॥ ८६० ॥ ॐ नमः ॥ श्रीगौडीपार्श्वनाथा [illegible] नमः श्रीसिद्धार्थनरेंद्रविश्रुतकुलव्योमप्रदीपोदयः सद्बोधांशुनिरस्तदुस्तरमहामोहांधकारस्थितिः इत्यादि [illegible] श्रीवर्द्धमानो जिनः १ येन कर्म [illegible] नीयमानो [illegible] श्रीमल्लक्ष्मी [illegible] २ [illegible] ३ [illegible] ४ [illegible]
मायिकादि [illegible] श्रुतस्कंधरूप [illegible] सकलश्रुत [illegible]
[illegible] श्रीमज्जिनभद्रगणि [illegible] इत्यादि [illegible]
[illegible] सांप्रतमाधातुक्षे [illegible] यमारभ्यते तत्र चादौ [illegible] भाष्यकारः [illegible]
मां वोच्छं चरणगुणसंगहं [illegible] आवस्सयाणुओगं गुरुवएसाणुसारेणं १ [illegible] कमित्याह आवस्सयाणुओगंति [illegible] ज्ञानादिगुणो [illegible] १
[illegible] विधिप्रतिषेधाभ्यामर्थप्ररूपणमित्यर्थः [illegible]
[illegible] अथवा [illegible]

[illegible] द्वादशांगं गणिपिटकं आदित्वं [illegible] तीर्थकरापेक्षया [illegible] नमस्तीर्थाये
[illegible] तीर्थकरेणापि [illegible] अथवा जीवादितत्त्व [illegible] द्वादशांग गणिपिटकोपयोगानन्यत्वाद्वा चतु
र्विधश्रीश्रमणसंघोपि प्रवचनमुच्यते [illegible]
[illegible] चरणगुणसंगहंति [illegible] अथवा [illegible]
[illegible] पिंडविशुद्ध्यादय [illegible] चरणगुणाः अथवा [illegible]
[illegible] चरणगुणसंग्रह [illegible]

[illegible]

[illegible] भाष्यकार आह [illegible]
[illegible] नादकानावद्धाभामाह [illegible]
[illegible] तीर्थकरगणधरादय [illegible]

विशेषावश्यक. ॥ ६० ॥ नमः ॥ श्री [illegible] पार्श्वनाथ [illegible] नमः श्रीसिद्धार्थनरेंद्रविश्रुतकुलव्योमप्रद्योतक सद्बोधांशुनिरस्तदुस्तरमहामोहांधका
१ रस्थितिः [illegible] कुवादिकौशिक [illegible] पादस्तमां श्री [illegible] श्रीवर्द्धमानजिनः १ येन [illegible] रूपश्रुतधर्मोयमा
नीयमाद्य [illegible] प्रणीतः श्रीमत्सुधर्म [illegible] गणाधिपमुख्यैर्लते [illegible] २ आवश्यकमतिनिबद्धगंभीरभाष्य पीयू
[illegible] श्रीजिनभद्रनामा ३ यस्याः [illegible] पार्षदै [illegible] पारंप
र्य [illegible] ४ [illegible] मा
मायिकादि [illegible] सूत्र [illegible]
कचर्यस्य निर्या [illegible] चतुष्कपूर्वधरेण श्रीमद्भद्रबाहुस्वामिना [illegible]
वस्यादि [illegible] निर्युक्तिः कृता [illegible] सामायिकाध्ययननिर्युक्तिः [illegible] गणधारिणां
[illegible] श्रीमज्जिनभद्रगणि [illegible] इत्यादि गाथासमू
ह [illegible] श्रीजिनभद्रगणि [illegible] तद्भाष्यं [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
मां [illegible] चरणगुण [illegible] गुरूपदेशानुसारेण १ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] १

[illegible] नमस्तीर्थाय
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

[illegible]
...तत्त्वाडंबरं तस्सु... ...एवमंगलाद्यभिधाने
व्यवस्थापितेनकश्चिदाह नन्वर्हदादयएवेष्टदेवतात्वेनप्रसिद्धास्तत्किमितितान्विहाय पृथक्कृताप्रवचनस्यनमस्कारःकृत इत्यत्रोच्यते न
मस्तीर्थायेतिवचनादर्हदादीनामपिप्रवचनमेवनमस्करणीयं अपरंचार्हदादयोप्यस्मदादिभिःप्रवचनेनैवज्ञायन्ते श्रीमदेवापिचचिरकालं
प्रवचनाद्यष्टंभेनैवप्रवर्त्तन्त इत्यादिविवक्षयार्हदादिभ्योपिप्रवचनस्यप्रधानत्वात् ज्ञानादिगुणात्मकत्वाच्च इदंत्वाशालनविरुध्यते प्रवचननमस्का
रंचक्रुर्वंद्रिःसूरयः सिद्धान्ततत्त्वावगमरसानुरंजितहृदयत्वादात्मनः प्रवचनभक्त्यतिशयःप्रख्यापितोभवतीत्यलमतिविस्तरेण मंगलादिविचारवि २
पर्येत्याक्षेपपरिहारादिकं मिहैवग्रंथकारोपिन्यक्षेणवक्ष्यतीति तदेवमियंगाथा सर्वोपिचायंग्रंथोमहामतिभिःपूर्वसूरिभिर्गंभीरवाक्यप्रबंधैर्व्युत्पन्न

भणितिप्रकारेणचव्याख्यातः तच्चव्याख्यानमित्थंयुक्तमपि गौरांगीगौरत्वपांडुरोगन्यायेनमतिमांद्यात्सांप्रतकालीन शिष्याणांनतथाविधार्थावगमहेतु
तांप्रतिपद्यतइत्याकलय्य मंदमतिनापिमयातेषांमंदतरमतीनांशिष्याणां अर्थावगमनिमित्तममुनाऋजुभणितिप्रकारेणेयंगाथाव्याख्याता सर्वोपि
चग्रंथोऽयमनेनोद्देशेनव्याख्यास्यतइतिप्रतिपत्तव्यं नचवक्तव्यंयथामहामतिपूर्वपुरुषवचनैरर्थावबोधनसंपद्यते तेषांमंदबुधैर्भवतोवचनेनकु
तोऽयंसंपत्स्यतेइति यतोजायतएवसमानशीलवचनैःसमानशीलानामर्थप्रतिपत्तिर्यदाह गामिल्लुयाणगामिल्लुएहिं मिल्लाणहोमिल्लिएहिं सम्मं
पडिवत्तीए असमत्थनविबुहभणिएहिं नियभासाएभणंते समाणसीलम्मिअत्थपडिवत्ती आयइमंदस्सविनिउणा विबुधसमूहस्यपवंधेहिं इत्यलमतिव
हुभाषितेनेतिगाथार्थः॥१॥ आवस्सयाणुयोगाभिधास्यतइत्युक्तं, किंपुनरस्यफलादिकं यद्वाच्यमित्येतद्व्याचष्टे प्रवक्त्रामह इतिशिष्यावच्छिष्यवच
नमाशंक्यावश्यकानुयोगस्यफलादीन्यभिधित्सुस्तत्संग्रहपरांद्वारगाथामाह तस्सफलजोगमंगलसमुदायत्थातहेवदाराइं तब्भेयनिरुत्तकमपओय
णाइंचपयत्थाइं॥२॥ व्याख्या॥ तस्यैवावश्यकानुयोगस्यप्रेक्षावतांप्रवृत्तिनिमित्तफलंमोक्षप्राप्तिलक्षणं तावद्वक्तव्यं ततोऽस्ययोगःशिष्यप्रदानं
संबंधोवसरःप्रस्तावोवाच्यः आवश्यकानुयोगस्य किंप्रमाणं किंमंगलमित्येतदपिनिरूपणीयं सामायिकाद्यध्ययनानां सावज्जजोगविरई उक्कित्तण
गुणवओयपडिवत्ती इत्यादिगाथयासमुदायार्थश्चसावद्ययोगविरत्यादिकोऽभिधानीयः फलंचयोगश्चमंगलंचसमुदायार्थश्चेतिसमाहारः तहेवदाराइंति
तथाद्वाराणिचोपक्रमनिक्षेपादीनि निरूपणीयानि तेषांद्वाराणांभेदावक्तव्याः॥तद्यथा॥ आनुपूर्वी १ नाम २ प्रमाण ३ वक्तव्यता ४ र्थाधिकारसमवतारभेदादु
पक्रमःषोढा ओघनिष्पन्ननामनिष्पन्नसूत्रालापकनिष्पन्नभेदान्निक्षेपस्त्रिधा सूत्रनिर्युक्तिभेदादनुगमोद्विधा नैगमादिभेदान्नयाःसप्तविधाइत्यादि रूप
क्रमणमुपक्रमः निक्षेपणंनिक्षेप इत्यादिनिरुक्तेन शब्दव्युत्पत्तिरूपंभणनीयं तथाक्रमोपि तेषामुपक्रमादिद्वाराणांप्रथममुपक्रमएव तत्रायमा
क्रमंनिक्षेपादय एतेस्मक्रमोपन्यासेनिपतःक्रमः समनुक्रमाभिधानतोनिर्दिश्यन्ते युक्तिं चात्रपश्यन्ति नह्यनानुपक्रान्तंनिक्षिप्यतेनानिक्षिप्तमनुग
म्यतइत्यादि तथोपक्रमादिद्वाराणामेवप्रयोजनं शास्त्रोपकाररूपनगरदृष्टांतेनभाव्यं यथाह्यप्राकारंमहानगरं किमप्यकृतद्वारंलोकस्यानाश्र
यणीयं भवत्येकादिद्वारोपेतमपिदुःखनिर्गमप्रवेशंजायते चतुर्धारोपेतंतुसर्वजनानामभिगमनीयं सुखनिर्गमप्रवेशंचसंपद्यते एवमिदमपिशास्त्रपुर
मुपक्रमादिचतुर्द्वारयुक्तं सुखाधिगमंचिंतनधारणादिसंपन्नंचभवतीत्येवमुपक्रमादिद्वाराणां सुखावबोधादिरूपःशास्त्रोपकारःप्रयोजनमि
हवक्ष्यतइतिभावः भेदश्चनिरुक्तंचक्रमश्चप्रयोजनंचेतिद्वंद्वः तत्त्वापश्चादुपक्रमादिद्वाराणांभेदनिरुक्तक्रमप्रयोजनानीत्येवंषष्ठीतत्पुरु
षसमासोविधेयः चःसमुच्चये भाव्यानीतियथायोगमर्थतःसर्वमपियोजितमेवेति द्वारगाथासंक्षेपार्थः॥२॥ विस्तरार्थंतुभाष्यकारएवंदिदर्शयि
षुर्यथोद्देशंनिर्देशइतिकृत्वा प्रेक्षावतांप्रवृत्त्यर्थमावश्यकानुयोगफलप्रतिपादिकांतावद्गाथामाह नाणकिरियाहिंमोक्खो तम्मयमावस्सयंजओतेणं

ण तदुक्त्वा आरंभो कारणं कज्जसिद्धिति व्याख्या ज्ञानं च सम्यगवबोधरूपं क्रिया च तत्पूर्वकसावद्यानवद्ययोगनिवृत्तिप्रवृत्तिरूपा ज्ञान
क्रियेताभ्यां तावन्मोक्षः अशेषकर्ममलकलंकाभावरूपः साध्यत इति सर्वेषामविशिष्टानां प्रमाणसिद्धमवदर्शनं [illegible] ज्ञानमेवाल [illegible] दिति
यदि नाम ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षस्तथापि [illegible] योगस्य किमायातं येन फलवत्तया प्रेक्षावतां तत्र प्रवृत्तिः स्यादित्याह तन्मयमावश्यकं ज्ञान
क्रियाभ्यां निर्वृत्तं तन्मयं ज्ञानक्रियासमूहरूपमावश्यकं तत्कारणं स्यादिति भावः यथा [illegible] कारणत्वेनोपचारात् [illegible] मुच्यते नन्व
[illegible] कारणत्वात्तथैवाभिधीयते [illegible] सामायिकादि षड्विधमावश्यकमपि सम्यग्
ज्ञानक्रियाकारणत्वा [illegible] ज्ञानक्रिया
[illegible]
क्रियाप्राप्ति [illegible] फलसिद्धिः [illegible] ज्ञानक्रियाप्राप्तिः [illegible]
[illegible] फलस्य [illegible] मोक्षस्य [illegible] तस्मात्स्यादिति [illegible]
ख्यानं [illegible] सर्वा [illegible] क्रियते [illegible] व्याख्यानस्य [illegible] तयोरेकाभिप्रायत्वात् [illegible]
[illegible] फलसिद्धिरिति यदि नाम [illegible]
[illegible] ज्ञानक्रियावाप्ति [illegible] मोक्षसिद्धि [illegible] कारणात्कार्यसिद्धि
र्नाकारणादिति कुत्त कारणो हि स विविक्तप्रवर्त्तमानाः प्रेक्षावन्तः समीहितमप्रतिहतकार्यमासादयंति नाकारणे अन्यथात्वात् [illegible]
णिमो [illegible] सर्वविघ्नमदूरीकृत्य [illegible] कारणं च पारंपर्येण आवश्यकानुयोग एव मोक्षस्य नच [illegible] ज्ञानक्रियाजननद्वारेण तस्य मोक्ष
संसाधकत्वा दित्तरस्य तु पारंपर्येणापि तदसाधकत्वा दिति गाथार्थः ॥३॥ उक्तं फलद्वार मथ योगद्वारमभिधित्सुराह भव्वस्स मोक्खमग्गा
हिलासिणो चिय गुरुब्बएसस्स आइए जोग्ग मिणं बालगिलाणस्स वाहारं ४ व्याख्या यदादौ प्रतिज्ञातं शिष्यप्रदानेस्य योगोवसरो वाच्य इति
तत्राह समस्तद्वादशांग्यध्ययनकालस्यादौ प्रथममिदं षड्विधमावश्यकं योग्यमुपदिशंति मुनयः शेषसमस्तश्रुतप्रदानकालस्यादौ प्रथममे
वावश्यकप्रदानस्यावसर इति भावः कस्य पुनरिदमावश्यकं योग्यमादिशंति मुनयः इत्याह भव्यस्य मुक्तिगमनयोग्यस्य जनो सच कश्चिद्दूरभ
व्यो संजातमोक्षमार्गाभिलाषोपि भवति तद्व्यवछेदार्थमाह मोक्षमार्गः सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्ररूपस्तमुत्तरोत्तरविशुद्धिरूपमभिल

षितुं शीलमस्य सतथा तस्य अयं चैवंविधोऽपरिणतगुरूपदेशोपि स्यात्तन्निरासार्थमाह स्थितः कर्त्तव्यतया परिणतो गुरूपदेशो यस्यासौ
स्थितगुरूपदेश स्तस्य कस्य किं यथा योग्यमुपदिशंतीत्याह बालग्लानयोरिवाहारं यथोपदिशंति भिषज इति गम्यते इदमुक्तं भवति यथा
आदौ बालस्य कोमलमधुरादिकं ग्लानस्य तु च येषामुद्गयूषादिकं तत्कालोचितमुत्तरोत्तरबलपुष्ट्यादिहेतुमाहारं योग्यं भिषजः समुपदिशंति
तथेहापि भव्यादिविशेषणविशिष्टस्य जंतोरादावेवमेवावश्यकमुत्तरोत्तरगुणवृद्धिहेतुभूतं योग्यमुपदिशंति तीर्थकरगणधरादति गाथार्थः ॥४॥ आ
श्यकस्य चादौ शिष्यप्रदानावसर प्रतिपादितस्तद्वा योगस्यासौ प्रतिपादित एव द्रष्टव्य [illegible] रनंतरमेवाख्यातत्वादिति गाथार्थः आहोश्चिदन्यापि तत्र क
हं ननु [illegible] विशिष्टस्यादौ योग्यमिदमावश्यकं [illegible] आद्योपाद्यमितीत्याह [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] शिक्षापदं शिक्षाप
[illegible]

[illegible]

रकल्पक्रमो [illegible] तदस्य गृह्णाति [illegible]

ते सूत्राध्ययनानंतरं भावीहितदर्थव्याख्यानरूपः स्थविरकल्पक्रम इह द्वितीयोऽनुयोगप्रदानस्यावश्यकस्य द्वारस्य कृतपकुमारस्योद्दतः सूत्राध्ययनकाल

स्यातिक्रान्तत्वेनेह विवक्षितत्वादनुयोगस्यैवाभिधित्सितत्वात् तत्प्रदानक्रमेणैवाधिकार इतिभावः एतावत्त्वास्यां गाथायां प्रक्तो पयोगिय

सुनरन्यदाख्यायते अनियतश्चावासो निष्पत्तीयविहारो इत्यादि तत्रासंगिकमित्यवगंतव्यं तत्र अनियतश्चावासोत्ति ततोऽस्यागृहीतसूत्रार्थस्य

शिष्यस्यानियतोवासः क्रियते ग्रामनगरसन्निवेशादिष्वनियतनिवासेनैव गृहीतसूत्रार्थः शिष्योपद्याचार्यपदयोग्यस्तदाजघन्यतोपि सोहाय

द्वयं द्वादशतीयोऽन्हादशावर्षाणि यावन्नानादेशदर्शनं नियमेन कार्यमितइत्यर्थः आचार्यपदानर्हस्यननियमः आचार्यपदार्होपिकिमितिदेश

दर्शनं कार्यतइतिचेदुच्यते सहिनानादेशेषु पर्यटंस्तीर्थकराणांजन्मादिभूमिःपश्यति ताश्चदृष्ट्वात्रजाताः इहदीक्षांप्रतिपन्ना अस्मिन्च ४

देशेनिर्वृताभगवंत इत्याद्यध्यवसायतोहर्षातिरेकाक्रान्तस्य सम्यक्त्वस्थैर्यं भवत्यन्येषांच सपश्चात्तवृत्तिरतामुत्पादयति श्रुताद्यतिशायिनश्चाचार्यादीन्नाना-

स्थानेषु पश्यतः सूत्रार्थेषु समाचार्यांचास्य विशेषोपलंभो भवति नानादेशभाषासमाचारांश्चैषबुध्यते ततश्च तत्तद्देशजानामपि विनेयानां तत्तद्भाषयाधर्मं कथ

यति ततः प्रतिबोध्यतान्प्रव्राजयति पूर्वप्रव्रजिताश्चतदुपसंपदं प्रतिपद्यंते निःशेषाभिज्ञाषासमाचारकुशलोयमितिशिष्याणां तदुपरिप्रीतियोगश्चजाय

तेइत्यादिगुणदर्शनादनियतवासः निष्पत्तीयत्ति एवंचानियतवासेन द्वादशवर्षाणिपर्यटतस्तस्याचार्यपदार्हशिष्यत्वेनात्मनोनिष्पत्तिर्भवति अन्येषांच

प्राकृतशिष्याणांतदंतिकेनिष्पत्तिर्जायतइति विहारोत्ति एवंशिष्यत्वेननिष्पत्तोसूरिपदेचप्राप्तस्वपरोपकारकरणेनदीर्घंचपर्यायंपरिपालितेऽन्यस्मिं

श्चयोग्यशिष्यआचार्यपदेव्यवस्थापिते ततोऽनंतरंविहरणंविशेषणभगवद्भिहितमार्गेपराक्रमणंविहारोविशेषानुष्ठानानुरूपोऽनेनकर्तव्यः सच

द्विविधोभक्तपरिज्ञेंगिनीपादपोपगमनलक्षणमभ्युद्यतमरणं १ जिनकल्पपरिहारविशुद्धिकल्प यथालंदिककल्पप्रतिपत्तिरूपो २ अभ्युद्यतविहारे

हारेसामाचारिज्ञात्वानुरूपासाच्चमरणलक्षणेविहारे निष्पाद्यायसीसा [illegible] १ नवा

रिवितिर्गाइ [illegible] २ [illegible] अन्नेविपुछ

म्मासु [illegible] ३ [illegible] ४ [illegible] द्वितीयेतु

विहारेजिनकल्पादिप्रतिपत्तिसामाचारी [illegible] विशुद्धचारित्रानुष्ठानेन

कृतमयात्महितंशिष्याश्चपकारतःपरहितंच निष्पन्नाश्चेदानीममगच्छपरिपालनक्षमाःशिष्याः [illegible] मनुष्ठानमुचितमिति

विचिंत्यचेदसतिपरिज्ञाने आयुःशेषकं [illegible] तदान्येऽप्यमतिशयिनमाचार्यादिकंपृच्छति तत्र [illegible]

मन्यतरन्मरणंप्रतिपद्यते [illegible] पुष्कलायुस्तु [illegible] जिनकल्पादिप्रतिपत्तिमुररीकरोति तत्रजि

नकल्पंप्रतिपित्सुः [illegible] तुलनाभिः [illegible] तद्यथा तपसासत्त्वेन सूत्रेण एकत्वेन बलेनच तुलनापंचविधोक्ता जिनकल्पंपडि

वज्जउ तुलनाभावनापरिकर्मत्वेसेकार्यानि [illegible] प्रायःपंचैवजनाः [illegible] पंचभिर्भावनाभि

जिनकल्पंप्रतिपित्सवः प्रथममेवात्मानंभावयति अप्रशस्ताश्च कंदर्पदेवकिल्बिषिकाभियोगिकासुरसंमोहस्वरूपाःपंचभावनाःसर्वथादूरतःपरित्यजंति

तत्रतपसात्मानंभावयंस्तथाक्षुधापराजयते यथादेवाद्युपसर्गादिनाऽनेषणादिकारणतोयदिषण्मासानयावदाहारंनलभते तथापिनबाध्यते सत्त्वभा

वनातुभयंपराजयते तत्रभयजयार्थं [illegible] यः प्रथमासत्त्वभावनाभवति द्वितीयादिकास्तु [illegible]

शेषाहच पढमाउवस्सयम्मि बीयावाहितइयचउक्कम्मि कोणअगेरेचउत्थी अह पंचमियामसाणम्मि सूत्रभावनयातुस्वनामवत्सूत्रंपरिचित्तं त

आकरोति यथा रात्रौ दिवा चोच्छ्वासप्राणस्तोकलवमुहूर्त्तादिकं कालं रूपपरावर्त्तनानुसारेणैव सर्वं सम्यगवबुध्यते एकत्वभावनया चात्मानं भावयन् संघा
टिकसाध्वादिना सहपूर्वप्रवृत्तानालापसूत्रार्थसुखदुःखादिप्रश्नमिथःकथादिव्यतिकरान्सर्वानपि परिवर्जति ततो बाह्यममत्वे मूलत एव व्यवच्छेदिते प
श्चाद्देहोपध्यादिभ्योऽपि भिन्नमात्मानं पश्यन्सर्वथा तेष्वपि निरभिष्वङ्गो भवति बलभावनायां बलं द्विविधं शारीरं मानसं धृतिबलं च तत्र शारीरमपि बलं जि
नकल्पार्हस्य शेषजनातिशायकमेव तपःप्रभृतिभिस्तु प्रकृष्यमाणस्य यद्यपि शारीरबलं तथाविधं न भवति तथापि धृतिबलेनात्मा तथा भावयितव्यो
यथा महद्भिरपि परीषहोपसर्गैर्न बाध्यते एताभिः पञ्चभिर्भावनाभिर्भावितात्मा जिनकल्पिकप्रतिरूपो गच्छेऽपि प्रतिवसन्नाहारादिपरिकर्म प्रथममेव
करोति तथाहारस्तृतीयपौरुष्यामुद्गाद्याप्यवल्लचणकादिकमंतप्रान्तं रूक्षं च संसृष्टमसंसृष्टं उद्धृतं हे होइ अप्पलेवाय उग्गहिया पग्गहिया उज्झिय
धम्मायसत्तमिया एवासां सप्तानामपि पिण्डैषणानामध्ये आद्यद्वयवर्जं शेषपञ्चानामध्यादन्यतरैषणाद्वयाभिग्रहेणाहारं तत्काल्येकपात्रकमपरस्या लेप
णया पानकमिति एवमात्मानं परिकर्मयित्वा गच्छान्तर्गतः पूर्वमेवात्मानं परिकर्म्य ततो जिनकल्पं प्रतिपित्सुः संघमीलयति तदभावे स्वगणानामेव स्व
माधायते ततस्तीर्थकरसमीपे तदभावे गणधरसन्निधाने तदसत्त्वे चतुर्दशपूर्वधरान्तिके तदसंभवे दशपूर्वधरप्राप्यर्णतदसत्त्वे भेतु वटाश्वत्थाशोकवृक्षा
दीनामासन्ने जिनकल्पमभ्युपगच्छति निजपदस्थापितं सूरिं सबालवृद्धं गच्छं विशेषतः पूर्वविरुद्धान्क्षमयति तद्यथा जइ किंचि पमाएणं नक
हु भे वहियं मए पुव्वि तं भे खामेमि अहं निस्सल्लो निक्कसाओ आपृच्छमेकपार्यं कुम्पाण्णं तं विहूमि गयसीसा खामेति तेजहरिहं जहा रिहं खामिया
तेण खामितस्स गुणा खलु निस्सल्लमविणयविणामग्गी लाघविमुपगम्यं अप्पडिबंधो य जिणकप्पे निजपदस्थापितसूरिप्रभृतीनामनुशास्तिं प्रय
च्छति तद्यथा पालेयव्वगणमेयं अप्पडिबंधो य होज्ज सव्वत्थ एसो सम राइणिओ अप्पतरसुओ य मा य णं तुब्भे परिभवह एस तुम्हं वि रहुपरपराउ
तुमं पि अंतेकूणरूएवं पुव्व पवन्नं विणयं मा हु पमाएहिं विणएणे जोगेसु जो जेण य गुणाहिओ उवजुञ्जइ संतेज णाणाहि ॥५॥ उभो×उं ॥४॥ विसेसउ संपयं
युत्रो इत्यादिशिक्षां दत्वा गच्छाद्विनिर्गते च षुर्गोचरातीते तस्मिन्नानंदिता साधवः प्रतिनिवर्तन्ते उक्तं च परकीयपन्नसहिऊ सभंगोवझ्झाण निरवइक्खो
धीरो पणबंधाउव सीहगिरिकंदराउवज्जो व सीहं मिव मंदरकंदराउ गच्छाविणिम्मा एतंमि चक्खुविसयमइगए अयंति आणंदियासाहू २ आभोएउंखत्तं निव्वाघाएण मा
सनिव्वाहिं गंतुं ण तत्थ विहरे साहुपडिवन्नजिणकप्पा एवंप्रभृति पन्नजिनकल्पीय प्राप्ते मासकल्पं चतुर्मासकं वा करिष्यति तत्र षड्भागान्कल्पयति ततश्च यत्र भागे
एकस्मिन्दिने गोचरचर्यां यां हिंडिति सत्र पुनरपि सप्तमदिवसे पर्यटति भिक्षाचर्या ग्रामान्तरगमनं च तृतीयपौरुष्यामेव करोति चतुर्थपौरुषीं च यत्रावगाहते तत्र नियम
मादवतिष्ठते भक्तपानकं च पूर्वोक्तैषणाद्वयाभिग्रहेणालेपकं दवच्छं गृह्णाति एषणादिविषयमुत्सर्गानं नापि साधं व्रजति एकस्यां च वसतौ यद्यप्युत्कृष्टतः सप्त जिनकल्पि
काः प्रतिवसन्ति तथापि परस्परं न भाषन्ते उपसर्गपरीषहान्सर्वानपि सहन्त एव रोगेषु चिकित्सां न कारयन्त्येव तद्वेदनां तु सम्यगेव विषहन्ते आपातसंलोकादिदोषरहित एव

स्थंडिले उच्चारादीन्करोति नास्थंडिले अममत्तअपरिकम्मा नियमा जिणकप्पियाण वसहीओ एमेव पयेराणं मोत्तूण पमज्जणं एक्कं मितिवचनात् परिकर्मर
हितायां वसतौ तिष्ठति यद्यपि निर्गच्छति तदानीयमादुर्लक्षकर्क एव न तु निषद्यायामौपग्रहिकोपकरणस्यैवाभावादिति मत्तकरिव्याघ्रसिंहादिकेच संमुखे समापतत्यपि
मार्गगमनादिना ईर्यासमितिं न भिनत्ति इत्यादिश्चान्यापि जिनकल्पिकानां सामाचारी समयसमुद्रादवगन्तव्या ठिईइंयत्ति तथा पूर्वोक्तद्विविधापि विहारस्थितिः श्रुतसं
हननादिका ज्ञातव्या तथाहि जिनकल्पिकस्य तावज्जघन्यतो नवमपूर्वस्य तृतीयमाचारवस्तूत्कर्षतस्तु संपूर्णानि दशपूर्वाणि श्रुतं भवति प्रथमसंहननो वज्रर्षभनारा
चसंहननश्चायं भवति स्वरूपेण पञ्चदशस्वपि कर्मभूमिषु संहृतस्तु कर्मभूमिष्वपि भवति उत्सर्पिण्यामसौ तृतीये चतुर्थे एकयोरेव जन्ममात्रेण तु द्वितीयारकेऽपि अवसर्पि
ण्यां तु जन्मना तृतीयचतुर्थारकयोरेव अत्रैतत्स्थस्तु पञ्चमारकेऽपि संहरणेन तु सर्वस्मिन्नपि कालेऽवाप्यते प्रतिपद्यमानकः सामायिकच्छेदोपस्थापनीयचारित्रयोः पूर्वप्रतिपन्नस्तु
सूक्ष्मसंपराययथाख्यातचारित्रयोरप्युपशमश्रेण्यामवाप्यते प्रतिपद्यमानानामुत्कृष्टतः शतपृथक्त्वं पूर्वप्रतिपन्नानां जिनकल्पिकानां सहस्रपृथक्त्वं लभ्यते जिनकल्पिकः
प्रायोऽपवादं नासेवते जंघाबलपरिक्षीणस्त्वविहरमाणोऽप्याराधकः आवश्यकीनैषेधिकीमिथ्यादुष्कृतगृहस्थविषयपृच्छोपसंपल्लक्षणाः पञ्च सामाचार्योऽस्य भवन्ति नलिच्छाद
यः अन्ये त्वाहुरावश्यकीनैषेधिकीगृहस्थोपसंपल्लक्षणास्तिस्र एव भवन्त्यारामादिनिवासिनः पृच्छादीनामप्यसंभवादिति लोचनासौ नित्यमेव करोतीत्येवमाद्यपरापि
स्थितिर्जिनकल्पिकानामागमादवसेया परिहारविशुद्धिकल्पसामाचार्यादिकं त्वनादेशेऽनुपयोगादुच्यते यथालंदिकानां तु तवेण सुत्तेण सत्तेणत्यादिका भावनादिव
क्तव्यता पथा जिनकल्पिकानामयं तु विशेषः सलेशतः प्रोच्यते उदकार्द्रः करो यावता शुष्यति तत आरभ्योत्कृष्टतः पञ्चरात्रिंदिवानि यावत्कालोऽत्र समयपरिभाषया लंदमित्यु
च्यते ततश्च पञ्चरात्रिंदिवलक्षणस्योत्कृष्टलंदस्यानतिक्रमेण चरन्तीति यथालंदिकाः पञ्चकोऽपि गणोऽभ्युत्कृष्टं प्रतिपद्यते ग्रामं च पड्वीथिकरूपाभिः षड्भिर्वीथीभिर्जिनकल्पि
कवत्परिकल्पयन्ति किंत्वेकैकस्यां वीथ्यां पञ्च पञ्च दिनानि पर्यटन्ती त्युत्कृष्टलंदचारित्वाद्यथालंदिका उच्यन्ते प्रति प्रतिपद्यमानकास्तु जघन्यतः पञ्चदश भवन्त्युत्कृष्टतस्तु सह
स्रपृथक्त्वं पूर्वप्रतिपन्नास्तु जघन्यतः कोटिपृथक्त्वं मुत्कृष्टतोऽपि कोटिपृथक्त्वं भवति एते च यथालंदिका द्विविधा भवन्ति गच्छे प्रतिबद्धा अप्रतिबद्धाश्च गच्छे च प्रतिबंधः
गीतार्थकारणात्किंचिदश्रुतार्थस्य श्रवणार्थमिति मन्तव्यमिति पुनरेकैके द्विविधा जिनकल्पिकाः स्थविरकल्पिकाश्च ये जिनकल्पं प्रतिपत्स्यन्ते ते जिनकल्पिकाः ये तु
पुनः स्थविरकल्पं समाश्रयिष्यन्ति ते स्थविरकल्पिकाः एतेषां च स्थविरकल्पिकजिनकल्पिकभेदभिन्नानां यथालंदिकानां परस्परमयं विशेषो यदाह थेराणं नाणत्तं
अतरंतं अप्पिणंति गच्छस्स गच्छे ते नियमेण करंति सुवंपि पडिकम्मं एक्केक्कपडिग्गहगा सप्पाउरणा हवंति थेराऊ जे उण संजिणकप्पे नयं तेसिं वच्छपायाणि निप्पडिकम्मसरी
रा अवि अच्छिमलंपि नेय अवणिंति विसहंति जिणारोगं कारंति कयाइ न तिगिच्छं मित्यलं विस्तरेण तदर्थिना तु कल्पग्रन्थोऽन्वेषणीय इति तस्माद्यतः प्रव्रज्याशिक्षापदानंतरमर्थ
ग्रहणाविधयं ततोऽर्थव्याख्यानरूपेणानुयोगेनायमधिकारः स्वाध्यायनकालस्यातिक्रान्तत्वेन तस्यैव प्रस्तुतत्वादिति स्थितमिति गाथार्थः ७ आह कृतपञ्चनमस्कारस्य शिष्यस्य सा
मायिकादिश्रुतं ददता चार्येणैव क्रमेणानुयोगमित्युक्तं यदि नाम तत्र मुक्तं ततः किमित्याह आरंभनमोक्कारो जइ य पवयणं तु पुव्वं तस्स भणिए पुणउ ग्ग जुत्ता आवस्सयस्स नउ यदी

त्यत्तुपगमेयुज्यादौनमस्कारोदीयते ततःपश्चात्सामायिकाद्यावश्यकं ततस्तत्र्वैतदनेनन्यायेनापतितं यदुतपूर्वप्रथमंतस्यनमस्कारस्यभणितेऽनुयोगे व्याख्यानेततोयुक्तःकर्तुमावश्यकस्या
नुयोगः व्याख्येयानुरोधेनैवहिव्याख्यानंप्रवर्त्तते व्याख्येयस्यचावश्यकस्यादौनमस्कारोदियतत्वेनभवद्भिरभ्युपगम्यते ऽनतस्तस्यानुयोगेकृते आवश्यकस्यासौकर्तुमुचित स्ततआचष्टा
थायौनमोक्कारणुओगपुव्वयं आवस्सयाणुओगंवोच्छ मितिवक्तुंयुक्तमितिभावः इतिगाथार्थः ८ अथोत्तरमाह सोसव्वसुयक्खंध ब्भंतरभूईजओऽतओतस्स आवस्सयाणुओगादि गहणगहि
ओणुओगोवि ९ सनमस्कारःसर्वेषामप्यावश्यकदशवैकालिकोत्तराध्ययनादिश्रुतस्कंधानामभ्यंतरभूतोऽंतर्गतो यतस्ततस्तस्यनमस्कारस्यादिशब्दोपभिन्नक्रमे आवश्यकादिश्रुतस्कं
नुयोगग्रहणगृहीतोऽनुयोगोपिन केवलमावश्यकादिश्रुतस्कंधग्रहणेननदंतर्गतत्वा नमस्कारःस्वरूपेणगृह्यते किंत्वावश्यकादिश्रुतस्कंधानुयोगग्रहणेननमस्कारानुयोगोपिगृहीतइत्य
शब्दार्थः तत्रश्चावश्यकानुयोगंवक्ष्य इत्युक्तेननमस्कारानुयोगोपिभणनीयस्तेनप्रतिज्ञातोद्रष्टव्यइतिभावः इतिगाथार्थः ९ कथंपुनर्नमस्कारस्यसर्वश्रुतस्कंधाभ्यंतरत्व
विज्ञायतइत्याह सस्सयसव्वसुयक्खंधंतरस्यापढममंगलग्गहणा जंचपिहोनपढिज्जइ नंदीएसोसुयक्खंधो तस्यचनमस्कारस्यसर्वाणिचतानिश्रुतानिचावश्यकश्रुतस्कंधादी
नि तदभ्यंतरताप्रतीयते कुतइत्याह सकलमांगलिकवस्तुनःप्रथमंचतन्मंगलंच प्रथममंगलं तदध्यवसायेन सर्वश्रुतस्यादौग्रहणं प्रथममंगलग्रहणंतस्मादिदमुक्तंभवति
मंगलाणंचसव्वेसिं पढमंहोईमंगलं इतिवचनात् प्रथममंगलत्वाभिप्रायेणसर्वश्रुतानामादौनमस्कारस्यग्रहणा तदभ्यंतरत्वमवसीयत एवकारणांतरमप्याह जंचेत्यादि
यच्चस्माच्चासौनमस्कारोनचाध्ययनेआवश्यकदशवैकालिकादिश्रुतस्कंधवत्तेभ्यःपृथक् सुयक्खंधात्ति श्रुतस्कंधत्वेननपठ्यते येनास्यपृथक्तेभ्यःश्रुतस्कंधरूपतास्यात् श्रुतरूप
सोततःपृथक्श्रुतस्कंधत्वाभावेसामर्थ्यात्सर्वश्रुताभ्यंतरत्वेवाऽस्यन्याय्या तस्मान्नच्चाध्ययनेष्वस्यश्रुतस्कंधत्वेनपृथगनुपादानंसर्वश्रुताभ्यंतरताज्ञापनार्थं मवेतिगाथार्थः॥१०॥
यतश्चैवंनंद्याःश्रुतस्कंधत्वेनपृथगनुपादानात्सर्वश्रुताभ्यंतरत्वेनज्ञापितोऽसौनमस्कारस्ततएवैतत्कृतंभद्रबाहुस्वामिनाकिमित्याह तेणंचियसामाइय सुत्ताणुगमाइऊनमोक्का
रं वक्काणइगुरुवी वयंनिसामाइयत्थं येनैवोक्तन्यायेननंद्यामसौसर्वश्रुताभ्यंतरतयाज्ञापितस्तेनैवकारणेनसामायिकसूत्रानुगमस्यादौनमस्कारंव्याख्याय गुरवोभद्रबा
हुस्वामिनोवदंत्यर्थव्याख्यानद्वारेणप्रकटयंति सामायिकश्रुतार्थंयदिहिपृथगसौश्रुतस्कंधस्यात्तदा आवस्सगस्सदसकालियस्सतहउत्तरज्झमायारसूयगडेनिज्जुत्तिमित्यादिग्रं
थेआवश्यकस्यनिर्युक्तिंप्रतिज्ञाय नमस्कारस्यनिर्युक्तिकरणमसंगतमेवस्यात्तस्मात् कारणादेवसर्वश्रुताभ्यंतरताऽस्यप्रतीयते ऽतोव्यवस्थितमिदंआवश्यकानुयोगप्रतिज्ञाविधा
नेनैव नमस्कारानुयोगःसंगृहीतएवकथ्यतेचनमस्कारनिर्युक्तिव्याख्यानाऽनंतरंभाष्यकारोपितदनुयोगमित्यलंविस्तरेणेतिगाथार्थः ११ तदेवंसप्रसंगमभिहितंयोगद्वार
मथतृतीयंमंगलद्वारमधिकृत्याह बहुविग्घाईसेयाइं तेणकयमंगलोवयारेहिं घित्तव्वोसोसुयमहानिहिव्वजहवामहाविज्जा श्रेयांसिबहुविघ्नानि भवंतिमहतामपीतिवचना ६
न्मेनबहुविघ्नानिश्रेयांसिभवंति तेनकारणेनपरमश्रेयोरूपत्वात्कृतमंगलोपचारैरेवसआवश्यकानुयोगोगृहीतव्यः किंवदित्याह शोभनमहारत्नादिनिधिवन्महाविद्याव
द्वेति गाथार्थः १२ कपुनस्तन्मंगलंशास्त्रस्यविधेयमित्याह तंमंगलमाईए मज्झेपज्जंतएयसत्थस्स पढमंसत्थत्थाविग्घपारगमणाययनिद्दिट्ठं तन्मंगलंशास्त्रस्यादौक्रियते
तथामध्येपर्यंतेचेति अथैकैकस्यकरणफलमाह प्रथमंमंगलंतावच्छास्त्रार्थस्याविघ्नेनपारगमनायनिर्दिष्टमितिगाथार्थः १४ तस्सेवयथेज्जत्थं मज्झिमयंअंतिमंपितस्सेव

डाक्टर भाऊदाजी स्मारक MEMORIAL

अव्वोच्छित्तिनिमित्तं सिस्सपसिस्साइवंसस्स १४ तस्यैवशास्त्रस्यप्रथममंगलकरणानुभावादविघ्नेनपरंपारमुपागतस्यस्थैर्यार्थंस्थिरतापादनार्थं मध्यमंमंगलंनिर्दिष्टमितिवर्त्तते
अंतिमंपीति अंत्यमपिमंगलंतस्यैवशास्त्रस्यमध्यममंगलसामर्थ्येनस्थिरीभूतस्याव्यवच्छित्तिनिमित्तं कस्ययोसौशास्त्रस्यार्थइत्याह शिष्यप्रशिष्यादिवंशागतस्येत्यर्थः
शिष्यप्रशिष्यादिवंशेशास्त्रार्थस्याव्यवच्छेदनिमित्तंचरममंगलमितिभाव इतिगाथार्थः १४ अत्राह मंगलकरणमसत्यं नमंगलंअहव मंगलस्सावि मंगलमउणवत्था
नमंगलममंगलत्तावा प्रेरकःप्राह भोआचार्यत्वदीयंशास्त्रंनमंगलंप्राप्नोति कुतइत्याह मंगलकरणादमंगलेहिमंगलमुपादीयते यत्तुस्वयमेवमंगलंतत्रकिंमंगल
विधानेननहिशुक्लंशुक्लीक्रियते नापिस्निग्धंस्नेह्यते तस्मान्मंगलोपादानान्यथानुपपत्तेः शास्त्रममंगलंअथमंगलंशास्त्रंमंगलस्यापिमतस्तस्यान्यमंगलंक्रियतइत्य
भ्युपगम्यतेऽनेएवंसति तर्ह्यनवस्था मंगलानामवस्थानंनक्वचित्प्राप्नोति तथाहि यथामंगलस्यापिमतःशास्त्रस्यान्यन्मंगलमुपादीयते तथामंगलस्यापितद्रूपस्यसतोऽन्यन्मं
गलमुपादेयं तस्याप्यन्यदित्येवमनवस्थाआयतीकेनवार्यते अथशास्त्रेयदुपात्तंमंगलं तस्यान्यमंगलकरणाभावइष्यते तत्रदूषणमाह नमंगलमित्तिशास्त्रमं
गलीकरणार्थमुपात्तमंगलस्यानवस्थाभयेनान्यमंगलाकरणेनतन्नमंगलंस्या दन्यमंगलाभावाच्छास्त्रवदित्यर्थः इदमुक्तंभवति यदिमंगलस्यापरमंगलविधाना
भावेनानवस्थानेष्यति तर्हियथामंगलमपिशास्त्रमन्यमंगलेऽकृतेमंगलंनाभवति तथामंगलमप्यन्यमंगलेऽविहितेनमंगलंभवेत् न्यायस्यसमानत्वात्तथाचकिमनिष्टंस्यादि
त्याह अमंगलतामंगलाभावशास्त्रेयन्मंगलमुपात्तं तदन्यमंगलशून्यत्वादमंगलंतस्यमंगलत्वाभावेशास्त्रमपिनमंगलमितिव्यक्त एवमंगलाभावइतिभावः वाशब्दः
पक्षांतरसूचकोऽनवस्थामंगलाभावोवेत्यर्थः इतिगाथार्थः १५ अथोत्तरमाह सत्थंतरभूयंमिमंगलेहोज्जकप्पणाएसा सत्थंमिमंगलंकिं अमंगलंकाणवत्थावा
शास्त्रादावश्यकादेरर्थांतरभूतेभेदवतिमंगलेउपादीयमानेभवेदुद्घट्टेत परेणविधीयमानामंगलकरणा सत्यंनमंगलमित्यादिकाकल्पनादोषोत्प्रेक्षालक्षणाशा
स्त्रंत्वावश्यकादिकेपरममंगलेस्वरूपेऽभ्युपगम्यमाने तद्भिन्नेमंगले चानुपादीयमानेहंतकिममंगलंकावाऽनवस्थात्वयाभिधीयतेतस्मादाकाशरोमंथनमेवपरस्यदोषो
द्भावनमितिभावः आहयदिशास्त्रंस्वयमेवमंगलं तर्हितंमंगलमाईएत्यादिवचनान्मंगलं तच्चकिमित्युपादीयते सत्यंकिंतुसीसमइमंगलपरिग्गहत्थमित्तं तदभि
धाणमित्यादिनावक्ष्यंति सर्वमभीष्टंमालुरिष्टा इतिगाथार्थः १६ अथसमर्थवादितयाऽर्थांतरभूतत्वमपिमंगलस्याभ्युपगम्यसमर्थयन्नाह अहवंतरंविमइमंगलं
मिनामंगलाणवत्थाउ सपराणुग्गहकारिं पईवरूवमंगलंजह्मा शास्त्रादर्थांतरभेदवत्यपिमंगलेऽभ्युपगम्यमानेमतिनामंगलताशास्त्रस्यनाप्यनवस्थाकुतइत्या
ह यस्मात्स्वपरानुग्रहकारिमंगलंप्रदीपवत् यथाहिप्रदीपआत्मानंप्रकाशयमानःस्वस्यानुग्राहकोभवति गृहोदरवर्त्तिनस्तुघटपटादीनर्थानाविःकुर्वाणःपरेषामनु
ग्राहकःसंपद्यते नतुस्वप्रकाशेप्रदीपांतरमपेक्षते यथाचलवणंरसवत्तामात्मनिचसलवणतामुपदर्शयत्स्वपरानुग्राहकंभवति नत्वात्मनःसलवणतायांलवणांतरम
पेक्षते एवमर्थांतरभूतंमंगलमपिनिजसामर्थ्याच्छास्त्रस्यात्मनिचमंगलतांव्यवस्थापयत्स्वपरानुग्राहकंभवति नतोमंगलान्मंगलरूपताप्राप्तौशास्त्रस्यतावन्नामंगलतायदा

चमंगलमात्मनामंगलरूपतायांमंगलांतरंनापेक्षते तदाअनवस्थापिदूरोत्सारितैवेति गाथार्थः ॥१७॥ पुनरप्यथापरः प्रेरयति मंगलनिप्पंतराले नमंगलमिहत्थ कयसत्तं
ते अट्ठवाणयंसयं मंगलमिहकिंतियग्गहणं इहमंगलविचारप्रक्रमेऽर्थेनोऽर्थापत्त्या पनस्तेनवाचार्यप्रसक्तंप्राशंकितदित्याह मंगलानामादिमध्यावसानलक्षणंत्रिकंमंग
लत्रिकं तस्यांतरालद्वयलक्षणमंतरालेनमंगलमिति यदाहितंमंगलमाईएमज्झेपज्जंतएयसत्थस्सेत्यादिवचनादादिमध्यावसानलक्षणेषुत्रिष्वेवनियतस्थानेषुमंगल
मुपादीयते तदातद्व्यावृत्तमंतरालद्वयमर्थापत्त्यैवामंगलंप्राप्नोतीतिभावः परएवाह यदिवासिद्धांतवादिन्नेवंब्रूयास्त्वं यदुतसर्वमेवशास्त्रंमंगलमितिप्रागेवो
क्तमतःकिमेवंपर्यते हंततर्हितंमंगलमाईए इत्यादिनाकिमिहमंगलत्रिकग्रहणंकृतं नहिसर्वस्मिन्नपिशास्त्रेमंगलेआदौमध्येऽवसानेचमंगलमित्यभिधानंयुक्तियुक्त
त्वमनुभवति तस्मादपांतरालद्वयस्यामंगलत्वंवाप्रतिपद्यस्व मंगलत्रयग्रहणंवामाकृथाइतिभावः इतिगाथार्थः १८ आचार्यःप्राह सत्थेतिह्वाविहत्ते तदंत
रालपरिकप्पणंकत्तो सव्वंचनिज्जरट्ठं सत्थमओमंगलमजुत्तं बुध्याशास्त्रेत्रिधाविभक्ते तस्यशास्त्रस्यांतरालंसदंतरालंतस्यपरिकल्पनंकुतः संभवति नकुतश्चिदि
त्यर्थः यथाहिसंपूर्णमोदकादिवस्तुनिनिरखंडेविकल्पितेऽन्तरालंनसंभवति तयात्रापीतिकस्यामंगलतास्यादिति यदिनामशास्त्रंत्रिधाविभक्तं तथापिकथंतस्यस
सर्वस्यापिमंगलतेत्याह सर्वंचावश्यकादिमंगलशास्त्रंनिर्जरार्थं कर्मापगमरूपानिर्जरार्थःप्रयोजनमस्येतिनिर्जरार्थं तथाचसतितपोवत्स्वयमेवमंगलमि
तिसामर्थ्याद्गम्यते यदिनामनिर्जरार्थत्वात्तपोवत्स्वयमेवावश्यकादिशास्त्रंमंगलं ततःकिमित्याह अतोऽमंगलमयुक्तंयतः सर्वमेवशास्त्रंमंगलं अतोमम
त्यामनितस्मिंस्त्रिधाविभक्तेयदुच्यतेऽपांतरालद्वयममंगलंतदयुक्तमित्यर्थः यदिहिशास्त्रंस्वयंमंगलंनभवेत्तदाऽन्यमंगलाभ्यासवातस्यापितदमंगलं
भवेद्यदातुसर्वमपिस्वयमेवतन्मंगलं तदाकापितस्यामंगलतानयुक्तेतिभावः इतिगाथार्थः १९ अथप्रेरकःप्राह जइमंगलंसयंचिय सत्थंतोकिमिहमंगलग्गहणं
सीसमपिमंगलपरिग्गहत्थमिनंदइभिहाणं यदिहस्वयमेवशास्त्रंमंगलमिष्यते तदातंमंगलमाईएमज्झेइत्यादिवचनात्किमिहमंगलग्रहणंक्रियते स्वतएवमं
गलग्रहणंक्रियते स्वतएवमंगलेमंगलविधानस्यानर्थकत्वादितिभावः इतिपरेणप्रेरितेगुरुराह सीसेत्यादिशिष्यस्यमतिः शिष्यमतिस्तस्यामंगलपरिग्रहः
मार्थः प्रयोजनमस्यतत्तथा तदर्थमेवशिष्यमतिमंगलपरिग्रहार्थमात्रं तदभिधानंमंगलाभिधानमित्यर्थः इदमुक्तंभवति शास्त्रादनर्थांतरभूतमेवमंग
लमुपादीयते नार्थांतरमितिप्रागेवोक्तं नंदिरपिमंगलत्वेनाभिधास्यते साचयंचज्ञानात्मिकाततःशास्त्राण्यावश्यकादीनि सर्वाणिश्रुतज्ञानरूपत्वान्नंद्यंतर्ग
तान्येवनंदिरपिश्रुतरूपत्वेनावश्यकादिशास्त्रांतर्गतैव तस्मान्नंदेर्मंगलत्वेनाभिधानेशास्त्रांतर्गतमेव मंगलमभिहितंभवति तथापिनामंगलस्यसतःशास्त्रस्य
मंगलतापादनार्थंतदभिधानंकिंतुशिष्यमतिमंगलपरिग्रहार्थंशिष्याहितस्मिन्नभिहितेमंगलमेतच्छास्त्रमितिशिष्यमतौ तन्मंगलतापरिग्रहंकरोतीतिभावः
इतिगाथार्थः २० उगाहकिंमंगलमपिमंगलबुध्याग्रहीतमेवस्वकार्यंकरोतिनान्यथाएवमेतदित्याह इहमंगलंपिमंगलं बुद्धीएमंगलंजेहामाहु मंगलत्ति

यद्बुद्धिपरिग्गहेविसणुकारणंभणियं इहलोकेमंगलमपिसद्वस्तुमंगलबुध्यागृह्यमाणमभिनंद्यमानंवामंगलंभवति यथासाधुः हिस्वयंमंगलभू
तोऽपितद्बुध्यागृह्यमाणएवप्रशास्तयेनोरक्तोर्भव्यस्यमंगलकार्यंकरोति अमंगलबुध्यानुगृह्यमाणंमंगलमपितत्कार्यमकरोति यथासएवसाधुःकारुष्याप
हतवैतीरक्तेरभव्यस्य अत्राहकश्चिन्ननुवंसत्यमंगलमप्यसाध्वादिकंमंगलबुध्यागृह्यमाणंतत्कार्यंकरिष्यति न्यायस्यसमानत्वात्तदयुक्तं असाधोःस्वतोमंग
लरूपतायाअभावात्सत्यमणिर्हिसत्यमणितयागृह्यमाणोपहितुमीरमापादयति नत्वसत्यमणिसत्यमणितयेत्यलंप्रसंगेनप्राहयद्येवंतर्हिकमेवमंगलमस्तु
तेनापिहिशिष्यमतिमंगलपरिग्रहःसेत्स्यतिकिंमंगलत्रयकरणेनत्याह मंगलतियेत्यादि मंगलत्रयेहिकृतेशिष्यस्यबुद्धौतत्परिग्रहोभवति तेनापिकिमिति
चेदित्याह नमुतत्थापिपढमंसयहत्था विग्घपारगमणायनिद्दिट्ठ मित्यादिनाकारणंनिमित्तंप्रागेवभणितंकिमितिविस्मार्यते नचवक्तव्यमेकेनैवमंगलेनतत्का
रणत्रयंसेत्स्यति यतोयथैवशास्त्रंमंगलमपिसन्मंगलबुद्धिपरिग्रहमंतरेणमंगलंनभवति साधुवत्तथाशास्त्रस्यादिमध्यावसानानिमंगलरूपाण्यपिमंग
लबुद्धिपरिग्रहंविनानमंगलकार्यंकुर्वंतीतिमंगलत्रयाभिधानमितिगाथार्थः २१ तदेवंमंगलाभिधानमुपपत्तिभिर्व्यवस्थाप्यमंगलशब्दार्थंनिरूपयितु
माह मंगिज्जइधिगम्मइ जेणहियंतेणमंगलंहोइ अहवामंगोधम्मो तंलाइतयंसमादत्ते अगिरगिलगिवगिमगीत्यादीमगिगत्यर्थोधातुरतस्तस्याऽलच्प्रत्ययो
न्तस्य मंग्यतेऽधिगम्यते साध्यतेयतोहितमनेनतेनकारणेनमंगलंभवति अथवामंगइतिधर्मस्याख्यालाआदानेधातुस्ततश्चमंगलातिसमादत्तइतिमंगलंधर्मोपादा
नहेतुरित्यर्थः इतिगाथार्थः २२ अहवानिवायणाओ मंगलमिटत्थपगइपच्चयओ सद्दोमद्दजंजह तयंजहाजोगमाउज्जं अथवानिपातनान्मंगलमितिसाध्यते क
थमित्याह इष्टार्थप्रकृतिप्रत्ययतस्तत्रेष्टोविवक्षितोऽर्थोयाभ्यांताविष्टार्थौ प्रकृतयस्तत्रयथा मदिमडेने मसज्ञानेमर्द हर्षमृदमोदस्वप्नगतिषु महपूजायामित्येवमादिप्र
त्ययस्त्वलामांप्रकृतीनांसर्वत्रअलजेवविधीयते ततोमंगलमितिरूपंनिपात्यते व्युत्पत्तिस्त्वेवंमंड्यतेऽलंक्रियतेशास्त्रमनेनेतिमंगलं तथामंद्यतेऽपयतेनिश्चीयतेविघ्नाभावो
ऽनेन तथामद्यंतिहृष्यंतिमदमनुभवंति मोदंतेशोभंतेविघ्नाभावे ननिःप्रकंपतयासज्ञायंतेशास्त्रस्यपारंगच्छंत्यनेनेति तथामह्यंतेपूज्यंतेऽनेनेतिमंगलमित्येवमादिव्या
करणशास्त्रेयथायथानिपातनसिद्धं तत्तथायोगंयथासंबंधमत्रस्वधियाऽऽयोज्यं लक्षणज्ञैरितिगाथार्थः २३ मंगलपरूवणाओ मंगलमिहेवमाइनेरुत्ता भासंतिस
त्थवसओ नामाइचउव्विहंतंच अथवामांगालयतिभवादितिमंगलं संसारादपनयतीत्यर्थः इहमंगलविचारेऽवमादिनैरुक्ताःशब्दविदःशास्त्रवत्तयोव्याकरणानुसा
रेणभाषंते मंगलशब्दार्थंव्याचक्षते आदिशब्दाच्छास्त्रस्यमाभूद्गलोविघ्नोऽस्मादितिमंगलं अथवाशास्त्रस्यमाभूल्लीनाशोऽस्मिन्नितिमंगलं सम्यग्दर्शनादिमार्ग
लयमाद्यमंगलमित्यादिद्रष्टव्यमित्यलंविस्तरेण इहतत्पर्यायानिर्दिश्याख्या तत्रतत्त्वंशब्दार्थरूपंतत्तावन्निर्णीतंपर्यायास्तुमंगलशांतिर्विघ्नविद्रावणमित्यादयः
स्वयमेवद्रष्टव्याः भेदांस्तुस्वयमेवनिरूपयितुमाह नामाइचउव्विहंतंचेति सच्चमंगलंनामादिभेदतश्चतुर्विधंभवति तद्यथा नाममंगलं स्थापनामंगलं द्रव्यमंगलं भावमं

गलं चेति गाथार्थः २४ तत्र नाम किमुच्यते इत्याशंक्य सामान्येन नाम्नस्तावल्लक्षणमाह पज्जायाणभिधेयं ठियमण्णत्थे यं तदत्थनिरवेक्खं आइच्छियं च नामं जावद
व्वयं पाएण यद्वस्तु अभिधेयात् भृतकदारकादौ इंद्राद्यभिधानं क्रियते तन्नाम भण्यते कथंभूतं तदित्याह पर्यायाणामिन्द्रशक्रपुरंदरपाकशासनशतमखहरिप्रभृतीनां समाना
र्थवाचकानां ध्वनीनामनभिधेयमवाच्यं नाम वत्स्यपिंडस्य संबंधी धर्मोऽयं नाम्न्युपचरितः न हि नामवान् भृतकदारकादिपिंडः किलैकेन संकेतितमात्रेण इंद्रादिशब्दे
नैवाभिधीयते न तु शेषैः शक्रपुरंदरपाकशासनादिशब्दैरतो नामयुक्तपिंडगतधर्मो नाम्न्युपचरितः पर्यायानभिधेयमिति पुनरपि कथंभूतं तन्नामेत्याह ठियमण्ण
त्थेत्ति विवक्षिताद् भृतकदारकादिपिंडादन्यश्चासावर्थश्चान्यार्थो देवाधिपादिः सद्भावतस्तत्र यत् स्थितं भृतकदारकादौ तु संकेतमात्रतयैव वर्तते अथवा सद्भाव
तः स्थितमन्वर्थे अनुगतः संबंधः परमैश्वर्यादिको यत्र सोऽन्वर्थः शचीपत्यादिः सद्भावतस्तत्र स्थितं भृतकदारकादौ तर्हि कथं वर्तत इत्याह तदर्थनिरपेक्षं तस्येंद्रादिनाम्नो
ऽर्थस्तदर्थः परमैश्वर्यादिस्तस्य निरपेक्षं संकेतमात्रेणैव तदर्थशून्ये भृतकदारकादौ वर्तत इति पर्यायानभिधेयं स्थितमन्यार्थं अन्वर्थं वा तदर्थनिरपेक्षं यत्क्वचिद् भृतकदारका
दौ इंद्राद्यभिधानं क्रियते तन्नामेतीह तात्पर्यार्थः प्रकारांतरेणापि नाम्नः स्वरूपमाह यादृच्छिकं चेति इदमुक्तं भवति न केवलं यन्नेतरोक्तं किं त्वन्यत्राविद्यमानमपि यदे
वमेव यदृच्छया केनचिद् गोपालदारकादेरभिधानं क्रियते तदपि नाम यथा डित्थो डविल्ल इत्यादि इदं चोभयरूपमपि कथंभूतमित्याह यावद्द्रव्यं च प्रायेणेति यावदेतद्वाच्यं द्रव्य
मवतिष्ठते तावदिदं नामाप्यवतिष्ठत इति भावः किं सर्वमपीत्याह प्रायेणेति मेरुद्वीपसमुद्रादिकं नाम प्रभूतं यावद्द्रव्यभावि दृश्यते किंचित्त्वन्यथापि समीक्ष्यते देव
दत्तादिनामवाच्यानां द्रव्याणां विद्यमानानामप्यपरापरनामपरावर्तस्य लोके दर्शनात् सिद्धांतेपि यदुक्तं नाम स्थापना व्यवह्रियंते तत्प्रतिनियतजनपदादिसंज्ञामेवाश्रित्योत्पत्त्यर्थोत
राः कुरव इत्यादि तदेवं प्रकारद्वयेन नाम्नः स्वरूपमभिहितं एतत्तृतीयप्रकारस्याप्युपलक्षणं पुस्तकपत्रचित्रादिलिखितस्य वस्त्वभिधानभूतेंद्रादिवर्णावलीमात्रस्याप्यत्र
नामत्वेनोक्तत्वादिति एतच्च सामान्येन नाम्नो लक्षणमुक्तं प्रस्तुते तु एवं योज्यते यत्र मंगलार्थशून्ये वस्तुनि मंगलमिति नाम क्रियते तद्वस्तु नाम्ना नाममात्रेण मंगलमिति कृ
त्वा नाममंगलमित्युच्यते पुस्तकादिलिखितं यन्मंगलमिति वर्णावलीमात्रं तदपि नाम च तन्मंगलं चेति कृत्वा नाममंगलमित्यभिधीयत इति गाथार्थः २५ अथ सा
मान्येन स्थापनायाः स्वरूपमाह जं पुण तयत्थसुण्णं तयभिप्पाएण तारिसागारं कीरइ व निरागारं इत्तरमियरं च सा ठवणा सा स्थापनाभिधीयते यत् किमित्याह
यत्क्रियते इंद्रादिस्थापनारूपतया विधीयते वस्तु पुनः कीदृशं नामलक्षणात् स्थापनालक्षणस्य वैसदृश्यद्योतकः केनेत्याह तदभिप्रायेण तस्य सद्भूतेंद्रस्याभिप्रायो
ऽध्यवसायस्तेन कथंभूतं तदित्याह तदर्थशून्यं स चासावर्थश्च तदर्थः सद्भूतेंद्रलक्षणस्तेन शून्यं तदर्थशून्यं पुनरपि कथंभूतं तादृशाकारं सद्भूतेंद्रसमा
नाकारं वा शब्दस्याभिन्नक्रमत्वान्निराकारं वा सद्भूतेंद्राकारशून्यमित्यर्थः चित्रलेप्यकाष्ठपाषाणादिषु तादृशाकारं भवत्यक्षादिषु तु निराकारमित्यर्थः पुनः किंभूतमि
त्वरमल्पकालीनं इतरद्यावत्कथितं तत्रेत्वरं चित्रादिगतं यावत्कथितं तु नंदीश्वरचैत्यप्रतिमादि तदपि हि निष्ठतीति स्थापनेति स्थापनात्वेन समये निर्दिष्टमेव

तदिदमिह तात्पर्यं यद्वस्तु सद्भूतेंद्रार्थशून्यं सत्तदध्यारोपात् तादृशाकारं निराकारं वा साकवरं यावत्कथितं वा स्थाप्यते सा स्थापनेति प्रकृते योजना लिख्यते क्रियते चित्रकर्मादिग
तः परममुनिस्थापनं स्थापनेति यन्मंगलं स्थाप्यते इति वा स्थापना तया मंगलं स्थापनामंगलमिति व्यपदिश्यत इति गाथार्थः २६ अथ भाष्यकारः स्वयमेव नामस्थाप
नामंगलयोरुदाहरणमुपदर्शयन्नाह जह मंगलमिह नामं जीवाजीवोभयाण देसेसु रूढं जलणाईणं ठवणाए अक्खियाईणं यथा त्वाहुदाहरणोपन्यासार्थः कथ
मित्याह जीवाजीवोभयानां ज्वलनादीनां देशे लाटदेशे भाषया मंगलमिति नाम रूढं तत्र जीवस्याग्नेर्मंगलमिति नाम रूढं सिंधुविषये अजीवस्य द्वारकवलनकस्य मंगलमिति नाम
रूढं तत्र जीवस्याग्नेर्मंगलमिति नाम रूढं सिंधुविषये अजीवस्य द्वारकवलनकस्य मंगलमिति नाम रूढं लाटदेशे जीवाजीवोभयस्य तु मंगलमिति नाम रूढं वंदनमा
लायाः इवरिकादीनामिहान्वेतनत्वाच्चादीनां तु सचेतनत्वाज्जीवाजीवोभयत्वं भावनीयं स्वस्तिकादीनां तु स्थापनालोके तस्या रूढं स्थापनामंगलत्वमिति गाथा
र्थः २७ अथ द्रव्यलक्षणमाह दवए दुयए दोरवयवो विगारो गुणाण संदावो दव्वं भव्वं भावस्स भूयभावं च जं जोग्गं २८ द्रु गताविति धातुर्मनुष्यद्रवति तांस्तान्
स्वपर्यायान् प्राप्नोति मुंचति वेति द्रव्यमित्युत्तगार्धे रानीयसर्वत्र संबध्यते तथाभूयते स्वपर्यायैरेव प्राप्यते मुच्यते वेति द्रव्यं यत्किल पर्यायान् द्रव्यं प्राप्नोति तैस्तदपि प्राप्यते
यांश्च मुंचति तैस्तदपि मुच्यत इति भावः तथा द्रवतीनां सत्तायाः पर्यायाणामुच्चतीति निरुः सत्ता तस्या एवावयवो विकारो वेति द्रव्यं अवांतरसत्तारूपाणि हि द्रव्याणि महासत्ताया अव
यवो विकारो वा भवत्येवेति भावः तथा गुणा रूपरसादयस्तेषां संद्रवणं संद्रावः समुदायो घटादिरूपो द्रव्यं तथा भव्यं भावस्य भविष्यतीति भावस्तस्य भावस्य भा
विनः पर्यायस्य यद्द्रव्यं योग्यं तदपि द्रव्यं राज्यपर्यायार्हकुमारवत् तथा भूतभावं चेति भूतः पश्चात्कृतो भावः पर्यायो यस्य तद्भूतभावं तदपि द्रव्यं अनुभूतघृताधा
रत्वपर्यायरिक्तघृतघटवत् चशब्दाद् भूतभविष्यत्पर्यायं च द्रव्यमिति ज्ञातव्यं भूतभविष्यद्घृताधारत्वपर्यायरिक्तघृतघटवत् ननु तदपि भूतभावं तथा भूतभवि
ष्यद्भावं च कथंभूतं सद्द्रव्यमित्याह यत् योग्यं भूतस्य भावस्याभूतभविष्यतोऽपि भावयोरिदानीमसत्त्वेपि यद्योग्यमर्हं तदेव द्रव्यमुच्यते नान्यदन्यथा सर्वेषामपि
पर्यायाणामनुभूतत्वादनुभविष्यमाणत्वाच्च सर्वस्यापि मुद्गलादेर्द्रव्यत्वप्रसंगादिति गाथार्थः २९ आह विनेयो ननु सामान्येन द्रव्यलक्षणमवगतं परं द्र
व्यमंगलं किमभिधीयत इति प्रस्तुतं निवेद्यतामित्याह आगमओणुवउत्तो मंगलसद्दाणुवासिओ वत्ता तन्नाणलद्धिसहिओवि नोवउत्तोत्ति तो दव्वं इह द्रव्यमंगलं
सामान्यद्विधा भवति आगमतश्चागममाश्रित्य नोआगमतश्च नोआगममाश्रित्य तत्रागमतो मंगलशब्दार्थज्ञानरूपोऽभिप्रेतस्तमाश्रित्य द्रव्यं द्रव्यमंगलमिति पर्यंते
संबंधः कोसावित्याह वक्ता मंगलशब्दार्थप्ररूपकः किं सर्वोपीत्याह अनुपयुक्तस्तदुपयोगशून्यः किंविशिष्ट इत्याह मंगलशब्दानुवासितो मंगलशब्दार्थज्ञानाव
रणक्षयोपशमसंस्कारानुरंजितमना सद्ज्ञानलब्धिमानिति यावत् ननु यदि तज्ज्ञानलब्धिमांस्तर्हि किमिति द्रव्यमित्याह तण्णेत्यादि तज्ज्ञानलब्धिसहितोऽपि मंगल

विशेषा० वृ०
१

शास्त्रार्थज्ञानावरणक्षयोपशमवानपि नोपयुक्तस्तत्र मंगलशास्त्रार्थे यस्मादसौ तेनेति तस्माद्द्रव्यमंगलं इदमुक्तं भवति अनुपयोगो द्रव्यमिति वचनान्मंगलशास्त्रार्थ
ज्ञानमपि तत्रानुपयुक्तस्तत्प्रसूत्यंसंज्ञाना लब्धिसहितो प्यागमतो द्रव्यमंगलमेवेति गाथार्थः २९ अत्राह कश्चिन्ननु कोयमागमो यमाश्रित्य द्रव्यमंगलमिद
मभिधीयते अत्रोच्यते मंगलशास्त्रार्थज्ञानमत्रागमस्तर्हि प्रेर्यते किमित्याह जइ नाणमागमोत्ति कह दव्वं दव्वमागमो कहणु आगमकारणमाया देहो सद्दो य तो
दव्वं यदि मंगलशास्त्रार्थज्ञानमागमस्तर्हि तद्वक्तासौ कथं द्रव्यमंगलं आगमस्य भावमंगलत्वेन द्रव्यमंगलत्वानुपपत्तेः अथ द्रव्यं द्रव्यमंगलमसौ तर्ह्यागमः
कथं येनागमत आगममाश्रित्येत्युच्यते द्रव्ये आगमस्याभावाद् द्वितीये भावमंगलत्वप्रसंगात्तस्मादागमतो द्रव्यमंगलमिति दूरविरुद्धमिति परेणोक्ते आचार्यः
प्राह आगमेत्यादि इदमुक्तं भवत्यागमतद्रूपकर्तृने तद्वक्ताबोद्धव्यं यत्पुनस्तस्य शब्दादिवागमो ह्यस्ति किं तर्ह्यागमस्य मंगलशास्त्रार्थज्ञानलक्षणस्य यत्कारणनिमि
त्तं देहेविद्यत इत्यवगंतव्यं किं पुनस्तदागमस्य कारणमिहावसेयमित्याह अनुपयुक्तस्य वक्तुः संबंधी आत्मा जीवो देहः शरीरं श्च जीवशरीररहितावदागम
स्य कारणं तदाधारत्वात् शरीररहितस्यागमस्यासंभवात् शब्दोपि प्रत्याय्यशिष्यगतागमस्य कारणमेव न मन्तरेण तस्याभावाद्यश्च कारणं तद्द्रव्यं भवत्येव भूतस्य भा
विनो वा भावस्य हि कारणं तु यल्लोके तद्द्रव्यमित्यादि वचनादित्याह तोत्ति यत एवं तस्माद्द्रव्यं द्रव्यमंगलमिदमित्यर्थः यद्यागमकारणमेवेह विद्यते नर्हि कथ
मिदमागमोयेनागमतो द्रव्यमंगलं स्यादिति चेदुच्यते आगमस्य कारणभूता आत्मादयो पि कारणे कार्योपचारादागमत्वेनोच्यंते भवति च कारणे कार्यव्य
पदेशो यथा तंदुला वर्षति पर्जन्यस्तस्मादागमतो द्रव्यमंगलं न विरुध्यत इति गाथार्थः ३० अथ न त्थि न एहिं विहूणं सुत्तं अत्थो अ जिणमए किंचि आसज्ज
उ सोआरं नए नयविसारउ बूयादिति वचनात् जिनमते सर्वेपि पदार्था नयैर्विचारणीया इत्यतो द्रव्यमंगलमपि नयैर्विचारयन्नाह एगो मंगमिवं णेगाणे
गमेआरं गाइणेगमनयस्स संगहनयस्स एकं सव्वंचिय मंगलं लोए वक्ष्यमाणशास्त्रार्थस्य नैगमनयस्य मते नैकोनुपयुक्तो मंगलशास्त्रार्थरूपक एकं द्रव्य
मंगलं अनेके त्वनुपयुक्तास्तत्प्ररूपका अनेकानि द्रव्यमंगलानि अयं हि नयः सामान्यविशेषांश्चाभ्युपगच्छत्येव तत्र विशेषवादित्वपक्षे एकोनुपयु
क्त एकं द्रव्यमंगलं अनेकेत्वनुपयुक्ता अनेकानि द्रव्यमंगलानीत्युपपद्यते एवं विशेषाणां पृथग्भिन्नत्वादिति संग्रहनयस्य तु वक्ष्यमाणस्वरूपस्य
केवलसामान्यवादिनो मतेन सर्वस्मिन् लोके एकमेव द्रव्यमंगलं सर्वेषां द्रव्यमंगलत्वसामान्यादव्यतिरिक्तत्वात् व्यतिरेके वा द्रव्यमंगलत्वप्राप्तेः सामान्यस्य च त्रिभु
वनेप्येकत्वादिति गाथार्थः ३१ एतदेवाह एकं निच्चं निरवयवमक्कियं सव्वगं च सामन्नं निस्सामन्नत्ताओ नत्थि विसेसो खपुप्फंव एकमद्वितीयत्वादेकसंख्योपे
तं सामान्यं एकमपि क्षणिकं स्यादत आह निच्चमनपायि नित्यमप्याकाशवत्सावयवं स्यादतः निरवयवं तत्सवितुरुदयास्तमनायोगादित्यत आह निरवयवम १

नंशपूर्वापरकोटिशून्यत्वादिति निरवयवमपि परमाणुवत्सक्रियं स्यादत आह अक्रियं क्रियारहितं परिस्पंदविनिर्मुक्तत्वादिति अक्रियमपि दिगादिवदसर्व
गतं स्यादत आह सर्वगं च सकललोकाकाशव्याप्तकं इदमित्थंभूतं सामान्यमेवास्ति न तु विशेषः कश्चनापि विद्यते कुत इत्याह निःसामान्यत्वात्सामान्यविरहि
तत्वात् खपुष्पवत् यद्धास्ति तत्सामान्यविरहितं न भवति यथा घटस्तस्मादेकस्माद्द्रव्यमंगलसामान्यादव्यतिरिक्तत्वात् तद्व्यतिरेके वा द्रव्यमंगलत्वाप्रसंगात् सामा
न्यस्य त्रिभुवनेप्येकत्वादेकमेव संग्रहनयमते द्रव्यमंगलमिति गाथार्थः ३२ अत्र विशेषवादिनयमतस्थितः कश्चिदाह ननु कथमनेकानि द्रव्यमंगलानि न संभव
ति यथा हि वनस्पतिरित्युक्ते वृक्षगुल्मलतावीरुधादयो विशेषा एव प्रतीयंते न पुनस्तदतिरिक्तः कश्चिद्वनस्पतिः एवमिहापि द्रव्यमंगलमित्युक्ते अनुपयुक्तत्वप्ररूप
कलक्षणा विशेषा एवावगम्यंते न तु तदधिकं किंचित्सामान्यमतः किं शून्य इवास्मिन् जगत्येवमभिधीयते निस्सामन्नत्ताओ नत्थि विसेसो खपुप्फंवेति इति विशे
षवादिना प्रोक्ते सामान्यवादी संग्रहः प्राह ननु यत एव वनस्पतिरित्युक्ते वृक्षादयः प्रतीयंते अत एव ते तदनर्थांतरभूताः हस्तस्येवांगुलयः इह यस्मिन्नुच्यमाने
यत्प्रतीयते तत्ततो व्यतिरिक्तं न भवति यथा हस्त इत्युक्ते अंगुल्यादयः प्रतीयमाना हस्ताव्यतिरिक्ताः प्रतीयंते च वनस्पतिरित्युक्ते वृक्षादय इत्यमी न वनस्पतिव्यति
रिक्ताः ततो न सामान्यादतिरिक्तः कोपि विशेषः समस्तीत्येकमेव सर्वत्र द्रव्यमंगलमिति अथोपपत्यंतरेणापि सामान्यवादो वृक्षादीनां सर्वेषामपि वनस्पतिसा
मान्यरूपतां समर्थयन्नाह चूअवणस्सइच्चिय मूलाइगुणोत्तिसमूहोव्व गुम्माइ विहरं मईन वणस्सइ विसिठा चूत आम्रो वनस्पतिरेव वनस्पतिसामान्यं न
व्यभिचरतीत्यर्थः इति प्रतिज्ञा मूलकंदस्कंधत्वक्शाखाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजादिगुणत्वादिति हेतुः भूतसमूहवदिति दृष्टांतः इह यो यो मूलादिगुणः स स वनस्प
तिसामान्यरूप एव यथा चूतसमूहो मूलादिगुणश्च चूतस्तस्माद्वनस्पतिसामान्यरूप एव गुम्माइ यो येवं वाच्या स्तथा हि विशेषवादिना विशेषतयाभ्युप
गम्यमानो गुल्मोपि वनस्पतिसामान्यरूप एव मूलादिगुणत्वाद्गुल्मसमूहवदित्येवमन्येषामपि लतादिविशेषाणां वनस्पतिसामान्यादव्यतिरिक्तत्वं साधनीयं
तद्व्यतिरेके सर्वत्र मृण्मयत्वादिप्रसंगो बाधकं प्रमाणं तस्मात्सामान्यमेवास्ति न विशेषाः इति गाथार्थः ३३ किंच । सामण्णाउ विसेसो अण्णोऽणण्णो व होज्ज इअ
रो सो न अत्थि खपुप्फं पिव णण्णो सामण्णमेव मयं भो विशेषवादिन् सामान्यादिशेषोन्यो वास्यादनन्यो वेति विकल्पद्वयं यद्याद्यो विकल्पस्तर्हि नास्त्येव विशेषो
निःसामान्यत्वात्खपुष्पवत् इह यद्यत्सामान्यविनिर्मुक्तं तत्तन्नास्ति यथा गगनारविंदं सामान्यविरहितश्च विशेषवादिना विशेषोभ्युपगम्यते तस्मान्नास्त्य
वायमिति अथानन्य इति द्वितीयः पक्षः कक्षीक्रियते हंत तर्हि सामान्यमेवासौ तदनन्यत्वात्सामान्यात्मवत् यद्यस्मादनन्यत्तत्तदेव यथा सामान्यस्यैवात्मा अन
न्यश्च सामान्याद्विशेष इति सामान्यमेवायमिति यद्विवातिपक्षपातिनया सामान्येपि विशेषोपचारः क्रियते नर्हि न काचित् क्षतिर्न ह्युपचारेणोच्यमानो भेद

त्विकमेकत्वंबाधितुमलं तस्मात्सामान्यमेवास्तिनविशेषइतिसंग्रहनयमतेनसर्वत्रैकमेवद्रव्यमंगलमितिगाथार्थः। ३४। तदेवंसंग्रहेणस्वाभिमतेसा
मान्येप्रतिष्ठितेविशेषवादिनोनैगमव्यवहारावाहतुः नविसेसत्थंतरभूय मत्थिसामन्नमाहववहारो उवलंभववहाराभावाऊखरविसाणंव ननुभोःसा
मान्यवादिन्भवतापिवनस्पतिसामान्यवकुलाशोकचंपकनागपुन्नागप्रमज्जार्जुनादिविशेषेभ्योऽर्थांतरंवाऽभ्युपगम्येतानर्थांतरंवा यद्यर्थांतरंतर्हि
नास्त्येव तद्विशेषव्यतिरेकेणोपलब्धिलक्षणप्राप्तस्यतस्योपलंभव्यवहाराभावात् खरविषाणवत् एवमाहव्यवहारनय उपलक्षणत्वाद्विशेषवादीनैग
मश्च एतोहिलोकव्यवहारानुयायिनौतद्व्यवहारश्चप्रायोविशेषनिष्ठएवेति विशेषानेवसमर्थयतइतिभावः अथानुपलब्धिलक्षणप्राप्तंतदभ्युपगम्यते तथापि
नास्तिविशेषेभ्यःसर्वथाऽन्यत्वाद्गगनकुसुमवदिति अथविशेषेभ्योऽनर्थांतरंतदितिद्वितीयपक्षस्तर्हिविशेषाएवतेभ्योऽनर्थांतरभूतत्वाद्विशेषाणामात्मस्वरू
पवदिति यदिवविशेषेष्वपिसामान्योपचारःक्रियते तर्हिनकाचित्क्षतिर्नत्वौपचारिकमेकत्वंतात्त्विकमनेकत्वंबाधत इतिगाथार्थः ३५ एतदेवसमर्थयति
चूयाईएहिंतो कोसोअण्णोवणस्सईनाम नत्थिविसेसत्थंतर भावाऊसोखपुप्फंव चूतादिभ्योविशेषेभ्योऽन्यःकोनामवनस्पतिर्योव्रणपिंडीपादलेपादिकेलो
कव्यवहारेउपयुज्यतेनकोपीत्यर्थः तस्मात्समस्तलोकसंव्यवहारानुपयोगित्वान्नास्तिसामान्यंखपुष्पवदिति पूर्वोक्तमेवार्थंनिगमनद्वारेणाह नत्थीत्या
दिनस्मान्नास्त्यसौसामान्यवादिनाऽभ्युपगम्यमानोवनस्पतिः संक्षेपतोविशेषेभ्योऽर्थांतरभावात्खपुष्पवत् संक्षेपेणहिविशेषेभ्योऽर्थांतरंभवदसद्रूपमेव
भवतितथाभूतंवनास्त्येव खपुष्पवदितिगाथार्थः ३६ किंपुनःकारणंयेननैगमव्यवहारौविशेषान्समर्थयतइत्याह जंनेगमववहारा लोयववहारतप्परा पा
य पाएणविसेसमऊ तोतेनग्गाहिणोदिवि यद्यस्मान्नैगमव्यवहारौलोकव्यवहारतत्परौसचलोकव्यवहारस्तावद्दानादिकःप्रायेणविशेषमयस्तान्विषु
एवहश्यते सामान्यस्यव्रणपिंडादौलोकेऽनुपयोगादन्नेनेत्यादौकश्चित्कथंचित्सामान्यस्यापिदृश्यतेऽपयोगइतिप्रायोग्रहणं यतएवंतस्मात्तौनैगमव्यवहारौ
तदर्पितद्ग्राहिणौविशेषाभ्युपगमपरावितिगाथार्थः ३७ अत्रपरःप्राह तेसिंतुल्लमयत्ते कोणुविसेसोऽभिहाणऊअन्नो तुल्लत्तेविइह नेगमसववहारेभेऊ
तयोर्नैगमव्यवहारयोस्तुल्यमतत्वेउक्तन्यायेनविशेषवादितयासदृशाभिप्रायत्वेसतिकोनुविशेषोऽभिधानंनामततोऽन्यस्तर्हिजल्पितोऽपरःकोविशेषोनकश्चि
दित्यर्थः एकोनैगमोऽपरस्तुव्यवहारइत्येवमनयोर्नाममेवभिद्यतेनत्वभिप्रायइतिभावः आचार्यआह तुल्लत्तेइत्यादि इहविशेषाभ्युपगमे यद्यपिनैगमस्यव्य १०
वहारेणसहतुल्यंसदृशाभिप्रायित्वं तथापितस्मिन्सत्यपिवस्त्वंतरेसामान्यादिकेभेदे नानात्वमस्त्येवेतिगाथार्थः ३८ अथवानैगमव्यवहारयोरनेनतुल्यमतत्वव
व्यापनेनसामान्यविशेषग्राहकस्यनैगमस्यसंग्रहव्यवहारनयद्वयेंऽतर्भावःसूचितोद्रष्टव्य इतिदर्शयन्नाह जोसामन्नग्गाही सनेगमोसंगहंगऊअहवा इ

यरोववहारमिऊ जोतेणसमाणनिद्देसो अथवेतिप्रकारांतरेणसमाधानमुच्यतइत्यर्थः तत्रनैगमस्तावत्सामान्यंमन्यते विशेषांश्चततोयःसामान्यग्रा
हीनैगमःससंग्रहंगतःप्राप्तोंऽतर्भूतइतियावत् इतरस्तुविशेषग्राहीसव्यवहारंगमितःप्राप्तोंऽतर्गतोयोनैगमनयस्तेनसहव्यवहारनयस्यायंसमानानिर्देशः
जंनेगमव्ववहार इत्यादिनातुल्यनिर्देशः ततश्चतेसिंतुल्लमयत्ते कोणुविसासोइत्यादिनायदेकत्वंपरेणप्रेरितं तदस्माकंनक्षतिमावहति नैगमस्यसंग्रह
व्यवहारनयद्वयेंऽतर्भावस्येष्टत्वेनसिद्धसाधनादितिभावःयद्येवंनैगमःसंख्यायास्तुत्यतितथाचसप्तैवनयाःप्रसज्यंतीतिचेन्मोक्षकंभजस्व स्वयमभ्यर्थेषु
त्वात्इष्टापत्तिरितिगाथार्थः ३९ अथऋजुसूत्रनयमतेनद्रव्यमंगलंविचारयितुमाह उज्जुसुयस्ससयंसंपयंचजंमंगलंतयंएक्कं नातीतमणुप्पन्नंमंगलमिट्ठंपर
कीयं वा अतीतानागतपरिहारेणपरकीयपरिहारेणचाकुटिलंवस्तुसूत्रयतीतिऋजुसूत्रोनयस्तस्यस्वकमात्मीयमेवतथासांप्रतंवर्तमानक्षणभा
व्येवयद्द्रव्यमंगलंतदेवैकमभिमतंअनभिमतप्रतिषेधमाह नातीतमित्यतीतसमयभाविनाप्यनुत्पन्नंभविष्यत्समयभाविद्रव्यमंगलमस्येष्टंपराक्किंवाप
रकीयंवाद्रव्यमंगलं तदप्यस्यनेष्टंविवक्षितैकप्रज्ञापकस्यवर्त्मात्मानंविहायपरस्मिन्वर्तते तदपिद्रव्यमंगलमसौनेच्छतीत्यर्थः मंदमतिशिक्षावबो
धार्थंश्चानभिमतप्रतिषेधोऽन्यथात्वभिमतेकथितेऽनभिमतमर्थापत्तितोगम्यतएवेतिगाथार्थः ४० अमुमेवार्थंप्रयोगोपदर्शनद्वारेणसमर्थयन्नाह ना
तीतमणुप्पन्नं परकीयंवापऊयणाभावा दिट्ठंतोखरसिंगं परधणमहवाजहाविफलं ४१ अतीतमनुत्पन्नंचवस्तुनास्तीतिप्रतिज्ञा प्रयोजनस्यविवक्षितफ
लस्यतत्राभावात् सर्वप्रयोजनाकरणादित्यर्थः इत्ययंहेतुःदृष्टांतस्तुखरशृंगंअसत्वेवातीतानागतयोर्द्रव्यमंगलतादृशोरसाधितेवधर्मिसत्वएव धर्मा
णामुपपद्यमानत्वादितिद्वितीयप्रयोगःक्रियते परकीयमपियज्ञदत्तसंबंध्यपिवस्तुदेवदत्तापेक्षयानास्त्येव प्रयोजनाकरणात् खरविषाणवदिति
दृष्टांतोताथेव अथवायथापरस्ययज्ञदत्तस्यधनंदेवदत्तापेक्षयाविफलंप्रयोजनासाधकंसन्नास्ति तथासर्वमपिपरकीयंनास्तीतिद्वितीयोदृष्टांतइतिकृ
तःपरकीयस्यापिद्रव्यमंगलत्वमितिगाथार्थः ४१ शब्दसमभिरूढैवंभूतास्तुविशुद्धनयत्वादागमतोद्रव्यमंगलमितिनेच्छंत्येवयस्मादित्याह जाणं
नाणवउत्तो णुवउत्तोयेनयाणइजह्मा जाणंतोणुवउत्तोत्ति विंतिसद्दादऊवत्थुं जम्हाइतियस्माज्ज्ञानवन्बुध्यमानोमंगलमितिगम्यते नानुपयुक्तो
नतद्ज्ञानोपयोगशून्योभवति ज्ञायकस्यज्ञानोपयोगानतिरेकत्वात् अनुपयुक्तोवा तत्ततज्ञानीते नतस्यज्ञायकोऽसौव्यपदिश्यते ज्ञायकत्वाभि
मतकाष्ठादिवद्इत्यर्थः तस्माज्ज्ञानन्ननुपयुक्तश्चेत्येतदप्यवस्तुअसद्भावइतियावत्एतद्ब्रुवतेशब्दादयःशब्दसमभिरूढैवंभूतनयाः इतिगाथा
र्थः ४२ अमुमेवार्थंउपपत्तिमाह हेऊविरुद्धमत्तणंहिजीवोववेयणारहिऊनयसोमंगलमिटं नयस्मात्कुणोत्तिपावंच नानन्ननुपयुक्तश्चेत्येतदवस्ति

यस्यामनंतरातिक्रांतगाथापर्यंतकृतप्रतिज्ञायामयं हेतुः क इत्याह विरुद्धधम्मत्तणाहिन्ति विरुद्धो धर्मो यस्य तत्तथा तद्भावस्तस्माद्विरुद्धधर्मत्वादिति इदं
समाह यथाजीवश्चेतनारहितः इदमुक्तं भवति यथाजीवश्चेतनारहितश्च मातापि च वंध्या वेत्यादि विरुद्धधर्माध्यासादवस्त्वेवं ज्ञायकश्चानुपयुक्तश्चेत्येतदप्य
वस्त्वेव भवतु वा ज्ञायकोऽनुपयुक्तश्च तथापि नास्माकममीभिर्मंगलत्वेनेष्टस्तदर्थशून्यत्वात् मंगलार्थशून्यत्वात्वाप्यर्वादिनिभावमंगलग्राहिणोत्यमीकथं द्रव्यमंग
लग्राहिणोत्यमीकथं द्रव्यमंगलमिष्यंतीति भाव इति गाथार्थः ४३ तदेवं विचारितं नयैर्द्रव्यमंगलं तथा च समर्थितमागमतो द्रव्यमंगलं अथ नोआग
मतस्तदभिधीयते तच्च ज्ञशरीरभव्यशरीरतद्व्यतिरिक्तभेदात्त्रिधा तत्र ज्ञशरीरभव्यशरीरलक्षणभेदद्वयमाह मंगलपयत्थजाणय देहो भव्वस्सवासजी
वोत्ति नोआगमओ दव्वं आगमरहिओत्ति जं भणियं नोआगमओ दव्वंति नोआगमतो ज्ञशरीरद्रव्यमंगलमित्यर्थः क इत्याह मंगलपदार्थज्ञस्य देहः इदमुक्तं भव
ति इह मंगलपदार्थः पूर्वं येन स्वयं सम्यग्विज्ञातः परेभ्यश्च प्ररूपितस्तस्य संबंधी जीवविप्रमुक्तः शिलासिद्धतलादिगतो देहोऽतीतकालनयानुवृत्त्या अतीत
मंगलपदार्थज्ञानाधारत्वात् नोआगमतो द्रव्यमंगलमुच्यते नोशब्दस्येह सर्वनिषेधवचनत्वादागमस्य च सर्वथात्राभावान्नोआगमता द्रष्टव्याऽतीतमंगल
पदार्थज्ञानलक्षणागमपर्यायकारणत्वात्तु द्रव्यमंगलता यथातीतघृताधारपर्यायकारणत्वाद्रिक्तघृतकुंभे घृतघट इति भव्वस्सवत्ति चशब्दो द्वितीयप
क्षसमुच्चये भव्यस्य च मंगलपदार्थज्ञानयोग्यस्य यः संबंधी देह इति वर्तते सजीवः सचेतनो नोआगमतो भव्यशरीरद्रव्यमंगलमित्यर्थः इदमत्र हृदयं
य इदानीं मंगलपदार्थं न जानीते भविष्यति तु काले ज्ञास्यति तस्य संबंधी सचेतनो देहो भविष्यत्कालनयानुवृत्त्या भविष्यन्मंगलपदार्थज्ञानाधारत्वान्नो
आगमतो भव्यशरीरद्रव्यमंगलमिति अत्रापि नोशब्दस्य सर्वनिषेधपरत्वादागमस्य चेदानीमभावान्नोआगमता समवसेया भविष्यत्कालिमंगलपदा
र्थज्ञानलक्षणस्यागमस्य कारणत्वात्तु द्रव्यमंगलता यथा भविष्यघृताधारपर्यायकारणत्वाद्रिक्तघृतकुंभे घृतघटत्वा नोआगमत इत्येतद्विवृण्वन्नाह
आगमरहिओ इत्यादिना नोशब्दस्य सर्वनिषेधवचनत्वान्नोआगमत इत्यनेनैतदुक्तं भवतीति किमित्याह मंगलपदार्थज्ञस्य भव्यस्य च संबंधी अचेतनः सचेतन
श्च देहो वर्तमानकाले सर्वथैवागमरहित इति गाथार्थः ४४ तदेवं सर्वनिषेधवचनत्वेन नोशब्दस्यैवमुदाहरणमुपदर्शितं यदि वा देशनिषेधप
रोपि नोशब्दः एतत्संबंधतयैवेति दर्शयन्नाह अहवा नो देसम्मी नोआगमओ तदेगदेसाओ भूयस्स भाविणो वा आगमस्स जं कारणं देहो अथवा नोइति नोशब्दो दे ११
शमिति देशनिषेधवचनो विवक्ष्यत इत्यर्थस्ततश्च नोआगमत इति कोर्थ इत्याह तदेकदेशादागमैकदेशमाश्रित्य द्रव्यमंगलमित्यर्थः किं पुनस्तदिति चे
मंगलपदार्थज्ञस्याचेतनो भव्यस्य तु सचेतनो देह इत्यनुवर्तमानं संबध्यते कः पुनरिहागमस्यैकदेशो यमाश्रित्य नोआगमतो द्रव्यमंगलमिदं स्यादित्य

शंक्यते यथोक्तो ज्ञभव्यशरीररूपो देह एवागमैकदेशः ननु जडस्य देहस्य कथमागमैकदेशतेत्याह भूयस्सेत्यादि यस्मादचेतनो देहो भूतस्यातीत
स्य मंगलपदार्थज्ञानलक्षणस्यागमस्य कारणं हेतुः सचेतनस्तु भव्यदेहो भाविनो यथोक्तस्यागमस्य कारणं तस्मान्निजकार्यस्यागमस्यैकदेशे वर्तत एव कार
णं हि कार्यस्यैकदेशे वर्तत एव यथा मृत्तिका घटस्य अभेद एव घटमृत्तिकयोरिति चेन्नैवं भेदाभेदयोरेव जैनैरिष्टत्वात् इष्यति नह्यपि पुढवी विभिन्नो घडो
त्ति जं तेण जुज्जइ अणण्णो जं पुण घडोत्ति पुव्वं नासी पुढवी तओ अण्णो आह ननु मंगलपदार्थज्ञानस्य परिणामिकारणं जीव एव ततस्तस्य स्वकार्यैकदेशे
वृत्तिरस्तु यथा मृत्तिकायाः शरीरं त्वागमस्य परिणामिकारणं न भवत्यतः कथं तस्य तदेकदेशवृत्तिता सत्यं किंतु अण्णोण्णाणुगयाणं इमं च तं चत्ति विभय
णमजुत्तं जह खीरपाणियाणमित्यादिवचनात् संसारिणो जीवस्य शरीरेण सहाभेद एव व्यवह्रियते अतो जीवस्य परिणामिकारणत्वे शरीरस्यापि तद्विवक्ष्यत
इत्यस्यागमैकदेशता न विरुध्यते भवत्वेवं तथाप्यागमतो द्रव्यमंगले माश्रयद्वक्तं तेन सहास्य को भेदस्तत्रापि ह्यागमकारणमात्मा देहो सह्यो यद्नि वचना
च्छरीरमेव द्रव्यमंगलमुक्तं अत्रापि चेतदेवेति कथं नैकत्वं सत्यं किंतु प्रागुपयोगरूप एवागमो नास्ति लब्धिस्तस्त्वस्त्येव अत्र तूभयरूपोपि नास्ति
कारणमात्रस्यैव सत्वादिति विशेष इति गाथार्थः ४५ तदेवं दर्शितं ज्ञशरीरभव्यशरीरलक्षणं नोआगमतो द्रव्यमंगलद्वयं सांप्रतं ज्ञशरीरभव्यशरीर
भव्यशरीरव्यतिरिक्तस्वरूपं तृतीयभेदमुपदर्शयन्नाह जाणगभव्वसरीराइरित्तमिह दव्वमंगलं होइ आमंगलकिरिया तं कुणमाणो अणुवउत्तो इह तावज्ज्ञा
वतः परमार्थतो मंगलं द्विविधं जिनप्रणीत आगमस्तत्प्रणीता मंगलप्रत्युपेक्षणादिक्रिया च इतश्च पूर्वमागमतो नोआगमतश्च यद् द्रव्यमंगलमुक्तं तत्स
र्वमागममंगलापेक्षमेव ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं तु द्रव्यमंगलं मंगलक्रियामेवाश्रित्य भणिष्यत इति परिभावनीयं अथ गाथार्थो व्याख्यायते तत्र ज्ञ
शरीरभव्यशरीराभ्यां व्यतिरिक्तमिह द्रव्यमंगलं भवति क इत्याह अनुपयुक्तस्तां कुर्वाणस्तां कामित्याह यां प्रत्युपेक्षणाप्रमार्जनादिकां मंगलक्रिया
इदमुक्तं भवति योऽनुपयुक्तो जिनप्रणीतां मंगलरूपां प्रत्युपेक्षणादिक्रियां करोति स नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमंगलं उपयोगरूप
आगमो नास्तीति नोआगमता ज्ञशरीरभव्यशरीरयोर्ज्ञानापेक्षया द्रव्यमंगलता अत्र तु क्रियापेक्षया तद्व्यतिरिक्तं अनुपयुक्तस्य क्रियाकरणात्तु द्रव्यमंगल
ता भावनीया उपयुक्तस्य तु क्रियापि दृश्यते तदा भावमंगलत्वे च स्यादिति भाव इति गाथार्थः ४६ अथ प्रकारांतरेण प्रस्तुतमंगलमाह जं भूयभावमंगल परिण
मंतस्स दोसवपडिमेहो नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरतद्व्यतिरिक्तं द्रव्यं द्रव्यमंगलमित्यर्थः इति द्वितीयगाथोत्तरार्द्धसंबंधः किं तदित्याह यद्भूत
भावमंगलपरिणामं इह भावमंगलशब्देन चरणकरणक्रियाकलापोऽभिप्रेतस्तस्य परिणमनं परिणतिः प्रवृत्तिर्भावमंगलपरिणामः भूतः पूर्वं से

MEMORIAL

ज्ञानी भावमंगलपरिणामं संप्रतं तत्छून्यं तु तत्पुनः कस्यापि शरीरं जीवद्द्रव्यं वा तन्नो आगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमंगलं बोद्धव्यं तस्स वा जयं जोग्गं
ति अथवा तस्य यत्नोक्तस्य भावमंगलपरिणामस्य यद्योग्यमर्हं शरीरं जीवद्द्रव्यं वा तन्नो आगमतो ज्ञभव्यशरीरद्रव्यमंगलं अथवा यत्स्वभावत एव द्रव्यं भनवर्ण
दिगुणं स्रकवर्णादिकं वस्त्रादि दध्यक्षतकुसुममंगलकलशादिपरिग्रहलक्षणं तदस्य भव्यशरीरातिरिक्तं द्रव्यमंगलं ननु कथं तन्मंगलमित्याह तं पीत्या
दि हु यस्मात्तदपि स्रकवर्णादिकं कस्यापि भावमंगलकारणत्वात् मंगलं निर्दिष्टं यच्च कारणं तद्भूतस्य भाविनो वा भावस्य हि कारणं तु यस्तोकेन द्रव्यमित्या
दि वचनाद् द्रव्यतयापि व्यपदिश्यते इतो द्रव्यमंगलं भवति नोशब्दः सर्वप्रतिषेध आगमस्येह सर्वथैवाभावादिति पूर्वं ज्ञभव्यशरीरयोः केवलमागमाभावापेक्षं द्रव्यमं
गलत्वमुक्तं अत्र तु क्रियाभावमाश्रित्येति भावनीयमिति गाथाद्वयार्थः ४८ तदेवं प्रतिपादितं आगमतो नोआगमतश्च द्रव्यमंगलमथ भावमंगलमुच्यते तत्र
च लक्षणं नामस्थापनाद्रव्याणामिव भाष्यकृता केनापि कारणेन नोक्तं तच्चैवमवगन्तव्यं भावो विवक्षितक्रियानुभूतियुक्तो हि वै समाख्यातः सर्वज्ञैरिन्द्रादिवदिहेन्द
दिक्रियानुभवादिति अयमर्थो भवनं विवक्षितरूपेण परिणमनं भावः अथवा विवक्षितरूपेण संपद्यते इति भवः कः पुनरयमित्याह वक्तुर्विवक्षिताइन्दनज्वलन
जीवनादिका या क्रिया तस्यानुभूतिरनुभवनं तया युक्तो विवक्षितक्रियानुभूतियुक्तः सर्वज्ञैः समाख्यातः कइवेत्याह इन्द्रादिवत् स्वर्गाधिपादिवदादिशब्दाज्ज्वल
नजीवादिपरिग्रहः सोपि कथं भावइत्याह इन्दनादिक्रियानुभवनादिति आदिशब्दाज्ज्वलनजीवनादिक्रियास्वीकारः विवक्षितेन्दनादिक्रियान्वितो लो
के प्रसिद्धः पारमार्थिकपदार्थो भाव उच्यते भावश्चासौ मंगलं च भावमंगलं भावतो वा पारमार्थतो मंगलं भावमंगलमिति प्रस्तुतयोजना तदपि द्विविधं आग
मतो नोआगमतश्च तत्रागमतस्तावदाह मंगलसुअउवउत्तो आगमओ भावमंगलं होइ नोआगमओ भावो सविसुद्धो खाइयाईओ ४९ मंगलं वर्ततेऽर्थं तच्च मंग
लश्रुतं मंगलशब्दार्थज्ञानमित्यर्थः तस्मिन्नुपयुक्तोऽवहितो यः स आगमतो भावमंगलं भवति अत्राह ननु मंगलपदार्थज्ञानोपयोगमात्रेण कथमसौ भावम
मंगलमुच्यते तदुपयोगमात्रस्यैव तद्रूपतायायुक्तिसंगतत्वात् अग्निज्ञानोपयुक्तो माणवकोऽग्निरेव भवितुमर्हति दाहपाकादिक्रियाकरणप्रसंगादिति अ
त्रोच्यते उपयोगो ज्ञानं संवेदनं प्रत्यय इत्यनर्थान्तरं अर्थाभिधानप्रत्ययाश्च लोके सर्वत्र तुल्यनामधेयाः बाह्यः पृथुबुध्नोदराकारो घटोऽपि घट उच्यते तद्वाच
कमभिधानमपि घटोऽभिधीयते तद्ज्ञानरूपः प्रत्ययोऽपि घटो व्यपदिश्यत इत्यर्थः तथा हि लोके वक्तारो भवन्ति किमिदं पुरतो दृश्यते घटः किमसौ वक्ति घटं १२
किमस्य चेतसि स्फुरति घटः एवं च सति घट इति ज्ञानं तदव्यतिरिक्तो ज्ञाता तद्रूपत्वेनोच्यते अन्यथा यदि ज्ञानं ज्ञानिनो व्यतिरेकेण स्यात्तदा ज्ञाने सत्यपि
ज्ञानी नोपलभेत वस्तुनिवहं अतन्मयत्वात् प्रदीपहस्तान्धवत् पुरुषान्तरवद्वा न चानाकारं तज्ज्ञानं पदार्थान्तरवद्विवक्षितपदार्थस्याप्यपरिच्छेदप्रसंगादपि

च घटादिविज्ञानतद्वतोर्भेदे जीवस्यापि घटाभावेपुरितिभावः अत्राह यदि घटोपयोगानन्यत्वाद्देवदत्तोऽपि घटः अग्न्युपयोगानन्यत्वाच्च माणवकोऽप्यग्निस्तर्हि जलाहरणदा
हपाकाद्यर्थक्रियाप्रसंगस्तदयुक्तं न हि सर्वोऽपि घटो जलाहरणं करोति नापि समस्तोऽप्यग्निर्दाहपाकाद्यर्थक्रियां साधयति कोणेऽवाङ्मुखीकृतघटेन भस्मच्छन्न
वह्निना व्यभिचारात् न चासौ न घटो नाग्निर्वा लोकप्रतीतिबाधाप्रसंगात् तस्मान्मंगलपदार्थज्ञानोपयोगादनन्यत्वादागमतस्तदुपयुक्तो भावमंगलमिति स्थि
तं नोआगमतस्त्वागमस्य सर्वनिषेधमाश्रित्य सविशुद्धः प्रशस्तः क्षायिकक्षायोपशमादिको भावो भावमंगलं भाव एव मंगलं भावमंगलमिति कृत्वा उपल
क्षणव्याख्यानादागमवर्जज्ञानचतुष्टयदर्शनचारित्राणि च नोआगमतो भावमंगलमन्यत्रात्यन्तिभावतः परमार्थतो मंगलं भावमंगलमिति कृत्वा इति गाथा
र्थः ४९ प्रकारान्तरेणापि नोआगमतो भावमंगलमाह अहवा सम्मद्दंसणनाणचरित्तोवओगपरिणामो नोआगमओ भावो नोसद्दो मिस्सभावंमि अथवा प्रतिक्रम
णप्रत्युपेक्षणादिक्रियां कुर्वाणस्य योज्ञानदर्शनचारित्रोपयोगपरिणामः स नोआगमतो भावो भावमंगलं भवति नोशब्दश्चात्र मिश्रवचनो यस्मात्सौ ज्ञानदर्श
नचारित्रोपयोगपरिणामः केवल एवागमः चारित्रादेरपि सद्भावान्नाप्यनागम एव ज्ञानस्यापि विद्यमानत्वादिति मिश्र इति गाथार्थः ५० अथान्येन प्रकारेणाह
अहवेह नमुक्कारो इनाणकिरियाविमिस्सपरिणामो नोआगमओ भवइ जम्हा सो आगमो देसे अथवा इह नोआगमतो भावमंगलाधिकारे नमस्करणं नमस्का
रोऽर्हदादिप्रणतिरित्यर्थः सर्वार्थे यो पाठो वादीनां तेन नमस्कारादयस्तेषु ज्ञानोपयोगेन नमस्कारादिज्ञानक्रिया शिरसि करकमलमुकुलविधानादिका नमस्का
रादिज्ञानक्रिया च नमस्कारादिज्ञानक्रिये ताभ्यां विमिश्रश्चासौ परिणामश्चेति सविमिश्र इत्याह नोइत्यादि चैत्यवन्दनाद्यवस्थायां योऽनमस्कारादिज्ञानक्रियामि
श्रितपरिणामः स नोआगमतो भावमंगलं भण्यत इत्यर्थः कुत इत्याह यस्मात्सेत तस्यैव भावतः परिणामस्यागमो नमस्कारादिज्ञानोपयोगलक्षणे देशेऽथवा
देशे तु वर्तते नोशब्दश्चेहैकदेशवचन इति गाथार्थः ५१ तदेवमुपदर्शितं नामस्थापनाद्रव्यभावभेदतश्चतुर्विधं मंगलं एतेषु नामादिमंगलेष्वाद्यत्रय
स्याप्यन्यमभेदं पत्रयन्परः प्रेरयति अभिहाणं दव्वत्तं तयत्थसुन्नत्तणं च तुल्लाइं कोभावविज्जियाणं नामाईणं पयविसेसो भाववर्जितानां भावमेकं वर्जयि
त्वा शेषाणां नामादीनां नामस्थापनाद्रव्याणामित्यर्थः कः प्रतिविशेषो न कश्चिदित्यर्थः कुत इति चेदुच्यते यत एतानि त्रिष्वपि तुल्यानि कानि पुनस्ता
नीत्याह अभिधानं तावन्नाम त्रिष्वपि तुल्यं नाम च नित्यपदार्थस्थापनायां द्रव्ये च मंगलाभिधानमानस्य सर्वत्र भावात् तथा द्रव्यत्वमपि त्रिष्वपि तुल्यं यतो जस्स
णं जीवस्स वा अजीवस्स वा मंगलं ति नामं कीरइ त्यादिवचनान्नामितावद्द्रव्यमेवाभिसंबध्यते स्थापनायामपि यत्स्थाप्यत इति वचनात् द्रव्यमेव योज्य
ते द्रव्ये तु द्रव्यत्वं विद्यत एवेति त्रिष्वपि द्रव्यस्य तुल्यता तथा तदर्थशून्यत्वं भावार्थशून्यत्वं च त्रिष्वपि समानं नामस्थापनाद्रव्येषु भावमंगलस्याभावात्तस्मा

विशेषा० वृ०
१३

दभिधानद्रव्यत्वभावार्थशून्यत्वानांसमानत्वान्नामस्थापनाद्रव्याणांपरस्परमभेदः भावस्तुनदर्थशून्यत्वंनास्तीत्येतान्मतासौनामादिभ्योविशिष्यतइतिभावइतिगा
थार्थः ५२ परेणैवमविशेषेप्रेरितोयोविशेषस्तमभिधित्सुःसूरिराह आगारोऽभिप्पाओ बुद्धीकिरियाफलंचपाएण जहदीसइठवणिंदे नतहानामेनदव्
विंदे यथास्थापनेंद्रस्याकारोलोचनसहस्रकुंडलकिरीटहारविसंनिधानकरकुलिशधारणसिंहासनाध्यासनादिजनितामिभायीहसौंदर्यभावोदृश्यते तथा
स्थापनाकर्तुश्चयथासद्भूतेंद्राभिप्रायोविलोकयितुं तथाद्रष्टुश्चयथातदाकारदर्शनादिंद्रबुद्धिरुपजायते यथाचेन्नमुपसेवमानानांतद्भक्तिपरिणतबुद्धीनांनमस्करणा
दिक्रियासंवीक्ष्यते फलंचैवंयथाभिरामेणापत्यंमेपुत्रोत्पत्त्यादिकं नचभावनामेंद्रेनापिचद्रव्येंद्रे ततोनामद्रव्याभ्यांतावदस्तुकएवभेदःस्थापनायाइतिभावइतिगाथार्थः
५३ तदेवंस्पष्टतयालक्ष्यमाणत्वादस्यभेदस्यैवनामद्रव्याभ्यांस्थापनायाभेदमभिधायनामस्थापनाभ्यांद्रव्यस्याभेदमभिधित्सुराह भावस्सकारणंजह दव्वंभावोयत
स्सपज्जाओ उवओगपरिणइमओनतहानामंनवाठवणा यथानुपयुक्तवक्तृप्रभृतिकंसाधुद्रव्येंद्रादिकंवाद्रव्यंभावस्योपयोगरूपस्यभावेंद्रपरिणतिरूपस्यवायथासंख्य
नकारणंनिमित्तंभवति यथाचउवओगपरिणइमओत्ति उपयोगमयोभावेंद्रपरिणतिमयश्चभावोयथासंख्येनतस्यानुपयुक्तवक्तृप्रभृतिकस्यसाधुद्रव्येंद्रादिकस्य
वाद्रव्यस्यपर्यायोधर्मोभवति नतथानामस्थापनेति इदमुक्तंभवति यथानुपयुक्तोवक्ताद्रव्यं कदाचिदुपयुक्तत्वकालेतस्योपयोगलक्षणस्यभावस्य
योग कारणंभवति सोपिचतदुपयोगलक्षणोभावस्तस्यानुपयुक्तवक्तृरूपस्यद्रव्यस्यपर्यायोभवति यथाचसाधुर्जीवोद्रव्येंद्रःसन्भावेंद्ररूपतापरिणतेःकारणंभवति
सोपिचभावेंद्रपरिणतिरूपोभावस्तस्यसाधुजीवद्रव्येंद्रस्यपर्यायोभवति नतथानामस्थापनेनयतस्तोभ्यांद्रव्यस्यभेदः नामस्थापनाद्रव्याभ्यांभेदः सामर्थ्या
देवानुसीयतइति तदेवंयद्यपिपरप्रेरितप्रकारेणनामस्थापनाद्रव्याणामभेदस्तथाप्युक्तरूपेणप्रकारांतरेणभेदःसिद्धएव नहिदुग्धतक्रादीनांश्वेतत्वादि
नाभेदेपिमाधुर्यादिनापिनभेदोऽनंतधर्माध्यासितत्वाद्वस्तुनइतिगाथार्थः ५४ तदेवंभेदव्याख्यापक्षंसमर्थितेऽपीपृथ्वप्रकारेणाह परः इहभावोपि
यदर्थं तथस्तुतदुक्तविशेषेहि नामादओविभावा जंतेवित्थुवत्थुपज्जाया इहनामादिविचारप्रक्रांतेभावएववस्तुविवक्षितार्थक्रियासाधकत्वादुभयसमत
वस्तुत्वं नहिभावेंद्रवद्विवक्षितार्थसाधनसमर्थागोपालदारकादीनामिंद्रादयोऽतःकिमनःशेषैर्भावार्थशून्यैर्नामादिभिर्नकिंचिदित्यर्थः अत्रोत्तरमाह ना
मादओइत्यादि इदमुक्तंभवतियदिसामान्येनैवभावोवस्तुत्वेऽभ्युपगम्यते तदासिद्धसाध्यतायतोनामादयोप्यादिशब्दात्स्थापनाद्रव्यपरिग्रहोभावाःभाव १३
विशेषावइत्यर्थःकुतइत्याह यद्यस्मात्तेपिनामादयोवस्तुनःपर्यायाधर्मास्तथात्वविशिष्टे इंद्रवस्तुन्युच्चरितेनामादिकंभेदचतुष्टयमपिप्रतीयते किमनेननना
मेंद्रोविवक्षितआहोस्वित्स्थापनेंद्रोद्रव्येंद्रोभावेंद्रोवेति ततःसामान्येंद्रवस्तुनश्चत्वारोप्यमीपर्यायाइति इतिनामादयोपिभावविशेषाएवेति भावस्य

वस्तुत्वसाधनेनकिंचिन्नःश्रूयते पर्यायोभेदोभावइत्यनर्थांतरत्वादथविशिष्टार्थक्रियासाधकंभावेंद्रादिकं भावमाश्रित्यवस्तुत्वंसाध्यते तथापिनकश्चित्स्व
तिर्यतोभावेंद्रादेर्गौणस्यविशिष्टार्थक्रियानिर्वर्तकत्वेनामेंद्रादिपर्यायाणामपितद्रूपत्वमेव द्रव्यरूपतयापर्यायाणांपरस्परमभेदादितिगाथार्थः ५५
अथवाभावमंगलादिकारणत्वान्नामादीन्यपिभावमंगलादिरूपाण्येवेतिदर्शयन्नाह अहवानामंठवणा दव्वाइंभावमंगलंगाइं पाएणभावमंगल परि
णामनिमित्तभावाउ अथवानामस्थापनाद्रव्याणिभावमंगलस्यैवांगानिकारणानि कुतइत्याह पाएणइत्यादिभावमंगलपरिणामोभावमंगलोपयोगोभा
वमंगलसाध्वादिपरिणतिरूपोवा तन्निमित्तभावात्तत्कारणत्वादित्यर्थः यत्रयस्यकारणंतत्तत्पदेशंलभतएव यथाआयुर्घृतंरूपकोभोजनमित्यादिक्लिष्ट
कर्मणांकथंचिन्नामादीनिभावमंगलकारणानिनभवंत्यपीतिप्रायोग्रहणंमंगलविचारश्चेहप्रक्रांतस्तेनभावमंगलकारणानिनामादीन्युक्तानि यावताभा
वेंद्रादेरपितानिकारणत्वेनद्रष्टव्यान्येव तस्माद्भावमंगलादिकारणत्वान्नामादीन्यपितद्रूपाण्येवेति भावस्यवस्तुत्वसाधनेनामादीनामपितत्कारणत्वात्त
त्स्वरूपत इतिगाथार्थः ५६ अथनामादीनांभावमंगलकारणत्वेउदाहरणान्याह जहमंगलाभिहाणं सिद्धंविजयजिणिंदनामंच सोऊणपिच्छिऊणय
जिणपडिमालक्खणाईणि परिनिव्वुयमुणिदेहं भव्वजइजणंकवज्झमंगलाई दटुणभावमंगल परिणामोहोइपाएण यथेत्युदाहरणोपदर्शनार्थंस्तद्यथे
त्यर्थः मंगलमितिशब्दरूपमभिधानं तथासिद्धंसिद्धाभिधानंविजयाभिधानंजिनेंद्रादिनामचकेनचिदुच्चारितंश्रुत्वाकस्यचिदासंनसम्यग्दर्शनादिका
भावमंगलपरिणामोभवतीतिनाम्नोभावमंगलकारणत्वेउदाहरणं तथाप्रेक्ष्यचावलोक्यजिनप्रतिमालक्षणादीनिजिनप्रतिमास्वस्तिकादीनीत्यर्थः
आदिशब्दादनगारपदादिपरिग्रहः भावमंगलपरिणामोभवतोस्तत्रापिसंबध्यते एतत्तुस्थापनायाभावमंगलकारणत्वेउदाहरणं अथद्रव्यस्यतत्कारणत्वे
दृष्टांतमाह परिनिवृत्तोमुक्तिंगतोयोऽसौमुनिस्तद्देहंतथाभव्ययतिर्भविष्यत्सयतिपर्यायोयासौजनस्तं तथास्वर्णमाल्यादिकंदृष्ट्वाप्रायेणसम्यग्दर्शना
दिभावमंगलपरिणामोभवतीत्यतस्तत्कारणत्वान्नामादीन्यपिभावमंगलानीतिस्थितमितिगाथाद्वयार्थः ५८ ननुनामादीन्यपियदिभावमंगला
नि तर्हिकिंतान्यपितीर्थकरादिवत्पूज्यानीत्याशंक्याह किंपुणतमणेगंतिय मच्चंतंचनउंडोभिहाणाई तव्विवरीयंभावे तेणविसेसेणतपुज्जं नामा
दीन्यप्युक्तयुक्त्याभावमंगलानिकिंपुनर्योविशेषःसउच्यते तदभिधानादित्रयमनैकांतिकंसमीहितफलसाधनेनिश्चयाभावात्तथा आत्यंतिकंच
पताभवति आत्यंतिकमकर्षप्राप्तमथाविधविशिष्टफलसाधकत्वाभावात् भावोभावविषयंतुमंगलमुक्तविपरीतस्वरूपंतेनविशेषतायथातत्पू
ज्यंनैवमितराणीतिगाथार्थः ५९ ननुचंभिन्नवस्तुषुविशेषतश्चिंत्यमानानांनामादीनांप्रधानेतरभावोदर्शितःसामान्यतपुनश्चिंत्यमानानांसर्वव

स्तुषुप्रत्येकंचतुर्णामप्यमीषांसद्भावः यैप्रातएवेतिदर्शयन्नाह अहवावत्थुभिहाणं नामंठवणायजोतयागारो कारणयासेदव्वं कज्जावन्नंतयंभावो अथवा
सर्वस्यापिघटपटादिवस्तुनो यदात्मीयमभिधानं तन्नाम यथोर्द्धकुंडलोष्ठायतवृत्तग्रीवोघटः आतानवितानीभूततंतुसंतानःपटइत्यादिस्थापनापुनर्यस्त
स्यैवसर्वस्यवस्तुनोनिजनिजआकारःभाविकपालादिकार्यापेक्षयातुयासितस्यसर्वस्यापिवस्तुनःकारणतातद्धेतुतातद्द्रव्यं भूतस्यभाविनोवाभावस्य
हिकारणंतुपद्योकेतद्द्रव्यमितिवचनात् मृत्पिंडादिवस्तुनस्तुकार्यापन्नजन्यतत्त्वापन्नं तदेवघटादिकंसर्वंवस्तुभावोऽभिधीयते भवनंभावइतिकृत्वा
इत्थंसर्वंवस्तुचतुरूपाविनाभूतंदृष्टं एवमेवसम्यग्दर्शनमवस्थानात्स्वेनयत्समूहात्मकत्वाज्जिनमतस्येदं वदेदंसर्वस्यापिवस्तुनश्चतूरूपतामी गु
किमुच्यते इहभावाश्चियवत्थुं तयत्थकालेहिंकिंचमेसहि मित्यादिनत्वेकस्मिन्नेववस्तुन्येककालविद्यमानानांपर्यायाणांमध्यद्द्रव्यवस्तुपरस्परस्थितिवक्त
शक्यतेद्रव्यरूपतयासर्वेषामपितेषामभिकत्वादितिगाथार्थः ६० अस्मिंश्चनामादिरूपचतुष्टयेनाममनयःप्रधानंनामेवमन्यते तमभयेस्फगममतानुसारि
णांनत्वर्थशब्दाःसंतीत्यादिवचनाभ्यांमाचवस्तुधर्मत्वमेवनेदृंति नाम्नातिनामनयःप्राह वत्थुसरूवंनामं तप्पच्चयहेउऊसधम्मव्व वत्थुनामभिणाहो
हेज्याभावोविवावन्नो नामनुयस्यापूर्वमभिप्रायोवस्तुनःस्वरूपंनामतत्प्रत्ययहेतुत्वात्स्वधर्मवत् इहयथस्यप्रत्ययहेतुस्तत्तस्यधर्मो यथाघटस्यस्वध
र्मारूपादयो यच्चयस्यधर्मोनभवति नतत्तस्यप्रत्ययहेतुर्यथाघटस्यधर्माःपटस्यसंपद्यतेचघटाभिधानाद्घटेसंप्रत्ययस्तस्मात्तत्तस्यधर्मइतिसिद्धश्चहे
तुरावयोर्घटशब्दात्पटादिव्यवच्छेदेनघटप्रतिपत्त्यनुभूतेः सर्वस्यवस्तुनामरूपतांनव्यभिचरतीतिदर्शयन्नाह वत्थुमित्यादि यदिवस्तुनोनामरूपतान
स्यात्तदानदस्त्वेवनभवदितिसंबंधः कुतइत्याह अनभिधानादभिधानरहितत्वादित्यर्थः अथवाऽन्योऽभिधानरहितत्वेनानभिधेयोयोऽसौअभावः यत्थू
तादिलक्षणस्तद्वदितिदृष्टांतः इहयदभिधानरहितंतदवस्त्वेवनभवति यथाभिधानरहितत्वेनावाच्यःयस्थभूतलक्षणोऽभावः अभिधानरहितंचवस्तु
भ्युपगम्यते परैस्तत्तोवस्तुत्वमेवास्यनवेदवस्तुत्वेचकुतस्तत्प्रत्ययहेतुत्वलक्षणस्यहेतोर्वृत्तिर्येनानैकांतिकतास्यात्तत्रतद्वृत्तौवातस्यापिवस्तुत्वमे
चगविस्तुप्रत्ययजनकत्वात्घटादिवदितिविपक्षएववृत्तेरभावाविरुद्धतापसंभाविनी तस्माद्वस्तुधर्मएवनामेतिस्थितं नचनयास्तीरेगउ इतशक
डमित्यादिवाच्यप्रवृत्तस्यकदाचिद्वस्तुप्राप्तेरवस्तुधर्मतातस्येत्याशंकनीयं प्रत्यक्षादिप्रमाणानामपितत्प्रसंगात्तेभ्योपिहिप्रवृत्तस्यकदाचिद्वस्तुः
प्राप्तिः अबाधितेभ्यात्तेभ्यःप्रवृत्तोभवत्येवार्थप्राप्तिरितिचेत्तदेतदिहापिसमानंक्वचिद्वंचितादाप्तप्रणीतशब्दा इत्यप्राप्तेरआप्तप्रणयभावित्वादित्यादि
बहुवक्तव्यंतत्रनोच्यते ग्रंथगहनताप्रसंगादन्यत्रोक्तत्वाच्चेतिगाथार्थः ६१ किंच संसयविवज्जयोवा णज्जवसाउघडवाजदिछाए

होज्जपडेपडीवत्ती नवज्जुधम्मोजयानामं यदावस्तुधर्मोनामनेष्यते तदावक्ता घटशब्देसमुच्चरितेश्रोतुःकिमयमाहेत्येवंसंशय एवस्यान्नघटप्रतिपत्तिः अथ
अघटशब्देप्रोक्तेपटप्रतिपत्तिलक्षणोविपर्ययःस्यादथवानज्ञानेकिमप्यनेनोक्तमितिचिंतयामोहेनवस्तुप्रतिपत्तिरूपोऽनध्यवसायःस्याद्यदिचमदृच्छ
यार्थप्रतिपत्तिर्भवेत्कदाचिद्घटस्यकदाचित्पटस्यकदाचित्कुंभस्येत्यादिनचैवंभवति तस्माद्वस्तुधर्मएवनामेतिगाथार्थः ६२ अपिच वत्थुस्सलक्ख
लक्खण संववहाराविरोहसिद्धीउ अभिहाणाहीणाउ बुद्धीसद्दोयकिरियाय वस्तुनोजीवादेःकिमित्याह अभिधानाधीनाःनामायत्ताकेइत्याह लक्ष्यंच
लक्षणंचसंव्यवहारश्चलक्ष्यलक्षणसंव्यवहारास्तेषामविरोधेनाविपर्ययेण सिद्धयः प्रतिष्ठास्तत्रलक्ष्यंजीवत्वादिलक्षणमुपयोगःसंव्यवहारोऽध्येषण
प्रेषणादेःतथाबुद्धिःशब्दःक्रियाश्चाभिधानाधीनाः इत्यत्रापिसंबध्यते तत्रबुद्धिर्वस्तुनिश्चयरूपाशब्दोघटादिध्वनिरूपःक्रियाचोत्क्षेपणादिका तस्मा
दभिधानमेववस्तुसत्तादायकत्वात्मलाभत्वात्सर्वव्यवहाराणामितिगाथार्थः ६३ तदेवंशब्दनयेननिजमतस्थापितंस्थापनानयःप्राह आगारोच्चियमसद्द व
त्थुकिरियाफलाभिहाणाइं आगारमयंसव्वं जमणागारंतयंनत्थि आकारएवआकारमात्ररूपाणेयवकानीत्याह मतीत्यादि मतिश्चशब्दश्चेत्यादिद्वंद्वः तत्रमति
स्तावज्ज्ञेयाकारग्रहणपरिणतत्वादाकारवती यदनाकारवत्तेतुनीलस्येदंसंवेदनं नपीतादेरितिनियत्तंनस्यान्नियामकाभावान्नीलाद्याकारोहिनियामकोयदास
नेष्यते तदानीलग्राहिणीयमतिर्नपीतादिग्राहिणीतिकथंव्यवस्थाप्येत विशेषाभावात्तस्मादाकारवत्येवमतिरभ्युपगंतव्या शब्दोपिपौद्गलिकत्वादाकार
वानेवघटादिकंवस्त्वाकारवत्त्वेनप्रत्यक्षसिद्धमेवक्रियापुत्क्षेपणादिकाक्रियावतोऽनन्यत्वादाकारवत्येवफलमपिकुंभकारादिक्रियासाध्यंघटादिकं
मृत्पिंडादिवस्तुपर्यायरूपत्वादाकारवदेव अभिधानमपिशब्दःसचपौद्गलिकत्वादाकारवानित्युक्तमेव तस्मादिदमखिलस्यमाकारमयमेवयत्त्वनाकारंतन्ना
स्त्येवखपुष्पादिरूपत्वात्तस्येतिगाथार्थः ६४ अथप्रयोगद्वारेणानाकारंवस्तुनिराचिकीर्षुराह नायराणुमयंवत्थु आगाराभावओखपुप्फंव उवलंभ
ववहाराभावाओनागारंच परस्याकारवद्वस्तुनिषेधकस्यानुमतमभिप्रेतंसामर्थ्याद्यदनाकारंवस्तुतन्नास्त्याकाराभावात्खपुष्पवत् अपरमपिहेतु
द्वयमाह उवलंभेत्यादि नाणागारमिति नास्त्यनाकारंवस्तुसर्वथैवानुपलभ्यमानत्वात्तेनाणीयसोपिव्यवहारस्याभावात्क्षितिपर्यंतवर्तीनकारादिवत्प्रयो
जनीयःखपुष्पवदितिदृष्टांतोहेतुद्वयेसएवेतिगाथार्थः ६५ तदेवंस्थापनानयेनोक्तेद्रव्यनयःप्राह दव्वपरिणामभिन्नं मोत्तूणागारदरिसणाविं
तं उप्पायव्वयरहियं दव्वंमिपनिद्दिमारंतं कोहिनामस्थापनानयस्याकारग्रहोयस्माद्भवतीतिद्रव्यमनादिमदुत्प्रेक्षितपर्यायस्वसाधार मृदादि
पूर्वपर्यायमात्रतिरोभावोऽपेतनपर्यायमात्राविर्भावःपरिणामोद्रव्यस्यपरिणामोद्रव्यपरिणामः सएवतन्मात्रंतन्मुक्त्वा किमन्यदाकारदर्शनंमे

विशेषा॰ वृ॰ १९ १७७७ नोच्यते आगारोत्क्षिपमहसद्दवत्थुइत्यादि ननुद्रव्यमेवकिंविशिष्टमुत्पादव्ययरहितंनिर्विकारं उत्फणविफणकुंडलिताकारसमन्वितसर्पद्रव्यव
द्विकाररहितं किंहिनामतत्रापूर्वमुत्पन्नंविद्यमानंनापिनष्टंयेनविकारस्यादितिगाथार्थः ६६ ननुकथमुत्पादादिरहितमुच्यते यावतासर्पादिकेद्रव्येऽ
त्फणविफणादयःपर्यायाउत्पद्यमानाविवर्त्तमानाश्चप्रत्यक्षेणैवदृश्यंतइत्याह आविर्भावतिरोभावमेत्तपरिणामविंतं नित्वंबहुरूपंपिव नडोव्वसंत
रावन्नो आविर्भावश्चतिरोभावश्चतावेवतन्मात्रं तदेवपरिणामस्तस्यकारणंद्रव्यंयथासर्पउत्फणविफणावस्थयोरिति नत्वत्रापूर्वंकिंचिदुत्पद्यते
किंतर्हिछन्नरूपतयाविद्यमानमेवाविर्भवति नाप्याविर्भूतंसद्विनश्यति किंतुछन्नरूपतयातिरोभावमेवासादयति एवंचसत्याविर्भावतिरोभावमात्रस्य
कार्योपचारात्कारणत्वमस्योपचारिकमेव तस्मादुत्पादव्ययरहितंद्रव्यमुच्यतइति आह ननुयद्येकस्वभावंनिर्विकारंद्रव्यंतर्ह्यनंतकालभाविनामनंता
नामप्याविर्भावतिरोभावानामेकहेलयैवकारणंकिमितिनभवतीत्याह अखिलमखिलस्वभावंद्रव्यं तेनैकस्वभावस्यापितस्यक्रमेणैवाविर्भावतिरो
भावप्रवृत्तिःसर्पादिद्रव्येष्वेकस्वभावेष्वप्युत्फणादिपर्यायक्रमदर्शनात्प्रत्यक्षसिद्धत्वादिति ननुयद्येवमुत्फणविफणादिबहुरूपत्वात्पूर्वावस्थापरि
त्यागेनन्वोनरावस्थाधिष्ठानादिनित्यताद्रव्यस्यकिमितिनाभवतीतिचेदित्याह वेषांतरापन्ननटवद्बहुरूपसमपिद्रव्यंनित्यमेव इदमुक्तंभवति
यथानायकविदूषककपिराक्षसादिपात्रावसरेषु वेषांतरमापन्नोनेपथ्यान्तरापन्नोनटोबहुरूपएवमुत्फणविफणादिभावैर्यद्यपिद्रव्यमपिब
हुरूपं तथापिनित्यमेव स्वयमविकारित्वादाकाशवत् यथाहिघटपटादिसंबंधेनबहुरूपमप्याकाशंस्वयमविकारित्वान्नित्यमेवंद्रव्यमपीति
भावः इतिगाथार्थः ६७ कारणमेवसर्वत्रत्रिभुवनेविद्यतेनकिंचित्कार्यं यत्कारणंतत्सर्वंद्रव्यमेवेतिदर्शयन्नाह पिंडोकारणमिट्ठं पयत्तपरिणा
मऊ नहासद्दे आगासइं नवत्थुं निक्कारणउखपुप्फंव मृदादिपिंडः कारणमिष्टं कारणमात्रमेवाभ्युपगम्यते कुतइत्याह परिणामित्वात्सरिण
गनश्लीलत्वादपरिणामित्वात् दुग्धवत् यथाचपिंडस्तथान्यदपिसर्वंतथाह्याकाशकुसुमाद्यंकिंचित्त्रैलोक्यांतर्गतं वस्तुकारणमात्रमेवपरिणामित्वात्स
र्वत्र यद्यत्कारणंतत्सर्वंद्रव्यमेवेतिद्रव्यनयस्यस्वपक्षसिद्धिः ननुमृत्पिंडादीनांकार्यभूताःस्थासकोशकुशूलघटादयःप्रत्यक्षेणैवदृश्यं
ते सत्यं किंतुकारणग्राह्यःसर्वेऽपिकार्यापेक्षएवप्रवर्त्तते तत्कथंकारणमात्रमेवास्तिनकार्यमितिचेन्नैवं आविर्भावतिरोभावमात्रस्यकार्य
त्वोपचारादुपचारस्यचावस्तुत्वादिति स्वपक्षंव्यवस्थाप्य परपक्षंदूषयितुमाह आगासइत्यादि द्रव्यमात्रंविहायस्थासकादिनैर्यदाकारादिकम १९
भ्युपगम्यते तत्सर्वंनवस्तु कुतइत्याह निष्कारणत्वात्कारणमात्ररूपतयानभ्युपगमात्तदभ्युपगमेत्वस्मत्पक्षवर्तित्वप्रसंगात् इहयत्कारणंनभ

वति तन्नवस्तुयथागगनकुसुमं अवरवत्कारणान्तरपरिणामाभ्युपगम्यते सर्वमाकाशादिकमतोऽवस्तुत्वमितिगाथार्थः ६८ तदेवंद्रव्यनयेनस्वपक्षेव्यव
स्थापितेभावनयःप्राह भावत्थंतरमुप्पयं किंदव्वनामभावउवाये भवणपडुरुकवणंचिय भावावत्थावित्तीय भावभावःपर्यायोभावांतरभूतंभिन्नंकिं
नामद्रव्यंयेनोच्यते दव्वपरिणाममेत्तमित्यादि ननुभावप्पायंयदिदं दृश्यतेत्रिभुवनेपिवस्तुनिकुरुंबमिति यदिहकिंचिन्मृदादिकालीनमवस्थि
तं तद्वस्तुवस्तुतरंगोव्याप्तिपित्त तदानाम्न्यास्यादियकल्पनायावतांप्रतिक्षणंभवनमेवानुभूयते किंतुकंभवतीत्याह भावस्यैवस्वपर्यायस्यापत्ति
रुद्भूतिःपरस्यतुविपत्तिर्विनाशः नतिहृणांगमाततया पुंजोनस्थिरभावमात्रं निश्चमानंपश्यतीति आगमेप्रसमर्थोबभाइतिवचनात् पूर्वस्यपक्षपरस्यनि
वृत्तिः परस्यतूत्पत्तिरित्यर्थः इतिगाथार्थः ६९ आहननुसंभावस्यापत्तिविपत्तीप्रोच्येतेतत्कथंतयोरपेक्षाभवतः यद्याहतयोरपेक्षयेतदेवा
वस्थितंकारणं तदेवचद्रव्यमतोभावस्यांतरमुप्पयंकिंदव्वमित्यादिनाऽयुक्तमेवद्रव्यमपाकृतमत्राशंक्याह नयभावोभावंतरं भवतुकारणंतलुह
पिंडावयवः इत्यप्रत्ययांतर मयवतमाहरूपंतेन नहीभावोघटादिरूपउत्पद्यमानोभावांतरंमृत्पिंडादिकमपेक्षते किंतुस्वयमेवोत्पद्यते अ
पेक्षाहिविद्यमानस्यैवभवति नचमृत्पिंडादिकारणकालेघटादिकार्यमस्ति अविद्यमानस्यचापेक्षायांखरविषाणस्यापि तथाभावप्रसंगात्
यदिचोत्पत्तिक्षणात्प्रागपिघटादिरस्ति तर्हिकिंमृत्पिंडाद्यपेक्षया तस्यस्वतएवविद्यमानत्वात् अथोत्पन्नःसन्घटादिःपश्चान्मृत्पिंडादिकमपे
क्षते हंततदिदंमुग्धविलसितादिनमुग्धपर्यालोचनं यदिहिस्वतएवकथमपिनिष्पन्नोघटादिःकिंतस्यपश्चान्मृत्पिंडाद्यपेक्षया अथोत्पद्यमान
तावस्थायामसौतमपेक्षते केयमनोत्पद्यमानता नतावदनिष्पन्नावस्थता स्वपक्षनिष्पन्नस्यखरविषाणस्येवापेक्षायोगात् नापिनिष्पन्नावस्थता
स्वपुनिष्पन्नस्यपरापेक्षायावैयर्थ्यात्नाप्युभयनिष्पन्नानिष्पन्नावस्थता वस्तुनःसांशतामसंगात् तथाचपूर्वदिग्लनादाउनेकदोषनिपातप्रसंगात् किं
चसांशतायामपिकिंनिष्पन्नोंऽशःकारणमपेक्षते निष्पन्नोवाउभयथा नत्वनिष्पन्नद्वयेन निष्पन्नानिष्पन्नयोरपेक्षायाःप्रतिषिद्धत्वात् उभयपक्षो
पिनश्रेयानुभयपक्षोक्तदोषप्रसंगात् तस्मान्मृत्पिंडादुत्तरकालभाविनमेवघटादिमलदपेक्षा मृत्पिंडादेरपिकार्यत्वाभिमताद्घटादेःप्राग्भावित्वमेवकारण
त्वं नपुनर्घटादिजन्मनिव्यापारप्रयाणात्तं व्यापारोहि तदनस्तिभिन्नोऽभिन्नोवा यदिभिन्नस्तर्हितस्यनिर्व्यापारताप्रसंगः अथवाभिन्नस्तर्हिव्यापारा
भावः कारणव्यापारजन्यंजन्यमपिचतन्नवन्नेतीभिन्नोभिन्नोवाभेदेतन्मवतोऽजन्मप्रसंगः अथादितुजन्माभावस्तस्मात्पूर्वान्तरकालभावित्वमात्रेणैवामं
कार्यकारणभावोवस्तूनांलोकप्रसिद्धो नजन्यजनकभावेन यदपिमृत्पिंडघटादीनांपूर्वोत्तरकालभावित्वंतदप्युत्पादिकालान्नथाप्ररत्नक्षण

परंपरारूढं नपुनः कस्यचित्केनचिन्निर्वर्तितमिति नकस्यचिद्भावस्य कस्यापि संबंधिनोऽपेक्षा ननोऽस्त्वंतरनिरपेक्ष एव सर्वो भावः समुत्पद्यतेति
स्थितं विनश्यतितर्हि कथमित्याह तयणंतरमित्यादि तदनंतरमुत्पत्तिसमनंतरमेवाभिनिर्विनश्यति भावस्तदपि विनाशेन सहेतुकमेव [illegible]
[illegible] घटादेरपि विनाशो [illegible] विनाशोऽहेतुत्वान्न [illegible] तथाहि [illegible] विनाशकालोऽपि यदा
[illegible]
[illegible]
[illegible] करणेन [illegible] वादीन्नवाद [illegible] मुद्गरादिसंबंधे
नाभावो विहितस्तेन घटादेर्नित्यत्वमिति चेन्न [illegible] किंपूर्वघटः पश्चादभावः प्रभावोघटः पूर्वमभावः [illegible]
इतिविकल्पद्वयं [illegible] दीनामसौ
तैः सगरादिभिरपि [illegible] घटाभावयायुदि [illegible] तस्याभि [illegible] सार्द्धं
त्रोधाभावान्तथाच [illegible] घटादेः [illegible] घटाद्युपमर्दनाभावो जायते [illegible] घटादिनिवृत्ति [illegible] नामनताव
द्गादिस्तस्यस्वहेतुत एवोत्पन्नो [illegible] कपालादयः [illegible] भावः [illegible]
भावो जायत इत्य [illegible] नपुनर्घटा [illegible] अत्मनेवात्मभवनानुपपत्तेः तस्मान्मुद्गरादिसहकारिकारणेन [illegible]
[illegible] कपालादिक्षणमुत्पद्यते घटादिस्तु क्षणिकत्वेनाऽहेतुकः स्वरसत एव निवर्तते [illegible] तावन्मात्रमेव [illegible] निरपेक्षा
वसमुत्पन्ना भावाः क्षणिकत्वेन स्वरसत एव विनश्यति [illegible] तस्माज्जन्मविनाशयोर्न किंचित् [illegible] परस्परं [illegible]
भावान्न किंचित्कस्यचित्कारणं तथा [illegible] किंतु पूर्वापरीभूतापरापरक्षणरूपाः पर्याया एव संति [illegible]
ग्रंथगहनता [illegible] गाथार्थः ७० यद्यपि द्रव्यवादिनापिंडाकारपरिणाम [illegible] इत्याद्युक्तं तत्रा १६
[illegible] पिंडाय [illegible] समय भावड [illegible] नत्थि कारण [illegible] मृदादिपिंडः
कार्यमेव नतुकारणं कुत इत्याह प्रतिसमयमपरापरक्षणरूपेणभावाद्ध्यादिवदिति प्रतिसमयमपरापरक्षणभवनमसिद्धमिति चेन्न यं

[illegible] भावान्यथानुपपत्तेः उक्तं च प्रतिसमयमुत्पादिनाशित्वेद परापररूपतैत्व [illegible] नापि [illegible] अन्यानंतरसमये
नस्यात् [illegible] कार्यमेवेत्याह तथा [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] बुद्धेरपितदाकारग्रहणरूपतया परिणति [illegible] तानवद्दर्शनमिति बाधका

[illegible] १८

[illegible]

यमपि भावमंगलं भवु मंगलकार्यकृत्वादेव मन्यते नान्यदा [illegible] करणान्वित सम्यक्चारित्रोपयोगवर्त्तमानः साधुरिति तदेव ऋजुसूत्र

विशेषा० वृ०
३८

[illegible]

३८

MEMORIAL

[illegible]

त्वात्क्षयोपशमस्य तद्वेतुत्वादात्मनश्च कथंचित्तदव्यतिरेकादुपचारतः श्रुतं चैतद्ज्ञानमिति गाथार्थः ८१ अथावधिव्युत्पादनार्थमाह तेणावहीयए तम्मि वावहाणं
तऊवहीत्योय मज्जायाजंतीए दव्वाइएदए परप्पुणइ तऊवहिंति ततः कारणादवधिरित्युच्यते यतः किमित्याह तेणावहीएत्ति अनुस्वारस्यालाक्षणिकत्वेनानेका
र्थत्वादधोधोविस्तृतं धीयते परिच्छिद्यते रूपि वस्तु तेन ज्ञानेनेत्यवधिः अथवा इमर्यादया एतावत्क्षेत्रे पश्यत्येतावन्ति द्रव्याण्येतावन्तं कालं पश्यतीत्यादि परस्प
रनियमितक्षेत्रादिलक्षणया धीयते परिच्छिद्यते रूपि वस्तु तेनेत्यवधिः तम्मि वत्ति अथवा [illegible] तस्मिन् वा [illegible] सत्यवधिः आ
कारस्य [illegible] अवहाणंति [illegible] ततश्च अथवा अवधानमवधिः साक्षादर्थपरिच्छेदनमित्यर्थः अथवा अवधीयते तस्माज्जीवेन साक्षाद्विज्ञान
धिरित्युपलक्षणव्याख्यानात् [illegible] सोयमवधायति [illegible] अवधिर्मर्यादया परिच्छेदनप्रवर्तमानत्वादुपचारतो मर्यादा [illegible]
दिपुल्लिंगोप्यवधिशब्दः प्राकृतत्वात्क्लीबलिंगे निर्दिष्टः ततश्च यस्मात्कारणात्तेनानन्तरोक्तेनावधिना जीवो द्रव्यादिमुपलभते जानाति कथंभूतमित्याह परस्परनि
यमितमिति शेषः वक्ष्यति च अंगुलमावलियाणं भागमसंखेज्ज दोसु संखेज्जा अंगुलमावलियंतो आवलिया अंगुलपुहुत्तं हत्थम्मि मुहुत्तंतो दिवसंतो गाउ
यम्मि बोधव्वो इत्यादि तस्मादनया परस्परनिबंधलक्षणया मर्यादया यतो जीवस्तेनावधिना द्रव्यादिकं मुणति ततोऽवधिरयमभिधीयते मर्यादेति भावः
अवधिश्चासौ ज्ञानं चेत्यवधिज्ञानमिति प्रकमलब्धेन ज्ञानशब्देन समास इति गाथार्थः अथ मनःपर्यायज्ञानविषयव्युत्पत्तिमाह पज्जवणं पज्जयणं
पज्जाऊ वा मणम्मि मणसो वा तस्स व पज्जायादिन्नाणं मणपज्जवनाणं पज्जवणंति [illegible] गमनं वेदनमित्यर्थः परिः सर्वतोभावे पर्यव
नं समन्तात्परिच्छेदनं पर्यवः कायमित्याह मणम्मि मणसो वत्ति मनसि मनोद्रव्यसमुदाये ग्राह्ये मनसो वा ग्राह्यस्य संबंधी पर्यवः स चासौ ज्ञानं च मनःपर्यव
ज्ञानं अथवा पज्जयणंति अय [illegible] दंडकधातुः अयनं गमनं वेदनमित्यर्थः परिः सर्वतोभावे पर्ययनं सर्वतः परिच्छेदनं पर्ययः [illegible] म
णम्मि वत्ति मनसि ग्राह्ये मनसो वा ग्राह्यस्य संबंधी पर्ययो मनःपर्ययः स चासौ ज्ञानं च मनःपर्ययज्ञानं [illegible] अथवा आयणमाओ [illegible] लाभः
प्राप्तिरिति पर्यायाः परि सर्वतो [illegible] पर्यायः [illegible] मणम्मि मणसो वत्ति मनसि ग्राह्ये मनसो वा ग्राह्यस्य पर्यायो मनःपर्यायः स चासौ ज्ञानं च मनः
पर्यायज्ञानं एवं तावज्ज्ञानशब्देन सह समानाधिकरण्यमंगीकृत्योक्तं अथ व्यधिकरण्यमंगीकृत्याह तस्स वेत्यादि [illegible] पर्यायाः [illegible] तस्माति १९
मनसः पर्यायाः पर्यवाः पर्ययाः [illegible] आदिग्रहणान्मनःपर्यवाः [illegible] अथवा तस्य मनसो ग्राह्यस्य [illegible]
तनादि नुगुणा मे पर्यायाः [illegible] इदं चिंतितमिति स्वरूपज्ञानं मनःपर्यवज्ञानं मनःपर्यायज्ञानमिति ज्ञानशब्देन सह व्यधिकरण

समासः अतएव पज्जवनाणसद्दो नाम समाणाहिगरणोयमित्यत्र प्रायो ग्रहणं करिष्यतीति गाथार्थः ८२ अथ केवलज्ञानशब्दार्थमाह केवलमेगं सुद्धं
सगलमसाहारणं अणंतं च पायं च नाणसद्दो नामसमाणाहिगरणोयं केवलमिति व्याख्येयपदं ततः केवलमिति कोर्थ इत्याह एकमसहायं इंद्रिया
दिसहाय्यानपेक्षितत्वात् [illegible] क्षायोपशमिकज्ञाननिरपेक्षत्वाद्वा शुद्धं निर्मलं सकलावरणकलंकविगमसंभूतत्वादिति सकलं परिपूर्णं संपूर्णज्ञेयग्रा
हित्वात् असाधारणमनन्यसदृशं तादृशापरज्ञानाभावात् अनंतं अप्रतिपातित्वेनाविद्यमानपर्यंतत्वादित्येवमादिरर्थः केवलशब्दः प्रवर्तते केवलं च
तद्ज्ञानं च केवलज्ञानमिति समासः आह नन्वाभिनिबोधिकादीनि ज्ञानपञ्चकानि नामान्येव भाष्यकृता [illegible] इत्यादि सर्वत्र व्युत्पादितानि ज्ञानश
ब्दस्तु न क्वचिदुपात्तः सकलोप्ययं तदन्वयी [illegible] पायं चेत्यादि प्रक्रमलब्धो ज्ञानशब्द आभिनिबोधिकश्रुतादिभिर्ज्ञानाभिधायकैर्नामभिः समानाधिकरणः स
र्वत्रैव योजनीयः स च योजित एव तद्यथा आभिनिबोधिकं च तद्ज्ञानं चेत्यादि [illegible] प्रायोग्रहणं स च मनःपर्यायज्ञाने द्रष्टि
तव्य अन्यथापि च यथासंभवं द्रष्टव्य इति गाथार्थः ८४ तदेवं ज्ञानपञ्चकस्याप्यभिधानार्थः कथितः आह कश्चिन्नन्वादौ मतिश्रुतोपन्यासः किमर्थं इत्यत्रा
चार्यः प्राह जं सामिकालकारण विसयपरोक्खत्तणेहिं तुल्लाइं तब्भावे सेसाणि य तेणाईए मइसुयाइं तेन कारणेनादौ मतिश्रुते निर्दिष्टे येन किमित्याह
जं सामीत्यादि इति संटंकः मतिशब्दः आभिनिबोधिकसमानार्थो द्रष्टव्यः आभिनिबोधिकं त्वादावुक्तं [illegible] प्रधानत्वान्मतिरप्युक्तेति यस्मात्कार
णात्स्वामिकालकारणविषयपरोक्षत्वैस्तुल्ये समाने स्वरूपे मतिश्रुते तेनादौ निर्दिष्टे इत्यर्थः तत्र स्वामीनावदनयोरेक एव [illegible]
त्यादागमवचनादिति कालो द्विधा नानाजीवापेक्षया एकजीवापेक्षया च सर्वमपि द्विविधापनयोस्तुल्य एव नानाजीवापेक्षया द्वयोरपि सर्वकालमनु
च्छेदादेकजीवापेक्षया तूभयोरपि निरंतरं सातिरेकसागरोपमषट्षष्टिस्थितिकत्वेनाभिधास्यमानत्वादिति कारणमपीदमनयोस्तुल्यं [illegible]
णक्षयोपशमस्वरूपं तद्वयोरपि समानं आयुष्यस्यापि सर्वद्रव्यादिविषयत्वाद्विषयतुल्यता परनिमित्तत्वाच्च परोक्षत्वं समतानुपयुक्तमेवमनयोः परस्प
रं तुल्यता तथैकत्र द्वयोरुपन्यासः स्तुश्रादाविषनदुपन्यासः कथमित्याह तब्भावे इत्यादि तद्भावे मतिश्रुतज्ञानसद्भाव एव शेषाण्यवध्यादीनि ज्ञा
नान्यवाप्यंते नान्यथा नहि कश्चित्प्राणी [illegible] योमतिश्रुतज्ञाने अनासाद्य प्रथममेवावध्यादीनि प्राप्तः प्राप्नोति प्राप्स्यति वेतिभावस्त
द्भावे शेषज्ञानावाप्तेश्चादौ मतिश्रुतोपन्यास इति गाथार्थः ८५ भवतु तर्ह्यादौ मतिश्रुतोपादानं केवलं पूर्वं मतिः पश्चात् श्रुतमित्यत्र किं कारणं यावता
विपर्ययोपि कस्मान्न भवतीत्याह मइपुव्वं जेण सुयं तेणाईए मई विसिट्ठो वा मइ भेओ च्चेव सुयं तो मइसमणंतरं भणियं मतिः पूर्वं प्रथममस्यैतिमतिपूर्वं

येनकारणेनश्रुतस्यादौमतिस्तीर्थकरगणधरैरुक्तेनिशेषः नत्ववग्रहादिरूपेमतिज्ञानेपूर्वमभ्यस्ते ऽपिश्रुतप्रवृत्तिरस्तीतिभावः विसिद्धोवामइ
मेतुच्चैवस्कुर्यति यदिवाइंद्रियानिंद्रियनिमित्तद्वारेणोपजायमानं सर्वंमतिज्ञानमेव केवलंपरोपदेशादागमवचनाच्चभवन्विशिष्टः कश्चिन्मतिभेदएवश्रु
तंनान्यन्ततांमूलभूतायामतेरादौविन्यासस्तद्भेदरूपंतुश्रुतज्ञानंतस्समनंतरंभणितमित्यदोष मइपुव्वंजेणसुयमित्यादिकश्चार्थः पुरस्तःप्रपंचेनभणिष्यत
इतिगाथार्थः ८६ अथमतिश्रुतानंतरमवधस्तत्स्मनंतरंचमनःपर्यायज्ञानस्योपन्यासकारणमाह कालविवज्जयसामित्त लाभसाहम्मउवहितत्तो
माणसमित्तोळ्ळमेत्य विसयभावादिसामण्णा ततोमतिश्रुताभ्यामनंतरमवधिर्निर्दिष्टःकुतइत्याह कालविपर्ययस्वामित्वलाभसाधर्म्यात् तच्चनानाजी
वापेक्षया एकजीवापेक्षयाच्च मतिश्रुताभ्यांसहावधेःसमानस्थितिकालत्वात्कालसाधर्म्यं यथामिथ्यात्वोदयेमतिश्रुतज्ञानेअज्ञानरूपंविपर्ययंप्रति
पद्येते तथवधिरपीतिविपर्ययसाधर्म्यंयएवचमतिश्रुतयोःस्वामी सएवावधेरपीतिस्वामिसाधर्म्यंलाभोपि कदाचित्कस्यचिदमीषांत्रयाणामपिज्ञानां
नांयुगपदेवभवतीति लाभसाधर्म्यं माणसमित्तोइत्यादि इतोऽवधेरनंतरंमनोविषयत्वान्मनसिभवंमानसंमनःपर्यायइज्ञानमुक्तं कुतइत्याह काल
विपर्ययस्वामित्वलाभसाधर्म्यात्तचनानाजीवापेक्षया एकजीवापेक्षयाच्च मतिश्रुताभ्यांसहावधेःसमानस्थितिकालत्वात्कालसाधर्म्यं यथामिथ्यात्वोदयेमति
श्रुतज्ञानेअज्ञानरूपंविपर्ययंप्रतिपद्येते तथावधिरपीतिविपर्ययसाधर्म्यंयएवचमतिश्रुतयोःस्वामी सएवावधेरपीतिस्वामिसाधर्म्यंलाभोपि कदा
चित्कस्यचिदमीषांत्रयाणामपिज्ञानानांयुगपदेवभवतीति लाभसाधर्म्यं माणसमित्तोइत्यादि इतोऽवधेरनंतरंमनोविषयत्वान्मनसिभवंमानसं
मनःपर्यायइज्ञानमुक्तं कुतइत्याह छद्मस्थविषयभावादिसामान्यादादिशब्दात्प्रत्यक्षत्वादिसामान्यंगृह्यतेसमानस्यभावःसामान्यं साम्यंत
स्मादित्यर्थस्तत्रयथाऽवधिज्ञानेछद्मस्थस्यैवभवति तथामनःपर्यायज्ञानमपीतिछद्मस्थसाम्यं उभयोरपिपुद्गलमात्रविषयत्वाद्विषयसाम्यं
द्वयोरपिक्षायोपशमिकभाववर्त्तित्वाद्भावसाम्यं द्वितयस्यापिसाक्षाद्दर्शित्वात्प्रत्यक्षत्वसाम्यं एवमन्यापिप्रत्यासत्तिरभ्यूह्यतेतिगाथार्थः ८७ अथ
केवलज्ञानस्यसर्वोपरिनिर्देशेकारणमाह अंतेकेवलमुत्तम जइसामित्ताव साणलाभाउ इयंचमइसुयाई परोक्खमियरंचपच्चक्खं अंतेसर्व
ज्ञानानामुपरिकेवलज्ञानमभिहितं कुतइत्याह भावप्रधानत्वान्निर्देशस्यसर्वोत्तमत्वात्सर्वोत्तमंहिकेवलज्ञानं अतीतानागतवर्तमानाशेषज्ञेयस्व २०
रूपावभासित्वादिति यथाचमनःपर्यायज्ञानस्ययतिरेवस्वामी तथाकेवलज्ञानस्यापि ततोयतिस्वामित्वसाम्यान्मनःपर्यायज्ञानानंतरंकेवलज्ञान
मितिहितं तथासमस्तापरज्ञानानामवसानत्वात्स्यलाभादवसानएवनिर्देशइति तदेवमुपन्यासक्रमेसमर्थितेसत्याह कश्चिन्ननुतानिपंचज्ञानानिकिंप

रोक्षस्वरूपाण्याहोस्वित्प्रत्यक्षाणीत्यत्राह इत्थंचेत्यादि एतेषुपंचसुज्ञानेषुमध्येमतिश्रुतेपरोक्षेइतरत्त्ववध्यादि ज्ञानत्रयंप्रत्यक्षमितिगाथार्थः तत्रप्र
त्यक्षस्यलक्षणमाह जीवोअक्खोतंपइवट्टइतोनाणंजंपुणपरोक्खंतमिहंअक्षस्तावज्जीवउच्यते केनहेतुनेत्याह अ
क्षव्यापनादित्यादि अर्थव्यापनभोजनगुणान्वितोयेनतेनाक्षोजीवः इदमुक्तंभवति अश्नुतेव्याप्नोति ज्ञानात्मनासर्वार्थानित्यक्षइतीत्यस्मादिकनिपात
नादक्षोजीवः अथवाअश्नातिभुंक्तेसर्वान्त्रिभुवनान्तर्वर्तिनोदेवलोकसमृध्यादीनर्थानितिपालयतिभुंक्तेवेतिनिपातनादक्षोजीवः अभुंत्ते
भोजनार्थत्वाद्भुजःपालनाभ्यवहारार्थत्वादितिभावः इत्येवमर्थव्यापनभोजनगुणयुक्तत्वेनजीवस्याक्षत्वंसिद्धंभवति तमक्षंजीवंप्रतिसाक्षाद्वर्त्तमिन्द्रिय
निरपेक्षंवर्त्तते यज्ज्ञानंतत्प्रत्यक्षं तच्चावधिमनःपर्यायकेवलज्ञानभेदात्त्रिविधंत्रिप्रकारं तस्यैवसाक्षादर्थपरिच्छेदकत्वेनजीवंप्रतिसाक्षाद्वर्त्तमान
त्वादितिगाथार्थः ८९ अथपरोक्षज्ञानस्वरूपमाह अक्खस्सपोग्गलकया जंदव्विंदियमणापरातेणं तेहितोजंनाणं परोक्खमिहतमणुमाणंव
यद्यस्माद्द्रव्येंद्रियाणिद्रव्यमनश्चअक्षस्यजीवस्यपराणिभिन्नानिवर्त्तंते कथंभूतानिपुनर्द्रव्येंद्रियद्रव्यमनांसीत्याह पुद्गलकृतानिपुद्गलस्कंध
निरूपनिष्पन्नानि हेतुद्वारेणचेदंविशेषणंद्रष्टव्यं पुद्गलकृतत्वात्तान्यनद्रव्येंद्रियमनांसिजीवस्यपरभूतानितेभ्योयन्मतिश्रुतलक्षणंज्ञानमुत्पद्यते
तत्परस्मादनुत्पन्नत्वात्परोक्षमनुमानवदिति इदमुक्तंभवति अपौद्गलिकत्वादमूर्त्तोजीवःपौद्गलिकत्वात्तुमूर्त्तानिद्रव्येंद्रियमनांसि अमूर्त्ताच्चमूर्त्तं रा
पृथग्भूतंततस्तेभ्यःपौद्गलिकेंद्रियमनोभ्योयन्मतिश्रुतलक्षणंज्ञानमुपजायते तद्धूमादग्न्यादिज्ञानवत्परनिमित्तत्वात्परोक्षमिहजिनमतेपरि
भाष्यते इतिगाथार्थः ९० ननुवैशेषिकादयःस्वमिंद्रियप्रभवंप्रत्यक्षंमन्यते न तु परोक्षमितिमन्यते ननु दर्शनमपाकर्तुमाह केसिंचिइंदियाइं अ
क्खाइंतदुवलद्धिपच्चक्खं तन्नोताइंअमन्नेयणाइं जाणंतिनघडोव्व केषांचिद्वैशेषिकादीनामतेऽक्षाणिस्पर्शनादीनींद्रियाणि उच्यंतेनजीवइतिभा
वः तदुपलब्धिप्रत्यक्षमिति तेषामिंद्रियाणांयेइयंसाक्षादुपलब्धिर्घटादिज्ञानंतत्प्रत्यक्षमन्यत्तुपरोक्षमितिऽभ्युपगमःक्रियते तद्धितन्नतमित्याह
तन्नोइत्यादि तदेतद्वैशेषिकादिमतंनयुक्तं यत स्तानींद्रियाण्यचेतनानि ततश्चनजानंतिनवस्तुस्वरूपमुपलभंते घटवत्तथाहि यदचेतनंतत्सर्वंम
पिनजानाति यथाघटादिअचेतनानिचेंद्रियाणीतिकुतस्तेषामुपलब्धिर्याप्रत्यक्षंस्यादितिभावः तथाइंद्रियाणांज्ञानमनुत्पन्नत्वेऽपिमतस्तस्यज्ञादिमि
त्वादयोपिहेतवोवाच्याइतिगाथार्थः ९१ नन्विंद्रियाणिनजानंतीतिप्रत्यक्षविरोधिनीप्रतिज्ञा तेषांसाक्षात्कारेणार्थोपलब्धेरनुभवप्रत्यक्षेणप्रतिमा
णिप्रसिद्धत्वादित्याशंक्याह उवलद्धातयाया तद्विगमेतदुवलद्धसरणाउ गेहगवक्खोवरमेवि तदुवलद्धाणुसरियावा तत्पत्तिवत्सुरादींद्रियेकर

विशेषा० वृ०
२१

जलयाव्याप्रियमाणिउवलब्भावत्थूनांबोद्धा आत्मैवद्रष्टव्यो नत्विंद्रियं कुतइत्याह तद्विगमेत्यादि तस्यचक्षुरादींद्रियस्यविगमे ऽभावेपीत्यर्थः तदुपल
ब्धस्यपराभ्युपगमेनेंद्रियोपलब्धस्यार्थस्यस्मरणात् कोऽसावित्याह तेनगृहगवाक्षेणकरणभूतेनोपलब्धस्यघटादेरर्थस्यसो ऽनुस्मर्त्तादेवदत्तादिः स
वयत्र्यत्रस्य[illegible]भूत्वानुस्मर्त्तेत्याह [illegible] परभावेपि सतीत्यर्थः अयंप्रयोगः इहयो [illegible] तदुपलब्धानर्थाननुस्मरति
सतदुपलब्धादृष्टा यथा गृहगवाक्षोपलब्धानामर्थानां गृहगवाक्षेषु [illegible] स्मर्त्ता देवदत्तादिरनुस्मरति [illegible] पलब्धमर्थमात्मातस्मात्सएवोपलब्धा
यद्वापुनरिंद्रियमात्मत्व[illegible]कानिसूक्तदानांहियामकस्यानुस्मरणोस्मात्सत्वन्येनोपलब्धेऽर्थे ऽन्यस्यस्मरणमुक्तमितिप्रसंगात् [illegible] नुस्मरणं तस्मान्न
ज्ञानेनींद्रियाणीति स्थितसंमतिज्ञा [illegible] स्यात् [illegible] प्रत्यक्षस्यय[illegible]कानुमानबाधितत्वेन [illegible] ति अत्राह कोऽयं [illegible]
र्णइंद्रियाण्युपलब्धिमंतिविपत्ति[illegible] यदिंद्रियमनोनिमित्तमात्मनोज्ञानमुत्पद्यते तत्किंस्वत आत्मामनःसाक्षुत्वे [illegible]
हंसैवंसतिपरनिमित्तत्वादनुमानवत्परोक्षत्वमस्यप्राप्त अत्रवक्ष्य[illegible]कपाउदिंद्रियमणापवतेण मित्यादि प्रमनान्कुमति कुतस्तस्यप्रत्यक्ष
ता प्रथमज्ञानस्यापींद्रियज्ञानान्निमित्तत्वेनसाक्षात्आत्मप्रियमाणत्वादुपचारेणाक्षमिंद्रियमतिवर्त्तत इति प्रत्यक्षताभिधीयते हंततहींद्रियोपलब्धिःप्र
त्यक्षमित्येतल्लक्षणमिहनघटते जीवोपलब्धित्वादस्याःसंव्यवहारमात्रेणतु [illegible] नंतरमभ्युपगममितिसिद्धंसाध्यतीतिगा
थार्थः ९२ तदेवमिंद्रियमनोनिमित्तज्ञानस्यपरोक्षताप्रतिपाद्यप्रयोगान्यासेनतामेवदृढयन्नाह इंदियमणोनिमित्तं परोक्खमिहसंसयादिभा
वाउतक्कारणंपरोक्खं जहिहसाभासमणुमाणं यदिंद्रियमनोनिमित्तं ज्ञानमुपजायते तदात्मनःपरोक्षं कुतइत्याह संशयादिभावादिति आदिश
ब्दाद्विपर्ययानध्यवसायनिश्चयपरिग्रहः तत्कारणमिति तानींद्रियमनांसिकारणंयस्यसाभासानुमानस्य सम्यगनुमानस्यचतत्तत्कारणंज्ञानम
न्यत्रापिपरोक्षंदृष्टं यथासाभासमनुमानंसम्यगनुमानंचैवंचरुत्तचकारस्यदर्शनात् दृष्टांतद्वयमिदंद्रष्टव्यं तत्रसाभासविपर्ययानध्यवसा
यसंभवलक्षणाहेताभासमुद्भानंनिश्चयसंभवलक्षणहेतोरुत्पन्नंतथाहि प्रयोगोयदिंद्रियमनोनिमित्तंज्ञानं तत्परोक्षंसंशयविपर्ययानध्यव
सायानां तत्रसंभवादिंद्रियमनोनिमित्तमिदं नैकांतिकविरुद्धानुमानाभासवदितिप्रथमप्रयोगः यदिंद्रियमनोनिमित्तंज्ञानंतत्परोक्षं तत्रनिश्च
यसंभवाद्धूमादग्न्याद्यनुमानवदितिद्वितीयः यत्पुनःप्रत्यक्षंतत्रसंशयविपर्ययानध्यवसायनिश्चयानभवत्येव यथावध्यादिष्विति विपर्ययःन २१
नुनिश्चयसंभवलक्षणोहेतुरवध्यादिष्वपिवर्त्तते इत्यनैकांतिकइतिचेन्नैवमभिप्रायापरिज्ञानात् संकेतस्मरणादिपूर्वकोहिनिश्चयोऽत्रविवक्षितस्ताह

त्वश्चायमवध्यादिषुनास्तिज्ञानविशेषत्वात्तेषामित्यदोषइतिगाथार्थः ९३ तदेवमविरोधितमिंद्रियमनोनिमित्तंज्ञानंपरोक्षीकृत्यसंशयादिसंभवहेतुद्वारे
णपरोक्षत्वसाधितं सांप्रतिविशेषतःमतिश्रुतेपरोक्षीकृत्यहेत्वंतरेणापितत्सिसाधयिषुराह होतिपरोक्खाइं मइसुयाइं जीवस्सपरनिमित्ताउ पुव्वोव
लद्धसंबंधसरणओवाणुमाणव्व मतिश्रुतेजीवस्यपरोक्षे परनिमित्तत्वात्पूर्वोपलब्धसंबंधस्मरणद्वारेणजायमानत्वाद्वा अनुमानवदितिगाथार्थः
आहनन्विंद्रियमनोनिमित्तंज्ञानंपरोक्षमिति यदुक्तंतदयुक्तमेव यतःसूत्रेप्रोक्तं पच्चक्खंदुविहंपन्नत्तं तंजहा इंदियपच्चक्खंचेति सत्यंकिंतु मयमिं नोइंदियपच्चक्खं
द्रियजज्ञानस्यप्रत्यक्षतायांकारासंव्यवहारमात्रात एवपरमार्थतस्तुपरोक्षमेवेदंतथाचाभाष्यकारोविषयविभागमुपदर्शयन्निहमाह एगंतेणपरोक्खं
लिंगियमोहाइयंचपच्चक्खं इंदियमणोभवंजं तंसंववहारपच्चक्खं ९५ एगंतेणपरोक्खंलिंगियमिति बाह्यधूमादिलिंगाभवंलैंगिकं यद्ज्ञान
तदेकांतेनात्मनःइंद्रियमनसोवासाक्षात्कारेणानुपजायमानत्वादेकांतपरोक्षं इंद्रियमनोभिरगृहीतबाह्यधूमादिलिंगादग्न्यादिविषयज्ञानमुत्पद्यते
तदेकांतेनपरोक्षं इंद्रियमनसामात्मनश्चतज्ज्ञानेप्रत्यक्षकारणत्वाभावादेकांतेनपरोक्षत्वादिति भावः ओहाइयंपच्चक्खमिति एकांतेनात्रापिवर्त्तते ततश्चावधिम
नःपर्यायकेवललक्षणंज्ञानत्रयमेकांतेनात्मनःप्रत्यक्षं बाह्यलिंगमंतरेणेंद्रियमनोनिरपेक्षत्वेनचजीवस्यवस्तुसाक्षात्कारित्वादिति इंदियमणो
भवमित्यादियत्पुनरिंद्रियमनोभवंज्ञानं तत्संव्यवहारप्रत्यक्षंलिंगमंतरेणैवयदिंद्रियमनसावस्तुसाक्षात्कारित्वेनज्ञानमुपजायते तनेप्रत्य
क्षत्वाल्लोकव्यवहारमात्रापेक्षयाप्रत्यक्षमुच्यतेनपरमार्थतइत्यर्थः इंद्रियमनःस्वचेतनत्वेनज्ञानस्येरमात्वादिनिमात्रोक्तं एवमेवसंव्य
वहारप्रत्यक्षतामपेक्ष्यागमेपींद्रियप्रत्यक्षमित्युक्तं परमार्थतस्त्ववध्यादिकमेव प्रत्यक्षमात्मनःप्रत्यक्षत्वादिदं तस्यपरोक्षंपरनिमित्तत्वादनुमा
नादिवदित्यनेकथाभिप्रायमिनाह ननुभाष्यकारेणापिकुतएतदुक्तं यदुतेंद्रियमनोभवंज्ञानंसंव्यवहारतएवप्रत्यक्षं नपरमार्थतइतिनस्त्वेतत्सूत्रे किंतु
वंविशेषतःप्रोक्तमस्ति इंद्रियप्रत्यक्षमितिसामान्येनैवनिर्दिष्टमास्ते किंतुमदंशांतरेप्रोक्तं परोक्खंदुविहंपन्नत्तं तंजहा आभिणिबोहियनाणपरोक्खं
सुअनाणपरोक्खंचेति नचाभिनिबोधिकश्रुताभ्यामन्यदिंद्रियनिमित्तंज्ञानमस्ति यत्परमार्थतःप्रत्यक्षंस्यादिति आह यद्येवंतर्हि यल्लिंगमंतरेणै
वसाक्षादिंद्रियनिमित्तंज्ञानमुत्पद्यते तत्परमार्थतःप्रत्यक्षमस्तु यत्तुधूमादिलिंगादग्न्यादिविषयंलैंगिकंज्ञानंतत्परोक्षमनुरूपमाभिनिबोधिक
श्रुतेद्रष्टव्ये तामित्याशंक्यमदंशांतरवाक्यमपिसमर्थितंभवति तदयुक्तं धूमादिलिंगादग्न्यादिविषयलैंगिकज्ञानेपींद्रियनिमित्तत्वाभावात् इंद्रियं
हिप्रत्युत्पन्नकालमानमात्रमेववस्तुगृण्हाति लिंगानुबद्धादिरर्थस्त्रिकालविषयोऽनुमीयते तस्माल्लैंगिकंज्ञानंमनोनिमित्तमेवाभवति नेंद्रिय

निमित्तं इंद्रियमनोनिमित्ते चमतिश्रुते इत्येवं वक्ष्यते इति कथं केवलमनोविषयस्य लैंगिकज्ञानस्यैव मतिश्रुतरूपता स्यात् किंच इंद्रियज्ञानस्य
मतिश्रुताभ्यां पार्थक्ये षट्ज्ञानप्रसंगः स्यात् तस्मादिंद्रियजज्ञानस्य मतिश्रुतयोरेवांतर्भाव स्तथा च सति मतिश्रुतयोः परोक्षत्वे तस्यापि पारमार्थिकं
परोक्षत्वमेव मनोनिमित्तस्यापि ज्ञानस्य परनिमित्तत्वादनुमानवत्परोक्षत्वं प्रागेवोक्तं [illegible] यतो मति
श्रुतयोरागमे परोक्षत्वं [illegible] यतोऽतिधानान्मनोनिमित्तस्यापि च ज्ञानस्य तदंतःपातित्वादिंद्रियज्ञानस्यैव परोक्षत्वं सिद्धमेव आह ननु इंद्रि
यप्रत्यक्षं च नोइंद्रियप्रत्यक्षं केवलमनोनिमित्तज्ञानस्यापि सिद्धांते प्रत्यक्षत्वमुक्तं यतो नोइंद्रियमत्र मन उच्यते तस्येंद्रियैकदेशत्वान्नोशब्दस्य
चैकदेशवचनत्वात्ततश्च नोइंद्रियनिमित्तं प्रत्यक्षं नोइंद्रियप्रत्यक्षमिति व्युत्पत्त्या मनोनिमित्तज्ञानस्य प्रत्यक्षत्वं [illegible] परोक्षतेति तदयुक्तं
आगमार्थपरिज्ञानात् [illegible] सर्वनिषेधवचनः ततश्चेंद्रियाभावरूपं नोइंद्रियमुच्यते तथा च सति नोइंद्रियेणेंद्रियाभावेनात्मनः प्रत्य
क्षमिति समासः सर्वथा इंद्रियप्रवृत्तिरहितानि [illegible] प्रत्यक्षाण्यवधिमनःपर्यायकेवलान्येव भवंति न पुनर्मनोनिमित्तज्ञानं यदि पुनर्नोइंद्रि
यं तत्र मनो व्याख्यायते तदा नोइंद्रियनिमित्तं प्रत्यक्षमिति मनोनिमित्तमेवावध्यादिज्ञानं प्रत्यक्षं स्यात् तथा च सति मनःपर्याप्त्याः पर्याप्तस्य
मनुष्यदेवादेरवधिज्ञानं स्यात् न मनसोऽभावात् [illegible] इति [illegible] सिद्धांते तस्यावधिज्ञानाभ्युपगमात् किंच सिद्धानामपि
प्रत्यक्षज्ञानाभावः स्यात् मनसोऽभावात् [illegible] मनोनिमित्तज्ञानं मनोद्रव्यद्वारेणैव जायते ततश्च परनिमित्तत्वादनुमानवत्परोक्षमेव तत्क
थं प्रत्यक्षं स्यात् [illegible] ततः प्रत्यक्षस्य सदा परोक्षत्वे [illegible] मतिश्रुतयोरंतर्भाव [illegible] भेदो [illegible]
ज्ञानसंबंधिनाम [illegible] इति तस्मादिंद्रियमनोनिमित्तज्ञानं परनिमित्तत्वात्प
रोक्षं मतिश्रुतात्मकं [illegible] परमार्थतः परोक्षं [illegible] प्रत्यक्षमिति स्थितमिति गाथार्थः ९९ तदेवं ज्ञानपंचकस्य प्रत्यक्षपरोक्षतद्विभेद
सांप्रतं [illegible] स्वामिकालकारणादिभिस्तुल्यत्वात् [illegible] परःप्राह स्वामित्ताइविसेसा भावकमईसुयाणनाम लक्ख
णभेयादिकयं नाणत्तंतयविसेसंचि ९६ परः प्राह ननु पूर्वं मतिश्रुतयोः स्वामिकालादिभिस्तुल्यत्वमभिदधानैर्भवद्भिः स्वहस्तायातं कृपाणे
मनुष्ठितं यत एवं सति स्वामित्वादिभिर्विशेषाभावान्मतिश्रुतयोरेकत्वप्रसक्तौ [illegible] ज्ञानपंचकसिद्धिः धर्मभेदे हि वस्तूनां भेदः स्या
न्न तदभेदे [illegible] इति भावः अत्राचार्यः प्रत्युत्तरमाह लक्खणेत्यादि तेषां स्वामित्वादीनामविशेषे सत्यपि [illegible]

[illegible] सत्यपि मतिश्रुतयोर्नानात्वं भिन्नत्वमस्ति किं कृतमित्याह लक्षणभेदादिकृतं आदिशब्दाद्वक्ष्यमाणकार्यकारणभावादिपरिग्रहः इदमुक्तं भवति यद्यपि
स्वामिकालादिभिर्मतिश्रुतयोरेकत्वं तथापि लक्षणकार्यकारणभावादिभिर्नानात्वमस्त्येव घटाकाशादीनामपि [illegible] प्रमेयत्वार्थक्रियाकारित्वादिभिः
साम्येऽपि लक्षणादिभेदाद्भेद एव यदि पुनर्बहुभिर्धर्मैर्भेदे सत्यपि कियद्धर्मसाम्यमात्रादेवार्थानामेकत्वमेष्यते तदा सर्वं विश्वमेकं स्यात् किं हि नाम तद्वस्त्वस्ति
यस्य सद्वस्त्वंतरैः सह कैश्चिद्धर्मैर्न साम्यं नास्ति तस्मात्स्वाम्यादितुल्यत्वेऽपि लक्षणादिभिर्मतिश्रुतयोर्भेद इति गाथार्थः ९६ तानेव लक्षणादीन्पुरतो
[illegible] गाथामादर्शयति लक्खणभेयाहेऊफलभावओ भेयइंदियविभागा वागक्खरमूएयर भेयाभेओमइसुयाणं ९७ लक्षणभेदाद्भिन्न
लक्षणत्वान्मतिश्रुतयोर्भेद स्तथा मतिज्ञानं हेतुः श्रुतं तु तत्फलं कार्यमिति हेतुफलभावात् तयोर्भेदस्तथा भेयत्ति विभागशब्दोऽत्रापि योज्यते ततश्च भेदानां
विभागो विशेषो भिन्नत्वं भेदविभागस्तस्मादपि मतिश्रुतयोर्भेदः अवग्रहादिभेदादष्टाविंशत्यादिभेदं हि मतिज्ञानं वक्ष्यते अक्खरसण्णीसम्ममित्यादि वक्ष्य
माणवचनाच्चतुर्दशादिभेदं च श्रुतज्ञानमिति भेदविभागात्तयोर्भेद इति भाव इंदियविभागत्ति तत्र श्रोत्रविषयमेव श्रुतज्ञानं शेषेंद्रियविषयमपि मतिज्ञा
नमित्येवं वक्ष्यमाणादिंद्रियविभागात्तयोर्भेदः वागत्ति [illegible] प्रतिपक्षात्[illegible] तयोर्भेदः तस्मा
दपि मतिश्रुतयोर्भेद इत्यर्थः तथाहि [illegible] इत्यादिना ग्रंथेन कारणात् [illegible] मतिज्ञानं वल्कसदृशं श्रुतज्ञानं
[illegible] अभिप्रायो यथा वल्कानि
[illegible] तथा [illegible] श्रुतमभिधीयत इत्येवं वल्केतराद्भेदान्म
तिश्रुतयोर्भेदः तथाक्षरेतराक्षराक्षरेतर [illegible] अक्षरानक्षरमित्यादिग्रंथेन वक्ष्यमाणादक्षरेतर
भेदात्तयोर्भेदः तथा [illegible] इत्याद्यभिधास्यमानवचनात् मूकेतरभेदान्मति
श्रुतयोर्भेद इति गाथार्थः संक्षेपार्थोऽयं विस्तरार्थं तु भाष्यकारः स्वत एव वक्ष्यति इयं च गाथा बहुधा दर्शी पुनरुच्यते केवलं [illegible] तीवसो
पयोगार्थत्वात् [illegible] किंचिद्व्याख्यातानि [illegible] लक्षणभेदं तावदाह अभिनिबुज्झइ त्तमभिनिबोहो [illegible] लक्खणं इत्यादि सद्द
लक्खणाइ [illegible] ९८ यद्विज्ञानं कर्तृ वस्तु कर्मतापन्नमभिनिबुध्यते इत्यवगच्छति तद्विज्ञानमभिनिबोधः तदाभिनिबोधिकं तन्मति
ज्ञानमिति यावत् [illegible] लक्षणमित्यादि यत्पुनर्जीवः शृणोति तच्छ्रुतमित्येवं [illegible] लक्षणभेदान्मतिश्रुतयोर्भेदः तथा च सत्रं जं विसामित्ताइ हिं अवि

निमित्तं इंद्रियमनोनिमित्तेचमतिश्रुतेद्दवेववक्ष्यतेइति कथंकेवलमनोविषयस्यलैंगिकज्ञानस्यैवमतिश्रुतरूपतास्यात् किंच इंद्रियज्ञानस्य
मतिश्रुताभ्यांपार्थक्येषष्ठज्ञानप्रसंगःस्यात्तस्मादिंद्रियजज्ञानस्यमतिश्रुतयोरेवांतर्भाव स्तथाच सतिमतिश्रुतयोःपरोक्षत्वं तस्यापिपारमार्थिकं
परोक्षत्वमेव मनोनिमित्तस्यापिज्ञानस्यपरनिमित्तत्वादनुमानवत्परोक्षत्वंप्रागेवोक्तं नचपरकाव्यमागमे तेनत्वनकचिद्विशेषयतोऽभिहितं यतोम
तिश्रुत आगमेप्रयत्नस्यापि मतान्यभिधानात्मनोनिमित्तस्यापिचज्ञानस्य तदंशःपातित्वादिंद्रियज्ञानस्यैवपरोक्षत्वंसिद्धमेव आह ननुइंद्रि
यप्रत्यक्षंचनोइंद्रियप्रत्यक्षंकेवलमनोनिमित्तज्ञानस्यप्रोक्तंप्रत्यक्षत्वमुक्तं यतोनोइंद्रियंतत्रमनउच्यते तस्येंद्रियैकदेशाभिर्वृत्तत्वान्नोइंद्रस्य
चैवदेशवचनत्वात्ततश्चनोइंद्रियनिमित्तंप्रत्यक्षंनोइंद्रियप्रत्यक्षमितिव्युत्पत्त्या मनोनिमित्तज्ञानस्यप्रत्यक्षतेवस्यात्कथंपरोक्षतेति तदयुक्तं
आगमार्थपरिज्ञानात्तत्र हिनोशब्दः सर्वनिषेधवचनः ततश्चेंद्रियाभावएवनोइंद्रियमुच्यते तथाचसतिनोइंद्रियेणेंद्रियाभावेनात्मनःप्रत्य
क्षमितिसमासः सर्वथाइंद्रियप्रवृत्तिरहितान्निवात्मनःप्रत्यक्षाण्यवधिमनःपर्यायकेवलान्येवभवंति ननुनमनोनिमित्तज्ञानंयदिपुनर्नोइंद्रि
यं नत्रमनोव्याख्यायते तदानोइंद्रियनिमित्तंप्रत्यक्षमिति मनोनिमित्तमेवावध्यादिज्ञानंप्रत्यक्षंस्यान्नथाचसति मनःपर्याप्त्याःपर्याप्तस्य
मनुष्यदेवादेरवधिज्ञानंनस्यान्मनसोऽभावात्तथाचोक्तं उपमित्तिज्ञाणइतिवचनेनसिद्धांतेतस्यावधिज्ञानाभ्युपगमात् किंचसिद्धानामपि
प्रत्यक्षज्ञानाभावःस्याद्मनस्कत्वात्तेषामपरंचमनोनिमित्तंज्ञानं मनोद्रव्यद्वारेणैवजायते ततश्चपरनिमित्तत्वादनुमानवत्परोक्षमेव तत्क
थंप्रत्यक्षंस्यात्किंचयद्येतत्परमार्थतःप्रत्यक्षंस्यात्तदापरोक्षत्वेनोक्तयोर्मतिश्रुतयोर्नांतर्भाव स्तत्ततत्रमतेरष्टाविंशतिभेदभिन्नत्वेनस्याभा
ज्ञानसंबंधिनामवग्रहादिभेदानामिंद्रियार्थपदसंगतत्वार्थवमषष्ठज्ञानाधिर्बस्यादिति तस्मादिंद्रियमनोनिवंज्ञानंपरनिमित्तत्वात्प
रोक्षमतिश्रुतात्मकत्वात्परमार्थतःपरोक्षंसंव्यवहारतस्तुप्रत्यक्षमितिस्थितमितिगाथार्थः ९९ तदेवंज्ञानपंचकस्याध्यक्षपरोक्षतद्भेदेति
सांप्रतंजं सामिकालकारणविसयपरोक्खत्तणेहितुल्लाइंमितिसुइकंप्राकृततदुपजीव्यपरःप्राह सामित्ताइविसेसा भावाउमईकपरामाणाम लक्ख
णभेयादिकयं नाणत्तंतयविसेस्स ९६ परःप्राह ननुयद्यपिमतिश्रुतयोःस्वामिकालादिभिस्तुल्यत्वमभिदधानेस्तैर्वादिभिः स्वहस्तोगताराकर्षण २२
मनुष्ठितं यतएवसतिस्वामित्वादिभिर्विशेषाभावान्मतिश्रुतयोरेकत्वप्राप्तानभेदःस्यात्तथाचज्ञानपंचकसिद्धिः धर्मभेदेहिवस्तूनांभेदःस्या
न्नदभेदेतुघटतत्स्वरूपमातिष्ठासीरएवभेयानितिभावः अत्राचार्यःप्रत्युत्तरमाह लक्खणेत्यादि तेषांस्वामित्वादीनामविशेषस्तद्विशे

षत्वमसत्यपिमतिश्रुतयोर्नानात्वंभिन्नत्वमस्तिकिंकृतमित्याह लक्खणभेदादिकतं आदिशब्दाद्वक्ष्यमाणकार्यकारणभावादिपरिग्रहः इदमुक्तंभवति यद्यपि
स्वामिकालादिभिर्मतिश्रुतयोरेकत्वं तथापिलक्षणकार्यकारणभावादिभिर्नानात्वमस्त्येव घटाकाशादीनामपिहिसत्त्वप्रमेयत्वार्थक्रियाकारित्वादिभिः
साम्येपिलक्षणादिभेदाद्भेदएव यदिपुनर्बहुभिर्धर्मैर्भेदेसत्यपि कियद्धर्मसाम्यमात्रादेवार्थानामेकत्वंभेर्यते तदासर्वविश्वमेकंस्यात्किंहिनामतद्वस्त्वस्ति
यस्यसद्वस्त्वंतरैःसहकैश्चिद्धर्मैर्नसाम्यं नास्तितस्मात्स्वाम्यादिभिस्तुल्यत्वेपिलक्षणादिभिर्मतिश्रुतयोर्भेदइतिगाथार्थः ९६ तानेवलक्षणादीन्पुरतो
वक्ष्यमाणाभिधेयान्संपिंड्यगाथयादर्शयन्नाह लक्खणभेयाहेऊ फलभावऊभेयइंदियविभागा वागक्खरमूएयर भेयाभेऊमइसुयाणं ९७ लक्षणभेदाद्भिन्न
लक्षणत्वान्मतिश्रुतयोर्भेदस्तथामतिज्ञानंहेतुःश्रुतंतुतत्फलंकार्यमितिहेतुफलभावात्तयोर्भेदस्तथा भेयत्ति विभागभेदादपियोज्यते तत्रभेदानां
विभागोविशेषोभिन्नत्वं भेदविभागस्तस्मादपिमतिश्रुतयोर्भेदः अवग्रहादिभेदादष्टाविंशत्यादिभेदंहिमतिज्ञानंवक्ष्यते अक्खरसण्णीसम्ममित्यादि वक्ष्य
माणवचनाच्चतुर्दशादिभेदंचश्रुतज्ञानमितिभेदविभागात्तयोर्भेदइतिभाव इंदियविभागत्ति ततःश्रोत्रविषयमेवश्रुतज्ञानं शेषेंद्रियविषयमपिमतिज्ञा
नमित्येवंवक्ष्यमाणादिंद्रियविभागात्तयोर्भेदः वागेत्यादि वल्कंचाक्षरंचमूकंचवल्काक्षरमूकानिप्रतिपक्षाद्यनीतराणिचवल्काक्षरमूकेतराणितेषांभावो भेदस्तस्मा
दपिमतिश्रुतयोर्भेदइत्यर्थः तथाहि अन्नेमण्णंतिमईवागसमाणंववसरिसंसुयंवक्कंभित्यादिना ग्रंथेनकारणत्वात्तुल्यवस्त्वग्रशंमतिज्ञानंवल्कसदृशंश्रुतज्ञानं
कार्यत्वाद्दित्यग्रेवक्ष्यते तत्रवल्कःपलाशादित्वक्तत्कृतःसंवर्तद्वरकश्च तेनेहोपात्ततत्ज्ञानितादृश्वरिफोभ्यते ततश्चायमभिप्रायो यथावल्कनादिसंस्कृता
विशिष्टावस्थाप्राप्तःसन्नवल्कोदवरिकेत्युच्यते तथापरोपदेशाहद्वचनसंस्कृतविशिष्टावस्थाप्राप्तसन्मतिज्ञानंश्रुतमभिधीयतइत्येवंवल्केतरादान्म
तिश्रुतयोर्भेदः तथाअन्नेअक्खरक्खर विसेसऊमईकयाइभेदति जंमइनाणमणक्खर मक्खरमिपरंच सुयनाणमित्यादिग्रंथेनवक्ष्यमाणादक्षरेतर
भेदात्तयोर्भेदः तथा सपरपच्चायणऊ भेऊमूएयराणवाभिहिऊ जंमूसमइनाणं सपरपच्चायगंसुयं मित्याद्यभिधास्यमानवचनात्मूकेतरभेदान्मति
श्रुतयोर्भेद इतिगाथार्थः संक्षेपार्थोविस्तरार्थं तु भाष्यकारःस्वतएववक्ष्यति इयंचगाथाबहुवादर्शेषुपुनरुक्तयुते केवलंकचिदादर्शेपिदृष्टाऽतीवसं
प्रयोगात्पस्माभिः किंचिद्व्याख्यातेति तत्रयथोद्देशंनिर्देशइतिकृत्वालक्षणभेदंतावदाह जंमतिभिनिबुज्झइ तमभिनिबोहाउजंक्कुणइतंसुयंभणियं सद्दं
रूपाइजइतकुनाणंतोनाभभावोत्त ९८ यद्ज्ञानंकर्तृवस्तुकर्मतापन्नमभिनिबुध्यतेऽवगच्छति तद्ज्ञानमभिनिबोधःतदाभिनिबोधिकंतन्मति
ज्ञानमितियावत्जंसुणइत्यादि यत्पुनर्जीवःशृणोति तच्छ्रुतमित्येवंसूत्रोक्तलक्षणभेदान्मतिश्रुतयोर्भेदः तथाचसूत्रं जंइविसामित्ताइहिंअवि

विशेषा० वृ० सेसोसहविपुणोत्थञ्जायरिया नाणत्तंपण्णवयंति जम्हा अभिणिबुज्झइत्ति आभिणिबोहियं सुणेइत्तिसुयमित्यादि अत्राहप्रेरको यदिनामयद्दात्मा शृणोति
२३ ततश्रुतमिति श्रुतज्ञानस्यलक्षणमुच्यते हंततर्हिशब्दमेवशृणोतिजीवइतिसकलजगत्प्रतीतमेव ततःकिंश्रूयतइत्याह जेइतउइत्यादि यदि चतकःसज्ञ
ज्ञोज्ञानंश्रुतरूपं तौत्ति ततोनात्मनोजीवस्यभावःपरिणामःतच्छतंप्राप्नोति शब्दस्यश्रुतत्वेनेष्टत्वात्तस्यचपौद्गलिकत्वेनमूर्त्तत्वादात्मनस्त्वमूर्त्तत्वात्
मूर्त्तस्यचामूर्त्तपरिणामत्वायोगादात्मपरिणामश्चश्रुतज्ञानमिष्यते तीर्थकरादिभिरितिकथंनविरोधइतिभाव इतिगाथार्थः ९८ आचार्यःप्रत्युत्तरइति य
रूपकारणंजऊत्ता रूपत्तनकारणेतितोतम्मि कीरइसऊवयारो रूयंतुपरमत्थऊजीवो ९९ यतोयस्मात्कारणात्सशब्दोवक्त्राभिधीयमानःश्रोतृगतस्यश्रु
तज्ञानस्यकारणंनिमित्तंभवति श्रुतंचवक्तृगतश्रुतोपयोगरूपंव्याख्यानुकरणादौ तस्यपरैरभिधीयमानस्यशब्दस्यकारणंजायत इत्यतस्तस्मिनुश्रुत
ज्ञानस्यकारणभूतेकार्यभूतेचशब्देश्रुतोपचारःक्रियते ततोनपरमार्थतःशब्दःश्रुतंकिंतूपचारतइत्यदोषः परमार्थतस्तर्हिकिंश्रुतमित्याह रूयंतित्या
दिपरमार्थतस्तुजीवःश्रुतंज्ञानज्ञानिनोरनन्यभूतत्वात् तथाचपूर्वमभिहितं शृणोतीतिश्रुतमात्मैवेति तस्माच्छ्रूयतइतिश्रुतमिति कर्मसाधनपक्षे द्रव्यश्रुतमे
वाभिधीयते शृणोतीतिश्रुतमिति कर्तृसाधनपक्षेतुभावश्रुतमात्मैवेतिमकारश्चिदनात्मभावत्वाश्रुतज्ञानस्येतिगाथार्थः ९९ अथप्रकारांतरेणापिमतिश्रुत
योर्लक्षणभेदमाह इंदियमणोनिमित्तं जंविण्णाणंसुयाणुसारेणं नियपत्थुत्तिसमत्थंतंभावसुयंमईसेसं १०० इंद्रियाणिचस्पर्शनादीनिमनश्चेंद्रियम
नांसितान्येवनिमित्तंयस्यतदिंद्रियमनोनिमित्तं इंद्रियमनोद्वारेणयद्विज्ञानमुपजायतइत्यर्थः तत् किमित्याह तद्भावश्रुतंश्रुतज्ञानमित्यर्थः इंद्रियमनो
निमित्तंचमतिज्ञानमपिभवत्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थमाह श्रुतानुसारेणेति श्रूयतइतिश्रुतं द्रव्यश्रुतरूपंशब्दइत्यर्थः सचसंकेतविषयपरोपदेशरूपःश्रु
तग्रंथात्मकश्चेहगृह्यते तदनुसारेणैवयदुत्पद्यते तच्छ्रुतज्ञानंनान्यदिदमुक्तंभवति संकेतकालप्रवृत्तंश्रुतग्रंथसंबंधिनंवा घटादिशब्दमनुसृत्य
वाच्यवाचकभावेनसंयोज्य घटोघटइत्याद्यंतर्जल्पाकारमंतःशब्दोल्लेखान्वितमिंद्रियादिनिमित्तंयद्यद्ज्ञानमुदेतितच्छ्रुतज्ञानमिति तच्चकथंभू
तमित्याह निजकार्यायकिंसमर्थमिति निजकःस्वस्मिन्प्रतिभासमानोयोसौघटादिरर्थस्तस्यैकिंचितपरस्मैप्रतिपादनंतत्रसमर्थंक्षमंनिजकार्यायकिंसमर्थं
अयमिहभावार्थः शब्दोल्लेखसहितंविज्ञानमुत्पन्नंस्वप्रतिभासमानार्थप्रतिपादकंशब्दंजनयति तेनचपरःप्रत्याय्यतइत्येवंनिजकार्यायकिंसमर्थमि
दंभवति अभिलाप्यवस्तुविषयमितिभावः स्वरूपविशेषणंचेतच्छ्रुतानुसारेणोत्पन्नज्ञानस्यनिजकार्यायकिंसामर्थ्यास्याभिचारादिति मईसेसं २३
तिशेषमिंद्रियमनोनिमित्तमश्रुतानुसारेण यद्यवग्रहादिज्ञानंतन्मतिज्ञानमित्यर्थः अत्राहकश्चिन्ननुयदिशब्दोल्लेखसहितंश्रुतज्ञानमिष्यते शेष

तुमतिज्ञानंतदावक्ष्यमाणस्वरूपोऽवग्रहोमतिज्ञानंस्यान्नपुनरीहापायादयस्तेषांशब्दोल्लेखसहितत्वान्मतिज्ञानभेदत्वेनचैतेप्रसिद्धाः तत्कथंश्रुतज्ञा
नलक्षणस्यनातिव्याप्तिदोषः कथंचनमइज्ञानस्याव्याप्तिप्रसंगः अपरंचांगानंगप्रविष्टादिषु अक्खरसन्नीसम्मं साइयंखलुसपज्जवसियंचेत्यादिषु
चश्रुतभेदेषु मतिज्ञानभेदस्वरूपाणामवग्रहेहादीनांसद्भावात् सर्वस्यापितस्यमतिज्ञानत्वप्रसंगात् मतिज्ञानभेदानांचेहापायादीनांसाभिलापत्वेन त
नश्रुतज्ञानत्वप्रसंगात्परस्परलक्षणसंकीर्णतादोषश्चस्यादित्यत्रोच्यते यत्तावदुक्तमवग्रहएवमतिज्ञानंस्यान्नत्वीहादयस्तेषांशब्दोल्लेखसहितत्वादयुक्तं
यतोयद्यपीहादयःसाभिलापास्तथापिननेषांश्रुतरूपताश्रुतानुसारिणएव साभिलापज्ञानस्यश्रुतत्वादथावग्रहादयःश्रुतनिश्रितत्वसिद्धांतेप्रोक्ताः
युक्तितोपिचहावग्रहादयःसाभिलापःसंकेतकालाद्याकर्णितशब्दानुसरणमंतरेणनसंगच्छते ततःकथंनतेषांश्रुतानुसारित्वंतदयुक्तं पूर्वंश्रुतपरिकर्मि
तमतेरेवैतेसमुपजायंतइतिश्रुतनिश्रिताउच्यंते नपुनर्व्यवहारकालेश्रुतानुसारित्वमेतेष्वस्तिवक्ष्यतेचपुव्विंसुयपरिकम्मियमइस्सजंसंपयंसुयाईयं
तंनिस्सियमित्यादि यदपियुक्तितोपिचेत्याद्युक्तं तदपिनसमीचीनं संकेतकालाद्याकर्णितशब्दपरिकर्मितबुद्धीनांव्यवहारकालेतदनुसरण
मंतरेणापिविकल्पपरंपरापूर्वकविविधवचनप्रवृत्तिदर्शनान्नहिपूर्वप्रवृत्तसंकेताःअधीतश्रुतग्रंथाश्चव्यवहारकालेप्रतिविकल्पएतत्शब्दवाच्य
त्वेनेतत्पूर्वंमर्थंमयावगतमित्येवंरूपसंकेतं तथाश्रुतग्रंथेएतदित्थमभिहितमित्येवंश्रुतग्रंथंचानुसरंतोदृश्यंते अभ्यासपाटववशात् तदनुसरणमंतरेणा
प्यनवरतंविकल्पभाषणप्रवृत्तेः यत्तुश्रुतानुसारित्वंतत्रश्रुतरूपतास्माभिरपिननिषिध्यते तस्माच्छ्रुतानुसारित्वाभावेनश्रुतत्वाभावादीहापायधारणा
नांसामस्त्येनमतिज्ञानत्वात्नमतिज्ञानलक्षणस्याव्याप्तिदोषः श्रुतरूपतायामप्यश्रुतानुसारित्वेन साभिलापज्ञानविशेषेष्वभावान्नश्रुतज्ञानलक्षणस्याति
व्याप्तिरूपोदोषः अपरंचांगानंगप्रविष्टादिश्रुतभेदेषुमतिपूर्वमेवश्रुतमितिवक्ष्यमाणवचनात् प्रथमंशब्दश्रवणकालेऽवग्रहादयःसमुपजायंतएते
चाश्रुतानुसारित्वान्मतिज्ञानं यस्तुतेष्वंगानंगप्रविष्टश्रुतभेदेषुश्रुतानुसारिज्ञानविशेषः सश्रुतज्ञानंततश्चांगानंगप्रविष्टादिश्रुतभेदानांसामस्त्येनमतिज्ञा
नत्वाभावादीहादिषुमतिभेदेषुश्रुतानुसारित्वाभावेनश्रुतज्ञानत्वासंभवाच्चोभयलक्षणसंकीर्णतादोषोप्युपपद्यतइतिसर्वंसुस्थंनचैवंमतिश्रुतयोः
परमाणुकरिणोरिवात्यंतिकोभेदः समन्वेषणीयोयतःप्रागिहैवोक्तं विशिष्टःकश्चिन्मतिविशेषएवश्रुतंपुरस्तादपिचवक्ष्यते वल्कसदृशंमतिज्ञानं तज्जनि
तदवरिकारूपंश्रुतज्ञानं नचवल्कशुंबयोःपरमाणुकुंजरवदात्यंतिकोभेदः किंतुकारणकार्यभावकृतएव सचेहापिविद्यतेमतेःकारणत्वेनश्रुतस्यतुका
र्यत्वेनाभिधास्यमानत्वान्नचकारणकार्ययोरेकांततोभेदः कनककुंडलादिषुमृत्पिंडकुंडादिषुतथा दर्शनात्तस्मादवग्रहापेक्षयाऽनभिलाप्यत्वादी

हाद्यपेक्षयानुसारित्वात् साभिलापमेवेति मतिज्ञानं अश्रुतानुसार्यपि च संकेतकालप्रवृत्तस्य श्रुतग्रंथसंबंधिनो वा शब्दस्य व्यवहारकाले अननुसरणा
त् श्रुतज्ञानं तु साभिलापमेव श्रुतानुसार्येव च संकेतकालप्रवृत्तस्य श्रुतग्रंथसंबंधिनो वा शब्दरूपस्य श्रुतस्य व्यवहारकाले ध्रुवमनुसरणादिति स्थितमिति
गाथार्थः १०० अथ श्रुतज्ञानलक्षणस्याव्याप्तिदोषमुद्भावयन्नाह परः अक्खरलंभो सव्वेसि तेण सव्वमिदियाणं संभवइ दव्वसुयाभावम्मि वि भावसुयं
नजइ तेणाव यदि श्रुतज्ञानस्य समनंतरगाथोक्तलक्षणमिष्यते श्रुतानुसारि ज्ञानं यदि श्रुतमभ्युपगम्यते इत्यर्थः एवं तर्हि एकेंद्रियाणां तस्याभावप्रसंगः प्रा
प्नोति श्रुतानुसारित्वस्य तेष्वसंभवात् तदसंभवश्च मनःप्रभृतीनामभावात् आगमे च सिद्धांते एकेंद्रियाणामपि श्रुतमभ्युपगतमिति तद्विरोधः ननु तर्हि
नादेकेंद्रियाणामपि श्रुतमात्रमिष्यते अव्यापकमेवैतल्लक्षणमित्याक्षेपे उत्तरमाह दव्वसुयेत्यादि द्रव्यश्रुतं शब्दस्तस्याभावेपि एकेंद्रियाणां भावश्रुतमभ्युपगंतव्यं
सत्यमेतदेव इदमुक्तं भवति यद्यपि एकेंद्रियाणां कारणवैकल्याद्द्रव्यश्रुतं नास्ति तथापि भावश्रुतं विद्यत एव यतस्तस्य कारणं शब्दो न भवति किंतु श्रुता
वरणक्षयोपशममात्ररूपं भावश्रुतं केवलं तस्य नावश्यमभावो मंतव्यः न हि द्रव्यश्रुताभावे भावश्रुतमपि नास्तीति नियमः किंतु क्षयोपशममात्रेण तस्य श्रुत
ज्ञानाभावो न संभाव्यते किंतु आवारकक्षयोपशमसद्भावे भवत्येव श्रुतं द्रष्टव्यं आगमोदितत्वात् एवमेकेंद्रियाणा
मपि सामग्र्यभावेपि ज्ञानावरणक्षयोपशमरूपं भावश्रुतमवसेयं परमयोगिभिर्दृष्टत्वादाहारभयपरिग्रहमैथुन
संज्ञादर्शनाच्चेति आह ननु कथं पतिलक्षणेन दृष्टांतेनेष्टार्थसिद्धिः भावश्रुतं नाम श्रुतोपयोगपरिणतस्यात्मनः शृणोतीति श्रुत
श्रूयते तदिति वा श्रुतमिति नयोर्मध्ये कतमाभ्युपगम्यते अत्राचार्यपक्षीयेनोक्तं स तस्य श्रुतोपयोगाभावात् द्वितीयोपि न सं
गतः तत्र शब्दस्याभावात् तस्यापि च तत्पतीतेः एवं भावादिति सत्यं किंतु शृणोत्यनेनास्मादस्मिन्वेति व्युत्पत्तिरिहाश्रीयते एवं श्रुतज्ञानावरणक्षयोपश
मो वाच्यः स एव श्रुतं स चैकेंद्रियाणामप्यस्तीति न किंचिद्विरुध्यते इति गाथार्थः १०१ अथ दृष्टांतदार्ष्टांतिकभावेनैकेंद्रिया
णां श्रुतसद्भावं विघटयन्नाह भावसुयं भासासोयलद्धिणो जुज्जए न इयरस्स भासाभिमुहस्स जयं सोऊण य जं हवेज्जाहि भावश्रुतं युज्यत इति सं
बंधः कस्य युज्यत इत्याह भाषाश्रोत्रलब्धिमतः भाषालब्धिमतः श्रवणेंद्रियलब्धिमतश्चेत्यर्थः कथंभूतं यज्ज्ञानं श्रुतमित्याह भाषाभिमुख
स्य शब्दमभिधित्सोः प्रथमं भवति तन्मध्ये एतत् उत्पादयामीत्युपयोगरूपं यद्भवेत् तथा परोदीरितां भाषां यद्वेदनेन प्रतिपादितमिति इह च
यथासंख्यमवगंतव्यं भाषालब्धिमतः प्रथमं भवेत् श्रवणेंद्रियलब्धिमतस्तु द्वितीयं भवेदिति न इयरस्सेति इतरस्य तु भाषाश्रोत्रलब्धिरहित २४

MEMORIAL

स्याभावश्रुतं न युज्यते अयमभिप्रायो यस्य कस्य सा भाषाश्रोत्रलब्धिरस्ति तस्यैवास्ति तस्य परप्रतिपादनपरोदीरितशब्दश्रवणादिलक्षणं भावश्रुतकार्यं
दृश्यते तद्दर्शनाच्च कस्यां अवस्थायामपि तस्य लब्धिरूपं भावश्रुतमासीदित्यनुमीयते यस्य त्वेकेंद्रियस्याभाषाश्रोत्रलब्धिरहितत्वेन कदाचिदपि भावश्रुतकार्यं
नोपलभ्यते तस्य कथं तद्भवतीति प्रतीयेत इति गाथार्थः १०२ अथोत्तरमाह जह सुहुमं भाविंदिय नाणं दव्विंदियावरोहे वि तह दव्वसुयाभावे भावसुयं
पत्थिवाईणं इह केवलिनो विहाय शेषसंसारिजीवानां सर्वेषामप्यतिशोकबहुबहुतरबहुतमादितारतम्यभावेन इत्येव इति सर्वजघन्यपि लब्धींद्रियपंचकाव
रणक्षयोपशमः समस्त्येवेति प्रवचननिवचनं तत्रैव यथा येन प्रकारेण पृथिव्यादीनामेकेंद्रियाणां श्रोत्रचक्षुर्घ्राणरसनलक्षणानां प्रत्येकं निर्वृत्त्युपकरण
रूपाणां द्रव्येंद्रियाणां तत्संनिधौ कर्मोदयतावरोधेप्यतावपि सूक्ष्ममव्यक्तं लब्ध्युपयोगरूपं श्रोत्रादिभावेंद्रियज्ञानं भवति लब्धींद्रियावरणक्षयोपश
मसंभूतानीयसीज्ञानशक्तिर्भवतीत्यर्थः तथा तेनैव प्रकारेण द्रव्यश्रुतस्य द्रव्येंद्रियस्थानीयस्याभावेपि भावश्रुतं भावेंद्रियज्ञानकल्पं पृथिव्यादीनां भवतीति
प्रतिपत्तव्यमेव इदमुक्तं भवति एकेंद्रियाणां तावच्छ्रोत्रादिद्रव्येंद्रियाभावेपि भावेंद्रियज्ञानं किंचिद्दृश्यते एव वनस्पत्यादिषु स्पष्टलिंगोपलंभात् तथा हि क
लकंठोद्गीर्णमधुरपंचमोद्गारश्रवणात् सद्यः कुसुमपल्लवादिप्रसवो विरहकमलादिषु श्रवणेंद्रियज्ञानस्य व्यक्तं लिंगमवगम्यते तिलकादितरुषु
पुनः कमनीयकामिनीकमलदलदीर्घनेत्रादिदृष्टकटाक्षविक्षेपात् कुसुमाद्याविर्भावश्चक्षुरिंद्रियज्ञानस्य चंपकाद्यंघ्रिपेषु विविध
सुगंधिवस्तुनिकुरंबोन्मिश्रशीतलसलिलसेकात् प्रकटनं घ्राणेंद्रियज्ञानस्य बकुलादिभूरुहेषु तरुणभामिनीनां प्रवररूपतरुणामिनीमुखप्रद
त्तस्वच्छसुस्वादकरभिनीरुणीगंडूषास्वादनात् तदाविष्करणं रसनेंद्रियज्ञानस्य कुरबकादिविटपिषु प्रोत्फुल्लद्भुवनपीनोन्नतकठिनकुचकुं
भविभ्रमापवाजितकौपीनकुंडलकनकरणन्मणिवलयकंकणाभरणभूषितभव्यभामिनीभुजलतावगूहनतस्तत्क्षणादेव पुष्पपल्लवागमरूपतरुणा
नलवत्पादकमलपार्ष्णिप्रहारात् स्मितप्रसूनपल्लवादिप्रभवः स्पर्शनेंद्रियज्ञानस्य स्पष्टलिंगमभिवीक्ष्यते ततश्चैवं यथैतेषु द्रव्येंद्रियासत्त्वेपि
तद्भावेंद्रियज्ञानं सफलजनप्रसिद्धमस्ति तथा द्रव्यश्रुताभावेपि भावश्रुतमपि भविष्यति दृश्यते हि जलाद्याहारोपजीवनाद्वनस्पत्यादीनामाहारसं
ज्ञा संकोचनवल्ल्यादीनां तु हस्तस्पर्शादिभीत्याध्यवसायसंकोचनादिभ्यो भयसंज्ञा विरहकतिलकचंपककेशराशोकादीनां तु मैथुनसंज्ञा दर्शिते
व बिल्वपलाशादीनां तु निधानीकृतद्रविणोपरि पादमोचनादिभ्यः परिग्रहसंज्ञा न चैताः संज्ञा भावश्रुतमंतरेणोपपद्यते तस्माद्भावेंद्रियपंचका
वरणक्षयोपशमाद्भावेंद्रियपंचकज्ञानवद्भावश्रुतावरणक्षयोपशमसद्भावाद्द्रव्यश्रुताभावेपि यच्चयावच्च भावश्रुतमस्त्येवैकेंद्रियाणामित्यलं

विशेषा० वृ० विस्तरेण तर्हि ज्ञविन्नाणंकयाणुसारि[illegible]त्ति श्रुतज्ञानलक्षणं व्यभिचारिप्राप्नोति श्रुतानुसारित्वमंतरेणाप्येकेंद्रियाणां भावश्रुताभ्युपगमादितिचेन्न
२८ वमभिप्रायापरिज्ञानात् [illegible] श्रुतमाश्रित्य तल्लक्षणमुक्तं यत्त्वेकेंद्रियाणामोघिकमविशिष्टं भावश्रुतमात्रं तदावरणक्षयो
पशम[illegible] व्यभिचार इतिगाथार्थः १०३ पुनरप्याह परः एवमपि प्रसंगो न तदावरणाण
म[illegible] किमप्यनुप
लभ्यमानमपि केनाप्यु[illegible] तर्हि सर्व[illegible] केवलज्ञानपर्यंतानां पंचानामपि ज्ञानानामुपचारात् ज्ञानलक्षणसंभवप्राप्नोति
त्यर्थः [illegible] स्पष्टानुपलभ्यमानस्याविशेषाभावादितिभावः अत्रोत्तरमाह तर्हि [illegible] इत्याह गूढावार
केवल यानी[illegible] श्रुतज्ञानादावरककर्मणा[illegible] आदिति अत्रायाह [illegible] इदमुक्तं भवति केवलज्ञानतावत्स्वावारककर्मणः
क्षयएवजायते [illegible] मनःपर्यायज्ञानं [illegible] एवं [illegible] कोद्धियाणामा[illegible] श्रुतं तदाज्ञा [illegible] जिनसर्वज्ञा
नप्रसंगः मतिश्रुते [illegible] मइत्यादि मतिश्रुतज्ञानावरण[illegible] तदकार्यं दर्शनान्नास्ति
ध्वांते [illegible] तच्च [illegible] श्रुते [illegible] गाथार्थः तदेवमप्रसंगः प्रदर्शितोलक्षणभेदस्तत्रमतिश्रुतयोर्
द्वः साम्प्रतं हेतुफलभावतस्तमाह [illegible] मइपुव्वंजेण सुयं [illegible] पूरणपालनभावाद्दुमईतस्सा [illegible] इतिवचना
द्यागमेमतिपूर्वं यस्यतन्मतिपूर्वं [illegible] न पुनर्मतिः श्रुतपूर्विका इत्ययं तयोर्विशेषः यदि [illegible] मतिश्रुतयोर् [illegible] नियमेन पूर्वपश्चाद्
[illegible] किमितिपुनर्मतिपूर्वमेवश्रुतमुक्तमित्याह यद्यस्मात्कारणात्त्वश्रुतस्यमतिः पूर्वम् [illegible]
[illegible] पवते तस्य [illegible] पूर्यते पाल्यते [illegible] तस्मात् [illegible] स्यपूरणात्पालनाच्च मतिर्म
[illegible] श्रुतमुक्तं [illegible] कार्यात्पूर्वमेवकारणस्याभावात् [illegible] ज्ञानपूर्विका पुरुषार्थ
सिद्धिरित्यादौ [illegible] मतिपूर्वं श्रुतमितिकोर्थः श्रुतज्ञानकार्यमतिस्तु तत्कारणं कार्यकारणयोश्च [illegible] घटमृत्पिंडकभाव [illegible] प्रतीत ·२९
[illegible] इतिगाथार्थः [illegible] दिज्जइ [illegible] इइ [illegible] पूरणसंज्ञा श्रु
तप्रेक्षादिकाले [illegible] श्रुतपर्यायवर्द्धनेन मत्यैव श्रुतज्ञानंपूर्यते पोष्यतेपुष्टिंनीयत इत्यर्थः तथामत्यैवान्यत स्तत्प्राप्यतिष्ठत्यते तथामत्यैवतदन्यस्मै

दीयतेव्याख्यायतेनामत्यानमन्तिमंतरेणेत्यर्थः प्राकृतत्वात्पुल्लिंगनिर्देशः तथागृहीतं सदेतत्परावर्त्तनचिंतनद्वारेणमत्यैव पाल्यतेस्थिरीक्रियते इत
[illegible] अपि [illegible] इत्यर्थः श्रुतज्ञानस्यैते पूरणादयोर्थाविशिष्टाम्युहधारणादीनंतरेणकर्तुंनशक्यंते [illegible] मतिज्ञानमेवेति
सर्वथाश्रुतस्यमतिर्[illegible] श्रुतंतुकार्यं कार्यकारणभावश्चभेदे सत्येवोपपद्यते भेदपदतत्स्वरूप [illegible] तस्मात्कारणकार्यरूपत्वान्मति
श्रुतयोर्भेद इतिगाथार्थः १०६ अथश्रुतस्यमतिपूर्वतांविघटयन्नाह नाणाणण्णाणाणिय समकालाइं [illegible] तेनकुमंमइपुव्वं [illegible]
[illegible] इह मतिश्रुतयोः प्रमाणत्वात् [illegible] सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानस्वरूपं मिथ्यादृष्टेस्त्वज्ञानस्वभावं तत्रज्ञानमज्ञानंवातत्प्रत्येकंसमकालमेवभवतः
नत्क्षयोपशमलाभस्यागमयुगपद्भावित्वात् [illegible] ज्ञानमज्ञानंच मतिश्रुतेपृथक् समकालेभवतः तातोनश्रुतंमतिपूर्वंयुज्यते नहिसममेवोत
[illegible] इदमुक्तं भवति म
तिज्ञानेसमुत्पन्नेतत्समकालं [illegible] श्रुतज्ञानेनाप्युपगम्यमाने श्रुताज्ञानंजीवस्यप्रसज्यते श्रुतज्ञानानुत्पादे [illegible] नाज्ञानयोः स
मकालमवस्थितिः [illegible] ज्ञानस्यसम्यग्दृष्टिसंभविचात् [illegible] ज्ञानस्यतुमिथ्यादृष्टिभावित्वादितिगाथार्थः अत्रप्रतिविधा
नमाह इहलद्धिमइसुयाइं समकालाइं [illegible] मइपुव्वकयमिह पुण [illegible] भवो ८ नचुचोद्यावकाशमित मिदपरस्य अभिप्राय
परिज्ञाना तथाहि द्विविधमपि मतिश्रुतेसद्भावरूपतया क्षयोपशमरूपलब्धि [illegible] लब्धितोयमतिश्रुतेतएवसमकालेभवतः युक्तनयोरुपयो
गः समयुगपद्भवस्वभाव [illegible] केवलज्ञानदर्शनयोरिव [illegible] अत्रतद्द्विकालब्धिमंगीकृत्यमति पूर्वताश्रुतस्योक्ताभविष्य
तीतिचेन्नैवइत्याह मतिपूर्वंश्रुतमिहतुश्रुतोपयोगएवमतिप्रभवो [illegible] नलब्धिरितिभावः श्रुतोपयोगोहिविशिष्टस्तत्संस्मारकाद्वा श्रुता
नुसारिज्ञानमभिधीयते [illegible] श्रुवयग्रहादयश्चमतिरेवेति तत्पूर्वताश्रुतस्यनविरुध्यतइतिगाथार्थः १०८
नवैवं मतिपूर्वं श्रुत [illegible] विशेषमुद्भावयन्नाह सोऊणजामइसेसाकमपुवमुत्तितेणनविसेसो साइव
[illegible] मतिरुत्पद्यते साश्रुतपूर्वाश्रुतपूर्वाश्रुतकारणेव शब्दस्यश्रुतत्वेनप्र
[illegible] अन्योन्यंपूर्वभावितायांमतिश्रुतयोर्नविशेषइत्यर्थः तथाचसतिनमई
[illegible] यदुक्तंप्राक् तदयुक्तंप्राप्नोतीतिभावः अत्रोत्तरमाह परस्माच्छद्मांकर्ण्यया मतिरुत्पद्यते साहतद्ग्राह्यस्यद्रव्यश्रुतमात्रत्वाद्द्रव्यश्रुतप्रभवा

नभावश्रुतकारणा यतस्तु नकेनापि निवार्यते किंत्वेतदेव वयं ब्रूमो यदुत भावश्रुतान्मतिर्नास्ति भावश्रुतपूर्विका मतिर्न भवतीत्यर्थः द्रव्यश्रुतप्रभवानुभव[illegible]दोष
[illegible]तिगाथार्थः ९ ननु भावश्रुताद्भवंमतिः किं सर्वथान भवतीत्याह [illegible] क्रमेणाकीवामइ निवारेइ [illegible] भावश्रु
तान्मतिः [illegible] नतु क्रमतस्ति क्रमशास्तु मतिनास्तीत्येवं न किं तर्हि [illegible] अन्यथा
आमरणान्नि[illegible]श्रुतमात्रोपयोगप्रसंगा [illegible] नर्हि क्रमेणान्वत्यात्तस्या भवेन किं कुर्वतीत्याह क्रमेणत्यादि [illegible]
मेण भवतीमतिः [illegible] निवारयति मत्याश्रुतोपयोगो जन्यते तदुपरमेतु निजकलापात्सैव प्रवृत्ता पुनरपि मतिवर्तते पुनस्तथैव श्रुतं तथैव मतिरित्येवं
क्रमेण भवत्यामतेर्निषेधकारणंभवामइत्यर्थः किमिति [illegible] यद्यस्मात्कारणात्तद्भूतस्यामतौ [illegible] स्थानं [illegible] श्रुतोपयोगात्पुनस्ततः क्रमेण
मतिर्न निषेधयामः इदमुक्तं भवति यथास्मान्यग्र[illegible] क्रमेणात्[illegible]जन्यते [illegible] एव [illegible]
ज्जन्यत्वात्तत्कार्यतयानभ्युपगम्यते तस्य कारणान्तरेभ्यः [illegible] क्रमेणानुनिवार्यते एवंमत्यापि [illegible]
तयास्वविज्ञानः [illegible] श्रुतोपयोगो जन्यते एतस्तत्कार्यं सद्व्यपदेश्यते मतिजन्यत्वात्तत्कार्यतयानभ्युपगम्यते तस्याहेत्वंतरात्सदा सि[illegible] श्रुतोप
योगापरमेनु[illegible] निवार्यते आमरणानकेवल श्रुतोपयोगप्रसंगादितिगाथार्थः १० नदेवं भावश्रुतं मतिपूर्वं व्यवस्थाप्य मतान्तरमुपदर्शयन्ना
ह दव्वसुयंमइपुव्वं भासइजंनाविणियतियं केइ भावसुयस्साभावो पावइतेसिं नयविसेसो केइरित्ति मतिपूर्वं श्रुतमित्यत्रागमे [illegible] भाष्यते
किमित्याह द्रव्यश्रुतं शब्दरूपं मतिपूर्वं नान्यश्रुतं तत्र युक्तिमाह भासइजंनाविणियतियंति [illegible] कारणादविवक्षितं अविवक्षितं नकोपि भाषते नत्रा
[illegible] यति यच्चाविवक्षितानंत[illegible] तेषामभिप्रायः स्तनस्य मतिपूर्वं द्रव्यश्रुतं सिद्धं भवति एतस्मिन्व्याख्याने दूषणमाह तेषामेवं व्याख्यातॄणा भा
वश्रुतस्य सर्वथैवाभावः आप्नोति [illegible] तस्मिंन्व्याख्याने अन्यथाशब्दस्य मतिपूर्वकत्वाभावात् [illegible] शब्दश्रुतप्रथमं यद्
[illegible] मतिपूर्वं भावश्रुतमित्यस्य लक्षणं नित्वप्रसंगात् [illegible] मतिदृश्य[illegible] भाषणस्य [illegible]
[illegible] विपरिवर्तते तद्भावश्रुतं भविष्यतीति [illegible] यतः [illegible] मतिपूर्वं तदा भावश्रुतं न द्रव्य[illegible]
आयमतिपूर्वं तन्नेष्यते तथापितत्सविकल्पकत्वेन मतिरेव शब्दविवक्षाज्ञानवच्छब्दविवक्षाज्ञानेपि हि शब्दविकल्पोस्ति [illegible]
सौभावश्रुतत्वमेष्टव्यस्तस्मान्मतेरनंतरं सर्वशब्दमात्रस्यैवा[illegible]नेन भावश्रुतस्यास्मत्सर्वांगीकरणप्रसंगाद्विकल्पज्ञानानिच विवक्षाज्ञानवन्मतित्वेनोक्तान्येवेति २८

सर्वत्र भावश्रुताभावः प्रसजति भवतु सन्नहीतिचेद्दित्याह नयविसेसोत्ति भावश्रुताभावे मतिश्रुतयोर्विशेषो भेदश्चिंत्यते [illegible] उपपद्यते यदा
च मतिरेवास्तिन भावश्रुतं तदा तस्याः केन सह भेदचिंता युज्यतेइतिभावः द्रव्यश्रुतरूपेण शब्देन सह मतेर्भेदचिंता भविष्यतीति चेत्तदयुक्तं ज्ञानपंचकविचार
स्येहाधिकृतत्वात् तदधिकारे च शब्देन सह भेदचिंतायाः अप्रस्तुतत्वात् [illegible] मतिपूर्वं द्रव्यश्रुतमित्येवं मतेः शब्देनापि सह विशेषो न कश्चित् [illegible] इतिगाथा
र्थः ११ कुतोन घटत इत्याह दव्वसुयं [illegible] भावसुयं मइपुव्वं दव्वसुयं लक्खणं तस्स यदि तियस्मात्कारणात् [illegible] द्रव्यश्रुतशब्दं बुद्धेर्म
तेः सकाशाद्[illegible] तथाह [illegible] ततश्च मइपुव्वं सुयमुत्तं नमइ सुयपुव्विया विसेसोयमितिमतिश्रुतयोर्भेदप्रति
पादनार्थं योसौविशेषः प्रतिपादयितुं प्रस्तुतः सद्[illegible] समानत्वाभवात्[illegible] तेन संबंधः [illegible]
विशेषतः कारणात् [illegible] भाव समर्थितं भावश्रुतं मतिपूर्वमिति तदेवयुक्तियुक्तं शब्दलक्षणं तु द्रव्यश्रुतं तस्य भावश्रुतस्य [illegible] नेतिलक्षणं
लिंग मितिगाथार्थः १२ कुतस्तत्तस्य लक्षणमित्याह कयविष्णापाष्णुभयं दव्वसुयमियंजउविणितं पुव्वंपच्छाभासइ [illegible] भावसुयं १३ भ्रु
तविज्ञानप्रभवंसविकल्पविज्ञानकार्यं शब्दरूपं द्रव्यश्रुतमिदं यस्मात्परमतिपूर्वत्वेनेष्यते कथं पुनस्तद्भावश्रुतप्रभवं विज्ञायत इत्याह यतः सर्वोपि पूर्वं
[illegible] भाषते यच्च [illegible] श्रुतानुसारित्वाज्ज्ञानश्रुतमितिभावश्रुतप्रभवता द्रव्यश्रुतस्य विज्ञायते यच्च यस्मात्
भवति तत्तस्य कार्यं [illegible] कार्यभूतं द्रव्यश्रुतं न स्वकारणभूतं भावश्रुतं लक्ष्यत इति तत्तस्य लक्षणमुक्तं अस्ति भावश्रुतप्रभवतत्कार्यस्य [illegible] पादि
[illegible] भावश्रुतस्य [illegible] इति द्रव्यश्रुतस्य च भावश्रुतलक्षणता मन्तारवादिनां [illegible] प्रतिपादनार्थमुपदर्शिता भावश्रुतप्रभवस्यापि
शब्दस्य [illegible] मतिपूर्वत्वप्रतिपादनार्थमितिगाथार्थः १३ अथ यथा मतिश्रुतयोः कार्यकारणभावाद्भेदस्तथा तयोः प्रत्येकं स्वस्वामिनोपि सम्यक्त्वमिथ्यात्वपरिग्र
हाद्भेदं दर्शयितुमाह [illegible] मतिश्रुतयोः कार्यकारणभावेन भेदप्रतिपादनानंतरमिदं समभावि तद्यथा अविसेसियामइमइनाण
[illegible] मिच्छदिट्ठिस्समइमइअन्नाणं एवं अविसेसियं सुयं सुयनाणं सुयअन्नाणं
[illegible] सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिसंबंधतोऽविशेषितेन मतिशब्देन मतिज्ञा
नं मत्यज्ञानं चोभयमपि [illegible] सम्यग्दृष्टित्वविशेषितेन तु मतिध्वनिना मतिज्ञानमेवाभिधीयते मिथ्यादृष्टित्वविशेषितेन तु तेनैव मत्यज्ञानमेवा
भिधीयते एवं श्रुतेपि वाच्यमिति सूत्रभावार्थः स्वदेतदानुषंगिकं सूत्रोक्तमनुवर्तमानो भाष्यकारो व्याह अविसेसियामइच्चिय सम्मदिट्ठिस

सामइअनाणं सुअनाणं मिच्छद्दिट्ठिस्स अण्णाणमिह सम्मद्दिट्ठिमिथ्यादृष्टिभावेनाविशेषितामतिर्मतिरेवोच्यते ननु मतिज्ञानं मत्यज्ञानं चेति निर्दि
यद्यपदिश्यते सामान्यरूपायानस्याज्ञानाज्ञानविशेषपर्यालोचनं नाथ यदा तु सम्यग्दृष्टेरेव संबंधिनी सा मतिर्विवक्ष्यते तदा मतिज्ञानमिति निर्दिश्यते
यदा तु मिथ्यादृष्टिसंबंधिनी तदा मत्यज्ञानं एवं श्रुतमप्यविशेषितं श्रुतमेव विशेषितं तु सम्यग्दृष्टेः श्रुतज्ञानं मिथ्यादृष्टेस्तु श्रुताज्ञानं सम्यग्दृष्टिसंबंधिनो
बोधस्य सर्वस्यापि ज्ञानत्वात् मिथ्यादृष्टिसंबंधिनस्त्वज्ञानत्वादिति गाथार्थः ३६ ननु यथा मतिश्रुताभ्यां सम्यग्दृष्टिर्घटादिकं जानीते व्यवहरति च तथा
मिथ्यादृष्टिरपि तत्किमिति तस्य संबंधिनी ज्ञानमप्यज्ञानमुच्यत इत्याशंक्याह सदसदविसेसणाओ भवहेउजदिच्छिओवलंभाओ नाणफलाभावाओ मिच्छदिट्ठि
स्स अन्नाणं सदसतोः सदसतोर्विशेषणमविशेषस्तस्मान्मिथ्यादृष्टेः संबंधि व्यवहारमात्रेण ज्ञानमपि निश्चयतोऽज्ञानमुच्यते सतोऽत्य
सत्त्वेनासत्त्वेनाप्युक्तेः सतोऽपि च सत्त्वेन सद्भावेनामिथ्यादृष्टिश्च घटं सत्प्रमेयत्वमूर्त्तत्वादीन्धर्मान्भावरूपादींश्च पटादिधर्मानसतोऽपि
सत्त्वेन प्रतिपद्यते सर्वप्रकारैर्घट एवायमित्यवधारणात् इतरेतरावधारणेन सतोऽपि सत्त्वप्रमेयत्वादयः पटादिधर्मा नसन्तीति प्रतिपाद्यते ऽन्यथा
सत्त्वप्रमेयत्वादिसामान्यधर्मद्वारेण घटपटादीनामपि सद्भावात्सर्वथा घट एवायमित्यवधारणानुपपत्तेः कथं विघट एवायमित्यवधारणेन
प्रमाणैस्त्वनेकांतवादाभ्युपगमेन सम्यग्दृष्टित्वप्रसंगात् सभापटलकुड्यकटादिरूपं घटे सदपि सत्त्वेनाप्यनभ्युपगच्छति सर्वैः प्रकारैर्घटो
ऽसावेवमवधारणात्तस्य घट इत्यवधारणे तु स्याद्वादाश्रयणात्सम्यग्दृष्टित्वप्राप्तेः तस्मात्सदसतोर्विशेषाभावात् उन्मत्तकस्येव मिथ्या
दृष्टेर्बोधोऽज्ञानं तथापि पर्यस्तत्वादेव भवहेतुत्वात् यद्बोधोऽज्ञानं तथा पशुवधहेतुत्वात् तद्बोधोऽज्ञानं तिलादिदहनजलाद्यवगाहनादिषु संसा
रहेतुषु मोक्षहेतुत्वबुद्धेर्मापरमब्रह्मचर्याकिंचन्यादिषु च मोक्षकारणेषु भवहेतुत्वाध्यवसायात् यदृच्छोपलंभात्तस्याज्ञानं तथा विरत्य
भावेन ज्ञानफलाभावान्मिथ्यादृष्टेरज्ञानमिति गाथार्थः ॥३४॥ तदेवं सप्रसंगः प्रतिपादितो हेतुफलभावादपि मतिश्रुतयोर्भेदः सांप्रतं भेदान्तरा
णां तमभिधातुमाह भेयकयं वा विसेसणमहवा सइंदियविभागओ वा मइसुयभेओ जओ भिहियं भेदाश्चावग्रहादयः श्रुतस्या
नंगप्रविष्टत्वादयस्ततस्तयोर्मतिश्रुतयोर्विशेषो भेदो यतोऽवग्रहादिभेदादष्टाविंशत्यादिविधं मतिज्ञानं वक्ष्यते इतिशेषः श्रुतज्ञानं त्वंगानंगप्र
विष्टत्वादिभेदमभिधास्यते अथवा इंद्रियविभागान्मतिश्रुतयोर्भेदो यतोऽन्यत्र पूर्वगतेऽभिहितमिति गाथार्थः ॥३५॥ किमभिहितमित्याह सो २७
इंदिओवलद्धी होइ सुयं सेसयं तु मइनाणं मोत्तूणं दव्वसुयं अक्खरलंभो य सेसेसु इंद्रो जीवस्तस्येदमिंद्रियं श्रूयतेऽनेनेति श्रोत्रं तच्च तदिंद्रियं

चेति श्रोत्रेंद्रियं तदुपलब्धिर्ज्ञानं श्रोत्रेंद्रियेणोपलब्धिः श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिः इति तृतीयासमासः श्रोत्रेंद्रियस्य वा उपलब्धिः २ इति षष्ठी
समासः श्रोत्रेंद्रियद्वारकं ज्ञानमित्यर्थः श्रोत्रेंद्रियेणोपलब्धिर्यस्येति बहुव्रीहिणान्यपदार्थः शब्दोऽध्यधिक्रियते ततश्चाद्यसमासद्वये श्रोत्रेंद्रियद्वार
कमभिलापप्लावितोपलब्धिलक्षणं भावश्रुतमुक्तं इदृश्यं बहुव्रीहिणा तु तस्य भावश्रुतोपलब्धेरनुपयुक्तस्य वदतोऽद्रव्यश्रुतं तदुपयुक्तस्य तु वदत
उभयश्रुतमभिहितं वेदितव्यं इह च व्यवच्छेदफलत्वात्सर्वं वाक्यं सावधारणं भवति इत्यतश्चावधारणविधिः प्रवर्त्तते तत्र श्रोत्रधनुर्द्धरपार्थत्वादि
ह्ययोगव्यवच्छेदेनावधारणादृश्यं तद्यथा श्रुतं श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिरेव न तु श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिः श्रुतमेवेति श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिस्तु श्रुतं मतिर्वा भवति
यथा धनुर्द्धरः पार्थ एवोऽन्यो वेति श्रोत्रेंद्रियोपलब्धेरवग्रहेहादिरूपायाम मतित्वाच्छ्रुतानुसारिण्यास्तु श्रुतत्वादिति यदि पुनः श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिः श्रुतमेवे
त्यवधार्येत तदा तदुपलब्धेर्मतित्वं सर्वथैव न स्यादित्येतदेकस्याभिन्नतदपीतिभावः यदि श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिः श्रुतं तर्हि शेषं किं भवतीत्याह सेसयं तु मइ
हि श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिं विहाय शेषकं चक्षुरादींद्रियचतुष्टयोपलब्धिरूपं तन्मतिज्ञानं भवतीति वर्त्तते तुशब्दः समुच्चये सेसयं तु समुच्चिनोति न केवलं
श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिर्मतिज्ञानं किंतु श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिश्च काचिदवग्रहेहादिमात्ररूपा मतिज्ञानं भवति तथा च सत्यनंतरमवधारणव्याख्यानमुपप
न्नं भवति सेसयं तु मइनाणमिति सामान्येनैवोक्ते शेषस्य सर्वस्यापि पुस्तकादिपत्रलिखितस्य द्रव्यश्रुतस्य मतित्वप्राप्तेः सत्यपवादमाह मोत्तूणं दव्वसुयं ति पुस्तकादिलिखितं यद्
द्रव्यश्रुतं तन्मुक्त्वा परित्यज्य शेषं मतिज्ञानं द्रष्टव्यं पुस्तकादिन्यस्तलिपिभावश्रुतकारणत्वात् उक्तं द्रव्यश्रुतमेवेति कथं मतिज्ञानं स्यादिति भावः न केवलं श्रोत्रें
द्रियोपलब्धिः श्रुतं किंतु चक्षुरादिशेषेंद्रियेषु श्रुतानुसारि साभिलापविज्ञानरूपोऽक्षरलाभः सोऽपि श्रुतं न तु अक्षरलाभमात्रं तस्येहापायादिप्रा
प्त्यात्मकमतिज्ञानेऽपि सद्भावादिति आह यदि चक्षुरादींद्रियाक्षरलाभोऽपि श्रुतं तर्हि यदाद्यगाथावयवे श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिरेव श्रुतमित्यवधारणं कृतं त
न्नोपपद्यते श्रोत्रेंद्रियोपलब्धेरपीदानीं श्रुतत्वेन समर्थितत्वात् एतदेवं शेषेंद्रियाक्षरलाभस्यापि श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिरूपत्वात् सद्धि श्रुतानुसारि साभिलापज्ञा
नरूपोऽधिक्रियते श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिरपि चैवं भूतैव श्रुतमुक्ता ततश्च साभिलापविज्ञानं श्रोत्रेंद्रियद्वारेणाप्युपजायमानत्वाच्छ्रोत्रेंद्रियोपलब्धिरेवमे
तत्र अभिलापस्य सर्वस्यापि श्रोत्रेंद्रियग्रहणयोग्यत्वादिति अथाह ननु सो इंदिओवलद्धी होइ सुयं तथा अक्खरलंभो य सेसेसु इत्यत्र यच्चनात् श्रुत
ज्ञानस्य सर्वेंद्रियनिमित्तता सिद्धा न चासेसयं तु मइनाणमिति वचनात् तु याद्यस्य समुच्चयात्तु मतिज्ञानस्यापि सर्वेंद्रियकारणता प्रतिष्ठिता भवद्भिस्त्विंद्रि
यविभागान्मतिश्रुतयोर्भेदः प्रतिपादयितुमारब्धः स चैवं न सिध्यति द्वयोरपि सर्वेंद्रियनिमित्ततायास्तुल्यत्वप्रतिपादनत्वादिति अत्रोच्यते साधूक्तं

वनाकिंतु यद्यपिश्रोत्रेंद्रियद्वारायातत्वात्तदक्षरलाभः श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिरुच्यते तथाप्यभिलापात्मकत्वादसौ श्रोत्रेंद्रियग्रहणयोग्य एव ततश्च भवति श्रोत्रें
द्रियोपलब्धिरेवापि तथाच सति परमार्थतः सर्वं श्रोत्रविषयमेव श्रुतज्ञानं मतिज्ञानं तु तद्विषयं श्रोत्रेंद्रियविषयं च सिद्धं भवत्येत इत्यमिंद्रियविभागान्मति
श्रुतयोर्भेदो न विहन्यत इत्यलं विस्तरेणेति पूर्वगतगाथासंक्षेपार्थः अथ निरस्तार्थमभिधित्सुर्भाष्यकार एव परेणापूर्वपक्षं कारयितुमाह सोउवलद्धिज
इ सायं नूनामसोवग्गहाइरूवबुद्धी अहबुद्धीकुनसकयं अहो भयसंकोणनाम श्रोत्रोपलब्धिरेव श्रुतमित्यवधारणार्थमनवगच्छतः श्रुतमेवेत्तदुपलब्धिरिति
यं नु तदर्थमनवबुध्यमानस्य परस्य वचनमिदं तद्यथा यदि श्रोत्रोपलब्धिः श्रुतमेव तर्हि नामोतिकोमलामंत्रणे अहो श्रोत्रेंद्रियद्वारेण यावग्रहेहादयो
बुद्धिर्मतिज्ञानं न प्राप्नोति तदुपलब्धेः सर्वस्या अपि श्रुतत्वेनावधारणात् आह यद्येवं मतिज्ञानं किं न स्यात् इति चेन्नैवं तथा सति सर्वस्यमाणाः ... ज्ञानि
भेदभिन्नत्वहानेः अथैतद्दोषभयादवग्रहबुद्धिरेव श्रुतमभ्युपगम्यते ततस्तर्हि मतेः श्रुतं तथा च सति सोइंदिओवलद्धी होइ सुयमित्येतत् संगतं प्राप्नोति अथोभयदोषपरिहा
रार्थमुभयं बुद्धिश्च श्रुतं चेति द्वयमुच्यते तत्र संसक्तस्थानमालिन्यक्षीरनीरयोरिव संकरः संकीर्णता मतिश्रुतयोः प्राप्नोति भेदाभावः अभावापत्तेश्च मतिरुक्ते
यच्छ्रुतं यच्च श्रुतं तदेव मतिरित्येवमभेदोऽन्यनयोः स्यादिति स्वयमेव द्रष्टव्यं भेदश्चोक्तयोः अत्र पादयितुं प्रक्रांत स्तदेतदप्राप्तिस्तेनाप्रवृत्तस्य नालो
त्थानमिति प्रेरकगाथार्थः ॥१७॥ तदेतस्य केचिद्यथापरिहरंति तथाभावदर्शयन्नाह केइ वेंतस्सक्कयं सद्दाकणेऊमइ मित्तेनभयं अंसब्बा भिसद्दो सुब्ब
सायं नत्थकोभेउ ॥१८॥ सोइंदिउवलद्धीत्यत्र श्रोत्रेंद्रियेणोपलब्धिर्यस्येति बहुव्रीह्या आश्रयणात् श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिः शब्द एवेति केचिन्मन्यंते सच
प्रज्ञापकस्य ब्रुवतः श्रूयत इति कृत्वा श्रुतं शृण्वतस्तु श्रोतुरवग्रहेहायायादिरूपा मन्यते ज्ञायत इति मतिः एवं च सत्युभयमुपपन्नं भवति आत्मगतान
ग्रहादीनां च श्रुतत्वं परिहृतं भवति आचार्यः आह तं नेत्यादि तदेतत्केषांचिन्मतं युक्तं न भवति कुत इत्याह यद्यस्मात्कारणाद्ब्रुवतः श्रोतुश्च संबंधी
सर्व एव शब्दो द्रव्यश्रुतं द्रव्यश्रुतमात्रत्वेन च सर्वस्य तुल्यस्य सतस्तस्य शब्दस्य को भेदः कोविशेषो येनासौ वक्तुरिश्रुतं श्रोतुर्मतिः स्यात् यदपि श्रूयत
इति श्रुतं मन्यत इति मतिरुच्यते तत्रापि धात्वंतरमात्रकृत एव विशेषः शब्दस्तु स एव श्रूयते स एव मन्यत इति न कश्चिदुभयं दृश्यत इति गाथार्थः २०
दूषणांतरमाह किं चान्नाणेहिगए सद्दे णं जइयसद्दविन्नाणं गहिए तो को भेउ भणउस्कणउ व घोत्तस्स यस्मिन्नाज्ञाने ज्ञानविचारे इधिकृते न पुद्गलसंघात
रूपेण शब्देन गृहीते न किंकार्यमप्रस्तुतत्वा दथ श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिशब्देन शब्दविज्ञानमुच्यत इत्याह जमिंद्र्येत्यादि यदि च श्रोत्रेंद्रियोपलब्धेः शब्द २९
स्य कारणभूतत्वात्कार्यभूतताच्चापि चारतो वक्तृगतं श्रोतृगतं च शब्दविज्ञानं श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिशब्दवाच्यत्वेन गृहीतं तच्च ब्रुवतः श्रुतं शृण्वतस्तु मति

रित्युच्यते हंत ततस्तर्हि तस्य शब्दविज्ञानस्य ब्रुवतः शृण्वतो वा यो भेदो विशेषः स कइति कथ्यतां येन तद्वक्तुः श्रुतं श्रोतुश्च मतिः स्यादिति नास्त्यसौ विशेषः शब्द
ज्ञानत्वाविशेषादिति भावः किं चैवं सति श्रोतुरपि कदाचिच्छ्रवणानंतरमेव ब्रुवतः सैव शब्दजनितानन्मतिरवशिष्टा श्रुतं प्रसजतिविलम्ब्यसकर्षस्य उमइस्सभ्युपग
मात्ततश्च तदेवैकत्वं मतिश्रुतयोरिति को विशेषः कृतः स्यादिति किंच यदि शृण्वतः सर्वदैव मतिरेवेस्यमभिप्रेतस्तर्हि यदेतदन्यकैः सर्वत्रोच्यते आचार्यपारंप
र्येणेदं श्रुतमायातमेतद्दूसख्याप्नोति तीर्थकराद्यर्वाक् सर्वेषामपि श्रोतृत्वेन मतिज्ञानस्यैवापपत्तेः अथ नैवं तत्रापि कुत्र मतिश्रुतयोरिति गाथार्थः तदेवं केई
वेंतस्स सयमित्यादि दूषयित्वा प्रस्तुतप्रकारेणोपसंहाररूपेण परमेव विशिष्य पक्षमाह भणउ सुणउ व सव्वं तं जमिह सुयाणुसारि विन्नाणं दोण्हंपि सुयमाई
यं जं विन्नाणं तयं बुद्धी ॥२३॥ तस्माद्ब्रुवतः श्रुतं शृण्वतस्तु मतिरित्येतदयुक्तं उक्तदूषणाद्नागमिकत्वाच्च किं तर्हि युक्तमिति चेदुच्यते भणतः शृण्व
तो वा यत्किमपि श्रुतानुसारि परोपदेशार्हद्वचनानुसारि विज्ञानं तदिह सर्वं श्रुतं यत्तु नद्वयोरपि वक्तृश्रोत्रोः श्रुतातीतं श्रुतानुसारनिमित्तमवग्रहादि
रूपं विज्ञानं तत्सर्वं बुद्धिर्मतिज्ञानमित्यर्थः तदेवं द्वयोरपि वक्तृश्रोत्रोः प्रत्येकं मतिश्रुते यथोक्तस्वरूपेऽभ्युपगंतव्ये न पुनरेकैकस्यैकैकमिति भाव इति गा
थार्थः भावत्थिवं किंतु सोउवलद्धि जइ सुयं न नाम सोउग्गहादीरूवबुद्धीत्यादिना यः परेणापूर्वपक्षोऽभ्यधायि तस्य तर्हि कः परिहार इत्याशंक्याह भाष्यकार एवदा
नीं सोइंदिओवलद्धीहोइ सुयमित्यादिमूलगाथापाठं निराकुर्वन्नाह सोइंदिओवलद्धी चेवसुयं न उ तइ सुयमेव सोइंदिओवलद्धी चेव सुयं न उ तइ सुयमेव सोइं
दिओवलद्धीविकाइजम्हा मइन्नाणं इह श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिशब्दस्य तत्पुरुषसमासो बहुव्रीहिश्च व्याख्यातः समासद्वयेन भावश्रुतं बहुव्रीहिणा तु भा
वश्रुतानुपयुक्तस्य वदतो द्रव्यश्रुतं तदुपयुक्तस्य तु ब्रुवतो भावश्रुतं गृहीतमिति व्याख्यातोऽवशिष्टोऽयं समासद्वयं तद्रष्टव्यं अवधारणविधिमपि सम्यगुपदर्शितमा
ह श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिरेव श्रुतमित्यवधारणीयं न तु तदिति न पुनः सा श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिः श्रुतमेवेति कुतो नैवमवधार्यत इत्याह यस्माच्छ्रोत्रें
द्रियोपलब्धिरपि काचिदश्रुतानुसारिणी अवग्रहेहादिमात्ररूपा मतिज्ञानमेव अतः श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिः श्रुतमेवेति नावधार्यत इति भावः ए
वं च सति नन्वामसोउग्गहाइरुबुद्धी इत्यादिपरेणयदुक्तं तत्सर्वं परिहृतं भवति श्रोत्रावग्रहादीनामपि बुद्धिरूपतायाः समर्थितत्वादिति गाथार्थः २१
तदेवमवधारणविधिना श्रोत्रावग्रहादीनां मतित्वं समर्थितं यदि वा सेसयं तु मइनाणमित्यत्र यासौ तु शब्दस्तेनापि तेषां समर्थितत्वमिति दर्शय
न्नाह तुसमुच्चयवयणाउ व काइ सोइंदिओवलद्धीवि मइ एवं मइ सोउग्गहादउ हुंति मइभेया ॥२२॥ सेसयं तु मइनाणमित्यत्र योसौ तु शब्दः समु
च्चयवचनस्ततश्च किमुक्तं भवति शेषकं मतिज्ञानं काचिदनपेक्षितपरोपदेशार्हद्वचना श्रोत्रेंद्रियोपलब्धिश्च मतिज्ञानमित्येवं वा श्रोत्रावग्रहा

द्यो भवंति मतिभेदा स्तथा च सति मतेरष्टाविंशतिभेदत्वं न परिहीयते तत्तश्च नामसोऽवग्रहादरूवबुद्धीत्यादि परप्रेर्यं प्रतिक्षिप्तमेवेति गाथार्थः ॥२२॥ मू
लगाथायां व्याख्यातशेषं व्याख्यायन्नाह पत्ताइगयं सुयकारणमिति सद्दोव्व तेण दव्वसुयं भावसुयं मरकराणं लाभोसेसेंमइनाणं ॥२३॥ मूलगाथायो
श्रोत्रावग्रहादयः शेषं तत्र मतिज्ञानमित्युक्ते शेषस्य सर्वस्याप्युत्सर्गतो मतित्वं प्राप्तं [illegible] पूर्वं द्रव्यरूपतायुक्तं तत्र किं तद्द्रव्यश्रुतं यदिह वर्ज्यतइ
त्याह भाष्यकारः पत्रादिगतं पुस्तकपत्रादिलिखितं तेन कारणेन द्रव्यश्रुतं येन किमित्याह श्रुतकारणमिति किंवदित्याह शब्दवदिति यथा भावश्रुतकार
णत्वा च्छब्दो द्रव्यश्रुतं तथा पुस्तकपत्रादिन्यस्तमपि तत्कारणत्वाद्द्रव्यश्रुतमित्यर्थः तदुक्ता शब्दोपनश्रुत [illegible] योपलब्धिरूपं मतिज्ञानं भावरूपमक्ष
रलाभमित्यादि न केवलं श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतं यच्च श्रुतानुसारित्वाद्भावश्रुतं भावश्रुतरूपः शेषेषु चक्षुरादींद्रियेषु [illegible] लाभः पर्यपदेशाहेतुवचनानुसा
रिणी अक्षरोपलब्धिरित्यर्थः सोऽपि श्रुतमित्येषं मूलगाथायां संबंधः [illegible] यत्स च [illegible] एव तस्मात् [illegible] चक्षुरादींद्रियेषु पक्ष
म श्रुतानुसार्यवग्रहेहाद्युपलब्धिरूपं तन्मतिज्ञानमित्येवमिथ्या पतत् [illegible] इति गाथार्थः ॥२३॥ अथ परः पूर्वापरविरोधमुद्भावयन्नाह ॥ जइ सायम
क्खरलाभो ननाम सोऽऊवलद्धिरेव सकयं सोऊवलद्धिरेव सकयं सोऽऊवलद्धि [illegible] ॥२४॥ [illegible] तथापि विस्मरण
शीलानुग्रहार्थं किंचिद्व्याख्यायते ननु यच्छब्दकल्पो येन शेषेन्द्रियाक्षरलाभोऽपि श्रुतं तर्हि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतमिति यदवधारणं कृतं तदसं
गतं प्राप्नोति शेषेन्द्रियाक्षरलाभस्यापि श्रुतत्वादभ्युपगमात् सोऽवलब्धिरेवेत्यादि यदि च शेषेन्द्रियाक्षरलाभोऽपि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिर्न स्यात्तदा स्या
दवधारणमसंगतं तच्च नास्ति ॥ यतः ॥ शेषेन्द्रियद्वारायातज्ञानेऽपि प्रतिभासमानान्यक्षराणि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव [illegible] यतो यदि शेषे
न्द्रियाक्षरलाभः कथं श्रोत्रोपलब्धिः सा चेत्कथं शेषेन्द्रियाक्षरलाभ इत्याशंक्याह भण्णइ संभवाउत्ति शेषेन्द्रियज्ञानप्रतिभासमान्यक्षराणि श्रोत्रोप
लब्धिरेव कुत इत्याह तेषां श्रुतिः श्रवणस्य संभवादिदमुक्तं भवति अभिलापरूपाणि हि तान्यक्षराणि अभिलापश्चतासिल्लावविवक्षितकालेऽ
न्यदा वा तत्र वा विवक्षितपुरुषेऽन्यत्र वा श्रवणयोग्यत्वात् श्रोत्रेणोपलभ्यते अतः श्रोत्रोपलंभयोग्यत्वेन श्रुतिसंभवाच्छेषाण्यपि अभिलापः श्रोत्रोपल
ब्धिरेव न किंचिदवधारणं विरुध्यत इति गाथार्थः ॥२४॥ किं सर्वोऽपि शेषेन्द्रियाक्षरलाभः श्रुतमाह [illegible] दित्याह साभिलापकप्पणं जो
लाभो तं सुयं मईसेसा जइ वा अप्पणकरिच्चिय सा सव्वा न पवत्तिज्जा सोऽपि च शेषेन्द्रियाक्षरलाभः स एव श्रुतं यः किमित्याह यः श्रुताक्षराणां लाभो २९
न सर्वयः संकेतविषयशब्दानुसारी सर्वत्र वचनकारणो वा विशिष्टः श्रुताक्षरलाभः स एव श्रुतं न तु श्रुतानुसारीहापायादिषु परिस्फुरदक्षरलाभ

मात्रमित्यर्थः जइ वत्ति यदि पुनरक्षरलाभस्य सर्वस्यापि श्रुतेन क्रोडीकरणादनक्षरैव मतिरभ्युपगम्यते तदा सायथा इ वग्रहेहापायधारणारूपा मि
थ्यां ते प्रोक्ता तथा सर्वापि न प्रवर्तेत सर्वापि मतिर्वना भवेदित्यर्थः किंत्वनक्षरत्वादवग्रहमात्रमेवमतिः स्यान्नत्वीहादयस्तेषामक्षरलाभात्मकत्वात्तस्मा
च्छ्रुतानुसार्येवाक्षरलाभः श्रुतं शेषं तु मतिज्ञानमिति गाथार्थः ॥२५॥ तदेवं व्याख्याता भाष्यकृतापि सोइंदिओवलद्धीत्यादि गाथा सांप्रतं तु सायः श्रु
तविषयः पर्यवसितोऽर्थः श्रीकोगवृत्तितत्संपिण्ड्योपदर्शयन् पूर्वगतगाथामाएवमभवगाथामाह दव्वसुयं भावसुयं उभयंपि वा किंवई वुहउयत्ति को
वा भावसुयंसो दव्वाइसु यं परिणमेज्जा इह सोइंदिओवलद्धीत्येतस्यां गाथायां मात्रेणरदव्वसुयमित्यनेन न युक्तकादिन्यस्तद्रव्यश्रुतमुक्तं तदनंतर
वक्ष्यमाणपूर्वगतगाथायामेतच्चिंत्यते किं तद्द्रव्यादिश्रुतं कथं वा तद्वदतीति को वा किमानीत्यर्थः भावश्रुतस्यांशो भागः द्रव्यश्रुतं द्रव्यश्रुतरूपतया आदिश
ब्दादुभयश्रुतरूपतया वा परिणमेदिति गाथार्थः ॥२६॥ कापुनरसौ पूर्वगाथेत्याह बुद्धिद्दिठे अत्थे जेभासइ तं सुयं मईसहियं इयरत्थ विहोज्जसुयं
उवलद्धिसमंजइ भणिज्जा ॥२७॥ मतिश्रुतयोर्भेदोऽस्त्विवार्यतेन प्रस्तुत इत्यतः केचिदिमां गाथामतदरुत्यायिव्याख्यानमपि भाष्यकारस्तु तेनापि
प्रकारेण पश्चाद्व्याख्यास्यति सांप्रतं तु प्रस्तावनानुयायित्वेन तावद्व्याख्यायते तत्र बुद्धिः श्रुतरूपसहस्र [illegible] बुद्धिदृष्टा अभि
लाप्या अर्थाः पदार्थास्तेन्वनहव संस्पतस्तन्मध्यादवक्तायान् भाषते वक्तितदश्रुतं कथयामास [illegible] मतिः श्रुतोपमानरूपात्मभृतं यथा तदेव पान्
भाषते तच्छ्रुतमुभयरूपमित्यर्थः इदमुक्तं भवति श्रुतज्ञानमुपलब्धान् यथार्थस्वदुभयमुक्तं स्थितवदतो द्रव्यश्रुतं भावश्रुतरूपमुभयश्रुतं भवति तच्छ्रुतमित्युक्ते
पि सामर्थ्यादुभयश्रुतं लभ्यते जे भासई इत्यनेन शब्दरूपस्य द्रव्यश्रुतस्य सचितत्वाद बुद्धिदिट्ठे अत्थे इत्यनेन भासाईभमिलनन भावश्रुतस्याभिधित्सितत्वा
दिति तदेवं व्याख्यातासोऽइंदिओवलद्धीत्यादि गाथोक्तस्योभयश्रुतस्य लक्षणमुक्तं यानुनः प्रथममश्रुतबुध्याद्यस्ययापि पश्चादभ्यासवशादेवानुपयुक्तो वक्ति
द्रव्यश्रुतमित्येतद्गाथायामनुक्तमपि सामर्थ्याल्लभ्यते तथा मानश्रुतबुध्याप्रमत्तेव ननु मन्यमानस्तात्पि भाषते तद्द्रव्यश्रुतमित्तादमपि स्वयमेवावगंत
व्यं तदेवावसाकिं तद्द्रव्यादिश्रुतं कथं वा तद्वदतीत्येतन्निर्णीतं अथ को वा भावश्रुतस्यांशो द्रव्यादिर्भवतीत्येतदुभयश्रुतमुभयश्रुताद्द्रव्यश्रुताच्चानंततमगुणं
एतस्माच्चोभयश्रुतं द्रव्यश्रुतं चानंततमे भागे वर्तत इति भावनीयं वाचः क्रमवर्तित्वादायुषश्च परिमितत्वात् सर्वेषामपि भावश्रुतविषयभूतानामर्थानामनं
ततममेव भागं वक्ता भाषत इति भावः ततश्च भावश्रुतस्यानंततम एव भागो द्रव्यश्रुतत्वेनोभयश्रुतत्वेन च परिणमतीत्युक्तं भवति एतच्च सर्वमनंत
रमेव भाष्यकारः स्वयमेव विस्तरतो भणिष्यतीत्यलं विस्तरेण आह ननु यानुपयुक्तो भाषते तदुभयश्रुतं यास्त्वनुपयुक्तो वक्ति तद्द्रव्यश्रुतमित्युक्तं या

विशेषा० वृ०
३०

स्तर्हि न भाषते केवलं श्रुतबुद्ध्या पश्यत्येव तत्रापि द्रव्यश्रुतरूपता उभयश्रुतरूपता वा किमिति नेष्यते इत्याशंक्याह इयरत्थ वीत्यादि उत्तरार्द्धे भासइत्ते
त्यमित्यकृतेन प्रतियोगिस्वरूपमात्र भाषमाणावस्थाभावि भावश्रुतमवइतरत्र [illegible] वाच्यं भवति तत्रायमर्थः द्रव्यश्रुतेभयश्रुतात्यामपि तत्रापि भावश्रु
तेभवेच्छ्रुतं द्रव्यश्रुतरूपता उभयश्रुतरूपता वा भवेदित्यर्थः यदि किमित्यादित्याह उपलंभनमुपलब्धिः ततस्तस्मात् [illegible] वद्वस्तुनिकुरं
वमुपलभते तावत्सर्वमुपयुक्तो ध्रुवमुपयुक्तो वा यदि वदेदित्यर्थः एतच्च नास्ति श्रुतोपलब्ध्या उपलब्धानामर्थानामनंततया क्रमवर्तिन्या वाग्बुद्ध्या परि
परिमितत्वादिति तस्माद्दृष्टिलाप्यानां श्रुतोपलब्ध्या समुपलब्धानां भावानामध्यास्तेषु [illegible] अनंततमभागमेव भाषते [illegible] अतः सत्रैवानु २०११ पयुक्त
स्य वदतो द्रव्यश्रुतरूपता उपयुक्तस्य तु वदत उभयश्रुतरूपता भवत्यन्तरत्र भावश्रुतेनाभाषमाण [illegible] ॥२०॥ तदेवं व्याख्याता
स्माभिरियं गाथा सांप्रतं भाष्यकारस्तद्व्याख्यानमाह [illegible] ॥२०
गतार्थे वनवरं [illegible] भाष्यते श्रुतरूपा [illegible] व्याख्यानमाह
श्रुतात्मकमतिसहितः श्रुतोपयुक्त इति यावत् यान्भावानभाषते न [illegible] भावश्रुतं शाब्द
मात्रमेवेत्यर्थः यां तु श्रुतबुद्ध्या पर्यालोचयत्येव केवलं न तु भाषते [illegible] इति गाथार्थः ॥२१॥ [illegible] व्याख्यानमाह इयरत्थे
विभाषकए [illegible]
[illegible] यस्मात् [illegible]
ते तावद्[illegible] कुतइत्याह [illegible] भावश्रुतमनेकगुणमनंतगु
णमतोनोपलब्धिसमं भणतीति गाथार्थः ॥२२॥ उपलब्धिसममित्येतत्समासविधिमाह सहउवलद्धीए वा उवलद्धिसमं [illegible] जेतस्सम
कालं वा [illegible] यद्भाषणमुपलब्ध्या सह वर्तते तदुपलब्धिसमं [illegible] उपलब्धिसमं [illegible] श्रुतोपलब्धिस्तया
तयासह यद्भाषणं तदुपलब्धिसममित्यर्थः तयावज्जं तुल्लति तया वा उपलब्ध्या यत्तुल्यं समानं तदुपलब्धिसमं यावती काचिच्छ्रुतोपलब्धिस्तत्तु
ल्यं तत्संख्यं यद्भाषणं तदुपलब्धिसममित्यर्थः जंतस्समकालं वेति तया उपलब्ध्या समकालं यद्भाषणं तदुपलब्धिसमं यथा मध्ये सूर्ये उ ३०
दयनं तत्समकालमेवान्यस्मिन्[illegible] यथाकथनमेव मतः सर्वमपि श्रुतोपलब्धिमनु [illegible] तत्समकालमेव यद्भाषणं तदुपलब्धिसममिति भावः

किं बहुना सर्वथा सर्वस्मिन्नपि समासविधौ अयं तात्पर्यार्थः कइत्याह श्रुतज्ञानी यावच्छ्रुतबुद्ध्या समुपलभते तावन्न सर्वं न तरति न शक्नोति वक्तुं जे
[illegible] मात्र इति गाथार्थः ॥३०॥ अथ कथं पुनरन्ये एतां गाथां मतिश्रुतभेदार्थं व्याख्यानयंतीत्याह केई बुद्धिद्दिट्ठं [illegible]
किं सद्दोमइ [illegible] ॥३१॥ इह केचनाप्याचार्या मतिश्रुतयोर्भेदप्रतिपिपादयिषवो बुद्धिद्दिट्ठे अत्थे जे भासइ [illegible] गाथां
द्धिः श्रुतिबुद्धिरिति न व्याख्यानयंति किंतु बुद्धिर्मतिरित्याचक्षते ततश्च बुद्ध्या मत्या दृष्टा [illegible]
स्य श्रुतं भवति आहनु मतिज्ञानं यदि मतिसहितो भवति [illegible] विशेषणं [illegible]
[illegible] वर्तमानो [illegible] दर्शनामप्युपचार [illegible] सुस्मानमतिज्ञानज्ञानं [illegible]
युक्तस्येव भाषमाणस्य श्रुतं भवतीति [illegible] अनुपयुक्तस्य वदतो द्रव्यश्रुतं [illegible] भावश्रुतमिति नामि
ति मतिश्रुतयोर्भेद [illegible] गाथायाः पूर्वार्द्धं व्याख्यातं [illegible] दूषणमाह [illegible] भावश्रुतं सर्वमेवानु
[illegible] तथाहि किं भाष्यमाणः [illegible] भावश्रुतं मतिर्वा उभयं वेति त्रयी गतिः [illegible] भावश्रुत
युक्तमिति भावइति गाथार्थः ॥३१॥ कथमित्याह सद्दो ता [illegible] मइ आभिणिबोहियं न वा उभयं [illegible] ॥३२॥
[illegible] उपयुक्तस्य शब्दः [illegible] द्रव्यश्रुतमेवेति कथं भावश्रुतं स्यात् मतिस्त्वाभिनिबोधिकज्ञानं भवतु तर्हि मतिः शब्द [illegible]
[illegible] भावश्रुतमित्याह [illegible] उभयपक्षेति [illegible] भावश्रुतयुक्तं [illegible]
समुदितावस्थायामपि [illegible] इति भावः [illegible] भावश्रुतं [illegible] इति भाव
इति गाथार्थः ॥३२॥ अथ भाषापरिणतिकाले मतिः किमध्यधिका [illegible] इत्याह भासापरिणइ काले [illegible] किम
हियम हणाइ [illegible] भासासंकप्पविसेसमेत्त [illegible] ॥३३॥ मतेस्तर्विज्ञानविशेषस्य भाषापरिणतिकाले [illegible]
मधिकं रूपं संपद्यते [illegible] स्यादित्यर्थः आह [illegible] अथवा [illegible] भाषापरिणतिकालि
[illegible] भाषारंभ एवात्र विशेष इति चेदित्याह भासेत्यादि भाषायाः संकल्पः आरंभः स एव
विशेषमात्रं मात्र शब्दो मनागपि विकारांतर निषेधार्थः तस्माद्भाषासंकल्पविशेषमात्रान्मतेः श्रुतत्वमयुक्तं एतदुक्तं भवति अंतर्विज्ञानस्य

डाक्टर भाऊदाजी स्मारक संग्रह
MEMORIAL

मयित्रिाहस्यबाल्यक्रियारंभादल्पंतज्जातिभेदाद्युपगमेधायनवज्ञानकरास्कोरनादिबाल्यक्रियानंत्यान्मतेरानंत्यमेवस्यात्स्वयंन्वानुपजातविशेषाणां
ज्ञानानांज्ञात्परिपातिसन्निधानमात्रएवज्ञानांतरत्वेऽतिप्रसंगःस्यादबध्यादिष्वपितथाप्रसंगादितिगाथार्थः॥३३॥तदेवंकेश्चिद्विहितमूलगाथा
याःपूर्वार्द्धव्याख्यानंदूषितमथान्[illegible]व्याख्यानमुपदर्शयितुमाह इयरहाविमइनाणे हाज्जसकयंति किहलक्कयंहाइ किंहवक्कयंहाइमइ मुल
क्कणावरणभेयाऊ॥३४॥बुद्धिद्दिट्ठइत्यत्रबुद्धिशब्देनमतिज्ञानंव्याख्यातं तन्मतेन इयरहत्थविहाज्जसकयं उभयकेसमजइमतिज्ञाना इत्येतत्पर्यंग
तस्येतरथात्रास्यमतिज्ञानमेववाच्यं शब्दसहितमतिःस्यातावश्रुतंतन्नोक्त्वा तादितरस्यमतिज्ञानस्यैवतत्प्रसंगा यतन्त्वत्र व्याख्यानमनु
पपद्यमानं इतरथापिमतिज्ञानेश्रुतंभवे घटकपलब्धिसमर्थाभावादितियतोरुक्ततेनतद्युक्तं यताहतयन्मतिज्ञानंतल्कथंश्रुतंभवितुमर्हति श्रुतंवे
त्कथंवातन्मतिर्भवे कुतःपुनरित्थंनभवतीत्याह मतिश्रुतयोर्यत्स्वकीयस्वकीयलक्षणकर्मभावाकजयोर्भेदनागमेप्रतिपादनाद्यदेव
मतिज्ञानंतदेवश्रुतं यदेवचश्रुतंतदेवमतिज्ञानंस्यात्तदालक्षणावरणभेदोपितयोर्नस्यादितिगाथार्थः॥तदेवंबुद्धिद्दिट्ठेअत्थेजेभासइत्यादि
मूलगाथायामतिश्रुतयोर्भेदप्रतिपादनपरतया व्याख्यास्यासौपरस्यमतिर्भावश्रुतंनयुज्यतइतिप्रतिपादितं यदितुद्रव्यश्रुतंसाधुभिरुपगम्यते तदा
नदोषइत्येतद्दर्शयन्नाह अहदव्वसुयंद्दवक्कयं तंमइभावपुव्वाविरुज्जइजओ सोक्कयमक्करलाभा तंमइसहियोवभासज्जा॥३५॥अथवामतिर्द्रव्य
श्रुतंतन्मेत्यागच्छतुनतत्रभवयन्निषेधारः केवलमेतदेवनिर्बंधनाभिदध्यामद्वृतभावेनभावश्रुतंतस्यनसामर्थ्यविरुद्धमेतत् दर्शितन्यायेनविरोधप्र
सङ्गादिदमुक्तंभवति केइंबुद्धिद्दिट्ठेइत्यादि सद्गिरमासकसामिल्लगाथायांयोसौश्रुतशब्दःसमदिद्रव्यश्रुतवाचित्वेनव्याख्यायते तदाविरोधो
नाभवति कथमितिचेदुच्यते बुद्धिर्मतिस्तदृष्टान्मतिप्रयोगसहितानर्थान्यान्यस्माभाषतेस्यसामतिःशब्दलक्षणस्यद्रव्यश्रुतस्यकारणत्वाद्द्रव्य
श्रुतमिप्राप्रमाणस्यतमतिज्ञानमित्येवमतिर्द्रव्यश्रुतयोर्भेदःप्रोक्तोभवति ननुमतिश्रुतज्ञानयोःकेवलविशेषपरिहारमात्रमिष्टमुपक
ल्पितंभवति अत्राहकेश्चिन्तुयदिमक्कयपयोगेवर्तमानोभाषेत कश्चिन्तद्द्रव्यश्रुतकारणत्वान्मतिःस्याद्द्रव्यश्रुतं एवञ्चभवेत्प्रतीत्या
ह योन्तुक्कयस्मादि योश्रुतानुसार्यक्षरलाभस्तमक्कयपयोगेवर्तमानोभाषेतवक्कायाअकश्चिनसंदेहा युक्तस्तुश्रुतानुसार्यक्षरलाभस्त
श्रुतोपयोगएववर्तमानोभाषते ततोनतच्छब्दस्यमतिःकारणश्रुतपूर्वत्वात्तस्येतिभाव इदमुक्तंभवति यःपरोपदेशमाहेयन्वनलक्षणश्रुतम ३१
श्रुतमनुसृत्याक्षरलाभोतस्फुरतितंश्रुतोपयोगएववर्तमानोभाषते यस्तुश्रुतानुसारीस्वमत्यैवपर्यालोचिताःईहापायेषुस्फुरत्कपयोगस्त

हितपवभाषते तदातस्यशब्दलक्षणस्यद्रव्यश्रुतस्यकारणत्वाद्वृत्त्येवमतिर्द्रव्यश्रुतमितिगाथार्थः॥३९॥अथास्मिन्नेवमतेर्द्रव्यश्रुतत्वपक्षे
इयरत्थविहिज्जसत्यमित्यादौमूलगाथापाउत्तरार्द्धेयोऽर्थःसंपद्यतेतमाचार्यः प्रदर्शयन्नाह इयरम्मिविमइनाणे हाज्जपंतयतन्नमजइभणज्जा न
इतरइतिनियमो जमणेगपुण्णतयंतन्नो॥३६॥मानमाणस्यमतिर्द्रव्यश्रुतमित्युक्ते भवतोऽप्रमाणाद्युपमाविमतिज्ञानमितरदपिद्रव्यश्रुतं भव
ति ततश्चैतदापद्यतेप्रमाणावस्थाविनिमतिज्ञानेनैवतुद्रव्यश्रुतं यदितत्समंमतिज्ञानोपलब्धिसमर्थ्यंनपाज्यायमतिज्ञानेनोपलभ्यते
तावत्सर्वंवदेदितिपर्वः एतज्ञानान्तिकुतइत्याह नतत्सर्वंगृह्यतोक्तोति सर्वान्मतिज्ञानेनोपलभ्यते तावद्वक्तुंशक्तइत्याह यद्यस्मात्तेवक्तुंशक्या
स्तत्सर्वमपिमतिज्ञानोपलब्धमनेकगुणमनंतगुणमितिगाथार्थः॥३६॥अत्रकुविनेयःप्राह कहमइककस्सउवलद्धाण्डीसक्केनभासिउंमुहुत्ताउ सव्वेण
विजिविएणं भासइजमणंतभागंसो॥३७॥ननुनतत्सामान्यमक्कयपुट्ठेअत्थाःसर्वेपिवक्तुनशक्यन्तइत्युक्तं शब्दतुश्रुतोपलब्धाअप्यसर्वेभिलाप्यानपा
र्येतइत्यभिहितं तदैतत्कथंमन्मतिश्रुतोपलब्धाभावानन्तीयंतभागमितुत्रत्राहवक्तुमशक्यानुमानंतस्यात् कुतःपुनरेतावदुक्तंतव्यानिश्चित
मित्याह यद्यस्मात्कारणात्सर्वमप्यायुषासमतिश्रुतज्ञानोसमुपलब्धानामर्थानामनंतभागमेवभाषते इत्यागमेभणितं तस्माद्वक्तुमशक्यानि
इतिगाथार्थः॥३७॥अथमत्याप्यपलब्धार्थानांसामस्त्येनाभिधानाशक्तत्वेदृष्टान्तमपरमपिसहेतुविषयविभागेनाभिधित्सुराह तीरइतुलवात्तु
जेसकऊवउन्ताप्यलद्धभावाउ सेसोसक्कछभावासामन्नचउपसकभिकुया॥३८॥सर्वपिश्रुतोपलब्धाभावानंतीमतिनया[illegible]पिवक्तुंअशक्यसर्वद
कुतस्तेयक्तुंपार्यतनइत्याह बहुत्वभावाद्बहुत्वसद्भावाद्वेतुस्वपारणीय नतुतस्वाभाव्यादित्यपिप्रायः सेसोवक्तव्यतासामान्यनाशयश्रुताद
न्यत्स्तुत्वमतिज्ञानसमानबन्धकत्वतात्वलब्धांनमतनुभिमनःपर्यायकेवलज्ञानिवाच्यापितेनतेषांउपलब्धाशक्यत्वाःशेषोपलब्धा केवलगा
थाश्चातिममासःस्वाभाव्यादेवानभिलाप्यालमत्वादेवनतीयंतेभाषितु आहमन्वंतेयथाःनभिलाप्यत्वादभिधातुनशक्यते तथाबहुत्वादपितात्कि
मित्यनभिलाप्यस्वभावत्वमेवैकमत्रहेतुत्वेनोच्यते सत्यंकिंत्वभिलाप्यत्वेसतिबहुत्वात्मतत्वंचिंताकिंप्रमाणाधिकारात्वाप्ततेनेतद्बहुत्वमएवानभिला
प्येषुबहुत्वलक्षणोहेतुरुच्यमानोपिनिःफलएव अनभिलाप्यत्वात्मकस्यैवनेवाभिधानाशक्यत्वस्यसिद्धत्वादिति किंचबहुत्वमभिहितमपि बहु
त्वादेषांपलब्धाभावायथावक्तुनशक्यन्ते तथाकिहमइसकऊवलद्धातीरंतिनभासिउंबहुत्वाउ इत्यादावनंतरगाथायामभिहितागतवति किंबहुत्वहेतू
पन्यासेनपौनरुक्त्यप्रसंगादेवज्ञानेषुमध्येमतेरेवसतत्त्वप्रोक्तोऽप्रत्ववध्यादीन्यपिगृहीतानिसंत्य तस्तदर्थमयमिहापिवक्तव्य इतिचेन्नैवं

मतेरुपलक्षणत्वेनाविष्यादिष्वप्यसौ न वक्तव्य इत्यदोष यद्यवं तर्हि श्रुतस्यापि चतुर्दशपूर्वलक्षणो हेतुः प्रागुक्त एव किमितीह पुनरप्युच्यते इति चेत्स
त्यं किंतु श्रुतोपलब्धानां हि तत्त्वतोपलब्धास्तु तस्या भाष्यान्तरमाख्याते अभिलाप्यमिति विषयविभागदर्शनार्थं तस्येह पुनरुपन्यासः अपरस्त्वाह
ननु मत्यादिकेपलब्धानामपि केषांचिदभिलाप्यत्वात्किमुच्यते सेसो वङ्घभावा सा भवति सत्यं किंतु तेषां श्रुतविषयत्वेनैवाभिधानाच्छ्रुतोपलब्धत्वात्
त्वाददोष इतिगाथार्थः ॥३८॥ विनेयः पृच्छति कियन्तस्ते इत्याह भावा पज्जाया जेसिं तासपुत्रनंतभागं भणइ जं तासकए भणिहिय ॥३९॥
कुतः पुनरेतावतो भावश्रुतमत्योः पर्यायाः उपलब्धाभिविषयविस्त्रणापेक्षा पुर्व्वापि जन्मनाः नंत भागमेवतावत इतिमागुक्ते अत्र गुरुराह भण्यते
श्रोत्रे रयस्मात्तत्रे आगमे वक्ष्यमाणमभिहितं तस्मान्तयोरेतावन्तः पर्याया इतिगाथार्थः ॥३९॥ कितरसुत्रभिमहितामित्याह पण्णवणिज्जा भावा अ
णंतभागो उ अणभिलप्पाणं पण्णवणिज्जाणं पुण अणंतभागो सुयनिबद्धो ॥४०॥ प्रज्ञापनीयाः प्ररूपणीया प्रज्ञापनीयाः ननु न पर्यायास्तेन भु
तज्ञानगोचरपइसु यं केवलाः ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्लोकान्तर्भवविमानपृथ्व्यादयः सर्वेऽपि मिलिता किमित्याह अनं
ततमभागे एव वर्तन्ते केषामभाद्धानाभिलाप्यानामपर्यायाणां नवानुगतानां पर्यायानाभिलाप्ये अनभिलाप्यवस्तुराशेरभिलाप्यपदार्थास्तार्थः
सर्वोऽपि अनंततम एव भागो वर्तत इत्यर्थः प्रज्ञापनीयपदार्थानां पुनरनंततमे भागे एव चतुर्दशपूर्वलक्षणं श्रुतेनिबद्धा भागाविर्गाधरैः साक्षा
द्ग्रथित इतिगाथार्थः ॥४०॥ कुतः पुनरेतद्विज्ञायते यदुत प्रज्ञापनीयानामनंततमभाग एव श्रुतेनिबद्ध इत्याह जं चोद्दसपुव्वधरा छट्ठाणगया प
रोपरं होति तेण उ अणंतभागो पण्णवणिज्जाण जं सुत्तं यस्मात्कारणाच्चतुर्दशपूर्वधराः षट्स्थानपतिताः परस्परं भवंति हीनाधिकत्वेनेत्यर्थः
स्तथा हि सकलाभिलाप्यवस्तु वेदितयाऽयमुत्कृष्टपूर्वधरस्ततो हीनहीनतरादिरोऽन्यस्मात् इत्थं सर्वोऽपि भादिनस्तु पृथक् अणंतभागहीणो वा
असंखिज्जभागहीणो वा संखेज्जभागहीणो वा संखिज्जगुणहीणो वा असंखिज्जगुणहीणो वा अणंतगुणहीणो वा यस्तु सर्वोत्कृष्टाधिकत्व
मेव स उद्धाहक तथा सर्वजघन्य आरोह्य उत्कृष्ट उत्कृष्टतरादिरेष्विवमोक्त तद्यथा अणंतभागवुड्ढिए वा ।१। असंखेज्ज २। संखेज्ज ३। तथा
संखेज्जगुणा ४। तथाऽसंखेज्ज ५। तथा अणंतगुण ६। तथा तदेष ॥ यतः परस्परं षट्स्थानपतिताश्चतुर्दशपूर्वविद स्तस्मादेतत्सूत्रं चतुर्द
शपूर्वलक्षणं तत्प्रज्ञापनीयानां भावानामनंतभाग एवेति यदि पुनर्यावतः प्रज्ञापनीया भावास्तावतः सर्वानपि सूत्रेनिबद्धाभवेयुस्तदा तद्वेदि
नां तुल्यत्वेनैवस्थानां षट्स्थानपतितत्वमितिभाव इतिगाथार्थः आहननु यदि सर्वेऽपि चतुर्दशपूर्वविदस्तर्हि कथं तेषां परस्परं हीनाधिकत्वमित्याह ३२

अक्खरलंभेण समा ऊणहिया होंति मईविसेसेहिं तेवि य मईविसेसे सुअनाणब्भंतरे जाण चतुर्दशपूर्वगतसूत्रलक्षणेनाक्षरलाभेन समा
स्तुल्याः सर्वेऽपि चतुर्दशपूर्वविद ऊनाधिकास्तु मतिविशेषैर्भवंति क्षयोपशमवैचित्र्यात् यथोक्ताक्षरलाभानुसारेण वस्तुस्तोकस्यार्थविशेषैर्वि
विशेषबुद्धिविशेषैर्हीनाधिकाभवंतीत्यर्थः इह च मतिशब्दोपादानविनिमान्तेमतिविशेषप्रमाणात्तत्वन्त्याभिनिबोधिकज्ञानविशेषाइत्यनया हतविशे
त्यादि दुर्दमुक्तं भवति मतिशब्देन हि श्रुतमतिर्विवक्षिता नत्वाभिनिबोधिकमति ततश्चायंश्चतुर्दशपूर्वविदां हीनाधिकत्वस्थानपि च मतिविशेषान्
श्रुतज्ञानाभ्यन्तरे जानीहि श्रुतज्ञानान्तर्गताविनुएव विद्धि नत्वाभिनिबोधिकान्तर्वर्तिन इतिभावः यद्येवं तेविमईविसेसे सुयनाणं चेव नाणाही ख्व
मेयप्रगुणं कस्मान्नोक्तं किमर्थं तत्र शब्दोपादानक्लेशेन नैतदेवमस्यापिन्यायस्य दर्शना देशान्यतादिब्युदेशाव यथाप्युगमवागमापोत स्मिन्श्रुतमेव
श्रुताभ्यंतरमित्युक्तं भवति अथवा कुदोभंगमयादव्यंतरग्रहणं यदि वासुयनाणेत्यनेन चतुर्दशपूर्वलक्षणं श्रुतमभिधिक्रियते ततश्च तानपि गम्यान्
मतिविशेषांश्चतुर्दशपूर्वाक्षरलाभरूपस्य श्रुतस्यैवाभ्यंतरे जानीहि त्वं नत्वलिंकानिति शिष्योपदेशाश्चतुर्दशभिरपि पूर्वैः कश्चित्साक्षात्कश्चिद्रूप
तयासर्वोऽप्यभिलाप्यः पदार्थोऽभिधीयत एव ततश्च गम्याअपिमतिविशेषास्तदन्तर्भाविनएव दर्शनानुसारित्वादितिगाथार्थः ॥४२॥ चतुर्दशपूर्वलक्षण
श्रुतानुसारित्वेन यदेतन्मतिविशेषाणां वदनं भावितमुक्तं तदेव समर्थयन्नाह जे अक्खराणुसारेण मइविसेसा तयं च मइसव्वं जे उण समनिरवेक्खा
स्वहं चिय तं मइन्नाणं जे अक्षरानुसारिणः श्रुतग्रंथमनुसृत्य जायंते मतिविशेषास्तत्सर्वं श्रुतमेवेत्यक्षरं उक्तं ये तु मग्रंथाः श्रुतनिरपेक्षाः स्वयमेवा
लोचितवस्तु तत्त्वा मतिविशेषाः समुत्पद्यंते तद्रूपं मतिज्ञानमेवं तदप्यनेकधा प्रागप्यभिहितं तस्माच्चतुर्दशपूर्वगताक्षरानुसारेणोत्पद्यमाना अ
स्तुतमतिविशेषाः सर्वे श्रुतमेवेति गाथार्थः ॥४३॥ तदेवं द्रव्यश्रुतादिश्रुतस्वरूपमतिपादनप्रकारेण बुद्धिदिट्ठे अत्थे जे भासइ इत्यादि मूलगाथाव्या
य केई बुद्धिदिट्ठे मइसहिए भासऊ इत्यादिनोदितमपि विशेषदूषणाभिधित्सया पुनरपि मतान्तरमुपदर्शयन्नाह केई भणंति जत्ता सयम
णुसरऊ बुज्जे मइविसेसा मन्नंति ते मईच्चिय भावसुयाभावऊ तेनो केचिद्व्याख्यातारः मन्यन्ति मइच्चिय पन्ति तानमतिविशेषाननश्रुतमनुसरतोऽपि मति
रेवेति मन्यंते ये किमित्याह अभाष्यमाणाः ये शुष्काः प्रवृत्तिर्नास्तीत्यर्थः श्रुतानुसारिणो मतिविशेषा ये शब्दप्रवृत्तिरहिताः केवलं हृदयेवाविप
रिवर्तन्ते मतिज्ञानमेवेति केचिन्मन्यंत इतिभावः तदेतदयुक्तमित्याह भावश्रुताभावप्रसंगात्तद्भावश्च किं सद्दो मइ उभयं भावसुयं सवहं जुत्तं
सद्दाताव दव्वसुयं मइ आभिणिबोहियं न वाउभयमित्यादि पूर्वोक्तमत्रापि भावनीय इतिगाथार्थः ॥ किंच ॥ बुद्धिमइ सुयनाणं किर छट्ठाण गयापे

ष्यं होज्जा भासिज्जंतं मोत्तुं जइ सव्वं से सपं बुद्धी यदि भाष्यमाणमुत्सृज्य शेषकं सर्वमपि बुद्धिर्मतिज्ञानमित्यर्थः तर्हि मतिश्रुतज्ञानाभ्यां विदंतीति
मतिश्रुतज्ञानवेदिनः परस्परं स्वस्थाने परस्थाने च कथं षट्स्थानपतिताः स्युर्न कथंचिदित्यर्थः तथाहि सर्वेणापि जघन्येनापि मतिश्रुतोपलब्धानामर्थाना
नामनंतभाग एव भाष्यत इति प्रागिहैवोक्तं ततश्च मतिज्ञानी श्रुतज्ञानिनः सकाशात् सदैवानंतगुणाधिकः श्रुतज्ञानी वितरस्मान्नित्यमनंतगुण
हीन एव प्राप्नोतीति न तावत्परस्थाने षट्स्थानपतितत्वं स्वस्थाने पि श्रुतज्ञानी अन्यस्मात् श्रुतज्ञानिनः संख्यातेनैव हीनाधिको वा स्यात् असंख्याते
नानंतेन वा भाषकस्य चतुर्दशपूर्वविदाऽसंख्येयवर्षायुष्कत्वेनासंख्येयस्यानंतस्य वा भाषणस्यैवासंभवादिति असैवं च विशेषणदूषणस्याभि
धानार्थं पुनरत्रेदमनंतरमुपन्यस्तमन्यथाहि वा इह बुद्धिद्दिट्ठे मइसहिए भासओ रूयमित्यादिना सर्वं इदं प्रागभिहितमेवेति गाथार्थः तदेवं बु
द्धिद्दिट्ठे अत्थे इत्यादि पूर्वगतगाथा श्रुतस्वरूपाभिधायिना प्रकारेण व्याख्याता मतिश्रुतयोश्च भेदश्च व्याख्याने युक्तेन प्रस्तुतत्वात् तदभिधायि
७ कत्वेनापि मता यणव्याख्याता तच्च व्याख्यानमयुक्तत्वात् दूषितमथात्माभिमतेन निरवद्यमतिश्रुतभेदप्रकारेणैतां व्याख्यातुमाह सामन्ना
वा बुद्धी मइरूयनाणाइं तीए जो दिट्ठो भासइ सो भवमित्तं गाहियं न उ भासणामित्तं मइसहियं भावसुयमुत्तिनियमम भासओ विमइ रूवं मइस
हियंति जमुत्तं रूअं वउत्तसुभावरूयं सुविहितप्रथमव्याख्यानापेक्षया वा शब्दो यदि वेत्यर्थः बुद्धिद्दिट्ठे अत्थे इत्यत्र येयं बुद्धिरसौ सामान्याद्गृ
ह्यते ततः किमित्याह मइरूयणाणाइं ति मतिश्रुतज्ञाने द्वे अपि बुद्धिरिहेत्यर्थः तयामतिश्रुतज्ञानात्मिकया बुद्ध्या यो दृष्टोर्थस्तं भाषमाणस्य
भाषतस्तद्भावश्रुतमित्यनंतरगाथायां संबंधः भाषत इत्यत्र च भाषणस्य संभवमात्रं गृहीतं न तु भाषणमात्रं ततश्चेदमुक्तं भवति तदन्यत्र वादे
ऽतदान्यदा वा लेससान्यो वा पुरुषः सति सामग्रीसंभवे निश्चयेनैतान् भाषेत इत्येवं भावनात्तद्विकल्पा अनुमान्यानभाषमाणयोग्यतामा
व्यवस्थापयति ते भाष्यमाणा अपि भाषणयोग्याः संतो भावश्रुतं भवंति न तु भाष्यमाणा एवेति भावः एवं च सति मत्युपलब्धानामनभिलाप्या
नामर्थानां भाषणायोग्यत्वात् भावश्रुतत्वमयुक्तं भवति भाषणयोग्यानां तु भाष्यमाणानामपि सर्वेषां विकल्पप्रतिभासिनामर्थानां भावश्रुत
त्वमावेदितं भवति अतएव पर्यवसितमर्थं द्वितीयगाथायामाह नियतं निश्चितं तद्भावश्रुतं मभाषमाणस्यापि भवति योग्यतामात्रेणैवाभाषणा
स्य गृहीतत्वादिति भावः आह येसामाप्य बुद्धिदृष्टा अर्था भाषणयोग्या यदि तेषां भावश्रुतत्वं तर्हि मतिज्ञानांतर्वर्त्यपाया विकल्पावभासि ३२
नामपि तत्प्रसंगेन हि तेपि न भाषणयोग्या इत्याशंक्याह मतिसहितमिति व्याख्यानमाह मइसहियं तीत्यादि मतिसहितमिति यदुक्तं तस्यक

स्तात्पर्यार्थः इत्याह श्रुतोपयुक्तस्यैव भाषमाणस्याभाषमाणस्य वा भावश्रुतं भवति नान्यस्य इदमुक्तं भवति मतिसहितमिति श्रुतमतिस
हितं यथा भवति एवं भाषत इत एव भावश्रुतं नान्येन ततश्च श्रुतोपयुक्तस्यैव भाषणयोग्यानर्थान्विकल्पयतो भावश्रुतं सिद्धं भवति एवं च सति श्रुता
नुसारित्वाभावेन श्रुतोपयुक्तत्वस्यासंभवान्मतिविकल्पस्य भाषणयोग्यत्वे सत्यपि कुतो भावश्रुतत्वमिति आह ननु सामान्यबुद्धिरिह गृहीता श्रुतोपयु
क्तस्य च गृह्यमाणे कथं मतिदृष्टत्वमर्थानां संभवति श्रुतबुद्धिदृष्टत्वस्यैव तत्र संभवान्नैतदेवं मतिपूर्वं हि श्रुतं ततो यच्छ्रुतबुद्धिदृष्टं तन्मतिदृष्टमस्त्ये
वेति न काचित्क्षतिरित्यलमतिचर्चितेन तदेवं श्रुतज्ञानोपयुक्तः सामान्यबुद्धिदृष्टानर्थान् संभवतो यान् भाषेत तद्भावश्रुतमिष्यते ननु अर्थानां कथं भावश्रु
तत्वं ज्ञानस्यैव तत्संभवात् सत्यं किंतु विषयविषयिणोरभेदोपचाराद्भावश्रुतप्रतिभासमानानामर्था अपि भावश्रुतमित्यदोषः मइ रूअं ति यथोक्ता-
द्भावश्रुताद्व्यतिरिक्ता मतिर्द्रष्टव्या इदमुक्तं भवति येप्यभिलाप्या अपि संप्रत्ययोघटादयः श्रुतानुसारित्वाभावेन श्रुतोपयुक्तेन विकल्प्यंते येचाभिप
र्यायत्वेन वाचकध्वनेरभावात् मूलत एवाभिलपितुमशक्या अभिलाप्यास्तेषां विस्तारप्रतिभासते सा मतिरित्येवमतिश्रुतं अभिलाप्यव
स्तुविषयायाः श्रुतानुसारित्वाभावादनभिलाप्यवस्तुविषयायास्तु भाषणयोग्यत्वादिति गाथाद्वयार्थः ॥ अथैतयोरेवधारणविधिमुपदर्शयन्नाह जो भा
सइ भेयतयं रूयं तु न उ भासओ रूयं न्नेव केई मइयाविदिट्ठ जेद्दव्वसकपत्तमुवयंति बुद्धिद्दिट्ठे अत्थे जो भासइ इत्यत्र मान्यदा विलाभमात्रेण भाषत
एव तच्छ्रुतमित्येवमेवं च वधारणीयं न तु भाषमाणस्य श्रुतमेवेति यान् भाषते तच्छ्रुतमित्येवं नावधार्यते इत्यर्थः कुत इत्याह यस्मात्कारणात्केचिद
भिलाप्याः पदार्था मत्यादिदृष्टा अवग्रहेणावगृहीता ईहिता वा हिताः अपायविकल्पेन तु निश्चिताः इत्यर्थः द्रव्यश्रुतत्वमुपयांति शब्देनोद्
व्य श्रुतेन भाष्यंत इत्यर्थः यदि च भाषमाणस्य श्रुतमेवेत्येवधार्येत तदा एषामपि श्रुतत्वं स्यान्न चैतदिष्यते श्रुतानुसारित्वाभावेन श्रुतोपयुक्तत्व
स्यैवासंभवात्तस्माद्यथोक्तमेवावधारणमिति गाथार्थः अथ यथोक्तव्याख्यानलब्धमतिश्रुतभेदोपदर्शनपूर्वकमुपसंहरन्नाह एवं धणिपरि
णामं साभन्नाण उभयं हामई नाणं जं भिन्नसहावाई ताई ताभिन्नरूवाइं एवं प्रागुक्तप्रकारेणाकेवलाभिलाप्यार्थविषयत्वात् सर्वमपि श्रुतज्ञानं
ध्वनिपरिणाममेव ध्वनेः शब्दस्य परिणामनं विपरिवर्त्तनं परिणामो यत्र तद्ध्वनिपरिणामं भवत्येवं श्रुतानुसारित्वेनासन्नमेव तयेतदिष्यते
श्रुतं च संकेतकालभाविपरोपदेशरूपः श्रुतग्रंथरूपश्चेति द्विविधः शब्दोऽत्राधिकृत स्तदनुसारेण चोत्पन्नं ज्ञानं ध्वनिपरिणामं भवत्येवेति मति
ज्ञानं तूभयमपि भवति शब्दपरिणामं अशब्दपरिणामं च अभिलाप्यानभिलाप्यपदार्थविषयत्वात्तत्र तत्रैतान् पदस्य स्वमत्यैव विकल्पयमा

विशेषा० वृ०
३४

नैवाभिलाप्येषु ध्वनिपरिणामोऽस्मिन्नपि प्राप्यते । नत्वनभिलाप्यविषयतायां तु नासौ तत्र लभ्यते अनभिलाप्यपदार्थविषयत्वेनावबुध्यमाना अपि वाचकध्व
नेरभावाद्विकल्पयितुं परस्मै प्रतिपादयितुं वा न शक्यन्ते यथा नालिकेरद्वीपायातस्य यन्त्रादयः शरीरेक्षुगुडखण्डशर्करादिमाधुर्यतारतम्यादयो वा इति
कुतस्तद्विषयतायां ध्वनिपरिणामः अभिलाप्यपदार्थेभ्योऽनन्तगुणाश्चानभिलाप्याः सन्ति ततोऽभिलाप्यानभिलाप्यवस्तुविषयत्वाद् उभयरूप
णाम् मतिज्ञानमिति स्थितं अत्रोपसंहरति तेणत्ति तस्मान्मतिश्रुतयोः स्वामिकालादिभिरविशेषेऽपि भिन्नरूपे भेदश्चानयोः कुत इत्याह यद्यस्मात्का
रणादपि भिन्नस्वभावे उक्तन्यायेनैकस्य ध्वनिपरिणामित्वादपरस्य तूभयस्वभावत्वादिति गाथार्थः तदेवं मूलगाथायां बुद्धिद्दिट्ठे अत्थे जे भासइ
तं सुयं मइसहियमित्येतत्पूर्वार्द्धं सामण्णा वा बुद्धी इत्यादिना व्याख्यातं इयं च व्याख्याऽपि ह्यनुकम्पया कैश्चिद्भिन्नमतं भणितव्या इमं तदुत्तरार्द्धव्याख्यां
करोति इयरत्थवि होज्ज नाणं तओ विजइ होइ सद्दपरिणामो तो तम्मि वि विन्नाणं तो सद्दे तं च लद्धिसमं इमं च अविद्धाज्जस्य सप्रतिमूलगाथोत्तरार्द्धं
इतरत्रापि कस्य किं वान्यदित्याह इतरदिति मतिज्ञानं तत्राभिसंबध्यते इत्याचार्यो व्याख्यापरः प्राह तओ विजइ होइ सद्दपरिणामो तो तम्मि वि विन्न
सत्यंति ततः इति सप्तम्यन्तात्तसिप्रत्ययः ततश्च उभयहाणमिइन्नाणमिति निबन्धनाद्यादितस्मिन्नपि मतिज्ञाने शब्दपरिणामो भवति ततस्तस्मिन्नपि किं
न श्रुतं तदपि भावश्रुतरूपता किं न प्रतिपद्यत इत्यर्थः शब्दपरिणामस्य श्रुतलक्षणत्वादिति अत्राचार्यः उत्तरमाह भासइ जं नो वलद्धिसमंति
यद्यस्मात्कारणादुपलब्धिसमं मतिज्ञानी न भाषते ततो न मतिज्ञानस्य श्रुतरूपतेति गाथार्थः ॥ १०० ॥ कथं पुनरुपलब्धिसमं असौ न भणतीत्याह
अभिलप्यानभिलप्या उवलद्धा तस्समं च नो भणई तो होइ उभयरूवं उभयसहावेति काऊण अभिलाप्यानभिलाप्याः पदार्थाः मति
ज्ञानोपलब्धाः एवं भूतोपलब्धेस्तत्समं भणितुं न शक्नोत्येव अनभिलाप्यानां सर्वथैव वक्तुमशक्यत्वादिति भावः अत्र पर आह तो होउ इत्यादि तत
स्तर्हि भवतु मतिज्ञानमुभयरूपं श्रुतमतिरूपं कुत इत्याह उभयस्वभावमिति कृत्वा अभिलाप्यानभिलाप्यवस्तुविषयत्वेन द्विस्वभावत्वादित्यर्थः इद
मुक्तं भवति यदभिलाप्यपदार्थानुपलभते भाषते च तत् श्रुतज्ञानमस्तु अनभिलाप्यपदार्थांस्तु भाषणासामर्थ्यादेवाऽभाषमाणस्य तन्मतिज्ञान
भवतीति गाथार्थः अत्रोत्तरमाह जं भासइत्तिपि जओ न सक्का तेसेणा किंतु समईए नस एव लद्धितुल्लंति वा जओ नाइलद्धिसमं यदपि किंचि ३४
दभिलाप्यवस्तूपलब्धं मतिज्ञानी भाषते तदपि यतो न श्रुतादेशेन किंतु स्वमत्याऽतो न तत् श्रुतमितीदमुक्तं भवति परोपदेशः श्रुतग्रन्थश्च श्रुतमि
होच्यते तदादेशेन तु तदनुसारेण विकल्प्य यदा भाषते तदा श्रुतोपयुक्तस्य भाषणात् श्रुतमुपपद्यत एव यत्पुनः स्वमत्यैव पर्यालोच्य भाषते न तु श्रुता

नुसारेण तत् श्रुतोपयुक्तत्वाभावान्मतिज्ञानमेव यदेवं भासइ जं नो वलद्धिसमभिलप्यस्य गाथावयवस्य अभिलप्पाणभिलप्पा उवलद्धा इत्यादिना व्या
ख्यानं कुर्वताचार्येण मतिज्ञानी मतिज्ञानोपलब्धार्थान् सम्यङ् न भाषते अतस्तत्रोपलब्धिसमं भाषणं न भवतीत्यतो न मतिज्ञानं श्रुतरूपं तेनोक्तं श्रुतज्ञानी
त्वभिलाप्यानुपलभते भाषते च तत्रैवोपलब्धिसमत्वस्य सद्भावात् श्रुतरूपतेति भाव साम्प्रतं तु मतिज्ञानी श्रुतोपलब्धावुल्यसमं न भाषत इत्ये
यमुपलब्धिसमत्वाभावमुपदर्शयन्नाह न सक्कं पलद्धीइत्यादि वावाहुः अनन्तरोक्तात् श्रुतान्मतिरुपलब्धावुल्यां मतिहीनो भाषत इति वा मुत्त
यस्मात्कारणान्नोपलब्धिसमं मतिज्ञानी भाषणं तस्मान्न तन्मतिश्रुतरूपं स्यादिदमुक्तं भवति उपलब्धौ परोपदेशादिश्रुतलक्षणश्रुतानुसारेणोप
लब्धानर्थान्न भाषते यत्स्वोपलब्धौ तु तदुपलब्धानेवास्य तेन मतिज्ञानी नो भाषणं श्रुतोपलब्धिसमतत्त्वं न तत् श्रुतरूपमिति गाथार्थः तदेवं सोइ
दिऊवलद्धी होइ मइत्यादिमूलगाथया तावत् श्रोत्रेन्द्रियविषयमेव श्रुतज्ञानं सर्वेन्द्रियविषयं च मतिज्ञानमित्येवं मतिश्रुतयोर्भेदः प्रतिपादित सं
प्रतिपादनक्रमेण बुद्धिद्दिट्ठे अत्थे जे भासइ इत्यादिगाथाप्यनाख्याता सा नुद्दद्धभावाभयश्रुतरूपाभिधायकत्वेन मतिश्रुतभेदाभिधानपरतया व्या
ख्याता तद्व्याख्याने चावसितः इन्द्रियविभागादपि मतिश्रुतयोर्भेदः साम्प्रतं वल्कशुम्बादाहरणात्तमभिधित्सुराह अण्णे मन्नति मइं वायसमाक
वसरिसयं कलं दिट्ठो जतुत्ति जहा य णीऊन संसहइ अन्ये केचनाप्याचार्या मन्यन्ते किमित्याह वल्कसमानं वल्कसदृशी मतिः तत् सैव यदाऽनु
तथासंदर्भिता भवति तज्ज्ञानितो यदा प्रबद्धा निश्चतोऽयं अत्रातन्तुस्थानासहितं श्रुतमुच्यते तथा श्रुतं ग्रन्थवल्कादभिन्नसहितकालुम्बश्रुतमव
यं तदभ्युपगमे दोषमभिनवइति चेवमित्याह दिट्ठं तोयमित्यादि अयं वल्कशुम्बदृष्टान्तो यथाऽनेकरूपनीतश्लक्ष्णप्रकारेणाभ्युपगतेऽपि न तत् स्वभावः
युक्तिं न सहते न क्षमते अन्यथा तदस्मदभिमत वक्ष्यमाणप्रकारेणापनीयमान एवोपयुक्तिः उभयत्रापि श्रुतीतिभावः इति गाथार्थः ॥ १२३ ॥ कुतो न संहत
इत्याह भावश्रुतस्याभावादा संकरोऽविसेसभावादा पुणुत्तलक्खणाओ सलक्खणावरणोभयाओ भेदपक्खा वा युक्तिक्षमत इति सर्वं भाष्यमतेर
भेदेन श्रुतमात्रस्यैव भावेन भावश्रुतस्याभावप्रसंगात् इयं मतिसहिता श्रुतज्ञानेन कल्पइति तत्र भावश्रुतत्वाभावः स्यादिति तदयुक्तं कुत इत्याह संकरः
सांकर्येण संकीर्णत्वं भिन्नत्वमितिया नन्मतिश्रुतज्ञानस्य प्राप्तेर्निर्विशेषभावाद्वा यदेवं मतिज्ञानं तदेव भावश्रुतमिति प्रतिपादनादेकमेव ऽस्तु किंचिल्ला
भोऽस्य मितिभावः अस्तु निर्विशेषाभावइतिचेन्नैवं कुत इत्याह स्वलक्षणावरणभेदात्कथं भेदतादित्याह पूर्वोक्तलक्षणभेदात्किं हवल्कप्रहोदमई ल
क्खणावरणभेयाउ इति पूर्वाभिहितगाथावयवोक्तरूपादिदमुक्तं भवति अभिनिबुध्यत इत्याभिनिबोधिकं श्रूयत इति श्रुतमित्यादिकं मतिश्रु

विशेषा०वृ० ३९

तयोर्यतः स्वकीयं स्वकीयं लक्षणमाधारकं च वक्ष्यमाणं तयोर्भेदात्पूर्वाभिहितस्वरूपा मतिश्रुतयोर्निर्विशेषभावो न युज्यते यदि हि तयोर्निर्विशेषता एक
त्वं स्यात्तदा लक्षणभेदः पूर्वोक्तस्वरूपो न स्यादिति गाथार्थः अथ द्रव्यभावश्रुतयोरनेन दृष्टान्तेन भेदः प्रतिपाद्यते सोऽपि न युक्त इति
दूषयन्नाह कप्पिज्जिय जइ वसो भावदव्यसुत्तेसु विन गुत्तो मइसुत्तसमभेया वसरे जं मा किंस्स विसेसेण यदि भावद्रव्यश्रुतयोः सवल्कशुं
बोदाहरणाद्भेदः कल्प्येत भावश्रुतं हि कारणत्वात् किल वल्कसदृशं शब्दलक्षणं तु द्रव्यश्रुतं कार्यत्वात् शुम्बसमं ततः किमित्यनयोर्भेदः इत्यनेन निभा
वः तथापि एष न युक्तः कुतः इत्याह यस्मान्मतिश्रुतयोर्भेदाभिधाने प्रस्तुते अवसरप्राप्ते किमकाण्ड एव विशेषेणाति श्रुतयोर्द्रव्यभावश्रुतलक्षणयोर्विशेषोऽभि
दः श्रुतविशेषस्तेनाभिहितेन किमसम्बद्धत्वान्न किंचिदित्यर्थः इति गाथार्थः ॥११९॥ अथान्यमपि परमभिप्रायमाशङ्कमानः प्राह अस्य पर
मावज्ञामइ त्ति यत् कप्पणा तम्मि तं वक्कयं सुंबसमं किं पुण तासि विसेसेण श्रुतानुसारि अक्षरपरिणामो यस्यास्ता श्रुतानुसारिअक्षरपरिणामा नतया
श्रुतानुसारित्वरहितशब्दमात्रपरिणामान्विता या मतिरित्यर्थः तस्याः सा वल्ककल्पनाङ्क्रियते तज्जनितशब्दरूपं तु द्रव्यश्रुतं शुम्बशब्दात्मतस्त
योः प्रस्तुतोदाहरणाद्भेदो युक्तो भविष्यति श्रुतानुसार्यक्षरपरिणाममतिभावश्रुतमेव स्यादतः पूर्वस्मात्तु विशिष्यत इत्यश्रुताक्षरपरिणाम
त्वं विशेषणं सान्वयपर्युदासाश्रयेण द्रष्टव्यं श्रुतानुसारिणा शब्देनान्विता इत्युक्तं ननु शब्दपरिणामरहिता सा रूपा तस्याः कथं जनकत्वाभावेना
नेन स्तुम्बशब्दद्रव्यश्रुताभावाद्धिनि अभोत्तरमाह किं पुण तस्सि विसेसेणति किं पुनस्तस्या यथोक्तमतिरूपतयाऽन्याविशेषणभेदेनोक्तेन अत्र
स्तुतत्वान्न किंचिदित्यर्थः श्रुतज्ञानेनैव सहास्य मतेर्भेदो विचारयितुं प्रक्रान्तत्वात् किं द्रव्यश्रुतेन सह चिन्तयतीति भावः इति गाथार्थः एतदेव भावयन्ना
ह इह इज्जे जाहिआइ नाणविसेसेण वक्षभावाणं न य द्दवभावमिति किं जुज्जयासीसमजसइ इहाधिकृतमयं न कारणं ज्ञानयोरेव मतिश्रुतलक्ष
णयोर्विशेषो भेदोऽधिकृतो न तु द्रव्यभावयोर्मतिज्ञानद्रव्यश्रुतलक्षणयोरित्यतः किं द्रव्यभावाभिधानेन न तु एवमेव वल्कादृष्टान्तोऽपि युज्यते कुत
इत्याह असमंजसमिदं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैसदृश्यादिति गाथार्थः तथाहि जह वाणा सं कलं तो ममुविति कलं तो तं आणो नम इत्याधिणिं तो तो सुइ
जे जीवभावोऽसा यथा वल्काः शुम्बत्वमुपयाति आत्मव्यतिरिक्तं चपरिणाममापद्यन्ते श्रुवमित्यन्यते न तु श्रुवाद्यतिरिक्तस्तदपि न शुम्बतो भी
वल्को भिन्नरूपमव्यतिरिक्तं न तथा मतिर्ध्वनितामुपैति तथ्यात् कारणतामतिरपि निर्बाधिकज्ञानं च जीवभावो जीवपरिणामः श
ब्दस्तु मूर्तत्वान्न जीवभावो इत्यतः कथममूर्तपरिणामामतिर्मूर्तं ध्वनिपरिणाममुपगच्छेत् मूर्तस्य मूर्तपरिणामविरोधात्तस्माद्दृष्टान्तदार्ष्टा ३९

न्तिकयोर्वैषम्यादिदमपि व्याख्यानमुपेक्षणीयमिति गाथार्थः पुनः परस्य वचनमाशङ्क्य तस्यैव विलक्षणतामाह अह उभयपरोक्खे इइ पाभवइ अभ
न्तरपि जंनसा तं मनप्पति भणई तीमइपुवं जउ भणियं भावसुयमंतेणमई वायणमास वकारिसमंतेन जं चिंतिऊण तया तो सुयपरिवाडी मणुसरइ॥
६३॥ अभोपचारः क्रियते उपचारविधिरश्रीयते ततः श्रुवात् तरमपि यस्माद् भवति तन्मनमर्यमितिमितिरिष्यते यथा तदपथ्यमिति तद्विक्रियाविरहमुपगतं तं
कं वल्कमतां यतुवल्कारपन्नमित्यादि ततः श्रुतात्तमपि पुद्ध्यमाने मतिमतेन ज्ञानमयताचमार्यते तथा तत्सूत्रवल्क शुम्बसादृश्येन मतिश्रुतयोः पृथग्भेदः
सिद्धो भवति एवमुक्ते आचार्यः स्वकृतसूत्रापरिशिष्यति तीमइपुवमित्यादि इतपद्धपवारवादी भवानस्तीमतिपूर्वं भावश्रुतं यदागमे भणितं तेन
कारणेनमतिर्वल्कसमा तद्भावश्रुतं शुम्बसदृशमित्येवं दृष्टान्तोपनयं करोषि नोपचारमतं तत्रापि सर्वं सम्यग्भवति यथा हि वल्काः शुम्बकारणं यथा मति
रपि भावश्रुतस्य यथा शुम्बं वल्ककार्यं तथा भावश्रुतमपि मतेः कुतः इत्याह यं यस्मात्कारणात् मतिसमालोचितं पुल्लात् श्रुतपरिपाटीमनुसरति वा
च्यवाचकभावेन परोपदेशश्रुतग्रन्थयोजनां प्रस्तुतां करोति तस्मान्मतिश्रुतयोर्वल्कशुम्बसादृश्यं कारणभावात् न सिद्धिरित्येवं दृष्टान्तोपनयो युक्तो
संहृतेन तु परोक्तप्रकारेणेति गाथार्थः ॥६३॥ तदेवं वल्कशुम्बोदाहरणाद्यभिहितो मतिश्रुतयोर्भेदः साम्प्रतं अक्षरानक्षरभेदात्तमभिधित्सुः परामि
प्राप्तं तावदुपन्यस्यन्नाह अन्ने अणक्खरक्खर विसेसमइसुयाइ भिंदंति जं मइनाणमणक्खरमक्खरमियरं च सुयनाणं ॥६४॥ अन्ये केचनापि
अक्षरानक्षरकृतविशेषतो मतिश्रुते भिन्दन्ति यतः स्मात्किल मतिज्ञानमनक्षरं श्रुतज्ञानं तु अक्षरवदिति इतरज्ञानमक्षरं बुद्ध्यासितमित्यर्थः॥
इति गाथार्थः अत्राचार्योदूषणमाह जइ मइ अणक्खरं चिय अविद्यहादओ निरभिलप्पा थाणुपुरिसाइ पज्जाय विसयओ किह णु हाओ हि यदि हि तन्मति
रनक्षरैवास्या अक्षराभिलापरहितैव सा अभ्युपगम्यते तर्हि निरभिलाप्या अभिसमानाभिलप्यस्थाण्वादिकवस्तुनि इहादयः न प्रवर्तन्ते तत
किमित्यत्यत्र कस्या मतावनक्षरत्वेन स्थाण्वादिविकल्पाभावात् स्थाणुरयं पुरुषो वेत्यादिपर्यायाणाम् धर्माणां विवेको वितर्कोऽन्वयतिरेकादि
नापरिच्छेद्यो नस्या तथाहि यदनक्षरं ज्ञानं न तत्र स्थाणुपुरुषपर्यायादिविवेको यथा पत्रहितया विहादयस्तस्मादभिपन्ना सोऽसाविति गाथार्थः अथ
विश्रान्तस्य परस्योत्तरमाह सम्मं निस्सियवयणाउ अहसो सकय सङ नवुद्धीउ मइसासक्यवयाणं तक्किसन्नमइस्ताणं आगमे मतिज्ञानं द्विधा
प्रोक्तं श्रुतनिश्रितमश्रुतनिश्रितं चौत्पत्तिक्यादि बुद्धिचतुष्टयं ततः सूरिश्रुतपराभिप्रायमाशङ्कते अयैवं परोपन्यस्तयदागा
मे श्रुतनिश्रितत्वेनापि मतिज्ञानस्याभाणनात् श्रुतात्मकशब्दानक्षरात्मकादयो स्थाणुपुरुषादिविषयीयविवेकोऽमत्वान बुद्धेर्मतेः साक्षरात्तस्याः स्वयः

मनक्षररूपत्वादत्रोत्तरमाह जइ सोइत्यादि यदिहंत स्थाणुपुरुषादिपर्यायविवेकः श्रुतव्यापाररहितोर्थावग्रहं मुक्त्वा किमन्यन्मतिज्ञानं न किंचि
दित्यर्थः यदि स्थाणुपुरुषादिपर्यायविवेकोऽक्षरात्मकत्वाच्छ्रुतव्यापार इष्यते तदाहो इ पायादयोमतिभेदाः सर्वे पक्षरात्मकत्वात् श्रुतत्वमापन्नाइ
त्यतोऽक्षराभिलापरहितमवग्रहं मुक्त्वा शेषास्वीहादिभेदभिन्नस्य सर्वस्यापि मतिज्ञानस्याभावप्रसंग इति भाव इति गाथार्थः अथान्यथापरस्य वचनमाशं
क्य दूषयितुमाह अहसंमकविवेगं कुणकुनतयंसंकयंसकयं नत्थि ओग्गो कयपकारो अन्भाविनऊमईअहवा अथ यच्छ्रुतादपि स्थाणुपुरुषादिविवेकं कुर्व
तः प्रमातुर्न तत् श्रुतं किंतु मत्स्याभावभावात्मा मतित्वेनाभ्युपगम्यते हंत तर्ह्येकः संधित्सतोऽन्यतः प्रच्यवते यत एवं सति श्रुतं कश्चिदपि नास्ति श्रुताभावः
प्राप्नोतीत्यर्थः कुत इत्याह यीयुस्वरणकरणादि प्रतिपादनलक्षणोन्यापि श्रुतस्यापाराद्व्यापारस्तत्कासौ श्रुतम् अन्यमतिज्ञानमेव अक्षरात्मकत्वात् स्था
णुपुरुषादिपर्यायविवेकवदिति गाथार्थः अथ स्थाणुपुरुषादिपर्यायविवेकामतिश्रुतयोरविषयत्वेनानेकस्या पापप्रसंग इत्याह मइकालेविजइ
कयं तोजुगवंमइसकऊवकगोतिअहनेवंगायरं पवज्जजुत्पएनसकयं स्थाणुपुरुषादिपर्यायविवेकलक्षणोमतिकालेपि यदि श्रुतव्यापार इष्यते त
तो युगपदेवमतिश्रुतोपयोगौ तित्तवप्रसज्येते न चैवं तदुक्तं समकालं ज्ञानद्वयोपयोगस्य निषिद्धत्वात् इदं तद्दोषभयान्नेवमुपयोगद्वयंयुगपदभ्यु
पगम्यते तर्ह्येकतरं प्रतिपद्यमानस्य स्थाणुपुरुषादिपर्यायविवेककाले मतिज्ञानं श्रुतज्ञानं वाऽच्छतोभवत इत्यर्थः किमित्याह जुज्जएनसकयंति
श्रुतमिह प्रतिपत्तुं न युज्यते किंतु मतिज्ञानमेव इदमुक्तं भवति सावकाशानवकाशयोरनवकाशो विधिर्बलवानिति न्यायात् इन्यन्यनवकाश
मतिज्ञानमेवैकं तदेकतरं प्रतिपद्यमानस्येह प्रतिपत्तुं युज्यते न तु श्रुतं तस्यान्यत्र श्रुतानुसारिव्यापारादिज्ञानविशेषसावकाशत्वादेवं सति
स्थाणुपुरुषादिपर्यायविवेकामतेरेव न तु श्रुतात् सर्वाक्षराभिलापः समनुगत एवेति नैकांतेन मतिज्ञानमनक्षरमिति भाव इति गाथार्थः किंचाक्ष
रानुगतत्वमात्रमुपलभ्य स्थाणुपुरुषादिपर्यायविवेको भवतां श्रुतनिश्रितइत्युक्तः एवं चातिप्रसंगः प्राप्नोतीति दर्शयति जइ सकयमिस्सियमक्ख
र मणुसरउ तेणमइसुउक्कंपि सकयनिस्सियमावन्नं तुहनपि जमसकरंपभवं यदि स्थाणुपुरुषपर्यायविवेकविधानेनाक्षरमनुसरतः प्रमातु ३६
र्ज्ञानं श्रुतनिश्रितं भवता प्रोच्यते तत् तर्ह्यौत्पत्तिक्यादिमतिचतुष्कमपि तव श्रुतनिश्रितमापन्नं यस्मात्तदप्यक्षरप्रभवं वर्णाल्लिंगितमित्यर्थः तदपि हि
नेहादि विरहेण जायते ईहादयश्च न वर्णाभिलापमंतरेण संभवंति तस्मान्मतिचतुष्कमपि त्वदभिप्रायेण श्रुतनिश्रितमायातं न चैतदस्ति आगमेश्रु
तनिश्रितत्वेन तस्याभिधानात् तस्मादेषां नापि येष्वाद्यापि श्रुतनिश्रितस्य स्वरूपमेव नावगम्यते किं वयं ब्रूमः इति गाथार्थः तदेवं श्रुतनिश्रितत्वं

नश्रवणमात्रादिभ्रांतस्तत्स्वरूपमजानानः परोयुक्तिभिर्निराकृतोपि विलक्षीभूतः आह जइतेन सकएणतऊ ओग्गइ सकयनिस्सियं कहं भणियं
जसकयं कऊवयारं पुव्विं इणिहंतयणविसकं ॥ ६९ ॥ यदि तत् स्थाणुपुरुषादिपर्यायसंघातं श्रुतेन न जानाति तर्ह्यसौ ज्ञानी तर्हि सकृत निश्रितमेवाव
ग्रहादिकं सूत्रे कथं केन च प्रकारेण भणितं मतिश्च त्वयमनक्षरैव यस्त्विहाक्षरोपलंभः स यदि श्रुतनिश्रितो न मन्यते तर्हि कथमन्यथासौ घटिष्यत
इति विस्मयभराप्रपूरितहृदयस्य परस्याय प्रश्न इति भावः अत्रोच्यते ननु भवानेव प्रष्टव्यो यो समीक्षितमित्थं प्रलापते यो ऽश्रुतफलो सतुवां
पि श्रुतनिश्रयेति अभनहायतं भवता तर्हि वयमेव ब्रूमः श्रूयतां जंसकयमादि श्रुतं द्विविधं पूर्वोपदेशः आगमप्रपुष्टव्यवहारकालात्पूर्वतन
श्रुतेन कृत उपकारः संस्काराधानरूपो यस्य तल्लब्धश्रुतोपकारं यदवग्रहादिज्ञानमिदानीं तु व्यवहारकाले तस्य पूर्वप्रवृत्तस्य संस्काराधायकश्रुतस्यानपे
क्ष एव प्रवर्तते स श्रुतनिश्रितमुच्यते न तु अक्षराभिलापयुक्तत्वमात्रेणेति भाव इति गाथार्थः एतदेव भावयन्नाह पुव्वं सुयपरिकम्मिय मइस्स
जं संपयं सुयाईयं तं निस्सियमियरं पुण अणिस्सियं मइ चउक्कं तं ९९ व्यवहारकालात्पूर्वमयौक्तरूपे पादितस्य परिकर्मितात्मास्थापित संस्कारा
मतिर्यस्य स तथा तस्य साधोर्यत् सांप्रतं व्यवहारकाले श्रुतातीतं श्रुतनिरपेक्षो ज्ञानमुपजायते स श्रुतनिश्रितमवग्रहादिकं सिद्धांते प्रतिपादि
तं इतरत् पुनरश्रुतनिश्रितं तदौत्पत्तिक्यादिमतिचतुष्कं इदं च श्रुतसंस्कारापेक्षया सहजत्वात् अथाह ननु भवतामित्थमाख्यानं
सत्थगहिंमेयाइ उमकुलीणफलवइ वेणइया समत्याहवइ बुद्धीत्यादिवचना सत्रापि मति चतुष्केन नामिकामतिः श्रुतनिश्रितासमक्षि सु
त्वं किंतु सकलसूत्रानिश्रितत्वे सत्यपि बाहुल्यमंगीकृत्य श्रुतनिश्रितं तदुच्यत इत्यदोषः तस्मादयदुक्तं जं मइणाण मणक्खरं सकरमियर
न सयेनापि मिति तदयुक्तं मतेरनक्षरत्वस्थाणुपुरुषादिपर्यायविवेकाभावप्रसंगाच्छ्रुतनिश्रितत्वस्य चान्यथा समर्थितत्वादिति स्थितमि
न तिगाथार्थः यद्यक्षरात्मतिर्न भवति तर्हि लक्षणभेदमाह कफकभाबाउ इत्यादिगाथायां प्रतिज्ञातोऽक्षरानक्षरभेदान्मतिश्रुतयोर्भेदः कथं गम
नीय इत्याह उभयं भावक्खरउ भणक्खर होज्ज वंजणक्खरउ मइनाणं सत्तपुण उभयंपि अणक्खरक्खरउ इहाक्षरं तावद्द्विविधं द्रव्याक्ष
रं भावाक्षरं च तत्र द्रव्याक्षरं पुस्तकादिन्यस्ताकारादिरूपं ताल्वादिकारणजन्यः शब्दो वा एतच्च व्यज्यते ऽर्थोऽनेनेति व्यंजनाक्षरमप्युच्यते
भावाक्षरं तु तः स्फुरदकारादिवर्णज्ञानरूपमेवं च सति भावक्खरउत्ति भावाक्षरमाश्रित्य मतिज्ञानं भवे कथंभूतमित्याह उभयंपि उभ
यरूपं अक्षरं यदनक्षरं चेत्यर्थः मतिज्ञानभेदे त्ववग्रहे भावाक्षरं नास्तीति तदनक्षरमुच्यते ईहादिषु तु तद्भेदेषु तदस्तीति मतिज्ञान

MEMO...

विशेषा० वृ० मत्यक्षरं वस्तुतिपादितं इतिभाव अणक्खरं हो[illegible]णक्खरऊत्ति व्यंजनाक्षरं द्रव्याक्षरमित्याद्यनर्थान्तरं तदाश्रित्य मतिज्ञानमनक्षरं भ
३८ वेन्नहि मतिज्ञाने पुस्तकादिन्यस्ताकारादिकं शब्दो वा व्यंजनाक्षरं विद्यते तस्य द्रव्यश्रुतत्वेन रूढत्वात् द्रव्यमतित्वेनाप्रसिद्धत्वादिति संपू
पुणोत्याह सक्खरं तु इत्यादि अनक्षरमपि द्रव्यश्रुतं भावश्रुतं चेत्यर्थः प्रत्येकमनक्षरतोऽक्षरत्वमपि विदितमुक्तं भवति ऊससियं नीस
सियं निच्छूढं खासियं च छीयं च निस्सिंघियमणुसारं अणक्खरं छेलियाईय मित्यादि वचनात् द्रव्यश्रुतमनक्षरं पुस्तकादिन्यस्ताक्षररू
पं श्रा[illegible]रूपं च तदेवसाक्षरं ज्ञानं श्रुतमपि श्रुतानुसारि यकारादिवर्णविज्ञानात्मकत्वात्साक्षरं पुस्तकादिन्यस्ताकारादिवत् रहितत्वाच्छ्र
भावाश्रुतं तदेवानक्षरं पुस्तकादिन्यस्ताक्षरस्य शब्दस्य च द्रव्यश्रुतत्वात् भावितत्वेन भावश्रुतेऽसंभवा नद्रव्यमतिभावश्रुतस्य साक्षरानक्षरकृतो
नास्तिविशेषः प्रत्येकं द्वयोरप्यक्षरानक्षररूपत्वेनोक्तत्वात् केवलं सामान्येन श्रुतमित्युक्ते तन्मध्ये द्रव्यश्रुतलाभस्तदाश्रितत्वात् द्रव्यश्रु
श्रुतमाश्रित्य द्रव्याक्षरमस्ति मतौ तु तन्नास्ति तस्या द्रव्यमतित्वेनारूढत्वादित्येवमनयोर्द्रव्याक्षरापेक्षया साक्षरानक्षरत्वकृतो भेद इति गा
थार्थः तदेवमक्षरेतरभेदान्मतिश्रुतयोर्भेदमभिधाय मूकेतरभेदान्तमभिधित्सुराह सपरपच्चायगओ भेओ मूयस्य यरस्स वा भिहिओ जं मू
यमइनाणं सपरप्पच्चायगं च तं भणियं स्वपरप्रत्यायनतो मतिश्रुतयोर्भेदोऽभिहितः कथमित्याह मूकेतरयोरिव यथा
हि मूकस्य आत्मानमेव प्रत्याययतो प्रतीतिपथं नयति न तु परं तत्प्रत्यायनहेतुवचनाभावात् इतरस्त्वमूकः स्वं परं च प्रत्याययति वचनसद्भा
वात् तथा सति यथा मूकमुखरयोर्भेदः एवं मतिश्रुतयोरपि यद्यस्मात्परप्रत्यायनहेतुद्रव्याक्षराभावात् मूकं मतिज्ञानं मुखरं तु श्रुतज्ञा
नं कुतः स्वपरं च प्रत्याययति वचनसद्भावात् तथा सति यथा मूकमुखरयोर्भेदः एवं मतिश्रुतयोरपि यद्यस्मात्परप्रत्यायनहेतुद्रव्याक्षराभावा
त् मूकं मतिज्ञानं मुखरं तु श्रुतज्ञानं कुतः स्वपरप्रत्यायकत्वात् द्रव्याक्षरसद्भावेन परप्रत्यायकत्वस्यापि तत्र लभ्यमानत्वादिति गाथार्थः
॥१७०॥ एतदाचार्यो मतिश्रुतयोर्मुख्यं ता पादनेन किंचिद्दूषयितुमाह रूपकारणं तिमइ[illegible] रूपमिह सो य परलोहणं कुणइ मइहेयवोवि हि परं
बोहिंतिकराइचेट्ठाउ इह तावद् द्रव्यश्रुतं इष्टानामो हेतुशब्दः श्रुतमुच्यते उपलक्षणत्वात् पुस्तकादिन्यस्ताक्षरविन्यासश्च श्रुतमभिधीयते रूपकारणं
ति श्रुतकारणत्वात् कारणे कार्योपचारादिति भाव स च शब्दः पुस्तकाद्यक्षरविन्यासश्च परमबोधनं प्रत्यायनं करोतीत्येवं परतः श्रुतज्ञानं परप्र ३८
त्यायकमुच्यते ननु एवं तर्हि तावद्भवतोऽभिप्रायः एतच्च मतिज्ञानेपि समानं कुत इत्याह हि यस्मान्मतिहेतवोपि मतिजनका अपि करादिचे

ष्टाविशेषाः परं बोधयन्त्येव तथात्मकरात्मकत्वात् किल शब्दः पुस्तकाद्यक्षरविन्यासश्च श्रुतस्य कारणं करशीर्षादिचेष्टास्त्वक्षररहितत्वात्कि
ल मतिज्ञानस्य हेतवः करचेष्टा संयोगाद्धि रूढेश्च जिज्ञासा विषया किल मतिरूत्पद्यते पशीर्षचेष्टानितेति निवृत्तिं प्रयच्छन्ति विषयासासम्प्रजाय
त इत्येवं मतिहेतवः करादिचेष्टाश्रपि परप्रबोधिका एवेति गाथार्थः यदि मतिहेतवोपि परं प्रबोधयन्ति ततः किमित्याह न परस्स बोहणाई
जं दोविखरूवओ मइ रूवमाइ तक्कारणाइ सो एहाविवोहितित ऊ न भेउ सि मतिहेतुत्वेपि परप्रबोधकत्वे सति न मेऊ मिथ्या न मतिश्रुतयोर्भेदः
कुत इत्याह तउत्ति ततस्तस्मात्कारणादित्याह यद्यस्मात् उभे अप्येते मतिश्रुते स्वरूपतो विज्ञानात्मके न परप्रबोधके विज्ञानस्य मूकत्वे
न परप्रबोधकत्वायोगात् यद्यपि वादी इति अथ श्रुतस्य यत्कारणं शब्दादिकं तत्परप्रबोधकमिति यावता मतिज्ञानादतिरिच्यते श्रुतज्ञानं
नन्वेतन्मतिज्ञानेपि समानं तत्कारणस्यापि करचेष्टादेः परावबोधकत्वादित्येतदेवाह तानि च तानि मूकरूपाणि कारणानि च तत्कारणानि ह
योरपि मतिश्रुतज्ञानयोर्यथासंख्यं शब्दादीनि करचेष्टादीनि च परबोधयत्येव ततो न योर्विशेषो न कश्चिदित्यर्थः इति किमुच्यते मूकेतरभे
दाद्भेद इति गाथार्थः ॥१७१॥ तदेवं प्रोक्तमपि आचार्येस्ततो निरूक्तरविलक्षणाह ततः [illegible] स्वयमेव सूरि
स्तरमाह दव्वसुयं समसाहारण कारणं कुपरं विबोहयं होज्जा रूढत्ति यदुक्तं कृपतिरूढा न दव्वमइ द्रव्यश्रुतं पुस्तकन्यस्ताक्षरशब्दरूपं श्रुत
ज्ञानस्यैव कारणं न तु मतेरिति श्रुतज्ञानं प्रत्यसाधारणकारणत्वात् द्रव्यश्रुतं परप्रबोधकं भवेत् न तु करादिचेष्टा सामान्या मतिश्रुतयोः कारण
त्वेन साधारणत्वादिति भावः इदमुक्तं भवति पुस्तकादिन्यस्ताक्षररूपं शब्दात्मकं च द्रव्यश्रुतं श्रुतज्ञानस्य मतिपूर्वकत्वात् यद्यप्यानन्तर्येण
हेत्वादीन् जनयति तथाप्यक्षररूपत्वात् मुख्यतया श्रुतज्ञानस्यैव किलासाधारणकारणमुच्यते कारणत्वेन चैव तत्परतः श्रुतज्ञानमेतावपि पर
प्रबोधकत्वेन तत्सर्वस्यापि विदितमित्येवं कारणस्य परप्रबोधकत्वात् श्रुतज्ञानं परप्रबोधकं घटते करादिचेष्टास्तु मतिज्ञानस्यासाधारणकारणं न भवति
श्रुतज्ञानहेतुत्वादपि करचेष्टा संयोगादिकायादिकं चेष्टा यानकेवलं तद्विषयाश्रयमहादपुरस्तते किंतु भानुमितत्यमित्यादि श्रुतानुसारि विकल्पा
त्मकं श्रुतज्ञानमप्युपजायते इत्यतोऽसाधारणकारणत्वाभावात् करादिचेष्टाः परमार्थतो मतिज्ञानकारणं भवन्ति नाश्वन नमितिर्भवति तथा च सति मन
तिज्ञानं परप्रबोधकं अथवादव्वसुयं असाहारणकारणं तुत्ति द्रव्यश्रुतं पुस्तकादिन्यस्ताक्षरादि ग्रंथाक्षररूपं पुरुजनो हितदेशनाशब्दरूपं च परप्र
बोधकं भवेत् कुत इत्याह असाधारणस्य मोक्षं प्रत्यनन्यसाधारणकारणस्य सायिकज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणस्य वस्तुकलापस्य कारणत्वाद्धेतु

विशेषा० वृ० ३८ त्वात्तनश्चतद्वारेणश्रुतज्ञानमपिपरप्रबोधकंघटते करादिचेष्टास्तुयद्यपिमतिज्ञानस्यकारणं तथापियथोक्तोविशिष्टःपरप्रबोधस्तासांप्रायोनसं
भवत्यतोविशिष्टपरप्रबोधाभावान्नताःपरप्रबोधिका स्वभावस्तिनतद्वारेणापिमतिज्ञानंपरप्रबोधकमितिसूत्रस्यसूचकत्वात् सोपस्कारपूर्वार्द्धस्य
र्थोद्रष्टव्यः अथोत्तरार्द्धंव्याख्यायतेरूढमिति चेष्टादिचेष्टथवाभवतु मतिज्ञानस्यकारणंकरादिचेष्टातथापिसाद्रव्यमतिरित्येवमागमेक्वचिदपि
नरूढाद्रव्यश्रुतंपुनःपूर्वोक्तस्वरूपंश्रुतमित्येवंसर्वत्ररूढं ततश्चयद्यपिकरादिचेष्टामतिज्ञानस्यकारणंपरप्रबोधिकाचतथापिद्रव्यमतित्वेनारूढ
त्वात्कारणेकार्योपचारतोमतिरूपतयानव्यवह्रियते अतोमतिज्ञानात्तस्याःपृथग्भूतत्वान्नतद्द्वारेणतस्यपरप्रबोधकत्वंद्रव्यश्रुतेनतुकारणेकार्यो
पचारतःश्रुतज्ञानत्वेनप्ररूप्यतइतितद्द्वारेणास्यपरप्रबोधकमुपपद्यते एवंतियुक्तोमूकेतरभेदान्मतिश्रुतयोर्भेदः ततश्चतत्कारणाद्रूढवि
शेषाहितिनउनभेऊसिमित्येतदपास्तंभवतीतिगाथार्थः॥१७३॥तदेवंकरादिचेष्टायामतिकारणत्वमभ्युपगम्योक्तं सांप्रतंसामतिःकारणमेवनभवति किं
तुश्रुतस्यैवनिदर्शयन्नाह साचासदइत्थोच्चिय तयाविअंनभिप्पाउ एहोइ कत्ताविकुणइजोच्चिय तदभिप्पाउच्चिप्पाउत्विट्ठ यदिवासाकरादिचेष्टाकरवक्त्रसं
योगादिलक्षणाकिमित्याह शब्दार्थएवशब्दीयतइतिसमुदीरितवचनरूपस्तस्यार्थःशब्दार्थःश्रोतृगतज्ञानेप्रतिभासमानतदभिधेयवस्तुरूपःश्रुतज्ञा
नमितितात्पर्यार्थः किमितिसौशब्दार्थएवेत्याह यद्यस्मात्कारणात्तयापिकर्त्ताविहितया तस्मिन्शब्दार्थेभोजनादिलक्षणेप्रतिपत्तुःप्रत्ययोभवति
तथाकर्त्तापितद्भावेजिह्वारेभिगादिसद्भावात्तच्चेष्टाइरणसामर्थ्याभावइत्यर्थः तदभिप्पाउत्ति तस्मिन्शब्दार्थेभोजनादिकेपरस्मैप्रतिपादयित
व्येऽभिप्रायोमनोविकल्पोयस्यासौतदभिप्रायःकरोति चेष्टांकरवक्त्रसंयोगादिलक्षणां इदमुक्तंभवति यद्यपिकरादिचेष्टानंतरभावेनावग्रह
दीन्जनयति तथापिशब्दार्थएवसाश्रुतज्ञानमेवेत्यर्थः यस्मात्तयापिविहितयातत्रशब्दार्थेप्रत्ययोभवति अतःशब्दार्थप्रत्ययजनकत्वात्कारणे
कार्योपचाराच्छब्दार्थप्रत्ययएवसानपुनर्मतिः तथाकर्त्तापिभोक्तुमिच्छत्यसौदित्यादिप्रतिपत्तानानात्विषयाभिप्रायमेवानयभावंपिशाकमभोविषा
दिचेष्टाकरोति ततश्चकर्त्ताशब्दार्थद्योतनाभिप्रायेणक्रियमाणत्वात् करादिचेष्टाशब्दार्थएव ततश्चयथापिश्रुतकारणत्वाच्छ्रुतमेवतर्भवति
शब्दवन्नमतीतथाचयदेषापरमार्थतोमतेःकारणमेवनभवत्यतःकारणद्वारेणापिनपरप्रत्ययकंमतिज्ञानंश्रुतंतुतद्द्वारेणपरावबोधकमि
तियुक्तोमूकेतरभेदान्मतिश्रुतयोर्भेदइतिगाथार्थः॥१७४॥मतिश्रुतयोर्भेदचिंताधिकारःसमाप्तः॥तदेवंस्वामिकालकारणादिभिरभेदेपिलक्ष ३८
णभेदहेतुफलभावादिभिर्मतिश्रुतयोर्विस्तरतोभेदमभिधायोपसंहरन्नाह मइसुयनाणविसेसो भणिओलक्खणाइभेएणं पुव्वंआभिणिबोहि

य मुद्दिट्ठंतंपरूविस्सं मतिश्रुतज्ञानयोर्विशेषोभेदोभणितः केनेत्याह तयोर्लक्षणादिभिर्भेदः अथवासचासौअनंतरोक्तोलक्षणादिभेदश्चतल्लक्ष
णादिभेदः तेनसांप्रतंआभिनिबोधिकज्ञानंप्ररूपयिष्ये विस्तरतोव्याख्यास्यामि शेषश्रुतादिपरिहारेणाकिमित्याभिनिबोधिकंप्रथमंप्ररूप्यत
इत्याह यस्माद्ज्ञानपंचकेपूर्वमादौतदुपदिष्टमुपन्यस्तं तस्माद्यथोद्देशंनिर्देशइतिकृत्वा तत्प्रथमंव्याख्यास्यामीतिगाथार्थः तत्रभेदपर्याय
श्चव्याख्या तत्रतल्लक्षणंतत्त्वमार्गेचोक्तं अथतावद्भेदनिरूपणार्थमाह इंदियमणोनिमित्तं तंसुयनिस्सियमहेयरंचपुणो तत्थेक्किक्कं चउभेयं मोग्गह
प्पत्तियाद्दयं इंद्रियमनोनिमित्तंपञ्चाग्युक्तमाभिनिबोधिकज्ञानंतद्द्विभेदंभवति श्रुतनिश्रितमितरच्चाश्रुतनिश्रितं अशब्दाब्दाक्यालोकारार्थःतत्रश्रुतसंर्के
तत्कालभावी परोपदेशःश्रुतग्रंथश्चपूर्वंतेनपरिकर्मितमतेर्व्यवहारकालेतदनपेक्षमेव यदुत्पद्यतेतच्छ्रुतनिश्रितं यत्तुश्रुतापरिकर्मितमतेःसहजमुप
जायते तदश्रुतनिश्रितं तत्रतयोःश्रुतनिश्रिताश्रुतनिश्रितयोर्मध्येएकैकंचतुर्विधं कथमित्याह यथासंख्यं अवग्रहादिकंऔत्पत्तिक्यादिकंच अवग्रह
यायधारणाभेदात्श्रुतनिश्रितंचतुर्विधं औत्पत्तिकीवैनयिकीकर्मजापारिणामिकीलक्षणबुद्धिभेदात्त्वश्रुतनिश्रितंचतुर्भेदमित्यर्थः यद्यप्यौ
त्पत्तिक्यादिचतुष्टयेप्यवग्रहादयोविद्यतेतथापिउग्गमदिट्ठमसुयमवेइयतक्खणविसुद्धगहियत्था इत्यादिवक्ष्यमाणवचनात्येपरोपदेशश्रुतत
ष्पसत्तास्तेश्रुतनिश्रितानभवंति शेषास्त्ववग्रहादयःपूर्वश्रुतपरिकर्मणात्तरेणनसंभवंति इहादिगतोभिलापस्यपरोपदेशश्रुतरणाउपपत्तेरिति
श्रुतनिश्रिताउच्यंते औत्पत्तिक्यादिषुत्वीहाद्यभिलापस्य तथाविधकर्मक्षयोपशमजत्वात् परोपदेशश्रवणमंतरेणाप्युपपत्तेरितिगाथार्थः तत्रश्रु
तनिश्रितानवग्रहादींस्तावन्निर्युक्तिकारःप्राह उग्गहोईहअवाओयधारणाएवहुंतिचत्तारि आभिणिबोहियनाणस्स भेयवत्थुसमासेणं
रूपरसादिभेदैरनिर्देश्यस्याव्यक्तस्वरूपस्यसामान्यार्थस्यावग्रहणंपरिच्छेदनमवग्रहः तेनावगृहीतस्यार्थस्यभेदविचारणंवक्ष्यमाणगत्याविशे
षान्वेषणमीहा तयाईहितस्यार्थस्यव्यवसायस्तद्विशेषनिश्चयोऽपायः चशब्दोवग्रहादीनांपृथक्स्वातंत्र्यप्रदर्शनार्थस्ततेतदुक्तंभवति अवग्र
हादिरीहादयःपर्यायानभवंति पृथग्भेदवाचकत्वादिति निश्चितस्यैववस्तुनोविच्युत्यादिरूपेणधरणंधारणाएवकारःक्रमद्योतनपरः अव
ग्रहादीनामनुपन्यासस्यायमेवक्रमोनान्यः अनवगृहीतस्येहनादीहितस्यैवनिश्चयान्निश्चितस्यैवधारणादिति एवमेतान्याभिनिबोधकज्ञान
स्यचत्वार्यवभेदवस्तूनिसमासेनसंक्षेपेणभवंति विस्तरतस्त्वष्टाविंशत्यादिभेदभिन्नमिदंविवक्षितमितिभावः तत्रभिद्यंतेपरस्परमितिभेदा
विशेषास्तएववस्तूनिभेदवस्तूनीतिसमासइतिगाथार्थः अथनिर्युक्तिकारएवावग्रहादीन्व्याख्यानयन्नाह अत्थाणंउग्गहणं अवग्रहंतह

विशेषा॰ वृ॰ ३०

बियालणंईहा ववसायंचश्रावायं धारणंपुणधारणंबिंति अर्थानांरूपादीनांप्रथमंदर्शनानंतरमेवावग्रहणमवग्रहंब्रुवतइतिसंबंधः तथाविचारणं
पर्यालोचनंअर्थानामितिवर्त्तते ईहनमीहां ब्रुवते इदमुक्तंभवति अवग्रहादुत्तीर्णोपायात्पूर्वसद्भूतार्थविशेषोपादानाभिमुखोसद्भूतार्थविशेषत्याग
संमुखश्च्यप्रायः काकनिलयनादयःस्थाणुधर्म्माअत्रदृश्यंते नतुशिरःकंडूयनादयःपुरुषधर्माइत्येवमितिविशेषईहेति विशिष्टोऽवसायोव्यवसायोनि
श्चयस्तंव्यवसायमर्थानामितीहापिवर्त्तते ईवायमपायंवाब्रुवते एतदुक्तंभवति स्थाणुरेवायमित्यवधारणात्मकःप्रत्ययोऽवायोऽपायोवेति वशब्दएवका
रार्थः व्यवसायमेवअपायमपायंवाब्रुवतइत्यर्थः धृतिर्धरणमर्थानामितिवर्त्तते ध्यायेनावच्छिन्नस्यैववस्तुनोऽविच्युतिस्मृतिवासनारूपंधरणमेवधार
णंब्रुवतइत्यर्थः पुनःशब्दस्यावधारणार्थत्वात्ब्रुवतइत्यनेनशास्त्रस्यपारतंत्र्यमुक्तं इसंतीर्थकरगणधराब्रुवतइति अन्यैत्वेवंपठंति अत्थाणंउग्गहम्मिउ
ग्गहोईहात्यादि तत्रार्थानामवग्रहणेसत्यवग्रहोनाममतिभेदइत्येवंब्रुवते एवमीहादिष्वपियोज्यं भावार्थस्तुपूर्ववदेव अभवाभावतत्सेव्याद्यवशात्द्विभ
क्तिपरिणामइतिसप्तमीद्वितीयार्थेद्रष्टव्येतिगाथार्थः अर्थतदेवअवग्रहादिस्वरूपंप्रायःप्रकारांतरेणाह सामन्नत्थावग्गहणं उग्गहोभेयमग्गणमह
ईहा तस्सावगमोवाउ अविच्चुईधारणातस्स अंतर्भूताशेषविशेषस्यकेनापिरूपेणानिर्देश्यस्यसामान्यार्थस्यैकसामयिकमवग्रहणंसामान्यार्थाव
ग्रहणमथवासामान्येनसामान्यरूपेणार्थस्यावग्रहणं सामान्यार्थावग्रहणमवग्रहोवेदितव्यः अथानंतरमीहाप्रवर्त्तते कथंभूतेयमित्याह भेदमार्ग
णंभेदावस्तुनोधर्मास्तेषांमार्गणमन्वेषणंविचारणंप्रायःकाकनिलयनादयःस्थाणुधर्माअत्रदृश्यंते नतुशिरःकंडूयनादयःपुरुषधर्माइत्येवंवस्तु
धर्मविचारणमीहेत्यर्थः तस्यैवेहयाईहितस्यवस्तुनस्तदनंतरमवगमनमवगमःस्थाणुरेवायमित्यादिरूपोनिश्चयोवायोऽपायोवेति तस्यैवनिश्चितस्यव
स्तुनोऽविच्युतिस्मृतिवासनारूपंधरणंधारणासूत्रेऽविच्युतिरूपकस्त्वणंतादितिगाथार्थः अत्रचावग्रहादावभिपरैःसहविप्रतिपत्तयःसंतीत्यवग्रहविषया
तांतावन्निराकर्तुमाह सामण्णविसेसस्सवि केई ओग्गहणमोग्गहंबेंति जंभरइदंतमंति भत्तंणोग्गहेदोसभावाओ सामान्यमस्यास्तीतिविशेषश्चसामान्यविशेषः
तस्यापिनकेवलंसामान्यार्थस्येत्यपिशब्दः अवग्रहणमवच्छेदनंकेचनव्याख्यातारःअवग्रहंब्रुवते किंकारणमित्याह जंभइइदंतमंतिबेंति यस्मात्का
रणात् अमुतःशब्दादिरूपलक्षणसामान्यविशेषग्राहकावग्रहादनंतरंइदंतदितिनिर्वाति विमर्शलक्षणामतिरनुधावति ईहाप्रवर्त्ततइत्यर्थः यदनंतरंचेहादिप्र ३०
वृत्तिःसोऽवग्रहएवयुक्तःव्यंजनावग्रहानंतरभावीअव्यक्तानिर्देश्यसामान्यग्राहीऽवग्रहःप्रवर्त्तते शब्दादिसामान्यविशेषग्राहकावग्रहादनंतरमी
हादिस्तस्मादवग्रहएवायं तथाहिदूराच्छब्दादिसंबंधिनिशब्देसामान्यविशेषात्मकेरूपादिभ्योभिन्नेगृहीतेप्रवर्त्ततएवायंविमर्शः किमयंशांखःशा

र्ङ्गोवाशब्दः सार्थश्चेत्किंमहिषीशृंगोद्भवोमहिषशृंगजोवामहिषीशृंगसंभवश्चेत्किंमुखरूतमहिषीशृंगसंभवोऽप्रयुक्तमहिषीशृंगसमुद्भूतोवेत्यादि यतश्चानं
तरमित्थंविमर्शोनेहाप्रवृत्तिर्नभवति अतःप्राप्तिःश्रयोपन्नामभावादावश्यपुनरपायःतदेतत्सर्वंकृतदूषयितुमाह नेत्यादितदेतत्सर्वं नकुतइत्याह यतस्तेव
श्चतेदोषाश्चतेषांभावउपनिपात तस्मात्एवंहिसर्वापुपायपायप्रवृत्तिर्नस्यात् यथाकथंविमर्शप्रवृत्तेर्निष्टितत्वात् पूर्वमनीहितेप्रथमोपिन्नावद्विनिश्चयोयु
क्तः यतश्चपूर्वमीहाप्रवर्त्ततेनासौअवग्रहःकिंत्वपायइत्यादि पुरस्ताद्वक्ष्यते इतिगाथार्थः १८०अन्येत्वीहाम्भाविमर्शेति पर्यंतेतत्रानुपपन्नमतदूषयन्नाह ईहासं
सयमेयं केईनतयंतओजमन्नाणं मईनाणंसावेहा कहमन्नाणंतईजुत्तं किमयंस्थाणुरुतपुरुषइत्यनिश्चयात्मकसंशयमात्रंयदुत्पद्यते तदीहेतिकेचिन्म
न्यंते तत्संगतं कुतइत्याह यद्यस्मात्कारणात् तऊइति असौसंशयोऽज्ञानं भवतुतच्चज्ञानमपीहेति चेदित्याह मईत्यादि मतिज्ञानांशश्चमतिज्ञा
नभेदश्चेहावर्त्तते नचज्ञानभेदस्याज्ञानरूपतायुज्यते एतदेवाह कथमित्यादि कथंकेनप्रकारेणाज्ञानमुक्तंकथंभवेदित्यर्थः कथमित्याहतदितिअसौ
मतिज्ञानांशरूपाईहासंशयस्यवस्तुअप्रतिपत्तिरूपत्वेनाज्ञानात्मकत्वादीहायास्तुज्ञानभेदत्वेनज्ञानस्वभावत्वात् ज्ञानाज्ञानयोश्चपरस्परपरिहारस्थि
तत्वान्नाज्ञानरूपस्यसंशयस्यज्ञानांशात्मिकेहारूपत्वंयुक्तमितिभाव इतिगाथार्थः आहननुसंशयोऽप्ययंकिंचिद्विशेषविषयत्वेनेहारूपतासंशयस्यनि
षिध्यात्तत्स्यात्संशयतयोःस्वरूपभेदमुपदर्शयन्नाह जंमणेगत्थालंबणमपज्जुदासपरिकुंठियंचित्तं सेसमयरूवमन्नाणं तविवरीयं
[illegible] वृत्तिर्वाचारतपरमोहं भूयाभूयविसेसासायाणच्चायाभिमुहमीहा यच्चित्तमनेकार्थालंबनमनेकार्थप्रतिभासादीपितं अतएवपर्युदस्तपर्युदा
सोनिषेधानतथापर्युदासोऽनिषेधस्तेनतथाऽरूपेणपात्रा दृविधिनाचपरिकुंठितंजडीभूतं सर्वथानिवस्तुनिश्चयरूपतामापन्नमित्यर्थः सयत्स्वतादि शी
तड्वस्थपितीवसर्वात्मनानकिंचितत्त्वेतयतेपरसप्रतिपत्तिरूपत्वात् [illegible] तत्राज्ञानंपततस्ववाधकशीकत्वादिति यत्पुनस्तदेव
चेतोवक्ष्यमाणस्वरूपंतदीहेतिसंबंधः कथंभूतंसदित्याह भूयाभूयेत्यादि भूतःसद्भूतोविद्यमानप्रदेशस्थाण्वादिरर्थः अभूतस्त्वविद्यमानपुरुषादिस्ता
वेवपदार्थांतरेभ्योविशिष्यमाणत्वात् विशेषौतयोरुपादानत्यागाभिमुखंभूतार्थविशेषोपादानस्याभिमुखमभूतार्थत्यागस्याभिमुखमितियावत् तथ्यान्वयसं
बंधः यतःकथंभूतमित्याह सदर्थहेतूपपत्तिव्यापारतत्परं हेतुहारकोदविशेषणं सदर्थहेतूपपत्तिव्यापारतत्परत्वाद् भूताभूतविशेषोपादानत्यागाभिमु
खमितिभावः अन्नहेतुःसाध्यार्थंगमकयुक्तिविशेषरूपंसाधनंउपपत्तिःसंभवघटनंविवक्षितार्थस्यसंभवव्यवस्थापनं ततश्चहेतुश्चोपपत्तिश्चहेतूप
पत्तीसदर्थस्यविवक्षितप्रदेशेअरण्यादौविद्यमानस्यस्थाण्वादेरर्थस्यहेतूपपत्तीसदर्थहेतूपपत्तीतद्विषयोव्यापारोघटनंचेष्टनंसदर्थहेतूपपत्तिव्या

पारस्तम्भरंतन्निष्ठमितिसमासः अतएवअमोघंअर्थबलायातत्वेनअविफलंअमिथ्यास्वरूपं तदेवंभूतंचेभूर्दहेतिसंबंधःकृतएव इदमुक्तंभवति केनविदूर
ण्यदेशंगतेनसवितुरस्तमयसमयेईषदवकाशमासादयति तमिश्रेदूरवर्तीस्थाणुरूपलक्ष्यस्तुतोऽस्यविमर्शःसमुत्पन्नः किमयंस्थाणुःपुरुषोवेति अयंच
संशयत्वादवग्रहः ततोऽनेनतस्मिन्[illegible]निरूप्यमाणे[illegible] नभात्या
णुरयंयद्वल्लीसर्पणकाकादिनिलयनोपलंभा नप्रायसंभवपूर्वालोचनंतथाध्यारोपितया अरण्यं[illegible]महारण्येऽस्मिन्
णुरूपसंभाव्यते नपुरुषःशिरःकंडूयनकरपीवाचलनादयश्च[illegible]ततस्तस्मात्स्थाणुनात्र
सद्भूतेनभाव्यंनपुरुषेणतदुक्तं अरण्यमेतत्सविताऽस्तमागतो[illegible]समानमाम्ना
एतच्चेहदर्शयितुंइहेत्युच्यते निश्चयाभिमुख[illegible]निश्चयप्रायत्वप्रसंगेननिश्चयाद[illegible]अतोविशेष
इतिगाथार्थः अथापायधारणागतविशेषान्[illegible]अपायमभिक्रांति सद्भूतार्थ
विशेषावधारणंधारणेति[illegible]प्रतियोगिन[illegible]
णादिस्तद्विशेषाःशिरःकंडूयनचलनस्पंदनादयस्तेषामुपलब्धिः[illegible]तदन्य[illegible]तदेवसमानमपायइति केचना
पिव्याख्यातारःपायननमपनयनमपायइतिव्युत्पत्त्या[illegible]मनस्काइतिभावः अवधारणंधारणा[illegible]धारणामनुवते किं
तदित्याह सद्भूतार्थविशेषावधारणंसद्भूतस्तत्रविवक्षितप्रदेशेविद्यमानःस्थाण्वादिरर्थस्तस्य[illegible]धारणंसद्भूतार्थविशेषाव
धारणमितिसमासः इतिगाथार्थः॥ ८४॥ [illegible]स्पष्टयितुमाह कासद्दतयणवइरेगओ[illegible]सद्भूतसमण्णयओ तदुभयकासद्दतंतो
सो गहणंति तम्मिविवक्षितप्रदेशेऽभूतोऽविद्यमानोऽर्थःस्थाण्वादोकासद्दति कस्य[illegible]व्यतिरेकमात्रादवगमनंनिश्चयोऽपायः तस्मात्स्था
ण्वादेर्योऽन्यःपुरुषादिरर्थस्तस्यव्यतिरेकःसएवकेवलो[illegible]तिरेकमात्रं तस्मात्स्थाण्वाद्यर्थनिश्चयोऽपायइत्यर्थः तद्यथा यतोनेहशिरःकंडूयनाद
यःपुरुषधर्मादृश्यंते ततःस्थाणुरेवायमिति कस्यापिसद्भूतस्यान्वयतःसद्भूतस्तत्रप्रदेशेविद्यमानःस्थाण्वादिरर्थस्तस्यसमन्वयतो[illegible] ४०
टनात्[illegible]गमनंनिश्चयो[illegible]स्थाणुरेवायं वल्ल्युत्सर्पणादेर्निलयनादिधर्माणामिहान्वयादिति कस्यचिच्चसद्भूताभ्यादन्वय
व्यतिरेकाभ्यां तत्राभूतेऽर्थेऽवगमनंभवेनयथा यस्मात्पुरुषधर्माःशिरःकंडूयनादयोऽत्रनदृश्यंते वल्ल्युत्सर्पणादयस्तुस्थाणुधर्माःसमीक्ष्यंते

तस्मात्स्थाणुरेवायमिति नन्वेवमन्वयाद्यतिरेकादुभयाद्वानिश्चयेजायमाने[illegible]दोष परव्याख्यानेनतुवक्ष्यमाणन्यायेनदोषइतिभाव इतिगाथार्थः कथंपुन
र्भद्राख्यानेनदोषइत्याह[illegible]भयआहोतिपंचवत्थूणि आहेवंविधचउहा मईतिद्धा[illegible] यस्माद्व्यतिरेकादन्वयादुभयाद्वाऽभूतार्थ
विशेषावधारणंकुर्वतोऽपायः[illegible]वस्तुनिश्चयोनतुसद्भूतार्थविशेषावधारणंधारणेतिभावः तस्मात्तद्दोषः आहननु यथा
भवद्भिर्व्याख्यायते सद्भूतार्थविशेषावधारणंधारणा तथापिकश्चिद्दोषःसमुत्पद्यते येनाभीयव्याख्यानपक्षे[illegible]अभिधीयतेनदोष[illegible]
ह भेएवाइत्यादिव्याख्येहावग्रहनाथापायगतार्थः व्यतिरेकोऽपायोऽन्वयस्तुधारणेत्येवमभिधानवतो[illegible]भेदः[illegible]
त्याभिनिबोधिकस्यानस्यांतर्गम्यते तथाच्यवग्रहेहापायधारणालक्षणाश्चत्वारो[illegible]भेदाः[illegible]प्राप्नोति[illegible]
स्वसमानकालभाविन्यपायेऽंतर्भूतत्वात्[illegible]भेदःप्रसज्यतइतिभावः आहेत्यादि
पुनरप्याह परोनतु[illegible]व्याख्यायते व्यतिरेकमुखेननिश्चयोऽपायोऽन्वयमुखेनतुधारणेत्येवमेव[illegible]मतिर्भवतियुक्तितायह
ते अन्यथातुव्याख्यायमानेऽन्वयव्यतिरेकपादयोरप्यपायत्व[illegible]किमित्याह त्रिधाऽवग्रहेहापायभेदतः[illegible]मतिर्भवति नतुचतु
र्धाधारणायाअघटमानकत्वादितितात्पर्य इतिगाथार्थः॥८६॥ कथंपुनर्धारणाऽभाव इत्याह[illegible]तेन[illegible]
धिद्वंभणई इइंनदेवेति[illegible]अनुपयोगेउपयोगपरमे
मतिकाधत्तिकानामधारणानकाचिदित्यर्थः इदमुक्तंभवति इहतावत् घटादिकेवस्तुनिअवग्रहेहापायरूपो[illegible]
नत्रवापायेजातेऽप्युपयोगस्तावत्तल्लक्षणाऽविच्युतिर्भवताभ्युपगम्यते[illegible]अपायरूप[illegible]
सतिसंख्येयमसंख्येयंवाकालंवासनाऽभ्युपगम्यते इदंन[illegible]
वीपरत्वात् पुनरपिकालांतरोपयोगेधारणाभविष्यतीतिचेदित्याह पुणोइत्यादि कालांतरे पुनर्जायमानापि[illegible]
वधारणरूपाधारणाम[illegible]साप[illegible]भ्युपगम्यते[illegible]पुनरप्युपयोगा
परमेपि[illegible]धारणायास्तु[illegible]
धारणायाऽअघटमानकत्वा[illegible]प्रायेणमतिःप्राप्नोति नचतुर्द्धेतिपूर्वपक्षाभिप्रायः अत्रोत्तरमाह मणइत्यादि मणमतेऽत्रमतिवि

धानंकिमित्याह इदंवस्तुतदेवयन्मयोपलब्धंमया दृष्टमेवंभूताकालांतरेयास्मृतिरूपाबुद्धिरुपजायते नन्वहोसापूर्वप्रवृत्तापायाभिर्विवादमभ्युपैकेव

[illegible]

[illegible]

विशेषावृ० ४२

श्रुण्णासतीधारणासामान्यात्मातिरिक्ताद्वैव भवति यथावग्रहोव्यंजनार्थावग्रहभेदादिरूपोप्यवग्रहसामान्यादव्यतिरिक्तादेकः [illegible]

[illegible]

४२

[illegible]

२९

[illegible]

MEMORIAL [illegible]

उमत्थोहियपणीयरंसद्दं अनन्तवयाणाइं जमसंखिज्जाईदिवसेण ॥१९८॥ इदयंमनोगी [illegible] तज्जाप्यह
[illegible]

[illegible]

मभ्युपगम्यते [illegible]
त्तिपत्तव्यमितिगाथार्थः ॥२००॥ किं [illegible] समुदायभ्याणं [illegible] कहनत्थि समुदायवाम्हय कहइसे होज्जनत्थपुलं ॥२॥ समुदायमज्ञानयादिवि- ४३
यादिविषयद्रव्यसंबंधसमयानामसंख्येयानांसमुदायज्ञानमवग्रहलक्षणमभ्युपगम्यते तर्हिचरमसमयलक्षणोयोसौ दशस्तेनन्यूनेसमुदा

पैवरमैकसमयीनैवसंख्यातेषु समयेषु [illegible] सर्वेषु [illegible] ज्ञानमस्तीति प्रतिजानीमहे
[illegible]

[illegible]
ह [illegible]
[illegible]
[illegible]
स्पर्शनरसनघ्राणश्रोत्रलक्षणानि चत्वारीन्द्रियाण्यप्राप्यकारीणि न तु नयनमनसी ततो यथा [illegible] व्यंजनावग्रहश्चतुर्विध एवासौ [illegible]

विशेषा० वृ०
४४

परीक्षितेति [illegible] बाह्यादिकं वस्तु प्राप्तं संश्लेषद्वारेणासादितं कुर्वंति परिच्छिंदंतीति प्राप्तकारीणि अप्राप्यकारीणि [illegible] ग्राहीणीत्यर्थः [illegible]
नरेतान्येव प्राप्यकारीणीत्याह [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥१२०१॥
[illegible]
प्रतिषेधमाह [illegible]
[illegible]
[illegible]

एवं

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] नाद्यनिबंधं [illegible] तत [illegible] पुनः [illegible] गंधद्रव्या
[illegible] स्पर्शन [illegible] कुतः [illegible]
[illegible] साक्रियमाणमित्याह [illegible]
[illegible] पुद्गलमयत्वा [illegible] पुद्गलमयत्वे [illegible]
[illegible] क्रियावतिभावः [illegible] गतिक्रिया [illegible] पुद्गलस्कंधेषिति आह ननु पु ४४
द्गलमयत्वेपि सति शब्दगंधयोर्गतिक्रिया ऽस्तीति कुतोनिश्चीयत इत्याह वाऊवहणाउ धूमोव्वत्ति वायुना वहनं नयनं वायुवहनं तस्मादिदमुक्तं भवति यथा

पवन [illegible] गतिक्रियावानेवं शब्दगंधावपीति [illegible] नभासंहरणतो गृहादिषु पिंडीभवनाद्धूमवद्गतिक्रियाभाजौ तौ
नभावि [illegible] नभाप [illegible] हेतुं
[illegible] गतिक्रियावत्समर्थयन्नाह [illegible]
॥८॥ [illegible] गंध [illegible] प्राणा [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥८॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] आलोक [illegible] तत्र
जलकादीनामालोके [illegible] इत्यतो [illegible] इत्यर्थः इत्युक्ते नयनि
जलधननीलघसनवनस्पतिद्रुमडगोघ [illegible] लोकनेन नयनस्य परमाश्वासलक्षणोऽनुग्रहः समीक्ष्यते [illegible] दर्शनेतु जलकाविगल

[illegible]

[illegible]

[illegible]

भ्युपगमे अतिप्रसंगः किंच सर्वगतत्वे पुरुषस्य नानादेशगतस्वलकदलीगन्धादिसंस्पर्श[illegible]प्रसंगः [illegible] निरंतर ४६

दाहपाटनच्छेदनादिप्रसंगश्च यत्रैव शरीरं तत्रैव सर्वमिदं भवति नान्यत्रेति चेत् कुत इति वक्तव्यं आज्ञामात्रादेवेति चेन्न तस्येहाविषयत्वात् सहकारिभावेन

तस्य तदपेक्षणीयमिति चेन्न नित्यत्वस्य सहकार्यपेक्षायोगात् [illegible]

[illegible]

ननु [illegible]

[illegible]

यकारितामामनुग्रहोपघाताभावादिति यः पूर्वं हेतुरुक्तः तस्य परासिद्धिमुद्भावयन्नाह [illegible]

स्याई एहिंतो सेऊ भयाभम्मो॥२९॥ इहमृतनस्थादिकं वस्तु चिंतयतो यार्त्तरौद्रध्यानप्रवृत्तस्य न सेतस्य मनस्तउबघातो ज्ञायते अनुमीयते कोरित्याह दोर्बल्योरं
[illegible]
मीभवतः वहन्ति तथा यदिद्रव्यमनोलक्षणान्मनसोपि सकाशात्प्राप्नुवन्ति तेपुष्टिहानीपुद्गलगुणतः पुद्गलानुभावाद्भवतो हिं कोदोषो न कश्चिदित्यर्थः

यथा आहार इत्यानिष्टपुद्गलमयपुत्ता तदनुभावाज्जंतुशरीराणां पुष्टीहानी जनयति तथाद्रव्यमनोपि तन्मयत्वात्पुष्टिहानी निर्वर्तयति तदा किं भूयतेयेन
[illegible]
यारिकत्वात् खेदात्स्वेदस्तदुद्भूतिरितिचेत्कोयनाम खेदादिकं तान्येव मनोद्रव्याणि चिंतादिरागंवा आद्य पक्षे सिद्धसाध्यता द्वितीय पक्षस्तुविहि

MEMORIAL

सोपरएव नचनिर्हेतुकावेतौ सर्वदाभवनाभवनप्रसंगात् नित्यंसत्त्वमसत्त्वं वा हेतोरन्यस्यानपेक्षणात् अपेक्षातोहि भावानां कादाचित्कत्वंभवइति नचजीवा
दिकएवान्यः कोपितयोर्हेतुरस्तु सदाप्यविकलत्वेन ततएव सर्वदाभवनाभवनप्रसंगादेवमन्यदपि [illegible] समाधानमिहवाच्यमित्यलमतिविस्तरेण
तस्मादुक्तयुक्तिसिद्धं पुद्गलमयं द्रव्यमनो [illegible] ॥२२३॥ आहनन्व
[illegible] तदा
[illegible] सिमिणेण
[illegible]
तहाकृष्णो [illegible] तद्वा
यथोपलभ्यते [illegible] कुतइत्याह [illegible]
था नसत्यमित्याह [illegible]
रूपताप्राप्तएव [illegible]
त्यर्थं नप्रबुद्धस्य [illegible] आह ननु [illegible]
[illegible] सद्सत्पमिति
[illegible] यथाकश्चित् [illegible] मनः स्वप्ने
विभाक्तिव्यस्य [illegible] दर्शना
[illegible] इहप्राकृतापिद्ध इहरह
[illegible]
[illegible] ४८
[illegible] नेन यतिनवा
[illegible] परः प्राह हरिसविसायादऊवि
राइत्तिगाथार्थः अथ विबुद्धस्य सतः तद्गताऽनुग्रहोपघातानुपलंभादिमस्य हेतोरसिद्धतोद्भावनार्थं परः प्राह हरिसविसायादऊवि

बुद्धस्स सिमिणाणुभूयफलहेतुस्स रागदोसाइलिंगाइं रहकस्य विबुद्धस्य स्वप्नोपलंभानंतरं विबुद्धस्य सतः स्फुटं दृश्यंते हर्षविषादादयः आदि
शब्दादुन्मादमाध्यस्थ्यादि परिग्रहः कथं भूता येहर्षविषादादयः इत्याह सिमिणेत्यादि स्वप्नेजिनस्नात्रदर्शनादौ यदनुभूतं सत्सुखं समीहितार्थलाभा
दौ यदनुभूतं दुःखं तयोर्विपर्यये यथासंख्यं यौरागद्वेषौ तयोर्लिंगानिचिन्हानि हर्षः स्वप्नानुभूतसुखरागस्य लिंगं विषादस्तु तदनुभूतदुःखद्वेषस्य लिं
गमिति भावः तत्र स्वप्ने दृष्टो मया त्रिभुवनमहितः पार्श्वनाथः शिशुत्वे द्वात्रिंशद्भिः कोटिभिः सह महमिकया स्नाप्यमानः स्तूयमानः पिधन्नन
यनयुगमिदंयेनसाक्षात्त्वदृष्टो द्रष्टव्योयो महीयान्पथि [illegible] ॥१॥ इत्यादि स्वप्नानुभूतसुखरागलिंगहर्षः ॥ तथा ॥ प्राकारत्रय
तुंगतोरणमणिप्रेंखत्प्रभाभ्याहता नष्टाः क्वापिरवेः करास्तततरं यस्याश्चंडा अपि गौडैलोक्यगुरोः सुरेश्वरवती मास्थामिकामेदिनीं हा पापस्वप्नविद्रामि
तावदधमानिद्रा क्षयंमे गता ॥२॥ इत्यादिकः स्वप्नानुभूतदुःखद्वेषलिंगं विषाद अलितकामोद्रेकादिलिंगं मुन्मादः मुनेस्तु माध्यस्थ्यमिति विबुद्धस्यानुग्रहो
पघातानुपलंभादित्यसिद्धो हेतुरिति गाथार्थः अत्रोत्तरमाह नसिमिणविण्णाणऊ हरिसविसायादऊ विरुज्झंति किरियाफलं तु तित्ती मदवहबंधाद
उनधि स्वप्नेसुखानुभवादिविषयं विज्ञानं स्वप्नविज्ञानं तस्मादुत्पद्यमाना हर्षविषादादयो नविरुध्यंते नतान्वयं निवारयामो जाग्रदवस्थाविज्ञानहर्षादि
वत्तथाहि दृश्यंते जाग्रदवस्थायां केचित्स्वमत्कल्पितस्वकल्पितसुखानुभवादिज्ञानात् हृष्यंतोद्विषन्तो वा ततश्चेदृशस्य निषेधं मद्यावयं [illegible] प्रविज्ञादपि नेत
त्प्रतिषेधं ब्रूमः तर्हि किमुच्यते भवद्भिरित्याह किरियेत्यादि क्रिमाभोजनादिकातस्याः फलं तृप्त्यादिकं नतुनः स्वप्नविज्ञानोत्पादत्वेति ब्रूमः तदेवक्रिया
फलं दर्शयन्निति तित्तीत्यादि नत्रतृप्तिर्बुभुक्षाद्युपशमलक्षणा मदः स्नुरापानादिजनितविभ्रमात्मस्वरूपः वधः शिरश्छेदादिसमुद्भूतपीडास्वरूपः बंधो
निगडादिनियन्त्रणस्वभावः आदिशब्दाज्ज्वलज्ज्वलनादिप्रवेशात्कृद्दाहादिपरिग्रहः यदिस्थितत्र स्वप्नादिके भोजनादिक्रियाफलं स्वप्नविज्ञानाद्भवे
त्तदाविषयप्राप्तिरूपाप्राप्यकारितामेनस्वामुं न्यतनं [illegible] तथोपलंभस्याभावादितिगाथार्थः अथस्वप्नानुभूतक्रियाफलं जाग्रदवस्थायामपि
पुरोदर्शयन्नाह सिमिणेविसरुसंग मकिरियासंजणियवंजणविसग्गो पडिबुद्धस्सविकस्सइ दीसइसिमिणाणुभूयफलं स्वप्नेपिस्फुरतार्थेमा
सौ कामिना कामिनीजनेन कामिन्या वा कामिजनेन सह संगमक्रिया तत्संजनितो व्यंजनस्य शुक्रपुद्गलसंघातस्य विसर्गो निसर्गः स्वप्नानुभूत
सुरतसंगमक्रियाफलरूपः प्रतिबुद्धस्यापि कस्यचिदित्यक्षएव दृश्यते तद्दर्शनाच्च स्वप्ने योषित्संगमक्रियानुमीयते तथाहि यत्रव्यंजनविसर्गस्त
त्र योषित्संगमेनापि भवितव्यं यथावासभवनादौ तथा स्वप्ने ततोऽत्रापि योषिदास्था भवितव्यमिति कथं न प्राप्तिकारितामनस इति भावः इतिगाथा

र्थः अथयोषित्संगमेसाध्यं व्यंजनविसर्गहेतोरनेकांतिकतामुपदर्शयन्नाह सोअज्जुवराणकऊ नागरऊविज्जहतिव्वमोहस्स विव्वइज्जवमाणाउ होईवि
सम्प्रोतहासुमिणे स्वप्नेप्यसौ व्यंजनविसर्गः भतस्माप्तिमंतरेणापितोकामिनीमहं परिष्वजेत्यादि स्वमत्यकल्पितनीव्राध्यवसायकतो वेदितव्यः कस्य वेत्यादि
जाग्रतोपितीव्रमोहस्य प्रबलवेदोदयमुक्तस्य कामिनीस्मरतश्चिंतमतोहृदध्यायतः प्रत्यक्षमिव पश्यतावुध्यापरिष्वजतः परिभुक्तामिवमन्यमानस्यपत्नी
वाध्यवसानं तस्माद्यथाव्यंजनविसर्गो भवति तथास्वप्नेपिनितेविनाप्राप्तिमंतरेणापिस्वयमुत्प्रेक्षितोव्राध्यवसानो दृष्टोमंतव्यो ऽन्यथातत्क्षणएवप्र
बुध्दः सन्निहितांप्रियतमामुपलभेन तत्कृतानि वस्त्रोपलक्षणानिनस्वदंतपदादीनिपश्येत्र चैवं तस्मादनेकांतिकताहेतोरितिगाथार्थः ॥ किंच ॥ सरयपत्ति
वत्तिरइसकहंगजाहाणाग्दहरहाहोज्जा कमियासमागमजुवईए नयअफलाइतोविफला इतरथाऽस्वप्नेस्फुरतक्रियायोसो व्यंजनविसर्गः सयदियोषि
त्प्राप्यव्यभिचारीस्यात्तदास्फुरतोपभुक्तयुवतिरपिस्फुरतक्रियाऽनुभूतत्येवं रूपास्फुरतप्रतिपत्तिःस्यात्तथारतिस्फुरणंगर्भाधानादिकंचभवे दात्द्दिशाद्वाद
दरवृध्दिदोहदपुत्रजन्मादिपरिग्रहः यतश्चनैतानितस्याःसमुपलभ्यंते तो विफलैवसास्वप्नस्फुरतक्रिया विशिष्टस्य परिभुक्तकामिनीगर्भाधानादि
फलस्याभावादिदमुक्तंभवति न स्वप्नयोषित्प्राप्तिपूर्विकाविशिष्टस्फुरतक्रियानापि विशिष्टं गर्भाधानादिकंतत्फलं यानुतीव्रवेदोदमाविर्भूताध्यवसा
यमात्रकृतानिधुवनक्रियासाव्यंजनविसर्गमात्ररूपेणैवफलेनफलवतीनविशिष्टेनेति तदपेक्षयासाविफलेत्युच्यते ऽतो यथान्ता विशिष्टफलाभावात
फलमात्रार्ज्यापित्वात्स्यसिध्देश्चनप्राप्यकारितामनसइतिभाव इतिगाथार्थः पुनरप्याहपरः नणुसिमिणकविकोई सच्चफलाफलइजोजहादिहो नणुसिमि
णम्मिनिमित्तं किरियाकिरियोफलाइंच ननुस्वप्नोपिकश्चित्सत्यफलेयस्यासौसत्यफलोदृश्यते कइत्याह यो यथायेनप्रकारेणराज्यलाभादिनादृष्टस्ते
नैवफलति राज्यादिफलदायकोभवतीत्यर्थः भतः किमितिस्वप्नोपलब्धंमनसोमेरुगमनादिकंसत्यतयानेष्यतइतिभावः अत्रोत्तरमाह नन्वित्यादि नन्व
युक्तोयाऽलंभोयंसर्वथास्वप्नसत्यतस्याम्माभिरनिषिध्यमानत्वात् तर्हि किंनिषिध्यतइत्याह स्वप्ने क्रियामेरुगमनादिकाअध्वश्रमकुसुमपरिमलादीनि
क्रियाफलानिचेत्येतद्वयमस्माभिः प्रायुक्तयुक्तेः सत्यतयानिषिद्धमितिगाथार्थः किंतर्हितद्धत्स्वप्नेभवद्धिर्ननिषिध्यतइत्याह जंपुणविण्णाणंत
प्फलंच सिमिणेविबुध्दमित्तस्स सिमिणस्सनिमित्तभावं फलंच तकोनिवारेइ यत्पुनःस्वप्नेपिजिनाप्लात्रदर्शनादिर्वविज्ञानं यच्चस्वप्नेविबुध्दमा
त्रस्यचहर्षादिकं तत्फलेनदनुभवादिसिध्दत्वात्कोनिवारयति यथायोभविष्यत्फलापेक्षयास्वप्नस्यनिमित्तभावः स्वप्ननिमित्तभावस्तंचकोनि
वारयति यच्च यस्मात्स्वप्ननिमित्तादयरयंभाविभविष्यत्फलंतदपिकोनिवारयति यदेवहिमेरुगमनक्रियादिकंयुक्त्यानापपद्यते तदेवनिषिध्य ४१

ते नत्वेतानिविज्ञानादीनियुक्त्युपपन्नत्वात् नचैतैरभ्युपगतैरपिमनसःप्राप्यकारिताकाचित्सिध्यतीतिभावइतिगाथार्थः किमितिपुनःस्वप्नस्यनि
मित्तभावोननिवार्यतइत्याशंक्याह देहफुरणंसहसोइयंचसिमिणोयकाइयाईणि मगयाइंनिमित्ताइं सुभासुभफलंनिवेयंति ॥ ३३ ॥ स्वस्मिन्नात्म
निगतानिस्थितानिस्वगतानिनिमित्तान्येतानिशास्त्रेलोकेपिचप्रसिध्दानि भविष्यतःशुभाशुभफलंनिवेदयंति कानिपुनस्तानीत्याह कायिकमादि
शब्दाद्वाचिकं मानसंचएतान्येवक्रमेणदर्शयति कायिकवाक्यादौदेहस्फुरणंभविष्यत्शुभाशुभफलंनिवेदयति वाचिकंतुसहसोदितं सह
साऽकस्माद्दैवादितंसहसोदितं सहसैववचनतःकिमपिवदनआगच्छतियद्भविष्यत्शुभाशुभफलमाविर्भवति मानसंतुनिमित्तं स्वप्नइत्येतानिकानिनि
रयंति लोकेचागमेचप्रसिद्धस्ययुक्त्युपपन्नस्यचनिषेद्धुमशक्यत्वादितिगाथार्थः आहननुस्त्यानर्द्धिनिद्रोदयेवर्तमानस्यद्विरददंतोत्पाटनादिप्रवृत्तस्य
स्वप्नेमनसःप्राप्यकारिता तत्पूर्वकोव्यंजनावग्रहश्चसिध्यति तथाहि सतस्यामवस्थायामीदृशनोत्पाटनादिकंसर्वमिदमहंस्वप्नेपश्यामीतिमन्यतइ
त्ययंस्वप्नोनामनोविकल्पपूर्विकोविदज्ञानादुत्पाटनक्रियामसौकरोतीतिमनसःप्राप्यकारितातत्पूर्वकश्चमनसोव्यंजनावग्रहोभवत्येवेत्यासंक्या
हसिमिणमिवमण्णमाणस्सथीणगिद्धिस्सवंजणोवग्गहाया होज्जामनइसामपासोसोखलुसोइंदियाईणं होज्जवंत्यनवान्नाहः पुनरर्थेतस्यचव्य
वहितसंबंधःकार्यस्तद्यथा अनंतरोक्तयुक्तिभ्यःस्वप्नावस्थायामपिविषयप्राप्त्यभावात्मनसोव्यंजनावग्रहोनास्ति स्त्यानर्द्धेःपुनःस्त्यानर्द्धिनिद्रोदये
पुनर्वर्त्तमानस्यजंतोरित्यर्थः मांसभक्षणदशनोत्पाटनादिकुर्वतोगाढनिद्रोदयपरवशीभूतत्वेनस्वप्नमिवमन्यमानस्यभवेद्व्यंजनावग्रहतास्या
व्यंजनावग्रहइत्यर्थः नवयेतत्रनिषेद्धारः सिध्दं तर्हि परस्यसमीहितंसिध्दांत यदिमात्यंजनावग्रहतामनसोभवेत्नपुनःसातस्यकस्यतर्हिस्यादित्याह
सखलुप्राप्यकारिणांश्रोत्रादीन्द्रियाणां श्रवणरसनघ्राणस्पर्शनानामित्यर्थः इदमुक्तंभवति स्त्यानर्द्धिनिद्रोदयेभक्ष्यपाकरंगभस्मादीगीतादिकं
शृण्वतःश्रोत्रेंद्रियस्यव्यंजनावग्रहोभवति कर्पूरादिकंजिघ्रतोघ्राणेंद्रियस्य आमिषंमोदकादिकंभक्षयतोरसनेंद्रियस्य कामिनीतनुलतादिस्पृ
शतःस्पर्शनेंद्रियस्यव्यंजनावग्रहःसंपद्यते नतुनयनमनसोर्वह्निस्फटिकादिविषयस्तदाहपाटनादिप्रसंगेन तयोविषयप्राप्त्यभावात्तामंतरेण
चव्यंजनावग्रहासंभवादितिभावः इतिगाथार्थः आहननुस्त्यानर्द्धिनिद्रोदयेस्वप्नमिवमन्यमानःकिंकोपिचेष्टांकाचित्करोतियेनतत्कारणेव्यंज
नावग्रहःस्यादित्याशंक्यपरस्त्यानर्द्धिनिद्रोदयोदाहरणान्याह योग्गलमोयगदंते फरुसगवडमालभंजणेच्चेव थीणद्धियस्सएए आहरणाहोंतिना
यव्वा स्त्यानर्द्धिनिद्रोदयवर्त्तिनरगतानिपौद्गलादीन्युदाहरणानिज्ञातव्यानिभवंति तद्यथा पोग्गलेत्यादि तत्रसमयपरिभाषयापौद्गलंमांसमुच्यते

तदुदाहरणं यथा एकस्मिन्ग्रामे कुटुंबिकः कोप्यासीत् स च मांसप्रियः ग्रामान्निपक्कानि तलितानि केवलानि तीमनादिमध्यप्रक्षिप्तानि च मांसानि भक्षयति अन्यदा च गुणा
निधानैर्विविधैः स्थविरैः कैश्चित्प्रतिबोधितो दीक्षां कक्षीकृतवांस्तेन च ग्रामानुग्रामं विहरता कदाचित्क्वचिद्देशे मांसलुब्धैः कैश्चिद्विकृत्यमानो महिषः समीक्षांचक्रे
तं च समीक्ष्य तदानीं निषभक्षणे तस्याभिलाषः समजायत स चाभिलाषोऽस्याभुंजानस्य विचारभूमिं गतस्य च मांसभुक्तपौरुषीप्रतिक्रमणक्रियां प्रादोषिकीं पौरुषीं च
कुर्वतो न निवृत्तः किं बहुना तदभिलाषवतैव च प्रसुप्तोसौ ततः स्त्यानर्द्धिनिद्रोदयो जातः स तदुदये चोत्थाय ग्रामाद्बहिर्महिषमंडलमध्ये गत्वाऽन्यमहिषमेकं विनि
हत्य तदामिषं भक्षितवान् तदुद्धरितशेषं समानीयोपाश्रयोपरि क्षिप्त्वा प्रसुप्तः समुत्थितश्च प्रत्यूषसमये भूतः स्वप्नो दृष्ट इत्येवं गुर्वंतिके आलोचयामास सा
धुभिश्चोपाश्रयोपरि तदामिषमदृश्यत ततः स्त्यानर्द्धिनिद्रोदयोऽस्यासीदिति ज्ञात्वा स च संघेन लिंगमपहृत्य विसर्जितोऽसाविति स्त्यानर्द्धिनिद्रोदये प्रथममुदा
हरणमिति अथ द्वितीयं मोदकोदाहरणमुच्यते ॥ यथा ॥ एकः कोपि साधुर्भिक्षां पर्यटन्क्वचिद्गृहे पटलादिव्यवस्थापितान्नतिप्रचुरान्कांश्चित्स्निग्धमधुरमनोज्ञा
न्मोदकानद्राक्षीत्तेन चार्द्धस्थितेन तेषु चिरमुद्वीक्षितान्न च किमपि न लब्धं ततः सोप्यविच्छिन्नतदभिलाष एव कथाप्यस्त्यानर्द्धिनिद्रोदये च रजन्यां तद्गृहे
गत्वास्फोटयित्वा कपाटानि मोदकान्स्वेच्छया भक्षयित्वा उद्धरितांस्तु पतद्ग्रहके क्षिप्त्वा उपाश्रयमागत्य पतद्ग्रहकं स्थाने मुक्त्वा प्रसुप्तः प्रभाते च तथैवालोचि
तं गुरूणामंतिके ततः प्रत्युपेक्षणासमये भाजनादिप्रत्युपेक्षमाणेन साधुना पतद्ग्रहके दृष्टा मोदकास्ततो गुर्वादिभिर्ज्ञातोऽस्य स्त्यानर्द्धिनिद्रोदय इति तथैव च संघे
न लिंगपाराचिकं दत्वाऽयमपि विसर्जितः ॥८७॥ इतो दाहरणं तृतीयमुच्यते ॥ एकः साधुर्दिवा द्विरदेन विदितः कथमपि पलायोपाश्रयमागतस्तं च दंतिनं प्रत्यवि
च्छिन्नकोप एव निशि प्रसुप्तः स्त्यानर्द्धिनिद्रोदयश्च जातस्तदुदये च वज्रर्षभनाराचसंहननवतः केशवार्द्धबलसंपन्नतासमये निगद्यते ऽतो नगरकपाटा
नि भंक्त्वा मध्ये गत्वा तं हस्तिनं व्यापाद्य दंतद्वयमुत्पाट्य स्वोपाश्रयद्वारे क्षिप्त्वा प्रसुप्तः प्रबुद्धेन च स्वप्नोऽयमित्यालोचितं दंतदर्शनं च ज्ञातः स्त्यानर्द्धिनिद्रोदय
स्तथैव च लिंगं गृहीत्वा संघेन च विसर्जितः ॥८८॥ परुषवचनाः कुंभकारोदाहरणं समयप्रसिद्धमाह कुंभकारो ऽभिधीयते तदुदाहरणं चतुर्थमुच्यते एकः कुंभकारो महति
गच्छे प्रव्रजितोऽन्यदा च सोऽस्य स्त्यानर्द्धिनिद्रोदयो जातस्ततोऽसौ पूर्वं यथा मृत्तिकापिंडान् त्रोटयति तथा तदभ्यासादेव साधूनां शिरांसि त्रोटयित्वाऽक
बंधे संहृत्यैकांते उत्सारयांचकार ततः शेषाः केचन साधवोऽपसृताः प्रभाते च ज्ञातं सम्यगेव सर्वं सविस्तरं तं संघेन च तथैव विसर्जितः ॥८९॥ अथ वटशाखाभंज
नोदाहरणं पंचममुच्यते । यथा । कोपि साधुर्ग्रामांतरान्निवर्तमानो विधाय प्रतिनिवृत्तः सन्नभिहतोऽभूत् मा जनस्तत्पिपासाबुभुक्षितः छायार्थी मार्ग
स्थवटवृक्षस्याधस्तादागच्छन् तिर्यग्विवर्त्तिन्या न्यग्रोधशाखया मस्तके घट्टितो गाढं च परितापितोऽव्यवच्छिन्नकोपश्च प्रसुप्तः स्त्यानर्द्ध्युदये रात्रौ गत्वा

तद्वटशाखां भंक्त्वाऽऽनीय उपाश्रयद्वारे क्षिप्त्वा प्रसुप्तः स्वप्नो दृष्ट इत्यालोचितं स्त्यानर्द्ध्युदये च ज्ञाते लिंगापनयनेन संघेन विसर्जित इत्येतान्युदाहरणानि विशेषतोनि
शीथादवसेयानीति गाथार्थः तदेवं गतं नेगणमणोरं वज्झइ जं पुट्ठं वुसिम्मिं वा इत्यादि पूर्वपक्षगाथाः प्रथमार्द्धमपाकृतं सांप्रतं सिद्धमिमं लोयंमि दिअमु
गच्छगऊ मणोमित्ति एतदुत्तरार्द्धमपाकुर्वन्नाह जइ देहत्थं चक्कुं अपइग्गं वंतिं गयति न मसंबं रूढं मणोमिअवितहा नयरूढी संविवयासन्नाप्पत्ता देहत्थं देहाद
निर्गतमपि चक्षुःस्थं गतमिति जल्पति लोकान च तत्सत्यं चक्षुषो बहिर्ग्रहादि कृतदाहादिप्रसंगात् न्यतिगैवमन्मकोरेण्य मनसोपि निर्गमनं रूढमिति यदुक्तामुक्तगते मम
न इतीरूढिरपि सत्या भविष्यतीत्याह न च रूढिः सर्वापि सत्या यदुक्तं वाच्याश्रवणः चत्वरे शिवः पर्वते रामः लाबुगीतमधुसूदन इत्यादिकाया असत्याया अपि दर्शना
दिति गाथार्थः तदेवं विषयप्राप्तो निषिद्धायां मनसोऽसद्ग्रहमनुंव्यस्यः प्रकारांतरेणापि तस्य व्यंजनावग्रहं प्रतिपादयन्नाह विसयमसंपत्तस्सवि संविज्ज
इ वंजणोग्गहो मणसो जमसंखिज्जसमइउ उवओगो समएस्सम्मणोद्दव्वाइं गिण्हए वंजणं च दव्वाइं भणियं संबंधोवा तेणात यज्जुज्जए मणसो विष
यमेरुशिखरादिकं जलानलादिकं वा असंप्राप्तस्याप्राप्यकारिणोऽपीत्यर्थः किमित्याह संविद्यते युज्यते व्यंजनावग्रहो मनसः कुत इत्याह जमसंखिज्जसमइ
उ उवओगो यद्यस्मात्कारणात्स्वप्नमानो न जानातील्यादि वचनात्सर्वोपि छद्मस्थोपयोगोऽसंख्येयैः समयैर्निर्दिष्टः सिद्धांते तत्कालादिभिः असंख्येयसमयैः सम
एसु मणो दव्वाइं गिण्हइ यस्मात्तेषूपयोगसंबंधिष्वसंख्येयेषु सर्वेष्वपि प्रत्येकमनंतानि मनोद्रव्याणि मनोवर्गणाभ्यो गृह्णाति जीवः द्रव्याणि च तत्संबंधो
वा प्रागर्थावग्रहाद्व्यंजनमुक्तं तेन कारणेन तत्तादृशं द्रव्यं तत्संबंधो वा व्यंजनं व्यंजनावग्रहः इति हवयं युज्यते घटते मनसः यथाहि श्रोत्रादींद्रियेणासंख्ये
यान्समयान्यावद्गृह्यमाणानि शब्दादिद्रव्याणि तत्संबंधो वा व्यंजनावग्रहस्तथात्राप्यसंख्येयसमयान्यावद्गृह्यमाणानां मनोद्रव्याणां तत्संबंधस्य वा कि
मिति पक्षपातं परित्यज्य मध्यस्थैर्भूत्वा ऽसौ नेष्यत इति किल परस्याभिप्राय इति गाथाद्वयार्थः तदेवं विषयाऽसंप्राप्तस्यापि भंग्यंतरेण मनसो व्यंजनावग्रहः
किल परेण समर्थितः सांप्रतं विषयसंप्राप्त्याऽपि तस्य तं समर्थयन्नाह देहादणिग्गयस्स वि सक्कायहियया इसंचिंतेउं नेयस्स विसंबंधे वंजणमेवंपिसे
जुत्तं देहाच्छरीरादनिर्गतस्यापि मेर्वाद्यर्थमगतस्यापि स्वस्थानस्थितस्यापीत्यर्थः स्वकाये स्वकायस्य वा हृदयादिकमतीव संनिहितत्वात्तत्संबंधं चिंत
यतो मनसो योऽसौ ज्ञेयेन स्वकायस्थितहृदयादिना संबंधस्तत्प्राप्तिलक्षणस्तस्मिन्नपि ज्ञेयस्य संबंधे न केवलं विसयमसंपत्तस्सवि संविज्जइ इत्यादिनानंतर
समर्थितन्यायेनेत्यपिशब्दार्थः किमित्याह व्यंजनं व्यंजनावग्रहः सेनस्य मनसो युक्तं घटमानकं एवं मनसोपि प्राप्यकारित्वं भंग्येति गाथार्थः तदेवंप्र
कारद्वयेन मनसः परेण व्यंजनावग्रहे समर्थिते आचार्यः प्रथमपक्षे तावत्प्रतिविधानमाह गज्झस्स वंजणाणं जं गहणं वंजणोग्गहो समउ गहणंम

णो नगंझं कोभागो वंजणेतस्स इहविसयमसंपत्तस्सविसंविज्जइत्यादिग्रन्थेरे णोक्तं नन्विजात्मलक्ष्म परकीयसत्वश्वविषयप्रसर्पन्नहारागद्वेषग्रहग्रस्तत्वेनोवि
कलतास्त्वकर्मबावगंतव्यमसंबध्दत्वा तथाहि श्रोत्रघ्राणरसनस्पर्शनेंद्रियचतुष्टयग्राह्यस्य शब्दगंधादिविषयस्य संबंधिनाव्यंजनानांतद्रूपपरिण
तद्रव्याणां यद्ग्रहणमनुपादानां सव्यंजनावग्रहोऽस्माकं सुसम्मतइति परोऽपिजानात्येव प्राग्यस्तत्रप्रतिपादितत्वादिति मनोद्रव्याण्यपि तर्हि मनसोऽत्मा
णिभविष्यंति तेनतस्यापिश्रोत्रादेरिवव्यंजनावग्रहो भविष्यत्यतः किमसंबध्दमित्याह गहणंमणोनगंझंति चिंताद्रव्यरूपंमनोनप्राप्त्य किंतु ग्रहणं
गत्यते ऽवगम्यते ग्राह्यादिरर्थोऽनेनेति ग्रहणं अर्थपरिच्छेदकरणमित्यर्थः प्राप्तं तु मेरुशिखरादिकं मनसः करणतामेव अतः कोभागः कोवुसरग
लस्यकरणभूतस्यमनोद्रव्यराशेर्व्यंजनंव्यंजनावग्रहेऽधिकृते नकोपीत्यर्थः ग्राह्यवस्तुग्रहणेहिव्यंजनावग्रहो भवति नचमनोद्रव्याणि ग्राह्यरूपतया
गत्यते किंतु करणरूपतयैवतस्यसंबध्दमेव परेणत्क्रुमितिगाथार्थः यान्तुदेहादेणिगमस्ससिविसकायहियपाइयमित्यादिनामनसः प्राप्यकारिताप्रो
क्ता सापिनयुक्ता स्वकायहृदयादिकंहि मनसः स्वदेशएव यत्रयस्मिन्देशेऽवतिष्ठते ततोनसंबध्दमेव भवति कस्तत्रविवादः किंहिनामतद्दृष्टि
त्ति यदात्मदेशेनासंबध्दं एवंहि प्राप्यकारितायामिष्यमाणायां सर्वमपिज्ञानप्राप्यकार्येव सर्वस्यापिनस्यजीवेनसंबध्दत्वा तस्मात्पाद्रोप्याद्यात्माग्राथो
पेक्षयैव प्राप्यकारित्वाप्राप्यकारित्वचिंतायुक्तासम्बन्धमनःसाऽप्राप्तएव गत्वतद्धतिमनोऽभिचारः भवतुवा मनसः स्वकायहृदयादिचिंता प्राप्यकारिता तथा
पिनतस्यव्यंजनावग्रहसंभवइतिदर्शयन्नाह तहेसचिंतणेहोज्ज वंजणंजइतओनसमयम्मि पढमेच्चेवतमत्थं गिण्हिज्ज नवंजणंतम्हा स्वकायहृदया
दिदेशश्चतस्यचिंतनेतस्मिन्सतिस्यान्मनसोव्यंजनंव्यंजनावग्रहः यदिकिमित्याह जइतओनसमयम्मिपढमेच्चेव तमत्थंगिण्हिज्जत्ति यदितन्मनः प्रथमएवस
मयेतंस्वकीयहृदयादिकमर्थंनगृण्हियान्नावगच्छेदिति एतच्चनास्तियस्मान्मनसः प्रथमसमयएवार्थावग्रहः समुत्पद्यते ननुश्रोत्रादींद्रियस्येवप्रथमंव्यं
जनावग्रहः तस्यहिक्षयोपशमापाटवेनप्रथममर्थानुपलब्धिकालसंभवात्क्रमेण व्यंजनावग्रहो मनःसत्तुपटुक्षयोपशमत्वाच्चक्षुरिंद्रियस्येवार्थानुपलंभ
कालस्यासंभवेन प्रथममेवार्थावग्रहएवोपजायते अत्रप्रयोगः इहयस्यज्ञेयसंबंधे सत्यप्यनुपलब्धिकालोनास्ति नतस्यव्यंजनावग्रहो दृष्टोयथा
चक्षुषः नास्तिचार्थसंबंधेसत्यनुपलब्धिकालोमनसस्तस्मान्नतस्यव्यंजनावग्रहः यत्रतुपक्षोभ्युपगम्यते नतस्यज्ञेयसंबंधेसत्यनुपलब्धिकालासंभ ५१
वोयथा श्रोत्रस्येतिव्यतिरेकः तदेवंपरोक्तपक्षद्वयमपिमनसोव्यंजनावग्रहं निराकृत्योपसंहरति नवंजणंतम्हात्ति तस्मादुक्तप्रकारेणमनसोनव्यं
जनावग्रहसंभवइतिगाथार्थः कस्मान्मनसोव्यंजनावग्रह इत्याशंक्यार्थविशेषवतीमुपपत्तिमाह समए समए गिण्हइ दव्वाइंजेण्मुणइयतयत्थं

जंविदिऊवऊगेवि वंजणावग्गहेतीते होइमणोवावारो पढमाऊच्चेवतेणसमयाऊ हाइगहहगहणं तदन्नहानप्पवत्तिज्ज्या समए २ त्ति प्रतिसमयमि
त्यर्थः इदमुक्तंभवति मनोद्रव्यग्रहणशक्तिसंपन्नोजीवः कस्यचिदर्थस्यचिंतावसरे प्रतिसमयंमनोद्रव्याणिगृण्हाति तेनचिंतनीयमर्थंप्रतिसमयंमुण
इत्ति जानाति येनकारणेनतेन प्रथमसमयादेवभवति तस्यचिंतनीयार्थस्यग्रहणमितिद्वितीयगाथायांसंबंधः प्रथमसमयादेवार्थावबोधः प्रवर्तत
इत्यर्थः अर्थानुपलब्धिकालस्त्वेकोपिसमयोनास्तितेनमनसोव्यंजनावग्रहसंभवइतिभावः आह नन्वयंबरकादिव्यवस्थितो यदाइंद्रियव्यापाररहित
केवलेनमनसार्थान्पर्यालोचयति तदामाभून्मनसोव्यंजनावग्रहो यत्रश्रोत्रादींद्रियव्यापारेमनसोपिव्यापार स्तत्रप्रथममनुपलब्धिकालस्यभवद्भि
रपीष्यमाणत्वात्किमितिमनसोव्यंजनावग्रहोनेष्यतइत्याशंक्याह जंविंदिऊवऊगेविवंजणावग्गहेऽतीते होइमणोवावारोत्ति यच्चयस्मात्कारणादिंद्रि
यस्यश्रोत्रादिरूपस्योपयोगेपिप्राह्यार्थग्रहणव्यापारेऽपीत्यर्थः किमित्याह व्यंजनावग्रहेऽतीतेसतिमनसोव्यापारोभवति इदमुक्तंभवति नकेवलंमनसः
केवलावस्थायांप्रथममर्थावग्रहएवव्यापार किंतुश्रोत्रादींद्रियोपयोगकालेपितथैव तथाहि श्रोत्रादींद्रियोपयोगकालेव्याप्रियतेमनःकेवलम
र्थावग्रहादेवारभ्य नतुव्यंजनावग्रहकालेऽभावेनबोधरूपाहिव्यंजनावग्रह स्तद्यबोधकारणमात्रत्वा त्तस्यमनस्त्वर्थावबोधरूपमेवमनुतेऽ
र्थान्मन्यतेऽर्थाअनेनेतिवामनइतिसान्वर्थाभिधेयत्वात् किंच यदिव्यंजनावग्रहकालेमनसोव्यापारः स्यात्तदातस्यापिव्यंजनावग्रहसद्भावादष्टाविंशतिभेदभिन्नता
मतेर्विशीर्येत तस्मात्प्रथमसमयादेवतस्यार्थग्रहणमेष्टव्यं अन्यथाकिमत्रबाधकमित्याह तदन्नहानप्पवत्तिज्जत्ति यदिहि प्रथमसमयादेवमनसोऽर्थावग्रहोनेष्य
ते तदातस्यमनस्त्वेनप्रवृत्तिरेवनस्यादित्यर्थः यथाहि स्वाभिधेयानर्थान्भाषमाणेवभाषाभवति नान्यथा यथावास्वविषयभूतानर्थानवबुध्यमानान्येवत्रव
ध्यादिज्ञानान्यात्मलाभंकुर्वंति अन्यथातेषामप्रवृत्तिरेवस्यादिति एवंस्वविषयभूतानर्थान्प्रथमसमयादारभ्यमन्वानमेवमनोभवेत्नान्यथाऽवध्यादिवत्तस्यप्रव
त्तिरेवनस्यात्तस्मात्तस्यानुपलब्धिकालोनास्ति तथाचनव्यंजनावग्रहइतिस्थितं नचैतत्स्वमनीषिकयायुक्तिमात्रमुच्यते आगमेपिव्यंजनावग्रहेऽतीतेएवें
द्रियोपयोगेमनसोव्यापाराभिधानात्तथाचोक्तंकल्पभाष्ये अत्थाणंतरचारि चित्तंनियमेतिकालविसयंति अत्थेयपडुप्पण्णे वेणिंगहदियंतइहई अत्रव्याख्या
अर्थग्राह्यादीश्रोत्रादींद्रियेव्यंजनावग्रहेणगृहीतेऽनंतरमर्थावग्रहोदारभ्यचरतिप्रवर्तते इत्यर्थानंतरचारिमनोनतुव्यंजनावग्रहकालेतस्यप्रवृत्तिरितिभावः
त्रिकालविषयंचित्तंसांप्रतकालविषयंत्विंद्रियमित्यर्थविस्तरेणेतिगाथार्थः ॥२०७॥ अनुभवमनसोऽनुपलब्धिकालासंभवसयुक्तिकंभावयन्नाह नेयाऊम्मि
यतंमी लहइसरूवंपईवसहव्व तेणान्नुस्तेनस्स संकप्पियवंजणग्गहणं प्रतिसमयंमनोद्रव्योपादानेज्ञेयार्थावगमश्चमनसोभवत्येव नपुनरन्यस्यानुप

विशेषा० वृ०
५३

लब्धिकालः संभवति कुत इत्याह यद्यस्मात्कारणात्सदिति प्राकृतत्वेन सन्मानपुंसकत्वमिति मनः संबध्यते ज्ञायत इति ज्ञेयं चिंतनीयं वस्तु तस्मात्तदेव स्वरूपमात्मसत्तालाभा
वं लभते नान्यत्रततो यदि तदेव ज्ञेयं नावगच्छे तर्हि तस्मादुत्पत्तिरप्यस्य कथं स्यादिदमुक्तं भवति सान्वर्थक्रियावाचकशब्दाभिधेयानि हि मनःप्रभृतयः स्तद्यथा
मनुते मन्यते वा मनः प्रदीपयतीति प्रदीपः शाद्वयतीत्याशयनदतिशाद्वः दहतीति दहनः तपतीति तपनः एतानि च विशिष्टक्रियाकर्तृत्वप्रधानानि मनःप्रभृतिवस्तू
नि यदि तामेवार्थमननप्रदीपनशापणादिकामर्थक्रियां न कुर्युः तदा तेषां स्वरूपहानिरेव स्यात् तस्मात्प्रदीपनीयग्राहनीयवस्त्वपेक्षया प्रदीपशाद्वाभि
धानप्रवृत्तेः प्रदीपशाद्वयोरर्थयोः प्रदीपनशाद्वनं वा युक्तं तथा मनसोऽपि मननीयवस्तुमननादेव मनोऽभिधानप्रवृत्तेस्तदमननं न युक्तं ततः किमित्याह
येनैवं तेन स्वप्नं तं बकल्पितानि श्वनालोचितानि अनयगतानीत्यावत् असंकल्पितानि वस्तूनि शब्दादिविषयभावेन परिणतद्रव्यरूपाणि व्यंजनानि च तेषां
ग्रहणमसंकल्पितव्यंजनग्रहणं तस्य मनसोऽयुक्तं किंतु संकल्पितानामेव अर्थावग्रहद्वारेण चिन्तितानामेव तेषां शब्दादिद्रव्याणां ग्रहणं युक्तं तस्मान्मनसोऽनुप
लब्धिकालोऽस्ति तथा च न व्यंजनावग्रहसंभव इति स्थितमिति गाथार्थः तदेवं नयनमनसोर्विस्तरेणाप्राप्यकारितायां साधितायां नयनपक्षे द्वयोरपि दूषणयोरुत्पन्नयोर
परःप्राह ननु नयनेन्द्रियमप्राप्तकारित्वे सर्वेनापि गृह्णातु कस्मात् ग्रहणाग्रहणे किंचिदियमपर्यवसिताविवयपतनसामान्ये यथा कथंचिदप्रानयनेन्द्रियमप्राप्तकारितासर्वमपि
त्रिभुवनान्तर्वर्त्तिवस्तुनिकुरंबकमात्मगृह्णाति अप्राप्तत्वाविशेषादेतदेव व्यक्तीकरोति अप्राप्तो विषयो यस्य नदप्राप्तविषयं तद्भावोऽप्राप्तविषयत्वं तस्मिन्सामान्यः
विशिष्टेऽपि सति यदि दंकस्यचिदर्थस्याग्रहणं कस्यचिदग्रहणं तत्कृतं किंनिबंधनं नेह किंचिन्निबंधनमुत्पश्यामइति भावः इति गाथार्थः तस्माद्यद्याप्राप्यकारितस्य
चक्षुषो विषयपरिमाणो नियतमात्रतीतत्वं तदेवाह विसमपरिमाणमनियमपर्यवसितं तस्समणसोविमणसोविविसयनियमो नकमइ जङ्मस
स्सविषयस्याप्राप्तस्य परिमाणमनियतमपरिमितं प्राप्नोति तस्य चक्षुष इति प्रतिज्ञा हेतुमाह अप्राप्तविषयत्वादिति कुत्सामनसइवेति दृष्टांतः प्रयोगः यद
प्राप्तमपि विषयं परिच्छिनत्ति तेन तस्य तत्परिमाणायुक्तं यथा मनसः अप्राप्तविषयमनुगच्छति चक्षुस्तस्मान्मनस्यतत्परिमाणायुक्तमिति अथेह प्रमाण
दृष्टांतस्य साध्यविकलत्वं परिहरन्नुपदर्शयति मनसो दृष्टांतीकृतस्य प्राप्यकारिणो विषयनियमोऽस्त्येवेति शेषः कुत इत्याह यतः सन्ति तदपि मनःसंबंध
स्यर्थेषु नकामतिनपुंसरतीतिगाथार्थः तथाहि अवग्रहणं स्कंदरूपेव तेष्वकुविकेवलागमिस्सु तर्किं यत्प्रग्रहणं अपत्तकारित्तसामण्णे अर्थाएवमर्तर्दुः
मवेज्ञात्वाद्गहनानि तेषु च नतेषु सत्स्वपि विद्यमानेष्वपि कथंभूतेष्वित्याह केवलैककेवलज्ञानमादिर्येषामवधिज्ञानागमादीनां तानि केवलादीनि तैर्गम्यंते ५३
ज्ञायंते केवलादिगम्यानि तेष्वेवंभूतेष्वर्थगहनेषु सत्स्वपि कस्यचिन्मंदमतेर्जंतोर्मनो नामुत्पद्यति कुंठीभवति तदवगमायतनप्रभवति तान्गहनभूतान्के

वलादिगम्यान्वस्तुतोऽप्यर्थान्नगृह्णातीति तात्पर्यं तदप्याहमपि भवंतं पृच्छामि तदेतन्मनसोऽग्रहणमर्थानां किंकृतं किंनिबंधनमप्राप्तकारित्वसामान्येऽप्राप्त
कारित्वेतुल्येऽपीत्यर्थः तस्मान्मनसोऽपि विषयपरिमाणासद्भावात् तदंतरगाथोक्तसाध्यविकल्पः दृष्टांत इति स्थितमिति गाथार्थः ननु किंकृतमग्रहणम
र्थानामपीत्यत्र पराभिप्रायमाशंकमानः प्राह कम्मोदउच्चसाहा चउछ्नणुक्खोयणेविस्तंतुद्धं तुच्छोवकुबालोपायसोसंवन्नावसएवि यत्केवाविदुर्था
नांमनसोऽग्रहणं तत्तदावरणकर्मोदयाद्वा परोक्षत्वान्नैतदौ नने पितुल्यं यतस्तदप्यप्राप्यकारित्वतुल्योपिकर्मोदयान्न तत्त्वा आप्यद्वा काश्चिदर्थाना
न्गृह्णाति न सर्वानिति तदेवं न यनस्याप्राप्यकारित्वेऽतिप्रसंगलक्षणं प्रागुक्तपूर्वादिनाप्यदूषणमुक्तं परिहृतं अथवा नयनमनसोः प्राप्यकारित्वमाशु
पगच्छति तस्यापि तदूषणं आपत्त्येव यद्वा इयं दूषणं न तदेकस्य दातुमुचितमित्येतद्युक्तमिति निधाय प्राह तुल्लोवेत्यादि वाइत्यभयाएपोऽतिप्रसंगलक्ष
णदूषणे भस्तुल्यः समानः केत्याह संप्राप्तविषयत्वेऽपि नयनमनसोरभ्युपगम्यमाने तथात्मा अपि प्राप्तानेनफ पुद्गलप्राप्तमर्थं गृह्णाति चक्षुस्तद्वति
संप्राप्तानत्यंजनराशिमलशलाकादीन्कस्मान्न गृह्णाति मनोऽपि प्राप्तान्सर्वानपि किं मितिन गृह्णाति गृह्णात्येवेति चेत् गहणेऽनवस्थानप्रसंगात् या
वद्धि घटं गृह्णाति तावत्पटं शंखशुक्तिकादीन्त्वा किमितिन गृह्णाति घटप्राप्तिकाले पटादयोऽनभिप्राप्ता एवेति चेत् तदप्राप्तिहेतुरभावात् तथाहि तत्तावत्कुट
कुड्यादय स्तत्प्राप्त्यावारकाः संनिहितानामपि मेर्वादीनां मनसापरिच्छेदानुभवात् कर्मोदयात्त्वभावाद्वा प्रतिनियतमेव मनः प्राप्नोतीति चेन्नन्वेवं तदप्राप्यकारिणो
नयनस्यापि समानमिति गाथार्थः तस्मात्किमिहास्थितमित्याह सामर्थ्याभावाउ मयणाण्णविसयपरकमगिण्हइ कम्मक्कउवसमउ सामुग्गहउपसामत्थं च
सुः सिद्धांतनिर्दिष्टं नियतविषयपरिमाणात्परतोऽनगृह्णातीति प्रतिज्ञा चक्षुपश्चेहवार्तलप्रकम्यादूमर्षं सामर्थ्याभावादिति हेतुर्मनोवदिति दृष्टांतः स
मर्थ्याभावान्नयनस्यकुतइत्याह कम्मस्कउवइत्यादि तदावरणकर्मक्षयोपशमात् सामुग्रहतश्चाऽप्राप्तेऽपि केषुचिद्विषयप्रदेशावधिनिश्चयेषु परिच्छेदकर्तृ
त्वेलोचनस्य सामर्थ्यं भवति इदमुक्तं भवति अप्राप्तत्वे समानेऽपि येष्वर्थेषु ग्रहणविषयकर्मक्षयोपशमो भवति तथाविधस्यात्मनोऽस्त्यालोकनमनस्कारादि
सामग्र्याः सकाशादनुग्रहो भवति तेष्वर्थेषु कर्मक्षयोपशमसद्भावात् चक्षुषसामग्र्यनुग्रहाच्च चक्षुषो ग्रहणसामर्थ्यं भवति येषु त्वर्थेषु ग्रहणविषयकर्मक्षयो
पशमः शेषसामग्र्यनुग्रहश्च नास्ति तेषु तस्य सामर्थ्याभावादप्यर्थापत्तित एव गम्यते तस्मादवस्थितमप्राप्यकारित्वं नयनमनसोस्तत श्च स्पर्शनरसन
घ्राणश्रोत्रभेदाच्चतुर्विध एव व्यंजनावग्रह इति स्थितमिति गाथार्थः ॥४८॥ तदेवं नयणमणावज्जिंदियभेयाउ वंजणोग्गहो चउहा इत्येतत्समर्थितमथप्र
कृतमुच्यते तत्राग्रहोदुभेउ गहणं तदोऽक्खयं तणऽक्खाणं वंजणउप्पन्नमत्थो तत्थाइ एतयं वोच्छमित्यादिना ग्रंथेन प्रतिज्ञातं व्यंजनावग्रहस्वरूपप्रतिपादने

५३

चेह प्रकृतं तस्य च व्यंजनावग्रहस्य स्वरूपं नंद्यध्ययनागमसूत्रे प्रतिबोधकमल्लकोदाहरणाभ्यां प्रतिपादितं तद्यथा वंजणोग्गहस्स परूवणं करिस्सामि पडिबो
हगदिट्ठंतेणं मल्लगदिट्ठंतेणय से किं तं पडिबोहगदिट्ठंतेणं २ से जहानामए केई पुरिसे कंचि पुरिसं सुत्तं पडिबोहेज्जा अमुगा अमुगत्ति तत्थ चोयए पन्नवगं एवं
वयासी किं एगसमयपविट्ठा पोग्गला गहणमागच्छंति जाव संखेज्जसमयपविट्ठा पोग्गला गहणमागच्छंति एवं वयंतं चोयगं पन्नवए एवं वयासी
नो एगसमयपविट्ठा पोग्गला गहणमागच्छंति जाव नो संखेज्जसमयपविट्ठा पोग्गला गहणमागच्छंति असंखेज्जसमयपविट्ठा पोग्गला गहणमागच्छंति सेत्तं पडि
बोहगदिट्ठंतेणं से किं तं मल्लगदिट्ठंतेणं ॥२॥ से जहानामए केई पुरिसे आवागसीसाओ मल्लगं गहाय तत्थेगं उदगबिंदुं पक्खिविज्जा से नट्ठे अन्नेवि पक्खित्ते सेवि
नट्ठे एवं पक्खिप्पमाणेसु २ होही से उदगबिंदू जेणं तं मल्लगं रावेहिति होही से उदगबिंदू जेणं तंसि मल्लगंसि ठाहिति होही से उदगबिंदू जेणं तं मल्लगं भरेहिति
होही से उदगबिंदू जेणं तंसि मल्लगंसि न ठाहिति होही से उदगबिंदू जेणं तं मल्लगं पवाहेहित्ति एवामेव पक्खिप्पमाणेहिं २ अणंतेहिं पोग्गलेहिं जाहे तं वंजणं पूरि
यं तिहोइ ताहे हुंत्ति करेइ नो चेव णं जाणइ केवि एस सद्दाई इत्यादि इदं च सूत्रं नंद्यादिविवरणे एवं व्याख्यातं तद्यथा प्रतिबोधकमल्लकदृष्टांताभ्यां व्यंजनावग्रह
स्य प्ररूपणां करिष्यामि तत्र प्रतिबोधयतीति प्रतिबोधकः स एव दृष्टांतस्तेन तद्यथानाम कश्चिदनिर्दिष्टस्वरूपः पुरुषः कंचिदन्यमनिर्दिष्टस्वरूपमेव पुरुषं सु
प्तं संतं प्रतिबोधयेत्कथमित्याह अमुक अमुकेति तत्र प्रेरकः प्रज्ञापकमेवं समयवादी किमेकसमयप्रविष्टा इत्यादि एवं वदंतं प्रेरकं प्रज्ञापक एवमुक्तवान् नो एक
समयप्रविष्टा इत्यादि प्रकटार्थं यावन्नो संख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छंति नवरं समयं प्रतिबुद्धाद्विज्ञानमाश्रित्य तामधिकृत्यैवेरितव्यः ग्राह्यं वि
ज्ञानजनकत्वेनेत्यर्थः अन्यथा संबंधमात्रमधिकृत्य प्रथमसमयादारभ्य पुद्गला ग्रहणमागच्छंत्येव असंख्येयसमयप्रविष्टा इत्यादि प्रतिसमयप्रवेशान्वादितस्मादसं
ख्येयसमयैः प्रविष्टाः असंख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गलाः शब्दद्रव्यविशेषा ग्रहणमागच्छंति अर्थावग्रहज्ञानहेतवो भवंतीति भावः इह च चरमसमयप्रवि
ष्टा एव विज्ञानजनकत्वेन ग्रहणमागच्छंति तदन्ये तु इंद्रियस्योपकारमात्रकारित्वादिति सर्वेषामान्यमेन ग्रहणमुक्तं सेयं प्रतिबोधकदृष्टांतेन व्यंजनाव
ग्रहप्ररूपणेति वाक्यशेषः अथ केयं मल्लकदृष्टांतेन प्ररूपणा । तद्यथा । नाम कश्चित्पुरुषः आपाकशिरसो मल्लकं शरावं गृहीत्वा तच्छराव उदकबिंदुमस्य
प्रक्षिपेत् तत्र मल्लके एकं बिंदुं प्रक्षिप्तं स नष्टस्तत्रैव तद्भावपरिणतिमापन्न इत्यर्थः शोषमवाप्त यावज्ज्येष्ठं मल्लगं पवाहेहित्ति आर्द्रतां नेष्यति शेषं सुबोधं ५३
नवरं पवाहेहित्ति प्रवाहयिष्यति एवमेवेत्यादि अनिबद्धत्वाद्भूतिसमयमनंतैः शब्दपुद्गलैः यदा तद्व्यंजनं पूरितं भवति तदा हुंमिति करोति तमर्थं गृह्णातीत्य
र्थः भवति किं विशिष्टं नामजात्यादियोजनारहितं अतएवाह नो चेव णं जाणइ केवि एस सद्दाइत्ति नपुनरेवं जानाति क एष शब्दादिरित्याह एवं च सति सामर्थ्या

त्स्यादर्थावग्रह एव अर्थावग्रहात्पूर्वं सर्वो व्यंजनावग्रहः तदेवमस्य व्यंजनावग्रहस्वरूपप्रतिपादकस्य नंद्यादिसूत्रस्य शेषभाष्यकारो गतार्थमिति मन्यमानो भाष्य
कारः जाहे तं वंजणं पूरियं होई इत्येतद्व्याचिख्यासुराह तोएणमल्लगं पिव वंजणमापूरियंति जो भणियं तं दव्वमिंदियं वा तस्स जोगोवन विरुद्धं जं भणियं पुव्वुत्तं
दि सूत्रकारेण किं तदित्याह व्यंजनमापूरितमिति केन किंवदित्याह तोयेन जलेन मल्लकं शरावं तद्वदिति तस्मिन्नवसरे कारशब्देन भणितं व्यंजनं द्रव्यमुक्तं इंद्रि
यं वा तयोर्वा द्रव्येंद्रिययोः संयोगः संबंधः इति सर्वथाप्यविरोधः इदमुक्तं भवति व्यंजनं शब्दादिपरिणतपुद्गलसमूहरूपं द्रव्यं श्रोत्रादींद्रियं वा द्र
व्येंद्रिययोः संबंधो वा यस्मात्त्रितयमपि व्यंजनमभिधीयते सर्वमविवक्षितोऽर्थोऽनेनेति व्यंजनमिति तस्य प्राप्तत्वात् व्यंजनादितिगाथार्थः केवलं द्रव्यादिपुनरिह
पि व्यंजनशब्दवाच्यपुद्गलप्रत्ययकमापूरितत्वविशेषाद्द्रव्यः कः पुनरसावित्याह दव्वमाणपूरियं मिंदियमापूरियं तहा दोण्हं अवरोप्परसंसग्गो अपात्तमाणं हुद्दूलम
त्थं दव्वत्ति यदा द्रव्यं व्यंजनमधिक्रियते तदा जाहे तं वंजणं पूरियं होइत्ति कोर्थ इत्याह माणपूरियंति मानेन स्वग्राह्यादिद्रव्यस्य तत्प्रमाणं भावितसमयप्रवेशान्प्र
तीतीकृतत्वा स्वप्रमाणमानीतप्रकर्षमुपनीत स्वग्राहकज्ञानजनने समर्थीकृतमिति यावत्तदा लिप्तं मपिभूत इंद्रियव्यंजनमधिक्रियते तदा जाहे तं वंजणं पू
रियं होइत्ति किमुक्तं भवतीत्याह आपूरियंति आपूरितं व्याप्तं भृतं वासितमित्यर्थः तद्याह्यप्रवर्तते द्रव्यः भावादी पद्म यद्वा भावादिपरिपातद्रव्ययोः संबंधा यदि
व्यंजनमधिक्रियते तदा जाहे तं वंजणं पूरियं होइत्ति किमुक्तं भवतीत्याह अवरोप्परसंसग्गोत्ति सम्यग् सुगोचरा यानः सामग्री सम्यक् संबंध इत्यर्थः इदमत्र हृदयं
अभिन्नस्थे यदा तयोरपि द्विपद्द्रव्ययोः परस्परमतीव संपृक्ततांऽगांगिभावेन परिणामो भवति तदा प्रस्तुतसंबंधलक्षणं व्यंजनमापूरितं भवतीत्युच्यते इंद्रियज्ञ
यातत्याणिद्धहरत्तमत्थंत्ति एवं यदा त्रिविधमपि व्यंजनं प्रकारत्रयेणापूरितं भवति तदानंतं विवक्षितं शब्दादिकमर्थमव्यक्तनामजात्यादिकल्पनारहितं गृह्णाति ए
तत्तताहे हुंति करेइ इत्यस्य व्याख्यानं अर्थावग्रहश्चायमेकसामायिकोविज्ञेय इत्यस्तु पूर्वमेतमुक्तं तत्पूर्वमव्यक्तनामरूपव्यंजनावग्रहः स्तोकरूप इतिगाथार्थः
॥८०॥ किं विशिष्टं पुनस्तमर्थं गृह्णातीत्याशंक्य स्वतएव भाष्यकारस्तत्स्वरूपमाह सामण्णमणिद्देसं सरूवनामाइकप्पणारहियं जइ एवं जं तेणं गहिये एस
द्दित्ति तं किह णु ग्राह्यवस्तुनः सामान्यविशेषात्मकत्वात् तत्पर्थावग्रहेण सामान्यरूपमेवार्थं गृह्णाति न विशेषरूपं अर्थावग्रहस्यैकसामायिकत्वात् समयेन
न च विशेषग्रहणायोगादिति सामान्यमर्थं च कथमित्याह मनागरवनसैन्यादिशब्दैर्न निर्देश्यः अनिर्देश्य इति तद्व्यवच्छेदार्थमाह अनिर्देश्यकेनापि शब्देनानभि
लप्य कुतः पुनरेतदित्याह यतः स्वरूपनामादिकल्पनारहितं आदिशब्दाज्जातिक्रियागुणद्रव्यपरिग्रहः न च रूपरसाद्यर्थानायप्यालोचासत्वसंसुदाहरणाम्यः
प्रतिनियतः स्वभावस्तत्स्वरूपं रूपरसादिकं तु तदभिधायको ध्वनिर्नाम रूपत्वरसत्वादिका तु जातिः प्रीतिकरमिदं रूपं पुष्टिकारी यं रस इत्यादिकस्तु शब्दः

विशेषावश्यक
५४

क्रिया प्रधानत्वात्क्रियायाः रूपनीलादिकस्तु गुणः पृथिव्यादिकं पुनर्द्रव्यं एषां स्वरूपनामजात्यादीनां कल्पना अंतर्जल्पारूषितज्ञानस्वरूपा तया रहि
तमेवार्थमर्थावग्रहेण गृह्णाति यतोऽसावस्मादनिर्देश्य इत्ययमर्थः प्रोक्तः तत्कल्पनारहितत्वेन स्वरूपनामजात्यादिप्रकारेणापि निर्देष्टुमशक्यत्वादिति
एवमुक्ते सत्यपरः प्राह जइ एवमित्यादि यदि स्वरूपनामादिकल्पनारहितोऽर्थोऽर्थावग्रहस्य विषय इत्येवं व्याख्यायते भवद्भिस्तर्हि सिद्धान्तप्रधमन
सूत्रे प्रोक्तं किमित्याह तेणं सद्दे इति तस्योपलक्षणत्वादिदं संपूर्णं द्रष्टव्यं से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं सद्दं सुणेज्जा तेणं सद्दे इति उग्गहिए नउ णं जाण
इ के वेस सद्दे इति तत्किं शृणोति तदेतत्कथमविरोधेन नीयते सूत्रव्याख्यानेन सह विरुध्यत एवेदमित्यर्थः तथाहि शब्दोऽयमिति समर्थः सर्वोऽपि यथा
तेन प्रतिपत्त्रार्थावग्रहेण शब्दोऽवगृहीत इति भवतां तु शब्दाद्युल्लेखरहितं सर्वथा न तु प्रतिपादयति ततः कथं न विरोध इति गाथार्थः अत्रोत्तर
माह सद्देत्ति भणइ वत्ता तम्मत्तं वा न सद्दबुद्धीए अह होज्ज सद्दबुद्धी तो वाओ चेव सो होज्जा शब्दस्तेनावगृहीत इति यदुक्तं तत्र शब्द इति वक्ता प्रज्ञापक
स्तत्कालीनो भणति प्रतिपादयति अभाषात्मा शब्दमात्ररूपरसादिविशेषव्यावृत्त्या नवधारितत्वाच्छब्दतया निश्चितं गृहीतमित्यर्थः न च तेनावगृहीतदृश्यः शब्द
स्तेनावगृहीत इत्युक्तं नपुनः शब्दबुद्ध्या शब्दोऽयमित्यध्यवसायेन तच्छब्दवस्तु तेनावगृहीतं शब्दोल्लेखस्यान्तर्मुहूर्तिकत्वात् इत्यादि पूर्वोत्तरमाह जइ इत्या
दि यदि पुनरर्थावग्रहे शब्दबुद्धिः शब्दनिश्चयः स्यात्तदा पायः एवासौ स्यात्तत्स्थानावग्रहो निश्चयस्यापायरूपत्वात् न तत्रार्थावग्रहे हा भावः एवं स्यात्
चैतदृष्टमिष्टं चेति गाथार्थः अत्राह परः ननु प्रथमसमय एव रूपादिव्यवच्छेदेन शब्दोऽयमिति प्रत्ययोऽर्थावग्रहत्वेनाभ्युपगम्यतां शब्दमात्रत्वेन सामान्य
त्वादुत्तरकालं त्वपायो माधुर्यादयः शंखशब्दधर्मा घटन्ते नतु शार्ङ्गधर्माः खरकर्कशत्वादय इति विमर्शबुद्धिरीहा तस्मादिह एवायं शब्द इति
द्विशब्दस्यापायोऽस्तु तथा च सति तेणं सद्दे उग्गहिए इदं यथाश्रुतमेव व्याख्यायते नच वेर्णं जाणइ के वेस सद्दे नउ इदं पि सद्देत्यवापि सर्वम
विरोधेन गच्छतीति तदेतदसंगतं यतः कस्तु भाष्य इदं वयति तद्यथा इदं सद्दबुद्धिमेत्तयं अवग्गहो तम्मि सेसमत्ता उ नन्नुसद्दोत्ति सद्दो न य सत्ता
ई विसेसेवा भो भोः पर यदि शब्दबुद्धिमात्रं शब्दोऽयमिति निश्चयज्ञानमपि भवता अवग्रहोऽभ्युपगम्यते तर्हि अस्य शब्दस्य शंखशब्दविशेषः
शांख एवायं शब्द इत्यादि विशेषस्य निश्चयः अपायोऽस्तु तदानन्तरीयभेदोऽङ्गीक्रियते तत्तर्हि अवग्रहः सर्वशब्दस्तदा ज्ञातापि स्यादवप्रसंगः
प्रथमत एवावग्रहमति क्रम्यापायाभ्युपगमात् अथ पुनः शब्दज्ञानमपायं इत्यस्यापि विशेषग्राहकत्वाद्विशेषज्ञानस्यावग्रहत्वाभ्युपगमे ५४
५ नाभ्युपगमत्वात् न तु शांख एवायं शब्द इत्यादिकं मेक तदुत्तरकालभावि ज्ञानं विशेषग्राहकत्वादपायः शब्दज्ञानं तु शब्दसामान्यस्यैव प्रतिभासनात् कथं

विशेषप्रतिभासो येनापायप्रसंगः स्यादित्याह नच्छई इत्यादि नन्वित्यक्षमायां परमतेत्र येवानन्तु शब्दोऽयं नाशब्द इति विशेषोऽयं विशेषप्रतिभास एवायमित्यर्थः
कथं पुनर्नाशब्द इति निश्चीयत इत्याह नवरूवाइत्यादि नवरूपादिर्येन ज्ञानोऽयं शब्दादिसाधारणसर्वस्पर्शपरिग्रहः तत्र चेदमुक्तं भवति यस्माद्रूपादिरयं तेभ्यो व्यावृत्त
त्वेन गृहीतस्तेन शब्दोऽयमिति निश्चीयते यदि तु रूपादिभ्यो व्यावृत्तिर्नगृहीता नानस्यात् सदा शब्दोऽयमिति निश्चयोऽपि नस्यादिति भावः तस्माच्छब्दोऽयं नाशब्द इति वि
शेषप्रतिभास एवायं तथा च सत्यपायप्रसंगात् अवग्रहाभावप्रसंग इति स्थितमिति गाथार्थः अत्र परो अवग्रहापायोर्विषयविभागं दर्शयन्नाह थोवमियं
नाओ संखाइ विसेसणं अवायोत्ति तत्र यो विकार णणु थोवमियं पि नाओ इदं शब्द बुद्धिमात्रकं शब्द स्वामात्रलोकविशेषावसायित्वात् लोकालोकविशेषपा
हकं अतो ह्यपायो भवतु तद्विकल्पोऽवग्रहस्त्वयमिति भावः कथं पुनस्तत्रापायः इत्याह संखाइत्यादि शांख एवायं शब्द इत्यादि विशेषणविशिष्टं यद् ज्ञानं तदपायोऽस्तु
हि शेषावग्रहामित्वादिनिहृदय इतयस्तोकं न तत्रापायः तर्हि निकला सांप्रतमपायज्ञानकथा उ नपी तत्र विशेषग्रहणापेक्षया पूर्वापूर्वार्थविशेषाव
गायस्य तोकत्वादेव दोषाह नत्ती इत्यादि नच शांख एव शब्दस्येतरेतर भेदाः मंद्रमधुरत्वादयः तरुणमध्यवृद्धस्त्रीपुरुषप्रभवत्वादयश्च न दर्पेक्षायां सत्या
मिदमपि शांख एवायं शब्द इत्यादि ज्ञानं ननु स्तोकं स्तोकविशेषग्राहकमेवेति नापायः स्यादेवमुत्तरोत्तरविशेषग्राहिणामपि ज्ञानानां तदुत्तरोत्तरभेदापेक्ष
या स्तोकत्वादपायत्वाभावो भावनीय इति गाथार्थः नमिवापाय्याभावं स्फुटीकुर्वन्नाह इदूसकबहूणा वित्तपेयातन्न भावपहाणमसद्धं जमिह वेद्यअवा
सद्दोत्तिवि उग्गहो नाम इति शब्द उपदर्शनार्थं स्तत्र चेदमुक्तं भवति यथा शांख एवायं शब्द इत्यत्र शब्दगतभेदावधारणं सांप्रतमसाध्यं मंद्रमधुरत्वा
दितउत्तरोत्तरभेदावधारणमसाध्यं नाभावप्रसक्ति स्तोकत्वान्नेयबुद्धिरपायः किंत्वर्थावग्रह इत्येवं बहूनामपि कालेन सर्वेष्वपि पुरुषाणामुपेक्ष्य शब्दगतम
दन्तरूपत्वान्तरोत्तरभेदावधारणमसाध्यं न इदानीमनंतत्वादपायाभावः इत्यर्थः यस्मिन्नप्यंतरावधारणे किमित्याह यस्मिन्नर्थावयवे दत्ता कारा
निवर्तते यस्मिन्भेदावधारणे ज्ञानं पायलयं व्यवस्थाप्यतयत इति भावः तस्मात्तत्र पिभेदप्रत्ययउत्तरोत्तरापेक्षत्वात् अभिप्रायेण स्तोकत्वादर्थावग्रहएवप्र
प्नोति नापायः शब्दत्वा नवदितिगाथार्थः किंच शब्द एवायमिति ज्ञानं स्तोकत्वाद्यर्थावग्रह इत्येवं भवतोऽभिमतं ततः पूर्वमीहा मंतरेण न संभवति तत्पूर्वत्वं
च तस्यार्थावग्रहत्वासंभव इति दर्शयन्नाह किं सद्दोकिमसद्दो अगहीए सद्दएव किंजुत्तं अहपुव्वमीहिऊणं सद्दोति मयं तई पुव्वं किं शब्दोऽयमाहोस्विदश
ब्दो रूपादिरित्येवं पूर्वमनीहितेऽयं शब्द एवेति निश्चयज्ञानं तदकस्मादेव जायमानं कथं युक्तं विमर्शपूर्वकत्वमंतरेणानैवं घटत इत्यर्थः इदमुक्तं भवति
शब्दगतान्वयधर्मेषु रूपादिभ्यो व्यावृत्तौ चागृहीतायां शब्द एवेति निश्चयज्ञानं युज्यते तद्ग्रहणं च विमर्शमंतरेणानोपपद्यते विमर्शश्चेहा तस्मादीहाम

शास्त्र...
MEMORIAL

विशेषा० वृ० तदेव्याद्युक्तमेव ग्राह्य एवैतिनिश्चयज्ञानं अथ निश्चयकालात्पूर्वमीहित्वा भवतापि शब्द एवायमिति निश्चयज्ञानमभिहितं हंत तर्हि निश्चयज्ञानात्पूर्वं तर्हि
५५ असौ ईहा भवदुक्तनीत्यापि सिद्धेति गाथार्थः यदि नाम निश्चयज्ञानात्पूर्वमीहा सिद्धा ततः किमित्याह किंतं मुत्तूण गहियं जमीहए सद्द एव विण्णाणे अहपुव्वमा
मण्णं जमीहमाणस्स सद्दोत्ति हंत यदि निश्चयज्ञानमीहापूर्वकं त्वयाभ्युपगम्यते तर्हि प्रष्टव्योसि नन्वीहायाः पूर्वं किं तद्वस्तु प्रमात्रागृहीतं यदीहमानस्य
तस्य शब्द एवायमिति निश्चयज्ञानमुपजायते नहि कश्चिद्वस्त्वगृहीतं कस्मात् अथ मत एव ईहा कुरुत इति भावः क्षुभितस्य परस्योत्तरप्रदानासामर्थ्य
मालोच्य स्वयमेव तन्मतमाशंकते अथ ब्रूयात्परः सामान्यं नाम जात्यादिकल्पनारहितं वस्तुमात्रमीहायाः पूर्वं गृहीतं यदीहमानस्य शब्द इति निश्चयज्ञा
नमुत्पद्यत इति गाथार्थः अथ हायाः पूर्वं सामान्यग्रहं योपरेणेष्यमाणे सूरिः स्वसुमीहितसिद्धिमुपदर्शयन्नाह अत्थोग्गहओ पुव्वं होयव्वं तेन सग्गहण
कालेणं पुव्वं च तस्स वंजण कालो सो अत्थपरिसुण्णो नन्वीहायाः पूर्वं सामान्यग्रहणं तस्य तावद्ग्रहणकालेनाभवितव्यं स चास्मदभ्युपगतसामायिका
र्थावग्रहकालरूपो न भवति अस्मदभ्युपगतागोचरप्रसंगात् किंतर्हि अस्मदभ्युपगतार्थावग्रहात्पूर्वमेव भवदभिप्रायेण तस्य सामान्यस्य ग्रह
णकालेन भवितव्यं पूर्वं च तस्मादस्मदभ्युपगतार्थावग्रहस्य व्यंजनकाल एव वर्तते व्यंजनानां शब्दादिद्रव्याणामिंद्रियमात्रेणादानकालो मध्यपद
लोपाद्व्यंजनकालः भवत्वेवं तथापि तत्र सामान्यार्थग्रहणं भविष्यतीत्याशंक्याह स च व्यंजनकालोऽर्थपरिशून्यः नहि तत्र सामान्यरूपो विशेषरूपो
वा कश्चनाप्यर्थः प्रतिभासते तदा मनोरहितेंद्रियमात्रव्यापारात्तेन चार्थप्रतिभासयोगात् तस्मात्सारिशेष्यादस्मदभ्युपगतार्थावग्रह एव सामान्यग्रहण
मिति गाथायामनुक्तमपि स्वयमेव द्रष्टव्यं तदनंतरं चान्वयव्यतिरेकधर्मपर्यालोचनरूपा ईहा तदनंतरं च शब्द एवायमिति निश्चयज्ञानमपाय इति सि
द्धं स्वस्थं भवतीति गाथार्थः अथ प्रथममेवार्थावग्रहज्ञानेन शब्दग्रहणं परः पुनरपि दोषमाह जइ सद्दोत्ति न गहियं न कुणइ जं कए ससद्दोत्ति तम
जुत्तं सामण्णग्गहिए मग्गिज्जइ विसेसो यद्यर्थावबोधसमये प्रथममेव शब्दोयमिति एवं तद्वस्तु न गृहीतं तर्हि न कुणइ जाणइ के वसे सद्दो त्ति जे तियत्तं त्रि
दिष्टं तदयुक्तं प्राप्नोति यस्मात्शब्दसामान्यरूपादिव्यावृत्तेन गृहीते सति पश्चात्स्वरूपतः किंविषयं विशेषः किम यं शब्दः शांखः उत शार्ङ्ग इति इदमुक्तं भव
ति न उ णं जाणइ केवेस सद्दोत्ति अस्मिन्नंदिसूत्रे न पुनर्जानाति किमेषु शांखः शार्ङ्गो वान्यतरः शब्दः इति विशेषस्यैवापरिज्ञानमुक्तं शब्दसामान्य
मात्रग्रहणं त्वनुज्ञातमेव तद्ग्रहणे तु बलात्प्रथमं शब्दः किं शांखः शार्ङ्गो वेत्येवं विशेषमार्गणमसंगतमेव स्यात् विशेषजिज्ञासायाः सामान्यज्ञानपूर्वकत्वा ५५
च्छब्दसामान्याग्रहीतेन च नहि विशेषमार्गणमस्य युज्यमानत्वादिति गाथार्थः अत्रोत्तरमाह सद्दोत्ति सद्दो इति भाससंवाणइ इयरानसेमयमि

ते सद्दोत्ति विसेसणं जुत्तं सूरिर्वक्ति पूर्वस्मिन्नर्थावग्रहस्वरूपं भदेश्यन्स्वरूपेण न शब्द इति भाषकः प्रज्ञापक एव वदति न तु तत्र ज्ञाने शब्दप्रतिभासोस्ति इ
त्थं चैव दन्यथा न समयमात्रोऽर्थावग्रहकाले शब्द इति विशेषणयुक्तं आंतर्मुहूर्तिकत्वाद्धि निश्चयस्येति प्रागेवोक्तं सांव्यवहारिकार्थावग्रहापेक्षं वा सूत्रमिदं व्या
ख्यास्यत इति मात्वरिष्टा इति गाथार्थः अथ मत्वावष्टंभवादिनं परं दृष्ट्वा सोत्रमेव परिहारमाह अहवा सद्दे एव सुमणियं जह कोइ कण्णेज्ज सद्दमव्वत्तं अव्वत्तम
णिद्देसं सामण्णं कप्पणारहियं अथवा यदि तवगाढः श्रुतावष्टंभस्तथा तत्रोत्पत्तिसूत्राणि यदुत प्रथमं अव्वत्तरूप एव शब्दोल्लेखरहितस्य शब्दमात्रस्य ग्रहणं केन
पुनः सूत्रावयवेन तदुक्तमित्याह जह वा कोइ कण्णेज्ज सद्दमव्वत्तंति अयं च सूत्रावयवो नंद्यध्ययन इत्थं द्रष्टव्यः से जहा नामए केइ पुरिसे अव्वत्तं सद्दं सुणेज्जत्ति
अत्राव्यक्तमिति कोऽर्थ इत्याह अनिर्देश्यं शब्दोयं रूपादिर्वा इत्यादिना प्रकारेणावक्तव्यमित्यर्थः ननु यदि शब्दादिरूपेणानिर्देश्यं तर्हि किं तदित्याह सामा
न्यं किमुक्तं भवतीत्याह नामजात्यादिकल्पनारहितं न च वक्तव्यं शांखशार्ङ्गभेदापेक्षयाशब्दोल्लेखस्याप्यव्यक्तत्वे घटमानत्वादिदं व्याख्यानं लभत इति
अत एवावग्रहस्यानाकारोपयोगरूपतयासिद्धेः सोतत्वादनाकारोपयोगस्य च सामान्यमात्रविषयत्वात्प्रथममेवापायप्रसक्त्यावग्रहेहाभावप्रसंग इत्याद्युक्त
त्वाद्वेति गाथार्थः अथ स्वपरिच परा भिप्रायमाशिशंकयिषुराह अहवमई पुव्वंपि य सोऽवग्गहो वंजणोग्गहेतेण अवंजणोग्गहमिवि भणियं विण्णाणमव्वत्तं अ
थवा परस्य मतिः स्यात् कोयमित्याह सोऽव्यक्तोऽनिर्देश्यादिरूपः शब्दोऽर्थावग्रहात्पूर्वमेव व्यंजनावग्रहे तेन श्रोत्रा गृहीतस्तत्किमित्यव ग्रहे पि तद्ग्रहणमुद्घुष्य
ते कथमिदं पुनर्ज्ञायते यदुतासौ व्यंजनावग्रहेऽपि गृहीत इत्याह जमित्यादि यद्यस्माद्व्यंजनावग्रहेपि भवद्भिरव्यक्तं विज्ञानमुक्तं अव्यक्तविषयग्रहणं एवाव्य
क्तत्वं तस्योपपद्यत इति गाथार्थः अत्रोत्तरमाह अस्थितयं अवत्तं नउनं मिल्लइ सयपि सो भणियं न उ अणिगहऽमियम्मिइ सद्दोत्ति विसेसणबुद्धी अस्ति
तदव्यक्तं श्रोतुर्व्यंजनावग्रहे ज्ञानं न तस्यास्माभिरपलापः क्रियते न तु पुनरसौ श्रोता प्रतिसीमस्य तत्स्वयमपि न लभतिसंवेदनेन एतत्पाक् प्रागपि भणितं
सामान्यमत्ता इसंकुम बोहावत्ति वचना तथा सत्तादयोपि यंद्रियविण्णाणणावबुज्झंतित्ति वचनाच्च तस्माद्व्यंजनमात्रस्यैव तत्र ग्रहणं न शब्दस्य व्यंजनाव
ग्रहत्वान्यथानुपपत्तेरेवेति ननु सामान्यरूपतयाव्यक्तेर्वा शब्दे गृहीते कस्मादेव शब्द इति विशेषणबुद्धिर्नुत्पद्यते नुस्वारस्यालाक्षणिकत्वाद्विशेषबु
द्धिरित्यर्थः अस्यां च विशेषबुद्धौ प्रथममेवेष्यमाणायामादावेवार्थावग्रहकालेप्यपायप्रसंग इत्यसकृदेवोक्तमिति गाथार्थः ननु यदि व्यंजनावग्रहे
प्यव्यक्तशब्दग्रहणं भवेत्तदा को दोषः स्यादित्याह अत्थोत्ति विसयग्गहणं अइतम्मि विसेसानवंजणं नाम अत्थोग्गहोत्ति य न तो अविसेसेसं कओ वावि अर्था
ग्रहेऽर्थ इत्यनेन तावद्विषयग्रहणमभिप्रेतं रूपादिभेदेनानिर्धारितस्याव्यक्तस्य शब्दादिर्विषयस्य ग्रहणं न चाभिप्रेतमित्यर्थः यदि च तस्मिन्नपि व्यंज

विशेषा०वृ० ५६

नावग्रहेऽसाव्यक्तशब्दः प्रतिभासत इत्यभ्युपगम्यते तदानव्यंजनं नाम व्यंजनावग्रहो न प्राप्नोतीत्यर्थः ततश्चेदानीं नियतत्वात्कथं व्यंजनमात्रसंबंधस्य
वतश्चोक्तत्वाद्वचनात्वतदतिक्रांतस्याव्यक्तार्थग्रहणस्येहाभिधीयमानत्वादिति नत्थं व्यक्तार्थग्रहणे किमसौ स्यादित्याह अर्थावग्रह एवासौ अव्यक्तार्था
वग्रहणात्ततश्च नास्ति व्यंजनावग्रहः अथास्यापि सूत्रे प्रोक्तत्वादस्तित्वं न परिह्रियते तर्हि द्वयोरप्यविशेषः सोऽप्यर्थावग्रहः सोऽपि व्यंजनावग्रहः प्राप्नो
तीति भावः मेचकमणिप्रभावत्संकरो वास्यादिदृष्टदिति गाथार्थः तदेवं व्यंजनावग्रहे व्यंजनसंबंधमात्रमेव अर्थावग्रहे त्वव्यक्तशब्दाद्यर्थग्रहणं न व्यक्तशब्दाद्यर्थ
संवेदनमिति प्रतिपादितं सांप्रतमुपपत्त्यंतरेणाप्यर्थावग्रहे व्यक्तशब्दार्थसंवेदनं निराचिकीर्षुराह जेणग्गहकालम्मि गहणेहावायसंभवो नत्थि तो नत्थि सद्दबुद्धी
अहत्थिनावग्गहो नाम पूर्वं तावदर्थस्य ग्रहणमात्रं ततश्चेहा तदनंतरं त्वपाय इत्येवं मतिज्ञानस्योत्पत्तिक्रमः नचैतत्त्रितयं प्रथममेव शब्दार्थावग्रहीतसमस्ती
त्येतदेवाह येनार्थावग्रहकालेऽर्थग्रहणेहापायानां संभवो नास्ति ततोऽर्थावग्रहे नास्ति शब्द इति विशेषबुद्धिः अर्थग्रहणेहापूर्वकत्वात्तस्याः अथास्त्यसौ
तत्र तर्हि नायमर्थावग्रहः किंत्वपाय एव स्यादिति कल्प्यते तदभ्युपगमेऽर्थावग्रहेहयोरभावप्रसंगादिति गाथार्थः अविचार्यैवाऽवग्रहे शब्द इति विशेषबुद्धा
विष्यमाणं यदा दोषांतरमप्यस्ति किं तदित्याह सामन्नमन्नविसेसेहावज्जणपरिग्गहणओ से अत्थोग्गहो समऊ बहुतगवाउलत्तमावण्णं। इह यदि अर्थावग्रहैक
समये शब्द इति विशेषबुद्धिर्भवताभ्युपगम्यते सा तावन्निश्चयस्वरूपा निश्चयश्चाकस्मादेव नोपजायते किंतु क्रमेण तथाहि प्रथमं तावद्रूपादिभ्यो व्यावृ
त्तमव्यक्तशब्दसामान्यं गृहीतव्यं ततस्तद्विशेषविषयाद्रूपादिविशेषविपक्षव्यापाद्य एतेश्च धर्माः किमयं शब्द आहोस्विद्रूपादिरित्येवंरूपा ईहा तदनंत
रं चागृहीतशब्दसामान्यविशेषाणां ग्रहणं अन्येषां तु रूपादिविशेषाणां तत्राविद्यमानानां परिवर्जनमित्येवंभूतेन क्रमेण निश्चयोत्पत्तिः तथा च सति श्रोतुरर्थाव
ग्रहैकसमयेऽपि सामान्यग्रहणादिभिः प्रकारैरुपयोगबहुत्वमापद्यते एकस्मिंश्च समये बहव उपयोगाः सिद्धांते निषिद्धा इति नार्थावग्रहे शब्दादिविशेषबुद्धि
रिति गाथाभावार्थः अक्षरार्थस्तूच्यते सामान्यमिह श्रूयमाणं शब्दसामान्यं गृह्यते तयणविसेसेहत्ति तच्छब्दोऽनंतरोक्तशब्दसामान्यमनुकर्षति अन्यशब्देन तु तत्रा
विद्यमानरूपादयः परिगृह्यंते ततश्च तस्मादन्ये तदन्ये शब्दसामान्याद्रूपादयश्चेत्यर्थः तेषां विशेषा धर्माः श्रोत्रग्राह्यत्वादयः चक्षुरादिवेद्यत्वादयश्च त
द्विषया ईहा तदन्यविशेषेहा किमत्र श्रोत्रग्राह्यत्वादयो धर्मा उपलभ्यंते आहोस्विच्चक्षुरादिवेद्यत्वादय इत्येवंरूपो विमर्श इत्यर्थः तदनंतरं तु वर्जनेन च त
त्राविद्यमानरूपादिगतानां हेयधर्माणां चक्षुर्वेद्यत्वादीनां परिग्रहणं च तत्र गृहीतशब्दसामान्यगतानामुपादेयधर्माणां श्रोत्रग्राह्यत्वादीनामिति वर्जनपरि ५६
ग्रहणं त्यागादाने सामान्यं च तदन्यविशेषेहा च वर्जनपरिग्रहणं च सामान्यतदन्यविशेषेहावर्जनपरिग्रहणानि तेभ्यस्ततः से तस्य श्रोतुरर्थावग्रहैकसमयेषु

प्युपयोगबाहुल्यमापन्नं प्राप्तं तथाहि प्रथमः सामान्यग्रहणोपयोगोऽयथान्येहोपयोगस्तु द्वितीयः हेयधर्मवर्जनोपयोगस्तृतीयः उपादेयधर्मपरिग्रहणोपयोग
श्चतुर्थ इत्येवमर्थावग्रहैकसमयमात्रेऽपि बहव उपयोगाः प्राप्नुवंति न चैतद्युक्तं समयविरुद्धत्वात्तस्मान्नार्थावग्रहे शब्दविशेषबुद्धिः किंतु सद्दोत्ति भणई वत्ता इत्यादि
स्थितमिति गाथार्थः अथास्मिन्नेवार्थावग्रहे परस्याभिप्रायं निराचिकीर्षुराह अण्णे सामण्णग्गहणं माइं बालस्स जायमेत्तस्स समयम्मि चेव परिचिय विसयस्स
विसेसविन्नाणं अन्ये वादिनः केचिदेवमाहुर्यदेतत्सर्वविशेषविमुखस्याव्यक्तस्य सामान्यमात्रस्य वस्तुनो ग्रहणमालोचनं तद्बालस्य शिशोस्तत्क्षणजातमा
त्रस्य भवति नात्र विप्रतिपत्तिः स्वव्यक्तोऽत्यसौ संकेतादिविकलत्वात् परिचितविषयो यस्तर्हि परिचितविषयस्तस्य किमित्याह समयमाद्यशब्दश्रवणसमय एव विशे
षविज्ञानं जायते स्पष्टत्वात्तस्य ततश्चामुमाश्रित्य तेषां सद्दोत्ति भणइ वत्ता इत्यादि यथाश्रुतमेव व्याख्यायते तेन न कश्चिद्दोष इति भावः इति गाथार्थः अत्रोत्तर
माह तदवत्थमेव तं पुव्वदोसओ लिंगमिव वा समए संखमहुराइसद्दबहुय विसेसगहणं पसज्जेज्जा जेणात्थोग्गहकाले इत्यादिना ग्रंथेन सामण्णतयण्णविसेसेहा
इत्यादिना ग्रंथेन यद्दूषितं यानस्थावस्था पुनस्य रूपं समयम्मि चेव परिचिय विसयस्स विसेसविण्णाणमिति तदेतत्परोक्तमपि तदवस्थमेव न पुनः किंचिद्बाधि
तावस्थं कृतमित्याह पुव्वदोसओ त्ति जेणोग्गहकाले इत्यादिना सामण्णतयण्ण इत्यादिना च यः पूर्वं च दोषोऽभिहितस्तस्मात्पूर्वदोषान्निवृत्तमेतदुत्तरोक्तं तदव
स्थमेवेति नान्यद्दूषणाभिधानप्रयासो विधीयते इति भावः अथवा पूर्वमपि दूषणमुच्यते किं तदित्याह लिंगमिवे वा इत्यादि वा इत्यथवा न केवलं पूर्वदोषाद्विज्ञान
स्याव्यक्तस्य जंतोर्विशेषग्राहिणि समये प्रसज्येत अपि तु लिंगतो वा प्रत्यक्षेः स्निग्धो मधुरः कोमलः स्त्रीपुरुषाद्यन्यतरवाद्य इत्यादि सबहुकविशेषग्रहणं प्रसज्येत इदमुक्तं
भवति यदि व्यक्तस्य परिचितविषयस्य जंतोः व्यक्तशब्दज्ञानमुच्यते तर्हि तत्रार्थावग्रहैकसमयमात्रे शब्दनिश्चयज्ञानं भवति तदन्यस्य कस्यचित्परिचिततरवि
षयस्य पटुतरावबोधस्य तस्मिन्नेव समये व्यक्तशब्दज्ञानमपि प्रसज्यते कस्मात् शंखस्यायं शब्द इत्यादि संख्यातीतविशेषग्राहकमपि ज्ञानं भवेदभिप्रायेण स्याह
श्येत च पुरुषशक्तीनां तारतम्याद्विशेषाः एवं स्यादेवं कस्यचित्प्रथमसमये कबहुविशेषग्राहकमपि ज्ञानमिति निश्च न उ ण जाणइ केवसमिद्द इ सस्सयस
न्यायव्यवस्थानागमिकत्वप्रसंगादिभिर्ध्यवसायाक्तिपुरुषविषयमेतत्सकलमितिचेन्न अविशेषितानां कत्वानुवर्तिविशेषविषयतस्य वस्तुनोऽनुपपन्नत्वान्नहि प्रकृ
ष्टमतेरपि शब्दधर्मिणामगृहीतत्वे दुत्तरोत्तरसत्बहुधर्मग्रहणसंभवोऽस्ति निराधारधर्माणामनुपपन्नत्वादिति गाथार्थः किंच समयमात्रेऽपि शब्द इति विशे
षविज्ञानमभ्युपगच्छताऽन्येऽपि समयविरोधादयो दोषाः के पुनस्ते इत्याह अत्थोग्गहातो समये अहवा समयऽवग्गहाउ सव्वावि समयग्गहणं सव्वमइवग
होगज्जा एगो वावाउ च्चिय अहवा सा अहियवण्णा हिंपत्तो इक्कमवइक्कमाओ पत्ताधुवमोग्गहादिहेण सामण्णविसेसा साहसामयमगयमुभयं वा

विशेषा० वृ०
९७

नयत्तुत्तसद्भुमियं सामणालंबणमोत्तुं ॥१००॥ व्याख्या ॥ उग्रहो एकं समयमित्यादिवचनादर्थावग्रहः सिद्धान्ते सामयिकोनिर्दिष्टः यदि वार्थावग्रहे विशेषविज्ञानम
भ्युपगम्यते तदसामयिकोसौ न प्राप्नोति विशेषज्ञानस्यासंख्येयसामयिकत्वादथ समय मात्रेप्यस्मिन्विशेषज्ञानमिष्यते नहि सामणतयण्णो विसेसाइत्या
दिनाप्रागुक्तं समयोपयोगबाहुल्यं प्राप्नोति अथचैत्यत्रेनाप्यनुवर्तते ततश्च अथवा पूर्वचिन्तितविषयस्य विशेषज्ञाने ऽभ्युपगम्यमाने पर्यालोचनरविषयस्य तस्मि
न्नेव समये सर्वविशेषग्रहणमनंतरोक्तं प्राप्नोति अर्थावग्रहमात्रादपि विशेषपरिच्छेदेऽङ्गीक्रियमाणे ईहादीनामनुत्थानमेव ततश्च सर्वापि मतिरवग्रहो प्रा
प्नः सर्वस्यापि मतेरवग्रहरूपतैव प्राप्नोतीत्यर्थः अथवा सर्वापि मतिरपाय एवैकः प्राप्नोति अर्थावग्रहे विशेषज्ञानस्याश्रमणा यस्य तु निश्चयरूपत्वान्निश्चय
स्य चापायत्वादिति मम चेगांत्र चाभिन्नपर्यायसिद्धेरीहावायामुक्तमित्यर्थिता विरुद्ध्यते अथार्थावग्रहानंतरापायमित्याहोतिनिर्दिश्यते उग्गहो ईह अवाऊय इ
तिक्रमनिर्देशाद्यदि वाद्यसमयेपि विशेषज्ञानाभ्युपगमाद्यावदिष्यते तर्हीनवगृहीत अनीहितं च न क्रमिन्न मीमांसः वाईसथवा यदि न तीपस्थाननिर्दिष्टाप
वायः समयमेवं च परिच्छिन्नवस्तु यस्त्वि मम विज्ञानामितिवचनात्पटुत्वं च विशेषणप्रथममभ्युपगम्यते तर्हि तस्मादेव पाटुर्वे वन्ध्यादवग्रहेहापायधारणा
नां ध्रुवं निश्चितमुत्क्रमव्यतिक्रमौ स्याता नत्र पश्चानुपूर्वीभवनमुत्क्रमः अनानुपूर्वीभावस्तु व्यतिक्रमः तथाहि यथाशक्ति वैचित्र्यात्कस्यचित्क्वचिदप्रथममपाया
यो भवता अभ्युपगम्यते तथा तत्र एव कस्यापि प्रथमं धारणाप्यनंतरापायस्ततो पीहा ० तदनंतरं त्ववग्रह इत्युत्क्रमः अन्यस्य कस्यचित्पुनरवग्रहमुल्लंघ्य प्रथम
मेवेहा समुत्पद्यते अपरस्य तु नामपत्ति कस्याप्यपायो अन्यस्य तु तमपत्ति इत्यस्य धारणास्यादित्यादिव्यतिक्रमः न चैहवयं ज्ञाक्रमा प्रच्छनीया भवदभ्युपगतस्य
शक्तिवैचित्र्यस्यैव पुष्टहेतोः सद्भावान्न चैतावुत्क्रमव्यतिक्रमौ युक्तौ उग्गहो ईह अवाऊ य धारणा एव हौति चत्तारीति परममुनिनिर्दिष्टक्रमस्यान्यथाकर्तुमशक्
यत्वादिति तथा यदि प्रथमसमये यच्छूयते सविशेषस्तर्हि सामण्णं च विसेसाति यत्सामान्यं तदपि विशेषः प्राप्तः प्रथमसमये हि सर्वस्यापि वस्तुनो ऽव्यक्तं सामा
न्यमेव रूपं गृह्यते तं नानि तत्र पर्यावग्रहसमये सामान्यमेवग्रस्थतदेतत्परमार्थः यदि वा ऽत्र विशेषबुद्धिर्भवता ऽभ्युपगम्यते तर्हि यदि वस्तु स्थित्या सामा
न्यं स्थितं तदपि भवदभिप्रायेण विशेषः प्राप्तः चशब्दो दूषणसमुच्चयार्थः सोवा सामण्णंति स वा भवदभिप्रेतो विशेषो वस्तुस्थित्या सामान्यं प्राप्नो
तीति उभयमुभयं वेति अथवा सामान्यविशेषलक्षणमुभयमपि तत्र एकमुभयं प्राप्नोति एकैकमुभयरूपं स्यादित्यर्थः तथाहि अर्थावग्रहसामान्यं गृह्णाती
त्यवग्रह इति वस्तुस्थित्या वस्तुस्थितिसमायातं तत्सामान्यं तत्स्वरूपेण तावत्सामान्यं भवदभ्युपगमेन तु विशेष इत्येकस्यापि सामान्यस्योभयरूपता तथा योपि ९७
भवदभ्युपगतो विशेषः सोपि त्वदभिप्रायेण विशेषः वस्तुस्थित्या तु सामान्यमिति विशेषस्याप्येकस्योभयस्वभावता भवत्येवमिति चेदित्याह नचयुक्तं

सर्वमिदं किं त्विसेत्याह सामान्यमालंबनं ग्राह्यमुक्तार्थावग्रहस्यैव विशेषः इदमुक्तं भवति अर्थावग्रहस्याव्यक्तं सामान्यमात्रमालंबनं परित्यज्य पदन्यविशे
षरूपमालंबनमिष्यते तदभ्युपगमे च सामण्णं च विसेसो सो वा सामण्णमित्यादि पदापतति ततश्च यमुक्तमघटमानकत्वादिह चगाथात्रये बहु दूषण
मुक्तं यत्प्रागुक्तमपि किंचिद्दूषणमुक्तं तत्सर्वं गाथायां तत्वादिति नैवानरुक्तमाशंकनीयमितिगाथात्रयार्थः अत्र नववार्थेपरमपि मतांतरमुपन्यस्य निराकुर्वन्ना
ह केई दिहालोयणं पुव्वमोग्गहो विंति तग्गसामण्णं गहियमहत्थावग्गह कालेसद्दितिनिच्छिएणं केचिदीहादिन इहा इत्येन्यक्रमेण उग्रहं ब्रुवते ऽर्थावग्रहं व्याचक्ष
ते किंविशिष्टमित्याह आलोचनपूर्वं सामान्यवस्तुग्राहिज्ञानमालोचनं तत्पूर्वं प्रथमं यतः मत प्रथमालोचनज्ञानं ततो ऽर्थावग्रह इत्यर्थः तथा हि रूक्षं
अस्तित्यालोचनाज्ञानं प्रथमं निर्विकल्पकं बालमूकादिविज्ञानसदृशं शुद्धवस्तुजमिति किंतु न तत्र लोचनज्ञाने ग्रहणमित्याह तमित्यादि तत्रालोचन
ज्ञाने सामान्यमव्यक्तं वस्तु गृहीतं न तु विपरीतगम्यते अथानंतरमर्थावग्रहकाले तदेव गृहीतमित्यनुवर्तते कथंभूतं सदित्याह निश्चिते शब्दकृतं रूपादिव्याप्तं
मित्यर्थः केनेत्याह इत्येनागृहीतमित्याह सद्दोति निरूप्यते विशेषणविशिष्टमित्यर्थः ततश्च तन्मतेनाम एकं पुरिसं उवंतं सद्दो सणेइ इति एतदालोचनज्ञा
नापेक्षया नीयते तेन च हन्ति अग्रहिणेऽनर्थावग्रहापेक्षयेति सर्वमपि समंजसमापतति न चानेन परोपन्यस्तापाचार्य किंचिद्दूषणमस्ति यदि पुनस्त्वन्मतेऽस
द्वेनार्थेन सर्वत्र विषय विभाग व्यवस्थापति सर्वदाज्ञपनमापतति तदा तथा भवतु विपश्चितो विचारस्य योमार्गस्य वाग्रहतत्परिणतु पर्वकमित्यादिति
गाथार्थः तदयुक्तमेव पर्यवग्रहपंजुविहामं सामण्णालोकमनागयि तारेणायविकल्पमयन्नाह तं वंजणोग्गहाओ पुव्वं पच्छा स एव वा होज्जा पुव्वं तदत्थवंज
णामेवं घाभावाउ नपि यद्य च तु पहल अरुण पातु नामतानु त्तदार्थानुपुरालूर्धे व्यंजनावग्रहो भवतीति यदृक्तं प्राक् इत्यानुपिस्तरत्तत नत किमितिविदुच्य
ते यदेतद्गुवदुक्तं खिते सामान्यग्राहकमालोचनं नतस्माद्व्यंजनावग्रहात्पूर्वेवा भवेत् तस्माद्वा स एव वा व्यंजनावग्रहो स्यालोचनं भवेदिति त्रयी गति रन्यत्रस्थानाभा
वात्किंचातः इत्याह पूर्वं तन्नासीतिशेषः कुतइत्याह अर्थव्यंजनसंबंधाभावादिति अर्थः शब्दादिविषयभावेन परिणतद्रव्यसमूहः व्यंजनं तु श्रोत्रादि ऽर्थश्च
व्यंजनं चार्थव्यंजनेतयोः संबंधं एव स्याद्व्यंजनं व्यंजनमंबंधिसामान्यार्थी लोचनं स्यादन्यथा सर्वत्र सर्वदा ज्ञानप्रसंगात् व्यंजनावग्रहात्पूर्वमर्थव्यंजनसं
बंधो नास्ति तत्र इन्द्रियस्तु व्यंजनावग्रह एव उत्तराकालपूर्वकाले तेनास्त्यालोचनं इति गाथार्थः द्वितीयविकल्पं निरोधयन्नाह अत्थोग्गहाभिवंजणोग्गहस्सा पचर
मसमयंमि पच्छा वि तेण जुत्तं पारसेज्जं वंजणोग्गहोच्चा तथा अर्थावग्रहोपि युक्तस्माद्व्यंजनावग्रहस्यैव चरमसमये भवतीति प्राग्विहापि निर्णीतं तस्मात्पश्चादपि
व्यंजनावग्रहादालोचनज्ञानं न युक्तं निरवकाशत्वात्तथाहि व्यंजनार्थावग्रहयोरंतरकालः समस्ति यत्र त्वदीयमालोचनज्ञानं स्याद्व्यंजनावग्रहानंतरसमय एवा

र्थावग्रहसद्भावा तस्मात्पूर्वं पश्चात्कालयोर्निरुद्धत्वा यदि शेष्यान्मध्यकालवर्तीत्ति तृतीयविकल्पोऽपन्यस्तो व्यंजनावग्रहस्य भवताऽऽलोचनज्ञाने नाभ्युपगतो भवे
देवं चनकश्चिद्दोषो नामगाम एवंविधाद्वादिति गाथार्थः क्रियतां तर्हि त्रैरूप्येण वर्द्धापनकं तदभिप्रायाविसंवादत्वादिति चेन्नैवं विकल्पद्वयस्येह सद्भावा तथा
हि तद्यं जनावग्रहकालेऽभ्युपगम्यमानमालोचनं किमर्थस्यालोचनं व्यंजनानां वा इति विकल्पद्वयं तत्र प्रथमविकल्पमनूद्य दूषयन्नाह तं च समालोचयणामसदी
सणं जइ न वंजणोत्तीनं अहवंजणास्सत्तोफह मालोयणमश्चरूवास तत्रमालोचनं यदि सामान्यरूपस्यार्थस्य दर्शनमिष्यते तर्हि न व्यंजनं न व्यंजनावग्रहात्म
कं भवति व्यंजनावग्रहस्याव्यंजनसंबंधमात्ररूपत्वेनार्थशून्यत्वात् तथा च प्रागपि युक्तं व्यंजनावग्रहकाले सोऽर्थ्यपरिकल्प्या इत्यादिना साधितमेवेदं ऽतोऽर्थद
र्शनरूपालोचनं कथमर्थशून्यव्यंजनावग्रहात्मकं भवितुमर्हति विरोधादथ द्वितीयविकल्पमंगीकृत्याह अथ व्यंजनस्य श्रोत्रादिविषयपरिणतद्रव्यसंबंध
मात्रस्य तत्समालोचनमिष्यते तर्हि कथमालोचकत्वं तस्य घटत इत्यर्थः कथं हतस्य सन इत्याह अर्थशून्यमपि व्यंजनसंबंधमात्रावस्थितत्वेन सामान्यार्थालोच
कत्वानुपपत्तेरित्यर्थः इति गाथार्थः ननु चान्यत्रान्तरप्रसिद्धस्यालोचनज्ञानस्य व्यवस्थापकत्वं तर्हि कायातिरित्याह आलोयणं तिनामं हविज्जतं वंजणावग्गहस्सेव हो
ज्ज कहं सामण्णग्गहणं तस्य अस्सुण्णंमि तस्मादालोचनमिति यन्नाम तदन्यत्र निर्गत्ति किं तस्यारिशेष्या व्यंजनावग्रहस्यैव द्वितीयेनामभवेत न चैवं सामा
न्यग्रहणं तेषु वस्तूनां बहुशब्देनापि नाम कल्प्यमानेषु कोऽपि विवादमात्र एव गत्यन्तराण्यपि तदपि नामांतर भवतु को दोष इति नैतदेवं यस्मादिदं सामान्यग्राहकमालोचनज्ञा
नं भविष्यति अर्थावग्रहस्तु विशेषग्राहक इत्येवमुपन्यस्तं समीहितसिद्धिर्भविष्यतीति चेदित्याह होज्जेत्यादि व्यंजनावग्रहस्यैवापरिदृष्टोपादालोचनज्ञानं नामप
त्नं तत्र च मा तुष्यत्सुखिनार्थशून्ये कथं सामान्यग्रहणं विधेनं भवतः समीहितसिद्धिः प्रमोद इति तस्मादर्थावग्रह एव सामान्यार्थग्राहको न पुनस्तस्मादपरमालो
चनज्ञानं अत एव यदुक्तमस्ति ह्यालोचनाज्ञानं प्रथमं निर्विकल्पकमित्यादि तदप्यर्थावग्रहात्मकमेव यदि घटते नान्यविषयमिति गाथार्थः अथ दुर्बलत्वादि
नं दृष्ट्वाभ्युपगमोऽपि वक्तव्य इति न्यायप्रदर्शनार्थमाह महियं वहो जलहिए सामण्णं कह मणीहि एतंमि अत्थावग्गहकाले विसेसणं एस सद्दोत्ति अथ भवतु
मिन्व्यंजनावग्रहे सामान्यं गृहीतं तथापि कथमनीहितेविमर्शितेतस्मिन्नकस्मादेवार्थावग्रहकाले शब्द एष इति विशेषणं विशेषज्ञानं युक्तं शब्द एवैष इत्ययं
हि निश्चयो न्यायमीहामंतरेणाप्युपगत्यैव मुज्यत इत्यसकृदेवोक्तप्रायमतो नार्थावग्रहे शब्द इत्यादि [illegible] विशेषबुद्धिर्युज्यत इति गाथार्थः अथार्थावग्रह
समये ग्राह्यग्राहकयोगेन सहैवेहा भविष्यतीति मन्यसे तत्राह अत्थावग्गहसमये वीसग्गसंखिज्जसमइयादोवि तल्लावगमसहावा ईहावायाकहं जुत्ता श्री
र्थावग्रहसंबंधिन्येकस्मिन्समये कथमाहापायौ युक्तौ इति संबंधः कथंभूतावित्याह तर्कावगमस्वभावौ तर्काविगशक्तत्स्वभावईहा अवगमो नि

श्चयस्तत्स्वभावोऽपायः ध्दावपि चत्तौ पृथगसंख्येयसमयनिष्पन्नौ एतदुक्तं भवति यदिदमर्थावग्रहे विशेषज्ञानं त्वयेष्यते सोऽपायः स चावगमस्वभावो निश्चय
स्वरूप इत्यर्थः यावत्समकालमीहाऽभ्युपेयते सा तर्कस्वभावा अनिश्चयात्मिकेत्यर्थः ततः एतौ ईहापायौ अनिश्चयेतरभावौ कथमर्थावग्रहे युगपदेव युक्तौ निश्चया
निश्चययोः परस्परपरिहारेणाव्यवस्थितत्वा देकस्मिन्कदाऽवस्थानाभावेन सहोदयानुपपत्तेरित्येषा तावद्विशेषावगमेहयोः सहभावे एकानुपपत्तिः अपरं चासम
यमात्रकालो ऽर्थावग्रह ईहापायौ तु ईहावायाऽमुहुत्तमंतंतुत्ति वचनादसंख्येयसमयनिष्पन्नौ कथमेकस्मिन्नर्थावग्रहसमये स्याता गत्यंतरानुपपन्न
दितिद्वितीयानुपपत्तिः तस्मादर्पितासंबंधत्वा द्यल्किंचिदेतदित्युपेक्षणीयमिति गाथार्थः तदेवं युक्तिशतैर्निराकृतानामपि परकीयानिःसंस्थत्वाके पाविता
र्थशेषमर्थापि परिशंकते स्विप्रद्धरं गेऊ नम्पहोत्तो विंससमाणं भुम्मद्दविगप्पप सइ सद्दोत्तिसक्यमिज्जंकेइ केइत्ति ईहार्थावग्रहे विशेषज्ञानसमर्थनाग्रह
ग्रगुरुस्तयो अथापि नंकेपि द्वादिनाभन्ये तेकिमित्याह क्षिप्रेतरादिभेदो यस्मादवग्रहोऽपि प्रथाने रनाविता ऽआपि च विस्तरेण भविष्यतइति गम्यते ततः शब्द इति वि
शेषविज्ञानं युज्यते घटते ऽर्थावग्रहे इति प्रस्तावादेव गम्यते मलिकमित्याह कयम्भि ज्ञानिनेण सहन्ति ऽवग्रहे इत्यादिवचनाद्यस्तु अनिर्दिष्टमिति शेषः कुतः पुनरि
दं विशेषविज्ञानं युज्यत इत्याह विकल्पभावात्तोऽन्यथोक्तनानात्ववत्त्वात इत्यक्षरघटना एतद्धायहृदयं क्षिप्रमवगृण्हाति चिरेणावगृण्हाति बहु अवगृण्हाति अबहु
अवगृण्हाति बहुविधमवगृण्हाति अबहुविधमवगृण्हाति एवमनिश्रितं निश्रितं असंदिग्धं संदिग्धं ध्रुवं अध्रुवं गृण्हातीत्यादिना ग्रंथेनावग्रहादयः शास्त्रांतरेहादय
भिर्विशेषणैर्विशेषिताः अत्रापि च पुरस्तादयमर्थो वक्ष्यते ततः क्षिप्रं चिरेण वावगृण्हातीति विशेषणान्यथानुपपत्त्या ज्ञायते नैकसमयमात्रमानएवार्थावग्रहः
किंतु चिरकालिकोऽपि न हि समयमात्रेमानेन मात्रएकरूपेतस्मिन्क्षिप्रं चिरं ग्रहणविशेषणानुपपद्यतइतिभावः तस्मादेन द्विशेषणबलादसंख्येयसमयमा
नोऽप्यर्थावग्रहोऽयुज्यते तथा बहूनां श्रोतॄणामविशेषेणाप्तिविषयस्थे शंखभेर्यादि बहुतूर्यनिर्घोषे क्षयोपशमवैचित्र्यात्कोऽप्यबहु अवगृण्हाति सामान्यसमुदितं तूर्यशब्द
मात्रमवगृण्हातीत्यर्थः अपरस्तु बहु अवगृण्हाति शंखभेर्यादिततूर्यशब्दान्भिन्नान्बहून्गृण्हातीत्यर्थः अन्यस्तु स्निग्धगुरुत्वादिबाह्यत्वं स्निग्धमधुरत्वादिबहुविधविशेष
विशिष्टत्वेन बहुविधमवगृण्हाति परस्तु बहुविधविशेषविशिष्टत्वाद्बहुविधमवगृण्हाति एतस्माद्बहुविधाद्यनेकविकल्पनानात्वदर्शनादवग्रहस्यासंख्येयत्वा
मान्यग्रहणे कश्चित्तु विशेषग्रहणमित्यर्थः यगत्यविरुद्धमतोऽयं संशये नैवं सति ग्रहणे एव इति वचनात् क्षिप्रादिविशेषविज्ञानमुपादिष्टं तदप्यर्थावग्रहे युज्यत एवेति केचि
दिति गाथार्थः २८९ अथोत्तरमाह सकिमवग्गहोत्ति भण्णइ गेहण्णईहावायरूवकणतोवि अहउवचारा पीरइ तोकण्णमहन्तुष्पण्णोत्ति इहपूर्वमनेकधाप्रतिपादितमप
र्थपुनः २ परमंतंप्रेरकमवलोक्यांतर्विस्फुरद्युक्तयाचार्याः क्षेपं काकास्वरैः पृच्छति किमवग्रहोत्ति किमाह ईषयोः बहु २ विधादि विशेषणवत्त्वा विशेषावगमः स

विशेषा॰ वृ॰
५९

सकिमवग्रहचक्रवर्त्तित्वग्रहो भण्यते कस्मात् पीत्याह ग्रहणमित्यादि ग्रहणं च सामान्यार्थस्य ईहावगृहीतस्य अपायश्च ईहितार्थस्य ग्रहणेहापायैरिति लक्ष्यते अत्र
टीकियते यः सन्नथा तद्भाव स्तत्त्वं तस्मिन्सत्यपि बहु॰ विधादिग्राहकादि विशेषावगमो निश्चयः स च सामान्यार्थग्रहणमीहां च विना न भवति यश्च तदविनाभावी सोऽपा
य एव कथमर्थावग्रह इति भण्यते इत्येतत्पूर्वमस्मदेवान्यथापि हंत विस्मरणशीलस्तथा[illegible]पुनरस्माभिः भणायसीति किंपुनः पुनरु
क्तमपि उक्तो यद्यस्मादायासेनापि कश्चिन्मार्गमासादयतीति ननु ग्रहणमीहा च विशेषावगमस्य लक्षणं भवतु ताभ्यां विना तदभावाद्यपायस्तु कथं तल्लक्षणं तत्स्वरू
पत्वादेवास्य सत्यं किंतु स्वरूपमपि भेदविवक्षया लक्षणं भवत्येव यदाह विषाणैः स्वरूपेण लक्ष्यते कलङ्कादिवत् एवं च स्वस्वभावाभ्यां व्यज्यते स्वलक्षणो आह न
नु बहु२ विधा२ विधादिग्राहको ऽपाय एव भवति तर्हि कथमन्यत्रावग्रहादीनामपि बह्वादिग्रहणमुक्तं सत्यं किंत्वपायस्य कारणमवग्रहादयः कारणे च कार्योपचारात्
यस्य रूपमस्तीत्युपचारात्तेऽपि बह्वादिग्राहकाः प्रोच्यंत इत्यदोषः यद्येवं तर्हि व्यवहारापाय[illegible]विशेषज्ञानमर्थावग्रहस्योपचारात् स्याम इत्यनदेवाह अहेत्यादि अथोक्त
न्यायेनोपचारात्स्वयात् विशेषग्राहकोऽर्थावग्रहः प्रोच्यते नैतदेवं यतो मुख्याभावे सति प्रयोजने निमित्ते चोपचारः प्रवर्तते न चेह मुख्यार्थाविघातादि प्रयोजनमस्ति तेन सह
निरवग्रहेण इत्यादि[illegible]यथाश्रुतार्थनिगमने प्रयोजनमभिनिबन्ध सति निभणाद्व चाइत्यादिप्रकारेणापि तस्य निर्गमितत्वात्सामर्थ्यव्याख्यानमिदं न यथाश्रुतार्थव्या
ख्यातिचेत्तर्हि यदुपचारेणापि श्रोत्रो ऽर्थः सूत्रस्य व्याख्यायत इति न वाभिप्राय स्तर्हि यथाश्रुतेऽपि तदुपचारस्तथा कुरु न चैवं क्रियमाणो दोष उच्यते यत सिद्धमाणवकः स
मुद्रस्तडाग इत्यादावेवं किंचित्साम्ये सत्येव विधीयमानः शोभते न चैतत्सामयिकोऽर्थावग्रहः संख्येय सामायिकं विशेषग्रहणं कथमप्युपपद्यते तर्हि कथमुपचारः
त्रिप्रमाणाघटत इत्येवं चेदहो सच्चिदुपचारोऽसि ततः शृणु समाकर्ण्यावहितेन मनसा सोऽपि यथा युज्यते तथा कथयामि तर्हि तत्त्वगणइत्यादिप्रकारेणेत्याह॥
ख्यातं सूत्रं यदि चोपचारेणार्थं न भवतः प्रयोजनं तर्हि सोऽपि कथाघटमानः कस्तथा कथ्यत इत्यपि शङ्काभिप्राय इति गाथार्थः॥८०॥ यथा[illegible]संपादयन्ना
ह सामान्यमेतद्ग्रहणं नैश्चयिकः समयमवग्रहो यत्तमेनंतरमीहितवस्तुविशेषस्यापायः सोऽपुनरीहावाप्या विवक्षयोऽवग्रहोऽत्रोपचरितः[illegible]सा
मणमित्ये[illegible]तरमीहा तदावायमनवृत्तिसेसस्य इय सामण्णं विसेसा विवक्खावग्गहो भेद व्याख्या इहैकसमयमात्रमानो नैश्चयिकोऽवग्रहः उपचरितः प्रथमो
ऽर्थावग्रहः कथंभूत इत्याह सामान्यमात्रस्याव्यक्तनिर्देशस्य वस्तुनो ग्रहणं सामान्यवस्तुमात्रग्राहक इत्यर्थः सामायिकानिहि ज्ञानादिवक्तुमपरमयोगिनामेव निश्च
यवेदिनो गच्छतीति यथा यं४०००नैश्चयिकोऽयमुच्यते अथ[illegible]व्यवहारिभिरपरैरर्थाव्यवह्रियते तत्र व्यवहारिकमुपचरितमर्थावग्रहं दर्शयति त
तो इत्यादि ततो नैश्चयिकार्थावग्रहादनंतरमीहितस्य वस्तुविशेषस्योऽपायः स पुनर्भाविनीमीहामपायं चापेक्ष्योपचरितो ऽवग्रहोऽर्थावग्रहः इति द्वितीयगा

थायां संबंधः उपचारस्यैवास्य निमित्तांतरमाह एसमित्यादि एष्यो भावी योऽन्यो विशेषस्तदपेक्षया येन कारणेनायमपायोऽपि सन्सामान्यं गृह्णाति यश्च सामान्यं
गृह्णाति सोऽर्थावग्रहो यथा प्रथमो नैश्चयिकः एतदिह तात्पर्यं प्रथमो नैश्चयिकोऽर्थावग्रहरूपादिभ्यो व्यावृत्तमव्यक्तं शब्दादिवस्तुसामान्यं गृहीतं तत्रश्चेमी
हिते सति शब्द एवायमित्यादि निश्चयरूपोऽपायो भवति तदनंतरं तु शब्दोऽयं किं शाङ्खः शार्ङ्गो वा इत्यादि शब्दविशेषविषया पुनरीहा प्रवर्त्तिष्यते शाङ्ख एवायं शब्द इ
त्यादि शब्दविशेषविषयोऽपायश्च भविष्यति तदपेक्षया शब्द एवायमिति निश्चयः प्रथमोऽपायोऽपि सन्नुपचारादर्थावग्रहो भण्यते ईहापायापेक्षया तु इत्यनेन
चोपचारस्यैकं निमित्तं सूचितं शाङ्खोऽयं शब्द इत्याद्यविशेषापेक्षया येनासौ सामान्यशब्दरूपं सामान्यं गृह्णातीत्यनेनोपचारस्य द्वितीयनिमित्तमावेदितं तथा
हि यदनंतरमीहापायौ वर्त्तेते यश्च सामान्यं गृह्णाति सोऽर्थावग्रहो यथाद्यो नैश्चयिकः प्रवर्तेते च शब्द एवायमित्याद्यपायानंतरमीहापायौ गृह्णाति च शाङ्खो
यमित्यादिभाविविशेषापेक्षया सामान्यं तस्मादर्थावग्रहः एष्यविशेषापेक्षया सामान्यं गृह्णातीत्युक्तं, ततस्तदनंतरं किं भवतीत्याह तृतीयगाथायां ततोऽण
तरमित्यादि तत्सामान्येन शब्दनिश्चयरूपात्प्रथमापायादनंतरं किमयं शब्दः शाङ्खः शार्ङ्गो वेत्यादिरूपा ईहा प्रवर्त्तते ततस्तद्विशेषस्य शाङ्खस्य[illegible]शब्द इति
विशेषस्य शाङ्ख एवायमित्यादि रूपो पायश्च निश्चयरूपो भवति अयमपि च यो ऽन्यतमविशेषाकांक्षावतः प्रमातुर्भाविनीमीहामपायं चापेक्ष्योपचर्यते विशेषा
पेक्षया सामान्यालंबनत्वाच्चार्थावग्रह इत्युपचर्यते इयमत्र सामान्यविशेषापेक्षाकर्त्तव्या तावद्यावदंत्यो वस्तुनो भेदो विशेषः यस्माद्विशेषापरतो वस्तुनोऽन्य
विशेषा न संभवंति सोऽन्त्यः अथवा सामवल्येऽपि अन्यतमविशेषेषु पतो विशेषात्परतः प्रमातुरुपजिज्ञासा निवर्त्तते सोऽन्त्यस्तद्विशेषं यावदव्यावहारिकोऽर्थावग्रहेहा
पायार्थे सामान्यविशेषापेक्षा कर्त्तव्येति गाथार्थः इह च गाथाद्वयेऽपि यः पर्यवसितोऽर्थो भवति तमाह सद्भेदैहावायानित्यमसामान्यमादसामण्णं संववहरणं
सद्धत्थावग्रहोऽवाउ सर्वत्रविषयपरिच्छेदनिश्चयतः परमार्थत ईहापायो भवतः ईहा पुनरपायः पुनरीहा पुनस्त्यपायश्चेत्येवं क्रमेणायावदत्र ईत्योविशेष स्तावदीहापा
यावेव भवतोऽनार्थावग्रह इत्यर्थः विशेषं वाण्ये[illegible]नेत्याह सामणमाद सामण्णंति आद्यमव्यक्तसामान्यमात्रालंबनमेकं सामायिकं मुक्त्वाऽन्यत्रेहापायौ भवतः इदं पुनर्न
हानाप्यपायः किंत्वर्थावग्रह एवेति भावः संव्यवहारार्थं व्यावहारिकजनप्रतीत्यपेक्षया पुनर्सर्वत्र योयोऽपायः स स उत्तरोत्तरेहापायापेक्षया एष्यविशेषापेक्षया
सामोपचारतोऽर्थावग्रहः एवं च तावन्नेयं यावत्तारतम्येनोत्तरोत्तरविशेषाकांक्षा प्रवर्त्तते इति गाथार्थः तरतमयोगाभावे तु किं भवतीत्याह तरतमजोगाभावे वा
उच्चिय धारणा न दंत मि सव्वत्थ वासणा पुण भणिया कालंतरे सिमई॥२८५॥ तरतमयोगाभावे उत्तरोत्तरविशेषाकांक्षानिवृत्तावपाय एव भवति न पुनस्तस्यावग्रह
त्वमिति भावः तन्निमित्ताभावो पुनरीहादीनामभावादिति यद्यपि न ईहादयो न भवंति तर्हि किं भवतीत्याह तदंते तस्यापायस्यान्ते धारणा दर्शोपयोगात्प्रच्युतिरूपा भवति शेष

६० स्यवासनास्मृतिरूपस्य धारणाभेदस्याद्वयस्य संभव इत्याह सव्वत्थवासणापुव्वेत्यादि वासना वक्ष्यमाणरूपा तथा कालांतरे स्मृतिः सा च सर्वत्र भणिता अयमर्थः
अविच्युतिरूपा धारणा अपायपर्यंत एव भवति वासनास्मृती तु सर्वत्र कालांतरेप्यविरुद्धे इति गाथार्थः एवं चाभिहितस्वरूपव्यावहारिकार्थावग्रहापेक्षया यथाश्रुता
र्थव्याख्यानमपि सूत्रस्याविरुद्धमेवेति दर्शयन्नाह सद्दोत्तिवक्रूपभणियं विगप्पऊ जइ विसेसविण्णाणं खिप्पजोतंपि जुज्जइ संववहारोग्गहे सव्वं वा शब्दोऽथवार्थे
ततश्चायमभिप्रायः सद्दोत्ति भणइ वत्ताइ वंत्ता इत्यादिप्रकारेण नावव्याख्यातेनेणं सद्दोत्ति उग्गहिए इत्यादिसूत्रं अथवा शब्द इति यत्सूत्रे भणितं शब्दे नावगृहीत इति
यत्सूत्रे प्रतिपादितं तद्यदि विकल्पेनौविवक्षावशेनो विशेषविज्ञानं गृह्येत तदपि सर्वं युज्यते कस्मिन्नित्याह यथोक्त औपचारिकसांव्यवहारिकार्थावग्रहे गृह्यमाणे स
ति अत्राह सद्द इति विशेषविज्ञानं युज्यते सर्वग्रहणात्तदनंतरमीहादयश्चोपपद्यंते पूर्वोक्तयुक्तेः ततश्च से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं सद्दं सुणेज्जा तेणं सद्देत्ति
उग्गहिए नउणं जाणइ के वेस सद्दे तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस सद्दे इत्यादि सर्वं सुस्थं भवति यद्येवमयमेवार्थावग्रहः कस्मान्न गृह्यते येन सर्वोपि विवादः उपा
रमतीति चेन्नैवं शब्द एवायमित्याद्यपायरूपोयमर्थावग्रहो अपायश्च सामान्यग्रहणेहाभ्यामंतरेण न संभवतीत्याद्यसकृत्पूर्वमभिहितमेवातः प्राक्तनमेव व्याख्या
नं मुख्यमित्यलं विस्तरेणेति गाथार्थः व्यावहारिकार्थावग्रहाभ्युपगमे यदागुणमसावेव प्रदर्शयन्नाह खिप्पेयराइभेउ उवचारइय दोसजालपरिहारं जुज्जइ
संताणो य सामण्णविसेसववहारे क्षिप्रेतरादिभेदं यत्पूर्वोदितदोषजालं तस्य परिहारो युज्यते भिन्नव्यावहारिकेऽर्थावग्रहे मतीति प्रक्रमाद्गम्यते इदमुक्तं भवति
एकसामायिके नैश्चयिकार्थावग्रहव्याख्यानारं प्रति प्राग्यदुक्तं यद्यसावेकसामयिकः तर्हि कथं क्षिप्रचिरग्रहणविशेषणमस्योपपद्यते तथा यद्यसौ सामान्य
मात्रग्राहकस्तर्हि बहुबहुविधादिविशेषणोपेतविशेषग्रहणं कथं घटते तथार्थावग्रहस्य विशेषग्राहकत्वे युक्तिगयोपयोगबाहुल्यमुक्तमित्यादिकस्य दोषजा
लस्य परिहारो व्यावहारिकेऽर्थावग्रहे सति युज्यते तथाहि नैश्चयिकावग्रहवादिना इदानीं शक्यमिदं वक्तुं यदुत क्षिप्रेतरादिविशेषणानि व्यावहारिकाव
ग्रहविषयाण्येतानि असंख्येयसमयनिष्पन्नत्वेनास्य क्षिप्रचिरग्रहणस्य युज्यमानत्वाद्विशेषग्राहकत्वेन बहुबहुविधादिग्रहणस्यापि घटमानत्वादिति सा
मण्णमणंतरविसेसे इत्यादिना प्रागभिहितं समययोपयोगबाहुल्यमप्यस्मिन्निरास्पदमेव सामान्यग्रहणेहापूर्वकत्वेनास्यासंख्येयसामयिकत्वेन नैकसम
योपयोगबाहुल्यस्यात्रासंबध्यमानत्वादिति ननु नैश्चयिकावग्रहे किं क्षिप्रेतरादिविशेषणकलापो न घटते येन व्यावहारिकावग्रहविषयोसौ प्रोच्यते सत्यं
मुख्यतया व्यावहारिकावग्रह एव घटते कारणे कार्यधर्मोपचारात् पुनर्नैश्चयिकावग्रहेपि युज्यते इति प्रागप्युक्तं वक्ष्यते च विशिष्टादेव हि कारणात्कार्यस्य वैशि ६०
ष्ट्यं युज्यते अन्यथा त्रिभुवनस्याप्यैश्वर्यादिप्रसंगः काष्ठखंडादेरपि रत्नादिनिचयावाप्तिरित्यलं प्रसंगेन प्रकृतमुच्यते संताणेनन्त्ययोसौ सामान्यविशेषव्य

MEMORIAL

व्यवहारो लोकरूढः सोपि व्यवहारावग्रहे सति युज्यते इति हार्दमपि संबंध्यंते लोके पि हि यो विशेषः सोप्यपेक्षया सामान्यं यत्सामान्यं तदप्यपेक्षया विशेष इति व्यपदि
श्यते तथाहि शब्द एवायमित्येवमध्यवसितोऽर्थः पूर्वसामान्यापेक्षया विशेषः शांखोयमित्युत्तरविशेषापेक्षया तु सामान्यमित्येवं यावदंत्यो विशेष इति प्रागप्युक्तं अयं चोप
र्युपरिज्ञानप्रवृत्तिरूपेण संतानेन लोकरूढः सामान्यविशेषव्यवहार औपचारिकावग्रहे सत्येव घटते नान्यथा तदनभ्युपगमे हि प्रथमापायानंतरमीहाप्रवृत्तानुत्तरवि
शेषाग्रहणे चाभ्युपगतं भवति उत्तरविशेषाग्रहणे च प्रथमापायाध्यवसितार्थस्य विशेषत्वमेव न सामान्यत्वमिति पूर्वोक्तरूपो लोकप्रतीतः सामान्यविशेषव्यवहारः समुच्छि
द्येत अथ प्रथमापायानंतरमभ्युपगम्यंते ईहादय उत्तरविशेषग्रहणं च तर्हि सिद्धं तदपेक्षया प्रथमापायाध्यवसितार्थस्य सामान्यत्वं सामान्यग्राहको [illegible] ईहादिप्र
वृत्तिः सोर्थावग्रहो नैश्चयिकार्थावग्रहवदिष्टफलमेवेति सिद्धो व्यावहारिकार्थावग्रह स्तत्सिद्धौ च संतानक्रमेणोत्पद्यमानविशेषैरर्थापत्तिसिद्धः सामान्यविशेषव्यवहार इ
ति गाथार्थः ॥२८२॥ इति मतिज्ञानाद्यभेदलक्षणोऽर्थावग्रहः समाप्तेति ॥ ७ ॥ अथ तद्द्वितीयभेदलक्षणामीहां व्याचिख्यासुराह इयसा इयसामण्णग्गहणा
णंतरमीहा सदत्थवीमंसा किमिदं सद्दोऽसंको होज्जव संस्थ संखाणं ॥ इति शब्द उपदर्शने इत्येवं प्रागुक्तेन प्रकारेण नैश्चयिकार्थावग्रहे यत्सामान्यग्रहणं रूपाद्यव्यप
त्याव्यक्तवस्तुमात्रग्रहणमुक्तं तथा व्यावहारार्थावग्रहेपि यदुत्तरविशेषापेक्षया शब्दादिसामान्यस्य ग्रहणमभिहितं तस्मादनंतरमीहा प्रवर्त्तते कथंभूतेयमित्याह स
त स्त्वविद्यमानस्य गृहीतार्थस्य विशेषविमर्शद्वारेण मीमांसा विचारणा ईहेत्वेनेत्याह किमिदं खलु मया गृहीतं शब्दः अशब्दो वा रूपरसगंधस्पर्शरूपः इदं च नैश्चयि
कार्थावग्रहादनंतरभाविन्या ईहायाः स्वरूपमुक्तं अथ व्यवहारार्थावग्रहादनंतरं संभाविन्याः स्वरूपमाह कोहीऽयमित्यादि [illegible] व्यवहारार्थावग्रहेण शब्दे
गृहीते [illegible] ईहा प्रवर्त्तते शांखः शार्ङ्गो वायमित्येवंरूपः शंखशार्ङ्गौ वेति ननु किं शांखः शार्ङ्गो वेत्यादि [illegible] संशयज्ञानमेव कथमीहा भवितुमर्हति सत्यं किंतु
दिग्भावमेवेदमिह दर्शितं परमार्थतस्तु व्यतिरेकधर्मनिराकरणपरोऽन्वयधर्मघटनप्रवृत्तश्चापायाभिमुखः प्रबोध ईहा द्रष्टव्या तद्यथा अरण्यमेतत् सविता अस्त
मागतो न चाधुना संभवतीह मानवः प्रायस्तदेतेन स्थाण्वादिभाजा भाव्यं रतिप्रियसमारिसमाननाम्नेति एतच्चाग्रे प्रागुक्तं [illegible] पुनरप्युक्तमिति गाथार्थः अथ
मतिज्ञानतृतीयभेदस्यापायस्य स्वरूपमाह महुराइगुणत्तणओ संखसद्दोत्ति जं न संगत्त विण्णाणं सोवाओ अणुगमवइरेगभावाओ मधुरस्निग्धादिगुणत्वात् शांख एवायं
शब्दो न शार्ङ्ग इत्यादि यद्विशेषविज्ञानं सोऽपायो निश्चयज्ञानरूपः कुत इत्याह पुरोवर्त्यर्थधर्माणामनुगमभावादस्तित्वनिश्चयसद्भावात् तथाविद्यमानार्थधर्माणां व्यति
रेकाभावान्नास्तित्वनिश्चयसत्त्वादयं च व्यवहारार्थावग्रहानंतरभावी अपाय उक्तः निश्चयादवग्रहानंतरभावी तु स्वयमपि द्रष्टव्यस्तद्यथा श्रोत्रानुपात्त्वादिगुणतः शब्द

विशेषा० वृ०
६३

धार्यं नरूपादीनिति दृढ़ापायविषयाव्यक्तिपतिपत्तयः प्रागपि निराकृताइति नेहोक्ताइतिगाथार्थः अथ चतुर्थमतिज्ञानभेदो धारणा इयं चाविच्युतिवासनास्मृतिभेदात्त्रिधा
भवत्यत [illegible]दामपि तामाह तयणंतरं तयत्थो विच्चवणं जो य वासणाजोगो कालंतरे य जं पुण अणुसरणं धारणा सा उ तस्मादपायादनंतरं तदनंतरं यत्तदर्थादवि
च्यवनमुपयोगमाश्रित्याभिन्नो यश्च वासनया जीवेन सह योगः संबंधः यच्च तस्यार्थस्य कालांतरे पुनरिंद्रियरूपलब्धस्यानुपलब्धस्य वा एवमेव मनसानुस्मरणं स्मृ
तिर्भवति सैषा पुनरपि त्रिविधाप्यर्थस्यावधारणरूपा धारणा विज्ञेयेतिगाथाक्षरघटना भावार्थस्त्वयं अपायेन निश्चितेर्थे तदनंतरं यावदद्यापि तदर्थोपयोगसातत्येन व
र्तते न तु तस्मान्निवर्तते तावत्तदर्थोपयोगादविच्युतिर्नाम धारणाया प्रथमो भेदो भवति ततस्तस्यार्थोपयोगस्य यदावरणकर्मणः क्षयोपशमेन जीवो युज्यते येन
कालांतरे इंद्रियव्यापारादिसामग्रीवशात्पुनरपि तदर्थोपयोगः स्मृतिरूपेण समुन्मीलति सा चेयं तदावरणक्षयोपशमरूपा वासनानाम द्वितीयस्तद्भेदो भवति कालांतरे च वा
सनावशात्तदर्थस्येंद्रियरुपलब्धस्याथवा तैरनुपलब्धस्यापि मनसि या स्मृतिराविर्भवति सा तृतीयस्तद्भेद इत्येवं त्रिभेदा धारणा विज्ञेया तु शब्दोवग्रहादिभ्यो विशेषद्योतना
र्थः अप्रतिपत्तय [illegible] तद्धि यथापि प्रागेव निराकृता इतिगाथार्थः ॥२९१॥ तदेवं से जहा नामए केइ पुरिसे अव्वत्तं सद्दं सुणेज्जा इत्यादि सूत्रानुसारेण [illegible] मतिश्रुतावग्रहा
दयो भाविता अथ सूत्रकारेणैव यदुक्तं एवं एएणं अभिलावेणं अव्वत्तं रूवं रसं गंधं फासं इत्यादि तत्र सिनिधाय भाष्यकारोप्यतिदेशमाह सेसेसु वि रूवाइसु विसएसु
होंति सरूवकाइं [illegible] णामीहाइ वत्थूणि यथा [illegible] एवं शेषेष्वपि रूपादिविषयेषु [illegible] [illegible]
यानि भवंति [illegible] आह देहादान्याभिनिबोधिकज्ञानस्य भेदवस्तूनि [illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] नेव पुनरेष्यति [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible] [illegible] इत्यादि [illegible] [illegible]
[illegible] वि लक्षणत्वा [illegible] [illegible] इत्यादि [illegible] ६३
[illegible] [illegible] विशेषणस्य [illegible] इतिगाथार्थः इह [illegible]

य स्य [illegible] दर्शनं कृतमेव अथोपि चक्षुरादींद्रियाणां विषयभूतानि [illegible] वस्तुनि क्रमेण दर्शयति थाणुपुरिसाइ कुट्टुप्पलाइ संभिन्नकरिल्लुमंसाई स
[illegible] [illegible] पुनस्तानि [illegible] समानासमानधर्माः [illegible]
[illegible] धर्मा [illegible] स्थाणुपुरुषादिवर्दिति [illegible] निर्दिष्टानि [illegible]
[illegible] स्थाणुपुरुषादिवत्समानधर्मा [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] उप
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] भवति [illegible] [illegible] आदिश गृ
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] आदि [illegible] समान [illegible] इतिगाथार्थः अथ यदुक्तं सूत्रे से जहा नामए केइ पुरिसे अव्वत्तं [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] एवंदेता [illegible] [illegible]
[illegible] इतिगाथार्थः [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] ६२

[illegible] योजनाभावार्थमुक्तं [illegible] पश्चानुपूर्वीभवनमुत्क्रमः अनानुपूर्वीभवनं त्वतिक्रमः कदाचि [illegible]

[illegible] ६२

[illegible]

[illegible]

हीनिशा[illegible] [illegible]
ता: नतते: [illegible]
तत्र श्रुतनिश्रितमाभिनिबोधिकज्ञानं तदभ्युपगमाद्यष्टाविंशतिविधं संपद्यते एतदपि भेदाभिधानं वक्ष्यमाणबहुतरभेदक[illegible]पसमासेन संदर्शयन्नाह
अ-यत्तेना[illegible]विंशतिभेदान्यथापूर्वं[illegible]केइत्यादि केचित्पुनराचार्या[illegible]श्रुतनिःसृतमतिज्ञानभेद[illegible]अनावग्रहभेद
चतुष्टय[illegible]सहिता[illegible]श्रुतनिःसृत[illegible]चतुष्टय[illegible]
त्वा एवमष्टाविंशतिविधं सर्वमपि ज्ञानमिति भाषन्ते अहंस्तेषामभिप्रायः मतिज्ञानस्य संपूर्णस्य भेदाः प्रतिपादयितुं प्रक्रान्ताः यदि चाश्रुतनिश्रितं बुद्धिच
तुष्टयं न गण्यते तदाश्रुतनिःसृतरूपस्य मतिज्ञानदेशस्यैवैते अष्टाविंशतिभेदाः प्रोक्ता भवन्ति नतु सर्वस्यापि यद्वा[illegible]श्रुतनिःसृतमश्रुतनिःसृतं च
मतिज्ञानं तदा सर्वस्यापि तस्य भेदाः सिद्धा भवन्ति ननु साधूक्तं [illegible]व्यञ्जनावग्रहचतुष्टयं क्षिप्तं [illegible]
किंचिदमपि मतिज्ञाना[illegible]मेव [illegible]इत्याशंक्याह अमवग्रहोइत्यादि [illegible]व्यञ्जनावग्रहार्थावग्रहभेदतोया ६३

यमवग्रहो द्विभेदः प्रोक्तः सोवग्रहसामान्येन गृहीतो वग्रहसामान्येनान्तर्भावितः भवन्ति च विशेषाणां सामान्येन्तर्भावो यथा सेनायां गजादीनां वनादौ च धवखदि
रादीनां अतोवग्रहस्य सामान्यरूपतया एकत्वाद वग्रहेहापायधारणानामिन्द्रियमनोभिर्भेदेन प्रत्येकं षड्विधत्वात् श्रुतनिःसृतमतिज्ञानस्य चतुर्विंशतिरेव भेदाः
अश्रुतनिःसृतस्य तु बुद्धिचतुष्टयलक्षणा [illegible]भेदाः इत्येवं सर्वमतिज्ञानमष्टाविंशतिभेदं सिध्यतीति केषांचिन्मतमिति गाथाभावार्थः एतच्च [illegible]
ह [illegible] तन्मतमुपहासं [illegible] चतुर्भिः अवग्रहेहापायधारणा[illegible]
नुप्रवेश[illegible]श्रुतनि[illegible] तेन[illegible]किमित्याह तेन कारणेना[illegible]वग्रहादि सामान्यादवग्रहादि
सामान्यमाश्रित्य [illegible] तेष्ववग्रहादिसंबंधिष्वष्टाविंशतिभेदेष्वन्तर्गतं प्रविष्टं गतमन्तर्गतं तदन्तर्गतमेवाश्रुतनिःसृतं बुद्धिचतुष्टयमतः किमिति [illegible]
वग्रहचतुष्टयं पातयित्वा अश्रुतनिश्रितं बुद्धिचतुष्टयं पुनरपि प्रक्षिप्यत इत्यभिप्रायः इदमुक्तं भवति सोऽयमित्याद्यभिप्रायेण [illegible] इत्यादिना प्रतिपादितेरे
[illegible]
[illegible]
[illegible] १
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
अवग्रहसामान्येन [illegible]

विशेषावृ॰

६३

स्फुटमुच्यमानकं भणनेन क्रियमाण पदः प्रत्यागत महोश्विद्र्पेण गमनमित्याह [illegible] अपायमुपदर्शयति [illegible]

[illegible]

६४

[illegible]

कर्णितं मतं कुंथोपशमानिशेषा[illegible] महादिना[illegible] नानानिकोऽर्थ इत्याह । पृथक्‌ भिन्नजातीयं[illegible] रिताद्वृत्तः एतामंतो[illegible]

[illegible] ६५

विद्वो समानस्य ग्रहणमभिन्नास्ति कुतो यथोक्तबंधादि परिहानसंभवः अथ व्याख्यानाल्लभ्य[illegible] बहारार्थो बम्महोऽन्यः[illegible] विशेषयाहि[illegible] परिहानादिविशेषणात्

[illegible]

व अथवा किमनेनेति[illegible]

विंशं ५४०

विभिक्षं निक्षिप्यमित्यत्रर्थनिः श्वेतमुक्तं । न हयपिगबादि नष्टादिरूपेण गन्धा हि पयीसद्वचनहिन त्वहि पयीसोभवति किलन्यस्यान्यरूपेण ग्रहणमेवेतिभावः नैश्वर्यि

[illegible]

वकाशः साक्षादेपगाजोपाप्पुनरन्येवान्यथानत्कार्य च पापादिषयित दृष्ट बमस गादिन्तुकर्मैव अनिमत्त मुक्तिदानानिपाहिशानमनध्यव

[illegible]

डाक्टर ... स्मारकम्
MEMORIAL

६७

[illegible] ६७

[illegible]

विशेषा०वृ०

६

[illegible]

६८

६

[illegible]

विशेषा०२० सम्यक्त्वपर्यने सिलणाप्यं आर्त्तास्तद्वारिकाले निर्णयो निश्चयसम्यक्त्वाले पि पतन्तं मिथ्यादृष्टि येन पुद्गलपरमगुरु निर्दिष्टं तथारूपमनंतपर्यायं [illegible]

६९

[illegible]

विशेषा०वृ०

८०

म्यग्दृष्टेः संबंधिनी सम्यग्दृष्टिसंबंधिनी सत्वाणि सवाय्यादिरूपाणि श्रुतरूपाणि ज्ञानमेव विपर्यस्तज्ञानं मिथ्यादृष्टिसंबंधिनी मिथ्याज्ञानमित्यर्थः [illegible]

[illegible] ८०

रिकोप्यन्यभासर्वस्यसर्वेमयुक्तत्वागमसंवादतः सम्यग्दृष्टिना मोक्षसंसिद्धयेस्यसाधनस्य धर्मो अंगीकृतो मिथ्यादृष्टिनापि तद्धिदुयेनस्येव [illegible]

[illegible]

विशेषा० वृ०

७१

[illegible]

७१

[illegible]

विशेषा० वृ०
७२

[illegible] अभिनमस्या [illegible]

MEMORIAL
डाक्टर [illegible]

७२

स्सयंगुलपमाणउ [illegible] देहपमाणं [illegible] ननु उ [illegible] देहमि [illegible] अन्यत्र भणि [illegible]

[illegible]

[illegible]

स्सा योमसपानो वणाणनेव ६ एगवूससहिनगा ष.ष.उ मा इम्मि येछनरा इनिवचना पया श्रर्कर्कसंक्रांतानुल्ट ऐदिवसे एनाव तिनिहूरेण्य ग स्छिनंस्र्पमनु प्याः प
श्यंति तथा पुष्करार्द्धे मानुषोत्तरसमीपे प्रमाणांगुल निष्पन्नैः सातिरेकैरेकविंशति योजनलक्षेण व्यवस्थितमादित्यं तत्र दिने तन्निवासिनो लोकाः समुपलोकयंति
नभ्रमूमति चाकुल्यात्कृपाणो चशीर्भ नरगामि न्यान् [illegible] इति
[illegible]

प्याप्यातो गृह्यमाणः समनुभूयते रसस्पर्शौ कथमिति चेदुच्यते दूरादागतानां गंधद्रव्याणां रसोपि तावत् किंचिदनुभवेन सचनेषां जिह्वासंबंधे सति यथा सं
भवं कुतश्चित्केनचिदनुभूयते एव तथा च वक्तारो भवंति कटुकं कस्यती ह्याहेर्वा वस्तुतः संबधो अयं गंध इति [illegible] नोच्यते तद्रसस्यैव धर्म

[illegible]

नास्त्यनः कृतो नैकांतिकता इत्यलं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ आह ननु [illegible] सर्व मित्युक्तं भवता तत्र किं शब्द [illegible]

भाणि श्रृणोत्युक्तं [illegible]

[illegible]

विशेषा०२० मस्तत्वंतु बहुश्रुता इत्यो विदंतीनि घ्राणादीन्यपींद्रियाणि गंधादि इत्यादि [illegible]

नेरेष्वनदिति वृत्त्युदीकाकार इति निर्युक्ति गाथार्थः [illegible]

७५ हृश्रेणि राकाशप्रदेशपंक्ति रभिधीयते [illegible]

[illegible]

पार्थः [illegible] भाष्यादन सेयः [illegible] किमिह निसिर इत्याइ [illegible]

[illegible]

उपि जोगंतरंहोक्का ननु योग [illegible] मनोवाग्योगौ [illegible]

यथाकायेन [illegible] आणापान [illegible] व्यापारः कायिक योगा [illegible]

१२. योगत्या [illegible]

भिन [illegible] आह [illegible]

[illegible] मनोवाग्यो [illegible]

[illegible]

[illegible] १६

[illegible]

इ मन्नइ नेयं जउ तेणं॥ अहवा तनुयोगेन काय [illegible] व्यापारेण [illegible] जीवस्य व्यापारः स वाग्योगो भण्यते [illegible]

[illegible]

मनो [illegible] जीवस्य व्यापारः स मनोयोगो भण्यते [illegible]

[illegible]

[illegible]

रमाह अणुसमयमसंतरियं गहणंभणियंजउविमोरकोवि जुत्तोनिरंतरोवित्र य भणइकहसं तरोभणिउ आचार्यः प्राह संतताग्रहणमनुसमय
[illegible]

[illegible]

येनिसर्गायिष्येन तदास्यादसौ एतच्चनास्ति प्राक्समयगृहीतानामेवाग्रे तन्समयेनिसर्गो नत्वत्रचापूर्वाणामेवग्रहणाद्यथाविरोध्यपियुगपदेक
त्समयेउपयोगद्वयवद्भिप्रायं नैवमेतदाह समएदोइत्यादि एकस्मिन्समयेद्वावुपयोगौनभवेतामितियुक्तं जुगवं दोनछिउगउवाइतिवचना
त्योरागमाभिप्रायात् क्रियाणां पुनःनामपृथक् भिन्नसमयेकोऽपिनकश्चिद्दोषः तथाहि [illegible] इतिसिद्धेविद्धानांभाषा
द्विवचनात् [illegible] कायक्रियाणामेकत्रसमयेप्रवृत्ति [illegible] तथाङ्गुल्यादिसंयोगनिस्तारः [illegible] संघातकपरिशाटक्रिययोः [illegible]
योरेकत्रसमयेनेकस्थानेषु [illegible] विहितेवेगिकोशान [illegible] दक्षिणेन [illegible] मानिमादृश [illegible]
नेमुखेन [illegible] युगपत्प्रवृत्तिर्न [illegible] कायः [illegible] तत्रयथप्योः [illegible]
शरीरपंचकमेवकायः पंचविधस्तथापित्रिविधमेवकायेन [illegible] ग्रहणमुक्तमितिदर्शयन्नाह तिविहंमिसरीरंमी जीवमएसा हवंतिजीव
स्सजेहिउगिण्हइगहणंतोभासइभासउभास उ [illegible] प्रदेशाजीवप्रदेशाभवन्ति [illegible]
तावन्ति चोच्यमानेभिक्षोः [illegible] जीवप्रदेशाना [illegible] आहजीवस्येतित्रिविधेशरीरेजीवप्रदेशाजीव
स्यात्मनामयंतिमनुभादिगस्यप्रदेशाः [illegible] निराकरणमाहनिःप्रदेशात्मस्ययुक्त्युपपन्नत्वात् [illegible] प्रदेशा
[illegible] सर्वेषामपि [illegible] यथानामिकत्वप्रसंगः [illegible]
जीवप्रदेशैः संबंधनेकत्र कोडीकृतत्वादित्यादिरितर्क [illegible] किंकरोतीत्याह [illegible] किंविधान
[illegible] नसर्वेषु [illegible] किंपुनः [illegible] गृह्णातिकर्मणि [illegible] ग्रहणं [illegible] मित्यर्थः
ततोभाषकोभाषते [illegible] भाषकोभाषत [illegible] भाष्यकारेणभाष नपूर्वेणापियथा
दिति [illegible] ग्रहणमिति आहनतु कतमत्त्रिविधंशरीरं यद्गतेजीवप्रदेशैर्वा [illegible] गृहीत्वाभाषकोभाषत इत्याहउरालियवेउविय
आहारभिण्हइमुयइभास सच्चसच्चामोसं मोसंचअसच्चमोसंच इहौदारिकशब्देनशरीरंतद्वतोऽभेदोपचारात्तद्वान्यथोक्तः औदारिकशरीर
वान्जीवएवगृह्यते एवंवैक्रियवान्वैक्रियः आहारकवानाहारकः तदयमेवौदारिकवैक्रियाहारकशरीरीजीवोगृह्णातिमुंचतिच भाषामुज्झत्संह

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

तिरूपांभाषांकथंभूतामित्याह सत्यांसत्यामृषामृषांचासत्यामृषांचेतिनिर्युक्तिगाथाद्वयार्थः ३७५ अथात्रविषमपदव्याख्यानायभाष्यं सच्चाहि
यासयामिह संतोमुणउगुणापयच्छाव् तव्विवरीयामोसा मीसाजानदुभयसाहावा अणहिगयाजातीसवि सद्दोच्चिअकेवलोअसच्चमुसा एयासलक्खणरूवा
पा सोदाहरणाजहासुत्ते इहसद्घोहिवाआराधिकायथावस्थितवस्तुप्रत्यायनफलात्सत्याभाषाप्रोच्यतेनत्र केसंतउच्यंते येषांसाहितेत्याह संतइहमुनयः सा
धवउच्यंते सत्योहिवाविपरीतयथावस्थितस्वरूपप्ररूपणेनसत्याविपरीतस्तस्वरूपानुमृषाभाषाअभिधीयते मिश्रासत्यामृषाकाइत्याह यातुउतहिताइ
हपरलोकाराधकत्वेनमुक्तिप्रापिकेत्यर्थः अथवासंतोमूलोत्तरगुणरूपागुणापदार्थावाजीवादयःप्रोच्यंते तेभ्योसोयस्वभावासत्यामृषात्मिकेति यापुनःस
त्यामृषोभयात्मिकास्वलक्षणानिस्वरूपाभिभाषास्वधिकृतात्तल्लक्षणानंतर्भाविनीआमंत्रणाज्ञापनादिविषयोव्यवहारयतितःशब्दएवकेवलःसासत्याम
षाचतुर्थीभाषाएताश्चतस्रोपिभाषाःसभेदाःसलक्षणासोदाहरणाश्चयथादशवैकालिकसूत्रेनिर्युक्त्यादिकसूत्रेआगमेभणितास्तथातत्रैवबोद्ध
व्याः इत्वतुभाषाद्रव्यग्रहणनिसर्गादिकविचारस्यैवप्रस्तुतत्वादितिगाथार्थः ३७६ औदारिकादिशरीरस्थान्भाषांगृह्णातिमुंचतिचेत्युक्तंसापुन
र्मुक्तासतीकियत्क्षेत्रंव्याप्नोतीतिवक्तव्यं उच्यते समस्तमपिलोकं आहयद्येवं किं इहिंसमएहिंलोगोभासाएनिरंतरंतुहोइफुडो लोगस्सयकइभाएक
इभाउहोइभासाए अथवाहृदशभ्योयोजनेभ्यःपरतोनश्रृणोतिशब्दं मंदपरिणामत्वाद्द्रव्याणामित्युक्तं तत्रकिंपरतोमिशद्रव्याणामागतिरस्ति
यथावविषयावष्यंतरेनेरंतर्येण तद्वासनासामर्थ्य एवंतुहिरप्यस्तुतनेस्युच्यते ऽत्तिकेषांचित्सकललोकव्याप्तिः आहयद्येवं कइहिंगाथाइत्येवसंबंद्ध
द्वयसमायातेयंगाथाव्याख्यायेतलोकयइतिलोकश्चतुर्दशरज्ज्वात्मकःसत्रलोकोऽपरिगृह्यते सकतिभिःकियत्संख्यैःसमयैर्भाषयाभाषाद्रव्यैर्निरंत
रंभवप्रभवतिस्पृष्टोव्याप्तस्तस्यचलोकस्यकतिभागेकतिभागोभवतिभाषाद्रव्यैर्णामिति अत्रोच्यते चउहिंसमएहिंलोगो भासाएनिरंतरंतुहोइफु
डोलोगस्सअचरिमंते चरिमंतोहोइभासाए चतुर्भिःसमयैर्लोकोभाषयाकस्यचित्संबंधिन्यानिरंतरमेवपूर्णोभवति लोकस्यचचरमांतःपर्यंतवर्ती
भागःअसंख्येयभागइति कथंतस्मिंश्चरमाँतेअसंख्येयभागोभाषायाअपिसकललोकव्यापिन्यश्चरमांतोसंख्येयभागोभवतीतिनिर्युक्तिगाथाद्वया
र्थः आहकिंसर्वस्यापिभाषालोकंव्याप्नोतिनेत्यर्थमितिदर्शयन्नाह भाष्यकारः कोऽइमंदपयत्तोनिसिरइसयलाइंसबद्दवाइं अन्नोतिव्वपयत्तोसो
मुंचइतिदिउताहिं कोऽप्युरःस्तादिउपततेनमंदप्रयत्नोवक्तासर्वाण्यपिभाषाद्रव्याणिप्रथमंसकलानिसंपूर्णानिअखंडानीत्यर्थःनिसृजतिनियालिस

७१

अतिमुंचति अन्यस्तु निरोगतादिगुणयुक्तः तीव्रप्रयत्नोभवति सतु तस्ताान्यादानानिसर्गप्रयत्नाभ्यांभित्वैवखंडशः कृत्वा सूक्ष्मखंडीकृत्यमुंचति अन्यस्तु निरो
गताद्वि तत्रोमन्येषामप्यन्तोयइत्वति नदर्शयन्नाह गंतुमसंखेज्जाउ अवगाहणवग्गहणा अभिन्नाइं भिज्जंति धंसमितिय संखिज्जोजोयणे गंतु भिन्नाइं क
ऊमथाए अणंतगुणवड्ढियाइंलोगंतुं यावंतिपूरयंतियभासाए निरंतरत्तेगं अवगाहोवगाहना एकैकस्यभाषाद्रव्यद्रव्यस्कंधस्याधारभूतासंख्येयप्रदे
शात्मकक्षेत्रविभागरूपातासामवगाहनामनंतभाषाद्रव्यस्कंधाश्रयभूतक्षेत्रविशेषरूपाणांवर्गणानांसमुदायःताःअवगाहनावर्गणाःखल्वसंख्येय
भागतान्नतोमंदप्रयत्नंवक्तुनिसृष्टान्यभिन्नानिभाषाद्रव्याणिमिपतंतखंभीभवंतिसंख्येयानिचयोजनानिगत्वाध्वंसतेशब्दपरिणामंविजहतीत्यर्थःउक्तंच
महापनायांभाषापदेजाइंअभिन्नाइंनिसिरइ ताइंअसंखेज्जाउ ओगाहणवग्गणाउगंताभेयमावज्जंति संखेज्जाइंजोयणाइंगंताविद्धंसमागच्छति यानि
तुमहाप्रयत्नोवक्ताप्रथमतएवभिन्नानिनिसृजति तानिसूक्ष्मत्वाद्वहुत्वाच्चानंतगुणावृध्यावर्धमानानिषट्सुदिक्षुलोकांतमाप्नुवंति शेषंपुनस्तदाघात
वासनाविशेषाद्वासितयाभाषयातत्रिभाषापरिणामद्रव्यसंहतिरूपयासर्वलोकंनिरंतरमापूरयंति वक्ष्यमाणन्यायेन। भ्यादिभिःसमयैरितिवाक्यशेषः
उक्तंचजाइंभिन्नाइंनिसिरइताइंअणंतगुणपरिवड्ढीएपरिवड्ढमाणाइंलोयंतंफुसंति अथयदुक्तंचउहिंसमएहिंलोगोइत्यादितत्राह जइणसमुग्घायग
मुएकइभासंनिचउहिंसमएहिं रागादिजेतृत्वाज्जिनःकेवलीतस्यायंजैनसवासौसमुद्घातश्चर केवलिसमुद्घातइत्यर्थःतस्यप्रयतिःक्रमइतियावत्त
योजेनसमुद्घातगत्यादंमप्रथमेसमयेकपाटमथचान्तरंतथासमये मथानमथवृतीये लोकव्यापीचतुर्थचैत्यादिग्रंथेनोक्तेनकेवलिसमुद्घातक्रमेणचतुर्भिः
समयैःसर्वोपिलोकोभाषाद्रव्यैराप्नूर्यतइतिकेचिन्मन्यंतेऽयंचानादेशएवप्रस्तानिराकरिष्यमाणत्वादितिअन्येतुपुनस्त्रिभिःसमयैःसर्वोपिलोकःपूर्यतइ ७१
तिब्रुवतइतिकिंवाद मात्रेणनेत्याह एकसमएणचियजउ मुक्काइंजत्ति बद्धिसिताइंबितियसमयंमितिचिय वड्ढंमाहोतिअंतम्मंथामंथंतरेहिंतइए स
मएपुण्णोहिंपूरिउलोगो चउत्थसमएहिंपूरइ लोगंतभासमाणस्स यतोलोकमध्यस्थितेनमहाप्रयत्नभाषकेनमुक्तानितानिभाषाद्रव्याणि प्रथमसम
यएवषट्सुदिक्षुलोकांतमाप्नुवंति जीवसूक्ष्मपुद्गलानामनुश्रेणिगमनात् ततोद्वितीयसमयेतएवषट्दंडाश्चतुर्दिगभेदेकैकशोऽनुश्रेण्यावासितद्रव्यैःप्रस
रंतःषट्मथानोभवति तृतीयसमयेतुमंथांतरैःपूरितोभवतिसर्वोपिलोकःस्वयंभूरमणपरतटवर्तिनिलोकांतेलोकस्यात्यंतंनिकटीभूयभाषामाणस्य
भाषकस्यत्रसनाड्यावहिश्चतसृणांदिशामन्यतमस्यांदिशिभाषमाणस्यतस्यैतिस्वयमपिद्रष्टव्यं चतुर्भिःसमयैर्लोकःसर्वोपिपूर्यतइतिकथमित्याह।

दिसिविदिसिदियस्सपढमोनिग्गमेतेचेवसेसयातिन्निविदिसिट्ठियःसमयापंचातितामग्गिजंसो असनाड्याबहिश्चतसृणांदिशामन्यतरस्यांदिशिव्यवस्थि
तस्यभाषकस्यप्रथमसमयोनिगमनेनामीमध्यप्रदेशेभवतिशेषसमयत्रयभावनातुहोइअसंखेज्जइमेभागे इत्यादिवक्ष्यमाणगाथावृत्तौकर्यामितिचेत्यादि
नावस्यतेलोकांतेपिस्वयंभूरमणपरतटवर्तिनिचतसृणांदिशामन्यतरस्यादिशिव्यवस्थितस्याभाषकस्याधोलोकमवतितृत्वा भाषाद्रव्याणांप्रथमःसमयोनिग
मेलोकमध्यप्रवेशोत्रयस्तुसमयाःशेषाःक्तथैवत्रसनाडीबहिर्विदिग्व्यवस्थितस्यतुभाषकस्यभाषाद्रव्यैःसर्वलोकापूरणेपंचसमयालगंतीतिशेषःकुतइत्याह
अतिगममन्निजंसोविदिविदिशःसकाशात्भाषाद्रव्याणिलोकनामीबहिरेवप्रथमेसमयेदिशिसमागच्छंतिद्वितीयेनुलोकनामीमध्येप्रविशंति इत्येवंयस्मादति
गमनामीमध्यमदेशश्लोसमयौलगतःशेषास्तुत्रयःसमयाःचतुःसमयव्याप्तिवद्द्रष्टव्याः इत्येवंपंचसमयाःसर्वेपिचलोकापूरणेप्राप्यंतइतिनतुयथुक्तन्या
येनत्रिभिःश्चतुर्भिःपंचभिश्चसमयैर्लोकोवाग्द्रव्यैःप्रपूर्यते तर्हिकिमितिनिर्युक्तिकृता चतुःसमयग्रहणमेवकृतमित्याशंक्याह चउसमयमज्झ
ग्गहणातिपंचगहणंतुलाइमज्झस्स अहवणिहेपज्जंतगहणंवित्ताय सत्तगईतिपंचगहणमिति आद्यंतवर्तिनोत्रयाणांपंचानांचसमयानांग्रहणमिह
निर्युक्तिकृताविहितमेवद्रष्टव्यं कुसतीत्याह चतुःसमयरूपस्यमध्यस्यग्रहणेकृतेसति ननुकिमन्यत्रापिमध्यग्रहणेसत्याद्यंतग्रहणंक्वापिदृष्टमित्याह तु
लाइत्यादि यथातुलादिनामादिशब्दान्नाराचयष्ट्यादीनांमध्यस्यग्रहणेकृतेपर्यंतयोराद्यंतलक्षणयोर्ग्रहणंपर्यंतग्रहणकृतमेवभवतिएवमिहापीति नत
यंन्यायःक्वाप्यादृश्यतेयेनैवमुच्यतइत्याह चित्राचभगवतःसूत्रस्यगतिःप्रवृत्तिर्दृश्यतेतथाहि केच्चिइंदेसग्रहणं कच्चिदुघेप्पंतिनिरवसेसाइं उक्क
मकमजुत्ताइं कारणवसवुनिउत्ताइं क्वापिसूत्रेदेशस्यैकपक्षलक्षणस्यग्रहणंयथाभेवचकुःसमयलक्षणस्यक्वचित्सूत्रेणरवशेषाण्यपिपक्षांतराणि
गृह्यंते अपरंचकानिचित्सूत्राणिकुतोपिकारणवशात् उत्क्रमयुक्तानिबध्यानिदृश्यंतेकानिचित्तुक्रमयुक्तानीत्येवंविचित्रात्सूत्रगतिः अथप्रस्तु
तार्थस्यैवशास्त्रांतरसंवादकारणंदर्शयन्नाह चउसमयविग्गहेसति महल्लवंधमितिसमउजइवा मोत्तुंपिपंचसमएतहचउसमउइहनिबद्धोयथावा
भगवत्यामष्टमशतेमहाबंधोद्देशकेसत्यपिचतुःसामायिकेविग्रहेत्रिसामयिकोयमुपनिबद्धः नयापित्रीन्नंचसमायान्मुक्त्वाचतुःसामयिकएवलो
कव्याप्तिपक्षउपनिबद्धइत्यहोयदृतियदुक्तंलोगःसमयकइभाउहोइभासाएतव्यापियव्याकथाहहोइअसंखेज्जइमेभागेलोगस्सपढमविइएसु॥

७१

भाषा असंख्यभागो भयणा सेसेसु समयेसु चतुर्दशरज्जूच्छ्रितलोकस्यासंख्याततमे भागे भाषा या अपि समस्तलोकव्यापिन्या असंख्याततम
एव भागो भवति कदेत्याह प्रथमद्वितीयसमययोः इदमुक्तं भवति त्रिसमयव्याप्तौ चतुःसमुद्व्याप्तौ पंचसमयव्याप्तौ च प्रथमसमये द्वितीयसमये चाऽसा
वन्निपुनेन सर्वत्र लोकासंख्येयभागे भाषा ऽसंख्येयभागलक्षण एव विकल्पः संभवति नान्यः त्रिसमयव्याप्तौ हि प्रथमसमये दंडमपइदं कुमयति॥ द्विती
 यसमये तु षट्मंथानः संपद्यते एते च दंडादयो दैर्ध्येणयद्यपि लोकान्तस्पर्शिनो भवंति तथापि वक्त्रमुखविनिर्गतत्वात्तत्प्रमाणानुसारतो बाहुल्येन च
तुरंगुलादिमाना एव भवंति चतुरादीनि चांगुलानि लोकासंख्येयभागवर्तीन्येवेति सिद्धं त्रिसमयव्याप्तौ प्रथमद्वितीयसमययोर्लोकाऽसंख्येयभा
यभागे भाषा संख्येयभागः चतुःसमयव्याप्तावप्येतदिच्छमवगम्यत एव प्रथमसमये लोकमध्यमात्र एव प्रवेशात् द्वितीयसमये तु वक्ष्यमाणगत्या दंडाना
मेवसद्भावात् इति पंचसमयव्याप्तिपक्षे नुकथोपमेव प्रथमसमये भाषाद्रव्याणां विदेशो दिग्विदिगमनात् द्वितीयसमये तु लोकमध्यमात्र एव प्र
वेशात् तस्मात् आदिसमयव्याप्तौ सर्वत्र प्रथमद्वितीयसमययोर्लोकाऽसंख्येयभागे भाषा अऽसंख्येयभाग एव भवति भयणा सेसेसु समएसुत्ति उक्तशेषेषु
तृतीयचतुर्थपंचमसमयेषु भजना विकल्पनरूपा बोधव्या कापि लोकासंख्येयभागे भाषा संख्येयभागः भाषा अऽसंख्येयभागः कचित्तु लोके संख्येयभागे भाषा
याः संख्येयभागः कापि समस्तलोकव्यापित्व इत्याह तत्र समव्याप्तौ तृतीयसमये चतुरंगुलादिबाहल्यो भाषायाः समस्तलोकव्याप्तिः चतुःसमयव्याप्तौ तृतीयस
मयेनु लोकसंख्येयभागे भाषा संख्येयभागः कथमिति चेदुच्यते स्वयंभूरमणपश्चिमपर्यंतवर्ति निर्लोकान्तेत्रसनाडी बहिर्विपश्चिमदिशि स्थित्वा भूयतो भाषक
स्य प्रथमसमय एव चतुरंगुलादिबाहल्यो रज्जुदीर्घो दंडस्तिरश्चिन्न गत्वा स्वयंभूरमणपूर्वपर्यंतवर्ति निलोकान्तं लगति ततो द्वितीयसमये तस्माद्दंडाद् ऊर्ध्वाधः श्च
तुर्दशरज्जूच्छ्रित पूर्वापरतस्त्वैकरज्जुविस्तृतः पराघातवासितद्रव्याणां दंडो निर्गच्छति लोकमध्ये तु दक्षिणतदुत्तरयोश्च पराघातवासितद्रव्याणामेव चतुरंगुला
दिबाहल्यं रज्जुविस्तीर्णं दंडद्वयं विनिर्गच्छतः स्वयंभूरमणदक्षिणोत्तरवर्तिनिर्लोकान्तयोर्लगति यं च सति चतुरंगुलादिबाहल्यं सर्वतोपि रज्जुविस्तीर्णं लोकमध्ये
वृत्तत्वात् तरं सिद्धं भवति तृतीयसमये तु दंडोर्ध्वाधोव्यवस्थितदंडाच्चतुर्दिशा प्रसरतः पराघातवासितद्रव्यसमूहो मंथानं साधयति लोकमध्ये व्यवस्थितः सर्वतो रज्जुवि
स्तीर्णं वृत्तराज्यधो यः प्रसृतः पुनः सएव त्रसनाडीं समस्तामपि पूरयेत् एवं च सति सर्वापि त्रसनाडी ऊर्ध्वाधोव्यवस्थितदंडमंथितावेनूनदधिकं लोकस्य
पूरितं भवति एतच्चैतावत्क्षेत्रं तस्य संख्याततमो भागः स्तथा च सति चतुःसामायिक्या व्याप्तेः तृतीयसमये लोकस्य संख्याततमे भागे भाषाया अ

पि समस्तलोकव्यापिन्याः संख्याततमो भाग इति स्थितं पंचसामयिक्यां तु व्याप्तेस्तृतीयसमये लोकासंख्येयभागो भाषाया असंख्येयभागः कुत इति चेदुच्यते॥
तस्यां हि स्वदंडसमुत्थित्वा तत्र चासंख्येयभागवर्तित्वस्य भागे वर्तनाविदितादिति चतुर्थसमयेपि तु चतुःसामयिक्यां व्याप्तौ मंथान्तरपूरणात्समस्तलोकव्याप्तिः पंच
सामयिक्यां तु व्याप्तौ चतुर्थसमये लोकसंख्येयभागे भाषा संख्येयभागः तस्यां तस्य मंथिसमयत्वात् तत्र च संख्येयभागवर्तित्वस्य भागे भावितत्वादिति पंच
समये तु पंचसामयिक्यां व्याप्तौ मध्यांतरालपूरणात्समस्तलोकव्याप्तिः इत्येवं तृतीयचतुर्थपंचमसमयेषु भाविता भजनानन्द्यावनेन व्याख्यातं भयणा सेसेसु सम
एसुत्ति एतच्च महाप्रयत्नवक्तृनिसृष्टद्रव्यापेक्षयोक्तं मंदप्रयत्नस्त्वनिसृष्टान्तु लोकासंख्येयभाग एव वर्तन्ते दंडादिक्रमेण तेषां लोकपूरणासंभवादिति
अथ यदुक्तं लोगस्स य चरमंते चरमंतो होइ भासाए त्तं व्याचिख्यासुराह आपूरियंमि लोगे दोहं पि लोगस्स भासाए व चरिमंतं चरिमंतो चरिमे समयंमि सव्वत्थ
आदिसमये पूरिते लोके द्वयोरपि लोकभाषयोश्चरमान्तं चरमान्तो भवति केत्याह चरमसमयेषु विषये योसौ चरमः समय इत्यादि सर्वत्र सर्वेष्वपि व्याप्ति
समयव्याप्तिपक्षेषु इदमुक्तं भवति त्रिभिश्चतुर्भिः पंचभिः पंचाभिश्च समये भाषया पूरिते लोके तेषामेव त्र्यादीनां लोकापूरकसमयानां यथास्वं योसौ चर
मः पर्यन्तवर्ती अन्तो भवति भाषायाश्चरमः पर्यन्तवर्ती अन्तो भवति आदिसमयानां चरमसमये लोकान्ते व्याप्ते भाषापि निष्ठां याति न पुनः परतो प्यलोके गच्छ
तीत्यर्थः जीवपुद्गलानां तत्र गतेरभावादिति इह च विवक्षया आदिरप्यंतो भवति तथाच्छेदार्थे चरमस्य ग्रहणं चरमः पर्यन्तवर्ती अन्तो न पुनरादिभूत इत्यर्थः
गि तदेवं कइहिं समएहिं लोगो इत्यादिना यदादौ भाषांतरमुक्तं सोऽमनाद्देशएव तिव्याख्यातः अथ नव्यतिरूपणमाह नसमुग्धायगई य मीसयसवणं मयं च दंडमि अई
तो चिति हि पूरइ समएहिं उयराघाउ नसमुग्धायगइ एपि जैनसमुद्घातगत्या भाषया लोकपूरणे क्रियमाणे न भाषानीतं सर्वं किमित्याह मिश्रस्य शब्दस्य श्रवणं
मिश्रश्रवणं सर्वास्वपि दिक्ष्वेति शेषः इदमुक्तं भवति जैनसमुद्घातेऽप्ययं अधोदिशिदृश्यगम्य प्रथमसमये दंडो भवति तत्र दंडिता पार्श्वेष्वपि मिश्रते तदुक्तं ऊर्ध्वा
दिग्द्वय एव मिश्रश्रवणं भवतीति न पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरविदिक्षु तासु विदिक्ष्विव वक्तृनिसृष्टद्रव्याणामगमनेन पराघातवासितद्रव्याणामेव श्रवणादिति अवि
शेषेण तु भाषा समसेढीउ सद्दं जं सुणइ मीसयं सुणइ इत्यनेन दिक्षु मिश्रशब्दश्रवणमुक्तं अथवा व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेर्यदि तन्वमतं समनं ऊर्ध्वाधोदि
गद्वय एव निर्दिष्ट एवं मिश्रशब्दश्रवणं शेषदिक्षु पराघातवासितद्रव्यश्रवणेप्यदोषादिति भवत्वेवं तो विनथापि त्रिभिः समयैः पूर्यते लोकान्न चतुर्भिः यतो भा
षाद्रव्येषु पराघातोत्तियदि नाम तेषु पराघातस्तनः किमिति चेदुच्यते स खलु दंड ऊर्ध्वाधो गच्छन् विशेषेण चतुर्दिशामपि शब्दमायोग्यद्रव्याण्यपि पराहंति वास

पिलाशाद्परिणामवं तिकरोति ततस्तानि द्वितीयसमये मंथानं साधयति तृतीयसमयेतु तदंतरालपूरणा पूर्यते लोक इत्येवं त्रिभिः समयैर्लोकपूरणं प्राप्नोति ॥
ननु यथा जैनसमुद्घातश्चतुर्भिः समयैर्लोकमापूरयति तथाजीवा अपि ते समापूरयिष्यंति को दोष इत्याशंक्याह जइ जेण पराघाउ सजीवजोगो जते ण चउसमउ
हुईहो घाहिं नहिं अणुकम्मसहावो वा इह जैनसमुद्घाते जीवप्रदेशाः स्वरूपेणैव लोकमापूरयंति न पुनस्तत्र कस्यापि पराघातोस्ति ततो न द्वितीयसमये मंथाः
किंतु कपाट एव भवति किंच केवलिसमुद्घाते जीवप्रदेशाः स्वरूपेणैव लोकमापूरयंति न पुनस्तत्र कस्यापि पराघातोस्ति ततो न द्वितीयसमये मंथाः किंतु कपा
ट एव भवति किंच केवलिसमुद्घातो जीवस्य सर्वविधियोगव्यापारस्तेन लोकव्याप्तिमपेक्ष्यास्य चत्वारः समयाः अत्र सचतुःसमयो भवति यदि नाम जीवयोगस्तथा
पि कथं तस्य चतुःसमयतेत्याह तत्रास्मिन् जीवव्यापारलक्षणे केवलिसमुद्घाते द्वितीयसमये मथ्यं भावे हेतुर्नैव कश्चित् इत्याह इच्छेत्यादि तथाहि तत्रैतत् कथ्यते यत् केवलिक
केवलज्ञानरूपाये यमिच्छाभिप्राय स्तद्वशाद्दंडादीन् प र्यालोच्य केवली द्वितीयसमये मंथानं न करोति नवी पञ्चशाहि कर्मवशाद्वा स्वभावाद्वासौ मंथानं न करोति द्वितीय
समये कपाट एव तृतीयसमये मंथाः अनुर्ध्वत्वं तराल पूरणमिति युज्यते जैनसमुद्घाते चतुःसमयताभावात् पुद्गलानां त्वनुश्रेणिगमनं पराघात स्वभावश्च लोकव्या
प्तो हेतु तत्र चाद्यसमये दंडो धो ईमिकृते द्वितीयसमयेच तत्र तस्य विदिक्षु अनुश्रेणिगमनं संभवत्येवेति किंतु मंथानं साधयंति पराघातोपि हि दंडाधो गत दंडान्यद्रव्या
णां सिद्ध एव स्वभावतस्तु सर्वत्र सकलमए येत्यशक्य प्रतिनिषेध एव द्वितीयसमये मंथिनाभावस्ततः तृतीयसमयेऽतरालपूरणात् समस्तलोकपरिपूर्तेस्त्रिसमय
ते यात्र नु चतुःसमयतेति यद्येवमचित्तमहास्कंधे जीवयोगस्याभावे पिकथं द्वितीयसमये कपाटमात्रस्यैव भावात् स्थापनादिषु चतुःसमयतामौक्तेत्याशंक्याह स्वंदो
विवीससा एन पराघाउ यतेणच उसमउ अहहो पपराघाउ हविघते सो विति समईउ स्कंधोऽचित्तमहास्कंधोसोपि विश्रसमया केवले न विस्रसायपरिणामेन भवति
न तु जीवप्रयोगेण विस्रसापरिणामश्च विचित्रत्वान्न पर्यनुयोगमर्हति किंच न तत्र पराघातोऽस्ति नान्यद्रव्याणामात्मपरिणाममसौ जनयतीत्यर्थः किंतु स निजमु
द्गलैरेव लोकं पूरयति ततोसौ चतुःसमयो भवति अथ तत्रापि पराघातो भवेत्तत सोपि त्रिसामयिको भवेत् त्रिभिरेव समयैर्लोकमापूरयेदित्यर्थः न चैवं सिद्धांतेच
तुःसमयत्वेन तस्योक्तत्वात् तस्मान्नास्ति तत्र पराघातोऽत्रतस्य सा वितिवैधर्म्यमिति अथानादेशात्सावा इ परमपि तमुपन्यस्य इ पयति एगादिसिमाईसम
ए। दंडं काऊण चउहि पुरेई अन्नेभणंति मंथियं नागमजुत्तिरकं महोई अन्ये केचिदाचार्याः पंते आदिसमये एकदिक्कं दंडं कृत्वा चतुर्भिः समयैर्लोकमापूरयंति ए
तदुक्तं भवति प्रथमसमये तावदूर्ध्व दिशि दंडं करोति द्वितीयसमये तत्र मंथानमथो दिशि पुनर्दंडं तृतीयसमये ऊर्ध्व दिश्यंतरालपूरणमध्ये दिशितु मंथानके

रोति चतुर्थसमयेतु तत्राप्यंतरालपूरणात् समस्तमपि लोकं भावाद्व्यैः पूरयति तदेतदपि नागमसमंकचिदप्यागम एवं श्रवणान्नापि युक्तिसमं का
प्यत्र युक्तिः यदनुश्रेणिगमनस्वभावानां पुद्गलानामेकया दिशागमनं भवति नान्यया चक्रमुखतोन्यादिमचलमेरणमत्र युक्तिरिति चेन्नैवं यतोवक्ता कदा
चिद् विश्रेण्यभिमुखानपि भाषापुद्गलान् प्रेरयेत् ततस्त्वविदिक्ष्वपि तेषां गमनप्रसंगाः किंचैवं सति चतुःसमयाविशब्दपुद्गलानां चतुःसमयानियमएवस्या इत्यत्र
यत्नस्य नैव भावो तस्मादुत्पागमविरुद्धत्वादुपेक्षणीयमेवेदमिति गाथाषोडशकार्थः तत्वभेदपर्यायैर्व्याख्या तत्र तत्वतो भेदतश्च प्रसंगं निरूपित
माभिनिबोधिकमथ नानादेशज विनेयानुग्रहार्थं तत्पर्यायानभिधित्सुराह ईहाअपोह वीमंसा मग्गणा य गवेसणा सण्णा सई मई पण्णा सव्वं आभिणिबोहियं ईहा
ईहचेष्टायामीहनमीहा सतामन्वयव्यतिरेकिणामर्थानां पर्यालोचना अपोहनमपोहो निश्चयः विमर्शनं विमर्शः अपायात्पूर्वः ईहायाश्चोत्तरः प्रायः शिरः कं
डूयनादयः पुरुषधर्मा इह घटंते इति संप्रत्ययः तथा मार्गणमन्वयधर्मान्वेषणं मार्गणा चशब्दः समुच्चयार्थः गवेषणं व्यतिरेकधर्मालोचनं गवेषणा तथासं
ज्ञानं संज्ञा अवग्रहांतरकाल भावी मतिविशेष एव स्मरणं स्मृतिः पूर्वानुभूतार्थालंबनप्रत्ययः मननं मतिः कथंचिदर्थपरिच्छित्तावपि सूक्ष्मधर्मालोचनरूपा बुद्धिः
तथा प्रज्ञानं प्रज्ञा विशिष्टक्षयोपशमजन्या प्रभूतवस्तुगत यथावस्थित धर्मालोचनरूपा मतिः सर्वमिदमाभिनिबोधिकं कथंचित् किंचिद्भेददर्शनेपि तत्वतः सर्व
मतिज्ञानमेवेदमित्यर्थः इति निर्युक्तिश्लोकार्थः अथ भाष्यं होइ अपोहो कउ सइधिइ सव्वमेयमइयं ना ईहासेसा सव्वं इदमाभिणिवोहियज्ञाण
अपोहस्तावत्किमुच्यत इत्याह अपोहो भवत्यपायः योयपोहः समतिज्ञानतृतीयभेदोपायो निश्चयउच्यत इत्यर्थः स्मृतिः पुनर्धृतिर्धारणोच्यते धारणाभेद
त्वेनायम् यसमुदायोपचारादिमति प्रज्ञे मतिप्रज्ञाशब्दाभ्यां सर्वमपि मतिज्ञानमुच्यते ईहा शेष नाम ईहासेसाति शेषाभिधाना निलीहाविमर्शना मार्गणागवेषणा संज्ञालक्षणा
नि सर्वाण्यपीहा इहांतर्भावीनि इत्यव्याख्यानीत्यर्थः एवं विशेषतः कथंचिद्भेदसद्भावेपि सामान्यतः सर्वमिदमाभिनिबोधिकज्ञानमवगंतव्यं यतइहापोहादयः सर्वे
प्यमी आभिनिबोधिकज्ञानमेव जानीहि यतइहापोहादयः सर्वेप्यमी आभिनिबोधिय बुद्धीउ होंतिवयणत्याया जाउग्गहाइ सण्णा ते सव्वे वत्थुपज्जाया इह पेशलाः
किल सर्वत्र संप्रणीतिपादयंति ते वचनरूपायस्तथा वचनपर्याया उच्यंते येनु तदेकदेशमभिदधति ते पुनः एकदेशप्रतिपादका पर्याया अर्थपर्यायाउ
उच्यंते तन्मतिप्राभिनिबोधिकबुद्धयो वचनपर्याया इत्यव्या इत्यर्थः संपूर्णस्यापि तस्यामीभिः प्रतिपद्यमानत्वाद्येत्वयह हेहादिकाः संज्ञाविशेषास्ते सर्वेप्यर्थप
र्याया स्तदेकदेशमतिपादकत्वात् तत्वश्चामीहादय आभिनिबोधिकज्ञानस्यवार्थपर्यायाः मतिप्रज्ञाशब्दौ तु तस्यैव वचनपर्यायौ अतः सर्वमेद सामान्येनाभिनि

निबोधिकज्ञानस्यमेवेतिस्थितं अथवासर्वेषामपिवस्तूनामभिलापवाचकाः शब्दाः वचनरूपाय न्नावचनपर्यायाः येतु तेषामेववाचकशब्दानामभिधेयार्थे
स्यात्मतामेशपयाकनकस्यकटककेयूरादयस्ते सर्वे प्यर्थपर्याया भण्यते ततश्च प्रस्तुतस्याभिनिबोधिकज्ञानस्य मतिप्रज्ञावग्रहेहादयः सर्वेपिवाचका न
योवचनपर्यायाएव तदभिधेयास्त्वाभिनिबोधिकस्यत्मभूताभेदाअर्थपर्यायाइत्यव सेयमिति इह पूर्वं मतिप्रज्ञादिशब्दाः सर्वमप्याभिबोधिकज्ञानंवाच्यं
 अवग्रहेहादिशब्दानांतु तदेकदेशाएवाभिधेयाइतिदर्शितं अथावग्रहेहादिभिरपिशब्दैरन्वर्थवशात्सर्वमप्याभिनिबोधिकमभिधीयतइतिदर्शयतिभवबाभि
निबोहियमिहोय हाइवयणेणसंगहियंकेवलमछिविसेसंपडुइतिंन्नाउग्गहाईसा वाइत्यथवाइहसर्वमाभिनिबोधिकज्ञानमवग्रहेहादिवचनेनसंगृल्यते नपुन
स्तदेकदेशएव तथ्थवग्रहादिशब्दानांसर्वेषामेकरूपतामाशंक्याभिधेयता बहुपुरुषोच्चारितमहाघेकशब्दवदित्याशंक्याह केवलमित्यादि केवलंनवर
मर्थविशेषंप्रत्यवग्रहादयःशब्दाभिन्नाः इदमुक्तंभवति अवग्रहशब्दोवग्रहलक्षणेनार्थेनसह माभिनिबोधिकंसंगृण्हाति इहाशब्दश्चेष्टालक्षणेन अपायस्त्व
वगमनलक्षणेन धारणातु धरणलक्षणेनेत्यादि ततोमुमवग्रहणादिलक्षणमर्थविशेषमात्रामेपक्ष्यावग्रहादिशब्दाभिन्नाः नत्वनतत्वभिधेयंसर्वेषा
माभिनिबोधिकज्ञानमेव अथवाआहननु यदिसर्वमप्याभिनिबोधिकमवग्रहादिवचनेनसंगृत्यते तर्ह्यवग्रहेहापायधारणानांतद्वेदानांसर्वेषाम
पिसंकरःप्राप्नोति अनंतुरवक्ष्यमाणव्युत्पत्तितःप्रत्येकमेषांचसर्वेषामप्यवग्रहादिरूपत्वात्शंक्यादित्याह केवलमछविसेससमित्यादि केवलंनवर
मर्थविशेषंप्रत्यवग्रहादयोभिन्नाः इदमुक्तंभवतियद्यप्यर्थावग्रहणेहनावगमनधारणामात्रस्य सामान्यस्य प्रत्येकंसर्वेष्वपिविद्यमानत्वादेकैक
शाप्यवग्रहादिशब्देनोच्यतेवग्रहादयस्तथाप्यर्थविशेषमाश्रित्य तेभिन्नाएव तथाहियथाभूतमवग्रहे सामान्यमात्रार्थस्यावग्रहणं नतथाभू
तमेवेहायां किंतु विशिष्टंविशिष्टतरंविशिष्टतमंचापायधारणयोः यथाभूताचेहायांगमतिचेष्टा नतथाभूतान्यत्र किंतुविशिष्टा राचापायधारण
यो रविशिष्टतरावग्रहेर्थावगमनमप्यपायाद्विशिष्टं धारणेमविशिष्टमविशिष्टतरंचेहावग्रहयोःअर्थधारणमप्यवग्रहेहापायेभ्यःसर्वप्रकृष्टंधा
रणायामित्येवमवग्रहणादिमात्रेसर्वेषांसामान्येसत्यप्यर्थविशेषंस्वारुयमाश्रित्यभिन्नाएवात्रग्रहादयःसचार्थविशेषोनीशंगात्यःप्राग्विस्तरेणदर्शितएवेत्ये
वंचाउत्तरार्धमिदंव्याख्यायतेइदमेवचव्याख्यानवृत्थ शेमतंलक्ष्यतेयुक्तानुप्राक्तनमपिघटतेइत्यलंविस्तरेणेति कथंपुनरवग्रहादिवचनेसर्वमप्याभिनिबोधि
कंसंगृत्यतइत्याह उग्गहणमोग्गहोत्तिय मविसिट्ठवग्गहोत्तयेसव्वं इहाजंमईचेठामइवावाराउतयंसव्वं अवग्गहणंतावदवग्रहउच्यतेइतिकृत्वावि

शिष्टंतत्सर्वमपिईहादिभिन्नमाभिनिबोधिकज्ञानमवग्रहएव इदमुक्तंभवति अवग्रहणमवग्रहइतिव्युत्पत्तिमाश्रित्यसर्वमप्याभिनिबोधिकज्ञान
मवग्रहोभवति यथाह्यवग्रहः किमप्यर्थमवगृण्हाति एवमिहापिकिमप्यर्थमवगृण्हाति एवमपायधारणे अपिइतिसर्वमप्याभिनिबोधिकज्ञानंसामा
न्येनावग्रहः तथापद्यस्माईहचेष्टायामीहनमीहेतिव्युत्पत्तेरीहापि मतेः चेष्टावर्तते तस्मात्सर्वमपितदाभिनिबोधिकमविशिष्टं मतिव्यापारईहत्यर्थः॥
अवग्रहापायधारणानामपिसामान्येनमपिचेष्टारूपत्वादितिभावः तथा अवगमणमवाउत्तिय अवगमोत्तयेहयइसव्वं धारणंचधारणोत्तियतं
सव्वंधरणमत्तस्स यतश्चावगमनमवायोमण्यतेऽतोऽयनयाव्युत्पत्यातत्सर्वमप्याभिनि।बोधिकमर्थस्यावायः अवग्रहेहाधारणास्वपिसामान्य
नार्थावगमस्यविद्यमानत्वाद्धारणंधारणायतोभण्यतेतोनयाव्युत्पत्यातत्सर्वमप्याभिनिबोधिकमर्थधरणरूपत्वाद्धारणा अवग्रहेहापायेष्वपिविशिष्ट
स्यार्थस्यधरणस्यविद्यमानत्वादितिसंकरप्राप्तिःश्चेवमवग्रहादीनांप्राक्केवलमछविसेसंपडुइत्यादिनापरिहृतेनेतिगाथापंचकार्थः। तदेवंतल्लभेद
पर्यायैराभिनिबोधिकज्ञानंव्याख्यायसांप्रतंतद्विषयनिरूपणार्थमाह तंपुणचउव्विहं नेयभेयउतेणजंतदुवउत्तो आदेसेणंसव्वं दव्वाइंचउव्वि
हंमुणइ ५०० तत्पुनराभिनिबोधिकज्ञानंचतुर्विधंचतुर्भेदंनन्ववग्रहादिभेदेनभेदकथनंप्रागस्यकृतमेवकिमिहपुनरपिभेदोपन्यासः सत्यंज्ञेयमे
वेहद्रव्याणिभेदनन्चतुर्भेदंज्ञानस्यतुतद्भेदादवभेदआभिधीयतेसूत्रेनथैवचोक्तव्या तथाचनंदिसूत्रेनसमासतोचउव्विहंपणत्तं तंजहा दव्वउ
खेत्तउ कालउ भावउ दव्वउणंआभिणिबोहियनाणी आदेसेणंसव्वदव्वाइंजाणइनपासइत्यादिज्ञेयभेदादपितत्कथंचतुर्विधमित्याह जंतउवउ
त्तोइत्यादियस्मात्कारणात्तेनाभिनिबोधिकज्ञानेनसर्वद्रव्यादिगुणातीतिसंबंधः कथंभूतमित्याहचतुर्विधचतुर्भेदं द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदभिन्नमि
त्यर्थः कथंभूतःसन्मुणतीत्याहतस्मिन्नाभिनिबोधिकज्ञानेउपयुक्तस्तदुपयुक्तः केनेत्याहआदेशेनेतिकोयमादेशउच्याह आपसोत्तियगारोतु
हादेसेणसव्वदव्वाइं धम्मत्थिआईयाइं जाणइनउसव्वभावेणं इहादेशोनामप्रज्ञातव्यस्तत्प्रकारःसचाहिविधःसामान्यप्रकारोविशेषप्रकारश्च तत्रो
घादेशेनसामान्यप्रकारेणद्रव्यमात्रतिसामान्येनेत्यर्थः सर्वद्रव्याणिधर्मास्तिकायादीनिजानात्यसंख्येयप्रदेशात्मकोलोकव्यापकोमूर्तःप्राणिनांमुद्ग
लानांचगत्युपष्टंभहेतुर्धर्मास्तिकायइत्यादिरूपेणकियत्सपर्यायविशिष्टानिषड्द्रव्याणिसामान्येनमतिज्ञानीजानातीत्यर्थः॥अनभिमतप्रकारमतिप
धमाहनतुसर्वभेदेनसर्वैर्विशेषैर्नसर्वैरपिपर्यायैः केवलदृष्टैर्विशिष्टानितानिद्रव्याण्यसौजानातीत्यर्थःकेवलज्ञानगम्यत्वादेषसर्वपर्यायाणा

मितिभावः धर्मास्तिकायादिभेदेन कथितं सामान्येन द्रव्य मथ क्षेत्रादिस्वरूपं विशेषतः प्राह खेत्तं लोगालोगं कालं सद्धमद्धं वति तिहा वि पंचोदईया
ईया भावे जं नेयमेवइयं खेत्तमपि लोकालोकस्वरूपं सामान्यादेशेन किंचित्पर्यायविशिष्टं सर्वमपि जानाति ननु विशेषादेशेन सर्वपर्यायैर्विशिष्टमिति
एवं कालमपि सर्वाद्धारूपं अतीतानागतवर्तमानभेदेन त्रिविधं वा इत्येक एवार्थः भावतस्तु सर्वभावानामनंतभागं जानाति औदयिकौपशमिकक्षायि
कक्षायोपशमिकपारिणामिकान्वा पंच भावान्सामान्येन जानाति न परतः कुत इत्याह यद्यस्मादेतावदेव ज्ञेयमस्ति नान्यदिति इह क्षेत्रकालौ सामा
न्येन द्रव्यान्तर्गतावेव केवलं भेदेन रूढत्वात् पृथगुपादानमत्र सूत्र इति आदेशास्यव्याख्यानांतरमाह आएसोत्ति व सुत्तं सुओवलद्धेसु तस्स मइनाणं पसरइ
ति श्रवणया विणा विसृत्तानुसारेण अथवा आदेशः सूत्रमुच्यते तेन सूत्रादेशेन सूत्रोपलब्धेष्वर्थेषु तस्य मतिज्ञानिनः सर्वद्रव्यादिविषयं मतिज्ञानं प्रस
रति ननु श्रुतोपलब्धेष्वर्थेषु यद्ज्ञानं तत् श्रुतमेव भवति कथं मतिज्ञानमित्याह तद्भावणयेत्यादि तद्भावन पाश्रुतोपयोगमंतरेण तद्वासनामात्रेण
व यद्द्रव्यादिषु प्रवर्तते तत्सर्वादेशेन मतिज्ञानमिति भावः एतच्च पूर्वमपि सुदृढरूपपरिकम्मिय मइस्स जं संपयं सुयाईयमित्यादि प्रक्रमेणोक्तमेवेति गाथा
र्थः अनुष्टेयार्थः तदेवं तद्भेदपर्यायैर्मतिज्ञानं व्याख्याय विषयं च द्रव्यादिकं तस्य निरूप्य सांप्रतमिदमेव सत्पदप्ररूपणतादिभिर्नवभिरनुयोगद्वारैर्वि
चारयितुमाह संतपयपरूवणया दव्वपमाणं च खेत्त फुसणा य कालो अ अंतरं भाग भावे अप्पाबहुयं चेव सत्पदप्ररूपणता सत्पदस्य प्ररूपणं सत्पदप्ररू
पणं सत्यादिद्वारेषु विचारणं तद्भावः सत्पदप्ररूपणता कस्मिन्गत्यादिके द्वारे इदं सद्विद्यमानं सताविद्यमानस्याभिनिबोधिकज्ञानस्य गत्यादि
द्वारेषु प्ररूपणा कर्तव्येत्यर्थः तथा द्रव्यप्रमाणमिति मतिज्ञानजीवद्रव्याणां कस्मिन्समये कियंतो मतिज्ञानं प्रतिपद्यंते सर्वे वा कियंत इत्ययं प्रा
णं च कर्तव्यमित्यर्थः चशब्दः समुच्चये तथा क्षेत्रमिति कियति क्षेत्रे तत्संभवंतीत्यस्य मतिज्ञानस्य क्षेत्रं वक्तव्यं तथा कालस्थितिलक्षणा मतिज्ञानस्य वा
च्यः स्पर्शनं च एकस्य प्रतिपत्तुः कियताकालेन पुनरपि प्रतिपद्यत इत्येवं अंतरं चैतस्य वक्तव्यं तथा मतिज्ञानिनः शेषज्ञानिनां कतिभागे वर्तंत इ
त्येवं भागोऽस्य वक्तव्यः तथा कस्मिन्भावे मतिज्ञानिनो वर्तंत इत्येवं भावो भणनीयः तथा अल्पबहुत्वमभिधानीयं भागस्तु शेषज्ञानापेक्षया चिंत
नीय इति विशेषः एतान्यत्र मतिज्ञानिनां स्वस्थान एव पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकापेक्षया अल्पबहुत्वमभिधानीयं भागस्तु शेषज्ञानापेक्षया चिंतनीय
इति विशेषः इति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः विस्तरार्थं तु स्वयमेव भाष्यकारः प्रपञ्चयिष्यति अथ सत्पदप्ररूपणा तावत्किमुच्यत इत्याह संतं विद्यमानं पयं पदं तस्स

एयस्स तापरूवणया गईयाइएसु कायव्वा संतपयपरूवणा साउ जीवस्स व जं संतं जम्हा णं तेहिं तेसु वा एवंति सो संतस्स पयाइं ताइं तेसु परूवणया
गत्यादिद्वारेषु सत्वेन चिंत्यमानत्वात्पदं समुच्यते तनस्य सतो विद्यमानस्य यावद्भण्यमाणेषु गत्यादिद्वारेषु प्ररूपणोच्यते अथवा जीवस्य यत्सद्भा
तद्दर्शनादिकं तेनैव कारणभूतेनैतेषु वाधिकरणभूतेषु यस्मात्पद्यतेति पद्यते लुगम्यते विचार्यते तत्तस्मात्सतः पदानि सत्पदानि गत्यादीनि द्वारा
ण्युच्यंते तैः तेषु वा प्ररूपणता सत्पदप्ररूपणतामत्यादेरिति गम्यते सत्प्ररूपणा तेनेति गाथाद्वयार्थः साम्प्रतं सत्पदानि गत्यादिद्वाराणि दर्शयति गइ इंदिए य काए
जोए वेए कसाय लेसा य सम्मत्त नाण दंसण संजय उवओग आहारे भासग परित्त पज्जत्त सुहुमसण्णी य भविय चरिमे य पुव्वपडिवन्नए या पडिवज्जंतेय
मग्गणया एतेषु गत्यादिद्वारेषु मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्नाः प्रतिपद्यमानकाश्च मार्गणा भावनीया तत्र च तुष्टय चिंत्यंते तत्र येषु स्थानेषु मतिज्ञा
निनो न भवंति पद्यमानका नापि पूर्वप्रतिपन्नाः किं तु भयाभावस्तान्यत्र दर्शयति एगिंदियजाईउ सम्मामिच्छो य जो य सव्वन्नू अपरित्ता अ
भव्वा अचरिमा य एए सया वा कुणाइ सर्वेष्वपि गत्यादिद्वारेषु यावंतोप्येकेंद्रियजातीयाः एकेंद्रियप्रकाराः एकेंद्रियभेद इत्यर्थः एषु सर्वेष्वपि म
तिज्ञानेन शून्यं न तत्र मतिज्ञानस्य प्रतिपद्यमानको नापि पूर्वप्रतिपन्नः संभवंतीत्यर्थः उभयाभावी एगिंदिएसु सम्मत्तलद्धी पडितिवचनादि
ति कः पुनरेकेंद्रियजातीय इति चेदुच्यते इंद्रियद्वारे तावदेकेंद्रिय एव कायद्वारे पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतयः सूक्ष्मद्वारे तु सूक्ष्म इत्यादि तथा
सम्यग्मिथ्यादृष्टिरपि सम्यक्त्वद्वारे मतिज्ञानशून्यः सम्मामिच्छद्दिट्ठिणं भंते किं नाणी अन्नाणी गोयमा नो नाणी अन्नाणी इत्यादिवचनादिति
यश्च कोपि द्वारेषु सर्वज्ञः केवली संभवति सोपि शून्य एव तद्यथा गतिद्वारे सिद्धिगतौ सिद्धः इंद्रियद्वारे नोइंद्रियः कायद्वारे काय योगद्वा
रे योगः लेश्याद्वारे लेश्यः ज्ञानद्वारे केवलज्ञानी दर्शनद्वारे केवलदर्शनी तथा संयमपरीत्तपर्याप्तसूक्ष्मसंज्ञिभव्यचरमद्वारेषु यथासंख्यं नो सं
यत नो परीत्त नो पर्याप्त नो सूक्ष्म नो संज्ञि नो भव्या इत्येते सर्वेपि सर्वज्ञत्वान्मतिज्ञानशून्याः उभयस्यैव तत्स्वभावादिति भावः तथा परीत्तभव्य
चरमद्वारेषु परीत्ताभव्याचरमा अपि मिथ्यादृष्टित्वान्मतिज्ञानशून्याः तदेवमेते सर्वे सदैव मतिज्ञानशून्या मंतव्याः उभयाभावादिति गाथा
र्थः अथ गत्यादिद्वारेष्वेव पूर्वप्रतिपद्यमानकचिंतां कुर्वन्नाह वियला य सकम्मेसु मणपज्जवनाणिणो अणाहारा असन्नी अणगारो वउ
गिणो पुव्वपडिवन्ना सेसा पुव्वपवन्ना नियमायामि वट्टमाणया भइयव्वा भयणा पुव्वपवन्ना अकसाया वेययाहांति किं फलादि त्रिचतुरिंद्रियल

क्षणा विकलेंद्रियाः तथाविशुद्धलेश्याः भावलेश्यामंगीकृत्य कृष्णानीलकापोतलेश्यास्त्रयः तथा मनःपर्यायज्ञानिनो नाहारकाः असंज्ञिनः अ
कारोपयुक्ताः एते सर्वेपि मतिज्ञानस्य यदि भवंति तदा पूर्वप्रतिपन्ना एव न तु प्रतिपद्यमानकास्तथाहींद्रियद्वारे केचिद् विकलेंद्रिया येस्वादन
मक्तेन सह पूर्वलब्धादागच्छंति तेषां पूर्वप्रतिपत्तिमंगीकृत्यास्य मतिज्ञानं प्रतिपद्यमानकास्त्वस्य विकलेंद्रियाः सर्वेपि न भवंत्येव तथाविधवि
शुद्ध्यभावात् तथा लेश्याद्वारे अविशुद्धलेश्या अपि पूर्वप्रतिपन्नाः केचिद्भवंति न तु प्रतिपद्यमानकाः विशुद्धभावलेश्यानामेव तत्प्रतिपत्तेः
तथा रेमनःपर्यायज्ञानिनः सर्वेपि प्रतिपन्ना भवंत्येव न तु प्रतिपद्यमानकाः सम्यक्त्वसहचरितप्राप्तमतिज्ञानस्यैव यस्मादप्रमत्तसंयता
यां मनःपर्यायज्ञानोत्पत्तिः सम्यक्त्वसहचरितचारित्रलाभेषु मतिसहचरितं मनःपर्यायज्ञानं नोत्पद्यत एव अत एव वचनादन्यथा वधिज्ञानी
मनःपर्यायज्ञान्यपि निश्चयनयमतेन प्रतिपद्यमानकः स्यादिति आहारकद्वारे अनाहारकाः कश्चिद्देवादयः पूर्वभवाद्गृहीतसम्यक्त्वा मनुष्या
दिषूत्पद्यमाना मतेः पूर्वप्रतिपन्ना भवंति न तु प्रतिपद्यमानकास्तथाविधविशुद्ध्यभावात् संज्ञाद्वारे संज्ञिनो विकलेंद्रियवद्वाच्या यः उपयो
गद्वारेनाकारोपयोगिनः केचित्पूर्वप्रतिपन्ना भवंति न तु प्रतिपद्यमानकाः मतिज्ञानस्य लब्धिर्यतो तदुत्पत्तेः श्वानाकारोपयोगे प्रतिषिद्धत्वा
दिति उक्तशेषास्तु ॥ गतिद्वारे नारकादयः इंद्रियद्वारे तु पंचेंद्रियाः कायद्वारे त्रसस्थिका इत्येवमादयो जातिमये स्यपूर्वप्रतिपन्नाः नियमतः संति
प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः कदाचिद्भवंति कदाचिन्नेति अतिव्याप्तिनिषेधार्थमाह भयणापुच्छपवण्णाइत्यादि कषायद्वारे कषायाः वेदद्वारे
त्ववेदकाः भजनया पूर्वप्रतिपन्ना मतिज्ञानानामेव क्षपकोपशमश्रेणिप्रतिपन्नेरिति गाथाद्वयार्थः तदेवं संक्षेपतो गत्यादिद्वारेणुत्साध्य कृता
मतिज्ञानस्य कृता सत्पदप्ररूपणा ॥ अथ विनेयानुग्रहार्थं किंचिद्विस्तरतोप्यसौ विधीयते तत्र मतिज्ञानं किमस्ति न वा यद्यस्ति कुतद्गत्या
दिस्थानेषु तत्र नारकतिर्यग्नरामरभेदाद्गतिश्चतुर्द्धा तेषु चतुर्विधायामपि गतौ मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्नानियमात्संति प्रतिपद्यमान
कास्तु लाज्यादिविवक्षितकाले कदाचिद्भवंति कदाचिन्नेत्यर्थः अभिनिबोधिकप्रतिपत्तिप्रथमसमये प्रतिपद्यमानकास्तु लाज्यादिविवक्षितका
लकदाचिद्भवंति उच्यंत द्वितीयादिसमयेषु तु पूर्वप्रतिपन्ना इत्यनयोर्विशेषः ॥ इंद्रियद्वारे एकेंद्रियस्तथाभावः ॥ सेद्धांतिकमतेनका

र्मिकग्रंथिकास्तु ॥ लब्धिपर्याप्तबादरपृथिव्यप्वनस्पतीन्करणापर्याप्ता पूर्वप्रतिपन्ना निच्छंति सास्वादनं स्यतेषूत्पत्तेः विकलेंद्रियास्तूभयमते
नापि करणापर्याप्ताः स्वास्वादनमेव पूर्वभवायतमंगीकृत्य पूर्वप्रतिपन्ना लभ्यंते न तु प्रतिपद्यमानकाः पंचेंद्रियास्तु सामान्येन पूर्वप्रतिपन्नानि
यमतः संति प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः कायद्वारे पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतित्रसकायभेदात्षोढा कायः तत्राद्यकायपंचके उभययाभावः त्रस
कायेतु पंचेंद्रियवद्वाच्यं योगद्वारे कायवाङ्मनोभेदात्त्रिधा योगः स एव त्रिविधोपि समुदितो येषामस्ति तेषां पंचेंद्रियवद्वाच्यं मनोरहितवाग्योगिनां
विकलेंद्रियवत्केवलकाययोगिनां तु एकेंद्रियवदिति वेदद्वारे स्त्रीपुंनपुंसकभेदात्त्रिविधेपि वेदे पंचेंद्रियवद्वाच्यं नीयं कषायद्वारेतु चतुर्थनंतानुबंधिषु सा
स्वादनं मंगीकृत्य पूर्वप्रतिपन्नो लभ्यते न प्रतिपद्यमानकः शेषेषु द्वादशकषायेषु पंचेंद्रियवद्वाच्यं लेश्याद्वारे भावलेश्या मंगीकृत्य कृष्णादिका
सु तिसृष्वप्रशस्तलेश्यासु पूर्वप्रतिपन्नाः संभवंति न त्वितरे प्रशस्तासु तु लेश्यासु त्रयेपि पंचेंद्रियवद्वाच्यं सम्यक्त्वद्वारे निश्चयनयो विचारस्तत्र व्यवहार
नयो मन्यते मिथ्यादृष्टिरज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञानयोः प्रतिपद्यमानको भवति न तु सम्यक्त्वज्ञानसहितः निश्चयनयमतस्तु ते सम्यग्दृष्टिज्ञानी च सम्य
क्त्वज्ञाने प्रतिपद्यते न तु मिथ्यादृष्टिरज्ञानी च तथा चाह भाष्यकारः सम्मत्तनाणरहियस्स नाणमुप्पज्जइत्ति ववहारो नेच्छइयनउ भासइ उप्पज्ज
इ तेहि सहियस्स प्राप्त नयेव व्याख्याता अत्र भाव व्यवहारी निश्चयस्य दूषणमाह ववहारसमंजायं न ज्ञायए भाउ कप्पघमो व्व अहवा कयंपि क
ज्जइ कयउ न्निज्जं न पससमत्ती यदि हंत सम्यग्दृष्टिज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यत इति त्वयाभ्युपगम्यते नहि जातमपि तत्सम्यक्त्वज्ञानं चात्मा सोपु
नरप्युत्पादयतीति सामर्थ्याद्वा पन्नं न चेजातं विद्यमानं पुनरपि जायते न केनापि तत्क्रियत इत्यर्थः कुतइत्याह भावतो विद्यमानत्वात् तघटयतत्पूर्व
निष्पन्न घटवदित्येतद्व्यवहारनयमतं असत्कार्यवादित्वात्तस्य प्रमाणयन्निवासोविद्यमानं न तत्केन चित्क्रियते यथा पूर्वनिष्पन्नो घटः क्रियमा
णे च सम्यग्दृष्टे सम्यक्त्वज्ञाने ज्ञातोन तत्करणमुपपद्यते अथ कृतमपि क्रियते न हि क्रियतां तत्त्वमपीति क्रियानुपरमप्रसंगः न चैवं सतो कस्य
पि कार्यस्य कदापि परिसमाप्तिरिति अस्तु तस्याभिनिबोधिकस्यापि प्रतिपत्त्यनवस्थिति अपि च यदि कृतमपि क्रियते तदान्यपि दोषाः कइत्याह
किरियाइ यफलं चिय पुव्वमभावं च रीराय होति दीसइ दीहोय जतो किरियाकालो य माइ णं यदि कृतमपि क्रियते तु त्वयाभ्युपगम्यते नहि घटादि कार्योत्पादे क्रियाप्र
श्व क्रमभ्रमणादिका या चेक व्यानिरर्थकतां प्राप्नोति कोर्यस्य प्रागेव सत्वात् किं वा प्यक्षविरोधः सत्कार्यवादिनः पूर्वं मृत्पिंडावस्थायामभूतमविद्यमानं

पश्चात्तु कुंभकारादिव्यापारे घटादिकार्यं भवत्यायमानं दृश्यते ततः कथमुच्यते सद्वत्पद्यते इति यस्मिन्नेव समये प्रारभ्यते तस्मिन्नेव निःपद्यते ऽतो निष्पन्नमेवत
क्रियते क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदादिति चेन्नैवं कुत इत्याह दीसई इत्यादि दीर्घो ऽसंख्येय सामयिको घटादिना सुपपद्यमानानां क्रियाकालो लगन्नालोक्यते
यस्मात्ततो न यस्मिन्नेव समये घटादि प्रारभ्यते तस्मिन्नेव समये निःपद्यते मृदानयनतत्पिंडविधानचक्रारोपणशिवकादिविधानादि चिरकाले नैव तदुत्पत्तिरि
ति भवतु दीर्घक्रियाकालः कार्यं तु प्रारंभसमये तु पुनरुपलभ्यत इत्याह नारंभश्चिय दीसइ न सिवादद्धाए दीसइ तदंते ईयन सवणाइकालेनाणं अंते न दंसेमि य
दिक्क्रियाप्रथमसमय एव कार्यं निःपद्येत तदा तत्रैवोपलभ्येत न चारंभसमय एव तद्दृश्यते नापि शिवकादिकाद्धायां शिवकस्थासकोशकुशूलादिकाले कुत
र्हि दृश्यत इत्याह दृश्यते घटादिकार्यं तस्य दीर्घक्रियाकालस्यांतः पर्यंतसमाप्तिलक्षणे तस्मिंस्तत्रितितस्मात्क्रियाकालपर्यंत एव तस्य सत्त्वं युज्यते ननु पूर्वमनुपलभ्य
मानत्वात् यस्मादेव मिथ्यात्वेन गुरुसंनिधाने सिद्धांतःश्रवणचिंतनेहनादिक्रियाकाले ज्ञानमपि नैवोधिकं युक्तं किंतु तस्य श्रवणादिक्रियाकालस्यांतस्त
दंतस्तस्मिन्नेव तद्युक्तं तत्रैवोपलभ्यमानत्वादिति प्रस्तुतोपयोगः तदेवं न क्रियाकाले कार्यमस्त्यनुपलभ्यमानत्वात्किंतु तन्निष्ठाकाल एव तदस्ति
तत्रैवोपलभ्यमानत्वात्ततो न प्रतिपद्यमानं प्रतिपन्नं कार्यं क्रियाकाल एव तस्य प्रतिपद्यमानत्वान्निष्ठाकाल एव च प्रतिपन्नत्वात् क्रियाका
लनिष्ठाकालयोश्चात्यंतं भेदात्तस्मान्मिथ्यादृष्टिर्दृष्टिरज्ञानी च सम्यक्ज्ञाने प्रतिपद्यते न सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानी इति व्यवहारनयः॥ अथ निश्च
यनयः प्रतिविधानमाह नि इत्थुनाजायं जाय अभावत्तउ खपुप्फं व अह व अजायं जायइ जायउ तो खरविसाणं पि ॥ ४५८॥ निश्चये भवो
नैश्चयिकोनयः प्राह यथा जातं न जायते घट इत्यत्र इति भवता असत्कार्यवादिना विधीयते तथा वयमपि सत्कार्यवादिनो ब्रूमः नाजातं जायते वो चा कारलोपः
नाविद्यमानमुत्पद्यत इति प्रतिज्ञा अभावित्वादविद्यमानत्वादिति हेतुः खपुष्पवदिति दृष्टांतः अयमपि विपर्यये बाधमाह अथाजातमपि जायते जायतां
नः खरविषाणमपि अभावाविशेषादिति अपि च निच्चकिरियाइदोसा णण्णुतुल्ला असओ कद्दुनरं नावा पुव्वमभूयं च नुत्तंते सकिंखरविसाणं पि ॥ ननु
नित्यकरणादयः सत्कार्यवादेपि दोषास्तुल्या असत्कार्यवादेपीत्यर्थः तुल्याः समाना न त्वया अस्माकं नापि शक्यं तेव नु यथा सत्क्रियते तु हि क्रियता
नित्यमिष्यमाणविशेषाभावात् मेकस्यापि कार्यस्य निष्पत्तिर्युज्यते खरविषाणकल्पत्वात् असति कार्ये सम्मुखाद्ये क्रियाधिकरणमित्यादि किंतुल्याएवा
सति कार्येपीदोषानेत्याह कप्पनतरा वाऽस परिहारवनरा या सतो हि कार्यं नरा वा सन्तो हि कार्यस्य केनापि प्रकारेण करणे यायविशेषेण करणं सभवस्य

पिलोकेपि सत्त्वाकाशादीनां पर्यायविशेषापेक्षया करणस्य रूढत्वात्तथा च तत्र तत्कारः समुपलभ्यंते आकाशं कुरु पृष्ठं कुरु पादौ कुर्वीत्यादि ख
रविषाणकल्पे त्वसति कार्ये न केनापि प्रकारेण करणं संभवति ततः कल्पतरास्त्वन्मते दोषा इति भावः यदुक्तं पुव्वमभूयं च दीसइ होतं मिति तत्राह पु
व्वमित्यादि उत्पत्तेः पूर्वं च यद्यद्धतं सर्वथा विद्यमानं कार्यमुत्पद्यत इतीष्यते तर्हि तेन तव मतेन किं खरविषाणमपि पूर्वमभूतं पश्चादुत्पद्यमानं न दृश्यते
प्रागसत्त्वाविशेषादिति यदुक्तं दीसइ दीहो ड जउ किरियाकालोइ तित्राह पइसमउप्पणाणं परोप्परविलक्खणाण सुबहुणं दीहो किरियाकालो
जइ दीसइ किं च कुंभस्स॥ समये समये उत्पन्नानां परस्परविलक्षणानां सुबहूनामसंख्यातानां स्वस्वनमसंहरणपिंडकरासभपृष्ठारोपणादयतारणामृ
त्सेचनपरिमर्दनपिंडविधानभ्रमणचक्रारोपणशिवकस्थासकोशकुशूलादिकार्याणामिति शेषः यदि दीर्घो ऽसंख्येयः क्रियाकालो दृश्यते तर्हि किं
मत्र कुंभस्य घटस्यायातं इदमुक्तं भवति प्रतिसमयं भिन्ना एव क्रियाः भिन्नान्येव च मृत्पिंडशिविकादीनि कार्याणि घटस्तु चरमैकक्रिया
क्षणमात्रभाव्येव ततश्च प्रति समयभिन्नानामनेककार्याणां यदि दीर्घः क्रियाकालो भवति तर्हि चरमैकक्रियाक्षणमात्रभाविनि घटे दीर्घक्रियाका
लेन रणं परस्यापन्नतामेव सूचयतीति यदुक्तं नारंभेच्चिय दीसई त्यादि तत्राह अणारद्धे अण्णं कहदीसमई जह घडोपमाइंते सिवकादउ न इउ किह
दीसइ सोनहद्धाए इह नारंभेच्चिय दीसइ इत्यत्र भवतायमतिप्रायो मत इत्यन्यकवीवर कुंभकारादिसामग्र्याः प्रथमेपि प्रत्तिसमये घटः किं नोपल
भ्यते तदुपलंभाच्चायमसंसूत्रपश्चादुत्पद्यते पनस्थायुक्तमेव यतो सिवकादयो घटो न भवत्यतो न प्रथमे प्रारंभसमये घटप्रारब्धः किंतु चक्रमस्तक
मृत्पिंडारोपणादिर्व्यापार एवारभ्यते अन्यारंभे चान्यत्कथं दृश्यते न दृश्यत एवेत्यर्थः यथा पटारंभे घटः यदुक्तं न सिवादद्धा एति तत्राह सिवकाद
उ इत्यादि सिवकादिकाले घटो न दृश्यत इत्युक्तं ततो युक्तमेव यतः सिवकादयो घटो न भवत्यतो यदेव शिविकादिकालो ऽतएव तदद्धायां
तत्काले कथमसौ घटो दृश्यतम न्यारंभकाले न्यस्य दर्शनानुपपत्तेरिति यदुक्तं दीसइ इतन्वंतम्मि तत्राह अंतिच्चिय आरद्धो जइ दीसइ तंमि चे
वकोदोसो अकयं वसपपसए कि हकारइ किहवए संमिअं त्यपउ व क्रियाक्षणे आरब्धो घटो यदि तस्मिन्नेव दृश्यते तर्हि को दोषो न कश्चिदित्यर्थः
अतः किमुच्यते यतोऽसमयप्रवोपलभ्यते नान्यत्र ततो यत्र नेम सन्नेव क्रियत इति स हि पूर्वमप्रमादिक्रियाक्षणेषु नारब्धा न च दृश्यते अंत्येतु
क्रियाक्षणे प्रारब्धो दृश्यते च स च तस्मिन्क्रियासमयेपि क्रियमाणः कृत एव समयस्य निरंशत्वात् संकृतत्वात्सदेव ततः सदेव क्रियते नासद्यत्सस
ते

विशेषा० बृ०

८६

तदुपलभ्यत एवेति निश्चितं अथ यस्मिन्समये क्रियमाणं तस्मिन्नेव कृतं नेष्यते तत्राह अकयं वेत्यादि अकृतं वा संप्रति समये क्रियमाणसमये यदीष्यते तर्हि
तदुत्तरेषु समयेषु कथं क्रियतां न स्यदिनष्टेनासता कथं वा एष भविष्यत्समयं तदागामिति समये क्रियतां तस्याप्यनुत्पन्नत्वेन असत्त्वादेव अथ व्यवहा
रवादी ब्रूयात् क्रियासमयः सर्वोपि क्रियमाणकालः तत्र च क्रियमाणं वस्तु नास्त्येव उपरतायां तु क्रियायां योऽनन्तरसमयः स कृतकालस्तत्रैव कार्य
निष्पत्तेः अतः कृतमेव कृतमुच्यते न क्रियमाणमिति साधितं तत्किं त्विदं प्रष्टव्योऽसि किं भवतः क्रियते कार्यं क्रियते क्रियया वा यदि क्रियया तर्हि किं यस्मिन्
मन्यत्र कार्यं त्वन्यत्रेति नहि खदिरे छिद्यमाने क्रिया पलाशे तु फलमिति भूतं छेद इत्युच्यमानं शोभामाविभर्ति किं तु क्रियाकाले कार्यं न भवति पश्चात्तु भव
तीत्यनेनैतदापद्यते तदुत क्रियैव वृथा सर्वानर्थमूलमेषा कार्यस्योत्पित्सोर्विघ्नहेतुत्वात् यावद्यस्या प्रवर्तते तावद्दरारकार्यं नोत्पद्यते ततः प्र
स्कृतासौ तस्य विघ्नभूतैव ततस्तदभिप्रायेणापि परमतात्येव पेक्षावता पुनः प्रारम्भ तदुपरि क्रियैव कार्यं करोति केवलं तद्विरामे तन्निष्पद्यत इति चेत् त
र्हि कृतकलया स्यविरोधेन तत्कुर्वस्या अप्यस्यास्तत्कालं न निष्पाद्य पश्चान्निष्पद्यते पुनस्तत्कालेपि क्रियोपरमेपि जायमानं कार्यं तदभावेपि
कस्मान्न भवति क्रियाभावे अतदुपरमयोर्थतो भिन्नत्वादिति अथ अक्रियमाणे द्वितीयः पक्षस्तर्हि हिमवन्मेरुसमुद्रादिवस्तूदारस्याप्यकृत
कारकप्रतीतास्तद्वत्सामपि कारणभूतक्रियामन्तरेणैव भवेत् तपःस्वाध्यायादिक्रियाविधानं च मोक्षादिनिमित्तसाध्वादीनामनर्थकमेव स्यात् क्रिया
मन्तरेणैव सर्वकार्यसिद्धेः अतः तूष्णीभावमास्थाय निःपरिस्पन्दनानि निराकुलानि तिष्ठन्तु त्रीण्यपि भुवनानि क्रियारम्भविरहेणाप्यैहिका
(मुष्मिकसमस्तसमीहितसिद्धेः नं चैवं तस्मात् क्रिययैव कार्यस्य कर्तृत्वकाल एव च तद्भवति न पुनः तदुपरमे ऽतः क्रियमाणमेव कृतमिति स्थि ८६
तं आह ननु यदि क्रियासमयेपि कार्यं भवति तर्हि तत्र कस्मान्न दृश्यते दृश्यमानत्वेवेति चेन्नत्वहमपि किमिति तन्न पश्यामीत्याशंक्याह पइसम
य कज्जकोडी निरभिग्गहो घडगयाहिलासोसि जेइ समए कज्जकाले मूलं भवइ घडन्तिलासोसि इहं यस्मिन्समये प्रारभ्यते न तत्र निष्पद्यते दृश्यते
च केवलं स्थूला सूक्ष्मसिकाद्यभिप्रायत्वाद् दरवर्तिनीमतिर्यस्य तत्त्वबोध नहं स्थूलमतत्वं घटं न गमयसि किमित्याह प्रतिसमयोत्पन्नानां
कार्यकोटीनां कालः प्रतिसमयं कार्यकालस्तं सर्वमपि घटस्यैवायं समस्तोपि मत्पिंड शिवक स्थास कोशादिकास सिद्धकेवलप्रकृतीनां

शोनकनादिकास्तच कार्यकोटिषु निरपेक्षः कुतः पुनरेतदित्याह यतोऽघटगताभिलाषोसि त्वं घटो स्यां मृद्दंडचक्रविवरादिसामग्र्यामुपश्यन एदुस्ये
वं केवले घटाभिलापयुक्तत्वाद् गत इत्यर्थः इदमुक्तं भवति प्रतिसमयमपरापराण्यवशिवकादीनि कार्याण्युत्पद्यन्ते दृश्यन्ते च तानि च तथोत्पद्यमाना
नि त्वं नावबुध्यसे घटोत्पत्तिनिमित्तभूतेषु यं सर्वोपि मृच्चक्रविवरादिसामग्रीस्वेवं केवलघटाभिलापयुक्तत्वात् तेन तत्र स्थिरये कएवस्थूलमतिर्यासर्वम
पि तत्कालं घटे लगयसि न तत्र प्राक्तनक्रियाक्षणेष्वनुत्पन्नत्वात् त्यच महद्दृष्टा एवं ब्रूषे क्रियाकाले घटलक्षणं कार्यमहं न पश्यामि इदं तु नापगच्छ
सि यदुत चरमक्रियाक्षण एव घटः प्रारभ्यते प्राक्तनक्रियाकाले तु शिवकादयः प्रारभ्यन्ते चान्यं न दृश्यन्ते एवेति व्यवहारवादिमाह कोचरिमसम
यनियमो पढमे च्चिय नोनकारणकजं नाकारणंति कज्जं तं चेवं तमिसे समए प्रथमसमयादारभ्य परापराणि कार्याण्यारभ्यन्ते तर्हि कोयं चरमसमयनि
यमो येन विवक्षितं कार्यं प्रथमसमय एव नाभिक्रियते अकरणे च न तत्तत्र न दृश्यते न त्वाद्यकार्यवादिविवक्षितमपि तत्र च क्रियते दृश्यतां चेति भावः अत्र निश्च
यः भूय एतदमाह नाकारणं कश्चित्कार्यमुत्पद्यते नित्यं सदसत्त्वप्रसंगात् कारणं सत् स्यापि विवक्षितकार्यस्य त्वदस्य समये वास्ति तत् प्रथमादिसमयेषु तानन्तु प्र
त्ययन नाधिदृश्यत इति तदेवं क्रियाकाल एव कार्यमस्ति न पुनः तदुपरम इत्युक्तं अथैवं नेष्यते तर्हि ताभ्यासमाभिनिबोधिकज्ञानमेव नाभिबोधिकज्ञा
थ्यंन उप्पाए विन नाणे जइ तो सो कस्स होइ उप्पाउ तम्मि अजइ अनाणं पि कमि कालंमि उत्पादनमुत्पादः कार्यस्योत्पत्तिहेतुभूतः क्रियाविशेषः तत्रापि य
दि मतिज्ञानं नेष्यते भवता क्रियमाणावस्थायामपि यदि कार्यत्वधानात्यकप गम्यत इति भावः तर्हि उत्पाद्यमानस्यासत्त्वात्तत्कस्योत्पादोभवतु इति क
थ्यतां न ह्यविद्यमानस्य खरविषाणस्येवोत्पादो युक्तः यदि च तस्मिन्नुत्पादकाले प्यज्ञानं तर्हि ज्ञानं तस्मिन्काले भविष्यतीति निवेद्यतां उत्पादोपरम इति चे
न्नतु कथमन्यत्रोत्पादो ऽन्यत्र तु त्वं न्नमिति उत्पादो परमेपि भवत्कार्यमुत्पादाभागपि कस्मान्नत्वस्य विशेषादित्युक्तमेवेति युद्धं च इयानवेसणाइकालना
णामिति तत्राह कोवसवणाइकालो उप्पाउ घम्मिहो पसेनाणे नाणं च तदुप्पाउय हो विवु तिमं मिसमयमि आशाश्ववशाछायें कथ श्रवणादिकालोऽव
गंतव्यो यत्रसेतस्याभिप्रायस्य मतिज्ञानं संपन्नापरः अथादित आरभ्य गुरुसंनिधाने धर्मश्रवणादयः एव मतिज्ञानस्योत्पादकालो नापरोऽवगम्य
त इति चेन्नैवं नमित्याह नाणमित्यादि ज्ञानं च मतिज्ञानलक्षणं तदुत्पादप्रत्ययं स्यात् उत्पत्तिहेतुभूतः क्रियालक्षणः एष बहाव पि धर्मश्रवणादिक्रियासमये
पु राशीः स्वरमसमय एव भवतो न प्रथमादिसमयेषु ते च परापराणामि धर्मविवोधादिकार्याणामुत्पन्नः न च तेद्बोधादिमात्रादपि सम्यग्ज्ञानोत्प

निर्युज्यते भवे व्यपितत्सद्भावात्तस्माद्विशिष्ट एव कस्मिंश्चिद्धर्मश्रवणादीनां चरमसमये मतिज्ञानं तदुत्पादश्च अतोऽभुक्तमुक्तं तत्तं तदंतमिति अस्मा
भिरपि क्रियाकालस्यांतसमय एव तस्योत्पद्यमानत्वात्तस्मात्सर्वेषु धर्मश्रवणादिक्रियासमये पुमतिज्ञानं नापि सर्वेषामपि ते पानुपरमे किं त्वेकस्मिन्
चरमसमये तदा रभ्यते निष्पद्यते च अतः क्रियमाणमेव कृतं यदि कृतमपि क्रियते निश्चयवादिं तर्हि पुनः पुनरपि क्रियतां कृतत्वादित्येषा दत्तः कारणानवस्थे
ति चेन्नैवं क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदः यदि हि तदुत्पादयित्री क्रिया प्रारब्धा सती उत्तरसमये व्यपि प्राप्यत तदास्यात्पुनरपि तत्करणमेतच्च नास्ति
यतो सौ तदुत्पादयित्री क्रिया न पूर्वं नाप्युत्तरत्रापि किंतु तस्मिन्नेव चरमसमये प्रारभ्यते निष्ठां च याति इति कुतः पुनरपि कार्यकरणमतो न तत्करणानव
स्थेति तस्मादिदं पुनः सर्वं दाकाले नाणमिति तेन सर्वे व्यपि धर्मश्रवणादिसमये पुमतिज्ञानं निषिध्यते तदा सिद्धसाध्यता अथ चरमक्रियासमयेपि
तन्निवार्यते तदयुक्तं तत्र तस्य प्रसाधितत्वादिति तस्मिंश्च धर्मश्रवणादिक्रियाचरमसमये सम्यक्त्वज्ञानं च प्रतिपद्यमानं प्रतिपन्नमेव व्यत्वतः सम्यग्दृष्टि
ज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यत इति निश्चयनयमतं तावद्व्यवहारनयमतं तु तस्मिंश्चरमसमये सम्यक्त्वज्ञानयोरप्राप्तत्वात्प्रतिपद्यमानकः प्रतिपद्य
मानं चाप्रतिपन्नमेवातो मिथ्यादृष्टिरज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यते उत्तरक्रियानिष्ठासमये तु सम्यक्त्वज्ञाने युगपदेव लभते ततः सम्यक्त्वद्वा
रे एतन्मतेन सम्यग्दृष्टिराभिनिबोधिकस्य पूर्वप्रतिपन्न एव भवति न तु प्रतिपद्यमानकः सम्यक्त्वज्ञानयोर्युगपल्लाभात् तत्कालं च क्रियायाः अभावा
त् तदभावे च प्रतिपद्यमानकत्वायोगादि निश्चयनयमतेन तु सम्यग्दृष्टिराभिनिबोधिकस्य पूर्वप्रतिपन्नः प्रतिपद्यमानकश्च लभ्यते क्रियायाः कार्यनिष्ठा
कालाश्च युगपद्भावस्पर्शमथिल्वा दित्यलं प्रतिविस्तरेणेति गाथात्रयोदशकार्थः ।७। ज्ञानद्वारे मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलभेदात्पंचधा ज्ञानं व्य
वहारनयमतेन मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानिनः अभिनिबोधिकस्य पूर्वप्रतिपन्ना भवंति न तु प्रतिपद्यमानकाः ॥ ज्ञानिनो मतिज्ञानप्रतिपत्त
योगस्य तन्मतेन प्राप्तत्वात् केवलिनां तूभयाभावास्तेषां क्षयोपशमकज्ञानातीतत्वात् मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभंगज्ञानवंतस्तु प्रतिपद्यमानकाः कदा
चिद्भवंति युक्तेर्दर्शितत्वात् न तु पूर्वप्रतिपन्नाः निश्चयनयमतेन तु मतिश्रुतावधिज्ञानिनः पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः संति प्रतिपद्यमानका अपि तु ननी
या ज्ञानिनो ज्ञाने प्रतिपत्तेः इत्यनंतरमेवोक्तत्वात् मनःपर्यायज्ञानिनः त्वपूर्वप्रतिपन्ना एव भवंति न तु प्रतिपद्यमानकाः पूर्वसम्यक्त्वलाभकाले प्र
तिपन्नमतिज्ञानस्यैव यतस्तादृशमत्तसंयतस्य तस्य मनःपर्यायज्ञानसद्भावात् केवलिनां तूभयाभाव एव मत्यादिज्ञानवतामप्युभयाभाव एव

ज्ञानिन एव ज्ञानप्रतिपत्तेः दर्शनद्वारे चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनभेदाद्दर्शनं तु चतुर्द्धा तत्र आद्यदर्शनत्रयेलब्धिमंगीकृत्याभिनिबोधिकस्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः प्रा
प्यंते प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः तदुपयोगं त्वाश्रित्य पूर्वप्रतिपन्ना एव न तु प्रतिपद्यमानका मतिज्ञानस्यलब्धित्वात् लब्ध्युत्पत्तेश्च दर्शनोपयोगे निषि
द्धत्वात् सव्वाउ लद्धीउ सागारोवउत्तस्स उववज्जंति त्ति वचनादिति केवलदर्शनी तूभयाभावः संयतद्वारे संयतादयश्चाभिनिबोधिकस्य पूर्वप्रतिपन्ना
नियमात्प्राप्यंते प्रतिपद्यमाना अपि तु भजनया प्राप्यंते न तु सम्यक्त्वलाभावस्थायामेव मतिज्ञानस्य प्रतिपन्नत्वात्संयतः कथं प्रतिपद्यमानकोऽवाप्यते स
त्यं किंतु यानि विशुद्धिवशात्सम्यक्त्वं वा तिरश्च युगपत्प्रतिपद्यते सत स्यावस्थायां प्रतिपद्यमानस्य संयतत्वात्संयतो मतेः प्रतिपद्यमानको भवति उक्तं वा
वश्यकचूर्णौ ॥ नच्छिचारित्तं संमत्त विहूणं दंसणं तु भयणिज्जं भजना मे वाह समं चरित्ताइं जुगवं पुव्वं च सम्मत्तं उपयोगद्वारे उपयोगो द्विधा पंच
ज्ञानानि त्रीणि चाज्ञानानि साकारोपयोगः चत्वारि दर्शनानि अनाकारोपयोगस्तत्र साकारोपयोगे पूर्वप्रतिपन्ना नियमा ॥ संति प्रतिपद्यमानका
स्तु भजनीया अनाकारोपयोगे तु प्रतिपन्ना एव न तु प्रतिपद्यमानकाः अनाकारोपयोगे लब्ध्युत्पत्तेः प्रतिषिद्धत्वादिति आहारकद्वारे आहारकाः
साकारोपयोगवदनाहारकास्तु यांतरालगतौ प्रतिपन्नाः संभवंति प्रतिपद्यमानकास्तु न संभवंत्येव भाषकद्वारे भाष्यकारः एवाह भासासलद्धिउ
लभइ भासमाणो अभासमाणो वा पुव्वपडिवण्णउ वा उभयंमि अलद्धियनत्थि भाषालब्ध्या सहवर्तते इति भाषासलब्धिकः भाषालब्धिमानित्यर्थः
नतीत्यर्थः एते उभयेपि पूर्वप्रतिपन्ना नियमात्प्राप्यंते प्रतिपद्यमानको पि भजनया निजालब्धिकेऽभाषालब्धिरहिते पुनरुभयमपि नास्ति स त्वे
केंद्रियएव तस्य च प्रागुक्तयुक्त्या उभयाभाव एवेत्यर्थः इति गाथार्थः परीतद्वारे परीत्ताः प्रत्येकशरीरिणः अपार्द्धपुद्गलपरावर्तादप्युपरिवर्तिसंसारा वा
मिथ्यादृष्टित्वादुभयेप्युभयविकल्पाः पर्याप्तकद्वारे ॥ षड्भिः पर्याप्तिभिः पर्याप्ताः परीतवद्वाच्याः तदपर्याप्तास्तु प्रतिपन्ना एव न त्वितरे सूक्ष्मद्वारे सू
क्ष्माउभयविकलाः बादरास्तु पर्याप्तकवद्वाच्याः संज्ञिद्वारे ॥ दीर्घकालिकोपदेशेन संज्ञिनो गृह्यंते ते च बादरवद्भावनीयाः असंज्ञिनस्तु पर्याप्तवदिति
भवद्वारे भवसिद्धिकाः संज्ञिवद्भवसिद्धिकास्तूभयशून्याः चरमद्वारे चरमो भवो भविष्यति येषां ते भेदोपचाराच्चरमा भव्यविशेषास्तु चरमास्त्वभव्यव
दिति तदेवं कृता गत्यादिद्वारेषु भाव्यपूर्वाचार्यसत्प्ररूपणता अथ द्रव्यप्रमाणमाह किमिह द्धिमिणि पडिवनाणि जीवदव्वपमाणमिग समए पडि
वज्जंतु नवा यमिवज्जो जहन्नेउ एगो वेत्तन पलिउवमासंखभागउक्कोसउ पवज्जेघ पुव्ववणारी कयावि पलियासंखेज्ज इभागा किमिहास्मि

न लोके आभिनिबोधिकज्ञानपरिणामापन्नजीवद्रव्याणां प्रमाणमेकस्मिन्विवक्षितसमये एवं शिष्येण पृष्टे सत्याह प्रतिपद्येरन्नवेति इदमुक्तं भवति यदि
प्रतिपद्यमानकानां प्रमाणं पृच्छसि तदा प्रतिपद्यमानकास्तस्य विवक्षितसमये प्राप्यन्ते न वा तत्र प्रतिपद्यमानमाप्ति यक्षेन जघन्यत एकः प्रतिपद्यते उत्कृष्टतस्तु
सर्वलोके क्षेत्रपल्योपमासंख्येयभागः प्रतिपद्येत अथ पूर्वप्रतिपन्नानां तेषां प्रमाणमभिज्ञातुं तर्हि पूर्वप्रतिपन्ना द्वयोरपि पक्षयोर्जघन्योत्कृष्टलक्षणयोः
क्षेत्रपल्योपमासंख्येयभागप्रदेशराशिप्रमाणाः प्राप्यन्ते केवलं जघन्यपदादुत्कृष्टं विशेषाधिकमिति गाथाद्वयार्थः अथ क्षेत्रद्वारमधिकृत्याह रवि नं हवेद्य
चउदस भागसत्तोवरि भहे पंच इलियागइ इवि गहगयसमणे हवा गमणे ॥ ४६९ ॥ नानाजीवानपेक्ष्य सर्वेप्याभिनिबोधिकज्ञानिनः पिंडिता लोका
संख्येयभागमेव व्याप्नुवंति एकजीवस्य तु क्षेत्रं भवेत्किंचिदित्याह सप्तचतुर्दशभागाः चतुर्दशभागीकृतस्य लोकस्य सप्त भागाः सप्तरज्जव इत्यर्थः उ
परि ऊर्ध्वमिलिकागत्या विग्रहगतस्य निरंतराअपांतरालस्पर्शिनो ऽनुत्तरविमानेषु गमने ततआगमने वा अधः स्वनंतेये वगत्या षष्ठनरकपृथ्वीगमने आग
मने वा पंच चतुर्दशभागाः पंचरज्जवः प्राप्यंते इदमुक्तं भवति यदा आभिनिबोधिकज्ञानी मत्वा इतिकागत्यानुत्तरसुरेषूत्पद्यते तेभ्यो वा मनुष्ये
ष्वायाते तदा ऽस्य जीवप्रदेशदंडः सप्तरज्जुप्रमाणे क्षेत्रे भवति अधःस्तनं येवगत्या षष्ठनरकपृथिव्यां गच्छन्स्ततआगच्छतो वा पंचरज्जुप्रमाणक्षेत्रे
सोऽलाभ्यतइति विराधितसम्यक्त्वो हि षष्ठपृथ्वीं यावद्गृहीतेनापि सम्यक्त्वेन सैद्धांतिकमतेन कश्चिदुत्पद्यते कार्मग्रंथिकमते ननु वैमानिकदेवेभ्यो [illegible] तिय
ङ्मनुष्येषु चं तिंनं वक्षायोपशमिकसम्यक्त्वेनोत्पद्यते न गृहीतेन सप्तमपृथिव्यां पुनरुभयमतेनापि वांतेनैवोपजायते आह भवत्वेवं किंतु यः सप्तमपृथिव्या
गृहीतसम्यक्त्वो नागच्छति तस्याधः षट् चतुर्दश भागाः किमिति न लभ्यंत इत्याह आगमणेपि निसिद्धं चरिमाउ एइ जं सिति रकेसु सुरनारयाय
समदिट्ठी जं हंति मणुएसु चरमाधाः सप्तमपृथिव्यानं केवलं गमनमपि त्वा गमनमपि गृहीतसम्यक्त्वस्यागमे निषिद्धं यतस्तस्याउद्धृत्य सर्वोप्यागच्छ
ति तिर्यक्ष्वेवन मनुष्येषु सत्तमहिनेरइयातेउवाऊ अणंतरुव्वट्टा न यपावे माणुस्समिति वचनादिति सुरनारकाश्च सम्यक्त्वसहिताः सन्तो मनुष्ये
ष्वेवायांति असौ ततः सप्तम्यां तिर्यग्गतिगामिनः सप्तमपृथ्वीनारका मिथ्यात्वसहिता एव गच्छंतीति गाथार्थः अथ स्पर्शनाद्वारं तत्र क्षेत्रस्पर्शन
योर्विशेषविधित्सयाप्राह अवगाहणा इ रिक्तंपि फुसउ बाहिं जहाणुणोसिहियं गगयए संखेन्न संखपएसाय से फुसणा इहयं सवसोक्षेत्रमुच्यते यत्र

गाहनातो बहिरप्यरितिक्तं क्षेत्रं स्पृशति सा स्पर्शनाभिधीयते इति क्षेत्रस्पर्शनयोर्विशेषः यथा परमाणोरागमे यत्रैकस्मिन्प्रदेशे यगाढस्तदेकप्रदे
शं क्षेत्रमभिहितं सप्तप्रदेशस्यास्तु सेनस्य स्पर्शनामुक्ता यत्रैकस्मिन्प्रदेशेवगाढस्तमन्यांश्च षड्दिक्संबंधिनः षट्प्रदेशान्यरमाणुः स्पृशतीति कृत्वेति
प्रकारांतरेणापि क्षेत्रस्पर्शनयोर्भेदमाह अहवा जत्थोगाढो तं खित्तं विग्गहेम याफुसणा सेवत्तर्चदहमिन्नु संचरउ होइ से फुसणा पाठसिद्धैव अथ ना
नाजीवानधिकृत्य क्षेत्रस्पर्शने त्याह होंति असंखेज्जगुणा नाणाजीवाण सेत्तफुसणाउत्ति एकस्यामिनिबोधिकजीवानां याः क्षेत्रस्पर्शनास्ताअसंख्येय
गुणाः नानाभिनिबोधिकज्ञानेजीवस्यये क्षेत्रस्पर्शने ताभ्यां सकाशात्आभिनिबोधिकजीवानां सर्वेषामसंख्येयत्वादिति भावः कालद्वारमधिकृत्याह दग
स्स अणेगाणं बउबउगंतो मुहुत्तमित्तोउ विधामतिज्ञानस्य कालश्चिंतनीयः उपयोगतो लब्धितश्च तत्रैक जीवस्यतदुपयोगो जघन्यतउत्कृष्टतश्चां
तर्मुहूर्तमेव भवति परतउपयोगांतरगमनादिति सर्वलोकवर्तिनामनेकाभिनिबोधिकजीवानामपीदमेवोपयोगकालमानं केवलमिदमंतर्मुहूर्तमपि
बृहत्तरमवसेयं लब्धिमंगीकृत्यकालमानमाह लद्धी विजह न्नेणं एगस्सेवं पराइमा होइ अहसागरोवमाइं गावठ्ठि साइ रेगाइं आभिनिबोधिक
ज्ञानलब्धिरपि तदावरणक्षयोपशमरूपावाप्तसम्यक्त्वस्यैकजीवस्य जघन्यत एवमिति एवं मे वा तन्मूर्तमेव त्यर्थः परतोमिथ्यात्वगमनात्केवलावा
मवोपरतात् उत्कृष्टा तल्लब्धिरेकजीवस्य यमनंतरवक्ष्यमाणाभवत्रयेण वोच्यते सातिरेकाणि षट्षष्टि सागरोपमाणि कथपुनरेतावती नाना
जीवानां च कियान्लब्धिकालइत्याह दोवा रविजयाइस् गयस्स तिन्निच्चु ए अहव नाइं अइरेगं नरभवियं नाणाजीवाणसव्वद्धं इहकश्चित्साधुर्म
त्यादिज्ञानान्वितो देशोनां पूर्वकोटीं यावत्तच्चर्यां परिपाल्य विजयवैजयंतजयंतापराजितविमानानामन्यतरविमाने उत्कृष्टं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमल
क्षणदेवायुरनुभूय पुनरप्यत्र मनुष्येषु त्पन्नो देशोनां पूर्वकोटीं प्रव्रज्यां विधाय तदेव विजयादिषूत्कृष्टमायुः संप्राप्य पुन
रप्यत्र मनुष्येषु पूर्वकोटीं जीवितासि ध्यति त्येवं विजयादिषु वारद्वयं गतस्य अथवा ऽच्युतदेवलोके द्वाविंशति साग
रोपमस्थिति केषु देवेषु त्रीन्वारान्गतस्य तानि षट्षष्टि सागरोपमान्यधिकानि भवंति अधिकं चेह नरभवसंबंधि देशोनं पूर्वकोटित्रयं चतुष्ट
यं वा गृहस्थ्यं नानाजीवानां तु सर्वाद्धं सर्वकालं मतिज्ञानस्य स्थितिरिति गाथापंचकार्थः अथांतरद्वारमाश्रित्याह एगस्स उजहण्णं
अंतरमंतामुहुत्तमुक्कोसं यो गलपरि अद्धं देसूणं सो सबहुलस्स इहकश्चिज्जीवः सम्यक्त्वसहितं मतिज्ञानमवाप्य प्रतिपत्य यांतर्मुहूर्तं मिथ्यात्व

 स्थितायद्यपुनरपि सम्यक्त्वसहितं तदेव प्राप्नोति तदेतन्मतिज्ञानस्य जघन्यमंतरंप्राप्ति विरहकालरूपंभवति आशातनादिबहुलस्य तु जीवस्य
समक्त्वात्प्रतिपतितस्य देशोनमुद्गलपरावर्त्तार्द्धरूपमुत्कृष्टमंतरंभवति एतावताकालेन पुनरपि सम्यक्त्वाभिनिबोधिकलाभादिति एकजीवस्योत्कमं
तरमथनानाजीवानां तदभिधित्सुरागद्वारं च विभणिषुराह ॰ जमसऽणंते हिनउ नाणाजीवाणमंतरं नत्थि मइनाणीसेसाणं जीवाणमणंतभागम्मि
८९ यद्यस्मात्तेराभिनिबोधिकज्ञानिभिरशून्यं सर्वदेवनारकादिगतिचतुष्टयान्वितं त्रिभुवनमिदं ततस्तस्मान्नानाजीवानां श्रित्यनास्ति मतिज्ञानस्यां
तरकालः तथामतिज्ञानिनः शेषज्ञानवतां जीवानामनंततमेभागे वर्तंते शेषज्ञानिनो हि सिद्धकेवलिसहितत्वादनंताः अभिनिबोधिकज्ञानिनस्तु स
र्वेलोकेप्यसंख्याता एवेतिभावः इतिगाथार्थः ७७ अथभावद्वारमल्पबहुत्वद्वारं चाभिधित्सुराह भावेखउवसमिए मइनाणं नत्थिसेसाणं
इक्कथोवामपिनाणविउ सेसा जीवा अणंतगुणा मतिज्ञानावरणेहि कर्मण्युदीर्णे क्षीणेऽनुदीर्णे चोपशांते मतिज्ञानमुपजायतेऽतः क्षायोप
शमीकएवभावेनवर्तते न तु शेषेष्वौदयिकक्षायिकादिभावेष्विति मतिज्ञानेन विदंतीति मतिज्ञानविदस्तोकाः शेषाज्ञानस्तु काक्क सिद्धकेवल्या
दयो जीवा अनंतगुणा इत्येवमपि भावदल्पबहुत्वं भवति केवलमिहैवमुच्यमाने भागाल्पबहुत्वद्वारयोर्थतः परमार्थतो न कश्चिद्विशेषोभेदा
दर्शितोभवति तेनतस्यैवाभिनिबोधिकस्यप्रतिपद्यमानकानांश्रित्याल्पबहुत्वं वक्तुमुचितं योनरुक्त्याभावादित्येतदेवाह नेहछउविसेसा भाग
प्यबहुगणंतेणतस्सेव पडिवज्जमाणयमियंमि गाणमप्याबहुजुत्तं गताऽर्थेव अथयदेवयुक्तं तदेवाह थोवा पवज्जमाणा असंखगुणियायपक्क
यजहंन्ना उक्कोसपयपूयणा होतिविसेसाहियातत्तो अभिनिबोधिकस्य जहंनेणएक्कोवा दोवा तिणिवा उक्कोसेणं असंखेज्जा इत्येवं प्रतिपद्य ८९
नकः प्राच्यंते स्ते सर्वस्तोकास्तेभ्योपि जघन्यपदवर्तिनः पूर्वप्रतिपन्नास्ते संख्यातगुणाश्चिरकालसंकलितत्वात् प्रतिपद्यमानकानांतु
विवक्षितैकसमयमात्रभावादिति उत्कृष्टपदवर्तिनस्तु पूर्वप्रतिपन्नास्तेभ्योपि विशेषाधिका इति प्रकारांतरमप्यल्पबहुत्वं दर्शयति अहवाम
इनाणीणं सेसयनाणीहिं नाणरहिएहिं कयसहो मए हियअहवागच्छा इभेएण अथवा मतिज्ञानिनां शेषज्ञानिभिः सहाल्पबहुत्वं प्रथमं
वाच्यं यथा मइनाणीसि साणजीवानमणंतभागंमीति तत्रो द्वितीयस्थाने नाणरहिएहिं मतिज्ञानादिव्याख्यानादिहमतिज्ञानादन्यानि

गृह्यंते तैरहिता वियुक्ताः पूर्वप्रतिपन्न प्रतिपद्यमानक मतिज्ञानिन एव केवला इत्यर्थः तैः सहितं मतिज्ञानिनामल्पबहुत्वं स्वस्थानएववक्तव्यं
यथाथोवापवज्जमाणा असंखगुणियापपक्कपजहन्नेत्यादि ततः तृतीयस्थाने उभयैः शेषाज्ञानिभिश्चसमुदितैः सहाल्पबहुत्वं तेषां कर्तव्यं तद्य
था सव्वथोवामणपज्जवनाणीविहि असंखयगुणा मइनाणी सुयनाणी यदोवि सट्ठाणे तुल्ला मिल्लेहिंस्कविसेसाहिया केवलनाणी अणंतगुणा पूर्वे पूर्वप्रति
पन्न प्रतिपद्यमानक विभागेनाल्पबहुत्वमिह स्वधियाऽभ्यूह्यमिति अथवा गत्यादिभेदेन तत्कार्यं यथा सर्वेस्तोका मतिज्ञानिनो मनुष्या नारकाश्च सं
ख्यातगुणास्ततस्तिर्यंचस्ततो देवा इत्येवं संभवतः सर्वत्र वाच्यमिति अथोपसंहरन्नाह लरकणविहाणविसया णुउगुदारेहिं वणि आयुद्धो तय
णांतरमुद्दिट्ठं सुअनाणमुउपरूविस्सं लक्षणमाभिनिबोधिकशब्दव्युत्पत्तिः विधानं भेदो अवग्रहादिः विषयो द्रव्यक्षेत्रादिः अनुयोगद्वाराणि
सत्पदप्ररूपणतादीनि एतैः सर्वैरपि यथोक्तक्रमेणाभिनिबोधिकज्ञानलक्षणावर्णिता व्याख्याता बुद्धि ततः स्तदनंतरोद्दिष्टं श्रुतज्ञानं प्ररूपयिष्य
इतिगाथापंचकार्थः तदेवमाभिनिबोधिकज्ञानं समाप्तमिति अथश्रुतज्ञानमारभ्यते अत्रचांतरे अभिणिबोहियनाणेअ त्थावीसमित्यादि गाथा नियुक्तौ
दृश्यते तां च सुगमां उक्तार्थां वा मन्यमानो तिक्रम्य विहितसंबंधमेवाग्रेतनगाथामाह यत्तेयमरकराइं अरकसंजोयजत्तियालोए यवइयासुयनाण प
यडीउ होतिनायव्वा एकमेकं प्रतिप्रत्येकं अक्षराण्यकारादीन्यनेकभेदानि यथा अकारः सानुनासिकोनिरनुनासिकश्च पुनरेकैकस्त्रिधा ह्स्वो दीर्घः प्लुत
श्चेति पुनरेकैकस्त्रिविध उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितश्चेत्येवमकारोऽष्टादशभेदः एवमिकारादिष्वपि यथासंभवमेष्टव्यमभिधानीयमिति तथा अक्षराणां
संयोगा अक्षरसंयोगा द्व्यादयो यावंतो लोके यथा घटः पटइत्यादि व्याघ्रः स्त्रीत्यादि एवमेतेनंताः संयोगास्तत्रापि एकैकः स्वपरपर्यायापेक्षया नंत
पर्यायः अतएतावंत्यः श्रुतज्ञाने प्रकृतयो भेदाज्ञातव्या इतिनिर्युक्तिगाथार्थः अथभाष्यं संजुत्तायंसंजुत्ताणताणमक्खराइं संजोगा होतिअणंता
तत्थवि एकेक्काणं तदुपयाउपकमहारमाद्विषेषां द्व्यादीनामनेकाक्षरादिनी तेषां संयोगा एकाक्षरादि संयोगास्ते नंता भवंति केषांचिदेकाक्ष
रादि संयोगा इत्याह ते पामकारककारादि अक्षराणां कथंभूतानामित्याह संयुक्तासंयुक्तानां तत्र संयुक्तकाक्षरादि संयोगो यथा व्याघ्र इ
त्यादि असंयुक्तको[illegible]संयोगो यथाघटः पट इत्यादि एते चाक्षरसंयोगा अनंताः एकैकश्च संयोगः स्वपरपर्यायैः प्रवांमिहितन्यायेना

विशेषा०वृ०

नंतपर्यायइति अत्र परमतमाशंक्योत्तरमाह संखिज्जरकरसंजोगाहोंतिअणंताकहंजमभिधेयं पचच्छिकायगोरेये मंन्नोनविलक्षणमणंतं सं
ख्येयानिचतान्यकाराद्यक्षराणिचसंख्ययाक्षराणितेषां योगाः संयोगाः कथमनंता भवंति नघटत्तएवेतिभवः अत्रोत्तरमाह यद्यस्मात्संख्येयानि
चमात्यक्षराणामभिधेयमनंतं कथंभूतमित्याह अन्योन्यविलक्षणं परस्परविसदृशं किंविषयमित्याह पंचास्तिकायगोचरं पंचास्तिकायगतस्कंध
९० देशपरमाणुद्व्यणुकादिकं अभिधेयानंत्याच्चाभिधानस्याप्यनंत्यमवसेयमिति एतदेव साधयति अणुउयएसवुढीए भिन्नरूवाइंधुवमणंताइं ज
हकमसोइच्चाइं हवंतिभिन्नाभिहाणाइं इहयस्मादणुतः परमाणुतः मारभ्यक्रमशः प्रदेशवृद्ध्यामुद्गलास्तिकायेपि ध्रुवं सर्वदैवानंतानिभिन्नरूपा
णिद्रव्याणिप्राप्यंतेभिन्नाभिधानानिचैतानि यथा परमाणुः द्व्यणुकः त्र्यणुकश्चतुरणुको यावदनंतप्रदेशकइति प्रत्येयंचानेकाभिधानान्येतानि
तद्यथा अणुः परमाणुर्निरंशो निरवयवो निःप्रदेशो प्रदेशइत्यादि तथा द्व्यणुको द्विप्रदेशिको द्विभेदो द्व्यवयवइत्यादि सर्वद्रव्यसर्वपर्यायेष्वायोजनी
यं यस्माच्चैवमभिधेयमनंतं विसदृशरूपं भिन्नाभिधानं च तस्मात्किमित्याह तेणाभिल्लाणमाणं अभिधयाणं पद्यवसमाणं जं च रूयं मिविभ
णियं अणंतगमपज्जयं सुत्तं यतोभिधेयमनंतं भिन्नरूपं भिन्नाभिधानं तेन कारणेनाक्षरसंयोगरूपाणामभिधानानां यत्संख्यारूपमानंपरि
माणं तदपिभवति कियदित्याह अभिधेयगतानंतपर्यायराशितुल्यं यत्परिमाणमभिधेयं तत्परिमाणमभिधानमपि भवतीत्यर्थः अभिधेयभेदेना
भिधानस्यापिभेदात् नहियेनैव रूपेण घटादिशब्दे कारादिवर्णाः संयुक्तास्तेनैव स्वरूपेण पटादिशब्देपि अभिधेयैकत्वप्रसंगादेकरूपशब्दाभिधे
यत्वात् घटतत्त्वरूपवदिति अतोभिधेयानंत्यादभिधानंत्यमिति यत्तवः सूत्रेप्यभिहितं अणंतागमअणंतापज्जवा इति अतस्थितमेतत् संजुत्तासंजुता
णमित्यादिमितिगाथार्थः ५४७ यतएवमनंताः श्रुतज्ञानप्रकृतयोभवंत्यतः कत्तो मे वण्णेउं सत्ती सुयनाणसव्वपयडीउ चउदसविहनिक्खेवं सु ९०
यनाणे आविवोच्छामि कुतो मे शक्तिः सामर्थ्यं नास्त्येवेत्यर्थः किं कर्तुं वर्णयितुं काः श्रुतज्ञानप्रकृतीः सर्वास्तद्भेदांस्ततः श्रुतौघविधश्वासौनिक्षेप
श्चतुर्दशविधनिक्षेपोन्यासस्तं श्रुतज्ञाने भणिष्यामि श्रुतज्ञाने श्रुतज्ञानविषयं चशब्दात् श्रुताज्ञानविषयंच अपिशब्दादुभयविषयेच तत्र श्रुतज्ञाने देशा
सम्यक् श्रुतेश्रुताज्ञाने सम्यग्मिथ्याश्रुते उभयस्मिन्नपि दर्शनपरिग्रहविशेषादक्षरानक्षरादिश्रुते इतिनिर्युक्तिगाथार्थः अथैतद्भाष्यं पयडित्तिजोनई
सो हेऊवातस्सतस्सभावोवा तेयाणंता सव्वे तेउनतीरंतिवोत्तुं जे इहप्रकृतिरिति किमुच्यतइत्याह यस्तदंशः श्रुतज्ञानांशोस्तद्भेदोगमविषयादि

रित्यर्थः हेतुर्वाबाह्योयंतरभेदभिन्नोयः श्रुतज्ञानस्य सप्रकृतिस्तत्र बाह्यो हेतुः श्रुतज्ञानस्य पत्रलिखिताक्षरादिः आंतरस्तु हेतुः क्षयोपशमवैचि
त्र्यं तस्य स्वभावो वा एकेद्वियादीनां चतुर्दशपूर्वधरांतानां जीवानां तारतम्येन भिन्नरूपः प्रकृतिः प्रोच्यते एते चांशाः हेतवः स्वभावश्चानंताः सर्वेप्यत
आयुषः परिमितत्वाद्वाचः क्रमवर्तित्वान्नशक्यंते वक्तुं जे इति निपातोऽलंकारार्थ इति एतदेव भावयति जावंतो वयणपहा सुयाणुसारेण केई लब्भंति तेसव्वे
सुयनाणं तेयाणंतामइविसेसा इह यावंतः केचन श्रुतानुसारेण सकेताः श्रुतग्रंथानुसारेण लभ्यंते प्राप्यंते वचनस्य मध्यानो मार्गाः मतिज्ञानविशेषा इति
तात्पर्यार्थं ते सर्वेपि श्रुतज्ञानमित्येवं ते वियमई विसेसा सुयणाणभंतरे जाणे इत्यादि मतिश्रुतभेदविचारे पूर्वं प्रतिपादिताः तेच श्रुतानुसारेण मति
विशेषा अनंता इति ननु यदि मतिविशेषाः कथं श्रुतज्ञानमिति तुन प्रेयं श्रुतानुसारिणो विशिष्टस्य मतिविशेषस्य श्रुतत्वात्तच्च पूर्वं विस्तरेण सं
मर्थितमेवेति यदि नाम अनंताः श्रुतभेदास्तथापि ते वक्तुं शक्यंत एवेत्याशंक्याह उक्कोससुयं नाणीवि जाणमाणोवि तेभिलप्पे वि नतरइ सव्वे स
वोत्तुं न पहुप्पइ जेण कालो सो उत्कृष्टश्रुतज्ञानलब्धिसंपन्नोपि चतुर्दशपूर्वधरो जानन्नप्यभिलाप्यानपि तान् श्रुतज्ञानविशेषाननंतान् सर्वानपि व
क्तुं न शक्नोति कुत इत्याह येन कारणेन सतस्यो त्कृष्टश्रुतज्ञानिनो वदतः कालोन प्रभवति न पूर्यते आयुषः परिमितत्वाद्वाचः क्रमवर्तित्वा
द्यदा चोत्कृष्टः श्रुतधरोपि सर्वान् श्रुतभेदान्वक्तुं न शक्नोति तदान्यस्यासमदादेः का वार्तेति भावः चउदसविहनिक्खेवमित्यात्युत्तरार्धव्याख्या
सुराह नाणंमि सुयए चउद्दस विहं च सद्देण तहय अणाणे अविसद्देणुभयंमिवि किंचि जहासंभवं वोच्छं सम्यक् श्रुतादौ श्रुतज्ञाने चतुर्दशविधं
निक्षेपं चशब्देन श्रुताज्ञाने च मिथ्याश्रुतादौ अपिशब्दादुभयरूपे च दर्शनपरिग्रहविशेषादक्षरानक्षरादिश्रुते किंचिद्यथासंभवं निक्षेपं वक्ष्ये
इति गाथाचतुष्टयार्थः तमेव चतुर्दशविधं निक्षेपमाह अक्खर सण्णी सम्मं साइयं खलु सपज्जवसियं तु गमियं अंगपविट्ठं सत्तवि एए सपडिवक्खा
अक्षरादीनि सप्तद्वाराण्यनक्षरादिप्रतिपक्षसहितानि चतुर्दश भवंति तत्राद्यद्वारव्याख्यानमाह मरकरइ अणुवउगेवि अरकरंसो अचेयणा
भावो अविसुद्धनयाणमयं सुद्धनयाणं रकरं चेव क्षरसंचलने नक्षरति न चलत्यनुपयोगेपि न प्रच्यवत इत्यक्षरं स च चेतनाभावो जीवस्य
ज्ञानपरिणाम इत्यर्थः न पुनः केचिन्नित्यत्वादक्षरा इतिभावः अतोज्ञानमप्युसा तु अनुस्वारादीनां ज्ञानक्षरमेव न त्वक्षरमिति कुत इत्याह उवउग
चियनाणं सुद्धाइच्छंति जन्नतविरहेउ प्प्याभंगुरयवा जं तेसिं सव्वपयाय यस्मा छु हु नेया उपयोगएव सति ज्ञानमिच्छंति नानुपयोगे घटादि

MEMORIAL

रपिज्ञानवत् प्रसंगात् अथवा यथास्माले यां शब्दनयानां सर्वेपि मत्यादिपर्यायाः घटादयो भावाः उत्पादभंगुराः उत्पत्तिमंतो विनश्वराश्चेत्यर्थः नपुनः केचिन्नित्यत्वादक्षरा इति भावः अतो ज्ञानमप्युत्पादभंगुरत्वेन क्षरमेवेति प्रकृतं अशब्दनयानां तु सर्वभावानामप्यवस्थितत्वात् ज्ञानमप्यक्षरमिति एवं भावद भिलाप्यहेतोर्विज्ञानस्याक्षरतानक्षरता चोक्ता इदानीं सा भिलाप्यविज्ञानविषयभूतानामभिलाप्यार्थानामप्यक्षरानक्षरत्वेन युविभाग नाह अभिलप्याविय अथा सव्वे दव्वद्वयाएसंति जा पज्जाएणाविज्ज तेण खरा अखराचेव अभिलप्या अप्यर्थाः घटव्योमादयः सर्वेपि द्रव्यास्तिकनयाभिप्रायेण नित्यत्वादक्षराः पर्यायास्तिकनयाभिप्रायेण नित्यत्वादक्षराएवेति अथ परोतिव्याप्ति मुद्भावयन्नाह एवं सव्वं चिय नाणे मरकरं जम विसेसियं खलेअविशुद्धनयमएणं कोखयनाणं पइविसेसेयदिनक्षरतीत्यक्षरमुच्येत एवं सति सर्वपंचप्रकारमपिज्ञानमविशुद्धनयम तेनाक्षरमेव सर्वस्यापिज्ञानस्य स्वरूपाविचलनात् यतश्चाविशेषितं सूत्रेप्यभिहितमित्युपस्कारस्तद्यथा सव्वजीवाणंपियणं अक्खरस्स अणंत भागोनिच्चुग्घाडियउत्ति नत्वक्षरशब्देनाविशेषितमेव ज्ञानमभिप्रेतं तत्पुनः श्रुतज्ञानमेव अपरं च सर्वेपि भावा अविशुद्धनयाभिप्रायेणाक्षरा एव ततोश्रुतज्ञानेकः प्रविशेषो येनोच्यते अक्षरश्रुतमनक्षरश्रुतमिति अत्रोत्तरमाह जइविहु सव्वं चिय नाणमरकरं तहवि रूढिउ वन्नो भ णइ अरकरमिहरा नरकरइ सव्वं सभावाउ यद्यप्यविशुद्धनयाभिप्रायेण सर्वमपि ज्ञानमक्षरं तथा सर्वेपि भावा अक्षरास्तथापि रूढिवशा द्वर्ण एवेहाक्षरं भण्यते इतरथा तु यथा त्वं भणसि तथैवाशब्दनयमते सर्वमपि वस्तु स्वभावान्नक्षरत्येवेति इदमुक्तं भवति यथा गच्छतीति गौः यथ केजातं पंकजमित्याद्यविशिष्टार्थप्रतिपादका अपिशब्दा रूढिवशाद्विशेष एव वर्तंते तथाक्षरशब्दो वर्णएव वर्तते वर्णश्च श्रुतमेवेत्यत स्तदेवाक्षरानक्षररूपमुच्यत इति अथास्य श्रुतरूपस्य वर्णस्य निरुक्तमाह वणिज्जइ जेणच्छो चित्तं वण्णेण वा जहा दव्वं वणिज्जइ दाइ ज्जइ भणइ एारकरं वणो वर्ण्यते प्रकाश्यतेऽर्थोऽनेनेति वर्णो अकारककारादिः येन यथा किमित्याह चित्रं वर्णेन वित्ति यथा चित्रभित्तावालेख्यंव र्णेन कृष्णनीलादिवर्णकेन प्रकाश्यते अहवा दव्वं वणिज्जइत्यादि अथवा यथा द्रव्यं गवादिकं वर्णेन श्वेतादिगुणेन दृश्यते एवं येन द्रव्यं वर्ण्यते दृश्यतेऽभिलप्यते सो वर्णोक्षरमुच्यते इति वर्णश्च स्वरव्यंजनभेदेन द्विधा भवत्यतः स्वरव्यंजनशब्दयोरप्यर्थमाह अरकरसरणेण सरा वंज णमविवंजणेण अच्छस्स अच्छेयस्सर इनयजेण सिज्झइ अरकरंतेणं सरशब्दो यता पयोरक्षराणां व्यंजनानां स्वरणान संशब्दनेन स्वरा अ ९१

अकारादयः प्रोच्यंते अथवा अक्षरस्य चैतन्यस्य स्वरणात्संशब्दनात्स्वराः शब्दोच्चारमंतरेणांतर्विज्ञानस्य बोद्धुमशक्यत्वात् शब्देच स्वरस ञ्ज्ञावादिति व्यंजनमपि ककारादिकमुच्यते केनेत्याह व्यंजनेन व्यक्तीकरणेन प्रकटनेनार्थस्य अक्षरशब्दः पूर्वं ज्ञानवाचकत्वेन व्युत्पादितः साम्प्रतं वर्णवाचकत्वेन व्युत्पादयति अच्छेयइत्यादि अर्थानभिधेयान् क्षरति संशब्दयतीति निरुक्तविधिना थकारलोपादक्षरं अथवा क्षीयतइति क्षरं नक्षरमक्षरं अत्यान्यवर्णसंयोगे अनंतानर्थान् प्रतिपादयति न च स्वयं क्षीयते येनाक्षरमिति भावः संक्षेपेण स्वरव्यंजनशब्दार्थो दर्शितो वि शेषतस्तमुपदर्शयति सद्दाविसरंति सयंसारिंति य वंजणाइं तु जेणहोति सरा नकयाइवि ते हि विणा वंजणं सरइ बंजिज्जइ जेणच्छो थम्मो वईवेण वंजणं तोनं अच्छं पायणसरा वंजणं तिन केवला जेणं शब्दाः केवला व्यंजनरहिता अप्यकारादयः स्वराः स्वयमेव स्वरंति शब्दयंति विप्युत्पनुस्व वस्तु व्यंजनानि चैतत्संयुक्ताः संतः स्वरयंत्युच्चारणयोग्यानि कुर्वंति यतस्तेन कारणेन स्वरा भवंत्येतेन हि क्वापि तैः स्वरै विना व्यंजनस्य स्वरणमर्थप्रतिपादनं दृश्यते नापि परगमनपीडाभृता निव्यंलना निस्वरैर्विना उच्चारयितुं शक्यंते ऽतो व्यंजनं स्वराणां द्यो ते स्वराउच्यंतइति भावः व्यज्यते प्रकटीक्रियते प्रदीपेनेव घटादिरर्थो येनेति कृत्वा व्यंजनमभिधीयते व्यंजनसाहाय्यविरहिताः यतः केवलाः प्रायो न कदाचिद्वाक्यमर्थं व्यंजयंति अभिनीतव्यं अंन हि वाक्यं न विवक्षितमर्थं प्रतिपादयितुं नायालं दृश्यते यथा सम्यग्दर्शनज्ञानचारि त्राणि इत्यत्र वाक्ये व्यंजनाद्यपगमे एते स्वराः समवतिष्ठंते अअअअ आअआइआइ नचैते विवक्षितमर्थं प्रतिपादयितुं समर्थाः अ कारेकारादयः केवला अपि ध्रुवमन्यथादिकमर्थं प्रतिपादयंतीति प्रायो ग्रहणं अत्राह नन्वकारादयो विष्णुप्रभृतीनां संज्ञान एव एवं च स तियाथाके वले नस्वेण संज्ञा नथासक्ते न वशात्केवलन व्यंजनेनापि शोभविष्यति तत्कथं पूर्वगाथायामुक्तं न कयावि ते हि विणा वंजणं स रइति सत्यं तत्राय मभिप्रायः स्वरैः केवलैरपि काचित्क्वचित्संज्ञा दृश्यते व्यंजनैस्तु सर्वथा तद्रहितैर्न काचित्संज्ञा वीक्षितइति तदेवमक्ष रं वर्ण इति पर्यायौ सामान्यवर्णवाच्याकोस्वरो व्यंजनमित्येतौ तु प्रत्येकं वर्णविशेषवाचकाविति तत्र रूढिवशादक्षरं वर्ण इत्युक्तं तच्च त्रिविधं भवतीति दर्शयति तं सण्णावंजणलद्धिसण्णियं तिविहमरकरं तच्छ रूवहुलिविभेयतियय संण्णरकरमरकरागारो तदक्षरं त्रि विधं भवति तद्यथा संज्ञाक्षरं व्यंजनाक्षरं लब्ध्यक्षरं चेति तत्र सव्व ब्राह्मी या एता अष्टादश लिपयः शास्त्रेषु श्रूयंते तद्यथा हंसलिवी १ भूयलि

णी२ जरकोट्ठीत्तहरस्कसीय४ भोधबाउट्टी५ जवणी६ तुरुकी७ कीरी८ द्रविडीय९ सिंधवीया१० मालविणी११ नडि१२ नागरि१३ लाडलि
वी१४ पारसीया१५ बोधव्वातह आनिमित्तीयलिवी१६ चाणाकी१७ मूलदेवीय१८ ॥२॥ नह्नेद नियतं एतह्नेदसंबंधं संज्ञाक्षरमक्षराकाररूपं तच्च
लिपिभेदादेवानेकप्रकारं यथाकस्मिंश्चिल्लिपिविशेषे धर्चद्राकृति ष्टकारो घ व्याकृति ष्ठकार इत्यादि अथ व्यंजनाक्षरमाह वंजिज्जइ जेण घो
घडोब्ब दीवेण वंजणं भो तं भण्णइ भासिज्जंतं सव्वमकाराइ तत्कालं व्यज्यते नेनार्थः प्रदीपेनेव घट इत्यतस्तद्व्यंजनं भण्यते व्यंजनं चतदक्षरं च व्यं
जनाक्षरं तच्चेहसर्वमेव भाष्यमाणमकारादिहकारांतं तस्यार्थाभिव्यंजकत्वात् तत्कालं वै दितर्थ्यं भाष्यमाणः शब्दोव्यंजनाक्षरमिति हृदयं अथाभिव्यक्त
त्वाच्छब्दस्येति अथ लब्ध्यक्षरमाह जो अक्खरोवलंभो सालद्धी तं च होइ विण्णाणं इंदियमणोनिमित्तं जो आवरणक्खओवसमो योऽक्षरस्योपलंभोलाभः
सालंभनं लब्धिः तल्लब्ध्यक्षरमित्यर्थः तच्च किमित्याह इंद्रियमनोनिमित्तं श्रुतं ग्रंथानुसारिविज्ञानं श्रुतज्ञानोपयोग इत्यर्थः यश्च तदावरणक्षयो
पशम इति यश्च तद्ज्ञानोपयोगो यश्च तदावरणकर्मक्षयोपशम एतौ द्वावपि लब्ध्यक्षरमिति भावार्थः उक्तं त्रिविधमक्षरमथात्र किं द्रव्यश्रुतं किं
नाभावश्रुतमित्याह दव्वसुयं संन्नावंजणक्खरं भावसुत्तमियरं तु मइसुयविसेसणंमि वि सो नूणं दव्वसुत्तंति संज्ञाक्षरं व्यंजनाक्षरं चैतद्द्वे ९२
अपि भावश्रुतकारणत्वाद्द्रव्यश्रुतं इतरत्तु लब्ध्यक्षरं भावश्रुतं अत्र विनेयः प्राह ननु पूर्वं मतिश्रुतभेदविचारे येयं गाथा भोक्ता सोइंदिउ
वलद्धी होइ सुयं सेसयं तु मइनाणं मोत्तूणं दव्वसुयं अक्खरलंभो य सेसेसु त्ति अस्यां किमस्य त्रिविधस्याक्षरस्य संग्रहोऽस्ति न वा श्रुतवि
चारस्य तत्रापि प्रस्तुतत्वात् यद्यस्ति न हि दर्शितः कथमसौ अथ नास्ति तर्ह्यत्रापि किमनेन प्रस्तुतेनेत्याशंक्य सूरिः पूर्वापरग्रंथसंवाददर्शिषि
षुस्तत्राप्यक्षरत्रयस्य संग्रहमुपदर्शयति मयिसुयेत्यादि मतिश्रुतविशेषेपि मतिश्रुतभेदविचारेपि सेइंदिउवलद्धीत्यादिगाथायां मोत्तूणं
दव्वसुयमित्यनेन गाथावयवेन किमित्याह दव्वसुयं सण्णक्खर मक्खरलंभो त्ति भावसुयं सुत्तं सोउवलद्धि यं वंपावंजणसासुत्तंच मिति
संज्ञाक्षरमुक्तं कथंभूतमित्याह द्रव्यश्रुतं भावकारणत्वात् द्रव्यश्रुतरूपं अक्खरलंभो य सेसेसु इत्यनेनलद्ध्यवयवेन लब्ध्यक्षरमुक्तं विशेषः
कथंभूतमित्याह भावश्रुतं विज्ञानात्मकत्वाद्भावश्रुतरूपं सोइंदिउवलद्धी होइ सुयमित्यनेनत्ववयवेन श्रोत्रेंद्रियेणोपलब्धिर्यस्य शब्द

स्येति यह श्रीहिसमासाश्रयणाद्व्यंजनं व्यंजनाक्षरमुक्तं श्रोत्रेंद्रियस्योपलब्धिर्विज्ञानमिति षष्ठीसमासोंगीकरणे ननु पुनरपि लब्ध्यक्षरं भावश्रुतरू
पमभिहितमित्येवं न पूर्वापरविसंवादः ननु लब्ध्यक्षरं कथं प्रमाता लभते इत्याह यच्चरक मिंदियमणोहिं लब्भइ लिंगेण चरकरं कोई लिंगमणुमाणमणे
सारिरकाई यथासंति तच्चाक्षरं लब्ध्यक्षरं कश्चित्प्रत्यक्षं लभते प्रत्यक्षरूपतयैव कश्चित्तु लघन इत्यर्थः कार्भ्यां कृत्वा इत्याह इंद्रियमनोभ्यां इंद्रियमनो
निमित्तं यद्य नहारप्रत्यक्षं लभते प्रत्यक्षरूपतयैव नत्र कस्यचिल्लब्ध्यक्षरं श्रुतज्ञानरूपमुपजायत इत्यर्थः अन्यस्य तु लिंगेन धूमादिना तदुत्पत्तेः धूमा
दिलिंगं दृष्ट्वा अग्न्यादिज्ञानरूपं यत्कस्यचिदुपजायत इत्यर्थः लिंगं किमुच्यते इत्याह अनुमानमिति ननु लिंगग्रहणं संबंधस्मरणाभ्यामनुपश्चान्मान
मनुमानं लिंगजं ज्ञानमुच्यते कथं लिंगमेवानुमानमिति चेत्सत्यं किंतु करणे कार्योपचारात्तदप्यनुमानं यथा प्रत्यक्षज्ञानजनकौ घटोपि प्रत्यक्ष इति
तदिह तात्पर्यं लब्ध्यक्षरं श्रुतज्ञानमुच्यते तच्चेंद्रियमनोनिमित्तं प्रत्यक्षं दास्या दनुमानं वा स्यान्नान्यच्छेषस्यात्प्रत्यक्षस्यावध्यादिरूपत्वादिति
भावः अन्ने सारिरकाई यथासंतीति सादृश्यादिभ्यो जायमानत्वान्न दनुमानं पंचविधमिति केचित्प्रभाषंते पनदेवाह सारिरकविवरकोभय मु
वमागममेवसव्वमणुमाणं किंचिंमत्त विसेसेण वानत्तं यं चहा गई सा दृश्यादन्यास्मिन्प्रत्यक्षे स्पृथ्ये स्मृतिज्ञानमुत्पद्यते यथा पितृसादृश्यात्पुत्रे गोदत्त द्विपक्षे
नुकूलादौ स्मृतिज्ञानमुपजायते उभयस्माद्भयरूपाद्धेगसरानतरासभयोः स्मृतिज्ञानमाविर्भवतीत्यादि उपमानात्गवादि गवयादौ आगमात्स्वर्गा
दौ ज्ञानमुत्पद्यते एवं पंचधा दृष्टव्यं यदि भेदेनानुमानं पंचविधं अत्र सूरिराह सर्वमेवेदमनुमानं अनुमानान्नातिरिच्यते संबंधादन्यत्रापि वक्षितार्थप्र
तिपत्तेः अथ किंचिद्वरेण भेदो विवक्ष्यते नत्राह नतपंचहा यदतितदनुमानं पंचधा व्यवस्थितं नानेन भेदपंचकमात्रेण सर्वं तद्भेदसंग्रहो भवतीत्यर्थः
धूमादग्निज्ञानस्य बलाकादेर्जलाद्यनुमानस्य च सकललोकप्रतीतस्यानेनासंग्रहादिति अत्रांतरभाय अहिय स्सेत्यादि गाथा केचिद्दृश्यते सा च
प्रक्षेपरूपा मूलटीकायोरगृहीतत्वादुपेक्ष्यते इंद्रियमनोनिमित्तमपि ज्ञानं तत्वतोनुमानमेवेति दर्शयति इंदियमणोनिमित्तं पि नाणुमाणाहि
भिधपरकिंतु नाविरकइ लिंगं नरा मिइमच्चरकोनयारो ७ ॥ इह यदिंद्रियमनोनिमित्तं साक्षात्पुरोवस्थितं घटाद्यर्थं दृष्ट्वा ज्ञानमुत्पद्यते तदपि
तावदनुमानमेवापरस्मात् उत्पन्ने माहग्नि ज्ञानवदिति इंद्रियमनोद्वारेणोत्पन्नत्वादेतदात्मनः परोक्षमतस्तत्वतोऽनुमानान्नातिरिच्य

ते यानित्विंद्रियाणामप्यसाक्षाद्भूतार्थनिसादृश्यादेर्लिंगादज्ञानान्युपजायंते तेषामनुमानत्वेकः संदेह इति भावः आह ॥ तन्विंद्रियमनोनिमित्तं
यत्साक्षादर्थदृष्ट्वाज्ञानमुत्पद्यते न पुनर्धूमादिलिंगांतरमपेक्ष्यते तर्हि कथमत्यक्षतया लोके रूढमित्याह किंत्विंद्रियमनोमात्रादेवनिमित्तादिदमुत्प
द्यते न पुनर्धूमालिंगांतरमपेक्षते नः प्रत्यक्षोपचारोत्रक्रियते प्रत्यक्षमिव प्रत्यक्षमिंद्रियसाक्षाद्भूतार्थत्वात् परमार्थतस्त्वनुमानमेवेति अथ तत्रा
त्रापि किंचिद्विशेषोऽनुमानस्याभिधीयते तथाप्येतत्तस्य च भेदत्वमयुक्तमिति दर्शयति नापुनरुक्तानसमस्तलिंगसंग्राहि यान यगुणाय नयमियप
रिणामोप किंचविसेसो वलद्दीए येयं पंचविधानुमानोपलब्धिः परिकल्प्यते केनापि सानापुनरुक्तान पौनरुक्त्यदोषरहिता सादृश्योपमानादि
षु सर्वत्र सादृश्याविशेषात्पुनरुक्तदोषपुष्टैवेयमित्यर्थः अत्यंतपरोक्षेण च स्वर्गादिना उपमाने विधीयमाने आगमविशेषास्तु पौनरुक्त्यं नच स
मस्तलिंगग्राहिकेयं सकललोकप्रतीतानामपि कार्यैः स्वभावादिरूपाणां धूमकृतकत्वादिनामनयासंग्रहादयात्रापि केनाप्यंशेन सादृश्यमस्ति
तदेकमेवेदमस्तु किं बहुभेदोपन्यासेन सर्वलिंगेष्वपि केनाप्यंशेन सादृश्यस्यैव गमकत्वादिति न चेयं पंचविधोपलब्धिर्गुणाय उक्तन्यायेन
दूषणमेवास्यादृश्यते न पुनः कश्चिद्गुण इत्यर्थः अतः किमनया नियमितपरिमाणया विशेषोपलब्ध्यानुमानतयैव सर्वसंग्रहादिति भव
त्वेवं त्वथाप्यनुमानात्पृथगेव या त्रिविधा अनुपलब्धिरन्यत्र प्रसिद्धा साभिधानीयेत्याशंक्याह नाहिगयाणुवलद्धी नयाविवरके त्तिवा ९३
तउसवा नच्चाइगहणेण नउ नुणोतिविहनियमोस या त्रिविधाऽनुपलब्धिः कैश्चित्प्रकल्प्यते तद्यथा अत्यंतानुपलब्धिः खरविषाणादीनां
सामान्यानुपलब्धिर्यथा ... तस्यापि माषकणादेर्महति माषकणराशौ प्रक्षिप्य यस्यानुपलब्धिर्विस्मृत्यनुपलब्धिर्विस्मृतस्यापि सद
त्यनुसंधानमकुर्वतो विज्ञेया सेषा त्रिविधाप्यनुपलब्धिर्नेहाधिकृता अशरीरोपलब्ध्यधिकारेनुपलब्धेरप्रस्तुतत्वात् द्वयोपलब्धिविपक्षोनुपलब्धि
रतो विपक्षत्वेन साप्यत्राधिकृता साध्वेतत्केवलं त्रैविध्यनियमो न युक्तो निसंनिकृष्टानुपलब्ध्यादिकाया अप्यनुपलब्धेः
प्रसिद्धत्वात् ततः सर्वाप्यसौ साक्षाद्ग्रहणेन वा वक्तव्या ननु तस्याः कैर्यविधनियमो युक्तः सर्वापि न दुष्यत्वानिमित्तिचेन्नैवं ग्रंथविस्तरप्र
संगादिभिः प्रोक्तत्वात् प्रत्यक्षानुमानांतर्भावाच्चेति अत्र यत्क्षेपगाथांतरं दृश्यते तत्सुधियामावयुपेक्षणीयमेवेति न दृष्टं तत्त्वभेदप

पर्यायैराख्यातमक्षरं सांप्रतमक्षरश्रुताधिकारादेव यदुक्तं सूत्रे अरकरलद्धिअसलद्धिअक्षरसमुप्पज्जइत्ति तत्रांत्यं पर्यमुत्थापयन्नाह
अरकरलंभोसण्णीणहोपपुरिसाइवणविणाणं कत्ता अरसणीयं भणियं च कस्य मितेसिंपि पुरुषस्त्रीनपुंसकघटपटादिवर्णविज्ञानरूपोक्षरलाभः संज्ञि
नां समनस्कजीवानां भवेद्युक्तं हि एतदसंज्ञिनां त्वमनस्कानां कुतएतद्वर्णविज्ञानं भवति न कुतश्चिदित्यर्थः अक्षरलाभस्य परोपदेशजत्वान्मनोवि
कलानां तु तदसंभवान्मानसे या नहिं नादि तिन्चेदित्याह भणितं च वर्णादिज्ञानं भवति न कुतश्चिदित्यर्थः अक्षरलाभस्य परोपदेशश्रुते तेषामप्येके
द्रियाच संज्ञिनां एगिंदियाणं मइअन्नाणी सुयअन्नाणी य इत्यादिवचनात् ... श्रुताज्ञानमक्षरमंतरेण संभवति तदेतत्कथं श्रुतज्ञानव्यमिति ।
अत्रोत्तरमाह जह चेयणमकित्तिममसंण्णीणं नहो हनाणंपि थोवंतिनो भवइ लभ्यइ जीवत्त्वमिति यादृशं अभाचेतन्यं जीवित्वमकृत्रिमस्वभाव
माहारादिसंज्ञाद्वारेणा संज्ञिनामवगम्यते तथा लब्ध्यक्षरात्मकसूक्ष्मज्ञानमपि तेषामवगंतव्यं स्तोकत्वात्स्थूलदर्शिभिस्तत्तु नोपलभ्यते जीव
त्वमिव पृथिव्याद्येकेंद्रियाणां पक्षं शब्दस्यच हलोपयो भामासत्त्वभासेत्यादिदर्शनादिति यदपि परोपदेशजत्वमक्षरस्योच्यते तदपि संज्ञाव्यंजना
क्षरयोरेवावसेयं लब्ध्यक्षरं तु क्षयोपशमेंद्रियादिनिमित्तं संज्ञिनां नाविरुध्यते तदेवं समुच्चयनयं हृदि प्रकृतं तन्नतु संज्ञाव्यंजनाक्षरश्रुतज्ञानं संभवका
रादिति दृष्टांतरमाह असण्णीणमणक्खराणं असदनरक्खरपिण्णाणे रहद्दकरंति भणइ किंपित्ति तहा असण्णीणं यथा संज्ञिनामपि प
रोपदेशाभावेनानक्षराणां केषांचिद्वृत्तीयमुग्धप्रकृतीनां कुलीबालगोपालगवादीनाम सत्यपि नरादिवर्णविशेषविषये विज्ञाने लब्ध्यक्षरं कि
मपीष्यते नरादिवर्णोच्चारणे तच्छ्रवणादभिमुखनिरीक्षणदर्शनाद्वाऽऽगौरपिंडिसबला बहुलादिशब्दैनाकारितास्तिरस्कृता नामज्ञानीति प्रवृत्ति
निवृत्त्यादि कुर्वती दृश्यते न चैषां गवादीनां तथाविधपरोपदेशः समस्त्यथ चास्ति लब्ध्यक्षरं नरादिविज्ञानसद्भावादेवमसंज्ञिनामपि किम
पि तदस्त्यामिति तदेवं साधितमेकेंद्रियादीनामपि यथायावल्लब्ध्यक्षरमथैकैकस्याकाराद्यक्षरस्य यावंतः पर्याया भवंति तदेतद्विशेषतोद
र्शयति एकेकमक्खरं पुण सपरप्पज्जायभेयउ भिन्नं तसव्वदव्वमज्जायरासिमाणं मुणेयव्वं इह भिन्नं पृथगेकैकमपि तदकाराद्यक्षरं पुनः स्वप
रपर्यायभेदतः सर्वाणि यानि धर्मास्तिकायादीनि द्रव्याणि तत्पर्यायराशिमाणं मुणितव्यं इदमुक्तं भवति इह समस्तत्रिभुवनवर्तीनि यानि
यानि परमाणुद्व्यणुकादीन्येकाकाशप्रदेशादिनिचयानि द्रव्याणि ये च सर्वेपि वर्णास्तदभिधेयाश्चार्थास्तेषां सर्वेषामपि पिंडितो यः पर्यायरा

शिर्भवति स एकैकस्याप्यकारादेरक्षरस्य भवति तन्मध्येऽप्यकारस्य केचित्स्तोकाः स्वपर्यायास्ते चानंताः शेषास्त्वनंतानंता गुणाः परपर्याया इत्येवं सर्वसंग्रहः
अपं च सर्वोपि सर्वद्रव्यपर्यायराशिः सद्भावतो नंतानंतस्वरूपोप्यसत्कल्पनया किल लक्षं पदार्थश्च कारिकारादयो धर्मास्तिकायादयः सर्वाकाशप्रदे
शसहिताः सर्वेपि किल सहस्रं तत्रैकस्याकारपदार्थस्य सर्वद्रव्यगतलक्षपर्यायराशिमध्याद् दस्तित्वेन संबद्धाः किल शतप्रमाणाः स्वपर्यायाः शेषास्तु ना
स्तित्वेन संबंधाः सर्वेपि परपर्यायाः एवमिकारादेः परमाणुद्व्यणुकादेश्चैकैकद्रव्यस्य वाच्यमिति आह के पुनः स्वपर्यायाः के च परपर्याया इत्याह
उदात्तादयः केवलो सानुनासिक वर्णसहितो वा यत्र वेत्यादि ते सर्वे स्वपर्याया स्ते सर्वे। यानुदात्तानुदात्तस्वानुनासिकनिरनुनासिकादीनात्मसं
गतान्पर्यायानन्ये वर्णान्यवर्णैर्न संयुक्तोऽसंयुक्तो वाकारो लभते नुभवति तस्य ते पर्यायाः प्रोच्यंते स्तित्वेन संबद्धत्वात्ते चानंताः न ह्याद्यस्य विष्णुपरम
णवादिद्रव्यस्यानंतत्वात् तत्तद्द्रव्यप्रतिपादनशक्तेश्चास्य भिन्नत्वात् इत्यर्थात्तदभिधायकस्य सर्वस्याप्येकत्वप्रसंगादेकरूपपर्यायाणां वा व्याप्त्या छिषाक्ति
कारादिसंबंधिनो घटादिगताश्चास्य परपर्यायास्ते ह्योन्यावृत्तित्वेन नास्तित्वेन संबंधादेवमिकारादीनामपि भावनीयं अक्षरविचारस्य चेह प्र
स्तावादेकैकमक्षरं सर्वद्रव्यपर्यायराशिमानमुच्यते ऽन्यथान्येषामपि परमाणुद्व्यणुकघटादिद्रव्याणामिदमेवपर्यायमानं द्रष्टव्यमिति एव
मुक्ते सति परः प्राह ननु ते परपर्यायाः नतस्मान परपर्याया अनंतमितिसंबद्धा तो परपर्यायत्वं यत्र तो इह स्वपर्यायाणामपरत्वपर्यायतायुक्ता यत्वमी
परपर्यायास्ते यदि घटादीनां तर्हि नाक्षरस्य अथाक्षरस्य तेन हि नघटादीनां न नमर्था यदि परस्य पर्यायास्ते हि तस्य कथं न स्य चेत्परस्य कथमिति विरोध
स्त इत्युक्तमिति मायापरिज्ञानात् यस्मात्कारणात्तान्मिन्नकारे कारायक्षरे घटादिपर्याया अस्तित्वेनासंबंधाः ननु ते पापरपर्यायव्यपदेशोऽन्यथाच
वृत्तेन रूपेण तेपि संबद्धा एव त्यतस्तेषामपि त्यागवृत्तरूपतया पारमार्थिकस्वपर्यायत्वं न विरुध्यते अस्तित्वेन तु घटादिपर्यायघटादिष्वेव संबद्धा इ
त्यक्षरस्य ते परपर्याया व्यपदिश्यंत इति भावः द्विविधं हि वस्तुनः स्वरूपं॥ अस्तित्वं नास्तित्वं च तत्र यत्रास्तित्वेन प्रतिबद्धास्ते तस्य स्वपर्याया उच्यंते
येनुयत्र नास्तित्वेन संबद्धास्ते तस्य परपर्यायाः प्रतिपद्यंत इति निमित्तभेदस्यापनपरा वेवस्तु परशब्दो न त्वेकेषां तत्र सर्वथा संबंध निराकरण ९५
परो अतोक्षरे घटादिपर्याया अस्तित्वेन संबद्धा इति परपर्याया उच्यंते न पुनः सर्वथा नोऽनत्र तु संबंधः न चैकस्यापि संबंधो न युक्त एक
स्यापि हिमवदादेरशब्दपेनपूर्वापरसमुद्रादिसंबंधादित्येकेन वरूपेणैकस्याभय त्रसंबंध इष्यते तदास्याहिरोध एतच्च नास्ति रूपह येन घटा

दिपर्यायाणां तत्रान्यत्र च संबंधात् सत्त्वेन तत्र संबंधादसत्त्वेन लक्षरादिषु असत्त्वमभावता त्वस्तु नोरूपमेव नभवति खरविषाणवदिति चेदयुक्तं खरविषा
णकल्पत्वस्य वस्तुभावे सिद्धत्वात् नहि प्रागभावप्रध्वंसाभाव घटाभावपटादिवस्तुभाव विशेषणवत् खरविषाणादिष्वपि विशेषणं संभवति तेषामसर्वथा
ख्याविरहलक्षणे निरभिलप्य प्रध्वंसं वस्तुरूपे इ्यंताभावमात्र एव व्यवहारिभिः संकेतितत्वात् न च प्रध्वंसादयस्तत्त्वभावो यस्मात् भिन्नस्वरूपाभ्युपगम्य
तेनीरूपस्य निरनिरभिलप्यत्वेन प्रागभावादिविशेषणानुपपत्तेः किंतु यथैव मृत्पिंडादिपर्यायो भाव एव संस्था एवाद्याद्याकृतिमात्रप्रागभा
व इति व्यपदिश्यते यथा वा कपालादिपर्यायो भाव एव सन्घटकारी परमभावप्रध्वंसाभावोभिधीयते न इत्यर्थास्ततरापन्नो घटादि वस्तुघटा
दिवस्तुभावः प्रतिपद्यते न तु सर्वथैव भाव स्तस्य सर्वथा न किंचिद्रूपस्यानभिलाप्यत्वात् न च यत्र कथं च खरविषाणादिशब्देन सोप्यभिलप्य एतदेवेति तस्य
सर्वथा निरभिलप्यतास्यापनार्थमेव संकेतमात्रभाविना खरविषाणादिशब्दानां व्यवहारितिकृतत्वे नाभिधेयत्वं च यदि च घटादिपर्यायाणामसत्त्वेना
स्तित्वेन संबंधो नेष्यते तदास्तित्वनास्तित्वयोरन्योन्यव्यवच्छेदरूपत्वात् इतरेतरेन वेपानत्व संबंधस्यात्तथा च सत्यक्षरस्यापि घटादिरूपत्वं स्या
देवं च सति सर्वविश्वस्वरूपमेकतामियात् इति ततश्च सहोत्पत्त्यादिप्रसंगः ननु वक्तव्यं घटादिपर्यायाणां घटादिष्वेव स्थितानां नास्तित्वलक्षणरूपक
थमक्षरे भावं रूपिणमंतरेण कथं पार्थो गादयस्तेपि न त्र संति तर्हि विश्वैकत्वमिति घटादिपर्यायाणां घटादावेव हाया न्यत्तना त्विदं न्यायभारित्वाद
न्यथास्वपरभावायोग एतदेव कथं चिद्विश्वैकताप्यबाधिकं द्रव्यादिरूपतया तदेकत्वस्याप्युपगमादतो गंभीरमिदं सूक्ष्मबुद्धिभिः परिभा
वनीयं तस्माद्घटादिपर्यायाणां स्तित्वेनाक्षरेपि संबद्धा इति तत्पर्याया अप्युच्यंते अस्तित्वेन घटादावेव संबंधा न लक्षरे इति परपर्यायता व्ययदेश
इति स्थितमिति। यदि घटादिपर्यायास्तत्र अक्षरे असंबद्धा तेन परपर्यायाव्यपदिश्यंते नहि ते तस्य कथमुच्यंत इत्याह त्यागस्वपर्याय विनस्ताद्
पातस्सत्र मुख्यंते स्वधनमिवात्मवदं भवंति तोपयत्थ्यातत्तस्य ततः स्याद्घटादि पर्याया अपि तस्याक्षरस्य पर्याया भवंति यथाक्षरस्यापि तेऽप
युज्यंते उपयोगं यांति केनेत्याह त्यागस्वपर्यायविशेषणादिना त्यागेन स्वपर्यायविशेषणेन चोपयोगादित्यर्थः इदमुक्तं भवति घटादिपर्यायाः स
त्वेन क्षरे असंबद्धा अपि तत्पर्याया भवंति त्यागेन भावेनोपयुज्यमानत्वात् यदि हि तत्र तेषामसद्भावो न भवेत् तर्हि तदक्षरं घटादिभ्यो व्यावृत्तं न सि
द्धं तत्रापि घटादिपर्यायाणामभावादसत्तोक्षरस्य त्यागेनाभावेनोपयोगात् घटादिपर्यायास्तस्य भवंति तथा स्वपर्यायाणां विशेषणविशेष

णेन विशिष्टव्यवस्थापकत्वेन परपर्याया अपि तस्य भवंति न हि परपर्यायेष्वसत्सु स्वपर्यायाः केचिद्भेदेन सिध्यंति स्वपरशब्दयोरापेक्षिकत्वात् अथो गइह
यद्यस्योपयुज्यते न ह्येव वर्तते पि न स्य तिष्ठ्य पदस्यात्से यथा दिप दर्शादेः स्वधनं उपयुज्यते न त्वागत्य पर्या [illegible] स्यान्तस्तेन
स्यापि भवंतीति एवमक्षरपर्याया अपि घटादेर्वाच्या इति एतदेव भावयति स धणमसंबद्धं पि [illegible]
दत्तादिके न रे चेत् अन्यं यथात्मनि सबद्धं न यास्वधनमसंबद्धमपि स्वधनं तस्य लोके भण्यते [illegible] तथा अक्षरं संबद्धा अपि घटादिपर्याया
स्याक्षरस्य पर्याया भवंति अमुमेवार्थं दृष्टांतेन रणसाधयति जह दंसणनाण चरित्तमो [illegible] क्रियया फलं गोति भिन्ना वि
जइ णो सपघया इव सकथा निष्फाइगा तिसपणेव आयाण चायफलं [illegible] पर्याया भिन्ना अपि सतो यते रेते भवंति यतेः
संबधिना व्ययाद्दिश्यंते कुतइत्याह स्वकार्यं निष्पादकाइति ठेनो [illegible] यतेरिति [illegible]
शेयत्वेनोपयोगात्यागाद्दानादिक्रियायच्छूज्ञानज्ञानफलं [illegible] दर्शनज्ञानचारित्रगोचराः सम्य
ग्दर्शनंज्ञानचारित्रविषयभूता [illegible] स्वाप्याहारं [illegible] उपकरणं [illegible]
महेतवोवहवो भवंति अन्नव हौ [illegible] इति यचनात् अथवा पढमंमि सव्वजीवा वीयेचरिमे य सव्व दव्वाइं सेसा महव्वया खलु तदेक देसेण दव्वा
णमितिवचनात् एते सर्वेऽपि ज्ञानदर्शनचारित्रगोचराः व्रतानां चारित्रात्मकत्वात् चारित्रस्य च ज्ञानदर्शनाभ्यां विना भावाभावात् एवं ते श्रद्धेयत्वा
दुपयोगिनः एतानंतरेण श्रद्धानाद्ययोगात् हि यस्मादंतरेण विषयिणोऽनुपपत्तेः केवला स्वकार्यं निष्पादकाः संतो यते र्भवंतीत्याह यथा ज्ञानदर्शनादि
रूपाः स्वपर्यायाः स्वधनवा यथाभिन्नमपि देवदत्तादे र्भवन्ति यथा सर्वेऽपि द्रव्यपर्याया [illegible] सर्वेषामप्यकारादिवर्णानामुपलक्ष
णत्वात्वदादीनामभिन्ना अपि भवंतीति नवेवं तु सूत्रं निदर्शयति एगं जाणं सव्वं जाणइ सव्वं च जाणं एगं जाणइ इयसव्वमजाणंतो नागारं सव्व
हा मुणइ इह सूत्रे प्रोक्तं जे एगं जाणइ से सव्वं जाणइ जे सव्वं जाणइ से एगं जाणइत्ति किमुक्तं भवति एकं किमपि वस्तु सर्वैः स्वपरपर्यायैर्यु
क्तं जानाति सर्ववस्तुपरिज्ञानांतरीयकत्वादेकवस्तुज्ञानस्य यश्च सर्वं सर्वपर्यायोपेतं वस्तु जानाति स एकमपि सर्वपर्यायोपेतं जानात्येकपरि
ज्ञानाविनाभावित्वात् सर्वपरिज्ञानस्य एतच्च भागपि भावितमेव यतः सर्वं सर्वपर्यायोपेतमजानानो नाकाररूपमक्षरं सर्वथा सर्वप्रकारैः
सर्वपर्यायोपेतं जानाति वस्तुमस्याच्छेय समस्तवस्तुपर्यायैः परिज्ञातैरेव एकमक्षरं ज्ञायते नान्यथेति भावः यद्विनाभे वं तथा प्रियस्तु ने घटादिप

पर्यायाणामक्षरपर्यायत्वे किमायातमित्याह तेरू अनाएक्कतउ ननय पन प पयनायस [illegible] तत्स्माद्वेघुघड
दिपु [illegible] पर्यायाः [illegible]
लब्धी [illegible] उपलभ्यते [illegible] परपर्याया [illegible]
उपलभ्यते न तदुपलब्धावीति [illegible]
केवल [illegible]
[illegible]
तस्माद् इह [illegible]
मुक्त [illegible]
तस्य सामान्य [illegible]
नंतानंत [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

विशवा०७० ९६

थीत्तु केवला अपि [illegible] [illegible]

[illegible]

डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक
DR. BHAU DAJI MEMORIAL

थारवरविपाण ते इत्यादय: तस्माद्धर्मास्ति [illegible] पर्यायाः [illegible] [illegible]
व्याहृति अथान्यन्ये [illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] अ
रकरस [illegible] [illegible]
काराद [illegible] अनुगम्यते [illegible]
[illegible] तत्र गम्यते [illegible] [illegible] नि
स्योध्याट [illegible] अस्यार्थस्यानुपपत्ते [illegible] यत एवं सति [illegible] केवलाक्षरस्यासङ्क्ष
यात्यवर्जीवानाम [illegible] स्यान्न [illegible] अस्यार्थस्यानुपपत्ते [illegible] सर्वजीवग्रहणसद्भाव [illegible] करणादपि शाह्व
द्वा केवलिनो [illegible] स्यान [illegible] ग्रहणे [illegible]
[illegible] स्यात [illegible] करणाद [illegible] [illegible] स्यात्त [illegible] ध्यान

विशेषा०वृ०

९८

पादितइति नत्र सर्वजघन्यस्याक्षरानंतभागस्य स्वरूपमाह सोपुण सव्वजहन्नो चेयणोनावरिज्जइ कयाइ उक्कोसावरणम्मिवि जलयच्छन्नक्कभा

सोव्व सपुन: सर्वजघन्यो क्षरानंतभाग आत्मनो जीवत्वनिबंधनचैतन्यमात्र [illegible] तिजीव [illegible] ते नाति

रस्क्रियते [illegible] यथा [illegible] जलदच्छन्न स्यादित्य [illegible] भा [illegible] गानि [illegible] यते प्रभुंजी

वस्यापि नो चेतन्यमात्र [illegible] इति [illegible] केपापुनर [illegible] णोद

यतु सपछि [illegible] सर्वजघन्योक्षरानंतभाग: पृथि

[illegible]

९८

[illegible]

नाल्पिकेचापि [illegible] सर्वजीवानां नित्योद्घाट इति [illegible] संपूर्णश्रुतज्ञानि ना

[illegible]

[illegible]

देवसंज्ञा

[illegible]

[illegible]

[illegible]

डाक्टर भाऊदाजी इत्याख्यस्य स्मारकम्
MEMORIAL

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

सुत्र सहवीभवति नद्गमि... गनवैवनिपु मावोद किंवादि दलीनं पर्यंत हृषिवाद पर... [illegible]

[illegible]

म विष्ट्रकलदारं तदेवंनिरूपिते चतुर्दशविधमपि ... अथ किंमात्तहिम... [illegible]

सुहृयुकेहसौ पुण ननवरकृदसणे... [illegible]

[illegible]

विशेषा०वृ० १०८

पासणयाणं भंते कइविहा पण्णत्ता गोयमा बत्तिहा पण्णत्ता। तं। रूयनाणसागरपासणया उ [illegible] केवलनाणसागरपासणया [illegible]
नाणसागरपासणयाय अणागारपासणया भंते कइविहा पण्णत्ता गोयमा तिविहा [illegible]
सम्प्यमतिरूः शब्दार्थउन्नं पुरुयनोभावः [illegible] पयोगइत्यर्थः [illegible]
आह यद्येवंपयोगशब्द [illegible] पयोगात् [illegible] भीतास [illegible]
पाना इत्ना कारे पयोगो विद्यतु [illegible]
क्षणे त्रिकालविषयो [illegible]
रूप था चक्षुर्यान तथा शब्दा [illegible]
पश्यनानविद्धिता उपयोगमा [illegible]
घातुसाकारो पयोगस [illegible]
ताश्रुतज्ञानादिषु प्रज्ञापना [illegible]
मर्थः प्रवंकथायो [illegible]
ज्ञायनायो मुतिभिः [illegible]
यं आकाकारे गृहीता कथ्यते [illegible] अस्माभिरुक्तं यथा [illegible]
निरूपितं श्रुतज्ञानं साम्प्रतमस्य [illegible]
स्य तिदिशन्नाह जहनं पहामइनाणं [illegible] १०४
सदा इसय निहाणं नंपायणोज इमरीहाणं तेणाविणेय हिपत्थं गहणोवाइद्माणस्स तद्वेश्रुतज्ञानं [illegible]
कारणेनतस्य श्रुतज्ञानस्यायं वक्ष्यमाणो ग्रहणोपायो गुरुतो विधिस्तीर्थकरगणधरैः [illegible]
बुद्धिगुणेहिं अट्ठहिं विहिं विति सययाण वितिं रूयनाणे लंभं तं पुव्वविसारया धीरा [illegible]
तुवत भ्रतियारु यंति कितदित्या हमंति तदे वागमशास्त्रग्रहणं यत्किमित्याह यद्बुद्धिगुणैर्वक्ष्यमाणस्वरूपैर्दृष्टिमिष्टशास्त्र [illegible] अय

मर्थः शिष्यते शिक्ष्यते बोध्यतेऽनेनेति शास्त्रं तच्चाविशेषितं सामान्येन सर्वमपि मत्यादिज्ञानमुच्यते सर्वेणापि ज्ञानेन जंतूनां बोधनादतो विशेषयन्
पयितुमाह आगमरूपं शास्त्रमागमशास्त्रं तच्चाविशेषितं श्रुतज्ञानमित्यर्थः तस्य ग्रहणं गुरुसकाशाद्ज्ञानं तदेव श्रुतलाभं ब्रुवते यद्बुद्धिगुणैरष्टभिः शास्त्र
दृष्टं तात्पर्यादिति वक्ष्यमाणशुश्रूषादिगुणाष्टक [illegible] श्रुतज्ञानं ग्राह्यं नान्यथेति तात्पर्यमिति निर्युक्तिगाथार्थः अथ भाष्यं सामिग्घरे [illegible] सत्थं तं चाविस
सियं नाणं आगमसत्थं [illegible] आगमसच्छनुरूयनाणं तस्स पाणे गहणं [illegible] गुणेहिं [illegible] तत्तो अपोहए व धारेइ करेइ वा सम्मं विनयजु
क्तो गुरुमुखात् श्रूतुमिच्छति शुश्रूषति पुनः पृच्छति मानि पृच्छति तदधीतं श्रुतं निःशंकितं करोतीत्यर्थः तच्चाधीतं श्रुतमर्थतः शृणोति श्रुत्वा चावग्रहेण गृह्णाति
गृहीत्वा चेहयाईहते पर्यालोचयति किमिदमित्थमुतान्यथेति चशब्दः समुच्चयार्थः अपि सच्च सर्यालोचयत् किंचित् स्वबुद्ध्याप्युत्प्रेक्षते ततस्तदनंतरमपोहमेवं एव
वमेतत् यथादिष्टं गुरुभिरेवमित्यादि निश्चिनोति निश्चितं चार्थं संदेहेन सिभावयति करोतीति च सम्यक् तदनुष्ठानं [illegible] ज्ञानानुष्ठानस्यापि [illegible] गुरुवि
नाज्ञनादिहेतुत्वेन शुश्रूषामता दिति अपवादमपूर्वं [illegible] गुरुस्तस्य गतु मर्ह मन्यमानः श्रोतुमिच्छति शुश्रूषति पूर्वनिरूपितस्य कार्यक
रणकाले पुनः पृच्छति मानि पृच्छति तदर्थं वा वाधितस्य गुरोरन्तिके सूत्रं तदर्थं वा सम्यक् शृणोति श्रुतं चावग्रहेण गृह्णातीत्यादि पूर्ववत् अन्ये तु व्याचक्षते मतिपृ
ष्टेन गुरुणा पुनरादिष्टश्च संस्तद्वचः सम्यक् शृणोति श्रुतं चावग्रहेण गृह्णातीत्यादि तथैव यावत्करोति च गुरुसमादिष्टं सम्यगित्येवं गुर्वाराधनं विषयत्वेनास्या
पि गुणा व्याख्यायंते श्रुतावीतो मूलोत्यामत्वा दुर्वाचन यावदिति नियुक्तिगाथाभावार्थः अथ भाष्यं सुस्सूसइ रोसेउं। सूयमिच्छइ सवणे उ गुरुमुहाउ यमि
पुच्छइ तं गहियं पुणो विनीसंकियं कुणइ रूणइ तं इच्छमहीउं गहणं ईहाय धारणा तस्स सम्मं कुणइ रूयामो अन्ने पितइ रूयं इहइ द्वितीयव्याख्यानमा
ह सुस्सूसइ वाजं जं गुरुवो जंपंति पुव्वजाणिउं यकुव्वइ पमिपुच्छिऊणं रूणइ रूयं तं इच्छवा॥ तिको पि व्याख्यावयोपव तत्र द्वितीयगाथायां शृणोति तद
र्थं एवं च सम्मतोर्थं तत्तश्च आधीत्य श्रुतं ततश्च तस्य ग्रहणहापोहधारणा सम्यक्त्वेनात्म संबध्यते तथा सयाणंति श्रुतार्थं श्रुतो कानुष्ठानं सम्यक्करोति
त्यावृत्त्याऽत्रापि संबध्यते एवं च कुणो न्यदपि श्रुतं सम्यगिति लोपगाथायां रूसमसद्दपडिपुच्छइ रूणेइति एतावानिर्युक्तिगाथायुग्मयो व्याख्यातोग
ह्णातीत्यादिरलभः प्राकृपितः स्वयमेव दृष्टव्य इति शुश्रूषतीत्युक्तं ततः श्रवणविधिमाह मूयं हुंकारं वा वाढक्कार पडिपुच्छ वीमंसा तो पसंगसंगपारा
यणं च परिनिट्ठ सत्तमए॥ मूकमिति मूकः शृणुयादिदमुक्तं भवति प्रथमतया श्रवणे संयतगात्रः सन् तूष्णीमास्ते नः सर्वमवधारयेत् द्वितीयवारायां तु हु
कारं दद्यात् वंदनं कुर्यादित्यर्थः तृतीयश्रवणे वाढंकारं कुर्यादेवमेतत्रान्यथेति ब्रूयादित्यर्थः चतुर्थं तु गृह्णीतपूर्वापरसूत्राभिप्रायो मनाक् प्रतिपृच्छां कुर्यात् कथं

डाक्टर भाऊदाजी स्मारकम्
DR BHAU DAJI MEMORIAL

विशेषा०वृ० ११२

मेनरिति पं चमेनुमीमांसा निरुक्ता तत्र नानुमीयते मीमांसामानमाण जिज्ञासेति यावत्तन : पृष्टेतदन्तो न त्रगुणप्रसंगः पारंगमनं धास्यमवति सुतमेनात्र णेपनिरिनिष्टा [illegible]

वति एतदुक्तं भवति गुरुणा दनुभाषित एव सानम पारायामिति तु देव शिष्यगण : अधुना विधि [illegible] अथ गुरुगतं व्याख्यानविधिमाह सूत्र [illegible] खलु पढमो बीओ [illegible]

[illegible]

१११

तो किह भय मङ्गई इ थाणुं जुत्तो [illegible] ११०

[illegible]

धः तत्रथा वधि [illegible] कथं पुनरस्यायं निक्षेप [illegible]

[illegible]

विशेषो मन्यते केषामित्याह तस्याभिज्ञानस्य द्रव्य [illegible] धारस्य तत्साध्यादिरेतेषामाकार विशेषः स्थापनावधिः वि
[illegible] संबंधित्वेन नेत्यामाकारे वधिः स्थान्यनइति भावः पूर्वं [illegible] नाम स्थापने [illegible] मि धान द्रव्याधाकार [illegible]
[illegible] संबंध [illegible] विशेषइति अथ द्रव्यावधिः [illegible] विधः आगमतो नोआगमतश्च तत्र आगमतो [illegible]
[illegible] द्रव्यावधि [illegible] शरीर भव्य शरीर व्यतिरिक्तं तु द्रव्यावधिं भाष्यकारः स्वयमेवाह [illegible]

चंचोवगादिवत्वं देहाइतं हुङ्वेहोई॥ तद्द्व्यं द्व्याधिर्भण्यते उप्पद्य छन उयन्ति यत्र विपुलाचलशिलादौ कायोत्सर्गादिस्थितस्य साध्वादेरुत्कोसो अवधिरुत्पद्यते
यद्वा भूभृधरादिकं निरूपिद्व्यं तेनावधिना साध्वादिः पश्यति तद्व्यावधिरुच्यते यद्वा तस्यावधेर्हङ्वे उत्पत्तौ सहकारित्वेनोपकारकं देहादिद्व्यं तत्स एव द्व्याव
धिरभिधीयते इदमुक्तं भवति इहाधारभूतशिलादिद्व्याण्युत्पद्यमानस्यावधेः सहकारिकारणानि भवन्ति कारणं च भूतस्वभावि नो भावस्य हि कारणं च यत्लोके त
द्व्यं तत्वतः सचेतनाचेतनं गदितभित्तिव चनाद्व्यमुच्यते॥ अन्योन्यान्यपि तपः संयमादीन्यवध्युत्पत्तिकारणानि द्व्यावधित्वेनाथ सेपानीति अथ दोत्र का
लावधीनाह खेत्तेजत्थ पुप्पइ कहिधणपुट्ठ एव दयाई एवयकालेन उपेच्छई खित्तकाले सो यत्र नगरोद्यानादिक्षेत्रे स्थितस्यावधिरुत्पद्यते स क्षेत्रेऽधिकरण
भूतेऽवधिः क्षेत्रावधिरुच्यते क्षेत्रस्याधारत्वेन प्राधान्यविवक्षया क्षेत्र व्यपदेश इति भावः यत्र वा क्षेत्रे व्यवस्थितानि द्व्याणि अवधिज्ञानी प्रेक्ष्यते तत्राधान्य
या विवक्षितेन व्यपदेशात्क्षेत्रावधिरभिधीयते एवं च यत्र प्रथमपौरुष्यादिकाले अवधिरुत्पद्यते यत्र वा प्रज्ञापकेन प्ररूप्यते यत्कालविशिष्टानि वा द्व्याण्यवधिज्ञानी पश्य
ति तत्प्राधान्यविवक्षया तेन व्यपदेशात्स कालावधिरुच्यते ननु किमिति क्षेत्रकालव्यवस्थितानि द्व्याणि पश्यंस्तत्साधिद्युच्यते किं क्षेत्रकालाविव साक्षादेष न पश्यती
त्याशंक्याह ननु पश्यति क्षेत्रकालावसौ तयोरमूर्तत्वादवधिश्च मूर्तविषयत्वादिति नाक्षेपतु कालस्य द्व्यपर्यायत्वात्स्यादिति अथ भवावधिं निरूपयितुमाह ज
म्मि भवे उपज्जइ अड्डइ पव्व इव ओमवो हुसो एमेव य भावो हो यड्ढइयतउसस उवसमे पसिन्ना रकादिभवे वधिरयश्यनुत्पद्यते यत्र भवे वाउत्पन्नोऽसा
वधिर्यनंते नारकादिभवपश्चापे वा सत्कोसो अतीतमनागतं वा पक्रादिकमसंख्याततम त सर्वं पश्यति स भवावधिः भवे आधारभूते विषयभूते वावधिर्भवाव
धिरिति कृत्वा एवमेव भावावधिरपि वक्तव्यः यस्मिन्नस्य यौपशमिके भावेऽवधिरुत्पद्यते यत्र वा क्षायोपशमिकएव भावे वर्तमानो सो वर्तते यो वा उदयिकादिभा
वपंचकान्यतरभावं स वीक्ष्यावाप्नोति पश्यति स भावावधिरिति अथ वा भावे वधिरीवा वधिरिति कृत्वा सुलवधिः कृत्वा इति कथ्यते तदावकाशेन च तकोसो अ
वधिः क्षायोपशमिके भाव इति तदेवं प्रथमव्याख्याने द्वारतया समायात स्वावधेर्नामादिनिक्षेपो यमुक्तो द्वितीयव्याख्यानेतु विशेषणत्वेनास्यास्य
योभिहितं इति॥१॥ अथावधिः क्षेत्रप्रमाणमभिधित्सुर्भाष्यकार एवं प्रस्तावनामाह उहिस्सखेत्तमाणं जहण्णमुक्कोसमज्झिमं तच्च पारणं तदावोऽनेन माहणेउवो
ऽत्र अवधर्यदिपभूतं क्षेत्रं तस्य मानं प्रमाणं जघन्यमुत्कृष्टं मध्यमं च भवति तत्रमाद्यो यद्यस्माद्दादौ प्रथमतस्तु जघन्यं क्षेत्रं भवति जघन्यक्षेत्रविषयावधि
मायेणादौ समुत्पद्यते तेन कारणेनानुजघन्य नामेव क्षेत्रप्रमाणमादौ वक्ष्ये इति गाथार्थः काथः यथा प्रतिज्ञातमेवाह जावइ वानि समया हारसुहुमस्स
पणगजीवस्स उगाहणा जगधन्ना उहीखेत्तं जहन्नंतु यावती या च प्रमाणा औत्समय नाहरयतीति त्रिसमयाहारकः तस्य सूक्ष्मनाम कर्मोदयात्सूक्ष्मस्

तस्य पनकस्यासौ जीवश्च पनकजीवो वनस्पतिविशेषस्तस्य अवगाहं नेयस्यां प्राणिनः सावगाहनातनुरित्यर्थः जघन्यासर्वस्तोका अयधेः क्षेत्रमवधिक्षेत्रं
जघन्यसर्वस्तोकं तु शब्दो वधारणे तस्यैवं प्रयोगः अवधिविषयभूतं क्षेत्रं जघन्यमेवावदेवेति निर्युक्तिगाथा संक्षेपार्थः अथ सांप्रदायिकार्थव्याख्यानपरं भाष्यं॥
जो जोयणसाहस्सो मच्छोनियए सरीरदेसम्मि उववज्जंतो पढमे समए संखिवइ आयामं पयरमसंखिज्जंगुलभागतणुमच्छदेह विच्छिन्नं बीएतइए सूइं संखिव
िउंहाईतीयणउ उववाया उलईए समए जं देहमाणमेयस्स तणेयदवभायणा मोहिक्खित्तं जहण्णंतं॥ योमत्स्यो योजनसहस्रो योजनसहस्रायामः स्वदेह
स्यैव बाह्यके देशे उत्पद्यमानः प्रथमसमये आयामं संक्षिपति तं च संक्षिपयन्नुनरकरोतीति विशेषः कथंभूतमित्याह असंख्येयांगुलभागतणुंति बाहल्य
नांगुलासंख्येयभागसूक्ष्ममित्यर्थः पुनरपि तत्कथंभूतमित्याह मत्स्यदेहविस्तीर्णं शरीरांतः सर्वदलादूर्ध्वाधस्तिर्यक्च यावान् मत्स्यदेहविस्तरस्तावान् जीव
प्रदेशप्रतरस्यापीत्यर्थः एवं चायामतो विष्कंभतश्च मत्स्यशरीरपृथुत्वतुल्यो मुलासंख्येयभागबाहल्यश्चायं प्रतरो भवतीत्येवं प्रथमसमयस्थापारः ननु च प्रथ
मसमये आयामं संक्षिपतीत्येतदेवोक्तं प्रतरकरणं तु कुतो लभ्यते इति चेदुच्यते अनंतरं द्वितीयसमये तत्संक्षेपस्य भणनात्स्वत करणपूर्वकत्वादिति बीएसत्ति
संखिविउमित्येतस्यापि संबध्यते ततो द्वितीये तं प्रतरमुभयतः संक्षिप्यांगुलासंख्येयभागबाहल्यमत्स्यशरीरपृथुत्वायामां सूचकरोतीत्यध्याहारः अत्राप्य
नंतरतृतीयसमये सूचिसंक्षेपाभिधानात्तस्य च तत्करणपूर्वकत्वात्सूचिकरणमध्याहृत्य तेनेई एति ततः तृतीयसमये तामपि सूचिसंक्षिप्यांगुला
संख्येयभागमात्रावगाहनो भूत्वा विस्तीर्णमस्य स्वशरीरदेशे परमवायुःश्वा विग्रहगत्या मत्स्यशरीरस्यैवैकदेशे पनकः सूक्ष्मवनस्पतिजीवविशेषो भवति
अस्मादुत्पादसमयात्तृतीयसमये यद्देहमानमेतस्य पनकस्य तत्किमित्याह उहिखित्तं जहण्णतमिति तज्जघन्यमवधेर्विषयभूतं क्षेत्रं किंरूपं तदत्रो यद्व्य
भाजनं तस्यावधेर्ज्ञेयानि ग्राह्याणि यानि द्व्याणि तेषां भाजनमाधारभूतं एतेन तदेव यद्व्याधारत्वेन यत्क्षेत्रमवधेर्विषय उच्यते ननु साक्षात्तस्या मूर्तता
इवधेरमूर्तविषयत्वादिति एतद्गाथात्रयव्याख्यातार्थसंवादि चोक्तं वृद्धैः योजनसहस्रमानो मत्स्यो मृत्वा स्वकायदेशे यः उत्पद्यते हि सूक्ष्मः पनकत्वे
नेह संग्राह्यः॥१॥ संहृत्य चाद्यसमये सत्यायामं करोति च प्रतरं संख्यातीताख्यांगुल विभागबाहल्यमानं॥२ स्वकतनुपृथुत्वमानं दीर्घत्वेनापि जीवसा
मर्थ्यात्तदपि द्वितीयसमये संहृत्य करोत्यसौ सूचिं॥३॥ संख्यातीताख्यांगुल विभाग विष्कंभमाननिर्दिष्टां निजतनुपृथुत्वदैर्घ्यां तृतीयसमये
तु संहृत्य॥४॥ उत्पद्यते च पनकः स्वदेहदेशे स सूक्ष्मपरिणामः समयत्रयेण तस्यावगाहना यावतीमियति॥५॥ तावज्जघन्यमवधेरालंब

नयस्तत्ताजनं क्षेत्रं इदमिष्टमेव मुनिगण स्त्संप्रदायात्समनुसेयं॥६॥ अत्रपरः पृछति किम छोतिमहल्लो कितिसमउवकोसवा सुहुमोगाहिउकोसवप
णउ किंवजहणावगाहणउ। किमितिमत्स्योऽतिमहान्गृह्यते किंवात्रिसमयाहारकः तृतीयेसमयेनिजशरीरदेशावपतिमान्गृह्यते किंवा सूक्ष्मः किमिति
वायनकोजघन्यावगाहनकोवागृहीतइति अत्रोत्तरमाह मछोमहल्लुकाउ संखित्तोजोयनीहिंसमएहिं सोकिरपयगविसेसणमोगाहण्यंकुणइ संण्ह
यरासन्नयरो सुहुमोपणउजहंन्नदेहोय सुबहुविसेसविडो सण्हयरोसव्वदेहेसु योहियोजनसहस्रायामोमहाकायोमत्स्यस्त्रिभिश्वसमैरात्मानं संक्षिपति
सलिलप्रयत्नविशेषादतिसूक्ष्मामवगाहनांकुरुतेनान्यः अनेनकिमितिमत्स्योऽतिमहान्गृह्यते तृतीयसमयसंक्षिप्तश्चैतस्योत्तरमुक्तंथियहूरंचगत्वान्यत्रयघुत्त
धन्ते विग्रहेणचगच्छति तदाजीवप्रदेशाः किंचिद्विस्तारंयांतिस्यचगाहनास्थूलनरास्यादित्यविग्रहंगत्वास्वशरीरदेशएवोत्पादितइत्येतत्स्वयमेवद्रष्टव्यमिति
कीसवासुहुमोइत्याठेउत्तरमाह सण्हयराइत्यादिश्लक्ष्णादपिश्लक्ष्णतरस्तावद्भवतिकः पनकः कथंभूतः सूक्ष्मःजघन्यदेहश्चजघन्यावगाहनश्चेत्यर्थः प्र
स्तुतार्थतात्पर्यमाह सुबहुइत्यादिजोजोयणसाहस्सोइत्यादिपूर्वप्रकारेण सुबहुविशेषणविशिष्टोगृह्यमाणपनकजीवः सूक्ष्मतरः सूक्ष्मतमश्चसर्वदेहेभ्यो
भवतीति अथकिंत्रिसमयाहारकइत्यस्योत्तरमाह पढमबिइए अतिसण्हो जमइट्ठो थोचउत्थपाईसु तइयसमयंमिजोग्गो नहिउतोतिसमयाहारोयस्मात्म
ध्यमद्वितीययोःसमययोरतिसूक्ष्मोभवतिचतुर्थादिषुचातिस्थूलःसंपद्यते तृतीयसमयेतुयोग्योऽतस्त्रिसमयाहारकग्रहणमिति अत्रकेषांचिन्मतमुद्भाव
यन्नाह केईदोन्नसमया तइउपणगत्तणेवायंमि आहारितिसमइउआहारयस्सुहुमोपणउयाउववाएयतउजहंन्नउनसेसमएसुतोकिरत
देहसमाणमोहिरिकत्तंजहणंतु त्रिसमयाहारकत्वविषयेकेचनाचार्याव्याचक्षतेयदुतद्वौतावत्पनकस्यमत्स्यसंबंधिनौआद्यसमयौगृह्येतेआयाम
संहारप्रतरकरणलक्षणः प्रथमः सूचिंतुयत्रकरोतिसद्वितीयःत्रीतीयस्तुतांसंक्षिप्यपनकत्वेनोत्पादेभवति ततश्चत्रयःसमयायस्यासौत्रिसमयः
अविग्रहेणोत्पत्तेराहारकश्च एवंचसतिप्रस्तुतातिसूक्ष्मश्चपनकश्चायंसिद्धोभवति तथाचसतित्रिसमयाहारगस्सस्सुहुमस्सपणगजीवस्येतिनिर्युक्ति
कारवचनमाराधितंभवति किंचेहयथासूक्ष्मः सूक्ष्मतरोसौभवति तथाकर्तव्यमेतत्स्मिन्व्याख्यानेसविशेषंसिध्यतीतिदर्शयतिउववायएवेत्यादिउत्पा
दसमयएवयतोयस्मात्तकोसौपनकजीवोजघन्यइतिजघन्यावगाहनोभवतिनशेषसमयेषुद्वितीयादिषीपुन्मरहितात्तजघन्यावगाहनश्चनिर्युक्तौ
प्रोक्तनतोतिसूक्ष्मसिद्धेस्तस्यानंतरोक्तस्वरूपस्यपनकस्यदेहस्तद्देहस्तत्समानमेवकिलावधिविषयभूतंजघन्यक्षेत्रंभवतीति अत्रभाष्यगाथामंतरेण ११२

पिपूर्वटीकाकारस्त्रिविसंमतिविधानमुच्यते तद्धैवंनयुक्तमिदं॥ केषांचिद्व्याख्यानंत्रिसमयाहारकस्यपनकविशेषणत्वेनोक्तता मत्स्यसमयद्वयस्य
चपनकसमयस्यतुयोगात्पीछमतिजघन्यावगाहनालाभलक्षणाउणइञ्चल्यते सोपिनयुक्तोयस्मान्नेहातिसूक्ष्मातिमहतावाकिंचित्प्रयोजनंकिहिंयोग्येन
योग्यश्चसएवनद्वित्रिसिद्धेष्टोयःप्रथमजघन्यावगाहनंतस्मिन्नेवभवेसमयत्रयमाहारंगृण्हातीत्यलंविस्तरेणेतिगाथानवकार्थः तदेवमवधिविषयभू
तस्यजघन्यक्षेत्रस्यपरिणाममुक्त्वाअथोत्कृष्टस्यतदाह सव्वबहु अगणिजीवानिरंतरंयत्तियंभरिज्जंसु खित्तंसव्वदिसागंपरमोहीखित्तनि ।।सत्तनिद्दिट्ठो
सर्वेभ्योपिवक्ष्यमाणकालावस्थायिभ्योनलजीवेभ्यःपवबहवःसर्वबहवःनतुभूतभाविभ्योनापिचशेषजीवेभ्यःकुतोसंभवादित्यतिअग्नयश्चतेजीवा
श्चाग्निजीवाःसर्वबहवश्चतेअग्निजीवाश्चसर्वबह्वग्निजीवानिरंतरंसततंनैरंतर्येणेत्यर्थःयावदितियत्प्रमाणंक्षेत्रमाकाशंवक्ष्यमाणविशिष्टसूचीरच
नयारचिताःसंतोभृतवंतोव्याप्तवंतःभूतकालनिर्देशश्चाजितस्वामीकालएववक्ष्यमाणयुक्त्याप्रायःसर्वबहवोनलजीवाभवंत्यस्यामवसर्पिण्यामित्य
स्यार्थस्यख्यापनार्थः इदंचानंतरोक्तविशेषणंक्षेत्रमेकदिक्कमपिभवत्यतआह सव्वदिसागंति सर्वदिशीयत्रतत्सर्वदिकं अनेनवक्ष्यमाणन्यायेनसर्वतःसू
चीभ्रमणप्रमितंतदाह परमश्चासाववधिश्चपरमावधिःक्षेत्रमनंतरव्यावर्णितंप्रभूतानलजीव-मितमंगीकृत्यनिर्दिष्टःप्रतिपादितोमहामुनिःत
नःश्चावधेःपर्यायेणेतावत्क्षेत्रमुत्कृष्टतोविषयइत्युक्तंभवतीतिनिर्युक्तिगाथाक्षरार्थःभावार्थंतुसांप्रदायिकार्थप्रतिपादकभाष्यमुखेनभाष्यकारएवाह
अवाघायएसव्वाकम्मभूमीसुजंतदारंभासव्वबहवोमणूसाहोतिय किंदकालम्मि अव्याघातेनलजीवोत्पत्तेर्महावृष्ट्यादिव्याघाताभावेसर्वासुस
मस्तभरतैरावतविदेहलक्षणासुपंचदशसुकर्मभूमिषुसर्वेबहवोबादराग्निजीवाभवंतीतिप्रक्रमाल्लभ्यतेकिमविशेषणसर्वदैवएतावंतोभवंतिनेत्या
ह।अजितजिनेइकालेअजितजिनेइस्योपलक्षणत्वादवसर्पिण्याद्वितीयतीर्थकालेइत्यर्थः।किमितितत्रतेबहवोभवंतीत्याह जंमित्यादियस्मात्तदारंभा
स्तथाबादराग्निजीवानांसंधुक्षण-लनाद्यारंभपराःसर्वबहवःसर्वेभ्योप्यतीतानागतेभ्योबहवःप्रचुरागर्भजमनुष्याःस्वभावादेवेतिआहकिंमेतेरेवबाद
राग्निजीवैः सर्वबहुअग्निजीवपरिमाणंपूर्यतेअहोश्चित्सूक्ष्माग्निभिःसहएतैःसहनदानेअविशिष्टाअपिगृह्यंतेआहोश्चित्केचिद्विशिष्टाइत्याह उ
कोसयायसुहुमातत्थातथासव्वबहुगमणोयंपरिमाणंसभवउ तंबद्धापूरणंकुणइ उत्कृष्टाश्चसूक्ष्माग्निजीवास्वभावेनएवकस्मिन्नपियदासंभवंति तदैवं
बादराग्निजीवैःसहसर्वबह्वग्निजीवानांपरिमाणंप्रभवंति इदमत्रहृदयं॥ अनंतानंतास्ववसर्पिणीषुमध्येसएवकश्चिद्द्वितीयतीर्थकरकालोगृह्यते
यत्रसूक्ष्माग्निजीवाउत्कृष्टपदिनःप्राप्यंते ततश्चतैर्बादरैःसूक्ष्मैश्चाग्निजीवैरुत्कृष्टपदिभिर्मीलितैःसर्वबह्वग्निजीवानांपरिमाणंभवंति तैर्दे

विशेषा०वृ० तच्च संभवमात्रमाश्रित्य बुध्या षोढा षड्प्रकारया रचनया व्यवस्थाप्यते ततश्च बहुतरक्षेत्रपूरणं भवतीति तत्र पंचानादेशाः षष्ठस्तु श्रुतादेश इति ए
तदेवाह एक्केक्कागासपएस जीवरयणाए सावगाहे य। चउरंसघणं पयरं सेढी छट्ठो सूयाएसो ॥ तैः सर्वैरप्यग्निजीवैः समचतुरस्रो घनो द्विभेदः स्थाप्य
ते कथमित्याह एकैकाकाशप्रदेशे एकैकजीवो व्यवस्थाप्यते जीवरचनया स्वावगाहिन्यसंख्येयाकाशप्रदेशलक्षणे एकैकाग्निजीवरचनयेति अत्र स्थापनास्थापना:
३३३ एते षानवानामग्निजीवानां प्रत्येकमेकैकाकाशप्रदेशे व्यवस्थापितानामधस्तादुपरिष्टाच्चान्योपि नवनवजीवा इत्थमवस्थाप्यते एवं प्रकल्पनया सप्तविंशत्या सद्भावत
स्त्वसंख्येयैरग्निजीवैरेकैकाकाशप्रदेशव्यवस्थापितैर्घनो मंतव्यः द्वितीयोपि घनस्त्वेवमेव द्रष्टव्यः केवलमिहासंख्येयाकाशप्रदेशे एकैकजीवो व्यवस्थाप्यते एवमे
कैकादशप्रदेशे एकैकजीवस्थापनया असंख्येयप्रदेशात्मकस्वावगाहस्थापनया च प्रतरोपि द्विभेदः सूचिरपि द्विभेदा तत्र घनप्रतरपक्षश्चतुर्भेदः पंचमश्चैकैका
काशप्रदेशस्थापितैकैकजीवलक्षणा सूचिः षष्ठोपि तथाल्लोदोषद्वयानुषंगात् तथाहि पूर्वविष्वपि स्थापनया स्थापिता अग्निजीवाः षड्रूपैदिक्ष्ववधि
ज्ञानिनो स्वकल्पनया भ्राम्यमाणाः स्तोकमेव क्षेत्रं पूरयंतीत्येको दोषः एकैकाकाशप्रदेशे एकैकजीवस्थापनायामागमविरोधश्च द्वितीयदोषः असंख्येयाकाशप्रदेशा
वगाहे व्यवस्थापितत्वात् अन्तरेणागमे जीवावगाहनिषेधात् स्तकल्पनया प्रदेशापत्ता हापयित्वेति चेन्नैवं कल्पनापि सति संभवे विशेषिस्सेव कर्तव्या किं विरोधिन्यस्याला
च्याह छट्ठो सूयाएसोत्ति असंख्येयाकाशप्रदेशलक्षणे स्वावगाहे पंक्त्या एकैकजीवस्थापनेन यः सूचिलक्षणः षष्ठः पक्षो यं श्रुते आदिष्टत्वाच्छ्रुतादेशः शेषास्तु
पंचानादेशाः संभवोपदर्शनमात्रेणोक्तत्वात् परिहार्याः इयं हि यथोक्ता सूचिरेकैकजीवस्यासंख्येयाकाशप्रदेशावगाहे व्यवस्थापितत्वाद्बहुतरं क्षेत्रं स्पृशतीत्य
को गुण अवगाहविरोधाभावस्तु द्वितीयः ततः श्रेणीकृता अग्निजीवसूचिरवधिज्ञानिनः षट्स्वपि दिक्षु सत्कल्पनया भ्रामिता सती अलोके लोकप्रमाणान्यसंख्ये
यखंडानि स्पृशति तत एतावदुत्कृष्टं क्षेत्रमवधेर्विषय इत्युक्तं भवतीत्यादि स्वयमेव वक्ष्यतीति अत्र कश्चिदाह घणपयरसेढिगणियं नणु तुल्लं विषविगप्पणा की
स नाढाकोरइ भणइ पुरिसपरिक्खेवउ भेउ नन्वेकैकाकाशप्रदेशावगाढजीवघनप्रतरश्रेण्याक्रांताकाशप्रदेशानां संख्या रूपं गणितं तुल्यमेव तथासंख्येया ३३२
काशप्रदेशावगाढजीवघनप्रतरश्रेण्याक्रांताकाशानामपि गणितं स्वस्थाने परस्परं तुल्यमेव तथाहि यावंत एकैकाकाशप्रदेशावगाहिनां जीवानां घनेनाकाश
प्रदेशानाक्रामति प्रतरोपि तेषां तावत एव नानाक्रामति सूचिरपि तेषां तावत एव तानाक्रामति संवर्त्तमसारितत्वेन च बहुक्रांता काशप्रदेशवदित्येवमसंख्येया
काशप्रदेशावगाढजीवघनप्रतरश्रेण्याक्रांताकाशप्रदेशानामपि स्वस्थाने गणितं तुल्यता भावनीयेत्यतोः घणगहमेदहु यैर्भिन्नो घनप्रतरो वा सूचि
र्वेति षोढातुविकल्पना षड्भेदानां कल्पनं किमिति क्रियते तद्युक्तमित्यभिप्रायः अत्र सूरिराह भण्यते उत्तरं किमित्याह ॥ पुरिसपरिरक्खेवउ भेउ

त्ति अस्तस्याः षड्विधकल्पनायाभेदः कथमित्याह पुरुषपरिक्षेपतः इदमुक्तं भवति नेह घनाद्याक्रांताकाशप्रदेशानां संख्यासमत्वं विषमत्वं चिंत्यते किंतर्हि
घनादीनां मध्यात् ध्रुवः कश्चिदत्र विशेषो वधिज्ञानिनः सर्वासु दिक्षु भ्राम्यमाणो बहुतरं क्षेत्रं स्पृशति स एवेग्राह्यः एवं च सत्युत्सृष्टश्रेणीयां भेदस्तथाह्येकैक
प्रदेशावगाढजीवघनो भ्राम्यमाणो यावत्क्षेत्रं स्पृशति तस्मादसंख्येयप्रदेशावगाढजीवजीवघनो संख्येयगुणं स्पृशति ततोप्येकैकप्रदेशावगाढजीवप्रतरो
संख्येयगुणं तस्मादप्यसंख्येयप्रदेशावगाढजंतुप्रतरो संख्येयगुणं ततोप्येकैकप्रदेशावगाढजीवसूचिरवधिज्ञानिनः सर्वासु दिक्षु भ्राम्यमाणा असंख्येयगु
णं क्षेत्रं स्पृशति तत्वालोके लोकप्रमाणान्यसंख्येयाकाशखंडानि अत एव तावद्यथवधिरुत्कृष्टक्षेत्रविषय इत्युक्तमेवेत्यक्तमेवार्थं भाष्यकार माह निययवगा
हणा गणिजीवसरीरावली समंतेणं भामिज्जइ ओहिन्नाणदेहपज्जंतओ साई अइगंतूण अलोगं लोगागासप्पमाणमित्ताई ताहिं असंखेयाइं इमो हीरवेत्त
मुक्कोसं निजकावगाहनायेकैकस्यासंख्येयप्रदेशात्मिकावगाहनायेषां तानि तथा तानि च अग्निजीवशरीराणि च तेषामावलीपंक्तिः सूचिरवधिज्ञानिनो देह
पर्यंतात्समंतात्सर्वासु दिक्षु भ्राम्यमाणा अलोके लोकप्रमाणमात्राण्यसंख्येयान्याकाशखंडानीति गम्यते अतीत्य गत्वा स्पृष्ट्वा इति निष्ठस्य परमते इ
दमवधेरुत्कृष्टं क्षेत्रविषयइति आह ननु रूपिद्रव्याण्येवावधिः पश्यतीति गीयते क्षेत्रं तत्र तत्कथं तद्विषयः स्यात् सामर्थ्यमेतदित्युं जइ इह हविधापिछे
त्तो न पत्तं न...डिज्जउ सो रूविनिबंधेनो भणिउ पड्वधेरनावक्षेत्रं विषयउच्यते तदेतत्तस्य सामर्थ्यमात्रमेव कीर्त्यते कोर्थः स्यात् यद्येतावत्क्षेत्रेद्र
व्यं तत्रालोके समस्ति यतोयमवधिस्तीर्थकरगणधरैः रूपिद्रव्यनिबंधनो भणितस्तच्च रूपिद्रव्यमलोके नास्त्येवेति आह यद्येवं लोकप्रमाणो प्यवधिर्मला
यत्र पुरतो विस्फुटिवशातोलोकाद्बहिस्स्यात् सोप्यवधिर्तत्स्य नहु द्दः किंफलं कोलकाद्बहिर्द्रव्याभावादित्याशंक्याह वड्ढंतो उण बाहिं लोयपुच्छं चेव पासई दे
वं सुहुमयरं सुहुमयरं परमोही जाव परमाणु अलोकाद्बहिः पुनर्विवृद्धियशाद्वर्धमानो वधिर्लोकस्थमेवाधिकमधिकतरं च पश्यति कथंभूतं सूक्ष्मतरं सूक्ष्म
तमं च यावत्परमावधिः सर्वे सूक्ष्मं परमाणुमपि पश्यतीति तद्दृष्टं लाघविकं फलमिति अलोके तु लोकप्रमाणासंख्येयखंडे पुद्गलदर्शनसामर्थ्यमेव
तस्येति अन्यत्तु कीयत्प्रक्षेपगाथा सोपयोगेति व्याख्यातेति तदेवमुत्कृष्टं वाभिहितमवधेर्विषयभूतं क्षेत्रं मेतस्माच्चान्यत्सर्वं विमध्यम
मितिः सामर्थ्याद्गम्यत एव केवलं यत्र विमध्यक्षेत्रविशेषे कालमानं भवति यावति च काले यद्विमध्यमं क्षेत्रं भवतीत्यभिधित्सुः प्रस्तावता
माह भणियं जहण्णमुक्कोसयं च खेत्तं विमज्झिमं झिमं सेसं एयस्स कालमाणं वोच्छं जं जम्मि खेत्तंमि गाथार्थं न च वर्यमुपलक्षणत्वादिह यावति कालेय
द्विमध्यमं क्षेत्रं भवतीत्यप्यभिधास्यत इति द्रष्टव्यमिति गाथानवकार्थः यथा प्रतिज्ञातमेवाह अंगुलमावलियाणं भागमसंखिज्ज दोसु संखिज्जा अंगुल

मावलियंतो आवलियाअंगुलमुहुत्तं इच्छमि मुहुत्तंतो दिवसंतो गाउयम्मि बोधव्वो जोयणदिवसपुहुत्तं परकंमो पण्णवीसाउ भरहंमि अद्धमासो जंबुद्दीवंमि
साहिउ मासो वासं च मणुयलोए वासपुहुत्तं च रुयगंमि अंगुलक्षेत्राधिकारात्प्रमाणांगुलं गृह्यते अवध्यधिकारादुच्छ्रयांगुलमिति चेके इति असंख्येयसमयसं
घातात्मकः कालविशेष आवलिका अंगुलं चावलिका चांगुलावलिके तयोरंगुलावलिकयोर्भागमसंख्येयं पश्यत्यवधिज्ञानी एतदुक्तं भवति क्षेत्रमंगुलासंख्ये
यभागमात्रं पश्यन् कालत आवलिकाया असंख्येयमेव भागं पश्यत्यतीतमनागतं चेति क्षेत्रकालदर्शनं चोपचारेणोच्यते अन्यथा हि क्षेत्रव्यवस्थितानि दर्शन
योग्यानि द्रव्याणि तत्पर्यायांश्च विवक्षितकालांतर्वर्तिनः पश्यत्यवधिर्न तु क्षेत्रकालौ मूर्तद्रव्यालंबनत्वात्तस्येति एवमुत्तरत्रापि सर्वत्र द्रष्टव्यं क्रिया चेह गाथा
त्रयेप्यध्याहार इश्यते दा समासंखे धत्ति द्वयोरंगुलावलिकयोः संख्येयो भागो पश्यति अंगुलसंख्येयभागमात्रं पश्यन्नावलिकायाः संख्येयमेव भागं पश्यतीत्यर्थः
आवलिया अंगुलमुहुत्तं ति कालितः आवलिकां वीक्ष्यमाणः क्षेत्रतोंगुलपृथक्त्वं पश्यति पृथक्त्वं च समयपरिभाषया द्विप्रभृत्यानवभ्यः सर्वत्र द्रष्टव्यमिति हत्थं
मि मुहुत्तंतो त्ति क्षेत्रतो हस्तप्रमाणक्षेत्रविषयावधिः कालतो मुहूर्तान्तर्भिन्नं मुहूर्तं पश्यतीत्यर्थः दिवसंतो इत्यादि कालतो दिवसान्तर्भिन्नं दिनं वीक्ष्यमाणः क्षेत्र
तो गव्यूतविषयो बोधव्यः जोयणदिवसपुहुत्तं ति योजनक्षेत्रविषयोवधिः कालतो दिवसपृथक्त्वं पश्यति परकं तो इत्यादि कालतः पक्षान्तर्भिन्नं पक्षं पश्यन् क्षेत्रतः पंच
विंशतिं योजनानि पश्यति भरहंमि इत्यादि भरतक्षेत्रविषयेवधौ कालतो र्धमासस्तद्विषयत्वेनावबोद्धव्यः जंबुद्वीपविषयेवधौ वर्षपृथक्त्वं पश्यति तुशब्दात् अधिको मासः
अर्धतृतीयद्वीपसमुद्रलक्षणमनुष्यलोके तु वर्षं संवत्सरः रुचकाख्यबाह्यद्वीपविषये वधौ वर्षपृथक्त्वं तद्विषयत्वेनावगंतव्यं वर्षसहस्रमित्यन्ये इति निर्युक्ति
गाथात्रयार्थः अथ भाष्यं खेत्तमसंखेयंगुलभागं पासंतमेव कालेण आवलियभागं भूयमणागयं च जाणइ तं च्छेयं जे दव्वा तेसिं चिय जे हयं ति पज्जाया इह खे
त्ते कालमिय जोग्धादव्ववच्छाए संखेयंगुलभाए आवलियाए वि मुणइ तइभागं अंगुलमिह पेच्छंता आवलियं तो मुणइ कालं आवलियं मुणमाणो सपुणं खेत्त
मंगुलमुहुत्तं। एवं खेत्ते काले। काले खेत्तं च जो एयधालोगे थोएवं न वरं अणागयं चेत्थ नागतं आह॥ नन्वमूर्तौ क्षेत्रकालौ कथमवधिः पश्यतीति मूर्तालंबनत्वात्तस्य
त्याह तं च्छेयमित्यादि इदमत्र हृदयं अंगुलासंख्येयभागादिकं कालं पश्यतीत्यत्रापि च कोर्थस्तेषामेव मुद्गलद्रव्याणां ये प्रस्तुतावधिदर्शनयोग्याः पर्यायास्तान्भूत
नागतं चेतावति काले सोवीक्ष्यते इति इत्येवं सर्वत्र क्षेत्रे कालेषावधेर्विषयत्वेनोक्ते यथासंख्यं क्षेत्रगतानि योग्यरूपि द्रव्याणि कालगता योग्यास्तत्पर्याया नाभी
जयेत् क्षेत्रकालौ तु मंचाः को शतीत्यादि न्यासेन उपमारस एवोच्यत इति भाष्य गाथा चतुष्टयार्थः संखेयं मि उ काले दीवसमुद्दा विहोंति संखेया कालंमि असं
खेयं दीवसमुद्दा उ भइयव्वा संख्या यतनदनि संख्येयः स च संवत्सरमासादिरूपोपि भवत्यतस्तच्छब्दो विशेषणार्थः किं विशिष्येत संख्येयो वर्षसहस्रा
त्परतो गृह्यते अत एव पूर्वगाथायां वासहस्सं च रुयग मिति पाठांतरं तस्मिन् वर्षसहस्रात्परतो वर्तिनि संख्येये कालेवधिविषयप्राप्ते सति क्षेत्रतस्तु संख्यादव

र्धविषये यतया द्वीपसमुद्रास्तेपि भवंति संख्येयाः अपिशब्दान्महानेकोपि तदेकदेशोपीति तथा काले संख्येये पल्योपल्यापमादिलक्षणेवधिविषये सति त
स्येवासंख्येयकालपरिच्छेदकस्यावधेः क्षेत्रतः परिच्छेदतया द्वीपसमुद्राश्च भक्तव्या विकल्पयितव्याः कदाचिदसंख्येयावधिद्रष्टस्य चिन्मनुष्यस्यासंख्येयद्वीप
समुद्रविषयोवधिरुत्पद्यते कदाचिन्महान्तः संख्येयाः कदाचित्तु तिमहानेकः कदाचित्तु तदेकदेशोपि स्वयंभूरमणाद्विस्तरश्चावतिज्ञेयः स्वयंभूरमणावधिविषयम
तुवाच्या वधिर्योजनापेक्षया तु सर्वपक्षेषु असंख्येयमेव क्षेत्रं द्रष्टव्यमिति निर्युक्तिगाथार्थः अथ भाष्यं काले असंखपवीव सागरा रत्तुडुया असंखेज्जभयणि
ध्यायमहत्ता खेत्तं पुणतं असंखेयंगतार्थेव एवं तावत्परिस्फूटः पर्यायमंगीकृत्य क्षेत्रवृद्धौ कालावृद्धिरनियता कालवृद्धौ तु क्षेत्रवृद्धिर्भवत्येवेति प्रतिपादितं सां
प्रतं द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षया यद्वृद्धौ यस्य वृद्धिर्भवति यस्य वा न भवत्यमुमर्थं प्रतिपाद्यन्नाह कालेचउण्ह वुड्ढी कालो भइयव्वो खेत्तवुड्ढीए वुड्ढीए दव्वप
ज्जवभइयव्वा खेत्तकाला उ कालेवधिगोचरे वर्धमाने सतीति गम्यते चउण्ह वुड्ढित्ति नियमात्क्षेत्रादीनां चतुर्णामपि वृद्धिर्भवति यस्य वा न भवत्स कालः सूक्ष्म
तरः सूक्ष्मतमत्वात्क्षेत्रद्रव्यपर्यायाणां तथाहि कालस्य समयेपि वर्धमाने क्षेत्रस्य नभस्तनप्रदेशावर्धंति तद्वृद्धौ चावश्यंभाविनी द्रव्यवृद्धिः प्रत्याकाशप्रदेशं
द्रव्यप्राचुर्याद्द्रव्यवृद्धौ च पर्यायवृद्धिर्भवत्येव प्रतिद्रव्यं पर्यायबाहुल्यादिति अथैवं कालवृद्धौ मानेशेषस्य क्षेत्रादित्रयस्य वृद्धिर्भवतीत्येवमेव वक्तुमु
चितं कथं चतुर्णामित्युक्तं सत्यं किंतु सामान्यवचनमेतत्तथाहि देवदत्तभुंजाने सर्वमपि कुटुंबं भुंक्ते इत्यादि अन्यथास्यात्रापि देवदत्ताच्छेषमपि कुटुंबं भुक्त इति
वक्तव्यं स्यादित्यदोषः कालो भइयव्वो खेत्तवुड्ढीए त्ति क्षेत्रस्यावधिगोचरस्य वृद्धावावधिविषयसाति कालो भक्तव्यो विकल्पनीयो वर्धते वा न वा प्रभूते क्षेत्रवृद्धि
गते वर्धते कालो न स्वल्प इति भावः अन्यथा हि यदि क्षेत्रस्य प्रदेशादिवृद्धौ कालस्यानियमेन समयादिवृद्धिः स्यात्तदंगुलमात्रादिकेपि वर्द्धिते क्षेत्रे कालस्या
संख्येयाउत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो वर्धेरन् तथा च वक्ष्यति अंगुलसेढीमत्ते उस्सप्पिणीउ असंखेज्जा मित्तं तत आवलिया अंगुलमुहुत्तमित्यादिसूत्रं विरुध्य
ते न तस्मात्क्षेत्रवृद्धौ कालवृद्धिर्भजनीयेव द्रव्यपर्यायास्तु तद्वृद्धौ नियमाद्वर्धंते एवमिति स्वयमेव द्रष्टव्यमिति वुड्ढीए दव्वपज्जव इत्यादि द्रव्यपर्याययोर्वृद्धौ सत्यां
क्षेत्रकालौ भक्तव्यौ विकल्पनीयौ वर्धते वा न वा तथात्यवस्थितयोरपि क्षेत्रकालयोस्तथाविधक्षयोपशमवृद्धौ द्रव्यवर्धनमेव न वृद्धौ च पर्या
यवृद्धिरवश्यंभाविन्येव प्रतिद्रव्यं पर्यायानंत्यादजघन्यतोपि चैकैकद्रव्याद्यपि यथः पर्यायचतुष्टयप्राप्तादिति पर्यायवृद्धौ च द्रव्यवृद्धिर्भाज्या भवति वा न वे
ति स्वयमेव द्रष्टव्यं अवस्थितेपि हि द्रव्ये तथाविधक्षयोपशमवृत्तौ पर्यायावर्धन्त इति निर्युक्तिगाथार्थः अथ भाष्यं काले पवड्ढंति खेत्ते कालो भइउ व
निउ दव्वपज्जाया भयणाए खेत्तकाला परिवड्ढंते सुदव्वभावेसु। दव्वे वड्ढइ भावो भावे दव्वं तु भणियव्वं हे अपि व्याख्यातार्थं अत्रोत्तरगाथासंबंधना

MEMORIAL

र्थं विनयमुखेन प्रश्नं कारयंति अन्नोन्ननिबद्धाणं अहणथाई णरिवत्त कालाणं समयप्पएसमाणं किंतुल्लं होइ हीणहियं अन्योन्यनियद्धयोर्जघन्यादि
रूपयोः क्षेत्रकालयोः समयप्रदेशमानं किंतुल्यं भवेद्धीनमधिकं वेति इदमुक्तं भवति अंगुलमावलियाणं भागमसंखेज्जेत्यादिना यथेन परस्परसंबंधत्वेनाव
धिविषयतयाभिहितयोर्मध्यमयोरुत्कृष्टयोश्च क्षेत्रकालयोः संबंधिनां प्रदेशानां समयानां च संख्यामाश्रित्य यन्मानं तत्परस्परं किंतुल्यं हीनमधिकं वा भवेदि
११५ तिप्रश्नः अत्रोच्यते सर्वत्र प्रतियोगिनः स्वल्पावलिकासंख्येयभागादेः कालादसंख्येयगुणमेव क्षेत्रं यतः प्राह सुहुमो य होई कालो ततो सुहुमयरं हवइ
खेत्तं अंगुलसेढीमित्ते उसप्पिणीउ असंखेज्जा सूक्ष्मस्तावत्कालो भवति यस्मादुत्पलपत्रशतभेदं प्रति प्रत्येकमसंख्येयाः समया आगमे प्रतिपाद्य
ते न चातिसूक्ष्मत्वेन ते पृथक् विभाव्यंते तथापि ततः कालात्सूक्ष्मतरं भवति क्षेत्रं यस्मादंगुलश्रेणिमात्रे क्षेत्रे प्रतिप्रदेशं समयगणनया प्रतिप्रदेशपरिमाण
मवसर्पिण्योऽसंख्येयास्तीर्थकृद्भिरुक्ताः इदमुक्तं भवति अंगुलश्रेणिमात्रे क्षेत्रे यः प्रदेशराशिः स प्रतिसमयं प्रदेशापहारेण प्रक्रियमाणोऽसंख्येयाव
सर्पिणीभिः परिक्षीयते इति निर्युक्तिगाथार्थः अथ भाष्यं खेत्तं बहुयरमंगुलसेढीमित्ते पएसपरिमाणं जमसंखेज्जो सप्पिणि समयसमं तो व उकालो
गतार्थैव आह ननु कालात्क्षेत्रं सूक्ष्ममित्यवगतं क्षेत्रात्तु द्रव्यभावौ कथंभूताविति कथ्यतामित्याशंक्य कालक्षेत्रद्रव्यभावानां यथोत्तरं सूक्ष्मभेदाः स
मनुमीयंते कुतो यतः सर्वत्रावधिविषये स्वप्रतियोगिक्षेत्राद्यपेक्षया स्तोकः कालो भणितः ततः क्षेत्रमसंख्येयगुणं ततोऽपि द्रव्यमनंतगुणं पर्यायास्तु द
व्वाउ असंखेज्जे संखेज्जे या विपज्जवे लहइ इति वचनाद् द्रव्यादसंख्येयगुणाः असंख्येयगुणा वेति एतदेव व्यक्तीकृत्य भावयति सव्वसंखेज्जगुणं कालाउ खे
त्तमोहिविसयम्मि अवरोप्परसंबद्धं समयपएसप्पमाणेणं खेत्तपएसेहिंतो दव्वमणंतगुणियं पएसेहिं दव्वेहिंतो भावो संखगुणोऽसंखगुणिउ वा गाथा
द्वयमिति गतार्थं नवरं यस्मात्सर्वमप्यंगुलासंख्येयभागादिकं क्षेत्रं स्वप्रदेशैरावलिकासंख्येयभागादेः कालादेव समयानाश्रित्यासंख्येयगुणमवधिवि
षये मोक्तं क्षेत्रप्रदेशेभ्यस्तु द्रव्यं प्रदेशैरनंतगुणमित्यादि तस्मात्कालादयः स्तोकादिरूपा अनुमेया इति अथ पूर्वविनिर्दिष्टस्य निर्गमनार्थमुत्तरस्य च प्रस्ताव
नार्थमाह भणियं खेत्तपमाणं तम्माणमियं भणामि दव्वमओ तं केरिसमारंभे परिणिट्ठाणे वि मज्झे व भणितं जघन्यादि भेदं त्रिविधमपि क्षेत्रप्रमाणं सां
प्रतं तस्य जघन्यादि भेदस्य क्षेत्रस्य यदंगुलासंख्येयभागादिकं मानं तेन मितं परिच्छिन्नं द्रव्यमत ऊर्ध्वं भणामि द्रव्यावस्थानापेक्षमेव क्षेत्रभणनाद्वान्य
था हि मूर्तविषयत्वादवधेः प्राक्तनेन किमूर्तक्षेत्रभणनेनेति भावः तच्च द्रव्यमारंभे प्रस्तावे कीदृशमवधेर्विषयो भवति परिनिष्ठानेऽवसाने वि म
ध्ये वा कीदृशमित्येवं भणामीति गाथा पंचकार्थः स्वप्रतिज्ञातमेवाह तेयाभासादव्वाण अंतरा एत्थ लभइ पठवउ गुरुलहुअगुरुलहुयं तंपिय ११५

ते न्नेणायनिठाई तेजसं च भाषा च तेजसभावे तयोर्द्रव्याणि तेषां तैजसभाषाद्रव्याणामंतराद्यान्तराले एकछ्ति अत्रान्यदेवतद्योग्यं द्रव्यं लभते पश्यति
प्रस्थापकोऽवधिज्ञानप्रारंभकोऽवधिप्रतिपत्तेति यावत् किंविशिष्टमित्याह गुरुलघु गुरुलघु वेति गुरुलघुपर्यायोपेतं गुरुलघु अगुरुलघुपर्यायोपेतं त्वगुरुलघ्विति
तदपि चावधिज्ञानं तदावरणाद्युपात्तप्रतिपातोनेवोक्तं स्वरूपं द्रव्यमोपयोगेन सता नित्यथा प्रतिपाततील्यर्थः अपिशब्देन चैव तज्ञापयति प्रतिपातित्त्वमवधि
ति ज्ञाने यन्यायोनेव न दवश्यं प्रतिपतत्येवेतिनि युक्तिगाथार्थः अथ भाष्यं पठवउ नामायहिनाणस्सारंभउ तया ईए उभयाजोग्गं पेच्छइ तेयाभासंतरे दव्वं गु
रुलघुं तेयासण्णं भासासण्णमगुरुंच पासेज्जा आरंभेज्जदिठं दठुणं पडइ नं चेव गाथाद्वयमपि गतार्थं नवरं नामेति शिष्यामंत्रणे तैजसद्व्यासन्नं गुरुल
घु भाषाद्रव्यासन्नं त्वगुरुलघु पश्यतीति तैजसभाषाद्रव्याणामंतरे तद्योग्यं द्रव्यं पश्यतीत्युक्तं अतो विनेयः पृच्छति तेयाभासाजोग्गं किमजोग्गं वा तय रा
ले जं उरालियाइ तणुवग्गणा कम्मणअयं सम्म यत्तैजसशरीरभाषयोर्योग्यमुचितं द्रव्यं अयोग्यं वा तदंतराले यदुक्तं तत्किं कतमस्वरूपं किंयत्प्रदेशं
चेति कथ्यतामत्रोच्यते हंत परमाण्वणुकत्र्यणुकादिस्कंधोपचयादौदारिकादिशरीरवर्गणाप्ररूपणक्रमेणैव तत्साध्यं प्ररूपयितुं शक्यं नान्यथे
त्यर्थः अत उच्यते उरालविउव्वाहार तेयभासाणुपाणमणकम्मे अह दव्ववग्गणाणं कमो विवज्जासउ खेत्ते एतानि युक्तिगाथा भाष्यकारः कुविकर्णगोपत्युदाहरणपू
र्वकं विस्तरतः स्वयमेव व्याख्यास्यतीति अथाचभाष्यं कुइयण गावि सेसो वलकरणी वम्म उविणेयाणं दव्वाइ वग्गणाहि पोग्गलकायं सेत्ति आह किमर्थं पु
नरेताव वर्गणाः प्ररूप्यंत इत्युच्यते कुचिकर्णस्य गोमंडलाधिपतेर्गावस्ता सा परस्परं विशेषस्य यदुपलक्षणं परिज्ञानं तदोपमा तद्दृष्टांताद्विनेयानां मसं
मोहार्थं द्रव्यादिवर्गणाभिरादिशब्दात्क्षेत्रवर्गणाभिः कालवर्गणाभिर्भाववर्गणाभिश्च समस्तमपि पुद्गलास्तिकायं विभज्यतीर्थकरगणधराः प्रदर्शयंतीति
गाथाक्षरार्थः अथ भावार्थ उच्यते इह भरतक्षेत्रे मगधाजनपदे प्रभूतगोमंडलस्वामी कुचिकर्णो नाम गृहपतिरासीत्तस्य च तासां गवामतिबहुत्वात्सहस्रादि संख्या
परिमितानां पृथक् पृथग् अनुपालनार्थं प्रभूतान् गोपालांश्चक्रे ते च ताः परस्परं मिलिता सगोयाः स्वकीयाश्चात्मीया सम्यग्जानंतः सर्वे नित्यकलहमकार्षु
स्ताश्च तथा अन्योन्यं विवदमाना नुपलभ्यासौ ते षामव्यामोहार्थं कलहव्यवच्छित्तये शुक्लकृष्णरक्तकर्बुरादिभेदभिन्नानां गवां प्रतिगोपालं संज्ञानीय
गोसमुदायरूपा भिन्ना वर्गणा व्यवस्थापितवानित्येष दृष्टांतोऽथोपनय एवं उच्यते इह गोमंडलप्रस्तुतकल्पस्तीर्थंकरो गोपतुल्येभ्यः स्वशिष्येभ्यो गोस
मूहमानं पुद्गलास्तिकायं तदसंमोहार्थं परमाण्वादिवर्गणाविभागेन निरूपितवानिति एता एव वर्गणाः उरालविउव्वेत्यादिगाथायां व्याचिख्यासुर्निरूपयि
तुमाह एगपरमाणुयाणं एगुत्तरवड्ढियानउ कमसो संखेज्जपएसाणं संखेज्जवग्गणा होंति तत्तो संखाइया संखाईयप्पएसमाणाणं ततो पुणोऽणंताणंत

तपएसाणगं तूणं उरालियस्स गहणप्पाउग्गाउ गहणाअणंताउ गहणप्पाउग्गा तस्सेव तउ अणंताउ इह सजातीय वस्तुसमुदायो वर्गणा समूहो वर्गो राशिरिति
पर्यायाः ततश्च समस्तलोकाकाशप्रदेशवर्तिनामेकाकिपरमाणूनां समुदाय एका वर्गणा ततः समस्तलोकवर्तिनां द्विप्रदेशिकस्कंधानां द्वितीयवर्गणा ततः
समस्तानामपि त्रिप्रदेशिकस्कंधानां तृतीया यावत् चतुःप्रदेशिकस्कंधानां तु चतुर्थी पंचप्रदेशिकस्कंधानां पंचमी षट्प्रदेशिकस्कंधानां षष्ठी एवमेकैकोत्तरवृ
ध्या सर्वा तावन्नेयं यावत्संख्यातप्रदेशिकस्कंधानां सर्वा अपि संख्येया वर्गणा भवंति ततश्चानंतप्रदेशिकस्कंधानामप्येकोत्तरवृध्या अनंता वर्गणा औदारिक
शरीरस्याग्रहणयोग्या विलंघ्यांतरे तथाविधविशिष्टपरिणामपरिणतानंतप्रदेशिकस्कंधानामप्येकोत्तरवृध्या औदारिकशरीरग्रहणप्रयोग्या अनंतवर्ग
णा भवंति ततः अपक्षत द्रव्यनिष्पंन्नत्वात्सूक्ष्मपरिणामोपेतत्वाच्च औदारिकस्याग्रहणयोग्या मंतव्याः इह च स्वल्पपरमाणुनिष्पंन्नत्वात् बादरपरिणामयु
क्तत्वाच्च वैक्रियस्याप्यग्रहणयोग्या एवैताः केवलमौदारिकवर्गणानामासंन्नत्वेन तदाभासत्वात् तद्ग्रहणयोग्या उच्यंत इति अर्थ कार्मणपर्यंतानां शेष
वर्गणानामतिदेशमाह एवमजोग्गा जोग्गा यवग्रहणानंता वेउव्वियाइयाणं नेयं ति विसेसम्मि ॥ एवमुक्तानुसारेण योग्यास्ततो योग्याः प्रत्येकमनंता वर्ग
णा इत्येवं वैक्रियाहारकतैजसभाषानपानमनःकर्मणां एकैकं त्रिविकल्पं त्रिप्रभेदं ज्ञेयमिति गाथाक्षरार्थः भावार्थस्त्वयं पुनरौदारिकग्रहण
योग्यवर्गणानामुपर्येकोत्तरवृध्या वर्धमानाः स्वल्पद्रव्यनिष्पंन्नत्वात् बादरपरिमाणयुक्तत्वाच्च वैक्रियशरीरस्याग्रहणयोग्या अनंता वर्गणा भवंति
एताश्च प्रचुरद्रव्यनिवृत्तत्वात् सूक्ष्मपरिणामत्वाच्च औदारिकस्याप्यग्रहणमयोग्या एव केवलं वैक्रियवर्गणासंन्नत्वेन तदाभासत्वात्तद्ग्रहणयोग्य व
प्रोच्यंत इति एवमुत्तरत्रापि सर्वत्र भावनीयं ततश्चैकोत्तरमात्रवृध्या वर्धमानाः प्रचुरद्रव्यत्वात् सूक्ष्मत्वात् अतिप्रवृत्तत्वात् तथाविधसूक्ष्मपरिणामत्वाच्च वै ११६
क्रियशरीरस्य ग्रहणयोग्या अनंता वर्गणा भवंति ततश्चैकोत्तरवृध्या वर्धमानाः प्रचुरद्रव्यत्वात् सूक्ष्मपरिणामवत्त्वात् वैक्रियस्याग्रहणयोग्या अनंता वर्गणा भ
वंति २ ततो वैक्रियाग्रहणयोग्यवर्गणानामनंतरमेकोत्तरवृध्या वर्धमानाः स्वल्पद्रव्यनिष्पंन्नत्वात् बादरपरिणामत्वाच्चाहारशरीरस्याग्रहणयोग्यवर्गणा
नामनंतवर्गणा भवंति ततश्चैकोत्तरवृध्या वर्धमानाः प्रचुरद्रव्यनिष्पंन्नत्वात्तथाविधसूक्ष्मतमपरिणामत्वाच्चाहारकशरीरस्याग्रहणे योग्या अनंता
वर्गणा भवंति ततोप्येकोत्तरवृध्या वर्धमानाः बहुतमद्रव्यनिवृत्तत्वात् अति सूक्ष्मपरिणामत्वाच्चाहारकशरीरस्याग्रहणयोग्या अनंता वर्गणा भवं
ति एवं तैजसस्य ४ भाषायाः ५ आनपानयोः मनसः ७ कर्मणश्च ८ यथोक्तमुत्तरमेकोत्तरप्रदेशवृध्युपेतानां प्रत्येकमनंतानामयोग्यानां योग्यानां पुनर
योग्यानां वर्गणानां पृथक् २ त्रयं त्रयमायोजनीयमित्याह कथं पुनरेकैकस्यौदारिकादेः पृथक् त्रयं त्रयमिदं लभ्यत इत्याह एक्किकसाइए पघंतं

मिय हवंति जोग्गाइं । उभयाजोग्गाई उ तेयाभासंतरे पमइ एकैकस्यौदारिकवैक्रियादेरादौ पर्यंते चायोग्यद्रव्याणि भवंतीति लभ्यंत एव कुत उच्यते तेया
भासाद्दव्वाण अंतरेत्यादिवचनात् यतस्तैजसभाषयोरंतरे उभयायोग्यानि द्रव्याणि पठंति इदमुक्तं भवति यतस्तैजसांते योग्यद्रव्याणि पठंत्यतः सर्वस्यापि औ
दारिकादेरंते ह्यानि लभ्यंते यतश्च भाषाया आदौ तदयोग्यान्यधीते ततः सर्वस्याप्यौदारिकादेरादौ तानि गम्यंते उभयांतरालवर्तिनां च सर्वेषामुभययोग्यत्वे
तुल्येपि यथासंन्नतदाभासत्वेन तत्तद्योग्यताव्यपदेश इत्युक्तमेवेति गाथाषट्कार्थः अथ कर्मग्रहणयोग्यानामुपर्यन्या वर्गणाः संति न वेत्याह क
म्मोवरि धुवेयर सुन्नेयरवग्गणा अणंताउ चउधुवणंतरतणुवग्गणाय मीसो तहाचित्तो इत्येनिर्युक्ति गाथा एतां च भाष्यकारः स्वयमेव विस्तरतो व्या
ख्यास्यतीति तदा चभाष्यं निवहोंति धुवाउ इयसालेप न होंति विकयाइं । एकोत्तरवुड्ढीए कयाइ सुण्णंतरा उविजावोइ वंतिता उ । सुण्णंतरवग्गणत्ति पस
भणंति निययं निरंतराउ होंति य सुण्णंतरा उत्ति कर्मणो ग्रहणप्रयोग्यवर्गणानामुपरि अधिकैकपरमाणूपचितानां सूक्ष्मपरिणामानंतस्कंधात्मिकाः प्र
थमा ध्रुववर्गणा भवंति ततश्चैकोत्तरवृध्या वर्धमानैः प्रत्येकमनंतैः स्कंधैर्निष्पंन्ना एता अपि ध्रुववर्गणा अनंता भवंति ध्रुवा नित्या लोकव्यापितया
सर्वकालावस्थायिन्य इतिभावः अनदीपकं चेदं ततश्चैतासां ध्रुवत्वभणनेन प्राग्युक्ता अपि कर्मवर्गणांताः सर्वा एव वर्गणाः ध्रुवा इत्यवगंतव्यं तासाम
पि सर्वत्र लोके सदैवाव्यवछेदात् इत्युक्तेतान्यश्च ध्रुववर्गणा वक्ष्यमाणाश्चाध्रुवा या सर्वा अप्यग्रहणवर्गणाः अतिबहुद्रव्योपचितत्वेनाति सूक्ष्मपरि
णामत्वेन च सर्वजीवैरौदारिकादिभावेन कदाचिदप्यग्रहणादिति इतश्चोर्ध्वमिह मेकैकोत्तरवृद्धिक्रमेण वर्धमाना ध्रुववर्गणाभ्य इतरा अध्रुववर्गणा अ
नंता भवंति एताश्च तथाविधपुद्गलपरिणामवैचित्र्यात् कदाचिल्लोके न भवंत्यपि अत एवाध्रुवा एता उच्यंते ततश्च शून्यांतरवर्गणाश्चाशून्या वर्गणा भव
ति इह च सूत्रकृता सूत्रस्याह एकुत्तरेत्यादि एकोत्तरवृध्या कस्यापि छिन्नानि व्यवहितान्यंतराणि यासां ताः शून्यांतरा अपि भवंति यास्ताः शून्यांत
रवर्गणा भण्यंते एतास्त्वेकोत्तरवृध्या निरंतरमनंताः सदैव प्राप्यंते परं कदाचिदेकोत्तरवृद्धिरेतास्वंतरांतरा त्रुट्यति न तु निरंतरमेव प्राप्यत इति भा
वः एकोत्तरवृध्या सर्वदैवाशून्यान्यव्यवहितान्यंतराणि यासां ता अशून्यांतराः एतास्त्वशून्यांतरवर्गणा एकोत्तरवृध्या निरंतरमेव लोके सदैव
प्राप्यंते न पुनरेकोत्तरवृद्धिरेतास्वंतराले कदापि त्रुट्यतीति भावः चउधुवणंतरेत्यादि व्याचिख्यासुराह धुवणंतराइ चत्तारि । जं धुवाइ अ
णंतराइं वातेय परिणामउ(आ) सरीरजोग्गत्तणाभिमुहा खंधदुगदेहजोग्गत्तणियावा देह वग्गणा उत्ति सुहुमा दरगय वा यर परिणामो मीसय

रकंधा नतो शून्यांतरवर्गणानामुपरि ध्रुवानं तराणि चत्वारि वर्गणाद्रव्याणि भवंति यथ समानानि ध्रुवाणि सर्वकालभावीनि अनंतराणि च निरंतरैकोत्तरवृद्धिभांजीति इदमुक्तं भवति अयाध्रुवानंतर सर्वेणाअनंता भवंति एवमेताचत्वारो द्वितीयाः तृतीयाश्चतुर्थाश्च वाच्याः ध्रुववर्गणा भागप्युक्ताः परं ताभ्य एताभिन्ना एव न पुनस्ता स्वतर्भवंति अतिसूक्ष्मपरिणामता द्व्हुद्रव्योपचितत्वाद्यातिपृथगुक्ताः आह ननु भवत्वेवं केवलं य येतानिरंतरमेकोत्तरवृद्धिमाजस्तर्हि चानुविध्येयं किं कारणं सत्यं किंतु चतसृणामपि वर्गणानां मध्ये येवनेरंतर्येण एकोत्तरवृद्धिः प्राप्यते अंतराले पुनस्तस्याः त्रुटिसंभवे सत्येव भिन्नवर्गणारंभः अन्यद्वा किंचिद्वर्णादिपरिणामवैचित्र्यं तद्भेदारंभे कारणमिति बहुश्रुता एव विदंतीत्येवं वक्ष्यमाणतनुवर्गणास्वपि वाच्यमिति एतासां चतसृणां ध्रुवानंतरवर्गणानामुपरि प्रत्येकमेकोत्तरवृद्धियुक्ता नंतवर्गणात्मिका चतस्रएव तनुवर्गणा भवंति एताश्चतुर्नूनमौदारिकादिशरीराणां भेदाभेदपरिणामभ्यायोगत्वाभिमुखा इति चतुर्वर्गणा देहवर्गणा उच्यंते अथवा वक्ष्यमाण मिश्रस्कंधाचित्तस्कंधद्वयस्य तनुर्देहः शरीरं च मूर्तिरिति यावत योग्यत्वाभिमुखा वर्गणाः तनुवर्गणाः अथ मिश्रस्कंधस्वरूपं विवरीषुराह सुहुमा इत्यादि दूरगयत्ति दूरगतः प्रत्यासन्नः तद्योगत्वाभिमुखस्वभावादरः परिणामो येनासौदरगत बादरपरिणामः अनंतानंतपरमाणुप्रचितः सूक्ष्मपरिणाम एवेषद्बादरपरिणामाभिमुखः स्कंधो मिश्रस्यइत्यर्थः अचित्तस्कंधव्याख्यानार्थमाह जइणसमुग्घायगई ए चउहिं समएहिं पूरणं कुणइ लोगस्स तेहिं चेव य संहरणं तस्स पडिलोमं इह निर्युक्तिगाथायां तहाचित्तोत्तिन केवलं मिश्रस्तथा एकदेशेन समुदायस्य गमानत्वादचित्तमहास्कंधश्च भवतीति गम्यते स चास्यां प्रस्तुतगाथायां योज्यते कथमिति चेदुच्यते अचित्तमहास्कंधः संभवति यः किमित्याह जैनसमुद्घात गत्यादंडप्रथमसमये कपाटमथ चोत्तरे इत्यादि केवलिसमुद्घातन्यायेन विस्रसापरिणामवशाच्चतुर्भिः समयैः लोकस्य पूरणं करोति संहरणमपि पश्चिमैस्तावद्भिरेव तस्य चित्तमहास्कंधस्यानेन वचतुर्भिः समयैः द्रष्टव्यं एवं च सत्यष्टौ समया न्कालमानेनासौ भवति किं तस्याचित्तविशेषणेनान्यवच्छेद्याभावादित्याशंक्याह जइणसमुग्घाय सचित्तकर्मयोग्यमयमहास्कंधं यइनस्समाणुभावोहोइ अचित्तो महास्कंधो जइनसमुद्घातेयः सचेतन जीवाधिष्ठितत्वात्सचित्तः कर्मपुद्गलमयो महास्कंधस्तमपि तमाश्रित्य तद्व्यवच्छेदायेत्यर्थः किमित्याह प्रस्तुतः पुद्गलमहास्कंधोचित्तमास्कंध इति व्यपदेश्यो भवति अचित्तविशेषणेन विशेष्यो भवतीत्यर्थः कुत इत्याह यतयस्याप्तसमानभावः उपलक्षणत्वा तत्समक्षेत्रकालानुभावः तेन केवलिसमुद्घातवर्तिना कर्मपुद्गलमयमहास्कंधेन समास्तुल्याः क्षेत्रकालानुभावायस्यासौ तत्समक्षेत्रकालानुभावः यस्यासौ तत्समक्षेत्रकालानुभावस्तत्र क्षेत्रं सर्वलोकः लक्षणकालो अष्टसमयमानः अनुभावो वर्णगंधादिगुणः अयमत्र भावार्थः ॥ अनंतानंतपरमाणुपुद्गलोपचितस्कंधेयत्कुमस्कलनेयदिमहास्कंधस्य केवलिसमुद्घातगतोनंतानंतकर्मपुद्गलमयमहास्कंधस्य च समानक्षेत्रकालानुभावत्वान्नथाहि चतुर्थसमये द्वावपि लोकक्षेत्रव्यापिनौ अष्टसामयिकं च कालं यावदपि तिष्ठतः वर्णपंचकगंधद्वयरसपंचकस्पर्शचतुष्टयलक्षणगुणयुक्तो द्वावपि भवतः तदेवं महास्कंध इत्यत्र केनेतानंतकर्मपुद्गलमयमहास्कंधः केवलिसमुद्घातगतो पिलभ्यते तस्यापि प्रस्तुतमहास्कंधे समानक्षेत्रकालानुभावत्वान्न चेतन हर्मयाजनमतो चित्तविशेषणेन तद्व्यवच्छेदः क्रियते जीवाधिष्ठितत्वेन किल तस्य सचेतनत्वादिति अथान्य केषांचिन्मतमुपदर्शनिराकुर्वन्नाह सव्वुक्कोसपएसो एसो केइनवायमगंतोउक्कोसपएसोमव गाहठिईउचउठाणो अठफासो यमउ भणिउएसो यजं चउफासो अणोवितउपोग्गलभेयासंति निसद्देयंएप्रमस्कमोचित्तमहास्कंधः सर्वोत्कृष्टप्रदेशानिवृत्तोनान्यः अयं त्वौदारिकादिवर्गणाः सर्वा अप्यभिधाय पर्यंते प्रोक्तोतो ज्ञायते यमेव सर्वोत्कृष्टपरमाणुसंसख्याप्रचितो नत्कंधांतराणि विपर्ततैद्धततउर्ध्वं सर्वापि पुद्गलविशेषाणां कथेति भावः अत्र त्वेवं केचिद्व्याचक्षते न चायमेकांतो नैतद्व्याख्यानं संगतमित्यर्थः यस्मादुत्कृष्ट प्रदेशस्कंधांतरापेक्षया प्रज्ञापनायामवगाहना स्थितिभ्यांचतुःस्थानपतित उक्तः तथा च तत्सूत्रं उक्कोसपएसियाणं ते खंधा णं केवइया पज्जवा पण्णत्ता गोयमा अणंता से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ गोयमा उक्कोसपएसिए खंधे उक्कोसपएसियस्स खंधस्स दव्वट्ठयाए तुल्ले एकैकद्रव्यत्वात् पएसट्ठयाए तुल्ले उत्कृष्टप्रदेशिकस्यैव प्रस्तुतत्वात् उगाहणट्ठाए चउट्ठाणवडिए तं जहा असंखेज्जभागहीणे वा संखेज्जभागहीणे वा संखेज्जगुणहीणे वा असंखेज्जगुणहीणे वा असंखेज्जभागअब्भहिए वा संखिज्जभागअब्भहिए वा संखिज्जगुणअब्भहिए वा असंखिज्जगुणअब्भहिए वा एवं ठिइए वि चउट्ठाणवडिए वण्णगंधरसअट्ठहिं फासेहिं छट्ठाणवडिए अयं पुनरचित्तमहास्कंधो चित्तमहास्कंधांतरेण सहावगाहना स्थितिभ्यां तुल्य एव अतो न्यायते एतस्माद्वरमेव केचित्तेप्रज्ञापनोक्ता उत्कृष्टप्रदेशिकाः स्कंधा इति किंच अठफासो यउभणिउ उक्कोसउ पएसोत्ति अनंतरगाथागतं संबध्यते ततः अष्टस्पर्शस्य यतः प्रज्ञापनायां भणितं उत्कृष्टप्रदेशिकस्कंधः एष पुनरचित्तमहास्कंधो यस्माच्चतुःस्पर्श इष्यते तस्मादन्य एवोत्कृष्टप्रदेशिकस्कंधानां भेदसिद्धा पूर्वोक्तवर्गणा मिश्राचित्तमहास्कंधेभ्योन्ये चिकेचिदसंगृहीता पुद्गलविशेषा अभ्यापि संतीति श्रद्धेयं न पुनरेतावता सर्वोपि पुद्गलास्तिकायः संगृहीत इति भावः तदेवमुक्ता द्रव्यवर्गणाः अहदव्ववग्गणाणं कमो एत त्सयं ताचुव्याख्याता निर्युक्तिगाथा अथ विवक्षारस्उरेवनेएन व्याचिख्यासुः क्षेत्रादिवर्गणास्वरूपमाह एगपएसो गाढाण वयणे यापएसवुड्ढीए संखेज्जोगाढाणं संखेज्जावग्गणा तत्तो तत्तोसंखाई

यासंखाईयाप्य एसमायाणं गलुमभ्यंखेद्याउ ओगाउकुंमुणोभणिया ततोसखाइया नसेवगुणो हवंनिजोग्गाउमाणसदब्बाइणवि एवत्तिविवयोगप्पमेके
११८ कं॥ विपर्यासेन पश्चानुपूर्व्या क्षेत्रविषयावर्ग्रणा क्रमौविदितव्यो नतुद्रव्यवर्ग्रणावदितिभावः इदमुक्तंभवति परमाणूनांद्व्यणुकाद्यनंतानुकपर्यंतस्कंधानांचै
कैकाकाशप्रदेशावगाहिनां सर्वेषामप्येकावर्ग्रणा द्व्यणुकाद्यनंताणुकपर्यंतस्कंधानामेवद्विप्रदेशावगाहिनांद्वितीयावर्ग्रणा त्र्यणुकाद्यनंताणुकपर्यंतस्कंधानामे
वत्रिप्रदेशावगाहिनामपितृतीयावर्ग्रणा एवमेकैकप्रदेशवृद्ध्यासंख्येयप्रदेशावगाहिनांस्कंधानांसंख्येयावर्गणाः ततोसंख्येयप्रदेशावगाहिनामपिस्कं
धानांप्रदेशवृद्ध्यासंख्येयावर्गणागलातिलघ्यासंख्येयप्रदेशावगाहिनांस्कंधानामेव एकैकाकाशप्रदेशवृद्ध्याद्वर्धमानाकर्मणोग्रहणायोग्याअसंख्ये
यावर्गणाःस्तीर्थकरैर्भणिताः ततोनंतरमल्पपरमाणुनिष्पन्नत्वाद्बादरपरिणामत्वेनबह्वाकाशप्रदेशावगाहित्वाच्चतस्यैवकर्मणोग्रहणयोग्याएकैका
काशप्रदेशवृध्यावर्धमानाअसंख्येयावर्ग्रणाभवति ततश्चैवमेकैकाप्रदेशावगाहवृद्ध्यावर्धमानानसोप्यसंख्येयाअग्रहणवर्गणाःपुनरेतावत्यएव
तस्यैवग्रहणवर्ग्रणाःपुनरेतावक्षमाणा एवतस्यैवाग्रहणवर्गणावाच्याः एवमानायानयोभाषायास्तैजसस्याहारकस्यवैक्रियस्यौदारिकस्यचायो
ग्ययोग्ययोग्यवर्गणानांक्षेत्रतोपिप्रतिलोमंश्रयं२ प्रत्येकमायोजनीयमितिध्रुवादिवर्ग्रणास्कंधाअपिप्रत्येकमंगुलासंख्येयभागप्रदेशावगाहिनोव
गंतव्याःपरंतच्चित्तेहनकृताजीवैःशरीरादौकचिदप्यनुपयुज्यमानत्वेनध्रुवादिवर्गणानामग्रहणा दथवाकर्मणोग्रहणवर्ग्रणानांमध्येतासामंतर्भावो
द्रष्टव्यः द्रव्यवर्ग्रणाधिकारेतुपृथगेतत्स्वरूपमात्रज्ञापनार्थंविस्तरेणकृतावचिंततिमंतव्यमितिकालभाववर्ग्रणास्त्वेकसमयादिस्थितिमात्रंवर्णादिमात्रं ११८
चांगीकृत्यसामान्येनवक्ष्यंते ततस्ताभिः सर्वोपिपुद्गलास्तिकायः संगृह्यतइतिभावनीयमिति तदेवमभिहिताःक्षेत्रवर्ग्रणाः अथकालवर्ग्रणाःप्राह ए
गासमयठिईणं संखेद्यासंखसमयठिइ याणं होतिअसंखेद्याउ ततोअसंखेद्यसमयाणं विवक्षितपरिणामेन येएकैकसमयमात्रस्थितयस्तेषांसर्वे
षामप्येकावर्ग्रणाः तेपुनरविशेषेणपरमाणवः स्कंधाश्चमंतव्याः एवमेकैकसमयवृद्ध्यासंख्येयसमयस्थितीनांपरमाण्वादीनांसंख्येयावर्ग्रणाः असं
ख्येयसमयस्थितीनांत्वसंख्येयावर्गणाभवंति एवमेताभिः सर्वोपिपुद्गलास्तिकायःसंगृह्यते एकसमयाद्यसंख्येयसमयस्थितीनांपरमाण्वादीना
समयातायाःस्तितेर्बाहिःपुद्गलानांस्थितेरवाभावादिति अथभाववर्ग्रणाः असंख्येयसमयस्थितीनांत्वसंख्येयावर्ग्रणाभवंति प्राहएगाएगगुणा
णंएगुत्तरंवहियातउकमेसा संखेद्यगुणेणतउ संखेद्यावर्ग्रणाहोति संखाइयगुणाणं संखाईयावयवग्रणा नत्तोहोतिअणंतगुणाणं दव्वाणंवयणाणंता

वपारसगंधफासाणं होंतिवीसंसमासभेएणं गुरुलहुअगुरुलहुणं बायरसुहुमाणदोवग्गा एकगुणानामेकगुणकृष्णानामित्यर्थः परमाणूनांस्कंधा
नांचसर्वेषामप्येकावर्गणाकृष्णवर्णगुणद्वययुक्तानांतुपरमाण्वादीनांद्वितीयावर्ग्रणा कृष्णवर्णगुणत्रययुक्तानांतुतेषांतृतीयावर्ग्रणा एवमेकैकगुणवृ
द्ध्यासंख्येयकृष्णवर्णगुणानांसंख्येयावर्गणाः असंख्येयकृष्णवर्णगुणानामसंख्येयावर्गणा॥ अनंतकृष्णगुणानामनंतावर्ग्रणाभवंति एवमेकगुण
नीलानांसंख्येयगुणनीलानामसंख्येयगुणनीलानामनंतगुणनीलानामपिवाच्य एवकृष्णनीललोहितहारिद्रशुक्ललक्षणाः पंचवर्णाः सुरभिर्दुरभिर्गं
धौतिक्तकटुकषायाम्लमधुराः पंचरसाः५ कर्कशमृदुगुरुलघुशीतोष्णाः स्निग्धरूक्षास्त्वष्टौस्पर्शाः८ एवमेतेषुवर्णगंधादिगतविंशतिभेदेषुप्रत्येकं न
सर्वत्रैकसंख्येयगुणानामेकासंख्येयगुणानांसंख्येयाअसंख्येयगुणानामसंख्येयाः अनंतगुणानामनंतवर्ग्रणावाच्याःनवरंयोयत्रवर्णगंधादि
भेदस्तत्रतदभिलापः कार्यइति तथागुरुलघुपर्यायाणांबादरपरिणामान्वितवस्तूनामेकावर्ग्रणा एवमेतोद्वावेवग्रोभयतः स्तदेवमेताभिर्भाववर्ग्रणाभिः
सर्वोपिपुद्गलास्तिकायःसंगृह्यते यथोक्तवर्णादिभावेभ्योन्यत्रपुद्गलानामभावादितितदेवंद्रव्यक्षेत्रकालभाववर्ग्रणाः प्रतिपाद्यप्रकृतंसमर्थयन्नुपसंहर
न्नाह भणियंतेयाभासाविमज्झदव्वावगाहपरिमाणं उहिन्नाणारंतोपरिनिट्ठाणंचतंलेसु॥ तदेवंभणितंप्रतिपादितंकिमित्याह तैजसभाषायोर्विम
अंतरालेयानितद्योग्यद्रव्याणितेषामवगाहपरिमाणंउपलक्षणत्वादनंतपरमाणुनिष्पन्नस्कंधात्मकत्वादिकंतत्स्वरूपंचोक्तेषुकिमित्याह येषुवधिज्ञा
नस्यारंभःप्रथमोत्पत्तिलक्षणपरिनिष्ठानंचप्रतिपतनंतत्सभयप्रसिद्धेषु इदमुक्तंभवति तेयाभासादव्वाणमंतरापत्थलभइपठवउइत्युपजीव्यप्रवेवि
नेयेनपृष्टेतैजसाभाषानरालेयद्योग्यंद्रव्यंतत्कृतमस्वरूपंकतिप्रदेशावगाढंचेति अस्यचशिष्यप्रश्नस्यगुरुणाऊसारिकवर्ग्रणाःप्ररूपयतादत्तमु
त्तरमिति॥ इहचगुरुलघ्वगुरुलघुचद्रव्यमवधिःप्रथमंपश्यतीतिप्रवेमुक्तंतत्रगुरुलघुद्रव्यारब्धस्यअगुरुलघुद्रव्यारब्धस्यचावधेर्यत्रतत्स्वरूपंभवतितद
र्शयन्नाह गुरुलहुदव्वा द्धो गुरुलहुदवाइंपिछिधयंघछाइयराइंकोइपेछदविस — माणोकमेणेवा अगुरुलघुसमारद्धो उड्ढंवढ्ढइकमेणसोनाहो च
हुतोच्चियकोई। पिछइइयराइंसयराइंगुरुलघुद्रव्यारब्धोवधिस्तैजसप्रत्यासन्नद्रव्यारब्धइत्यर्थःकिमित्यत्रोच्यते वर्धमानोर्धमात्रान्येवगुरुलघू
न्यौदारिकादिद्रव्याणिदृष्ट्वा कश्चिदप्रवर्द्धमानःक्रमेणेवागुरुलघूनिभाषादिद्रव्याणि पश्यति यस्तुगुरुलघुद्रव्यमुक्तियंकालांश्छित्वाततःप्रतिपत
ति यस्त्वगुरुलघुद्रव्यसमारब्धोवधिर्भाषाद्रव्यारब्धइत्यर्थःसऊर्ध्वमेवक्रमेणवर्धते नाधस्तादुपरिवर्त्यन्येवागुरुलघूनिभाषादिद्रव्याणिपश्यति यस्तु
नविरुद्धिमासादयति कश्चित्तथाविद्धविरुद्धमानेवर्धमानएव सयराइंपुगपदितरण्यपिगुरुलघून्यौदारिकादीनिपश्यति अत्रांतरगाथासंबंधना

र्थं परस्मुखे नृप्रश्नंकारयति गुरुलहुमगुरुलहुं वा तेयाभामंतरेतिनिदिष्टं उरालाईयाणंकिंगुरुलहु मगुरुलघुयंवा गुरुलहुअगुरुलहुयं तपियने णेवानिश्च
इतिवचनात् तन्नसभाषायोरंतरे गुरुलघ्वगुरुलघूचद्रव्यमस्तीतिभवद्भिर्निर्दिष्टं औदारिकादिद्रव्याणांतुमध्ये किंगुरुलघु किंवाअगुरुलघ्विति नज्ञायते
तत्रतत्स्वरूपस्यानिर्दिष्टत्वा तदेतत्कथ्यतामितिप्रश्न इत्येकोनविंशतिगाथार्थः सूरिरुत्तरमाह उत्तरालियवेउव्विय आहारगतेयगुरुलहुंदव्वा कम्मगमणभासा
इ एयाइं अगुरुलहुयाइं॥ औदारिकवैक्रियाहारकतैजसद्रव्याण्यपराणिचतदाभासानिसर्वाण्यपिबादरद्रव्याणिगुरुलघूनिगुरुलघुस्वभावानिकार्मणम
नोभाषादिद्रव्याणित्वादिशब्दादानपानद्रव्याण्यपराण्यपिचपरमाणुद्व्यणुकादीनिचागुरुलघूनि एतच्चवक्ष्यमाणनीत्या निश्चयनयमतमित्यवगंतव्यमिति
निर्युक्तिगाथार्थः अथव्यवहारनिश्चयनयविचारणयाविस्तरार्थंभाष्यकारःप्राह गुरुयंलहुयंउभयं नोभयमितिव्यवहारियनयस्स दव्वंलुठ्ठदीवोवाउवोमंजहा
संखं निछयउसव्वलहुंवानुविय एहबंवायरमिहगुरुलहुयं अगुरुलहुंसे सयंसव्वं इहयद्दूर्ध्वतिर्यग्वाप्रक्षिप्तमपिपुनर्निसर्गादधोनिपतति तद्गुरुद्रव्यंय
थालेष्ठ्वादियत्तुनिसर्गतएवोर्द्धगतिस्वभावंद्रव्यंतल्लघु यथादीपकलिकादि यत्तुनोर्द्धगतिस्वभावंनाप्यधोगतिस्वभावं किंतर्हिभावेनैवतिर्यग्गतिधर्मकंत
द्रव्यंगुरुलघु यथावायवादि यत्पुनरूर्द्धाधस्तिर्यग्गतिस्वभावानामेकतरस्वभावमपिनभवति सर्वत्रवागच्छति तदगुरुलघु यथाव्योमपरमाण्वादि इतिव्य
वहारिकनयमतं निश्चयनस्तु निश्चयनयमतेनसर्वगुर्वेकांतेनगुरुस्वभावं किमपिवस्तुना स्ति गुरोरपिलेष्ठ्वादेः परप्रयोगादूर्ध्वादिगमनप्रदर्शनादेकां
तेनलघ्वपिनास्ति अतिलघोरपिवाय्वादेः करताडनादिनाधोगमनादिदर्शनाः तस्मान्नैकांतेनगुरुलघुवाकिंमपिवस्त्विति अतोनिश्चयनयनस्येयंपरिभा
षा यत्किमप्यत्रलोके औदारिकवर्गणादिकंभूभूधरादिकंवाबादरंवस्तु तत् सर्वगुरुलघु शेषंतु भाषानापानमनोवर्गणादिकं परमाणुद्व्यणुकव्योमादि
कंचसर्ववस्त्वगुरुलघ्विति अत्रपरःप्राह जइगुरुयंलघुयंवानसव्वहादव्वमत्थितोकीस उड्ढमहोवियगमणं जीवाणंयोग्गलाणंचउड्ढलहुकम्माणंभणि
यंगुरुकम्मणामहोगमणंजीवाययोग्गलावियउड्ढाहोगामिणोयायं / यदिभोनिश्चयनयमतवादिन्नेकांतगुर्वेकांतलघुवा सर्वथाद्रव्यंनास्ति तर्हि
किमिति उर्द्धमधोपिचजीवानांपुद्गलानांचगमनंभवति परएवस्वपक्षंभावयति यतउर्द्धं सौधर्मदेवलोकादौलघुकर्माणांजीवानांगमनंभणितमागमे
गुरुकर्मणांत्वधः सप्तमपृथिव्यादौगमनमभिहितंअथवाकिमित्यमितिहितेन सर्वेषामपिसमयवेदिनांप्रसिद्धमेवेदं यदुतजीवाश्चपुद्गलाअपिचो
र्द्धाधोगामिनःप्रायः उर्द्धलोकांतादधोलोकांतंगच्छति अधोलोकांतादूर्ध्वलोकांतंप्रायोग्रहणादनुश्रेणितिर्यक्कगच्छति तस्माद्गुरुत्वाभावेकथंतेऽधोभिव्रजं
ति लघूताभावेचकथमुर्द्धमनुधावंतीति इहप्रेरकस्यायमतिप्रायः गुरुतानिबंधनमधोगमनमयोगोलकादीनामग्निवल्लघुतामत्ययंचार्द्धगमनंदीप ११९

कलिकादीनामिवगुरुलघुत्वसाध्यंचतिर्यग्गमनंवाय्वादीनामिव अगुरुलघुताकारणंचावस्थानंयथाव्योमादीनामाकाशप्रतिष्ठिता ततदेवलोकविमाना
दीनांच ततोव्यवहार वत्वयापिगुर्वादिचतुर्विधवस्त्वभ्युपगमःकार्यइति अथनिश्चयनयवादीप्रत्युत्तरयति अन्नूछियगुरुलहुयाअन्नोदवाणविरिय
परिणामो अणोगइपरिणामोनावस्संगुरुलहुनिमित्ता इहान्येवकाचिद्रव्याणांगुरुताचलघुताच अन्यश्चवीर्यपरिणामोन्यएवचतेषांगतिपरिणामोनावश्यं
गुरुत्वलघुत्वनिमित्तइतिकुतइत्याह परमलहूणमणूणं जंगमणमहोविन छो कोहेउ उड्ढंधूमाईणं थूलयराईणंपिकिंकयं किंचविमाणाइणं नाहोगमणंम
हागुरूणंपि तणुयरदेहोदेवोहरकुवइकि महासेलं यद्यस्मात्परमलघूनामपिअणूनामगमनमधोपिभवति तत्रहेतावधोगतिपरिणामोऽहेतोविहायकोऽन्यो
हेतुर्नेकोपीत्यर्थः तथास्थूलतराणामपिबादराणामपिबादरत्वेनगुरूणामपीतितात्पर्यं धूमादीनांयदूर्ध्वगमनंभवति तत्राप्यूर्द्ध्वगतिपरिणामेनामपिप्र
बलेनातिक्रांता धूमादिगतोगुरुत्वस्यांगाथायांदर्शितं॥ तद्दर्शनेच अणोगइपरिणामोनावस्संगुरुलहुनिमित्ताइत्येतत्समर्थितंगतिपरिणामेनच
गुरुलघुतयोरतिक्रमणमुपलक्षणमतस्थितिपरिणामेनाप्युत्कृष्टेनगुरुतानिक्रमंदर्शयतिकिंचविमाणेत्यादि यदिगुरुताअधोगतिनिबंधनमिष्यते
तर्हिहंतकिमित्यानतदेवलोकविमानादिनामादिशब्दादीषत्प्राग्भाराष्टथिव्यादीनांमहागुरूणामप्यधोगमनंनभवति तस्मात्प्राप्युत्कृष्टःस्थितिपरिणाम
एवगुरुतामतिक्रम्यतेषामवस्थितिंकरोतीति। अथयदुक्तं अन्नोदवाणविरियपरिणामोत्ति एतत्समर्थनार्थमाह तणुयरदेहोइत्यादि ननुतरशरीरोम
हावीर्योदेवोवा किमिति महाशैलंकथमप्युत्क्षिप्यचोर्द्धंप्रक्षिपत्ति इदमुक्तंभवति यदिगुरुताद्योधोगत्यादिकारणंभवेयुः तदासौमहाशैलोनिजगुरुतया
वीर्यवंतमपिदेवमाक्रम्याधस्तादेवयादिति अत्रपराभिप्रायमाशंक्योत्तरमाह अहतस्सवीरियंतं ताताहोगमणकारणंगुरुयाउड्ढगइकारणंवा लहुयाए
गंतउजुत्ता अथमन्यसेदेवस्यसंबंधितन्महावीर्यं येनगुरुमपिपर्वतमूर्द्धमुत्क्षिप्यते हंततस्तर्ह्येकांततोनाधोगतिकारणंगुरुत्वनाप्येकांतेनोर्द्धगतिका
रणंलघूत्वंयुक्ता किंतर्हिदेवादिगतंवीर्यमपीत्यायातं ततश्चविरियंगुरुलहुयाणंजहाहियगइविवज्जयंकुणइ तहगठिइपरिणामोगुरुलहुयाउविलंघेइ
यथोक्तन्यायेन देवादिगतंवीर्यमधिकंसद्वस्तूनांगुरुलघूनांगतिपर्ययंकरोति तथागतिस्थितिपरिणामोप्यधिकः प्राग्युक्तन्यायेनवस्तूनांगुरुलघुतावि
लघयंत्येवगतिविपर्ययंकरोत्येवेत्यर्थः यथागुरोरपिपर्वतस्यदेववीर्याद्गतिविपर्यायोदर्शितः एवंलघावपिवाय्वादौकरताडनादिनेरयितत्तादिदोयावृत्तिविपर्ययो
यादृश्यःतस्मान्नैकांतेनाधोगत्यादिकारणंगुरुतादयः किंतर्हिदेवादिगतंवीर्यमपिमहीध्रवाय्वादिषुतथादर्शनात अथोक्तो गतिस्थितिपरिणामो
पितत्कारणंपरमाणुधूमविमानादिषुतथादर्शितत्वा दतः किमधोगत्यादिसिद्ध्यर्थंगुर्वादिवस्तुचतुष्टयाभ्युपगमेन ततद्वयमेवपरिभाषायुक्तिमती वा

विशेषा०वृ०
१२०

द्रव्यगुरुलघूशेषंतु सूक्ष्ममर्मूर्तंच सर्ववस्त्वगुरुलघ्विति निश्चयनयः॥ अथोनन्तरनिर्युक्तिगाथासंबंधनार्थमाह भणिउत्तिखेत्तद्धाणं विसयपरोप्परनिबंधो इहताणेचिय
णइ दव्वेणसमं निबंधोय इह अंगुलमावलियाणंभागमसंखेयेत्यादिनाभणितः पूर्वं क्षेत्रकालयो॥ द्वयोरेवद्रव्यरहितयोः परस्परनिबंधः अथतयोरवद्रव्ये
सहा सो पोच्यत इतिगाथादशकार्थः सम्प्रतिवातमेवाहसंखेयमणोदव्वे भागोलोगपलिय सबोधव्वो संखेयकम्मदव्वे लोयेथोडणगपलियंमनोवर्गणागतंमनः
णामयोग्यं द्रव्यमनोद्रव्यं तस्मिन्मनोद्रव्ये मनोद्रव्यपिषये वधीसंखेयति संख्येयतमो भागोलोकपल्योपमयो विषयत्वेन वाद्धव्यः इदमुक्तंभवति मनोवर्ग
णाद्रव्यंपश्यन्नवधिः क्षेत्रतोलोकस्य संख्याततमंभागं कालतश्चपल्योपमस्यापि संख्येयतमंभागंपश्यतीति संखेयकम्मदव्वेत्ति कर्मवर्गणागतंकर्मणोयो
ग्यद्रव्यंतद्विषये वधौ संख्येयालोकपल्यो यमभागास्तद्विषयतयावगंतव्याः इदमुक्तंभवति॥ कर्मवर्गणाद्रव्यंपश्यन्नवधिः क्षेत्रतोलोकस्य संख्येयान्भागान्प
श्यति कालतस्तुपल्योपमस्यसंखेयान्भागानवलोकयति लोएथोवूणपलियंति चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकविषयेवधौ कालतः स्तोकोनपल्योपमविषयतयावद्र
व्यं इदमत्रहृदयं॥ क्षेत्रतः समस्तलोकंपश्यन्नवधिः कालतः स्तोकोनं पल्योपमंपश्यति द्रव्येण सह क्षेत्रकालयो रूपनिबंधेप्रक्रांते केवलयोस्तयोरूपनिबंधप्ररूप
णंविस्मरणशीलतासूचकमितिचेन्नैवं साक्षादिहद्रव्योपनिबंधोनोक्तः सामर्थ्यात्सो प्रोक्तएव तथाहि पूर्वं कालेचउण्हवुड्ढी कालेभइयव्व खेत्तवुड्ढीए इत्यनेन
कर्मद्रव्यदर्शीकापेक्षयाप्रोक्तेच ततः स्वास्त्यसमस्तलोकस्तोकोनपल्योपमदर्शिनः सामर्थ्यात्कर्मद्रव्यापर्येव किमपि द्रव्यं विषयत्वेन द्रष्टव्यं अतएवचतदुपर्यपि ध्रु
ववर्गणादिद्रव्यं पश्यतः क्षेत्रकालवृद्धिक्रमेण परमावधिस्सम्भवाप्यनुमीयत इतिनिर्युक्तिगाथार्थः॥६६६ अथभाष्य॥ लोगपलियाणभागं संखेज्जइमम्मुणइ आमणाद
व्वं संखेयपुणभाए यासइजो कम्मुणाजोग्गंसयलं लोयंथयासं पासइपल्लोवमं देसेस्सणं उद्धारणकिमेच्छाणिग्गहणमिह खेत्तकालाणं। कम्मदव्वमईउ पच्छइउ
गमितियंतिजंभणियंउवरिंपितउकमसोसाहियाणमाणेयं॥ योमनोद्रव्यमुणति सलोकपल्योपमयोः प्रत्येकंसंख्येयतमंभागंगुणतीत्यत्रापिसंबध्यते यः
यः पुनः कर्मणोयोग्यंद्रव्यं पश्यति सलोकपल्योपमयोः प्रत्येकंसंख्येयान्भागान्पश्यतीत्यत्रापिसंबध्यते सकललोकंपश्यन्समस्तुतोवधिर्देशोनपल्योप
मंपश्यतिपरः प्राह द्रव्येणसहोपनिबंधेप्रस्तुतेकिमितीहास्थानेरुद्धयोरेवद्रव्यरहितयोः क्षेत्रकालयोर्ग्रहणं अत्राचार्याः सामर्थ्याद्द्रव्यंप्राप्यत इति दर्शयति॥
कम्मदव्वादि कर्मद्रव्यं मतीतोऽतिक्रांतवस्तु इय यदन्यदपिकिंचिद्द्रव्यं पश्यन्नेतावत्प्रमाणंलोकं देशोनपल्योपममानंक्षेत्रकाललक्षणं द्वयमवधिः पश्यतिना
न्यथेति यदुक्तंभवति कालेचउण्ह वुड्ढीतिवचनाद्द्वयमत्रसामर्थ्यप्रापितोर्थोलभ्यत इत्यर्थः ततः सामर्थ्यादेवतदुपर्यपिध्रुववर्गणादिद्रव्यंपश्यतस्तदनु
मानेनक्रमशः परमावधिर्यावच्छाधयेदितिगाथार्थः अथापरमपिद्रव्यक्षेत्रकालोपनिबंधमाह तेयासरीरमासरवेय वा दव्वमसंखेयादीवसमुद्दा

यकालोय॥ शरीरशब्दः प्रत्येकमपिसंबध्यते तैजसशरीरे कार्मणशरीरेच एतद्विषयेवधावित्यर्थः तथातैजसवर्गणाद्रव्यविषयेवधौभाषावर्गणाद्रव्यगोचरेचावधौ
क्षेत्रतः प्रत्येकमसंख्येयाद्वीपसमुद्राः कालतश्चासंख्येयाः पल्योपमासंख्येयभागरूपाविषयत्वेन बोद्धव्याः इहचाविशेषोक्तावपितैजसशरीरात्कार्मणशरीरंच
सतद्विषयेस्यसूक्ष्मत्वात्तद्दर्शिनि इदमेवद्वीपसमुद्रकालासंख्येयकंवृहद्द्रष्टव्यं कर्मणशरीराद्द्रव्यबद्धानांतैजसशरीरात्कार्मणवर्गणाद्रव्याणांसूक्ष्मत्वात्तद्दर्शने
भाषापिभाषाद्रव्याणांसूक्ष्मत्वात् इहतमंद्रष्टव्यं आह ननुपूर्वंकर्मद्रव्यदर्शिनि प्रत्येकंलोकपल्योपमभागाः संख्येयाविषयत्वेनोक्ताः अत्रतुकार्मणशरीरदर्शिनः कि
मितिस्तोकौ क्षेत्रकालौविषयत्वेनोक्तौ अत्रोच्यते पूर्वंकर्मद्रव्याणिकर्मवर्गणागतानिजीवेनशरीरतयाबद्धान्युक्तानि अत्रतुतद्रूपतयाबद्धनिगृहीतानि अबद्धत्य
स्वबद्धानिवाद्रष्टाणिभवंति अत्रोच्यते नतुभोश्च्युततेतु धुतयोर्दर्शिनाद्दृतोत्र कार्मणशरीरदर्शिनः स्तोकौक्षेत्रकालौ विषयत्वेनोक्ताविति अत्रभाष्यं पयाइजउकम्म
यदव्वेहिंतोत्तिसूलतरयाइं तेयाइयाइ तंता। थोवयरागिवक्त्तकालत्थ एतानियतंस्तैजसादीनितैजसशरीरकार्मणशरीरतैजसवर्गणाद्रव्यभाषाद्रव्याणित्यर्थः।
कर्मणशरीरयोग्यवर्गणाद्रव्येभ्योऽतिस्थूलतराणि तस्मात्स्तोकतरौ क्षेत्रकालावत्रप्रोक्तादिति भागेतुमाविनामितिसभाष्यनिर्युक्तिगाथार्थः॥ आहननुयथाजघन्यम
ध्यमावधीनिर्दिष्टन्यायेनासर्वस्वपिद्रव्यविषयावुक्तौ। तथोत्कृष्टावधिरपिकाहोष्विसर्वमपिरूपिद्रव्यमसौपश्यतीत्याशंक्याह एगपएसोगाढंपरमोहीलहइ कम्मगस
रीरं लहइयअगुरुलहुयं तेयसरीरेभवपुहुत्तं॥ एकस्मिन्नाकाशप्रदेशेवगाढंस्थितमेकप्रदेशावगाढंपरमाणु द्व्यणुकाद्यनंतापुद्गलस्कंधपर्यंतं सर्वमपिद्रव्यंपरमश्चासा
ववधिश्चपरमावधिरित्यर्थः लभतेपश्यति तथाकर्मणशरीरंचलभते आह एकप्रदेशावगाढमिति सामान्योक्तौ कथंपरमाणुकादिकंद्रव्यंगम्यते यावताएकप्रदेशाव
गाढकार्मणशरीरमित्युपात्तमेवकस्मान्नयोज्यते नेवंकार्मणशरीरस्यासंख्येयप्रदेशावगाहत्वासंभवादिति अगुरुलघुचद्रव्यं सर्वमपिपरमावधिः पश्यति चशब्दाद्गु
रुलघुचसर्वपश्यति तात्पर्येक्षेचेकवचनमन्यथाप्येकप्रदेशावगाढानिकार्मणशरीराण्यगुरुलघूनिगुरुलघूनिचसर्वाण्यपिद्रव्याण्यसौपश्यतीत्यवगंतव्य
मिति तथातैजसशरीरविषयेऽवधौकालतोभवपृथक्त्वंपरिच्छेद्य तयावगंतव्यं एतदुक्तंभवति॥ यस्तैजसशरीरंपश्यति सकालतोभवपृथक्त्वंपश्यतिपृथक्त्वंच
द्वाभ्यामारभ्यानवभ्यः सबनद्रष्टव्यं इहचयपवहिप्राक्तैजसंपश्यतः पल्योपमसंख्येयभागरूपासंख्येयःकालोभिहितः सएवाननभवपृथक्त्वेन विशेष्य
तइदमपिचाभवपृथक्त्वेनासंख्येयकालेनविशेष्यते भवपृथक्त्वमध्यएवसपल्योपमासंख्येयभागः कालोनाधिकः एतन्मध्यएवचभवपृथक्त्वेनवहितमादि
ति आह नन्वेकप्रदेशावगाढस्यपरमाण्वादेरतिसूक्ष्मत्वात्तदुपलंभेवादराणांकार्मणशरीरादीनामुपलंभोगम्यएवेतिव्यर्थंस्तेषांपृथगुपन्यासोऽथ
वा एकप्रदेशावगाढमित्यपिनवक्तव्यं रूपगतंलभतेसर्वमित्यस्यवक्ष्यमाणत्वादत्रोच्यते यःसूक्ष्मपरमाण्वादिद्रव्यंगृह्णाति सोवश्यंतुकार्मणवर्गणशरीराद्यवश्य

१२०

DR BHAU DAJI
डाक्टर भाऊ दाजी

मेवद्रष्टव्यं योवाबादरं पश्यति तेन सूक्ष्ममवश्यं ज्ञातव्यमित्ययं न कोपि नियमो यस्मात्तेयामासाहद्वाणमंतरेत्यादि वचनादुसग्गा वगुरुलघुद्रव्यं पश्यन्नप्यवधिर्नगु
लघूपलंभते अन्यद्वाति स्थूरमपि घटादि कंचमनः पर्यायज्ञानीमनोद्रव्याणि सूक्ष्माण्यपि पश्यति चिंतनीयंतु घटादिस्थूरमपि न पश्यति एवं विज्ञानविषया
वैचित्र्यसंभवे सति संशयव्यवच्छेदार्थमेकप्रदेशावगाढग्रहणे सत्यपि विशेषे विविशेषोपासनम शेषांपि येति अधावाएकप्रदेशावगाढग्रहणे न परमाण्वादिद्रव्यं गृहि
तुं शेषंतु कार्मणवर्गणा पर्यंत कार्मणशरीरग्रहणे नोपलक्षितं कर्मवर्गणोपरितनद्रव्यंतु सर्वमप्यगुरुलघुग्रहणेन संगृहीतं चशब्दसूचितगुरुलघुग्रहणेनसंगृ
हीतं शेषं कार्मणावर्गणापर्यंतं॥ चशब्दसूचितगुरुलघुग्रहणेन तु घटपटस्तंभभूधरादिकं गृहीतमित्येवं समस्तमुद्गलास्तिकायविषयत्वं परमावधेरावेदितं भवति
एवं च सति रूपगतं लभते सर्वमित्येतद्वक्ष्यमाणस्यैवनियमार्थमद्भुमेवेत्येतद्वेवहिरूपगतनान्यदित्यलंप्रपंचेनेति निर्युक्तिगाथार्थः अथ भाष्यं एगपएसो
गाढं येच्छई २ कम्मयतणुंपि अगुरुलहुदव्वाणि याचसद्दंउगुरुलहूइंपि तेयसरीरणासं यासइसी भवपुहुत्तमिगभवे योगेक्कबइतरधा सरिरनउयासइसवे गता
र्थेपि व नवरंपगतवत्ति एकस्मिन्विवक्षितं भवे समुत्पन्नोऽवधीअतीतमनागतं च पृथग्भव पृथक्त्वं पश्यति योगेक्कामित्यादि यदि पुनस्तस्याप्यतीतभवपृथक्त्वस्यम
ध्ये नेकेषु भवेष्ववधिज्ञानमुत्पन्नं स्यात्तदा तेनपूर्वावधिनादृष्टान्भवपृथक्त्वादधिकानपि च बहुतरानतीतानागतभवानस्मरेत् स्मृतिज्ञानेन ज्ञानीयात्तुसभवपृथक्त्वां
तर्वर्तिनएव तान् सर्वान् साक्षादवधिज्ञानेन पश्यति भवपृथक्त्वमात्रमेव साक्षात्प्रत्यक्षतीतिभावः अत्र परः प्राह एगपएसोगाढं भणिएकिं भयं पुणोभणियं एगप
एसोगाढेदिढकाकम्मएविता अगुरुलहुग्रहणंपिय एगपएसावगाहडसिद्धं सव्वासिद्धमिउ रूवगयं लहइ इसव्वंपि गवार्थेन वरमेकप्रदेशावगाढेभणिते किमिति
कार्मणशरीरं पुनरवधिविषयत्वेन भणितं कुतः कारणात्पुनर्भणनीयमित्याह एगपसोगाढेदिहेइत्यादि शेषमुनिमूलार्थमेवाति अत्रगुरुराह एगोगाढेभणि
एविसेसउसेस एजहासंभं सण्हयरं पिच्छतोथूलयरं नमुणइघमाइजहवा मणोविउनच्छिदंसणंसेस एतिथूलेवि एगोगाढगहि तहसेसे संसउहोज्जा उपसंहरं
न्नाह इयनाणविसयवइचित्तसंभवे संसयावणोयच्छं२ भणिपवेगोगाढेकेइविसेसे पयंसंति केचिकार्मणशरीरागुरुलघ्वादीन्विशेषाप्रदर्शयंतिभइबो
इरबामिनइति ग्रंथाग्रंथ ९००० प्रकारांतरेण सामाधानमाह एगोगाढग्रहणे। णुयादुकम्मयंतिजासवं नडुवरिअगुरुलहुई वसहइउगुरुलहुइंपि एवंवोस
सवांई गहियाइं तेसिमेवनियंमछं। सव्वंरूवगयंतियं एवंचियनावरमइत्थि नियमेवदर्शयति एवंचियेत्यादि एतदेवपरमाण्वादिकं रूपगतंनातः परंकिमप्यरू
पगतमस्तीति गाथा। नवकार्थः। तदेवं परमावधेर्द्रव्यतोविषयउक्तो। अथक्षेत्रकालौतद्विषयत्वेनाह परमोहिअसंखेज्जालोगमित्तासमा असंखिज्जा रूवगयं
लहइसव्वं खेत्तोवमियं अगणिजीवा परमश्चासावधिश्चपरमावधिः क्षेत्रतोऽसंख्येयानि लोकमात्राणि खंडानीतिगम्यते लभतइति संबंधः कालतस्तु समा

उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः असंख्येया एव लभते द्रव्यतस्तु रूपगतं मूर्तद्रव्यजातं सर्वं परमाण्वादिभेदभिन्नं मुद्गलास्तिकायमित्यर्थः लभते पश्यति भावतस्तु संख्ये
यांस्त्वसंख्येयान्वाहिति यदुक्तमसंख्येयानि लोकमात्राणि खंडानि परमावधेः पश्यतीति ० तदसंख्येयपदं नूनमधिकत्वसंभवे दनोनियतमानाबधेमाह उपमानम्
उपमितं भावे निष्ठाप्रत्ययः क्षेत्रस्योपमितं भागाभि हिताग्निजीवाः इत्युक्तं भवति॥ उत्कृष्टावधेर्विषयत्वेन क्षेत्रतो येऽसंख्येयालोकाः प्रोक्ताः ते भाग्निजीव स्वा
वगाहनाव्यवस्थापितोत्कृष्टसंख्येयसूक्ष्मबादराग्निजीवसूच्या परमावधिवतो जीवस्य सर्वतो भ्राम्यमाणया यत्प्रमाणं क्षेत्रं व्याप्यते तत्प्रमाणाः समवसेयाइति आह
ननु रूपगतं लभते सर्वमित्येतदनंतरगाथायामर्थतो भिहितमेवेति किमर्थं पुनरत्राप्यभिहितमत्रोच्यते॥ विस्मरणशीलस्य प्रेर्यमिदं प्रतिविहितता इत्थवा अत्र रूपगत
मित्येतत् क्षेत्रकालद्वयविशेषणतयाव्याख्यायते नप्यथा। लोकमात्रासंख्येयखंडासंख्यातोत्सर्पिण्यवसर्पिणीलक्षणं प्रस्तुतक्षेत्रकालद्वयं रूपगर्भरूपिद्रव्यानु
गतमेव लभते नतु केवलं क्षेत्रकालयोरमूर्तत्वादवधेस्तु रूपिद्रव्यविषयत्वादिति निर्युक्तिगाथार्थः ६९४ अत्र भाष्यं रिवत्तमसंखेज्जाइं लोगसमाइं समाउ कालंच्च दव्वस
व्वं रूवं पासइ तंसि चिपयाप वेल्लमवधिः पश्यति किंपुनरित्याह असंख्येयानि लोकसमानि लोकतुल्यानि खंडानीति गम्यते कालं चासौ पश्यति कियतमित्याह स
माउत्सर्पिणीः असंख्येयाइतिलिंगव्यत्ययेनाभापि वसेध्याते द्रव्यंतु सर्वरूपं पश्यति भावंतु पर्यायं बहुद्रव्याणां पर्याया वक्ष्यमाणसंख्येयान्ज्ञानातिअत्र परः प्राह खे
तोवमाणमुत्तं जमगणिजीवेहिं किं पुणो भणियं नं चियसंखाइयाइं लोगमित्ताइंनिदिट्ठं॥ आह ननु यदग्निजीवैः क्षेत्रोपमानमत्रक्षेत्रोपमितं तन्निर्युक्तिकृता सव्वबहु
अगणिजीवानिरंतरं जित्तियं भरिज्जंसु इत्यादिगाथायां प्रागेवोक्तं प्रतिपादितं किमर्थं पुनरप्यत्र खेत्तोवमियं अगणिजीवा इत्यनेन गाथावयवेन भणितं अत्रोत्तर
माह तंचियेत्यादि तदेव प्रागुक्तमग्निजीवैः क्षेत्रोपमानं क्षेत्रोपमितमिह परमोहिअसंखेज्जाइति वचनाल्लोके लोकमात्राणि संख्यातीतानि खंडानिभवंतीति
नियमानत्वानिर्दिष्टं न पुनरपूर्वं त्वयोतिभावः इहरूपगयं लहइसव्वमित्येतत्क्षुण्यकृतादुर्धससर्वरूपं पासइ इति वचनाद्द्रव्यतो विषयप्रतिपादनपरत्याख्या
नं अथगएगपसोगाढमित्यादिनैवद्रव्यतोवधिविषयस्योक्तत्वात्तस्मिन्कालयोरेव विशेषणत्वेन प्रकारांतरेण व्याख्यातुमाह अहवा इवंभणियं इरूवदव्वं।
तिरवेत्तकालदुगं। रूवाणगयं येच्छइ न पतंचियतंजउ अमुत्तं अथवा एगपसोगाढं परमोहीलभेहे कम्मगसरीरमित्यादिनैवावधिविषयमूर्तद्रव्यं भणितं।
अतो रूपगतं लभते सर्वमित्येतदवधेर्द्रव्यतो विषयाक्षेपं क्षेत्रकालद्वयमवधिविषयत्वेनोक्तं तद्रूपगतमिति रूपगतं लभते सर्वं कोथइत्याह रूपानुगतन्तु स्वरूपिद्रव्या
व्याणांदर्शनादु पिद्रव्यं संबद्धमेवक्षेत्रतेन पुनस्तदेवस्य कालद्वयं केवलं पश्यति यतस्तदमूर्तं मूर्तविषयश्चावधिरिति अथ विनेयानुग्रहार्थं प्रासंगिकं किंचिदभि
धित्सुर्वक्ष्यमाणेषु सेवं ध्ययितुमाह परमोहिं न्नाणविउ केवलमंतोमुहुत्तमित्तेण मणुयरकउ वसमिउ भणिउ तिरियाण ओहामि परमावधिज्ञानेन वेत्तोपर

विशेषा०वृ० १२२

मावधिज्ञानविनस्य परमावधिज्ञानविदः परमावधौ समुत्पन्ने सति किलांतर्मुहूर्तेनावश्यमेव केवलज्ञानमुत्पद्यते केवलज्ञानसूर्यस्य पुदयपदवीमासादयतः प्र
थमभास्फोटकल्पं परमावधिज्ञानमरुणोदनंतरमवश्यं भवत्येव केवलज्ञानभास्करोदय इति तदेवं भाषितो मनुष्यसंबंधी क्षायोपशमिकोवधिरिदानीं नरस्त्र्य
ममुवक्ष्यामीति गाथाचतुष्टयार्थः यथाप्रतिज्ञातमेवाह आहारतेयलंभो उक्कोसेणं तिरिक्खजोणीसु गाउयजहण्ण माहो नरएसु जोयणुक्कोसो आहा
रकतैजसयोरूपलक्षणत्वादन्यौदारिकवैक्रियाहारकतैजसद्रव्याणि यानि च तदंतरालेषु तद्योग्यानि द्रव्याणि तेषां लाभः परिछेद उत्कृष्टतस्तिर्य
ग्योनिषु भूयादिषु भवति एतद्द्रव्यानुसारेण क्षेत्रकालभावाः स्वयमभ्यूह्या इति तदेवं यदुक्तं काउमपच्छइ या रयणप्पभाइयाउ काउ ति तत्क्षायोपशमिक
प्रकृतयोरभिहिताः अथ भवप्रत्ययाश्रितः प्रतिपद्यते तत्र च रत्नप्रभानारकाणां भवति तत्राल्पतरकत्वमाह गाउ इत्यादि नरकेषु पुनर्नारकाणां
मुत्कृष्टावधिक्षेत्रतो योजनं पश्यति जघन्यतस्तु गव्यूतं तत्र योजनप्रमाणं रत्नप्रभायां गव्यूतमानं तु सप्तमपृथिव्यामित्युक्तिगाथार्थः अत्र
[illegible]
[illegible]
तो गव्यूतं प्रथमायां योजनं भवतीति तदेवं सामान्येन नारकाणामवधिक्षेत्रमुक्तं [illegible]
चत्तारि गाउयाइं अद्धुट्ठाइं तिगाउयपत्तेयं अड्ढाइज्जा दोन्निय दिवड्ढमेगं च [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] १२२
[illegible]
[illegible]
पासत्ति गोयमा जहण्णेणं अद्धगाउयं उक्कोसेणं चत्तारि एवं जाव महातमपुढविनेरइया णं पुच्छा गोयमा जहण्णेणं अद्धगाउयं उक्कोसेणं गाउयं ति आह

[illegible]

स्तद्वर्ज्जो देवानां प्रतिपादयन्नाह संखेज्जो कप्पाणं तु देवाणं अट्ठ सागरे ऊणे तेण परमसंखेज्जा अट्ठ कायं पुण वीसं देवानामर्धसागरोपमेन्यू
नेष्वायुष्कसमतिसंख्येयानि योजनानि [illegible]
धिरेव भवनं [illegible]
[illegible]

[illegible]

अथवा [illegible]
वाइपरं [illegible]
तनशील प्रतिघाती अप्रतिघाती च भवति ततः परं येनालोकस्य काप्याकारा प्रदेशात् दृष्टः सोऽप्रतिपात्येव भवति क्षेत्रपरिमाण द्वारमित्युक्तं प्र
संगतो विनेयानुग्रहार्थं प्रतिपातः प्रतिपातिस्वरूपाभिधानमित्यदोषः इति नियुक्तिगाथार्थः ७०२ उक्तं क्षेत्रपरिमाणद्वारं अथ संस्थानद्वा १२३

रमभिधित्सुराह थिबुगागारजहन्नो वट्टो उक्कोसमायय विचित्तो अजहण्णमणुक्कोसो य खेत्तओ असंखेज्जाण असंखेजेगसंठाणो थिबुकोबिंदुरुच्यते तदाकारो जघन्याव
धिर्भवति एतदेवाह वट्टो त्ति सर्वतो वृत्त इत्यर्थः [illegible]
च धिस्तु परमावधि [illegible] ननु सर्वं वृत्ता वृत्त इत्यर्थः [illegible] उत्कृष्टा
[illegible]

[illegible] तु
[illegible]

उसुरंगी [illegible]

विशेषा० वृ०

१२४

यउ कालाइकोविसेसाणं गताथोऽवनवरं अहसव्वकालेत्यादि अथवा नारकभवनपल्यादीनां तिर्यग्मनुष्याणां चावधि संस्थाने विशेषः उच्यते कः पुन रसावित्याह सर्वकालनियतोऽवधिसंस्थानमाश्रित्य [illegible] नारकभवनव्यन्तरादीनां [illegible] तिर्यग्मनुष्याणां कदाचित् कोऽपि भवति इदमुक्तं भवति तप्राका कारसमानत एव नारकभवनपत्यादीनां तिर्यग्मनुष्याणां तु अवधिसंस्थानमुक्तं [illegible] सर्वकालनियत [illegible] नानाकारतया रिणमतीति तिर्यग्मनुष्याणां तु नानाकारेण प्रयत्नमुक्तो [illegible] कस्यचित् [illegible] सर्वकाल [illegible] कस्यचिद् [illegible] परिणमतीति [illegible] तिरियमणिएसु [illegible] तद्विचित्र [illegible] नाणागारोत्ति [illegible] मणुएसु [illegible] स्वयंभूरमणे तस्य मत्स्यस्याकार [illegible] इह पुनः [illegible] तिर्यग्मनुष्य [illegible] छेपं [illegible] मिति तदेव [illegible] बहुरवधिः [illegible] भवनपल्यादीनां [illegible] बहुर्गो अहोभसंसाणं नारयाणोरालियाणं [illegible] नारक [illegible] तिर्यग्मनुष्या [illegible] रूच्यते अर्थ पुनः [illegible] नानाप्रकारः [illegible] इत्यासीत संस्था नद्वारमिति अथ [illegible] पक्षेणानुगामुकद्वारमाह अणुगामिअ [illegible] अणुगामी [illegible] अनुगमन शील आनुगामुकः यः समुत्पन्नोऽवधिः स्वस्वामिनं देशान्तरमपि [illegible] गच्छति [illegible] अनुगामुकस्तद्विपरीतः [illegible] अनानुगामुकः [illegible] प्रदीपव द्विपरीतः इत्यर्थः [illegible] नारकाणां [illegible] अनानुगामुकस्तु [illegible] प्रदीपवद्विपरीतः यस्योत्पन्नस्यावधेर्देशान्तरगतस्वामिना सार्धं अन्यत्र देशान्तरं [illegible] सो मिश्र उच्यते [illegible] ७१३ अथ भाष्यं अणुगामिउ [illegible] गच्छइ गच्छंतं [illegible] पुरिसं इ यरो य नाणुगच्छइ [illegible] ७१५ उक्तमा नुगामुकद्वारं अथावस्थितद्वारमुच्यते अवस्थितं चावधेराधारभूतक्षेत्रं [illegible] उपयोगतो लब्धितश्चिन्तनीयं तत्र क्षेत्र [illegible] अवठाणं [illegible] सागरा उ कालेणं [illegible] मुहुत्तो [illegible] अवधेराधारपर्यायेण क्षेत्रस्यावस्थानं त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमानि का लेन कालमाश्रित्य भवति इदमुक्तं भवति अनुत्तरसुरा [illegible] क्षेत्रे जन्मसमये अवगाढास्तत्र [illegible] भवक्षयं यावत्तिष्ठन्ति ततः [illegible] अवधेरेकत्र

डाक्टर भाऊदाजीइत्यस्य पुस्तकम्
DR. BHAU DAJI
MEDICAL

१२४

[illegible] क्षेत्रे त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्षणं कालमवस्थानं संपद्यते उपयोगतः स्वावधेः सुरनारकमुख्या आदिके द्रव्ये द्रव्यविषयमुपयोगमाश्रित्य तत्रान्यत्र वा क्षेत्रे भिन्नमुहूर्तमेवावस्थानं न परतः सामर्थ्याभावादिति तस्मिन्नेव द्रव्ये ये पर्यायाः पर्यायाश्च [illegible] तेषु [illegible] पर्यायेषु स प्तार्थ वा समयानवस्थानं न परतः [illegible] पर्यायाश्च [illegible] गुणाः पर्यायाश्च तत्र सहवर्तिनो गुणाः [illegible] क्रमवर्तिनस्तु पर्यायाः [illegible] [illegible] गुणेषु [illegible] समयान [illegible] पर्यायेषु [illegible] समयानीति [illegible] द्रव्ये तेन [illegible] मुहूर्तं [illegible] उपयोगस्थितिः गुणास्तु [illegible] सूक्ष्मास्ते [illegible] [illegible] समयान [illegible] पर्यायेषु [illegible] द्रव्ये [illegible] मुहूर्तं [illegible] उपयोगस्थितिः गुणास्तु सूक्ष्मास्ते [illegible] समयानुणे [illegible] पर्यायाः [illegible] भावः अथ लब्धितो वध्यवस्थानमाह [illegible] सागराका लेणं उक्कोसं [illegible] इह [illegible] अवधिज्ञानावरण [illegible] लब्धिः [illegible] क्षेत्रे [illegible] [illegible] अवधिज्ञानावरण [illegible] लब्धिनिरन्तरमवस्थानं वक्ष्यमाण [illegible] सागरोपमाणि कालेन कालमाश्रित्य [illegible] अवधिना कालेन [illegible] अधिकानि [illegible] इदं चा वधेः [illegible] तत्र नरतिर्यक्षु [illegible] अवधिः प्रति पातादनुपयोगाद्वा [illegible] नारकाणां [illegible] परिणमति [illegible] एतानां तदवधिज्ञानं [illegible] इति निर्युक्तिगाथार्थः ७१७ अथ भाष्यं आहारे उवओगे [illegible] अवठाणं आहारो सेवि त्तं तेत्तीसं सागराइं [illegible] आधारोपयोग लब्धि [illegible] अवधेरव स्थानं [illegible] आधारः [illegible] अवधेः [illegible] त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यवधेरवस्थानमिति शेषः कः पुनः [illegible] कालमवधिरवतिष्ठत इत्याह [illegible] अनुत्तरविमानेषूपपाताद् [illegible] अवगाढोऽवतिष्ठते तहिंति तत्र क्षेत्रे स्यावधिः त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यवस्थानं द्रव्ये [illegible] देह [illegible] कालम वस्थानमवसेयमिति अथोपयोगतो द्रव्यगुणपर्यायविषयमवधेरवस्थानमाह दव्वे भिन्नमुहूत्तं [illegible] उवउगोनउ

विशेषा० वृ०
१२५

गो

परत्र साम [illegible] भावतो नस्स द्दष्टेतद्धेवगुणा संचरउसत्त व्रुठवासमया अणेगुणा अट्ठ गुणा भाष्यंति तप्पद्येवे सत्ते गतार्थेविनयरंतत्र विवक्षिते
अन्यत्र वागकस्यावधि[illegible] दृव्यादितेत्रे यविवक्षितेद्व्येगुणा नि [illegible] अपरापरेषु संचरतः स
त्ताष्टौ वा समयान वधिसद्भयो भवति अन्ये [illegible] समयाविति [illegible] तहतहथोवो
वट्टगयाहोइ दव्वगुणपज्ज[illegible] तहपते[illegible] अप्रलब्धि[illegible] स्यानमाह [illegible] दव्वगुणा[illegible]
ठ इलहीसा पुण[illegible] गतार्थं ॥ अथोपयोगलब्धि
विषयं [illegible] स्थानमाह [illegible] ॥ [illegible] उपयोगल
[illegible] ॥ [illegible] कालेस ॥ स
पुनः [illegible] तन्त्र
कालयोस्तिष्ठतो । इदमुक्तं भवति ॥ [illegible] समयान्तस्य
[illegible] तत्राहिति
[illegible] १२५
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] अनंतभागवृद्धिः ।१। असंख्यानभागवृद्धिः ।२। संख्यातभागवृद्धिः ।३। सं
ख्यातगुणवृद्धिः ।४। असंख्यातगुणवृद्धिः ।५। अनंतगुणवृद्धिः ।६। [illegible]
[illegible] अनंतभागहानिरनंतगुणहानिर्वा [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ततः प्रति

समयमसंख्यानभागवृद्ध्यं कश्चित्पश्यति कोपि संख्यानभागवृद्धं अन्यस्तु संख्यानगुणवृद्धं अपरस्त्वसंख्यानगुणवृद्धं [illegible] पुनः क्षेत्रे
वृद्धिहानिर्भवति [illegible] इदमुक्तं भवति अवधिज्ञा
[illegible] अपरस्त्वनंतगुण [illegible] नतु संख्याभा
[illegible]
[illegible] ।१२७। अ
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] कदाचिदपि

नभवतीत्यर्थः अथवा गाथार्द्धमिदमन्यथा व्याख्यायते एवकारस्य भिन्नक्रमेण योजना तद्यथा ॥ एकस्य द्व्यादेर्वृद्धौ नहपरस्य वृद्धिरेव न तु हानिल
क्षणो विपर्यासः भवति कालेऽवधौ वृद्धौ इति वचनादेकस्मिन्वर्धमाने परस्यावस्थानं तु स्यादपि कालो भवेत्येवं ॥ एवं तद्वृद्धाविति वचनादेकस्मिन्वर्धमाने मा
तु परस्यावस्थानं तु स्यात् एकस्य हानिरेव न तु वृद्धिलक्षणो विपर्यासः अवस्थानं तु स्यादपि कालो [illegible] असंख्यातत
मादिके भागे वर्धमाने न द्वयपरस्यापि भागतएव वर्धते अवस्थानं भवति न तु गुणकारेण वृद्धिः तथा गुणकारेणाप्येकस्य वृद्धौ जायमानायामपरस्यापि तेनै
वासौ भवत्यवस्थानं वा जायते न तु भागेन वृद्धिः प्रायेण चैवं द्रष्टव्यं क्षेत्रादिष्वंशेन वृद्धावपि द्रव्यादेर्गुणकारेण वृद्धिसंभवादिति अथ परः प्रेरयति न
हि किं तत्र संख्येयभागादि [illegible] द्रव्ये किं वा [illegible] ननु कर्मक्षेत्रस्यासंख्येयभागादिवृद्धौ सत्यां तदाधेयद्रव्याणामप्य
संख्येयभागादिवृद्धेः संभवः कथं वा द्रव्याणां [illegible] भागवृद्धौ जायमानायां पर्यायाणामसंख्येयभागादिवृद्धिः द्रव्याणां वा गुणवृद्धौ वा पर्याया
णामसंख्यातगुणादिवृद्धिः प्रतिपाद्यते इदमुक्तं भवति [illegible] द्रव्याणि [illegible] पर्यायाः ततो यादृश्येवाधारस्य वृद्धिहानिर्वा तादृश्ये
वाधेयस्यापि युक्ता [illegible] अत्र सूरिराह [illegible] ओगलागु
णा [illegible] इत्येवमेते सामान्याः सामान्येन विशेषाः कस्य किल हेतनेन दभिमतं
अनभिमतं [illegible] सामान्याः सामान्येन विशेषाः कस्य किल [illegible] इदमत्र हृदयं अस्त्येवेत
त्सामान्ये [illegible] संख्येय [illegible] असंख्येय [illegible] स्वरूपे
ण वर्तते [illegible] तत्र [illegible] अतः क्षेत्रस्यासंख्येयभागादिभागे वृद्धिहान्यो
र्द्रव्यस्यापि [illegible] वृद्धिहानी [illegible] वृद्धिहान्योस्तत्पर्यायाणामपि [illegible] तथैव वृद्धिहानी भवतः परं किंत्वत्रावधिज्ञा
नविषयभूतस्य क्षेत्रादेर्वृद्धिहानी चिन्तयितुमभिप्रेते न तु सामान्येन स्वरूपस्थस्य एवं च विशेषिते ये वृद्धिहानी ते अवधिज्ञानावरणक्षयोपशमाधीन
त्वाद्विचित्रे अतो यथोक्तप्रकारेणैवेत्ययुक्तमन्यथेति एतद्गाथोक्तमेवार्थमुपदर्शयन्नाह दव्वाइ संखेज्जा [illegible] नियमाहा
राहीणा [illegible] इह स्वरूपेण
तावत्समस्तमुद्गलास्तिकायलक्षणानि द्रव्याण्याधारभूतानि स्वक्षेत्रादनन्तगुणानि वर्तन्त इति लिंगव्यत्ययेनात्रापि योज्यते एकैकाकाशप्रदेशे

नतस्य परमाण्वणुकादिद्रव्यस्यावगाहनात् पर्यायाः पुनस्तान्याश्रयत्वाद्द्रव्यादनन्तगुणाः एकैकस्य परमाण्वादेरनन्तपर्यायत्वादित्येवंभूतं क्षेत्रा
दीनां स्वरूपं वर्तत इति स्वरूपकथनमात्रं तावदुक्तं प्रकृतोपयोग्याह विषयाश्रयेत्यादि द्रव्यस्य निजकाधारः क्षेत्रं पर्यायाणां तु निजकाधारो द्रव्याणि तद
धीनाच्च तेषां द्रव्यपर्यायाणां सामान्येन वृद्धिहानिस्वभवति क्षेत्रस्य तु विधायां वृद्धौ हानौ वा द्रव्यस्यापि तथैव नेमानुनः [illegible] वृद्धिहा
नौ वा पर्यायाणामपि तथैवमते युज्येते इत्येवं यथापरः प्रतिपादयति तथा वयमपि स्वरूपस्थितिसामान्यचिन्तायां मन्यामहे नात्र विवाद इति भावः
परं किंतु ननु निजकाधारवशाद्वयाधिनिर्देशः [illegible] यतः परीता प्रतिनियतोऽसौ [illegible] उपशमः स्वरूपेण क्षयोपश
मनियामितो सोऽविचित्रक्षयोपशमाधीनत्वाद्विचित्रेण [illegible] इति गाथार्थः ॥
[illegible] अनी
[illegible] आणुगामी अणाणुगामी मीसा
चेव पडिवाई अपडिवाई मीसा [illegible] अवधिज्ञानावरणक्षयोपशमजन्या
न्यवधिज्ञानानि [illegible] निर्गम [illegible] असंख्येयानि [illegible] नत्र चैकपद्दकानि तन्नियमात्सर्वत्रसर्वं
पि पद्दकेरूपयुक्तो भवत्येकोपयोगत्वात् जीवस्यैकस्तु [illegible] एतानि च पद्दकानि त्रिधा भवन्ति [illegible] अनुगमन
शीला [illegible] अनुगामुकानि [illegible] अनानुगामुकानि
आनुगामुकानानुगामुकोभयस्वरूपाणि तु मिश्राणि कानिचिद्देशान्तरानुयायीनि कानिचित्तु नेत्यर्थः एतानि च प्रत्येकं पुनस्त्रिधा भवन्ति तद्यथा प्रतिप
तनशीलानि प्रतिपातीनि [illegible] अप्रतिपातीनि आमरणान्तभावीनीत्यर्थः प्रतिपात्य
प्रतिपात्युभयरूपाणि तु मिश्राणि कानिचित्प्रतिपातीनि कानिचिन्नेत्यर्थः [illegible]
ति आह ननु तृतीयमंदद्वारप्रस्तुते [illegible] तद्ध्यापि स्वरूपं प्रतिपाद्यतः [illegible] आनुगामुका प्रतिपातीनि [illegible]
हियुक्तत्वात्तान्यप्रतिपातीनि [illegible] मिश्राणि तु मध्यमानीत्यासत्तौ प्रमंदद्वारमिदमित्यदोषः ॥ अपरस्त्वा
हानुगामुकाप्रतिपातिफड्डकानां कः परस्परं विशेषः अननुगामुकप्रतिपातिफड्डकानां चान्योन्यं को भेद इत्यत्राभिधीयते ॥ अप्रतिपाति फड्डक

मनुगाम्यपभवति अनुगामुकं प्रतिपातिप्रतिपाति च भवतीति विशेषः तथाप्रतिपाति प्रतिपतत्यपि पतितमपि च देशांतरे गतस्य कदाचिज्जायते न चैवमनानुगा
मुकमिति निर्युक्तिगाथाद्वयसंक्षेपार्थः॥७३९ विस्तरार्थं तु भाष्यकार एवाह आलंतर छ दीव प्पहोव मोफड्डुगा व हो होइ तिव्वो विमलो मंदो मलीमसो मीसरूवो य॥
 अपवरकजालकांतरस्थप्रदीपप्रभोपमः फड्डुकावधिर्भवति तत्र च विशुद्धक्षयोपशमजन्यप्रडुकप्रभवोऽवधिर्विमलः स च तीव्र उच्यते अविशुद्धक्षयोपशमप्र
वर्त्तितश्च मलीमसः स च मंदोऽभिधीयते मध्यमक्षयोपशमाविःकृतफडुकसमुच्छक्तिमिश्ररूपः तीव्रमंदस्वरूपद्वयर्थः॥ अत एव तीव्रमंदद्वारमिदमुच्यते
एगफड्डुवओगे इत्यत्तरार्द्धव्याख्यानस्याह उवओगं एगेण वि दितोसो फड्डुएहिं सव्वेहिं उवओगं इणुगवोपिय जह समयं दोहिं नयणेहिं गतार्थो॥ पर्यंतप्रेयमु
छाप्य परिहरन्नाह किह नो वउग चड्डयाभणइन विसेसउससामणी तप्रभु विसेस विमुहो सधावाबोधगोव नन्वेवं सत्यवधिमतः कथं नोपयोग बहु
ता अनेकैः फड्डुकैरुपयुज्यमानत्वात् इत्युक्तमेवोत्तर मेकस्मिन्समये जीवस्यैव एवोपयोगो भवति तत्सत्ताव्याख्यानपद्धयोपयोगवनद्वनेक फड्डुकैरुपयु
ज्यमानस्यापि न तस्योपयोगबहुता अथवा भण्यते अत्रोत्तरं अनेकवस्तुविषयोपयोगे स्थितत्वात्॥ यथा एते हस्तिनो दक्षिणतस्त्वमीवाजीनोवा मनस्तत्र
था पुरतः पदातयः इत्यादिः नवेह्यनेकवस्तुविशेषोपयोगोऽस्ति किं तर्हि सामान्योपयोगः एकवस्त्वेव तत्र गतविशेषं वेसुस्खान्यप्रतद्रूपेण स्कंधावा
रोपयोगवदयं चैकत्वोपयोग इति न तद्वद्धुतेति पाडुय आणुगामीत्यादि विद्यमेवम्नाह अणुगामिनिजमए समुद्दाइं संपराइं वमीसयाइं च एकिकसोविभिन्नाइं
कड्डुयाइं चेविगाइं इहतावत्फड्डुकानि त्रिधा भवंति तद्यथा॥ अनुगामिनिनियत्तान्यप्रतिपातीनीत्यर्थः २॥ एकदाणि तीव्राणीत्यर्थः ३ सेयराणि चितिसेत
राणि चैतानि भवति तद्यथा अनुगामिनि इतराण्यननुगामीनि ४ अप्रतिपातीनि इतराणि प्रतीयातीनि तीव्राणि इतराणि मंदानि ६ मीसयाइं चत्ति मिश्रा
णि चैतानि अनुगामादीनि भवंति तद्यथा अनुगाम्यननुगामीनि ७ प्रतिपात्यप्रतिपातीनि ८ तीव्रमंदानीति ९ एकिक्कसोवि भिन्नाइंति एतानि चानुगम्या
दीन्येकैकशो विभिन्नानि भवंति तद्यथा अनुगामिनी प्रतिपात्यप्रतिपातिमिश्रभेदात्त्रिधा एवमननुगामिन्यपि त्रिविधा अनुगाम्यननुगामीन्यप्येवं
त्रिधैव पुनरप्यनुगाम्यादीनि फड्डुकानि तीव्रमंदमध्यमभेदात्प्रत्येकं त्रिधा वक्तव्यानि तद्यथा॥ अनुगामीनि तीव्रमंदमध्यमानि एवमननुगामिन्यपि एव
मनुगाम्यननुगामीन्यपीति विचित्राणीति एवमानि जघन्यमध्यमादिभेदाद्विचित्राणि नानाप्रकाराणीति अत्र परः प्राह नियमाणुगामिप्पाणं कोभेओ कावत
वि वरकाणं नियउणुआइ नियमा नियउनियउव अणुगामी- चयइ च्चिय पडिवाई अणाणुगामी चउपुणो होइ। नरतितिगहणं पाडुजलेसु वि सोहि सं
केसा नियतानुगामिनोरप्रतिपात्यनुगामिनोः फड्डुकयोरित्यर्थः। को भेदो न कश्चिदिति पराभिप्रायः वोवानुगाम्यप्रतिपातिविपक्षयोरननुगामिप्राति

पातिनोर्भेदः। अत्रोत्तरमाह॥ यो नियतोऽप्रतिपाती स चलद्दीपिकेव नियमात् इन्यत्र गच्छंतमवधिमंतमनुयात्यनुगच्छत्येव यस्त्वनुगामी स नियतो वास्याद
 नियतो अप्रति हतलोचनवत्प्रतिपाती वास्यादुपहतलोचनवत्प्रतिपाती वास्यादित्यर्थः प्रतिपक्षभेदमाह चइयचियेत्यादि त्यवत एव प्रतिपात्येव प्रतिपाति
च्युतोपि च देशांतरे जायत इत्यत्र संबध्यते अनानुगामुकस्त्वेनैवं रूपो यतो सौ यत्र देशे तिष्ठतः समुत्पन्नः तत्रैव तिष्ठतश्च भवति न हि च्युतोपि च देशांतरे जायते
न रयुत्पत्तिप्रदेशे समायातस्य भवतीति प्रतिपात्यननुगामुकयोर्भेदः नरेत्यादि इतः तीव्रमंदद्वारमिदं तीव्रमंदता च फड्डुकानां विशुद्धिसंक्लेशवशात् जायते
विशुद्धिसंक्लेशाश्च नयाविधाः प्रायस्तीर्यग्मनुष्येष्विति तिह फड्डुय आणुगामीत्यादि गाथाया पर्यंते मणुस्सतेरिच्छे ति नरतिर्यग्ग्रहणं कृतमिति। अथ
पर्यंतस्मुछाप्य परिहरन्नाह गहणमणुग्गामिमाईणं किं कयमिव नंदविगाए यामणुगामिनियमा तिवामंदायजंइयरे ननु चास्य तीव्रमंदद्वारवतीव्रमंद
चितायां प्रस्तुतायां किमित्यनुगामुकादिफड्डुकग्रहणं कृतं अथ प्रस्तुतेन फड्डुकप्ररूपणेति भावः प्रतिविधानमाह पायमित्यादि अनुगाम्यप्रतिपाती
नि च फड्डुकानि यस्मात्प्रायस्तीव्राणि भवंति इतराणि त्वननुगामीनि प्रतिपातीनि च प्रायो मंदानि मिश्राणि तु मध्यमानि अन्यतः फड्डुकप्ररूपणायामि
ति तीव्रमंदद्वारता गम्यत एवेति। अथ प्रस्तुतोत्तरमुत्प्रेक्ष्य तस्याप्यविरुद्धतामाह अन्ने पडिवाउप्पाया पक्खुरए प्रणुगामिइयाइं णि। नर तिरियगहणेण अह
वादोसं पिन विरुद्धं अन्ये त्वाचार्याः फड्डुअसंखिज्जेत्यादि गाथया तीव्रमंदद्वारमभिधाय अनंतरमेव वक्ष्यमाणप्रतिपातोत्पाद द्वारं एव फड्डुय आणु
गामीत्यादि गाथोक्तानुगामुकादीन्प्रतिपातोत्पादद्वारता चक्षते केनकारणेन न प्रथमा व्याख्यां अत इत्याह नरतिर्यग्ग्रहणं ति इदमुक्तं भवति॥ प्रतिपातोत्पादयोः स्वामित्वं मनुष्याः तिर्यंच एव
व घटना नृ हि विषयमेव प्रतिपातोत्पादद्वारमतो नरतिर्यग्ग्रहणात् तदेव्यनुकाम्मिकादयो भेदाः प्रतिपातोत्पादद्वारे तेषामविनए एते त्वन्याचार्याभिप्रायः
अथवा द्व पोरपि तीव्रमंदप्रतिपातोत्पादद्वारयोरिदमनुगामुकादिभेदकथनमर्थतो न किंचिद्विरुद्धं तीव्रमंदस्वरूपप्रतिपातोत्पादयोरवधो
अनुगामुकादिभेदानां घटनादिति गाथाष्टकार्थः॥७४७ गतं तीव्रमंदद्वारं अथ प्रतिपातोत्पादद्वारमाह बाहिरलंभे भज्जो दव्वे खेत्ते य कालभावे य
उप्पापडिवाउ वि य तदुभयमेगसमएण अवधिमतो बहिर्बाह्योऽवधिस्तस्य लाभः प्राप्तिकत्पत्तिस्तस्मिन्बाह्यावधिलाभे भाज्यो भजनीयः कोसावित्या
ह उत्पादः प्रतिपातस्तदुभयं चैकसमयेन द्रव्यविषये उत्पाद इत्याह द्रव्यक्षेत्रकालभावविषयेति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः। ७४९ अथ भाष्यं बाहिर उ एग
दिसो फड्डुहाहवाहवा असंबद्धो इवाइं कप्पयणिज्जा तत्तुप्पायादउसमयं इह बाह्यावधिरुच्यते कइत्याह योऽवधिमत एकस्यादिशि भवति अथवा
अनेकास्वपि दिक्षु यः फड्डुकावधिरन्योन्यं विच्छिन्नः सांतरो भवति सोपि बाह्यावधि। तद्यथा⊗ अथवा सर्वतः परिमंडलाकारोप्यवधिर्योवधिमतोऽत्री

स्यांगुलमानादिनाक्षेत्रव्यवधानेन सर्वतोसंबद्धः। सोपिबाह्यावधिस्तथा ७ इतितावद्भाष्यकार चिरंतनटीकाकृतामभिप्रायः अवश्यकचूर्णिकारस्त्वाह
बाहिरलंभोनाम जस्स विय स्सउहिन्नाणंसमुप्पन्नं तंमि वाणेसेउ हिनाणंनकिंचि पासइ तंपुणठाणंजाहे अंतरियंहोइ तंजहा॥ अंगुलेणवा विहत्थी
एवा विहिछिमुहत्तेणवा एवंजावसंखेपेहिंवाजोयणेहिंतोहिपासइ एसबाहिरलंभोभणइ अनेनभाष्योक्तस्तृतीयपक्षएवलिखित आद्यपक्षद्वयंतु किंमु
पलक्षणव्याख्यानाच्चूर्णावदृष्टव्य साहोस्विदन्यत्किंचित्कारणमितिकेवलिनोविदंतीति॥ तमेनं च विधंबाह्यावधिं एकस्मिन्समयेद्रव्यक्षेत्रकालभावेषु वि
षयउत्पादादयोभजनीयाइति कथंभजनीयाइत्याह उप्पाउपडिवाउ उभयंवाहोइएगसमएणं कुहमुणयंमि समय विभागउतन्नसवरस इहकदाचि
देकस्मिंच समयेउत्पादोमृपति पूर्वसल्पद्रव्याभिदिविषयोबाह्यावधेरुत्पन्नः सन्वर्धनइत्यर्थः अधिकानुव्यक्षेत्रकालभावापुविषयेत्यपृश्यतीति
भावः कदाचित्त्वेकस्मिन्समयमप्रवेशापत्तमपूर्वदृष्टंपाद्याद्यादित्याही सांस्तान्पृश्यतीत्यर्थः कदाचित्तुत्प्रतिपातलक्षणमुभयमप्येकस्मिन्समयेभवे
द्यतोबाह्यावधिदेशावधिरुच्यतेतश्चयदचकतादिकबाह्यावधौतिरश्चीनसंकोचलक्षणः प्रतिपातस्तरेवाग्रतोवृद्धिरूपउत्पादोभवति यदावाग्रतः
संकोचस्तदेवतिरश्चीनविस्तरः एवंसांतरानकादिकेपिबाह्यावधेःपर्यवकस्यादिति अधिकस्योत्पाद स्तदेवान्यस्याप्रतिपातः एवंवलयाकारेसर्वतोदिक्कि
पिवाह्यावधौयत्रैवसमयएकस्मिंदेशेवलयस्यविस्तराद्वियलक्षणउत्पादस्तत्रैवसमयेऽन्यस्यांदिशिवलयस्यसंकोचलक्षणःप्रतिपातइत्यादि
प्रकारेणोत्पादद्वयोरेकस्मिन्समयेभजनीयाः॥ अभयंवाह॥ कहमुभयमित्यादिकथमुत्पादप्रतिपातविरुद्धधर्मद्वयलक्षणमुभयमेकस्यैकस्मि
न्समयभजनीयाः युक्तंयदनएव तदितिपराभिप्रायः अत्रोत्तरमाह विभागउतन्नसवरसतिइदमुक्तंभवति यदिसर्वस्याप्यवधेर्युगपदेकोत्पादप्रति
पातावभ्युपगम्येयातांतर्हिस्याद्विरोधः एतच्चनास्तिविभागतोदेशांतरेभ्युपगमात्कथमित्याह दीवालत्तोवकछइ लभइविजस्स समयमंतत्तोतहको
इउहिदेसोसंजायइनासरविईउ॥ यथाहिदीपानलोयदैवैकतःशलाकउशाततं यदीशलगतिदीप्यतेतदैवान्यतोदग्धस्फुवनादिकेतोविध्यायतिनिर्वाति
तथास्यापिबाह्यावधेः मवशलाकोपिदेशोआपतेवृद्धिमासादयति अन्यस्तुकोपिदेशस्तस्मिन्नेवसमयेनश्यतिहीयतेइति नहीत्यादिप्रतिपातोयुगप
द्विरुध्येतइति गाथार्थः॥ ७१५० अथैतावेबोत्पादप्रतिपातौ अभ्यंतरावधौनिरूपयितुमाह अभितरलद्धीएतउभयंनछि एगसमएणं उप्पाय
डियाउवियएगयरोएगसमएयं यस्यैतिरंतरणसर्वतोभाविनावधेस्तद्वान्जीवोस्यंतरेवर्तते असौअभ्यंतरावधिरुक्तः तल्लब्धौतत्प्राप्तौपुन
स्तदुभयंप्रतिपातोत्पादद्वययुगपदेकसमयेननास्ति अयमभ्यंतरावधिः प्रदीपप्रभापटलवदवधिमताजीवेनसहसर्वतोनैरंतर्येणसंबधोखंडोदेशरहि

तएकस्वरूपः अतएवायंसंबद्धावधिरदेशावधिश्चोच्यते तथाचोक्तंचूर्णौ॥ तच्छ अभ्यंतरलद्धीनामजस्सेवियस्स उहिणाणंसमुप्पण्णं ततोठाणाउ आरभ्य
सोउहिन्नाणीनिरंतरसंबद्धसंखेपवाअसंखेज्जंवा खित्तउउहिणाजाणइपासइ एसअब्भिंतरलद्धित्ति अस्मिंश्चैवंविधे एकस्मिन्नखंडेऽभ्यंतरावधौएक
स्मिन्समये प्रतिपातोत्पादयोरेकतरएवभवतिनतुयुगद्वोभयंसदेशत्वप्रसंगादेकस्यैकदाविरुद्धधर्मायोगाच्च तथाहिनिरावरणेसर्वतःप्रसृतेप्रदीप
प्रभापटलेएकस्मिन्समयेसंकोचविस्तरयोरेकतरएवभवति तत्रैकस्यांदिशिसंकोचोऽन्यस्यांतुविस्तरइत्येवंयुगपदेकसमयेसंकोचविस्तरोभयतःएव
मत्रापीतिभावः एतदेवाह उप्पापडिवाउविपेत्यादिइतिनिर्युक्तिगाथार्थः अथभाष्य॥ अभितरलद्धिसा जछपाइनप्पासमसवद्धो संपद्धमोहिनाणीअभि
तरउयहिनाणीगतार्थैवनवरंसंबद्धमितिव्यादि अथावधिज्ञानंजीवेसंबद्धंसर्वतोभवति अवधिज्ञानीत्वयुधिज्ञानस्याभ्यंतरोभवतीति अथोत्पादप्रति
पातविधिमाहउपाओविगमोवा दोवृसनस्सनोभयंसमयं नभवणनासोसनभर्वेणनासोसमय वत्थुस्सगमगधम्मेण अभिहितार्थैव नवरंयधरमाहउक्तनोद्र
व्यस्यएकेनधर्मेणस्वभावेनसमकंयुगपदेवभवननाशौउत्पादव्ययौ कदाचनापिभवतः नत्पंगुलिद्रव्यंयेनवक्रत्वलक्षणरूपेणऋजुप्राजलिंभवतितेने
वाप्यतीतियुज्यतेविरुद्धत्वाधर्मांतरेणतेकस्यैककालनपियुज्येतेउत्पादव्ययौयथानदेवांगुलिद्रव्यंयस्मिन्नेवसमयेऋजुत्वेनोत्पद्यते तस्मिन्नेवसमये
वक्रतयाविनश्यति द्रव्यतयात्ववस्थितमेवास्तेइति तदेवाह उप्पायथयधुवयासमयंधम्मंतरेणनविरुद्धा जहहिरउववक्रगुलिताससरनरजीवणाइवा
उपद्यइरिउयाएनासइवक्कएणंतस्समयंनउपेवत्तम्मिरिउया नासोवक्कसमवणच गमार्थैव नवरंतृतस्ययःप्रत्येकमाभिसंबध्यते यथाऋजु
तावक्रताभ्यामंगुलिनाश्चेतिनामियेतेभावमिबुगपद्धर्मांतरेणनविरुद्धं यदिवायथाकोपिमनःसाधुयस्मिन्नेवसमयेदेवत्वेनोत्पद्यते तस्मिन्नेवनर
त्वेनविनश्यतिजीवत्वेनपुनरवतिष्ठते एवमिहापियुगपद्धर्मांतरेणोत्पादादयोनविरुध्यंतेनत्वेकेनैवधर्मेणयुगपत्तेयुज्यंते तदेवाह नउतम्मीत्यादि नपुन
रेतत्तुज्यते किमित्याह रिउकत्वादियस्मिन्नेवसमयेऽगुल्याऋजुतायाउत्पादः तस्मिन्नेवसमयेनस्यात्ऋजुतायाउत्शाः विबऋजुत्वभवनंचेतिएवं
हिऋजुताऋजुत्वधर्मेणोत्पद्यतेतेनैवधर्मेणतस्मिन्नेवात्पतिसमयेसाविनश्यतीत्यभ्युपगतंभवति इदंविरुद्धंचेतत्कथमित्याह लद्धत्तलाभनासो
लुघइलाभोयतस्ससमएण अतइम्मिचेवनासोनिव्वविणउकुउभवणसमुपायाभावा तदभावेयविगमोमनवक्कसउप्पायवयाभावे कावईसब्बहासं
णं॥ लब्धुआत्मलाभः सत्तायेनतल्लब्धात्मलाभंभावनसत्ताकं नस्येयलब्धतस्यवस्तुनोनाशोयुज्यतेनदिनाशादिनसत्ताकस्यखरविषाणविनाशाद
तिवत्तंयुज्यते आत्मलाभश्चनस्यवस्तुनःसमयेनभवति यदिच यस्मिन्नेवसमयेऋजुत्वधर्मेणऋजुतासमुत्पद्यते तस्मिन्नेवसमयेतेनैवधर्मेणसा

विशेषा०वृ० विनश्यत्साभ्युपगम्यते तर्हि एषु सर्वेदेवोत्पत्त्यभावान्नित्य विनष्टे कदाचिदप्यनवाप्तात्मलाभेन कानि कुतो भवनं सत्तारूपं न कुतश्चिदित्यर्थः ततः किमित्या
१२१ ह सहुप्पायेत्यादि ततइ च्छं सर्वदेवा विनाशाद्यानत्वान्नित्यमिच्छमेव व स्तूनामुत्पादाभावः प्रसजति तथाच सति कस्य विगमो विनाशो भवेद्यदिह किंचिदु
त्पन्नं स्यात्तदा तस्य कदाचिदपि विनाशो युज्यते इतरथानुकस्य विनाश इतिभावः उत्पादव्ययाभावे च कावठिइति कावस्थितिस्तथाहि यदुत्पादव्ययशून्यं
तस्यावस्थितिरपि नास्ति यथा खरविषाणस्य तच्छून्यं च वस्तु तत्र युक्तेर्भवतः समापततीति कुतस्तस्यावस्थिति एवं च सति सर्वथाशून्यं जगत्त्रयमिदं
प्राप्नोति तथाद्युत्पादव्ययध्रौव्यरहितं न स्तत्सत्त्वमसत्त्वाद्वयोगात्खरविषाणवदिति तथाग्रेतनं निर्युक्तिगाथासंबंधं भाष्यकारः स्वत एव कुर्वन्नाह दव्वा
ईणं तिण्हं पुव्वं भणिउ परोप्परं निबंधोइह दव्वस्स गुणेणं भणइ दव्वासिउज्जं सो। अभिवड्ढंतसंखेज्ज भणाइ वेभागो लोगपलियस्स वोधव्वो इत्यादिना
द्रव्यक्षेत्र काललक्षणत्रयस्य परस्परं निबंधोऽभिहितस्तदिह तूत्पादप्रतिपादनद्वारेणैव प्रसंगतो द्रव्यस्यैव गुणेन साहाय्यमुच्यते न तु क्षेत्रकालयोर्येता द्रव्याश्रि
तौ सोन तु क्षेत्रकालाश्रित इतिगाथासप्तकार्थः ७५८ तदेवाह दव्वाउ असंखेज्जे संखेज्जे यावि पज्जवे लहइ दो पज्जवे दुगुणिए लहइ एगाउ दव्वाउ इहपर
माण्वादि द्रव्यमेकं पश्यन्नवधिज्ञानी तत्पर्यायानेकगुणकालकादीन्नुत्कृष्टतोऽसंख्येयानपि मध्यमतः संख्येयांस्तु स्यात्प्राप्नोति पश्यतीति तात्पर्यं जघन्य
तस्तु द्वौ पर्यायौ द्विगुणितौ एकस्माद्द्रव्यात्प्रत्येकं सामान्यतो वर्णगंध रसस्पर्शलक्षणाश्चतुरः पर्यायानतजघन्यत एकस्मिन्द्रव्ये पश्यति न त्वेकगुणकालकादी
न्वाह इत्यर्थः एक द्रव्यगतानुत्कृष्टतोऽप्यनंतपर्यायान्न पश्यति किल संख्यानेव अनंतेषु द्रव्येषु समुदितेन अनंतास्तान्पश्यत्येवेति निर्युक्तिगाथार्थः ७५९
अथभाष्यं॥ एगं दव्वं पिच्छं खंधमणुं वा सपज्जवं तस्स उक्कोसमसंखेज्जे संखेज्जे पिच्छ एक्काउ दो पज्जवे दुगुणिए सव्वजहण्णेण पिच्छए तप्पवण्णाइया चउरो नाणंते
पिच्छइ कयाइ॥ गतार्था एव असरिसत्तमुलादप्रतिपादनद्वारं ७६१ अथ ज्ञानदर्शनविभंगलक्षणद्वारत्रयं युगपदभिधित्सुराह सागारमणागारो उहिविभंगा
जहन्नयातुल्ला उवरिमगेविज्जे स्रउ परेणउही असंखेज्जो इहावधिविचारप्रस्तुते एतच्चिंत्यते यदुत किमिह ज्ञानं किंवा दर्शनं कोवा विभंगः किंवा पर
स्परं तत्तुल्यं न्यूनमधिकं वेति तत्र वस्तुनो विशेषरूपग्राहकः साकारः स चज्ञानमिष्टं सम्यग्दृष्टेः मिथ्यादृष्टेस्तु स एव विभंगज्ञानं यस्तु सामान्यरूपग्राह
कोयमनाकारोविशिष्टाकाराग्रहणात्स च दर्शनमिह गाथायां साकारग्रहणेनावधिज्ञानं गृहीतं अनाकारग्रहणेनत्ववधिदर्शनं विभंगग्रहणेन तु वि
भंगज्ञानं अत एव दर्शनज्ञान विभंगलक्षणद्वारत्रयमिदं भवति तत्र चावधिज्ञानदर्शनं तथा विभंगज्ञानं तस्य च संबंधि यत्किंचिन्मतेनावधिविदर्शनं
तेन च पृथक् स्वस्थाने परस्परापेक्षया परस्थाने चावधिविभंगयोर्ज्ञानदर्शने भवनपतिदेवेभ्य आरभ्यपावइ परितनग्रैवेयकविमानाभि तावज्जघन्या १२१

भ्यामारभ्य यावदुपरिमग्रैवेयकविमानोचितावधिविभंगयोर्ज्ञानदर्शने भवनपतिदेवेभ्य उत्कृष्टतापासिकातावत्क्षेत्रविलक्षणं विषयमाश्रित्य तुल्ये भवतः
इदमुक्तं भवति॥ भवनपतिदेवेभ्य आरभ्य यावदुपरितनग्रैवेयकविमानवासिनो देशस्ताववद्धेन जघन्यतुल्यस्थितयो देवास्तत्संबंधिनी जघन्यवधिविभंग
ज्ञानदर्शनेक्षेत्रादिविषयमाश्रित्य परस्परतः तुल्ये भवतः मध्यमतुल्यस्थितीनां मध्यमे ते तथैव तुल्ये भवतः उत्कृष्टतुल्यस्थितीनां तु उत्कृष्टे ते तथैव तुल्ये भ
वतः परेणउही असंखेज्जेत्यादि ग्रैवेयकविमानेभ्यस्तु परतोनुत्तरविमानेष्ववधिज्ञानावधिदर्शनरूपोवधिरेव भवति न तु विभंगज्ञानं मिथ्यादृष्टेरेव
तत्सद्भावादनुत्तरसुरेषु च मिथ्यादृष्टेरभावात् स चानुत्तरावधिः क्षेत्रतः कालतश्चासंख्येयोऽसंख्याविषयो भवति द्रव्यभावेषु त्वनंतविषय इति इह च
र्यग्मनुष्याणां तुल्यस्थितीनामपि क्षयोपशमतीव्रमंदतादिकारणवैचित्र्यात्क्षेत्रकालविषयेप्यवधिविभंगज्ञानदर्शनयोर्विचित्रता न पुनस्तुल्यतेवे
तीह देवेष्वतोरियं प्रतिपादितेति भावनीयमिति निर्युक्तिगाथार्थः ७६२ अथभाष्यं सविसेसं सागारं तं नाणं निव्विसेसमणागारं तं दंसणंति ताइं उहि
उहि विभंगाणतुल्लाइं आरभ्य जहणाउ विवरिमगेविज्जावसाणाणं परउवहिनाणं चिय नविभंगमसंखयं तं च गतार्था एव ७६४ गतं ज्ञानदर्शन वि
भंगद्वारत्रयं अथदेशद्वाराभिधानायाह नेरइयदेवतित्थंकरायउहिस्स बाहिरा होंति पासंति सव्वउ खलु सेसा देसेण पासंति नारकादेवास्तीर्थंकराश्चाव
५१ धिज्ञानस्याबाह्या भवंति अवध्युपलब्धस्य क्षेत्रस्यांतर्वर्तिनः अभ्यंतरवर्तिन एव भवंतीत्यर्थः अत एव चाबाह्यावधयः एवैते प्रतिपाद्यंते अवधिप्रकाशितक्षेत्रस्यप्र
दीपाइव निजनिजप्रभापटस्यांतेते नाहिर्भवंतीत्यर्थः तथा अवधिना पश्यंत्यवलोकयंति खलु शब्दस्यावधारणार्थत्वात्सर्वत एव सर्वास्वेव दिक्षु विदिक्षु च न
तु देशत इत्यर्थः शेषास्तिर्यग्मनुष्यादेशेनैकदेशे न पश्यंति तत्र वाक्यावधारणविधेरिष्टतः मनुतेः शेषाएव देशतः पश्यंति न तु शेषा दर्शित एवेति इ
ष्टव्यं शेषास्तिर्यग्मनुष्यां सर्वतो देशतश्च पश्यंतीति भावः अथवा पूर्वार्धमन्यथा व्याख्यायते॥ नारकदेवतीर्थकरा अवधेरबाह्या भवंति कार्यावधि
ज्ञानं भवंत एवामी भवति अवधिज्ञानं नियमेनैते प्राप्नुवंतीत्यर्थः तत्र किमनेनावधिना सर्वतः पश्यंति देशतो वेति संशये सत्याह यासंतीत्यादि तु
राइं अस्य व्याख्यानं यथैवेति निर्युक्तिगाथार्थः ७६५ अथ प्रथमव्याख्यानं तावद्भाष्यकारोप्याह उहिनाणखित्त झिणरगाहोंति नाबयाइया सव्वदिसी
वुहि विसउ तेसिं दीवव्व सो पभो उक्तार्थेन चालनाप्रतावस्थाने चाह अभिंतरत्तिभणिए भणइ यासंति सव्व उक्कोस उयइज मसंतयदिसो अंतो दि
हि उन सव्वतो तन्थ अवधेरबाह्या भवंतीत्यवध्युपलब्धक्षेत्रस्याभ्यंतरे नारकादयो वर्तंत इति प्रथमपक्षे व्याख्यातं एवं चोक्के सति पश्यंति सर्वत

विशे० वृ०

इतिकिमर्थमभिधीयते येत्स्ववधिप्रकाशितक्षेत्रस्य मध्ये वर्त्तंते ते सर्वतः पश्यंत्येवेति गतार्थत्वा दिति रिच्यते एवेहमितिपराभिप्रः अत्रसूरिराह उड ईत्यादि से
तानिरंतराला सर्वा दिग्विदिग्लक्षणा दिः प्रकाशविषयभूता यस्यावधेरसौ संतनदिक्को व्यधिरवात्यावधिरित्यर्थः नविद्यते संततदिक्को वधियस्या
सो असंततदिक्कोवधिमान्बाह्यावधियुक्तः साध्वादिरित्यर्थः अययस्मान्नतु यइति नपश्यति कश्चं सर्वतः किंभूतः सन्नित्याह अवधियोगितक्षेत्रसमध्ये
ध्येपि स्थितस्तस्मात्कर्तव्य यासानिराव उरवालिथतिइवमुक्तं भवति फल्गो हाषा असंवद्धो इत्यनेनग्रंथेन यः प्राक्प्रतिपादितो बाह्यावधिः पड्डकत
धिः असंवद्धवलयाकारक्षेत्रप्रकाशकावधिरित्यर्थः तद्वान्साध्वादिरवध्युपलब्धक्षेत्रस्यांतः स्थितोपि न सर्वतः पश्यत्यंतरालादर्शनात् इत्युक्तं भवति इत्येतत्क
र्तव्यं पश्यति सर्वेतदिति आह नन्वयम संततदिक्कावधेर्बाह्यावधित्वं न भवति बाह्यावधित्वे नैवप्रा दित्वात्किमेतद्यवच्छेदपरेण यासती त्याद्य
पादाने न सत्यमसमयपरिभाषितमवाह्यावधित्वमत्र नास्ति लोककूट इत्यवधिप्रकाशितक्षेत्रमध्यवर्तिमात्रमत्रापि विवक्षितमित्येतद्व्यवच्छेदार्थं पर्सा
ती त्यादिस्थितमित्यलं विस्तरेणेति अथद्वितीयव्याख्यानमभिधित्सुराह नियमवहिणो आभिंतरतिवासे संसयावणोगइ इदंमोसहकाभिहाणं होइ किमुक्तं भवति
हणं वाइत्यभावार्थः सचव्याख्यानांतरसूचकः तत्र नारकादयोऽभ्यंतरावधयो बाह्यावधयो अभ्यंतरा भवंतीति कोर्थःइत्याह पिधूतावध्यो नियमेन ग्रामवधिप्रत्यक्षा ति
तर्हि पासंतीत्यादि किमर्थमित्याह संसयावणायच्छंति किमिति देशतः पश्यंत्याहोस्वित्सर्वत इत्येवं कृतसंशयापनोदार्थं यद्भणति सर्वतः रवलुच्यति वाक्य शेषः
यद्येवंततः संशयापनोदार्थं सर्वतोभिधानमेवास्तु किमभ्यंतरग्रहणेनेति अत्रोत्तरमाह अभिंतरत्तिनियं नियमवहिणो वसंसयाभइया भवनंवयाइवपसा सिद्धे
कालस्स नियमोयं यदि सर्वतो ग्रहणेन नारकादीनां देशदर्शनं निराकृत्य संशयो निरस्तस्तइति वूषे तेनतर्हि तो भरकम्भ्यंतरा अभूत्ययाइत्यनेन नियतावधे
र्यानियमेनावधिमंतो नारकदेवतीर्थकराः अवधेरपात्ततियमनुष्याधजीवाः अवधियुक्तास्तीहियत्व भवंतीति प्रतिपादितं इत्थं सर्वग्रहणेन हि सर्वदेशदर्शि
नोवि एवं संदेहो निवर्त्तते नियतावधित्वं पुनरमी वाेनलभ्यते अनस्तनियतिपादनार्थमवधेर्वात्याभिधं तेनिइत्येन इचनमितिभावः तनेतत्यैकं भवप्रत्यया
नारकदेवानामित्यादिवचनात्तथा निहिंनाणंहिंसमग्गा तित्थयरा जावहोति गिहवासि इत्यादिवचनाच्च सिद्धमेव नारकदेवतीर्थकराणां नियतावधित्वं तत्किम
मनेनेत्याशंक्याह तवभवप्रत्ययादिवचनात्सिद्धा मीषां नियतावधित्वे उहिस्स वाहिराहोतित्तिकालस्य नियमोयं विधीयते इदमुक्तं भवति भवप्रत्ययादि
वचनात्सिध्यति नियमेन नारकादीनामवधिमत्त्वं परं न ज्ञायते किमाभवक्षयममी धाम वधयो भवंतीति आहाश्चित्किंयत्तमपि कालं भूत्वा सौ प्रतिपततीति ततश्च
नेहिस्सवाहिराहोतीत्यनेन कालनियमः क्रियते सर्वदा सर्वकालममी यामवधिर्भवतीत्यनंतरं के पिप्रनियतनीति आह एवं तीर्थकृतां सर्वकालावस्थायित्वमवधेरि १३०

ध्यन केवलोत्पत्तेरोनदभावादपि वस्तुतस्तत्परिच्छेदस्याप्यनष्टत्वात् केवलज्ञानेन सपूर्णो नेननतद्ग्राह्यकवस्तुपरिच्छित्तेः तद्यस्थकालस्यवा विवक्षितत्वाद
त्यानदोषः इत्यलं विस्तरेणेति शेसादेसेणयासंतीत्यत्र व्याचिख्यासुराह सेसत्थियदंसेणं नउदेसेणेवसेसया किंतु दसेणसवउवियपिछंतिनराति रिर
काय गतार्थैवेति॥गाथापंचकार्थः ७७० गतं देशद्वारं अथक्षेत्रद्वारमभिधित्सुराह संखेज्जमसंखेज्जा पुरिसमवाहायखेत्तउ ओहो संबंधमसंबद्धो खित्तउ ओ
हो संबद्धमसंबद्धो त्ति इह से अतोः वधिरवधिमानि जीवे यदीये प्रभापटलमिव संबद्धो लग्नो भवति जीवावष्टब्धक्षेत्रादारभ्य निरंतरं इह द्रव्यं वस्तुप्रका
शयतीत्यर्थः कश्चित्पुनरतिप्रकृष्टतमोव्याकुलांतयावार्ति प्रदेशमुल्लंघ्य दूरस्थितमित्यादिप्रतिफलितदीपप्रभेवजीवेन संबद्धोभवति कयाहेतुभूतया
सुबद्धइत्याहमध्यान्तरालासणि कृत्वा पुरुषावाधयतिपूर्णः सखड्ःखानामितिपुरुषः पुरिशरीरेशयनाद्वा पुरुषो जीवः अयाधनमवाधा अतराले मित्य
र्थः पुरुषादवाधा पुरुषावाधा तया हेतुभूतया संबद्ध इति हस्वीर्थत्वात्वासत्वसंवद्धासवद्धश्चावधिः क्षेत्रतः किंभनतीत्याह पुरुषवाधुपायसंसहार्थेन
तीयापुरुषावाधापदमत्रापि योज्यते न केवलमवधेः संख्येयान्यसंख्येयानि वाऽऽवाधाभवंति किंतर्हि पुरुषापांतरालरूपावाधासाप्येतावन्मात्रभवतीत्य
र्थः इदं चांतरमसंबद्धस्यावधेर्भवति ननुसंबद्धतत्र संबद्धत्वेनदंवनात् संपत्यादिह चासंबद्धेच यो अंतरेचतुर्भंगिका संख्येयमंतरंसंख्येयोऽवधिः १ संख्येयमंत
रमसंख्येयोवधिः २ असंख्येयमंतरं संख्येयोवधिः ३ असंख्येयमंतरमसंख्येयोवधिः ४ इत्येवं चत्वारोपिभंगकाः संभवंति संबद्धेत्वधो विकल्पाभावः ॥
तदेवं धानं कृतानिरंतरलक्षणस्याद्वितीयपदस्य तत्भावना भाविता अथ संबद्धावधिर्लोके लोकेपि च संबद्धोपि न वर्त्ततीत्याह लोगमलोगयसंबद्धोत्ति इह लोकशब्दे न लो
कांतं गृह्यते अत्रापि भंगकचतुष्टयं तत्र यो लोकप्रमाणावधिः स पुरुषे संबद्धो भवति लोकांतं च यः स्पृशति लोकदेशवर्ती अभ्यंतरावधिः स पुरुषे संबद्धो न लोकां
ते २ लोकांते संबद्धो न पुरुषे इति स्थाप्यासंभवः यो हि लोकांते संबद्धः स पुरुषे नियमात् संबद्ध एव भवति नतु संबद्ध इत्येतद्भंगकासंभवः ३ न लोकांते ना
पि पुरुषे संबद्धो बाह्यावधिः यस्तु लोकसंबद्धः स पुरुषे संबद्ध एव भवतीति तत्र भंगकाभावः इति निर्युक्तिगाथार्थः ७७१ अथ भाष्यं ओहीपुरिसकादे संब
द्धो जलप्रभावदीवम्मि इयरोधयारदीवयद्दरिसणभिन्नकाइविछिण्णो संविद्धमसंत्तिपं देहाउरेवंतमंतरंकाउंसंखमसंखंपेच्छइमंतरमणोसंबद्धासंबद्धो
नरलोवनेसकाहोइवउसंगोसंबद्धाउ भलोए नियमापुरिसेवि संबद्धोत्तिमो पि गाथार्थः नवरंहरांधकारमित्यादिभाति फलितदीपस्य दर्शनं नृदितिविच्छिन्नः
नद्वंतरमवाहइत्ति तयोरेहावधिप्रकाशक्षेत्रयांतरं भवंनरंतदवाधोऽभ्यतइति ७७४ अवसितं क्षेत्रद्वारं गतिद्वारं विभाणिषुराह गइने रइयाइया हेठाजह
वणियातहेवइहं पड्ढारावणिधइतिता संसियाउत्ति गतिनारकगत्यादिका आदिशब्दादपरोपीद्रियादिद्वारकलापः प्राकृतपादितस्वरूपो अप

परिगृह्यन्ते तत्रश्च नारकादिगत्यादि द्वाराणि यथा धस्तात्पूर्वं मतिज्ञानप्ररूपणाप्रस्तावे गई इंदिए य काए जोए वेए कसाय लेसासु सम्मत्तनाणे त्यादिना तथा संतप
यपरूवणया दव्वपमाणं चेत्यादिना च प्रतिपादितानि तथैवात्राप्यवधिप्ररूपणायां वक्तव्यानि यस्तु विशेषस्तं भाष्यकारः प्राह स्वयमेव वक्ष्यति एषा चावधिलक्षणा ऽत्र ऋद्धि
सिद्धान्तेषु वर्ण्यते तुल्यतोऽनेन संबंधेन शेषा अप्यामर्षौषध्यादिका ऋद्धयोऽत्र वर्ण्यन्ते इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥ अथ गत्यादिद्वारेषु चिंत्यमानस्यावधिज्ञानस्य मतिज्ञान
मतिज्ञानाद्यो विशेषस्तं भाष्यकारः प्राह जे पडिवज्जंति मइं ते चिय नाणं विसमहियाअणे वेयकसायाइया मणपज्जवनाणिणो चेव सम्मक्करनेरइया णाहा
राजयाहोंति पयत्ता तच्चिय पुव्वपवण्णा वियलासण्णीय मोत्तूणं ये मतिज्ञानस्य प्रतिपत्तारः प्रागुक्ता इहावधिज्ञानस्यापि प्रतिपत्तारस्त एव द्रष्टव्याः
केवलमत्राधिका अन्येपि केचित्तेऽवगंतव्याः तद्यथा वेयकसायाइत्ति वेदातीताः कषायातीताश्च वेदका अकषायिणश्चेत्यर्थः तथा मनःपर्या
यज्ञानिनश्चेत्येते मज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्ना प्रोक्ताः इहत्ववधेरमी प्रतिपत्तारो भवंति यतः श्रेणिद्वये वर्तमानाना मवेदकानामकषायाणां
च केषांचिदवधिज्ञानमुत्पद्यते यथा चानुत्पन्नावधिज्ञानानां मतिश्रुत चारित्रवतां मध्य मेवं मनःपर्यायज्ञानमुत्पद्यते तेमनःपर्यायज्ञानिमुत्पद्यते
तेमनःपर्यायज्ञानिनोपि केचित्पश्चादवधिज्ञानस्य प्रतिपत्तारो भवंति अपरं चानाहारकापर्याप्तकाश्च मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्ना प्रोक्ता नतु प्रतिपद्यमानकाः इ
ह तु ये प्रतिपतितं सम्यक्त्वास्ति ये मनुष्यभ्यो देवनारका जायंते तेवधिज्ञानस्य प्रतिपद्यमानका अपि प्राप्यंते इत्याह सुम्मासातनेरइयाः णाहारा जे पज्जति पुव्व त्ति
नन्वत्र प्रतिपद्यमानकेषु विशेषः पूर्वप्रतिपन्ने पुनः का वार्तेत्याह तच्चिय पुव्व पवण्णेत्यादि पूर्वं मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्नाः उक्ताः अवधिज्ञानस्यापि त एव
द्रष्टव्याः किं सर्वथा नेत्याह वियलेत्यादि विकलेंद्रियानसंज्ञिपंचेंद्रियतिरश्च मुक्त्वेत्यर्थः एते हि सास्वादनसम्यग्दृष्टयो मतिज्ञानस्य प्रतिपन्ना उक्ताः
अवधेस्त्वमप्रतिपद्यमानका नापि पूर्वप्रतिपन्नाः संभवंतीति भावः इति गाथाद्वयार्थः ७०७ अवसितं गत्यादिद्वारं अथ शेषर्द्धिर्वर्णयितुमाह आमोसहि विप्पो
हि खेलोसहि जल्लमोसही चेव संभिन्नसोय उज्जुमइ सव्वोसहि च्चेव बोधव्वो चारण आसीविस केवली य मणनाणिणो य पुव्वधरा अरहंत चक्कवट्टी बलदेवा वा
सुदेवा य तत्र आमर्षणं आमर्षः संस्पर्शनमित्यर्थः स एवौषधिर्यस्यासावामर्षौषधिः करादिसंस्पर्शमात्रादेव व्याध्यपनयनसमर्थो लब्धि २ मतो रभेदोप
चारात्साधुरेवामर्षौषधिरित्यर्थः विप्रुषो मूत्रपुरीषयोरवयवा विड् मुच्यते अन्ये त्वाहुः विड् उच्चारः प्रश्रवणं च खेलः श्लेष्मा जल्लो मलः औषधि
शब्देन समासकरणादिकं सर्वं पूर्ववदेव ते सिद्धौषधयः तल्लब्धिमन्तो द्रष्टव्याः इह चात्मानं परं चारोगापनयनबुद्ध्या विप्रुडादिभिः स्पृशतः साधोस्तद्रो
गापगमो द्रष्टव्यः प्रागुक्ता आमर्षलब्धिरपि शरीरैकदेशे सर्वस्मिन्वा शरीरे समुत्पद्यते तेन चात्मानं परं वाध्यपगमबुद्ध्या परामृशत — हृपगमो द्रष्टव्यः

संभिण्णसोयत्ति यः सर्वतः सर्वैरपि शरीरदेशैः शृणोति स संभिन्नश्रोता अथवा श्रोतांसीन्द्रियाणि संभिन्नान्येकैकशः सर्वविषयैर्यस्य स तथा ए
कतरेणापीन्द्रियेण समस्तापरेन्द्रियगम्यान् विषयान्योऽसौ गुणश्चावगच्छति स संभिन्नश्रोता इत्यर्थः अथवा श्रोतांसीन्द्रियाणि संभिन्नानि परस्परतः एकरू
पतामापन्नानि यस्य स तथा श्रोत्रं चक्षुः कार्यकारितया चक्षुरूपतामापन्नं चक्षुरपि श्रोत्रकारितया तद्रूपतामापन्नमित्येवं भिन्नानि श्रोतांसि सर्वाण्य
पि परस्परेंद्रियाणि यस्यासौ संभिन्नश्रोता इति भावः इत्यन्यापि सप्रवार्थः अथवा द्वादशयोजनस्य चक्रवर्तिकटकस्य युगपद्भणतस्तूर्यसंघातस्य
वा युगपद्धस्ताल्प्यमानस्य संभिन्नानुलक्षणं तेभिधानमनुष्य परस्परतो विभिन्नान् जननिवहसमुत्थान शंखभेरीसाणकढक्कादितूर्यसमुत्था
वा युगपदेव बहून् शब्दान्यः शृणोति स संभिन्नश्रोता एषा च संभिन्नश्रोतृत्वलब्धिः शरीरे विहिरेयति उज्जुमइत्ति ऋजुमत्याघटादिसा
मान्यमात्रग्राहिणी मतिः ऋजुमतिः विपुलमतेरपेक्षया किंचिदविशुद्धतरमनःपर्यायज्ञानमेव सव्वोसहित्ति सर्व एव विण्मूत्रकेशनखादयो यस्य अवयवाः सकलभया
व्याध्यपनयसमर्थत्वादौषधयो यस्यासौ सर्वौषधिः अथवा सर्वा आमर्षाद्याधिका औषधयो यस्य कस्यापि साधोः सन्त्यासौ एवं मेवेति च द्विविशेषणो
द्रष्टव्याः तथा चारणेति अतिशयवद्गमनागमनरूपाच्चरणाच्चारणाः सातिशयगमनागमनलब्धिसंपन्नाः साधुविशेषा एवते च द्विविधा विधा
चारणा जंघाचारणाश्च विद्याचरणलब्धिरुपपद्यते तया चासौ इत एकेनोत्पातेन मानुषोत्तरपर्वतं गच्छति चैत्यानि च तत्र वंदित्वा द्वितीयेनो
त्पातेन नंदीश्वरनामानमष्टमद्वीपं गत्वा चैत्यानि वंदते तत एकेनोत्पातेन प्रतिनिवृत्त्य यतः स्थानादुद्गतः पुनस्तत्रागच्छतीति भूतानं तु निर्ग्रंथि तपु
टकतंतुनरविकरान्वा निश्रां कृत्वा जंघाभ्यामाकाशेन चरतीति जंघाचारणः अस्य च यथाविधि सातिशयाष्टमलक्षणेन विकृष्टतपसा सर्वे दृ
तायस्यां जंघाचारणलब्धिरुत्पद्यते तया चासौ इत एकेनोत्पातेन त्रयोदशं रुचकवरद्वीपं गत्वा तत्र चैत्यानि वंदते ततो निवर्तमानो
द्वितीयेनोत्पातेन नंदीश्वरमागत्य तत्र चैत्यानि वंदते ततः तृतीयेनोत्पातेन यतः स्थानादागतस्तत्रायाति एवं तिर्यग्विषयः ऊर्ध्वं तु एकेनोत्पातेन मेरुपंड
कवनं गत्वा चैत्यादि वंदते ततो निवर्तमानो द्वितीयेनोत्पातेन नंदनवनं चैत्यानि वंदित्वा तृतीयोत्पातेन यतः स्थानादुद्गतस्तत्रागच्छतीति आसीविस
त्ति आस्यो दंष्ट्रास्तासु विषं येषां ते आशीविषास्ते च द्विविधा जातितः कर्मतश्च तत्र जातितो वृश्चिकमंडूकविषभुजंगमनुष्यजा
तयः क्रमेण बहु बहुतर बहुतमविषाः वृश्चिकविषं युत्कृष्टतो ऽर्द्धभरतक्षेत्रप्रमाणं शरीरं व्याप्नोति मंडूकविषं भरतक्षेत्रप्रमाणं भुजंगमविषं तु जं
बूद्वीपप्रमाणं मनुष्यविषं तु समयक्षेत्रप्रमाणं वपुर्व्याप्नोति कर्मतस्तु पंचेंद्रियतिर्यंचो मनुष्याः देवाश्चासहस्रारादिति एते हि तपश्चरणानुष्ठा

विशेषाव॰वृ॰
३३०

नतोऽन्यतोवागुणः न आशीविषवृश्चिकभुजंगादिसाध्यं धर्मक्रियां कुर्वंति शापप्रदानादिना परं व्यापादयंतीत्यर्थः देवाश्चापर्याप्तावस्थायां लब्धिमंतोद्
ष्टव्याः तेहि पूर्वमनुष्यभवे समुपार्जिताशीविषलब्धयः सहस्रारांतदेहे षूत्पद्यमानाः अपर्याप्तावस्थायां प्राग्भविकाशीविषलब्धिमंतोमंतव्याः
स्ततः परं तल्लब्धिनिवृत्तेः पर्याप्ता अपि देवाः शापादीना परं विनाशयंति किंतु लब्धिव्यपदेशस्तेषां न प्रवर्तत इति केवली येत्यादि केवलिनश्च प्र
वि सिद्धाः मनःपर्यायज्ञानिग्रहणेन वेह विपुलमतिरूपं मनःपर्यायज्ञानं गृह्यते ऋजुमतिरूपस्य तस्य प्रागपि गृहीतत्वात् तत्र विपुलं बहु विशेषसंख्योपे
तं वस्तु मन्यते गृह्णातीति विपुलमतिः पर्यायशतेनोपेतं चिंतनीयघटादिवस्तु विषयग्राहिणी मतिर्विपुलामतिरित्यर्थः आह ॥ ननु सामान्येनैव मनः
पर्यायज्ञानमेकमेव किं न गृहीतं तेनैकेनापि गृहीतेन तद्गतेन ऋजुमतिविपुलमतिविशेषद्वयसंग्रहसिद्धेः अथ विशेषद्वयमिदं पृथग्गृहीतं तथापि व्यस्तं
किमित्युपात्तमेकस्मिन्नेवस्थाने एतदुपादानस्य युज्यमानत्वात् सत्यं किंतु कुतश्चिदतिशयज्ञानी इष्टविचित्रकारणाद्विचित्रा भगवतः सूत्रस्य विरचन
प्रवृत्तिरियमिदमिति पूर्वाणि धारयंतीति पूर्वधराः दशचतुर्दशपूर्वविदः केवलिमनःपर्यायज्ञानिपूर्वधरत्वमपि चक्रवर्तित्वमितीति भवंद्वेवाश्चणाम
पिप्रसिद्धत्वादिति अर्हच्चक्रवर्तिबलदेववासुदेवानामपि ऋद्धिमत्त्वं विख्यातमेवेति नियुक्तिगाथार्थः ७७९ अथैतद्व्याख्यानं भाष्यकारः आह सम्मु
रिसणम्मासो मुत्तपुरीसाण विप्पुसोविप्पो अन्नेविमिलविट्ठा भासतिय पत्तियासवणए अन्नेय बहू जोसिसबयक्खरसई ऽ चेयवा गोरावसम
समत्था तेहोतितउसाहिपता जोसुणइसव्वेमुणइ सव्वविसए वसव्व सोएहिं सुणइ बहू एवसई भिन्ने संभिन्ने सोलसो रिज्जुसामण्णं तम्मत्त गाहिणी
ऋजुमईमणोनाणं वायंविसेसमुहं घडमित्तं चिंतियं मुणइ विउलं वत्थु विसेसणं माणं तग्गाहिणी मईविउला चितियमणुसरइघडं पसंगउपज्जवसपु
हिं अइसयचरणसमत्था जंघाविज्जाहिं चारणामुणउ जंघाहिं जाइ पढमो निसंकाउं रविकरेवि एगुप्पाएणतउ रूयगवरंमि उतउपडिनियत्ता
बीएणनंदिस्सरं निहंतउ एइतइएणं पढमेण पंडगवणं बीउप्पाएण नंदणं एइ तइउप्पाएणतउ इहजंघाचारणोहोइ पढमेण माणुसोत्तर नगं
वि तुनंदिस्सरं बिइएणं एइतउतइएणं कइचेइ वंदणोइहइ पढमेण नंदणं चूणं बीउप्पाए पंडगवणंमि एइइह तइएणं जोविज्जाचारणो
होइ आसीदाढा तग्गय महाविसासीविसादुविहभेयातेकम्मजाईभेएण णेगहाचउविहविगप्पा मणनाणी गहणेणं विउलमई केवली चउभेउ सम्म
त्तनाणदंसण चरणेहिं खयप्पसूएहिं उहिन्नाणावसरे सुप्रापयवं केवलनाणंमि गहणं लद्धिपसंगेण कयं गहणं जं सेसलद्धीणं एतास्त्रयोदशगाथाः
प्राग्व्याख्याताः सुबोधाथाश्च नवरं प्रथमगाथायां आमर्षोपधि विप्रुडोषधिस्वरूपं व्याख्यातं द्वितीयगाथायां तु खेलजल्लसर्वौषधिस्वरूपं विवृणंन

न पुनः तस्यां तावत्प्रथम अन्येयत्ति अन्येच खेलजल्लकेशनखादयो बहवः सर्वेवरसमुदिता अवयवा येषां साधूनां सुरभयो रोगोपशमसमर्थाश्च ते साधवो
भवंति कथंभूता इत्याह तउसव्वहिंपनत्ति ते चते ओसुधयश्च तदौषधयो विट्मूत्रखेलजल्लकेशनखादीषधयः सर्वौषधयश्चेताः पाठांतरेण प्रभिन्नाः
विट्मूत्रखेलजल्लकेशनखादौषधयश्च साधवो भवंतीत्यर्थः तृतीयगाथायां तु संभिन्नश्रोतोभिधानलब्धिस्वरूपं निर्णीतं चतुर्थपंचमगाथायां ऋजुमतिविपु
लमतिमनःपर्यायज्ञानस्वरूपं निर्युक्तौ विपुलमतेः प्रागथमगाथायां व्याख्यातपादानपि भाष्यकृतां हृदयेनापि मनःपर्यायज्ञानावयवतयामत्वा संज्ञा ऋजुमते रनंतरं विपुल
मतेरपि व्याख्यानं कृतमित्यदोषः विउलं वत्थुविसेसणनाणंति विपुलं वस्तुनो घटादेर्विशेषणानां देशक्षेत्रकालादीनां मानं संख्यास्वरूपं तद्ग्राहिणी विपुलमतिः
षष्ठसप्तमाष्टमगाथाभिर्जंघाचारणविद्याचारणविस्तरूपं नवदशमगाथाभ्यां तु विधाचारणविस्तरूपं एकादशगाथायां आशीविषलब्धिस्वरूपं व्याख्यातं तेकम्मजाईत्यादि ते आ
शीविषाः कर्मभेदेन तिर्यगा घनेकविधाः जातिभेदेन तु वृश्चिकमंडूकादिचतुर्विधविकल्पाः द्वादशगाथायां केवलीचतुर्भेदः कथमित्याह क्षायिकसमत्व
ज्ञानदर्शनचारित्रभेदादिति त्रयोदशगाथा पूर्वार्धेन चालना उत्तरार्धे ननु प्रस्तावस्थानं तत्र मनःपर्यायज्ञानं केवलज्ञानं चोत्तरत्रस्वस्थानप्रवक्ष्यति किमि
हावधिज्ञानावसरे तद्ग्रहणमिति चालनाकर्तुरभिप्रायः भावार्थस्तु मन्यते यथावधिज्ञानावसरे ऋद्धिसद्ग्रहणं नयैवर्द्धिमत्त्वान्मनःपर्यायकेवल
योरपीह ग्रहणं कृतमित्यदोष इति ७८२ अथ वासुदेवादीनां बलवर्णनाद्वारेण शेषं निर्युक्तिकार एव प्रकटयति सोलसरायसहस्सा सव्वबलेणं तु स
कलनिबद्धं अस्यतिवासुदेवं अगडतडंमी ठियं संतं घेत्तूण संकलं सो वामगहत्थेण अंछमाणाणं भुंजि लिंपिज्ज व महुमहणं ते न चाएंति दोसोला
बत्तीसा सव्वबलेणं तु संकलनिबद्धं अछंति चक्कवट्टिं अगडतडंमी ठियं संतं घेत्तूण संकलं सो वामगहत्थेण अंछमाणाणं भुंजिज्ज विलिंपिज्ज व चक्क
हरं तेन चाएंति जं केसवस्स उबलं तं दुगुणं होइ चक्कवट्टिस्स तत्तो बला बलवगा अपरिमियबला जिणवरिंदा इह वीर्यंतरायकर्मक्षयोपशमविशेषाद्वलातिशयो
वासुदेवस्य प्रदर्श्यते षोडशराजसहस्राणि हस्त्यश्वरथपदातिसमन्वितानि शृंखला निबद्धं अछंति देशीवचनादाकर्षंति वासुदेवं अगडतडे स्थितं संतं तत
श्च गृहीत्वा शृंखलामसौ वामहस्तेन अंछमाणाणंति आकर्षतां भुंजीत विलिंपेत वा हृष्टः संस्तव पश्यति मधुमथनं ते राजानः सबला अपि न शक्नुवंत्याक्रष्टुमिति वाक्यशेषः
चक्रवर्तिनस्त्विदं बलं तत्र यद्धात्रा दशकोटाकोटिशदिव्यता वस्तुता च दोषो दशकालविज्ञाभिधानं चक्रवर्तिनो वासुदेवाद्द्विगुणद्विस्थापनार्थं राजसहस्राणि तिगम्यंत
समस्तबलेन सहस्रं स्खलानि बहुमाकर्षंति चक्रवर्तिनं अगडतटस्थितं संतं ततश्च गृहीत्वा शृंखलां असौ वामहस्तेनाकर्षतां भुंजीत विलिंपेत वा चक्रधरं ते न शक्नुवंत्याक
ष्टुमिति वाक्यशेषः शेषं केशवस्य बलं तद्द्विगुणं भवति चक्रवर्तिनः ततः शेषकोकेवलाद्वला बलदेवाः बलवंत स्ततः निरवशेषवीर्यांतरायक्षयादपरिमितं बलं येषां ते
परिमितबला जिनवरेंद्राः नियुक्तिगाथापंचकार्थः तदेवमभिहिता शेषद्वयः एताश्चान्यासामपि क्षीरमधुसर्पिराश्रवादिकानामृद्धीनामुपलक्षणमित्येतदेवाह भाष्यकारः सो

रमहुसप्पिसा उवमाउचयणा नयासवाहोति कोठय धन्नकनियलकतच्छाकोठयधन्नस्कनियलन्ग स्कुनआकोठबुद्धीया जोसत्तपएणबहं क्रयमणुधावइपयाणुंसा
दीसो जो अन्नपएणन्ति अणुसरइसवीयबुद्धीय वीर्णदंचिककर्णिकादिवनस्पतिविशेषस्य चक्रवर्तिसंबंधितागोलक्षस्याद्धर्द्धकमेणपानगोदाना स्यपर्यंते यासदेकस्यागोः
सबुद्धियक्षीरं नदिहगत्यंत मध्विति किमप्यतिशायिशर्करादिमधुरद्रव्यं एवं सर्पिरपि किमप्यतिशायिद्रव्यं एवंभूतक्षीरमधुसर्पिषां यथास्वादस्तद्वत्प्रभाप्याप्यायकं वचनं यस्य
तीर्थंकरगणधरादय तेषां ह्योनिश्रवाइदमंतव्याः क्षीरमधुसर्पिरास्रवाद्यर्थः वचनेनेत यथोक्त क्षीरादिनिश्चवंति स कलमवबोधकरवयंति मकारस्तुदीर्घत्वमुकारश्चालाक्षणि
कः नथा कोष्टकधान्यवत्कनिर्गलाव ः विस्तरतास्थिरस्थापितो सूत्रार्थो येषां तकोष्ठकधान्यास्कनिर्गलक त्राथाः कोष्ठबुद्धय स्तथापकोष्ठकुलापिबीजमेतेनाधि
गतेन योन्यंमश्रुतमप्यर्थमनुसरतिसबीजबुद्धिरिति किमेता एवलब्धयइत्याह उदयखयखओवसमोवसमसमुत्थाबहुप्पगाराउ एवंपरिणामवसओ उद्धी उहोतिजीवाणं पुव्व
मेता अन्याश्चजीवानां शुभशुभतरकुभ नमपरिणामवशाद्बहुप्रकाराअपरिमितसंख्यालब्धयो भवंति कथं भूताइत्याह उदयक्षयक्षयोपशमोपशमसमुत्थाः वैक्रियाहारकनामादिकर्मो
दयसमुत्थास्तावद्वैक्रियाहारकशरीरकरणादिकालब्धयोभवंति स्वप्रतिदर्शनमोहादिक्षयसमुत्थास्तक्षायिकसम्यक्त्व क्षीणमोहत्वसिद्धत्वादयः स्फुटएवसमाति दान
लाभांतरायादिकर्मक्षयोपशमसमुत्थाअक्षीणमहानसादयो मत्र यत्नलोतिभिक्षयद्भरत्यन्नेनजुकतक्षीयते किंतु स्वयमेवभुक्तेनिष्ठांयाति तस्याक्षीणमहा
नशीलब्धिः उदसमत्ति दर्शनमोहाद्युपशमसमुत्थाउपशमिकसम्यक्त्वोपशांतमोहत्वादिकालब्धयोभवंति अभमतालबनन्निरासं च दर्शयितुमाह केईमणंति
वीसं उहोउतन्नजुद्धएतत्थालद्धिनिजाविसेसो अपरिमियातेयजीवाणं गणहरत्तयाहारए पुलायवोथामाइगमणलद्धीउ एवंबहुगाउमिय संद्धंतेन संगिह्या याउ
केचिदाचार्यदेशीयविंशतिसंख्यानियमितात्ललब्धीः माहुर्यतस्तेपठंति आमोसहीयखेल्लजल्लेविप्पुसहो इसवेसहकोठयबीयबुद्धी पयाणुसारीयसंभिन्ने उयुम
इविउलिविरे महअरकीणविउविचरणेयविधाहरअरहंताचक्कीवलवासुदेवीसहमे खीरमहुत्तिएकेचेयंचारणमासीविलब्धिः चरणमतिवारणलब्धिः तव
सिद्धियाणमिया वीसंपिहवंतिइच्छलद्धीउ शेषास्तु अत्रयोदशलब्धयः स्त्रीणांभवंतीति सामर्थ्याद्गम्यते अथैतास्तावत्तास अन्यत्रऋजुमतिविपुलमतिलक्षणल
ब्धिद्वयं पुरुषाणामप्यभव्यानां न संभवतीतिदर्शयितुमाह कमुमइपिउकमइंउ संनचपएयाउ पुव्वमणियाउलद्धीउ अभव्वाणहोतिनराणंपिनकयाइं अभवि
यमहिलाणंपि हुएयाउनहोंति भणियलद्धीउ महुखीरासवलद्धी विनयससाउ अविरुद्धाइ त्तलभसंगेनः प्रकृतमुच्यते॥ यदिह विंशतिसंख्या कश्चिल्लब्धीर्नि
यम्यंति तद्वक्तां प्रमाणं न वा तन्न युज्यत इत्यादि कुतो न युज्यत इत्याह लब्धिरितियातिशय इतिवाक्यशेषः सतावल्लब्धिरहित सामान्यजीवेभ्यो विशेषतत्त्वेन
ते चविशेषाः कर्मदयक्षयोपशमादिवैचित्र्याज्जीवानामपरिमिताः असंख्यालुसंख्याइति कथं विशतिसंख्यानियमस्तेषां युज्यते किंचगणधरत्वपुलाकत्वतेजः
समुद्घाताहारकशरीरकरणादिकास्तावदन्या अपि वाच्याल्लब्धयःश्रूयंते तासामपीछमसंग्रहस्यादित्येतदेवाह॥ गणहरत्ताइ अन्येपचक्रवर्तिमनप्रसन

माराक्यनिराकर्तुमाह भवा२ इविसेसणउ महयानदपिसविचारं भवा विअभव्वच्चिय जचक्कहराइउ भणिया आह वेत्ति अथवेअंस्यालरोभव्याः दि
विशेषणार्थं विंशतिसंख्यानियमनं एताविंशतिलब्धयोभव्यानामेव भवंति विंशतिमध्य पठिता अपिचशेषास्तुभव्याभव्यसाधारणा इति तदपिसविचारंस
व्यभिचारंयतोविंशतिरन्यऽअपि गणधरपुलाकाहारकादिलब्धयो भव्यानामेव भवंति विशतिमध्य पठिता। अपिच॥ वैक्रियविद्याधरादिलब्धय आमर्षौषध्यादि
लब्धयश्चाभव्यानामपि भवंतीति सर्वत्रव्यभिचारः किंचभव्यत्वेनप्रसिद्धा अपिचक्रवर्त्यादयो यद्यस्माद्विंशतिलब्धिवादिभिस्तुस्वयं विंशतिलब्ध्यंसर्वतिर्नी
घामेषीविधि वैक्रियकरणविद्याधरत्वादिका स्वभव्यसाधारणत्वेन भव्यलब्धिषु मध्ये भणिता पठिताइतो छभपिव्यभिचारः आमर्षौषध्यादि लब्धिवच्चक्रवर्त्या
दिलब्धीनामप्यभव्यस्य प्राप्तिप्रसंगा नचचक्रवर्त्यादिलब्धयः कदाचिदप्यभव्यस्य संभवंतिकथं पुनर्ज्ञायते चक्रवर्तिलब्धिर्भव्यानामेव भवतीत्याह यो ग्रलप
रावट्टं जन्नरदेवंतरं सुएभणियं तो सो भवो कालो जं मयं निव्वाणभाविणं॥ यद्यस्मान्नरदेवाश्चक्रवर्तीन तेषामंतरमपार्द्धपुद्गलपरावर्तलक्षणं श्रुतेभवत्या
मुक्तं यदाह नरदेवाणंभंते अंतरंकालउकिच्चिरंहोइ गोयमा जहण्णेणं साइरेगं सागरोवमं उक्कोसेणं अवड्ढं पोग्गलपरियट्टं देसूणंति तस्माद्रागी चक्रवर्ती
भव्य एवं भवतीति नाभव्योयद्यस्मादयमपार्द्धपुद्गलपरावर्तलक्षणोऽतरकालो भाविनिर्वाणपदानामेवघटते असंख्यानानुभवत्पत्यादिषावदेवानामुक्त
स्तोवनस्पतिकालस्यैवांतराभिधानात् किंचान्यदपि देवेन्द्र चक्रवर्तित्वादिपदयोग्यकर्मणावधो भव्यानामेवोक्त इति भव्य एव चक्रवर्तीति तदेवं प्रसंगाया
ताः शेषद्धीः प्रतिपाद्य अवधिज्ञानं च सप्रसंगं विस्तरतः प्ररूप्योपसंहरन्वक्ष्यमाणसंक्षेपप्ररूपणस्य प्रस्तावनां च कर्तुमाह भणिओ यद्दिएसो विसओ तहाविज
स गहंपुणो भणई संखेवकइणाहियं अवधिमोह छ मिठंच॥ भणितः प्ररूपितः ईद्दिरेवं परिमीणिइत्यादिना ग्रंथेनापि पूर्वोक्तः ग्रंथेन बुधैः स्वरूपाद्यभिलोनि
पयो द्रव्यक्षेत्रादिकस्तथापि तस्य ग्रह विपुलस्य संक्षेपप्ररूपणं पुनरपि गणात्मभृतरेदवर्वान कोन ग्रंथ्यरत्नसूनकरः अनेनचेदं सूचितं नयध्ययनसूत्रका
रेण प्रथमं विस्तरतोवधिज्ञानं प्ररूप्य पर्यंते पुनरपि संक्षेपतस्तद्विषयः प्ररूपितस्तत्पश्चात्समासतो चउव्विहं पण्णत्तं तं जहा॥ दव्वउ खेत्तउ कालउ भावउ
इत्यादि ननु तदिस्तप्रकारेणापि किमिति विषयः पुनरपि प्ररूपितः पौनःपुनरुक्त्यप्रसंगादित्याशंक्याह संखेवेत्यादि यस्मादपि संक्षेपरुचीनां हितमिदंसंक्षे
पेभणनमतस्तत्याहितार्थं मंत्रवतीनामस्याभोहार्थं चेष्टमेतदिति तमेव विषयसंग्रहमाह इकाइ अंगुलावलि संखेज्ज घाइ णागाविसेयाइ पिछइ चउरगुणाइ ओहन्न
उमुत्तिमंताइं उक्कोसं संखाइं लोगाविउलसमानिवहाइं पइवइ संखाइं या पज्जायाइ दव्वसबाइं जघन्यतोन्नंतिमूर्ति द्रव्याण्यवधिज्ञानी पश्यतीति संटंकः के
थमूतानीत्याह अंगुलेत्यादि अंगुलसंख्यातीतभागविषयाणि आवलिकासंख्यातीतभागविषयाणि चेत्यर्थः भावतस्तु भंति द्रव्यं चलारगुणाधमोः

१ विशे०वृ०

१३४

पर्यायान्ययानानिचतुर्गुणानिपश्यति इदमुक्तंभवति जघन्यतोवधिज्ञानीद्रव्यतःक्षेत्रतःश्चांगुलासंख्येयभागक्षेत्राभ्यंतरवर्तीनिमूर्तद्रव्याणिपश्यति कालतस्त्वे
तावद्रव्याणामावलिकासंख्येयभागाभ्यंतरवर्तिनोऽतीतानागतांश्चपर्यायान्पश्यति भावतस्त्वेकैकस्मात्तिद्रव्यंचतुरःपर्यायान्पश्यतीति उत्कृष्टतस्तुद्रव्यतःक्षेत्रत
श्चासंख्येयलोकाकाशखंडावगाढानिसर्वाण्यपिमूर्तद्रव्याणिपश्यति एतानिचैकस्मिन्नेवलोकाकाशेवगाढानिप्राप्यंते शेषलोकावगाहतांतुदर्शनशक्तिमा
त्रापेक्षयैवोच्यते कालतस्त्वेषांद्रव्याणामसंख्यातोत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमानर्गतानतीतानागतांश्चपर्यायान्पश्यति भावतस्त्वेकैकंद्रव्यमाश्रित्यासंख्येयपर्यायाण्यतानि
पश्यति इहचदर्शनक्रियासामान्यमात्रामाश्रित्यपश्यतीत्युक्तं विशेषतस्तुजानातिपश्यतीति सर्वत्रद्रष्टव्यं तदेवंजघन्यतउत्कृष्टतश्चप्राग्विस्तरतोभिहितोवधिवि
षयः इदानींतुसएवसंक्षेपत उक्तस्तद्भणनेचसप्रसंगमवधिज्ञानंसमाप्तमिति अथज्ञानपंचकभणनक्रमायातस्यमनःपर्यायज्ञानभणनस्यप्रस्तावनांकुर्वन्नाह बु
हिविभागेभणियंपिलद्धिसामन्नउमणोनाणं विसयाइविसयाइविभागछं भणइनाणक्कमायातं भकदार्थंवक्ष्येकादशाके गाथार्थः ।८०८ तदेवंप्रतिज्ञातंमनःपर्या
यज्ञानमाह मणपज्जवनाणंपुणजणमणपरिचिंतियत्थपागडणं माणुसखेत्तनिबद्धंगुणपच्चइयंचरित्तवउ॥ मनःपर्यायज्ञानंप्रागनिरूपितशब्दार्थं पुनःशब्दोवधिज्ञा
नादस्यविशेषद्योतनार्थः इदंहिरूपिद्रव्यनिबंधनत्वात्क्षायोपशमिकत्वप्रत्यक्षत्वादिसाम्येपिसत्यवधिज्ञानात्स्वाम्यादिभेदेनविशिष्टमिति तत्रविषयमा
श्रित्यस्वरूपतइदंप्रतिपादयति आयुंतरानिज्ञनास्तेषांमनांसिजनमनांसितैःपरिचिंतितोजनमनःपरिचिंतितःसचासावर्थश्चतंप्रकटयतिप्रकाशयतिज
नमनःपरिचिंतितार्थप्रकटनं माणुषक्षेत्रमर्हत्तृतीयद्वीपसमुद्रपरिमाणंतन्निबद्धंतत्रस्तुनबहिर्व्यवस्थितप्राणिमनांस्यवगच्छतीतिभावः गुणाविशिष्टाद्विप्राप्ति १३४
क्षात्यादयस्तएवप्रत्ययाःकारणानियस्यतद्गुणप्रत्ययं चारित्रवांस्तस्यचारित्रवतएवेदंभवति तस्याप्रमत्तर्द्धिप्राप्तत्वादिसमयोक्तविशेषविशिष्टस्यैवे
नियुक्तिगाथार्थः ।८०९। अथभाष्यतत्रपुनःशब्दार्थंतावदाह पुणसद्दोउविसेसरूविनिबंधइतुल्लभावेवि इदमाहिन्नाणाउ सोविसेसाइणाभिन्नगतार्था
अथकस्यतद्भवति कियत्क्षेत्रविषयंचेत्याह तंसंजयस्ससव्वप्पमायरहियस्सविविहरिद्धिमउ समयरकेत्तसन्निमणोगयपरिणामप्पकडार्थं तदेवंक्षेत्रतः भि से
स्तद्विषयउक्तोथद्रव्यतःकालतोभावतश्च तद्विषयमाह मुणइमणोदव्वाइ नरलोएसोमुणिज्जमाणाइ कालेभूयभविस्से पलियासंखेज्जभागम्मि दव्वमणोपज्जा
य जाणइपासइयतग्गएणंते तेणावभासिएउण जाणइबज्झेणुमाणेणं समनःपर्यायज्ञानीमुणत्यवगच्छति कानीत्याह मनस्विनाप्रवर्तकानिद्रव्याणि
मनोद्रव्याणिनानिकिंमनोयोग्यान्यप्याकारस्थानिजानातिनेत्याह नरलोकेतिर्यग्लोकेमन्यमानानिसंज्ञिभिर्जीवैःकाययोगेनगृहीत्वा मनोयोगे
नमनस्त्वेनपरिणामितानीत्यर्थः तदयंद्रव्यतोविषयउक्तो अथकालतोभावतश्चमाह कालेइत्यादिभावतस्तज्ज्ञानातिपश्यतिच कानीत्याह चिं

तानुगुणसर्वपर्यायराशेरनंतभागरूपाननंतान्स्वरूपादीन्पर्यायान्कस्यसंबंधिनइत्याह मनस्त्वपरिणितानंतस्कंधसमूहमयद्रव्यमनसःनतुसाक्षमनसास्त
स्यज्ञानरूपत्वात् ज्ञानस्यचामूर्तत्वात्पर्यायस्यचामूर्तविषयत्वायोगादिति तांश्चतद्गतानेवमनोद्रव्यस्थितानेवजानाति नपुनश्चिंतनीयवस्त्वघटादिवस्तुग
गतानिइतिभावः नचवक्तव्यमेतन्मनोद्रव्यसंबंधिनएवपर्यायानत्र ॥ किंतेनद्रव्यच्छेदपरेण नद्रव्यग्रहणेनेति मनोद्रव्याणिदृष्ट्वा पश्चादनुमानेनतज्ज्ञायंतद्रव्यचिंता
मनोद्रव्यैरपिसहसंबंधमात्रविद्यमानत्वात् एतदेवाह तेनद्रव्यमनसावभासितान्प्रकाशितान्बाह्यांश्चिंतनीयघटादीननुमानेनजानाति यतस्तत्परिणतान्येता
निमनोद्रव्याणि तस्मादेवंविधेनेह चिंतनीयवस्तुनाभाव्यमित्येवंचिंतनीयवस्तूनिजानातिनसाक्षादित्यर्थः चिंतकोहिमूर्तममूर्तंचवस्तुचिंतयेत् नचछद्मस्थोमूर्तं
साक्षात्पश्यति ततोज्ञायतेऽनुमानादेवचिंतनीयवस्त्ववगच्छति । कियतिकालेमनोद्रव्यपर्यायान् असौजानातीत्याह कालेइत्यादि भूतेनातीतेभविष्य
तिचानागतेपल्योपमासंख्येयभागरूपेकालेयतेषांमनोद्रव्याणांचिंतितान्यतीतानिभविष्यन्त्यनागतानिचिंतितानितानुगुणान्पर्यायांस्तानेजानाति अत्रचांतरे तंसमासतोच
उव्विहंपण्णत्तं तंजहा दव्वउखेत्तउ कालउभावउ दव्वउणंउज्जुमई अणंतेअणंतपएसिएखंधेजाणइपासइत्यादि नंदिसूत्रेभिहितं तत्रमनःपर्यायज्ञानंपटुक्ष
योपशमनप्रभवत्वाद्विशेषमेवगृह्णदुत्पद्यते नसामान्यमतोज्ञानरूपमेवेदं नपुनरिहदर्शनमस्तिसंभवतस्मिन्पश्यत्कपपद्यतेइतिकथमिहाभिहितं कथामइति इतिचे
तसिसंभवार्थमाह सोयकिरअचक्खुदंसणेणपासइजहाउच्छन्नाणी जुत्तंसपरोक्खे पच्चक्खेणउमणोनाणे सचमनःपर्यायज्ञानीकिलाचक्षुर्दर्शने
नपश्यति यथाश्रुतज्ञानीकेषांचिन्मतेनाचक्षुर्दर्शनेनपश्यति यथाश्रुतज्ञानीकेषांचिन्मतेनाचक्षुर्दर्शनेनदर्शनीतिमन्यते तथाचप्रज्ञप्तौभिहितं उववत्ता
स्फपनाणी सव्वदव्वाइंजाणइजहत्थं पासइयेईकेइसोउगातंमचक्खुदंसणेणेत्यादि इदमत्रहृदयं॥ परस्यघटादिकमर्थंचिंतयतःश्रोत्रादेवमनःपर्या
यज्ञानीमनोद्रव्याणितावज्जानातितान्येवचमानसेनाचक्षुर्दर्शनेनानुपश्यतेइत्यस्यावकपथप्रमाणं मनःपर्यायज्ञानेनमनोद्रव्याणिजानातिता
न्येवचाचक्षुर्दर्शनेनपश्यतीत्यभिधीयतइति अत्रकश्चित्प्रेरकःप्राह जुत्तमित्यादि मतिश्रुतेपरोक्षमितिवचना परोक्षार्थविषयंश्रुतज्ञानमचक्षु
र्दर्शनमपिमतिभेदत्वात्परोक्षार्थविषयमेवयुक्तंघटमानकंश्रुतज्ञानविषयभूतेमेरुस्वर्गादिकेपरोक्षेर्थेचक्षुर्दर्शनं तस्याधितदालंबनत्वेन
समानविषयत्वात्किंपुनस्तर्हिनयुक्तमित्याहनउइत्यादि॥ अवधिमनःपर्यायकेवलानिप्रत्यक्षाणीतिवचनात् पुनःप्रत्यक्षार्थविषयंमनःपर्यायज्ञानमतःपरो
क्षार्थविषयस्याचक्षुर्दर्शनस्यकथंतस्यप्रवृत्तिरभ्युपगम्यतेभिन्नविषयत्वात् अत्रसूरिराह जइजुपपरोक्खकयं अचक्खुदंसणमुविसेसईमुणइनाणजइपच्चक्ख
केनदंसणंतस्सकोदोसो यदिपरोक्षार्थेचक्षुर्दर्शनस्यप्रवृत्तिरभ्युपगम्यते नहिप्रत्यक्षेकस्तत्रामस्यपमभोगाकर्तव्या विशेषणतस्यतदनुचाह कलाल चक्षु

मत्यक्षोपलब्धघवादित्यदिति अत्राह कोवेनमन्यते॥ प्रत्यक्षार्थः सततामत्यक्षुष्याह कइति केवलंप्रत्यक्षमतोद्व्यार्थग्राहकता दित्थंमनःपर्यायज्ञानस्यप्रत्यक्षता
युज्यते पुनश्चक्षुर्दर्शनस्यमतिभेदत्वेनतस्यपरोक्षार्थग्राहकता ततःप्रत्यक्षज्ञानित्वेमनःपर्यायज्ञानिनोविरुध्येते इत्याशंक्याह नाणत्ति इत्यादि यदिमनःपर्यायज्ञ
क्षणज्ञानं प्रत्यक्षार्थग्राहकतानत्वक्षेन तच्चक्षुर्दर्शनस्यमतिभेदत्वं लक्षणंदर्शनंप्रत्यक्षपरोक्षार्थग्राहकत्वेनपरोक्षता तर्हि हतनस्यमनःपर्यायज्ञानिनःप्रत्यक्षज्ञानिना
तायांकोदोषः कोविरोधोनकश्चिद्भिन्नविषयत्वात् इत्यादिज्ञानिनःस्वस्वदर्शनादिप्रति नन्वप्यवधिज्ञानिनःस्वकपरचक्षुर्दर्शनाभ्यांपरोक्षमर्थंपश्यतःप्रत्यक्षज्ञानितायां कोपि
विरोधः समापद्यते तदपि द्विहापितस्मान्मनःपर्यायज्ञानीस्वज्ञानेनमनोद्रव्यपर्यायानजानाति मानसेनचचक्षुर्दर्शनेनपश्यतीतिभिन्नं अन्यतुपश्यतीत्यन्यसामर्थ्यं
नीतिदर्शयति अन्नेषाहिदसणवयमिन्नयत्सूत्र स्फुटमणियं नयमणपज्जवदंसण मन्नंतचउव्यथ्याधाउ अन्येत्ववधिदर्शननासौमनःपर्यायज्ञानीपश्यति मनःपर्याय
ज्ञानिनोनुज्ञानानिवदति एतच्चान्याययुक्तमेवेत्याह नचैवंतस्यमनःपर्यायज्ञानिनस्तस्यावधिदर्शनं श्रुतेनिहितंनहि मनःपर्यायज्ञानिनोऽवधिज्ञानदर्शी
नास्याभ्युपस्वमेवसाधितव्यं अवधिमन्तरेणापिमतिश्रुतमनःपर्यायलक्षणज्ञानत्रयस्यागमेभणितत्वात्तथाचाह मणपज्जवनाण कड्डीयाणभंतेजीवा
किंनाणी अन्नाणी गोयमा णाणी नो अन्नाणी अत्थेगइयातिन्नाणी अत्थेगइया चउनाणी जेतिन्नाणी ते आभिणिबोहियसुयमणपज्जव
नाणी जेचउनाणी ते आभिणिबोहियसुयओहिमणपज्जवनाणीतदेवं मनःपर्यायज्ञानिनोवधिनियमस्याभावात्कथमवधिदर्शनेनासौपश्यतीत्युच्य
पद्यते॥ अथैवंमन्यसे किमेतेनबहुभिःप्रलपितैः यथावधेर्दर्शनंतथा मनःपर्यायज्ञानस्यापितद्भविष्यति ततस्तेनासौपश्यतीत्युपपद्यते
पर्येत्याशंक्याह नयमणेत्यादि नचैवंचतुःप्रकारचक्षुरादिदर्शनात् अन्यत्पंचमंमनःपर्यायदर्शनंश्रुतेभणितंयेनपश्यतीत्युपपद्यते तथाचाह॥ स्यके
कइविहेणंभंतेदंसणेपण्णत्ते गोयमा चउव्विहेपण्णत्ते तंजहा चक्खुदंसणे अचक्खुदंसणे ओहिदंसणे केवलदंसणेत्ति तस्मात्पंचमस्यमनःपर्यायज्ञानस्यायुक्तं
त्वात्तेन पश्यतीत्येतदपि नोपपद्यते इति अभिप्रायः परमाशंकमान आह आहवामणपज्जवदंसणमसमयओहिदंसणसन्ना विभंगदंसणस्सच
नणुभणियमिदंकथाइयं अथवाकश्चिदेवंमन्यते यथाविभंगदर्शनमवधिदर्शनमेवोच्यते तथा मनःपर्यायदर्शनमपिभविष्यति इदमुक्तंभवति चक्षु
रादिदर्शनचतुष्टयाधिक्येनानुशक्तमपि तथावधिदर्शनेऽन्तर्भूतंविभंगदर्शनमिष्यते तथामनःपर्यायदर्शनमपिभविष्यति ततःतेनमनःपर्या १३५
यज्ञानीपश्यत्युपपत्स्यतएवेति अत्रसूरिराह नन्वेतदयुक्तंतातीतमागमविरुद्धमेवत्वयाभणितं कुतइत्याह जेणमणोनाणाविदोभिन्निविद
सणाइंभणियाइं जइउ ओहिदंसणं होधानियमेणतोतिन्नि यस्माज्ज्ञानवत्यामारभ्यविधाइ एकेमनःपर्यायज्ञानिनश्चक्षुरचक्षुर्दर्शनलक्षणेद्वेदर्श

नेच्चक्षुरचक्षुरवधिलक्षणदर्शनानिर्दिष्टानिवाद्दर्शनानिज्ञानेकानियामतिश्रुतमनःपर्यायज्ञानत्रिनयवांस्तस्यदर्शनं यस्तुमतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानच
तुष्टयवांतस्यत्रीणिदर्शनानीतिभावः तस्माद्वतमनःपर्यायज्ञानवतोऽवधिदर्शनसंज्ञितदर्शनाभिधानं यदिपुनरित्यस्यादिवासातिश्रुतमनःपर्यायज्ञानत्रिन
यवतोपिदर्शनानितिस्राण्यभ्युपगतस्फुटनुक्तापिहतस्याच्छुतानीतमिदमिति अन्यस्त्वाहुः किमित्याहु अन्नेयमणनाणी जाणइ पासइ य तेणो नहि सम्मं इयरोउ
नाणादरिसय संभवमिति न स अभिहिय॥ अन्येतुमन्यन्ते योवधिज्ञानयुक्तोमनःपर्यायज्ञानीस्यात् सोनिश्चितार्थः अस्योमनःपर्यायज्ञानेनजानाति अवधिदर्शनेनतुप
श्यतिरहितस्तुज्ञानीसतनःपर्यायज्ञानेनज्ञानात्येवनतुपश्यति तस्यावधिदर्शनाभावात् यतोमनःपर्यायज्ञानमाश्रमासिलसंभवमात्रतोजानातिपश्यतीति॥
नंदिसत्तेपिफिनभिति अन्येतुज्ञानात्तिपश्यतिपश्यतीत्यन्यथासमर्थयतात्याह अन्नेनसागारत्तानत्ताणंनदंसणंतम्मि जम्हा पुण्णामस्कपश्यतोसिमास
नाणी अन्येत्वाह यस्मात्पर्युपायपरसमभवेत्वा मनःपर्यायज्ञानसाकारमेवास्यघवेनोति ततः साकारमनःपर्यायज्ञानमनाकारेत्यर्थः नपुनस्तत्रमनःपर्यायज्ञानेऽवधिकेव
लवत्प्रतिदर्शनमस्ति नहिमनःपर्यायकरुणमित्याह यथासूत्रं ६००० प्रत्यासुनःप्रत्यक्षमनःपर्यायज्ञानंनोति ततःप्रत्यक्षत्वात्तेनेतुमनःपर्यायज्ञानेनपश्यतःसातद्ध
ज्ञानीसर्वासांज्ञानीचनद्धज्ञानीमनःपर्यायज्ञानीसर्थः इदमुक्तंभवति इदमुक्तंभवति हाविकस्पेक्षणभक्तस्वसाणमत्युक्तस्यवीपपद्यतेप्रत्यक्षाचमनःपर्या
यज्ञानेसाकारत्वंमनःसौनपश्यतीतिघटनस्य साकारत्वेनतुपस्यज्ञानत्वा मनजानातीतिनिर्विवादमेवसिद्धं तस्माद्दर्शनाभावात्पिपश्यतीत्याघाटनमनःपर्यायज्ञा
नीजानातिपश्यतीत्युपपद्यतएवेति एतदपिमलवादिकाकुनाहस्थितमेव तथथान्येमनःपर्यायज्ञानेसाकारत्वेनज्ञानत्वात्दर्शनंनास्त्यभवप्रत्यक्षत्वेन
दृश्यते अनेनवास्त्विति विरुद्धंपश्यतोवामुक्तिः साकारत्वेननिर्विकल्पस्यापीहदर्शनस्यरूपमेवनेनतिदर्शनमितिनव्युत्पत्तिसामर्थ्यादापत्तेः किंतत्ताना
तीत्यनेनाप्रसाकारत्वंस्थापितंपश्यतीत्यनेनचदर्शनरूपमनाकारत्वंताकारत्वव्यवस्थाप्यतेऽत्याविरुद्धमित्यपर्यस्माततापिनाकिंचिदृश्यादिदिति आह॥
यधर्मीसवेषिपूर्वोक्तामन्येपामुख्याभिप्रायाः संदेहप्रश्नकापक्षचिनधोचार्यस्यकोऽभिप्रायइत्याऽशंक्याह भणदपणवणापुमणपज्जवनाणपास
णाभणियास्तावपासएसोसंदेहाहरणाकेण॥ भण्यतात्रिछिनपद्यो अकइत्याह प्रज्ञापनायांत्रिथत्तमपदेमनःपर्यायज्ञानस्यप्रकृष्टेक्षणलक्षणासाका
रायपोगविशेषरूपापश्यताप्रोक्ता नत्वेवासौमनःपर्यायज्ञानीपश्यतीतिवापदिश्यते ततःकेनकिंहेतुनाऽभिप्रायेणरवादिनांसर्वेषांऽभ्युपेता
परापराभिजनिजाभिप्रायाअकइयंस्यस्येवप्रकारम्नागमोक्तत्वेननिर्दोषत्वात्स्थितभावःप्रक्षेपगाथाश्चेयंलक्ष्यतेचिरंतनटीकादयेप्यगृहीत्वा
चिद्राप्यपुस्तकेघदर्शनाच्चकेवलकेषुचिद्राप्यपुस्तकेषुदर्शनात्किंचित्साभिप्रायत्वादस्माभिर्गृहीतेनिहादशगाथार्थः ८०१ सत्सदप्ररूपण

DR BHAU DAJI MEMORIAL
डा. भाऊदाजी इत्यादि अस्य स्मारकम्

नाद्ययोस्याप्यपृथिवद्दान्या: केवलमप्रमत्त संयतस्यैवोत्पादस्वामी तदनुसारेण सर्वत्र नानात्वं स्वयमभ्यूह्यं मनःपर्यायज्ञानं समाप्तमिति ॥ अथज्ञानपूर्वकत्वा
णानकमायातं केवलज्ञानमभ्यधित्सुः अहसबदव्वपरिणामभावविन्नत्तिकारणमणंतं सासयमप्पडिवाई एगविहं केवलनाणं इहनेयादिसन्न निर्देशा
मात्तथा [illegible] आभिनिबोहियनाणमित्यादिगाथायां मनःपर्यायज्ञानानंतरं केवलज्ञानमुपन्यस्तं [illegible] अथानंतरं
केवलज्ञानमुच्यते क्रमप्राप्तमित्याह सर्वाणि यानि द्रव्याणि जीवादीनि तथा परिणामनादिपरिणामाः प्रयोगविस्रसाजन्या उत्पादादयः
सर्वद्रव्यपरिणामास्तेषां भावः सत्तामात्रं स्वविशिष्टं विशेषेण ज्ञापनं प्रबोधनं विज्ञप्तिः अथवाभिमुखं विशेषेण ज्ञानमवबोधः परिच्छित्तिर्विज्ञप्ति
तस्याः केवलज्ञानात्मकत्वाभाविन्नप्तिः सत्तायाः कारणं हेतुर्विज्ञप्तिकारणं सर्वद्रव्यक्षेत्रकालभावात्मकत्वपरिच्छेदकमित्यर्थः तच्चानंतं ज्ञेयविषयत्वेनाः
नंतपर्यायत्वात् तत्र [illegible] ततोपयोगामित्यर्थः तथाऽप्रतिपाति अव्ययं सदा अवस्थायीत्यर्थः समस्तावरणक्षयसाध्यत्वात् एकवि
धं भेदविरहितं केवलं परिपूर्णं समस्तं [illegible] सदाव्याद संता [illegible] केवलं ततः केवलज्ञानमिति निर्युक्तिगाथार्थः ॥
अथभाष्यं मणपज्जवनाणाणंतरं केवलमुद्दं समुद्दिठाणेहिं [illegible] सव्वदव्वपज्जवनाणं [illegible] परिणामा
पयाया [illegible] नाणविन्नत्ती [illegible] केवलनाणं किंबहुणा सव्वं सावयरसपासयभावउने
यं सयाबरणक्खयाइणं केवल [illegible] अपीतंसासप [illegible] अववपरपडिवाई एगविहसुद्धं सकेवलं पच्चापिगाथागताथानवरं प्रथमगा
थायाशुद्धज्ञानेनाभिग्रहाभिन्नं [illegible] सर्वावरणक्षयपरिणमत्वेन सर्वोत्कृष्टत्वात् [illegible] विवर्तितद्विषयहरनः केवलज्ञानस्यापि तस्य
त्ता सर्वपर्यायान्यथा [illegible] केवलस्य समस्तज्ञानानां [illegible] पश्चादेव निर्देशः अनंतरमिति मनःपर्यायज्ञानादनंतरमित्यर्थः ॥ च
तुर्थगाथायां सव्वउत्ति सर्वतः समंतादित्यर्थः भावउत्ति सर्वपर्यायतः सर्वैः पर्यायैः पूर्णमित्यर्थः केवलं कथंभूतमित्याह सर्वावरणातीतं सर्वावर
णक्षयसंभूतमित्यर्थः ॥ चतुर्थगाथार्था इहसमुत्पन्नकेवलज्ञानस्तीर्थकरादिः शब्दानुच्चारयति श्रुतं सश्रुतं भावश्रुतं भाव
न्ती [illegible] लेनोपयोगबलेन [illegible] मतिनो वाह इत्याह केवलनाणेणत्थे नाउंजे तत्थ पण्णवणजोगे ते भासइ तित्थयरो
वइजोगसुयं हवइ सेसं इहसमुत्पन्नकेवलज्ञानस्तीर्थकरादिरर्थान्धर्मास्तिकायादीन्मूर्तामूर्तानभिलप्याननभिलप्यान् केवलज्ञानेन ज्ञात्वा
ध्यानं नुसृतं ज्ञानेन तस्य क्षायोपशमिकत्वात् केवलिनः सर्वावरणस्य सर्वथा क्षीणत्वेन तत् क्षायोपशमिकाभावात् नहि सर्वविरहे देशविराहिः संभवति

१३७

तदृष्टिहापीतिभावः ततः किमित्याह तत्र तेषां मध्ये पण्णवणजोगा प्रज्ञापनायोग्यास्तान् निलप्यान् भाषते नेतरान् नभिलप्यान् प्रज्ञापनी
यानपि न सर्वान् भाषते तेषामनंतत्वेनायुषः परिमितत्वात् किंतर्हि योग्यानेव भाषते ग्रहीतृशक्त्यपेक्षया ये हिताः ग्रहीतुर्योग्या इति यत्राप्यसिद्धि
ग्रहणेन्मूकमपि [illegible] नदपि [illegible] आदि पदविधाय न्यासेन ग्रहणगतिः तत्र केवलज्ञानोपलब्धार्थाभिधा
यकः शब्दराशिः प्रोच्यमानस्तस्य भगवतो वाग्योगः एव भवति न तु श्रुतं नामकर्मोदयजन्यत्वात् श्रुतस्य च क्षायोपशमिकत्वात् ज्ञानमप्यस्य
क्षायिकत्वात् केवलमेव न तु श्रुतमाह ॥ नतु वाग्योगो वा [illegible] अर्थ [illegible] नामकर्मोदयजन्यो भवति भाष्यमा
णस्तु मुद्गलात्मकः शब्दः किं भवतीति चेदुच्यते सापि श्रोतृणां भावश्रुतकारणत्वात् द्रव्यश्रुतमात्रं भवति न तु भावश्रुतमित्याह सेसं हवइ सुर्यति यच्च य
च्छ्रोतॄणां गणधरादीनां श्रुतग्रन्थानुसारि विज्ञानं तद्भवति केवलिगतज्ञानापेक्षया शेषमन्यच्छ्रुतं भवति क्षायोपशमिकोपयोगानुगतत्वाच्छ्रुतस्य क्षायि
कत्वादिति अथवा सेसं हवइ सुर्यति [illegible] शब्दमात्रं तत्काल एव श्रुतं न भवति किं तर्हि शेषकालमिति वाक्यशेषः इदमुक्तं
भवति ततः केवलिनः शब्दमात्रं श्रोतृणां [illegible] श्रोतृगतज्ञानकारणत्वेनोपचारतः श्रुतं भवति ननु भाष्यमाणकिमपि कालं इति
अथवा अन्यथा व्याख्यायते सकेवलिनः संबंधी वाग्योगः श्रुतं भवति कथं [illegible] प्रधानमौपचारिकत्वमिति अथवा सकं हवइ सेसं तीत्य
न्यथा व्याख्यायते [illegible] भाष्यमाणानां संबंधी वाग्योगः श्रोतृगतश्रुतकारणत्वाच्छ्रुतं भवति द्रव्यश्रुतमित्यर्थः अपवादतया मितिवाक्यं तत्र नामा
मित्यर्थः भावकार्यविपरीतेन भावश्रुतं भवति भावश्रुतकारणत्वाद्द्रव्यश्रुतं भवेत् सर्व अथवा नथा [illegible] वाग्योगश्चापि भस्यश्रा
वमाणस्य भवति तेषां श्रोतॄणां भावश्रुतकारणत्वात् श्रुतमसौ भवतीति निर्युक्तिगाथार्थः ८२८ अथ भाष्यं नाणैकेवलं [illegible] जं पण्णवणं
णिज्जं भासइ नाणं बलपुव्वकं [illegible] नाणेणं गहणं [illegible] सपभूहदणदव्वं [illegible]
उवसमियं [illegible] विन्नाणं [illegible] सेसम [illegible] सारेण [illegible]
उवउग्गाउ [illegible] सं [illegible] कारणं [illegible] कारणं अहवा [illegible] सेसंसं [illegible] भाव
सुयकारणाउ [illegible] अहवा [illegible] वइजोगसुयं [illegible] ॥ सेसापिव्या
ख्यातार्था एव नवरं नयमगाथापायं च यस्माच्छ्रुतातीतः केवलज्ञानी [illegible] भासितसमस्त [illegible] श्रुतातिक्रान्तो सौ भगवान् केवली

विशेषा०वृ० क्षयाईप्रति वाग्गोचरातिक्रांतत्वेन श्रुतातीतानर्थान्न भाषत इति तृतीयगाथायां तदुक्तं सतक्षयोपशमो ऽस्य केवलिनो नास्तीति ८३५ तदेवं संतपा
दितं केवलज्ञानस्वरूपमथास्य गत्यादिद्वारेषु सत्पदप्ररूपणतादयो व्याख्या: तत्र गतौ तावन्मनुष्यसिद्धयोः केवलज्ञानं प्राप्यते इंद्रियद्वारे अतींद्रि
१३७ याणां कायद्वारे ऽत्रसकायाकाययोः योगद्वारे सयोगायोगयोः वेदद्वारे अवेदकानां कषायद्वारे अकषायाणां लेश्याद्वारे शुक्ललेश्यालेश्ययोः सम्यक्त्वद्वा
रे सम्यग्दृष्टीनां ज्ञानद्वारे केवलज्ञानिनां दर्शनद्वारे केवलदर्शनिनां संयतद्वारे संयतानां नोसंयतासंयतानां च उपयोगद्वारे साकारानाका
रोपयोगयोः आहारकद्वारे आहारकयोः भाषकद्वारे भाषकाभाषकयोः परीतद्वारे परीतानां च पर्याप्तद्वारे पर्याप्तानां च सूक्ष्मद्वारे बादराणां नोबादरासूक्ष्माणां च
संज्ञिद्वारे नोसंज्ञिनोअसंज्ञिनां भव्यद्वारे भव्यानां चरमद्वारे चरमाणां भवस्थकेवलिनां चरमाणां च सिद्धानां केवलज्ञानं प्राप्यते पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकयोज
ना तु स्वबुद्ध्या कर्तव्येति द्रव्यप्रमाणद्वारे ॥ प्रतिपद्यमानकानाश्रित्य उत्कृष्टतो ऽष्टोत्तरशतं केवलिनां प्राप्यते पूर्वप्रतिपन्नास्तु जघन्यत उत्कृष्टतश्च कोटीपृथक्त्वप्रमा
णा भवस्थकेवलिनः प्राप्यंते सिद्धास्त्वनंताः क्षेत्रस्पर्शनद्वारयोस्तु जघन्यतो लोकस्यासंख्येयभागे केवली लभ्यते उत्कृष्टतस्तु सर्वलोके कालद्वारे ॥ साद्यपर्यव
सितं सर्वोपि केवली भवति अंतरं तु केवलज्ञानस्य नास्ति उत्पन्नस्य प्रतिपाताभावात् भागद्वारे मतिज्ञानवद्वाच्यं भावद्वारे क्षायिके भावे केवलमवाप्यते अल्पब
हुत्वद्वारे मतिज्ञानवद्वाच्यमिति तदेवं केवलज्ञानं समाप्तं ॥ छ ॥ तत्समाप्तौ च ज्ञानपंचकं समाप्तमिति ॥ छ ॥ तदेवं तस्स फलजोगमंगलसमुदायत्थाना
हेव दाराइं इत्यादिकायां चतुर्विंशतिद्वितीयगाथायां मंगलरूपं तृतीयद्वारं परिसमाप्य चतुर्थं च समुदायार्थद्वारमभिधानीयमिति चेतसि निधाय भाष्यकृदाह
केवलनाणं नंदी मंगलमिति चेह परिसमत्ताइं अहुणा समंगलत्थो पत्ताइ पगउण्णुओगोत्ति केवलज्ञानमिह समाप्तं ॥ तत्समाप्तौ चनाभ्यादिभेद भिन्ना नंदी समाप्ता तत्स
माप्तौ च मंगलं च परिसमाप्तं अधुना स एव मंगलार्थः प्रकृतानुयोगो भण्यते मंगलेनार्थ्यते प्राप्यते साधयितुमिष्यते इति मंगलार्थो मंगलसाध्यः अथवा अर्थ्यते गम्य १३७
ते साध्यत्वेन यो मंगलस्यार्थो मंगलार्थो मंगलसाध्य इत्यर्थो ऽत्रापि स एवार्थः स च कः प्रकृतो ऽधिकृतो ऽनुयोग इति ननु ज्ञानपंचकस्य मध्ये कतमस्य ज्ञानस्या
यमनुयोग इत्येतदेवाह सो मइनाणाईणं कयरस्स सुयस्स जं न सेसाइं होंति पराहीणाइं न य परबोहे समत्थाइं पायण पराहीणं दीवो व्व परप्पबोहयं जं च सुयनाणं
तेण परप्पबोहणं तदणुओगो सुयस्सेवानुयोगः प्रवर्तते मत्यादिज्ञानपंचकस्य मध्ये कतरस्य ज्ञानस्येति प्रश्ने सत्याह श्रुतस्य श्रुतज्ञानस्येत्यर्थः यस्मात्तन
न शेषज्ञानानि पराधीनानि गुर्वायत्तानि भवंति किं तावरणक्षयक्षयोपशमाभ्यां स्वत एव जायंते अनुयोगश्च व्याख्यानरूपः पराधीनः स्वयमेव भवति श्रुत
मेव प्रायः पराधीनं शेषज्ञानानि मत्यवधिज्ञानादीनां श्रुतस्य स्वयमेव भावात् तद्व्यवच्छेदार्थं प्रायोग्रहणं किं च श्रुतज्ञानमेव परप्रबोधे समर्थं स्वरत्वा
न शेषज्ञानानि मूककल्पानि इदमुक्तं भवति उपदेशेनैव परः प्रबोध्यते उपदेशश्च शब्देनैव शब्दश्च कारणे कार्योपचारात् श्रुतज्ञानमेव भवति न शेषज्ञा

शब्दात्मकं श्रुतमेव परप्रबोधकं तथा प्रदीपवच्छ्रुतज्ञानमेव यस्मात् परस्वरूपप्रकाशकं न शेषज्ञानानि न हि श्रुतज्ञानं विहाय स्वकीयं स्वरूपं शेषज्ञानचतुष्ट
यस्वरूपं चान्यज्ञानं परस्य प्रकाशयितुं शक्नोति अनुयोगो ऽपि परप्रबोधनाय प्रवर्तते अतः परप्रबोधकत्वेन संगतत्वात् तस्यैव श्रुतस्यानुयोगः परःप्रबोधनार्थमार
भ्यते न शेषज्ञानानामिति अथ परपर्यनुयोग्य परिहरन्नाह सो किं अंगोवंगे आवस्सयस्स कयरस्स किं छ चिंताए तं वियप्पयंतिसाहइ सुयाणुओगाहिगाराणं अहन नुकय
पवणयप्पणाभोइ दोसा आवस्सयस्स कयरस्स किं छ चिंता पत्तं वियप्पसंतिसाहइ सुयाणुओगाहिगाराणाणं आहननुकयं पवयप्पयाप्पयाभोइ दोसा आवस्सयाणु
ओगमित्व तेनाशो आवश्यकानुयोगोधिकृत एवास्ति किमत्र सो मइनाणाईणं कयरस्सेत्यनया चिंतया कार्यं न किंचिदित्यर्थः अत्रोत्तरमाह इह श्रुतज्ञानस्यानुयोग इत्य
भिधाने नन्वेतदेवावश्यकं श्रुतविशेषप एव नापरं किंचि ग्रंथादिवत्स्विति साधयति कथ्यत्य ऽतोनं यादिष्वत्तु माव्श्यकस्यानुयोगं वक्ष्यामीति ततश्च श्रुतविशेषरूपस्य
स्यावेदितं भवतीति आह यद्येवमनुयोग इति कः शब्दार्थ इत्याह अणुओयणमणुओगो सुयस्स नियएण जमभिहेएण वावारो व जोगो जोणुरूवो ऽणुकूलो वा अ
हवा जमत्थओ थोवपच्छभावेहि सुयमणुं तस्स अभिधेये वावारो जोगो तेणव संबद्धो यत्सूत्रस्य निजेनाभिधेयेनानुयोजनमनुसंधानं स सानुयोग इत्य
र्थः अथवा योनुरूपो ऽनुकूलो वा घटमानः संबध्यमानो व्यापारः प्रतिपादनलक्षणः सूत्रस्य निजार्थविषयः समनुयोगः अथवा पश्चाद्भवतो ऽर्थात् शब्दाद्गुणसूक्ष्म
लघुसूत्रकाश्यामित्याह स्तोकपश्चाद्भावाभ्यां पृकस्यापि सूत्रस्याणुत्वमर्थादित्यर्थो ऽतस्ता कला तथा प्रथमं मुत्पादव्ययध्रौव्यलक्षणं तीर्थकरो ऽर्थं ब्रूते सिच्च
स्यापि पश्चादेव सूत्रं चरति गणधराः एवमथो ऽणुस्थाद्भावात् सूत्रमणुं वचनमिति भावः तस्मात् तस्याणोः सूत्रस्य स्वकीयस्याभिधेयेन योगो व्यापारस्तेन चाणुना
सूत्रेण सह यः संबंधो योगो ऽसावनुयोग इति तस्मादावश्यकस्यानुयोग इति स्थितं विनयपृच्छामुत्तरं चाह आवस्सयस्स जइ सो तं किं अंगाई णं अह पुच्छाओ
तं होइ सुयखंधो अज्झयणाइं च नउ सेसा यथावश्यकस्यायमनुयोगस्तदावश्यकं श्रुतविशेषस्तस्य अंगादीन्याश्रित्य षट् पृच्छाः संभवंति तद्यथा आव
स्सयन्नं किं अंगं अंगाइं अयसुयखंधो सुयखंधा अज्झयणं अज्झयणाइं उद्देसो उद्देसाइति अत्रोत्तरमाह इह तदावश्यकं अंगं वा ऽसुपत्ता दिअंगं न भवतीति भणित
मेवेति कुतोत्राशंकापि न प्रष्टव्यमित्यते अत्रानिर्वचनमाह भण्यते नो उत्तरं श्रुतस्कंधादिविषये तावद्यस्यदाशंका तत्रार्थस्यानिर्णीतत्वात् तदुत्तरं द्विपृच्छास्ता नंदी
वत्कर्तव्या पर्वपृच्छाः अंगानंगरूपतायामपि यदा नंद्यध्ययनं श्रुत्वा विनेयः प्रथमतः एव वंदं पाति अकृतनंदिव्याख्यानः सैव च शंका किमावश्यकमंगं तद्वा
स्यैवेति आह ननु नंद्यध्ययनं श्रुत्वा ततः आवश्यकं श्रोतव्यमिति अतः कथं नंद्यध्ययनस्य प्रथमं व्याख्यानाकरणं येन प्रस्तुतशंकास्यादित्या
शंक्याह तत्रेत्यादि तस्य प्रथमं नंदिव्याख्यानकरणस्य तत एवांगानंगप्रश्ननिर्णयवचनादाचार्यो ऽनियमं दर्शयति पुरुषापेक्षया यान्यथापि नंद्यादिव्याख्या

नकरणादिति आहननु मंगलार्थं सर्वेषामपि शास्त्राणामादौ नंदिव्याख्यानवक्तव्यमेवेति कथं तदनियमइत्याह नाणाभिहाणमित्तं मंगलमिठ्ठनतीयवरकाणं
इह सव्वाणं जुद्धाई जंसा वीसुं कप्परकं वो ज्ञानपंचकाभिधानमात्रमेव शास्त्रादौ मंगलमिष्टं नतु तस्यानंघाः सर्वेस्या अपि शास्त्ररूपा या हास्थाने व्याख्यानं युज्य
ते यथाहि पथिप्रस्थितैर्मंगलमूलं दधि दूर्वाक्षता दिवस्तुनामभिधानदर्शनादीन्येव मंगलतयाऽऽद्रियन्ते ननु तद्भक्षणं तु पाश्रवणादीन्यपि क्रियंते तथे
हापि ज्ञानानां कीर्तनमात्रमेव मंगलं युज्यते नतु नंदिव्याख्यानमिह तस्यास्थानत्वात् व्याख्यावश्यकशास्त्रारंभे शास्त्रांतरस्य तापांतं घाख्यानं युज्यते अतिप्रसं
गान्नच वक्तव्यं ॥ सर्वशास्त्रांतरैतेवनंदी यस्मात्साविषयपृथग्भेण श्रुतस्कंधतया सिद्धांते प्रसिद्धश्रुतस्कंधत्वं चास्याः पदवाक्यसमूहात्मकत्वेनैव द्रष्टव्यं न
त्वध्ययनकलापात्मकं परिभावितमेकाध्ययनरूपत्वेन रूढत्वादिति ननु यदि नंदिव्याख्यानस्य स्थानमिदं तर्हि किमिति नामाबेव भवद्भिर्ज्ञानपंचकं वि
स्तरेण व्याख्यातमिति पौर्वापर्येण स्ववचनविरोध इत्याशंक्याह सहसापुग्गहकयं नउ नियमो यमहवा पथादोयं शाइयइक्कठणाए कयासपुरिसादविकाए
इहावश्यकारंभेय विस्तरेण ज्ञानपंचकस्यादौ व्याख्यानं तत्सानुग्रहमिष्यानुग्रहमास्माभिरितमस्माभिरितमस्माभिर्नपुनरयं नियमः पवकानां कीर्तनमात्रमेव
व नियमेन मंगलतया ऽभीष्टत्वाद्यथवा कथनायाः कृतन विधेरयादो यदृश्यते यथेह गुरुपायेपक्षया कदाचिदुत्क्रमेण पियास्त्राणि व्याख्यायंते अन्यारंभे
न्यदा व्याख्यायत इति तस्मादावश्यकं श्रुतस्कंधस्यानुयोगइतिस्थितं किमिदानीं कर्तव्यमित्याह अवस्सयसुयक्खंधो नामं सुयस्स जेभं पालाइ अज्झयणाइ
नासाआवस्सयाइणं जहक्कमजहक्कमरूवाणि नामंत्वपरिक्खा गज्जइहाहि जहट्ठ इह मुत्कृतशास्त्रस्यावश्यकश्रुतस्कंध इति नामतस्यावश्यक
स्यसामायिकादयः षड्भेदास्तान्यध्ययनान्यभिधीयते नत आवश्यकादिपदानामावश्यकश्रुतस्कंधोध्ययनमित्येषां पदानां न्यासो निक्षेपः पृथक् कार्यः कुत
इत्यस्मादेतोयतः किंचिन्नाम तावद्यथार्थं भवति यथादीपादहनइत्यादि किंचिदयथार्थं भवति यथापलाशामंडपइत्यादि अपरंत्वर्थशून्यं भवति यथाडित्थ
डविस्थइत्यादि यथार्थं वशास्त्राभिधानमिष्यते तत्र च समुदायार्थानुगतैरेतैर्नामभिरपरीक्षा विचारणा क्रियते ततोयालयमिदंयदि यथास्योर्थं इति तमेवावश्य
कस्य नामस्थापनाद्रव्यभावस्वरूपश्चतुर्विधो निक्षेपो भवति सचेहप्राग्युक्तमंगलपदस्यैव ज्ञातव्यः यश्च मंगलानिक्षेपेण सह विशेषः स सूत्रे अनुयोगद्वा
रादिलक्षणगतः स्थितो भणितः स्वगतो विज्ञेयः किंचित्तु तद्विशेषं विनेयानुग्रहार्थं महमपि वक्ष्यामीति तत्र नामस्थापने क्षुण्णत्वान्नोच्यते द्रव्यावश्यकं तु
द्विधा आगमतोनो आगमतश्च तत्रागमतः प्राह आगमउ दव्वावासयं पयं जस्स सिक्खियं मित्ताइलयं तदणुवउत्तो निगदमाणो आगमतो
द्रव्यावश्यकं भवति कइत्याह तदावश्यकं निगदन्वदन्नध्येताकथंभूतस्तस्मिन्नावश्यके ऽनुपयुक्तस्तदनुपयुक्तः स्याध्येतुः किमित्याह यस्य तदावश्य

कपदमथमशिक्षितस्थितं जितमित्यादि विशेषणविशिष्टं भवति अधुनान्येवाऽनुयोगद्वारादिसूत्रोक्तानि शिक्षितादिविशेषणानि व्याख्यायंते नन्नाह सिक्खियमम
तंनीयं ठियं जियं मियं परिजियं नामसमं घोससमं गुरुभणियं अहीणक्खरं अणच्चक्खरं अव्वाइद्धक्खरं अक्खलियं अमिलियं अविच्चामेलियं पडिपुण्णं
२ मुनात ठूनपनविहीणक्खरं महियवद्वोचरूरणयमालव्व वाइद्धक्खरमेयं सव्वामियवल्लिविणासं नखिकलिग्गमुवलणेह पिय अमिलिमसमरूव धन्नमेलोव्व
वोच्चक्कगंधमहवा अमिलियपयवक्कविच्छेयं नयविविहसच्छिणां नाकेरवयसद्दोसं पुण्णमुत्ताइघोसेहि कंवाद्विविप्पमुक्कं नाठंनयाल स्कअभणियं वा
गुरुवायणोवमाते नचारियं पुच्छयाउंवा इहानुयेगद्दारे प्युक्तं से किंतं आगमउ दव्वावस्सयं २ जस्सणं आवस्सएत्तिपयं सिक्खियंठियं जियं मियं परिजियं नाम
समं घोससमं आणीणक्खरं अच्चक्खरं अव्वलियं अमिलियं अविच्चामेलियं पडिपुण्णं पडिपुण्णघोसं कंठोठविप्पमुक्कं गुरुवायणोवगयं सेणंतत्थ वाय
णाए पुच्छणाए धम्मकहाए नवतेतइत्यध्याहारः नो अणुप्पेहाए इत्यपिवर्तते इति शेषः इदंच सूत्रं आगमउ दव्वावासयमित्यादि प्राग्युक्तगाथया प्रायो व्या
ख्यातं शिक्षितादि पदानि त्विदानीं व्याख्यायंते तत्र शिक्षितमिति कोर्थः अंतनीतं सर्वमधीत मितिस्थितं हृदि व्यवस्थितमप्रच्युतमित्यर्थः जितं द्रुतमा
गच्छति वर्णादि संख्यानमितं परुक्रमेणाभ्यस्यागच्छति नुसवतोजितं परिजितं स्वकीयेन नाम्नासमं नामसमं यथास्वनाम शिक्षितं तथावश्यकं त
थायथैव स्वनामस्थितादिविशेषणविशिष्टं घटते स्थितजितमितं परिजितमित्यर्थः एवं तदप्यावश्यकमतः स्वनामसममुच्यते यदाचनाचार्याभिहि
तोदात्तानुदात्तस्वरितलक्षणघोषैः सदृशमेव गृहीतं न घोषसमं नहीनाक्षरमहीनाक्षरं वाच्चछेत्यादि यथापातातीरीशेनरत्नमाला विपर्ययमन्यस्तर
त्न निचयाम्रवलेव यद्यत्यासितवर्णविन्यासं विपर्ययो यन्य स्तवर्णसंतानमित्यर्थः नव्याविद्धाक्षरं नतथाव्याविद्धाक्षरं स्वरवर्णमात्राये क्षं विनश्यतेन
नु पदवाक्यापेक्षं पदवाक्यविपर्यस्तस्य वक्ष्यमाणामिलितविषयत्वादिति उपलराकलाकुलमृतलहलमिवयन्न स्खलति तदस्खलितं विसदृशानेकधा
न्यमेलकवत्सल्लमिलति लदमिलितं अथवा विपर्यस्तपदवाक्यग्रंथमिलितं नैवं यत्तदमिलितं अमिलियपयवक्कविच्छेयंति अथवे स्त्रापिलतीय व्या
ख्यानरद्धचकः संबध्यते अमिलितात्रस सूत्रः पदवाक्यविच्छेदो यत्र तद्दा मिलितमुच्यते अव्वलम्मेडिनं व्याख्यानुमाह नयविविहेत्थाइ विविधानि
नानाप्रकाराण्यनेकानि शास्त्राणि ये यां पादवहवः पल्लवास्तेविंमिश्रव्यत्याम्रेडितं अथवास्थानविश्लेषंथितव्यत्याम्रेडितं यथा भारतराज्यस्य रामस्य राक्षस
सानि पनंगताः कौलिकपायसवत्से कंथावृद्धा यथाक्रूरूपं पन्नगानि तद्व्यात्याम्रेडितं परिपूर्णद्विधा सूत्रतोर्थतश्च तत्रछंदसा छंदः सम्मामित्यमात्रादिनि
यतमानं सूत्रतः परिपूर्णं यच्च नाकांक्षादिसदोषं तदर्थतः परिपूर्णं यत्क्रियाध्याहारं नापेक्षते भव्वायकं अस्वतंत्रं वन भवति तदर्थतः परिपूर्णमिति भावः

परिपूर्णघोषमिमितिव्याख्यातुमाह पुणमित्यादि उदात्तादिघोषैः संमिश्रीमाणस्य यत्परिपूर्णपरावर्तनादिकाले उच्चारयति तत्परिपूर्णघोषं इह च शिक्षाका
लेऽध्यापकनिगदितो दात्तादिघोषैः संमिश्रमाणस्य घोषसमं शेषकालेऽनुपरावर्तनादिकं त्वन्येऽनुदात्तादिघोषैः परिपूर्णमुच्चारयति तत्परिपूर्णघोषमित्यन
योर्विशेषः कंठोष्ठविप्रमुक्तं स्पष्टं न तु बालमूकभाषितवदव्यक्तं गुरोः सकाशाद्वाचनया उपयातमायातं न पुनः पुस्तकादेव चोरितं स्वतंत्रेणैवाधिगतं वाचनोपगतं
णाधाटकेणवागन्द्दीत नितिं अत्र प्रेरकः प्राह आगमदेशेनुतो वनादेवति सिद्धमावासंकि सिरिकयाइस्क यगुण विसेसणो फलं मिह इहियं नुत्वागमतोनुप
युक्तो वक्ताद्यावश्यकमित्यनावत्तेवसिद्धं भागतोद्व्यावश्यकं किं शिक्षितं स्थितादिविशेषणैर्निष्प्रयोजनैः किमित्याधानश्यकश्रुतगुणविशेषैर्विशेषितमिति अत्रोत्तरमाह ज
हसब्दोसरीहेयपि भिगदंउक्त मणुवउत्तस्स दव्वसुयं दव्वाषासपृच्छतरं सद्दाकिरियाउ उवउत्तस्य खलियाइ यपि सुद्धस्स भावउक्तं संसाहइत्तह किरियाउ म
वाउ निद्धुर फलाई इह शिक्षितादिविशेषणकल्पापि कुर्वन्ना वाचयति साधयति तत्कथयतीति द्वितीय गाथाभावार्थः किं साधुषयतीत्याह यथाशिक्षितादि
गुणोपेतमावश्यकं यत्प्रतिमनुपयुक्तो निगदितोऽव्यक्तस्तत्त्वश्रुतमाणद्व्यावश्यकं श्रोतस्वरूपं सुवति तथाम तूपयुक्तः समाजनीयादि क्रिया अपिस
र्वा अनुपयुक्तस्य कुर्वतोनप्रणिधानरहितस्य द्रव्यक्रियात्वात्फलविकलासयति तथाय भवसामर्थ्यादि दलत्वत उपयुक्तस्य चान्तः प्रणिधानयुक्तस्य स्य
कूरणेवकल्पादिकारणा कथमपिस्खलितादिदोषदुष्टमपि सत्रं निगदतो भावतः शुद्धं तस्य भावसूत्रमेव भवति तथा सर्वा अपि मत्स्यपक्ष्यादि क्रिया उपयु
क्तस्य कुर्वतः कर्मनिर्जराफलाय एव भवंति तः सर्वेषामपि भगवदुक्तानुष्ठानेषु अतःप्रणिधाने ऽतिशयप्रयत्नः कार्य इति इह चाधिकहीनाक्षरसूत्रपाते ऽपा
यदर्शनार्थमुदाहरणान्याह अहिएकुणालकविषो हीणे विधाहरादद्दिठंता बालाउराइभोयण भेसय विवघउडभय अक्खरबिंदुघाधिके सूत्रपाठेकु
णालनामा राजपुत्रः कपिश्च वानर उदाहरणं हीनाक्षरपाठे तु विद्याधरादयः अधिकहीनाक्षरलक्षणे पूर्वये बालातुरयोः रतिभोजनभेषजं विय
र्ययो उदाहरणं अतिमात्रभोजनभेषजं च नहीनमात्रलक्षणो विपर्ययश्चेत्यति भोजनभेषजविपर्ययो बालातुरयो रतिभोजनभेषजविपर्यायादि
ति समासः अतिमात्रं हीनमात्रं भोजनं यथा बालस्य भेषजं तु तथा मूत्रं तथातुरस्य दोषायतनयाधुत्रमपीति भावः अथाद्यं कुणालनामा राजपुत्र उदा
हरणमिति ततः कथानकसूचनाय श्लोकमाह चंदगुत्ते त्यादि अस्यार्थः कथानकादवसेयस्तच्चेदं पाटलीपुत्रनामनगरे मौर्यवंशसंभवो अशोकश्रीर्नाम
महीपालस्तस्यैकस्या राज्ञ्याः कुणालनामा तनयः समभवत् तस्य च कुमारभुक्तौ उज्जयिनी नगरी नरपतिना प्रदत्ता तत्र च स सातिरेकाष्टवार्षिके
तस्मिन्कुमारे लेखवाहकेनागत्य अशोकश्री राजायनिवेदितं यथेतावतिवयसिवर्तते सुष्टुमत्रस्तवस्वातः पुरोपविष्टेन भूपतिना स्वहस्तेनेव

लेखितः कुमाराय लेखः तत्रस्य चेदमलेखि यथेदानी अधीयतां कुमारः तं च लेखमसंवर्तितमेवमुक्त्वा शरीर चिंतार्थमुत्थितो नरनाथः ततः श्चैककया राज्या गृहि
त्वा वाचितोऽसौ लेखश्चिंतितं च यथा मा न पिविद्यते पुत्रः केवलं लघुरसौ महांश्च कुणालस्तत्तस्मिन्न राज्ययोग्यता विग्मति न मदीयपुत्रस्य राज्यावाप्तिः त
तस्तथा करोमि यथा कुणालो राज्यस्यायोग्यो भवत्यवसरश्चायमिति विचिन्त्य लोचनाद्दिक्षितया हस्ततया हस्तस्थितनयनाञ्जनशलाकया ऽकारस्योपरि
प्रदत्तो बिंदुर्जातं चानेनाधीयतां कुमार स्तान्स्तथैव राज्ञा मुक्तस्ततो वृषभवत्लेखो राजा च कथमपि पुनरवाचितं एव संवर्तितो सो गतश्च कुमारसमीपमत्र
धारितश्च केनापि निषेधितां प्रकटश्च विरुद्धनिमत्तानुना चित कुमारो निर्बुधे च वाचित स्ततो पिताज्ञा लेखपार्श्वेन प्रोक्तं कुमारेणा मौर्यवंशोद्भवानामस्माकमा
ज्ञाभूवनेपि न कश्चित्खंडयति ततः किमहमेव तातस्याज्ञां लंघयिष्यामि नमन्यैव तादित्युक्ता तत्क्षणादेवाग्नि नमता लोहशलाकाभ्यां गृहीत्वा पुनःहाहाकारेव सर्वं स्मिन्नपिप
रिजनेन निवार्यत्यांजित क्षिणी जानन्निवेपस्तत्तो विज्ञमसमंक्तु तदा ज्ञानमहान्तस्तदेनिन्द्राय कुणालस्योज्जयिनीभुक्तो चिर्न किमन्यत्क्रामग्रामान्ते दत्तवान्कालेन स्य

त्र च स्थितेन कुणालकुमारेण शिक्षिता भकथयवतीगीत कलायागता वत्तत्रसिद्धिं वर्यालातिकं नीतश्चाया सौतत्प्रकर्तव्य पत्नि निकान रितंतगीत मतोषाक्षित
श्च जगादप्रथिवीपातिर्याच्यस्व तः प्रयच्छामि तव समीहितं ततः पठितं कुणालेन चंद्रगुत्तपपोत्तोय बिंदुसारसनत्तुदे असोगसिरिणोपुत्तो अंधोजायइ कागणि
अस्या अर्थं मात्रार्थः पाटलीपुरनगरे स्वाणाख्य प्रतिरिद्वितो मौर्यः प्रथमं किल चंद्रगुप्तो राजा बभूव तत स्तत्पुत्रोऽबिंदुसारः स्त्रामभ्द्य तदनंतरं च तत्पुत्रोऽशोक
श्रीर्जात स्तस्य चापौसा कुणालः पुत्र एव च सन्नेय चंद्रगुप्तस्य प्रपौत्रः बिंदुसारस्यन प्तृकः पौत्रः अशोकश्रीसुतः सः च पुत्रः काकणीं हाम्निय भाणयाराज्यं याच
त इति ततो यवनिकापगमं कारयित्वा किं चिलकौतुकेन राज्ञा सविशेष प्रृष्टः सर्वं मायिस्त्वमति करं कुणाल कथयामास ततः पृथ्वीपातिना पृष्टोऽधुना
न्येन किं करिष्यसि तेन प्रोक्तं॥ देव मम राज्यमाहे पुत्रउत्पन्नो वर्तते राज्ञा प्रोक्तं कदा कुणालः प्राह॥ संप्रतिततः संप्रति रित्येवनाम ततः प्रतिष्ठितं राज्यं च तस्मै प्र
दत्तमिति तदेवं यथा हाकारस्योपर्येकेनाप्यधिकेन बिंदुना कुमारस्य नेत्राप्रयोग नाम्नः पृथा प्रसक्ते पिसूत्रे निबद्धाद्यधिकया दर्शनरमात्या सर्वानर्थसंभव इति
भावनीयमिति अत्र चाधिकेन्य दिहलौकिकमुदाहरणं लक्षणार्थो जो महावदय पं कालेइ आदिश्लोकः अस्य चार्थः कथानकादवसेयस्तच्चेदं॥ कस्मिंश्चित्
दवीप्रदेशो सरोवरमेकमासी तत्रलौकिके घुका तिकतीर्थमुच्यते तस्यहि तीरे वजुलनामा वृक्षौस्ति तच्छाखामारूह्य यदुयं क सरोवरजले निपतति त थानी
र्थमहात्म्यात्किल मनुष्यो भवति यस्तु मनुष्य एव भान्नित पतत्सौ देवो जायते यस्तु लोभाधिक्यात् द्वितीयमपिवारं निपत ति स यादिवाः प्रागासीत् पुनस्ताह
शस्वसंपद्यते एवं चान्यदा वानरमिथुनस्य पश्यतो नरमिथुनं वंजुलवृक्षशाखातोनिपतनितं तत्सरोवरजले संजातं च भावत्वरशरीरं देवमिथुनं ततोवानरमिथु

मपितथे वनत्रपतितं जातचूप्रवररूपधरं नरमिथुनं ततोधानेरणमोक्तं पुनरपितथैवेहनि पनाबो येन देवरूपो भथावस्ततोसोनिषिद्धोयोपिता यनआ
यनेपुनरपीछ कृते किंसंपधते पथामिचानवभवरमानुष्यत्वेन निषिद्धो स्यातिलोभः सर्वशास्त्रेषु क्षिता निर्वीर्यमाणो पितथा सो पुरुषो द्वितीया मपिवारानथे
वतत्रनिपपातुजातश्चपुनरपिवानरः ततोगृहीतासा प्रवरयोषित्त्रायानेनकेनापिराज्ञा समानीतत्वनस्य बहुभापत्नीवानरस्तकगृहीतोमायेड आलिकैः
शिक्षितश्च नर्तयितुं नीतश्चासौ सकलत्रो पपिष्टस्यराज्ञः पुरतः अस्याभिज्ञातायनेनुसास्त्रावी तथाप्युपलक्षितोः सौवानरोधावतिचपुननिर्गच्छमाणो पिराज्ञाः
सम्मुखग्रहणार्थ मतोराज्ञापठितंजोजहाबद्दुएकाल्लो नंतलोमेवयानरामावत्तुलिपरि झठावानशपडणंसर॥ उक्तानार्थश्चायंश्लोकलदेवंयथा अधिकोलोभाभिप्रायः
कृतो धानस्यानयोयत्रान स्तथाभभाधिकस्त्रमपीतिभावनीयमिति भथाक्षरादिहीनत्वेत्र पाठेपापमदर्शनार्थमुदाहरणं विधाहररायगिह उप्पण्णपुडणंच
हीणदोसेणकहणोसरणागमणंपयाणुसारिस्सदाणंच अस्यास्यर्थः कथानकादवसेयस्ता चेदं राजगृहनगरे भगवान्महावीरः समवसृतः तदंतिके धर्ममाकर्ण्य
छिन्नायां परिषदि गृहं प्रतिगच्छता श्रेणिकराजेन दृष्टः कोपि विद्याधरो विधुवितपक्षः पक्षीवनभस्युत्पातनिपातो विदधानस्ततः समुत्पन्नकौतुकः प्रतिनिवृत्य पुन
रपि समवसरणमागतः पृष्टवांश्च तद्व्यतिकरं सर्वमपि भगवंतं कहणाति कथनं कृतं भगवता यदस्य खेचरस्य विस्मृतमेकमक्षरं नभोगामिन्या विद्यायास्ततोन
चसाऽस्फुरत्यस्य सम्यगतो यथुत्पातनिपातौ विविधात्येतदा कर्णितमपि तत्सर्वमाकस्थितेनाभयकुमारेणानंतरोगत्वा सिहिनो विद्याधरोयमुक्तवतो यन्मे मेकमक्षरं त
दहं लब्ध्वा तव कथयामि यदि समानसिद्धिकं मा करोष्यस्याविद्यास्ततः प्रतिपन्नमिदं खेचरेण कथितं च यदानुसारिलब्ध्यासमुपलभ्य तदक्षरमभयकुमारेणास्र
दत्तं च तस्य पदानुसारेण खेचरेण विद्यास्वयं चततः क्षेमेण प्राप्तो वैताढ्यगिरिवरे शिखरस्थितप्रवरविद्याधरीसंगम करवाणि तदेवं यथा अक्षरविद्याहि
नाविद्या न स्फुरत्यनर्थफला च जायते तथा सूत्रमपीति अथ हीनादधिकाक्षरोभयोरुदाहरणमाह विनकमुभेसयाई मा[illegible]पा पीलि घडेण पदेई पडुणड
नतेहिं अहिपहि मरइवालो नहाहार तिक्कडुभेषजान्यातुरस्य मापीन्विताय मेनतिविति विचित्रमाता पित्र्येघादियधुनानि ददाति तदासौ तेनैप्रगुणो भवतिहो
नमात्रत्वाद्यथकथमप्यधिकानि प्रयच्छति तदौतरधिकमानेराक्रोतोसौ म्रियतएवातुरः वालोनहाहारेत्ति तथातेनैवप्रकारेणहीनाधिक्य आहारेपिवालो
पायमाप्नोत्ति एवं सूत्रेपि हीनाधिके दोषाबोध्या इति के पुनस्ते दोषा इत्याह अठ्ठस्स विसंवाउ रूपभेया उतउ चरणभेउ ततोमोरकाभावो मोरकाभावः फलादिर
था मात्रादिहीनाधिक्ये सूत्रस्य भेदः सूत्रभेदः सूत्रभेदादेवचार्थस्य विसंवाद स्तद्विसंवादे चुक्रियारूपस्य चरणस्याविसंवाद तद्विसंवादे च क्रियारूपस्य च
रणस्याविसंवाद स्तस्याविसंवादे च मोक्षाभव स्तदभावे च दीक्षावैफल्यमिति तदेवमुक्तमागमतो द्रव्यावश्यकं अथनोआगमतस्तद्भिधित्सुराह नोआगम
उजाणयभवसरीराइरित्तमाधासलोइयलोइउत्तरियं कुप्पावयणियं जहाकसेनो आगमतोद्रव्यावश्यकं त्रिविधंज्ञशरीरद्रव्यावश्यकं त्रिविधं भव्यशरीरद्र १४०

व्यावश्यकं तदुभयव्यतिरिक्तंच तत्रसम्यक्प्रवीधीतावश्यकं सिद्धसिलातलगतं जीवविप्रमुक्तं मुनिशरीरमनुभूतभावत्वाज्ञशरीरं यत्तु नरावश्यकार्थं ज्ञा
स्यति न पुनरिदानीं जानाति तस्य चेतनं देवदत्तादिशरीरं योग्यत्वाद्भव्यशरीरद्रव्यावश्यकं एतदुभयव्यतिरिक्तं तु नो आगमतो द्रव्यावश्यकं त्रिविधं लौकिकं लोको
त्तरं कुप्रावचनिकं च तत्र लौकिकं राजादीनां मुखप्रक्षालनाद्यावश्यकं एतदुभयव्यतिरिक्तं तु नोआगमतो द्रव्यावश्यकं लोकोत्तरं तु ये इमे श्रवणगुणविप्रमुक्तलिंगमात्र
धारिणः साध्वाभासाः प्रतिपदमनेकान्यसंयमस्थानान्यासेव्योभयकालप्रतिक्रमणाद्यावश्यकं कुर्वंति तद्विज्ञेयं कुप्रावचनिकं तु यत्पाषंडिनश्चामुंडायतनो
पलेपनाद्यावश्यकं कुर्वंति तद्द्रव्ये नोशब्दश्चे सर्वत्रागमे सर्वनिषेधदेश्यः एतच्च सर्वमपि नो आगमतो द्रव्यावश्यकं सप्रभेदं यथा सूत्रे अनुयोगद्वाराख्य
भोक्तं तथा विज्ञेयमिति इह लोकोत्तरं यन्नो आगमतो द्रव्यावश्यकमुक्तं तत्रोदाहरणमाह लोउत्तरे अ तिक्कण मासेवालो येउदाहरणं सेरयणदाहरवाणिय
नाएणजइहुवालद्धो लोकोत्तरे नो आगमतो द्रव्यावश्यके तीक्ष्णमासेवकालोचकः साध्वाभासस्तदाहरणं आसेवकश्चासावालोचकश्चेति समासः आ
सेवकालोचकस्य चयो गीतार्थो गुरुः स खलु रत्नदाहकवणिग्ज्ञातेनगीतार्थे यतिभिरुपालभ्यदत्यक्षरार्थो भावार्थस्तु कथानकगम्यस्तच्चकथ्यते॥ वसं
तपुरनाम नगरं तत्र चागीतार्थः संविग्नाभास एको गच्छः सूरिसहितो विचरति तन्मध्ये चैकः साध्वाभासस्तिष्ठति सच प्रतिदिनमुदकार्द्रहस्तादिदोष
दुष्टान्यनेषणीयभक्तपानकादीनि गृहीत्वावश्यककाले महासंवेगमिवोद्वहन्सर्वंगुर्वंतिके स्वयमालोचयति गुरुरपि तथैव प्रायश्चित्तं प्रयच्छति त
त्र मयच्छन्नगीतार्थत्वे न नित्यमेव सत्यादौ धर्मश्रद्धालुरयं महाभागः सुखेनासेव्यतेदुःकरं च यदित्थमालोच्यते अतो शतत्वादेव शुद्धोयमेन चेदृक्षा
ऽप्यमुक्तगच्छसाधवश्चितयंत्यहो आलोचयितव्यमेवं साध्यं तच्चेत्क्रियते तत्प्रकृत्या सेवनेपि न कश्चिद्दोषइत्येवं सर्वस्मिन्गच्छे प्रायः प्रवृत्तमसमंजसमिति
दृष्टं च व्रजति कालेऽन्यदा गीतार्थः साधुः कश्चित्तत्र गच्छे प्राघूर्णकः समायातस्तेन चासौ विधिः सर्वोपि दृष्टस्ततश्चितितं महोऽनेनगीतार्थगुरुणासर्वोप्य
यनाशितो गच्छस्ततस्तेन भणितो गुरुराह॥ त्वममुन्नित्यमकृत्यासेवकं साधुमिच्छन्संभ्रांत भवसि गिरिनगरवत्प्रतेस्तन्नगरवासिलोकस्य च सदृशः कथ
मित्यत्रोच्यते॥ गिरिनगरं नाम नगरं तत्र चैको वणिक्कोटीश्वरो निवसति सचवैश्वानरभक्तत्वात्प्रतिवर्षं रत्नानामपवरकं भृत्वा वह्निनाप्रदीपयति
तं च तथा कुर्वंतं राजा नगरलोकश्च सर्वदा प्रसंशति यथा अहो अस्यानेकभक्तिरस्यपदनुभगवतं प्रति यथा मित्थं रत्नैस्तर्पयत्यसौ एवं च प्रशस्यमानो
न्यदा तत्र पति संवत्सरं तथानुष्ठाति तत्रान्यदा प्रचंडपवनो द्धतेन प्रदीपितो वन्हिः स राजगृहं समस्तमपि नगरं भस्मसात्करोति ततः स नृपरे
णराज्ञा किमस्यापि रिक्थं कर्तनासौ पूर्वं निषिद्धः किं वा प्रशंसितं इत्यादियहु पश्चात्तापं कृत्वा ददितानिर्वासितश्च नगराद्सौ वणिगिति एवमाचार्यत्वम

पि अविधिना कृतसामायिको धार्मिकलमिनं प्रशंसां कुर्वन्ननुमाननं गच्छंतन्ताघापतितस्मान्मथुरापुरीनरपतेस्तं निवासिलोकस्य चसदृशोभवपतोनर्थवाक् नभय
सि कथमित्यत्राभिधीयते॥ मथुरानगर्यामपि पिंडस्थान रभतेन केनापीश्वरवणिजा इच्छन्नवरत्नमेतं गृहं प्रदीपयितुमारब्धं ततः स नगरलोकेन राज्ञा दंडितः निर
स्कृतः श्वासौ वणिगट्व्यां गृहं कृत्वा किमच्छन्नप्रदीप प्रसीतातिनिष्कासितो नगरादितिलम्नपोक्त वर्तते ततस्तेन माघूर्णसाधूनागच्छता धयोभिहिता अलमे
वं भूतस्य गुरोर्वशवर्तित्वेन परित्यज्यता मयमन्यथा सर्वेषामनर्थाय संपत्स्यते नत लोथवा कुष्टिनेनेरितितदेवं तत्तद् गुरोस्य रात्कंनो आगमतो लोकोत्तरद्र
व्यावश्यकमभिधीयतइति तदेवं सोदाहरणमुक्तं द्रव्यावश्यकं अधुना भावावश्यकमभिधीयते तच्च द्विधा आगमतो नो आगमतश्च तदेतद्भ यमप्याह
आगमइसाबावस्सयं तदुछो वउगपरिणामो नो आगमउभावपरिणामो नाणकिरियाओ आगमतो भावावश्यकमावश्यकार्थोपयोगपरिणामः नो आगमत
स्तु ज्ञानक्रियामयपरिणामोमिश्रवचनत्वान्नोशब्दस्येति इदं च त्रिविधमपिदर्शयन्नाह लोइयलोउत्तरियं कुप्पावयणं तं च समासेणं लोउत्तरं पसत्थ
तेणाहिगारोयं॥ तन्नो आगमतो भावावश्यकं त्रिविधं लौकिकं लोकोत्तरं कुप्रावचनिकं एवं चोपन्यासः पूर्वं व्यतिरिक्तद्रव्यावश्यके अत्र भावावश्यके बंधानु
लोम्येनापि हेतुना कृतो यावतानुयोगद्वारसूत्रे इछ उक्तलोकिकं कुप्रावचनं लोकोत्तरं चेति तत्र लौकिकं नो आगमतो भावावश्यकं पूर्वाह्णे भारतं अपरा
ह्णे रामायणं वाचनीयमित्यादि कुप्रावचनिकं तु मंत्रादिपाठपूर्वकमिघांजलिहोमादि लोकोत्तरं पुनरूपयुक्तस्य श्रमणादेर्मुखवस्त्रिकाप्रत्युपेक्षणावना
दिक्रिया मिश्रमुभयकालमावश्यकं सूत्रोच्चारणं एवं सर्वत्र ज्ञानक्रियामिश्रता भावनीया इह च त्रिविधानो आगमतो भावावश्यके पारमार्थिकानुपमाप
वर्गसुखप्राप्तिहेतुत्वाल्लोकोत्तरमेवात्र प्रशस्तमदत्र वह शास्त्रे अधिक्रियतइति अथावश्यकस्य पर्यायनामान्यभिधित्सुराह तस्साभिन्नत्थाइं सफ्यस्सत्था
इं जह हुति य नामाई अथ्थामोहाइनिमित्तं माहुपर्यायनामाइं॥ तस्यावश्यकस्य पर्यायनामान्याहेति संबंधः कथंभूतान्यभिन्नार्थानि रूप शस्तानि य
थाव्यवस्थितस्तथ्यवनियतानि निश्चितानि किमर्थमित्याह अर्थ्यामोहादिनिमित्तं एकार्थिकैर्हि पर्यायनामभिर्ज्ञातैरन्यान्यस्थानेष्वन्यान्यनामश्रवण
तः शिष्यो न मुह्यति आदिशब्दाद्नानादेशजविनेयानां सुखेनैवार्थप्रतिपत्तिर्भवतीत्यादि वाच्यं निमि कानि पुनस्तानि पर्यायनामानीत्याह सम
णेण सावएण य आवस्सय १ अवस्सकरणिज्ज २ ध्रुव ३ निग्गहो ४ विसोही य ५ अज्झयण छक्क ६ वग्ग ७ नाए ८ आराहणा ९ मग्गो १० एतानि दश पूर्यायना १४३
मानि तत्रावश्यकमिति कः शब्दार्थ इत्याह समणेण सावएण य अवस्सकायव्वयं हवइ जम्हा अंतो अहो निसिस्स य तम्हा आवस्सयं नाम श्रमणादिभिरहोरा
त्रमध्यवश्यं करणादावश्यकमिति हतास्य र्थमिति एतदेव सविशेषमाह जमवस्सं कायव्वं तेणावस्सयमिदं गुणाणं वा आवस्सयमाहारो आमघाया भि
विहिवाइं आवस्सयं ना जीवं करेइ जं नाणदंसणगुणाणं सन्निज्झभावणच्छायणेहिं वा वासयं गुणउ यच्च स्मादवश्यकर्तव्यं तेन तस्मादावश्यकमिदमित्ये

तस्मात्कनगाथायाः पर्यवसितार्थकथनमेव अथवा आङ् मर्यादाभिविधिवाची अभवादवाभिविधिना वा गुणानामापाश्रय आधार इदमित्यापाश्रयंगुणा
धार इत्यर्थः नन्वाधारवाचक आपाश्रयशब्दः पुल्लिंगे वर्तते तत्कथमापाश्रयमिति नपुंसकत्वमिति चेन्न प्राकृतशैलीवशतो दोषादिति अथवा ज्ञाना
दिगुणानामा समंतादपश्यमात्मानं करोतीत्यावश्यकं अथवा अंतं करोतीत्यंतकः सान्निध्यभावनाछादने वा आवासकं गुणत इत्यावासकमुच्यते इ
दमुक्तं भवति॥ वस निवास इति गुणशून्यमात्मानं गुणैरासमंताद्वासयति गुणसान्निध्यमात्मानं करोतीत्यावासकं अथवा यथा वस्त्रं वासधूपादि
भिस्तथा गुणैरासमंतादात्मानं वासयति भावयति रंजयतीत्यावासकं यदि वा वस आछादने गुणैरासमंतादात्मानं छादयति छदपट्ट संवरणे दोषेभ्यः संवृणोति
त्यावशाक्यलमिति तदेतदेवमावस्सयमित्याद्यं पर्यायनाम व्याख्यातं शेषाण्यतिदिशन्नाह एवंपियसेसाइं वियसाकयलरकणाणुसारेण कमसोवत्तवाइं त
हारकयरकं धुनामाइ अवस्सेवशेषाण्यपि अवश्यकरणीयादिनामानि सिद्धांतलक्षणानुसारेण क्रमशो वितुषावकव्यानि तद्यथा मुमुक्षुभिरवश्यं क्रियतइति
अवश्यकरणीयमिदमुच्यते तथाऽनंतात्ध्रुवत्वाच्छाश्वतत्वाद् ध्रुवं निग्रहस्यते इंद्रियकषायादयो भावशत्रवोऽनेनेति निग्रहः अन्यत्तु प्रवाहतोनादिकालीनत्वाद्ध्रुव
कमेतन्निगद्यतेऽनेनाति ध्रुवनिग्रह इत्येकमेवेदं पर्यायनामवाचक्षते॥ कर्ममलिनस्यात्मनो विशुद्धिहेतुत्वाद्विशुद्धिः सामायिकादिषडध्ययनसमूहात्मकत्वात् षडध्ययनवर्गइती
दमप्युक्तमेव पर्यायनाम प्रोच्यते अभिप्रेतार्थसिद्धेः सम्यगुपायत्वान्न्यायः अथवा जीवकर्मसंबंधापनयनान्न्यायः अयमभिप्रायो यथा कारणिके दृष्टोन्यायोद्व
योरर्थिप्रत्यर्थिनोर्मम इदमित्यादि संबंधं चिरकालीनमप्यपनयत्येवं जीवकर्मणोरनादिकालीनमप्याश्रयाश्रयिभावसंबंधमपनयतीत्यावश्यकमपिन्याय
उच्यते मोक्षाराधनाहेतुत्वादाराधना मोक्षपुरप्रापकत्वान्मार्ग इव मार्ग इति अतिदेशप्रस्तावादस्य माणान्यप्येकार्थिकनामानि गणकायनिकायस्कंधवर्ग
राश्यादीनि च स्कंधैकार्थिकनामानि श्रुतानुसारेण लक्षणानुसारेण वक्ष्यति दिशन्नाह तदावस्सयस्कंधनामाइति तथा सेनैवोक्तप्रकारेण श्रुतस्कंधयोरपि सिद्धांतप्रव
चनाज्ञोपदेशागमादीनि श्रुतैकार्थिकनामानि सारेणवार्थतो विद्वषावक्तव्यानीत्यर्थ इति तदेवं विहितो नामादिन्यास आवश्यकपदस्य अथ श्रुतपदस्य तं विधा
तुरिदमाह आगमतो दव्वसुयं वत्ता सुत्ताव उत्तो निरवेक्खो नो आगमउ जाणयभव्वसरीरातिरित्तमिदं इह नामस्थापने सुगमत्वान्नोक्ते द्रव्यश्रुतं त्वागम
तो नो आगमतश्च तत्रागमतो द्रव्यश्रुतं वक्ता तदुपयोग युक्त इत्यर्थः नो आगमतस्तु त्रिविधं ज्ञशरीरद्रव्यश्रुतं भव्यशरीरद्रव्यश्रुतं तद्व्यतिरिक्तं द्रव्य
श्रुतं चेति तत्राद्यभेदद्वयमावश्यकवदेव बोद्धव्यं तद्व्यतिरिक्तं त्विदं किमित्याह पत्ताइगयं सुत्तं सुत्तं च जमेण्डजाइ पंचविहं आगमउ भावसुयं सुउवउ
त्तोतदुणयो॥ इह श्रुतं सूत्रं च द्वे अपि किलैकार्थे तत्र तल तालादि प्रभवानि पत्राणि प्रतीतानि तेषु गतं सूत्रं लिखितं पत्रादिगतं आदिशब्दाद्य

डाक्टर भाऊ दाजी इत्यादि स्मारकम् MEMORIAL

स्वत्रसंघात निष्पन्ना पुस्तकस्थाद्यश्च गच्यंते तेष्वपि लिखितं सूत्रं ज्ञशरीर भव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यश्रुतमुच्यते अथवा अंडजाद्यपि यदागमे पंचविधं
सूत्रमुक्तं तद्यथा ॥ अंडएवोंडए कीडए वालए वागए एतदपि सूत्राभिधाने साम्याद्व्यतिरिक्तं द्रव्यश्रुतमुच्यते तत्रांडजं चतुरिंद्रियकीटविशेषनिर्वर्तित को
शकाररूपात्संजातमंडजं लोकप्रतीतं चटकसूत्रमित्यर्थः बोंडं वमनीफलं तस्माज्जातं बोंडजं कार्पाससूत्रमित्यर्थः कीटजं तु पंचविधं तद्यथा पट्टेमलये अं
सुए चीणंसुए किमिराए एते पंचापि पट्टसूत्र विशेषाः वालजमपि पंचविधं तद्यथा ॥ उण्णीए उट्टीए मिगलोमए कुतए किट्टिसे तत्रस्त्रापि कलोमनि
ष्पन्नं केवलं उर्णिकोच्यते किट्टिससनिष्पन्नसूत्रं किट्टिसं अथवा उर्णादीनां द्विकादिसंयोगनिष्पन्नं किट्टिसं यदि वा उक्तशेषाश्वादिजीवलोमनिष्पन्नं
किट्टिसं यदि वा उक्तशेषाश्वजीवलोमनिष्पन्नं किट्टिसं शेषं प्रतीतं सणातस्यादि प्रभवं वल्कजं तदेतत्सर्वमपि व्यतिरिक्तं द्रव्यश्रुतं भावश्रुतमपि
द्विधा आगमतो नो आगमतश्च तत्र श्रुतोपयुक्तस्तदध्येता आगमतो भावश्रुतमुच्यते तत्कथमित्याह जाणए उवउत्ते इत्याह तउणणोत्ति तत्र श्रुतोपयोगा
दनन्य इति कृत्वा उपचारतः स एव भावश्रुतमुच्यते इति नो आगमतो भावश्रुतमाह नो आगमतो भावे लोइयं लोउत्तरं पुरासिहियं सम्मत्तपरिग्ग
हियं सम्मसुयं मिच्छमियरंति नो आगमतो भावश्रुतं द्विविधं लौकिकं लोकोत्तरं च तत्र लौकिकं भारतरामायणादि इदं चैवेह पूर्वं श्रुतज्ञान विचा
रप्रौक्तं लोकोत्तरं त्वंग प्रतिष्ठादि इदमपि सर्वं तत्रैवोक्तं एतच्च सर्वं सम्यक्त्वपरिगृहीतं सम्यक्श्रुतं मिथ्यात्वपरिगृहीतं मिथ्याश्रुतमिति अत्र
प्रेरकः प्राह आगमउ भावसुयं सुयं तन्नो आगमे कहहोइ जइ नागमो न सुत्तं अह सुत्तं नो आगमो विरुद्धं ॥ यदागमतो भावश्रुतमुक्तं तद्युक्तं घटत ए
व नो आगमतस्तु भावश्रुतं कथं भवति न घटत एवेत्यर्थः तथा हि नो शब्दस्तावन्निषेधवचनस्ततश्च यदि नो एव आगमस्ततर्हि न श्रुतं तस्या
गमरूपता इष्टश्रुतं तर्हि अनागमः कथं तस्मान्नो आगमतो भावश्रुतमिति मातामेवंध्येत्यादि वद्विरुद्धमेवेति प्रेरकपूर्वपक्षाशंक्याह उवउगोज
म्मत्ते नतंजइ स्वागमो वसंसंतु नो आगमतोत्ति एवं किमणवउत्तम्मि दव्वसुयं ॥ यदि चैवं सिद्धांतवादी ब्रूयाद्यावन्मात्रे यत्नश्रुताध्येतरि त
दुपयोगस्तत्तदागमनो भावश्रुतं यत्त्वविशेषमनुपयुक्तस्याधनुः श्रुतं तन्नो आगमतो भावश्रुतमिति मातामेवंध्येत्यादि संबंधः कास्थिरामिति
हेतर्हि आगमतो हव्वसुयं वत्तासु तावउगनिरवे रक्कोइयनेनानुपयुक्ते वक्तरि यत्पूर्वं द्रव्यश्रुतमुक्तं तत्किं स्यात् द्विपयस्येदानीं नो आग
मतो भावश्रुतं भावश्रुतं त्वे न त्वयाप्रतिपद्यमानत्वान्निविषयमेव स्यादिति भावः परएवाचार्यमतमाशंक्य परिहरन्नाह अविरुद्धं न यमएणवज्जइ तं
लद्धिरूपमणउ त्ति वि भावरूपं चियपदउ किमणवउ नससादवकयं यदि च सूरिरेतद् ब्रूयाद्विरुद्धं न यस्मिन् तन्न श्रुतलब्धिरपि भावश्रु

त्वेन त्वयाप्रतिपाद्यमानत्वात् तदुच्यते तन्नअनुपयुक्ते लब्धिसंपन्ने ती वे तल्लब्धिरूपं श्रुतं लब्धिश्रुतं भावश्रुतमेवांगीक्रियते अन्यत्तुल
ब्ध्यापि शून्यास्यायत्श्रुतं तद्द्रव्यश्रुतमिति न तस्य निर्विषयतेति भावः हं गदत्थनुपयुक्तस्य पठतो वक्तुः किं द्रव्यश्रुतं तस्यापि श्रुतलब्धिसद्भा
वेताभावश्रुतमास्थानदवस्थे द्रव्यश्रुतस्य निर्विषयतेति भावः न हि श्रुतलब्धिरहितः कोपि पठति तस्मादेतदपि वाच्यात्र त्वान्न किंचिदिति अत्रा
चार्यः प्रतिविधानमाह आगमरूवउगो रूप सुचियम चरणाइसंमीसो मीसे विवाविवरक्का रूह हस चरणाइ मिस्ससं ॥ इह तावत्त्वया स्वास्य प्रक्र
मस्य भावार्थ उच्यते परेण निषेधवचनं नो शब्दमवगम्य पूर्वपक्षः कृतः आचार्यस्तु मिश्रवचनं नोशब्दं चेतसि निधाय प्रतिविधत्ते मिश्रवचने ना
पि नो शब्देन द्रव्यश्रुतमागमतो भावश्रुतं न्नो आगमतो भावश्रुतं च त्वेतत्त्रितयं कथं पृथगुपपद्यतु इति चेदुच्यते किमित्याह ॥ सुद्ध एवश्रुतोपयो
गो न चरणादिति श्रः यदि वा चरणादिमिश्रोपि श्रुतोपयोगे तदि न तस्य श्रुतोपयोगस्याविवक्षा क्रियते इदं सुकं भवति ॥ चरणादिमिश्रमपि श्रुतो
पयोगं भिन्नं विवक्षित्वा आगमतो भावश्रुतमुच्यत इति तर्हि नो आगमतो भावश्रुतं किमित्याह चरणाइ सम्मे यंमि उवउगो सो रूए तउ सम्मए
नो आगमोत्ति भणइ नो सद्दो मीसभाव म्मि चरणादिसमेतश्रुतयश्चरणादिमिश्र उपयोगस्तु कोसो समयप्रसिद्धो नो आगमतो भावश्रुते
मुच्यते नोशब्दश्चेह मिश्रवचन इति निषेधवचनस्तु नोशब्दोत्र नेष्यते यतोसौ सर्वनिषेधवचनो वास्याद्देशनिषेधवचनो वा तत्र स
र्वनिषेधवचनत्वे नोशब्दस्य दोषमाह सव्वनिसेहे दोसा सव्व रूयमणागमो पसज्जिज्ज्या हो ष्याणागमउ रूयपज्जा भगागमरूवं तु सर्वनिषेध
वचनेनो शब्दे ग्रहमाणे दोषः प्रसज्यते कस्त्याह सव्वरूपमित्यादि नो आगमतो भावश्रुतमिति कोर्थः अनागमः सर्वमपि यद्भावश्रुतमिति
सर्वनिषेधवाचकत्वेनो सर्वस्यापि भावश्रुतस्यागमत्वनिषेधः स्यादिति भावः अश्रुतं चेतश्रुत्यागमकत्वेन मतीता दृश्यवा सर्वनिषेधवाचके नो
शब्दे नो आगमतो भावश्रुतमिति समर्थः स्यात्तकर इत्यत्रोच्यते ॥ अनागमतो नागमत्वात् श्रुतकल्पं मत्यादिचतुष्टयात्मकं यदनागरूपज्ञानं
तत् श्रुतं भावश्रुतं भवेदि अश्रुतरूपस्यापि मत्यादिज्ञानचतुष्टयस्य श्रुतप्रसंगः स्यादिति भावः देशनिषेधकत्वेप्यत्र नो शब्दे दूषणमाह दे
सनिसेहे सलेयं नो आगमतो रूयं न पावदा भिन्नं पि चत्तेदेसा चरणाईण पसज्जा ॥ देशनिषेधवचनेनो शब्दे सकलमप्याचाराद्यश्रुतं
नो आगमतो भावश्रुतं नयामुया न स्यात् किंतु तदेकदेशा एव नो आगमतो भावश्रुतं स्यादित्यर्थः सर्वश्रुतं स्यैचैतदिष्यते समस्यापि द्वादशां

गणिकस्य ज्ञानदर्शनचारित्रपर्यायपिंडात्मकत्वानो आगमत्वेनसिद्धांतेकदत्वादेतन्नामिश्रवचनएवनोशब्दे घटतेनान्यथेतिभावः अत्रैकदे
शनिषेधपक्षेदूषणांतरमाह भिन्नपिचेत्यादि वाइत्यथवाभिन्नमपिपृथग्भूतमपि सत्तज्ज्ञानश्रुतंचरणादीनामेकदेशः प्रसघेत आभिन्न
देशत्वेष्यतेतच्चरणादिभिः सहधात्वजनकपिशवर्णकवदन्यथासंकरकत्वादिदोषप्रसंगादिति किंचदेशानिषेधकोनोशब्दएकशब्दवाचक
स्तत्रचापरोपिदोषक इत्याह होघवनोआगमदेसकुडवउनोविदंसदेसमिउवजुघइनोसद्दोनेणायमोसमाओमि॥ यःश्रुतोपयुक्तःपूर्वमागम
तोभावश्रुतमुक्तःसोपिनोशब्दस्यदेशवचनत्वेनोआगमतोभावश्रुतंभवेत्कुतइत्याह यद्यस्मात्सश्रुतेकदेशेपृथोपयुज्यते नतुसर्वस्मिन्नपि
श्रुतेसर्वस्यापिश्रुतस्यानंताभिलाप्यार्थविषयत्वादेतदुपयोगस्यचैकदाऽसंभवात्ततश्चएकदेशवचनत्वेनोशब्दस्यायंनोआगमस्तस्माद्धेनैवसत्योग
मनोआगमभावश्रुतयोरविशेषःप्राप्नोतितन्नायनोशब्दोमिश्रतावाच्यतइति अथयन्मकाशिवाधमानकमानमाह आहनणुमीसभावे
नाभिहिउयनोसद्देदेसनवन्नभावदधकिंरियापलोयेय॥आहमतिपधुवावकत्वान्नोशब्दोमिश्रभाविनकचिदभिहितःकिंतर्हिदेशादि
षु पंचस्वर्थेषु अभिहितः तत्रदेशतायथा घटैकदेशोऽभ्युच्यते यतोघटैकदेशस्तावद्घटानचपरकप्यानापियटः किंतर्हिनोघटइत्युक्तेनतदन्यः
स्तथाहियद्येकदेशस्यग्रीवादेरघटत्वे तदन्येषांनामपितद्देशवाघटत्वात्सर्वघटाभावप्रसंगःएवंपटकयद्येवप्यभावप्रसंगेनसर्वशून्य
तापत्तिर्नापिघटैकदेशोघटःएवंहिनसर्वयवघटमात्रापकस्मिन्नपिघटेघटबाहुल्यापत्तिस्तथाचसत्येकघटविषयप्रवृत्तिनिवृत्त्यादिव्य
वहारोच्छेदप्रसंगमस्मात्सासिद्धोघटैकदेशोनोघटएवोच्यतेपर्यायशब्दस्वादनयोस्तदन्याभावेपिनोत्राद्दिश्यते यथानोघटार
स्युक्तेनतदन्यःपटादिःप्रतीयते यथानोआत्मणइत्याभिहितस्त्रियादिर्गम्यते इत्येवंतुनोशब्दोकेदैकदेशवचनादेःनोघटोनोपटोमो
स्तंभइत्यादिषुघटाद्येकदेशवाचकइत्यर्थः ननुदेशावाचकादस्यकोभेदइतिचेदुच्यते॥ नत्रघटादिसंबद्धएवतदेकदेशोनोघटादिरुक्तोऽत्र
सएवघटव्यपदेशोग्रीवादिःपृथग्भूतोस्त्यादिपरिनःस्वतंत्रएवगृह्यते सचघटादेःपार्थक्येनवर्तमानत्वादधूर्यगेयस्वतंत्रद्रव्यमि
तिद्रव्यनोशब्दः क्रियानिषेधपर्वानोशब्दोमापचतिनोपक्तव्यमित्यादि भावनिषेधेतुनोशब्देनोशब्द्यतेनोस्थीयत इत्यादिभावक्रिय
योश्चविशेषःसिद्धसाध्यतारूपःकोपिशब्दशास्त्रादिगम्योवाघव्यइत्येवं विवक्षावशाद्देशादिषुपंचस्वर्थेषुदृष्टोनोशब्दोनतुमिश्रभावइति १४३

अत्रोत्तरमाह॥ सव्वमयदेसाइसुतहवत्थयसेणसद्दविणिउंगा अभियस्थायनपायाहुघइनोमीसभावेवि सत्यंदेशप्रतिषेधादिवचनोयंनोशब्दस्तथाप्यर्थ
वशात्तोशब्दोनोविनियोगोयोयत्रार्थोपपद्यतेतस्मिन्नर्थेतत्रतंप्रयुज्यतइत्यर्थः आहनन्वेकस्यापिशब्दस्य किमनेकेर्थाविद्यते येनवमुच्यतइत्याशंक्याह दो
नकत्वेनापरिमिताथोअनिपाताइतिमिश्रवचनोपियुज्यतेनोशब्दोनकिंचिदक्षयतइति अथवादेशवचनोपिभवत्वेषनोशब्दोनकश्चिद्दोषइतिदर्शयन्ना
ह अपिसोसियसाम्मिस्सोवसगदेसोतिवासयंकाउ नोआगमनवसयं नोसद्दोहोउदेसोवि॥ अविशेषितश्चासौज्ञानदर्शनचारित्राणांपरिपूर्णवदादि
यारवंडःसन्मिश्रोपयोगश्चाविशेषितसन्मिश्रोपयोगस्तस्यघटादग्रीवादिस्तुदेशएकदेशइति कृत्वानोआगमतोभावश्रुतमितिविचार्यनोशब्दो
देशोपियुज्यतइदमुक्तंभवति यथासामान्येनपिपूर्णघटस्यैकदेशोग्रीवादिर्नोघटइत्युच्यते एवमविशेषितभेदस्यज्ञानक्रियापरिणामरूपस्याखंड
स्यवस्तुनःश्रुतमेकदेशइतिकृत्वाज्ञानक्रियापरिणामोनोआगमतोभावश्रुतंविचार्यनोशब्दोमितिस्थितं अथमतांतरमुपदर्श्यपरिहरन्नाहनोआगमई
कइई सव्वसहायसुयउवउगमिच्छंति नपुणकरमागमतोहिदव्वभावागमेतुत्तकेचिदाचार्याःशब्दसहायश्रुतोपयोगंनोआगमतोभावश्रुतमिच्छंति अ
यमभिप्रायःश्रुतोपयोगपूर्वकंब्रुवाणस्ययःश्रुतोपयोगस्सहितःशब्दस्तेनानोआगमतोभावश्रुतंतत्रकिलोपयोगशब्दसमुदायेनउपयोगलक्षणस्यागमस्यैक
देशत्वाच्छब्दनिरपेक्षस्तुउपयोगमात्रमागमतोभावश्रुतमितिएतच्चायुक्तमितिदर्शयति नन्वित्यादिनन्वत्रस्यश्रुतोपयोगोभावागमःशब्दस्तुद्रव्यागमइ
तिस्फुटतराभागमत्वमेवयुक्तंआगमतएवश्रुतयुज्यते नतुनोआगमतइत्यर्थः यदिहि केवलोपिश्रुतोपयोगआगमउच्यते तर्हिद्वितीयेशब्दलक्षणेद्र
व्यागमेमिलितेस्फुटतरामयुआगमएवयुज्यते नतुनोआगमःआगमानागमसमुदायेएवतस्ययुज्यमानत्वादितिभावः पराभिप्रायमेवाशंक्यनिरावि
कीर्षुराह आहनागमोत्तिसद्दोनोआगमयायणजणाउ आगमउद्धसरूवंकिंदसद्दोनागमोजइसो॥ अथपरोमन्यतशब्दआगमोनभवति ततउपयोगस्यद
धिकत्वान्नोआगमतोआगमानागमसमुदायस्यागमस्यैकदेशत्वान्नोआगमतमित्यभिप्रायःअत्रसूरिराह हन्तयद्यसौशब्दआगमोनभवतितर्ह्या
गमेनाद्रव्यश्रुतकथमेषस्यात्कस्मान्नीतमेस्ययुक्तंआगमतोद्रव्यश्रुतमस्यादनागमत्वान्नस्माद्व्यतआगमएवायमतोद्रव्यागमसंज्ञोयोगावागमआगमत
इतिसिद्धंतथायाव्यदपिमतांतरमुपन्यस्यदूषयति॥ अन्येनोआगमतोभिमानासिमकर्यविनितइनकथमणुवउगंपुसक्यरमणासियनाहि अन्येतुक
येनापराचार्याः स्वामिनमाश्रुतंश्रुतोपयोगंभावश्रुतंब्रुवतेस्वाम्यनाश्रितंतुतमेवनोआगमतोभावश्रुतंब्रुवतेएतच्चायुक्तंवर्तिदर्शयतिनइइस्सायध
म्मनुपन्यनेपिवत्करिश्रुतंभावश्रुतनोक्तं किंतुअविशिष्टेपिनस्मिन्स्वामिनिर्देश्यश्रुतेमवयुक्तमभिहितमेदतंहि स्फुटतरमेवानाश्रितंनावश्रुतंनास्तिस्वामिन

मंतरेणपुस्तकादिलिखितेश्रुतेऽप्युपयोगस्यदूरोत्सारितत्वादुपयोगेमंतरेणत्वाभावश्रुतस्यसर्वथासत्वात्साम्यनाश्रितंक्वाप्यस्तीतिप्रतिपादयितुं महासाहसिक
त्वमितियत्किंचिदेतदिति तदेवमुक्तो आगमतोपिभावश्रुतमथश्रुतस्य कार्यिकनामान्याह सुयसुत्तगंथसिद्धंतसासणे आणवयणउवएसे पणवणआग
मेविय एगट्ठापज्जवासुत्ते एतेषांचनाम्नामर्थः प्रागतिनोक्तेः शार्येवेति तदेवं विहितः श्रुतस्यापिनामादिन्यासो अथस्कंधस्यतमभिधातुमाह खंधपयस्सणउ ...नाव
नागमउसदव्वखंधोउ नोआगमउजाणयभवसरीराइरित्तोय इहापिनामस्थापने सुकरत्वनरूपणीयत्वान्नोक्तेद्रव्यस्कंधंतुआगमतः स्कंधपदंनुपयुक्तोवक्ता
नो आगमतस्तुज्ञशरीरद्रव्यस्कंधो भव्यशरीरद्रव्यस्कंधस्तदुभयव्यतिरिक्तद्रव्यस्कंधश्चेत्येवंत्रिविधोपुमितितत्रव्यतिरिक्तद्रव्यस्कंधः सचित्तादिभेदात्पुन
रपित्रिविधइतिदर्शयति सच्चित्तोअचित्तोमीसोयसमाससोजहासखइपयाइस्सपएसाईउपएसेणाइदसोयुव्यतिरिक्तद्रव्यस्कंधः तत्र द्विपदमनुष्यक्र
कसारिकादि अपदद्राडिमाम्रवीजपूरकादिन्चतुःपदतुगवादिद्विप्रदेशीकादिरनंतामणुकस्कंधपर्यवसानोऽचित्तस्कंधः सेनायाहस्त्यश्वरथपदाति
स्वस्तकुंतधाराद्यात्मकःपाश्चात्यमध्यमाग्रदेशरूपोमिश्रस्कंध आदिशब्दाद्ग्रामनगरादिकदेशपरिग्रहः अथवाव्यतिरिक्तस्कंधस्यप्रकारांतरेणत्रैवि
ध्यमाह अहवाकसिणोकसिणोअणेगदव्वोसएवह्निणेउदेसावचिउदचिउअणेगदव्वोविसेसोयं अथवासएवव्यतिरिक्तस्कंधोन्यथापित्रिविधोविज्ञेयातद्यथाकृ
त्स्नस्कंधोगजस्कंधोनरस्कंधइत्यादि आह यद्येवंप्रकारांतरत्वमसिद्धं सच्चित्ततुरंगमादिस्कंधस्यैवसंज्ञांतरेणोक्तत्वान्नैवं यतः प्राक्सच्चित्तस्कंधाधिकारात्ते
षांसमस्तोपिवक्ष्यानिःकृष्यजीवाएवोक्ता इहतुजीवतदधिष्ठिताश्वशरीरपुद्गलाइत्येवंसमुदायः समुदायएवहयादिस्कंधत्वेनविवक्षितोजीवस्यचासंख्येय
प्रदेशात्मकतयासर्वत्रतुल्यत्वाद्गजादिस्कंधस्यवृहत्तरत्वमसिद्धं यदीहजीवप्रदेशपुद्गलसमुदायस्यामस्त्येनवर्धतेतदस्याद्गजादिस्कंधस्यवृहत्वंतत्रनास्ति ११४४
समुदायस्यवृद्ध्यभावात्केवलपुद्गलवृद्धिहान्योश्चेहाविवक्षितत्वादितिसर्वत्रहयादीनांकृत्स्नस्कंधत्वंनविरुध्यते अन्यतुपूर्वंसचित्तस्कंधविचारेजीवतद
धिष्ठितशरीरपुद्गलसमुदायसच्चित्तस्कंधोशरीराद्यपृथकृतोजीवएवकेवलकृत्स्नस्कंधइतिव्यत्ययव्याचक्षते तदत्रव्याख्यानेमेयमेव ॥नास्ति
हयगजादिजीवानांप्रदेशतोहीनाधिक्याभावनकृत्स्नस्कंधत्वस्यसर्वत्रविरोधादिति अथाकृत्स्नस्कंधउच्यते॥यस्मादन्योवृहत्तरस्कंधोस्तिसोपरिपूर्ण
त्वादकृत्स्नस्कंधःसचद्विप्रदेशिकादिर्यावत्सर्वोत्कृष्टानंतपरमाणुसंघातनिष्पन्नएकेनपरमाणुनान्यूनस्तावद्विज्ञेयः उत्कृष्टानंताणुकस्कंधापे
क्षयात्वेकपरमाणुन्यूनोत्कृष्टानंताणुकोऽकृत्स्नस्कंधस्तदपेक्षयातुपरमाणुद्वयन्यूनोत्कृष्टानंताणुकोऽकृत्स्नस्कंधएवमेकैकपरमाणुहान्याभावन्नो
यंयावत्त्रिप्रदेशिकस्कंधापेक्षयाद्विप्रदेशिकस्कंधोऽकृत्स्नस्कंधोऽत्रप्रयोगोऽचित्तस्कंधादस्यभेदःपूर्वंद्विप्रदेशिकादिःपरिपूर्णउत्कृष्टानंताणुको

नसंगृह्यते तस्यकृत्स्नस्कंधत्वादिति अथानेकद्रव्यस्कंधउच्यते॥ सचित्ताचित्तलक्षणेद्रव्येनिष्पन्नःस्कंधोनेकद्रव्यस्कंधः सचहयगजादिस्कंधएवकथंमनइ
त्याह देसावचियउवचियत्ति अपचितश्चासाउपचितश्च अपचितोपचितःदेशोअपचितोपचितोदेशापचितोपचितइदमुक्तंभवति॥ देशोनखदशनकेशादिलक्षणोअपचि
तोजीवप्रदेशविरहितोदेशापचितः अन्यस्मिन्दृष्टहृदयबाहुवादिलक्षणेदेशउपचितोजीवप्रदेशव्याप्तोदेशोपचितः विशिष्टैकपरिणामपरिणतचेतनाचेतनद्रव्यसमु
दायात्मकोहयादिस्कंधोऽनेकद्रव्यस्कंधइत्यर्थः आह यद्येवंकृत्स्नस्कंधादस्यकोविशेषउच्यते॥तत्रकिलहयादिर्यावानेवजीवप्रदेशैर्व्याप्तःतावानेवकृत्स्नस्कंधत्वेनविव
क्षितोनतुजीवप्रदेशाव्याप्तनखाद्यपेक्षयाप्यत्रतुनखादियुक्तोऽनेकद्रव्यस्कंधइतिविशेषः तर्हिपूर्वोक्तान्मिश्रस्कंधादस्यकोभेदउच्यते तत्राश्वगजादिजीवानांखड्गादि
जीवानांचपृथग्व्यवस्थितानांसमूहकल्पनयामिश्रस्कंधत्वमुक्तंअत्रतुजीवप्रयोगतोविशिष्टैकपरिणामपरिणतानांसचेतनाचेतनद्रव्याणामनेकद्रव्यस्कंध
त्वमितिभेदअतएवाहविसेसोयमितिकृत्स्नस्कंधान्मिश्रस्कंधाच्चायमनंतरोक्तोस्यानेकद्रव्यस्कंधस्यविशेषोभेदइतितदेवमुक्तोद्रव्यस्कंधो अथभावस्कंधमाह
आगमभावस्कंधो खंधपयपछाववउपरिणामो नोआगमतोभावभिन्नाणकिरियागुणसमूहो॥आगमतोभावस्कंधःकइत्याह स्कंधपदार्थोपयोगपरिणामःनोआगम
तस्तुभावस्कंधोज्ञानक्रियागुणसमूहः ज्ञानमत्रावश्यकश्रुतस्कंधावबोधोपयोगलक्षणंक्रियातदुक्तसामाचारीकरणरूपागुणाश्चमूलोत्तरगुणभेदभिन्नास्तेषा
समूहः समुदायोमीलकोज्ञानक्रियागुणसमूहइतिसचज्ञानक्रियागुणसमूहःकइत्याहसामाईयाइयाणं वज्जाक्कयणाणसोसमोवेसो नोआगमोत्तिभणइनोसद्दो
मिस्सतामवति सचज्ञानक्रियागुणसमूहोऽनवक्ष्यमाणस्वरूपाणांसामायिकादीनांषणामध्ययनानांसमवेशःसमुदायउच्यते असेयवज्ञानक्रियागुणमय
त्वादयंचनोआगमोभिधीयते कुतइत्याह यतोनोशब्दोमिश्रभावेवर्ततेमिश्रश्चेयज्ञानक्रियागुणोपयोगइतितदेवमुक्तोभावस्कंधोपि अथस्कंधस्यैका
र्थिकनामान्याह॥गणकायनिकायखंधवग्गरासीयपुंजेपिंडेनियरेसंघायआउलसमूहे एवामपिस्कंधैकार्थनाम्नामर्थःप्रागतिदेशतःप्रोक्तए
वेति तदेवमावश्यकस्यश्रुतस्कंधस्यचविहितोनामादिन्यासोथास्यपदत्रयस्यापिसमासउच्यते॥एणश्रुतविशेषाणांस्कंधश्रुतस्कंधःआवश्यकं
तन चश्रुतस्कंधइत्युक्तंस्यान्नामाभिधानं अथसामायिकाद्यध्ययनानामर्थाधिकारदर्शनार्थंप्रस्तावनामाह किंपुणाडकज्जमयणंजेपाढन्नआहमारविणिउमं
सामाइयाइयाणंतेषड्डमेवघडासंखं आहकिंपुनरिहकारणंयेनषडध्ययनमिदमावश्यकंषडध्ययनानि यत्रतत्षडध्ययनमितिसमासःअत्रोच्यतेयेनषड्भिरर्था
धिकारैर्विनियुक्तंनिबद्धंतेचषडर्थाधिकाराःसमायिकादीनांषणामध्ययनानांयथासंख्यमेतेद्रष्टव्याइतिकेपुनस्तेइत्याह सावज्जजोगविरइउक्कित्तण
गुणवउयपडिवत्तीखलियस्सनिंदणावणतिगिच्छगुणधारणाचेव॥सावद्ययोगविरतिरर्थाधिकारःसामायिकाध्ययनस्यअर्हतांगुणोत्कीर्तनमर्थाधि

धिकारश्चतुर्विंशतिस्तवाध्ययनस्य गुणावतो गुरोर्वन्दनकदानादिपूजाविशेषरूपा प्रतिपत्तिरर्थाधिकारो वन्दनाध्ययनस्य श्रुतशीलस्खलितनिंदनार्थाधिकारः प्रतिक्रमणा
ध्ययनस्य चारित्रात्मनो व्रणचिकित्सा अपराधव्रणसंरोहणार्थाधिकारः कायोत्सर्गाध्ययनस्य व्रतभंगातिचारोपचितकर्मविशरणार्थ मनशनादिगुणधारणार्था
धिकारः सामायिकाध्ययनस्य प्रत्याख्यानाध्ययनस्येति तदेवमावश्यकश्रुतस्कंधलक्षणस्य पदत्रयस्य विहितो नामादिन्यासः॥ कृतं च षडर्थाधिकारप्रणयनलक्ष
णं समुदायार्थनिरूपणमथाध्ययनस्य पूर्वमप्रतिज्ञातो नामादिन्यासो वक्तव्यः स चावसरप्राप्तोपि नोच्यते यत उपक्रमाद्यनुयोगद्वारक्रमागतानामिव सामायि
कादीनां षणामप्यध्ययनानां पृथक्पृथगोघनिष्पन्ने निक्षेपे लाघवार्थमिहैवाग्रे वक्ष्यते एतदेवाह दारक्कमागयाणं विसंखेवसमिहमोहनिप्फन्ने अज्झयणनास
वरकामे लाघवनिमित्तं पातेन व्याख्यातेति॥ अथोक्तमुपसंहरन् वक्ष्यमाणं च संबंधयन्नाह आवस्सयस्स एसो पिंडत्थो वण्णिओ समासेण एत्तो एक्केक्कं पुण अ
ज्झयणं वन्नइस्सामि॥ इत्येवं पूर्वोक्तप्रकारे आवश्यकश्रुतस्कंध इति सान्वर्थशास्त्रनामप्रतिपदनादावश्यकस्यैष पूर्वोक्तपिंडार्थः समुदायार्थः समासेन
संक्षेपेण वर्णितोऽथावयवार्थकथननिमित्तमेकैकं सामायिकाध्ययनं वर्णयिष्यामीति समुदायार्थकथनलक्षणं चतुर्थद्वारे प्रसंगानुप्रसंगायातास्त्वत्थिगा
थादिरूपकार्थः ९०१ तदेवमभिहितं समुदायार्थकथनलक्षणं चतुर्थद्वारं अथ तस्स फलजोगमंगलसमुदायत्था तहेव दाराइं इत्यादिगाथाभिहितक्रमायातमुपक्रमाद्यनुयोगद्वारलक्षणरूपं पंचमं द्वारमभिधित्सुः प्रथमं तावत्सामायिकाध्ययनं वर्णयन्नाह तच्छ्रयणं सामाइयंति समभाव लरकणं पढ
मं जं सव्व गुणाहारो वोमंपिव सव्व दव्वाणं तत्र तेषु षट्स्वध्ययनेषु मध्ये समभावेन लक्ष्यते समभावलक्षणं सामायिकाध्ययनं सर्वपापि प्रथमामाद्यं कुतस्त
स्य प्राथम्यमित्याह यद्यस्मात्कारणात्सर्वेषामपि मूलोत्तरगुणानां तदेव सामायिकाध्ययनमाधारस्तस्मिन् सत्येव तद्भावात्तदभावे च तेषामभावात् हि सम
ताशून्यप्राणिनि क्वापि पारमार्थिकगुणावस्थानमस्ति यथा केषां किमाधार इत्याह व्योम आकाशं तदिव सर्वेषामपि धर्मास्तिकायादिद्रव्याणामिति अथ प्राथम्यतस्य
कारणांतरमाह अहवा तस्सेव पभेया सेसा दंसणा चरणाइ हिउ जउ अत्थि अथवा तत् द्वादश सामायिकाध्ययनविशेषा एव विशेषा याणि चतुर्विंशति
स्तवाद्यध्ययनानि कुत इत्याह यद्यस्माद्दर्शनज्ञानचारित्रकं सामायिकमेदात्त्रिविधं सामायिकं वक्ष्यति सामाइयं च विहितं सम्मत्त सुत्त तह चरित्तं चेति अस्मि
न्न भेदत्रये सर्वोपि गुणगणोंतर्भवति यस्माज्ज्ञानदर्शनचारित्रेभ्योऽन्यः कश्चनापि चतुर्विंशतिस्तवादिगतो गुणः समस्ति तदवशेषाध्ययनानां तद्भे
दत्वात्सामायिकमेवादौ निर्दिष्टमिति ततः किमित्याह अणुउगद्दाराइं महापुरस्सेव तस्स चत्तारि अणुउगोत्ति तदत्थो दाराइं तस्स उ मुहाइं॥ तस्य च सामायि
काध्ययनस्य महापुरस्य द्वाराणीव चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवंति तत्रानुयोगः किमुच्यत इत्याह तदर्थोऽध्ययनार्थः आह॥ नन्वनुयोगो व्याख्यानमुच्यते तत्कथं त

देवाध्ययनार्थ उच्यते सत्यं किंतु व्याख्यानेऽप्यध्ययनार्थः आह नन्वनुयोगो व्याख्यानमुच्यते तत्कथं तदेवाध्ययनार्थ उच्यते कथ्यते तोभेदोपचाराददोषस्तथोच्यत इति
अदोषः द्वाराणि पुनस्तत्प्रवेशमुखानि अथैतामेव पुरकल्पनां द्वारकल्पनां चार्थवतीं दर्शयन्नाह अकयद्दारमनगरमेगद्दारंपि दुक्खसंचारं चउमूलद्दारं पुण सपडिद्दा
रं सुहाभिगमं अकृतद्वारं नगरं संततप्राकारवलयवेष्टितमनगरमेव प्रवलितजनप्रवेशनिर्गमाभावात् तथा कृतैकद्वारमपि हस्त्यश्वरथजनसंकुलत्वाद्दुःखसंचारं जायते
कार्यातिप्रतिपत्तये च भवति कृतचतुर्मूलप्रतोलीद्वारं तु सप्रतिद्वारं सुखाभिगमं सुखनिर्गमप्रवेशं भवति कार्यानतिप्रतिपत्तये च संपद्यत इति तथा किमित्याशंक्यानि
र्दिष्टदृष्टांतस्योपनयमाह सामाइयक्करमेवं अकयद्दारं तयेगदारं वा दुरहिगमं चउदारं सपडिद्दारं सुहाहिगमं एवं सामायिकमहापुरमप्यर्थाधिगमोपायशून्यत्वाद्दुरधिगमं
शक्यानधिगमं कृतैकानुयोगद्वारमतिकृच्छ्रेणाधीयसा चकालेनाधिगम्यते विहितसप्रभेदोपक्रमादिद्वारचतुष्टयं पुनर्यत्नेनाल्पीयसा च कालेनाधिग
म्यते कानि पुनस्तान्यनुयोगद्वाराणीत्याह ताणीमाणि उवक्कम निक्खेवोणुगमनयसनामाइं वत्तिदुदुविगप्पाइं॥ तानि चैतान्यनुयोगद्वाराणि तद्यथा उपक्रमो वक्ष्यमा
णभेदादिस्वरूपः निक्षेपः अनुगमो नयश्चैतैर्नामभिः स्वनामानि साभिधानानीति एवं च द्वाराण्यन्यानि सद्वारं समाप्तं अथ तत्क्रमयति षष्ठं तद्भेदद्वारमाह वत्तीत्यादि
इह यथासंख्यसंबंधः उपक्रमः षड्विकल्पो निक्षेपस्त्रिभेदोऽनुगमो द्विभेदो नयोऽपि द्विभेदः प्रभेदतस्तूपक्रमादयोऽनेकभेदाः एषां च भेदप्रभेदानां स्वरूपं पुरस्ताद्विस्त
रेण वक्ष्यत इति षष्ठं तद्भेदद्वारं अथ निरुक्तिनिसप्तमं निरुक्तिद्वारमभिधित्सुराह सत्थस्सोवक्कमणं उवक्कमो तेण तम्मि व तउ वा सत्थसमीवीकरणं आणयणं नासदेसम्मि॥
उपसामीप्ये क्रमपादविक्षेपे उपक्रमणं इह उपक्रमः शास्त्रस्थ शास्त्रादिवस्तुन उक्तैः प्रतिपादनप्रकारैः समीपीकरणं न्यासदेशानयनं निक्षेपयोग्यताकरणमित्युपक्रमः उ
पक्रांतं ह्युपक्रमांतर्गतमिदं विचारितं निक्षिप्यते नान्यथेति भावः उपक्रम्यते वा निक्षेपयोग्यं क्रियते तु येन गुरुवाग्योगेनेत्युपक्रम अथवा उपक्रम्यते ऽस्मिन् शिष्य
श्रवणभावे सतीत्युपक्रमः विनेयेनाराधितो हि गुरुरुपक्रमस्य निक्षेपयोग्यं शास्त्रं करोतीत्यभिप्रायः एते च करणाधिकरणापादानकारके गुरुवाग्योगादयो यथाविवक्षा
भेदेनोक्ता यदि सद्योत्तेणाय मिसभा वम्मि यः श्रुतोपयुक्तः पूर्वमागमतो भावश्रुतमुक्तः सोऽपि नो शब्दस्य देशवचनत्वेनो आगमतो भावश्रुतं भवत्युक्तं तदित्याह तद्विवक्षया
सर्वप्येककरणादिकारकवाच्यत्वेनोच्यते तथापि न दोषः समीपीकरणमि शास्त्रस्य समीपीकरणं शास्त्रस्य न्यासदेशानयनं निक्षेपयोग्यताकरणमुपक्रम इ
इति॥ अथ निक्षेपस्य निरुक्तिमाह निक्खिप्पइ तेण तहिं तउ व निक्खेवणं च निक्खेवो निपउ ऽवनिच्छिउ वा खेवो नासो निन्नं सणियं निक्षिप्यते शास्त्रमध्ययनोद्दे
शाधिकं वा नामस्थापनाद्यादिभेदैर्न्यस्यते येनास्मिन्नस्माद्वा इति निक्षेपः गुरुवाग्योगादि वाच्यार्थविवक्षा तथैव अथवा निक्षेपणं शास्त्रादेर्ना
मस्थापनादिभिर्न्यसनं व्यवस्थापनमिति निक्षेपः निशब्दक्षेपशब्दयोरर्थमाह नियतो निश्चितो वाक्षेपशास्त्रादेर्नामादिन्यास इति निक्षेप इति

यदुक्तं भवत्ययं परमार्थ इत्यर्थः अथागमनिरुक्तिमाह अणुगम्मइ तेण तहिं तउ व अणुगमणमेव वाणुगमो अणुणोणुरूवउ वा जमुत्तत्थाण मणुसरणं अनुग
म्यते व्याख्यायते सूत्रमनेनास्मिन्नरद्वा इत्यनुगमः वाच्यार्थविवक्षातश्चैव अथवा अनुगमनमनुगमः अणुनो वा सूत्रस्य गमो व्याख्यानमित्यनुगमः यदि
वा अनुरूपस्य घटमानस्यार्थस्य गमनं व्याख्यानमनुगमः सर्वत्र किमुक्तं भवतीत्याह यत्सूत्रार्थयोरनुरूपमनुकूलं सरणं संबंधकरणमित्यनुगम इति अ
थ नयनिरुक्तिमाह सनयइ तेण तहिं तउ अहवा वत्थूण वजं नयणं बहुहा यथा याण संसयउ सोल उनाम ॥ स एवं वस्तु सम्यग्विः पर्यायैर्वस्तुनः पर्याया
याणां सम्भवाविवक्षितपर्यायेण नयनमधिगमनं परिच्छेदनमित्यसौ नयो नाम इति सप्तमं निरुक्तिद्वारं नन्वादावुपक्रमस्तदनंतरं निक्षेपस्तदनंतरं वा
नुगमस्ततोऽप्यनंतरं नय इत्येवं भावानुयोगद्वाराणाममुमेवमित्थं क्रमोपन्यासे किं प्रयोजनमित्याशंक्य क्रमप्रयोजनाख्यमष्टमं क्रमप्रयोजनद्वारमभि
धित्सुराह द्वारक्कमोयमेवउ निक्खिप्पइ जेण नासमीवत्थं अणुगम्मइ नाणत्थं नाणुगमो नयमयविहूणो संबंधोवक्कमउ समीयमाणीय नत्थ निरकेवं सत्थ तउ
णुगम्मइ नयणं वा णा विहाणेहिं ॥ एषामनुयोगद्वाराणामयमेवन्यासोपक्रमः येन नासमीपस्थमनुपक्रांतं निक्षिप्यते न चनामादिभिरनिक्षिप्तमर्थतोऽ
नुगम्यते नापि नयमतविकलोऽनुगम इति यतश्च संबंधरूपउपक्रमः संबंधोपक्रमस्तेन संबंधकृत्वोपक्रमेण समीपमानीयन्यासयोग्यं विधाय न्यस्त निक्षि
प्तं विहितनामस्थापनादिनिक्षेपं सच्छास्त्रं ततोऽनुगम्यते व्याख्यायते नानाविधानैर्नानाभेदैर्नयैरित्यस्मादयमेवानुयोगद्वारक्रमः इति क्रमप्रयोजनद्वारं समा
प्त । तत्समाप्तौ च तस्य फलमित्यादि गाथा समाप्तोऽयं द्वापक्रमो भावोपक्रमतो विस्तरेण पुरस्ताद्वक्ष्यते तथानुपूर्वीनामप्रमाणवक्तव्यतार्थाधिकारसमवता
रलक्षणं प्रद्वीवे विस्तरेणाभिधास्यते विस्तरवचनश्चार्थश्चेदपर्यमवधारयितुं न शक्नुवंति मंदमतयोऽतस्तदनुग्रहार्थं वक्ष्यमाणस्यावो पक्रमगतं आनुपू
र्व्यादिषडर्थगतं च संक्षेपमाह गुरुभावोवक्कमणं कापरिवाडी कयत्थ मज्झयणं भावंमिकं मिव ट्टइ किमिदं दव्वगुणा कम्मं जीवगुणो जीवगुणो किं नाणं दंसणं च
रित्तं वा पच्चरक्खं अणुमाणं उवमामहो गमो वा वि लोइय लोउत्तरिउ किं सुयमच्छाह वोमयं होधा अप्पयउ अणंतउ परंपरं वा गउ करस्स किंदि हिवाइयं कालियं
च कि वा सयच्छ परिमाणं ससमयपरसमय परिमाणं पसिद्धं तत्थाणं व कोव तत्थो कोवस समपुग देसो समुदायत्थो हि गारइहनिथउ अज्झयणो वक्कमणं कायव्वमिहेव मा
इहिं ॥ इह सामायिकाध्ययनाद्यर्थ बुभुत्सुना विनेयेन गुरोर्भावोपक्रमो विधेयः केन पुनः प्रकारेणेत्याह प्रसन्नः स्यादिति भावोपक्रमसंक्षेपार्थः परिपाटी
आनुपूर्व्युच्यते सा च त्रिविधा वक्ष्यते तद्यथा ॥ पूर्वानुपूर्वी अनानुपूर्वी चेति तत्रेहाध्ययने का परिपाटी प्रयोजनवतीति प्रश्ने त्रिविधापीहसप्रयोजनेति
वाच्यं तथा पूर्व्यानुपूर्व्यादीनां चिसभानमिदमध्ययनं कतिथमिति प्रष्टव्यं तत्रानुपूर्व्या पूर्व्यमिथमं पश्चानुपूर्व्या षष्ठं अनानुपूर्व्या पुनः सातिरेकसप्त १४६

भंगकशतविषमत्वादनियतमिति वक्ष्यते इत्यानुपूर्वीसंक्षेपार्थः नाम पुनरौदयिकादिषड्भावविषयत्वात्षड्विधं वक्ष्यते तत्र कस्मिन्भावे इदमध्ययनं वर्तत इ
ति प्रष्टव्यं तत्र क्षायोपशमिके भावे वर्तत इति वक्ष्यते इति नामसंक्षेपार्थः प्रमाणविषयसंक्षेपमाह किमिदमित्यादि किमिद ॥ मध्ययनं द्रव्यं गुणः कर्म वेति त
गुण इति वाच्यं ॥ गुणत्वेपि किं जीवगुणो जीवगुण इति चिंतायां जीवगुण इति वक्तव्यं ॥ जीवगुणत्वेपि किं ज्ञानं दर्शनं चारित्रं वेति चिंतायां ज्ञानमिति वक्ष्यते ॥ तदपि
किं प्रत्यक्षमनुमानमौपम्यमागमो वेति चिंतायां आगम इति वक्ष्यते आगमत्वेपि किमसौ लौकिको लोकोत्तरो वेति चिंतायां लोकोत्तर इति वक्ष्यते ॥ आगमत्वेपि कि
लोकोत्तरत्वेपि किं सूत्रागमः अर्थागमः उभयागमो वा तथा किमात्मागमो अनंतरागमः परंपरागमो वेति चिंतायां तीर्थकराणामर्थत इदमध्ययनमात्मागमः सूत्र
तस्तु गणधराणां मात्मागम इत्यादि वक्ष्यते ॥ अपि च ॥ लोकोत्तरागमत्वेपि किमिदमध्ययनं दृष्टिवादिकं कालिकं चेति चिंतायां कालिकमिति वाच्यं ॥ कालवेला
वर्जे कालेपठ्यत इत्यर्थः कालिकत्वेपि किमस्य सूत्रार्थपरिमाणमिति वाच्यमिति प्रमाणसंक्षेपार्थः स्वपरोभयसमयानां मध्ये कोऽत्र वक्तव्य इति प्रश्ने स्वसमयोऽत्र वक्त
व्यः इति वक्तव्यतासंक्षेपार्थः ॥ स्वसमयत्वेपि कोस्य समयैकदेशः समुदायार्थत्वेनाधिक्रियत इति प्रश्ने सावद्ययोगविरतिरिहार्थाधिकार इति प्रतिवचनमित्यर्थाधि
कारसंक्षेपार्थः इति सप्तदशगाथार्थः ९२० अथ पूर्वं यदुक्तमुपक्रमषड्भेदस्तत्र तानेव षड्भेदान्स्वरूपतः प्राह नामाइछ भेउ वक्कमोदव्वउ सच्चित्ताई तिविहो य पु
णो इविहो परिकम्मे यवच्छ नासे य इह नामस्थापना द्रव्यक्षेत्रकालभावोपभेदादुपक्रमः षड्भेदस्तत्र नामस्थापने सुगमे द्रव्योपक्रम आगमतो नो आगमतश्च तत्रागम
तउपक्रमपदार्थज्ञस्तत्रानुपयुक्तः नो आगमतस्तु ज्ञशरीरद्रव्योपक्रमस्तद्व्यतिरिक्तद्रव्योपक्रमश्च तत्राद्यभेदद्वयं सुगमं ॥ तद्व्यतिरिक्तद्रव्योपक्रमस्तु सचित्तादि स
भेदात्त्रिविधस्तत्र सचित्तद्रव्योपक्रमो द्विपदचतुष्पदादीनां अचित्तद्रव्योपक्रमो गुडखंडकुसुमादीनां मिश्रद्रव्योपक्रमस्तेषामेवाभरणादियुक्तानां द्वि
पदादीनां अयं च सचित्ताद्युपक्रमः प्रत्येकं पुनरपि द्विधा परिकर्मणि वस्तुनाशे च तत्र परिकर्मविनाशयोः स्वरूपमाह परिकम्मं किरियाए वत्थूणं गुणविसेस
परिणामो तदभावे य विणासो दव्वाईणं जहाजोगं ॥ इह परिकर्मोच्यते किमित्याह क्रियया क्रियाविशेषेण यो वस्तूनां गुणविशेषपरिणामो गुणविशेषाधानमि
त्यर्थः तद्यथा ॥ पुरुषादीनां घृतरसायनाद्युपयोगक्रियया स्नेहनमर्दनादिक्रियया च वर्णबलवयस्तंभादयः कर्णस्कंधवर्धनादयश्च क्रियंते केचिच्छास्त्रशिल्प
गंधर्वनृत्यादिकलापादानमपि परिकर्मोपक्रममाचक्षते एतच्च विज्ञानविशेषाधानरूपत्वाद्भावोपक्रमो युज्यते यदि वात्मद्रव्यसंस्कारविवक्षया द्रव्योपक्रमे
प्यविरोधः एवं शुकसारिकादिनामपि शिक्षागुणाधानं भावनीयमित्युक्तः परिकर्मणि द्विपदानां सचित्तद्रव्योपक्रमः अथ वस्तुनाशोपक्रम उच्यते तद ५
भावे यदि वा सोऽपि ॥ तद्भावे च वस्तुभावापादने विनाशस्योविनाशस्योपक्रम इत्यर्थः तेषामेव पुरुषादीनां कालांतरभाविनो विनो विनाशस्य स्व

ड्गादिभिरूपक्रम्येत हानी एवं क्रियमाणत्वादिति एवं चतुष्पदानामपिहस्त्यश्वादीनां अपदानां दाडिमाम्रकपित्थादीनां परिकर्मविनाशौ भावनीयौ इत्येवं सचि
त्तद्रव्योपक्रमः मिश्रद्रव्यस्य तु नत्तस्यैव हिपदादेवस्त्रालंकारादियुक्तस्य द्विविधोऽप्युपक्रमो भावनीयः एवं यथा द्रव्यस्योपक्रमो भावनीयः तथा आदिशब्दात् क्षेत्र
कालयोरपि यथायोगं भावनीयो अतएवोक्तं द्रव्याइयं जहा जो पुनि तं च क्षेत्रकालोपक्रमं भावाक्रमणमित्यादिनानुतएव वक्ष्यतीति अत्रपराभिप्राय माशंक्य
परिहरन्नाह खेत्तमरूवं निच्चं न तस्स परिकम्मणा न य विणासो आहेय गय पसेणइ करणविणासा जयारंभो ॥ क्षेत्रममूर्तं नित्यं चेति न तस्य परिकर्मविनाशौ कुर्वन्तीय
ते नवाधिय द्रव्यस्य तु जलकुम्भादेर्लोके प्रतीभासे च नन्नत्क्षेत्र योस्तयोरभेदेन मचाः कोशतीत्यादिन्यायादुपचारः क्रियत इति अथ यदरिभाषि कथं क्षेत्रस्यैव
तदित्याह नावापडय क्कमणं हलकुलियाईहिं वा विसेसस्स संमथयाहिमिकम्म पथतलागा इयाणं च ॥ अला धारस्यचोस्य नालकुम्भादि रूपक्रमः क्रियते भू
म्याधारस्य तु तस्य तु नत्र हलकुलिकादिभिः परिकर्मोपक्रमस्तत्र हलं प्रतीतं कुलिकं तु दंतालवर्जितं यत्कृत काष्ठं उभयपार्श्वनिखात काष्ठमयकीलकया स्तिर्यग्व्यव
स्थापितंतीक्ष्णलोहपट्टकं हरितादिच्छेदनार्थं क्षेत्रे युयते अने तच्छायादिकृयि पलमतीतं वेदितव्यं एवं सन्मार्जनभूमिकम्मं मार्गतडागादीनां च करणेन परिकर्म
णि क्षेत्रोपक्रमः विनाशोपक्रमस्तु क्षेत्रस्य गजबंधनादिविधिभिर्ज्ञेय इति अथ कालोपक्रममाह जं वत्तणाइ रूवो कालो दव्वाण चेव पज्जाओ तेण करणं विणासो व
द्धकालो व यारेड ॥ यद्यस्मात्कारणात्कालस्यैव स्वकइति वचनाद्वर्तनादिरूपः कालो द्रव्याणामेव पर्यायो नान्य स्ततो द्रव्यस्य कश्चित्समयावलिकादिरूपस्ततः
स्तत्करणविनाशयोर्द्रव्यस्य परिकर्मविनाशयोः सतोरित्यर्थः अनेयतस्यैव कालोपक्रमो व्यवहारः क्रियते ॥ इदमुक्तं भवति ॥ इह केचिद्वर्तनादिरूपमेव कालमि
च्छंति न पुनः समयादिरूपं तत्र तेन द्व्यणुकत्र्यणुकादिरूपेण परमाण्वादि द्रव्याणां वर्तनं वर्तना आदिशब्दात्परिणाम क्रियादिपरिग्रहः नवपुराणादिभावेन नूवस्तु
नां परिणमनं परिणामः अतीतानागतवर्तमानलक्षणात्क्रिया तदेवं वर्तनापरिणामक्रियादिरूपः कालो द्रव्याणामेव पर्यायो नान्यस्ततो द्रव्यस्य परिकर्मविना
शौ वर्तनादिरूपे तत्पर्याये प्युपचर्यते इति आह ननु ये समयादिरूपकालमिच्छंति विद्यमिप्रेतस्य समयादिकालस्य कथं परिकर्मविनाशा दिसाशंक्याह छाया
ए नालियाए व परिकम्मं नजहसच्छविणाणं रिक्काइचारेहिं च तस्स विणासो विव द्धासो सेतस्य समयावलिकाघटिकामुहूर्त्तादिलक्षणस्य कालस्यैवमेव परि
कर्म यत्किमित्याह यथ यथार्थ विज्ञानं यथावस्त विज्ञानं कयेत्याहि शंक्वादिप्रतिच्छायारूप छायया घटिकारूपया च नाडिकया विना शास्त्रहितस्य कस्त्वाह वि
पर्यासो वेपरीत्य भवनं अनिष्टफलदायिकतया परिणमनमित्यर्थः कैरित्याह कक्षाग्रहादिचारैस्तथा च वक्रेण सर्वं स्वभुक्तेन नक्षत्रेण ग्रहेण बाद्धत्र मित्थं
च गच्छता विनाशितः काल इति उक्तः कालोपक्रमः अथ भावोपक्रमोमाह जं परिहियायाकूधावधारणान्नुवक्कमो सप्पाव स्स नस्सा सो भसस्स गरुइणि

गणियाम च्चाइ उ भिहिया इहयदिगिता कारादिना परहृदयाकूतस्य परकीयभावस्यावधारणं परिज्ञानं स सामान्येन भावोपक्रमः स च विशेषतो विधा अकार
कारणभूतो अप्रशस्तो मोक्षनिबंधनभूतस्तु प्रशस्तः आलापुनस्यस्य भावोपक्रमस्य ब्राह्मणी वेश्यामात्य दृष्टान्ताः प्रतिपादितास्तद्यथा ॥ एकस्या ब्राह्म
ण्याः स्त्रियः पुत्रिकाः तासां च परिणयनानंतरं तथा करोमि यथैताः कृत्विना सुवती ति विचिन्त्य माताज्येष्ठ दुहितरं प्रसवो च द्युतलपावास सवन समागमे त्वम
तौ किंचिदपराधमुद्भाव्य मूर्ध्नि पादप्रहारेण हंतव्यो हत स्यचयदसौ विदधति तन्मात्रस्य पश्चात् कृतं तया तथैव सोप्यति स्नेहनतरलितमना अयि प्रियतमे पीडितस्ते सुकुमा
लचरणो भविष्यतीत्यभिधान पूर्वकं तस्याश्चरणयोर्मर्दनं चकार अनुचयति करं सामान्ये निवेदितवती सा प्युपक्रान्तनामात्कभावा हृष्टा दुहितरमत्स्ववादीत् पुत्रिके
यद्राचते तत्तदीयगृहे कुरु त्वं न त्वा वचनकरो भर्ता भविष्यतीति द्वितीयापि तथैव शिक्षिता ॥ तयापि तथैव स्वभर्ता शिरसि प्रवहतः केवलं न सीमेन कुकुमस्तवा
तानां युंजात इत्यादि किंचिल्लुणमेवं रूपिता स्युपरतस्तस्मिन् शिरसि व्यतिकरे तया मातुर्निवेदितं मो कं भ्रायत्वसत्वनापि यथेष्टः विलासः खल्वगृहे के वलं न वुसतीक्ष्णमे
कं रूपितः स्यास्यति एवं तृतीयायापि मात्रा शिक्षितयाऽदुहितात्रैव प्रहतः स भर्ता ॥ केवलं तेन तोछल दन्त त्रिकोपेन तूनमकुलीना त्वं येनैवं शिष्टजनानु
चितं विचेष्टसे इत्याद्यभिधाय गाढं कुट्टयित्वा निःकाशिता गृहात्तया च मात्रा सर्वं मात्रे निवेदितं ततस्तस्यास्तिाविज्ञानं जामातृमावृषा तत्समीपंगत्वा वत्स स्वकुल
स्थितिरियमस्माकं यदु प्रथमसमागमे वध्वा वरस्येत्थं विधातव्य मित्यादि किं चिदभिधाय कथमप्युपनीतौ सोऽदुहिता च भो त्वा वत्से दुराराधस्ते भर्ता भविष्यति
परमदेवता यदभत्ता प्रशा समाराधनीय इति ब्राह्मणी दृष्टांत अथ गणिका दृष्टांतउच्यते एकस्मिन्नगरे चतुःषष्टि विज्ञान सहिता देवदत्ताभिधाना रूपा
दिगुणवती वेश्या परिवसति तया च भुजंगजनाभिप्रायपरिज्ञानार्थं स्वव्यापारकुर्वत्या सर्वा अपि राजपुत्रादि जातयो रति भुवनभित्तिषु चित्रकर्मणि लेखिता
स्ततस्तयः कश्चिद्राजपुत्रादिरागच्छति स यत्र २ कृताभ्यासस्तं तदेव चित्रलिखितं दृष्ट्वा अत्यर्थं प्रसंसति ततोसौ विलासिनी राजपुत्रादीनामन्यूतरतत्वेन
निश्चितस्तथैव विस्रब्धो प्रचरति आनुकूल्येनोपचरिताश्च राजपुत्रादयस्तस्यामनुरक्ता अर्थं तामनुगच्छन्तीति गणिका दृष्टांतः अथमात्यदृष्टांतोऽभिधीयते
एकस्मिन्नगरे कश्चिद्राजा अमात्येन सहाश्ववाहिनिकायां निर्गतस्तत्र च पथि गच्छता राजाश्वेन गमनं कचित् किञ्चिद्देशे जगोभवतीति चिंतितं चिरकालो
षितं वा तत्र दिति ततश्चागता कारकु शलेन यथाविहितं तत्तस्य भोमेन मालेन राजादेवामतरणा परिखातिनतंतत्प्रदेशोऽमृतिप्राप्यलक्षणं कुचैष्ठ महासरः ॥
तत्पार्श्वाच रोपिताः सर्वर्तुकपुष्पफलसन्दृष्टयो नानाजातीयतरुवहाः अन्यदा च तेनैव पथ देशेन गच्छता नृपाले नदृष्टं दृष्टं वाहोमानसं सरोवरं वर
मण्यं केनेदं खानितं सरः अमात्यो जगमाद गच्छन्द्रिव राजा सविस्मयमाह कथं कश्च कदा मम येन कारणा पनिरूपितं इत्यतः सचिवोऽयथाह

१४७

नंबत्नेमयि कथितत्रा नहोपरचितो पल द्दु कत्वमस्येति विचिंत्य परितुष्टेन राज्ञा नस्य भुक्ति वर्धनादिना प्रसादश्चकारं तदेव मादिकः संसारफलो ऽप्युरोप्यप्रशस्त भाव
पक्रमस्त्वमप्युक्त इति अथ प्रशस्तभावो पक्रममाह सो सोगुरुणाभावं तमुवक्कमइ जह इ पसीअइ मणो सहियन्ने स पयासो इह भावो वक्कमोहि मं ॥ इह प्र
ष्यः स्वहितार्थं श्रुतनाध्ययनादि हेतोः प्रशस्तमनाः शुभहेतुत्वात् संयुगमापु सुपक्रमती जिनाकाराद्विना नानाति स मोक्षफलत्वा प्रशस्तभावो प
मस्तेनैव चेहाधिकारो मोक्षार्थत्वाद्वेसर्वस्या स्वमारंभ इत्येति अन्यपरः भाव कोवक्काणा वसरे गुरुचित्तो व क्कमाहि गारो यं भणइ वरकाणं गु
चित्तो पक्कमो दपमं नत्वावरयकस्यानुयोगो व्याख्यानमिह प्रकांतं न च तत्तद्वसरे नत्स्तुते कोयमप्रस्ततमिति नरगुरुचित्तोपक्रमे णाधिकारः अन्यो नरमा
प्रणदेत्यादि मण्यते अपातिविधान व्याख्याभिहप्रस्तुतं न च वनाशीयते तद्गुरुचित्तायत्तमिय ततश्च गुरुचित्तोपक्रमः प्रथममेव व्याख्यात्वेस्यांग
रणमंतरेण च कार्यस्याभावा नस्मिन्प्रकांते तत्कारणस्याधिकारा भिधानेन किंचिदप्रकृतमिति नकेवलं गुरुचित्तोपक्रमः प्रथमं व्याख्यानांग किंतु याः
कानिचित्सामान्येन शास्त्र सुपक्रमप्रुक्तको या प्रथा द्वार वस्त्रपात्र सहायाः दीनि व्याख्यानांगानि तानि सर्वाण्यपि गुरुचिना अतानि यतानि तेन तु
स्मा घथा गुरुचित्तस प्रसन्नं भवति तथा कार्यमिति दर्शयन्नाह रुचिमायत्नाई वरकाणं गाइ जेणुसवाई नोजेण रूप्य सत्तं दाइ मइय महाकत्थि ॥ गताः
वं नवरं गुरुचित्तं यतदा सुप्रसन्नं भवति यदा इंगिताकाराद्यभिज्ञः शिष्यः तदुपक्रम्यात्तु कुरुतेन प्रवर्तते अनाप्तगुरुचित्तो पक्रमो अप्रमत्तकृत
इति भावः । गुरुचित्तप्रसादनो पायान्वाह जीजेणपगारेणं तुस्सइ करणविण याणुवत्तीहिं आराहणाइ मग्गो सोच्चिय अव्वाहउ तस्स आगारिंगियकु
सलं जइ सेयं वायस अप्पयुंज्जा न हविय सिन विकूडे विरहं मिय कारणं पुच्छे निरुवुच्छिएण गुरुणा भणिओ गंगा कओ मुहीवहई संपाडइ वसीसो जह
तहसव्वकायव्वं तिस्सो विसमगमाः नवरं प्रथमगाथायां करणेत्यादिकरणं तु अभ्युत्थासंवादनं जिनयो भिमुखगमनासद्भूत्या भूषान पर्युपासना लि
वंभाद्युपासनादिलक्षणः अस्थवृत्तिः स्वितादिना गुरुचित्तवित्तायतः तत्कृत्यनमहूति लाभः द्वितीयगाथायामाकारे गितकुशलो शिष्यस्तु यदि स्व
तं वाप्समे द्धुज्या गुरुवायदेहुं कत्यापिर्सितितमवा सवं द्धिवचान विकुर्वते न्नमतिहन्या द्विरहे चतद्विषयं कारणं पृच्छति तिनस्यनगुणाभणितो गंगाकूल
मुखेन वहति नतो यथा सर्वमपि गुरुभणितं शिष्यः संपादयतुस्तस्यामासर्वमसर्वं प्रयोगं नेतुकार्यमिति त्रयी गाथा थार्थमपर्थो भावार्थः कथानकेना
च्यते ॥ कन्यकुब्जपुरे केनापि राज्ञा स्तूरिणा सहगोष्ठी प्रवृत्तौ प्रोक्तं राजपुत्राः विनीताः सूरिणा प्रोक्तं साधवस्तु विनीताः विवादे स्तूरिणाभ्य धाय्ति तु प्रतीत
सयोत्कृष्ट विनयगुणो राजपुत्रः परीक्ष्य अस्मदीयस्तु विनीतो भवतीयः मतिहानिसे वसाधुः परीक्ष्यते तथाभ्युपगते राज्ञा सभादि

BHAU DAJI MEMORIAL

नीलनया प्रसिद्धो राजपुत्रः कुतोमुखी गंगा वहतीति शोधयनेनोक्तं किमिह शोधनियं बालानामपि प्रतीतमेवैतत् पूर्वाभिमुखी गंगा प्रवहतीति। राज्ञा प्रोक्तं।
किमिसत्रापि विलंबवादकरोषि गत्वा निरीक्षस्व भावं ततो हृदयस्य यथार्थः सद्वृत्तिकृत्वा प्रहताकष्टेन ततभद्र श्रान्निर्गतः सिंहद्वारेच निगृह्योन्नुष्टः
केनापि मित्रेण भद्रकृगंतव्यं तेनाध्याय मोक्ता प्रचण्डराज्ञा नाध्यय पवाना थे नतोमित्रेण प्रोक्तं कोयं व्यतिकरो राजपुत्रेण सर्वमपि राज्यादिष्टं निवेदितं
मित्रेणोक्तं ॥ यदि राज्ञो अहः सलग्न तत्किं तवापि गजा निवेश्यमनि निरीक्षितमथा गंगा पूर्वाभिमुखी वहतीति तथैवास्तु स्थितं राजपुत्रेण मुह
र्त्तं हेरिकेण वानिवेदितं राज्ञस्तत्रैव स्थितं ततो विलक्षेण राज्ञा प्रोक्तं तेनोद्धाम्यादिराभिमतमभिधाय चनिर्गतः ततोगतश्च गंगावां निरीक्षते प्रत्यासा
धुरपि परीक्ष्यतां नाम ततोयः कश्चिदविनीतो राज्ञा क्षिप्त स्तादृशय परिक्षार्थं भणितादिनेन गुरुणाभिहितः स शिष्यो गत्वा निरीक्ष्य स्वकेन मु
खेन गंगा प्रवहतीति ततः पूर्वाभिमुखी सा प्रवहतीति गुरुवोपितदत्त्वेव एवं कारणेन केनाप्यत्र भवितव्यमिति चेतसि निश्चित्य प्रोक्तं तेकोष्ठाम्यादे
शामित्यभिधाय चनिर्गतः ततोगतश्च गंगायां निरीक्षितायां सोस्वयं दृष्टा च परेभ्यः पृष्टतृणादिहरवेनन चान्य प्रत्यादिरेकाभ्यां तस्याः पूर्वमुखता प्र
हित्वं निश्चित्यानिवेदितमागत्या गुरुरस्य इच्छया निश्चितामयाह पूर्वाभिमुखी वहति गंगा ततश्चैवो विदुंति प्रच्छन्न हेरिकै राजकस्यापि संवादिनो चे
ष्टा सर्वस्यापि राज्ञा निवेदिता ततश्चाभ्युपगतं सहर्षेण राज्ञा गुरुरस्य च नमिति) तदेवं गुरुभावो पक्रमेयु कतया अन्ये व्यवस्थाप्यते सतिपरः मा
ह शुन्नं गुरुमप्रगहणकाले सो वक्कमो वडगच्छो गुरुचित्तमपसायच्छति विन हाजोगमाउक्का ॥ मन्त्रकं न्यायेन युक्तं न हि गुरुमत ग्रहणं गुरुभावोप
क्रमणं शेषाणानुनामुख्यापनाइ व्याख्यापक्रमाणाकइहोय योगो येन तेषु प्रधानस्या अत्रोत्तरमाह नतु गुरुचित्तप्रसादनार्थं तेपि शेषोपक्रमायत्ना
योगे यथाप्रस्तावमावश्याः सप्रयोजनत्वे नाभ्युक्त इति तदेवं व्याख्यापक्रमाणां गुरुचित्तप्रसादनोपायत्वमाह परिकम्मणः सणाउ देसकालव
आतहाजोय्या नाउदवाईणं कयाहाराइ कयेसु उवाहियमोग्यदवो देसकालेपरेण विमध्यं चित्तण अणुकूलो सो सोसस्स सफलं हइ ॥ याक
श्मिदेशा प्रकरमंडलाद्यि कालयो प्रायः येन प्रकारेण योग्याउ दिताप लिक्र मुनापरिकर्म विना शास्त्रं यति नाद्यन्ये ते प्रकाला नां गुरोराहारादिकार्मे
सुशिष्य मत चित्तप्रसादनार्थकर्तव्याः तत्र प्रद्रव्यस्य दधिक्षीरनीरादि भुक्त्वा शास्त्री स्तुत्ता विशेषेण परिकर्मभावनीयं क्षेत्रस्यो पाश्रयादि रूपके
यनादिना कालस्य मुहूर्तादेः शिक्षकदीक्षा बोधादिकादिना तिविना शोपि इत्यादीनां उद्यानेर संयोगादिनां भावनीयमतिनतद्गुरुचित्तसार
यन्विनेयः किमासीनाहारत उवहियस्सादि उपहितानि गुरु सरा हारायर्थं ढौकितानि कृतमपिकर्माणि योग्यान्य शनपानखादमवस्त्रपा

केणचा

ओघनार्द्दीनि द्रव्याणि येनासौ उपहितयोग्यद्रव्यः शिष्यः शेषं सुगमं समाधानांतरमाह अहवो वक्कमसामण्णउमयापगप निरूवउगावि ॥ अणतकमा वउंगा एवंविय
सवनिरकेवउं ॥ यदिवाप्रकृते प्रस्तुते निरूपयोगा अप्रकृतनिरूपणे माः एवंभूता अपि संतानामस्थापनाद्यध्युपक्रमा उपक्रमसामान्यतोऽप्रमताउपन्यस्ताः कु
तइत्याह अन्यत्रास्थानांतरे सापयोगा इति कृत्वानवके फलमेवासौन्यायः किंत्वत्र शास्त्रेन्यत्र वा शास्त्रेषु येकेचन बहुप्रकारा नामादिनिक्षेपास्तेषां सर्वेषाम
प्यपरसमाधानासाधे इदमेवसमाधानं वाच्यमिति तदेवं नामादिभेदं दर्शितमुपक्रमस्य षड्विधत्वं यदि वा अन्यथेनापमुपक्रमः षड्विध इति दिदर्शयिषुः प्रस्ता
वनामाह गुरुभावोपक्रमं मे क्रयमक्रयमस्स वचिह भिमाणि नक्रयगुरुहस्स इदमप्प यण्णसमोयारो तदेवं नामादिभेदः षड्विध उपक्रमो विचार्यनाणेकृतगुरु
भावोपक्रमण दक्षरस्यान्य दर्शितमेकेन प्रकारेणोपक्रमस्य षड्विधत्वं मिदानीं प्रकारांतरेण प्रस्तुतस्य सामायिकाध्ययनस्य षड्विधमुपक्रमणमुच्यते आनुपूर्वी १
नाम २ प्रमाण ३ वक्तव्यता ४ अर्थाधिकार ५ समवतारभेदात् ६ षड्विधउपक्रमोऽभिधीयत इत्यर्थः । अत एवाह ॥ आनुपूर्व्यादिषु च स्तूपक्रमद्वारभेदेषु पंचस्व
समवतारद्वारेषे हे विना प्रमाणे इहसमायिकाध्ययनं समवतारयेत् तस्य आनुपूर्व्यादिभेदेन षड्विधउपक्रमोऽभिहितो भवतीत्यष्टादशगाथार्थः । ३५८ ॥
तत्रानुपूर्वीलक्षणे प्रथमोपक्रमभेदे अस्य सामायिकाध्ययनस्य समवतारं चिंतयितुमाह अणुपुव्विसमोयारो ॥ कयरो सामाइयस्स संभवउ नियमावतारं पुण कि पं
त्तणगयाणाणुपुव्वीसु ॥ आनुपूर्व्याभावदस्य सामायिकाध्ययनस्य समवतारसंभवतो यत्रयत्रानुपूर्वीमिदं समवतारः संभवति तत्रतत्रासौ कर्तव्यः आह ननु
नामस्थापनादिनि पस्वत्त कालपगणण अणुपुव्वीं उक्कित्तणसंठाणे सामाचारिभावपतिवचनादानुपूर्व्यादशभेदात् कस्मिन्नेवं नियमात्सामायिकस्य समवता
र इत्याह । नियमेत्यादि ॥ नियमेन निश्चयेन पुनः समवतारोस्य सामायिकाध्ययनस्योत्कीर्तनानुपूर्व्यां गणणानुपूर्व्यां च द्वयस्तत्रोत्कीर्तनं संशब्दनं सामायि
कं चतुर्विशतिस्तवइत्यादि परिसंख्यानं तत्प्रथममद्ध्यादिका संख्या यामिदमध्ययनमवतरति इत्यतो गणनानुपूर्व्यामस्य समवतार इति यदेवं गणनानु
पूर्व्यां कतिथ्यमिदमध्ययनमित्याह पुव्वाणुपुव्विउतं पढमं पच्छाणुपुव्वि उ छट्ठं नायव्वं गणिप्पमाणं अनियमियं मणाणुपुव्वीए ॥ इहानुपूर्वी त्रिविधा पूर्वानुपूर्वी अनानुपूर्वी
चेति तत्र पूर्वानुपूर्व्या मस्तामायिकाध्ययनं प्रथमं भवति पश्चानुपूर्व्यां षष्ठं अनानुपूर्व्यानुगण्यमानमनियमितं जायते क्वचिद्भंगके प्रथमं क्वचिद्द्वितीयं क्वचित्तृती
य मित्यर्थः तत्र पणामावश्यकाध्ययनानामष्टादशोत्तराणि सप्तशतान्यनानुपूर्वीभंगकानां भवंतीति एतेषां च भंगकानां सामान्येन सर्वसंख्यानयने करणगाथा
माह एगादेयुत्तरिया गच्छगयापरोपरज्झत्था मुरुगंतिमदगहीणा परिमाणमणाणुपुव्वीणं ॥ एकाद्याएकोत्तरका अकाय यस्थाप्यंते एकैकउत्तरोत्तरवर्धमानो
येषु ते एकोत्तरकाः ते चेह षडध्ययनप्रस्तावात्षड् गच्छगताः समवसेयास्तत्र गच्छः समुदायः षड्गच्छंतं गतास्तत्प्रतिबद्धास्ते च परस्पराभ्यस्ताः परस्प

र गुणिताः प्रथमाद्यभंगकद्वयरहिताः सर्वसंख्यारूपमनानुपूर्वीणां परिमाणं भवति तथाह्येकाद्याएकोत्तरकाः षडध्ययनविषयाः षडंकाः स्थाप्यंते तद्यथा ॥
१।२।३।४।५।६। एते च परस्परं गुण्यंते तद्यथा एकेन द्विको गुणितो जातो द्वावेव द्वाभ्यां त्रिको गुणितो जाता षट् षड्भिश्चत्वारो गुणिताश्चतुर्विंशतिस्तया च पंचाभ्यस्ता
जातं विंशशतं तेन षड्गुणिताः सप्तशतानि विंशति समसंगकराशानि सामान्येन सर्वसंख्यारूपमनानुपूर्वीरूपश्च रमभंगस्तु पश्चानुपूर्व्यात्मकोऽतत्द्वयनय
ने ष्टादशोत्तराणि सप्तशतानि सामान्येन सर्वसंख्यारूपमनानुपूर्वीभंगकपरिमाणमवत्येवं समादीनामप्यनंतपर्यंतानां यदानां मयं मेव सामान्येन सर्वभं
गकसंख्यानयनोपाय इति अथ विरोधतो अनानुपूर्वीभंगकानामानयनोपायभूतां करणगाथामाह पुव्वाणुपुव्विहिट्ठा समयाभेएण कुणउजहाजेट्ठं उव
रिमतुल्लं पुरउ निसेय पुव्वक्कमो सेसे इह विवक्षितपदानां क्रमेण स्थापना पूर्वानुपूर्वी सा चेत्थं तस्या हिट्ठति अधस्ताद् द्वितीयादिभंगकार्थं जिज्ञासुः कुण
ति स्थापयति एकादीनि पदानीति शेषः कथमित्याह ज्येष्ठस्यानतिक्रमेण यथा ज्येष्ठो यस्यादौ ज्येष्ठाय यादि कस्यैकः कनिष्ठः त्रिकस्य त्वमनु ज्येष्ठः
श्चरकः ककादीना च प्रोपि ज्येष्ठाऽनुज्येष्ठः एवं भिकस्य ज्येष्ठः स एव चतुष्कस्यानुज्येष्ठः पंचकादीनां तु स एव ज्येष्ठानुज्येष्ठ इत्यादि एवं च सत्युपरितनांक
स्याधस्तात् ज्येष्ठो निक्षिप्यते न चालभ्यमाने तु ज्येष्ठस्तत्रापि लभ्यमानो ज्येष्ठानु ज्येष्ठ इति यथा ज्येष्ठनिक्षेपकरणं मंति यमेनेत्याह समयाभेदेनेति ॥
समयः संकेतः प्रस्तुतभंगकनस्यमव्यवस्था तस्याः अभेदो नुतिक्रमस्तेन समयाभेदेन यु ०००० निक्षेपं कुरु समयस्य च भेदस्तदा भवति यदा तस्मिन्नेवं भं
गके निक्षिप्तांकसदृशो पुरांकः भवति तत्पदंत समयभेदं यतः पश्ने ज्येष्ठादिकनिक्षेपविदुध्यात उक्तं च जाहिंजम्मि निक्खित्ते पुणरविसो चेव होइ कायव्वो सोहो
इ समयभेदो वज्जेयव्वो पयत्तेण ॥ निक्षिप्तस्यांकस्य यथासंभवं पुरउत्ति अग्रत उपरितनांकतुल्यसदृशं यथा भवत्येवं न्यस्य इमरितनांकसदृशानेवान्कान्पुरतः
स्थापयेदित्यर्थः शेषांस्तु पूर्वक्रमोसेसेत्ति निक्षिप्तांकस्य यथा शेषं पृष्ठतः शेष उद्धरितरोषांकानामधस्तात्स्तानेवोद्धरितांश पार्श्वं कान्पूर्वक्रमेण स्थापयेदित्यर्थः ॥
यः संख्ययाल्पः पुरः ककादिः स च प्रथमं स्थाप्यते यस्तु महान्स पश्चात्स्थाप्यत इति पूर्वक्रमः सुपूर्वानुपूर्वीलक्षणे प्रथमभंगके दृष्टमेव दृष्टत्वादिति भाव इति गा
थार्थः भावार्थस्तु दिग्मात्रदर्शनार्थं कः स्वाधिगमाय च दर्शितज्ञानचारित्रादीनि त्रीणि पदान्याश्रित्येतावद् दर्श्यते न सर्वेवाद्दत्रिलक्षणस्य पदत्रयस्यापरस्प
रा भ्यासे सामान्येन सर्वेपि षड्भंगकाभवति विशेषतस्तु ते पद्मानीयंते पूर्वानुपूर्वीलक्षणस्तावत्प्रथमो भंगः स्तद्यथा १।२।३। अस्याश्च पूर्वानुपूर्व्या
अधस्ताद् भंगकरचने क्रियमाणे एकस्य तावज्ज्येष्ठ एव नास्ति द्विकस्य तु विद्यते एककः स तदधस्ताद्निक्षिप्यते तस्य चाग्रतः उवरिमतुल्लं पुरउ निसेयइति
वचनात् त्रिकोन्यस्य तत्पृष्ठतः स्थापितश्शेषो द्विको दीयते ततोयं द्वितीयोभंगः संपद्यते २।१।३ अत्र च द्विकविषये एकाकी ज्येष्ठः परं नासौ

तदधस्तान्निक्षिप्यते अत्र चतद्यांकया तेन समयभेद प्रसंगा द्विकस्य तु ज्येष्ठ एव नास्ति त्रिकस्य तु विधते द्विको ज्येष्ठः स तदधस्तान्न्यस्यते अनंतरस्थस्य नाध
दसंभवः पृष्ठतस्तु स्थापितशेषो एकक त्रिको क्रमेण स्थाप्यते पुरवक्रमो से से निवचना ननस्तृतीयो भंगको जायते ।३।२।२ अन्नाप्येककस्य ज्येष्ठ एव नास्ति त्रिक
स्य तु ज्येष्ठोस्ति द्विकोलं तदधस्तान्निक्षिप्यते अये सदृशांकपातेन समयभेदायते स्ततो स्येवानु ज्येष्ठ एककः स्थाप्यते अग्रतस्तु द्विकादीपते उवरिमतुल्लमित्या
दिवचनात् पृष्ठतस्तु स्थापितशेष त्रिकोप्यवस्थाप्यतः इति चतुर्थो भंगः ३।१।२ अत्र त्रिकस्य विधते द्विको ज्येष्ठ एकक स्थानु ज्येष्ठः पूर्वतो द्वयस्ता न निक्षिप्यते
परतस्तु कल्पांकपातेन समयभेदमातः एककस्य तु ज्येष्ठ एव द्विकस्य त्वस्ति एककोज्येष्ठः किं तदधस्तान्न्यस्यते तत्पृष्ठतस्तु स्थापितशेषौ द्विक त्रिको क्रमशः स्था
प्यते इति पंचमो भंगः ।२।३।१ अत्र द्विकस्यास्त्येककोज्येष्ठः किंतु सोन तदधस्तान्निक्षिप्यते पुरतः सदृशांककन्यास्यपत्या समयभेद प्रसंगात्रिकस्य तु द्वि
कोज्येष्ठ स्तरधस्तान्निक्षिप्यते अग्रतस्त्वेककोदीयते उवरीमतुल्लमित्यादिवचनात् पृष्ठतस्तु स्थापितशेष स्त्रिकः स्थाप्यते इति षष्ठो भंगः एवं चपूर्णाम
पि भंगानामियं स्थापना॥ अत्राध्यायसंगकत्वात्तु पूर्वोद्दिष्टं दयस्य च पश्चात् पूर्वी स्वाध्यनापक च त्वारो भंगा अनानुपूर्वीति नमंतव्या एवं चतुः पंचषट
सप्तादीनामपि यथानामन आदिश्याभंगकाः समानेतव्याः तदेवं संक्षेपतउक्ता आनुपूर्व्यः विस्तरतस्त्विमावक्ष्यमाणाश्च नामादि भेदा अनुयोग
द्वारेभ्योवसेयाइति अथसं क्षेपतो नामविचारयंन्नाह जंबत्थुणो भिहाणं यद्धयभेदाणु सारितंन्नाम यद्भेयं तंनाम पदभेयं जाइजं भणियं पज्जी
वाजीवादिवस्तुनोभिधा नं तंनामेति संबंधः कथंभूतमित्याह पर्याया ज्ञान दर्शन चारित्ररूप रसस्पर्श गंध नव पुराणादयस्तेषां भेदाः नानावि
धत्वमावास्तां स्वद्वाचकत्वेनानुसरतीति पर्यायभेदानुसारि चानेति नदर्शन चारित्र[illegible] किमुक्तं भवतीत्याशंक्याह तात्पर्यमाह॥ पज्जभेयमित्यादि णमूनहत्वं शब्दं प्रति
पर्यायभेदं यन्नमति याति नतद्वाचकत्वेन परिणमति प्रह्वीभवति तन्नामेति यद्भणितं भवतीत्थं तत्नामयं[illegible] इति एतच्चनाम एकनाम द्विनाम त्रिनाम याव
दशनाम भेदाद्दशभेदं समस्ताभिलाप्य वस्तु विषयत्वाद्बहुभेदं वा अनुयोगद्वारेषूक्तं तत्र षड्नाम्नि क्षायोपशमिके भावे सामायिकाध्ययनस्यावतार इति दर्शयन्नाह
वविह नामभावे खउवसमिए सुयं समोयरइ जं सुयनाणावरणक्खउवसमजं तयं सव्वं॥ अनुयोगद्वाराध्ययने षड्नाम्न्यौदयिकादयः षड्भावाः प्रज्ञप्ताः तत्र च क्षा
योपशमिके भावे सर्वमप्याचारादि श्रुतं समवतरति यद्यस्मात्तत्सर्वमपि नश्रुतं ज्ञानावरणक्षयोपशमादेव जायते नान्यतस्तस्मात्क्षायोपशमिक एव भावे सम
वतरत्यतइदं सामायिकाध्ययनमपि श्रुतविशेषरूपत्वात्क्षायोपशमिक एव भावे समवतरति नान्यत्रेत्यर्थः उक्तं भवतीति उक्तं संक्षेपतो नाम साम्प्रतं प्रमाणमभि
धित्सुराह दव्वाइ चउ भेयं पमीयए जेण तं पमाणंति इदमज्झयणं भावोत्ति भावपमाणे समोयरइ॥ द्रव्यक्षेत्र काल भाव भेदाच्चतुर्विधं प्रमेयं प्रमेय चातुर्विध्या

११२१	२११२
२११२	२१३१
११२२	३१२११

५ गुणप्रमाणेन तु गुणप्रमाण मपि द्विविधं जीवगुणप्रमाणं अजीवगुणप्रमाणं च तत्र सामायिकं क्व समवतरतीत्युच्यते ५

त्प्रमाणमपि चतुर्विधं द्रव्यप्रमाणं क्षेत्रप्रमाणं भावोत्ति भावप्रमाणे समोयरइ द्रव्यक्षेत्र काल भाव भेदाच्चतुर्विध प्रमाणं चेति द्रव्यादिकं चतुर्विधं प्रमाणं चेति द्रव्या
दिकं चतुर्विधं प्रमेयं प्रमीयते येनेति कृत्वा तत्रेदं सामायिकाध्ययनं श्रुतज्ञानविशेषत्वे न जीवपर्यायत्वात् जीवभावत्वाद्भावप्रमाणे समवतरति आह ननु भावप्रमाणम
पि चतुर्विधं गुणप्रमाणं नयप्रमाणं संख्याप्रमाणं चेति तत्र सामायिकं क्व समवतरतीत्युच्यते जीवानन्यत्वेन जीवगुणप्रमाणे ननु जीवगुणोपि त्रिविधा ज्ञानदर्शनचा
रित्रभेदात्तत्र क्व सामायिकस्यावतार उच्यते बोधात्मकत्वाज्ज्ञानगुणे ननु ज्ञानमपि प्रत्यक्षानुमानोपमानागम भेदाच्चतुर्विधं तत्क्वेदमवतरतीत्युच्यते आगमे ननु सोपि
लौकिक लोकोत्तर भेदात्त्रिविधः लोकोत्तरोपि सूत्रार्थोभयरूपत्वात्त्रिविध एव तत्क्वेदं समवतरतीत्यत्रोच्यते आगमे ननु सोपि लौकिके सूत्रार्थोभय भेदात्त्रिविधेपि
लोकोत्तरागमे समवतरति तत्स्वभावत्वात्तद्रूपत्वादित्येतदेवाह जीवगुणतणउ जीवगुणो बोहो भावउ नाणे लोउत्तरसुत्तो भयवागमेसु तस्सावयारो व्याख्यातार्थेय आह न
न्वात्मागमानंतरागमपरंपरागम भेदतोपि लोकोत्तरागमस्त्रिविधः स्तत्क्वेदमवतरतीत्याशंक्याह कयं गणहारीणं तस्सिस्साणं तहा वासेसाणं एव अणंतरं प
रंपरागम पमाणंमि॥ अत्थेण जिणिंदाणं गणहरसेसाणमेवमेयं यथा तीर्थकराद्यस्यावतार एव मात्मानंतरपरंपरागमप्रमाणेषु तारोमंतव्यः कथमि
त्याह सूत्रतो गणधराणामिदमात्मागमः अनंतरादेव गणधरादागमनं आगमो स्येति हितोः अथ अवशेषाणां प्रभवशय्यंभवादीनामेतत्सूत्रं परंपरागमः अनंत
रादेव गणधरादागमनं आगमो स्येति हितोः तथा अवशेषाणां प्रभवशय्यंभवादीनामेतत्सूत्रं परंपरागमः सूरिपरंपरया आगमनं आगमो स्येतियुक्ते स्तदेवंसू
त्रतो यथासंख्ये न गणधरादीनां मात्मागमादित्वयोजना कृता अर्थेनाप्येवमेवेदं सामायिकं यथा सं० रव्यनतीर्थं करगणधरशेषजंबूप्रभृतीनामात्मानंतरागम
परंपरागमत्वेन व्यक्तव्यमिति। ननु नयप्रमाणे समवतारो अस्य भवति न वेत्याशंक्याह मूढनयं तिन संपइ नयप्पमाणेवयारो सो भूढनइयं
यं कालियं तु नन यासमोयरंति इदमिति वचनात् मूढनयं चिरंतनमुनिसिः शिष्यव्यामोहभयान्निविह नयविचारं संमति श्रुतमनोनयप्रमाणेनास्यावतार इति आह ननु
कियन्तः कालान्वर्वी कालिकश्रुतेन पविचारो निषिध्यते आसिपुरासो निपवइ अणुउगाणमपुहत्तमासीमि संपइ नुवि पुहत्ते होपवपुरिसं समासन्न प्रराप्ये चरणक
रण धर्मकथा गणित द्रव्यानुयोगलक्षणानां चतुर्णामनुयोगानाम पृथक्त्वाविभागेनैकत्र सूत्रे चतुर्णामप्यवतारे सनयावतारो नियतो निश्चित आसीत्तस्मात् पुनरनुयोगानां पृ
थक्त्वे कालिय सूयं च इसिभासियाइं तइया य सूरपण्णत्ती सव्वो य दिट्ठिवाउ चउत्थउ होइ अणुउगो इतिवचनात् स्वार्थकथेन व्यवस्थापने सति नास्त्ये सीनयावतारः
किं सर्वथा नेत्याह भवेद्वा मासपुरुषविशेषं समासाद्य कोपि कियानपीति इदमुक्तं भवति श्रीमदार्यरक्षितसूरीन्यावदेकैक स्मिन् सूत्रे अनुयोगचतुष्टयव्याख्यानं नय
विचार विस्तरेणासीत्ततस्तैरेव श्रीमदार्यरक्षितसूरिभिर्विचार बाहुल्यान्मंदमतः शिष्यानवलोक्य चत्वारो प्यनुयोगा भेदेन व्यवस्थापिता स्तद्यथा॥ कालि

कश्रुते चरणानुयोग इव व्याख्येयः उत्तराध्ययनादिषु धर्मकथानुयोगः सूर्यप्रज्ञप्त्यादिषु गणितानुयोगः न पविचारश्चार्वाक् प्रायो निषिद्ध इति न सामायिकस्य प्रायो
नयेष्ववतार इति संख्या नाम स्थापना द्रव्य क्षेत्र कालौपम्य परिमाण भाव भेदानुयोगद्वारे प्रवृष्टभावेनोक्ता तत्र संख्या नाने संख्या प्रमाणे विचार्यमाणे कालिकश्रुतप
रिमाणे एतद्वतारति तदपि कालिकश्रुतपरिमाणं द्विविधं सूत्रतो र्थतश्च तत्र सूत्रतस्तत्सामायिकाध्ययनं परीत्तं संख्याताक्षरादि नियतपरिमाणत्वस्य सामायिकस्या
र्थतस्त्वर्थतस्तु पुनरनंतपर्यायत्वादनंतपरिमाणं भणितमिति तदेवं प्रमाणमप्युक्तं संक्षेपतो थ वक्तव्यतामभिधित्सुराह समउ त्ति सिद्धंतो सो सपरोभयगउ तिविह मे
उ तत्थ इमं अज्झयणं ससमयवत्तव्वयानियमं यः सिद्धान्तः स तावत्समय उच्यते स च त्रिविधः स्वसमयः परसमय उभयसमयश्चेति तदेतत्त्रिविधवक्तव्यतानुयोगद्वारे प्रवृत्ति त्रिवि
धा प्रोक्ता स्वसमयवक्तव्यता परसमयवक्तव्यता स्वपरोभयवक्तव्यता चेति तत्रेहं सामायिकाध्ययनं स्वसमयवक्तव्यतानियतं स्वसमयस्यैवेह प्रतिपाद्यमानत्वा
दिति न केवलमिदमध्ययनं किंतु सर्वाण्यपि अध्ययनानि स्वसमयवक्तव्यतानियतान्येव कुत इत्याह ॥ परसमउ उभयं वा सम्मद्दिट्ठिस्स ससमउ जेण तो सव्व
ज्झयणाइं ससमयवत्तव्वनिययाइं ॥ यतः परसमय उभयसमयो वा सम्यग्दृष्टेः स्वसमय एव यथावद्विषयविभागेन व्यवस्थापना ततो यद्यपि केषुचिदध्ययने
षु परोभयसमयवक्तव्यतापि श्रूयते तथापि तानि सर्वाण्यप्यध्ययनानि स्वसमयवक्तव्यतानियतान्येव सम्यग्दृष्टिपरिग्रहादेतच्च पूर्वमनेकशो भावितमेवेति किंच मिच्छत्त
मयसमूहं सम्मत्तं जं च तदुवगारंमि वट्टइ परसिद्धंतो ॥ मिथ्यात्वानामेकांतक्षणिकत्वाक्षणिकत्ववादिसौगतादिमतानां यः समूहः समुदायः स्यात्पदलांछितः तेनस्मातउसमिद्धं
स एव यस्मात्सम्यक्त्वं नान्य इत्यस्मात्तत्त्वतः स्वसमयस्योपकारस्तदुपकारे तस्मिन्वर्तते परसिद्धान्तः परसिद्धान्तः व्यावृत्त्यैव स्वसिद्धान्तसिद्धेः असमंजसत्वादित्वं परसि
द्धान्तानां दृष्ट्वा स्वसिद्धान्ते स्थैर्यसिद्धेश्चेति तत्तस्मात्तस्य सम्यग्दृष्टेस्तत्कः परसिद्धान्तः परसिद्धान्त एव तदेवं सम्यग्दृष्टेः सर्वोपि विषयविभागेन स्थापितः स्व
सिद्धान्त एवेति सर्वाण्यप्यध्ययनानि स्वसमयवक्तव्यतानियतान्येवेति स्थितं तदेवमभिहिता वक्तव्यता ऽथार्थाधिकारमभिधित्सुराह सावज्जजोगविरई अज्झय
णत्थाहिगार इह सो य भणइ समुदायत्थो ससमयवत्तव्वयादेसो ॥ इह सावद्ययोगविरतिरध्ययनार्थ इति उक्तोर्थाधिकारोऽथ समवतारमभिधित्सुराह अहुणाय १५१
समोयारो जेण समोयारियं पइद्दारं सामाइयमोण्णु गउ लाघवउ तो पुणो वत्ता ॥ अधुनासमवतारोऽवसरप्राप्तः चकारो भिन्नक्रमेत तद्यथा स च लाघवउ
त्ति लाघवमाश्रित्य लाघवार्थमित्यर्थः अनुगतः पूर्वमेव गतोऽतिक्रान्तः पूर्वमेवाभिहित इत्यर्थः कथमित्याह येन यस्मात्प्रतिद्वारं सामायिकाध्ययनं समव
तारलक्षणस्य प्रतिद्वारमधिष्ठितवान् । एतदुक्तं भवति ॥ अधुना षष्ठः षट्केऽपि म भेदः समवतारः प्रस्तुतः स च लाघवार्थं सामायिकस्य प्रतिद्वारं समवतारित

त्वात् पूर्वमेवाभिहित इति न पुनरप्यत्रोच्यते पौनरुक्त्यप्रसंगादिति सप्तदशगाथार्थः ९५५ इत्युपक्रमः समाप्तः ॥ अथ निक्षेपलक्षणं द्वितीयमनुयोगद्वारमभिधित्सुराह भ
णइ घेप्पइ य सुहं निक्खेवपयाणुसारउ सत्थं उहो नामं सिन्न निरुवेउ बउवस्सं ॥ यस्मान्नामादिनिक्षेपानुसारतः शास्त्रमध्ययनमुद्देशकादिवाक्येनैव गृह्यते धि
गम्यते न च शास्त्रादि सर्व धीउ घोनामसूत्रदावश्यमेव निक्षेप्तव्यं पतेन च प्रनिक्षेपस्य पूर्वं सामान्येन त्रैविध्यमुक्तं तदिदानीं विशेषतो दर्शितम् अत्र गंतव्यं तद्यथा
त्रिविधोपि निक्षेपः ओघनिष्पन्नो नामनिष्पन्नः सूत्रालापकनिष्पन्नश्चेति तत्र ओघः किमुच्यत इत्याह ओहो जं सामण्णं सुयाभिहाणं चउव्विहं तं च अज्झयणं अज्झी
णं आउ ज्झवणा य पत्तेयं नामाइ चउब्भेयं वण्णेउणं सुयाणुसारेणं सामाइयमाउ यं चउक्कपि कमेण भावेउ इह यत्श्रुतस्य जिनवचनरूपस्य सामान्यमध्ययनाद्यो
घेनाकादिकं नाम तदोघ इत्युच्यते सामान्यं शास्त्रं नामेत्यर्थः तत्रेह सामायिकस्य प्रकृतत्वात् द्विपसं सामान्यनाम प्राह अध्ययनं अक्षीणं आयः क्षपणा चे
ति इदं सामायिकादिशास्त्रविशेषस्य सामान्यस्य मध्ययनादिकमभिधानमनुयोगद्वारलक्षणश्रुतानुसारेण प्रत्येकं नामादिचतुर्विधमुपवर्ण्यते तद्यथा
नामाध्ययनं द्रव्याध्ययनं भावाध्ययनं । तद्यथा ॥ नामाक्षीणं स्थापनाक्षीणं द्रव्याक्षीणं भावाक्षीणं एवं आयक्षपणयोरप्युक्तक्रमेण चतुर्थपि भावेषु भावा
ध्ययने भावाक्षीणे भावाय भावक्षपणायां चेत्यर्थः किमित्याह सामायिकं योज्यं सामायिकमेव भावाध्ययनादिवाच्यते नान्यदित्यर्थः अथाध्ययनादी
नां चतुर्णामपि क्रमेण निरुक्तमाह जेण सुहप्पज्झयणं अज्झप्पाणयणमहियमयणं वा बोहस्स संजमस्स व मोक्खस्स व जं तमज्झयणं इह नैरुक्तेन विधिना प्राक्
तस्वाभावाच्छ्रुतं अज्झप्पयणं जणइ निप्पगारेणा पाउ अज्झयणं आह वा अज्झप्पाणयणं प्पगारकारेण कारलोवाउ अज्झयणं अथवा बोधस्य संय
मस्य मोक्षस्य वाधिकमयनं तद्धेतुत्वात्प्रापकं यत्तदध्ययनमिति अक्षीणं दिधंते ॥ अव्वोच्छित्तिनयउ अलो अज्झ आउ नाणाईणं झवणा पावाण खवणं ति
॥ अर्थिभ्योनवरतं दीयमानमपि वर्धत एव न तु क्षीयत इत्यक्षीणं अथवाव्यवच्छित्तिनयमतेन सर्वदैवाव्यवच्छेदाद् लोकवदक्षीणं आयो लाभः प्राप्तिर्ज्ञानादी
नामस्मादित्यायः क्षपणा अपचयो निर्जरा पापकर्मणामस्मादिति क्षपणेति तदेवमभिहितं ओघनाम तदभिधानेनोक्त ओघनिष्पन्नो निक्षेपोऽथ नामनिष्प
न्ननिक्षेपमभिधित्सुरध्ययनस्य विशेषनाम तन्निक्षेपं चाह सामाइयंति नामं विसेसविहियं चउव्विहं तं च नामाइ निरुत्तप्पक्रमत्तफासे पत्तं बोच्छं ॥ प्रस्तु
ताध्ययनस्य सामायिकमिति विशेषविहितं नाम तच्चतुर्विधं कथमित्याह नामादि नामसामायिकं स्थापनासामायिकं द्रव्यसामायिकं भावसामायिकं चे
ति एतच्चार्थनिरूपणतोपरस्येह केत्याह निरुत्ती उद्देसे निद्देसे य निग्गमे इत्याद्युपोद्घातनिर्युक्तिगतगाथाद्वयपर्यंते पवागरिसफासणनिरु

विशेषा०वृ०

१५२

त्ति त्ति यन्निरुक्तिद्वारं तत्रार्थतो भिधास्य इत्यर्थः यदि वा निर्युक्त्यनुगमनभेदरूपायामेव सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तौ वक्ष्ये इति अत्राक्षेपपरिहारावाह इहनइ कीस नि
रुत्तं तद्धविभणियमिहं नक्खेवणए कीस निरुत्तमित्त मिहइं तस्स निरुत्ती एवरकाणं॥ आह यद्यपीदं चतुर्विधविशेषनामसणनीयस्तैनावसरमानं तर्हि किमु
च्यते निरुक्त्याहो वक्ष्ये अथतु भवद्यते तत्र किमर्थमुच्यते अत्रोत्तरमाह निरुक्तेत्यादि इह नामादिनिक्षेपमात्रस्यैव भणनावसरः स च नामादिचातुर्विध्य भ
णनाद् कृत एव निरुक्तौ तु तदर्थो निरूपयिष्यत इत्यदोषः पुनरप्यन्यथाक्षिप्य परिहरति तो कीस पुणो सुत्ते सुत्तालावोत्तउ न तं नामं इहउण नामं नठंनं यह
कार्यं निरुक्तीए हंत यदि निरुक्तौ सामायिकं व्याख्यायते तर्हि करेमि भदंत सामायिकमित्यादि किमिति पुनरपि सूत्रे व्याख्यास्यते येनोच्यते सूत्रालापक एव तत्रो
सौ व्याख्यायते न पुनरत्तन्नाम व्याख्यानं इह पुनर्नामादिभेदः सामायिकनाम व्यस्तं तच्च निरुक्तौ व्याख्यातमिति विषयविभागात् सर्वं सुस्थमिति पुनरप्यर्थ
मुच्छ परिहरति इह पुण कीस न भणइ निरुत्तवाइमो सन्निधुत्ती निधुत्ती वरकाणं निरुक्तौ कीस मित्तं तु ननु इहैव निक्षेपद्वारे किमिति न भण्यते न व्याख्यते सा
मायिकं ये न निरुक्तौ व्याख्यायते ऽभिधीयते यद्यस्मादसौ निक्षेपः प्रस्तावस्तत्र प्रस्तुते व्याख्यातस्य कोवसरः सा निरुक्तिस्त्ति सा पुनर्वक्ष्यमाणा निरुक्तिरूपो
द्धात निर्युक्तिद्वाररूपत्वान्निर्युक्तिः यदि नानुसारनिर्युक्तिरूपत्वेन व्याख्यानस्य किमायातमित्याह निधुत्तीवरकाणंति निर्युक्तिरनुगमभेदत्वाद्व्याख्या
नात्मकैव भवति वेत्युक्तं तस्यां व्याख्याननिक्षेपापेत्ति हि व्याख्यानरूपा सर्वतीत्याह निरुत्तवासे नाणिमिनं तु त्ति॥ निक्षेपस्तु नामादिन्यासमात्रात्मक एव च
तेति ननु व्याख्यानरूपोऽनुगमस्यैव तद्रूपत्वादतः कोऽत्र निक्षेपे व्याख्यानावसर इति पुनरपि परमतमाशंक्य प्रतिविधातुमाह नणु निधुत्ति अणुगमे भणि
या एसा विना सनिधुत्ती इयं तु निरुत्तमिन नस्स ननु यदि निर्युक्ता विव्याख्यानमिष्यते भवद्भिस्तत्र त्वयापि प्रमाणयं यदुतैषापि निर्युक्त्यनुगमे न्यासवि
युक्तिभणिता अयमपीह प्रस्तुतो निक्षेपो वक्ष्यमाणे निर्युक्त्यनुगमे निक्षेपनिर्युक्तित्वेन भणिष्य इत्यर्थः इदमुक्तं भवति॥ अनुगमो द्विविधो भण्यते तद्यथा॥ १५२
सूत्रानुगमो निर्युक्त्यनुगमस्त्रिविधो भिधास्यते निक्षेपनिर्युक्त्यनुगम उपोद्धातनिर्युक्त्यनुगमः सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यनुगमश्चेति से किंतं निरुत्ते वणिधुत्ति अ
नुगमे२ अणुगमस्य वणमाणिया। एतदपि वक्ष्यते तत्रायमर्थः अत्रैव भागावश्यकसामायिकादिपदानां नामस्थापनादिनिक्षेपद्वारेण यद्व्याख्यानकृतं तन्नि
क्षेपनिर्युक्त्यनुगमोऽनुगतः प्रोक्तो द्रष्टव्यः सूत्रालापकानां निक्षेपप्रस्तावे पुनर्वक्ष्यते तच्च तदेवमेतनेषापि निक्षेपो निक्षेपनिर्युक्तित्वेनानुगमप्ररूप्यमाणोऽभि
धास्यते अतः किमुच्यते नेह व्याख्यानं किंतु निरुक्तावेवेति तदेवमति निपुणं परस्याप्ययमवलोक्याभ्युपगमपूर्वमुत्तरमाह सच्चमित्यादि सत्यमिदमपि प्रस्तुतनिक्षे
पलक्षणा निर्युक्तिः किंत्वियं निक्षेपमात्रस्य नामस्थापनादिनिक्षेपस्वरूपं निरूपणार्थे वना विशेषार्थस्यार्थः निरुत्तौ तु समाहिद्धि अमोहासाही सब्भावदसण

बोहीत्यादिनासंघेन शब्दार्थादिविचारः करिष्यत इति भावः अथवा किमनेन बहुना प्रोक्तेनातिगहनं प्रकरणमिदमतः संक्षिप्य सविशेषविषय विभागतात्पर्य
मुच्यते तथा चाह निरुत्तवमित्त मिहवा अत्थवियारो यना सज्जुत्तीए सद्दगउ य निरुत्ते सुत्तप्फासंमि सुत्तगउ॥ अथवेह निक्षेपद्वारे सामायिकस्य नामादिनि
क्षेपमात्रमेवोच्यते तदर्थनिरूपणमात्रमेव निक्षेपनिर्युक्तौ निर्दिश्यते नैरुक्त शब्दगतो विचारः उपोद्धातनिर्युक्त्यंतर्गतनिरुक्तिद्वारे सम्मद्दिट्ठि अमोहाइ
त्यादिवाक्यैर्थेन शब्दार्थविचारः करिष्यत इत्यर्थः सूत्रस्पर्शे तु सूत्रगतो विचारः सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तौ सूत्रालापकद्वारायातस्य सामायिकस्यार्थविचारः क्रियते न
तु सामायिकनाम्न इत्यर्थः एवं विषयविभागेनावस्थानात् सर्वं समंजसमिति नन्वेवमभिहितानामनिष्पन्नो निक्षेपोऽथ सूत्रालापकनिक्षेपस्यावसरस्तत्राह जोसुत्त
पयन्नासो सुत्तालावयाण निरुत्तवो इह पत्तलक्खणोसो निक्खिप्पइ न पुण किंकयं॥ करेमि भंते सामाइयमित्यादि सूत्रपदानां यो नामस्थापनादिरूपेण न्यासः स सूत्र
आलापकनिक्षेपः स चेह प्राप्तलक्षणः प्राप्तावसर एव न पुनः निक्षिप्यते न पुनः सूत्रालापका इदानीमेव निक्षिप्यन्त इति भावः किं कार्यं कस्माद्धेतोरित्याह सुत्तं
चेव न यावइ इह सुत्तालावयाण को वसरो सुत्ताणुगमे काहिइ तन्नासं लाघवनिमित्तं॥ सूत्रमेव तावदिदानीं न प्राप्नोत्यतः सूत्रालापकानामिह निक्षेपकर्तव्य
कोवसरः इदमुक्तं भवति सूत्रानुगम एव सूत्रमुच्चारयितव्यमुच्चारिते च सूत्रे तदालापकविभागस्तद्विभागे च तन्निक्षेपातः सूत्राभावात् सूत्रालापकानामि
ह निक्षेपावसरः न हि कदाचन निक्षेपादिभेव इत्याह सूत्रानुगमप्राप्ते करिष्यति लाघवार्थं सूरिस्तन्निक्षेपमिति अथ पूर्वापरासंबंधतामाशंक्य परिहरति इहन
इपत्तो वितउ तनस्स पकीस भणए इहइ इदायरसो निरुत्तवमित्तसामन्नउ भवरं॥ नन्विह प्राप्तावसरोऽपि यदि तकोसो सूत्रालापकनिक्षेपो नन्यस्येन विधीयते न
त्वेन किमर्थं भण्यते सूत्रालापकनिक्षेपश्चेत्येवं निक्षेपस्तृतीयभेदतया किमर्थमिहोपन्यस्यते ऽनुगमोऽपि किमिति न भण्यत इति भावः सत्यं किंतु ओघनि
ष्पन्नादिना निक्षेपेण सह निक्षेपमात्रसामान्यं दर्शित एवायमत्र न्यस्यते ग्रंथगौरवप्रसंगादिति चतुर्दशगाथार्थः ९६९ इति निक्षेपः समाप्तः अथानुगम रूपम०
लक्षणं तृतीयमनुयोगद्वारं संबंधोपदर्शनपूर्वकमाह संपइमोहाइणं सन्निक्खित्ताणमणुक्कमो सोणुक्कमाहिविकप्पो नेउ निधुत्ति उभायं॥ ओघादीनां नि
क्षिप्तानां सतां सांप्रतमनुगमस्त्वव्याख्यानरूपः कार्यस्त्वनुगमस्यावसरः स चाद्विविधो निर्युक्त्यनुगमः सूत्रानुगमश्च छंदोनुवृत्त्या वक्तव्यादिदिदित्थं व्यत्य
योपन्यासः इत्थं च पुनर्द्रष्टव्यः सूत्रानुगमो निर्युक्त्यनुगमश्चेति तथा चानुयोगद्वारेष्वप्युक्तं॥ अणुगमे दुविहे पणत्ते तंजहा सुत्ताणुगमे निधुत्ति अणुगमे तिविहे पण
त्ते तंजहा निरुत्तवनिधुत्ति अणुगमे उवघायनिधुत्ति अणुगमे सुत्तफासियनिधुत्ति अणुगमे त्ति एतदेव निर्युक्तित्रैविध्यं भाष्यकारोऽप्याह निज्जुत्ति
नीतिविगप्पा नासोवोधाय सुत्तवरकाणं तिरुत्तवस्साणुगमा उद्देसाईउवग्घाउ॥ निर्युक्तिस्त्रिविकल्पा त्रिभेदा कथमित्याह नासोवोग्घाय सुत्तवरका

कारणंति न्यासोनामादिनिक्षेपः उपोद्घातः शास्त्रोत्पत्तिः सूत्रंप्रतीतं तेषांव्याख्यातं निक्षेपनिर्युक्तिस्त्रैविध्यंभाष्यकारोप्याह निक्खुनीतितिविगप्पा नासोवोधाय क
नचरकाणं निरकेवस्साणुगमा उद्देसाइउ वरघाउ निर्युक्ति स्त्रिविकल्पात्रिभेदा किमित्याह रूपोद्घाननिर्युक्तिः सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिश्चेत्यर्थः तत्रनिक्षेप
निर्युक्तिरनुगता अनुक्रांता पूर्वमेवो क्तेतियावदिति अत्रैवमागावश्यक सामायिकादिपदानां नामस्थापनादिनिक्षेपद्वारेण यद्व्याख्यानंकृतं तेन निक्षेपनिर्यु
क्तिरनुगताप्रोक्ता इत्येवमर्थः उपोद्घातनिर्युक्तिस्तूद्देशानिर्धारेव गंतव्यानि तान्यपोद्देशादीनि द्वाराण्याह॥ उद्देसेनिद्देसेय नियमेस्वत्त कालपुरिसेय
कारणपच्चयलरकण नएसमोयारणाणुमए किंकइविहकस्स कहिं केसुकहं केचिरंहवइ कालं कइसंतरमविरहियं भवागरिसफासणनिरुत्ती इदंगाथाद्वयमपि
पुरस्ताद्विस्तरेणव्याख्यास्यते आक्षेपपरिहारौत्रयथासंभवंकेषुचिद्द्वारेषु आपिविभणिष्यत्र देशानिर्देशस्वरूपंभावयन्नाह अज्झयणंउद्देसो अभिहियसामा
इयंतिनिद्देसो सामणविसिट्ठाणं अभिहाणं सत्तनुमाणं शास्त्रनामच शास्त्रनामानीतयोः सामान्यविशिष्टयोः सामान्यविशेषभूतयोरावधनिः पन्नेनामनिः
प्यन्नेषु निक्षेपं दभिधानमभिहितंतत्तानुद्देशनिर्देशौ यथासंख्येन चे [illegible] योजना तद्यथा॥ सामान्यस्य शास्त्रस्यौघनिष्पन्ननिक्षेपाभिहितस्य नाम्नो यत्सामा
यिकमित्यभिधानमभिहितं सनिर्देशः इत्यभिधानमभिहितं सन्नरति अत्रपरकः आह॥ दावेतौ नवन्यासाडरक निरकेवेवाहनामनिप्फन्ने उद्देसोनिद्दे सोभणिउ इह
किंपुणग्गहणं॥ आहनत्वस्यावश्यकशास्त्रस्य प्रथममध्ययनं सामायिकं तस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि त्यादिना द्वारोपन्यासादिषुनूनमेव यदिवाउघप्फन्नयो
निक्षेपयोः सामान्यनामरूपः उद्देशो विशेषनामरूपश्चनिर्देशो नेकदेशः भावुक्तएव विमर्थमिहोपोद्घातनिर्युक्तौ पुनरपितयोर्ग्रहणमिति अत्रोत्तरमाह इ
हविहियाणमणागय [illegible] गणंहे तस्थन्नहाकहं कुणउ नेसिगहणमकाउ दारन्नासाइकयाइं॥ इहोपोद्घाते आद्यद्वारद्वयविहितयोरेवोद्देशनिर्देशयोस्तत्रद्वा
रोपन्यासादौ शास्त्रकृता अनागतमेव ग्रहणंकृतं अन्यथाहितयोः सामान्यविशेषनामरूपयोरुद्देशनिर्देशयोस्तत्रग्रहणमकृत्वा कथंनिराश्रयाणि
द्वारोपन्यासादिकार्याणि करोत्विति प्रतिविधानांतरमाह अहवातउद्देसो चिद्देसो विपकई इहतेसिं अच्छाणुगमावसरे विहाणवरकाणमारद्धं॥ अथवात्रद्व
द्वारोपन्यासादौ सामान्यविशेषाभिधानरूपाउद्देशोनिर्देशश्चकृतः इत्यसुपगच्छामः केवलमिहार्थानुगमावसरेऽर्थव्याख्याप्रस्तावेनतयोः पूर्वविहितयो
रुद्देशनिर्देशयोर्विधानतोभेदतो व्याख्यानमारब्धमित्यदोषइति अन्येतुब्रुवते किमित्याह अन्नेउपिंसे समिहं भणंतिनोद्देसवद्धमेयंति आणाविहन्न
इयणं समासद्धारावयारेणं॥ अन्येतुपूर्वविहितयोरपीहविरोधमाचक्षते नोहशकथद्गमिदमध्ययनं मित्येतत्स्थापितं किंतुतोअंगश्रुतस्कंधाध्ययनसे
मासद्वारावतारात् इहमत्रद्वयं॥ नामंठवणादविएखेत्ते कासमासंउद्देसो उद्देसुद्देसमिय भावंमियहोइ अठमउ इति पुरस्ताद्दिहवक्ष्यमाणगाथा

समु

याशुद्देशोष्टविधोभिधास्यते तथायनमेवपात्रि देशोड इत्यादिगाथायां निर्देशोपिचाष्टविधोवक्ष्यते तत्रचसमासद्वारे संक्षेपाभिधायिकंनामसमासोद्देशइतिव्याख्या
ख्यास्यते तद्यथा अंगंश्रुतस्कंधोध्ययनमुद्देशइत्यादि तत्रेदंसामायिकाध्ययनंकिलाध्ययनोद्देशोभवति नतूद्देशोनिर्देशः उद्देशरहितत्वा देतच्चतत्रव्याख्या
स्यते तत्रोद्देशनिर्देशौ निर्देशायोरष्टविधभणने षष्टसमासद्वारमायात मनेनचसमासद्वारेणनिर्वर्त्यमाणेनेनंअध्ययनेनिर्देशरहितमितिज्ञापितं एतच्चहोद्देश
निर्देशाभणनेननिर्मूलस्य समासद्वारस्यैवाभावात्किलज्ञायतेति एतच्चयत्किंचिदेवेतिदर्शयति अंगाइपट्ठा कालिकालियसुयमाणसमयपारिया तमणुद्देस
यवहं भणियंचिय इहकिमन्नहियं॥ आवश्यकंकिमंगमंगानीत्यादि प्रश्नकालदृष्टकालिकश्रुतपरिमाणसंख्यावतारेचाध्ययनसंख्यावतारान्नोद्देश
काइतिनिषेधाच्चतत्सामायिकाध्ययनमुद्देशकं चहनभवतीनिभणितमेव इहकिमभ्यधिकमज्ञातंज्ञाप्यते तस्मात्किंचिदेवेदमुत एतयोरिहभणनंव्याख्या
नार्थमेवेतिस्थितं तदेवंकृताउद्देशनिर्देशाविषयाचाल्नाप्रत्यवस्थानेच अथनिर्गमनं निर्गमः सचकुतःसामायिकनिर्गमनमित्येवंरूपोवक्ष्यते
अत्राक्षेपपरिहारावाह नणुनिग्गमोगउच्चिय अनागतरपरंपरागमउतिठ्यराइहिंतो आगयमेयंपरंपरया ननुपूर्वमागमद्वारएवात्मानंतरपरंप
रागमगतस्तीर्थकरादिभ्यः परंपरयासमागतमेतत्सामायिकमित्यभिधानात्तीर्थकरादिभ्योनिर्गमनमस्येत्यवगतत्वाद्गतार्थ एवनिर्गमः किंपुनरिहोपा
त्तइति परिहारमाह इहतस्सिच्चियभणइ निद्देसोनिग्गमोजहाजत्त उप्पन्नोहिंतो सेसाइविसेसिं यवहहा तेषामेवतीर्थकरादीनां सामान्योद्देशमात्रेण
प्रागवगतानामिह विशेषाभिधानरूपोनिर्देशोभण्यते यथाश्रीमन्महावीरतीर्थकरादिदंसामायिकमर्थतो निर्यातं सूत्रतस्तुगौतमादिगणधरेभ्योनि
र्यातं तथानियमस्वहमिथ्यात्वाविरत्यादितमस्सेभ्योतीर्थकरादेनत्सामायिकमर्थतोनिर्यातं सूत्रतस्तुगौतमादिभ्योनिर्गतं सूत्रतस्तुगौतमादिगणध
रेभ्योनिर्गमं तथानिग्गमश्चेहमिथ्यात्वाविरत्यादि तमसस्तेभ्योतीर्थकरादीनामत्रोच्यते अपराविदेहागाम स्सचितउइत्यादिनाग्रंथेन तथानत्सामायिकं
चद्धधानेकशः क्षेत्रकालपुरुषकारणप्रत्ययविशेषितत्तेभ्यःस्तीर्थकरादिभ्योयथोपयातमागतं तत्वेहभण्यतइतिविशेषः अथलक्षणद्वारविषयमाक्षे
पमाह भक्कमणकरणंनणुसउवसमियं गुणप्पमाणेवा नाणागमाइगहणं भणियंकिमिहपुणोग्रहणं लक्ष्यतेऽनेनेतिलक्षणं तच्चसद्दहणआणणारवउ
इत्यादिनासामायिकस्यसावद्ययोगविरत्यादिकंवक्ष्यति अत्रपरःप्रेरयति नन्वध्ययनस्यास्यक्षायोपशमिकोभावोलक्षणमिति प्रागुपक्रमभेदरूपेषड्
नाम्निक्षायोपशमिकेभावेसमवतारादर्शयता भणितमेव अथवागुणप्रमाणे ज्ञानमिदं तत्राप्यागमस्तत्वाद्यभिधानादिकंक्षायोपशमिकभावरूपल
क्षणमर्थापत्याभिहितमेव आगमस्यक्षायोपशमिकभावलक्षणत्वात्किमिहानुगमेलक्षणस्यपुनर्ग्रहणमितिपरिहारमाह निद्देसमित्तमुत्तं यरकाणि

डाक्टर भाऊ दाजी इत्याख्यस्मारकम्
MEMORIAL

घृइसविस्तरंनमिह अहवासरुयस्स भणियं लस्कणमिहतं चउण्हंपि॥ निर्देशमात्रमेव लक्षणस्य प्रायुक्तं निर्दिष्टमेव पूर्वं लक्षणं ननु तथापि व्याख्यायाव्याख्यातमित्य
र्थः इहतु अनुगमे व्याख्यानप्रस्तावात् सविस्तरं तद्व्याख्यायते अथवा सक्षायोपशमिको भावः श्रुतसामायिकस्यैव पूर्वलक्षणमुपपद्यते इह तु श्रद्धानज्ञानदेशावि
रतिसर्वविरतिरूपं चतुर्णामपि सम्यक्त्वश्रुतदेशचारित्रसर्वचारित्रसामायिकानां लक्षणमुच्यत इति विशेषः अथनयद्वारे आक्षेपमाह भणियानयप्पमाणे भणं
तीहनयापुणोकीस मूलद्दारेयपुणो एए सिंकोणु विणिओगो॥ ननु पूर्वं नयप्रमाणे भणिता एव नयाः किमिह वोद्घाते पुनरपि भण्यते तथा वक्ष्यमाणे चतुर्थे नयल
क्षणे मूलानुयोगद्वारे भणिष्यते तदमीषां पूर्वमनेकधा भणितानां पुनर्भणने कोपि नियोगः किंफलं न किंचिदित्यर्थः अत्र परिहारमाह भणिया नयप्पमाणे जं
विय इह इसवित्थरो भणियाअंतसुव कमभिन्नं वरकाणभिणं अणुगमोत्ति॥ यथ एवमाक्प्रमाणद्वारे संक्षेपमात्रेण नयाउक्ता स्तप्येह सविस्तरा भणिताः अन्ये
भणिष्यंत इतिभावः कुतो यत स्तदध्ययनोपक्रमणरूप मुपक्रममात्रमेव न तथानुगम इति कृत्वा नयानां व्याख्यानमिति परिहारांतरं इहेमो अहवा तलप्पमाणं इह
सरूवावहारणंतेसिं नत्तोवक्कनावाइहनइणुमयोरिय॥ अथवा प्रमाणद्वाराधिकारात्समीयते वस्तु भितिरिति प्रमाणभावमात्रं नयानां तत्राभिहितं इह रूपो
द्घातनिर्युक्त्यनुगमे तेषां स्वरूपव्याख्यानं अथवा तत्रोपक्रांताः इहतु यं तदनुमता क्वानाकरिस्यते इदमुक्तं भवति प्राग्उपक्रमाधिकारादध्ययनं नैव रूपक्रम्य
ते इह तु कस्यनस्य किं सामायिकमनुमत मिति चिंत्यते इदमुक्तं भवति प्राग्उपक्रमाधिकारो तथा च वक्ष्युति तव संजमो अणुमउ निग्गंथं पवयणं च ववहा
रो सद्दुयुसरुयाणंपुण निव्वाणं संजमो चेव तेषां च नयानामिह समवतारणं समवतारो यत्र संभवति तत्र दर्शनीयो यदक्ष्यते मूढनइयं कयं कालियं तु न नयास
मोरयंति इहमित्यादीति मूलद्वारनयैः सहामीषा भेदमाह सामाइयसमुदाय ज्ञमित्तवावारनप्पराएए मूलद्वारनयापुणस्कत्त फासीवउगपरा॥ सर्वेपि चैते
नयप्रमाणोक्ता उपोद्घाननिर्युक्तिद्वारोक्ताश्च नयाः सामायिकसमुदायार्थमात्रव्यापिनस्ते ननु सूत्रार्थविनियोगिनः वक्ष्यमाणास्तु मूलद्वारनयाः कामतिधृ सू
त्रार्थविषया इति विशेष इति अथ किंद्वारे आक्षेपपरिहारामाह जीवगुणो नाणंति य भणिए इहकिं किंतिकापुणसंका तंचियकिंजीवादे अणमण्णंति संदेहोननु
प्रमाणद्वारे गुणप्रमाणे सामायिकं जीवगुणस्तत्रापि ज्ञानमित्याद्युक्तं अकिं सामायिकमिति काशंका येन किं द्वारमुच्यत इत्याह तंचिएत्यादि तदेव सामायिकं किं
जीवाद्न्यदिति संदेहस्तदपनोदार्थं किमिह किंद्वारोपन्यास इति अथ कथंद्वारविषयो आक्षेपपरिहारामाह जीवगुणो नाणं तिभणिए पदीवाइस भिया तिकिं पुणो लब्भ
एकहंतति इहसोच्चिय विविधइ किंहलब्भइ सा खउवसमा ननु नामद्वारे क्षायोपशमिकं सामायिकमित्युक्तं तदावरणक्षयोपशमात्तल्लभ्यत इत्यर्था इक्कमेव प्र
वसनः कथं तल्लभ्यत इत्यर्थं प्रतिपादितं किमितीह पुनरपि कथंद्वारमुच्यते अत्रोत्तरमाह इहकथमितिद्वारे सप्रचक्षयोपशाम्यतेकथमित्याह कथंलभ्यते

वया

सक्षयोपशम इत्येषविशेषः अथ द्वारबाहुल्याद्ग्रंथविस्तरमवलोक्य संक्षिपन्नाह किंबहुणाजमुवक्कमनिरुक्केवेसु भणियंपुणो भणइ अन्नाणुगमावसरे तं वक्खाणा
इगारत्थं॥ किंच बहुनासर्वेषां पोनूपोद्घातस्य चालनामाह सच्चसमुत्थाणत्थो पायणोवक्कमोतहायं पि सच्चा स्साक्खाउं कोपु पसिं यवविसेसो॥ आह ननू
पक्रमोपि भावः शास्त्रसमुत्थानार्थ एव भोले व्यानुपूर्व्यादिभिर्द्वैरूपक्रम्य शास्त्रं नामादिन्यास व्याख्यानयोग्यता मानीयत इत्यर्थः अयाभप्रयमस्तुपोद्घातः
तः शास्त्रस्योद्देशनिर्देशनिर्गमादिहिद्वारैरुत्थानमपि व्याख्यानयोग्यतामानीयतेऽर्थ पकल्पयतीति कोनयोः विशेषाणक्त्विम एतयोर्द्वयोरन्यतर
एववाच्य इत्यभिप्रायइति अत्यवस्थानमाह इहसमित्तमिपउ वक्कमोयसतो विहाइव्वंपाएणोच्चक्खाउं ततमणिउजयउ अणुगमो॥ उद्देशमात्रनियतए
वोपक्रमः नामस्थापनाद्व्यादिक्षिरानुपूर्व्यादिभिश्च भेदैरुपक्रमः शास्त्रमुद्दिशत्येव ननु व्याख्यानयतीत्यर्थः अयं पुनरुपोद्घातः प्रायेण तस्य शास्त्रस्य वि
वोधार्थो व्याख्यानार्थः कुत इत्याह ननुपस्माद्यमस्मात्अनुगमोच्यते उपोद्घातस्यानुगमभेद एव संबंधीच अयाउ भणइ जं सातदंतम्मि अ
यान्यासस्याध्ययनसंबंधिनो नामादिनिक्षेपस्य संबंधनतं योग्यतापादनमुपक्रम उच्यते तदेतन्नातिपादनादृपरूपोद्घातः सूत्रव्याख्यायाः संबंधः स्तद्यो
ज्यतायवस्थापनरूपः यथास्मान इति उपोद्घातो तेसेव सूत्रव्याख्या भण्यते इत्युपक्रमोपोद्घातयोर्विशेषः तदेवमभिहितं संक्षेपेणोद्घातनिर्युक्तेर्भावार्थमात्रं
विस्तार्थस्तु पुरस्तादभिधास्यते अथ सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तेरवसरस्तदाह संपइ सुत्त फासिय निघुत्तीजंकयस्स अवरकाणं तीसेवसरोसाउणपत्तावि नभणए
हइ॥ यत्सूत्रस्य व्याख्यानं सा सूत्रस्पर्शिक निर्युक्तिः सूत्रं व्याख्यानहेतोः स्पृशतीति सूत्रस्पर्शिका सा चासौ निर्युक्तिश्च सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिरित्यर्थः सांप्र
तं तस्याभणितव्ये वसरः परं सा क्रम प्राप्तापि नेह भण्यते अत्रविनेयप्रश्नमाशंक्योत्तरमाह किंजेनासइ साने कत्थसुत्तइं तंजभोक भणंत सुत्ताणुगमेवोच्छिय
योहिइनोपरतयाभागो॥ किंकारणं येन क्रमप्राप्तापि नेहासौ भण्यते उच्यते यत असति सूत्रे कस्सन ईत्ति कस्य सा प्रवर्तते सूत्रं हि स्पृशतीति सूत्रस्पर्शिका भण्यते त
च्चनास्ति तत्कथं तस्यावसरः कदापुनरसौ तर्हि भविष्यतीत्याह तमित्यादि तत्सूत्रं क्रमप्राप्ते सूत्रानुगमे यदा वक्ष्यति तदा तस्यास्तदर्थव्याख्यारूपता द्भागोत
सरोभविष्यतीति नावाभिति पुनराहभेरक अच्छाणमिदंतीसे अउतोसाकी स भणई हं इहसा भणइ निघुत्ति मेन सामणउ नयरं॥ तस्यास्तत्सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तेर्यद्येतद
दस्थानं ततः सा किमिति भण्यत इत्यत्राह न पत्थमिहानिर्युक्ति भणनप्रस्तावे सा निर्युक्तिसाम्यमात्राद्भण्यते ननु सूत्रस्पर्शिकेन प्रवर्तते सूत्रस्याद्याप्यसत्वा
दिति तदेवत्रिविधापि निर्युक्तिरुक्ता कृता ततो निर्युक्त्यनुगमः समर्थितः साम्प्रतं सूत्रानुगमो भणनीय इति तमेव संबंधयन्नाह तणेदाणिं सुत्तं सुत्ताणुगमेभी
धीयमणवद्यं अखकलियाइ विसुद्धं सलरकणं लरकणं वेमं॥ येन सूत्रे सत्येव सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिः प्रवर्तते तेनेदानीं सूत्रानुगमे क्रमप्राप्ते सूत्रमभिधे

यं कथंभूतमनवद्यं ऊनाधिकादिदोषवर्जरहितं पुनः कथंभूतं अस्खलिता दिविशुद्धं स्खलित मिलितादिव्यत्येडितविरुद्धं सहवक्ष्यमाण लक्षणेन वर्त्तत इति स
लक्षणं तच्च लक्षणमिदं किंतदित्याह अप्पग्गंथमहत्थं बत्तीसादोसविरहियं जंच लक्खणजुत्तं सुत्तं अट्ठहियगुणेहिं उववेयं॥ अल्पग्रंथमहार्थं च सूत्रं विज्ञेयं उत्पाद
व्यय ध्रौव्य युक्तं सदिति व्यादिवल्लल्लमल्पग्रंथमहार्थं च भवतीत्यर्थः यच्च द्वात्रिंशद्दोषविरहितं तल्लक्षणयुक्तं सूत्रमुच्यते ते चैते ऽन्यत्रोक्ता द्वात्रिंशद्दोषाः॥ अलिय
मुवघायजणयंनिरत्थयमवत्थयं छलं दुहिलं निस्सारमहियमूणं पुणरुत्तं वाहयमजुत्तं कमभिन्नवयणभिन्नं विभत्तिभिन्नं च अणभिहियं पयमेयं वसहावहीणं च
वहियं च कालजइछविदोसो समयविरुद्धं च वयणमेत्तं च अत्थावत्तीदोसो नेउ यसमासदोसोय उवमारूवगदोसो निद्देसपयत्थ संधिदोसोय एए उ सुत्त
दोसा बत्तीसं होंति नायव्वा तत्रालीकमभूतोद्भावनं भूतनिह्नवश्च यथा ईश्वरकर्तृकं जगदित्याद्यभूतोद्भावनं नास्त्यात्मेत्यादि कस्तु भूतनिह्नवः उपघातजन
कं सत्त्वोपघातादिप्रवर्त्तकं यथा॥ वेदविहिता हिंसा धर्मायेत्यादि निरर्थकं यत्र वर्णानां क्रमनिर्देशमात्रमुपलभ्यते न त्वर्थो यथा अ आ इ ई इत्यादि डित्थादि वदिति अपा
र्थकमसंबद्धार्थं यथा दशदाडिमानि षडपूपाः कुंडमजाजिनं पलपिंडः त्वरकीटिका दिशमुदीची मित्यादि जंतूनामहितोपदेशेन पापव्यापारपोषकत्वाद्द्रोहस्व
भावं द्रुहिलं यथा यस्य बुद्धिर्न लिप्येत हत्वा सर्वमिदं जगत् आकाशमिव पंकेन नासौ लिप्येत कर्मणा तथा एतावानेव लोकोऽयं यावानिंद्रियगोचरः भद्रे वृकप
दं पश्य यद्वदंति बहुश्रुताः पिब खाद च साधु शोभने यदतीतं वरगात्रि तन्न ते न हि भीरु गतं निवर्त्तते समुदायमात्रमिदं कलेवरं इत्यादि निःसारं वेदवचनादि
वत्तथाविधयुक्तिविकलं परिफल्गुवत्ति अधिकं वर्णमात्रापदादिभिरभ्यधिकं तैरेव हीनमूनं अथवा हेतूदाहरणाभ्यामधिकं तैरेव हीनमूनं यथा नित्यः शब्दः
कृतकत्वप्रयत्नानंतरीयकत्वाभ्यां घटपटवदिति हेत्वधिकं अनित्यः शब्दः कृतकत्वात् घटपटवदित्युदाहरणाधिकमित्यादि एताभ्यामेव हीनमूनं यथा नित्यः शब्दो घट
वदिति हेतूनं अनित्यः शब्दः कृतकत्वादित्युदाहरणहीनमित्यादि पुनरुक्तं द्विधा शब्दतोऽर्थतश्च तथार्थापन्नस्य पुनर्वचनं च पुनरुक्तं तत्र शब्दतः पुनरुक्तं यथा
घटो घटः अर्थतः पुनरुक्तं यथा घटः कुटः कुंभ इत्यादि अर्थापन्नस्य पुनर्वचनं यथा पीनो देवदत्तो दिवा न भुंक्त इत्युक्तेऽर्थादेव गम्यते रात्रौ भुंक्त इति तत्रार्थाप
न्नमपि यः साक्षाद्दत्तं ब्रूयात्तस्य पुनरुक्तं व्याहतं यत्र पूर्वेण परं विहन्यते यथा कर्म चास्ति फलं चास्ति कर्त्ता न त्वस्ति कर्मणामित्यादि अयुक्तमनुपपत्तिक्षमं य
था तेषां कटतटभ्रष्टैर्गजानां मदबिंदुभिः प्रावर्त्तत नदी घोरा हस्त्यश्वरथवाहिनी इत्यादि क्रमभिन्नं यथाक्रमो नाभिधीयते यथा स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणाम
र्थाः स्पर्शगंधरसरूपशब्दा इति वक्तव्ये स्पर्शरूपशब्दगंधरसा इति ब्रूयादित्यादि वचनभिन्नं यत्र वचनव्यत्ययो यथा अयं स्त्रीत्यादि अनभिहितं स्वसि
द्धांतेऽनुपदिष्टं यथा सप्तमः पदार्थो वैशेषिकस्य प्रकृतिपुरुषाभ्यामभ्यधिकं सांख्यस्य दुःखसमुदयमार्गनिरोधलक्षणं चतुरार्यसत्यातिरिक्तं बौद्ध

द्धस्येत्यादि पद्यबंधेऽन्यच्छंदोधिकारेऽन्यच्छंदोभिधानपदं यथा आर्यापदे प्राप्ते वैतालीयपदमभिधध्यादिति अत्र वस्तुस्वभावोऽन्यथा स्थितोऽन्यथाभिधीयते त
त्स्वभावहीनं यथा शीतो वह्निर्मूर्त्तिमदाकाशमित्यादि यत्र प्रकृतमुत्सृज्य प्रकृतं व्यासतोऽभिधाय पुनः प्रकृतमुच्यते तद्व्यवहितं कालदोषो यत्रातीतादिका
लव्यत्ययो यथा॥ रामो वनं प्रविवेशेति वक्तव्ये रामो वनं प्रविशतीत्याहेत्यादि यतिदोषोऽस्थानविरतिः सर्वथा विरतिर्वा छविरलंका
रविशेषः तेन रहितं छविदोषः समयविरुद्धं स्वसिद्धांतविरोधी यथा सांख्यस्य असत्कारणे कार्यं वैशेषिकस्य वा सदित्यादि वचनमात्रं निर्हेतुकं यथा कश्चित्प्रदे
शे यथाकथंचिन्न देशं लोकमध्यतया निर्णयप्ररूपयति यत्रार्थापत्त्या निष्टमापतति तत्रार्थापत्तिदोषो यथा गृहे कुक्कुटो न हंतव्य इत्युक्ते अर्थापत्त्या शेषघातो दुष्टतया
पतति यत्र समासविधिप्राप्तौ समासं न करोति व्यत्ययेन वा करोति तत्र समासदोषः उपमादोषो यत्र हीनोपमा क्रियते यथा मेरुः सर्षपोपम अधिकोपमा वा क्रियते
सर्षपो मेरुसन्निभः अनुपमा वाभिधीयते यथा मेरुः समुद्रोपम इत्यादि स्वरूपभूतानामवयवानाम रूपणं व्यत्ययरूपणं वा रूपकदोषो यथा पर्वतं रूपयितव्ये त
त्स्वरूपभूता शिखरादीन्नवयवान्निरूपयति अन्यस्य वा समुद्रादेः संबंधिनस्तांस्तत्र रूपयतीत्यादि निर्देशदोषो यत्र निर्दिष्टपदानामेकवाक्यता न क्रियते यथे
ह देवदत्तस्थाल्यामोदनं पचतीत्यभिधातव्ये पचतिशब्दं नाभिधत्ते पदार्थदोषो वस्तुपर्यायोऽपि सन्पदार्थांतरत्वेन कल्प्यते यथा सत्तोत्पत्तिः सत्तेति कृत्वा वस्तुपर्याय एव
सत्ता सा च वैशेषिकैः षट्सु पदार्थेषु मध्ये पदार्थांतरत्वेन कल्प्यते एतच्चायुक्तं वस्तुनामनंतपर्यायत्वेन पदार्थानंत्यप्रसंगादिति यत्र संधिप्राप्तौ तं न करोति दुष्टं वा
करोत्यसौ संधिदोष इति द्वात्रिंशद्दोषाः एतैर्विरहितं यत्तल्लक्षणयुक्तं सूत्रमिति तच्चाष्टाभिश्च गुणैर्युपेतं तल्लक्षणयुक्तं सूत्रमिति वर्त्तते ते चामी गुणाः निद्दोसं सार
वं तं च हेउजुत्तमलंकियं उवणीयं सोवयारं च मियं महुरमेव य॥ निर्दोषं समस्तोक्तानुक्तदोषविप्रमुक्तं शेषाभावेऽपि च हेयगुणत्वेन विवक्षितः सारवद्गोशब्दादिवद्ब
हुपर्यायपक्षं हेतुरन्वयव्यतिरेकोपपत्तिलक्षणस्तेनान्वितं हेतुयुक्तं उपमोत्प्रेक्षादिभिरलंकारैर्विभूषितमलंकृतं उपनयोपसंहृतमुपनीतं अग्राम्यभणितिसंयुक्तं
सोपचारं वर्णादिचितपरिमाणं मितं श्रुतिमनोहरं मधुरमिति॥ अन्ये तु केचित् षड्गुणाः सूत्रस्य प्रज्ञप्ता तद्यथा अप्पक्खरमसंदिद्धं सारवं विस्सओमुहं अत्थोभमण
वज्जं च सुत्तं सव्वण्णुभासियं तत्राल्पाक्षरं बह्वर्थः संग्राहकं परिमिताक्षरं यथेदं सामायिकसूत्रं असंदिग्धं सैंधवशब्दवल्लवणवसनतुरगपुरुषाद्यनेका
र्थसंशयकारि न भवति सारवद्बहुपर्यायं विश्वतोमुखं प्रत्यनुयोगद्वारमनेकैर्व्याख्यानैः प्रत्येकमपि व्याख्यायते अस्तोभं व्याख्यानप्रयेतेषु गुणा भवंति॥ स्तोभकाश्च चकारहिकारतुशब्दवाशब्दादयो निपातास्तै
निरर्थकैर्वियुक्तमस्तोभकं अनवद्यं कामादिपापव्यापारामरूपकं पर्यन्तं सूत्रं सर्वज्ञभाषितमिति ये तु पूर्वेऽष्टौ गुणाः प्रोक्तास्तेषां तर श्लोकोक्ता अगुणास्ते
षां पूर्वगुणेष्वंतर्भावयंति यत्वनंतरश्लोकोक्तानि न सूत्रगुणाः पठंति ते अमीभिरेव पूर्वोक्तानामष्टानामपि संग्रहं प्रतिपादयंति तदेवंभूतं सूत्रं सूत्रानुगमे

उच्चारणीयं तस्मिंश्चोच्चारिते कचन सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तेरवसरोऽभवदित्याह स्रुतेणुगए स्कंड्रेतिनिच्छि एतद्दक एयपेछे एकथा लावयनासे निरिकेसे सल फासेउ सूत्रा
नुगमात्सरत्वा त्सूत्रेनुगते उच्चेतसतियथा करेमिभंते सामाइयं सव्वं सावज्जं जोगमित्यादितथा सर्वदोषरहितत्वाच्छुद्धत्वादमित्येवं निश्चिते व्याख्यानावसूत्र
देवकुरेमिभदंत सामायिकं सावद्यं योगमित्यादि पदच्छेदेकृते तथा सूत्रालापकानां यथासंभवं नामस्थापनादिन्यासे निक्षिप्तेन्यस्ते विहितेन तत्सव्याख्यानार्थं सूत्र
स्पर्शिकनिर्युक्ते व्यापार इति द्वात्रिंशद्गाथार्थः १००१ एवं च सति किमित्याह एवं सूत्रानुगमो सुत्तालावगओ यनिरक्खेवो सुत्तप्फासियनिज्जुत्ती नया य वच्चंति सम
यं तु तदेवं सूत्रानुगमो नुगमस्य प्रथमभेदः तथा सूत्रालापकगतश्च निक्षेपो निक्षेपद्वारस्य तृतीयभेदः तथा सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिर्निर्युक्त्यनुगमस्य तृतीयभेदः नयानया
श्च चतुर्थानुयोगद्वाररूपन्यस्ताः समकंयुगपत्प्रभृति सूत्रं व्रजन्ति गच्छन्तीति आह नन्वनुगमोऽयं विविधोऽपि भणितः परं सौतादृव्याख्या स्वरूपसूत्रव्याख्यायाः किं
लक्षणमित्यत्राह सुत्तंपयंपयत्थो संभवओ विग्गहो वियारोय दूसीसिद्धीनयमयविसेसओ नेयमणुसुत्तं ॥ व्याख्यानविधौ प्रस्तुते प्रथमं तावदस्खलितादिगुणोपेतं
अथोक्तलक्षणयुक्तं तत्रानुच्चारणीयं इयं चान्यत्रास्खलितपदोच्चारणरूपासंहिताभण्यते ततश्च पदमिति पदच्छेदो दर्शनीयस्ततः पदार्थोवक्तव्यः ततः संभवतो विग्र
हः समासो विधेयः ततश्चालनारूपो विचारः कर्तव्यः ततो दूषितसिद्धि दूषणपरिहारः प्रत्यवस्थानरूपा रूपणीयः एवमुक्तक्रमेणानुसूत्रं प्रतिसूत्रं नयमतविशे
षतो नयानांमतविशेषैर्व्याख्यानंज्ञेयमितिगाथासंक्षेपार्थो विस्तरार्थस्तु संहितायाः सूत्रलक्षणाभिधाननोभाष्यकारेणैवकृतोऽभिहितएव पदादिगतं त्वमुं
स एवाह पयमत्थवायगंजोयगं चतंनामियाइपंचविहं कालगस मासतद्धियनिरुत्तवत्थोवियप यछोपरवाहह्रिउ वत्थोकिरियाकारगविहाणउ वा पयायवयणउत्ति
यत्महत्थयच्छाभिहाणेणपच्चरकउ हुवासोणमाणउ लेसउ वक्कमस यत्थोवत्तहासं भवमागमउ हेउउ चेव पदं द्विविधं भवत्यर्थस्य वाचकं द्योतकं च तत्र वृक्षतिष्ठती
तिलं संयतइति मिश्रं एवं भूतानांपूर्वानां विच्छेदो द्वितीयव्याख्यानांगं वैतीर्थस्तु व्याख्यानांगं पदार्थः सचकारककवाच्यादिभेदाच्चतुर्विधस्तत्रकारणेकेव्युलइति
कारकवाच्यः कारकविषयइत्यर्थः यथा पचतीति पाचकः इत्यादि निरुक्तेनाच्यते निरुक्तवाच्यो भ्रमति चरति च भ्रमर इत्यादि तदेवं पदार्थस्य चातुर्विध्यमुक्तं
अथ प्रकारांतरेण त्रिधाप्येष संभवतीति दर्शयति परवोहे त्यादि ॥ वा इत्यथवापरेयामत्र्यणां बोधः परबोधस्तत्रकर्तव्ये हितो योर्थः पदार्थः सत्रिधापिवाच्यः तद्य
था क्रियाकारकविधानतः पर्यायविधानतो भूतार्थाभिधानेनच तत्र क्रियाकारकभेदेन यथा घटचेष्टायां घटते सावितिघटः पर्यायवचनेर्यथा घटः कुटः कुंभः
कलश इत्यादि भूतः सद्भूतोयथा वस्थितोर्थस्तस्याभिधानेन प्ररूपणेनच पदार्थो वाच्यः तद्यथा यउर्ध्वकुंडलौष्ठः आयतवृत्तग्रीवः पृथुबुध्नोदरः सघटउच्यत इत्या
दि अथवा अन्यथा पदार्थस्त्रस्यार्थस्त्रिविधोवाच्यः तद्यथा ॥ प्रत्यक्षतो ॥ अनुमानतो लेशतश्च तत्र प्रत्यक्षेणैव यादृशं पुस्तकादिलिखितमुपलभ्यते गुरुमु
त

१५६

खादेः श्रवणादि प्रत्यक्षेणोपलभ्य सम्यग्दर्शनादीनां मोक्षमार्गत्वं प्ररूपयति अनुमानविहार्थापत्तिरूपं गृह्यते तस्यामप्यन्यथानुपपन्नार्थादतीन्द्रियस्य साध्यार्थस्यानु
मीयमानत्वा तत्र प्रत्यक्षोपलब्ध एवार्थोयमर्थापत्तिलब्धमर्थं कथयति सोनुमानतः पदार्थ उच्यते ॥ यथा कथयति मिथ्यादर्शनादीनि पुनर्मोक्षमार्गो न भवतीत्यर्थादेव
गम्यत इति तथा लेशतः पदार्थो भवति तत्र लिश श्लेषणे लेशः श्लेषः श्लिष्टं समस्तमितियावत्ततिर्देशात्पदार्थो गम्यते यथा सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणीति त्रयाणाम
पि समस्तानांनिर्देशात्समुदितानामेव मोक्षमार्गत्वं केवल इति गम्यते ततोसौ लेशेन श्लेषेणसूचितो लेशतः पदार्थोभिधीयते तदेवं प्रकारांतरेणाप्युक्तस्त्रिविधः
पदार्थो अथवा यथासंभवमागमतो हेतुतश्चद्विविधः पदार्थोवाच्यः तत्रा भव्याभव्य निगोदादिप्रतिपादकपदानामागमत आज्ञामात्रेणैवार्थः प्रतिपद्यते निहि
भव्याभव्यादिभावप्ररूपणे आगमं विहाय प्रायः प्रमाणांतरं प्रवर्तते अतोयमागमतः पदार्थ उच्यते यत्र च हेतुः संभवति तत्र हेतुतः पदार्थोभिधीयते यथा कायप्रमा
णआत्मा न सर्वगतः कर्तृत्वात् कुलालादिवदित्यादि ननु मूर्त आत्मा कर्तृत्वात् कुलालादिवदित्येवं प्रतिप्रत्वमप्यात्मनोनेनहेतुनासिध्यतीति चेत् सत्यमिष्यते ॥ एवं संसा
रात्मनो मूर्तत्वमपीति न किंचिन्नः क्षयत इति हेतुतोयं पदार्थोभिधीयते यथा कायप्रमाण आत्मा न सर्वगतः कर्तृत्वात् कुंभादि तदनेन आणागज्झो अत्थो आणाएचे
व सोहके यव्वो दिट्ठंत उदिट्ठंता कहणविहिविराहणा इहरा इत्यमर्थः समर्थितो भवतीति तदेवमुक्तो विस्तरतः पदार्थोथपदविग्रहमाह पायंपयत्तिच्छेउ सामा
सविसउ तयच्छनियमत्थ पयवियहोत्ति भणइ ॥ इह प्रायेण यः समासविषयः पदयोः पदानां वा अनेकार्थसंभवे सतीष्टपदार्थनियमाय विच्छेदः क्रियते स पदवि
ग्रहो यथा राज्ञः पुरुषो राजपुरुषः श्वेतः पटोस्येति श्वेतपटः महाबहवो मांगायस्मिन्वने तन्मत्तबहुमातंगं वनमित्यादि सच स्कंद एकस्मिन् पदेन संभवत्य
तः पदयोः पदानां चेत्युच्यते इह कश्चिलदविच्छेदोपि समासविषयो न भवति कचित्समासनिषेधात् यथा व्यासः पाराशर्यो रामो जामदग्न्य इत्यादि अतः प्रा
योग्रहणमिति अथचालना प्रत्यवस्थाने माह सुत्तगयमत्थविसयं वइ सणंचालमेणं यंतस्स सद्दत्थणायाउ परिहारो पच्चव त्थाणं ॥ यत्सूत्रविषयमर
र्थविषयं वा शिष्यप्रेरके दूषणमुद्भाव्यते तच्चालनं विचारो मतमपि प्रेरकसूरीणां तस्मिन्तस्य चालनस्य परिहारः प्रत्यवस्थानं दूषितसिद्धिरित्यर्थः कस्मात्पुनः
सोपरिहार इत्याह शब्दार्थन्यायतः शब्दविषयिणा न्यायेन शब्दसंभविन्या युक्त्या शब्दगतदूषणस्य परिहारः अर्थविषयिणा न्यायेनार्थसंभविन्या युक्त्या
र्थगतदूषणपरिहारः प्रत्यवस्थानं दूषितसिद्धिरिति भावार्थः नयमतविशेषाच्च शब्दार्थगतदूषणस्य परिहारः प्रत्यवस्थानमित्यभिद्रष्टव्यं इदमुक्तं भ
वति ॥ करेमि भदंत सामायिकमित्यादि गुर्वामंत्रणवचनो भदंतशब्द इत्युक्ते कश्चिच्चालनां करोति नन्वेवं तर्हि गुर्वभावे भदंतशब्दानभिधानप्रसंगोऽभिधाने
वा अनर्थक्यादिदोषप्रसंगः अत्र प्रत्यवस्थानमुच्यते ॥ आचार्याभावे स्थापनाचार्यस्य पुरतः सर्वापि समाचारी क्रियत इति ज्ञापनार्थमिदं अन्यत्रापि चा

पिचो कंठवणाआयरियस्ससमायारीपउंजणेत्यादि॥तथादृश्यते अनाहिदृत्ताथेप्यर्हमनिसेवनीयमिति अथवागुरुविरहे पित्वातंत्र्यानि पेधार्थं विनयमूलधर्मोप
देशनार्थंचगुरुणश्चानोपयोगोविधेयइत्येनचानेनूज्ञाप्यतेयदिवानामस्थापनाद्रव्यभावभेदाचतुर्विधआचार्यस्तत्राचार्योपयोगरूपोयोसौभावाचार्यः शिष्यस्य
मनसिवर्तते नहिषयमिदमामन्त्रणं मनोविवर्तमानगुणमयाचार्यनिर्बंधनमिति अनोगुरुविरहोप्यआस्तिह एवेति भावः इत्येवमन्यआपि चालनाप्रत्यवस्था
ने यथासंभवमस्यूह्येइति तदनेनसंहिताचपदंचैवपदार्थः पदविग्रहः चालनाप्रत्यवस्थानं व्याख्यातंयस्य षड्विधेत्यत्र सदन्यत्र षड्विधंव्याख्या स्वरूपमुक्त
दिहसमर्थितमिति नन्विधेषड्विधंव्याख्यास्त्रेन सूत्रं न....................सर्वत्रापिव्यापकमाहोस्वित्ताति मिथतस्त्रविषयमित्यत्रोप
संहारगर्भमुत्तरंनैगमादिनयविषयं चदर्शयन्नाह एवमणुसुत्तनच्छे सवनयमयावयारपरिसुद्धं मासेयनिरवसेसं पुरिसंवपडुच्चजंजोग्गं॥ एवमित्थं षड्विधव्याख्या
नेनसूत्रंप्रतिसर्वेनयावतारपरिशुद्धं निरवशेषमर्थं भाषेत व्याख्यानयेत्सुरूपवाप्रश्चादिगुणोपेतं भवतीत्य मयस्य व्याख्यानेनयमतविचारणं प्रायोन्यत्रतस्यवदे
त॥उक्तंच नच्छिनएहिंविहूणं सुत्तंअत्थोयजिणमएकिंचि आसज्जउसोयारंनएणयविसारएबूया इति नन्वेतेषु षड्सु व्याख्यानभेदेषुमध्ये सूत्रानुगमादी
नां कः कस्यविषयइत्याशंक्याह होइकयत्थोवोत्तुं सपयच्छेयंसुयंसुयाणुगमो सुत्तालावगनासो नामादिन्नासविणिउगं सुत्तफासियनिज्जुत्ति निउगोसेसउपय
त्थाइपायंसोच्चियनेगमनयाइनयगोयरोहोइ॥अस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चार्यनसपदच्छेदं चाभिधायसूत्रानुगमोनुगमप्रथमभेदः कृतार्थोविसितप्रयोजनो
भवति सूत्रालापकन्यासस्यनिक्षेपलक्षणीयभेदाऋपोः नामस्थापनादिन्यास विनियोगमात्रं कृत्वाकृतार्थोज्ञायते सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिवक्ष्यमाणंप्रायोग्रहणमत्रापिसं
बध्यते ततश्चप्रायः शेषः पदार्थपदविग्रहचालनाप्रत्यवस्थानलक्षणव्याख्याचतुष्टयरूपः सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिर्नियोगोव्यापारः सएषचपदार्थादिः प्रायोनैगमा
दिनयमतगोचरोभवति पदार्थादावेवक्रियमाणेनैगमादिनयप्रवृत्तेरिति अथप्रायोग्रहणस्यफलमाह पायंपयविच्छेउवि सुत्तप्फासोवसंघिउजेण कत्थनदछ
कारगकालाइगईतउचेवनकेवलंपदार्थादयः किंतुप्रायः पदविच्छेदोपिसूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्युपसंहृत एवतत्कोमीकृतस्तत्सोप्येवमंतव्यः इतिपूर्वगाथायांप्रा
योग्रहणमकारिकस्मात्पुनः पदविच्छेदोपितद्विषयइत्याह येनकारणेनतेषांविच्छिन्नपदानामर्थस्तदर्थसूत्रस्य कथाकारककालक्रियादीनां चगतिरवबो
धस्ततएवपदच्छेदमात्रादेवजायते नसूत्रपदविच्छेदमात्रमेवं सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिः करोतितावतैवतद्व्यापारपरिसमाप्तेः अतः पदच्छेदोपितदंतर्भाव्यैवउ
पलक्ष्यचितत्राता नकेवलंपदार्थादिरेवनैगमादिनयविषयः किंतु पदच्छेदसूत्रालापकन्यासादयोपिप्रायस्तद्विषयसूत्रापितद्विचारप्रवृत्तेरिति तदेवमुक्तो
अनुगमस्तदुक्त्वा च संगतोनयाश्चाभिहितास्तथा चसतिसमस्तानिचत्वार्यप्यनुयोगद्वाराण्युक्तानि आह अणुओगद्दाराणं परूवणंतम्मउयणंजंचइहह्चियपरिसमा	१५७

णियमवामोहच्छमच्छाणो पयप्पूयध्ययनसमाप्तावेवानुयोगद्वाराणां सामस्त्येनसमाप्तिरितीष्यते तथापियश्चतुर्णामप्यनुयोगद्वाराणांप्ररूपणं यत्नतत्प्रयोजनं नदिहाद्य
वस्थानएवशिष्याणांमव्यामोहार्थंपरिसमापितंअन्यथाह्यध्ययनस्यादावुपक्रमः समाप्येत ततोद्वरव्यवधानेन क्वचिन्निक्षेपः क्वाप्यनुगमः क्वचिन्नयाः परिसमाप्येरन्नेवं
वाविनेयव्यवधानेन अनुयोगद्वाराणांसमाप्तौव्यामुह्येयुर्विनेयाः कथंपुनरिहसमाप्तौ तेषामव्यामोहइत्याह दाइयदारविभागा संखेवेणेह वित्थरेणाविदाराणविणिउगं
नोहिइकाउंजहाजोग्गं॥इहैव संक्षेपेण दर्शितानुयोगद्वारविभागोविनेयः पुरस्ताद्विस्तरेणापियथायोगं यथास्थानंस्वयमेवज्ञास्यति विनियोगंकर्तुंनतुमोहंनुभविष्यतीति
गाथाद्वयार्थः १०९॥ अनुयोगद्वाराणिसमाप्तानि वक्ष्यमाणानि तच्चपरेभगवतेइत्यादिवक्ष्यमाणग्रंथस्य प्रस्तावनामुपरचयन्नाह सुपयमच्छतणुगनेसच्छेवोग्गायविच्छरं
वोच्छं कयमंगलोवयारो सेसाति महच्छाणिकाउंणं अर्थानुगमेनुगमाख्ये तृतीयेनुयोगद्वारेउद्देसेयनिद्देसेयनियमेइत्यादिनायः पूर्वसंक्षेपेणशास्त्रस्योपोद्घातः उक्तःसएव
सांप्रतमहंविस्तरंवक्ष्ये कथंभूतः सन्नित्याह कृतमंगलोपचारः कृततीर्थकरादिनमस्कारः सन्किमितीत्याह समस्तसिद्धान्तानुयोगसाधारणत्वात्सोतिमहार्थइतिकृ
त्वा अथपरकृमाहनणुमंगलंकयंचियकिंतुयाअहकिंपिकायववहारेनकीरइ।नोकिंसत्थमंगलग्रहणं॥ नन्वादौ आभिणिबोहियनाणमित्यादिनामंगलंकृतमेव तत्किमिति
भूयस्तद्धारंसः अथ कृतमपिपुनः कर्तव्यंतत्तर्हि प्रत्यध्ययनंप्रत्युद्देशकंप्रतिसूत्रंचद्वारेउपक्रमादिकेकिमितिमंगलग्रहणंनक्रियतइति अत्रकश्चिदाचार्यदेशीयोत्तर
मायया प्रतिविधानमाह नणुमंगलमिहमंगलमादङ्गंत चमज्झेमस्सज्झमणाइहंचिय पयंकतो अयमर्थः ननु शास्त्रस्यादौमध्येवसाने च मंगलंकर्तव्यत्वेनपूर्वसूरि
भिरादिष्टं तत्रादौविहितं मंगलमेनच्छास्त्रस्यमध्यं ततोमध्यमंमंगलमत्रकर्तव्यमेव किमनेनप्रेर्यणेति तदेतदुत्तरमयुक्तमेवेत्याचार्योदर्शयति सच्छमित्यादि नन्वा
दिमंगलार्थंनविरुक्तस्ततोनुयोगद्वाराण्युपसंहितानि यत्तुसामायिकाध्ययन लक्षणंशास्त्रं तदनारब्धमेव तस्याद्याप्यादिरमपिनव्याख्यायते कौतस्यतुपुनस्तन्मध्यं
येनमध्यमध्यमंगलतास्यभवदिति अत्राचार्यदेशीयएवशास्त्रस्यमध्यतांसमर्थयन्नाह उरणुउगद्दारंजंसत्थंतस्सतेणमज्झमिणं आहइदंमंगलगहणं सच्छस्स
गाइदाराणि उपक्रमादीनिचत्वार्यनुयोगद्वाराणि स्यतच्चतुरनुयोगद्वारंयतः शास्त्रंततोपक्रमनिक्षेपलक्षणमनुयोगद्वारद्वयमतिक्रम्यच्छुदिदमनु
गमभेदात्मकस्योपोद्घातस्यादौमंगलंतत्युक्तिएवमध्यमंगलंवानुयोगभवति यच्छास्त्रंतारब्धेयनुयोगद्वारमध्येमंगलग्रहणंदिचनसाधयातिकथयतिवाद्य
तशास्त्रस्यान्यगानिशास्त्ररूपंभूतान्येवानुयोगद्वाराणि तस्यतच्चतुरनुयोगद्वाराणि नपुनस्तत्तोभिन्नान्यतस्तद्वारंभेशास्त्रमारब्धमेवमंतव्यं ततः
शास्त्रस्यैवेदंमध्यमंगलमिति स्थितं इत्याचार्यदेशीयेनोक्तेसूरिराह तहविविनमज्झंपयं भणियमिहावस्सयस्सजंमज्झं तमंगलमाइठं इदमक्षयणस्सहोधादि
॥ तथापिसर्वदुक्तयुक्त्यापिनेतंमध्यंभणितं नेतन्मध्यमुपपद्यतेकिंत्विहषडध्ययनात्मकस्यावश्यकस्ययन्मध्यंतत्पूर्वमाद्यैर्वेनभाष्यकृताभंगलमादिष्टंमध्यमंग

विशेषा०ट्टू
१५८
लत्वेन प्रतिपादितं इदं त्वावश्यकमध्ययनं भवत्येव किंतु प्रथमदसिहितयुक्त्यायदिसवनि तदाप्रथममस्य सामायिकाध्ययनस्यैतन्मध्यं भवेदपीति सूरिरेवाह किंच भणि
यं चपुव्वमेयं सव्वंचियमंगलंति क्किमणेण मंगलतिपयबुद्धिपरिग्गहहिपिकाराउविसीसो भणितं चेहमादौ सर्वं चैतच्छास्त्रं मंगलरूपमेव तत्किमनेन विशेषतो मध्यादिमंगलक
रणप्रयासेन अथैवं ब्रुषे समस्तशास्त्रस्य मंगलरूपत्वे ऽपि शिष्यस्य मंगलत्रयमिति परिग्रहार्थोयं यत्न स्तदपि न यस्माच्छिष्यो ऽपि मंगलत्रयमितिपरिग्रहं चमा
वकारिलइतिकिमनेन तृथाचार्यदेशीयो निरुत्तरीकृतो विलक्षः सत्राह ननु यदि सर्वमप्येतच्छास्त्रं मंगलं मंगलत्रयमिति परिग्रहार्थोयं यत्न स्तदपि न यस्माच्छिष्यो ऽपि
च मंगलत्रयमितिपरिग्रहं मागे वकारित शिष्यो ऽतो ऽनेन मध्यमंगलं तर्हि सर्वो ऽपि कथयं तु किमर्थमिदं मंगलमित्याशंक्य सूरिर्यथावस्थितं समाधानमाह अवस्सयस्स तं कयमिदं
तु नावासमित्तयं किंतु सव्वाणुउगनिश्रुत्ति सव्वोपारंभरत्थायं॥ आभिणिबोहियनाणमित्यादिना यदादौ मंगलं कृतं यच्च सर्वमपि शास्त्रमेतं मंगलात्मकमेवेत्युक्तं यद
पि च शिष्यो मंगलत्रयमितिपरिग्रहं कारित स्तदेतत्सर्वमावश्यकस्य कृतं इदं तु पस्तारंभप्रस्तुतमंगलं क्रियमाणमास्ते तन्नावश्यकमात्रं किंतु सर्वेषामपि सिद्धांतशास्त्रा
णां योयमनुयोगस्तत्सबद्धायियसुपोद्धातनिर्युक्तिस्तल्लक्षणं यद्दस्तलो न्यच्छास्त्रं तस्यारंभ एवायं तस्य त्वोपोद्घातनिर्युक्तिशास्त्रस्य सकलसिद्धांतव्यापकत्वेन महार्थ
त्वादविघ्नसंपादनाय दं मंगलमिति आह कुतः पुनरेतदवसीयते यत्सर्वानुयोगनिर्युक्ति शास्त्रमारंभकीयमित्याह दसकालियाइनिधुग्गहणउभणीयसुवरिवा
जं च सेसेस्कविअक्ष अणेस होइ एसेवानिधुत्ती आवस्सयस्स दसकालियस्स तह उत्तरज्झयाथारे इत्याद्यनंतरवक्ष्यमाणग्रंथे यद्दशकालिकादिनिर्युक्तिग्रहणं करिष्य
ति तस्माद्यदिवायदुपरिष्टाद्दिहैव वक्ष्यति शेषाण्यपि चतुर्विंशतिस्तवादिस्तुतिः शेषसिद्धांतगतेषु वाध्ययनेषु येष्वेवोपोद्घातनिर्युक्तिर्भवतीत्येतस्माच्चेत ज्ञायते यत्स
र्वानुयोगनिर्युक्तिशास्त्रारंभोयमिति अत्राप्याह प्रेरकः सामाइयवरकाणे दसालयाईणको हिगारो यं जंपायमुवग्याउ तेसिं सामणएवायं इहतेसिंनभिगणवीसु २ विसे
समित्तो यं घेछइस्कहं लहुं चियनग्रहणं लाघवत्थमउ॥ ननु सामायिकाध्ययनस्येह व्याख्याने प्रस्तुते को हि दशकालिकादीनां ग्रहणे ऽवसरः अत्रोच्यते॥ यस्मा
दयमुपोद्घातः प्रायस्तेषामपि दशकालिकादीनां सामान्य एवेति समानवक्तव्यता इत्तु तो यस्माच्छास्त्रांतरमेवेदं न त्वावश्यकमात्रं ततो ऽस्यादौ पुनरपि मंगलग्रहणमित्ये १५८
वः रूपपच्च अनउ उपोद्घात सामान्यात्तेषामपीह ग्रहणं प्रायोग्रहणात्सामायिकस्य तीर्थकरान्निर्गमः दशवैकालिकस्य शय्यंभवादुत्तराध्ययनानां तीर्थकरादिनामहर्षि
भ्यो निर्गम इत्यादिविशेषापकश्चिदन्योइष्टव्यः ततश्चेह दशकालिकादीनां तस्मिं सामान्य उपोद्घाते गते गतत्वबुद्धेयपृथक्तनिर्यमादिकं किमपि विशेषमात्रकं तच्छिष्यः
सखेन लघु च स्वयमपि गृहीष्यतीत्यतो लाघवार्थमिह दशकालिकादीनां ग्रहणमिति अथोपसंहरंस्तात्पर्यमाह जम्हा जेणमहत्थं सत्थं सव्वाणुउग विसयमिणं सत्थंतर
मेव हवा तेण पुणो मंगलग्गहणं तस्माद्येन कारणेन सर्वानुयोगविषयत्वादिदमुपोद्घात लक्षणशास्त्रं महार्थं अथवा यह वक्तव्यत्वाद्गुरु तो यस्माच्छास्त्रांतरमेव

दं न त्वावश्यकमात्रं ततो स्यादौ पुनरपि मंगलग्रहणमित्येष स्थितः पक्षः इत्येकादशगाथार्थः १०२१ पुनस्तन्मंगलमित्याह तित्थयरे भगवंते अणुत्तरपरक्कमे अमियनाणी तेणेक
गइगए सिद्धिपहपएसए वंदे॥ तीर्यते ऽनेन भवोदधिरनेनास्मादस्मिन्निति तीर्थं वक्ष्यमाणस्वरूपं तत्करणशीलाः कृतो हेतु छील्ये इत्यादिना टप्रत्यये तीर्थकरास्तान्वंदे इति सं
धः कथंभूतादित्याह भगः समग्रैश्वर्यादिलक्षणो विद्यते येषां ते भगवंतो ऽर्हंतस्तान् भगवतः पुनरपि कथंभूतानित्याह अनुत्तरपराक्रमानिति पराक्रमो वीर्यं तदनंतत्वात् सु
नरं येषां अथवा परेषां क्रोधादिशत्रूणामाक्रमणं विक्षेपणं पराक्रमः सो ऽनुत्तरः प्रधानरूपो येषां ते अनुत्तरपराक्रमास्तानिति अथ आअनंतज्ञेयापरिछेदाद मितम
परिमितं केवलरूपं ज्ञानं येषां ते अमितज्ञानिनस्तानिति तथा ततरनिस्म भवार्णवमितिनीर्णास्तानिति तीर्णास्त्वं च सकलधिक्कगतिगतिं गतामिति तत्र रागद्वेषावि
लत्वसर्वज्ञत्वं सर्वदर्शित्वादिभ्यो निरुपमकस्वभाविनः स्कगतमः सिद्धिरित्तेनेव गम्यमानत्वात् गतिः सिद्धिस्तांगताः सुगतिगति गतास्तानिति तथा तस्या एव सि
द्धेः पन्थाः सम्यक्दर्शनादिको मांगलस्य प्रकृष्टादेशकाः सिद्धिपथप्रदेशकास्तान्वंदे अभिवादये इत्याभीति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः विस्तरार्थं तु द्वि भणिषुर्भाष्य
कार एवाह तित्थइज्जं तेण तहिं तउवणिज्जेन यं दव्वंमि सरियाणं भावे निरवाउ तं मिय पसिद्धनरियावरणं तम्मिव्वयस्सद्धाणि तारउ पुरुसा वाहुसुवाइ तरणं तरणिद्यं निम्मया
ईयं॥ यद्यस्मात्तीर्यते दुस्तरं वस्तु तेन तस्मिंस्तत्वा इत्यतस्तीर्थमुच्यते तच्च नामस्थापनाद्रव्यभावभेदाच्चतुर्विधं तत्र नामस्थापने सुगमे द्रव्ये द्रव्यभूतमप्रधानभूतं स
रित्समुद्रादीनां निरपायः को ऽपि नियतो भागः प्रदेशस्तीर्थमुच्यते तच्चिस्वप्रसिद्धसिसस्यस्तापेसित्कशब्दतादेनानिति यस्मात्सिध्यंति कानीत्याह तरिता पुरुषा
स्तरणं बाहु भुजादिस्तरणीयं तु निम्नगादिकमिति कथं पुनरिदं द्रव्यतीर्थमित्याह देहाइतारयं जं बज्झमलावणयणाइसत्तं च णेगंतायं तारणं ति य फलं च तो दव्व
तिच्छतं यस्मादिदं देहादिकमेव द्रव्यमात्रं तारयति नद्यादिपरकूलमात्रं नयति पुनर्जीवं संसारसमुद्रस्य मोक्षलक्षणं परकूलमापयत्यतो ऽप्रधानत्वाद्द्रव्यतीर्थकदाचि
दनेन नद्यादेस्तरणात् कदाचित्तु न प्रभवमज्जनात् तथा नास्येति कफलं चेदं तथा स्यैकदानेन तीर्णमपि नद्यादिकं पुनः पुनरपि तत्तीर्यत इत्यनात्यंतिकफले आत्मना चास्य
नद्यादितीर्थस्य द्रव्यमात्रत्वेनाप्रधानत्वात्सर्वत्र द्रव्यतीर्थत्वं भावनीयमिति इह केयाचिन्मतमाशंक्य परिहरं न्नाह इहतारणाइफलयंति ण्हाणपाणावगाहणाई
ह हिं भवतारयंति केई तन्नो जीवोवघायाउ सूणंगपिच बहुदहलं वणयप्पुणकारणं ण्हाणं णइजइजोग्गंतं मंडणंचकामंगभावाउ इह केचित्तीर्थिका मन्यंते न
द्यादेः संबंधि द्रव्यतीर्थं किल स्नानपानावगाहनादिभिर्विधिवदासेव्यमानं भवतारकं संसारमहामकरालयपारप्रापकं भवत्येव कुतस्तारणादिफलदमिति कृ
त्वा शरीरसंतारणमलक्षालनतृड्व्यवच्छेददाहोपशमादिफलत्वादित्यर्थः अनेन चाध्यक्षसमीक्षितदेहतारणादिफलेन परोक्षस्यापि संसारतारणफलस्या
नुमीयमानत्वादितिभावः तदेतन्नोपयुज्यते स्नानादेर्जीवोपघातहेतुत्वात् तथ च्छासिधवः धर्मात्स्विद्दिति एतदुक्तंभवति॥ जीवोपघातहेतुत्वाद्दुर्गतिफलप

वस्त्रान्नादयः कथं तु भवतारकास्ते भवेयुः स्नानावध्यमद्यादीनामपि भवतारकत्वप्रसंगादिति इतश्च द्रव्यतीर्थं भवतारकं न भवति स्नानांगत्वात् स्नानप्रकारत्वा
त् अहस्वत्वादिवदिति न च पुण्यकारणं स्नानापि यतिजनयोग्यं न कामांगत्वान्मंडनवत् अन्यथा तांबूलभक्षणपुण्यबंधन देहादिभूषणाद्यपि जनाद्यो पिपुण्यंगा
दीनां पुण्यहेतवः स्नानं च देहक्षालनादिमात्रफलदर्शनेन विशिष्टं भवतारणादिकं फलमुपपद्यते निपाकामभोगात् प्रत्यक्षवीक्षित प्राण्युपमर्दनबाधितत्वाच्चेत्याद्यभ्यूह्य
स्वधिया त्रिदोषजालमभिधानीयमिति अथ पराभ्रुयात्किमित्याह दाहोवगाविवति याति च्छमिह दाहनास णाइहिंमहुमद्यमंसवेश्यादउवितोति छ भावन्नं धादिच
प्रेरको मन्यते जान्हवीजलादिकं तीर्थमेव दाहनाशनपिपासोपशमादिमिर्देहोपकारित्वात् इत्योच्येते एवं च सति ततो मधुमद्यमांसवेश्यादयोपि तीर्थमापद्य
न्ते तेषामपि देहोपकारित्वाविशेषादिति उक्तं द्रव्यतीर्थं अथ भावतीर्थमाह भावेनिधं संघो रूयविहियं तारउ न हिंसाहु नाणाइतियं तरणं तरियव्वं भवसमुद्दो य
भावे भावविषयं श्रुतविहितं श्रुतप्रतिपादितं संघस्तीर्थं न चान्य भगवत्सामुक्तं ति छंभंते तित्थं तित्थंकरे तित्थं गोयमा अरिहा ताव नियमा तित्थंकरे तित्थं पुण चाउव्व
ण्णो समणसंघो त्ति इह च तीर्थसिद्धौ नारकादयो नियमा क्षिप्यंते एवं तत्रेह संघे तीर्थं तद्विशेषभूत एव तारकः साधुः ज्ञानदर्शनचारित्रत्रिकं पुनस्तरणं तरणीयं
तु भवसमुद्रः इह च तीर्थतारकादीनां परस्परतो भन्यार्थोऽनन्यत्वाच्च विवक्षाविशेषतो वाच्यास्तत्र सम्यग्दर्शनादिपरिणामात्मकत्वात् संघः तीर्थं तत्रावतीर्णा
नामवश्यंभवोदधितरणात् तद्विशेषभूतत्वात्तदंतरगत एव साधुस्तारको वा सम्यग्दर्शनाद्यनुष्ठानात् साधकतमत्वेन तत्करणरूपतामापन्नं ज्ञानादित्रयं तु तर
णं तरणीयं त्वौदयिकादिभावपरिणामात्मकः संसारसमुद्र इति कस्मात्पुनः संघो भावतीर्थमित्याह जं नाणदंसणचरित्तभावउ तद्विवरक्कभावाउ तव
भावउ यतारेइ तेणं तं भावउ तित्थं ॥ यस्मात्तारयति पारं प्रापयति तेन तत्संघलक्षणं भावतस्तीर्थमिति संबंधः कुतस्तारयतीत्याह तद्विपक्षभावादिति तेषां ज्ञा
नदर्शनचारित्राणां विपक्षो अज्ञानमिथ्यात्वाविरमणानि तद्विपक्षस्तल्लक्षणो भावो जीवपरिणामः तद्विपक्षभावः तस्मात्तारयति कुत इत्याह ज्ञान १५९
दर्शनचारित्रभावः ज्ञानाद्यात्मकत्वादित्यर्थः यो हि ज्ञानात्मको भवति सोऽज्ञानादिभावात् परं तारयत्येवेति भावः न केवलमज्ञानादिभावात्तारयति तथा भव
भावतश्च तारयति तस्मादसौ संघो भावतीर्थमिति इह तात्पर्यं उक्तं च ॥ रागाद्यंताः प्रमादव्यसनशतचलद्दीर्घकल्लोलमालः क्रोधेर्ष्यावाडवाग्निप्रतिजननमहा
नक्रचक्रो घोररौद्रः कृष्णापातालकुंभो भवजलधिरयं तीर्यते येन तूर्णं तत् ज्ञानादिस्वभावं कथितमिह करैर्द्वार्चितं भाव्यतीर्थं इति उपपत्त्यंतरमाह नह कोहलो
हकम्ममयस्स दाहतण्हामलावणयणाइ एगंतेणच्चंतं च कुणइ य सुद्धिं भवोघाउ ॥ तथा क्रोधश्च लोभश्च कर्म च तन्मयाः तत्स्वरूपा यथासंख्येयं दाहतृष्णाम
लाः क्रोधो हि जीवानां मनःशरीरसंतापजनकत्वाद्दाहो लोभस्तु विभवविषयपिपासाविभावकत्वात्तृष्णा कर्म पुनः पवनाहृतरलक्ष्मरजोवत्सर्वतोऽ

न्

वगुंडनेन मालिन्यहेतुत्वान्मलः अतस्तेन तेषां क्रोधलोभकर्ममयानां दाहतृष्णामलानां यत् प्रकांतेनात्यंतं चापयतानि करोति तथा कर्मकचवरमलिनाद्भवोघात् सं
सारापारनीरं भवाद्वाहाद्दूरकूलं नीत्वा शुद्धिं कर्ममलापनयनलक्षणां यतः करोति तेन तत्संघलक्षणं भावतस्तीर्थमिति पूर्वसंबंधः अपरमपि नद्यादितीर्थं तु ज्ञा
नैकांतिकात्यंतिक कदाचित् तृष्णामलापनयनं करोत्यतः प्रधानत्वाद्भावतीर्थमुच्यते न नद्यादितीर्थं तदप्रधानत्वाद्द्रव्यतीर्थमिति भावः अथवा प्राकृतनिरुक्तिमित्युक्ते त्रि
स्थमित्येतदपि लभ्यत इत्येतदाह दाहोवसमाइसु वा जं तिसु ठियमहव दंसणाईसु तो तित्थं संघो च्चिय उभयं च विसेसणविसेसं ॥ अथवा यस्माद्यथाक्रम
दाहोपशमतृष्णाछेदमलक्षालनरूपेषु यदि वा सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रलक्षणेषु त्रिष्वर्थेषु स्थितं तत्तस्मात्त्रिस्थं संघ एव तु मयं वा संघः त्रिस्थितलक्षणविशेषणवि
शेष्यरूपं द्वयं त्रिस्थमिदमुक्तं भवति किं त्रिस्थं संघः त्रिस्थेनान्य इत्येवं विशेषणविशेष्ययोरुभयं संकुलितं त्रिस्थमुच्यते इति अथवा प्राकृतेति त्रिमित्युक्ते त्र्यर्थ
मित्यपि लभ्यत इत्येतद्दर्शयन्नाह कोहग्गिदाहसमणाउ दवतेचेव तस्सा तिणच्छाहोइ ति यदित्ति नमित्ति सद्दो फलत्थो य ॥ क्रोधाग्निदाहोपरामलोभतृष्णाव्यय
छेदकर्ममलक्षालनलक्षणास्त्रयो निरतोपारस्त्रयोर्थाः फलरूपा यस्य तत्त्र्यर्थं तच्च संघ एव तद्व्यतिरिक्तं ज्ञानादित्रयं वा त्र्यर्थं प्राकृतेति छमुच्यते घराद्य
यं फलार्थो मंतव्यः इदमुक्तं भवति भगवान् संघस्तद्व्यतिरिक्तं ज्ञानादित्रयं वा महानुरिवमव्यैर्निषेव्यमाणं क्रोधाग्निदाहशमनादिकांस्त्रीन् यथोक्तफलत्वात्
तत्त्र्यर्थमुच्यत इति अथवा वस्तुपर्यायो अत्रार्थशब्द इत्याह अहवा सम्मद्दंसणनाणचरित्ताइं भणिजरसत्था ते तित्थं पुव्वोइय मिह मत्थोवत्थुपजाउ ॥ अथ
वा सम्यग्दर्शनादयस्त्रयोर्था यस्य तत्त्र्यर्थमर्थशब्दश्चात्र वस्तुपर्यायो नियतस्तत्कमित्याह तच्च संघ एव तद्व्यतिरिक्तत्त्वात् तत एव वा सम्यग्दर्शनादयस्त्रयोर्थाः
समाहृतास्त्र्यर्थं संख्यापूर्वत्वाद्द्विगोरिति तदेवं संघो भावतस्तीर्थं त्रिस्थं त्र्यर्थं वेति प्रतिपाद्य सांप्रतमिदमेव जैनं तीर्थमभिप्रेतार्थसाधकं नान्यदिति प्रमा
णतः प्रतिपादयन्नाह इह सम्मंसद्धाणोवलद्धिकिरियासभावउ जं तित्थमभिप्पेयफलं सम्मपरिछेयकिरियव्व ॥ इह जैनमेव तीर्थं मतमभिप्रेतार्थसाध
कमिति प्रतिज्ञा सम्यक् श्रद्धानोपलब्धिक्रियात्मकत्वादिति हेतुः साधकं दृष्टं यथा सम्यक् परिच्छेदतः सम्यग्ज्ञानयतो रोगापनयक्रिया यत्स्वेष्टार्थसाधकं न भवं
ति न तत्सम्यक् श्रद्धानोपलब्धिक्रियात्मकमपि न भवति यथोन्मत्तप्रयुक्तक्रियानुयाचरोपत्तीर्थानि इत्युक्तं मतं यथा कस्यचित् भिषग्वैद्यस्य सम्यग्रोगादि
स्वरूपं विधाय विशुद्धश्रद्धानवत आतुरस्य सम्यगौषधप्रयोगादिक्रियां कुर्वतोऽभिप्रेतार्थसिद्धिर्जायते एवं जैनतीर्थादपीति अन्यतीर्थान्यप्येवं विधा
नि भविष्यंतीत्याह नाभिप्पेयफलाइं तयंगविलयत्तउ कुतित्थाइं वियलनलतणउ चय वियलाइं वियल किरियव्व कुगतादिप्र
णीतानि कुतीर्थानि नाभिमतफलानि कुत इत्याह तयंगेत्यादि तस्याभिप्रेतार्थस्यांगानि तदंगानि सम्यग्ज्ञानादीनि कारणानि तद्विकलत्वात् इह तला

न्नयविकलयत्वाच्चविकलानितानिसर्वैरिव स्वैकैकांशयाहि निन्नयैमिलितैः संपूर्णमनंतधर्मात्मकं वस्तुनिश्चीयते शेषतीर्थानिलेक व्यादिनयमात्रमव
ताच्चलंबित्वेनसमग्रनयविकलान्यंवेति नानिनयविकला नितानोनसंपूर्णाभिप्रेतफलस्यसाधकानीत्यर्थः विकलक्रियावदिति यथाभिषकप्रतीचा
रकातुरोषधाद्यभ्यंतरांगविकलाक्रियानसंपूर्णाभिप्रेतफलस्यसाधकानीत्यर्थः विकलक्रियावदिति यथाभिषकप्रतीचारकातुरौषधाभ्यंतरंगविकलाक्रिया
नसंपूर्णाभिप्रेतफलसाधनीनयाकुतीर्थान्यपीति न देवयथोक्तं कारिणइत्यभावतीर्थप्ररूपणां कृत्वा अथ नकारांतरेणतत्प्ररूपणांकर्तुमाह अहवसकोडे
नारुत्तारणाइहवत्वडविहंतिउं एवंचियभावम्मिचितथाइमयंसरस्कांधा तच्चणियाणवीयं विसयसहंकुसराढतानवाभुणियं तइयं चवोहियाणं चि
रमंजइणंविवफलंतु इहइव्यतीर्थेचत्वारोभंगा स्तद्यथा सरवावतारं सरवोत्तारं उरवावतारंदुरुत्तारं २ दुःखावतारंसरवोत्तारं ३ दुःखावतारंदुस्त
तारं एवंभावतीर्थेपियंच्चतुर्भंगीइष्टव्या॥ इहचयत्रसरवेनैवावतरंति नविरंतिभाणिनस्तत्सरवावतारं सरवेनैवचयत उत्तरंति सरवेनैव यत्नुंचतीत्यर्थ तं
त्सरवोत्तरं इत्याद्यभंगवर्तितीर्थभावार्थः एवमन्यत्रापि॥ मच्चसरजस्कानांशैवानांसंबंधिवेदितव्यं तथाहि॥ रागद्वेषकषायेंद्रियपरीषहोपसर्गमनोवाक्का
यजयादिलक्षणस्यनथाविधदुष्करकष्टानुष्ठानस्येतैः क्रियमाणस्यादर्शनात् यथाकथंचित्तरूपतवापिचतेअवपरिपालनस्याभिधानात्सरवेनैव प्राणिनस्त
द्दीक्षांप्रतिपद्यंतइति तत्तीर्थस्यसरवावतारतात च्छास्त्रेषु चननथा विधामासकस्याभिधायाकाचिन्निपुणायुक्तियुक्तिताहासितांनरानायुमात्तद्दीक्षपरित्यजंति कि
ंचित्तंशैवोद्वादरावकौणित्रतंकृत्वाततःपरंयथराक्तसर्वेनतापिमागंकृत्वाप्रतिश्चरेइत्यादिनादीक्षात्यागस्यतेनिर्दोषतयाप्यभिधानात्सरवेनैवतद्दीक्षां
जनवःपरित्यज्यंतीतिभीर्थस्यसरवोनारतेतिद्वितीयभगवर्तितीर्थंतु तच्चणियाणांति॥ सुगतानांसंबंधिमंतव्यं तथाहि मृद्वीशय्याप्रातरुत्थायपेयाभक्तंमध्ये
पानकंचापराह्णे द्राक्षाखंडंशर्कराचार्धरात्रेमोक्षश्चांतेशाक्यपुत्रेणदृष्टः मनुज्ञंभोयणंभोच्चामणुन्नंसयणासणंमणुन्नंसि अगारंसिमणुन्नंज्ञायएमु
णीइत्यादिसेरभिधानतोविषयसुखसिद्धेस्तत्तीर्थस्यसरवावतारतातथाकुशास्त्रोक्तनिपुणयुक्तिभिस्तीवद्वासनोत्पादनात्तत्यागेचतेमहतः संसारदं
डाहेःप्रतिपादनात् तत्समीपगृहीतव्रतस्यदुःखपरित्यागत्वा त्तत्तीर्थस्यदुरुत्तारता इमांचयुक्तिंभाष्यकारः स्वयमेवकिंचिय इविसयसहेत्यादि॥ गतार्थंदुखाव
तारंसरवोत्तारमिति तृतीयंबोधिकाणांदिगंबराणां तन्नग्न्यादेलज्जादिहेतुत्वेनदुरध्यवसयत्वात्तत्तीर्थस्यदुरवावतारता अनेषणीयपरिभोगकषायवा
हुल्यादेस्तदसमंजसदर्शनात् नाग्न्यादेस्तिलज्जानाम्ना तेनतत्परिभग्नानांतत्तीर्थस्यसरवोत्तारतेतिदुःखावतारंदुरुत्तारमितिचरमंचतुर्थंमोक्षफलं
जैनानांसाधूनांरागद्वेषकषायेंद्रियपरीषहादिजयस्य तथाप्रमत्ततयासमितिगुप्तिशिरोलुंचनादिकष्टानुष्ठानस्यदर्शनात्तत्तीर्थस्यदुरुत्तारता अन्ये

MEMORIAL
[illegible]

१६०

तुरवोत्तारंभांडुरुत्तारतांचसर्वेप्रभृतिभूमिमाश्रित्यव्याचक्षते॥ तत्रसरजस्कानां स्वल्पेनैवेश्वरोक्तानुष्ठानेन किलमुक्तिप्राप्त्यभ्युपगमात्सरवोत्तारंतीर्था
धूनाकुप्रवीत्तंकर्दं सरवेनैवास्मद्द्वाणेवमुत्तरंतीतिस्युत्तत्तेः शाक्यानांतुदुरवा यविशिष्टध्यानमार्गायोगिज्ञानोत्पत्त्यादिक्रमेणमुक्तिप्राप्त्यभ्युपगमादुः
खोत्तारतोदुरवनास्मात्संसारसमुत्तरंतीति कृत्वा बोटिकानांसकलसिद्धाद्यादीनांगौणत्वेनाभ्युपगमनन्यग्नत्वलक्षणनियमत्वमात्रेणैवमुक्त्यभ्युपगमा
त्सरवोत्तारतासाधूनांतुपूर्वोक्तमहाकष्टानुष्ठानासुमुक्तयाश्रयणादुरुत्तारता अवतारपक्षेतुसर्वत्रपूर्वोक्तैवभावनेत्यलंविस्तरेणेति अत्रपरः प्राह नणत
दुहावयारंदुरकुत्तारंच नडरोहगम्मंलोयंमि इयंजंसहावयारंसहुत्तारंननुयदुरवावतारंदुरुत्तारं चतीर्थंतद्दुरधिगम्यं एवंभूतंचजैनतीर्थंभवद्भिःप्रति
पादितंएतच्चायुक्तमेवंभूततीर्थस्यतरणक्रियाविघातित्वेनानिष्टार्थप्रसाधकत्वाल्लोकप्रतीतिबाधितत्वाच्च तथाचाह॥ लोकेहियत्सरवावतारंसरवो
त्तारंचतीर्थंतत्प्रशस्तंतद्देवापादेयंतरणक्रियानुकूल्येनेष्टार्थप्रसाधकत्वात्तस्यात्वयमभंगाश्रयानितिपरकाभिप्रायइति॥ अनोत्तरमाह एवंतुदव्वतिर्त्थं
भावेदुरकंहियंलभइजीवा मिच्छत्तउन्नाणविरई विसयसुहंतावसुहभावणाणुगउपडिवत्ताउणकम्माणुत्तावउ २ परमसुहंकिंहकम्मिमत्ताणंवापरमहि
यंडुलहंचपुणो॥ सत्यंद्रव्यतीर्थमेवमेवेष्यते यत्रनतंश्रूयतस्यसरवप्रत्तात्सरवेनैवमुच्यमानत्वादिभावतीर्थंतुनैवंतस्यमोक्षहेतुत्वेनजीवानांपरमहि
तत्वाद्यच्चमोक्षहेतुत्वेनहितंदुःखंतल्लभतेजीवोमहताकष्टेनतज्जीवःप्राप्नोतीत्यर्थः कथंतत्तोयस्मादेषजीवइत्याह मिच्छेत्यादि॥ यस्मादनादिकाला
लीनमिथ्यात्वाज्ञानाविरतिविषयसुखभावनानुगतोजीवइत्याहमिच्छेत्यादि तस्मादिच्छ्वभूतस्यजीवस्यानंतसंसारदुःखव्यवच्छेदहेतुत्वान्निःश्रीमन्निः
श्रेयसावाप्तिनिबंधनत्वाच्च परमसहितंभावतीर्थमतिदुष्प्रापत्वात्पूर्वोक्तकष्टानुष्ठानयुक्तत्वाच्चदुरवावतारंतथादुरुत्तारंकुतइत्याहपडिवणइत्यादि॥ श्रुतकर्म
परिणत्यनुभावतःपुनःकथमपिपरमशुद्धंभावतीर्थंभावतःपरमार्थतःप्रतिपन्नोजीवःपरमहितंदुर्लभमेवपुनयोदमितितइआन्नेनपिकबंतुनामतन्मोक्ष्यति
६ कथंनतउत्तरिष्यतिनकथंचिदित्यर्थः अतोदुरुत्तारतालस्यतिकिंचसंघप्रयुक्तककर्कशक्रियोदाहरणतश्चभावतीर्थस्यदुःखावतारोत्तारतासाधनीयाक
थमित्याह अइकडुचंडकिरियंरोगीदुरकंपवधएवदंमपडिवज्जोरोगरकयमिच्छंतोमुंचयेदुरकंइहकम्मवाहिगहिउसंजमकिरियंपवधपदुरकंपडिवं
ज्जोकंमरकयमिच्छंतोमुंचएदुरकंगाथाद्वयमपिसुबोधं नदेवंतीर्थंप्रतिपाद्यतीर्थकरशब्दसिद्धिमाह अणुलोमहेउतस्सीलयायजेभावतित्थमेयंतुकुव्वं
तिपगासंतियतेतित्थयराहियत्थकरा॥ हेतुताच्छील्यानुलोमतोयेभावतीर्थमेतत्कुर्वंतिगुणतःप्रकाशयंतिचतीर्थकरास्तत्रहेतौसंभवंतीर्थकरणहेतवःकुं
भाहेतुच्छील्यानुलोमेष्वित्यादिनाटप्रत्ययविधान्यतीर्थकराःयथायशस्करीविद्येत्यादिनाशिल्पकृतार्थोअपितीर्थकरनामकर्मोदयतःसम्यग्भाणि

गणानुकंपापरितयाचसद्धर्मतीर्थदेशकत्वात्तीर्थकराः भरतादिक्षेत्रे प्रथमप्रथमभनरनाथकुलकरादिवदिति अनुलोम्येस्त्रीपुरुषबालवृद्धस्थविरक
जिनकल्पिकादीनामनुरूपोत्सर्गापवाददेशनयाअनुलोमेन सद्धर्मतीर्थकराः यथावचनकरइत्यादि एवंभूतास्तीर्थकराअतएवसर्वासुमतांहितस्यमोक्षा
र्थस्यकरणाद्धितार्थकरास्तान्वंदेइति क्रियासंबंधात्सर्वत्रकर्मभावः द्वितीयाबहुवचनेचप्राकृतत्वात्इकारांतत्वमितिभगवंतेइत्यत्रद्यावृष्ट इस्सरियरूवसि
रिजसधम्मपयत्तामथाभगाभिरका तेतेसमसामण्णा संतिअत्तेण भगवंतो॥इहैश्वर्यादयः षडर्थाभगाभिख्याभगसंज्ञास्तावन्मनाः प्रोक्तास्तेचतेषांतीर्थ
कराणामसामान्याः अनन्यसाधारणाः संतियस्मात्तेनतेभगवंतस्तान्वंदे तत्रस्वाभाविककर्मक्षयजन्यसुरनिर्वर्तितचतुस्त्रिंशदतिशयलक्षणंतेषांपरमैश्वर्यं
तथा सव्वसुराजइरूवं अंगुट्ठपमाणयंविउव्विज्जा जिणपायंगुट्ठं नसोहएतंजहिंगालो गणहरआहारगअणुत्तराय जाववणचकिवासुबला मंडलिया
ताहीणा छट्ठाणगयासेसेसेनाइत्यादिग्रंथाभिहितं निरुपमंतेषांरूपं॥ तेषांश्रीरनन्यसाधारणातपस्तेजोविभूतिसमीपानथाजगत्त्रयातिक्रांता नुपमगु
णग्रामाविर्भावितयावदिंदुकुंदविशदंभुवनत्रयव्यापकं यशस्तेषां तथासमस्तचारित्रमोहनीयक्षयप्रभवत्वादुत्तमक्षमामार्दवादिरूपः सर्वोत्कृष्टोधर्मस्ते
षां तथाप्रयत्नंप्रयत्नः सर्वेष्वपिहितानुष्ठानेष्वप्रमादः सोपिचारित्रावरणव्यपगमादनुत्तरएवतेषामिति अनुत्तरपरक्कमे इत्येतद्व्याचष्टे चाह विरियं
परक्कमोकिर परेरयोवाजउतदक्कमणं सोणुत्तरोजेसिं अणुत्तरपरक्कमावेयं पराक्रमः केवलवीर्यमभिधीयतेसचभगवतांक्षीणनिःशेषवीर्यांतरायत्वा
त्सर्वोत्तमतरंडु निवहपराक्रमादनंतगुणत्वादनुत्तरएवअनुत्तरः पराक्रमोवीर्यंतेषांतेअनुत्तरपराक्रमाः अथवापरेरयोघातीजउत दक्कमणंसोणुत्तरो
जेसिंअणुत्तरपरक्कमाबेयं॥पराक्रमः केवलवीर्यमेतेषांततोनुत्तरपराक्रमीभूतास्तानितिअभिनज्ञानिनइतिव्याख्यानयन्नाह अमियमणंतंन्ना
णं तंतेसिंअभिमयनाणिणोतो नेनंजंधनेयमाणंतं तउनेयअणंतत्वात्तुमशक्यममितंकेवलज्ञानलक्षणंज्ञानंतेषांविद्यतेमतोमितज्ञानिनस्ते कथंपुनःकेवल
ज्ञानस्यानंतमित्याह तंकेवलज्ञानंयेनकारणेनज्ञेयमानंयतेनज्ञानस्यज्ञेयानुवर्तित्वात्तज्ज्ञेयंसर्वेमपियतोनंतंभतः केवलज्ञानस्यनूनंत्वमिति तिण्णसुगइगयपद
व्यतव्याख्यानयतितिण्णासमइकंता भवण्णवंजुगइगयातरिउसुगइणगइपत्ता सुगइगइगयातउहोंति तरंतिस्मतीर्णाः भवार्णवंसमतिक्रांताः अहमवा
दधीनीर्णास्तनसोगकांगतिंगताइत्याह सुगणित्यादिज्ञानित्वेसतिसर्वाबाधानिर्मुक्तत्वात्परमसुस्थिनः सुगतयः सिद्धास्तेषांसुगतीनांसिद्धानांतैर्गम्यमा
नत्वाद्गतिःसिद्धिलक्षणा न तु नरकगत्यादिकासुगतिगतिगतिस्तांप्रागताः प्राप्ताः सुगतिगतिस्तानितिसिद्धिपहपएसयावोतं॥सिद्धानीसयधिनीयेमनं
नरगाथायांसुगतिगतिरुक्तासैवहसिसिद्धिरभिमेतातस्याःसिद्धेर्यः संथावक्ष्यमाणज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणःससिद्धिपथस्तस्यसिद्धिपथस्यपनः प्रधानाः

प्रकृष्टा आदौवादेशकाः प्रदेशकास्ततःसिद्धिपथप्रदेशकास्तेतस्तानितिसिद्धिपथप्रदेशकान् इत्युक्तं तत्रकोयंसिद्धिपथइत्याशंक्यभाष्यकारएनमाह सिद्धिप
होउसम्मत्तनाणाचरणाइं परकमाणाइं भवहेउविवरकाउ निदानपदिकुलकिरियव सिद्देस्सपंथाइहेतवक्ष्यमाणानिसमत्कस्तचारित्रसामायिकलक्ष
णानिसम्यक्त्वज्ञानचारित्राणिकुतइत्याह भवेत्यादि इदमुक्तंभवतिमुक्तमार्गोमुक्तेः साधकानिसम्यक्त्वज्ञानचारित्राणीतिप्रतिज्ञा भवस्यसंसारस्यचोमि
थ्यात्वाज्ञानाविरतिलक्षणोहेतुस्तद्विपक्षत्वातद्विघातकत्वात्सम्यक्त्वादीनामितिहेतुः इहयोयद्धेतुविपक्षस्वभावः सतद्विपक्षस्यसाधकोदृष्टोयथारोगनिदा
नस्याजीर्णादेर्लंघनादिकाप्रतिपक्षभूतात्रियारोगत्वस्यसाधनीभवहेतुविपक्षभूताश्चसम्यक्त्वादयः ततोभवविपक्षस्यमोक्षस्यसाधकाइति अथवाऽ
न्यथाप्रयोगः क्रियते॥ इष्टार्थमसाधकमेवसम्यक्त्वादित्रयमितिप्रतिज्ञा इष्टार्थविघातकहेतुविपक्षत्वादितिहेतुः इहयोयस्यविघातहेतूनांविपक्षस्तस्साव
सतस्यसाधकोदृष्टोयथानीरोगतादिघातकस्याजीर्णादेःप्रतिपक्षभूतालंघनादिक्रियानीरोगतासाधनी इष्टार्थस्यमोक्षस्यविघातकानांमिथ्यात्वादीनां
विपक्षभूताश्चसम्यक्त्वादयः सततोमोक्षलक्षणस्येष्टार्थस्यसाधकाइति अथवंदेइत्यस्यार्थंवक्ष्यमाणमहावीरनमस्कारप्रस्तावनांचाह वंदेभिवादयेभिक्तु
णाभिवाताविलोगमंगळसामणवंदणानिणंति कयसाविसिठागपत्तेयवंदणंमिते समयहतिआह नस्सनीससा सयणाणळप्यसव्वसुद्देसिसेण्णावगारितिगा
थाद्वयमपिसिद्धार्थेनवरंगामंगलत्वेनाविशिष्टानामभिन्नानामृषभादीनांसमस्ततीर्थकराणांभिदवंदनमुक्तं सयणाणच्छप्पयसव्वात्ति समस्तस्यापिश्रुत
ज्ञानस्ययोर्थकारस्तंनमवाहेतुरितिभक्त्याभिमहावीरनमस्कारंस्यनसावकामादुत्तुवगुणत्वमुरिंनमिउपावकारहप्पाभिर्यनमइ तहतुल्लगुणेविजिणेनामि
उतिञाहिवंनमइ॥ अथवापृथक्तुल्यगुणानांराज्ञादीनांपरिषदि सन्मानंदृष्टाकोपिसामान्येनसर्वेषांनमस्कृत्यपुनर्विशेषतोनिकटोपकारकस्वामिनंप्रण
मति तथातुल्यगुणांतीर्थकरानपिसामान्येनसर्वान्नमस्कृत्यसांप्रतंबोधिप्रदंमहावीरंप्रणमतीत्यकलिकाज्ञायार्थं ५६ कथमित्याह वंदामिमहाभागं
महामुणिमहायसंमहावीरं अमरनररायमहियंतित्थयरमिमस्सतित्थस्समहावीरंवंदेइतियोगः भागः किलचित्यशक्तिः महान्भागोस्येतिमहाभाग
महानुभावइत्यर्थः तेनथाज्ञानंतुभावुणातिमणुतेमन्यतेवाजगत्त्रिकालावस्थामितिमुनिः सर्वज्ञत्वान्महांश्चासौमुनिश्चमहामुनिः अथवा॥मुनयः साधवः
तेषांमहान्प्रधानोमहामुनिस्तंत्रिभुवनंव्यापिबालमहयशोस्येतिमहायशास्तंमहावीरइत्यभिधानं अथवाशूरवीरविक्रांताविक्रांतोकषायादिमहाशत्रुसैन्य
जयान्महाविक्रांतोमहावीरः यदिवाईरगतौकियतक्षपितकर्मसाध्यपेक्षयानिरोषतः ईरयतिशिवपदंप्रतिप्रव्यजंतूनामयतीतिवीरः यदिवाविशेषतः
शिवपदंस्वयमियर्तिगच्छतीतिवीरः अथवाईरविदारणेविदारयतिकर्मरिपुसंघट्टमितिवीरः अंतरंगमहामोहबलनिर्दलनार्थमनंतंतपोवीर्यव्यापार

१६१

१६२ यं

यतीति वावीरः उक्तंच विदारयतियत्कर्म तपसा च विराजते तपोवीर्येण युक्तश्च तस्माद्वीर इति स्मृतः १ महांश्चासौ वीरश्चेति महावीरस्तं अथा अमरनराणां राज्ञानः शक्रचक्रवर्त्यादयः तैरपि महितः पूजितः किंपुनः शेषजनैरतस्तं तथा अथ वर्तमान तीर्थस्य प्रवर्तकत्वात् तीर्थकरत्वं मंगल्यं महोपकारकंच वंदे इति निर्युक्तिगाथार्थः अथ भाष्यं भोगाविंतासत्तो समहाभागो महाप्यभावोत्ति समहामुणी महतं जंमुणइ मुणिप्यहाणो वा निहुयणिविरकायजसो महायसोना मउंमहावीरोविक्कंतो वकसायाइ सत्तुसेनपराजउ इरइ विसेसेणं निव्वेरकम्माइ गमयइत्तिसिवं वा गच्छइयतेणवीरो समहं वीरो महावीरो अमरनररा यमहियं पूरइत्तेहिं किमुयसेसेहिं संपइतिच्छस्सपहु मंगल्लमहोवगारिंच ॥ चतस्रोप्येताः गाथाः एवेति ६९ तदेवमर्थं भणेतुमंगलार्थं वंदनं कृतं अथ शेषत्र फर्ज्ञादीनामपितदाह एकारसविगणहरे पवायए पवयणस्स वंदामि सव्वंगणहरवंसं वायगवंसं पवयणंच ॥ [illegible]

[illegible] १६२

[illegible] तो

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

१६४

[illegible]

संदे

भिहा

[illegible]

अथान्तरः फलकेनाना प्रकारं लिखितमपि ... भनः पठति अर्थतृष्णयापते व्याचष्टे शलाकायुत्यादिना च बालगोपालांगनादिमुग्धमबोधनार्थं नतितस्तपरज
जन्मा चीर्णकर्णकर्मविपाकादिकदर्शयति ... यावंति चतस्तेना स्यादि ... मातंगकुलजन्मादिकोविपाको ज्ञातइत्यादि तथा ऽऽपिश्री
त्वेवचित्र्यं नयाचमल मित्रे भाग्यूर्णकेसमाया तेनुरवमोवकोट्न आसी दत्त्यातुसल्लापि ... [illegible] ... शब्द
स्वविपाकाज्ञातइत्यादि तथा ऽऽपिश्री त्वेवचित्र्यं पश्यन्सवानुग्रहभवणबुद्धिरित्यार्थः ... [illegible] ... अथवा निर्युक्तिगाथे ... राक्षमन्य
थाव्याख्यायते कथमित्याह अहवा ... परिवामी ... सोयं ... [illegible] ... अथवा श्रुतपरिपाटी ... श्रुतस्था
पदेशो यमेव ... [illegible] ... श्रोतव्यं ... [illegible] ... तथा
पिविभाषितु व्याख्यान ... [illegible] ... स्वयमेवावगंतव्यइति ... [illegible] ... परिवा
दि ... [illegible] ... ॥ ... [illegible] ... गुरुमाचार्य ... [illegible]

[illegible]

नत्तु ... [illegible]

[illegible]

मारुह्य ... [illegible] ... समयानो ... [illegible]
तेपि ... [illegible] ... सर्वमिद
मायोज्यं नयथा ॥ ... [illegible] ... इंद्रियाणां
निग्रह इंद्रियसंयमः ... [illegible] ... केवलं संपूर्णं ... [illegible] ... छेदार्थ
माह केवलीकेवलशब्दस्येह संपूर्णं ... [illegible] ... क्षायिकज्ञानमेवाभिविधः ... [illegible]
पर्यायकेवलज्ञानभेदात् ... [illegible] ... क्षायिकज्ञानं केवलीसर्वज्ञइत्यर्थः ... [illegible]
न्नः तीर्थकरः ... [illegible] ... तेषां विवो
धनं ... [illegible] ... गौतमादयो ... [illegible] ... आदायनि
रवशेषां संपूर्णां ततस्तीर्थकरभाषिता ... [illegible] ... किमर्थं ॥ प्रगतं प्रशस्त ... [illegible]

द्वादशांगंप्रवर्त्तकीतिनिवाचमवचनसंघस्तदर्थनानिमित्तमितिनिर्युक्तिगाथाद्वयार्थः ९५ [illegible]

[illegible]

डाक्टर भाऊदाजी इत्यास्य पुस्तकम्
DR BHAU DAUJI

[illegible]

विशेषा॰ वृ॰
१६७ हि

[illegible]

१६७

[illegible]

विशेषा० वृ०
१६८

तपोरूपस्य सारः फलं निर्वाणमित्यर्थः इहापि शैलेश्यवस्थायां सर्वसंवररूपं चारित्रमंतरेण निर्वाणस्याभावात् तत्सद्भावे चावश्यं भावादित्युक्तं [illegible]
न्यग्दर्शनादित्रयस्य समुदितस्यैव निर्वाणहेतुत्वमवगंतव्यं शैलेश्यवस्थायामपि क्षायिकदर्शनज्ञानयोः [illegible] सद्भावादिति निर्युक्तिगाथार्थः ११२७ [illegible]
[illegible] सामान्येन [illegible] व्याख्यातं [illegible] चरणमिति [illegible]
[illegible] सारमेव [illegible] पालनात् [illegible]
श्रुतज्ञानं [illegible] तद्यदि सारमपि [illegible] तर्हि सारमात्रस्य [illegible] नित्य [illegible] पृच्छति कोऽस्य
[illegible] सारमिति [illegible] ज्ञानस्य [illegible] रणमिति [illegible] निर्युक्तिगाथार्थः [illegible]
[illegible] चरणस्यापि निर्वाणमिति [illegible] आह अन्नाणकट्ठ [illegible] किरियाहीणं [illegible] भणियं तो [illegible] चरणं [illegible] सारो [illegible]
[illegible] अन्नाण [illegible] क्रिया [illegible] ज्ञानवांश्च [illegible] क्रिया [illegible]
[illegible] चरणं [illegible] ज्ञानं [illegible] आह [illegible] अन्नाणं [illegible] चरणं [illegible]
[illegible] नाणपयासं [illegible] फलं [illegible] चरणं [illegible] चरणं नाणं [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] कारणं ज्ञानमिति [illegible] चरणं [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] संयम [illegible] निर्वाणस्य [illegible] प्रधानं कारणं ज्ञानं तु [illegible] कारणं [illegible] ज्ञानं तस्य कार
[illegible] तपःसंयमरूपं चरणं [illegible] प्रधानं [illegible] नाणं [illegible] १६९
[illegible] चरणं [illegible] संवत्सरे [illegible] विशुद्धिकं कर्मनिर्जरा [illegible]
[illegible] चरणं [illegible] केवलं प्रधानं [illegible] गौणं [illegible]
[illegible] प्रधानं [illegible] ज्ञानं [illegible]
[illegible] ज्ञानात् [illegible] अमेव सर्वोपि प्राणी [illegible]
[illegible] शैलेश्यवस्थायां सर्वसंवर [illegible] केवलज्ञानादन्य [illegible]

कर्तासंवत्सरएव प्रधानतरः सच क्रियारूपत्वाच्चारित्रमिति अमुमेवार्थं समर्थयन्नाह लाभेवि जस्स मोक्खो नहोइ जस्स यहोइ सप्पहाणो एवं चिय सद्दनया
निव्वाणं संजमं बेंति ॥ यस्य मत्यादिज्ञानपंचकस्य लाभेप्यनंतरमेव मोक्षो न भवति नवज्ञाने मोक्षस्यानंतर्येण कारणत्वाभावादप्रधानमिति यल्लाभानं
तरमेव च समोक्षो नश्यं भवति स संवरो ज्ञानात्प्रधानः एवमेव च संयमस्य प्रधानकारणतां मन्यमानाः शब्दनयाः ऋजुसूत्रशब्दादयः संयममेव निर्वाण
माहुः [illegible] कारणे [illegible] संवरसंयमकार्यस्य निर्वाणस्योपचारात् [illegible] निर्वाणे [illegible] कारणत्वादिति [illegible]
[illegible] निर्ग्रंथ [illegible] निव्वाणं [illegible] इति [illegible] आह [illegible] कारण
मिह [illegible] किरिया [illegible] नाणफलं [illegible] ॥ ज्ञानवादी प्राह ज्ञानमेव प्रधानं मोक्षकारणं न चारित्रं यदि वा शब्द ज्ञानमेवैकं मोक्षस्य कारणं न तु क्रिया यस्मा
[illegible] ज्ञानफलमेव ज्ञानकार्यमेव [illegible] कारणं [illegible] पिंडशिवक [illegible] कारणस्य [illegible]
ज्ञानमपि मोक्षस्य कारणं [illegible] क्रियादीनामपि [illegible] ज्ञानस्य कार्यं [illegible] क्रियानंतरं [illegible] मोक्षादिकं [illegible]
[illegible] क्रिया [illegible] ज्ञानादि [illegible] रागद्वेष [illegible] ज्ञानस्यैव कार्यं [illegible] महामंत्र
[illegible] ज्ञानस्यैव कार्यमृतादि [illegible] निर्वाणं ज्ञानस्यैव कार्यमित्यमुमेवार्थमाह [illegible]
[illegible] फलं [illegible] किरियारहियस्स
नाणस्स ॥ [illegible] ज्ञानवादिना परमोक्ते [illegible] आह [illegible] किरियातन फलं [illegible] कारणमिह [illegible] किरिया [illegible]
[illegible] ज्ञानक्रियाभ्यां [illegible] क्रियायाः समनंतर [illegible] फलमवाप्यते [illegible] ज्ञानक्रियाभ्यां [illegible] फलस्य मोक्षादेः
कारणभवतः अन्यथा ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षनपरिकल्पनमनर्थकमेव स्यात् क्रियारहितमेव [illegible] ज्ञानमात्रात् [illegible] फलस्य मोक्षादेः कार
णभवनः [illegible] क्रिया [illegible] ॥ अपिय नाणं परं [illegible] किरियातयं [illegible] कारणम [illegible] ॥ यदि ज्ञानं परं
परया कार्यस्योपकुरुते क्रिया त्वानंतर्येण [illegible] उपकुरुते [illegible] प्रधानं कारणं युक्तं [illegible] युगपद [illegible] उपकुरुते
[illegible] ज्ञानस्य [illegible] क्रिया [illegible] मोक्षस्य कारणम [illegible] न चायदि [illegible]
[illegible] क्रियायां मोक्षो [illegible] कारणस्य [illegible] क्रियापि कार्यस्य कारणमिष्यते तदाह कारणमनंतमस्तु किरियाम [illegible] कारण
मेकं न पुनरेकं [illegible] सज्ञानं [illegible] कारणमंतमस्तु किरियम [illegible] कारणमेकं पुनरेकं ॥ नन्वेवं सत्यानं

विशेषा० वृ०

१६०

तर्यौपकारित्वा दृत्यकारणभूतां क्रियां मुक्त्वा कथं परं परोपकारित्वादनंतरं ज्ञानं कारणं भवतो भिमतमिति निवेद्यतो अथ न्वेषे नेहांत्यानंत्य विभागः किंतु कार्य
स्योत्पित्सोः संहैवयुगपद्वे अप्युपकुरुतः तदेवं हंतद्वयोरपिसहचारित्वे कथमेकं ज्ञानं मोक्षस्यकारणं न पुनरेकं क्रियारूपं कारणमिष्यते स्यात्यह अस्ततां विहा
यापरो हेतुरिहो पलभ्यत इतिभावः तदुक्तं रागादिविणिग्रहा जो यन्नितत्राह रागाइ समोसंजम किरियच्चियनाणकारणं होघातीसफलं विवाउ तंतनाणसहि
याउ ॥ रागादिशमो रागादिनिग्रहस्तावत्संयमः क्रियैव भण्यते नापरं किंचित्सा च ज्ञानं कारणं यस्याः साज्ञानकारणाज्ञानफलाभवेदेव नेहास्माकं काचिद्विमति
पत्तिः किंतु यत्तस्याः समनंतरं मोक्षादिकं फलमुपजायते अहो स्वित्केवलक्रियातस्तत ज्ञानक्रियो भयादिति त्रयी गतिः न तत्र तावत्प्रथमः पक्षो ज्ञानादृपांतराले भव
नापि क्रियोत्पत्तेरभ्युपगमा न्नापि द्वितीयः पक्षो युक्तः ज्ञानशून्यक्रियातो मोक्षादिकार्याभ्युपगमे उन्मत्तादिक्रियातोपि मुक्तिप्रसंगात् तस्मात्तृतीय एव पक्षो यु
ज्यते अत एवाह तं तंतो नाणसहियाउत्ति ॥ तन्मोक्षादिकार्यं ततस्तस्याः क्रियायाः सकाशादुत्पद्यते कथंभूतायाः ज्ञानसहितायाइति यदुक्तं वेजमाणा चिति
यमेतत्पूर्वं त्यादि तत्राह परिमयणाई किरिया मंतेक्कविसाहणं न तं मन्ने तं नाणउ यन फलं तं नाणं जेण सक्किरियं ॥ विषघातनमंत्रमनादि हेतु मंत्रेष्वपि परिजय मा
दिक्रियामंत्रसहायिनी कार्यस्य साधनं कार्यसाधकेत्यर्थः न तु तत्कार्यं मंत्रमात्रमेव साधकं अथाभि धत्से ननु प्रत्यक्षसिद्धमिदं यतो दृष्टं कचित्मंत्राणुस्मरणज्ञा
नमात्रादप्यभीष्टफलमित्याह तत्तज्ञाना चकेवलान्मंत्रानुस्मरणज्ञानाचिंतनतत्फलं येन कारणेन क्रियमनवतत्ज्ञानममूतलौक्रियं तत्कार्याणि कुरुते यथाकारां च
अक्रियं च ज्ञानमिति कथं कार्याणि कुर्यात् यच्च करोति तत्सक्रियं दृष्टं चिन्मंत्रानुस्मरणज्ञानमात्रादप्यभीष्टफलमित्याहुः यथा कुलालो न च केवलज्ञानमिति नूनं के
वलक्रियमपि करोति न चेदं प्रत्यक्ष विरुद्धं नहि क्रियासाहाय्य रहितं ज्ञानं कचिदपि फलमुपदईमलक्ष्यत इति अथ मेर्यमाशंक्य परिहरन्नाह जोतं कत्तो भणाई तंस
मयनिबद्धं सकउविहियं किरियाफलं चियजउ नमंतनाणाव उगस्स ॥ यदि केवलमंत्रज्ञानकृतं नसो गमनादि कार्यं भवति तत्तस्तर्हि कुनसदितिवाच्यं समण्यु हर
ते अत्रोत्तरं मन्नभोगमनादि कार्यं भवति समयनिबद्धदेवतो पहितं सक्रियाफलमेव यस्मात्ततो न ज्ञानोपयोगमात्रस्यैव फलमिति इदमुक्तं भवति ॥ समयः संके
तस्तेनो यन्मयत्रदेवतानां समये संकेतेउपनिबद्धाभिस्त तदेवताकृतमेव तत्फलं देवताश्च सक्रिया एव अतः सक्रियदेव ताभिरुपहृतं सत्तक्रियाफलमेव अता
न केवलस्य ज्ञानमात्रोपयोगस्य फलमिति स्थितं आहननु देवताज्ञाननं तावत्के वलादेव मंत्रानुस्मरणज्ञानोपयोगकृतवतिनवेलिव कृत्यं यदि भवति त १६०
नर्हि शेषकार्याण्यपि केवलात् ततएव किं नेष्यंते अथ न भवति तर्हि कथम साविहागत्य न भोगमनविषयीयापहारादिकार्याणि कुर्यात् अत्रोच्यते देवताज्ञानं न
भवति यत्तं केवलादेव मंत्रस्मरणज्ञानोपयोगमात्रात्किं तु पुनः पुनस्तज्जपन पूजनादिक्रियासहाया तस्माद्देवताज्ञाननमपि सपद्युत इत्यलं विस्तरे
णेति आह किं ज्ञानं सर्वथैव निक्रियं किं वा किंचिदेव विशिष्टां क्रियांसमधिकृत्य तन्निःक्रियमित्यत्रोच्यते वस्तुपरिछेदमात्रं तत्करोति तत्कारणादे

व चरसहकारिकारण तयानीवस्य चारित्रक्रियां जनयति यत्तु विशिष्टं मोक्षलक्षणं कार्यं तन्निवर्तकं ज्ञानमानंतर्येण न भवती त्येतद्दर्शयितुमनया वक्ष्यमाणं च स्वं
धयितुमाह वत्थुपरिछेय फलं हवेज्ज किरियाफलं च नो नाणं न उ निवन्नयमिहं फहुं चियनं जउ मिहियं ॥ किरियाफलंति क्रियैव फलं यस्य तत्क्रियाफलं शेषंसुग
ममिति षोडशगाथार्थः १४४ किं पुनस्तन्मिहितमित्याह सुयनाणंमि वि जीवो वट्टंतो सो न पाउणइ मुक्खं जो तवसंजममइए जोगे न चएइ वोढुं जे ॥ श्रुतज्ञाने
पिशब्दान्मत्यादिज्ञाने ष्वपि जीवो वर्तमानः सन्न प्राप्नोति मोक्षमित्यनेन प्रतिज्ञार्थः सूचितो यः कथं भूतइत्याह तपः संयमात्मकान्योगान्न शक्नोति वोढुं इ
त्यनेन हेत्वर्थ इति दृष्टांतस्त्वभ्यूह्य स्वयमिति वाइति निर्युक्तिगाथार्थः १४५ अथ सूचितं प्रयोगं वक्ष्यमाणनिर्युक्तिगाथा संबंधं च विवक्षुराह सक्किरियाविरहाउ
इच्छियसंपावयं न नाणं ति मग्गण्णुव्वाचिट्ठो वाय विहीणो हवा योत्तो केवलमेव ज्ञानं नेप्सितार्थं संप्रापकं सत्क्रियार्थसंप्रापकं सत्क्रियाशून्यत्वात् अथ स्वसमीहितादेशप्रा
पणसमर्थचेष्टाविरहितो मार्गज्ञः पुरुषः स्वाभिलषितदेशाप्रापकः अथवासौ भणप्रदृष्टांतं यथा इप्सितदिक्संप्रापकं वातसक्रियासविरहितः पोतइप्सितदिग
संप्रापकः सक्रियाविरहितं च ज्ञानं तस्मान्नेप्सितार्थसंपादकं तदितिगाथार्थः तथाहि जहछेयलद्धनिज्जामउवि वाणियगाभिछियं भूमिं वाएण विणा पोउ नच
एइ महण्णवं तरिउं तह नाणलद्धनिज्जामउवि सिद्धिवसहिं न पाउणई निउणोवि जीवपोउतवसंजममारुयविहूणो संसारसागराउ बुडुं मापुणो
निव्वुडिया चरणगुणविप्पहीणो बुड्डुइ सुबहुंपि जाणंतो छेको दक्षो लब्धः प्राप्तो निर्यामकः यत्न पोतेन सत एवं विधोपि शब्दात्कर्णधाराद्याधिष्ठितोपि वणि
गइष्टां वांछितां भूमिं महार्णवं तितीर्षितं तिर्वातेन विना पोतो न शक्नोति प्राप्तुमिति वाक्यशेषः उपनयमाह तथा श्रुतज्ञानलब्धनिर्यामकोपि अपिशब्दात्कनिपुण म
मतिकर्णधाराद्यधिष्ठितोपि संयमतपो नियममारुत सत्क्रिया रहितो निपुणोपि जीवपोतो भवार्णवं तीत्वा न सन्मनोरमवणिजामिव अमृततां सिद्धिवसतिं प्राप्नो
ति तस्मात्तपः संयमानुष्ठाने प्रमादवता भवितव्यमिति तथा चोपदेशमाह संसारेत्यादि विनेयस्योपदिश्यते सोदवानुश्रिय कथं कथमपि महता कष्टे
नातिदुर्लभं श्रीसर्वज्ञधर्मं वितं मानुष्यं तन्मत्वा व्यालब्धं तल्लाभश्च संसारसागरादुन्मग्नइवोन्मज्जनं तत्त्वं वर्तसे अनश्वरणकरणानुष्ठान प्रमादेन मा तत्रैव निमा
ज्जीरितिन च चकव्यं विशिष्टश्रुतज्ञानयुक्तो हं तद्बलेनैव वरूपरिज्ञानमात्रादेवमुक्तिसाम्रादयिष्यामीति यतश्चरणगुणविप्रहीणाः सुबहुपि श्रुतज्ञानेन ज्ञान
न्तश्च उ तिनिमज्जति पुनरपि संसार समुद्रे तो ज्ञानमात्रस्य मुक्तिमवष्टंभमपहाय च चरणकरणानुष्ठाने एव उद्यमो विधेयः इतिनिर्युक्तिगाथात्रयार्थः १४८
तृथाहि जह छेयनिज्जामगाणा भावार्थ भाष्यकारो दृष्टांतमाह संसारसागराउ कुम्मो व्व कहमवि चम्म विवरेण उम्मज्जिउम्मि हज़ईणं नाण्णाइ पगासमासंपइ लहंपि
नाणामाणो समयणासिवाहाइयातयंनमा रोयमाकिरियारहिउ न चेव पुणोनिबुड्डइ भयभवप्रवाहस्थः यथा कश्चित्कूर्मः कच्छपस्तत्पत्रपटलप्रचुरा
दिनि विकटशैवालाच्छादितोदकांधकारमहाह्रदांतर्गतो न कृतलचरसामादिव्यसनव्यथितमानसः सर्वतः परिभ्रमन्कथमपि सैवाल रंध्र प्रसादात्तेनेवो

पारं निर्गत्य च शरत्पार्वणचंद्रिकास्पर्शसुखमनुभूय भूयोपि स्वबंधुभूतान्यजलचरस्नेहात् कृष्टचित्तस्तेषामपि वराकाणामदृष्टकल्याणानामहमिदं सुरलोक
कल्पं किमपि दर्शयामीत्यवधार्य पुनस्तदेव ह्रदमध्ये प्रविष्टः अथ स माकृतशेषजलचरवृंदस्तदुद्धोपलब्ध्यर्थं पर्यटन् पश्यंश्च कष्टतरव्यसनमनुभवति एवमयमपि
जीवकच्छपो अनादिकर्मसंतानछादितान्मिथ्यात्वाज्ञानमितिरानुगताद्विविधशिरोनेत्रव्यथाहारकुष्ठभगंदरादिशरीरेष्टवियोगानिष्टसंप्रयोगादि मानस
दुःखजलचरसमूहानुगतात्संसारसागरात्कथंचिदेव मनुष्यभवप्राप्तियोग्यकर्मोदयलक्षणरंध्रमासाद्य मानुष्यत्वप्राप्तावुन्मग्नः सन् जिनवरेंद्रचंद्रवाक्यच
द्रिकासंगमसुखमनुभूय दुःप्रापोयं जिनवचनबोधिलाभ इत्येवं जानन्नपि स्वजनस्नेहविषयानुरक्तचित्ततया पुनरपि तत्रैव भवसागरे निमज्जेत् अत उच्यते ॥मा
ऽभूत्वमस्मिन्नेव भवसागरे हि मां शीः किंतु सदनुष्ठाने अप्रमादपरो भवेति अक्षरार्थस्तु सुगम एव नवरं मानुष्यभवप्राप्त्या वारककर्मैव चर्मशैवलः कर्म्म च
र्म्म तस्य विवरोनुदयावस्थानेन जहणमित्यादि ज्ञानं ज्ञानादित्रिकार्यं ज्ञानदर्शनचारित्रस्वरूपावबोधात्मकं तत्त्वरूपश्रवणादिद्वारेण गुरुभ्यः समासाद्येति न
यति ॥ज्ञानादित्रिकारेडुलिभमपि जानानः इत्यत्र संबध्यते स्वजनस्नेहादिना ततो वियोजितः संयमक्रियारहितं पुनरपि तत्रैव भवसागरे निमज्जेद्य ः संसार
जीव इति गाथाद्वयार्थः १५० अत्र प्रेरकः प्राह आहणाणी कुम्मो पुणो निमज्जेन घन उमतं नाणी सक्किरियापरिहीणो कुडुज्झाणी जहणाभी नेत्यइयलयमुय
पाव अणाणी चेव सेस मुयंतोवि नाणफलाभावाउ कुम्मोव्व निबुड्डइ भवोहे ॥अह परोन नुगाज्ञानी हिताहितविभागपरिज्ञानशून्यः पुनरपि तत्रैव भवजल
निमज्जेत् कूर्मो नेह किमपि चित्रं एतत्तु न विदुषां मतं यज्ज्ञानमाश्रित्य हिताहितविभागवेत्ताज्ञान्यपि भवसागरे पुनर्निमज्जति अत्रोच्यते आह ज्ञान्यपि पुनर्भव
सागरे निमज्जति सत्क्रियाविरहात् ज्ञानी कूर्मवत् समुद्र इति वा इत्यथवा निश्चयनयमतेन ज्ञानं ज्ञान्येवासौ सत्क्रियापरिहीणो ज्ञानफलस्य विरते र
भावादतो ज्ञानी कूर्म इव पुनर्बुडति निमज्जति भवौघसंसारसमुद्रस्त्वाधिनिजजन्मजरामरणमयसलिलप्रवाह इति गाथाद्वयार्थः अत एवाह निर्युक्ति
कारः सुबहुं पि सुयमहीयं किं काही चरणविप्पहीणस्स अंधस्स जह पलित्ता दीवसयसहस्सकोडी वि ॥ सुबह्वपि श्रुतमधीतं चरणविप्रहीणस्यानिष्ट १००
यतो ज्ञानमेव अस्तत्तस्य फलशून्यत्वात् किं किंचित्करमेव यथांधस्य दीपशतसहस्रकोट्यपि प्रदीप्ता न किंचित्करोति दीपानां शतसहस्राणि लक्षा इत्यर्थः
तेषां कोटी अपि शब्दात् न तु एका कोटयोपीति निर्युक्तिगाथार्थः अथ भाष्यं संतापितुमणायाः नाणफलाभावउ सुबहुयंति सक्किरियापरिहीणं अंधस्स पईव
कोडिव्व गतार्थैव अत्र प्रेरयमुच्छाय्य परिहरति अंधो पवबोहो च्चिय बोहफलं पुण सुयं किमणाणं बोहो वि न उ विफलो तस्सजमं धस्सव्व बोहो ॥आ
आह नन्वत्र दृष्टांतदार्ष्टांतिकयोर्वैषम्यमेव यतोऽधोऽनवबोध एव न खलु तस्य बहुरपि प्रदीपकोटिभिः प्रज्वालिताभिर्घटाद्यवबोधो जन्यते स्वयं चक्षुर्वि
कलत्वात् तस्य श्रुतवान् च सबोधश्चक्षुष्मत् प्रदीपवद्बोधफलं भवति ततः किमिदमज्ञानमधीयते किमिति केवलाधीतश्रुतस्य तदकिंचित्करमुच्यत इति भावः

अत्रोत्तरं बोधोपि नाकांसाश्रुतज्ञानिनस्य चरणहीनस्य विफलो यस्मात्तस्मादनवबोध एवेति भावः यथांधस्य इव बोहो त्ति अवबोध इति गाथार्थः १५५ व्यतिरेक
माह अप्पंपि सुयमहीयं पगासयं होइ चरणजुत्तस्स एक्कोवि जह पईवो सचक्खुयस्सा पयासेइ अल्पमपि श्रुतमधीतं चरणयुक्तस्य तद्धेतुत्वात् प्रकाशं भवति प्र
काशकं भण्यते क्रियाहेतुत्वेन सफलत्वात् ज्ञानत्वेन व्यपदिश्यत इति तात्पर्यं यथा एकोपि प्रदीपो हेयोपादेयपरिहारोपादानादिक्रियाहेतुतां चक्षुष्मतः प्रकाशय
त् प्रकाशको भण्यत इति निर्युक्तिगाथार्थः १५६ अप्पं किरियाफलसंभवउ अप्पं विसुयंपया संगं होइ एक्को विहु चरकु भर्ड किरियाफलवो जह पईवो ॥
पूर्वोक्तस्यातिचरणयुक्तस्यातिशयः शेषमुक्तार्थमेव वक्ष्यमाणमेववृत्तं संबंधयन्नाह नहि नाणं विफलं चिय किलेसफलयं पि चरणरहियस्स निप्फलपरिवहणाउ
चंदणभारो खरस्सेव नहि ज्ञानं चरणरहितस्य विफलमित्येतावतैवतिष्ठति किंतु पठनगुणनचिंतादिभिः क्लेशफलदमपि भवति यथा निःफलवहनाच्चंदनका
ष्टभारः खरस्य विफलः क्लेशदश्चेति गाथाद्वयार्थः १५९ तथा चाह निर्युक्तिकारः जह खरो चंदणभारवाही भारस्स भागी न हु चंदणस्स एवं खु नाणी चरणे
ण हीणो नाणस्स भागी न हु सोगईए यथेह खरश्चंदनकाष्ठभारमुद्वहन् तज्जनितश्रमादिकष्टभाजनं भवति न तु चंदनस्य तत्संपादकल्पितविलेपनादिभाग
भवतीत्यर्थः एवं चरणेन हीनः श्रुतज्ञान्यपि तद्भारमुद्वहन् ज्ञानभागेव भवति तत्पठनपरावर्तनचिंतनादिकृत कष्टभाजनमेव भवतीत्यर्थः न तु सद्देवत्व
सुमानुषत्वसिद्धिलक्षणायाः सुगतेरिति अथ भाष्यकृदित्थं विनेयस्यैकांतेन ज्ञानेऽनादरः क्रियायां च तत्कृत्या यामपि पक्षपात इत्यतो द्वयोरपि केवलयोरि
ष्टफलासाधकत्वमुपदर्शयन्नाह अयं नाणं कियाहीणं हया अणाण उ किरिया पासंतो पंगुलो दड्ढो धावमाणो य अंधउ ॥अत्राक्षरार्थः सुगम एव भावार्थस्तु
भाष्यकारोऽनंतरश्लोकभावार्थमाह हयमिह नाणं किरिया हतमिह ज्ञानं किं विशिष्टमित्याह क्रियाहीनमिति यत्र चारित्रक्रिया नास्तीत्यर्थः न तु कथं क्रियाही
नं ज्ञानं हतमुच्यत इत्याह यतो यस्माद्यद्धि फलं तदिह हतं विवक्षितं फलं च ज्ञानस्य क्रियैव ततो विगतफलं ज्ञानं क्रियाहीनमेवोच्यते नान्यदत्र च प्रयोगो हतं
ज्ञानमेव केवलं सत्क्रियाहीनत्वान्महानगरप्रदीपकदाहे पलायनक्रियारहितपंगुलोचनज्ञानवदिति एवमुक्ते सति क्रियातएवमोक्षमिच्छन् ज्ञानेऽनादृतस्तत्रा
गं मा कार्षीदिष्यत इत्यतो भण्यते हता अज्ञानतः क्रियाहतमोक्षलक्षणफलरहिता अज्ञानपरिग्रहीनानि क्रियावादेः क्रियासम्यग्दृष्टेरपि ज्ञानोपयोगशून्यस्य क्रि
या हतैव तथाविधफलविकलत्वात् सर्वतः संकटप्रदीप्तनगरे दह्यमानस्य धावमानस्य धूमाभिमुखपलायमानांधगति क्रियावदिति तस्मादन्योन्यापेक्षा समुदित एव ज्ञान
क्रिये मोक्षस्य साधनमेष्टव्येन प्रत्येकमिति एतदेवाह अइ संकडपुरदाहम्मि अंधपरिधावणाइ किरियव्व नाणे नाणेण विरहियाणं साहणमिहनाणकिरिया
उ ॥गतार्थैव अत्र परः प्राह पत्तेयमभावाउ निव्वाणे समुदियासु विन जुत्तं नाणकिरियासु वोत्तुं सिकतासमुदायतेल्लं व ॥ आह ननु प्रत्येकं बलं तिपादितन्यायं

नयत्प्रत्येकावस्थायां नोपपद्यते तत्ततः समुदायेपि न भवति यथा सिकताकणेषु प्रत्येकमभवत् तैलं तत्समुदायेपि न भवति न चायं तयोः प्रत्येकं ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षोऽ
नस्तत्समुदायादप्यसौ न युज्यत इति तदेतदयुक्तं प्रत्यक्षविरुद्धत्वात् तथाहि ॥ मृत्तंतुचक्रचीवरादिभ्यः प्रत्येकमभवंतोपि तत्समुदायाद्घटादिपदार्थसार्थाः
प्रादुर्भवंतो दृश्यंते ततोऽदृष्टस्य मोक्षस्यापि ज्ञानक्रियासमुदायात्प्रादुर्भूतिरविरुद्धैवेति किंच वीसुं न सव्वहच्चिय सिकतातेल्लंव साहणाभावो देसोवगारिया
जा सा समवायंमि संपुण्णा ॥ न च विष्वक् पृथक् सर्वथैव सिकताकणानां तैलमिव साध्ये ज्ञानक्रिययोर्मोक्षं प्रति साधनत्वाभावः किंतु यावयावेतौ वर्त्तयोर्मोक्षं
प्रति देशोपकारित्वमेकावस्थायामप्यस्ति सा तु समुदाये संपूर्णा भवतीत्येतावान्विशेषो ततः संयोगे ज्ञानक्रिययोः कार्यसिद्धिरिति गाथापंचकार्थः १६५ एत
देवाह संयोगसिद्धीइ फलं वयंति नहु एगचक्केण रहो पयाइ अंधो य पंगू य वणे समिच्चा ते संपउत्ता नयरं पविट्ठा ॥ ज्ञानक्रिययोः संयोगनिष्पत्तावेव मो
क्षलक्षणं फलमाचक्षते तीर्थकराः नहि लोकेप्येकचक्रेण रथः प्रवर्त्तते एवमन्यदपि तस्करधाटीभयाद्दाहनादिकं सर्वं सामग्रीजन्यमेव कार्यमवगंतव्यं त
थाचांधपंगूदाहरणमिह वक्तव्यं तद्यथा कस्यापि नगरस्य सत्को लोकः कुतोपि राजतया दरण्यंगतस्तत्रापि तस्करधाटीभयाद्दाहनादिकमुज्झित्वा प्रपला
यितो ध्यंधपंगू पुनरनाथौ तत्रैव स्थितौ तत्र च दवाग्नौ सर्वतः प्रदीप्ते तौ परस्परं संयुक्तौ पंगुरंधेन स्वस्कंधमारोपितः स चांधस्य समविषमस्थाणुकंटकादिकं
कथयत्यतस्तस्य सत्केन चाक्षुषज्ञानेनांधसत्कया च गतिक्रियया सम्यग्मार्गप्रवृत्त्या क्षेमेण नगरं प्रविष्टावित्येवं सत्त्रसंयोगात्फलसिद्धिर्भावनीयाइति
गाथार्थः १६६ अथ भाष्यं दुगसंयोगंमि फलं सम्मं किरिउवलद्धिभावाउ इह पुरागमणं पिव संजोए अंधपंगूणं वयगोरेजंविफलं नतत्थसम्मकिरिउवलद्धीउ
दिसविगमणविफलं जहेगचक्के भुवि रहम्मि ॥ अनेन गाथाद्वयेन प्रस्तुतार्थसिद्ध्ये अन्वयव्यतिरेकप्रयोगौ निर्दिष्टौ तथाहि द्विकं ज्ञानक्रियालक्षणं नत्संगे एव फलं
भवति कुतः अत्र सम्यक्क्रियोपलब्धिताभावादिति क्रिया चारित्ररूपा उपलब्धिस्तु ज्ञानं इह यत्र सम्यक्क्रियाज्ञाने तत्र तत्रैव फलसिद्धिर्यथांध्यपंगुसम्य
क्रियाज्ञानसंयोगे सम्यक्क्रियाज्ञाने चात्रद्वयसंयोगे तस्मादतो मोक्षफलसिद्धिरित्यन्वयप्रयोगः अथ व्यतिरेकप्रयोग उच्यते ॥ यद्विफलं न तत्र सम्यक्क्रिया १०१
ज्ञाने दृश्येते यथा भुवि पृथिव्यां गतिक्रियारहितविघटितैकचक्रे रथे सम्यक्क्रियाज्ञाने चात्रद्वयसंयोगे तस्मादतो मोक्षफलप्राप्तिरिति वक्ष्यमाणनिर्युक्तिगाथासंबंधना
र्थमाह सहकारित्ते तेसिं किंकेणोवकुरुते सहावेणं नाणं चरणाणमहवा सहावनिद्धारणमियाहिं आह ज्ञानक्रिययोः सहकारित्वे सति किं केन स्वभावेनोपकुरु
ते किमविशेषेणोपकुरुते शिबिकावाहकपुरुषसंघातवत् आहोस्विद्भिन्नस्वभावतया गतिक्रियायां नयनचरणादिवत् अत्रोच्यते भिन्नस्वभावतया यत

आह नाणं पयासगमित्यादि इत्येका वक्ष्यमाणगाथायाः प्रस्तावना अथवा संक्षिप्ता अन्या प्रस्तावनोच्यते तथा तयोरेव ज्ञानचरणयोरिदानीं स्वभावनिर्द्धार
णं क्रियत इति संक्षेपविस्तरकृत एव भेदो न तु पारमार्थिक इति गाथात्रयार्थः १६९ नाणं पयासयं सोहउ तवो संजमो य गुत्तिकरो तिण्हंपि समाउगे मुक्खो जिणसा
सणे भणिउ ॥ इह यथा किंचिद्गृहं प्रतोद्द्वारं बहुवाता यनजालकछिद्रं वातोत्क्षिप्तादिप्रचुररेणुकचवरपूरितं शून्यगृहं तत्र वस्तुकामः कोपि तच्छोधयितुं द्वारवाता
यनजालकानि सर्वाण्यपि वात्यारेणुकचवरप्रवेशनिषेधार्थं स्थगयति मध्ये च प्रदीपं प्रज्वलयति पुरुषं च कचवराद्याकर्षणाय व्यापारयति तत्र च प्रदीपोऽरण्यादिम
लप्रकाशनव्यापारेणोपकुरुते द्वारादिस्थगनं तु वात्यारेण्वादिप्रवेशनिषेधेन पुरुषस्तु रेण्वाद्याकर्षणात्तच्छोधनेन एवमिहापि जीवापवरकउ प्रोतोश्रवद्वारः सद्गुण
शून्यो मिथ्यात्वादिहेतूत्कृष्टकर्मकचवरपूरितो मुक्तिरूपस्वनिवासहेतोः शोधनीयो वर्त्तते तत्र च प्रदीपस्थानीयं कर्मकचवरशोधकं संयमस्तु द्वारादिस्थगनकल्पान्यागु
प्तिकरोन्नूतनकर्मकचवरप्रवेशनिषेधकः एवं त्रयाणामपि ज्ञानादीनां समायोगे समवाये मोक्षो जीवस्य जिनशासने भणितः एवं रूढस्वरूपे जीवमंदिरे सिद्धिरूपस्या
निसन्ततं निवसतीति निर्युक्तिगाथार्थः १७० आह ननु जीवापवरकशोधने किमिति ज्ञानादीनां त्रितयमप्यपेक्षते यावता न्यतरेणैकेनापि न शुद्धिर्भविष्यतीत्याशं
क्य एकैकस्मात्कार्यसिद्धिनिराकरणेन त्रितयसमुदायादेव तत्सिद्धिं समर्थयन्नाह भाष्यकारः ॥ असहायमसोहिकरं नाणमिह पगासमित्तभावाउ सोहइ प
रकयारं जहसपगासो विनपईउ न य सव्वविसोहिकरी किरियाविजमप्पगासधम्मा सा जहनत्तमोगेहमलं नरकिरियासव्वहा हरइ द्विवाइयणुसंपुण्णसद्धिरियाए
विसोहियकयारं संवरियकयारागमदारं सुद्धं घरं होइ तह नाणादिविमलं नवकिरिया सुद्धकम्मयकयारं अहसमयमवि सेवमसिवं घरं सुद्धं जीवघरं होइ कव
म सुद्धं इह तावज्ञानं सहायमसहायकमेकाकि शोधयितुमलं प्रकाशमात्रस्वभावत्वात्प्रदक्षिणं प्रकाशमात्रस्वभावं तन्न विरुद्धिकरं दृष्टं यथा गृहरजोमलविशुद्धिरूदी
पः यच्च विशुद्धिकरं न तत्प्रकाशकमात्रस्वभावं यथाइष्टानिष्टप्राप्तिपरिहारपरिस्पंदवान्नयनादिप्रकाशधर्मा देवदत्तः प्रकाशमात्रस्वभावं यथाइष्टानिष्टप्रा
प्तिपरिहारपरिस्पंदवान्नयनादिप्रकाशधर्मादेवदत्तः प्रकाशमात्रस्वभावं च ज्ञानं तस्मादसहायत्वान्नविशुद्धिकरं तदिति क्रियाप्येकाकिनी न सर्वशुद्धिकरी
अप्रकाशकधर्मकत्वाद्यदप्रकाशधर्मकं न तत्सर्वविशुद्धिकरं तदिति क्रियाप्येकाकिनी न सर्वशुद्धिकरी अप्रकाशकधर्मकत्वाद्यदप्रकाशधर्मकं न तत्सर्वविशु
द्धिकरं न तत्प्रकाशकमात्रस्वभावं यथाइष्टानिष्टप्राप्तिपरिहारपरिस्पंदवान्नयनादिप्रकाशधर्मा देवदत्तः प्रकाशमात्रस्वभावं च ज्ञानं तस्मादसहायत्वान्नवि
शुद्धिकरं तदिति क्रियाप्येकाकिनी न सर्वशुद्धिकरी अप्रकाशकधर्मकत्वाद्यदप्रकाशधर्मकं न तत्सर्वविशुद्धिकरं यथा न समस्तगृहरजोविमलशुद्धये कुक्रिया
चक्षुष्मतो वा क्रिया यथा तमोयुक्तगृहे न मोग्रहे तस्य न सर्वविशुद्धये ऽलं या च सर्वविशुद्धयेऽलं न साप्रकाशस्वभावा यथा चक्षुष्मतो नरस्य वितमस्कगृहे सम

विशेषा०वृ०

१७२

स्नरजोमलापनयनक्रिया अप्रकाशस्वभावत्वेकाकिनीक्रियातोनसर्वथाशुद्धिकृदिति त्रितयादपिसमुदिता तर्हिशुद्धिर्भविष्यतीतिचेन्नैवमित्याह दीपादिप्रकाशे
पुनर्यथागृहंसक्रियाविशोधितकचवरं संवृतकचवरागमहेतुभूतद्वारं सद्यथाशुद्धंभवति नआतनैवप्रकारेणज्ञानदीपविमलितंतपःक्रियासोधितकर्मकचव
रंसंयमेनसंवृतसमस्ताश्रवद्वारंजीवगृहंशुद्धंसिद्धिसंसदेहनिवासयोग्यंभवतीत्यर्थइति आहननुपूर्वंज्ञानक्रियालक्षणाद्द्वाभ्यांमोक्षउक्तइदानीतुज्ञान
तपःसंयमरूपाभ्रितयादसावुच्यतइति कथंनपूर्वापरविरोधइत्याशंक्याह संजमतवोमइजं संवरनिज्जरफलामयाकिरिया तोतिगसंजोगोविहु ताउच्चियनाणकिरि
याउ संयमतपोमयीसंवरनिर्जराफलास्ति क्रियायस्मादभीष्टकलगणधराणांमतासम्मता क्रिया ततस्तस्मादज्ञानतपःसंयमरूपस्त्रिकसंयोगोप्यसौनेपवपूर्वोक्तज्ञा
नक्रियेनाधिकंचिदिति॥ इदमुक्तंभवति॥ एकैवचारित्रक्रियासंयमतपोभेदाद्द्विधाभिधीयते तपःसंयमरूपत्वाच्चारित्रस्य अतएवसंवरोनिर्जराचतस्याःफलंसं
यमस्याश्रवद्वारसंवरहेतुत्वा तपसस्तुकर्मनिर्जराकारणत्वादतोयद्यपीह ज्ञानादित्रयान्मोक्षउच्यते तथापितपःसंयमयोःक्रियायामेवैकस्यामन्तर्भावात् ज्ञानक्रि
यालक्षणद्वयात्स्वाधमितिनकश्चिद्विरोधः एतदप्ययुक्तं अभिप्रायापरिज्ञानात् यतोज्ञानग्रहणेनैवेहसम्यक्त्वमाक्षिप्यते सम्यक्त्वमन्तरेणज्ञानस्याप्यभावान्मिथ्या
दृष्टिज्ञानस्याज्ञानत्वेनासत्रुत्वतियादृनात्तयाज्ञानविशेषएवसम्यक्त्वमिति आगमेप्युक्तमेव नदंसणिस्सनाणंइत्यादि दंसणमिह ठंजहोय्यहेहाउ तहनरुई संमंतो
इइतेणतन्नाणे तस्मात्ज्ञानान्तर्गतमेवसम्यक्त्वमतोज्ञानग्रहणात्तद्गृहीतमेवसलंप्रसंगेन तदेवंव्याख्यातानाणंपयासयमित्यादिगाथा अथभाविवर्णइवृसमिए
इत्याद्युत्तरगाथासंबंधनार्थमाह नलहइसिवंसयंमिवि वट्टंतो अचरणोत्ति जंतस्सहेउ खउवसमउ जहवट्टंतोविहिनाणे इहजंतिसयनाणंमिविजीवोवट्टं
तोसोनपाउणइमोक्खमित्यादिगाथायांयत्सूत्रंतत्प्रतिज्ञातमित्यर्थः किंप्रतिज्ञातमित्याह नलभतेशिवंमोक्षंश्रुतेपिवर्तमानोअचरणोजीवइतिस्यप्रतिज्ञातस्यहेतु
रयंद्रष्टव्यः कइत्याह खउवसमइतिक्षायोपशमिकत्वात्श्रुतज्ञानक्षायोपशमिकभाववर्तित्वान्मोक्षस्यक्षायिकज्ञानएवभावादितिभावः अथाअवधिज्ञा
नेवर्तमानइतिदृष्टान्त अत्रपरःप्राह ननुयद्येवंतर्हिचरणसहितादपिश्रुतान्मोक्षोनभवत्यस्मादेवहेतोरसुप्रादेवदृष्टान्तादितिकः किमाहक्षायोपशमिकेचरणस
हितेपिज्ञानेनभवत्येवमोक्षइतिसिद्धसाध्यतैव किंतुक्षायिकज्ञानचारित्राभ्यामेवमोक्षइत्येतदेवाह सकिरियंमिविनाणे मोक्खोखइयंमिनउखउवसमे
सतंचरकउवसमे नतम्मितोचरणजुत्तेवि॥ गतार्थैव आहयद्येवंक्षायोपशमिकभाववृत्तित्वेनश्रुतान्मोक्षोनिषिद्धइति अतश्चरणसहितात्ततःप्राग्यन्मोक्षाभि
धानंतद्युक्तिमिवमेव नैवंयतःसाक्षादनन्तर्येणैवश्रुतान्मोक्षोनिषेध्यते पारंपर्येणतुतस्मादप्यसौभवत्येव यस्माद्धुतज्ञानचारित्राभ्यांक्षायिकज्ञानचारित्रे
लभ्येते ताभ्यांचमोक्षःसंप्राप्यते ततःश्चारित्रयुक्तंश्रुतंमोक्षहेतुरिति यदुक्तंप्राक्तदप्यविरुद्धमेवत्येतदेवाह जंसयचरणहितो खाइयनाणचरणाणिलहति

१७२

तोसिवंसयंतो सचरणमिहमोक्खहेतुत्ति व्याख्यातार्थैव ननुकुतःपुनरिदमवसीयते यक्षायोपशमिकभावेश्रुतंवर्तते उच्यते आगमेनैवबाभिधानात् कः
पुनरेवमागमइत्याह भावेखउवसमिए इत्यादि इत्येवमेकयापातनयाइयंगाथासंबध्यते अथपातनान्तरंविकीर्षुराह आइवलियिणेच्चियकम्मेनाणंतिकिंवच
रणेणा नसयंखयउकेवलनाणचरित्ता इखइयाईमेसयपियस्समोक्खोतोसय मिहसंचरणं तदुद्धार तंकहमीसंखइयंचकेवलंनसयमिद्धि॥ आदधिति अथवाप
रआहननुस्वावारककर्मणिलावसर्वमानिर्जीर्णेपरिक्षिणेसर्वमपिज्ञानंसमुत्पद्यते तत्रदयमासि ततश्चयथाचारित्रमन्तरेणापितत्ज्ञानावृर्णकर्मक्षीणंतथामो
हलाधावारकमपिकथमप्येवमेवक्षयमुपयास्यति ततोज्ञानादेवकेवलान्मोक्षोभविष्यतिकिंचारित्रेणेति अत्रोत्तरमाह नसयंखयउत्ति॥ सर्वमपिज्ञानंस्वावरणेसर्व
थाक्षीणेसमुत्पद्यतइत्येतदसिद्धं यस्माद्धुतज्ञानमुपलक्षणत्वान्मत्यवधिमनःपर्यायज्ञानानिचनस्वावरणक्षयात्किंतुतत्क्षयोपशमादेवैतानिजायते क्षायिकंत्वेक
मेव केवलज्ञानं तथाक्षीणमोहसंबंधेचारित्रंचक्षायिकंनयोश्चस्थितस्यानन्तर्येणमोक्षोजायते ततःसचरणंश्रुतमिह तदर्थायक्षायिकज्ञानचारित्रलाभायभवती
त्येवंपरंपरयाचारित्रसहिताद्धुतान्मोक्षमाभिः पूर्वोक्तंनविरुध्यते परप्राह कथंपुनरिदंविज्ञायते ननुश्रुतज्ञानंमिश्रंक्षायोपशमिकंकेवलज्ञानंतुक्षायिकमिति अथा
चार्यःप्राह यद्यस्माद्धुतेआगमेभिहितमतदिति गाथादशकार्थः १८० कितदभिहितमित्याह भावेखउवसमिएदुवालसंगंपिहोइसयनाणं केवलियनाणलंभोनन्नक
खवकसायाणं भवनंगावोमवतीतिवाभावस्तस्मिन्भावेश्रुतज्ञानंभवति कस्मिन्नित्याह क्षायोपशमाभ्यांनिर्वृत्तःक्षयोपशमोवक्षायोपशमिकःस्तस्मिन्भवति नतौ
दयिकादिकमित्यदित्याह द्वादशअंगानि यत्रतद्द्वादशांगं अपिशब्दादंगबाह्य मपिसर्वंतथा मत्यवधिमनःपर्यायज्ञानत्रयमपि नक्षायोपशमिकभावनिव
र्तं सामायिकचतुष्टयमपिकेवलस्याभावः केवल्यंघातिकर्मवियोगइत्यर्थः तस्मिन्केवल्येसतिज्ञानंकेवल्यज्ञानंकेवलमित्यर्थः तल्लाभःपुनःकषायाणांक्रोधादीनां
सर्वथाक्षयेसत्येभवतिनान्यथानान्येनप्रकारेणइहयद्यपिघातिकर्मसकलमुपक्षिणेषुकेवलज्ञानंभवति ननुकेवलेषुकषायेषुतथापिप्राधान्यख्यापनार्थंतेषामेव
ग्रहणंतत्क्षयेशेषकर्मक्षयस्यावश्यंभावित्वादितिनिर्युक्तिगाथार्थः १८१ भाष्यंसद्वंपिखिसुयदंसोकेवलवघाणिवाक्खिड्णो चत्तारिखउवसमोसामइयाइंचपारणंस
वकसायावगमेकेवलमिहनाणदंसणचरित्तं देसरकप्रविसम्मं धव्वसिवंसाहुरकइएस॥ सर्वमपिश्रुतंक्षायोपशमिकभाववर्ति किमुक्तंभवति दृशइल्यपिशब्दस्यार्थः
अन्यच्चापिशब्दात्केवलज्ञानवर्ज्जानिचत्वारिज्ञानानिसामायिकानिचसम्यक्त्वदेशसर्वविरमणरूपाणिचत्वारिज्ञानानिसामायिकानिसम्यक्त्वदे
शसर्वविरमणरूपाणिचत्वारि मायोग्रहणादक्षायिकाणुपशमिकानीति इहतन्नज्ञखपककसायाणामि केवलज्ञानविषयसामान्योक्तावति प्रसंगाद्विशेषप्रदर्शय
न्निखिलज्ञानंकेवलदर्शनंकेवलंपरिपूर्णंक्षायिकंचारित्रंचेत्येतानित्रीणिसर्वथामव क्रोधादिकषायाणामपगमेक्षयेभवति क्षायिकसम्यक्त्वंपुनस्तेषामनन्तानुबं
कं

वरयं

MEMORIAL
स्थितभाऊदाजीइत्याख्यस्यसमारकम्

यथिकतुष्टयरूपप्रकृपदेशक्षयेपिभवति ततः सर्वेष्वपि ज्ञानदर्शनसम्यक्त्वचारित्रेषु क्षायिकेषु जातेषु सत्सु ध्रुवं निश्चितं शिवं मोक्षो भवति जीवस्येति अथोत्तरनिर्युक्ति
गाथासंबंधनार्थमाह कहमेयाणमलाभोलाभोवकमोतदावरणायावा आवरणखउवोवाक हं कस्स ॥ कथं पुनरेतेषां सम्यग्ज्ञानादीनामलाभः कथं वा लाभः कथं वा
लाभः कुतो हेतोरित्यर्थः कोवा लाभक्रमः कस्य वा किमावरणं कस्य वा कुत्र आवरणक्षयोपशमः कथं वोपशमः क्षयो वेति इत्येका यातनापातनांतरमाह अहवा
नवाइमइयं कहमारूढोतरूजेणोकिहवा तत्तोपवरकमाणा आयाणिणूपवयणुप्पत्ती॥ अथवा तव नियम नाण रुक्खमित्यादि प्रागुक्तं तत्रेदानीमेतत्पृच्छति त
तयो नियमादि वृक्षं जिनः कथमारूढः केन हेतुना केन वा क्रमेणेत्यर्थः कुतश्च वो जिनात्प्रवक्ष्यमाणा भविष्यमाणा जिनप्रवचनोत्पत्तिर्जायतेति अत्राप्यंग गाथार्थमा
लोक्य पूर्वापर्यमूढतां शिष्यस्याशंकमानः संक्षिप्यतात्पर्यमाह निधुन्तिसमुच्छाण प्पसंगउनाण तरुणसमारोहो वच्छइ यवरकमाणा समयं तिणपवयणुप्पत्ती॥
कृतः पुरुषादियं सामायिकनिर्युक्तिः प्रसूतेत्येवं सामायिकनिर्युक्तिसमुच्छानप्रसंगतो यदुक्तं तपोनियमज्ञानवृक्षसमारोहः प्राक्प्रस्तुतो यावक्ष्यमाणा जिनप्रव
चनोत्पत्तिरेतद्वितयमप्येवं सति समकं युगपद्वक्तुं न तिष्ठगपत्समर्थाः शिष्यतद् इत्यर्थः इति गाथापंचकार्थः १०६ सम्यक्त्वादिलाभकारणं भावदाह अठण्हं पयडीणं उक्को
सठिईएवट्टमाणोउ जीवोनलहइ सामाइयं चउण्हंपिएगयरं अष्टानां ज्ञानावरणीयादिकर्मप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितौ वर्तमानो जीवो न लभते सामायिकं किं विशिष्टं

श चतुर्णां सम्यक्त्वश्रुतसामायिकश्रुतसामायिकदेशविरतिसामायिकानामेकतरमन्यतरदिति अपिशब्दात्पूर्वप्रतिपन्नः पुनर्भवत्येव न लभ्यते केवलमेतानि न लभते पूर्वप्रतिपन्नोप्यायुर्व
र्ज्यकर्मोत्कृष्टस्थितौ न भवति यतो भवति सम्यक्त्वस्तपरिणामः कामप्रवृत्तिमतेनोत्कृष्टस्थितीः कर्मप्रकृतीर्बध्नाति सेद्धांतिकाभिप्रायस्तस्य भिन्नग्रंथेः पुनरप्युत्कृष्ट
स्थितिबंध एव न भवति आयुषस्तूत्कृष्टस्थितौ वर्तमानः सम्यक्त्वश्रुतसामायिकद्वयस्यानुत्तरसुरउववाईकाले पूर्वप्रतिपन्नो भवति ननु प्रतिपद्यमानकः नुशब्दाद्दायु
र्वर्ज्यशेषसप्तकर्मप्रकृतीनां जघन्यस्थितावपि वर्तमानः सूक्ष्मसंपरायादिः सम्यक्त्वश्रुतसर्वविरतिसामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्नत्वान्नलभते न किंचित्प्रतिपद्यते आ
युषस्तु जघन्यस्थितौ वर्तमानो न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः आयुर्जघन्यस्थितः क्षुल्लकभवग्रहणरूपत्वात्तद्वतां च जीवानां सम्यक्त्वाद्युभयाभावात्सास्वा
दनवापितेष्वनुत्पादादिति निर्युक्तिगाथार्थः १०७ अष्टानां कर्मप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिरुक्ता तथोत्कृष्टेतरभेदभिन्नां स्थितिं भवप्राप्य कृत्याह वीसमयरोवमाणंकी
डाकोडीउनामगोयाणं समयरीमोहस्स ठिई सेसाणंतीसमुक्कोसा आउस्स सागराइं तेत्तीसं अवरउमुहुत्तंतो अवयवोनामागोए वेयणिएवारसमुहुत्ता॥ नामगोत्रयो
र्विंशतिसागरोपमकोटीकोट्य उत्कृष्टा स्थितिः मोहनीयस्य तु सप्ततिः शेषाणां तु ज्ञानावरणवेदनीयांतरायाणां त्रिंशत् आयुषस्तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमान्युत्कृष्टस्थि
तिः अवरतो जघन्यतः पुनर्मुहूर्तांतः ज्ञानावरणदर्शनावरणायुर्मोहनीयांतरायलक्षणानां पंचानां कर्मप्रकृतीनामंतर्मुहूर्तं जघन्या स्थितिरित्यर्थः नामगोत्र

योरष्टौ मुहूर्ताः वेदनीयस्य तु द्वादशमुहूर्ता जघन्या स्थितिः तत्र मोहनीयस्य जघन्यस्थितिबंधको निवृत्तिबादरः आयुषस्तु मिथ्यादृष्टयस्तिर्यग्मनुष्याः ज्ञानावरण
दर्शनावरणवेदनीयनामगोत्रांतरायाणां तु सूक्ष्मसंपरायो जघन्यस्थितिबंधकः कषायप्रत्यया वेदनीयजघन्या स्थितिर्निवृत्तिता योगप्रत्ययानेह उपशांतमोहादीनां
वेदनीयस्य सामयिकाप्येषास्यादिति आह किमेताः कर्मप्रकृतयो युगपदेवोत्कृष्टस्थितयो भवति अहोस्विदेकस्या उत्कृष्टस्थितौ जातायां पश्चादन्या उत्कृष्टस्थिति तयोभ
यस्त्वन्यथा वा कथंचिदत्रोच्यते येविभ्रमत्र किं पुनस्तदित्याह मोहस्स कोडाकोडी सत्तरि सागराण होंति उक्कोसा वा मज्झिमया वा न उ जहण्णा मोहविवज्जुक्कोसय
विईएमोहस्स सेसयाणं च उक्कोसमज्झिमा वा कासइ वजहणियाहोज्जा॥ मोहनीयस्योत्कृष्टायां स्थितौ बध्यमानायां शेषाणां ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयनामगो
त्रांतरायलक्षणानां षण्णां कर्मणामुत्कृष्टैव स्थितिर्भवति उत्कृष्टसंक्लेशाद्धि मोहनीयस्योत्कृष्टा स्थितिर्बध्यते तत्र च वर्तमानो जंतुर्ज्ञानावरणीयादीनामप्युत्कृष्टस्थि
तिं बध्नातीति इति कृत्वा तामेव आयुषस्तु यदा तूत्कृष्टस्थितिकेन मोहनीयेन सहोत्कृष्टं नारकायुरपि बध्नाति तमःतमःपृथिव्यामुत्पद्यते तदा नारकायुराश्रित्योत्कृ
ष्टा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्षणा स्थितिर्लभ्यते यदा तु पृथ्व्यादिष्वपि बध्नाति तदास्यैव मध्यमा स्थितिर्लभ्यते न तु जघन्या एतावत्संक्लेशवृत्तो नारकप्रयोग्या
हि तत्र च क्षुल्लकभवग्रहणलक्षणया आयुर्जघन्यस्थितिरसंभवा यदाप्युत्कृष्टसंक्लेशो नारकेदेवो उत्कृष्टस्थितिकं मोहनीयं बध्नाति तिर्यक्षूत्पद्यते तदाप्यायुषो
जघन्यस्थितिर्न संभवति क्षुल्लकभवग्रहणलक्षणतज्जघन्यस्थितिषु तिर्यग्नरेषु नारकदेवानामनुत्पादादिति मोहविवज्जुक्कोसयत्यादि॥ यदा तु मोहनीयं वर्जयित्वा
शेषस्य ज्ञानावरणादिकर्मणः सकाशादन्यकर्मप्रकृतीनां चोत्कृष्टा वा मध्यमा वा स्थितिर्लभ्यते न तु जघन्या तथाहि यदा सर्वोत्कृष्टसंक्लेशे वर्तमान उत्कृष्टस्थितिकं
ज्ञानावरणादिकं कर्म बध्नाति तदा शेषाणां मोहादिकर्मणामुत्कृष्टा स्थितिरेव इत्यवगम्यत एव यदा तु स्वस्वप्रायोग्योत्कृष्टसंक्लेशे उत्कृष्टस्थितीनि ज्ञानावरणादिक
र्माणि बध्यंते तदा सौ ज्ञानावरणादिकर्मोत्कृष्टस्थितिमायोग्य संक्लेशो मोहनीयकर्मोत्कृष्टस्थितिनिबंधनसंक्लेशापेक्षया तत्सावृकुष्टो वा स्यान्मध्यमो वा त
तोत्कृष्टेतस्मिंश्च दर्शनावरणीयादिकर्माणि तीव्ररसान्युत्कृष्टस्थितीनि बध्यंते मध्यमे तु तस्मिन्मध्यमस्थितीनि निबध्यंते इत्येतदपि ध्रुयमानकं लक्ष्यते॥ जघ
न्या तु स्थितिर्न संभवति मोहनीयदर्शनावरणीयादिकर्मणां हि जघन्या अंतर्मुहूर्तादिका स्थितिरुक्ता तां च निवृत्तिबादरसूक्ष्मसंपरायावेव बध्नीत सोच ज्ञाना
वरणादिकर्मोत्कृष्टस्थितिं कदाचिदपि न विवर्तयतः किंतु मिथ्यादृष्टिरेव इति न ज्ञानावरणाद्युत्कृष्टस्थितौ मोहनीयदर्शनावरणादिजघन्यस्थितिसंभवः किं स
र्वथा नेत्याह कासइ वजहणियाहोज्ज उत्ति कस्याप्यायुर्लक्षणस्य कर्मणो जघन्या स्थितिः स्यात् यथोत्कृष्टस्थितिकं ज्ञानावरणादिकर्म बध्नतस्तिरश्चो मनुष्य
स्य वा जघन्यक्षुल्लकभवग्रहणायुर्बंध इत्येवं भावार्थस्तावद्गतं न चाप्यार्ख्यातमिदं गाथाद्वयं परमार्थं तु इह केवलिनो बहुश्रुता वा विदंतीति एवं च सति किमित्या

हसम्मसुयदेससव्वयाणसामाइयाणविक्कंपि उक्कोसठिइनलभइ भयाउरपुव्वलद्धाउं सव्वजहणविईउवि नलसृएजेणपुव्वपडिवन्नो आउयजहन्नविईउं नपवज्जं
तोनपडिवन्नो सम्यक्त्वश्रुतदेशव्रतसर्वव्रतलक्षणानां चतुर्णां सामायिकानां मेकमप्युत्कृष्टकर्मस्थितौ नतु नलभते पूर्वलब्धानि तत्कृष्टस्थितिके एकस्मिन्ना
युपि भज विकल्प्यैतानि कस्यचित् किंचिद्भवति कस्यचिन्नेति तत्र चानुत्तरसुरस्य सम्यक्त्वश्रुतसामायिके न प्रवेशन तिपन्ने भवतो न शेषमित्युत्कर्षेण तिज्ञा
नावरणादि सर्वजघन्य स्थितिकोपि सूक्ष्मसंपरायादिर्न लभते नैतानि प्रतिपद्यते येन यस्मात्सम्यक्त्वश्रुतसर्वविरतिसामायिकानां प्रवेशप्रतिपन्नः सोवर्तते तस्मा
त्पुनरपि न लभते लब्धस्य पुनर्लाभासंभवादिति आयुर्बन्धः क्षुल्लकभवग्रहणजघन्यस्थितिको न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानक इति तत्प्राकृसर्वं भावितमेवेति गाथा
र्थः अथ सम्यक्त्वादीनां लाभकारणमाह सत्तण्हं पयडीणं अभ्भितरउ कोडिकोडीए काउण सागराणं जइलहइ चउण्हमन्नयरं सत्तानामायुर्वर्ज्यानां प्रकृतीनां स्थि
तिमंगीकृत्य यावत्सागरोपमाणां कोटाकोटिस्तस्या अभ्यंतर एव कृत्वा आत्मानमिति गम्यते यदि लभते चतुर्णामन्यतरत्सामायिकं तदा इच्छं लभते नान्यथेत्युर्थः
१७४ भाष्यं अंतिमकोडाकोडीउ सव्वकम्माणमाउवज्जाणं पलियासंखिज्जइमे भागेखीणे भवइगंठी ॥ यदा किल क्षिप्यमाणानामायुर्वर्ज्यसमस्तकर्मणां स्थितेरंत्यासागरो
पमकोटाकोटी अवतिष्ठते तदा तन्मध्यादपि पल्योपमासंख्येयभागे क्षपिते ग्रंथिरावि र्भवति ग्रंथिः किमुच्यत इत्याह गंठित्ति सुदुब्भेउ कक्खडघणरूढगूढगंठिव्व जीव
स कम्मजणिउ घणरागद्दोसपरिणामो ग्रंथिरिति भण्यते क इत्याह ~~गंठित्ति सुदुब्भेउ~~ घनो इति निविडो रागद्वेषादिरूपपरिणामः कस्य जीवस्य कथंभूतः कर्मजनितः
कर्मविशेषप्रत्ययः अयं च दुर्भेदो दुर्मोचो दुःक्षपणीयो भवति कइव वल्कादिदारुविशेषस्यावासंबंधी कर्कशघनगूढ ग्रंथिरिव कर्कशो ऽतिपरुषघनः सर्वतो निविडः
सचार्द्रोपि स्यादित्याह रूढः शुष्कः गूढः कथमप्युद्घटयितुमशक्योतिप्रचयमापन्नः यथैवं भूतोऽन्यग्रंथिर्दुर्भेदो भवत्येवं रागद्वेषपरिणामोप्यंसौ दुर्भे
दो भवत्यतो ग्रंथिरिव ग्रंथिर्व्यपदिश्यत इति ततः किमित्याह भिन्नंमि तम्मि लाभो सम्मत्ताईण मोक्खहेऊण सोपइ दुल्लभोपरिस्सम चित्तविग्घावाइ विग्घेहिं ॥ तस्मि
न् ग्रंथौ भिन्ने क्षपयित्वा समति मोक्षहेतुभूतानां सम्यक्त्वादीनां लाभो भवति सच ग्रंथिभेदो मनोविघातपरिश्रमादि विघ्नैरति दुर्लभोऽतिशयेन दुष्करः तस्याहि
जीवस्य ग्रंथिभेदं चिकीर्षो विद्यासाधकस्येव विभीषिकादिभ्यां मने। किमिपदर्शयामीत्यवधार्य पुनस्तदेव दुःसमभ्ये प्रतिपः अथ सम्यक्त्वशेष जलैचरस्त
~~दृष्टांतोपलभ्यार्थं~~ ~~यथेलब्धार्थं~~ सन्मनुभवति एवमयमपि जीव कच्छपो अनादिकर्मसंतानछादितात्मिथ्यात्वाज्ञानमितिरानुगतादिविधाशि
रानेत्र व्यथाहस्त रकुर्मांगं ~~द्वादिशरीरेष्ट~~ विप्रयोगादि ~~दुःख~~ वमानसंजल चरसमूहानुगता त्संसारसागरात्कथं चिदेवमनुष्यभवप्राप्तियोग्य कर्मोदयलक्षण
रंध्रमासाद्य मात्र यथा प्रात्यादुन्मग्नः सन् जिनवरेंद्र चंद्रवाक्चंद्रिका संगमसुखमनुभूय दुःप्राप्तियं जिनवचनबोधिलाभस्त्यवनेनापि स्वजन

विघातो मनःक्षोभो भवति ॥ प्रचुरदुर्ज्जयकर्मशत्रुसंघातजयात्महासमरगतसुभटस्येव परिश्रमश्चातिशयेन संजायत इति एतदेवाह सो तत्थ परिस्सम्मइ घो
रमहासमरनिग्गयाइव्व विज्जायसिद्धिकाले जयबहुविग्घा तहा सोवि ॥ सजीवस्तत्र ग्रंथिभेदे प्रवृत्तो घोरमहासमरसिद्धुर्जयाप्राकृतानेक शत्रुगणः सुभटइव
आदिशब्दान्महासमुद्रादितारकवत्परिश्राम्यति यथा च सिद्धिकाले विद्या बहुविघ्ना संपद्यते साधकस्योपसर्गैर्मनःक्षोभं जनयति तथा सोपि ग्रंथिभेद
~~पूर्वं सम्यक्त्वादिगुणविकलैः~~ इति अत्र परः माह कम्मट्ठिइंसुदीहाखविउं निग्गुणेणसेसंपि सक्खवेउ निग्गुणेणसेसंपि सक्खवेउ निग्गुणोच्चिय किंच पुणो
दंसणाईहिं ॥ यदि ग्रंथिभेदात्पूर्वं सम्यक्त्वादिगुणविकलेनैवानेन जंतुनासु दीर्घा द्राघीयसी कर्मस्थितिः क्षपिता तर्हि शेषमपि कर्मासौ सम्यक्त्वादिगुणशू
न्य एव क्षपयतु ततो मोक्षमप्येवमेवासादयतु किं पुनः सम्यग्दर्शनादिगुणैस्तद्धेतुभिः कल्पितैरिति अत्रोत्तरमाह पाएणपुव्वसेवापरिमउई साहणंमि गुरुत
रिया होइ महाविज्जाए किरियापायं सविग्घाया तह कम्मठितिखवणे परिमउमई मोरकसाहणे गुरुई इहदंसणाउ किरियाइ हुल्ल हापायं सविग्घाया ॥ महाविद्या
साधनवदेतदृष्टव्यं यथा महाविद्यायाः सिसाधयिषितायाः प्रायः पूर्वसेवानातिगुर्वी किंतु परिमृद्वी भवति तत्साधनकालेषु या क्रिया सा गुरुतरेति गरीयसी
भवति सविघ्ना च प्रायः संजायते तथा ग्रंथिभेदात्पूर्वं कर्मस्थितिक्षपणे यायथाप्रवृत्तिकरणक्रिया सा नातिगुर्वी किंतु परिमृद्वी या पुनर्ग्रंथिभेदादारभ्य मोक्षसाध
ने सम्यग्दर्शनज्ञानसहितचारित्रक्रिया सातीव गुर्वी दुःप्राप्या सविघ्ना च भवति न चैतां सम्यग्दर्शनज्ञानान्वितचारित्रक्रियामंतरेण कस्यापि कदाचिदपि मोक्षो
भवतीति कथमुच्यते सम्यक्त्वादिगुणविकलोपि सर्वं कर्म क्षपयित्वा मोक्षमासादयितु जीव इति प्रतिविधानांतरमाह अहव जउ च्चिय सुबहुं खवियं तो निपुणो न संस
पि सक्खवेइज्जउ लभए सम्मत्तसुयाइगुणलाभं ॥ अथवा यत एव गुणविकल्पावस्थायां सुबहु तेन कर्म क्षपितमत एव शेषमपि कर्म निर्गुणः सन्न क्षपयति कुत इ
त्याह यतः क्षपितबहुकर्मत्वादपचितबहुदोषाद्ग्रंथिभेदाद्धुः सम्यक्त्वादिगुणलाभं भवति इति कथं तदा निर्गुणः स्यादयमभिप्रायो नहि केनाप्यध्या हृत्यापश्चि
ताः सम्यक्त्वादिगुणा भवंति येन भवताभिधीयते किं सम्यक्त्वादिगुणैर्मोक्षहेतुतया कल्पितैरिति क्षपितबहुक्लिष्टकर्मणामनपेक्षिता अपि स्वयमेव प्रादुर्भवंति गु
णा इति कथं निर्गुण एव शेषमपि क्षपयत्विति ग्रंथिभेदं च जीवो यथाप्रवृत्तादिकरणक्रमेण विदधाति तत्र कानि कियंति करणानि भवंतीत्याह
करणं अहापवत्तं अपुव्वमनियट्टिमेव भव्वाणं इयरेसिं पढमं चिय भण्णइ करणं ति परिणामो ॥ इह भव्यानां त्रीणि करणानि भवंति तद्यथा यथाप्रवृत्तकरणं अपू
र्वकरणं अनिवृत्तिकरणं चेति तत्र येन अनादिसंसिद्धिप्रकारेण प्रवृत्तं यथाप्रवृत्तं क्रियते कर्मक्षपणमनेनेति करणं सर्वत्र जीवपरिणाम एवोच्यते यथाप्र
वृत्तं च तत्करणं च यथाप्रवृत्तकरणमेवमुत्तरत्रापि करणशब्देन कर्मधारयः अनादिकालकर्मक्षपणप्रवृत्तोध्यवसायविशेषो यथाप्रवृत्तकरणमित्यर्थः

भमानपूर्वमपूर्वं स्थितिघातरसघाताद्यपूर्वार्थनिर्वर्तकं चापूर्वं निवर्तनशीलं निवर्तिननिवृत्त्यनिवर्ति आसम्यग्दर्शनलाभान्न निवर्तत इत्यर्थः एतानित्रीण्य
पियथोत्तरं विशुद्ध विशुद्धतरविशुद्धतमाध्यवसायरूपाणि भव्यानां करणानि भवंति इतरेषां त्वभव्यानां प्रथममेव यथाप्रवृत्तकरणं भवति नेतरे द्वे इति तेषां
करणानां मध्ये कस्यामवस्थायां किं भवतीत्याह जागंठीतापढमं गंठिसमइच्छिउअपुवंतु अनियट्टीकरणंपुण सम्मत्तपुरक्खडेजीवे अनादिकालाद्
रभ्य यावद्ग्रंथिस्थानं तावत्प्रथमं यथाप्रवृत्तकरणं भवति कर्मक्षपणनिबंधस्याध्यवसायमात्रस्य सर्वदैव भावाद्दृष्टानां कर्मप्रकृतीनामनुपदयप्राप्तानासां
वेदेवक्षपणादि ग्रंथिंतु समतिक्रामतो भिंदानस्यापूर्वकरणं भवति प्राक्तनाद्विशुद्धतराध्यवसायरूपेण तेनैव ग्रंथेर्भेदादिति अनिवृत्तिकरणंपुनः सम्य
क्त्वं पुरस्कृतमभिमुखं यस्यासौ सम्यक्त्वपुरस्कृतोऽभिमुखसम्यक्त्व इत्यर्थः तत्रैवं भूते जीवे भवति न तत एव विशुद्धतमाध्यवसायरूपादनंतरं सम्यक्त्वला
भादिति गाथादशकार्थः २०४ अथेदमेव करणत्रयमाश्रित्य सामायिकलाभदृष्टांतमाह पल्लगगिरिसरिउवला पिवीलियापुरिसपहजरग्गहिया कुद्दवजल
वत्थाणिय सामाइयलाभदिट्ठंता पल्यको धान्याधारभूत इहैव प्रतीतः १ गिरिसरिदुपलः पर्वतनदीपाषाणः २ पिपीलिकाः कीटिकाः ३ पुरुषाः प्रतीताः ४ पं
थानो मार्गाः ५ ज्वरगृहीताः संपन्नज्वररोगाः ६ कोद्रवाः ७ जलानि ८ वस्त्राणि ९ एतेषां पल्यकादीनां संबंधिनो नव सामायिकलाभदृष्टांता वक्तव्या इति निर्यु
क्तिगाथार्थः २०५ अथ पल्यकदृष्टांतमधिकृत्याह जापल्लेतिमहल्ले धन्नंपक्खिवइथोवथोवयरं सोहेइबहुबहुतरं किघडेघोवेणकालेणा तहकम्मधन्नपल्ले
जीवोनाभोगउबहुतरागं सोहंतोथोवतरंगिण्हंतोयावएगंठिं यथा यः कश्चित् कुटुंबिकोऽतिमहति धान्यभृतपल्ये कदाचित्कथमपि स्तोकतरमन्यद्धान्यं प्रक्षि
पति बहुतरं च सोधयति गृहव्ययाद्यर्थं ततस्तत्समाकर्षति एवं च सति क्रमेण गच्छता कालेन तस्य तद्धान्यं क्षीयते प्रस्तुते योजयति नहित्यादि तथा तेनैव प्र
कारेण कर्मैव धान्यभृत ~~स्य~~ पल्यकर्मधान्यपल्यस्तत्र कर्मधान्यपल्ये चिरं संचितप्रचुरकर्मणीत्यर्थः कुटुंबस्थानीयो जीवः कदाचित्कथमप्येवमेवाना
भोगतो बहुतरं चिरबद्धं कर्म शोधयन् क्षपयन् स्तोकतरं तु नूतनं गृह्णानो भव ग्रंथिं यावत्प्राप्नोति देशोनपूर्वकोटि२शेषाण्यायुर्वर्जानि सप्तकर्माणि ध
त्वा शेषं तत्कर्म क्षपयतीत्यर्थः एष यथाप्रवृत्तकरणस्य व्यापार इति अत्र कश्चिदाह॥ नन्वागमविरुद्धमिदं यतो ग्रंथिभेदादर्वाक् संयतो विरतो नादिमिथ्या
दृष्टिरयं अस्य चैवं बहुतरस्य कर्मणः क्षपणं स्तोकस्य च बंधोऽन्यत्रागमे निषिद्ध एव यदाह पल्लेमहइमहल्ले कुंभंपक्खिवइसोहए नालिं अस्संजएअ
विरए बहुबंधइनिज्जरेथोवं पल्लेमहइमहल्ले कुंभंसोहेइपक्खिवेनालिं जेसंजएपमत्ते बहुनिज्जरेबंधएथोवं पल्लेमहइमहल्ले कुंभंसोहेइपक्खिवेनकिंचि जेसंज
एअपमत्ते बहुनिज्जरेबंधनकिंचि॥ तदेवमिह गाथात्रये आद्यगाथायामसंयताविरतमिथ्यादृष्टेः प्रतिसमयं बंधस्य बहुत्वं निर्जराया अल्पत्वम्

क्तं भवद्भिस्त्वेतद्विपरीतमिह प्रतिपाद्यत इति कथं न विरोधः अत्रोच्यते॥ प्रायोवृत्तिरेषा यदसंयतस्य बहुतरकर्मण उपचयोऽल्पतरस्य चापचय इति यदि पुनरि
त्थमेव सर्वदैव स्यात् तदोपचितबहुकर्मणां जीवानां कदापि कस्यापि सम्यक्त्वादिलाभो न स्यात् न चैतदस्ति सम्यग्दृष्ट्यादीनां प्रत्यक्षत एवोपलंभात् किंच यदि
सर्वदैव बहुतरस्य कर्मण उपचयस्तदा कालक्रमेण सर्वस्यापि पुद्गलराशेः कर्मतयैव ग्रहणप्रसंगः स्यात् न चैतद्दृष्टमस्ति कुंभस्तंभाम्भोरुहभवनतनुतरुगिरि
सरित्समुद्रादिभावेनापि परिणतानां तेषां सर्वदैव दर्शनात् तस्मादिह प्रसंगाद्द्रष्टव्या स्तद्यथा कस्यचिद्बंधहेतूनां प्रकर्षादपूर्वोपादितकर्मक्षपणहेतूना
मपकर्षाच्चोपचयप्रकर्षः १ कस्यचित्तु बंधहेतूनां क्षपणहेतूनां च साम्यादुपचयापचयसाम्यं २ कस्यचित्तु पुनर्बंधहेतूनामपकर्षादपचयप्रकर्षः ३ तदिह तृ
तीयभंगे यदासौ मिथ्यादृष्टिरपि वर्तते यदा ग्रंथिदेशं प्राप्नोति इत्युक्तः पल्यदृष्टांतः कथं पुनरनाभोगेनैवानंतः कर्मणो पचय इत्याशंक्य द्वितीयं गिरिसरि
दुपलदृष्टांतमाह गिरिसरिउवलाणि पव्वर घडणोच्चम्मेण पढमकरणेणं जागंठीकम्माठितिखवणमणाभोगउतस्स गिरिनदीपाषाणानां चलघूपलशकलानां
माघट्टनपरस्परादिघर्षणात्तद्दोपम्येन ग्रंथिं यावत्कर्मस्थितिक्षपणमनाभोगतस्य जीवस्य प्रथमेन यथाप्रवृत्तकरणेन भवति अयमभिप्रायो यथा गिरिन
दीपाषाणा मार्गपतितपाथःप्रवाहानाभोगतोपि वर्तुलादिशाभवामः इत्यध्यवसायमंतरेणापि परस्परतालोकचरणादिना चाघृष्यमाणाः घंचनघालनान्याय
नकेनापि वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रह्रस्वदीर्घाद्यनेकाकारा भवंति एवमिहापि कथमप्येवमेवानाभोगतो यथाप्रवृत्तकरणेन जीवाः कर्म क्षपयित्वा ग्रंथिदेशमवाप्नुवंति
पिपीलिकोदाहरणमधिकृत्याह खितिमिहावियगमणं थाणूसरणं तुउसमुप्पयणं थाणंथाणुसिरेवा उरुहणं वामुइंगाणं खिइगमणं इवपढमं थाणूसरणंव
करणमपुव्वं उप्पयणंपिवततो जीवाणं करणमनियट्टिं थाणुव्वगंठिदेसो गंठियसत्तस्सतच्छवत्थाणं ठेयरणंपिवततो पुणोविकम्मट्ठिइविवुड्ढी॥ मुयंगा
णां तिकीटिकानाम चपलानामित्यर्थः किल विवक्षिता स्तद्यथा क्षितौ तावत्स्वाभाविकमविशिष्टमितश्चेतश्च गमनं प्रवर्तनं १ तथा कासांचित्स्थाणौ कीलके उत्सरणमा
रोहणं २ संजातपक्षाणां चूतासां ततस्थाणोस्समुत्पतनं ३ कासांचित्तु स्थाणौ स्थाणुसिरेव निस्थाणुवृद्धौ अवस्थानं चेत्यर्थः कासांचित्तु स्थाणुपुरिरस्सः स्था
णुवृद्धादवरोहणं व्यावर्तनमिति ५ तत्र किटीकानां क्षितिगमनत्वसदृशं स्वाभाविकं सदा प्रवृत्तं प्रथमं यथाप्रवृत्तकरणं स्थाण्वारोहणसदृशं त्वमात्रपूर्वत्वा
दपूर्वकरणं ततः कीलकादुत्पतनमिव जीवानामनिवर्ति अनिवर्तिकरणबलेन मिथ्यात्वादुत्प्लुत्य सम्यग्दृष्टिगुणस्थानगमनात् तथा स्थाणोविवस्थोणुव
त्थाणं कुभदृत्यर्थः यथास्थाणुवृद्धे कीटकानामवस्थानं तथा ग्रंथिना सह वर्तत इति ग्रंथिकः स चासौ सत्वश्च ग्रंथिकसत्वः अभिन्नग्रंथिर्जीवः तस्य तत्र ग्रंथि
देशे ग्रंथिसन्निधानेवस्थानं यथा च कीटिकानां ततस्थाणुवृद्धाद्व्यसर्पणं व्यावर्तनं जीवस्य पुनरपि कर्मस्थितिविवर्द्धनमिति पुरुषदृष्टांतमाश्रित्य

विशेषा०वि० ह जहवातिणिमणूसा अंतडविपहं सहावगमणेणं वेलाइक्कमभीया तुरंतिपत्ताय दोचोरा दट्ठुं मग्गतडंते एगोमयडपडिनियत्तो बितिउंगहिउं तईउसमइक्कंतं पुरंपत्तो
अडवीभवोमणूसा जीवाकम्मट्ठिईपहोदीहो गंठीयभयट्ठाणं रागद्दोसायदोचोरा भग्गोठिइपरिवुड्ढी गहिउपुणगंठिउ गउंगउतईउ सम्मत्तपुरं एवं जोइज्जाति
णिकरणाणि यथावात्रकेचित्त्रयः पुमांसोऽटवीमध्येन किंचित्पुरंगंतुं संपन्नाः स्वभावगत्याऽऽदीर्घमध्वानं यांति ततोवेलातिक्रमभीता यावत्त्वरितंतावद्भय
१७६ स्थाने कस्मिंश्चित द्वौ तस्करौ प्राप्तौ तौ चोभ वात निशित करवाल करालव्यग्रहस्तौ मार्गस्योभय तटस्थ वर्तौ विभीषणौ दृष्ट्वैकः पुरुषोविष्टंभितमनः
सोभोमार्गतः पलायपश्चान्मुखोऽथ्याव्रतः द्वितीयस्तु ताभ्यां गृहीतः तृतीयस्तु तावतिरस्कृत्य समतिरस्कृत्य समतिक्रम्यचेष्टपुरंप्राप्तः एवं मत्तुतेपि सर्वमि
त्रय दंयोज्यंते तथाहि अटवीभावभवोद्रष्टव्यः मनुष्याः स्तु पास्तु त्याज्ञताभिन्न ग्रंथिक १ ग्रंथिदेशास्थित २ भिन्नग्रंथिक ३ भेदात्रिविधाजीवाः दीर्घपंथाद्दीर्घ
यसी कर्मस्थितिस्तदतिक्रमणं दीर्घकर्मस्थितिपेषणं भयस्थानं ग्रंथिदेशः चौरौरागद्वेषौ भग्नमतीपगामी ग्रंथिदेशमेत्यपुनरप्यशुभपरिणामः कर्म
स्थितिवर्धकः तस्करद्वयगृहीतस्तु उदित प्रबलरागद्वेषोग्रंथिक सत्वइष्टपुरप्राप्तस्तु सम्यग्दर्शनादिप्रमाप्तः अथकरणत्रयंयुज्यतेपुरुषत्रयस्यस्वाभा
विकगमनं ग्रंथिदेशप्रापकं यथाप्रवृत्तकरणं शीघ्रगमनेनतस्करातिक्रमणं पूर्वकरणं इष्टसम्यक्त्वादिपुरप्रापकमनिवृत्तिकरणमिति आहननु ग्रंथिमिदं
कृत्वासम्यक्त्वादिरूपं निर्वाणपथं जीवाः किंपरोपदेशाल्लभंते स्वयमेववानलभंते वाउभयथापीत्याशंक्यदृष्टांतमाह उंवएसउ सयंवालभइपहंकोइनलभएकोइ
इं गविठाणं पत्तो सम्मत्तपहं तहाभवो ॥ यथेह कश्चिपथिपरिभ्रष्टोऽटव्यामितश्चेतश्चपरिभ्रमन्कथमपिस्वयमेवलभते पंथानं कश्चित्परोपदेशात्तं प्राप्नो
तिकोपिपुनर्नलभते एवं सर्वथामनष्टसत्पथोजीवः संसाराटव्यां पर्यटन् कोपिभव्यो ग्रंथिस्थानं प्राप्तः स्वयमेव सम्यक्त्वादिसत्पथं लभंते कोपिपरोपदेशा
त्संप्राप्नोति कश्चित्तु दूरभव्यो ऽभव्योवा न लभते ग्रंथिदेशप्राप्तोपि तद्देशोऽव्यावर्ततइतिभावः अथज्वरगृहीतदृष्टांतमाह भेसयेण सयंवा नस्सयजरउनन १७६
नस्सएकोई भवस्स गंठिदेसे मिच्छतमहाजरोएवं यथाज्वरगृहीतस्य कस्यापिकथमपिज्वरः स्वयमेवापैति कस्यचित्तु भेषजोपयोगादुपरस्यनाप
गच्छति एवं मिथ्यात्वमहाज्वरोपि कस्यापिग्रंथिभेदादिक्रमेण स्वयमेवापगच्छति कस्यचित्तु गुरुवचनभेषजोपयोगात् दन्यस्यतुनापैति तदेवंमगात्तिस्त्रो
पिगतयोभव्यस्य भव्यस्य तृतीयागतिरिति अथकोद्रवोदाहरणमाह पामदनभावः स्वयमेवापैति केषांचिद्गोमयादिपरिकर्मितः केषां
चित्पुनर्नैवापैति एवं मिथ्यात्वमदनभावोपि कश्चित्स्वयमेवापैति कश्चित्तु गुरूपदेशपरिकर्मणया कश्चित्तुनापैति केनपुनः करणेन मदनकोद्र
वस्थानीयं मिथ्यात्वं शोधयतीत्याह अपुव्वेणतिपुंजंमिच्छत्तंकुणइकोद्दवोवमया अनियट्टीकरणेणउ सोसंम्मद्दंसणंलभई इहयथाकस्यचि

द्गोमयादिप्रयोगेण शोधयंति त्रिधाकोद्रवाभवंति तद्यथा शुद्धाः अर्धविशुद्धाः अविशुद्धाश्चेति तथा अपूर्वकरणेन मिथ्यात्वं शोधयित्वा जीवः शुद्धादिभेदे
नत्रिभिः पुंजैर्व्यवस्थापयति तत्रसम्यक्त्वावारककर्मरसं क्षपयित्वाशोधितोयमिथ्यात्वमुद्गलास्तेषां पुंजः सम्यग्जिनवचनरुचेरनावारकत्वादुपचा
रः सम्यक्त्वमुच्यते अर्द्धशुद्धमुद्गलपुंजस्तु सम्यग्मिथ्यात्वं अविशुद्धपुद्गलपुंजः पुनर्मिथ्यात्वमिति तदेवंपुंजत्रये सत्यपि अनिवर्तिकरणविशेषात्स
म्यक्त्वपुंजमेवगच्छति जीवः नेतरौ द्वौ यदापिमातिपतिनसम्यक्त्वं पुनरपिसम्यक्त्वं लभते यथाप्यपूर्वकरणेन पुंजत्रयं कृत्वाऽनिवर्तिकरणेन तल्ला
भादयएवक्रमोद्रष्टव्यः ननु तदापूर्वकरणस्य पूर्वलब्धस्यैव लाभात्कथमपूर्वतेतिचेत सत्यं किंत्वपूर्वमिव अपूर्वं सोकवारमेवलाभादितिवृद्धाः सैद्धां
तिकमतंच सर्वमप्येतत्कार्मग्रंथिकमतेनतु मिथ्यात्वस्यांतरणकरणं करोतितत्प्रविष्टश्चौपशमिकं सम्यक्त्वं लभते तेनचमिथ्यात्वस्यपुंजत्रयंकरो
ति ततः क्षायोपशमिकपुंजोदयात् क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वं लभते इत्यलं विस्तरेणेति आहनन्विच्छं तावत्सर्वत्रैष्यवैस्यैव सम्यक्त्वलाभउक्तोऽभव्यस्य
तुकावार्तेत्याह तिच्छंकराइपूअं दट्ठूणंतेणवाविकज्जेण सुयसामाइयलाहो होइअभवस्सगंठिम्मि अर्हदादिविभूतिमतिशयवतीं दृष्ट्वाधर्मादेवं
विधः सत्कारोदेवत्वराज्यादयोवाप्राप्यंत इत्येवमुत्पन्नबुद्धेरभव्यस्यापिग्रंथिस्थानं प्राप्तस्य तद्विभूतिनिमित्तिशेषः देवत्वनरेंद्रत्वसौभाग्यरूपब
लादिलक्षणेनान्येनवाप्रयोजनेनसर्वथानिर्वाणश्रद्धानरहितस्याभव्यस्यापिकष्टानुष्ठानं किंचिदंगीकुर्वतोज्ञानरूपश्रुतसामायिकमात्रस्य लाभोभवे
त्स्यात्येकादशांगपाठानुज्ञासम्यक्त्वादिलाभस्तस्यनभवत्येव अभव्यत्वहानिप्रसंगादिति अथपदुक्तं अपुव्वेणतिपुंजंमिच्छत्तं कुणईत्यादित
द्विवरणमाह मयणादरनिव्वलिया निव्वलियाजहकोद्दवातिविहा तहमिच्छत्तं तिविहं परिणामवसेणसोकुणइ यथापरिकर्म्यमाणाः कोद्रवास्त्रिविधा
भवंति तद्यथा ॥ मदनाशुद्धाएवेत्यर्थः तथादरनिव्वलियत्ति ईषन्निर्वलिताः शुद्धाशुद्धस्वरूपाइत्यर्थः निव्व २ लियाइति निर्वलिताश्चशुद्धाएवे
त्यर्थः तथादरनिव्वलियत्ति ईषन्निर्वलिताः शुद्धाशुद्धस्वरूपाइत्यर्थः तथापूर्वकरणलक्षणपरिणामवशेन शुद्धाशुद्धमिश्रभेदान्मिथ्यात्वं जीवस्त्रि
धाकरोतीति अथजलवस्त्रदृष्टांतौयुगपदाह जहवेहकिंचिमलिणं दरसुद्धंसुद्धमंबुवत्थंच एवंपरिणामवसा करेइसोदंसणंतिविहं यथावाकिंचिद्बुजलं
वस्त्रंचमलिनंकलुषंभवति शोध्यमानमपिनशुद्ध्यति किंचित्तु दरशुद्धमीषच्छुद्धं भवति एवमपूर्वकरलक्षण परिणामवशाद्दर्शनमोहनीयं कर्मजीवो
मिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वभेदात्रिविधाकरोतीति ननु सम्यक्त्वलाभो देशविरत्यादिलाभः कथमित्याह सम्मत्तम्मिउलद्धे पलियपुहुत्तेणसा
वगोहोज्जा चरणोवसमखयाणं सागरसंखंतरा होंति ॥ यावत्याकर्मस्थित्या सम्यक्त्वं लब्धं तन्मध्यात्पल्योपम पृथक्त्वलक्षणस्थितिखंडे क्षपिते।

श्रावकोदेशविरतोभवेत् ततोपिसंख्यातेषु सागरोपमेषु क्षपितेषु चारित्रमवाप्नोति ततोपिसंख्यातेषु सागरोपमेषु क्षपितेषु क्षपकश्रेणिर्भवतीतिकि
यत्तभवेषुदेशविरत्याविलाभो भवतीत्याह एवंअप्परिवडिए सम्मत्तेदेवमणुअजंमेसु अन्नयरसेढिवज्जं एगभवेणंचसवाइं एवमप्रतिपतितेप्रतिप
तिसम्यक्त्वस्यदेवमनुष्यजन्मसुसंचरणं कुर्वतो अन्यान्यमनुष्यभवेदेशविरत्यादिलाभोभवति यदिवातीव्रशुभपरिणामवशात् कपितव्दृक
र्मस्थितेरेकस्मिन्नपिभवे अन्यतरंश्रेणिवर्जान्येतानि सर्वाण्यपिभवंति श्रेणिद्वयंहि कस्मिन्नपि भवे सैद्धांतिकाभिप्रायेण भवत्येव किंतु कोवापशमश्रेणिक्षप
णश्रेणिर्वाभवतीति तदेवमलिहितं क्रमद्वारं अथतदावरणद्वारंचेतसिनिधाय वक्ष्यमाणगाथासंबंधनार्थमाह अडुणाजस्सोदयउ नलभइ दंसणा
इसामइयं लद्धंचयुणोभस्सइ तदिहावरणंकसायाई सामानवरंतदिह कषायादिकमावरणमुच्यते तत्रानंतानुबंधिकषायचतुष्टयंमिथ्यात्वं
चसम्यक्त्वस्यावरणं श्रुतस्यश्रुतज्ञानावरणं चारित्रस्य चारित्रमोहनीयमिति तदेवाहपढमिल्लुयाणउदए इत्यादि अथवायातनांतरमाह अहवावरव
याइउ केवलाइजंजंसितेकइ कसाया कोवाकसायरणं कोवरकयाइ कमोकस्स अथवायत्केवलादिकमादिशब्दाद्दर्शन चारित्रपरिग्रहः येषां
कषायाणामुदयेनियमात्सम्यग्दर्शनलाभं भवसिद्धिका अपिनलभंते किमुताभव्या इत्यक्षरयोजना सावार्थस्त्वयं प्रथमाएवदेशीवचनः प्रथमिल्लुका लु
नां कषायाणामनंतानुबंधिक्रोधमानमायालोभानामित्यर्थः प्राथम्यं चैषां सम्यक्त्वाख्यप्रथमगुणविघातित्वात् क्षपणक्रमाद्वेति उदयेनुपाकोवि
भवेसतिनियमान्नियमेन अस्य व्यवहितसंबंधः अग्रदर्शितएव किंविशिष्टानां प्रथमिल्लुकानामित्याह कर्मणातत्फलभूतसंसारेण वासहसंयोज
यतीति संयोजना स्तेचतेकषायाश्चेति संयोजनकषाया दीर्घत्वंप्राकृतत्वात् इत्थवासयोजनाहेतवः कषायासंयोजनाकषायास्तेषामुदयेनियमात्सम्यग
स्तेषामुदयेनियमात्सम्यग्दर्शनंसम्यक्त्वंतस्यलाभंनभवसिद्धिर्येषांतेभवसिद्धिकाः ननु सर्वेषामपि सिद्धिर्भवेएव कस्मिंश्चिद्भवति किमनेनव्यव
च्छिद्यते सत्यं किंतिह व्याख्याना तद्भवएवभवोगृह्यते तद्भवसिद्धिकाइत्यर्थः तेअपिनलभंते किमुताभव्याः इति निर्युक्तिगाथार्थः २२७ भाष्यं स
वणंपमुच्च पढमा पढमगुणविघाइणोत्तिवाजम्हा संजोयणाकसायाभवादिसंजोयणाउत्ति गतार्थैव कषायशब्दार्थमाह कम्मंकसंभवोवाकसमाउसिजउ
कसायातोकससायंतिवजउ गमयंतिकसंकसायात्ति आउवउवादाणंतेणकसायाजउ कस्सरसाय चत्तारिबहुवयणउ एवंविदुयादउविमया॥ कृषं
तिपरस्परंहिंसंति प्राणिनोस्मिन्निति कषकर्म भवोवा अथवा कृष्यंतेशारीरमानसदुःखबलैः कृष्यंते प्राणिनोस्मिन्निति कृषंकर्मभवभवएवदा यतो
यस्मात् ग्रंथाग्रं १२००० कषंकर्मकषोवा भव आयोलाभोयेषां ततस्तेकषायाः तेचबहुवचननिर्देशाच्चत्वारः क्रोधादयोगम्यते एवंदेशविरत्या

यत्तरोत्तरगुणघातित्वा द्वितीयतृतीयचतुर्थत्वेन कषायशब्दादिवाच्यते नत्वद्वितीयाद्योपिमताः सम्मताइति भवसिद्धियावीत्यत व्याख्यानयति भव
सिद्धियाविभणिए नियमानलभंति तयमतवावि भुविसेहेणवगहियापरित्तसंसारियाइया॥ भवसिद्धिकाअपीत्यत्र विशब्दादभव्यास्तेनैव लभंते
इत्यवगम्यतएव अथवा अपिशब्दात्परीतसंसारादयोपिनलभंतइति गम्यतइति गाथाचतुष्टयार्थः २३१ उक्ताः सम्यक्त्वस्यावरणभूताः कषायाः अथ
देशविरत्यावरणभूतांस्तानाह बीयकसायाणुदए अप्पचरकाणनामधेयाणं सम्मद्दंसणलंभं विरयाविरयंनउलहंति॥ सर्वप्रत्याख्यानं देशप्रत्या
ख्यानंचनयेषामुदये लभ्यतेते अप्रत्याख्यानाः आकारस्यसर्वप्रतिषेधवचनत्वादप्रत्याख्यानइति नामधेयंयेषांतेप्रत्याख्याननामधेयानांद्विती
यस्यदेशविरतिगुणस्यावारकत्वाद्द्वितीयास्तेचतेकषायाश्चद्वितीयकषायास्तेषांद्वितीयकषायाणामुदयेभव्याः सम्यग्दर्शनलाभंलभंते इतिवाक्य
शेषायंचवाक्यशेषःविरयाविरइंनउलहंति इत्यत्रतुशब्दोपादानात् लभ्यते एषामुदयेभव्याः सम्यग्दर्शनलाभं लभंते विरताविरतिं देशविरतिंपु
नर्नलभंत इतिवाक्यसंगतेरिति विरतिः अविरतिश्चयस्यांनिवृत्तौ साविरताविरतिविरताविरतिमिति निर्युक्तिगाथार्थः २३२ भाष्यं सव्वंदेसोवजउपचर
काणं नजेसिमुदएणंतिअप्पचरकाणा सव्वनिसेहेम्मउकारो सम्मद्दंसणलंभं लभंतिसवियानिवक्कसेसायं विरयाविरइंविसेसेणतुसद्दंसं लरिकउ
यच॥ गतार्थएव २३४ अथतृतीयस्यसर्वविरतिगुणस्यावारकांस्तृतीयकषायानाह तइयकसायाणुदए पच्चरकाणावरणनामधेयाणं देसेकदेस
विरइं चरित्तलंभंनउलहंति सर्वविरतिलक्षण तृतीयगुणघातित्वात्क्षपणक्रमाद्वातृतीयास्तेचतेकषायाश्चतृतीयकषायाः क्रोधादयश्चत्वारः तेषामुदये
कथंभूतानामावृणुपव्वत्वावरणाः प्रत्याख्यानंसर्वविरतिलक्षणंतस्यावरणाएतदेवनामधेयंयेषां तेप्रत्याख्यानावरणनामधेयास्तेषां आहनन्वप्र
त्याख्याननामधेयानामुदये सर्वथाप्रत्याख्यानंनास्तीत्युक्तं तत्राप्रतिषिद्धत्वादिहापिचावरणशब्देनप्रत्याख्यानस्यसर्वस्यापि निषेधोगम्यतइ
ति कएषांप्रतिविशेषोत्रोच्यते नत्रनञ् सर्वनिषेधउक्तः इहत्वाङोमर्यादेषदर्थत्वाद्वासर्वविरतिरूपप्रत्याख्यानमर्यादया अथवाईषत्प्रत्या
ख्यानयोगानुमतिमात्रविरतिरूपप्रत्याख्यानमावृण्वंतीति प्रत्याख्यानावरणाइतिव्युत्पत्तेः सर्वविरतिरूपप्रत्याख्याननिषेधार्थएवायंप्रवर्तते नदे
शविरतिप्रत्याख्याननिषेधेआवरणशब्दस्तथाचाह देशश्चैकदेशश्चदेशैकदेशौ तत्रदेशःस्थूलप्राणातिपातादिः एकदेशस्तु तस्यैवहरयवनस्प
तिकायातिपातनस्तयोर्देशैकदेशयोर्विरतिर्निवृत्तिस्तांलभंतइतिवाक्यशेषः अत्राप्येषवाक्यशेषःचरित्तलंभंनउलहंति॥ इत्यत्रतुशब्दोपादानादेव
लभ्यते चारित्यनिंदितिमनेनेतिचारित्रं अष्टविधकर्मचयरिक्तीकरणाद्वाचारित्रं सर्वविरतिक्रियेत्यर्थः तस्यलाभमप्येषामुदयेनलभंते

विशेषा० वि०

१७८

देशैकदेशविरतिं पुनर्लभंते इतिनिर्युक्तिगाथार्थः भाष्यं सव्वंपच्चक्खाणं धरितिनेजंनदेसमेएणं पच्चक्खाणा आमघाईसहच्छेऊ यद्यस्मात्सर्वविरति

रूपंसर्वप्रत्याख्यानावृण्वं‍त्युच्यंते वृण्वंति तेतृतीयकषायानादेशप्रत्याख्यानमेनकारणेनप्रत्याख्यानावरणाअमीउच्यंते नतुप्रत्याख्यानमावृण्वं

तीतिप्रत्याख्यानावरणाइतिव्युत्पत्तेः सर्वमपिप्रत्याख्यानमेषामुदयेनभवतीतिगम्यते अयंतुविशेषः कुतोयत्सर्वविरतिप्रत्याख्यानमावृण्वंत्यमीन

देशप्रत्याख्यानमित्याशंक्याह आमघाईसच्छेदस्रूत्ति आङिहमर्यादामीषदर्थेवा आसर्वविरतिप्रत्याख्यानमर्यादायांप्रत्याख्यानमावृण्वंति

अथवा आईषत्सावद्ययोगानुमतिमात्रविरतिरूपंप्रत्याख्यानमावृण्वंतीति प्रत्याख्यानावरणइत्यर्थः देशविरतोऽप्यनंतं सावद्ययोगंप्रत्याख्या

यदेकादशींप्रतिमांप्रतिपन्नः सावद्ययोगस्यपरिमितमधुमतिमात्रं नप्रत्याचष्टे तदेतत्कषायावरणसामर्थ्यादित्यनया विवक्षयाईषत्प्र

त्याख्यानावरणाएतेऽभिधीयंतइति आहननुप्रत्याख्यानस्यावरणंसतोवा असतोवाइत्याशंक्याह नासतस्सावरणं नसतो ६भावादविरमण

संगापच्चक्खाणावरणा नत्थानस्संभवावरणा ॥एकांतेनासतस्तावदावरणंनसंभवति खरविषाणस्यापि तत्प्रसंगान्नापिसतोभव्यानामपिप्रत्या

ख्यानामपिप्रत्याख्यानसत्वेनविरतिमत्वप्रसंगात्तर्हि किमेतेकषायाआवृण्वंतीत्याह तस्मात्तत्संभवस्यप्रत्याख्यानपरिणतेरावरणंप्रत्याख्या

नावरणाउच्यंते परिणतिशब्दलोपादितिएतदव्यक्तौउर्धन्सदृष्टांतमाह उदयविरईपरिणई नहोइजोसिरवयाईउहोइ पच्चक्खाणावरणा

ते इहजहा केवलावरणं॥ येषामुदयेविरतिपरिणतिरात्मनोनभवति यत्क्षयोपशमादिभ्यस्तुसोभवति इहप्रत्याख्यानावरणाउच्यंते के

वलज्ञानावरणवदिति इदमुक्तंभवति केवलावरणेनकेवलज्ञानंसदाव्रियते अभव्यानामपिकेवलित्वप्रसंगादसत्यभव्यानामपिकेव

लंकित्वाघ्नमितिचेदयुक्तं मल्लकसंपुटावृत्तप्रदीपेनतन्मध्यस्येवस्वात्मनः कृत्स्नप्रकाशनप्रसंगान्नाप्यसत्केवलज्ञानंकेवलावरणेनाव्रियते

तद्धिजीवद्रव्यरूपतयासदाव्रियते आविर्भूततत्परिणत्यात्वसदाव्रियते सदसद्रूपयोश्च कथंचिदेकत्वमेव ततः सदसद्रूपश्चकेवलज्ञान

स्ययथास्वरूपेणपरिणातिसंभवस्तदावरणेनाव्रियते आवरणसामर्थ्यात्केवलज्ञानपरिणत्यापरिणमितुंजीवोनलभतइत्यर्थः एवंप्रत्या

प्रत्याख्यानावरणकषायैरपिविरतिपरिणतिसंभवआव्रियते विरतिपरिणामेनपरिणमितुंजीवोनप्राप्नोतीत्यर्थः अत्रबहुवक्तव्यंतत्तुनोच्यतेग्रं

त्रया थविस्तरभयादितिगाथार्थः २३८ अथाक्रमेणार्थसंग्रहस्यविभणिषुस्तथाचतुर्थकषायाणांयथाख्यातचारित्रादिविघातित्वंचदिवदर्शयिषुराह

मूलगुणाणंलंभं नलहइमूलगुणघाइणोउदए नलहइचरणंअहक्कायं॥ इहसम्यक्त्वमहाव्रतानिचमूलभूतागुणामूलगुणाः उत्तरगु

खरविषाणस्याप्यावरणप्रसंगात्तस्मात्सद ऽ सद्रूपंकेवलज्ञानंतदावरणेनाव्रियते

१७८

DR BHAU DAJI

णानामधारभूतत्वात्तेषांमूलगुणानांलाभंनलभते कुतइत्याह यथोक्तान्मूलगुणान्हंतुंशीलंयेषांतेमूलगुणघातिनस्तेषांमूलगुणघातिनामनंतानुबं

धिअप्रत्याख्यानावरणानांद्वादशानांकषायाणामुदये एतच्चपदमिक्षुयाणउदए इत्यादिनासर्वेष्वपिवित्तमेवनथाइयसंकलनात्संकलनाः सपादि

कलनाद्वासंकलनाः परीषहादिसंपातेचारित्रिणमपिदलयंतीतिवासंज्वलनाः क्रोधादयएवचत्वारः कषायास्तेषामुदयेनलभतेलब्धंवात्य

जति चरणंचारित्रंकिंसर्वमपिनेत्याह यथावत्तीर्थकरगणधरैराख्यातंअकषायमित्यर्थः सकषायंतुलभतेनचयथाख्यातचारित्रिणामपि

देशोपघातिनोभवंति नइदयेच्चारित्रदेशातिचारसिद्धेरितिनिर्युक्तिगाथार्थः केपुनस्तेमूलगुणायद्विघातिनोद्वादशकषायादत्यास्त सम्म

त्तसमेयाइंमहव्वयाइंमूलगुणामूलंसेसाहारोचारसत्तंघाइणोएण गतार्थानवरंशेषाणामुत्तरगुणानामाधारत्वात्सम्यक्त्वमहाव्रतादीनि

मूलमुच्यते तद्विघातिनएतेद्वादशकषायाइति अत्रार्थोपत्याक्षिप्तमनवगच्छन्नाहपरः निसिभत्तविरमणंपिहु नणुमूलगुणो कहंनगयंते च

यधारणोच्चियंते मूलगुणोसेसयस्सियसो आहारविरमणाईतवोवतवएयवाजउणसणं अहवमहव्वयसंरक्कत्तरयाउसमिइउव्व॥ ननुरात्रीभोजन

विरमणमपिमूलगुणत्वेननोपात्तं अत्रोत्तरमाह व्रतधारिणःसंयतस्यैवतद्रात्रीभोजनविरमणंमूलगुणः शेषस्यतुगृहिणोदेशविरतस्येतरउत्तरग्नुगु

णइत्यर्थः कुतआहारविरमणरूपत्वात्तपोवदत्थवातपएववाद्रात्रीभोजनंविरमणंमूलंगुणः शेषस्यतुगृहिणोदेशविरतस्येतरउत्तरग्नुगुणइत्यर्थः

कुतआहारविरमणरूपत्वात्तयोवदथवातपएववानन्निशिभोजनविरमणमितिमूलगुणाः नदिह किमिति मूलगुणत्वेनोपात्तं अत्रोत्तरमाह व्रतधारि

णाःसंयतस्यैवअप्रज्ञायतानशनं अशनत्यागरूपत्वादिहेतुः चतुर्थादिवदित्यनुक्तोदृष्टांतःस्वयंदृश्यतःतपश्चोत्तरगुणएवेतिभावः इतश्चेदमुत्तरगुणः

कुतोमहाव्रतसंरक्षणात्मकत्वात्समित्यादिवदिति अत्राहयद्येवमुक्तंकेव्रतधारिणोपिनन्मूलगुणोभण्यते समस्तव्रतानुपालनात्समस्तव्रतसंरक्षणेनात्यं

तोपकारित्वात्प्राणातिपातविरमणमणवद्व्रत मूलगुणग्रहणाच्चसाक्षादनुपात्तमपितद्ग्रहीतमवद्रष्टव्यमुत्तरगुणावदिति कस्मान्मूलगुणग्रहणेन

ग्रहणनइत्याह नम्मामूलगुणच्चियनहोनितव्विरहियस्सपडिपुणातोमूलगुणग्रहणेतग्गहणमिहघउनेयं यस्मात्तद्विरहितस्यरात्रीभोजनविरमणविर

हितमहाव्रतादयोमूलगुणाएवपरिपूर्णानभवंत्यतोमूलगुणग्रहणेनतद्ग्रहणमत्रार्थतोविज्ञेयंनथाहि॥ रात्रीभोजनेविधेयेरात्रोभिक्षार्थमन्वक्षर्विपि

येपर्यटनाद्वंद्वमदियदिभिःस्पर्शनात्पुरःकर्मपश्चात्कर्माद्यनेषणादोषदुष्टाहारग्रहणादिश्चप्राणातिपातव्रतविघातः अंधकारवल्येनचपति

तद्धिरण्यादिद्रविणग्रहणाद्येषित्परिभोगसंभवाच्च शेषव्रतविलोपइत्येवंरात्रिभोजनविरमणमंतरेणानसंभवंत्येव प्राणातिपातविरत्यादिमूलगुणाः अतएव
नक्रूहणे त्यंतोपकारित्वादिरित्याग्रहीतमवार्थनेतेदिति अत्रपरकःप्राह जइमूलगुणोमूलवउवगारित्तितवाईयातोसव्वमूलगुणाजइवनेततंपिमाहोघा॥यदि
तन्निशिभोजनविरमणंमूलगुणोमूलमुत्तवगारित्तितवाईया तो सव्वमूलगुणाजइवनेततंपिमाहोघा॥यदिनान्निशिभोजनविरमणंमूलगुणोपकारित्वान्मूल
गुणइष्यते ततःस्तर्हितपःप्रभृतयःसर्वेपिमूलगुणाःप्राप्नुवंति तेषामपितदुपकारित्वादुत्ताविशीर्णाउत्तर गुणकथायदिपुनस्तत्तपःप्रभृतयोमूलगुणानभ
वंति तर्हितदपिरात्रिभोजनंविरमणंमूलगुणोमाभूदुपकारित्वाविशेषात्पूर्वापरविरोधश्चैवमनभ्युपगच्छतोभवतस्तथाहिभवतेवानंतरमुक्तं यथामहाव्र
तसंरक्षणादुत्तरगुणइदंसनितिवदिति इदानीत्वमिथस्तंमहाव्रतसंरक्षणान्मूलगुणएतदिति अत्रोच्यते॥ किमिहविरुद्धंउभयधर्मकंहिरात्रिभोजनविर
मणंमूलगुणोमाभूदुपकारित्वाविशेषात्पूर्वापरविरोधश्चैवमनभ्युपगच्छतोभवतस्तथाहिभवतेवानंतरमुक्तं यथामहाव्रतसंरक्षणादुत्तरगुणइदंसनि
तिवदिति॥ यतोगृहस्थस्यतदुत्तरगुणःतस्यारंभजप्राणातिपातादनिवृत्तत्वान्निशिभोजनेपिमूलगुणानामखंडनादत्यंतोपकारात्तावादिति व्रतिनस्तु
तदेवमूलगुणःतस्यारंभजादपिप्राणातिपातान्निवृत्तत्वाद्रजनीभोजने चतत्संभवादितस्तद्विधानेमूलगुणानांखंडनात्तद्विरमणंतुतेषांसुंरक्षणेना
त्यंतोपकारात्तस्यमूलगुणःतपःप्रभृतीनांचेत्थमत्यंतोपकारित्वाभावादुत्तरगुणत्वमित्याहन्त सव्ववउवगारिं जहतंननहातवाइंउवासं जंतेनणत्तरिया
होतिगुणातंचमूलगुणो॥ जंतियस्मात्कारणाद्रात्रीभोजनविरमणंसर्वव्रतोपकारकंननथातपःसमित्यादयो विषक्तपृथक्केनकारणेनतेअन्नरिकाउत्तर
गुणाभवंति तगुरात्रिभोजनव्रतंमूलगुणानामत्यंतोपकारित्वान्मूलगुणः यथाहि प्राणातिपातादिव्रतानांपंचानामप्येकस्याप्यभावेशेषाणामभावान्मूल
गुणत्वंमेवंरात्रिभोजनव्रतस्याप्यभावेसर्वव्रताभावादत्यंतोपकारित्वान्मूलगुणःयथाहि॥ प्राणातिपातादिव्रतानांपंचानामेकस्याप्यभावेशेषाणामभा
वान्मूलगुणत्वमितिभावः अथसंजलणाणंउदए इत्यादिनिर्युक्तिगाथोत्तरार्धव्याख्यामाभाहइसिंसियूराहंवासंपायचापरीसहाईणं जलणाउसंजलणा
नाहरकायंतउदयंमि अकसायमहक्खायं जंसंजलणोदएणनतेण लब्भइलद्धंचपुणोभस्सइसव्वंदेतंदयंमि नउनपरिमहक्खाउं वुधाइणोसेसच
रणदेसमिंघायंतिनारणमुदए होइजउसाइयारंतं इहसंशब्दस्यअयोर्थःस्तद्यथा ईषदर्थःकलनाः अथवासयराहिंकगितिकलना संकलनाः यदिवा
परीषहादिसंपातेप्यारित्रिणमपिज्वलयंतीतिसंज्वलनास्तदुदयेयथाख्यानचारित्रंनभवति कुतस्तदुदयेयथाख्यानमुच्यते तेनकारणेनसंज्वल
नकषायोदयेतल्लब्धंते प्रबलश्चमपिचपुनस्तदुदयेसर्वेन व्रस्यतीति नहिनेवयथाख्यानमात्रोपघातिनःसंज्वलनाः किंतुशेषचरित्राणामपिदेशो
पघातिनोभवंति यतस्तेषामुदयेतदपिशेषचारित्रंसातिचारंभवतीतिकगाथादशकार्थः २४९ अतएवाह सव्वेविअइयारा संजलणाणंतुउद

यउहोंति मूलछेद्यंपुणस्सहोइ बारसण्हंकसायाणं॥ सर्वेप्यालोचनामतिक्रमणोभयादिछेदपर्यंतप्रायश्चित्तशोध्या अपिशब्दात्किंयंतोपिचआपि
चरणात्यतिचाराश्चारित्रविराधनाविशेषाः संज्वलनानामेवोदयतोभवंति द्वादशानांपुनःकषायाणामुदयतोमूलछेदंभवतिमूलेनाष्टमस्थान
वर्तिप्रायश्चित्तेनविधनेःपनीयत्वद्दोषजातंतन्मूलछेद्यंभशेषचारित्रोछेदकाशल्यर्थं स्तदेवंमूलंदोषजातं द्वादशानामनंतानुबंध्यप्रत्याख्यान
प्रत्याख्यानावरणलक्षणानांकषायाणामुदयेसंजायते अथवाइहमूलछेद्यंदोषजातंयथासंभवतोयोज्यते तद्यथा प्रत्याख्यानावरणकषायचतुष्टोदये
सर्वविरतिरूपस्यचारित्रस्यमूलछेद्यं ~~दोषजातंयथासंभवतोयोज्यते॥तद्यथा~~ सर्वनाशरूपंभवति अप्रत्याख्यानकषायचतुष्कोदयेतुदेशविरतिचारि
त्रस्यअनंतानुबंधिकषायचतुष्कोदयेपुनःसम्यक्त्वस्येतिनिर्युक्तिगाथार्थः २५० भाष्यं अहवाराछेइता सव्वेसंजलणाहेयवोहोति सेसकसाउदयउमू
लछेद्यंचावरुहणं॥ सत्तमस्थानवर्तीप्रायश्चित्तविशेषछेदस्तनश्चालोचनादिनाछेद्यातेनस्तत्तविधनप्रायश्चित्तेनानीतेयांतेएकस्यां तशब्दलोपाछे
द्यताःसर्वेप्यतिचाराः संज्वलनकषायोदयतस्याभवंति शेषककषायाणांद्वादशानामुदयेमूलछेद्यंसमस्तचारित्रोछेदकारकंदोषजातंभावति
तद्विशुद्धयेचप्रायश्चित्तं पुनरपिव्रतारोपणमिति अथवायथासंभवंमूलछेद्यंयोज्यतइत्येतदाह अहवासंजमूलछेद्यंन इयकलुसोदयेनियमं
सम्मत्ताईमूलछेद्यंपुणवारसण्पि॥ त्ततीयानांप्रत्याख्यानावरणकषायाणामुदये संयमस्यसर्वविरतिरूपस्यमूलछेद्यंनियतंनिश्चितंभवति सम्यक्त्व
दिमूलछेद्यंतुद्वादशानामप्युदयेसंपद्यतइति अथपरमाशंक्यपरिहरन्नाह मूलछिद्यासिद्धे पुव्वंमूलगुणघाइगहणेणा इहकीसपुणागहणं भइआरवि
सेसणत्थंति पगयमहक्खायंतिय अइयारंतंमिच्चेयमाज्ञाए तोमूलछिद्यमिणं सेसचरित्तेनिउंजुइ आहनन्वनंतरनिर्दिष्टनिर्युक्तिगाथायांमूलगुणाणंलभ
नलहइमूलगुणघाइणोउदए इत्येतस्मिन्प्रर्यार्धेमूलगुणघातिग्रहणेनद्वादशाकषायाणामुदयेमूलछेद्यं सिद्धमेवकिमितीहपुनस्तद्ग्रहणं अत्रोत्तरमाह
अतिचारविशेषणार्थमिति अतिचाराणांविशेषव्यवस्थापनार्थमित्यर्थः इदमेवव्यक्तीकुर्वन्नाह एगयमित्यादिइदमुक्तंभवति॥ संजलणाणंउदएनल
नलहइ चरणंअहक्खायमित्यनंतरनिर्युक्तिगाथोत्तरार्धादिहयथाख्यातंचारित्रंप्रकृतमनुवर्तते ततश्चसव्वेवियअइयारासंजलणाणंउदयउहों
रा ति इत्येतानतिचाराननंतंतुवर्तमानेयथाख्यातचारित्रेनशिष्यायोक्षीनेदतन्माह तलस्तेनेह पुनरपिमूलछेद्यमतप्रयथाख्यातवर्जितेशेषचारित्रे
सामायिकादिकेनियोजयति अस्यांहिमूलगाथायांमूलछेद्यग्रहणात्पुनःशब्दविशेषणाच्चायमर्थःसंपद्यते संज्वलनानामुदयेशेषचारित्रस्यस
र्वेप्यतिचाराभवंति द्वादशकषायाणामुदयेपुनर्मूलछेद्यंभवति यस्येवास्यांगाथायांमूलछेद्यमुक्तं तेष्वेवातिचाराअपिनतुयस्थ्यातचारित्र

स्यसर्वथैवनि कषायोदयरहितत्वेनतस्यनिरतिचारत्वादितिगाथाचतुष्टयार्थः २५४ उक्तमावरणद्वारं अथतत्क्षयोपशमादिभ्यश्चारित्रप्राप्तिमभिधित्सु
राहद्वारसविद्दकसायखवविएउवसामिएवजोगेहिं लब्भइचरित्तलंभो तस्सविसेसाइमेपंच द्वादशविधद्वादशप्रकारेणतानुबंध्यादिभेदभिन्नेक
षायेजातावेकवचनंक्रोधादिलक्षणेक्षपिते विध्यातानलतुल्यतानीतेउपशमितेभस्मच्छन्नदहनकल्पतांप्रापितेवाशब्दात्क्षयोपशमत्वाद्विवि
ध्यातकाष्ठलन्नसमतामुपकल्पितेयोगैर्मनोवाक्कायरूपैःप्रशस्तैर्हेतुभूतैःकिंलभ्यतेचारित्रलाभःतस्यचसामान्येनचारित्रस्यविशेषाभेदास्तेदाः
एतेवक्ष्यमाणाःपंचेतिनिर्युक्तिगाथार्थः २५५ भाष्यं खविएउवसामिएवावासदृणंखउवसामिएवा ~~खविएउवसामिए खविएउवसामिएवजोगेहिं~~
लब्भइचरित्तलंभो तस्सविसेसाइमेपंच॥ द्वा~~दशविधेकस्य~~ पसत्थझाणाइजोगेहिं॥ गतार्थान्नवरंप्रशस्त ध्यानंप्रशस्तंमनःक्षीणादिकषायस्वरूप
माह खीणानिव्वायहुयासणोव्वछारपिहियव्वउवसंतादरविध्यायविहाडियजलणोवम्माखउवसमा॥ व्याख्यातार्थान्नवरंभस्मविध्यातविघटितदह
लनोपशमाःक्षयोपशमिककषायाःक्षायोपशमावस्थेपुद्गलिकस्यवनमप्यस्ति नचविघटितवह्निकल्पमिति अथकस्यचारित्रस्यकथंलाभइत्या
ह खयउवासमउवा खउवसमउवतिनिलब्भंति सुहुमहखायाइं खयउवसमउवनणत्तो सामायिकछेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिकलक्ष
णानि आद्यानित्रीणिचारित्राणिश्रेणिद्वयादन्यत्रकषायक्षयोपशमात्पूर्वप्रतिपन्नानिप्रतिपद्यमानानिचलभ्यंते अनिवृत्तिवादरस्यपुन
रुपशमश्रेणौतदुपशमात्सर्वप्रतिपन्नानिप्रतिपद्यमानानितेषांलाभःक्षपकश्रेण्यांतुक्षयादिति सूक्ष्मसंपराययथाख्यातचारित्रेतूपशमश्रेण्यांकषा
योपशमात्क्षपकश्रेण्यांतुतत्क्षयाल्लभ्येते नान्यतःक्षयोपशमान्नप्राप्येतेइत्यर्थः आहननुतस्सविसेसाइमेपंचइत्यत्रकिंसामान्यंचारित्रमात्रंत
च्छब्दस्यवाच्यमाहोस्विद्द्वादशानांकषायाणांक्षयादितोयदनंतरमेवोक्तंतदेवेत्याशंक्याह लब्भइचरित्तलंभो खयाइओबारसण्हनियमोयं नउपं
चविहनियमिणंपंचविसेसंविसामण्णं॥ द्वादशानांकषायाणांक्षयादितोलब्धस्यतस्यसामान्येनचारित्रस्यपंचैवविशेषा इत्येवंप्रोक्तोनियमोत्रनक्रि
यतइत्यर्थःकिंतर्हिद्वादशानामाधिकानांवाकषायाणांक्षयादितोलब्धतस्यसामान्येनचारित्रस्येतेवक्ष्यमाणाःपंचविशेषाइत्येवंसामान्यंचारि
त्रमात्रंतच्छब्दस्यसंबध्यतइति अथकस्माद्द्वादशकषायाणामेवक्षयादितोलब्धस्यचारित्रस्यपंचैतेविशेषाइत्येवंभूतोनियमोत्रनक्रियतइत्याह
जंनिणिवारसेण्हलसंतिखयाईउकेसाणं सुहुमंपन्नरसत्तण्हंपि॥ यतःसामायिकछेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिकलक्षणानित्रीण्येवचारि
त्राणिद्वादशकषायाणांक्षयादितोलभ्यतइतिकथंतत्क्षयादिलब्धस्यपंचविधत्वंस्यात् सूक्ष्मसंपरायचारित्रंतुसंज्वलनलोभवर्जितानांशेष १८०

पंचदशकषायाणांक्षयाद्युपशमाद्वालभ्यतेचरमंतुयथाख्यातचारित्रंषोडशानामपिकषायाणांक्षयाद्युपशमाद्वाप्राप्यते एवंचसतिसामान्यस्यैवचारित्र
स्यपंचविशेषाभवंतीतिगाथापंचकार्थः २६० केपुनस्तेपंचविशेषाइत्याह सामाइयछेयदम्मं वेउवठावणंभवेबीअं परिहारविसुद्धीअं सुहुमंतहसंपरा
यंचतत्तीयअहखायं खायंसव्वंमिजीवलोयंमि चरिऊण सुविहिया वच्चंतयरामरंठाणं रागद्वेषविरहितःसमस्तस्यप्रतिक्षणमपूर्वापूर्वकर्मनिर्जरा
हेतुभूतायाविशुद्धेरायोलाभःसमायःसएवसामायिकं सर्वसावद्ययोगविरमणमित्यर्थः ननुयद्येवंसर्वमप्येतच्चारित्रमविशेषतःसामायिकमेवछेदादिवि
शेषस्तुविशेष्यमाणमर्थतःसंज्ञांतरंचनानात्वंप्रतिपद्यतेतत्रैतेषुमध्येप्रथमंछेदादिविशेषाणामभावात्सामान्यसंज्ञायामेवावतिष्ठतेसामायिकमिति
एतच्चद्विधाइत्वरंयावत्कथिकंच तत्रस्वल्पकालभावित्वरं इदंचभरतैरावतक्षेत्रेषुप्रथमपश्चिमतीर्थकरतीर्थेनारोपितमहाव्रतस्यशिष्यकस्यविज्ञे
यं अत्रजन्मनियावज्जीवितंकथ्यास्त्यात्मनस्तावत्कालभावियावत्कथंतदेवयावत्कथिकंआभववर्तीत्यर्थः एतच्चभरतैरावतमध्यमद्वाविंशतितीर्थकर
साधूनांमहाविदेहाईत्संयतानांचवसेयं एषामुपस्थापनायाअभावादिति द्वितीयंतुचारित्रंछेदोपस्थापनमुच्यते अत्रछेदश्चोपस्थापनंचयस्मिन्चा
रित्रेतच्छेदोपस्थापनं पूर्वपर्यायछेदोमहाव्रतोपस्थापनं पूर्वपर्यायस्यछेदोमहाव्रतेषूपस्थापनंचात्मनोयत्रछेदोपस्थापनमित्यर्थः एतदपिद्विधासा
तिचारंअनतिचारंच तत्रानतिचारंयदित्वरसामायिकस्यशिष्यकस्योपस्थापनायामारोप्यते तीर्थांतरसंक्रांतौवायथापार्श्वनाथतीर्थान्महा
वीरतीर्थसंक्रामतःपंचयामधर्मप्रतिपत्तावितिसातिचारंतुमूलगुणघातिनोयत्पुनरपिमहाव्रतारोपणमिति तृतीयंतुचारित्रंपरिहारविशुद्धिःतत्रपरिह
रणंपरिहारःतपोविशेषस्तेनकर्मनिर्जरारूपाविशुद्धिर्यस्मिन्चारित्रेतत्परिहारविशुद्धिकं एतदपिद्विधेदं निर्विशमानकंनिर्विष्टकायिकंस्यत
त्रास्यैवचारित्रस्यासेवकाःसाधवोनिर्विशमानाउच्यंते तदव्यतिरेकादिदमपिचारित्रंनिर्विशमानकंमप्युच्यते आसेवितंतच्चारित्रंकायायैस्तेमुनयोनिर्वि
ष्टकायास्तएवस्वार्थिकप्रत्ययोपादानान्निर्विष्टकायिकास्तदभेदादिदमपिचारित्रंनिर्विष्टकायिकमेतत्स्वरूपंचविस्तरतोभाष्येभिधास्यतइति त
थेत्यानंतर्यद्वाभाग्भयाथवहितस्यापेक्ष्यन्यासःसूक्ष्ममित्यनुस्वारोप्यलाक्षणिकः सूक्ष्मसंपरायंचतुर्थंचारित्रंतत्रसंपर्ययेतेभिःसंसारमितिसं
परायाःकषायाःसूक्ष्मालोभांशावशेषत्वात्संपरायायत्रतत्सूक्ष्मसंपरायं इदमपिद्विविधंविशुध्यमानकंसंक्लिश्यमानकंच तत्रविशुध्यमानकं
क्षपकोपशमश्रेणिद्वयमारोहतोभवति संक्लिश्यमानकंतूपशमश्रेणेःप्रच्यवमानस्यप्राप्यतेचःसमुच्चये ततस्तस्मात्सूक्ष्मसंपरायादनंतरंसर्वत्रसाधुजीव
लोकेख्यातंप्रसिद्धं यथाख्यातंपंचमंसर्वविशुद्धंचारित्रंभवतितत्कथंभूतमित्याह यच्चरित्वाआसेव्यशोभनंविहितमनुष्ठानंयैस्तेसुविहिताःसुसा
धवोगच्छंत्यजरामरंमोक्षलक्षणंस्थानंतत्रमरणंमरस्ततश्चरांतत्वादयत्ययःनविद्यतेजरामरोयत्रतदजरामरं इदंचकर्मापिइत्वरहितत्वात्क्षीणमो

ह क्षायस्य छद्मस्थवीतरागस्य सयोग्ययोगिकेवलिनश्च भवतीति निर्युक्तिगाथाद्वयसंक्षेपार्थः २६२ विस्तरार्थं तु भाष्यकृदाह सव्वमिणं सामइयं छेयाइ
विसेसउ पुणो भिन्नं अविसेसियमाइमयं ठियमिह सामण्णसन्नाए सावज्जजोगविरइत्ति तत्थ सामाइयं दुहा तं च इत्तरमावकहं ति य पढमं २ तिमजिणाणं ति
त्थेसु मणारोविय वयस्स सेहस्स थोवकालीयं सेसाण मावकहियं तित्थेसु विदेहयाणं च ॥ सर्वमप्येतच्चारित्रमविशेषतः सामायिकमेव एतदेव छेदादि
विशेषैर्विशेष्यमाणमर्थतः संज्ञातश्च नानात्वं प्रतिपद्यते तत्राद्यं विशेषणाभावात् सामान्यसंज्ञायामेवावतिष्ठते सामायिकमिति तच्च सावद्ययोगविर
तिस्वरूपमेतत्सामायिकं तच्च द्विधा इत्वरं यावत्कथिकं च तत्रेत्वरं स्वल्पकालीनं भरतैरावतयोः प्रथमचरमतीर्थकरतीर्थयोरेवानारोपितमहाव्रतस्य शिष्यकस्य
द्रष्टव्यं यावत्कथितं यावज्जीविकं भरतैरावतमध्यमद्वाविंशतितीर्थसाधूनां महाविदेहसाधूनां चावसेयमिति अथ परः प्राह णणु जावज्जीवाए
इत्तरियं मिगाहियं सामइयं तस्स होइ पइन्नालोवो जह जावकहियं सामइयं तस्स आहन्नु करेमि भंते सामायिकं यावज्जीवमित्येवं व्रतग्रहणकाले इत्वरमपि
सामायिकं गृहीतमुपस्थापनायां मुंचतः प्रतिज्ञालोपः प्राप्नोति यावत्कथिकपरित्यागश्च अत्रोत्तरं भण्णइ पणियं सव्वं चिय सामाइयमिणं विसुद्धि
सिणं सावज्जविरइमाइयं कोवयलोवो सुद्धिए ननु सर्वमेवेदं चारित्रमविशेषतः सावद्ययोगविरति सामान्यात्सामायिकमेव छेदादिविशुद्धिवि
शेषैर्विशिष्यमाणमन्यान्यत्वं प्रतिपद्यते ततः कोनामविशिष्टतरायां विशुद्धौ प्रतिपद्यमानायां व्रतलोपो न कश्चिद्बाधितोर्थः कुत इत्याह उज्झि
ऊण मउ भंगो जो पुण तं चिय करेइ सुद्धयरं सन्नामित्तविसुद्धं सुहुमं पि व तस्स को भंगो ॥ उज्झिः कामतः प्रव्रज्यात्यागमेव कुर्वतो व्रतभंगो भ
वति किंतु शुद्धतरमेव व्रतं निर्मलयंसं पद्यते यथा सामायिकसंयतस्य सुहुमंति॥ सूक्ष्मसंपरायचारित्रं प्रतिपद्यमानस्य छेदोपस्थानीयस्य
परिहारविशुद्धिं मार्गो कुर्वतो व्रतनिर्मलत्वमिति छेदोपस्थापनीयस्य व्याख्यामाह परियस्स य छेउ जत्थोवट्ठावणं वए सुं च छेउवट्ठावणमि
ह तमणइयारं च यं सेहस्स निरयारं तित्थं तरसंकमे व तं होघामूलगुणघाइणो साइयारमुभयं च ठियकप्पे ॥ जत्थत्ति यत्र चारित्रे पू १८१
र्वपर्यायस्य छेदो व्रतेषु चोपस्थापनं विधीयते तदिह छेदोपस्थापनं तच्च द्विधा सातिचारमनतिचारं च तत्र शिष्यकस्योपस्थापनायां तीर्थान्त
रसंक्रांतौ वा यदारोप्यते तन्निरतिचारं सवद्यत्तु मूलगुणघातिनः पुनरपिसमारोप्यते तन्निरतिचारं सवद्यतु मूलगुणघातिनः पुनरपि सा
मारोप्यते तत्सातिचारं एतच्चोभयमपि स्थितकल्प एव भवति नास्थितास्थितकल्पे तत्र भरतैरावतप्रथमचरमतीर्थकरसाधूनां स्थित
कल्पः आचेल १ कुद्देसिय २ सिज्जायरे य ३ रायपिंड ४ किइकम्मे ५ वय ६ जिठ ७ पडिक्कमणे ८ मासं ९ पज्जोसवणकप्प १० इत्येतस्मिन्दश

विधयिकल्पे॥ तेषास्थितत्वात् भरतैरावतशेषद्वाविंशतितीर्थकरसाधूनां महाविदेहार्हत्साधूनां चास्थितास्थितकल्पः सिज्जायरपिंडमीचाउज्जामेय
पुरिसजिट्ठय किइकम्मस्स य करणं चत्तारि अवट्ठिया कप्पा एतेषु चतुर्षु नियमेन तेषामपि स्थितत्वात् शेषेषु षट्सु नियमाभावेनास्थितत्वादिति
अथ परिहारविशुद्धिकं व्रूणाति परिहारेण विसुद्धं सुद्धो व तउ जहिं विसेसेण तं परिहारविसुद्धं परिहारविसुद्धियं नाम तं दुविगप्पं निव्विस
नि माणं विट्ठकाइयवसेण परिहारियाणुपरिहारियस्स कप्पट्ठियस्स विया ॥ परिहारस्तपोविशेषस्तेन विशुद्धं परिहारविशुद्धं अथवा तकोसौ परिहा
रो विशेषेण शुद्धो यत्र तत्परिहारविशुद्धं तदेव स्वार्थिककप्रत्ययोपादानात् परिहारविशुद्धिकं नामेति एतच्च निर्विशमाना निर्विष्टकायिकभेदाद्द्विविधं कस्य
पुनरिदं चारित्रं भवतीत्याह परिहारइत्यादि इदमुक्तं भवति नवको गणइदं प्रतिपद्यते तद्यथा चत्वारः परिहारिकाश्चत्वारश्चानुपरिहारिकाः एकः कल्पस्थितस्तत्र
परिहारिकाणां तदासेवकत्वादिदं निर्विशमानकमुच्यते अनुपरिहारिकाणां कल्पस्थितस्य च विहितवक्ष्यमाणतपसां निर्विष्टकायिकमभिधीयते इति परिहारेण
तपसा विशुद्धमित्युक्तं किं पुनरिदं तपइत्याह परिहारो पुण परिहारियाण सो गिम्हसिसिरवासासु पत्तेयं तिविगप्पो चउत्थाईत उत्ते उ गिम्हसिसिरवासासु चउत्थ
याईण वारसंताइं अट्ठापकतीए जहन्नमज्झिमुक्कोसयतवाणं सप परिहारस्तपः पुनः परिहारिकाणां प्रत्येकं चतुर्थादि ततयो वोद्धव्यं ग्रीष्मशिशिरवर्षासु प्र
त्येकं जघन्यादि त्रिविकल्पः चतुर्थादि तपोरूपो ज्ञेय इति एतदेव व्यक्तीकरोति गिम्हेत्यादि ग्रीष्म शिशिरवर्षासु चतुर्थादीनि द्वादशांतानि तपांसि विज्ञेयानि
कया अर्थापत्त्या केषां याथापकत्वानि इत्याह जघन्यमध्यमोत्कृष्टतपसां इदमुक्तं भवति ग्रीष्मे सामान्येनैवोष्णकाले जघन्यं तपश्चतुर्थं कुर्वंति मध्यमं चतु
उत्कृष्टं पुनरष्टमं स्थापना १२३ एतदेवाद्यापत्त्या शिशिरे कुर्वंति तत्राद्यस्यासमप्रविभागरूपस्य एकदेशस्य वा एकादिपदात्मकस्याप्रक्रमणमवस्थानं शेषस्य
तु स्यादिपदसंघातरूपस्यैकदेशस्योद्गमनं यस्यां रचनायां सा समयपरिभाषया उद्भापक्रांतिरुच्यते तत्र चतुर्थषष्ठाष्टमानि ग्रीष्मे प्रोक्तान्येषां मध्यादेकदे
शश्चतुर्थलक्षणोपक्रमत्यवतिष्ठते शेषं तु षष्ठाष्टमपदद्वयमूर्द्धं शिशिरे गच्छति तृतीयं तु दशमलक्षणं पदं मील्यते ततश्च जघन्यतः षष्ठं मध्यमतोऽष्टमं उत्कृष्टतस्तु दश
मशिशिरे कुर्वंतीति सिद्धं भवति २३४ एतेषामप्याद्यैकदेशः षष्ठलक्षणोपक्रामति अष्टमदशमे तु ऊर्द्धं वर्षासु गच्छतः तृतीयं तु द्वादशं मील्यते ततश्च जघन्यतो
ऽष्टमं मध्यमतश्च दशमं उत्कृष्टतस्तु द्वादशं तपो वर्षासु कुर्वंति अनुपरिहारिककल्पस्थितानां तु कार्यमित्याह सेसा उ नियय भत्ता पायं भत्तं च ताण मायामं होइ तण
नियमात कप्पए सेसयं सव्वं॥ शेषाः पुनरनुपरिहारिककल्पस्थितपंचाभिमा वोनियत भक्तानित्यतां जिनो संवंति भायो ग्रहणान्निर्छज ख्या कदाचिदुपवासम
कुर्वंति विभक्तं च तेषां सर्वदैवानुपरिहारिककल्पस्थितानां पारणके परिहारिकाणां च सर्वथा माचाम्ल स्याचति शेषं तु विकृतिलेपकृदादिकं वस्तु सर्वं न तानामपि नि

यमान्न कल्पतइति कियंति दिनानि केनेदं तपः कर्तव्यमित्याह परिहारियाणपरिहारि याणकप्पढिय स्सावियभत्तं बछम्मासाउतवो अठारसमासिउकप्पो॥एवमु
क्तेन कारेण परिहारिका णामनुपरिहारिकाणां कल्पस्थितस्यापि च भक्तं भोजनमाचाम्लमेव भवतीति शेषः षण्मासान्यथोक्तरूपं तपश्च यथायोग्यं वक्तव्यं तत्र प
रिहारिकाणां चतुर्थषष्ठादिषु पारणके आचाम्लपरिगृहीतचतुर्थादिक्रमेण षण्मासान्यावत्तपः कुर्वंति परिहारिकाश्च विहितं तपसंलेपामनुपरिहारिकत्वमनुचरतं
प्रतिपद्यंते स्तत्स्थ कल्पस्थित एक एव परिहारिकत्वं प्रतिपद्य षण्मेव षण्मासान् यावत्तपः करोति एकस्तितरेषां मध्यात्कल्पस्थितो वाचनाचार्यो भवति शेषास्तु
सप्तानुचराभवंत्येवमयं परिहारविशुद्धिककल्पो ष्टादशभिर्मासैः समर्थ्यते कल्पसमाप्तौ ते किं कुर्वंतीत्याह कप्पसम्मत्तीएतयं जिणकप्पंवाउवितिगछंवा थियकप्प
चिथनियमा होइपुरिस्सजुगाइंतेहोंति॥ कल्पसमाप्तौ एषां त्रयी गतिस्तद्यथा कदाचित्पुनरपि तयंति तमेव परिहारविशुद्धिकानियमं नुस्थितकल्पं भरतेरावतमध्य
मोति मजिननीर्थ एव पुरुषयुगेयावद्भवंति तीर्थकर समीपे वा ऽमुं कल्पं प्रतिपद्यंते तीर्थकरसमीपप्रतिपन्नान्य समीपे वा नान्य त्रेत्यर्थः तदेवमभिहितं परिहारवि
शुद्धिकचारित्रमाह कोहाइसंपराउ तेणजउ संपरीइसंसारं तस्सुहुमसंपरायं सुहुमोजछावसेसोसो सेढिविलग्गहुउ तंविसुज्झमाणे ततोचयंतस्स
तह संकिलिस्समाणं परिणामववसेणविणेयं कोधादिकषायवर्गः संपराय उच्यते कुत इत्याह यतः संपरैति पर्यटति संसारमनेनेति ससंपरायः सूक्ष्मावशेषो य
त्र तत्सूक्ष्मसंपरायं तच्च श्रेणिविलग्न आरोहतो विशुद्ध्यमानकं भवति तथा तस्याः प्रच्यवमानस्य संक्लिश्यमानपरिणामवशात्तद्वितयमिति अथ यथाख्यातं
विवृण्वन्नाह अहसद्दो जहत्थे आडाभिविही एकट्ठियमरकायं चरणमकसायमुदितं तमहक्खायं जहक्खायं॥ अथेत्ययं यथार्थे आङ् अभिविधौ ततश्च
यथातथेनाभिविधिना ख्यातं कथितं यदकषायं चरणं तदथाख्यातं यथाख्यातं यथाख्याताख्यातमिति एतच्चकतिविधमित्याह तंदुवियप्पं छउमत्थकेवलि
विहाणउपुणेक्किक्कं खयसमजसजोगाजोगिकेवलिविहाणउ दुविहं॥ तच्च यथाख्यातचारित्रं छद्मस्थकेवलिस्वामिभेदात् द्विविधं छद्मस्थस्य द्विधिपुरुपि
द्विविधं मोहक्षयसमुत्थं तदुपशमप्रभवं च केवलिनोप्यपि सयोग्ययोगिकेवलिभेदात् द्विविधमेवेति अथ पूर्वोक्तनिगमयन्नुत्तरां निर्युक्तिगाथां संबध
यन्नाह॥ भणियं खउवसमउ अहुणोवसमेणलहइ जह जीवो सामइयंतंभणइ सोऽणंत्रवखउवसमपुव्वो तदेवं सत्तण्हं पयडीणं अभिंतरउ यकोडिकोए
इत्यादिना भणितः क्षयोपशमात्सामायिकलाभः अधुनातु अणदंसनपुंसिछी इत्यादिना वक्ष्यमाणेन यथा मोहोपशमात्सामायिकं लभ्यते यच्चा
चोपशमश्रेणिरतोऽनेनैव क्रमेणोत्तराभिधानमित्येका पातना अथ पातनांतरमाह अहवा खउवसमोउ चरणतियं उवसमेण भण्णेले खयउवा
सुहुमाहरकायाईतेणोवसमरकयाक्कमसो अथवा आद्यचारित्रत्रयं कषायाणां क्षयोपशमाद्भवति उपलक्षणत्वाद्यथा उपशमाच्चेति सूक्ष्मसं
पराय यथाख्यातचारित्रद्वयं यस्मादुपशमेनाक्षयेण वा लभ्यत इत्युक्तं तेन तस्मात्कारणात्तावेवोपशमक्षयौ क्रमेण भण्येते योहि श्रेणिद

य मुपलभ्येत सत्रूर्व मुपशमश्रेणिं करोति पश्चात्तु क्षपकश्रेणिमित्यमुं क्रमाश्रित्य युगपद्द्वयाभिधाने प्राप्तेपि प्रथमं तत्रोपशमश्रेण्यां पश्चात्तु क्षपकश्रेणिं
वक्ष्यत इति भावः अथ तृतीयामपि पातनामाह सेढिगयस्स विहेसकमं सेढीउ निग्गहरस्स अहक्खायं सोउवसमक्खयउ पदमंततोवसमसेढी॥ वाइत्य
थवा श्रेण्यंतर्भाविनः सूक्ष्मसंपरायमुक्तं तद्विनिर्गतस्य तु यथाख्यातमतः श्रेणिद्वयं भणनीयमायातं उभयश्रेणिलाभे चोपशमश्रेणिमेवादौ करोतइ
इति सैव तावत्प्रथममुच्यते इति द्वाविंशतिगाथार्थः २४७ तामियविहित प्रस्तावनामुपशमश्रेणिमाह॥ अणदंसनपुंसिछी वेयछक्कं च पुरिस
वेदोय दोदोएगंतरिए सरिसेसरिसंउवसमेइ॥ इह उपशमश्रेणि प्रारंभको प्रमत्तसंयतो भवतीति केचित् अविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तसंयतानां
मन्यत इत्यन्ये श्रेणिसमाप्तौ च निवृत्तो ऽप्रमत्तगुणस्थाने प्रमत्तगुणस्थाने वा ऽवतिष्ठते कालगतस्तु देवेषु विरतो वा भवति कार्मग्रंथिकाभिप्रा
येण तु प्रतिपतितो ऽसौ मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकमपि यावद्गच्छति तत्रेच्छमेनामारभ्यते॥ अणत्ति अणत्यादिदंडकधातुः अणंतीवा विकलहेतुत्वेनासात
वेद्यं नारकाद्यायुश्चेति शब्दयंत्याकारयंतीत्यणा आद्याः क्रोधादयश्चत्वारः कषायाः अथवा अणत्ति प्राकृतत्वेन अनाः एकदेशेन एकदेशेन समु
दायस्य गम्यमानत्वात् अनंतानुबंधिनस्त एवाद्याः क्रोधादयश्चत्वारः कषाया इत्यर्थः तत्रासौ प्रतिपत्ता प्रशस्ते ध्यवसायस्थानेषु वर्तमानः प्रथ
मं युगपदंतर्मुहूर्तमात्रेण कालेनानंतानुबंधिनः क्रोधादीनुपशमयति दंसनि दर्शनं दर्शः ततश्च दर्शनं मिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वभेदात्त्रिविधं॥ ततो
नंतानुबंध्युपशमानंतरमेतदपि युगपदंतर्मुहूर्तेनैवोपशमयति ततो यदा पुरुषः श्रेणिसमारंभको भवति तदानुदीर्णमपि नपुंसकेति नपुंस
कवेदमंतर्मुहूर्तेनोपशमयति ततः स्त्रीवेदमंतर्मुहूर्तेन ततो हास्यारत्यरतिशोकभयजुगुप्सालक्षणं हास्यादिषट्कं युगपदंतर्मुहूर्ते
न ततः पुरुषवेदमंतर्मुहूर्तेन अथ स्त्री प्रारंभिका ततः प्रथमं नपुंसकवेदं ततः पुरुषवेदं ततो हास्यादिषट्कं ततः स्त्रीवेदमुपशमयतीत्येवं द्रष्ट
व्यं अथ नपुंसकः प्रारंभकस्ततोसावनुदीर्णमपि प्रथमं स्त्रीवेदमुपशमयति ततः पुरुषवेदं ततः षट्कं ततो नपुंसकवेदमित्येष क्रमः अतउर्द्धं दो
द्दो क्रोधाद्येकांतरितौ संज्वलनक्रोधादिव्यवहितौ सदृशौ क्रोधादित्वेन परस्परं तुल्यौ सदृशौ युगपदेव प्रत्येकमंतर्मुहूर्तेनोपशमयति॥ एतदु
क्तं भवति अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणौ क्रोधौ क्रोधरूपतया सदृशौ सदृशौ सदृशौ युगपदंतर्मुहूर्तेनोपशमयति ततः संज्वलनं क्रोधमेका
किनमेवांतर्मुहूर्तेनोपशमयति ततो प्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणमायाद्वयं मायारूपतया सदृशं ततः संज्वलनामायामो ततो प्रत्याख्याना
प्रत्याख्यानावरणमायाद्वयं मायारूपतया सदृशं ततः संज्वलनामायां ततो प्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलोभरूपतया सदृशौ युगपद्

दुपशमयति ततः संज्वलनं लोभं अमुं चापशमयं स्त्रिधा करोति द्वौ भागौ युगपदुपशमयति तृतीयं तु भागं संख्येयानि खंडानि करोति ता
न्यपि पृथक् पृथक्काल भेदेनोपशमयति ततस्तेषां संख्येयखंडानां यच्चरमसंख्येयतमं खंडं तदसंख्येयानि खंडानि करोति ततः समये समये एकैकं खं
डमुपशमयति ॥ इह च दर्शनसप्तके उपक्रांतप्रथमकरणो निवर्तिबादरोभिधीयते ततऊर्ध्वमनिवृत्तिबादरोयावत्संख्येयखंडानां चरखंडं चरमसंख्येयखंड
नि पश्चाविलसंख्येयखंडान्युपशमयन् सूक्ष्मसंपरायस्तदेवमंतर्मुहूर्तेन समर्थ्यते अस्याश्च श्रेणेरनंतानुबंधिचतुष्टयादीनां प्रत्येकं शून्यस्थापनयावस्त
रूपं भावनीयं तत्रानंतानुबंधिचतुष्टयस्थाने चत्वारि शून्यानि तिर्यक् व्यवस्थाप्यंते तद्यथा ००००। एषामुपशमस्य प्रारंभो निष्ठा च समकालं भवति तिर्य
क् समस्थापनायां भावार्थविशेषः एतदुपरि तिर्यक् समशून्यत्रयेण दर्शनत्रयं स्थाप्यते ०००एतदुपरि एकस्य वेदस्यैकं शून्यं एतदुपरि द्वितीयं (४) तद
परिहास्यादिषट्कं समश्रेण्या तिर्यक् स्थाप्यते ०००००० तदुपरि तृतीयवेदशून्यं तदुपर्यपि तिर्यक् क्रोधद्वयशून्यद्वयं ४ एतदुपरि संज्वलनक्रोधस्य शून्यं
तदुपरि तिर्यक्मानद्वयस्य शून्यद्वयं ०० तदुपरि संज्वलनस्य लोभस्यैकं शून्यं एवमूर्ध्वस्थापनां विधाय सर्वं भावनीयमिति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः विस्तरार्थस्त्व
यं प्रकार आह उवसामगसेढीए पट्ठवउ अप्पमत्तविरउ उ पज्जवसाणे सो वा होइ पमत्तो अविरउ वा अणेसमणं ति अविरत देशविरत प्रमत्ताप्रमत्तविरतानामन्यतमः अण
परोपडिवज्जइ दंसणसमणंमि उ नियट्टी ॥ ह्य भिगतार्थं नवरं भविरताद्य समानानां मध्यात् केनापि दर्शनसप्तकेउपशमिते ततोनियट्टी निवृत्तिबाद
रो भवति अणानिएत्युक्तं व्याख्यातुमाह भवमणुबंधंति जतोणंतमणंताणुबंधिणो अणंति तेच चत्तारिविसमयं समेइ अंतोमुहुत्तेणं ॥ गाथा पूर्वार्धस्यानेण ति
एवं कृहणावाक्ये सती व्याख्यानयति नवमित्यादि भवं संसारमनुबध्नंतीत्येवंशीला अनंतानुबंधिनस्तान् प्रशस्तध्यानेनांतर्मुहूर्तेन युगपदुपशमय
उदयावर्तनादिकरणायोग्यान् करोतीति शेषा वय व्याख्यानमाह ततो दंसणतिगं तउ एगवेयं जहन्नवेयं ततो बीयवेयं तउ यवेयं य
समउदिन्नं न तस्यानंतानुबंध्युपशमानंतरं मिथ्यात्वादिदर्शनत्रिकं ततोनुदीर्णस्य वेदद्वयस्य मध्ये योजघन्यो वेदस्तमुपशमयति ततो द्वितीयं ततः षड
कं ततो यः कश्चिद् उदये वर्तते वेदस्तमुपशमयति इदमुक्तं भवति ॥ यदि पुरुषः श्रेणिप्रारंभकस्तदा पुरुषवेदस्योदये वर्तते स्त्रीनपुंसकवेदौ त्व
नुदीर्णौ तयोश्च मध्ये नपुंसकवेदो जघन्यतरस्ततो दर्शनत्रिकादुपरि प्रथमं तमुपशमयति ततः स्त्रीवेदं उदीर्णं तु पुंवेदं षट्कादुपरि पश्चादुप
शमयति अनुदीर्णं तु स्त्रीवेदं जघन्यं अथ स्त्री प्रारंभिका तदा स्त्रीवेदस्तस्या उदये पुनर्नपुंसकवेदोनुदयावस्थौ अनयोरपि नपुंसकवे
दो जघन्यतर इति प्रथममुपशमयति ततः पुंवेदं उदीर्णं तु स्त्रीवेदं जघन्यतरत्वाद्दर्शनत्रिकादुपर्युपशमयति यदा तु नपुंसकः

प्रारंभकस्तदा उदीर्णं नपुंसकवेदं षट्कादुपर्युपशमयति अनुदीर्णं तु स्त्रीवेदं जघन्यतरत्वाद्दर्शनत्रिकादुपरि प्रथमं तमुपशमयति ततः पुरुष
वेदमिति ततः किमित्याह मज्झिल्लकसायाणं कोहाइ समाणजाइ दोदो एक्केक्केणं तरिए संजलणेणं उवसमेइ ॥ अनंतानुबंध्युपशमस्योक्तत्वा
त्संज्वलनानां रूपशमस्यानंतरं वक्ष्यमाणत्वाद्यथा मध्यमकषाया अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणाख्या विशिष्यंते तेषां मध्यात् क्रोधादि समानजा
तीयाद्वौ द्वौ एकैकेन क्रोधादिसंज्वलनेनांतरितौ उपशमयतीति अत्र प्रेरकः प्राह संजलणाईणासमो जुत्तो संजोयणाइउवेउ तेपुव्वंचियसमयानणुस
म्मत्ता इलाभंमि ननु संज्वलनकषायहास्यादीनामुदयवर्तित्वाच्छमो युक्तः येतु संयोजनादयः कषायास्ते पूर्वमेव सम्यक्त्वादिगुणप्राप्तिकाल उपशामि
ता एव सम्यक्त्वादिलाभान्यथानुपपत्तेः अतस्तेषामुपशमाभिधानमलमिति भावः अत्रोत्तरमाह आसिखउवसमो सिं समोहणइ भीणाउ
इकोविसेसोसिं नणु खीणंमिउइणेसेसोवसमेखउवसमे ॥ हंत सम्यक्त्वादिलाभकाले आसीदेषां संयोजनादिकषायाणां क्षयोपशमः अतइदानीं ते
षामुपशमोऽभिधातव्य एव अथ प्रेरको भणति ननु क्षयोपशमउपशमयोः कः किल विशेषः सूरिराह ननु उदीर्णउदयप्राप्ते कर्मणि क्षीणे नुदिते
रूपशांते भवति अत्रोत्तरमाह ननु मिश्रे क्षयोपशमे सूक्ष्मादयना अस्ति प्रदेशोदयेन सत्कर्मवेदनमस्तीत्यर्थः उपशामिते तु कर्मणि तदपिना
स्तीत्युपशमनयोर्विशेष इति तदेवाह वेएइसंतकम्मं खउवसमिएसु नाणुभावंसो उवसंतकसाउ पुण वेएइन संतकम्मंपि ॥ सक्षयोपशमावस्थ
कषायं वाम्बजीवः क्षायोपशमिकेषु अनंतानुबंध्यादिषु न तत्संबंधि सत्कर्म अनुभवति प्रदेशकर्म वेदयति न पुनरनुभावं विपाकं तस्य तान्न वेदयती
त्यर्थः उपशांतकषायस्तु सत्कर्मापि न वेदयतीति क्षयोपशमोपशमयोर्विशेषइति पुनरपि परः प्राह संजोयणाइयाणं न पएसउदओ संजयस्साइ सि
द्धो सम्मिहसो णुभावं पउदओनपए सकम्मं तु ननु संयतस्य संयोजनादिकषायाणां उदयो निह संजोयणाइयाणं नणूदउ संजयस्स पडिसिद्धो
सिद्धएव तदुदये संयतत्वहानिप्रसंगात् अत्रोत्तरमाह सतमनुभागं संविपाकमाश्रित्य हासौ तदुदयो निषिद्धः से यतोदीनामनुप्रदेशकर्मप्र
तीत्यनुभावविरहिता अपि प्रदेशा नियमेन वेद्यंत इत्यागमेप्यभिहितमेवेति दर्शयन्नाह भणियं च स्कए जीवो वेपइ न वाणु भावकम्मंति जं पुण ए
सकम्मं नियमा वेएइ तं सव्वं नाणुदियं निज्जीरइ नासंतमुदेइ जं न उ भवस्सं सव्वं पए सकम्मं वेएउं मुच्चए सव्वो ॥ सूत्रेपि भगवतील
क्षणे प्रोक्तं किमित्याह जीवोनुभावकर्म वेदयते नवा यत्पुनः प्रदेशकर्म तन्नियमात्सर्वं वेदयतीति अथान्योक्तं एवं खलु गोयमा दुवि

हेकम्मेपन्नत्ते तंजहा ॥ पएसकम्मेय अणुभावकम्मेय तच्छणंजंतं पएसकम्मंतंनियमावेएइ तच्छणंजं अणुभावकम्मं तंअत्थेगइयंवेएइ अत्थेगइयंणवेएत्ति यस्मात्खलु अनुदितं कर्म निर्धार्यते नवासइइति किंतुसदेवोदेति तस्मात्सर्वमपिमुमुक्षु सर्वं प्रदेशाकर्मवेदयित्वैवमुच्यते नान्यथा ततः प्रदेशविधानाम संतानानुबंध्यादीनामिदानीमुपशमोनिरूप्यइति ॰ मत्कृतंपुनरपि परः प्राह किहदंसणाइयाउ नहोइसंजोयणाइवेए यउ मंदाणुभावयाए जहाणुभावंमि विकहिंचि निच्चोदिणंपिजहासयलमउणाभिणोलदावरणं नविघाइमंदयाए पएसकम्मंतहोनियं नन्वेवंसति प्रदेशानोपि संयोजनादिकषायान्वेदयतः संयतादेः कथंसम्यग्दर्शनादिविघातोनभवति अत्रप्रतिविधानमाह मंदानुभावतयानीरसप्रदेशमात्रवेदनात्सम्यक्त्वादिघातदत्वयः यथेहकृचिदपिभावकर्मापिनाति विकुर्वाणंना तिविघातकंदृष्टं तद्यथामित्योदितमपिमतिश्रुतावधिमनःपर्यायावरणचतुष्टयंसंपूर्णचतुर्ज्ञानिनो नमत्यादिज्ञानविघातायदृष्टं मंदत्वात्तदत्र प्रदेशकर्मापि नीरसत्वा नन्दर्शनादिविघातायेति किंच किरियाइकुणइरोगमंदपोलंजहावेणघंतो किरियामेत्तं कयंचियपएसकम्मंतहानवसा ॥ यथेहरोगेभिषजादिक्रियायविधिवत्क्रियमाणो महांत्रियामात्रकृतामेवपीडांकरोतीति तथाहि नरकगत्यादिकाः कर्मप्रकृतयः तद्भवसिद्धिकानामपि मुनीनां सत्तायां विद्यमानाएव नन्वानुस्मृतास्ताः कदाचिदिप्रपरसार्यते नतुतद्भवसिद्धिकोनरकादिजन्मविपाकेनतासमनुभवति किंतु तपसाप्रदेशरूपतयासमनुभवनाः क्षपयतिन चवेदयिताकांचिद्बाधामनुभवत्यतोज्ञायते नूनमिदं कर्मवेदनं गुणविघातायबाधाकरणंवेति विज्ञाति कर्मण्युपशांतिकथंभवतीसौप्रोच्यतइत्याह दंसणमोहाईउं भणइ अणियट्टिबायरोपरउं जावउसेसो संजलणलोभसंखिज्जभागोत्ति ॥ सचदर्शनसप्तके उपशमिते तदतीतः संन्यरतः शेषनपुंसकवेदादिकं कर्मोपशमयन्ननिवृत्तिबादरोभिधीयते यावत्संज्वलनलोभस्यसंख्याततमोभागःशेषः निवृत्तिबादरस्तकिंचिदुपशमयतीति नेहासौसंगृहीतः ततःकिमसौकरोतीत्याह तहसंखेज्जइभागं समए२ समेइए केक अंतोमुहुत्तमेत्तं तस्सासंखेज्जभागंमि नेदं पिसंज्वलनलोभस्यसंख्येयभागमसंख्येयैःखंडैःकरोति ततस्तस्य लोभसंख्येयभागस्यासंख्याततमंभागं केकंभागंसमये उपशमयति तत्यचलोभसंख्यातभागस्यासंख्यातमपिभागंप्रतिसमयमुपशमयन्नंतर्मुहूर्तमात्रंकालंसूक्ष्मसंपरायोभिधीयत इत्युत्तरगाथासंबंधः इतिसप्तदशगाथार्थः ३०२ तदेवसूक्ष्मसंपरायस्वरूपंसविशेषमाह लोभाणुवेयंतोजोखलुउवसामउवरवउवासोसुहुमसंपराउ अहखायाउणउकिंचि ॥ अंतर्मुहूर्तमात्रंकालंसूक्ष्मसंपरायोभिधीयते [illegible] यः किमित्याह लोभाणुइत्यादि लोभसंख्यातभागस्यासंख्याततमांशावखंडमनुसमयतत्ततउपशामिकःक्षपकोवाभवति अयंचलोभांशमात्रयशोपशाधथाख्याताद्

किंचिदेवन्यूनइति इतिनिर्युक्तिगाथार्थः ३०३ आहनन्वपशमकाधिकारेकमितिक्षपकोनिर्दिष्टइत्याह उवसामयाहिगारेतस्ससभागोत्ति खवगनिद्देसो सुहुमसरागातीतो आहखारउहोइनियठो उपशामिकसूक्ष्मसंपरायस्याधिकारे नत्समभागइनिकृत्वाक्षपकोप्ययमत्रनिर्दिष्टः यथोपशमश्रेण्यांनवमगुणस्थानकादुपरितनभागेसूक्ष्मसंपरायस्याधिकारेतत्समभागइतिकृत्वाक्षपकोप्ययमत्रनिर्दिष्टः यथोपशमश्रेण्यांनवमगुणस्थानकादुपरितनभागेसूक्ष्मसंपरायोभवति तथाक्षपकश्रेण्यामपीति समानभागत्वादुपशमाधिकारेप्यथवायंक्षपकोपिनिर्दिष्टइत्यर्थः उपशमकसूक्ष्मसंपरायोभवति तथाक्षपकश्रेण्यामपीति श्रेणिद्वयेगुणस्थानकादतिक्रांतउपशांतमोहनिर्ग्रंथलक्षणोयथाख्यातोभवति ततःकिमित्याह वद्धाऊपडिवन्नोसेढिगउवापसंतमोहोवा जइकुणइकोइकालं वच्चइतोअणुत्तरसुरेसु अनुवद्धाउहोऊपसंतमोहोमुहुत्तमेत्तइ उइयकसाउनियमा नियत्तएसेढिपडिलोमं ॥ यदिबद्धायुरुपशमश्रेणिंप्रतिपन्नः श्रेणिमध्यगतगुणस्थानवर्तीवाउपशांतमोहोवाभूत्वाकालंकरोति तदानियमेनानुत्तरसुरेष्वेवोत्पद्यते श्रेणिप्रतिपतितस्यतुकालकरणेनियमोनानामतित्वेननानास्थानगमनादिति अथाबद्धायुस्तांप्रतिपद्यतेतदांतर्मुहूर्तमुपशांतमोहोभूत्वा ततःकुतश्चिन्निमित्तादुदितकषायः सन्नियमेनश्रेणिप्रतिलोमंपश्चान्मुखंनिवर्ततेप्रतिपततिएतावन्मात्रकालभावित्वादेवस्याइतिगाथार्थः ३०६ अनंतरमुदीरितकषायसामर्थ्यमुत्कीर्तयन्नाह उवसामपुवणीया गुणमहयाजिणचरित्तसरिसंपिपडिवायंतिकसाया किंपुणसेसेसरागत्थे उपशमनमुपशमस्तमपिशब्दात्क्षायोपशममप्युपनीताः केनोपशममुपनीताइत्याह गुणेनमहता गुणमहानुपशमकश्रेणिगुणमहता उपशमिकेनप्रतिपातयंतिकषायाः संयमादेवाकंतमेवोपशमकं कथंभूतंजिनस्यकेवलिनश्चारित्रेणतुल्यासदृशस्तुल्योजिनचारित्रसदृशःद्वयोप्युपशांतमोहकेवलिनोःकषायोदयरहितचारित्रयुक्तत्वात् जिनसामानचारित्रइत्यर्थःतमेवंभूतमपिकिंपुनःशेषात्सरागस्थान्प्रतिपातयंतीतिनिर्युक्तिगाथार्थः ३०७ माध्यंदयउम्मियंतिणइमोवारछन्नोगणिद्धपच्चयवे दोवइजहराकसाउदएमुज्जो यथाहाग्निदग्धोअंकुरःपुनरपिमत्ययनःउदकासेचनादिकारणसंसर्गादंकुरमवालपत्रपुष्पादिरूपंनिजस्वरूपंदर्शयति यथावासस्वाव छन्नोग्निःप्रत्यतस्त्रीणांदीधनकारणसहायात्पुनरपिदाहपाकादिकर्तृत्वलक्षणंनिजस्वरूपंप्रकटयति यथावाभिव्यापनीतोऽम्योःयथादिप्रत्ययतःपुनरपिनिजस्वभावमाविःकरोति तथासोप्युपशांतकषायोजीवःस्वशरीरोपध्यादिमूर्छाप्रत्ययतःपुनरपिकषायोदयंप्राप्यस्वरूपंदर्शयति तत्तोयमुपशांतमोहोन्नयरसदिवधमित्यादिवचनात्सैद्धांतिकमतेनतस्मिन्नेवभवेक्षपकश्रेणिंनकरोति ॥ तामंतरेणचनसिध्यतिउत्कृष्टतश्चदेशोनार्द्धपुद्गलपराव

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

र्तरूपं संसारं पर्यटति तस्माद्विहितोपशमश्रेणिरंतमुहूर्ता नियमेन प्रतिपततीति एतदेवाह तम्मिभवे निव्वाणं न लभइ उक्कोसउवसंसारं पोग्गल
परि अद्धं देसूणं कोवि इक्केखा गतार्थेति गाथाद्वयार्थः ३०९ अहमहदाश्चर्यं यदेकदेशं मोक्षप्रसादसोपानमारूढ्यापि हतजीवः पुनरपिपरिभ्रष्ट
एतावदुःखमनुभवतीति विस्मितात्मा गुरुरुपदेशमाह जइ उवसंतकसाओ लहइ अणंतं पुणोवि पडिवायं नहुमेवीससियव्वं थेवे विकसायसेसंमि
अणथोवं वणथोवं अग्गीथोवं कसायथोवं च नहुभेवीससियव्वं थोवंपि हु तं बहुं होइ गृहमणि नैवमवद्भिर्विश्वसितव्यं स्तोके विकषायशेषे किंतु
मिथ्यादुःकृतादिभिः कटितीव तत्तो निवर्तनीयमिति निर्युक्तिगाथाद्वयं ३११ द्वितीयनिर्युक्तिगाथाभावार्थमाह दासत्तं देइ रणं अइरा मरणं वणोवि
सप्पंतो सव्वस्सदहमग्गी दितिकसायाभवमणंतं स्तोकमपि क्रमुणं क्रमेण वर्धमानं दासत्वं ददाति यथा काचिद्वणिक् दुहिता गृहीत्वजस्यनिज
मातुरागतस्य प्रतिदिनं कर्षद्वयं गृह्णाति लस्य कर्षभाजी यद्दत्त वती साधुसेवाव्याक्षेपक्ष्वणिजो सोनददीव द्रुमानश्चक्रेमेण घटादि संख्यां प्रा
प्तस्तयाच कार्पास कर्तनमात्रेन जीवनादसौ दातुं न शकितस्ततः स्तस्यैव वणिजः सा कृणदासीसंजाता अन्यदा वागतेन तैनैव बंधुसाधुना वि
वितातस्तव्य तिकरः कृताचतस्य वणितो देशनामोचयित्वाचेयं ग्राहिता दीक्षामित्येवं दासत्वदायकं स्तोकमपि ऋणस्तोकोपि व्रणशोपोऽपथ्या
दिकमासाद्य विसर्प्पन्नंतर बहिश्चप्रसरन्न चिरान्मरणं प्रयच्छति अग्निश्चलवोपि मार्गादीप पतितस्तृणादिके लग्नः परंपरया क्रमेण प्रसरन्स मस्तमपि
ग्रामनगरादिकं निर्दहत्येवं स्तोकशेषा अपि कषायाः कुतश्चिन्निमित्ता द्वृद्धिमुपगच्छंतो नंतभवमुपकल्पयंतीति वक्ष्यमाणगाथाप्रस्तावनार्थमाह उव
सामं सामाइयमुदियं खाइयमउथवरकाम्मि क्रमममहरकार्यपिय खयसेदिमुस्सवं तं च ततो ब्रम्हो पशमिकं सामायिकं चारित्रमुक्तं इदानीं क्षायिकं
तदुच्यत इत्यकापातना अथवा सूक्ष्म संपराय चारित्रं यथाख्यात चारित्रं वोपशमश्रेण्याश्रितमुक्तं इदानीं क्षपक श्रेणिप्रतिपत्ता उत्तमसंहननो विर
तदेशविरत प्रमत्ताप्रमत्तानामन्यतम उत्पन्न विशुद्ध परिणामो विज्ञेयस्तत्र पूर्वधरो ऽप्रमत्तः शुक्लध्यानोपगतोप्येतां प्रतिपद्यते तदन्य दर्शनसप्तक शे
षास्त्वविरतादयो धर्मध्यानोपगता एवं क्षपक क्रमश्चायं तद्यथा प्रथममंतर्मुहूर्तेनानंतानुबंधिनश्चतुरोपि क्रोधादीन्युगपत्क्षपयति तदनंतभागं
च मिथ्यात्वे प्रक्षिप्य ततो मिथ्यात्वं सह तेन नष्टेनयुगपत्क्षपयति स्तनस्तथैव सम्य यथा गुरुत्यतिसंधो दावानलः खल्वर्द्ध दग्धं एवं शुद्धनानरया
साधाभयमपि निर्दह ज्ञेव भसावपि क्षपकस्तीव्र शुभपरिणामत्वात्सावशेष मन्यत्र प्रक्षिप्यक्षपयति ततस्तथैव सम्यग्मिथ्यात्वं ततः सम्य
क्त्वं इह च यदि बद्धायुः प्रतिपद्यते अनंतानुबंधिक्षये चव्युपरमते ततः पश्चात्कदाचिन्मिथ्यात्वोदये पुनरप्यनंतानुबंधिचतुष्टयं बध्नाति

तत्तो नपुंसकवेदं ततः स्त्रीवेदं ततो हास्यादिषट्कं ततः पुरुषवेदं खंडं त्रयं युगपत्क्षपयति तृतीयखंडं तु संज्वलन क्रोधे प्रक्षिपति

तस्याबंध्य तत्कारणात्वात् क्षीण मिथ्यात्वस्तत्तन्न बध्नाति कारणाभावात् तस्मिंश्चानंतानुबंधि चतुष्टये क्षीणे प्रतिपतितरशुभपरिणाम एव यदि म्रि
यते तदा सुरेकव्रजति एवं दर्शनसप्तक क्षयेपि वक्तव्यं प्रतिपतितस्तत्परिणाम स्तु यदि पश्चान्म्रियते तदा नानामतित्वान्नानागतिको भवति
यदा बद्धायुरिमां श्रेणीं प्रतिपद्यते तदा दर्शनसप्तकं समसमस्तमपि क्षपयित्वा नियमादुपरमत एव ततो यत्रायुर्बद्धं तत्रोत्पद्यते यः पुनरबद्धायुः प्रति
पद्यते सन्निः शेषामुप्येतां श्रेणीं समप्यत्येव तस्याश्चायं क्रमः सम्यक्त्व क्षपित शेषे स्वल्पे वर्तमाने एवाप्रत्याख्यान प्रत्याख्यानावरण कषायाष्टकं सम
कमेव क्षपयितुमारभते एतेष्वार्द्ध क्षपितेष्वेवान्याः षोडशकर्मप्रकृतीः क्षपयति तद्यथा नरकानुपूर्वी१ तिर्यगानुपूर्वी२ नरकगति३ तिर्यगगति४ लक्षणं गतिद्व
य४ पंचेंद्रियजातिवर्ज्यानस्य काद्याजातय एक द्वित्रि चतुरिंद्रियजातयः स्थावरः८ आतपो द्योतस्थावर साधारण सूक्ष्माणि१३ निद्रानिद्रा प्रचलाप्रचला
स्त्यानर्द्धि लक्षणं महानिद्रात्रयं १६ एतत्क्षपणोत्तर कालं कषायाष्टकस्य यच्छेषं तत्क्षपयति क्षपणं चयाखंडंतु संज्वलनक्रोधेप्रक्षिपति पुरुषप्रतिपन्नये यक्र
मा बोधव्यः नपुंसको हि तुंप्रतिपन्नाः रिउदितवेदस्य पश्चात्क्षपणं शेषालुदितवेद द्वयस्यतु मध्ये धमवेदस्य प्रथममितरस्य तु तदनंतरं क्षयः प्रागुक्तो परा
मवसाव्य ततः क्रोधादीश्चतुरः संज्वलनान्प्रत्येकमंतर्मुहूर्तकाले तत्क्षपयति क्षपणं चैषां खंडत्रयादि करणक्रमेण पुरुषवेदवद्दाच्यं क्रोधसत्कं च तृतीय
खंडं मानमध्ये पाति मानसत्कं मायायां मायासत्कं तु लोभे क्षपणकालश्च प्रत्येकं सर्वत्रांतर्मुहूर्तमानो मंतव्यः श्रेणिरेव्यप्यावृहतरांतर्मुहूर्तमानेव सर्वापि ए
कस्मिन्नपि बृहदंतर्मुहूर्ते लघुतरांतमुहूर्तानामसंख्ययानां प्राप्ति लोभस्य तृतीयखंडं नु संख्येयानि कृत्वा पृथक्कालभेदेन क्षपयति एषामपि संख्यातत म
चरमखंडमसंख्येयानि खंडानि करोति तान्यपि समये एकैकं क्षपयति इह च क्षीणदर्शन सप्तको निवर्तिबादरउच्यते ततऊर्ध्वं त्वनिवर्ति बादरो यावत्सं
ख्यातत्म लोभखंडत न ऊर्ध्वमसंख्येयानि खंडानि कृत्वा पृथक्कालभेदेन करोति तान्यपि समये एकैकं क्षपयति इह च क्षीणदर्शनसप्तको निवर्तिबाद
र उच्यते ततऊर्ध्वं त्वनिवर्ति बादरो यावत्संख्यातमलोभखंडं ततऊर्ध्वमसंख्येयानि तत्खंडानि क्षपयन् सूक्ष्मसंपराया भिधीयते यावच्चरमलोभांशक्षयः त
तऊर्ध्वं क्षीणमोहयथाख्यातचारित्री भवति स्थापना चेहाक्रानुसारेण विधेयेति निर्युक्तिगाथार्थः ३१४ भाष्यकारः प्राह पडिवत्तीए अविरय देसपम
त्तापमत्तविरयाणं अन्नयरो पडिवज्जइ सुद्धज्झाणोवगयचित्तो पढमकसाए समयं खवेइ अंतोमुहुत्तमेत्तेणं ततोविय मिच्छत्तं तओ य मीसं तओ सम्मं बद्धा
उ पडिवन्नो पढमकसायक्खए इम्मेरिज्जा तो मिच्छत्तोदयओ चिणेइ भुज्जो नखीणंमि तम्मि मउ ताइ इदिवं तप्परिणामोयसत्तए खीणे उवरय परिणा
मो पसत्तए खीणो उवरयपरिणामो पुण पच्छा नाणामइ गईउ चतस्रोपि व्याख्यातार्थाः परः प्राह खीणंमि दंसणतिए किंहोइ न उमिदं सणा
ईए भणइ सम्मद्दिट्ठी सम्मंन रकए कउ सम्म ननु मिथ्यात्वादिक दर्शनत्रिके क्षीणे किंतकःसौ क्षपकस्त्रिदर्शनानी तो भवति न मिथ्यादृष्टिर्मिथ्या

विशेषा०वि० त्राभावान्नापि सम्यग्मिथ्यादृष्टिः सम्यग्मिथ्यात्वाभावान्न च सम्यग्दृष्टिः सम्यक्त्वासत्वादित्येवं प्राप्नोतीत्यर्थः आचार्य आह भण्यतेऽत्रोत्तरं दर्शनत्रिके
१८६. क्षीणे विशुद्धसम्यग्दृष्टिः स वक्ष्यते सोऽपुनरपि परः प्राह ननु कथं सम्यक्त्वक्षये सति कुतोऽयं सम्यग्दृष्टिर्न घटत एवेत्यर्थः सूरिराह निव्वानियमयण
कोद्दव रूवं मिच्छत्तमेव सम्मत्तं खीणं न उ जो भावो सद्दहणालक्खणो तस्स सो तस्स विसुद्धयरो जायइ सम्मत्त पोग्गलक्खयओ दिट्ठिव्व सण्हसुद्धब्भ
पडलविगमे मणूसस्स जह सुद्धजलाणुगयं वत्थं सुद्धं जलक्खए सुतरं सम्मत्त सुद्धपोग्गल परिक्खएऽदंसणं पेवं इंनयः सम्यक्पदार्थश्रद्धानुरूपो जी
वस्य भावः परिणामः स एव भाव सम्यक्त्वमुच्यते यत्तु शोधित मिथ्यात्वपुद्गलपुंजः स तत्त्वतो मिथ्यात्वमेव केवलं सम्यक्तत्त्वश्रद्धानरूपस्य
जीवस्वभावस्याशुद्धमिथ्यात्वपुंजवदनावरकत्वादुपचारतः सम्यक्त्वमुच्यते एवं च सति य छोधितमदनकोद्रवरूपं मिथ्यात्वमेव सदुपचारतः स
म्यक्त्वं प्रसिद्धं तदेवं तस्य क्षपणे ननु यत्तत्त्वश्रद्धानलक्षणो जीवस्वभावः स च तस्य तत्त्वश्रद्धानभाव औपचारिकसम्यक्त्वपुद्गलपुंजे क्षपिते प्रत्यु
त विशुद्धतरो जायते अथ श्लक्ष्णशुद्धाभ्रपटलविगमे मनुष्यस्य लोचनद्वयरूपा दृष्टिः स च्छाभ्रपटलसदृशो हि सम्यक्त्वपुद्गलपुंजः स त्वाच्छा
दितो भ्रपटलमिव दृष्टेर्यं च यावच्चतत्त्वश्रद्धानपरिणामस्य विघातक एव ततोऽनर्थकरूपे तस्मिन् क्षपितेऽभ्रपटलविगमे लोचनद्वयीवत्तत्त्वश्रद्धान
परिणतिर्निर्मलं भवति अपरमपि दृष्टांतमाह से संन्नाणावगमे सुद्धयरं केवलं जहा नाणं तह खाइय सम्मत्तं खओवसम्मविगमम्मि यथेह शेषस्यक्षा
योपशमिकस्य मत्यादिज्ञानचतुष्टयस्यापगमे पन्यत्क्षायिक शुद्धतरं केवल ज्ञानलक्षणं ज्ञानांतरं प्रादुरस्ति न पुनरज्ञानी भवति जीवः तद्वत्क्षायोपशमि १८६
कसम्यक्त्वविगमेऽप्यपरं विशुद्धतरं क्षायिकं सम्यक्दर्शनांतरमुपजायते न त्वदर्शनी भवति जीव ननु कथं पुनः क्षायिकसम्यक्त्वं विशुद्धतरं क्षायोपश
मिकं च विरुद्धमित्याह निव्वलियम्मयणकोद्दव भत्तंतिल्लाइमीसियं मइए नउ सो वाउ निव्वलियमीसमयकोद्दवच्चाए तह सुद्धमिच्छ सम्मत्तपुग्गल
मिच्छमीसियामिच्छं होयपरिणामउ वा सो वाउ साइएनच्छि इह निर्वलिता निर्मदीकृताः शोधितायं मदनकोद्रवास्तन्निष्पन्नं यद्भक्तमोदनस्तैलादि
द्विविरुद्धाद्द्रव्यमिश्रितं भुज्यमानं मदस्य द्विषि वांतमये देव मोकारं न पुनः सोपायोऽस्ति कुसति निर्वलित मिश्रमदनकोद्रव त्यागे सति इदमुक्तं भव
ति यथा शोधिताविशुद्धाशुद्धरूपाभ्यां मदनकोद्रवाभ्यां भुक्तं तस्योक्तस्वरूपो मदनलक्षणोपायेन भवत्येव तथा तैरेव प्रकारेण शुद्धं तन्मिथ्यात्वं शु
द्धमिथ्यात्वं अपूर्वकरणाध्यवसायेनापनीतमिथ्यात्वभावमित्यर्थः तदेवोपचारतः सम्यक्त्वं शुद्धमिथ्यात्वसम्यक्त्वं तस्य पुद्गलाः शुद्धमिथ्यात्व
सम्यक्त्वपुद्गलाः शोधितमदनकोद्रवस्थानीयाः विरुद्धतैलादिद्रव्यकल्पेन मिथ्यात्वेन मिश्रिताः संतस्तत्क्षणएव मिथ्यात्वं भवति कृतार्थकं

ससर्गतद्वचः श्रवणादिजनितपरिणामहारिक्लिष्ट वद्धरसीकृतामिथ्यात्वरूपतां प्रतिपद्यंते ततस्तैश्चैव मिथ्यादृष्टिर्भूत्वा पुनः संसारनीरधिं वंभ्रमीति
संभवं त्ततोऽपायः क्षायिकसम्यक्त्वे नास्ति सर्वानर्थमूलानां शुद्धानामशुद्धानां वा मिथ्यात्वपुद्गलानां क्षपितत्वेनासत्वात् तस्माच्छुद्धतरं क्षायिकसम्यक्त्वं मत्नी
मसं च क्षायोपशमिकमत एतदपगमे पि क्षायिकसम्यक्त्वभावान्नादर्शनी जीवः किंतु प्रत्युत विशुद्धसम्यग्दर्शनीति स्थितं प्रकृतमाह बद्धाउपडिव
न्नो नियमा खीणंमि सत्तए ठाइ इयरे अणुवरउच्चिय सयलं सेढिं समाणेइ॥ गताथों यो बद्धायुः प्रतिपद्यते सद्दर्शनसप्तके क्षपिते किं करोतीत्याह
विइयंतइए एकसाए अट्ठारंभइ समयंमेसिंच खवियंमिमज्झभागे पयमाईं सोलसस्सखवेइ गताथों कास्तापुनः षोडशप्रकृतयइत्याह नरयतिरिया
पुवी२ गई एवं चत्तारि जाइ जाइ उवे ८ आयाम उज्जोयं थावर साहारणं सुहुमं१३ निद्दानिद्दा निद्दा उ १६ अह्वगसेसं नउ णुलिणाणं वेयाणलहणपरं ततोवी
यतउवट्ट नतोयनइयवेअं ह स्से कंतो कमेणसंजलणं सवत्थवसासेसो मयिल्लेलयइपुरिल्लि आरव्याताभ्यां नवूरंस खवृस्त्येत्यादि सव पूर्वल्लिके पाश्चात्येनं
तानुबंध्यादिके कर्मणि क्षपयितुमारब्धे सावशेषवेपुरिल्लिं यन्नमिथ्यात्वादिके कर्मणि लग्नतिक्षपयितुं प्रवर्तते इत्येवं तावद्वाच्यं यावन्मायायां सावशे
पायामेव लोभेलगति ततश्च मायाशेषं लोभं च युगपत्क्षपयतीति ननु कियति कर्मणि क्षीणे किं नामासौ भवतीत्याह दंसणमोहक्खवणे नियट्टिंवायरोपरउ। भनिपद्दि
जावउ सेसो संजलण लोभसंखिय भागोत्ति तह संखियइ भागं २ समएर खवेइ पक्केकं तऊ हस्कु हमसरागो लोभाणुजाणमि कोवि खीणेखवेनियट्ठो वीस
मणोहसागरंतरिउं अंतोमुहुत्तमुद्धिं तरिउं थाहेजहा पुरिसो॥ तदिसंखियपइ भागत्ति तस्य संज्वलनलोभस संखेयतनाभागस्या संख्येयतमो भागस्तद
संख्येयतमो भागस्तदसंख्येयतमो भागं खीणत्ति लोभाणुमात्रेऽपि सर्वथाक्षीणे इत्यर्थः तत्र द्विचरमसमये क्षपकनिर्ग्रंथ तामवाप्य मोहसागरं तीर्थंतर्मुहूर्तका
लं विश्राम्यति यथोदधिंग्राहत्यामुत्तीर्यस्थाग गाधपदमवाप्तलंघनीय जानुदघ्नादिके जलेप्रासः कश्चित्पुरुषो विश्राम्यति शेषं सुगमार्थं भवति ततः
क्षीणमोहः सन्नसौ किं करोतीतीत्याह छउमवच्छकालदुचरिम समएनिद्दं खवेइ पयलं च चरिमे केवलज्ञाणा खीणाएवरणं तरायस्सक्षीणमोह छद्मस्थ
कालस्यांतर्मुहूर्तमानस्य योसौ द्विचरमसमयः चरणाद्द्वितीयो द्विचरमः चरमो वा द्वितीयो यस्मात्सौ द्विचरमः असंख्यायानामेन दुस्थानकसमयोनामुपांत्य
समय इत्यर्थः तत्र द्विचरमसमये निद्रां प्रचलां च क्षपयति चरमसमये तु पंचविधं ज्ञानावरणं पंचविधमंतरायं दर्शनचतुष्टयलक्षणं चतुर्विधं शेषं दर्शनावर
णं चक्षपयित्वा केवलज्ञानसवाप्नोति अथावरणकेवल ज्ञानलाभ इत्यत्र निश्चयव्यवहारनयवादमुपदर्शयितुमाह आवरणक्खयसमए नेच्छइयस्सके
वलुप्पत्ती तत्तोणंतर समए ववहारो केवलं भणइ निश्चयनयस्यायमभिप्रायः यस्मिन्नेव समये आवरणस्य क्षयः क्षीयमाणमावरणमित्यर्थः तस्मिन्नेव स
मये केवलोत्पत्तिर्निश्चीयमानस्य क्षीणता क्रियाकाल निष्ठाकालयोरेकत्वाद् न्यदेवान्यत्र काले क्रिया अन्यत्र कार्योत्पत्तिरिति स्यादित्यायुक्तं क्रियावि

१८७

रहेऽपि कार्योत्पत्त्यभ्युपगमादिति क्रियारंभकालात्पूर्वमपि कार्योत्पत्तिप्रसंगादिति व्यवहारनयस्त्वावरणक्षयसमयादनंतरसमये केवलोत्पत्तिं म
न्यते आवरणक्षयसमये क्षीणमानत्वात् क्षीयमाणस्य च अक्षीणत्वात् क्रियाकालनिष्ठाकालयोर्भेदात् तदेकत्वे च क्रियाकालेऽपि कार्यस्य सत्त्वेन क्रियावैयर्थ्यप्रसंगा
त्समानकालभाविनोः क्रियाकार्ययोः कार्यकारणभावः युज्यते सव्येतरगोविषाणादीनामपि तत्प्रसंगादिति तथा च व्यवहारनयो निश्चयपक्षं समर्थयति ॥
नाणावरणे खिज्जमाणे क्षीणे जुत्तं जइ तदावरणे न य किरियानिट्ठाणं कालेगत्तं जउत्तुत्तं यस्मात्क्षीयमाणे न तदावरणे ज्ञानमुत्पद्यते इत्येतन्न युक्तं अस्य क्रियाकालत्वा
त्क्रियाकाले च कार्यसत्त्वाभ्युपगमस्य दूषितत्वात् किंतु क्षीणे एव तदावरणे ज्ञानं युज्यते अस्य निष्ठाकालत्वात् न च क्रियानिष्ठयोः कालैकत्वं युज्यते प्रतिविहितत्वादिति
अथ निश्चयनयः प्राह जइ किरियाए न खउ को हेउ न प्पगिरकए अन्नो अहतापए कि हकाले अन्नं उ तई सखऊण छ इत व्यवहारवादिनावरणस्य क्षये भवता केवलो
त्पत्तिरिष्यते न तु तत्र क्षीयमाणे तत्र भवंतं पृच्छामः आवरणक्षयकाले क्रिया समस्ति न वा यदि नास्ति तर्हि क्रियांतरेणावरणे क्षीणं युज्यते अन्यस्य निष्ठाकालत्वे
क्षयो कोऽन्यो हेतुरिति वक्तव्यं न कोऽपि प्राप्नोतीत्यर्थः अथास्त्यावरणक्षयकाले न द्वेतुभूता क्रिया तया च तत्क्षयो विधीयते तस्योपायातं क्रियाकालनिष्ठाकालयोरेक
त्वमिति कथमुच्यते अन्यत्र समयं क्रिया अन्यत्र च तत्परिक्षयः किंच किरियाकालंमि खउ जइ नत्थि तउ नहो अपयच्छा वि जइ वा किरियस्स खउ पढमंमि
वि कीस किरियाए यदि क्रियाकालेऽप्यावरणक्षयो नास्ति ततः पश्चादप्यसौ न भवेदक्रियत्वात्पूर्वकालवदिति अथवा यदि क्रियानिवृत्तो द्वितीयसमये क्रिय १८७
स्य सत आवरणक्षयोऽभ्युपगम्यते तर्हि क्रियान्वितप्रथमकिंक्रियया तामंतरेणाप्यावरणक्षयोपपत्तेः क्रियाविरहितद्वितीयसमयवदिति क्रियाकालनिष्ठा
कालयोश्चैकत्वमागमेऽप्युक्तमिति निश्चयः स्वपक्षं द्रढयन्नाह जं निज्जरेप्पमाणं निज्जिन्नं ति भणियसुए ज च नोकम्मं निज्जरई नावरणं गुणतस्सए यथास्मा
न चलमाणे चलिए जाव निज्जरिज्जमाणे निज्जिण्णे इति वचनात् निर्जीर्यमाणं कर्म निर्जीर्णमुक्तमतः क्षीयमाणं क्षीणं भवति नानयोः कालभेदः अपि च यस्मा
दिदं चागमे प्रोक्तं किमित्याह कम्मं वेइयइ नोकम्मं वेइज्जइ इति एतावत्सूत्रं द्रष्टव्यं वेद्यमानावस्थायां कर्म वेद्यते निर्जरावस्थायां तु कर्म अकर्मेत्यर्थः अन्य नो
श्च वेदनासमयोऽन्यश्च निर्जरासमयः ततस्तस्मात्कारणात्तत्समये आवरणक्षीयमाणतासमये आवरणस्य निर्जरणसमये इत्यर्थः नावरणं ति नास्त्यावरणं
नास्ति प्रतिबंधकं कर्म क्षीयमाणस्य क्षीणत्वादित्यर्थः प्रतिबंधकाभावाच्च तत्रैव क्षीयमाणतासमये केवलोत्पत्तिः कस्मान्निरुणद्धि अह मिति चे
दित्याह जइ नाणमणावरणे वि नत्थि तो नत्थि पच्छा वि जायंतं अकारणउ तमकारणउच्चिय पउ घा यद्यनावरणेऽप्यावरणाभावेऽपि केवलज्ञान
मुत्पन्नं न लभते ततः पश्चादप्यावरणक्षयोत्तरकालं यदा किल त्वया इष्यते तदापि तदुत्पत्तिर्न स्यात् तथावरणाविशेषेऽप्यावरणक्षयसमये के
वलज्ञानं न भवति तदुत्तरकालं पश्चाद्भवतीति यदृच्छया प्रोच्यते हंत तदर्थकारणाद्यदृच्छयैव प्रसूतिरस्य ततोऽकारणतयैव जातमकारण

तएव न तत्प्रतिपन्नेरस्त्विशेषाभावादिति स्तस्मात्किमिह स्थितमित्याह नाणस्सावरणस्स य समयं तम्हा पगासतमसोव्व उप्पायव्वयधम्मा तह भेयाण
घभावाणं तस्मात्केवलज्ञानस्य तदावरणस्य च युगपदेवोत्पादव्ययधर्मौ द्रष्टव्यौ कयोरिवेत्याह प्रकाशतमसोरिव यथा हि युगपदेव तमो निवर्तते प्रदी
पादिप्रकाशस्तूत्पद्यत इति य एव तमसो निवृत्तिसमयः एवमिहापि युगपदेवावरणं निवर्तते केवलज्ञानं तूत्पद्यते आत्मद्रव्यं त्ववतिष्ठते अत्र य ए
वावरणस्य व्ययसमयः स एव केवलज्ञानस्योत्पद्यमानस्योत्पन्नता आत्मद्रव्यस्य तु सुस्थितत्वादिति एवं सर्वेषामपि भावानां मृदंगुल्यादिपदार्थानां
घटऋजुतादिभिः पूर्वपर्यायैरुत्पादः पिंडशिवकस्थासकोशादिभिर्वक्रत्वादिभिश्च पाश्चात्यपर्यायैर्व्ययो मृदंगुल्यादिद्रव्यरूपतयात्ववस्थानं युगपद्भवतीति विज्ञा
तव्यमिति यदि च समसमये केवललाभः स्ततः किमित्याह उत यावरणाई केवलवरनाणदंसणसहावो जाणइ पासइ य जिणो नेयं सव्वं सया कालं ॥ तत
श्च सर्वमपि ज्ञेयं साद्यपर्यवसितं सदाकालं जिनः केवली जानाति केवलज्ञानेन पश्यति च केवलदर्शनेन स कथंभूतः सन् केवलवरज्ञानदर्शनस्वभावो तद्व्यति
रिक्तस्वरूपस्तर्हि पूर्वमिच्छमद्वा किमिति इदानीमेव पश्यतीत्याह यत इदानीं उपयातीतः केवलज्ञानकेवलदर्शनावरणद्व्यातीतत्वादित्यर्थः इत्यष्टाविंश
तिगाथार्थः ३५२ अत एवाह संभिन्नं पासंतो लोगमलोगं च सव्वओ सव्वं तं नत्थि जं न पासइ भूयं भव्वं भविस्सं च संभिन्नं बाह्याभ्यंतरं च भिन्नं संभिन्नं यथा बहिस्त
थान्तरप्पीत्यर्थः अथवा द्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणं सर्वमपि ज्ञेयं मत्र केवलज्ञानस्य विषयत्वेन दर्शितं तत्र संभिन्नमिति द्रव्यं गृह्यते कालभावौ च तत्पर्या
यत्वात् क्षेत्रे ताभ्यां च समस्ताभ्यां समंतात् अभिन्नं संभिन्नमिति कृत्वा द्रव्यं संभिन्नमुच्यते तत्पश्यन्नुपलभमानो लोकमलोकं च प्रसिद्धस्वरूपं पश्यन्ननेन
क्षेत्रं प्रतिपादितं भवति एतावदेव च द्रव्यादिचतुर्विधं ज्ञेयं नान्यदिति किमेकया दिशा पश्यन्नित्याह सर्वतः सर्वासु दिक्षु नास्ति किं किंचिद्यदि द्रव्यादुत ने
त्याह सर्वं निरवशेषं अमुमेवार्थं स्पष्टयन्नाह तन्नास्ति किमपि ज्ञेयं भूतमतीतं भवतीति भव्यं वर्तमानं च भविष्यच्चायन्न पश्यति केवलीति निर्युक्तिगाथा
र्थः ३५३ संभिन्नं परंपन्निसक्त नमसं भिन्नमिति कोऽर्थ इत्याह बाहिं जहा तहंतो तहंतो संभिन्नं सव्वपज्जवेहिं वा अतिपरनिव्विसेसं सपरप्पज्जाय उवाचि य
था बहिस्तथांतश्चेति संभिन्नं अथवा सर्वपर्यायैः संकीर्णत्वात् संभिन्नं यदि वा यथात्मानं जानाति तथा परमपि यथा परं तथात्मानमपि निर्विशे
षं जानातीत्येवं स्वपरनिर्विशेषं संभिन्नं अथवा सर्वपर्यायैर्युक्तं संभिन्नमिति अथवा संभिन्नग्रहणेन व द्रव्यमिह कालपज्जवं गहियं लोगालोगं स
व्वंति स क्षेत्रेवन परिमाणे संभिन्नग्रहणेनेह सकालपर्यायं द्रव्यं गृह्यते कालश्च पर्यायाश्च कालपर्यायाः सह तैर्वर्तत इति सकालपर्यायं संभिन्नं लोगा
लोगं च सर्वतः सर्वतमित्यनेन क्षेत्रपरिमाणं गृहीतमेतावदेव च ज्ञेयं यद्द्रव्यादिचतुष्टयमिति तच्च पश्यन्किमित्याह तं पासंतो अरिहा जं नयासइन

उत्तयन्नत्थि पंचत्थिकायपज्जयमाणंतेणंजइ हियां तच्च द्रव्यादिचतुर्विधं ज्ञेयं यस्य तं त्रिकोशीकेवली भूतादिकालविशिष्टं यत्किमपि वस्तु नास्ति यन्नप
श्यति कुतः यतो यस्मात्पंचास्तिकायपर्यायराशिप्रमाणं त्वेवज्ञेयमागमेभिहितं नान्यदेतच्च द्रव्यादिचतुष्टयेन गृहीतमेवेति भावः तदेवमियता ग्रंथेन किमु
क्तं भवतीत्याह तवनियमनाणरुक्खं आरूढोजंजिणोअमियनाणी एतो सपरंपरए एत्तोजिणपवयणुप्पत्ती तदेवमियता ग्रंथेनायं सजिनोऽमितज्ञानी प्रा
क्प्रः किमित्याह यस्तपोनियमज्ञानवृक्षमारूढो ज्ञानवृष्टिं मुंचति प्राग्निर्दिष्टः एतस्माच्च समग्रको भावपरंपरकः एतस्मादेवाचार्यपारंपर्येण सामायिका
दिश्रुतमायातमित्यर्थः एतस्माच्च जिनप्रवचनोत्पत्तिरिति अर्थोपसंहारपूर्वकं प्रकृतं स्मरयन्नाह निज्जुत्तिसमुत्थाणप्पसंगउजाव पवयणुप्पत्ती यासंगिय
गयमिदं वुच्छामि अउउवग्घायं तदेवं सामायिकनिर्युक्तिसमुत्थानप्रसंगतः तवनियमनाणरुक्खं आरूढो केवली अमियनाणीत्यादिरन्येयतो जिनप्रवच
नोत्पत्तिं यावत्प्रासंगिकमेवेदं गतं अतः प्रकृतमुपोद्घातं प्राक्प्रतिज्ञातं वक्ष्यामीति परं प्रकृतं तावत्तिष्ठतु यावत्तावदुपोद्घातः कुत इत्याह भण्णउताव उग्घाउ
कापुणजिणपवयणुप्पत्ती ते कित्तियाभिहाणं पवयणमिहकोविभागोसो एवं पसंगसेसं वुनुमुवग्घायवित्थरं तुञ्जं तोसं सद्दाराइ कमेणतस्संगहोव
मा॥ तिष्ठतु तावदुपोद्घातः कथं जिनप्रवचनोत्पत्तिः तथा जिनप्रवचनं कियदभिधानं कोवाभिधानविभागः सतस्य प्रवचनस्येति विनेयप्रश्नमाशंक्य एत
ज्जिनप्रवचनोत्पत्तिप्रवचनैकार्थिकतद्विभागलक्षणं तृतीयं प्रसंगशेषमुक्त्वाभिधाय ततउद्देसनिद्देसनियमेइत्यादिद्वारविध्युपन्यासेनोपोद्घातविस्तरं
वक्ष्यामि ततश्च नयविहीव कारणविहीअणुउगोइत्येतानि विशेषद्वाराणि क्रमेण वक्ष्यामि ततश्च नयविहीव कारणविहीअणुउगोइत्येतानि विशेषद्वारा
णि क्रमेण वक्ष्यामि एतस्य च क्षणनीयत्वेन प्रतिज्ञातस्यास्य वक्ष्यमाणसंग्रहो मंतव्य इति गाथासमकार्थः ३५० कः संग्रह इत्याह जिणपवयणउप्पत्ती पवयण
एगट्ठियाविभागोय दारविहीयनयविहीयअणुउगो इह जिनप्रवचनोत्पत्तिः प्रवचनैकार्थिकानि एकार्थिकविभागश्चेत्येतत्त्रयमपि तावत्प्रसंगशेषं धारा
ण्युद्देशनिर्देशादीनितेषांविधानं प्ररूपणं विधिर्द्वारविधिः अयंरूपोद्घातः नयविधिस्तुपक्रमादीनां मूलानुयोगद्वाराणां चतुर्थमनुयोगद्वाराणां चतुर्थ
मनुयोगद्वारं शिष्याचारपरीक्षाभिधानं व्याख्यानविधिः अनुयोगस्तु सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिः सूत्रानुगमश्चेति निर्युक्तिसंग्रहार्थः ३५१ एतदेवा
ह भाष्यकारः यासंगमाइतियं दारविहित्तिविहिउउवग्घाउ अणुउगद्दारं पुण चउत्थमिह नयविहित्ति सीसायरिय पक्खिवखरकाणविहित्ति कहणमत्ता
या सुत्तफासिय निज्जुत्तीसुत्ताणुगमोयमणुउगोगाथार्थः यमपिगतार्थे अथ प्रेरकः प्राह किंपुण्णचउत्थदारं नयविधिमभिधायते णुउगोत्ति चउद्दा
रासंगहिया नन्वनुयोगोव्याख्यानरूपत्वादनुगम एव अतउपक्रमो निक्षेपोनुगमादित्यनुयोगद्वारोपन्यासक्रममाश्रित्य नयानां पूर्वमेव

१८८

अनुयोगोपन्यासो युक्तो इति कथमिह चतुर्थद्वारवर्तिनो नयानभिधाय पश्चात्तृतीयद्वारवर्त्यनुगमरूपस्यानुयोगोन्यासः कृतः अपरं च चतुरनुयो
गद्वारात्मकमेव शास्त्रं भवति यश्चायमत्र व्याख्यानविधिर्गृहीतस्तदपि रूपन्यस्तः सचतुर्णामनुयोगद्वाराणां मध्यादेकेनापि न संगृह्यते तथाहि नवात्र
द्यमुपक्रमनिक्षेपनयद्वारसंबन्धि तल्लक्षणायोगान्नाप्यनुगमे अतो न व्याख्यानविधिः सूत्रानुगमरूपोनापि सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यात्मको उतश्च
नुरनुयोगद्वारासंगृहीतत्वेनाप्रस्तुतत्वात् कथमाक्षिप्तः अव्याख्यानविधिर्गृहीत इति अत्राचार्यदेशीयस्य कस्याप्युत्तरमुपदर्शनीगाहुश्च घटमा
नकं स्वकीयमुत्तरं सूरिराह वंधाणुलोमयाए केईनजउ नइ कमेणापि नीरइ निवंधेउं तेणेयं बुद्धिपुव्विति कुचिदाचार्यदेशीयामन्यते एवमेव
वंधानुलोम्यादनुयोगनयविधि विपर्ययः एतच्च नजउनइत्ति यतः क्रमेणापि निबद्धं ग्रथितुं शक्यत एवासौ गाथा तथाद्वारविहीनरकाणवि
हि अणुउगोनयविधि विपर्ययः एतच्चनगृहीयत्ति तस्माद्बुद्धिपूर्वकमयं विपर्ययरचना कथमित्याह अंतंमिउयण सिउपुव्वमणुगमस्सतत्तुएम
याइ तेणाणेवइसमं वच्चतिनयाणुउगोय॥ उपक्रमानिक्षेपानुगमानयाइत्यनुयोगद्वाराणामंतप्रवेतयानुपद्मस्य यदिदानीमनुगमस्यानुयोग
स्यपूर्वंप्रथमं नयान भणाति तद्द्वापयति भद्रवाहुस्वामीनयानुयोगो प्रतिसूत्रं युगपदेव व्रजतः नहि नामेयैतः न दुन्यः कापि अनुयोस्ति यदि
युगपन्नयानुगमोगच्छतस्तर्हि तदुपन्यासोपि युगपदेवास्तु इति चेत्तदयुक्तं अशक्यत्वा तस्मादनुयोगद्वारे ननुगमस्यैतिउपन्यस्तानामपि नया
नोयदिहतदर्शितस्तद्गुणनतस्तयोगपद्यगमनज्ञापनार्थमिति अथ द्वितीयप्रश्नस्य परिहारमाह रकनाणुगमादरोर गुरुसीसाणुग्गहोत्ति एसउ वरकाण
विहिजेपइ सुत्तहारायणदिकयपि॥ चतुर्थकल्पानुयोगद्वारेनधि कृतमपि नेप्यनुक्रमेपि च व्याख्यानविधिं सूत्रिर्जल्पति कुत्याह इहस्त
त्रानुगमावसरेऽनुयोगस्यावित्यर्थः किमर्थमित्याह गुरुश्च शिष्यस्य गुरुशिष्यौ तयोरनुग्रहो गुरुशिष्यानुग्रहस्तदुपलक्षितउपदेशो गुरुशि
ष्यानुग्रहोपदेशस्तदर्थं इदमुक्तं भवति॥ गुणयता आचार्येण गुणवता शिष्याश्रमस्तगुणोपेतं सूत्रं व्याख्येयमित्येव गुरुशिष्यानुग्रहार्थं व्याख्या
नविधावुपदिष्टे कृतव्याख्यानं सश्रवणं च शास्त्रं प्रभवतीति गुणमर्थस्यानुयोगद्वारासंगृहीतोपि व्याख्यानविधिरुक्त इति तदेवं व्याख्यानवि
धेरनधिकृतत्वमभ्युपगम्योक्तं यदि वानेदमसिद्धमित्येतदाह अहवासाहिकयच्चियवरकाणेगत्तिजं तउणुगमो भंजंवरकाणंग तेनं राघ्घंअउणुगमो
अथवा स व्याख्यानविधिरधिकृतएवेह द्रष्टव्यः सा इतिप्राकृतत्वात्स्त्रीलिंगनिर्देशः कथं पुनरसावविधाधिकृत इत्याह यद्यस्माद्व्याख्यानांगमिति
स्तनस्तस्मादनुगमेधिकियत इति प्रक्रमः यदिनामव्याख्यानांगमसौ तथापि कथमनुगमेऽन्तर्भवतीत्याह यद्व्याख्यानांगं तत्तद्यस्मादनुगमस्तत

कारणत्वाद्व्याख्यानं गतं व्याख्यानविधिस्तस्मादनुगमेऽन्तर्भवतीति व्याख्यानगतत्वमेवास्य भावयितुमाह सुत्ताणुगमाईए वक्खाणविहीजओ तदंगंता जं
वसुत्तावसरेच्चिय सफलाइंगवाईणायाइं यतश्च सूत्रानुगमस्यादौ प्रथमं व्याख्यानविधिर्वक्तार्थकरणे ... इति शेषः तत्रापि द्वारापि पूर्वमुक्तं सुत्तं पयं पय
त्थो संभवउ विग्गहो वियारो य दूसियसिद्धी नयमय विसेसओ नेयमणुसुत्तं यच्च द्वौ निर्दिष्टौ सिसंबंधा तस्माद्व्याख्यानांगमंतो यस्य य च परस्माश्रुताक्षरो
वसूत्रानुगमप्रस्तावे एवं गोणीचंदणकं चाईउ सावए बहिरगोह इत्यादिना श्रवानन्तरं वक्ष्यमाणानि व्याख्यानविधिगतानि निगवाद्युदाहरणानि सफ
लानि भवन्ति नान्यथा इदमुक्तं भवति ॥ सूत्रव्याख्यानविधिविषयाण्येव हि गवाद्युदाहरणानि सफलानि भवन्ति नान्यानि च सफलानि ततो भवति यदा
व्याख्यानविधिरनुगमान्तर्गमो भवति तदा हि सूत्रे तत्तेनुत्तस्य तानि निरालंबनान्येव स्फुरिति अत्र परः प्राह जइ साणुगमंगं चिय द्वारविहीने एवं किमाईए
उवरिउं भणाहि उक्कमकरणगुणो कोणु यदि सव्याख्यानविधिरनुगमान्तर्गमो वर्ण्यते तत्र यतोऽनुगमादेर्वक्तव्या किमिति उद्देसे निद्देसे नियमे इत्यादि व
क्ष्यमाणद्वारविधेरादौ समस्तीयमण्यते गोणीचंदनकं या इत्यादिना किमिति द्वारविध्यादौ भणिष्यते इत्यर्थः यदि च वक्ष्यमाणसूत्रव्याख्यास्थाने तद्वर्णनार्हं व्या
ख्यानविधिर्गोणीचंदणकं इत्यादिवक्तुमुचितः किमिति उद्देसे निद्देसे निग्गमे इत्यादि द्वारविधिरर्वाग्व्यवस्थानस्थाने निर्दिष्ट इति भावः कोऽत्रैवमुत्क्रमक
रणे नकश्चिदित्यर्थः अत्रोत्तरमाह द्वारविहीवि महत्था तत्तो विवरकाणविहिविवधासा माहाधतदाइए वक्खाणविहिं निरूवेइ ॥ द्वारविधिरपि सूत्रवद्बहुत्व
त्वात् कृत्याण्हनुरपि अतस्तत्रापि व्याख्यानविधेर्विपर्ययाः विधिव्याख्यानमाश्रदतो द्वारविहीयतया विहायवक्खाणविहीय अणुओगाइत्येवं संग्रहगाथा
यामनुयोगादौ निर्दिष्टोऽपि ततोऽवतार्य तदादौ द्वारविध्यादौ व्याख्यानविधिं निरूपयति द्वारविध्यादौ निर्दिष्टस्य व्याख्यानविधेर्यत्फलं तस्य गुणदर्शनार्थम
वाह एत्थ य गुरुसीसं सीसायगुरु परिक्खिउं पच्छा वोच्छइ सो च्चिय सफलं सो छिदइव फलं दिट्ठ यथा लोएणत्ति अत्रैव द्वारविध्यादौ निर्दिष्टे व्याख्यानविधिश्रु
ता सति दिट्ठियत्ता भाति सहस्य व्याख्यानविधिपिचारो गुरुः शिष्यं शिष्याश्च गुरुं परीक्ष्य पश्चाद्गुणवते शिष्याय द्वारविधिरपरं स स एवं वक्ष्यति गुरुः गुणवदा
चार्यान्तिके श्रोष्यति वा शिष्यो मोक्ष्यति वा स्यानतिवादोऽयमतं शिष्यं गुरुः गुरुं वा न हन्तं शिष्य इति गुणमपश्य द्वारविध्यादौ व्याख्यानविधिर्निर्दिष्ट इति अत्र परः
प्राह साणुगमंगंपि इहं जं भण्णइ किन्न कीरइ इहं चेव दाणं इय यत्तनंतरं वक्खाणविहीय मुत्तंमि ननु यद्यनुगमांगमपि सन्नुपायेक्षया व्याख्यानविधिं विचारो गुरुः
शिष्यं रिह द्वारविधेरादौ भण्यते ननु सूत्रानुगमादौ तर्हि जिणपवयणउप्पत्ती इत्यादिसंग्रहगाथायामपि इहैव द्वारविधेरादौ किन्न क्रियते किन्नोपादीयते
येन वक्खाणविहीय अणुओगाइत्येवमनुगमादौ निर्दिष्टः अत्रोत्तरमाह संग्रहगाथायामिच्छमुपन्यासं कुर्वन्नेतद्दर्शयति किमित्याह प्रयत्नतरं यथा सव
त्यवसूत्रानुगमावसरे गुणवदाचार्यशिष्यपरिग्रहादिको विधिरवश्यमेव कर्तव्य इति संग्रहगाथामनुगमादौ व्याख्यानविधिरुपात्त इति भावः अन्यत्वाच

किमित्याह अणुओगाइविभागं वक्खाणविहीविनप्पसंगेण जंपंति केइ तेसिं बुद्धसीउं यकोलोग्घा संगहगाहाइपुणो अणुओगाई पविभिन्नदारत्ता ओवनिउत्तु
गो सो य वक्खाणविही च्छंति इह केचित्पुनरेवं जल्पन्ति किमुच्यते अणुओगो य निउगो भासा विभासा य वत्तियं चेव इत्यादिना ग्रन्थेन अनुयोगनियोगभाषादी
नां विभागं विशेषमभिधास्यमानो व्याख्यानविधिरपि तत्प्रसंगेन द्वारविधेरग्रे संग्रहगाथायामुक्तोऽपि पूर्वमपनिर्दिष्टः किमर्थमित्याह तेषामप्यनुयोगनियोगभा
षादीनां वक्तुः श्रोतुर्वा को योग्य इति परिज्ञानार्थं जिणपवयणउप्पत्ती इत्यादिसंग्रहगाथायां पुनः वक्खाणविहीय अणुओगाइत्येवमनुयोगस्यादौ द्वारविधिस्तथ
तो व्याख्यानविधिमुपदर्शयन्ते तद्वक्तव्यं इत्यनुयोगादिविभागावसरे द्वारविधेः पूर्वमनुयोगादिवर्णितः सोऽयं संग्रहगाथोक्त अयमत्र भावः जिणपवय
णत्यादिसंग्रहगाथायां प्रथमं द्वारविधिः १ ततो व्याख्यानविधिः २ ततोऽनुयोगउक्तः ३ इति ततः न य चैनेकार्थिकद्वारव्याख्यायां अणुओगो य निउगो इत्यादि
गाथया अनुयोग उक्तः ४ ततो गोणी चंदने इत्यादिना स्वरूपतो व्याख्यानविधिः ५ ततो उद्देसे इत्यादिना द्वारविधिः ६ ततोऽपि सूत्रानुयोग इत्ययं क्रमः अत्र च य
था द्वारविधेः पूर्वं स्वरूपतो व्याख्यानविधिरुक्तः एवं यदि संग्रहगाथायामपि द्वारविधेः पूर्वं नाममात्रेणाप्युच्यते तदा कस्यापि एवं संशयः स्यात्संग्रहगाथानोक्ता
नुयोगद्वारविध्यनन्तरोक्तसूत्रानुयोगयोस्तावदेकत्वं तथैव संग्रहगाथानोक्तानुयोगोऽन्यो नान्यो वेति यदा तु संग्रहगाथायामनुयोगप्रत्यासन्न एव व्या
नुविधिरुच्यते तदैतन्निश्चीयते अस्य अणुओगो य निउगो इति गाथानीतानुयोगस्य निमित्तं द्वारविधिरुक्तः संग्रहगाथोक्तानुयोगोऽपि स एवेति निर्दि
ष्टा यदर्थं स व्याख्यानविधिर्द्वारविधेः पूर्वं स्वरूपतः उक्तो न तु संग्रहगाथायामनुयोगस्यादौ नाममात्रेणोक्त इति तेऽस्मिन्नालोच्य नाप्रत्यवस्थाने विधायमस्कृत
जिणपवयणउप्पत्ती इत्यादिगाथाव्याख्याशेषं वक्ष्यमाणगाथाप्रस्तावनां चाह कयमिह जिणपवयणस्स उप्पत्ती पवयणेगट्ठिया जिणगणहरवयणाई
इमाइं तस्साभिहाणाइं यदुक्तं केयं जिनप्रवचनाभिव्यक्तिः सत्त्वेह जिनप्रवचनं साव छत्तमुच्यते इत्यसकृत्प्रसिद्धमेव अस्य चोत्पत्तिर्निर्युक्तिः समुत्थानम संगत
अत्थं भासइ अरहा सुत्तं गंथंति गणहरा निउणमित्यादौ जिणगणधरेभ्य इति वचनात्सर्वमप्यभिहितं वयस्सु नरुक्तं तथा जिनप्रवचनं कियदभिधानं
अभिधानविभागो वा स्यकद इति तन्नेतानि तावत्तस्याभिधानानीति पंचदशगाथार्थः ३९६ साम्प्रतं अभिहएगयंपसत्थं पहाणवयणं च पवयणं तं च सा
मण्णसुयनाणं विसेसउ सुत्तमत्थो य गतार्था सूत्रशब्दस्यार्थमाह सिंचइ खरइ जमत्थं तम्हा सुत्तं निरुत्तविहिणा वा सुयइ सवइ इसुत्थइ सि
चइ सरइ एवं जेणत्थं कानि पुनस्तानीत्याह एगट्ठियाणि तिणि उ पवयणं सुत्तं तहेव अत्थो य एक्केक्कस्स य एत्तो नामा एगट्ठिया पंच एकार्थो
येषां तान्येकार्थिकानि त्रीण्येव कानि पुनस्तानि प्रवचनमुक्तार्थं वक्ष्यमाणार्थं च सामान्येन श्रुतज्ञानं सूत्रं चनाऽऽरत्रं तद्विशेष एव अर्थस्तदर्थ

विशेषा० वृ०

१९०

र्थः अयमपि तद्विशेष एवः प्रवचनसूत्रार्थानां मध्ये एकैकस्य प्रत्येकमेकार्थिकानि पंच पंच नामानि भवंतीति निर्युक्तिगाथार्थः १३८९ पिबद्दसरी
सिंचति क्षरति यस्मादर्थान् ततो निरुक्तिविधिना सूत्रं अथवा निरुक्तविधिनैव सूचयति स्रवति वार्थानिति सूत्रं श्रूयते वा इति सूत्रं सीव्यते विशेषप्र
तनामानीयत इति वा सूत्रं सरति वा ऽर्थमनुगच्छति यस्मात्ततः सूत्रमिति तथाभिविवरियं सत्तं पिव सकडिय पचिनउ वसकत्तंति जो सकत्ता सिप्पाउ सो
अच्छीअध्यएज्जस्मा॥ अर्थव्याख्यानतो यावदर्थाप्यनिवृत्तं तावत्सूत्रं सुप्तमिव सुप्तमुच्यते प्राकृतशैल्या च सुत्तमिति अथवा सुस्थितत्वात्प्र
माणाबाधितत्वात्स्थापितत्वाच्च सूक्तं प्राकृतत्वादेव च सुत्तं अर्थशब्दस्यार्थमाह यः सूत्रस्याभिप्रायः सोऽर्थः अर्थ्यते गम्यते इत्यर्थः
अथ प्रेरकः प्राह सहपवयणेण जुत्ता नसुय छेगट्ठ यापरोपरउ जं सत्तं परकेयं अत्थो तं तस्स परकाणं जुघइ च विभागउ तिण्ह विभिन्नत्थया ले
ए हरउ एगट्ठाणं पि पुणा किमिहगट्ठाभिहाणाई॥ ननु प्रवचनेन सह सूत्रार्थयोरेकार्थता युक्ता न द्विशब्दत्वात्तयोः सूत्रार्थयोः पुनः परस्परं तु
कार्थता न युज्यते तयोरत्यंतभेदात्तथाहि व्याख्येयं सूत्रं व्याख्यानं चार्थ इति महान्भेदः अथवा त्रयाणामप्येषां प्रवचनसूत्रार्थानां भिन्नार्थत्वं तु
युज्यते न त्वेतेन पुनरेकार्थतेति शेषः विभागाद्भिन्नविषयत्वात्सामान्यविषयं हि प्रवचनं विशेषविषयौ च सूत्रार्थाविति कथं तेषामेकार्थता न हि घट
शरावादीनामेकार्थता युक्तिमती इतरथा यद्येकार्थानि तानि त्रीण्यपि तर्हि एकैकस्य पंचानामेकार्थिकानामभिधानं नन्वेकैकस्य पंच पंचैकार्थिकान्य
भिधास्यते तानि न युज्यंत एव न हीन्द्रशक्रपुरंदरादिशब्दानामेकार्थानामपि पुनरपि प्रत्येकमेकार्थिकान्युपपद्यंत इति अत्र प्रतिविधानमाह मउलपुल्ल
निजहा संकोयविबोहमित्तभिन्नाई अच्छेणाभिन्नाई कमलं सामण्णरूवेणं अविवरियंतह सत्तं विवरीयमत्थो निवाहकालंमि किंचिम्मित्त विभिन्ना सा
मण्णा पवयणं नेयं यथेह मुकुल पुल्लमिति चैतयोः संकोचविकाशरूपतया भेदः सामान्यरूपतया चाभेदः कमलमिति नचैषां पुनः प्रत्येकमेकार्थिकानि
नघथा आद्यस्य मुकुलं कुमलं कोरकं जालकं कलिकाद्यनुमित्यादि द्वितीयस्य तु फुल्लं विकोचं विकोशं विकासितं उन्मीलितं उन्मिषितं स्मितं उन्निद्रं विनंपि
ते हसितं उद्बुद्धं व्याकोशमित्यादि तृतीयस्य तु कमलं पद्मं अरविंदं पंकजं सरोजमिति तथेहाप्यवितथार्थतो मुकुलकल्पं सूत्रमुच्यते तदेव बोधकाले व्याख्या
नकाले विवृतं सत्तत्फुल्लकमलकल्पमर्थो ऽभिधीयते विशेषरूपतया च किंचिन्मात्रमनयोर्भेदः सामान्यरूपतया त्वैकत्वं ज्ञेयं प्रवचनं श्रुतज्ञानमिति न
चैषां प्रवचनसूत्रार्थानामेकार्थिकानि न युज्यंते सुयधम्मतित्थ इत्यादिनानंतरमेवाभिधास्यमानत्वादिति अथ दृष्टान्तांतरेणापि प्रवचनसूत्रार्थानामेकार्थ
त्वादिरूपतां समर्थयन्नाह सामान्नविसेसाणं जह वेगाणेगयावयवत्ताए दुभयमत्थो य जहा वीसं बहुपज्जवोत्तिय एवं सुत्तत्थाणं एगाणेगट्ठयाचवत्थाए १९०

डाक्टर भाऊदाजी ... MEMORIAL Dr BHAU DAJI

पवयणमुभयं चतयं नियय बहुपद्धवेतोस॥ अथ इति कमलोदाहरणापेक्षया उदाहरणांतरत्व सूचकः तत्रश्च यथा वा सामान्यविशेषयोर्व्यवस्थाया विवक्षया ए
कतानेकता च दृश्यते एकार्थत्वमनेकार्थत्वं दृष्टमित्यर्थः तथात्रार्थलक्षणे एकस्मिन्नर्थे द्वयोरपि सामान्यविशेषयोरेकत्वादेकार्थता सामान्यस्य च विजा
तीयव्यावृत्ताकारप्रत्ययनिबंधनत्वाद्विशेषाणां तु सजातीयविजातीयभिन्नत्वप्रतिभासकारणत्वादनेकार्थता तदुभयमत्थो यजहत्ति यथा च तयोः
सामान्यविशेषयोरुभयं तदुभयं अर्थोऽभिधीयते अर्थशब्दवाच्यं द्वितयमप्येतद्भवतीत्यर्थः ते च सामान्यविशेषार्थलक्षणास्तयोरप्यर्थाः विष्वक् पृथ
ग्यथा बहुपर्याया बह्वेकार्थिका स्युर्यथा॥ सामान्यं सत्ताभाव इत्यादि विशेषा भेदाः पर्याया इत्यादि अर्थो द्रव्यं वस्त्वित्यादि एवं प्रस्तुतयोः सूत्रार्थयोर
पि विवक्षया एकार्थतादयो भावनीयाः तथाहि॥ प्रवचनलक्षणे एकस्मिन्नर्थे द्वयोरपि सूत्रार्थयोरवृत्तत्वादेकार्थता पवयणमुभयं चेतयत्ति तच्च
सूत्रार्थयोरुभयमपि प्रवचनमुच्यते त्रिकं च तत्सूत्रार्थप्रवचनलक्षणं विष्वक् पृथग्बहुपर्यायं बह्वेकार्थिकं तथा च वक्ष्यति सुयधम्मतित्थमग्गो इत्या
दि अथवान्यमतभेदाद्वा त्रयाणामपि प्रवचनादीनामेकार्थता पृथग्बहुपर्यायं बह्वेकार्थिकं नय च वक्ष्यति न विरुध्यंत इति दर्शयन्नाह अहवा सद्द
नामं वंजणसुद्धिय नयस्सभिन्नत्थं इयरस्स अभिन्नत्थं संववहारो पत्तदेवरको संववहारत्थाए नम्हाणेणगयाणं निच्छयउ नोजुत्ताइं तेसिं वीसंपद्यापना
माइं अथवान्यंत्रवीतिशब्दाद्वितनयः समभिरूढलक्षणः शब्दनयः स्तस्याभिप्रायात्सर्वमपि नाम भिन्नार्थमेव शब्दभेदाद्घटपटाद्यभिधानवदिति इ
तरस्य तु नैगमादिरर्थनयस्याभिप्रायाद्भिन्नार्थमपि भवति वस्तुतोऽनेकार्थपर्यायत्वाच्छक्रपुरंदरादिनामवदिति किं च संव्यवहारश्च लोकव्यवहार
श्चैतदपेक्षोऽभिन्नार्थनामार्थः॥ एकार्थिकनामापेक्षः प्रायः प्रवर्तत इत्यर्थः स्वः स्वर्गः सुरसद्म त्रिदशावासस्त्रिविष्टपं त्रिदिवमित्याद्येकार्थिकनाम
मालादिशास्त्राणां संव्यवहारनयापेक्षयैव प्रवृत्तेरिति ननु किमित्याह संववहारत्थादि तस्माद्धेनाक्रमेणाकारेण संव्यवहारनयापेक्षया नाम्नामेक
तापकार्थदाप्यस्तीत्यर्थः न निश्चयतः शब्दनयशब्दनयलक्षणनिश्चयमतेन सर्वथापि नाम्नामभिन्नार्थता न्वकचिदेकार्थत्वमित्यर्थः ततस्तस्मात्तेषां प्रवच
नसूत्रार्थादिपृथक्पृथक्व्यवहारनयमतेन युक्तानि घटमानकानि पर्यायनामान्येकार्थिकाभिधानानीत्येकादशगाथार्थः १३९० तत्र श्रुतिधर्म इति कोऽर्थ
इत्याह बोहो कयस्सधम्मो सहावधम्मो सजीवपज्जाउ सुगईएसंजमंमिय धरणाउ वासुयं धम्मो श्रुतस्य धर्मः स्वभावः स च बोधो बोधस्वभावत्वा
च्छ्रुत अथवाश्रुतं च तत्धर्मश्च श्रुतधर्मो जीवपर्यायः अथवा सुगतौ संयमे वा धारणाद्धर्मः श्रुतमुच्यते श्रुतं च धर्मश्चेति श्रुतधर्मा अर्थ तीर्थशब्दा
र्थमाह तित्थमिपुब्वभणियं संघो नाणचरणसंघाओ इहपवयणं पि तित्थं तत्तोणत्थंतरंजेया॥ तार्यते ऽनेनेति तीर्थं पूर्वमिनात्राप्युक्तं किमित्याह संघ

किंविशिष्टो ज्ञानदर्शनचारित्रगुणसंघातः इहतु प्रवचनमपि तीर्थमुच्यते यस्मात्तत्संघात्तनदपि श्रुतज्ञानरूपत्वात्तद्व्यतिरेकेणेति मार्गशब्दार्थमाह मृ
ज्यते शोध्यते अनेन कर्ममलिन आत्मा तस्माद्धेतोः अथवा मार्गेण मार्गान्वेषणं पंथाः शिवस्येति अथ प्रावचनशब्दार्थमाह पगयाइ अभि
विहीए पवयणं पावयणं माइ वयणं वा सवयावइवयणं वा पावयणं पवयणं भणियं पगयाइति पूर्ववत्प्रगतार्थो अत्रापि शब्दः आङ्मर्यादायामभिवि
धौ च गृह्यते प्रशस्तं प्रधानमादौ वा जीवादिष्वभिविधिमर्यादाभ्यां वचनं प्रवचनं शिवप्रापकं वा वचनं प्रावचनमुच्यते प्रवचनशब्दार्थः उक्तः आगवमणि
नइति तदेवमुक्तः प्रवचनैकार्थिकविभागः अत्र सूत्रतंत्रग्रंथशब्दार्थमाह सुत्तं भणियं तंतं भणियं एतेण तंमि वजं तं वा गंथिय इतेण तंतो तम्मिवितो तं
त्रमयं गवो सूत्रशब्दस्यार्थस्ताव भागवभणितः तंत्रशब्दार्थस्तूच्यते ननु विस्तारं तन्यते विस्तार्यते येयस्मादनेनास्मादस्मिन्वार्थ इति तंत्रं अथवा त
न्यते विशिष्ट वचनयातदेव विस्तार्य इति तंत्रं सूत्रमेवोच्यते तथा ग्रथ्यते नेनास्मादस्मिन्वार्थ इति तदेव ग्रंथ उच्यते अथवा तदेव ग्रथ्यते विरच्यते इति
ग्रंथः पाठशास्त्रयोः शब्दार्थमाह पढणं पादो तेतेण तम्मिव पढिय दभिधेयंति सासिय एतेण तहियं नेय माया व तो सत्थं ॥ पठनं पाठः पठ्यते वाच्य
मभिधेयमनेनास्मादस्मिन्निति पाठः शास्त्रं अनुशिष्टो शास्यते ज्ञायमात्मा वा अनेनास्मादस्मिन्निति वा शास्त्रं शास्यते क
थ्यते तत्तदिति पाठः पठ्यते अभिधेयमनेनास्मादस्मिन्निति पाठः शास्त्रं अनुशिष्टो ... एकार्थिकविभागो व्याख्यानमनुयोग इत्यन
थ्यते तदिति वा शास्त्रमिति गाथाषट्कार्थः ३८५ तदेवमभिहितः सूत्रैकार्थिकविभागो अर्थैकार्थिकाभिधित्सया ... अनुयोगो नियोगो भाषा विभाषा वार्त्तिकमिति पंच
र्थांतरमनुयोगैकार्थिकान्याह अणुओगो य निओगो भासविभासा य वत्तियं चेव एए अणुओगस्सउ नामा एगट्ठिया पंच अनुयोगो नियोगो भाषा विभाषा वार्त्तिकमिति पंच
अनुयोगार्थिकानीति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ३८६ अथानुयोगशब्दार्थं प्रागुक्तमपि विस्मरणशीलविनेयानुग्रहार्थं पुनरप्याह अणुओगमणुओगो सुयस्स नि
यएण जमभिधेएणं वावारो वा जोगो जो अणुरूवोणुकूलोवा अहवा जमत्थओ थोयपच्छ भावेहिं सुयमणुं तस्स अभिधेयवावारो जोगो तेणं च संबंधो यस्स
त्रस्य निजेनाभिधेयेन ... इत्यनुयोगः अथवा सूत्रं अणुइत्युच्यते कुतो यस्मानंतत्वात्तदपेक्षया सूत्रमणु अथवा उत्पन्न
त्रस्य निजेनाभिधेय पारायथा घटशब्देन घटोभिधीयते इत्यनुयोगः अथवा सूत्रं अणुइत्युच्यते ...
एवा इत्यादि तीर्थकरोक्तार्थात्पश्चादेव गणधराः सूत्रं कुर्वंतीत्येवमर्थात्पश्चादेव भवनात्सूत्रमनुव्यपदिश्यते न भस्तस्याभिधेये व्यापारो योगो नुयोगः
तेन वा अणुनास्त्रेण सहाभिधेयस्य योगः संबंधोनुयोग इति गाथाद्वयार्थः ३८८ अथवानुयोगस्यैव संभवंतं नामादिनिक्षेपमाह नामं ठवणा दविए खेत्ते का
ले वयण भावेय एसो अणुओगस्सउ निक्खेवो होइ सत्तविहो ॥ नामानुयोगः स्थापनानुयोगः तेन वानुयोगसूत्रेण सहाभिधेयस्य योगः संबंधोनुयोग इति
द्रव्यानुयोगः क्षेत्रानुयोगः कालानुयोगः वचनानुयोगः भावानुयोगः एवानुयोगस्य सप्तविधो निक्षेप इति निर्युक्तिगाथार्थः ३८९ विस्तरार्थं त्वभिधित्सुः भाष्य
कारो नामस्थापनानुयोगस्वरूपं तावदाह नामस्स जोणुओगो अहवा जस्साभिहाणमणुओगो नामेण व जो जोग्गो जोगो नामाणुओगो सो ठवणाए जोणु ओगो

णुओगइति वा ठविज्जए जं च जो विहत्तस्स ठवणा जोग्गावणाणुओगो सो ॥ नाम्न इंद्रादेर्योनुयोगो व्याख्यानं सो नामानुयोगः अथवा यस्य वस्तुनो नुयोग नाम क्रि
यते तन्नाममात्रेणानुयोगो नामानुयोग इत्युच्यते यदि वा नाम्ना सह यः कश्चिद्योगोनुरूपो योगः संबंधः स नामानुयोगः नाम्ना सहानुरूपोनुकूलो योगो नामा
नुयोग इति व्युत्पत्तेः यथा दीपस्य दीपनाम्ना सहानुरूपोनुकूलो योगो नामानुयोग इति व्युत्पत्तेः यथा दीपस्य दीपनाम्ना सह यः कश्चिद्योगोनुरूपो तपनस्य तपनना
म्ना सह ज्वलनस्य ज्वलननाम्ना सह इत्यादि एवं स्थापनायाः अनुयोगो व्याख्याने स्थापनानुयोगः अथवा अनुयोगं कुर्वन्नाचार्यादिर्यत्र क्वचिदादौ स्थाप्यते तत्स्था
पनानुयोगः यो वा इहानुयोगकर्त्राचार्यादिस्तदाकारवति लेप्यकर्मादौ योग्यानुरूपस्थापना क्रियते सस्थापनानुयोगः स्थापनायाः अनुरूपोनुकूलो योगः संबंधः
स्थापनानुयोग इति व्युत्पत्तेः अथ द्रव्यानुयोगमाह दव्वस्स जोणुओगो दव्वे दव्वेण दव्वहेउं वा दव्वस्स पज्जवेण व जोग्गो दव्वेण वा जोग्गो बाहुवयणाओवि एवं नेउ जो
वाकहा अणुवउत्तो दव्वाणुओगएसो दव्वं खलु आइयाणंपि॥ द्रव्यस्य योगोनुयोगो व्याख्यानमिप द्रव्यानुयोग इति द्वितीयगाथायां संबंधः तथा द्रव्ये निषद्यादौ अधि
करणभूते स्थितस्यानुयोगो द्रव्यानुयोगः द्रव्येन वा सपायाण शकलादिना करणभूतेनानुयोगो द्रव्यानुयोगः द्रव्यहेतोर्वा शिष्यद्रव्यप्रतिबोधनादिनिमित्त
मनुयोगो द्रव्यानुयोगः अथवा द्रव्यस्य वस्त्रादेः कुसुंभरंगादिना पर्यायेण सह योगः यो वास्यानुरूपोनुयोगः संबंधः स द्रव्यानुयोगः अथवा द्रव्येणाम्लिकादिनात्र
ला यस्तस्य वस्त्रादेः कोपि कुसुंभरंगादिना पर्यायेण सह वास्यानुरूपो योगः संबंधः स द्रव्यानुयोगः एवं बहुवचनतोपि ज्ञातव्यानुयोगस्तथा द्रव्याणां द्रव्ये
पु द्रव्यैर्वानुयोगो द्रव्यानुयोगः तथा द्रव्याणां हेतोरनुयोगो द्रव्यानुयोगः एवं क्षेत्रादीनामपि क्षेत्रकालवचनभावेष्वपि यथासंभवमिकभिन्नयोजनेत्यर्थः तथ
था क्षेत्रस्य क्षेत्रे क्षेत्रेण क्षेत्राणां क्षेत्रेः क्षेत्रेष्वनुयोगः क्षेत्रानुयोगः तथा क्षेत्रस्य क्षेत्राणां वा हेतोरनुयोगः क्षेत्रानुज्ञापनायंदेवेंद्रचक्रवर्त्यादीनामनुयोगो व्या
ख्यानं यत्क्रियते इत्यर्थः तथा क्षेत्रस्य क्षेत्राणां वा क्षेत्रेण क्षेत्रैर्वा करणभूतैः पर्यायैर्वा सहानुरूपोनुकूलो योगः क्षेत्रानुयोगः एवं कालवचनविषयैकवचनब
हुवचनाभ्यां कथितायथासंभवं वाच्यं नवरं कालाद्यभिलापः कार्य इति द्रव्यस्यानुयोगो व्याख्यानं द्रव्यानुयोग इत्याद्यभिहितं तत्र कतिभेदं तद्द्रव्यं किं स्व
रूपश्च तस्यानुयोग इत्याशंक्याह दव्वस्सउ अणुओगो जीवदव्वस्स वा अजीवस्स एक्केक्कम्मि भेया हवंति दव्वाइया चउरो द्रव्यस्यानुयोगोयं उक्तः सद्द्रव्यभेदा
द्विधा भवति जीवद्रव्यस्य अजीवद्रव्यस्य एकैकस्मिंश्च जीवद्रव्ये अजीवद्रव्ये च द्रव्यादयश्चत्वारो भेदा भवंति जीवद्रव्ये अजीवद्रव्ये च प्रत्येकं द्रव्यतः क्षेत्रतः
कालतो भावतश्च तु द्रव्यानुयोगः प्रवर्तत इत्यर्थः अथाग्र १९८०० एतदेवाह दव्वेणेगं दव्वं संखाइज्जपए समोगाढं कालेणाइ अनिहणो भावेणाणाइया णंती
एमेव अजीवस्सवि परमाणुदव्वएगदव्वं तु खेत्तेएगपएसे उगाढो सो सवेनियमा समयाइठिइ असंखा उसप्पिणीउ हवंति कालंमि वणाइलावणंताए

चपयपसमाईवि द्रव्येणद्रव्यतोजीवः एकंद्रव्यंक्षेत्रतस्तज्जीवद्रव्यसंख्यातीतप्रदेशावगाढं एकैकस्यजीवस्यासंख्याताकाशप्रदेशावगाढत्वात्कालतोना
दिरनिधनश्चजीवोभवति भावभावतस्तुज्ञानादयोनंतास्तस्यागुरुलघुपर्यायाः अजीवद्रव्यस्याप्येवमेवद्रव्यादिस्वरूपानुविधोनुयोगस्तत्रद्रव्येद्रव्यतःपरमा
णुरेकंद्रव्यं क्षेत्रक्षेत्रतस्त्वेकप्रदेशावगाढएवकालतस्तुजघन्यतस्तस्य स्थितिरेकःसमयःमध्यमतस्तुद्व्यादयःसमयाःउत्कृष्टतस्तुसंख्येयउत्सर्पिण्यव
सर्पिण्यःभावतपुनर्वर्णगंधादिरूपाअनंताःपर्यायाःएवंद्व्यणुकस्कादिस्कंधानामपिप्रत्येकंद्रव्यादिभावेनचतुर्विधोनुयोगोवक्तव्यःद्रव्यस्यानुयोगइतिगतं
अथद्रव्याणामनुयोग इत्येतद्व्याविख्यासुराह दव्वाणंअणुओगोजीवा२यापयवालेयातुच्छवियमग्गणाउभेणासठाणपरठाणेद्रव्याणामनुयोगोयदावि
त्यंते तदाजीवाजीवद्रव्याणांपर्यवाःपर्यायाःज्ञेयाज्ञातव्याः यथाप्रज्ञापनायांप्ररूपितास्तथाचतत्रोक्तं कइविहाणंभंतेपज्जवापण्णत्ता गोयमा दुविहापं
पत्ता तंजहाजीवपज्जवायअजीवपज्जवायजीवपज्जवाणंभंतेकिंसंखेज्जाअणंतागोयमानोसंखेज्जानोअसंखेज्जाअणंता एवंअजीवपज्जवावि अणंताइत्यादि तत्रापिद्रव्या
णामप्यनुयोगेक्षेत्रस्थानपरस्थानभेदादनेकामार्गणा अन्वेषणाविचारणाज्ञातव्यास्तत्र द्रव्यतोनंतानि अजीवद्रव्याणिअनंतानिअजीवद्रव्याणी
त्येवंजीवाजीवद्रव्याणांद्रव्यतश्चिंतास्वस्थानंक्षेत्रकालभावतस्तुचिंतापरमस्थानं तत्रक्षेत्रतोजीवाजीवद्रव्याणिप्रत्येकंसमस्तलोकावगाढानि
कालतोनाद्यनिधनानिभावतस्त्वनंतपर्यायाणीत्यादिमार्गणाःस्वधियाविधेयाइति यदुक्तंद्रव्येणद्रव्येद्रव्येद्रव्यैश्चानुयोगइतितत्राह वत्तीएअ
रकेणव करंगुलाइणवाविदव्वेण अरकेहियदव्वेहिं अहिगरणेकप्पकप्पेहिं खटिकाचूर्णनिर्मितवर्तिकयाक्षरविन्यासादिकंलिखित्वानुयोगः क्रियते या
सद्रव्येणानुयोगोभंगकचारणादिषुचयाक्षेणाक्रियते सापितथैव करंगुलाइणवावित्ति यापिवाप्राकृतत्वेनविभक्तिव्यत्ययात्कराङ्गुल्यादिनाद
र्शनीयाद्रव्येणकिंचिद्दर्शयद्भिरनुयोगः क्रियतेसापिद्रव्येणानुयोगोभण्यते बहुभिश्चाक्षैरर्थभंगकचारणाद्यर्थयोनुयोगःसोद्रव्यैरनुयोगः
अधिकरणेचैकस्मिन्कल्प द्रव्येएककवलंनिर्मितनिषद्यारूपेसमुपविष्टोयदानुयोगंकरोति तदाद्रव्येनुयोगोयदातुबहुकल्पमयनिषद्याद्व्ये
षुतदाद्रव्येष्वनुयोगइति तदेवंव्याख्यातःषड्विधोद्रव्यानुयोगोसोद्रव्येष्वनुयोगःअधिकरणेचैकस्मिन्नेकेथषड्विधक्षेत्रानुयोगव्याख्यान
माह पण्णत्तिजंबूद्दीवेत्ति जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिरित्यर्थःलक्षणेकक्षेत्रव्याख्यानरूपत्वात् तस्याःबहूनांतुक्षेत्राणांअनुयोगोद्वीपसागरप्रज्ञप्ति
र्भवति बहूनांद्वीपसमुद्रक्षेत्राणांतत्रव्याख्यानादिति तदेवंक्षेत्रस्यक्षेत्राणामनुयोगइत्युक्तं अथक्षेत्रेणक्षेत्रैरनुयोगइत्येतदाह जंबूद्दीवप
माणं पुढविजियाणं तपत्थयंकाउं एवंमविद्यमाया हवंतिणोगाअसंखेज्जा खेत्तेहिंबहुदीवे पुढविजियाणंतुपत्थयंकाउं एवंमविद्यमाया।

रूपं
रूपं

कुर्वंतिलोगाअसंखेज्जा इहजंबूद्वीपप्रमाणंप्रस्थकंकल्पंकृत्वापुनस्तद्दूरणाविरेचनक्रमेणयदासर्वेपिसूक्ष्मबादरपृथिवीकायिकाजीवामीयंते तदाअसंखेज्ज
यलोकाकाशप्रदेशसंख्यापिताःजंबूद्वीपप्रमाणाःप्रस्थाभवंतीत्येवंक्षेत्रेणजंबूद्वीपरूपेणानुयोगोभिधीयतइति क्षेत्रैस्त्वनुयोगोयंद्रष्टव्यास्तद्यथा बहुद्वीप
प्रमाणंप्रस्थकंकृत्वातद्दूरणाविरेचनक्रमेणसमस्तपृथ्वीकायिकजीवामीयमानाःअसंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिपरिमाणाबहुद्वीपमानप्रस्थाभ
वंति एतदसंख्येयंपूर्वस्माल्लघुतरं द्रष्टव्यंप्रस्थस्येहबृहत्तरत्वादेवंबहुद्वीपलक्षणैःक्षेत्रैरनुयोगइति अथक्षेत्रेपुनरनुयोगमाह खेत्तेमिउअणुओगो तिरियं
लोगम्मिजम्मिवाखेत्ते अड्ढाइयदीवेसुं वाबीसाएखेत्तेसुं॥ क्षेत्रेपुनरयमनुयोगः तद्यथा तिर्यग्लोकक्षेत्रेष्वनुयोगः कइत्याह॥ योर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रां
तर्वर्तिक्षेत्रेषुवर्तेन सार्द्धपंचविंशतिजनपदेषुवाआर्यक्षेत्रेस्थितिउक्तः षड्विधक्षेत्रानुयोगोऽथनावद्धेदमेवकालानुयोगमाह कालस्ससमयरूवणकालाण
तहाइजावसवई कालेणानिलावहारोकालेहिउरोसकायाणं कालस्यानुयोगःकइत्याह समयरूवणयत्ति उत्सलपत्रशतभेदपट्टशाटिकापाटनादिदृष्टांतैःस
मयस्वरूपणेत्यर्थः कालानांत्वनुयोगःतहाइजावसव्वद्धत्तिसमयमादौकृत्वायावत्सर्वाद्धायाःप्ररूपणेत्यर्थःकालेनानुयोगोनिलापहारःइदमुक्तंभवति॥बा
दरपर्याप्तवायुकायिकावैक्रियशरीरेवर्तमानाःअद्धापल्योपमस्यासंख्येयभागेनापह्रियंत इत्येवंयाप्ररूपणासकालेनानुयोगइत्येवंयाप्ररूपणासकाले
नानुयोगइत्येवंकोल्याचार्यवाक्यांविहितंअन्यत्रत्वनुयोगद्वारादिषुवैक्रियशरीरिणोवायवःक्षेत्रपल्योपमासंख्येयभागप्रदेशपरिमाणोदृश्यंते तत्त्वंतुके
वलिनोविदंतिशेषाणांतुपृथिव्यादिकायानांयथासंभवंकालैरनुयोगःतद्यथा यद्यत्तवायरान असंखयाहोंति आवलियवग्गम्मि आवलिकायांयावंतःसमयास्त
यावग्रःक्रियंते तथाविधपुनरसंख्यातेषुवर्गेषुयावंतः समयास्तत्प्रमाणाःबादरपर्याप्ततेजःकायिकाभवंति तथाप्रत्येकसन्नत्रसकायिकाअसंख्येयाभिरुत्सर्पि
ण्यवसर्पिणीभिरपह्रियंते एवंपृथिव्यादिष्वपियथासंभवंवाच्यमिति अथकालिकालेषुचानुयोगमाह कालम्मिबीयपोरिसि समासिनिसदीसवाविकाले
तृतीयसुसमा
सुसमदुसमाइ वयणाणंसोलसण्हंतु प्रथमेपौरुष्यांकिलसूत्रमध्येतव्यं द्वितीयेपौरुष्यांतुतस्यानुयोगःप्रवर्ततेऽतइहकालस्यप्राधान्येनविवक्षणात्का
लेद्वितीयपौरुषीलक्षणेनुयोगःकालानुयोगउच्यते तथाअवसर्पिण्यांसुषमदुःषमादुःषमसुषमादुःषमारूपासुतिसृषुसमासुनिवर्तकेषुअनुयोगःप्रवर्त
ते नान्यत्रउत्सर्पिण्यांसुषमदुःषमारूपयोर्द्वयोःसमययोर्द्वयोररकयोरनुयोगःप्रवर्ततेनान्यत्र अयंचकालेष्वनुयोगः कानिपुनस्तानिषोडशवचनान्युच्यंते
लिंगतितंवयणतियं कालतियंतहपरोरकपच्चरकंउवणयवयणचउक्कं अज्झत्थंहोइसोलसमं एषापिगाथाविनेयानुग्रहार्थंव्याख्यायते इयंस्त्री अयंपुरुषः
इदंकुलमिति त्रीणिलिंगप्रधानानिवचनानिलिंगत्रिकमुच्यते एकोद्वौबहवइत्येकत्वाद्यभिधायकशब्दत्रयंवचनत्रयमभिधीयते अकरोत्करोतिकरिष्य
तीतिकृतादिकालत्रयप्रतिपादकंवचकालत्रिकंकालप्रतिपादकवचनमित्यर्थः तथासइतिपरोक्षार्थनिर्देशःपरोक्षवचनंअयमितिप्रत्यक्षनिर्देशः

प्रत्यक्ष वचनं उपनयः स्तुतिपरेनयस्तुनिंदातयोर्वचनं चतुष्टा तथा रूपवती स्त्री त्युपनयवचनं कुरूपास्त्रीत्यपनयवचनं कुरूपास्त्रीत्युपनयवचनं।
रूपवतीस्त्री किंतु कुशीलेत्युपनयापनयवचनमिति कुरूपास्त्री किंतु सुशीलेत्यपनयवचनमिति यत्रान्य च्चैन सीधाय विप्रतारकबुद्ध्यान्यद्भिमणितु
रपि सहसायच्चैन सितदेव वक्ति तच्चोड्शं अध्यात्म वचनं इत्येतत्षोडशवचनव्याख्यानं वचनानामित्युक्तं अथ वचनेन वचनं वचनेव वनेनपुनुयोगइत्येतदा
ह वयणं वापरियाइ एकं पुन्नो वहहि वयणहिं वृयाणस्वत्तुसमिपवयणस्कउनष्ठि अणुओगो वचननानुयोगो यथाकचिदाचार्यादिः साध्वादिनास्स
कृदेकेनापि वचनेनार्थिर्थितानुयोगं कारातिव वनेस्त्रनुयोगो यदासपुवासदृहहुमिवेचनेरभ्यर्थितस्तक रोति क्षायोपशमिकवचनस्थितस्यानुयोगो
वचनेऽनुयोगः वचनेषु पुनर्नास्त्यनुयोगो वचनस्य क्षायोपशमिकत्वेनैकत्वाद्बहुत्वासंभवात् अन्यतु मन्यंते व्यक्तिविवक्षया चेद्वे वक्षायोपशमिकेषु
बहुषु वचनेषु नु योगइत्यपि विरुद्धं भवेति तदेवं पंचविधः षड्विधो वा निर्दिष्टो वचनानुयोगोप्यर्थेनावद्वेद मुक्ता वानुयोगमाह भावस्सगयरस्सउ अणु
ओगो नहि दिउभावो दोमाइसन्निगासे अणुउगो होइ भावाणं औदयिकादिभावानामेकतरस्य व्याख्यानं यो यथा तु स्थितो भावस्तं तथैव प्ररूपणं भावस्या
नुयोगइति सोपकारस्तात्पर्यार्थः तेषामेवौदयिकादिभावानामेकतरस्य व्याख्यानं यो यथा द्व्यादिसन्निकर्षद्यादिसंयोगे व्याख्यानं सभावानामनुयोगः
तदेवं भावस्य भावानां वानुयोगइत्युक्तं अथ भावेन भावे भावेषु वानुयोगः इत्येतद्विवरीषुराह भावेणसंगहाईण णयरणुगादभाविहिं भावेस्स
उवसमिए भावस्स उ नत्थि अणुउगो अहवा आयराईसु भावेसु विएमेहिं इ अणुउगो सामित्तं आसघव परिणामेसं बहुविहेसु॥ संग्रहादीनां पंचा
नामध्यवसायानामन्यतरेण चित्ताध्यवसायेनयोऽनुयोगः क्रियते स भावेनानुयोगः येचामीषं चाभिप्रायाः यदाह स्थानांगे पंचहिं ठाणेहिं सुत्तं वाएज्जा
तंजहा संगहठ्याए उवग्गहठ्याए निजरठ्याए सुत्तपज्जवजाएणं अवोच्छित्तिए अयमर्थः कथं तु नामेते शिष्याः सूत्रार्थसंग्रहकाः सेपत्स्यंते तथा
कथं तु नाम गीतार्था भूत्वामिवस्त्रादुत्पादनेन गच्छस्योपग्रहकरा भविष्यंति ममाप्येतं वा चयतः कर्मनिर्जरा भविष्यंति तथा श्रुतपर्यवजातं श्रुतपर्यायरा
शिममापि वृद्धिं यास्यति श्रुतस्य वा व्यवच्छित्तिर्न भविष्यतीत्येवं पंचाभिरभिप्रायैः श्रुतं सूत्रार्थतो वाचयेदिति एषामेव संग्रहादिभावानामध्यादिव्यादिभि
र्भावैः सर्वैर्वाभिनुयोगं कुर्वता भावैरनुयोगः क्षायोपशमिकभाव स्थितस्य व्याख्यां कुर्वता भावेनुयोगः भावेषु पुनर्नास्त्यनुयोगः क्षायोपशमिकत्वेन त
स्यैकत्वात् अथवा एकोपि क्षायोपशमिको भाव आचारादि शास्त्र लक्षणविषयभेदाद्भिद्यते तत्रश्च आचारादि शास्त्र विषयभेदभिन्नेषु क्षायोपश १९३
मिकभावेष्वपि भवत्यनुयोगो न कश्चिद्विरोधः वाइत्यथवा॥ स्वामित्वसाध्वनुयोगोक्तस्वामिनो वहुनू भर्तीत्यक्षायोपशमिकपरिणामेषु बहुष्वनुयोगप
हैने भवियनुयोगो न विहन्यते इत्यक्तः षड्विधो भावानुयोगइति एषां चानुयोगविभयाणो द्रव्यादीनां परस्परं यस्य यत्र समावेशो भजनावा तदेवाह दवे

नियमाभावो नविणाते या विसेच्च कालेहिं खेत्ते तिण्हविभयणा कालो भयणा एतीसंपि द्रव्येभावं नियमाभावः पर्यायोऽस्ति पर्यायविरहितस्य द्रव्यस्य का
पि कदाचिद्प्यभावा तो वापि द्रव्यभावौ क्षेत्रकालाभ्यां विनान संभवः द्रव्यभावयोर्हि नियमवान् सहभावो दर्शितएव द्रव्यं चावश्यं क्वचित्क्षेत्रेऽव
गाढमन्यतरस्थिति तदेवच भवत्यतः सिद्धमिदं द्रव्यभावावपि क्षेत्र कालाभ्यां विना कापि न भवतः क्षेत्रे तु त्रयाणामपि द्रव्यकालभावानां भजना विक
ल्पना कापि तत्रेतेभाव्यंते कापि नेत्यर्थः लोकक्षेत्रे त्रयाणामपि भावा द्लोकक्षेत्रे भावादिति आह अलोकक्षेत्रे प्याकाशलक्षणं द्रव्यमस्ति वर्तनादिरूपस्तु
कालोऽगुरुलघवश्चानंताः पर्यायाः सत्येव तत्कथं तत्र द्रव्य कालभावानामभावः सत्यं किंत्वाकाशलक्षणं द्रव्यं यत्रास्त्यते तदयुक्तं तस्य क्षेत्रग्रहणेनैव
गृहीतत्वात्कालस्यापीह समयादिरूपस्य चिंतयितुमस्तत्वा तस्य च समयक्षेत्राद्न्यत्राभावाद्वर्तनादिरूपस्य त्वात्राविवक्षितत्वात् क्षेत्रग्रहणेनैवतत्र तस्य
गृहीतत्वाच्च पर्यायाश्चेह धर्माधर्मपुद्गलजीवास्तिकायद्रव्य संबंधिनो विवक्षिता स्तेचालोके न सत्येव आकाशसंबंधिनस्त्वगुरुलघुपर्यायाः क्षेत्रग्रहणेनैव गृ
हीतत्वात्कालस्यापीह समयान्नेह विवक्षिता इत्यतोलोके त्रयाणामपि द्रव्यकालभावानामभावः कालो भयणा एतीसंपित्ति द्रव्यक्षेत्रभावेषु त्रिष्वपिकालो
भजनया विकल्पया भवति समयक्षेत्रांतर्वर्तिपुत्रेषु तत्स्यभावा तद्बहिस्त्वभावादिति एवं च स्थितानाममीषां द्रव्यादीनां यथासंभवमनुयोगः प्रवर्तत
इति अपरमपि द्रव्यादिगतं किंचित्स्वरूपं प्रसंगत प्राह आहारो आहेयं च होइ दवं तहेव भावोय खेत्तं पुण आहारो कालो नियमाउ आहेउ द्रव्यमाधारो भवति
पर्यायाणां आधेयं च भवति द्रव्यं क्षेत्रमाकाशं पुनः सर्वेषामपि धर्माधर्मपुद्गलजीवकालद्रव्याणामगुरुलघुपर्यायाणां चाधार एव तत्वाधेयं सर्वस्यापि वस्तु
नस्तत्रैवावगाढत्वा तस्य च स्वप्रतिष्ठितत्वेनान्यत्राधेयत्वायोगादिति कालो नियमाउ आहेउत्ति कालो नियमादाधेय एव भवति तत्वाधारत्वस्य द्रव्यपर्या
येष्वेव स्थितत्वादिति तदेवं व्याख्याता नामादि भेदतः सप्तविधोप्यनुयोगः एतद्विपक्षश्चानुयोगोपि व्याख्यातः ॥ विभणियरुकोपसंहारं प्रस्तावनं वा
ह एसोणुरूवजोगो गउण्उ गोउं उविवज्जं ओसो अणणुउगो नत्थि होतिदिट्ठंता तदेवं गतो भणितः एषोनुरूपयोगो नुयोगः सप्तविधोप्यथ विपर्यस्त
मेन हि पर्यभिणयो यमननुयोगः स उच्यते तत्र चैते वक्ष्यमाण दृष्टांता सप्त भवंतीति त्रयोविंशतिगाथार्थः ॥ १४१२ के पुनस्ते ननुयोगदृष्टांता इत्याह वच्छगगो
णीखुज्जा सज्झाए चेव बहिरउल्लावे गोमिल्लए य वयणे सत्तेयहोंति भावंमि सावगभज्जा सत्तयइ ए य कोंकणगदारए नउले कमलामेला भयस्स
साहसंसणिए कोवे॥ यथानुयोगो नामादि भेदात्सप्तविधो वर्णितस्तथाननुयोगोपि यथासंभवं वक्तव्य स्तत्र नामस्थापने तु सुगमे द्रव्यान
नुयोगो नत्संगतो द्रव्यानुयोगेच वत्सगोन्या रुदाहरणं क्षेत्रे त्वननु योगानुयोगयोः कुब्जाउदाहरणं काले स्वाध्यायः वचने पुनरुदाहरणद्वयं
तद्यथा बधिरोल्लापः ग्रामेयकश्च भावे नु सप्तोदाहरणानि भवंति तद्यथा ॥ श्रावकभार्या १ सप्तपदिकः पुरुषः २ कोंकणदारकः ३ नकुलः ४

कमलामेला ५ शाबस्स साहसं ६ श्रेणिककोपश्चेति ७॥ निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ॥४९५ अथ विस्तरतो वत्सगभोण्युदाहरणे भाष्यकारः आह खीरंनुदे
इ सम्मं वरवच्छ निउय नहागावी वट्टे य ववरइ इ करियदेहोवरोहं वा यथाका चिछबलादिकागोरन्यास्या बहुलादिकायाः गोः संबधिनिगो दोहके
नवत्सेनियुक्ते सत्यननुयोगोयमिति कृत्वा तन्नियोगतः क्षीरं दुग्धं सम्यग्न ददाति अथवा नता यत्तातिष्ठत किंतु परदुग्ध अन्यास्या अपि गोः सत्कं दुग्धम
प्रपि गोदोहनु काया व्यवस्थितमुच्छलं तीवृद्धयत्या जयत यविवादेहो परोधं लत्ताप्रहारादिभिर्भाजनु भंगादिनादेह बाधामपि कुर्यादित्यर्थः तथा किमित्या
शंक्य प्रस्तुते योजयन्नाह तह न चरणं पसूते परपर्यायविणिउगव उदव्वं पुव्वचरणोवघायं करइ देहोवरोहं वा जिणवयणासावणउ सम्मायातंकमर
णायसणाइ पाविय सवलोवं सबोहिलाभोवघायं वा दव्वविवधासाउ साहणविउतउ चरणभेउ तंतोभारको भावो मुरकाभावे फलादिरका तथात्रापि
व्याख्यायदजीवादिद्रव्यमजीवादिधर्मैः प्ररूपयत्यजीवादिद्रव्यं वा जीवादिधर्मैः प्ररूपयत्यमिमादि ति तदिदं रूपमाणं तद्रव्यमननुयोगतो दुग्धस्था
नीयं चरणं चारित्रं न प्रसूते परपर्यायविनियोग तो विपर्यासात् हेतुस्तन्न भवतीत्यर्थः नं चैतावतातिष्ठति किंचित्छमननुयोगं कुर्वतः पूर्वप्राप्तचरणोप
च घातं करोति तच्छेछमविधिमरूपणप्रवृत्तस्य रोगा उत्पद्यंते देहस्याप्यपरोधं बाधां विदधाति किंचेत्थं जिनवचनाशातनोत्पन्ने रुन्मादातंकमरणव्यसना
न्यपि प्राप्नुयात्तथा सर्वथा व्रतलोपं बोधिलाभोपघातं च प्राप्नुयादिति ननु कथं विपर्ययप्ररूपणामात्रादेवं तावंतो दोषाः स्युरित्याह दव्वविवज्जासेत्यादि वि
परीतप्ररूपणेहि द्रव्यस्य विपर्यासो भवति तथा च सति साधनस्य सम्यग्ज्ञानादेर्भेदो ऽन्यथा भावो जायते ततः साधनभेदाच्चरणभेद तद्भेदात्ता
ध्यस्य मोक्षस्याभावप्रसंगः उपायाभावे कुतः सिद्धिः ततो मोक्षाभावे निःफलैव दीक्षा मोक्षार्थमेव तत्प्रतिपत्तेः ततस्तदाभावे निरर्थकैवेति तदेवं द्र
व्याननुयोगे दोषाः अथ द्रव्यस्य सम्यगनुयोगे गुणानाह सम्मं पयं पयच्छइ सव्वच्छविणिउंगउ जहा धेणू तह सपपर्यवनाय दव्वं चरणं ततो मोक्खो
यथा परवत्सपरिहारेण स्ववत्सविनियोगतो गौः सम्यग् पयः प्रयच्छति तथा द्रव्यमपि स्वपर्यायविनियोगे सम्यक् चरणं प्रसूयते अनर्था वाधिका चित्र
भवति यतश्चरणात्किमित्याह यतोऽचिरान्मोक्षः प्राप्यते इति तदेवं द्रव्याननुयोगे तदनुयोगे च दोषगुणयोर्वत्सगोदृष्टांतः उक्तोऽथ क्षेत्राद्यननुयोगदो
षांस्तदनुयोगे गुणान् सोदाहरणानतिदिशन्नाह एवं खेत्ताइसु वि सधम्मविणिउगउ अणउगति विवरीए वीयरीउ सोदाहरणो णेउ ति ॥ एवमुक्तानु
सारेण क्षेत्रकालवचनभावेष्वपि स्वधर्मविनियोगतः आत्मोचितधर्मयोजनात् दनुयोगो विपरीते तु विपरीतधर्मयोजने तु विपरीतो ननुयोगः सोदाहर
णः स्वबुध्या यथा तरां अनुगंतव्यो ज्ञातव्यः तत्रेछमतिदिष्टे विमुग्धविनेयानुग्रहार्थं किंचिदुच्यते तत्र क्षेत्रतो नुयोगानुयोगे च कुब्जोदाहरणम् १०४

श्च

प्रतिष्ठाने प्रतिष्ठानगरे शालवाहनो नाम राजा स च वर्षं प्रति समागत्य भृगुकच्छे नभोवाहन नृपं रुणद्धि कुतुर्वहे च काले नवश्लिला वर्षाकालस्वनगरं गच्छति
अन्यदा चरोहते समागमे नेन राज्ञा स्वनगरं निगमिषुणा भार्यास्थान सभामंडपिकायां यतः कुह्वकमंतरेणापि भूमौ निष्ठ्यूतं तस्य च राज्ञः तत्कुह्वकभारिणी कुब्जा समा
स्ति तया चातीव भावज्ञतया नूनमक्षितं नृपं परिजिहीर्षु रिदं स्यानं नरपतिर्यास्यति प्रभाते स्वनगरं नेनेदमिह नि ष्ठीवतीति संचिंत्य निगदितं कथमप्यात्मपरे
चितस्य न यानशालिकस्य ततस्तेन प्रगुणीकृत्य यानान्यगच्छत् राज्ञः पुरतोपि प्रवर्तितानि ततश्च सर्वोपि स्कंधावारः प्रचलितो गंतुं प्रयाणं च न प्रमंडलं कुत्कथ्य
ली निकरेण तत्प्रेक्षितेन विस्मितमनसा नराधिपेन ननु मया कस्यापि प्रयाणं न कथितं धूलिमयात्किलाहं स्वल्पपरिच्छदो भूत्वा सैन्यस्य पुरत एवास्यामेतच्चेति
य परीतमापन्नं तत्कथमिदं कटकलोकेन विज्ञातमिति परंपरया शोधिता विज्ञाता कुब्जा पृष्टया च तया कथितं सर्वमपि तथा चत्वरं तदत्र राजमंडपिकादिक्षेत्रे निष्ठीवन
स्यानननुयोगो निष्ठीवनादिरक्षणप्रमार्जनो पलेपनादिकस्त्वनुयोगः एवमेकांतेन नित्यमेवममदशंया काशप्ररूपयतोऽननुयोगः स्याद्वादोचितं तु तदेव प्ररूपयतो
नुयोग इति कालाननुयोगानुयोग योः स्वाध्यायदृष्टांतस्तद्यथा एकः साधुः प्रदोषिक कालग्रहणानंतरं कालिकश्रुतिमतीतामपि तत्क्षणं न वेलामज्ञानात् परावर्तय
ति ततः सम्यग्दृष्टिदेव तथा चिंतितं वाधु पान्यनुं मा प्रान्तमिथ्यादृष्टि देवता च्छलमस्य ततो मथितकारिकारूपेण मथिलम्हत मेव घटं मस्तके निधाय तस्यैव साधो
रंतिके गतागतानि कुर्वती मथितं लभ्यत इति महता शब्देन पुनःपुनर्घोषयंतीति परिभ्रमति ततोक्तिह्रीतेन साधुना भाणि अहो मथितस्य कविक्रय वेला ततो मथि
तकारिकयाप्यवाचि अहो भवतोपि स्वाध्यायवेला ततो विस्मितः साधुरुपयुज्यन मिथ्यादुःकृतं ददाति ततो कालस्वाध्यायविधानेन मिथ्यादृष्टिदेवताविहित छला
निप्रवंतं ततः पुनरप्येवं माकार्षीत्त्वमिति मिथ्यादिसाधुदेवतयानुशासितः इत्येष स्वाध्यायस्य कालाननुयोगः कालिकपठस्तेतदनुयोगः मरुतेपि कालेध्र्माणां विपरी
त्यां विपरीत प्ररूपणे ननुयोगो वा स्यादिति अथ वचनविषयमननुयोगानुयोग योरुदाहरणद्वयमुच्यते तत्र प्रथमं बधिरोल्लापः तत्रैकस्मिन् ग्रामे बधिरकुटुं
बं परिवसति स्थविरः स्थविरा पुत्रो वधूश्च अन्यदा च पुत्रः क्षेत्रे हलं वाहयन्पथिकैर्मार्गं पृष्टो बधिरतया ब्रवीति मह जातौ ममबलीवर्दाविमौ न पुनरन्यस्य संतो
ततो बधिरोयमिति विज्ञाय गताः पथिकास्तेनापि समागताया भ्रातृसमायानामथ गतो मथितं कं बलीवर्दौ विज्ञायादिनिवेदितं तेन तस्या लुत्याचम्लं कं ज्ञारमलवणं वे
तिन जानाम्यहमिति तत्वदत्र कजनन्येव हि संसक्तं ततोऽगृहं गतया तया निक्षारादिभाणव्यतिकरो निवेदितः स्थविरायास्तया च कर्त्तयंत्याप्रोक्तं ॥ स्थूलं सूक्ष्मं वा भव
त्विदं स्थविरस्य परिधानं भविष्यतीति निवेदितं च तस्यानुशयाचितवास्थविरयागृहमागतस्य स्थविरस्य परिधानो भविष्यति तेनापि विस्मितया भाँग नयौविनीपिवा
मिय धेकमपितिलमहं भक्षयामि स्वयमेव च वनादिकम पुत्रं कंदिवन आदिति यायः शृणोति नतथैव चान्यस्य प्ररूपयति तस्याननुयोगो यथा यथावत् श्रवण प्ररूप
णे त्वनुयोग इति वचनानुयोगस्यैवेह प्रधानस्थापनायं वचनविषयमेव द्वितीयं ग्रामेयकोदाहरणमुच्यते ॥ तत्रैकस्मिन्नगरे कस्याश्चिन्महिला

यामर्तामलसततस्तेन पुनरपि कदाचित् दिनैर्बहुभिस्तानि वस्त्राणि ललधुना नितेत्तेन येन सह ग्रामं गतासौ ततो वृद्धिंगतेन पुत्रेण सा दृष्टा मदीयपितुः कालीविका आसीत् तथा प्रोक्तं॥
राजसेवानेनोक्तमहमपि नोकरामि तया प्रोक्तं पुनरूक्तं सोमहता विनयेन किंचित् कीदृशं पुनरसौ विनयस्तया प्रोक्तं सर्वस्यापि दृष्टस्य प्रणामः कार्यो नीचैर्वृत्या सर्वस्यापि
वर्तितव्यं परच्छंदानुवृत्तिर्येन सर्वः प्रभुर्विलयं एवं करिष्यामीत्युक्त्वाभ्युपगम्य चलितोयं राजधानीसन्मुखो मार्गे च हरिणान् ग्रागच्छत्तः वृक्षेरले वाकुर्वध नुर्यष्टयो निनी
ना व्याधा दृष्ट्वास्ते प्रोचे तेन महता शब्देन योक्षारः ततस्ततः प्रपलाय्य गता हरिणास्ततो व्याधैः कुट्टयित्वा बद्धोसौ ततस्तेनुजल्पयाहं शिक्षितो दृष्टस्यापि सर्वस्यापि यो
कारः कर्तव्य इत्यादि ततश्च कृत्वा कुरु यमिति ज्ञात्वा मुक्तस्तैः शिक्षितश्च यथाईदृशे दृष्टे निलीनैरवनतैः शनकैः कुर्वद्भिः शनैर्जल्पद्भिः निभृतमागम्यते तदभ्युपगम्य पुर
तो गंतुमवृत्तो सो दृष्टाश्च रजकेन वस्त्राणि क्षालयता तोरजका स्तेषां च वस्त्राणि तस्करैरनित्यमपह्रियंते ततस्तत्रेमुम्मदिने लगुडादिव्यग्रपाणयो रजकाः प्रच्छन्नोपविष्टा हरयंतन
लिष्टंति आगतश्च तत्पगवनतगात्रो निलीयमानः शनैः सतत्रग्रामेयकः सरथ्यचौरइति मत्वा कुट्टयित्वा बद्धो सौ रजकैः सद्भावे च कथिते मुक्तस्तैः शिक्षितश्च
थेद्दृशे कस्मिंश्चिद् दृष्टे एवमुच्यते॥ यथाऊपंक्षारो चयतनु शुद्धं च भवत्विति इदं वाक्यमुपगम्य पुरतः पुरतो गतं ततो दृष्टं कचिद्ग्रामे बहलिभिर्मगले मथ हलवा
हनस्य दिवसकरणं क्रियमाणं ततर्उक्तं ऊषमित्यादि ततस्तैरपि कृषीवलैः पिट्टितो बद्धश्च सद्भावे ज्ञाते मुक्तः शिक्षितश्च यथेदृशे कापि दृष्टे मोच्यते यथाग
न्योःअभियंतां शकटान् भवतु संदेवेदमस्त्विति अभ्युपगतं च तेनेदं अन्यत्र चमृतके वहिर्नियमाने प्रोक्तमिदं तत्रापि कुट्टितो बद्धश्च सद्भावकथने च मुक्तः
शिक्षितश्च यथेदृशं मा भूद् भवतां कदाचिदपि वियोगश्चेदृशेनास्त्विति एतच्चान्यत्र विवाहे प्रोक्तं तत्रापि तथैव बद्धः सद्भावपरिज्ञाते मुक्तः शिक्षितश्च यथेदृशे
प्रोच्यते सदैव पश्यंतो दृशानि भवंत शाश्वतश्च भवतु तत्संबंधो माभूदिह वियोग इति इदं चान्यत्र कचिन्निगडबद्धं राजानमवलोक्य ब्रुवाणस्तथैव कदर्थ
यित्वा मुक्तः शिक्षितश्च यथेदृशे वियोगः शीघ्रं भवतु नेन एवंविधं च माभूत् कदाचिदपि त्यमिधीयते एतच्चान्यत्र कचिद्ज्ञातां संधोजल्पमानेप्रोक्तं ततस्तत्रापि
तथैव कदर्थितः एवं स्थाने २ कदर्थ्यमानो न्यदाकदाकस्यापि विमुक्तविभवठक्कुरस्य सेवां विधातुमारब्धस्तत्र चान्यदा गृहे आत्मवलिकायां सिद्धायां ग्राम
सभाजनसमूहमध्ये उपविष्टस्य ठक्कुरस्य परीतली भूतात्यथा भोक्तुमयोग्या भविष्यतीति भिन्नार्ययातद्वाकारणाय प्रेषितो ग्रामेयकस्तेन आयितस्य जनसमू
हस्य शृण्वतो महता शब्देनृप्रोक्तं अगच्छ वक्कुर शीघ्रमेव गृहे भुंक्ष्व आम्लखविका शीतली भवति ततो लज्जितं ठक्कुरो गृहं गतस्ततो गाढं ताडयित्वा शि
क्षितोसौ यथानच्छं प्रकुर्वाणो गृहमयोजनवानि भण्यंते किंतु वस्त्रेण मुखं संछगयित्वा कर्णाभ्यर्णे च स्थित्वा शनैः कथ्यंते ततोन्यदा वह्निदीप्तो गृहे ततो ग्रामस
भायां शनैस्यतः स्थित्वा वस्त्रेण मुखं द्वारं दत्त्वा कथितं तेन तस्य कर्णे ततः संभ्रमाद्धाविता गृहाभिमुखा कनोदग्धं च सर्वस्वं सर्वमपि गृहं ततः कुपितेन वा
ढं ताडितोसौ ठक्कुरेण भणितश्च अनिर्लक्षण प्रथममेव धूमे निर्गते अलाचाम्ल धूलिभस्मादिकं किमिति त्वया न निक्षिप्तं महता च शब्देन किमिति त्वया

८

नप्रकृतं तेनोक्तमन्यदा इच्छं करिष्यामीति ततः कदाचिद्धिन स्थानो धूपनायोपविष्टः ठक्कुरो निर्गता च मस्तकात् धूमपंक्तिस्यो परि प्रगुरूधूम शिरवादिष्टा च
ग्रामे यकेन क्षिप्ता चोत्पाध वडपर्या चाम्लस्तन महत्स्थालीजल धूलि भस्मादिकं च तथा च प्रकृतं च महद्भिः शब्दैरिति ततो योग्य मितिनिः कासितो गृहात्॥ एवं
शिष्योपि यावन्मात्रं वर्नं गुरुः कथयति तावन्मात्रमेव स्वयं द्रव्यक्षेत्र कालपराभिप्रायचित्यपरिज्ञान शून्यो वक्ति तस्य वचनानुयोगः यस्तु द्रव्यक्षेत्राद्यौचित्येन
वक्ति तस्य तद्वचनुयोगइति॥ भावानुयोगानुयोगयोः संतोदाहरणानि तच्छ्रावकभार्योदाहरणमुच्यते॥ एकेन गृहीतान्युव्रतेन तरूण श्रावकेणातीरूपवती
कृतो सटरूपश्रृंगारा निजपत्न्या रवसर्वाकदाचिद्दृष्टा गाढमभ्युपपन्नश्च तस्याः परं लज्जादिना किमपि वक्तुमशक्नुवंस्तत्प्राप्ति चिंतया च प्रतिदिनमतीव दुर्व
लीभवति निर्बंधेन पृष्टं कारणं स्वभार्यया कथितं च कथं कथमपि तेन तया चातीवदक्षतया प्रोक्तं एतावन्मात्रे प्यर्थे किं खिद्यते॥ प्रथममेवं मेतां किं न क
थितं स्वाधीना हि ममसा या आनयामि सत्वरमेवेति ततोन्यदिने भणिता भर्ता अभ्युपगतं सहर्ष यातया युष्मत्समीहितं प्रदोषे चागमिष्यति पर लज्जालुतया
वा स सव न विष्यमाणा पि प्रदीपं विध्यापयिष्यति तेनोक्तमेवं भवतु किमिच्छा विनश्यति ततो वयस्यायाः सकाशात्कि चिन्निमित्तमुद्भाव्य याचितानि त
यातदीयानि स्वभवनदृष्ट पूर्वाणि प्रधानवस्त्राण्याभरणानि च ततो गुलिकादिप्रयोगतो विहितसखी सदृशस्वरादिरूपा तथैव कृतश्रृंगारा ततः सदृशाल
लितेन विलासैश्चान्विता तेनैस्यैव श्रावकस्य भार्या सन्निहित वरकुसुमतांबूल श्रीपंडगुरु कर्पूर कस्तूरिकादि समस्त भोगांगविहितामलप्रदीपालोके रमणी
येवासभवने सा विलासमन्वविशत् ततो दृष्टासौ का विस्फारितदृशा त्रिदशकल्लोलिनी पुलिने प्रतिस्पर्द्धिपल्यंकोपविष्टेन कगित्येव तन यमनसामृतवृष्टि
मिवादधाना तेन पातयान्वदृष्ट मात्रया विध्यापितः प्रदीपः क्रीडितं विविधगोष्ठी प्रबंध प्रपंचं कतया सह निर्भरं तेन गतायां च तस्यां भुक्तभोगसंचिंतितमनेन
सयत्नसारास्फारपण्णमिव चत्तण्णेहिंजिणेहिं जं हि यं भाणियं तं परभवसंबलयं अहह मएहारियं सीलं इत्यादि संवेगवशोत्पन्नपश्चात्तापमहानलप्लुष्यमा
णोतः करणः प्रतिदिनमधिकतरं दुर्बली भवत्यसौ ततो निर्बंधेन भार्यया पृष्टो निश्वस्य रवेदं प्रीतिप्रिये यतश्चिरकालानुपालितं स्वगोपवर्गनिवंधनं व्रत
खंडनेनामुनाभूतं मया तदकर्तव्यं यद्वालिशामप्यविधेयं तेन कृशी भवाम्यहमनया चिंतया ततो सा भार्यया संवेगवशीभूतं ज्ञात्वा तं चतस्तेनो विज्ञापकथितः सर्वो
पि यथावृत्तः सद्भावः साभिज्ञानकथनादिभिश्च समुत्पादिता प्रतीतिः तस्य ततः स्वस्थीभूतो यमिति तदेवं स्वकलत्रमपि परकलत्राभिप्रायेण भुंजानस्य त
स्य भावानुयोगः एवमौदयिकादिभावानन्यरूपत्वे परीत्येन प्ररूपयतो भावाननुयोगः यथावस्थिता वगमे भावानुयोगः यथावस्थिततत् प्ररूप
णे तु भावानुयोग इति सप्तभिः पदैर्व्यवहरतीति सप्तपदिकोत्र दृष्टांत उदाहरणमुच्यते॥ एकस्मिन् प्रत्यंतग्रामेपि सेवकपुरुषो वसतिस्म स च साध्वादिदर्श

विशेषा०वि० निनांसंबंधिनंनंधर्मकदाचित्तु अपिनश्टणोति नचत्यबंतिके तदाचिदपिव्रजति नचकस्याप्युपाश्रयंददाति यतोऽयाकुलतांपरधनपरकलत्रगुणानतिशक्तिंचेते
१९६ माकरयिष्यति नचतांपालयितुमहंशक्तिमीति अन्यदाचवर्षासन्नमायायास्तत्रकथमपिधसाधवस्तेयाचइति३ वसतिमन्ये पयतांकौतुकंदिदृक्षुभिःसेविक
नरमित्रेयामीणेनकमत्रेछभूतामवतामतीवभक्तोऽमुकगृहेश्रावकस्तिष्ठति वसत्यादिनाकिंचित्क्षूणंनकरिष्यति नद्गच्छति तथेतिकृते तत्तथैवतैः सचतेषां
नाव पुरतोपिस्थितानांसमुखमपिलोकयति ततःएकेनसाधुनाशेषसाधुनामभिमुखमुक्तं सएषनभवतिभयंचितावोनेर्ग्रामे यकेवयंततस्ते सर्वतेनोक्तं किंकिं
णथयूयं ततस्तैः कथितं सर्वमपिभाषितं ततस्तेनचिंतितमहोमूलोपिनिकृष्टायेरतेपिभयंचिता तस्मात्प्राङ्गणंनमीहचतङ्ग महासपात्रऽमतोमिष्टमपिकां
मेतादिति चित्यांतनिष्टनममनिराकुलशालायामितस्या परममधर्माक्षरंनकथनीयं मतिपन्नमततः स्थिताश्चसकरेवम तत्रचतुर्मासकात्ययंयावत्ततोविज्ञिहीषु
भिस्तैरनुव्रजनार्थमागतस्यशय्यासरकल्पोयमिति दत्तानुशास्तिःतूनोमधमास्तजीवघातादिविरतुंकर्तुमशकुवनस्तन्यातिशययत्नानितयाग्रमतिबोधगु
णंपश्यद्भिःगुरुभिः सातयदिकंबलदत्तं किंचित्यंचेद्रियप्राणिनजिघांसुनायावत्ता कालनसातपदान्यंवर्टकंयमेतावतंकालंमतीक्ष्यहतव्यासावितिमतिपन्न
मेन तेनगताश्चसाधवोऽन्यत्रान्यदाचासौसेवकनरश्चौर्यार्थंगतः क्वापिततोपशकुनादिकारणेनस्वल्पेनेवकालेनमतिनिवृत्तः कोशात्तत्पराक्षेमशीयगृ
हसमाचारइतिजिज्ञासुःनिशीथे पच्छन्नएवमविष्टो निजगृहे तस्मीश्चदिनेतदीय भगिनीग्रामांतरादागता तयाचैकतहेतुनाहितपुरुषनेपथ्ययानटा
मत्यतोनिरीक्षताऽस्ततोतिविभवनिद्रावशात्कृतपुरुषवेषैव भ्रात्जायायाः समीपमदीमालोकादिरम्यवासभवगतेमल्पकरवनिर्भरंमसुप्ता
नेनापिचगृहंधुनाकस्मादेवगृहं मविष्टेनदृष्टं तत्तादृशं ततश्चिंतितमनेन अहोविनष्टंमद्गृहंविषः कोप्ययंमद्भार्यासमीपमसुप्तः स्तिष्ठतीतिकोपावेशा
दाकृष्टः कृपाणमस्तः स्मृतंव्रतंविलंबितंचसप्तपदापसरणकालं अत्रांतरेतद्भगिनीबाहुलतिकानिद्रावशेनतद्भार्यावामस्तकेनाक्रांता ततःपीम्वमा
नयानद्भगिन्याप्रोक्तं हलेमुंचमम्बाहुं हयेसर्थमहं ततःस्वरविशेषेण ज्ञातानेनस्व भगिनी भार्ययाकथितश्चसर्वैःस्वव्यतिकरःपरस्परं ततोयथोक्ताभि
यहमात्रास्याप्येवंप्रभूतंफलमदीक्ष्यस्यविग्रहः पवोजितोसावितिनदत्रस्वभगिनीमपिपरपुरुषाभिमायेणजिघांसोस्तस्यभावानुयोगः यथात्मानिग्रह
मात्रस्यावस्थितं वृगमतुभावानुयोगः मस्ततयोजनातुश्रावकभावाभावोदाहरवदिति कोंकणकदारकोदाहरणंयथा कोंकणविषये१कस्यपुत्र
पस्यलघुशनकांत्तिभार्यातुमृता अन्याचपरिणेतुमिच्छतापिसपत्नीपुत्रोस्यातीतिनकापिस्यदाति ततोन्यत्कांडंक्षिमाविद्धोसौदारकस्ततोमहतास्व
रेणाक्तं बालकेन तातकिमेतत्कांडत्वयामुक्तं विद्धोस्मिनेनाहं ततोनिर्घृणेनपित्रान्यत्कांडंमुक्तं तयोखातंदारकेणहंतचक्रोमारयत्येषमामितिविस्व १९७

रंरटनिकृष्टेन तेन मारितोसावितिपूर्वमन्यस्य बाणं मुंचतापित्रानाभोगतएवाहंविभुरत्येवमवबुध्यमानस्य भावानुयोगः पश्चाद्यथावस्थितावगमेत
स्य भावानुयोगः अथवासेरक्षणार्हमपित्वंबालकंमारयामीत्यध्यवस्यतःपितुर्भावानुयोगः एवंविपरीतभावप्ररूपणभावानुयोगो विपरीतभावप्ररूपणे
भावानुयोगइतिप्रस्तुतयोजनान्यत्वं अथनकुलोदाहरणं॥ पदातेः कस्याचिद्भार्या गर्विणीजाता नकुलिकाच काचिन्नद्गृहेत्याद्याश्रित्यगुर्विणी पदातिभार्य
यासहएकस्यांरजन्यांमसूता तस्यनकुलोजातः इतरस्यास्तुपुत्रस्ततोस्यसमीपस्थितोनकुलः सदैवातिष्ठति अन्यदाच पदातिभार्यायाहारं खंडयत्या
मध्येमंचिकायांस्थितोबालकः सर्पेणदृष्टोमृतश्चततोमंचिकायाउत्तरन्नकुलेनदृष्टोविषधरः खंडशःकृत्वा मारितश्चसर्पोनाकुलस्ततोहृतेश्चनिराय
राधोप्युपकार्यपिमयानिकृष्ट्याहतोवराहतोकोनकुलइति विचिंत्यद्विगुणतरं शोकमापन्नापूर्वमनपराधिन ततोथारेपदातिभार्य याकसमीपंगत्वा
शोणितोपलिप्तवक्त्राग्रवयंचा सोचाहूनि कनुमारश्चोटपश्चतयास्तुतोक्तनंमदीयपुत्रोमारयित्वा भक्षितोऽनेनेति विचिंत्यकोपावेशात्मुशलेन
हत्वामारितोनकुलः गताच पुत्रसमीपंदृष्टस्यपुत्रेण सहविनष्टः सर्पोज्ञाततंच यथासर्पेणपुत्रोनकुलेनमपराधिनं विज्ञापनकुलभर्त्रा तस्या
भावाननुयोगयथावस्थितज्ञानेतुभावानुयोगइतिप्रस्तुतयोजनात्वनंतरोक्तवदिति अथ कमलामेलोदाहरणं तत्रद्वारपत्यांनगर्यां बलदेवपु
त्रो निषधस्तस्यापिसुतः सागरचंद्रः सचरूपेणातीवोत्कृष्टः शंबादीनांकुमाराणां सर्वेषामप्यतिप्रियस्तस्यांचैवद्वारवत्यांनगर्यामन्यस्य राजोऽभि
अथकमलामेलोवाहरणंनामस्तिसवोग्रसेनततनयस्यनभसेनकुमारस्य दत्ताचनाचतिष्ठति अन्यदाचतत्रनारदः सागरचंद्रस्य समीपंगतः तेनाप्यु
त्थितउपवेश्यप्रणम्यचपृष्टः दृष्टंभगवन्नाश्चर्यंकिमपिक्वापि नारदेनोक्तं दृष्टंकमलामेलाभिधानराजपुत्रिका यानरत्नमिव किंतुभुवनत्र
यस्यपाश्चात्याकारिरूपं सागरचंद्रेणोक्तं किंदत्ताकस्यचित्सा नारदेनोक्तं दत्तापरंनाद्यापिपरिणीता कथंपुनर्मम सासंपत्स्यत इतिसागरचंद्रेणोक्ते
किंतद्वलाकस्यचित्सा सागरचंद्रस्ततःदिनादारभ्यशयानोनान्यासीनः क्वापिरतिंलभते तामेवफलकाफलकादिष्वालिखंस्तन्नामचमंत्रजापंचाल
वरतंकुर्वनास्ते नारदोपिकमलामेलांतिकंगतस्तयापिनथैवाश्चर्यंकिमपिदृष्टमितिपृष्टः कुलहदर्शनमियतयास्तमाह दृष्टमाश्चर्यद्वयंमयासा
गरचंद्रस्तुरूपेणनभःसेनस्तुकुरूपत्वे ततोक्षणिसैवमाधिरक्तानभःसेने अनुरक्ताचसागरचंद्रे तस्मात्तिचिंताप्तुराचसमाश्वासितानारदेनसावत्से
स्थिराभव संपत्स्यतेचिरादेवनवायुमुक्तागतःसागरचंद्रसमीपंइच्छतित्वांसेत्यभिधायगतस्ततोधिरहाद्वस्थाव्यथितेमलपतिचसाग
रचंद्रेआर्तः सर्वोपिमाता दिस्वजनवर्गः खिद्यंते यादवास्तत्रांतरेसमायातःकथमपिसागरचंद्रसमीपेशांबकुमारोदृष्टश्च तेनासौतदवस्थ

डाक्टर भाऊदाजी [illegible]
Dr BHAU DAJI MEMORIAL

ततः पश्चात्तस्य स्थित्वा हस्तद्वयेनाच्छादिते नदक्षिणि शांबेन सागरचंद्रेणोक्तं किं कमलामेला शांबेनोक्तं नाहं कमलामेला किंतु कमलामेलोहं ॥
ततः सागरचंद्रेण शांबो यमिति ज्ञात्वा प्रोक्तं सत्यमेतत्त्वमेव मम कमलदलदीर्घलोचनां कमलामेलां मेलयिष्यति कोत्रार्थेन्यः समर्थ इति ततोन्यैर्यदुकुमारैः
पीतमधुः परवशीकृतः शांबो व्याहितस्तद्वायनप्रतिज्ञां उत्तीर्णचमदभावे चिंतितं शांबेन अहो आलमयअस्फुरामअशक्यं चैतद्वस्तु कथमियं प्रतिज्ञा
निर्वाहयिष्यते ततः प्रद्युम्नः पार्श्वात्प्रज्ञप्तिं विधाय विवाहदिवसे च बहुभिर्यदुकुमारैः परिवृतेन तेन सुरंगां याती यित्वा पितृगृहाद्दाकष्य
नीता बहिरुद्याने कमलामेला नारदं च साक्षिणं कृत्वा कारितस्तत्पाणिग्रहणसंबंधः सागरचंद्रस्य ततः सर्वेपि कृतविद्याधररूपाः क्रीडंति उद्यानेपि
श्वशुरवान्विकैश्चान्वेषयद्भिर्दृष्टाः कृतविद्याधररूपाः ॥ नवपरिणीतवेषधारिणी च क्रीडंती कमलामेला विद्याधरैरपहृत्य परिणीता कमलामेलाद
तिकथितं ततो वासुदेवस्य निर्गतश्च विद्याधरोपरि कुपितः सबलवाहनो सोलमं यमहदा यो धनंजय यावत् पश्चात्सैव परिहृतवैक्रियरूपः पति
तो जनकस्यांघ्रियुग्मे ततः श्चोपसंहृत संपादोदत्ता च कृष्णेन कमलामेला सागरचंद्रस्यैव गतास्च सर्वे च स्थानं तत्र सागरचंद्रस्य शांबं कमला
मेलां मन्यमानस्य भावानुयोगो यथावस्थितामवगमेतुं भावानुयोगः विपरीतादिप्ररूपणयोजनानुप्रक्तत्वापूर्ववदिति शांबसाहस्योदा
हरणं ॥ वासुदेवाच्चेष जनाच्च संदेवश्वत्येणोतिजांबुवतीसमस्तानामपि पालीनामंदिरं तत्पुत्रः संवदति ततो जांबुवत्या विष्णुरभिहितो मया पु
सत्कापुत्यालिनिर्दृष्टा विष्णुना प्रोक्तमागच्छ येनाद्य दर्शयामि ततो जांबुवती उत्कृष्टलावण्यमाभीरीरूपं कारिता स्वयं पुराभीरूपं कु
लादं हरतस्वयं दृष्ट्वा च स्थितौ ग्रतस्तु मस्तकन्यस्तदधिहंडिका जांबुवती कृताप्रविष्टौ च दधिविक्रयार्थं नगरीमध्ये दृष्टा च शांबेन माता नदुरु
ष्टरूपा आभीरीति विधायप्रोक्ता शांबेन भो आगच्छ मद्गृहं सर्वस्यापि त्वदीय दध्नो यावन्मात्रं मूल्यं याचसे तावन्मात्रमहं दास्यामी श्चयतः स्वयं
पृष्ठतत्वाभीरीपश्चदत्वा तौ स्थितः शून्यदेव कुलिकायामेकस्यां गत्वा प्रोक्ता शांबेनाभविशापततमध्यमुचं दधि तया च विरूपाभिप्रायं विज्ञा
य प्रोक्तं नाहमत्र प्रविशामि हस्तस्थलायाश्च गृहाण दधि यथोचितमूल्यं च बलादपि प्रविशयिष्यामीत्यभिधाय गृहीतः शांबेन साबाहो ततो धावितः
हितीयः पोहो लग्न आभीरा द्वयोरपि चाकर्षणं विकर्षणं कुर्वतोर्लग्नं भंडनं ततः कृतं सहजरूपमात्मनो वसा च विष्णुना तौ त्वद्दृष्टाः
ज्जितो नष्टः शांबो नागच्छति चावसरं पिलज्जाया राजकुले ततोन्यदिने विष्णुनियुक्तपुरुषैः कष्टेनानीयमानः कृरिकायावंशकी

घटयन्नागच्छत्यसौ प्रणामं च कृत्वे पृष्ठो वासुदेवेन शांबः किमेतत्कूरिका घटयसे तेनोक्तं कालवो पंकिमर्थं पुनः रसौ यः पर्युषितानतो
तजल्पान्वदिष्यति तन्मुखेव आहननाय इति तदत्र शांबस्यमातरमप्याभीरीं मन्यमानस्याभावानुयोगः प्रक्तयोजनानु पूर्ववदिति अ
थश्रेणिककोपोदाहरणं राजगृहनगरे समवसृतस्य भगवतः श्रीमहावीरस्य श्रेणिककोपोदाहरणं राजगृहनगरे समवसृतस्य भग
वतः श्रीमहावीरस्य श्रेणिक नराधिपो राज्ञा चेल्लणया सह माघमासे हिमकणवर्षिणि महाशीतं पतति वंदनार्थं गतोस्ति ततो निवर्त
मानस्य तन्नृपस्य तस्य राज्ञा चेल्लणयामार्गा पूतः स्तपः कृर्षितः शरीरः सर्वथाप्यनावरणो मेरुशिखरमिवानिःप्रकंपप्रतिमाप्रतिपन्नोभि
भवपायो दृष्टः स्थितः संध्यायां दृष्टः कोपः स्तपस्वीगता सौ तद्गुणानेव मम सिध्यायंती गृहं स च रजन्यामनेकशीतापहत्याावरण
प्रावृतापल्यंकेनिर्गतश्चप्यावरणेभ्यो बहिस्ताकथमप्येकः करः शीताभिभूतश्चायमतीवस्तब्धीभूतस्तदनुसारेण च समस्तमपि शरीरं तथाव्या
प्तं शीतेन यथा निद्रा तस्या पि आगारितं तया ततः क्षिप्तोहस्तः प्रावरणमध्ये स्थितश्च हृदये स तथा कायोत्सर्गस्थायी महामुनिस्तत स्तद्गुणैरत्यन्ता
मुक्तबहुमानया विस्मितया च प्रोक्तं तथा च प्रोक्तं तपास तपस्वी किं करिष्यतीति यद्येकेनाप्यावरणबहिर्निर्गतेन हस्तेनाहमेतावतीं शीतबाधां
प्राप्ता तर्ह्येरण्येनिरावरणोरूक्षः स्तपः कर्षितश्चैवंविधं महाशीतबाधितः स तपस्वी किं करिष्यतीति यद्येकेनाप्यावरणबहिर्निर्गतेन हस्ते
न तस्याश्चिंताभिप्रायोः पंचैष्यालुतया श्रेणिकनृपस्यान्यथा परिप्रितोनून मनया कस्यापि संकेतो हृत्तदंतिकेन मयि सन्निहितेगंतुमे
शक्तिता ततस्तच्चित्तखेदं चेतसि निधाय पतङ्कं ततो महता खेदेन तस्यां विभातरजन्यां चलितः श्रीमन्महावीरांतिकं गच्छता यातिको
या वेशं च कृपितेनाभयकुमारः सर्वाभिरेवांतःपुरिकाभिः सह प्रदीपय सर्वाण्यपि चांतःपुरगृहाणि ततोभयकुमारेण चिंतितं केनाप्यभि
नवोत्पन्नकोपावेशेनैवमसौ वक्ति प्रथमकोपचपड्यने तक्रियमाणं न खलु परिणतिसुंदरं यति अथवा लक्षणाकिमेकपत्नी भ
गवता प्रोक्तं एकपत्नीति ततो निर्गतः सत्वरमेव गृहाभिमुखमभयकुमारं निवारणाय मार्गे चागच्छन्दीक्षितो सौ पृष्टश्चा किं दग्ध
मंतःपुरं तेनोक्तं दग्धं ॥ राज्ञा प्रकुपितेनाभ्यधायित्वमपि तत्रैव प्रविश्य किं न दग्धोसि कुमारेणोक्तं किं ममाग्निप्रवेशेन व्रतमेव ग्र
हीष्याम्यहं ततो माभयस्य महानुखेदः इति कथितं यथावदेवेति तदत्र सुशीलामपि चेल्लणां कुशीलां मन्यमानस्य राज्ञो भावाभ

ननुयोगो यथा वह्वचगमने चलत्स्वनुयोगः एवमौदयिकादिभावान्विपरीतस्वरूपानुरूप यतो भावान् नुयोगो यथावस्थितस्वरूपा
स्तान्प्ररूप यतो भावानु योग इति नद्द्वमेकार्थिनि प्रतिपादता यदुक्तं अणुउगोयनिउगो भासविभासा यावेत्यादि तत्र सनिःक्षेपः सोदाहर
पाश्वाभिहितोनुयोगस्तस्मादपि पक्षत्वेनानुयोगश्च ॥ सांप्रतं नियोगस्वरूपमभिधित्सुर्भाष्यकारः प्राह निययवनिउवा हिउयओ गोमणुउ
गोत्ति नेउसभेयलरकण सोदाहरणा अणुउगाव नियतो निश्चितो हितो यानुकूलसूत्रस्याभिधेयेन समयः खलु योगः संबंधः स नियोगः
मतः अयं चस भेदः सलक्षणः सोदाहरणश्चानुयोगवद्दृश्यविज्ञेय इति ॥ अथ भाषास्वरूपमभिधित्सुराह भासावत्तावाया स्फुयवनीभादमेत्तयं
साय स्फुयभावेमित्तयं जह सामाइयमिहेवमाईयं ॥ भाषव्यक्तयांवाचि ॥ भाषणं भाषाव्यक्तावागित्यर्थः सा चेह व्यक्तिः श्रुतस्य व्यक्तिभावमा
त्रस्वरूपं कथ्यते न तु विशेषविशेषरूपा विभाषा वार्तिकविषयत्वात्तस्या अथोदाहरणमाह ॥ यथाव्यक्तमनव बुद्ध विशेषस्वरूपं सत् श्रुतभाव
मात्रं अविज्ञातव्यक्तरूपस्य विनेयस्य भाषकेन व्यक्तव्यात्राव्यक्तीक्रियते कथमित्याह सामायिकमिदं शास्त्रपरिज्ञाध्ययनं वा एतदस्य च सा
मायिकादेरयं शब्दार्थ इत्यादि इदमुक्तं भवति ॥ भाषकविभाषकवार्तिककारभेदास्त्रिविधाः श्रुतस्य व्याख्यातारस्तत्र भाषको विज्ञानविशेषस्व
स्वरूपस्य श्रुतमात्रस्य सत्युत्पत्तिकविशेष नाममात्रकथनेन व्यक्तिमात्रं कृतार्थ चरितार्थो भवति यथा समस्यायः सामायिकमित्यादि तदे
वं भाषक संबंधिन्या भाषायाः स्वरूपमुक्तं अथ विभाषक भणितविभाषायाः स्वरूपमाह विविहा व सेसठेवा होइ विभासा उगाइ यथा या
जह सामइयं समत्तं सायाउवा समाउवा ॥ विविधा भाषा अनेकपर्यायैः श्रुतस्य सव्यक्तीकरणं विभाषा विशेषतो वा भाषा विभाषा भाषा
पेक्षया सविशेषं श्रुतस्य व्यक्तीकरणमित्यर्थः एतदेवाह ॥ आदयः पर्याया यस्याः सा आद्यादिपर्याया विभाषेत्यर्थः अत्राप्युदाहरणमाह ॥
यथा करेमि भंते सामाइयमित्यादि श्रुतमिदं सामायिकमुच्यते सर्वेषां मुमुक्षूणां समये संकेते भवः सामायिकमित्यर्थः सर्वोपि हि मुमुक्षुः सर्व
सावद्यविरमणरूपे स्मिन्नेवागत्य प्रथमं तिष्ठति ततउत्तरोत्तरगुणभास्याः सर्वेभ्योऽप्यन्ते अभ्युच्यत इति भावः अथवा समाउत्ति ॥ समस्य रागद्वेषवि
रहितस्यायः प्रतिसमयमपूर्वापूर्वकर्मनिर्जरालाभः समायः स एव सामायिकमित्यादि सर्वापि विभाषा विधीयत इति ॥ अथ वार्तिकस्वरू
पमाह वित्तीए वरकाणं वत्तीयमहसवपचवेहिवा ॥ वित्तीउवा जायं जं भिवत्तहवत्त एकन्ते ॥ वित्तेः सूत्रविवरणस्य व्याख्यानं भाष्यं वार्तिक
मुच्यते यथेदमेव विशेषावश्यकं अथवा उत्कृष्टश्रुतवतो गणधरादेर्भगवतः सर्वपर्यायादिव्याख्यानं तद्वार्तिकमिति एवं च सति य

एवं च सति वस्त्वसंबंधिव्याख्यानं वार्तिकमुच्यते तदाह उक्कोसयसुयनाणी निछयउ वत्तियंवियाणोइ जो वा जुगप्पहाणो तउवओगिण्हपस
वं ॥ उत्कृष्टश्रुतज्ञान्येव निश्चयनयमतेन तावद्वार्तिकं कर्तुं विजानाति नान्यः यो वा यस्मिन्युगे प्रधाने भद्रबाहुस्वाम्यादिर्भवति ततो वा
युगप्रधानाद्याः मूलभद्रस्वाम्यादिः सर्वं श्रुतं गृह्णाति सर्वार्तिकवदिति अथवा सार्वकं यिभाषा कवार्तिकविद एव वान्यथा प्रतिपादयितु
राह उणं सम्मं हि पवा भणियं भासति भासगाइया अहवातिन्निविसा हि धकठकम्माइनाएहिं ॥ अनुयोगाचार्येण यद्भणितं व्याख्या
तं तस्मादूनं योन्यस्य भाषते व्याचष्टे स भाषक उच्यते तद्व्याख्यानस्य समं तु तावन्मात्रमेव भाषमाणो विभाषकः प्रज्ञातिशयवांस्तदधिकं भाषणो वा
र्तिककृदिति अथवा किमनेन बहुना भीत्यैतान्भाषकादीननंतरवक्ष्यमाणकाष्ठकर्मादिभिर्ज्ञातैरुदाहरणैः साधयेत्कथयेदित्यनंतरनि
र्युक्तिगाथा प्रस्तावनेयमिति हादशगाथार्थः ४२६ तान्येव काष्ठकर्माद्युदाहरणान्याह कट्ठे पुत्थे चित्ते सिरिघरिए पोंडदेसए वेव भासगवि
भासए वा वत्तीकरए य आहरणा काष्ठ इति काष्ठविषयो दृष्टांतः यथा काष्ठे कश्चिद्रूपकारे आकारमात्रमेवोन्मीलयति कश्चित्तु तमेव स्थूलावयवं
रूपं किंचिन्निःपादयति अपरस्तु सकविभक्तविचित्रोत्कृष्ट निःशेषांगोपांगावयवयुक्तं निवर्तयति एवं काष्ठकल्पं सामायिकादि सूत्रं तत्र भाष
कः किंचिदर्थमात्रमेव व्याचष्टे विभाषकस्तु तस्यैवानेकप्रकारैरर्थमाख्याति व्यक्तीकरस्तु निरवशेषैरपि व्याख्याप्रकारैरर्थमभिव्यक्तिं प्रतिपाद
यति पुस्तलेप्य न दृष्टांतेपि काष्ठवदेव व्याख्यं सर्वं चित्रदृष्टांते तु यथा कोपि चित्रकरो वर्तिकादिभिः कुड्यादिषु रूपस्याकारमात्रं लिखति ॥
कश्चित्तु तत्रैव हरितालादिवर्णकैः गैरिवर्णादिभावान्दर्शयति कश्चित्तु निरवशेषानपि तद्गतभावान्संख्यापयति दृष्टांतिकयोजनानुमंथैव
निश्रीगृह भांडागार तदृष्टांतमाह श्रीगृहिको भांडागारिकस्तत्र कोप्यसो अत्र भाजने रत्नानि संतीत्येतावन्मात्रमेव जानाति अपरस्तु त
द्यातिमानेऽपि वेत्ति अन्यस्तु सर्वास्तद्गुणदोषानप्यवबुध्यत एव एवं प्रथमं हिती यन्नीयश्रीगृहिकतुल्या यथासंख्यात् भाषकविभाषकवा
र्तिककारा विज्ञेयाः योऽयमविकासितं स्वस्थं कमलं तच्चपुष्पे पद्मिकस्तिनाई यि कसिनसर्वविक सितभेदात्त्रिधा भवत्येवं भाषकादिव्या
ख्यानमपीति देशनं देशः कथनं सोस्यास्तीति देशिकस्तत्र यथा कश्चिद्देशिकः पंथानं दर्शयन्मार्गमात्रमेव प्रकटयति क
श्चित्तु तद्व्यवस्थितग्रामनगरादिभेदेन अपरस्तु समस्तं पुरग्रामगणदोषव्याख्यानद्वारेणापि प्रपद्यते दार्ष्टांतिकयोजना न

विशेषा० वृ०

१९९

थैव एव मेतानिभाषकविभाषकव्यक्तीकरविधाण्युदाहरणानि प्रतिपादितानि निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ४२७ विस्तरार्थं भाष्य
कारः प्राह पदमीरूवागारे थूलाययवोयदंसणेवीउ तईउसव्वावयवो निद्देसो सव्वहाकुणइ कयसमार्णकित्तं नदत्यफवेगतासर्णं भासा मू
लक्खाणविभासा सव्वेसिं पत्तिपंने थं प्रथमगाथायां प्रथमद्वितीयतृतीयशब्दवाच्यो रूपकारः द्वितीयगाथायां तु दार्ष्टांतिकयोजना तत्र काष्ठ
स्थानीयं सूत्रं तदस्य रूवेगभासणं ति तस्य सूत्रस्यार्थस्तदर्थस्तस्य चानंतरूपत्वाद्यदेकरूपभाषणं सा भाषा सभाषकव्यापार इत्यर्थः स्थूला
र्थानोनुकियतामपि भाषयं विशेषो भो सर्वेषां तु निरवशेषाणां अर्थानां भाषणं वार्तिकं ज्ञेयमिति पुस्तदृष्टांतं व्याख्यातुमाह पोच्छंदिठागेरु
हिंगाययपसमत्तपयायां जहतहरूवं भासा विभासणं वत्तियं चेव यथा पुस्तं प्लेप्य प्रथमं मिङ्गाविरूपसंबंधस्य दृष्टाकारमात्रं भवति ततः क्रमेण
दृष्टतदवयवं ततोपि क्रमान्वितिनिःशेषतत्पर्यायंप धते तथा सूत्रमाश्रित्य भाषा विभाषा वार्तिकेषु जघन्यं मध्यमोत्तमव्याख्यानरूपेषु यथा
संख्येयमिति चित्रदृष्टांते वियरिपुराह कुड्डेवत्तीकिहियं दृधुसिन्नेसमसपयायं जहतहरूवं भासा ॥ विभासियं चरिमं ॥ यथा किंचिदिह मसृ
णं धवलं कुड्यं तत्र प्रथमं वर्तिका भित्तहालेख्यरूपकाणोलिखिताकारमात्रं भवति ततश्च वर्णको ह्रिन्नं संपद्यते हरितालादिवर्णकेरुमीलितगो
रश्यामवर्णादिस्वरूपं भवतीत्यर्थः ततः समस्ताः समाप्ताश्च पर्याया आलेख्यधर्मा निष्पन्ना यत्र तत्समस्तपर्यायं समाप्तपर्यायं वा भवति सर्वास
नानिष्पन्नं भवतीत्यर्थः तथा कुड्यस्थानीयं सूत्रं तत्र च भाषाविभाषावार्तिकं [illegible] नीयं भवतीति श्रीगृहीकोदाहरणमाह भाणेजाइभाण
गुणे यरयणाण मुणइ तिरियस्ति जह तह रूवयं भायो भासगाइउ अनुरयणानं श्रीगृहीको भांडागारिकः स च यथा कश्चिद्रत्नान्यत्र ताम्रकरंडिका
दिभाजने संतीत्येवं मुणतीति जानातीत्ययं रकारश्लेषः अपरस्त्वेषामेव रत्नानां जातिमात्रं जानाति अन्यस्तु ज्वरादिरोगापहत्वकलिपासाप्रभाव
नेरत्नत्वाहीस्तद्गुणानपि वेत्ति अथवान्यथा व्याख्यायते यथा श्रीगृहिकः कश्चिद्रत्नभाजने मरकतादितज्जातिं जानाति अपरस्तु माषवल्लादिप्रमा
णादिकं तन्मानं विबुध्यते अन्यस्तु पूर्वोक्तांस्तद्गुणानपि समस्तान्वेत्ति अत्रापि तु भाजनस्थानीयं श्रुतं रत्नकल्पं २ तदर्थवेत्तारो भाषकादयो वृत्ति १९९
यादिति पौंडदृष्टांतव्याख्यामाह पौंडविसिन्नमीसिंदरफुल्लवियसियविसेसेण जह कमलं च उक्तं सकंतं च उक्तं मप्येवं ॥ पौंडमवि
कसितावस्थं कमलं तस्य च पश्चात्ति सात्त्ववस्था जायते यथा विभिन्नमीसं तिरधा विभिन्नमित्यर्थः तथा दरफुल्लं ॥ अर्द्धविकसितमित्यर्थः

तथा वियसियं विसेसेणंति ॥ सर्वात्मना विकसितमित्यर्थः एवं च सति यथा कमलं पद्मरूपमुक्तं तथा सूत्रादि चतुष्कमपि विज्ञेयं अत्र तंतं मुकुलितं सू
त्रं तथा ल्पबहु२ तरव्याख्यानरूपास्तस्य विभावस्था इत्येवं चरूपनति अथ देशिकदृष्टांतं व्याख्यामाह पथोदिसाविभागो गामपुराइगुणदोसे पथा
हदेस ले जह पर्णभेबं रूवं भासाइ इति यथेच इह पथाः कश्चिद् ग्रामनगरादीनां भवति तुं वचष्ट कोपि दिग्विभागमात्रमेव कथयति अन्यस्तु नद्यवस्थि
तग्रामनगरादीन् कथयत्यपरस्तु मार्गगत निःशेष गुणदोषविचारमपि कथयति इत्येवं यथा पथो मार्गस्य देशनं त्रिधं भवति तत्र एवं भाषाविभाषा
वार्तिकमपि लक्षणं त्रितयमवगंतव्यं तदिह सर्वथापि काष्ठादिदृष्टांतेषु यथं परमार्थो जघन्य मध्यमोत्कृष्टव्याख्यातारो भाषकविभाषकव्यक्तीकरा
उच्यंत इति तदेवं जिनप्रवचनोत्पत्तिः प्रवचनैकार्थिकानि तद्विभागश्चोक्ताः यथाक्रममात्ममपि द्वारविधिं दारविहीविमहछानक विवरकाणविहिणा
वा पुव्वाइयसंबंधा वक्खाणविही विभागाउ ॥ एतस्य वक्ष्यमाणस्य उद्देसे निद्देसे य इत्यादिद्वारविधेः सर्वस्यानुयोगस्य कोवक्ता योग्यो गुरुः कश्च श्रो
तुर्योग्यः श्रोता केन वाधिना सोच वक्तव्य इत्येतदभिधानीयं अत एव तस्मात् प्रवचनैकार्थिकविभागानंतरं दारविहीविमहत्था इत्यादिना पूर्वं प्रतिपा
दितसंबंधो व्याख्यानविधिरुच्यते पाठांतरं वा विभासाउत्ति ॥ सामान्येन पूर्वमुद्दिष्टस्य दानीं व्याख्यानविधिः शेषेण भाषयं साध्यापनं नक्रियते त
तिशेषः इति गाथाष्टकार्थः ४३५ तमेव व्याख्यानविधिमाह ॥ गोणीचंदणकंथामेडीउसाव एषहिरगोहमिले टंकणउ ववहारो पडिवक्खो आयरि
यसीसा आचार्यशिष्ययोर्योग्यायोग्यविचारे गोणी गोरूपमुदाहरणं वक्तव्यं तथा चंदनकथानिदर्शनं तथा चेटी ज्ञातीभिनय श्रावकपुत्रिके तदृष्टांतो वा
च्यः तथा श्रावकोदाहरणं तथा च बधिरगोहनिदर्शनं तथा टंकणव्यवहार एषमुदाहरणं एतेषु चरस्युदाहरणेषु शिष्याचार्ययोः साक्षाद्योग्य
त्वमभिधाय ततः प्रतिपक्षो योग्यत्वं वा साक्षादभिधाय ततः प्रतिपक्षो योग्यत्वं वा योजनीयं अथवा एषामेषामप्युदाहरणानां मध्ये योग्यायो
ग्यत्वयोर्विकल्पेनैकमुदाहरणमाचार्यस्यैकं तु शिष्यस्येत्येवं योजनीयमिति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ४३६ विस्तरतस्तु गोदृष्टांतं भाष्यकारः प्राह
भगानिविकंगाणि केउदत्ताव नरूपमायरिउ पववमदुगिहिए गण्हतुमपिसिज पोतो अविगलगा विके यावज्जातिम दरकमासकगेसीरो अप
केवनिमपप संगपारउजोगुरुजोग्यो सीसोविपडागसरो पोतलणाविपारिपग्राही परिच्छियके यावईवखाणवियारकमाइठो कस्यापि धूर्त
स्यापच्चित्त सर्वांगसुंदररूपापि गोः कथमपि संस्थानीमहशास्थिता भग्ना तत्र श्वोत्थातुं न शक्ता स्कंधविष्टाच तिष्ठति ततस्तेन धूर्तेन कस्यापि
मुग्धस्य केतुरग्रे थैवोपविष्टा मूल्येन प्रदत्ता सोर्थेप पुनरपरस्ततः केनापि यावत्तामुत्थापयति तावन्नशक्नोत्युत्थातुमसौ ततस्तथैव स्थि

तान्यस्य मूर्ध्येन मुद्गलोसौस्वयं पुनरपस्तलः केनापियावत्तामुत्थापयति दृष्टानुमारब्धा नेनेथेवसदृक्षत्वादूर्ध्वः प्रसृत्तबयवानां निरीक्षणार्थीना
मुत्थापयति मूलके तावत्तत्कर्तुं न ददाति च इतिच मयोपविष्टेवेयं गृहीतात्वमप्युपविष्टामेषा मूर्खहाणए वेचनकोपिग्गण्हातिउपहसतिचनमि
ति ॥ अथप्रकृते योज्यते ॥ भग्गासवीनिविष्टा भग्गनिविष्टातोभग्गेनिविट्टा गोणिं यथा मुग्धः कश्चिदुपविष्टामेवकीला उपविष्टामेवा न्यस्य
ददन्नयच्छन्केनाउपहासविषयत्वादयोग्यः नरूमायरिउत्ति ॥ एवमाचार्योपिनैवयोग्यो भवति किं कुर्वन्नित्यं तद्वक्ष्यते पच्छन्तकथमूतः
सन्नित्याह ॥ एवमविचारितमेवमपाप्ये तत्कृतं गृहीतं त्वमप्यविचारितमेव गृहाणेति शिष्यंप्रतिजल्पन्निति इच्छितस्य सूरेः पार्श्वे नेश्रो
तव्यं सेशीतिपदेषु निश्चयाभावे मिथ्यात्वगमनप्रसंगा इतोव्याख्यायमनोग्यो मिथोयत्वइति कथंभूताः पुनर्योग्यइत्याह अविगलत्यादि
रूगमा तदेवगुरुयोग्यस्य स्वरूपमुपदर्श्य शिष्यस्यापितमाह सीसोवीत्यादि ॥ शिष्योपिनैव प्रधानतरकिलयोग्यः कथंभूतइत्याह
मुग्धगोकेताइवकालेनाविचारितग्राही यतस्थानविचारक्षमः आग्रहरहितो विचारयोग्येवस्तुनि विचारकः सरूपरीक्षितुंगवादिकंयि
तुंइवसि ह्यातः अवयोइत्थोयोग्यः शिष्यइति अथचंदनकथादृष्टांतविवरणमाह ओसीसोसरूतले चंदनकथनपरमपाइंहि मीसेदगलियम
हवा सिरिकपमाणेणसणजोग्गो कंथीकयसत्तको सरूविज्ञायानसासियक्षेस अविणासियसत्तत्थो सीसायरियाविनिदिट्ठा इहभावा
र्थलोवत्कयानकेनोच्यते ॥ द्वारवत्यां नगर्यां वासुदेवस्य राज्यं पालयतो गोशीर्षचंदनमयादेवतापरिगृहीता स्तिस्रोभेर्य आसन् तद्यथा ॥
सांग्रामिकी उद्भूतिकी कौमुदिका तत्रप्रथमासंग्रामकाले समुपस्थिते सामंतादीनां ज्ञापनार्थं वाद्यते चतुर्थ्यपि गोशीर्षचंदनमयी देवतापरि
गृहीतास्ति स्त्रोभेर्य आसन् सीदियं तु षण्मासपर्यंते वाद्यते यश्च तच्छब्दं शृणोति तस्यातीतमनागतंच प्रत्येकं षाण्मासिकं शिवमुपशा
म्यति इयं च प्रस्तुतोपयोगिनी चतुर्थी भेरीति तदुत्पत्तिर्लिख्यते ॥ कदाचित्सौधर्मदेवलोके समस्तामरसभापुरः सरस्तामिहितं शक्रेणपीत्तु
अहोहरिपमुहा सप्पुरिसादोसलवं कमज्झेविगिण्हंतिगुणं चियतह ननीयजुद्धेणजुज्झंति अयंअसद्दहंतो विबुहपरसोवीभच्छलूकसिणव
सिमवल्लं अइदुगंधं मयगं सरूणयंतस्सेयमुहेविउ वइ किंइअंधवसद्दणारिवोली नेमिजिणवंदणत्थं चलियस्स पहे मिहरिणो यतंउवदंस
इसरूणं भज्जंगं भेणतरसहरिसेणं सलयंपिउव्वहेणं वन्नाइकहेउणसरूवं ॥ विविहविभावेंतोपुग्गलाणबचवइपहेणतेणवदिखुनयक्क
पायसब पमणइ गरुयत्तणेणव अइमसिण कसिणकंठे चलबवयणे इमस्सपिच्छ अहोमुत्तावलिकिरणे हइ निम्मलतोण्हा ईसणपती

अहचितियं सुरेणं सच्चं अमरसामिणा भणियं नूणंगुणं चियगरूआपिच्छंति परस्सनहदोसं अहअन्नदिणे देवो सरूयंअवहर
इ घल्लुहंहरिणो सेन्नेवतस्स सयल खिणिक्कियलण कुटिलयो नो अप्पणाविविण्हू तुरयस्स कुडावयं मियडिलियो अहदेवेणभणियं जि
णिउंघेप्पइ तिरयणाइं ॥ नेजुज्झंमामिभणेइ केसवोकिंतुरहवरे अहयं नोगिण्हतुमं पिरहंजेणसन्नाणं हवइजुसं निच्छइ एथदेवो तुरएहिंग
याइएहिंविसलुइं जानिच्छद्दताभणिइं हरिणातोभणसुसुममेव देवेणतोभणियं हरिणातोभणसुसुममेव देवणतनोभणियं परमुहो
होविहोइ ऊणपुणो जुज्झामाप्पय घाएहिं भणइतोकेसवो देव जइएवंतो विजिउं अहथमुम एतुरगमनेहिं जुज्झामिपुणाकूहमविन्नहुए रिसनी
यतुसेणसंजाय पच्चउसो पच्चरकोहोइऊणतो देवो भणइ अमोहदेवाण दंसणं भणसरूकंपिवरं ॥ अहभणइकेसवोअसिवपसमिणंतो
पयच्छ मह भेरिं दिन्नाय सरूणा गमन वइयरं साहिउंवगउ यच्छ२ मासाण सायवाइय एतहिंभेरी ओसरूणइतोहिसइ पुव्वो प्पन्नाउ
वाहिंउ नस्संतितस्स अवरा ताउनहयनहइहोंति वेम्मासा अहअन्नयाकयाइं यमिउं आगंतुउकोइ दाहज्जरेणधणियं अभिभूउभेरि
रस्कथंभणइ दीणारसयसहस्सं गेण्हसु महदेसु पलभेगं तेरीपविदिउणं दिण्णं तेणाविलोभवसगेणंअन्नेन चंदणेणतेरीएथिग्गलं दिन्नं
इयअन्नाणविदिन्नेण तेणकंथीकयाइमाभेरी अह अन्नया य असिवे हरिणाताडाविया पसाकयमणगणतीसे सद्दोसब्वइ नहरिसभाए
विकंथीकरणवइयरो विन्नायो केसवेणतउ मारावियउ सोभेरि रस्कउ तेण अट्ठमेणंकाउंआराहिउ स देवो अन्नोभेरिपसोदेइ अन्नोपकेस
वेणं कउनहिंभेरिपालउसोय रस्कइ तं जत्तेणं लहेइ लाभंच तो हरिणो २७ अथगाथाक्षरार्थः कथ्यते सशिष्योनुयोगश्रवणस्यनयोग्यः
किमित्याह यःसूत्रमर्थं वाचंदनभेरीकंथावत्परमतादिभिर्मिश्रयति गलितंवा विस्मृतं शिक्षितमानेन शिक्षितत्वाहंकारेण परमतादिभि
र्मिश्रयित्वा संपूर्णं करोति इदमुक्तं भवति ॥ यथा भेरीपालकेन गोशीर्षचंदनभेरी इतरचंदनखंडैर्मिश्रयित्वा कंथीकृता एवंयः शिष्यः सूत्रमर्थं
वा परमतेनादिशब्दात्स्वकीयैरेव ग्रंथान्तरैर्मिश्रयित्वा कंथीकरोति अथवा विस्मृतं सूत्रमर्थं वा परमतेनादिशब्दात्स्वकृतेन शिक्षितः स्वयमेवा
हंनान्यं किंचित्कदाचित्किमपि पृच्छामीत्यहंकारेण परमतादिभिरपि मिश्रयित्वा संपूर्णं विदधाति सोनुयोगश्रवणस्यायोग्यइति एवं कंथीकृत
सूत्रार्थोगुरुरप्यनुयोगभाषणस्यायोग्यः किंतु विनाशितसूत्रार्थाः शिष्याचार्याअनुयोगस्यायोग्या विनिर्दिष्टाइति अथ चेटीदृष्टांतो वि
व्रियते अत्थाणत्थनिउत्ता भरणाणजेणसे हिंयूयवनयरूविहिमगिरएवा विवरीयनिउंयउ सीसो सेद्धाणछनिउत्ता ईसरभूयाम हस

णाणंव होइगुरूसीसोवा विणिउयत्तोजहाभणियं भावार्थः कथानकेनोच्यते ॥वसंतपुरेनगरे अथेतनश्रेष्ठीराज्ञापद्मस्फेटितोन्योनवश्रेष्ठीवि
हितस्तथापिजीर्णश्रेष्ठिविहितस्तथापिजीर्णश्रेष्ठिदुहितुर्नवश्रेष्ठिदुहित्रासहकथमपिहनीमीतिःसंजाता परंतथापिजीर्णश्रेष्ठिपुत्रिकाहृदयेकालु
ष्यनमुंचतिवयमेतेः यद्वात्परिभ्रंसिताइति अन्यदाचनेद्य अपिसलाशये छूचिद्गते तलश्चाभरणानिनष्टेमुक्ता नवश्रेष्ठिदुहिताजीर्णश्रेष्ठिपु
त्रिकयासहैवमज्जनार्थं प्रविष्टा नतश्चजीर्णश्रेष्ठिदुहिता फागित्यवजलान्निर्गत्यनवश्रेष्ठिदुहितृसत्कान्याभरणानिगृहीत्वाचलिताइत
रयानुजलमध्यगतयाप्युच्चैःस्वरेणनिषिद्धा ननश्चकालंकानिचतानिस्वदीयाभरणानिमयाधिलान्यालीयान्येवगृहीतानित्यादिअल्पतीगा
ढमकोभतीवगृहंगता कथितंतिचनिजमातापित्रोः अनुमतेचतत्ताभ्यामपिणितासोतूष्णीं विधायतिष्ठत्वं ननदितरयापितिजपित्रोस्तत्कथितं
याचितान्यांताभरणानि नदिद्रागित्येवमून्यस्माकमेवपश्यतापरिधायदर्शयपावेद्यथा॥तानिपरिधातुमारब्धा तावदनभ्यासादन्यस्थानो
चितमाभरणंअन्यत्रनियोजयति तदपिकिंचित्स्थाने नियुक्तंतदप्यश्लिष्टमेवाभवतीति कुपितत्वेनचनाकिंचिदसौजानाति ततोनवश्रेष्ठिदु
हितानेरुक्ता नयाखभ्यस्तनयास्थानोचितेषुनसर्वाण्यप्याभरणानिझगित्येव परिहितानि श्लिष्टानिचानीवशोभंते ततुक्तः पुनरपिसा
प्रोक्ता लगित्येवमुचितानितयाचक्रमेणाचितायतथैवमुक्तानि ततोज्ञातःकारणिकैः संज्ञावीदत्तितश्चशरीरनिग्रहणराज्ञाजीर्णश्रेष्ठीनवदुहि
नाचानर्थभाजनंजाता एवंजीर्णश्रेष्ठिदुहितेवाभरणानामस्थाने अर्थानांनियुक्तानगुरुः गुरुपदयोग्योसौनभवतीत्यर्थः ऐहिकामुष्मिकानां
निःसंख्यानर्थानांभाजनमसौसंपद्यते विधिभणितेचगुरूणायथावत्प्ररूपितेचाज्ञानादिनाविपरीतनियोजकः शिष्योपिनैवश्रवण
योग्योनापिकल्याणभागित्यर्थः स्वच्छस्थानेत्वर्थानांनियोक्ताईश्वरदुहितेवसूत्रार्थयोर्गुरुयोग्योभवति शिष्योपिगुरुभिर्यथोपदिष्टत
थैवनियोजनपरश्रवणयोग्यःकल्याणभाक्चभवतीतिप्रभावकोदाहरणभाष्यं चिरपरिचियंपिनसरइ कत्तउंसावउससमज्जंच ओसोन २०१॥
जोगासीसो गुरुत्तणंतस्साहरेणइह कथानकंसावयमुद्धयादिकाथितमेव ततश्चयथाचिरपरिचितामपिस्वभार्यांपरकलत्रबुध्यापृच्छन्नात्मो
नस्मरति एवंचिरपरिचितमपिसूत्रार्थंयःशून्यहृदयतयानस्मरति सशिष्योनयोग्यः शिष्यत्वस्यापिगुरुत्वंतुनस्पृहरणैवेत्यर्थः॥अ
र्थबधिरगोदाहरणं अन्नंपुट्ठोअन्नंजोसाहइसोगुरूनबहिरोव नयसीसोजोअन्नंजोसाहइसोगुरूनबहिरोव सूणेइपरिभासं
एअन्नंबधिरकथानकमागुक्तमेव गाथाक्षरार्थस्तुसंगमः अथवाबधिरश्चासौगोहश्चेतिकर्मधारयेनक्रियते किंतुबधिरस्यगोह

चेतिद्वंद्वस्ततो गोहोग्रामेयक स्तत्कथानकेतुक्षिप्रमेवेहमागुक्तं द्रष्टव्यं उपनयस्तुस्वयमभ्यूह्योयोग्रामेयकवद्यावन्मात्रमुक्तस्तावन्मात्र
मेवस्वयंद्रव्यक्षेत्रकालादी चित्यचिरहितोवक्ति सशिष्यत्वेप्ययोग्यो गुरुत्वंदूरेणैवतस्येति ॥ अथटंकणव्यवहारदृष्टांतभाष्यं अस्के
वनिणयपसंगहाणगहणागुवत्तिणोवोवि ओयापरियासीसा टंकणवणिउव मासमए अहवागुरुविण यस्सपयपाणंतंउवणिउ गडेदोवि।
निययपेरन्ता सयसहिया टंकणवणिउमाओग्गा॥इहोत्तरापथे म्लेच्छदेशेकथितः टंकणाभिधानम्लेच्छास्तेचसुवर्णमहेन दक्षिणपथायाता
निक्रयाणकानिगृह्णंति परंवाणिज्यकारिकास्तद्भाषानजानंतिनेपीतरभाषानावगच्छंति ततश्चकनकस्यक्रयाणकानांचतावत्पुंजः
क्रियते यावदुभयपक्षस्यापीच्छापरिपूर्तिर्यावच्चैकस्यापिपक्षस्येनानपूर्यते तावत्कथनपुंजात्क्रयाणकपुंजाद्वाहस्तं नापसारयंति इच्छापरिपूर्तो
तु तमपसारयंत्येवं तेषांपरस्परस्मीप्सितव्यवहारेणव्यवहरंत्येवं आक्षेपनिर्णयप्रसंगदानग्रहणानुवर्तिनौ ह्ययेपिशिष्याचार्यश्चानुयोगयो
ग्यावितिइदमुक्तंभवति ॥ यथावत्कणवणिजश्चपरस्परेच्छापरिपूर्तियावत्सुवर्णस्यक्रियाणकस्यचपुंजान्कुर्वंत्येवं शिष्योपितावदाक्षेपंपूर्वपक्षं
करोतियावत्सूत्रार्थमवबुध्यते नपुनर्मध्येलज्जया हंकारादिभिरेवमेवानवगतेनाप्ययतोपाति गुरुरपितावन्निर्णयमयच्छति यावच्छिष्यःसूत्रा
र्थमवगच्छति मासंगिकंचतावद्गुरुःकथयति यावन्मात्रंशिष्योपधारयति शिष्योपियथाशक्तितत्सर्वंगृह्णातीत्येवंदानग्रहणानुवर्तिनौ ह्ये
पि शिष्याचार्यायोग्यौ सूत्रदानंचग्रहणंचदानग्रहणे प्रसंगागतस्यदानग्रहणे प्रसंगदानग्रहणे आक्षेपश्चनिर्णयश्चप्रसंगदानग्रहणेचता
न्यनुवर्तेतेतिसमासः तत्स्वभावशीलौ ह्ययापिशिष्याचार्यौयोग्यावभवति मकारांतरेणापिटंकणवणिगुपमानंभावयति अहवेत्यादिगाथा अथवाशि
ष्येणोचितस्थानातिक्रमात्कर्तव्यः सर्वोपिगुरुविनयोगुरुणाशिष्योचितेन कर्तव्यं सर्वमपिश्रुतमदानं गुरुविनयंश्रुतमदानंच तेएवभांडे
यास्वदेयक्रयाणकेतयोर्विनियोगोनियमस्तस्माद्गुरुविनयश्रुतमदानविनियोगो ह्ययेपिशिष्याचार्याः इदानींशिष्यस्यविशेषएवयोग्यायोग्य
त्वमभिधित्सुः मस्तावनामाह अत्थीसएवयगुरूहोइजउंतो विसेसओसीसो जोयेजोग्गामपएण तजोग्गेदमाहोइ॥यइदानींश्रुतस्यार्थि
त्वेनोतिसएव शिष्यःकालवेलाद्यर्थी अर्थयुक्तोभ्यगनसूत्रार्थःसम्यग्गुरुर्भवति नान्यस्तस्मादयोग्योयोग्यश्चविशेषतःशिष्योभण्यते
तत्रायोग्यस्तावदयं वक्ष्यमाणोभण्यतीति गाथाक्षरार्थः ५५८ कत्तसनहोहीविसो अणुक्कयगउ यनिरुवगारीय अप्पछंदमईउ॥

पदियउगंतुकामोय ॥ कस्यगुरोर्भविष्यति इत्याशंकितः शिष्योपितु भविष्यत्येव किंसर्वएवनेत्याह अनस्थ्रूपगतः अनुपसंपादनुपसंपन्नोनिवे
दितात्मेत्यर्थः अनुपसंपन्नोपितथानिरूपकारीगुरूणामनुपकारकः सर्वथागुरुकृत्येष्वप्रवर्तकइत्यर्थः नप्राप्याप्नोत्यात्मछंदमतिः स्वाभिप्रा
यकार्यकारीत्यर्थः तथाप्रस्थितो यो योऽन्यः कोपिशिष्यो जिगमिषुस्तस्यद्वितीयः तथा गंतुकामश्चसदेवगंतुमनायआस्तेनकिंचके
स्यगुरोः संनिधानेवतिष्ठते समर्थताविनलक्षणलक्षधादि तथोयास्यामीत्येवं चित्तएवसंदेवास्ते नदेवंभूतः शिष्योयोग्यएकश्रवणस्येतिसा
इतिनिर्युक्तिगाथार्थः ४५२ अनस्थ्रूपगतादिस्वरूपंभाष्यकारोप्याह भणइभणइकलगडे अणुवसंपन्नोपकेडेवसंपदयागुरूणोकरणिआदे
कुधमाणोनिरुवकारी अप्पछंदमइउ सछंदकुणइसव्वकयाई पत्थियउसंपत्थिओ बिइज्जउनिच्चगामिउव्व गंतुमणोजोअपइनवति
समप्पउइमोसउरकयोपदिउसोउं चनउग्गछं कोमछपुरठ निकोतिगवार्थः नचरंमिच्छगमिउवत्ति योग्यः प्रस्थितस्तत्द्वितीयप्रस्थितउ
च्यते कइवनित्यगामीव पथिकइवेत्यर्थः ४५३ अथयोग्यशिष्यगुणान्दर्शयन्नाह विणउएएहिंपंजलिपुडेहिं वंदमणुयत्तमाणेहिं आराहिउ
गुरुजणोसुयंबहुविहंलहुदेइ ॥ विनयोवंदनादिलक्षणस्तेनावनताविनयावनतास्तैरिक्तैःसद्भिस्तथा पृच्छादिषुकृताः प्रांजलयोयैस्ते
कृतप्रांजलयस्तैःस्तुवाछंदोगुरुचित्ताभिप्रायस्तमिंगिताकारादिनाविज्ञायतदध्यवसितश्रद्धानसमर्थनकरणकारणद्वारेणानुवर्तमानैराराधितोगुरु
जनःश्रुतंसूत्रार्थोभयरूपंबहुविधमनेकप्रकारंलघुशीघ्रंददातिप्रयच्छतीतिनिर्युक्तिगाथार्थः ४५४ उदाहरणंचकिंचिद्भाष्यविणउणउभि
वंदइपदरएणुयएपडिछेरवाणंपंजलिउमोअभिमुहाकयंजलीउठणाईसउसुहइसनच्छेइयकुणकरावेइगुरुजणाभिप्पायछंदमणुअत्त
माणो सगुरुजणोराहएकुणइ उक्तार्थं ४५५ अथप्रकारांतरेणापियोग्यायोग्यशिष्यानुपदर्शयन्नाह सेलघणकुडगचालणिपरिपूणगहं
समहिसमेसे य मसगजलूगबिराली जाहगगोभेरिआहीरी ॥ सेलत्तिमुद्गशैलःपाषाणविशेषः घनोमेघःमुद्गशैलश्चघनश्चलइदाहरणं
प्रथमंकुटोकुटः चालणीप्रतीताः परिपूणकास्कधरीचटिकागृहं हंसमहिषमेषमशकजलूकाबिडालः प्रतीताः जाहकःसेलइकःगोभे
रीआभीरीचेति योग्यायोग्यशिष्यविषयाणिचतुर्दशैतान्युदाहरणानीति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ४५६ उदाहरणंचद्विविधंभवतिचरि
तंकल्पितंचतत्रेहप्रथमंकल्पितमुदाहरणमेतच्चभाष्यकारोविवृण्वन्नाह उल्लेउणनसक्कोगज्जइएसुग्गसेलउरन्नेतेसंवट्टमेहोगंतु

MEMORIAL

नस्सोपरिपडइ थविउत्तिज्जितें मेहोउल्लोमिनवत्ति गज्जइसेलो सेलसमंगाहिस्सं निविघइगफगोएवंइहकश्चिदरण्येपर्वतासन्नप्रदेशोसमं
तान्निर्विमोमुद्गवद्वृत्तलश्लक्ष्णत्वादिधर्मयुक्तः किंचिद्भूतलेनिपन्नः किंचित्प्रकाशश्चास्तिकायमानोवकुरादिप्रमाणलघूपलरूपोमुद्ग
शैलःकिलसीसचगजतिसाक्षेपंजल्पतिकथमित्याह जइमाइंकिंसु अलेनमेमुंकेनापिनशक्यनइति तच्चमुद्गशैलस्यसंबाधिगर्वयच
कुतश्चिन्नारदकल्पावस्कत्वा संवर्तकोनामहामेघतदर्थमाह मपनयामीति समधार्यतेमुद्गशैलस्यसंबाधिगर्वनिभृतंगत्वाप्राप्यतस्ये
वोपरिपतितिनिरंतरमुसलप्रमाणधाराभिर्वर्षतीत्यर्थः संवर्तकथमेघश्चोत्सर्पिण्यांशुभेभवतिकालेपूर्वदग्धभूम्याश्वासेचनार्थंवक्षती
त्यागमेप्रतिपाद्यते तस्यचसंवधिनलमतीवघस्यानेछावकदासर्कच्चसप्ततिइतिविशेषणत्तस्येहग्रहणंएवंसप्ताहोरात्राणिमहावृ
ष्टिकृत्वातिउनेइति स्थितेहष्टरूपतोसौमेघःकथावुद्धोत्याह धविउत्ति ॥ द्राविताःखंडशोनीभूमयापाँमुद्गशैलइत्यभिप्रायेणेत्यर्थः
पानीयेचाप्स्तेनरूपरमुद्गलोभूतोसौचकदाचिकायमानोमुद्गशैलःपुनरपिगर्जतिकथमित्याह उल्लोमिनवत्ति आद्रोस्म्यहंनचेति
सम्यग्निरीक्ष्यस्वयोमुकरावनकिमिव्येवमेवस्थितोसि तिलतुषत्रिभागमात्रमपिममाधापिनभिन्नमितिभावः ततोलज्जितोविल
क्षीभूतःस्वस्थानमुपस्थितोमेघइदंमुद्गशैलसाहरणमभिधायोपनयनमाह सेलसममित्यादि यस्यवचनकोटिभिरपिचित्तेनाभि
द्यतेएकमप्यक्षरंतमध्यात्ममरिणमतीत्यर्थःसएवंभूतःशैलसमोमुद्गशैलतुल्यइत्यर्थः नैतत्वाभूतशिष्यंज्ञात्वापिकश्चिदध्यापयतीति
ग्राहकोगुरुःआचार्यस्यैवतत्त्वज्ञोग्यत्शिष्योनावबुध्यते गायोगोपालकैनेवकुतीर्थेनावतारिताइत्यादिश्लोकार्थः विलभिलमति
गर्वादिहमसुंग्राहयिष्य इतिमतिज्ञायतस्मागर्वाभिहतावर्सरसेणाध्यापयतुमारब्धस्तथापिसलुद्रौशैलोपमःशिष्योक्षरमपिग्रहणातिन
चमानागपिसाप्रहयस्तेनतुष्यते ततश्चेवयापुष्कलावर्तःतथैववृकचिरंश्रीकभनुध्यानिविद्धितपराभज्यते ततोविलक्षीक्षतोलज्जित
स्थानियर्ततनग्राहणादयमाचार्यइति एवंप्रलस्यचशिष्यस्यसूत्रार्थदानेआगमेभायश्चित्तमुक्तंकुतइत्याह आयरिएसुत्तंमियपरिवाएसु
तअत्थपलिमंथो अन्नेसिपियहाणी पुट्ठाविनदुद्धयावंझा एवशैलसमस्यापिशिष्यस्यसूत्रार्थदानेआगमेप्रायश्चित्तमुक्तंकुतइत्याह प्रयासे
आचार्यस्यैवपिचागमेपरियासोलोकसमुत्थोभवतितथा अहोनास्यसूरेःप्रतिपादिकाशक्तिर्नापि तथाविधंकिमपिपरिज्ञानंयदोऽनु

मथ्येकं शिष्यमवबोधयितुं नक्षम: आगच्छोऽभ्यस्तिमेऽप्यमीषां संबंधीानराति यशोयुक्तिविकल्पश्च इत्त एथा कथयमभेकोऽप्यस्मान्नवबु
ध्यते इत्यादि॥ नवाऽपसूत्रार्थयोरंतरायसंभवात्तस्मिंथर्न मर्दनं विनाशनं सूत्रार्थपरिमंथ मर्दनं विनाशनं सूत्रार्थपरिमंथ स्तच्छिष्यमक्तस्यस्
सैराक्षुन: सूत्रपाठनपराभर्तनिर्व्याख्यान भंगोऽभवतीत्यर्थ: अपरंवुलग्राहणमक्तकस्तैरोऽन्येषांशिष्याणांसूत्रार्थहानिस्तद्ग्रहणभंगइ
त्यर्थः नचबहुनापिकालेनतथाविधः शिष्यः किंचिदपिग्राहितुं शक्य: कुतइत्याह शैक्ष्याग्रार्थदृष्टांतमाह पुढवीत्यादि॥ निबंधनेनि
यन्त्र्यत्त नेषुकरैबहुधास्पृष्टापिवंध्यागौर्नेवलुइग्धदा भवति एवंमुद्गशैलसम: शिष्योपिग्राहणकुशलेनापिगुरुणाग्राह्यमाणोपिना
क्षरमपिग्रहाति ततस्तादृशास्यसूत्रार्थानदातव्यो ऐहिकामुष्मिककायक्लेशादिबहुदोषसंभवा दत्तत्वेचार्हत्समयोक्तप्रायश्चित्त
भागिति अत्राह नुशोकोसौ मुद्गशैलइत्यत: केवलयाक्षणंमेयादीनां जल्पोऽभिप्रायपुरस्कृतप्रवृत्तिनिरुक्तो इत्यलौकिकमेवेदं सत्यंकिंतु
पूर्वमुनिभिरेवानोक्तं प्रति विधानं तद्यथा॥ परियंत काप्यियंवित्र आहरणंदुविहमेयपन्नत्तं अत्थस्स साहण ठाईधणमियइ पणठापइ
त्यलंप्रसंगेनेति अथमुद्गशैलप्रतिपक्षभूतंघनदृष्टांतमाह पुढवीत्यादि॥ निबंधनेनियंत्र्यस्त दोयामेहे नकण्हभोमाउ वइएउइयं गह
णंधरण्यासमत्थे इयदेयमुच्छित्तिकारिंमि यावद्वाहृष्टेनाकाशबिंदुभिर्महतीगर्गरीक्रियते तावत्समाणजलवर्षी मेघोद्रोणमेघ उच्यते तस्मि
नु दृष्टेपिसति कृष्णाभूमि प्रदेश: तस्मान्नप्रलोवति बहुपितन्मेघजलं पतितंलुठितान्यत्र गच्छति किंतु तत्रैवांत: प्रविशतीतिभाव: एवंशिष्योपि कश्चिद्द्रुत
ति योगुरुभिरुक्तंबहुव्यवधारयति नपुनरक्षरमपि पार्श्वतो गच्छतीत्येवं भूते चसूत्रार्थग्रहणधारणासमर्थेशिष्ये सूत्रार्थयो: शिष्यप्रशिष्यपरंपराप्रदानेनाव्य
वच्छेदकारिणिदेयं सूत्रार्थजातं नान्यस्मिन्नतंतराभिहितमुद्गशैलकल्पेइत्यन्वयव्यतिरेकाभ्यां कालकलादेकमेयदसुदाहरणं अथद्वितीयं कुटोदाहरणं विवृण्व
न्नाह भावियइयरेयकुडा अपसत्थपसत्थभावियाडुविह सुप्फाईहिं पसत्था करतिलाईहिं अपसत्था वम्भाइअवम्माविय पसत्थ विभाउ हीतिउअगेया॥
अपसत्थाप्पवम्माविय तप्पाउदरका भवेगेसा कुप्पवयणउरसन्नेहिं भावियापवमेवतानकुडा भावियहेहिंपसत्था वम्मा२ यसहचेवकुटाघटास्तेचतावद्वि
विधा: एकेआपाकोत्तीर्णा: नूतना अव्याप्रियमाणास्तो द्वाधाश्रिपुष्पजलतैलादिना भाविता: प्रशस्तभाविताश्चकलस्तु अप्रशस्तभाविता: प्रशस्तभाविता: पुनरपिद्वि
धा॥ तद्भावंवमयितुं शक्या वाम्यास्तद्विपरीता स्त्ववाम्या एवमितसं भाविता अप्रिवाम्या अवाम्याभेदद्वयादेवाद्विविधा: तत्रयेप्रशस्तवाम्या: प्रशस्ताभा
वंवमयितुं शक्यास्ते ग्राह्याभवंति तप्पडिकाभ अनादेया अक्रंदराइतियावत्तथायेप्रशस्तभावंवमयितुमशक्यास्तेअप्रशस्तावाम्यास्तेअ

प्ययाह्याभवंति तप्पडिवरकाभवेगइमनि॥ तेषांप्रशस्तवाम्यानां अप्रशस्तवाम्यानांचये प्रतिपक्षा: प्रशस्ता: वाम्या अप्रशस्ता वाम्यास्ते ग्राह्या: अदेया: सं
दरा भवंति तदेवंद्रव्यकुटास्तावद्रूपिता॥ भावकुटा अपिप्रशस्ता अप्रशस्त* गुणजलाधारितातच्छिष्यजीवा एवमेव भाविता अभाविता दिभेदाद्दृष्ट
व्या: केवलमत्रपक्षे कुप्रवचनादसन्ना भिर्भाविता: अप्रशस्तभाविता उच्यंत इत्यध्याहार: येतु संविग्नैरेव साधुभिर्भाविताः ते प्रशस्ता: प्रशस्तासाविता
इत्यर्थः वम्मा अवम्मा यतहा चेवत्ति वाम्या अवाम्या भावना यथा द्रव्यकुटपक्षेपिद्रष्टव्येइत्यर्थ: सोविवं प्रशस्तभाविता वाम्या: अप्रशस्तभाविताश्च
वाम्या: एतेउभयेप्यग्राह्या: उक्तविपरीतास्तुग्राह्या इति तदेवमुक्तो भावित कुटपक्षो अथाभाविता कुटपक्षमधिकृत्याह जेउण अभावियाते चउ
विहा अह विभागमोअन्नो छिड्डुकुडछिन्न भिन्नादिकोगम: कारोवर्ततइत्यर्थ: तमेवाह छिन्नकुडेत्यादि॥ इहकुटोघट: कोपितावच्छिद्रोभवति
बुध्नेसछिद्रोभवतीत्यर्थ: अन्यस्तुभिन्नो राजिमान्भवति तृतीयस्तु खंडोभग्नकर्ण: चतुर्थस्तुसकल: परिपूर्ण एवभवति एतेषांचतुर्वर्णमपि
कुटभेदानां दार्ष्टांतिकमधिकृत्य रूपणा स्वयमेवकार्या यथाकोपिशिष्य: श्रुतग्रहणमाश्रित्य छिद्रकुटकल्पो भवति कश्चित्तु भिन्नघटकल्पइ
त्यादिवाच्यमिति अथक्रमाप्तचालन्युदाहरणमभिधित्सुर्मुद्गशैलछिद्रकुटचालन्युदाहरणानां परस्परविशेषज्ञापकशिष्यमतं च निराचिकीर्षुराह
सेलेयछिड्डुचालणि मिहोकहासोउ भुट्ठियाणंतु छिड्डाहतत्थविट्ठो स्मरिसु सरामिनदाणिं एगेणविसइवीएणवीयकन्नेण चालणीमाह धन्नोठ
आहसेलो जंपविसइनीइ इवातुम्हं शैलछिद्रकुटचालन्युदाहरणे: प्रतिपादिता: शिष्या अप्युपचारात्तथोच्यंते तत्सादृश्यात्तत्र शैलछिद्रकुटचा
लन्यभिधानानां शिष्याणां गुर्वंतिके व्याख्यानं श्रुत्वा उत्थायान्यत्रगतानां मिथ: परस्परं कथासमुत्पन्नको द्वितीयाह छिड्डुत्यादि छिद्रघटकल्प: शि
ष्य: शिष्य: प्राह किमित्याह॥ अत्र गुरुसमीपे उपविष्टस्तु इदं श्रुतमस्मार्थमहं इदानीं तु नकिमपि स्मरामि छिद्रघटोपिह्येवंविध एव भवति सोपिहिस्थानस्थि
तो मुद्गादिकं नक्षिप्तं धरति अत्रतक्षिप्तमात्रस्य तन्नप्राप्यते य: छिद्रेण गलित्वा निस्सृतत्वा इत तस्तत्तुल्य शिष्योपीत्थमाहेति भाव: छिद्रकुटकल्पेन शि
ष्येनैवमुक्तेचालनीकल्प: प्राह एगेणेत्यादि चालनीकल्प: शिष्य: श्चालनीसमाह भो छिद्रकुटशोभनस्त्वं येन गुरुसमीपस्थेनतावत्पादव धारितं
इत: पश्चादेवविस्मृतं ममतु गुरुंति केपिस्थितस्यैकेनकर्णेनविशतिद्वितीयेनतु निर्गच्छति नतु किमपि संतिष्ठति अतस्तदुपक्रम: शिष्योपीच्छ
मेवाहेतिभाव: तदेवं छिद्रकुटचालनीभ्यामेवमुक्ते मुद्गशैल: प्राह धन्नोठेत्यादि॥ मुद्गशैलोवदति धन्योत्तुवां य यस्मात्कारणात्तयुवयोस्ताव

कर्णयो गुरूक्तं किमपि प्रविशति निर्गच्छति वा ममत्वेतदपि नास्ति तदुक्तस्य सर्वथापि मध्ये प्रवेशाभावादुपलस्येव विभक्तत्वादेवेति तदेवं चालन्युदा
हरणस्य स्वरूपमुक्तं शेलच्छिद्दघटचालन्युदाहरणानां परस्परं विशेषश्चाभिहितो अथ चालनीमति पक्षमाह तावकसवउरकडिणयं चालनि
पडिवरकोनसढइ इवंपि परिपूणगम्मि उगुणा गलंति दोसायचिठंति ॥ चालणीप्रतिपक्षो भवतीति शेषः सउरकविनकमुच्यते तच्च किलवं
शशकंवादिकं द्रव्यमतिश्लक्ष्णं कुट्टयित्वा कमटकाकारं क्रियते इदं चातिनिविडत्वाद्द्रव्यं तु जलमपि प्रक्षिप्तं न श्रवति किंतु सम्यग्धरति एवं शि
ष्योपि योगुरुभिरारव्यातं सर्वमेव धरति न विस्मरति स यात्य चालनी समस्व यात्य इति भावः अथ परिपूणकोदाहरणमाह परिपूणगेत्यादि
उत्तरार्द्धं परिपूणको नाम सुघरीचटिकाविरचितो नीडविशेषः तेन च किल घृतं गाल्यते ततस्तत्र कचवरमवतिष्ठते घृतं गलित्वाऽधः पतति
एवं परिपूणकसदृशः शिष्योप्युपचारात्परिपूणकस्तत्र हि श्रुतसंबंधिनो गुणाः सर्वेपि घृतवद्गलंति दोषास्तु घृतगत कचवरवदवतिष्ठंते श्रु
तस्य दोषानेव गृण्हाति गुणांस्तु सर्वथा परिहरत्यसावतो योग्य इति भाव इति अथ भेर्यमुच्छाप्पपरिहरन्नाह स वण्णुप्पासन्नादो साइन संति जि
णमए केई जं अणुवउत्तकहणं अपयमासज्ज वहवेज ॥ ननु सर्वज्ञप्रामाण्यात्सर्वज्ञो स्य प्रवर्तकः इति हेतोर्जिनमते दोषाः केचिदपि न संतीत्यर्थः
तत्कथमसौ कोपि दोषान्गृह्णीयात्त्यसत्वादेवेति भावः सत्यं किंतु यद्यपि जिनमते दोषा न संति तथाप्यनुपयुक्तस्य गुरोर्यत्कथनं व्याख्या विधा
नं तद्दाश्रित्य दोषास्तेषु निति संबंधः अथवापात्रमयोग्यं शिष्यमंगीकृत्य जिनमते पि तद्दलक्षिता दोषाभावेपि निर्दोषेपि हि जिनमते पात्रह
ताशिष्या असतोपि दोषानुद्भावयंत्येवेत्यर्थः तथा च तेव कारो भवंति न यथा पाणयमास निबद्धं कोवाजाणइपणी यकेणेयं किंवाचरणं तुहो
गोणविणा उहवइति कायावांयातच्चिय ते चेव पमाय अप्पमायाय मोरकाहिंगारियाणं जोइ सज्जोणी हिंकिंकथं को आउरस्स कालो मइरं वरुथोय
णेव कोकालो जइसुरक हेउनाणं कोकालो तस्स कालो वा इत्यादि ॥ असंतश्च सर्वे प्यमी दोषाः बालस्त्रीमूढमूर्खाणां नृणां चारित्रकांक्षिणां अनु २०४
ग्रहार्थं तत्वज्ञैः सिद्धांतः प्राकृतः कृतः पुव्वभणियं पि जं वच्च भणए तच्च कारणं अत्थि पडिसेहोय अणुन्ना वत्थुविसेसो वलं भोवाइत्यादिना शास्त्रांतरे
विस्तरेण निराकृतत्वादिति अथहंसोदाहरणव्याख्यामाह अंबत्तणेण जीहा एकूवियाहोई खीरमुदगंमि हंसो मोत्तूण जलं अपियइपयं तह सिस
सौ सोदुग्धं च जलं च मिश्रयित्वाभाजने व्यवस्थाप्य को पि हंसस्य पानार्थमुनयति स च तन्मध्ये चंचुं मदःपति तस्य च जिह्वा स्वभावत एवाम्ला भ
वति तेन च जिह्वायाः आम्लत्वेन हेतुभूतेनाकस्मध्यगतं दुग्धं वित्रुटिता कूचिका चिहूरूपा बुद्बुदा भवतीत्यर्थः ततश्च जलं मुक्त्वा तद्बुद्बुदी

भूतं दुग्धमापिवति हंसः तथा सुशिष्योपि गुरोर्जलस्थानीया न्दोषान्परिहृत्य दुग्धस्थानीयांश्च गुणान्गृण्हातीत्यर्थः इति अथ महिषोदाहरणं विवृण्व
न्नाह सयमपि न पियइ महिसो न य जूहं पियइ लोडियं उदयं विग्गहविगहाहिं तह अथकुपुच्छाहि य कुसीसो स्वयूथेन समं न च महिषो जलाशयं क्वचि
द्गत्वा तन्मध्ये च विस्योद्वर्तन परावर्तनादिभिस्तथा तज्जालमालोडयति यथा कलुषितं सन्न स्वयं पिबति नापि तद्यूथं एवं कुशिष्योपि व्याख्यान
मंडलिकायामुपविष्टो गुरुणान्येन वा शिष्येन सह विग्रहं कलहमुदीरयति विकथाश्च बंध्वा कंचिच्चलयति संदिह्य संबद्धरूपाभिरनवरतमुपर्युपरि पृ
च्छाभिश्च तथा कथंचिद्व्याख्यानमालोड्यति यथा नात्मनः किंचिदवबुध्यति नापि शेषविनेयानामिति मेषोदाहरणं माह अविगोपयंमि पिबे मुदि
उत्तणु यत्तणेण तुंडस्स न करे मइकलुसं तो यं मेसा एवं कसीसोवि जलाज्ञ तकविको पदेपि मुदिउत्ति ॥ संकुचितांगो मेष उरणकः पिबेज्जलं न च तत्क
लुषं करोति केनहेतुनेत्याह तनुकत्वेनाग्रभागे श्लक्ष्णत्वेन तुंडस्य मुखस्येति अग्रपादाभ्यामवनम्रीकृतेन मुखेन तथा सो जलं पिबति यथा सर्व

थेव कलुषं न भवति एवं सुशिष्योपि तथा गुरोः सकाशान्निस्तः श्रुतं गृण्हाति यथा तस्य परिषदो वानकस्य चिन्मनो बाधादिकं कालुष्यं भवतीति मशा
कजलूकोदाहरणद्वयविवृतिमाह मसउव्वतुदं जच्चाई रहिं निज्जुमरकसीसोवि जलुगाव अहमिनोपिवइ स सीसोवि जलुगावअहमितो पिबइ स सी
सोवि स्वयनाणं ॥ यथा मशको जंतुं रूदतिव्यथयति स्तनश्च वस्त्रांचलनादिभिस्तिरस्कृत्य दूरी क्रियते तथा कुशिष्योपि जात्यादि दोषोद्घट्टने गुरुं
व्यथमानो निष्कास्यते परिक्रियतइति जलूकापुनर्यथाः सक्रपिवति न चान्यमेतं व्यथयति तथा सुशिष्योपि गुरुभ्यः श्रुतज्ञानं पिबति न तु तान् जात्य
द्घट्टनादिना दुनोतीति विडालुदाहरणमाह बड्डु उंछसीए खीरं जह पीयइ पुडुमधारी पविसइ ठियाणयासे सिरकइ एवं विणयंसंसी ॥ यथा दुष्ट
मार्जारी तथा विधस्वभावत्वात्स्थाल्याः क्षीरं भूमौ वर्द्ध्यित्वा पिबति न पुनस्तत्रस्थ तथा व्यसतिनत्तस्या तथा विधं किंचित् पश्यति एवं च विनयाद्भ्र
ष्टवीति विनयं भ्रंशीविनयकरणभीरुः कुशिष्यो गोष्ठा माहिल वत्सुरूपदुष्टि नानाविधादीनामिव पार्श्वे शिक्षते श्रुतं गृण्हाति न तु गुरोः समीपेतद्
नयकरणभयादिह बहुक मार्जारीस्थानीयः कुशिष्यो भूमिकल्पास्तु परिषदुत्थिताः शिष्याः छर्दितदुग्धपान सदृशं तु तद्गत श्रुतश्रवणमिति जातकोदा
हरणमाह पाउंयोवं खीरं पासाइं जाहगो जह लिहइ एवं मेजियं काउं पुच्छइ मइमं न खेएइ ॥ यथा भाजनगतं क्षीरं स्तोकं २ पीत्वा ततो जाहकः सेहकः को
भाजनस्य पार्श्वानि लेढि पुनर पिबति स्तोकं तत्पीत्वा भाजनपार्श्वानि लेढ्येवं पुनः पुनस्तावत्करोति यावत्सर्वमपि क्षीरं पीतमिति एवं मतिमान् सु
शिष्यो प्येतन्यग्रीहीतं श्रुतं जितं परिचितं कृत्वा पुनरन्यं गृण्हाति एवं पुनः पुनः तावद्विधोदेति यावत्सर्वमपि श्रुतं गुरोः सकाशाद्गृण्हाति न च

रवेदयतीति अथगोदृष्टांतमुच्यतेतभचकेनापियजमानेनवेदांतर्गतग्रंथविशेषाध्ययनमितिचरणशब्दवाच्येभ्यश्चतुर्भ्योब्राह्मणविशेषेभ्योगौः प्रदत्ताग्नो
काश्चतेनतेब्राह्मणःवारकेणामीमवङ्क्तिदोग्धव्येति अन्योन्यंनिचतुर्थ्यश्चरणद्विजेभ्योगौरेकाप्रदत्ता नैपिचतेनतथैवोकास्तत्रचप्रथमद्विजानांमध्ये
ज्येष्ठब्राह्मणेनैकेनगौःस्वगृहेनीत्वादुग्धा ततश्चारीप्रदानवेलायांचितितंनेनकिमित्याह अन्नोदोऽऊइकलुं निरुद्धयंकिंवहामि सेचारिचउचरणग
वीउमया अवणहाणीयवडुयाणं॥तेनेनचिंतितंहंतदारकमाहोन्योब्राह्मणःकल्येतावद्देतांधेनुंधोक्ष्यति तत्किमधनिरर्थकामस्याश्चारीवहामिक
ल्येन्योपिहितांदास्यतीति विनिश्चित्यतनस्याश्चारीप्रदत्ताततोद्वितीयेदिनेद्वितीतीयेनापिधिक्ज्ञातीकेनतथैवचक्रुं एवंतृतीयेदिनेतृतीयेनापि
चतुर्थेनापितथैवचेष्टितंमित्थंच चारीविरहिता युध्यमानाकंपितय दिनमध्येचतुर्णांचरणानांसंबंधिनीसागौर्मृता ततश्चतेषांबहूनागोहत्या
समभवज्जनेचावर्णवादोजातोहानिश्चतेषांततोयजमानादन्यस्माद्वापुनर्गवादिभावादिति अन्यैश्चयैश्चतुर्भिश्चरणैर्गौर्लब्धातन्मध्येप्रथमद्विजस्तो
दुग्धाचारीप्रदानवेलायामचिंतयत्किमित्याह ममेहापि अवर्णो गोवधकावापुणोविनिवलिधावयमपिदोझामोपुण अणुग्रहोअन्नहइति माभूज्जन
मध्येममावर्णवादोगोहत्या वामाभूदित्यस्याश्चारीं प्रयच्छामिजानुनदास्यामि तदासंजातकलंकेभ्योस्मभ्यंपुनर्गवादिकं किमपि कोपिनदास्यत्य
परंश्चतस्याश्चारीप्रदाने कोदोषःप्रत्युतगुणएव यतश्चारीप्रदानपुष्टामेतां पुनरपिवारकेणागतावयमेवधोक्ष्यामोःयदिवान्येनापि ब्राह्मणे
नदुग्धायामेतस्यामस्माकमेवानुग्रहइति अथोपनयनमाह सीसापडिच्छगाणं भरोत्तितेवियहुसीसगतारोत्ति नकरेंतिसुत्तहाणी अन्नत्थवि पु
लहंतेसिं॥ गुरोर्विनयकर्मणिकर्तव्येस्वगच्छ दीक्षिताः शिष्यास्तावच्चिंतयंति किमित्याह॥ प्रतीच्छकानामुप संपन्नानामागंतुकशिष्याणामयं
गुरोर्विनयकरणलक्षणो भरःआचारः किमस्माकंतेषामेव साम्प्रतंवल्लभत्वादिति तेपिचप्रतीच्छकाएवंसंप्रधारयंति निजशिष्याणामेवायंभ
रःकिमस्माकमागंतुकानामधसमागतानामन्येद्युर्निर्गमिष्यामित्येवं प्रधार्यउभयेपिगुरोर्नकिंचिद्विनयवैयावृत्त्यादिकंकुर्वंति ततश्चगुरु
श्चवसीदत्सूत्रतेषांसूत्रार्थहानिरन्यत्रापिचगतानांतेषांदुर्विनीतानांदुर्लभंसूत्रमर्थश्चउपलक्षणत्वादन्येप्यवर्णवादादयोदोषाःस्वयमेवाभ्यूह्याः
अयंचदुर्विनीतशिष्योपनयःस्थूलःसुविनीतविनेयोपनयस्तुतद्विपर्ययेणस्वयमेवकर्तव्यइति भेरीदृष्टांतमाह कोमुइयातहसंगामियायउझईयाय
तेरीउं कण्हासासिएहुनया असिवोवसमीचउत्थीउ सकपसंसागुणगाहि केसवोनमियदेसणदंता आसरयणस्सहरणंकुमारभंगयपुवंजुद्धं
नेहिंजिउमिति अहं असिवोवसमीए संपयाणंच छम्मासियघोसणया पसमइनजयाएअन्नो आगंतुबाहिरवाओ महिट्ठिमुल्लेणकंथ

द्दणया अठ्ठम आराहण अन्नभेरिअन्नस उवणंच आसांप्रावार्यःकथानकादवसेयः तच्चगोणीचंदनकंथेत्यत्रसविस्तरंकथितमेव
इहचेच्छमुपनयोपिद्रष्टव्यायःशिष्योशिवोपशामिकभेरीप्रथमरक्षकइवजिनगणधरप्रदत्तांश्रुतरूपांभेरीपरमतादिनिग्रलवैःकन्थीकरोति
सनयोग्यःयस्तुनैवंकरोतिसद्वितीयभेरीरक्षकइवयोग्यइति अथाभीरीदृष्टांतंविवरण्वन्नाह मुधंतयाअहिगरतुपरिग्गहियंकयं नहाक
लहोपिट्टणअइचिरविक्कय गएसुचोराय उणंथे॥इहचकथानकेनसाचार्येउच्यते तद्यथा॥कृतश्चिद्ग्रामादेकोमहाआभीरीसहितआभी
रोघृतवारकाणांगत्रीभृत्वाविक्रयार्थंपत्तनेसमागतोनिकीयस्थानेचगत्या अधस्ताद्गमी आभीरीस्थिता आभीरस्तूपरिस्थितस्तस्याःघृ
वारकंसमर्पयतितत्रश्चानुपयोगेनसमर्पणेग्रहणेवाघृतवारकेभग्ने आभीरीप्राह॥ भग्नाशनगरतरुणीनांमुखान्यवलोकयमानेनत्व
याघृतवारकोयमयागृहीतएवमुक्तस्ततोभग्नःआभीरस्त्वाह रंडेनगरयूनांवदनानिवीक्षमाणयात्वमेवदुःपरिगृहीतोयंकृतस्ततोभग्नइ
त्युभयोरपिकलहसंप्रवृत्तिविहिताचतेनाभीरीकलयतोश्चतयो रन्यदपिघृतंबहुच्छर्दितंउद्धरितशेषेणचघृतेनोत्सूरेस्थितेनोलब्धःइतं
रेषुसार्थिकेषुघृतविक्रीयगतेषुतयोरेकाकिनोर्गच्छतोघृतद्रम्मागत्रीबलीवर्दाश्चसर्वतस्करैःपरिहृतमिति एवंदृष्टांतमभिधायोपनयमाह मा
निठुवइयदाउं उवउंजियवेहकिंचिनेसिंनिच्चमेहिमदाणकिलस्ससीतंबहंचेय॥ चिंतनिकाधवस्थायाविनूथंप्ररूपयंतधीयानोवागुरु
णाशिक्षितःशिष्योजगदृत्तथैवममेच्छंव्याख्यानेपाठितोवात्वयैवंविधमेतत्तत्वैवदोषोयंकिमाशिक्षयसि आचार्यप्राह॥ नमयाएवमुपदिष्टंकु
शिष्याश्चर्वीतिहेनसाक्षादेवममपुरःसरमिच्छंसूत्रमर्थवादत्ता सूरेमानिद्धोपीस्त्वंइच्छमुक्तं आचार्यःकिमन्यंतद्वीय पुनरप्युक्तःशिष्याभासेनकिं
बलीवर्दात्पातितइत्यविचिंतयसि भव्यगमाख्याउपयुज्यउपयुक्तोस्त्वादेहिसूत्रार्थौ व्यत्याम्रेडितदानेवितथसूत्रार्थप्रदानकेवलत्वं अहंचकु
शमेवानुसचारुतदिष्टंस्वदोषोःप्रतिपत्तौगुरुदोषोद्भावनेनाभीरमिथुनस्येवगुरुशिष्ययोःकलहएवप्रवर्तते तेथाचसतिव्याख्याव्यवच्छि
त्तिसूत्रार्थहान्यादयोदोषाःअप्रतिपक्षःस्वयमेवद्रष्टव्यःतथाहि अन्योन्याभीरःकिलसम्यकलनतथैवकापिनगरेघृतविक्रयार्थंगतःक
लशस्यचवारकेसमर्पितेभग्नेनचाहोमयानुपयुक्तेनसमर्पितोयमितिगत्वाऽकथितिसमुपार्थकर्परकेघृतंनंसंगृह्णाति भामीपिमयाऽनुपयुक्तया
दुःपरिगृहीतःकृतोसौ तेनभग्नइतिवदंतीतथैवतत्सह्णोति ततश्चान्योन्यंकलहेजातेउभयसंरक्षणाघृतंशीघ्रमेवविक्रीतं सार्थिकश्चसहक्षे
मेणस्वस्थानंजग्मुःएवंगुरुशिष्याउत्पन्नस्वदोषंप्रतिपाद्यमानाःपरदोषंनुनिह्नुवानायेन्योन्यंनविवदंते तएवसूत्रार्थग्रहणंप्रदानयोर्योग्याभवं

ति निर्ज्जरादिलाभभागिनःस्युरिति तदेवं योग्यानगुरून् शिष्यांश्चोपदर्श्योपसंहारपूर्वकं तत्फलमाह भणिया जोग्गा जोग्गा सीसा गुरवो य तत्थ दोण्हं
पि ऐयालियगुणदोसो जोग्गाजोग्गसमासेणं ॥ भणिता योग्याः गुरुशिष्यास्तत्र द्वयोरपि गुरुशिष्ययोर्विचारितगुणदोषो योग्यो गुरुर्योग्यापशिष्या
यस्त्रार्थाभिधेय इति अथ क्रमप्राप्तमुपोद्घातद्वारविधिमभिधित्सुः प्रस्तावनामाह कयमंगलोवयारो संपइ वणियपसंगयस्सक्कायोदाहरयुव
रकाणविही वोच्छमुवग्घायदारविहिं ॥ तदेवं तित्थयरे भगवंते इत्यादिना कृतमंगलोपचारो वर्णितप्रसंगागतजिनप्रवचनोत्पत्त्यादिव्याख्यानपूर्वा
त्त कारणादर्शितव्याख्यानविधिश्च सांप्रतमुपयोद्दनं व्याख्येयस्य सत्रस्य व्याख्यानविधिसमीपीकरणमुपोद्घातस्तद्विषयो द्वारविधिस्तं वक्ष्ये
इत्येकोनत्रिंशत्तगाथार्थः ४८५ स चोपोद्घातविधिः क इत्याह उद्देसे निद्देसे य निग्गमे खेत्त कालपुरिसे य कारणपच्चयलक्खणनयसमोयारणा
णुमए किं कइविहं कस्स कहिं केसु कहं केच्चिरं हवइ कालं कइसंतरमविरहियं भवागरिसफासणनिरुत्ती उद्देशनं वक्तव्यः सामान्याभिधा
नामुद्देशो यथाध्ययनमिति वक्तव्य इति क्रिया सर्वत्र द्रष्टव्या तथा निर्देशनं वस्तुन एव विशेषाभिधानं निर्देशः यथा सामायिकमिति तथा
निर्गमनं निर्गमः कुतः सामायिकं निर्गत मित्येवं रूपो वक्तव्यः तथा क्षेत्रं कालश्च यत्र सामायिकमुत्पन्नं तौ वक्तव्यौ यइस्त्यत्रैव वइसाहसुद्ध
कारसीए पुव्वण्हदेसकालंमि महसेणवणुज्जाणे अणंतरं परंपरं सेसाणं तथा कुतः पुरुषात्तन्निर्गतमिति वक्तव्यं तथा केन कारणेन गौतमादयः
सामायिकं भगवतः समीपे शृण्वंतीत्येवं रूपं कारणं वाच्यं तथा च वक्ष्यति सद्दहणजाणणा खलु गोयममाई सामाइयं तु किं कारणं निसामंति इस्था
दि तथा प्रत्याययतीति प्रत्ययः स वक्तव्यः केन प्रत्ययेन भगवता सामायिकमुपदिष्टं केन प्रत्ययेन गणधरास्तेनोपदिष्टं तच्छृण्वंतीत्येतद्वाच्य
मित्यर्थः स्तथा चाभिधास्यति केवलनाणत्ति अहं परिहा सामाइयं परिकहेइ ते सि पि पच्चउ खलु सव्वण्णुत्तो निसामिंति तथा सम्यक्त्वसामायिक
स्य च तत्त्वश्रद्धानलक्षणं वक्तव्यं श्रुतसामायिकस्य जीवादिपरिज्ञानं चारित्रसामायिकस्य सावद्यविरतिः देशविरतिसामायिकस्य तु विरताविर
तिस्वरूपं मिश्रलक्षणं तथा च सातिनिर्देक्ष्यति ॥ सद्दहणजाणणा खलु वीरइमी संचलरकणं कह एइत्यादि एवं नैगमादयो वाच्यास्तेषां च नयानां स
मवतरणं समवतारो यत्र संभवति न वा दर्शनीयो यतोभिधास्यति ॥ मूढनइयं सुयं कालियं तु न नया समोयरंति इह अपुहुत्ते समोयारो इत्यादि त २०६
था कस्य व्यवहारादिनयस्य किं सामायिकमनुमतमिति निर्देष्टव्यं तथा च निर्देक्ष्यति तवसंजमो अणुमओ निग्गंथे पवयणं च ववहारो तद्दो उस
याणं पुण निव्वाणं संजमो चेव त्ति किं सामायिकमिति प्रश्ने प्रत्युत्तरं दास्यति जीवो गुणपडिवन्नो नयस्स दव्वट्ठियस्स सामइयमित्यादि । कतिवि

धं च तदित्यत्रापि निर्वचनं वक्ष्यति ॥ सामाइयं च तिविहं सम्मत्तसुयं तहा चरित्तं चेत्यादि कस्य सामायिकमित्यभिधास्यति ॥ जस्स सामाणिओ अप्पा इत्यादि क्व सा
मायिक मित्येतदपि खेत्तदिसाकाल गइभवियसन्निउसासदिट्ठिमाहारे इत्यादिनाहारकल्पेन निरूपयिष्यति ॥ केषु सामायिकमित्यत्रोत्तरं सर्वद्रव्ये
षु तथाहि ॥ सव्वगयं सम्मत्तं सुए चरित्ते न पज्जवा सव्वे देसविरइं पडुच्चा दोण्ह वि पडिसेहणं कुज्जा इति वक्ष्यति कथं सामायिकमवाप्यत इत्यत्र माणुस्सखे
त्त जाई इत्यादि प्रतिपादयिष्यति कियच्चिरं कालं भवतीति चितायामभिधास्यति सम्मत्तस्स सुयस्स य छावट्ठि सागरोवमाइं ठिई सेसाण पुव्वकोडी
देसूणा होइ उक्कोसत्ति कइत्ति ॥ कियंतः सामायिकं युगपत्प्रतिपद्यमानकाः पूर्वप्रतिपन्ना वा लभ्यंत इति वक्तव्यं तत्र च वक्ष्यति ॥ सम्मत्तदेसविरया प
लियस्स असंखभागमित्ता उ इत्यादि सांतरं च यत्तेन इति सांतरमिति विचारणायां निर्णेष्यति कालमणंतं च सुए अद्धापरियट्टओ य देसूणो आसायण
बहुलाणं उक्कोसं अंतरं होइ त्ति अविरहितं निरंतरं कियंतं कालं सामायिकस्य प्रतिपत्तारो लभ्यंत इत्यत्र प्रतिवचनयिष्यति ॥ सम्मसुय अगारीणं
आवलियअसंखभागमेत्ताउ अट्ठसमया चरित्ते सव्वेसुं जहण्ण दो समये त्यादि कियतो भवान् उत्कृष्टतः सामायिकमवाप्यत इत्यत्रोत्तरमभिधास्यति
सम्मत्तदेसविरया पलियस्स असंखभागमित्ताउ अट्ठभवा उ चरित्ते अणंतकालं च सुए समए त्ति आकर्षणमाकर्षः एकस्मिन्नानाभवेषु वा पुनः पुनः सा
मायिकस्य ग्रहणं प्रतिपत्तिरिति वाच्यं तत्र च तिण्हं सहस्सपुहत्तं सयपुहत्तं च होइ विरईए एगभवे आगरिसा एवइया होंति नायव्वे त्यादि वक्ष्यति फासण
त्ति ॥ कियत्क्षेत्रं सामायिकवंतः स्पृशंतीत्येतदभिधानीयं तत्र च वक्ष्यति फास सम्मत्त सम्मत्तचरणसहिया सव्वं लोगं फुसे निरवसेसं सत्त य चउदस
भाए पंच य सुयदेसविरईए इत्यादि तथा निरुक्तिः निरुक्तिः सामायिकस्य वक्तव्या तथा चाभिधास्यति सम्मद्दिट्ठि अमोहो सोही सब्भाव दंसण बोही अ
विवज्जउ सुद्दिट्ठि त्ति एवमाइ निरुत्ताइं इत्यादि इत्युपोद्घातनिर्युक्तिगाथाद्वयसंक्षेपार्थः ४८७ अथ विस्तरार्थमभिधित्सुः भाष्यकार उद्देशनिर्देशविष
यमाक्षेपं तत्परिहारं तावदाह ग्रंथाग्रं १४००० उद्दिट्ठं निद्दिस्सइ पायं सामण्णउ विसेसो त्ति उद्देसो ता पढमं निद्देसाणंतरं तस्स ॥ ननु कस्मात्प्रथममुद्दे
शस्ततो निर्देश इत्याशंक्य परिहरति उद्दिट्ठमित्यादि सामान्येन पूर्वं वस्तूद्दिश्य ततः पश्चाद्विशेषतो निर्दिश्यत इति शास्त्रे लोके च स्थितिः तथा ज्ञानमपि प्रायः
प्रथमं वस्तुनः सामान्याकारग्राहकमुत्पद्यते ततो विशेषाकारग्राहकं ततस्तस्मात्कारणाद्वस्तुनः सामान्याभिधानलक्षणः प्रथममुद्देशस्ततस्तस्यैव वि
शेषाभिधानरूपो निर्देश इति गाथार्थः तदेवं स्थापित आरात् उद्देशः अनन्तभेदपर्यायैर्व्याख्यातेति कृत्वा तद्भेदकथनद्वारेण व्याख्यातुमाह नामं ठ
वणा दविए खित्ते काले समास उद्देसे उद्देसुद्देसंमि य भावंमि य होइ अट्ठमउ ॥ नामादिभेदादुद्देशो अष्टविधस्तद्यथा नामोद्देशः स्थापनोद्देशो द्

व्योद्देशः क्षेत्रोद्देशः कालोद्देशः समासोद्देशो भावोद्देशोऽष्टमस्त्वष्टक इति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः तत्र नामोद्देशं व्याख्यातुमाह भाष्यकारः नामं जस्साद्देसो
नामेणुद्देसए व जो जेण उद्देसो नामस्स व जामुद्देसो भिहाणंति यस्य जीवादेर्वस्तुन उद्देस इति नाम क्रियते स नामोद्देश नामरूप उद्देसो नामोद्देशः यथा
गोपालदारकादेः उद्देश इति नाम नामेणुद्देसए व जो जेणंति यो वा घटपटस्तंभादि पदार्थो येन घटपटस्तंभादिना नाम्ना उद्दिश्यते प्रतिपाद्यते सोपि घट
पटादिपदार्थो नामोद्देश इति मुच्यते उद्दिश्यते ऽभिधीयते प्रतिपाद्यते सोपि घटपटादिपदार्थो भिन्नेन नाम्ना इति कृत्वा उद्देशो नामस्स व नामुद्देशो
त्ति नाम्नो वा वस्तुन सामान्याभिधानस्योद्देशनमुच्चारणं नामोद्देशः किमुक्तं भवतीत्याह अभिहाणंति वस्तुनः सामान्यं यदभिधानं नामोद्देशः इ
त्यर्थः यथा आम्रामादेर्वृक्षादिनाम वा शब्दः सर्वत्र प्रकारांतरसूचकः अत्र परोतिप्रसंगमुद्भावयन्नाह एवं नणु सव्वो चिय नामोद्देसो जओ भिहाणं
ति दव्वाइणं तिहिं नेरकं तं जव किरएज सस नतु यदि वस्तुनः सामान्याभिधानमात्रमुद्देशो भिधीयते एवं तर्हि सर्व एव स्थापना द्रव्य क्षेत्र कालाद्युद्दे
शो नामोद्देशत्वं प्राप्नोति यतो द्रव्याणामपि हेमरजतादीनां हेमादिकं सामान्याभिधानमस्ति नैर्वाकुरकमहरिद्रादिद्रव्ये हेतु सूर्ये वस्त्रादीनां पीत
कमित्यादि सामान्याभिधानं प्रवर्त्तते तेषु चादिस्कुंडलकिरीटादिद्रव्येषु सत्सु दंडी कुंडली किरीटीत्यादिकं सामान्याभिधानं प्रवर्त्तमानं दृश्यते एवं
स्थापनाक्षेत्रादिष्वपि वाच्यं ततो य एव द्रव्याद्युद्देशो भिमतः स एव सर्वोपि नामोद्देशः प्राप्नोतीति उद्देशस्यैकविधत्वादष्टविधत्वं विशीर्यत इति अत्र
पराभिहितमभ्युपगम्य परिहारमाह सच्चं सुद्धो णु गउ नामुद्देसो भिहाणमित्तं जं नाणत्तं न हनि मयं भइ किरियानकुभेएहि सत्यमुक्तं भवता यतो
यत्सामान्याभिधानमात्रं नामोद्देशः प्राप्नोतीति तो उद्देशस्यैकविधत्वादष्टविधत्वं विशीर्यत इति अत्र पराभिहितं सखलु सर्वानुगत एव स्थापि
नामस्थापनाद्रव्याद्युद्देशानां नानात्वं भेदरूपमतं सम्मतमेव परमार्थवेदिनां किं रित्याह मतिक्रियावस्तुभेदैः स्थाहि यादृशी नामेन्द्रमनिर्नताद्दृश्ये
व स्थापनेन्द्रादिष्वपलभ्यते किंतु विलक्षणैव न च या क्रिया नामेन्द्रः करोति तामेव स्थापनाद्रव्येन्द्रादयः किं विशद्दृशीमेव अत एव नामेन्द्रादिवस्तूनां
परस्परं वस्तुभेदोविज्ञेयः भिन्नमत्यादि हेतुत्वात् घटपटादिवस्तुवदिति एवं प्रस्तुतनामस्थापनाद्रव्याद्युद्देशानामपि मत्यादिभेदाद्भेदो योजे
नीय इति अथ स्थापनाद्युद्देशानाह ठवणाए उद्देसो ठवणुद्देसोत्ति तस्स वा ठवणा तं लेण तउ तम्मि एघाइयाणमुद्देसो एवुद्देसो दव्वं दव्वपरं दव्ववंस
दवोत्ति एवं खेत्तं खेत्ता खेत्तपइ खेत्त जायंति ॥ स्थापनायाउद्देशनमुच्चारणं सामान्येनाभिधानं स्थापनोद्देशः तस्य वा उद्देशः अक्षाक्षरादिषु स्था
पना स्थापनोद्देशः द्रव्योद्देशमाह द्रव्यादीनामुद्देशो द्रव्योद्देशः आदिशब्दात् द्रव्यपति द्रव्यवदादि परिग्रहः कथं पुनर्व्युत्पत्त्या द्रव्यादयो

वाच्या भवंतीत्याह तमित्यादि तदेव द्रव्यमुद्दिश्यते उच्चार्यते द्रव्यमित्येवं सामान्येनाभिधीयत इति द्रव्योद्देशः द्रव्यं च तदुद्देशश्चेति कर्मधारयस
मासः अत्र च पक्षे द्रव्यमेवोद्देशशब्दवाच्यमत एव द्वितीयगाथायामाह द्रव्यमिति अथवा तेन द्रव्येण हेतुभूतेन य उद्दिश्यतेऽभिधीयते स द्रव्यो
द्देशो यथा द्रव्यपतिरित्याह यदि वा तत स्तस्माद्द्रव्यादुद्देशोऽभिधानप्रवृत्तिर्द्रव्योद्देशो यथा द्रव्यवानित्यादि अथवा तस्मिन्द्रव्ये सत्युद्देशोऽभिधान
प्रवृत्तिर्द्रव्योद्देशो यथा सद्द्रव्य इत्यादि सिंहासने राजेभ्रूते काकिलः वने मयूर इत्यादि वा एवमुद्दिश्यते तेन वा इत्यादि व्युत्पत्त्या क्षेत्रं क्षेत्री क्षेत्रपतिः क्षेत्रे
जातं क्षेत्रजमित्यादिकः सर्वोपि क्षेत्रोद्देश इति कालो कालाई यं कालो वेलंति काल जायंति सुसंखेवो निसमासो अंगाईणं तउ तिरहं अंगसुयखंधसय
णाणं नियर प्पभेयसंगहउ होइ समासुद्देसो जहंगमंगी तदृत्तया एमेवसुयखंधो तस्संखायतयज्झयणा या अज्झयणं अज्झयणी तस्सद्धे यातय
ध्वणो ॥ कालोत्ति कालएवोद्दिश्यमानत्वादुद्देशः कालोद्देशः तेन वा कालेनोद्देशः कालोद्देशो यथा कालातीतं कालातिक्रांतमिदं वस्त्विति ततो वा कालादुद्दे
शः कालोद्देशो यथा कालोपेतं कालप्राप्तमिति तस्मिन्काले जातं कालजातमित्यादिकः कालोद्देशः अथ समासोद्देशं विवक्षुराह संखेवोऽस्यादि संक्षेपणं विस्त
रवतः संकोचनं समास उच्यते तत्को भयं चेह अंगादीनां त्रयाणां विवक्षितः एतदेव दर्शयति ॥ अंगेत्यादि अंगं श्रुतस्कंधोऽध्ययनमित्येष समासो
भयति कुत इत्याह निजर भेदसंग्रहादिति अस्यांगादिसमासस्योद्देशनमभिधानं समासोद्देशः क इति दर्शयति यथा अंगमिति तदेवोद्दिश्यमानत्वा
दुद्देश इत्यर्थः तेन वा अंगरूपसमासेनोद्देशो यथा अंगीति तस्माद्वांगात्मकसमासादुद्देशो यथा तदध्येता अंगाध्येता इत्यादि एवं श्रुतस्कंधात्मकसमास एवो
द्दिश्यमानत्वादुद्देशो यथा श्रुतस्कंध इति तेन वा उद्देशो यथा श्रुतस्कंधीति तस्माद्वा उद्देशो यथा तस्याध्ययनस्याध्येता तस्मिन्वा अध्ययने सतिउद्देशो यथा
तदर्थज्ञोऽध्ययनार्थवेदिदिति विवक्षयाऽसर्वे भावनीयमिति अथोद्देशोद्देशं भावोद्देशं चाह उद्देसोउद्देसो उद्देसणौ तय त्थ वभावा उद्देसुद्देसोयं भावोभावित्तिभाव
मि उद्देशः पुलाकोद्देशः कादिः स एवोद्दिश्यमानत्वादुद्देशोद्देशः स चायं विज्ञेयः क इत्याह पुलाकोद्देशकादिक उद्देशोऽप्युद्दिश्यमानत्वेनोद्देशोद्देश उच्यते तेन वा
उद्देशेनोद्देशाभिधानं यथा उद्देशीति तस्माद्वा उद्देशो यथोद्देशाः तस्मिन्वा उद्देशो यथा तस्योद्देशकस्यार्थवेत्ता इत्यादि ति भावम्मित्ति ताव विषय उद्देशो भा
वोद्देशः क इत्याह भावात्ति औदयिकादिको भाव उद्दिश्यते ऽभिधीयते इत्युद्देशो भावश्चासावुद्देशश्च भावोद्देश इत्यर्थः तेन वा भावेनोद्देशो भावोद्देशो यथा
भावीत्यादि पूर्वोक्तानुसारेण वाच्यमिति गाथार्थः ४९ अथोद्देशव्याख्याने निर्देशमप्यतिदिशन्नाह एमेव य निद्देसो अट्ठविहो सो विहोइ नायव्वो
अविसेसिय मुद्देसो विसेसिउ होइ निद्देसो एवमेव यथा उद्देश उक्तस्तथा निर्देशोप्यष्टविध एव भवतीति ज्ञातव्यः सर्वथा साम्यनिषेधार्थमाह

 किंलपि दो षित सामान्य नामस्थापनादिरूपउद्देशो विशेषितनामादिरूपउद्देशो विशेषितनामादिरूपस्तत्पुनर्निर्देशो भवतीति विशेषः इतिनिर्युक्तिगा
थार्थः ५९ अथोद्देशव्याख्यानेन निर्देशमप्यति ॥ गाथार्थंतुभाष्यकारः प्राह नामंजिणदत्ताई ठवणा यविसिठ वत्थुनिक्केवो दव्वगोमंदंशी रहिह्णि
 निविहो सचित्ताइ ॥ वस्तूनः पुरुषादि यत्पुरुषादिकं सामान्य नामसनामोद्देशउक्तो यत्पुनस्तस्यैव विशेषनामसइहनाम निर्देशउच्यते यथाजिनद
त्तादि सामान्यस्य चेद्रादेर्वस्तुनः स्थापनोद्देशउक्तः इह तु विशिष्टस्य सौधर्माधिपत्यादिवस्तुनयः स्थापनारूपोनिक्षेपः सस्थापनानिर्देशः तत्रस
चित्तद्रव्यविशेषस्यनिर्देशो यथा गौरित्यादि अचित्तस्यतु दंड इत्यादि मिश्रस्यतुरथ इत्यादि रथस्य चाश्वादि युक्तस्येह मिश्रतामावनीयेति तेनवास
चित्तादिद्रव्यविशेषेण निर्देशो यथा गोमानित्यादि पटी त्यादि रथीत्यादि अथक्षेत्रकालनिर्देशावाह खेत्ते भरहं तत्थ व मवोत्ति मगहत्ति मागहोव
त्ति सरउत्ति सारवुविया संवछरिउत्ति कालंमि क्षेत्रंक्षेत्री त्यादिकः क्षेत्रोद्देशउक्तः इहतु तस्यैव विशिष्ट क्षेत्रं क्षेत्रनिर्देशो यथा भरतमित्यादि पुन
स्तस्य पमेव दृष्टव्यं मगधा तत्र भवो मागध इत्यादि पतनुगाथा यामप्यस्तीति कालोकालइयमित्यादिकः कालोद्देशउक्तः इहतु तस्यैव कालस्य विशिष्ट
स्यया निर्देशो विशिष्टमभिधानं कालनिर्देशो यथा शरदित्यादि तत्र वा कालविशेषे भवः शारदः संवछरे भवः सावछरिक इत्यादि यं अथसमासनि
र्देशमुद्देशमुद्देशनिर्देशौवाह आयारो आयारवं आयाधरोत्ति वासम्मासम्मि आवस्सयमावासयि कत्तत्थ धरो हयायत्ति सत्थ परिणा
यव अत्थेयायसमासनिद्देसो उद्देसोनिद्देसो सपएसो यो गलुद्देसो ॥ विस्तरत्वतो वस्तुनः संक्षेपतः समास स्तस्य सामान्याभिधानं सामासोद्देशउ
क्तः इहतु तस्यैव समासस्य विशेषाभिधानं समासनिर्देशस्तत्र चांगश्रुतस्कंधाध्ययन भेदात्रिविधः समासोद्देशः पूर्वमुक्तः इहतु तेषामेवत्र याणा
मंगादीनां विशेषाभिधानरूपस्त्रिविध एव समासनिर्देशस्तथा चाह आयारो इत्यादि आचाररूपेणांग विशेषाभिधानेन निर्दिश्यमानत्वादाचा
र इति समासनिर्देशस्तेन वा आचारसमासेन निर्देशो यथा आचारवानित्यादि तस्माद्वा आचारसमासन्निर्देशो यथा आचार धर इत्यादि श्रुतस्कं
धसमासनिर्देशो यथा आवश्यकमिति तेन वा आवश्यक समासेन निर्देशो यथा आवश्यकीति अथवा तस्मादावश्यक समासान्निर्देशो यथा आ
चारधर इत्यादि सूत्रार्थधरो यमिति अध्ययनमाश्रित्य समासनिर्देशः क इत्याह आचारांगे प्रथमाध्ययनं शस्त्रपरिज्ञा न इत्यादि तेन वा शस्त्रपरि
ज्ञास विशेषेण निर्देशो यथा अज्ञेया युंतिशस्त्रपरिज्ञाध्येता अयमित्यर्थः अथ भगवत्यां पुद्गलोद्देशकस्तस्य निर्देशो ऽशस्त्यर्थः इत्या
दि समासनिर्देशः उद्देशनिर्देशस्तु व्यतिक इत्याह पएसोत्ति पुद्गलोद्देशकस्तस्य निर्देशोभिधानमुद्देशनिर्देश इत्यादीनि अथभावनिर्देशं

Dr BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजीद्वारोत्स्मारकम्

श्री

यकाभ्यां चउद्देशनिर्देशाभ्यामिहाधिकार इत्येदाह । उद्दउ स्वइउ नियनाणं चरणं ति भावनिद्देसो एच्छ विसेसाहिगउ समासउद्देशनिद्देशो अज्झयणं उद्देसो त
विथसामाइयंनिनिद्देसो बुद्धी एज्जहा सभवमायोघ सेसरंपि औदयिको भावः क्षायिको भाव इत्यादि अथवा ज्ञानं दर्शनं चारित्रमित्यादिको भा
वः क्षायिको भाव इत्यादि अथवा ज्ञानं दर्शनं चारित्रमित्यादिको ज्ञानादीनां क्षायिक क्षायोपशमिक भावत्वनिर्लाद्धावनिर्देशः इह च प्रत्येकमथ
विधउद्देशनिर्देशा वसमासोद्देशाज्ञानदर्शनचारित्र देशः समासनिर्देशश्च विशेषणाधिकृतस्तथा हि प्रस्तुतेध्ययन मिस्सेन समासोद्देशः आ
वश्यकमिति सामासनिर्देश इत्यादि उत्तरगाथा संबंधनार्थमाह सामाइयंति नपुंसयमरसपुमंयोन पुंसगं वावि निद्दिठात्थिय इकंनिद्देसं
नउकोण्ण इहसामायिकमिति नपुंसकतया रूढं अस्य च निविधा निर्देशा उच्चारयितास्त्रीपुंन्न पुंसक भेदात त्रेदं नयविचार्यते कोनयः कंन्नि
र्देशक वशाहा इति विनेयः पृच्छतीति गाथासंसकार्थः ५०६ अस्मिन्प्रश्ने सूत्याह दुविहंपि नेगमनउ निद्दिठसंगहोय ववहारो निद्देसगमुधुस
उ उभयसरित्थं च सद्दरसनेकेगमा वस्तु धर्म्मपरिछेदायस्यासौ ककारवर्णनाशान्नैगमः अनेकप्रकारवस्त्वभ्युपगमपरस्त्वर्थः नैगमश्चासौ
नयश्च नैगमनयः सद्विविधमपि निर्देश्यवशान्निर्देशकवशाच्चनिर्देशमिच्छतीति विशेषः लौकिक व्यवहारपरत्वादनेकगमरूपत्वाच्चास्य नयस्य
लोके च निर्देश्यवशान्निर्देशकवशाच्च निर्देशप्रवृत्ति निर्देश्यते तत्र निर्देशावशाद्यथा वासवदत्तानरेगवत्ती प्रियदर्शना कथा इत्यादिनिर्देशवशात्तु म
नुनाभिणितोर्ग्रंथा मनुः पक्षपादेनोक्ता अक्षपाद इत्यादि लोकोत्तरनिर्देश्यवशात्तु षड्जीवनिकायप्रतिपादकमध्ययनं षड्जीवनिका साध्या
चारप्रतिपादकोयं ग्रंथ आचार इत्यादि तथा निर्देशकवशान्निर्देशो यथा कापिलेन प्रणीतं कापिलीयमध्ययनं हरिकेशिना प्रोक्तं हरिकेशीयं ।
केशिगौतमाभ्यामभिहितं केशिगौतमीयं नरिंसहितावाजिनप्रवचनमित्यादि एवं सावद्यविरमणरूपं सामायिकं रूढितो नपुंसकमिति कृत्वा
निर्देश्यवशान्नैगमो नपुंसकनिर्देशमेवास्य मन्यते यथा सामायिकं नपुंसकमिति तथा सामायिक निर्देष्टुः स्त्रीपुन्नपुंसकमिति कृत्वा निर्देश्य
वशान्नैगमो नपुंसकनिर्देशमेवास्य मन्यते यथा सामायिकं नपुंसकमिति तथा सामायिक निर्देष्टुः देवदत्तादिना पटादिशब्द समुच्चा
रित सपटादिशब्द उच्चारयितृदेवदत्तादि परिणामत्वाद्देवदत्तादिशब्दत्वेन व्यपदिश्यते तथा तदभिधेय स्तथुरु भीदराघाकारघ
टादिपदार्थ परिणामत्वाच्च यादिशब्देनापि लोके निर्दिश्यते एवं सामाभिधेय सावद्यविरमण पर्यायत्वादत्रापि तस्येति सामायिकतया नैगमो

नपुंसकनिर्देशंमन्यते अभिधायिकस्त्रीपुरुषादिपरिणामत्वात्तु लिंगत्रयनिर्देशमप्यस्याभ्युपगच्छति यथासामायिकंस्त्रीत्यादि आह
दुविहंपिनेगमनउपतावान्मात्रोक्तोनिर्दिश्यवशान्निर्देशकवशाच्चद्विविधंनिर्देशमिच्छतीति कुतोलभ्यते इत्यभोच्यते निद्दिट्ठंसंगहोयववहा
रोत्तिवचनाद्दत्रस्यपमर्थःनिर्दिष्टमभिधेयंवस्त्वंगीकृत्यसंग्रहव्यवहारौनिर्देशमिच्छतःनिर्देश्यपर्यायत्वाद्वचनस्येत्यादियुक्तिस्त्वभाष्य
वक्ष्यते तदिदंनिर्दिष्टंवस्त्वाश्रित्येतिवचनात्प्रागपिदुविहंपीत्यत्रनिर्दिष्टनिर्देशकवशान्निर्देशद्वतिगम्यते निद्दसगमुघुसरूउत्तिनिर्दिशती
तिनिर्दिशकोवक्तातमंगीकृत्यऋजुसूत्रोनिर्देशमिच्छति यथासामायिकंस्त्रीत्यादि वस्तुपर्यायत्वाद्वचनस्येत्यादियुक्तिरत्रापिभाष्येभि
धास्यते उभयमिहनिर्देश्यं निर्देशकंचवस्तुतस्योउभयस्यसमानसदृशंलिंगमेवाश्रित्यशब्दनयस्य निर्देशस्त्वितिगम्यते यदि
हिनिर्देश्यंनपुंसकं तदानिर्देष्टापिस्त्रीपुनपुंसकलक्षणोनपुंसकमेववक्तुर्वाच्योपयोगानन्यत्वेन तद्रूपत्वाउपयोगप्रधानाहि शब्द
नयास्तत्तोयोयत्रोपयुक्तःसमुद्रूपएवयथाग्नुमयुक्तोग्निस्तथाचसतिस्त्रीपुरुषावपियदासंदितोनपुंसके सामायिकेउपयुक्तौभव
तस्तदानिर्देश्यनपुंसकोपयुक्तत्वान्नपुंसकमेव तदुपयोगानन्यत्वेनतद्रूपत्वादितिस्त्रीपुरुषौवानपुंसकं मूनइत्यस्यत्वर्थस्यशब्दम
यमतेनासंभवएवेति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ५०० विस्तरार्थमभिधित्सुर्भाष्यकारःप्राह नंसंववहारपरो णेगमोणेगमोत्तदुविहं इच्छइ
संववहारोउहानिउंदोसएपार्थं यद्यस्माल्लोकव्यवहारपरोनेकगमश्च नैगमनयस्तस्मान्निर्देश्यवशान्निर्देशकवशाच्चद्विविधमपिनिर्देशमिच्छ
ति लोकव्यवहारश्च मायोद्विधापिदृश्यते कथमित्याह छज्जीवणियायारो निद्दिठ्ठवसेणतह सत्थयंवणं तंचेवपजिणवयणं सपनिद्देसयवसे
णं जहवानिद्दिठ्ठवसा वासवदत्तातरंगवइयाई तहनिद्देसगवसउ लोएमणुरस्कवाउत्ति लोकोद्विधा अर्हद्दर्शना नुगतोलोकोत्तररूपस्तद्व्य
तिरिक्तश्च तत्र लोकोत्तरेनिर्दिष्टार्थवशान्निर्देशो यथाषड्जीवनिकानामध्ययनं आचारःआवश्यकमित्यादि तहसत्थवणंतंचेवयेत्यादि तथा अत्रे
वलोकोत्तरेस्वरूपत्तद्व्यतिरिक्तश्च तत्रलोकोत्तरे तदन्यच्चश्रुतं निर्देशकवशात्सर्वमपिजनप्रवचनमुच्यते तथान्यत्किमपिश्रुतंनिर्देशकवशाद्वोच्यतेय
थासद्वाहुनिमित्तं नंदसंहिताकापिलीयमित्यादि यथाबाह्येतरलोके निर्दिष्टवशाद्वासवदत्तातरंगवती त्यादिनिर्देशःनिर्देशकवशाद्वोच्यतेनुरक्षया
दइत्यादि नथाकिमित्याशंक्याप्रकृतेयोजयन्नाह तहनिद्दिट्ठवसाउ नपुंसगनेगवस्ससामइयं थीपुंनपुंसवंगा तंनियनिस्सेयनिद्दसयवसाउ॥

यथाषड्जीवनिका आचारइत्यादौनिर्दिष्टार्थवशान्निर्देशस्तथात्रापिसावद्यविरमणलक्षणान्निर्दिष्टनपुंसकार्थवशात्सामायिकमितिनपुंसकनिर्देशः यथावाभदुरक्षपाद इ
त्यादिनिर्देशकवशान्निर्देशस्तथात्रापि योषित्पुरुषनपुंसकलक्षणत्रिविधनिर्देशकवशात्तदेव सामायिकंस्त्रीनपुंसकंभवति स्त्र्यादित्रिविधनिर्देशकवशान्नंदसंहितामनुकापि
लीयादिवत्त्रिष्वलिंगेषु सामायिकस्यनिर्देशप्रवृत्तिर्यथासामायिकंस्त्रीनपुंसकंभवति स्त्र्यादित्रिविधनिर्देशकवशान्नंदसंहितामनुकापिलियादिवत्त्रिष्वपिलिंगेषु ॥
सामायिकस्यनिर्देशप्रवृत्ति यथासामायिकस्त्रीत्यादि अथप्रकारांतरेणपिलोकव्यवहारोपदर्शनेनकृतंसमर्थयन्नाह अहवाघडाभिहाणं घडसद्दोदेवदत्तसद्दोत्तिउभयम
विरुद्धमेव सामइयंनेगमनयस्स इयचगाथायथादेवदत्तादिनादेवदत्तादिनादिघटादिशब्दे समुच्चारितेइत्यादिना व्याख्यातेषेति निद्दिट्ठंसंगहोयववहारोइत्येतद्व्याख्या
तुमाह अच्छाउवियवयणंलहइसरूवं जंवपइयुच नोसंगववहाराभणंतिनिद्दिट्ठवसगंतं यतोयस्माद्घटादिवाच्याद्घटादेः सकाशात्तद्वाचकंवचनंस्वरूपमालाभंसलभते
नान्यथा यथाप्रदीपःप्रकाशमेवार्थप्रकाशयत्प्रदीपोभण्यते यदितुप्रकाश्यंवस्तुनस्यात्तदाकिमपेक्ष्यासौप्रदीपःस्यात्तस्माद्यथाप्रकाश्यादेवार्थात्प्रदीपआत्मालाः
भंलभतेतथावाच्यादेवार्थाद्वचनमात्मस्वरूपमाप्नोतिततस्तस्मात्संग्रहव्यवहारनयौनिर्दिश्यनइतिनिर्दिष्टंवाच्यंवस्तुतद्वशंतदधीनमेवतद्वचनंभणतो
भूतःवाच्यंचेहसामायिकशब्दस्यसावद्यविरति रूपस्तदभिधेयोऽर्थःसचरूदितोनपुंसकतयाप्रसिद्धइत्यतः सामायिकस्यनपुंसकलिंगतामेवसं
ग्रह व्यवहारावभ्युपगच्छतः अथवासामायिकवतांसत्वानांस्त्रीनपुंसकता तत्परिणामानन्यत्वेनचसामायिकार्थस्यस्त्र्यादिरूपत्वात्तद्वाच्यवशेनत्रिलिं
गतापिसामायिकस्य संग्रहव्यवहार नयमतेनइष्टव्यमेति प्रकारांतरेणापिनिर्दिष्टवशान्निर्देशंसमर्थयन्नाह अहवानिद्दिठ्ठस्स पज्जउचेवनंसधम्म
वनप्पच्चयकारणउं घडस्सरूवाइधम्मव अथवानद्वचनंनिर्दिष्टार्थस्यवाच्यवस्तुनःपर्यायएवतत्प्रत्ययकारणत्वात्तद्वाच्यार्थप्रतीतिहेतुत्वाद्यथा तस्ये
वनिर्देश्यस्यघटादेरन्येसंस्थानादयोधर्माः इहयपस्यप्रत्ययकारणं तत्तस्यतत्पर्यायः यथाघटस्यरूपादयः वचनंचवाच्यस्यार्थस्यप्रत्ययकारणमत
स्तत्पर्यायःपर्यायश्चपर्यायिणोधीनएवेतियुक्तोनिर्देश्यवशान्निर्देशइतिस्यादेतदसिद्धोयंहेतुरतत्प्रत्ययकारणत्वाद्वचनस्येति तन्निराकरणार्थमाह यय
णविंनाणफलं जइतंसणिएविनछिकिंतेणं अन्नछपच्चयवा सवछविपचउपत्तो अभिधेयंसंकरोवा जइपत्तेरोपच्चउणभिहिएवि तुल्लानिद्दि
ठ्ठवसा नपुंसगंदुविलिसामइयं॥ अर्थविज्ञानफलंहिवचनंयदिभणितेप्युदीरितेपिवचनेतत्तिनदर्थविज्ञानंनास्तिनभवतितर्हिकिंतेनोच्चारितेनाप्र
विधायिनाकितेनोकेननिःफलत्वात्प्रदेशनद्वाच्यदर्थापर्यायोवचनंनभविष्यतीत्याशंक्याह सव्वच्छेत्यादि यदिहिवाच्यमर्थंविहायवक्तृलक्षणेर्थेतिरेप
त्ययंवचनंनजयेनत्वविशेषेणैवसर्वार्थप्रत्ययःप्राप्नोनवाकुत्रचिदप्यर्थेअसौभवेदविशेषादिति अनत्यर्यायत्वेपितत्प्रत्ययहेतुत्वेसर्वशः

र्त्रापिसोभवेन्नवाक्वचिद्वेदितिभावः स्यादेतद्वचनाद्धकरिप्रत्ययोभवत्येव यथानेनेदमभिहितमिति तत्किमुच्यते नइत्तंभणिए विनछिकितेणत्ति इत्याशंक्याह ॥ अभि
धेयसंकरोवेत्यादि अथवावाच्याद्यर्थादन्यत्प्रत्ययेभ्युपगम्यतेहंतत्तर्हिवक्तृवदनभिहितानिस्वरोष्ठदेकबकादिनिवृद्धिनिवत्तृनिसंति ॥ ततोबक्तृवत्तेषामपि
श्रोतुःप्रत्ययेसत्यभिधेयानांसर्वेषामभि॥ मानेसर्वत्रापिप्रत्ययभवदित्यकोदोषइको ॥ घटादोषांतरमभिधित्सुराह अभिधेयसंकरोवेत्यादि यदिहिवक्त
र्यनभिहितेपिवचनात्तत्रप्रत्ययोभ्युपगम्यधेयेनवाघटादिनासहत्वकादीनामन्येषांसंकरणएवस्यात् एकस्मिंनासहत्वकादीनामन्येषांसंकरण
एवस्यात् श्रोत्रंततितेसांकर्ययुगपत्तदाकारसंक्रमणंप्राप्नोति नचैतदस्तिएकस्माद्वचनादेकस्यैवप्रतिनियतस्यघटाद्याकारस्यसंवेदनादितित
स्मादभिधेयपर्यायएववचनंतत्प्रत्ययकारणत्वात्ततोनिर्दिष्टमित्याह सामायिकशब्दस्यार्थरूप सामायिकमित्यादि तोनपुंनपुंसकेोच्चाइत्यतःसामायि
कशब्दः सेयहव्यवहारयोर्नपुंसकलिंगइति अथवासामायिकवतःस्त्रीपुंनपुंसकत्वानत्वपरिणामानन्यत्वाच्चसामायिकार्थस्यत्रिलिंगतामपिसं
ग्रहव्यवहारमतेनसामायिकंनिर्दिशतिव्यवहारमुपगछतः ततोनिर्दिष्टस्य सामायिकार्थस्यत्रिलिंगत्वानिर्दृस्यवशादपिसंग्रहव्यवहार
मतेनसामायिकस्यत्रिलिंगतामपिभवति यथासामायिकंस्त्रीत्यादि एतच्चस्वयमेवद्रष्टव्यं निद्देसगमुज्जु स्सुउत्तिव्याविस्याक्षराह उज्जु
सुत्तनिद्देसगवसेणसामाइयंविणिद्दिसइ वयणंवत्थुरहीणं तथ्यउपायतंउत्ता ऋजुसूत्रनयोनिर्देशकवशेनाभिधानपारतंत्र्येण सामायिकंनिर्दि
शति यदेवनिर्देशकस्यलिंगतद्देवसामायिकस्यासौमन्यते यथासामायिकंस्त्रीत्यादि एतच्चस्वयमेवद्रष्टव्यं निद्देसगमुज्जुसुउत्तिव्याचि
ख्यासुराह करणत्तणउमणइवसंपइयाउ घडाइरूवमिव साहीणत्तणउ वियसधणंवव उवयंतस्स वदनएवसंबंधिवचइतियर्यतप्रतिज्ञा अ
त्रसद्दृष्टांताहेवनाह करणत्वात्मनोवत्तथा स्वपर्यायत्वाद्घटादेरूपादिवत्तथास्वाधीनत्वात्स्वधनवदितियुक्तंतरमाह तयसुत्तइरुनाउत्तसे
वाणग्गहोवघायाउ नसत्तयमिदिंथंपिव इयराअकरायागमोहोधा॥ तस्यैववक्तुस्तदुच्चइतिपक्षः वचनस्यसूक्तत्वइरुक्तत्वाभ्यांवक्तुरेवाम
नुग्रहोपघातदर्शनादिहयस्यप्रनिमित्तावनुग्रहोपघातौतस्यतत्संबंधीयं यथादेवदत्तादेरिंद्रियं दृश्येते चवचनसूक्तत्वदुरुक्तत्वाभ्यांवक्तु
रनुग्रहोपघातौ तस्मात्तस्यात्मीयं विपर्ययेबाधकमाह इतरथान्यथा वचनस्यवक्तुरसंसंबंधित्वेतस्यानुग्रहोपघातयोरक्कृताभ्यागमएवस्या
दिति अत्रपरःप्राह निद्दिट्ठसविकस्सवि नणुवघायाइउ तयजुत्तं नेतसकरणाउ इयरागाणुस्सविहवेघा॥ ननुनकेवलंनिर्देशकस्य

किंतुनिर्दिष्टस्याप्यभिधेयस्याविकस्य चित्तस्करादेर्वचनात्तदुपघातादयोदृश्यंते यथावध्यतांहन्यतांचायंतस्करोमुच्यतांचायमित्यु
क्तेतस्यविषादाद्युत्पद्यते रूपघातादयोअध्यक्षतएवलभ्यंते अतस्तद्दर्शनान्निर्दिष्टस्यापिसंबंधितद्वचनंवक्तुर्युज्यते अत्रोत्तरमा
ह तेइत्यादि येइष्टानिष्टवचनश्रवणात्तस्करादेर्निर्दिष्टस्यानुग्रहोपघातौदृश्येते तेतस्यस्वकीयश्रवणेंद्रियमनःपुण्यपापादिकात्कारणा
देवमंतव्याः नत्विष्टानिष्टवचनोक्तिमात्रादन्यथाश्रोत्रादिकरणविकलानांस्थाण्वादीनामपितदुक्तमात्रेणेमवेयुरितिवक्तृधर्मत्वेव
वचनस्यहेतवंतरोक्तेःसमर्थयन्नाह सत्तनामोदयजणियं वयणंदेहोववत्थुपयाउ नचाभिधेयधम्मोजुत्तमभावाभिहाणाउ वक्तृपर्यायोवच
नमितिप्रतिज्ञास्वरूपनामकर्म्मोदयजन्यत्वादिहयन्नाहनामकर्म्मोदयजन्यं तत्तस्यैववक्तुर्देवदत्तादेःपर्यायोयथातस्यैवदेहःनामकर्म्मो
दयजन्यंचवचनंतस्मात्तस्यैववक्तुःपर्यायः ततस्मान्नवचनमभिधेयधर्मोयुक्तं किंत्वभिधानुरेवउपचयमाह अभावस्यापिवचनेनाभि
धानादिदमुक्तंभवति अभावोपिहिवचनेनाभिधीयते नचवचनंतद्धर्मइति वक्तुशक्यतेभावस्यासत्वाद्यदिवचनंतधर्मःस्यात्तदासोपि
भावःस्याद्वचनाश्रयत्वादेवदत्तादिवदिति यस्यापिघटादिशब्दाभिधेयस्यघटादेर्भावस्यवचनंतत्प्रत्ययकारणत्वाधर्मतेनाभ्युपग
म्यते तत्रापिपृष्छतेकिमित्याह भावम्मिविसंबद्धं नर्हिकउहिसंबंधा नसंबद्धंवलंपगासेघा जइसंबद्धंतिहुयणं वाविनितयंपगासेउ
भावेपिघटादिके वचनाभिधेयेपृष्छामोभवतेवहवचनं तत्रभावेकिंसंबद्धं सत्तंभावंप्रकाशयत्साहोश्विदसंबद्धमिति यदिसंबद्धंतर्हिकउ
हिसमएहिं लोगाभासाएनिरंतरंतुहोइफुडो इत्यादिवचनात्त्रिभुवनंव्यापित्वात्तत्कृत्स्नंसमस्तमपिपदार्थजातंप्रकाशयतु संबद्धत्वाविशेषा
दिति अथासंबद्धंप्रकाशयति तत्राह निविण्णाणंतणउ नसंबद्धंतुयंपईवोव्व भासइय असंबद्धं तत्पदार्थान्प्रभासयति कुतइत्याह ॥
निर्विज्ञानत्वात्विर्दिज्ञानदन्यत्वेसत्यसंबद्धत्वादिभावः अयंचहेतुःप्रदीपवदितिदृष्टांतःविज्ञानमसंबद्धमपिवस्तुसंप्रकाशयति नचवच
नंविज्ञानरूपं अतोनासंबद्धंअर्थंप्रकाशयति प्रदीपवद्यथासंबद्धं मपितद्वस्तुप्रकाशयतिप्रदीपवद्यासंबद्धमपितद्वस्तुप्रकाशय
ति तर्हिसर्वमपिप्रकाशयतु असंबद्धत्वाविशेषात्तस्माद्वाच्यप्रत्ययकारणत्वेनतद्धर्मोवचनमिति आहननूक्तंवचनमर्थादात्मला
भेलभतेदीपवत्तःकथमिदंतत्कारेवेष्यतइत्याह अयिविपणिज्जवधावसस्संतरनिमित्तसमाणं वत्तनहविपहाणो निमित्तमअंतरे

 जंमो इहयद्यपिवचनीयं वक्ताचयथा सख्यं चात्यमत्यंतरंचवचनस्यसामान्यंनिमित्तंकारणंतथापिवक्ताप्रधानः कुतइत्याह यद्यस्मादंत
रंगभत्वासन्ननिमित्तमसौतद्याद्वचनस्यवक्रधीनत्वा यद्वक्तुर्लिंगं तदेवसामायिकस्यऋजुसूत्रनयमतेनलिंगमितिस्थितं उभयत्तमिछं
 वसद्दसेत्येतद्या विख्यासुराह सद्दोसमाणलिंगंनिदेश्यनिर्देशकयोस्तुल्यमेव लिंगमसाविछतीत्यर्थः विसदृशोत्वसमानलिंगं निर्दे
शमघटमानकत्वात् अवस्तु तेनैवमन्यते कुतइत्याह पुंउपयुक्तोनिद्देश्ये यपितान् करणोनिर्देष्टा यस्मान्निर्दिश्याधनन्योभिन्नः
इदमुक्तंभवति वक्तुस्त्रिलिंगवतोपि पुमांसमभिदधतः पुंनिर्देशएवस्त्रीमतिपादयतःस्त्रीनिर्देशएवनपुंसकंनिर्दिशतोनपुंसकएव चा
न्येउपयुक्तस्यवक्तुर्वाच्यादभिन्नत्वादिति अथचाह थीन्निद्दिसइजइ पुमंथीचेवतउंनउवउत्तो थीविणाणाणन्नो निद्दिठसमाणलिं
गोत्ति ॥ स्त्र्यादेः समानलिंगं स्त्र्यादिकंनिर्दिशतः स्त्र्यादिनिर्देशइति तावत्किलप्रतीतमेव यद्यपिच पुमान्कर्तास्त्रियंकर्मतापन्नांनिर्दिशति
यथाचासवदनेइदमिछं विधेहीति तदापितकोसौनिर्देष्टापुरुषः स्त्र्येवभवति कुतइत्याह यतोयस्मात्तदुपयुक्तः स्त्र्युपयुक्तः स्त्रीविज्ञा
नाद्यासवदनाध्यवसायादनन्योभिन्नः सनिर्दिष्ट्यासमानलिंगः पुरुषोभवति ॥ ततश्चयदापुरुषो नपुंसकोमितिधत्ते तदापिनिर्दिष्टसमा
नलिंगत्वान्नपुंसकमेवासौएवस्त्रियान्नपुंसकेचनिर्दिष्टरिनिर्दिष्टसमानलिंगतायोजनीयेतिननुकथंस्त्रीविज्ञानादन्यः पुरुषोपिस्त्र्येवभवति ॥
पुरुषोपिस्यादित्याह जइसपुमंतोनत्थीनपुमन वानुदवउत्तो ओत्थीविणाणमउ नोथी सोसुव्वहानिछि यदिसनिर्दिष्टाप्रमांस्ततोनस्त्रीनखल्व
सौऋप्रयोगवानित्यर्थः अथासौस्त्र्युपयोगयुक्तत्वास्त्रीत्यभ्युपगम्यते तर्हिनपुमान्नपुरुषत्वेनायमेष्टव्यः किंतुस्त्र्युपयोगयुक्तत्वस्त्र्येवासो
मंतव्यइत्यर्थः अथनैवंतर्हिनवाचस्तत्वसौतदुपयुक्तं स्त्र्युपयुक्ततदुपयुक्तस्यसर्वथैवपुरुत्वविरोधात् किंबहुनायः स्त्रीविज्ञानमयः स्त्र्युप
योगोपयुक्तोपिनस्त्रीकिंतुपुमान्नपुंसकंवासएवंभूतःपदार्थः सर्वथानास्त्यसन्नेवखरविषाणवदिति अथानुपयुक्तःस्त्रियंभावमाणो
पिपुरुषोभविष्यतीत्याशंक्याह भासइवाणयउत्तो जइअन्नाणी तउनतप्पयणं निद्दिसोजेणमयनिछयदेसो दिवोच्यते भवतानुपयुक्तो
सौपुरुषः स्त्रियंभावयनेऽतोनस्त्रीरूपतांप्रतिपद्यते तदयुक्तंयतएवसतितकोऽसावनुपयुक्तभापकोऽज्ञानीउपयोगरहितत्वाद्याद्दि

वचनस्वननद्वचनंनिर्देशउपयोगपूर्वकत्वाभावाउन्मत्तादिवचनवत्कुतइत्याह येनैतन्मतंसम्मतंविपश्चितांकिमित्याह उपयोगपूर्वकत
यानिश्चित्यदेशनंभाषणंदेशोनिर्देशः अथवानिश्चितोदेशोभाषणंयत्रासो निर्देशोभाषणंयत्रसौनिर्देशोभवतिनचानिरुपयोगभाषकस्ये
वंसंभवतीतिएतदेवभावयति सोजइनाणुवउत्तोणुवउत्तोयानन्नामनिद्देसो निद्देसोणुवउत्तो एवेयसद्दोनतक्कु ॥ हतसयदिनिश्चितदेशानि
न्नोह तन्माजलनिद्दिसइ तदुवउत्तोणुवउत्तासंतम्मउद्धाइनत्तोयपणिद्धा उणाणोत्तिसमाणलिंगोसुन्नस्मादतछन्दनयमतस्यतात्पर्य
यः पुरुषादिवउ अभ्युपगम्यते नहिनद्यानन्देवदत्तादिनिनुपयुक्तो निर्दिशतोपकिसतन्मयोवाच्यार्थात्मकोभवति कुतइत्याह वक्ताचान्यो
पयुक्तोवचनीयादनन्यएवभवतीति कृत्वाननोवक्तृवचननीयसमानलिंगोयमस्यनिर्देशइतिस्थितं प्रकृतमुपदर्शयन्नाह सामा
इउवउत्तो जीवोसामाइयंसयंचेवनिद्दिसइजउसव्वो समाणलिंगोसतेणव इहभक्तसामायिकं निर्देश्य उपयुक्तोनिर्दिष्टजीवः सा
मायिकमेवभवतीतिशेषः ततश्चासोसामायिकंनिर्दिशन्स्वकमेवात्मानमेवनिर्दिशतिकुतइत्याह यतोयस्मात्स्त्रीपुंनपुंसकरूपः
सर्वोप्यसौनिर्देष्टातदुपयुक्तत्वान्नैवनिर्देश्येनसामायिकेनसमानलिंगोभवतिसामायिकार्थस्यचरूढितोनपुंसकत्वात्स्त्रियाःपुंसोन
पुंसकस्यवासामायिकमभिदधानस्यनपुंसकलिंगनिर्देशएवभवतीति आह यदिपुनर्भावस्यद्विविध्यानिर्देश्यनिर्देशकोभयवशतोपि
निर्देशः स्यात्तर्हिकोदोषस्तथाहिविधाभावार्थस्यविज्ञानपरिणतिभावाभिधायिनश्च कृतनयास्तत्रयदापुमानुपयुक्तः सामायिकंनपुंस
कमाह तदात्वकुर्नपुंसकविज्ञानानन्यत्वान्नपुंसकनिर्देशःस्तुनिर्देष्टुश्चमुस्वरामादिरूपंपुरुषपरिणतिमयत्वात्पुनिर्देशापिभवत्विति
अत्रोच्यते भावस्यद्वैविध्येसत्यपिवस्तुनाविज्ञानमेवेहोपयोगरूपमधिक्रियतेनपुनस्तत्परिणतिःविज्ञानरूपस्येवेह निर्देशस्या
भिप्रेतत्वादाहननुशब्दोपिमुद्गलद्रव्यरूपोनिर्दिश्यातइतिकृत्वानिर्देशएवोच्यतेतत्किमितितदुपयोगरूपएवनिर्देशोधिक्रियतेनेत
देवंशब्दस्यद्रव्यमात्रत्वात् ज्ञानलक्षणभावग्राहिणश्चशब्दनयाः एतएवपुरुषपरिणतेः सत्यपिभावत्वेनतेस्याद्ग्रहणं
किंतुविज्ञानरूपएवात्रनिर्दिशोऽभ्युपेतस्तत्रैवकस्माछब्दप्रधानएवहिशब्दनयस्तत्कथमिह शब्दरूपोनिर्देशोनेष्यतेतदयुक्तं भावा

र्थापरिज्ञानाच्छब्दनयोहिशब्दादेवार्थज्ञानमभ्युपगच्छति तद्भाविज्ञातस्य एवं च सति शब्दस्य ज्ञानकारणत्वात्कारणस्य इव्यत्वाद्व्य
स्य नुमावशब्दस्यत्वाच्छब्दनयस्य च मतावयहि बाह्यशब्दमात्रप्रधानतायुक्तेति अत्रापरः प्राह ॥ ननु यथोपयुक्तो वक्ता यमर्थं माह ॥ तद्देशा
न्निर्देश इति भाति एवं च सति संग्रहव्यवहारयोः शब्दनयस्य च को विशेषः अत्रोच्यते संग्रहव्यवहारयोरुपयुक्तस्यानुपयुक्तस्य वा वक्तुरात्मनिर
पेक्षोभिधेयमात्रवशाच्छब्दमात्रमेव निर्देशः इह तु वाच्यवक्तृप्रत्ययमात्रमुररीकृत्य उपयोगस्तस्मादनन्यत्वादभिधातृजीवस्योपयोग
रूपस्वरूपमेव निर्देशो अंगीक्रियते ॥ आह ॥ यद्येवमृजुसूत्रादस्य को विशेषस्तस्यापि हि निर्देशकवशान्निर्देशः स एवेहाप्यापन्नः अत्रा
प्युच्यते ॥ ऋजुसूत्राभिप्रायेणानुपयुक्तस्यापि वक्तुः शब्दमात्रं निर्देशोत्रानुवाच्योपयोग एव निर्देश इति विशेष इत्यलं प्रसंगेन
ति तदेवं नयमतान्यभिधाय सम्यग्मिथ्याविभागमाह इहसद्दनयमयाइं परिनिविसयाइं समुदियाइं तु जइणं बलीयं विप
र्ययेबाधकमाह इतरथान्यथाव क्तस्य वक्तुरसंबंधित्वे तस्यानुग्रहोपघातयोः कृतास्थागम एव स्यादिति अत्रपरः प्राह निर्दिष्टस्तु वि
कृत्सविन् ... नतेन तत्करणादि यथा ... निर्दिष्टस्यापि अभिधेयस्यापि कस्य
चित्तस्करादेर्वचनात्तदुपघातादयो दृश्यंते यथा वध्यताहन्यतां चायं तस्करो मुच्यतां वायमित्यके तस्य विषादात्तदुत्पत्तेरुपघातादयोअप्यस्त
न एव लक्ष्यंते अतस्तद्दर्शनान्निर्दिष्टस्यापि संबंधित्वमेव वक्तुं युज्यते ॥ अत्रोत्तरमाह ॥ नेइत्यादि येइष्टानिष्टवचनश्रवणात्तस्करादे
निर्दिष्टस्यानुग्रहादयो दृश्यंते ते तस्य स्वकीयश्रवणेंद्रियमनः पुण्यपापादिकारणा एव मंतव्याः नत्विष्टानिष्टवचनोक्तिमात्रादन्य
थाश्रोत्रादिकरणविकलानां स्थाणकाष्ठादीनामपि तदुक्तमात्रात्ते भवेयुरिति वक्तृधर्मत्वमेव वचनस्य हेतूत्तरोक्तैः समर्थयन्नाह सरना
मोदयजणियं वयणं इहो वघतुपघाउ नत्वाभिधेयधम्मो जूनमभावाभिहाणाउ ॥ स्वरूपपर्यायो वचनमिति प्रतिज्ञा स्वरूपनामक
र्मोदयजन्यत्वादिहेत्नामकर्मोदयजन्यं च वचनं यस्मात् निर्देशमितसंगाहि ॥ इत्येवमुक्तप्रकारेण सर्वाण्यपि नैगमादिनयमतानि प्र
त्येकं विषयाण्यन्योन्यनिरपेक्षतया एकैकांशग्राहीणि अतोमिथ्यारूपमिथ्या नयातान्यप्रमाणमिति भावः समुदितानि पुनरेता
न्यन्योन्यसापेक्षतया संपूर्णवस्तुग्राहित्वाज्जैनं मतं भवति कथंभूतं यज्जैनं मतमित्याह बज्झेत्यादि बाह्याभ्यंतराणि निर्देशस्य वचन

स्य शब्दनिमित्तानि संग्रहीतुमभ्युपगंतुं शीलं यस्य तद्बाह्याभ्यंतरनिर्देशनिमित्तसंग्राहि तत्र बाह्यान्यभिधेयघटकुटशकटादीनि आभ्यं
तराणि तु स्वरनामकर्मोदयताल्वादिकरणप्रयत्नानि निर्देशनिमित्तसंग्राहि तत्र बाह्यान्यभिधेयघटकुटशकटादीनि आभ्यंतराणि तु स्वर
नामकर्मोदयताल्वादिकरणप्रयत्नादीनि निर्देशस्य निमित्तानि संग्रहीतुमभ्युपगंतुं शीलं यस्य तद्बाह्याभ्यंतरनिर्देशनिमित्तसंग्राहि तत्र बाह्या
न्यभिधेयघटकुटशकटादीनि आभ्यंतराणि तु स्वरनामकर्मोदयताल्वादिकरणप्रयत्नादीनि निर्देशस्य निमित्तानि द्रष्टव्यानि समस्तनयसा
मग्र्यान्यन्य निर्देशाभ्युपगमपरत्वेन सम्यग्रूपतान्जैनमतं प्रमाणमितीह भावार्थः आह ॥ बाह्योघटादिरर्थः शब्दस्य कथं निमित्तं संबंधा
भावात् तद्युक्तं शब्दार्थयोर्वाच्यवाचक संबंधस्य विद्यमानत्वाद्यद्यर्थस्य शब्दो वाचकस्तर्ह्यगृहीतसंकेतस्यापि म्लेच्छादेरसावर्थं प्रतिपादये
दिति चेन्नैवं कर्मक्षयोपशमसव्यपेक्षस्यैव तस्य तत्प्रतिपादकत्वात्क्षयोपशमस्य च संकेतादिसापेक्षत्वान्न हि प्रदीपः प्रकाशकइत्येताव
न्मात्रेणैवांधादीनामप्यर्थं प्रकाशयति ननु यदि क्षयोपशमापेक्षः शब्दोर्थं प्रकाशयति तर्हि संकेतस्यापि म्लेच्छादेरसावर्थं प्रतिपाद
येदिति चेन्नैवं कर्मक्षयोपशमसव्यपेक्षस्यैव तस्य तत्प्रतिपादकत्वात्क्षयोपशमस्य संकेतादिसापेक्षत्वान्न हि प्रदीपः प्रकाशकइ
त्येतावन्मात्रेणैवांधादीनामप्यर्थं प्रकाशयति नहि संकेतकरणेपि तत्प्रकाशनप्रसंगो नैवं तद्दृष्टि गृहीतसंकेतनामवगानेनार्थप्र
तिपत्तिदर्शनात् किं भंगर गमुकल्पक्षयोपशमकल्पनेन तदयुक्तं तथाहि केषांचिज्जडमतीनां शास्त्रव्याख्यानेपि विषमपदवाक्येषु
विशिष्टक्षयोपशमाभावात् संकेतोपि कर्तुं न शक्यते अन्येतु तत्करणेपि नार्थं प्रतिपद्यंते यदपि केषांचिदपूर्वम्लेच्छभाषादिश्रवणे कृतसं
केतानामपि लगित्येव कथमप्यर्थं प्रतिपत्तिर्दृश्यते तत्रापि क्षयोपशमस्यैवातिपटुत्वं हेतुः तस्मात्कर्मक्षयोपशमस्यैवातिपटुत्वं हेतुः
तस्मात्कर्मक्षयोपशमादि सामग्रीसव्यपेक्षः शब्दो वाचकः अर्थस्तु वाच्य इति शब्दार्थयोर्वाच्यवाचकभावलक्षणः संबंध इति तदेवं व्याख्या
ताद्वविहंपि नेगमनउ इत्यादि गाथा तद्व्याख्याने च व्याख्यातमुपोद्घातनिर्युक्तिद्वारगाथाद्वयस्य द्वितीयं द्वारमथ तृतीयं निर्गमद्वार
मभिधित्सुस्तत्प्रतिपादकगाथायाः प्रस्तावनामाह निर्दिष्टस्य पस्य सर्वसाद्यपर्यवसितस्य कालभावविहिं कितं जीवदव्वं पसयमेयं जउ जहेवा
खेत्ते कम्मि वि काले पुरिसविसेसो भावउ कासो खेत्ताइ निग्गनियमप्पेउ चिय छव्विहो जं सो तदेवमुद्देशनादिष्टस्य निर्देशेन च निर्दि

एतस्य स्फुटसामायिकाध्ययनस्येदानीं प्रसूतिरूपनिर्वक्तव्या सा च द्रव्यक्षेत्रकालभावैः कारणभूतैर्भणनीया एतदेव दर्शयति किंतमित्यादि
किंनाम तत् जीवद्रव्यं जडेति यत एवं भूतं सामायिकाध्ययनं प्रसूतमिति तावद्वक्तव्यं जहवत्ति यथा वायिनं केनापि श्रीमन्महावीरलक्षणे-
न जीवद्रव्ये क्षायिकभाववर्तिना एतत्सामायिकं प्ररूपितं तथा वक्तव्यं तथा खेत्तेइत्यादि कस्मिन्क्षेत्रे क्व वा काले भगवता प्रथमतः सामायिकाध्ययनं
प्ररूपितमिति वाच्यं तथा भावतो भावे प्रत्यनयाप्रक्रुते कोसौ पुरुषविशेषो जीवो येनेदं सामायिकमभिहितमिति च भणनीयं इह च दव्वाभि
लावविधेवेए धम्मछन्नोग भावो य भावपुरिसो उ जीवो भावे य गयं तु भावेणमिति वक्ष्यमाणगाथायां द्रव्यादिभेदैरनेकधा पुरुषसंभवमुप
ते दर्शयिष्यन् भावे भावनिर्गमे विचार्ये भावपुरुषो जीव इति वक्ष्यते तत्रापि भावे पुरुषविशेषो जीव इत्युक्तं तदेवमत्र क्षेत्रकालपुरुषविशेषलक्ष
णत्रिकमनंतरवक्ष्यमाणनिर्गमभेद एव द्रष्टव्यं यस्मात् षड्विधो सौ निर्गमस्तस्य च निर्गमभेदषट्कस्य मध्ये क्षेत्रकालौ साक्षादेव पथ्ये
ते भावनिर्गमे च पुरुषविशेषो जीवो वक्ष्यत इत्येवं क्षेत्रादित्रिकं निर्गमभेदः अत्राह ननु द्रव्यमपि निर्गमभेद एव तस्यापि तत्राभिधास्य
मानत्वात्तत्कथं क्षेत्रादित्रिकमेव तद्भेदत्वेनोच्यते सत्यं किंतु पुरुषविशेषग्रहणे नैव तद्ग्रहणं मन्यत इत्यदोष इत्यलं प्रसंगेनेति सप्त
विंशतिगाथार्थः ५३४ कतिविधः पुनर्निर्गमः षड्विध इत्याह नामं ठवणा दविए खेत्ते काले तहेव भावे य एसो उ निग्गमस्सा निक्खेवो छव्विहो हो
इ ॥ नामस्थापनानिर्गमौ नामावश्यकादिवत् क्षुण्णानुसारेण भावनीयौ द्रव्याद्द्रव्यस्य वा निर्गमः क्षेत्रात्क्षेत्रस्य वा कालात्कालस्य वा भा
वाद्भावस्य वा निर्गम इत्यादि वाच्यमिति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ५३५ विस्तरार्थं तु भाष्यकारः प्राह दव्वाउ दव्वस्स व विणिग्गमो दव्व
निग्गमो सोय तिविहो सचित्ताइ तिविहाउ संभवो नेउं द्रव्याद्द्रव्यस्य वा निर्गमो द्रव्यनिर्गमः स च सचित्तादिद्रव्यसंबंधत्वात्सचित्ता
दित्रिविधस्तत्र सचित्तादेस्त्रिविधाद्वा सचित्तादेर्द्रव्यात् संभव उत्पादो ज्ञेय इति तथाहि पभवो सचित्ताउ भूमेरंकुरपयंगव फाइ
किमिगज्झसोणियाइ मीसाउ होसरीराउ किमिघुणघुणाइ दारुउ नं च निग्गयं न नो दव्वं विगप्प वसउ जह सज्झावो वयारेहिं ॥ सचि
त्ताद्भूमिद्रव्यात्सचित्तद्रव्यस्यांकुरस्य प्रभवो विनिर्गमो ज्ञातव्यः मिश्रस्य तु पतंगद्रव्यस्य तस्य हि पक्षादिप्रदेशो अचित्तः शेषं तु सचित्तमिति
मिश्रता अचित्तस्य तु वाष्य द्रव्यस्य तस्य हि पक्षादिप्रदेशो अचित्तः तदेवं सचित्तात्सचित्तादेस्त्रिविधस्य निर्गम इत्युक्तं अचित्तद्रव्या

दारुणकाष्ठात्सचित्त द्रव्यस्यांकुरस्य प्रभवो विनिर्गमो ज्ञातव्यः मिश्रस्य तु गण्डूद्रव्यस्य निर्गमः डिंभरूपस्य तद्गतकेशादीनामचित्त
त्वाच्छेषस्य तु सचित्तत्वान्मिश्रता अचित्तस्य तु शोणितद्रव्यस्य मिश्रात्सचित्तादेर्निर्गम इत्यपि भावितं तथा जं चेत्यादि यद्वा द्रव्यं यस्मा
द्रव्याद्विकल्पवशतो मानसकल्पनासमारोपाद्यथा सद्भावेन सद्भूतप्रकारेण उपचारेण वा निर्गतं सोपि द्रव्यान्निर्गमो द्रव्यनिर्गम
उच्यते तत्र यथा सद्भावेन विकल्पवशाद्यथा दुग्धादिद्रव्याद्घृतादिनिर्गमो न दृश्यत इति विकल्पनावशत इत्युच्यते दुग्धस्य च दधि
घृतादिभावेन परिणामिकारणता समीक्ष्यत इत्येतावता यथा सद्भावेनेत्यभिधीयते उपचारेण तु रूपकादिद्रव्याद्भोजनादेर्निर्गम इत्या
दि सर्वं यथासंभवं मन्यदपि स्वबुध्या स्वयमवकव्यमिति क्षेत्रनिर्गममाह खित्तस्स विनिग्गमणं सरूवउ नच्छि तं जमकिरियं खेत्ताउ स
तम्मि विहविघदवाइ निग्गमणं उवयारउ खित्तस्स निग्गमो लोग निरकुडाणंव लहुं विनिग्गयं विया जह खेत्तं राउलाउत्ति ॥ यथा द्रव्यस्या
पि क्वचित्कविकल्पनया निर्गम उच्यते न तु स्वरूपतः एवं क्षेत्रस्यापि स्वरूपेण कुतोपि निर्गमो नास्ति तस्याक्रियत्वेन तद्योगात्क्षेत्रा
त्पुनः निर्गमोस्ति यथा आयुःक्षयादिसमये उर्ध्वलोकादिक्षेत्रादिव नारकद्रव्यादेर्निर्गमः समस्तेव यथा लोकक्षेत्रान्निष्कुटानिर्गता
इति तेषां स्वरूपेणावस्थितानां निर्गमक्रियाभावेपि निर्गता इव निर्गता इति निर्गमोपचारः तथा लब्धं विनिर्गतं क्षेत्रं राजकुलान्निर्गतं
भरतादिक्षेत्रं वउ पमादि कालाद् भिक्षाशिवादेर्वा इत्यादीति कालनिर्गममाह कालो विहु धम्मो निकिरिउ न स निग्गमो पभवो तु
तो वियदवाउ पभवइ काले वजं जम्मि उवयारउ वसरउ विणिग्गउ निग्गउ यत चोहं अहवाउ कालाउ ॥ कालोपि वर्तनारूपो द्रव्यधर्म
एव स च स्वरूपेण निःक्रियो द्रव्यद्वारेणैव तत्क्रियाभावतो स्तस्य च तन एव स्वाश्रयभूताद्द्रव्यान्निर्गमः प्रभव उत्पत्तिः यद्वा हरिता
दिकं यस्मिन्वर्षादिके काले प्रभवत्युत्पद्यते स कालनिर्गम इति अथवा उपचारतोपि कालनिर्गमो यथा शारत्समयो सौ निर्गत आ
विर्भूतः ततो वा शारत्कालाद्धानिर्गतो निस्तीर्णोहं बालाद्यवस्थातो वा नरो निर्गत इत्याद्युपचारतः कालनिर्गम इति अथ भावनि
र्गममाह भावो विद्दव धम्मो तनो च्चिय तस्स निग्गमो पभवो दव्वस्स व भावाउ विणिग्गमो भाव उ वन्नाओ रूवाई योग्गलाउ कसायना
णाइउ य जीवाउ नित्तिपभवंति ते वा निहिंतो नच्चिउं गम्मि ॥ भावोपि कालद्रव्यधर्म एव तस्य च ततो द्रव्याद्यो निर्गमः प्रभवः

संभावनिर्गमः द्रव्यस्यवाभावानिर्गमोभावनिर्गमः कउच्चाह भावतोभावमाश्रित्य योद्रव्यस्यापगमो विनाशः इदमुक्तंभवति ।।यदा
द्रव्यंपूर्वपर्यायेणविनश्यति अपूर्वपर्यायेणउत्पद्यते तदापूर्वपर्यायात्मकतभावाद्द्रव्यस्यनिर्गमनाद्भावानिर्गमोभावनिर्गमइत्यु
च्यते तथारूपादयोभावाः पुद्गलद्रव्यात्कषायज्ञानादयश्चजीवानिर्गच्छंति प्रसवंतीतिभावानांनिर्गमोभावानिर्गमउच्यंते तेषांतेहिता
त्ति अथवानेपुद्गलजीवादयः पदार्थास्तेभ्योरूपादिभ्यः कषायादिभ्यश्चभावेभ्यस्तद्वियोगेभावेनभावविनाशेनिर्गच्छंतीतिभावेभ्यो
निर्गमोभावनिर्गमइत्युच्यतइति तदेयंविनेयमतिव्युत्पादनार्थमभिहितः षड्विधोनिर्गमइदानींप्रकृतेयावताप्रयोजनंतदुपदर्शयि
तुंप्रशस्तभावनिर्गमस्वरूपंतावद्दर्शयन्नाह तच्छपसत्थंमि छन्नाणाणविर इभावनिग्गमणं जीवस्ससंभवतिय जसंम्मत्तादउनुमो
तत्रानंतरोक्तेभावनिर्गमेप्रशस्तंरूपंनिर्गमनंकिमित्याह मिथ्यात्वाज्ञानाविरतिलक्षणादप्रशस्तभावान्निर्गमनंनिस्सरणंजी
वस्यकिमितीत्याह यद्यस्मात्संभवत्येव ततोमिथ्यात्वन्यप्रशस्तभावनिर्गमाज्जीवस्यमुक्तिपदप्राप्तिहेतवः सम्यक्त्वादयोगुणाइति
भावस्यैवंप्रस्तुतेकेनप्रयोजनमित्याह एत्थउपसत्थभावपस्स यमेत्तंविसेसउहिगयं अपसत्थावगमोविय सेसाविततंगभायाउ ।।
इहचप्रक्रमेसामायिकाध्ययनंप्रस्तुतं तच्चक्षायोपशमिकेभाववर्तते तदिहतस्यैवप्रकाशस्तस्यक्षायोपशमिकभावस्य याप्रस्तुनिर्ग
हावीरान्निर्गमरूपास्तैवविशेषतोधिकृतमधिकारस्तथाप्रशस्तमिथ्यात्वादिविषयोदयिकभावस्ययोपगमोविनाशस्तेनापिचाधि
कारस्तदपगमाभावेप्रशस्तभावप्रसूतेरेवायोगादिति शेषास्तुनिर्गमभेदास्तदंगभावेन प्रशस्तभावनिर्गमकारणतयाअनंतरंपारंपर्येण
वाकोपिकथंचिदुपयुज्यंतइतीहनिर्दिष्टाइति तदंगतेवद्रव्यादीनांदर्शयति वीरादथंखेत्तंमहसेणवणंपमाणकालोय भावोयभावपुरिसो समास
उनिग्गमंगाइं ।। यतोद्रव्यात्सामायिकंनिर्गतंतद्रव्यमत्रश्रीमन्महावीरोमंतव्योयश्चयस्मिन्क्षेत्रेतन्निर्गतंतदिहमहसेनवनंमंतव्यं कालस्त्वत्र २१४
प्रथमपौरुषीलक्षणः प्रमाणकालोभावस्तुभावपुरुषोवक्ष्यमाणलक्षणाएतानिसमासतः संक्षेपतः सामायिकस्यनिर्गमांगानीति एतदेव
दर्शयति सामाइयंवीराउ महसेणवणेपमाणकालेय भावपुरिसाहिभावो विणिग्गउवुरकमाणोय गतार्था नवरंश्रीमन्महावीरजीवलक्षणा
ज्ज्ञानकषायादयंवक्ष्यमाणविस्तरस्वरूपसामायिकलक्षणोभावोविनिर्गतः इहचक्षायोपशमिकेभाववर्तमानत्वात्सामायिकंभावइत्युक्तं

डाक्टर भाऊदाजीइत्यावरणसमर्पितम्
Dr BHAU DAJI

अथमहावीरलक्षणस्यद्रव्यस्यनिर्गमंतावदभिधित्सुराह इच्चेवमाइसव्वं दव्वाहीणंजउत्तिणस्सेव नानिग्गमणंचात्तुं वोच्छंसामाइयस्सतउ ।। इत्ये
वमादिकंक्षेत्रकालनिर्गमादिकंसामायिकाध्ययनावस्थकेऽकृतरक्षणवारादिकंवासर्वमपियतोयस्माद्द्रव्यस्यमहावीरलक्षणस्याधीनंततस्तस्यैव
महावीरलक्षणस्यद्रव्यस्यजिनस्यनिर्गमनमुक्त्वा ततः सामायिकस्यनिर्गमनंवक्ष्यदति ननुमहावीरजिनस्यापिनिर्गमनंकथंवक्तव्यमित्याह मि
च्छत्ताइतमाउ सनिग्गउजहयकेवलंपत्तो जहयपसत्यंततो सामाइयंतंपवरकामि तमिति तदेतत्संवक्ष्यामीति गाथापंचदशकार्थः १५०० इ
तउर्ध्वंपथंकिरदेसित्ताइत्यादिकासर्वापिनिर्गमवक्तव्यतासूत्रसिद्धैव यत्तुहउरवगमंतन्मूलावश्यकविवरणादवगंतव्यंतावत् यावत्प्रथम
गणधरवक्तव्यतायांभाष्यं जीवेतुहसंदेहोपच्चरकंजंनछिलोएखपुप्फंव आयुष्मन्निंद्रभूतेतवेषसंदेहः किमयमात्मा अस्तिनास्तिवा उ
भयहेतुसद्भावात् तत्रनास्तित्वहेतवोऽमीनास्त्यात्मा प्रत्यक्षेणात्यंतमग्रत्यमाणत्वा दिह यदत्यंताप्रत्यक्षंतल्लोकेनास्त्येव यथाखपुष्पं यच्चास्तितत्प्र
त्यक्षेणगृह्यतएव यथाघटइत्ययंव्यतिरेकदृष्टांतः अणवोपित्वप्रत्यक्षाः किंतुघटादिकार्यतयापरिणतास्तेप्रत्यक्षत्वमुपयांतिपुनरेवमा
त्माकदाचिदपिप्रत्यक्षतामुपगच्छत्यतोऽत्यंतविशेषणमिति एवंचमन्यसेत्वंकिमित्याह नयसोणुमाणगम्मोजम्हापच्चरकपुव्वयंतंपि
पुव्वोवलद्धसंबंधस्सयस्मरणंतस्मादिति इदमुक्तंभवति पूर्वंमहानसादावग्निधूमयोर्लिंगिलिंगिनोर्यः पूर्वंमहानसादौप्रत्यक्षादिनाउपलब्धः
कार्यकारणभावादिकः संबंधमनुस्मरतिनयथा यत्र२ धूमस्तत्र२ मागहंवन्हिमद्राक्षंयथामहानसादौधूमश्चात्रदृश्यतेतस्मादग्निनात्रा
ह भवितव्यमित्येवंलिंगग्रहणसंबंधस्मरणाभ्यांतत्प्रमाताहुतभुजमवगच्छतिनचैवमात्मनालिंगिनासार्द्धंकस्यापिलिंगस्यप्रत्यक्षेणसंबंधः
सिद्धोस्ति यतस्तत्संबंधमनुस्मरतः पुनस्तल्लिंगदर्शनाज्जीवेसंप्रत्ययः स्यादपिवनजीवलिंगयोः प्रत्यक्षतःसंबंधसिद्धिः स्यात्तदासाणाउ
जीवेसपच्चउहोज्जागतार्थोनववक्तव्यं सामान्यतोदृष्टादनुमानाहादित्यादिगतिवज्जीवः सिध्यति यथागतिमानादित्योदेशांतरप्राप्तिंग
तिपूर्विकांप्रत्यक्षेणैवनिश्चित्यस्तत्वेपितांतथैवप्रमाता साधयतीत्युक्तं नचैवमत्रक्वचिदपिदृष्टांतोजीवसत्त्वेनाविनाभूतः कोपिहेतुरध्यक्षे
णोपलक्ष्यतइत्यतोन सामान्यतोदृष्टादप्यनुमानात्प्रतीतिरिति नचागमगम्योपिजीवइतिदर्शयति नागमविगम्मोविनउ विषइदुर्नाग

मेोणुमाणाउे नइकासइ पच्चरको जीवोजस्सागमोवयणं नचागमगम्योपिन कोसोजीवो यस्मादागमोप्यनुमानान्नाभिद्यते परमार्थतस्तस्याप्यनुमा
नत्वान्तथाहि शाब्दंप्रमाणमागमउच्यते शब्दश्चाहि विधो दृष्टार्थविषयश्चतत्रदृष्टार्थविषयाछब्दाद्याप्रतीतिः साचसमूतानुमानमेव यतः क्वचित्प्र
थमं पृथुबुध्नोदरोर्धकुंडलोष्टायतवृत्त ग्रीवादिमतिघट पदार्थेघटशब्दं प्रयुज्यमानंदृष्ट्वानुनरंकालांतरेपिघट मानयेत्यादि शब्दं श्रुत्वा पृथुबुध्नोदरा
दिमर्थप्रथम उच्यते यथामुत्रपत्र पदार्थेघटशब्द प्रयोगमकरोति यथापूर्वंकुंभकारा पणादौघटशब्दश्चायमिदानीमपिश्रूयते तस्मात्तथा भूतस्यैवपृथु
बुध्नोदरादिमतः पदार्थस्यमयाआनयनादिक्रियाकर्तव्येत्यनुमानंविधायप्रमाता घटानयनादिक्रियांकरोतीत्येवं दृष्टार्थविषयं शाब्दंप्रमाणंवस्तु
तोनानुमानाद्भिद्यते नचैवमसावात्मा शब्दः शरीराद्रहितेन्यत्रप्रयुज्यमानः क्वचिदुपलब्धो यत्रस्वल्वात्मशब्दश्रवणादात्मेतिप्रत्ययोभवेदिति यद्यपिस्व
र्गनरकाद्यदृष्टार्थविषयंशाब्दंप्रमाणंस्वर्गनरकाद्यदृष्टार्थविषयंवचनं अविसंवादिवचनासप्रणीतत्वाच्चंद्रार्कोपरागादिवचनसप्रणीतत्वाच्चंद्रा
र्कोपरागादिवचनादित्येवमनुमानादेवतत्रप्रमाणतानचैवंभूतमात्मकमपि पश्यामो यस्यात्मा प्रत्यक्षइतितद्वचनमागमइतिमतिपद्येमही
तिशेषः किंच चोजंगमाविरुद्धा परोप्परउविसंसउजुत्तो सद्दप्पमाणविसयाईउजीवोत्तितोबुद्धी यतश्चतीर्थिकानांसंबंधिनः सर्वेप्यागमाः
परस्परविरोधिनः स्वल्पतोपिसंशयएवात्मनोयुक्तो नतुनिश्चयस्तथाहि केचिदागमा आत्मनोनास्तित्वमेवप्रतिपादयंति तद्यथानास्तिकाः
एतावानेवलोकोयंयावानिंद्रियगोचरः भद्रेवृकपदंपश्य यद्वदंत्यबहुश्रुताइत्यादि सद्योप्याह विज्ञानघनएवैतेभ्योभूतेभ्यः समुत्थायता
न्येवानुविनश्यति नप्रेत्यसंज्ञास्तिइत्यगनस्त्वाह नरूपंभिक्षवः पुद्गलाइत्यादि तस्मादागमानांपरस्परविरुद्धत्वान्नागमप्रमाणाद्प्यात्मसत्वसि
द्धिः इदंचवैशेषिकमतेनप्रत्यक्षानुमानागमलक्षणंप्रमाणत्रयमुपन्यस्तं एतच्चस्वयंद्रष्टव्यं उपमानप्रमाणगम्योपिजीवोनभवति तत्रहिय
थागौः नथागवयइत्यादावेवसादृश्यमसंनिकृष्टेर्थेबुद्धिमुत्पादयति नचेहान्यः कश्चित्त्रिभुवनेप्यात्मसदृशः पदार्थोस्तियद्दर्शनाद्आत्मानमव
गच्छामः कालाकाशदिगादयोजीवतुल्याविद्यंतइतिचेन्नतेषामपिविवादास्पदीभूतत्वेन तद्दृष्टिबद्धत्वादर्थापत्तिसाध्योपिजीवोनभवति न
हिदृष्टःश्रुतोवाकोप्यर्थ आत्मानमंतरेणोपपद्यते यद्बलात्तंसाधयामस्तस्मात्सर्वप्रमाणविषयातीतोजीवइतितद्बुद्धिःभावोपलंभकप्रमाण २३५
पंचकविषयातीतत्वात्प्रतिषेधसाधकभाव्यपंचमप्रमाणविषयइत्यएनजीवइत्यर्थः इतिपूर्वपक्षः अथैतत्प्रतिविधानमाह गोयमपच्चक्खोच्चिय जीवो

जमसंसयाइविन्नाणं पच्चक्खंचनसज्झं जहसुहदुक्खासदेहम्मि गौतमभवतोपिप्रत्यक्षएवायंजीवः किमन्येनप्रमाणांतरोपन्यासेन कोयं प्रत्यक्षएव
इतिचेदुच्यते यदेतत्तवैवसंशयादिविज्ञानंस्वसंवेदनसिद्धं हृदिस्फुरति सएवजीवः संशयादिज्ञानस्यैवतदनन्यत्वेनजीवत्वाद्यच्चप्रत्यक्षंत
न्नप्रमाणांतरेणसाध्यंयथास्वशरीरएवात्मसंवेदनसिद्धाः सुखदुःखादयः प्रत्यक्षसिद्धमपिसग्रामनगरंविश्वशून्यवादिनंप्रतिसाध्यतएवेतिप्र
तिचेन्नैवंनिरालंबनाः सर्वेप्रत्ययाःप्रत्ययत्वात्स्वप्नप्रत्ययवदित्यादिरस्तदुद्भावित बाधकप्रमाणस्यैव तत्रनिराकरणात्प्रस्तुतात्मग्राहकप्रत्यक्षेबाधक
प्रमाणाभावादिति इतश्चायंप्रत्यक्षोजीवः कुतइत्याह कयवंकरेमिकाहं चाहमहं पच्चयाइमाउय अप्पासप्पच्चरकोतिलकधोवपसाउ वाइत्य
थवाकृतवानहमकरोमि करोम्यहंकरिष्याम्यहं उक्तवानहं ब्रवीम्यहंवक्ष्याम्यहं ज्ञातवानहं जानेहंज्ञास्याम्यहमित्यादिप्रकारेण योयंत्रैकालिकः कार्य
व्यपदेशस्तद्विषयेप्रयुज्यमानतयात्मसमुच्छोयोयमहं प्रत्ययस्तस्मादपिप्रत्यक्षएवायमात्मेतिप्रपद्यतअयं त्यहंप्रत्ययोनानुमानिकोलिंगिकत्वा
न्नाप्यागमादिप्रमाणजन्यस्तदनभिज्ञानांबालगोपालादीनामप्यंतर्मुखतयाआत्मग्राहकत्वेनस्वसंविदितस्यत्यस्योत्पादाद्घटादौचानु
त्पादादिति अपिचकहपडिवण्णमहंतियकिमत्थिनत्थित्तिसंसउकह्णुसइसंसयंमिवायंकरसाहंपच्चनुमुत्तोहंतकथमसतिजीवेऽहमि
तिप्रतिपन्नस्तथाविषयाभावेविषयिणोनुत्थानप्रसंगादहएवास्यप्रत्ययस्यविषयइतिचेन्नजीवविप्रमुक्तेपिदेहेतदुत्पत्तिप्रसंगात्सतिचजीव
विषयेअस्मिन्नहंप्रत्ययेकिमहमस्मिन्नास्मीतिभवतःसंशयः केनप्रकारेणोपजायते अहंप्रत्ययग्राह्यस्यजीवस्यसद्भावादस्म्यहमितिनिश्चयएव
 युज्यतइतिभावः सतिचअस्मिन्नात्मास्तित्वसंशयेकस्यायमहंप्रत्ययोत्पत्तेनिर्मूलत्वेनतदनुत्थानप्रसंगादिति जीवाभावेसंशयविज्ञानमपिनयुज्यतएवेति
दर्शयन्नाह अहनत्थिसंसइच्चिय किमत्थिनत्थित्तिसंसउकस्स संसएयसरूवेगोयमयकिमसंसयंहोज्जा यदिसंशयीजीवएवांदौनास्तितर्ह्यस्तिनास्मी
तिसंशयः कस्यायंसंशयोहिविज्ञानाख्योगुणएव नचगुणिनमंतरेणगुणःसंभवति देहोस्यगुणीतिचेन्नदेहस्यमूर्तत्वाज्जडत्वाच्चज्ञानस्यचामूर्तत्वा
द्बोधरूपत्वाच्चनचाननुरूपाणांगुणिगुणभावोयुज्यते आकाशरूपादीनामपिनद्भावापत्त्याऽतिप्रसंगप्राप्तेः संसइएवेत्यादिवाइत्यथवासंशयितेस्वरू
पेगौतमकिमसंशयंशेषंभवेदित्युक्तंभवति किमस्मिहमित्येवंयःस्वरूपेतिसंशेतेआत्मनिश्चयोपियस्यानास्तीत्यर्थः तस्यशेषंकर्मबंधमोक्षा

दिकं घटपटादिकं च किमसंशय एव तस्य स्यादित्यर्थः आत्मास्तित्वनिश्चयमूलो हि शेषो वस्तुविषय इति भावः अहमत्र पञ्चात्मं च प्रत्यक्षमात्मानं नि
न्हुवानस्याश्रावणः शब्द इत्यादिवत् प्रत्यक्षविरुद्धो नाम पक्षाभासः स चावक्ष्यमाणात्मास्तित्वानुमानसद्भावाश्चित्यः शब्द इत्यादिवदनुमानविरुद्धो
पि न आह प्रत्यक्षसंशयोपि प्रागभ्युपगम्यानुत्तरत्र नास्मीति प्रतिजानानस्य सांख्यस्य अनित्यः कृतोपि चेतन आत्मेत्यादिवदभ्युपगमविरोधः
बालगोपालांगनादिप्रसिद्धं वात्मानं निराकुर्वतो चंद्रः शशीत्यादिवल्लोकविरोधः अहं नाहं चेति गदतो माता मे वंध्येत्यादिवत् स्ववचनव्याहतिः एवं
च प्रत्यक्षादिबाधिते स्मिन्पक्षेप्यपक्षधर्मतया हेतुरप्यसिद्धः हिमवत्पलपरिमाणादि पिशाचादिवच्च प्रमाणपंचकाभावस्य चानैकान्तिकं पि वक्ष्यमाणानु
मानप्रमाणसिद्धत्वात्मनि विपक्ष एव वृत्तेर्विरुद्धश्चेति प्रकारान्तरेणाप्यात्मनः प्रत्यक्षसिद्धतामाह गुणपच्चक्खत्तणउ गुणीवि जीवो घडोव्व पच्चक्ख
रको घडउ विघेप्पइ गुणी गुणामित्तग्रहणउ जह्वा प्रत्यक्ष एव गुणी जीवः स्मृतिजिज्ञासाचिकीर्षाजिगमिषासंशीत्यादि ज्ञानविशेषाणां तद्गुणा
नां स्वसंवेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वादिह यस्य गुणाः प्रत्यक्षाः स प्रत्यक्षो दृष्टो यथा घटः प्रत्यक्षगुणश्च जीवस्तस्मात्प्रत्यक्षः यस्माद्धटोपि गुणी रूपादि
गुणप्रत्यक्षत्वादेव प्रत्यक्षस्तद्वदेहज्ञानादिगुणप्रत्यक्षत्वादात्मापीति आह अनैकान्तिकोयं यस्मादाकाशगुणः शब्दः प्रत्यक्षोस्ति पुनराकाशमिति
तदयुक्तं यतो नाकाशगुणः शब्दः किंतु पुद्गलगुणः ऐन्द्रियकत्वाद्रूपादिवदिति गुणानां प्रत्यक्षत्वे गुणिनस्तत्त्वं ननु वार्यते किमायातमिति चेदुच्यते
अण्णोनण्णो व तउ गहणाउ जीवम्मि कउ वियारोयं नणु भणतो गुणेभ्योनर्थान्तरं च गुणी तस्माद्गुणग्राहकप्रत्यक्षेण सोपि गृह्यत एवेति अथ गुणेभ्यो
न्योर्थान्तरभूत एव गुणीत एवं सति घटादयोपि न कुणिनो प्रत्यक्षास्तदर्थान्तरभूतस्य रूपादिगुणमात्रस्यैव ग्रहणादिह यदस्मादर्थान्तरभूतं ग्रहणेपि
नेतस्य ग्रहणं यथा घटे गृहीते पटस्य अर्थान्तरभूताश्च गुणिनो गुणा इष्यन्ते अतो गुणग्रहणेपि न गुणिग्रहणमतो घटादीनामपि समानेग्रहणदोषे
कोयं नाम भवतः केवले जीवविचारे नास्तित्वविवक्षाभ्युपेयते यच्चरकं जनंदीसइ घडो वेत्यादि अथ द्रव्यविरहिताः केपि न संत्येव गुणा इति तत्
स्तद्ग्रहणद्वारेण गृह्यन्त एव घटादयो न त्वेवं तदात्मन्यपि समानमेव किं च गुणिनो गुणानामर्थान्तरत्वे अभ्युपगम्यमाने गुणी भवतु मा गृह्यतां प्रत्य २१६
क्षस्तथापि ज्ञानादिगुणेभ्यः पृथगात्मा गुणी तदभ्युपगमेनापि सिद्धस्येवेति अत्र पराभिप्रायमाशंकमानः प्राह अहमन्नमि अत्थि गुणी न
य देहत्थंतरत्तउ किंतु देहे नाणाइगुणा सो च्चिय ताणं गुणीजुत्तो अथ मन्यसे अस्त्येव ज्ञानादिगुणानां गुणीनिवर्तं प्रत्याचक्ष्महे एतन्नाभ्युप

गतमेव यद्देहादर्थान्तरं तको सौ इति किंतु देह एव ज्ञानादयो गुणाः समुपलभ्यन्ते अतः स एव तेषां गुणी युक्तो यथा रूपादीनां घटः प्रयोगो देहगुणा एव
ज्ञानादयस्तत्रैवोपलभ्यमानत्वाद्गौरकृशस्थूलतादिवदिति अत्रोत्तरमाह नाणाइउ नदेहस्स मुत्तिमत्तइवं घमस्सेव तह्या नाणाइगुणा जस्स दे
हाहिउ जीवो प्रयोगो देहस्य संबंधिनो ज्ञानादिगुणा न भवन्त्येव तस्य मूर्तिमत्त्वाच्चाक्षुषत्वाद्वा घटवन्न च द्रव्यरहिता गुणाः समस्ति ततो यो ज्ञाना
दिगुणानां प्रत्यक्षेणैव ग्रहणात्तदयुक्तं अनुमानबाधितत्वात्तस्य प्रत्यक्षस्य तथाहि इन्द्रियातिरिक्तो विज्ञाता तदुपरमे पि पूर्वोपलब्धमर्थमनुस्मरति
स तस्मादर्थान्तरं दृष्टो यथा पंचवातायनोपलब्धार्थानुस्मर्ता देवदत्त इत्यादि वायुभूतिप्रश्ने वक्ष्याम इति उपसंजिहीर्षुराह इहतु देहेसेणायं य
चरको सच्चह्माम हं जीवो अविहयनाणत्तणउ तुह विन्नाणं वयमिवया इत्येवमुक्तप्रकारेण स्वशरीरे तावापि देशतः प्रत्यक्षो पमात्मा वत्स त्वं
श्च प्रत्यक्षेण साक्षाद्देशमेकं गृण्हाति प्रत्यक्षेण च प्रदीपादिप्रकाशेनैवदेशतः प्रकाशिता अपि घटादयो व्यवहारतः प्रत्यक्षा उच्यन्ते एवं सर्वात्म
ना च केवली प्रत्यक्षमिव करतलप्रकाश पश्यति अप्रतिहतानन्तज्ञानत्वेन सर्वात्मनापि प्रत्यक्षोयं जीवो यथातीन्द्रियमपि त्वत्संशयविज्ञानमिति भतिप
द्यस्वेति परशरीरेतर्हि कथमित्याह एवं चिय परदेहेणुमाणउ गिण्ह जीवमत्थित्ति अणुवित्तिनिवित्तिउ विण्णाणमयं सरूवेव यथा त्वद्देहे एवं परदेहे
पि गृहाण जीवमनुमानेन कथमित्याह अस्ति विद्यत इति कथंभूतं जीवमित्याह विज्ञानमयं विज्ञानात्मकं अनुमानमेव स्पष्टयन्नाह अणुवित्तिनिवि
त्तीउ सरूवे व त्तिइ इदमुक्तं भवति परशरीरेप्यस्ति जीवः इष्टानिष्टयोः प्रवृत्तिनिवृत्ती दृश्येते तत्सात्मकं दृष्टं यथा स्वशरीरं तथा च प्रवृत्तिनिवृत्ती दृश्येते
तत्सात्मकं दृष्टं यथा स्वशरीरं तथा च प्रवृत्तिर्दृश्यते परशरीरे तस्मादपि सात्मकं आत्माभावे चेष्टानिष्टप्रवृत्तिनिवृत्ती न भवतो यथा घट इत्यनुमानात्पर
शरीरे जीवसिद्धिः अत्र परमतमाशंक्योत्तरमाह जं च न लिंगेहिं समं मन्नसि लिंगिपुरा जउ गहिउ संगं ससेण व समं नालिंगउ तो णुमेउसो सोणेयंतो
जह्मा लिंगेहिं समं न दिट्ठपुव्वो वि गहलिंगदरिसणाउ गहो णुमेउ सरीरंमि यच्च मन्यसे जीवलिंगैः संबंध दर्शनाभाद इत्यादि पूर्वोक्त पूर्वपक्षानुसारेण म
न्यसे त्वं किमित्याह न तो न लिंगतो लिंगादनुमेयो सो जीवो यतः किमित्याह ॥ यतो नास्ति खलु लिंगैः कैश्चिदपि समं लिंगी जीवः कापि केनापि पुरा पूर्वं
गृहीतः किंवदित्याह शृंगमिव शशकेन समं ततो मे वा लिंगलिंगिनोः पूर्वसंबंधाग्रहणान्न लिंगाज्जीवोनुमीयत इति यन्मन्यसे त्वं तत्र प्रतिविधीयते ॥
सोनैकान्तः यस्माल्लिंगैः समं अदृष्टपूर्वोपि ग्रहादेवयो निःशेष शरीरे हसनगानरोदनकरचरणभ्रूविक्षेपादिविकृतग्रहलिंगदर्शनादनु

मीयत इति बाह्यानामपि प्रतीतमेवेति अनुमानान्तरमप्यात्मसाधकमाह देहस्यास्ति विहाया पइनिययागारउ घडस्सेव अक्खाणं च करणउ दंडाईणं कु
लालोव देहस्यास्ति विधाता कर्त्ता प्रतिज्ञा आदिमत्प्रतिनियताकारत्वात् घटवत् यत्पुनरकर्तृकं तदादिप्रतिनियताकारमपि न भवति यथाभ्रविकारः यश्च देहस्य कर्ता
स जीवः प्रतिनियताकारत्वं मेर्वादीनामप्यस्ति न च तेषां कश्चिद्विधाता इतीतरेणैकान्तिको हेतुः स्यादतो नुक्तमप्यादिमत्त्वविशेषणं द्रष्टव्यमिति तथा आत्मा प्राणामि
न्द्रियाणामस्त्यधिष्ठाता इत्यध्याहारः करणत्वात् यथा चक्रचीवरमृत्सूत्रदण्डादीनां कुलालः यच्च निरधिष्ठातृकं तत्करणमपि न भवति यथा आकाशं यश्चेन्द्रिया
णामधिष्ठाता स जीव इति तथा अस्तीन्द्रियविषयाणामादाता इति प्रयोगे वस्त्रं कस्मारदृष्टान्तो संडासए सलोहाणं इह यत्र दानादेयभावस्तत्रावश्यमा
दातास्ति यथा लोके संदंशकलोहानां कर्मारोयस्कारः विद्यते चेन्द्रियविषयाणामादानादेयभावो ततस्तेषामप्यस्त्यादाता स च जीवः यत्र त्वादाता ना
स्ति तत्रादानादेयभावोपि न विद्यते यथा आकाश इति तथा भोत्ता देहाईणं तोज्जत्तणउ नरोव भत्तस्स संघायायत्तणउ अत्थिय अत्थि परत्थोवइह देहादी
नां भोक्तास्ति भोग्यत्वात् शाल्यादितण्डुलवस्त्रादीनां नरः यस्य तु भोक्ता नास्ति तद्भोग्यमपि न भवति यथा खरविषाणं भोग्यं च शरीरादिकं त
तो विद्यमानभोक्तृकमिति तथा अर्थी स्वामी तत्र देहादीनां विद्यते स्वामी संघातरूपत्वात् गृहादिवत् मूर्तिमत्त्वादीन्द्रियकत्वाच्चाक्षुषकत्वादित्या
दयोप्यनेकान्तिकतापरिहारार्थं संभवद्धिह विशेषणाहेतवो योजनीयाः अथ गृहादीनां सूत्रधारादयः इति दृष्टान्तः यस्तु न स्वामिकं न संघाता
दिरूपमपि भवति यथा गगनकुसुमं संघातादिरूपं च देहादिकं तस्माद्विद्यमानस्वामिकमिति आह ननु देहस्यास्ति विहायाइत्यादिना शरीरादीनां कु
लादयः सिद्ध्यंति न तु प्रस्तुतो जीव इत्याशंक्योत्तरं क्षेपपरिहारौ चाह जो कत्ताइ स जीवो सज्झविरुद्धोत्ति ते मइ होज्जा मुत्ताइपसंगाउ न न्नो संसारिणो
होसो यश्चायमनन्तरं देहेन्द्रियादीनां कर्ता अधिष्ठाता आदाता भोक्ता अर्थी चोक्तः स सर्वोपि जीव एव अन्यस्येश्वरादेरयुक्तक्षमत्वेन कर्तृत्वाद्यसंभवादि
ति अथ साध्यविरुद्धसाधकत्वाद्विरुद्धा एते हेतव इति तव मतिर्भवेत् तथाहि घटादीनां कर्तारो दृष्टाः कुलालादयो मूर्तिमन्तः संघातरूपा अनित्यादि
स्वभावाश्च दृष्टा इत्यतो जीवोप्येवंविध एव सिध्यतीति तद्विपरीतश्च किलास्माकं साधयितुमिष्टः स्यादेषोयं सत्यमुक्तं कर्मपुद्गलसंघातोपगूढत्वात्से
शरीरत्वाच्च कथंचिन्मूर्तत्वादिधर्मयुक्त एवेति भावः अपरमप्यात्मसाधकमनुमानमाह अत्थि च्चिय ते जीवो संसयउ सोम्म थाणुपुरिसेव्व जं
संदिद्धं गोयम तत्थ वत्थि ध्रुवं हे सौम्य गौतम अस्त्येव तव जीवः संशयतः संशयसद्भावाद्यत्र संशयस्तदस्ति यथा स्थाणुपुरुषौ संशयश्च
तव जीवे तस्मादस्त्येवायं तथाहि स्थाणुपुरुषयोरूर्ध्वतारोहपरिणाहादुभयसाधारणधर्मप्रत्यक्षतायां चलनशिरःकण्डूयनवयोनि

लयनवल्ल्यारोहणाद्युभयगतविशेषधर्माप्रत्यक्षतायां चोभयगतेतद्धर्मानुस्मरणे चास्यैकतरविशेषनिश्चयचिकीर्षोः किमिदमिति विमर्शरूपः संशयः प्रादुर
स्ति एवंभूते च स्थाणुपुरुषादिगतसंशये न तत्स्थाणुपुरुषादिकं वस्त्वस्त्येव अवस्तुनि संशयायोगादेवमात्मशरीरयोरपि युपलब्धसामान्यविशेषधर्म
स्य ममरजुत्वयोः सामान्यधर्मप्रत्यक्षतायां विशेषधर्माप्रत्यक्षत्वेपि च तद्विषयानुस्मृतौ सत्यामेकतरविशेषोपलिप्सोः किमयमात्मा किंवा शरीरमात्र
मिदमिति विमर्शरूपः संशयः प्रादुरस्ति एवंभूते च स्थाणुपुरुषादिगतसंशयो जायते अयं चात्माशरीरयोः सत्त्व एवोपपद्यते नैकतरस्याप्यभावे ऽतोस्ति
जीवः अथैवं ब्रूषे ऽरण्यादिषु स्थाणुपुरुषसंशये तत्र विवक्षितप्रदेशे नयोरेकतरस्य एव भवतीति तदयुक्तमभिप्रायापरिज्ञानात् न हि वयमेवं ब्रूमस्तत्रैव प्र
देशे न तु तयमप्यस्तीति किंतु यद्गतसंदेहः तद्वस्तु तत्रान्यत्र वा प्रदेशे ध्रुवमस्त्येव अन्यथा यष्टत्वतविपर्ययोपि संशयः स्यादेतदेवाह जं संदिद्धमित्यादि
तस्मात्संशयविषयत्वादस्त्येव जीव इति स्थितं अथ पूर्वपक्षमाशंक्य परिहरन्नाह एवं नाम विसाणं खरस्स पत्तं न्न तं खरे चेव अन्नत्थ तदत्थि च्चिय
एवं विवरीयगाहे तिहं तत्र यदि यत्र संशयस्तेनावश्यमेव भवितव्यं एवं ततः खरविषाणमप्यस्तीति प्राप्तं तत्रापि कस्यचित्संशयसद्भावादुच्यते न
न्वभिहितमत्र यत्तत्रान्यत्र वा विद्यमानएव वस्तुनि संशयो भवत्येवेति न कश्चिद्व्यभिचारः एवं विवरीयगाहे वित्ति इदमुक्तं भवति यदा विपर्य
स्तः कश्चित्स्थाणौ पुरुष एवायमित्यादि विपरीतग्रहं करोतीति तदाप्यायमेवार्थो योवाच्यः सोपि विपरीतग्रहो विपरीते पुरुषादिके वस्तुनि सत्येवोपपद्य
ते नाविद्यमान इत्यर्थः एवं सर्वाभिप्रायेण योस्मादृशां शरीरे आत्मास्तित्वाभिमानो नायमात्मनः सर्वथा नास्तित्वे युज्यत इति इतोप्यस्ति जीव इत्युत्तर
त्याह ॥ अत्थि अजीव विवक्खो पडिसेहाउ घडोघडस्सेव नत्थि घडोत्ति व जीवत्थित्तपरो नत्थि सद्दोयं अत्र प्रयोगः प्रतिपक्षवानयमजीवो ऽत्र व्युत्पत्तिमच्छु
द्धपदप्रतिषेधाद्यत्र व्युत्पत्तिमतः शुद्धपदस्य प्रतिषेधो दृश्यते स प्रतिपक्षवान् दृष्टो यथा घटो घटप्रतिपक्षवान् अत्राघटप्रयोगे शुद्धस्य व्युत्पत्तिमत
श्च पदस्य प्रतिषेधोभावयं घटलक्षणप्रतिपक्षेण भवितव्यं यस्तु न प्रतिपक्षवान् न तत्र शुद्धस्य व्युत्पत्तिमतश्च पदस्य प्रतिषेधो यथा अखरविषा
णं अडित्थ इत्यादि अखरविषाणमित्यत्र खरविषाणलक्षणस्याशुद्धस्य सामासिकपदस्य प्रतिषेध इत्यतोत्र खरस्य विषाणं खरविषाणमित्यादि
व्युत्पत्तिमत्त्वे सत्यपि खरविषाणलक्षणो विपक्षो नास्ति अडित्थ इत्यत्र तु व्युत्पत्तिरहितस्य डित्थपदस्य प्रतिषेध इति समासरहितत्वेन शुद्धत्वे
सत्यपि नावश्यं भवत्यिनो डित्थलक्षणः कोपि पदार्थो जीववादिपक्षभूतोस्तीति नत्थि घडोत्ति चेत्यादिना स्याभिमतिं च यो यमात्मनिषेधध्वनिः स

जीवास्थित्वेनांतरीयक एव यथा नास्त्यत्र घट इति शब्देऽन्यत्र घटोऽस्ति तावितानाभ्युपगमयोगोयस्य निषेधः क्रियमाणो दृश्यते तत्कथं चिदस्त्येव यथा घटादिकं
निषिध्यते च भवता नास्ति जीव इति वचनाज्जीवस्तस्मान्निषेध एव यत्न तत्त्वसाधक इति अनैकांतिकोयं हेतुरसतोपि खरविषाणादेर्निषेधदर्शनादित्याशंक्या
ह असंउ नत्थि निसेहो संजोगाइ पडिसेहउ सिद्धं संजोगाइ चउक्कंपि सिद्धमछंतरे नियय असतो अविद्यमानस्य नास्ति निसमवस्यैव निषेध इति सिद्धंकु
तइत्याह संयोगादिप्रतिषेधादादिशब्दात्समवाय सामान्यविशेषपरिग्रहः एतदुक्तं भवति इह यत्किंचित्क्वचिद्देवदत्तादिकं निषिध्यते तस्यान्यत्र
सत एव विवक्षितस्थाने कस्मिंश्चित्संयोग समवाय सामान्य विशेषलक्षणं चतुष्टयमेव निषिध्यते न तु सर्वथैव देवदत्तादेरभावः प्रतिपाद्यते तत्र नास्ति
गृहे देवदत्त इत्यादिषु घटप्रमाणता मात्र गृहदेवदत्तादीनां सतामेव संयोगमात्रं निषिध्यते न तु तेषां सर्वथैवास्तित्वमपाक्रियते तथा नास्ति खरविषा
णमित्यादिषु खरविषाणादीनां सतामेव समवायमात्रं निराक्रियते तथा नास्त्यन्यश्चंद्रमा इत्यादिषु विद्यमानस्यैव चंद्रमसोऽन्यचंद्रनिषेधाच्चंद्र सामा
न्यमात्रं निषिध्यते न तु सर्वथा चंद्राभावः प्रतिपाद्यते तथा न संति घटप्रमाणा मुक्ता इत्यादिषु घटप्रमाणतामात्ररूपो विशेषो मुक्तानां निषिध्यते न तु मु
क्ताभावः ख्याप्यत इति एवं च सति नास्त्यात्मेत्यत्र विद्यमानस्यैवात्मनो यत्र क्वचन येन केनचित्सह संयोगमात्रमेवत्वया निषिद्धं यथा नास्त्यात्मा
वपुषीत्यादि न तु सर्वथात्मनः सत्वमिति अत्राह कश्चित् ॥ ननु यदि यन्निषिध्यते तदस्ति तर्हि मच्चिलोकेश्वरताप्यस्ति युष्मदादिभिर्निषिध्यमानत्वात्तथा
चतुर्णां समवायादिप्रतिषेधानां पंचमोपि प्रतिषेधप्रकारोस्ति त्वयैव निषिध्यमानत्वादत्रोच्यते ॥ त्रिलोकेश्वरतादिरेष मात्रं भवतो निषिध्यते
यथा घटप्रमाणत्वं मुक्तानां न तु सर्वथैश्वरता त्वशिष्यादिश्वरतायास्तत्रापि विद्यमानत्वात्तथा प्रतिषेधस्यापि पंचसंख्याविशिष्टत्वमपाक्रियते न तु स
र्वथा प्रतिषेधस्याभावः श्वतुःसंख्याविशिष्टस्य तस्य सद्भावान्न तु सर्वमप्यसद्भूमिदं तथाहि मत्त्रिलोकेश्वरत्वं तावदेव संदेहं निषिध्यते प्रतिषेध
स्यापि पंचसंख्याविशिष्टत्वमविद्यमानमेवानिवार्यते तथा संयोग समवाय सामान्य विशेषाणामपि गृहदेवदत्तखरविषाणादिष्व सतामेव प्रति
षेध इत्यसतां यन्निषिध्यते तदस्त्येवेत्येतत्कथं न भवत इत्याशंक्याह संजोगाइ चउक्कंपीत्यादि इदमुक्तं भवति ॥ देवदत्तादीनां संयोगादयो गृहादिषि
वासतोपि निषिध्यंते अर्थांतरेषु तु ते विद्यंत एव तथाहि गृहेण सह देवदत्तस्य संयोगो न विद्यते अर्थांतरेण तु क्षेत्रादिना सह तस्यासौ
समस्त्येव गृहस्यापि देवदत्तेन सह संयोगो नास्ति पट्टादिना तु सह तस्यासौ विद्यत एव एवं विषाणस्यापि खरे एव समवायो नास्ति गवादावस्त्येव
सामान्यमपि द्वितीयचंद्राभावाद् एवं नास्त्यर्थांतरेषु घटगवादावस्त्येव घटप्रमाणत्वमपि मुक्तासु नास्त्यर्थांतरेषु कूष्मांडादावस्त्येव त्रिलोके
श्वरतापि भवन एव नास्ति तीर्थकरादावस्त्येव पंचसंख्याविशिष्टत्वमपि प्रतिषेधे नास्त्यर्थांतरेषु कूष्मांडादावस्त्येव त्रिलोकेश्वरतापि भवद्व २१८

त्यनुत्तरविमानादावस्त्येव त्यनया विवक्षया भ्रमो यन्निषिध्यते तत्सामान्येनास्त्येव न त्वेवं प्रतिज्ञा वीमहे यद्यन्निषिध्यति तत्तत्रैवास्तीति येन व्यभि
चारः स्यादयमपि शरीरे जीवो निषेध्यमानोन्यत्रेति चेत्साधूक्तं अस्मत्सामीहितस्य सिध्यत्वाज्जीवसिध्यर्थमेव हि यत्नो मदेवयं स चेत्सिद्धं
तर्हि नास्तिद्धमन्यथानुपपत्तेरेव तदाश्रयः सेत्स्यति किं तया चिंतया न च शरीरमंतरेण जीवस्याश्रयोंतरमुपपद्यते तत्रैव तद्वस्थानलिंगोपलब्धे
र्न च वक्तव्यं शरीरमेव जीवो जीवति मृते न च्छिन्न इत्यादिव्यवस्थानुपपत्तेरित्यादेरभिधास्यमानत्वादिति जीवसिद्धावेवोपपत्त्यंतरमाह जीवो ६
त्ति सच्छयमिणं सुद्धत्तणउ घडाभिहाणं व जेणच्छेण सच्छं सो जीवो अहमईउच्चा अच्छो देहो त्ति यसत्तन्नो पज्जायवयणभेयाउ नाणाइगुणाय
जउ भणिउ जीवो न देहो त्ति जीव इत्येतद्वचनं सार्थकमिति प्रतिज्ञा व्युत्पत्तिमत्वे सति शुद्धपदत्वादिह व्युत्पत्तिमत्वे शुद्धपदं तदर्थवद् दृष्टं य
था घटादिकं तथा च जीवपदं तस्मात्सार्थकं यत्तु सार्थकं न भवति न तद्व्युत्पत्तिमन्न शुद्धपदं च न भवति यथा डित्थादिकं खरविषाणादिकं च न च तथा
जीवपदं तस्मात्सार्थकं व्युत्पत्तिमन्न भवति न शुद्धपदमपि सन्न सार्थकं यथा डित्थादिपदमिति हेतोरनेकांतिकतापरिहारार्थं व्युत्पत्तिमत्वविशे
षणं द्रष्टव्यं यदपि शुद्धपदं न भवति किंतु सामायिकं तदपि व्युत्पत्तिमत्वमेव सत्यपि सार्थकं न भवति यथा खरविषाणादिकमिति शुद्धत्वविशे
षणं अथ मन्यसे ॥ देह एवास्य जीवपदस्यार्थो न पुनरर्थांतरं उक्तं च ॥ देह एवायमनुप्रयुज्यमानो दृष्टो यथैष जीव एनं न हिनस्तीत्यतो देहे
एवास्यार्थो युक्त इति तदेतन्न कुत इत्याह ॥ देहजीवयोः पर्यायवचनभेदाद्यत्र हि पर्यायवचनभेदस्तत्रान्यत्वं दृष्टं यथा घटाकाशयोस्तत्र घटकुट
कुंभकलशादयो घटस्य पर्याया नभो व्योमांतरिक्षाकाशादयस्त्वाकाशपर्यायाः प्रस्तुते च जीवो जंतुरसुमान्प्राणी सत्वो भूत इत्यादयस्तत्र घटकुट
कुंभकलशादयो जीवपर्यायाः शरीरं वपुः कायो देहः कलेवरमित्यादयस्तु शरीरपर्यायाः पर्यायवचनभेदेपि चवस्त्वेकत्वे सर्वैकत्वप्रसंगोऽत्र बाध
कं यत्पुनरिदमुक्तं ॥ देह एवायमनुप्रयुज्यमानो दृष्ट इत्यादि तच्छरीरसहचरणावस्थानादितः शरीरे जीवोपचारः क्रियते किं चेत्थमपि श्रूय
त एव नातः स जीवो दृश्यतामिदं शरीरमिति किं च नाणाईत्यादि ॥ यस्माज्ज्ञानादिगुणयुतो जंतुर्जउ इत्थं देहस्तत्कथं देह एव जीवः शरीरे चोक्तं ज्ञाना
दिगुणो देहो मूर्तिमत्वात्पटवत्तस्माद्देहेंद्रियातिरिक्त आत्मा तद्गत परमेपि तद्गतवस्त्वर्थानामनुस्मरणाद्वातायनपुरुषवदिति तदेयाप्य प्रतिबुध्य
मानेऽद्रभूतौ भगवानाह जीवोत्थि वउ सच्चं मम वयणाउ व सेस वयणं व सव्वण्णु वयणउ वा अणुमयसव्वण्णुवयणं व जीवोस्तीत्येतद्वचः स
त्यं मद्वचनत्वाद्भवत्संशयविषयावशेषवचनवत् यच्चासत्यं न भवति तन्मदीयवचनमपि न भवति यथा कूटसाक्षिवचनं अथवा सत्यं जी

जीवोस्तीतिवचनं सर्वज्ञवचनत्वाद्भवदनुमतसर्वज्ञवचनवदिति यदिवा भयरागदोसमोहा भावाउ सच्चमणइवाईच सच्चंचियमेवयणं जाण
यमइत्थवयणंव ॥ सर्वमपि मद्वचनं सत्यमनतिपातिचबोधव्यं भयरागद्वेषाज्ञानरहितत्वादिहयद्भयादिरहितस्यवचनंतत्सत्यंदृष्टं यथामार्ग
ज्ञस्यभयरहितस्यप्रष्टुरिरागद्वेषरहितस्य मार्गोपदेशवचनंतथाचमद्वचस्तस्मात्सत्यमनतिपातिचेति अथाग्निभूतिगौतममाशंक्य भगवानुत्तर
माह ॥ कहसव्वण्णुत्तिमई जेणाहंसव्वसंसयच्छेदी पुच्छसुवूजंनजाणासि जेणवतेपच्चउहोज्जा कथंनामत्वंसर्वज्ञइतितेमतिरेवत्वमन्यसे तथा
भयरागद्वेषमोहाभावसिद्धइतिमन्यसे तद्युक्तं येनाहंसर्वसंशयच्छेदीयश्चसर्वसंशयच्छेत्तासर्वज्ञ इतितेमतिरेवत्वं एवदृष्टांताभावेनान्व
यासिद्धरनेकांतिकोयहेतुरितिचेत्तन्नसर्वसंशयछेत्तृत्वानुपपत्तिरेवहविपर्ययबाधकंप्रमाणं किमिहान्यपावेषणेनयदिवाप्रच्छमायत्रैलोक्या
नर्थंतवस्तुत्वंनजानासि येनसर्वज्ञप्रत्ययस्तेवजायते अभावाभावोपित्तल्लिंगादर्शनात्मयिसिद्धएवेतिस्वयमेवद्रष्टव्यं कदाचिदपिलिंगादर्शनेलि
गनोस्तित्वशंकयामतिप्रसंगइति अथोपसंहरन्नाह एवमुवउगलिंगंगोयमसव्वप्पमाणसंसिद्धं संसारीयरथावरतसाइभेयंमुणेजीवं एवमु
क्तेनप्रकारेणजीवमात्मानंगौतममुणप्रतिपद्यस्वेतिसंबंधः कथंभूतमुपयोगएवलिंगंयस्य सतथासर्वैःप्रत्यक्षानुमानागमप्रमाणैःसंसिद्धंप्रति
ष्ठितं तथासंसारीतरस्थावरत्रसादिभेदंसंसारिणश्चेतरेसिद्धाः आदिशब्दाच्चसूक्ष्मबादरपर्याप्तापर्याप्तादिभेदपरिग्रहइति अत्रैवसंतव
दीप्राह ननुबहुभेदत्वमात्मनोसिद्धं तस्यसर्वत्रैकत्वात्तदुक्तं एकएवहिभूतात्माभूतेभूतेव्यवस्थितः एकधाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवत् यथा
विशुद्धमाकाशंतिमिरोपप्लुतोजनः संकीर्णमिवमात्राभिर्भिन्नाभिरभिमन्यते तथेदममलंब्रह्मनिर्विकल्पमविद्यया कलुषत्वमिवापन्नं भेद
रूपंप्रकाशते उर्द्धमूलमधःशाखमश्वत्थंप्राहुरव्ययं छंदांसियस्यपर्णानियस्तंवेदसवेदवित्तथा पुरुषएवेदंग्निंसर्वंयद्भूतंयच्चभव्यं उतामृत
त्वस्येशानोयदन्नेनातिरोहति यदेजतियन्नैजति यद्दूरेयदंतिके यदंतरस्यसर्वस्ययत्सर्वस्यास्यबाह्यतइत्यादि इत्येतदेवपूर्वार्धेनोत्क्षि
प्योत्तरार्धेनपरिहरन्नाह जइपुणसोएगोच्चिय यहवंचवोमंव सव्वपिंडेसुगोयमतदेगलिंगंपिंडेसुतहानजीवोयंपरःप्राह ॥ यदिपुनर्दर्शि
तन्यायेनसआत्मासर्वव्यापिनारकतिर्यङ्नरामरपिंडेषुमूर्तिविशेषेषुस्थितएकलिंगंवैसदृश्याभावादेकरूपमेवेतियुक्तं तस्यैकत्वंजीवस्त्व
यंविचार्यत्वेनप्रक्रांतोनतथानेकलिंगःसर्वत्रदृश्यतेमतिपिंडंतस्यविलक्षणभेदेनचलक्ष्यभेदादिनतस्यैकत्वमिति अथप्रयोगमाह ना

नाणाजीवाकुंभा दयोवउभुविलरक्कणाइभेयाउ सुहदुरकवंधमोरकाभावोयतदेगंत्ते ॥ नानारूपाभुविजीवाःपरस्परंभावलइत्यर्थः लक्ष
णादिभेदादितिहेतुः कुंभादयइवेतिदृष्टांतः यद्यन्नभिन्नं तस्यलक्षणभेदो यथानभसइति सुखदुःखबंधमोक्षाभावश्चयस्मात्तस्मात्तदेक
त्वेतस्माद्भिन्नाएवसर्वेपिजीवाइतिकथंपुनस्तेषांप्रतिपिंडंलक्षणभेदइत्याह जेणोवउगलिंगोजीवोभिन्नोयसोपइसरीरं उवउगोउक्करिसा
वगरिसोउ तेणतेणंभा येनज्ञानदर्शनोपलक्षणोसौजीवःसचोपयोगःप्रतिशरीरमुत्कर्षापकर्षभेदादनंतभेदएवेति तदेवं
भावितंनाणाजीवाइत्यादिपूर्वार्धमिदानींसुखदुःखेत्यादिकंतरार्धंभावयन्नाह एगत्तेसव्वगयत्तउनमोरकादउनभसेव कत्ताभोत्तामंता
नयसंसारीजहागासं एकत्वेजीवानांसुखदुःखबंधमोक्षादयोनोपपद्यंते सर्वगतत्वान्नभसइवयद्यत्रतुसुखादयोनतत्सर्वगतंयथात्रिवह
नइतिकिंच नकर्तानभोक्तानमंतासंसारीजीवः एकत्वात्सर्वजीवानांयद्येकंनतस्यकर्तृत्वादयोयथानभसइति अपिच एगत्तेनत्थिसु
हीबहुवघाउत्तिदेसनिरुउच्च बहुतरबद्धत्तणउ नयमुक्कोदेसमुक्कोव इहमत्रहृदयंनारकतिर्यगादयोनंताजीवानानाविधशरीरमान
सोयथानेकेखिलाएवतहनंतभागवतिनस्तुसुखिनःएवमनंताबद्धास्तदनंतभागवर्तिनस्तुमुक्तास्तेषांचसर्वेषामेकत्वेनकोपिसुखीप्रा
प्नोति पुरुतरोपघातात्विनत्वाद्यथासर्वांगरोगग्रस्तोगुल्मैकदेशेननीरोगोयज्ञदत्तः एवनकोपिमुक्तस्तसरवघटते बहुतरबद्धत्वाद्य
थासर्वांगकीलितोगुल्मैकदेशमुक्तस्तस्मादेकत्वेसुखाद्यनुपपत्तेर्नानात्वंजीवानामितिस्थितं भवतुतर्हिजीवानांनानात्वंकिंत्वेकैकोजीवः
सर्वजगद्व्यापकोअपास्तितिनैय्यायिकादिमतमपाकुर्वन्नाह जीवोतणुमित्तत्थो जहकुंभोतग्गुणोवलंभाउ अहवणुवलंभाउ भिन्नंमि घ
डपडस्सेव तनुमात्रस्थोजीवइतिप्रतिज्ञा तत्रैवतद्गुणोपलब्धेःयथाघटःस्वात्ममात्रेइतिशेषः अहवेत्यादि ॥ अथवा योयत्रप्रमाणैर्नो
पलभ्यते तस्यातत्राभावएवयथाभिन्नेघटेपटस्यनोपलभ्यतेचशरीराद्बहिर्जीवस्तस्मात्तस्यतत्राभावएवेतिउपसंहरन्नाह तन्नाकत्ता
भोत्तावंधोमुरकोसुहंचदुरकंच संसरणंचबहुत्ता सव्वगयत्तेसुजिनाइं तस्माद्बहुत्वात्सर्वगतत्वयोरेवसतोःकर्तृत्वादयोधर्माजीवस्ययुक्तं
न आत्मप्रत्यक्षविधिप्रमाणसिद्धं जीवंप्रतिपद्यस्वेति अथविज्ञानघनएवैतेभ्यो भूतेभ्यःसमुत्थायतान्येवानुविनश्यतिनप्रेत्यसंज्ञास्ती
त्यादिवेदवाक्यार्थमनुस्मृत्य यत्तस्यजातोयिममसंशयोभिविराधितोहितद्वचप्रष्टेनमुंचतिनत्किंकरोमीतिचेन्नदयुक्तंपुनरित्याहगोयम
वेयपयाणंइमाणअत्थंचतंनयाणासि जंविन्नाणघणोच्चिय भूएहितोसमुट्ठाया मन्नसिमद्यंगेसुवमयभावोत्तयसमुदग्गुद्धे

विणाणमेत्तमायाए एणुविणस्सइ सप्पुईं अच्छिनयपेच्च सन्ना अंपुव्व भवेहिन्नाणमघुगोत्ति गोतमेत्या मंत्रणं वेदपदानांश्रुतिवाक्यानाममीषां वि
ज्ञानघन एवैतेभ्य इत्यादीनां चेतसि वर्तमानानामर्थं यथास्थितं त्वं न जानासि नाववुध्यसे किमित्यत आह यद्यस्मात् मात्मक्षित्रायेण चोद्भूतमि
हार्थं मन्यसे विकल्पयसीति संबंधः कथंभूतमित्याह विणाणघणो वियत्ति पृथिव्यादिभूतानां विज्ञानलवसमुदायो विज्ञानघनः पृथिव्यादि
विज्ञानांशानामपि उइत्यर्थः अवधारणं त्वात्मवादिपरिकल्पितत स्य भूतसमुदायातिरिक्तस्य ज्ञानदर्शनादिगुणाश्रयस्यात्मनो निरासार्थं भू
तेभ्यः पृथिव्यादिभ्यः समुदितेभ्यो न तु व्यस्तेभ्यो ज्ञानस्य तत्समुदायपरिणामांगीकारादिति भावः मद्यांगेषु मद कारणेषु धातक्यादिषु मदश
वइव कथंभूतो विज्ञानघन इत्याह भूयसमुइउ जविणाणमेत्तमायत्ति भूतसमुदायाडुद्भूतस्तेदेव जातो न तु परभवात् कश्चिदायातो विज्ञा
नरूपमात्र आत्मेत्यर्थः समुत्थायोत्पद्य ततस्तान्येव पृथिव्यादिभूतानि विनाशमनुयातोऽनु लक्षीकृत्य भूयः पुनरपि स विज्ञानघनोऽपि
नरूपमात्र आत्मा विनश्यति नत्वात्मवादिना मिवान्यभवं यामिअनएव न प्रेत्य भवे परभवे संज्ञास्ति यत्पूर्वभवे नारकादिजन्मन्यभिधान
ज्ञान मात्ररूप आत्मा विनश्यति नत्वात्मवादिनामिवान्यभवं यामि अनएव न प्रेत्य ... नारकादेः प्रागेव सर्वथैव नानष्टत्वात्कदिति भावः॥
मासीत्तत्परभवे नास्ति यदुतासुकोनारको देवो वा भूत्वाइदानीं मनुष्यः संवृत्त इत्यादि नारकादेः प्रागेव सर्वथैवाना नष्टत्वात्कदिति भावः॥
किमिह वाक्ये तात्पर्यवृत्त्या मोक्तं भवतीत्याह जं भणियमित्यादि सर्वथात्मनः समुत्पद्य विनष्टत्वान्न भवाद्भवांतरं कोपियातीत्युक्तं भवति य
किमिह वाक्ये तात्पर्यवृत्त्या प्रोक्तं भवतीत्याह जंभणियमित्यादि। गोयमपयच्छएवं मन्नंतोनत्थि मन्नसेजीवं चवकंतरे क्रयपुणोभणिउजीवो
ज्ञेवं भूतमस्य वेदवाक्यस्यार्थमहमवगच्छामि ततः किमित्याह। गौतमपयच्छमेवं मन्यतोनास्ति मन्नसे जीवं चवकंतरे क्रयपुणोभणिउजीवो
जं भछिति अग्निहवणाइकिरिया फलं च तो संसयं कुण सिजीवो मा कुरु नपयच्छो यं इमंपयच्छन्निसामेहिं गोतमस्य वाक्यस्य दर्शितरूपमे
वपदार्थं मन्यमानस्त्वं नास्त्येवं जीवं मन्यसे यस्माच्च पुनर्नहवैसशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्त्यशरीरं वावसंतं प्रियाप्रियेनस्पृ
शत इत्यादिषु वेदवाक्यांतरेष्वस्तीत्येवं जीवो भणितः प्रतिपादितः तथाग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकाम इत्यादिवचनादग्निहवनादिक्रियायाः
फलं च पारभविकं श्रूयते न चेदं भवांतरयायिनमात्मानमंतरेणोपपद्यते ततः किं जीवोस्ति नास्ति वेत्येवं संशयं जीवकरोषित्वं न हमुं माक
थाः यस्माद्विज्ञानघन एवैत्यादिवाक्यस्य नायमर्थो यं भवानध्यवस्यति किं त्वमुं वक्ष्यमाणं पदार्थमिह निशामयाकर्णयेति तमेव दर्शयति

MEMORIAL
[illegible]

विणाणाउणणो विणाणघणोत्ति सव्वसोवावि सम्भवइहामूएहिंतो घडविणाणाइ भावेणभाइ चियधपाई सोणुविणस्सइ विणस्समाणाइ अत्थंतरोवउगे कमसोविणयभावेणं
इह विज्ञानघनो जीव उच्यते विशिष्टं ज्ञानं विज्ञानं ज्ञानदर्शनोपयोग इत्यर्थः तेन विज्ञानेन महानन्यभूतत्वादेकतया घनत्वं निविडत्वं मापन्नो विज्ञानघनो जीवः एव
कारेण तु विज्ञानघन एवासौ न तु नैयायिकादीनामिव स्वरूपेण निर्विज्ञानत्वाज्जडोसौ बुद्ध्यादि क्ततत्र समवेतं चेतनमिति नियम्यते स भवत्कृतः घन इति क्रियाकेभ्य इत्याह भूएहिं
तोत्ति॥ भूतानीह घटपटादिज्ञेयवस्तुरूपाण्यभिप्रेतानि तेभ्यो ज्ञेयभावेन परिणतेभ्यः के न भवतीत्याह घटोयं पटोयमित्यादि विज्ञानभावेन घटादिज्ञानपर्या
येण ततः किमित्याशंक्य तादेवानुविनश्यतीति। अस्यार्थमाह ताइं चिएत्यादि तान्येव ज्ञानालंबनभूतानि घटादिभूतानि क्रमशः कालक्रमेण व्यवधानस्यग
तान्यमनस्कत्वादिना र्थांतरोपयोगसति विज्ञेयभूतेभ्यो जीवः समुत्थायकालक्रमाद्व्यवधानादिनार्थांतरोपयोगसति ज्ञेयभावेन तान्येवानुविनाशमानुयाता
न्यनुविनश्यतीति नार्थर्थः किमिच्छं सर्वथायमात्मा विनश्यति नेत्याह पुव्वा वरविणाणा वउगउ विगमसंभवं सहावो विण्णाणसंतइए विण्णाणघणा
यमविणासी एकस्वायमात्मा त्रिस्वभावः कथमित्युच्येत अर्थांतरोपयोगकाले पूर्वविज्ञानोपयोगेन भावदयं विगमस्वभावो विनश्वररूपः अपरविज्ञा
नोपयोगेन तु संभवस्वभाव उत्पादरूपः अनादिकालप्रवृत्तसामान्यविज्ञानमात्रसंतत्यापुनरयं विज्ञानघनो जीवो विनष्ट एवावतिष्ठते एवमोन्यदपि सर्वव
स्त्वन्याद्यन्यव्ययध्रौव्यस्वभावमेवावगंतव्यं नपुनः किमपि सर्वथोत्पद्यते विनश्यतिचेति नप्रेत्य संज्ञास्तीत्येन व्याचिख्यासुराह नचयेच्चनाणस
न्नो वतिउ एसंपउववउगाउ विण्णाणघणाभिरको जीवोयं वयपयभिहिउ नचप्रेत्येति नचान्यवस्तूपयोगकाले प्राक्तनी ज्ञानसंज्ञास्ति कुतः सांप्रतवस्तु
विषयोपयोगादिसंयुक्तं भवति यदा घटोपयोगा निवृत्तो पटोपयोग उत्पद्यते तदा घटोपयोगसंज्ञा नास्ति तदुपयोगस्य निरुद्धत्वात् किंतु पटोपयोगसंज्ञै
वास्ति तदुपयोगस्यैव तदानीमुत्पन्नत्वात् तस्माद्विज्ञानघनाख्यो वेदपदेष्वभिहितो यं जीव स्ततो गौतम प्रतिपद्यस्वैनमिति पुनरपि हमेयमाशंक्यं परिह
रन्नाह एवंपिद्धयंधम्मा नाणंतप्पाव भावउ बुद्धी तन्नो तदभावंमिवि जं नाणं वेयसमयंमि अत्थमिए आइच्चे चंदे संतासु अग्गीवायासु किंजोय
इ रयंपुरिसो अप्पज्जोइ इतिनिद्दिट्ठो बुद्धीतिस्याद्बुद्धिः प्रेरकस्यैव मपि सप्पवइ भूएहिंतो इत्यादिना युष्मद्व्याख्यानप्रकारेणापीत्यर्थः पृथिव्यादि
भूतज्ञानं भूतस्वभावात्मकं एव ज्ञानमिति भावः कुत इत्याह सब्भावभावउत्ति एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यतीति वचनाद्भूतस
द्भावे ज्ञानं स्यभावात्तदभावेचाभावादित्यर्थः यस्य च भावएव यद्भवत्यभावे च न भवति तत्तस्यैव धर्मोयथा चंद्रमसश्चंद्रिकाप्रकाशश्च ज्ञानमनुविधा
ति नतु सामान्यं ज्ञानमात्रं यस्माद्भूताभावेपि वेदलक्षणसमये सिद्धं निसामान्यज्ञानं भणितमेवेति शेषः केनवाक्येनेत्याह अत्थमिए इत्यादि

अस्तमिते आदित्ये याज्ञवल्क्ये चन्द्रमस्यस्तमिते शांतेग्नौ शांतायां वाचि किंज्योतिरेवायंपुरुषः आत्मज्योतिः सम्राडिति होवाचज्योतिरितिज्ञानमाह आदि
त्यास्तमयादौ किंज्योतिरित्याह अयंपुरुषइति पुरुषआत्मेत्यर्थः अथचकभूतइत्याह अप्पधोइति आत्मैवज्योतिरस्य सोयमात्मज्योतिः ज्ञानात्मकइतिहृ
दयं निर्दिष्टोहविद्भिः कथितस्ततोज्ञानं भूतधर्मइत्यर्थः अयंचकथंभूतइत्याह अप्पधोइत्ति आत्मैवज्योतिरस्य सोयमात्मज्योतिः मयोद्दोकिंज्योति
रित्याह अयंपुरुषइति पुरुषआत्मेत्यर्थः अयंचकथंभूतइत्याह अप्पधोइति आत्मैवज्योतिरस्य सोयमात्मज्योतिः ज्ञानात्मकइतिहृदयंनिर्दिष्टोवेदवि
द्भिः कथितस्ततोज्ञानंभूतधर्मइत्यर्थः इतश्चनज्ञानंभूतधर्मः कुतइत्याह तदभावेविभावाउ भावेवाभावउनतधम्मो जहघडभावाभावे विवधयाउपडो
सिन्नो नभूतधर्मोज्ञानंमुक्तावस्थायांभूतभावेपिभावात्मृतशरीरादौतद्भावेपिचाभावाद्यथा घटस्यधर्मः पटोनभवति किंतुतस्माद्भिन्नएव कुतइ
त्याह अच्छोकिंहो घटभावाभावे विपर्ययात्घटभावेप्यभावात्तदभावेपिचाभावाद्यथा घटस्यधर्मः पटोनभवति तदेवंकेषांचिद्वेदपदानामर्थव्या
ख्याय सांप्रतमुपसंहरन् सर्वेषांचवेदपदानां संक्षेपतोर्थमुपदर्शयन्नाह एसिंवेयपयाणंनतमत्थंवियासि अहवसव्वेसिं अत्थोकिंहुघस्सई वि
णाणंवत्थु भेउवा जाईदव्वंकिरिया गुणोहवासंसउ तवाभुत्तो अयमेविनिवायं नवत्थधम्मोजउजुत्तो सव्वंचियसव्वमयं सपरप्पजायउजउनिय
यं सव्वमसव्वमयंपिय विचित्तरूवं विसरकाउ सामण्णविससमउ तेणपयच्चोविसरूवो याजुत्तो सव्वंचियसव्वमयं वत्थुसविसरूवो पयायावेर
कृयासव्वो ॥ तस्मादेषांपूर्वोक्तानांवेदपदानांयथामयाव्याख्यातोऽर्थस्तथात्वंनवेत्सिवनजीवेसंशयंकरोषि अथवासर्वेषामप्यशेषवेदपदानाम
र्थत्वंनजानासि यस्मात्सर्वेष्वपि वेदपदेषुविषयेतवेवंभूतः संशयोस्तीतिसंबंधः कथंभूतइत्याह अच्छोकिंहोघस्सइत्यादि किमेतेषांवेदपदानामम
र्थः श्रुतिः शब्दोभवेद्यथाभेरीपटहढक्कादीनां शब्दस्यशब्दएवार्थः अथवायथघटादिशब्दे समुच्चारितेनदभिधेयार्थविषयंविज्ञानमत्रनदृश्यते
नत्वेषामर्थः किंवाघटशब्दे समुत्कीर्तितेपृथुबुध्नोदराद्याकारवान्घटलक्षणोर्थोतिनोक्तोनतुपटादिरित्येवंयोवस्तुभेदः प्रतीपसेसएषामर्थः यदिवाकिं
जातिरमीषामर्थोयथागोशब्दे समुच्चारितेगोजातिरवसीयते यदिवाकिंद्रव्यमेषामर्थोयथादंडीत्यादिषुदंडादिमद्द्रव्यं किंधावतीत्यादिनामिवधावनादिक्रिया
अमीषामर्थः अथवाकिंशुक्लादिगुणएतेषामर्थइति अयंचसंशयस्तवायुक्तोयस्मात्स्यमेवनैववायुमित्येवंकस्यापिवस्तुनोधर्मोवधारयितुंनयुक्तः शब्दोपि
घस्तुदोषएवतनएवंभूतस्यैवार्थस्याप्यभिधायकोनेत्ववाइत्थंभूतस्यार्थस्यायंप्रतिपादकइत्येवमेतद्धर्मस्याप्यवधारणवयुक्तमेवकुतइत्याह ॥ सव्वंचि
येत्यादि यस्मात्सर्वमपिवाच्यवाचकादिकंवस्तु नियतंनिश्चितं स्वपरपर्यायैः सर्वात्मकमेव सामान्यविवक्षयेत्यर्थः विशेषविवक्षयातुनियतरूपमित्यर्थः)

तस्मात्सर्वेषामपिपदानां विवक्षावशात् सामान्यमयोविशेषमयश्चपदार्थोपुनः पुनरेकांतेनेत्थंभूतएव अनित्थंभूतएवेतिकुतइत्याह ॥ वत्थुसेत्यादि य
स्मात्सर्वोपिवाच्यस्यवाचकस्यवावस्तुनः स्वभावः पर्यायापेक्षया योयत्रदेशादौ यस्यार्थस्यवाचकयस्यार्थस्यवाचकतयारूढः सतस्यवाचकोद्र
ष्टव्यः सामान्यविवक्षयातुसर्वः सर्ववाचकः सर्वंचसर्वस्य वाच्यमित्यनयादिशासकलंस्वधियाभावनीयमिति तदेवंतेनत्रिजगत्स्वरूपवेदि
नाभगवताश्रीमन्महावीरेणनिःशेषपरप्रबोधनोपायकुशलतयातीक्ष्णपरशुनेवनिपुणयुक्तिप्रबंधेनगुपिलवल्लीवितानइवमूलाच्छिन्नः
समग्रोपितस्यतत्समासन्नपरमकल्याणस्येद्भूतः संशयः तस्मिंश्चछिन्ने किमसौकृतवानित्याह छिन्नंमिसंसयंमी जिणेणजरमरणविप्प
मुक्केणं सोसमणोपव्वइउ पंचहिंसहखंडियसएहिं सप्रबोधानवरंश्राम्यतीतिश्रमणः सन्नसौपापात्त्यजितः प्रव्रजितोभगवतोदीक्षांप्रतिपन्नइत्य
र्थः संयतः संयतोभवति नासंयतइतिनिश्चयनयमताश्रयणाच्चत्थमुक्तमितीहभावार्थः खंडिकास्तुछात्राइति अथवक्ष्यमाणेषुकर्मादिषुदससु
वादस्थानेषुयदिहतुल्यंतद्ग्रंथलाघवार्थमतिदिशन्नाह एवंकम्माइसुवि जंसामण्णंतयंसमाउच्चं जोपुणजत्थविसेसो समासउत्तंपवक्खामि
एवंयदिहात्मवादप्रक्रमेप्रत्यक्षानुमानागमप्रमाणवक्तव्यतादिकंवक्ष्यमाणंकर्मादिवादस्थानकेः किमपितुल्यतत्सधियातत्रतत्रायोजनीयं य
त्रयत्रवादस्थानकेविशेषस्तत्रतत्रसंक्षेपतः स्वयमेववक्ष्यामीतिसमस्तगाथार्थः ५७ ॥ इतिप्रथमगणधरवादःसमाप्तः अथद्वितीयगणधरवक्त
व्यतामभिधित्सुराह तंपव्वइयंसोउंबीओ आगच्छइ अमरिसेणं वच्चामिणमाणेमी पराजिणित्ताणतंसमणं तमिंद्रभूतिंप्रव्रजितंश्रुत्वाद्वितीयोग्निभू
तिनामातत्सोदर्यबंधुरारंतरेमर्षेणाकुलितचेताः समागच्छति भगवत्समीपंकेनाभिप्रायेणेत्याह वज्जामिणमितिवाक्यालंकारेआनयामितं भ्रात
रमिंद्रभूतिंनन्दवितथ्येनेत्ययमपिवाक्यालंकारेतंश्रमणमिंद्रजालिकंकमपिपराजित्येति पुनरपिकिंचिंतयन्नसावागतइत्याह छलिउ छला
इणासो मन्नेमाइंदजालिउवावि कोजाणइकहवत्तं पत्ताहवदमाणीसे ॥ दुर्जयस्त्रिभुवनस्यापि मद्भ्राताइंद्रभूतिः केवलमहमिदंमन्येछलादिना
छलितो सोतेनधूर्तेनछलजातिनिग्रहस्थानग्रहणनिपुणेनतेनकेनापिदुष्टेनमामातमहंधुरित्यर्थः अथवामायेंद्रजालिकः कोपिनिश्चितः सोयेनत
स्यापिजगद्गुरोर्मम्भ्रातुर्भ्रामितंचेतस्तस्मात्किंबहुनाकोजानातितद्वादस्थानकंतयोस्तत्र कथमपिवृत्तंमत्परोक्षत्वादितिऊर्ध्वंपुनर्मीपितत्रगतेत
स्यतदिंद्रजालव्यतिकरस्तमितमानसरवचरनरामरव्रातवंदनमात्रवृंहितचेतसः श्रमणकस्यवद्भाणिनियाकाचिद्वार्तावर्तमानावाभविष्य
तितावदस्त्ययंसमग्रोपिलोकइतिकिंचिंतनेनआगच्छता प्रोक्तमित्याह सोपरकंतरमेगंपि आइजइमेतउमितस्सय सीसेहोहंगउ चोतुंपन्नाजिण

सगासंकोजाणाति नावादिइ्मूति स्तेन कथमपितत्रनिर्जितोममपुनरपिएकमपिपक्षांतरंपक्षविशेषंसयदिवात्यबबुध्यते माहिहितस्यसंहेनूदाहरणस्य
पक्षविशेषस्यसयधुनरमहानेनकथमपि पक्षांतरंपक्षविशेषंसयदियात्यबबुध्यते सयधुनरमहानेनकथमपिपारंगछतीतिहृदयं ततोमीतिवा
क्यालंकारे तस्यैवश्रमणत्वेस्यशिष्यत्वेन गतोहं भवेयमिति निश्चिपस्तनइत्यादि थागर्जिकृत्वाजिनस्यश्रीमन्महावीरस्यांतिकेभगइति ततःकिं
मित्याह आभठाय जिणेणं जाइजरामरणविप्पमुक्केणं नामेणाय गोत्तेणाय सव्वण्णूसव्वदरिसीणं आभाषितश्चसलस्त्रजातिजरामरणविप्रमुक्तेन
सर्वज्ञेन सर्वदर्शिनाच जिनेन कथं नाम्नाचहे अग्निभूते गोत्रेणचहे गौतमस गोत्र इति इत्थंचनामगोत्राभ्यांसंलप्तस्य तस्यचिंतामूद्होनामापिम
मविज्ञानात्यथवाजगत्प्रसिद्धोहं कः किलमांनवेत्ति यदिहिमेहृद्गतं संशयंज्ञास्यत्यपनेष्यतिवातदाभवेन्ममविस्मय इतिचिंतयति तस्मिन्भगवा
नामाह किमन्नेअत्थिकम्मं उयाहुनत्थित्ति संसउतुज्झं वेयपयाण यअत्थं नयाणसीतेसिमोअत्थो हे अग्निभूते गौतम त्वमेतन्मन्यसे चिंतयसि यदु
तभिन्नेमिथ्यात्वादिहेतुसमन्वितेनजीवेनेति कर्म्मज्ञानावरणादिकं तत्किमस्तिनास्तिवेति नन्वयमनुचितस्तवसंशयः आयं हि भवतोविरुद्धवेदप
दनिबंधनोवर्तते तेषांचवेदपदानांत्वमर्थंनजानासि तेनसंशयंकरोषि तेषांचवेदपदानामयंवक्ष्यमाणलक्षणोऽर्थ इति अत्रभाष्यं कम्मेतुहसंदेहो
मन्नसितंनाणगोयराईयंतुहतमणुमाण साहणमितितदेवानुमानमाह मण्णसि इमं पफलं जस्सहे आयुष्मन्नग्निभूते ज्ञानावरणादिपरमाणु
संघातरूपे कर्मणि नवसंदेहोयतः प्रत्यक्षानुमानादिसमस्तप्रमाणात्मकज्ञानगोचरातीतमेवतदत्वंमन्यसे तथाहि ॥ नतावत्प्रत्यक्षं कर्म अतींद्रिय
त्वात्खरविषाणवदित्यादि प्रमाणविषयातीतत्वं भावज्जीवस्यैवकर्मणोपिसमानमायत्वात् भावनीयमिति तदेतत्सौम्य मामंस्थास्त्वं यतोममता
वत्प्रत्यक्षमेव कर्म्मतवाप्यनुमानंसाधनं यस्यतदेतनुमानंसाधनंवर्तते तत्कर्म नपुनःसर्वप्रमाणगोचरातीतं यस्य किमित्याह अणुभूइमयं फलं ज
स्सत्ति सुखदुःखानामनुभूतिरनुभवनं तन्मनयतत्मत्मकंफलंयस्यशुभाशुभकर्म्मणइति अनेनवेदमनुमानंसूचितं अस्तिसुखदुःखानि
भवस्यहेतुःकार्यत्वादंकुरस्येवेति अथयदिभवतःप्रत्यक्षंकर्मतर्हिममापितत्प्रत्यक्षंकस्मान्नभवतीति चेत्तदयुक्तं नहियदेकस्यकस्यचित्प्रत्य
क्षं तेनापरस्यापिप्रत्यक्षेणभवितव्यं नहिसिंहसरभसादयःसर्वस्यापिलोकस्यप्रत्यक्षानचतेनसंतिबालादीनामपितत्सर्वस्यप्रसिद्धत्वात्तस्मा
दस्तिकर्म सर्वज्ञत्वेनमयाप्रत्यक्षीकृतत्वाद्भवत्संशयविज्ञानवदिति नचवक्तव्यं त्वयिसर्वज्ञत्वंनप्रत्यसिद्धंकइहसर्वसंसयछेदी पुच्छसुवर्जंनथाण
सीत्यादिनाप्रागेव मतिविहितत्वात्कार्यप्रत्यक्षंतयाभवतोपिचप्रत्यक्षमेव कर्म यथा घटादिकार्यप्रत्यक्षतयापरमाणवइति यदुक्तं तुहतमणुमाणसा

हणमिति तदेवानुमानमाह अत्थिसुहदुहकेहेउ कज्जाउबीयमंकुरस्सेव सोदिट्ठोचेवमई वभिचाराउनतंजुत्तं जोतुल्लसाहणाणं फलेविसेसोनसोविणाहेउं।
कज्जत्तणउगोयम घडोव्वहेऊ यसोकम्मंप्रतिपाणिप्रसिद्धयोः सुखदुःखयोर्हेतुरस्तिकार्यत्वादंकुरस्येव बीजमिति यश्चेह सुखदुःखयोर्हेतुस्तत्कर्मेत्यस्ति
तदिति यन्मतिः स्रक्चंदनांगनादयः सुखस्यहेतवोदुःखस्यतुविषकंटकादयइति दृष्टएवसुखदुःखयोर्हेतुरस्ति किमदृष्टस्यकर्मणस्तद्धेतुत्वकल्प
नेन नहि दृष्टपरिहारेणादृष्टकल्पनासंगतत्वमावहत्यतिप्रसंगात्तदयुक्तंव्यभिचारात्तथाहि॥ जोतुल्येत्यादि॥ १५०००॥ इहयस्तुल्यसाधनयोरिष्टशब्दा
दिविषयसुखसाधनसमेतयोरनिष्टार्थसाधनसंप्रयुक्तयोर्द्वयोर्बहूनांवाफले सुखदुःखानुभवनलक्षणविशेषस्तारतम्यरूपोदृश्यते नासौअदृ
ष्टकिमपिहेतुमंतरेणोपपद्यते कार्यत्वाद्घटवद्यश्च तत्र विशेषाध्ययकोदृष्टहेतुस्तद्धेतुःकर्मेतिप्रतिपद्यस्वेति अनुमानांतरमपिकर्मसाधनायाह
बालसरीरंदेहंतरपुव्वं इंदियाइमत्ताउ जहबालदेहपुव्वो जुवदेहोपुव्वमिह कम्मं॥ शरीरांतरपूर्वकमाद्यंबालशरीरं इंद्रियादिमत्वाद्युवशरीरवदिति
आदिशब्दात्सुखदुःखित्वप्राणापाननिमेषोन्मेषजीवनादिमत्वान्यपिहेतवोद्रष्टव्याः नचजन्मांतरातीतशरीरपूर्वकमेवेति शक्यतेवक्तुं तस्याप्य
यांतरालगतावसत्वेन तत्पूर्वकत्वानुपपत्तेः नचाशरीरिणोनियतगर्भदेशस्थानप्राप्तिपूर्वकःशरीरग्रहोयुज्यते नियामककारणाभावात्नापिस्वभा
वोनियामकस्तस्यनिराकरिष्यमाणत्वात्यश्चेह बालशरीरस्य पूर्वंशरीरांतरंतत्कर्मेतिमंतव्यं कर्म्मणंशरीरमित्यर्थः जोएण कम्मएणं आहारेई अणंत
रंजीवो इत्यादिवचनादिति अनुमानांतरमपिकर्मसिद्धयेत्याह किरियाफलभावाउ दाणाइणं फलं किसीएव तंचियदाणाइफलं मणप्पसायाइजइबुद्धी
किरियासामण्णाउ जंफलमस्सावितंमयंकम्मं तस्सपरिणामरूवं सुहदुक्खफलंजउभुज्जो दीणाइणंफलंति इहदानादिक्रियाणां फलभावात्फलसद्भा
वदर्शनादित्यर्थः यथाकृषिक्रियायाइहयाचेतनारब्धापिनभवति यथापरमाण्वादिक्रिया सचेतनारब्धाश्च दानादिक्रियास्तस्मात्फलवत्यः यच्च
तासांफलंतत्कर्मयातुनिःफलाक्रियासासचेतनारब्धापि नभवति स्याद्दानादिक्रियास्तस्मात्फलवत्यःस्यादितदनैकांतिकोयंहेतुश्चेतनारब्धा
नामपि कासांचित्कृष्यादिक्रियाणांनिःफलत्वदर्शनात्तदयुक्तं फलत्वाभिप्रायेणैवतदारंभाद्यत्तु कुचिन्निःफलत्वमपिदृश्यते तत्सम्यग्ज्ञाना
द्यभावेनसामग्रीवैकल्याद्द्रष्टव्यं मनःप्रसादादिसामग्रीविकलतयादानादिक्रियाअपिनिःफला इष्यंतएवेत्यदोषः यदिचानपरस्यैवंभूताबु
द्धिः स्यात्कथंभूतइत्याह तंचियेत्यादि तदेवदानादिक्रियाणां फलंयदस्माद्दृशामपिप्रत्यक्षं मनःप्रसादादिदृष्टमुक्तंभवति॥ कृष्यादिक्रियाःदृष्ट
धान्यादयवाप्तिफलादृष्टाः अतोदानादिक्रियाणामपिदृष्टमेव मनःप्रसादादिकं फलं भविष्यति किमदृष्टकर्मलक्षणफलसाधनेनेतद्दृष्टवि

विरुद्धसाधनाद्विरुद्धोयंहेतुः तर्ह्यत्रवयंब्रूम किरियासामणाउ इत्यादिअस्यापिमनः प्रसादस्ययसर्वं तन्ममकर्म्मसम्मतं ननुमनः प्रसादस्यापि
कथंफलमभिधीयत इत्याह किरियासामाणाउत्ति इदमुक्तंभवति मनःप्रसादोपिक्रियारूपएव ततश्चयथादानकृष्यादिकाःक्रियाः फलभव
न्त्यस्तथाक्रियासाम्यात्मनःप्रसादस्यापिफलेन भवितव्यमेव यच्चतस्यफलंतत्कर्म्मैवेति नाकश्चिद्व्यभिचारः यतःकर्म्मणः सकाशात्किमित्याह
सुखदुःखफलंजउत्ति सुखदुःखरूपंफलं सुखदुःखफलंयतो यस्मात्कर्म्मणः सकाशाज्जायते कथंभूतः पुनरपि कथंभूतंयत्सुखदुःखफल
मित्याह ॥तस्यैवकर्म्मणः कारणमुक्तासज्जनत्वेन परिणमनंपरिणामस्तद्रूपमिति एतदुक्तंभवति॥यतः कर्म्मणः सकाशाज्जायते कथंभूतः पु
नरपि कथंभूतंयत्सुखदुःखफलमित्याह यतःकर्म्मणः सकाशात्निक्षणंतत्परिणतिरूपंसुखदुःखफलंप्राणिनांसमुपजायते तत्कर्म्मनःप्रसा
दक्रियाया अपिफलमभिहितं आहनुन्वनंतरगाथायां दानादिक्रियाफलंकर्म्मोक्तंइदानींदानादिक्रियैवकर्म्मणःकारणमुक्ता अत्रतुमनःप्रसाद
क्रियातत्कारणमुच्यतइति कथंनपूर्वापरविरोधइति सत्यं किंतुमनःप्रसादादिक्रियैवानंतर्येण कर्म्मणः कारणंकेवलंतस्याअपिमनःप्रसादादिक्रि
यायादानादिक्रियैवकारणमतःकारणकारणेकारणोपचारादृोषइति अत्रपुनरपिप्रेर्यमाशंक्यपरिहारमाह होघमणोवित्तीए दाणाइकिरियाजइफ
लंबुद्धी तन्निमित्ततोउपिंडोघुघडस्सविणोउ अत्रपरस्ययद्येवंमतावुद्धिःस्यात्कथंभूताइत्याह ननुमनोवृत्तेमनःप्रसाददादिक्रियायादृष्टरूपाद्दा
नादिक्रियैवफलंनत्वदृष्टंकर्म्मेतिभावः अयमत्राभिप्रायःदानादिक्रियातोमनःप्रसादस्योत्पद्यते तेनाप्यश्चवधर्मानदिलादिपरिणामःपुनरपिदानादि
क्रियांकरोतिएवंपुनःपुनरपिदानक्रियामवृत्तेःसैवमनःप्रसादादेःफलमस्तुनतुकर्म्मेति अयमभिप्रायःदानादिक्रियातोमनःप्रसादस्यो
जायते दृष्टफलमात्रेणैवचरितार्थत्वात्किमदृष्टफलकल्पनेनेतिहृदयं तदेतन्न कुतोनिमित्तत्वात्मनःप्रसादादिक्रियांप्रतिदानादिक्रियायानि २२३
मित्तकारणत्वादित्यर्थः यथाम्दृत्पिंडोघटस्यनिमित्तंविधेयत्वाद्दानादिक्रियापिमनःप्रसत्तेः दृश्यंतेहिपात्रदानादिभ्यश्चित्ताह्लादादयोजायमा
नानचयदस्यनिमित्तंतत्तस्यैवफलंवक्तुमुचितंदूरविरुद्धत्वादिति पुनरपिदृष्टांतीकृतकृष्यादिक्रियावष्टंभेनैवसर्वासामपिक्रियाणांदृष्टफलमात्ररूपता
मेवसाधयन्नाहप्रेरकः एवंपिदिठफलयाकिरिआनकम्मफलापसत्ताउ साहम्मतफलेचियजहमंसफलोपसुविणासो॥नन्वेवमपियुष्मदुप
न्यस्तकृष्यादिक्रियादृष्टफलमात्रेणैवसिलमप्रयोजनाभवतियथादानादिक्रियाया अपिश्लाघादिकाकिंचिद्दृष्टफलमस्तुकिमदृष्टफलकल्पनेन
किंबहुनासाक्रियासर्वापितमात्रफलैवदृष्टमात्रफलेवयुज्यतेनादृष्टफला यथादृष्टमांसमात्रफलापशुविनाशक्रियानहिपशुविनाशनक्रि

यादृष्टाधर्म्मफलार्थंकोप्यारभते किंतुमांसभक्षणार्थमतस्तन्मात्रफलैवसाताचैवावसितप्रयोजनत्वादेवंदानादिक्रियायाअपिदृष्टंसंख्येयभागो
पिनप्रवर्तते कृतिपयमात्रएवलोकस्तासुप्रवर्तते अदृष्टफलासु नबहवइत्यर्थः नतश्चहिंसादीनामशुभक्रियाणामदृष्टफलाभावात्तुशुभक्रिया
णामपिदानादीनामदृष्टफलाभावोभविष्यतीति इतिपराभिप्रायइतिभगवानाह सोम्मजउच्चियजीवा पायंदिठफलासुवट्टंति अदिठफलाउ
वियताउपडिवद्धतेवोण सोम्येत्याग्निभूतेरामंत्रणं यतएवप्राणिनः प्रायेणकृषिवाणिज्यहिंसादिकास्वेवदृष्टफलस्वशुभक्रियासुप्रवर्तंते
अदृष्टफलासुपुनर्दानादिकासुशुभक्रियासुस्वल्पाएवप्रवर्तंते तेनैवतस्मादेवकारणात्ताअपिकृषिहिंसादिकादृष्टफलाःक्रियाःअदृ
ष्टफलाअपिमतिपद्यतस्वाभ्युपगच्छइदमुक्तंभवति॥यद्यपिकृषिहिंसादिक्रियावर्तारोदृष्टफलमात्रार्थमेवताःसमारंभतेनाधर्म्मार्थंत
थापिते अधर्म्मलक्षणंपापारूपमदृष्टफलमश्रुवएव अनंतसंसारिजीवानुपपत्तेस्तेहिकृषिहिंसादिक्रियामिनिन्नमनभिषितमप्यदृ
ष्टंपापलक्षणंफलंबध्वाअनंताइहतिष्ठंति दानादिक्रियानुष्टानारस्तुस्वल्पाःअदृष्टंधर्म्मरूपंफलमासाद्यक्रमेणमुच्यंतइति ननुदानादि
क्रियानुष्ठातभिर्यदृष्टंधर्म्मलक्षणंफलमाशंसितंतत्तेषांभवतुयैस्तुकृषिहिंसादिक्रियाकर्तृभिरदृष्टमधर्म्मरूपंफलमासाद्यनाशंसितंत
तेषांकथंभवतीतिचेत्तदयुक्तं॥नह्यविकलंकारणंस्वकार्यंजनयत्स्वाप्याशंसामपेक्षते किंत्वविकलकारणतयास्वकार्यंजनयत्येवय
त्पुरःशातमपिकोद्रवाबीजंकृषिकृदप्रदेशेपतितं जलादिसामग्रीसद्भावेविकलकारणतांभाम्तंचप्राशंसाभावेपिस्वकार्यंजनयत्येवअवि
कलकारणभूताश्चकृषिहिंसादयोधर्म्मजननेतस्तत्कष्टगनाशंसातत्रकोपयुज्यतेनचदानादिक्रियायामपिविनेकिनःफलाशंसां
प्रकुर्वंति तथाप्यविकलकारणतयाविशिष्टतरमेवताःधर्म्मफलंजनयंतिनस्मात्शुभायाअशुभायाश्चसर्वस्याअपिक्रियायाअदृष्टं
शुभाशुभंफलमस्त्येवेतिप्रतिपत्तव्यं अनंतसंसारिजीवसत्तान्यथानुपपत्तेरितिस्थितं एतदेवमतिपादयितुमाह इयराअदिठरहिया
सव्वेसुच्चेयतेअयत्तेण अदिठारंभोचेव केसबहुलोभवेचाहि॥इतरथायदिकृषिहिंसाद्यशुभक्रियाणामदृष्टंफलंनाभ्युपगम्य
तेतदतिनत्कर्तारोदृष्टफलाभावान्मरणानंतरमेवसर्वेप्ययत्नेनमुच्येरन्संसारकारणाभावान्मुक्तिंगच्छेयुस्ततश्चप्रायःशून्यएवसं
सारःस्यादित्यर्थःपश्चाददृष्टारंभोदृष्टफलानांदानादिक्रियाणांसमारंभःसएवक्लेशबहुलःसंसारपरिभ्रमणकारणतयादुरंतःस्या
त्तथाहि॥तेदानादिक्रियानुष्टातारस्तदनुष्ठानेनदृष्टफलानुबंधंविदधुस्ततोजन्मांतरेनद्विपाकमनुभवंतस्तत्प्रेरिताःपुनरपिदानादि

क्रियास्वेवमप्रवर्तेरन्नतोभ्यस्तत्फलसंचयात्तद्विपाकानुभूतिः पुनरपि दानादिक्रियारंभ इत्येवमनंतसंततियमः संसारस्तेषां भवेत्तत्रैत
स्यादित्थमप्यस्तु कात्र किलास्माकं बाधा अत्रोच्यते इहामप्रवरीयसी भवतां बाधा यत्क्वापि हि साधुश्च न क्रियानुष्ठातॄणामदृष्टसंचयाभावे
सर्वेषां मुक्तिगमने एकोपि तत्क्रियानुष्ठाता संसारे क्वापि नोपलभ्येत अशुभतत्फलविपाकानुभविता चैकोपि क्वचिदपि न दृश्येत दानादिशु
भक्रियानुष्ठातारः शुभतत्फलविपाकानुभवितार एव च केवलाः सर्वत्रोपलभ्येरन् न चैवं दृश्यते। तस्मात्किमित्याह जमणिट्ठभोगभाजो ब
हुतरगा जं च नेहमइपुव्वं अदिट्ठाणिट्ठफलं कोइ विकिरियं समारभइ तेण पडिवक्खकिरिया अदिट्ठगा तियफला सव्वा दिट्ठाणेगंतफला।
सा विअदिट्ठाणुगा वेय यस्मादनिष्टो गभोजो बहुतरा भूयांसः अशुभकर्मविपाकनिबंधनदुःखानुभवितार एव व्याप्ये वेति भावः तेनत
स्मात्कारणाल्लोक्यप्रतिपक्षस्वरूपा अशुभा या सा सर्वा अपि क्रिया अदृष्टशुभाशुभं कर्मरूपादृष्टफलविपाक इति व्यत्ययः कस्मान्न भवती
ति चेदुच्यते शुभक्रियारंभिणामेव बहुत्वाद् शुभक्रियानुष्ठानामेव च स्वल्पत्वादिति तत्राह ॥ नन्वशुभक्रियारंभकाणामपि यदृष्टफ
लं भवति न तत्किमिति दानादिक्रियारंभक इव तदारंभ कोपि कश्चिद् दाशंसां कुर्वाणो न दृश्यत इत्याह जं च नेहेत्यादि ॥ यस्मान्नेहादृष्टं नेष्टम
शुभं फलं यस्याः सा अदृष्टानिष्टफला तामिच्छुर्भूतां क्रियां मतिपूर्वामाशंसाबुद्धिपूर्विकां कोपि समारभत इत्यतो न कोपि तदाशंसां कुर्वाणो
दृश्यते तस्मात्सर्वापि क्रिया दृष्टैकांतिकफलेति मतिपक्षस्येति पुनरपि कथंभूता इत्याह दिट्ठाणेगंतफलत्ति दृष्टं धान्यद्रविणलाभादिक
मनैकांतिकफला सर्वापि क्रिया इदमुक्तं भवति ॥ सर्वस्या अपि क्रियाया अदृष्टफलं भावद्रैकांतेनैव भवति यत्तु दृष्टफलं तदनैकांतिकमेव
कस्याश्चिद्भवति कस्याश्चिन्नेत्यर्थः एतच्च दृष्टफलस्यानैकांतिकत्वमदृष्टानुभावेनैवेति प्रतिपत्तव्यं नहि समानसाधनारब्धतुल्यक्रि
याणां द्वयोर्बहूनां वा एकस्य दृष्टफलविघातोऽन्यस्य तु नेत्येतद्दृष्टहेतुमंतरेणोपपद्यत इति भावः एतच्चादृष्टहेतु प्रागुक्तमेवेति अथवा किमि
ह प्रयासेन प्रागेव साधितमेव कर्म कथायुक्तेत्याह अहवा फलाउ कम्मं कज्जत्तणउ पसाहियं पुव्वं पञ्चरमाणवो घडस्सव किरियाण फलं
तयं भिन्नं अथवा ॥ जो तुल्लसाहणाणं फले विसेसो न सो विणा हेउं कज्जत्तणउ गोयम घडोव्व हेऊ य सो कम्मं इत्यस्यां गाथायां प्रागस्माभिः क
र्मप्रसाधितमेव कुत इत्याह फलात्तुल्यसाधनानां यः फलविशेषस्तस्मादित्यर्थः ततोपि फलविशेषात्कस्मात्प्रसाधितं कर्मेत्याह।

कार्यत्वात्तस्य फलविशेषस्य यत्कार्यं तस्य कारणं भवत्येव यथा घटस्य परमाणवः यच्चेह कारणं भवत्येव यथा घटस्य परमाणवः यच्चेह कारणं तत्क
र्म क्रियाणां तयं फलं भिन्नमिति देतेव कर्म सर्वासामपि क्रियाणामदृष्टं फलमित्येवमिहापि साध्यते कथंभूतं तदित्याह क्रियाभ्यो भिन्नं कर्मणः
कार्यक्रियाणां च कारणत्वात्तत्कार्यकारणयोश्च परस्परं भेदादिति भावः अत्राक्षेपपरिहारौ आह आहन्नणु मुत्तमेवं मुत्तं चिय कज्जमुत्तिमत्ता
उ इह जह मुत्तत्तणउ घडस्स परमाणवो मुत्ता आह प्रेरको ननु यदि कार्याणां शरीरादीनां दर्शनात्तत्कारणभूतं कर्म साध्यते तर्हि कार्यस्य मूर्त
त्वात्कर्मापि मूर्तं प्राप्नोति आचार्यः पुनरमाह मुत्तं चिय इत्यादि ॥ यदस्माभिः प्रयत्नेन साधयितव्यं तद्भवतापि परसिद्धांतानभिज्ञबालबुद्धिना या
निष्पादनाभिप्रायेण साधितमेव तथाहि वयमपि ब्रूमो मूर्तमेव कर्म तत्कार्यस्य शरीरादेर्मूर्तत्वादिह यद्यत्कार्यं मूर्तं तस्य २ कारणमपि मू
र्तं यथा घटस्य परमाणवः यच्चामूर्तं कार्यं अतस्तेषाममूर्तत्वात्कर्मणो मूर्तत्वमपि प्राप्नोति नहि मूर्तादमूर्तप्रसवो युज्यते न चैकस्य मूर्तत्वममू
र्तत्वं च युक्तं विरुद्धत्वात् अत्रोच्यते नन्वत एवात्र समवायिकारणमधिक्रियते न निमित्तकारणं सुखादीनां त्वात्मधर्मत्वादात्मैव समवायिका
रणं कर्म पुनः स्तेषामन्नपानादिवन्निमित्तकारणमेवेत्यदोष इति कर्मणो मूर्तत्वसाधनाय हेत्वंतराण्यप्याह तह सुहसंवित्तीउ
संबंधे वेयणुब्भवाउ य बज्झबलाहाणाउ परिणामाउ य विण्णेयं आहारस्सेवानलइव घडोव्व नेहाइकय बलाहाणो खीरमिवोदाहरणाइं क
म्मरूवित्तगमगाइं कम्मरूवित्तगमगाइं ॥ इह प्रथमगाथोपन्यस्तहेतुचतुष्टयस्य द्वितीयगाथायां यथासंख्यं चत्वारो दृष्टांता द्रष्टव्या
स्तत्र मूर्तं कर्म तत्संबंधे सुखादिसंवित्तेरिह यत्संबंधे सुखादिसंवेद्य तेन मूर्तं दृष्टं यथा अशनाद्याहारः यच्चामूर्तं न तत्संबंधे सुखा
दिसंवित्तिः यथाकाशादिसंबद्धे संवित्तिः यथाकाशादिसंबंधे तस्मात्तत्संबद्धे सुखादिसंवेदनान्मूर्तं कर्मेति १ तथा यत्संबंधे वेदनो
द्भवो भवति तन्मूर्तं दृष्टं च कर्मसंबंधे वेदनोद्भवस्तस्मात्तन्मूर्तमिति २ तथा मूर्तं कर्म आत्मनो ज्ञानाच्च तद्धर्माणां व्यतिरिक्तमेव प्रतिबाह्येन स्रक्चं
दनांगनादीना बलस्योपचयस्याधीयमानत्वाद्यथा स्नेहादिना आधीयमानबलो घटः आधीयते च बाह्यैर्मिथ्यात्वादिहेतुभूतैर्वस्तुभिः कर्मणउ
पचयलक्षणं बलं तस्मात्तन्मूर्तमिति ३ तथा मूर्तं कर्म आत्मादिव्यतिरिक्तत्वे सति परिणामित्वात् सिद्धमात्रं क्षीरमिवेति ४ एवमादीनि हेतूदाहर
णानि कर्मणो रूपित्वगमकानीति अत्र परिणामित्वात् सिद्धमात्रायोत्तरमाह अह मय मसिद्ध मेयं परिणामाउ विसेसो किं घाउ सिद्धो परिणामो

से दृष्टिपरिणामादिव पयसः अथ परिणामित्वादित्यसिद्धोयं हेतुरिति मतं भएवतरप्युक्तं यतः सोपिपरिणामः सिद्धः कर्मणः कथउत्ति कर्मका
र्यस्य शरीरादेः परिणामित्वदर्शनादित्यर्थः इह यस्य कार्यं परिणाम रूपमुपलभ्यते तस्यात्मनोपि परिणामित्वं निश्चीयते यथा धीनक्षत्रादिभावेन परिण
मात्पयसोपि परिणामित्वं विज्ञायत एवेति यत्पूर्वं स्कन्धः स्वादि वैचित्र्य दर्शनान्यद्वेतुभूतं कर्मसाधितं तत्र पुनरप्यभिभूतिराह अब्भाइ विगाराणं
जह वेचित्तं विणावि कम्मेण तहजइ संसारीणं हवेघ कोनाम तो दोसो ॥ आह ननु यथाशास्त्रादि विकाराणामंतरेणापि कर्मवैचित्र्यं दृश्यते
था तेनैव प्रकारेण संसारिजीवस्कंधानामपि स्कन्धः स्वादिभावेन वैचित्र्यं यदि कर्मविनापि स्यात्ततः को नाम दोषो भवेन्न कोपीत्यर्थः भ
गवानाह कम्मं विककोभेउ जह व सर कंध चित्तया सिद्धा नह कम्म मोग्गलाण वि विचित्तया जीवसहियाणं यथाभ्रविकाराणां गंधर्वनगरेंद्र
धनुरादीनां गृहदेवकुलप्राकारतरुकृष्णनीलरक्तादिभावेन वैचित्र्यमिष्यते सौम्यवादः स्यापिशक्तार्थत्वात्तर्हि कर्मण्यपि को भेदः कोवि
शेषो येन तत्रैव वैचित्र्यं नाभ्युपगम्यते नन्वहं तथा सकललोक प्रत्यक्षाणाममीमांगंधर्वपुरशक्रकोदंडादीनां बाह्यस्कंधानां विचित्रतामर्थं
भ्रो तोपि सिद्धा तथा तेनैव प्रकारेणांतराणामपि कर्मस्कंधानां पुद्गलमयत्वे समानेपि जीवसहितत्वस्य विशेषतो वैचित्र्यकारणस्य सद्भावे पि स्कन्धः
स्वादि जनकरूपतया विचित्रता किमिति नेष्यते यदि त्वभ्रादयो बाह्यपुद्गला नानारूपतया परिणमंति तर्हि जीवैः परिगृहीताः स्कतरां ते तथा परि
णंस्यंतीति भावः एतदेव भावयति वत्ताण विचित्तया जइ पडियणा कम्मणो विसेसेण जीवाणुगयस्स मया भत्तीण व चित्तेनच्छाणं ॥ यदि हि जीवप
रिगृहीतानामपि बाह्यानामभ्रादिपुद्गलानां नानाकारपरिणतिरूपा चित्रता त्वयामति पन्ना तर्हि जीवानुगतानां कर्मपुद्गलानां विशेषत एवा
स्माकं भवतश्च सासंमता भविष्यति भक्त्यो विच्छिन यस्तासामिव चित्रत्वलयामति पन्ना तर्हि जीवस्तानां अयं अभिप्रायश्चित्रकरादि शिल्पी
जीव परिगृहीतानां चित्रलेप्यकाष्टकर्मानुगतपुद्गलानां या परिणामविचित्रता सा विस्रसा परिणते भ्रधनुरादिपुद्गलपरिणामचित्रतायाः स
काशाद्विशिष्टैवेति प्रत्यक्षत एव दृश्यते अतो जीवपरिगृहीतत्वेन कर्मपुद्गलानामपि स्कन्धः स्वादि वैचित्र्यजननरूपा विशिष्टतरा परिणाम
चित्रता कथं न स्यादिति अत्र परः प्राह तो जइ तणुमित्तं चिय हवेघ का कम्म कप्पणा नाम कम्मं पि तणुतणु च्चिय सण्ह यर संतरा नवरं ॥ एवमन्य
ते पुरोप घभ्राद्यविकाराणामिव पुद्गलानां विचित्रपरिणतिरभ्युपगम्यते ततो बाह्यं सकलजनप्रत्यक्षं तनुमात्रमेवेदं स्करूपकरूपस्कन्धः स्वादि
भावैः स्वभावत एवाभ्रादि विकारवद्विचित्ररूपतया परिणमतीत्येव दे वास्तु कानाम पुनस्तद्वैचित्र्य हेतुभूतस्यांतरंगतनुरूपकल्पस्य कर्मणः परि

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL

कल्पनास्वभावादेव सर्वस्यापि पुद्गलपरिणामवैचित्र्यस्य सिद्धत्वादिति भगवानाह कम्मंपीत्यादि अयमभिप्रायः यथाभ्रादिविकाराणामिनन
नो वैचित्र्यमभ्युपगम्यते न हि ननु कर्माणि न तु रेव कार्मणशरीरमेवेत्यर्थः केवलं श्लक्ष्णतरा अतींद्रियत्वादभ्यंतरा च जीवेन सहातिसं
श्लिष्टत्वात्तत्तश्च यथाभ्रादिविकारवद्बाह्यस्थूरतनोर्वैचित्र्यमभ्युपगम्यते तथा कर्मतनोरपि तत्किं नाभ्युपगम्यते इति भावः अथ प्रेर्यमा
शंक्य परिहारमाह कोतीइ विणा दोसो थूलाए सव्वहा विमुक्कस्स देहग्गहणाभावो तउ य संसार वोच्छित्ती प्रेरकः प्राह ननु बाह्याया स्थू
रत्वादेवैचित्र्यं प्रत्यक्षे दृष्टत्वादभ्राविकारवदभ्युपगमेच्छा अंतरंगायाः तनुकर्मरूपायाः सूक्ष्मतनोर्वैचित्र्यं कमामिच्छामस्तस्याः सर्वथा
मूलक्षत्वात्तथ तदनभ्युपगमे दोषः कोप्यापतति ततोर्थापत्तेरेव न हि चित्रताऽभ्युपगंतव्या तर्हि निवेदितो कस्तया विना दोषो नु भज्यते आचा
र्यः प्राह मरणकाले स्थूलया दृश्यमानतन्वा सर्वथा विप्रमुक्तस्य जंतोर्भवांतरगतस्थूलतनुग्रहणनिबंधनभूतां सूक्ष्मकर्मतनुमंतरेणाग्रेतनदे
हग्रहणाभावलक्षणो दोषः समापद्यते न हि निष्कारणमेव शरीरांतरग्रहणं युज्यते ततश्च देहांतरग्रहणानुपपत्तेर्मरणानंतरं सर्वस्याप्यश
रीरत्वाद्यत्नेनैव संसारव्यवच्छित्तिः स्यात् ततोपि च किं स्यादित्याह सव्वविमोरकावत्ती निक्कारणउ य सव्व संसारी भवमुक्काण च पुणो संसर
णमेउ अणासासो ततः संसारव्यवच्छेदानंतरं सर्वस्यापि जीवराशेर्मोक्षापत्तिप्रसंगे स्थाशरीराणामपि संसारपर्यटनं तर्हि निःकारण एव
सर्वस्यापि संसारः स्यात् अमुक्तानां च सिद्धानामिच्छं पुनः कस्मान्निः कारण एव संसारपातः स्यात्तथैव च तत्र संसरणं ततश्च मोक्षेप्यनाश्वा
स इति पुनः प्रकारांतरेण प्रेर्यमाह मुत्तस्सामुत्तिमया जीवेण कहं ह वेघ संबंधो सोम घडस्स व नभसा जह वा दव्वस्स किरियाए ननु मूर्तं कर्मेति
प्राक् प्रभवाद्भिः समर्थितं तस्य च मूर्तस्य घटस्यामूर्तेन नभसा संयोगलक्षणः संबंधः स्यादतः कर्मसिद्धाप्येतदपरमेवरं प्रपश्यामः भगवा
नाह ॥ सौम्य यथा मूर्तस्य घटस्यामूर्तेन नभसा संयोगलक्षण संबंधस्तथा अन्यापि जीवकर्मणोः संबंधसिद्धिमाह अहवा पचरकं चिय जी
वोवनिबंधणं जह सरीरं चिट्ठइ कम्मयमेवं भवंतरे जीवसंजुत्तं ॥ अथवाय थेदं बाह्यं स्थूलशरीरं जीवो यानिबंधन जीवेन सह संबद्धं बाह्यशरीरं भ
वति तर्हि प्रेच्छामो भवंतं भावपि धर्माधर्मौ मूर्तौ वा भवेतामम् मूर्तौ वा यदि मूर्तौ तर्हि तयोरप्यमूर्तेनात्मना सह कथं संबंधो अथ तयोर्जीवेन स
हासौ कथमपि भवति न हि कर्मणापि तेन सार्द्धं मयं कस्मान्न स्यात् तथा मूर्तौ धर्माधर्मौ न हि बाह्य मूर्तस्थूरशरीरेण सह तयोः संबंधः कथं स्यान्मूर्ता
मूर्तयोः प्रविशि प्रायेण संबंधायोगान्नाभसवद्घयोस्तयोर्बाह्यशरीरवैशिनिमित्तत्वमुपपद्यते तिप्रा संवादयामूर्तयोरपि तयोर्बाह्यशरीरेण मूर्तेन सह स्यतसंबंधस्तर्हि

हिंजीवकर्म्मणोस्तज्ञाविकः प्रद्वेषरानि अथापराक्षेपपरिहारोमाह मुत्तेणामुत्तिमउ ववघायाणुग्गहाकहंहोद्धा जहविण्णाणाईणं मइरापाणोस
हारहिं ॥ ननुमूर्तेनकर्म्मणामूर्तिमतोजीवस्यकथमल्हादपरितापाद्यनुग्रहोपघातोस्यानानत्वमूर्त्तस्यनभसोमूर्त्तमलयजलज्वलनज्वालादिभिस्तोयु
उपेतेइतिभावः अथोत्तरमाह ॥ जहविण्णाणाईणमित्यादि यथामूर्त्तानामपिविज्ञानविविदिषाधृतिस्मृत्यादिजीवधर्म्माणांमूर्तैरपिमदिरापानेनहृत्पूरवि
षपिपीलिकाभिर्भक्षितेरूपघातः क्रियतेपयःशर्कराघृतचूर्णभेषजादिभिस्त्वनुग्रहइत्येवमिहापीति एतच्चजीवस्यामूर्त्तत्वमभ्युपगम्योक्तं यदिवा
अमूर्तोपिसर्वथासौनभवतीतिदर्शयन्नाह अहवानेगंतोयंसंसारीसव्वहाअरूवोत्ति जमणाइकम्मसंतइपरिणामावन्नरूवोसो ॥ अथवानायमेकां
तोयदुत संसारीजीवः सर्वथामूर्तइतिकुतोयद्यस्मादनादिकर्म्मसंततिपरिणामापन्न यःपिंडमन्यायेनानादिकर्म्मसंतानपरिणतिस्वरूपतांप्राप्तरूप
यस्यसतथातनश्चमूर्तकर्म्मणः कथंचिदनन्यत्वान्नमूर्तोपिकथंजीवइतिमूर्तेनकर्म्मणाभवतएवतस्यानुग्रहोपघातोनभसस्त्वमूर्त्तत्वाद्चेतनत्वाच्चतौनभव
तएवेति कथंपुनःकर्म्मणोनादिसंतानइत्याह संताणोणाईउ परोप्परंहेउ२भावाउ देहस्सयकम्मस्सय गोयमबीयंकुराणंच ॥ अनादिःकर्म्मणःसंतानः
इतिप्रतिज्ञादेहकर्म्मणोःपरस्परंहेतुमद्भावादितिहेतुः बीजांकुरयोरिवेतिदृष्टांतः यथाबीजेनांकुरोजन्यतेंकुरादपिक्रमेणबीजमुपजायते एवंदेहेनक
र्मजन्यतेकर्म्मणातुदेहइत्येवंपुनःपुनरपिपरस्परमनादिकालीनहेतु२मद्भावादित्यर्थः इहययोरन्योन्यंहेतुमद्भावःतयोरनादिःसंतानोयथाबीजां
कुरपितृपुत्रादीनां तथाचदेहकर्म्मणोस्तद्धेतोरनादिःकर्म्मसंतानइति वेदोक्तद्वारेणापिकर्म्मसाधयन्नाह कम्मेवाखदगोयमजमग्गिहोत्ताइ सग्गकाम
स्स वेयविहियं विहण्णइ दाणाइफलंचयोयम्मि कर्म्मणिचासतिगौतमअग्निहोत्रादि नास्वर्गकामस्यवेदविहितंयत्क्रियापिस्वर्गादिफलंतद्विहन्यते
स्वर्गादेःकृतकर्म्महेतुत्वात्तस्यचभवतानभ्युपगमात् लोकेयद्दानादिक्रियाणांफलंस्वर्गादिकं प्रसिद्धं तदपिविहन्येत अयुक्तंचेदं किरियाफलभावाउ २२६
दाणाईणंफलंकिसीएवेत्यादिनाप्रतिविहितत्वादितिकर्म्मणोभ्युपगमेयदीश्वरादयोजगद्वैचित्र्यकर्तारइष्यंतेतदप्ययुक्तमितिदर्शयन्नाह कम्ममणि
च्छंतोवाक्कइंचियजीवमीसराईवा मण्णसिदेहाईणं जंकत्तारंनसोजुत्तो कम्मचानिच्छन्नग्निभूतेगौतमयंकर्म्मरहितत्वाच्छुद्धमेवजीवमात्मनमीश्व
राव्यक्तकालनियतियदृच्छादिकंवादेहादीनांकर्तारंमन्यसेतत्राप्युच्यतेनासौशुद्धजीवेश्वरादिकर्तायुज्यतइति कुतइत्याह उवगरणाभावाउ निच्चेठासु
नयाउअभावदसरदेहारंते विजुत्तवावाणवच्छावा नयमीश्वरजीवादिरकर्म्माशरीरादिकार्याण्यारभतेउपकरणाभावाद्दंडाद्युपकरणरहितकुलाल
वन्नचकर्म्मविनाराधारंभेजीवादीनामन्यदुपकरणंघटतेगर्भाद्यवस्थास्वन्योपकरणासंभवाच्छुक्रशोणिताद्यग्रहणस्याप्यकर्म्मणोनुपपत्तेः अथवान्यथा
प्रयोगःक्रियते ॥ निच्चिठेत्यादिनाकर्म्माशरीराद्यारभतेनिश्चेष्टत्वादाकाशवत्तथाऽमूर्त्तत्वात् हादिशरीरत्वान्निःक्रियत्वात्सर्वगतत्वादाकाशवदेव तथा

पकत्वादेकपरमाणुवदित्यादि अत्रोच्यते ॥ शरीरवानीश्वरः सर्वाण्यपिदेहादिकार्याण्यारभते नन्वीश्वरदेहारंभेपितर्हितुल्यतापर्यनुयोगस्यतथात्यक
र्मनारभते निजशरीरमीश्वरोनिरूपकरणत्वाद्दंडादिरहितकुलालवदिति अथान्यकोपीश्वरःतच्छरीरारंभायप्रवर्ततेततःसोपिशरीरवानशरीरोवाय
दशरीरस्तर्हिनारभते निरूपकरणत्वादित्यादिसैववक्तव्यताअथशरीरवांस्तर्हितच्छरीरारंभेपितुल्यतासोप्यकर्म्मानिजशरीरंनारभतेनिरूपकरण
त्वादित्यादि अथतच्छरीरमन्यःशरीरवानारभतेउतस्तस्याप्यन्यस्ततस्तस्याप्यन्यइत्येवमनवस्थाअनिष्टंचसर्वमेतत्तस्मान्नेश्वरोदेहादीनांकर्ता किंतु
कर्म्मासिद्धं द्वितीयोजीवएवनिःप्रयोजनश्चेश्वरोदेहादीकुर्वन्नुन्मत्तकल्पएवस्यात्सप्रयोजनकर्तृत्वेपुनरनीश्वरप्रसंगःनचानादिशुद्धस्यदेहा
दिकरणेच्छाप्युज्यते तस्यारागविकल्परूपत्वादित्यादि अत्रबहुवक्तव्यं ग्रंथगहनताप्रसंगात्तुनोच्यतेइत्यनेनैवविधानेनविष्णुप्रजापत्यादयोपिप्रत्युक्ताइष्ट
व्याइति अथाशंकांतरंप्रतिविधातुमाह अहवसाहावं मण्णसिविण्णाणघणाइवेयपुत्ताउ तहबहुदोसं गोयम ताणंचपयाणमयमुत्थो अथापिविज्ञानघ
न एवैतेभ्योभूतेभ्यइत्यादिवेदवचनश्रवणात्स्वभावंदेहादीनांकर्तारंमन्यसे यतःकेचिदाहुः ॥ सर्वहेतुनिराशंसंभावानांजन्मवर्ण्यते स्वभाववादिभि
स्तेहिनाहुःस्वेयमपिकारणं राजीवकंटकादीनां वैचित्र्यंकःकरोतिहिमयूरचंद्रिकादिर्वाविचित्रःकेननिर्म्मितःकादाचित्कंयदत्रास्तिनिःशेषंतद्धेतु
कं यथाकंटकतैक्ष्ण्यादितथाचैतेस्वभावादयः तदेतद्यथात्वंमन्यसेगौतम तथोपगम्यमानंबहुदोषमेव तथाहि योदेहादीनांकर्तास्वभावोभ्युपगम्यते
तस्यापिवदृप्तिप्रायेणाप्रमाणकत्वात्किंचवस्तुविशेषःसस्वभावोमूर्तोवास्यादमूर्तोवायदिमूर्तस्तर्हिस्वभावइतिनामांतरेणकर्म्मैवोक्तंस्यात्यथामू
र्तस्तर्हिनासौकस्यापिकर्ताअमूर्तत्वान्निरूपकरणत्वाच्चव्योमवदिति नचमूर्तस्यशरीरादेःकार्यस्यामूर्तंकारणमनुरूपमाकाशवदिति अथाकारण
तास्वभावइष्यते तत्राप्यभिदध्महे ॥ नन्वेवंसत्यकारणंशरीरमुत्पद्यतइत्यभ्युपगतंभवेत्तच्चायुक्तमेव यतोयदहेतुकंमाकस्मिकंनतदादिमत्प्राति
नियताकारंयथाअभ्रादिविकारःआदिमत्प्रतिनियताकारंचशरीरादितस्मान्नाकस्मिकं किंतुकर्महेतुकमेवप्रतिनियताकारत्वादेवचोपकरणसहित
कर्तृनिर्वर्त्यमेवशरीरादिकंघटादिवदितिगम्यतएव नचगर्भाद्यवस्थासुकर्म्मणोन्यदुपकरणंघटतइत्युक्तमेव अथवस्तुनोधर्म्मःस्वभावोभ्युपगम्यते
तथाप्यसौपर्यायधर्म्मोविज्ञानादिवत्तर्हिनशरीरादिकारणमसावमूर्तत्वादाकाशवदित्यभिहितमेव अथमूर्तवस्तुधर्म्मोसौतर्हिसिद्धंसाध्यताकर्म्मणो
पिपुद्गलास्तिकायपर्यायविशेषत्वेनास्माभिरुपगतत्वादिति अपिच ॥ पुरुषएवेदंसर्वमित्यादि प्रथमगणधरलिखितवेदवाक्यश्रवणाद्भवतःक
र्म्मास्तित्वसंशयःएषांहिवेदपदानामयमर्थस्तवचेतसिविपरिवर्तते ॥ पुरुषआत्माएवकारोवधारणेसचपुरुषातिरिक्तस्यकर्म्मप्रकृतीश्वरादेःस
त्ताव्यवच्छेदार्थःइदंसर्वंप्रत्यक्षंवर्तमानंचेतनाचेतनस्वरूपंग्निमितिवाक्यालंकारेयद्भूतमतीतंयच्चभाव्यंभविष्यन्मुक्तिसंसारावपिसएवेत्यर्थः

उतामृतत्वस्येशानइति उतशब्दोप्यर्थे अपिशब्दश्च समुच्चये अमृतत्वस्यचामरणस्वभावस्यमोक्षस्येशानः प्रभुरित्यर्थः यदन्नेनातिरोहती तिचशब्दस्य
लुप्तस्यदर्शनाद्यदन्नेनाहारेणातिरोहत्यतिशयेनवृद्धिमुपैति यदेजतिचलति पश्वादियन्नेजति नचलति पर्वतादि यद्दूरे मेर्वादि यदुअंतिके उ शब्दोवधारणे
यदंतिकेसमीपेतदपि पुरुषएवेत्यर्थः यदंतर्मध्येस्य चेतनाचेतनस्य सर्वस्य यदेव सर्वस्याप्यस्यबाह्यतः तत्सर्वंपुरुषएवेत्यर्थः यदंतर्मध्येस्य चेतनाचेत
नस्य सर्वस्य यदेव सर्वस्यबाह्यतः सर्वंपुरुषएवेत्यतस्तद्व्यतिरिक्तस्यकर्मणः किलसत्ताउ अद्वैयादातिभाति यथाविज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्य इत्यादी
न्यपिवेदपदानिकर्माभाव प्रतिपादकानि मन्यसेत्वं अत्राप्येव कारस्यकर्मादिसत्ताव्यवछेदपरत्वानुदेव मेत वा पुरुषएवेद मित्यादीनान्यपि वेदपदानिक
र्माभाव प्रतिपादकानिमन्यसेत्वं विज्ञानघनादीनांच वेदपदानांनाय्यमर्थो यो भवतश्चेतसि वर्तते तेषांपदानामयंभावार्थः पुरुषएवेदंसर्वमित्यादीनी
भावत्पुरुषस्तुति पराणिजात्यादिमदत्यागहेतो रद्वैतभाव प्रतिपादकानि मन्यसेत्वं अत्राप्येवकारस्य कर्मादिसत्ताव्यवछेदकानिवेद वाक्यानि
हि कानिचिद्विधिवादपराणिकान्यप्यर्थवाद प्रधानान्यपराण्यनुवादपराणि तत्राग्निहोत्रंजुहुयात्स्वर्गकाम इत्यादीनि विधिवादपराणि अर्थवा
दस्तुद्विधास्तुत्यर्थवादोनिंदार्थवादश्च तत्र पुरुषएवेदं सर्वमित्यादि मित्यादिकस्तुत्यर्थवादो निंदार्थवादश्च तत्र सर्वविधस्यैष महिमा भुवि
दिव्ये ब्रह्मपुरेह्येष व्योम्न्यात्मा प्रतिष्ठितस्तमक्षरंवेदयतेथ यस्तु स सर्वज्ञः सर्ववित्सर्वमेवाविवेशइति तथाएकयापूर्णाहुत्या सर्वान्कामानवाप्नो
तीत्यादि सर्वोपि स्तुत्यर्थवादः एकयापूर्णयेत्यादि विधिवादोपिकस्मान्नभवतीति चेदुच्यते शेषस्याग्निहोत्राद्यनुष्ठानस्य वैयर्थ्यप्रसंगादिति
एषवःप्रथमोयज्ञो योऽग्निष्टोमः योऽनेनाऽनिष्ट्वाऽन्येनयजते सगर्तमभ्यपतत्तत्र पशुमेधादीनांप्रथमकारणंनिंधतइत्ययंनिंदार्थवादः द्वादशमासाः
संवत्सरोग्निरुष्णोऽग्निर्हिमस्यभेषजमित्यादीनितुवेदवाक्यान्यनुवादप्रधानानि लोकप्रसिद्धस्यैवार्थस्यैतैरनुवादादितितस्मात्पुरुषएवेदंस
र्वमित्यादीनि वेदपदानि स्तुत्यर्थवादप्रधानानि द्रष्टव्यानि विज्ञानघनएवैतेभ्य इत्यत्राप्ययमर्थः विज्ञानघनाख्यः पुरुषएवायं भूतेभ्योर्थांतरवर्तते। २२०
सचकर्ताकार्यंचशरीरादिकमिति मा कुप्रसाधितमेवततश्चकर्तृत्वकार्यभ्यामर्थांतरंकरणमनुमीयते तथाहि यत्रकर्तृकार्यभावस्तत्रावश्यं
भाविकरणंयथायस्कारायःपिण्डादिवेसदंशः यच्चात्रात्मनः शरीरादिकार्यनिष्पत्तौ करणभावमापाद्यते तत्कर्मेतिप्रतिपद्यस्व अपिचसाक्षादेवकर्म
सत्ताप्रतिपादकानिश्रूयंतएववेदवाक्यानि तद्यथा पुण्यःपुण्येनकर्मणापापः पापेनकर्मणेत्यादि।। तस्मादागमादपिसिद्धप्रतिपद्यस्वकर्मेति
इत्येवंभगवताभिहितोऽग्निभूतिः किंकृतवानित्याह छिण्णंमिसंसयंमि जिणेणजरमरणविप्पमुक्केणं सोसमणोपव्वइओ पंचहिंसहखंडियसए
हिं अस्याःपूर्ववद्व्याख्येति एकोनचत्वारिंशद्गाथार्थः ९६ इतिद्वितीयोगणधरवादः समाप्तः।। छ।। अथतृतीयगणधरस्यवायुभूते

र्वक्तव्यतामभिधित्सुराह तेपव्वइए सोउं तइओ आगच्छइ जिणसगासंवच्चामिणवंदामी वंदित्तापज्जुवासामि।। तावितं भूत्याग्निभूती प्रव्रजितौश्रुत्वा ततो
यो वायुभूतिनामाद्विजोपाध्यायो दिनसकाशमागच्छति सातिशयनिजबुद्धयनिःक्रमणाकर्णनात्कृगितिचगलिताभिमानो भगवतिसंजातसर्व
ज्ञप्रत्ययः सन्नेवमध्यवस्यागतो व्रजामि तत्राहमपिवंदे भगवंतं श्रीमन्महावीरंवंदित्वाचपर्युपास्तिंकरोमि तस्यभगवत इति ।अपरंचविकल्प स
मागतोस्यावित्याह सीसत्तेणोवगयासंपइमिंदग्गिभूइणोजस्स तिहुयणकयप्पणामो समहाभागोभिगमणिज्जो तदभिगमणवंदणोवासणाइणा
होपपूय ऽरामोहं वोच्छिन्नसंसउवा वोजुंपतो जिणसगासं पूतपापोविशुद्ध पापोपगतपापइत्यर्थः शेषंसुगमं ततः किमित्याह आभट्ठोयजिणे
णं जाइजरामरणविप्पमुक्केणं नामेणयगोत्तेणय सव्वण्णूसव्वदरिसीणं।। व्याख्यापूर्ववदिति इत्थंसगौरवंसाजसमाभाषितोपिभगवतासकलत्रै
लोक्यातिशायिनीतस्यरूपादिसमृद्धिमभिवीक्ष्यक्षोभादसमर्थोहि हृद्गतसंशयंप्रष्टुविरभूयातूष्णीमाश्रितापुनरप्युक्तः किमित्याह तज्जीवतस्सरीरंति
संसउनविय पुच्छसेकिंचिवेयपयाणयअत्थंनयाणसीतेसिमो अत्थोहेआउष्मन्वायुभूते तदेवसजीवः तदेवशरीरंनपुनरन्यदित्येवंभूतस्तवसं
शयोवर्तते नापिच तदपनोदार्थं किंचिन्मांपृच्छसि ननुयद्यपाटाभिर्गछ तात्वयाभिहितमासीत्वोछिन्नसंसउवत्तिनाकिमितिनकिंचित्पृच्छसि अयं
चसंशयस्तवविरुद्धवेदपदश्रवणनिबंधनोवर्तते तेषांचवेदपदानामर्थंत्वंनजानासि तेनसंशयंकुरुते तेषांचायंवक्ष्यमाणलक्षणोर्थइति यथावत्वा
युभूतेरयंसंशयस्तथाविशेषतएवभाष्यकारोभावयन्नाह यक्काहाइभूयसमुदयसंभूयाचेयणत्ति तेसंका पत्तेयमदिठाविहु मज्जंगमउब्बसमुदा
ये जहमज्जंगेसुमउ नीसुमदिट्ठोविसमुदएहोउं कालंतरेविणस्सइ तहभूयगणंमिचेयण्णं।। यक्कापृथ्वीआदिशब्दादप्तेजोवायुपरिग्रहः बक्कादयएव
भवंतीतिकृत्वाभूतानिवक्कादिभूतानितेषांसमुदयः परस्परमीलनपरिणतिर्वक्कादिभूतसमुदायस्तस्मात्प्रागसतीसंभूताजाताचेतनेत्येवंभूतात
वशंका साचचेतनापृथिव्यादिभूतेषुप्रत्येकावस्था यामदृष्टापिधातकीकुसुमगुडोदकादि मुमद्यांगेषु मदइवतत्समुदाये संभूतेतिमन्यसे तत्एवदृश्य
ते तदेवमन्वयद्वारेण चेतनायाभूतसमुदायधर्मतादर्शिताअथव्यतिरेकद्वारेणापितस्यास्तांदर्शयितुमाह ।।जहमद्यगेसुइत्यादियथाचमद्यांगेषुमद
इवतत्समुदायेभूत्वाततः कियंतमपिकालंस्थित्वाकालांतरेतथाविधसामग्रीवशात्कुतश्चिद्विनश्यति तथाभूतगणेपिप्रत्येकमसंश्चेतन्यंभूत्वाततःकि
यतमपिकालंस्थित्वाकालांतरेतथाविधसामग्रीवशात्ततोव्यपव्यतिरेकाल्यांनिश्चीयते भूतधर्मएवचैतन्यंइदमत्रहृदयं।। यत्समुदायेषुप्रत्येकेनोप
लभ्यते तत्समुदायेचोपलभ्यते नतत्समुदायमात्रधर्मएव यथामद्यांगेसमुदायधर्मोमदः सहि मद्यांगेषु विश्वग्नोपलभ्यते तत्समुदायेचोपलभ्यते।
नत्तद्धर्मः एवंचेतनापिभूतसमुदायेभवति पृथक्चनभवतिअतस्तद्धर्मः धर्मधर्मिणोश्चाभेदएवभेदेघटपटयोरिवधर्मिधर्मभावाभावप्रसं

ग्यस्मात्स एव जीवस्तदेव च शरीरं व्याख्यातेषु पुनः शरीराद्भिन्नः श्रूयते जीवस्तद्यथा न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्ति अशरीरं वा सं
तं प्रियाप्रिये न स्पृशत इत्यादि ततस्तव संशयः इति अत्रोत्तरमाह पत्तेयमभावाउ न रेणुतेल्लं व समुदये चेय मज्जंगेसु मउ वीसं पि न सव्वसो नत्थि
न समुदये चेयन्ति न भूतसमुदायमात्रप्रभवा चेतना पत्तेयमभावाउ त्ति भूतप्रत्येकावस्थायां तस्या अंशतोऽपि सर्वथाप्यनुपलब्धेरित्यर्थः किंयथा
किं प्रभवं न भवतीत्याह न रेणुतिल्लं व त्ति यथा प्रत्येकं सर्वथाप्यनुपलंभाद्रेणुकणसमुदायप्रभवं तैलं न भवतीत्यर्थः प्रयोगो यद्येषु पृथगवस्थायां
सर्वथा नोपलभ्यते तत्तेषां समुदायेऽपि न भवति यथा सिकताकणसमुदाये तैलं न भवतीत्यर्थः यत्तु तेषां समुदायेऽपि भवति न तस्य पृथगव्यवस्थि
तेषु सर्वथानुपलंभो यथा एकैकतिलावस्थायां तैलस्य सर्वथा नोपलभ्यते च भूतेषु प्रत्येकावस्थायां सर्वथानुपलब्धस्यापि तस्मान्नासौ तत्समुदाय
मात्रप्रभवा किं तर्हि तद्व्यतिरिक्तमपि जीवलक्षणं कारणांतरं भूतसमुदायातिरिक्तं न तत्संघटितं यत्तद्व्यं प्रभवतीति प्रतिपत्तव्यं आह ॥ प्रत्येका
वस्थायां सर्वथानुपलंभादित्यनैकांतिकोऽयं हेतुः प्रत्येकावस्थायां सर्वथानुपलब्धस्यापि मदस्य मद्यांगसमुदाये दर्शनादित्याशंक्याह मद्यंगेसु
मित्यादि धातकीकुसुमादिमद्यांगेषु पुनर्विभक्तं पृथक् न सर्वथा मदो नास्ति किंतु यावद्यावती च मदमात्रा पृथगपि तेष्वस्तीत्यर्थः ततोऽनैकांति
कता हेतोरिति भूतेष्वप्येवं भविष्यतीति चेन्नैतदेवं कुत इत्याह भमिधाणिवितण्हयाइं पत्तेयं पिहु जहा मयंगेसु तह जइ भूएसु भवे चेया तो समुदए होज्जा अ
था प्रत्येकावस्थायां धातकीकुसुमेषु यावद्यावती च भ्रमिश्चित्तभ्रमापादनशक्तिः गुडद्राक्षेक्षुरसादिषु पुनर्घ्राणि तृप्तिजनकशक्तिरस्ति उदके
तु वितृष्णताकरणशक्तिरस्ति आदिशब्दादन्येष्वपि मद्यांगेष्वन्यापि यथासंभवं शक्तिर्वाच्या तथा नैवंप्रकारेण व्यस्तेष्वपि पृथिव्यादिभूतेषु यदि काचि
च्चैतन्यशक्तिः स्याद्विभाव्येत तदानीं तत्समुदाये संपूर्णा स्पष्टा चेतना स्यात् न चैवं दृश्यते तस्मान्न भूतसमुदायमात्रप्रभवेयमिति ननु यदि प्रत्येकावस्थायां मद्यांगे
षु सर्वथैव मदशक्तिर्न स्यात्तथा किं दूषणं स्यादित्याह जइ वा सव्वाभावो वीसं तो किं तदंगनियमः कोऽयं धातकीकुसुमादीनां मद्यांगतानियमस्तत्समुदायनि
यमो वा अन्नेसु वि तो हुज्जा हि ॥ यदि मद्यांगेषु पृथगवस्थायां सर्वथैव मदशक्त्यभावस्तर्हि कोऽयं धातकीकुसुमादीनां मद्यांगतानियमस्तत्समुदायनि
यमो वा किमिति मद्यार्थी धातकीकुसुमादीन्येवान्वेषयति तत्समुदायं किमिति नियमेन मीलयतीत्यर्थः न त्वन्येष्वपि च भस्मादिषु गोमयादिषु समुदितेषु मदं
भवेदिति अथ मद्यांगेषु प्रत्येकावस्थायामपि मदशक्तिसद्भावं साधितमाकर्ण्य कश्चित्पर एवं ब्रूयात् किमित्याह भूयाणं पत्तेयं पि चेयणा समुदये दरिस
णाउ जह मज्जंगेसु मउ मइ त्ति हेउ नासिद्धोयं स्यात्परस्य मतिः साधूक्तं यत्पृथगपि मद्यांगेषु किंचिन्मदसामर्थ्यमस्तीति एतदेव हि भूतेषु व्यस्तेष्वस्तु तस्था
यां चैतन्यास्तित्वसिद्धावनुदाहरणं भविष्यति ॥ तथाहि ॥ व्यस्तेष्वपि भूतेषु चैतन्यमस्ति तत्समुदाये तद्दर्शनान्मद्यांगेषु मदवदिति ॥ यथा मद्यांगेषु मदः

२२८

पृथगल्पत्वान्नातिस्पष्टस्तत्समुदाये त्वभिव्यक्तिमेति तथा भूतेष्वपि पृथगवस्थायामणीयसी चेतना तत्समुदायेऽपि भूयसीयमिति अत्रोत्तरमाह ॥ हे
ऊ न सिद्धोयमिति चेतनाया भूतसमुदायदर्शनादित्ययं सिद्धोऽयं हेतुरित्यर्थः आत्मनो भूतसमुदायांतर्गतत्वेन चेतनायास्तद्धर्मत्वादात्माभावे च न तत्समुदाय
दर्शनादित्यसिद्धोऽयं हेतुरिति भावः यदि हि भूतसमुदायमात्रधर्मश्चेतना भवेत्तदा मृतशरीरेऽप्युपलभ्येत वा यो क्तदानीं तत्राभावात्तदनुपलंभ इति चेन्नै
वं नलिकादिप्रयोगतस्तत्प्रक्षेपेऽपि तदनुपलब्धिः तेजस्तदानीं तत्र नास्तीति चेन्न तत्प्रक्षेपेऽपि तदनुपलंभाद्विशिष्टतेजोवाय्वभावात्तदनुपलंभ इति नालि
कादिप्रयोगतस्तत्प्रक्षेपेऽपि तदनुपलब्धिः तेजस्तदानीं तत्र नास्तीति चेन्न तत्प्रक्षेपेऽपि तदनुपलंभाद्विशिष्टतेजोवाय्वभावात्तदनुपलंभ इति किं नामा
त्मसत्तां विहायान्यत्तदेव रूपं ननु संज्ञांतरेणात्मसत्त्वमेवाभ्युपगतं स्यादिति अथ परस्योत्तरमाशंक्य प्रतिविधातुमाह नणु पच्चक्खविरोहो
गोयम तं नाणुमाणभावाउ नह पच्चक्खविरोहो यत्तेयं भूयचेयन्ति ॥ ननु प्रत्यक्षविरुद्धमेतद्यद्भूतसमुदायेऽपि लभ्यमानापि चेतना न तत्समुदाय
स्यैवाभिधीयते न हि घटे रूपादय उपलभ्यमाना घटस्येति वक्तुमुचितं तदयुक्तं यतो न तु जलसमुदायमात्रे उपलभ्यमानाऽपि हरितादयस्तन्मात्र
प्रभवा इति शक्यते वक्तुं तद्बीजसाधकानुमानेन बाध्यते तदनुपलंभ इति चेन्न तदिहापि समानमेतदेवाह गोयमेत्यादि वायुभूते परपीडक भूतिसो
दर्यभ्रातृत्वेन समानगोत्रत्वाद्गौतमेत्येवमामंत्रणं यत्त्वं ब्रूषे तदेतन्न भूतसमुदायातिरिक्तात्मसाधकानुमानसद्भावात्तत्त्वेनैव त्वत्प्रत्यक्षस्य बा
धितत्वादिति भावः प्रत्युत तवैव प्रत्यक्षविरोधः किं कुर्वत इत्याह यत्तेयं भूयचेयन्तिं वदत इति शेषः प्रत्येकावस्थायां पृथिव्यादिभूतेषु चैतन्या
भावस्यैव दर्शनात्तदस्तित्वं प्रत्यक्षेणैव बाध्यत इति प्रत्येकं भूतेषु चेतनेति कुर्वतस्तवैव प्रत्यक्षविरोध इत्यर्थः किं पुनः तदात्मसाधकमनुमानमि
त्याह पत्तेयं भूयचेयन्तिं वदत इति शेषः प्रत्येकावस्थायां पृथिव्यादिभूतेषु चैतन्याभावस्यैव दर्शनात्तदस्तित्वं प्रत्यक्षेणैव बाध्यत इति प्रत्येकं भू
तेषु चेतनेति कुर्वतस्तवैव प्रत्यक्षविरोध इत्यर्थः किं पुनस्तदात्मसाधकमनुमानमित्याह भूइंदियोवलद्धाणुसरणउ तेहिं भिन्नरूवस्स
चेया पंचगवक्खोवलद्धणुसरसत्तासरउ ॥ तेभ्यो भूतेंद्रियेभ्यो भिन्नरूपस्य कस्यापि धर्मश्चेतनेति प्रतिज्ञा भूतेंद्रियोपलब्धार्थानुस्मर
णादिति हेतुः यथा पंचभिर्गवाक्षैरुपलब्धानर्थाननुस्मरंस्तद्व्यतिरिक्तस्य कस्यापि देवदत्तादेः पुरुषस्य चेतनेति दृष्टांतः अयमत्र तात्पर्यार्थः
इह य एको यैरनेकैरुपलब्धानर्थाननुस्मरति स तेभ्यो भेदवान् दृष्टो यथा पंचभिर्गवाक्षैरुपलब्धानर्थाननुस्मरन् तेभ्यो देवदत्तः यश्च यस्मा
द्भूतेंद्रियात्मकसमुदायाद्भिन्नो न भवति किं तर्ह्यनन्यो नायमेकोऽनेकोपलब्धानामर्थानामनुस्मर्ता यथा शब्दादिग्राहकज्ञानो विज्ञानविशेषः
नैकोपलब्धानुस्मरतोऽपि च न तद्व्यतिरिक्तत्वेऽपि देवदत्तस्यापि गवाक्षमात्रमसंगो बाधकं प्रमाणं इंद्रियाण्येवोपलभंते न पुनस्तेभ्योऽन्य उपलभत

इतिचेन्न नतु परमे पितद्ग्र्पलब्धार्थानुस्मरणा तद्व्यापारेपिकदाचि दनुपलंभादित्य नंतरमेवक्ष्यमाणत्वादिति अनुमानांतरमप्यात्मसिद्धाय
प्राह नतुवरमेविसरणउं तव्वावारे विनोपलंभाउ इंदियभिन्नस्समई पंचगवरकाणभविणोव ॥ इंद्रियेभ्योभिन्न स्येवक स्वामी यो घटादिज्ञा
नलक्षणामतिरिक्ति प्रतिज्ञानुपरमेप्यंधत्व बाधिर्याधवस्थाया मिंद्रियव्यापाराभावे पितद्वारेणोपलब्धानामर्थानामनुस्मरणादितिहेतुः
अथवास्यामेवप्रतिज्ञायांतद्व्यापारेपींद्रियव्यापृतावपिकदाचिदनुपयुक्तावस्थायांवस्त्वनुपलंभादित्यपरोहेतुः यदिहींद्रियाण्येवद्रष्ट
णिभवेयुः नर्हिकाममतिविस्यारितास्यस्यानिमगण्णमात्रादीद्रियसर्वस्यापि योग्यदेशस्थितानामपि रूपशब्दादिवस्तूनामनुपयुक्तस्या
न्यमनस्कस्यशून्यचित्तस्योपलंभोनभवति ततोज्ञायतेनेंद्रियग्रामव्यतिरिक्तस्यैवकस्यचिदयमुपलंभः यथापंचभिर्गवाक्षैर्योभिद्रादि
वस्तून्यनुभवितुर्द्रष्टुरेकस्येतिदृष्टांतः। अत्रापिप्रयोगाभ्यांतात्पर्यमुपदर्श्यते तद्यथा इहयोयद्उपरमेपिहेवदतः अनुस्मरति चायमात्मांधबधिर
त्वादिकालेपींद्रियोपलब्धानर्थानितः सतेभ्योर्थांतरमिति तथा इंद्रियेभ्योव्यतिरिक्तआत्मातद्व्यापारेपियेरूपलभ्यानर्थान्नोपलभ्यतेसतेभ्योभि
न्नोदृष्टः यथास्थगितिगवाक्षोप्यनामन्यस्कतयानुपयुक्तोपश्यंस्तेभ्योदेवदत्तइति ।अपरमेप्यात्मनेंद्रियव्यतिरिक्तात्मसाधकमनुमानमाह
उवलस्सन्नेणविगारगहणउतदहिउधुवं अस्थि पुव्वावरवातायण गहणविगाराइपुरिसोव्व इहधुवानिश्चितं तदधिकस्तेभ्य इंद्रियेभ्यः सम
धिकोभिन्नः समस्तिजीवः अन्येनोपलभ्यान्येनविकारग्रहणादिहयोन्येनोपलभ्यान्येनविकारग्रहणादिहयोन्येनोपलभ्यान्येनविकारं
प्रतिपद्यते सतस्माद्भिन्नोदृष्टो यथाप्रवरप्रासादोपरिस्थितस्तनः पदपरिपाटीकुर्वाणः पूर्ववातायनेनरमणीमवलोक्यापरवातायनेनसमा
यातायास्तस्याः करादिनाकुचस्पर्शादिविकारमुपदर्शन्देवदत्तः तथाचायमात्माचक्षुषा स्त्रीकामभेनंदृष्ट्वारसनेनकंठ्यास्वलालास्रावादिवि
कारंप्रतिपद्यते तस्मात्तयोर्भिन्नइति अथवाग्रहणशब्दोपिहादानपर्यायःकृत्वान्यथानुमानंविधीयते ॥ इंद्रियेभ्योव्यतिरिक्तआत्मा अन्येनोप
लभ्यान्येनग्रहणादिहयआदेयंकरादिकमर्थमन्येनोपलभ्यान्येनगृह्णाति सताभ्यांभेदवान्दृष्टोयथापूर्ववातायनेनघटादिकमुपलभ्या
परवातायनेनगृह्णानस्ताभ्यांदेवदत्तः तथाचायमात्माचक्षुषोपलब्धंघटादिकमर्थंहस्तादिनाजीघृक्षतिताभ्यांभिन्नइति ॥अथान्यदनु
मानं सव्वेंदिउवलद्धाणसरणउंतदहिउगुमंतव्वो जहपंचभिन्नविणाणपुरिसाविण्णाणसंपण्णो सर्वेंद्रियोपलब्धार्थानुस्मरणात्तः कारणात्तद
धिकोभिन्नःपुरुषोभ्य पंचभिन्नविज्ञानपुरुषास्तेषामायानिस्पर्शादिविषयाणिविज्ञानानितैःसंपन्नस्तद्ज्ञाताध्यक्षःपुरुषस्तेभ्यःपंचभ्यो
जीवः दृष्टांतमाह यथापंचजनेभिन्नविज्ञानाश्चपंचभिन्नविज्ञानाः इच्छावशास्तस्येकस्पर्शरसगंधरूपशब्दोपयोगवतश्लस्यर्थः पंचभि

न्नविज्ञानश्च भिन्नः इदमत्रतात्पर्यं यइहपंचैकोपलब्धानामर्थानामेकोनुस्मर्तासतेभ्योभिन्नोदृष्टोयथेच्छानुविधायशब्दादिभिन्नजातीयविज्ञानपु
रुषपंचकानंदशेषविज्ञानाभिज्ञपुमानितिच्छानुविधायिविशेषणादिच्छायाश्चेंद्रियाणामसंभवात्सहकारिकारणतयाउपलब्धिकारणमात्रतया
इंद्रियेष्वपिसद्भावाउपचारतस्तेषामप्युपलब्धेरविरोधादहोषः किंचप्रतिपत्तुपायमात्रमेवैतत्प्रत्यतींद्रियेष्वर्थेष्वेकांतेनैवयुक्त्यन्वेषणपरै
र्भाव्यं उक्तंच आगमश्चोपपत्तिश्चसंपूर्णंदृष्टिकारणं अतींद्रियाणामर्थानासद्भावप्रतिपत्तयेइति अथापरमपिभूतव्यतिरिक्तात्मसाधकमनु
मानमाह विणाणंतरपुव्वं बालनाणमिहनाणभावाउ जहबालनाणपुव्वं जहनाणंतंचदेहहियं अन्यविज्ञानपूर्वकमिदंबालविज्ञानंविज्ञान
त्वादिहयद्विज्ञानं तदन्यविज्ञानपूर्वकंदृष्टंयथाबालविज्ञानेपूर्वकंदृष्टंयथाबालविज्ञानपूर्वकंयुवविज्ञानंयद्विज्ञानपूर्वकंचेदंबालविज्ञानंत
च्छरीरादन्यदेव पूर्वशरीरत्यागेपीहत्यविज्ञानकारणत्वात्तस्यचविज्ञानस्यगुणत्वेनगुणितेआत्मानमंतरेणासंभवाच्छरीरव्यतिरिक्तमात्मानं
व्यवस्थापयन्तशरीरमेवात्मेति विज्ञानत्वादितिप्रतिज्ञार्थैकदेशत्वादसिद्धोहेतुरितिचेन्नविशेषस्यपक्षीकृतत्वाद्धर्मितविशेषेपक्षीकृते
सामान्यंहेतुर्यथानित्योवर्णात्मकः शब्दः शब्दत्वान्मेघशब्दवदेवमिहापिबालविज्ञानमन्यविज्ञानपूर्वकमितिविशेषः पक्षीकृतोनतुसा
मान्यविज्ञानमन्यविज्ञानपूर्वकमितिपक्षीकृतंयेनविज्ञानत्वादितिप्रतिज्ञार्थैकदेशः स्याद्यथानित्यःशब्दःशब्दत्वादित्यादि॥अथा
न्यदनुमानं पढमोथणाहिलासोअण्णाहाराहिलाससमुप्पन्नोयं जहसंपयाभिलासो गुणमइउ सोयदेहहिउ ॥गोतमयोयमाद्यः स्तनाभिलाषो
बालस्यायमन्याभिलाषपूर्वकोदृष्टो यथासांप्रताभिलाषः यदभिलाषपूर्वकश्चायमाद्यः स्तनाभिलाषः सशरीरादन्यएवपूर्वशरीरपरित्या
गेपीहत्याभिलाषकारणत्वाज्ञानगुणश्चाभिलाषोनगुणिनमंतरेणसंभवत्यतोयस्तस्याश्रयभूतोगुणिसशरीरातिरिक्तआत्मेति आह॥
नन्वेकांतिकोयंसर्वस्याप्यभिलाषपूर्वकत्वानुपपत्तेर्नहिमोक्षाभिलाषोन्यस्तनाभिलाषपूर्वकइति पर्वच सामान्योक्तौमोक्षाभिलाषपक्षे
पिघटनएवमोक्षाभिलाषस्यापिघटनएवमोक्षाभिलाषस्यापिसामान्येनाभिलाषपूर्वकत्वादिति अनुमानांतरमाह बालसरीरदेहंतरपुव्वं
इंदियाइमत्ताउ जुवदेहोबालादिव सज्जस्सदेहोसदेहोत्ति बालशरीरंशरीरांतरपूर्वकं इंद्रियादिमत्वादिहयदिंद्रियादिमत्तदन्यदेह
पूर्वकंदृष्टं यथायुवशरीरंबालदेहपूर्वकं यत्पूर्वकंचेदंबालशरीरंतदस्माच्छरीरादर्थांतरंतदप्यपीहशरीरोपादानाद्यस्यचतच्छरीरंसभ
वांतरयायीशरीरीतदर्थांतरभूतोदेहवानस्त्यात्मानपुनःशरीरमेवात्मेतिसिद्धमिति अनुमानांतरमाह अण्णसुहदुक्खपुव्वं सुहाइयालस्ससंपदुक्ख
हेव अनुसरईमइनणउ अणुभूइमउयजीवोत्ति अन्यसुखपूर्वकमिदमाद्यंबालसुखं अनुभवात्मकत्वात्सांप्रतसुखवद्यत्सुखपूर्वकंचेद

मायंसरूवं नच्छरीरादन्यदेवतदत्य येपीहत्यसरूवकारणत्ताउ णश्चायंसच्चगुणिनमंतरेणत्तेभवत्यतोयत्तस्याश्रयभूतोगुणी सदेहादर्थांतरमिति सुखा
नुभूमिमयोजीवइतिसिद्धं एवंदुःखरागद्वेषभयशोकादयोप्यायोजनीयाइति अथवाग्जीवकर्म सिद्धान्तुक्थान्यप्यनुमानान्यात्रापिजीवसिद्धिप्रशक्त्या
वानेदस्यत्यनुग्रहार्थंपुनरप्याह संताणोणाईउ परप्परहेउ २भावाउ देहस्सयकम्मस्सय गोयबीयंकुराणंव यदिनामदेहकर्मणोरनादिसंतानस्त
हिंजीव सिद्धोक्किमायातमित्याह तोकम्मसरीराणं कत्तारंकरण कधभावाउ पडिवज्जतदभहियं दंडघडाणंकुलालंव अत्थिसरीरविहाया पइनिय
यागारउ घडस्सेव अरकाणंवरकरणउ दंडाईणंकुलालोव अथिंदियविस याणं आणादेयभाउवे वस्सं कम्माराइयादायालोएसंडासलोहाणंभो
त्तादेहाईणंभुधन्नणउनरोव भत्तस्स संघायाइत्तणउ अत्थियअत्थीघरस्सेवजोकत्ताइ सजीवो सज्झविरुद्धोत्तिने मईहोधामुत्ताइपसंगाउ
तन्नोसंसारिणोदोसो आसांव्याख्यापूर्ववदेवेति अथसुगतमतानुसारीकश्चिदाह ॥नगुसर्वपदार्थानांक्षणनश्वरत्वाज्जीवस्यापिक्षणि
कतयाशरीरेणसहैव विनिष्टत्वाद्वस्तुनः शरीरात्तस्यानर्थांतिरतैवेति किन्नव्यतिरिक्तत्वसाधनप्रयासेनेत्यत्राह जाईसरो विगनउ सरणाउ
बालजाइसरणोव्व जहवासदेवपत्तं नरोरसंतोविदेसंमि इहयोजातिस्मरोजीवः सप्राप्तविकशरीरविगमेपिवासतिन विगतइतिप्रतिज्ञा
सरणादितिहेतुः यथाबालजातोबालजन्मनिवृत्तं स्मरतीतिबालजातिस्मरणेवृद्धइतिदृष्टांतः यथात्वदेशेमालवकमध्यदेशादौ यत्तविदेशे
पिगतोनरः स्मरन्नविगतः इदमुक्तंभवति योन्यदेशकालाद्यनुभूतमर्थंस्मरतिसो विनष्टोदृष्टो यथाबालकालानुभूता महितसंस्काराउत्तरो
त्तरक्षणाःस्मरंतीतिवक्तव्यं पूर्वक्षणानांनिरन्वयविनाशेन सर्वथाविनष्टत्वादुत्तरोत्तरक्षणाभां सर्वथाविनष्टत्वादुत्तरोत्तरक्षणानांस
र्वथाविनष्टत्वादुत्तरोत्तरक्षणानांसर्वथान्यत्वान्नचान्यानुभूतमन्योनुस्मरति देवदत्तानुभूतस्ययज्ञदत्तानुस्मरणप्रसंगादिति अथ
पराभिप्रायमाशंक्यप्रतिविधातुमाह अहमन्नसिखणिउविहु सुमरइविन्नाण संतइगुणाउ तहविसरीराइन्नोसिद्धोविणाणसंताणो अथे
वंमन्यसेत्वं दृष्टिकोपिक्षणतंगुरोपिजीवःपूर्ववृत्तांतंस्मरत्येवकुतइत्याह विज्ञानानांविज्ञानलक्षणानांसंततिः संतानस्तस्यागुणत्वात्
थ्यरूपतस्मादितिक्षणसंतानस्यावस्थितत्वात्क्षणनश्वरोपिस्मरतीत्यर्थः अत्रोत्तरमाह ननुतथाप्येवमपिसति ज्ञानलक्षणसंतानस्याग्रे
तनशरीरसंक्रांतेर्भवांतरसद्भावः सिद्ध्यति सर्वशरीरेभ्यश्चविज्ञानसंतानस्येच्छमर्थांतरता साधिताभवति अविच्छिन्नविज्ञानसंता
नात्मकश्चैवंशरीरादर्थांतरभूतआत्मासिद्धोभवतीति नदेवंपरभवमंगीकृत्याविनष्टस्मरणमावेदितमिदानीमिहभवमंगीकृत्यविनष्टस्म
रणमावेदितमिदानीमिहभवमंगीकृत्याह अथवाक्षणिकत्वमभ्युपगम्योक्तमधुनातत्क्षणिकमेवनभवतीत्याह नयसव्वहेवखणियं ना

णंपुव्वोवलद्धसरणाउ खणिउनसरइभूयं अहजम्माणंतरविणठो नचसर्वथैवक्षणिकंज्ञानंवक्तुंयुज्यते कथं किंतुक्षणिकतोभगवानपीछत्यवे
तिसर्वथैवेत्युक्तं कस्मात्पुनर्ज्ञानंनक्षणिकमित्याह नयसव्वहेवखणियंनाणंपुव्वोवलद्धसरणाउ खणिउनसरइपेभ कस्मात्पुनर्ज्ञानंक्षणि
कमित्याह पूर्वोपलब्धस्य बालकालाद्यनुभूतसर्वथवद्धसाधवस्थायामपिस्मरणदर्शनान्नचैतदेकांतक्षणिकत्वेसत्युपपद्यते कुतइ
त्याह खणिउइत्यादि यःक्षणिकोनायंनूनमतीतंस्मरतियथाजन्मानंतरविनष्टः एकांतक्षणिकंचेष्यतेज्ञानमतः स्मरणाभावप्रसंगइति
क्षणिकज्ञानपक्षेदूषणांतरमप्याह जस्सेगमेगवंधप्पभंगंतेयखणियंचविणाणं नस्सा कत्तंकदाविरवि॥ यस्यवादिनोबौद्धस्यैकविज्ञान
संततयःसत्वाइतिवचनादेकमेवासहायंज्ञानंतस्यसर्वमपिवस्तुक्षणिकमित्येवंभूतविज्ञानंकदाचिदपिनयुक्तमिति संबंधःइष्यतेचसर्वक्षणि
कताविज्ञानंसौगतैः यत्सत्तत्सर्वंक्षणिकंतथाक्षणिकाःसर्वसंस्कारारत्यादिवचनादेनचक्षणिकतायाहकज्ञानस्यैकत्वेनसंभवत्येनयदाहित्रिलोक
तलगतैः सर्वैरपिक्षणिकैःपदार्थैःपुरःस्थितैर्वा तदेकविज्ञानंजन्यतेततस्तदेतज्ज्ञानीयाथ्युतक्षणिकाः सर्वेप्यमीपदार्थादितिनचैवंसंवेरापितैस्तज्जन्य
नेकुतइत्याह॥पवधपणंति यस्मादेकमेवनातिनियतंबंधनंनिबंधनमालंबनंयस्यतदेकनिबंधनंज्ञानं अंतःकथमशेषवस्तुस्तोमव्यापिनीक्षणिकताम
बुध्यतेअपिचैकालंबनत्वेपियद्यशेषपदार्थविषयाणामपिज्ञानानांयुगपदुत्पत्तिरिष्येत आत्माचतदर्थानुस्मर्तानदास्याशेषपदार्थक्षणिकतापार
ज्ञानंनचाशेषार्थग्राहकानेकज्ञानानांयुगपदुत्पत्तिरिष्यते किंचतदेकमप्येकार्थविषयमपिचविज्ञानंसर्वपदार्थगतक्षणिकतामतास्यदेवयद्युत
त्पन्नंतराध्वंसिनाभविष्यदविनाशित्वेहिनदवस्थिततयाउपविष्टसदन्यमन्यंचातुर्थमुत्पत्त्यनंतरमुपरमंतदृष्टा सर्वमेवास्मत्क्रमस्मत्सूजातिय
वर्ज्येचवस्तुक्षणिकमेतत्येवेबुध्येतनंचैतदस्ति ॥कुतइत्याह॥ एगंतेणखनियंचेति यस्यचबौद्धस्यैकांतेनक्षणिकंक्षणध्वंस्येनविज्ञानंनपुनर्विरा
बस्थायिनस्यकथंसर्ववस्तुगतक्षणिकतापरिज्ञानंस्यात्तस्मात्क्षणिकमेवप्रमातृज्ञानमेष्टव्यं तच्चगुणत्वादनुरूपंगुणिनमात्मानमंतरेणानस
भवत्यतः सिद्धःशरीराद्व्यतिरिक्त आत्मेति उक्तगाथोक्तमेवकंचिदर्थंभावयति जंसविसयनियययंविय जम्माणंतरहयंचतंकिहण्णु नाहितिस
व्वइयविणाणं विसयखणभंगूयाईणि यत्स्वविषयमात्रनियतंजन्मानंतरहतंचप्रमातृविज्ञानं तत्कथंबहुविज्ञानविषयगतान्क्षणभंगानिरा
तमकत्वसुखदुःखिरवतादीन्धर्मान्ज्ञास्यतिनकथंचिदित्यर्थः अत्रपरमाशंक्यपरिहरन्नाह गिण्हेयस्स घभंगं जईयमईसविसयाणुमाणाउ तपि
नजउणुमाणंजुत्तंसभावइसिद्धीउ॥ यदिचयरस्यैवंभूतामतिःस्याद्यदुतएकमप्येकालंबनमपिक्षणिकमपिचप्रमातृविज्ञानंसर्ववस्तुगतल

MEMORIAL
इन्दिरागांधीराष्ट्रीयकलाकेन्द्रम्

णभंगंग्रण्हीयात् कुतइत्याह स्वविषयानुमानादितउक्तंभवति यस्मादयमस्यद्विषयः क्षणिकः अहंचक्षणनश्वररूपंततोविज्ञानसाम्यादन्यान्यपि
विज्ञानानिक्षणिकानि विषयसाम्याच्चान्येपिविषयाः सर्वेपिक्षणिकाइत्येवंस्वंचविषयाश्चस्वविषयास्तदनुमानात्सर्वस्यापि वस्तुनस्तेमस्यक्षणि
कत्वादिगृह्यते अत्रदूषणमाह ॥ तंपीत्यादि तदपिनयुक्तंघटमानकंकुतइत्याह यतस्तात्स्वविषयानुमानमन्येषांविज्ञानानामन्यविषयाणांचपक्षी
कृतानांसत्वादिप्रसिद्धौविनयुज्यते नहिसत्वेनाप्यप्रसिद्धे धर्मिणिक्षणिकतादिधर्मः साध्यमानोविभ्राजते कोहिनामशशविषाणादेनसत्वेना
प्रतीतेषुकृतकत्वादिनाऽनित्यत्वादिधर्म्मान्साधयति तत्रपक्षः प्रसिद्धोधर्म्मीत्यादिवचनान्नचेदमेकमेकालेवनक्षणिकंच ज्ञानमेतद्वोद्धुंशक्नो
ति यदुतान्यज्ञानानिसंतितद्विषयाश्चविद्यते तेषान्वविषयाणांस्वविषयज्ञानजननस्वभावाद्यएवंभूताधर्म्माःसंतीति एतदपरिज्ञानेन
कथमेतेषांक्षणिकतांसाधयिष्यति धर्म्मिणएवाप्रसिद्धेः स्यादेतत्स्वविषयाणांस्वविषयानुमानादेवान्यविज्ञानादिसत्तापिमेत्स्यत्येव ॥तथाहि ॥
यथाहमस्मितथान्यान्यपिज्ञानानिसंति यथाचमद्विषयोविद्यते एवमन्येपिज्ञानविषयाविद्यंते एवयथाचाहंमद्विषयश्चक्षणिकः एवमन्य
ज्ञानानितद्विषयाश्चक्षणिकाएवेत्येवंसर्वेषांसत्वंक्षणिकताचस्वविषयानुमानादेवसेत्स्यतीति एतदप्ययुक्तं ॥ यतः सर्वक्षणिकताग्राहकंज्ञानंक्षण
नश्वरत्वानजन्मानंतरंमृतयित्वाहमस्मिक्षणिकंचेत्येवमात्मानमपिनावबुध्यतेन्यपरज्ञानंतुतस्यदूरोत्सारितमेवकिंचतत्स्वविषयमात्रस्यापि
क्षणिकतांगच्छति ॥ समानकालमेवद्वयोरपिविनष्टत्वाद्यदिहिस्वविषयंविनश्यतांतंदृष्ट्वानक्षणिकतांनिश्चित्यस्वयंपश्चात्कालांतरेणद्विनश्येत्त
दास्यात्तस्यस्वविषयेक्षणिकताप्रतिपत्तिर्नचैतदस्तिज्ञानस्यविषयश्चनिजरक्षणंजनयित्वासमानकालमेवविनाशाभ्युपगमान्नचस्वसंवेदन
प्रत्यक्षेणवाक्षणिकताप्रतिपत्तिर्नचैतदस्ति ज्ञानस्यविषयस्यनिजक्षणंनजनयित्वासमानकालमेवविनाशाभ्युपगमान्नचस्वसंवेदनप्रत्यक्षेण २३१
ह्यिप्रत्यक्षेणवाक्षणिकताग्रह्यतइति सौगतैरिष्यतेअनुमानगम्यत्वेनतस्याभीरभ्युपगमादिति अत्रपरस्योत्तरमाशंक्यनिराचिकीर्षुराह ॥
जाणेद्धवासणाउ साविहुवासंतवासणिद्धाणंजुत्तासमेच्चदोण्हं नउजम्माणंतरहयस्स ॥ स्यादेतत्सर्व३विज्ञानक्षणेकृत्तरोत्तरविज्ञानक्षणाना
मेवंभूतावासनाजन्यते ययान्यविज्ञानतद्विषयाणांसत्वक्षणिकताहानिप्रसंगः किंचसापिवासनाक्षणिकाक्षणिकावाक्षणिकत्वेकथंतद्
त्सर्वक्षणिकतापरिज्ञानंअक्षणिकत्वेनप्रतिज्ञाहानीरिति नदेवंपरपक्षंदूषयित्वासांप्रतंस्वपक्षमुपदिदर्शयिषुरुपसंहरन्नाह बहुविन्ना
णप्पभवोजुगवमणेगत्थयाहवेगस्स ॥ विणाणावच्छावा पउच्चविनीविधोउवा विणाणरवणाविणासे दोसाइच्चादयोपरस्संति नउवियस्सं

भूयसुम विणाणमयंमिजीवंमि नदेवंविज्ञानस्यप्रतिक्षणंविनाशोभ्युपगम्यमानेइत्यादयोदोषाः प्रसजंति केपुनस्तेदोषाइत्याह चहुविणाणेत्या
दिइहैवंसंबंधः क्षणनश्वरविज्ञानदिनाभुवनत्रयांवर्त्तिसर्वार्थग्रहणार्थंयुगपदेवबहूनांज्ञानानांप्रभवउत्पादोभ्युपगंतव्यः नदाश्रयभूत
श्चदृष्टानामर्थानामनुस्मर्तावास्थिन आत्माभ्युपगंतव्योन्यथातस्तत्सर्वक्षणिकक्षणिकाः सर्वसंस्काराः निरात्मनः सर्वभावाइत्यादि सर्व
क्षणिकतादिविज्ञानंनोपपद्येततदभ्युपगमेचस्वमतत्यागप्रसक्तिः अथवाक्षणिकंविज्ञानमिच्छताएकस्यापिविज्ञानस्ययुगपदनेका
र्थतासर्वभुवनांतर्वर्त्तार्थग्राहिताऽभ्युपगंतव्यायेनसर्वक्षणिकतादिविज्ञानमुपपद्यते नचैतदिष्यते दृश्यतेवाविष्याबावस्थायति॥ यदिवाअ
वस्थाविज्ञानस्यानवस्थाविज्ञानावस्थाभ्युपगंतव्या इदमुक्तंभवति ॥ विज्ञानस्यानल्पकत्वाग्रशोवस्थानमेष्टव्यं येनतत्सर्वक्षसमासीनमन्या
न्यवस्तुविनश्वरतांवीक्ष्यप्रमाणंसर्वक्षणिकतामपगच्छेदिति सर्वमागेवोक्तमेव एवंचाभ्युपगमेविज्ञानसंज्ञामात्रविशिष्टआत्मैवाभ्युपगतो
भवति अथेनद्वहुविज्ञानप्रभवादिकंनेष्यते तर्हिप्रतीत्यवृत्तिविघातः प्राप्नोति इदमत्रहृदयं ॥ कारणंप्रतीत्याश्रित्यकार्यस्यवृत्तिः प्रव
निरूत्पत्तिरितियावत्सपुनः कारणकार्यावस्थायांकथंचिदप्यन्वेतित्येवसौगतैरभ्युपगम्यते इत्थंचाभ्युपगम्यमानेऽतीतस्मरणादिसमस्तव्य
वहारोच्छेदप्रसंगः एवंहिव्यवहारप्रवृत्तिः स्याद्यद्यतीतानेकसंकेतादिज्ञानाश्रयस्तत्तद्विज्ञानरूपेणपरिणामान्वयीआत्माभ्युपग
म्यते तथाभ्युपगमेचसतिप्रतीत्यवृत्त्यभ्युपगमविघातः स्यादित्यादि ॥ नयदिविज्ञानस्यक्षणविनाशेएतेदोषाः प्रसजंतितर्हिकामीदोषा
नप्रसजंतीत्याह ॥ नउठियेत्यादि नत्वस्मदभ्युगतेजीवेस्फ्रूपगम्यमानोएतेदोषाः प्रसजंति कथंभूतेजीवेस्थितसंभूतस्युतविज्ञानमयेकथंचि
द्रव्यरूपतयास्थितंकथंचिदुत्तरपर्यायेणसंभूतंकथंचित्पुनःपूर्वपर्यायेणच्युतंविनष्टंयाद्विज्ञानेतन्मयेइत्यर्थः नसमादमुमेवात्माद्यव्ययध्रौ
व्ययुक्तेशरीरादर्थांतरभूतमस्मदभ्युपगतमात्मानंसमस्तव्यवहारसिद्धयेप्रतिपद्यस्वेति नन्वेवंभूतस्यात्मनः कथंभूतानिज्ञानानिप्रवर्त्तते
कस्माच्चहेतोस्तानिजायंतइत्याह तस्सविचित्तावरण रकयोवसमजाइं चित्तरूवाइं रवणियाणियकालंतर वित्तीणीमेमइविह्राणाइं ॥ मते
र्मतिज्ञानस्यविधानानिनानाभेदरूपाणितस्ययथोक्तरूपस्यात्मनःप्रवर्त्ततेकथंभूतानीत्यादि विचित्रोयोसौमतिज्ञानावरणक्षयोपशा
मस्तनोजानाति अतएवस्वकारणभूतक्षयोपशमवैचित्र्याद्विचित्ररूपाणितथापर्यायरूपतयाक्षणिकानिद्रव्यरूपतयानित्यत्वात्कालां
तरवृत्तीनि उपलक्षणंचमतिविधानानिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानविधानान्यपियथासंख्यंश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानावरणक्षयो

पशमवेचित्र्याद्विचित्ररूपाणि यथासंभवं तस्य दृष्टव्यानि केवलज्ञानं तेकमेवाविकल्पं भेदरहितमुदितमाख्यातं भगवद्भिर्यतः सर्वस्यापि निजाव
रणस्य क्षयएव द्रष्टव्यमिति एतदेवाह निखीसंताणोसिं सव्वावरणपरिसंखए जं च केवलमुदियं केवल भावेनाणंतमोविगप्पमिति ॥ एतेषां
च मतिज्ञानादिविधानामेव विशेषतज्ञानमात्ररूपसंतानो नित्यो व्यवच्छिन्नरूपः केवलज्ञानं त्वविकल्पं भेदरहितमुदितमाख्यातं भगवद्भिर्य
तः सर्वस्यापि निजावरणस्य क्षय एवतदुपजायते अतोविकल्पं केवल भावेनानंतकालावस्थायित्वातदनंतार्थविषयत्वाच्चानंतमिति पुनर्वा
युभूतिः संदिहानः प्राह सोजइदेहादन्नो तोपविसंतोवनिस्सरंतोवा कीस नदीसइ गोयम दुविहाणवलद्धि उसाय असउखरसिंगस्सव स
उविहूराइह्यवभिहिया रूहमाकत्तनणउं कम्माणुगयस्सजीवस्स यदिनाम शरीरादन्यो सौजीवस्ततो घटेचटके इवशरीरे प्रविशन्निस्सरन्वा
किमितिनोपलभ्यते भगवानाह गोयमेत्यादि ॥ यतोद्विविधानुपलब्धिरस्तिअतस्तस्याअनुपलभ्येः कारणान्नौतमजीवोनदृश्यते कथं
पुनः सानुपलब्धिर्द्विविधा इत्याहे साचअनुपलब्धिरेकाअसतोभवति यथाखरशृंगस्य द्वितीयानुसतोप्यर्थस्यभवति कुतइत्याह दू
रादिभावादितिदूरपतन्नपक्षीनिदृश्यते यथा स्वर्यादिः आदिशब्दादतिसन्निकर्षादितिसौक्ष्म्यात्मनोनवस्थानादिंद्रियापाटवान्मतिमां
द्यादशक्यत्वावरणादभिभवात्सामान्यादनुपयोगादनुपायाद्विस्मृतेर्दुरागमान्मोहाद्विदर्शनाद्विकारादक्रियातो नधिगमात्कालविप्रक
र्षात्स्वभावविप्रकर्षाच्चेति तदनुपयोगादनुपायाद्विस्मृतेर्दुरागमान्मोहाद्विदर्शनाद्विकारादक्रियातो नधिगमात्कालविप्रकर्षात्स्वभावविप्र
कर्षाच्चेति तत्रातिसन्निकर्षात्सन्नप्यर्थो नोपलभ्यते यथा नेत्रहूषिका पक्ष्मादिः अति सौक्ष्म्यात्परण्वादिः ३ मनोनवस्थानात्सतोप्यनुपलब्धि
र्यथानष्टचेतसां ४ इंद्रियापाटवात्किंचिद्बधिरादीनां ५ मतिमांद्यादनुपलब्धिः सतामपिसूक्ष्म शास्त्रार्थविशेषाणां ६ अशक्यत्वात् स्वक
र्णकाटिकामस्तकपृष्ठादीनां आवरणात्कुड्यादिस्थगितलोचनादीनां करकुम्बा यावत्तानांच ८ अभिभवात्सतस्सूरतेजसि दिवसेतारका २३२
णां ९ सामान्यात्सूपलक्षितस्यापि माषादेः समानजातीयमाषादिराशिपतितस्याप्रत्यभिज्ञानात्सतोप्यनुपलब्धिः १० अनुपयोगाद्रूपो
पयुक्तस्य शेषविषयाणां ११ अनुपायात् शृंगादिभ्यो गोमहिष्यादिपयःपरिणामजिज्ञासो १२ विस्मृतेः पूर्वोपलब्धस्य १३ दुरागमाद्रूपदेशा
त्सुभ्रान्तिरूपकरीतिकादिवि प्रलंभितमतेः कनकादीनां सतामप्यनुपलब्धिः १४ मोहात्सतामपिजीवादितत्वानां १५ विदर्शनात्सर्वथानांधादी
नां १६ वार्धक्यादिविकाराद्दुरा पूर्वोपलब्धस्यसतोप्यनुपलब्धिः १७ अक्रियातोभूखननादिक्रियाभावाद्वृक्षमूलादीनामनुपलब्धिः १८

अनधिगमाच्छास्त्राश्रवणात्तदर्थस्यसतोप्यनुपलब्धिः १९ कालविप्रकर्षाद्भूतभविष्यद्वृषभदेवपद्मनाभतीर्थकरादीनामनुपलब्धिः २० स्वभा
वविप्रकर्षान्नभःपिशाचादीनामनुपलंभः २१ तदेवंसतामप्यर्थानामेकविंशतिविधानुपलब्धिः प्रवर्तते अतोस्यकर्मानुगतस्यसंसारिणो जी
वस्यामूर्तत्वान्नभस इवकर्मणत्वस्यनु सौक्ष्म्यात्परमाणोनिव सतोनुपलब्धिर्नासतः कथं पुनरेतद्बुध्यते नासन आत्मनोनुपलब्धिः किं
तुसतइति चेदुच्यते अनुमानेनात्सत्वस्यसाधितत्वादिति वेदोक्तद्वारेणापि देहव्यतिरिक्तमात्मानं साधयितुमाह । वेहाणणेवजिएजम
ग्रहोत्तादस्सग्गकामस्स वेहविहियं विहिणइ दाणाइफलं च लोयम्मि शरीरमात्रेजीवे सति गौतम यत्स्वर्गकामस्यवेद विहितमग्निहोत्रा
द्यनुष्ठानं तद्विहन्यते देहस्यवह्निनाअत्रैवभस्मीकरणात्जीवाभावेकस्यासौस्वर्गोभवेदितिभावः दानादिफलंचानुभवितुरभा
वात्कस्यभवेदिति विरुद्धवेदपदश्रवणनिबंधनश्चैषवायुभूतेः जीवशरीरमात्रेजीवेसतिगौतम यत्स्वर्गकामस्यवेद विहितमग्नि
होत्राद्यनुष्ठानं नद्विहन्यते देहस्यवह्निनाअत्रैवभस्मीकरणात् जीवशरीरयोर्भेदाभेदविषयः संशयो नोवेदपदार्थकथनद्वारेण।
पितमपाकुर्वन्नाह विणाणघणाईणं वेयपयाणं तमत्थमविदंतो देहाणणं मन्नसि ताणं च पयाणं अयमत्थो ॥ विज्ञानघनाख्यः पुरुषप
वायंभूतेभ्योर्थांतरमित्यादिव्याख्यापूर्ववदेव अतएवप्रागुक्तं शरीरतयापरिणतोभूतसंघातोयं विधमानकर्तृकः आदिमत्प्रतिनिय
ताकारत्वाद्घटवद्यश्चतत्कर्तासतदतिरिक्तोजीवइति भूतातिरिक्तात्मप्रतिपादकानिवेदवाक्यानि नचापि प्रतीतान्येव नघथा ॥ सत्ये
नलभ्यस्तपसाह्येषब्रह्मचर्येणनित्यंज्योतिर्मयोहिशुद्धोयंपश्यंतिधीरायतयः संयतात्मानइत्यादि तदेवंसर्वेषामपि वेदवाक्यानांभूता
तिरिक्तस्यजीवस्यप्रतिपादकत्वात् भूतेभ्योतिरिक्तंजीवं प्रतिपद्यस्वेति एवंभगवतासंशयेऽपनीते वायुभूतिः किंकृतवानित्याह छिन्नंमी
त्यादि तदेवं सर्वेषामपि गाथा व्याख्यापूर्ववदिति ॥ आसामपि चत्वारिंशद्गाथार्थः १३८ इति तृतीयोगणधरवादः समाप्तः ॥३॥ अथचतुर्थ
स्यव्यक्तगणधरस्यवक्तव्यतामभिधित्सुराह तेपव्वइएसोउं वियत्तुआगच्छईजिणसगासं वच्चामिणवंदामि वंदित्ता पज्जुवासामि ॥ रूगमा
एवपितिव्यक्तनामाद्विजोपाध्यायः समागतोभगवतः समीपं ततोभगवता किंकृतमित्याह आभट्ठोयगाह व्याख्यातपूर्वविदिति आभाष्यभ
गवता किमुक्तोयमित्याह किमन्ने अत्थिभूया उयाहु नत्थित्ति संसउतुज्झ वेयपयाण यअत्थं नयाणसी तेसिमोअत्थो । पृथिव्यप्तेजो
वाय्वाकाशलक्षणानि पंचभूतानि तानि चाकिंसंतिनवेति त्वंमन्यसे संशयश्चतवायं विरुद्धवेदपदश्रवणनिबंधनोवर्तते तानिचामूनिपदानि

स्वप्नोपमं वै सकलमित्येष ब्रह्मविधिरंजसा विज्ञेय इत्यादि तथा द्यावापृथिवी इत्यादि तथा पृथिवी देवता आपो देवता इत्यादि एतेषां चायमर्थस्तव
प्रतिभासते स्वप्नोपमं स्वप्नसदृशं वै निपातोऽवधारणे सकलमशेषं जगदित्येष ब्रह्मविधिः परमार्थप्रकारः अंजसा प्रगुणेन न्यायेन विज्ञेयो ज्ञातव्य
इत्यादि एतेषां चायमर्थस्तव प्रतिभासते स्वप्नोपमं स्वप्नसदृशं वै निपातोऽवधारणे सकलमशेषं जगदित्येष ब्रह्मविधिः परमार्थप्रकारः अंज
सा प्रगुणेन न्यायेन विज्ञेयो ज्ञातव्य इत्यादि तदेवमादीनि वेदपदानि किल भूतनिह्नवपराणि द्यावापृथिव्यादीनि तु तत्सत्ताप्रतिपादका
न्यतस्त्वं संशयं करोषि तेषां वेदपदानां त्वमर्थं न जानासि च शब्दाद्युक्तिहृदयं च न वेत्सि येन संशयं कुरुषे तेषां चायमर्थो वक्ष्यमाणलक्षण इति अ
थ भाष्यं भूएसु जस्स संका सुविणयमाउ व्व माइ होज्ज त्ति न वियारिज्जंताइं भजंति जं सव्वजुत्तिं भूयाइ संसयाउ जीवाइ कओ कह त्ति ते बुद्धी न
स्वप्नसदृशं संका मन्नसी मायोवमं लोयं आयुष्मन् व्यक्त भूतेषु भवतः संदेहः यतः स्वप्नोपमानि मायोपमानि चैतानि भवेयुरिति त्वमन्यसे
यथा हि स्वप्ने किल कश्चिन्निःस्वोऽपि निजगृहाङ्गणे गजघटातुरगनिवहमणिकनकराश्यादिकमद्भुतमपि पश्यति मायायां चेन्द्रजालवि
लसितरूपायामविद्यमानमपि कनकमणिमौक्तिकरजतभाजनारामपुष्पफलादिकं दृश्यते तथैतान्यपि भूतान्येवंविधान्येवेति मन्यसे यथ
स्माद् विचार्यमाणान्येतानि सर्वथैव न काञ्चिद्युक्तिं भजन्ते सहन्ते भूतेषु च संशये जीवपुण्यपापादिषु किल का वार्ता भूतविकाराधिष्ठानत्वात्ते
षामिति तव बुद्धिः स्यात् सर्वस्यापि भूतजीवादिवस्तुनस्त्वदभिप्रायेणाभावात्सर्वशून्यताशङ्काऽभवाग्निरवशेषमपि लोकं मायोपमं स्वप्नेन्द्र
जालतुल्यं मन्यसे इति युक्तिं चात्र व्यक्ते चेतोगतां भगवानाविष्कुर्वन्नाह जह किर न सओ परओ नोभयओ नावि अन्नओ सिद्धी भावाण भवेक्खाए व
वियत्त जह दीह हस्साणं ॥ व्यक्त भवतोऽयमभिप्रायो यथा किल न स्वतो न परतो न चोभयतो नाप्यन्यतो भावानां सिद्धिः संभाव्यते कुत इत्याह ॥ २३३
अपेक्षातः कार्यकारणादिभावस्यापेक्षिकत्वादित्यर्थः ह्रस्वदीर्घव्यपदेशवत् तथाहि यत्किमपि भावजातमस्ति तेन सर्वेणापि कार्येण
वा भवितव्यं कारणेन वा भवितव्यं तत्र कार्यं कारणेन क्रियत इति कारणापेक्षत्वात्तस्य कार्यव्यपदेशो न स्वतस्तस्य कार्यत्वं स्वतः सिद्धं किमप्यस्ति उ
एवं कारणमपि कार्यं करोतीति कार्यापेक्षयैव तस्य कारणत्वव्यपदेशो न तु तस्य कारणत्वं स्वतः सिद्धं किंचिदस्ति तदेवं कार्यादिभावः
स्वतो न सिद्ध्यति यच्च स्वतो न सिद्धं तस्य परतोऽपि सिद्धिर्नास्ति यथा खरविषाणस्य न तत्र च न स्वतः कार्यादिभावो नापि परतः स्वपरोभया
त्तर्हि न सिद्धिरिति चेत्तदयुक्तं व्यस्ताउभया तत्सिद्धेरभावात् तत्समुदायेऽपि तदयोगात् न हि सिकताकणेषु प्रत्येकमसत्तैलं तत्समुदाये प्रादुर्भवति

अपि च ॥ उभयतः सिद्धिपक्षे इतरेतराश्रयदोषः प्राप्नोति यावद्धि कार्यं न सिध्यति न तावत्कारणसिद्धिरस्ति यावच्च कारणं न सिध्यति न तावत्का
र्यसिद्धिः मा भूदयमितरेतराश्रयदोषस्तस्मान्नोभयतोऽपि कार्यादिभावसिद्धिः नाप्यन्यतो नुभयत इत्यर्थः स्वपरोभयव्यतिरेकेणान्यस्य वस्तुनोऽस
त्त्वेन निर्हेतुकत्वप्रसङ्गात् एवं ह्रस्वदीर्घलक्षणे दृष्टान्तेऽप्यपेक्षात इत्यस्य ह्रस्वदीर्घत्वासिद्धिलक्षणेन साध्येनान्वयो भावनीयः तथाहि ॥ प्रदेशिन्या
अंगुष्ठमपेक्ष्य दीर्घत्वं प्रदीयते मध्यमां त्वपेक्ष्य ह्रस्वत्वं परमार्थेन त्वियं स्वतो न ह्रस्वा नापि दीर्घेति देवं न स्वतो ह्रस्वदीर्घत्वयोः सिद्धिः ततः परतः उभयतोऽनुभ
यतश्च तत्सिद्ध्यभावो यथोक्तवद्भावनीयस्तदुक्तं न दीर्घेऽस्तीह दीर्घत्वं न ह्रस्वेनापि च द्वये तस्मादसिद्धं शून्यत्वात् सदित्याख्यायते कथं हि ह्रस्वप्रतीत्य सिद्धं
दीर्घं प्रतीत्य ह्रस्वमपि न च किंचिदस्ति सिद्धं व्यवहारवशाद्वदत्येवं ॥ २ ॥ इतश्च सर्वं जगच्छून्यताकुत इत्याह अत्थि जमग्गाणगयावसन्नेगयारदीसाउं
संपुण्णमिलयाथवा सुणावा सव्वहाभावा नन्वस्तित्वघटयोरेकत्वमनेकत्वं वा यद्येकत्वं तर्हि सर्वैकता प्राप्नोति यो यो स्ति स स घट इत्यस्तित्वे घटस्य प्रवेशा
त्सर्वत्र स्यात् घटत्वप्रसङ्गः स्यान्न पटादिपदार्थान्तरं घटो वा सर्वसत्त्वाव्यतिरेकात्सर्वात्मकः स्यादथवा यो घटः स एवास्तीति घटमात्रे स्तित्वं प्रविष्टं ततोऽन्यत्र
सत्त्वाभावात् घटस्य सर्वस्याप्यभावप्रसङ्गतो घट एवैकः स्यादथवा यो घटः स एवास्तीति घटमात्रे स्तित्वं प्रविष्टं ततोऽन्यत्र सत्त्वा स्यात् सोऽपि वा न वेद घटः
व्यावृत्तो हि प्रतियोगिनि यदा च न तत्प्रतिपक्षभूतोऽघट एव नास्ति तदा किमपेक्ष्यासौ घटः स्यादिति सर्वशून्यैमिति अथ घटसत्त्वयोरन्यत्वमिति द्वितीयो विकल्पः त्व
तर्हि सत्त्वरहितत्वादसन्घटः खरविषाणवदिति अपि च सतो भावः सत्त्वमुच्यते तस्य च सदाधारभूतेभ्यो घटादिभ्यः स चेदन्यत्वे सत्त्वमेव स्यादाधारादन्यत्वे
आधेयस्याप्यनुपपत्तेः तदेवमस्तित्वेन सह घटादीनामेकत्वान्यत्वविकल्पाभ्यामुक्तन्यायेन सर्वैकत्वादिदोषप्रसङ्गात्सर्वेऽपि भावा अनभिलप्या वाभ
वेयुः सर्वाशून्या वा स्युः सर्वथैव तेषामभावो भवेदित्यर्थः अपि यन्नोभयपक्षे तत्तावन्निर्विवादं खरविषाणवदसत्त्वेनोपनिवृत्तानलक्ष्या यदप्युत्पत्तिम
ल्लोकेऽभ्युपगम्यते तस्यापि जाताजातादिविकल्पयुक्तिभिः स्यादो न घटत इति शून्यैव युक्तिरित्येतदेवाह जायाजायोभयओ न जायमाणं च जायए जम्हा
अणवत्थाभावोभयदोसाओ सुन्नया तम्हा इह भावं जातं जायते जाततादेन त्रिः पटघटवदथमपि जायते तदनवस्थानात्तत्वाविशेषेणपुनः २ जन्म
प्रसंगादथजातं जायते तदप्ययुक्तं ॥ कुत इत्याह उभयदोषोल्लसत्कोभयपक्षोक्तदोषापत्तेरित्यर्थः किं च ॥ एतज्जाताजातलक्षणमुभयमस्ति वा
नवा यद्यस्ति तर्हि जातमेव तत्पुनरुभयं तत्र चोक्तो दोषः अथ नास्ति तथापि नोभयं न त्विति तज्जातमेव तत्राप्यभिहितमेव दूषणं नापि जायमानं

जायते पूर्वोक्तविकल्पद्वयानतिवृत्तेस्तथा हि तदपि जायमानमस्ति न वा यद्यस्ति तर्हि जातमेव तन्नास्ति चेन्नतर्हि जातमेव पक्षद्वयेपि चास्मिन्नभिहित एव
दोषः उक्तं च ॥ गतं न गम्यते तावदगतं नैव गम्यते गतागतविनिर्मुक्तं गम्यमानं गम्यते इत्यादि यस्मादेवं तस्मादेतद्वस्त्वादिदोषप्रसङ्गेनैव स्तूनामु
त्पादायोगाज्जगतः शून्यतैव युक्तेति प्रकारान्तरेणापि वस्तूत्पत्त्ययोगः शून्यतासाधनार्थमाह हेउपच्चयसामग्गी वीसुंभावे स नो य तुक्कर्य।
वीसहसामग्गिमयं सव्वाभावे य सामग्गी तस्या विष्कं भावेषु पृथगवस्थासु यत्कार्यं न दृश्यते दृश्यते च सामग्रीसद्भावः प्राप्नोतीत्यर्थः नतः
सर्वशून्यतैवेति भावः इह मन्त्रहृदयं ॥ हेतवश्च प्रत्ययाश्च स्वजनान्यमर्थं किमेकैकशः कुर्वन्ति संहत्य वा नतावदेकैकशः तथानुपलब्धे
स्तन एकैकस्मात्कार्यस्योत्पत्त्यभावे सामग्रीसद्भावोन प्राप्नोति अन्तुस्त्वनायाः सामग्र्या अप्ययोगात्तन्तश्च सर्वशून्यतैव जगतः उक्तं च
हेतुप्रत्ययसामग्रीपृथग्भावे यदर्शनात्तेन तेनाभिलाप्या हि भावाः सर्वे स्वभावः लोके यावत्संज्ञाप्रवृत्तेः संज्ञाभावे चाभिलप्रमशक्यत्वादि
ति कुतः पुनः पृथगवस्थायां संज्ञाप्रवृत्तिरित्याह लोके यावदित्यादि लोके यावत्संज्ञा घटोयमित्यादिसंज्ञाप्रवृत्तिस्तावत्संपूर्णकार्ये सं
पूर्णसामग्र्यामेव यस्माद्दृश्यते पृथग्भावे च सामग्र्यामप्यभावात्सिकतातैलवन्नसत्त्वे च भावाः भावासत्त्वे च कुतः सामग्रीसद्भाव इति
प्रकारान्तरेणापि शून्यतासिध्यर्थमाह। परभागादरिसणउ सव्वाराभागसुहुमयाउय उभयाणुवलंभाउ सव्वाणुवलद्धिउ सुण्णं ॥ इह य
वद्दृश्यं तदसदेवानुपलंभात्खरविषाणवदिति निश्चितानध्यक्षतो दृश्यस्यापि च स्तम्भकुम्भकुड्यादेः परमध्यभागयोरसत्त्वं चार्वाग्भा
गान्तरितत्वेन तयोरप्यदर्शनादाराद्भागस्यापि च सावयवत्वात्पुनरन्यः स्वल्पाराद्भागस्तस्याप्यन्यः पुनस्तस्याप्यन्यः इत्येवं तावद्यावत्स
र्वारातीयभागस्य परमाणुप्रतरमात्रत्वेनाति सौक्ष्म्यात्पूर्वेषां चाराद्भागानामन्यस्यान्येनान्तरितत्वेनानुपलब्धेस्ततश्चोक्तन्यायेन प
रभागसर्वारातीयभागस्य परमाणुप्रतरमात्रत्वेनातिसौक्ष्म्यात्पूर्वेषां चाराद्भागानामन्यस्यान्येनान्तरितत्वेनानुपलब्धेस्ततश्चोक्तन्यायेन
परभागसर्वारातीयभागलक्षणोभयभागानुपलंभात्सर्वस्यापि वस्तुजातस्यानुपलब्धेः शून्यं जगदिति। उक्तं च यावद्दृश्यं परस्तावद्भागः स च न दृश्यते
तेन तेनाभिलाप्या हि भावाः सर्वे स्वभावतः ११ नदेवमुक्तयुक्त्या सर्वस्यापि मुक्तादेरभावः प्राप्नोति श्रूयते च श्रुतौ भूतादिसद्भावो पीति संशयः इति पूर्वपक्षः ॥
अथ भगवान्प्रतिविधानमाह माकुरु वियत्तसंसाय मसइ न संसय समुड्भवो जुत्तो खकुसुमखरसिंगेसुव जुगो सो याणुपुरिसेसु ॥ आयुष्मन्व्यक्त मा कु

था: संशयं माभूमावं बुध्यस्व यतो सति भूतकदंबके संशयः खकुसुमखरविषाणयोरिव न युक्तोपि च भावनिश्चय एव स्यात्सस्वेव च भूतेषु स्थाणुपुरुषादिष्विव संश
यो युक्तः यदि पुनरसत्यपि वस्तुनि संदेहः स्यात्तदाविशेषेण खरविषाणादिष्वपि स्यादिति भावः एतदेव भावयति कोवा विसेसहेउ सव्वाभावे विभाणुपुरिसेसु स
कानकुसुमाइसु विवज्जउवाहे कनभव कोवात्र विशेषहेतु रुच्यतां यत्सर्वाभावे सर्वशून्यतायामविशिष्टायामपि स्थाण्वादिषु संशयो भवति नखपुष्पा
दिषु न नु विशेषहेत्वभावादविशेषेण सर्वत्र संशयोस्तु नियामकाभावात्विपर्ययो वाभवेत्खपुष्पादिषु संशयः स्यान्न स्थाण्वादिष्विति भावः अपि
च पच्चक्खउणुमाणादागमउवापसिद्धिरत्थाणं सव्वप्पमाणविसया भावे कि ह संसओ जुत्तो यदा हि प्रमाणैरर्थानां प्रसिद्धिर्वा तास्मभवेत्तस्य कथं चित् विद्वत्
निःसंशयो भवति नखपुष्पादिषु नन्वविशेषहे युज्यते यदा च सर्वेषां नदिषयाणां अभावस्तदा कथं संशयोस्तु संशयस्य ज्ञानं ज्ञेयाद्यर्थसामग्रीजन्य
त्वात्सर्वशून्यत्वे च तदभावान्न संशयोद्भूतिर्निर्मूलत्वादिति भावः एतदेव समर्थयति जं संसयाइ सोनाणपज्जयात्तं च नेयसंबद्धं सव्वनेयाभावे न संसउ
तेण ते जुत्तो। यस्मात्संशयविपर्ययानध्यवसायनिर्णया विज्ञानपर्यायास्ते च ज्ञेयनिबंधनमेव सर्वशून्यतायां न ज्ञेयमस्ति तस्मान्न तव संशयो युक्तः सति
च संशयेनुमानसिद्धा एव भावाः कथमित्याह संति च्चिय ते भावा संसयउ सोमथाणुपुरिसोव अह दिट्ठंतसमसिद्ध मणसि न णु संसयाभावो ॥ सौ
म्य संति भवतोपि भावाः संशयसमुत्थानादिह यत्संशय्यते तदस्ति यथा स्थाणुपुरुषौ यच्चासत्तन्न संशय्यते यथा खपुष्पखरविषाणे अवस्थाणुपुरु
षलक्षणदृष्टान्तमसिद्धं मन्यसे त्वं सर्वेषामपि स्थाणुपुरुषादिभावानामविशेषेण नास्तित्वाभ्युपगमात्ततः युक्तयतोनुसर्वभावासत्त्वे संशयाभाव एव
स्यादित्युक्तमेवेति अथ परमतमाशंक्य परिहरन्नाह सव्वाभावे विमई संदेहो सिमिणएव नो तं च जं सरणाइ निमित्तो सिमिणा न उसव्वहाभावो ॥ स्या
न्मतिः परस्य सर्वाभावे सर्वे दृष्टः संशयो यथा किल कश्चिन्नामरो निजगृहांगणे किमयं हिपद्रो महीद्रो वेति संशेते न च तत्र किंचिदप्यस्त्येवमन्यत्र सर्वभा
वाभावेपि संशयो भविष्यति तच्च न यतस्मात्स्वप्नेपि पूर्वदृष्टानुभूतस्मरणादिनिमित्तः संदेहो न तु सर्वथा भावाभावे सो क्वापि प्रवर्तते एवमेतत्कानि पुनस्त
न्निमित्तानीत्याह अणुभूयदिट्ठचिंतिय सुयपयइवियार देवयाणूया सिमिणस्स णिमित्ताईं पुण्णं पावं च नाभावो स्नानभोजनविलेपनादिकमन्यस्यानुभू
तं स्वप्ने दृश्यते इत्यनुभूतोर्थः स्वप्नस्य निमित्तं अश्वयाकरितुरगादिको अन्यदा दृष्टोर्थस्तन्निमित्तं चिंतितश्च विभव प्रियतमालाभादिः श्रुतश्च स्व
र्गनरकादिः तथा वातपित्तादिजनितः प्रकृतिविकारः स्वप्नस्य निमित्तं तथानुकूलप्रतिकूला वा देवता तन्निमित्तं चिंतितश्च विभवप्रियतमालाभादिः
श्रुतश्च स्वर्गनरकादिः तथा वातपित्तादिजनितः प्रकृतिविकारः किंच स्वप्नोपि चकाव एवतनस्तस्यापि सत्त्वे कथं शून्यं जगदिति भावना प्रतिज्ञायते

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी इस्मारक ग्रंथसंग्रह

कथं पुनः स्वप्नस्याभावत्वमित्याह विणाणमयत्तणउ घडविणाणंवक्कमणउ भावो अहवाविहिय निमित्तो घडोव्वनेमित्तियत्ताउ॥ भावः स्वप्नइति प्रतिज्ञा वि
ज्ञानमयत्वादितिहेतुः घटविज्ञानवदितिदृष्टांतः अथवा भावः स्वप्नोनैमित्तिकत्वान्निमित्तनिष्पन्नोनैमित्तिकत्वान्निमित्तनिष्पन्नोनैमित्तिकस्तद्भावस्तत्वं त
स्मादित्यर्थः घटवदिति कथं पुनः नैमित्तिकइत्याह यतोविहितनिमित्तः विहितानि अणुहूयदिठ चितियेत्यादिना प्रतिपादितानि निमित्तानि यस्यासौ
विहितनिमित्तइति सर्वशून्यतांचेष्यमाणायां स्वप्नादिव्यवहाराभावप्रसंगएवेति दर्शयन्नाह सव्वाभावेवकउ कमिणोकमिणोत्ति सच्चमलियंवि
गंधव्वपुरंपाडलिपुत्तन्नोवयारोति कघतिकारणंतिय सज्झमिणं साहणंतिकत्तति चत्तावयणंवञ्च परपरकोयंसपरकोयं किंचेह थिरदवोसिण च
लयारूवणाइं नियचाइंडं सद्दाउयगज्झा सोत्ताईयाइं समयाविवघाउव सव्वग्गहणं चकिनकणिंमि किंकन्नयावसम्मं सग्गाहोकिवमिच्छत्तं किंरूस
परोभयबुद्धी कहंचत्तेसिंपरोप्परमसिद्धी अथपरमइएणइ सपरमइविसेसणंकत्तो॥ सर्वाभावेचसर्वशून्यतायांचाभ्युपगम्यमानायां स्वप्नोयम
स्वप्नोयमितिकुतः किंकृतोयंविशेषइत्यर्थः तथासत्यमिदमलीकंवातथा गंधर्वपुरमेतत्पाटलीपुत्रादिचेदं तथातथ्योवचारोपचारोत्ति अयंतथ्योनिरुपचरितो
मुख्यश्चतुष्पदविशेषः सिंहः अयंतूपचारिकोमनुष्यविशेषोमाणवकः तथाकार्यमिदंघटादिकारणंचेदं मृत्पिंडादि तथासाध्यमिदमनित्यत्वादिसाध
नं कृतकत्वादिकर्ता घटादेःकुलालादिः तथायंवक्ता वादीवचनंचेदं व्यवयवपंचावयवंवा इदं चवाच्यमभिधेयमस्य शब्दसंदर्भस्य तथायंस्वपक्षोऽ
यंचपरपक्ष इतिसर्वशून्यत्वे कुतोसौविशेषोगम्यते किंचेहथिरेत्यादि किंचेहपृथिव्याः स्थिरत्वं अपांद्रवत्वं वन्हेरुष्णत्वं वायोश्चलत्वं आकाशस्यारूपि
त्वमित्यादयोनियताः सर्वदैवैकस्त्वभावविशेषाः सर्वशून्यतायांकुतोगम्यते तथाशब्दादयोग्राह्या एव इंद्रियाणिचश्रोत्रादीनि ग्राहकाण्येवेति कु
तोनियमसिद्धिः समयेत्यादि ननुसर्वशून्यतायां स्वप्नायस्वप्नसत्यालीकादीनां विशेषनिबंधनाभावात्समतैवकस्मान्नभवति यादृशःस्वप्नोऽस्वप्नो
पितादृशएव यादृशश्चास्वप्नःस्वप्नोपितादृशएवेत्यादि अथवाविपर्ययःकुतोनभवति यःस्वप्नःसोऽस्वप्नोयस्त्वस्वप्नःसस्वप्नइत्यादि यदिवासर्वेषा
मपिस्वप्नादीनां सर्वथाशून्यत्वेग्रहणमेव कस्मान्नभवति भ्रांतिवशादेवस्वप्नादेर्ग्रहणादिमितिचेत्तदयुक्तं देशकालस्वभावाहि नैयत्येनतद्ग्राहकज्ञा
नोत्पत्तेः किंचेयंभ्रांतिः किंविद्यतेनवायदिविद्यते तर्ह्यभ्युपगमविरोधः अथनविद्यते तर्हि भ्रांतेरसत्वाद्भावग्राहकज्ञानस्य निर्भ्रांततापत्तेरेवसर्वग्राहो
वा नपुनःशून्यतेति अथवान्यत्स्वप्नादौ भवेन्नं ननुसर्वशून्यत्वे शून्यत्वं सम्यक्सर्वाभावानांग्रहणं सग्राहोभावसत्वग्रहणं पुनर्मिथ्यात्वमित्यत्र क
कृतोविशेषहेतुः यदुक्तं नस्वतोभावानां सिद्धिरित्यादि तत्प्रतिविधानार्थमाह॥ किंहसपरोभयेत्यादि ननु कथं हस्वदीर्घोभयविषये इदं ह्रस्वमिदं

दीर्घमेतत्तुतदुभयमित्येवंभूतास्वपरोभयबुद्धिर्युगपद्दृश्यतेभवताकथंचैतेषां ह्रस्वदीर्घोभयानां परस्परसिद्धिरुच्यते पूर्वापरविरुद्धत्वान्नैतद्युक्तं युज्य
तइत्यर्थः अयमत्रभावार्थोनस्वल्वापेक्षिकमेववस्तूनां सत्वं किंतुस्वविषयज्ञानजननादर्थक्रियाकारित्वमपि ततश्चह्रस्वदीर्घोभयानांत्वात्मविषयविज्ञानं
नजयतिदृशांसत्यवतानिकथंतेषामसिद्धिः सदप्युक्तंमध्यमांगुलिमपेक्ष्यप्रदेशिन्याह्रस्वत्वमसदेवोच्यतइति तदप्युक्तं यतोयदिमध्यमापेक्ष्यप्रदेशि
न्यांस्वतः सर्वथासत्वमपिह्रस्वत्वंभवति तदाविशेषाभावात्खरविषाणपितद्भवेदतिदीर्घं किंडयस्थादि चपिचतस्यादथप्रदेशिन्याः क्वापेक्ष्यात्वात्म
न्यपिह्रस्वत्वं स्यात्सर्वत्रासत्वाविरोधान्नचैवंतस्मात्स्वतः सत्यामेवप्रदेशिन्यां वस्तुनोऽनंतधर्मात्मकत्वात्तत्सहकारिसंनिधौतत्तद्रूपाभिव्यक्तेस्तत्
ज्ञानमुत्पद्यते नपुनरसत्यामेवतस्यामपेक्षामात्रतएवह्रस्वज्ञानमुपजायते एवंदीर्घोभयादिष्वपिवाच्यं अथेदंह्रस्वमिदं दीर्घमेतच्चोभयमित्यादिस्वपरो
भयबुद्धिः परमतापराभ्युपगमेनोच्यते नपुनःस्वतःसिद्धं स्वविषयज्ञानजनकंह्रस्वादिकं किंचिदस्तितोनकश्चित्पूर्वापरविरोधइत्यत्राहननुसर्वशू
न्यत्वेइदंस्वमतमेतत्परमतमित्येतदपि स्वपरभावेनविशेषणंकुतोनकुतश्चिदित्यर्थः स्वपरभावोपिसमयाविवत्तउभाइत्यादिनावर्तितइतिभावः स्व
परभावाद्यभ्युपगमेचशून्यताभ्युपगमहानिरिति। अविच जुगवंकमेणवाति विणाणहोपदीहहस्सेसु जइजुगवंकाचेरका परोप्परलोयणाद्युगे
व ननुमध्यमाप्रदेशिन्यादीर्घह्रस्वयोस्तवाभिप्रायेण तदाकारप्रतिभासिज्ञानंकिंयुगपदेवभवेत्क्रमेणवा यदियुगपत्तर्हि परानपेक्षंद्वयोरपि
युगपदेवस्वप्रतिभासिनिज्ञानेप्रतिभासात्कस्यकिलकापेक्षा अथक्रमेणतथापिपूर्वमेवस्वप्रतिभासिनाज्ञानेनपरानपेक्षमेवह्रस्वस्यगृही
तत्वादुत्तरस्मिन्दीर्घकापेक्षा तस्माच्चक्षुरादिसामग्रीसद्भावेपरानपेक्षमेवस्वकीयाविविक्तरूपेणसर्वभावानांस्वज्ञाने प्रतिभासात्स्वतएवसिद्धि
अथवाबालस्यतत्क्षणमेवजातस्यशिशोर्यदिहनयनोन्मेषानंतरमेवाद्योविज्ञानं तत्किमपेक्ष्यप्रादुरस्ति यदिवायेनह्रस्वेनापिदीर्घं किंतुपरस्प
रंतुल्ययोरेववस्तुनोर्यत्युगपदेवस्वप्रतिभासिनाज्ञानेनगृह्यमाणयोः काअन्योन्यापेक्षा नकाचिद्यथातुल्यस्यलोचनयुग्मस्य तस्मादंगुल्या
दिपदार्थानांनान्यापेक्षमेवरूपं किंतुस्वप्रतिभासवताज्ञानेनान्यनिरपेक्षाएवतेस्वरूपतोगृह्यंते उत्तरकालंतुतत्तद्रूपजिज्ञासायां तत्तत्प्रतिपक्ष
स्मरणादिसहकारिकारणांतरवशाद्दीर्घह्रस्वादिव्यपदेशाःप्रवर्ततइति स्वतःसिद्धाःएवसंतिभावाइति अपिचकिंहस्साउदीहे दिहाउच्चेव
किन्नदीहेति कीसवनरवपुप्फाउ किनरवपुप्फाउहत्तयदि सर्वशून्यतातत्तःकिमितिह्रस्वादेवप्रदेशिनीभवति इत्यादिर्घंमध्यमादि इव्येदीर्घ
ज्ञानाभिधानव्यवहारःप्रवर्त्ततेदीर्घापेक्षएवदीर्घेनज्ञानाभिधानव्यवहारः किंनभवतीति नचैवंतस्मात्संत्येवभावानतुशून्यताजगतइति अ

पिच किंवावेरकाएच्चिय होधमयीवासभावएवायं सोभावोत्तिसञ्जाभो वञ्झापुत्तेनसंजुत्तो अथवासर्वस्याप्यसत्वेह्रस्वादेर्दीर्घाद्यपेक्षयापि
किंकर्त्तव्यं शून्यताप्रतिकूलत्वात्तस्या घाटाद्यर्थसत्ववदथपरस्यमतिर्भवेत्स्वभावा देवान्यपेक्षयैवह्रस्वदीर्घादिव्यवहारःप्रवर्ततेनचस्वभावःप
र्यनुयोगमर्हति तथाचोक्तं अग्निर्दहतिनाकाशं कोत्रपर्यनुयुज्यतामिति हंतेछमपिहतोसि यतःस्वोभावःभावस्तत्रस्वपरभावाभ्युपगमाच्छून्य
ताभ्युपगमहानिःनचवंध्यापुत्रकल्पानामर्थानांस्वभावपरिकल्पनमयुक्तमिति भवतुवाअपेक्षा तथापिनशून्यतासिद्धिःकुतइत्याह होघावेरको
उवविणाणंवाभिहाणमित्तंवा दीहंतिवहस्संतिव नउसत्तासेसधम्मावा अथवास्वतःसिद्धवस्तुन्यपेक्षातोभवेत्किमित्याह विज्ञानमाभिधान
मात्रंवाकेनोल्लेखेनेत्याह दीर्घमितिवाह्रस्वमितिवेति किंपुनर्नभवेदित्याह होघावेरकाउवा विणाणंवाभिहाणमित्तंवा दीहंतिवहस्संतिव।
नउसत्तासेसधम्मावा अथवास्वतःसिद्धवस्तुन्यपेक्षातोभवेत्किमित्याह विज्ञानमाभिधानमात्रंवाकेनोल्लेखेनेत्याह दीर्घमितिवाह्रस्व
मितिवेति किंपुनर्नभवेदित्याह नत्वन्यापेक्षयावस्तुनोसत्ताभवति नाप्यापेक्षितह्रस्वदीर्घत्वादिधर्माःशेषाःरूपरसादयो धर्माअन्यापे
क्षयासिध्यंते उत्पद्यतेचवस्तुसत्ताग्राहकाणिरूपादिधर्मग्राहकाणिचज्ञानान्यन्यतोपायक्षाभावात् कथंस्वतःसिद्धस्यवस्तुसत्तादेरभावस्तत्स
ञ्ज्ञावेचकथंशून्यताजगतइति कथंपुनःसत्तादयोऽन्यानपेक्षाइत्याह इहराहस्साभावे सव्वविणासोहनुघदीहस्स नयसोतन्नासत्ताइयाण
विरकायमाईणं॥इतरथायदिघटादीनांसत्तादयोप्यन्यापेक्षयाभवेयुः तदाह्रस्वाभावेह्रस्वस्यसर्वविनाशेदीर्घस्यापिवस्तुनःसर्वविनाशः
स्याह्रस्वसत्तापेक्षित्वादीर्घसत्तादीनां नचैवमसौदीर्घस्यसर्वविनाशोदृश्यते तस्मान्निश्चीयते सत्यन्यानपेक्षाएवघटादीनांसत्तारूपाद्
योधर्मास्तत्सर्वेवायात्ताशून्यतेति यदुक्तं नस्वतोनापिपरतोनापिवोभयतोभावानांसिद्धिरपेक्षातइत्यादि अत्रापेक्षातइतिविरुद्धोहेतु
र्विपक्षएवसत्वादितिदर्शयन्नाह जाविअविरकाविरकणमविरकभाविरकणिधमणुविरकासानमयासव्वेसकवि संतेसकनसकन्नयानाम॥था २३६
पीयह्रस्वादेर्दीर्घाद्यपेक्षासाप्यपेक्षणंक्रियारूपंतथा अपेक्षकंकर्त्तारं अपेक्षणीयंचकर्मानपेक्ष्यनभवतिविदुषासम्मतातत्तःकिमित्याह एतेषुचा
पेक्षणापेक्ष कापेक्षणीयेषुसर्वेषुसत्सुनकाचिच्छून्यतानाम अतोपेक्षकादिसत्वलक्षणविपक्षएवापेक्षालक्षणस्यहेतोर्वृत्तत्वाद्विरुद्धत्व
मिति तस्मात्स्वतःपरतःउभयतश्चभावानांसिद्धिरस्त्येव व्यवहारतोनिश्चयतस्तुस्वतःसिद्धाएवसर्वभावाइतिदर्शयति किंचिसउत्तहपरउत्त
उभयउ किंचिन्निच्चसिद्धंपि जलउघडउपुरिसो नहंचववहारउनेयं निछयउपुणवाहिर मिनिमित्तमित्तोवउगउसव्वं होइसउजमभावोनसि

सिद्धइत्तिनिमित्तिभावेवि॥इहकिंचित्स्वतएवसिध्यति यथाकर्त्रभिरपेक्षस्तत्कारणद्रव्यसंघानविशिष्टपरिणामरूपोजलदः किंचित्तुपरतोयथाकु
लालकर्तृकोघटः किंचिदुभयतोयथामातापितृभ्यांस्वकृतकर्मनश्चपुरुषः किंचिन्नित्यसिद्धमेव यथाआकाशंएतच्चव्यवहारनयापेक्षयाद्रष्टव्यं निश्च
यतस्तुवाह्यंनिमित्तमात्रमेवाश्रित्यसर्ववस्तुस्वतएवसिध्यति यदस्माद्बाह्यनिमित्तसद्भावेपिखरविषाणादिरूपोभावः कदाचिदपिनसिध्यति उभय
नयमतंचसम्यक्त्वमितिअथयदुक्तं अच्छित्तघडेगाणेगमायइत्यादिनत्वहीविघटतुमाह अच्छित्तघडेगायोगयाम्पयायमेत्ताचिंतियं अच्छिघडेपडिवन्ने
इहरासाकिन्नखरसिंगइहात्तिघडोन्नुनास्तीत्येवंप्रतिपन्नेसतितदनंतरमेवास्तित्वघटयोःकिमेकत्वानेकत्वेइत्यादिनाघटास्तित्वयोरेकत्वानेक
त्वलक्षणपर्यायमात्रचिंतैवभवताकृताभवति ननुनयोरभावःसिध्यति अन्यथाह्यभावरूपत्वाविशेषाद्यथाघटास्तित्वयोरेवंखरविषाणवंध्यापुत्रयो
रेकत्वानेकत्वचिंताभवतःकिन्नप्रवर्ततेइति किंच यथाघटास्तित्वयोरेकत्वानेकत्वविकल्पौत्वंविधत्सेतथाघटशून्यत्वयोरपितौविधातुंशक्येते
कथमित्याह घडसुन्नयन्नयाए सुन्नयाकाघडाहियासोम्म एगत्तेघडउच्चियनसुन्नयानामघडधम्मो॥ननुघटशून्यत्वयोरप्यन्यतानन्यताभावाय
द्यन्यतातर्हि सुन्नयाकाघडाहियासोम्म एगत्तेघडउच्चियनसुन्नयानामघडधम्मो ननुघटशून्यत्वयोरप्यन्यतानन्यताभावा यद्यन्यतातर्हिसुन्नयाए
सुन्नयाकाघडाहियासोम्म एगत्तेघडउच्चियनसुन्नयानामघडधम्मो ननुघटशून्यत्वयोरप्यन्यतानन्यताभावा यद्यन्यतातर्हिसुन्नयाकाघडायाहिसोम
त्तिसौम्यव्यक्तशून्यताकाघटाधिकानामननुघटमात्रमेवपश्यामो नपुनःक्वचिच्छून्यताघटादधिकासमीक्ष्यतेअथानन्यतातथापिसतिघटशून्यत्वयो
रेकत्वेघटएवासौयुज्यतेप्रत्यक्षतएवोपलभ्यमानत्वात्नतुशून्यत्वंनामकश्चित्तद्धर्मःसर्वप्रमाणैरनुपलब्धेरिति अपिच विणाणमयणावाईणिमेग
यातोतदस्थियासिद्धाअणत्तेअणाणी निच्चयणोवाकहंवाइं शून्यंसर्वमेवाकिंचत्रयमित्येनेष्कृतं याह्विज्ञानंवचनंवचनेनसहशून्यवाकाद्यदधिका नेभि
च्चनुभवमात्रमेवएकत्वमनेकत्वंवा यद्येकत्वंततस्तदस्ति नावरत्वास्तिनासिद्धमिति कुतःशून्यतावृक्षशिंशिपात्वयोरिवैकत्वस्थैवस्तुत्वादन्यत्वेतुविज्ञा
नवचनयोरतानीतिर्वचनश्चवादीकथंशून्यतासाधयेच्छिलासंघातवदिति अथघटसत्वयोरेकत्वानेकत्वविकल्पोभ्यधायियोघटःसएवास्तीतिघ
टमात्रेस्तित्वस्यप्रदेशाद्घटएवास्ति यदियाम्पनिपक्षाभावास्तोपिनास्तीतिनत्राह घटसत्ताघडधम्मो तत्तोण्णापोपडाइउभिन्नो अच्छित्तिणणभ
णिए कोघडएवत्तिनियमोयं घटास्तित्वलक्षणा घटसत्ताघटस्यधर्मः सचेत्ततोघटादनन्योभिन्नःपटादिस्तस्यसत्तैभ्योपिभिन्नस्तेन ततोघटोस्तीति
भणितेघटएवेति घटएवास्ति कोयंनियमो निजसत्तायाःपटादिष्वपिभावात्तेपिसत्येवेतिभावःतथाभिन्नेनघटास्तित्वयोरेकत्वविकल्पे यदुक्तंयोयो

स्तिसघट इति सर्वघटत्व प्रसंगो घटस्य वा सर्ववस्त्वात्मकत्वमिति न दपि सर्वघटसत्ताकटस्य धर्मः सच्चेत्ततो घटादनन्यो भिन्नः पटादिसत्तसु सर्वे नैव परिहृत
मिति एतदेवाह जवाइजत्थिनंतं घडोत्ति सव्वघडया पसंगोको भणिए घडोत्थि व कह सव्वछि त्ताव होहोति यद्वा भोक यघदत्ति न तत्सर्व घट इति तत्रको
यं सर्वघटत्वप्रसंगस्तथा यो घटः स एवास्तीत्युक्ते कथं सर्वास्तित्वावरोधः कथं घटस्य सर्वात्मकत्वमित्यर्थः यदा हि घटसत्ता घट एवास्ति नान्यत्रत
दा यत्र २ घटास्तित्वं तत्र घट इति न कश्चित्सर्वेषां घटताप्रसंगस्तथा घटसत्त्वेन घट एवास्तीत्येतस्मिन्नप्युक्ते न किंचिद् घटस्य सर्वात्मकं प्रतीयत इति भा
वः तदेवं प्रस्तुतं परपक्षमयाकृत्य स्वपक्षस्य भावार्थमाह अत्थित्ति तेण भणिए घडो स्याघडोउ अच्छेव चूउउजहा दुमोनियमा ॥ येन कारणेन घट
सत्ता घटधर्मत्वात् घट एवास्ति पटादिषु तु भिन्ना तेन तस्मात् स्यादस्तीत्युक्ते घटो घटो वा पटादिर्गम्यते निज २ सत्त्वस्य सर्वेषु पटादिष्वपि भावाद्घडोउअ
छेवत्ति घट इति प्रोक्ते अस्त्येवेति गम्यते निजसत्त्वस्य नियमेन घटे सद्भावादत्रयथासंख्यमुदाहरणद्वयं यथा द्रुम इत्युक्ते चूतो चूतो वा निंबादिर्ग
म्यते द्रुमत्वस्य सर्वत्र भावाच्चूत इत्युक्ते तु द्रुम एव गम्यते अद्रुमस्य चूतत्वायोगादिति यदुक्तं यदेतज्जातं जायते किं तदजातं जायते किं तज्जाताजा
तं जायत इत्यादयः शून्यतासिध्यर्थमुपन्यस्यमाना निरर्थका एव विकल्पा इति मध्यकाभिप्रायः अथ तदपि जातं जाता २ दिविकल्पाश्रयभूतं जा
तत्वेन भवतो न सिद्धं किं त्वजातमेव तन्न तु स्ववचनविरुद्धमिदं जाममपि अजातमिति किंच ॥ जातस्यासत्त्वेन निराश्रयत्वाज्जाता २ दिविकल्पा निरर्थका एव अ
थे नदाश्रयाद्भूते जाताद्यवस्तुन्यसिद्धेपि न जातं जायत इत्यादि विकल्प विचारः प्रवर्तते तर्हि खपुष्पेप्यसौ किं न विधीयते असत्त्वाविशेषेण समया विवद्यस्य चेत्यादि दोषप्रसं
गाः न च वक्तव्यं परं प्रति सिद्धं जातमुररीकृत्य विकल्पा विधीयंते स्वपरभावाभ्युपगमे शून्यताहानिप्राप्तेरिति ॥ अपिच ॥ जइ सव्वहा न जायं किं जम्माणंतरं तदुवलंभो ।पुव्वं
वाणुवलंभो ।पुणो वि कालंतर हयस्स ॥ यदि सर्वैरपि प्रकारैर्घटादिकार्यं न जातमिति शून्यवादिना प्रतिपाद्यते तर्हि मृत्पिंडावस्थायामनुपलब्धं कुलालादिसामग्रीनिवर्तितजन्मा
नंतरं किमित्यकस्मात्तदुपलभ्यते पूर्वं वा जन्मतः किमिति तस्यानुपलंभः पुनरपि कालांतरे लगुडादिनाहतस्य किमिति तस्यानुपलंभः अजातस्य गगनन लिनस्येव सर्वदैव घ
टादेरनुपलंभ एव स्यात् न तु कदाचिदुपलंभः कदाचित्त्वनुपलंभो सो जातस्यैवोपपद्यत इति भावः । किंच। जह सव्वहा न जायं। जायं कण वयणं न हभावा ॥ अह जायं पि न जायं प
यासिया मत्तया शून्यं सर्वं जगदित्येवं भूतं यच्छून्यताविषयं विज्ञानं वचनं च तद्यथा जाता जातादिप्रकारैः सर्वथा न जातमप्यजातमपि। सत्केनापि प्रकारेण ताव ज्ञातं तथाभा
वाश्रपि घटादयो जाता एष्टव्याः इत्यतो न शून्यं त्रोदथ शून्यताविज्ञानवचनद्वयं जातमप्यजातमिष्यते तर्हि तद्विज्ञानवचनाभ्यां विना केनासौ शून्यताप्रकाशितामिति न
केनचिदिति शून्यतानुपपत्तिरिति ॥ यदप्युक्तं न जातं जायते नाप्यजातमित्यादि तदप्ययुक्तं यतो विवक्षया सर्वैरपि प्रकारैर्यथासंभवं वस्तु जायते किंचित्तु सर्वथा
न जायत इति दर्शयति जायइ जायमजायं जायजायमह जायमाणं च कज्जमह बिवक्खाए न जायए सव्वहा किंचि रूविति जाइ उजाऊ कुंभो संठाणऊ पुणरजाउ । जाया
जाउ दो हिवि। तस्समयं जायमाणोत्ति ॥ ग्रंथाग्रं १६००० ॥ पुव्वकऊ घडतया। परपज्याएहिंत दुभएहिंच। जायंनो य पडतया। न जायए सव्वहा कुंभो। वोमाइ निच्च जायं। न

न जायए तेण सव्वहा सो ॥ इह दव्वतया सव्वं। भयणिज्जं पज्जवग्गईए ॥ इह कार्यं घटादिकं विवक्षया किमपि जातं जायते किंचिदजातं किंचिज्जाताजातं किंचिज्जायमानं तु सर्व
था न जायत इति ॥ अथ यथाक्रममुदाहरणानि ॥ रूवीत्यादि रूपितया घटो जातो जायते मृद्रूपतायाः प्रागपि भावात्तद्रूपतया जात एव घटो जायत इत्यर्थः संस्थानतया
आकारविशेषेण पुनः स एवाजातो जायते मृत्पिंडाद्यवस्थाया आकारस्यासंभवान्मृद्रूपतया आकारविशेषेण चेति द्वाभ्यामपि प्रकाराभ्यां जाताजातो जायते तदनर्थांत
रभूतत्वाद्घटस्य तथा अतीतानागतकालयोर्विनष्टानुपपन्नत्वात् क्रियानुपपत्तेर्वर्तमानसमय एव क्रियासद्भावात्तत्समयं वर्तमानसमये जायमानो जायते किंचित्तु सर्व
था जाता जातादिप्रकारैर्न जायते ॥ किं पुनस्तदित्याह ॥ पुव्वकऊ इत्यादि पूर्वकृतस्तु पूर्वनिष्पन्नो घटो घटतया जातादिविकल्पानां मध्यादेकेनापि प्रकारेण न जायते पूर्व
मेव जातत्वात् किं घटतयैव न जायते ॥ नेत्याह ॥ परपज्जाएहिंति तथा पटादिगतैः परपर्यायैश्च घटो न जायते नैतस्य सर्वथा जातत्वात् खरविषाणवत्तथा तदुभयप
र्यायैश्च स्वपरपर्यायैर्जाताजातत्वात् पूर्वनिष्पन्नो घटो न जायते स्वपर्यायाणां पूर्वमेव जातत्वात् परपर्यायैश्च कदाचित्कस्याप्यभवनात् स्वपरपर्यायैः पूर्वकृतघटो न
जायते जाताजातपटखरविषाणवदिति भावः तथा जायमानोपि वर्तमानक्रियालक्षणसमये पटतया घटो न जायते पररूपतया कस्याप्यभवनात् किं पूर्वकृ
तो घट एवेत्थं न जायते आहोश्विदन्यदपि किंचिन्न जायते । इत्याह। वोमाइ इत्यादि न केवलं पूर्वकृतो घटो घटतया न जायते तथा व्योमादि च तेन कारणेन सौम्य
सर्वथा जातादिभिः सर्वैरपि प्रकारैर्न जायते येन किमित्याह येन नित्यजातं सर्वदावस्थितं हेतुद्वारेण विशेषणामिदं नित्यजातत्वान्न जायत इत्यर्थः ॥ उक्तस्यैवार्थ
स्योपसंहारव्याजेन तात्पर्यमुपदर्शयन्नाह ॥ इयेत्यादि इत्युक्तप्रकारेण सर्वमपि घटपटव्योमादिकं वस्तु द्रव्यतया द्रव्यरूपेण न जायत इतीहापि संबध्यते
तद्रूपतया सदावस्थितत्वादिति भावः पर्यायगत्या पर्यायचिंतया पुनः सर्वं भजनीयं विकल्पनीयं पूर्वजातं घटादिकं रूपादिभिः स्वपर्यायैरपि न जायते पूर्व
जातत्वादेव अजातं तु तत्स्वपर्यायैर्जायते परपर्यायैस्तु किंचिदपि न जायत इत्येवं पर्यायचिंतायां भजना एतच्च प्रायो दर्शितमेवेति ॥ अथ यदुक्तं ॥ सर्वसामग्रीम
यं दृश्यते सर्वाभावे कुतः सामग्री तत्र प्रतिविधानमाह दीसइ सामग्गिमयं सव्वमिहत्थि न य सा तणु निरुद्धं घेप्पइ वन पच्चक्खं किं कच्छभरोमसामग्गी ॥ इह यदुक्तं स
र्वमपि कार्यं सामग्र्यात्मकं दृश्यते सर्वाभावे नास्ति सामग्रीति तदेतदहि.. इदमेव प्रस्तुतार्थप्रतिपादकत्वाद्वाजनकं कंठोष्ठताल्वादिसामग्र्याः प्रत्यक्षत एवो
पलब्धेः अथ क्रूषे अविद्योपप्लवाद विद्यमानमपि दृश्यते । यत उक्तं ॥ कामस्वप्नभयोन्मादैरविद्योपप्लवात्तथा पश्यत्यसंतमप्यर्थं जनः केशोंडुकादिवदिति य
द्येवं तर्हि सत्त्वे सामान्येपि कच्छपरोमजनकसामग्री किमिति प्रत्यक्षत एव नोपलभ्यते समनाविपर्ययो वा कथं न स्यादिति वाच्यमिति । किंच ॥ सामग्गीमऊ व
त्ता ॥ वयणं च अत्थि जइ तो कउ सुण्णं । अह नत्थि केन भणियं । वयणाभावे सुयं केण ॥ सामग्री उरः शिरः कंठोष्ठताल्वजिह्वादिसमुदायात्मिका तन्मयः साम
ग्र्यात्मको वक्ता तद्वचनं चास्ति नवा यद्यस्ति तर्हि कुतो जगच्छून्यतं तद्वक्तृवचनसत्त्वेनैव व्यभिचारादथ तद्वक्तृवचने न स्तस्तर्हि वक्तृवचनाभावे केन भ

किंचि

णितं शून्यं जगन्न केनचित्सर्वशून्यत्वेन प्रतिपाद्यस्याप्यभावात्केन तच्छून्यवचः श्रुतमिति। अत्र पराभिप्रायमाशंक्य परिहरन्नाह। जेणं चेयनवत्ता। वयणं
वातो न संति वयणिज्जा। भावातो स्वण्णमिदं वयणमिदं सच्चमलियं वा जइ सच्चं नाभावो। अहालियं नप्पमाणमेयंति। अब्भुवगयंतियमई। नाभावे जुत्तमे
यंति॥ येनैव न वक्तानापि वचनं ततस्ते नैव न संति वचनीयाभावादुच्यतः शून्यमिदं जगदिति। अत्रोच्यते॥ यदेतद्वक्तृवचनवचनीयानां भावानामभा
वप्रतिपादकं वचनं तत्सत्यमलीकं वा यदि सत्यं तर्ह्यस्यैव सत्यवचनस्य सद्भावान्नाभावः सर्वभावानां अथालीकमिदं वचनं तर्ह्यप्रमाणमेतदतो नातः
शून्यतासिद्धिः अथ यथा तथा वाऽभ्युपगतमस्माभिः शून्यताप्रतिपादकं वचनमतो अस्मद्वचनप्रामाण्याच्छून्यतासिद्धिरिति तत्रमतिर्नैवं यतः स
त्यमलीकं वा त्वयेदमाप्युपगतमित्यादि पुनस्तदेवावर्त्तते किं वाऽभ्युपगंताऽभ्युपगमोऽभ्युपगमनीयं चेत्येतत्त्रयस्य सद्भावेऽभ्युपगमोऽप्येष भवतो
युज्यते न च सर्वभावानामभावे एतत्त्रयं युक्तमिति॥ अपिच॥ सिकयास्स किं न तेल्लं। सामग्गीओ तिलेसु विमिमम्मि। किंच न सव्वं सिज्झइ। सामग्गीओ खपुप्फाणं॥ सर्वभावानामसत्त्वे सर्वोपि प्रतिनियतो लोकव्यवहारः समुच्छिद्यते॥ तथाहि॥ भावाभावस्य सर्वत्राविशिष्टत्वात्किमिति सिकताकणसा
मग्रीतस्तैलं न भवति तिलादिसामग्र्यां वा तत्किमस्ति किं वा खपुष्पसामग्रीतः सर्वमपि कार्यजातं न सिध्यति नन्वेवं तस्मात्प्रतिनियतकार्यका
रणभावदर्शनान्नाभावसामग्रीतः किमप्युत्पद्यते किंतु यथास्वभावसामग्रीतस्तथा च सति न शून्यं जगदिति॥ किंच॥ सव्वं सामग्गीमयं। नेगंतोयं ज
ओणुरपएसो अहमोविसप्पएसो। जं धायंत्थासपरमाणू॥ सर्वं सामग्रीमयं सामग्रीजन्यं वस्त्विति यो मयपि नैकांतो यतो द्व्यणुकादयः स्कंधाः सप्रदेश
त्वाद्द्व्यादिपरमाणुजन्यत्वाद्भवंतु सामग्रीजन्याः परमाणुः पुनरप्रदेशत्वादिति न केनचिज्जन्यते इति कथमसौ सामग्रीजन्यः स्यादस्ति चासौ कार्यलि य
गगम्यत्वा॥ दुक्तंच॥ मूर्त्तोणुरप्रदेशः कारणमंत्यं भवेत्तथा नित्यः एकरसवर्णगंधो द्विस्पर्शः कार्यलिंगश्च॥ अथ यमपि सप्रदेशस्तर्हि तत्प्रदेशोणु
र्भविष्यति तस्यापि सप्रदेशत्वे तत्प्रदेशोप्यणुरित्येवं तावद्यावद्यत्र क्वचिन्निःप्रदेशता यामेव बुद्धेरवस्थानं भविष्यति स एव परमाणुस्तेनापि च साम
ग्रीजन्यत्वस्य व्यभिचार इति॥ न सत्येव परमाणवः॥ सामग्रीजन्यत्वाभावादित्याशंक्याह दीसइ सामग्गिमयं। न याणवो संति नणु विरुद्धमिदं। किं वाणूण
मभावो निप्पण्णमिणं खपुप्फेहिं॥ सामग्रीमयं सर्वं दृश्यत इति भवतैव प्रागुक्ते अणवश्च न संतीत्यधुनाभ्रूषे ननु विरुद्धमिदं यथा सर्वमप्यनंतवचनमिति ब्रू
वतः स्ववचनविरोधस्तथात्रापीत्यर्थः यदेव हि सामग्रीमयं किमपि दृश्यते भवता तदेवाणुसंघातात्मकमतः स्ववचनेनैव प्रतिपादितत्वात्परमाणवो न संतीति भावः किं चाणूनामभावे इदं सर्वमपि घटादिकार्यजातं किं खपुष्पैर्निष्पन्नं परमाण्वभावे तज्जनकमृत्पिंडादिसामर्थ्याभावादिति भावः तस्माद्यत्सामग्री २३८
मयं दृश्यत इति प्रतिपद्यते भवतात देव परमाणव इति॥ यदुक्तं॥ परभागादरिसणऊ सव्वाराभागसुहुमयाऊ यइत्यादि। तत्र प्रतिविधानमाह। दिसस्सा

रभागो। घिप्पइ न य परोत्तिनणु विरुद्धमिदं॥ सव्वाभावे विनमो। घेप्पइ किं खरविसाणस्स॥ यदुक्तं दृश्यस्यापि वस्तुनः परभागस्तावन्न दृश्यते आराद्भागस्तु गृह्य
ते परंसोप्यन्यान्यपरभागकल्पनया प्रागुक्तयुक्तितो नास्तीति ननु विरुद्धमिदं गृह्यते ऽसौ न च समस्तीति सर्वाभावाद्भ्रांत्यासौ गृह्यत इति चेन्नदयुक्तं यतः
सर्वाभावे तुल्येपि किमिति खरविषाणस्य संबंधी आराद्भागो न गृह्यते समता विपर्ययो वा कथं न भवतीति॥ किंच। परभागादरिसणऊ। नाराभागे विकि
न मणुमाणंति। आराभागग्गहणे। किंवा परभागसंसिद्धी॥ परभागमात्रादर्शनादाराद्भागोपि नास्तीत्यत्र किमनुमानं भवतः एतदुक्तं भवति॥ यत्प्रत्यक्षेण
सकललोकप्रसिद्धं तदप्रेक्षेष्यमिव कथमनुमानेन बाध्यते आराद्भागस्य हि आपेक्षिकत्वात्तदन्यथानुपपत्तेः परभागानुमानं तावद्युज्यते यत्तु
परभागादर्शनमात्रेणैव तन्निन्हवः सोऽसंबद्ध एव सत्स्वपि देशादिविप्रकृष्टेषु मेरुपिशाचादिष्वदर्शनसंभवात्तस्मान्न परभागादर्शनमात्रेणाराद्भागोऽ
यन्होतव्यः किं चाराद्भागग्रहणे परभागानुमानं युज्येतापीति भाष्यकारोप्याह॥ आराभागेत्यादि॥ आराद्भागग्रहणे कथं न परभागसंसिद्धिरपि तु तत्संसि
द्धिरेव तथाहि दृश्यस्य वस्तुनः परभागोस्ति तत्संबंधिभूतस्याराद्भागस्य ग्रहणादिह यत्संबंधिभूतो भागो गृह्यते तत्समस्ति यथा नभसः पूर्वभागे
गृहीते तत्संबंधी अपरभागः गृह्यते च घटादेराराद्भागोऽतस्तत्संबंधिभूतः परभागोप्यस्ति। यच्चोक्तं॥ आराद्भागस्याप्यन्य आराद्भागः कल्पनीयस्तस्या
प्यन्य इत्यादि तावद्यावत्सर्वारातीयभागः इत्यत्रापि परभागस्यासत्त्वे सर्वारातीयभागपरिकल्पनमनुपपन्नमेव स्यात्तस्मादस्ति परभाग इति। अपि
च। सव्वाभावे विकऊ॥ आरापरमज्झभागनाणत्तं। अहपरमईए भन्नइ। सपरमइ विसेसणं कत्तो आरपरमज्झभागा। पडिवण्णा जइ न कूणया नाम। अण्ण
डिवणेसु खरविसाणस्स। सव्वाभावेचारा। भागो किं दीसए न परभागो। सव्वाग्गहणं च न किं। किंवा न विवज्जऊ होइ॥ तिस्रोपि प्रतीतार्थाए
वेति॥ किंच। यदि परभागादर्शनाद्भावानामसत्त्वं प्रतिपाद्यते तर्हि स्फटिकादीनां तन्नस्यादिति दर्शयन्नाह। परभागदरिसणं वा। फलिहाईणंति ते धुवं
संति। जइ वा ते वि न संता। परभागादरिसणमहेऊ। सव्वादरिसणऊ च्चिय। नाभणए कीस भण्णाइ तन्नाम। पुव्वब्भुवगमहाणी। पच्चक्कविराहऊ चेव॥
ननु येषां स्फटिकाभ्रपटलादीनां भावानां परभागदर्शनमस्ति ते तावद्ध्रुवं संत्येवेति परभागादर्शनादित्ययं न हेतुनासर्वभावानामसत्त्वं न सिध्य
ति अथ स्फटिकादयोपि न संति तर्हि परभागादर्शनादित्ययमहेतुस्त्वदभिप्रेतस्य सर्वभावासत्त्वस्यासाधकत्वादतोऽव्यापकममुं हेतुं परित्य
ज्य सर्वादर्शनान्न संतीति भावा इत्ययमेव व्यापको हेतुः कस्मान्नाभण्यते भण्यइ तन्नामेति॥ अत्र परउत्तरं भणति॥ किमित्याह तन्नामोस्तु सर्वादर्श
नादित्ययं हेतुस्तर्हि भवत्वित्यर्थः यथा तथा शून्यतैवास्माभिः साधयितव्यासा च सर्वादर्शनादित्यनेनापि हेतुना सिध्यतु किमनेनाग्रहेणास्माकमि
तिभावः अथ सूरिराह॥ पुव्वेत्यादि नन्विदानीं सर्वादर्शनादिति ब्रुवतो भवतः परभागादरिसणऊ ति पूर्वाभ्युपगतस्य हानिः प्राप्नोति किंच॥ पाम

विशेषा·वि·वृ· ग्रामनगरसरित्समुद्रघटपटादीनां प्रत्यक्षेणैव दर्शनात्सर्वादर्शनलक्षणस्य हेतोः प्रत्यक्षविरोधस्ततः प्रत्यक्षविरोधश्च सर्वादर्शनादित्येतदयुक्तमि
२३९. ति। अत्र कश्चिदाह॥ ननु सपक्षस्य सर्वस्याव्यापकोऽपि विपक्षात्सर्वथा निवृत्तो हेतुरिष्यत एव यथाऽनित्यः शब्दः प्रयत्नानान्तरीयकत्वादिति नत्वनित्ये
ऽर्थः सर्वोऽपि प्रयत्नानान्तरीयको विद्युद्घनकुसुमादिभिर्व्यभिचारात्तद्वदिहापि यद्यपि यद्यपि सर्वेष्वपि भावेषु परभागादर्शनं नास्ति तथापि बहुष्वुताव
दस्त्येव तेषु शून्यतां साधयन्नसौ सम्यग्हेतुर्भविष्यति। तदयुक्तं॥ यतस्तत्र यदनित्यं न भवति तत्प्रयत्नानान्तरीयकमपि न भवति यथाऽऽकाशमि
त्येवं व्यतिरेकः सिध्यति इह तु यत्र च शून्यता नास्ति किं तर्हि वस्तुनः सत्त्वं परभागादर्शनमपि तत्र नास्ति। किंतु परभागदर्शनं यथा घट इति भवतः स
र्वासद्वादिनो व्यतिरेकः क्वचिदपि न सिध्यत्यतोऽहेतुरेवायमिति। अत्र पराभिप्रायमाशंक्य परिहरन्नाह। नत्थि परमज्झभागा। अप्पच्चक्खत्तऊ मई हो
ज्जा। ननु अरकुस्सावन्ती। अप्पच्चक्खत्तहा पीवा॥ अथ स्यान्मतिः परमध्यभागौ न स्तः अप्रत्यक्षत्वात्खरविषाणवत्तदसत्त्वेन तदपेक्षया निर्दिष्टरूप
मानः आराद्भागोऽपि नास्त्यतः सर्वशून्यतेत्यभिप्रायः। तदयुक्तं॥ यतोऽक्षमक्षमिन्द्रियं जीवो वा इन्द्रियं प्रतिवर्त्तते तदनिप्रत्यक्षोऽर्थः न प्रत्यक्षोऽप्रत्यक्षः तद्भावोऽ
प्रत्यक्षत्वं तस्मादप्रत्यक्षत्वादित्युच्यमाने नन्वक्षाणामर्थस्य चापत्तिः सत्ता प्राप्नोति तदापत्तौ च शून्यताभ्युपगमहानिः शून्यतायां वाप्रत्यक्षत्वलक्ष
णस्य हेतोर्हानिः अक्षार्थानामभावे प्रत्यक्षाप्रत्यक्षव्यपदेशानुपपत्तिरिति भावः। अपि चाप्रत्यक्षत्वादित्यनैकान्तिको हेतुरिति दर्शयन्नाह। अत्थि अ
पच्चक्खं पि हु। जह भवओ संसयाइविन्नाणं। अह नत्थि कण्णायाका। कारतवको णो बलछ्का॥ नन्वप्रत्यक्षमप्यस्ति किंचिद्वस्तु यथा भवतः संशयादिविज्ञानं
मन्येषामप्रत्यक्षमप्यस्ति ततो यथैतत्तथा परमध्यभागावप्यप्रत्यक्षौ भविष्यतः इत्यनैकान्तिको हेतुः अथ भवत्संशयादिविज्ञानमपि नास्ति तर्हि का नाम
शून्यता कस्य वाऽसौ केन वाऽपरः कश्चाभवत एवेह तत्र किल संशयः स चेन्नास्ति तर्हि कस्यान्यस्य ग्रामनगरादिसत्त्वे विप्रतिपत्तिरिति भावः। तदेवं यु
क्तिभिः शून्यतामपाकृत्य भगवान्व्यक्तं शिक्षयन्नाह। पच्चक्खेसु न जुत्तो। तुह भूमिजलानलेसु संदेहो। अनिलागासेसु भवे। सो वि न जुत्तो णुमाणा
ओ॥ तस्माद्भूमिजलवन्हिषु प्रत्यक्षेषु तव सौम्य संशयो न युक्तो यथा स्वस्वरूपे। अनिलोऽपि प्रत्यक्ष एव गुणप्रत्यक्षत्वाद्घटवत्ततस्तत्रापि न संशयो युक्तः
॥ अनुवानिलाकाशयोः प्रत्यक्षत्वेन संशयस्तथाप्यसौ न युक्तोऽनुमानसिद्धत्वात्तयोरिति। तत्रानिलविषयं तावदनुमानमाह। अत्थि अदिस्सापाइय फरिसा
इगुणी गुणत्तणओ। रूवस्स घडो व्व गुणी। जो तेसिं सो निलो नाम॥ य एते ऽदृश्येन केनाप्यापादिता जनिताः स्पर्शादयस्ते विद्यमानगुणिनो गुणत्वादादि
शब्दाच्च स्वास्थ्यकंपा गृह्यन्ते एतेऽपि द्विवायुप्रभवत्वाद्वायुगुणा एव इह ये गुणास्ते विद्यमानगुणिनो दृष्टाः यथा घटरूपादयः यश्चैषां स्पर्शशब्द २३९
स्वास्थ्यकंपा गृह्यन्ते एतेऽपि द्विवायुप्रभवत्वाद्वायुगुणा एव इह ये गुणास्ते विद्यमानगुणिनो दृष्टाः यथा घटरूपादयः यश्चैषां स्पर्शशब्दस्वास्थ्यकंपानां

गुणी स वायुस्तस्मादस्त्यसाविति। आकाशसाधकमनुमानमाह। अत्थि वसुहाइभाणं। तोयस्स घडो व्व मुत्तिमत्ताओ। जं भूयाणं भाणं। तं वोमं वत्त सुव
त्तं॥ अस्ति वसुधाजलानलवायूनां भाजनमाधारो मूर्त्तिमत्त्वात्तोयस्य घटवद्यच्च तेषां भाजनं तदायुष्मन्व्यक्त सुव्यक्तमेव व्योमेति॥ यदि च॥ साध्यै
कदेशतां दृष्टान्तस्य कश्चित्प्रेरयति तदिदं प्रयोगो विद्यमानभाजना पृथ्वी मूर्त्तत्वात्तोयवत्तथा आपस्तेजोवत्तेजश्च वायुवद्वायुश्च पृथ्वीवदिति
तदेवं पंचापि भूतानि प्रसाध्योपसंहरन्नाह। एवं पच्चक्खाइ। यमाणसिद्धाइं सोम्म पडिवज्ज। जीवसरीराहारो॥ वओगधम्माइं भूयाइं॥ तदेवं
सौम्य प्रत्यक्षादिप्रमाणसिद्धानि प्रतिपद्यस्व पंचभूतानि जीवशरीरयोराधाराद्युपयोगधर्मकाणि चेतानीति। अत्राशंक्योपहतानि च पृथिव्यप्तेजो
वायुलक्षणानि चत्वारि भूतानि सचेतनान्यतः पराभिप्रायमाशंक्य तेषां च सचेतनत्वं संसाधयिषुराह। किह सजीवाय मई। तल्लिंगाउ निलावसा
णाइं। वोमं विमुत्तिभावा। दाधारो चेव न सजीवं॥ कथं पुनः सह जीवेन वर्त्तंत इति सजीवानि भूतानीति परस्य मतिः स्यादत्रोच्यते तस्य जीवस्य लिंगं
तल्लिंगं तस्मात्तदुपलब्धेरित्यर्थः सचेतनान्यनिलावसानानि चत्वारि भूतानि व्योमाकाशं पुनर्विगतमूर्त्तिभावमाधार एव न तु सजीवमिति तल्लिं
गादित्यत्कं॥ तत्र वनस्पतेः सजीवत्वे किं लिंगमित्याह। जम्मजराजीवणमरणरुहणाहारदोहलामयओ॥ रोगतिगिच्छाईहिय। नारि व्व सचेयणा
तरवो॥ सचेतनास्तरव इति प्रतिज्ञा जन्मजराजीवनमरणसंरोहणाहारदोहदामयतच्चिकित्सादिसद्भावादिति हेतुर्नारीवदिति दृष्टान्तः॥ आह॥
नन्वनैकान्तिकोऽयं अचेतनेष्वपि जन्मादिव्यपदेशदर्शनात्तथाहि जातं नष्टं दधीति व्यपदिश्यते न चैतत्सचेतनं तथा जीवितं विषं मृतं कुसुंभकमित्या
दि॥ अत्रोच्यते॥ वनस्पतौ सर्वाण्यपि सचेतनालिंगानि जन्मादीन्युपलभ्यंतेऽतो मनुष्यादिवत्तानि तेषु निरुपचरितानि दध्यादौ तु प्रतिनियता एव
कश्चिज्जातादिव्यपदेशो दृश्यते स चौपचारिक एव जातमिव जातं दधि मृतमिव मृतं कुसुंभकमित्यादि वनस्पतिरेव सचेतनत्वसाधने हेत्व
न्तराण्यप्याह। छिक्कपरोइया छिक्कमेत्तसंकोइ कुलिंगो व्व। आसयसंचाराओ। वियत्त वल्लीवियाणाइं। सम्भादओ य सावयबोहसंकोयणाइओऽभिमया
बउलादओ य सद्दाइं। विसयकालोवलंभाओ॥ सचेतनाः स्पृष्टप्ररोदिकादयो वनस्पतयः स्पृष्टमात्रसंकोचात्कुलिंगाः कीटादिवत्तथा सचेतना वल्ल्यादयः स्व
रक्षार्थं वृत्तिवृक्षवरंडकाद्याश्रयं प्रति संचरणात्तथा सर्पादयश्च चेतनत्वेनाभिमताः स्वापप्रबोधसंकोचकादिमत्त्वाद्देवदत्तादिवत्तथा सचेतना बकुलाशो
ककुरबकविरहकचंपकतिलकादयः शब्दादिविषयकालोपलंभाद्रूपगंधरसस्पर्शविषयाणां काले प्रत्यभिज्ञोपभोगस्य यथासंभवमुपलंभादित्यर्थः
पुरुषवदिति एवं पूर्वमपि दोहदालिंगेषु कूष्मांडीबीजपूरकादयो वनस्पतिविशेषाः पक्षीकर्त्तव्या इति। अथ सामान्येन तरूणां पृथ्वीविशेषाणां च विद्रुमा
दीनां सचेतनत्वसाधनायाह। मंसंकुरो व्व सामाणजाइरूवंकुरोवलंभाओ। तरुगण विद्रुमलवणो। वलादओ सासयावत्था॥ तरुगणास्तथा विद्रुमलवणोप

लादयश्चस्वाश्रयावस्थाः स्वजन्मस्थानगताः संतश्चेतनाः छिन्नानाममीषांपुनस्तत्स्थान एवसमानजातीयांकुरोच्छानाद्द्रुमांसांकुरवदाह ननुपृथिव्यादिभूता
नामिहसचेतनत्वंसाधयितुमारब्धंततः पृथिव्याएवादौतरसाधयितुंयुक्तंतस्याएवादावुपन्यासात्किमितिजन्मजराजीवनेत्यादिनातरूणामेवादौतत्साधितं
पश्चात्तुविद्रुमलवणोपलादीनामेवेति॥सत्यं॥किंतुपृथ्वीविकारतयापृथ्वीभूतएवतरूणामंतर्भावो लोकेप्रसिद्धः स्वव्यक्तचैतन्यलिंगाश्चयथातरवोन
तथालवणोपलजलादयइतितेषामेवादौचैतन्यंसाधितमिति॥अथोदकस्यसचेतनत्वंसाधयितुमाह॥भूमीरकयसाभाविसंभवउददुराइवजलमुत्तं॥
अहवामच्छोवसभाव।वोमसंभूयपायाऊ॥भौममंभःसचेतनमुक्तंक्षतभूमिसमानजातीयस्वाभाविकस्यतस्यसंभवाद्दर्दुरवदथवासचेतनमंतरिक्षमंत
अभ्रादिविकारस्वाभावसंभूतयानान्मत्स्यवदिति।तेजोनिलावधिकृत्याह।अपरप्रेरिअतिरियानियमियदिग्गमणऊणिलोगोव्वअनलोआहारओ।विद्धिविकार
यलंभाउ॥सात्मकोवायुः अपरप्रेरिततिर्यगनियमितदिग्गमनाद्गोवत्तथासात्मकंतेजः आहारोपादानात्तद्वृद्धौविकारविशेषोपलंभान्नरवदाथवाबंधमुक्ते
म्याश्चव्यत्ययेनोपन्यासइति।तदेवंपृथिव्यादीनांप्रत्येकंसचेतनत्वंप्रसाध्येदानींसर्वेषांसामान्येनतत्साधयन्नाह।तणवोणइआइविगारमुत्तजाइत्तऊणिलंता
नथासअहयाऊ।निज्जीवसजीवरूवाऊ॥पृथिव्याद्यनिलांतानिचत्वारिभूतानिजीवनिर्वर्तितातत्तदाधारभूतास्तनवइतिप्रतिज्ञा अभ्रादिविकारादन्य
सतिमूर्त्तजातित्वाद्गवादिशरीरवदभ्रादिविकारास्तुविश्रसापरिणतपुद्गलसंघातरूपत्वेनाचेतनत्वाद्वर्जिताः ताश्चपृथिव्यादितनवःशस्त्रोपहतानि
र्जीवाअशस्त्रोपहतास्तुसजीवाःवर्णगंधरसादिलक्षणतःसमवसेयाइति।प्रकारांतरेणापिपृथिव्याद्येकेंद्रियाणांजीवत्वंसाधयितुमाह।सिज्झंतिसो
ममबुहसो।जीवानवसत्तसंभवोनविय।परिमियदेसोलोगो।नसंतिचेगिंदियाजेसिं।तेसिंभवविच्छित्ती।पावइनेढायसाजऊतेण।सिद्धंमणंतजी
वा।भुत्याहारायतेवस्सं॥सिध्यंतिमुक्तिंयांतितावदजस्रंबहवोजीवाः नचनवसत्वोत्पादःकेनापीष्यते परिमितदेशश्चलोकस्तदस्ततदाधाराः
स्थूलाःस्तोकाएवजीवाघटंते एवंचसतियेषांमतेनवनस्पत्यादयएकेंद्रियाजीवानसंति तेषांभवस्यसंसारस्यविच्छित्तिःप्राप्नोति नचासौकस्या
पितीर्थांतरीयस्येष्टायतस्तेनतस्मात्कारणात्सिद्धं सत्वानामानंत्यंतेचसंसारित्वादवस्यंभूताधाराःसंसारिणएवेत्यर्थः नचवनस्पत्यादीनंतरेणा
न्यत्तेषांशरीरमुपपद्यते निवेद्यतांतावच्छरीरशरास्ते ऽभ्युपगम्यतांवावनस्पत्यादीनांसात्मकत्वमितिभावः अथप्रेरकमाशंक्य परिहारमाह।एव
मर्हिंसाभावो जीवघणंतिनयतंजऊभिहियं।सत्थोवहयमजीवं।नयजीवघणंतितोहिंसा॥नन्वेवंसतिलोकस्यातीवपृथिव्यादिजीवघनत्वादहिं
साभावःसंयतैरप्यहिंसाव्रतमिथ्यनिर्वाहयितुमशक्यमितिभावः तदेतन्नयतोनंतरमेवाभिहितमस्माभिःशस्त्राभिहतंपृथिव्यादिकमजीवंभव २४०
ति तदजीवत्वेचाकृताकारितादिपरिभोगेननिर्वहत्येवयतीनांसंयमः नचजीवघनोलोकइत्येतावन्मात्रेणैवहिंसासंभवतीति॥आह॥ननुजी

याकुले लोकेऽवश्यमेवजीवघातःसंभाव्यतेजीवांश्चघ्नन्कथंहिंसकोनस्यादितिभावः।नयघायऊत्तिहिंसो।नघायंतोत्तिनिच्छियमहिंसो।नविरलजीवमहिं
सो नयजीवघणंतितोहिंसो।अहणंतोविहुहिंसो।दुट्ठत्तणऊमऊअहिमरोव्व।बाहिंतोनविहिंसो।सुद्धत्तणऊजहविज्जो।नहिघातकइत्येतावताहिंस्रो
नचाघ्नन्नपिनिश्चयनयमतेनाहिंस्रः नापिविरलजीवमित्येतावन्मात्रेणाहिंस्रोनचापिजीवघनमित्येतावताचहिंस्रइति किंतर्हिअभिमरोराजादिघा
तकःसइवदुष्टाध्यवसायोऽघ्नन्नपिहिंस्रोमतः बाधमानोपिचशुद्धपरिणामोनहिंस्रोयथावैद्यइति।घ्नन्नपिअहिंस्रोऽघ्नन्नपिचहिंस्रउक्तःसइह
कथंभूतोमात्यइत्याह।पंचसमिऊतिगुत्तो।नाणीअविहिंसऊनविवरीऊ होइवसंपत्तिसे।मावाजीवोवरोहेणं॥पंचभिःसमितिभिःसमितस्तिसृभिश्च
गुप्तिभिर्गुप्तोज्ञानीजीवस्वरूपतद्रक्षाक्रियाभिज्ञः सर्वथाजीवरक्षापरिणामपरिणतस्तत्प्रयत्नश्चकथमपिहिंसन्नप्यविहिंसकोमतः एतद्विपरीतलक्षण
स्तुनाहिंसकः किंतुहिंस्रएवायमशुभपरिणामत्वादत्यजीवहिंसायास्तुजीवोपरोधेनजीवस्यकीटादिरूपरोधेनोपघातिनसंपत्तिर्भवतुमाह व्याससत्तस्यसाध्वा
देःहिंसकत्वेतस्याअनेकांतिकत्वादिति।कुतस्तस्यान्तनैकांतिकत्वमित्याह।असुभोजोपरिणामो।साहिंसासोउबाहिरनिमित्तं।कोविअवेक्खेनवा।जम्हा
णेगंतियंवज्झं॥यस्मादिहनिश्चयनयतोयोऽशुभपरिणामःसएवहिंसेत्याख्यायते सचबाह्यसत्वातिपातक्रियालक्षणंनिमित्तंकोप्यपेक्षते कोपिपुनस्त
न्निरपेक्षोपिभवेद्यथातंदुलमत्स्यादीनांयस्मादनैकांतिकमेवबाह्यंनिमित्तंतत्सद्भावेप्यहिंसकत्वात्तदभावेपिचहिंसकत्वादिति।नन्वेवंतर्हिबाह्योजीवघा
तःकिंसर्वथैवहिंसानसंभवतिउच्यतेकश्चिद्भवति।कश्चित्तुनकथमित्याह।असुभपरिणामहेऊ।जीवाबाहोत्तितोमयंहिंसा।जस्सउनसोनिमित्तं।संतो
विनतस्ससाहिंसा॥ततस्तस्माद्योजीवाबाधोऽशुभपरिणामस्यहेतुरथवाशुभपरिणामोहेतुःकारणंयस्यासावशुभपरिणामहेतुर्जीवाबाधोजीवघा
तःसएवहिंसेतिमतंतीर्थकरगणधराणांयस्यतुजीवाबाधस्यसोऽशुभपरिणामोननिमित्तंसजीवाबाधःसन्नपितस्यसाधोर्नहिंसेति।अमुमेवा
र्थंदृष्टांतेनद्रढयन्नाह सद्दादऊरइफला नवीयमोहस्सभावसुद्धीऊ।जहतहजीवाबाहो।नसुहोमणसोविहिंसाए॥अथेहवीतरागद्वेषमोहस्यभगव
तइष्टाःशब्दरूपादयोभावविशुद्धितोनकदाचिद्रतिफलारतिजनकाःसंपद्यंते यथावेहशुद्धात्मनोरूपवत्यामपिमातरिपुनर्विषयाभिलाषःसंजाय
ते तथाशुद्धपरिणामस्ययत्नवतःसाधोःसत्वोपघातोपिनहिंसायैसंपद्यते ततोऽशुभपरिणामजनकत्वेबाह्यंनिमित्तमनैकांतिकमेवेति तस्माद्व्यव
संतिपंचभूतानिचेतनानिवाद्यानि[illegible]चत्वारिस्येतनप्रतीहीतिस्थितं।यच्चस्वप्नोपमंवैसकलमित्यादि॥तत्रापियस्तवचेतसिवर्त्ततेनासावर्थःकिंनुभ
यभययोर्द्विनानां भव्यसत्वानांधनकनकपुत्रकलत्रादिसारतामात्रप्रतिपादनंतेनविधीयते येनतेतदास्थांपरित्यज्यमुक्तयेप्रवर्त्तंते नपुनस्तत्र
भूताभावःप्रतिपाद्यतइतिमुंचसंशयंप्रतिपद्यस्वाभूतास्तित्वमिति।ततोव्यपगतसंदेहःसंवेगमागतोव्यक्तःकिंकृतवानित्याह।छिन्नंमिसंसयंमीत्यादि

MEMORIAL

गाथाव्याख्यानं पूर्ववदिति ध्वनीतिगाथार्थः॥२२१॥ इति चतुर्थो गणधरवादः समाप्तः॥४॥ अथ पंचमगणधरवक्तव्यतामभिधित्सुराह। तेपव्वइए सोऊ
ण सुहम्म आगच्छई जिणसगासं। वच्चामि ण वंदामी। वंदित्ता पज्जुवासामि॥ व्याख्या पूर्ववत् नवरं सुधर्मनामा द्विजोपाध्यायो ऽत्र वक्तव्यः। आगतस्य च तत
स्य भगवता किं कृतमित्याह। आभट्ठो य गाहा। व्याख्या पूर्ववदिति। आभाष्य किमुक्तोसावित्याह। किं मन्नि जारिसो इह भवंमि सो तारिसो परभवे वि। वेयपया
णय अत्थं। न याणसी तेसिमो अत्थो॥ त्वमेवं मन्यसे किं यो मनुष्यादिर्यादृश इह भवे स तादृश एव परभवेपि न न्वेवमनुचितस्ते संशयो यतो ऽसौ विरुद्धवेद
पदश्रुतिनिबंधनो वर्त्तते। तानि चामूनि॥ पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते पशवः पशुत्वमित्यादि। तथा॥ शृगालो वै एष जायते यः सपुरीषो दह्यत इत्यादि
एषां च वेदपदानामयमेवार्थं मन्यसे त्वं पुरुषो मृतः सन् परभवे पुरुषत्वमेवाश्नुते प्राप्नोति यथा पशवो गवादयः पशुत्वमेवेत्यादि अमूनि किल भवांत
रगतजंतुसादृश्यप्रतिपादकानि तथा शृगालो वै इत्यादीनि वैसादृश्यप्रख्यापकानीत्यतस्तव संशयः अयं चायुक्त एव यतो ऽमीषां वेदपदानां ना
यमर्थः किंतु वक्ष्यमाणलक्षण इति॥ अत्र भाष्यं। कारणसरिसं कज्जं। बीयस्सेवंकुरोत्ति मण्णंतो। इहभवसरिसं सव्वं। जमवेसि परे वि तमजुत्तं। सुध
र्मा यां प्रति भगवानुवाच॥ इह कारणानुरूपमेव कार्यं भवति यथा यववीजानुरूपो यवांकुरः इह भवकारणं चान्यजन्म ततस्तेनापीह भवसदृ
शेन भवितव्यमित्येवं मन्यमानस्त्वं यदिह भवसदृशं सर्वं पुरुषादिकं परभवेप्येषि तदयुक्तमेवेति। कुत इत्याह। जाइ सरो सिंगाऊ॥ भूतणऊ सा
सवाणुलित्ताऊ संजायइ गोलोमा। विलोमसंजोगऊ दुव्वा॥ इति रुक्खायुवेदे। जोणिविहाणे य विसरिसेहिंतो दीसइ जम्हा जम्मं। सुहम्म तो नायमेगंतो
॥ ततः कारणानुरूपं कार्यमिति सुधर्मन्नायमेकांतो यतः शृंगादपि शरो जायते तस्मादेव च सर्षपानुलिप्ताद्भूतृणकः त्राप्यसंघातो जायते तथा गोलो
माविलोमाभ्यां दूर्वा प्रभवतीत्येवं वृक्षायुर्वेदविलक्षणानेकद्रव्यसंयोगजन्मानो वनस्पतयो दृश्यंते तथा योनिविधानेन योनिप्राभृते विषद्रव्याने
कद्रव्यसंयोगयोनयः सर्प्पसिंहादिप्राणिनो मणयो हेमादयश्च पदार्था नानारूपाः समुपलभ्यंते अतः केयं कार्यस्य कारणानुरूपतेति। अ
थवा यत एव कारणानुरूपं कार्यमत एव भवांतरे विचित्ररूपता जंतूनामिति दर्शयति। अहव जउ च्चिय बीयाणुरूवजम्मं मयं तउ च्चेव जीवं गिण्ह
शवाऊ। भवंतरे चित्तपरिणामं। जेण भवंकुरबीयं। कम्मं चित्तं च तं जउ भिहियं। हेउविचित्तत्तणऊ। भवंकुरविचित्तया तेणं जइ पडिवण्णं कम्मं
हेउविचित्तत्तणऊ विचित्तं च तो तस्स फलं विचित्तं। पवज्ज संसारिणो सोम्म॥ व्याख्या॥ अथवा यत एव बीजानुरूपं कारणानुगुणं कार्याणां जन्मम
तं तत एवेह भवाद्भवांतरे जीवं ग्रहाण प्रतिपद्यस्व कथंभूतं जातिकुलबलैश्वर्यरूपादिविचित्रपरिणामं॥ यदि नाम बीजानुरूपं जन्म तथा २४१
पि कथं भवांतरे विचित्रता जीवानामित्याह॥ जेण भवंकुरेत्यादि येन यस्मान्नारकतिर्यगादिरूपेण भवनं भवः स एवांकुर इव अंकुरस्तस्य बीजमि

ह कर्मैवावसेयं तच्च मिथ्यात्वाविरत्यादिहेतुवैचित्र्याद्विचित्रं यस्मान्मयाभिहितं तस्मात्तज्जन्यस्य भवांकुरस्यापि जात्यादिभेदेन विचित्रता ततो य
दि त्वया कर्म प्रतिपन्नं हेतुवैचित्र्याच्च यदि च न तद्वैचित्र्यमभ्युपगतं ततः संसारिणो जीवस्य तत्फलमपि नारकतिर्यङ्मनुष्यामररूपेण भव
नरूपं सौम्य विचित्ररूपं प्रतिपद्यस्वेति। अत्र प्रमाणमुपन्यस्यन्नाह। चित्तं संसारित्तं। विचित्तकम्मफलभावऊ हेऊ। इह चित्तं चित्ताणं कम्माण फलं
च लोगंमि॥ चित्रं संसारिजीवानां नारकादिरूपेण संसारित्वमिति प्रतिज्ञा विचित्रस्य कर्मणः फलरूपत्वादिति हेतुः इह यद्विचित्रहेतुकं तद्विचित्र
मुपलभ्यते यथेह विचित्राणां कृषिवाणिज्यादिकर्मणां फलं लोक इति। ८ तदेवं कर्मवैचित्र्याद्भववैचित्र्ये प्रमाणमुक्तं। अथ कर्मणोपि वैचित्र्ये
प्रमाणमाह। चित्ता कम्मपरिणई। पोग्गलपरिणामऊ जहा वज्झा। कम्माणं चित्तया पुण। तद्धेउविचित्तभावाऊ॥ इह विचित्रा कर्मपरिणतिः पु
द्गलपरिणामात्मकत्वादिह यत्पुद्गलपरिणत्यात्मकं तद्विचित्रपरिणतिरूपं दृश्यते यथा बाह्योभ्रादिविकारः पृथिव्यादिविकारो वा यत्तु विचि
त्रपरिणतिरूपं न भवति तत्पुद्गलपरिणामात्मकमपि न भवति यथा आकाशं या पुनः पुद्गलपरिणामतास्यापि कर्मणामावरणादिभेदेन विशे
षतो विचित्रता सा तद्धेतुवैचित्र्यादवगंतव्या विचित्राश्च मिथ्यात्वादयः प्रद्वेषनिह्नवादयश्च कर्महेतव इति। अथ पराभ्युपगमे नैव परभवे
जीवानां वैसादृश्यं साधयन्नाह। अह वा इहभवसरिसो। परलोगो वि जइ सम्मऊ तेणं। कम्मफलं पि इहभव। सरिसं पडिवज्ज परलोए। किं भणि
यमिहं मणुया नाणागइकम्मकारिणो संति। जइ ते तप्फलभाजो। परे वि तो सरिसया जुत्ता॥ व्याख्या॥ अथवा यदीहभवसदृशः परलोकोस
म्मतो भवतः तेणंति ततः कर्मफलमपि परलोके इहभवसदृशं इह सविचित्रशुभाशुभक्रियानुरूपं विचित्रं प्रतिपद्यस्वेति। एवं मुकुलितं
प्रतिपाद्येतदेव भावयति॥ किं भणियमित्यादि किमेतावता प्रतिपादितं भवति इह तावन्मनुष्याः नानागतिहेतुभूतविचित्रक्रियानुष्ठायिनः संती
ति प्रत्यक्षत एवोपलभ्यंते ततो यदि ते परलोके तत्तत्क्रियाफलभाज इष्यंते ततो यथेह स्वक्रियाणामसदृशास्तथा परलोकगतजंतूनामपि सैव
युक्तानुयोत्र यादृशः स परत्रापि तादृश एवेति। अत्र पराभिप्रायमाशंक्य परिहरन्नाह। अह इह सफलं कम्मं। न परे तो सव्वहा न सरिसत्तं। अ
कयागमकयनासा। कम्माभावेहवा पत्तो। कम्माभावे च कऊ। भवंतरं सरिसया वा तदभावे। निक्कारणऊ व भवो। जइ तो नासो वि तह चेव
॥ अथैवं मन्यसे इहस्य सफलं कर्मेति इहभवसंबंध्येव कृष्यादिक्रियारूपं कर्म सफलं न तु पारभविकं दानादिक्रियारूपं कर्म ततश्च तत्फला
भावान्न परलोके जंतुवैसादृश्यं॥ अत्रोत्तरमाह॥ तो सव्वहा न सरिसत्तंति तत एवं सति यत्त्वयाभिप्रेतं तत्सर्वथा परभवे जीवानां सदृशत्वं न
स्यात् अपि तु कर्मण्याजन्यत तत्त्वं नास्ति पारभविकक्रियाणां त्वया निःफलत्वाभ्युपगमत्वात् निःफलत्वेन कर्माभावादथ कर्माभावेपि भ

गाथाव्याख्यानं पूर्ववदिति भावनीयमिति गाथार्थः ॥२२१॥ इति चतुर्थो गणधरवादः समाप्तः ॥४॥ अथ पंचमगणधरवक्तव्यतामभिधित्सुराह । ते पव्वइए सोउं
सुहम्मो आगच्छई जिणसगासं । वच्चामि ण वंदामी । वंदित्ता पज्जुवासामि ॥ व्याख्या पूर्ववत् नवरं सुधर्मनामा द्विजोपाध्यायो ऽत्र वक्तव्यः । आगतस्य च तत
स भगवता किं कृतमित्याह । आभट्ठो य गाहा । व्याख्या पूर्ववदिति । आभाष्य च किमुक्तो असावित्याह । किं मन्ने जारिसो इह । भवंमि सो तारिसो परभवे वि । वेयपया
ण य अत्थं । न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ त्वमेवं मन्यसे किं यो मनुष्यादिर्यादृश इह भवे स तादृशः परभवे पि न त्वथ मनुचितस्ते संशयो यतो ऽसौ विरुद्ध वेद
पदश्रुतिनिबंधनो वर्त्तते । तानि चामूनि ॥ पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते पशवः पशुत्वमित्यादि । तथा ॥ शृगालो वै एष जायते यः सपुरीषो दह्यत इत्यादि
एषां च वेदपदानामयमेवार्थं मन्यसे त्वं पुरुषो मृतः सन् परभवे पुरुषत्वमेवाश्नुते प्राप्नोति यथा पशवो गवादयः पशुत्वमेवेत्यादि अमूनि किल भवांत
रगतजंतुसादृश्यप्रतिपादकानि तथा शृगालो वै इत्यादीनि वैसादृश्यख्यापकानीत्यतस्तव संशयः अयं चायुक्त एव यतो ऽमीषां वेदपदानां ना
यमर्थः किंतु वक्ष्यमाणलक्षण इति ॥ अत्र भाष्यं । कारणसरिसं कज्जं । बीयस्सेवंकुरोत्ति मण्णंतो । इह भवसरिसं सव्वं । जमवेसि परे वि तमजुत्तं । सुध
र्माणं प्रति भगवानुवाच ॥ इह कारणानुरूपमेव कार्यं भवति यथा यवबीजानुरूपो यवांकुरः इह भवकारणं चान्यजन्मनस्ततस्तेनापीह भवसदृ
शेन भवितव्यमित्येवं मन्यमानस्त्वं यदिह भवसदृशं सर्वं पुरुषादिकं परभवे प्यवैषि तदयुक्तमेवेति । कुत इत्याह । जाइ सरो सिंगाओ ॥ भूतणओ सा
सवाणुलित्ताओ संजायइ गोलोमा । विलोमसंजोगाओ दुव्वा ॥ इति रुक्खायुव्वेदे । जोणिविहाणे य विसरिसेहिंतो । दीसइ जम्हा जम्मं । सुहम्म तो नायमेगंतो
॥ ततः कारणानुरूपं कार्यमिति सुधर्मन् नायमेकांतो यतः शृंगादपि शरो जायते तस्मादेव च सर्षपानुलिप्तात् भूतृणकः शष्पसंघातो जायते तथा गोलो
माविलोमाभ्यो दूर्वा प्रभवतीत्येवं वृक्षायुर्वेदे विलक्षणानेकद्रव्यसंयोगजन्मानो वनस्पतयो दृश्यंते तथा योनिविधाने च योनिप्राभृते विसदृशाने
कद्रव्यसंयोगयोनयः सर्पसिंहादिप्राणिनो मणयो हेमादयश्च पदार्था नानारूपाः समुपलभ्यंते अतः कैव कार्यस्य कारणानुरूपतेति । अ
थवा यत एव कारणानुरूपं कार्यमत एव भवांतरे विचित्ररूपता जंतूनामिति दर्शयति । अहव जउ च्चिय बीयाणुरूवजम्मं मयं तओ च्चेव जीवं गिण्ह
भवाओ । भवंतरे चित्तपरिणामं । जेण भवंकुरबीयं । कम्मं चित्तं च तं जओ भिहियं । हेउविचित्तत्तणओ । भवंकुरविचित्तया तेणं जइ पडिवण्णं कम्मं
हेउविचित्तत्तओ विचित्तं च तो तप्फलं विचित्तं । पवज्ज संसारिणो सोम्म ॥ व्याख्या ॥ अथवा यत एव बीजानुरूपं कारणानुगुणं कार्याणां जन्मम
तं तत एवेह भवाद् भवांतरे जीवं गृहाण प्रतिपद्यस्व कथंभूतां जातिकुलबलैश्वर्यरूपादिविचित्रपरिणामं ॥ यदि नाम बीजानुरूपं जन्म तथा २४१
पि कथं भवांतरे विचित्रता जीवानामित्याह ॥ जेण भवंकुरेत्यादि येन यस्मान्नारकतिर्यगादिरूपेण भवनं भवः स एवांकुर इव अंकुरस्तस्य बीजमि

ह कर्मैव नान्यत् सेयं तच्च मिथ्यात्वाविरत्यादि हेतुवैचित्र्याद्विचित्रं यस्मान्मयाभिहितं तस्मात्तज्जन्यस्य भवांकुरस्यापि जात्यादिभेदेन विचित्रता ततो य
दि त्वया कर्म्म प्रतिपन्नं हेतुवैचित्र्याच्च यदि च तद्वैचित्र्यमभ्युपगतं ततः संसारिणो जीवस्य तत्फलमपि नारकतिर्यङ्मनुष्यामररूपेण भव
नरूपं सौम्य विचित्ररूपं प्रतिपद्यस्वेति । अत्र प्रमाणमुपरचयन्नाह । चित्तं संसारित्तं । विचित्तकम्मफलभावओ हेऊ । इह चित्तं चित्ताणं कम्माण फलं
च लोगंमि ॥ चित्रं संसारिजीवानां नारकादिरूपेण संसारित्वमिति प्रतिज्ञा विचित्रस्य कर्मणः फलरूपत्वादिति हेतुः इह यद्विचित्रहेतुकं तद्विचित्र
मुपलभ्यते यथेह विचित्राणां कृषिवाणिज्यादिकर्मणां फलं लोक इति । तदेवं कर्मवैचित्र्याद्भववैचित्र्ये प्रमाणमुक्तं । अथ कर्मणोपि वैचित्र्ये
प्रमाणमाह । चित्तं कम्मपरिणई । पोग्गलपरिणामओ जहा बज्झा । कम्माण चित्तया पुण । तद्धेउविचित्तभावाओ ॥ इह विचित्रा कर्मपरिणतिः पु
द्गलपरिणामात्मकत्वात् इह यत् पुद्गलपरिणात्यात्मकं तद्विचित्रपरिणतिरूपं दृश्यते यथा बाह्याभ्रादिविकारः पृथिव्यादिविकारो वा यत्तु विचि
त्रपरिणतिरूपं न भवति तत् पुद्गलपरिणामात्मकमपि न भवति यथाकाशं । अपि च पुनः पुद्गलपरिणामसाम्येपि कर्मणामावरणादिभेदेन विशे
षतो विचित्रता सा तद्धेतुवैचित्र्यादवगंतव्या विचित्राश्च मिथ्यात्वादयः प्रद्वेषनिह्नवादयश्च कर्महेतव इति । अथ पराभ्युपगमेनैव परभवे
जीवानां वैसदृश्यं साधयन्नाह । अह वा इह भवसरिसो । परलोगो वि जइ सम्मओ तेणं । कम्मफलंपि इह भव । सरिसं पडिवज्ज परलोए । किं भणि
यमिहं मणुया नाणागइकम्मकारिणो संति । जइ ते तप्फलभाजो । परे वि तो सरिसया जुत्ता ॥ व्याख्या ॥ अथ वा यदीह भवसदृशः परलोकोऽस्
मतो भवतस्तेणंति ततः कर्मफलमपि परलोके इह भवसदृशं इह सविचित्रशुभाशुभक्रियानुरूपं विचित्रं प्रतिपद्यस्वेति । एवं मुकुलितं
प्रतिपाद्येतदेव भावयति ॥ किं भणियमित्यादि किमेतावता प्रतिपादितं भवति इह तावन्मनुष्याः नानागतिहेतुभूतविचित्रक्रियानुष्ठायिनः संती
ति प्रत्यक्षत एव लभ्यंते ततो यदि ते परलोके तत्तत्क्रियाफलभाज इष्यंते ततो यथेह तत्क्रियाणामसदृशानां तथा परलोकगतजंतूनामपि सैव
युक्ता न तु योऽत्र यादृशः स परत्रापि तादृश एवेति । अत्र पराभिप्रायमाशंक्य परिहरन्नाह । अह इहसफलं कम्मं । न परे तो सव्वहा न सरिसत्तं । अ
कयागमकप्पणा सा । कम्माभावो अहवा पत्तो । कम्माभावे य कओ । भवंतरं सरिसया व तदभावे । निक्कारणओ भवो । जइ तो नासो वि तह चेव
॥ अथैवं ब्रूषे इह सफलं कर्मेति इह भवसंबंध्येव कृष्यादिक्रियारूपं कर्म सफलं न तु पारभविकं दानादिक्रियारूपं कर्म ततश्च तत्फला
भावान्न परलोके जंतुवैसदृश्यं ॥ अत्रोत्तरमाह ॥ तो सव्वहा न सरिसत्तंति तत एवं सति यत्त्वयाभिप्रेतं तत् सर्वथा परभवे जीवानां सदृशत्वं न
स्यान्नापि कर्म्मणा जन्यते तच्च नास्ति पारभविकक्रियाणां त्वया निःफलत्वाभ्युपगमत्वात् निःफलत्वे च कर्माभावात् अथ कर्माभावेपि भ

वैसादृश्यं नर्थ्योऽकृतस्यैवतस्यनिर्हेतुकस्यागमः प्राप्नोति कृतस्यचदानहिंसादिक्रियाफलरूपस्यकर्म्मणोनाशःप्रसजति अथवामूर्त्तएवकर्म्मणा
मभावःप्राप्तः दानहिंसादिक्रियाणांनिःफलत्वाभ्युपगमान्मूर्त्तएवकर्म्मणोबंधोपिनस्यादितिभावःततःकिमित्याह॥कर्म्माभावेचकारणाभावात्कु
तोभवांतरंतदभावेचदूरोत्सारितमेवसादृश्यं अथकर्म्मक्षयेपिभवइष्यतेतर्हिनिःकारणएवासौस्याद्यदिचैवमयमिष्यतेततोनाशोपितस्यभ
वस्यनिःकारणएवस्यादतोव्यर्थस्तपोनियमाद्यनुष्ठानप्रयासोनिःकारणत्वभवस्याभ्युपगम्यमानेवैसदृश्यमपिजीवानांनिःकारणंकिंनेष्यते विशे
षाभावादिति॥अथप्रेरकमाशंक्यपरिहरन्नाह।कम्माभावेविमई।कोदोसोहोज्जजईसभावोयं।जहकारणाणुरूवं।घडाइकज्जंसहावेणं।अथपर
स्यैवंभूतामतिःस्याद्यदुतकर्म्माभावेपियदिसद्भावरूपःस्वभावएवायंभवेत्तर्हिकोदोषःस्याद्विनापिकर्म्मयदिस्वभावादेवभवःस्यात्तर्हिकिंदूषणं
भवेन्नकिंचिदित्यर्थः॥दृष्टांतमाह॥यथाकर्म्मविनापिमृत्पिंडादिकारणानुरूपंघटादिकार्यंस्वस्वभावेनैवोत्पद्यमानंदृश्यते नथासदृशप्राणिज
न्मपरंपरारूपोभवोपिस्वभावादेवभविष्यति॥अत्रोच्यते॥ननुघटोपिनस्वभावतएवजायते कर्तृकरणाद्यपेक्षित्वात्तस्य ततश्चेहापिकर्त्तृ
करणःपारभविकस्यचशरीरादिकार्यस्यकरणंसंभाव्यते तच्चकर्तृकार्याभ्यांभिन्नंलोकेपिदृश्यतेकुलालघटाभ्यांचक्रादिवद्यच्चेहात्मनःश
रीरादिकार्यंकुर्वतःकरणंतत्कर्म्मेतिप्रतिपद्यस्वेतिस्यादेतद्घटादेःप्रत्यक्षसिद्धत्वाद्भवंतुकुलालादयःकर्त्तारःशरीरादिकार्येत्वभ्रादिविका
रवत्स्वभावतोपिभविष्यति ततोनकर्म्मसिद्धिस्तदयुक्तं यतोनस्वाभाविकंशरीरादिआदिमत्प्रतिनियताकारत्वाद्घटवदितिकिंचकारणानु
रूपमेवकार्यमित्येवंयत्सभावसादृश्यंत्वयाभ्युपगम्यतेतदपिस्वभाववादिनस्तवाभ्रादिविकारदृष्टांतपरिहीयते अभ्रादिविकारस्यस्वकारण
भूतपुद्गलद्रव्यादतिविलक्षणत्वादिति॥अपिच॥होज्जसहावोवत्थुं।निक्कारणयावचत्थुधम्मोवा।जइवत्थुंणत्थितओणुवलद्धीओखपुप्फंव अ
च्चंतमणुवलद्धोविअ।अहतओअत्थिनत्थिकिंकम्मं।हेऊवितदत्थित्ते।जोनणुकम्मस्सविसएव।कम्मस्ससवाभिहाणं।होज्जसभावोत्तिहोउकोदो
सो।निक्कारणस्सोसभावो।सरिसोएसत्तिकोहेऊ॥एतद्गाथात्रयंप्रायःप्रागेवव्याख्यातार्थं नवरंनिक्कारणमित्यादिस्तृतीयगाथोत्तरार्द्धे।इदमत्रहृदयं॥
सस्वभावोनित्यंसदृशएवत्वयाभ्युपगतव्योभवांतरेसदृशस्यैवमनुष्यादिभावस्यजननात्तस्यचस्वभावस्यनित्यंसदृशत्वेकोहेतुर्नकश्चिदित्य
भिप्रायःस्वभावतएवायंस्वभावःसदृशइतिचेन्नतुभवविसदृशतायामप्येतदुत्तरंशक्यतएवेति॥किंच॥सोमुत्तोऽमुत्तोवा।जइमुत्तोतोनसव्वहा
सरिसो।परिणामओपयंपिव।नदेहहेऊजइअमुत्तो।उवगरणाभावाउ नयहवइरूहम्मसोअमुत्तोवि।कज्जस्समुत्तिमत्ता।मुहसंविन्नादिओवे २४२
व॥व्याख्या॥सस्वभावोमूर्त्तोऽमूर्त्तोवायदिमूर्त्तस्तर्हिकर्मणासहतस्यकोविशेषःसंज्ञांतरमात्रविशिष्टकर्म्मैवेष्टमुक्तंस्यादिति नचासौसर्वदैवसर्वथासदृशोयु १

ज्यते परिणामित्वाद्दुग्धादिवदथवामूर्त्तत्वादेवाभ्रादिविकारवदिति अथामूर्त्तोसौस्वभावस्तर्हिनैषदेहादीनामारंभकोनुपकरणत्वाद्दंडादिविकलकु
लालवदमूर्त्तत्वादेवाकाशवत् नयहवइरूहम्मसोअमुत्तोवित्ति किंचसकथमर्म्मन्निनोपिसस्वभावोमूर्त्तोनयुक्तः शरीरादेस्तत्कार्यस्यमूर्त्तिमत्त्वान्नत्व
मूर्त्तस्यनभसइवकार्यंमूर्त्तंकार्यमुपपद्यते तथासुखसंवित्यादेश्चनायममूर्त्तः॥इदमुक्तंभवति॥कर्म्मतावद्भवतानेष्यतेस्वभाववादित्वात्तच्चश
रीरादीनिसुखदुःखसंवित्यादीनिचस्वभावस्यैवकार्याण्येष्टव्यानि नतस्यचामूर्त्तत्वेनैतान्युपपद्यंते ततोयथाद्वितीयगणधरवादेकार्यस्यमूर्त्तत्वात्सु
खसंवित्यादेश्चकर्म्मणोमूर्त्तत्वंसाधितं तथेहस्वभावस्यापिसाधनीयं॥तथाचप्रागुक्तं॥आहनणुमुत्तमेयं।मुत्तंचियकज्जमुत्तिमत्ताओ।इहजहमुत्त
त्तणओ।घडस्सपरमाणवोमुत्ता।तहसुहसंविन्नाओ।संबंधेयणुभवाओय।बज्झबलाहाणाओ।परिणामाओयविण्णेयमिति।अथनिःकारणतास्वभावमि
ति॥द्वितीयविकल्पमधिकृत्याह॥अहकम्मंवाकारणओचिय।सभावओतोविसरिसयाकत्तो।किमकारणओनभवे।विसरिसयाकिंचविच्छित्ती॥अथस्वभा
वतएवभवोत्पत्तिरिष्यतेअकारणतएवेत्ययमर्थोभिप्रेतःतोविति तथापिहंतपरभवविसदृशताकुतः॥कोभिप्रायइत्याह॥यथाकारणतःसदृशताभवति
तथाकिमित्यकारणतएवविसदृशतानस्यादकस्माच्चाकारणतोभवविच्छित्तिःकस्मान्नस्यादकस्माद्भवन्खरविषाणादिरपिभवेच्छरीरादीनांवाकार
णतोभवतामभ्रादीनामिवप्रतिनियताकारत्वादिरूपतानस्यात्तस्माच्चाकारणतास्वभावइति॥अथवस्तुधर्म्मोसावितितृतीयविकल्पमाश्रित्याह
।अहवसहावोधम्मो।वत्थुस्सनसोविसरिसओनिच्चं।उप्पायठिइभंगा।चित्ताजंवत्थुपज्जाया॥अथवस्तुनोधर्म्मःस्वभावःसोपिसर्वदैवसदृशोनघट
तइतिकथंसर्वदैवशरीरादीनांसदृशताजनयेत्कथंपुनरस्यसदैवसदृशतानघटतइत्याह॥उप्पायेत्यादि यद्यस्मादुत्पादस्थितिभंगादयश्चित्रावस्तुपर्या
यानचैतेसदैवावस्थितसादृश्याः नीलादीनांवस्तुधर्म्माणांप्रत्यक्षतएवान्यान्यरूपतयापरिणतिदर्शनात्किंचवस्तुधर्म्मोसौभवत्स्वभावआत्मधर्म्मो
वास्यात्पुद्गलधर्म्मोवायद्यात्मधर्म्मस्तर्हिनासौशरीरादीनांकारणं अमूर्त्तत्वादाकाशादिवदथपुद्गलधर्म्मस्तर्हिकर्म्मैवासौकर्म्मणोपिहिपुद्गलास्ति
कायधर्म्मत्वेनास्माभिरभ्युपगतत्वादिति॥किंच॥कम्मस्सविपरिणामोसुहम्मधम्माससयोपुग्गलमयस्स।हेऊचित्तोजगओ।होइसहावोत्तिकोदोसो॥सध
र्म्मःसौवस्तुधर्म्मोभवत्स्वभावोधर्म्मोभवति कोदोषोनकश्चिद्युक्तियुक्तत्वात्किंविशिष्टोधर्मइत्याह॥परिणामःकस्यकर्मणःकथंभूतस्यपुद्गलमय
स्यकथंभूतोयःकर्मपरिणामइत्याह हेतुःकस्यजगतोजगद्वैचित्र्यस्यतदेवंकर्म्मलक्षणस्यवस्तुनःपरिणामरूपोधर्म्मोभवति स्वभावोनात्रका
चिद्दोषापत्तिरस्माकमप्यसंमतोयमर्थः केवलंसर्वदासदृशोसौनभवति किंतुचित्रोमिथ्यात्वादिहेतुवैचित्र्यादिचित्रोविविधस्वभावःअतीनत
स्मात्परभवेसादृश्यमेववकिंतुविचित्ररूपतेति।यदिवाकिमनेनाव्यापकेनमिथ्यारूपेणचैकांतवादेनसर्वव्यापकमविनथरूपंचानेकांतवादमेव

दर्शयन्नाह। अहवासव्वं वत्थुं। पइक्खणंचिय सहम्मधम्मेहिं। संभवइ वेइ कोहिवि। केहिवितदवत्थमत्थं नं। तं अप्पणो विसरिसं। नपुव्वधम्मेहिं मच्छिमिल्लाणं ॥ सयलस्सतिहुयणस्सव। सरिसं सामण्णधम्मेहिं ॥ व्याख्या ॥ अथवा स्वधर्मान्निमेकएव परभवः सर्वमेव हि घटपटादिकं भुवनांतर्गतं वस्तु कैश्चित्पूर्वपर्यायसमानासमानपर्यायैः प्रतिक्षणमुत्पद्यते कैश्चित्तु नरकनरपर्यायसमानासमानपूर्वपर्यायैर्व्येति व्यपरमति कैश्चिन्तदवस्थमेवास्ते ततश्चैवसति न तद्वस्त्वात्म नोपिपूर्वधर्मैरन्तरीतरधर्मायोः न सदृशं किंपुनरन्यवस्तूनां सामान्यधर्मैस्तु सर्वस्यापि त्रिभुवनस्य समानं किंपुनरेकस्यैवनिजपूर्वजन्मन इति। ततः किंस्थितमित्याह। कोसव्वहेवसरिसो। सरिसो वाइहभवे परभवे वा। सुरिसासरिसं सव्वं। निच्चा २ इरूवंच ॥ कोत्थर्थो अर्थांतरे गत्ननावासहे हभवेपिवस्तुस्वधर्मैर्यापि सहसमानासमानरूपमेवेहभवेपीति कुतः परभवे सादृश्यमेवं प्रतिज्ञायते भवताइति भावस्तथा सर्वमपि नित्यानित्यंतथ र्मात्मकमिति। अमुमेवार्थं दृष्टांतेन प्रतिपादयितुमाह। जहनियएहिंविसरिसो। नजुवाभुविवालवुड्डधम्मेहिं। जगओविसमोसन्नाइ। एहिं तहपरभवे जीवो ॥ यथेह युवा निजैरप्यतीतानागतैर्बालवृद्धत्वादिपर्यायैरात्मनापि सर्वथा न समानः सत्तादिभिस्तु सामान्यपर्यायैर्जगत्तिनकेनचिन्नसमानस्त थायमपि जीवः परलोकंगतः सर्वेणापि सहसमानासमानरूपएवेतिकुतः सर्वथा सादृश्यमिति ॥ तदेव दृष्टांतेन भावयति। मणुओदेवीहूओ। सरिसोसत्ता इएहिंजगओवि। देवाइहिंविसरिसो। निच्चानिच्चोविएमेव ॥ मनुष्यो मृत्वा देवत्वमाप्तोजगत्त्रयस्यापिसत्तादिभिः पर्यायैः सदृशः देवत्वादिभिस्तु विसदृ शइति नैकांतेन कापि सदृशता तथा द्रव्यतयासो नित्यः पर्यायतयात्वनित्य इत्याद्यपि वक्तव्यं इत्याह ॥ नन्वस्माभिरपि नैकांतेन परभवसादृश्यमभ्युपग म्यते किंतु समानजात्यन्वयमात्रमेवेष्यते पुरुषादिर्मृतः पुरुषादिरेव भवतीति ॥ एतदप्ययुक्तं ॥ कर्मजनितो हि परभव इति साधितं तच्च मिथ्यात्वा दिविचित्रहेतुजन्यत्वाद्विचित्रमेव ततस्तज्जन्यः परभवोपि चित्रएव युज्यते न तु समानजात्यन्वयः सिध्यतीति ॥ किंच। उक्करिसावक्करिसा। नसमाणाएवि जेणजाईए। सरिसग्गाहेजम्हा। दाणाइफलं विहातम्हा ॥ सदृशग्रहे समानजातीयताग्रहे सति समानायामपि जातौ येन यस्मादीश्वरदरिद्रकुलीना दि रूपेणोत्कर्षापकर्षौ न घटां प्रांचतः यो हि यादृशः इहभवे स यदि परभवेपि तादृश एव तर्हि य इहभवे ईश्वरः स परभवेपि तादृश एव एवं दरिद्रादि ष्वपि वाच्यं ततश्चेहभवात्परभवे सर्वप्रकारैरप्युत्कर्षापकर्षौ न स्यातां किंत्वेकांतसदृशतैवभवेन्न चैतदिष्यते तस्मान्नैकांतेनायं सादृश्यग्रह इतिप्रक्रमा द्रष्टव्यं अथं भवान्मन्यसे कथा माभूतामुत्कर्षापकर्षौ का नो हानिरित्याह जम्हादाणाइफलंविहत्ति चकारस्य गम्यमानत्वाद्यस्माच्चेत्थं परत्रोत्कर्षाप कर्षयोरभावे दानादिफलं व्यर्थमापद्यते लोको हि परत्र देवादिसमृद्धिप्राप्त्या आत्मन उत्कर्षार्थं दानादिप्रवृत्तिं विदधाति यदि चोत्कर्षः तत्त्वाउत्कर्षा २४३
द्यभावाद्दरिद्रो दानतपस्तीर्थावगाहनाद्यपिकृत्वा पुनर्दरिद्रएवस्यान्नहिकृतहानादिफलमित्यपार्थिकादानादौ प्रवृत्तिस्तस्माच्च विधेयः सादृश्यग्र

हइति। अपिचैतस्मिन्नसादृश्यग्रहे वेदपदानामप्यप्रामाण्यमापद्यत इति दर्शयन्नाह। जंचसियालोवेएइए। सज्जायएवेयविहियमिच्छाइ। सग्गीयजंचफ लं। तमसंवद्धं सरिसत्तयाए। यच्च श्रृगालो वै एषजायते यः सपुरीषो दह्यत इत्यादि वेदविहितं तदपि परभवसदृशताग्रहे असंबद्धमेवस्यात्पुरुषादेरमु यस्य श्रृगालतादि अनुपपन्नत्वात् यथा यदप्यग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामस्तथा अग्निष्टोमेन यमराज्यमभिजयतीत्यादिकं स्वर्गीयफलसूचकं तत्स्वर्गीय फलं तदप्यसंबद्धं भवेन्मनुष्यस्य स्वदभिप्रायेण देवत्वानुपपन्नेरिति पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते पशवः पशुत्वमित्यादीनां च वेदपदानामयमर्थः कोपि पुरुषः खल्विह जन्मनि प्रकृत्याभद्रकोविनीतः सानुक्रोशोमत्सरश्च मनुष्यनामगोत्रे कर्मणी बध्नात्यतः स पुरुषत्वमश्नुते नतु नियमेन सर्वएव अन्यस्यान्यकर्मबंधस्यान्यथापपन्नत्वे एवं पशवोपि केचिन्मायादिदोषवशात्पशुनामगोत्रे कर्मणी बध्वा परभवे पशवो जायंते न तु सर्वोपि तिर्यगनेन कर्मापिच्छिन्नात्मजीवगतेरिति। तदेवं तस्यापि च्छिन्नः संशयस्ततः किमित्याह। छिन्नंमि संसयमी स्वामिणा जरमरणविप्पमुक्केणं। सो समणो पव्वइओ पंचहिं सह खंडियसएहिं ॥ इत्यर्थः ॥ २०५ ॥ इति पंचमोगणधरवादः समाप्तः ॥ ५ ॥ अथ षष्ठगणधरवक्तव्यताविभणिषुराह। तेपव्वइए सोउं। मंडिअओ आगच्छइजिण सयासं। वच्चामिणवंदामी। वंदित्ता पज्जुवासामि ॥ व्याख्या ॥ एवंसव्वंबरं मंडिकोनामषष्ठोद्विजोपाध्यायः श्रीमज्जिनसकाशमागच्छतीति। ततः किमि त्याह। आभट्टो य जिणेणं। जाइजरामरणविप्पमुक्केणं। नामेण य गोत्तेण य सव्वण्णू सव्वदरिसीणं। संतिनसंतितत्तसंसाऊतुज्झं। वेयपयाणय अत्थं। नयाणसीतेसिमो अत्थो ॥ मंडिक त्वमित्थं मन्यसे किं बंधमोक्षौ स्तः न वेति अयं चानुचितस्तव संशयो विरुद्धवेदपदश्रुतिनिबंधनत्वात्तथाहि स एष विगुणो विभुर्न बध्यते संसरति वा न मुच्यते मोचयति वा न वा एष बाह्यमाभ्यंतरं वा वेद इत्यादीनि वेदपदानि तथा न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपह तिरस्ति अशरीरं वा वसंतं प्रियाप्रिये न स्पृशत इत्यादीनि च एतेषां चार्थं त्वं न जानासि यतोयमेव तदर्थस्तव चेतसि परिस्फुरति ॥ तद्यथा ॥ स एष अधिकृतो जंतुर्विगुणः सत्वरजस्तमोगुणरहितो विभुः सर्वगतो न बध्यते पुण्यपापाभ्यां न युज्यत इत्यर्थः संसरति वा नेत्यनुवर्तते न मुच्यते न कर्मणा वियुज्यते बंध स्यैवाभावात्कीन्वयति ॥ बानान्यमित्यनेनाकर्तृकत्वमाह नवा एष बाह्यमात्मनोन्यं महदहंकारादि अभ्यंतरं निजस्वरूपमेव वेद विजानाति प्रकृतिधर्म त्वाद्ज्ञानस्य ॥ प्रकृतेश्चाचेतनत्वात् अतः अमूनि किल बंधमोक्षाभाव प्रतिपादकानि तथा न ह वै नैवेत्यर्थः सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्तीति वाल्याध्या त्मिकानादि शरीरसंतानयुक्तत्वात्सुखदुःखयोः अपहतिः संसारिणो नास्तीत्यर्थः अशरीरं वा वसंतमभूर्तमित्यर्थः प्रियाप्रिये न स्पृशतस्तत्कारणभूतस्य कर्म णो भावादित्यर्थः अमूनि च बंधमोक्षाभिधायिकानीत्यतः संशयस्तत्र सा पविगुणो विभुरित्यादीनां नायमर्थः किंत्वयं वक्ष्यमाणलक्षण इति। अत्रभा ष्यं। तंमन्नसि जइ बंधो। जोगो जीवस्स कम्मुणा समयं। पुव्वं पच्छाजीवो कम्मं वसमं वते होज्जा ॥ वेयपयाण य तस्स न वइ अत्थं किंचत्वं न जानासि कुतो यस्मा

दायुक्तमनादिकत्वमेवं मन्यसे जीवस्य बंधो यदि कर्मणा सार्द्धं योगः संयोगोऽभिप्रेतः स च सत्वादिमानादिरहितो वा यद्यादिमांस्ततः किं पूर्वं जीवः प्रसूयेत पश्चा
त्कर्म पूर्वं वा कर्म पश्चाज्जीवः अन्यस्य नैसमं वा युगपद्वा द्वावपि तौ प्रसूयाताविति पक्षत्रयमिति। अत्राद्यपक्षस्य दूषणमाह। नहि पुव्वमहेऊओ खरसिंगं वाऽसं
भवोजुत्तो। निक्कारणजायस्सय। निक्कारणऊच्चिय विणासो॥ पूर्वं जीवः पश्चात्कर्मेत्येतदयुक्तं यतो न कर्मणः पूर्वं खरशृंगस्येवात्मनः संभवो युक्तो त्ति खरशृंग
स्येवात्मनः संभवो युक्तः अहेतुकत्वादिह यदहेतुकं तन्न जायते यथा खरशृंगं यच्च जायते तन्निर्हेतुकमपि न भवति यथा घटः॥ निःकारणस्य जातस्य निःका
रण एव विनाशः स्यादिति। अमुमेव विकल्पं दूषयन्नाह। अहवाणाइ च्चिय सो। निक्कारणऊ न कम्मजोगो से। अह निक्कारणऊ सो। मुक्कस्सवि होहिइ स जुज्जो॥
अथ चेत्कर्मणः पूर्वमात्मा अनादिकालसिद्ध एवेति किं तस्य सहेतुकनिर्हेतुकत्वचिंतयेति॥ अत्रोच्यते॥ निक्कारणऊ इत्यादि यद्येवं ततः स तस्य जीवस्य क
र्मयोगः कर्मबंधो न प्राप्नोति कारणाभावान्नभसइव अथ निःकारणोऽप्यसौ भवति तर्हि मुक्तस्यापि भूयः स भवति निःकारणत्वाविशेषात्ततश्च मुक्तावप्यना
श्वास इति। यदि वा। होज्ज व सनिच्चमुक्को। बंधाभावम्मि को व से मोक्खो। नहि मुक्कव्ववएसो। बंधाभावे मऊ नभसो॥ अथवा कर्मयोगाभावान्नित्यमुक्तए
वासौ भवेद्यदि वा बंधाभावे कः किल तस्य मोक्षव्यपदेशो न ह्यबद्धस्य नभसः कस्यापि मुक्तव्यपदेशो मतो बंधपूर्वकत्वान्मोक्षस्य तस्मान्न पूर्वं जीवः
पश्चात्कर्मेति। प्रथमविकल्प इति॥ अथ पूर्वं कर्म पश्चाज्जीवो युगपद्वा द्वावपीति। पक्षद्वयस्य प्रतिविधानमाह। नय कम्मस्स वि पुव्वं। कत्तुरभावा समु
ब्भवो जुत्तो। निक्कारणऊ सो विय। तह जुगवुप्पत्तिभावे य। नहि कत्ता कज्जं तिय। जुगवुप्पत्तीए इ जीवकम्माणं। जुत्तो ववएसोयं। जह लोए गोविसाणाणं
॥ न च जीवात्प्राक् कर्मणोऽपि समुद्भवो युक्तः कर्तुर्जीवस्य तदानीमभावात् क्रियमाणस्य च कर्मत्वायोगात् निःकारणश्चेत्स कर्मसमुद्भवः स्यान्तता
ऽकारणजातस्याकारणतयैव विनाशोऽपि स्यादिति तथा युगपदुत्पत्तावेवं प्रत्येकपक्षोक्तदोषा वाच्या इति शेषः निर्हेतुकत्वात्प्रत्येकवदुभयस्यापि
समुदितस्यानुत्पत्तिरित्यादि। न च युगपदुत्पन्नयोर्जीवकर्मणोः कर्तृकर्मभावो युज्यत इत्येतदेवाह। नहीत्यादि नहि युगपदुत्पन्नयोर्जीवकर्मणो
रयं जीवः कर्ता इदं वा ज्ञानावरणादिपुद्गलनिकुरंबं कर्मेति व्यपदेशो युज्यते यथा लोके सव्येतरगोविषाणयोरिति। द्वितीयमप्यविकल्पमधि
कृत्याह होज्जाणाईउ वा संबंधो नह विनस्सइ एमाउक्खो। जीवाईसोऽणंतो जीवनहाणं व संबंधो॥ स्यादेतदनादिरेव जीवकर्मणोः संबंधः संयोगो न तु तथापि
मोक्षो न घटते यस्माद्योऽनादिः संयोगः सोऽनंतो दृष्टो यथा जीवनभसोर्नित्याकाशेन सह जीवस्य कदाचिदपि संयोगो न निवर्तते एवं कर्मणापि सह सो
ऽपि न निवर्त्तेत तथा च सति मुक्त्यभावप्रसंग इति उपसंहरन्नाह। इह जुत्तीए न घडइ। कह बंधो कह मोक्खोत्ति। तेण तुह संसऊयं। नय कज्जोयं जह २४४
ट्ठा करक्क॥ इत्येवमुक्तयुक्त्या बंधो मोक्षश्च न घटते श्रूयते च श्रुतिषु वेदवाक्येषु सो तेन तवायं संशयो यथा वायं न कार्यः तथा शृणु सौम्येति। उक्तः पूर्वपक्षः। अत्र

प्रतिविधीयते॥ तत्र यत्तावदुक्तं किं पूर्वं जीवः पश्चात्कर्मेत्यादि तत्सर्वमयुक्तं। कुत इत्याह। संताणोऽणाईऊ। परोप्परं हेउहेउभावाऊ। देहस्सय क
म्मस्सय। मा इय बीयंकुराणं च॥ शरीरकर्मणोरनादिः संतान इति प्रतिज्ञा परस्परं हेतुहेतुमद्भावाद्बीजांकुरवदिति ततश्च किं पूर्वं जीवः पश्चात्कर्मेत्यादि पूर्वव
त् एवानादित्वात्तत्संतानस्येति॥ तदेव कर्मसंतानस्यानादित्वं साधयन्नाह। अत्थि स देहो जो कम्म। कारणं जो य कज्जमस्स। कम्मं च देह कारण। मत्थि य
जं कज्जमण्णस्स॥ अस्ति स कश्चिद्देहो योऽग्रेतनस्य कर्मणः कारणं यश्चान्यस्यातीतस्य कर्मणः कार्यं तथा कर्मापि समस्ति किं विशिष्टमित्याह यदग्रेतन
स्य देहस्य कारणं यच्चान्यस्यातीतस्य देहस्य कार्यमित्येवमनादौ संसारे न कश्चिद्विश्राम्यत्यतोऽनादिर्देहकर्मसंतान इति॥ आह॥ ननु बंधमोक्षाविहसा
धयितुं प्रस्तुतौ ततः कर्मसंतानस्यानादित्वसाधनमसंबद्धमिव लक्ष्यते। तदयुक्तं॥ ... कर्मसंभवति क्रियत इति कर्मेति व्युत्पत्ते
यं च तस्य करणमसावेव बंध इति कथं न तत्सिद्धिः। ननु यदि क्रियत इति कर्मोच्यते तर्हि कोऽस्य देहस्य च कर्तेत्याह। कत्ता जीवो कम्मस्स। करणऊ जह
घडस्स घडकारो। एवं चिय देहस्सवि। कम्मकरणसंभवाऊत्ति॥ कर्ता चात्र कर्मणो जीवः करणसमेतत्वाद्दंडादिकरणयुक्तकुलालवद्घटस्य करणं चेह जी
वस्य कर्मनिर्वर्त्यं यतः शरीरमवगंतव्यं एवं देहस्याप्यात्मैव कर्ता कर्मरूपं करणं कर्मकरणं तत्संभवाद्दंडयुक्तत्वाद्दंडादिकरणसमेतकुलालवदिति
॥ अथात्र परपर्यपरिहारं चाह। कम्मं करणमसिद्धं च तेनेमई कज्जऊत्तयं सिद्धं। किरियाफलऊयपुणो। पडिवज्जतमग्गिभूइव्व॥ स्यादेतदतीन्द्रियत्वेनासि
द्धत्वात्कर्मणः करणत्वमसिद्धं। तदयुक्तं। यतः कार्यतः कार्यद्वारेणानुमानसिद्धमेव तथा हि विद्यमानकरणं शरीरादिकृतकत्वाद्घटादिवद्यच्चास्य करणं
तत्कर्मैव तस्मादस्त्येव तदथवा विद्यमानकरणमेवात्मशरीरलक्षणाद्द्वयं कर्तृकार्यरूपत्वात्कुलालघटादिवद्यच्च कर्तुरात्मनः शरीरमुत्पादयतः
करणं तत्कर्मेति कथं न तत्सिद्धिः तथा फलवत्यो दानादिक्रियाश्चेतनारब्धक्रियारूपत्वात्कृष्यादिक्रियावद्यच्च तासां फलं तत्कर्मेत्यग्निभूति
वत्त्वमपि प्रतिपद्यस्वेति। यच्चोक्तं। योऽनादिः संयोगः सोऽनंतो दृष्टः इत्यादि तत्राह। जं संताणोणाई। तेणाणंतो वि णायमेगंतो। दीसइ संतो वि जऊ।
कस्सइ बीयंकुराईणं॥ यद्यस्माज्जीवस्य च कर्मसंयोगसंतानोऽनादिस्तेन तस्मादनंतोऽपीति नायमेकांतो यतोऽनादिरपि संयुक्तयोर्वस्तुनोः संता
नः सांतोऽपि कश्चिद्दृश्यते यथा बीजांकुरादीनां संतान इति। तथा हि॥ अन्नयरमणिव्वत्तिय। कज्जं बीयंकुराणजं विहयं। तत्थ हऊ संताणो। कुक्कुडि
अंडाईयाणं च। जह वह कंचणोवलाणं। संजोगोणाइसंतइ गऊ वि। वोच्छिज्जइ सोवायं। तह जोगो जीवकम्माणं॥ बीजांकुरयोर्मध्येऽन्यतरदनिर्वर्तितका
र्यमेव यदिह हतं व्युच्छिन्नं तदा नयोरिहतो व्यवच्छिन्नः संतानः एवं कुक्कुट्यंडकयोरपि तथा सुवर्णयोरपि च वक्तव्यं यथा वा कांचनोपलयोरनादिकालप्र
वृत्तेनानभावगतोऽपि संयोगः सोपायमग्नितापादिकोपायाद्व्यवच्छिद्यते तथा जीवकर्मणोरपि संयोगोऽनादिसंतानगतोऽपि तपःसंयमाद्युपाया

हुइ। छिद्यत इति न मोक्षाभाव इति। अत्र परस्य प्रश्नमुपन्यस्यांतरमाह॥ तो किं जीवनहाण व। अह जोगो कंचणोवलाणं व। जीवस्स य कम्मस्स य। भण्णइ दुवि
हो वि न विरुद्धो। पढमोऽभव्वाणं चिय। भव्वाणं कंचणोवलाणं व। जीवत्ते सामण्णे। भव्वो भव्वो त्ति को भेओ। आह॥ जीवस्य कर्म्मणश्च योयं परस्परं योगः
सोऽनादिः सन् किं जीवनभसोरिवानंतः अथ कांचनोपलयोरिव सांतोपि स्यादुभयथापि दर्शनात्किमत्र प्रतिपद्यामहे॥ भण्यते। तत्रोत्तरं॥ द्विधाप्य
यमविरुद्धस्तत्र प्रथमोऽनाद्यनंतरूपोऽभव्यानां द्रष्टव्यः यस्तु कांचनोपलयोरिवानादिः सांतः सो भव्यानां विज्ञेयः॥ आह॥ ननु जीवत्वसाम्येप्ययं
भव्योयं चाभव्य इति किंकृतोयं विशेषो न वक्तव्यं यथा जीवत्वसमानेपि नारकतिर्यगादयो विशेषास्तथा भव्याऽभव्यत्वविशेषोपि भविष्यतीति
चेत॥ कर्म्मजनिता एव नारकादिविशेषा न तु स्वाभाविका भव्याभव्यत्वविशेषोपि यदि कर्म्मजनितस्तदा भवतु को निवारयिता न चैवमित्येतदेवाह
होउ व जइ कम्मकओ। न विरोहो नारगाइभेउ व्व। भव्वाइभव्वा। सभावओ तेण संदेहो॥ भवतु वा यदि कर्मकृतो भव्याभव्यत्वविशेषो जीवाना
मिष्यते नात्र कश्चिद्विरोधो नारकादिभेदवत् न चैतदस्ति यतो भव्याऽभव्याः स्वभावत एव जीवा न तु कर्मतः इति यूयं भणथ ततो नास्माकं संदेह इति
॥ परेणैवमुक्ते सतीत्याह दव्वाइत्ते तुल्ले जीवनहाणं सहावओ भेओ। जीवाजीवाइगओ। जह तह भव्वियरविसेसो॥ यथा जीवनभसोर्द्रव्यत्वसत्वप्रमे
यत्वज्ञेयत्वादौ तुल्येपि जीवाजीवत्वचेतनाचेतनत्वादिस्वभावतो भेदस्तथा जीवानामपि जीवत्वसाम्येपि यदि भव्याभव्यकृतो विशेषः स्यात्त
र्हि को दोष इति। इत्थं संबोधितो भव्यत्वादिविशेषमभ्युपगम्य दूषणांतरमाह॥ एवंपि भव्वभावो जीवत्तंपिव सभावजाइ उ। पावइ निव्वाणम्मि य।
तह व न्न त्थि निव्वाणं॥ नन्वेवमपि भव्यभावो नित्योऽविनाशी प्राप्नोति। स्वभावजातीयत्वात्स्वाभाविकत्वाज्जीवत्ववदुत्वं वमिति चेत तदयुक्तं यत
स्तस्मिन् भव्यभावे तदवस्थे नित्यावस्थायिनि नास्ति निर्वाणं सिद्धानां भव्यानाप्यभव्य इति वचनादिति चेत्। कुत इत्याह॥ जह घडपुव्वाभावो। नाइस
हावो वि सनिहणो एवं। जइ भव्वत्ताभावो। भवेज्ज किरियाए को दोसो॥ यथा घटस्य प्रागभावोऽनादिस्वभावजातीयोपि घटोत्पत्तौ सनिधनो वि
नश्वरो दृष्टः एवं भव्यत्वस्यापि ज्ञानतपःसंयमचरणक्रियोपायतोऽभावः स्यात्तर्हि को दोषः संपद्यते न कश्चिदिति॥ आक्षेपपरिहारौ प्राह
॥ अणुदाहरणमभावो। खरसिंगंपिव मई न तं जम्हा। भावो च्चिय स विसिट्ठो। कुंभाणुप्पत्तिमेत्तेणं॥ स्यान्मतिः परस्य नन्वनुदाहरणमसौ प्रागऽभा
गभावोऽभावरूपत्वेन अवस्तुत्वात्खरविषाणवत् तन्न यस्मात् भाव एवासौ घटप्रागभावः तत्कारणभूतानादिकालप्रवृत्तपुद्गलसंघातरूपः केव
लं मात्रेण विशिष्ट इति भवतु तर्हि घटप्रागभाववद्भव्यत्वस्य विनाशः केवलमिह प्रसजति दोषांतरं प्रसजति॥ किमित्याह॥ एवं भव्वुच्छे २४५
ओ॥ कोट्ठागारस्सव अवचओ वत्ति। तं नाणंतत्तणओ। णागयकालंबराणं व॥ नन्वेवं सति भव्योच्छेदो भव्यजीवैः संसारः शून्यः प्राप्नोत्यपचयात्तस्य

यथा समुच्छेद इत्याह स्तोकस्तोकाकृष्यमाणधान्यस्य भृतकोष्ठागारस्य॥ इदमुक्तं भवति॥ कालस्यानंत्यात्प्रतिषण्मासपर्यंते चावश्यमेकस्य भव
स्य जीवस्य सिद्धिगमनात्क्रमेणापचीयमानस्य धान्यकोष्ठागारस्येव सर्वस्यापि भव्यराशेरुच्छेदः प्राप्नोतीति। अत्रोत्तरमाह॥ तदेतन्न अनं
तत्वाद्भव्यराशेरनागतकालाकाशवदिति इह यद्बृहदनंतकेनानंतं तत्स्तोकस्तोकतया पचीयमानमपि नोच्छिद्यते यथा प्रतिसमयं वर्त्तमानता
पत्त्यापचीयमानोप्यनागतकालसमयराशिः प्रतिसमयं बुद्ध्या प्रदेशापहारेणापचीयमानः सर्वनभःप्रदेशराशिर्वा इति। न भव्योच्छेदः॥ कुत
इत्याह। जं चातीयाणागय। कालाउ तुल्लओ जओ य संसिद्धो। एक्को अणंतभागो। भव्वाणमईयकालेणं। एस्सेण तत्तिओ च्चिय। जुत्तो जं तो वि सव्वभव्वा
ण। जुत्तो न समुच्छेओ। होज्ज मई कह मिणं सिद्धं॥ भव्वाणमणंतत्तण। मणंतभागो व कह विमुक्को सि। कालाइउ व्व मंडिय। मह वयणाओ व पडिव
ज्जा॥ व्याख्या॥ यस्मादतीतानागतकालौ तुल्यावेव यतश्चातीतेनाऽनंतेनापि कालेनैक एव निगोदानंततमो भागोऽद्यापि भव्यानां सिद्धः
एष्यतापि भविष्यत्कालेन तावन्मात्र एव भव्यानंतभागः सिद्धिं गच्छन् युक्तो घटमानको न हीनो नाधिको वा भविष्यतोपि कालस्यातीततुल्यत्वात्तत
एवमपि सति न सर्वभव्यानामुच्छेदः युक्तः सर्वेणापि कालेन तदनंतभागस्यैव सिद्धिगमनसंभवात् पदर्शनाद्यथ परस्य मतिर्भवेत् कथमिदं सि
द्धं यदुतानंता भव्यास्तदनंतभागश्च सर्वेणैव कालेन सेत्स्यतीत्यतोऽभिधीयते कालादय इवानंतास्तावद्भव्यास्तदनंतभागस्यैव मुक्तिग
मतात्कालाकाशयोरिव न सर्वेषामुच्छेद इति प्रतिपद्यस्व मद्वचनाद्वा मंडिक सर्वमेतच्छ्रद्धेहीति॥ कथं पुनस्त्वद्वचनात्सर्वमेतत्सत्यतया प्रति
पद्यामहे इत्याशंक्याह। सच्चं मिणं गिण्हसु। मह वयणाओ व सेसवयणं व। सव्वण्णुत्ताइओ वा। जाणयमज्झत्थवयणं व। भणासि किह सव्वण्णू। सव्वे
सिं संसयच्छेया। दिट्ठंताभावम्मि वि। पुच्छसु जो संसओ जस्स॥ व्याख्या॥ सत्यमिदमनंतरोक्तं सर्वमपि तिगृह्णत्वं मद्वचनाद्यथात्वं यथा शेषादि
विषयं शेषं मद्वचनं सर्वज्ञत्वादिभ्यो वा हेतुभ्यः आदिशब्दाद्वीतरागत्वादिपरिग्रहः ज्ञायकमध्यस्थवचनोवदित्ययमत्र दृष्टांत इति॥ अथैवं
मन्यसे कथमिव सर्वज्ञस्त्वमित्युच्यते॥ सर्वेषां सर्वसंशयच्छेदात् अन्यस्य सर्वसंशयच्छेत्तुः कस्याप्यदर्शनात्कोऽत्र दृष्टांतो न कश्चिदिति चेत्प्रोच्य
ते किमत्र दृष्टांतान्वेषणेन तदभावेपि हि यो यस्य संशयः स तं सर्वमपि पृच्छतु येन स्वप्रत्ययसिद्ध एवमपि सर्वज्ञत्वनिश्चयो भवतीति। अत्र परः प्राह
॥ भव्वा वि न सिज्झिस्संति। केइ कालेण जइ वि सव्वेण। नणु ते वि अभव्व च्चिय। किं वा भव्वत्तणं तेसिं॥ ननु भव्या अपि सेत्स्यति यदि सर्वेणापि कालेन न सर्वे
ऽपि न सेत्स्यंति तर्हि येषां सिद्धिर्न भविष्यति भव्या एवं ते किं न व्यपदिश्यंते केन वा विशेषेण तेषां भव्यत्वमिति निवेद्यतामिति॥ अत्रोत्तरमाह॥ भ
ण्णइ भव्वो जोग्गो। न य जोग्गत्तेण सिज्झए सव्वो। जह जोग्गंमि वि दलिए। सव्वंमि न कीरए पडिमा॥ भण्यते अत्रोत्तरं किमित्याह भव्योऽत्र सिद्धिगमनयो

२४६
ण्योभिप्रेतोमनुष्यः सिद्धिगतिंयास्यत्येवनचयोगत्वमस्तीत्येतावतैवसर्वः सिध्यति किंतुगमनसामग्रीसंभवेसति। दृष्टांतमाह॥ यथाहेममणिपाषा
णचंदनकाष्ठादिकेयोग्येपिप्रतिमार्हेपिदलिकेनसर्वस्मिन्प्रतिमाविधीयते किंतुयत्रैवतन्निष्पत्तियोग्यासामग्रीसंभवतितत्रैवासौक्रियते
नचतदसंभवमात्रेणाप्रतिमाविषयेप्ययोग्यताभवति नियमश्चेहनैवविधीयते यदुतप्रतिमायोग्येवस्तुनिप्रतिमाभवत्येवेति॥ किंतु॥ यदातदा
वातद्योग्यएवसाभवति नान्यत्रेतिएवमिहापिनभव्यइत्येतावन्मात्रेणैवसर्वःसिध्यति किंतुसामग्रीसंपत्तौनचतदसंपत्तावपि तस्याभव्य
भवति किंतुयदातदातुभव्यस्यैवमुक्तिर्नाभव्यस्येति॥ दृष्टांतांतरमाह। जहवासएयपासाणाकणगजोगोविकणगजोगोवि। नविजुज्जइसव्वो
सविजुज्जइजस्ससंपत्ती॥ किंपुणजासंपत्ती। साजोग्गस्सेवनउअजोग्गस्स। तहजोमोक्खोनियमा। सोभव्वाणंनइयरेसिं॥ व्याख्या॥ यथावासएवप्र
वाक्तःकनकवर्णपाषाणकनकयोयोगाविभागयोग्यतान्वितोपिसर्वोनविवियुज्यते किंतुसएववियुज्यते यस्यवियोगसामग्रीसंपन्निरिति॥ किंपुन
रतद्भुजमुक्षिप्यकमायावियोगसामग्रीसंप्राप्तिःसावियोगयोग्यस्यैवकनकवर्णोपलस्यभवति नतुतदयोग्यस्यतथातेनैवप्रकारेणयःसर्वकर्म
क्षयलक्षणोमोक्षःसनियमाद्भव्यानामेवभवति नेतरेषामभव्यानामिति भव्याभव्ययोर्विशेषइति। अथप्रकारांतरेणाक्षेपपरिहारौप्राह। कय
गाइमत्तणाउ। मोक्खोनिच्चोनहोइकुंभव्व। नोपद्धंसाभावो। भुवितद्धम्माविजंनिच्चो। अप्पुदाहरणमभावोएसोविमईनतंजउनियऊ। कुंभविणा
सविसिट्ठा भावोच्चियपुग्गलमउय॥ व्याख्या॥ ननुमोक्षोनित्योनभवति किंत्वनित्यो विनाशीकृतकत्वादादिशब्दात्प्रयत्नानंतरीयकत्वादिमत्त्वा
दिपरिग्रहःकुंभवदितिदृष्टांतः॥ अत्रोच्यते॥ अनैकांतिकताहेतूनांविपक्षेपिगमनाद्यस्मादिहघटादिप्रध्वंसाभावःकृतकादिस्वभावोपि
नित्यएवतदनित्यत्वेघटादेस्तद्रूपतयैवोन्मज्जनप्रसंगादिति॥ अथैवंपरस्यमति॥ नकेवलंपूर्वोक्तःप्रागभावःकिंत्वेषोपिप्रध्वंसाभावः
भवत्वेनावस्तुत्वादनुदाहरणमेवतदेतन्नयतोयस्मान्नियतोनिश्चितःकुंभविनाशविशेषेणविशिष्टःपुद्गलात्मकोभावएवायमपिप्रध्वं
साभावःअतोयुक्तमेतदुदाहरणमिति। एतच्चमोक्षस्यकृतकत्वमभ्युपगम्योक्तं। यदिवानभवत्येवकृतकोमोक्षइतिदर्शयन्नाह। किंचेगंतेण
कयंपोग्गलमेत्तविलयम्मिजीवस्स॥ किंनिव्वत्तियमहियं। नभसोघडमेत्तविलयम्मि॥ किमिहपुद्गलमात्रविलयेसतिसमस्तकर्मपुद्गलपरिशा
टसमयेजीवस्यात्मनःस्वतत्वमात्मावधतएकांतेनकृतंविहितं येनकृतकोमोक्षःस्यादेतदुक्तंभवति इहात्मकर्मपुद्गलवियोगोमोक्षोभिप्रेत
स्तत्रतपःसंयमप्रभावतोजीवात्कर्मणिपृथग्जायमानेकिमात्मनःक्रियतेयेनकृतकत्वादनित्यत्वंमोक्षस्यप्रतिपाद्येत। अथसएवात्मकर्मवि २४६
योगःक्रियमाणत्वात्कृतकस्ततोऽनित्यइत्याशंक्याह॥ किंनिव्वत्तियमित्यादि मुद्गरादिनाघटमात्रस्यविलयेविनाशेसतिकिंनामनभसोऽधि

कंनिर्वर्तितं। नकिंचिदित्यर्थः एवमिहापिकर्ममात्रविनाशेसतिकिंजीवस्याधिकंकृतं येनतदेकाधिकारूपस्यमोक्षस्यकृतकत्वेनानित्यत्वंस्यात्स्याएव
वभूकर्मणोविनाशेयथाघटविनाशवत्क्रियमाणत्वात्कृतकस्ततःसर्वकर्मक्षयलक्षणोमोक्षोऽनित्यइतिचेन्नदयुक्तं यतोयथाऽयमेवघटविनाशोयःके
वलोऽऽकाशसद्भावोनपुनस्ततोविभिन्नोसौनचाकाशस्यकिमप्याधिकंक्रियते तस्यसदास्थितत्वेननित्यत्वादेवमिहाप्ययमेवकर्मणोविनाशोयःके
वलात्मसद्भावोनत्वात्मनोविभिन्नोसौनचात्मनःकिंचिदधिकंविधीयतेतस्यापिनभोवन्नित्यत्वात्तस्मान्नमोक्षस्यकृतकत्वमनित्यत्वंवा कथंचि
त्त्वानित्यत्वंकिंचिद्दसाध्यतेवद्रव्यपर्यायोभयरूपतयासर्वस्यापिवस्तुनोनित्यानित्यरूपत्वादिति॥ आह॥ ननुकर्मपुद्गलायनिर्जीर्यजीवेनपरित्य
क्तास्तेलोकमेवाभिव्याप्यतिष्ठंति नपुनस्तद्बहिःक्वापिगच्छंति जीवोपिचलोकमध्यएवतिष्ठति ततश्चयथाघटवियुक्तस्याऽप्याकाशस्यतत्कपा
लपुद्गलसंयोगस्तदवस्थाएव एवंकर्मवियुक्तस्याप्यात्मनोनिर्जीर्णतत्पुद्गलसंयोगःसमस्त्येवेति। कथंनपुनरपितस्यतद्बंधइत्याशंक्याह। सो
णवराहोवपुणो। नयजम्मएवबंधकारणाभावा। जोगायबंधहेऊ। नयसोतस्सासरीरेत्ति॥ समुक्तोजीवःपुनरपिनबध्यतेबंधकारणाभावादनपराध
पुरुषवन्मनोवाक्कायसंयोगादयश्चबंधहेतवोभिधीयंते नचतेमुक्तस्यसंतिशरीराद्यभावान्नचकर्मवर्गणागतपुद्गलसंयोगमात्रेणरूपीत्रबंधो
भिन्निष्यते अतिप्रसंगादिदोषाघातत्वात्किंतुमिथ्यात्वादिहेतुनिबंधनइति॥ आह॥ नन्वयंमुक्तात्मासौगतानामिवभवतामप्यभिप्रायेणपुनरपि
भवेप्रादुर्भवति नवेत्याशंक्याह॥ नपुणोतस्सपसूई। बीयाभावादिहंकुरस्सेव। बीयंचतस्सकम्मं। नयतस्सतयंतउनिच्चो॥ नतस्यमुक्तस्यपुनरपि
भवप्रसूतिर्जायतेबीजाभावात्कारणस्याभावादंकुरस्यवदभावान्नप्रसूतिःबीजंचास्यकर्मैवावगंतव्यं नचमुक्तस्यनास्त्येवततःपुनरा
वृत्त्याभावान्नित्योसावितिइतश्चनित्योमुक्तः। कुतइत्याह। दव्वामुत्तत्तणउ। नहोयनिच्चोमउसदव्वतया। सव्वगयत्ताव्वत्ती। मइनितंनाणुमाणाउ॥ मु
क्तात्मानित्यइतिप्रतिज्ञा द्रव्यामूर्तत्वादितिहेतुः द्रव्यत्वेसतिअमूर्तत्वादितिहेतुः दवत्तएत्ति यथाद्रव्यत्वेसतिअमूर्त्तंनभएवेतिदृष्टांतः। अथै
वंभूतामतिःपरस्यस्यादनेनहेतुनासर्वगतत्वापत्तिरप्यात्मनःसिध्यति॥ तथाहि॥ सर्वगतआत्माद्रव्यत्वेसत्यमूर्तत्वान्नभोवत्ततश्चधर्मिविशे
षविपरीतसाधनाद्विरुद्धोयं। नदेतन्न॥ कुतोनुमानादनुमानबाधितत्वात्सर्वगतत्वस्येत्यर्थः। तथाह्यसर्वगतआत्माकर्तृत्वात्कुलालवन्नचकेवल
मसिद्धंभोक्तृत्वदृष्टत्वाद्यनुपपत्तेरितियदिवाकिमनेनैकांतिकेननित्यत्वग्राहेणएकांतानित्यत्ववादिनिराकरणार्थमेवत्वेवमभिहितं॥ परमा
र्थतस्तुसर्वमेववस्तुजिनानांभवनभंगस्थित्यात्मकमेवेतिदर्शयन्नाह। कोवानिच्चग्गाहो। सव्वंचियविभवभंगठिइमइयं। पज्जायंतरमित्ता। प्पणादनि
च्चाइयवएसो॥ गतार्थानवरंपर्यायांतरमात्रस्याप्यर्पणप्रधानभावेनविवक्षणंतस्मादनित्यादिव्यपदेशस्तथाहि घटःपूर्वेणमृत्पिंडपर्यायेणविनश्य

डाक्टर भाऊ दाजी …
Dr. BHAU DAJI

ति घटपर्यायतया पुनरुत्पन्नतिमद्रूपतयावतिष्ठते तत्रश्च यो विनष्टरूपतादिपर्यायो यदार्पितः प्रधानभूतो विवक्ष्यते तदा तेनानित्यत्वादिव्यपदे
शएवमसावपि मुक्तः संसारितया विनष्टः सिद्धतयोत्पन्नो जीवत्वसोपयोगत्वादिभिस्त्ववतिष्ठते यथा प्रथमसमयसमयसिद्धतया विनश्यति
द्विसमयसिद्धतयोत्पद्यते द्रव्यत्वजीवत्वादिभिस्त्ववतिष्ठते ततो ऽर्पितपर्यायेणानित्यत्वादिव्यपदेश इति ॥ मुक्तस्यावस्थानक्षेत्रनिरूपणार्थमा
ह ॥ मुत्तस्स को वगासो । सोम्मति लोगसिहरं गई किह से । कम्मलहुयातहागई । परिणामाई हि भणियमिदं ॥ मुक्तस्य क्षीणसमस्तकर्मणो जीव
स्य को ऽवकाशः का ऽवस्थानमिति प्रश्ने सत्याह सौम्य त्रिलोकशिखरं लोकांत इत्यर्थः ननु कथं से तस्याकर्मणो जीवस्येतावद्दूरमितो गतिः प्रव
र्त्तते कर्मनिबंधना हि जीवानां सर्वापि चेष्टा ततो विहायोगत्यादि कर्माभावे ऽपि गति चेष्टायामतिप्रसंगः प्राप्नोति ॥ अत्रोच्यते ॥ कम्मलहुयत्ति ।
कर्मापगमे सति लाघवात्तथा यमेकं तद्गतिप्रवृत्तिरित्यर्थः तथा गतिपरिणामात्कर्मक्षयसिद्धत्ववदपूर्वगतिपरिणामलाभादित्यर्थः यथा हि समस्तकर्म
क्षयादपूर्वं सिद्धत्वपरिणामं जीवः समासादयति तथोर्द्धगतिपरिणाममपीति भावः आदिशब्दादपरमपि तद्गतिकारणं समयभणितमिदमवगंत
व्यं तद्यथा ॥ लाउयएरंडफले । अग्गीधूमे य इसुधणुविमुक्के । गइपुव्वपओगेणं । एवं सिद्धाण वि गई उ ॥ अथान्यस्तत्रैव मोशंकां परिहरति ॥ किं सक्कि
यमरूवं । मंडियभुवि चेयणं व किमरूवं जह से विसेसधम्मो चेयन्नं तह मया किरिया ॥ आह ननु खात्काशकालादयो ऽमूर्त्ता निःक्रिया एव प्रसिद्धा स्त
त्किं नाम त्वया ऽरूपममूर्त्तं सद्वस्तु सक्रियं दृष्टं येन मुक्तात्मनः सक्रियत्वमभ्युपगम्यते ननु निःक्रिय एव मुक्तात्मा प्राप्नोति अमूर्त्तत्वादाकाशवदिति
भावः ॥ अत्रोच्यते ॥ मंडिकत्वमप्येतत्कथय प्रभु विकिमरूपं सद्वस्तु चेतनं वीक्षितं येन मुक्तात्मा चेतनो ऽभ्युपगम्यते अमूर्त्तत्वादचेतन एवायं
प्राप्नोत्याकाशवदिति तस्माद्यथासे तस्य जीवस्य अरूपेभ्य आकाशादिभ्यस्तद्रूपत्वे समाने ऽप्यपि चैतन्यलक्षणो विशेषधर्मः समस्ति तथा क्रियापि
मता सक्रियत्वमपि विशेषधर्मो ऽस्तु को विरोध इति भावः ॥ यच्चोक्तं निःक्रियो मुक्तात्मा अमूर्त्तत्वात्तदनैकांतिकमेव प्रतिबंधाभावादित्याह । अथवा
मुक्तामुक्तविशेषमपहाय सामान्येनात्मनः सक्रियत्वं साधयन्नाह । कत्ताइत्तणओ वा । सक्किरिओ यं मओ कुलालो व्व । देहप्फंदणओ वा । पच्चक्खं जंतपुरि
सो व्व ॥ अथवा सक्रियो ऽयमात्मा कर्तृत्वात्कुलालवत् आदिशब्दाद्भोक्तृत्वादित्यादि वाच्यं अथवा सक्रिय आत्मा प्रत्यक्षत एव देहपरिस्पंददर्शनाद्य
न्त्रपुरुषवदिति । पराशंकां प्रतिविधानं चाह । देहप्फंदणहेऊ । होज्ज पयत्तो त्ति सो विनाकिरिए । होज्जादिट्ठो व मई । तदरूवत्तेण पुसमाणं । रूव
त्तं मितदंदो । वत्तीतप्फंदणे पुणो हेऊ । पइनियय परिप्फंदण । मच्चेयणाणं न वि य जुत्तं ॥ अथ ब्रूषे देहपरिस्पंदहेतुरात्मनः प्रयत्नो न तु क्रिय
या अतो नात्मनः सक्रियत्वसिद्धिरित्यभिप्रायः । अत्रोत्तरमाह ॥ सो पि प्रयत्नो नाम नामो ऽक्रियस्यात्मनि न संभवत्यतः सक्रिय एवासौ अमू २४७

र्त्तस्य च प्रयत्नस्य देहपरिस्पंदहेतुत्वे को ऽन्यो हेतुरिति वाच्यं अन्यहेतुनिरपेक्षः स्वत एवायं परिस्पंदहेतुरिति चेद्देहवदेवात्मापि तद्धेतुर्भविष्यति
३ किमंतर्गडुना प्रयत्नेन अथादृष्टः ॥ को ऽपि देहपरिस्पंदहेतुर्नत्वात्मा निःक्रियत्वादनुमीयते दृष्टः किं मूर्त्तो ऽमूर्त्तो वा यद्यमूर्त्तस्तर्ह्यात्मापि देहपरिस्पं
दहेतुः किं नेष्यते अमूर्त्तत्वाविशेषादथ मूर्त्तिमानदृष्टः तर्हि कार्मणशरीरलक्षणो देह एव नान्यः संभवति तस्यापि च बहिर्दृश्यदेहपरिस्पंद
हेतुतया व्याप्रियमाणस्य परिस्पंदो ऽदृष्टत्वस्तस्य चान्यो हेतुर्वाच्यस्तस्याप्यन्यस्तस्यापि चान्य इत्यनवस्था अथ स्वभावादेवादृष्टस्य कार्म
णदेहस्य परिस्पंदः प्रवर्त्तते तर्हि बहिर्दृश्यस्यापि देहस्य तत एव तत्प्रवृत्तिर्भविष्यति किमदृष्टकार्मणदेहपरिकल्पनेन अस्त्वेवमिति चे
त्तदयुक्तं अचेतनानामेवं प्रतिनियतविशिष्टपरिस्पंदनस्वाभाविकत्वानुपपत्तेः नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वा हेतोरन्यानपेक्षणादिदोषप्रसं
गात्तस्मात्कर्मविशिष्ट आत्मैव प्रतिनियतदेहपरिस्पंदनहेतुत्वेन व्याप्रियत इति सक्रियो ऽसाविति । भवतु तर्हि भवस्थस्य सकर्मणो जीवस्य क्रिया
मुक्तस्य तु कथमसावित्याशंक्य परिहरन्नाह । होउ किरिया भवत्थस्स । कम्मरहियस्स किं निमित्ता सा । नणु तग्गइपरिणामा । जह सिद्धत्तं तहा सा वि ॥
पूर्वार्द्धेनाक्षेपः पश्चार्द्धेन तु परिहारः प्राग्व्याख्यातार्थ एवेति । अपरस्त्वाह । किं सिद्धालयपरउ । न गई धम्मत्थिकाय विरहाउ । सो गइउवग्गहकारो
लोयम्मि जमत्थि नालोए ॥ यद्युक्तन्यायेन मुक्तस्य गतिक्रिया सक्रियत्वमिष्यते तर्हि सिद्धालयात्सिद्धावस्थितिक्षेत्रात्परतो ऽलोके ऽपि किमिति त
स्य गतिर्न प्रवर्त्तते ॥ अत्रोच्यते परतो धर्मास्तिकायविरहान्न हि रहो ऽपि कुतो ॥ इत्याह ॥ यद्यस्माद् असौ धर्मास्तिकायो लोक एव समस्ति नालोके
मा भूद् दलावलोकितेन प्रस्तुतानुपयोगिना कर्त्तव्यं न हि रहो ऽपि भवतु मुक्तस्य तद् गतिर्नियमाभावान्न दयुक्तं यतो जीवानां पुद्गलानां च गति
गमनस्योपग्रहउपष्टंभस्तत्कारी स एव धर्मास्तिकायो नान्यस्ततस्तस्याऽलोके ऽभावात्कथं लोकात्परतो ऽलोके ऽपि मुक्तात्मनां गतिः प्रवर्त्तत इति
॥ आह ॥ कथं पुनरेनदवसीयते यदुत लोकादन्यो ऽप्यलोकपदार्थः कश्चिदस्तीत्याशंक्याह । लोगस्स त्थि विवक्खो । सुद्धत्तणओ घडस्स अघडो व्व
स घडाइ च्चिय मई । न निसेहाओ तदणुरूवो ॥ अस्ति लोकस्य विपक्षो व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदाभिधेयत्वादिह यद्व्युत्पत्तिमता शुद्धपदेनाभिधीयते
तस्य विपक्षो दृष्टो यथा घटस्याघटः यश्च लोकस्य विपक्षः सो ऽलोकः अथ स्यान्मतिर्न लोको ऽलोक इति यो लोकस्य विपक्षः स घटादिपदार्था
नामन्यतमो भविष्यति । किमिह वस्त्वंतरपरिकल्पनया ॥ तदेतन्न ॥ पर्युदासनञा निषिधान्निषेध्यस्यैवानुरूपो ऽत्र विपक्षो ऽन्वेषणीयः न
लोको ऽलोक इत्यत्र च लोकनिषेधः स चाकाशविशेषो ऽतो ऽलोकेनापि तदनुरूपेणैव भवितव्यं यथेहापंडित इत्युक्ते विशिष्टज्ञानविकल
श्चेतन एव पुरुषविशेषो गम्यते नाचेतनो घटादिः एवमिहापि लोकानुरूप एवालोको मंतव्यः । उक्तं च ॥ नञ्युक्तमिवयुक्तं वायद्धि कार्यविधी

यत्र तु व्याधिकरणेऽन्यस्मिन्नूर्ध्वं केऽपर्यर्थगतिस्तथा। ननिवयुक्तमन्यसहद्व्याधिकरणे तथाप्यर्थगतिस्तस्माल्लोकविपक्षत्वादस्य लोक इति। अथालो
कास्तित्वादेव धर्मास्तिकायो साधयन्नाह। तम्हा धम्माऽऽलोयपरिछेयकारिणो जुत्ता। इयरा गासे तुल्ले लोगोऽलोगो त्ति को भेऊ। लोगविभागा
भावे। पडिघायाभावऊण वा थाऊ। संववहाराभावो। संबंधाभावऊ होज्जा॥ यस्मादुक्तप्रकारेणास्य लोकस्तस्मात् लोकास्तित्वादेवावश्यं लो
कपरिछेदकारिण्या धर्मास्तिकायाद्या भवितव्यं अन्यथाकाशो सामान्ये सत्ययं लोकोऽयं चालोक इति किंकृतोऽयं विशेषः स्यात्तस्माद्यत्र क्षेत्रे
धर्मास्तिकायो वर्त्तते तल्लोकः शेषं त्वलोक इति लोकालोकव्यवस्थाकारिणो धर्मास्तिकायो विद्यते इति लोगेत्यादि यदि हि धर्मास्त्या
लोकविभागो न स्यात्ततो लोकविभागाभावे विशिष्टे एव सर्वस्मिन्नप्याकाशे गतिपरिणतानां जीवानां पुद्गलानां च प्रतिघाताभावेन तद्व्यवस्था
नाभावाद् लोकेऽपि गमनात्तस्य चानंतत्वात्तेषां परस्परं संबंधानस्यात्ततश्च औदारिकादिकर्मणां बर्णा पापर्यंतपुद्गलकृतो जीवानां बंधमोक्ष
सुखदुःखसंभवसंसरणादिव्यवहारो न स्यात् जीवस्य च जीवेन सहान्योन्यं मीलनाभावात्तत्कृतोऽनुग्रहोपघातादिव्यवहारो न स्यादिति॥ ततः

किमित्याह। निरणुग्गहत्तणाऊ। न गई परऊ जलादिव मच्छस्स। जो गमणाणुग्गहिया। सो धम्मा लोगपरिमाणो॥ ततो लोकात् परतोऽलोके जीवपुद्
गलानां न गतिर्निरनुग्रहत्वात् अगत्यनुग्रहकर्त्तुरभावादित्यर्थः यथा जलात्परतोऽजलस्य मत्स्यस्य गतिर्न भवत्युपग्राहकाभावादिति यश्चात्र जी
वपुद्गलगतेरनुग्रहकर्त्ता स लोकपरिमाणो धर्मास्तिकाय इति॥ अत्र प्रयोगमाह॥ अत्थि परिमाणकारी। लोगस्स पमेयभावऊ वस्सं। नाणंपिव
नेयस्सा लोगत्थित्तेऽयसंदेवस्स॥ अस्ति लोकस्य परिमाणकारी प्रमेयत्वात् ज्ञानमिव ज्ञेयस्य अथवा जीवाः पुद्गलाश्च लोकोऽभिधीयते ततः
स्तित्परिमाणकारी प्रमेयत्वाद्यथा ज्ञानादीनां प्रस्तोयश्चेह परिमाता स धर्मास्तिकायः स चावश्यमलोकस्यास्तित्वे सत्युपयुज्यते नान्यथा आका
शस्य सर्वत्राप्यविशिष्टत्वात्तस्माल्लोकाग्रे सिद्धस्यावस्थानमिति प्रस्तुतं॥ अथ प्रकारांतरेणाक्षेपपरिहारौ प्राह। पयणं पसत्तमेवं। थाणाऊ तं च नो त
उच्चट्ठ। इह कुत्ति लक्कणेयं। कत्तुरणत्थंतरं थाणं॥ ननु स्थीयतेऽस्मिन्निति स्थानमित्यधिकरणसाधनोऽयं शब्दस्ततश्च सिद्धस्य स्थानं सिद्धस्थानमिति
समासस्ततश्चैवं सति सिद्धस्य पतनं प्रसक्तं स्थानात्सर्वत्र पादपाद्यग्रस्थितदेवदत्तस्येव फलस्येव वा यस्य किल क्वापि पर्वताद्यवस्थानं तस्य कदाचित्
स्यापि पतनमपि दृश्यते ततः सिद्धस्यापि तत्कदाचित्प्राप्नोतीति भावः। तच्च न। यतः सिद्धस्य स्थानमितीयं कर्त्तरि षष्ठी ततश्च सिद्धस्य स्थानमिति
कोऽर्थः सिद्धस्तिष्ठति न तु तदर्थांतरभूतं स्थानमस्तीति॥ अथवा॥ नह निच्चत्तणऊ वा॥ थाणविणासपयणं न जुत्तं से। तह कम्माभावाऊ। पुण
क्कियाभावऊ वावि॥ अर्थांतरत्वेपि स्थानस्य पतनं न सिद्धस्य यतोऽस्यार्थांतरं स्थानं नभः तस्य च नित्यत्वाद्विनाशो न युक्तस्तदभावे च कुतः पत

नं मुक्तस्य कर्म चालनः पतनादिक्रियाकारणं मुक्तस्य च कर्माभावात् कुतः पतनक्रिया यावत्समयमेकमस्या ऊर्ध्वगतिक्रिया तस्याः कारणं ला
उ एरंडफले इत्यादिना दर्शितमेव पुनः क्रिया च मुक्तस्य नास्ति कारणाभावात् निजप्रयत्नप्रेरणाकर्षणाविकर्षणगुरुत्वादयोऽपि हि पतनकारणं
तत्संभवश्च मुक्तस्य नास्ति हेतोरभावादिति कुतोऽस्य पतनमिति॥ किं चस्थानात्पतनमित्यनैकांतिकमेव दर्शयति। निच्चं त्थाणाऊ वा। वोमाई
णापडणं पसज्जेज्जा। अह न मयमणेगंतो। थाणाऊ वस्स पडणं ति॥ ननु स्थानात्पतनमिति स्ववचनविरुद्धमिदं अस्थानादेव पतनस्य यु
ज्यमानत्वात् अथ स्थानादपि पतनमिष्यते तर्हि नित्यमेव स्थानात् व्योमादीनां पतनं प्रसज्येत अथ न तत्तेषामतं तर्हि स्थानात्पतनमित्यनैकांतिक
मेवेति॥ अथान्येन प्रकारेण प्रेर्यमाशंक्य परिहरन्नाह। भवऊ सिद्धान्ति मई। तेणाइमसिद्धसंभवो जुत्तो। कालाणाइत्तणऊ पढमसरीरं व तद
जुत्तं॥ अथ स्यान्मतिः परस्य यतो भवात् संसारात्सर्वोऽपि मुक्तात्मा सिद्धस्तेन ततः सर्वेषामपि सिद्धानामादिमत्त्वादवश्यमेव केनाप्याद्यसिद्धेन भवि
तव्यं। तदयुक्तं॥ यतो यथा सर्वाण्यपि शरीराण्यहोरात्राणि च सर्वाण्यादिमुक्तान्येव अथ कालस्यानादित्वान्नाद्यशरीरमाद्या होरात्रं वा किमपि
ज्ञायते तथा कालस्यानादित्वात् सिद्धोऽपि नाद्यः प्रतीयत इति। अथान्यदपि प्रेर्यपरिहारं चाह। परिमियदेसेणंता। किह माया मुत्तिविरहियत्ताऊ। ने
यम्मिव नाणाई दिट्ठीऊ वेगरूवम्मि॥ आह परिमिते देश एव सिद्धिक्षेत्रं तत्र कथमनादिकालवर्त्तिनोऽनंताः सिद्धा मांति॥ अत्रोत्तरमाह॥ अमूर्त्तत्वात्सिद्धाः
परिमितेऽपि क्षेत्रेऽनंता मांति यथा प्रतिद्रव्यमेवानंतानि सिद्धानां संबंधीनि केवलज्ञानकेवलदर्शनानि संपतंति दृष्टयो वा यथैकस्यामपि नर्त्तक्यां सह
स्रशः प्रपतंति परिमितेऽपि वाऽपवरकादिक्षेत्रे यद्यपि प्रदीपप्रभा मांति एवमिहाप्यमूर्त्ताः सिद्धाः कथं परिमितक्षेत्रेऽनंता न मास्यंति मूर्त्तानामपि प्रदीप
प्रभादीनां बहूनामेकत्रावस्थानं दृश्यते किमुताऽमूर्त्तानामिति भावः। तदेवं युक्तिभिः सुप्रसंगौ बंधमोक्षौ व्यवस्थाप्य वेदवाक्यद्वारेणापि तद्व्यवस्थामाह
। न ह वै ससरीरस्स प्पियप्पियावहति रेवमाईणं। वेयपयाणं च तुमं। न सदत्थं मुणसि तो संका। तुह बंधमोक्कम्मिय। सा च न कज्जा न ऊ फुडो च्चिय ससरी
रेयरभावो। न णु जो सो बंधमोक्को त्ति॥ व्याख्या॥ न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्त्यशरीरं वा वसंतं प्रियाप्रिये न स्पृशत इत्यादीनां च वेदपदा
नां सदर्थं त्वं न मुणसि न जानासि तो बंधमोक्षेष्वत्र वसौम्य शंका सा च न कार्या यतो ननु यः सशरीरेतरभावः स स्फुट एव बंधमोक्षश्चेति कथं शंका युज्यते। एतदुक्तं
भ॰॥ सशरीरस्येत्यनेन बाह्याध्यात्मिकानादिशरीरसंतानस्वरूपो बंधः प्रोक्तः तथा अशरीरं वावसंतमित्यनेन त्वशेषशरीरापगमस्वभावो मोक्षः
प्रतिपादितः तथा स एष विगुणो विभुर्न बध्यत इत्यादीन्यपि पदानि संसारिजीवस्य बंधमोक्षाभावप्रतिपादकानि त्वं मन्यसे तच्चायुक्तं मुक्तजीवावि
षयत्वात्तेषां मुक्तस्य च बंधाद्यभावेऽविप्रतिपत्तिरेवेति। तदेवं भगवता छिन्ने तस्य संशये ततः किमित्याह। छिन्नंमि संसयम्मी। जिणेण जरमरण

विप्पमुक्केणं॥ सो समणो पव्वइऊ अद्धुट्ठहिं सह खंडियसएहिं। व्याख्या पूर्ववन्नवरं अर्द्धचतुर्थैः शिष्यशतैः सह प्रव्रजितोयमिति॥ द्वाषष्टिगाथार्थः॥
३७५॥ इति षष्ठगणधरः समाप्तः॥ ६॥ अथ सप्तमगणधरवक्तव्यतामभिधित्सुराह। तेपव्वइए सोऊ। मोरिउ आगच्छई जिणसयासं। वच्चामि णवंदा
मी। वंदित्ता पज्जुवासामि। आभट्ठो य जिणेणं। जाइजरामरणविप्पमुक्केण। नामेण य गोत्तेण य। सव्वण्णू सव्वदरिसीणं॥ गाथाद्वयमपि प्रकटार्थं। आ-
भाष्यतनः किमुक्त इत्याह। किं मण्णे अत्थि देवा। उयाहु नत्थित्ति संसऊ तुज्झ। वेयपयाण य अत्थं। न याणसी तेसिमो अत्थो॥ हे आयुष्मन्मौर्य त्वमेवं
मन्यसे किं देवाः संति न वेति उभयथापि वेदपदश्रवणात्तथा हि स एष यज्ञायुधी यजमानोंजसा स्वर्गं लोकं गच्छतीत्यादि तथा अपाम सोमं अमृता अभूम
अगमन्ज्योतिरविदाम देवान्किं नूनमस्मात्तृणवदरातिः किमु धूर्तिः अमृतमर्त्यस्येति तथा को जानाति मायोपमान्गीर्वाणान् इंद्रयमवरुण
कुबेरादीनित्यादि एतेषां च वेदपदानामयमर्थस्तव बुद्धौ प्रतिभासते यथा स एष यज्ञ एव दुरितदारणक्षमत्वादायुधं प्रहरणं यस्यासौ यज्ञायुधी
यजमानोंजसा प्रगुणेन न्यायेन स्वर्गं लोकं गच्छतीति दिवसत्ताप्रतिपत्तिः तथा अपाम पीतवंतः सोमं लतारसं अमृता अमरणधर्माणः अभूम
भूताः स्म अगमन् गताः ज्योतिः स्वर्गं अविदाम देवान्देवत्वं प्राप्ताः स्म किं नूनमस्मान्तृणवत्करिष्यति को सावित्याह अरातिर्व्याधिस्तथा किमु प्र
भेधूर्तिर्जरा अमृतमर्त्यस्येति अमृतत्वं प्राप्तस्य मर्त्यस्य पुरुषस्येत्यर्थः अमरणधर्मिणो मनुष्यस्य किं करिष्यति जराव्याधयदभिभावः अत्रापि देवस
त्ताप्रतिपत्तिः को जानाति मायोपमानित्यादीनि तु देवाभावप्रतिपादकानि अतस्तव संशयः अयुक्तश्चायं यतो मीषां वेदपदानामर्थं त्वं न जानासि चशब्दा
त्किंचन वेत्सि एतेषां हि वेदपदानां नायमर्थो यस्तवाभिप्रेतः किं त्वयं वक्ष्यमाणलक्षण इति॥ अथ भाष्यं। तं मन्नसि नेरइया। परतंता दुक्खसंपउत्ताय।
नतरंती हागंतुं। सद्धेया सुव्वमाणावि॥ सच्छंदयारिणो पुण ते। देवा दिव्वप्पभावजुत्ताय जं न कयाइ वि दरिसणं। मुवेंति तो संसऊ तेसु॥ मौर्य त्वमेवं
मन्यसे नारकाः स्वकृतपापनरकपालादिपरतंत्राः पराधीनवृत्तयः तीव्रदुःखसंघातविह्वलाश्च न शक्नुवंत्यत्रागंतुमतः प्रत्यक्षीकरणोपाया
भावाच्छ्रूयमाणा अपि श्रद्धेया भवंतु देवास्तु स्वच्छंदचारिणो दिव्यप्रभावयुक्ताश्च तथापि यस्मान्न कदाचिद्दर्शनपथमवतरंति श्रूयंते च श्रुतिस्मृत्यादि
ष्वतस्तेषु शंकेति॥ अत्रोत्तरमाह। माकुरु संसयमेए। सुदूरमणुयाइभिन्नजाईए। पेच्छसु पच्चक्खं च्चिय। चउव्विहे देवसंघाए॥ मौर्य पुत्र देवेषु मा संशयं
कार्षीस्त्वमेतानेव हि सुदूरमत्यर्थं मनुजादिभ्योभिन्नजातीयान्दिव्याभरणविलेपनवसनकुसुममालालंकृतान्भवनपतिव्यंतरज्योतिष्कवैमानिकलक्ष
णांश्चतुर्विधदेवसंघातानिमान्वंदनार्थमिहैव समवसरणागतान्प्रत्यक्षेणैव पश्यति॥ अथैतद्दर्शनात्पूर्वं य आसीत्संशयः स युक्तो भवेन्नैवं कुत इत्याह। पु
व्वंपि न संदेहो। जुत्तो जं तेइ सा सुपच्चक्खं। दीसंति तक्कयावि य। उवधायाणुग्गहा जगऊ॥ इह समवसरणागतदेवदर्शनात्पूर्वमपि तवान्येषां च संशयोन

युक्तो यद्यस्माच्चंद्रादित्यादिज्योतिष्कास्त्वया सर्वेणापि च लोकेन प्रत्यक्षत एव सर्वदा दृश्यंते अतो देवाः तत्प्रत्यक्षत्वात्कथं समस्तामरास्तित्वसंका किंच सं
त्येव देवाः लोकस्य तत्कृतानुग्रहोपघातदर्शनात्तथा हि दृश्यंते केचित्केचिन्निंद्याः कस्यापि किंचिद्विभवप्रदानादिना अनुग्रहं तदपहरणादिना चो
पघातं कुर्वंत स्ततो राजादिवत्कथमेते न संतीति॥ पुनरपि परमाशंक्य ज्योतिष्कदेवास्तित्वं साधयन्नाह। आलयमेत्तं च मई। पुरं व तव्वासिणो तह
विसिद्धा। जे ते देवत्तिमया न य निलया निच्चपरिसुण्णा॥ अथ एवंभूता मतिः परस्य भवेदालया एव आलयमात्रं चंद्रादिविमानानि ननु देवास्तत्कथं॥ ज्यो
तिष्कदेवानां प्रत्यक्षत्वमभिधीयते किं तद्यथा आलयमात्रमित्याह पुरंति यथा पुरं शून्यं लोकानामालयमावंस्थानमात्रं न तु तत्र लोकाः संत्येवं चंद्रा
दिविमानान्यप्यालयमात्रमेव ननु तत्र देवाः केचित्तिष्ठंत्यतः कथं तेषां प्रत्यक्षत्वं॥ अत्रोत्तरमाह॥ तथापि तद्वासिनः आलयवासिनः सामर्थ्या
द्येसिद्धास्ते देवा इति मताः संमताः यत्स्वालयः स सर्वोपि तन्निवासिना अधिष्ठितो दृष्टः यथा प्रत्यक्षोपलभ्यमानादेवदत्ताद्यधिष्ठितावसंत
पुराद्यालयाः आलयाश्च ज्योतिष्कविमानान्यतस्त आलयत्वान्यथानुपपत्तेर्ये तन्निवासिनः सिद्धास्ते देवा इति मता॥ आह॥ ननु कथं ते देवाः
सिध्यंति यादृशा हि प्रत्यक्षेण देवदत्तादयो दृश्यंते तेपि तादृशा एव स्फरीति तदयुक्तं विशिष्टा हि देवदत्ताद्यालयेभ्यश्चंद्राद्यालया इत्यत
स्तन्निवासिनोपि विशिष्टाः सिध्यंति ते च देवदत्तादिविलक्षणा देवा इति॥ अपरस्त्वाह॥ नन्वालयत्वादित्ययं हेतुस्तन्निवासिजनसाधने
नैकांतिकः शून्यालयैर्व्यभिचारादत्रोत्तरमाह॥ न य निलयेत्यादि। न च निलयाः आलया नित्यमेव शून्या भवंति अयमभिप्रायो ये केचिदालयास्तेप्रा
गिदानीमेष्यति वा काले अन्यत्र एव तन्निवासिभिरधिष्ठिता एव भवंति न तु नित्यमेव परिशून्यास्ततो यदा तदा वा चंद्राद्यालयनिवासिनो देवाः सिध्यंति। पुन
रप्यन्यपराभिप्रायमाशंक्य परिहारमाह। को जाणइ व किमेयं। ति होज्ज निस्संसयं विमाणाइं। रयणमयनभोगमणा। दिट्ठ जह विज्जाहराईणं॥ यदि वा ए
वंभूता मतिः परस्य भवेद्यदुत चंद्राद्यालयत्वेन यदीयते भवद्भिस्तदिदं को जानाति किं चिह्नयत्किं स्वरूपः ग्निमयो गोलश्चंद्रस्तत्त्वमयः स्वभावतः स्वच्छः आ
होश्चिदेवंभूता एवैते भास्वरा रत्नमयगोलको ज्योतिष्कविमानान्यतः कथमेतेषामालयत्वसिद्धिः। एतत्प्रति विधानमाह॥ निःसंशयं विमानान्येतानि रत्न
मयत्वे सति नभोगमनात्पुष्पकादिविद्याधरतपःसिद्धविमानवदिति अभ्रविकारपवनादिव्यवच्छेदार्थं रत्नमयत्वविशेषणमिति॥ अपरमपि पराभि
प्रायमाशंक्य परिहरन्नाह। होज्ज मई माया। न हाविन सकारिणो सुराजं ते। मयमायाइ विगारा पुरं व निच्चोवलंभाउ॥ अथ परस्य मतिर्भवेन्नैते चंद्रादि
विमानान्यालयाः किंतु मायेयं मायाविना केनापि प्रयुक्ता। अत्रोच्यते॥ मायात्वमीषामसिद्धं वाग्मात्रेणाभवताभिधानात्तथापुपगम्योच्यते यतस्त
दिणस्तथाविधमायाप्रयोक्तारस्ते सुराः सिद्धा एव मनुष्यादीनां तथाविधवैक्रियकरणादर्शनादभ्युपगम्यन्न मायात्वममीषामभिहितं न चैवं माया

दिविकारानिरयोपलंभात्सर्वेणास्वैदाहृश्यमानत्वादित्यर्थः प्रसिद्धपाटलिपुत्रादिपुरवदिति मायेंद्रजालकृतानि हि वस्तूनि न नित्यमुपलभ्यंत इति नित्य
विशेषणोपादानमिति। प्रकारांतरेणापि देवास्तित्वं साधयन्नाह। जइ नारगा पवन्ना पगिट्ठपावफलभोइणो तेणं। सुबहुगपुण्णफलभुजो पवज्जियव्वा
सुरगणा वि॥ इह स्वकृतप्रकृष्टपापफलभोगिनस्तावत्केचिन्नारकाः प्रतिपत्तव्यास्ते च यदि प्रतिपन्नास्त्वयेति तर्हि तेनैव प्रकारेण स्वोपार्जितप्रकृष्ट
सुकृतपुण्यफलभुजः सुरगणा अपि प्रतिपत्तव्याः॥ अथ आह॥ ननु इह वातिदुःखित नरास्तिर्यंचश्चातिदुःखिताः प्रकृष्टपापफलभुजो भविष्यंति तथा
मनुष्या एवातिसुखिताः प्रकृष्टपुण्यफलभुजो भविष्यंति किमदृष्टनारकदेवपरिकल्पनयेति। तदयुक्तं॥ प्रकृष्टपापफलभुजां सर्वप्रकारेणापि दु
:खिन भवितव्यं न चातिदुःखितानामपि नरतिरश्चां सर्वप्रकारदुःखं दृश्यते सुखवद् पवनालोकादिसुखस्य सर्वेषामपि दर्शनात् प्रकृष्टपुण्यफलभु
जामपि सर्वप्रकारेणापि सुखिन भवितव्यं न चेहातिसुखितानामपि नराणां सर्वप्रकारं सुखमवलोक्यते पूतिदेहोद्भवस्य रोगजरादिप्रभवस्य च दुःख
स्य तेषामपि सद्भावात्तस्मात्प्रकृष्टपापनिबंधनसर्वप्रकारदुःखवेदिनो नारकाः प्रकृष्टपुण्यहेतुकसर्वप्रकारसुखभोगिनो देवाश्चाभ्युपगंतव्या एव
ति। ननु यदि देवाः संति तर्हि स्वच्छंदचारिणोपि किमित्यत्र ते कदाचिदपि नागच्छंतीत्याह। संकंतदिव्वपेम्मा विसयपसत्तासमत्तकत्तव्वा। अणहीणम
णुयकज्जा नरभवमसुभं न इंति सुरा॥ नागच्छंतीह सदेवसुरगणाः संक्रांतदिव्यप्रेमत्वाद्विषयप्रसक्तत्वात्प्रकृष्टरूपादिगुणकामिनीप्रसक्तरम्यदेशां
तरगतपुरुषवत्तथाः समाप्तकर्तव्यत्वाद् द्वा कर्तव्यताप्रसाधननियुक्तविनीतपुरुषवत्तथा अनधीनं मनुजानां कार्यं येषां ते ऽनधीनमनुजकार्या स्त
द्भावस्तत्त्वं तस्मान्नेहागच्छंति सुराः अनेभिमतगेहादीनि संगयतिवदिति तथा असुभत्वान्नरभवस्य तद्गंधाऽसहिष्णुतया नेहागच्छंति देवाः स्वप
रित्यक्तकडेवरवदिति। ननु किं सर्वथा ते न आगच्छंति नैवमतएवाह। नवरि जिणजम्मदिक्खा केवलनिव्वाणमहनिओगेण। भत्तीए सोम्मसंसय। विच्छेय
त्थं व एज्ज ण्ह पुव्वाणुरागओ वा॥ समयनिबंधाउ वा तवगुणाउ वा नरगणपीडाणुग्गह कंदप्पाईहिं वा केइ॥ नवरं जिनजन्मदीक्षाकेवलनिर्वाणमहोत्सव
नियोगेन तत्कर्तव्यतानियमेन हि देवा आगच्छेयुस्तत्र सौधर्मेन्द्रादयो निजभक्त्या समागच्छंति केचित्तु तदनुवृत्त्या अन्ये संशयव्यवच्छेदार्थमपरे तु पू
र्वभविकपुत्रमित्राद्यनुरागात्समयनिबंधनः प्रतिबोधादिनिमित्तः संकेतनिश्चयस्तस्माच्च केचिद्देवा इहागच्छंति अन्ये तु महासत्वसाध्वादितपोगुणस
माकृष्टाः केचित्पूर्ववैरिकनरगणपीडार्थं अपरे तु पूर्वसुहृत्पुत्राद्यनुग्रहार्थं केचित्तु देवाः कंदर्पादिभिरिहागच्छंत्यादि शब्दात्साध्वादिपरीक्षार्थमितो
रिति द्रष्टव्यमिति॥ तदेवं निरूपितं देवानामत्राऽनागमनकारणमागमनकारणं च अथ देवसिद्धावन्यदपि कारणमाह। जाइस्सरकहणाउ। कामदपत्त
स्कदंसणाउय विज्जामंतोवायणा। सिद्धीउ गहविगाराउ उक्किट्ठपुण्णसंचय। फलभावाउ अभिहाणसिद्धीउ। सव्वागमसिद्धीउ। यसंति देवत्ति सद्धेयं

संति देवा इत्येतच्च श्रद्धेयमिति प्रतिज्ञा जातिस्मरणप्रत्ययितपुरुषेण कथनात्त्वां नानादेशाविचारि प्रत्ययितपुरुषावलोकितकथितविचित्रवद्देवकुला
दिवस्तुवत्तथा कस्यापि तपःप्रभृतिगुणयुक्तस्य प्रत्यक्षदर्शनप्रवृत्तेश्च केनचित्प्रत्यक्षप्रमाणेनोपलंभादित्यर्थः दूरविप्रकृष्टनगरादिवत्तथा विद्या
मंत्रोपयाचनेष्टः कार्यसिद्धेः प्रसाधफलानुमितराजादिवत्तथा गहविगाराउत्ति अनुप्रयोगोग्यहाधिष्ठितपुरुषदेहोजीवव्यतिरिक्तादृश्यवस्त्वधिष्ठि
तकः पुरुषासंभाव्यविकारवत्त्वात्क्रियादर्शनात्संचरिष्णुयंत्र व्यतिरिक्तमध्यप्रविष्टादृश्यमानपुरुषाधिष्ठितयंत्रवत्तथा तपोदानादिक्रियासमुपार्जितो
त्कृष्टपुण्यसंभारफलसद्भावादुत्कृष्टपापप्राग्भारफलसद्भावनिश्चितनारकवदेतच्च प्रागेव भावितं तथा देवा इति यदभिधानं ततोपि च देवानां सिद्धिः ए
तच्चानंतरगाथायां व्यक्तीकरिष्यते तथा सर्वेचैते आगमश्च सर्वागमास्तेष्वपि प्रतिपत्यासिद्धत्वाच्च संति देवा इति। यदुक्तं अभिहाणसिद्धीउत्ति तद्भाव
यन्नाह। देवत्ति सत्थयमिदं सुद्धत्तणउ घडाभिहाणं व। अहमवइ मणुउच्चिय देवो गुणरिद्धिसंपन्नो। तं न जउ तच्चत्थे सिद्धे उवयारउ मया सिद्धी। तच्च
त्थसीहसिद्धे माणवसीहोवयारोव्व॥ देवा इत्येतत्पदं सार्थकं व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदत्वात्घटादिवत्तथा दीव्यंतीति देवा इति व्युत्पत्तिमत्त्वं समासतद्धितरहि
तत्वेन च शुद्धत्वं भावनात्वात्रप्रागुक्तैव अथ परस्य मतिर्भवेन्ननु मनुष्य एवेह दृश्यमानो देवो भविष्यति किमदृष्टदेवकल्पनया किं सर्वोपि मनुष्यो दे
व इति नेत्याह गुणसंपन्नो गणधरादिः ऋद्धिसंपन्नश्चक्रवर्त्यादिः॥ अत्रोच्यते॥ तदेतन्न यस्मात्तथ्ये मुख्ये वस्तुनि क्वचित्सिद्धे सत्यन्यत्रोपचारतस्त
त्सिद्धिर्मता यथा मुख्ये यथार्थे सिंहेन्यत्र सिद्धे ततो माणवके सिंहोपचारः क्रियते यमिहापि यदि मुख्या देवाः क्वचित्सिद्धा भवेयुस्तदा राजादौ देवोपचारो
युज्यते नान्यथेति। देवाभावे चाग्निहोत्रक्रियायां वैफल्यमिति दर्शयन्नाह। देवाभावे वफलं जमग्गिहोत्ताइयाण किरियाणं। सग्गीयं जन्नाणय दाणाइफ
लं च तदजुत्तं॥ वा इत्यथवा इदं दूषणं देवाभावेऽभ्युपगम्यमाने यदग्निहोत्रादिक्रियाणां अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकाम इत्यादिनाऽऽस्वर्गीयं फलमुक्तं तथा यज्ञानां
च यत्फलं अभिहितं यदा दानादिफलं च यत्प्रसक्तलोकप्रसिद्धं तत्सर्वमयुक्तं आप्नोति स्वर्गोत्पत्तेर्यत्फलमुक्तं स्वर्गिणां चाभावे कुतः स्वर्ग इति साप
यज्ञायुधीत्यादीनि च वेदवाक्यानि देवास्तित्वप्रतिपादनपराणि वर्तंते ऽथ किं तावत्प्रतिपद्यसे यदपि कोजानाति मायोपमान् गीर्वाणानिंद्रयमवरुणकुबे
रादीनित्यादि वाक्यं तदपि न देवनास्तित्वाभिधायकं किंतु सुराणामपि मायोपमत्वाभिधानेन शेषर्द्धिसमुदायानां सुतरामनित्यत्वप्रतिपादकं बोद्धव्यं॥ अ
न्यथा हि देवास्तित्वप्रतिपादकवाक्यानि श्रुतिमंत्रपदैरिंद्रादीनामाह्वानं चानर्थकं स्यादेतदेवाह। जमसोमसूरसुरगुरुसाराज्जाईणि जयइ जन्नेहिं। मंतावाहण
मेवय इंदाइण विहा सव्वं। जमेत्यादेः पूर्वार्धस्यायमर्थः इत्थुणोऽइंद्रा प्रभृतिक्रतुभिर्यथा श्रुति सोमसूर्यसुरगुरुस्वाराज्यानि जयतीत्यादीनि देवास्तित्वसूच
कानि वेदवाक्यानि देवास्वाराज्यानि जयत्युपार्जयतीत्यर्थः इति तथा मंत्रैरिंद्रादीनामाह्वानं देवास्तित्व एवोपपद्यते अन्यथा व्यर्थं वस्यादिंद्रादीनां च मंत्रप

विशेषावि॰ वृ॰ देशाक्रान्तमेवमवगंतव्यंइंद्रआगच्छमेधातिथेमेषवृषणेत्यादि तस्मादुक्तिलोवेदवाक्येभ्यश्चसंतिदेवाइतिस्थितं॥तदेवंछिन्नोमौर्यपुत्रस्यभगवतासं
२५१ शयःततःकिंकृतवानसावित्याह।छिन्नंमिसंसयम्मी जिणेणजरमरणविप्पमुक्केण।सोसमणोपव्वइऊ।अद्धुट्ठेहिंसहखंडियसएहिं।व्याख्यापूर्ववत्
देकविंशतिगाथार्थः।३३॥इतिसप्तमोगणधरवादःसमाप्तः॥७॥अष्टमगणधरवक्तव्यतामाह।तेपव्वइएसोउं।अकंपिओआगच्छईजिणसयासं।वच्चा
मिणवंदामी।वंदित्तापज्जुवासामि॥व्याख्यातथैवनवरमकंपितनामाद्विजोपाध्यायोऽत्रवक्तव्यः।ततःकिमित्याह॥आभट्ठोयजिणेणामित्यादिगाथा॥सव्वा
ख्यानातथैवेति।नामगोत्राभ्यामाभाष्यततोसौभगवताकिमुक्तइत्याह।किंमन्नेनेरइया।अत्थीनत्थित्तिसंसओतुज्झ।वेयपयाणयअत्थं।नयाणसी
तेसिमोअत्थो॥किंनारकाःसंतिनवेतित्वंमन्यसे अयंचतवसंशयोविरुद्धवेदपदश्रवणनिबंधनस्तथाहि नारकोवैएषजायते यःशूद्रान्नमश्नातीत्यादि
एषब्राह्मणोनारकोजायतेयःशूद्रान्नमश्नातीत्यर्थः इत्यादीनिवाक्यानिनारकसत्ताप्रतिपादकानितथैवप्रेत्यनारकाःसंतीत्यादीनितुनारकाभावप्रतिपाद
कानि तत्रैषांवेदपदानामर्थंचशब्दाद्युक्तिहृदयंचत्वंनजानासि यतएतेषामयंवक्ष्यमाणोऽर्थइति॥अत्रभाष्यं॥तंमन्नसिपच्चक्खा।देवाचंदादओतहन्ने
वि।विज्जामंतोवायण।फलाइसिद्धीइगम्मंति।जेपुणकेइमेत्तफला।नेरइयत्तिकिहतेगहेयव्वा।सरकमणुमाणओवा।णुवलंभाभिन्नजाईया॥हेआयुष्मन्नकं
पितत्वमेवंमन्यसे वेदास्तावच्चंद्रादयःप्रत्यक्षप्रमाणसिद्धाएवअन्येतुअप्रत्यक्षाअपिविद्यामंत्रोपयाचितकादिफलसिद्ध्यानुमानतोगम्यंते येपुनःनारका
इत्यभिधानमात्ररूपाश्रुतिरेवफलंयेषांनपुनस्तदभिधायकशब्दव्यतिरिक्तोऽर्थस्तेसाक्षादनुमानतोवानुपलभ्यमानत्वेनतिर्यग्नरामरेभ्यःसर्वथाभिन्नजा
तीयाःकथंसंतीतिग्रहीतव्याःखरविषाणवदिति।अथभगवानुत्तरमाह।महपच्चक्खकन्नणओ।जीवाईएव्वनारएगिण्ह।किंजंसपच्चक्खं।तंपच्चक्खंनव
रिएक्कं।जंकासइपच्चक्खं।पच्चक्खंतंपिघेप्पयालोए।जंसीहादृदसिसणं।सिद्धंनयसव्वपच्चक्खं॥हेआयुष्मन्नकंपितसाक्षादनुपलभ्यमानत्वादित्यसि
द्धोहेतुर्यतोहंकेवलप्रत्यक्षेणसाक्षादेवपश्यामि नारकांस्ततोमत्प्रत्यक्षत्वात्संतीतिगृहाणप्रतिपद्यस्वनारकान्जीवा२दिपदार्थवदथैवंमन्यसे ममा
प्रत्यक्षत्वात्कथमेतान्गृह्णामि ननुदुरभिप्रायोयंयतःकिंयत्स्वस्यात्मनःप्रत्यक्षंतदेवैकंनवरंप्रत्यक्षमुच्यतइतिकाकानेयं ननुयदपिकस्यचिदप्रत्ययि
तपुरुषस्यान्यस्यप्रत्यक्षंतदपिप्रत्यक्षमपिगृह्यते व्यवह्रियंतेलोकेतथाहिसिंहसरभहंसादिदर्शनंसिद्धंप्रसिद्धंलोकेनचसिंहादयःसर्वजनप्रत्य
क्षादेशकालग्रामनगरसरित्समुद्रादयश्चनसर्वेपिभवतःप्रत्यक्षाः अथचान्यस्यापिप्रत्यक्षास्तिप्रत्यक्षतयाव्यवह्रियमाणादृश्यंतेअतोमत्प्रत्यक्षा २५१
नारकाःकिमितिप्रत्यक्षतयानव्यवह्रियंतइति॥अथाभिप्रायांतरमाशंक्यपरिहरन्नाह।अहवाजमिंदियाणं।पच्चक्खंकिंतदेवपच्चक्खं।उवयार
मेत्तओतं।पच्चक्खमणिंदियंतच्चं॥अथवाकिंयदिंद्रियाणांप्रत्यक्षंतदेवप्रत्यक्षमिष्यते।भवतामदीयंप्रत्यक्षंनाभ्युपगम्यते अतींद्रियत्वान्ननुमहानयं

D. D. MEMORIAL

विपर्यासो यस्मादुपचारमात्रतएवतदिंद्रियप्रत्यक्षंप्रत्यक्षतयाव्यवह्रियते यथावानुमानेबाह्यधूमादिलिंगद्वारेणबाह्याग्न्यादिवस्तुज्ञायतेनै
वं अत्रतनुउपचारात्प्रत्यक्षमिवप्रत्यक्षमुच्यते परमार्थतस्त्विदमपिपरोक्षमेवयतोऽसौजीवःसचानुमानवदत्रापिवस्तुसाक्षान्नपश्यतिकिंत्विंद्रिय
द्वारेणैवततोऽतींद्रियमेवतथ्यंप्रत्यक्षमवगंतव्यं तत्रजीवेनसाक्षादेववस्तुनउपलंभादिति॥अत्राह॥नन्वेंद्रियेप्रत्यक्षेयद्यपिजीवःसाक्षाद्वस्तुनजा
नाति तथापींद्रियाणिसाक्षात्तज्ज्ञास्यंति ततश्चेंद्रियाणांप्रत्यक्षमिंद्रियप्रत्यक्षंभविष्यतीत्याशंक्याह॥मुत्ताइभावओनो।वलद्धिमंतिंदियाइकुंभोव्व।
उवलंभद्दाराणि।ताइंजीवोतदुवलद्धा॥नोपलब्धिमतींद्रियाणिनवस्तुज्ञायकानीत्यर्थः पुद्गलसंघातरूपत्वेनमूर्त्तत्वादादिशब्दादचेतनत्वात्कुंभवन्न
चरमुपलंभस्य।श्रोत्रादिज्ञानस्यद्वाराणिभवंति।अमूनिगवाक्षयत्तत्सापेक्षस्यैवक्षयोपशमस्यप्रबोधाज्जीवएवचतदुपलब्धावस्तूपलब्धाजीव
स्येंद्रियाणांवाभेदएवेतिचेन्नैवं कुतइत्याह तदुवरमेविसरणाओ तव्वावारेविनोवलंभाओ॥इंदियभिन्नोआया।पंचमगवक्खोवलद्धाना॥इंद्रियेभ्यो
भिन्नोआयेति॥ज्ञानाजीवस्तदुपरमेपींद्रियोपरमेपितद्वारोपलब्धार्थानुस्मरणात्तद्व्यापारेपींद्रियव्यापारेप्यन्यमनस्कतायामनुपलंभाद्यथापंचभि
र्गवाक्षैरुपलब्धावस्तूपलंभकस्तेभ्योभिन्नइति॥अथेंद्रियप्रत्यक्षमतींद्रियप्रत्यक्षाद्धेतुपत्रयपतितदयुक्तं।कुतइत्याह।जोपुणअणिंदिओच्चिय।जोवोसव
प्पिहाणविगमाओ।सोक्कयदूसंवियाणइ।अयणीयघरोजहादट्ठ॥यःपुनरनिंद्रियएवकेवलज्ञानसंपन्नोजीवःसइंद्रियज्ञानवतोजीवात्स्फुट
तरंविजानातीतिप्रतिज्ञासर्वपिधानविगमात्सर्वावरणक्षयादित्यर्थः यथापंचगवाक्षगृहस्थितपुरुषात्सर्वथापनीतगृहःसर्वतएवाका
शीकृतप्रदेशेस्थितोद्रष्टापुरुषइति॥अनिंद्रियंज्ञानंनाभवत्येवप्रत्यक्षंकुतइत्याह नहिपच्चक्खंधम्मं।तवेणातद्धम्माभिनिग्गहणाओ।क
यगत्तऊच्चसिद्धी।कुंभाणिव्वन्नमेन्नस्स॥नाभवतिप्रत्यक्षमिंद्रियजंज्ञानमितिप्रक्रमाल्लभ्यते चक्षुरादींद्रियस्यरूपादिपरिछेदशक्तिविशेषरूपेणध
र्मांतरेणहेतुभूतेनतस्मानंतधर्मात्मकस्यवस्तुनोयद्रूपादिकंएकंधर्ममात्रंतस्यग्रहणादितिहेतुःकिंतद्यथानप्रत्यक्षमित्याह यथाकृतकत्वाद्यदनित्य
त्वमात्रसिद्धिलक्षणमनुमानमित्येषदृष्टांतः इहचयथापरस्मात्साध्यसिद्धेर्नानुमानंप्रत्यक्षंतथाइंद्रियजमपिविज्ञानमित्येतावद्भावार्थइति॥प्र
कारांतरेणापिइंद्रियज्ञानस्याप्रत्यक्षतांसाधयन्नाह पुव्वोवलद्धसंबंध।सरणाओवानलोव्वधूमाओ।अहवनिमित्तंतरओ।निमित्तमक्खस्सकेरणा
इ॥वाइत्यथवानप्रत्यक्षमिंद्रियजंज्ञानमिति सैवप्रतिज्ञापूर्वोपलब्धश्चासौसंबंधश्चपूर्वोपलब्धसंबंधस्तत्स्मरणाज्जायमानत्वाद्धूमानलज्ञा
नवत्तथाहि घटोयंपूर्वसंकेतकालेएवंभूतएवपदार्थप्रत्यायिताभिज्ञपुरुषाद्घटसंकेतस्यमयाग्रहीतत्वादितिपूर्वोपलब्धसंबंधस्मरणादेवसर्व
स्यापिघटादिग्राहकमिंद्रियज्ञानमुपजायते अन्यथानालिकेरद्वीपाद्यायातस्याप्यविशेषेणैवतत्स्यादभ्यासपाटवादिभ्यश्चाशुकारित्वादिंद्रि

यज्ञानप्रवृत्तेः सर्वत्रैतन्नलक्ष्यत इति॥१९००॥ अथवा प्रत्यक्षमिंद्रियजं ज्ञानं पूर्वं प्रतिपादितं युक्त्या अक्षस्य जीवस्य स्वव्यतिरिक्तनिमित्तविशे
षाज्जायमानत्वाद्धूमादग्निज्ञानवत्स्वव्यतिरिक्तानि च निमित्तान्यक्षस्य जीवस्य करणानींद्रियाणि मंतव्यानि यच्च प्रत्यक्षं न तस्य जीवस्य निमित्तांतराज्जा
यते किंतु जीवस्तत्र साक्षादेव ज्ञेयं पश्यति यथा अवधिमनःपर्यायकेवलज्ञानेष्विति। अतएवाह॥ केवलमणोहिरहियस्स। सव्वमणुमाणमित्त
यजम्हा। नारगसब्भावम्मिय। तदत्थिजं तेणा ते संति॥ केवलमनःपर्यायावधिज्ञानरहितस्य प्रमातुः संबंधि सर्वमपि ज्ञानं यस्मादनुमानमात्रमेव
परोक्षार्थविषयत्वात्केवलादिज्ञानत्रयं तु वस्तु साक्षात्कारित्वात्प्रत्यक्षं तदेवमनुमानं प्रत्यक्षं च यस्मान्नारकसद्भावे साध्ये विद्यत एव तेन
ते नारकाः संतीति प्रतिपद्यस्व तत्र प्रत्यक्षमदीयमेव केवलज्ञानं॥ अनुमानं त्विदं॥ पावफलस्स पगिट्ठस्स। भोइणो कम्मणो व सेस व्व। संति
धुवं ते भिमया। नेरइया अह मई होज्जा। अच्चत्थदुक्खिया जे। तिरियनरा नारगत्ति ते भिमया। तं न जऊ सुरसोक्ख। प्पगरिससरिसं न तं दुक्खं॥
प्रकृष्टस्य पापफलस्य भोगिनः केचिद्ध्रुवं संति कम्मऊत्ति कर्मफलत्वात्तस्येत्यर्थः अवशेषवदिति यथा जघन्यमध्यपापफलभोगिनः शेषास्ति
र्यङ्नरा विद्यंत इत्यर्थः इति दृष्टांतः ते भिमया नेरइयत्ति ये प्रकृष्टपापफलभोगिनस्ते नारका इत्यभिमताः अथ परस्यैवंभूता मतिर्भवेदित्यर्थं दुःखिता ये
तिर्यङ्मनुष्यास्त एवोत्कृष्टपापफलभोगित्वान्नारकव्यपदेशभाजो भविष्यंति किमदृष्टनारककल्पनयेति तदेतदयुक्तं यतोऽतिदुःखितानामपि तिर्यग्मनु
ष्याणां यद्दुःखं तदमरसौख्यप्रकर्षसदृशप्रकर्षवन्न भवति। इदमुक्तं भ॰॥ येषामुत्कृष्टपापफलभोगस्तेषां संभवसि सर्वैरपि प्रकारैर्दुःखेन भ
वितव्यं नचैवमतिदुःखितानामपि तिर्यगादीनां दृश्यते आलोकतरुच्छायाशीतलपवनसुरिसरः कूपजलादि सुखस्यातिदुःखितेष्वपि तेषु
दर्शनाच्छेदनपाचनदहनदंभनवज्रकंटकशिलास्फालनादिभिश्च नरकप्रसिद्धैः प्रकारैर्दुःस्यादर्शनादित्यादि प्रागुक्तानुसारेण स्वयमेवा
भ्यूह्यवान्यमिति आगमार्थश्चायमवगंतव्य इति सततमनुबद्धमुक्कं दुःखं नरकेषु तीव्रपरिणामं तिर्यक्षूष्णभयक्षुत्तृडादिदुःखं सुखं चाल्पं
।सुखदुःखे मनुजानां मनःशारीराश्रये बहुविकल्पे सौख्यमेव तु देवानामल्पं दुःखं तु मनसि भवं २ इति॥ प्रागनेकशोऽभिहितानुमानतोपि नारकास्सा
धयितुमाह। सव्वं चेदमकंपिय। मह वयणाऊ वसेसवयणं व। सव्वण्णुत्तणऊ वा। अणुमयसव्वण्णुवयणं व॥ नारकाः संतीति सत्यमकंपित इदं मद्वचन
त्वाद्यथाऽवशेषं त्वत्संशयादिविषयं मद्वचनं अथवा सर्वज्ञवचनत्वादित्येव हेतुर्वक्तव्यः तचानुमतमनुजैमिन्यादिसर्वज्ञवचनवदिति॥ अपिच॥
भयरागदोसमोहा॥ भावाऊ सच्चमणइवाइं व सव्वंचियमेवयणं। जाणवमभभवयणं व॥ प्रागनेकधाव्याख्यातेयं॥ अर्कपिताभिप्रायमाशंक्या २५२
त्मनि सर्वज्ञतासाधनादि भगवानाह। किह सव्वण्णूत्ति मई। पच्चक्खसव्वसंसयच्छेया। भयरागदोसरहिया। तल्लिंगाभावऊ सोम्म॥ इयमपि व्याख्याता

र्था यदपि न हु वे प्रेत्य नारकाः संतीत्यादौ नारकाभावः शंक्यते भवता। तदप्ययुक्तं॥ अतोयमत्राभिप्रायो मंतव्यः। न खलु प्रेत्य परलोके मेर्वादिवच्छाश्वताः
केचनाप्यवस्थिता नारकाः संति किंतु यदिहोत्कृष्टं पापमर्जति स इतो गत्वा प्रेत्य नारको भवत्यतः केनापि न तत्पापं विधेयं येन प्रेत्य नारकैर्भूयते। तदेवं
छिन्नस्तत्संशयो भगवतास्ततः किं कृतवानसावित्याह। छिन्नंमि संसयम्मी। जिणेण जरमरणविप्पमुक्केण। सो समणो पव्वइऊ। तिहि उ सह खंडियसएहिं
।स बोधादुनिविंशतिगाथार्थः॥१९६६। इत्यष्टमो गणधरवादः समाप्तः॥८॥ अथ नवमगणधरवक्तव्यतामभिधित्सुराह। ते पव्वइए सोउं। अयलभा
या आगच्छई जिणसयासं। वच्चामि ण वंदामी। वंदित्ता पज्जुवासामि॥ गतार्था नवरमचलभ्राता द्विजोऽयोध्यायो नवमो गणधर इति आभट्टोयेत्या
दि गाथा तथैव। आभाष्य ततः किमुक्तमित्याह। किं मन्ने पुण्णपावं। अत्थी नत्थित्ति संसऊ तुज्झ। वेयपयाण य अत्थं। न याणसी तेसिमो अत्थो॥ हे
आयुष्मन्नचलभ्रातस्त्वमेवं मन्यसे किं पुण्यपापे स्तः न वेति अयं चानुचितः संशयो यस्माद्विरुद्धवेदपदनिबंधनो विरुद्धदर्शनश्रुतिनिबंधनश्च
तव वर्तते। तत्र वेदपदानि॥ तावत्पुरुष एवेदं ग्निं सर्वमित्यादि यथा द्वितीयगणधरे तथा वाच्यानि तेषां चार्थं त्वं न जानासीत्याद्यपि तथैव व्याख्येय
मिति॥ अत्र भाष्यकारः पूर्वपक्षं प्रपंचयन्नाह। मन्नसि पुण्णं वावं॥ साहारणमहव दोवि भिन्नाइं। होज्ज न वा कम्मं चिय। सभावऊ भवपवंचोयं॥
इह केषांचित्तीर्थिकानामयं प्रवादः पुण्यमेवैकमस्ति न पापं अन्ये त्वाहुः पापमेवैकमस्ति न पुण्यं अपरे तु वदंति उभयमप्यन्योन्यानुविद्धस्वरूपमे
चकमणिवत्कर्मसम्मिश्रसुखदुःखाख्यफलहेतुः साधारणं पुण्यपापाख्यमेकं वस्त्विति अन्ये तु प्रतिपादयंति स्वतंत्रमुभयं विविक्तसुखदुःखकार
णं होज्ज न वा भवेदिति अन्ये पुनराहुर्मूलतः कर्मैव नास्ति स्वभावसिद्धः सर्वोप्ययं जगत्प्रपंचः अतस्त्वमप्येतानेव विकल्पान्मन्यसे एतेषां च विकल्पा
नां परस्परविरुद्धत्वात्संशयदोलामारूढोसित्वमिति। ननु येषां पुण्यमेवैकमस्ति न तु पापं तन्मते कथं कस्यापि दुःखोपपत्तिरित्याह। पुण्णुक्करि
से सुभया। तरतमजोगावगरिसऊ हाणी। तस्सेव खए मोक्खो। पच्छाहारोवमाणाऊ॥ पुनातीति पुण्यं तस्योत्कर्षे लेशतोलेशतश्च वृद्धौ शुभता भ
वति सुखस्यापि क्रमशो वृद्धिर्भवति तावद्यावदुत्कृष्टं स्वर्गसुखमित्यर्थः तस्यैव पुण्यस्य तरतमयोगापकर्षतो हानिः सुखस्य दुःखं भवति। इदमु
क्तं भवति॥ यथा २ पुण्यमपचीयते तथा २ जीवानां क्रमेण दुःखमुत्पद्यते यावत्सर्वप्रकर्षप्राप्तं नारकदुःखं तस्यैव च पुण्यस्य सर्वथा क्षये मोक्ष इति॥
एतच्च सर्वं पथ्याहारोपमानाद्भावनीयं॥ तथाहि॥ यथा पथ्याहारस्य क्रमेण वृद्धावारोग्यवृद्धिस्तथा पुण्यवृद्धौ सुखवृद्धिर्यथा च पथ्याहारस्य क्र
मेण परिहारे सरोगता भवत्येवं पुण्यापचये दुःखोत्पत्तिः सर्वथा यथाहारपरिहारे च मरणवत्पुण्यक्षये मोक्ष इति। केवलपापाभ्युपगमे सुख
संभवः कथमित्याह। पावुक्करिसे ऽहमया। तरतमजोगावगरिसऊ सुभया। तस्सेव खए मोक्खो। अपत्थभत्तोवमाणाऊ॥ इहापथ्याहारोप

मानांह्रिपूरीत्येनभावनाकार्या तथाहि यथाक्रमेणापथ्यवृद्धौरोगवृद्धिस्तथापांशायत्यात्मानंमलिनयतीति पापंतस्यवृद्धौदुःखवृद्धिरूपाऽधमतामं
तथा क्रमेणदुःखंवर्द्धते यावदुत्कृष्टंनारकः दुःखंपथ्याहारपथ्यत्यागात्क्रमेणारोग्यवृद्धिस्तथाक्रमेणपापस्यापकर्षात्सुखस्यवृद्धिर्यावदुत्कृष्टंसु
खसौख्यं यथाचापथ्याहारस्यसर्वथापरित्यागात्परमारोग्यमुपजायते एवंसर्वपापक्षयेमोक्षइति ॥अथसाधारणंपुण्यपापाख्यमेकमेवसंकीर्ण
वस्त्विति।तृतीयविकल्पंभावयन्नाह।साहारणवण्णाइव।अहसाहारणमहेगमेत्ताए।उक्करिसावगरिसउ।तस्सेवयपुण्णपावक्खा॥अहसाहा
रणमिति॥अथसाधारणंसंकीर्णपुण्यपापलक्षणार्थरव्यवस्तुभाव्यतइत्यर्थः कथंभूतंपुनरिदमवगंतव्यमित्याह॥ साहारणवण्णादिवत्ति
यथासाधारणंतुल्यंहरितालगुलिकादीनामन्यतरमीलितंयर्णकद्वयंआविशाद्यथामेचकमणिनरसिंहादिवातभेदमपिपुण्यपापाख्यंस
कीर्णमेकंवस्त्वित्यर्थः ननुयद्येकंवस्त्विदंतर्हिपुण्यंपापंचेतिपरस्परविरोधिवस्तुविषयमाख्याद्वयंकथंलभतइत्याह॥ अहेगमेत्ताएइत्या
दि अथैतस्यैवैकस्यसंकीर्णपुण्यपापाख्यस्यवस्तुनएकयापुण्यमात्रयाएकेनपुण्यांशेनेत्यर्थः उत्कर्षतोवृद्धौसत्यांपुण्याख्याप्रवर्त्तते ए
कयानुपापमात्रयाएकेनपापांशेनेत्यर्थः उत्कर्षतोवृद्धौसत्यांपापाख्याप्रवर्त्तते अपकर्षेपिपुण्यांशस्यपापाख्याप्रवर्त्तते पापांशस्यत्व
पकर्षेपुण्याख्याप्रवर्त्ततइति।चतुर्थपंचमंचविकल्पमधिकृत्याह।एवंचियदोभिन्नाइं।होज्जसभावउच्चेव।भवसंभूईभण्णई।नस
भावउजउभिमउ।हाज्जसहावोवत्थुं॥निक्कारणयावत्थुधम्मोवा।जइवत्थुनत्थितउ।णुवलद्धीखपुप्फंव॥एवमेवकेषांचिन्मतेनद्वेअपिभि
भवा न्नेस्वतंत्रेस्यातांपुण्यपापेतत्कार्ययोःसुखदुःखयोर्युगपद्येनानुभावादतोनेनैवभिन्नकार्यदर्शनेनततत्कारणभूतयोःपुण्यपापयो
र्भिन्नताऽनुमीयतइति होज्जवेत्यादि अथवास्वभावतएवचिनापिपुण्यपापाभ्यांभवसंभूतिर्भवेवैचित्र्यस्यसंभवःकेश्चिदिष्यते तदेवंदर्शिताःपं
चापिपुण्यपापविषयाविकल्पाः॥एतेश्चात्रमितमनोभिःसंशयोनकर्त्तव्यः एकस्यैवचतुर्थविकल्पस्यादेहत्वाच्छेषाणांचानादेयत्वात्दतएवप्र
त्यासन्नित्यायमंगीकृत्यपंचमविकल्पंतावद्दूषयितुमाह॥भण्णईत्यादि॥भण्यतेअत्रोत्तरंनस्वभावतोभवसंभूतिर्यतःस्वभावोवस्तुरूपोवाभिमतो
भवेदितिद्वितीयगाथायांसंबंधःनिकारणतावावस्तुधर्मोवास्वभावोभिमतोभवेदितित्रयोविकल्पास्तत्रयदिवस्तुरूपोयमिति प्रथमोविकल्पस्तर्हित
कोसौस्वभावोनास्ति अनुपलंभात्खपुष्पवदिति।अर्थनुपलभ्यमानोप्यस्त्यसावित्याशंक्याह।अच्चंतमणुवलद्धोवि अहतउअत्थिनत्थिकिंकम्मं
हेउचनदलित्ते।जोनणुकम्मस्सविसएव कम्मस्सवाभिहाणं।होज्जसभावोत्तिहोउकोदोसो।पइनिययागाराउ।नयसोकत्ताघडस्सिव
मुत्तोअमुत्तोवातउ।जइमुत्तोतोभिहाणउभिन्नो॥कम्मत्तिसहावोत्तिय।जइवामुत्तोनकत्तातो।देहाणंवोमंपिव मुत्ताकज्जाइउयमुत्तिमया

अहसोनिक्कारणया॥तोखरसिंगादउहोतु।अहवत्थुणोसधम्मो।परियामोतोसकम्मजीवाणं।पुन्नेयराभिहाणो कारणकज्जाणुमेउसो॥किरिया
णकारणउ देहाइणंचकज्जभावाउ कम्मंमदभिहियंतिय।पडिवज्जत्तमग्गिभूइव।तंचियदेहाईणं।किरियाणंपियफलंभासंभत्ताउ।पडिवज्जपुण्णपावं
सभावउभिन्नजाईयं॥एताश्चगाथाःप्रायोऽग्निभूतिगणधरवादेव्याख्याताएवसमासश्च नवरंकारणकज्जाणुमेउसोत्ति सचजीवकर्मणोःपुण्यपा
पाभिधानःपरिणामःकारणेनकार्येणचानुमीयते कारणानुमानात्कार्यानुमानाच्चगम्यतइत्याह।एतदेवानुमानद्वयमाह॥किरियाणंकारणउ
इत्यादिदानादिक्रियाणांहिंसादिक्रियाणांचकारणत्वात्कारणरूपत्वादस्तितत्फलभूतस्तत्कार्यरूपपुण्यपापात्मकोजीवकर्मपरिणामःयथाकृष्यादिक्रियाणां
शालियवगोधूमादिकं।उक्तंच॥समात्ततुल्यंविषमासुतुल्यंसतीषुसत्वाप्यसतीषुसत्वफलंक्रियास्वित्यथयन्निमित्तंतद्देहिनांसोस्तिगुणोपिधर्मः एत
त्कारणानुमानं देहाईणमित्यादि देहादीनांकारणमस्ति कार्यरूपत्वात्तेषांयथाघटस्यमृद्दंडचक्रचीवरादिसामग्रीकलितकुलालः नचवक्तव्यं दृष्टएव
मातापित्रादिकस्तेषांहेतुःदृष्टहेतुसाम्येपिसुरूपेतरादिभावेनदेहादीनांवैचित्र्यदर्शनात्तस्यचादृष्टकर्माख्यहेतुमंतरेणाभावादतएवपुण्यपापभे
देनकर्मणोद्वैविध्यंशुभदेहादीनांपुण्यकार्यत्वादितरेषांतुपापफलत्वादुक्तंच दृष्टदृष्टहेतुसंभविकार्यविशेषात्कुलालवत्हेत्वंतरमनुमेयं
तत्कर्मशुभाशुभंकर्तुः॥एतत्कार्यानुमानं॥तथामदभिहितमितिचकृत्वाऽग्निभूतिवत्त्वमपिकर्मप्रतिपद्यस्वसर्वज्ञवचनप्रामाण्यादित्यर्थः तदपिपुण्य
पापविभागेनविभक्तंप्रतिपद्यस्वदेहादीनांतत्कार्याणांक्रियाणांचतत्कारणभूतानांशुभाशुभत्वेनद्वैविध्यदर्शनादिति।पुनरपिपुण्यपापयोःसाधनाय
प्रमाणमाह।सुहदुक्खाणंकारणं।मणुरूवंकज्जभावउवस्स।परमाणवोघडस्सव।कारणमिहपुण्णपावाइं॥अस्त्यवश्यंसुखदुःखयोरनुरूपंका
रणं कार्यत्वात्तयोर्यच्चेहकार्यंतस्यानुरूपंकारणंभवत्येव यथाघटस्यपरमाणवस्तच्चतयोरिहानुरूपंकारणंसुखस्यपुण्यंदुःखस्यपापमिति।
परकःप्राह॥सुहदुक्खकारणंजइ।कम्मंकज्जस्सतदणुरूवंच।पत्तमरूवंतंपिहु।अहरूविंनाणुरूवंतो॥ननुयदिसुखदुःखयोःपुण्यपापात्मकंक
र्मकारणंतच्चयदिकार्यस्यसुखदुःखरूपस्यानुरूपंसदृशमिष्यते तर्हिसुखदुःखयोरात्मपरिणामत्वेनारूपत्वात्तदपिपुण्यपापात्मकंकर्मतदनु
रूपतयाऽनुरूपमाप्नोति अथरूपवत्तर्हिनारूपंतन्मूर्त्तत्वेनविलक्षणत्वादिति।अत्रोत्तरमाह॥नहिसव्वहाणुरूवं।भिन्नंवाकारणंअहमयंते।किं
कज्जकारणत्तणं।महवावत्थुत्तणंसत्तस्स॥नहिसर्वथाकार्याऽनुरूपंकारणमिष्यते येनसुखदुःखवत्कर्मणोप्यरूपत्वंप्रेर्येतनाप्येकांतेनसर्वधर्मैःकार
णंकार्याद्भिन्नमेष्टव्यं अहमयंतित्ति अथतेनैवैतन्मतं एकांतेनसर्वैरपिधर्मैःकारणंकार्यानुरूपमेवभिन्नंवाअननुरूपमेवेति तर्हिसर्वथानुरूपत्वेएक
स्यकारणत्वेअपरस्यापिकारणत्वादेकस्यचकार्यत्वेऽन्यस्यापिकार्यत्वात्किंतयोःकार्यकारणत्वंनकिंचिद्द्वयोरपिकारणत्वात्कार्यत्वादिति अथएकांतभेदः

भ्युपगम्यमानेकार्यस्यवस्तुत्वेकिंनामतस्यकारणस्यवस्तुत्वंनकिंचिद्द्वयोरपिवस्तुत्वेसर्वथाभेदहानिप्रसंगादिति तस्मान्नैकांतेनानुरूपतानतुरूप
ताथाकार्यकारणयोः।किंतर्हि।सव्वंतुल्लातुल्लं।जइतोकज्जाणुरूवयावेयं।जंसामन्नसपज्जाऊ।कज्जंपरपज्जऊसेसो॥नकेवलंकार्यकारणेएवतुल्या
तुल्यरूपे किंतुसकलमपित्रिभुवनांतर्गतंवस्तुपरस्परंतुल्यातुल्यरूपमेव नपुनःकिंचित्कस्यापिएकांतेनतुल्यमतुल्यंवा॥लब्धावकाशःपरःप्रा
ह॥जइइत्यादि यद्येवंततःकुर्यकार्यानुरूपताकारणस्यविशेषतोऽभिधीयते येनोच्यते सुहदुक्खाणंकारणमणुरूवमित्यादि यदिकिंचिदेकांतेनानुरूपंस्या
त्तदेवंकल्पेत यदात्वेकांतेनानकिंचिदनुरूपंनाप्यननुरूपंकिंतुसर्वंसर्वेणातुल्यातुल्यरूपमेव तदाकिमनेनविशेषणेन।अत्रोच्यते॥जंमि
त्यादि सोऽप्यतुल्यातुल्यत्वेसर्वगतेऽपियद्यस्मात्कारणस्यकार्येस्वपर्यायस्तस्मात्कारणंकार्यस्येहानुरूपमुच्यते शेषस्तुकार्यरूपःसर्वोऽपिपदार्थःकारण
स्यपरपर्यायइतितंप्रतिविवक्षितंकारणमसमानरूपमभिधीयते॥आह॥ननुकथंप्रस्तुतेसुखदुःखेकारणस्यस्वपर्यायःउच्यते जीवपुण्यसंयोगःसुख
स्यकारणंतस्यचसुखंपर्यायएवदुःखस्यापिजीवपापसंयोगःकारणमतस्तस्यापिदुःखंपर्यायएवयथाचसुखंशुभंकल्याणंशिवमित्यादीन्व्यपदेशा
ल्लभते तथातत्कारणभूतंपुण्यस्कंधद्रव्यमपियथाचदुःखंअशुभमकल्याणमशिवमित्यादिसंज्ञाभाक्नोति तथातत्कारणभूतंपापद्रव्यमपीतिविशेष
तोऽत्रपुण्यपापसुखदुःखयोरनुरूपकारणत्वेनोक्तेइति॥अथपरःप्रेर्यंचि।कीर्षुस्तदवकाशहेतोःपृच्छति।किंजहमुत्तममुत्तस्स।कारणंतहसुहाइणं
कम्मं।दिट्ठंसुहाइकारणं।मन्नाइजहेहतहकम्मं॥किंयथामूर्त्तंनीलादिकममूर्त्तस्यस्वप्रतिभासिज्ञानस्यकारणंहेतुस्तथासुखदुःखयोःपुण्यपापात्मकं
कर्मापिमूर्त्तमेवसत्कारणंयथाप्रत्यक्षएवदृष्टमन्नादिकं आदिशब्दात्स्रक्चंदनांगनाहिविषकंटकादिकमिहसुखदुःखयोःमूर्त्तंसत्कारणंतद्वत्कर्मापि
तयोरितिभावार्थः॥ततःकिंमितिचेदुच्यते।होउतयंचियकिंकम्म।णानजंतुल्लसाहणाणंपि।फलभेउसोवस्सं।सकारणोकारणंकम्मं॥ननुतदेवदृष्ट
मन्नादिकंयस्तुतर्हिसुखादेःकारणमस्तु किमदृष्टेनतेनकर्मणापरिकल्पितेन अतिप्रसंगात्तदेतन्नयद्यस्मात्तुल्यान्यन्नादीनिसाधनानियेषांतेतु
ल्यसाधनाःपुरुषास्तेषामपिफलेसुखदुःखलक्षणेकार्यभेदःफलभेदोमहान्दृश्यते तुल्येऽप्यन्नादिकेभुंजानस्याप्याह्लादोऽन्यस्यतुरोगोत्पत्ति
रित्यतइत्यर्थः यश्चायंतुल्यान्नादिसाधनानामपिफलभेदःसोऽवश्यमेवसकारणोनिःकारणत्वेनित्यंसत्त्वासत्त्वप्रसंगाद्यश्चतत्कारणंतददृष्टंकर्मइतिन
तत्कल्पनानर्थक्यमिति॥मूर्त्तंचतत्कर्मकुतइत्याह।एत्तोच्चियतंमुत्तं।मुत्तबलाहाणओजहाभिओ।देहाइकज्जमुत्ता।इओवभणिएपुणोभण्णइ॥यतएवतु
ल्यसाधनानांकर्मनिबंधनःफलभेदोऽतएवोच्यते मूर्त्तंकर्ममूर्त्तस्यदेहादेर्बलाधानकारित्वात्कुंभवद्यथानिमित्तमात्रभावित्वेनघटोदेहादीनांबल २५४
माधत्ते एवंकर्माप्यतोमूर्त्तमित्यर्थः अथवामूर्त्तंकर्ममूर्त्तेनस्रक्चंदनांगनादिनातस्योपचयलक्षणस्यबलस्याधीयमानत्वात्कुंभवद्यथामूर्त्ततै न

लादिनाबलस्याधीयमानत्वात्कुंभोमूर्त्तः एवंस्रक्चंदनादिनाउपचीयमानत्वात्कर्मापिमूर्त्तमितिभावः यदिवामूर्त्तंकर्मदेहादेस्तत्कार्यस्य मूर्त्तत्वात्प
रमाणुवद्यथाघटादेस्तत्कार्यस्यमूर्त्तस्यदर्शनात्परमाणवोमूर्त्ताः एवंदेहादेस्तत्कार्यस्यमूर्त्तस्यदर्शनात्कर्मापिमूर्त्तमित्यर्थः।एवंभणितेपुनर्भणतिपरःकि
मित्याह।तोकिंदेहाईणं।मुत्तत्तणओतयंहवइमुत्तं।अहसुहदुक्खाईणं।कारणभावादरूवंति॥ततःकिंदेहादीनांकर्मकार्याणांमूर्त्तानांदर्शनात्त
त्कर्ममूर्त्तंभवत्वाहोस्वित्सुखदुःखक्रोधमानादीनांजीवपरिणामभूतानांतत्कार्याणाममूर्त्तानांदर्शनात्तत्कारणभावेनामूर्त्तमस्तुकर्मेत्येवंमूर्त्त
त्वामूर्त्तत्वाभ्यामुभयथापितत्कार्यदर्शनात्किंमूर्त्तममूर्त्तंवाकर्मभवत्वितिनिर्दिश्यतामिति।एवंप्रेरकेणोक्तेसत्याह॥नसुहाईणंहेऊ।कम्मंचियकिं
तुताणजीवोवि।होइसमवाइकारणं।मियरंकम्मंतिकोदोसो।सुखादीनांकर्मैवकेवलंकारणंनभवति किंतुजीवोऽपितेषांसमवायिकारणंभवति
कर्मपुनरितरदसमवायिकारणंभवतीतिकोदोषः।इदमुक्तंभवति॥सुखादेरमूर्त्तत्वेनसमवायिकारणस्यजीवस्यामूर्त्तत्वमस्त्येव असमवायिकार
णस्यतुकर्मणःसुखाद्यमूर्त्तत्वेनामूर्त्तत्वंनभवतीत्यपीतिनदोषइति॥तदेवमुक्तंअर्थमुपसंहरन्केवलपुण्यलक्षणंप्रथमविकल्पंदूषयितुमाह।इ
यरूविन्नेसुहदुक्ख।कारणत्तेयकम्मुणोसिद्धे।पुण्णावगरिसमेत्तेणं।दुक्खबहुलत्तणमजुत्तं॥इत्येवंपंचमविकल्पोपन्यस्तस्वभाववादनिरासेनपु
ण्यपापात्मकस्यकर्मणःसुखदुःखकारणत्वेरूपित्वेचसिद्धेपुण्यापकर्षमात्रेणयद्दुःखबहुलत्वंप्रथमविकल्पोपन्यासेप्रोक्तंतदयुक्तमिति।कु
तोऽयुक्तमितिआह।कम्मपगरिसजणियं।तदवस्संपगरिसाणुभूईओ।सोक्खप्पगरिसभूई।जहपुण्णप्पगरिसप्पभवा॥तद्दुःखबहुलत्वंपुण्यापकर्ष
जनितंनभवति किंतुस्वानुरूपकर्मप्रकर्षजनितंप्रकर्षानुभूमित्वाद्वेदनाप्रकर्षानुभवरूपत्वादितिहेतुः यथासौख्यप्रकर्षानुभूतिःस्वानुरूपकर्मप्रक
र्षप्रभवाइतिदृष्टांतः।उपपत्त्यंतरमाह।तहबज्झसाहणप्पगरिसं।गभावादिह प्पायाननतयं।विवरीयवज्झसाहण।बलप्पगरिसंअवेक्खेज्जा॥
तथेत्युपपत्त्यंतरार्थः इहदेहिनांदुःखबहुलत्वंकेवलपुण्यापकर्षमात्रजनितंनभवति कुतइत्यत्रहेतुमाह बाह्यानियान्यनिष्टाहारादीनिसाधना
नितेषांयस्तदनुरूपःप्रकर्षस्तस्यांगभावात्कारणभावादिति॥विपर्ययेबाधकमाह॥इहेत्यादि तद्दुःखमन्यथा यदिपुण्यापकर्षमात्रजन्यंमन्येत
दापुण्यस्यपापेष्टाहारापचयमात्रादेवभवेन्नतुपापोदयसंपाद्यानिष्टाहारादिरूपविपरीतबाह्यसाधनानायदलंसामर्थ्यंतस्यद्वानुरूपोयःप्रकर्ष
स्तमपेक्षेत।इदमत्रहृदयं॥यदिपुण्यापकर्षमात्रजन्यंदुःखंभवेत्तदापुण्योदयप्राप्येष्टाहारादिसाधनापकर्षमात्रादेवभवेन्नचैतदस्ति दृष्टविपरीता
निष्टाहारादिसाधनसामर्थ्यादेवतद्भावादिति॥अपिच।देहोनापचयकउ।पुण्णुक्करिसेवमुत्तिमत्ताओ।होज्जवसहीणतरओ।कहमसुभयरोम
हल्लोय॥दुःखितहस्त्यादिदेहःकेवलपुण्यापचयमात्रकृतोनभवति मूर्त्तिमत्त्वाद्यथापुण्योत्कर्षतज्जन्योऽनुत्तरसुरचक्रवर्त्त्यादिदेहः यश्चपुण्या

पचयमात्रजन्यः सम्मूर्त्तिमानपिनभवति यथानकोपियदिचपुण्यापचयमात्रेणदेहोजन्येततदाहीनतरशुभ एवचस्यात्कथं महानशुभतरश्चभवेन्म
हतोमहापुण्यापचयजन्यत्वादशुभस्यचाशुभकर्मनिर्वर्त्यत्वात्पुण्येनपुनरणीयसापिशुभदेहोजन्यते नतुदुःखितः अणीयसापिहिसुवर्णात्वचेन
अणीयानपिसोवर्णएवघटोभवति नतुमार्त्तिकस्ताम्रादिर्वेति। अथकेवलपापपक्षंसंकीर्णपुण्यपापपक्षंचदूषयितुमाह। एवंविवयविवरीयं। जोए
ज्जासव्वपावपक्खेवि। नयसाहारणरूवं। कम्मंतक्कारणाभावा॥ सर्वपापमेवास्ति ननुपुण्यंपापापचयमात्रजन्यत्वात्सुखस्येत्येतस्मिन्नपिपक्षेएवमे
वकेवलपुण्यवादोक्तदूषणाद्विपरीतगत्यासर्वंयोजयेत्तद्यथा॥ पापापकर्षमात्रजनितंसुखंनभवति पापस्याल्पीयसोपिदुःखजनकत्वाद्यत्पथ्याल्पीया
नपिविषलवःस्वास्थ्यहेतुर्भवतितस्मात्पुण्यजनितमेवात्मनःपिसुखं मिसादिस्वबुद्ध्याभ्यूह्यवाच्यमितिपृथक्सुखदुःखयोःकारणभूतेस्वतंत्रेपु
ण्यपापेएष्टव्ये अतएवसाधारणेपिसंकीर्णपुण्यपापेनेष्टव्ये। कुतइत्याह॥ नयेत्यादिनचसाधारणरूपंसंकीर्णस्वभावंपुण्यपापात्मकमेकं कर्मा
स्तितस्यैवं भूतस्यकर्मणःकारणाभावादत्रप्रयोगः नास्तिसंकीर्णोभयरूपंकर्मअसंभाव्यमानैवंविधकारणत्वाद्वंध्यापुत्रवदिति। हेतोरसिद्ध
तांपरिहरन्नाह। कम्मंजोगनिमित्तं॥ सुभोऽसुभोवेगसमयम्मि॥ होज्जनउभयरूवो। कम्मंपितउतयणुरूवं॥ मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगाबंध
हेतवइतिपर्यंतेयोगाभिधानात्सर्वत्रकर्मबंधहेतुत्वस्ययोगाविनाभावात् योगानामेववंधहेतुत्वमितिकर्मयोगनिमित्तमुच्यते सचमनोवाक्काया
त्मकोयोगएकस्मिन्समयेशुभोऽशुभोवाभवेन्नतूभयरूपोतःकारणानुरूपत्वात्कार्यस्यकर्मापितदनुरूपंशुभंपुण्यरूपंवध्यते अशुभंपापरू
पंवाबध्यते नतुसंकीर्णस्वभावमुभयरूपमेवंदेवबध्यतइति॥ प्रेरकःप्राह॥ ननुमणवइकाउगा। सुभाऽसुभसमयंमिदीसंति। दव्वंमिमीसाभावो।
भवेज्जनउभावकरणंमि॥ ननुमनोवाक्काययोगाःशुभाऽशुभाश्चमिश्रा इत्यर्थः एकस्मिन्समयेदृश्यंतेतत्कथमुच्यते शुभोऽशुभोवाएगसमयम्मिति
॥ तथाहि॥ किंचिदविधिनादानादिवितरणंचिंतयतःशुभोऽशुभोमनोयोगस्तथाकिमप्यविधिनैवदानादिधर्ममुपदिशतःशुभाशुभोवाग्योगस्त
थाकिमप्यविधिनैवजिनपूजावंदनादिकायचेष्टांकुर्वतःशुभाशुभकाययोगइति तदेतदयुक्तं॥ कुतइत्याह॥ दव्वंमीत्यादि। इदमुक्तंभवति॥ इह
द्विविधोयोगो द्रव्यतोभावतश्च तत्रमनोवाक्काययोगप्रवर्तकानिद्रव्याणि मनोवाक्कायपरिस्पंदात्मकोयोगश्चद्रव्ययोगः यस्तुतदुभयरूपयोगहे
तुरध्यवसायःसभावयोगस्तत्रशुभाऽशुभरूपाणांयथोक्तचिंतादेशनाकायचेष्टानांप्रवर्तकेद्विविधेपिद्रव्ययोगेव्यवहारनयविवक्षादर्शनमात्रेण
भवेदपि शुभाशुभत्वलक्षणोमिश्रभावः ननुमनोवाक्काययोगनिबंधनाध्यवसायरूपेभावकरणेभावात्मकेयोगेऽयमभिप्रायः द्रव्ययोगोव्यव २९९
हारनयदर्शनेनशुभाशुभरूपोपीष्यते निश्चयनयेनतुसोपिशुभोऽशुभोवाकेवलःसमस्ति यथोक्तचिंतादेशनादिप्रवर्तकद्रव्ययोगानामपि

शुभाशुभमिश्ररूपाणांतन्मतेनाभावान्मनोवाक्कायद्रव्ययोगनिबंधनाध्यवसायरूपेभावकरणेभावयोगेशुभाशुभरूपोमिश्रभावोनास्ति निश्चयनय
दर्शनस्यैवागमेऽभिविवक्षितत्वान्नहिशुभान्यशुभानिवाऽध्यवसायस्थानानिमुक्त्वाशुभाऽध्यवसायस्थानरूपस्तृतीयोराशिरागमेक्वचिदपीष्यते येनाध्य
वसायरूपेभावयोगेशुभाशुभत्वंस्यादितिभावस्तस्माद्भावयोगएकस्मिन्समयेशुभोऽशुभोवाभवति नतुमिश्रस्ततःकर्मापितत्प्रत्ययंपृथक्पुण्यरू
पंपापरूपंवाबध्यते नतुमिश्ररूपमितिस्थितं॥ एतदेवसमर्थयन्नाह॥ झाणंसुभमसुभंवा। नउमीसंजंचझाणविरमेवि। लेसासुभाऽसुभा वा। सुभम
सुभंवातउकम्मं॥ ध्यानंयस्मादागमेएकदाधर्मशुक्लध्यानात्मकंशुभमार्त्तरौद्रात्मकमशुभंवानिर्दिष्टंनतुशुभाशुभरूपंयस्माच्चध्यानोपरमेपिलेश्या
तेजसीप्रभृतिकाशुभाकापोतीप्रमुखावाशुभाएकदाप्रोक्तानतुशुभाशुभरूपाध्यानलेश्यात्मकश्चभावयोगस्ततस्तस्यैकदाशुभाअशुभावाभ
वंति नतुमिश्रास्ततोभावयोगनिमित्तंकर्माप्येकदापुण्यात्मकंशुभंवध्यते पापात्मकमशुभंवावध्यते नतुमिश्रमपि॥ अपिच। पुव्वगहियंवकम्मंप
रिणामवसेणमीसयंनेज्जा। इयरेयरभावंवा। सम्मामिच्छाइनउगहणे॥ वाइत्यथवाएतदप्यपिसंभाव्यते यत्पूर्वंगृहीतंपूर्वंबद्धंमिथ्यात्वलक्ष
णंकर्मपरिणामवशात्पुंजत्रयंकुर्वन्मिश्रतांसम्यग्मिथ्यात्वपुंजरूपतांनयेत्प्रापयेदिति इतरेतरभावंवानयेत्सम्यक्त्वंमिथ्यात्वंचेति॥ इदमुक्तंभ
वति॥ पूर्वबद्धान्मिथ्यात्वपुद्गलान्विशुद्धपरिणामःसन्नर्धंशोधयित्वासम्यक्त्वरूपतांनयेदविशुद्धपरिणामस्तुसम्यक्त्वपुद्गला
न्मिथ्यात्वपुंजेसंक्रमय्यमिथ्यात्वरूपतांनयतीत्युक्तं। ततःसंक्रमविधिमेवसंक्षेपतोदर्शयति॥ मोत्तूणआउयंखलु दंसणमोहंचरित्तमोहंच। से
साणंपगईणं। उत्तरविहिसंकमोभज्जो॥ इहज्ञानावरणादिमूलप्रकृतीनामन्योन्यंसंक्रमःकदापिनभवत्येवउत्तरप्रकृतीनांतुनिजनिजमूलप्रकृत्यभि
न्नानांपरस्परसंक्रमोभवति॥ तत्रचायंविधिः॥ मोत्तूणआउयमित्यादि आउयंति जातिप्रधानोनिर्देशइतिबहुवचनमत्रद्रष्टव्यं चत्वार्यायूंषिमुक्त्वे
ति एकस्याआयुर्लक्षणायानिजमूलप्रकृतेरभिन्नानामपिचतुर्णामायुषामन्योन्यंसंक्रमोनभवतीतितद्वर्जनंतथादर्शनमोहंचारित्रमोहंचमुक्त्वा
एकस्यामोहनीयलक्षणायाःस्वभिन्नप्रकृतेरभिन्नयोरपिदर्शनमोहचारित्रमोहयोरन्योन्यंसंक्रमोनभवतीत्यर्थः किं उक्तशेषाणांतप्रकृतीनांकथं
भूतानामित्याह उत्तरविहत्तिविधयोभेदाः उत्तरेचतेविधयश्चोत्तरविधयउत्तरभेदास्तद्रूपानामुत्तरप्रकृतिरूपाणामितितासांकिमित्याह संक्रमो
भोज्योभजनीयः भजनाचैवंद्रष्टव्यायाः किलज्ञानावरणपंचकदर्शनावरणनवककषायषोडशकमिथ्यात्वभयजुगुप्सातैजसकार्मणवर्णादि
चतुष्कागुरुलघूपघातनिर्माणांतरायपंचकलक्षणाःसप्तचत्वारिंशद्ध्रुवबंधिन्युत्तरप्रकृतयस्तासांनिजैकमूलप्रकृत्यभिन्नानामन्योन्यं
संक्रमःसदैवभवति यथाज्ञानावरणपंचकांतर्वर्तिनिमतिज्ञानावरणेश्रुतज्ञानावरणादीनितेष्वपिमतिज्ञानावरणंसंक्रामतीत्यादि यास्तुशेषाः अध्रु

बबंधिन्यस्तासां निजे कमूलप्रकृत्यभेदवर्त्तिनीनामपि बध्यमानायामबध्यमानासंक्रामति न त्वबध्यमानायां बध्यमाना यथा साते बध्यमानेऽसातम
बध्यमानं संक्रामति न तु बध्यमानम बबध्यमाने इत्यादि वाच्य॥ मिथ्यप्रकृतिसंक्रमविधिः॥ शेषस्तु प्रदेशादिसंक्रमविधिः मूलप्रकृत्यभिन्नासु वेद्यमा
नासु संक्रमो भवतीत्यादिना स्थानांतरादवसेय इत्यलं प्रसंगेनेति तदेवं पुण्यपापे पृथक्व्यवस्थाप्येदानीं तयोरेव पृथग्लक्षणमाह॥ सोहणवण्णा
इगुणं। सुभाणुभावं च जं तयं पुण्णं। विवरीयमउ पावं। न बायरं नाइ सुहुमं च॥ शोभना: शुभा वर्णादयो गंधरसस्पर्शलक्षणा गुणा यस्य तच्छोभनव
र्णादिगुणं तथा यच्छुभानुभावं शुभविपाकमित्यर्थः तत्पुण्यमभिधीयते यत्पुनरतः पुण्याद्विपरीतलक्षणं अशुभवर्णादिगुणमशुभविपाकं चेत्यर्थः तत्पाप
मुच्यते एतच्चोभयमपि कथंभूतमित्याह नमेर्वादिभावेन परिणतस्कंधवदतिबादरं सूक्ष्मेण कर्मवर्गणाद्रव्येण निःष्पन्नत्वान्नापि परमाण्वादिवद
तिसूक्ष्मं च तदिति॥ आह॥ ननु तत्पुण्यपापरूपं कर्मद्वयं गृन्हानो जीवः कीदृशं गृन्हाति॥ कथं च गृन्हातीत्याह॥ गिण्हइ तज्जोग्गं चिय रेणुं पुरिसो ज
हा कयब्भंगो। एगखेत्तोगाढं जीवो सव्वप्पएसेहिं॥ तस्य पुण्यपापात्मकस्य कर्मणो योग्यमेव कर्मवर्गणागतं द्रव्यं जीवो गृन्हाति न तु परमाण्वादिकमौ
दारिकादिवर्गणागतं वाऽयोग्यमित्यर्थः तदप्येकक्षेत्रावगाढमेव गृन्हाति न तु स्वावगाढप्रदेशेभ्यो भिन्नप्रदेशावगाढमित्यर्थः तच्च यथा तैलादि
ताभ्यंगः पुरुषो रेणुं गृन्हाति तथा रागद्वेषक्लिन्नस्वरूपो जीवोपि गृन्हाति न तु निर्हेतुकमिति भावः इदं च सर्वैरपि स्वप्रदेशैर्जीवो गृन्हाति न तु कैश्चिदि
र्थः॥ उक्तं च॥ एगपएसोगाढं सव्वपएसेहिं कम्मुणो जोग्गं। बंधइ जहुत्तहेउं साइयमणाइयं वावि॥ उपशमश्रेण्याः प्रतिपतितो मोहनीयादिकं कर्म सादि बध्ना
ति। शेषस्त्वनवाप्तोपशमश्रेणि जीवोऽनादि बध्नातीत्यर्थः॥ इति अथ प्रेरकः प्राह॥ अविसिट्ठपोग्गलघणे लोए थूलतणुकम्मपविभागो। जुज्जेज्ज गहण
काले सुभासुभविवेयणं कत्तो। नन्वविशिष्टैः प्रत्याकाशप्रदेशमनंतानंतैः शुभाशुभादिभेदैर्नाव्यवस्थितैः पुद्गलैर्घनो निरंतरं व्याप्तोऽयं लोकस्तत्र ग्र
हणकाले गृन्हतो जीवस्य स्थूलसूक्ष्मकर्मप्रविभागो युज्येत ततो न बायरं नाइ सुहुमं चेति विशेषणमुपपन्नं एतद्विशेषणविशिष्टादन्यस्य स्वभा
वत एव जीवेऽग्रहणं सोहणवण्णाइगुणमित्यादि विशेषणं न युज्यत इति प्रेरकाकूतमिति॥ आचार्यः प्राह॥ अविसिट्ठं चिय तं सो। परिणामासयस
भावओ खिप्पं कुरुते सुभमसुभं वा। गहणे जीवो जहाहारं। स जीवस्तत्कर्म ग्रहणे ग्रहणकाले शुभाशुभादिविशेषणाविशिष्टमपि गृन्हन् क्षिप्रं तत्क्षण
मेव शुभमशुभं वा कुरुते शुभाशुभविभागेन स्थापयतीत्यर्थः कुत इत्याह परिणामासयसभावउत्ति इहाश्रयो द्विविधः कर्मणो जीवश्चाश्रयः कर्म तु
शुभाशुभत्वस्य तस्य द्विविधस्याप्याश्रयस्य स्वभावः आश्रयस्वभावः परिणामश्चाश्रयस्वभावश्च परिणामाश्रयस्वभावौ ताभ्यामेतत् कुरुते। इदमु २९६
क्तं भवति॥ जीवस्य शुभोऽशुभो वा परिणामोऽध्यवसायस्तद्वशाद्ग्रहणसमय एव कर्मणः शुभत्वमशुभत्वं वा जनयति तथा जीवस्यापि कर्माश्रयभू

तस्य स कोपि स्वभावोस्ति येन शुभाशुभत्वेन परिणामयन्नेव कर्म गृन्हाति तथा कर्मणोपि शुभाशुभभावाद्याश्रयस्य सस्वभावः स कश्चिद्योग्यताविशे
षोस्ति येन शुभाशुभपरिणामान्वितजीवेन गृह्यमाणमेवैतद्रूपतया परिणमति उपलक्षणं चैतत्प्रकृतिस्थित्यनुभागवैचित्र्यं प्रदेशनामल्पबहुभा
गवैचित्र्यं च जीवः कर्मणो ग्रहणसमय एव सर्वं करोतीत्युक्तं च॥ गहणसमयंमि जीवो। उप्पाएइ य गुणे सपच्चयओ। सव्वजिणाण भागो अहिगो उकार
णं किंतु। सहदुःखककारणत्ता ठिईविसेसेण सेसाउत्ति॥ एतत्सर्वं कर्मणो ग्रहणसमये आहारदृष्टांतेन जीवः करोतीति। आहारदृष्टांतमेव भाव
यति। परिणामासयवसऊ। धेणूए जह पऊ विसमहिस्स। तुल्लो वि तदाहारो। तह पुण्णापुण्णपरिणामो॥ तदाहारोत्ति तयोरहिधेन्वोराहारस्तदाहारः
स तुल्योपि दुग्धादिको गृहीतः परिणामाश्रयवशाद्यथा धेन्वा: पयो दुग्धं भवति अहेस्तु स एव विषं विषरूपतया परिणमति तथा तेनैव प्रकारेण
पुण्यापुण्यपरिणामः इदमुक्तं भवति॥ अस्ति स कश्चित्तस्याहारस्य परिणामो येन तुल्योपि स आश्रयवैचित्र्याद्विचित्रतया परिणमति आश्रयस्याप्य
हिधेनुलक्षणस्यास्ति तत्तन्निजसामर्थ्यं येन तुल्योपि गृहीत आहारस्तत्तद्रूपतया परिणमति तथा पुण्यपापयोरुपनययोजना कृतैवेति॥ अथवा
अयमेवाहारदृष्टांतोऽन्यथा भाव्यते। तद्यथा॥ जह वेगसरीरंमि वि सारासारपरिणामयामेवि। अविसिट्ठो आहारो। तह कम्मसुहासुहविभागो
धेनुविषधरयोर्भिन्ने शरीरे आहारस्य परिणामवैचित्र्यं दर्शितं यदिसं यथा वा यथा एकस्मिन्नपि पुरुषादिशरीरे ऽविशिष्टः शोभनोपि आहा
रो गृहीतस्तत्क्षण एव सारासारपरिणामतामेति रसासृग्मांसादिसाररसपरिणामं मूत्रपुरीषरूपं खलपरिणामं च युगपद्गच्छतीत्यर्थः तथा क
र्मणोप्यविशिष्टस्य गृहीतस्य परिणामवशात् शुभाशुभविभागो द्रष्टव्य इति॥ तदेवं पुण्यपापयोर्लक्षणादिभिर्भेदं प्रसाध्य तद्भेदभूतप्रकृतिभेदेनापि
तयोर्भेदमुपदर्शयन्नाह। सायं सम्मं हासं। पुरिसरइसुहाउ नामगोत्ताइं। पुन्नं सेसं पावं। नेयं सविवागमविवागं॥ सातवेदनीयं शोधितमिथ्यात्वपुद्गलरूपं
सम्यक्त्वहास्यं पुरुषवेदो रतिः शुभायुर्नामगोत्राणि चेत्येतत्सर्वं पुण्यमभिधीयते तत्र नारकायुर्वर्जं शेषमायुस्त्रयं शुभं देवद्धिकयशःकीर्तितीर्थकरना
माद्याः सप्तत्रिंशत्प्रकृतयो नामकर्मणि शुभाः गोत्रे तु नरूच्चैर्गोत्रं शुभं एताः षट्चत्वारिंशत्प्रकृतयः किल शुभत्वात्पुण्यं अन्ये तु मोहनीयभेदास्सर्वानपि जीव
स्य विपर्यासहेतुत्वात्पापमेवमन्यंते ततः सम्यक्त्वहास्यपुरुषवेदरतिवर्जा द्विचत्वारिंशदेव प्रकृतयः पुण्यं॥ तद्यथा॥ सायं उच्चागोयं॥ नरतिरिदेवाउयाइ त
ह नामि। देवदुगं मणुयदुगं। पणिदिजाई य तणुपणगं। अंगोवंगाण तिगं। पढमं संघयणमेव संठाणं। सुभवण्णाइचउक्कं। अगुरुलहु तह य परघायं। उसासं
आयावं उज्जोयं विहागगई य विय पसत्था। तसबायरपज्जत्तं पत्तेय थिरं सुभं सुभगं। सुस्सर आएज्ज जसं। निम्मेण तित्थयरमेव एयाउ। बायालं पगई
उ॥ पुण्णत्ति जिणेहिं भणियाउ॥ भणिता शेषास्तु द्व्यशीतिप्रकृतयस्तत्सर्वमशुभत्वात्पापं विज्ञेयं। सम्यक्त्वं कथमशुभं कथं तत्पापमिति चेदुच्यते॥

यबंधिन्यस्तासां निजैकमूलप्रकृत्यभेदवर्त्तिनीनामपि बध्यमानायामबध्यमानासंक्रामति न त्वबध्यमानायां बध्यमाना यथा साते बध्यमानेऽसातम
बध्यमानं संक्रामति न तु बध्यमानमबध्यमाने इत्यादि वाच्य॥ मिथ्येषप्रकृतिसंक्रमविधिः॥ शेषस्तु प्रदेशादिसंक्रमविधिः मूलप्रकृत्यभिन्नासु वेद्यमा
नासु संक्रमो भवतीत्यादिनास्थानांतरादवसेय इत्यलं प्रसंगेनेति तदेवं पुण्यपापे पृथक्व्यवस्थाप्येदानीं तयोरेव पृथग्लक्षणमाह॥ सोहणवण्ण
इगुणं सुभाणुभावं च जं तयं पुण्णं। विवरीयमऊ पावं। न बायरं नाइसुहमं च॥ शोभनाः शुभावर्णादयो गंधरसस्पर्शलक्षणा गुणा यस्य तच्छोभनव
र्णादिगुणं तथा यच्छुभानुभावं शुभविपाकमित्यर्थः तत्पुण्यमभिधीयते यत्पुनरतः पुण्याद्विपरीतलक्षणं अशुभवर्णादिगुणमशुभविपाकं चेत्यर्थः तत्पाप
मुच्यते एतच्चोभयमपि कथंभूतमित्याह नमेर्वादिभावेन परिणतस्कंधवदतिबादरं सूक्ष्मेण कर्मवर्गणाद्रव्येण निःष्पन्नत्वान्नापि परमाण्वादिवद
तिसूक्ष्मं चैतदिति॥ आह॥ ननु तत्पुण्यपापरूपं कर्म कथं गृह्णाति जीवः कीदृशं गृह्णाति॥ कथं च गृह्णातीत्याह॥ गिण्हइ तज्जोग्गं चिय रेणुं पुरिसो ज
हा कयब्भंगो। एगखेत्तोगाढं जीवो सव्वप्पएसेहिं॥ तस्य पुण्यपापात्मकस्य कर्मणो योग्यमेव कर्मवर्गणागतं द्रव्यं जीवो गृह्णाति न तु परमाण्वादिकमौ
दारिकादिवर्गणागतं वाऽयोग्यमित्यर्थः तदप्येकक्षेत्रावगाढमेव गृह्णाति न तु स्वावगाढप्रदेशेभ्यो भिन्नप्रदेशावगाढमित्यर्थः तच्च यथा तैलादिर
ताभ्यंगः पुरुषो रेणुं गृह्णाति तथा रागद्वेषक्लिन्नस्वरूपो जीवोपि गृह्णाति न तु निर्हेतुकमिति भावः इदं च सर्वैरपि स्वप्रदेशैर्जीवो गृह्णाति न तु कैश्चिदित्य
र्थः॥ उक्तं च॥ एगपएसोगाढं सव्वपएसेहिं कम्मुणो जोग्गं। बंधइ जहुत्तहेउं साइयमणाइयं वावि॥ उपशमश्रेण्याः प्रतिपतितो मोहनीयादिकं कर्म सादि बध्ना
ति। शेषस्त्वनवाप्तोपशमश्रेणिर्जीवोऽनादि बध्नातीत्यर्थः॥ इति अथ प्रेरकः प्राह॥ अविसिट्ठ पोग्गलघणे लोए थूलतणुकम्मपविभागो। जुज्जेज्ज गहण
काले सुभासुभविवेयणं कत्तो। नन्वविशिष्टैः प्रत्याकाशप्रदेशमनंतानंतैः शुभाशुभादिभेदेनाव्यवस्थितैः पुद्गलैर्घनो निरंतरव्याप्तो योऽयं लोकस्तत्र ग्र
हणकाले गृह्णतो जीवस्य स्थूलसूक्ष्मकर्मप्रविभागो युज्येत ततो न बायरं नाइसुहुमं चेति विशेषणमुपपन्नं एतद्विशेषणविशिष्टादन्यस्य स्वभा
वत एव जीवैरग्रहणात् शुभसोहणवण्णाइगुणमित्यादि विशेषणं न युज्यत इति प्रेरकाकूतमिति॥ आचार्यः प्राह॥ अविसिट्ठं चिय तं सो। परिणामासयस
भावउ खिप्पं कुरुते सुभमसुभं वा। गहणे जीवो जहाहारं। स जीवस्तत्कर्म ग्रहणे ग्रहणकाले शुभाशुभादिविशेषणाविशिष्टमपि गृह्णन् क्षिप्रं तत्क्षण
मेव शुभमशुभं वा कुरुते शुभाशुभविभागेन स्थापयतीत्यर्थः कुत इत्याह परिणामासयसभावउत्ति इहाश्रयो द्विविधः कर्मणो जीव आश्रयः कर्म तु
शुभाशुभत्वस्य तस्य हि द्विविधस्याप्याश्रयस्य स्वभावः आश्रयस्वभावः परिणामश्चाश्रयस्वभावश्च परिणामाश्रयस्वभावौ ताभ्यामेतत्कुरुते। इदमु
क्तं भवति॥ जीवस्य शुभोऽशुभो वा परिणामोऽध्यवसायस्तद्वशाद्ग्रहणसमय एव कर्मणः शुभत्वमशुभत्वं वा जनयति तथा जीवस्यापि कर्माश्रयभू २९६

तस्य स कोपि स्वभावोस्ति येन शुभाशुभत्वेन परिणामयन्नेव कर्म गृह्णाति तथा कर्मणोपि शुभाशुभभावाद्याश्रयस्य स स्वभावः स कश्चिद्योग्यताविशे
षोस्ति येन शुभाशुभपरिणामान्वितजीवेन गृह्यमाणमेव तद्रूपतया परिणमति उपलक्षणं चैतत्प्रकृतिस्थित्यनुभागवैचित्र्यं प्रदेशानामल्पबहुभा
गवैचित्र्यं च जीवः कर्मणो ग्रहणसमय एव सर्वं करोतीत्युक्तं च॥ गहणसमयम्मि जीवो उप्पाएइ य गुणे सपच्चयउ। सव्वजियाणं भागो अहिगोउकार
णं किंतु। सहदुःखकारणत्ता ठिईविसेसेण सेसाकत्ति॥ एतत्सर्वं कर्मणो ग्रहणसमये आहारदृष्टांतेन जीवः करोतीति। आहारदृष्टांतमेव भाव
यति। परिणामासयवसउ धेणूए जह पउ विसमहिस्स। तुल्लो वि तदाहारो। तह पुण्णापुण्णपरिणामो॥ तदाहारोत्ति तयोरहिधेन्वोराहारस्तदाहारः
स तुल्योपि दुग्धादिको गृहीतः परिणामाश्रयवशाद्यथा धेन्वाः पयो दुग्धं भवति अहेस्तु स एव विषं विषरूपतया परिणमति तथा तेनैव प्रकारेण
पुण्यापुण्यपरिणामः इदमुक्तं भवति॥ अस्ति स कश्चित्तस्याहारस्य परिणामो येन तुल्योपि स त्वाश्रयवैचित्र्याद्विचित्रतया परिणमति आश्रयस्याप्य
हिधेनुलक्षणस्यास्ति तन्निजसामर्थ्यं येन तुल्योपि गृहीत आहारस्तत्तद्रूपतया परिणमति तथा पुण्यपापयोरुपनययोजना स्वतैवेति॥ अथवा
अयमेवाहारदृष्टांतोऽन्यथा भाव्यते। तद्यथा॥ जह वेगम्मि सरीरम्मि वि सारासारपरिणामयामेवि। अविसिट्ठो आहारो। तह कम्मसुभासुभविभागो
धेनुविषधरयोर्भिन्नशरीरे आहारस्य परिणामवैचित्र्यं दर्शितं इह तु यथा एकस्मिन्नपि पुरुषादिशरीरेऽविशिष्ट एकरूपोप्याहा
रो गृहीतस्तत्क्षण एव सारासारपरिणामतामेति रसासृग्मांसादि सारपरिणामं मूत्रपुरीषरूपमसारपरिणामं च युगपदागच्छतीत्यर्थः तथा क
र्मणोप्यविशिष्टस्य गृहीतस्य परिणामवशात् शुभाशुभविभागो द्रष्टव्य इति॥ तदेवं पुण्यपापयोर्लक्षणादिभिर्भेदं प्रसाध्य तद्भेदभूतप्रकृतिभेदेनापि
तयोर्भेदमुपदर्शयन्नाह॥ सायं सम्मं हासं। पुरिसरइसुभाउनामगोत्ताइं पुण्णं सेसं पावं। नेयं सविवागमविवागं॥ सातवेदनीयं शोधितमिथ्यात्वपुद्गलरूपं
सम्यक्त्वं हास्यं पुरुषवेदो रतिः शुभायुर्नामगोत्राणि चेत्येतत्सर्वं पुण्यमभिधीयते तत्र नारकायुर्वर्जं शेषमायुस्त्रयं शुभं देवद्धिकयशःकीर्तितीर्थकरना
माद्याः सप्तत्रिंशत्प्रकृतयो नामकर्मणि शुभाः गोत्रे पुनरुच्चैर्गोत्रं शुभं एताः षट्चत्वारिंशत्प्रकृतयः किल शुभत्वात्पुण्यं अन्ये तु मोहनीयभेदान् सर्वानपि जीव
स्य विपर्यासहेतुत्वात्पापमेवमन्यंते तन्मते सम्यक्त्वहास्यपुरुषवेदरतिवर्जा द्विचत्वारिंशदेव प्रकृतयः पुण्यं॥ तद्यथा॥ सायं उच्चागोयं॥ नरतिरिदेवाउयाइं त
ह नामे॥ देवदुगं मणुयदुगं। पणिंदिजाई य तणुपणगं॥ अंगोवंगाण तिगं। पढमं संघयणमेव संठाणं। सुभवण्णाइचउक्कं। अगुरुलहु तह य परघायं उसासं
आयावं उज्जोयं विहायगई विय पसत्था। तसबायरपज्जत्तं पत्तेय थिरं सुभं सुभगं। सुस्सरआएज्जजसं। निम्मेण तित्थयरमेव एयाउ। बायालं पगई
उ॥ पुण्णंति जिणेहिं भणियाउ॥ भणितशेषास्तु याद्यशीतिप्रकृतयस्ताः सर्वमशुभत्वात्पापं विज्ञेयं॥ सम्यक्त्वं कथमशुभं कथं तत्पापमिति चेदुच्यते॥

विशेषावि·वृ·
२५७ ए२

रुचिरूपमेव हि सम्यक्त्वं शुभं तच्चेह न विचार्यते किंतु शोधितमिथ्यात्वपुद्गलरूपं तच्च शंकाद्यनर्थहेतुत्वादशुभमेव अशुभत्वाच्च पापं सम्यक्त्वे चातिशये
नानाकारकत्वादुपचारमात्रेणेदं सम्यक्त्वमुच्यते परमार्थतस्तु मिथ्यात्वमेवैतदित्यलं प्रसंगेनेदं च पुण्यपापलक्षणमुभयमपि सविपाकमविपाकं च
मंतव्यं यथाबद्धं तथैव विपाकतः किंचिद्वेद्यते किंचित्तु मंदरसं नीरसं वा कृत्वा प्रदेशोदयेनाविपाकं वेद्यत इत्यर्थः॥ तदेवं पुण्यं पापं च भेदेन व्यव
स्थाप्य निरस्तः संकीर्णपुण्यपापपक्षः॥ इतश्चायमयुक्तः सर्वस्यापि संमिश्रसुखदुःखाख्यकार्यप्रसंगान्न चैतदस्ति देवादीनां केवलसुखाधिक्य
दर्शनान्नारकादीनां केवलदुःखप्राचुर्यनिर्णयान्न च सर्वथा संमिश्रैकरूपस्य हेतोरल्पबहुत्वभेदेरपि कार्यस्य प्रमाणतोऽल्पबहुत्वं विहाय स्वरूपतो
द्रायज्यते न हि मेचककारणप्रभवं कार्यमन्यतमवर्णोत्कटं घटते तस्मात्सुखातिशयस्यान्यन्निमित्तमन्यच्च दुःखातिशयस्येति न च सर्वथैकरूपस्य
संकीर्णपुण्यपापलक्षणस्य हेतोः सुखातिशयनिबंधनपुण्यांशवृद्धिर्दुःखातिशयकारणपापांशहान्या सुखातिशयप्रभवाय कल्पयितुं न्याय्या पुण्यां
शपापांशयोर्भेदप्रसंगात्तथाहि यद्वृद्धावपि यन्न वर्द्धते तत्ततो भिन्नं यथा देवदत्तवृद्धावप्यवर्द्धमानो यज्ञदत्तः न वर्द्धते पुण्यांशवृद्धौ पापांशस्तस्मा
त्ततो भिन्नोसाविति तस्मान्न सर्वथैकरूपतापुण्यपापांशयोर्घटते कर्मसामान्यरूपतया तु यद्यसौ तयोरिष्यते तदा सिद्धसाध्यता सातयशःशुभा
द्यादेः पुण्यस्य असातायशःकीर्त्यादेस्तु पापस्य अस्माभिरपि कर्मत्वेनैकताया अभ्युपगमात्तस्मात्पुण्यपापतया विविक्ते एव पुण्यपापे स्त इति। ततः सुख
दुःखवैचित्र्यनिबंधनयोः पुण्यपापयोर्यथोक्तनीत्या साधितत्वान्न कर्त्तव्यस्तत्संशयः। किं वा सत्त्वे पुण्यपापयोर्वेदोक्तस्याग्निहोत्रादेर्लौकिकप्रसिद्धस्य च दानादि
कफलं स्यादिति दर्शयन्नाह। असइ इहहि पुण्णपावे। जमग्गिहोत्ताइ सग्गकामस्स। तदसंबंधं सव्वं। दाणाइ फलं च लोयंमि॥ पुण्यपापयोरसत्त्वे यदेतद्धि
रग्निहोत्राद्यनुष्ठानं स्वर्गकामस्य यच्च दानहिंसादिफलं पुण्यपापात्मकं लौकिकप्रसिद्धं तत्सर्वमसंबद्धं स्यात्स्वर्गमपि पुण्यफलत्वात्पुण्यपापयोश्च भवद
भिप्रायेणासत्त्वात्तस्मादभ्युपगंतव्ये एव पुण्यपापे। तदेवं वेदवचनप्रामाण्याद्युक्तितश्च छिन्नस्तस्य संशय इति। ततः किं कृतवानसावित्याह॥ छिन्नंमि
संसयम्मी। जिणेण जरमरणविप्पमुक्केण। सो समणो पव्वइउ। तिहिं उसह खंडियसएहिं। गतार्था॥ इति चतुश्चत्वारिंशद्गाथार्थः॥ ४ ॥ इति नवमो ग
णधरवादः समाप्तः॥ ९॥ अथ दशमगणधरवक्तव्यतामाह॥ ते पव्वइए सोउं। मेअज्जो आगच्छइ जिणसयासं। वच्चामि ण वंदामि। वंदित्ता पज्जुवा
सामि॥ मेतार्यनामा दशमो द्विजोपाध्यायः श्रीमज्जिनसकाशमागच्छतीति शेषं गतार्थमिति। ततः किमित्याह। आभट्ठो य जिणेणं॥ गाथा सव्याख्यानात
थैव॥ आभाष्य ततः किमुक्तोसावित्याह किं मन्ने परलोए अत्थी नत्थित्ति संसओ तुब्भं॥ वेयपयाण य अत्थं। तयाणसीतेसि मोअत्थो॥ आयुष्मन्मेता
र्य त्वमेवं मन्यसे किं भवांतरगतिगमनलक्षणः परलोकोस्ति नास्ति वेति अयं च संशयस्तव विरुद्धवेदपदश्रुतिनिबंधनो वर्त्तते तानि च विज्ञानघन एवे २५७

डाक्टर भाऊदाजी इत्यस्य सारस्वतसंग्रहः
DR. BHAU DAJI

तेभ्यो भूतेभ्य इत्यादीनि प्रथमगणधरोक्तानि द्रष्टव्यानि तेषां चार्थं न ज्ञानासीत्यादि तथैव चेति यथा च युक्त्या मेतार्यः परलोकनास्तित्वं मन्यते तां॥ भगवान्व्यक्ती
कुर्वन्नाह। मण्णसि जइ चेयण्णं। मज्जंगमउव्व भूयधम्मोत्ति। तो नत्थि परलोगो। तन्नासे जेण तन्नासो॥ सौम्य त्वमेवं मन्यसे यदि तावच्चैतन्यं पृथिव्यादिभू
तधर्म्मः भूतेभ्योनर्थांतरमित्यर्थः यथा गुडधातक्यादिमद्यांगेभ्योऽनर्थांतरं मदधर्मस्तर्हि नास्ति भवांतरगमनलक्षणः परलोकः येन तन्नाशे भूतना
शे तस्यापि चैतन्यस्य नाशो ध्वंसो जायते यो हि यदनर्थांतरभूतो धर्मः स तद्विनाशे नश्यत्येव यथा पटादिधर्माः शुक्लत्वादयस्ततो भूतैरेव सह प्रागेव
नष्टस्य चैतन्यस्य कुतो भवांतरगमनमिति। अथ भूतेभ्योऽर्थांतरं चैतन्यं तथापि न परलोक इत्याह। अह वि तदत्थंतरयं। न य निच्चत्तणमओ वि तदव
त्थं। अनलस्स वारणीओ। भिन्नस्स विणासधम्मस्स॥ अथापि तदर्थांतरता भूतेभ्योऽर्थांतरता चैतन्याभ्युपगम्यते नन्वतोपि तदवस्थो भवांतरगामि
त्वाभावलक्षणं दूषणं च शब्दो यस्मादर्थे यतोऽर्थांतरभूतस्यापि चैतन्यस्य न नित्यत्वं कथंभूतस्य उत्पत्तिमत्त्वेन विनाशधर्मकस्य कस्य २ यथा अनित्य
त्वमित्याह अनलस्य कथंभूतस्य भिन्नस्य कस्य अरणीतोरणेः॥ इदमुक्तं भवति॥ भूतेभ्योऽर्थांतरत्वेप्यनित्यं चैतन्यं उत्पत्तिधर्मकत्वादरणिकाष्ठोत्
पन्नतद्भिन्नानलवदिति यच्चानित्यं तत्कमपि कालं स्थित्वानलवदवश्यं ध्वंसते इति न तस्य भवांतरयायित्वमतश्चेत्थमपि न परलोकसिद्धिरिति अथ प्रतिपिंडभि
न्नानि भूतधर्मरूपाणि बहूनि चैतन्यानि नेष्यंते किं त्वेक एव समस्तचैतन्याश्रयः सर्वत्रिभुवनगतो निःक्रियश्चात्माभ्युपगम्यते। यत उक्तं॥ एक एव हि भू
तात्मा भूते २ व्यवस्थितः एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचंद्रवत्॥ ननु तथापि न परलोकसिद्धिरिति दर्शयन्नाह। अह एगो सव्वगओ॥ निक्किरिओ तह वि
नत्थि परलोओ। संसरणाभावाओ। वोमस्सव सव्वपिंडेसु॥ अथैकः सर्वगतो निःक्रियश्चात्माभ्युपगम्यते न तथापि परलोकगमनसिद्धिस्तस्यात्मनः सर्वे
षु गोमनुष्यादिपिंडेषु सर्वगतत्वेन निःक्रियत्वेन च संसरणाभावाद्व्योमवदिति॥ इतोपि च परलोकाशंका कुतो [struck] इत्याह॥ इहलोगाओ व परो॥ सुरा
इ लोगो न सो वि पच्चक्खो। एवं पि न परलोगो। सुव्वइ य सुई सुतोसंका॥ अथवा इहलोकादिह लोकापेक्षया सुरनारकादिभवः परलोक उच्यते स च न प्र
त्यक्षो दृश्यते अत एवमपि न परलोकः सिध्यति श्रूयते चासौ श्रुतिषु शास्त्रेषु ततस्तच्छंका॥ किमस्ति नास्तीति दर्शितः पूर्वपक्षोत्र प्रतिविधीयते। यदुक्तं भूत
धर्म्मश्चैतन्यं तत्राह। भूइंदियाइरित्तस्स चेयणा सो य दव्वओ निच्चो। जाइस्सरणाईहिं। पडिवज्जसु वाउभूइव्व॥ इह भूतेंद्रियातिरिक्तस्य पूर्वाभिहितानु
मानादिप्रमाणसिद्धस्यात्मन एव संबंधिनी चेतना मंतव्या न तु भूतधर्मः स चात्मा जातिस्मरणादिहेतोर्द्रव्यतो नित्य इति वायुभूतिरिव प्रतिपद्यस्व। अनेन
कांतानित्यत्वपक्षोक्तो दोषः पर्याय एवास्यानित्यत्वादिति भावः॥ अथैकः सर्वगतो निःक्रियश्चात्मा कस्मान्नेष्यत इत्याह। न य एगो सव्वगओ। निक्किरिओ लक्खणाइभे
याओ। कुंभादओव्व बहवो। पडिवज्जतमिंदभूइव्व॥ न चास्माभिरेक आत्मा इष्यते किंतु बहवोऽनंताः कुतो लक्षणभेदादुपयोगलक्षणो हि जीवः स चोपयोगो रागद्वेषकषा

य विषयाऽध्यवसायादिभिर्भिद्यमानउपाधिभेदादानंत्यं प्रतिपद्यन्त इत्यनंता जीवाः लक्षणभेदाद्घटादिवदिति तथा न सर्वगत आत्मा किंतु शरीरमात्रव्यापकस्त
त्रैव तद्गुणोपलब्धेरित्यादिशेषोपान्तो हेतुः स्पर्शनवदिति दृष्टांतश्च एवं न निःक्रिय आत्मा भोक्तृत्वाद्देवदत्तवदिति तदेतदिंद्रभूतिप्रथमगणधरव
प्रतिपत्तव्यमिति यदुक्तं॥ देवनारकाणां प्रत्यक्षाविषयत्वात्संदिग्धः परलोक इति तदयुक्तं मौर्यकंपितवादे यौ देवनारकाणां साधितत्वादिति दर्शयन्नाह॥ इहलो न
गाऊ अपरो। सोम्म सुरानारगाय परलोऊ। पडिवज्ज मेथियाकंपिऊव्व दिहियय्यमाणाउ॥ गतार्था॥ अथ प्रेरकः प्राह॥ जीवो विण्णाणमऊ। तं चाणिच्चंति तो विन परलो
गो। अह विण्णाणाद्दण्णो। तो अणभिन्नो जहा गासं एत्तो च्चिय न स कत्ता। भोत्ता वि अऊ विनत्थि परलोगो। जं चन संसारी सो। अण्णाणामुत्तिऊ खंव॥ व्याख्या॥ जीवो
विज्ञानमयस्ता वद्भवद्भिरिष्यते विज्ञानादभिन्न इत्यर्थः तच्च विज्ञानमनित्यं विनश्वरं मतस्तद्भिन्नस्य जीवस्यापि विनश्वरत्वान्न भवांतरगमनलक्षणः
परलोकः अथ विज्ञानादन्यो जीवस्ततोऽनित्ये विज्ञाने जीवाद्भिन्ने सति स्वयं नित्योऽसाविति न परलोकाभावः यद्येवं तर्हि अनभिज्ञो जीवः विज्ञानाद
न्यत्वादाकाशवत्काष्ठादिवद्वा अत एव च नित्यत्वाद्वासौ जीवो न कर्ता नापि भोक्ता नित्यस्य कर्तृत्वाद्यभ्युपगमे हि सर्वदैव तद्भावप्रसंगस्तस्य सदैवैकरूपत्वात्कर्तृ
त्वाभावे च न परलोकः कृतस्याभ्युपगमे सिद्धानामपि तत्प्रसंगः भोक्तृत्वाभावेऽपि न परलोको भोक्तुः परलोकहेतुभूतकर्मभोगादितोऽपि च न परलोकः कुत इत्या
ह। जं चेत्यादि॥ यस्माच्च नासौ संसारी नास्य ज्ञानाद्भिन्नस्य जीवस्य भवाद्भवांतरगमनलक्षणं संसरणमस्तीत्यर्थः॥ कुत इत्याह॥ स्वयमज्ञानात्काष्ठखंडवत्तथा अ
मूर्तत्वादाकाशवदिति॥ अत्रोत्तरमाह॥ मन्नसि विणासि चेऊ। उप्पत्तिमदादिऊ जह कुंभो। नणु एयं चिय साहणमविणासित्ते वि से सोम्म॥ ननु जीवो वि
ण्णाणमऊ तं चाणिच्चमिति ब्रुवाणो नूनं त्वमेवं मन्यसे विनाशि विनश्वरं चेतश्चेतना चैतन्यं विज्ञानमिति यावदुत्पत्तिमत्त्वादिति हेतुर्यथा कुंभ इति दृष्टां
तः आदिशब्दात्पर्यायत्वादित्यादिकोऽपि हेतुर्वक्तव्यः यो हि पर्यायः स सर्वोऽप्यनित्यो यथा स्तंभादीनां नवपुराणादिपर्यायस्ततश्चानित्याच्चैतन्या
दभिन्नत्वे जीवस्याप्यनित्यत्वात्परलोकाभाव इति तवाभिप्रायः। न चायमुक्तः॥ यतो हंत नैकांतेन विज्ञानमनित्यं यतोऽनेनैव विनाशित्वेऽपि सतस्य विज्ञा
नस्य एतदेव सौम्य त्वदुक्तं साधनं प्रमाणं वर्तते ततो नैकांतिकस्त्वदुक्तो हेतुरिति भावः॥ इदमुक्तं भवति॥ उत्पादव्ययध्रौव्यात्मकं वस्तु ततश्च यथा उत्पत्तिमत्त्वाद्विना
शित्वं सिध्यति तथा ध्रौव्यात्मकत्वाद्वस्तुनः कथंचिन्नित्यत्वमपि सिध्यति ततश्चेदमपि शक्यते वक्तुं नित्यं विज्ञानमुत्पत्तिमत्त्वाद्घटवत्ततश्च कथंचिन्नित्याद्विज्ञानादभि
न्नस्य जीवस्य नित्यत्वान्न परलोकाभाव इति॥ अथवा विरुद्धाव्यभिचार्यप्ययमुत्पत्तिमत्त्वरूपो हेतुः प्रत्यनुमानसद्भावादिति पुनस्तत्प्रत्यनुमानमित्याह।
अह वा वत्थुत्तणउ। विणासि चेऊ न होइ कुंभो व्व। उप्पत्तिमदादित्ते। कह मविणासी घडो बुद्धी॥ एकांतेन विनाशि विनश्वरं चेतो विज्ञानं न भवति २५८
वस्तुत्वात्कुंभवत्ततोऽस्य प्रत्यनुमानस्योपस्थानाद्विरुद्धाव्यभिचार्युत्पत्तिमत्त्वलक्षणो हेतुः॥ यदुक्तं॥ नणु एयं चिय साहणमविनासित्ते वीत्यादि तत्र

परस्येयं बुद्धिः स्यात्कथं भूतानुद्धिरित्याह कथमुत्पत्तिमत्त्वाद्दृष्टांतत्वेनोपन्यस्तोऽविनाशी घटः सिध्यति न कथंचिद्घटस्य विनाशित्वेन सुप्रतीतत्वात्ततश्च दृष्टां
ते अविनाशित्वस्यासिद्धेर्दार्ष्टांतिके विज्ञाने तन्न सिध्यतीति परस्याभिप्राय इति॥ अत्रोत्तरमाह॥ रूवरसगंधफासा संखासंठाणदव्वसत्तीउ। कुंभो त्ति जऊ
ताऊ। पसूइविच्छित्तिधुवधम्मा॥ इह रूपरसगंधस्पर्शलक्षणो गुणसमुदायः एकलक्षणा संख्या पृथुबुध्नोदराद्याकारलक्षणं संस्थानं मृद्द्रव्यं जला
हरणादिशक्तिश्चैतानि समुदितानि यतः कुंभ इत्युच्यते ताश्च रूपरसगंधस्पर्शसंख्यासंस्थानद्रव्यशक्तयः प्रसूतिविच्छित्तिध्रौव्यधर्मिण्यः॥
उत्पादव्ययध्रौव्यस्वरूपास्ततउत्पत्तिमत्त्वादविनाश्यपि घटः सिध्यतीति॥ एतदेव विस्तरतो भावयन्नाह॥ इह पिंडो पिंडागार। सत्ति पज्जाय विलयसमकालं। उप्प
ज्जइ कुंभागार। सत्तिपज्जायरूवेण। रूवाइ दव्वयाए। न जाइ न य वेइ तेण सो निच्चो। एवं उप्पायव्वय। धुवस्सहावं मयं सव्वं॥ इह मृत्पिंडः कर्तार्यायं वृत्तसंस्थानरू
पः स्वकीयो मृत्पिंडाकारः शक्तिश्च या काचिदात्मीया एतदुभयलक्षणो यः पर्यायः तस्य यो विलयो विनाशस्तत्समकालमेवासौ उत्पद्यते। मृत्पिंडः किं
त्याह पृथुबुध्नोदरादिको यः कुंभाकारस्तच्छक्तिश्च या जलहरणादिविषया एतदुभयलक्षणो यः पर्यायस्तेनोत्पद्यते रूपरसगंधस्पर्शरूपतया मृद्द्रव्यरू
पतया देवं मृत्पिंडो निजाकारस्वशक्तिरूपतया विनश्यति घटाकारतच्छक्तिरूपतयोत्पद्यते रूपादिभावेन मृद्द्रव्यरूपतया चावतिष्ठत इत्युत्पादव्यय
ध्रौव्यस्वभावो यमुच्यते एवं घटोऽपि पूर्वपर्यायेण विनश्यति घटाकारतयोत्पद्यते रूपादित्वेन मृद्द्रव्यतया चावतिष्ठ तद्वत्सावफसा द्व्ययध्रौव्यस्वभावः एव
मन्यदपि यदस्ति वस्तु तत्सर्वमप्युत्पादव्ययध्रौव्यस्वभावमेवाभिमतं तीर्थकृतां ततश्च यथा उत्पत्तिमत्त्वाद्विनाशित्वं घटे सिध्यति तथा अविनाशित्वमपि त
था च सति साध्यधर्मिणि चैतन्येऽपि तत्सिद्धिरिति तदेवं चैतन्याद्व्यतिरिक्तो जीवः कथंचिन्नित्य एव ततश्च न परलोकाभाव इति॥ दर्शयन्नाह॥ घडचे
यणमानासो। पडचेयणयासमुब्भवो समयं। संताणेणावत्था। तदेह परलोयजीवाणं। मणुएहलोगनासो। सुराइ परलोगसंभवो समयं जीवतयावत्थाणं
। नेह भवो नेह परलोऊ॥ घटविषयं विज्ञानं घटचेतनोच्यते पटविषयं तु विज्ञानं पटचेतना यदा च घटविज्ञानानंतरं पटविज्ञानमुपजायते जीवस्य त
दा घटचेतनया घटविषयविज्ञानरूपेण तस्य नाश उच्यते पटचेतनया तु पटविज्ञानरूपेण समकं युगपदेव समुद्भव उत्पादः अनादिकालप्रवृत्तेन तु चेतना
संताने न निर्विशेषणेन जीवत्वमात्रेणावस्थानमिति एवं च यथेह भवेऽपि तिष्ठतो जीवस्योत्पादव्ययध्रौव्यस्वभावत्वं च यं दर्शितं तथा परलोकं गतो जीवः परलोक
जीवास्तियामप्यतत्स्वभावत्रयं द्रष्टव्यं तद्यथा यदा मनुष्यो मृत्वा सुरलोकादावुत्पद्यते तदा मनुष्यरूप इहलोको मनुष्यो हि इहलोकस्तस्य नाशः तत्समकाल
मेव सुरादिपरलोकस्य संभव उत्पादः जीवतया त्ववस्थानं तस्यां च जीवावस्थायां विवक्षितायां नेह भवो विवक्ष्यते नापि सुरादिपरलोको विवक्ष्यते किं
तु निःपर्यायं जीवद्रव्यमात्रमेव विवक्ष्यते तदेवमुत्पादव्ययध्रौव्यस्वभावत्वे जीवस्य न परलोकाभाव इति॥ आह ननु कथं सर्वस्यापि वस्तुन इयं त्रिस्वभा

वतादत्यत्रयुक्तिमाह। असऊ नत्थि पसूई॥ होज्ज व जइ होउ खरविसाणस्स। न य सव्वहा विणासो। सव्वुच्छेयप्पसंगाऊ॥ नो वत्थियस्स केणवि। विलऊध
म्मेण भवणमन्नेण। सव्वुच्छेऊ न मऊ। संववहारोवरोहाऊ॥ इहैकांतेन सर्वथाऽसतो वस्तुनः प्रसूतिरुत्पत्तिर्नास्ति न घटते अथ भवति तर्हि खरविषा
णस्यापि भवतु सत्वाविशेषात्तस्मात्केनापि रूपेण सदेवोत्पद्यते न च सतः सर्वथा विनाशः क्रमशः सर्वस्यापि नारकतिर्यगादेरुच्छेदप्रसंगात्तस्मात्त
स्यावस्थितस्य जीवादेरस्ति केनापि मनुष्यादिधर्मेण विलयो विनाशः अन्येन तु सुरादिरूपेण भवनमुत्पादः सर्वोच्छेदस्तु न मतस्तीर्थकृतां संव्यवहारो
परोधादन्यथा व्यवहारोच्छेदप्रसंगादित्यर्थः॥ तथाहि॥ राजपुत्र्याः क्रीडाहेतुभूतं सौवर्णकलशं कश्चित्काराजतनयस्य क्रीडार्थमेव कंदुको घटितः ततो राजपुत्र्याः
शोकः कुमारस्य तु हर्षः सुवर्णस्वामिनश्च न परं तैरौदास्यं सुवर्णस्योभयावस्थायामप्यविनष्टत्वादित्यादिको योऽसौ लोकव्यवहारस्तस्य सर्वस्याप्युत्पादव्यय
ध्रौव्यात्मकवस्त्वनुपगमे समुच्छेदः स्यात्तस्मात्कथंचिदवस्थितत्वे जीवस्य न परलोकाभाव इति॥ किंच स्वर्गादिपरलोकाभावेऽग्निहोत्रदानादीनामान
र्थक्यं स्यादिति दर्शयन्नाह। असइ व परम्मि लोए। जमग्गिहोत्ताइ सग्गकामस्स। तदसंबद्धं सव्वं। दाणाइफलं च लोयम्मि॥ गतार्था। तदेवं छिन्नोऽस्य विसं
शयस्ततः किं कृतवानित्याह॥ छिन्नंमि संसयम्मी। जिणेण जरमरणविप्पमुक्केण। सो समणो पव्वइऊ। तिहिउ सह खंडियसएहिं॥ अर्थः स एवेति
त्रयोविंशतिगाथार्थः॥४२३॥ इति दशमो गणधरवादः समाप्तः॥१०॥ अथैकादशगणधरवक्तव्यतामाह। ते पव्वइए सोउं। पहासो आगच्छ
इ जिणसयासं। वच्चामि ण वंदामी। वंदित्ता पज्जुवासामि। सगमा। ततः किमित्याह॥ आभट्ठो य जिणेणमित्यादि गाथा तथैव। आभाष्य ततः कि
मुक्तोऽसावित्याह॥ किं मन्ने निव्वाणं। अत्थी नत्थित्ति संसऊ तुज्झ। वेयपयाण य अत्थं। न याणसी तेसिमो अत्थो॥ हे आयुष्मन् प्रभास त्वमेवं मन्यसे
किं निर्वाणमस्ति न वेति अयं च संशयस्तव विरुद्धवेदपदश्रवणनिबंधनः तानि चामूनि वेदपदानि जरामर्यं वा एतत्सर्वं यदग्निहोत्रं तथा सैषा गु
हा दुरवगाहा तथा द्वे ब्रह्मणी परमपरं च तत्र परं सत्यं ज्ञानमनंतरं ब्रह्मेति एतेषां चायमर्थः त्वच्चेतसि वर्तते यदेतदग्निहोत्रं तज्जरामर्यमेव या
वज्जीवं कर्तव्यमिति अग्निहोत्रक्रिया च भूतवधहेतुत्वाच्छबलरूपा सा च स्वर्गफलैव स्यान्नापवर्गफला यावज्जीवमिति चोक्तेः कालांतरं नास्ति यत्रापवर्गहेतु
भूतक्रियांतरारंभः स्यात्तस्मात्साधनाभावान्मोक्षाभावस्तत एवेत्यादिकानि किल मोक्षाभावप्रतिपादकानि शेषाणि तु तदस्तित्वसूचकानि यतो गुहा च मुक्तिरूपा
सा च संसाराभिनंदिनां दुरवगाहा दुःप्रवेशा तथा परं ब्रह्म सत्यं मोक्षः अनंतरं तु ब्रह्म ज्ञानमिति ततो मोक्षास्तित्वं नास्तित्वं च वेदपदप्रतिपादितमवगम्यत
व संशयस्तत्र तेषां वेदपदानामर्थं त्वं न जानासि यतस्तेषामयमर्थो वक्ष्यमाणलक्षण इति॥ युक्तिमपि मोक्षाभावप्रतिपादने प्रभासाध्यवसितां दूषयितुं भगवा २५९
न्प्रकटयितुमाह। मन्नसि किं दीवस्सव। नासो निव्वाणमस्स जीवस्स। दुक्खक्खयाइरूवा। किं होज्ज व सेस ऊ वक्खा॥ आयुष्मन् प्रभास त्वमेवं मन्यसे किं दीपस्ये

वास्य जीवस्य नाशो ध्वंस एव निर्वाणं। यथाहुः सौगतविशेषाः केचित्तद्यथा॥ दीपो यथा निर्वृतिमभ्युपेतो नैवावनिं गच्छति नांतरिक्षं दिशं न कांचिद्विदिशं न कांचित्स्नेह
क्षयात्केवलमेति शांतिं जीवस्तथा निर्वृतिमभ्युपेतो नैवावनिं गच्छति नांतरिक्षं दिशं न कांचिद्विदिशं न कांचित् क्लेशक्षयात्केवलमेति शांतिमिति किंवा यथाऽन्ये
नाः प्राहुः तथा निर्वाणं भवेत्किं तदित्याह सतो विद्यमानस्य जीवस्य विशिष्टा काचिदवस्था कथंभूता रागद्वेषमदमोहजन्मजरारोगादिदुःखक्षयरूपा॥ उक्तं च॥ के
वलसंविद्दर्शनरूपाः सर्वार्त्तिदुःखपरिमुक्ता मोदंते मुक्तिगता जीवाः क्षीणांतरारिगणा इति। प्रकारांतरमपि संशयकारणमाह॥ अहवा नाइत्तणऊ। खस्सव
किं कम्मजीवजोगस्स। अविऊगाऊ न भवे। संसाराभाव एवत्ति॥ अथ वा त्वमेवं मन्यसे नूनं संसाराभाव एव न भवेत् कुतोऽवियोगाद्वियोगात् योगाद्वा लक
स्य कर्मजीवयोः संयोगस्य कुतोऽनादित्वात् खस्येव इह ययोरनादिसंयोगस्तयोर्वियोगो नास्ति यथा जीवाकाशयोरनादिश्च जीवकर्मणोः संयोगस्ततो
वियोगानुपपत्तिस्ततश्च न संसाराभावस्तथा च सति कुतो मोक्ष इति। अथ प्रत्यासत्तेरेवानंतरोक्तस्यैव प्रतिविधानमाह। पडिवज्ज मंडिऊ इव। विऊगमिह कम्मजी
वजोगस्स। तमणाइणोवि कंचणधाउपाणाण किरियाहिं॥ अणाइणोवित्ति अनादेरपि जीवकर्मसंयोगस्य तमिति त्वं प्रतिपद्यस्व वियोगं बंधमोक्षवादे मंडिक
वत्कयोरिव योर्वियोगः कांचनधातुपाषाणयोरिव किं निर्हेतुक एव जीवकर्मणोर्वियोगो नेत्याह ज्ञानक्रियाभ्यां। इदमुक्तं भवति। नायमेकांतो यदनादिसंयोगो न
विघटते। यतः॥ कांचनधातुपाषाणयोरनादिरपि संयोगोऽग्न्यादिसंपर्केण विघटत एव तद्वज्जीवकर्मसंयोगस्यापि सम्यग्ज्ञानक्रियाभ्यां वियोगं मंडिकवत्त्वमपी
ह प्रतिपद्यस्वेति॥ अथ प्रकारांतरेणापि मोक्षाभावप्रतिपादकं प्रभासाभिप्रायं भगवान्प्रकटयितुमाह। जं नारगाइभावो। संसारो नारगाइभिण्णो य। को व्वी
वोतं मन्नसि। तन्नासे जीवनासोत्ति॥ यद्यस्मान्नारकतिर्यग्नरामरभावनारकादित्वमेव संसार उच्यते नान्यः नारकादिपर्यायभिन्नश्च कोऽप्यजीवो न कोपी
त्यर्थः नारकादिभावादन्यत्वेन कदाचिदपि जीवस्यानुपलंभादिति भावस्ततस्तन्नाशे नारकादिभावरूपसंसारनाशे जीवस्य स्वस्वरूपनाशात्सर्वथा नाश ए
व भवति ततः कस्यासौ मोक्ष इति त्वं मन्यसे। तदेतदयुक्तं कुत इत्याह। नहि नारगाइपज्जाय। मित्तनासंमि सव्वहा नासो। जीवद्दव्वस्स मऊ। मुद्दानासेव हेमस्स। क
म्मकऊ संसारो। तन्नासे तस्स जुज्जए नासो। जीवत्तमकम्मकयं। तन्नासे तस्स को नासो॥ नारकतिर्यगादिरूपेण यो भावः स जीवस्य पर्याय एव न च पर्यायमात्र
नाशे पर्यायिणो जीवद्रव्यस्यापि सर्वथा नाशो मतः कथंचिद्भवत्यपि न हि मुद्रादिपर्यायनाशे हेम्नः सुवर्णस्य सर्वथा नाशो मतः कथंचित्तु दृष्टस्ततो नारकादि
संसारपर्यायनिवृत्तौ मुक्तिपर्यायांतरोत्पत्तिर्जीवस्य मुद्रापर्यायनिवृत्तौ कर्णपूरपर्यायांतरोत्पत्तिरिव सुवर्णस्य न किंचिद्विरुध्यत इति ननु यथा कर्मणो नाशे
संसारो नश्यति तथा तन्नाशे जीवत्वस्यापि नाशान्मोक्षाभावो भविष्यति॥ एतदप्यसारं कुत इत्याह॥ कम्मकऊ इत्यादि॥ कर्मकृतः कर्मजनितः संसारस्त
तस्तन्नाशे कर्मनाशे तस्य संसारस्य नाशो युज्यत एव कारणाभावे कार्याभावस्य सुप्रतीतत्वात् जीवत्वं पुनरनादिकालप्रवृत्तत्वात्कर्मकृतं न भवत्यतस्त

नाशोकर्मनाशेतस्यजीवत्वस्यकोनाशोनकश्चित्कारणव्यापकयोरेवकार्यव्याप्यनिर्वर्त्तकत्वात्कर्मतुजीवत्वस्यनकारणं नापिव्यापकमितिभावः॥इतश्चजीवोन
विनश्यति।कुतइत्याह।नविगाराणुवलंभा।दागासंपिवविणासधम्मोसो।इहनास्सिणोविगारो।दीसइकुंभस्सवावयवा॥नविनाशधर्मोजीवइतिप्रतिज्ञा
विकारानुपलंभादितिहेतुः इहयोविनाशीतस्यविकारोदृश्यते यथामुद्गरादिध्वस्तस्यकुंभस्यकपाललक्षणा अवयवायस्त्वविनाशीनतस्यविकारदर्शनं
यथाआकाशस्येति ततोमुक्तस्यजीवस्यनित्यत्वान्नित्योमोक्षइति॥स्यन्मतिस्तर्हिप्रतिक्षणध्वंसीमोक्षोमाभूत्कालांतरविनाशीभविष्यति कृतकत्वाद्घटवत्त
दयुक्तं॥घटप्रध्वंसाभावेनानैकांतिकत्वादितिदर्शयन्नाह।कालंतरनासीबाघडोव्वकयगाईऊमईहोज्जा।नोपद्धंसाभावोभुवितद्धम्माविजंनिच्चो।प्राग्व्याख्यात
।अत्रप्रेर्यपरिहारंचाह।अणुदाहरणमभावो।खरस्सिंगंपिचमईनतंजम्हा।कुंभविणासविसिठ्ठो।भावोच्चियपोग्गलमऊसो॥घट्टाकृतकत्वंमोक्षस्याभ्युपग
म्योक्तं इदानींतदेवतस्यनास्तीति।सोदाहरणमुपदर्शयन्नाह॥किंवेगंतेणकयंपोग्गलमेत्तविलयंमिजीवस्स किंनिव्वत्तियमहियं नेभसोघडमेत्तवि
लयम्मि।अनुमानात्पुनरपिमुक्तस्यनित्यत्वंसाधयति।दव्वामुत्तत्तणऊ।मुत्तोनिच्चोनभंवदव्वतया।नणुविभुताइपसंगो।एवंसइनाणुमाणाऊ॥नित्यामुक्ता
त्माद्रव्यत्वेसत्यमूर्त्तत्वात् इहतयन्ति यथाद्रव्यत्वेसत्यमूर्त्तत्वान्नित्यंनभः॥आह॥नन्वनेनदृष्टांतेनव्यापकत्वाद्यपिसिध्यतिजीवस्य॥तथाहि॥विभुर्व्यापकः
सर्वगतोजीवःद्रव्यत्वेसत्यमूर्त्तत्वाद्यथानभःतदेतन्नकुतःसर्वगतत्वबाधकानुमानसद्भावात्तथाहि एकांतदेहमात्रव्यापकोजीवस्तत्रैवतद्गुणोपलब्धेःस्पर्शन
वदित्यनुमानाद्बाधते स्वर्गगतत्वंजीवस्य एवंनबध्यते नापिमुच्यतेजीवःद्रव्यत्वेसत्यमूर्त्तत्वान्नभोवदित्याद्यपिदूषणं॥बध्यतेपुण्यपापकर्मणाजीवोहि
नहिंसादिक्रियाणांसफलत्वात्कृष्यादिक्रियावत्तथाविघटतेसम्यगुपायात्कोपिजीवकर्मसंयोगःसंयोगत्वात्कांचनपाषाणयोःसंयोगवदित्याद्यनुमानात्परिहर्त्त
व्यमिति॥अथवाकिमेकांतेनबध्दाग्रहेर्मोक्षस्यनित्यत्वंसाध्यतेसर्वस्यापिवस्तुनःपरमार्थतोनित्यानित्यरूपत्वादुत्कटानुत्कटपर्यायविशेषविवक्षामात्रेणैवहि
केवलनित्यादिव्यपदेशइतिदर्शयन्नाह।कोवानिच्चग्गाहो।सव्वंचियविभवभंगठिइमइयं॥पज्जायंतरमेत्तप्पणादनिच्चाइववएसो॥अथकथंचिदनित्यत्वे
पिमोक्षस्यनकिंचित्क्षूयतइतिभावः इहकालंतरनासीबाघडोव्वेत्यादिगाथाःप्रागपिषष्ठगणधरेबंधमोक्षविचारेव्याख्याताएवततोयदिहनव्याख्याततत
स्ततोऽवगंतव्यमिति॥अथप्रथमपक्षेयदुक्तंकिंदीवस्सवनासोनिव्वाणमित्यादि।तत्रोत्तरमाह।नयसव्वहाविणासो।नलस्सपरिणामऊपयस्सेव।कुंभस्सक र
वालाणव।तहाविगारोवलंभाऊ॥नप्रदीपानलस्यसर्वथासर्वप्रकारैर्विनाशःपरिणामवत्वात्पयसोदुग्धस्येव अथवायथामुद्गराहतस्यकपालतया परिणतस्य
घटस्य यथावाचूर्णीकृतानांकपालानांकुतोनुसर्वथाविनाशइत्याह तथानेनरूपांतरप्रकारेणविकारस्यप्रत्यक्षादिप्रमाणोपलंभादिति।अथप्रेर्यपरिहारं २६०
चाह।जइसव्वहाणनासोणलस्सकिंदीसएनसोसरकं।परिणामसुहुमयाऊ।जलयविगारंजणरऊव्व॥यदिसर्वथानलस्यननाशस्तर्हिविध्यातानंतरंकिमित्त

सौसाक्षान्नदृश्यते॥अत्रोत्तरमाह॥परिणामेत्यादिविध्यातेप्रदीपेनंतरमेवतामसपुद्गलरूपोविकारःसमुपलभ्यतएवचिरंत्वाच्चासौपुरस्ताद्यन्नो
पलभ्यते तत्सूक्ष्मतरपरिणामभावात्तथाहिविशीर्यमाणस्यजलदस्यापियःकृष्णाभ्रपुद्गलविकारःसपरिणामसौक्ष्म्यान्नोपलभ्यते तथांजनस्या
पिपवनेनापन्हियमाणस्ययत्कृष्णंरजउड्डीयतेतदपिपरिणामसौक्ष्म्यान्नोपलभ्यते नपुनरसत्वादिति॥चित्ररूपश्चपुद्गलपरिणामइतिदर्शयन्नाह
।होऊणइंदियंतर।गज्झापुणरिंदियंतरग्गहणं।खंधाएंतिनएंतिय॥पोग्गलपरिणामयाचिन्ना॥इहकवर्णपनलवणसंठिहरीतकीचित्रकगुडादयःस्क
धा पूर्वमिन्द्रियांतरग्राह्याश्चक्षुरादीन्द्रियविषयीभूतापुनर्द्रव्यक्षेत्रकालादिसामग्र्यंतरंप्राप्यपुद्गलपरिणामवैचित्र्यादिन्द्रियांतरग्रहणंस्पर्शनरस
नादीन्द्रियग्राह्यतामायांति।तथाहि।कवर्णंपत्रीकृतंचक्षुर्ग्राह्यंभूत्वाशोधनार्थमग्नौप्रक्षिप्तंभस्मनोमिलितंतत्स्पर्शनेन्द्रियग्राह्यतामेति पुनःप्रयोगे
नभस्मनःपृथक्कृतंचक्षुर्विषयतामुपगच्छति लवणसंठिहरीतकीचित्रकगुडादयोपिप्राक्चक्षुरिन्द्रियग्राह्याभूत्वापश्चात्सूपाद्यन्ने वन्हौषधसमु
दयेचक्वाथेवर्णावलेहादिपरिणामांतरमापन्नाःसंतोरसनेन्द्रियसंवेद्याभवंतिकर्पूरकस्तूरिकादीनामपिपुद्गलाश्चक्षुर्ग्राह्याअपिवायुनादूरमुपनीता
घ्राणसंवेद्याभवंति योजननवकात्परतोगतास्तथाविधंकंचित्सूक्ष्मपरिणाममापन्नानेकस्यापीन्द्रियस्यविषयतांप्रतिपद्यंतइत्येवमादिशान्यापिपुद्ग
लपरिणामतावित्राभावनीयेति॥अथास्यैवपुद्गलपरिणामस्यवैचित्र्यं।प्रस्तुतेयोजनार्थमाह।एगेगिंदियगप्पा।जहवायवादयोतहाग्गेयालोउ।चक्खुगप्पा
घाणिंदियगप्पयाम्मिंति॥वायुःस्पर्शनेन्द्रियस्यग्राह्यः रसोरसनस्यैवगंधोघ्राणस्यैवरूपंचक्षुषएवशब्दस्तुश्रोत्रेन्द्रियग्राह्यः तदेवंयथावायव्यादयः पुद्गला
एकैकस्यप्रतिनियतस्येन्द्रियस्यग्राह्याभूत्वापश्चात्परिणामांतरकम्यामपन्नाःइन्द्रियांतरग्राह्याअपिभवंतीतिस्वयमेवगम्यते तथाप्रस्तुताअपिप्रदीपतामस
गेयाःपुद्गलाश्चक्षुर्ग्राह्याभूत्वापश्चाद्विध्यातेतस्मिन्प्रदीपेतएवतामसीभूताःसंतोघ्राणेन्द्रियग्राह्यतामुपयांति तत्किमुच्यते किंदीसएनसोसरकंति ननुघ्राणे
न्द्रियेनोपलभ्यतएवविध्यातप्रदीपविकारइति।यद्येवंततःप्रस्तुतेकिमित्याह।जहदीवोनिव्वाणो परिणामंतरमिऊतहजीवो।भण्णइपरिनिव्वाणोपत्तोणाबा
हपरिणामं॥यथाऽनंतरोक्तस्वरूपपरिणामांतरंप्राप्तःप्रदीपोनिर्वाणइत्युच्यते तथाजीवोपिकर्मविरहितकेवलामूर्त्तजीवस्वरूपभावलक्षणमबाधंपरि
णामांतरंप्राप्तोनिर्वाणोनिर्वृत्तिंप्राप्तउच्यते तस्मादुःखादिक्षयरूपासत्तोऽवस्थानिर्वाणमितिस्थितं॥तर्हिशब्दादिविषयोपभोगाभावान्निःसुखएवायमि
तिचेन्नैवं कुतइत्याह मुत्तस्सपरंसोक्खं णाणाणाबाहऊजहामुणिणो।तद्धम्मापुणविरहा।दावरणाबाहहेऊणं॥मुक्तस्यजंतोःपरंप्रकृष्टमकृत्रिममि
थ्याभिमानजंस्वाभाविकंसुखमितिप्रतिज्ञाणाणाणाबाहऊत्ति ज्ञानप्रकर्षसति जन्मजराव्याधिमरणेष्टवियोगाऽरतिशोकक्षुत्पिपासाशीतोष्णकाम
क्रोधमदशाठ्यतृष्णारागद्वेषचिंतौत्सुक्यादिनिःशेषाबाधविरहितत्वादितिहेतुस्तथाविधप्रकृष्टमुनेरिवयथोक्ताबाधरहितानिकाष्ठादीन्यपिव

नंते परं तेषां ज्ञानाभावान्न स्वरूपमतस्तद्व्यवच्छेदार्थं ज्ञानग्रहणं ॥ कथं पुनरसौ प्रकृष्टज्ञानवानाबाधरहितश्चेत्याह ॥ तद्धर्मेत्यादि तद्धर्मा प्रकृष्टज्ञाना
नाबाधवान्मुक्तात्मा कुतो विरहाद्भावात्केषामावरणहेतूनामाबाधाहेतूनां च ॥ एतदुक्तं भवति ॥ क्षीणनिःशेषावरणत्वात्प्रकृष्टज्ञानवानसौ वेदनीयक
र्मादीनां सर्वेषामप्याबाधहेतूनां सर्वथापगमात्सर्वाबाधरहितोयमिति प्रयोगः स्वाभाविकेन स्वेन प्रकाशेन प्रकाशवान्मुक्तात्मा समस्तप्रकाशावरण
रहितत्वात्तुहिनांशुवत्तथा चाह । स्थितः शीतांशुवज्जीवः प्रकृत्या भावशुद्धया चंद्रिकावच्च विज्ञानं तदावरणमभ्रवदिति तथाप्यनाबाधस्वरूपोमु
क्तात्मा समस्ताबाधहेतुरहितत्वात्सुराद्यपगमे स्वस्थातुरवत्तथा चोक्तं ॥ सव्याबाधाभावात्सर्वज्ञत्वाच्च भवति परमसुखी व्याबाधाभावोऽत्र स्वस्थ
स्य ज्ञस्य परमसुखमिति श्च परस्त्वाह । मुत्तो करणाभावा । दण्णाणी खंवणणु विरुद्धो यं । जमजीवयाविपावइ । एगंतेणिंदियभणइन्नाम ॥ नन्वज्ञानी मुक्ता
त्मा करणाभावादाकाशवदत्राचार्यः प्राह ननु धर्मिस्वरूपविपरीतसाधनाद्विरुद्धोयं हेतुस्तथात्वेनैनैतदपि सिध्यति अजीवो मुक्तात्मा करणाभावादा
काशवदथ परः प्रोत्कर्षभणति तन्नाम नाम इत्याश्वनुज्ञायामस्त्वेतन्नः किमपि क्षूयते नहि मुक्तात्मनामजीवत्वेऽस्माकं किंचिन्नश्यति येन हेतोर्विरुद्ध
तामीर्यमाणाक्षोभेत ॥ अत्राह कश्चित् ॥ ननु मुक्तस्याजीवत्वमार्हतानामप्यनिष्टमेव तत एवैतद्दूषणमाचार्येणापि परिहर्तव्यमेव यच्चात्मनोपि दूषणं समा
पतति तत्कथं परस्यैवैकस्योद्भाव्यते सत्यमेतत्किंतु परज्ञानपरीक्षार्थं प्रेर्यमावाभ्यां कृतवान्केदाचित्क्षोभाद्दुदिग्गलितप्रतिभः परो चापि प्रतिविधानेस्ख
लितस्तूष्णींविदध्यात्परमार्थतस्तु जीवस्याजीवत्वं कदाचिदपि न भवति । कुत इत्याह । दव्वामुत्तत्तसहावजाइउ तस्स दूरविवरीयं । नहि जच्चंतरगमणं जु
त्तं नभसो व जीवत्तं ॥ तस्य मुक्तात्मनो हि यस्मात्कारणान्न युक्तमिति संबंधः ॥ किं तन्न युक्तमित्याह ॥ एकस्याजीवत्वलक्षणायां जातेर्यदजीवत्वलक्षणं जा
त्यंतरं तत्र गमनं तन्न युक्तं । कथंभूतं जात्यंतरमित्याह ॥ दूरमत्यर्थं विपरीतं दूरविपरीतं ॥ कस्या दूरविपरीतमित्याह । सहावजाइउत्ति जीवत्वलक्षणा
यास्तात्त्विकी स्वभावभूता जातिः स्वभावजातिस्तस्याः किं विशिष्टा स्वभावजातिरित्याह उपमानप्रधानत्वान्निर्देशस्य द्रव्यामूर्तत्ववदिति द्रव्यत्ववदमूर्त
त्ववच्चेत्यर्थः स्वभावजातेर्दूरविपरीतं तत्कस्य यथा किं न युक्तमित्याह नभस इव जीवत्वं ॥ इदमत्र हृदयं ॥ द्रव्यत्वममूर्तत्वं च जीवस्य तावत्स्वभावभूता
जातिस्तथा च यद्दूरविपरीतं जात्यंतरं अद्रव्यत्वं मूर्तत्वं च तत्र गमनं तस्य कस्यामप्यवस्थायां न भवति एवं जीवत्वमपि जीवस्य स्वभावभूतैव जातिस्तत
स्तस्या अपि स्वभावजातेर्यद्दूरविपरीतं अजीवत्वलक्षणं जात्यंतरं तत्र गमनं मुक्तावस्थायामपि तस्य न युज्यते नत्यजीवस्य संतानभसः कदाचिदपि जीव
त्वावाप्तिर्भवति तस्मान्मुक्तोपि जीवो यथा द्रव्यत्वं मूर्तश्च न भवति तद्विपक्षस्वभावत्वादेवं जीवत्वादपि गच्छादजीवोप्यसौ कदाचिदपि न भवत्यन्यथान २६१
भः परमाण्वादीनामपि स्वस्वभावत्यागेन वैपरीत्यापत्त्याऽतिप्रसंगादिति ॥ अत्राह ॥ यद्येवं तर्हि यद्भवतैवोक्तं अजीवो मुक्तात्मा करणाभावादाका

शवदिति तत्कथं नेतव्यं ॥ अत्रोच्यते ॥ परस्य प्रसंगापादनमेव तदस्माभिः कृतं तत्करणेच्च कारणमुक्तमेव न पुनरनेन हेतुना मुक्तस्याजीवत्वं सिध्यति प्रतिबंधा
भावात्तथाहि यदि करणैर्जीवत्वं कृतं भवेद्यथा दहनेन धूमः व्यापकानि वा जीवत्वस्य करणानि यदि भवेयुर्यथा शिंशपायाः वृक्षत्वं तदा करणनिवृत्तौ भवेत्जी
वत्वनिवृत्तिर्यथाग्निवृक्षत्वनिवृत्तौ धूमशिंशपात्वयोर्न चैतदस्ति जीवत्वस्यानादिपारिणामिकभावरूपत्वेनाकृतकत्वात्तद्व्याप्यव्यापकभावोपींद्रियाणां शरी
रेणैव सह द्युत्यंत उभयस्यापि पौद्गलिकत्वान्न तु जीवत्वेन जीवस्यामूर्तत्वेनात्यंतं तद्विलक्षणत्वात्तस्मात्करणनिवृत्तावप्यनिवृत्तमेव मुक्तस्य जीवत्वमिति
॥ आह ॥ यद्येवमज्ञानी मुक्तात्मा करणाभावादाकाशवदित्यत्र धर्मिस्वरूपविपरीतसाधनाद्धेतोर्विरुद्धतोद्भाविता सा न भवद्भिरपि परिहृता । ऽतस्तत्रान्यः
किमपरमुत्तरमुत्थनामित्याशंक्याह । मुत्ताइभावउ नोवलद्धिमंतिंदियाइं कुंभाव्व । उवलंभद्दाराणिउं । ताइं जीवो तदुवलद्धा ॥ तदुवरमे वि सरणउ ॥ तव्वा
वारविरमे वलंभाउ । इंदियविसोवत्रायी पंचगवक्खो वलद्धावा ॥ अनयोर्व्याख्यापूर्ववत्केवलं प्रस्तुतभावार्थ उच्यते यदींद्रियाण्युपलब्धिमंति भवेयुस्तदा
तन्निवृत्तावप्युपलब्धिर्न भवेन्न चैतदस्ति अन्वयव्यतिरेकाभ्यां जीवस्यैवोपलब्धिमत्त्वनिश्चयादिति स्वभावभूतं च ज्ञानं जीवस्येति । कथं करणनिवृत्तौ
मुक्तस्य तन्निवर्ततइति दर्शयन्नाह । नाणरहिऊ न जीवो । सरूवऊ णुव्व मुत्तिभावेण । जं तेण विरुद्धमिदं अत्थियसो नाणरहिऊय ॥ यद्यस्माद्ज्ञानरहि
तो जीवः कदाचिदपि न भवति ज्ञानस्य तत्स्वरूपत्वाद्यथा मूर्तिभावेन रहितोणुर्न भवति तेन तस्मात्कारणाद्विरुद्धमेतदस्ति चासौ मुक्तो जीवोऽथ च ज्ञानर
हित इति नहि स्वरूपस्याभावे स्वरूपवतोऽवस्थानं युज्यते तद्व्यतिरिक्तस्य तस्यासत्वात्तथा चानंतरमेवोक्तं नहि जच्चंतरगमणं जुत्तं नभसो व जीवत्त
मिति ॥ पराभिप्रायमाशंक्य एतदेव समर्थयन्नाह । किह सो नाणसरूवो । नणुपच्चक्खाणुभूइउ नियए । परदेहम्मि विगम्मो । सपवित्तिनिवित्तिलिंगाउ ॥ न
नु कथमसौ जीवो ज्ञानस्वरूप इति निश्चीयते ॥ अत्रोत्तरमाह ॥ नन्वित्यक्षमायां ननु निजदेहे तावत्प्रत्यक्षानुभवादेव ज्ञानस्वरूपो जीवस्तज्ज्ञायते इंद्रिय
व्यापारोपरमेपि तद्व्यापारोपलब्धार्थानुस्मरणात्तद्व्यापारेपि चान्यमनस्कतायामनुपलंभाद्दृष्टश्रुतानामपि चार्थानां तथाविधक्षयोपशमपाटवात्कदाचिद्वा
ख्यानावस्थायां चेतसि स्फुरणादेतच्च स्वसंवेदनसिद्धमपि भवतः पृष्टव्यतां गतं तथा सजंतुः परदेहेपि ज्ञानस्वरूप एवेति ग्राह्यः कुतस्तथाविधप्रवृत्तिनिवृत्ति
लिंगादिति । अपि च । मुक्तावज्ञानित्वापादनेमहान्विपर्यासः कुत इत्याह । सव्वावरणावगमे । सो कह थय रो भवे य वरोव्व । तम्मयभावा २ दण्णाणित्तं न जुत्तं से ॥ सेंद्रि
यो जंतुर्देशतोप्यावरणक्षये तावत्तारतम्येन ज्ञानयुक्त एव भवति तस्य तत्तींद्रियस्य सर्वमप्यावरणं क्षीणं सनिःशेषावरणापगमे शुद्धतर एव भवति संपूर्णज्ञा
नप्रकाशयुक्त एव भवतीत्यर्थः यथा समस्ताभ्रावरणापगमे संपूर्णप्रकाशमयः सूर्यस्ततस्तन्मयभावस्य प्रकाशमयत्वस्य करणाभावेनाभावाद्धेतोः सत
स्य मुक्तस्य यदज्ञानित्वं प्रेर्यते भवता तन्न युक्तं आवारकाभावे तस्यैव प्रकर्षवतो ज्ञानप्रकाशस्य सद्भावादिति । तदेवं सति किमिह स्थितमित्याह । एवं पगास

अट्टेऊ। जीवो छिद्दावभासयत्ताऊ। किं चिम्मेत्तं भासइ। छिद्दावरणाए ईवोव्व। सुबहुयतरं वियाणइ। मुत्तो सव्वप्पिहाणविगमाऊ। अवणीयघरो व्व नरो। वि
गयावरणप्पईवो वा॥ तदेवं सति सर्वथा प्रकाशमयः प्रकाशस्वभाव एव जीवः केवलं संसार्यवस्थायां छद्मस्थः किंचिन्मात्रमवभासयति क्षीणावरणच्छिद्रै
रिंद्रियच्छिद्रैश्चावभासनात् सच्छिद्रकटकुड्यांतरितप्रदीपवदिति मुक्तस्तु मुक्तावस्थायां प्राप्तो जीवः सुबहुतरं विजानाति यदस्ति तत्सर्वं प्रकाशयतीत्यर्थः
सर्वपिधानविगमात् सर्वावरणक्षयादित्यर्थः अपनीतसमस्तगृहः पुरुष इव विगतसमस्तकटकुड्याद्यावरणप्रदीप इव वेति यो हि सच्छिद्रावरणांतरितः
स्तोकं प्रकाशयति स निःशेषावरणापगमे सुबहुतरमेव प्रकाशयति न तु तस्य सर्वथा प्रकाशाभाव इति भावः। तस्मान्नूनं तस्स परं सोक्खं नाणाणाबाहऊ इत्यादि स्थि
तं। अथान्यथापि मुक्तस्य सुखाभावं पश्यन् परः प्राह। पुण्णापुण्णकयाइं जं सुहदुक्खाइं तेण तन्नासे। तन्नासाऊ मुत्तो। निस्सुहदुक्खो जहागासं। अहवा निस्सु
हदुक्खो। न भवं देहेंदियाइ भावाउ। आधारो देहो च्चिय। जं सुहदुक्खोवलद्धीणं॥ पुण्यात् सुखमुपजायते पापाद्दुःखमिति भवतामपि संमतं तेन तस्मा
त्तयोः पुण्यपापयोः कारणभूतयोर्नाशेन योः सुखदुःखयोः कार्यस्वरूपयोर्नाशान्निःसुखदुःख एव मुक्तात्मा प्राप्नोति तत्कारणाभावादाकाशवदिति अ
थवा निःसुखदुःखो सौ देहेंद्रियाभावान्न भावात् यस्माद्देह एव तथेंद्रियाणि च सुखदुःखोपलब्धीनामाधारो दृश्यते न पुनर्देहाभावे सुखदुःखे दृश्येते
नापींद्रियाभावे ज्ञानं क्वाप्युपलभ्यते ततः सिद्धस्य कथं तदभावान्तानि श्रद्धेयं तेइति। अत्रोत्तरमाह। पुन्नफलं दुक्खं चिय। कम्मोदयऊ फलं च पावस्स।
नणु पावफले वि समं। पच्चक्खविरोहिया चेव॥ चक्रवर्त्तिपदलाभादिकं पुण्यफलं निश्चयतो दुःखमेव कर्मोदयजन्यत्वान्नारकत्वादि पापफलवत्
रः प्राह ननु पापफले पि समानमिदं तथात्वन्नापि शक्यते एतदुक्तं पापफलं दुःखत्वेनाभिमतं परमार्थतः सुखमेव कर्मोदयजन्यत्वात् पुण्यफलवदेवं
च वदतां प्रत्यक्षविरोधिता स्वसंवेद्यसुखदुःखयोर्वैपरीत्येन संवित्त्यभावादिति। भगवानाह। जत्तो च्चिय पच्चक्खं। सोम्म सुहं नत्थि दुक्खमेवेदं। तप्पडियारवि
भत्तं। तो पुण्णफलं पि दुक्खंति॥ सौम्य प्रभासयत एव दुःखमनुभूयमानं कस्याप्यविपर्यस्तमतेः सुखं प्रत्यक्षं नास्ति सुखानुभवः स्वसंविदितो न विद्यते
न एवास्माभिरुच्यते दुक्खमेवेदमिति यत्किमप्यत्र संसारे चक्रवर्त्यदनांगनासंभोगादिसमुत्थमपि विद्यते तत्सर्वं दुःखमेवेत्यर्थः केवलं तस्यांगना
संभोगादिविषयौत्सुक्यजनितारतिरूपस्य दुःखस्य प्रतीकारोंगनासंभोगादिकस्तत्प्रतीकारस्तेन तत्प्रतीकारेण दुःखमपि सद्विभक्तं मूढैर्भेदेन व्यव
स्थापितं तत्प्रतीकाररूपं कामिनीसंभोगादिकं पामाकंडूयनादिवत्सुखमध्यवसितं शूलारोपणशिरोबाधादिव्याधिबंधवधादिजनितं तु दुःखमिति
रमणीसंभोगचक्रवर्त्तिपदलाभादि सुखं स्वसंविदितं दुःखमिति वदतां प्रत्यक्षविरोध इति चेत्तदयुक्तं॥ मोहमूढप्रत्यक्षत्वात्तस्य तदौत्सुक्यजनि
तारतिरूपदुःखप्रतीकाररूपत्वाद्दुःखे पि तत्र सुखाध्यवसायात् पामाकंडूयनापथ्याहारपरिभोगादिवत्तथा चोक्तं॥ नग्नः प्रेत इवाविष्टः क्वणंतीमुप

गुह्यतां गाढायासितसर्वांगः सुमुखी रमते किल। औत्सुक्यमात्रमवसादयति प्रतिष्ठा क्लिश्नाति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव नातिश्रमापगमनाय यम
था श्रमाय राज्यं स्वहस्तधृतदंडमिवातपत्रं भुक्ताः श्रियः सकलकामदुघास्ततः किं संप्रीणिताः प्रणयिनः स्वधनैस्ततः किं दत्तं पदं शिरसि विद्वि
षतां ततः किं कल्पं स्थितं तनुभृतां तनुभिस्ततः किं इत्थं न किंचिदपि साधनसाध्यजातं स्वप्नेंद्रजालसदृशं परमार्थशून्यं अत्यंतनिर्वृतिकरं य
दपेतबाधं तद्ब्रह्म वांछत जना यदि चेतनास्ति इत्यादितो पुण्यफलं पि दुःखमिति। यत एवमुक्तप्रकारेण दुःखे पि सुखाभिमानस्तस्मात् पुण्यफलमपि सर्वं तत्त्वतो दुःख
मिति एतदेव प्रपंचयति। विसयसुहं दुक्खं चिय। दुःखपडियारऊ तिगिच्छ व्व। तं सुहमुवयाराऊ। न य उवयारो विणा तच्चं॥ विषयसुखं तत्त्वतो दुःखमेव दुःख
प्रतीकाररूपत्वात् कुष्ठगंडशोरोग क्वाथपानछेदनदंभनादिचिकित्सावद्यच्च लोके तत्र सुखव्यपदेशः प्रवर्त्तते स उपचारात् न चोपचारस्तथ्यं पारमार्थिकं
विनाक्वापि प्रवर्त्तते माणवकादौ सिंहाद्युपचारवदिति। ततः किमित्याह। तम्हा जं मुत्तसुहं। तं तच्चं दुक्खसंखएवस्सं। मुणिणो णाबाहस्सव। णिप्पडियारप्पसूई
ऊ॥ तस्माद्यन्मुक्तस्य संबंधितं देवसुखं तथ्यं निरुपचरितं कुतः स्वाभाविकत्वेन निःप्रतीकाररूपस्य तस्यैव प्रसूतेरुत्पत्तेः कथमवश्यं सति दुःखसंक्षये
सांसारिकं हि सर्वं पुण्यफलमपि दुःखरूपतया समर्थितं ततः पापफलमितरच्च सर्वं दुःखमेवेहास्ति नान्यत्तच्च मुक्तस्य क्षीणमतस्तत्संक्षये अवश्यतयाय
त्तस्य निःप्रतीकारं स्वाभाविकं निरुपमसुखमुत्पद्यते तदेव तथ्यं कस्येव विशिष्टज्ञानवतो ऽनाबाधस्य मुनेरिव॥ उक्तं च॥ निर्जितमदमदनानां वाक्कायमनोविका
ररहितानां विनिवृत्तपराशानामिहैव मोक्षः सुविहितानामिति। अथवा प्रकारांतरेणापि मुक्तस्य तथ्यसुखसंभवमाह। जह वा नाणमऊ यं। जीवो नाणोवघाइ
चावरणं। करणमणुग्गहकारी। सव्वावरणक्खए सुद्धी। तह सोक्खमऊ जीवो। पावं तस्सोवघायणं नेयं। पुण्णमणुग्गहकारी। सोक्खं सव्वक्खए सयलं॥ व्याख्या
॥ यथा ज्ञानं ज्ञानमयो सौख्यरूपेण जीवस्तदीयज्ञानस्य च मत्यावरणादिकमावरणमुपघातकं मंतव्यं करणानि त्विंद्रियाणि तत्तज्ज्ञानस्य सर्वात
पस्य तदावारकमेघपटलच्छिद्राणीवोपकारकाणि सर्वावरणक्षये तु ज्ञानसंशुद्धिर्निर्मलता सर्वार्थाभासा सकललक्षणा भवति॥ प्रकृतयोजनामा
ह॥ तथा तेनैव प्रकारेण स्वरूपतः स्वाभाविकानंतसौख्यमयो जीवस्तस्य च सुखस्यैवोपघातकारकं पापकर्म विज्ञेयं पुण्यं त्वनुत्तरसुरपर्यंतसुखफलं
तेस्य स्वाभाविकसुखस्यानुग्रहकारकं ततः सर्वावरणापगमे प्रकृष्टज्ञानमिव समस्तपुण्यपापक्षये सकलं परिपूर्णं निरुपचरितं निरुपमं स्वाभावि
कमनंतं सुखं भवति सिद्धस्येति॥ अन्येन वा प्रकारेण मुक्तस्य तुल्यसुखसंभवमाह। जह वा कम्मक्खयऊ। सो सिद्धत्ताइपरिणइं लभइ। तह संसा
राईयं। पावइ तत्तो च्चिय सुहंति यथा वा सकलकर्मक्षयात् स मुक्तात्मा सिद्धत्वादिपरिणतं लभते तत एव सकलकर्मक्षयात् संसारातीतं वैष
यिकसुखाद्विलक्षणस्वरूपं निरुपमं तथ्यं सुखं प्राप्नोति एतेन यदुक्तं क्षीणपुण्यपापत्वेन कारणाभावान्निःसुखदुःखो मुक्तात्मा व्योमवदिति

विशेषाव॰वृ॰ तदपिप्रत्युक्तं द्रष्टव्यं कारणाभावादित्यस्यहेतोरसिद्धत्वात्सकलकर्मक्षयलक्षणकारणजन्यत्वेनसिद्धसुखस्यसकारणत्वादिति। यदुक्तंश्चा
२६३ धारोदेहोइंद्रियजंसुहंदुक्खंवत्तहुणामितितत्राह सायासायंदुक्खं। तव्विरहंमियसुहंजउतेणंदेहिंदिएसुदुक्खं। सोक्खंदेहिंदियाभावे॥ नतुयत्पुण्य
फलंसातंसुखतयालोकव्यवहारेनोरूढंतत्सर्वंदुःखमेवेत्यनंतरमेवसमर्थितं अस्मानतुपापफलत्वान्निर्विवादंदुःखमेव एवंचसतिसर्वंदुःखमेवास्मि
संसारेनसुखंतच्चदुःखंसिद्धस्यसर्वथाक्षीणमतस्तद्विरहे यद्यस्मात्सिद्धस्यस्वाभाविकंनिरुपममनंतंचयुक्तिसिद्धमेवसुखं तेनतस्मात्कारणात्सारिरो
ष्यन्यायात्संसारिणामेवजीवानांदेहेंद्रियेष्वाधारभूतेषुयथोक्तस्वरूपंदुःखंसुखंतुदेहेंद्रियाभावएवसिद्धस्यक्षीणानिःशेषदुःखत्वेनतस्यतत्रयु
क्तिसिद्धत्वादिति। अथवादेहेंद्रियाभावेसुखाभावलक्षणोदोषस्तस्यभवतुयःकिमित्याह जीवादेहिंदियजं सुहमिच्छइत्तंपडुच्चदोसोयं। संसार
इयमिदं। धम्मंतरमेवसिद्धिसुहं॥ योवाकश्चित्संसाराभिनंदीमोहमूढःपरमार्थादर्शीविषयामिषमात्रगृद्धोदेहेंद्रियजमेवसुखंमन्यतेननुसिद्धि
सुखं तेनतस्यस्वप्नेप्यदर्शनात्तस्यवादिनःसंसारविपक्षेमोक्षेप्रमाणतःसाधितेसतिनिःसुखसिद्धोदेहेंद्रियाभावादित्ययंदोषोभवेन्नत्वस्माकं
सारातीतंपुण्यपापफलसुखदुःखाभ्यांसर्वथाविलक्षणंधर्मांतरभूतमेतदनुपममक्षयंनिरुपचरितंसिद्धिसुखमिच्छतामिति॥ अत्रप्रेर्यमाशंक्य
परिहरन्नाह। कहमणुमेयंतिमइ। नाणाणावाहउत्तिनणुभणियं। तदणिच्चंणाणंपिय। चेयणधम्मोत्तिरागोव्व॥ अत्रैवंभूतामतिःपरस्यभवेन्ननि
।च्छंतिभवंतःसिद्धस्ययथोक्तंसुखं किंतुनेच्छामात्रतोवस्तुसिद्धिरपितुप्रमाणतस्तद्योयेनप्रमाणेननत्सिध्यतितद्वक्तव्यं अनुमानेनतदनुमीयतइति
चेन्नहिवोनानुमानेनतदनुमेयंअनुमीयतइत्यर्थः॥ इत्याह॥ नाणाणावाहउत्तिनणुभणियंति ननुभणितमत्रार्थेप्रागनुमानं सिद्धस्यप्रकृष्ट
सुखंज्ञानत्वेसत्यनाबाधत्वान्मुनिवदिति॥ पुनरपिपरःप्राह॥ यद्येवंतर्ह्यनित्यंसुखंज्ञानंचसिद्धस्यचेतनत्वाद्रागवदिति। अथवाहेत्वंतरमाह॥ कय
गाइभावऊंवा। नावरणाबाहकारणाभावा। उप्पायठिइभंग। स्सहावउवानदोसोयं॥ अथवानित्यंसिद्धस्यसुखज्ञानेतपःप्रभृतिकष्टानुष्ठानेन
क्रियमाणत्वादिशब्दादभूतप्रादुर्भावाद्घटवदिति अत्रोत्तरमाह॥ नावरणेत्यादि नसिद्धस्यानित्येज्ञानसुखेकुतआवरणाबाधश्चावर
णाबाधौतयोःकारणंहेतुस्तस्याभावादाकाशवदिति। इदमुक्तंभवति॥ सिद्धस्यज्ञानंसुखंचयद्यपगच्छेत्तदास्यादनित्यं अपगमश्चज्ञानस्यावर
णोदयात्सुखस्यत्वाबाधहेतुभूतादसातवेदनीयोदयादिकारणाद्वेदावरणवेदनीयादीनिचमिथ्यात्वादिभिर्बंधहेतुभिर्बध्यंते तेचसिद्धस्य
नविद्यंते अतस्तदभावान्नावरणाबाधकारणसद्भावस्तदभावाच्चनसिद्धस्यज्ञानसुखापगमस्तदसत्वेचतयोःसदावस्थितत्वात्कथमनित्यत्वंन २६३
चचेतनधर्माःसर्वेऽप्यावरणाबाधकारणसद्भावस्तदभावाच्चनसिद्धस्यज्ञानसुखापगमस्तदसत्वेचतयोःसदावस्थितत्वात्कथमनित्यत्वंनचे

प्यनित्याभवंति जीवगगनद्रव्यत्वामूर्त्तत्वादिभिर्व्यभिचारात्ततश्चचेतनधर्मत्वादित्यनैकांतिकोयंहेतुः तथाकृतकत्वादिरप्यनैकांतिकोघटप्रध्वंसाभावेनव्यभि
चारादसिद्धश्चायं सिद्धस्यज्ञानसुखयोःस्वाभाविकत्वेनकृतकत्वाद्ययोगाद्यावरणाबाधकारणाभावेनचतत्तिरोभावमात्रमेवनिवर्त्तते नपुनस्तेकि
येनेघटादिवन्नाप्यभूतिप्रादुर्भवतोविद्यदादिवद्येनतयोरनित्यत्वंस्यान्नहिघनपटलापगमेचंद्रज्योत्स्नायाःसूर्यप्रभायावातिरोभावमात्रनिवृत्तौ
कृतकत्वमभूतप्रादुर्भावोवायुज्यतइति अथतेनाविर्भूतेनविशिष्टेनरूपेणकृतकत्वादनित्येसिद्धस्यज्ञानसुखे प्रतिक्षणंचपर्यायरूपतयाज्ञेय
विनाशेज्ञानस्यविनाशात्सुखस्यापिप्रतिसमयमपरापररूपेणपरिणामादप्येतयोरनित्यत्वमुच्यते॥ तर्हिसिद्धसाध्यतेतिदर्शयति॥ उप्पायठिईत्या
दि इत्थमात्माकाशघटादिरूपस्यसर्वस्यापिवस्तुनोमस्यस्थित्युत्पादप्रलयस्वाभाव्याभ्युपगमात्सिद्धसुखज्ञानयोरपिकथंचिदनित्यत्वान्नायंत
दनित्यत्वापत्तिलक्षणोस्माकंदोषइति। तदेवंजीवस्यसदवस्थालक्षणंनिर्वाणं। निर्वृतस्यचनिरुपमसुखसद्भावंयुक्तितःप्रसाध्य। वेदोक्तद्वारेणापि
तत्साधनार्थमाह। नहवैससरीरस्स। प्पियाप्पियावहतिरेवमादिवज्जं। तदमोक्खेनासंभिव। सोक्खाभावंमिवनजुत्तं॥ नहवैसशरीरस्यप्रियाप्रिययोरपहतिर
स्ति अशरीरंवावसंतंप्रियाप्रियेनस्पृशतइतिचयदुक्तंतदप्यमोक्षेमोक्षाभावेजीवकर्मणोर्वियोगेनाभ्युपगम्यमानेइत्यर्थः तथामक्षिरपित्र नप्रज्ञाय
तइतिवचनान्मुक्तावस्थायांसर्वथानाशेचजीवस्याभ्युपगम्यमानेसत्वेयामुक्तात्मनःसुखाभावेइष्यमाणेनयुक्तंप्राप्नोत्यभ्युपगमविरोधस्तवेत्यर्थःअ
नेनहृदयाक्येनकिलयथोक्तोमोक्षोमुक्तोचनिःकर्मणोजीवस्यसत्वंनिरुपमसुखंचतस्यैतानित्रीण्यपिअभ्युपगम्यंते। एतच्चपुरस्ताद्व्यक्तीकरिष्य
ते॥ ततोस्यत्रितयस्यनिषेधंकुर्वतस्तवाभ्युपगमविरोधइतिभावः। अत्राद्यंतपक्षोपरिहृत्यमध्यगतंजीवनाशपक्षसंभ(?)विनमभ्युपगमविरोधंपरि
हर्त्तुंतावत्परःप्राह। नट्ठोअसरीरोच्चिय। सुहदुक्खाइंपियप्पियाइंच। तोजंनफुसंतिनट्ठं। फुडमसरीरंतिकोदोसो। नहवैइत्यादिवेदवाक्यस्यकिलप
रोऽमुमर्थंमन्यतेऽशरीरःसर्वनाशेननष्टःखरविषाणकल्पएवोच्यते तमेवंभूतमशरीरंनष्टंप्रियाप्रियेसुखदुःखेयन्नस्पृशतस्तत्स्फुटमबु
ध्यतएवेदं नष्टस्यसुखदुःखस्पर्शायोगादशरीरशब्देनचजीवनाशाभिधानादेवंभूतेचास्यवाक्यस्यार्थेमुमुक्षोर्जीवस्यनिर्वाणप्रदीपस्येवसर्व
नाशमभ्युपगच्छतोऽस्माकमभ्युपगमविरोधलक्षणोदोषोनकश्चिदपिपराभिप्रायइति। अत्रप्रभासस्यभगवान्बोधान्यथात्वमवगम्यएतेषांवेदपदा
नांयथावस्थितमर्थंव्याचिख्यासुराह। वेयपयाणयअत्थं। नसुट्ठुजाणासिइमाणतंसुणसु। असरीरव्ववएसो। अधणोव्वसउनिसेहाउ। ननिसेहउपअन्नमि
नव्विहेचेवपच्चऊजेण। तेणासरीरगहणे। जुत्तोजीवोनखरसिंगं। आयुष्मन्प्रभासनत्वंकेवलंयुक्तिंवेदपदानामपीषामर्थंचत्वंसम्यङ्नजानासितत्तस्तच्छृणु। नहवै
इत्यादिपूर्वार्द्धेसुगमत्वादत्रगाथाद्वयेनव्याख्यातंतदपिसुखप्रतिपत्त्यर्थंव्याख्यायते॥ नइतिनिपातोनिषेधार्थः हवैइत्येतदपिनिपातद्वयंहिशब्दार्थत्वाद्यसा

दर्थे सह शरीरेण वर्त्तत इति सशरीरो जीवस्तस्य सशरीरस्येत्यत्र एवकारो द्रष्टव्यस्ततश्चायमर्थो यस्मात्सशरीरस्यैव जीवस्य प्रियाप्रिययोः सुखदुःखयोरपहतिर्वि
घातो ऽन्तरं नास्ति न त्वशरीरस्य तस्मादशरीरं शरीररहितं मुक्तावस्थायां वसंतं लोकान्तस्थितं जीवं प्रियाप्रिये सुखदुःखे न स्पृशतः। इदमुक्तं भवति॥ यावदयं
जीवः सशरीरस्तावत्सुखेन दुःखेन वा अन्यतरेण कदाचिदपि न मुच्यते अशरीरस्तु सो ऽक्षीणवेदनीयत्वात् सुखदुःखाभ्यां कदाचिदपि न स्पृश्यत इ
ति एवंभूतत्वास्य वाक्यस्यार्थे सति यो ऽयमशरीरव्यपदेशः सो ऽसत एव विद्यमानस्यैव जीवस्य मुक्तावस्थायां विधीयते न तु सर्वथा नष्टस्य॥ कुत इत्याह॥ नि
षेधादिह यो यस्य निषेधः स तस्य सत एव विधीयते न त्वसतो यथा ऽधन इत्यत्र सत एव देवदत्तस्य धननिषेधो विधीयते न त्वसतः खरविषाणस्य॥ आह ननु नविद्य
ते शरीरं यस्येत्येवं निषेधादन्यपदार्थो जीव एव कथं प्रतीयत इत्याह॥ ननिसेहरूपइत्यादि व्याख्यानाह तो विशेषप्रतिपत्तेः पर्युदासवृत्तिना नञा निषेधो न निषेध
श स्तस्मान्न निषेधात्कारणात्शरीरादन्यस्मिंस्तद्विधावशरीरसदृशे कस्मिंश्चिदन्यपदार्थे संप्रत्ययो विज्ञेयः यथा न ब्राह्मणो ऽब्राह्मण इत्युक्ते ब्राह्मणसदृशः
क्षत्रियादिरेवगम्यते न तु तुच्छरूपो ऽभावः उक्तं च। नञिवयुक्तमन्यसदृशाधिकरणे लोके तथा ह्यर्थगतिरिति इहापि सशरीरसदृशो ऽशरीरो जीव एवगम्य
ते द्वयोरप्युपयोगरूपत्वेन सदृशत्वान्न चेह शरीरं सादृश्यबाधकं तस्य जीवेन सह क्षीरनीरन्यायतो ऽन्योन्यीभूतत्वेनैकत्वादिति तदेवं येन यस्मात्कारणान्न
ञ्निषेधादन्यस्मिंस्तद्विधा वान्यपदार्थे संप्रत्ययो भवति तेन तस्मात्कारणादशरीरं वा वसंतमित्यशरीरग्रहणे जीव एवाशरीरो युज्यते न तु खरविषाणं तुच्छ
रूपो ऽभाव इत्यर्थः तदेवमशरीरमिति व्याख्यातं॥ इदानीं वावसंतमित्येतद्व्याचिख्यासुराह। जं च वसंतं संतं। तमाह वा सद्दऊ सदेहं पि न फुसेइ वीयरागं जो
गिणाभिठियरविसेसा॥ यस्मादशरीरं कथंभूतं वसंतं लोकाग्रे निवसंतं तिष्ठंतमिति यावदनेन वसन विशेषणेन तमशरीरशब्दवाच्यमर्थं संतं विद्यमा
नमाह न त्वसद्भूतं वसनस्य सद्धर्मत्वात्तस्मात्कथं जीवनाशरूपं निर्वाणं स्यान्न केवलमशरीरं मुक्तं किं तु वा शब्दात्सदेहमपि सशरीरमपि वीतरागक्षीणोप
शममोहं योगिनं परमसमाधिमंतं न भयरूप्यमपि न स्पृशेयुः केइष्टेतरविशेषाः सुखदुःखभेदा इत्यर्थः॥ प्रकारांतरेणापि वावसंतमित्येतद्व्याचिख्यासुराह
। वा वन्निवा निवाउ। वासद्दत्थो भवंतमिह संतं। बुद्धावंतिय संतं। नाणाइविसिट्ठमहवाह॥ वाइत्यथवा वावइत्ययं शाक्टो निपातः स च वा शब्दार्थस्ततश्चाशरीरं सं
तं भवंतं मुक्तो विद्यमानं जीवं प्रियाप्रिये न स्पृशतो वा शब्दात्सशरीरमपि वीतरागं न ते स्पृशतः॥ यदि वा वावसंतमित्यन्यथा व्याख्यायते॥ बुद्धाव त्तिवेत्यादि
वाइत्यथवा यमर्थः वा यसंतं तिरक्षणगतिप्रीत्यादिष्वेकोनविंशत्यर्थेष्ववधातुः पठ्यते गत्यर्थाश्च धातवो ज्ञानार्था अपि भवंति ततश्चायहवि नेयत्वं अववु
ध्यस्व किं तदित्याह अशरीरं संतं मुक्तावस्थायां विद्यमानं जीवं अथ वा ज्ञानादिभिर्गुणैर्विशिष्टं संतमित्याह शृते प्रियाप्रिये न स्पृशतो वा शब्दात्सशरीरमपि वीतरा २६४
गमिति तथैवेति आह। नन्वेवमक्षरकुद्यामयापि स्वाभिप्रायसिद्धये व्याख्यानांतरं कर्त्तुं पार्यत एव न ही यं भवतैव केवलेन केन्यागृहीतादृशभिप्रायवतः परस्य

मतमाशंक्य परिहरन्नाह। न वसंतं अवसंतं। त्ति वा मईनासरीरगहणाउ। फुसणाविसेसणं पिय। जउ मयं संतविसयंति॥ अशरीरं वा वसंतमित्यत्रलुप्तस्याऽ
कारस्य दर्शनान्न वसंतमवसंतं कापि न तिष्ठंतमिति व्याख्यानतो नास्ति मुक्तावस्थायां जीवः क्वाप्यवसनादसत्त्वादेवचनामुं प्रियाप्रिये स्पृशत इति परस्य मतिर्भवे
त्तदेतन्न। कुत इत्याह॥ अशरीरग्रहणादेतदुक्तं भवति न विद्यते शरीरं यस्येत्यत्र पर्युदासनिषेधात्पूर्वोक्तयुक्त्या मुक्तावस्थायामशरीरो जीवो गम्यत इत्यतो ऽत्रा
कारप्रश्लेषव्याख्यानं कर्त्तुं न पार्यते अशरीरग्रहणान्मुक्तो जीवसिद्धेः॥ किं च॥ प्रियाप्रिये न स्पृशत इति यदशरीरस्य स्पर्शनाविशेषणं तदपि यस्मात्सद्वि
षयमेव मतं तस्मान्न मुक्तो जीवस्याभावः यदि ह्यशरीरशब्दस्य जीवाभावो वाच्यः स्यात्तदा तं प्रियाप्रिये न स्पृशत इति विशेषणमनर्थकं स्यान्न हि वंध्यापुत्रं प्रि
याप्रिये स्पृशत इति विशिष्यमाणं विराजते तस्मान्मुक्तावस्थो जीव एवाशरीरशब्दवाच्यो न पुनस्तदभावस्ततो नाकारप्रश्लेषव्याख्यानं युज्यत इति तदेवम
शरीरं वा वसंतमित्यनेन जीवकार्मणशरीरवियोगलक्षणस्य मोक्षस्य मुक्तजीवसत्त्वस्य चाभिधानान्निषेधं कुर्वतस्तवाभ्युपगमविरोध एवेति। एवम
पि मुक्तस्य सुखाभावलक्षणं तृतीयपक्षमप्रतिविहितमेवोत्प्रेक्ष्य परः प्राह। एवं पि होज्ज मुत्तो। निस्सुहदुक्खत्तणं तु तदवत्थं। तं नो पियप्पियाइं। जम्हा पुण्णा
यरूयाइं। नाणाणावाहत्तणउ। न फुसंति न वीयरागदोसस्स। तस्स पियमप्पियं वा। मुत्तस्स कओ पसंगोत्थ॥ एवमप्युक्तप्रकारेण मुक्तो जीवो भवेदित्यकामेर
प्युपगतमस्माभिस्तथा वसति जीवस्य कर्मवियोगलक्षणो मोक्षस्तत्र जीवसत्त्वं च सिद्धं यत्तु निःसुखदुःखत्वं सिद्धस्य मया प्रेरितं तत्प्रियाप्रिये अशरी
रं न स्पृशत इति वचनात्तदवस्थतमेव॥ अत्रोत्तरमाह॥ तदेतन्न यस्मात्पुण्यपापकर्मजनिते एव जीवानां प्रियाप्रिये संसारिकसुखदुःखे भवतस्ते च तं क्षी
णाशेषपुण्यपापकर्माणं सकलसंसारार्णवपारप्राप्तं मुक्तात्मानं न स्पृशत इत्युत्तरगाथायां संबंधः न चैतावता तस्य निःसुखत्वमिति स्वयमेव द्रष्टव्यं
॥ कुत इत्याह॥ नाणेत्यादि ज्ञानित्वे सत्यनाबाधरूपत्वादित्यर्थः यच्च तन्मुक्तस्य सुखं मुक्तसुखं स्वाभाविकं निःप्रतीकारं निरुपमं च मुक्तस्स परं सोक्खं
णाणाणाबाहउ जहा मुणि यो इत्यादिना प्रागेव साधितं तत्तस्य वीतरागद्वेषस्य मुक्तात्मनो न प्रियं न पुण्यजनितं सुखं भण्यते न वा अप्रियं न पापजनितं दुः
खं भण्यते किं त्वेताभ्यां सर्वथा विलक्षणं अकर्मजनितत्वेन स्वाभाविकत्वान्निःप्रतीकाररूपत्वान्निरुपमत्वादप्रतिपातित्वाच्चेति॥ अतः कोपसंगोत्थत्ति॥ अशरी
रं प्रियाप्रिये न स्पृशत इत्युक्ते को ऽयं मुक्तात्मनि सुखाभावप्रसंगो न कश्चिदित्यर्थः पुण्यपापजनितप्रियाप्रिययोरभावे तस्य सुखतरमेव भावात्तस्मान्न हवै स
शरीरस्येत्यादि वेदपदैर्यथोक्तनीत्या जीवकार्मणशरीरविरहलक्षणो मोक्षो मुक्तावस्थस्य च जीवस्य सत्त्वं तथा अशरीरं प्रियाप्रिये न स्पृशत इत्यतो ऽपि
वचनात्पुण्यपापक्षयसमुत्थं स्वाभाविकमप्रतिपाति सुखं चास्येत्येतच्चितयं सिद्धं। अत एतदनभ्युपगच्छतस्तवाभ्युपगमविरोध इति स्थितं। यदपि॥ जरा
मर्यं वा एतत्सर्वं यदग्निहोत्रमित्येतस्माद्वाक्यान्मोक्षहेतुक्रियारंभयोग्यकालाभावान्मोक्षाभावं शंकसे॥ तदप्ययुक्तं॥ तदर्थापरिज्ञानात्तस्य त्वयमर्थो यदेत

दग्निहोत्रंतद्यावज्जीवंसर्वमपिकालंकर्त्तव्यं वाशब्दात्मुमुक्षुभिर्मोक्षहेतुभूतमप्यनुष्ठानंविधेयमिति। इत्येवंवेदपदोद्धारेणयुक्तिभिश्चप्रसाधितोमोक्षश्छि
नश्चप्रभासस्यतत्संशयः। ततः किंकृतवानसावित्याह। छिन्नम्मिसंसयम्मी। जिणेणजरमरणविप्पमुक्केण। सोसमणोपव्वइओ। तिहिउसहखंडियसएहिं॥
व्याख्यापूर्ववदितिपत्रिपंचाशद्गाथार्थः॥४७६॥ गणधरेभ्यस्तुपरतः पंचाशदधिकानिपंचदशशतानिगाथानांनांव्याख्यातानि। अंकतोपि।१९९९।उभयं
गाथा २०२६। इत्येकादशोगणधरवादः समाप्तः। तत्समाप्तौचसर्वोपिगणधरवादवक्तव्यतासमाप्ता॥ तदेवंभगवताकेवलज्ञानेसमुत्पन्नेयथैकादशगण
धराः प्रव्राजितास्तथाप्रतिपादितं अथैषामेवगणधराणामुत्पत्तिकारणभूतक्षेत्रकालादीन्येकादशस्थानानिप्रतिपाद्यंते। तत्रचेयंद्वारगाथा। खेत्तेका
लेजम्मे। गोत्तमगारछउमत्थपरियाए। केवलियआउआगम। परिनिव्वाणेतवेचेव॥ इहक्षेत्रंजनपदग्रामनगरादियद्वक्ष्यति मगहागोव्वरगामेजायातिन्नि
वगोयमसगोत्ताइत्यादि कालस्तुनक्षत्रोपलक्षितोयदभिधास्यति जेठाकत्तियसाईत्यादि जन्मयत्तेषांभवतितन्मातापितृलक्षणंकारणंवाच्यं वस्
भूईधणमित्तेइत्यादि पुहईयवारुणीत्यादि तिन्नियगोयमगुत्ताइत्यादिनातुगोत्रमभिधानीयं पण्णाछायालीसाइत्यादिनाअगारंगृहं तत्पर्यायोवक्तव्यः
तीसावारसदसगमित्यादिनातुछद्मस्थपर्यायः बारससोलसअट्ठारसेवेत्यादिनाकेवलिपर्यायः बाणउईवहुत्तरीत्यादिनासर्वायुःप्रमाणं सव्वेदुवा
लसंगीसव्वेचउदसपुव्विणोइत्यनेनत्वागमः परिनिव्वुयागणधराइत्यादिनानिर्वाणसमयः मासंपाओवगयाइत्यादिनापुनर्निर्वाणसमयविहितंतपोभिधा
नीयमिति॥११॥ इत्येवमेताअष्टादशनिर्युक्तिगाथाः प्रोक्ताः॥ तदेवंउद्देसेनिद्देसेयनिग्गमेइत्याद्युपोद्घातोक्तततीयद्वारेयोनामादिभेदात्षोढानिर्गमो
भिहितस्तत्रजिनगणधरलक्षणद्रव्यनिर्गमभणनेनैवावसितोद्रव्यनिर्गमः। इदानींक्षेत्रनिर्गमःप्रस्तुतमप्यतिक्रम्यांतरंगत्वात्कालनिर्गममभिधित्सु
र्भाष्यकारःप्रस्तावनामाह। जिणगणहरनिग्गमणं। भणियमओखेत्तनिग्गमावसरो। कालोतरंगदरिसण। हेऊविवच्चओतहवि॥ तदिहंजिन[illegible]णधरलक्ष
णद्रव्यस्यनिर्गमनंभणितमतऊर्द्धंनामंठवणादविएखेत्तेकालेतहेवभावेयइतिनिर्देशक्रमप्रामाण्यात्क्षेत्रनिर्गमस्यावसरः परंतथापिविपर्ययःकालनिर्ग
मनंतावदभिधायततःक्षेत्रनिर्गमोभणिष्यतइत्यर्थः किमर्थमित्याह। कालस्यांतरंगत्वदर्शनहेतोः॥ अयमभिप्रायः॥ कालएवद्रव्यस्यांतरंगः क्षेत्रंतुबहिरं
गमतोद्रव्यनिर्गमनानंतरंतदंतरंगत्वात्कालनिर्गममभिधायपश्चात्क्षेत्रनिर्गममभिधास्यति नामंठवणादविएइत्यादिगाथायांतुनिर्युक्तिकृताक्षेत्रस्याल्पवक्तव्यत्वा
दन्यथोपन्यासःकृतइति कथंपुनर्द्रव्यस्यकालोंतरंगोनतुक्षेत्रमित्याह जंवत्तणाइरूवो। वत्तिउरणत्थंतरंमओकालो। आधारमेत्तमेवउखेत्तंतेणंतरंगंसो॥
वर्त्तनाआदिर्येषांपरिणामादीनांतेवर्तनादयस्तएवरूपंयस्यासौवर्त्तनादिरूपस्तीर्थकरादीनांसम्मतःकालः॥ उक्तंच॥ वर्त्तनापरिणामःक्रियापरापर
त्वेचकालस्योपग्रह इतितत्रविवक्षितेननवपुराणादिनातेन२रूपेणयत्पदार्थानांवर्त्तनंभ्राम्यद्भवनंसावर्त्तनापरिणामोभ्रादीनांसादिश्चंद्रविमानादी

नामनादिः क्रियादेशांतरप्राप्तिलक्षणा देवदत्तात्यज्ञदत्तःपरः पूर्वमुत्पन्नोयज्ञदत्तात्पुनर्देवदत्तोऽपरोर्वाग्भूतश्च इत्यादिरूपंपरापरत्वमित्येतानिकालस्योपग्रह
उपकारः एतानिचत्वार्यपिकालकृतत्वात्तल्लिंगानीतिभावः सचवर्त्तनादिरूपः कालोयद्यस्माद्वर्त्तितुर्द्रव्याद्नर्थांतरमभिन्नस्वरूपएववर्त्तते क्षेत्रंतुद्रव्यस्याधा
रमात्रमेव नत्वनर्थांतरंतेनद्रव्यस्यांतरंगः कालोबहिरंगंतुक्षेत्रमतोद्रव्यनिर्गमादनंतरंकालनिर्गमोऽभिधीयतइति। तत्रकालशब्दव्युत्पादनार्थमाह। कलणंपज्जा
याणं कलिज्जएतेणवाजओवत्थुं। कलयंतितयंतम्मिव। समयाइकलासमूहोवा॥ कलनंश्रव्दसंख्यानंयानवपुराणादीनांसमयादीनांपर्यायानांकलनंसंशब्दनंसंख्या
नंवाभावप्रत्ययेकालः अथवामासिकोयंसांवत्सरिकोयंशारदोयमित्यादि रूपेणकल्यते परिच्छिद्यतेयतोयस्माद्वस्त्वनेनेतिकालः अथवाकलयंतिज्ञानिनः
समयादिरूपेणपरिच्छिंदंतितमिति कालःयदिवामासिकोयंसांवत्सरिकोयमित्यादि रूपतयाकलयंतिपरिच्छिंदंतिवस्तुतस्मिन्सतीतिकालः समयादिकलानांवा
समूहःकालः॥ आह॥ ननुसामूहिकेप्रत्ययेनपुंसकत्वंप्राप्नोति यथाकापोतंमायूरमित्यादि॥ सत्यं॥ किंतुशिष्टप्रयोगाद्रूढितश्चादोषः॥ तथाचाह॥ लिंगमशिष्यंलो
काश्रयत्वादिति॥ तदेवंकालस्यांतरंगतानिरूपिताभणिते। इदानीमुत्तरगाथासंबंधनार्थमाह। सोवत्तणाइरूवो। कालोदव्वस्सचेवपज्जाओ। किंचिमित्तविसेसेण।
दव्वकालाइयवएसो॥ सवर्त्तनादिरूपःकालोद्रव्यस्यैवपर्यायः ततोद्रव्ये पर्यायरूपतयातत्त्वतःएकरूपस्यापितस्यकिंचिन्मात्रविशेषविवक्षयाद्रव्यकालो
ऽद्धाकालोयथायुष्ककालइत्यादिव्यपदेशःप्रवर्त्ततइतिभाष्यगाथाचतुष्टयार्थः॥२२॥ तेषामेवद्रव्यकालादिभेदानांप्रतिपादनार्थंनिर्युक्तिकारःप्राह। दव्वेअद्ध
अहाउय। उवक्कमेदेसकालकालेय। तहयपमाणेवन्ने। भावेपगयंतुभावेणं॥ इहनामस्थापनेसुखावसेयत्वान्नोक्ते शेषास्तुनवकालभेदाः प्रोच्यंते तत्रद्रव्यस्य
तिवर्त्तनादिरूपोद्रव्यकालोवाच्यः अद्धेतिचंद्रसूर्यादिक्रियाभिव्यंग्योर्द्धततीयद्वीपसमुद्रांतर्वर्त्यद्धाकालंसमयादिलक्षणोवाच्यः तथायथायुष्ककालोदे
वाद्यायुष्कलक्षणोवाच्यः तथाउपक्रमकालोभिप्रेतार्थसामीप्यानयनलक्षणःसामाचारीयथायुष्कभेदभिन्नोभिधानीयस्तथादेशःप्रस्तावोवसरोविभागःप
र्यायइत्यनर्थांतरंसदेशरूपःकालोदेशकालोवक्तव्यः अभीष्टवस्त्ववाप्त्यवसरकालइत्यर्थः तथाकालकालोभिधानीयः तत्रैकः कालशब्दोअनंतरनिरू
पितशब्दार्थः द्वितीयस्तुसमयपरिभाषयाकालोमरणमुच्यते ततश्चकालस्यमरणक्रियारूपस्यस्यकलनंकालः कालश्इत्यर्थः तथाप्रमाणकालोद्धाकालस्यैव
विशेषभूतोदिवसादिलक्षणोवक्तव्यः तथावर्णश्चासौकालश्चवर्णकालोभणनीयः तथाभावेत्ति औदयिकादीनांभावस्यसादिसपर्यवसानादिभेदभिन्नःकालो
भावकालःप्ररूपणीयः पगयंतुभावेणंति प्रकृतंप्रस्तुतंपुनरत्रभावेनभावकालेनेहाधिकारः शेषास्तुद्रव्यकालादयः कालभेदमात्रतःप्ररूपिताइति॥ निर्यु
क्तिद्वारगाथासंक्षेपार्थः॥१३॥ अथप्रतिद्वारंविस्तरार्थमभिधित्सुराह। चेयणमचेयणस्सव। दव्वस्सठिईउजाचउविगप्पा। साहोइदव्वकालो। अहवाद
वियंतयंचेव॥ चेतनमितिविभक्तिव्यत्ययात्षष्ठीद्रष्टव्याःवाशब्दस्तुसमुच्चये ततश्चचेतनस्यसुरनारकादेरचेतनस्यचपुद्गलस्कंधादेर्द्रव्यस्ययावस्थान

रूपास्थितिःसादिसपर्यवसानादिभेदाच्चतुर्विकल्पाचतुर्भेदासास्थितिर्भवति।किमित्याह॥द्रव्यस्यकालद्रव्यकालस्तत्पर्यायत्वादथवातदेवसचेतनाचेतन
रूपंद्रव्यंकालोद्रव्यकालःप्रोच्यते पर्यायपर्यायिणोरभेदोपचारादितिनिर्युक्तिगाथार्थः॥अथैनांभाष्यकारोव्याचिख्यासुराह।दव्वस्सवत्तणाजासदव्वकालो
तदेववादव्वं।नहिवत्तणाइभिन्नं।जम्हादव्वंजउभिहियं।ग्रंथाग्रं१८०००॥सत्तेजीवा२।समयावलियाइउपवुच्चंति।दव्वंपुणसामन्नं।भण्णइदव्वठयामे
त्तं॥द्रव्यस्ययासादिसपर्यवसानादिलक्षणासातेन२रूपेणवर्त्तिर्वर्त्तनासद्रव्यस्यकालोद्रव्यकालःसकुकीर्त्यते अथवातदेवचेतनाचेतनंद्रव्यंकालोद्रव्यकाल
इष्यते।कुतइत्याह॥नखलुयस्माद्वर्त्तनापरिणामादिर्यैभिन्नंपृथग्भूतंद्रव्यमस्तियतोभिहितंसूत्रेआगमे॥किमभिहितमित्याह॥जीवाजीवेत्यादि।समयावलि
कादयःकेऽभिधीयंतइत्याह जीवाजीवाःजीवाजीवद्रव्याण्येवसमयावलिकादयोभण्यंतेनपुनस्तद्व्यतिरिक्तास्तेइतिभावः तदेवंजीवाजीवेभ्योऽव्यतिरिक्तः
समयावलिकादिरूपःकालःतेचजीवा२द्रव्यार्थतामात्ररूपंसामान्यतोद्रव्यमुच्यते ततोद्रव्यमेवकालोद्रव्यकालइतिसिद्धं इहचागमोक्तोर्थएवलिखितः
सूत्रंपुनरित्थमवगंतव्यं॥किमयभंतेकालेत्तिपवुच्चई गोयमाजीवाचेवअजीवाचेवत्ति कथंपुनश्चेतनाचेतनस्यचद्रव्यस्यचतुर्विधास्थितिरित्याह।सुरसि
द्धभव्वाभव्वा।साइसपज्जवसियाइउजीवा।खंधाणागयतीया नभाइउचेयणारहिया॥सुरग्रहणस्योपलक्षणत्वात्सुरनारकतिर्यग्मनुष्याःसुरत्वादिपर्या
यमधिकृत्यसादिपर्यवसितस्थितयः१सिद्धाप्रत्येकंसिद्धत्वमधिकृत्यसाद्यपर्यवसानाः२भव्यजीवाभव्यत्वमाश्रित्यकेचनाप्यनादिसपर्यवसानाः सिद्धे
नोभव्वेनोअभव्वेइतिवचनात्सिद्धत्वप्राप्तौभव्यत्वनिवृत्तेः३ अभव्यजीवाःअभव्यत्वमंगीकृत्यानाद्यपर्यवसिताः॥४॥इत्येवंचेतनद्रव्यस्यसादिसपर्यवसितादि
काचतुर्विधास्थितिः॥अचेतनद्रव्यमुररीकृत्याह खंधेत्यादि द्व्यणुकादिस्कंधाःसादिसपर्यवसिताःएकेनद्व्यणुकत्वादिनापरिणामेनोत्कृष्टतोपिपुद्गलद्रव्य
स्यासंख्येयकालमेवस्थितिः१अनागताद्धाभविष्यत्कालरूपासाद्यपर्यवसिता२ अतिक्रांतकालरूपाअतीताद्धाअनादिसपर्यवसिताः३ आकाशधर्मा
२स्तिकायादयस्त्वनाद्यपर्यवसिताः॥४॥इत्येवंचेतनारहितस्यापिद्रव्यस्यचतुर्विधास्थितिः।तदेवमभिहितोद्रव्यकालः।सांप्रतमद्धाकालस्वरूपोपदर्शनार्थमा
ह।सूरकिरियाविसिट्ठो।गोदोहाइकिरियासुनिरवेक्खो।अद्धाकालोभण्णइ।समयखेत्तंमिसमयाई॥सूरोभास्करस्तस्यक्रियामेरोश्चतसृष्वपिदिक्षुप्रदक्षिण
तोऽजस्रंभ्रमणलक्षणासूरस्योपलक्षणत्वाच्चंद्रग्रहनक्षत्रताराणामपीहेत्थंभूताक्रियागृह्यते तयासूर्यादिक्रिययाविशिष्टोविशेषितोव्यक्तीकृतोऽर्द्धतृतीय
द्वीपसमुद्रलक्षणेसमयक्षेत्रेयःसमयावलिकादिरर्थः प्रवर्त्ततेनपरतःसूर्यादिक्रियाभावात्सोद्धाकालोभण्यते क्रियैवपरिणामवतीकालोनान्यइति २६६
येकालमपन्हुवतेतन्मतव्यवच्छेदार्थमाह॥गोदोहादिक्रियासुनिरपेक्षः नखलुयथोक्तोद्धाकालःक्रियांगोदोहाद्यालिकामपेक्ष्यप्रवर्त्तते किंतुसूर
र्यादिगतिं॥तथाहि॥यावद्यावत्क्षेत्रंस्वकिरणैर्दिनकरश्चलन्द्योतयते तद्दिवसउच्यते परतस्तुरात्रिस्तस्यचदिवसस्यपरमनिकृष्टःसूक्ष्मोऽसंख्यतमोभा

गःसमयस्तेवासंख्येयाआवलिकाइत्यादिएवंचप्रवृत्तस्यास्यकालस्यसूर्यादिगतिक्रियांविहायकान्यागोदोहादिक्रियापेक्षेतिभाष्यगाथाचतुष्टयार्थः२८।
केपुनस्तेसमयादयोऽद्धाकालभेदाइत्याहनिर्युक्तिकारः समयावलियमुहुत्ता दिवसमहोरत्तपक्खमासाय।संवच्छरयुगपलिया।सागरउसप्पिपलिय
ट्टा॥इहनिर्विभागःपरमसूक्ष्मकालांशःसमयोभण्यते सचप्रवचनप्रतिपादितोत्पलपत्रशतपट्टशाटिकापाटनदृष्टांतादिविशेषतःसमवसेयः असं
ख्येयसमयसमुदयसमितिसमागमनिःपन्ना आवलिकाद्विघटिकोमुहूर्त्तः दिवसकरप्रभाप्रकाशितनभःखंडरूपश्चतुःप्रहरात्मकोवादिवसःसूर्य
किरणास्पृष्टव्योमखंडरूपाचतुर्यामालिकावारात्रिस्तद्द्वयंत्वहोरात्रं पंचदशाहोरात्राणिपक्षःपक्षद्वयात्मकोमासःद्वादशमासनिवृत्तःसंवत्सरःपं
चसंवत्सरप्रमाणंयुगंअसंख्येययुगमानंपल्योपमं पल्योपमदशकोटीकोटिघटितंसागरोपमंदशसागरोपमकोटीकोट्यात्मिकाउत्सर्पिणी एवमवसर्पि
ण्यपिअनंताभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिःपुद्गलपरावर्त्तः सचद्रव्यादिभेदभिन्नःप्रवचनादवसेयइतिनिर्युक्तिगाथार्थः २९।अथयथायुष्ककालंबिभणि
षुर्भाष्यकारस्तत्स्वरूपमाह।आउयमेत्तविसिट्ठो।सएवजीवाणवत्तणाइमउ।भण्णइअहाउकालो।वत्तइजोजच्चिरंजेण॥सएवोक्तरूपोऽद्धाकालोवर्त्त
नादिमयोजीवानांनारकतिर्यग्नरामराणांयथायुष्ककालोभण्यते किंसर्वोपिनेत्याह आयुष्कमात्रविशिष्टःनारकाद्यायुष्कमात्रविशेषितइत्यर्थः अतएवा
यंयथायुष्ककालोभण्यते यच्चेनतिर्यग्मनुष्यादिनाजीवेनयथायेनरौद्रार्त्तधर्मध्यानादिनाप्रकारेणोपार्जितमायुर्यथायुस्तदेवयथायुष्कं तस्याऽनुभ
वनकालोयथायुष्ककालःकियंतमवधिंयावदसौभवतीत्याह॥योजीवोयेनात्मबद्धेनायुषायच्चिरंति यावंतमंतर्मुहूर्त्तादिकंत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमपर्यंतंकालं
यावद्वर्त्तते सतस्यजीवस्यतावंतमवधियावद्यथायुष्ककालोभवतीतितात्पर्यार्थः इत्येवंविवक्षांमात्रकृतोद्धाकालयथायुष्ककालयोर्भेदोऽतोद्धाकालस्यैववि
शेषभूतत्वात्तदनंतरंयथायुष्ककालमाहेतिभावइतिगाथार्थः ३०।इतिविहितसंबंधमेवयथायुष्ककालंनिर्युक्तिकारःप्राह नेरइयतिरियमणुया।देवाण
अहाउयंतुजंजेण।निव्वत्तियमन्नभवे।पालेंतिअहाउकालोउ॥नारकतिर्यग्मनुष्यदेवानांमध्याद्यच्चेनजीवेनयथायेनरौद्रध्यानादिनाप्रकारेणान्यभवेपूर्वजन्मन्य
भिनिर्वर्त्तितमायुरेतद्यथायुरिहोच्यते तच्चयदातएवनारकादयोविपाकतःपालयंत्यनुभवंति तदासौतेषांयथायुष्ककालोभिधीयतेतुशब्दोद्रव्यकालादि
भ्योऽस्यविशेषणार्थः॥इतिनिर्युक्तिगाथार्थः।३१।अथोपक्रमकालंबिभणिषुर्भाष्यकारस्तत्स्वरूपमाह।जेणावक्कामिज्जइ।समीवमाणिज्जएजउजंतु
सकिलोवक्कमकालो किरियापरिणामभइओ॥क्रमुपादविक्षेपेविवक्षितस्यदूरस्थितस्यवस्तुनस्तैस्तैरुपायभूतैः क्रियाविशेषैरुपक्रमणंसामीप्यान
यनंउपक्रमःअथवायेनक्रियाविशेषेणोपक्रम्यतेदूरस्थंसमीपमानीयते सउपक्रमःयतोवाक्रियाविशेषादुपक्रम्यते यद्वासामाचारीप्रभृतिकंवस्तूपक्र
म्यते सउपक्रमस्तस्यकालोप्युपचारादुपक्रमस्ततउपक्रमकालएवउपक्रमकालः किलशब्दआप्तवचनत्वोपदर्शनार्थः अयंचबाहुभिःक्रियापरि

णार्भेभूयिष्टः प्रचुरोभवति प्रभूताः क्रियापरिणामाइहभवंति बह्वोत्रायुष्काद्युपक्रमहेतुभूताः क्रियाभवंतीतियावत्तथाच वक्ष्यति अज्झवसाणनिमित्ते आहा
रेवेयणापराघाए फासेआणापाणू सत्तविहं झिज्झए आउमित्यादीतिगाथार्थः॥ ३२॥ अयंचद्विविधोभवतिकथमित्याहनिर्युक्तिकारः दुविहोवक्कमकालो। सामा
यारीअहाउयंचेव सामायारीतिविहा। ऊहेदसहापयविभागे। यथोक्तउपक्रमकालोद्विविधस्तदेवद्वैविध्यंदर्शयति सामाचार्युपक्रमकालोयथायुष्कोपक्रम
कालश्च तत्रसमाचारः शिष्टजनसमाचरितः क्रियाकलापस्तस्यभावस्तिद्वे गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणिचेति यण्प्रत्ययेसामाचार्यंततः सामग्रीत्यादा
विवस्त्रीत्वविवक्षायामीप्रत्ययेयलोपेचसामाचारीभवति तस्याउपक्रमणमुपरितनश्रुतादिहानयनंसामाचार्युपक्रमः सचासावुपचारात्कालश्चसा
माचार्युपक्रमकालः यथाबद्धस्यायुष्कस्योपक्रमणंदीर्घकालभोग्यस्यलघुतरकालेनैवक्षपणंयथायुष्कोपक्रमः सचासावुपचारात्कालश्च
यविभागेति ऊघः सामान्यंतेनसामाचारी यथायुष्कोपक्रमकालः यः सामाचार्युपक्रमणद्वारेणोपक्रम्यते कालःससामाचार्युपक्रमणकालः य
स्त्वायुष्कउपक्रमणद्वारेणोपक्रम्यते सयथायुष्कोपक्रमकालइतीहतात्पर्यं। तत्रसामाचारीत्रिविधाकथंऊहेदसहापयविभागेत्ति उघः सामान्यंतेन
सामाचारी ऊघसामाचारी सामान्येनसंक्षेपतः साधुसमाचाराभिधानरूपा साचौघनिर्युक्तिर्वेदितव्या दशधासामाचारीपुनरिच्छाकारमिथ्यादुःकृ
तादिदशविधसाधुसमाचाररूपासाच इच्छामिच्छातहक्कारो आवस्सियायनिसीहिया आपुच्छणायपडिपुच्छाणा छंदणायनिमंतणा उवसंपया
यकाले सामायारीभवेदसविहाउ इत्यादिनामूलावश्यकनिर्युक्तौसंक्षेपतः प्रतिपादिताइहस्थगेमृताद्वाख्यातानोक्तेतिततएवानुसरणीयेत्ति पद
विभागसामाचारीछेदसूत्राणि। कुतः पुनरुपरिमश्रुतादियंत्रिविधापिसामाचार्युपक्रांतेतिचेदुच्यते। उघसामाचारीतावन्नवमपूर्वगताचाराभिधा
नतृतीयवस्तुनियद्विंशतिप्राभृतंतदंतर्गतौघप्राभृतप्राभृताद्दृब्धस्योपक्रम्यौघनिर्युक्तिरूपसंक्षिप्तग्रंथांतररूपतयाग्रथिताकारुण्यधनैः परोपकारनि
रतैःस्थविरैस्तथाविधायुर्बलमेधादिरहितानामैदंयुगीनानांसाधूनांयथोक्तोपरितनश्रुताध्ययनयोग्यत्वाभावंपुरस्तात्तद्व्यवच्छेदंचापेक्ष्यानुग्रहार्थंस्करेव
नैवाध्ययनपरावर्तनतदर्थपरिज्ञानानुष्ठानार्थंप्रत्यासन्नीकृत्यप्रदत्तादशविधसामाचारीपुनरुत्तराध्ययनेभ्यः षड्विंशतितमाध्ययनादुद्धृत्योपक्रम्य
स्वल्पतरकालप्रव्रजितानांयथोक्तश्रुताध्ययनायोग्यानांसाधूनामनुग्रहार्थंप्रत्यासन्नीकृत्यप्रदत्ता पदविभागसामाचार्यपिछेदग्रंथगतसूत्ररूपानवम
पूर्वादेवनिर्यूढेति। अथयथायुष्कोपक्रमकालमाह। अज्झवसाणनिमित्ते। आहारेवेयणापराघाए। फासेआणापाणू। सत्तविहंभिज्झएआउं। अतिहर्षविषादा
भ्यामधिकमध्यवसानंचिंतनमध्यवसानंतस्माद्भिद्यतेखंड्यतेउपक्रम्यतेआयुरतिशयेनहृदयसंरोधादथवारागस्नेहभयभेदादध्यवसानंत्रिधा तस्मादायुर्भिद्य २६७
तेयथैकंरूपाधिकंयुवानंजलंपीत्वानिर्गच्छंतमपिवीक्ष्यमाणाकाचित्कामिनीजलधाराप्रक्षिपंत्येवातिरागाध्यवसायान्मुक्ता प्राणैः पतितेति अन्यात्वतिस्नेहादलीक

मपिमृतभर्तृवार्तांश्रुत्वामृताभर्तापितथैवतन्मरणश्रवणान्मृतः रूपादिगुणाकृष्टचेतसांरागः सामान्येनतुप्रतिबंधः स्नेहइत्यनयोर्विशेषः अथातिभयादध्यवसाया
दायुष्कोपक्रमोयथागजसुकुमालवधकसोमिलधिग्जातीयस्येति। विस्तरतस्तूदाहरणान्यावश्यकटीकातोवसेयानि॥ निमित्तंदंडकशादिकंतस्मिंसतित्रचसत्यायुर्भिद्य
ते तथाआहारेसमधिके ऽभ्यवहृतेवेदनायांचातिशयवत्यांशिरोक्षिकुक्ष्यादिप्रभवायां पराघातेचगर्त्तापातादिसमुत्थेतथास्पर्शेभुजंगादिसंबंधिनि तथाप्राणापानयो
श्चनिरोधेसत्यायुर्भिद्यते इत्येवंसप्तविधंसप्तभिः प्रकारैः प्राणिनामायुर्भिद्यतेउपक्रम्यतेइतिनिमित्तेसत्यायुर्भिद्यतइत्युक्तं। कानिपुनर्निमित्तानीत्याह दंडकससत्थ
रज्जू अग्गीउदगपडणंविसंवालासीउण्हंअरइभयं। खुहापिवासायवाहीय। मुत्तपुरीसनिरोहे। जिन्नाजिन्नेयभोयणंबहुसो। घंसणघोलणपीलणा। आउस्सउव
क्कमाएए। दंडकशाशास्त्ररज्जवः अग्निरुदकपतनंविषंव्यालाः शीतोष्णंअरतिर्भयंक्षुत्पिपासाचव्याधिश्चमूत्रपुरीषनिरोधोजीर्णाजीर्णेचभोजनेबहुशः घर्ष
णघोलनपीडनानीत्येतेएवंप्रकाराआयुषउपक्रमहेतुत्वादुपक्रमास्तत्रदंडादयः प्रतीताः व्यालाः सर्प्पाः दुष्टगजाश्चोच्यंते घर्षणंचंदनस्येव घोलनंअंगुष्ठ
कांगुलिगृहीतसंचाल्यमानयूकायाइवपीडनमिक्ष्वादेरिवेति॥ आह॥ नन्वध्यवसानादीन्यपिनिमित्तान्येवायुष्कोपक्रमस्यतत्कोभेदः। सत्यं॥ किंत्वांतरेतरविवि
क्षोपाधिभेदेनभेदाद्विस्तरप्रियविनेयानुग्रहार्थत्वाद्वानदोषइतिनिर्युक्तिगाथाचतुष्टयार्थः॥ ३६॥ अथसामाचार्याउपक्रमकालत्वंसमर्थयन्नाहभाष्यकारः। जेणोवरिम
सुयाऊ। सामायारिसुयमाणियंहेट्ठा। उहाइतिविहएसो। उवक्कमोसमयचक्खाए॥ पूर्वनिर्दिष्टान्नवमपूर्वादेरुपरिमश्रुतादुद्धृत्ययेनसाधुसामाचारीप्रतिपादकंश्रुत
मधस्तादिदानींतनकालेपिसमानीतं अस्मदादीनांसमीपीकृतंसएषसमस्तसाधुवर्गप्रत्यक्षः उहाइति ऊघनिर्युक्तिस्तथाइच्छामिच्छातहकारादीत्यादिदशधासामा
चारीप्रतिपादकोग्रंथः। इदमुक्तंभवति॥ लोकेनसामाचार्युपक्रमकालतयाकश्चित्कालोरूढः सेमस्ति॥ आगमेपुनरसौभण्यते कथमितिचेदुच्यते॥ येनप्रभृतेन
कालेननवमपूर्वादिगतंसामाचारीश्रुतंशिष्योध्येतुमलप्स्यतसकालः सामाचारीश्रुतोपक्रमद्वारेणास्थविरैरुपक्रम्यकिलार्वागप्यानीतस्तत्कालस्याभ्यस्यसा
माचारीश्रुतस्यस्थविरैरिदानीमपिविनेयेभ्यः प्रदानात्तत्रश्चसामाचार्युपक्रमद्वारेणोपचारतः कालस्यापितस्योपक्रांतत्वात्सामाचार्युपक्रमकालोसौभ
ण्यतइति॥ आयुष्कोपक्रमस्यापियथायुष्कोपक्रमकालतांदर्शयन्नाह। अंजीवियसंवट्टणमज्झवसाणाइहेउसंजणियं। सोवक्कमाउयाणं। सजीवियउवक्कमणकालो
॥ सजीवितोपक्रमणकालः यथायुष्कोपक्रमकालोऽभिधीयतइत्यर्थः यत्किमित्याह यज्जीवितस्ययथाबद्धस्यदीर्घकालवेद्यस्यायुष्कस्यसंवर्तनंस्वल्पस्थिति
कत्वापादानंकेषांसोपक्रमायुषांजीवानांनिरुपक्रमायुषांनिकाचितावस्थस्यैवबद्धत्वादपवर्तनायोगात्किंनिर्हेतुकमेवजीवितसंवर्तनंनेत्याह अध्यवसानादि
निमित्तादिहेतुसंजनितं। अत्राप्ययमभिप्रायो॥ यश्चिरेणमरणकालोभविष्यदसौआयुष्कर्मस्थित्यपवर्तनद्वारेणोपचारतः किलोपक्रम्यार्वागानीतइत्यसौ
यथायुष्कोपक्रमकालउच्यतइति। नन्वेवमुपक्रमः किमायुषामेवभवत्याहोश्विदन्यासामपिज्ञानावरणादिप्रकृतीनामितिविनेयप्रकृतिमाशंक्याह। सव्वपग

ईणमेवं।परिणामवसादुवक्कमोहाज्या।पायमनिकाइयाणं।तचसाउनिकाइयाणंपि॥नकेवलमायुषःकिंतुसर्वासामपिज्ञानावरणादिप्रकृतीनांशुभाशुभपरि
णामवशादपवर्त्तनाकरणेनयथायोगंस्थित्यादिखंडनद्वारेणापवर्त्यमानानामुपक्रमोभवति सचप्रायोनिकाचनाकरणेनानिकाचितानांस्पृष्टबद्धनिधत्ताव
स्थानामेवभवति॥प्रायोग्रहणस्यफलमाह॥तीव्रेणतपसापुनर्निकाचितान्यपिकर्माण्युपक्रम्यंतएव यदिपुनर्यथाबद्धंतथैवानुपक्रांतंसर्वमपिकर्मवेद्यते त
दामुक्तिगमनंकस्यापिनस्यात्तद्भवसिद्धिकानामपिनियमेनसत्तायामंतःसागरोपमकोटीकोटिस्थितिकस्यकर्मणःसद्भावादेतच्चस्वतएववक्ष्यति।तर्ह्यायुषएवकि
मित्यत्रोपक्रमकालउक्तोनशेषकर्मणामितिचेदुच्यते॥लोकेआयुषोपक्रमस्यैवप्रसिद्धत्वात्तदुपक्रमकालएवेहप्रोक्तः उपलक्षणव्याख्यानाच्छेषक
र्मोपक्रमकालोपिद्रष्टव्यइति।अथप्रेरकःप्राह।कम्मोवक्कामिज्जइ।अपत्तकालंपिजइतऊपत्ता।अकयागमकयनासा।मोक्खाणासासयादोसा॥ननुयद्यप्रा
प्तकालमपिबहुकालवेद्यंकर्मशीघ्रमुपक्रम्यते इदानीमपिक्षिप्रमेववेद्यते ततस्तर्ह्यकृतागमकृतनाशमोक्षानाश्वासतालक्षणादोषाःप्राप्ताः॥तथाहि
यदिदानीमेवोपक्रमात्कृतात्अस्थित्यादिरूपंकर्मवेद्यते तत्पूर्वमकृतमेवागतमित्यकृताभ्यागमोयत्तुपूर्वंदीर्घस्थित्यादिरूपतयाबद्धंतस्यापवर्त्तनाकर
णोपक्रमेणनाशितत्वात्कृतनाशः ततोमोक्षेप्येवमनाश्वासःसिद्धानामप्येवमकृतकर्मागमेनप्रतिपातप्रसंगादिति अत्रोत्तरमाह।नहिदीहकालियस्स
वि।नासोतस्साणुभूइओखिप्पं बहुकालाहारस्सव दुयमग्गियरोगिणोभोगो नकृतनाशादयोदोषाइतिप्रकरणाद्गम्यते कुतइत्याह।नयस्मात्तस्यापुष्कादेः
कर्मणोदीर्घकालिकस्यापिदीर्घस्थित्यादिरूपतयाबद्धस्याप्युपक्रमेणनाशःक्रियते॥कुतइत्याह॥क्षिप्रंशीघ्रमेव सर्वस्यापितस्याध्यवसायवशादनुभूते
र्वेदनाद्यदिरहितबहुकालवेद्यंकर्मअवेदितमेवनश्येद्यद्वात्स्थित्यादिविशिष्टंबद्धते ततोन्यदेवभवेत्तदाकृतनाशाकृताभ्यागमौभवेतांयदातुतदेवदीर्घ
कालवेद्यमध्यवसायविशेषादुपक्रम्यस्वल्पेनैवकालेनवेद्यते तदाकथंकृतनाशादिदोषःयथाहिबहुकालभोगभोग्यस्याहारस्यधान्यमूढकदशका
देरग्निरोगिणोभस्मकवातव्याधिमतोल्पंतस्वल्पकालेनैवभोगोभवति नचतत्रकृतनाशोनाप्यकृताभ्यागमइत्येवमिहापिभावनीयमिति॥अत्राह॥ननुयद्ब
द्धंतद्यदिस्वल्पकालेनसर्वमपिवेद्यतेतर्हिप्रसन्नचंद्रादिभिःसप्तमनरकपृथ्वीयोग्यमसातवेदनीयादिकंकर्मबद्धंश्रूयते तद्यदिसर्वमपितैर्वेदितंतर्हिसप्तमन
रकपृथ्वीसंभविदुःखोदयप्रसंगःअथनसर्वमपिवेदितंतर्हिकथंनकृतनाशादिदोषः।सत्यमुक्तं।किंतुप्रदेशापेक्षयैवतस्यसर्वस्यापिशीघ्रमनुभवनमु
च्यते अनुभागवेदनंतुनभवत्यपीत्येतदेवाह।सव्वंचपएसतया।भुज्जइकम्ममणुभागओभइयं तेणावस्साणुभवे केकयनासादऊतस्स।सर्वमष्टप्रका
रमपिकर्मसोत्तरभेदंप्रदेशतयाप्रदेशानुभवद्वारेणभुज्यते वेद्यतएवेत्येषतावन्नियमो॥नुभागतस्तुरसानुभवमाश्रित्येत्यर्थः भजनीयंविकल्पनीयंअनु २६८
भागःसर्वोपिकोपिवेद्यते कोपिपुनरध्यवसायविशेषेणाहतत्वान्नवेद्यतइत्यर्थः।तदुक्तमागमे॥तत्थणंजंतंअणुभागकम्मंतंअत्थेगइयंवेइए अत्थे

गइयंनोवेएइ तत्थणंजंतंपएसकम्मंतंनियमावेएइत्ति अतःप्रसन्नचंद्रादिभिस्तस्यनरकयोग्यकर्मणःप्रदेशाएवनीरसाइहवेदिताः नत्वनुभागस्तस्य
शुभाध्यवसायेनहतत्वादतएवनतेषांनरकसंभविदुःखोदयःकर्मणांविपाकानुभवएवस्फुटदुःखयोर्वेदनाद्येनैवं तेनबद्धस्यकर्मणःसर्वेषामपिप्रदेशाना
मवश्यंवेदनात्केकिलतस्यकर्मोपक्रमकर्तुः कृतनाशादयोदोषानकेचिदित्यर्थः आह नन्वेवमप्यनुभागोयथाबद्धस्तथैवप्रसन्नचंद्रादिभिर्नवेदि
तइतिकथंनकृतनाशः अस्त्वेवंकृतनाशोननः कश्चिद्बाधायदिशुभाध्यवसायविशेषेणोपहतत्वान्नश्यतिरसस्तदाकिमनिष्टंसर्वस्यापिप्रघ्नप्रकारक
मेणाप्युच्छेदायप्रवृत्तस्यसाधवइत्यभीष्टएवेत्थंतेषांकृतनाशः यदाबहुरसंबहुस्थितिकंचसत्कर्म अल्परसमल्पस्थितिकंवाकृत्वावेदयति तदा
तस्याल्परसस्याल्पस्थितिकस्यचकर्मणःपूर्वमकृतस्यागमस्ततश्चमोक्षेप्यनाश्वासःसिद्धानामप्यकृतकर्मानुगमेनपुनरावृत्तिप्रसंगादितिचेत्तदयु
क्तं॥यदित्वल्परसत्वमल्पस्थितिकत्वमप्यायुष्कादीनांनतिर्हेतुनांदर्शितत्वादनस्तत्रापिकथमकृतागमस्तु भवतएवन सिद्धानांकर्मसमागमस्तद्धा
गमहेतूनांतेषभावादित्यलंप्रसंगेनभाष्यकारेणाप्यस्यार्थस्यप्रपंचयिष्यमाणत्वादितियुक्तिश्चयुक्तश्चोपक्रमःकर्मणां कुतइत्याह उदयखयखउ
वसमोवसमाजंचकम्मणोभणियादव्वाइपंचयंपइ जुत्तमवक्कामणमओवि यच्चयस्मादुदयश्चक्षयश्चक्षयोपशमश्चउपशमश्चउदयक्षयक्षयोपश
मास्तेकर्मणोद्रव्यक्षेत्रकालभवभावपंचकंप्रतिभणितादव्यादीनाश्रित्योक्ताअतोपिकारणाच्छस्त्रादिद्रव्याणिप्राप्यायुष्कादीनांयुक्तउपक्रम।
क्रमणक्षयइति तथात्र्यसातवेदनीयस्यकर्मणोद्रव्यमहिविषकंटकादिप्राप्योदयोभवति क्षेत्रंतुनरकावासादिकंकालंतोग्रनिदाघसमयादिकंभ
वंनारकभवादिकंभावंतुवृद्धभावादिकंअनार्यमनुजकुलजन्मरूपंवाभावंकुसमयदेशनादिकमिति क्षयक्षयोपशमोपशमास्तुक्षयद्रव्यतीर्थंक
रादिकंप्राप्यभवंतिक्षेत्रंतुमहाविदेहादिकंकालंसुषमदुःषमादिकंभवंमनुजकुलजन्मभावंतुसम्यग्ज्ञानचरणादिकमिति एवंशेषेपिज्ञानदर्श
नावरणादिकेकर्मणिनिद्रावेदनीयकर्मणोमाहिषदधिवृन्तादिनंद्रव्यमासाद्योदयोभवति क्षेत्रंतुअनूपादिकंकालंग्रीष्मादिकंभवंमेकेंद्रियादिकं
भावंतुवृद्धत्वादिकमितिक्षयोपशमस्योपुकाल्पुसारेणवाच्यौःक्षयोपशमोपशमौत्वस्यापिनभवतः एवमन्येषामपिकर्मणामुदयादयोयथायोगंद्रव्या
दीनवाप्योत्प्रेक्षणीयाइति अथदृष्टांतद्वारेणकर्मणाद्रव्यक्षेत्रादिसहकारिकारणापेक्षांसाधयन्नाह पुण्णापुण्णकयंपिहु सायासायंजहा
हाराइए वज्झबलाहाणाउ देइतहपुण्णपावंपि यथासातकफलंअसातंदुःखंपुण्यापुण्ययस्ररूपंकर्मजनितमपिस्रक्चंदनांगनाहिविषकं
टकादिनाबाह्येनसहकारिणायद्वलस्यसामर्थ्यस्याधानंविधानंतस्मादेवोदयादीन्ददाति नत्वेवमेवपुण्यपापोदयमात्रात्तनश्चयथेत्तत्सक

ल लोकस्यानुभवसिद्धं सरूवइः स्वारथ्यं वात्याकार्यं न द्रव्यक्षेत्रादीनपेक्ष्येवोदेति क्षीयते वा न पुनरेवमेव तथा तत्कारणं पुण्यपापात्मकं कर्म्मापि द्रव्यक्षेत्रा
दीनपेक्ष्यैवोदेति क्षीयते वेति सिद्धमेव न हि कार्यद्रव्यादीनपेक्षते तत्कारणं तु नान्निरपेक्षमिति शक्यते वक्तुं न खलु कार्यघटो घटश्चक्रचीवरादिन्यपेक्ष्ये
व जायते तत्कारणभूतस्तु कुलालश्चक्राद्यनपेक्ष एव घटं जनयतीत्युच्यमानं शोभां बिभर्ति तस्माद्रव्यादीन्प्राप्य इत्यादि सव्यपेक्षाक्षाणाकर्मणां युक्तस्तस्मि
धानादुपक्रमइति यदि पुनर्यथा बद्धं तथैव वेद्यते सर्वकर्म न पुनरुपक्रम्यते तदा किं दूषणमित्याह जइनाणुभूइ उच्चिय स्वविधपक्रममुन्नहानमयं तेणासंख
भवाधिय नाणागइ कारणत्तणउ नाणाभवाणुभवणा भावादेकम्मि पज्जयणंवा अणुभवउवंधात्ते गमोक्खाभावो स्वाणिट्ठो यदि तावद्यथा बद्धं तथैव प्रतिसमयानुभूती
तः प्रतिसमयविपाकानुभवेनैव कर्म्मक्षपणइति न वानुमतं नान्यथा नोपक्रमद्वारेणास्य क्षपणमभिमतं हन्त तेन तर्हि सर्वस्यापि जंतोर्मोक्षाभाव स्वदभिमा
नणमानोति स चानिष्टएव कस्मात्पुनर्मोक्षाभावप्राप्तिरित्याह नह्यत्र विद्धिकस्यापि सत्तायाम् संख्येयभवार्जितकर्म्मणः संख्यातस्य च नानाध्यवसायबद्ध
त्वेन नरकादि नाना गतिकारणत्वेनास्य विपाकतएवानुभवनेएकस्मिन्नपि तत्र चरमभवेनानाभवानामनुभवनं प्राप्नोति न चायुक्तं कुतइत्याह नाणाभवाणु
भवणाभावादेकम्मिति तत्र चैकस्मिन्मनुष्यगतिवर्तिनि चरमभवे नारकतिर्यगादिनानाभवानां परस्परविरुद्धत्वेनानुभवनाभावात् हि तन्नानागतिकारण
कर्मपर्यायेणापि क्रमेण नानाभवे वानुभूयसिध्यतु किमेतावता विनश्यति तदयुक्तं कुतइत्याह नाणाभवाणुभवणाभावादेकम्मिति तत्र चैकस्मिन्मनुष्यगति
वर्तिनि चरमभवे नारकतिर्यगादि नानाभवानां परस्परविरुद्धत्वेनानुभवनाभावात् हि तन्नाना गतिकारणं कर्म्म पर्यायेणापि क्रियेण नानाभवे वानुभूय सिध्य
तु किमेतावता विनश्यति तदयुक्तं कुतइत्याह पज्जयेणवा अणुभवयउ बंधाउत्ति इदमुक्तं भवति पर्यायेण वा क्रमेण तान्नानाभवान्विपाकतोनुभवतः पुनरपि
नानागतिकारणस्य कर्म्मणो बंधः पुनरपि च क्रमेण नानाभवकर्म्मणः पुनर्नानागतिकारण कर्म्मबंधइत्येवं मोक्षाभावः एतच्चानिष्टं तस्मादेष्टव्यः कर्म्मणामुपक्र
मइति अथ प्रकारांतरेणोत्तरदित्सयाप्रेरविहितमेव प्रमेयं पुनः कारयन्नाह नणु तम्ह हाविच्चियत्ति ननु यदुपक्रमाल्लघुस्थितिकं कृत्वा जीवो वेदयति तदायुष्क
र्म्मन भवति कथं तत मित्याह यथा येन प्रकारेण वर्षशत भोग्यत्वलक्षणेन पूर्वमुपचितं तेन जीवेन बद्धं यथोपचितमितियावदेशं पूर्वजन्मनिबद्धं तादृशमेव
तन्न भवतीत्यर्थः वर्षशत भोग्यत्वादि दीर्घकालस्थितिकं पूर्वमेवबद्धं उपक्रमानन्तरं तु यदंतर्मुहूर्तादिलघुस्थितिकमनुभवत्यायुस्तदन्यदेव अन्यथा अनुभ
वादिभावः ततः कोदोषइत्याह तह्याणुभवउइत्यादि तथातेन प्रकारेण पूर्ववद्बद्धलक्षणमायुरननुभवतो जीवस्य पूर्वोक्ता अकृतागमादयो दोषाः प्रसजंति।
अत्रोत्तरमाह तम्हाउगमित्यादि तस्योपक्रमस्यप्रायोग्यं उपक्रमार्हमेव तदायुःकर्म्म तेन सोपक्रमायुषा जीवेन चितं पूर्वजन्मनिबद्धं साध्यरोगवदिति नतस्य
थोपक्रमसाध्यो रोगादिव्याधि केनापि प्राणिना निरुपक्रम्य तं स्फेटयति न च तस्य तथा कुर्वतो कृतागमादयः एवमायुरप्युपक्रमसाध्यतया बद्धं तदायुपक्रम्य वेदयतीति तदा के
नस्यादकृतागमइति। ननु साध्योऽसाध्यो वा रोगइति कथं ज्ञायतइत्याह। सज्जुवक्कमउ नासइ। कालेणीवक्कमेण खिप्पंति। कालेणंवा सण्णो। सण्णासणं तहा कम्मं

Dr. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजी ... स्मारक

साध्योरोगइति स चानुपक्रमतः उपक्रमाभावात् कालेन निजभुक्तिछेदेन नश्यति उपक्रमेण तु विहितेन क्षिप्रमर्वाग्पि शीघ्रं नश्यति साध्यत्वादेव यस्त्वसाध्योरो
गः स कालेमरणांतेनैव न नश्यति न रूपक्रमशतैरपि तथाकर्म्मापि यत्साध्यं बंधकालेष्वपक्रमसव्यपक्षमेव बद्धं तदुपक्रमसामग्र्यभावे कालेन संपूर्णव
र्षशतादिलक्षणेन निजभुक्तिछेदेन नश्यति उपक्रमसामग्रीसन्निधाने तु शीघ्रमंतर्मुहूर्तादिनैव कालेन नश्यति साध्यत्वादेव यत्पुनरसाध्यं बंधका
लेनिकाचितावस्थमनुपक्रममेव बद्धं तदनेकोपक्रमसद्भावेपि निजभुक्तिपरिपूर्तिकालमंतरेण न नश्यति। अस्यैवार्थस्य साधनार्थमाह। सज्झासज्झं
कम्मं। किरियाए दीसऊ जहा रोगो। सज्झमुवक्कामिज्जइ। एत्तोच्चिय सभरोगोव्व॥ क्रियायामिति क्रियाया उपक्रमलक्षणायाः साध्यमसाध्यं च कर्म्म भवतीति प्र
तिज्ञा दीसऊत्ति दृष्टत्वादिति हेतुर्यो यो दोषः स स उपक्रमक्रियायाः साध्योऽसाध्यश्च भवति यथाज्वरादिरोगः यत्तु साध्यं तदुपक्रम्यते एत्तोच्चियत्ति साध्यत्वा
देव साध्यरोगवदिति। अथवा प्रकारांतरेण प्रमाणयन्नाह। सज्झामयहेऊऊ। सज्झनियाणा सऊ हवासज्झं। सोवक्कमणमयं पिव। देहोदेहाइभावाउ॥ अथवा
सहउपक्रमेण वर्त्तते सोपक्रमणं वेदनीयादिकं साध्यमुपक्रमक्रियाविषयाहृतं कर्म्मेति प्रतिज्ञा उपक्रमस्य साध्यश्चासौ आमयश्चसाध्यामयस्तद्धेतु
त्वादिति हेतुः यथा अयमेव प्रत्यक्षो देहः गंडछेदादिद्वारेण देहोपि साध्यः उपक्रमक्रियाविषयः सोपक्रमश्चेति साध्यविकलत्वाभावो दृष्टांतस्य साध्याम
यस्य च गंडादेः कारणत्वाद्देहस्य साधनविकलत्वस्याप्यभावः अथवा हेत्वंतरभावादन्यथा प्रमाणं सोपक्रमणं साध्यं कर्म्मेति सैव प्रतिज्ञा साध्यनिदानाश्रयत्वादि
ति अत्र निदानं कारणं साध्यकर्म्मजनकं च निदानमपि साध्यमुच्यते साध्यं च तन्निदानं च साध्यनिदानं तस्याश्रय साध्यनिदानाश्रयस्तद्भावः साध्यनिदा
नाश्रयत्वं तस्मात्साध्यनिदानाश्रयत्वात्साध्यनिदानजन्यत्वादितिभावः निदानस्य साध्यत्वं कथं ज्ञायतइति चेदुच्यते साध्यकर्म्मजनकत्वात्कर्म्मणोपि सा
ध्यत्वं कथमवसीयतइति चेदुच्यते उपक्रमान्यथानुपपत्तेरिति॥ आह॥ ननूपक्रम एवात्र असाध्यस्ततस्तदसिद्धौ कर्म्मणः साध्यत्वं न सिध्यति तदसिद्धौ
तु कर्म्मजनकनिदानस्यापि साध्यत्वासिद्धिरिति साध्यनिदानजन्यत्वादिति साध्यत्वविशेषणासिध्यासिद्धो हेतुरिति॥ सत्यं॥ किं त्वेवं मन्यते जइनाणुभूइ
उच्चिय स्वविधएकम्मेत्यादि यथोक्तयुक्तिभ्यः सिद्धमेव कर्म्मणः सोपक्रमत्वं ततस्तत्सिद्धौ कर्म्मणः साध्यत्वं सिध्यति तत्सिद्धौ च साध्यकर्म्मजनकत
यातज्जनकनिदानस्यापि साध्यत्वसिद्धिरिति॥ यद्येवं॥ पूर्वोक्तयुक्तिभ्य एव सिद्धं कर्म्मणः सोपक्रमत्वमिह पुनरपि तत्साधनमपार्थकमिति चेत्सत्यं॥ किंतु प्र
पंचप्रियविनेयानुग्रहार्थत्वाद्दोषः यद्वा कर्म्मणो निदानमध्यवसायस्थानान्येव तानि च विचित्रत्वेनासंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणान्यतस्ते
षु मध्ये यथा निरुपक्रमकर्म्मजनकानि तथा सोपक्रमकर्म्मजनकान्यप्यध्यवसायस्थानानि विद्यंत एवेति तद्वैचित्र्यान्यथानुपपत्तेरित्यादियुक्तितः सा
ध्यकर्म्मजनकनिदानस्य साध्यत्वं साधनीयं तत्सिद्धौ च तत्कार्यस्य कर्म्मणोपि साध्यत्वं सोपक्रमणत्वं च सिध्यतीत्यलं प्रपंचेन यथायं देहइति स एव दृष्टां

तः अस्यच गंडछेदादिद्वारेणाछिद्यमानत्वात्सोपक्रमतएवसाध्यनिदानजन्यता अतःसाध्यसाधनधर्माभ्यामस्याविकलतेति अथवाहेत्वन्यथात्वेनान्य
थाप्रमाणं देहादिभावाऊन्ति सोपक्रमणं साध्यमुपक्रमक्रियाविषयभूतंकर्मेति प्रतिज्ञासैवदेहादेरभावादादिशब्दाज्जीवेन्वभावादितिहेतुः देहेजीवेन्वकिल
वर्त्तते कर्म्मकेवलंजीवेनन्यव:पिंडन्यायेनतस्यवृत्तिः देहस्याधाराधेयभावेनजीवोवर्त्तते तद्द्वारेणचकर्म्मापीति यथायमेवप्रत्यक्षोदेहइतिसएवदृष्टां
तः नत्वाधाराधेयभावेनदेहस्यापिजीवेवृत्तिर्मुक्तादेहस्यचदेहेवृत्तिरिति एतत्कथं।सत्यं।सर्वेभावाःस्वात्मनिवर्त्तंते वस्त्वंतरेत्वाधारेइतिन्यायाद्देहस्या
पिदेहेवृत्तिर्युज्यतएव अथवास्यौदारिकादिदेहस्य जीववत्कार्म्मणलक्षणेपिदेहेवृत्तिःप्रतीतैवेति नदेहादेरभावादितिसाधनधर्मविकलतादृष्टांत
स्येति॥ अथकर्म्मणःसोपक्रमत्वसिद्धावुपपत्त्यंतराण्यप्याह।किंचिद्दकालेविपक्कं।पाइउपइ पक्कंएयकालेणं।तहकम्मपाइज्जइ।पाएणविपक्कएवण्णं
।भिन्नोजहेहकालो।तुल्लेविपहंम्मिगइविसेसाउ।सच्चेवगहणकाले मइमेहाभेयऊभिन्नो।तहतुल्लंमिविकम्मे।परिणामाइकिरियाविसेसाऊ।भिन्नो
णुभवणकालो।जेठोमज्झोजहन्नोय।जहवादीहारज्जू।डज्झइकालेणपुंजियाखिप्पं।वियऊपडोवसुस्सइ।पिंडीभूऊयकालेणं भागेयनिरोवत्तो।हीरइ
कम्मसोजहव्वहाखिप्पं किरियाविसेसउवा।संमेविरोगचिगिच्छाए॥ व्याख्या॥ अथयाकिंचिदाम्रराजादिफलंयावताकालेनवृक्षस्थंक्रमेणपच्यते तदपे
क्षयाअर्वागकालेपिगर्त्ताप्रक्षेपपलालरूढ्यादिनाउपायेनपाच्यते अन्यत्तुवृक्षस्थमेवोपायाभावतः क्रमशःस्वपाककालेनपच्यते तथाकर्म्माप्यायुष्कादिकं
किमप्यध्यवसानादिहेतुभिर्बंधकालनिवर्त्तितवर्षशतादिरूपस्थितिकालापेक्षयाकालेनार्वागंतर्मुहूर्त्तादिनापाच्यतेवेद्यतेऽनुभूयपर्यंतंनीयतइतिता
त्पर्यं अन्यत्तुबंधकालनिर्वर्तितवर्षशतादिलक्षणस्थितिकालेनैवसंपूर्णेनविपच्यते अनुभूयतइति अथवायथेहतुल्येपिनियोजनादिकेपथिप्र
याणांपुरुषाणांगच्छतांमहरेकद्वित्र्यादिलक्षणोगतिविशेषाद्भिन्नोगतिकालोविशिष्यतेदृश्यते एवंकर्म्मणःतुल्यस्थितिकस्यापितीव्रमंदमध्यमाध्यवसाय
विशेषाज्जघन्यमध्यमोत्कृष्टलक्षणस्त्रिविधोनुकालोभवति यदिवायथातुल्येपिशास्त्रेध्येतॄणांमतिग्रहणबुद्धिर्मेधापुनरिहावधारणस्वरूपाग्राह्यते तद्भेदाभि
विधोग्रहणस्यपठनस्यकालोभिन्नोनेकरूपोविलोक्यते एवमायुषोपिपरिणामविशेषात्तुल्यस्थितिकस्याप्यनेकरूपोनुभवनकालइति यथिशास्त्रदृष्टांत
योःकृतयोजनामाह सहतुल्लंमियीत्यादि गतार्थैव नवरंपरिणामाइकिरियाविसेसाउत्ति परिणामोध्यवसानं आदिशब्दाद्धात्वादिःकसारूपाद्ययोग्द्यते॥
क्रियाचरित्रपरिणामादिक्रियादविशेषात्तद्भेदबहुभिस्तुल्यस्थितिरकेपिकर्मणिभिन्नएवानुभवनकालइतियथावादीर्घाभिसारितारज्जुरेकस्मात्प्रदेशात्क
मेणज्वलंतीमहतैवकालेनदह्यतेपुनीकृतापिंडीकृतावृहलतोक्षिप्रशीघ्रमेवभस्मीभवति एवकर्म्माप्यायुष्कादिकंदीर्घकालस्थितिकंसमयक्रमेणबध्यमा २७०
नंचिरकालेनवेद्यतेअपवर्तितंपुनर्वध्यमानमल्पेनैवकालेनवेद्यतइति यथावजलार्द्रःपिंडीभूतःपटश्चिरकालेनशुष्यति वितततःप्रसारितःपुनरल्पेनेवका

लेनवेद्यतइति यथावाजलार्द्रःपिंडीभूतःपटःश्चिरकालेनशुष्यति विततःप्रसारितःपुनरल्पेनैवकालेनशुष्यत्येवकर्म्माप्युत्कपनयस्तथैवेति अथयथावाल
कादिकस्य महतोराशेर्निरपवर्तनोपवर्तनारहितोभागःक्रमशःचिरेणक्रियते तदामहतीवेलालगतिअन्यथाउनरपवर्तनायांविहितायांक्षिप्रशीघ्रमेवाप
ह्रियते तथाहि॥ किललक्षणप्रमाणस्यराशेर्दशभिर्भागोहरणीयःसचयद्यपवर्तनामंतरेणक्रियते अन्यथापुनरपवर्तनायां तदामहतीवेलालगति यदितुगु
णस्यलक्षस्यगुणकारस्यचदशलक्षणस्यपंचभिरपवर्तनाविधीयते पंचभिर्भागोह्रियतइत्यर्थः तदाशीघ्रमेव ह्रियते भागोलक्षस्यहिपंचभिर्भागेहृतेल
ब्धानिविंशतिसहस्राणिदशानांतुपंचभिर्भागेहृतेलब्धौद्वौ एताभ्यांचविंशतिसाहस्रिकस्यलघुराशेर्भागेहृतेकटित्येवदशसहस्राण्यागच्छंति अनपवर्ति
तेतुदशभिरनपवर्तितस्यैवलक्षस्यैवदीर्घोभागापहारकालोभवति एवमायुषोप्यनपवर्तितस्यदीर्घोनुभवनकालोपवर्तितस्यतुलघुरसाविति यथावास
मेपिकुष्ठादिकेरोगेक्रियाविशेषाच्चिकित्सायारोगनिग्रहलक्षणायाःकालभेदोभवत्येवमायुषापीति तदेवमसंगाद्विविधोप्युक्तउपक्रमकालइदानींदेशकालमभिधि
त्सुस्तत्स्वरूपंविवृण्वन्नाह ओनिस्सवसयासेउ कयस्सअसेसस्ससोयायंभणइसदेसकालो देसोवसरात्तियकोत्तिदेशोवसरस्यक्रमित्तिपर्यायास्तद्रुपः
स्य कालोदेशकालःसमण्यते कउत्याह यावस्यकृतस्याकृतस्यवाकार्यनिश्चितोयवसरःदेशकालाभण्यते कथंनिश्चितइत्याह सोपेयंवक्ष्यमाणोपायलइत्यर्थः
इतिविंशतिगाथार्थः तत्रकृतस्यसाध्यादिभिक्षाखणस्यकार्यस्यनिश्चयोपायगर्भमत्तावकालमाहनिद्धूमकंचग्रामंपानीयवाहिकामहिलास्तूपंचकपादि
तदस्तत्त्वंदृष्ट्वा तथानीचचकाकाउलितित्तिभवलीयंतेगृहाणिमत्वागच्छंतीत्यादिचुचिन्हंदृष्ट्वा ज्ञानोयोयथासंजातोभिक्षस्यहरेहरेत्यतीवभिक्षामशस्ता
वरति अथाप्रशस्तस्यकार्यस्यनिश्चयोपायपूर्वकंतत्तावत्कालमाहनिम्मच्छियंमुहंपायउनिहींखघगावणीसुन्नोज्ञायणेपसत्तापउच्छवइयायमचाया।
निर्म्माक्षिकमपगतसकलमाक्षिकमधुतथामकरंदकाकशीघ्रतोनिधिर्निस्तिदृष्ट्वालड्डुहणस्ययःप्रस्तावोज्ञायतेसदेशकालःतथाकापणःकुक्कुरिहाहहस्त्र्यादयः
लोक्ययस्तद्दत्तखाद्यानांग्रहणप्रशस्तावोनिश्चीयते तथायाचांगणेभक्तनामापिलपतिकामदिशामल्लाचतस्याभिपिनदानीमतीवमदनाकुलीकृतत्वाद्योग्यहण
ह्मा प्रशस्तावोविज्ञाप्ततेसर्वोपिदेशकालइतिनिर्युक्तिगाथार्थः॥५८॥ अयकाल२मभिधित्सुर्भाष्यकारःतव्याख्यानमाह कालोत्तिमयमरणंजहिहमरणंगउत्तिका
लगउत्तस्मात्सकालकालो तोउस्समउसमरणकालो एकःकालशब्दःकलनंकालइत्यादिनाप्राग्निरूपितशब्दार्थस्यद्वितीयस्तुकालोमरणंइहयथालोके
मरणंगतः प्राप्तःकालगतइत्युच्यतेअतोनयेवलोकरूढ्याद्वितीयकालशब्दोमरणवाचकःततःकिमिहस्थितमित्याह तस्मादायस्यप्राणिनोमरणकालः
सतीर्थीकृतस्यकालकालोमतइतिगाथार्थः ५९ अनुमेवकालंलोकोक्तिद्वारेणदर्शयन्निर्युक्तिकारःप्राह कालेणकउकालोअम्हंसज्झायदेशकालंमितेने
णहउकालोअकलिकालंकरंतेणकालेनकृष्णावर्णेनकृष्णा अस्मदुपाश्रयमत्वासत्तोकालःकृतोमरणंकुर्वतीतितदनेनकृष्णःश्वनःस्वाध्यायकाला

दीनांचकालशब्दवाच्यत्वदर्शनेन कालशब्दस्यानेकार्थत्वं तथामरणकालस्य च लोके क्वेयकालत्वमुपदर्शितमिति निर्युक्तिगाथार्थः ६० अथ प्रमाणका
लाभिधित्सया स्वरूपविपरीषु भाष्यकारः प्राह अद्धाकालविसेसो पच्छयमाणं व माणुसे खित्ते सो संववहारत्थं प्रमाणकालो हो अ रत्तं स प्रमाणकाल इति सम
यविद्भिरूप्यते यः कथंभूत इत्याह अद्धाकालस्यैव विशेषः स्वरूपः अयं च सूर्यादिगतिक्रियाभिव्यंग्यत्वान्मनुष्यक्षेत्र एव भवति न परतः सूर्यादिक्रियाभावात्
किंविशिष्टः पुनरसावित्याह अहोरात्रमहोरात्रसंज्ञितः किमर्थं पुनरसौ प्ररूप्यत इत्याह संव्यवहारार्थं जीवाजीवस्थित्यादिमानव्यवहारार्थं दो अ सइंडे
सेउया चत्तारि सेरया उ कुडवो चत्तारि कुडवा पच्छो इत्यादि नानासूत्रप्ररूपितं प्रस्थकमानवत् तथा यस प्पहोरात्ररूपः प्रमाणकाल इति गाथार्थः ६१ इति किंचिद्भा
ष्यात स्वरूपमेव प्रमाणकालं निर्युक्तिकारः प्राह दुविहो पमाणकालो रात्रिप्रमाणकालश्च भवति तत्र चतसृभिः पौरुषीभिर्दिवसो भवत्येवं रात्रिरपीति निर्युक्ति
गाथार्थः ६२ ननु पौरुष्याः किं मानमिति विनेयप्रश्नमाशंक्य भाष्यकारः प्राह पोरिसिमाणमनियतं दिवसनिसावुड्ढिहाणिभावाउ होणाति न्निमुहुत्तह पंचमा
णामुक्कोसं न नियतं मानमस्ति पौरुष्याः कुतो दिवसनिशावृद्धिहानिभावात् इदमुक्तं भवति दिवसस्य रात्रेर्वा चतुर्थो भागः पौरुषी भण्यते ततश्च यं दिवसस्य रा
त्रेश्च वृद्धिहानिभ्यां वृद्धा हीना वा भवति तद्दिवससंबंधिन्याः पौरुष्याः सर्वहीनं जघन्यमानमिह त्रयो मुहूर्ताः षड्घटिका मकरसंक्रांतिदिने द्रष्टव्यं रात्रिसं
बंधिन्या अपि जघन्यमिदमेव मानं केवलं कर्कसंक्रांतिरजन्यामेतच्चोत्कृष्टं तु मानमस्या अर्धपंचमुहूर्ता नव घटिकाः दिवससंबंधिन्याः कर्कसंक्रांतौ रात्रिसंबंधि
न्यास्तु मकरसंक्रांताविति जघन्यायाः पौरुष्या उत्कृष्टायाश्चांतरस्य प्रतिदिनं कियद्वर्धते किं वा हीयत इत्याशंक्याह वुड्ढी वा वीसुत्तरसयभागो पइदिणं मुहुत्तस्स एवं
हाणी वि मया अयणदिणभागउ नेया इह जघन्यायाः पौरुष्याः कुतो दिवसनिशावृद्धिहानिभावादिदमुक्तं भवति दिवसस्य रात्रेर्वा चतुर्थो भागः उत्कृष्टपौरुष्यास्तु प्र
तिदिनं हानिर्भवति सापि चैवमेव मता मुहूर्तस्य द्वाविंशत्युत्तरशततमो भाग इत्यर्थः इयं च पौरुष्या वृद्धिर्हानिश्चोत्तरायणदक्षिणायनदिनभागतो ज्ञेया इदमत्र हृ
दयं ॥ षड्भिर्मासैस्तावदुत्तरायणं भवत्येवं दक्षिणायनमपि तत्रोत्तरायणे प्रतिदिनं चतुर्भिः पानीयपलैर्वर्द्धमानानां दिवसानामुत्कृष्टदिवसे षण्मुहूर्ता वर्द्धन्ते
रात्रीणां त्वनयैव हान्या हीयमानानां सर्वहीनायां रात्रौ षण्मुहूर्ता हीयन्ते एवं दक्षिणायनेपि नवरं रात्रेः षण्मुहूर्ता वर्द्धन्ते हीयन्ते दिवसस्य तु हीयं वर्द्धितव्यत्ययो
न गंतव्यः ततश्चैवं सति षड्भिर्मासैर्दिनरजन्योर्यथायोगं षण्मुहूर्ता वर्द्धन्ते हीयन्ते च मासेन त्वेकस्य मुहूर्तस्य वृद्धिहानी सूर्यसंवत्सरस्तु षट्षष्ट्यधिके
स्त्रिभिर्दिनशतैर्भवति ततश्चैकैकमयनं त्र्यशीत्यधिकदिनशतेनातिक्रामति मासे तु सूर्यसंबंधिनि सार्द्धानि त्रिंशद्दिनानि भवंति यश्च मासे मुहूर्तो वर्द्धते तस्ये
तैः सार्द्धत्रिंशद्दिवसैर्भागो ह्रियते मुहूर्तस्य द्विघटिकामानो भवत्यत एकैकस्या घटिकाया एकषष्टिभागाः कल्प्यंते ततो घटिकाद्वये एकषष्टिभागानां द्वाविंशं श २७१
तं भवति सार्द्धत्रिंशद्दिनमानेन च मासे रात्रिदिनपौरुषीणामपि प्रत्येकं द्वाविंशं शतं भवत्यत एतेन द्वाविंशेन शतेन मुहूर्तगतघटिकैकषष्टिभागानां द्वाविंशस्य

शतस्य भागे हृते एकैको द्वाविंशशततमो घटिकैकषष्टिभागः समागच्छति स च प्रतिदिनमेकैकस्या दिनरात्रिपौरुष्या यथायोगं वर्द्धते हीयते चेत्यतः साधूक्तं वु
ड्ढी वा वीसुत्तरेत्यादि। अथवा प्रकारांतरेणाप्यस्यार्थस्यावबोधार्थमाह उक्कोसजहण्णाणं जं दंतरालं पोरिसीणं तं। तेसीइसयविभत्तं वुड्ढिहाणिं च जाणाहि।
उत्कृष्टा नवघटिकाप्रमाणा पौरुषी जघन्या तु षड्घटिकाप्रमाणेत्युक्तमेव एतयोश्च जघन्योत्कृष्टयोः पौरुष्योर्यद्घटिकात्रयलक्षणमंतरालं तदयनगतत्र्य
शीतिशतविभक्तं प्रतिदिनं पौरुष्या वृद्धिं हानिं च जानीहि इदमुक्तं भवति॥ यदि त्र्यशीतेन दिनशतेन तिस्रो घटिका वर्द्धन्ते हीयन्ते वा पौरुष्यास्तर्हि प्रतिदिनं तस्याः
किं वर्द्धते हीयते वा इत्यस्यां जिज्ञासायां घटिकात्रयस्य त्र्यशीतेन शतेन भागो ह्रियते ततएकैका घटिका एकषष्टिभागीक्रियते ततः त्र्यशीत्य
धिकं शतमेकषष्टिभागानां भवति तस्य च त्र्यशीतेनैव दिनशतेन पौरुष्या भागे हृते प्रतिदिनमेकषष्टिभागो वृद्धौ हानौ वा लभ्यत इति स एवार्थो द्वयोरप्येक
स्यैकषष्टिभागस्य मुहूर्तद्वाविंशशततमभागरूपत्वादिति उक्तः प्रमाणकालोऽथ निर्युक्तिकृद्वर्णकालमाह। पंचण्ह वण्णाणं। जो खलु वन्नेण कालउन्न
ण्णो। सोहोइ वण्णकालो। वण्णिज्जइ जो व जं कालं॥ शुक्लादीनां पंचानां वर्णानां मध्ये यो वर्णो न च्छायया कृष्ण एव वर्णः स भवति वर्णकालः अथवा यः कोपि
जीवादिपदार्थो यत्कालं यस्मिन् काले वर्ण्यते प्ररूप्यते स वर्णनं वर्णस्तत्प्रधानकालो वर्णकालो यदि वा शुक्लादिवर्ण एव वर्ण्यते यत्र काले स शुक्लादिव
र्णप्ररूपणस्य कालो वर्णकाल इत्यादि स्वधिया स्वसूत्रवाच्यमिति॥ ६३॥ अथ भाष्यं। पज्जायकालभेओ। वण्णोकालोत्ति वण्णकालोयं। ननु एसनामकु
च्चिय। कालोना नियमऊ तस्स॥ योयं कालः कृष्णो वर्णः स वर्णश्चासौ कालश्च वर्णकाल इति भण्यते। स च कथंभूतः पर्यायकालभेदः॥ इदमुक्तं भवति
यथा द्रव्यस्य कलनं कालो द्रव्यकालः प्रागुक्तस्तथा पर्यायाणां कलनं कालः पर्यायकाल इत्यपि द्रष्टव्यं ततश्च कृष्णवर्णस्य द्रव्यपर्यायत्वादयं वर्णकालः पर्यायकालभेद
एवमतथ्यः ननु यदि पर्यायकालोपि कश्चिदस्ति तर्हि द्वे अद्धा उ यइत्यादौ किमयं नोपन्यस्तः सत्यं किंतु द्रव्यात्पर्यायाणां कथंचिदभिन्नत्वाद्द्रव्यकालभणनद्वारेणैवा
क्तत्वान्न पृथगभाणि नमु कः अथवानइ द्रव्यात्तस्य वर्णकालस्याभिधानात्त्राप्यभिहितएव द्रष्टव्यः अत्राह नन्वेष कृष्णो वर्णः नाम तत एव कालो भण्यते ततश्च नामका
ल एवायं किमिति भेदेनोपन्यस्तमिति भावः अत्रोत्तरमाह॥ नानियमतस्तस्येति तस्य कालनाम्नः संकेतवशात्कोरपि विधीयमानत्वादनियतत्वमतो न्यस्मादयमन्यो वर्ण
एवयः कालः सइह वर्णकालोभिधीयते नान्यदित्येतावता नाम कालादस्य भेद इति गाथापन्चार्थः ६२ अथ भावकालमाह साईसपज्जवसिउ चउभंगविभाग
भावणा एत्थं। उदइयाईयाणं तं जाण तु भावकालं तु॥ औदयिकौपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकपारिणामिकभावानां या स्थितिरसौ भावकालोत एवाह सादिः पर्य
वसित इत्यादीनां वक्ष्यमाणस्वरूपाणां चतुर्णां भंगकानां यासौ विभागभावना कृ भावको भंगः संभवति कोवानन्तभव नीत्येवं विषयविभागोनस्थापनाके

पामित्याहौदयिकादिभावानांतंचतुर्भंगविभागाभावनाविषयं विभागेनस्थापयन्नाकेयामित्याहौदयिकादिभावानांतं चतुर्भंगविभागभावनाविषयंत्वपुनर्भावकालंजानीहि। इति
निर्युक्तिगाथार्थः ९९ अथकेनौदयिकादिभावानांप्रत्येकंचत्वारोभंगाःकार्यंतेषांविभागभावनेत्याहभाष्यकारः साईसंतोणंतोपढमणाईयविपसचउभंगोउदईयाई
णंपा औइजहाजोगमाउघासादिर्भावःसांतः तथासादिरनंतः२एवमनादिरपिसांतोथ अनंतश्चवाच्यः४ इत्येवमेतेचत्वारोभंगाऔदयिकादिभावानां यथायोगंय
थासंभवमायोजनीयाः यो यत्रभावेनरकादिगतिमाश्रित्यसंभवति सतत्रवाच्यः४ इत्येवमेतेचत्वारोभंगाऔदयिकादिभावानांयथायोगंयथासंभवमायोजनीयाः
योयत्रभावेनरकादिगतिमाश्रित्यसंभवति सतत्रवाच्यः शेषास्तुनिषेधनीयाइति एतदेवैतेषांभंगकानामौदयिकादिभावेषु विभागभावनांविषयविभागस्थापनांचि
कीर्षुराह औनारगाइभावो नारकतिर्यग्नरामरगतिलक्षणोयऔदयिकोभावइत्यर्थः ससादिः सपर्यवसानइतिइष्टव्यं नारकादीनांप्रत्येकं सर्वेषामपिसादित्वात्सां
तत्वाच्चेति सादिरपर्यवसानइतिद्वितीयोभंगः शून्यः तथामिथ्यात्वादयोपिभव्यानांतृतीयः इदमुक्तंभवति मिथ्यात्वकषायाः वेदत्रयं अज्ञानासंयतत्वासिद्धत्वानि
लेश्याश्चेत्येवंयः सनहरणविध औदयिकोभावःसभव्यानाश्रित्य अनादिसपर्यवसानः३ अभव्यानाश्रित्यपुनः सएवानादिरपर्यवसानश्चेति४ औपशमिकादी
नाश्रित्याह सम्मत्तचरित्ताई साईसंतोयउवसमिवयं दाणालेद्धि पणगं चरणंपियखाइउभावो सम्मत्तनाणदंसणसिद्धताइं साईसंतोयउणंतोनाणांकेवलचउं
साइसंतोखउवसमो मइअन्नाणाईयाभव्वा२णतुइयचरमोपसव्वोपाअलधम्मा पढमोपरिणामिउहोइ भवतंपुणनइउ जीवाभव्वाइंचरमभंगोउ भावाणमयं
कालो भावाचडाणउणणो व्याख्या॥ सम्यक्त्वचारित्रेसामाश्रित्य सादिःसपर्यवसानइतिप्रथमभंगपूर्वोपशमिकोभावः संभवति प्रथमसम्यक्त्वलाभकालेउपश
मःश्रेण्यांचौपशमिकसम्यक्त्वस्योपशमश्रेण्यांतुचारित्रस्योपशमिकस्यलाभात्तयोश्चावश्यसादिरादपर्यवसितत्वात्ततः शेषास्त्रयोभंगाइहशून्याएवनकेवलमौपश
मिकस्तथाक्षायिकोपिभावःक्षीयमोहमवस्थकेवल्यवस्थायांदानलाभभोगोपभोगवीर्यलक्षणपंचकंचारित्रंचाश्रित्यसादिसपर्यवसितत्वलक्षणोप्रथमभंगेव
र्तनइति ननुचारित्रंसिद्धस्याप्यस्तीतितदाश्रित्यापर्यवसानत्वायंकिमितिनभवतिनैवंयुक्तंसिद्धोनोचरित्रीनोअचरित्रीतिवचनादिति क्षायिकसम्यक्त्व
केवलज्ञानकेवलदर्शनसिद्धत्वानिपुनःसिद्धावस्थायामपिभवंत्यतस्तान्याश्रित्यक्षायिकोभावः सादिरपर्यवसानइतिद्वितीयेपिभंगेवर्ततेशेषौतु द्वाविह
शून्यावेव अन्येतुदानादिलब्धिपंचकंचारित्रंचसिद्धस्यापीच्छंति तदावरणस्यतत्राप्यभावाद्वावरणाभावेपिच तदसत्वेक्षीणमोहादिष्वपितदसत्वप्रसंगात्त

टी तस्तन्मतेनचारित्रादीनांसिद्धावस्थायामपिसद्भावेनापर्यवसितत्वादेकस्मिन्द्वितीयभंगएवक्षायिकोभावोनशेषेषुत्रिष्विति केवलवर्जानिशेषाणिज्ञानानिविशा
नाश्रित्य क्षायोपशमिकोभावः प्रथमेभंगेवर्ततेते सादिरनंतइतिद्वितीयभंगोत्रापिशून्यः मतिश्रुतज्ञानेसमाश्रित्य भव्यानामनादिःसांतश्चेतितृतीयभं
गःअभव्यानांतुतेषांगीकृत्यानादिरनंतइतिचरमश्चतुर्थभंगइति सर्वोपिपुद्गलधर्मोद्व्यणुकादिपरिणामः सादिःसांतश्चेति प्रथमःपारिणामिक २७२

भावप्रभंगोभवति सादिरनंतइतीहापिद्वितीयोभंगः शून्यः भव्यत्वमाश्रित्यपुनरनादिः सांतइतितृतीयोभंगः सिद्धोनोभव्योनोअभव्यइतिवचनात्सिद्धावस्थायां
भव्याभव्यत्वनिवृत्तेः जीवत्वमभव्यत्वंचानादिरनंतइतिचरमश्चतुर्थोभंगः तदेवंवर्णितोभंगभावनामौदयिकादीनांकालोननुसादिपर्यवसानादिकमवस्थानमे
वेदंभावानांकथंपुनरयंकालइत्याह॥ साववस्थाननो१नान्याभिन्नः यदेवहिजीवा२दिभावानामवस्थानमयमेवकालोनान्यइत्यनंतरस्तवर्णनेभिहितएवभा
वकालइतिगाथार्थः ७४तदेवंदवेअद्ध अहाउयइत्यादिनोपक्षिप्तान्कालभेदान्व्याख्यायप्रस्तुतेयेनाधिकारस्तमाह एत्थंपुणअहिगारोपमाणकालेणहोइ
नायव्वोखेत्तंमिकम्मिकालम्मि भासियंजिणवरिंदेणंअत्रपुनरेकविधकालप्ररूपणायामधिकारःप्रमाणकालेनभवतिज्ञातव्यः आह ननुदवेअद्ध अहाउपत्ता
दिद्वारगाथायांपरायंतुभावेणेत्युक्तंइहपुनरधिकारःप्रमाणकालेनभवतिज्ञातव्यः आहाननुदवेअद्ध अहाउएत्यादिकथनपूर्वापरविरोधः अत्रोच्यतेक्षायिकभा
वकालेवर्तमानेनभगवतासामायिकाध्ययनंभाषितमित्यभिप्रायवतागयंतुभावेणेतिप्रागुक्तं तथाप्रचाह्णलक्षणेप्रमाणकालेचभगवताभाषितंसामायिकमित्यध्य
वसायवताअत्रोक्तंप्रमाणकालेनाधिकारइत्युभयसंग्रहपरत्वाददोषःअथवाअद्धाकालपर्यायत्वात्प्रमाणकालोपिदिनप्रथमपौरुषीपूर्वाह्णादिभेदादनेकविधइत्यतः
प्रश्नःप्रमाणकालेचकस्मिंस्तज्जिनवरेणभाषितं विनेयःपृच्छति कस्मिन्क्षेत्रेकालेचकx भावकालएवेत्यविरोधःआह ननुकस्मिन्क्षेत्रेश्रीमन्महावीरजिनवरे
ण्यप्रथमतःसामायिकाध्ययनंभाषितंतथाप्रमाणकालेपिx सामायिकस्यनिर्गमइत्यर्थइति अत्रोत्तरमाह वेसाहसुद्धएकारसीइपुव्वण्हदेसकालंमि म
हसेणवणुज्जाणेअणंतरपरंपरंसेसं वैशाखशुद्धैकादश्यांपूर्वाह्णदेशकालेप्रथमपौरुष्यामित्यर्थः कालस्यांतरंगत्वख्यापनार्थमेवत्राद्भुत्वयेनोभिरतिनिर्दिश्य म
हसेसनवनोद्यानलक्षणेक्षेत्रेचानंतरनिर्गमःसामायिकाध्ययनस्यपरंपरसेसंति अन्येष्वपिगुणशिलकादिपुद्यानक्षेत्रेषुपश्चात्प्ररूपितमेवभगवतासामायि
कंकिंतुमहसेनवनोद्यानेप्रथमभावनभिकृत्यपरंपरनिर्गमस्तस्यकेवलज्ञानोत्पत्तौअपापामध्यमानगर्यांमहसेनवनोद्यानएवप्रथमंतस्यप्ररूपितत्वादिति
नृदेवनामेवणाहविएएवेत्तेकालेतइवमाणेय एसोउनिग्गमस्सनिरवेक्षोविहोअस्यानिर्गमनिक्षेपप्रतिपादकस्यगाथाप्रागुद्दिष्टोव्याख्यातौक्षेत्रकालनि
र्गमौःअथभावनिर्गममभित्सुराह खइयंमिवट्टमाणस्सभगवओनिग्गयंजिणिंदस्स भावेखउवसमियम्मि वट्टमाणेहिंतंगहियं भावशब्दोभापिसंबध्यते।
ततश्चक्षायिकेभावेवर्तमानजिनेंद्रस्यभगवतःश्रीमन्महावीरस्यनिर्गतंसामायिकंक्षायोपशमिकेचभावेवर्तमानैस्तत्सामायिकमध्ययनश्रुतंगृहीतंगणधरादि
भिरितिगम्यते तत्रभगवतोदर्शनज्ञानचारित्रावरणस्यसर्वथाक्षीणत्वात्क्षायिकोभावःगणधरादीनांतुतदावरणस्यदेशतोक्षयोपशमात्स्थितत्वात्क्षायोप
शमिकोभावःनिर्गमप्रस्तावप्रस्तुतोयमुक्षायोपशमिकभावग्रहणप्रतिपादनतत्प्रसंगतोइष्टः प्रश्नः तत्रश्रीगौतमस्वामिनानिषद्यात्रयेणचतुर्दश
पूर्वाणिगृहीतानिपत्यप्रच्छाचनिषद्योच्यते प्रतिपत्यप्रच्छतिगौतमस्वामीकथंभगवंस्तत्त्वंततोभगवानाचष्टे उप्पन्नेइवाउनरस्तथैवपृष्टेमाह विगएइवा

पुनरप्येवं कृते वदति प्रवेदयाम एतासिलोनिषद्याः आसामेव सकाशाय त्वस्य इत्यादय एघो व्यपुक्तं भन्यथावृत्तः सत्ता योगादित्येवं तेषां गणधरतां प्रतीतिर्भवति
तमश्च ते पूर्वभवभावितमतयो बीजबुद्धित्वाद्द्वादशांगमुपरचयंति ततो भगवतस्तेषां गणधरतां प्रतीति स्वदृष्टा शक्रो वीतिरत्नभ्यदिव्यवज्रमयस्थालं दिव्यचूर्णानां
भृत्वा त्रिभुवनः स्वामिनः संनिहितो भवति ततः स्वामी रत्नमयसिंहासना दुत्थाय परिपूर्णां चूर्णमुष्टिं गृह्णाति ततो गौतमस्वामी प्रमुखा एकादशापि गणधरा ईषदव
नततनवः परिपाट्या तिष्ठंति ततो देवास्तूर्यध्वनिगीतशब्दादिनिरोधं विधाय तूष्णीकाः शृण्वंति ततो भगवान्पूर्वं तावद्वदति गौतमस्य द्रव्यगुण
पर्यायैस्तीर्थमनुजानामीति चूर्णांश्च तन्मस्तके क्षिपति ततो देवा अपि चूर्णपुष्पगंधवर्षं दत्त्वा परिकुर्वंति गणं च भगवान्सुधर्मस्वामिनं धुरि व्यवस्थाप्यानुजा
नातीत्येवं सामायिकस्यार्थो भगवतः सकाशान्निर्गतः सूत्रं तु गणधरेभ्यो निर्गतमित्यलं प्रसंगेनेति निर्युक्तिगाथात्रयार्थः ७७ भाष्यं यदुक्तं पूर्वं पुणो अहि
गारो पमाणकालेनेत्यादि तत्र परः पूर्वापरविरोधमुद्भावयन्नाह किहपगयभाविणं कहमहिगारो पमाणकालेणं आचार्यः प्राह स्वाइयभावेरूहया पमाण
कलेणनं भणियं अहवा पमाणकालोवि भावकालाओ तिजंण सेसावि किंचिम्मत्त विसिठा सव्वेच्चियभावकालत्ति आहिकेणंकयं पमाणकालेण जमहिगा
रोत्ति सेसाविजहासंभव माउघा निग्गमे कालात्तिसो व्याख्यापव्याख्यातार्थाः नवरं कह पत्ति अर्हता श्रीमन्महावीरेण अंचसो साईत्यादि यस्मात्तु शेषा अ
पि द्रव्याद्धाकालादयः किंचिदुपाधिमात्रविशिष्टाः सर्वेपि भावकाला एव तथाहि द्रव्यस्य यावत्तु विकल्पा स्थितिः साद्रव्यकाल उक्तः समयावलिकादयस्त
द्धाकालः ॥ यथायुष्कं च यथायुष्कालादयः इत्यादि एते च स्थित्यादयः सर्वेपि जीवाजीवपर्यायत्वाज्ज्ञानरूपा एवेति परमार्थतो भावकालान्न विशिष्यंत इति परे त
थापि प्रमाण कालेनात्राधिकारः इति यदुक्तं तत्राधिकं यन्नविशेषतस्तेन कालेन प्रमाणकार्यमिति हेतोरवगंतव्यमन्यथा शेषा अपि द्रव्याद्धाकालादयः प्रारंभ
यदि ना सामायिकनिर्गमे यथासंभवमायोजनीयाः तथाहि क्षायिके भाववर्तमानस्य सामायिकं निर्गतं भगवतस्तथा रत्नमय सिंहासनलक्षणे द्रव्ये चोप
विष्टस्य यन्न च द्रव्यं तत्र स्थितिलक्षणः कालोप्यस्त्येव तथा यथायुष्ककालं चानुभवतः कर्माणि चापुक्रामतः प्रस्तावं चागच्छतः आवीचिमरणलक्षणं मरण
कालं चानुभवतः जीवादिपदार्थवर्णना कालो प्रवृत्तिस्तस्य तस्यन्निर्गतं प्रमाणभावकालोत्वधिकृतस्तेनोक्तावेव प्रमाणकाले चाधिकृते द्धाकालो
धिकृत एव तस्य तद्विशेषत्वादेव इत्येवं सर्वेपि द्रव्यकालादयोत्रोपयुज्यंत एव इति केवलमाधिक्येन प्रमाणकालो भावकालश्चेहोपयुज्यत इति न चाविरो
ध इति धिकृतमस्मुक्तमिति आह ॥ ननु कालनिर्गमनमभिधित्सता कालभेददर्शनेनो विस्तरेण व्याख्यातः क्षेत्रं पुनः किंचिद्व्याख्यातं तदत्र किं कारणं सत्यं स
गमत्वान्न व्याख्यात मथवा भाष्यकारस्तत्स्वरूपं किंचिद्विदिदृष्यन्नाह खेत्तमयमागासं सव्वाद्व्वावगाहणालिंगं तदव्वं चेवनिवासमेत्तपज्जायउ खेत्तं तं च
महासेणवणोवलक्खियं जत्थ निग्गयं एयं सामाइयमन्नेस्स परंपरविणिग्गमो तस्स व्याख्या निजिना सगतोः क्षियंति अवगाहं ते निवसंति जीवादयो स्मि
न्निति क्षेत्रं तच्चाकाशं सर्वविदिनां मतं कथं भूतं सर्वेषामपि जीवादिद्रव्याणामवगाहना वस्थानरूपा सैव लिंगं चिह्नमुपयोगो यस्य तत्सर्वद्रव्यावगाहनालिंगं २७२

तच्चापरापरपर्यायेषु द्रवणाद्गमनाद्द्रव्यमेव केवलं निवासमात्रपर्यायमात्रमाश्रित्य क्षेत्रमुच्यते तच्चोपाधिभेदाद्बहुभेदं मतं इह महासेनवनोपलक्षितमेव गृह्यते
यत्र किमित्याह यन्नहूर्वमथमतः सामायिकं निर्गतं अन्येषु तु गुणशिलकादिषु परंपरनिर्गमस्तस्य सामायिकस्येति गाथा पंचकार्थः ८२ देवसुकः पडिवो
पि निर्गमस्तदुर्गणेउ इसेनिममे खेत्तकालपुरिसे य इत्यादि पोस्थात निर्युक्तिगाथागतव्याख्यातं तृतीयं निर्गमद्वारं क्षेत्रकाललक्षणं तु चतुर्थं पंचमत्वारसा
मायिकनिर्गमांगत्वादेव निर्गमांतर्गतक्षेत्रकाललक्षणनेनैव व्याख्यातं तृतीयं निर्गमद्वारं तत्र काललक्षणं चतुर्थपंचमद्वारद्वयं सामायिकनिर्गमांगत्वादेव निर्ग
मांतर्गतक्षेत्रकालभणनेनैव व्याख्यातमथ षष्ठं पुरुषलक्षणमुपोद्घातद्वारं व्याचिख्यासुराह दव्वाभिलावचिंधे वेदे धम्मत्थभोगभावे य भावपुरुषा भावेण
द्रव्यमिति द्रव्यपुरुषविस्तरेण वक्ष्यमाणस्वरूपः अभिलप्यतेनेनेत्यभिलापः शब्दस्तेनोपि च अपुरुषः पुल्लिंगाभिधानमात्रपुरुषो घट इति घटपट इत्यादि चाभि
न्हं पुरुषः सत्वपुरुषोपि पुरुषचिह्नोपलक्षितोपि नपुंसकं श्मश्रु चिह्नमित्यादि त्र्यादिरपि पुरुषवेदकर्म विपाकानुभावाद्वेद पुरुषः धर्मार्जन
व्यापाररतः साधु धर्मपुरुषः अर्थार्जनपरस्त्वर्थपुरुषः समस्तभोगोपभोगकरणभागी भोगपुरुषः धर्मार्जनव्यापाररतः साधुर्धर्मपुरुषः अर्थार्जनपर
स्त्वर्थपुरुषः समस्तभोगोपभोगकरणभागी भोगपुरुषः भावे पत्तिभावपुरुषः स्वशब्दो नामादिपुरुषभेदसमुच्चयार्थः तत्र भावे भावद्वारे विचार्ये भावपुरुषः
क इत्याह भावपुरुषस्तु जीवः इदमुक्तं भवति पुरि शरीरे पुरि शेरते इति निरुक्तिवशात् भावपुरुषः पारमार्थिकः पुरुषो द्रव्याभिलापपुरुषादिस्तु सर्वोपाधिर
हितोपि विशेषणः इत्यनंतरोप्यपि सामायिकस्य निर्गतादिति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ८३ विस्तरार्थं तु भाष्यकारः प्राह आगमओणुवउत्तो इय रोसुपुरिसो
तिहा नए एग भवियायनिविहो मूलुत्तरनिम्मिउ वावि इह नामस्थापनापुरुषौ नोक्तौ निर्दिष्टपुरुषत्वान्निर्दीलत्वाद्द्रव्यपुरुषस्तु द्वेधा आगमतो नोआ
गमतश्च तत्रागमतः पुरुषपदार्थज्ञस्तत्र चानुपयुक्तो द्रव्यपुरुषः नोआगमतस्तु इतरस्तु नो आगमं ममेत्यर्थः द्रव्यपुरुषो ज्ञशरीरभव्यशरीरतद्व्यतिरिक्तभे
दात्त्रिधा तत्र ज्ञशरीरभव्यशरीरद्रव्यपुरुषौ द्रव्यावश्यकादिवत्सुप्रत्यौ तद्व्यतिरिक्तस्तु शरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यपुरुषः पुनरप्येकभविकबद्धायु
ष्काभिमुखनामगोत्रभेदात्त्रिविधः अथवा व्यतिरिक्तो द्विविधः कथं मूलगुणनिर्मित उत्तरगुणनिर्मितश्च तत्र मूलगुणनिर्मित पुरुषमायोग्यानि द्र
व्याणि उत्तरगुणनिर्मितस्तु नान्येव तदाकारभवनीति उक्तो द्रव्यपुरुषस्तदानीमभिलापचिह्नपुरुषावाह अभिलावो पुल्लिंगाभिहाणमेत्तं घडोवचिंधे
उ पुरिसागिई नपुंसो वेउ याण विसयेसोया ॥ अभिलापः शब्दस्तद्रूपः पुरुषोभिलापपुरुषः स च पुरुष इति पुल्लिंगस्याभिधानमात्रं घटः पटदुला
दिवांचिह्नो चिह्नविषये पुरुषश्चिह्नपुरुषः पुरुषाकृतिर्नपुंसको यास्मश्रु प्रभृतिचिह्नयुक्तः अथवा वेदः पुरुषो वेदश्चिह्नपुरुषः चिह्नेनैव लक्ष्यते पुरुषो
नेनेति कृत्वा अथवा पुरुषस्य संबंधी वेदो यस्य स पुरुषवेदः स्त्र्यादिरपि चिह्नमात्रेण पुरुषश्चिह्नपुरुष इति वेदधर्मपुरुषावाह वेयपुरिसोत्ति

लिंगोवि पुरिसवेएवोओ भुइ कालंमि धर्म्मपुरिसोत्तयप्पण भावर पओजहासाह स्त्रीपुनपुंसकलिंगभय वृत्तिरपिप्राणीयद्दारणाद्वालोपम विपाकं पुरुष
वेदमनुभवति तदापुरुषवेदानुभवमाश्रित्य पुरुषोभिलपुरुषः रत्नादिरप्युच्यते धर्म्मार्जनव्यापारपरो धर्म्मपुरुषो यथासाधुरिति अर्थभोगपुरुषोमाह।
अत्थपुरिसोत्तयप्पण पराय आसम्मभोग विहिपालो भोगपुरिसोसमज्जिय विसयसुहोचक्कवट्टि बगनाथान वरेराजगृह नगरनिवासीरत्नमयवलो
वर्द्धनिर्म्मापकोमम्मणवणिगावश्यकवृत्तिनेवसेयइति भावपुरुषमाह। भावपुरिसोउजीवो सरीरपुरिसयणउ निरुत्तवसा अहवापूरणपालण।
भावाउ सव्वभावाणं भावपुरुषोइत्याभिलाप चिन्हादिपुपादिरहितः शुद्धोजीवः कुतः पूः शरीरं तत्र शयनात्निवसानात्पुरुष इत्येवं भूतनिरुक्तवशा
द्यथवासर्वेषामपि सूत्रेन सपातालं गतानां स्वधिनानशयन भवनयान वाहनदेह विभवादिभावानांनानाभवेषु पालन पूरणाद्वा पूरणपालन भावा
द्भावरूपः पारमार्थिकः पुरुषोभावपुरुषः शुद्धोजीवइति कथंपुनः शुद्धोजीवोभावपुरुषइत्याह दवपुरिसाभिधाणं जंचतस्सेवहोति पज्जाया तेणेहभा
वपुरिसो सुद्धोजीवोजिणिंदाण नकेवलंयथोक्तनिरुक्तवशाद्भावपुरुषो जीवोप्युच्यते यस्माद्द्रव्याभिलापचिन्हादिपुरुषभेदा अपि तस्यैव शुद्ध
व्या० नि० जीवस्य पर्यायाभवंति तेनाधमप्रकृति शुद्धोविशेषणोजीवएव इहभावपुरुषो जिनेन्द्रवदइति केनपुनः पुरुषेणात्राधिकारइत्याह पगयं विसेसउ तेण
चेयपुरिसेहिगणाहरेहिंच सेसाविजहासंभव माउभाउभयवउवि अनेकविधपुरुषप्ररूपणात्रविशेषः प्रकृतंप्रस्तुतमधिकारस्तेनभावेनद्दीनस्ते
णजिनेन्द्रेणश्रीमन्महावीरेणा तस्यैवार्थतःसामायिकभणनात्स्वात्स्वथा सूत्रतस्तत्स्मरणाद्वासिद्धैदपुरुषे गणाधरैश्चेहाधिकारः आह ननुजिनेन्द्रोयथाभाव
पुरुषेः तथासदेवधर्म्मव्यापारनिरतत्वाद्धर्म्मपुरुषोपि भवति तथाचित्तपुरुषोपिपुरुषयुक्तचिन्हत्वादेवंगणधरेष्वपिवाच्यं ततश्चयथाभावपुरुषेष्वेव
पुरुषश्चैवाधिकारः तथाधर्म्मादिपुरुषेष्वप्यधिकारोत्रवक्तुंयुज्यतइत्याशंक्याह शेषाअपिधर्म्मपुरुषादयो यथासंभवं तीर्थकरगणधरलक्षणे
उभयवर्गेव्याख्याता ततःसंभवंद्धिधर्म्मपुरुषादिभिरपीहाधिकारोवाच्यतइतिगाथासप्तकार्थः ९७ तदेवंव्याख्यातंपुरुषद्वारमथकारणद्वा
रमभिधित्सुराह निरकेवाकारणंम्मी चउव्विहोउविहहोइदव्वंमि तद्दव्वअन्नदव्वे अहवाविनिमित्तनेमित्ती समवाइअसमवाईछव्विहकत्तायकरणंक
म्मंचतत्तोयसंपयाणवयाणतहसंनिहाणाय इहकरोतिकार्यमितिकारणं तस्यनामस्थापनाद्रव्यभावभेदाच्चतुर्विधोनिक्षेपोन्यासस्तत्रनामस्था
पनेसुज्ञाने। द्रव्यकारणंज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तमाह दुविहइत्यादिव्यतिरिक्तमाह द्रव्यकारणविषयोनिक्षेपोद्विविधः कथंतद्द्रव्यमन्यद्रव्ये २७४
तिन द्रव्यकारणमन्यद्रव्यकारणंचेत्यर्थः तस्यैवजन्यस्यपटादेः सजातीयत्वेनसंबंधिद्रव्यंतन्त्वादितद्द्रव्यं तच्चतत्कारणंच तद्द्रव्यकारणं तथा तस्माद्विप
रीतं तदन्यद्रव्यकारणंजन्यपटादिविजातीयं वेमादीत्यर्थः तस्यैवजन्यस्यपटादेः तद्द्रव्यकारणत्वे कार्यकारणयोरेकत्वमितिभेयस्य परिहारंवक्ष्यतिभा

DR BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजीइत्याख्यस्मारकम्

ष्यकारः अथवा अन्यथाव्यतिरिक्तकारणस्यैवद्वैविध्यं निमित्तकारणंनैमित्तिककारणंचेति तत्रकार्यात्मनः आसन्नभावेनजनकंनिमित्तंयथापटस्यैवतंतवस्त
द्व्यतिरेकेण पटस्यानुत्पत्तेः तच्चतत्कारणंचनिमित्तकारणं यथातंतुभिर्विना पटो नभवति तथातन्वाताननविनानादिचेष्टाव्यतिरेकेण पटस्यानुत्पत्तेः
तच्चतत्कारणंनिमित्तकारणं यथातंतुभिर्विनापटोनभवति तथातन्वाताननवितानादिचेष्टाव्यतिरेकेणापिनभवत्येव तस्यात्तस्यचेष्टायाः वेमादिकारणम
तो निमित्तस्यैकनिमित्तिकमिति अथवा अन्यथाव्यतिरिक्तकारणस्यद्वैविध्यमित्याह समवायीत्यादि समेकीभावे अवरावप्रपृथक्त्वे अयगतौइणगतौवा
ततश्चैकीभावेनापृथग्गमनंसमवायः संश्लेषः सविद्यतेयेषांतेसमवायिनस्तंतवः यस्मात्तेषुपटः समवैतीतिसमवायिनस्तएवकारणंसमवायिनस्त
एवकारणंसमवायिकारणं आह॥ ननुतद्द्रव्यादिप्रकारत्रयेपियथोक्तन्यायेनार्थस्याभेदएवेति किंभेदेनोपन्यासः सत्यंकिंतुतत्रानवाप्य पगतसंज्ञान्तरभेद
र्शनपरत्वाद्दोषः अथवाव्यतिरिक्तद्रव्यकारणंषड्विधमिति अनुस्वारस्यलुप्तस्यदर्शनात्तत्षड्विधं षट्प्रकारं कथंकर्ताकुलाललक्षणस्तावत्कार्यस्यघटादेः कार
णंनस्वतंत्रत्वात्तस्यैणव्यापारात्तया क्रियतानिर्वर्त्यतेयत्कर्म्मघटलक्षणं तदपिकारणंआह ननुकथमात्मैवात्मनःकारणं अलब्धात्मलाभस्यतस्यकारणत्वा
नुपपत्तेः सत्यं कुलालादिकारणव्यापृतिक्रियाविषयत्वादुपचारतस्तस्यकारणत्वं उक्तंच निर्वर्त्यंवाविकार्यंवाप्राप्यंवाथक्रियाफलं तद्दृष्टदृष्टसंस्कारकर्म्म
कर्तुर्यदीप्सितं। तदेवंक्रियाफलत्वेनकार्यस्यापिकारणत्वं अन्यथकुलालादिभिर्व्यापारणैर्व्यर्थ्यप्रसंगादितिमुख्यवृत्त्या वासौकार्यरूपेणकर्म्मणः कारणत्वंत
तथासम्यक्संस्कृत्यप्रयत्नेनदानंयस्मैतत्संप्रदानंकर्त्राहकदेवदत्तादितदपिघटस्यकारणंतदुद्देशेनैवघटस्यनिष्पन्नत्वाद्भावेतन्निष्पत्त्ययोगादिति अव
याणत्ति दोवखंडनेदानंखंडनंअप सत्य आमर्यादानंखंडनंवियोजनं स्थलिंडापायेपिध्रुवत्वान्निलक्षणमपादानं तदपिकार्यस्यघटस्यकारणंतदंतरेणापि
तस्यानुत्पत्तेः तथासंन्निधीयतेस्थाप्यते कार्यमत्रतत्सन्निधानमाधारोधिकरणमित्यर्थः तदपिकार्यस्यकारणं आधारतयातस्यापितत्रोपयोगात्तच्चघटस्यच
क्रं तस्यापितद्भिन्नत्वस्याप्याकारस्तस्याप्याकारमिति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः ९२ अथतद्व्यातिरेक्यासकार्थ्यिकारः प्राह तद्द्रव्यकारणंतंतवोपटस्यसहजेणतम्म
यया विपरीयमन्नुकारणं मिउंवेमादउनस्स यदात्मककार्यदृश्यते तदिहतद्द्रव्यकारणं तस्यकार्यद्रव्यस्य सजातीयत्वेनसंबंधिकारणंतद्द्रव्यकारणमित्यर्थः
यथापटस्यतंतवः येनतन्मयतातत्वात्मकता पटस्यदृश्यते विपरीतंतु यदात्मकंकार्यनभवति तदन्यद्रव्यकारणमिष्टं यथातस्यैवपटस्यवेमादयतदीतिअ
त्रपरः प्ररयन्नाह जइतनसंसवमयं हे ऊणणकुसकारणेगमंनयननुत्तनाईतउभिहाणाइभिन्नाइं ननुयदितत्तस्यैवपटस्यसंभवितंतुद्रव्यं तस्यैवपटस्यहे
हेतुकारणमवसम्मतंतन्वतुकार्यकारणयोरेकत्वंप्राप्नोति ततश्चतंतुपटयोः कार्यकारणभावः एकत्वादस्वरूपवदितिपरस्याभिप्रायः नचतत्कार्य
कारणयोरेकत्वंयुक्तं यतस्तकार्यकारणेअभिधानादिनाभिन्नेवर्तेते आदिशब्दात्संख्यालक्षणकार्यपरिग्रहस्तथाहिपटस्तंतवइत्यभिधानभेदः एकः

पटोबहवस्तंतवइतिसंख्याभेदः लक्षणेनैनेतिलक्षणंस्वरूपंतच्चान्यदृशंपटस्यान्यादृशंचभूतंनामितिलक्षणभेदः शीतत्राणादिकार्यंपटोर्थधनादिकार्यं
श्चतंतवइतिकार्यभेदः ततश्चभिन्नेपटतंतुलक्षणेकार्यकारणेअभिधानादिभेदाद्घटपटादिवदितितथाचसतिवदभिप्रायेणयनयोरेकत्वमापततितदयु
क्तमेवेति अत्रोत्तरमाह तुल्लोयमुवालंभो भेएविनतंतवोघडस्सेव कारणमिगंतेविय तउभिहाणाइउभिन्ना यस्तंतुपटयोरभेदपक्षेकार्यकारणभावाभाव
प्रसंगलक्षणउपालंभस्त्वयाचेतसिवर्ततेसभेदेपिभेदपक्षेपितुल्यःसमानएववर्ततेनथाहिनतंतवःपटस्यकारणंभिन्नत्वाद्घटस्येवेतिकिंचयतएकत्वे
पितंतूनामभिधानादयोभिन्नाहृश्यंतएवततोनैकांतिकोहेतुरितिदोषः तथाहि॥ घटस्यरूपादीनांचैकत्वंलोकेप्रतीतमथचाभिधानादयोभिन्ना
एव तद्यथाघटोरूपादयइत्यभिधानभेदःएकोघटोबहवोरूपादयइतिकार्यभेदः ततोभिधानादिभेदाद्भेदइत्यनेकांतिकोहेतुर्यतएतदपिशक्यतेवक्तुंअ
अभिन्नेपटतंत्वादिलक्षणेकार्यकारणेअभिधानादिभेदाद्घटरूपादिवदिति आह॥ यद्येकत्वेप्यभेदेपि कार्यकारणयोस्तुल्यउपालंभस्तर्हिकथंतामलोकप्रसिद्ध
स्तंतुपटादीनांकार्यकारणभावःसिध्यतीतिभवंतएवकथयंत्वित्याह जंकघकारणाइं पद्यायाघत्थुणोजउतेय अन्नेणन्नणभया तोकारणकजभयणेयं यद्यु
स्माद्घटम्तृत्पिंडादिलक्षणेकार्यकारणवस्तुनः पृथिव्यादेःपर्यायावर्त्तेतेतौचघटमृत्पिंडलक्षणौपृथ्व्याःपर्यायौपरस्परंतौयस्मादन्यावनन्यौचमतौ तत्रसं
ख्यासंज्ञालक्षणादिभेदादन्यत्वंमृदाद्याकारूपतयाशब्दभेदेपत्वादितिस्थानन्यत्वंतस्मात्कार्यकारणयोरियमन्यानन्यत्वलक्षणाभजनाइष्टव्याततश्चक
थंचिन्नयोःपरस्परंभेदःकथंचिन्नेतिकार्यकारणाइतिभावार्थःएतदेवाह नज्झिपुढवीविसिठोघडोत्ति जंतेणजुज्जइअणन्नो जंपुणघडोत्तिपुव्वंनेआसिपुढवीत
उअन्नो पृथिव्याम्तृत्तिकायाविशिष्टोव्यतिरिक्तोनन्भयाघटनास्तिनदृश्यते यस्मात्तेनतस्माद्युज्यतेअनन्योम्तृत्तिकातोभिन्नःयत्पुनर्घटइतिव्यक्ते
नरूपेणपूर्वंघटनिष्पत्तेःप्राग्नासीन्नाभूत्किंतुपृथिवीम्तृत्तिकेवासीदन्यथासर्वथैकत्वेपृथिवीकालेघटोदृश्यतेइतिभावस्ततस्तस्मात्प्रायतेपृथि
वीतोन्योघटइत्येवंयथाम्तृघटयोरन्यानन्यत्वमेवंसर्वत्रकार्यकारणयोस्तद्भावनीयमिति अहथानिमित्तनिमित्तीत्येतव्याचिख्यासुराह जहवंभवोनिमित्तं
तोनेपडस्ससनमिमो॥यथातंतवःपटस्यनिमित्तंकारणंनथातन्नैवमकारणयस्मात्तेषांतवूनामातानवितानादिचेष्टायानिमित्तवेमादयस्तुतस्तनि
मित्तस्यैदंनैमित्तिकंकारणंपटस्यभवतीति समवाइअसमवाईत्येतद्विवरणायाह समवाइकारणंतं तयाएडजेणासमवयंतिनुसाभेइजउकघेवमारत
उअसमवाई समवायिकारणंतंतवपटस्ययेनतेसमवयंति येनपटस्तत्तुसमवेतःसमुत्पद्यतइतीहतात्पर्यंइहतंतुषुपटइत्येवंवैशेषिकैरभ्युपगमा
द्गुमादिपुनःपटाख्यंकार्यंनसमवैतिनसाश्लिष्यतततोसमवायिकारणंतदितिवैशेषिकसिद्धांतेपिमतमेवमुपदर्शयन्नाह वेमाकउनिमित्तं संजोगाअसम
वाइकेसिचिनेजेणतंतुधम्मा पडोयदवंतरंजेण ८ दव्वंतरधम्मस्सय नजउदवंतरंमिसमवाउसमवायमित्रपावइकारणकधेगयाअम्हाइहकमा

म १

चिदेशेषिकविशेषाणांमतेनवेमादयःआदिशब्दात्सजातीयातजातीयानुशालिकालादयश्चपटस्यनिमित्तंकारणंनत्वसमवायिकारणंतंतुसंयोगमात्रनिमि
त्तत्वेनतंतुलक्षणकारणद्रव्यानाश्रितत्वात्तथाचाह तेतंतुसंयोगायेनकारणेनतंतुधर्म्माः अतोनिमित्तकारणंनभवतितद्विलक्षणरूपत्वाद्भवंतुतर्हि
सामवायिकारणंनतुयत्तथामपिपटेसंघतत्वान्नेत्यतस्तत्तुद्रव्याद्व्यांतरपटस्तस्माच्च द्रव्यांतरंतंतवःद्रव्याणिद्रव्यांतरमारभंतेगुणाश्चगुणांतरमि
तिसिद्धांतादितितनःकिमित्याहद्रव्यांतरधर्मस्यचयतोनद्रव्यांतरेसमवायःशीतादीनामिवदहनभुजियश्चात्तंतुधर्म्माणातत्संयोगानांपटेद्रव्यां
तरेसमवायेइष्यमाणेपटतंतुलक्षणयोःकार्यकारणयोरेकत्वंप्राप्नोतिइतरेतरगुणसमवायात्ततश्चयथापटधर्माःशुक्लादयःपटसमवेतत्वात्तद
व्यतिरिक्ताःसंतोनपटस्यकारणमेवंतंतुसंयोगाअपिनतत्कारणंस्युःएकत्वेकार्यकारणभावायोगादितितदेववैशेषिकाःकार्यकारणयोरेकत्वंकथम
पिनेछंतिआचार्यकस्तुजैनत्वात्स्याद्वादितत्वात्कारणात्कार्यंभिन्नमभिन्नंचपश्यन्नाह जहनंतूणंधम्मासंजोगात्तहपडोविसगुणाव समवायाइत्तणउदव
स्सगुणादउचेवंअभिहाणवुद्धिलक्खणभिन्नाविजहासरकडउणन्नेदिकालाइविसेसातहदव्वाउगुणाईयाइयथारमेत्तभिन्नानेचेवजहानहागुणा
ईयातहकघंकारणउदव्वसगुणाइउचेवंअभिहाणवुद्धिलक्खणभिन्नाभिन्नसमवचकोदोसो ननुयथातंतूनांधर्म्मानतेतेकतःसंयोगास्तथापटो
पितंतूनांधर्म्मएवयथातेषामेवतंतूनांस्वगुणाःशुक्लादयःनद्धर्म्मःकुतःसमवायादित्यादिहयोयत्रसमवेतःसतस्यधर्म्मएवयथातंतूनांस्वगुणाःशुक्ला
दयस्तद्धर्म्मःकुतःसमवायादिसमेवतश्चतंतुषुपटस्तस्मात्तद्धर्मःयथातंतूनांधर्म्मःपटएवंद्रव्यस्यगुणादयोपिगुणकर्म्मसामान्यविशेषसमवाया
अपिधर्म्मइत्यर्थःयदिनामतंतूनांधर्म्मःपटोमद्रव्यस्यवागुणादयोधर्म्मस्तथापिभूतकेनकारणात्कार्यस्यभेदाभेदेकिमायातमित्याह अभिहाणेत्यादिप
थाहिकालाकाशादयोविशेषाःअभिधानवुद्धिलक्षणादिभिर्भिन्नाअपिसंश्चावयवश्चसदर्थःसत्तासामान्यमित्यर्थःतस्मात्सत्वतयापमेयत्वादिति
रनन्येअभिन्नास्तथातेनैवप्रकारेणद्रव्यात्गुणकर्म्मसामान्यसमवायादयोअन्येभेदवंतःइदमुक्तंभवतिदिक्कालादीनामन्यमभिधानमन्यश्चसामा
न्यस्यअन्यादृशीदिगादिषुवुद्धिरन्यादृशीचसत्तासामान्येअन्यत्वदिगादीनांलक्षणंस्वरूपमन्यादृशंचसत्तासामान्यस्यइत्येवमभिधानादिवैलक्षण्या
द्यथाभिन्नाअपिदिक्कालादयःसत्तासामान्यात्सत्वेनेयत्वादिभिरभिन्नास्तथाद्रव्यादपितंत्वादिःशुक्लगुणादयोभिधानादिभिर्भिन्नाअपिसत्वज्ञेयत्वा
दिभिरभिन्नाइति यद्यपिभिन्नास्तर्हिभेदःकथमित्याह ॥उवयारेत्तादि नेचेवदिगाइयो यथोपचारमात्रतःसत्तासामान्याद्भिन्नास्तथागुणादयो
पिद्रव्यादभिन्नाःइदमुक्तंभवति॥यथासत्तासामान्यादभिन्नेष्वपिदिगादिष्वभिधानादिभेदाद्भेदउपचर्यतेएवंद्रव्याद्गुणादीनामपितथाहिप्रभातस
मयेमंदमंदप्रकाशेअविरलपत्रनिचिततरुशाखासंलीनबलाकायाःपत्रविवरेणकेनापिकिंचिच्छुक्लमुपलभ्यतइत्येवंशुक्लत्वंनिश्चीयतेननुय

क्वाका एतच्च गुणगुणिनोः कथंचिद्भेदमंतरेणनोपपद्यते एकांताभेदेगुणग्रहणेगुणिनोऽप्यग्रहणप्रसंगात्तस्माद्द्रव्याद्गुणादीनांकथंचिद्भेदः कथंचित्त्वभेद
इति तथातेनैवोक्तप्रकारेणाकारणात्कार्यमभिधानादिभेदाद्भिन्नंसत्वज्ञेयत्वादितिस्त्वभिन्नं यदिस्यात्तर्हिकोदोषोयेनैवंज्ञेषिकादयोभेदएकत्वकार्यका
रणभावमिथ्यंतीति। अथषड्विधंव्यतिरिक्तंकार्यकारणंव्याचिख्यासुराह। कारणमहवाच्छहा। तत्थसतंतीत्तिकारणंकत्ता। कच्चुप्पत्ताहगतमं करणंमि
उपिंडदंडाई। कम्मंकिरियाकारणा। मिहनिव्विडोजउनसाहेइ। अहवाकम्मंकुभो। सकारणंबुद्धिहेउत्ति। भवोत्तिवक्तोगोत्तिय। सक्कोत्तिवसोसरूवलाभ
स। कारणत्तनिव्विभिवि। जंनागासमारंभो। वञ्चनिमित्ताबिरंक। कद्धंचियकज्जमाणकालम्मि। होइसकारणमिहरा। विवन्नयाभावयाहोज्जा। देऊसज
स्सतंसं। पयणमिहतंपिकारणंतस्स। होइतदत्थित्तऊ। नकीरएतंविणाजंसो। भूपिंडावायाऊ। पिंडोवासक्करादवायाऊ। चक्कमहावागोवा। पादाणंका
रणंतंपि। चक्कहागासंचक्कं। सरूवमिज्जाइसनिहाणंजं। कुभस्सतंपिकारणं। मभावकतस्सजदसिद्धी। सत्ताप्पिप्रायोयोव्याख्यातार्थाः नवरंक्रियतेक
र्त्तानिर्वर्त्यतइतिव्युत्पत्तेःकर्मभण्यते कासौक्रियाकुंभंप्रतिकर्त्तव्यापाररूपा सान्वकुंभलक्षणकार्यस्यकारणमितिप्रतीतमेव॥आह। ननुकु
लालएवकुंभंकुर्वन्नुपलभ्यतेक्रियातुनकाचिकुंभकरणेव्याप्रियमाणा दृश्यतइत्याह इहनिश्चेष्टः कुलालोपियस्मान्नघटंसाधयति निष्पादयति याचनस्यचेष्टा
साक्रियातिकथंनतस्याःकुंभकारणत्वमिति अथवाकर्त्तुरीप्सितमतस्त्वाक्रियमाणः कुंभएवकर्म्मतर्हिकार्यमिदमतः कथमस्यकारणत्वं नहिस्वकी
क्षणमपिरूप्यमाणमनंमेव विध्यतिनतःकार्यनिर्वर्त्यस्यात्मनएव कारणमित्यनुपपन्नमेवत्याह सकारणंबुद्धिहेउत्ति सकुंभःकारणहेतुहेतुकस्स
कुतः प्रस्तावात्कुंभबुद्धिहेतुत्वादिदमुक्तंभवति सर्वोपिबुद्ध्या संकल्प्यकुंभादिकार्यंकरोतीतिव्यवहारस्ततोबुध्यध्यवसितस्यकुंभस्याचिकीर्षितोमृण्मयकुंभस्त
द्बुध्यालंबनतयाकारणंभवत्येवनचवक्तव्यमनिष्पन्नत्वादसन्नसौतद्बुद्धेरपिकथमालंबनंस्यादिरूपतयातस्यसर्वदासत्वादिति ननुयएवेदंमृन्मयकुं
यरूपोघटस्तस्यैवकारणंचित्ततरमिप्रस्तुतंबुध्यध्यवसितस्तस्मादन्यएवेति नत्कारणाभिधानमस्तुतमेवसंभावितिनिष्पन्नवदुपचारन्यायेनतयोरे
कत्वाध्यवसायाद्याघस्थासकोसादिकरणकालेपिहि किंकरोषीति पृष्टः कुंभकारःकुंभंकरोमीत्येतदेववदति बुध्यध्यवसितेन निष्पत्स्यमानस्यैक
त्वाध्यवसायादिति अथवा। भव्योयोग्यःस्वरूपलाभस्यातिशक्य उत्पादयितुमतः स्वकरत्वात्कार्यमप्यात्मकःकारणमिष्यतेअवश्यंचकर्मणःकार
णत्वमेष्टव्यंयतस्तस्मात्समग्रकारणसामग्रीसन्निधानेपि नैवमेवाकाशार्थप्रारंभः किंतुविवक्षितकार्यार्थमतस्तदविनाभावित्वात्क्रियायाःकार्य
मप्यात्मनःकारणमिति एतदेवभावयति बाह्यानिकुलालचक्रचीवरादीनियानि निमित्तानितदपेक्षंक्रियमाणकालोचितंकार्यमवाति स्वस्यात्म

नकारणंस्वकारणंस्वकारणमन्यभावुध्यापूर्वमपर्यालोचितमेवकुर्वीत तदाप्रेक्षापूर्वशून्यमनस्कारंभेपिपर्योर्ययेभवेर्घटकारणसन्निधानेप्यन्यत्किमपिश
रावादिकार्यभवेदभावोवाभवेन्नतुकिंचित्कार्यभवेदित्यर्थःतस्माद्बुध्यवसितंकार्यमप्यात्मनः कारणमेष्टव्यं किंबहुनाथवाऽयुक्तितोघटेन तथाऽस्वाधियाकर्म
णःकारणत्वंवाच्यमन्यथाकर्म्मणःकारकत्वं करोतीतिकारकमितिषण्णांकारकत्वानुपपत्तिरेवस्यादितिगाथार्थः पिंडत्यादि भूरुपादानंपिंडापायेपिध्रुवत्वाद
थवाविवक्षयापिंडोऽपादानंतद्गतशर्करादीनामपायेपिविवेकेपिध्रुवत्वादथवाघटापायाच्चक्रमापाकोवापादानमितिवक्रहत्यादि घटस्यचक्रंसन्निधा
नमाधारस्तस्यापिवस्कभास्तस्याप्याकाशमस्यपुनःस्वप्रतिष्ठत्वात्सगुदमाधारइत्येवमादियत्किमप्यानंतर्येणपरंपरयावासन्निधानमाधरोयदस्यवि
वद्द्यतेतत्सर्वमपितस्यकारणंतदभावेतस्यघटस्ययघटस्मादिसिद्धिरित्येकोनविंशतिगाथार्थः॥ तदेवमुक्तंद्रव्यकारणमथभावकारणमाह।
भावम्मिहोइदुविहं अपसत्थंपसत्थयंच अपसत्थं संसारस्सेगविहं दुविहंतिविहंचनायव्वं भवतीतिभावः औदयिकादिः सचासौकारणंचसंसारापव
र्गयोरितिभावकारणंततश्चभावेभावकारणेविचार्येद्विविधंकारणंभवत्यप्रशस्तंप्रशस्तंचशोभनमशोभनंचेत्यर्थः तत्राप्रशस्तंसंसारस्यसंबध्यते
कविधमनेकप्रकारंद्विविधंत्रिविधंच शब्दात्चतुर्विधादिसंसारकारणसमुच्चयार्थइति अथकिंतदेकविधादिसंसारस्यकारणमित्याह अस्संजमोयए
को अन्नाणं अविरईयदुविहंच मिच्छत्तंअन्नाणं अविरईचेइवतिविहंतु असंयमोप्यविरतिलक्षणः सप्रधानतयाविवक्षितः सन्नेकविधएषसंसारकारणं
अज्ञानादीनांतदुपष्टंभकत्वेनाप्रधानत्वविवक्षणात्तथाअज्ञानमविरतिश्चप्रधानतयाविवक्षितंद्विविधंसंसारस्यकारणं तथाज्ञानंमिथ्यात्वमितिशेष
मूलदशेनीयस्यविपर्यस्तंप्रतीतमेवअन्यथकषायादियोगादन्योपिचतुर्विधादिसंसारकारणभेदोवक्तव्याइत्युक्तमप्रशस्तंभावकारणंअथप्रशस्तभावकारण
माह होइपसत्थंमोक्खस्सकारणंएगविहदुविहतिविहंवातंचेवयविवरीयं अहिगारपसत्थएणेत्थं इहपन्मोक्षस्यकारणंहेतुस्तत्प्रशस्तंभावकारणमुच्यते।
किंपुनस्तदित्याह। तंचेवविवरीयंति यदप्रशस्तमसंयमादिभावकारणमुक्तं तदेवविपरीतं सदेकविधं द्विविधंत्रिविधंचप्रशस्तं भावकारणंभवति तत्रासंयमा
द्विपरीतंसंयमः एकविधंप्रशस्तभावकारणं अज्ञानाविरतिविपरीतंतुज्ञानसंयमौ द्विविधं मिथ्यात्वाज्ञानाविरतिविपरीतंतुसम्यग्दर्शनज्ञानसंयमरूपं
त्रिविधमितितदेवंनामादिभेदतश्चतुर्विधंकारणंविचार्यप्रकृतेयेनाधिकारस्तदाह अहिगारोपसत्थएणेत्थ इहसामायिकविचारेप्रशस्तेनभाव
कारणेनाधिकारः सामायिकाध्ययनंहिक्षायोपशमिकभावरूपंवर्तते सचप्रशस्तो मोक्षकारणत्वात्तदनेनायुक्तपुरतःप्रशस्तभावकारणेनात्राधिकारइति अथकार
णाद्वारएवकारणवक्तव्यतानुगतंप्रसंगतः किंचिदाह तित्थयरोकिंकारणं भासइसामाइयंतु अज्झयणं तित्थयरनामगोत्तं बद्धंमेवेइयव्वंति तीर्थकरः किंका
रणं किंनिमित्तमाश्रितसामायिकाध्ययनंतुशब्दादन्यानिचाध्ययनानि केवलज्ञानोत्पत्तिनंतरस्य कृतकृत्यत्वात्किंतज्ज्ञापनेनेत्यभिप्रायः अत्रोच्यते॥

तीर्थकरइतिनामगोत्रं संज्ञायस्यतत्तीर्थकरनाम संज्ञकं कर्म्मपूर्वं मयाबद्धंतदिदानीमनेनप्रकारेणवेदितव्य मित्यनेनकारणेनसतद्भाषतइति पुनरप्येवंवि
नेयः प्रश्नमुत्तरंचाह तं चकहंवेइयइ अगिलाएधम्मदेसणाईहिं वज्झउतंतुभगवउ तइयभवोसक्कइत्ताणंनियमामणुगेयइए इच्छिपुरिसेयरोवसुहले
सा आसेवियबहुलेहिं वीसाईअन्नयरेहिं एतयोर्व्याख्यानं पूर्वं वेदयनवरंतत्पुनस्तीर्थकरनामकर्मबद्धंसत्कथंवेद्यतइतिप्रश्नः अत्रोत्तरं अग्लान्याअति
खेदनधर्म्मदेशनादिभिः तच्चभगवतस्तीर्थकरस्यैवयस्तीर्थकरोभविष्यतीतिनस्यैवबध्यतेबंधमायातिकदेत्याह सिद्धिगमनभवात्तृतीयभवं यावदवष्टक्याप
र्यन्तइदमुक्तंभवति अनेनबद्धेनभवत्रयमेवसंसारेअवतिष्ठते ततःसिध्यतिएकस्तावत्सएवमनुष्यभवोयत्रतद्बध्यते द्वितीयस्तुदेवभवोनरकभवोवा तृ
तीयभवेतुतीर्थकरोभूत्वासिध्यति तच्चनियमान्मनुष्यगतावेवप्रारंभमाश्रित्य सम्यग्दृष्टिमनुष्योबध्नाति नान्यगत्याद्यस्थः कथंभूतोमनुष्यइत्याह स्त्री
पुरुषः इतरोवापुरुषनपुंसकवेदकोमंत्रादिकारणैःकृतपुरुषवेदःसन् योनपुंसकोनपुंसकवेदःपंडकादिद्रव्यतः कथंभूतःपुनरित्यादिनित्याह सम्य
ग्दर्शनादिगुणयुक्तःशुभलेश्यः कैःपुनःकारणैः सोपिबध्नातीत्याह अरहंतसिद्धपवयणेत्यादिनापूर्वमभिहितैःबहुलैःपुनःपुनरासेवितैःसंपूर्णैर्विंश
त्याकारणैरन्यतरैर्वाएकद्वित्र्यादिभिरतिपुष्टैरितरिति एवतीर्थकृतः सामायिकाध्ययनभाषणकारणमभिधाय अथगणभृतामाशंकाद्वारेणतच्छ्रवण
कारणमभिधित्सुराह गोयममाईसामाइयंतुकिंकारणंनिसामिति नाणस्सतंतुसुंदर मंगुलभावाणउवलद्धी होइपवित्तिविनित्ती संयमतवपावकम्मअ
ग्रहणं कम्मविवेगोयतहा कारणमसरीरयाचेव कम्मविवेगोअसरीरयाय असरीरयाणबाहाए होअणबाहानिमित्तं अवेयणोमणाउलोनिरुयत्ताए
अयलोअयलत्ताएयसासउहोइ। सासायभावमुवगउ अवाबाहंसुहंलहइ॥व्याख्या गोतमादयोगणधराः किंकारणंकिंनिमित्तं किंप्रयोजनंसामा
यिकंनिशामयन्तिशृण्वन्तीत्याह नाणस्सत्तिविभक्तिव्यत्ययाच्चतुर्थ्यर्थे द्रष्टव्यासाचतादर्थ्येततश्चज्ञानार्थंज्ञानायेत्यर्थः तेषांभगवद्वदनारविंदनिर्गतंसा
मायिकमिदंश्रुत्वातदर्थविषयंज्ञानमुत्पद्यतइतिभावः तच्चज्ञानंसुंदरमंगुलभावानांशुभाशुभपदार्थानामुपलब्धयेउपलंभनिमित्तंभवति तस्माच्चशुभाशुभप
दार्थोपलब्धेः सकाशाच्छुभेषुप्रवृत्तिरितरेभ्योनिवृत्तिर्भवति तेचप्रवृत्तिनिवृत्ती संयमतपसी संयमतपसोःकारणंनिमित्तंभवतः आरंभनिवृत्तिःसंयमका
रणंशुभप्रवृत्तिस्तुतपःकारणमित्यर्थः तयोश्चसंयमतपसोः पापकर्मणोऽग्रहणंतथाकर्मविवेकश्चकर्मनिर्जरारूपोयथासंख्यंकारणंनिमित्तंप्रयोजनमि
ति यावत्कर्मविवेकस्यचकारणंप्रयोजनमशरीरतैवचेति अथविवक्षितमर्थमुक्तानुवादेनप्रतिपादयन्नाह कर्मविवेकःकर्मपृथक्करणाभावोशरीरतायाः
कारणंअशरीरतापुनरनाबाधताबाधाकारणंभवति होअणबाहानिमित्तंति अनाबाधतानिमित्तमनाबाधताकारणमनाबाधतयाहेतुभूतयेत्यर्थः अवे
नोवेदनारहितोनभवतिजीवःअवेदनत्वाच्चानाकुलोनिराकुलोभवति गोराधनाकुलत्वाच्चनीरुक्कस्तद्रव्यभावरोगरहितोभवति नीरुक्तयापुनरच
लोचलरचयोचतत्रैवमुक्तिक्षेत्रेशाश्वतोभवति शाश्वतभावंचोपगतःसन्नव्याबाधंसुखंलभते इत्थंपारंपर्येणाव्याबाधमुक्तिसुखनिमित्तंसामा २७७

यिकश्रवणंसिद्धमितिनिर्युक्तिगाथार्थः ९२१ एताश्चगाथाःसुगमत्वात्संक्षेपतोभाष्यकारः किंचिद्व्याचिख्यासुराह तित्थयरनामकर्म्म रकयस्सकारणमिदं
जिणिंदस्स सामाइयाभिहाणं नाणस्सउगोयमाईणंतापसकलंयरप्पावोयलद्धिएसापवित्तिनियमेणं एवंतयंकम्मसोपुध्वंवरनिमित्तं इदंसामायिकाभिधानंसा
मायिकभाषणंजिनेंद्रस्यतीर्थकरस्यभगवतस्तीर्थकरनामकर्मक्षयस्यकारणंहेतुः गोतमादीनांपुनर्ज्ञानस्यतच्छ्रवणंकारणमितिगम्यते तदपिज्ञानंशुभा
शुभभावोपलब्धेःकारणंएषापिप्रवृत्तिनियमयोःप्रवृत्तिनिवृत्त्योःकारणंएवंक्रमशःक्रमेणपूर्वंपरस्योत्तरस्यनिमित्तंभावनीयंयावत्प्रत्यनत्वादव्याबाधं
मुक्तिसुखंलभतइतिगाथाद्वयार्थः उक्तंकारणद्वारमथप्रत्ययद्वारमाह पच्चयनिरकेवोखलु दव्वमीतत्थभासगाईउ भावंमिउहिमाई तिविहोपगयंतुभावे
णं केवलनाणित्ति अहं अर्हसामइयंपरिकहेइ तेसिंपिपच्चउखलु सव्वणूतोनिसामिति प्रत्याययतीतिप्रत्ययः प्रत्ययनंवाप्रत्ययस्तन्निक्षेपस्तन्न्यासः
खलुशब्दस्यापिशब्दार्थत्वात्सोपितन्निक्षेपः कारणनिक्षेपवन्नामस्थापनादिभेदाच्चविधतत्रनामस्थापनेप्रतीतेद्रव्येद्रव्यविषयः प्रत्ययोज्ञशरीरभव्य
शरीररूपःसुगमस्तद्व्यतिरिक्तस्तुतप्तमाषादिः आदिशब्देनघटतंदुलचर्वणादिदिव्यपरिग्रहः द्रव्यंचतत्प्रत्याय्यतीतिहेतुत्वात्प्रत्ययस्तप्तमाषकादि
रेव तज्ज्ञोवाप्रत्याय्यपुरुषजातप्रत्ययःभावम्मित्ति भावेभावप्रत्ययेविचार्येवध्यादिस्त्रिविधोभावप्रत्ययःअवधिमनःपर्यायकेवलज्ञानत्रयलक्षणोबाह्य
लिंगानपेक्षएवप्रत्याययत्येतन्तात्त्विकप्रत्ययज्ञावाप्रत्ययस्त्रिविधइत्यर्थः मतिश्रुतेतुबाह्यलिंगंकरणमपेक्षप्रत्याययतोनसाक्षादतः किलात्रनविवक्षि
तेप्रकृतप्रस्तुतोपयोगस्तुसामायिकमंगीकृत्यभावेनभावप्रत्ययेनेति अतएवकेवलज्ञानीअहमितिस्वकीयादेवकेवलज्ञानलक्षणाद्भावप्रत्ययादर्हन्मा
क्षादेवसामायिकार्थमुपलभ्यसामायिकंपरिकथयतितेषामपिश्रोतॄणांगणधरादीनांहकृतारोपसंशयपरिछित्त्यासर्वज्ञइतिप्रत्ययोबोधनिश्चयोभवति।
ततोसस्मात्सर्वज्ञप्रत्ययात्तेनिशामयंतिशृण्वंतिसामायिकंअतएवयस्केश्चिदुच्यतेसर्वतोसावितित्थेतत्कालेपिछद्मस्थैःतदज्ञानज्ञेयविज्ञानरहितैर्ग
म्यते कथमित्यादितच्छद्मस्तोभवति अन्यथाचतुर्वेदोपमित्यादिलोकव्यवहारानुपपत्तेरिति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः ९२५ अत्रभाष्यंदव्वसदव्वउदव्वेण
वदवपच्चउनेउ तव्विवरीउभावे सोवहिनाणाइउत्तिविहो॥प्रत्याय्यपुरुषलक्षणस्यद्रव्यस्यप्रत्ययःप्रतीतिर्द्रव्यप्रत्ययः तथाद्रव्यात्तप्तमाषादेर्द्रव्येणवा
घटादिनाप्रत्ययोद्रव्यप्रत्ययोज्ञेयः यस्तुबाह्यद्रव्यात्बाह्यद्रव्येणवानक्रियतेकिंतुतद्विपरीतस्तन्निरपेक्षएवसाक्षादुपलंभाद्भवति सभावरूपःप्रत्य
योभावप्रत्ययः सचावधिमनःपर्यायकेवलज्ञानभेदात्त्रिविधइति॥अनेनैवचभावप्रत्ययेनेहाधिकारस्तथाचाह।केवलनाणित्तिकाउ।अरुप्पच्चियप
च्चउजिणिंदस्स।तप्पच्चयकत्तणउ।तत्तोच्चियगोयमाईणं॥जिनेंद्रस्यतीर्थकरस्यकेवलज्ञानित्वात्सामायिकार्थंसाक्षादुपलभ्यकथयतःआत्मैवप्रत्य
नान्यःकेवलज्ञानात्मनाभावप्रत्ययावष्टंभेनैवतस्यसामायिकप्ररूपणादिति गोतमादीनामपिश्रोतॄणांतत एवकेवलज्ञानलक्षणाद्भावप्रत्ययात्सामा

यिकश्रवणमिति गम्यते। कुतइत्याह॥ तस्य केवलज्ञानिनः प्रत्यक्षत्वं तत्प्रत्यक्षत्वं तस्मादिदमुक्तं भवति सर्वं तं ज्ञायपरिच्छेदादिनाकेवलज्ञानी असावित्यनुभवप्र
त्यक्षद्वारेणैव गौतमादयोऽवगच्छंत्येव ततस्तेषामपि वस्तुतः केवलज्ञानलक्षणभावप्रत्ययादेव सामायिकश्रवणप्रवर्त्तत इति॥ आह॥ ननु कथमवध्यादिरेव त्रि
विधो भावप्रत्ययः यावतामतिश्रुतेपि प्रत्यायनफलत्वात्कथं न भावप्रत्यय इत्याह॥ जेणाइंदियमिट्ठं। सामइयं तो वहाइविसयं तं न उभयपरिक्रय पच्चक्खं। जेताइं परो
क्षविसयाइं॥ येन यस्मात्कारणात् जीवपर्यायत्वाज्जीवस्य वामूर्त्तत्वादतींद्रियमिंद्रियविषयो न भवति सामायिकमितीष्टं तत्त्वविदिनां ततस्तस्मादवध्यादिज्ञा
नानामेव तद्विषयः मतिश्रुतप्रत्यक्षं तु तन्न भवति यद्यस्मात्ते मतिश्रुते परोक्षार्थविषये इंद्रियद्वारेणैवोत्पन्नेरिति॥ अत्र प्रेरकः प्राह। नुन्नमिह केवलं चेव प
च्चक्खं नो हि माणसं नाणं। पोग्गलमेत्तविसयऊ। सामइयमारूवयाजेन॥ ननु यद्येवं तर्हि जीवपर्यायत्वादमूर्त्तत्वेन सामायिकं केवलज्ञानस्यैव विषयोऽतस्त
देवैकं भावप्रत्ययो युक्तं न त्ववधिमनःपर्यायज्ञाने तयोः पुद्गलमात्रविषयत्वात्तद्रूपिद्रव्यविषयत्वादित्यर्थः सामायिकमपि पौद्गलिकं भविष्यतीत्येत्या
ह यद्यस्मात्त्वारूपतामूर्त्तता सामायिकस्य जीवपर्यायत्वादित्यात्कमेवेति॥ सूरिराह। जं लेसापरिणामो। पायं सामाइयं भवत्थस्स। तप्पच्चक्खत्तण
ऊ तं सिं तो तं पि पच्चक्खं॥ यद्यस्माद्भवस्थस्य जंतोः संबंधिप्रायो द्रव्यलेश्याजनित एव परिणामोऽध्यवसायः सामायिकं सिद्धस्यालेश्यापरिणामोपि सम्य
क्त्वं सामायिकं भवत्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थं भवस्थग्रहणं भवस्थस्याप्ययोगिकेवलिनोऽलेश्यापरिणामरूपेऽपि सम्यक्त्वचारित्रे सामायिके भवतः ततस्तन्नि
रासार्थं प्रायोग्रहणं यस्मात्प्रायो द्रव्यलेश्याजनित एव परिणामो भवस्थस्य सामायिकं तो तं पि पच्चक्खं ततस्तदपि सामायिकं प्रत्यक्षं केषामित्याह तेसिं
ति तेषामवधिमनःपर्यायज्ञानिनां। कुत इत्याह॥ तप्पच्चक्खत्तणऊ त्ति तासां द्रव्यलेश्यानां तत्प्रत्यक्षत्वं तस्मात्तत्प्रत्यक्षत्वादिदमुक्तं भवत्यवधिमनःपर्याय
ज्ञानिनोपि सामायिकपरिणामजनकानि लेश्याद्रव्याणि साक्षात्पश्यंति ततस्तद्द्वारेण तज्जनितपरिणामरूपं सामायिकमपि तेषां प्रत्यक्षमुच्यते मति
श्रुते तु साक्षान्न किंचित्पश्यत इत्येतावता भेदेन तयोर्भावप्रत्ययत्वं नोक्तमिति। एवमप्यन्यदनिष्टमुत्पादयन्नाह परः ऊहाइ पच्चयं चिय। जइ तं न
सयंपि पच्चक्खं पत्तो। पच्चक्खनाणिवयस्स। तेण वयणं न सच्चेयं। ननु यदुक्तन्यायेनावध्यादिज्ञानत्रयप्रत्ययमेव सामायिकं ततः श्रुतज्ञानमपिहं तन प्रत्ययः
प्राप्तः मा प्रापत्किंनः क्षूयत इति चेदुच्यते तेन ततः प्रत्यक्षमवधिमनःपर्ययकेवलरूपं ज्ञानं येषां ते प्रत्यक्षज्ञानिनः तद्वर्जस्य तान्वर्जयित्वा अन्यस्य
कस्यापि वचनं न श्रद्धेयं प्राप्नोति न चैतदस्ति चतुर्दशपूर्वधरादिवचनस्य प्रमाणत्वेनोक्तत्वादिति। अत्रोत्तरमाह॥ सुयमिह सामाइयं चिय। पच्चइयं २७८
ज ऊय तव्वयणं। पच्चक्खनाणिणोच्चिय। पच्चायणमेत्तवावारं॥ ननु श्रुतं श्रुतज्ञानं यत्त्वया गणधरादिसंबद्धं प्रत्ययत्वेन गीयते तदिह श्रुतसामायि
कमेव समायहेतुत्वान्न पुनरन्यत्किंचिन्नत्वं प्रत्ययिकं प्रतीयनेऽर्थो यस्मादसौ प्रत्ययोऽवध्यादिज्ञानत्रयलक्षणः सप्रत्यायकत्वेन यस्यास्तीति तत्प्रत्य

यिकं सर्वाभिलाप्यार्थगोचरं सर्वद्रव्यसर्वपर्यायविषयं श्रुतज्ञानमित्यादिरूपेण केवलादिज्ञानत्रयप्रत्याय्यं न तु केवलादिज्ञानत्रयवत्स्वयमेव तत्प्रत्यय इत्य
र्थः ततः कथमत्र भावप्रत्ययत्वेन तदधिक्रियते अथ वचनरूपं द्रव्यश्रुतं त्वया प्रत्ययेभिधीयते तदप्ययुक्तं॥ कुत इत्याह॥ जऊय तव्वयणं इत्यादि यतश्च
तस्य प्रत्यक्षज्ञानिनो व्याख्याविधिप्रवृत्तस्य वचनं तद्वचनं कथंभूतमित्याह प्रत्यक्षज्ञानिन एव प्रत्यायनमात्रमेव परावबोधनमात्रमेव व्यापारो यस्य तत्प्रत्याय
नमात्रव्यापारं अतः केवलिप्रयुक्तत्वेन श्रद्धीयमानत्वात्तदपि प्रत्ययो न तु केवलादिवत्स्वयमेवेति॥ यद्येवं तर्हि किमिह स्थितं किं श्रुतं सर्वथैव प्रत्ययत्वेन नेहा
धिकर्तव्यमित्याह। उहाइ पच्चऊ त्ति य। भणिए तं तो पि पच्चऊ भिहियं। उहाइ लिंगं च कहं। तदभावे पच्चऊ होज्जा॥ ततस्तदपि श्रुतं प्रत्ययोभिहितं प्रत्ययत्वेना
धिकृतं भवति किं साक्षान्नैवं सामर्थ्यात्कथमित्याह अवध्यादित्रिविधोत्र प्रत्ययोधिक्रियते इति भणिते ऽर्थापत्तेः श्रुतमपि प्रत्ययो गम्यते किं पुनस्तद्
तरेणानोपपद्यत इत्याह अन्यथा तदभावे श्रुताभावे अवध्यादिज्ञानत्रयमपि कथं प्रत्ययो भवेदिदमुक्तं भवति अवध्यादित्रयं प्रत्यय इति द्रव्यश्रुतेनै
व परस्य प्रत्याय्यते तेन तदभावे त्ववध्यादीनि मूकत्वादात्मनः प्रत्ययत्वं परस्य प्रतिपादयितुं न शक्नुयुर्न वा प्रतिपादितं तत्प्रत्ययत्वसिद्धेर्द्रव्यश्रुतमपि वा परा
रान्मूलज्ञानं तत्र भवति अतोवध्यादिप्रत्ययत्वसाधकत्वात् श्रुतस्यापीह प्रत्ययत्वमवगंतव्यं। उक्तं च॥ सुयनाणं उनिउणं केवल तयणंतरं अप्पणो य परेसिं च
जम्हा तं परिभावगमिति तदेवमवध्यादयो द्वयस्वपः प्रत्ययाः साक्षादुक्ताः श्रुतप्रत्ययः सामर्थ्यादभिहितः अथवा अनन्यथात्रयः प्रत्यया भवंतीत्याह आयगुरवो सद्दं
ति पच्चयादिमोच्चिय जिणस्स सम्मच्चरकत्तणउ सीसाणउ तिपयारो वि॥ वाइत्यथवा आत्मगुरवः शास्त्रमित्येवं त्रयः प्रत्ययाः तत्रादिम आद्य एवात्मलक्षणः
प्रत्ययो जिनस्य केवलित्वेन स्वप्रत्यक्षत्वादात्मानं दृष्टैव जिनः सामायिकं कथयतीत्यर्थः शिष्याणां तु गणधरतच्छिष्यप्रशिष्यादीनामात्मगुरुशास्त्रलक्षण
स्त्रिप्रकारोपि प्रत्ययो विज्ञेय इति तत्र सर्वोपि प्रेक्षावान्वस्तुकमिति दृमित्यात्मना ज्ञात्वैव सामायिकं भरूपश्रवणादि कार्ये प्रवर्त्तनइत्यात्मप्रत्ययत्वात
यथा पूर्व्यसौ तीति पश्चाद्वक्ष्यत्यतो यथा गुरुः प्रत्ययस्तथादिदर्शयितु गणधरा ये तांतावदाह एस गुरू सव्वण्णू पच्चक्खं सव्वसंसयच्छेया भयरागदोसरहिओ तह्वि
गामावउ जंच अणुपकयपराणुग्गहपरो पमाणं वज्जनिहूयणस्स सामाइ अक्खरं से नमासवेयवयणोत्ति गणधराणां तीर्थकरो गुरुः ततस्तेन तस्य यत्तेनसा
मायिकं श्रव्यतीति किं चितिल तेन तस्य प्रत्ययत्वमुपकल्प्यंतीत्याह एषोस्माकं गुरुः सर्वज्ञः प्रत्यक्षमनुभवसिद्धः सर्वसंशयच्छेदादपरं च भयरागद्वेषरहितो
यथा तत्परिग्रहांगनासान्निधानवहनकाष्ठ्यादितल्लिंगाभावात्तः सर्वज्ञत्वाद्भयरागादिदोषरहितत्वाच्च यमन्दं न कदाचिदपि भाषते अतः सामा
मायिकोपदेशश्रद्धेय वचनमिति संबंधः॥ अथ अनुपमस्तु तत आत्मोपकारे निरपेक्ष एव परानुग्रहपरः प्रमाणं च सकलत्रिभुवनस्य यस्मा

ततः सामायिकोपदेशे अस्माकं श्रद्धेयवचनः एवं जम्बूनभवादीनामपि शिष्यप्रशिष्याणां निज २ गुरुषु संभवद्गुणोद्भावनपूर्वकं सामायिकश्रवणप्रत्ययः संभावनीयः
शास्त्रस्य कथं तेषु प्रत्ययत्वमवगम्यमवर्त्तत इत्याह सर्वेष्वेव सर्वसतो प्रकारकत्वादीन् गुणान् शिष्या जानन्ति सर्वशास्त्रं ज्ञातारमानन्तीति चेत् सदयुक्तं कुतो व्याख्येतव्य
याध्यवसायस्य निःफलत्वमन्तरेणापि तयार्थं वाग्वादिग्यः श्रुत्वा अश्रुतेऽपि शास्त्रे तद्गुणान् ज्ञात्वा तच्छ्रवणे प्रवर्त्तन्त इत्यदोष इति अथ शिष्याणामात्मप्रत्ययत्वमा
ह ॥ बुद्धामोणं निजमिव पिणाणं संसयादभावाउ कम्मं खरकरउ होइ सपच्चइउ तेसिं बुद्धामहेसविज्ञान प्रकृपनया सामायिकाध्ययनममगच्छमः किमिवेत्या
ह निजमिव घटादिज्ञानमित्येवंभूतः स्वमत्यय आत्मप्रत्ययस्तेषां शिष्याणां भवति कुतो हेतोः पुनरयं स्वप्रत्ययस्तेषां भवतीत्याह संसयाधभावात्संशय
विपर्ययानध्यवसायाभावत्वेनास्याध्ययनस्य तेषां सिद्धत्वादित्यर्थः कर्मक्षयोपशमात् कृतश्चैवंभूतः स्वमूल्यप्रत्ययस्तेषां भवतीति त्रयोदशगाथार्थः ॥१३८
अथ लक्षणद्वारमाह नामं ठवणा दविए सरिसे सामन्नलक्कणागारे गइरागइनाणमीनिमित्तउप्पाय विगइय वीरिय भावे य तहा लक्कणमेयं समासउ
भणियं अहवा वि भावे लक्कणं चउविहं सद्दहणमाइ सद्दहण जाणणा रक्कविरई मीसं च लक्कणकहए नेवि निसामेंति तहा चउलरणे के चउविहं सद्दहण
माई सद्दहण जाणणा खलु विरई मीसं च लक्कणं कहाए तेवि निसामेंति तहा चउलक्कणसंजुयं चेव लक्ष्यते नेनेति लक्षणं पदार्थानां स्वरूपं तच्च नामादिभेदा
द्द्वादशधा अथ नामस्थापनालक्षणे व्याचिख्यासुराह भाष्यकारः लक्कणमिह जन्नाम जस्स व लक्खिकघ एवजोजयं ठवणागारविसेसो लक्कणमथवा
इह लक्षणमिति यल्लकारादिवर्णत्रयावलीमात्रं तन्नाम लक्षणं नामलक्षणं अथवा नाम नद्वतोरभेदान्नाम च तल्लक्षणं च नामलक्षणं लक्खिकघ एवजोजेणंति यो
वा स्तंभकुंभाम्भोरुहादिः पदार्थो निजेन स्तंभकुंभादिनाम्ना लक्ष्यते ज्ञायते तत्स्तंभादिनामलक्षणानां स्वस्तिकशरवचक्रध्वजादीनां यो मंगलपट्टाशवस्तादिभिन्न्यो
सोपि रचनाविधीयते तत्स्थापनालक्षणमिति द्विविपत्ति यो मंगलपट्टाशवक्षतादिभिन्न्यासो विरचना विधीयते नन्तु स्थापनालक्षणमितिद्वितिः इति द्रव्यलक्षणं तच्च आ
गमनो आगमज्ञशरीरस्वरूपं स्फुगमं न व्यतिरिक्तं पुनराह लक्खिकघइजेण दव्वो नत्तस्सलक्कणं तच्च गमुवगाहाई यं बहुधा भमाधिपाइणं यद्द्रव्यं धर्मास्तिकायादि
कं लक्ष्यते येन तत्तस्य द्रव्यस्य लक्षणं तच्च गत्युपकारादिकं धर्मास्तिकायादीनां संबंधि बहुधेयं विज्ञेयमिति अथान्येषां सादृश्यसामान्यादिलक्षणानां सामाव्यिनमा
यार्थमाह किंचिम्मत्तविसिट्ठं एयं चियसं सलक्षणं विसेसाजं दवलरकहउ आगारदरिसणं दरिसंदव्वस्स लरकणंपि न ह घडतुल्लागारो घडोत्तिसुहसद्भुमुत्ती
रूयपदिवत्तुतं तुल्यस्याकारस्य दर्शनं तदिह सरिसं ति सादृश्यमुच्यते द्रव्यस्य तदपि लक्षणं तेनापि हि सदृशमसुकस्येरमिति व्यपदेशहेतुत्वाद्द्रव्यं लक्ष्यत इति एत
दपि सामान्यतो द्रव्यलक्षणमेव विशेषतस्तु सादृश्यलक्षणमुच्यत इतीह भावार्थः एवमुत्तरत्रापि सामान्यतो द्रव्यलक्षणता दृष्टव्येति उदाहरणमाह ॥ यथा एके २७२
न दृश्यमानघटेन तुल्याकारोन्योपि सर्वोघट इति एवमनेनैव प्रकारेण सर्वास्वपि मूर्त्तिषु सर्वेष्वपि मूर्त्तवस्तुषु यस्य येन सादृश्यं घटते तत्सर्वं सादृश्यलक्षणमि ति

ति अथ सामन्नलक्खणकृति सामान्यलक्षणं व्याख्यानमाह सामण्णमवि य मण पियं च तत्थंति मं जहा सिद्धो सिद्धस्स होइ तुल्लो सव्वो सावण धम्मेहिं एगसमयाइ सि
द्धत्तणेण पुणरपि उयस्सेव तुल्लो से सा तुल्लो सामण विसेस धम्मा त्ति व्याख्या ॥ इह सामान्यं द्विधा १०००० अर्पितमनर्पितं तत्रार्पितं विशेषितमुच्यते अर्पितं
त्वविशिष्टं सामान्यं यथा सिद्धः सर्वोप्यन्यस्य सर्वस्यापि सिद्धस्य सर्वद्रव्यत्वमनेयत्वापूर्वोल क्षीणकर्म्मा नानाबाधत्व सिद्धत्वादिभिः सामान्यधर्मैस्तुल्यः सामा
न्यः शेषस्य त्वसमानसमयसिद्धस्यातुल्यो समानः ननु कथमेकस्यायं सिद्धः सिद्धान्तरस्य तुल्योतुल्यश्चेत्याह सामान्यरूपो विशेषरूपाश्च धर्मास्यसामा
न्यविशेषधर्म्मा इति हेतोः नन्वसौ येषां धर्म्मैस्तस्य तैरेवातुल्यत्वेन विरोधः स्यात् किंतु सामान्यधर्म्मैस्तुल्यो विशेषधर्म्मैः पुनरतुल्य इति भावः यथेह सिद्धस्यसि
द्धेन सह समानत्वं तत्सामान्यलक्षणमिति आगारत्ति आकारलक्षणं व्याचिख्यासुराह बाहिरचिट्ठागारो लक्खिकघइ तेण माणसाकूतं आहारादिच्छा हत्थ नयण
नेत्ताइस्सणा हि ॥ अभिप्रेत आकूत्यते ज्ञायते सिमेतं मनो विकल्पितं वस्तु येनेत्याकारो बाह्यचेष्टारूपः तेन च मानसमाकूतमभिप्रेतं वस्तु लक्ष्यत इति लक्षणम
सावुच्यते तथा हि राजादीनामाहारादीच्छा हस्तवदननेत्रादिसंज्ञाभिर्लक्ष्यत एव विचक्षणैः रुकेन ॥ आकारैरिंगितैर्गत्या चेष्टया भाषणेन च नेत्रवक्त्रविकारैश्च
लक्ष्यतेंतर्गतं मन इति अथ गइरागइत्ति गत्यागतिलक्षणस्वरूपं प्रचिकटयिषुराह भवरोप्परं पयाणं विसेसणविसेसणि धयाजं गच्छागइयव्वोण्ह गच्छागइल
रकणं तं तु परस्परं द्वयोर्द्वयोः पदयोर्यत्र विशेषणविशेष्यतया आनुकूल्येन गमनं गतिः यथा जीवो भवेत देव इति जीवत्वमन्यपदे सत्यपि गच्छेत अजीवपदेऽहव पदे
आनुकूल्येनयथास्थित्यागतिः तथा मत्वा व्याप्त्या भातिकूल्येवागमनं भ्यागतिर्यथा देवो जीव इत्यत्र देवत्वमन्यपुनर्जीवत्वं गच्छतीत्याह मत्या वृत्त्या देवपदाज्जीवप
दे आगतिः गतिश्च आगतिश्च गत्यागती तत्साध्ये ते वा लक्षणं तद्वत गतिगत्यागत्युल्लक्षणं प्रत्तव्यमुद्धां तद्यथा ॥ पूर्वपदव्याहतं उत्तरपदव्याहतं उभयपदाव्याहतं चेति तत्र
पूर्वपदव्याहतं व्यभिचारि यत्र सर्व पदव्याहतं लक्षणं पूर्वपदस्याभिचारि इत्यर्थः एवमन्यत्रापि यथायोगं समासः एतान्वे चतुरो भंगा सोदाहरणानाह भाष्यकारः पु
व्वावरो भयरकं वाहयमबाहयं च तंत जीवो देवो २ जीवो तिविगप्पनियमोयं ॥ इह पूर्वपदव्याहतं उत्तरपदव्याहतं उभयपदाव्याहतं चेति चतुर्थो गत्यागतिल
क्षणमुक्तं तत्र जीवे भंते देवे २ जीवे गोयमा जीवे सिय देवे सिय नो देवे २ पुण नियमा जीवे इति भुवनगुरुवचनाज्जीवो देव इति विशेषणविशेष्यभूतपदद्वये जीव
इति पूर्वपदं जीवित्वं व्यभिचरत्यपि जीवस्य देवस्य देवस्य च नारकादेर्भावात् इत्यर्थः किं जीवइति प्रत्यावृत्तौ देवो जीवितत्वं न व्यभिचरत्येव देवस्य नियमेन जीवि प
त्वात्तस्मात्पूर्वपदव्याहतो विकल्पनियमोयं भंगः विकल्पो व्याहतिर्भजना व्यभिचार इत्यर्थः नियमस्त्वनिश्चयो व्यभिचार इत्यर्थः ततश्च पूर्वपदविकल्पेनोत्ति
तरपदनियमो यथा सो विकल्पनियमः प्रथमो निगद इति शेषभंगत्रयस्योदाहरणं यथा जीव इ जीवे जीवइति नियमो भजविगप्पो य देवो भवो २ देवो ति विगप्प
मेरो विन्नीवो ३ जीवो त्ति दुगे विगम्प एनियमो जीवो अहोव उभोत होयगोयजीवोत्ति ॥ व्याख्या ॥ जीवमीवो २ जीवइ इत्यनेन द्वितीय भंगप्रतिपादकं समयसत्

सूचितं॥तदेवं॥जीवइभंतेजीवे२जीवइगोयमाजीवइतावनियमाजीवे२पुणसियजीवइसियनोजीवइति इहजीवशब्देन दशविधप्राणलक्षणंजीवनंजीवित
व्यमुच्यते तत्रजीवनंतावन्नियमाज्जीवोऽजीवेतस्यसर्वथासंभवाज्जीवःपुनःस्याज्जीवतिस्यान्नजीवतिसिद्धजीवस्यजीवनासंभवादतइहोत्तरपदंव्याहतं
व्यभिचारात्पूर्वपदंत्वव्याहतंजीवनस्यजीवमंतरेणाभावादतएवाह नियमोमऊविगप्पोयत्ति॥पूर्वपदेऽव्यभिचारान्नियमोमतःउत्तरपदेतुविकल्पोभजना
व्याहतिर्व्यभिचारइत्यर्थः ततश्चनियमेनोपलक्षितोविकल्पोयत्रासौनियमविकल्पनामकोऽयमुत्तरपदव्याहतोद्वितीयोभंगः।देवोभव्वो२देवोत्ति॥अने
नापितृतीयभंगप्रतिपादकंप्रज्ञप्तिसूत्रंसूचितं।तद्यथा।देवेणंभंतेभवसिद्धिएअभवसिद्धिएदेवेगोयमादेवेसियभवसिद्धिएसियअभवसिद्धिए भवसि
एविसियदेवेसियनोदेवत्ति अत्रपूर्वपदवर्त्तीदेवोभव्यत्वंव्यभिचरति अभव्यस्यापितस्यसंभवादुत्तरपदवर्त्यपिभव्योदेवत्वंव्यभिचरत्यदेवस्यापितस्यना
रकादेःसंभवादतउभयपदव्याहतमिदमतएवाह।विगप्पमोदोवित्ति॥इहप्राकृतत्वाद्द्वयोरपिपदयोर्विकल्पोव्यभिचारइत्यर्थः ततश्चविकल्पयुक्तो
विकल्पोयत्रासौविकल्पविकल्पनामकोयमुभयपदव्याहतस्तृतीयोभंगइति॥जीवो नीवोत्ति।इहापिव्याख्याप्रज्ञप्तिसूत्रमेतद्द्रष्टव्यं।तद्यथा॥जीवेभंतेजीवे
जीवे॰गोयमाजीवेतावनियमा जीवेजीवेविनियमाजीवेत्ति इहैकस्यजीवशब्दस्योपयोगोवाच्यस्ततश्चोपयोगान्नियमाज्जीवःजीवोपिनियमादुपयोगोऽ
तउभयपदाव्याहतमिदं॥अतएवाह॥दुगविगप्पएनियमोइत्यादि पदद्वयेप्यत्रनियमोगम्यते ततश्चनियमान्वितोनियमोयत्रासौनियमनियमाभिधा
नादुभयपदाव्याहतश्चतुर्थोभंगःइति॥अथलोकेपिचतुर्विधमिदंगत्यागतिलक्षणंप्रसिद्धमितिदर्शयन्नाह।रूवीघडोत्तिव्व।दुमोत्तिनीलुप्पलंच
लोयंम्मि।जीवोसचेयणोत्तिय।विगप्पनियमादउसिद्धा॥पूर्वपदव्याहतंयथारूपीघटइति अत्ररूपिणोघटस्यपटादेश्चभावात्पूर्वपदव्याहतिः
उत्तरपदंतुनव्याहतं घटस्यरूपिणएवभावादितिविकल्पनियमःप्रथमोभंगः उत्तरपदव्याहतंचूतोद्रुमइति इहचूतोद्रुमएवभवतीतिनव्याहतिःद्रु
मस्तुचूतोऽचूतस्तुस्यादित्युत्तरपदव्याहतिरितिनियमविकल्पोद्वितीयोभंगः उभयपदव्याहतंयथानीलोत्पलमितिनीलमुत्पलंभरकतादिचभवति उत्प
लमपिनीलं शुक्लादिरूपंचभवतीत्युभयपदव्यभिचाराद्विकल्पविकल्पस्तृतीयोभंगः उभयपदाव्याहतंयथाजीवःसचेतनइति जीवःसचेतनएवभ
वति चेतनापिजीवस्यैवेत्युभयपदाव्यभिचारान्नियमनियमश्चतुर्थोभंगः इत्येवंविकल्पनियमादयश्चत्वारोभंगाःलोकेसिद्धाइति।तदेवंगत्यभिहितं
गत्यागतिलक्षणं।अथनाणत्तिति।नानातालक्षणंविवरीषुराह।नाणत्तित्तिविसेसो।सोदव्वखेत्तकालभावेहिं।असमाणाणंणेउ।समाणसंखा
णमविसेसो।परमाणुदुयणुयाणं।जहनाणत्तंतहावसेसाणं।असमाणाणंतहखेत्त।कालभावप्पभेयाणं॥नानात्वमितिनस्यभावोनानाता
वस्तूनांपरस्परंभिन्नतांविशेषइत्यर्थः सचविशेषोद्रव्यक्षेत्रकालभावैरसमानानामसमानसंख्यानांज्ञेयोऽवगंतव्यः द्रव्यादिभिःसमा

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक

नसंख्यानांपुनरविशेषइति।अत्रोदाहरणमाह॥परमाण्वादि यथाद्रव्यसंख्ययासमानानांपरमाणूनांद्व्यणुकस्कंधानांचतथात्र्यणुकानांचचतुरणुकानांपं
चाणुकानांचेत्यादिद्रव्यसंख्ययासमानानांपरस्परमन्योन्यंनानात्वंविधायकोयःतथातेनैवप्रकारेण क्षेत्रकालभावसंख्यया असमानानांक्षेत्रकालभावप्रभेदानाम
पिपरस्परंनानात्वंविशेषोज्ञेयः तथातेनैवप्रकारेण तद्यथाएकप्रदेशावगाढानांद्व्यादिप्रदेशावगाढानां तथाएकसमयस्थितिनांचस्थितिसमानैःसमानसं
ख्यानामपिद्रव्यक्षेत्रतोविनानात्वं एकगुणकालकादीनांद्विगुणकालकादीनांचेत्यादि उपलक्षणंचेदंद्रव्यतःसमानसंख्यानामपि परमाण्वादीनांक्षेत्रकाल
भावैर्नानात्वंद्रष्टव्यं एवमेकादिप्रदेशावगाहानांक्षेत्रावगाहप्रदेशैःसमानसंख्यानामपिद्रव्यकालभावैर्नानात्वंएकसमयादिस्थितीनांचस्थितिसमयैःसमा
नसंख्यानामपिद्रव्यक्षेत्रतोविनानात्वं एकगुणकालकादीनांचवर्णगंधादिगुणैःसमानसंख्यानामपिद्रव्यक्षेत्रकालैर्नानात्वमिति निमित्तलक्षणंविवृण्व
न्नाह जरिकघटरूपासरूसमणणतोलरकणंनिमित्तंति भोगाइलक्खणविहंतिकालविसयंजिणाभिहियं लक्ष्यते विज्ञायते यस्मात्कुसाफसमनेनततोनिमित्तमपि
लक्षणंतच्चाष्टविधमष्टप्रकारं उक्तंच सोमक्कमिणंतकिरकंदिवअंगसरलक्खणंतहय यंजणमष्टविहंखलुनिमित्तमेवंलक्षणयद्भमितिभौमादिस्वरूपंचअंयांतरा
द्रवसेयंइदंचाष्टविधनिमित्तंप्रत्येकमतीतानागतवर्तमानरूपकालत्रयविषयंजिनैरभिहितमिति अथउप्पायविगईयत्ति उत्पादविगमलक्षणस्वरूपमाह नाप्पुप्प
न्नेलक्खिपएजउवक्कुलक्खणंतयं उप्पाउसंभवडे तहचेवविगछउविगमो यतोनानुत्पन्नंवस्तुलक्ष्यते नानुत्पादोपितल्लक्षणं कथंभूतस्यवस्तुनउत्पादोलक्षणं
संभवतउत्पद्यमानस्यतयाविगच्छतोविनश्यतोवस्तुनोविगमोपिविनाशोलक्षणमेवेति ननुविगमोनाशःकथंवस्तुलक्षणमित्याह लक्खिकघडजंविगयंविगमे
पाविणाचनंजंनसंभवइ विगमोविलक्खणमउ विगच्छइवत्थु णोणन्नो यद्यस्माद्यथोत्पादेनोत्पन्नंलक्ष्यते एवंविगतमपिविगमेनलक्ष्यतएव यथाचोत्पादमंतरेणनव
स्तुनःसंघातिरेवंविगमेनत्यस्यात्वत्राउत्तरस्यापिसंबंधाद्यस्माद्विगमेनापिविनानवस्तुनःसंघातिःसंभवःनहिमृदःप्राक्तनेरूपेविनष्टेघटस्यसंभवोस्ति अतो
स्मात्कारणाद्विगमोपिवस्तुनोलक्षणंभयतत्संभवहेतुत्वाद्इत्याद्यकथंभूतोविगमइत्याह विगच्छतोवस्तुनोनन्योभिन्नः यथोत्पादस्याभेदवाचुत्वाद्ःएवदेवता
नयति अंगुलिरूजुतानियपप्पसेइसवक्कत्तणासउसमयंलरिकमइनेयरहा तहसव्वदव्वपज्जाअंगुल्यार्जुता अगुल्यार्जुता सासवगेऽगुपत्तिजवक्रमसूतिवक्र
त्वनाशतश्चोतिनिजकवक्रतासूतिवक्रत्व नाशोतावीनिजवक्रसूतिवक्रत्वनाशास्यामितिसमासःअस्माच्चपंचमीद्विवचनांतात्यंचम्यास्तसिरितिस्तप्रत्ययःइदमु॰
अंगुलीद्रव्यस्यऋजुतामर्यायोनियमतएवस्वस्यैवादेनवक्रत्वस्यचनाशेनलक्ष्यते नान्यथाअनुत्पन्नस्यस्वरविपाणस्येवलक्षणायोगात्तविवदभूतपर्याय
विनाशेचोत्पादःहोवत्तत्वलक्षणत्वाल्लक्षणं तथाविनाशोपिपूर्वपर्यायविनाशमंतरेणाप्युत्तरपर्यायविशिष्टवस्तुनोलक्षणायोगादिति X अथविनाशस्यैवसर्व
थावस्तुत्वंनेच्छतिसौगतास्तन्मतापाकरणपरःमाह उपायस्सहिजुत्तालरकणयानासउ विणासस्स नासोवलरिकयंवा वडुमभावोस्वपुष्पंव ननूत्पादस्यल

लक्षणता युक्ताउत्पन्नवस्तुनन्यत्वेननस्य सत्वाद्विनाशस्य सत्वतोविद्यमानस्यनाशोयुक्तानत्पन्नस्तरविषाणंकस्यापिलक्षणंभवितुमर्हति अथवानाशोपिवस्तुनो
लक्षणमिष्यते तर्हितस्याभावरूपत्वात्तच्छिन्नवस्तुभावप्रकस्यादाकाशकुसुमवदित्येतदेहावनाशोवस्तुरिकर्यंबेत्यादि अत्रोत्तरमाह नासोभावोसंभू
इ हेउउवक्कणो धुवेनंव अहवसमुप्पाउइ च ववकुप्पवइभावाउ नाशोभावइति सेवप्रतिज्ञावक्तव्यः प्रकृष्टंभवनंप्रभवः प्रोदनापर्यायस्तस्यादौप्रथमंपूर्वं भावः
सत्वं तस्माद्युक्तप्रभावाद्भावादितिहेतुः समुत्पादवदितिदृष्टांतः इहयोवस्तुनः प्रकृष्टभवनस्यादौ पूर्वोक्तयुक्तितोनाशस्तस्माद्भावइति यदुक्तं नाशोवस्तु
रिकयंचेत्यादितत्राहनाशोवस्तुविकल्पयितुं चेत्यादितत्राहतदभावोपिपतदन्नहाभावो आहनप्पुपन्नमेवंभावोभयस्वभावंएवंचसतिनाशोवस्तुरिकयंचियत
दितिनाशोपलक्षितमेव तन्निर्दिष्टयुक्तितोनाशोनलक्ष्यतएवेतदित्यर्थः तथाचैतावतांशेनाभावपदनद्युक्तनापद्भिवादःकथंचिद्वस्तूनामभावरूपतायाञ्चे
नेरभ्युपगतत्वादिति अन्नहाभावोत्ति अन्यथापुनरन्येनरूपेणतदुक्तभाव उत्पादध्रौव्यरूपतयाभावरूपतदित्यर्थः अत्राहपरोनन्वेवंसतिभावोभावोभयरू
पतायामेवचक्तभासेएतच्चायुक्तं भावाभावयोः परस्परपरिहारेणावस्थानात्तापातपवदेकत्रायोगादिति अत्रोत्तरमाह एवंचिन्तयंयुक्तं सव्वाभावेनतंखपुष्पंव
भावेवसव्वहासव्व संकरेगत्तणिच्चाई नन्वेवमेव भावाभावोभयरूपतायामेवतदुक्तभवतिनपुनरेकांतेनभावस्वरूपत्वे अभावरूपत्वेवाएतदेवाहसर्वाभावेसर्व
थैवाभावरूपतायांत्वेष्यमाणायांखपुष्पमिवतद्वस्तुस्यात्सर्वथाभावरूपतायांवाएकांतेनेष्यमाणायांसर्वसंकरैकत्वनित्यत्वादयोदोषाःप्रसज्जंतितथा
हि।। सर्वथासर्वैरपिप्रकारैर्घटस्यभावइत्युक्तेयथाघटरूपतयातथापटस्तंभभूभूधरादित्रैलोक्यतयारूपतयापितस्यभावः प्राप्नोति कथंचिदप्यभावरूपतान रूपत
भ्युपगमादेवस्तंभभूभूधरादीनामपिस्वयोत्पन्नाभावात्सर्वसंकरोन्योन्यानुप्रवेशलक्षणःस्यादेकस्मिन्वाकस्मिश्चिद्घटादिवस्तुनिसर्वस्यापित्रिभुवनस्या
नुप्रवेशात्सर्वैकत्वेनप्रवेशपक्षेकस्मिन्नपिव्योमादिवस्तुनिसर्वस्यापिस्थितिष्टमानेशेषस्यापिघटादिवस्तुजातस्यदेशकालापत्त्यासर्वदावस्थानात्सर्वनित्य
त्वप्रसंगःआदिशब्दादेकस्मिन्वादिवस्तुनिविष्टेशेषस्यापिस्तंभधुरादिकस्तदेकत्वेनविनाशात्सर्वशून्यतापत्तिःसर्वस्यापिचसर्वत्रविद्यमानत्वात्प्रवृत्ति
पुनिराकांक्षमेवविश्वंस्यादिति तस्मात्केवलभावरूपत्वेअभावरूपत्वेचेष्यमाणेदोषदर्शनात्भावाभावोभयरूपंवस्तुनेच्छंविरोधोभावाभावयोर्भिन्नति
मित्तत्वाद्यदिहितेनैवरूपेणभावस्तेनैवचाभावः स्यात्तदाभवेद्विरोधोनचैतदस्तिस्वरूपेणघटादेर्भावात्पररूपेणचाभावादिति ननु यद्येवंतर्हिउत्प
न्नमप्यनुत्पन्नंतस्याभावरूपत्वादनुत्पन्नमप्यभावीभूतंचास्तिभावरूपतयासत्वात्तथाचसत्युत्पन्नमनुत्पन्नंतस्याभावरूपत्वादनुत्पन्नमभावीरूपत्वास्ति
अभावरूपतयासत्वात्तथाचसत्युत्पन्नमनुत्पन्नं विनष्टंचेत्यादिलोकव्यवहारनप्राप्नोतीत्याशंक्याह उप्पन्नंविगयंवाणप्पियमविसेसियंसधम्मपि
नोप्पियपज्जायंतरविसेसियमहप्पियम्मि इहोत्पन्नंविगतंवेति यत्तोकेप्युपदिश्यतेवस्तुतत्सर्वमपिहिविधं अर्पितमनर्पितंच तत्रस्वधर्मैर्विशेषपर्यायैः
पर्यायैरविशेषितंसामान्यरूपंवस्तुनर्पितमभिधीयते तदेवचपर्यायांतरैःपर्यायविशेषैर्विशेषितमर्पितमुच्यते एवंव्यवस्थितेयदासामान्यरू २८१

रूपमनपेक्ष्योत्पादविगमादिपर्यायेणकेनापिविशेषितंवस्तुवक्तुमिष्यते तदाउत्पन्नंविगतंचेत्यादिव्यपदेशात्सर्वोपिलोकव्यवहारःप्रवर्ततेनथा
चाहअर्पितानर्पितसिद्धेरिति तदेवमुक्तमुत्पादविगमलक्षणंध्रौव्यलक्षणंतुद्रव्यलक्षणाभिधानद्वारेणाभिहितंध्रुवत्वद्रव्यत्वयोरेकार्थता द्रव्यवी
रियत्तिवीर्यलक्षणमत्तिधित्सुराह विरियंतवयज्जीवस्सलक्खणंजंचजस्ससामत्थं दव्वस्सपिन्नरूवं तहविरियमहोसहाईणं वीर्यंजीवस्यबलमुच्यते ते
नचबलवानयमित्यादिव्यपदेशाज्जीवोलक्ष्यतइतितत्तस्यलक्षणं अथवानजीवस्यैवबलंवीर्यमुच्यते किंतुयद्यस्यसचेतनस्याचेतनस्यवाद्रव्यस्यचित्ररूपं
सामर्थ्यंतदिहवीर्यमभिधीयते यथालोकेपिप्रसिद्धहरीतकीगडूच्यादीनामोषधीनांवीर्यमादिशब्दान्मणिमंत्रादिपरिग्रहः उक्तंच॥ अचिंत्योहिमणिमंत्रौष
धीनांवीर्यमादिशब्दान्मणिमंत्रादिपरिग्रहः अथभावेत्तिभावलक्षणमाह उम्मिहोदइयाईणंभावाणंलक्खणंतुएवहवा तेभावलक्खणंखलुतच्छेर
उपोमलविवागोयोविहभावानामौदयिकादीनांकर्मपुद्गलोदयादिरूपंलक्षणंतद्भावलक्षणंयथाकर्मपुद्गलानामुदयलक्षणऔदयिकः कर्मपुद्
गलानामेवोपशमलक्षणऔपशमिकःतेषामेवसर्वथाभावलक्षणःक्षायिकः क्षयोपशमरूपमिश्रितलक्षणःक्षायोपशमिकः सामान्येनवस्तुपरिणतिरू
पःपारिणामिकः एषामेवभावानांद्व्यादिसंयोगलक्षणःसान्निपातिकः तएदहवत्ति अथवातएवौदयिकादयोभावालक्षणंभावलक्षणंजीवादिनारका
दिव्यपदेशहेतुत्वात्तैर्लक्ष्यंतएवेति।तत्थदउदयोग्गलविवागोत्ति॥तत्रप्रथमव्याख्यापक्षेऔदयिकभावस्यकर्मपुद्गलविपाकलक्षणउदयोभिहितलक्षणं
एवमन्येषामपिभावानांयथायोगंलक्षणंवाच्यंतच्चदर्शितमेवेति।भाष्यकारोपितस्मिन्नुदयेभवऔदयिकस्तेनवानिर्वृत्तःसएववाऔदयिकइत्या
दिकांभावानांव्युत्पत्तिंद्वितीयापक्षोपशमिकादिभावानामुपशमादिलक्षणंचदर्शयन्नाह।उदएसइज्जोतेणं।वनिव्वत्तोउदयएवउदईऊ।उदयविघाय
उवसमो।उवसमएवोवसमिऊत्ति॥वयइहकम्माभावो।तम्मिनेखाइऊस्सएवहवा।उभयसहावोमीसो।खऊवसमिउत्तहवायं।सव्वत्तोकिरनामो परिणा
मोभिमुहयात्तएवंहपरिणामिऊत्तिसव्वो।जोजीवाजीवपरिणामो॥तिस्त्रोदिगतार्थाः नवरंउभयसहावोइत्यादि कर्मणोयावभंतरांकोक्षयोपश
मोतदुभयस्वभावत्वान्मिश्रः क्षायोपशमिकोभावःकथंकमाव्युत्पत्याइत्याह तथैवेतिक्षयोपशमायैवक्षायोपशमिकःसर्वोपिभवत्वाप्यंभावमिवत्ताइति
पूर्ववदर्शितव्युत्पत्तेरित्यर्थः।तदेवंनामादिभावावसानेद्वादशधासंक्षेपतोलक्षणमभिहितं।एतदेवाहनिर्युक्तिकारः।लक्खणमेवंसमासऊभिहियमिति
इहचप्रकृतेभावलक्षणेनेहाधिकारइत्येतदेवदर्शयन्नाहभाष्यकारः।सम्मत्तचरित्ताइं।मीसोवसमक्खयस्सभावाइं।परिदेसोवरइऊ।खवऊवसमभा
वस्साऊ।सामाइएक्कएवं सोभवऊसेसलक्खणाइंपि।जोएथ्थभावऊवा।वक्कसेसियलक्खणंवऊहा॥इहसामायिकंतावच्चतुर्विधं सम्यक्त्वसामायिकंश्रुत
सामायिकं देशविरतिसामायिकं सर्वविरतिसामायिकंचेति तत्रसम्यक्त्वसामायिकंचारित्रसामायिकंचेत्येतेद्वेपिसामायिकेमिश्रोपशमक्षय

 स्वभावेमंतव्ये मिश्रः क्षायोपशमिकोभावः उपशमस्तौपशमिकोभावः क्षयः क्षायिकोभावः एतेषुत्रिष्वपिभावेषुयथोक्तंसामायिकद्वयवर्त्ततइत्यर्थः
श्रुतमितिश्रुतसामायिकं देशेपरतिर्देशविरतिसामायिकं एतद्द्वेपिएकस्मिन्नेवक्षायोपशमिकेभावेवर्त्तते अतएतानित्रीण्यपिसामायिकानियथोक्त
२८२ भावरूपत्वाज्जीवस्यवेतैःसामायिकत्वेनलक्षणाद्भावलक्षणरूपाणिभवंति एवमेतेषुसामायिकेषुसंभवतोमध्यासंभवंशेषाण्यपिनामस्थापनाद्रव्य
सादृश्यरूपाणिलक्षणानियोजयेत्तथाहिजीवद्रव्यमेतैर्लक्ष्यतइतिद्रव्यलक्षणमप्येतानिभवंति एवमन्यल्लक्षणताप्यन्यूह्यवाच्या।यदुक्तंनिर्युक्ति
कृताअहवाविभावलक्खणमित्यादितद्व्याख्यानार्थमाह॥भावऊवेत्यादि अथवाभावतोभावविषयेअन्यदेवैशेषिकंविशेषरूपंलक्षणंचतुर्विधं
बोधव्यं तत्रसद्दहणजाणणेत्यादिनानिर्युक्तिकृतादर्शितं॥भाष्यकारोव्याख्यानमाह।सद्दहणाइसहावंजहसामाइयंजिणोपरिकहेइ तल्लक्खणंवि
यतयं परिणमइगोयमाईणं॥पूर्वमौदयिकादिभावानामुदयोपशमादयोलक्षणमित्येतद्भावलक्षणमुक्तं अथवातएवोदयिकादयोभावाजीवा
जीवलक्षकत्वेनभावलक्षणमुक्ताः इदंत्वद्विविधमपिभावलक्षणंसामान्यंजीवाजीवलक्षणत्वेनसर्वत्रभावाच्छ्रद्धानादिकंतुविशेषलक्षणंसम्यक्त्वा
दिसामायिकेष्वेवभावात्तथाहि जीवादिपदार्थश्रद्धानंसम्यक्त्वसामायिकलक्षणंआदिशब्दाज्जाणणत्ति ज्ञानंज्ञा जीवादिवस्तुपरिच्छित्तिरित्यर्थः सावश्रुतसा
मायिकस्यलक्षणंविरइत्तिविरमणंविरतिरशेषसावद्ययोगनिवृत्तिः सापुनश्चारित्रसामायिकस्यलक्षणं मीसंचत्ति मीसायत्ति पाठांतरंवा तत्रमिश्रंविरता
विरतंमिश्रावाविरताविरतिः देशविरतिसामायिकस्यलक्षणमतश्चैतद्यथाश्रद्धानादिस्वाभावंश्रद्धानादिचतुर्लक्षणसंयुक्तंसम्यक्त्वादिसामायिकंजिनः
श्रीमन्महावीरःपरिकथयति तल्लक्षणयुक्तमेव तद्गौतमादिश्रोतॄणांपरिणमतीति।तदेवमभिहितंलक्षणद्वारमथनयद्वारं।तत्रनयइतिकिमुच्यते।क
तिभेदश्चायमित्याह।एगेणवत्थुणोणेगा।धम्मुणोजमवधारणेणेव।नयणंधम्मेणतऊ।होइनऊसत्तहासोय॥अनेकधर्मिणोऽनंतधर्मात्मकस्यवस्तुनोय
देकेननित्यत्वादिनाअनित्यत्वादिनावाधर्मेण अवधारणेनैवसावधारणं नयणंप्ररूपणंतत्कारीसोनयोभवति अनंतधर्मात्मकंवस्त्वेकांशेनैवनयति
प्ररूपयतीतिनयः कथंपुनरेकस्यवस्तुनोयुगपदनंतधर्मात्मकत्वमत्रोच्यते सर्वमेववस्तुनावत्स्वपर्यायैर्नवपर्यायादिविधारूपस्माद्द्वयोयुगपद्भावि
नोनवपुराणादयस्तुक्रमभाविनः पुनःशब्दार्थपर्यायभेदात्सर्वेपिद्विविधाः तत्रइंद्रोशक्रःपुरंदरोहरिरित्यादिशब्दैर्यभिलप्यंतेते सर्वेपिशब्दपर्यायाः येत्वभि
लपितुनशक्यंते अनंतज्ञानविषयत्वातिक्रांताःकेवलज्ञानादिज्ञानविषयास्तेऽर्थपर्यायाः पुनरेतेद्विविधाःस्वपर्यायाः परपर्यायाश्चपुनस्तेपिकेचित्स्वाभाविकाःके
चित्पूर्वापरादिशब्दवदापेक्षिकाःपुनरेतेसर्वेप्यतीतानागतवर्त्तमानकालभेदात्त्रिविधा इत्यादिनाप्रकारेणसमयानुसारतःसुधियावस्तुनोयुगपदनं २८२
तधर्मात्मकत्वंभावनीयं सत्वनयःसप्तविधःसप्तप्रकार इति॥व्याख्यातास्तिस्रोनिर्युक्तिगाथाः॥द्वात्रिंशच्चभाष्यगाथाइत्यायंपंचत्रिंशद्गाथार्थः॥१०३।

केपुनस्तेनसप्तनयप्रकाराइत्याह।णेगमसंगहववहार।उज्जुसुएचेवहोइबोधव्वे।सद्देयसमभिरूढे।एवंभूएयमूलनया।णेगेहिंमाणेहिं।मिणइत्तीणेगम
स्सनेरुत्ती।सेसाणंपिनयाणं।लक्खणमिणमोसुणहवोच्छ।संगहियपिंडियत्थं।संगहवयणंसमासऊविंति।वच्चइविणिच्छियत्थं।ववहारोसव्वदव्वेसु।पच्चु
पन्नग्गाही।उज्जुसुऊनयविहीमुणेयव्वो।इच्छइविसेसियतरं।पच्चुप्पन्नंनउसद्दो।वत्थूऊसंकमणं।होइअवत्थुनएसमभिरूढे।वंजणअत्थतदुभयंए
वंभूऊविसेसेइ॥एताःपंचनिर्युक्तिगाथाःक्रमेणव्याचिख्यासुर्भाष्यकारोनैगमनयशब्दार्थंतावदाह।णेगाइंमाणाइं।सामन्नोभयविसेसनाणाइं।जंतेहिंमि
णइत्ती।णेगमऊणेगमाणोत्ति॥नएकंनैकंप्रभूतानीत्यर्थः नैकानिकिंतुप्रभूतानियानिमानानिसामान्योभयविशेषज्ञानानि तत्रसमानानांभावःसामान्यं
सत्तालक्षणं उभयंसामान्यविशेषोभयरूपमवांतरालसामान्यंद्रव्यत्वगोत्वगजत्वादिकंविशेषास्तुनित्यद्रव्यवृत्तयोंऽत्यस्वरूपाव्यावृत्त्याकारबुद्धिहे
तवः तेषांसामान्योभयविशेषाणांग्राहकाणिज्ञानानिसामान्योभयविशेषज्ञानानितैर्यस्मान्मिनोतिमिनोतिवाततोनैकगमः अतएवनैकमानोनैकपरिच्छेदः
किंतुविचित्रपरिच्छेदइति।नैगमनयस्यैवव्युत्पत्त्यंतरमाह।लोगत्थनिबोहावा।निगमातेसुकुसलोभवोवायं।अहवाजंनेगगमो।णेगपहोणेगमोतेण॥
वा वाशब्दपक्षांतरमाह वाशब्दस्तथानिगमाभण्यंते केलोकार्थनिबोधाअर्थलोकादयस्तेषुनिलयानेकप्रकाराबोधानिबोधालोकस्यार्थनिबोधाः
तेषुवोधिषुनिगमेषुभवःकुशलोवाअयमितिनैगमः अथवा अन्यथाव्युत्पत्तिः गम्यतेनेनेतिगमः पंथानैकेगमाःपंथानोयस्यासौनैकगमः वक्ष्य
माणनीत्याबहुविधाभ्युपगमपरत्वान्नैकमार्गः निरुक्तविधिनाचककारलोपान्नैगमइति कथंभूतःपुनरयंकथंवाव्युत्पत्त्यइत्याह सोकमविसुद्धभेउ
लोगपसिद्धिवसऊणुगंतव्वो।विहिणानिलयणपत्थय गामोवम्माइसंसिद्धो॥नैगमनयः क्रमेणपरिपाट्याविरुद्धाविशेषवंतोभेदाःप्रकारायस्यसक्रम
विशुद्धभेदस्तत्रतथाचाद्यभेदःस्यनिर्विकल्पमहासत्तारव्यःकेवलसामान्यवादित्वात्सर्वाविशुद्धः गोत्वासामान्यविशेषवादीतुद्वितीयभेदोविशु
द्धाविशुद्धः शेषवादीतुतृतीयभेदःसर्वविशुद्धः एवंप्रस्थकाद्युदाहरणेष्वपिक्रमविशुद्धिर्भावनीयासचैवंभूतोनैगमनयोलोकप्रसिद्धिवशात्सं
मयोक्तयोविधिस्तेनानुगंतव्योज्ञातव्यः निलयनप्रस्थकग्रामोपम्यादिनासंसिद्धःसाधितः तत्रनिलयनंवासस्तत्रयथाकुत्रवसतिभवानितिपृष्टेकश्चिदाह
लोकेहंवसामि तथातिर्यग्लोकेमनुष्यक्षेत्रेजंबूद्वीपेतथाभरतक्षेत्रेमध्यमखंडे पाडलिपुत्रेस्वसनोसंस्तारकेआकाशप्रदेशेष्वेवावकाहस्वात्मनिवासमी
त्येवमेतावत्स्वेनापिप्रकारेणनैगमोमन्यतइति निलयनौपम्यं प्रस्थकः काष्ठघटितोधान्यमानविशेषस्तत्रतद्योग्यंकाष्ठमटव्यांछिंदानस्तथाकिंक
रोषीतिपृष्टःसंप्राहप्रस्थकंछिनद्मि मार्गेचागच्छन्पृष्टःकिमिदंस्कंधेत्वयारोपितमितिआहप्रस्थकःएवमाकुट्टयन्घट्टयल्लुंकिरन्श्लक्ष्णी

कुर्वन्नमच तत्राकुट्टयन् यावद्वान्यमूलेनैवलव्यापारयन्किमिदमिति पृष्टः सन्नाह प्रस्थकोयमिति एवमेतासुसर्वास्वप्यवस्थासु नैगमः प्रस्थकव्यपदेशं
मन्यत इति प्रस्थकोपम्यमिति सीमापर्यंतोग्रामः प्रजासमाध्यासितगृहारामवापीदेवकुलादिरूपो वाग्रामः केवलाप्रजावाप्रधानपुरुषावाग्राम इत्यादीन्स
र्वानपि प्रकारान्मन्यते साविति ग्रामोपम्यं एवमन्येष्वपि घटादिषु अविशुद्धनैगम विशुद्धाद्युपगमभेदे नोदाहरणानि द्रष्टव्यानीति सामान्यविशेषा
श्वाप्यभ्युपगच्छत्यतः कथं मूलात्तानिदर्शनीत्याह सामन्नमन्नहि हेउसामन्नबुद्धिवयणाणं ननसविसे सोअन्नो विसेसमइवयणहेउत्ति सामान्यं विशे
षाश्चान्यत्वहेतुश्च ततः सदिति सामान्यबुद्धेः पूर्वसामान्यवचनस्य च तत्सूमादपि सामान्याद्रव्यामिन्न एव नित्यद्रव्यवर्तीअन्त्योविशेषः स च हेतु विशेषोवि
शेष इति मतेर्वचनस्य च योगो भिन्नो परस्परं सामान्यविशेषौ भिन्नकार्यत्वात् घटपटादिवदिति घटपटत्वादिवदिति न केवलं सामान्यविशेषौ नैगमः
परस्परं भिन्नौ मन्यते किंतु स्वाश्रयादपि गोपर्माणवादि लक्षणाद्भिन्नमेवायमिच्छतीति दर्शयन्नाह सदिति भणिय अभिन्नं दव्वाइ यंतरं ति सामन्नं अ
विसेसयमिइ एसवत्थाणुप्पवित्तीउ । सदिति यतो द्रव्यगुणकर्मकसासत्तेति वचनात्सत्समवाया देवपरस्परविलक्षणेषु द्रव्यगुणकर्मसु सदित्येका
कारबुद्धिः प्रवर्तते अतः सदिति भणितद्रव्यादिभ्योर्थांतरमेव सामान्यं मन्यते नैगमः कुत इत्याह ॥ यदि सत्तासामान्यं द्रव्यादिभ्योभिन्नं स्यात्तदा द्रव्या
द्व्यादिवत्तस्यापि भिन्नत्वात्ततः सर्वत्रसदित्यभिन्नाबुद्धिर्न स्यात्नहि भिन्नाद्भिन्नबुद्धिरसवो युज्यते घटस्तंभादिभ्योपि तद्भसंगात्तस्माद्भिन्नेषु
भिन्नबुध्यन्यथानुपपत्तेर्द्रव्यादिभ्योर्थांतरमेव सामान्यं मन्यते नैगमः कुत इत्याह निजकाधारेषु गोगजादिष्वनुवृत्तिवृद्धितः अनुगताकारबुद्धि
हेतुत्वात्सामान्यनामानः परतस्तु तुरगमहिषादिभ्योनिवृत्तिनिवर्तनादिशेषनामानो विशेषास्ते त्वात्सामान्यविशेषा भिन्नबुद्धिहेतुत्वात्स्वाश्रयाभिन्ना
एवास्य मतेन मंतव्या इति ×सत्त्वविशेषमितमतेर्वचनस्य च सर्वत्र द्रव्यगुणकर्मसु तु न्योन्यमति विलक्षणेष्वप्यविशेषेण प्रवृत्तेरित्युक्तं भवति ॥ एत
देवं निरूपितं सामान्यमथविशेषस्वरूपनिरूपणार्थमाह उल्लागिईगुणकिरियगदेसो यागएणइबंमि अन्नत्तबुद्धिकारणमतविसेसोत्ति बुद्धी आकृ
तिश्च गुणाश्च क्रियाश्च आकृतिगुणक्रियाः तुल्या आकृतिगुणक्रिया यस्य तत्तुल्याकृतिगुणक्रियं अतीतमतिकांतमपगतमागतं स्फुमनीतं अतीतं
च तदागतं अतीतागतं एकदेशादतीतागतमेकदेशातीतागतं तुल्याकृतिगुणक्रियं च तदेकदेशातीतागतं च तत्तथा तस्मिंस्तुल्याकृतिगुणक्रियैकदे
शातीतागतं तुल्याकृतिगुणक्रियंच तदेकदेशातीतागतंच तत्तथा तस्मिंस्तुल्याकृतिगुणक्रियैकदेशातीतागते परमाणुद्रव्ये अयमस्मादन्यः परः प
रमाणुरित्येवं विलक्षणायाः योगिनामप्यत्वबुद्धेर्यत्कारणं हेतुर्भवति सोत्यो विशेष इति सोत्र नैगमस्य बुद्धिरभिप्रायः इत्युक्तं भवति ॥ परिमंडलसंस्था
नाः सर्वेपि परमाणव इति वैशेषिकाः नततस्तुल्याकृतिष्वपि सर्वेषु परमाणु भिन्नाः परेनत्वभिन्ना इत्येवं यथायंपरस्यरमन्यत्वग्राहिकायोगिनांबु २८३

य
द्धिरुत्पद्यते न द्वेतु भूतपरमाणुद्रव्यवर्ती अंत्योविशेष उच्यते यथा शुक्लादिव्यधर्मेणो विशेषाणत्वाभूतापयद्धितीयेयथाशुक्लात्स्वद्वितीयोनलत्वाशुक्लतात्स्वध
र्मेन्यमेकत्वप्रसंगादितीह भावार्थः तथा पार्थिवा अणवः सर्वेपि परस्परं तुल्यगुणाः तथा अणुमनसोरार्ध कम्पाद्वष्टकारितं यथा अग्नेरुर्द्धज्वलनं वा
योस्तिर्यग्गमनमिति सर्वेप्यणवस्तुल्यक्रियाः तथापरकस्मादाकाशप्रदेशादाकाशप्रदेशादाकाशप्रदेशाद्यदैवैकः परमाणुः स्थितिक्षयाद्गच्छति अन्यत्र ग
च्छति तदैव यथान्यः परमाणुस्तस्थितिस्तद्वाग्नेयाकाशप्रदेशे समागत्यतिष्ठति तदापरकदेशातीतागतत्वं अत एव वैशेषिकमतेपि यत्तुल्याकृ
तितुल्यगुणेषु तुल्य ५ बुद्धिहेतुत्वात्परणस्यो भिन्न एवेति एवं सामान्यविशेषेषु प्ररूपितेषु परः प्राह ननु द्रव्यपर्याय द्वयमेवावलंबिते नैगमोपि सम्यग्दृ
ष्टिसाहु इकोसमिश्चतभेउयं नन्वेवं सति यत्सामान्यं तद्द्रव्यं विशेषास्तु पर्यायास्ततो द्रव्यपर्यायास्तिकनयद्वयमतावलंबित्वात्सम्यग्दृष्टिरेवायं नैग
मनयोऽन्य साधुनत्वहिंनंसा साधर्म्यापि द्रव्यपर्यायोभयरूपावस्तुनो भ्युक्तिविदिष्टं तितत्किमित्यसामिथ्यात्वभेद इति अत्रोत्तरमाह तंसामन्नविसेसे
परोप्परं वत्थुउय सोभिन्ने मन्नइ अद्वंतमउ मिच्छदिट्ठी कणाडोव्व दोहिविनएहिं नीयं सत्थमुलूएण तहविमिच्छत्तं सविसयप्पहाण तणेणअन्नोन्ननि
रवेरकोक्रियेपुरक मेरशनिमतागते वुपपरमाणुद्रव्येषु पदन्यत्वबुद्धेः कारणं सोत्यो विशेष इति सोत्र नैगमस्य बुद्धिः स चाकृत्यादिगातुल्ये
षु तुल्य ॥ यत्तस्मात्सामान्यविशेषौ नैगमनयः परस्परमत्यंतभिन्नौ मन्यते वस्तुनोप्यात्यांधारभूतद्द्रव्यगुणकर्मपरमाणुरूपादत्यंतमिन्नौसता
विच्छति जैनसाधवः परस्परं स्वाधाराच्च कथंचिदेवैतौ भिन्नाविच्छंत्यतो मिथ्यादृष्टिरेवायं कणादवदिति तथाहि द्वाभ्यामपि द्रव्यपर्यायास्तिक
नयाभ्यां सर्वमपि जैयात्स्वं नीतं समर्पितमुलूकेन भिन्नतो द्रव्यपर्यायास्तिकनयाभ्यां सर्वमपि निजशास्त्रं वैतत्समर्थितमुलूकेन तथापि तन्मिथ्या
त्वमेव यस्मात्स्वस्वविषयप्राधान्याभ्युपगमेनोलूकाभिमतो द्रव्यपर्यायास्तिकनयावन्योन्यनिरपेक्षौ जैनाभ्युपगतौ पुनस्तौ परस्परसापेक्षौ
स्याद्वादलाञ्छितावेवेति अथ सिद्धांतवादोस्थितुपक्षदर्शनार्थमेकं नवादिनं नैगमं दूषयितुमाह जंइ सामन्नं सामन्नबुद्धिहेउत्तितोविसेसोवि सा
मन्नमन्न सामन्न बुद्धिहेउत्ति कोभेउ यदि गोगोरित्यादि सामान्यबुद्धिवचनहेतुरिति कृत्वा सामान्यं त्वमभ्युपगतं तत्तर्हि परमाणुगतोन्त्यविशेषोपि
सामान्यं प्राप्नोति विशेषोविशेषइत्यस्य सामान्यबुद्धिवचनहेतुत्वान्न च विशेषेष्वपि सामान्यमस्ति द्रव्यगुणकर्मस्वेव तत्वाभ्युपगमादथवा गोत्वगज
त्वादिगोविशेषोपि सामान्यं प्राप्नोति गोत्वगजत्वादिसामान्येष्वपि सामान्यं प्राप्नोतीत्यर्थः सामान्यं सामान्यमिति बुद्धिवचनयोस्तत्रापि प्रवृत्तेः न
च सामान्यसामान्यमस्ति निःसामान्यानीति सामान्यानीति वचनात्तत्रश्चा स्फुटं विशेषस्यापि सामान्यतात्कोभेदः सामान्यविशेषयोर्न कश्चिदित्य

र्थइति सामान्यस्यापि च विशेषकत्वात्तथाहि सत्तासामान्यमपि गोत्वादिभ्यो बुद्धिवचने विशेषयति गोत्वादयोपि च सत्तादिभ्यस्ते विशेषयंत्येव प्रयोगः
सामान्यमपि विशेषः परबुद्धिवचनविशेषकत्वादंत्यविशेषवदिति तदेवं विशेषोपि सामान्यं सामान्यमपि विशेषः प्राप्नोतीत्युक्तं किंच भिपदार्थसत्क
रीसन्नेव चनासत्तासमवायात्संभवतात्भ्युपगम्यते नचायुक्तं कुत इत्याह सत्तायोगादसउ सउच्छसच्छहवेयद्वस्स असउनखपुप्फस्सव सउवकिंस
त्तयाकज्जं॥ यत्सत्तायोगाद्वस्तुनः सत्वमिष्यते तत्स्वरूपेण किंसतो सतोवा आद्यवादितिवक्तव्यं नतावदसतः खपुष्पस्येव सत्वं युज्यते यदितु स्वरूपेणैव
सद्वस्तु नहि सत्तया किंकार्यं तामंतरेणापि स्वरूपेणैव वस्तुनः सत्वादिति किंच पइवत्थु सामन्नं जइ तोणेगं नयाविसामन्नं अहएकं तदेगंतह
विसदेसन्न सामन्नं यदि तत्सामान्यं प्रतिवस्तु वर्त्तते तर्हि नैकं प्रतिवस्तु वृत्तत्वात्प्रतिवस्तु स्वात्मवत् यदि वा न तत्सामान्यं प्रतिवस्तुवृत्तत्वादनिवस्तुस्वा
त्मवत् यदि वहुद्रव्यवृत्तमपि तदेकं तथापि सदेशं प्राप्नोति अदेशस्य परमाणोरिव वहुषु वृत्त्ययोगात्सदेशत्वे च सति न सामान्यं देशशो वे देशिनोपि तद्व्य
तिरिक्तस्य भेदादिति अथ प्रतिवस्तु वर्त्तमानमपि तदेकमिष्यते तथापि दोषइति दर्शयन्नाह अहपइवत्थुमिहेगं तहवितं न छिन्नखरविसाणं व नयत
दुलवरक्कंतं सव्वगयं न त्तउखंव अथ प्रतिवस्तु वर्त्तते तदेकं चेष्यते तथापि तन्नास्त्यनुपलभ्यमानत्वात्खरविषाणवत् अन्यच्च तस्य स्वाश्रयभूतस्य गवादेरू
पलक्षणमुपलक्षकं तद्युज्यते सर्वगतत्वाद्व्यादिव्यक्तिभ्योऽन्यत्वात् आकाशवदिति किंच सामन्नविसेसकयं जइनाणं तेसु किंनिमित्तं तो अहतत्तोच्चिय
तं तम्हा तं परहेउत्ति णेगंतो॥ यदि गौर्गौरित्यादि सामान्यज्ञानं वचनं च सामान्यहेतुकं प्रवर्त्तते तथा परमाण्वयमस्माद्विशिष्ट इति विशेषज्ञानं वचनं च य
दि विशेषकृतं तत तस्तेषु गोत्वतुरगत्वादि सामान्येषु सर्वत्र सामान्यं सामान्यमिति ज्ञानं वचनं च तथा तेषु विशेषेषु सर्वत्र विशेषो विशेष इति विशेषज्ञानं
वचनं च किंनिमित्तमिति वक्तव्यं नच सामान्येष्वपि सामान्यमस्ति नापि विशेषेष्वन्ये विशेषाः संति येन तेषु तन्निमित्ते ते स्यातां अत तत्र एव तत्स्वपर
गोत्वादि सामान्येभ्योऽपरसामान्यमंतरेणापि सामान्यज्ञानवचने अभ्युपगम्यते विशेषेभ्य एव चान्यविशेषनिरपेक्षेभ्यो विशेषज्ञानवचने इष्येते तस्मा
त्तस्मात्तर्हि तत्सामान्यविशेषज्ञानं वचनं च परहेतुकं सामान्यविशेषनिमित्तमेवेति नायमेकांतः सामान्यविशेषविषयाभ्यामेव सामान्यविशेषज्ञानव
चनाभ्यां व्यभिचारादिति अथ सिद्धांतवादी स्थितपक्षमुपदर्शयन्नाह तम्हा वत्थूणं चिय जो सरिसो पज्जउ स सामन्नं जो विसरिसो विसेसो समण
उ च्छंतरं तत्तो तस्माद्वस्तूनामेव गवादीनां खुरककुद्लांगूलविषाणसास्नादिमत्वलक्षणो यः सदृशः पर्यायः स एव सामान्यं न पुनरेकं नित्यं निरव
यवाक्रियसर्वगतत्वादिधर्मापितं परैरभ्युपगतं यस्तु तेषामेव गवादीनां शावलेयधावलेयत्वादिको विसदृशोऽन्योन्यविलक्षणः पर्यायः स विशेषः २८४
स च सामान्यरूपो विशेषरूपश्च पर्यायस्ततो वस्तुनोऽनर्थांतरमभिन्नः कथंचित्पररूपतादिभिर्भिन्नोपि नत्वेकांतेनाभिन्नो वेति द्रष्टव्यमिति तदे

वमुक्तो नैगमनयोथ संग्रहनयं व्याचिख्यासुराह संग्रहणं संगिण्हइ संगिज्झंते व तेण जं भेया तो संगहोत्ति संगहियपिंडियत्थं वउ जस्स संग्रहणं सामान्य
रूपतया सर्वं गृह्णातीति संग्रहः अथवा यस्मात्सर्वेपि भेदाः सामान्यरूपतया संगृह्यंते तेनेति संग्रहः अथवा सामान्यरूपतया संगृहीतं च तत्पिंडितं
तदेवार्थाभिधेयं यस्य तत्संगृहीतपिंडितार्थं एवंभूतं वचनं यस्य संग्रहस्येति ननु संगृहीतपिंडितार्थं किमुच्यते इत्याह संगयमाहिगेयं पिंडियमे
गजाइमाणीयं संगहियमणुगमो वा वइरेगो पिंडियं भणियं व्याख्या सामान्याभिमुखेन ग्रहणमागृहीतं संगृहीतमुच्यते पिंडितं त्वेकजातिमानीतमभि
धीयते तदेवंभूतं वस्तुरूपोऽर्थोऽभिधेयं यस्य तत्संगृहीतपिंडितार्थं वचनं संग्रहनयस्येति स्वयमेव द्रष्टव्यं अथवा संगृहीतमनुगमोऽभिधीयते सर्वव्यक्तिष्वनु
गतस्य सामान्यस्य प्रतिपादनमित्यर्थः व्यतिरेकस्तु पिंडितमुच्यते विशेषप्रतिपादकं परमतनिराकरणमित्यर्थः ततश्च संगृहीतपिंडितार्थमनुगम
व्यतिरेकार्थं संग्रहवचनं द्रष्टव्यं अथवा सत्ताख्यं महासामान्यं संगृहीतमुच्यते इतरत्तु गोत्वादिकमवांतरसामान्यं पिंडितार्थमभिधीयते ततः संगृहीतपिं
डितार्थपरापरसामान्यार्थं संग्रहवचः किंबहुनोक्तेन सर्वे विशेषा अनन्यभिन्ना यस्य तत्सर्वविशेषानन्यं अतः कोडीकृतसर्वविशेषं सामान्यमेव सर्वत्र
कारैः संग्रहवचनस्याभिधेयमत्राप्यलमिति कथंभूतं पुनः सामान्यं संग्रहो मन्यते विशेषांस्तु कुतोसौ नाभ्युपगच्छतीति दर्शनार्थमाह एगं निच्चं नि
रवयवमक्कियं सव्वगं च सामन्नं। निस्सामन्नत्ताउ। नत्थि विसेसा खपुप्फं व॥ एकं सामान्यं सर्वत्र तस्यैव भावाद्विशेषाणां चाभावात्तथा नित्यं सामान्यमवि
नाशात्तथा निरवयवमदेशत्वादक्रियं देशांतरगमनाभावात्सर्वगतं सामान्यं अक्रियत्वादिति विशेषास्तु न संति निःसामान्यत्वात्सामान्यव्यतिरिक्तानां तेषा
मभावादिह यत्सामान्यातिरिक्तं तन्नास्ति यथा खपुष्पमिति॥ एतदेव समर्थयति॥ सदिति भणियंमि जम्हा सव्वत्थाणुप्पवत्तए वुद्धी तो सव्वं
सम्मत्तं नत्थि तदत्थंतरं किंचि यस्मात्सदित्यभिधाने सर्वत्र भुवनत्रयांतर्गते वस्तुनि बुद्धिरनुप्रवर्त्तते प्रभावति नहि तत्किमपि वस्त्वस्ति यत्सदित्यके
लगति बुद्धौ न प्रतिभासते ततस्तस्मात्सर्वं तन्मात्रमेव सत्तामात्रमेव न पुनस्तदर्थांतरं किंचिदस्ति यद्विशेषनयाः कल्पयंत इति सत्तामात्रत्वमेव सर्वभावा
नां भावयन्नाह कुंभो भावाणन्नो जइतो भावो अहन्नहाभावो एवं पडादउ विहु भावाणन्नत्ति तम्मत्तं कुतो घटः सद्भावात्सत्ताया अन्योऽनन्यो वा यद्यन
न्यो भिन्नस्तर्हि भावः सत्तामात्रमेवासौ अहन्नहत्ति अथान्यथाभावाद्भिन्नोऽभ्युपगत इत्यर्थः तत्सत्ताभावो सन्नेवासौ अहन्नहत्ति अथान्यथाभावा
द्भिन्नो तत्प्रभावो सन्नेवासौ भावादन्यत्वात् खरविषाणवदिति एवं पटादयोपि प्रत्येकं वाच्याः तात्तत्तापाद्विताय पटोसत्वप्रसंगात् भावादनन्येष्वु
पगतव्या इति सर्वमेव घटपटादिवस्तु तन्मात्रं सत्तामात्रमेवेति अथवायमर्थोऽन्यथाभिधीयते कथमित्याह तम्मत्तमिह विसेसा सामन्नंपिव्व

मेयभावाउ सव्वत्तसम्मईउ वभिचाराभावाद्धवाति सम्मात्रसिह विशेषादिति प्रतिज्ञा प्रमेयत्वात्सामान्यवदयमवाभाव्योतुः सर्वत्र सत्त्वसम्मतिप्रवृत्ते
रित्यर्थइति प्रकारांतरेणाविपिशेषाणां सामान्यरूपं साधयितुमाह चूउवणस्सइच्चिय मूलाइगुणोत्ति तस्समूहोव गुम्मादउवि एवं सव्वेनवणस्स
मूहोवइ विसिठा चूतोवनस्पतिसामान्यरूप एवमूलादिगुणछो तत्समूह चूतादिवृक्षसमूह यवृल्मोलतासमूहस्तवादयोपिसर्वे वृक्षविशे
षावनस्पतेरविशिष्टा एवेतिसामान्यमेवास्तिनविशेषाइति किंच सामन्नाउविसेसो अन्नोणन्नोवनत्थि इअन्नो निस्सामन्नत्ताउ नणोसामन्न
भिन्नसो सामान्याद्विशेषोन्योन्योनवाय यन्य स्तर्हिनास्त्यसौसामान्यबहिर्भूतत्वात्खरविषाणवद्यानन्यस्तर्हि सामान्यमात्रमेवासौ स्वरूपवदि
ति तदेवमुक्तः संग्रहोथव्यवहारनयमाह ववहरणंववहरए सतेणववहीर एवसामन्नं ववहारपरोव जउ विसेसउ तेणववहारो व्यवहरणव्य
वहारः व्यवहरतिसइति व्यवहारः शेषतोवक्रियते निराक्रियते सान्यंतेतिव्यवहारः लोकव्यवहारपरोवाविशेषतो यस्मात्तेनव्यवहारइति अयं
चनयद्युक्त सूचिकांप्रतिपद्यते किंतु चाउविणिछियत्थं ववहारोसवदव्वेसुकत्ति अस्यव्याख्यामाह सदितिभणियम्मि गछइ विणिछ्यं सदि
ति किंतदन्नोत्ति होयविसेसेहितो संववहाराइवेलजं सदितिभणितेसति विनिश्चयमसौगछति विचार्य विशेषानेवसत्वेनव्यवस्थापयतीत्य
र्थः तथाख्येवमयं विचारयति नतुसदितियदुच्यते नघटपटादिविशेषेभ्यः किमन्यनामयत्संव्यवहार्यप्रयोजनं व्यवहारेण कविदपियुज्यते वार्ता
मात्रप्रसिद्धं सामान्यंन्येत्वेवकापिदित्यर्थः अपिच उवलंभववहारा भावाउन्निविसेसभावाउ तयाघ्रतादिविरहित तन्नछिरवपुप्फंपिव संतिवि
सेसासपच्चरकं नास्तिसामान्यंउपलंभव्यवहाराभावादुपलब्धिलक्षणप्राप्तस्यानुपलब्धेरित्यर्थः तथानिर्विशेषभावाद्विशेषव्यतिरिक्तत्वात्खपुष्प
वद्विशेषास्तु संतिस्फप्रत्यक्षत्वाद्घटादिवदिति उपचयेतुमाह जंचविसेसेहिंचिय संववहारोविकीरए सरकंजम्हानन्नतंपिय कुउतदत्थंतरमभावो
यस्माच्चजलाहरणव्रणपिंडीप्रदानादिर्लोकव्यवहारो घटनिंबपत्रादिविशेषैरेव साक्षात्क्रियमाणोदृश्यते नसामान्येनतन्मात्रमेवचविशेष
मात्रं यस्मात्स्फुटमुपलभ्यतइतिशेषः तस्मात्तदर्थांतरभूतं सामान्यमभावएव नतुभावइति किंच अन्नमणन्नंचमयं सामन्नंजइविसेसउणन्नं
तम्मत्तमन्नमहवा नछितयंनिव्विसेसत्ति विशेषेभ्यः सामान्यमन्यदनन्यद्वाभिमतंभवतः यदिविशेषेभ्यस्तदनन्यदभिन्नंतर्हि तत्सामान्यमात्रंवि
शेषमात्रमेवतदिति अथान्यद्विशेषेभ्योभिन्नंसामान्यंतर्हिनास्त्येवनन्निर्विशेषत्वात्खरशृंगवदिति यदुक्तं। चूउवणस्सइच्चियेत्यादि
तद्विपक्षमाह तहचूयाइविरहिउ अन्नोकोजोवणस्सइ नाम अयणस्सउ विय तउ घडोव्वचूयाइभावाउ नयाभूतादिविरहितश्चतन्निष्कटं
मंत्रमध्ये तिनिर्विशेषोन्यः कोनामवनस्पतिर्यः सामान्यमन्यदनन्यद्वान्वेगीयते अथास्ति चूतादिव्योपरः कोपिवनस्पतिः ननुयद्येवंतर्हि २८५

कोसाववनस्पतिरेवचूताद्यभावरूपत्वाद्घटवदिति। तदेवंचवइविणिछियत्थमित्येतद्व्याख्यायोपसंहरन्नाह। तोववहारोगछइ। विणिछयंकोवणस्सईचू
ऊ होज्जवउलाइरूवो। तहसव्वदव्वेसु॥ ततस्तस्मादुक्तन्यायेनविचार्यविगतसामान्यानांविशेषाणांनिश्चयोविनिश्चयस्तंगछतिस्वीकरोतिव्यवहा
रनयः। कथंविचार्येत्याह कोनामवनस्पतिर्भवेदितिचिंतायांचूतोवकुलादिर्वाअसौभवेन्नतुतदतिरिक्तंवृक्षत्वसामान्यंतथातेनैवप्रकारेणसर्वेष्वपि
द्रव्यभेदेषुवक्तव्यं गोतुरगरथादयोविशेषाएवगोत्वादिसामान्यंनेपुनरव्यदित्येवंसर्वत्रवाच्यमित्यर्थइति॥ अथवाऽन्यथाविनिश्चयइत्याहार्थव्याचिख्या
सुराह। अहिगोवउत्तियानिछउत्तिसामन्नमस्सववहारो। वच्चइविणित्थयत्थं जाइविसामन्नभावंति॥ वाऽथवाऽधिकश्चयोनिश्चयः यथाऽधिको
दाहोनिदाघः सचनिश्चयोऽत्रसामान्यं अस्यसामान्यस्यव्यवहारनयोव्रजतियातिकिमर्थं विनिश्चयार्थं॥ कोऽर्थः॥ विसामान्यभावंविसामान्यभाव
र्थं नृदभावायपतनइत्यर्थः। अथवालोकव्यवहारोविनिश्चयपस्तदर्थंव्रजतिव्यवहारइतिदर्शयति। भमराइपंचवण्णाइ। निछएवाजप्रजणवयस्सा
अथविणिछऊसो। विणिछयत्थोत्तिसोगम्मो। वहुतरउत्तियतंविय। गमेइसंतेविसेसएमुयए। संववहारपरतया। ववहारोलोगमिछंतो॥ वाऽथवा
निश्चयेनिश्चयनयमतेविचिंत्यमानेभ्रमरादेःपंचवर्णादिगंधपंचरसाष्टस्पर्शत्वेसत्यपियत्रकृष्णवर्णादावर्थेजनस्यनिश्चयोभवतिसविनिश्चयार्थस्त
व्रजतिव्यवहारनयइतिप्रकृतं॥ कोर्थः॥ सत्स्वपिबहुषुवर्णगंधरसस्पर्शेषुयोयत्रजनपदस्यभात्यस्तमेवव्यवहारनयोगमयतिमन्यतेप्ररूपयतिच
शेषानपिशेषान्वर्णादीन्मुंचति कुतःसएवबहुतरःस्पष्टइतिकृत्वाकिंकुर्वन्लोकव्यवहारमिछन्कया यवहारपरतयाव्यवहारप्रधानतयेति। तदेवमभि
हितोव्यवहारनयः। अथऋजुसूत्रमाह। उज्जुंरिउंसुयंनाणं। उज्जुसुयमस्ससोयमुज्जुसुऊऊयन्नयइवाउज्जुं। वत्थुंतेणुज्जुसुत्तोत्ति॥ ऋजुतिऋ
जुश्रुतंतिज्ञानंबोधरूपंतत्तश्चऋज्ववक्रंश्रुतमस्यसोयमृजुश्रुतः वाऽथवाऋज्ववक्रंवस्तुसूत्रयतीतिऋजुसूत्रइति। कथंपुनरतदृजुपगतस्यवस्तु
नोवक्रत्वमित्याह। पच्चुप्पन्नंसंपय। मुप्पन्नंजंचजस्सपत्तेयं। तंऋजुतदेवतस्सत्थि। वक्कमन्नंतिजमसंतं॥ यत्सांप्रतमुत्पन्नंवर्तमानकालीनंवस्तुयच्चयस्य
प्रत्येकमात्मीयंतदेतदुभयस्वरूपंवस्तुप्रकृतनयमुच्यते तदेवासौनयःऋजुप्रतिपद्यते तदेववर्तमानमात्मीयंचवस्तुतस्यमतेत्रनयस्यास्ति अन्यत्तु
शेषमतीतानागतंपरकीयंचयद्यस्मादसदविद्यमानंततोऽसत्वादेवनइछमिछत्यसावितिअतएवोक्तंनिर्युक्तिकृता पच्चुप्पन्नग्गाहीउज्जुसुऊन
यविहीमुणेयव्वोत्ति॥ एतन्मतमेवप्रमाणतःसमर्थयन्नाह। नविगयमणागयंवा। भावोणुवलंभउखपुप्फंव। नयतिपरऊयणोऊ। परकीयंपरधन
मिवत्थि॥ विगतंविनष्टमतीतमनागतंतत्रनुत्पन्नं एतदुभयरूपमपिनभावोनवस्तुनुपलंभात्खपुष्पवदिति नचपरकीयंवस्त्विति निःप्रयोजनत्वा
त्तथोनाकर्तृत्वात्परधनवदिति। अथव्यवहारनयंयुक्तितःस्वपक्षंग्राहयन्नाह। जइनमयंसामन्नं। संववहारोवलद्धिरहियंति। नणुगयमेसरवतह

परकमविफलत्वर्ण हे व्यवहारनयवादिन् यदितत्र व्यवहारानुपयोगादनुपलंभात्सामान्यं नाभ्युपगम्यते संग्रहस्य सम्मतमपिनेष्टमित्यर्थः तनु तथा तेनैव प्रकारे
णेव व्यवहारानुपयोगादनुपलंभाच्चागतमतिक्रान्तं एष्यच्चानागतं वस्तु नाभ्युपगमः संयुक्तेस्यानत्वा तथापराक्यमपिपरकीयमपि वस्तु मेयाः स्वप्रयोजन
नासाधकत्वेन निःफलत्वात्खरपुष्पवदिति अयमदसौ नाभ्युपगच्छति तत्सर्वमुपसंहत्य दर्शयति तस्मानीयर्य संपय कालीनं लिंगवचनापि भिन्नापि ना
मादीयपिविहितं पडिवघडइ कुंभयकड तस्मादृजुसूत्रनयः प्रतिपादितयुक्तितो वस्तु प्रतिपद्यते तन्नैकमपि निलिंगं यथा तटस्तटी तटमित्यादि
तथैकमप्येकवचनं बहुवचनं वा वाच्यं यथा गुरुर्गुरवः आपो जलं दाराः कलत्रमित्यादि तथा नामादि भेद विहितमप्यसौ वस्तु नाभ्युपगच्छति नामस्था
पनाद्रव्यभावरूपांश्चतुरोपिनिक्षेपान सौ मन्यते इत्यर्थः नदिह लिंगवयणेत्यादि तथा नामादि भेद विहिव। नाभ्युपगमइ यो पन्यासेन वक्ष्यमाणश
ब्दनयेन सहास्याभ्युपगमभेदो दर्शितः शब्दनयो हि लिंगभेदाद्वचनभेदाच्च वस्तुनो भेदमेव मतिपद्यते न तु रनेकत्वेन तथा नामादि निक्षेपेष्वेकमेव भावनि
क्षेपं मन्यते न तु शेषनिक्षेपत्रयमिति तदेवमुक्त ऋजुसूत्रनयोथ शब्दनयमाह सवणं सपइ स तेणं व सप्पए वत्थु जं तओ सद्दो तस्सच्छ परिग्गहत्त
भिसहोत्तहेउव शपथ आक्रोशे शपनमाह्वानामिति शब्दः शपतीति आह्वयतीति शब्दः शप्यते वा आहूयते वस्तु नेनेति शब्दः तस्य शब्दस्य यो वाच्योर्थस्तत्प
रिग्रहात्तत्प्रधानत्वान्नयोपि शब्दो यथा कृतक त्वादिकः पंचम्यन्तः शब्दोपि हेतुः अर्थरूपहेतुकृतकत्वमनित्यत्वगमकत्वान्मुख्यत पहिहेतुरुच्यते उपचारतस्त
द्वाचकः कृतकत्वशब्दोपिहेतुरभीयते एवमिहापि शब्द वाच्यार्थपरिग्रहाउपचारेण नयोपि शब्दो व्यपदिश्यत इति भावः इच्छइ विसेसियतरपच्चुप्पन्न
न उ सद्दोत्ति निर्युक्तिगाथा दलव्याख्यानमाह तं चिय रिउसुत्तमयं पच्चुपन्नं विसेसियपरं सो इच्छइ भावघडं चिय जं न उ नामाइ ओतिन्नि ॥ तदेव ऋजुसू
त्रनयस्य नयस्यमनमभीष्टं प्रत्युत्पन्नं वर्तमानं वस्तु इच्छत्यसौ शब्दनयः कथंभूतं स दित्याह यपस्मात् पृथुबुध्नोदराद्याकारकलितं मृन्मयं जलाहरणादि
क्रियाक्षमं प्रसिद्धं घटरूपं तावद्घटमेवेच्छत्यसौ न तु शेषान्नामस्थापनाद्रव्यरूपांस्त्रीन्घटानिति शब्दार्थप्रधानो ह्येष नयः चेष्टालक्षणश्च घटशब्दस्या
र्थो घटचेष्टायां घट इति घट इति स्थितत्वेन स तत्र तच्च पयत्र लाहरणादिक्रियार्थमाचेष्टते प्रसिद्धो घटस्तमेव भावरूपं घटमिच्छत्यसौ एकस्यैव भावघ
टस्यानेनाभ्युपगमादिति नामादिघटनिराकरणार्थमेव प्रमाणयन्नाह नामादवनकुंभा तक्कयाकारणउ पडाइ व पच्चविरोहाउ तल्लिंगाभावउ चाविना
मस्थापनाद्रव्यरूपाः कुंभा न भवन्तीतिप्रतिज्ञा जलाहरणादितत्कार्याकारणात्पटादिवत्तथा प्रत्यक्षविरोधात्पटलिंगादर्शनाच्चेति अघटरूपास्ते प्रत्य
क्षेनैव दृष्टेरिति प्रत्यक्षविरोधः जलाहरणादिकं घटलिंगं च तेषु न दृश्यते ततोनुमानविरोधोपीति कथं तेनामादि घटव्यपदेशभावतानेयुक्तिरिति।
ऋजुसूत्र शिक्षणार्थमाह। जइ विगयाणुप्पन्ना पउयप्पाभावउ न ते कुंभा नमाइउ किमिट्ठा पउयणाभाव उ कुंभा यदि विगता अनुत्पन्नाश्चात

डाक्टर भाऊदाजी इत्याख्यस्य स्मारकम्
DR BHAU DAJI MEMORIAL

ताहोऋजुसूत्रकुंभा नेष्टाः प्रयोजनाभावात्तर्हि नामादयोपि कुंभाः किमिष्टाः प्रयोजनाभावस्य समानत्वान्न खलु तैरपि कुंभप्रयोजनं किमपि विधीयत इति
नदेवमृजुसूत्राच्छब्दनयस्य विशेषिततरमुक्तं अथवा अन्यथा चतद्दर्श्यं कथमित्याह अहवा पच्चुपन्नो रिउसुत्तस्साविसेसिओ चेव कुंभो विसेसियतरो स
द्दावाइहिं सद्दस्स सब्भावासब्भावो भयप्पिउ सपरपज्जउभयउ कुंभावत्तवो भयरूवाइ तेनुसो अयवा प्रत्युत्पन्नः ऋजुसूत्रस्याविशेषित एव सामान्येन कुं
भोभिमतः शब्दनयस्य तु एष सद्भावादिभिर्विशेषिततरोभिमत इत्येवमनायोर्भेदः तथाहि स्वपर्यायैः परपर्यायैरुभयपर्यायैश्च सद्भावेनासद्भावेनोभयेनचार्पि
तो विशेषितः कुंभः कुंभावक्तव्योभयरूपादि भेदो भवति सप्तभंगीं प्रतिपद्यत इत्यर्थः तद्यथा ॥ उर्ध्वग्रीवकपालकुक्षिबुध्नादिभिः स्वपर्यायैः सद्भा
वेनार्पितो विशेषितो कुंभो भवति सर्वस्यापि घटस्य परपर्यायैरसत्वविवक्षायामसन्घट इति द्वितीयो भंगो भवतीत्यर्थः तथा सर्वोपि घटः स्वपरोभय
पर्यायैः सद्भावा१ भ्यां सत्वा२ भ्यामर्पितो विशेषितो युगपद्वक्तुमिष्टो वक्तव्यो भवति स्वपरपर्यायसत्वा २ भ्यामेकेन केनाप्यसांकेतिकेन शब्देन सर्वस्यापि
तस्य युगपद्वक्तुमशक्यत्वादिति च एते त्रयः सकलादेशाः प्रोच्यन्ते तत्रैकस्मिन्देशे स्वपर्यायैः सद्भावेन सत्वेनार्पितो विशेषितोन्यस्मिंस्तु देशे परपर्या
यसत्वेन विवक्षितो घटः सन्नसंश्च भवति घटो घटश्च भवतीत्यर्थः ४ तथा एकस्मिन्देशे स्वपर्यायैः सद्भावा२ भ्यां सत्वा भ्यां युगपद्सांकेतिकेनैकेन शब्दे
न वक्तुं विवक्षितः कुंभः सन्नवक्तव्यश्च भवति घटोवक्तव्यश्च भवतीत्यर्थः देशे तस्य घटत्वाद्देशे चावक्तव्यत्वादिति तथा एकदेशे परपर्यायैरसद्भावे
नार्पितो विशेषितोन्यस्मिंस्तु देशे स्वपरोभयपर्यायैः सद्भावा२ भ्यां सत्वा२ भ्यां युगपद सांकेतिकेनैकेन शब्देन वक्तुं विवक्षितः कुंभोसन्नवक्तव्यश्च भवति अ
कुंभोवक्तव्यश्च भवतीत्यर्थः देशे तस्याकुंभत्वाद्देशे चावक्तव्यत्वादिति तथा एकदेशे स्वपर्यायैः सद्भावेनार्पित एकस्मिंस्तु देशे परपर्यायैः सद्भावेना
र्पितः अन्यस्मिंस्तु देशे स्वपरोभय पर्यायैः सद्भावाभ्यां युगपदेकेन शब्देन वक्तुं विवक्षितः कुंभोसन्नवक्तव्यश्च भवति घटोघटश्चावक्तव्यश्च भवतीत्यर्थः
देशे तस्याघटत्वाद्देशे चावक्तव्यत्वादिति ७ इह च कुंभाकुंभेत्यादिना गाथार्थे षट् भंगाः साक्षादुपात्ताः सप्तमस्त्वनादिशब्दात्तद्यथा कुंभः अकुंभः अवक्त
व्यः उभयमिति संभ्यासंभ्यत्युभयं यथासन्नवक्तव्य इत्युभयं तथाअसन्नवक्तव्य इति वो भयं आदिशब्द संगृहीतं तु सप्तमः सन्नसन्नवक्तव्य इति
एवं सप्तभंगीयघटः एषपटादिरपि द्रष्टव्यः तदेवं स्याद्वादरूपसप्तभेदं घटादिकमर्थं यथाविपक्षमेकेनकेनापि भंगकेन विशेषिततरमसौ शब्दनयः प्र
तिपद्यते नयनानृजुसूत्राद्विशेषिततरवस्तु ग्राहित्वाच्च स्याद्वादिनस्तु संपूर्णसप्तभंग्यात्मकमपि प्रतिपद्यन इत्यलं विस्तरेणेति अथवा लिंगवचन
समाश्रित विशेषिततरं वस्त्विच्छति शब्दनय इति दर्शयन्नाह वच्चमविसेसेस सउवा जं भिन्नाभिन्नलिंगवयणंपि इच्छइ रिउसुत्तनउ विसेसियपरं तयं
सद्दो नाइत्यथ वाभिन्नाभिन्नलिंगवचनमप्यविरोधितापदस्तिच्छति ऋजुसूत्रनयः तद्विशेषिततरमिच्छतिशब्दनय इति कुत इत्याह ॥ घणिमेवाउभेउ।

स्त्रीपुल्लिंगाभिहाणंवच्चाणंपइकुम्भाणंचजह तेणाभिन्नत्थमिछंतं ततोयस्मात्कारणात्स्त्रीनपुंसकलिंगाभिधानवाच्यानामर्थानांतटादीनांभेदएवनपुनरेकत्वं
तटीत्यभिधानस्याऽन्योर्थोवाच्यः तटइत्यभिधानस्यत्वन्यस्तटमभिधानस्यत्वपरः कुतोध्वनिभेदात्तथागुरुर्गुरवइत्याद्येकवचनबहुवचनवाच्यानामर्था
नांध्वनिभेदाद्भेदः कथमिवेत्याह । घटकुम्भादिध्वनिभेदात्घटकुम्भाद्यर्थानामिवतेनतस्मात्कारणात्लिंगंवचनंचाभिन्नमेवेष्टंयादृशोध्वनिस्ता
दृश एवार्थोस्येष्टइत्यर्थः अन्यलिंगवृत्तेस्तुशब्दस्यनान्यलिंगमर्थंवाच्यमिच्छन्त्यसौनाप्यन्यवचनवृत्तेः शब्दस्यान्यवचनवाच्यंवस्त्वभिधेयमिच्छे
दितिभावः अथयदसौमन्यतेतत्सर्वमुपसंहृत्यदर्शयति तोभावच्चियवत्थुं विसेसियमभिन्नलिंगवयणंच बहुपज्जायंपिमयं सद्दत्थवसेणसद्दस्स।
ततस्तस्मान्नामादिनिक्षेपेभावघटादिकोभावएववस्त्विच्छत्यसाविति तदपिपूर्वोक्तनीत्यासद्भावादिभिर्विशेषितमभिन्नलिंगवचनंचाभ्युपैति स्व
वाचकध्वनिनाअभिन्नेलिंगवचनेयस्यतदभिन्नलिंगवचनंवस्तुसावभ्युपगच्छति नपुनरेकस्यैवार्थस्यलिंगत्रयवृत्तिशब्दवाच्यत्वमेकबहुवच
नवृत्तिशब्दवाच्यत्वंवाननन्यइत्यर्थः समभिरूढेनसहास्यमतभेदंदर्शयति ॥ इंद्रःशक्रःपुरंदरइत्यादिबहुपर्यायमप्येकमिंद्रादिकंशब्दनयस्यमतेन
भवति केनशब्दस्येंद्रादेरिंदनादिकोयोर्थस्तद्दर्शनएकस्मिन्नपीद्रादिकेवस्तुनि यावंतइंदनशकनपूर्दारणादयोर्थाघटंतेतद्दर्शनेइंद्रशक्रादिबहुप
र्यायमपितद्वस्तुशब्दनयोमन्यतइत्यर्थः समभिरूढस्तुनेच्छत्यस्यतइत्यनयोर्भेदइति । उक्तः शब्दनयोथसमभिरूढमाह जंजंसण्णंभासइ तंतंचियस
मभिरोहएजम्हा सण्णंतरत्थविमुहो तओनओसमभिरूढोत्ति यांयांसंज्ञांघटादिलक्षणांभाषतेवदतितांतामेवयस्मात्संज्ञांतरार्थविमुखः कुटकुंभादिशब्दवाच्या
र्थनिरपेक्षः समभिरोहतिसमभ्यास्तेतत्तद्वाच्यार्थविषयत्वंप्रमाणीकरोतितस्मात्तार्थं समभिरोहणंसमभिरूढोनयः योयच्छब्दवाच्योर्थस्तुकुंभादिपर्याय
शब्दवाच्यतेच्छत्यसाविसार्थइति यदुक्तंनिर्युक्तौ वत्थूओसंकमणंहोइअवत्थूनएसमभिरूढेइतितद्व्याख्यानार्थमाह घडपडाइवा वत्थुपज्जायाभिधेय
अंनतदन्नवत्थुभावंसंकमएसंकरोभाघ्रनहिसइतरवत्थु वत्थुसइंतरच्छयामेइ संसयविवज्जए संकराइप्पसंगाओ दव्यकुटादिपर्यायस्ततद्वावर्णादिलक्ष
क्षणंप्रस्तुतघटादिवाचनाघकुटादिवचनांतरंतदभिधेयंयदन्यवस्तुतदन्यवस्तुभावंघटादिशब्दाभिधेयवस्तुभावंसंक्रामतिकुतइत्याह वस्तुनोवस्तुनतर
संक्रमेमाभूत्संकरादिदोषइति एतदेवभावयति नहिशब्दांतरवाच्यं वस्तुशब्दांतरवाच्यार्थरूपतामेति एवंविधदोषप्रसंगात् संक्रमोकुंभयुघटःघटादिवीतिसं
शयः स्याद्विपर्ययोवामनेघटादावपिघटादिनिश्चयासदादौवाघटाद्यध्यवसायादेकत्वंवाघटपटाद्यर्थानामानुपूर्व्यांतभेवकुमणवत्संकीर्णरूपतावाघटप
टार्थानांभवेदिति इयमत्रभावनाकुटःकुटभेकुइत्यादिशब्दान्पटस्तंभादिशब्दानिवभिन्नप्रवृत्तिनिमित्ताद्भिन्नार्थगोचरानेवसमभिरूढनयो स २८७
मन्यते तथाहिघटनाद्घटइतिविशिष्टचेष्टावानर्थोघटइतिगम्यते तथाकुटनात्कौटिल्ययोगात्कुटः तथाउंभउंभपूरणेकुंभनात्कुत्सितपूरणात्कुंभइति

भिन्नाः सर्वेपिघटकुटाद्यर्थाः ततश्चयदाघटार्थेकुटादिशब्दःप्रयुज्यतेतदावस्तुनः कुटादेस्तत्रसंक्रांतिः कृताभवति तथाचसतियथोक्तसंशयादिदोष
इति ततोघटकुटाद्यर्थानांभिन्नतायेवप्रमाणयन्नाह घडकुडसद्दत्थाणंवुत्तोभेउभियाणभेयउ घडपडसद्दत्थाणवतउप्पज्जायवयणंपिघडकुडकुंभादि
शब्दवाच्यानामर्थानांभेदएवपरस्परंयुक्तइतिप्रतिज्ञाअभिधानभेदादितिहेतुः घटपटस्तंभादिशब्दवाच्यानामर्थानांभेदएवपरस्परंयुक्तइतिप्र
तिज्ञाअभिधानभेदाद्वाचकादितिहेतुः घटपटस्तंभादिवाच्यानामिवार्थानांभेदश्चपरस्परंयुक्तइतिदृष्टांतः ततएवदभिप्रायेणघटादेःकुटकुंभकलशादिक
पर्यायवचनंनास्त्येनएकस्मिन्नर्थेनेकशब्दप्रवृत्त्यनभ्युपगमादिति अतिव्याप्तिशब्दनयशिक्षणार्थमाह भणियाउभेउणमउत्तोवयणभिन्नाणं घडपडवत्था
णापिव घडकुडवत्थाणकिमणिट्ठंहंतयद्दिलिंगवचनाभिन्नानांघटपटस्तंभादिवाच्यानामिवार्थानांध्वनिभेदाद्भेदस्त्वयानुमतस्तर्हिघटकुंभकलशादिशब्द
वाच्यानामर्थानांकिमितिनेष्टोभेदः ध्वनिभेदस्यात्रापिसमानत्वात्तस्मादस्तत्वधर्वर्तित्वंभवतोपिबलादापतितमितिवसतिप्रस्थकादिविचारेप्यस्यपूर्व
पूर्वनयेभ्योभेदइतिदर्शयन्नाह। आगासेवसइत्तिय भणिएभणइकिहअन्नमन्नंमि मोत्तूणायसहावंवसेभवितुंविहन्नंमि वत्थुवसइसहावेसत्ताउच्चेयणा
वजीवंमि नविलक्खणत्तणाउ भिन्नेछायातवेचेव क्वासौसाध्वादिर्वसतीति पृष्टेलोकग्रामनगरवसत्यादौवसतीति नैगमादिनयवादिनोवदंति ऋजु
सूत्रनयवादीतुवदति यथावगाढस्तत्राकाशखंडेवसतितत्रश्चऋजुसूत्रेणैवभणितेसणति समभिरूढःआत्मभावेमुक्त्वाकथमन्यत्रवसत्यन्यस्मिन्नित्यर्थःमन्येकेठ
आत्मविलक्षणेवस्तुनिवसेन्न कथंचिदित्यर्थः तर्हिक्ववसतीत्याह सर्वमेवस्वात्मभावेवसतिसत्वाज्जीवेचेतनावद्भिन्नेचात्मविलक्षणस्वरूपेवस्तुन्यन्यत्रनव
सतियथाछायाआतपेइत्येवप्रथाणामपिशब्दनयानामभिप्रायइति अथप्रस्थकविचारमधिकृत्याह माणंपमाणमिठं नाणसहावोसजीवकुणन्तोकिइप
त्थपाइभावं एवघमुत्ताइरूवंसो नहियन्नाइपमाणं घडोव्वतुविचयणाइविरहाउ केवलमिवतन्नाणं पमाणमिठंपरिच्छेउ इहपन्मानंतत्प्रमाणमेवेष्टंप्र
मीयतेपरिछिद्यतेवस्त्वनेनेतिकृत्वाप्रमाणंचपरिछेदात्मकंजीवस्वभावएवसचजीवादनन्यः अतःकथंमूर्तादिस्वभावप्रज्ञेदसौयेननैगमादयःकाष्ठम
यंप्रस्थादिकमानमिछंति नहिशब्दनयानांकिंप्रस्थकादिप्रमाणंकिंवानप्रमाणमित्याह नहिनैवकाष्ठघटितंप्रस्थादिकंप्रमाणंचेतनादिरहितत्वाद्
घटपटस्तंभादिवदिव किंतुतस्यप्रस्थकस्यज्ञानंतद्ध्यानंतदुपयोगस्तत्परिछेदप्रमाणंमानमिष्टंतेनैवतत्तनःप्रमीयमाणत्वात्परिछेद्यत्वादितिपाठांतरंवाने
नैवपरिछेदात्केवलज्ञानवत्तस्मात्प्रस्थकज्ञानमेवप्रस्थकइतिस्थितं अत्रपरमतमाशंक्यपरिहरन्नाह पञ्जादउचितकारणंतिवाहइपमाणमिठमउपमे
यपिसव्वंपमाणमेवं किमप्पमाणंयमाणंवा प्रस्थादयोपिमानमितिप्रतिज्ञातकारणात्प्रस्थकज्ञानकारणात्यथान्नदकंपाल्लवेगइत्यादि इत्येवंभूतापरस्यम
तिः स्यात्तदेतन्नयतस्तेषुप्रस्थकादिषुसत्स्वपिकस्यापिभाव्यराशिमवलोकनमात्रेणापिकलमशक्तिसंपन्नस्यातिशयज्ञानिनावाप्रस्थकपरि

छेदबुद्धिरुपजायते कस्यापि पुनर्नालिकेरद्वीपायायातस्य सत्स्वपि तेषु प्रस्थकपरिच्छेदबुद्धिर्न संपद्यत इत्यनैकांतिक एव काष्ठमयप्रस्थकादयः प्रस्थकज्ञान
जननेऽपीति कथं तत्कारणत्वात्ते प्रस्थकादिमानरूपा भवेयुः यदि वा भवंतु ते तत्कारणं तथापि न तत्कारणत्वेन ते प्रस्थकादिमानरूपा भवेयुः यदि वा भवंतु
ते तत्कारणं तथापि न तत्कारणत्वेन तेषां प्रस्थादिमानरूपा भवेयुः अतिप्रसंगादिति दर्शयति तक्कारणं ति वेत्यादि ॥ यदि प्रस्थकज्ञानकारणतामात्रे
णापि ते काष्ठमयप्रस्थकादयः प्रमाणमिष्यते तर्हि प्रमेयमपि प्रमाणं प्राप्नोति प्रमाणज्ञानकारणत्वादेवं सति दधिलक्षणादीनामपि परंपरया तत्कारणत्वे
न प्रमाणत्वात् किं नाम प्रमाणं स्याद्यदि च सत्यपि तत्कारणत्वेन्यस्य वेदधिभक्षणादिकं न प्रमाणं तर्हि काष्ठमयप्रस्थकादयोऽपि न प्रमाणं अतः किं नाम प्रमा
णं भवेन्न किंचित्ततोऽशेषप्रमाणव्यवस्थालप्रस्थकज्ञानमेव प्रस्थकप्रमाणं न त्वेषामपि शब्दनयानामिति तथा पंचानां धर्मास्तिकायादीनां पुद्गलास्तिका
यानां देशप्रदेशकल्पनायामस्य पष्ठीसामासादिनष्टकिलईदिशावासोदिशब्देत्यादिकं धारयमेव मन्यते असौ नयः कुत इत्याह देसो चिय यदेसो।
नो न हुवा न तक्कणोभिन्नो भिन्नो वन न तस्सा तउ न तस्स वजइ तो न सो भिन्नो एत्तो च्चिय समाणा हिगरणया जुया एपयाणं पि नीलुप्पलाइयाणं नरायपुरिसाइ
स्सो व्याख्या धर्मास्तिकायादिको देशो वहिदेशोन पुनस्तु तस्मा यदि च परो स्वतंभिन्नं स्वतन्त्रं वस्तु देशः अथ न स्वतन्त्रं च तद्देशः किंतु तत्संबंधित्वाद
तत्रापि देशिनो भिन्नो देशा इति चिन्त्यमयुक्तं कुत इत्याह ॥ तथा देशिलक्षणात्तनो भिन्नो सो देशः अभिन्नस्तस्मादिति सो तत्संन्यस्यान्येन विंध्यहिमवदादिनामि
व संस्पृष्टं यथासंबंधयोगान्नतस्य देशिन तत्का सो देशः अथ भिन्नस्तस्माद्विषते सो तत्संन्यस्यान्येन विंध्यहिमवदादीनामिव अत एव विशेषणविशेष्य
भूतानां सर्वेषां पदानां समानाधिकरणता कर्मधारय एव समासो युज्यत इत्यर्थः यथा नीलोत्पलादीनां उपलक्षणं चेदं धवखदिरपलाशादीनां द्वंद्वोऽपि स्यान्न तु राज
पुरुषो राजपुरुष इति षष्ठ्यादिसमासः यतो भिन्नानामन्योन्यसंसर्गः संबंधो न घटते तथा हि संबंधि वस्तु इवात्स संबंधो भिन्नो वा स्यादभिन्नो वा यदि भिन्नस्त
र्हि संबंधि वस्तु इव आदि न्नत्वं स्वतंत्रत्वादीयमेव वस्तु तत्स्यान्न संबंधः इति कथं तद्व्यत्व ष्ठ्यादिहेतुः संबंधि वस्तु इवादव्यतिरिक्ता स्वस्वरूपवदिव्यादि वस्तु
वक्तव्यं तदुनोच्यते पृथग्गहनतापसंगादिति अपरमपि समभिरूढनयाभिप्रायं तेदर्शयन्नाह घडकारविवरकापकथुरण कं तरजउ किरिया न तद्दत
रत्तूह समवाउ तामउतीसे कुंभम्मि च कुंभपवाय संकराइप्पसंगहो साउ जोजुत्तं वकुरू एवेणा भिन्नत्तयं सद्दे ॥ घटं करोतीति घटकार इत्यस्यां विवक्षायां
प्ररूपणायां यस्मात् स्यमट कर्तुरनर्थांतर मव्यतिरिक्ता घट कारणक्रिया कर्तयेव घट कारे तस्याः समवायात्ततोऽपि तस्मात् दूर्थांतर भूते कुतुव्यतिरिके
कुंभे घटे न तस्याः समवायः संश्लेषो मतः कुतः वस्तु पर्याय संकरादि दोषप्रसंगाद्वस्तूनां ये पर्याया धर्मास्तेषां परस्परं संकरः संकीर्णत्वं एकत्वं वा
स्यात् कर्तृगत क्रियायाः कुंभेऽपि समवायाभ्युपगमात्तथा यः कुंभकारादिर्येन क्रियाविशेषेण तत्क्रियारूपतयेत्यर्थः सर्वं तत्कर्तृकस्मादभिन्नं स्यात्

स्मात्कर्तृगत क्रियाया नाकर्मणि संक्रमः किं कुर्वन्कारकः कुंभनादिभ्य एव कुंभाद्यदइति मन्यते समभिरूढ इति इत्युक्तः। समभिरूढनयो ऽर्थं वंभूतमाह। एवं जह
सद्दत्थो। संतो भूउ तहन्नहा ऽभूऊ। तेणे वंभूयनऊ। सद्दत्थपरो विसेसेणं॥ एवं यथा घटचेष्टायामित्यादिरूपेण शब्दार्थो व्यवस्थितः तहत्ति। तथैव यो वर्तते घटा
दिकोऽर्थः स एवं सन् भूतो विद्यमानः अन्नहा ऽभूउत्ति॥ यस्त्वन्यथा शब्दार्थोल्लंघनेन वर्तते स तत्त्वतो घटाद्यर्थोऽपि न भवति किं त्वभूतो ऽविद्यमानः येनैवं मन्यते
तेन कारणेन शब्दनयसमभिरूढविलक्षणो नयो यो सकाशादेवंभूतनयो विशेषेण शब्दार्थतत्परः अयं हि यो पिमस्तकारूढं जलाहरणादिक्रियानिमित्तं चेष्ट
मानमेव चेष्टमानमेव घटं मन्यते न तु गृहकोणादिव्यवस्थितं अचेष्टनादित्येवं विशेषतः शब्दार्थतत्परो ऽयमिति। वंजणमत्थं तदुभयं एवंभूऊ विसेसेइ त्ति
निर्युक्तिगाथावयवं व्याचिख्यासुराह। वंजणमत्थेणत्थं च वंजणेणोभयं विसेसेइ। जह घडसद्दं चेट्ठा। वयातहा तं पि तेणेव॥ व्यज्यते ऽर्थो ऽनेनेति व्यंजनं
वाचकशब्दो घटादिस्तं चेष्टावंतमर्थं प्रतिपादयति नान्यदित्येवं शब्दमर्थेन नियत्येव्यवस्थापयतीत्यर्थः तथार्थमप्युक्तलक्षणमभिहितरूपेण व्यंजनेन वि
शेषयति चेष्टापि सैव या घटशब्दवाच्यत्वेन प्रसिद्धा यो पि मस्तकारूढस्य घटस्य जलाहरणादिक्रियारूपा न तु स्थानभरणक्रियालिकादूत्येवमर्थं शब्देनैन
यत्येव स्थापयतीत्यर्थः। एतदेवाह॥ जह घड सद्दमित्यादि। इदमत्र हृदयं॥ यदा यो पि मस्तकारूढचेष्टावानर्थो घटशब्देनोच्यते तदा स घटलक्षणो ऽर्थः स
च तद्वाचको घटशब्दः अन्यदा तु वस्त्वंतरस्यैव तच्चेष्टाभावादघटत्वं घटध्वनेश्चावाचकत्वमित्येवमुभय विशेषक एवंभूतनय इति। एतदेव प्रमाणतः सम
र्थयन्नाह। सद्दवसादभिधेयं। नप्पच्चई उप्पइ न कुंभोव्व। संसयविवज्ज एगत्त। संकराइप्पसंगाऊ॥ यथा अभिधायक शब्दस्तथैवाभिधेयं प्रतिपत्तव्यमिति प्रति
ज्ञा नत्वन्यथा तथाभूत एवार्थे ततः प्रत्यय संभूतेरिति हेतु प्रदीपवत्कुंभवद्वेति दृष्टांतः॥ विपर्यये बाधकमाह। संसयेत्यादि। इदमुक्तं भवति॥ प्रदी
पशब्देन प्रकाश यानेवाभिधीयते अन्यथा संसयादयः प्रसज्येरंस्तथा हि यदि दीपनक्रियाविकलोऽपि दीपस्तर्हि दीपशब्दे समुच्चारिते किमनेन प्रदीपनः प्रका
शवानर्थोऽभिहितः किं वा प्रकाशको घटपटादिरिति संशयः अथ घटपटादिरेवानेनाभिहितो न दीपइति विपर्ययः तथा दीपवस्तु केऽप्यघटपटादौ अघटपटादौ वा
क दीप प्रत्ययात् सर्वार्थानामेकत्वं साकर्यादस्यात्तस्मात् शब्दवशादेवाभिधेयमभिधेयवशाच्च शब्दा इति समभिरूढनयं शिक्षयन्नाह सद्दपरिमाणउ जइ घड
कुडसद्दत्थ भिंपपाडवनी तोनि त्रेविकूड घडसद्दत्थो घडो भिन्नउ यदि शब्दपरिणामतः शब्दभेदाद् घटकुटकुंभादिपर्यायशब्दानामर्थभेदमतिपद्मिस्तव
तत्तर्हि निश्चेष्टोऽपि घटशब्दाभिधेयार्थः कथं घटो भिन्नतः घटनाद् घट इति शब्दार्थाभावादिति। किं च न इव कुंसंशब्दमाना न चेव शब्दनयसंकतो नोन्नति नि
च्छतया अनुजाहाणीनसमपस्स वा अथवा तु त्वं तरमुच्चेहं तपादिनकुऊ संक्रमणं होइ अवक्कत्वादि वचनात्तत्व वस्तुकर्मो नेष्टो नाभिमतस्तर्हि चेष्टा
यतो भाव घटस्य निश्चेष्टतयेति कोऽर्थविशेषो विकल्प इत्यघटे घटशब्दाभिधेयार्थः मन्यते नः संक्रमणसंक्रांति नेहि नव तु का अथ च टावा पि निश्चेष्ट

र्थसंक्रान्तिरिष्यते नहिं सम्यग्हानिर्भवतो वत्थु उसंकमणमित्यादिस्य नतिज्ञानिरित्यर्थः अपरमप्यस्य मतभेदं दर्शयन्नाह एवजीवंजीवोसंसारीयाण धारणाणुभवो सिद्धो पुण रधीवो जीवणपरिणामरहिउत्ति जीवति पंचेंद्रियाणि त्रिविधं बलं उच्छ्वासनिःश्वासमथान्यदायुः प्राणाः देशेनेभग वद्भिरिष्टास्तेषां वियोगीकरणं तु हिंसा इत्यादिवचनप्रसिद्धान्दशविधप्राणान्धरतीति जीवो र्थभावादिति किंच सद्वत्थुसंकमोवा एवजीवंजीवन्नेवद शविधप्राणधारणं कुर्वन्नस्य नयस्य मतेन जीव उच्यते स च संसार्येवाद्दशविधं प्राणधारणमनुभवतीति दशविधप्राणधारणानुभवान्नारकादिः सं सारीभवति सिद्धस्तु न तदन्नयमते न जीवोस्मान्प्राणीत्यादि युक्तिर्न व्यपदिश्यते जीवनादिपरिणामरहित इति कृत्वा शब्दार्थाभावात्किंतर्हि सत्तायो स्तत्वः अनतितास्मान् ज्ञानदर्शनसुखवादिपर्यायागच्छतीत्यात्मेत्यादि भिरन्यशब्दैर्निर्दिश्यत इति यदपि देशादेशिनोरेकत्वं समर्थयता देशीवा सोदशश्चेत्याद्युक्तं समभिरूढेन तदप्ययुक्तमिति दर्शयन्नाह जइ देसीत्रियदेसो पज्जायवयणं पदिवत्तो पुण कत्तमणको वत्थु संकमो वा णन्चेह तो यदि देशश्चैव देशो देशोवा देशी ननन्वनयोः पर्यायवचनता एवप्राप्ता यथा वृक्षः पादप इत्यादीनां पर्यायवचनं तथादेशिदेशशब्दयोरपीत्यर्थस्तता को दोष इति चेदुच्यते नतो यथा वृक्षः पादप इत्येकार्थशब्दप्रयोगो योन रुध्यते तथा देशि देशप्रयोगोपिस्यात्तया एकेनापि द्वितीयशब्दार्थस्य प्रतिपादितत्वा द्वितीयशब्दप्रयोगस्यानर्थक्यं चस्यात्तथा देशस्य देशिनि देशिनश्च देशे तिरोधानाद्वस्तु संक्रमोपि प्रसज्यते चेदेतदिष्टं तस्मान्न देशदेशिनोरेकत्वमिति भेदपक्षस्तु नयोस्त्वया पि निराकृतोथ निराकृतमप्यभेदपक्षोक्तदूषणभयात्पुनस्तमंगीकरिष्यसीत्याह अह भिन्नो तस्सतउ नहोइ न य वत्थु संकमभ याई देसी च न य देसो न वा पएसीय एसोत्ति अथ भिन्नो देशिनो देशस्तर्हि भागरूपके रव तस्य देशिनस्तकोसौ देशो न भवतीति समर्थिता भिदं न च न रकसं क्रमादिदोषभयाद्देश्ववदेशोप्युपगन्तव्य इत्यनंतरमेवोक्तं एवमदेशी न देशीत्यपि नेष्टव्यं समानदोषत्वात्तस्माद्देशिमात्रं देशमात्रं वाखंडवस्त्वभ्युपगन्त व्यं ननु देशप्रदेशाकल्पनाकार्या तयोर्भेदे अभेदे च यथोक्तदोषप्रसंगादेतत्तन्मतेन कर्मधारयोपि पदानां भवति सर्वस्यापि वस्तुनः प्रत्येकमखंडरूपत्वा त्पृथग्देशमात्रप्रतिपादनार्थं नोदेशीति प्रयोगः क्रियते एकदेशवचनश्च नोशब्दो देशिन एकदेशवाचरण देशो न पुनस्तद्व्यतिरिक्त इत्यर्थः एतदप्ययुक्तं कुत इत्याह नोसद्दोविसमत्तं देसास च मणच्च जइ समत्तंतो तस्सपुयोगोणत्थो अह देसोतो न सो वत्थु नोदेशीति प्रयोगे प्रयुज्यमानो नोशब्दः सकिं समस्तं देशिलक्ष णं वस्तु वदेदथ तद्देशमेव ब्रूयाद्यद्याद्यः पक्षस्तस्य तर्हि नोशब्दप्रयोगो नार्थकः केवलदेशिशब्दादेव समस्तवस्तुप्रतीतेः अथ देशोनोशब्देनाभिधीयते त तो नासौ वस्तु देशिनो भिन्नाभिन्नोवानायमुपपद्यते तत्सकृत्वादिति नीलोत्पलादिसमासश्च द्वयोः पदयोरेकाधिकरणतायां भवति द्वयोरेकमधि करणं नास्त्यनंतरमेव निषिद्धत्वात्ततः तदभावात्कर्मधारयसमासोपि न युक्त इति दर्शयन्नाह नीलुप्पलादि सद्दाहिगरणमेवंगतं मयतेणो नणुपुणरु २८९

नापच्चयसमयभिप्रायाद्युहतंवा नीलोत्पलादिशब्दानां यदेकमधिकरणं भतिकालं नथस्य सम्मतं तन्न नुयोगं कथ्यानुदर्थस्य समयविधालक्षणादोषाउक्तास्ते ति न कर्मधारयः अर्थपीनकत्वादिदोषान्नेष्यंते विनहि नीलोत्पलादिशब्दानामभिधेयस्यार्थपृथक्त्वं भेदः मा नीलोत्पलापित्वादधिकरणताभावान्न कर्मधार यस्तस्मात्किं स्थितमित्याह नोवत्थुसंकरइ प्पसंगउसव्वमेव पडिपुन्नं वत्थुं से समवत्थुं विलक्खणं खरविषाणं च तस्माद्वस्तुसांकर्यादिदोषप्रसंगतः सर्वं धर्मास्तिकायादिकं संपूर्णं देशप्रदेशकल्पनारहितमवस्तुभिर्विकलत्वात्खरविषाणवदिति तदेवमुक्तानि सामस्त्येन समस्ता अपि नयाः अथ विस्तरानवधार णविकलशक्तिविनेयानुग्रहार्थं संक्षिप्ततरमभिप्रायमाह अथ पवरसद्दो वसधणं वत्थु मुक्खस्तत्ता सद्दप्पहाणमत्थो वसधणं सेसयावेति ऋजुसूत्रान्ताश्च त्वारो कथायन्ते नु यते प्रतिपादयति कथंभूतमित्याह अर्थप्रवरशब्दोपसर्जनमर्थः प्रवरः प्रधानस्तो मुख्यो यत्र तदर्थप्रवरं शब्दउपसर्जनं अप्रधानभू तो गौणो यत्र तच्छब्दोपसर्जनं शेषास्तु शब्दादयस्त्रयो नयाव्यत्ययमिच्छंति अतएवाद्याश्चत्वारो र्थनयाः अन्त्यास्तु त्रयः शब्दनयाः मोच्यंत इति अभाणि हितमुपसहरन्वक्ष्यमाणं च संबंधयन्नाह इय नेगमाइ संखेव लक्खणं मूलजाइ से एण्णं ॥ इत्येवं नैगमादि नयानां मूलजातिभेदः संक्षेपलक्षणमुक्तं विस्तरतो प्येषामेवोकानुसारेणापि लक्षणं विज्ञेयं केनतप्पभेरणंति तथा मूलजातिभेदानां यः प्रभेदाः सूक्ष्मतराभेदास्ते रित्यर्थः इत्येवं व्याख्याताः एवं निर्युक्तिगाथाः अष्टसप्ततिश्च भाष्यगाथाः इत्येकचतुरशीतिगाथार्थः २५६ कः पुनस्तत्प्रभेद इत्याह एक्केक्को य सयविहो सत्त नय सुयाहवंति एमेव अन्नोवि य आएसो पंचेव सयाणनयाणंतु ॥ एतेषां मूलजातिभेदानां समासानां नैगमादिनयानामेकैकः प्रभेदतः शतविधः शतभेदः एवं सर्वैरपि प्रभेदैः सप्तनयशतानि भवति शब्दादि भिस्त्रिभिरपि नयैर्यदा एकएव शब्दनयो विवक्ष्यते तदायं चैव मूलनया भवंति एकैकस्य च शतविधत्वात्पंचशतविधत्वं नयानामन्नोवि य आएसो पद चत्वारि द्वयोरपि नयानां नभयदासामान्यग्राहिणो नैगमस्य संग्रहे विशेषग्राहिणस्तु व्यवहारेतु भावो विवक्ष्यते तदा मूलनयानां षड्विधत्वादेकैकस्य च शतभेदत्वात्षट्शतानि नयानां यदा तु संग्रहव्यवहार ऋजुसूत्रलक्षणास्त्रयोर्थनया विवक्ष्यंते एकस्तु शब्दनयः प्रयोगास्तिकस्तदा चत्वारो मूलनया भ वंति प्रत्येकं शतभेदत्वाच्चत्वारि नयशतानि यदा तु नैगमादयश्चत्वारो प्येको द्रव्यास्तिकः शब्दनयास्तु त्रयोप्येक एव पर्यायास्तिकः इत्येवं द्वावेव नयौ विवक्ष्ये ते तदा अनयोः प्रत्येकं शतभेदत्वाद्वे नयशते भवत इति निर्युक्तिगाथार्थः २५७॥ अथवा किमनेन स्तोकोदाहरणेनोत्कृष्टतः संख्यातान्यपि नयाभवंति तेपि वापि ज्ञातव्या इति दर्शयन्नाह । जावंतो वयणपहा । तावंतो वा नया विसद्दाउ । ते चेव य परसमया । सम्मत्तं समुदिया सव्वे ॥ वा अथवा यावंतो वचनपथाव चनमार्गाः वचनप्रकारास्ते सर्वेपि तयास्तेपीहापिशब्दात्संगृहीताः य एव च नयास्त एव च असावधारणाः सर्वेपि परसमयास्तीर्थिकसिद्धांताः समुदितास्तु निरवधारणाः सर्वेपि परसमयास्तीर्थिकसिद्धांताः समुदितास्तु निरवधारणाः स्याल्लब्धलांछिताः सर्वेपि नयाः सम्यक्त्वं जिनशासनं भावेप्रतिपद्यंते इत्यर्थः । आह च स्तुतिकारः ॥ उदधाविव सर्वसिंधवः समुदीर्णास्त्वयि नाथ दृष्टयः न च तासु भवान्प्रदृश्यते प्रविभक्तासु सरित्स्विवोदधिरिति । एत

दृश्यमाणः परः प्राह। नसमिंतिनयसमेया। सम्मत्तं नेववत्थुणो गमगा। वत्थुविघायायनया। विरोहऊ वेरिणोव्वेव॥ नसमुदयंते नसमुदायभावमापद्यंते नयाःना
पि समेताःसंतसम्यक्त्वंभवंति प्रत्येकावस्थायां मिथ्यादृष्टित्वात्तत्समुदायेमहामिथ्यात्वप्रसंगात् प्रचुरविषलवसमुदायेविषप्राचुर्यवन्नापि ते समेतावस्तु
नो गमकाः प्रत्येकावस्थायां तदगमकत्वात्समुदिताश्च नैवविवदमानाःप्रत्युतवस्तुविघातायैवभवंति नपुनस्तद्गमकाः कुतःपुनस्ते नसमयंते न च समुदिताः
सम्यक्त्वंनापि वस्तुगमकाइत्याह विरोधित्वाद्वैरिवदिति अत्रोत्तरमाह। सव्वेसमेंतिसम्मंचेगवसाऊनयाविरूद्धावि। भिच्चववहारिणोइव।
राऊदासीणवसवत्ती॥ परस्परविरुद्धा अपि नयाः सर्वेपि समयंते समुदिताजायंते सर्वेपिसम्यक्त्वंभवंति। कुतइत्याह॥ एकस्यजिनसाधोर्वशवर्त्ति
त्वाद्राजवशवर्त्तिनामाभिप्रायत्स्पर्वैर्गावदथवाव्यवहारिण इवोदासीनवशवर्त्तिनःइदमुक्तंभवति॥ यथानयदर्शिनाप्रज्ञानसारेणाव एकेनरा
ज्ञाविरोधभावमापन्ना बहवोपि भृत्याः सम्यगुपायतोविरोधादिकारणान्यपनीय एकत्रमीलंतेसतप्रवृत्तिंचकार्यंते यथावाधनधान्यभूम्याद्यर्थं परस्परंवि
वदमानाबहवोप्यर्थिलक्षणाव्यवहारिणः सम्यग्न्यायदर्शिनाकेनाप्युदासीनेनयुक्तिभिर्विवादकारणान्यपनीय एकत्रमीलयंते सन्मार्गेचग्राह्यंते तथेहा
पि परस्परविरुद्धान्बहूनपि नयान्सम्यग्ज्ञानीजैनसाधुस्तेषांसावधारणतालक्षणंविरोधकारणमपनीय एकत्रमीलयति सावधारणत्वेनचमिथ्यात्वका
रणे अपुनीते नान्सम्यग्रूपतांग्राहयति प्रचुरविषलवा अपि हि प्रौढमंत्रवादिना निर्विषीकृतकुष्टादिरोगिणोदत्ता अमृतरूपतांप्रतिपद्यंत ए
वेति। प्रत्येकावस्थायांमैकैकांशग्राहित्वात्समुदिता अपि कथंते वस्तुगमकाइत्याह। देसगमगत्तणऊ। गमगच्चियवत्थुणोसमुदयाउ॥ सव्वेसमत्तगमा।
केवलमिवसमभावंमि॥ इहनयावस्तुनः तावत्सामान्येन गमका एव बोधकाः प्रापकाइति पक्षः तद्देशगमकत्वान्ननुवस्तुनोदेशमात्रमेवप्रत्येक
ममीगृह्णंति तत्कथंवस्तुगमकाउच्यंतइत्याह श्रुतादिवदिदमुक्तंभवति घटादीनांरूपमात्रमेवचक्षुर्गृह्णाति नरसादिधर्मान्पर्वतादीनांचार्वाग्दे
शमात्रमेवगृह्णाति नपरभागमित्येवंदेशग्राहकमपि तद्वस्तुगमयत्येव एवंनया अपि किंचैते एव सर्वे नयाः मिथ्यात्वापगमेनसम्यक्त्वसद्भावे
क्रमेणविशुद्ध्यमानाः सर्वावरणप्रतिबंधाभावात्समस्तवस्तुगमकाभवंति केवलज्ञानमिवेति॥ आह॥ ननुयद्येते प्रत्येकमपिवस्तुगमकास्तर्हि मिथ्या
दृष्टयः कथमित्याह। जमणेगधम्मणोवत्थुणो। तदंसेविसव्वपडिवत्ती। अंधव्वगयावयवे। तोमिच्छद्दिट्ठिणोवीसुं॥ यद्यस्मादनेकधर्मस्यानंतधर्मात्म
कस्यवस्तुनस्तदंशोपि गृहीते ऽनित्यत्वादिके धर्ममात्रेपि परिच्छिन्ने बौद्धादेर्नयवादिनः समस्तंवस्तुमयागृहीतमित्येवंभूताप्रतिपत्तिर्भवति ततस्तस्मा
द्विष्वक्पृथगेकैकशोमिथ्यादृष्टयः विपर्ययबुद्धित्वा देकस्मिन्पुच्छपादाद्यवयवे समस्तगजप्रतिपन्नारोऽधाइवेति। समुदिता अपि तर्हि कथं ते सम्यग्दृ

ष्टयइत्याह जंपुणासमत्तपज्जाय। वत्थुगमगत्तिसमुदियातेणं। सम्मत्तंचक्खुमउ। सव्वगयावयवगहणेव॥ यस्माच्चसमुदितानयाःसमस्ताःपर्यायस्व
वस्तुनस्तत्समस्तपर्यायवस्तुनस्तस्यगमकाःप्रापकाभवंति तेनते सम्यक्त्वंनसम्यग्वादिनोव्यपदिश्यंते यथासमस्तगजावयवग्रहणे सर्वगजावयवसमुदायात्म
कगजवादिनश्चक्षुष्मंतः निरवधारणोपरनयसापेक्षः स्यात्पदलांछितः एकोपिनयः सम्यग्वादीयेतुसावधारणा अन्योन्यमनपेक्षाः स्यात्पदालांछिताः
तेबहवोपिसमुदिता मिथ्यादृष्टयएवेतीहतात्पर्यं अतएव ये सावधारणास्ते बहवोपिसमुदितव्यपदेशं न लभंते तत्वतस्तेषां समुदितत्वान्निरवधारणास्तु
नयाः पृथगपिस्थिताः परस्परसापेक्षत्वेन तत्त्वतः समुदिताभण्यंतइति दृष्टांतांतरेणापि समुदितानां समस्तवस्तुगमकत्वं दर्शयन्नाह नसमत्तवत्थुगमा
गाथीसंरयणावलीएइमणयव्वसाहियासमत्तगमगा मयउरयणावलीएव्व नसमस्तवस्तुगमकाः पृथग्भूतानयाः परस्परनिरपेक्षत्वात्पृथकस्थितर
त्नावलीव्यपदेशानर्हमणयइवतएवसमुदिताः समस्तवस्तुगमकाः यथास्थानविनियोगेन परस्परसापेक्षत्वादेकसूत्रमपोतरत्नावलीव्यपदेशानर्हणाम
यइवतएवसमुदिताः समस्तवस्तुगमकाः पृथग्भूतानयाः परस्परनिरपेक्षत्वादेकसूत्रक्रमयोरत्नावलीमणयइवेति अथपरस्परराधिष्टमानान्नया
त्समीक्ष्य ये मुत्युनकिंचिदहपरस्परं मिलंतीत्यादिभाषणतः समयाशातनांचकुर्वंति तदुपदेशगर्भमुपसहरन्नाह एयेसविसयसच्चे परविसयपरंमुहे न
एनाउं वपेसकनसमुज्झइ नयसमयासायणं कुणइ॥ एवमुक्तप्रकारेण योयस्येद्रव्यास्तिकादिनयस्यात्मीयोनित्यत्वादिकोविषयस्तन्मात्रप्रतिपादनेपि
नयाविभिज्ञः साधुर्ज्ञेयेषुवस्तुषुनसमुत्पाति नदोलायमानमानसोभवति सत्योपितथोनयःपरमस्यतु पर्यायास्तिकादिनयस्यानित्यत्वादिकोविष
यस्तत्रपराङ्मुखोनतंनिराकरोति निरवधारणत्वेनसम्यग्नयत्वान्नापितंस्थापयति नयत्वेनैकांशग्राहित्वादित्यर्थः एवंभूतान्सर्वानपिनयान् ज्ञात्वान्या
न्यरूपतयातेषांस्वविषयप्रतिपादनेनयविधिज्ञः साधुर्ज्ञेयेषुवस्तुनेसमुत्पाति नदोलायमान मानसोभवति नापिनिंदादिभिः समयाशातनाविहाय मिथ्यात्वमु
पगच्छति किंतु कथंचिदिदस्य क्तिकथंचिदिदमपिघटतइत्यादिरूपतयानयाविषयविभागेनव्यवस्थाप्यवस्तुयथागमपतीतितस्वनेनसंमोहहेतुनानयविवा
देषामूलतएवकिंप्रयोजनमित्याह अच्छेज्जोनसामिरकद निरकेवनयप्पमाणाडविहिणा नरसाहुनंशुत्तमणुत्तंचपडिहाइ परसमएगनयमयंतुप्पत्तिसरक
नयउ नियनेषा समयमयपरिग्गहहियं परेणाअंदोसबुद्धीए योनामस्थापनादिद्वारेणतथानैगमादिनयैःप्रत्यक्षादिभिश्चप्रमाणैरर्थंसूत्रेक्षिकया
विचार्यनसमीक्ष्यतेनपरिभावयतितस्याविचारितरमणीयतयाप्ययुक्तंयुक्तंप्रतिभाति युक्तमविवान्यतयायुक्तंप्रतिभातस्ततःकर्तव्यनयविचारःकिं
चबौद्धादिपरसमयंरूपमनित्यत्वादिप्रतिपादकस्यऋजुसूत्राधिकनयस्यप-

डाक्टर भाऊदाजीइत्यास्यस्मारक
Dr BHAU DAJI MEMORIAL

न्मतं तन्नयविधिज्ञः साधुः तव्वड्डियरकुनयउत्ति तस्यानित्यत्वादिप्रतिपादकनयस्य प्रतिपक्षभूतो नित्यत्वादिप्रतिपादको यो द्रव्यास्तिकादिनयः स्त
स्मात्तन्नोनिर्वासयेन्निराकुर्यादथवास मयेस्वसिद्धान्ते जैनागमेपीत्यर्थः यद्ज्ञानदुर्वादिदोषकलुषितेन परेणदोषबुद्ध्या किमपि जीवादिकं वस्तु परि
गृहीतं भवति तदपि नयविधिज्ञो निवर्तयेत्तन्नयोक्तयुक्तिभिर्गुणरूपतया तत्स्थापयेदित्यर्थः अस्मात्तत्त्वो नयविचार इति गाथाद्वयार्थः २६७ आह
किं सर्वत्र सर्वदा सर्वोपि कृतव्यो नयविचारो नेत्याह पढमिल्लदुगवाए यरूवणासुत्तअत्थकहणाय इहपुण अणब्भुवगमो अहिगारो तिहिं उसन्नं एगमिनेग
मादिभिर्नयैः सप्तभेदैर्दृष्टिवादे सर्ववस्तुप्ररूपणा सूत्रार्थकथना च क्रियत इति शेषः इह पुनः कालिकश्रुतेनाभ्युपगमो नावतरणं तैर्व्याख्या कार्या यदि च श्रोत्रपेक्षया
नयविचारः क्रियते तदा त्रिभिराद्यैरुत्सन्नं प्रायेणाधिकार इति निर्युक्तिगाथार्थः २६८ किमिति त्रिभिरेवाद्यैर्नयैरिहाधिकारो न शेषैरित्याह पायसवत्थुवहा
रोववहरंतित्तिहुउस्सन्नाए तेण परिकम्मणत्थं कालियसुत्तेन दहिगारो सुगमा नवरं शिष्यमतिपरिकर्म्मणार्थं तैः स्थूलसंव्यवहार्यार्थप्रतिपादकैर्नैग
मसंग्रहव्यवहारनयैरिहाधिकार इति निर्युक्तिगाथार्थः २६९ आह नन्विह पुनः पुनरभ्युपगम इत्यभिधाय पुनस्तिन नयानुज्ञा किमर्थमित्याह नत्थिनएहिंविहूणं सुत्त
अत्थोयजिणमए किंचि आसज्जउसोयारं नए नयविसारउबूया सूत्रमर्थो वा नास्ति जिनमते नयैर्विहीनं किंचिदपि तथाप्याचार्यः शिष्याणां मतिमांद्यापेक्षया
सर्वनयविचारनिषेधः कृतः विमलमतिश्रोतारं पुनरासाद्य नयविशारदः सूरिः समनुद्यातमाप्य नत्रयं शेषान्वा नयान् ब्रूयादिति निर्युक्तिगाथार्थः २७० अत्रभा
ष्यं भासेयाविच्छरेणविनयमयपरिणामणासमत्थमि नदसन्ने परिकम्मणमेगनएणं पि वा कुज्जा सुगमा नवरं वा शब्दान्न यद्येनत्रयेणाशिष्यमिति परिकम्मणं कुर्या
न थाविषमतिमाश्रवेनैकमितिनयं भाष्येइत्येकमिन इपिन्द्रष्टव्यमिति । २७१ नन्वेवमुक्तं नयद्वारमथ समावतारद्वारमुच्यते कतेषां नयानां समवतारः कृतानव
तारमितिसंशयापनोदार्थमाह मूढनयंसुयं कालियंतुनन यासमोयरंतिइहं अपुहत्ते समोयारो नत्थिपुहत्ते समोयारो मूढा अविभागस्थान नयाश्यत्रतन्मूढन
यं नदेवमूढनायिकं किंतत्कालिकं श्रुतं कालेप्रथमचरमपोरुषीलक्षणेकालग्रहणपूर्वकं पठ्यत इति कालिकं तत्रननयाः समवतारंत्यत्र प्रतिपदं न भण्यंत इत्यर्थः
कु पुनस्तर्ह्यमीषां समवतार आसीत्कदा वा यमनवतारस्तेषामभूदित्याह अपुहत्ते इत्यादि चरणकरणानुयोगधर्मकथानुयोगगणितानुयोगद्रव्यानुयोगानामपृ
थग्भावो पृथक्त्वं प्रतिसूत्रमविभागेन वक्ष्यमाणविभागाभावेन प्रवर्त्तनं प्ररूपणमित्यर्थः तस्मिन्नपृथक्त्वे नयानां विस्तरेणासीत्समवतारः चरणकरणाद्यनुयो
गानां पुनर्वक्ष्यमाणलक्षणे पृथक्त्वे नास्ति समवतारो नयानां भवति वा कश्चित्पुरुषापेक्षयाविति निर्युक्तिगाथार्थः २७२ भाष्यकारव्याख्या अविभागस्था
मूढा नयनिमूढनइयं सुयंतेण न समोयरंतिसंता यइपयत्तं भणंति अपुहत्ते गमावा सुत्तेसवित्थरेणं भणंतिणओगत्वचरणधम्मसंखाणदव्वाणं तु

वणथाणंपिदुपइनळुविछेरणसव्वेसिंदेसंतिसमोयारं गुरवोसयणाणुहत्तंमि एगोच्चियदेसिघइ अछणुउगोनसेसपातिणि सोताबित्तेपुहत्तं तच्छन
यापुरिसमासद्य चतस्रोपिगताथाः नवरंप्रथमगाथोनराईयद्यस्मात्संतोपिपद्तनमण्यंते तोनसमवतरंतीत्युच्यंते अपृथक्त्वं प्रतिसूत्रमविभा
गेकिमुच्यतइत्याह एकभावः एकभावमेवविवृणोति स्तत्रेत्यादि यत्रसूत्रेनुयोगा व्याख्यानानिभण्यंते केषामित्याह चरणेत्यादिसंख्या
नं गणितमुच्यते ततश्चेदमत्रहृदयं यत्रैकस्मिन्सूत्रेचरणकरणानुयोगोधर्मकथानुयोगो गणितानुयोगोद्रव्यानुयोगश्चसविस्तरंव्याख्या
यंते नतुवक्ष्यमाणेन पार्थक्येन तदपृथक्त्वमितिशेषः पृथक्त्वंतु किमुच्यतइत्याह एगोच्चियेत्यादि इयंच कालियसुयंचेत्यादि वक्ष्यमाणगाथा
यांव्यक्तीभविष्यतीति २७६ आह कियंतंकालंयावत्पुनरिदमपृथक्त्वमासीत्कुतोवापुरुषविशेषाद्दारभ्यपृथक्त्वमभूदित्याह आवंतिअवद्यवइ
रा अपुहत्तंकालियाणुउगस्स तेणारेणपुहत्तं कालियसुयदिठिवाएय यावदार्यवैरागुरवो महामतयस्तावत्कालिकश्रुतानुयोगस्यापृथक्त्वमासीत्तदा
व्याख्यातृणांश्रोतृणांचतीक्ष्णप्रज्ञत्वात्कालिकश्रुतानुयोगस्याग्रहणंचप्राधान्यख्यापनार्थमन्यथोत्कालिकेपिसर्वप्रतिसूत्रंचत्वारोपिअनुयोगा
स्तदानीमासन्नेवेति ततआरतस्त्वार्यरक्षितेभ्यः समारभ्यकालिकश्रुतेदृष्टिवादेचानुयोगानां पृथक्त्वमभूदितिनिर्युक्तिगाथार्थः २७७ भाष्यं अपुहत्त
मासिवयजावंतिमुहत्तमार्उरखिहिंएकेत्तआमिकयावा पसंगउतेसिमुप्पत्ती आर्यवैरान्यावद्पृथक्त्वमासीत्तदारतस्तुपृथक्त्वमुक्तं एतस्मिन्नभिहिते
कएतेआर्यवैराः कुतस्त्याते आसन्निति विनेयपृच्छयाप्रसंगः आर्यवैराणामुत्पत्तिरुच्यतइतिगाथार्थः २७८ तांचार्यवैरोत्पत्तिमनन्यसाधारणत
गुणरंजितमानसोग्रंथकारः स्तुतिद्वारेणाह तुंवणेचेत्यादि एतच्चरितगाथाश्चसुगमाः मूलावश्यकटीकातश्चसभावार्थाः समवसेयास्तावद्यावदि
यंगाथा अपुहत्तेणुउगो चत्तारिदुवारिभासईएगो पुहत्ताणुउगकरणे तेअछत्तउ विवोछिण्णो आर्यवैरान्यावद्पृथक्त्वमित्युक्तं तत्किमार्यवैरै
रेवकृतंकिंवातदनंतरैरार्यरक्षितसूरिभिरित्येषमुग्धमपियावदद्यापियते इतिशिष्येणभणिते गुरुराह किंवक्ष्यसि तदनंतरैरार्यरक्षितसूरिभिर
नुयोगानांपृथक्त्वमकारि कथंभूतैस्तैरार्यवैरेणाभिहितः प्रतिपादितो गृहीतः सूत्रार्थसारोयैस्तैस्तथा तैरार्यवैरसमीपेधीतसूत्रार्थोभयैरित्यर्थः ।
इतिगाथार्थः २८८ पुनरपिकथंभूतैः किंनामकैश्चतैरित्याह देविंदवंदिएहिं महाणुभावेहिं रक्खिअज्जेहिं जुगमासज्जविभत्तो अणुउगो तोकउचउहा
देवेंद्रवंदितैर्महानुभागैरार्यरक्षितैःदुर्बलिकापुष्पमित्रं प्राज्ञमप्यतिशयितयानुयोगस्यविस्मरणभावमवलोक्यवर्तमानकाललक्षणंयुगंचासाद्य २९२

१

प्रवचनहितायानुयोगो विभक्तः पृथक्२व्यवस्थापितस्ततश्चतुर्द्धाकृतश्चतुर्षु कालिकश्रुतादिस्थानेषुनियुक्तइति निर्युक्तिगाथार्थः २८१ माथायरुद्दसो
मायइत्यादिसर्वमूलावश्यकटीकालिखितार्यरक्षितकथानकादवसेयमिति भाष्यकारोपिदेविंदवंदिएहिमित्यादिगाथार्थमाह नाउणरक्खियघो मइमेहा
धारणासमग्गंपि किच्छेणधरेमाणं सुयणवंसामित्तंपि अइसयकउवडगोनयविमेहाधारणाइपरिहीणे नाउणमेस्सपुरिसे खेत्तंकालाणुरूवंच आणुग्ग
हाणुउगे वीसुंकासीय सुयविभागेण सुहगहणाइनिमित्तं नएयसुनिगूहि यविभागेसविसयमसद्दहंता नयाणंतमंत य चगिण्हंता भणंतायाविरो
हं अपरिणामातिपरिणामा गच्छेद्यमाहुमिच्छं परिणामायसुमुहुमाइकउमेह होयासत्तावेत्तुं नकालिएतो नयविभागोवाख्या देवेन्द्रवंदितः श्री
मानार्यरक्षितसूरिर्निजशिष्यंदुर्बलिकापुष्पमित्रमपिकृच्छ्रेणश्रुतार्णवंधारयंतंज्ञात्वा विनेयवर्गेसानुग्रहोवक्ष्यमाणकालिकादिश्रुतविभागेनविष्वक्पृथ
क्चरणकरणाद्यनुयोगानकार्षीदितिवर्तते कथंभूतंसंबंधः कथंभूतंदुर्बलिकापुष्पमित्रं मतिमेधाधारणासमग्रमपितत्रअनुबोधनेमननंमतिरवबोध
शक्तिः मेधापाठशक्तिः प्राप्तिः समग्रंयुक्तमपितथातिशयज्ञानवृत्तोपयोगतयाख्यातप्रभविष्यतः पुरुषांश्चज्ञात्वा कथंभूतान्मतिमेधाधारणादिपरिहीणां
स्तथाक्षेत्रकालानुरूपंचज्ञात्वानकेवलमनुयोगापृथक्कार्षीत्तथा नयांश्चनैगमादीन अकार्षीदितिवर्तते कथंभूताःसूक्ष्मातिशयेन निगूहितोव्याख्या
निरोधेनछन्नीकृतो विभागोव्यक्तताया दानरूपोयेषांते निगूहितविभागास्तांस्तथाभूतान्किमर्थंसुखग्रहणादिनिमित्तं आदिशब्दाद्धारणादिपरि
ग्रहः तदेवमनुयोगपृथक्करणे नयाविभागकरणेचसामान्योक्तेपिकारणेपुनरपिनयाविभागेनविशेषतः कारणमाह सविसयेत्यादि इहशिष्या
स्त्रिविधास्तद्यथा अपरिणामाः अतिपरिणामाः परिणामाश्चेति तत्राविपुलमलयोगीतार्थाः अपरिणतजिनमतरहस्याः अपरिणामाः अतिव्याप्ताः
पवादइष्ट्यातिपरिणामाः सम्यक्परिणतजिनवचनयाथात्म्यवस्तुवृत्तयः परिणामाः तत्रयेऽपरिणामास्तेनयानांस्वस्वआत्मीयविषयोज्ञानमेव
श्रेयः क्रियावाश्रेयइत्यादिकस्तमश्रद्दधानाः येत्वतिपरिणामास्तेपिप्रदेवैकेननयेनक्रियादिकंवस्तुनोक्तंनरेवतन्मात्रंप्रमाणतयाश्रद्दधते
एकांतनित्यादिवस्तुप्रतिपादकनयानांचपरस्परविरोधंमन्वानामिथ्यात्वमागच्छेयुः येपुनःसुरूपाः परिणामाः शिष्यास्तेषुप्राप्तिमिथ्यात्वंनगच्छं
ति तथापिविस्तरेणनयैर्व्याख्यायमानैर्येसूक्ष्मासूक्ष्मतराश्चतद्भेदास्तान्दृष्टानुमशक्ताः असमर्थाभवेयुरिति प्रभूत्वात्ततः आर्यरक्षितसूरिभिः कालि
कइत्युपलक्षणत्वात्सर्वस्मिन्नपिश्रुतेनयप्राभोगविस्तरव्याख्यारूपो नकृतइतिगाथार्थः २५६ कपुनश्चरणकरणाद्यनुयोगानां श्रुतविभागइत्याह ।

कालियसुयं च इसिभासियाइं तइउ य सूरपन्नत्ती सव्वो य दिट्ठिवाउ चउत्थउ होइ अणुउगो जं च महाकप्पसुयं जाणि य सेसाणि छेयसुत्ताणि चरणकर
णाणुउगो त्ति कालियत्थे उवगयाइं ॥ इहैकादश्यांगरूपं सर्वमपि श्रुतं कालग्रहणादिविधिनाधीयत इति कालिकमुच्यते तत्र प्रायश्चरणकरणे एव प्रति
पाद्यते अत आर्यरक्षितसूरिभिस्तत्र चरणकरणानुयोग एव कर्तव्यतयानुज्ञातो ननु संतोपि शेषा धर्मकथाद्यनुयोगस्त्रय इत्यनोनुयोगलक्षणोर्थः तो
पश्चात्कालिकश्रुते प्रथमश्चरणकरणानुयोगो व्यपदिश्यते तथा ऋषिभाषितान्युत्तराध्ययनानि तेषु नमिकपिलादिमहर्षीणां संबंधिनी प्रायो
धर्माख्यानकानि कथ्यंत इति धर्मकथानुयोग एवतत्र व्यवस्थापितः दृष्टिवादेपि सर्वस्मिन्नपि चालनाप्रत्यवस्थादिभिर्जीवादिद्रव्याण्येव प्रतिपाद्यंते
तथा सुवर्णरजतमणिमौक्तिकादिद्रव्याणां च सिद्धयोभिधीयंते इति द्रव्यानुयोग एव तत्र निरूपित इत्येवं चत्वारोप्यनुयोगाः कृतभेदेन स्थापिताः प्रति
सूत्रं करणीयमित्यर्थः ऋषिभाषितानि धर्मकथानुयोग इत्युक्तं ततश्च महाकल्पश्रुतादीनामपि दृष्टिवादपृथक्त्वमहर्षिभिः प्रतिपादितत्वेन ऋ
षिभाषितात्वद्धर्मकथानुयोगत्वप्रसंगे चरणकरणानुयोगत्वप्रतिपादनार्थमाह जं चेत्यादि यच्च महाकल्पश्रुतं यानि च शेषाणि कल्पादीनि छेदसूत्रा
णि तान्यपि सर्वाणि चरणकरणानुयोग इति मंतव्यानि कुतो यस्मात्तान्यपि कालिकार्थे उपगतानि कालिकश्रुते भूतानीत्यर्थः इति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः।
२८८ अथ बहुरयपएस इत्यादिवक्ष्यमाणनिर्युक्तिगाथायाः प्रस्तावनां कर्तुमाह एवं विहिय पुहत्ते हिं रक्खियज्जेहिं पूसमित्तम्मि ठविए गणिंमि गोठ
माहिलो पडिनिवेसेणं सो मिच्छत्तोदयउ सत्तमो निन्हवो समुप्पन्नो केअणेण झणिए य संगउ निग्गहउप्पत्ती एवमुक्तप्रकारेण विहितानुयोगपृथक्त्वे
आर्यरक्षितसूरिभिः स्वं पिपासुभिर्घृततैलवल्लघटादिप्ररूपणां सकलगच्छ समक्षं विधाय दुर्बलिकापुष्पमित्रे गणिन्याचार्यस्थापिते मथुरानगर्यामन्य
तीर्थिकेन सह वचरत्नीति कृत्वा विवादार्थं सूरिभिर्निजमातुलो निजमातुलगोष्ठामाहिलः प्रेषितः शेषेषु सूरिषु प्रतिवादिनं जित्वा समागतः सम्भामेवं श्रु
तं च स्थितं परित्यज्य अन्योयोग्यकल्पः सूरिभिराचार्यउपवेशितस्ततस्तस्य कीदृशतैः कृतमित्याभिप्रायः स्तथा तांचघृतघटादिप्ररूपणां श्रुत्वा प्रतिनिवेशो
नगाढानुशयेन यो मिथ्यात्वोदयो जातस्तस्मात्स गोष्ठामाहिलः सप्तमो निन्हवः समुत्पन्नः ननु यद्ययं सप्तमस्तर्हि केन्ये पडित्याशंक्य प्रसंगतोऽभिणइ
जउ न तप्पंतिन छिन्ति नय मिच्छभावणा एनयं तु जोउण पयंपि निण्हवइ भिच्छाभिनिवेसाउ स निण्हउ बहुयाइ अथवेति प्रस्तावनांतरसूचकः प
रः प्रेरयति ननु नयानुयोगनिन्हवात्कथं नार्यरक्षितगुरुर्नगुरवो न निन्हवा न भण्यंते अत्रोत्तरं यतो न ते तिनयानुयोगादीति तेन जल्पंति नापि मिथ्याभि
निवेशेन न तैः किंचिदूषितं किंतु प्रवचनहितार्थमेव भेदेन नयानुयोगमोपनतो विहितं यः पुनस्त्रिध्याभिनिवेशादेकमपि जिनोक्तं पदं निह्नुते स बहुर

२

तादिवज्जमाल्यादिवन्निन्हवः समुत्पन्नः अनुपबधं एवेति के पुनस्ते बहुरतादय इत्याह बहुरयपएस अव्वत्तसमुच्छदुगतिय अबद्धिया चेव एएसि निग्गम
णं वोच्छामि अहाणुपुव्वीए बहुरय त्ति एकस्मिन्क्रियासमये वस्तुनोत्पद्यते किंतु बहुभिः क्रियासमयैरित्यभ्युपगमाद्बहुतु समयेषु रताः सक्ता बहुरताः २०००॥
दीर्घकालवस्तुप्रभवप्ररूपिण इत्यर्थः पएसत्ति पूर्वपदलोपाज्जीवप्रदेशा इति द्रष्टव्यं यथा वीरो महावीर इति एक एव चरमप्रदेशो जीव इत्यभ्युपगमाज्जीवः
प्रदेशो येषां ते जीवप्रदेशा निन्हवाः चरमप्रदेशजीवरूपिण इति हृदयं अवत्तत्ति उत्तरपदलोपाद्व्यक्तमताः यथा भीमा भीमसेन इति न ज्ञायते अत्र को
पि संयतः कोप्यसंयत इत्यव्यक्तस्यैव सर्वस्याभ्युपगमान्नेपक्तव्यमव्यक्तमस्तु एवं अव्यक्तमतं येषां ते अव्यक्तमताः संयतायनगमे संदिग्धयतु द्वय
इत्यर्थः समुच्छत्ति एकदेशेन समुदायस्य गम्यमानत्वात्सप्तमं नंतरं चेष सामस्त्येन प्रकर्षेण छेदः समुच्छेदो वस्तुविनाशः समुच्छेदमधीयंते तद्वि
द्विनो येत्स प्रत्यये समुच्छेदाः क्षणक्षयिकभावरूपका इत्यर्थः दुग त्ति उत्तरपदलोपादेकस्मिन्नपि समये क्रियाद्वयानुभवाभ्युपगमात् द्वि
क्रियाः समये द्वे क्रिये समुदिते द्वि क्रियं तदधीयं ते तद्वेदिनो वा द्वे क्रिये : कालाभेदेन क्रियाद्वयानुभवप्ररूपिण इति भावः तिगत्ति त्रैराशिकाः
जीवाजीवनोजीवभेदात्त्रयो राशयः समाहृतास्त्रिराशिः तत्प्रयोजनं येषां त्रैराशिकाः जीवाजीवनोजीवराशित्रयप्ररूपका इति तात्पर्यं
अबद्धिग त्ति स्पृष्टजीवेन कर्म न स्कंधवद्बद्धं अबद्धमेवेषामस्ति वदंति वेस्य बद्धिकाः स्पष्टकर्मविपाकप्ररूपका इत्यर्थः इत्येवैस्तसंनिन्ह
वाः एतेषां निर्गममुत्पत्तिमानुपूर्व्या यथाक्रमं वक्ष्ये इति गाथापंचकार्थः २९३ अथ येभ्यो येन निन्हवाः समुत्पन्नास्तदेतदाह बहुरय जमालि
पभवा जीवपएसा य तीसगुत्ताउ अव्वत्तासाढाउ सामुच्छेयासमित्ताउ गंगाउ दोकिरिया छलुगा तेरासियाण उप्पन्नो घेरा य गोठमाहिलपुट्ठ
मबद्धं परूवेंति बहुरताः जमालिप्रभवा जमालेराचार्यात्प्रभव उत्पत्तिर्येषां ते जमालिप्रभवाः १ जीवप्रदेशाः पुनस्तिष्यगुप्तात्तिष्यगुप्तादुत्पन्नाः २
अव्यक्ताः आषाढात् ३ समुच्छेदाः अश्वमित्रादिति ४ गंगाद्द्विक्रियाः ५ षडुलूकात्त्रैराशिकानामुत्पत्तिः ६ स्थविराश्च गोष्ठामाहिलाः ७ स्पष्टम
बद्धं प्ररूपयंति कर्मेति गम्यते परूविंसु वेति पाठांतरं वा ततो गोष्ठामाहिलादबद्धिका जाता इति सामर्थ्याद्गम्यत इति येषु स्थानेष्वेते समुत्पन्ना
स्तानि क्रमेणाह सावत्थीउसभपुरं सेयविया मिहिल उल्लुगातीरं पुरमंतरंजि दसउर रहवीरपुरं च नयराइं श्रावस्ती ऋषभपुरं श्वेतंविका मि
थिला उल्लुगातीरं पुरमंतरंजिका दशपुरं रथवीरपुरं चेति नान्यष्टौ नगराणि निन्हवानां यथायोगमुत्पत्तिस्थानानि बोद्धव्यानि अत्र चेह

रमवीरपुरंदरस्यलिंगमात्रेणापिभिन्नानांसर्वापलापितांमहामिथ्यादर्शांवक्ष्यमाणानांबोटिकनिन्हवानांलाघवार्थमुत्पत्तिस्थानमुक्तमितिअथभ
गवतःसमुत्पन्नकेवलज्ञानस्यपरिनिर्वृत्तस्यचकः क्रियताकालेननिन्हवःसमुत्पन्नाःइत्येतन्निदर्शयन्नाह चोद्दससोलसवासा चोद्दावीस
त्तरायदोन्निसया अठावीसायदुवे पंचेवसाउचोयाला पंचसयाचुलसीया छच्चेवसयानवुत्तराहोंति नाणुप्पत्तीएदुवे उप्पन्नानिव्वुएसे
सा चतुर्दशवर्षाणि तथाचोद्दावीसत्तरायदोन्निसयत्ति चतुर्दशाधिकेद्वेशते विंशत्युत्तरेचद्वेशतेवर्षाणामितिगम्यते तथाअष्टाविंशत्य
धिकेचद्वेशते तथापंचैवशतानिचतुश्चत्वा रिंशदधिकानि पंचशतानिचतुरशीत्यधिकानिषट्शतानिनवोत्तराणिभवंतिएतावता
व्यवधानकालेनज्ञानोत्पत्तेरारभ्यआद्यौनिन्हवौसमुत्पन्नौशेषास्तुषट्भवंतिश्रीमन्महावीरनिर्वृत्तेर्निर्वाणकालादारभ्यउक्तशेषेणयथो
क्तेनव्यवधानकालेनोत्पन्नाःइदमुक्तंभवति।श्रीमन्महावीरस्यकेवलोत्पत्तेश्चतुर्दशभिर्वर्षैर्व्यतिक्रांतैःजीवप्रदेशाःसमुत्पन्नाःभगवत
एवनिर्वाणकालाद्छेषेणयथोक्तेनव्यवधानकालेनोत्पन्नाःशेषेणचतुर्दशाधिकवर्षशतद्वयादिनाकालेनातिक्रांतेनशेषाअव्यक्ताद्यो
निन्हवःसमुत्पन्नाइति अथसंपिंड्यसामान्यतःसूचितमेकार्थमेकैकनिन्हवंप्रतिव्यक्तितोनिदर्शयन्नाह चोद्दसवासाणितया जिणे
णउप्पाडियस्सनाणस्स तोबहुरयाणदिठ्ठी सावत्थीएसमुप्पन्ना चतुर्दशवर्षाणितदातदाजिनेनश्रीमन्महावीरेणोत्पादितस्यकेवल
ज्ञानस्यततोनंतरेबहुरतनिन्हवानांदर्शनंदृष्टिःश्रावस्त्यानगर्यांसमुत्पन्नेति साचयथोत्पन्नातथादिदर्शयिषुःसंग्रहगाथामाह जेट्ठासुदं
सणजमालिणोयसावत्थितिंदुगुधाणे पंचसयायसहस्संढंकेणजमालिमोत्तूणंव्याख्या अत्रभावार्थस्तावत्कथानकेनोच्यते इहैवभरतक्षे
त्रेकुंडपुरंनामनगरंतत्रचभगवतःश्रीमन्महावीरस्यभागिनेयोजमालिनामराजपुत्रआसीत्तस्यचभार्याश्रीमन्महावीरस्यदुहितास्तुस्या
श्चश्रेष्ठेतिवासुदर्शनेतिवाअनवद्यांगीतिवानामेति तत्रपंचशतपुरुषपरिवारोजमालिर्भगवतोमहावीरस्यांतिकेप्रव्रज्यांग्राह सुदर्शना
पिसहस्रस्त्रीपरिवारातदनुप्रव्रजिताततस्त्रैकैकदशांगधीतेपुजमालिनाभगवान्विहारार्थमुत्कलापितः ततोभगवंतूष्णीमास्थायनकिंचि
त्प्रत्युत्तरमदात्तिततएवमसुत्कलितोपिपंचशतसाधुपरिवृतोनिर्गतःश्रीमन्महावीरांतिकाद्ग्रामानुग्रामंचपर्यटन्नाथःश्रावस्तीनगर्यांतत्रचतेंदु
काभिधानोद्यानेकोष्टकनाम्निचैत्येस्थितःततश्चतत्रतस्यांतप्रांताहारैस्तीव्रोरोगांतकःसमुत्पन्नस्तेनचनशक्नोत्युपविष्टःस्थातुंततोबभाण २९४
श्रमणान्मन्निमित्तंशीघ्रमेवसंस्तारकमास्तृणीतयेनतत्रतिष्ठामि ततस्तेकर्तुमारब्धोसोबाढंचदाहज्वराभिभूतेनजमालिनापृष्टंसंस्तृतः

२

संस्तारकोनवेतिसाधुभिश्चसस्तृतप्रायत्वादर्धसस्तृतेपिप्रोक्तंसस्तृतइति ततोसेवेदनाविह्वलितचेताउत्थायतत्रतिष्ठासुरर्धसंस्तृतंदृष्ट्वाक्रुद्धः
क्रियमाणं।कृतमित्यादिसिद्धांतवचनंसत्यामिथ्यात्वमोहनीयोदयतोवक्ष्यमाणयुक्तिभिर्वितथमितिचिंतयामासततःस्थविरैर्वक्ष्यमाणाभिरे
वयुक्तिभिःप्रतिबोधितोयथाकथमपिनप्रतिबुध्यते तदाग्रतास्तंपरित्यज्यभगवत्समीपं अन्येतुभगवत्समीपएवास्थिताःसुदर्शनापितदानुरागेणश्रा
वकढंककुंभकारगृहेआसीज्जमाल्यनुरागेणचतन्मतमेवप्रपन्नाढंकमपिप्रज्ञापयामासपितुर्भक्त्या ततोढंकेनमिथ्यात्वमुपगतेयमितिज्ञात्वाप्रोक्तं
नैवशक्तिमपिवयंजानीमःअन्यदाचापाकाग्निमध्येभाजनोपवर्तनपरावर्तनंकुर्वताभंगारकमेकंप्रक्षिप्ततत्रैवप्रदेशेस्वाध्यायंकुर्वत्याः
सुदर्शनायाःसंघाट्यंचलोदग्धस्ततस्तयाप्रोक्तंश्रावककिंत्वयामदीयसंघाटीदग्धातेनोक्तंननुयद्दह्यमानंदग्धमितिभवतांसिद्धांतस्ततःकुतोनत
दीयासंघाटीदग्धा इत्यादिनद्युक्तं परिभाव्यसंबुद्धासौसम्यक्प्रेरितास्मीत्यभिधायमिथ्यादुःकृतंददाति जमालिंचगत्वाप्रज्ञापयति एवसंग्रहगा
थाभावार्थोक्षरार्थस्त्वयंचेतच्चरितंविस्तरतोवसेयमिति ज्येष्ठामहत्तीसुदर्शनानामभगवतःश्रीमन्महावीरस्यभगिनीतस्याःपुत्रोजमालिःतच
योगीनामभगवतोदुहिताजमालिगृहिणीति ज्येष्ठासुदंसणजमालिणोयत्ति ज्येष्ठासुदर्शनाअनवद्यांगीतिजमालिगृहिणीनामानि अन्येतुव्या
चक्षते श्रावस्त्यांनगर्यांतेंदुकोद्यानेजमालिनिन्हवदृष्टिरुत्पन्नेतिवाक्यशेषः तत्रपंचशतानिसाधूनांसहस्रंचार्यिकाणांएतेषांमध्येयःस्वयंन
प्रतिबुद्धःजमालिमुक्त्वाढंकेनप्रतिबोधितइतिनिर्युक्तिगाथासप्तकार्थः ३०० अथभाष्यकारोयेनविप्रतिपत्त्यभिप्रायेणजमालिर्निन्हवोजातस्तं
प्रकटयन्नाह सरकंचियसंथारोनकज्जमाणोकउत्तिमेजम्हा बेइजमालीसव्वं नकज्जमाणंकयंतम्हाजत्पत्ति यस्मान्ममसाक्षात्प्रत्यक्षमेवे
दंवृत्तंयदुतकंबलास्तरणरूपःसंस्तारकःक्रियमाणोनकृतःसंस्तीर्यमाणोनसंस्तृतस्तस्माद्जमालिर्ब्रवीतिसर्वमपिवस्तुक्रियमाणंकृतंनभव
ति किंतुकृतमेवकृतमुच्यते ततोभगवत्यादिषुयदुक्तंचलमाणेचलिएउदीरिज्जमाणेउदीरिएएवेइत्यादितत्सर्वमिथ्येत्यभिप्रायइति अपिचक्रि
यमाणकृताभ्युपगमेबहवोदोषाकपतेइत्याह जस्सेहकज्जमाणंकयंतितेणेहविज्जमाणस्स करणकिरियापवन्नातहायबहुदोसपडिवत्ती।इहयस्य
वादिनःक्रियमाणंवस्तुकृतमित्यभ्युपगमस्तेनेहविद्यमानस्यसतःकरणरूपाक्रियाकरणक्रियाःप्रतिपन्नाअंगीकृताःतथाचसतिवक्ष्यमाणा
नांबहूनांदोषाणांप्रतिपत्तिरभ्युपगमरूपाकृताभवतीतितथाहिकयमिहनकज्जमाणं सब्भावाउचिरंतनघडोव्व अहवाकयंपिकीरइ कीरउनिच्चं
नयसमत्ती।इहकृतंक्रियमाणंनभवतीतिप्रतिज्ञासद्भावात्कृतस्यविद्यमानत्वादितिहेतुःचिरंतनघटवदितिविपर्ययेबाधकमाह अथकृतमपि

क्रियत इत्युपगम्यते तर्हि नित्यमनवरतमेव क्रियतां कृतकत्वाविशेषादेवं च सति न कदाचिदपि कार्यक्रियासमाप्तिरिति किमेतावन्मात्रमेव दूषणं नेत्याह किरियावेफल्लं चिय पुव्वमभूतं च दीसए होंतं दीसइ दीहो य जह किरियाकालो घडाईणं यदि च क्रियमाणं कृतमिष्यते तर्हि घटादिकार्यार्थं मृन्मर्दनचक्रभ्रमणादिका क्रिया तस्या वैफल्यं प्राप्नोति तत्काले कार्यस्य कृतत्वाभ्युपगमात् प्रयोगः इह यत्कृतं तत्र क्रिया विफलैव यथा चिरनिष्पन्ने घटे कृतं चाभ्युपगम्यते क्रियाकाले कार्यं ततो विफला तत्र क्रियेति किं च क्रियमाणकृतवादिना कृतस्य विद्यमानस्य क्रियेति भवति पादितं भवति एवं च प्रत्यक्षविरोधो यस्मादुत्पत्तिकालात्पूर्वमभूतमविद्यमानमेव कार्यं भवज्जायमानं दृश्यते उत्पत्तिकाले तस्मात् क्रियमाणमकृतमेवेति किं च आरंभक्रियासमय एव कार्यमुत्पद्यत इति नियताभ्युपगमः एतच्चायुक्तं कुतो यस्माद् घटादिकार्याणामारंभक्रियासमय एव शिविकादिकाले वा दृश्यत इति चेत्तदयुक्तं कुत इत्याह नारंभे च्चिय दीसइ न सिवादद्धाइ दीसइ तदंते तो न हि किरियाकाले जुत्तं कज्जं तदंतम्मि ॥ नारंभक्रियासमय एव घटादिकार्यं तदानीमेव तस्य दर्शनादिति सकलजनस्य प्रत्यक्षसिद्धमेवेदं मतद्वयमिति जमालिपूर्वपक्ष अभ्यस्य स्थविराः प्रतिविधातिस्म कथमित्याह वेराणमणं नाकयमभावउ कीरए खपुष्फं व अह व अकयं पि कीरइ कीरउ तो खरविसाणं पि स्थविराः श्रुतवृद्धा गीतार्थाः साधवस्तेषामतं कुमरूपणां कुर्वन्तं जमालिनं एवं प्रज्ञापयंतीत्यर्थः नाकृतमविद्यमानं घटादिकार्यं क्रियते असत्त्वादाकाशकुसुमवद्यद्यकृतमविद्यमानमपि क्रियते क्रियतां तर्हि खरविषाणमपि अकृतत्वाविशेषादिति यदुक्तं कीरउ निच्चं न य समत्ती त्यादि तत्राह निच्चकिरियाइ दोसा न एउ तुल्ला जसइ कउ तरगावा पुव्वमभूयं च न ते दीसइ किं खरविसाणं पि नन्वसत्यविद्यमाने वस्तुनि करणक्रियाभ्युपगमे नित्यक्रियादिदोषाः आदिशब्दात् क्रियापरिसमाप्तिक्रियावैफल्यपरिग्रहः आवयोस्तुल्या समयथाकृतपक्षे त्वयापादिताः तथाकृतपक्षे प्यापतंतीत्यर्थः किं तुल्या एव नेत्याह कृष्टतरकाकु शाविद्यमाने हि वनियर्यायविशेषाधानद्वारेण कथंचित्करणादिक्रियाउपपद्यत एव यथाकाशं कुरु पादान्कुरु पृष्ठं कुर्वित्यादि अविद्यमाने तु सर्वथा नाप्यन्याय्यः संभवति सर्वथा असत्वात् खरविषाणवदिति यदि च पूर्वं कारणावस्थायामभूतमसत्कार्यं जायते तर्हि श्रृंगं सवत्वं खरविषाणमपि जायमानं किं न दृश्यते असत्त्वाविशेषात् यत्खरविषाणं भवन्न दृश्यते तर्हि घटो पि तथैवास्तु विपर्ययो वेति यदुक्तं दीसइ दीहो य जउ इत्यादि तत्राह पइसमउप्पन्नाणं परोपरविलक्खणाण सुबहुणं दीहो किरियाकालो जइ दीसइ किं व कुंभस्स यदि नाम प्रतिसमयोत्पन्नानां परस्परविलक्ष

४

णस्वरूपाणां सुबहूनां शिवकस्थासकोशकुशूलादिकार्यकोटीनां क्रियाकालनिष्ठाकालयोरेकत्वेन प्रतिप्रारंभसमयनिष्ठाप्राप्तानां दीर्घः क्रियाकालो दृश्यते असत्वाविशेषात् खरविषाणं भवन्न दृश्यते तर्हि घटो पि तथैवास्तु विपर्ययो वेति इदमुक्तं भवति मृत्खननमर्दनपिंडविधानादिकालः सर्वोपि घटनिर्वर्तनक्रियाकाल इति तवाभिप्रायः अयं चायुक्त एव यतस्तत्र प्रतिसमयमन्यान्येषु कार्याण्यारभ्यते निष्पद्यते च कार्यस्य करणकालनिष्ठकालयोरेकत्वाद् घटस्तु पर्यंत समय एवारभ्यते तत्रैव च निष्पद्यत इति कोस्य दीर्घो निवर्तनक्रियाकाल इति अथान्यत्वात्कृतकार्यसमये घटोपि घटः किं न दृश्यत इत्याह अनारंभो अन्नं किंच दीसउ जह घडो पउ आरंभे सिवकाइ न उ कुंभो किह दीसउ सो तदद्धाए अन्यस्य सिवकादेरारंभे अन्यघटलक्षणं कार्यं कथं दृश्यते न हि पटारंभे घटः कदाचिदपि दृश्यते अतः किमुच्यते नारंभे च्चिय दीसइ इति शिवकादयोपि कुंभरूपा न भवंति किं तु तेभ्यो अन्य एवेति कथं तदद्धाया मप्यसौ कुंभो दृश्यते अत एव तदप्यनंतरयाभो च्यते न सिवादद्धाए त्ति यच्चोक्तं दीसइ तदंते त्ति तत्राह अंते च्चिय आरद्धो जइ दीसइ तंमि चेव को दोसो अकयं च संपइ य इह कह कीरउ कह व एस म्मि अंत एव क्रियाक्षणमाराभ्यो घटो यदि तत्रैव दृश्यते न हि को दोषः न कश्चिदित्यर्थः यदुक्तं तो न हि किरियाकाले इत्यादि तत्राह ॥ अकयं चेत्यादि यदि च सांप्रतिवर्तमानक्रियाक्षणेन कृतं कार्यमितीष्यते तदागतेऽतीतेष्वनागतेषु क्रियाक्षणेषु कृतं नाम तत्कार्यं क्रियतां न कथंचिदित्यर्थः न ह्यतीतानागतक्रियाक्षणौ कार्यकारकौ विनष्टानुत्पन्नत्वेनासत्त्वात् खरविषाणवदतः कथं क्रियातो कार्यं स्यात्तस्मात् क्रियमाणमेव कृतमिति यदि च ॥ क्रियमाणं पि न कृतं कतर्हि हि तमिति च तत्त्वं क्रियाविगम इति चेन्न दयुक्तं ॥ तदानीं क्रियाया असत्त्वात् इह सत्यपि च कार्योत्पत्तावविद्यमानायां क्रियायां तत्कार्यं प्रागपि कार्योत्पत्तिः स्यात् क्रियासत्त्वाविशेषादथ सांप्रतिसमयः क्रियमाणकालस्तदनंतरसमयस्तु कृतकालोऽनयोः क्रियमाणकाले कार्यमसत्त्वीत्यतः स्वल्पकृतं क्रियते न तु कृतमित्यभिधत्से नन्वेतदहिहमस्त्वत्याभि ॥ किं भवतः कार्यं क्रियया क्रियते उततामंतरेणाभिजानाति यदि च क्रियया तर्हि कथं सान्यत्र समये न्यत्र तु कार्यं न हि खदिरे छेदे न क्रियायां पलाशो छेदः समुपजायते किं च क्रियोपरमे कार्यं भवति नतु क्रिया सद्भावे इति चेत्तर्हि प्रत्यभ्युपगम्यते तर्हि घटादिकार्यार्थिनां निरर्थकः सर्वोपि मृन्मर्दनपिंडविधानचक्रारोपणभ्रमणादिक्रियारंभः अतो न कर्तव्यं मुमुक्षुभिरपि तपः संयमादिक्रियानुष्ठानं तदंतरेणापि मुक्तिसुखसिद्धेरिति न चैवं तस्मात् क्रियाकाल एव कार्यं न पुनस्तदुपरम इति पुनरप्याह ननु मृत्खननमर्दनादिकस्य क्रियाकलापस्य घटविच्छिन्नाकार न्तोदीर्घ एव पर्याय घटनिर्वर्तनक्रियाकालोनुभूयते न तु यत्रैव समये प्रारभ्यते तत्रैव निःपद्यत इत्यनुभूतैव तत्र तदेव कथमित्याह पइसमयकज्जकोडीनिरवेक्खो घडगयाहिलासोऽसि पइसमयकज्जकालं थूलमईपइ

म्भिलाषस्सि इंतयपुपि प्रविसमयमन्यान्यरूपाः कार्यकोटयः तत्रोत्पद्यंते तथापि तन्निरपेक्षत्वान्निः प्रयोजनत्वेनाविवक्षितत्वाद्गल्पमानाअपि नारत्वं
नगण्यसीत्यर्थः कुतोयस्माद्दत्र घटाभिलाषोसि सम्प्रयोजनत्वेन तस्येव प्रधानतया विवक्षितत्वात् घटएवोत्पद्यते नतुयत्रस्थतवाभिलाषः अ
तः प्रतिसमयकार्यकोटिनामदर्शकत्वेनस्थूलमयेमति समयेकार्यसंबंधित्वमपिकालसर्वमपि घटेलगयति सर्वेप्ययं घटोत्पत्ति कालइत्येवमध्य
वस्यतित्यमित्यर्थः अतोमिथ्यानुभवोयंसंवेद्यमिमायः एकसमयएवोत्पत्तिकालबहुसामयिकलग्रहणेनप्रवृत्तेः अत्राह ननुप्रतिसमय
कार्यकोटयउत्पद्यमानाअत्रनकाश्चनसंवेद्यते किंतुपानरपुस्तवकस्थासकोसादीनि कानिचिदेवकार्याणि संवेद्यंते सत्यं किंतुस्थूलान्येवशि
वकादिकार्याणियानिप्रति समयभावीनिसूक्ष्मकालेकार्याण्यवतिष्ठंते पवत्प्रतिसमयकार्यकोटयइति अत्रपरक आह कोनरमसमये
नियमो पदमेत्तियुतोनकीरएकत्वं तंत्रेवत्तम्भिसेसमएननुयदिकार्यस्यदीर्घः क्रियाकालोनेष्यते किंतुकसामायिक एवतर्हिकोयंचरमक्षण
यनियमो येननशेषोत्पद्यते तान्यपितत्रायां नरालेकार्याण्येवेतिघटंतुएवायं नियमइत्यर्थः ननुएवं नियमभावात्किं प्रथमसमयएवकार्यं न
क्रियते अपितुक्रियतएवेति काकानीयते अपोत्तरमाह अकारणंकार्यमभवति प्रथमसमयएवसतस्यघटस्यकारणप्रारम्भमस्ति नतत्प्रथम
समयेअतः कथंतत्रोत्पद्यते अन्वयव्यतिरेकसमधिगम्योहिकार्यकारणभावः अन्वयव्यतिरेकाभ्यांचान्त्यसमयएवघटादेः कारणंलक्ष्यतइति तत्रैव
तदुत्पद्यतइतिमुक्तरचरमसमयनियमइति अथोपसंहरंस्तात्पर्यमाह तिणेहकयमाणं नियमेनकयंतुभयणिज्जं किंचिदिहकयमाणंउवरयकि
रियंपहोज्जाइ तेनोक्तप्रकारेण क्रियमाणंवर्तमानक्रियाक्षणभाविकार्यं नियमेनकृतमेवोच्यते यत्तुकृतंतद्भजनीयंकथमित्याह किंचिदिहकृतंक्रि
यामवृत्तिकालप्रसेतिनेत्येकं भाविक्रियमाणमुच्यते अन्यत्तूपरतक्रियंचकापाकाद्युत्तीर्णंकृतंघटादिकार्यं नक्रियमाणमुच्यते उपरतक्रियत्वा
दिति तदेवंसामान्येनप्रतिपाद्यमस्तुनेजमालिसंस्तारकेप्युक्तमपि स्तविरोधंयुक्तिकलापमायोजयन्नाह अंजउच्चभोदेसे अजुववइज्जउ।
समयंमि नतत्थमुच्चय मजुववंतं पितेचेव आस्तीर्यमाणसंस्तारकस्ययावान्मात्रं यत्रनभोदेशेयत्रसमयेअर्द्धोपरति आस्तीर्यतेतत्तावन्मात्रंत
स्मिन्नभोदेशेतत्रसमयेआस्तीर्णमेवभवति आस्तीर्यमाणमपिचनदेवोच्यते इत्युक्तंभवति सर्वोपि संस्तारकआस्तीर्यमाणआस्तीर्णइतिक्रिय
माणंकृतमित्यादिमहावीरवचनंव्यलीकमेवजमालिर्मन्यते एतच्चायुक्तं भगवद्वचनाभिप्रायापरिज्ञानात्सर्वत्रबालकहिभगवद्वचनं ननुक्रि
यमाणंकृतमित्यपिभगवान्कथंचिद्व्यवहारनयमतेनमन्यतएवपरं चलमाणेचलिए उदीरिज्जमाणेउदीरिए इत्यादिसूत्राणिनिश्चयनयमते

नमन्यतएवपरं चलमाणेचलिए नेयमवृत्तानिलन्मतेनचक्रियमाणंकृतंसंस्तीर्यमाणंसंस्तीर्णमित्यादिसर्वमुपपद्यतएव निश्चयोहिमन्यतेनु
प्रथमसमयादेवघटः कर्तुमारब्धः किंतुमृद्दानयमर्दनादीनिप्रतिसमयमपरापरकार्याण्यारभ्यते तेषांचमध्ये यद्यत्रसमयेप्रारभ्यते तत्तत्रै
वनिःपद्यते कार्यकारणकालनिष्ठाकालयोरेकत्वादन्यथाह्युक्तिदोषप्रसंगात् अतः क्रियमाणंकृतमेवभवति एवमस्तृतसंस्तारकोपिनाद्यसम
यात्सर्वोपिसस्तरीतुमारभ्यते नचैवचनिष्पद्यतइति संस्तीर्यमाणंसंस्तीर्णमेवभवतीति तीसइदीहोयजउत्इत्याह बहुयकुत्तरा विभिन्नदे
सकिरियाइकयकोडीणं मन्नसिदीहंकालंनरसंथारस्सकिनउ यदिनामबहुवस्त्रास्तरणविभिन्नदेशक्रियादिकार्यकोटीनांसबंधिनंदीर्घका
लंमन्यसेजानासित्वं ततः संस्तारकस्यकिंनायातमित्यक्षरघटनाविभिन्नोदेशोयासांताविभिन्नदेशाः क्रियावस्त्रस्यापलक्षणत्वात्कंबलानांवास्त
णंवस्त्रकंबलास्तरणंतस्यविभिन्नदेशाक्रियवस्त्रकंबलास्तरणविभिन्नदेशक्रियादिकार्यकोटयइति समासस्तासोमितआदिशब्दः स्वग
तानेकभेदव्यापकः कार्याणांचकोटिसंख्यामिहापिपूर्ववद्भावनीयमितिक्रियास्तदादयश्चताः कार्यकोटयश्चता स्तथा बहुप्रभूतावस्त्रकं
बलास्तरणविभिन्नदेशक्रियादिकार्यकोटयश्च बहुवस्त्रकंबलास्तरणविभिन्नदेश॥ ३३॥ ननुयदिपूर्वमपरापराणिकार्याणिनिपद्यंते संस्तार
कस्तुपर्यंतसमयएवारभ्यते निष्पद्यतेचकार्यक्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदात्तर्हिकथसंस्तारकस्येवसदीर्घः क्रियाकालोमयाभ्युपगतइत्याह
यइसमयकयकोडिविमुहो संथारयाहिकयकयो पइसमयकयकालं सहकथयमिलाएसि गतार्थान् वरंसंस्तारकेणाधिकृतंप्रस्तुतंकार्यंयस्या
सौसंस्ताराधिकृतकार्यइतिसमासः तदेवंस्थविरैर्युक्तिभिः संबोध्यमानेनाप्यभिनिविष्टेनजमालिना सो उ पुसत्यनयमयं अरूणेतीनपडिवपरज्ञा
हे ताहेसमणाकेइ उवसंपुण्णाजिणंचेवपियदंसणाविय इणोणुरागतोतं मनचिअपवणा ढंकोयहिंयागणिइहु नब्वहेसवाचा साचय
संघाडीमि तुमएइहजि सोविअतमाह नणुतुमउज्झमाणं दद्ढंतिमउजसिद्धंतोकुनउज्झमाणं अरविगुणागएवकासंका कालेनइमावाठे संघा
डीकम्मितइह्वाचनस्त्रोपिगताथाः नवरंकुमुसत्तोनिन्नयविशेषः नियदंसणाविति आहननुपूर्वस्तदर्शनिति तस्यानामप्रोक्तंकथमिहनी
प्रियदर्शनेत्युच्यते सत्यं किंचिदमपितस्यानामप्रोक्तं तथाचोक्तं तेयसियंवसुरूवं नणइयापियदंसणंभुवंति ढंकोवहिंयेत्यादिस्वाध्यायपो
रुषींकुर्वत्यास्तस्याअपाकाग्रगृहीतादंढेकेनोपहितः सितोयोग्निस्तेनदग्धोवस्त्रदेशायस्यास्ताढंकोपहितोग्निदग्धावस्त्रदेशासतीदकंभणति

Dr BHAU DAJI
डाक्टर भाऊदाजी इत्यस्य पुस्तकम्

विशे०वि०
२३४

सोपि तां प्रियदर्शनामाह दड्ढमित्यादि चतुर्थगाथाया अयं भावार्थो ननु यदिदं दह्यमानं शाटकक्रियाक्षणे वर्तमाने वस्त्रं न दग्धमिति वो मतेन इदं उच्यते ततो
विगतेऽपरतेऽनागते वा भविष्यति न शाटक क्रियाकाले कार्यं कार्थं स शाटक तिष्ठिया न दभावाद्वा हक्रियाभावि नष्टानुत्पन्नत्वेन सर्वथाऽभावादित्यर्थः
अतो वर्तमानातीतानागतलक्षणे कालत्रयेऽप्युक्तयुक्तितो दग्धत्वादिकं स्मिन्काले भ्युपैति तव संघाटीमयं दग्धेत्युच्यतामिति अथाधर्मेऽपि मतेर्मयस्ते कि
मित्याह अहवा न डज्झमाणं दड्ढं दाहकिरियासमत्तीए किरियाभावे दड्ढं अह दड्ढं किं न तइलोक्कं अथवा नैव न्नपदद्दह्यमानं न दग्धं न हि त्रैलोक्यमपि किं न
दग्धमित्यत्रापि संबध्यते यथा वस्त्रे तथा त्रैलोक्येपि दाहक्रियाभावस्य तुल्यत्वादिति ततः किमिह स्थितमित्याह उप्पन्नपन्नसमयाउ वीरजोणं दव्य
णा बलेवीर्णं अप्रेयवडज्झमाणं दड्ढं वोत्तुं न तु कृति उत्तानार्था आह ननु दह्यमानं दग्धमित्यादिना प्येवं चलमानं चलितं इत्यादिको दग्धमित्युपादि
श्यत इत्याह समये जो देसो गणितामेव डज्झनिस्स तंतम्मि डज्झमाणं दड्ढमितमेवमन्ने य योगोशात्यस्य पदार्थदेशे स्त्रादि समये न्निता वमेविदत्य
तद्दलयर्थः तत्तद्देशरूपं वस्तु तस्मिंस्तस्मिन् समये दह्यमानं मन्यते न चादग्धमपि तद्देवस्तु तस्मिन्नेव समये मन्यते अतो दह्यमानमेव दग्धं य
सुदेशमात्रेऽपि दग्धे संघाटीमेव दग्धेति त्वं वदसि तत्संघाटैकदेशेऽपि संघाटीशब्दोपचारादितिमं तव्यमिति ततः किमिह स्थितमित्याह नियमे
ण डज्झमाणं दड्ढं तु होइ न भणियं किंचि दिह उज्झमाणं उत्तरय वाहवहोग्गाहि व्याख्या ॥ भाष्यकारानुसारेण कार्येत्यादि कोत्तयुक्तिभिः सं
बुद्धापि प्रियदर्शना शेषसाधुवर्गश्च आर्ये इच्छामः सम्यगिदं त्वदीय संबोधनमित्येवं ढंकाभिमुखमभिधाय एकाकिनं जमालिं मुक्त्वा सर्वोप्य
पि भगवन्तं जिनसमीपमित्येतदेवाह इच्छामो संबोहणमज्जो पियदंसणादउ ढंकं वोत्तुं जमालिमेक्कं मोत्तूण गया जिणसगासं ढंकोऽर्थो इति पूर्ववदिति
गाथार्थः ॥२३२५॥ इति बहुलारख्यः प्रथमोऽजमालिनिह्नवः समाप्तः ॥१॥ अथ द्वितीयनिह्नववक्तव्यमताह सोलसवासाइं तया जिणेणउप्पाडियस्स
नाणस्स जीवपएसिय दिट्ठी तो उसभपुरे समुप्पन्ना रायगिहे गुणसिलए वसु कउद्दस पुव्वी तीसगुत्ते य आमलकप्पानगरी मित्तसिरी कूरपिउडाई
व्याख्या श्रीमन्महावीरजिनेन तदा षोडशवर्षाणि केवलज्ञानोत्पादितस्य अभूवन् ततश्च राजगृहापरनाम्नि ऋषभपुरे नगरे जीवप्रदेशिकदृष्टिः समु
त्पन्नेत्याह राजगृहे नगरे गुणशिलके चैत्ये चतुर्दशपूर्विणो वसुनामान आचार्याः समागतास्तेषां च निष्पगुणो नाम शिष्यः स च तत्प्रपूर्वगत
मात्मप्रवादपूर्वं स्वरूपमभिधीयानो वक्ष्यमाणयुक्तिभिर्मतिपन्नो संबद्धः परिहृतो गुरुभिर्विहरन् आमलकल्पायां नगर्यां गतस्तत्र मित्र
श्रीनाम्ना श्रावकेण कूरपिउडादिनाकूरसिक्थदानेन प्रतिबोधित इत्यर्थः अथास्य निर्युक्ति गाथाद्वयस्य भाष्यमाह आयप्पवायपुव्वं अहिज्जमा

णस्स तीसगुत्तस्स नयमयमयाणमाणस्स दिट्ठिमोहो समुप्पन्नो आत्मप्रवादनामकं पूर्वमधीयानस्य तिष्यगुप्तस्यायं सूत्रालापकः समायातस्तद्यथा एगे भं
ते जीवपएसे जीवेत्ति वत्तव्वं सिया नो इणट्ठे समट्ठे एवं दो तिण्णि जाव दस संखेज्जा असंखेज्जा भंते जीवपएसा जीवेत्ति वत्तव्वं सिया नो इणट्ठे समट्ठे एगेण वि पए
सेणं ऊणे जीवे नो जीवेत्ति वत्तव्वं सिया से केणं अट्ठेणं कसिणे पडिपुन्ने लोगागासपएसतुल्ले जीवेत्ति वत्तव्वं सिया से तेणं अट्ठेणमिति अमुं चालापकमधीयानस्य कुतस्यापि इदमपि मतं ननु सर्वनयानामिति
वन्नाज्ञानतस्तिष्यगुप्तस्य मिथ्यात्वोदयाद् दर्शनस्य मोहो विपर्यासः संजात इति कथमित्याह एगादओ पएसा नो जीवो नो पएसहीणो वि अतो स जेण
पुण्णो स एव जीवो पएसत्ति यस्मादेकादयः प्रदेशास्तावज्जीवो न भवति एगे भंते जीवपएसे इत्यालापकनिषिद्धत्वाद्यावदेकेनापि प्रदेशेन हीनो
जीवो न भवति अतोऽन्त्यप्रदेशेन स जीवो परिपूर्णः किमत एव प्रदेशो जीवो न शेषप्रदेशाः एतत्सूत्रालापक
३ प्रामाण्यादिति विप्रतिपन्नो सावित्ति ततः किमित्याह गुणाभिहिउं मिच्छितं जइ ते पदमपएसो न सम्मं जीवो तेय परिणामो च्चिय जीवो नि मपएसो
एकोऽप्रदेशोऽजीवस्तत्राप्यभाविलाजीवस्स येव्यादि गुरुणा कथितमपि तव मिथ्यात्वोदयात् गुरुणा वसुरिणा अभिहितो हन्त यदि तेन वचनाभ्यां जीवा न समस्त
स्तन रस्वपीति मोजीवप्रदेशः कथं केन प्रकारेण जीवो न भवतीति कथमपि जीवत्वं कुतस्तत्परिणाम इत्युक्ता इदमनुभवति भवदभिमतोऽन्त्यप्रदेशोपि
न जीवः अन्यप्रदेशैस्तुल्यपरिणामत्वात् प्रथमाद्यन्यप्रदेशवदिति अथवा व्यत्ययेन प्रयोगं दर्शयति अहवा स जीवो कह नाम नो किं वा विसेसहेऊ ते
अह पूरणोत्ति बुद्धी एक्केक्को पूरणो तस्स अथवासौ तिमप्रदेशः कथं जीवत्वमभ्युपगम्यते कथं चैवं वादिनः प्रथमस्य द्वितीयाद्यन्यतमो वा प्रदेशो
जीवः एवं व्यतिरेकप्रदेशतुल्यपरिणामत्वादन्त्यप्रदेशवदिति को वा अत्र विशेषहेतुः प्रथमेन प्रदेशानां तुल्यत्वे प्रतिमो जीवो न प्रथमादय इति याऽऽन्यतमो वा
चापि अथ विवक्षितासंख्येयप्रदेशराशेरन्त्यप्रदेशः पूरण इति विशेषस्तावत् सजीवो न प्रथम इति तव बुद्धिः तदयुक्तं यतो यथान्त्यप्रदेशः पूरण
स्तथा प्रत्येकं प्रथमादिः प्रदेशास्तस्य विवक्षितजीवप्रदेशराशेः पूरणप्रत्येकमपि प्रदेशमन्तरेणास्यापरिपूर्तेरिति एवं च सर्वप्रदेशानां पूरणत्वे इष्टमा
पततीति किमित्याह एगजीवबहुत्तं पइजीवं सव्वहा वितद्भावो इक्काइवि पएउ वाविसम्मत्तं सव्वसिद्धीवा एवं सर्वजीवप्रदेशानामविशिष्टप्रदेशानां पूरण
त्वे इष्टमनिष्टमापततीति किमित्याह एगजीवबहुत्तं पइजीवं सव्वहा वितद्भावो इक्काइविपएउवाविसम्मत्तं सव्वसिद्धीवा एवं सर्वजीवप्रदेशानां पूरणत्वे इद
मनिष्टमापततीति किमित्याह एवं जीवबहुत्वं प्रतिप्रदेशं पूरणत्वेनैकैकजीवत्वात् प्रतिजीवं जीवबहुत्वेन प्रत्येकस्य जीवात्मकं प्राप्नोति अथवा न प्रथमादिप्रदेशा
दवस्त्वप्रदेशस्याप्यजीवत्वे सर्वथा तद्भावो जीवाभावः प्रसजति अथ पूरणत्वे समानेऽप्यन्त्यप्रदेश एव जीवः इत्याग्रहो न मुच्यते न हि रागद्वेषसिद्धा

भवतो यत्प्रतिभासेन तदेहिजल्पनत इति तथा च सति विपर्ययो विकस्मान्न भवत्या यो जीवोऽत्यन्तप्रदेशो जीव इति विषमत्वं वा कुतो न भवति केनचनापि प्रदेशा
जीवाः केचिदजीवा इति अनियमेन सर्वविकल्पसिद्धिर्वा कस्मान्न भवति स्वेच्छया सर्वपक्षाणामपि निरंकुशत्वादिति किंच अंसबहानवीसं सवेसविनंनरे
णुतुल्लंच सेसेसु असब्भुद्धे जीवो किं हुतंति मपएसो पुरिमपएसे कैकस्मिन्नपदे सर्वथा नास्ति तत्सर्वथापि अयपदेशसमुदितेषु न भवति यथा रेणुकणेषु प्रत्येक
मसत्त्वात्समुदाये तैलं नास्ति एवं प्रथमादिप्रदेशेषु संजीवत्वपरिणामादिना तुल्यैकपञ्चककस्मादेकस्मिन्नेवान्त्यप्रदेशे समायातमिति। पुनः परमतमाशंक्य परिह
रन्नाह। अह देसऊणे व सेसेसु तोविकिं हि सव्वं तिमन्नुत्तो आह न म्मि विजीहेऊ सपएसे सेसेसु विसमाणो अथात्यादवशेषेषु प्रथमादिप्रदेशेषु देशतो जीवः समस्ते
चान्त्यप्रदेशे तु सर्वात्मना सो समस्तीति विशेषः ततो नासवहानवीसं मित्येतदसिद्धमिति भावः अत्रोत्तरमाह तथापि कसमस्तप्रदेशे संपूर्णजीवत्वमिष्यते तर्हि
तत्र सद्भावे सद्भावे पोहेतुः सशेषे च पिप्रथमादिप्रदेशेषु देशस्य जीवत्व समान एव तुल्यधर्मकत्वादनन्तेष्वपि प्रतिदेशं संपूर्णजीवत्वमन्त्यप्रदेशवत्किं नेष्यत इति
अथ प्रथमप्रथमादिप्रदेशेषु जीवत्वं नेष्यते तर्हि अंत्यप्रदेशोपि तन्नेष्टव्यं कुत इत्याह नेहपएसत्तणओ अंतेजीवो जहाइ मपएसो इहांत्यप्रदेशोपि न जीवः प्रदेशत्वात्प्रथ
प्रथमादिप्रदेशा इति आह नन्वागमबाधिते यं प्रतिज्ञा यतः पूर्वोक्तालापकरूपे श्रुते तेषां प्रथमादिप्रदेशा जीवत्वेन निषिद्धाः पुनरन्त्यप्रदेशस्तु तस्य तत्र जीवत्वा
नुज्ञानादतः कथं प्रथमादिप्रदेशवदंत्यस्य जीवत्वनिषेधं मन्यामहे इति अत्रोत्तरमाह नणु एगोत्ति निसिद्धो सो विकपएज बक्खं यं पमाणंति कसिणो सव्वपएसा पुणि
या जीवो नु चरिमोत्ति ननु सोप्यंत्यप्रदेशः श्रुते जीवत्वेन निषिद्धः कुत इत्याह एक इति कृत्वा तथाहि तत्रैवेत्थमुक्तं एगे भंते जीवपएसे जीवेत्ति वत्तव्वं सिया नो इणट्ठे सम
नतोपदिस्सुत्तं समट्ठे इति तत्र यदि प्रमाणं तदा अल्पप्रदेशस्यापि जीवत्वं नेष्टव्यं एकत्वात्प्रथमाद्यन्यतरप्रदेशवत् किंच यदि श्रुतं हंति प्रमाणं करोषि तदा सर्वेपि जीवप्रदेशाः परिपूर्णा जी
जीवत्वेन श्रुते भणिताः न त्वेकश्चरमप्रदेशः तथा च तत्रैवाभिहितं अत्मा णं कसिणे पडिपुन्ने लोगागासपएसतुल्ले जीवे त्ति वत्तव्वं सिया अतः श्रुतप्रामाण्यमि
च्छता सर्वेपि नैक एवान्त्यप्रदेशो जीवत्वेनेष्टव्य इति अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन साधयन्नाह तंतू पडोवयारी न समत्तपडो य ससमुदिते पडो सव्वे समत्तपडओ स च्चपएसा
तहा जीवो एकस्तंतुर्भवति समस्तपटोपकारी न मप्यंतरेण समस्तपटस्यासावात्परं स एकस्तंतु समस्तपटस्याभावाक्षरं स एकस्तंतुः समस्तपटो न भवति किंतु ते
तंतवः सर्वेपि समुदिताः समस्तपटव्यपदेशं लभंत इति प्रतीतमेव तथा जीवप्रदेशोप्येको जीवो न भवति किंतु सर्वेपि जीवप्रदेशाः समुदिता जीव इति अमुमर्थम
उक्तं न यमयमथाण भाणस्स दिट्ठिमोहो समुप्पन्नोत्ति तत्र कस्य नयस्येदं मतमित्येतद् व्यक्तीकरणपूर्वकमुपदेशमाह एवंभूयनयमयं देसपएसा न वत्थुणो भिन्ना २९८
तेणावत्थुत्ति मया कसिणं चिय वत्थुमिट्ठं से जइ तं पमाणमेवं कसिणो जीवो अहोव यारा उ देसे विसव्वबुद्धी पवयससे वि ताजीवं एवंभूतनयस्येदं मतं यदुत देश

७

प्रदेशौ न वस्तुनो भिन्नौ तेन ततोऽवस्तुरूपौ मतौ अतो देशप्रदेशकल्पनारहितं कृत्स्नं परिपूर्णमेव वस्तु एतस्यैवंभूतनयस्येष्टं ततो यदि दृष्टं एवंभूतनयमतं
प्रमाणं तदा सकलमेव तर्हि कृत्स्नः परिपूर्णो जीवो न तु त्वया प्रदेशमात्रमपि प्रतिपद्यस्व न्यायस्य समानत्वादिति अथवाभ्युपगम्येदमुक्तं न चैकेन देशमात्रेण सर्व
जीवोपचारो युज्यत इति दर्शयन्नाह उवयारोवि न तु पयारो देसूणेण उपपएसमेत्तंमि जह तंदूणंमि पडे पडोवयारो न तंतुम्मि अथवा उपचारादप्येकस्मान्त्यप्रदेशो जी
वो न भवति किंतु देशोन एव जीवे जीवोपचारो युज्यते यथा तंतुभिः कतिपयैरूने पटे पटोपचारो दृश्यते न त्वेकस्मिंस्तंतुमात्र इति। एवं युक्त्याभिहितेनन्तः किमि
त्याह इय पण्णविओ जाहे न पवज्जइ सो कउस्सग्गवशी ततो आमलकप्पाए मित्तासिरिणा सड्ढो कार्यं सरकंतयाणा वज्जाण व छेलाय पुव्वलाभिउ भणइ सावयविधम्मि
यामो कीसत्तिनउ भणइ सठो नखुतु अंसिद्धंतो पयंतावयवमेत्तउ पपवो अइस वामिणतीका विहसंपाभिच्छमिहयभो मत्ताथ्थो स्वनवरं इति पूर्वोक्तप्रकारेण गु
रुभिः प्रज्ञापितोपि स्पष्टं यदा न किंचित्प्रतिपद्यते ततः कृतोविरहस्थानं मलकल्पानगरीं गत्वा आम्रशालावने स्थितः तत्र मित्रश्रीनाथ कश्चिन्नूनं यमिति
ज्ञात्वा तत्प्रतिबोधनार्थं गत्वा निमंत्रितो यन्मदीयगृहे प्रकरणमथ तत्र भगवद्भिः स्वयमागंतव्यं ततो भगवांस्तद्गृहं तेन च वचनरूपनिष्पत्त समुपवेश्य महान्सं
भ्रम उपदर्शितस्तत्पुरतो भक्ष्यभोज्यपानव्यंजनवस्त्रादिनि तु नियतानि स्तोकस्तोकानि तेषां भोज्यादीनां सर्वेषां सर्वाग्रायांतावयवानि गृहीत्वा दत्तानि कूरसि
क्थादित्यर्थः ततो भयात्सभिपद्यते आह एवं कथं श्रावक धर्मिता किमिति लवा किमिति भिक्षं ततः श्राद्धोपि पादिना अतः खंभित्यादि मिहनाभांति अन्यच्चाप्य
दिनेदं तत्त्वं तदा सर्वमपि भिक्षा भवतो भाषितमिति अपि च अंतावयवो न कुणइ समत्तकज्जंति जइ न सो भिमउ संववहारादर तो तम्मि कउ वयारि
गाहो यदि नाम अंत्यावयवः समस्तस्याप्यवयविनो पत्ता यं कार्यं न करोतीत्यसौ नाभिमतो भवतां कूरपक्वान्नवस्त्रादीनां भिक्षुकुमारिकादि
सूक्ष्मखंडनत्वादिरूपोत्यावयवो यादिन पतितो यकरो भवतीत्यर्थः तर्हि संव्यवहारावि निनुस्थिमत्वाय यैकवः किल समस्ताव यदि आहो मन्नामिति
प्रमाणयन्नाह अंतिमतंतुपओ न कुणह करण्णेउ जह कुणो अहतयत्तावि पडो सोकं नयकरेवु पुप्फंच अंत्यतंतुमात्रं न पटस्तस्य पटस्य कार्यशीत
त्राणादिकं तत्कार्यं तस्याकरणेन तत्कार्यकरणं तस्मादिति तथाहि उवलंभववहारा भावाउ नत्ति के सपुप्फं च अंतामेव यवी दिट्ठंताभावउ वाति तथा
भिन्नोऽवयवी अत्यावयवमेव नास्ति उपलब्धिलक्षणप्राप्तस्यानुपलब्धेः व्यवहाराभावाच्च खपुष्पवदिति अथवा अंत्यावयवमात्रमेव यवी अवयवि
संपूर्णताहेतुत्वादित्यत्र न च दृष्टांताभावादयं न साध्यसिद्धिरिति यदि नाम मनोपलभ्यते नापि व्यवह्रियते दृष्टांताभावाच्च नानुमीयते ननु
किमित्याह यच्चरकउंणमाणा वागंउंमे पसिद्धिरप्पाणं सव्वप्पमाणविसयादयंमिच्छ जमेवंतो प्रत्यक्षादिप्रमाणैरर्थानां सिद्धिस्तानि च लक्षसाधक

विशे०वृ०
२९८

तेनप्रवर्तते अतः सर्वप्रामाणविषयातीतंप्रभवतामभिहितंमिथ्यात्वमेवेति तदेवंभिन्नश्रीआवकेणोक्तेसङ्कूनवानित्याह इहचोइयसंबुद्धोरवामिपप
दिलाभिउपुणोविहिणागंतुंगुरूपामूले ससीसपडसोपरिकंते इति प्रेरितः संबुद्धोनोसौ निहितसामितक्षामितेनमित्रश्रीआवकेण संपूर्णान्नप्रदानादि
विधिनापुनरपिप्रतिलाभितोगुरुपादमूलंगत्वाशिष्यपरिवृतस्तमेतो विधिनामतिक्रान्तः सम्यग्मार्गप्रपन्नोस्तु इति कैश्चिन्नारोपितत्र योपि रातिगाम्भार्थः
३४८ इतिजीवप्रदेशाधासितिप्यगुप्तनामाद्वितीयो निन्हवः समाप्तः अथतृतीयनिन्हवव क्तव्यतामाह चोद्दसवाससया जड्यासिद्धिंगयस्सवीरस्स
ताअवत्तियदिट्ठी सेयविआएसमुप्पन्ना चतुर्दशाधिकवर्षशतद्वयेतदा श्रीमन्महावीरस्य सिद्धिंगतस्याव्यक्तनाव्यक्ताभिधाननिन्हवानां दृष्टिर्दर्श
नरूपाश्वेतविकायांनगर्यांसमुत्पन्नातिकथमित्याह सेयविपोलासाढेजोगेतद्दिवससहिययमूलयं सोहम्मिनलिणिगुम्मे रायगिहेपुरिपरलमदे इहश्वे
तविकायांनगर्यांपोलाषाढचैत्ये आचार्याषाढनामानआर्याः स्थिता तेषांच बहवः शिष्या गाढयोगप्रपन्नाः अपूर्वोवाचनाचार्यसत्वेनएतदेवाआर्या
षाढसूरयस्तेषांवाचनाचार्यत्वंप्रपन्नाः तत्राविपूकर्मविपाकेनत्रतेनैवदिवसेरजन्यांहृदयशूलेन कालंकृत्वासौधर्मदेवलोके नलिनीगुल्मविमाने
देवत्वेनोत्पन्नाः नचविज्ञाताकेनापि गच्छमध्येततोवधिनाभोगंदत्वानिकरविद्याधसाधूनुकंपया आसमागत्य तदेवशरीरमधिष्ठायाभाव्यवाचनाप्रोक्तास्ते
नेनवसाधवो यथा वैराविकालग्रहीतततः कृतंसाधुभिस्तथैवकृतस्याद्देशसमुद्देशानुज्ञाश्चतदश्रुतः कृताः एवंदिव्यप्रभावेनतस्तेनदेवेन तेषांसा
धूनांकालभंगादिनिर्विघ्नरक्षवाशीघ्रमेवनिस्तारिता योगास्ततोनेनतच्छरीरंमुक्त्वादिवंगच्छताप्रोक्ता साधवो यथाक्षमणीयंभदन्तैर्यदसंयतेन सताम
याआत्मवो वंदनादिकारिताश्चारित्रिणाभूयं अथैतदमुकदिनेकालं कृत्वादिवंगतोयुष्माभिरनुकंपयाआगतोनिस्तारिताश्चसर्वतामागाढयोगाइत्युक्त्वा
क्षमयित्वाचस्वस्थानंगता ततस्तेसाधवस्तच्छरीरकंपरिष्ठाप्यचिन्तयन्त्यहो असंयतोबहुकालंवंदितस्तदित्थमन्यत्रापिशंकाकोजानातिकोपि
संयतः कोप्यसंयतस्तदिवइतिततः सर्वस्याप्यवंदनमेवश्रेयो अन्यथात्वसंयतवंदनं मृषावादश्चस्यादिछतत्राविपुगुरुकर्मोदयात्परिणतमप्रभवः
सुधयोव्यक्तवादमतिपन्नाः परस्परंनवंदंते ततः स्थविरैस्तेभिहिताः यदिपरस्मिन्सर्वत्र भवतांसंदेहस्तर्हि युष्माकं स्वात्मन्यपि तत्रापिभवतांकथंन
संदेहः किंसदेवोवादेवोवाचेति अथतेनस्वयमेवकथितं अहंदेवस्तथादेवरूपंचप्रत्यक्षमेवदृष्टमिति ननुतत्रसंदेहाहं नयेष एतर्हि परस्कथं
ति अयंसाधवस्तथा साधुरूपंप्रत्यक्षत एवदृश्यते तदुक्तः साधुत्वसंदेहोयेनपरस्परंयूयंनवंदध्वे नचसाधुवचनाद्देववचनं सत्यमितिशक्यंवक्तुं २९८
देववचनं हिक्रीडार्थमन्यथापि संभाव्यते नचसाधुवचनं तद्विरतत्वात्तेषामिति एवं च युक्तिभिर्यावन्नप्रज्ञाप्यंते तावद्बहुभ्यो बाह्याः कृताः प
र्यटंतश्चराजगृहनगरंगतास्तत्र च मौर्यवंशसंभवोबलभद्रोनामराजा सश्राद्धस्ततःतेनविज्ञाताः यथाव्यक्तवादिनो निन्हवाइहसमायाताः

८

गुणशीलकचैत्येतिष्ठंततःस्वपुरुषान्प्रेष्यराजकुले आनायिता तेकटकमर्दनेनमारणार्थमाज्ञाताः ततो हस्तिनिकटकेषु चतन्मर्दनार्थमानि
तेषुतैःप्रोक्तंराजन्वयंजानीमः श्रावकस्त्वंतत्कथंश्रमणानस्मान्निच्छमारयसि ततोराज्ञाप्रोक्तं युष्मत्सिद्धांतेनैवकोजानाति किंश्रावकोहंनवा भवन्तो
पि किंचौराश्चारिका अतिमरिकेत्यपि कोवेत्तिनप्रोक्तं साधवो वयंपरंयुष्ममव्यक्तवादिनयाकिमिति परस्परमपितथाभ्येष्ठवंदनादिकंनकुरुथइत्यादिनि
ष्ठुरैर्मृदुमिश्रवचनैः प्रोक्तास्तेननपरंनिता ननुः संबुद्धालज्जिताश्चनिःशंकिताः सन्मार्गंप्रतिपन्नास्ततोराज्ञाप्रोक्तं भवतांसंबोधनार्थमिदंमया
सर्वमपिविनमत क्षमणीयमिति। अमुमेवार्थंभाष्यकारः प्राह गुरुणादेवीभूयस्स णोसमायणरूपेणवाइयासीसा सुत्तावपरिकहिए अप्पत्तयदिट्ठिणो
जाया गतार्थाकृतमव्यक्तदृष्टयोजाता इत्याह कोजाणइकिंसाहू देवोवातोनवंदणिज्जोत्ति होज्जासंजयनमणं होज्जमुसावायममुगोत्ति कोजाना
तिकिमयंसाधुर्वेषधारी साधुर्देवोवानास्त्येवान निश्चयइत्यतो नचयतः व्यंसाधुरेवायंतद्देव समाचारदर्शनाद्देवा निवआर्याषाढदेवापिसाधुरेवप्रतिभाषा
रदर्शनेनैकांतेन तस्मान्नकोपिवंदनीयः संशयविषयत्वाद्यदिपुनर्वंदनतृदा आर्याषाढदेववंदनइवासंयतवंदनं स्यादमुकोप्रीतिसाधुरे
मेवतृषावादःस्यादिति अथप्रतिविधानमाह थेरवयणंजइपरे संदेहोकिंसकरोत्तिसाहुत्ति देवेकहंनसंका किंसोदेवोनदेवोत्ति तेणकहियंत्ति
वुभइदेवोहंरूवदरिसणाउंय साउत्तिअहंकेहिए समाणरूवंमिकिंसंका देवस्सवकिंवयणं सव्वजिणसाहुरूवधारिस्स नयणोप्परापर्वंदह वंजा
णंताविजइजति तिस्योपुक्तार्थाः किंचदियप्रत्यक्षेपि परिषुभवतांशंकानहि परोक्षेषुजीवादिषुमतरामसौप्राप्नोति ततःसम्यक्त्वस्याप्य
भाव इतिदर्शयन्नाह जीवाइपयत्थेसुय सुहुमववहियविगिट्ठेसु अच्चंतपरोक्खेसु य किं तुं जिणाइ सब्भावं गतार्थाअथजिनव
चनाज्जीवादिषुशंका तदेतदिहापि समानमित्याह तच्चवयणाउव्वमइ नणुतव्वयणेसुसाहुविन्नाणे आलयविहारसमिउं समणोयवंदि
णिज्जोत्ति अथतद्वचनाज्जीवादिषुनशंका तदेतदिहापिसमानमित्याह तच्चवयणाउव्वमई नणुतव्वयणेणसाहुविन्नाणेत्ति आलयविहित
सामिताउ समणोयंवंदणिज्जोत्ति अथतद्वचनाज्जीवाद्यर्थेषुनशंका ननु य एवंनइहविनेहसमत्थि यद्भुभशोभनंसाधुवृत्तं श्रम
णशीलंयस्यासौसाधुवृत्तइतिहेतोः श्रमणोयमितिनिश्चयाद्वंदनीयः कसाधुवृत्तोपि सकथंज्ञायत इत्याह अलयविहारसमितइति कृत्वा उक्तं
च आलएणंविहारेणंठाणाचंकमणेणय सकासकविहियनाउंसीसाविएणइणएणपुत्ति उपपक्खंतरमाह अहवाजिणंदपडिमं जिणगुणरहियं तिजा
णमाणाविपरिणामविसुद्धंवंदहतहकिन्नसाहुंपि होयनवाकुत्तं जहरूवेनदिवेपडिमाए साकीसनवंदणिज्जइरूवेकीसपडिसेहा। क

गमेनवरंमथमंगाथायांमतिमायाः साधुरूपेणसहवंदनीयत्वेसाम्यमुक्तं द्वितीयगाथायांतुसाधुरूपेविशेषंदर्शयति पतिरूपेमाणिनिसाधुत्वंभवेन्न
चेतिसंदग्धमेवमतिमायातुजिनत्वमास्त्येवेति निश्चयस्ततः किमितिसावंदनीयायतिरूपेच किमिति वंदनमतिषेधः अत्रोत्तरमाह असंजए रूवे पावा
णुमइमइनपृडिमाएविहो पसोदोसो अवेवंमृतामतिः परस्यमवेदसंयतदेवाधिष्ठितमतिरूपेवंद्यमानेनद्रवासंयमपापानुमतिर्भवतिनसतेमतिमा
यां अत्रोच्यते ननुदेवताधिष्ठितमतिमायामप्यथमनुमतिलक्षणोदोषोप्रसदितिअथैवंब्रूयात्परः किमित्याह अहपडिमाएनदोसो जिणबुद्धीएण
मउविरूद्धस्स नोअइरूवंनमउ नरबुद्धिएकहदोसो अथमतिमायानानुमतिलक्षणादोषः किंकुर्वतोनमस्यतः कोप्यभिप्रायेनमयंतःपरस्यतंनवंदने अत्राप
रः कश्चिदाह यद्येवंलिंगमात्रधारिणंपार्श्वस्थादिकमपिवातिलुद्धयाविरुद्धस्यनमस्यतोनदोषः नद्युक्तं पार्श्वस्थादीनांसम्यग्यतिरूपस्याप्यभावा
नद्मानस्वआलएणविहारेणेत्यादियतिलिंगस्यानुपलंभात्ततःमत्यक्षदोषवत्तः पार्श्वस्थादीन्वंदमानस्यतत्सावद्यानुज्ञालक्षणोदोषएव उक्तंच अ
हचेलंनगलिंगअणंतस्सनमउहवइदोसो निद्धंधसपिनाऊण वंदमाणेधुवोदोसो इत्यादिप्रतिमायांस्वदोषाभावाननुवंदनेसावद्यानुज्ञासाधनोन
सेयइति अत्रपुनरपिपराभिप्रायमाशंक्यपरिहरन्नाह अहपडिमंपिनवंदह देवासंकाएतोनचेतवा आहारोवहिसेज्जा सादेपकुपाभवेजएकुअ
यमतिमामपिनवंदध्वेयूयंहंतयद्येवंशंकाचारीभवांस्तर्हिमाद्य कृताभवेपुरिस्थाहारोपधिशय्यादयोपिनग्राह्यास्तेइति किंचेकमतिमांकालुतायांस
मस्तव्यवहारोच्छेदप्रसंगः कुतइत्याह कोजाणइकिंभत्ते किंमउकिंपाणयंजलंमयं किंमसाउमाणिकं किंसपानीयरहारो कोजाणइकिंरूद्धं किंम
रूद्धंकिंसजीवनिर्जीवं किंमरकंकिंमभरकं यत्तमभरकंतउसुव कोजानातिकिमिदंमरकंकमथोरेवेत्याद्याशंक्यायांमरकादावपिकिम्यादिनां
स्यानिवृत्तेः सर्वमयोग्यंचमाप्नुमिति तथाजइणाविनसंवासो सेउपमयाकुसीलसंकाचाहोयाविहीवताइत्तिय तस्सासीसागदायवा नयसेदिरकेय
वो भया२निक्खेणकोमुणइ चोरोत्तिधारिउत्तिय होज्जाचपरदारगामित्ति कोजाणइकोसीसो कोवागुरुतोनतविसेसोवि गज्झोनवोचएसो को
जाणइसव्वमलियंति किंबहुणासव्वंचियसव्वंविद्धं जिणमयंजिणिंदाय परलोयसग्गमोक्खा दिरकाएकिंमेच्छ आरंभो अहसंतिजिणवरिंदा त
व्वयणाउच्चियजउवंदणवंकुहनमयं सर्वाअपिमरूढार्थाः नवरंजइणाविनसंवासोइत्यादिना अभ्युपगमविरोधाद
र्शितः अहसंतीत्यादि अथसंतिजिनवरेंद्रास्तद्वचनसिद्धत्वात्तेषांतद्वचनादेवसर्वस्यापिपरलोकस्वर्गमोक्षादेः मतिपत्तिर्भवतस्तर्हितद्व
नादेवयति वंदनमपिकस्मान्नसम्मतमिति अपिच जइजिणमयंपमाणं मुणुमितोबज्झकरणपरिरूद्धं देवंपिवंदमाणोविरूद्धभावोविसुद्धोत्ति

यदिजिनमतंभवतांममाणंतर्हिमुनिरित्यनयाबुद्ध्या आलयविहारादिबाह्यकरणपरिरूद्धं देवंपिवंदमाणोविरूद्धभावोविसुद्धोत्ति यदिजिनमतं
भवतांममाणंतर्हिमुनिरित्यनयाबुद्ध्या आलयविहारादिबाह्यकरणपरिरुद्धं देवमप्यमरंमपिवंदमानोविशुद्धभावेमवोदोषरहितोविशुद्धएव
उक्तंचागमो॥ परमृविहत्य मिसीणंसम्मत्तगणिपिडगझरियसाराणंपरिणामियंपमाणं निच्छयमवलंबमाणाणमित्यादि अथवा जहवासो ज
इसुवो दिट्ठोनहकोत्तिवास्कराअन्नेतुज्झेहिंदिट्ठपुव्वा सद्धणपच्चउजेण वाद्लषवायथाजार्याषाढेरो यतिरूपधरोत्र दृष्टस्तथापिकिंयतः करास्त
तोन्येभवद्भिर्दृष्टपूर्वायदेतावन्मात्रेणापिसर्वत्रामत्ययोभिमतांनहिकस्मिंश्चित्कथंकिंचित्कचिदाश्वर्यकल्पेकस्मिंश्चिन्नथाविधिदृष्टेसर्वत्रतथाभावा
शंकायुक्तनदर्शिभावतस्माद्यवहारनयमाश्रित्ययुक्तभवतामन्यवंदनादिकंउक्तंच निच्छयउदुनयंकोभावेकम्मिवट्टएसमणो ववहारउपज्जइजोपु
व्वठिउचरित्तंमीत्यादि एतदेवसमर्थयन्नाह छउमत्थसमयचज्जाववहारनयाणुसारिणीसव्वा ततहसमायरंतोरू सुज्झइसव्वोविरूद्धमणो संववहारो
विवली जमसुद्धंपिगहियंरूयविहीए कोवेरणसवणू वंदइयकयाइ छउमत्थं निच्छयववहारनउ वणीयमिहसासणंजिणिंदाणं एगंतरपरि
चाउ मिच्छंसंकाइउजेय जइजिणमयंपवज्जह तोमाववहारनयमयंमुयह ववहारपरिचाए तित्थुच्छेउजउवस्सं एतस्तोपिरूगमाः नवरंकोवेईत्यादि
नकोपयतिनामभाषिकरोतिनपरिहरतिमुक्तइत्यर्थः संकाइउइत्यादि येपिशंकादोषादयस्तेहिमिथ्यात्वमितिसंबंधः एतावद्युक्तेवताःकिंतमसंभ्रातमि
त्याह इयएनासग्गाहे अथविजाहयहुपिभणंता जासंपरस्थिता रायगिहेनिवइणा नाउं बलभद्देण गाथा मण्णिताव यथसंवत्तबक्ति माकुरुसंकम
संकारूहरूणापिएमणइयथा फोजाणइकस्तुज्झे किंचोराचारियाभिमराति संजयरूवच्छण्णा अपयंहेमिनिवाएमि नाणचरियाइंनपइसमणो चकासना
णंतो तंसावयसंदेहंकरेसिभाणिपनिवोभणइ तुसंजिपनपरोप्पर वीसंभोसाहूणामि किंहमहं नोयचरियाहिंजोदि चोराणवकिंन्नवासंविउवव
मिउमयाउय पवण्णासुणमयमसम्माहो निवरक्षामियामिगत्तुगुरुमूलेनपडिक्कंता सर्वाअप्युक्तार्थाः रूगममण्डनयरंप्रतिना बलभद्रेण मेक्कामयादइतिहा
त्वाआचार्याः आहूताः केयूयमितिपृष्टाश्वमयंतिहश्रावकेसादिज्ञानचरियाहिंति ज्ञानक्रियाभ्यांयोभवता मपिसाधवइतिविश्रंभः परस्परंनास्ति सता
म्यांकथंमनप्रजायते अपिच किंनेतुच्छंमेज्ञानत्क्रियेचोराणामपिनस्तोनभवंतइतिनिश्चयःस्थिराज्ञायार्थः ३०१ इतिततीयोव्यक्ताभिधान निन्हवःसमाप्तः२
अथचतुर्थनिन्हवनामाह चीसादोवाससया तइयासिद्धिगयस्सवीरस्स सामुच्छेइयदिट्ठी मिहिलपुरीए समुप्पन्ना विंशत्युत्तरवर्षशतद्वयंगतासि
द्धिंगतस्यवीरस्यासीज्जतोत्रांतरे सामुच्छेदिकदृष्टिमिथिलापुर्यांसमुत्पन्नेति यथोत्पन्नात्तथादर्शयन्नाह मिहिलाएलच्छिहरे महागिरिकोडिन्नआ

समिन्ते य नेउणि पणुप्पवाए रायगिहे खंडर रक्खाय मिथिलानगर्यां लक्ष्मीगृहे चैत्ये महागिरिसूरिणां कौडिन्यो नामशिष्यः स्थितस्तस्याप्यश्व मित्रो ना
मशिष्योनुप्रवादाभिधानपूर्वे नैपुणिकं वस्तु नाम पठति स्म तत्र छिन्नच्छेदकनयवक्तव्यता यामालापकाः समायाता स्तद्यथा प्रत्युत्पन्नसमयनारकाः
सर्वेपिव्युच्छेत्स्यंतीत्यादि ततस्तस्यैवं कुतर्कः कृतकर्मफलवेदनउत्पादानंतरं सर्वजीवानां नाशादित्येवमादि स्वमतिकल्पितप्ररूपयन्न स्व
भाष्ययुक्तिभिर्गुरूणा प्रज्ञाप्यमानोपि यावत्कथमपि न प्रज्ञाप्यते ततो घाटसंघ बाह्यः कृतः समुच्छेदवाद प्ररूपयन्कांपिल्यपुरं नगरं राजगृहं परना
मकं गतः तत्र च खंडरक्षाभिधानाः श्रावकाः आसन् ते शुल्कपाला स्तैश्च तेनिन्हवाः समागता विज्ञाता मारयितुंचारब्धाः तु तोप्युक्तं तैः स्वमित्रादिभिस्ते
प्रोक्ता वयं जानीमः श्रावकाः पूर्वं न किमस्मान्श्रमणांस्ततो मारयथ तत स्तैरुक्तं येश्रमणास्ते तु भवत्सिद्धांतेन समुच्छिन्नाः यूयं तु चौरा अन्यतराः केचिदि
ति मारयाम इत्युक्ते ततस्ते भीत्यैर्निर्युक्तो निजाग्रहः संबुद्धाश्च इत्थं मिथ्यादुःकृता गताः गुरुमूलं इति अस्यनिर्युक्तिगाथा द्वयस्य भाष्यं नेउणमणुप्पवाए अहि
ज्जउ वत्थुमासमित्तस्स एगसमयाइ वोच्छेयसुत्तउ वाससपडिवत्ती उप्पायाणंतरउ सव्वं चिय सव्वहाविणासित्ति गुरुवयणमेगनयमयमेयमिच्छन्न सु
क्ष्मयं अनुप्रवादपूर्वमध्यगतं नैपुणं वस्तु अधीयानस्याश्वमित्रस्य पूर्वोक्तादिकसमयादिव्यवच्छेदसूत्रात्प्राज्ञात्मतिपत्तिः कुलक्षणाकोर्थ इत्याह उत्पादान
न्तरमेव सर्वं वस्तु सर्वथा विनश्वररूपमित्येवंभूतो बोधः समुत्पन्न अत्र प्रतिविधानार्थं गुरुवचनं ननु प्रतिसमयविनाशित्व वस्तु नामित्येवं क्षणक्षयवादि
नऋजुसूत्रनयस्य मतं ननु सर्वनयमतं ततो मिथ्यात्वमेवेति कुतः पुनरेतन्मिथ्यात्वमित्याह न हि सव्वहा विणासो अद्धापज्जायमेत्तनासम्मि सपरपज्जा
णं तधम्मुणोवत्थुणो जुत्तो। न हि सर्वथैव वस्तुनो विनाशो युक्तः कस्मिन्नित्याह अद्धापर्यायमात्रनाशेन नेहाद्धानारकादिनामुत्पत्तिनियमादिसमयः स एव प
र्यायमात्रं तस्य नाशोप्यन्येस्त्वमिच्छसि कुयं भूतस्य वस्तुन इत्याह स्वपरपर्यायानंत धर्मकस्य इदमुक्तं भवति यस्मिन्नेव समयेतत्र नारकवस्तुन्प्रथम
समयनारकत्वेन समुच्छिद्यते तस्मिन्नेव समयेद्वितीयद्वितीयसमयनारकत्वेनोत्पद्यते जीवद्रव्यत्व पालत्वादिरूपेण अनाद्यपि नाना द्धापर्यायमात्रमुच्छिन्नं ततः
सर्वस्यापि वस्तुनः समुच्छेद किमायातं अनंतपर्यायात्मकस्य वस्तुनः एकपर्यायमात्रोच्छेदे सर्वोच्छेदस्य दूरविकुडुलादिति अत्र पराभिप्रायमाशंक्यपरिहरति
अह सुत्ताउत्ति मई सुत्तेणं तासंपुतिनिद्दिट्ठं वत्तुट्ठवणाए असासयं पयट्ठाणं अथ पूर्वोक्तालापकरूपात्सूत्रात्सूत्रप्रामाण्याद्भवतस्त्वमिति सर्वथैव
स्तूच्छेदः प्रतिपाद्यत इति तव मतिः ननु यदि सूत्रं ततः प्रमाणं तर्हि सूत्रे द्रव्यार्थतया शाश्वतमपि वस्त्वोक्तं नैकमेव पर्यायार्थतयैव चाशाश्वतं तथा च सूत्रं श्री
नेरइयाणं भंते किंसासया असासया गोयमा सिय सासया सिय असासया सेकेणट्ठेणं गोयमा दव्वट्ठयाए सासया भावट्ठयाए असासया इति। ३०१
१०

अपि च एगसमइ नासो समयाइविसेसणं तु तं को य पढमसमयनारगनासे विति समयनारगनासे विति समयनारगेणाभिन्नरूपो घडोव्व भावो व होइ जइ सव्व
हा नासो अत्रापि प्रथमसमयनारकाव्यवच्छेत्स्यंतीति सूत्रेण सर्वनाशः सर्वात्मना नाशो न गम्यते कुत इत्याह यतो यस्मात्समयादिविशेषणमभिहितं
ततो न सर्वथा नाशोत्र गम्यते कुत इत्याह यतो यस्मात्समयादिविशेषणमभिहितं ततो न सर्वथा नाशोत्र गम्यते किंतु प्रथमसमयनारका व्यवच्छेत्स्यंति
कोर्थः प्रथमसमयनारकत्वेन विनक्ष्यंति एवं द्वितीयादिसमयनारका अपि द्वितीयादिसमयनारकत्वेनैव विनक्ष्यंति न तु सर्वथा द्रव्यार्थतया शा
श्वतत्वादि सर्वथा सर्वनाशे अभिप्रेते प्रथमसमयादिविशेषणं न युक्तं स्यादिति कथं न युक्तमित्याह कोपढमेत्यादि प्रथमसमयोत्पन्नानां हि नारकाणां सर्वथा
विनाशे कोनाम द्वितीयतृतीयादिसमयनारकः अथ स्थितस्यैव हि कस्यचित्प्रथमं द्वितीयतृतीयादिसमयोत्पन्नविशेषणं युज्यते यदि तु सर्वथा नाशः
तर्हि प्रथमसमयोत्पन्ननारकस्य निरन्वयनाशेन नष्टत्वा द्वितीयसमयोत्पन्नो नारक इति व्यपदेशः कथं युज्यते यन्नारकात्सर्वथा विलक्षणत्वाद सौ
रूपो घटो भावो वा नोच्यते रूपादि व्यपदेशेन न हि द्वितीयादिसमयनारकस्तस्मात्प्रथमद्वितीयादिसमयोत्पन्न इति विशेषणं कथंचिदवस्थितस्यैव नारका
देर्युज्यत इत्यस्मिन्नपि सूत्रे नारकादेः सर्वोच्छेदः प्रतिपाद्यत इति निर्मूल एव निजाशुभकर्मविपाकजनितस्तवैष व्यामोह इति अत्र परशंका परिहारार्थ
माह अह व समाणुप्पत्ती समाणसंताणउ मई सो को सव्वहा विणासो संताणो किं व सामान्यं अथैवं भूता मतिः परस्य प्रथमद्वितीयनारकादीनां प्रतिसम
यमपरापरसमानक्षणोत्पत्तिर्भवति ततस्तथा समानक्षणोत्पत्त्याः समानक्षणसंततिरूपः संतान इत्यस्मात्संतानात्संतानमाश्रित्य नारकादेः कथं
चिद्ध्रौव्यमंतरेणापि प्रथमद्वितीयादिसमयोत्पन्नविशेषणमुपपद्यत एव अत्रोत्तरमाह कोसव्वहेत्यादि ननु सर्वथा विनाशे समुच्छेदे ते किं प्रमाण
कः कस्य संतानः इदं वा अस्य समानमिति निर्वक्तुं न दृश्यते अयमेषां संतानः इदं वा अस्य समानमिति किंच संताणिणो नु भिन्नो अह संताणो अ
हवाभिन्नो नरकाणिउ खणिउ व्व जइ तन्नु संताणो यदि संतानिभ्योनभिन्नः किं तर्हि भिन्नः संतान इति हि न नामासौ संतानः संतानिभ्यो नर्थांतरभूतत्वात्त
त्स्वरूपवत् अथ संतानिभ्यो नर्थांतरभूतत्वात्तत्स्वरूपवत् अथ संतानिभ्यो भिन्नः संतानस्तर्हि क्षणिकोसौ न इष्यते ध्रौवस्थित्याभ्युपगमात् अथ क्षणिका
भविष्यति तर्हि नासौ संतानः संतानिवत्तत्स्त एव संतानाभावप्रसंक्तो दोषा इति तदेवं सर्वतोच्छेदे त्वभ्युपगम्यमाने संताने नोपपद्यत इति भावितं अथ प
रोक्तं किंच सामान्यमिति निराकरणार्थमाह पुव्वावरणुगमे समया जो हीनसा सव्वहा विणासम्मि अह सामन्नं नासो तेण समं सुन्नं तरत्थं पदि पूर्वस्त्रक्षणस्यो
त्तरक्षणे कोनापि रूपेणानुगमो नान्वयोभवेत्तत्सत्यनन्वयानुगमे पूर्वोत्तरक्षणयोः समता समानरूपता भवेत् सर्वथा तु सर्वात्मना पूर्वक्षणस्य निरन्वयविना

वि॰षा॰वृ॰ ३०२

शेनसासमत्ताउत्तरक्षणस्यमुच्यते अथसासमतातयोरप्युपगम्यतेहंततर्हितेनसर्वथाभावीभूतेनपूर्वक्षणेनसमंतुल्यंयुज्यते यदिपरंस्तुपुण्यं सर्वथाअभाव
रूपतयाद्वयोरपितुल्यत्वादिति किंच अन्वयिनाशेअन्नेद नदसरिसंहोशहोउनेओकं तदसंवद्धवमई सोविफउत्तद्यनासंम्भि सर्वथानिरन्वयविनाशाय
तात्पटइवोत्तरक्षणात्सर्वथाअन्यतररचपूर्वक्षणस्तस्मात्ताभ्यएवोत्तरक्षणः स्तनुःसर्वथाप्यस्यपूर्वक्षणस्तस्मात्ताभ्यएवोत्तरक्षणस्तवःसर्वथान्यस्यपूर्वक्षु
णविनाशेतस्मात्सर्वथाअन्यउत्तरक्षणरूपंयदिसदृशंभवतीत्यभ्युपगम्यते तर्हिभवतुत्रैलोक्यमपितत्सदृशंअन्वयित्वअन्यत्वसर्वथतुल्यत्वादथतत्रैलोक्य
मकृतपूर्वक्षणेनसहदेशादिव्यवहितत्वादसंबद्धमिति नतत्सदृशमुत्तरक्षणस्तुतेनसहसंबद्धइति ननत्सदृशमुत्तरक्षणस्तेनसहसंबद्धइति तत्सदृश
इतिपरस्यमतिस्यान्नतुसोपिपूर्वोत्तरक्षणयोःसंबंधः पूर्वस्यसर्वथाविनाशेकुतोनकुतश्चिदित्यर्थः तत्संबंधाभ्युपगमेन्यसंबंधायोगिनन्वयाभ्युपगम
प्रसंगादिभावःअपिचपर्यनुयुज्महेभवंतंकिमित्याह किंहवासवंक्षणियं विणायंजइमयंकयाउत्ति नदसंखसमयसतत्य गहणपरिणामउकुं
नंनउपइसमयविणासे अणेकेफरवरं चियपयस्स सरवाइयसमइयं संरकेघाइ पयंताई संखेयपयंवकं तहच्छगमणपरिणामउकुंनं
समकणभेगनाणं तदनुगंतमयनदस्स याइत्यवापर्यनुयुज्यते भवान्नुसर्वक्षणिकमिस्येतत्कथं भवताविज्ञानमिति वक्तव्यं श्रुतादि
चेन्ननुनत्तुतावर्थविज्ञानंअसंख्येयसमयैर्निष्पन्नोयःस्तत्रार्थग्रहणपरिणामस्तस्माद्दवयुक्तंनतुप्रतिसमयविनाशे इदमुक्तंभवति असंख्येयानेव
समयान्यावच्चिरस्यावस्थानेसर्वक्षणिकमपिविज्ञानंउपयुज्यते नतुप्रतिसमयोच्छेदेत्रकारणमाह। येनयस्मात्कारणपदस्य सावयवत्वात्तत्संबंध्येकैक
मप्यक्षरंसंख्यातीतसामायिकं असंख्यातैःसमयैर्निःपद्यतइत्यर्थः तानिचाक्षराणिसंख्यातानिसमुदितानिपदंभवतिसंख्यातैश्चपदैर्वाक्यंनिष्प
द्यतेतदर्थग्रहणपरिणामात्तवाक्यार्थग्रहणपरिणामादित्यर्थः सर्वक्षणगतंभंगज्ञानंचेनचोत्पत्तिसमयानंतरमेवनष्टस्यसमुत्पन्नस्यमनसोयुक्त
मेवेति अन्यमेपिक्षणभंगवादेयन्नोपपद्यतेतद्दर्शयतिनिसमोकिलाभोयाइरिकविवरकपन्नपाईणि अथयणंझाणंभावयणायकासवंनासंम्भि
त्थप्पिइ्याणिःमार्गगमनादिमृत्वस्यखवःश्रमःक्रमोग्लानिःसादृश्यसाधर्म्यप्रत्ययःप्रत्यभिज्ञानादिःआदिशब्दात्स्मृतिनिहितप्रत्युन्मार्गणस्मरणा
दिपरिग्रहः अथयत्पुनःश्यथास्यासः ध्यानमेकावलंबनमनस्थैर्यंभावनायोनःपुनःतानित्यत्वादिप्रकारतोभवनैर्गुण्यपरिभावनरूपं एतानिस
र्वाण्युत्पत्त्यनंतरमेवचकृत्स्नःसर्वनाशेऽभ्युपगम्यमाने कथमुपपद्यंतइति तथाचनोपपद्यते तथादर्शयन्नाह अम्नोपइयासं भोजाअंतेनसाविफाति
नी गताउजरिएनं इहसंववहारवोछित्ती यरूम्लकअदने ग्रसनंग्रासः कवलप्रक्षेपः यस्यवइतिचग्रासः कवलस्ततश्चप्रतिग्रासंभाविवलकंभो

३०२

१५१

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊदाजीइत्यादिस्मारकम्

क्तादेवदतःक्षणिकत्वादन्यश्चान्यश्चान्यश्चभवति भोजनक्रियायाश्चांते पर्यंतेसापिभोक्तासर्वथानभवति भुजिक्रियाविशेषणस्याभावेविशिष्टस्यदेवद
त्तस्यापिसर्वथा छेदात्तनष्टैकस्मिन्नंत्यकवलप्रक्षेपकान्न निर्भोक्तृत्वाभावात्कस्यासौतृप्तिः एवमुक्तानुसारेणगंत्रादीनामपिश्रमाद्यभावःसत्वाध्यायभावनी
यःइत्येवंसमस्तलोकव्यवहारोच्छेदप्रसक्तिरिति अत्रपरःप्राह गेणंचियपइग्रासं भिन्नातितिप्पअउच्चियविणासोत्तिसोएनेति सत्र एवंचियसववसं
सिद्धी येनैवयतएवप्रतिग्रासमन्योन्यश्चभोक्ताभवति अपरापरावृत्तिमात्राभवति। अथएवल्लंतस्यतस्यक्षणिकक्षणविनाशोऽभ्युपगम्यते अस्माभि
विशेषणभेदेविशेष्यस्याप्यवश्यंभेदादन्यथाविशेषणभेदस्यायोगात्प्रतिक्षणविनाशित्वेतस्याप्ययोगाभिहितएवेतिचेत्तदयुक्तं कुतइत्याह एवंचियसव
संसिद्धिति एवमेवप्रतिक्षणविनाशित्वएवसर्वस्यापिसर्वस्यापितृप्त्याहलौकिकव्यवहारस्यसंसिद्धेः इदमुक्तंभवति तत्स्वादिवासना वासितपूर्वक्ष
णादुत्तरोत्तरक्षणःसमुत्पद्यतेनाथस्यावलयतेउत्कवंतस्मात्स्याद्यामपतिएतच्चक्षणिकत्वएवोपपद्यते ननित्यत्वेनित्यस्यात्मनस्तृप्त्यादिस्थिरैकस्व
भावेनसर्वदैवतृप्त्यादिसद्भावत्सर्वदैवतदभावादिति।अत्रोत्तरमाह॥ उपिछुसवनासेतुहोतित्तीयकिन्निमित्तानो अहसाविसयउद्व सघविणासेक
हंग्गेति सघविणासेकहंग्गेति यद्येवंतनःपूर्वक्षणस्यसर्वभविनाशेउत्तरोत्तरक्षेत्रेप्युत्पत्त्यादीनांयात्क्रमेणवृद्धिरूपतृप्तीयापर्यंततृप्तिःश्रमादिस
भूतिश्चसाकिन्निमित्ताकिंकारणेतिवक्तव्यं पूर्वक्षणेनोत्तरोत्तरक्षणस्यपात्रत्वादिवासनाजन्यते नतिनिमित्तंचेन्ननस्यात्सदनर्थांतरत्वेपूर्वक्षणनाशेना
शादुत्तरोत्तरक्षणेषुसानुवर्तत एवेति तवाभिप्रायस्तर्हिसर्वक्षणस्यसर्वविनाशकृयसुक्तंदर्कुं नदनर्थांतरभूतत्वात्वासनायाःसमनुवर्तनादिति
सर्वस्यक्षणिकत्वेदूषणांतरमाह।किंचावसद्वनासेकिंनछमहवाणदवेनारकठ्ठोअनासोसवस्सचोक्कउकिंचदिरकापदीक्षायाक्षणानांसर्वनाशे
किमर्थमिति यत्क्वंनिरर्थिकैवमितिभावः अथमोक्षार्थदीक्षेतिपरस्यमतिस्तर्हिभापिवक्तव्यं समोक्षोनाशरूपोवाभ्युपगम्यते अनाशरूपोवातत्रराज
इनासोत्ति समोक्षोयदिनाशरूपइतिपक्षः सवयसतोभउति ननर्वस्ताहितवोसो मोक्षःसर्वस्यापिवस्तुनःस्वरसतःप्रयत्नमंतरेणापित्वदभिप्रायेणसिद्ध
एवकिंदीक्षाप्रयत्नेनेति अथअनाशरूपोनित्योमोक्षस्तत्राह अहनिव्वाणरकुणियं नोसबंअहम्मसनंताणा अहउनिवउदिरकानिस्संताणस्समोर
कोत्ति अथनित्योमोक्षःनोत्तिनतस्तर्हिसर्ववस्तुक्षणिकमित्येतन्नभवति मोक्षेणव्यभिचारादथरसमात्मीयोविज्ञानवेदनासंज्ञासंस्कारस्वरूपात्मक
स्कंधस्यक्षणपरंपरारूपःसंतानोनाशापिहितोनिःसंतानस्येवचमोक्षोतोनिःसंतानार्थंदीक्षाविधीयतइति अत्रोत्तरमाह छिन्नेणाविन्निणचकिंसंताणे
णसवनठस्स नोतउकिंच।किंवाभावोमिस्स सपरसंतानाचिंतापसर्वनष्टस्यसर्वभावैर्विनाशमापन्नस्य छिन्नेनाछिन्नेन वा संतानेन किंप्रयोजनं

भ्र

सर्वथा

येन संतानहननार्थं शिक्षां गृह्णीयात् किंच अभावीभूतस्य क्षणभंगुर तयासर्वथाविनष्टस्य किमन याचितं पार्थं स्वसंतानो यं हतोयं नहतो येनोच्यते स संताणो
अहुउत्ति तउदिरकत्ति अभूक्षणिकत्वसाधक परामिमतप्रमाणम् उपन्यस्य दूषणमाह सव्वं पच्चरवणियं पुर्यंतेना सदरिसणाउत्ति नणु पतोच्चिय न रवणि
यमतेनासो वलद्धीउ सव्वत्तस्तु क्षणिकं पर्यंतेनासदर्शनात् अयोवदिति आह ॥ ननु यदि वस्तूनां पर्यंते नाशो दृश्यते नहि प्रतिक्षण विनाशात् किमायातस्य
न सर्वं क्षणिकमुच्यते सत्यं किंत्वयमिह तदभिप्रायः पर्यंतेपि घटादीनां विनाशः तावन्निर्हेतुक एव भवति मुद्गरादि विनाशहेतोरयोगात् यो हि मुद्गरादिना
किं घटः एव क्रियते कपालानि वा तुच्छरूपो भावो वेत्यादि युक्तितो विनाशस्य निर्हेतुकत्वमागमेव दर्शितं ततो निर्हेतुकोसौ भवन्नादि तः एव भवतु अन्यथा
पर्यंतेपि तदभवनप्रसंगादिति पर्यंते नादर्शनात् इतोरस्मात् किरनच्छ नयते त्वर्कं किमित्याह । न क्षणिकं वप्रतिक्षणं वस्तु विनश्यतीत्यर्थः पर्यंते एव तन्नाशोपलब्धे
र्घटादिषु च युक्ति बाधितत्वात् इत्युपलब्धि रिति शक्यते वक्तुं किमित्याह सर्वेषां सर्वत्र छमेव भवनं नाशु क्षीणामेवानयाबाधना छन्नं यादि युक्तिवादि
ति यदि पुनरादित एव वस्तूनां विनाशः स्यात्तत् किं भवेदित्याह इह राइ उच्चियत्ते सीसेयंते यक्षीरणवसमाणो सव्वाविणासेनासोदीसइ अंतेनसो
न च्छ ॥ इतरथा यदि प्रतिक्षणं नाशो भवेत्तदा पर्यंते सर्वथापि भावनसौ दृश्यते उपलक्षते न पर्यंते सर्वथापि भवनसौ दृश्यते तथा आदितः एव आदिम
ध्येषु सर्वत्र तकोसौ नाशो दृश्यते यः पर्यंते सोदृश्यते नादिमध्येषु किं कुर्म इत्याहि नष्ट्यासि किमित्याह कीसवस्यादि किमिति चासौ नाशो वस्त्वभावरू
पतया सर्वत्र समानो निर्विशेषस्वरूपोपि सन् सर्वविनाशो मुद्गरादिना विहितो दृश्यते उपलक्ष्यते तेपर्यंते पुनरन्यत्रादिमध्येषु सर्वत्र भवनाभ्युपगम्य
दूषणमुक्तं यावता जैनानां हेतुरप्यमपसिद्धः पर्यंतेपि न घटादीनां सर्वथा नाशो नाभ्युपगमादिदर्शयन्नाह अंतेवसव्वनासो पडिवन्नो कणन
उवलद्धीउ कव्वमिरवण विणासं नणुपज्जायंतनरतंपि यदि वाभोः क्षणभंगवादिन् पर्यंते घटमुद्गरादि सन्निधाने सर्वनाशः सर्वथैव नाशः
न्युपगम्यतो यउपलब्धे र्यह र्रबिष्टेन तत्क्षणं गरूपप्रतिक्षणविनाशं कल्पयसि परादेः यदि मुद्गरसन्निधाने भूयं विनाशः सर्वथैव नाशोभ्युपग
म्यते नहि तदवस्थायां घटो न दृश्यते कपालान्येव च दृश्यते तत्किमिष्यते इत्याह न णविसादिनण्होसदूपतया अवस्थितस्यैव घट द्रव्यस्य हि नभावेच
दनेन पर्यायापेक्षायां नद्यपि पर्यायांतरं पर्यायविशेषरूप कपालानि न पुनरत्तदानीं घटस्य सर्वथा विनाशोस्ति पतया अपि भावप्रसंगात्तथा च कपा
लानामसद्रूपतायेरित्यसिद्धिः पर्यंते सर्वनाशस्येति भवतु यातत्सिद्धिः पर्यंते सर्वनाशस्येति भवतु यातत्सिद्धिरथापि न तः सर्वव्यापिनी क्षणि
कत्वसिद्धिरिति दर्शयन्नाह जसिंचनपज्जंते विण्णासदरिसणमिहं वराईणं तन्निच्चरुवगमउ त्तवरवणविणासमयहाणी घटादीनांवा ३०३

१२

व
त्पर्यंते सर्वनाशदर्शनात् प्रसंगतेनादित एव प्रतिक्षणभ्वरतां साधयति भवांस्तत्तेषामंबरादीनां व्योमकालदिगादीनां पर्यंतविनादर्शनं कदाचिदपिना
स्तिनि च्छस्मात् प्रसंग साधनात् नित्यत्वं नश्वरत्वेन सिद्ध्यति तन्नत्तेषां नित्यत्वं भवान्युपगमेत्यु तस्मिन्स्य कदाचिदुपगमे क्षणिक मिति व्याप्ति परं यन्मतं स
तत्तस्य हानिरपद्यमाने तेषां वा नित्यासंगतेरणापि च्छ विपक्ष मित्रं शिक्षयति कथमित्याह पत्थानसमबाणिण उसव्व समयुत्तं भवसहाणं
जं स व्वं विगमसंभवसहावं दव्वट्ठियपद्रुपस्ता नित्युपगय पर्यायमेव मिच्छन्तो पर्यायाचादि नपुनयस्येदं मतं यत्तं सर्वमेव विगमोत्थं तान्तर्गतं वा
वत्कविगम संभवस्वभावं प्रतिक्षणमुत्पद्यते विनश्यति चेत्यर्थः इत्यमेवावश्यस्य न पर्यायाः सद्व्याधि द्रव्यस्य तद्व्याधि कस्य तदेव सर्वथ
स्कान्तित्वमतं पर्यन्व स्थिते भ इत्यानेकमरस्यैव पर्यायस्य प्रतिक्षण विनश्वरत्वलक्षणं मतमो भ्युपगच्छति तन्मिथ्यात्वमेव नाभिप्राय न

न
किमेतत् मिथ्यात्वमित्याह उमयणंतपज्जवमयं सुहुमुवणंपि विन्नंपरिणामं विन्नविभवभंगरूवं निच्चा २ अउत्तिमयं दव्वमत्थिकोता
न पर्यायमयत्वात्वे कांते न द्रव्यरूपं किंचनं तत्पर्यायस्थितु तस्याविनाशकत्वाद्भवतु मिथ्यानदीपकक्षणिकरूपाभ्युपगमे मिथ्यात्वमेवेति
अपिच सुहदुक्खबंधमोक्खा उभयनयमयाणुवत्तिणो जुत्ता एगयरपरिच्चाए सव्वववहारवोच्छित्ती भाविता येवात किमित्येकनयप
त्यागेसुखादिव्यवहाराभाव इत्यागमप्रमाणयुक्त्याह नक्कहाइ पच्चयपमे नासाउ सव्वववसामपरम्मुंवा । नयह ठियपरओ सुहा
इन भ से वृत्ताउभयं एकस्मिन्नेव पर्याय नयमते गौ किमनाम इत्यादि उपतायतेतीति प्रतिज्ञा सुरवदुःखं बंध इत्यादिन घटं तदद्वे उत्प
त्यनंतरं सर्वथा नाशात् इत्येहेतुः स्व तस्यैव निदृष्टांतः नचद्रव्याधिक नयपक्षे केव ले सुमाप्य माणी सुखादि घटते एकांतनित्यत्व नादिरूपत्वा
रूपत्वात्न भसद्भवेति तस्माद्व्यपर्यायोभय पक्षपूर्वक युक्ति मदुपपद्यते तदसमयेष्यात्युत्पत्तिः केवलिकल्पभ्रष्टरसक दोषतस्करी कृतात्पत्तिरुपदेशादि
पुनरप्यस्थमिन्नत्त्वत कर्पमानानां स्त्रीविप्रत्वादि वोपालंभः आहऽण भयपमाणं नामा दृष्टहियं परिच्छमसंसक सयहोइ नउ तन्नासे सवनासीति ॥
पूर्वं दर्शितयत्रा त्वामकमाचार्यमवान्न्तेवपि विप्रतिपत्ति तचितयानतत्प्रामाण्य दूषयुवाणाकिलजन व्य भवा माध्यास्ते चिन्मात्रमेवं मत्यते भवति तस्मादिदं
तत्त्वमेव जिनमतं भवतः प्रमाणतेन केवलपर्यायवादितया जिनमताभिमतमपि इत्यात्तिकलुषनायनिता सौ इत्यातिस्तन्मात्रप्रतिपेधयेत्यर्थः
घनोपस्मात्तत्वस्व द्रोधस्यत तत्कारो इत्यस्य सर्वथा नाशोस्ती क्रियमाणोसंबुद्धाशोति सर्वस्यापि मिथ्यात्वेवधर्ममोक्षादिव्यवहारस्य नाशो
भवति विलोपः प्राप्नोतीत्यर्थः इत्यादि युक्तिभव धर्मः प्रज्ञाप्यमानो शोभाव नकिंचित्तमपि पपते ततस्तत्र किं संजातमित्याह इय पण्णवि उवि जउन

विशेषाव० नपवयभक्तिसो कउेनउेवुत्ते विहरंतोरायगिहेनाउंलोखंउररकेहिं गहिउसीसेहिंसमं पुरहिमरंतिजंपमाणेहिं सजायवेसछन्ना सयस वेसमा
३०४ णेह अह्मेसावयजउेय कुछपन्नाकहिं यय बुद्या अमुगच्छयेतिसठा ते वोच्छिन्नातयावेव तुह्मेतवेसधरा भाणिए भयउ सकारणवित्ति।
पडिवन्नागुरुमूलं गंतूणतउ पडिक्कंताउक्तार्थएव नवरं भणिए भयउसकारणंयुक्तिकृत समीकण्यानुशासितरूपतद्वन्मा तिपन्नाति
ध्वमित्रमुखानिन्हवसाधवइति पंचत्रिंशद्गाथार्थः॥४१६॥ इति अश्वमित्रनामा चतुर्थः समुच्छेदिकानिन्हवः समाप्तः॥४॥ अथ पंचमवक्तव्य
तामभिधित्सुराह अठावीसादो सास सया तइयासिद्धिं गयस्स वीरस्स दोकिरियाणदिट्ठी उल्लुगतीरे समुप्पन्ना॥ अष्टाविंशत्यधिके द्वे वर्ष
शते नतदासिद्धिंगतस्य श्रीमन्महावीरस्य अत्रांतरे द्विक्रियनिन्हवानां दृष्टिरुल्लुकातीरे समुत्पन्नेति कथंपुनरियमुत्पन्नेत्याह नयरे
उज्जणवउल्लुग महागिरिधणगुत्त अयगंगेय किरियादोरायगिहे महातवो तीर मणीनाग इल्लुका नाम नदी तदुपरिलक्षितो जनपदो
पुल्लुका उल्लुकानद्यामेकस्मिंस्तीरे धूलीप्रकारावृत्तनगरविशेषरूपं खेटस्थानमासीद्द्वितीयेतु उल्लुका उल्लुकानद्यास्तीरे ग्राम
नगरं। अन्यत्रहरेत दुल्लुकातीरधूलीप्राकारवृत्तत्वात्खेडमुच्यते तत्र च महागिरिशिष्यो धनगुप्तो नामाऽऽस्यापि शिष्यः आर्यगंगोनामा
चार्यः आर्यश्च नद्याः पूर्वतटे ततोऽन्यदा शरत्समये सूरिवंदनार्थं गच्छन्गंगो नदीमुत्तरति स च खल्वाटः ततस्तस्योपरि उष्णव्यान
तस्तेरखल्ली अधस्तात्तु नद्याः शीतलजलेन शीतमुत्पद्यते ततोऽत्रांतरे कर्मणापि मिथ्यात्वमोहनीयोदयाद्दसौ चिंतितवान्हो सिद्धांतेयुग
पत्क्रियाद्वयानुभवः किलनिषिद्धो हं तुकस्मिन्नेव समये शीतोष्णे वेदयामि तस्मात्तन्न भवति इत्यनेन मार्गमोक्षे शोभनं नाभातीति।
विचिंत्यगुरुभ्यो न वेदयामास तेन नस्तौवदयमाणयुक्तिभिः प्रज्ञापितो सो यदा न स्वाग्रहमत्यजत्तदा निक्षिप्तो गणात्ततः प्रभृति गुरुदाउ
ड्यागत्यः कृता विहरन् राजगृहनगरमागतस्तच महातपस्तीरप्रभवनाम्नि प्रश्रवणे मणिनागनाम्नो नागस्य चैत्यमस्तितत्स
मीपे च स्थितो गंगोपपत्त्युरः सरं युगपत्क्रियाद्वयवेदनं प्ररूपयति स्म तच्चश्रुत्वा प्रकुपितो मणिनागत्व मवादीदरे दुष्टशिष्य
किमेवं प्रज्ञापयसि यतोऽत्रैव प्रदेशे समवसृतेन श्रीमद्वर्द्धमानस्वामिना एकस्मिन्समये एकस्यापि च क्रियायावेदनं प्ररूपितं ३०४
नत्वेहस्थितेन मयापि श्रुतं ततः किं ततोऽपि लष्टतरः प्ररूपको भवान् येनेदं युगपत्क्रियाद्वयवेदनं प्ररूपयसि तत्परित्यजेन कूटप्ररूपणां
अन्यथा नाशयिष्यामि त्वामित्यादि ततो नभयवाक्यैर्युक्तिवचनैश्च प्रबुद्धो सो मिथ्यादुःकृतं दत्वा गुरुमूलं गत्वा प्रतिक्रांत इति अक्षरार्थः।
१२

नइमुल्लगमुत्तरओ सरए सीयजलमज्जगंगस्स सूराभितत्तसिरसो सीउसिणावेयणोभयउ लद्धो पसमग्गाहो जुगवं उभयकिरिउ यउगोति जं
दोविसमयंमि य सीउसिणवेयणाउ मे गतार्थेव नवरमार्यगंगस्य लब्धोऽयमसद्ग्रहो यदुतयुगपत्क्रियाद्वयसंवेदनोपयोगोऽस्ति यथाऽस्मिन्
मम इह अपि शीतोष्णक्रियासंवेदनं यदिति एवं गंगेनोक्ते किमभूदित्याह तरतमजोगेणायं गुरुणाभिहिउतुमंनलरकेसि सुमयाइ सुहुम
याउ मणोतिचल सुहुमयाउय गुरुणाभिहितो सौ हंत यो यं युगपत्क्रियाद्वय संवेदनोपयोगोऽस्ति यथाऽस्माकं मम इह अपि शीतोसितरतमयो
गेनक्रमेणैव भवतः सपद्यते न युगपत्तरं सद्यपि क्रमभवनमस्य त्वं न लक्षयसि समयावलिकादेः कालस्य सूक्ष्मत्वात्तथा मनसश्चाति च
लत्वनाति सूक्ष्मत्वेनाशु संचारित्वादिति तस्मादनुभवसिद्धत्वादित्यसिद्धो यहातुरितिहास सिद्धत्वमेव भावयति सुहुमासुचरं चित्तं इं
दियदेसेण जेण जंकालं संबज्झइ तं तम्मत्तं नाणहेउत्ति तो तेण उवलंभए किरियाउ जुगवन्नाहू रभिन्नउदेसाउ पायसिरोगयसीउण्हवेयणा
भवरूवाउ सूक्ष्मआशुचरं चित्तं मनः तत्र सूक्ष्मं सूक्ष्मानंतद्रव्यपुद्गलस्कंधनिर्वृत्तत्वादाशुचरं तु शीघ्रसंचरणशीलत्वात्तच्च तदेवभूतं
चित्तं येन २ कायाद्याकारस्पर्शनादिद्रव्येंद्रियसंबंधिनादेशेन सह यस्मिन्काले तस्य तन्मात्रज्ञानहेतुर्भवति येन स्पर्शनादिद्रव्येंद्रियसंबंधि
नादेशेन सह यस्मिन्कालेउपयुज्यते सावधानो भवति। येन स्पर्शनादिद्रव्येंद्रियदेशेन करणभूतेन तज्जन्यस्यैव शीतादेर्विषयस्योष्णा
दिविषयस्य वाऽन्यतरविज्ञानस्य हेतुर्ज्ञायते ननु येनेंद्रियदेशेन सह तत्काले स्य यत्तन्न संबद्धं तज्जन्यस्यैव ज्ञानत्वाहेतुरिति इति
शब्दो वाक्यसमाप्त्यर्थः येनैव तेन कारणेन नोनैव दूरभिन्नदेशो द्विक्रियेऽकोपि युगपदुपलभते संवेदयते इति संबंधः कथंभूते द्विक्रि
ये इत्याह यादृशिरोगतशीतोष्णवेदनयोरनुभवनमनुभवस्तद्रूपे तदात्मके अयमभिप्रायः इह पादशिरोगतशीतोष्णवेदने युगपन्नको द्वि
पिसंवेदयति भिन्नदेशत्वाद्विंध्यहिमवच्छिरस्पर्शनक्रियाद्वयवदित्यनुभवसिद्धत्वासिद्धत्वादि सिद्धो हेतुरिति ॥ किंच उवउग मउ
जीवो उवउज्झइजेणजंमिजं कालं सो तम्मउवउत्तो होइ जहिंदोवउगयम्मि उपयोगेनिर्वृत्तः पयोगमयोजीवः स तत्र येन केनापि स्पर्शनादि
द्रव्येंद्रियदेशेन करणभूतेन यस्मिन् शीतोष्णाद्यन्यतरविषये जं कालंति यस्मिन्काले उपयुज्यते सावधानो भवति तन्मयोपयोगो भवति यथाशीताद्यन्य
तरार्थे उपयुक्तस्तन्मयोपयोगप्रयत्नो भवति नान्यार्थोपयुक्त इत्यर्थः उदाहरणमाह॥ जहिंदोवउगमित्ति यथा इंद्रोपयोगे वर्तमानो माणवकस्तन्मयोप
योगप्रयत्नो भवति पुनरर्थांतरमयोपयोगः इदमत्र तात्पर्यं एकस्मिन्काले एकत्रैवार्थे उपयुक्तो जीवः संभवति नत्वर्थांतरे पूर्वोक्तस्यांकर्यादिदोषप्रसं

विशे॰ वि॰ वृ॰ संगात्तनश्च युगपत्क्रियाद्वयोपयोगानुभवो सिद्ध एवेति एकस्मिन्नर्थे उपयुक्त किमेत्यर्थांतरे पि नोपयुज्यत इत्याह सो तदुवउंगेमेत्तो वउत्तसत्तित्ति तस्सम
३०५ चेव अन्नंतरोव्व भउगं आउकहकेणवसेण सजीव नउ वउगमेनोवउत्तसत्तित्तिस्य चिनुक्षिते कार्यस्योपयोगस्तु उपयोगः स एवतस्मान्नत्रोपयुक्ता
व्यावृत्तानि द्वारगता शक्तिर्यस्य सन्नउपयोगमानोपयुक्तशक्तिरिति कृत्वा कुर्वंतत्समकालमेवार्थांतरे उपयोगंयातुन कथं चिदित्यर्थः शाकपार्थिवगाक्तिस्य
सैवेरपित्वमदृशारेकस्मिन्नर्थे उपयुक्तो जीवः केनोद्दृरितं नांशेनार्थांतरोप योगं प्रजुनातु नास्त्रवहिसक श्चिद्दल रिताशा येन तत्समकमेवार्थांतरोपयो
गमसौगच्छेदितिभावः यदि समकमेव क्रियाद्वयोगोमनभवति नर्हि कथमहं संवेदयामीत्याशंक्याह समयात्सिं हुं मयाउ मन्नसिजुगवंतु भिन्न
कालेपि उप्पलदलसमवेहंव अहवतमलायचक्कंमि ॥ समयावलिकादिकालकृतविभागस्य सूक्ष्मत्वाद्भिन्नकालमपि कालविभागेन मनुजमापाक्रि
याद्वय् संवेदनमुत्पलपत्रशतवेधवद्युगपत्प्रवृत्तमिवमन्यसे तत्र हि उत्पलपत्रशतमेतत्प्रभूर्पणव्यवस्थापितस्य तीक्ष्णयापि सूच्याकेन
समर्थेनापि चवेधकर्त्रा समकालमवविध्यते किंतु कालभेदेनउपर्युपरितन अधिधे अधोधावनिः पत्रस्य वेधायोगात् एवं चवेधकरतयुगपद्विहितम
व विध्यते न वेधं मन्यते द्विधानकालभेदस्य सूक्ष्मत्वादुर्लक्षकृत्वा यथा वाक्यासिद्धमलालातचक्रे कालभेदेनादृश्यमदपि भ्रमणकालभेदस्य सू
क्ष्मत्वेन दुरवगमत्वान्निरंतरभ्रमणमेवलक्ष्यते एवमिहापि शीतोष्णक्रियानुभवकालभेदस्य सूक्ष्मत्वदुर्लक्षकृत्वा यथा वा तत्र सिद्धमालातचक्रे
कालभेदेन दृश्यमदपि भ्रमणकालभेदस्य सूक्ष्मत्वेन दुरवगमत्वान्निरंतरभ्रमणमुपलक्ष्यते एवमिहापि शीतोष्णक्रियानुभवकालभेदस्य सूक्ष्म
त्वेनदुरवसेयत्वायुगपदिदं वस्तु भवं मन्यते तथानीति मनापि चेतः पादाभिभिःस्पर्शनेंद्रियदेशे रिंद्रियानरश्च युगपत्संबध्यते किंतु क्रमेणैवव
लमाल्कवारित्वेन सूक्ष्मत्वेनचतु तत्क्रमसद्भावानुलक्ष्यत इति दर्शयन्नाह चित्तंपिनेदयाई समेनक्रमहयं तिप्पचारित्ति समयंपसकं सकु
लिदसणेसव्वो चलादित्ति चित्तपिनेवंद्रियाणि सममेव समेतु मनोपिनेवंद्रियैः सहयुगपत्संबध्यतेत्यर्थः उपलक्षणत्वान्नापि शिरः पादादिभिः
स्पर्शनेंद्रियदेशैर्युगपत्संबध्यते अथचक्षिप्रचारि शीघ्रसंचरणशीलत्वदितिकृत्वा सममेवं युगपदिसर्वत्र संबध्यमानं लक्ष्यत इति शेषः दृष्टांत मि ३०५
माह समयमुपत्यादि समयं चेत्यतदनंतरं योजितमप्याहत्या पुनरपीहयोज्यते तत्र यथा शष्कुल्यर्थवया शाष्कुल्याद्दृष्टांतो पन्यासार्थोयथा सष्कुलि
कादशनेसर्वेषामपि शष्कुलिकागत रूपरसगंधस्पर्शशब्दानामुपलब्धिः सर्वोपलब्धिरसमकं भवतीतापिसमकं लक्ष्यते तथात्रापिमनःशिर
पादादिभिः स्पर्शनेंद्रियदेशरिंद्रियांतरैश्च क्रमेणसंबध्यमानमपि युगपत्संबध्यमानं लक्ष्यत इत्यर्थः इदमत्र हृदयं दीर्घाशष्कुलिका च शष्कुलिकाक
९४

स्य चिद्भक्ष्यतस्तद्रूपं चक्षुषा वीक्ष्यमाणस्य रूपज्ञानमुत्पत्तेयं तद्गंधं च घ्राणेनाजिघ्रतो गंधज्ञानं तद्रसं च रसनया आस्वादयतो रसज्ञानं तत्स्पर्शं च स्प
र्शनेन वेदयतः स्पर्शज्ञानं चर्वणोत्पन्नशब्दं च शृण्वतः शाब्दज्ञानमुपजायते एतानि पंचापि ज्ञानानि क्रमेणैव जायंते अन्यथा सांकर्यादिदोषप्रसंगात्
स्यादि ज्ञानोपयोगकाले चावध्या रूपयोगस्यापि प्राप्तेः एवं च घटादिकमर्थं विकल्पयतोनंतानामपि घटपर्यायविकल्पानां प्रवृत्तिप्रसंगात् न चैत
दस्ति ततः क्रमेण जायमानान्यप्येतानि ज्ञानानि मतिपत्तायुगपदुत्पन्नानीति मन्यते समयावलिकादिकालविभागस्य सूक्ष्मत्वादेवमिहापि शीतोष्णा
दादिभिः स्पर्शनेंद्रियमात्रस्य शीतवेदनोपयोगउष्णवेदनोपयोगउपयोगांतरं जन्यते तत्संचारः कल्पस्य स्यादेव माणवतं क्रमसंचारशीतोष्णक्रि
याद्वयोपयोगविशेषाद्युगपदवसायो भवत इत्येतदेवाह सुविदितउत्तलेत अद्द संचारामणस्स उल्लुरको दगिंदिउवउगतरंमि किंइकोउसकरल
को व्याख्यातार्थ यदि पुनरेकस्मिन्नर्थे उपयुक्तमपि मनोर्थांतरस्यापि योगं गच्छेत्तदा को दोषः स्यादित्याह अन्नविणउत्तमन्नं विणिउंगलभइजइ नल
मणातेणं नाकिंपि दिपुरउ किमन्नमित्ता नलरकेइ अन्यस्मिन्नभीतवेदनादिके अर्थे विनियुक्तमुपयुक्तंमनो यदि अणंति अन्यउप्पवेदनादिकोऽ
र्थे द्विषयउपयोगान्यस्तमन्यंविनियोगं उपयोगलक्षते नत्रांततर्हि किमन्यत्पश्चित्तान्यार्थोपयुक्तो चितदेवदत्ता विहंतिनमपि पुरतोव्यवस्थितन
लक्षयति तस्मादेकस्मिन्नर्थे उपयुक्तंमनो न कदाचिदन्यार्थोपयोगं लभत इति यदि तत्काण योगे उपयोगांतरमपीयन्ते तं तरेत कापि किंनेष्यतेकि
मित्याह विणियोगंतरलाभेय किंचनियमेणतो समंचेवपइवत्थुमसंखेया णंताणानविणिउंगा ॥ एकोपयोगकाले विनियोगांतरस्योपयो
गांतरस्य लाभे इष्यमाणे तोक्ति ततः किमन्ये क्रियाद्वयोपयोगलक्षणेन नियमेनसंति युक्तितर्वस्तुसंख्येया अनंता वा समममेव युगपदेव विनि
योगा उपयोगा नेष्यते इदमुक्तं भवति ॥ यदि शीतवेदनोपयोगकाले उष्णवेदनोपयोगोपीष्यते नर्हि किमत्रानेन क्रियाद्वयोपयोगकाले उष्णवेद
नोपयोगोपीष्यते नर्हि किमत्रानेन त्रिपादयोपयोगेनेयत्येन यत्संख्येयनंतामावानुतिवस्तुयुगपदुपयोगानसंभवति यथैककालेद्वितीयोप
योगस्तथा बहवोपिसमंतिविति भावः इहयइ वाउअसंखेयाअविपयं चेलभइतिवचनादेकस्मिन्नर्थे समकालमवधिज्ञानिनः किलोत्कृष्टतो संख्ये
पाउपयोगाः प्राप्नुवंति शेषज्ञानिनांत्वनंताइत्यभिप्रायवतामोक्तं पइवत्थुमसंखेत्यादि अत्र पराभिप्रायमधिकृत्य परिहारमाह बहु २ विहाइगह
पं णे नणु वउगं वहुयाभिरस्कयानमणेगग्गहं चियउवउगाणेगयानत्थि ननु बहु २ विधादिरूपं वस्तुनोनेकपर्यायाणां सामान्यरूपतयाग्रहणमात्रमेव
ज्ञाने उपयोगयोग्यतामात्रव्यवस्थापनमेव एकस्मिन्नर्थे कालमुपयोगानेकताकापिनास्ति क्रमेणैवोपयोगानांभावादितिप्रदर्शनमणेग

ग्रहणं चियेति तदुपजीव्यपरः प्राह समकमणेगग्गहणं जइ सीउ सुणइ गम्मि को दोसो केण व भणियं सो सो उवयोगदुवे विप्पारोपे यथा चार्थसमककं यु
गपदनेकानामर्थानां ग्रहणं तत् प्राप्यनुज्ञायते तदा शीतोष्णमहेन्द्र प्रमाणे को दोषो येन गंगाप्युपगमो दृष्यते सूरिराह केण वेत्यादि केन पुनर्भणितमेतद्य
त्समकमनेकार्थग्रहणे दोषाः स्युः यतो युगपदपि सामान्य युगलया सेनावनग्रामनगरादिवदनेकार्थाः इत्येतन्न विचार्यामो वयमित्यर्थः केवलमिहोप
योगद्वये विचारो न भस्तु नः स चोपयोग एक एव भवति न त्वनेक इति पुनरपि परमश्न माश क्योत्तरमाह समयमणेगग्गहणे एगाणेगोवउगभेद
को सामन्नमेगयोगो खंधावारोवउगोव्व खंधारो यं सामन्नं मेत्तमेगोवउगं यथा समयं पइ वच्छुविभागोपुण जो सो णेगोवउगोत्ति ननु समकं युगप
दनेकार्थग्रहणे अभ्युपगम्यमाने को यमेकानेकोपयोगते ना नयोर्नाच्यते चेउडु गाणेगयानं छित्ति अत्रोत्तरमाह सामन्नमेगजोगोत्ति सामान्यो
पयोगः स एकोपयोगो ऽभिधीयते स्कंधावारोपयोगवदिति दृष्टान्तः अमुमेवार्थं स्पष्टयति खंधावारो य मित्यादि समकं युगपदेव स्कंधावारो य मिले
वं यत्सामान्यं सामान्यमात्रग्राहको ऽत्र उपयोग इत्यर्थः साएकोपयोगता भण्यते यः पुनः प्रतिवस्तु ते हस्तिनो ऽमी अश्वाः इमे रथाः एते पदातयः इत्य
खड्गकुंतादयः शिरस्त्राणकवचादयः पटकुटिकाः ध्वजाः पताकाः ढक्काः शंखकाहलादयः करभरासभादयश्चेत्यादि को विभागो भेदाध्यव
सायस्तेनैकोपयोग इति । आह यद्येकानेकोपयोगभेदं भवद्भिर्युगपत्किं निषिध्यत इत्याह नेच्छियनसंनि समयं सामन्नाणेगग्गहणं पि रुद्धं पग
मणेगंपि तयं तम्हा सामंतत्वायेणं तदवबानेकोपयोगा समकं युगपन्न संति न सन्तीति निषिध्यन्ते अस्माभिर्यत्तु सामान्येनानेकेषामर्थानां युगप
द्ग्रहणं तदविरुद्धं भवतं मतं ति तस्माद्युगपदनेकोपयोगनिषेधेन किमुक्तं भवतीत्याह ॥ एगमणेगं पीत्यादि यदिदं स्कंधावारादुपयोगे युग
पदनेकार्थग्रहणमपि सादित्यर्थः एगंति एकमेव तत् एकार्थग्रहणमेवेत्यर्थः केनेत्याह सामन्नभावेणंति सामान्यरूपतयेत्यर्थः अयमत्र तात्पर्यार्थः
यदनेकार्थग्रहणमनुज्ञायते तत्सामान्यमेव रूपमाश्रित्य विशेषरूपतया त्वनेकार्थग्रहणं नास्त्येव एकस्मिन्काले एकस्यैव विशेषोपयोगस्य स
द्भावादिति अमुमेवार्थं प्रकृते योजयन्नाह उसिणे यं सीए यं न विभागेणो वउगगुगमिट्ठं होइ समं दुग्गहणं सामन्नेणं पणामेत्ति उष्णो यं शीते यं वेदना
इत्येवं योऽसौ विभागो भेदः सो ऽनेष्टः शीतोष्णविभागेन शीतोष्णविशेषरूपतया युगपद्ग्रहणं सामन्नेण पुणामन्नेत्ति इत्यर्थः अत एव तद्द्वय युग
पदुपयोगद्वयं युगपन्न स्यात्किं युगपद्वस्तुद्वयग्रहणे हि किं विरोधरूपतयान्येत्याह सामान्यसामान्यरूपतयेत्यर्थः कथं वेदनामेममयुक्तमिति पं युगपद्
ग्रहणं भवेन्न तु शीतोष्णवेदनाविशेषरूपतयेत्यर्थः युगपदुपयोगद्वयमसंगतं तत्र च दोषाणामुक्तत्वादिति अह नन्तु यदि वेदनामात्रग्राहकं ३०६

१५

विशेषग्राहसामान्यज्ञानं तदेव च शीतोष्णवेदनाविशेषः ग्राहकमपि तत्कस्मान्नेष्यत इत्याह जं सामन्नविसेसा विलक्खणा तन्निबंधणं जंच नाणं जंच
विभिन्ना कहं स्युः महावाया जं सविसेसं नाणं सामन्नं नाण पुत्ते पमयस्सं तो सामणविसेसो नाणाइं योगसमयम्मि तो नि तस्मात्सामान्यग्राहकं वि
शेषग्राहकं च ज्ञानं द्वे अपि नैकसमयेनैककालं भवत इति द्वितीयगाथाते संबंधः कुत इत्याह जं सामणेत्यादि यस्मात्सामान्यविशेषौ परस्परमतीव वि
भिन्नलक्षणौ भिन्नजातीयावतः कथं तावेककालेमेकज्ञानेन प्रतिभासेते एकत्वप्रसंगात्सामान्यतत्त्वरूपवद्विशेषतत्त्वरूपवद्वाभावात्तत्प्रतिभासस्त शे
थापि तज्ज्ञाने युगपद्विष्यत इत्याह यस्माच्च तन्निबंधनं सामान्यविशेषहेतुकं सर्वमपि ज्ञानं तत्कथं प्रतिभासमेतरणोत्पद्यते सामान्यविशेषज्ञा
नयोरेकत्वादेककालं तेन विष्यत इति चेन्नद्युक्तं कुत इत्याह ॥ यस्माच्च कहं विभिन्नो सामान्यविशेषज्ञानं रूपो अवग्रहापायाविति कथं समकालं
भवतः यस्माच्चावश्यं सामान्यग्राहकज्ञानपूर्वकमेव विशेषग्राहकं ज्ञानं नावगृहीतमीत्यनेनानीहितं निश्चीयत इत्यादिवचनात् कथं तयोर्यु
गपत्संभव इति । अत्रोत्तरमाह लक्खणभियाउ विय सामण्णंपजमणेग विसयंति तम्हा तुंन विसेससन्नाणा येनगसमयंमि तो सामन्नगहणं ण
तरमीहियमवेइ तत्तेवं इय सामन्नविसेसा विलक्खणाणंतिम संउ ॥ ५ पुनरपि परः प्राह हो घनविक्कणाइं समयं सामन्नमेयनाणाइं कुड पाणको
विरोहो समयंमि विसेसनाणाणं अन्वा चायरतत्थपत्त यदुन सामान्यवेदनामात्रग्राहकसामान्यज्ञानं शीतोष्णवेदनाविशेषग्राहकं विशेष
ज्ञानरूपं भेदज्ञानं विद्येते हे अपि कृत्वा विलक्षणत्वात्समकं युगपन्न संभवः बहूनां तु शीतोष्णादिविशेषज्ञानानां समयेएकस्मिन्काले आप
मानानां विशेषज्ञानरूपतयातेषां बहूनामपि तुल्यत्वेन ज्ञेयलक्षणाभावत्को विरोधो येन शीतोष्णवेदनाविशेषज्ञाने युगपद्गस्यानिषिध्येनेइ
ति ५ उच्यते इत्थं तेन कारणेन समयेकस्मिन्काले बहूनि विशेषज्ञानानि संभवंति कुत इत्याह लक्खणं शीतोष्णादिविशेषाणां स्वरूपं तत्परस्प
रं भेदाद्भिन्नत्वान्न तद्ग्राहकाणि ज्ञानानि समकं भवंति यस्माच्चानेकाविषयमनेकाधारं सामान्यमित्यतस्तदगृहीता न विशेषज्ञानं संभूतिरस्ती
त्यतो ऽपि न युगपद्विशेषज्ञानानि इह युक्तं भवति ॥ पूर्वं वेदनासामान्यं गृहीत्वा तत्तदीहां प्रविश्य शीतेयं परस्परं वेदनेति वेदनाविशेषं निश्चिनोति
शिरस्यपि प्रथमं वेदनासामान्यं गृहीत्वा तत ईहां प्रविश्य शीतेयं उष्णेयमिह वेदनेत्यध्यवस्यति न हि घटादिविशेषज्ञानादनंतरमेव पटाश्रयसामा
रूपेणगृहीतवद न्यविशेषज्ञानं मुख्यम्युपगते उभयोरहं अथाद्य हारस्तदनेन क्रमेण घटादिविशेषज्ञानोत्पत्तिरपि भाणादेवं च सति विशेषज्ञानादनंतरमपि
विशेषज्ञानं नोत्पद्यते आस्तां पुनः सर्वोत्तमसामान्यस्यानेकविशेषाश्रयत्वात्तदपूर्वमगृहीत्वा विशेषज्ञानस्याप्रसवादिति यतश्च

वं सामान्ये गृहीतेनास्ति विशेषज्ञानं तोत्ति ततः सामान्यग्रहणानंतरमीहितं तद्धेदं सामान्यमेदं घटत्वादि सामान्यांश्च सामान्याश्रयं घटादिविशेष
मित्यर्थः अवैति घटादिरित्येवं निश्चिनोतीत्यर्थः ततउत्तरभेदापेक्षया घटपटसामान्यं तदभिन्नं गृहीत्वा ईहित्वा धातुजोयं न मार्त्त इत्येवं निश्चिनोति।
ततो धातुजोप्युत्तरभेदापेक्षया सामान्यं तस्मिंश्च गृहीते ईहित्वा तथायं ननु राजतादिरिति निश्चिनोतीत्येवं सामान्यविशेषापेक्षातावक्तव्या
यावदंतिमो भेदः सकश्चिदनंतरमीहानभवतीति नचैवं न कश्चिद्विशेषज्ञानानां युगपत्प्रवृत्तिसंभवः सामान्यरूपतयातु समकालमपि विशेषाणां
ग्रहणं भवेद्यथासेना वनमित्यादिनतु युगपदुपयोगस्तु क्रमेण तथा च सति भिन्नकालेपि शीतोष्णविशेषज्ञाने ततो ज्ञानमेव समकालं शीतोष्ण
मेव क्रियाद्वयवेदनं भवतीति इत्यादि युक्तिशतैः प्रज्ञापितोपि न स्वग्रहं मुक्तवान् गंगस्ततः किमित्याह इय पन्नविओवि जुत्तं नपवज्जइ सो तउ काउस्सा
तो रायगिहे समयं किरियाउदीपरूविंतो मणिनागेनारद्धो भउ पवत्तिपडिबोहिउ वोत्तुं इच्छामो गुरुमूलं गंतूणं तउ पडिक्कंतो व्याख्याता र्थ एवेति-
सप्तविंशतिगाथार्थः ४५३१ इति गंगाख्यः पंचमो निन्हवः समाप्तः ५ अथ षष्ठवक्तव्यतामभिधित्सुराह पंचसया चोयाला तइया सिद्धिं गयस्स वीर
स्स पुरिमंतरंजियाए तेरासियदिट्ठिउप्पन्ना पंचवर्षशतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि तदा सिद्धिं गतस्य श्रीमन्महावीरस्य अत्रांतरे अंतरंजिका
यां पुर्यां त्रैराशिकदृष्टिः समुत्पन्नेति कथमुत्पन्नेत्याह पुरिमंतरंजि भुयगिहे बलसिरि गुत्त रोहगुत्ते य परिवाय पोट्टसाले घोसणपडिसेहणा वाए तेरासिअद
ष्टिरुत्पन्नेति कथमुत्पन्नेत्याह पुरिमंतरंजि भुयगिहे बलसिरि गुत्त रोहगुत्ते य परिवाय पोट्टसाले घोसणपडिसेहणा वाए संग्रहगाथेयं अस्याश्च कथा
नकादर्थो वसेयस्त्विदं अंतरंजिका नाम नगरी तस्याश्च बहिर्भूतगृहं नाम चैत्यं तत्र च श्रीगुप्तनामाचार्याः स्थिताः तस्यां नगर्यां बलश्रीर्नाम राजा
श्रीगुप्ताचार्याणां च रोहगुप्तो नाम शिष्योन्यत्र ग्रामे स्थितः आसीत् ततोसौ गुरुवंदनार्थमंतरंजिकामायातः तत्र चैकः परिव्राजको लोहपट्टकेनोदरं बद्ध्वा
जंबूवृक्षशाखया च हस्ते गृहीतया नगर्यां भ्राम्यति किमेतदिति च लोकेन पृष्टो वदति मदीयोदरमतीव ज्ञानेन पूरितत्वात् स्फुटतीति लोहपट्टेन ब
द्धं जंबूद्वीपमध्ये च मम प्रतिवादी नास्तीत्यस्यार्थस्य सूचनार्थं जंबूवृक्षशाखा हस्ते गृहीता ततस्तेन परिव्राजकेन सर्वस्यामपि नगर्यां शून्याः
सर्वेपि परप्रवादाः नास्ति कश्चिन्मम प्रतिवादीत्युद्घोषणापूर्वकः पटहकोपि दापितः लोहपट्टबद्धोदरजंबूवृक्षशाखायोगाच्च तस्य पोट्टा च
तस्य लोके पोट्टशाल इति नामजातं ततस्तत्पटहको नगर्यां विशता रोहगुप्तेन दृष्टः उद्घोषणा च श्रुता ततो हं तेन सार्द्धं वादं दास्यामीत्यभिधाय गुरु
न पृष्ट्वापि निषिद्धस्तेनासौ पटहको गुरुसमीपं चागत्यालोचयता कथितोयं व्यतिकरस्तेषां आचार्यैः प्रोक्तं न युक्तं कृतं यतस्तं सहि परिव्राजको वादनिर्जि
तोपि विद्यास्वतिकुशलत्वात्तासिरुपतिष्ठति तस्य चैताः सप्ततत्प्रतिपक्षविद्या गृहाण विद्याः स्फुरति कास्तास्ताइत्याह विंछुअ सप्प मूसग। ३०७

मिगी वराही य काग पोयाइ एयादिं विज्जाहिं सो य परिव्वायगो कुशलो वृश्चिकेति वृश्चिकप्रधाना विद्या गृह्यते सर्प्येति सर्पप्रधाना विद्या मूसगत्ति मूषकप्र
धाना तथा मृगीनाम विद्या मृगीरूपेणोपघातकारिणी एवं वराही च काग पोयाति काकविद्या पोताकी विद्या च पोताः पक्षिणः शकुनिकाः एताभिर्विद्याभिस्तासि
र्वा विद्याभिः स परिव्राजकः कुशल इति ततो रोहगुप्तेनोक्तं यद्येवं तर्हि किमिदानीं नष्ट्वापि शक्यते निषिद्धस्तत्पटहको यद्भवति तद्भवतु ततः सूरिभिः प्रोक्तं
यद्येवं तर्हि पठितसिद्धा एताः सप्ततत्प्रतिपक्षविद्या गृहाण कास्ताः पुनस्ता इत्याह मोरी नउलि बिराली वग्घी सीही य उलुगि उलाउ एयाउ विज्जाउ गिण्ह
परिवायमहणीउ वृश्चिकानां प्रतिपक्षभूता मयूरी विद्या सर्प्याणां प्रतिपक्षभूता नकुली मूषकाणां बिडाली एवं व्याघ्री सिंही उलूकी उलावाइतिपोताकी प्र
तिपक्षभूता उलावकमुख्याना विद्येत्यर्थः एताः परिव्राजकमथनी विद्या गृहाणेति सूरिणा प्रोक्ते गृह्णाति रोहगुप्तस्ततश्च रजोहरणं चाभिमंत्र्य
सूरिभिस्तस्य समर्पितं अभिहितश्च यथा यद्यन्यदपि किंचित्प्रणीतक्षुद्रविद्याकृतमुपसर्गजालमुत्तिष्ठते तदा तन्निवारणार्थं भ्रमितव्यमेतन्मस्तके तस्योप
रि भ्रमणीयं ततश्चेंद्रेणापि अजेयो भविष्यसि किमुत मनुष्यमात्रस्येति ततश्च गतो राजसभायां रोहगुप्तः प्रोक्तं च तत्र किमेष मूढः परिव्राजको जा
नाति करोतु यमेव पूर्वपक्षं येनाहं निराकरोमीति ततः परिव्राजकेन चिंतितं निपुणास्त्वमी भवंति तदमीषामेव संमतं पक्षं गृह्णामि येन निराक
र्तुं न शक्नोतीति विचिंत्य चेदमभ्यधायि इह जीवाश्च अजीवाश्चेति द्वावेव राशी तथैवोपलभ्यमानत्वात् शुभाशुभादिराशिद्वयवदित्यादि ततो रोहगुप्तेन त
द्बुद्धिपरिभवनार्थं स्वसंमतोप्ययं पक्षो निराकृतः कथमिति चेदुच्यते ॥ असिद्धोयं हेतुरन्यथोपलंभात् जीवा अजीवा नोजीवाश्चेति राशित्रयस्योपलभ्यमानत्वात् तत्र
जीवा नारकतिर्यगादयः अजीवास्तु परमाणुघटादयः नोजीवास्तु गृहकोकिलापुच्छादयः ततो जीवा अजीवा नोजीवरूपास्त्रयो राशयस्तथोपल
भ्यमानत्वाद् धममध्यमोत्तमादिराशित्रयवदित्यादि युक्तिभिः निःप्रश्नव्याकरणः कृतोसौ परिव्राजको रोहगुप्तेन ततोसौ कुपितो वृश्चिकविद्यया
रोहगुप्तविनाशार्थं वृश्चिकान्मुंचति ततो रोहगुप्तस्तत्प्रतिपक्षभूतां मयूरीविद्यया मयूरान्मुंचति तैश्च वृश्चिकेषु हतेषु परिव्राजकः सर्पान्मुंच
ति ततो गर्दभीमुक्तां चागच्छंतीं दृष्ट्वा रोहगुप्तेन रजोहरणं मस्तकस्योपरि भ्रमयित्वा तेनैव रजोहरणेन ताडिता सती परिव्राजकस्योपरि मूत्रपुरी
षोत्सर्गं कृत्वा गतासौ ततः सभापतिना सर्वैः समस्तलोकेन च हीलिंधमानो नगरान्निर्वासितः परिव्राजकः इतः परं यदभूत्तद्व्याचक्षाणः प्राह जेऊणयो
ट्टसालं खलु उभणइ गुरुमूलमागंतुं वारणमवि जिउं कणहम्हासोसहा मई रासि गुरुगगहिय पक्खो नो जीवरासि भाहय गिहकोइलियाइ पु
च्छेयउ दाहरणउ भाहुं पुभणइ गुरु कत्थ किं पुणजेउणका सनातीहिय अपसयासिद्धंतोणे नदड़ोजीवरासिति पयमग्गवि अंतं परिसामित्र
सभाणिउं नाणंय सिद्धांते किं तु मए बुद्धिं परिभूय सो स मिउ बहुसो सभम्ममाणो गुरुणा पडिभणइ किमवसिद्धंतो जइ नाम नोजीवरासा नोजीवो हा

विशे० वि०
३०८

पकोरोसो योदृशालपरिव्राजकं जित्वागुरुचरणमूलमागत्य रोहगुप्तो परनाम्ना तु षडूलूको भणति सद्गुरिआन काधर्म्मः समस्तास्व सभामध्ये यथावादे
मयाविजितस्तथाऽस्पुनन्यपकथयामीति एवदेवाह राशिद्वयमत्रेनपक्षः सपरिव्राजको मयावादे निर्जितइतिभाकने संथंपः किंकृतेत्याह तृतीयंनोजी
वराशिमादाय पक्षीकृत्य कुवादस्तांताइसोपक्षीकृतइत्याह गृहकोकिलादीनां पुच्छमवच्छिन्नत्वाछेदस्तदुदाहरणस्तस्य यथानादित्यर्थः एवं रोहगुप्तेना
भिहिते गुरुर्भणति सत्युक्तं त्वया वदसौ जितः किंतुतत्रोनिष्ठतात्वयाकिमेतन्नाभिहितं किमित्याह तृतीयो नोजीवराशिरपर्यंणन्तिनोस्माकमपि सिद्धा
न्तः २ जीवाजीवलक्षणराशिद्वयस्यैवास्मत्सिद्धांतेभिहितत्वादिति तस्मादयंगतेपि एवावत्यापिगतेइत्यर्थः तत्रपरिषन्मध्ये गत्वाभणनतिपा
द्यनायंप्येति नोस्माकंनायंसिद्धांतः किंतु सपरिव्राजकस्तदुधि परिरत्नयतिरत्नस्तथराशिमितः उपशमं नीतोदर्यस्याजित इत्यर्थः एवं बहुसोनेक
धागुरुणाभण्यमानः सरोहगुप्तः प्रतिभणति भत्कस्तदूयति आचार्यकिमयमेसिपेद्धांते यदिह नोजीवलक्षणराशिद्वयस्यैवास्मात्सिद्धांतेभिहितत्वा
दितितस्माद्इवंगतेपि एवावत्यपिगतेइत्यर्थः तत्रपरिषन्मध्ये गत्वाभणनमतिपाद नन्नः किमित्यपि सिद्धांतत्वदोषपरिहारार्थं पुनः पुनर्मांतत्र मेयपसी
तिभावः कस्मान्नदोषइत्याह नंचनिसेसहपरे नोसद्दोजीवदेससद्दोय गिहकोइलाइपुच्छं विलरकणंतेणनोजीवो यद्यस्मान्नोजीव इत्यत्रनोश
ब्दो देशनिषेधपरोनतु सर्वनिषेधपरः नोजीवोजीवैकदेशो नतुसर्वस्यापि जीवस्याभावइत्यर्थः भवतुनं देशनिषेधकोनोशब्दः परंगृहकोकि
लादिपुच्छंजीवदेशोन भविष्यतीत्याशंक्याह जीवद्रव्यैकदेशश्चगृहकोकिलादिपुच्छं आदिशब्दाच्छिन्नपुरुषादिहस्तादयः परिगृह्यंते कथंपु
नयद्गृहकोकिलादिपुच्छमित्याह विलक्षणजीवाजीवेभ्य इतिगम्यते नयाहि नतावद्गृहकोकिलादिपुच्छं जीवत्वेनव्यपदेष्टुं शक्यते तत्कायैकदेशत्वे
नव्यपदेष्टुंशक्यते तत्कायैकदेशत्वेनतद्विलक्षणतात्तान्नाप्यजीवइत्यभिधातुं पार्यते स्फुरणादिलिंगेभ्योपिलक्षणत्वात् घनेवनेन कारणपारिशे
ष्यान्नोजीवपतइत्युच्यतेइति सिद्धांतेपि धर्मास्तिकायादिदेशवचनाडक्त एवनोजीवः कथमित्याह धम्माई दसविहा देसउ पदेसा जंपि इहं पुच्छं
अपि हिन्नूउ किंपुण। छिन्नंगिहकोलियापुच्छं इच्छजीवपएसं नोजीवंजंच समभिरूढोवि तेणच्छिनउ सच्चमुए घडदेसो नोघडो जहवा व्या
रव्या चकारस्याभिन्नक्रमत्वाद्यस्माद्धर्मकारणाद्देशोपि त्यपिशब्दस्यापि भिन्नक्रमत्वाद्धर्मास्तिकायादिदेशोपिह सउत्ति अपृथग्भूतोप्ये ३०८
कत्वमापन्नोपिदेशः पिहं सउत्तिसिद्धांते पृथग्वस्तुभणितइतिशेषः पृथग्वस्तुत्वेनाभिहितइत्यर्थः किंपुनर्यच्छिन्नमात्मनः पृथग्भूत
कृतंतद्गृहकोकिलापुच्छं पृथग्वस्तुनभविष्यति भविष्यत्येवेति तच्चजीवत्वेन पृथग्भूतत्वात्स्फुरणादिनाचाजीवविलक्षणत्वात्सामर्थ्या ९७

नोजीवपदेवेतिभावः कुतः पुनर्वचनादेशं सिद्धांते पृथग्वस्तुभणितइत्याह धम्माइ दह विहा देसउ त्ति धर्मास्तिकायादीनाममूर्त्तजीवानां दशविधा
नोरशाविधत्वभणनादेशानइक्तंभवति अजीवप्ररूपणां कुर्वद्भिरुक्तं परममुनिभिः अजीवदुविहा पण्णत्ता तंजहा रूविअजीवाय अरूविअजीवाय रू
वीउअजीवाचउव्विहापणत्ता तंजहा खंधादेसपएसा परमाणुपोग्गला अरूविअजीवादसविहापन्नत्ता तंजहा धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्सदेसे ध
म्मत्थिकायस्सपएसे एवंअधम्मत्थिकाएवि ३ अद्धासमए तदेवं धर्मास्तिकायादीनां देशास्तेभ्यो पृथग्भूतापि पृथग्वस्तुत्वेनोच्यते तदा गृहकोकिलापुच्छा
दिकं छिन्नत्वेनजीवात्पृथग्भूतं सुतरां वस्तुभवति तच्चजीवाजीवविलक्षणत्वान्नोजीवइत्युक्तमेवेति ग्रंथाग्रं २१००० अपिच यस्मात्कारणाज्जी
वप्रदेशान्नोजीवं समभिरूढनयोपीच्छति तेनतस्मात्तकोसौनोजीवः सम्यक्सिद्धांतेप्यस्ति नपुनर्मयैव केवलेनोच्यते तथाचानुयोगद्वारेषु
प्रमाणद्वारान्तर्गतनयप्रमाणं विचारयता प्रोक्तं समभिरूढो सद्दनयंभणइ जइ कम्मधारएणंभणसि तो एवंभणाहि जीवपएसेपएसे नोजीवेत्ति
सद्देनेनप्रदेशलक्षणोजीवैकदेशोजीवउक्तो यथाघटैकदेशोनोघटइति तस्माद्स्तिनोजीवलक्षणस्तृतीयराशिः युक्त्यागमसिद्धत्वाज्जीवावि
तथ्यदिति सरेवंपइत्युक्ते नोकेआचार्याः प्रतिविधानमाह अइतेसयंप्रमाणंतारासीतेस २ रुत्तेस वाजीयाणं नस नोजीवरासित्ति धम्मा
इ दसविहा देसउय इत्याद्युपन्यासात्सूत्रप्रामाण्यवादी किललक्ष्यते भवांस्तर्हि सत्यमेव तव सूत्रं प्रमाणं ततस्तत्रैव सूत्रेषु जीवाजीवरूपो
द्वावेवराशी प्रोक्तौ तथाचस्थानांगसूत्रं दुवेरासीपणत्ता तंजहा जीवाच्चेव अजीवाचेव तथानुयोगद्वारसूत्रेप्युक्तं कइविहाणंभंते दव्वा
पण्णत्ता गोयमा दुविहापन्नत्ता जीवदव्वाय तथोत्तराध्ययनसूत्रेप्यभिहितं। जीवाचेव अजीवाय एसलोएवियाहिए इत्याद्यन्यत्रापि
सूत्रेषु द्रष्टव्यं नोजीवराशिस्तु तृतीयः क्वापि न कश्चिदभिहितः तत्कथं तत्सत्वप्ररूपणानभ्रान्ताज्ञानेति नच धर्मास्तिकायादीनां देशास्तेभ्यो
भिन्नः कोप्यस्ति विवक्षामात्रेणैव तस्याभिन्नवस्तुत्वकल्पनादेवं पुच्छादिकमपि गृहकोकिलादिजीवाभ्यामभिन्नमेवतत्संबद्धत्वादतोजीवएवेत
न्नतुनोजीव इतिदर्शयन्नाह गिहकोलियाइपुच्छं छिन्नं विभिन्नं तरालसंबद्धो सत्तेभिस्सुहुमा मुत्ततन्नजीवप्रदेशानां संबंधः सयोगस्त
दंतरालसंबंधः सूत्राभिहितरूपं तथाच भगवती सूत्रं अहभंते कुम्मा २ कुम्मावलियागोणावलिया मणुस्समणुस्सावलिया एएसिणं दुहा
हावा संखेपहावा छिन्नाणं जेअंतरा ते विणंतेहिं पएसा जीवपएसेहिं फुडा हंता फुडा परेपरिसेणं भंते ते। अंतरेह
त्थेणवा पाएणवा अंगुलियाएवा सलागाएवा कट्ठेणवा किलिंचेणवा आमुसमाणेवा संमुसमाणेवा आलिहमाणेवा अण्णयरेणवा तिक्खेणं सा

DEPAUW ... स्टेट लाइब्रेरी

सत्थजा पणं अछिदमाणेवा विछिंदमाणेवा अगणिकाएणं समोडहमाणे तेसिंजीवपएसाणं किंचिआबाहंवा उप्पाए इछविछेयंवाकरेइ नोइ
णट्ठे समइनोखलुतत्थसंठकमइति यदिनामेषसूत्रेजीवप्रदेशानांतदंतराले संबंधोभिनस्तर्हितदंतराले प्रजीवप्रदेशाकिमिति नोपलभ्यंते
इत्याह गझागुत्तिगयाउ नागासेजहपइवरस्सीउ तहजीवलरकणाइं देहेनतदंतरालंमि इहसूक्ष्मवरंध्रकांधकारादीनिवस्तून्येव मूर्तियोगान्मूर्त
रूप्यंते तत्रथथामूर्तिगवा पथाअवस्ता गतापवेत्यर्थः प्रदीपस्त्रमयोग्रात्याभवंति ननुकेवलेआकाशेमस्तता नथातेनेनप्रकारेणजीवाल
स्यतेयेस्तानिजीवलक्षणानि भाषाणात्थुच्छसनिश्वासधावनवल्गनस्फुरणादीनि देहएवगुत्यंते ननुतदंतरालइति यतश्चैवंततः किमित्याह दे
हरहियंनगिण्हइ निरतिसउनातिस्फुट्टमदेहेच नयस्सेहोइविवाहा जीवस्सभवंतरालेव देहाभावेजीवलक्षणानाम भावादेवरहितमुक्तात्मा
नांछिन्नपुछाद्यंतरालवर्तिनंवाजीवं निरतिशयः केवलज्ञानाद्यतिशयरहितो जंतुर्नगृह्णाति तथातिसूक्ष्मारहो यस्यतमतिसूक्ष्मदेहं निगो
दादिजीवंकार्म्मणकाययोगिनं वाजंतुनासौगृह्णाति नचसंततस्यजीवस्यावरालवर्तिषु प्रदेशेषु तेनवर्तितव्यिंद्यंवसत्रोक्तयुक्त्याकुंतासिसेल्लादि
शस्त्रैरग्निजलादिभिर्वाविबाधापीडाकाचिद्भवति भवांतराले कार्म्मणशरीरवर्तिजीवप्रदेशावदिति ननुगृहकोकिलाजीवस्य छिन्नत्वात्पुच्छ
दिकंखंडनष्टंतत्तस्मात्पृथग्भूतत्वान्नोजीवः कस्मान्नोच्यते यथाघयाछिन्नत्वात्पृथग्भूतरथ्यापतितं घटखंडघटैकदेशत्वान्नोघटस्तद्युक्तं
कुतइत्याह दव्वाणुमत्ताकय भावादविकारदंसणाउय अविणासकारणत्ताच्चविनाशकारणानामग्निशस्त्रादीनामभावाचेत्यर्थः इत्येतं
हेतवः सर्वेपुनप्रसद्गंवेलितहत्थंतइति खंडशोनाशेचजीवस्याघानाह नासेयसघनासो जीवसनसोय जिणमयचाउ तत्तोयअणिमोक्को
दिक्काचेफलदोसाय शस्त्रच्छेदादीनाजीवप्रदेशस्यनाशेचेष्यमाणे क्रमशः सर्वनाशोपिकदाचित्तस्यभवेत्तथाहिपत्खंडशोनश्यति तस्य
सर्वनाशोपिदृष्टोयथाघटदेस्तथाचत्वयेष्यते जीवस्ततः सर्वनाशं तस्यप्राप्नोतिभवतेलदपिकिंनः क्षेशइति चेतदयुक्तं कुतइत्याह नसोय
त्यादि सचजीवस्यसर्वनाशोनयुक्तोयस्माज्जिनमतत्यागहेतुत्वाज्जिनमतत्यागो सोजिनमतेहिजीवस्य सतः सर्वथाविनाशोपिदृष्टोयथाघटा
देस्तथाचत्वयेष्यतेजीवस्ततः सर्वनाशस्तस्यसतश्वसर्वथोभावसर्वत्रनिषिद्धएव यदाह जीवाणंभंते किंवड्ढंतिहायंति अवट्ठिया गोयमानो
वड्ढंति नोहायंति अवट्ठियाइत्यादि अतोजीवस्यसर्वथा नाशोभ्युपगम्यमाने जिनमतत्यागएवस्यात्तथातस्तत्सर्वनाशादनिर्मोक्षोमोक्षा ३०९
भावः प्राप्नोतिमुमुक्षो: सर्वथानाशादनिर्मोक्षोमोक्षाभावः प्राप्नोति मुमुक्षोः सर्वथानाशान्मोक्षाभावेचदीक्षादिकष्टानुष्ठानवैफल्यक्रम १८

णचसर्वेषामपिजीवानां सर्वनाशेसंसारशून्यताप्राप्तिः कृतस्यचशुभाशुभ कर्मणोजीवस्यसर्वनाशे एवमेवनाशात्कृतनाशप्रसंगइत्यादि
वाच्यमिति नजीवस्यखंडशोनाशः गृहकोकिलादीनां पुच्छादिखंडस्यपृथग्भूतत्वेनप्रत्यक्ष तएवनाशोदृश्यतइति चेतदयुक्तं अशरीकश
रीरस्थेनहिन त्वंउमध्यस्ततोवास्य तेनतुजीवतस्त्यामूर्तत्वे नके नापिखंडयितु मशक्यत्वादिति अथात्रैवपराभिप्रायमाशंक्यदूषयति अहस
योउवसंघायभेयधम्मा सतोविसवेसिं अवरोप्परसंकरउ रूहाइगुणसंकरापत्ती अथमुद्गलस्कंधइव सावयवत्वात्सत्तोवसंघातभेदधर्म
स्तुपगम्यते यथाह्यविदिनाशितमुद्गलस्कंधेन्यस्कंधपृथगतखंडसमागत्य संहन्यतेसंबध्यते तद्गतचरखंडभित्वान्यत्रगतत्वेजीवस्याप्यन्यजी
वखंडसंहन्यते तद्गतंतुभिद्यतइत्येवंसंघातभेदधर्माजीवइष्यतइत्यतः खंडशोनाशेपिसंघातस्यापि सद्भावेनतस्यसर्वनाशइतिपराभिप्रायः
अत्रदूषणमाह तोविसचेसिमित्यादि एवमपिचसतिसर्वेषामपिसर्वलोकवर्तिनांजीवानांपरस्परसंकरप्राप्तः इदमुक्तंभवति यदाएकं
जीवसंबंधि शुभाशुभकर्मान्वितंखंडमन्यजीवस्यसंबध्यते अन्यसंबंधितुखंडंतस्यसंबध्यते तदानत्संकरवादयोन्यस्यप्रसजति अन्य
रूपत्वादयुक्तं तस्यैवंसर्वजीवानां परस्परसंकरत्वादिगुणसाकर्य्यस्यात्तथा एकस्यकृतनाशोन्यस्याकृताभ्यागमइत्यादिवाच्यतमिति अन्य
मपिपराभिप्रायमाशंक्यदूषणांतरमाह अहमतंविमुक्कोचिकउ नाजीवोनापइप्पएसतं जीवम्मिअसंखेया नोजीवानच्छिन्नाजीवाति॥ अथ
 तद्यापुभयान्नजीवस्यछेदाभ्युपगम्यते किंत्वमुक्तोप्याविछिन्नोपिजीवसंबद्धापितकोसौजीवदेशोनोजीवस्तथादृष्यते यथाधर्मास्तिकायाद्येक
देशोनाधर्मास्तिकायादिनतस्तर्हित्रतिप्रदेशं तेतथनाजीवसद्भावादेकैकस्मिन्नात्मन्यसंख्येयानोजीवाः प्राप्तास्ततस्तत्रनास्तिकापि
घसंभवः सर्वेषामपिजीवानांप्रत्येकमसंख्येयनोजीवत्वप्राप्तिरितिदूषणांतरमपिप्रसजयन्नाह एवमजीवापिअ धीधर्म्मास्तिकायादयो
ध्यणुकस्कंधादयोघटादयश्चप्रतिप्रदेशानेदतोजीवैकदेशत्वेननोजीवात्वात्सर्वेपिनोजीवानामेवोपपद्यमानत्वात्ततश्चकृतरेतेभयोराशत्व
यापेरानसंभावामतिष्ठिताः उक्तन्यायेननोजीवनोजीवलक्षणराशिद्वयस्यैवसद्भावादिति तस्मात्पुद्गलप्रसंगान्नजीवच्छिद्यतइतिस्थि
तं विघतांवासौनथापिननोजीवसिद्धिरिति दर्शयन्नाह छिन्नोविहोउ जीवोनभण्णे स्फुरणादिलिंगकहसोतहतरुकणाविनोजीवोअहएव
मजीवस्सवि देसोभणोअजीवाविएवपिरासउत्तं नतिन्निचत्तारि संपसंयंति जीवानहाजीवा नोजीवानोअजीवाय॥ सूछ एवयवछेद
नछिन्नोपिभवतुगृहकोकिलादिजीवः केवलंतस्यजीवस्यलक्षणादीनि स्फुरणादीनिपस्यासौतद्वत्तोपिसन्नसोपुछादिदेशः कथं

केनहेतुनानोजीवो भण्यते इत्युक्तं भवति संपूर्णो पिगृहकोकिलाजीवः स्फुरणादिलक्षणोपेतत्वाज्जीवो भण्यते स्फुरणादिनि लक्षणानि छिन्ने तद्वयवेपि तु
छादिके दृश्यते अनन्तचक्षुर्णयु को प्युसौ किमिति जीवो न भण्यते। येन नोजीव कल्पना त्र विधीयत इति अह एवमिति अथवं जीवलक्षणे सन्निर
पि पुच्छादिकस्तद्व पवो नोजीव इष्यते ननु न स्यादेव तज्जातइत्यर्थः अत्र सूरिराह नोतितन स्तर्हि अजीवस्यापि पुच्छादिदेशो नोजीवः मानो विजी
वैकदेशो नोजीव पदितिः अस्त्वेवं न किंचिन्मम विनश्यतीति चेन्नैवं कुत इत्याह एवं पीत्यादि एवमप्यभ्युपगम्यमाने येभवतात्र पञ्च राशयः प्रा
प्ते नेनघटते किंतु चत्वारो राशयः संभवन्तीति न यथा जीवास्तथाप्यजीवाः नोजीवाः नोअजीवाश्चेति अत्र परस्य पंचराशिपरिहार स्तस्यस
पक्षेपि समानतादिदमित्युः सूरिराह अथ ते अजीव देशाविकिं नोजीवो अथ तेत व जीवस्य मुकुल स्कंधादेर्देशः एक देशोपि भिन्नोस्कंधात्
गन्तोप्यजीव एव न तु नोअजीवः कुत इत्याह अजीवेन सामान्यो जाति लिंगे यस्यासावजीवस्य मान्यजातिलिंग इति कृत्वा नुनाजीवत्वं जातिः पु
ल्लिंगलक्षणं च लिंगं एतच्च द्वयमप्यजीव तद्देशयोः सामान्यमेव तत्तद्देशोप्यजीव एव हंत यद्येवं न जीवदेशोपि किमिति जीवो न भण्यते तस्यापि
जीवेन समानजातिलिंगत्वादिति गाथा चतुर्थ पादोक्तमेवार्थं मनोनाण द्वयवयन्नाह छिन्नगिह कोलियाविहु जीवो न तदंतरकरणे हि सयलोव्व अहरं
सात्तिन जीवो अजीवदेसात्ति नोजीवो छिन्नगृह कोकिलादिर्जीवावयवोपीत्यर्थः किमित्याह जीव इति भातिज्ञातिलुमाह तदंतरकरणेहिति तल्ल
क्षणहेतुभूतैः स्फुरणादि तल्लक्षण युक्तत्वादित्यर्थः सकलो वत्ति यथा सकलः परिपूर्णो छिन्नोगृहकोकिलादिर्जीवइत्यर्थः दृष्टान्तः अयमुत
को किलादेर्नावस्य पुच्छादिकस्तद्वयवयो देशएवत्तिकृत्वा न जीवइष्यते संपूर्णाछिन्नोस्यैवजीवत्वा द्यद्येवमजीवस्यापि घटादेर्देशो नोनेवाजीवा
आप्नोति संपूर्णस्यैवाजीवत्वात्ततो यमजीवदेशोपि नोअजीव एव स्यात्ततजीवस्तथा च सति स एव राशि चतुष्टयमसंगइति पडुकंइ छइजीवपएसं
नोजीवं जुंवसमभिरूढो वीत्यादिनत्राह नोजीवं तिनजीवा दृणंदेसमिह समभिरूढो विइच्छइ वेइ समासं जेण समाणाहिगरणं सोजीवे यसेपएसे
जीवपएसे स एव नोजीवो इच्छइ नयजीवस्तंतु मंच गिहकोकिलापुच्छं नवरासिमेयमिच्छइ तुमंच नोजीवमिच्छमाणो वि अन्नोविन उनेच्छए।
जीवा रहिवंकिंपि व्याख्या इहजीवे यसे य एसे से पएसे नोजीव इत्यत्रानुयोगद्वारोक्त सूत्रालापके समभिरूढनयोपि नोजीवमिति नेच्छती ३१०
नि स्वयंधः नोजीवत्वेन नेच्छतीत्यर्थः कं कर्मतापन्नं देशं कथंभूतं जीवाव्यतिरिक्तं देशं नोजीवं समभिरूढनयोपि नेच्छति किंत्वव्यतिरिक्त मेवनंत ९८
रमादी च्छतीत्यर्थः कुत एतदिजायत इत्याह येन कारणेन देशदेशिनो कर्मधारय लक्षणं समानाधिकरणमेव समासमसौ समभिरू

न यो अवीत्युपगच्छति पुनर्नैगमादिरिव तत्पुरुष इत्यर्थः समानाधिकरणसमासश्च नीलोत्पलादीनामिव विशेषण विशेष्याणामभेद एव भवत्यतो
ज्ञायते जीवादनन्यरूप मेव देशं नोजीवमिच्छति समभिरूढ एव कथं न्तीय राशिः स्यादिति नन्वेवं समभिरूढाभिमतं समानाधिकरण समासं
दर्शयति जीवपएसे इत्यादि जीवश्चासौ मे देशश्च जीवप्रदेशः स एव नोजीवोत्ति स एव जीवादव्यतिरिक्तो जीव प्रदेशो जीव इत्येव मिच्छति समभिरूढ नयो न पुन
जीवदलं जीवात्स्व यमन्तरितं नत्वइं नोजीव छसो यथा गृहकोकिलादीनां पुच्छादि खंडं नोजीवंतमिच्छसीति अपि च। नोजीवमिच्छन्नपि समभिरूढन
यो यथा त्वं नुयानो जीव राशिं जीवाजीव राशिद्वयाद्भिन्नं छंति किंतु जीवाजीव लक्षण राशिद्वयमेव छति नोजीवस्याभिन्नावांतर्भावात्तथान्योपि नैगमादिर्न
योजीवात्तीयोयाधिकं किमपि नोजीवपत्तनेत्येवं ततः त्वदीय एवायं नूनः कश्चिन्मोग्रहाति न चाभ्युपगम्याऽपि सूरिराह इच्छउ व सन्नमिरूढो देसन्तो
जीव नैगनइ यंतु मिच्छत्तं सम्मत्तं सवनयमपाचरोहेण न जइ सवनयमयं जिनमतिप्रमाण जिणमयमिच्छसि पवपदोरासी पयविप्पाडियतीए वि
मिच्छत्तं किंतु रासीसु इच्छउ वानमति रूढनयस्तमिव जीवाद्भिन्नमपि तद्देशं नोजीवं न चाप्यकमय एसेदं मतमकं नयिकं मिथ्यात्वं चैतद्वाक्यं मतव
दित्यतोन तत्प्रमाणी कर्तव्यं सम्यक्त्वं तु सर्वनयमतावरोधेन संमतनयमतं संग्रहेणेव सवतितुलो पुदि सर्वन यमयं जिनमतं प्रमाणमिच्छसि तदा
मतिपयस्त्वमीवा जीवलक्षणो द्वावेवराशी अन्यथा पयमपकारपि एकपि जीनरोएइ रूतनिद्दिठं सेसं रोयंतोविहु मिच्छादिट्ठी मुणेयव्वो इत्यादिवचना
त्पद विमति पत्त्यापि मिथ्यात्वमापद्यते किंतु सकलेषु राशि थिनातिपद्यातन्न भविष्यतीति रैतेवं युक्तिभिर्गुरुणा संबोध्यमानो रोहगुप्तिम्नः किंवा
नमित्याह एवंपि भणमाणो न पवर्धइ सो जाउ न उ गुरुणा चिंतिय मयं पण्णहो नासिह इभावहुलोगं तोणं रायसभाए निगिण्हामि बहुलोगपच्चक्खं
बहुजणनाउ वसिउ हाहीअयेसुन कोत्ति लोवलिसिरि निव पुरउ वायन्नाउ वणीयमग्गणकुण मायान्यमरया सीसा परियाण ब्भासा एकोविना
य सि अट्ठ आहेतोम्मणइ नरवइनाणं सत्तो सोउंसीयंति रधक्कुयाणि मे भगवं गुरुणा भिहिउ भकइ समावणलमियमेनियंमणियं जइ दिनसत्तो सो
उं तोणंगिण्हामिणकलं मकटार्थोएवंता नवरयहुजणनाउवसिउत्ति बहुजनस्य ज्ञातो विदितो वसितो न पाखिलः सन्न्याय्यवचनः सर्वस्यापि भवि
ष्यति बलसिरिनि वपुर इति ततो बलश्रीनाम्नो राज्ञः पुरतः इत्यर्थः नाउणियं मन्नाणंतिनियतसंविमि मान्यते वस्तत्वेनेति न्यायः सकलार्थसाधि
कं मन्नाणं तो नो पन्यस्तश्च सेनसनाउ अपनीनो ह्यकितः प्रसंगेनागतः सकलस्यापि कल्पमार्गीयेषां तत्तथा ते योन्यायापनीतमार्गाणां शिष्याणा
यांणां रोहगुप्तनम्नश्रीमत्सूरिणाभिहित तनो द्वितीयादिने किं भणइत्याह श्रीपरिणे वेइ गुरू न किंइ जमे रणी एसकहुयं तं कुत्तियावणे सुवि मग्गिस
व पत्तीयमिहयं नं कुनियायणासुरा नोजीवं देह जइ न सोनच्छि भेहमणइ नोनच्छि किंव हेउप्पवेधणं तमभिन्नउ मोह्णि सव वत्थूणि किंकालणं

इयहोउत्ति पन्ने नरिंदपरिसाइ परिसाहिं सिरिगुत्तेणं छलुगो छम्मास विकड्डिऊण वाराजिउ आहरण कुत्तियावण चोयालसएण पुच्छाणं व्याख्याक्षेत्र
रिंदपइख्याइद्वितीयदिने अर्चातिगुरुः श्रीगुप्तसूरिर्नरेंद्र पृथ्वीपते इह मेदिन्यां पृथिव्यां यत्किमपि सद्भूतं विद्यमानं वस्तु तत्सर्वमपि कुत्रिकापणे अस्ति
सर्वजीवस्य भवतां च प्रतीतमेवेदं तत्र कुनां स्वर्गपातालमर्त्यभूमीनां त्रिकं कुत्रिकं तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेश इति कृत्वात त्रस्था लोका अपि कुत्रिकमुच्यते कु
त्रिकमापणयति व्यवहरति यत्र हट्टे सौ कुत्रिकापण्यः अस्मिंश्च कुत्रिकापणे वणिजः कस्यापि मंत्राद्याराधितः सिद्धो व्यंतरसुरः क्रायकजनसमीहि
तं सर्वमपि वस्तु कुतोप्यानीय संपादयति तन्मूल्यद्रव्यं तु वणिग्गृह्णाति अन्ये तु वदंति वणिग्रहितसुराधिष्ठिता एव ते आपणा भवंति ततो मूल्यद्र
व्यमपि स एव व्यंतरसुरः स्वीकरोति एते च कुत्रिकापणाः प्रतिनियतेष्वेवोज्जयिन्याद्यनुकूष्ठ नगरादिस्थानेषु क्वापि किंयतोप्यासन्नित्यागमोभिहि
तमिति ततस्मात्कुत्रिकापणे सुरो यदि मूल्येन याचितः सन्नाजीवं जीवाजीवव्यतिरिक्तवस्तु रूपं कमपि ददाति तदा सौनो नास्त्यपि भुवि निर्विवादम
स्त्येव अथायमेवं वदति नास्ति तत व्यतिरिक्तः कोपि नो जीवस्तदा नास्त्येवासौ कित्वस्तित्व साधनाय पुष्प शाड्यप्रयोजन हानिकारिणा कृतफ
लेन चहेतु प्रबंधोपन्यासेनेति ततस्मा ह्याव्यतांमूल्येन सर्ववस्तूनि कुत्रिकापणसुरः किमत्र कालेन कालविलंबेन स्थर्थः एवं गुरुभिरुक्ते पृथ्वीनरेंद्र
णमानितावदिनारोहगुप्तेन सभ्यपर्षदा च युक्तिपुक्तत्वादेवं भवत्विति प्रतिपन्ने श्रीगुप्ताचार्येण षडुलूकरोहगुप्तः पूर्वं षण्मासान् विकृष्य तावत्प्रवादे जि
तो निगृहीतः केनेत्याह कुत्रिकापणे यानि च वक्ष्यमाण्यभूजलदहनाद्याहरणानि उदाहरणानि तद्विषयपृच्छानां चतुश्चत्वारिंशेन शतेन प्राकृत
शैल्या छंदो बंधानुलोम्यादार्षत्वाच्च पूर्व्येयनि निर्देश इति कथं पुनरिदं चतुश्चत्वारिंशं शतं पृच्छानां भवतीत्याह कालदिसा यामण्णा यद्दवाइं भ
न्नंति नव पाइं सत्तरस गुणाइं अम्ने रूवरसगंधफासा संखा परिणाम महपुहत्तं च संजोगविभाग परापरत्तबुद्धीसुहदुक्ख इच्छावासपय
त्ता एमेकम्मं पंच पंचविहं उक्खेवणमवक्खेवण पसारणाकुंचणगमणं सत्तासामन्नं पिय सामण्णविसेसया विसेसो य समवाउ पयच्छा छत्तीसं
सप्पभवाय पगईए अगारेणयनोगाराभयानि सहउ सव्वे गुणियाचोयालसयं पुच्छाणंपुच्छिउ देवो इहद्रव्यगुणकर्म सामान्यविशेषसम
वायलक्षणाः षण्मूलपदार्था स्तेन षडूलूकेन कल्पितास्तत्र द्रव्यं नवधा कथमित्याह। भू जलेत्यादि भूमी जलं ज्वलनः अनिलः नभः कालः दि
क् आत्मा मनश्चेत्येतानि नव द्रव्याणि भण्यंते गुणाः सप्तदश भवंति तद्यथा रूपं रसो गंधः स्पर्शः संख्या परिमाणं महत्वं पृथक्त्वं संयोगो विभागः परा
परत्वबुद्धिः सुखं दुःखं इच्छा द्वेषः प्रयत्नश्चेति इति कर्म तु लुनः पंचविधं तद्यथा उत्क्षेपणं आकुंचनं प्रसारणं गमनमिति सामान्यं च त्रिविधं तत्र यथा। ३११
सत्ता१ सामान्यं२ सामान्यविशेषश्चेति तद्द्रव्यकर्मगुणलक्षणेषु त्रिषु पदार्थेषु सद्बुद्धिहेतुः सत्ता सामान्यं द्रव्यत्वगुणत्वादि सामान्यविशेष

२०

श्चेति ३ तत्र द्रव्यगुणकर्मलक्षणेषु त्रिषु पदार्थेषु सद्बुद्धिहेतुः सत्ता सामान्यं द्रव्यत्वगुणत्वादि सामान्यविशेषस्तत्र पृथ्वीत्वजलत्वकृष्णत्वनीलत्वाद्यवां
तरसामान्यरूपं इति अन्ये तिक्तं सामान्यस्य त्रैविध्यमुपवर्णयंति॥ अविकल्प्यमहासामान्यं त्रिपदार्थसद्बुद्धिहेतुभूता सत्ता २ सामान्यविशेषो द्रव्य
त्वादिमहासामान्यसत्तया विशेषणव्यत्यय इत्यन्ये द्रव्यगुणकर्मपदार्थत्रयसद्बुद्धिहेतुः सत्ता सामान्यं द्रव्यत्वगुणत्वादि सामान्यविशेषस्तत्र पृथ्वी
त्वजलत्वकृष्ण द्रव्यत्वादि रूपपरश्चेत्पलंभसंगे नेति विशेषास्त्वंत्याः समवायः पदार्थश्चेति तदेवमेते द्रव्यादयः षट् पदार्थाः षट्त्रिंशद्भेदाः नवा
नां द्रव्याणां सप्तदशानां गुणानां पंचानां कर्मणां त्रयाणां सामान्यानां विशेषसमवाययोश्च मीलने षट्त्रिंशद्विकल्पा भवंतीत्यर्थः एते च सर्वेपि स्वस्यात्र
कारेण नोकारेण उभयनिषेधतश्चेत्येतैश्चतुर्भिः प्रकारैर्गुणिताः सतो यच्चतुश्चत्वारिंशं शतं पृच्छानां भवति तत्पृष्ठ कुत्रिकापण्यदेवः। इदमत्र हृदयं।
तत्र रहितं प्रकृतपदमिह प्रकृतिरुच्यते तया शुद्धपदरूपया प्रकृत्या पृथिव्यादयः पदार्थाः पृच्छ्यंते तद्यथा पृथ्वीं देहीत्यादि तथा तत्रस्थेन अस्या
ने याकाररक्तेन याकारेणान्न संयुक्तया प्रकृत्या पृच्छा विधीयते यथा अपृथ्वीं देहीत्यादि तथा नो कारेण चसंयुक्तया प्रकृत्या पृच्छा यथा नोपृथ्वीं दे
हीत्यादि एवं जलादिष्वपि प्रत्येकमेते नैकस्य कारेनो कारोभय निषेधलक्षणाश्चत्वारः पृच्छाप्रकारा वक्तव्याः इत्येतदभिप्रायवतामाक्तं संदेविचउहिं
गुणियत्ति भाह॥ ननु पृथ्वीं देहीत्यादि कायाचनाप्यकथं पृच्छा प्रोच्यते सत्यं किंतु पृथ्वीं देहीत्यादियाचना द्वारेण पृथिव्यादास्तित्वमेवासौ देवः पृच्छ
तेनो जीवं याचितो यद्यसौ जीवाजीवव्यतिरिक्तं तं दास्यति तदायमस्ति नान्यथेत्येवमेव प्रतिज्ञातत्वात्तया याचनाप्यत्रा सत्वतः पृच्छा एवेत्यदोषः क
थं पुनरेताः कुत्रिकापणसुरस्य पृच्छा कृता इत्याशंक्य दिङ्मात्रोपदर्शनार्थं मा पंचाथिवीलक्षणं सद मधिकृत्याह पुढविति दइलेडुं देसो विसमाण
जाइलिंगोत्ति पुढवित्ति सो अपुढविं देहित्ति य देइ तोयाइ पृथ्वीं याचितः कुत्रिकापणसुरो लेष्टुं ददाति आहार मस्कतभिन्ने अन्यस्मिन्याचिते
अन्यस्य प्रदानान्वेवं कुतइत्याह देसोवी आदि देसो पिलेष्टुलक्षणः पुढवित्ति पृथिव्यैकदेशः पृथिवीत्वलक्षणा या जातिः स्त्रीलिंगलक्षणस्य
लिंगस्य च समानता किह यत्र पृथ्वीत्व जातिः स्त्रीलिंगं च वर्तते तत्पृथिवीति व्यवहर्तव्यं यथा रत्नप्रभादि तथा च लेष्टं तत्पृथ्वीति अपुढविंदि
हीत्येवं च याचितो सौ देवस्तोयादि प्रयच्छति नापृथ्वी थींया चितस्ताहि किं ददातीत्याह देसपडिसेह पुरकेनापुढविदइ लेलुहसंसो लेलुदवायरको
फीरहहसाव यरो सो अहवा पुढविच्चिय सो लेलुव समाण जाइलरकुणउ लेलुव दंति पर से सा जइ ता लको निषद सो नोशब्दस्य देशप्रतिषेधपक्षे नो
पृथ्वीं याचितो नंतरमेव समस्तपृथ्वीत्वेनोपचरितस्य लेष्टोरेव देशं तत्खंडरूपं ददात्यसौ देवः आह ननु देशनिषेधपक्षे नोपृथ्वीं याचितो ३११

नंतरमेघवसमस्तपृथ्वीत्वेनोपचरितस्यलेष्टोरेव देशांतत्वंडरूपं इदात्यसोदेच आह ननुदेशनिषेधपक्षेनोपृथ्वींधा चितोतद्देशएवयुज्यते यस्तले
ष्टदेशः सपृथिवीदेशस्यापिदेशएवनतुपृथ्वीदेशास्तत्कथंनोपृथिवीं याचितस्तंददातीत्याह लेलुदेसेत्यादि लेष्टुइत्यापेक्षः सेतस्यलेष्टुदेशस्यदेशोप
चारः क्रियते इदमुक्तंभवति लेष्टोतावदनंतस्कंधेक्त्युके संपूर्णपृथ्वीइव्यत्वमारोपितं ततोलेष्टुलक्षणपृथ्वीद्रव्यापेक्षयातद्देशस्यापिपृथ्वीदेशत्वमुप
चर्यते इतरथाअन्यथापुनः परमार्थतः लेष्टुवत्समानजात्यादिलक्षणत्वादिति पूर्वोक्तहेतोः सोपिलेष्टुदेशः पृथिव्येवमंतव्यः अथपराभिप्रायमा
विष्कृत्यपरिहारार्थमाह लेलुदवंतिवदेसो जइत्ति यदितुभोः परत्वंमन्यसेयोयंलेष्टोर्देशः सदलेष्टोरेवखंडमात्रंनतः समानजातिलक्षणत्वेपिना
सोपृथ्वीति यत्रपरिहरमाह तेलोलुविमद्देसोत्ति ततस्तर्हिपुढविति देइलेलुदेसोवीत्यादि यत्पूर्वलेष्टुपृथ्वीत्वेनोक्तः सोपितुयःपृथिव्यादेशएव
ततस्तदभिप्रायेण सोपिपृथ्वीदलरूपत्वा नपृथ्वीलेष्टुदेशवदिति अस्त्वेवमितिचेत्तदयुक्तं कुतइत्याह देहिमुवंतोभणिए सघाणेयानयाविसासघा।
सकासकुणविया णोउंकिसुयावसेणं यदिलेष्टुर्नपृथ्वीनतस्तहिमुवंदेहीत्युक्तेसर्वापिसंपूर्णाअसौनेयामसघते नचसासर्वाशस्त्रेणाप्यानेतुंश
क्याकिंतुनाविशेषेण कुत्रिकापणदेवाद्विमात्रेनेति नर्हिकिमत्रतत्वमितिभवंतएवकथयांत्विती ष्टमेरकेउवसंपन्नेहदांतोयन्यासदुदारेणसूरिःप्र
स्तुतार्थनिर्णयमाह जहघडमाणयभणिए नाहिसघाणयुणसमवोकिंतु इसाइविसिक्किंचियतमकथसउ समप्पइ उदुविति तहाभणिए तदेग
देसविपरेगंणवसाइ लेलुंम्मिजारिसमई अहानहालेलुदेसेवि यथासामान्येनघटमानयस्युक्तेपिनखलु सर्वस्यापिघटस्य सामान्यतएवानयन
समवोस्ति किंतुसर्वस्यानंतुमशक्यत्वात्प्रायः सर्वेणप्रयोजनाभावाच्चयथानदेकदेशोपिपृथिव्येकांशोपिलेष्टोदेवस्यसमर्प्पणमविज्ञायते कुत
इत्याह ॥प्रकरणवशादनेनापितदेकदेशेननेतुनाप्रस्तुतार्थः सेत्स्यतीत्येवंप्रस्तावंवशादित्यर्थः प्रकृतमाह जहातहालेलुदेसेविति यथाप्रथि
वींदेहीत्युक्तेसतिप्रतिपादितंन्यायेन तदेकदेशोपिलेष्टोदेवस्यसमर्प्पणमतिज्ञायते तथातेनैवप्रकारेणतोपृथिवीं देहीत्युक्तेनतत्खंडरूपतदेकदेशो
पिसमर्प्पणबुद्धिरूपघनइति आह ननुइहहरापुदविच्चियसेलेलु वसमाणजाइलक्खणउत्ति वचनाल्लेष्टोरेकदेशः पूर्वंभवद्भिः पृथिवीत्वेनोक्तः स
कथमिदानीं नोपृथिवीत्यादित्याशंक्याह लेलुदव्वावरकाए नहपिनदेसभावउनम्मि उवयारोपुढवीपुढविच्चियजाइलक्खणउ यद्यपिलोष्टे
कदेशः पृथिव्येवतथापिउपचारोत्ति तस्मिन्नलोष्टेकदेशेनोपृथ्वीपीत्यस्योपचारः क्रियतइत्यर्थः कयाइत्याह लेष्टुद्रव्यापेक्षयालेष्टोप्रागुक्तं
न्यायेनपृथिवीइव्यत्वमारोपितं तदपेक्षयेत्यर्थः कुतइत्याह तद्भावेनः लेष्टुद्रव्यैकदेशलक्षणानोपृथ्वीदापृथिव्येवमंतव्या समान

...तिलक्षणत्वादितिवा आकारोसयनिषेधपक्षमधिकृत्याह पडिसेहदुगंपगइं गमेणजंतेणनोअपुढविंत्तिगइ देसनिसेहेवतद्देसो होज्जजोपकृतम
र्थंगमयत्तइतिप्रकृतमेवार्थंप्रतिपादयतीत्यर्थः येनकारणेनोअपृथ्वीति भणितेनोशब्दस्यसर्वनिषेधपरत्वात्पृथिवीगतिर्भवति पृथिव्याप्रतिपत्ति
र्भवतीत्यर्थः देसनिसेहेतद्देसोत्ति देशनिषेधवाचकेतुनोशब्देतस्याजलादिरूपायाअपृथिव्यापर्यातरपदस्मूयमाणायादेशस्तद्देशोगम्यते देशनिषे
धकेनोशब्देनोअपृथिवीभियाचितेजलादिरूपापृथिव्येकदेशंददातीत्यर्थः अथप्रस्तुतार्थमाह उवयाराउनिविहं भुवमभुवंनोभवं
चसोहेइ निद्धिय उभयभमुवंतहसाव मघाईसघाई॥ सकुत्रिकापणदेवोयाचितः सन्वस्तुददाति कतिविधं किंवातदित्याह त्रिविधंत्रिविधप्रकार
चतुर्थस्यनोअकारस्य पृसस्यप्रथमपक्षे एवांतर्भावात् भूर्धर्म्मलेष्टुं अभुवंजलादिनाभुवंमूम्येकदेशंददाति कुतइत्याह उपचाराद्व्यवहारनयमताश्रय
णादित्यर्थः सएवहिदेशादेशिव्यवहारंमन्यते ननुनिश्चयइतिचापः अतएवाह निच्छयउइत्यादि निश्चयतस्तु भुवमभुवंचेत्येवंद्विविधमेववस्तुददाति
तृतीयस्यनोअपक्षस्यदेशादेशिव्यवहारएवोपपद्यमानत्वात्तस्यचनिश्चयनयेऽसंभवात् भुवमभुवंजलादिनोभुवंभूम्येकदेशंददाति कुतइत्याह तनोदेवभूजलं
णेत्यादौपृथिव्याप्रयत्नेनिदिष्टत्वा नामधिकृतोक्त अथशेषाणिजलादिवस्तून्यधिकृत्याह नहसावयवंसाइसघाइति नकेवलंइ छभुवंददाति तथाशेषाण्य
पिजलादिवस्तूनिपगइएअगारेणमित्यादिप्रकारेणविशेष्ययाचितः सन्व्यवहारनयमतेयथाकमिविधिनात्रिप्रकाराणिददाति तथाशेषाण्यपिजला
दिवस्तूनिपगइएअगारेणमित्यादिप्रकारेणविशेष्ययाचितः सन्व्यवहारनयमतेयथाकमिविधिनात्रिप्रकाराणिददाति कुतइतिचेदुच्यते यतःसा
वयवानि सदेशान्येतानि सर्वाण्यपिजलादिवस्तून्यतस्तृतीयोपदेशविषयोरानप्रकारएतेषुसंभवतीतिभावः निश्चयनयमतुदेशादेशिव्यवहारा
भावादेतान्यपिजलादीनि द्विप्रकाराण्येवददाति कुतइतिचेदुच्यते तदेवंसावयववस्तूनिप्रकारत्रयेणप्रकारद्वयेनचयथोक्तनीत्यादानंसंभवत्यथनि
रवयवेषवस्तूनिप्रकारद्वयेनैवदानंसंभवतीति दर्शयन्नाह जीवमजीवंदाउं नोजीवंजाइडेपुणरजीवं देइचरमम्मिजीवं नउनोजीवंसजीवदलं जी
वंदेहीतियाचितः पुनरजीवमुपलखंडादिकमेवददाति नोजीवंशुकसारिकादिकंदत्वा अजीवंदेहीतियाचितस्त्वजीवमुपलखंडादिकंदत्वाकुर्याजी
यते नोजीवंयाचितःपुनरजीवमुपलखंडादिकंदत्वा नोशब्दस्यसर्वनिषेधपरत्वाच्चरमेतुनोअजीवलक्षणविकल्पेजीवमेवशुकादिकंददातीत्याले
भोः प्रकृतार्थगमकत्वान्नोशब्दस्यचसर्वनिषेधकत्वादिति नतुसकुत्रिकापणदेवोनोजीवंवजीवंस्यंडरूपं कापिविकल्पेददातीति जीवाजीवलक्ष
णाद्दावपराशीनतुल्यतीयोसत्वात्खरविषाणवदिति नतः किंमत्र दित्याह नोनिम्माहिउवलुद्धइ ।यकविसकारसुत्तमंपनो भिढिकारावहउ थलुउंवि

मेव

विशेषा०व०

२१२

समाहितिष्टो ततो यहाकुत्रिकापण स्वरूपेणाजीवव्यतिरिक्तो नोजीवो न दत्तो सत्वात्तदानि गृहीतो निर्जितः षडुलूकः गुरुणा श्रीगुप्ताचार्येण रत्नाथा लोका
श्चसत्कार मुनम तानः षडूलूकः पियरूमत्यनीकत्वान्मौनमयुक्त धिक्कारोपहतो राजसत्ताताभिः काशितदति ततः किमित्याह वाएपराजिउसो निधिउसका
रिउ नरिंदेण घोसावियं नयरे जयइ जिणो वड्डमाणोत्ति तेणाभिनिवेसाउ समयविगप्पिपय पढमादाय वइसेसिमयपणीयं णाउकयअन्न मन्नाहिं
सरोहगुप्तो गुरुणा वादपराजितः सन्नूरपतिनानिर्विषयः समाज्ञातः पटहकेन च वाद्यमानेन घोषापितं समस्तनगरे जयति जिनः श्रीमहावर्द्धमान इति रोहगुप्त
स्य च वादे निर्जितस्यापि प्रत्यनीकतोदृजित गुरुणा खेलुमल्लकः शिरसि स्फोटित ततो मत्सरमभरंति तमपुपालेनाभि निवेशात्स्वमति कल्पिताद्रव्यादि
पदार्थानामखिलं वैशेषिकं मतं प्रणीतं तच्चान्योन्यस्त छिष्यादिभिरयं तं कालं यावत्ख्यातिमानीतमिति ननु रोहगुप्त इत्येवास्य नामतत्कथं षडूलूक इत्य
सत्कपाद्गुप्ता सादित्याह नामण रोहगुत्तो गोत्तेणाल्लुय एस वोल्लुउ दवाइ छप्पयत्थो वएसणाउ छल्लूउत्ति नाम्नासौ रोहगुप्तो गोत्रेण पुनः कौलूक गोत्र
सम्भूतत्वादसावुलूक इत्यालप्यते इव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायलक्षणषट्पदार्थप्ररूपणेतु षट्पदार्थप्रधान उलूकः षडूलूक इत्ययं व्यपदि
श्यत इत्यष्टपञ्चाशद्गाथार्थः ५०१ इति रोहगुप्तनामा षष्ठनिह्नवः समाप्तः ॥६॥ अथ सप्तममभिधित्सुराह पंचसया चुलसीया तईया सिद्धिंगयस्स
वीरस्स तो अवद्धियदिट्ठी दसउरनयरे समुप्पन्ना पंचवर्षशतानि चतुरशीत्यधिकानि तदासि द्धिंगतस्य महावीरस्य ततो अबद्धिकनिन्हव द्दृष्टिर्द र
शपुरनगरे समुत्पन्नेति कथं पुनरियमुत्पन्नेत्याह दसउरनगरुच्छुघरे अज्जरिक्खय पूसमित्तति यगंवं गोट्ठामाहिलनवमट्ठ मेसुपुच्छाय विंझस्स
दसपूरनगरे समुत्पन्नेति कथं पुनरियमुत्पन्नेत्याह दसउरनगरुच्छुघरे इक्षुगृह आर्यरक्षिता शिक्षाग्राहितिरोपः तस्य च घृतपुष्पमित्र वस्त्रपुष्पमि
त्रलक्षणं शिष्यत्रयं वक्ष्यते गोष्ठामाहिलश्च तच्छिष्यो दृष्टकर्मप्रवादपूर्वे नवमे च सत्यारव्यान पूर्वे व्याख्यायमाने पूर्वव्याख्यायमाने कर्मबंधविचारे
प्रत्याख्यानविचारे विप्रतिपन्नो विंध्य परितवानीति अथ भाष्ये सोऽगुणकालधर्मं गुरुणो गच्छम्मि पूसमित्तं च ठविय गुरुणा किल गोट्ठमाहिलो मच्छ
रियमावी इह च सर्वासामपि गाथानां भावार्थ आर्यरक्षितकथानकादवसेयः तच्च विस्तरतो मूलावश्यकादवगंतव्यं संक्षेपतस्त्विहापि किंचिदुच्यते
तद्यथा दशपुरं नामनगरं तत्र च सोमदेवो नाम ब्राह्मणस्तस्य च रुद्रसोमा नाम भार्या सा च जिनवचनमतिबुद्धा श्राविका तयोश्च रक्षितो नाम चतुर्द
शविद्यास्थानपारगः पुत्रो बभूवः ते न च मात्मेरितेन तोसलिपुत्राचार्याणां समीपे दीक्षाम्प्रतिपन्ना एकादशांगानि दृष्टिवादोपिया वा च गुरुसमीपं ३१२
आसीत्तावत्सर्वोपि गृहीतः शेषस्त्वार्यवैर स्वामिनः समीपे अधीतो यावन्नवपूर्वाणि तथा चतुर्विंशति विकानि ततः फल्गुरक्षितो नाम तद्बंधुरा

२२

राकारणार्थमाचार्येपितः प्रव्राजितश्च ततो द्वावपि माता पितृसमीपे समायातौ ततश्चार्यरक्षितेन माता पितरौ तथा मातुलगोष्ठामाहिलप्रमुखसर्वोपि स्वज
नवर्गः प्रव्राजितः एवमपरापरांश्च प्रव्राजयत आर्यरक्षितसूरेर्महान् गच्छो जातः तत्र च गच्छे दुर्बलिकापुष्यमित्र घृतपुष्यमित्र वस्त्रपुष्यमित्र संज्ञितास्त्र
यः पुष्यमित्रा आसंस्तत्र दुर्बलिकापुष्यमित्रेण नवपूर्वाण्यधीतानि इह च गच्छे चत्वारः पुरुषाः प्रधानतरास्तद्यथा दुर्बलिकापुष्यमित्रो विंध्यः फल्गु
रक्षितो गोष्ठामाहिलश्चेति ततः सूरिभिः दुर्बलिकापुष्यमित्रो विंध्यस्य वाचनां दापितं तस्य च तां प्रयच्छतो गुणनाभावादात्मनो नवमपूर्वं गलितं ततः
सूरिरेवं तस्यापि प्राज्ञस्य यदि कं सूत्रार्थं विस्मृतिभिः संपद्यते तदा शेषाणां कृतदाङ्गर्धरः सूत्रार्थः संपत्स्यत इति विचिंत्य पूर्वोक्त क्रमेणानुयोगः पार्थ
क्येन व्यवस्थापितो नयश्च प्रायो निगूहितविभागाः कृता इति अन्यदा च तत्र आर्यरक्षितसूरयो विहारक्रमेण मथुरानगरीं गतास्तत्र च भूतगुहायां व्यंत
रगृहे स्थिता इतश्च शक्रो महाविदेहे सीमंधरस्वामितीर्थकरसमीपे निगोदव्याख्यानं श्रुत्वा विस्मितः पृष्टवान् किं भगवन् भरतक्षेत्रे पि साम्प्रतमनुम
नीव सूक्ष्मं निगोदविचारं कोपिबुध्यते प्ररूपयति च ततो भगवता प्रोक्तं रूपयत्यार्यरक्षितसूरयः एतच्च श्रुत्वा विस्मयकौतुकभक्ति भर पूर्यमाणमा
नसो देवेंद्रः स्थविरब्राह्मणरूपं कृत्वा साधुषु भिक्षाचर्यागतेष्वार्यरक्षितसमीपमुपययौ ततस्तेनार्यरक्षितसूरयो वंदित्वा पृष्टा भगवन्मम महाव्या
धिर्वर्त्तते तेनाहमनशनं कर्तुमिच्छामि तत्कथय तत्र मम कियदायुरक्षमिति ततो यावद्विकटायुः श्रेणात्सुपयोगं दत्वासूरिभिर्विज्ञातं नायं मनुष्योयं तराद्धि
र्वा किंतु द्विसागरोपमस्थितिकः सौधर्माधिपतिः ततश्च वार्द्धक्यनाथः पतितकरणभ्रूवाक्षिप्य निरीक्ष्य च प्रोक्तं शक्रो भवानं चाशि हि तेनु
र्त्तनेदेवाधिपतिनाभिवंदितः सर्वोपितीर्थकरसमीपे निगोदः श्रवणादिव्यतिकरः ततः पृष्टाः शक्रेण निगोदजीवाः प्ररूपिताश्च विस्तरतः सूरि
भिस्ततस्तुष्टमानसेन सुरपतिना प्रणम्य प्रस्थानाभिमाप्तेके भिहितं गुरुभिः निष्क्रमणक्षणमेकं यावत्साधवः समागच्छंति येन युष्मत्सिद्दृष्टे रिदानी
मपि देवागमनमस्तीति विज्ञाय स्थैर्यमुत्पद्यते ते षामिति ततस्त्रिदशपतिना प्रोक्तं तदेतत्करोम्येवं केवलं स्वाभाविकं मत्स्वरूपं दृष्ट्वा अल्पसत्त्व
निदानं करिष्यंति ततो गुरुणा प्रोक्तं तर्हि निजागमनसूचकं किमपि चिन्हं कृत्वा व्रजत ततस्तस्योपाश्रयस्यान्यतोभिमुखं द्वारं कृत्वा गतो त्रिदशप
तिः आगतैश्च साधुभिर्द्वारान्यत्व दर्शनविस्मितैः पृष्टे कथितं सर्वसूरिभिरिति अन्यदा च तो विहरंतो दशपुरनगरं समागताः इतश्च मथुरानग
र्यां मातापितादिकं मपि नास्तीत्यादि नास्तिकवादं प्ररूपयन्वादि समुत्थितः तत्र च प्रतिवादिनः कस्यचिदभावात्संघेनार्यरक्षितसूरय
एव सांप्रतं युगप्रधाना इति कृत्वा न तत्समीपे प्रस्तुतव्यतिकरकथनाय साधुसंघाटकः प्रेषितस्तैश्च स्वयमतीव वृद्धत्वात्तु मथुराम्प्रति वादलब्धि

सपन्न इति कृत्वा गोष्ठामाहिलो निरूपितस्तेन तत्र च गत्वा निगृहीतो सो वादी श्रावकैश्चा यंतैव वर्षाकालं कारितः इतश्चार्यरक्षितसूरयएव
सांप्रतं युगप्रधाना इति कृत्वा तत्समीपे प्रकृतव्यतिकर कथनाय साधुसंघाटकं प्रेषितस्तैश्च स्वयमेतीव गत्वा उक्तं मया केवलिब्धिसंपन्न इ
कृत्वा गोष्ठामाहिलो निरूपितस्तेन तत्र च गत्वा निगृहीतो सो वादी श्रावकाश्चायंतैव वर्षाकालं कारितः इतश्चार्यरक्षितसूरिभिर्निजपदे दुर्बलिका पु
ष्यमित्रः स्थापयितुमध्यवसितः शेषस्तु स्वजनानुरक्तः साधुवर्गो गोष्ठामाहिलं फल्गुरक्षितं वा समीहते ततश्च सर्वमपि गच्छमुपवेश्य सूरयः स
धयंति। तद्यथा इह किल त्रयो घटाः कृतास्तत्रैको वल्लानां द्वितीयस्तैलस्य तृतीयस्तु घृतस्य एतेषु चाधःकृतेषु वल्लाः सर्वेपि निर्गच्छंति तैलं
तु किंचित्तद्घटे विलगतु घृतं तु बहुतरं तत्र लगति तदहं दुर्बलिकापुष्यमित्रं प्रति सूत्रार्थौ समाश्रित्य वल्लघटकल्पः संजातो मत्कृतयोः समस्तयोरपि
योस्तेन ग्रहणात्कृत्वा रक्षितं तु प्रति तैलघटकल्पोहं संपन्नः सर्वयोरपि सूत्रार्थयोस्तेनाग्रहणाद्गोष्ठामाहिलं तु प्रति घृतघटकल्पोहमभूवं बहुतर
योः सूत्रार्थयोस्तेनाग्रहणाद्गोष्ठामाहिलं तु प्रति घृतघटकल्पोहमभूवं बहुतरयोः सूत्रार्थयोर्ममापि पार्श्वे अवस्थानात् तस्मात् मद्वचनानि शेषसूत्रार्थौ
न्नत्वा दुर्बलिकापुष्यमित्रः पर्यवतां सूरिरस्तु वनन इच्छाम इति भणित्वाते सर्वैरपि प्रति पन्नमिदं सूरिभिरप्य हितो दुर्बलिकापुष्यमित्रः यथा
वर्तिनः फल्गुरक्षितगोष्ठामाहिलवत यात्रा भवतापि वर्तितव्यं गच्छोप्यभिहितो यथा मया सार्द्धं भवद्भिर्वर्तितं तथानेनापि सार्द्धं वर्तितव्यं अपि चाहं
अकृते वा कृते वा [illegible] ततः क्रमेण स्वर्गं गते ... नवर्तितव्यमित्याद्यनुशास्ति प्रदाय स्यापि पश्चात् क्रमेण [illegible] सुपागताः ततो गुरु
नः समागतेन गोष्ठामाहिलेन यथा कोगणधरः स्थापितः सूरिभिरिति पृष्टे ततः सर्वोपि वल्लघटादिघटप्ररूपणादिको व्यतिकरः समाकर्णितो कालं कृतवान्तौ
तं हि मितासौ स्थित्वा पृथगुपाश्रये स्थितो दुर्बलिकापुष्यमित्रोपाश्रयं तु नागच्छति ततो दुर्बलिकापुष्यमित्रस्य च गच्छस्य पार्श्वे ... सर्वे स्थितास्तं प्रतिगतास्तस्मादसौ पृथक्
मिति पृथग्व्यवस्थितास्तद्वचनेनोपृथगुपाश्रये व्यवस्थितश्च दुर्बलिकापुष्यमित्राय वाचनाग्रहणादि नाभ्युपगच्छति साधून्नपि च्युद्ग्राहयितुं शक्नोति
दुर्बलिकापुष्यमित्रसमीपे चाभिमानतो न किंचिच्छृणोति किंतु व्याख्यानमंडलिकोत्थितस्याचिंतनिकां कुर्वतो विंध्यस्यांतिके समाकर्णयति अन्यदा चाष्टम
नवमपूर्वयोः कर्मप्रत्याख्यानविचारे विप्रतिपद्य निह्नवोजात इति। अथ प्रकृतगाथाक्षरार्थोनुश्रियते कालो मरणं तल्लक्षणो धर्मः
पर्यायः कालधर्मस्तं गुरोरार्यरक्षितस्य श्रुत्वा तथा पुष्यमित्रं च गच्छाधिपतिं स्थापितमाकर्ण्य गोष्ठामाहिलो मत्सरितभावः संजातः मत्सराध्यवसा
यः कालधर्मस्तं गुरोरार्यरक्षितस्य श्रुत्वा तथा पुष्यमित्रं च गच्छाधिपतिं स्थापितमाकर्ण्य गोष्ठामाहिलो मत्सरितभावः संजातः मत्सराध्यवसायः २३

DR BHAU DAJI
MUMBAI
[illegible]

किलेदं चकार किमित्याह वीसंबसहीए विंझो विइणेसपरो य सकयाइ चित्तसणइयासे णुभासमाणस्स वरकम्मं विघ्यवसतौ स्थितः छिद्रान्वे
षणपरः स गोष्ठामाहिलः कदाचिद्विंध्यस्यानुभाषणस्य चिंतनिकां कुर्वतो विंध्यस्यांतिके पार्श्वे व्याख्यानं शृणोतीति ततः किमित्याह कम्मप्पवा
यपुव्वे बद्धंसुट्ठ निकाइयं कम्मं जीवपएसेहिं समं सूईकलावोव्व माणाउ उवपट्ठणमुकरा संबोभो खवणमण्ण भवो वावि आणकाइयम्मि कम्माणि
काइएघायमणुभवणं सोउभणइ सदोसं वक्खाणमिणंति पावइ जउभे मोरकामावोजीव पएसकम्मा भवोवावि आणिकाइयम्मि कम्मे णिक्काइण्या
यमण्णु भवणं सोउभणइ सदोसं वक्खाणमिणं ति पावइ जउभे मोरकामावोजीव पएसकम्माविभागाउ इह कर्मप्रवादनाम्न्यष्टमे पूर्वे कर्मविचारे
प्रस्तुते दुर्बलिका पुष्यमित्र पर्वव्याख्यानयति तद्यथा जीवप्रदेशैः सह बद्धं बद्धमात्रमेव कर्म भवति यथा अकषायस्येर्यापथप्रत्ययं कर्म तच्च का
लांतरस्थितिमनवाप्यैव जीवप्रदेशेभ्यो विघटते शुष्ककुड्यापतितचूर्णमुष्टिवदिति अन्यत्तु बद्धं स्पृष्टं बद्धमित्यत्रापि संबध्यते ततश्चापरं कर्म
पि कर्म बद्धस्पृष्टं निकाचितं भवतीत्यर्थः तत्र तत्स्वबद्धस्पृष्टं गाढतराध्यवसायेन बद्धत्वादपवर्तनादिकरणैर्यो ग्यतां नीतं निकाचितमु
च्यते इदं च कालांतरेपि विपाकतोनुभवनमंतरेण प्रायोणापगच्छति गाढतरबद्धत्वा सुष्ककुड्ये स्थापित निविष्टघटितमेकत्वं कवदिति अयं चात्र
विधोपि बंधः सूचीकलापोपमानाद्भावनीयस्तद्यथा गुणावेष्टितसूचीकलापोपमं किंचित् बद्धमुच्यते लोहपट्टबद्धसूचीसंघातसदृशं तु बद्धस्पृ
ष्टमभिधीयते बद्धस्पृष्टनिकाचितं त्वग्नितप्तघनाहति कुट्टीकृतसूचीनिचयसन्निभं भावनीयमिति तत्र निकाचितस्य निकाचितस्य कर्म
णः कोविशेषस्त्याह उवट्टणेत्यादि इह कर्मविषयाण्यष्टौ करणानि भवंति तद्यथा बंधणसंकमणुवट्टणा अउवट्टणाउदीरणया उवसामणा निद्ध
त्ती निकायणा वत्तिकरणाइं तत्रानिकाचितकर्मणि स्थित्यादिखंडनरूपा उवट्टणत्ति अपवर्तना प्रवर्तते तथा उत्कृष्टा स्थित्या दिवर्धनरू
पउक्कोचउद्वर्तना तथा सवेद्यमाना असातादेः सातादौ क्षेपणरूपः संक्रमः तथा स्वर्वणीति प्रक्षेपणरसक्रमेणस्यक्षपणः प्रदेशोदयेन निर्जरणं क्ष
पणं तथा अनुभवोत्ति स्वेन रूपेण प्रकृतीनां विपाकतो वेदनमनुभवः इदं चोपलक्षणमुदीरणादीनां तदेतान्यपवर्तनादीनि स्यन योगविशे
षः समाकीर्णविशुद्धपरमामुल्कटाध्यवसाय बलेन तत्र सा उ णि काइयाणपीति वचनान्निकाचिते पि कर्मणि स्थित्यादिखंडनरूपापवट्टणा
त्ति अपवर्तनाप्रवर्तते तथा उत्कृष्टास्थित्यादिवर्धनरूपउत्कोचउद्वर्तना स्वेन रूपेण प्रकृतीनां विपाकतो वेदनमनुभवः इदं चोपल
क्षणमुदीरणादीनां तदेतान्यपवर्तनादीनि सर्वाण्यप्यनिकाचिते कर्मणि प्रवर्तंते निकाचिते तु मायो विपाकेनानुभवेन प्रवर्तंते नपु

रपवर्तनादीनि सर्वाण्यप्यनिकाचिते त्वनयोर्विशेषः समाचीर्णविकृष्टतपसामुत्कटाध्यवसायबलेन तद्वशादनिकाचितानपीति वचनान्निकाचिते
पि कर्मण्यपवर्तनादिकरणप्रवृत्तिर्भवतीति प्रायो ग्रहणं तदत्र व्याख्याने क्षीरनीरन्यायेन वह्न्ययोगोलकन्यायेन वा जीवप्रदेशैः सहकर्मबं
द्धमिति पर्यवसितं विंध्यसमीपे श्रुत्वा तथाविधं कर्मोदयाद् दुरभिनिवेशेन विप्रतिपन्नो गोष्ठामाहिलः प्रतिपादयति ननु सदोषमिदं व्याख्यानं यस्मादेवं
व्याख्यायमाने प्रवर्तमाने मोक्षाभावः प्राप्नोति जीवप्रदेशैः सह कर्मणामविभागेन तादात्म्येनावस्थानादिति अमुमेवार्थं प्रमाणतः साधयन्नाह न
हि कर्म्म जीवाउ अवेइ अविभागउ पएसो व्व तदणुवगमाउ मोक्खो जुत्तमिणं तेण वक्खाणं नहि नहि व कर्मजीवादपैतीति प्रतिज्ञा अविभागादि
त्यविभागलक्षणं यथा जीवप्रदेशादापादितत्वात्परमाणुः पृथग्वृत्ति जीवप्रदेशराशिवदित्यर्थः एवं तावत्प्रतिज्ञा हेतुः दृष्टांतः इत्ययं घनसहाविभागेनावस्थितत्वात्
नहि नावियुज्यते पृथग् जीवात्तत्प्रदेशनिकुरुम्बवदित्यविभागो जीवकर्मणोर्भवतीति ननु तस्मादिष्यते ततस्तस्य परमात्मनः कर्मणो जीवादपगम
माभावे वियोगाभावे च जीवानां सकर्मकतया मोक्षाभावः तेन तस्मादिदमिह मदीयं व्याख्यानं कर्तुं युक्तमिति किं तदित्याह पुट्ठो जहा अबद्धो कंचुइणं कंचु
उ समन्नेइ यथा स्पष्टस्पर्शनमात्रेणैव संयुक्तो बद्धः क्षीरनीरन्यायादन्योन्यालीभूत एवं कंचुको विषधरनिर्मोकः कंचुकिनं विषधरं समन्वेति समनुगच्छति
एवं कर्मापि स्पष्टं सर्पकंचुकवत्स्पर्शनमात्रेणैव संयुक्तमबद्धमस्य यः पिंडादिन्यायादन्योन्यालीभूतमेव जीवं समन्वेति एवमेव मोक्षोपपत्तेरिति तदेवं कर्मविचा
रे विप्रतिपत्तिमुपदर्श्येदानीं प्रत्याख्यानविषयां विप्रतिपत्तिमुपदर्शयन्नाह सोऊण य पच्चक्खाणं पच्चक्खाणं पुणो नवमपुव्वे सो जावज्जीवविहियं तिविहं तिविहे
ण साहुणं सम्मं गोष्ठामाहिलः कर्मविचारविप्रतिपन्नः पुनरन्यदा नवमपूर्वे करेमि भंते सामाइयं सव्वं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि जावज्जीवाए इत्यादि यावज्जी
वावधिकं साधूनां संबंधि प्रत्याख्यानं प्ररूप्यमाणं विंध्यसमीपे विचार्यमाणं शृणोति तदेवं तच्छ्रुत्वा किं करोतीत्याह। नेपइ पच्चक्खाणं अपरिमाणा
उ होइ सेयं तु परिमाणं जइ इह आससा दोसो गोष्ठामाहिलो जल्पति ननु प्रत्याख्यानं सर्वमप्यपरिमाणं परिमाणरहितं यावधिरहितमेव क्रियमाणं श्रेयो हेतुत्वाच्छ्रे
यः शोभनं भवति येषां तु यावज्जीवं प्रत्याख्यानस्य यावज्जीवादिपरिमाणमवधिर्विधीयते तेषामनेन प्रत्याख्यानेन आशंसादोषदुष्टत्वाद्दुष्टं भवति अत्र
भाष्य आससा जा पुण्णे सेविस्सामिति दूसियं तीए जेण सम्पुण्णं परिणामाइ अक्कइ नु आशंसा तत्प्रत्याख्यानं दूषयति तत्राशंसा कादर्थेत्यादि ३१६
येन व्रतत्यागमपि मां न दशप्रदिनोर्माणपूर्वं प्रत्याख्यानं केवलो कालोऽयं रागेण नासंभाव्याद्विभाग नहं सेविष्ये इत्येवंभूतपरिणामरूपा
रूपा च यावच्चया काशंसा तत्प्रत्याख्यानं पीतं भवति कुतः इत्याह येन व्रतत्यागमपि तितिक्षति परिणामलक्षणं न भावरूपं दूषयति पित्तपिण्याकमिव
न दूषितं भवति नच अणुपालणाविसेडी भवइ तत्र पच्चक्खाणं संबद्धं दासयमित्यादि नीशद्धानादि प्रत्याख्यानं तिष्ठति सिद्धं प्रत्याख्या २६

नं नन्वप्युक्तोऽपयोगीतिदर्शितः रागेणावृतोऽसेणवच परिणामेणव न दूसीयं जं तु तं खलु पच्चक्खाणं भाव विसुद्धं मुणेयव्वमिति तदेवं विप्रतिपन्नेन गोष्ठामाहिलेन
यत्पूर्वं पृष्ठीकृतं तद्विंध्यो गत्वा पुरा दुर्बलिकापुष्पमित्रस्य निवेदितं गुरुणा चाभ्युपगतं सर्वमपि पूर्वे विधानं तस्योपदिष्टं तेनापि गत्वा गुरूपदेशेन सर्वं गोष्ठा
माहिलस्य प्रतिपादितं स च मिथ्याभिमानाद्दृढं मा किञ्चित् यावन्न किंचित्प्रतिपन्नो यस्ता वदुरूणायमाभिमुख्येनोक्त इत्येतदेवाह विंझपविपुट्ठियं गुरु
वएसकहियं पि न पडिवन्नो सो आहेताहे गुरुणा सयमुत्तो असमित्तेणं गतार्थो। किमुक्त इत्याह किं कंचुउ व्व कम्मं जइ प्पएसमह जीवपज्जंते पएसे संसा
गयं न हेतवालाण वत्थाउ अह जीवववहिता णाणुवत्तए तं अवंतराल्मिम तदणुसंगाभावाउ बझेगमलो व्व कूवत्तं एवं स व विभोरक्को निष्कारणाउ व्व संसा
रो भवमुकाणं च पुणो संसरणमउ अणासासो व्याख्या च पुष्टो जहा अबद्धो कंचुइणमित्यादि गाथायां कंचुकवत्स्पृष्टमेव जीवं कर्मानुवर्तमिति यदुच्य
ते भवता तत्र विचार्यते किं कंचुकवत्स्पृष्टं कर्म जीवस्य प्रतिप्रदेशं बुद्धं संस्पृशत्येव आहोस्वित् जीवपर्यंते त्वक्पर्यंत एव तत्स्य परिमिष्यतइति द्वयी गतिः तत्र यदि
प्रतिप्रदेशं तत्कर्म्मणि जीवस्य कोपि मध्यप्रदेशाउ हरति येन कर्मणः संश्रासर्वगतस्यातत्स्मादाकाशे च कर्मणाजीवस्य प्रतिप्रदेशं व्याप्तत्वात्सूक्ष्मजीवस
र्वगतत्वं सिद्धमेव एवं च सति साध्यविकलत्वात्कंचुकदृष्टांतो जीवस्य प्रतिप्रदेशं भावत कुतः सर्वगतमित्याह) साध्यस्य यथोक्तस्पर्शनस्य कंचुके भावा
दिति द्वितीयविकल्पमधिकृत्याह अबाध्यस्य बहिस्त्वक्पर्यंत एव त्वचि तदनंतरं न गमाभावाद्यत्यागमलवदिति स्फुट्यक्तमेव वाला नानामपि प्रतीतत्वा
त् भवत्यनुवृत्तिः कर्मणोऽभ्यंतराले कोश इत्याह एवमित्यादि एवं कर्मणोऽनुवृत्तोऽसत्यां सर्व यामपि जीवानां विशेषतः संसाराभावः प्राप्नोति।
तो संसारकारणस्य कर्मणोऽभावात राले को दोष इत्याह ५ द्यनिःकारणोऽपि संसार इष्यते नहि ये व्रततपो ब्रह्मचर्यादिकष्टानुष्ठाना निकुर्वते तेषामपि
सर्वेषां संसार एव स्यात् निःकारणतया विशेषाभावात् निःकारणत्वानुपायमानभवमुक्तानामपि सिद्धानामपि पुनरपि संरक्षणं संसारः स्यादिति मुक्तावप्यनाश्वा
सइति किं चेत्यंतर्वर्तिनि कर्मणीष्यमाणे अपरोऽपि दोषः क इत्याह देहंतो जाविय णाकम्मा तावंमि किं निमित्ता सा निकारणा वजइ सा सिद्धाविनव
यणा राहउ जइ बज्झानिमित्ता सा तद्भावे सा न होएव तो अंतो दिट्ठाय सा सरूवइसो पाहिमि यणसा वि जइ बावि भिन्नदेसंपि वेयणं कुणइ कम्ममेवं
तो कहमन्नसरीरगयं न वेयणं कुणइ अन्नस्स व्याख्या यदि कंचुकवाद्भ्रष्टत्वं मतं कर्म तदा देहस्यांतर्मध्यपार्श्वे लगुडमार्दिवेदनाः किंनिमि
त्तोत्पत्तिकथं मध्ये तत्कारणभूतस्य कर्मणो भावादभिनिःकारणापि देहांतर्वेदनाः यदि ष्यते तत्र सिद्धानामपि वेदनाः न यतस्ते यतिपादितवानभिप्राय
ताहि लिद भावे लगुडघातादि अन्यबेदनाविरहसोऽन्तर्वेदनानामभेऽन्न जायेत अत्र शेषमतिवन्दयुक्तं यतो दृष्टासौ स वहुशः शूलादिप्रभवांतर्वेदनान्यभवंत्य
जायते अत्र वत्तभावि त वनदनुक्तं यतो दृष्टासौ बहुशः शूलादिप्रभवांतर्वेदना कस्येत्याह पाहिमित्यादि यदि निर्वेदनस्यापि बहिर्गृहादिघातजन्यवेदना

रहितस्यापीत्यर्थः यदित्थं नियमः स्याद् न बहिर्लगुडघातादिवेदनासद्भाव एवांतर्वेदनाप्रादुरस्तीति तदा स्यादपि न दभिन्नं नचैवं यतोनुभूयतेदर्यतेव ब
हिर्वेदनाभावेपियथाकालवेदनानिर्भयन्नज्ञायते अस्त्येवमिति चेत्तदयुक्तं यतोदृष्टासौस्फुटश्च ततस्तत्कारणस्यांतर्मध्ये कर्मणापिप्राप्यमिति सिद्धोस्मत
पक्षइति अथैवं मन्यसे बहिस्त्वक्पर्यंतवर्त्यपि कर्मण्यपि शरीरादिवदनाजन्यति नतु नर्मध्ये कर्मास्ति स्तस्तथा यतोयदि बहिर्वर्ति विभिन्नदेशस्थितमपि कर्मन्य
स्मिन्मध्यलक्षणदेशांतरेवेदनां करोतीत्यभ्युपगम्यते एवं तर्हि कथं केन हेतुना अन्यशरीर गतं कर्म अन्यस्य यत्सवत्तादेवेदनां न करोति ननु करोतु नामैवम
पिदेशांतरत्वाविशेषादिति भावः अत्र पराभिप्रायमाशंक्य परिहर्तुमाह अह वंसंचरमेईई नवाहिवो कंचुगो वनिबद्धं जं चजुगवंपि वियणा सव्वामिचिदीस
ईदेहे अथ मन्यतेमतिः एकस्यैव देवदत्तशरीरस्य बहिरं तश्च वेदनाजननपि न शरीरांतरेस्थापारशरीरे शरीरे बहिरतश्च संचरणादन्यशरीरे त्वसंचरणादिति अत्र
वोच्यते॥ नवहिरित्यादि न तर्हि सर्पस्य कंचुकवद्बहिरेव कर्म नित्यं तिष्ठतीति नित्यस्यमिति यदुक्तं नो मतं तन्न प्राप्नोति किंतु कदाचिद्बहिः कदाचिदं
तः कर्मणः संचरणाभ्युपगमात् किंतु कंचुकवन्नित्यं बहिरेव तिष्ठतीति नियम स्यात्पत्तनात्यय तदप्य नदिति भावः किंच कर्मणः संचरणे बहिरंतश्च कर्मणोपवेदना
स्यान्नचैतत्प्रतिपद्यमानमपि घाते बहिरंतश्च युगपदेव वेदनादर्शनात्तस्मान्न कर्मणः संचरणमुपपद्यत इति कर्मणः संचरणे दूषणांतरमप्याह नभवंतरम
न्नेइय सरीरसंचारत्तणदनिद्धाय चलियं निपरियंचिय भणियमकम्मंतजं समणाकिय यदि संचरिष्णुकर्मास्युपगम्यते तर्हि तत्स्यतद्भवांतरेनान्वितिभवां
तरे तस्यानुगमनं नप्राप्नोतीत्यर्थः शरीरे संचरणादिहेतुः अनिलवदितिदृष्टांतः इह यच्छरीरे बहिरंतश्च संचरति न तद्भवांतरमन्वेति यथोच्छ्वासनिश्वासानिलः तथा चक
र्मतस्मान्न भवांतरमन्वेतीति आह। नन्वागमेपि चलमाणे चलिए इति वचनात्कर्मणश्चलनमुक्तं चलनं तु संचरणमेवोच्यते तत्किमिति न देहनिषिध्यते
तदयुक्तमभिप्रायापरिज्ञानादित्याह चलियमित्यादि नेरईएणं भंते जीवाउ चलियं कम्मं निज्जरेइ इत्यादिवचनात् तथा निर्जीर्यमाणे निर्जीर्णमिति
वचनाच्च यद्यस्मात्समयआगमे चलितं कर्म निर्जीर्णमुक्तं कर्मणः संचारणमित्यतोमध्ये व्यवस्थितं कर्मास्तीति स्थितं मध्य कर्मावस्थानसाधनार्थमेव प्रमा
णयन्नाह अंतोविअत्थिकम्मं वियणासब्भावउ जयाइ व मिच्छत्ताई पच्चय सब्भावाउ य सव्वत्थ अंतर्मध्ये प्यस्ति कर्मेति प्रतिज्ञा वेदनासद्भावादिति हेतुः त्व
ग्वृत्तिदृष्टांतः इह यत्र वेदना सद्भावः स्तत्रास्ति कर्म यथा त्वक्पर्यंते अस्ति चांतर्वेदना ततः कर्मणापि तत्र भवितव्यमेवेति किंच मिथ्यात्वादिभिः प्रत्ययैः
कर्म बध्यते ते च जीवस्य यथा बाह्यस्तन प्रदेशेषु तथा मध्यप्रदेशेष्वपि यथा मध्यप्रदेशेषु तथा बहिः प्रदेशेष्वपि सर्वत्र संतीति तेषामध्यवसायविशेष २१८
रूपत्वादध्यवसायस्य च समस्तजीवगतत्वादिति तस्मान्मिथ्यात्वादीनां कर्मबंधकारणानां जीवे सर्वत्र सद्भावान्नकापि तत्कर्मापि सर्वत्रैव
२५

तत्रास्ति न पुनर्बहिरेव तस्मादयुक्तं यः पिंडक्षीरनीरादिन्यायाज्जीवेन सहाविभागेनावस्थितं कर्मेति प्रतिपद्यतासत्य सत्यजनां मिथ्याभिमान
इति आह ननु यदि जीवकर्मणोरविभागस्तर्हि तद्वियोगाभावात् मोक्षाभावइत्युक्तमेव दूषणमित्याशंक्याह अविभागछस्स विसंविमोयणकं
चणोवलाणंच नाणकिरियाइं कीरइ मिच्छयाइहीवायाणं सैतस्य कर्मणो जीवेन सहाविभागे नस्ति न स्यापि कांचनोपलयोरिव विमोचनं वि
योगोज्ञानक्रियाभ्यां क्रियते यथा तस्यैव कर्मणो मिथ्यात्वादिभिरादानं ग्रहणं जीवेन सह संयोगः विधीयत इत्यर्थः इदमत्र हृदयं इह जीवस्या
विभागेनावस्थानं द्विधा विधत्ते आकाशेन सह कर्मणा च तत्राकाशेन सह यद विभागावस्थानं द्विधा विधत्ते आकाशेन सह कर्मणा च यद विभा
नन्न वियुज्यत एव सर्वाद्धयमवस्थाना यत्तु कर्मणा सहाविभागावस्थानं तद्भव्यानां न वियुज्यतेव ज्ञौषध्यादिसामग्रीसद्भावे कांचनोप
लसंयोगवदिति तथा विधज्ञानादिसामग्र्यभावे तु भव्यानामपि कर्मयोगः कदापि न निवर्तते नो चेवणं सव्वसिद्धि विरईए लो एभविस्सइ तिव
चनात्तर्हि भव्याः कथं ते व्यपदिश्यंते इति चेदुच्यते योग्यतामात्रेण न च योग्यः सर्वोपि विवक्षितं पर्यायेण युज्यते प्रतिमादिपर्याययोग्यानाम
पि तथाविधदारुपाषाणादीनां तद्विधसामग्र्यभावे कदाचित्तद्योगादित्यलं विस्तरेण प्रागेव गणधरवादे अस्यार्थस्य विस्तरेणोक्तत्वात्
न
र्मजीवेनान्न वियुज्यते अन्योन्याविभागेनावस्थितत्वादित्यनैकांतिकं अपायतो दृश्यमानवियोगैः क्षीरनीरकांचनोपलादिभिर्व्यभिचारात्न्नुभ
स्मतो जीवकर्माविभागः केनोपायेन विघटत इति चेन्नन्वभिहितमेव ज्ञानक्रियोपायत इति मिथ्यात्वादिभिर्हि जीवकर्मसंयोगः क्रियते मि
थ्यात्वादिविपक्षभूताभ्यां सम्यग्ज्ञानक्रियाभ्यां तस्तत्स्याद्वियोगो युक्तियुक्त एव अन्नभोजनादिविपक्षभूतलंघनादिभिस्तज्जनिताजीर्णसंयोगवदिति
अथवादवादिशुद्धवादिबुध्यामिगमनवंदनादिसिद्धि हिंसादि मिश्रक्रियाभिर्जीवस्य कर्मणा संयोगइष्यते ननु दयादानुशीलपालनसमितिगुप्त्या
दिक्रियाभिस्तद्वियोगइत्याशंक्याह कहवादाणकिरियासाफल्लं नहनद्धियायम्भि किं पुरिसगारसज्झं तस्सिवासुजोमगेतो अपनुमातिवाईउ।
जह परिणामो तद्दज्जणे भिमुज नहतंविहेरछिय सकम्मा किंन छलणं विउंगेविं॥ वाद्याशंकायुक्तयुक्ताय कथं वा हंतु कर्मण आदाने ग्रहणे हिंसादिक्रियाणां
साफल्यमिष्यते तद्वद्दयादानादिक्रियाणां द्वियोगे साफल्यमभिप्रेयते किमत्र प्रमाणमाज्ञामात्रमेव ननु पृष्टकिं चेदमपि पृष्टव्यासि किं पाषस्थानत्वा
त्पुरुषकारसाध्यं दयादिहावि संपद्यते एकं कर्मणा आदानमिष्यते एकं तु यत्तस्य निर्जरणं यत्तस्य विनिर्जरणं तत्संयम संयमादिस्थानविहितपुरुषकारस्या
साध्यमिष्यते इत्येवं तदनित्यत्वमेवभवेदितिभावतः प्रयोगः एतिसंहरन्नाह तोनिचयतस्माद्यथायेन प्रकारेण नीयते भेदमध्यमभेद भिन्ना

शक्त्यपरिणामस्तद्दर्शने तस्य कर्मणोर्जनमुपादानं ग्रहणं तत्र हेतुर्भवतो ऽभिमतस्तथा तेनैव प्रकारेण न हि भाइवती आदि सेवुभिन्नशक्त्यपरिणामो शक्त्यविपक्षत्वा
त्कर्माञ्जनविपक्षीभूते न हि योगे पि हेतुः किं नेत्योनलु युक्तियुक्तत्वादेष व्यपवृत्तिभावः तस्मान्नीतिन सहविभाग स्थितस्यापि कर्मणः सिद्धो योग इति न
ह्येव निराकृता कर्म विचारविषयाविप्रतिपत्तिरथ प्रत्याख्यानविषयाणां नामकर्तुमाह किमपरिणामा संती अणागयऽद्धा अहापरिच्छेउ जइ जावजी
सती तो नणु सघेय परिमाणं सत्तिरियाणुमेउ कालो सूरकिरियाणुमेउव्व नणु अपरिमाणहाणी आसंसा चेव तदवत्था यदुक्तं प्रत्याख्यानमपरि
माणमेव विधीयमानं श्रेयो भवतीति तत्र प्रति विधीयते किमिदं नामापरिमाणं किं शक्तिर्यावज्जीवमित्यपरिमाणं उत सर्वाप्यनागताद्धा अहोश्वि
त्परिच्छेद इति त्रयी गतिस्तत्र यदि यावद् अस्ति शक्तिस्तावदहमिदं न सेविष्य इत्यपरिणाममिष्यते ततः स्तोकं हि ननु सेव शक्तिः परिमाणमापन्नमतो
यदेव निषिध्यते तदेवाभ्युपगतमिति कुत इत्याह सत्तीला दि यावच्च कोतूलावदिदं न सेविष्ये त्येवं भूतया हि शक्तिक्रियया प्रत्याख्यानस्यावधि
भूतकाल एवानुमीयते यावन्तं कालं शक्तिस्तावन्तं कालमिदं न सेविष्य इत्यर्थः दृष्टान्तमाह यथा सूर्यादिगतक्रियया समयावलिकादिकालोनुमीय
ते तथात्रापि शक्तिक्रिया प्रत्याख्यानावधिभूतकाल एवानुमीयते न तथात्रापि शक्त्या प्रत्याख्यानावधिकाल इत्यर्थः अस्त्वेवमिति चेत्तदयुक्तं य
तो नन्वेवं सति त्वया प्रतिज्ञातस्यापरिणामपक्षस्य हानिः प्राप्नोति शक्तिक्रियानुमितकालपरिणामस्येदानीं स्वयमेवाभ्युपगमादिति यदुक्तं यतो
नन्वेवं सति त्वया प्रतिज्ञातस्यापरिमाणपक्षस्य हानिः प्राप्नोति शक्तिक्रियानुमितकालमिति परिणामस्येदानीं स्वयमेवाभ्युपगमादिति यदुक्तं मं
युद्गभास साहो इत्तिनत्राह आसंसत्यादि ननु शक्तिरूपे ऽपरिमाणे पि त्वयेष्यमाणे आशंसादोषस्तदवस्थ एव शक्ते रुत्तरकालमिदं सेविष्ये त्याशंसा
याः तदवस्थत्वादिति शक्तिरूपपरिमाणाभ्युपगम्यमाने व केवलं भवतः स्वपक्षहानिः किं त्वन्येपि दोषाः क इत्याह नहनमयभंग दोसो मयस्स
तुह जीवउ वि सेवाए यह भंग निस्याउ पचरकाणाणव च्छायं एतियसत्ति तो नाइयारो न याति पच्छित्तं न य सहइव नियमो एगेण विसेज्जवव
नी यथा मृतस्य पंचत्वमुपगतस्य सकललोकाद्दोष कस्कामिनी संभोगादि भोगा भुञ्जतो स्वपक्षे दोषो न भवति न यथा शक्तिरूपमपरिणाममभ्युपग
च्छतस्तव मते जीवतापि भोगानासेव्यमानस्य दोषानुषंगो न स्यादित्यर्थः न चैतद्दृष्टमिष्टं वा जिनशासने किं चैवमभ्युपगमे पनास्त्येव मम शक्ति
रित्यवष्टंभ वतो व्रतभंग निर्भयत्वात्प्रत्याख्याना न वस्थितत्वस्याद् ताव मम शक्तिरिति भासेवनात्तु नः प्रत्याख्यानादीति किं च व्रतनामतिचारत
द्दावरं च नाभायच्छित्तमेक व्रतभंगे सर्वव्रतं गान्तिय मेव संयम्य विच्छत्ता निपालनीया तिच यदाभेप यदा रूढं तस्मात्सर्वं नक्षीपि भवानगा ३१७

२६

पायेण न प्राप्नोतीति स युक्तिकं दर्शयन्नाह अहवा सव्वाणागय एनियमे सीलादि एतावत्येव मम शक्तिर्नाधिकं त्यध्यवसायेन प्रतिसेवां कुर्वतोपि साधोः
शक्त्यपरिमाणवादिनो भवतो पि प्रायेण नातिचारो न चापि व्रतभंगः न च पिभायश्चित्तं तथा सर्वव्रत परिपालननेनापि त्वदभिप्रायेण प्राप्नोतीति सं
यत्वादिति अथ सर्वाप्यनागताद्धा अपरिमाणमपि द्वितीयो विकल्प इष्यते सोपि न युक्त इति दर्शयन्नाह अहवा सव्वाणागय कालग्रहणमयं अपरिमाणं
तेणाउस्सपदन्नो भउ विभयवउ नाम सिद्धो वि सो उ चिय सव्वाणा यइ संवरधरोत्ति उत्तरगुणसंवरणा भावोच्चिय सव्वहा चेवं व्याख्या अथ सर्वस्या
प्यनागतकालस्य ग्रहणमपरिमाणं मतं भवतः तेन तर्हि मृतोपि देवलोकादौ भोगानासेवमानो नानेत्यामन्त्रणे अहो भग्नव्रत एव साधुरप्रतिज्ञाता
सर्वमप्यनागतकालं तदपरिपालनात् क्रमेणेति अपि चैवं सिद्धोपि संयत एव प्राप्नोति सर्वानागताद्धासंवरधरत्वात् स्यापि सर्वाद्धागृहीत प्रत्या
ख्यानकालाभ्यंतरवर्तित्वादित्यर्थः यावज्जीवगृहीतविरतिकालाभ्यंतरवर्ति साधुयदिति दृष्टान्तः स्वयमेव दृष्टव्यः भवतु सिद्धः संयतः को दोष
इति चेत्तदयुक्तं सिद्धो नो संजए नो असंजए नो असंजयासंजए नि वचनादिति अथवान्योपि दोषः क इत्याह उत्तरगुणेत्यादि उत्तरगुणापोरुषी परि
मार्द्धकासन्नको यथासादित पोरुषाः संवरणं तु बहुभिराकारैर्गृहीतस्यैकासनकादि प्रत्याख्यानस्य भोजनानन्तरमाकार संक्षेपणस्वरूपं उत्तरगुणा
श्व संवरणं चोत्तरगुणसंवरणे न योरेवं सर्वानागताद्धा प्रत्याख्यानपक्षे स्यपगम्यमाने सर्वथैवाभावः प्राप्नोति पोरुष्यादिषु सर्वानागताद्धा प्रत्याख्या
नत्वानुपपत्तेः एकासनकादिषु पुनस्तदभिप्रायेण सर्वाद्धाप्रमाणे पुगृहीतेषु संवरणं कदाचिदपि न घटन इति व्यक्तमेवेति आथा परिच्छेदो परि
माण इति तृतीयपक्षमपाकर्तुमाह अपरिच्छेए विसमाणे एसदोसो अउ सकप्पते णनभंगयाउ च्चियनावधीवंतिनिद्दिट्ठं यतोपरिच्छेदरूपमपरि
माणमभ्युपगम्यमाने एष सर्वानागताद्धा प्रत्याख्यानोक्तो दोषः समान एव तथा हि कालापरिच्छेदेनापि प्रत्याख्याने घृते किं घटिकादिमात्रं किंचि
त्कालं प्रतीक्ष्य प्रतिसेवां करोत्वाहोश्वित्सर्वामप्यनागताद्धाप्रत्याख्यानपालयतु यद्यायः पक्षः स्तर्ह्यनवस्था यावाहु घटिकां प्रतीक्षते तावदेव अपि
घटिकं किं न प्रतीक्षते यावद्बहु प्रतीक्षते तावत्तिस्रोपि किं न प्रतीक्षत इत्यादि अथ द्वितीयपक्षस्तर्हि मृतस्यापि भोगानासेवमानस्य व्रतभंग एव सिद्ध
स्यापि संयतत्वमुत्तरगुणसंवरणाभावश्चेति त एव दोषाः नुपसंहरन्नाह सकप्पते णेत्यादि तेनैतानपरिमाणप्रत्याख्यानदोषान्नाभवा इत्युक्ते आगमे
सूत्रं सावधयोगं पच्चक्खामि जावज्जीवाएत्तु तत्र तावत्प्रत्याख्यानमपायात्संसारस्तत्रो दोषपउक्तं पश्च सकृ अमित्याह नासंसापसे विस्सामि।
किं तु मा मम प्रत्यस्य व्रतभंगो हो हि कुरस्कको वा यथावगा सावि भुक्तस्स यावज्जीवावधिनापि प्रत्याख्यानं कुर्वतो मरणानन्तरमहं भोगान्सेविष्य
इत्येवं कृताहं तन काचिदाशंसा वर्तते नेवं भूतेन परिणामेन सावधिकं प्रत्याख्यानं करोतीत्यर्थः किं तु मा मम भग्नस्य तत्र स्पन्नस्य सर्वाभोगानासे

यमानस्यव्रतभंगोभविष्यतीतित्वध्यवसायेनमामेव्रतभंगस्तत्रप्रभूयादित्येवं भूतेनेवप्राभपरिणामेणेत्थंभूतंप्रत्याख्यानंकरोतीत्यर्थः अलस्तत्रका
आशंसासहितविरत्यावारककर्म्मणः क्षयोपशमावस्थत्वादत्रःस्वायत्तःफरलोकेत्वव्रश्यंतुद्याल्यगतत्वदत्वतःशकत्वान्नबध्धीवाबधिनाप्रत्याख्याती
तिकथमत्रांसादोषवानयमिति।अथेवंब्रूयास्तंकिमितीछं व्रतभंगाद्विभेत्यसौअयंहिमत्तोमुक्तिंयास्यतिनतत्रकामभोगाभावाद्व्रतभगासंभवएव
तिफरलस्यव्रतभंगसंक्षोभःतदयुक्तं सांप्रतमिहमुक्तिगमना संभवान्महाविदेहेष्वपिसर्वस्यापिन्रमननिश्चयायोगादिति अथकोपितावन्मुक्तिः
गच्छतिःतस्यचमदृशिमनेपरिमाणेप्रत्याख्याननिगृह्यमाणेमुक्तावपिमह्यव्रतानुगमादपरिमाणप्रत्याख्यानस्यसफलताभविष्यतीतिचेदित्यत्रा
हकोवाचयेत्यादियोपिमुक्तिंगच्छतितस्यापिविमुक्तस्यनिष्ठितार्थस्यकोअवानामपकाराः किंतुतानांसाफल्यंतत्कार्यस्यसिद्धान्नलान्नकि
चिदितिभावःतस्मान्मुक्तिगामिनमपिप्रत्यसंगतमेवापरिमाणप्रत्याख्यानमिति तदेवंमुग्धमनाङ्कवाप्यत्तपानपेक्ष्यसामान्येनैवापरिमाण
प्रत्याख्यानेदूषणान्युक्तानि अथनिह्नार्यकिंचिदभिप्रभतिदूषणमाह नोपुणरच्चयभावं पुणमाणा परस्सभावियं भणइ चयपरिमाणमेवं यच्चरकं
सामुसावाई यःपुनरपिकिंचिच्छास्त्र परिकर्म्मितमतिर्विशीर्णं व्रतं गृह्णातिविशलत्वादेव चपि विचार्ण व्रतःफरलोकमेवगच्छतीत्यवबुध्यमानःस्फु
रेयुवाद्यतभावमविरतिभावमवश्यंभाविनंमुणन्जानानोपिव्रतंप्रत्याख्यानमयपरिमाणं यावदधीवपरिमाणरहितंभणत्युच्चरति सएवंब्रुवाणः
प्रत्यक्षंसाक्षादेवमृषावादीअन्यथाभणित्वा अन्यथाकरणादितिअपिच भावोपच्चरकाणं सोजइमरणपरउविमोमणं अहनुत्थिनदिसइ आव
धीवतितीकोसभाववश्चेलसिकोविरतिपरिणामःप्रत्याख्यानमुच्यते सचप्रत्याख्यातुर्यावज्जीवावधिमेवास्तितुतमरणपरतोपीतिवक्तव्यं य
द्यनंतरपक्षस्तर्हिभग्नेतस्यप्रत्याख्यानंफरलोकादौभोगसेवनादवश्यंभावीनङ्गइत्यर्थः अथाद्यपक्षस्तर्हिवचनेनापि यावज्जीवमितिप
रिमाणंप्रगुणन्यायेनकिंन निर्द्दिश्यतेकिंनकिंमतेपनान्यच्चेतस्यन्यत्तु न वचनेनोच्यतइति अथभावोन्यथा वचनंत्वन्यथाप्रोच्यते तर्हि
मायैवकेवलमितिदर्शयन्नाह जइअन्नदेवभावं वयउ वयणमन्नंहामाया किंवाभिइहिएदोसो भावाउकिंवउगुरुयं॥ हंतयद्यन्यथैव यावज्जी
वावधिकएवचेतसिभावःप्रत्याख्यानपरिणामोन्यथैवचजीवावधिपरिणामरहितमेववचनंतर्ह्येवचेतयतोलालतःकेवलैवमायानिश्चीयतेनान्यस ३१८
लक्ष्यतेअन्यथाविचिंत्यान्यथाभाषणादितिअथवापृच्छ्यो सित्वं किंभावेतस्थास्थितेपियावज्जीवाइत्यभिहितेपिदोषःकश्चिद्दीक्ष्यतेभवतायेनव
चनेनापिनेदमभिधीयते यदिकिंवाभावतस्काशादयोनिवचनंगुरुकंप्रधानंपश्यसित्वंयेनभावेऽन्यथास्थितेपिवचनमन्यथाअभिदधासि एत
२०

एतद्वायुक्तं आगमेप्रावश्येवप्रामाण्येनवचनस्यत्वप्रामाण्येनाभिधानादिति कःपुनरयमागमइत्याह अन्नछनिवडिएवं अणभिनोरवलुमणोगर्ड
भावीतंरवलुपच्चरकाणं नपमाणंवंजलंचलणा इहकेनापिश्रिविधाहारादिप्रत्याख्यानंकर्तुमध्यवसितं अधिकतरसंयमकरणाद्यभिचेतसापनश्च
विधमाहारंप्रत्याख्यामीत्यादिव्यंजनंशब्दउच्चरितः एवंचमानसभावान्नतुवृत्त्याव्यंजनेशब्दे अन्यत्रनिपतितेविषयेसमुच्चरितेयःस्वलुप्रत्याख्यानवि
षयोमनोगतोभावःप्रमाणंननुव्यंजनंशब्दइत्यर्थः कुतोनव्यंजनंप्रमाणंसएवप्रत्याख्यानविषयोमनोगुताभावःप्रमाणंनतव्यंजनंप्रामाण्यं
यस्खलनाच्छलमात्रंतत्अजनमतोप्रमाणानाज्ञाननिरोधेनप्रवृत्तत्वात्तदेवमागमेनपश्चद्वचनस्याप्रमाण्यंनोकत्वाघादियावधीवावधिकोमानसोभा
वस्तत्रेष्यते तदावचनापियावधीवमित्युच्यतां नोकिंमिथ्यागमेणेति एवंयुक्तिभिःप्रज्ञाप्यमानो यावदसौनकिंचित्प्रतिपद्यते ततःकिंतत्रसंजात
मित्याह इयपपणविउंपिनसो जाहे मद्दहइ पूसमित्तणं भणगणछेराहियकाउ तोसंघसमवायं। आहयदेशवंबइ बाणकमाणोविपच्चय
निमित्तंवच्छत्तिणिस्पृष्टरूगयासापारिकहइसघोसम्भावादगरःपुरीगोत्तिजिणपरोमणइयरीमछाबाइसमउनिन्हउयानिएइसंसा
मर्त्यकत्तोगतुंजिणिंदमूलंमि चेडिकपूणाए संघणलउकउवसो ततस्तूणमप्यासामक्षरार्थःस्फगमएवभावार्थस्तुकथानकेराषा
दवसयत्तश्चेदं एवंयुक्तिभिःप्रज्ञाप्यमानोयावदसौनकिमपिश्रद्धत्तेभावकपुष्यमित्रा चार्यैरन्यैगत बहुश्रुतस्थविराणांमतेकुनोत
नस्ततस्तैरप्युक्तोसौयादृशंस्वरूपःप्ररूपयत्यार्यरक्षितसूरिभिरपिताहशमेवप्ररूपितंनहीनादिकंलनागाश्चामा।हलेनोक्त
कियायमप्रमाणोयस्तीर्थंकरैरेस्ताहशमेवरूपितयादृशमहंप्ररूपयामिततःस्थविरैरुक्तंमिथ्याभिमानावेशमाकार्षीस्तीर्थंकराशातनांना
किंनपित्वजानासि ततःसर्वाप्रतिपन्नेतस्मिन्सर्वैरपितैःसंघसमवायःकृतःसर्वेणानपिचसंघेनदेवताह्वानार्थंकायोत्सर्गो विहितस्त
तोभद्रिकाकाचिद्देवतासमागताःसाद्यदिशि संदिशथकिंकरोमि ततःसंघःप्रस्तुतमर्थंजानन्नपिसर्वजनप्रत्ययनिमित्तंब्रवीतिमहाविदेह
गत्वातीर्थकरमापृच्छकिंदुर्बलिकापुष्पमित्रप्रमुखःसंघोयद्भणतितत्सत्यमुतयद्गोष्ठामाहिलोवदतितत्सत्यमाकंममहाविदेहगमनागम
नेकुर्वन्त्याःप्रत्यूहवातविघातायप्रमनुग्रहंकुरुतायोत्सर्गकुरुतयेनाहंगच्छामि ततस्तथैवकृतेसंघेनगतासाइष्टश्चानेनभगवानभ्यागताकथय
तियदुततीर्थंकरःसमाविशतिदुर्बलिकापुष्पमित्रपुरःसरःसंघः सम्यग्वादीगोष्ठामाहिलस्तुमिथ्यावादीसप्तमश्चायंनिह्नवइति तद
तच्छ्रुत्वागोष्ठामाहिलस्तुमिथ्यावादीसप्तमश्चायंनिह्नवइति तदेतच्छ्रुत्वा गोष्ठामाहिलोब्रवीति नन्वल्पर्द्धिकेयंवराकीकानामतस्याः

गच्छ

कइ पुनरनायत्तं तीर्थकरांतिकं गमनशक्तिरित्येवमपि यावदसौ न किंचिन्मन्यते तावत्संघेन बाह्यो बाह्यः कृतोऽनालोचितप्रतिक्रांतश्च कालं गतः इत्थे
कचत्वारिंशद्गाथार्थः ॥२॥५४२ इति गोष्ठामाहिलनामा निह्नवः समाप्तः एते च देशविसंवादिनः सप्त निह्नवाः अथ सर्वविसंवादिनो भावुकरयपए
स अवत्तसमुच्छादुगतिगअबद्धियाचेवेत्यादिगाथायां चशब्दगृहीतान्प्रस्तावोटिकनिह्नवानभिधित्सुराह छव्वाससयाइं नवुत्तराइं त
इयासिद्धिंगयस्स वीरस्स तो बोडियाण दिट्ठी रहवीरपुरे समुप्पन्ना अथ बोटिकोत्पत्तिरेव संग्रहगाथाद्वयमाह रहवीरपुरं नगरं दी
वगमुज्जाणमज्जकन्हे य सिवभूइस्स वहिंमी पुच्छा थेराण कहणाय बोडियसिवभूईओ बोडियलिंगस्स होइ उप्पत्ती कोडिन्नकोट्टवीरा प
रंपराफासमुप्पन्ना एतद्गाथार्थः कथानकगम्यस्तच्चेदं रथवीरपुरं नाम नगरं तत्र बहिर्द्वीपकाभिधानमुद्यानं तत्रार्यकृष्णनामानः
सूरयः समायाताः तस्मिंश्च नगरे सहस्रमल्लः सहस्रभृतिर्नामनोराजसेवकः समस्ति स च रात्रौ प्रतिदिनमेवाऽऽविलासान्कुर्वन्नगरमध्ये पर्यटति रात्रे
श्च प्रहरद्वये निक्रांते गृहमागच्छति तन्न एतदीयभार्या तन्मातरं भणति निर्वेदिताहं त्वत्पुत्रेण न खल्वेष रात्रौ वेलायां कदाचिदप्यागच्छतितत उ
जागरकेण बुभुक्षया च बाध्यमाना प्रत्यहं तिष्ठामि ततस्तयाप्रोक्तं वत्से यद्येवं तर्हि त्वमद्य स्वपिहि स्वयमेवाहं जागरिष्यामि ततः कृतं चैव्यं तत
न च वइ तरस्याल्क आगता रात्रिप्रहरद्वये निक्रांते समागत्य शिवभूतिना प्रोक्तं द्वारमुद्घाटयत ततः प्रकुपितया मात्रा प्रोक्तं दुर्णयनिधे यत्रे त
स्यां वेलायां द्वाराण्युद्घाटितानि भवंति तत्र गच्छ न पुनरेवं तव पृष्ठौ कश्चन कोप्यत्र मरिष्यतीति ततः कोपाहंकाराभ्यां प्रेर्यमाणो सौ निर्गतः प
र्यटंश्चोद्घाटितद्वारः साधुपाश्रयो दृष्टः तत्र च साधवः कालग्रहणं कुर्वंति तेषां च पार्श्वे तेन वंदित्वा व्रतं याचितं ते च राजवल्लभो मात्रादि
भिरमुक्त इतिकलिततेन दत्तं ततः खेलमल्लकाद्यशां गृहीत्वा तेन स्वयमेव लोचः कृतः साधुभिर्लिंगं समर्पितं विहृताश्च सर्वेप्यन्यत्र कालं
तरेण पुनरपि तत्रागताः ततो राज्ञा शिवभूतेर्बहुमूल्यकंबलरत्नं दत्तं ततः आचार्यैः शिवभूतिरुक्तं हिमनेनतव साधूनां मार्गादिष्वनेकान
र्थहेतुना गृहीतेन ततस्तेन गुर्वप्रतिभासेनापि संगोप्य मूर्छया तद्धृतं गोचरचर्यादिष्वश्चागतः प्रत्यहं तद्दृष्ट्वा संभालयति न तु कदाचिद
पि व्यापारयति ततो गुरुभिर्मूर्छितोयमत्रेति ज्ञात्वा अन्यत्र दिनेन मनापृच्छैव बहिर्गतस्य परोक्षे तत्कंबलरत्नं पाटयित्वा साधूनां पादप्रोंछ ३१९
नकानि कृतानि ततो ज्ञातव्यतिकरः कषायितो सौ तिष्ठत्यन्यदा च सूरयो जिनकल्पिकान्वर्णयंति तद्यथा जिणकप्पिया य दुविहा पाणीपाया
पडिग्गहधरा य पाउरणमपाउरणा एक्केक्का ते भवे दुविहा दुगतिगचउक्कपणगं नव दस एक्कारसेव बारसगं एए अट्ठविगप्पा जिणकप्पे होंति २८

उवहिस्स इह केषांचिज्जिनकल्पिकावर्णयंति तद्यथा जिणकप्पिया य दुविहा पाणीपाया पडिग्गहधरा य पाउरणमपाउरणा एक्केक्का ते भवे दुवि
विहा दुगतिगचउक्कपणगं नव दस एक्कारसेव बारसगं एए अट्ठविगप्पा जिणकप्पे होंति उवहिस्स इह केषांचिज्जिनकल्पिकानां रजोहरणं मुखव
स्त्रिका चेति द्विविध उपधिः अन्येषां तु कल्पेन सह त्रिविधः कल्पद्वयेन सह चतुर्विधः कल्पत्रयेण सह पंचविधः केषांचित्तु मुखवस्त्रिका रजोहरणं
च तथा पत्तं पत्ताबंधो पायट्ठवणं च पायकेसरिया पडलाइं रयत्ताणं च गोच्छओ पायनिज्जोगो इति सप्तविधः पात्रनिर्योग इत्येवं च नवविधः कल्पेन तु
सह दशविधः कल्पद्वयेन सह एकादशविधः कल्पत्रयेण समं द्वादशविध उपधिः केषांचिज्जिनकल्पिकानामिति तदेतच्छ्रुत्वा शिवभूतिना प्रोक्तं उ
यद्येवं तर्हि किमिदानीमौधिकौपग्रहिकश्चैतावानुपधिः परिगृह्यते स एव जिनकल्पः किं न क्रियते ततो गुरुभिरुक्तं जंबूस्वामिनि व्यवच्छिन्नो
सौ संहननाद्यभावाच्चेदानीं न शक्यत एव कर्तुं ततः शिवभूतिनाप्रोक्तं मयि जीवति स किं व्यवच्छिद्यते नन्वहमेव तं करोमि परलोकार्थिनाऽसप
त्नेन परिग्रहो जिनकल्पः कर्तव्यः किं पुनरनेन कषायभयमूर्छादिदोषनिधिना परिग्रहानर्थेन अत एव श्रुते निःपरिग्रहत्वमुक्तं अचेलकाश्च
जिनेंद्राः अतो अचेलतैव सुंदरेति ततो गुरुणा प्रोक्तं हंत यद्येवं तर्हि देहेपि कषायभयमूर्छादयो दोषाः कस्यचित्संभवंतीति सोपि व्रतग्रहणा
नंतरमेव त्यक्तव्यः प्राप्नोति यच्च श्रुते निःपरिग्रहत्वमुक्तं तत्र धर्मोपकरणेष्वपि मूर्छा न कर्तव्या मूर्छाभाव एव निःपरिग्रहत्वमसौ नं तु व
न पुनः सर्वथा धर्मोपकरणस्यापि त्यागः जिनेंद्रा अपि न सर्वथैवाचेलकाः सव्वेवि एगदूसेण निग्गया जिणवरा चउवीसं इत्यादि वच
नात्तदेवं गुरुणा स्थविरैश्च यथोक्तनीत्याभिधीयमाना अपि मिथ्यात्वकषायमोहादिकर्मोदयान्न स्वाग्रहान्निवृ
त्तो सौ किंतु चीवराणि परित्यज्य निर्गतः तस्य च बहिरुद्याने व्यवस्थितस्य उत्तराभिधाना भगिनी वंदनार्थं गता सा च तथाविधं दृष्ट्वा तं
स्वयमपि चीवराणि त्यक्तवती तत्र भिक्षार्थं नगरमध्ये प्रविष्टा गणिकया दृष्टा ततश्चिंतितमनया मा भूदस्माकं जनविरक्तिरि
त्यनिच्छंत्या अपि तया वस्त्रं परिधापिता ततो नग्नत्वे न व्यवस्थितेति ततो नैवं विद्यमानापि न तथा बीभत्सा अतिलज्जनीया च
भवतीति विचिन्त्य तत्रैव स्थिता ततः शिवभूतिना कौडिन्यकोट्टवीरनामानौ द्वौ शि
ष्यौ दीक्षितौ गाथाक्षरार्थः किंचिदुच्यते कोडिन्नेत्यादि कौडिन्यश्च कोट्टवीरश्चेति सर्वोपि विभाषा एक वद्भवतीति वचनात्कौडिन्यकोट्ट
वीरं तस्मात्कौडिन्यकोट्टवीरं परंपरास्पर्श आचार्य शिष्य संबंधलक्षणमधिकृत्योत्पन्ना संजाता बोटिकदृष्टिरित्यध्याहारः इत्येवं बोटिकाः

समुत्पन्नाः अथभाष्यं उवहिविभागंसोउं सिवभूइअयकण्हगुरुमूले जिणकप्पियाइयाणंभणइगुरूकीसनेयाणिं जिणकप्पोणुचरिघइ वोच्छिन्नोत्ति
भणिएपुणोभणइ तदसत्तरसा निव्वज्जउ किंमज्जइकिस किंसमत्थस्स पुत्रमणापुव्वच्छिन्नकेवलकसायकलुसिउचेव सोबेइपरिग्गहडे कसायमु
छाभयाइय दोसाजउसकबुहुगाफुयेणंभयपरिग्गहत्तंति अणचेलायजाणिंदा तदपिउअंच जिणकप्पो जंचजियाचेलपरिस्सहेमुणीजंचती हिंवाणेहिं।
अत्थंधरेधनगं नउंतउच्चेलया सेया सावीपिउक्काओएवनपरंजंच जियाचेलेत्यादि यस्माज्जिताचेलपरीषहेतुनिरित्यागमेभिहितं जिताचेल
परीषहत्वंचकिलत्यक्तवस्त्रस्यैवभवतीति तदभिप्रायः यस्मात्रिभिरेवस्थानैर्वस्त्रधरणमनुज्ञातमागमेनेततः तथाचागमेभणितं ताहि
गणेहिंवत्थं धारिज्जाहिरित्तियंपरीसहवत्तियं तत्रह्रीलज्जासयमोवास्यया निमित्तं यस्यधारणस्यतत्तथा जुगुप्सालोकविहिता निंदासाप्रत्ययो
यस्यतत्तथापरीषहप्रत्ययः शीतोष्णदंशमशकादयः प्रत्ययोयत्रतत्तथा उपसंहरन्नाह तो तोनेसोदेहोच्चिय नेसकसाउप्पत्तिहेउत्ति गुरुणा आयरि
ध्यानाभिहितः शिवभूतिर्यदिहंनचधनकषायहेतुस्तत्तेनवपरिग्रहः सच मुमुक्षुणा परिहर्तव्यएवेति एकांतः तोसाइत्यादितनस्तत्स्वस्य
योदेह एवतेनवस्त्रस्यात्मनातिकषायोत्पत्तिहेतुरितिपरिग्रहः परिहहरणीयश्चप्राप्नोत्यतो परिग्रहत्वस्यपरिग्रहाणांचोत्सूनाच भाति अथवा
किमेकोदेह एवनानुव्याख्यापिब्रूमस्तथया अथिवविकिंविजए जेरूसवत्थस्सवकसायवीर्यंजं वच्छनहोघएवं धम्मोवितुमउ घेतव्वो जेणकसायनिमित्तं
जिणोविगोसालसंगमाईणं धम्माधम्मपपाचियपडिणीयाणंजिणमयंच किंहिनामितावतिजगति तदस्त्वस्ति यद्यस्मिन्वालस्यवाकषायाणांबीजं
कारणंनभवेदेवंचसतिश्रुतचारित्रभेदभिन्नोधर्मोपित्वयानगृहीतव्यस्तस्यापिकस्यचित्कषायहेतुत्वादितिकुतइत्याह जेणेत्यादि येनयस्माद्वास्ता
तत्प्रणीतोधर्मः किंतुसच्छिष्युननबंधुरपिः कारणवत्सलः सर्वसत्वानांजिनोपिभगवांस्तीर्थकरोपिकुष्टकर्मणांगोशालकसंगमकादीनांक
षायनिमित्तं संजातः एवंधर्मस्तत्प्रणीतस्तदुक्तधर्मपरा अपितदेकनिष्ठाः साधवोजिनमतंचद्वादशांगीरूपंसुवर्णमप्यतद्गुरुकर्मणांदुरेवकरूप
दीर्घभवभ्रमणभाजांभूत्यनीकानांजिनशासनप्रतिकूलवर्त्तिनांकषायनिमित्तमेवत्स्मतदप्यग्राह्यंप्राप्नोतिनचैतदस्ति तस्माद्यत्कषायहेतुस्तत्प
रिहर्तव्यमित्यनेकांतएवेति अथतद्दोषपरिजिहीर्षुः परस्याभिप्रायमाशंक्यपरिहरन्नाह अहननमोक्कसाहणमइएगंथोकसायहेउवि वच्छो
इमोरकसाहणमइएसकहंकहंगंथोमुच्छापरिकहंवा अथमन्येथास्तेदेहादयोजिनमुनांताःपदार्थाः कसायहेतवोपिसंतो नग्रंथोनपरिग्र ३२०
होमाक्षसाधनमित्यागमवमाणत्वादितिहेनयद्येवंतर्हि वस्त्रपात्रादिकमप्युपकरणंशुद्धमेषणीयंमोक्षसाधनमध्यास्त्यमाणकथंग्रंथानकथ
मित्यर्थः तदेवंकषायहेतुत्वाद्ग्राह्यमित्यान्निराकृतंहतत्वंतत्परिहरणीयमित्येतदथाकुतमाह मुणअउगंथो मेच्जउजइतो २९

MEMORIAL
[stamp, Devanagari text illegible]

हाइउकहंवागंथावात्याद संगस्स अहदेहाहाराईस नमोरकसाहणमईएतेपुच्छाकामोरकसाहणेमइएतेमुच्छा मुच्छावच्छाइएसंतेअहकुणसिकुच्छवच्छा
इ एसकमुच्छंधुवंसरीरेवि अनेघइड्ढसयरे। काहिसिमुच्छं विसेसेण विच्छाइगधरिया देहाहाराइ मित्तमुच्छाए तिरियससवराहउनए वहंतिनिरइचगाव
हुसो अपरिग्रहाविपरीसंतिएकमुच्छा कसायदोसाहि अविणायअहिंयप्पाणो कम्ममलमणंतमधाति देहव्वच्छमल्लाणुजेवणाभरणधारिणोकुइउ
चससग्गाइसकमुणउ निस्संगाकेवलमुर्विति एताःकगमोरवनवरंयस्मिन्मूर्छाहेतुः सग्रंथः परिग्रहः परिग्रहत्वादेववस्त्राद्यपस्तस्तहिमुच्छाभुउत्ति मूर्छावता
चस्त्वमाणयुत्स्वामूर्छायुत्तस्य स्यदेहाहारादिकुसत्वहंतकथमग्रंथोपितुग्रंथएव नतः सोपिपरित्याज्यः प्राप्नोति कथंवाममत्वमूर्छानुविद्धेनासं
नासंगस्यसंगविप्रमुक्तस्य साध्वादेस्त्यादिकंश्रथोगीयतेभवतानभवत्येवतथाभूतस्यतद्रथ इति अथदेहाहारादिषुतत्त्वमूर्छानास्तिमोक्षसाधन
मत्यानेषांग्रहणात्तर्हिमोक्षसाधनत्वेनतुल्यत्वादपिवस्त्रादिषुतवहंतकामूर्छेति अथस्यलेपुवाल्पत्वात्क्षणमात्रेनेवाग्निस्तस्करादुपद्रवगम्य
मानत्वात्कलमत्वात्कतिपयदिनानिस्थायमत्वविनाशधर्मकत्वाच्छरीरान्निनरांनिःसारेषुवस्त्रादिषुमूर्छांकरोषित्वं तर्हिभुवनोस्थिर्नशरीरेपिविरा
पतोमूर्छांकरिष्यसि कुतोविरोपणतत्रतत्करणमित्याह अकघतुल्लमयरत्ति विभक्तिव्यत्ययाच्छरीरस्याकृत्यत्वाकृपणात्यस्यत्वान्नहिवस्त्रादिव
न्नशरीरक्रमेणकापिलभ्यते अतएवत्स्यापूयवसाद्युपलभ्मनत्वात्तदपक्षयत्वानरगत्वाद्दुमरदिनावस्थायित्वादिपरूप
तरकार्यसाधकत्वाच्चविरोपेणशरीरमूर्छांकरिष्यसीति अथदेहादिमात्रेयामूर्छासास्त्यवस्त्रोरेस्मभमूर्छानुवद्धीनुततोदेहादिमात्रमूर्छासंस
वेपिनग्नःश्रमणकाःसंत्वांति नसर्वतोवहुपरिग्रहत्वादित्याह वच्छोदइत्यादि गाथात्रयं अधर्मिकसंक्षेपार्थःतिर्यक्कशावरादयोऽल्पपरिग्रहाअपितथा
शेषमनुष्याअपिमहादारिद्र्यापहताः क्लिष्टमनसोऽविद्यमानतथाविधपरिग्रहाअप्यविनिगृहीतात्मानोमानादिकषायवर्गवशीकृताःपरस
क्तिचपिविभवधुनच्छाकथायादिशदोषःकर्मभलमनंतमर्जयंतिलतर्जनाद्यशानिरयोपगाभवंति तनोक्तभाया अन्यत्तुमत्रमुनयः केनचि
दुपसर्गादिबुद्ध्याशरीरासंजिताः महामूल्यवस्त्राभरणमाल्यविलेपनादिसंपृक्ताअपिसर्वसंगविमुक्तानिगृहीतात्मानोजिनलाभादिकषा
परिपवः प्रसन्नाविविमलके वलालोकाःसिद्धिमुपगच्छंतिनस्माद्वस्त्राकृष्टमनसानाग्नमात्रमिदमचिंतितव्यमिति अथयदुक्तंभवतानुलेनव
स्त्रादयस्त्याज्यास्तत्रप्रतिविधानमाह गइसयाहेउगंथो तोनाणाइणनइयघाएहिं भयमिइनाइगंथा देहस्सयसाबवाइहिं अहमोरकसाहणमईए
नमयतेउविताणिगंथा वच्छाईमोरकसहणमईएसकहंकहंगंथा यदिसन्त्यस्तुक्तार्थस्तर्हिज्ञानदर्शनचारित्राणामपिउपघातकत्वाद्देहस्यवस्त्राप
हादिभ्योभयमस्तीतितान्यपिग्रंथःप्राप्नुवंति शेषव्याख्यानमायः अथयदुक्तंपरिग्रहउकसायमुच्छाभयाइयत्तित्रादिशब्दसंगृहीतंवस्त्रा

विरा० वि०

३२१

हीनो रौद्रध्यानहेतुत्वमप्युपदर्शयन्परिहरन्नाह सारक्खणाणुबंधो रोद्दज्झाणं वे मई होज्जा तुल्लमियं देहाई रूपसंगमिह तंतदहावि जे जत्तिया पगारा लोएम
यहेयवो अविरयाणं पसत्थभावाण मोक्खाय व्याख्या इहागमे रौद्रध्यानं चतुर्विधमुक्तं तद्यथा से किं तं रोद्दज्झाणे २ चउव्विहे पन्नत्ते तं जहा हिंसाणु
बंधी मोसाणुबंधी तेयाणुबंधी सारक्खणाणुबंधी तत्र हिंसायाः सत्ववधादिरूपायाः अनुबंधः सातत्येन चिंतनं यत्र तद्धिंसानुबंधी तेयाणुबंधी स्तेयमस्तस्य
स्याणुबंधो यत्र तत्तथा स्तेयं चौर्यं तस्यानुबंधो यत्र तत्तथा संरक्षणं सर्वैर्मारणादिभिरुपायैस्तस्करादिभ्यो निजवित्तस्य संगोपनं तस्यानुबंधः
सातत्येन चिंतनं यत्र रौद्रध्याने तत्तथा एवं च सति संरक्षणानुबंधो रौद्रध्यानस्य चतुर्थो भेदः स च वस्त्रादि परिग्रहवतः किलावश्यंभावी रौद्रध्यानमे
दत्वाच्च रौद्रध्यानस्य चतुर्थभेदः स च वस्त्रादिपरिग्रहवतः किलावश्यंभावी रौद्रध्यानभेदत्वाच्च रौद्रध्यानमित्येवं रौद्रध्यानहेतुत्वाद्वस्त्रादिकं दुर्गतिहे
तुः शस्त्रादिवदिति न ग्राह्यमिति न वक्तुं युक्तं भवन्नहि यदुक्तमुत्तमयो रौद्रध्यानं तदिदं देवानांप्रियस्य देहादि व्यपि तुल्यं तथापि जलदहनमालुस्व
श्वापदाहिविषकंटकादिभ्यः संरक्षणानुबंधस्य तुल्यत्वात् ततस्तदपि परित्याज्यं प्राप्नुवंति अथेह देहादिमोक्षसाधनानां गत्वा यतना यत्नात्संरक्षणानु
बंधविधानं कथमप्रशस्तं ततः कथं वस्त्रादयोपि परित्याज्या अथैवं ब्रूषे वस्त्रादिपरिग्रहः एव मूर्च्छादिदोषहेतुत्वाल्लोकस्य भवभ्रमणकारणमिति
तदिति प्रतीतं वस्त्रादिपरिग्रहवतः साधोरपि कथं न स्यादित्याह तजत्तियेत्यादि इह येयावंतः शयनपानभोजनगमनावस्थानमनोवाक्कायचेष्टा
दयः प्रकारा अविरतानामसंयतानामप्रशस्ताध्यवसायवतां लोके भवहेतवो जायंते त एव भावतः प्रकारा विरतानां संयतानां प्रशस्ताध्यवसाया
नां मोक्षायैव संपद्यंते तस्माद्वस्त्रादिरक्षाकारणेन तर जनवत्साधूनां मूर्च्छादिदोष इति जिनलाभादिकमप्ययममोहनीयादिदोषाणां लेशस्यापि तत्र दोषः कोप्यनुष
ज्यन इति अपिच ॥ यदि वस्त्रादिकं ग्रंथो मूर्च्छादिहेतुत्वात्कनकादिवदिति हि तद् दृष्टांतोपन्यासमात्रेणैव वस्त्रादि ग्रंथत्वं सिध्यति ततो वास्तु हि वि ३२१
षमपि तदुपन्यासमात्रेण कनकादेरप्यग्रंथसाधयामः कथमित्याह आहारो व्व न गंथो देहच्छंति विसघायणठाए कणकंपि तहा जुत्तई धम्मत्तिवासि
नोमिति कनकं तथा युवतिश्च धर्मोत्तिवासिनो मम न तिषु आयपरिग्गहतो न ग्रंथ इति संबंधः पुवाच किल प्रतिज्ञा कुतइत्याह देहार्थमिति कृ
त्वा अयं हेतुः देहार्थत्वादिहमप्युपजनत्वाद्देहोपकारित्वादित्यर्थः ननु युवतेर्देहोपकारित्वं किलप्रतीतं कनकस्य तु तत्कथमित्याह विसघायणठा
एति विषघातकत्वादित्यर्थः उक्तं च विसघाय रसायण मंगलत्थ विणए पयाहिणावत्ते गुरुए अडज्झ कुत्थे अठ सुवण्णे गुणा होति आहारवदि
ति दृष्टांतः कनकयुवत्यादयोपि न ग्रंथा देहार्थत्वादाहारवदिति तात्पर्यं अत्राह ननु यद्येवं तर्हि सम्यक्त्वान्वा ग्रंथाग्रंथविभागकथा ग्रंथत्वेन प्रसिद्ध ३०

स्य कनकादेस्त्वया अग्रंथसाधनाद् ग्रंथत्वेन च ममाभिमतस्य देहस्य ग्रंथो देहः कृपायादिहेतुत्वात्कनकादिवदित्येवं ग्रंथत्वस्य साधनात्ततो भयं
त एव कथय तु को ग्रंथः कस्वाग्रंथ इति तदिदं धर्ममुपसन्नस्य परस्य वचनमाशंक्य परिहारपूर्वकं ग्रंथाग्रंथविभागमुपदर्शयन्नदर्शयन्नाह तद्भा
किमविरत्त गंथो २ परस्स ब्वा होइ गंथो वमई मुच्छ मुच्छा हिं निच्छय ई वच्छाइ तेण जं जं सेगम साहण मरागदोसस्स तं तं परिग्रहो च्चिय परिग्र
हो जंतडवघाई व्याख्या तस्मात्किं नाम तद्वस्तु त्रिलोके यत्स्वरूपेण सर्वथा ग्रंथो ग्रंथो वा नास्त्येवेत्यर्थः तत्र शुभं परिग्रहो मूर्च्छा इवु
नं महेसिणेत्यादि वचनात्तत्र वस्त्र देहाहारकनकादो मूर्च्छा संपद्यते तन्निश्चयतः परमार्थतो ग्रंथः यत्र तु सा नोपजायते तदग्रंथ इति एतदेव
व्यक्तीकरोति वच्छाई तेणेत्यादि तेन तस्माच्छ्रेयस्करमिति अयमत्र मार्गः रावयो नरमाह किं संयमो पयारं करेइ वत्थाई जइ मई सुणसु
सीयत्ताणं जलणतणगयाण सत्ताण तह निसि वाउकाले सज्झायज्झाण साहणा मिसीणं महि २ वावासोसा रयाइ रक्खा निमित्तं च मयसंवरु
झणच्छे गिलाण वाणा बगारि यामि सयं मुहपोत्ति याइ चेवं परूवणि धत्तकाजग्गं संसत्त सत्त गोरस पाणय पाणीयपाणरक्खठ परिगलण पाण
घायण पच्छाकम्माइ याणं च परिहारच्छ पत्तं गिलाण बालाइ वग्गहच्छं च दाणायधम्म साहण समयाचेवं पडीपरुव्याख्या ॥ कनाम संयमाय
कारं करोति वस्त्रादिकमिति यदि तव मतिः तर्हि कथ्यते शृणु सात्रिकोणिकुल्ये स्तावच्छीतात्तानां साधूनां तात्कालिकार्त्तध्यानापहरणं क्रियते तथा
लणतृणादीयनगतानां सत्वानां प्राणरक्षणं क्रियते इति हापि दृश्यं इत्युक्तं भवति यदि कल्पानभवेयुस्तदा शीतार्त्ताः साधवाग्नितृणादीयनगतास
त्वानां ज्वलनं कुर्युस्तत्करणे चावश्यं तावत्सत्वोपघातः कल्पेसत्प्राय्येवं रचनप्रवृत्तेः अग्नितृणादिजीवजंतूनमंतरेणापि शीतार्त्ति निवृत्त विति त
या कालच उवर्कडं कोसरणं महन्नेति यं तु बोधव्वमित्यादि वचनात्समस्त रात्रि जागरणं कुर्वद्भिः साधुभिश्चत्वारः कालाः ग्रहीतव्याः तत्र हिमकणप्र
वर्षिणी शीतेयति चउण्ठं कालं ग्रह्णतां तेषां स्थविराणां कल्पाः प्रावृताः कल्पाः संजायते महिकाधूमिकावासत्तिकृत्ति वर्षादृष्टि भुसति अवश्याय प्र
तीत रजोपि सच्चित्तमीषदाताम्रं नभसः पतंतीति प्रतीतमेव आदिशब्दात्प्रदीपतेज प्रभृतीनां परिग्रहः एतेषां च महिकादिगतानां सत्वानां रक्षा
मित्तं कल्पाः संजायंत इति तथा मंतस्य संवरणं संवरः आच्छादनं ध्यानयहिच यत्तदर्थं चक्षुते न त्वलन्नं प्रच्छादनपटिकादि वस्त्रमभिधानमत्राणीय
कादिचत दृसिमतं परमगुरूणां एवम रववत्कि कारणो हरणादिचापकरणं समनुपानुसारतः संयमोपसातंण ग्रहणानल सेवानिवारणाधर्मार्थ
कृज्झाणाठ दिठकपणग्गहणं गिलाणमरणठया विव संपाई मरयरेणु प्रमपण ठावयंति मुहपोत्ति नासं मुहं चबंधइ तीन्व सहिं पमघेता आयाणनि
रकं वनाणनिसीरज्जु यदसंकोएपुव्वं पमज्जणठा लिंग ठा च बरयहरणं वेउव्वकायठेवाइए सीय पजणेण च व तेसि अणुग्गह ठालिं उदय गभय

३२२

दृनिस्त्रीदर्शनलिंगोदयरक्षणार्थंचयस्चपट्टो मत्तइति अथपात्रस्यमात्रकस्यच संयमोपकारित्वंदर्शयन्नाह सत्तेइत्यादि संसक्तसक्तुगोरसद्राक्षापान
कद्यानीयगतसत्वानांप्राणविपत्तिरेवस्यात्पात्रेतुसति समयोक्तविधानातेपरिस्थाप्यंते तथाचसतितद्गतसत्वप्राणरक्षापात्रेणसिध्यतीति तथापा
गृहीतानां शाभावेपाणिपुटएवघृतगोरसादिरसानांपरिगलनेसति षट्कायकीटादिप्राणघातनं यच्चभाजनधावनादिति पश्चात्कर्मादयोदोषास्तेषां
परिहारार्थंपात्रंचमिष्यते तथाकुरुभिःतथाग्लानबालवृद्धवलबद्धप्राघुणकार्थंचतदिष्यते पात्रेहिसतिगृहस्थेभ्यः पथ्यादिकंसमानीयग्लानबा
हि लादीनामुपष्टंभउपष्टंभः क्रियते तदभावेपुनरसौनस्यादेवेति अपरंचपात्रेसति गृहस्थेभ्यः पथ्यादिकंसमानीयग्लानबालादीनामुपष्ट
ह उपष्टंभः क्रियते तदभावेपुनरसौनस्यादेवेति अपरंचपात्रेसति भक्तपानादिकंसमानीयान्यस्यप्रयच्छतांसाधूनांदानमयधर्मस्यासा
ध्यनंसिद्धिर्भवति पात्राभावेत्वेतन्नस्यात्तदसत्वेकस्यापिकेनचिद्भक्तपानादिदानासंभवादिति समयाचेयंपरंपरउत्ति एवंचपात्रेपरिग्र
हेसतिलब्धिमतामलब्धिमतांचशक्तानामशक्तानांचशास्त्रज्ञानांमाघूर्णकानांचसर्वेषामपिसाधूनांपरस्परंसमतास्वास्थ्यंतुल्यताभवति
पात्रेहिसति लब्धिमानभक्तपानादिकंसमानीयालब्धिमतेददाति एवंशक्तोऽशक्तायवास्तव्यः प्राघूर्णकायप्रयच्छतीति सर्वेषांसौस्थ्यंपात्रा
भावेत्वेतन्नस्यादितिइहचपात्रग्रहणस्यगुणकथनेनमात्रकस्यापितत्कथनंकृतमेवद्रष्टव्यंप्रायःसमानगुणत्वाउक्तंच वक्रामरदद्रूया य
महणाज्ञिणेहिं पन्नत्तेयगुणासंभोएमवंतितिप्रायगर्हणं विअतरूतबालवुद्धसेहाएसागुरू असहुवग्गोसाहारणुग्गहा अलद्धिकारणापायगहणं
तु आयरिएयगिलाणेपाहुणएउल्लहसहसद्दाणे संसत्तभत्तपाणेमत्तगपरिभोगणुण्णाउत्ति यदुक्तं कएभणियमपरिग्रहत्वेनेति तत्राहअपरि
ग्रहयास्फुतितिजायमुच्छापरिग्रहयास्फुत्तितिजायमुच्छापरिग्रहाभिमदे सवदुधकृतसा कायवाक्कृतसभावोयाचसव्वाउपरिग्रहाउवेरमणमि
त्यादिनापरिग्रहत्वास्तेत्रमोक्तिनित्वभागीयतु तथापिमूर्छवपरिग्रह साचमूर्छायथाचरेत्तथासर्वधापिशरीराहारादिद्रव्येषुनकर्तव्येतिसूत्र
सद्भावः सूत्रपरमार्थानुपुनस्त्वदृशिमतः सर्वथावस्त्रपरित्यागोपरिग्रहत्वेनिस्त्राभिप्रायस्तस्मात्परिज्ञावसूत्रसावार्थाभिथ्यैवविवसत्व
मितिदृदयं यथोक्तंजमचेलायजिणिंदाइतितत्रावविधानुमाह निरुपमाधसंघयणा।चउनाणाइसयसत्तसपन्ना अच्छिदपाणिपत्ता जिणाजिय
परिसहतम्हाजहत्ति दोसयावीतिनवत्थपत्तरहियावि नदसाहणंतिनत्तिं तोतग्रहणंनकुर्वति तहविगहिएगयच्छा सवच्छेतिथोवएसणच्छत्ति
अभिनिरकमतिसवेतम्भिचुएअचेलयाहोंति व्याख्या यस्माज्जिनास्तीर्थंकराः सर्वेपिनिरुपमधृतिसंहनना छद्मस्थावस्थायांचतुर्ज्ञानाःअ ३२२
तिशयसत्वसंपन्नाः तथाअच्छिद्रपाणयएवपात्रंयेषांतेअच्छिद्रपाणिपात्राजितसमस्तपरीषहाश्चनस्मात्ति तस्माद्वस्त्राभावेपिसंयमवि

३१

साधनादयोदोषाः प्रोक्तास्तांश्चयथोक्तान्दोषांश्चेतवस्त्रपात्ररहिता अपिनप्राप्नुवंति इत्यनस्तद्वस्त्रादिकमसाधनमसाधकंसंयमस्यतेषांतीर्थंक
राणामितितस्मात्किंचित्करत्वात्तस्यातिगतसंयमानुपकारिणोवस्त्रादेर्ग्रहणंनकुर्वंतितीर्थंकरा इति ननुयदिनवस्त्रादिग्रहणंनकुर्वंतीत्युच्य
तेतर्हिसव्वेविएगदूसेणनिग्गया इत्यादि विरुध्यतइत्याशंक्याह ॥ नहपात्यादि यद्यपितत्संयमस्यानुपकारित्वस्त्रंतथापिसवस्त्रमेवतीर्थंसव
स्त्राएवसाधवस्तीर्थंचिरंभविष्यतीतीत्यस्यार्थस्योपदर्शनतापनंतदर्थंगृहीत्वैकवस्त्राःसर्वेपितीर्थंकृतोऽभिनिष्क्रामंतीति तस्मिंश्चव
स्त्रच्युतेकापिपतितेअचेलकावस्त्ररहितास्तेभवंति नपुनःसर्वदा तथाअचेलकाश्चजिनेशा इत्यैकांतिकंयदुक्तंतद्भवतांनसिद्धान्तरहस्यंकिम
वेतिभावः जिनकल्पिकाद्यस्तुसेत्स्वसचेलकाइतिदर्शयन्नाह जिणकप्पियाइउमुणसोवहिउसव्वकालमेगंते उवगरणमाणमेसिं पुरि
सावेरक्खाइंबहुमेथ अयमत्राभिप्रायः तीर्थंकरदृष्टांतावष्टंभेनजिनकल्पिकोदाहरणावष्टंभेनचाचेलकत्वमतिपद्यसे एतच्चसर्वम
वतोदुर्बोधविलसितमेवयतस्तीर्थंकराअपिपूर्वोक्तन्यायेनकादाचित्काअचेलकाःजिनकल्पिकास्तयंतुछद्मस्थाःपुनःसर्वकालमकालेनसो
पधयएवेतिअतएवतद्गतिगच्छइकप्पणगमित्यादिनापूर्वमेतेषामुपकरणमानंप्ररूपितंसयाच तद्दृष्टुमुक्तंनपुनःसर्वथानिरुपकरणता तदयंयस्त
यासर्वथापकरणस्त्यागःकृतःसदृष्टांतीकृतानांतीर्थंकरजिनकल्पिकादीनामपिनदृश्यते केवलंभूतनःकोपित्वदीयएवायंमणइति अथप्रकारांत
रणपरमतमाशंक्यपरिहरन्नाह अरहंताजमचेला तेणाचेलत्तणंजइमयंते तोनवयणाउच्चियनिरतिसउ हाऽमाचेलो यद्यस्मादर्हंतोऽचेला
चेलरहितानाग्न्यधारणलीनतस्मात्कारणादचेलत्वनग्नत्वंयदितवममंसम्मतंजारिसयंगुरुलिंगंसीसेणाविवारिसेणहोयव्वंनहिहोइबुद्धसीसो
संयवडोनग्ग्रवणाववाइतिवचनादिति तस्तर्हितद्वचनादेवतीर्थंकरोपदेशादेवनिरुपमधृतिसंहननातिशयरहितोऽचेलानग्नोमाभू
त्वं इदमुक्तंभवति यदितीर्थंकरशिष्यत्वात्तद्वर्तस्तवेममाणंनर्हितत एवहितोक्तदुपदेशापिप्रमाणमेवनहिगुरूपदेशमतिक्रम्यभवतमा
नशिष्योभीष्टार्थसाधकोभवति। परमनुरूपदेशाश्चयंवर्ततेनिरुपमधृतिसंहननातिशयरहितनअचेलकेनभवितव्यं नात्किंतमिक
गुरूपदेशाबाह्येनचाग्न्यतात्मनविगोपयसीति अयमयथागुरूपदेशःकर्तव्यस्तथातद्रूपचरितमप्यवश्यमाचरणीयं तदयुक्तं तदुपदेशानुष्ठानस्य
वकार्यसाधकत्वादितिदर्शयतिरोगीजहावएसंकरेइचधत्ततोरोगाय नउवेसचरियंवाकरेइनयपउणइकरेंतो नहाजिणवेधावसंकुण
माणोवइकम्मरोगाउ नउतन्नेवत्थधारो तेसिंआएसमकरेंतो व्याख्या उगयथारोगीवैद्यस्योपदेशंकरोति तत्करणमात्रेणैवचरोगा

द्विमुच्यते पुनरसौ तदृष्टं करोति नापि तच्चरितमाचरति न च तत्कुर्वाणोप्यसौ प्रगुणीभवति प्रत्युत क्षपणकादौ वैद्येनाभ्यादिकं तदृष्टं कुर्वन् सर्वरसै
श्च स्वेच्छया लङ्घुनानन्तच्चरितानुष्ठायी संनिपातस्यैव जायते तस्माद्वैद्योपदेशानुष्ठानमेव रोगिणो रोगापगमहेतुरिति प्रस्तुतयोजनामाह।
तहेत्यादि तथा तेनैव प्रकारेण जिनवैद्यस्यादेशं कुर्वाणास्तद्वचनरितं अनाचरन्नपि कर्मरोगादपि विमुच्यते न पुनस्तत्समादेशमकुर्वाण
स्तन्निपथ्यचरिते विभ्राणोपि तस्माद्विमुच्यते केवलं तद्योग्यतारहितत्वात्तन्निपथ्यं च चरिताभ्यां प्रवर्तमानं उन्मादादिभाजनमेव संवर्तते इति किं
च यदि तीर्थकरवेषचरितानुष्ठानं वर्तामि वास्तर्हि किं सर्वथा तैः सहैव च चरिताभ्यां सर्वसाधर्म्यं भवतः उत देशतः यद्याद्यः पक्षस्तर्हि यत्तैः कु
र्वेति सत्सर्वमपि भवतः कर्तव्यं प्राप्नोति। किंपुनस्तदित्याह नपरोवएसवसया नयबउमत्थ एरावइसंपि इति नउ सीसवर्गं दिक्खति जिणा
जहा सव्वे तह ससेहिं सव्वं कधंजइ तेहिं सब्बसाहम्मं एवं चकउ पिच्छं न चेइ चेलाति को गाहो व्याख्या यदि तैर्जिनैः तीर्थकरैः सह लिंगच
रिताभ्यां सर्वसाधर्म्यं तर्हि तथा तेस्वयंबुद्धत्वान्न परोपदेशेन वर्तन्ते न च छद्मस्थावस्थायां प्रतिबोधार्थं परस्याप्युपदेशं ददाति न च शिष्य
वर्गं दीक्षति तथा शेषैरपि तच्छिष्यप्रशिष्यैः सर्वमेतदभिप्रायेण कार्यकरणीयं प्राप्नोति भवतैवं तर्हि को दोष इति चेदित्याह एवं च सति कुतस्ती
र्थकरस्यापि प्रतिबोधाभावाच्च न चेदिति अथ तैः सह सर्वसाधर्म्यमित्युच्यते तर्ह्यचेलोभवाम्यहमिति कस्तव ग्राहो चित्यत्वात्तच्चरितस्येति।
अथ तीर्थकरैः सह सर्वसाधर्म्याभावे अचेलत्वाग्रहः किमिति न कर्तव्यमित्याह जह न जिणिंदेहिं सम्मं सो साहु सएहिं सब्बसाहम्मं न हलिंगणा
भिम्मयं चरिएण विकिंचिसाहम्मं यथा जिनेन्द्रैः सह निरुपमधिइसंघयणा चउनाणाइ सयसत्तसंपन्नत्यादिना यत्प्रतिपादितैर्लिंगाच्चरिताच्चरो
षैरतिशयैः सर्वसाधर्म्यं नास्ति भवतः किंतर्हि किंचित्साधर्म्यमेव तथा तेनैव प्रकारेण लिंगेन चरितेन किंचित्साधर्म्यमेवैते सहाभिमतमस्माकं
न तु सर्वसाधर्म्यं तच्चलोचकरणमात्रेण न पुनरचेलत्वेन चरितेन एषणीयाहारपरिभोगेनानियतवासादिना न तु पाणिभोजित्वेन नातिशयत्वेन न त
द्योग्यत्वादस्मदादीनां तस्मात्किंचित्साधर्म्यस्योक्तन्यायेनान्यथा सिद्धेः कोऽचेलताग्रहो भवत इति यच्चोक्तं तदभिहितं जं च जिण रूपोत्ति तत्र
कोविननम्यते तीर्थकरैरभिहितो जिनकल्प इति केवलं यादृशानां पुरुषाणां येन विधिना तैरभिहितो जिनकल्पस्तदेतन्नाकर्ण्य किंपुनस्तदित्याह। ३२३
उत्तमधिइसंघयणा पुव्वविदोतिसयणा सया कालं जिणकप्पिया विकप्पं कयपरिकम्मापवज्जंति ग्रं २२७०० तं जइ जिणवयणाउ पवद्धसिपवद्ध
३२०

तो स छिन्नो त्ति अत्थित्ति कह प्पमाणं कह वोच्छिन्नोत्ति न पमाणं व्याख्या उत्तमधृति संहनना न पूर्ववेदिनो जघन्यतोपि किंचिन्न्यूननवपूर्वपा
ठकाइत्यर्थः सर्वेपि निरुपमशक्त्याद्यतिशयसंपन्नाः जिनकल्पिका अपि भवेणसत्तेण सुत्तेणत्यादिपूर्वोक्तविधिना कृतपरिकर्माणः जिनकल्पं
प्रतिपद्यन्ते ततस्तर्हि स जिनकल्पो व्यवच्छिन्न इतीदमपि प्रतिपद्यस्व अथेत्थं न प्रतिपद्यते न हि जिनकल्पास्तीति कथं तीर्थकरवचनं तव प्रमाणं
कथं च व्यवच्छिन्नोसावितिन प्रमाणं नन्वाग्रहपिशाचिका ग्रस्तचेष्टितमिदं स्वेच्छामात्रप्रवृत्तत्वादिति अथ जिनकल्पास्तित्वमनागमप्रतीतं न व्युच्छित्तिः
केन वचसेन तीर्थकरैरुक्तमिति चेदित्याह मणपरमोहिपुलाए आहारगखवगउवसमकप्पे संजमतियकेवलिसिज्झणा य जंबुम्मि वोच्छिन्ना मनःपर्यायज्ञा
नं परमावधिः पुलाकलब्धिः आहारकशरीरं क्षपकश्रेणिः उपशमश्रेणिः जिनकल्पः परिहारविशुद्धिकः सूक्ष्मसंपरायो यथाख्यातलक्षणं संयमत्रि
कं केवली मोक्षगमनलक्षणा सिद्धिश्चेति सर्वेप्येते पदार्थाः जंबूस्वामिनि व्यवच्छिन्नाः जंबूस्वामिनं यावदनुवृत्ताः न तु परतस्त्वेति यथोक्तं जंच जि
याचेलपरीसहो मुणीत्यादि तत्राह जइ चेलभोगमेत्ता दजिउ चेलयपरीसहोतेण अजियादिगिंछाई परीसहविभत्ताइ भोगाउ एवं तु दजियपरी
सहा जिणिंदा विसव्वंहा वन्नं अहवा जाभत्ताइस्स सुविहीचेलेवि किं न तो जह भत्ताइ विस्सइं रागदोसरहिउ निसेवंतो किज यदिगिंछाड्डी परि
सहो मुणी सपडिमारो वि वि तह हचेलं परिस्सइं रागदोसरहिउ सयविहीर वोढ जियाचेलपरिसहाभुणि सेवमाणा वि व्याख्या जिनाचेलपरिस
हो मुनीर्नासेवमानो विनिर्वर्तितीति यमपिमन्यामहे केवलमिदं मष्टव्यमसि किं चेलभोगमात्रेणाप्यजिताचेलपरीषहत्वं भवति येन भवता सर्व
थाचेलपरित्यागः क्रियते आहोस्विदनेषणीयादिदोषदुष्टवस्त्रपरिभोगेन तत्राद्यपक्षे दूषणमाह जइत्यादि यदि चेलभोगमात्रादपि न साधु
ना अचेलिक्यपरीषहो न जित इति त्वयोच्यते तर्हि भक्तादिपरिभोगमात्रादगितदिगिंछादिपरीषहोपि न कश्चिज्जगति स्यात्तथा च न किंचिन्म:
नायत इति चेदित्याह॥ एवमित्यादि एवं सति दक्षिमायेण जिनेन्द्रा अपि भगवंतो निरुपमधृतिसंहननाः सर्वेकानि धर्यो न जितपरीषहा इति सुव्यु
पन्नं अथाद्यमादिदोषविप्रमुक्तं विशुद्धमेषणीयं रागादिदोषरहितो भक्तपानादिकं सेवमानोपि जितक्षुत्पिपासादिपरीषहो मुनिर्भवतीति न हि या
वत्क्तादिषु विधिरुच्यते सचेलोपि वस्त्रमपि भण्यमानः किंलष्ट कापि नतु तदप्येषणीयं रागादिदोषरहितो भक्तपानादिकं सेवमानोपि जित
क्षुत्पिपासादिपरीषहो मुनिर्भवतीति नहि यावत्क्तादिषु विधिरुच्यते सचेलोपि वस्त्रमपि भण्यमानः किलष्टकापि ननु तदप्येषणीयं रागादिदोषर
हितः परिभुंजानो जिताचेलपरीषहो मुनिः स्यादेवेति भावः एतदेवाव्यक्तीकुर्वन्नाह जह स्वादिगाथाद्वयं स्पष्टं नवरं संपडिया राविंति क्षुत्क्षापि
पासाशीतोष्णादीनां भक्तपानवस्त्रादिभिः स्वकाभ्यर्थनाकृतः प्रतीकारः प्रतिविधानं यत्र सतथा इदं च प्रक्रमणिन्याय्यं गाथाद्वयापसेव्य

तेतस्मादनेषणीयादिदोषदुष्टवस्त्रपरिभोगेणेवाजिताचेलपरीषहत्वंभवति नतुसूत्रविधिनातदुपभुंजानइति आह ननुयदिवस्त्रंपरिभुंक्तेसाधुस्तर्हि
तस्यकथमचेलपरीषहसहिष्णुत्वंचेलासत्वएवतदुपपत्तेस्तदयुक्तं सत्य सतिचचेलेअचेलकत्वस्यागमेलोकेचरूढकत्वादेतदेवाह सदसंतचे
लगोचेलगेयजंलोगसमयसंसिद्धो तेणाचेलामुणयोसंतेहिंजिणा असंतेहिं सचासवसदसतीचेलेयस्यासोसदसंचेलोयचस्माल्लोकेसमयेच
अचेलकःसंसिद्धःप्रसिद्धश्चशब्दःप्रस्तावनायांसाचकृतवर्तनतस्मादिहमुनयःसमान्यसाधवःसद्भिरेवचेलैरुपचारतोचेलाभण्यंतेजिनास्तुती
र्थकरा असद्भिश्चेलैर्मुख्यवृत्त्याअचेला व्यपदिश्यंते इदमुक्तंभवति॥ इहाचेलत्वंद्विविधंमुख्यमुपचरितंच तत्रेदानींमुख्यमचेलत्वंसंयमोपकारिन
भवतीत्यउपचारिकंगृह्यते मुख्यंतुजिनानामेवासीदिति इहचौपचारिकमचेलकत्वंभावयतिपरिसुद्धजुन्नकुच्छियथोवानियययन्नभोगभोगहिं
मुणवमुच्छारहियासंतेहिंअचेलकाभवंति कुतंभूतैश्चेलैरित्याह ॥ परिसुद्धेति लुप्तविभक्तिकदर्शनात्परिसुद्धैरेषणीयैस्तथाजीर्णैःखुदि
वसैःकुत्सितैरसारैरल्पैर्गणनाप्रमाणतोहीनैस्तुच्छैर्वाअनियतंनभोगभोगोहित्ति अनियतभोगःपरिभोगोयेषांतानितथातैरेवंभूतैश्चेलैःसद्भि
रप्युपचारतोऽचेलकामुनयोभण्यन्ते तथाअन्यभोगभोगभोगहित्तिअयवमपर्यायोच्यते ततश्चलोकरूढप्रकारादन्यप्रकारेणाचेलभोगोद्रष्टव्यःतदे
वंपरिसुद्धजुन्नकुच्छियेत्यादिविशेषणविशिष्टैःसद्भिरपिचेलैस्तथाविधवस्त्रकार्याकरणात्तेषुमूर्छाभावाच्चमुनयोऽचेलकाव्यपदिश्यंतइतोहतात्प
र्य आह ननुचेलस्यान्यथापरिभोगेनकिमचेलकत्वव्यपदेशःक्वापिदृष्टः इत्याशंक्यतदुपदर्शनार्थमाह जहजलमवगाहंतो बहुचेलोविसिरवे
ढियकडिल्लो भणइनरोअचेलोवि गतार्थाजीर्णादिभिरपिवस्त्रैरचेलकत्वंलोकेरूढमेवेतिभावयति तहथोवजुन्नकुच्छियचेलेहिविभन्नएअचेलो
त्ति जहतूरसालियलहुंदपोत्तिंनग्गियामोत्ति इयमपिरूगमानवर्ज जहतूरस्यादिदृष्टांतःअथकाप्युपयोषित्कुटीवेष्टितबहुजीर्णछिद्रकसाटिका
कंचिल्लोकाटिकंवदतित्वरस्वभोः शालिकशीघ्रोभूत्वामदीयपोत्तींसाटिकांनिर्माप्य इदसमर्पय नग्निकास्तेहि तदिहसवस्त्रायामपियोषितिना
ग्न्यवाचकशब्दप्रवृत्तःजस्मत्यकार इनग्नभावोमुडभावोअण्हाणं अदंतवणमित्याद्यपिनविरुध्यतइति अथयदुक्तंजंचतोहिंठाणेहिंवत्थधरेज्जु
त्यादितत्रभतिविभावमाह।विहियंसुएच्चियजं धरेयतिहिंकारणेहिंवत्थंति तेणंच्चियतदवस्सं निरतिसएणंधरियव्वंजिणकप्पाजोग्गाणंहीकु
च्छपरीसहाजअवस्संहीलज्जानिवसोसंजमोतदर्थं विसंसेणं व्याख्या ननुत्रिभिःकारणैर्वस्त्रंधरणीयमित्यागमोक्तंदर्शयितामवता अस्म
त्पक्षएवसमर्थितोभवति परंस्वन्यहृदयस्यास्तुवाल्लक्ष्यतेनभाहीदानींचयमपिपक्षंशास्त्रकृद्भिस्त्रिभिःकारणैर्वस्त्रंधरेदितिसूत्रविहितं ३२४
नप्रतिपादितं।यतोयस्मात्तेनैवप्रकारेणतद्वस्त्रंनिरतिशयेनतथाविधधृतिसंहनननादिरहितेनसाम्प्रतंधुना अवश्यंधारणीयमिति कुतइत्याह।

यतोयस्मान्निरतिशयत्वेनजिनकल्पायोग्यानांह्रींकुत्सापरीषहलक्षणंवस्त्रधारणकारणंपूर्वाभिहितस्वरूपमवश्यमेवसंभवति ततोधरणीय
मेववस्त्रंधरणीयमन्यथाअग्निज्वलनादिनाद्रव्यसंयमापत्तेरिति अथोपसंहारपूर्वकंसंक्षिप्योपदेशमाह जइजिणमयंपमाणं॥
तुहताभगवयकयकप्पत्तायेपुव्वत्तदोसजालं ससिसिसिमासघायंचअणुवालेउमसत्तोयत्तोनसमत्तमुसणासमिइंवछिरहिउनसमिउनिरकवा
णायावोसमायादिजिनमतंतवप्रमाणंततोवस्त्रपात्राणिमामुंचमात्यासीःकुतइत्याहतण्णगहणानलसेवेत्यादिनापूर्वमुक्तंदोषजालमालच्या‑त
थासमितिघातंचेतमुरिस्यागमानुक्रिय्वामिति कस्याःपुनःसमितेःपात्राद्यभावेविघातइत्याह॥अणुपालेउमित्यादिअशक्तोअसमर्थोभवतिकिं
कर्तुसमस्तापरिष्ठापनिकाएषणासमितिमनुपालयितुंकथंभूतःपात्रविरहितःवस्त्ररहितःपुनर्निक्षेपादानसमित्याव्युत्सर्गसमित्याचसमितो
नसंयतुपलक्षणत्वाकृपासमित्यापिसमितानभवेदस्माधकावेरजोहरणंमुखवस्त्रिकाधसावानतदभावेचयथोक्तसमितिनयासिद्धेरिति एवं
मनापितोसौकिंकृतवानित्याह।इयपन्नविउविद्धुसामिछन्तोदयाकुलियभावोजिणमयमसद्दहंतो बच्छियवच्छोसमुद्धाउतस्सभगिणीसमुज्झि
यवच्छातहवेवतदणुरागेणंसंपत्थियानिवच्छागणियाएपुणोमुयइतीपुणोविधदोरसंगवच्छापुविच्छइति अच्छउतेतेणंचियसमणुणायाध
रसीयकोडिन्नकोट्टवीरे यवावेसीयदोणिसीसीसे ततोपरंपराफासउपसंसासमुप्पन्ना एताश्चतस्त्रोपिगतार्थाःनवरंसमुद्घाउत्तित्यक्तवस्त्र
उपाश्रयात्सभुद्घाततोनिर्गतःनियछति ततोगणिकयानिवृत्तिकावस्त्रंपरिधापितेत्यर्थःतीपत्तेतयागणिकयाविहीरसंगवच्छोत्ति चहुमुरसिपर्क
वस्त्रंयस्यासौतथाति ततोपरंपरेत्यादि ततःपूर्वपरपारयोसोस्पर्शोगुरुशिष्यसंबंधःतस्मात्क्षोणिकसंतानचतिनोपशेपायादिकाप्रसमुत्पन्नाद
ति।एतासांचवाल्विकथ्यतिकरसंबद्धानांसर्वासामपिगाथानामपिगायानामर्थ्यसंक्षिप्यइहयोध्यदर्शितनिसृतंनिमित्तोभ्यादानंनलभनाहंतोयथाध
दार्थोभिलिखितापादानंप्रतिकारिभाषिनश्चयतयत्तात्रिमिषंचचीवरमितिनचास्यादिहस्यामित्यादिनासूत्रंवस्त्रपात्रपरिग्रहविसंवादस्थानकंत
ध्येविरचितमास्तेसत्त्वोत्तराध्ययनेषुद्वितीयेपरीषहाध्ययने आचेलक्यपरीषहेवृहट्टीकायांतदुर्थिनान्वेषणीयं तथाह्हरवलुयस्ययत्रासंभवा
नतस्यतत्प्रकारग्यविकल्पंयथाकल्पशालायांशाल्यंकुरस्यअस्तिचतथाविधस्त्रीषुमुक्तेःकारणाविकल्पनचायमसिद्धोहेतुरित्यादिनाविपर्तन्स्त्री
निर्वाणविषयमपिवादस्थानकंनैनैवषड्विंशत्तमाध्ययनेद्रष्टव्यमितिषष्टिगाथार्थः६०२ तथागणधरवादपर्यंतंव्याख्यातयागाथानांशतानि
२०२६ इतिवादिकाभिधानानामाष्टमानिन्हवानांवादःपरिसमाप्तः९ सामतंनिन्हववक्तव्यतांनिगमयन्नाह एवएवेसणिमा उसप्पिणीए
उनिन्हगासत्तवीरवरस्सपवयणे सेसाणपवयणेनत्थि एवमुक्तेनप्रकारेणएतेअनंतराक्ताःकथिताःप्रतिपादिताःअवसर्प्पिण्यामि

निन्हवाः सप्तात अष्टमस्तबोटिकश्च शाब्दसमुच्चितादिकारणन्न विवक्षितः वीरवरस्य प्रवचननीर्थे शेषाणामर्हतां प्रवचनेन क्षिति निन्हवा
नास्तिनिन्हवसंचितिशेषः तत्रैतन्नृणां एकैकस्सरूणं जावजीविया दिट्ठी एकेकस्स य पत्तो दोदोसासमुणयत्ताम् कारणमिक गोष्ठामाहिलं निन्हवाध
मशेषाणां जमालिप्रभृतीनां मत्याख्यानं मंगीकृत्य यावज्जीविका इति तापरिमाणं मत्याख्यानं तिमन्यते इति भावना आह न पूर्वं किंनु सारतए
वेदमवसीयते ॥ किमर्थस्य मन्यपन्यास इत्यभ्युत्यते भत्यहमवश्यं करणीयत्वेन प्रत्याख्यानस्योपयोगित्वान्मा क्षिप्त यत्नमतिपद्यते तनोज्ञाप्यसानि
न्हवानामपि प्रत्याख्याने यावज्जीविकेत्थ इष्टिरतो नापरिमाणं प्रत्याख्यानं विधेयमिति एवमित्ति भतो अमीषां मध्ये एकैकस्य निन्हवस्य द्वौ द्वौ
दोषौ मुणिमव्याज्ञात्व्यास सोमस्यापि स्वमतस्याभ्युपगमः पुनरनभ्युपगम इति इह भावार्थं भाष्यकार एव वक्ष्यति नियुक्ति गाथाद्वयार्थः ॥ २ अत्र
भाष्यं मातृणगोष्ठमाहिलमन्ने सिंजावज्जीव संवरणं कम्मं च बद्धमुद्ध रबीराइ वदन्तणासमयं मोलुंजमालिमन्ने वेतिकडं कप्रमाणमेवं मु।
एकेकाए केकं नेत्यइ अबद्धिउ दोनि अवरोप्परं समेया दोदोसे होति एकमेकस्स यरमयसंपडि वत्तिं विप्पडिवत्तिं च समयम्मि त्याख्या
एतेषां मध्ये गोष्ठामाहिलं मुक्त्वा शेषाणां यावज्जीवसंवरणे यावधीन मत्याख्यानं निधेयमित्युपपत्यूथः तथा गोष्ठामाहिलादन्ये पार्श्व
कम्मं च सप्रवृत्तं कृतं भूतमात्मना समवजीवेन सह बद्धस्पृष्टं किंचनक्षीरोदकवदिति गोष्ठामाहिलं स्त्वनद्वितयमपि न मन्यनइति जमा
लिना तत्र तत्रहि किं मन्यं तेकिंवा नमन्यते इत्याह मोत्तुं जमालिमित्यादि जमालिं मुक्त्वा अन्ये तिष्यगुप्तादयः क्रियमाणं कृतं मन्यते जमालि
स्तेतन्न मन्यते किंतु कृतमेव कृतमस्तु मभ्युपगच्छति एवंशिष्यगुप्तं मुक्त्वा शेषापरिपूर्णजीव मिच्छति शिष्यगुप्तस्तु चरमं भवनं स्वदेशं जी
वमन्यं तइत्याद्यः अनन्त पिस्वधियायुत्पवाच्यं एवं नुत्तितुशब्दस्य वाक्यार्थत्वादेवं वसतीति सिद्धमित्याह एकेको इत्यादि एकैको निन्हवः
श्रीमद्भिर्वाकपदार्थानां मध्ये दर्शिनं न्यायेन एकैकं पसर्यंनेच्छति अबद्धिकस्तु गोष्ठामाहिलः पूर्वदर्शितो द्वौ पदार्थौ नेच्छति उक्तशेषांस्तु
पदार्थान् सर्वपीच्छतीति ततः किमित्याह अवरोप्परमित्यादि एवंसत्येकत्रसमेतामिनिलतोः सर्वेपि निन्हवादिवदमानाः परस्परम
केकस्य द्वौ द्वौ सर्षौ इततिमयच्छंति तत्र बहुरतादिः प्रादेशिकादिःपरस्तस्य परस्य यन्मनं निजोभिप्रायोतत्र दानभ्युपगमरूपा या सा प्रतिपत्ति
स्तां परमतसमानिपत्तिं परस्परं दूषयंतिनयाबहुरतादिः प्रादेशिकादिस्स्यात्मनो यन्मनं तत्र यानदनभ्युपगमरूपा परस्य प्रदेशिकादेर्वि

३४

प्रतिपत्तिस्तां दूषयति एवं च सत्येकैकस्य द्वौ दोषौ संबध्यते अयमत्र भावार्थः बहुरतः प्रादेशिकं वक्ति तव द्वौ दोषौ एकं तावत्कृतमकृतं मितिमदी
यमतं नितीयमपि न मन्यसे परमपवमदेशाज्जीव इत्यालीयमतं तु सदोषमपि मन्यसे यदतिः एवं प्रदेशिकोपि बहुतरस्य व्यत्ययं न द्वौ दोषौ ददाति
तथा अयमेव प्रादेशिको व्यक्तिवादिनं ददाति तव द्वौ दोषौ सद्दोषं स्वमताभ्युपगमं निर्दोषमदीयमतानभ्युपगमश्चेति एवमव्यक्तोपि प्रादेशिकस्य व्य
त्ययेन द्वौ दोषौ ददाति एवं बहुरतादयो व्यक्तादिभिरपि सहद्विकयोगेन क्रमशश्चारणीयाः सर्वत्र चाद्विकयोगे यथोक्तन्यायेन द्वयमसानं परस्परतो
वक्तव्यं आह नन्वबद्धिकः स्पृष्टाबद्धं कर्मपरिणामरहितं च प्रत्याख्यानमिति द्वौ पदार्थौ नेच्छतीति प्रागुक्तं ततश्चासौ प्रतियोगिनो निन्हवस्य त्रीन्
दोषान् ददाति प्रतियोगी चास्य त्रीन्वदोषान् प्रयच्छतीति प्रज्ञानाति न चात्र बद्धिको बहुरतं वक्ति त्वत्रयो दोषाः एकस्तावत् निर्दोषमपि मदभ्युपगतपदा
र्थद्वयं नेच्छसि अपरश्च स्वयं सदोषमपि स्वाभिमतं पदार्थं कल्पयसीति एवं बहुरतापि अबद्धिकस्य व्यत्ययेन दोषत्रयं ददातीत्यवमबद्धिकेन सह
प्रतियोगिनां विचारे सर्वत्र दोषत्रयं प्राप्नोति नकथमेकस्य द्वौ दोषौ वितिव्याप्त्याभाव्यते सत्यं यद्यबद्धिकस्य वक्ति विवक्षया पदार्थद्वयमदेन
भिन्नमतं विवक्ष्यते तदायत्वं वदसि तत्तथैव मन्यामहे यदा तु पदार्थद्वयभेदेन भिन्नमपि सामान्येनैकं मतमात्रं विवक्ष्यते तदा दर्शितन्या
येनैकैकस्य द्वौ दोषाविति सर्वमविरुध्यते इत्यलं विस्तरेणेति इत्वा वद्धिकमाश्रित्य व्यक्तिविवक्षया दोषत्रयं भाष्यकृतापि समर्तनया चाह
अबद्धिअस्सदोसे दोतिन्नउसो विविन्ति अन्नस्स तिप्पमिइनुसमेया दोसतिप्पभिइउदिंति नउत्ति व्यक्तिविवक्षारूपेण पूर्वदर्शितविधिनो
त्रीन्दोषान् बद्धिकस्य बहुरतादयः प्रत्येकं ददाति सोप्यबद्धिकस्तान् दोषानन्यस्य बहुरतादेः प्रत्येकं ददाति तदेवं द्वयोः समुदितयोरपि
धिदर्शिता यदा तु त्र्यादयः समुदिता भवंति तदा को विधिरित्याह तिप्पमिइमित्यादि त्रिप्रभृतयस्तु समुदितास्तु प्रभृतीन् दोषान् ददाति इदम
त्र हृदयं बहुरतादित्रिषु समुदितेषु बहुरतः शेषौ द्वौ वक्तिन नु भवतस्त्रयो दोषाः कुत्सितनिजस्वमत प्ररूपणा कृतौ द्वौ निर्दोषमदीयमत विप्रतिप
त्तिकृतस्त्वेक इति एवं सर्वत्र त्रिकयोगे पयथ्यवक्तव्यं केवलमबद्धिकेन सह यस्त्रिकयोगस्तत्र व्यक्तिविवक्षायामकरोपधू इत्यत्वारो दोषाः वक्तव्याः
तथा माहतिग्रहणाच्चतुष्कपंचकषट्कसप्तकयोगेष्वपि यथासंख्यं चतुःपंचषट्सप्त दोषाः क्रमशः सारतो भणनीयाः केवलमबद्धिकेन सह
चतुष्कादियोगे व्यक्तिविवक्षायामेकदोषवृद्ध्या पंचादयो दोषा वाच्या इति गाथाचतुष्टयार्थः नन्वमीषां निन्हवानां दृष्टयः किं संसाराय आहोस्वित्पूर्वग्रा
मत्याशंकानिरासार्थमाह सत्तेयादिट्ठी जाइजरामरणगब्भवसहीणं मूलं संसारस्स उ हवंति निग्गंथरूवेणं सदृष्टयः सप्त निन्हवदर्यनानि वा

टिकारकप्रवर्तकारणान्नविवक्षितामूलंकारणंभवतीति संबंधः कासामित्याह। जातिजरामरणगर्भवसतीनांलातिर्नारकादिषुपुनः२ श्रमणस्त्र
सारस्तस्यचमूलमेताः सन्तनिन्हवदृष्टयोनिर्ग्रंथरूपमात्रेणेति निर्युक्तिगाथार्थः ७। आह तेनिन्हवाः किंसाधवउतनेत्यत्र उच्यते अहो क्लिष्ट
स्याः उच्यते नसाधवः यस्मात्साधूनामेकस्याप्यर्थस्य रचनमशुनादि दोषाणामकल्पनिवनिन्हवानांतथाचाह पवयणनीहूयाणं जंतेसिका
यंतहिजं छउमत्थपरिहरणाए मूले तहउत्तरगुणेय निहूयचिट्ठीवयणमाकिंचिल्करार्थमवचनं यथाभणितंक्रियाकलापंप्रत्यकिंचित्कराणि
यदशनादितेषांनिन्हवानांकारितं यस्मिन्काले यत्रक्षेत्रे तज्जात्यं विकल्पनीयंकयापरिहरणयावर्धनयाकदाचित्परिहियते वर्ज्यते कदाचिद्नेति
ति यदिलोकोनजानाति यथैतेनिन्हवाः साधुभ्योभिन्नास्तदापरिह्रियते अथनजानातितदानपरिह्रियतइति अथवापरिहरणापरिभो
गेनाभिधीयते यदुक्तं धारणयाउवभोगो परिहरणातस्साहे इपरिभोगत्तितत्तश्चकदाचित्परिह्रियतेपरिभुज्यते कदाचिन्नत्वेवंपरिहरणा
किंपुनरिदंग्राह्यमित्याह मूलेउत्तरगुण विषयमाधाकर्मादिनथोत्तरगुणे चोत्तरगुणविषयकृतक्रीतादिनतानितेनिन्हवाः साधुभ्यस्त
दर्थायकृतस्यैकांतेनाकल्पत्वान्नापिग्रहस्याः नवानीयंतरीयाः तदर्थायकृतस्यसाधूनामेकांतेन कल्पत्वात्तस्मादव्यक्तादयेवनेइवनिह्नवैः
गाथार्थः मथ्यपरिपूरिहरणाए इत्यत्रकारणंभाष्यकाराप्याह जहविससेवाणइ लोगोतेसिंचकुणइसत्ताइं तंकप्पइसाहूणं सामन्नं
पुनरकप्पं गतार्थानवरंसामन्नकयंतिनिन्हवरूपतांवेषिणतेषामतालासामान्येनयत्कृतं तदकल्पमित्यर्थः ९ आह बोटिकानायका
तं यस्मिन्कालेयत्रक्षेत्रे तन्मूलविषयउत्तरगुणविषयंचसर्वमपिरुद्धं साधूनांकल्पनीयमिति निर्युक्तिगाथार्थः १० भाष्यं भिन्नमयलिंग
चरिया मिच्छद्दिट्ठित्तिबोडियाभिमया जंतेकयमुद्दिसेउंतंकप्पइनेवजंतेयं मतंचलिंगंचभिक्षाग्रहणादिक्रियाचमतिलिंगचर्याः भिन्नामत
लिंगचर्यायेषांते तथाभूताः संतोबोटिकामिथ्यादृष्टयोभिमताः भिन्नमतत्वादिकारणान्नेनिर्युक्तिकृतामिथ्यादृष्टित्वेननिर्दिष्टाइत्यर्थः
यद्वारानाथिवानुद्दिश्य कृतंतत्साधूनांकल्पते आहननु बोटिकानुद्दिश्यसचित्तंकृबोटिकादाउमाद्यपिक्रियते अचित्तवानंतकायेवृत्ताका
घपिसंस्कृत्यविधीयते तत्किंसर्वमपिसाधूनांकल्पते गाथार्थः ११ तदेवमवसितानिन्हववक्तव्यतातदवसानेचावसितंसमसंगसमव
तारद्वारं अथयस्यनयस्य यत्सामायिकंमोक्षमार्गत्वेनानुमतंतद्दर्शनस्वरूपमनुमतद्वारंविभणिषुराह तवसंजमोमग्गुभुउ नियंठपवयणं
चववहारो सद्दुज्जुसुयाणंपुण निव्वाणंसंजमोचेव तापयतीतितपस्तत्प्रधानः संयमस्तपः संयमश्चारित्रसामायिकमित्यर्थः ताभ्यांनिर्ग्रंथा

३२६

३५

X नेत्याह अंचरमाग्रोति नानुद्दिश्यकृतमपिचरजयतीनांसाधूनां योग्यमचितं षाककमेषणीयं समयेचानुज्ञातं तदेवकल्पतेनान्यदिति + ईश्वा ३ हेवलीत्रर्के

नामिदंनैर्ग्रंथ्यं आर्हतमिति भावनाभवचनंश्रुतंश्रुतसामायिकमित्यर्थः चशब्दोनुक्तसम्यक्त्वसामायिकपरिग्रहार्थः एतानित्रीण्यपिसामायिकानिमो
क्षमार्गत्वेन भमानुमतानीति सूत्रे व्यवहारनयः एतद्ग्रहणचाधोवर्तिनोनैगमसंग्रहावपिगृहीतावेदृष्टव्यौ ततश्चैतदुक्तं भवति नैगमसंग्रह
व्यवहारास्त्रिविधमपि सामायिकंमोक्षमार्गतयाभ्यनुमन्यंते शब्दर्जुसूत्रयोः पुनर्निर्वाणंनिर्वाणमार्गोभिमतः संयमएवचारित्रसामायिकमेवेत्य
र्थः नेनुरहसवसंवरू रूपचारित्रानंतरमेवमोक्षप्राप्तिरितिनिर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः १२ विस्तरार्थं भाष्यकारः प्राह कस्सनयस्साणुमयं किंसा
माइयमियमोक्खमग्गोत्ति भन्नइनेगमसंग्रहववहाराणंतु सव्वाइं नवसंयममचरित्तं निग्गंथपवयणंतिस्रुयनाणं तग्गहणेसंतं चग्गहणाउ यबोद्ध
व्वं गाथाद्वयमपिगतार्थं नवरं सव्वाइंति सम्यक्त्वश्रुतचारित्ररूपाणि त्रीण्यपिसामायिकानिमोक्षमार्गत्वेनेत्यर्थः अथ परमेयमाशंक्य
परिहरन्नाह तिन्निविसामाइयाइं इच्छंतामोक्खमग्गमइलो किंमिच्छद्दिठीया वयंतिजंमसमुदाइपि आहनन्वाद्यानैगमसंग्रहव्यवहारलक्ष
णाख्यानयायद्यत्र्यपिचारित्रश्रुतसम्यक्त्वरूपाणित्रीण्यपिसामायिकानिमोक्षमार्गत्वेन इच्छंतः किमितिमिथ्यादृष्टयः किमितिनयमद्धनमि
त्युगीयते संपूर्णजिनमतमेव कस्मादेतन्नु भवतीत्यर्थः नहिमिनैरपिज्ञानदर्शनश्चारित्रैर्योन्यद्धनमधिकंवाकिमपिमोक्षमार्गत्वेनेष्यते अत्रोत्तरमाह॥
वयंतीत्यादि यद्यस्मात्समुदितान्यप्येतानिमोक्षमार्गत्वेननवदंति नैगमादयोनत्वनाद्विरुपादेवमोक्षमार्गइतिनियमंकुर्वते नयत्वहानिप्रसंगादतएवएते
मिथ्यादृष्टयइति सद्दुज्जुसुयाणंपुणेत्यादिगाथादलंव्याख्यातुमाह उज्जुसुयाइमयंपुण निव्वाणपहोचरित्तमेवेगं नहिनाणदंसणाइं भावेविनतेसिं
उज्जुमारको ऋजुसूत्रस्यनयाणांचशब्दनयानां पुनश्चारित्रसामायिकमेवैकंनिर्वाणमार्गइतिमतंहिशब्दः पुनरर्थे नपुनः श्रुतज्ञानसामायिकंसम्यग्दर्शन
सामायिकंवामोक्षमार्गः तयोरननुमतंव्यइत्यर्थः यद्यस्मात्तयोर्ज्ञानदर्शनसामायिकयोः सद्भावेपिचारित्रमंतरेणनमोक्षस्तस्मात्तद्व्यतिरिक्तंपक्षचारित्रसा
मायिकमेवैकंतन्मतेनमोक्षमार्गइति एतदेवभावयति नंसद्धनाणदंसणलंभविनतरकालंचियविमोक्खो मोक्खोयसद्धसंवरलाभेमग्गोसएवाउ। यद्य
स्मात्सर्वंपरिपूर्णज्ञानंसर्वज्ञानंक्षायिकंज्ञानंकेवलज्ञानमितियावत्तथासर्वसंपूर्णदर्शनंसर्वदर्शनंक्षायिकसम्यक्त्वमित्यर्थः तयोर्लाभेपिनतदनंतर
मेवविमोक्षोमुक्तिसद्भावः तर्हितर्विमोक्षः कदेत्याह सर्वसंवररूपचारित्रसामायिकलाभेसतिअन्यतिरिक्तार्थासपत्तसर्वसंवररूपचारित्रलाभेमो
क्षमार्गइति अत्रपरः प्राह अहनणुनाणदंसणरहियस्सनसव्वसंवरोदिट्ठो तस्सदियसोयनउ नत्थाविततंपिमोक्खपहो आहननुसोपिसंवररूपचा
लाभोज्ञानदर्शनरहितस्यकस्मादेवोप्राप्यमानोनकस्यापिदृष्टः किंतुतत्सहितस्यैवप्रागुक्तन्यायेनज्ञानदर्शनसहितस्यैव लाभोयेनचारित्रलाभः श्रूयते तस्मात्तनयम
थार्थ मोक्षमार्गस्तेनोपयुक्तं मुक्तंनिर्वाणंसंयमोचेवत्ति एवंनैगमादिभिरुक्तेऋजुसूत्रशब्दावाहतुः जइनाहिविणानंति संवरोनमताइतस्सेवगुत्त

३६

डाक्टर भाऊ दाजी इस्लामुसमारक ग्रंथ
DR BHAU DAJI

डाक्टर भाऊ दाजी इस्लामुसमारक ग्रंथ
DR BHAU DAJI
MEMORIAL

कारणमिहमर्द्धं संवरसङ्गस्स मोरकस्स पदिताभ्यां ज्ञानदर्शनाभ्यां विना सर्वसंवररूपचारित्रस्याभावात्तौ लभ्येते भवतानेणाति तर्ह्येतावताऽहं ततादितिनेज्ञान
दर्शने नस्येव सर्वसंवररूपचारित्रसाध्यस्य मोक्षस्य नस्य तद्वन्नं तत्र मात्रमिति ज्ञानदर्शनद्वयानंतरमक्षतत्र ब्रूते पुनरपि पराभिप्रायमाशंक्य
परिहरन्नाह अहकारिणो बगारित्ति कारणं तेणा कारणं सव्वं भुवणं नाणाइणं जइणो नेयाइ भावेणं तहसाहणभावेण इहाइपरंपराइ बहुभेयं णि
व्वाणकारणं ते नाणाइत्ति यम्मि को नियमो अह पच्चासन्नतरं तेउ नेयरम्मि होवगारिं पि तो सव्व संवरमयं चारित्तं चेव मोरकपहो व्याख्या अथ श्रेयका
रणस्य सर्वसंवरचारित्रस्योपकारित्वाज्ज्ञानदर्शने इति तेनस्य कारणं तेणात्ति नर्हिह तं सर्वमपि भुवनं यत्तेज्ञानदर्शनचारित्राणां कारणं प्राप्नोति ज्ञेयप्रवृत्ये प्र
वृत्तिनिवृत्ति भावेन सर्वस्यापि भुवनस्य तदुपकारित्वादिति न केवलं ज्ञेयादि भावेनैवोपकारमात्रान्तर्या साधनभावेनापि साधकतमत्वेनापि देहदेहमाता
पित्रवस्त्रपात्रआहारभवनपजाद्दिकं परंपर यावहु सेव्वहु प्रकारं निर्वाणस्य मोक्षस्य कारणं विघते तेन तत्तद्वत्त्वादि निकः को नियमः ज्ञानदर्शनचारित्रा
णि मोक्षमार्ग इत्येवं भूतः कोनिश्चयः अन्यस्यापि परंपरस्यादेहादेर्बहुप्रकारस्य तत्कारणस्य विद्यमानत्वादिति अथ बहु प्रकार कारणसंभवेपि यदेव प्रत्या
सन्नतरं कारणं तदेव मोक्षस्य हेतुरिष्यते न पुनरितरदेहादिकं अपि परंपरयोपकारमपि तद् इतुतयाभिधीयते ततो ज्ञानादित्रयमेव मोक्षहेतुरिति नियमः
अत्रोच्यते यदिह तत्त्वतस्यासन्नतरं यावद्द्प्रकृतं तदेव मोक्षकारणं तत्र व्यवह्रियते ननु तर्हि सर्वसंवररूपं चारित्रमेव मोक्षमार्गो नान्यदिति यदपि पक्षस्तन
स्यैवाति प्रत्यासन्नत्वादिति आहनन्नु यद्यत्र दनंतरोक्तनैगमादिनयमतं तर्हि स्थितपक्षः क इत्याह इह उसाहयाइं सहहणाइगुणउसमेयाइं स
म्माकिरियाउवसस्सव इह पुणनिव्वाणमिठो इहनैगमाद्य एकैकशो व्यस्तान्यपि त्रीणि सामायिकानि मोक्षकारणत्वेनेच्छति ऋजुसूत्रादयस्तु चारि
त्रमेवैकं तद्धेतुत्वेन प्रतिपद्यंत इति तावन्नयमतं प्रतिपादितं स्थितपक्षस्तु चोच्यते पिज्ञानादीनि सामायिकानि समस्तानि समुदितान्येव साधकस्य सा
धकानि न त्वेकैकव्यस्तानि वा यथा तुरस्य वैद्यधायपथ्यातुरप्रतीचारकलक्षणसमुदितचतुरंगसम्यक्रियास्तम्य एकेनहि सम्यक्त्वं श्रद्धेयमाजेन तु ज्ञानाति चारित्रे
पात्र सर्वसावद्यादिरत्यतः सद्दहणाइगुणउत्ति श्रद्धानादिगुणयुक्तत्वात्समुदितस्य एव ज्ञानादित्रयस्य साध्यसिद्धिर्नान्यथा अत्र प्रयोगः इहेष्टार्थस्य सा
धनं नसाधिकारतकमेकं किंचिन्नयैवालं यथा तुरस्य चतुरंगसम्यक्क्रियासामग्रीतरस्याबाधनसाधिका स चेष्टार्थः पुनरिह प्रकृते निर्वाणमोक्षाम
नयः इति वत्थमुक्तमनुगत द्वारंतद्भणनेनेव समासाद इत्तनिर्देसयनिय मेत्यादिपूर्वोक्तानयमद्वारगाथा अथ कं कइवि हमित्यादिद्वितीयद्वारगाथाव
यवयत्तमथमं किमिति द्वारव्याख्येयमतस्तात्तनिपादक निर्युक्तिगाथाभाष्यानां कुर्वन्नाह किंसामाइयंजीवो अजीवो दव्वम हगुणो होज्ज किं जीवाजीवमयं।
हायनदत्थरवंति किं सामायिकं जीवः उताजीवः जीवाजीवत्वेपि किं द्रव्यं गुणो वा सवेदाहोस्थि जीवाजीवमयमुभयं अथजीवाजीवोभये ष्वन्यतरं वरति

वियाणवध्यापत्रकल्पं किमपि तद्भवेदिति द्वादशगाथार्थः २४ अनंतरोक्ताशंका संभवे सत्याह आयाखलु सामाइयं पच्चरकायंतउ हवइ आया पच्चरकायंतउहव
इ आयातं खलुपच्चरकाणं आयाहि सव्वदव्वाण इहसामायिकं कुरुत्याह आया खलुत्ति आत्मैवजीवएव सामायिकं न त्वजीवादिरिति भावः पच्चरकायंतउ भवइ
आयत्तिसचात्मासावद्ययोगप्रत्याख्यानलक्षणं तत्प्रत्याख्यानं कुर्वन्प्रत्याख्यानक्रियाकाले सामायिकं भवति इति द्रष्टव्यं द्वितीयमात्मग्रहणं किमर्थमिति चे
दुच्यते सप्तवसावद्ययोग प्रत्याख्यानयुक्तः परमार्थेन आत्मा श्रद्धानज्ञानसावद्यनिवृत्तिलक्षण स्वस्वभावस्थितत्वविशेषसंसारी पुनरात्मा न भवति।
प्रचुरघातिकर्मभिरवष्टब्धस्य स्वाभाविकगुणतिरस्करणादिति शब्द नार्थे पुनरात्मग्रहणमिति तं खलु पच्चरकाणंति खलुवाशब्दः सामायिकस्य जीव
परिणतिरूपस्य सामायिकस्य प्रज्ञापनार्थस्तातोयमर्थः तच्च प्रत्याख्यानं जीवपरिणतिरूपत्वादिषयमधिकृत्य आवाए सव्वदव्वाणंति सर्वेषामपि जी
वादिद्रव्याणामायाते आभिमुख्येन समवापे निष्पद्यत इति शेषः सर्वाणि हि जीवादिद्रव्याणि सामायिकप्रत्याख्यानस्य श्रद्धेयज्ञेय निवृत्तिप्रवृत्तिभा
वेनोपयुज्यंते अतस्तत्समवायेन निष्पद्यत इत्यभिधीयते न च सामायिकप्ररूपणे प्रस्तुते तद्विषय निरूपणमसंबद्धमिति वक्तव्यं तदंगत्वात्तत्स्वरूप
दिति निर्युक्तिगाथार्थः २५ ननु कस्माज्जीव एव सामायिकं नाजीवादिरित्याशंकायां भाष्यकारः प्राह सद्दहइजाणइ जउ पच्चरकाय तउ जओ जीवो नो जीवो
नाभावो साहिय सामाइयं तेण यतो यस्मात् सम्यक्त्वश्रुत सामायिकायांश्रद्धत्ते जानाति च जीव एव नाजीवादिः॥ प्रत्याख्यानं च चारित्रे यतो जीव एव भव
ति नाजीवो नाप्यभावः श्रद्धानज्ञानप्रत्याख्यानानां चेष्टायत्त्वेवादजीवाभावयोस्त्वचेष्टाभावात्तेन तस्मात् सर एव जीव सामायिकं नाजीवादिरिति नंरव
उपच्चरकाणमित्यादि व्याख्यातमहः सामाइयभावपरिणइ भावाउ पवजीवएवसामइयं सद्दहनयकिरिउ वउगउ सव्व दव्वा इं॥ खलुशब्दः सा
मायिकस्य जीवपरिणतिरूपस्य सामायिकस्य विषयः कइ वत्याह सर्वद्रव्याणि कुतः सद्दिनयि नेयकिरिउ वउगउ सव्व दव्वाइं सुसामइया
नरश्यं यथासम्यक्त्वश्रुत सामायिकानां श्रद्धे यत्वे न येयत्वेन जैयत्वे प्रवृत्तिविषयं च यथासद्द्रव्याणामुपयोगादिति गाथाद्वयार्थः २६ तत्र के स्मिन्नपि
तावन्महाव्रतात्मके चारित्रसामायिके निर्युक्तिकार एव साक्षात् सर्वद्रव्योपयोगं दर्शयति पढमम्मि सव्वजीवा बीए चरिमे य सव्व दव्वाइं सेसा महव्वया
खलु तदेगदेसेण दव्वाणं अथ प्रथमप्राणातिपातनिवृत्तिरूपे व्रते विषयद्वारेण चिन्त्यमाने सर्वजीवास्त्रसस्थावरसूक्ष्मबादरभेदा विषयत्वेनाद्रव्या निकर्ष
ता सिपत्रादि कायालकोलाकरेति मृषावादस्य सर्वद्रव्यविषयता तन्निवृत्तिरूपत्वाद् द्वितीयामृषावादस्य न वा परिग्रहद्वारेण परिग्रहस्यापि सर्वद्रव्यविषय
यत्वात् सर्वमनुत्तरस्य तन्निवृत्तिरूपत्वाद् शेष द्रव्यविषयमिति सेसा इत्यादि॥ खलु शब्दो व धारणे तस्य च व्यवहितसंबंधस्तत्र शेषाणि महाव्रतानि द्र
व्याणामेकदेशेनैव भवतीति क्रियाध्याहारः तेषां द्रव्याणामेकदेशास्त दिकदेशस्तेन विहेतु भूतेन विषयत्वेन भवंति ननु सर्वद्रव्येरित्यभावः कथमि

तिचेदुच्यते तृतीयस्यग्रहणधारणीयद्रव्यादत्तादानविरतिरूपत्वाच्चतुर्थस्य रूवेसु वा रूव सहगएवा दव्वेसु इत्यादिवचनाद्रूपरूपसहगतद्रव्यसंबंध्य
ब्रह्मविरतिरूपत्वादनन्तिरत्निरूपत्वाच्चतुर्थस्य रूवेसु वा रूव सहगएवा दव्वेसु इत्यादिवचनाद्रूपरूपसहगतद्रव्यसंबंध्यब्रह्मविरतिरूपत्वात्पञ्च
स्य चरात्रिभोजनविरमणस्वरूपादिस्यैव ममीषां सर्वद्रव्यैकदेशविषयतेति निर्युक्तिगाथार्थः २८ कुतः पुनरेवमित्याशंक्य भाष्यकारोऽप्याह जं सव्वजीवपाल
णविसयं पाणाइवायवेरमणं मिच्छामुच्छोवरमा सव्वदव्वेसु विणिउत्ता रूवेसु सहगएसु वा भवयगहण धारणिज्जेसु तइयं चउत्थयं पुण भोयणविणि
वित्तिवावारं एवं चारित्तमयं सव्वद्दव्वविसयं पि देसे २ विरई सम्मत्तं सव्वभावेसु व्याख्या यद्यस्मात्त्रसस्थावरसूक्ष्मबादरसर्वजीवपालनविषयं प्राणाति
पातविरतिव्रतं तस्मात्प्रथमव्रतं सर्वजीवविषयत्वेन संगृहीताः मिथ्याभक्तं संस्थेति पर्यायाः मूर्छा परिग्रह इत्येकार्थाः उपरमणमुपरमो नियमः अयं
चापरमशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते ततश्च मिथ्योपरमो मृषावादनियमो द्वितीयव्रतमित्यर्थः मूर्छोपरमः परिग्रहनियमश्चरमव्रतमित्यर्थः एतौ मि
थ्योपरममूर्छोपरमौ द्वितीयचरमव्रतविशेषौ सर्वद्रव्येषु नियुक्तौ सर्वद्रव्याणि प्रत्येकं तयोर्विषय इत्यर्थः कथमिति चेदुच्यते शून्यवादे सर्वद्रव्यापलापे
नान्यथाप्ररूपणेन वा मृषावादस्य सर्वद्रव्यविषयत्वाद्द्वितीयव्रतस्य च तन्निवृत्तिरूपत्वात्सर्वविषयतेति रूपेषु तिर्यङ्मनुष्यदेवस्त्रीप्रतिमादिलक्ष
णेषु मूर्तवस्तुषु रूपसहगतेषु च स्तननयनजघनादिषु विषयतत्सेवानिवृत्तिरूपत्वेन अब्रह्मव्रतं चतुर्थव्रतं प्रवर्तते न पुनः सर्वद्रव्येषु तृतीयं तु दत्तादान
व्रतं ग्रहणधारणीयेषु द्रव्येषु ग्रहणयोग्येषु हिरण्यस्वर्णादिषु विषये तदपहारनिवृत्तिद्वारेण प्रवर्तते न सर्वत्र षष्ठमपि रात्रिभोजनविरमणव्रतं रा
त्रिभोजननिवृत्तिमात्रव्यापारपरत्वान्न सर्वविषयमतस्त्वेतेषामप्येतेषां सर्वद्रव्यैकदेशविषयतेति एवमुक्तक्रमेण चारित्रसामायिकं सामान्येन स
र्वद्रव्यविषयं न तु विभागविशेषतस्तु यथोक्तविषयमवगन्तव्यं तथा श्रुतसामायिकमपि सर्वद्रव्येषु सर्वपर्यायेषु श्रुतमिति वचनात्सर्वद्रव्यविषयमव
सेयं देशोपरतिदेशविरतिसामायिकं तद्रूपत्वाद्देवदेशे सर्वद्रव्यैकदेशविषयमेवावगन्तव्यं सम्यक्त्वसामायिकं तु यथावस्थितसमस्तवस्तुस्तोमश्रद्धानु
रूपत्वात्सर्वद्रव्यविषयमेवबोद्धव्यमतस्त्रीण्यपि सामायिकानि मिलितानि समुदितानि च सर्वद्रव्यविषयाणीति सिद्धं तत्सिद्धौ चासिद्धमिदं तं खलु पच्च
क्खाणं आवाए सव्वदव्वाणंति अथ परमतमाशंक्य परिहरन्नाह किं तं पि पञ्च एवं किं अविसयचिंताए भणइ तउ इसामाइयं गभावं आईजउ तेण नयहेणं किं
तत्सामायिकमिति स्वयत्वेन मुस्तुतं किमत्र विषयचिंतयेति मूर्यं सम्यक्ततः प्रतिविधीयते तत्कोपि विषयः सामायिकस्यागमावेहेतुभावयेति यस्मात्तेन तस्य
विषयस्य ग्रहणमिह प्ररूपणं कृतमिति न तत्स्यादस्तु तत्त्वमिति अथ वक्ष्यमाणनिर्युक्तिगाथायाः प्रस्तावमाह दव्वं गुणात्ति सद्दयं सामइयं सव्वनयम
याधारं तं तप्पयवड्ढिय नयमयमंगीकरेऊणं इह सामायिकं सर्वनयमताधारं सर्वनयविचारविषयमित्यर्थः ततस्तन्मतेन भाज्यं भजनीयं द्रव्यं गुणो वा

भवति तत्र तावद्द्रव्यार्थिकपर्यायास्तिकनयद्वयमतमंगीकृत्य विचार्यत इति गाथापञ्चकार्थः ३३ कथं विचार्यत इत्याह जीवो गुणपडिवन्नो नयस्स दव्वट्ठियस्स सामइ
यं सो चेव पज्जवनयट्ठियस्स जीवस्स एस गुणो जीवः आत्मा गुणः प्रतिपन्नः द्रव्यमेवार्थो यस्य न तु पर्यायाः स द्रव्यार्थिकस्तस्य द्रव्यार्थिकस्य नयस्य मते
न सामायिकं द्रव्यमुक्तं भवति गुणाः स्वल्पोऽपचारिकत्वादसंत एव द्रव्यव्यतिरिक्तेन तथानुपलम्भाद्वतः स्वेच्छया गृहीतगुणग्रामो जीव एव मुख्यवृत्त्या सामायिकं
न तु पर्याया इति द्रव्यार्थिकनयो मन्यते आह ननु रूपादयो गुणा यदि न संति तर्हि कथं लोके स्पर्द्रव्यत्वाभिपतिरुच्यते भ्रांतिरेवं चित्रानिम्नोन्नत प्र
तिपत्तिवद्रित्यस्य नयस्याभिप्रायः स एव सामायिकादिगुणः पर्यायार्थिकनयस्य परमार्थतोऽस्ति न तु जीवद्रव्यं यस्माज्जीवस्यैव जीवो गुणो जीवग
ण इति तत्सुकृत्यं स चायं परप्रधानो यथा निलस्य धारा तिल धारेति न चात्र धारा तिलातिरिक्ता किमपि तैलमस्ति एवं ज्ञानादिगुणातिरिक्तं जीवद्रव्यमपि
नास्तीति पर्यायार्थिकनयाभिप्राय इति निर्युक्तिगाथार्थः अत्र भाष्य इच्छइ नंदव्वनउ दव्वं तत्थ भवया राउ पज्जवनयस्स तम्मा सामइयं तेण पज्जा
उ व्याख्या यद्यस्माद्द्रव्यार्थिकनयस्तथ्यं सत्यं द्रव्यमेवेच्छति गुणांस्तूपचारात्त एवमन्यते न तु सत्यांस्तत्तस्मात्सामायिकगुणविशिष्ट उपसर्जनीकृत
सामायिकादिगुणो मुख्यतया जीव एव तस्य द्रव्यार्थिकनयस्य सामायिकमिति यस्मात्पर्यायार्थिकनयस्य मतेन पर्याय एवातथ्यो निरुपचरितं
तत्त्वद्रव्यं पुनस्तेनैव भूतोपरीक्षपर्यायेषूपचारतो व्यवह्रियते न तु परमार्थतस्तदस्ति तेषु पर्यायेषूपचारस्तस्मादिति समासः तेन तस्मात्कारणा
त्पर्याय एवास्य मुख्यतया सामायिकं न तु जीवद्रव्यमिति इदमेव पर्यायार्थिकनयमतं युक्तिभिः समर्थयन्नाह पज्जायनयस्स मयं पज्जायत्तं
कउ दव्वं उवलंभ व्वहाराभावाउ खरविसाणं व जह रूवाइविसिट्ठो न घडो सव्वप्पमाणविरहाउ तह नाणाइविसिट्ठो न य जीवो सव्वप्पमाणविरहाउ
जीवो नाम णरकोउ व्याख्या पर्यायनयस्येदं मतं पर्यायेष्वेव पूर्वापरभावतः संकलनात्मकपरिकल्पितो द्रव्योपचारः क्रियते न पुनः पर्याये
भ्योऽर्थान्तरभूतं द्रव्यं प्रमाणविषयमिति यथा वा रूपरसगंधस्पर्शाभ्यामविशिष्टाभिन्नो घटो नास्ति सर्वप्रमाणविरहात्सर्वप्रमाणैरग्रहणात्खरवि
षाणवदिति तथा तेन प्रकारेणाख्येयः पर्यायविरहणात्सर्वोपाख्यारहितो ज्ञानादिभ्यो विशिष्टो व्यतिरिक्तः कोऽपि नाम जीवः प्रयोक्तव्यः पृथक्
त्वोक्तः व्यतिरिक्तो नास्ति कश्चनाप्यसाविति भावः इति गाथाचतुष्टयार्थः २८ अथेदमेव पर्यायार्थिकमतं निर्युक्तिकारोऽपि किंचित्समर्थयन्ना
ह उप्पज्जंति वियंति य परिणमंति य गुणा न दव्वाइं दव्वप्पभवा वि गुणा न गुणप्पभवाइं दव्वाइं उत्पद्यन्ते व्ययन्ते च तथा भूते नोत्पादव्ययरूपेणापरि
णामाच्च गुणाः चशब्दः पुनःकारार्थः तस्य चैव प्रयोगो गुणा एवोत्पादव्ययरूपेण च परिणमंति न तु द्रव्याण्यपि न पर्यवसंतिउत्पादव्ययपरि
णामवत्वस्य नीलरक्तादिवस्तुव्यतिरिक्तस्य गुणीनास्त्येव उत्पादव्ययपरिणामरहितत्वात्खपुष्पाकृतादिवदिति किंच दव्वप्पभवाइं गुणानत्ति।

द्रव्यप्रभवो येषां ते द्रव्यप्रभवा गुणा न भवंति यथा च शब्दोप्यर्थांतरस्य चैवं संबंधो नापि गुणेभ्यः प्रभवो येषां ते द्रव्यप्रभवा गुणा न भवंति चशब्दोप्यर्थांतरस्य चैवं
संबंधो नापि गुणेभ्यः प्रभवो येषां तानि गुणप्रभवाणि द्रव्याणि भवंति चकारस्योभयत्रापि संबंधात्तत्र च न कारणत्वेन्नापि कार्यत्वं द्रव्याणां मतस्तेषां
मभावः ततः कार्यकारणरूपत्वादिति अथवा अन्यथा व्याख्यायते द्रव्यप्रभवाश्च गुणा न भवंति गुणप्रभवानि तु द्रव्याणि भवंति चकारस्योभयत्रापि
संबंधात्तत्र च न कारणत्वेनापि कार्यत्वं द्रव्याणामतस्तेषामभावः सतः कारणरूपत्वादिति अथवा अन्यथा व्याख्यायते द्रव्यप्रभवाश्च गुणा न भवंति
गुणप्रभवानि तु द्रव्याणि भवंति पूर्वापरीभावेन मतीत्य समुत्पादसमुत्पन्नगुणसमुदाये द्रव्योपचारप्रवृत्तेः तस्माद्गुण एव सामायिकमिति निर्युक्ति
गाथार्थः ३९ अत्र भाष्यं उप्पायविगमपरिणामउ गुणापत्तनीलयाइ व संति न उ दव्वमिह तव्विरहाउ नहपुप्फं व तेऽप्पभवा जं वा तप्पभवहो घने दव्वं नय
ततिचेत्तउ परोप्पर पच्चयप्पभवा व्याख्या गुणा एव संति उत्पादविगमपरिणामतः उत्पादव्ययपरिणामवत्त्वात् यत्र नीलत्वादिवदिति अनभिमतप्रति
षेधमाह न उ इत्यादि संतीति वचनव्यत्ययाद् द्रव्यं च नातमिहापि संबध्यते न तु द्रव्यमस्तीत्यभीष्टं पर्यायार्थिकनयस्य तद्विरहाउ उत्पादव्ययपरिणा
माभावात् खपुष्पवदिति यदि क्रियस्मात्प्रभवो येषां ते अप्रभवास्तु प्रसिद्धा नीलतादयो गुणाः जं वा तप्पभवंति यद्यातत्प्रभवं तेभ्यो गुणेभ्यः प्रभवो
यस्य न तत्प्रभवं गुणेभ्यो व्यतिरिक्तं किमपि वस्तु हो घनवि भवेदित्यर्थः हो घनताद्दृष्टांत न तत्स्तंभवं नक पारमार्थिकं द्रव्यं भवेदिति नतमित्यादि ॥ न च तु
द्गुणानां कारणभूतं कार्यभूतं वा गुणेभ्यो व्यतिरिक्तं किमपि वस्तु त्तियते तत्र पर्व नीलरक्तादयो गुणाः जं वा तप्पभवंति यद्यातत्प्रभवं तेभ्यो गुणेभ्यः प्रभवो
यस्य न तत्प्रभवं गुणेभ्यो व्यतिरिक्तं किमपि द्रव्यमभ्युपैत कथंभूता गुणा इत्याह परोप्परेत्यादि परस्परमन्योन्यं प्रत्ययः प्रत्ययभावः प्रत्ययत्वमित्यर्थः हो
घनादिवत् तस्मात्प्रभवो यजन्म येषां ते परस्परप्रत्ययप्रभावाः प्रतीत्यसमुत्पादेनोत्पन्ना इत्यर्थः तस्माद्गुणेभ्यो ऽतिरिक्तं द्रव्यमस्तीति अत्र क
श्चिदाचार्य देशीय स्वात्मन्येव व्याख्यानेत्व तमपगच्छन्नाह आह्वरकाणमियाइ छउदव्वमिह पद्य वनउ विकितच्चति विभिन्नो मन्नई सोदयपद्याए
उप्पायाइसभावा पद्यायाजं च सा सयदव्वं तेतप्पभवानतयं तप्पभवं तेण ते भिन्ना जीवस्स य सामइयं पद्याउ तेण तं तउ भिन्नं इच्छइ पद्यायनउ वृरका
णामिणं जह्वच्छति व्याख्या व्याख्यानिकाभासः कश्चिदाह ननु पर्यायार्थिकनयमते नयदिदं सर्वथा द्रव्याभाव व्याख्यानं प्रपंडि क्रुतनदयुक्तमेव
यत इह पर्यायनयोपि द्रव्यमिच्छत्येव किंतु परस्परमत्यंतभिन्नावेव द्रव्यपर्यायावसौ मन्यते न पुनः कथंचिदित्येतावता सिद्धांतादस्य भेद इति कुतः
पुनः परस्परं द्रव्यपर्याययोरत्यंतभेद इत्यत्र युक्तिमाह उप्पायेत्यादि यस्मादुत्पादव्ययपरिणामस्वभावाः पर्यायाः शाश्वतं नित्यं पुनर्द्रव्यं अपरं
च ते गुणास्तत्प्रभवा द्रव्यालक्ष्यात्मलाभा न पुनस्तद्द्रव्यं तत्प्रभवं गुणेभ्यो लब्धात्मस्वरूपं तेन तस्मादुक्तन्यायेन परस्परं भिन्नस्वभावत्वाद्भिन्नास्ते ३३०

३८

द्रव्यपर्याया अन्योन्यव्यतिरेकिण इति यस्माच्च जीवस्य शाश्वतस्य न व्यतिरिक्तं सामायिकं पर्यायो धर्मस्तेन तस्मात्सामायिकं ततो जीवाद्दत्यंतभिन्नमिच्छ
ति पर्यायनयोत्तीमदीयं व्याख्यानमिदं यथार्थं वर्द्धमानकमिति अत्र सूरिस्तद्व्याख्यानमपाकर्तुमाह जइ पद्यायनउ च्चिय सम्मं तु इदावि दव्व हिउ कि
मच्छंतु दव्वमहं सो विजमाभिन्ने इ छइ सो तेणा मयमुभयग्गाहि विसई पिहक्कयं मिच्छत्तमिह गता दव्वनन्नगाहाउ व्याख्या यदि न पर्यायनय एव द्र
व्यपर्यायावुभावपि समन्यते अभ्युपगच्छति तर्हि द्रव्यार्थिकः किमर्थं द्रव्यपरिकल्पना ये प्यतु इति शेषः पर्यायनयाभ्युपगमेनापि द्रव्यस्य सिद्ध
त्वादिति यदि निर्बंधता मतिः स्यात्परस्य कथं भूतेत्याह द्वावपि द्रव्यपर्यायौ यद्युस्माद्भिन्नौ परस्परमेकत्वमापन्नाविच्छति स द्रव्यार्थिकनय इ
ति संबंधः तेन तस्मादिदमुभयं द्रव्यपर्यायार्थिकेन पृथक् उभयग्राहि पि सति प्रत्येकं द्रव्यपर्यायाभ्युपगमे पी सतीत्यर्थः किमित्याह ॥ पिहक्कयं
ति पृथक् कृतं भिन्नं द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकस्तस्माच्च द्रव्यार्थिको भेदवान्न पुनरनयोरेकत्वमित्यर्थः एकस्य द्रव्यपर्याययोरत्यंतभेदाभ्युपग
मादित्विनापि प्रत्येकं द्रव्यपर्यायाभ्युपगमेप्यनयोः सम्यग्रूपता किंतु मिथ्यात्वं द्वयोरपि मिथ्यादृष्टिरूपता कस्मादुच्यते इहैकांतादेकानेन
एकस्य ग्रहादन्यस्य ग्रहाच्चेति इदमत्र हृदयं द्रव्यार्थिकी द्रव्यपर्यायौ परस्परं भिन्नावेव मन्यते अतोसौ द्रव्यार्थिको भिन्न द्रव्यं तु मिथ्यादृष्टिः प्रत्येक
मेतौ द्रव्यार्थिको द्रव्यपर्यायावेकत्व ग्रहात्पर्यायार्थिकस्तु तयोरन्यग्रहादित्येवंभूता यदि परस्परमतिस्तदा मति विधीयते कथमित्याह एगत्तेन
णु दव्वं गुणोत्तपद्यायवयणमित्तमयं तस्मा तं दुसं वा गुणो दव्वट्ठियग्गाही जयि भिन्नोभयग्गाही पद्यायनउत्तदेगपरकम्मि अविरुद्धं चेव तयं किमुउ
दव्वट्ठियनएण व्याख्या ननु द्रव्यपर्याययोरेकत्वेन तु कात्प्रायोनो द्रव्यार्थिकेनेष्यमाणे द्रव्यं गुण इति ध्वनिद्वयमिदं न कार्यवान्तकादि द्वयुरंकुरा
दि ध्वनिवत्पर्याय वचनमात्रमेव स्यात्तस्मात्ततस्तत्सामायिकं द्रव्यं वा गुणो वेति द्रव्यार्थिकनयग्राहः स्यान्न पुनः स द्रव्यमेवेति तद्ग्राही पत्तिन्नत्वे
पमिष्यते द्रव्यार्थिकनयमतेन यमतेन द्रव्यरूपस्यैव तस्य प्रसिद्धेरिति तथा यदि परस्परमत्यंतभिन्नस्य द्रव्यपर्यायोभयस्य ग्राहकः पर्यायनयस्त
थेष्यते तदा तेनैकस्मिन् द्रव्यपक्षे तत्सामायिकमविरुद्धमेव द्रव्यत्वेनेति शेषः द्रव्यं सामायिकमिति द्रव्यपक्षे पर्यायनयमतेनाप्यविरोधनः सि
द्धमेवेत्यर्थः अतः किं द्रव्यार्थिकनयेनोपन्यस्तेनेति तस्माद्यथावस्थितमेव व्याख्यानं श्रेय इति दर्शयन्नाह नत्थाफिंसामाइयं हवे घदवं गुणो
निचिंतयं दव्वाइ इयसदवं ७ गुणोयत्तपद्यवनयस्स इहतानीवाणन्नं दव्वनयस्स परस्साभिन्नं ति उभयनउ भयग्गाहि घडे पत्तेकं क गाह
म्मि व्याख्या तस्मात्किं द्रव्ये गुणो वा सामायिकमितीयं चिंतात्रयमस्तता असंयातु चिंतायामुच्यते द्रव्यार्थिकनयस्याभिप्रायेण द्रव्यं पर्यायार्थिक

विशे० वृ०
३३०

नयस्य मतेन गुणश्चेतत्सामायिकमिति इतरथा अन्यथा पुनर्द्रव्यार्थिकस्य जीवो द्रव्यं सामायिकं इतरस्य तु पर्यायार्थिकस्य जीवाद्भिन्नं तदित्य
मेकैकस्य नयस्य ग्राह्यत्वेनाभ्युपगमे सति अन्यथा [illegible] इत्यादिपूर्वोक्तयुक्तिभ्यो न घटत इति शेषः कथं पुनस्तर्हि घटत इत्याह उभयनयभय
थाइ घटइ त्ति उभयनयस्य द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकलक्षणस्य नयद्वयस्य मिलितस्य द्रव्यगुणरूपसामायिकलक्षणस्योभयस्य ग्राहे सर्वं घटेत
इदमुक्तं भवति यदि द्रव्यनयो द्रव्यरूपं पर्यायनयस्तु पर्यायरूपं सामायिकमिच्छति तदिच्छतु तथापि नययोः समुदितयोर्यथोक्तोभयग्राहे स
र्वं सुस्थं भवति न पुनरेकैकस्य नयस्योभयग्राहे सतीति अथ यदुक्तं सोऽपि चैव पज्जवाणं [illegible] जीवस्स एस गुणो त्ति एतदवष्टंभेन पुनरपि प
रः प्राह नणु भणियं पज्जवाणं [illegible] जीवस्स एस गुणो त्ति वही एत उ [illegible] गीतं च तउ गुणा भिन्ना ननु सोऽपि चेव पज्जवेत्यादौ निर्युक्तिगाथायामपा
र्थे [illegible] प्रतिपादितं निर्युक्तिकृता पर्यायार्थिकनयमतेन जीवस्यैष सामायिकलक्षणो गुणः इति हि यस्मादेवमुक्तं तस्मात् जीवस्यैष गुण इति
षष्ठ्यापदिष्टनिर्देशादेव सा [illegible] इदं [illegible] सजीवाद्भिन्नं चेत्सामायिकं गुणः न तु भिन्नो न सिद्धः सामायिकगुणस्ततो जीवद्रव्याद्भिन्नषष्ठीनिर्देशा
न्यथानुपपत्तेः तस्मात्पर्यायनयमतेन भिन्नद्रव्यपर्यायावेव सद्भावान्मुक्तीयमत्र व्याख्यानं श्रेय इति परस्याकूतमिति अत्रोत्तरमाह उप्पायभंगुराणं
पइरकणजो गुणाण संताणो इवीवयारमेत्तं जडेका इनामि तन्नाम तद्वयकुपणाई तं तस्स गुणा त्ति होइ सामइयं पुनस्स नीलया जह तस्संताणो
दिय छमिया व्याख्या अत्र परं प्रत्युच्यते न तु पर्यायार्थिकनयमतेन द्रव्यं पारमार्थिकं न्त्यपेक्ष्यते कल्पनाशिल्पिनिर्मितं वा यद्यपि पक्षः स न युक्तो ज्ञ
इपयायनउ [illegible] इत्यादिना प्रतिविहितत्वात् द्वितीयपक्षस्तूच्यते गुणानामेव संतानो गुणानां या समभागसंततावनवरमवृत्तिः किंविशिष्टानाम
तिक्षणमुत्पादभंगुराणां तस्मिन्नयादिसमानबुध्यभिधानहेतुत्वेन निर्बन्धेन द्रव्योपचारमात्रं क्रियते षष्ठीवादिना भवता तद्यत्तन्नामिति नामेतु
म्युपगमे मन्यामहे नु दिव्यर्थः न हि कल्पितद्रव्यसद्भावापादनेऽस्माकं किंचित्क्षयत इति ततश्च तत्र पक्ष्यमाणोक्तित्तेन कल्पितद्रव्येण सह भेद
तद्भेदस्तस्यक [illegible] भेदकल्पनं तस्मात्सकाशात्तस्मात्सामायिकं तस्य कल्पितजीवद्रव्यस्य गुणो भवतु को निवारयिता कस्ययथा को गुणउ
त्याह पत्रस्येत्यादि यथा गुणसमुदयव्यतिरिक्तस्य कल्पितस्य पत्रद्रव्यस्य नीलतादिगुणाः कथं भूतानीलनेत्याह तत्संताणेत्यादि तस्मिन्नेव पत्र
संताने उदितास्तमुत्पन्ना अस्तमिता च विनष्टेति इदमुक्तं भवति यथा कल्पितस्य पत्रादेर्द्रव्यस्य नीलतादयो गुणा भिन्ना व्यपदिश्यंते तथा यत्रा ३३०
पि परिकल्पितस्य जीवद्रव्यस्य सामायिकं गुण उच्यते तदासिद्धसाध्यतेति तेन च न कश्चिदोषः वास्तवस्तु संबंधिवस्तुद्वयषष्ठी दृश्यते यथा देवदत्त
३१

मो

नस्य गावइत्यादि एवमत्रापि वास्तवयोरेव द्रव्यगुणयोः संबंधे षष्ठी युज्यते न तु द्रव्यस्य कल्पनायामिति राहोः शिरः शिलापुत्रकस्य शरीरमि
त्यादिभिर्व्यभिचारादिति आह ननु गुणसंतानयोरभेद एव तद्भेदनिबंधनधर्मभेदाभावात् स्वरूपवत् कथं कल्पितस्यापि गुणव्यतिरे
किणो द्रव्यस्य सद्भावस्तस्य युक्तं धर्मभेदाभावादित्यस्य हेतोरसिद्धत्वात् कथमित्याह उप्पायभंगुराजं गुणा यन युसात्तिन पुनरेमो संतानउत्पाद
भंगुरस्तस्यत्रवाहनित्यतया स्थितत्वादित्येको गुणसंतानयोर्धर्मभेदः तथा ते यत्तत्पि भिन्नत्वादि ते सामायिकादयो नीलतादयो वा गुणास्तत्रैव सं
ताने समुत्पन्नत्वात्तत्प्रभवास्तस्मात्संतानाल्लब्धात्मजन्मानः न पुनरसौ संतानस्तत्प्रभवो गुणभ्यो लब्धात्मलाभस्तस्य गुणसाहृश्यानिबं
धनत्वात्तदेवं कारणमेव संतानो न कार्यं कार्यमेव च गुणास्तत्रैव संताने समुत्पन्नत्वात्तत्प्रभवास्तस्मात्संतानाल्लब्धात्मजन्मनः पुनरसौ
संतानस्तत्प्रभवो गुणेभ्यो लब्धात्मलाभस्तस्य गुणसादृश्यनिबंधनत्वात्तदेवं कारणमेव संतानो न कार्यं कार्यमेव च गुणा न कारणमित्येवम
पि गुणसंतानस्तत्प्रभवो गुणयोर्धर्मभेदात् युज्यते घटते तथा वादिद्रव्यं कुतस्तत्र गुणसंताने समानबुध्याभिधाननिबंधनत्वेनोपचारकल्पना
तदुपचारस्तस्मादिति तदेवं पर्यायार्थिकनयमतसमर्थं पूर्वं तत्सामायिकसाध्ययंत्र पत्यादिनोपसंहारकृतोऽयमकारांतरेणतत्कुर्वन्नाह अहवोदा
सीणमयरस्स नयं परस्स जीवउभिन्नं भिन्नमियरस्स उज्जउनिद्दिडं तं वं जीवाइ इमस्समहवयं तस्मात्किं सामायिकं द्रव्यगुणाभावित्यस्यां
चितायामुक्तं दव्वइयस्स दव्वं गुणो त्ति पज्जवनयस्स त्ति अथवा नास्यां द्रव्यगुणचिंतायामिदमुक्तं किंतु सामायिकमिति द्वारे भणतेउदासी
नमदभिदं द्रव्यपर्यायास्तिकनयोरेकतरमतेन भिन्निविष्टेनोदासीनवृत्तिनाचार्येण शिष्यान्प्रतिअभिहितं युक्तिसिद्धं समर्थितमि
मित्यर्थः किमित्याह द्रव्यनयमित्यादि द्रव्यनयं प्रति द्रव्यनयाभिप्रायेणेत्यर्थः जीवात्सामायिकं न भिन्नं किंतु जीव एव सामायिकं तदभिप्रायेणाव
स्यमाणयुक्त्या जीवादिद्रव्यस्यैव सत्त्वाद्गुणानां तु नव्यतिरेकिणां परमार्थतो सत्त्वादिति तत्र पर्यायनयमयमिणमित्यादि गाथार्थेन विस्त
रतः पर्यायार्थिकनयमतमुपदर्शितं अथ द्वितीयस्य द्रव्यार्थिकनयमतमुपदर्शितं तस्याभिप्रायं सविस्तरं दर्शयितुमाह वीयस्स दव्वमेत्तं
न छिंदइ छंतरं गुणाणामसामन्ना वच्छाणं भावाउ तव्वेरं कंसाणं व अविस्मायतिरोभाव मेत्तपरिणामिदव्वमेवयं निच्चं बहुरूवमिमनडोव्व
संवेतरावन्नो व्याख्या प्रथमनिर्दिष्टपर्यायार्थिकनयापेक्षया द्वितीयस्य द्रव्यार्थिकनयस्य सर्वं वस्तु रजतादिकं द्रव्यमात्रमेवास्ति
गुणास्तु रक्तत्वपीतत्वादिकस्ततद्रूपीयरश्मतो नास्ति तस्यसामान्यरूपतया अवस्थानाभावात् खरविषाणवदिति एतदेवाह आविर्भावश्च कु
डलादिरूपेण तिरोभावश्च मुद्रिकादिभावे आविर्भावतिरोभावौ भावेवतन्मात्रं ते नपरिणंतु प्रवर्तितुं शीलं यस्य तदाविर्भावतिरोभावमा

था

मात्रपरिणामेस्कवर्णादिकं द्रव्यमेवेदमस्ति ननु नर्तकिका गुणाः कथं स्तंतद्रव्यं नित्यमविचलितस्वभावं बहुरूपं च कं कणांगदकुंडल
मुद्रिकादिवहुपरिणामं रामरावणभीमार्जुनादिसंबंधीनि विधानांतराण्यापन्नमप्यात्मानं द्रवति यथाहि बहुन्वेषाकुर्वन्नपि नटोनिजं देवद
त्तादिस्वभावं न जहाति सर्वावस्थास्वपि तस्यैकरूपत्वादेवं स्कवर्णादि द्रव्यमपि कं कणादिबहुपरिणामापन्नमपि न स्कवर्णादिकं द्रव्यमेवैकरूप
तां परित्यजतीति न तद्व्यतिरिक्तिणः केचनापि गुणा इत्यष्टादशगाथार्थः॥५७॥ अस्यैव द्रव्यार्थिकनयमतस्य समर्थनार्थं नियुक्तिकारोप्याह जं जं जे जे भा
वे परिणमइ पओगवीससा दव्वं तं तह जाणाइ जिणो अपज्जवे जाणणा नत्थि प्रयोगश्चेतनावतो व्यापारः विस्रसा स्वभावस्ताभ्यां निष्पन्नं द्रव्यं प्रयोग
विस्रसाद्रव्यमुच्यते तत्र प्रयोगनिष्पन्नं घटपटादि विस्रसानिष्पन्नं त्विंद्रधनुरादि तत्र यत्प्रयोगविस्रसाद्रव्यं कर्तृ यान् यान् कृष्णनीलपीतशक्र
त्वादीन् भावान् पर्यायान् परिणमति प्रतिपद्यते तं तं तथैव सर्वज्ञत्वाप्रधानत्वान्निर्देशस्य तत्तथा तेन तेन रूपेण परि द्रव्यमेव जानाति जिनः केवलीन पु
नस्तद्व्यतिरिक्तान् पर्यायान् तत्प्रभावः तेषामुत्प्रेक्षामात्रेणैव सत्त्वात् पुनरपि कथं कुंडलिताद्यवस्थास्वपि सर्पादिद्रव्यस्य स्वरूपव्यतिरिक्तः कापि पर्या
यः संलक्ष्यते सर्वास्ववस्थास्वविचलितस्वरूपस्य सर्पादिद्रव्यस्यैव संलक्षणादिति यदि पर्याया न विद्यंते नर्हि कथमुच्यंते तेषां तावत्प्राप्तिर्म
इति इत्याशंक्याह अपज्जवे जाणणा नत्थि अपर्याये पर्यायरहिते वस्तुनि कल्याणादीनां परिज्ञाना न्यस्तिमन्याभट्ट केवलमुत्प्रेक्षामात्रेणैव संतोन्न
स्व्युत्प्रेक्षामात्रेणैव ते पर्यायाः संलक्ष्यंते पुनर्द्रव्यव्यतिरिक्तिणः केचनापि वास्तवास्तविपर्याया अतो द्रव्यमेव परमार्थसदिति नियुक्तिगाथार्थः॥५८॥ अथ
इ भाष्यकारो व्याचष्टे जं जाहे जं भावं परिणमइ तन्नयाण्ड्यमिद्यं परिणमेन विसिट्ठं दव्वं विय जाणइ जिणो हो इह पर्ण इड धनुरादिद्रव्यं यदायस्मिन्कालेयं
रक्तत्वनादिकं भावं पर्यायं परिणमति प्राप्नोति तस्मादतः पर्याया द्रव्यं नेतिनं सद्द्रव्यमेव परिणतिमात्रविशिष्टं विचलितस्वरूपं जानाति जिनेंद्रः
केवलीति न तु यदि पर्याया वस्तु भवं तर्हि सर्वतीति नाहिं कथं मतिविशिष्टोपि स्कवर्णादिद्रव्यकुंडलानां गुलीयककेयूरादयोन्यपदेशाः प्रवर्तंते न चैते निर्बंधना
एव अतिप्रसंगादित्याशंक्याह न स्कवर्णादन्नं कुंडलाइ तत्तिय नमागारं पर्तनवं वपदसंलंभइ सरूवादभिन्नं पि न स्कवर्णादन्योन्यव्यतिरिक्तः कुंड
लादि पर्यायस्तेन स्कवर्णादि द्रव्यव्यतिरिक्तिणः कुंडलादिपर्याया भवेयुः किंतु तदेव स्कवर्णादिद्रव्यं तं कुंडलाकंकणाद्यन्योन्यपदेशान्निबंधनास्तु
तद्दिशिष्य करनिबंधनत्वान्न च तदाकारस्य द्रव्याद्भिन्नत्वं द्रव्यस्य निराकारत्वप्रसंगात्तस्मात् द्रव्यादनन्यत्वं गुणानामिति अथान्यत्वमिष्यते
तत्राह। अहवा दव्वादन्ने गुणा दउ बाणसण्ण परसत्तं होज्ज व रूवाईणं विभिन्नदेसी व लंभोवि॥ यदि पुनर्द्रव्याद्रूपादयो गुणाः आदिशब्दादन्य ३३९
मापुराणदयः पर्यायाः अन्ये व्यतिरिक्ता इष्यंते तदा अन्यशरणाः संतः स्वस्मात्मन एव प्रदेशा अवयवावो भवेयुः न चैतदृष्टमित्येवाग्र

पादीनां संदेवपारतं व्यापारदेशत्वस्य वरूपत्वान्न क्रियन्तः स्वात्मन एवं स्वयमवयवो भवतीति कापि दृश्यते पुत्यत्वेवेति किं च गुणादीनां द्रव्याद्भिन्नत्वेद्र
व्यमाणे रूपरसगंधादीनां घटादिद्रव्यदभिन्ने पिदेशोपलब्धिः स्याद्वतथाहि यथा भिन्ने देशे उपलभ्यते यथा घाचात्वेन घर्म रूपादयस्तस्मात् घटा
दिद्रव्याद्भिन्नाः एवेति द्रव्यमवास्तिन पर्याया इति अथापचारस्तेपीष्यंते तर्हि सिद्धसाध्यतेति दर्शयन्नाह अहपज्जयाववारो लवम्मयसपरिणा
ममत्तसं कोरइ तन्नाममनेसो दवा वत्तर उउ लयलोनतानि निराभाव इत्यनर्थांतरं प्रकाशः प्रकटत्वमाविर्भाव इत्यप्यभिन्नार्थं ततश्च प्रकाशो पर्या
याणामाविर्भावस्तिरोभावो लयं प्रकाशाभ्यां ते पुनः प्रकाशतया परिणामयं परिणामो लयं प्रकाशपरिणामः स एव तन्मात्रं तस्य यदित्तद्दिरोधबुध्य
पिधाननिबंधनत्वेन पर्यायोपचारः क्रियते तदा तन्नामिति नामुशब्दस्युपगम मन्यामहितदित्यर्थः केवलं यासौ पर्यायोपचारस्तत्र कापि द्रव्याद
र्थांतरभूतो विद्यत इत्यतदेव तत्र शिष्यभ्रम इति यदि न वास्तवः पर्यायः किंतु कल्पितस्तर्हि खरविषाणस्येव्याप्यसाकं यन भवति कल्पनामात्रा
स्युतत्रापि स्क करत्वादित्याह दव्वपरिणाममेत्तं यथाउ सोन खरसिंगस्स तदपज्जवनं घड जं नाणं येन विसयं ति विशिष्टो द्रव्यपरिणाममात्रं प
र्यायो नान्यथा सच न द्रव्याद्भिन्नस्तथा अनुपलंभान्नाप्यसौ खरशृंगस्य पर्यायस्य द्रव्यपरिणामत्वात्खरशृंगस्य न द्रव्यत्वाभावादतः परस्त
स्वरशृंगमद्रव्यत्वाभावात् एवतत्स्वरशृंगमद्रव्यत्वाभावात् एव तत्स्वरशृंगमद्रव्यत्वादपर्यायं सन्नज्ञायते केवलिनायतोज्ञानं यथविषयं
स्याग्राहित्वेन प्रवर्तते न चेह ज्ञेयं नास्ति खरविषाणस्याभावरूपत्वादत एव नियुक्तिकृताप्योक्तं अपज्जवे जाणणा नत्थि इति गाथापंचकार्थः
६३ तदेवमवसितप्रसंगोक्तिं सामायिकमितिद्वारं अथ कतिविधं सामायिकमितिद्वारं अथ कतिविधं सामायिकमितिद्वारं व्याचिख्यासुराह सामाइयं पि ति
विहं सम्मत्तसुयं तहा चरित्तं च दुविहं चेव चरित्तं अगारमणगारियं चेव त्रिविधं च त्रिभेदं सामायिकं अनुस्वारलोपात् सम्यक्त्वं सम्यक्त्वसामायिकं श्रुतं श्रुतसा
मायिकं तथा चारित्रं चारित्रसामायिकं चशब्दः प्रत्येकं स्वगतानेकभेदसंसूचनार्थः तत्र संक्षेपतया मूलभेदः चारित्रं चारित्रसामायिकं द्विविधमेव द्विभेदं भवति
यथा अगारं क्षांतिकृतमगारं गृहं तद्योगादगारी गृहस्थस्तस्येदमागारिकं देशचारित्रसामायिकं देशविरतिसामायिकमिति यावदेतं
च पुनरुत्पनकभेदद्वादशविरति चित्ररूपत्वान्न विद्यते अगारं गृहं यस्यासावनगारः साधुस्तस्येदमनगारिकं सर्वचारित्रसामायिकं सर्वविरति
सामायिकमित्यर्थः इदमपि वस्थानुभनेकभेदं भवति श्रुतसामायिकस्यापि संक्षेपतो भेदकथनार्थमाह अज्झयणं पि य ति विहं स्कत्ते अत्थ य तदुभए
चेव संसेस्कवि अज्झयणे स्कतोइ एस चा नियुत्ती अभीवर्तते विनयादिक्रमेणागुरुसमीपे इत्यध्ययनं सामान्येन स्कवमिदमुच्यते श्रुतसामायिकमित्यर्थः
इदमपि स्वस्थाने भनेकनयपि त्रिविधं त्रिभेदं स्कत्तेत्यादि स्कत्रतोर्थतस्तदुभयश्चेत्यर्थः उपलक्षणत्वादपिशब्दाद्वा सम्यक्त्वसामायिकमपि यत्र

विशे० वृ०
३३७ मिकसायिकक्षायोपशमिकभेदात्त्रिविधं द्रष्टव्यं अथ प्रकृतोपोद्घातनिर्युक्तिशेषाध्ययनव्यापितां दर्शयन्नाह सेसेसु वीत्यादि ॥ प्रकृतसामायिकाध्य
यनाच्छेषेष्वपि चतुर्विंशतिस्तवादिष्वन्येषु वाध्ययनेषु यथायोगमुद्देशादिकानिरुक्तिपर्यंतसामान्योपोद्घातनिर्युक्तिर्भवति एवमेव सर्वत्र द्रष्टव्येत्यर्थः
आह ननूपोद्घातनिर्युक्तौ सर्वस्यापि समर्थितायामिह मनिर्देशोद्देशं नु युज्यते न चेयमद्यापि समर्थ्यते भवागरिसफासणिनिरुत्ती त्ति निरुक्तिद्वारं एवमे
स्याः समर्थयिष्यमाणत्वात्सत्यं किंतूपोद्घातनिर्युक्तिर्मध्यमिदं मध्ये चातिदेशः कृतः पर्यंतं पिलप्यते मध्यग्रहणे आद्यंतयोर्ग्रहणमिति न्यायादि
ति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः ६९ अथ प्राधिकारः सम्यक्त्वादिसामायिकानां भेदनिरूपणार्थमाह सम्मत्तस्सभुअहि गमउद्दसहालप्पसेयाउ कारयरो
रायगदीवगमहवीरवइयाउयं तिविहं सत्तठ नउ भयाइं तिविहं सत्तठनउभयाइं रवइयाइंति हा सामाइयाइं वा पंचहाचरणं पविहतिविहाइणा
ण्णवयाइं तिविहं सत्तठवउभयाइं चहुहावाकमरकरक्खाइं रवइयाइं तिहाइ सामाइयाइं वा पंचहाचरणं दुविहतिविहाइणा ण्णवयाउं बहुहेगदे
सचारित्तं वीसंसवाइं पुण पयय उणं तक्षयाइं व्याख्या सम्यक्त्वं तावन्निसर्गतोधिगमतश्चैव द्विधा भवति तत्र निसर्गः स्वभावस्तस्मात्सम्यक्त्वं भवति
निसर्गतो यथा नारकादीनां अधिगमस्तीर्थंकरादीनां समीपे धर्मश्रवणं तस्मात्सम्यक्त्वं भवतीत्यधिगमतोऽनेन यथा स्कंदकादीनां अथवान्यथापि याति
तस्य सम्यक्त्वस्य प्रकृष्टसूक्ष्मभेदस्तस्मात्त्रभेदश्चिंत्यमानं द्विविधमपि समुदितं त्रिधा भवति तत्रौपशमिकसास्वादनक्षायोपशमिकवेदकक्षा
यिकभेदात्क्षायिकक्षायोपशमिकौपशमिकभेदात्त्रिधा सम्यक्त्वं भवति तत्र क्षायिकादयो भेदाः प्रतीता एव कारकादीनां स्वरूपमर्थः यस्मिन् सम्य
क्त्वे सति सदनुष्ठानं रोचयत्येव केवलं न पुनः कारयति तद्रोचकं यथा श्रेणिकादीनां यत्तु स्वयं तत्त्वश्रद्धानरहितः सन्मिथ्यादृष्टिः परस्य धर्मकथादिभि
स्तत्त्वश्रद्धानं दीपयत्युत्पादयति तत्संबंधि सम्यक्त्वं दीपकमुच्यते यथांगारमर्दकादीनाम् इदं च सम्यक्त्वमुच्यते परमार्थतस्तस्य मिथ्यात्वमेवेति सूत्रा
र्थस्तदुभयभेदं सत्त्वं श्रुतसामायिकं त्रिधा भवति अक्खरअक्खरसम्मं साइयं खलु सपज्जवसियं च गमियं अंगपविट्ठमित्यादिना द्विभागतिपादिता
दक्षरश्रुतानक्षरश्रुतादिभेदादनेकधा वा श्रुतसामायिकं भवति चरणचारित्रसामायिकं पुनः क्षायिकक्षायोपशमिकौपशमिकमिश्रभेदात्त्रिधा भवति।
यदि वा सामायिकच्छेदोपस्थानीयपरिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसंपरायथाख्यातभेदात्पंचधा तद्भवति यत्पुनर्व्रतादि कृदेशविषयं चारित्रं देश ३३७
विरतिसामायिकमित्यर्थः तदिह बहुभेदं भवति केनेत्याह दुविहतिविहाइणेत्ति दुविहं तिविहेण पढमो दुविहं दुविहेण बीयउ होइ दुविहं
एकविहेणं एगविहं चेव तिविहेणमित्यादिप्रतिपादितभंगजालेन बहुधा भवतीत्यर्थः वीसंति एतेषां सामायिकानामेवं भेदाः प्रत्येकमेवं
श्चिंत्यमानानां द्रष्टव्याः यदा तु सर्वाण्यप्येतानि समुदितानि भेदलक्षितैर्न तदा पर्यायतः पर्यायानाश्रित्यानंतभेदानि द्रष्टव्यानि सर्वमश्रेण्या ४१

मध्यवसायस्थानानामसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वादेकैकस्य चाध्यवसायस्थानस्यानंतपर्यायत्वादिति सेसेसु वि अज्झयणेसु इत्यादेर्व्याख्यान
माह चउवीसयत्थयाइ सु सेसेसु अज्झयणेसु आणुपुव्वि एसा चिय निज्जुत्ती उद्देसाइ त्ति कायव्वा। शेषेष्वपि चतुर्विंशतिस्तवादिषु शास्त्रादिष्वन्येषु चाध्ययनेषु
जादिष्वध्ययनेष्वनुयोगविधौ यमनि आदावेव उद्देशादिकानिरुक्तांतोपोद्घातनिर्युक्तिर्द्रष्टव्येति गाथाचतुष्टयार्थः ६९ साम्प्रतं कस्य सामायिकं
भवतीति द्वारं व्याख्यातुकामस्तदभिसूचयन्नाह जस्स सामाणिओ अप्पा संजमे नियमे तवे तस्स सामाइयं होइ इइ केवलिभासियं जो समो सव्वभूए
सु तसेसु थावरेसु य तस्स सामाइयं होइ इइ केवलिभासियं व्याख्या यस्य सामानिकः सन्निहितो नाधित इत्यर्थः आत्मा जीवः क्व संयमे मूलगुणरूपे
नियमे उत्तरगुणात्मके तपसि च अनशनादिलक्षणे तस्यैवं भूतस्य प्रतिमादिनः सामायिकं भवतीत्येवं केवलिभिर्भाषितमिति तथा यः समो मध्यस्थः आ
त्मानमिव परं पश्यतीत्यर्थः सर्वभूतेषु सर्वप्राणिषु त्रसेषु द्वीन्द्रियादिषु तस्य सामायिकं भवतीत्येतच्च केवलिभिर्भाषितमिति सांप्रतं फलप्रदर्शनद्वारेणा
स्य करणविधानं प्रतिपादयन्नाह सावज्जजोगपरिरक्खणट्ठा। सामाइयं केवलियं पसत्थं गिहत्थधम्मा परमं ति नच्चा कुज्जा बुहो आयहियं परत्था।
सावद्ययोगपरिरक्षणार्थं सामायिकं केवलिकं परिपूर्णं प्रशस्तं पवित्रं एतदेव हि गृहस्थधर्मात्परमं प्रधानं ज्येष्ठं इत्येवं ज्ञात्वा कुर्याद्बुधो विद्वा
नात्महितमात्मोपकारकं इहलोके परत्र च अथवा परलोके मोक्षं कुर्यादनुसृत्य लोकार्थमिति निर्युक्तिरूपश्लोकार्थः ७२ केवलियं पडिपुन्नं परमं जेट्ठं गिहत्थध
म्माउ तं हि य मयं परत्था सिवं परत्था न दुक्खवागमणाउ निर्वत्तं हियमिय परत्थं ति तत्सामायिकमात्महितं केत्याह इत्यत्र इहलोके परत्र च परलोके वृत्ति
अथ वक्ष्यमाणनिर्युक्तिगाथाद्वयस्य प्रस्तावनां कुर्वन्भाष्यकार एवाह गिहिणो वि सव्ववज्जं दुविहं तिविहेण छिन्नकालं ते कायव्वमाह सव्वं कोदा
सो भणइ णु मई इह परिपूर्णसामायिककरणाशक्यभावसंपूर्णं सत्यमंगीकार सामर्थ्यात्प्रभृति गृहिणो पि गृहस्थस्यापि सतस्तत्सामायिकं छिन्नका
लं द्विघटिकादिमानकालोपेतं सर्वं च तत्सर्वशब्दोच्चारणरहितं द्विविधं त्रिविधेन कर्तव्यमेव अत्राह परः सर्वं सर्वशब्दोच्चारणं कोदोषा यतः सर्व
ज्ञमिति विशेष्यते सण्यते अत्रोत्तरं सर्वशब्दोच्चारणं कुर्वतस्तस्य सावद्ययोगानुमतिलक्षणो दोषस्तत्र हि गृह्यादिषु प्रागनेकै आरंभाः प्र
वर्तिताः संति तदनुमतिश्च सामायिके निष्टतस्यास्तत्र नुवर्तते एव ततः सर्वसावद्ययोगनिषेधं कुर्वता निषिद्धगृहस्थस्य भंग एव स्यादिति भावः इति
गाथाद्वयार्थः ७४ एतदेवाह सव्वं ति भाणिऊणं विरई खलु जस्स सव्विया नत्थि सो सव्वविरइवाई चुक्कइ देसं च सव्वं च सर्वमिति अस्योपलक्षणत्वात्स
र्वसावद्ययोगं प्रत्याख्यामि त्रिविधं त्रिविधेनेत्येवं भणित्वा अभिधाय विरतिः सावद्ययोगान्निवृत्तिः खलु यस्य सर्वकालसर्वाना स्तित्र कर्मा

रंभानुमतिसद्भावात्सर्वविरतिवादी नुच्छ तिनाशयति देसं च सव्वं चेति देसविरतिं सव्वं विरतिं च मतिज्ञाता करणादिति निर्युक्तिगाथार्थः किंकर्तुं मोक्तुं।
३३२ किंतदित्याह पूर्वमहंतेन च सावद्ययोगे गृहस्थोपि वर्गं मोक्तुं न शक्नोत्यतो न सावद्ययोगानुमतिप्रत्याख्याति अतःप्रसंगादिति पुनरपि परा
भिप्रायमाशंक्य परिहरन्नाह नणु तिविहं तिविहेणं पच्चक्खाणं कयमिह गिहिणोवि न थूलवहाईणं न सव्वसावज्जजोगाणं न तु गृहस्य सावद्ययोगा
नुमतिप्रत्याख्यान निषेधं कुर्वन् स्तवश्रुतविरोधाय तस्मिन्निविधं त्रिविधेना प्रत्याख्यानं श्रुते गृहिणोपि भणितमिति शेषः तथा च भगवत्यामुक्तं समणो
वासगस्सणं भंते पुव्वामेव थूले पाणाइवाए अपच्चक्खाए भवइ से णं भंते पच्छा पच्चाइक्खमाणे किं करेइ गोयमा तीयं पडिक्कमइ पडुप्पन्नं संवरेइ अणा
गयं पच्चक्खाइ तीयं पडिक्कमे इति तिविहं तिविहेण पडिक्कमइ तिविहं दुविहेण पडिक्कमइ जाव एक्कविहं एक्कविहेणं एक्कविहेण वा पडिक्कम
इ तदेवमिह श्रुते त्रिविधं त्रिविधेनापि प्रत्याख्यानमदोषाय भवतीति दर्शयति जइ किंचिदप्पओयणमप्पप्पं वा विसेसियं वत्थुं पच्चक्खे न दोसो सयं
भुरमणाइ मच्छ जीवा निरवकमउ मणो पडिमं पुत्ताइ संतइ निमित्तं पडिवद्धे पत्तो वा करेज्जा तिविहं पि तिविहेणं जो पुण पच्चक्खाण सियासा
वद्यकर्म संतोणो तद्गृह माणरिणइसोन नतुइ सहसानिवर्त्तेइ व्याख्या न विद्यते प्रयोजनं येन तदप्रयोजनं काकमांसादिकं किमपि विशे
षितं च वस्त्वाश्रित्य अप्राप्यकामनुष्य क्षेत्राद्बहिर्दंति दंतचित्रकचर्म्मादिकं किमपि विशिष्टं वस्तु वधि कृत्य यदि त्रिविधं त्रिविधेनापि सावद्यं प्र
त्याचक्षीत तदा न कश्चिद्दोषो यथा कश्चित्स्वयंभूरमणमत्स्या नधिकृत्य त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याचष्टे इति यो वाव्रतं जिघृक्षुः पुत्र
संतत्यादिनिमित्तं विलंबमान एकादशीं प्रतिमां प्रतिपद्येत न को सौ त्रिविधं त्रिविधेनापि सावद्ययोगं प्रत्याख्यानं कुर्यान्न दोष इति यः पुनः पूर्वा
रब्धानुश्रित सावद्यकर्म्मसंतानः सन् तदनुमतिपरिणतिं न शक्नोति सहसा निवर्त्तयितुमतस्त्रिविधं त्रिविधे नासौ प्रत्याख्यातीति गाथार्थ
द्वयार्थः ८० तथा गृहस्थसामायिकमपि परलोकार्थिना कार्यमेव तस्यापि विशिष्टफलसाधकत्वादित्याह सामाइयम्मि उ कए समणो इव साव
उहवइ जम्हा एएण कारणेणं बहुसो सामाइयं कुज्जा कृतेन पुनः गृहस्थः सामायिकेपि श्रमण इव श्रावको भवति यस्मात्सावद्ययोगरहि ३३२
तत्वाद्बहुतरे कर्मनिर्जरसो भवतीति भावः अनेन कारणेन बहुशोनेकधा सामायिकं कुर्यान्मध्यस्थो भूयादिति मध्यस्थैव लक्षणमाह जो न वि वट्ट
इ रागे न वि दोसे दोण्ह मज्झयारम्मि सो होइ उ मज्झत्थो सेसा सव्वे अमज्झत्था रागद्वेषयोरंतराले तिष्ठतीति मध्यस्थः नरा
गेयाः स्थश्यते नापि द्वेषेणेति भावः इति निर्युक्तिगाथार्थः ८२ अथ कः किं सामायिकमिति निरूपणार्थं द्वारगाथात्रयमाह खेत्तदिसिकालगइ। ४२

घा

भवियसन्निऊसासदिट्ठिमाहारे पज्जत्तसुत्तजम्मठिइवेयसन्नाकसायाउ नाणेजोगुवओगे सरीरसंठाणसंघयणमाणे लेसापरिणामेवेय णायस
मुग्घायकम्मय निव्वेढणमुव्वट्टे आसवकरणे तहा अलंकारे सयणासणठाणठ्ठे चंकम्मंतय किंकहियं आसां समुदायार्थः क्षेत्रदिक्कालगतिभव्य
संज्ञिउच्छ्वास दृष्ट्याहारकानंगीकृत्यालोचनीयं किंकहियंति किं कः सामायिकमिति संबंधः तथा पर्याप्तकसुप्त जन्म स्थितिवेद संज्ञाकषायायूंषि चेति तथा
ज्ञानं योगोपयोगौ शरीरसंस्थानसंहननमानानि लेश्यापरिणामं वेदनासमुद्घात कर्म्म च आश्रित्यालोचनीयं किं कः सामायिकमिति तथा
निर्वेष्टनोद्वर्तने आश्रवकरणं तथा अलंकारं शयनासनस्थानस्थंश्चंक्रमन्तश्चाश्रित्य चिंतनीयं किं कः सामायिकमिति इदानीमवयवार्थमभ्यूह्य
तत्रोर्द्धलोकादिक्षेत्रमंगीकृत्य सम्यक्त्वादिसामायिकानां लाभादिलाभमभिधित्सुराह सम्मसुयाणं लाभो उड्ढं च अहे य तिरियलोए य विरई मणुस्सलो
ए विरयाविरईय तिरिएसु सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोर्लाभः प्राप्तिरूर्द्ध्वलोकेधोलोके तिर्यग्लोके च भवति तत्रोर्द्धलोके मेरुसुरलोकादिषु निसर्गतोधिगमाद्वा
सम्यक्त्वसामायिकस्य तथाकृताज्ञानस्य तत्समकालमेव श्रुतज्ञानतया परिणामात् श्रुतसामायिकस्य च लाभो भवति एवमधोलोकेप्यधोलो
किकग्रामेषु नरकेषु च सम्यक्त्वं प्रतिपद्यंते तेषां यथोक्तसामायिकद्वयलाभो वक्तव्यः एवं तिर्यग्लोकेपि यथोक्तसामायिकद्वयलाभो वाच्यः इह
च त्रिष्वपि यथोक्तसामायिकद्वयं लभ्यत एवेतीदमवधारणीयं पुनर्यथोक्तसामायिकस्य द्वयस्य भजना तु यत आह विरई मणुस्सलोए त्ति तिर्यग् भ्य
लोकविशेषभूते तृतीयसमुद्रलक्षणे मनुष्यलोके विरतिः सर्वविरतिसामायिकमपि लभ्यते इह चैव तल्लभ्यते नान्यत्रेति न च तदन्य मनुष्याः एव
तत्प्रतिपत्तारो नान्ये इत्यर्थः इत्थं निभमत विशिष्टश्रुतविद्याचारणादिति विरताविरतिश्च देश विरतिसामायिकलक्षणा लाभ विचारे तिर्यक्षु भवति
मनुष्येषु च के च वदिति पुव्वपडिवण्णयापुण तीसुवि लोएसु नियमउ तिण्हं चरणस्स दोवि निप्रमा सयणिज्जाउ अहोलोगम्मि पूर्वप्रतिपन्नकास्तत्रयाणां
सामायिकानां नियमेन त्रिष्वपि लोकेषु विद्यंते चतुर्थस्य तु चरणसामायिकस्य द्वयोरेवाधोलोकतिर्यग्लोकयोः पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः संति ऊर्ध्व
लोके पुनर्भाज्याः कदाचिद्भवंति कदाचिन्नेति गतं क्षेत्रद्वारं अथ दिग्द्वारं प्रतिपादयिषुः दिक्स्वरूपं तावन्निरूपयन्नाह नामं ठवणा दविए
खेत्त दिसा ताव खेत्त पन्नवए सत्तमिया भावदिसा परूवणा तस्स कायव्वा इह नामस्थापनादिक् तथा द्रव्यक्षेत्रदिक्प्रज्ञापकदिग्भावदिग्
रूपा तथा सप्तमी च भावदिग्व्यक्तव्या तत्र तस्य नामादिग्दिगादि सप्तकस्य प्ररूपणा कर्तव्येति निर्युक्तिगाथापदकार्थः ८८ अथ नामस्थापने
कृणोद्रव्यदिकस्वरूपविवरणार्थमाह तेरसपएसियं जं जहण्णयं दससदिसागिई द्वं उक्कोसमणंतपएसियं च सा होइ दव्वदिसा इत्यमेवंत्र

सदिग्व्यवहारहेतुत्वादिग्द्रव्यप्रधानाद्व्यविषयत्वाद्द्रव्यदिक् तत्र जघन्यतस्त्रयोदशप्रदेशावगाढ त्रयोदशप्रदेशा उत्कृष्टतस्त्वसंख्येयप्रदेशावगाढा
दशतत्प्रदेशिका द्रव्यादिशादिग्वृत्तिरिति एतच्च द्रव्यं संपूर्णदशादिग्व्यवहारकारणत्वाद्द्रव्यदिगुच्यत इति एतदेव भावयन्नाह एक्केक्को विदिसासु
मझेयदिसासु भायया दोदो विक्तिदसाणगमयं दस दिसमेक्केकयं काउं तन्नदस दिसागारं जं चउरस्सं तिमन्नद्रव्यदिसा रिवन्नदिसठपएसिय।
फुअगाढमरूमझंमि व्याख्या॥ एक्केक्को विदिसासु मझेयत्ति एकपरमाणुर्मध्ये यथोऽवस्थाप्यते एवमनेन पंचपरमाणवः पंचप्रदेशावगाढाः
तथा दिसासु भायया दोदोत्ति अपरा चतस्रष्वपि दिक्षु तावदवस्थितौ द्वौ द्वौ परमाणू स्थाप्येते एवमेकत्रयोदशप्रदेशिकः स्कंधरूपत्वेन परिणा
मायन्नित्याइ स सप्तमः प्रदेशावगाढ दशादिग्वृत्ति हेतुत्वाद्दशादिक् द्रव्यं जघन्यतो द्रव्यदिगुच्यते अत्र स्थापना इह चैकैकपरमाणुस्थाने वृद्धि
द्व्यणुकादीनां अनंताणुकपर्यंतानां स्कंधानामवगाहना क्रियते तदापि द्रव्यदिगियं भवति दशादिग्व्यवहारनिबंधनत्वादेत उत्कृष्टतस्त्वसंख्येय
स्थिति आह नन्वत्र यतो द्व्याहतो दशानां दिशां प्रभवस्तन्मीलनाद्भवति न विदिशादेकस्मात्परमाणोर्विदिग्वृत्ता नाभावानपद्दिग्स संबंधस्यैव परिमा
णोऽभिधानादगपएसोगाढ सत्तपएसा य से फुसणा इति वचनाद् अहिदिं परमाणोर्विदिग्व संबंधः स्यात्तदा एकादशप्रदेशावस्पर्शना स्यात्सप्तप्रदेशेति
भावः अतोऽन्येऽपि चतस्रष्वपि दिक्षु चत्वारः परमाणवोऽवस्थाप्यंते इत्येवमनेन नव भवंति नचैवमपि विदिग्व्यवहारमीलनासंभवति येऽत्र परोऽपि दिक्षु चत्वा
रोऽव्यवस्थापिताः किं पुनरपि दिशा एवोक्तिष्टंतिनव्यवस्थाप्यंत इत्येवमनेन नव भवंति स्थापनाप्यत्र परमार्थतस्त्वेतस्यावधारणीया यच्चेह तदुपदर्शन
तन्मुग्धविनेयजनानुग्रहार्थमेवावगंतव्यं यथा वदस्याशीयिनुमशक्यत्वादित्यलं प्रसंगेन प्रकृतं प्रस्तुमः विक्तिदसाणगमित्यादि अन्यत्तु व्याख्याता
रो दशस्वपि दिक्षु एकैकपरमाण्वव्यवस्थाप्य जघन्यतो दशाणुकद्रव्यं द्रव्यदिगिति ब्रुवंते तदेतदयुक्तं यस्माद्दशदिगाकारं दशादिकं द्रव्यमनुयोगे विक्षि
प्त्वानुरस्मत्वात्तिद्रव्यदिग्न भवति किंच यथैवाधोपरमाणुन्यस्थाप्यंते तदा तन्निरपेक्षा दिक्कल्पनां कर्तुं न शक्यते तद्वयस्थापनेप्येकादशपरमाणुस
ख्या प्राप्ति दशाणुकत्वहानिः आचार्योऽस्ततोऽयत्किंचिदेतदिति तदेवमुक्ताद्व्यदिक् सांप्रतं क्षेत्रदिशमभिधित्सुराह खेत्तदिसेत्यादि अथ क्षेत्रदि
गुच्यते सा च मेरुमध्ये अष्टप्रदेशिकरुचकाद्भवतीया तथा हि तिर्यग्लोकस्य मध्यभागे आयामविष्कंभाभ्यां प्रत्येकं रज्जुप्रमाणो सर्वप्रतराणां
क्षुल्लकप्रतरौ द्वौ तन्मध्ये चत्वारोऽन्तरोपि विवृतेन यो मेरुमध्ये प्रदेशाष्टिकोरुचकः समलालतिर्यग्लोकमध्यवर्ती गोस्तनकारकः क्षेत्रतः क्षणामपि
दशाः षण्मासा पिटनां चतस्रष्वपि च विदिशां तत्र वामंतव्यः उक्तं च हि परसाइइ रुजग अठपएसोरुजगो तिरियलोयस्स मज्झयारंमि ३३४

एसपभवो दिसाणं एसेसवउ अणुदिसाणं अस्माच्च रुचकाद्दिशो विदिशश्च यथा प्रभवंति तथोच्यते यथोक्तरुचकाद्बहिः चतसृष्वपि दिक्षु प्रत्येकमादौ
द्वौ नभः प्रदेशा प्रवृत्ताः तद्ग्रतः चत्वारस्ततोऽपि षट्ततोऽप्यष्टौ व्योमप्रदेशा इत्येवमादि द्व्युत्तरश्रेण्या चतसृष्वपि दिक्षु एष गंतव्यं ततश्चताः
शकटोर्ध्वसंस्थानाः पूर्वादिका महादिशश्चतस्रोऽभवंति ऊर्ध्वं चतुरो नभः प्रदेशानादौ कृत्वा यथोत्तरं वृद्धिरहितत्वाच्चतुःप्रदेशिकरुचकनिभाच्च
तुरस्त्रदंडाकारा एकैव भवति अधोऽप्येवंप्रकारा द्वितीयेति उक्तं च दुपएसाइदुरुत्तर एगपएसा अणुत्तरा चेव चउरा य दिसा चउरा य अणुत्तरादो
णि स्सग नुद्विसंठियाउमहादिसाउहवंति ऊर्ध्वं चतुरो नभः प्रदेशानादौ कृत्वा यथोत्तरं वृद्धिरहितत्वाच्चतुः प्रदेशिकरुचकनिभाच्चतुरस्रदंडाकारा
एकैव भवति अधोऽप्येवंप्रकारा द्वितीयेति मुक्तावलिय्व चउरो दो चेव य होंति रुयगंमि सा अस्य स्थापना आसां च दशानामपि पूर्वादि दिशामेतानिना
मानि भवंति तद्यथा। इंदग्गेइजम्मा य नेरइवारुणी य वाय वा सोमा ईसाणा विय विमला य तमा य बोधव्वा इंदाविजयद्दाराउ सारुउसि सियायपयरिक
णाउ अठविति हियदिसाउ उक्तानि मुख्यतमावाहो इत्येवं गाथाद्वयं भाष्ये अपि बहुलिखितं दृश्यते परं नक्षेपो सो संभाव्यते पूर्वटीकायां कुलापस्यक वीका
यां चाव्याख्यातत्वादिति गाथार्थः॥ तदेवमुक्ता क्षेत्रदिगिदानीं तापक्षेत्रदिगुच्यते तपतपतीति तापः इह सविता गृह्यते तदुपलक्षिता क्षेत्रदि
ग्तापक्षेत्रदिग् सा चानियतेत्याह जेसिं जतो सूराउ यहतेसंतर्इहनइपुवा तावरकेत्तदिसाउ पयाहिणं संसियाउसिं येषां भरतादिक्षेत्र स्थितापक्षेत्र दिक्
सा चानियतेत्याह जेसिं जतो सूराउ यइतसंतपीहन इमुवा तावरकेतदिसाउ पयाहिणं ससियाउ सिं येषां भरतादिक्षेत्रनिवासिनां पुंसां यतो यस्यां दिशि
सूर्य उदेति उदृच्छति सा तेषां पूर्वेति व्यपदिश्यते इह च सूर्यमाश्रित्य एतत्व्यपदेशप्रवृत्तेस्तापक्षेत्रदिगभिधीयते एतस्याश्च प्रदक्षिणतः शेषा अपि दक्षि
णाद्या दिशा वेगंतव्यास्तत्र पूर्वा दक्षिणभुजपक्षे दक्षिणा दृष्ठतः पश्चिमा वामभुजपक्षे पुनरुत्तरेति एवं प्रज्ञापयति प्रज्ञापयति सूत्रार्थं प्ररूपयति प्रज्ञा
पकोव्याख्याता तदपेक्षामाश्रित्य दिगनल्पापकदिगुच्यते तत्स्वरूपनिरूपणार्थमाह पणवउ जइ अभिमुहो सा पुव्वा सेसिया पयाहिणउ अट्ठारस भाव
दिसा जीवस्स गमागमो जेसु प्रज्ञापकोयदभिमुखं प्ररूपयति सा पूर्वा शेषास्तु दक्षिणाद्याः पूर्वेव तत्प्रदक्षिणतो ज्ञेयाः अथ इदानीं भावदिशमभि
धित्सुराह अट्ठारसत्यादि एष पृथिव्यादिस्थानेषु कर्मपरतंत्रस्य जीवस्य गमागमो संपद्यते सा भावदिगुच्यते सा पुनरष्टादशभेदा भवतीति तानि
दर्शयति भेदान्दर्शयति पुढविजलजलणवाया मूलाखंधग्गपोरबीयाय बितिच्चउपंचिंदियतिरिय नारगा देवसंघाया संमुच्छिमकम्माकम्मगमण
नगरा तहं तरद्दीवा भावदिसाउ दसादजं संसारीनियमेयाहिं व्याख्या पृथ्वीकायजलज्वलनवायवे यन स्फुति सदा स्कंधबीजराहुश्यमल्यकर्मभिसंबंधाक्ष
स्कंधबीजं यषांते मूलबीजा उत्पलकंदलादयः स्कंधो बीजं येषां ते स्कंधबीजाः शल्लक्यादयः अग्रं बीजं येषां ते अग्रबीजाः कोरंटकादयः पर्वबीज ये

येषां ते पर्वबीजाः इक्ष्वादयः द्वित्रिचतुरिंद्रियाः कृमिकीटकपतंगादयः पंचेंद्रियास्तु मीनमकरसभसिंहगोमहिषादयः हंसचक्रवाकादितिर्यक्संघाताः
देवसंघाताः मनुष्यभेदास्तु सम्मूर्छजाः कर्म्मभूमिजाः अकर्म्मभूमिजाः अंतरद्वीपजाश्चेत्येवं बहुप्रकारा इत्यादिविधासामान्यतः पृथिव्यादिपर्यायैः परमार्थ
तो वा दिग्भवति कुत इत्याह दिस्सइ जं मित्यादि यद्यस्माद्भूतोयं पृथ्वीकायिकोयं इत्यादिभिः पर्यायैः संसारी जीवो नियतं नैश्चल्येन दिश्यते एताभिः
पृथिव्याद्यपर्यायरूपाभिर्दिग्भिर्हेतुभूताभिस्ततः एताभावदिशा इति निर्युक्तिगाथाचतुष्टयार्थः ९५ अथ भाष्यकारो वक्ष्यमाणनिर्युक्तिगाथायाः
परनावतार्णाह। एवत्तादिसाकं पगयं से सदिसाउ पसंगउ भिहिया संसवउवा व सुं सामाइयं जस्त्वजंझेद्य इह दिग्द्वारे विचार्यमाणे रुचकाश्र
येयाः पूर्वादिकाः दिशः प्रकृतिः तालाभिरेवेह प्रकृतं प्रयोजनमित्यर्थः शेषास्तु नामस्थापनादिकाः दिशो दिक्सामान्यात्प्रसंगतोभिहिताः यदिकाशेषादि
शामध्येयस्यां दिशि यत्सामायिकं संभवति तदभूरुघवाच्यं मूलावश्यकादावभवसियमिति गाथार्थः ९६ इह तन्नादिग्भिः प्रयोजनमित्युक्तं किं पुनस्तादि
त्याह पुव्वाइयासु महादिसासु पडिवज्जमाणउ होइ पुव्वपडिवणउ पुण अन्नयरीए दिसाए उ पुव्वाघासु रुचकाद्दिग्संस्थितासु पूर्वोक्तासु तत्सु प्रमहादि
क्षु विवक्षितकाले चतुर्णामपि सामायिकानां प्रतिपद्यमानको भवति तत्समयस्तासु स्तिन पुनर्भवत्यपकर्षान्निदवनादिति पूर्वप्रतिपन्नकः पुनरन्य
तरस्यां दिशि भवत्येवेति निर्युक्तिगाथार्थः ९७ ऊर्ध्वादिग्द्वये विदिक्षु तर्हि का वार्तेत्याशंक्य भाष्यकारः प्राह। छिन्नावलिरुयगाइ दिसासु सामा
इयम्न तेता सुद्दाखगाहइ जीवो ना फुफ्फुसेधा एकप्रदेशिकत्वेन छिन्न मुक्तावलीकल्पा मुचलरूपपिविदिग्दिक्षु रुचकाग्रिकाः
रयाः प्रत्यकं चतुः प्रदेशिकत्वेन चलव योरुद्धूर्ध्वदिशाश्च सामाइयंनत्ति सर्वमपि सामायिकं संपूर्णं न लभ्यत इति शेषः कुत इत्याह जेनात्थि ज्ञादि यद्यस्मा
तोसु ककरक केवला सपदेस पिजीवः संपूर्णोनावगाहते तस्यतज्ञन्यतामि स्वरव्याप्रदेशावगाहिता देशात्सांचैकप्रदेशेन चतुःप्रदेशिकत्वेन
चैतावल्लमाणावगाहासंभवादितस्ततः संचरणादौ पुनः सामायिकवान्जीवस्याः षड् पिदेशाः स्पर्शन्न विरोधः इति गाथार्थः ९८ उक्तं दिग्द्वारं
सांप्रतं कालद्वारमभिधित्सुराह सम्मत्तस्स सुयस्सय पडिवत्ती उ छव्विहे वि कालंमि विरइं विरयाविरइं पडिवज्जइ दोसु तिसु वावि सम्यक्त्वस्य श्रुत
स्य च द्वयोः सामायिकयोः प्रतिपत्तिः षड्विधेपि सुषमसुषमादिप्रभृतिके काले संभवति पूर्वप्रतिपन्नकास्त्वनयोर्विद्यन्त एव विरतिं समग्रचारित्रलक्ष
णां तथा विरताविरतिं देशचारित्रात्मिकां प्रतिपद्यते कश्चिदुत्सर्पिण्यां द्वयोः कालयोर्दुःषमसुषमासुषमदुःषमाख्ययोरिति अवसर्पिण्यां तु
त्रिषु कालेषु सुषमदुःषमायां दुःषमसुषमायां दुःषमायां चेति पूर्वप्रतिपन्नस्त्विह विद्यत एव अपिशब्दात् संहरणं प्रतीत्य पूर्वप्रतिपन्नकः सर्वकालेष्वपि संभवति प्रति ३३७
भागकालेषु त्रिषु सम्यक्त्वश्रुतयोः प्रतिपद्यमानकः संभवति पूर्वप्रतिपन्नकस्त्वस्त्येव चरणस्यापि नंदीश्वरादौ विद्याचारणादिगमने पूर्व ४४

प्रतिपन्नः संभवतीति निर्युक्तिगाथार्थः ९९ अथ भाष्यं तइयाइसु कालेसु उसप्पिणीए उसप्पिणीए दोसुं नोउसप्पिणि उसप्पिणी काले तिसु सम्मसु
याई पलिभागंमि चउत्थे चउविहं चरणं वधियमकाले चरणं पि होधगणे सव्वं संवन्नत्थ्हरणे व्याख्या तद्दयासु त्ति सुउसप्पिणीए त्ति अवस
र्पिण्यां तृतीयादिषु त्रिषु कालेषु सुषमदुःषमादिषु त्रिष्वरकेष्वित्यर्थः सर्वविरतिसामायिकस्य प्रतिपत्तिर्भवतीति वाक्यशेषः अध्याहारः पूर्वप्रतिपन्नस्त्वि
ह चतुर्णामप्येकस्मिन्नपि पूर्वप्रतिपन्नो यथासंभवमाद्ययोरपि वक्तव्य इति उसप्पिणी एदो संमुत्ति उत्सर्पिण्यां पुनर्द्वयोः दुःषमसुषम
मासुषमदुःषमाख्ययोः कालविशेषयोस्तत्प्रतिपत्तिर्नान्यत्र नोइत्यादि इह देवकुरूत्तरकुरुषु सुषमसुषमाप्रतिभागः इह चतुर्थः पिस्या
नेषु उत्सर्पिण्यवसर्पिण्याः प्रथमाद्यौ उत्सर्पिण्यवसर्पिणीकालाख्यमभिधीयते यथाक्रमं च सुषमसुषमादिभिः कालविशेषैः सह प्रतिभागस्य
सादृश्यविद्यमानत्वात् चत्वारः सुषमसुषमादयः प्रतिभागा रत्नभूमयोः तदस्मिन्प्रतिभाग चतुष्टयलक्षणे नोउत्सर्पिण्यवसर्पिणीकाले त्रिसमा
ने तिसु त्ति आद्येषु सुषमसुषमासुषमाप्रतिभागादिषु त्रिषु प्रतिभागेषु द्विसम्यक्त्वश्रुतसामायिके जीवः प्रतिपद्यते पलिभागंमि य चउत्थे त्ति
महाविदेहेषु चतुर्थदुःषमसुषमाप्रतिभागेषु चतुर्विधसामायिकं प्रतिपद्यते पम्चि चरण वधियमकालेत्ति कालेकालाभावे भरतद्वीपसमुद्रेषु च भ
रणवर्जितमाद्यसामायिकत्रयं मत्स्यादयः प्रतिपद्यते चरणं पि होपगमणेत्ति नंदीश्वरादौ विद्याचारणादीनां गमने चरणमपि सामायिकमपि सर्व
त्र निःशेषेपि काले प्राप्यत इति गाथाद्वयार्थः १०२ गतं कालद्वारमिदानीं गतिद्वारं विभणिषुराह चउसु वि गइसु नियमा सम्मत्तसुयस्स होइ पडिवत्ती
मणुएसु होइ विरई विरयाविरई य तिरिएसु चतसृष्वपि नारकतिर्यग्नरामरगतिषु सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोर्नियमात्प्रतिपत्तिर्भवति न पु
नर्नर्भवतीत्येवं नयमो दृष्टव्यः भवत्येव संदेहनिवृत्तये नियमः कदाचिदंतरस्यापि न प्रतिपत्तिरिह वक्ष्यमाणत्वादिति पूर्वप्रति
पन्नास्तु संदेहलभ्यं नइति तथा मनुष्येषु प्रतिपत्तिमंगीकृत्य भवति विरतिश्चारित्रात्मिका नान्यगतिषु पूर्वप्रतिपन्नास्तु तस्याः संदेहविवं नइ
ति। पूर्वप्रतिपन्नास्तु नानात्मस्थाश्चतुर्णामपि सामायिका विरताविरतिश्च देशविरतिस्तिर्यक्षु भवंतीत्यनुवर्तनेन इहापि संभवत एतत्प्रतिपत्तिरिय
व्यपूर्वप्रतिपन्नास्तु सतीति अथ भव्यसंज्ञिद्वारद्वयमभिधानमाह भवसिद्धिउ य जीवो पडिवज्जइ सो चउण्हमन्नयरं पडिसेहो पुण असन्निमीस
एसाणि पडिवन्ने भयाभाविर्नासिद्धि यस्यासौ भवसिद्धिको भव्यो जीवः स चतुर्णां सामायिकानां संदेहलभ्यं तदिति एवं संज्ञापि चतुर्णामपि सा
मायिकानां संदेहलभ्यं तदिति एवं संज्ञापि चतुर्णामपि सामायिकानां कदाचित्प्रतिपद्यते तथा चाह सोत्ति पडिवत्ति पूर्वप्रतिपन्नास्तु साक्षन्नी

पिभव्यवस्संदेव माष्यंतइतिपदिसेहोइत्यादि पूर्वप्रतिपन्नान्प्रतिपद्यमानकांश्चाश्रित्य चतुर्णामपिसामायिकानां प्रतिषेधः कार्यः कुत्याह सन्निनि
मिश्रके अनव्ये च सिद्धेणासणी णो भवे णो अभवेरति वचनान्मिश्रकः सिद्धाभिधीयते ततश्चैतत्र योप्यसंज्ञ मन्यमिश्रकाश्चतुर्णामपि सामायि
कानांपूर्वप्रतिपन्नाः नापिप्रतिपद्यमानकाल स्यंतइतिभावार्थः पुनः शब्दादसंज्ञी सास्वादनमाश्रित्य सम्यक्त्वसामायिकोः पूर्वप्रतिपन्नोभवे
दिति ओपिइत्यंतः अयंचनसंज्ञीनाप्यसंज्ञीतिमिश्रनाइत्यर्थः आह यद्येवं सिद्धोपि सम्यक्त्वसामायिकस्य पूर्वप्रतिपन्नोलभ्यते अतोभस्यापि किमि
ति सर्वसामायिकनिषेधःक्रियते सत्यं किंतु सम्यक्त्ववर्ज्यं सामायिकत्रयं संसारस्थानामेवसंभवति तत्साहचर्यात् सम्यक्त्वसामायिकमपि संसा
रिणांसंबंधिविचार्यते न यामूनं सिद्धेनास्तीतिनिषिध्यतइत्यवोयइति निर्युक्तिगाथार्थः १०३ पुनःशब्दस्य व्याख्यानमाह भाष्यकारोप्याह पुण
सद्दाउसणी सम्मत्तएहोयपुव्वपडिवण्णओसो भवत्थकाले सम्मत्तपडिभवारिवन्नो गाथार्थः १०४ अयोच्छासनिःश्वासकद्वारद्वयमिधित्सयात्रा
ह उसासुयनीसासयमीसेपडिसेहोदुविहपडिवन्नो दिठ्ठीयदान यारववुववहारोनिछऽणेन उच्छ्वसतीत्युच्छ्वासकः निश्वसतीतिनिःश्वासकः अना
पानपर्याप्तिपरिनिष्पन्नइत्यर्थः सचतुर्णामपि सामायिकानां प्रतिपद्यमानकः संभवति पूर्वप्रतिपन्नकस्तुस्यैवेतिवाक्यशेषः मिश्रःस्वल्पाना
पानपर्याप्त्यापर्याप्तोभण्यते तत्रप्रतिपत्तिमंगीकृत्य प्रतिषेधात्सो चतुर्णामपि प्रतिपद्यमानकः संभवतीतिभावनाडुविह पडिवण्णोत्ति सएवद्विविध
स्यसम्यक्त्वस्यश्रुतसामायिकस्यपूर्वप्रतिपन्नोभवति दृष्टीविचार्यमाणायांद्वौनयौ खलुविचारको व्यवहारो निश्चयश्चेवतत्राद्यस्य यथामतिज्ञानादि
चारित्रानोज्ञानंप्रतिपद्यते तथेहाप्यसामायिकी असामायिकंप्रतिसामायिकंप्रतिपद्यते तथासामायिकंवोधकालिकीतत्प्रतिपत्तिः क्रियाकालनि
ष्टाकालयोरभेदादितिनिर्युक्तिगाथार्थः १०७ मिश्रशब्दभावार्थव्यवहारनिश्चयनयविचारंचभाष्यकारोप्याह मीसोनोउस्सासयनीसासोनिहज्जा
अपज्जत्तो सोयसवन्नोदोन्निउ सव्वेसिंगउ चरित्तंच पढमस्सासामाइंगीव पडिवज्जइविइयस्ससामइगी ववहारनिच्छयमयं नेयंमयिनाण्णाइभा
र्व्यं व्याख्या इहमिश्रोनोउच्छ्वास निःश्वासकोयोयुक्तेयलीगृह्यते तथाताभ्यामुच्छ्वासनिश्वासाभ्यामपर्याप्तकश्चेह मिश्रः सचापर्याप्तकोदेवादि
जन्मकालेद्विविधस्यसम्यक्त्वश्रुतसामायिकस्यपूर्वप्रतिपन्नोलभ्यते यस्तुनोच्छ्वासकनिःश्वासको मिश्रः शैलेशीगतोयोगिकेवलीसचा
रित्रंचारित्रसामायिकंचशब्दात्सम्यक्त्वसामायिकंप्रतिपद्यते द्वितीयस्यतु निश्चयनयस्य सामायिकीसामायिकंवासामायिकंप्रतिपद्यत इ
त्येवमाद्यव्यवहारनिश्चयनयमतिमतं नयमानेनाक्षइवात्रापि विधेयमितिगाथाद्वयार्थः १०७ आहारकपर्याप्तकद्वयमाह आहारगोजीवोपडिव
ज्जइ सोचतुण्हमण्णयरं एमेव यपज्जत्तो सम्मत्तसुएसियाइयरो आहारयतीत्याहारकस्तुयोजीवः सचतुर्णांसामायिकानांमाद्यदन्यतरत्प्रतिप

द्यते पूर्वप्रतिपन्नस्त्वस्यैव पर्द्धिःपर्याप्तिभिः पर्याप्तकोप्येवमेवचतुर्णामन्यतरत्प्रतिपद्यते पूर्वप्रतिपन्नस्तस्त्यैव सम्मत्तसुएसियाइयरोत्ति इतरो
नाहारकोपर्याप्तकश्चतत्रानाहारकोयान्तरालगतो सम्यक्त्वश्रुतेअंगीकृत्यस्याङ्गवत्पूर्वप्रतिपन्नः प्रतिपद्यमानस्तुनेतिवाक्यशेषः केवलीतुस
मुद्घाते शैलेश्यवस्थायामनाहारकोदर्शनचरणसामायिकद्वयस्यपूर्वप्रतिपन्नोलभ्यते अपर्याप्तोपिसम्यक्त्वश्रुतेधिकृत्यस्यात्पूर्वप्रतिपन्नइति
निर्युक्तिगाथार्थः १०८ अत्रभाष्यं पुव्वपवण्णोणाहारगोदुहंसोभवंतरालम्मि चरणंसेलेसाइस इयरोनिद्दंगं अपज्जत्तो गतार्थानवरंचरणंसेलेसा
इस्विति आदिशब्दात्समुद्घातपरिग्रहः ततश्चशैलेश्यांसमुद्घातेचकेवली अनाहारकश्चरणस्योपलक्षणत्वात्सम्यक्त्वसामायिकंचारित्रसामा
यिकंचाश्रित्यपूर्वप्रतिपन्नःप्राप्यते इतरस्त्वपर्याप्तकोदेवादिजन्मकालेसम्यक्त्वश्रुतलक्षणसामायिकद्विकमाश्रित्य पूर्वप्रतिपन्नोलभ्यतइति।
१०९ सांप्रतंसुप्तजागरद्वारद्वयव्याचिख्यासयेदमाह निद्दायभावउविय जागरमाणोचउण्हमन्नयरं अंडयतह पोयजरोयआइस्तिन्निचउरो
वा इहसुप्तोद्विविधोद्रव्यसुप्तोभावसुप्तश्चएवंजागरोपीति तत्रद्रव्यसुप्तोनिद्रयाभावसुप्तस्तुमिथ्यादृष्टिस्तथाद्रव्यजागरोनिद्रारहितःभाव
जागरः सम्यग्दृष्टिस्तत्रनिद्रयाभावतोपिचजागरश्चतुर्णांसामायिकानामन्यतरत्प्रतिपद्यते पूर्वप्रतिपन्नस्त्वस्त्यैवत्यध्याहारः अपिशब्दोविशे
षणेकिंविशिनष्टि भावजागरः सम्यग्दृष्टिस्सभावनिद्रया हेआद्यसामायिकेप्रतीत्यपूर्वप्रतिपन्न एवव्यवहारनयमतेनभवेन्निश्चयनयमते
नतुतत्प्रतिपत्ताअपिभवति चरणदेशविरतिचाश्रित्यसपूर्वप्रतिपन्नःप्रतिपद्यमानकश्चभवति निद्रासुप्तस्तुचतुर्णामपिप्रतिपन्नोभवति नतु
प्रतिपद्यमानकोनिद्रासुप्तस्यतथाविधविशुद्धयादि साम्यभावाद्भावसुप्तस्तुभयविकल्पः तस्यमिथ्यादृष्टित्वादस्यत्तिचमिथ्छिउभावसुत्तोन
यवएइति अथवानयमतान्निश्चयव्यवहारनयाभिप्रायात्सभावसुप्तः सम्यक्त्वश्रुतसामायिकद्वयप्रतिपत्तिकालेसम्यग्दृष्टिर्वामिथ्याद
ष्टिर्वाअभिहितः तथाचवक्ष्यति सोहंवानयमयाउसाम्मोवामिच्छोवानिछीयववहारउ मिहिउत्तिइदमुक्तंभवति निश्चयनयस्यसम्यग्दृष्टिःसम्य
क्त्वंप्रतिपद्यते अतोव्यवहारनयमतेनभावसुप्तोमिथ्यादृष्टिःसम्यक्त्वादिसामायिकंप्रतिपत्तालभ्यतइति जन्मचतुर्विधंअंडजपोतज
जरायुजमौपपातिकंचेति तत्रांडजाहंसादयःपोतजाहस्त्यादयःजरायुजानरमनुष्याः औपपातिकादेवनारकाः एतेषांयथासंभवंद्वेत्रीणिचत्वा
रिसामायिकानिभवंति तत्रहंसादयोद्वेत्रीणिवासामायिकानिकदाचित्प्रतिपद्यंते पूर्वप्रतिपन्नास्तुतेषांनियमतः संत्येवएवंपोतजाहस्त्या
दयोपिमन्तव्याः जरायुजास्तुमनुष्याश्चत्वार्यपिसामायिकानिप्रतिपद्यंते पूर्वप्रतिपन्नास्तुतेषांनियमतःसंतिइहचमूलावश्यकनिर्युक्तौमतंपाठा
दस्ववचनं अंडयपोयजराउयतिगचउरोभवेकम्मसोत्ति टीकायांतु नत्रैवव्याख्यानमभिधायतेजन्मत्रिविधंअंडजपोतजजरायुजभेदभिन्नंत

नत्रयथासंख्यंतिग२ चउरोसेवेकमसोमि टीकायातुर्नत्रेव्याख्या नेकेते पव्वाख्यारव्यातं अपयातिकासन्नवम् योर्द्व योरेवेति साप्यतोकाकृताप्य
तन्मूलावस्थकटीकागतं सर्वमायत्तदवस्थमेव लिखितं भाष्यतु गाथायाम प्येपपातपातिकानामुपादानकृतदृश्यते तेतोस्याग भीरार्थः समाधानंच
कुश्रुताएवविदंति अस्माभिस्तुयथाभाष्ये दृष्टंतथाव्यारव्यातं संगतमसंगतं वेतिपुनस्तएव जानंतीतिनिर्युक्तिगाथार्थः २२० अथभाष्यव्यारव्यानं स
म्यादिठीकिरयाव आगारीदोन्निपुव्वपडिवन्नो होयपडिवघमाणो चवणोदीदसविरइंच मिछोउभावसन्नो नयपवइसाहवाणयमथाउ सम्मो
वामिस्थावा निछवववहाराउ मिहिउं चउनोजराउजम्मे हयपवन्नोपवचमाणोवा सेसेनिन्निपवन्नो दोण्णितुवापवन्नेयु तिस्त्राप्युकार्याएवति
नवरं सेसंतिणिवक्व्वोइत्यादि इहचोपग्रहणे नाडयोनयोनजलक्षणजन्मद्वयमेवगृह्यते अपयातिकास्तुपूर्वप्रतिपन्नाः प्रतिपद्यमानकाश्चाद्वयो
द्वयोरेवभवंतीतिद्रष्टव्यमिति १३ अथस्थितिद्वारमाह उक्कोसगठिइए पडिवघते नवि पडिवन्नो अजहण मणुक्को सो पडिवघेयाविपडिवन्ने
आयुर्वर्जानां ज्ञानावरणादीनां कर्मणा त्रिंशत्सागरोपमकोडीकोट्यादिकायामुत्कृष्टस्थितौवर्तमानोजीवश्चतुर्णामपिसामायिकानांनप्रतिपद्य
मानको नवापिपूर्वप्रतिपन्नः प्राप्यते सप्तमपृथ्वीनारकस्तत्सप्तमा सावशेषायुस्तथाविधविरुद्धियुक्तत्वादस्यैव सामायिकद्वयस्यप्रतिपद्य
मानकः पूर्वप्रतिपन्नश्चलभ्यते तथाचवक्ष्यति आउक्कोसोदोण्णि उपवघमाणोपवुणोवेतिग्रंथाग्रं २३००० जघन्यातुक्षुल्लकभवग्रहणलक्षणा
मायुस्थितौवर्तमानोनिगोदादिश्चतुर्णामपिनप्रतिपद्यकोनापिपूर्वप्रतिपन्नः प्राप्यते तस्यातिक्षुल्लत्वेनतद्योग्यत्वादितिशेषेतुज्ञानावरणादिक
र्मसप्तकेजघन्यामेतम्मुहूर्तादिकांस्थितिं बध्नन्दर्शसप्तकातिक्रातोतत्कालेचलितप्राप्यक्षपको देशविरतिवर्जितस्य सम्यक्त्वश्रुत सर्वविरतिल
क्षणसामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्नोलभ्यते तस्यातिविशुद्धत्वेनाति जघन्यस्थितिबंधकत्वात्क्षपकस्यचदेशविरतेरसंभवात्सम्यक्त्वादिप्रति
पत्तेश्चपूर्वमेवसंजातत्वादितिजघन्यस्थितिकर्मबंधकत्वेनचेहजघन्यस्थितिर्गृह्यते ननूपात्तकर्मसत्तापेक्षयेति व्याख्यानोविशेषप्रतिप
त्तेरिति अजहणमणुक्कोसोइत्यादि अथजघन्योत्कृष्टमणि अघ्नाद्यपिमध्यमायांस्थितौवर्तमानोजीवइत्यर्थः चतुर्णामपिसामायिकाना
प्रतिपद्यमानकः पूर्वप्रतिपन्नश्चलभ्यतइतिनिर्युक्तिगाथार्थः १३४ अथभाष्यं उक्कोसठिईकम्मो नपवय आउबनय गोवानजहण्णठिइठिइए ३३९
पडिवघइभयपुव्वपडिवन्नो समपुवपडिवन्नो इसेविरं० पडिवन्नो सेसेपुव्वपयन्नो आउके सेदोण्णिहोघाव्यारव्यातार्थवा ११६ सांप्रतं
वेदसंज्ञाकषायद्वारत्रयंव्याचिरव्यासुराह चउरोविवितिहोवेए चसकविसन्नासुहोइंपडिवन्नो हेठाजहकसाएसुवन्नियंतहमेहइयपि) ४६

चत्वार्यपिसामायिकानिस्त्रीपुनपुंसकलक्षणे त्रिविधेपिवेदे प्राप्यते इत्युक्तंभवति चत्वार्यपिसामायिकानि अधिकृत्यत्रिविधवेदविवक्षितेकालेप्रति
पद्यमानकः तथाचतस्रष्वपिसंज्ञास्वाहारभयमैथुनपरिग्रहरूपासु चतुर्विधस्यापिसामायिकस्यभवतिप्रतिपत्तिः प्रतिपद्यमानकोभवति नन्वप्रयतो
त्यर्थः पूर्वप्रतिपन्नकस्तत्रस्यैवहहति अधोयथापदमिलुगाणउवए नियमासंयोयणाभित्यादिनाकषायेषुवर्णितंतथेहापिवर्णयितव्यंसामान्येनतु
सकषायीचतुर्णामितिपूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकश्चभवति अकषायीतु [illegible] देशविरतिवर्जसामायिकत्रयस्यप्रतिपन्नोभवति नतु
प्रतिपद्यमानकइतिगतंवेदादिद्वारत्रयं सांप्रतमायुर्ज्ञानद्वारद्वयाभिधित्सयाप्राह संखेयाउचउरो भयणासम्मसुयसंख्वासीयं उहेणविभागेणयना
णीपडिवघएचउरो संख्यातवर्षायुर्जीवश्चत्वारिसामायिकानिप्रतिपद्यतेप्रतिपन्नस्त्वस्त्येवेतिशेषः भयणेत्यादि भजनाविकल्पनासम्यक्त्वश्रुतसामा
यिकयोरसंख्येययवपर्थुषांइयमत्रभावना विवक्षितकालेअसंख्येययवपर्थुषांसम्यक्त्वश्रुतयोः प्रतिपद्यमानकःसंभवति पूर्वप्रतिपन्नस्तुस्त्येवे
तिद्वारं उहेणेत्यादि उघेणसामान्यतोज्ञानिनश्चपनयमतेनज्ञानीचत्वार्यपिसामायिकानिप्रतिपद्यतेव्यवहारनयमतेनत्वज्ञानिनएवसम्यक्त्वश्रुतप्रतिप
त्तेः पूर्वप्रतिपन्नस्तुज्ञानीचतुर्णामप्यस्त्येवविभागेनभेदेनपदाज्ञानीचिंत्यते तदामतिश्रुतज्ञानीद्वसम्यक्त्वश्रुतसामायिकेयुगपत्प्रतिपद्यते देशस
र्वविरतिसामायिकेतुभजनयाप्रतिपद्यते देशविरत्यादिगुणप्राप्तिपूर्वकत्वादवधिज्ञानीतुसम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोःपूर्वप्रतिपन्नएवनप्रतिपद्यमा
नकः देशविरतिसामायिकंतुनप्रतिपद्यते देवनारकप्रतिश्राविकाहिचत्वारोवधिस्वामिनस्तत्राद्यत्रयस्यदेशविरतिप्रतिपत्तिरित्येतावतुरूप्यासमा
भिरवगतं तत्वंतुकेवलिनोविदंति सर्वविरतिसामायिकंतुप्रतिपद्यते देशविरत्यादिगुणप्राप्तिपूर्वकत्वादवधिज्ञानप्रतिपत्तिरित्येतावतुरूप्यासमाभि
रवगतंतत्वंतुकेवलिनोविदंति सर्वविरंतिसामायिकंतुप्रतिपद्यतेतीर्थंकरः उक्तंच पडिवन्नम्मिचरित्ते चउनाणीजाव बउमुछाति भवस्थकेवलीसम्य
क्त्वचारित्रसामायिकद्वयोः पूर्वप्रतिपन्नो भवतिप्रतिपद्यमानकइतिनिर्युक्तिगाथार्थः ११८ भाष्यंदोसुजुगवंचियदुगंभयणादेसविरइ यचउरो य।
उहिम्मिदेसनवयं पडिवघइदोयपडिवन्नो देसविरयवघं माणसेपवन्नो समंपिचचरित्तं भवकेवलेपवन्नो पुव्वंसम्मत्तचारित्तं उक्तार्थएवनवरंद्वोसुजु
गवंचियदुगंतिद्वयोर्मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोयुगपदेवप्रतिपत्तिमाश्रित्यसम्यक्त्वश्रुतसामायिकद्विकंप्राप्यइति २२० अथयोगोपयोगशरीरद्वार
त्रयाभिधित्सयाप्राह चउरोविविवितिहेजोएउवओगदुगम्मिचउरपमिवघेउरालिएचउक्कंसम्मसुयविउव्विएभणया चत्वार्यपिसामायिकानिसामान्यत
स्त्रिविधयोगेमनोवाकायलक्षणेसतिप्रतिमाश्रित्यविवक्षितकालसंभवति प्राक्प्रतिपन्नतांत्वधीकृत्यविघतएवविशेषतस्त्वौदारिकायो

गवतियोगत्रयेचत्वार्युभयथापिलभ्यंते वैक्रियसहितेतुयोगत्रयेसम्यक्त्वश्रुते उभयथापिप्राप्येते देशसर्वविरतीतु पूर्वप्रतिपन्नोलभ्येते आह कथमुक्तेतु योग
त्रये देशविरतिरहितानित्रीणि पूर्वप्रतिपन्नानि सर्वाणि तैजसकार्म्मणकाययोर्योगएव केवलेअपांतरालगतावाद्यं सामायिकद्वयंप्राक्प्रतिपन्नतामधिकृत्य
माप्यते केवलिसमुद्घाते तु सम्यक्त्वचारित्रसामायिके पूर्वप्रतिपन्ने प्राप्येते मनोयोगेकेवलेन किंचित्तस्यैषाभावादेवं वाग्योग्येपिकाय वाग्योगद्वय
हीं द्रियादि पन्नमात्रस्य सास्वादनस्य पूर्वप्रतिपन्ने सम्यक्त्वश्रुते प्राप्येते मनोयोगेकेवलेनकिंचित्तस्यैवाभावादेवं वाग्योग्येपि काय वाग्योगद्वयेपि द्वि
द्रियादिषूत्पन्नमात्रस्य सास्वादनस्य पूर्वप्रतिपन्ने न किल तयोः सम्यक्त्वश्रुते प्राप्येते इत्यलं विस्तरेण उववज्जेत्यादि औदारिके शरीरे सामायिकचतुष्क
मप्यवाप्यते सम्यक्त्वश्रुते वैक्रियशरीरे भजनादि कल्पना कार्या देवादिः कदाचित्प्रतिपद्यते कदाचिन्नेति देशविरति सर्वविरति सामायि
के तु वैक्रियशरीरेण तिर्यग्मनुष्या अपि न प्रतिपद्यंते वैक्रियाप्रतिपन्नत्वेन किल तयोः प्रमत्तत्वादिति पूर्वप्रतिपन्नस्तु वैक्रियशरीरे चतुर्णामपि प्राप्य
त एव शेषशरीरविचारः प्रकृतगाथायामेवादौ निरूपितयोगद्वारानुसारत एव भावनीयमिति निर्युक्तिगाथार्थः २१ यदुक्तं उववज्जमाणगम्मि चउरा
वि घेति तत्रभाष्यकारः प्रेर्यमुत्थापयन्नाह सव्वाउ लद्धीउ जं इ सागारोवउगभावम्मि इह कह मुववज्जमाणे लब्भइ सामाइयं चउक्कं आह ननु सव्वाओ
द्धीउ सागारोवउगो यउत्तस्स भवंतीत्यागमे प्रोक्तं न तापद्येत तस्मादागमात्सर्वा अपि लब्धयः साकारोपयोगभाव एव भवंति तर्हि कथमिहप्रोच्यते उ
योगद्वयेपि सामायिकचतुष्टयलभ्यत इति अत्र परिहारमाह सो किर नियमो परिवड्ढमाणपरिणामे परिनाम यं पडइ इह तु जो वट्टियपा॰ रिणामा लभन्
से लभेय पोरवि सव्वाउ लद्धीउ इत्यादि कोयं त्वया आगमोक्तनियमो भिधीयते स किल परिवर्द्धमानपरिणामकं जीवं प्रतिद्रष्टव्यः इह तु प्रस्तुतेवा
वस्थितपरिणामिजीवः सामायिकानि लभते स ह्यतीतोप्यनाकारोपयोगे लभते तानीति न विरोधः आह ननु यद्येवमनाकारोपयोगे लब्धो सत्यांस
र्वा वेलद्धीउ सागारोवउगि इत्याद्यागमे साकारोपयोगस्यैव ग्रहणं किमर्थमित्याशंक्याह पायं च वड्ढमाणे लब्भइ सागार गहणयं तेण इयरो य तयच्छाए
उवसमसम्माई लाभम्मि प्रायो बाहुल्येन वर्द्धमानः प्रवर्द्धमानपरिणाम एव जीवो लब्धीर्लभते तेनागमे साकारोपयोगस्यैव ग्रहणं कृतं इतर लमस्थि
तपरिणामोयदृच्छया संक्रान्त कदाचि देवोपशमिकसम्यक्त्वादिलाभकाल एव प्राप्यतोइत्यनाकारोपयोगस्य स्वल्पत्वेन सतो प्यविवक्षितत्वात्सूत्रे ग्रह
णं कृतं इतरस्त्ववस्थितपरिणामो आदि शब्दात् छत्ते देश सर्वरति सामायिकलाभपरिग्रहः अयमत्र भावार्थः यथा सव्वाउ लद्धीउ सागारोवउ ३४०
गे त्यादिक आगमस्तथा उवसमगस्स गम्मि चउरोपडिवज्जे इत्ययमप्यागमएवातः परस्परं प्रतिस्पर्द्धि सिद्धांतिक वचसां व्यवस्थान्यथा साचेयं यतः स
म्यक्त्वलब्धामिथ्यात्वं गतानांपुनरपि कृतमिथ्यो द्याप्रतिक्षणं प्रवर्द्धमानाध्यवसायस्यसम्यक्त्वादि चारित्रादिलब्धयो भवंति याश्चावध्यादिलब्धय ४७

Dr. BHAU DAJI
डाक्टर भाऊ दाजी

उत्पद्यंते ताः सर्वाः साकारोपयोगोपयुक्तस्य द्रष्टव्यायास्तु प्रथमसम्यक्त्वस्य लाभकाले अंतरकरणप्रविष्टस्यावस्थिताध्यवसायस्यसम्यक्त्वादिल
ब्धयो भवंति ता अनाकारोपयोगोपि भवंतीति न कश्चिद्दोषः अंतरकरणेच वर्तमानः सम्यक्त्वश्रुतसामायिकलाभसमकालमेव कश्चिद्धितिनिरुद्धत्वाद्दे
शविरतिमपरस्त्वतिविशुद्धतरत्वात्सर्वविरतिमपिप्रतिपद्यते इत्यौपशमिकसम्यक्त्वलाभकाले अंतरकरणप्रविष्टस्यानाकारोपयोगवर्तिनोपिचत्वार्य
पि सामायिकानि संभवंति ता अनाकारोपयोगस्याल्पत्वाच्चेतन्नत्रागमेन विवक्षितमिति कथं पुनरिदमौपशमिकं सम्यक्त्वं जीवस्याभ्युपगंतव्यमित्या
ह ऊसरदेसं दड्ढेल्लयं च विज्झाय वणदवो पप्प इह मिच्छस्स अणुदए उवसमसम्मंमुणेयव्वं यथा ऊषरदेशं पूर्वदग्धप्रदेशं वा प्राप्य वनदवो विध्यायती
त्येवमंतरकरणं प्राप्य मिथ्यात्वस्यानुदये मिथ्यात्वादन्यत्र क्वाप्युपशांत उपशमिकं सम्यक्त्वं जीवस्य मुणितव्यमिति कदा पुनरिदं भवतीत्याह उवसामगसे
ढिगयस्स होइ उवसामगं तु सम्मत्तं जो वा अकयतिपुंजो अखवियमिच्छो लहइ सम्मं प्रागुक्तार्था कथं पुनरस्यौपशमिकसम्यक्त्वलाभे अवस्थितपरि
णामत्वमित्याह जं मिच्छस्सा णुदए उनहायए तेण तस्स परिणामो जं पुण नवि स उवसंतं न वड्ढए तेण परिणामो यद्यस्मादन्तरकरणे मिथ्यात्वस्यानुदयस्तेन तस्मा
न्न हीयसे तस्य परिणामो हानिकारणाभावाद्यस्मात्पुनः सत्सत्तागृहं मिथ्यात्वमुपशांतविष्कंभितोदयमप्रनीयमिथ्यात्वं स्वभावं चैतन्नास्य परिणामो
न वर्धते यथा हि वनदवो दाह्याभावेन्न वर्द्धते किंतु विध्यायतीत्येवं वर्धस्तमिथ्यात्वस्याभावाचस्क्षपणीया निवृत्तिकरणवन्नौपशमिकसम्यग्दृष्टेः परि
णामो वर्धते किंत्ववस्थित एवास्तेतोवस्थितपरिणामत्वमिति उरालिए वन्नामिथ्यादेर्व्याख्यानमाह इगपडिवत्तो वउव्वियम्मि सव्वाइं पुव्वपडिवन्नो दसस्स
यवपइ आहारा इस्सतीसु उक्तार्थं नवरमाहारकशरीरे देशविरतिवर्जसामायिकत्रयं पूर्वप्रतिपन्नमवाप्यते चतुर्दशपूर्वविदो देशविरतेरभावाच्छा
णां पूर्वप्रतिपन्नत्वेन प्रतिपत्तेरसंभवादिति तैजसकार्म्मणयोस्तु केवलिसमुद्घाते चतुर्थपंचमीत्तृतीयसमयेषु सम्यक्त्वचारित्रसामायिकस्यापि ग्रहगतौ
तु सम्यक्त्वश्रुतयोः पूर्वप्रतिपन्नः प्राप्यत इति गाथासप्तकार्थः १२८ असंस्थानादिद्वारत्रयमाह सव्वेसु वि संठाणेसु लहइ एमेव सव्वसंघयणे उक्कोस
जहन्नं वज्जिय उणमाणेलभ मणुउ संस्थितिः संस्थानमाकारविशेषलक्षणं तत्र समचउरंसनिग्रोहमंडले इत्यादिभेदात् षोढा तत्र सर्वेष्वपि संस्थानेषु
मतेलभते प्रतिपद्यते चत्वार्यपि सामायिकानि प्राक्प्रतिपन्नान्यपि स्तीत्यध्याहारः एवमेव सव्वसंघयणे त्ति संहतिः संहननमस्थिसंचयविशेषः तानि च
वज्रर्षभनाराचादिभेदात् षड् भवंति एतेषु च यथा संस्थाने ष्वेवमेव निरवशेषो विचारः कर्तव्यः पूर्वप्रतिपन्नानि प्रतिपद्यमानानि चेति अपि चत्वारि लभ्यं
ते इत्यर्थः उक्कोसत्यादि मीयते ऽनेनेति मानं शरीरस्य प्रमाणमवगाहनेत्यर्थः तत्र मनुष्यस्योत्कृष्टमानं त्रीणि गव्यूतानि जघन्यं त्वंगुलासंख्येयभागः एत
दुत्कृष्टजघन्यं च मानं वर्जयित्वा मध्यम शरीरमाने वर्तमानो मनुष्यो लभते प्रतिपद्यते चत्वार्यपि सामायिकानीति प्रक्रमाद्गम्यते पूर्वप्रतिपन्नस्तु स्य.

यजघन्यावगाहनस्तु गर्भजमनुष्यः सम्यक्त्वश्रुतयोः पूर्वप्रतिपन्नाः संभवति नतुप्रतिपद्यमानकः उत्कृष्टावगाहनस्तु त्रिगव्यूतः सम्यक्त्व
श्रुतयोर्द्विधाप्यस्ति नारकदेवास्त्वपि जघन्यावगाहनाः सम्यक्त्वश्रुतयोः पूर्वप्रतिपन्नाः नतुप्रतिपद्यमानकाः उत्कृष्टावगाहनास्तु द्वयोस्त्रयाणां वा
सर्वविरतिवर्जितानां प्रतिपद्यमानाः संभवंति पूर्वप्रतिपन्नास्तु त्रयाणां संत्यवेतिनिर्युक्तिगाथार्थः १२९ अथभाष्यं नजहन्नोगाहणउ पवघापहोणिहो
घ पडिवन्नो उक्कोसोगाहणगो दुहाविदोनिन्निउनिरिक्को जघन्यावगाहनो गर्भजमनुष्यस्तिर्यक्च नकिंचित्प्रतिपद्यते द्वयोस्त्वाद्ययोः पूर्वप्रतिपन्नो भ
वेदुत्कृष्टावगाहस्तु नयोर्द्वयोर्वाद्ययोस्त्रयाणां वा सर्वविरतिवर्जितानां द्विधायीत्यत्रापिवर्तते पूर्वप्रतिपन्नः प्रतिपाद्यमानकश्च भवतीति गाथार्थः
१३० अथलेश्याद्वारमाह सम्मत्तसुयं सव्वासु लहइ सुद्धासु तीसु य चरित्तं पुव्वपडिवन्नउ पुण अन्नयरीए उलेसाए सम्यक्त्वश्रुतसामायिके सर्वास्वपि
कृष्णादिका शुक्लांतासु षट्स्वपि लेश्यासु लभते प्रतिपद्यते पूर्वप्रतिपन्नः पुनरेषामन्यतरस्यामपि लेश्यायां चारित्री सम्यग्दृष्टिश्च प्राप्यत इति निर्युक्ति
गाथार्थः १३१ अथभाष्यकारः प्रेर्यमुत्थापयन्नाह नणुमइसुयाइलाभो मिमिहिउ सुद्धासु तीसु लेसासु सुद्धासु असुद्धासु य कहमिह सम्मत्त सुयला
भो ननुपूर्वं ज्ञानपंचकविचारे मतिश्रुतादिज्ञानलाभः शुद्धास्वेव तेजसीप्रभृतिभिस्तिसृषु लेश्यास्वभिहितः इहतु शुद्धास्वशुद्धासु षट्स्वपि लेश्यासु
सम्यक्त्वश्रुतलाभोभिधीयमानः कथं न विरुध्यत इति अत्रपरिहारमाह सुरनेरइएसु दुवे दव्वे लेसासु भावलेसाहि गयाइह सु
लेसाउ इह तावत्सुरनारकेष्वपि सम्यक्त्वश्रुतसामायिकद्वयं लभ्यत एव सुरनारकाः सर्वेप्यवस्थित द्रव्यलेश्या भवंति यथासंभवं षडपि कृष्णादि
द्रव्यलेश्या न भवति किंतु द्रव्यलेश्या भावलेश्या च सर्वेषां परावर्तते देवनारकाणामपि द्रव्यलेश्यैवावस्थिता भावलेश्या तु तेषामपि परावृत्त्या कदाचिद्व
भवति ततश्च सुरनारका अपि यदा सम्यक्त्वादिकं लभंते तदा भावलेश्या तेजस्यादीनामन्यतरा शुद्धैव भवति अशुद्धा तु नित्यवस्थितत्वात्तयोर्द्रव्य
लेश्यैवतद्दृष्टव्यानुभावलेश्या एवं च स्थितज्ञानेषु मत्यादिषु पूर्वलाभचिंतायां भावलेश्यैवाधिकृता तथा एवं भावलेश्यामेवांगीकृत्य शुद्धलेश्यात्रये तल्ला
भ उक्त इत्यर्थः इहतु सम्यक्त्वश्रुतसामायिकलाभचिंतायां देवनारकानाश्रित्य द्रव्यलेश्याधिकृतास्तेन शुद्धास्वशुद्धासु तत्सर्वासु लेश्यासु तल्लाभउ
क्तइतिभावः भावलेश्यामंगीकृत्य पुनरिहापि शुद्धास्वेव तिसृषु तेजस्यादिलेश्यासु तल्लाभोवगंतव्यः इति न कश्चिद्विरोधः आह ननु यदि देवना ३४१
रकाणां कृष्णादि आशुभा द्रव्यलेश्याः सदावस्थिता भवंति तदा सम्यक्त्वादिलाभकाले कथं तेषां शुभभावलेश्यासंभवः द्रव्यलेश्या हि भावलेश्यां ज
नयति ततः कृष्णादिलेश्याद्रव्याणामशुभानि कथं शुभभावलेश्यां जनयेयुः अशुभकारणाच्छुभकार्यायोगादिति सत्यं किंतु नारकादीनामपि सम्य
क्त्वादिलाभकालेप्ययमपि यथाप्रवृत्तिकारणशुभानि तेजस्यादिलेश्यादिरूपप्रत्याख्याने वरयाद्रव्याण्याक्षिपति ततो यथा आदर्शः स्वता ४८

पित्तपाकुसुमादिवस्तुनतिबिंबसंक्रांतो रक्तादिरूपतां प्रतिपद्यते तथा कृष्णाद्यशुभद्रव्याण्यपि तेजस्यादिशुभद्रव्यप्रतिबिंबसंक्रमे निजरूपोक्
स्वतां परित्यज्य तदाभासतां प्रतिपद्यंते ततो नारकादीनामपि कृष्णाद्यशुभद्रव्यानुभावं मरतां नीत्वा शुभानि तेजस्यादिद्रव्याणि शुभां भावलेश्यां जन
यंति ततो न स्थितायामपि कृष्णादिद्रव्यलेश्यायां नारकदेवानां सम्यक्त्वादिलाभकाले शुभभावलेश्यासंभवो विरुध्यत इत्यलं विस्तरेणात दर्थिना तिसेन्
णं भंते किण्हलेसा नीललेसं पप्प नो तारूवत्ताए नो तावन्नत्ताए इत्यादि प्रज्ञापनासूत्रं मूलावश्यकटीकालिखितमनुसरणीयमिति गाथाद्वयार्थः अथ
परिणामद्वारमाह वड्ढंतपरिणामे पडिवज्जइ सो चउण्हमण्णयरं एमेव वट्ठियम्मिवि हायंते न किंचि पडिवज्जे परिणामाध्यवसायविशेषस्तत्र शुभ
ररूपतया वर्धमाने परिणामे प्रवर्तमानः सवर्धमानपरिणामो जीवश्चतुर्णां सम्यक्त्वादिसामायिकानामन्यतरदिति एवमेव पूर्वोक्तन्यायेनावरकरणाद्दावव
स्थितेपि शुभपरिणामे प्रतिपद्यते सचतुर्णामन्यतरदिति हीयमानेतु क्षीयमाणशुभपरिणामे नकिंचित्सामायिकं प्रतिपद्यते संक्लिष्टत्वात्प्राक्प्रतिपन्नस्तु
त्वेषपि परिणामे भवतीति अथ वेदनासमुद्घातकर्मद्वारद्वयमाह दुविहाए वेयणाए पडिवज्जइ सो चउण्हमण्णयरं असमोहउवि समेव पुव्वपडिवन्न
ए भयणा द्विविधायां वेदनायां सातासातरूपायां सत्यां प्रतिपद्यते सचतुर्णामन्यतरत् प्राक्प्रतिपन्नश्च भवतीति द्वारं समोहोभववेदनादिसमुद्घातेन कषा
याद्यनुभवपरिणामेन संहेकीभावमापन्नस्य ततो वेदनीयादिकर्मप्रबलानां प्राबल्येन हननं घातः समुद्घातः सच केवलिसमुद्घातादिभेदात्सप्त
विधः उक्तंच केवलिकसायमरणे वेमणे वेउव्वि तेय आहारे सत्तविहसमुग्घाउ पन्नत्तो वीयरागेहिं समुद्घातकर्म एवक्रियासमुद्घातकर्मेत्त द्वारमितः
प्रोच्यते तत्र केवलादिसमुद्घातेन समवहतस्यावि पक्षो समवहतः सोप्येवमेवं वेदनावक्तव्यः श्चतुर्णां प्रतिपद्यमानकः पूर्वप्रतिपन्नश्च भवतीत्य
र्थः पुव्वपडिवन्नए भयणाति इदं साध्याहारं व्यायन्थ्यर्थं तत्र यः केवल्यादि सप्तविधसमुद्घातेन समवहतः सनकिंचित्सामायिकं प्रतिपद्यते पूर्वप्र
तिपन्नकत्व भजनासेवना समर्थनाविधिः कार्य इति यावत्समवहतोहि सामायिकद्वयस्य यस्य वापूर्वप्रतिपन्नको भवति तत्र केवलिसमुद्घातेस
म्यक्त्वचारित्रसामायिकद्वयस्य पूर्वप्रतिपन्नको लभ्यते शेषसमुद्घातेषु पुनर्देशविरतिवर्जसामायिकत्रयस्य चारित्रवर्जस्य वा सामायिकत्रय
स्य पूर्वप्रतिपन्नः प्राप्यत इति निर्युक्तिगाथार्थः निर्वेष्टनोद्वर्तनद्वारद्वयमाह दव्वेणयभावेणय निव्वेढंतो चउण्हमण्णयरं नरएसुं भणवट्टंतो द्रव्यतः
साम्प्राल्येन सर्वकर्मप्रकृत्यान्विशेषतस्तु नस्य चतुर्विधसामायिकस्य यदावरणं ज्ञानावरणमोहनीयलक्षणं तच्च द्रव्यान्निर्वेष्टयन् निर्जरयन्निर्वेष्टयन् भाव
तस्तु क्रोधाद्यध्यवसायान्निर्वेष्टयन् हापयं चतुर्णामन्यतरत्प्रतिपद्यते पूर्वप्रतिपन्नस्तु स्यात् स वेष्टयंस्तत्तन्तुत्वमनुबंध्यादीन्न प्रतिपद्यते शेषकर्म
त्वंगीकृत्याभयथाप्यस्ति नरकेष्वधिकरणद्वृत्त अनुवर्तयंस्तत्र रघ्वएवत्स्यर्थः आद्यसामायिकद्विकं प्रतिपद्यते पूर्वप्रतिपन्नस्तु स्यादेवेति निर्युक्ति

गाथाक्षरार्थः ३६ भाष्यं कम्मं निब्वेढंतो पवयइ विसेसउ ततदावरणं दव्वं कम्मपएसे भावे कोहाइ हावितो उक्तोर्थः १३७ नरकेभ्य उद्वर्तनाद्वारं तिर्यगादनु अधि
कृत्याह रितिए सकअणुवट्टे चउरोविति यंसि उववट्टि देवे सकअणुवट्टे दुगतिगव्वितुसियाउउववट्टे उववट्टमाणउ पुण सवोवि न किंचि पडिवज्जे व्याख्या ति
र्यङ्गर्भजे षवृत्तः सम्यक्त्वसामायिकमाद्यं सामायिकत्रयमधिकृत्य प्रतिपन्नः पूर्वप्रतिपन्नश्च भवतीत्यध्याहारः चउक्कमित्यादि तिर्यग्भ्य उद्वृत्तो मनुष्यादि
प्वायातः स्यात्कदाचिच्चतुष्कस्याद्यग्रहणादिदमपि द्रष्टव्यं स्यान्निकं स्याद्विकमधिकृत्यात्र यथापि भवतीति मणुएसक अणवट्टे चउरोत्ति मनुष्येभ्यो वृत्तः
सं च्चत्वारिप्रतिपद्यते प्राक्प्रतिपन्नश्च भवति विति यंसि उववट्टेत्ति मनुष्येभ्य उद्वृत्तो देवनारके वृत्पन्नः प्रथमं सामायिकद्वयमधिकृत्योभयथापि लभ्य
ते नियक्रत्पन्नः सर्वविरतिवर्ज सामायिकत्रिकमाश्रित्य द्विधापि भवतीति देवे सकअणुवट्टे दुगति देवेषु अनुवृत्तः सम्यक्त्वं सामायिकत्रिकं मनुष्येष्वाया
तः सामायिकं मनुष्यमध्याश्रित्य भयथापि स्यादिति उद्वर्तमानकः पुनरपांतरालगतौ सर्वोप्यमरादि न किंचित्प्रतिपद्यते प्राक्प्रतिपन्नस्तु द्वयोर्भवतीति।
आश्रवकरणद्वारमाह नीसवमाणो जीवो पडिवज्जइ सो चउण्हमन्नयरं पुव्वपडिवन्नउ पुण सिय भासि य उ वनी सवउ यनी सवउ यत्सम्यक्त्वादिसामा
यिकं प्रतिपद्यते तदावारकं मिथ्यात्वमोहनीयादि कर्म निश्राव यन्निर्जरयन्नेव शोषकर्म्मनुच धन्नपि जीवः प्रतिपद्यते सन्वतुर्णामन्यतरदिति।
यत्तु पूर्वप्रतिपन्नाः स वाराध्वस्य व्यवहितत्वात् संयंधात्स्यादाश्रवको बंधक इत्यर्थः निःश्रावको वा निर्जरकः स्यान्निर्वेष्ट महाराक्तद्वयर्थत्रिपूर्यायात
रेण उक्तः परमार्थस्तवनस्त्वात्यंतिकभेदाभावादिति अथालंकारशयनासनस्थानचंक्रमणद्वारकर्यंवं व्याचिख्यासुराह उम्मुक्कमणोमुक्केमुच्चतयकस
लकारो पडिवज्जपन्नतरं सयणाइ संपि एमेव केशोपलक्षितः कुंडलकेयूरहारकंकणकुंतलांगुलाद्यलंकारः केशाद्यालंकारस्तत्रोन्मुक्तेपरित्यक्ते अनुन्मुक्ते
तथा उन्मुक्ते केशाद्यलंकारे चतुर्णामन्यतरत्सामायिकं प्रतिपद्यते अत्र च भजना च भवतीत्यादयउदाहरणमतव्याः एवं शयनेनासनस्थानचंक्रमणेन च परि
त्यक्तेपरिज्यमाने चेत्यस्य चतुर्णामन्यतमत्प्रतिपद्यते प्राक्प्रतिपन्नश्च सर्वत्र प्रतिनियुक्ति गाथार्थः १४१ तदेवमुक्तं विस्तरतः कह्निद्वारं अथ केष्विति
द्वारमभिधातुमाह सब्बगयं सम्मत्तं सुए चरणे न पज्जवा सव्वे देसविरइं पडुच दोण्हवि पडिसेहणं कुणइ अथ केषु द्रव्येषु च सामायिकमिति जिज्ञासायामुच्यते सर्वद्रव्य
पर्यायगतं सम्यक्त्वं सर्वद्रव्यपर्यायश्रद्धानरूपत्वात्तस्य न तथा श्रुते श्रुतं श्रुतसामायिके चारित्रे च चारित्रसामायिके द्रव्याणि सर्वाण्यपि सर्वाणि विषयपर्याया उक्ते
न सर्वे तद्विषयः श्रुतस्याभिलाप्यविषयत्वात्पर्यायाणां चानिभिलाप्यानभिलाप्यरूपत्वादिति चारित्रस्यापि फलमस्मि सव्वजीवा इत्यादिना सर्वद्रव्या सर्वपर्याय
विषयतायाः प्रतिपादितत्वादिति देशविरतिमतीत्य द्वयोरपि सकलद्रव्यपर्याययोः प्रतिनिषेधनं कुर्यान्न सर्वद्रव्यविषयत्वापि सर्वपर्यायविषयं देशवि
रतिसामायिकमिति भावइति नियुक्तिगाथार्थः १४२ अथ भाष्यकारव्याख्या एगोपि असदहउजं दव्वपयवयमिछेत्तं विणिउत्तंसमत्तं तो सव्वदव्वभाव

सक नाणमभिलप्पेसु सुयं जम्हा न यद् व्वमणभिलप्पानि सव्वदव्वेसु तयं तम्हा न उ सव्वभावेसुं विइयव चरिमव्वयारं पढ्चारित्तमिह सव्वदव्वेसु न उ सव्वपज्जवेसुं
सव्वाणुवउगभावाइ व्याख्या यद्यस्मादेकमपि द्रव्यं पर्यायं वा जिनप्रणीतमश्रद्धधतः सतो मिथ्यात्वमुक्तं ततः सम्यक्त्वं विनियुक्तं सर्वद्रव्यपर्यायेषु श्रद्धान
भावेनेति शेषः यस्माच्च श्रुतज्ञानं मनभिलाप्येषु न प्रवर्तते अविषयत्वात्तेषां किंत्वभिलाप्येष्वेवार्थेषु तत्प्रवर्तते न च द्रव्यं धर्मास्तिकायादिकमनभिलाप्यं नि।
सर्वद्रव्येष्वनयं तस्मात्तत् सर्वभावेषु विइयचरिम किंत्वभिलाप्यमेव ततः सर्वद्रव्येषु प्रवर्तते अविषयत्वात्तेषां किंत्वभिलाप्यविषयत्वात्तस्य न पुनः सर्वभा
वेषु सर्वपर्यायेषु तेषामभिलाप्यानभिलाप्यत्वाच्छ्रुतस्य चाभिलाप्यमात्रविषयत्वाभिलाप्याश्चानभिलाप्येभ्योऽनंतभागमात्रवृत्तित्वादिति विइयपत्यादि।
द्वितीयचरमव्रतेन प्रति द्वितीयं मृषावादव्रतं चरमं तु परिग्रहव्रतमाश्रित्येह भक्तमेतच्चारित्रं सर्वद्रव्येषु प्रवर्तते न तु सर्वपर्यायेषु विरमणं मृषावादस्य वचनरूपत्वेन
परिग्रहस्य च ग्रहणधारणविकल्पात्मकत्वेन द्रव्येष्वेव सर्वेषु प्रवृत्तेस्तेषामेवाभिलाप्यविषयत्वात्पर्यायाणां त्वभिलाप्यानभिलाप्यत्वात्तत एवाह सर्वेषां पर्यायाणां
चारित्रेनुपयोगाभावादनुपयोगश्चानभिलाप्यानाश्रित्य सर्वद्रव्यासर्वपर्याय विषयता चारित्रस्य भाविता नि सर्वपर्यायाणां चारित्रेनुपयोगाभावादिति
यदुक्तं तदुपजीव्य परः प्रेर्यमाह नणु सव्वनहपएसाणंतगुणं पढमसंजमट्ठाणं छव्विहपरिवड्ढीए वड्ढाणासंखया सेढी अणेगपज्जाया जेणुवउत्ता चारित्ता वि
सयम्मि जेतत्ताणंतगुणा जेसिं तमणंतभागम्मि अन्ने केवलिगम्मत्ति तेमइ केवले तद् इसाहिया एवंपिहो तुल्ला नाणत्तगुणत्तणं तु तं व्याख्या आह ननु संय
मश्रेण्यां सर्वजघन्यत्वेन यत्प्रथममाद्यं संयमस्थानं तदपि सर्वेषामाश्रित्य सर्वेनभःप्रदेशेभ्योनंतगुणमागमेभ्यः उक्तं यावंतः सर्वस्यापि लोकालोकनभसः प्रदेशास्तद
नंतगुणपर्यायराशियुक्तं प्रथममपि संयमस्थानं मुनिभिर्हितमित्यर्थः ततोन्यद्वितीयादिकमनंतभागवृद्धं तदुपरितनं संख्यातभागवृद्धं अन्यत्संख्यातभागवृद्धं तद
परं तु संख्यातगुणवृद्धं तदपरं संख्यातगुणवृद्धं तदपरं त्वनंतगुणवृद्धमित्येवं पुनः क्रियमाणया षड्विधपरिवृद्ध्या असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणेष
ष्ट्स्थानके निष्पन्नासंयमश्रेणिर्भवतीति ततः केचिदाहुरत्र अन्ये समधिकाः पर्यायेषु वा सर्वानुपयोगाभावादिति वचनाच्चारित्रविषये नुपयुक्ताः प्रतिपाद्यंते
ये च तत्र संयमपदेषु केमित्यक्ताभिप्राया तु तत्रश्चारित्रादनंतगुणा ये षां च पर्यायाणां चारित्रमनंतभागेभिधीयते अभिलाप्यपर्यायविषयं हि किल चा
रित्रं तेषां चानभिलाप्यानामनंतभाग एव वर्तते अतो न उ सव्वपज्जवेसु मित्युक्ते अनुपयुक्ताः पर्यायाश्चारित्रादनंतगुणा चारित्रं तु तेषामनंतभाग इत्युक्तमपि
सामर्थ्याल्लभ्यत इति एतच्च किल पूर्वोक्तमन्यते सर्वजघन्यस्यापि संयमस्थानस्य सर्वनभःप्रदेशानंतगुणपर्यायत्वात्पर्यायाणां चाभिप्रायेनेष्यते तस्माच्चा
रित्रानुपयुक्तपर्यायाणामसंभवादिति अन्ये इत्यादि अथाचार्यतत्तदेवं मतामनि निर्भिन्नेचारित्रोपयुक्तत्वान्यपि केवलज्ञानगम्यान्यभिलाप्या अनंतगुणाः
पर्यायाः संति यच्चारित्रादनंतगुणाश्चारित्रं तु येषामनंतभाग इति परः प्राह तेपि केवलदृष्टा हि यत्ति तेपि केवलज्ञानगम्या ज्ञेयगताभनभिलाप्यापर्यायाः

केनचिदभ्यधिकास्तेभ्यश्चारित्रपर्यायेभ्यो ऽभ्यधिका अतिरिक्ताः स्युर्नकेचनेत्यर्थः संयमस्थानपर्यायैः सर्वस्यापित्रिजगत्पर्यायराशेः कोडीकृतत्वाद
नुपयुक्ताः संभवादिति किंचेवमपि चारित्रपर्यायाः केवलज्ञानगम्यानांज्ञेयगतपर्यायाणांतुल्याएवयुक्ताःअनन्तेषांकेवलज्ञानगम्यपर्यायाणामनन्तगुणत्वेयुक्तं
यावन्ताहिज्ञेयस्यपर्याया तावन्तएवतद्वभासकत्वेनज्ञानस्यापिप्राप्त्याःअन्यथातदवभासकत्वायोगात्तज्ज्ञानदर्शनचारित्राध्यवसायात्मिकायाः संय
मश्रेण्यन्तर्गतत्वात्केवलज्ञानस्यसंयमश्रेण्यात्मकंचारित्रपर्यायैः केवलज्ञानगम्यानांज्ञेयगतपर्यायाणांतुल्यमेवयुक्तंनहीनमिति एवंपरस्यातिनैर्यन्ति
त्वमवलोक्यसूरिरितिनिपुणमेवनीतिविधानमाहसदीयनूणदक्षण पञ्चायातेणतप्पमाणा इहपुणचरित्तंमित्ता कउणिणोलणत्थोवा अथ्याज्ञानदर्श
नचारित्राध्यवसायात्मिकायाः संयमश्रेणेस्तन्मत्वाज्ञानदर्शनपर्यायमध्ये संलुलिताविवक्षितास्तेन तत्प्रमाणाःसो सर्वनभःप्रदेशानंतगुणपर्यायराशि
प्रमाणासैप्रोक्ता इहतुयेचारित्रमात्रपर्यायास्तेनरूपविवक्षिताःनेचग्रहणधारणादिविषयमलाए चक्षिप्तेनरतोकाइतिनदोषः अथान्यदेवमुत्था
पयन्नाह नणुसामाइयविसउ किंदारम्मिविपरूविउपुव्वं कहनपुणरुत्तदोसोहाघइहकओविससोवा नवुपूर्वेकिंद्वारएव तत्खलुपञ्चरकाणं आवापइत्यादिना
सामायिकानांविषयःप्ररूपितएवइहपुनरपिसव्वगयंसम्मत्तमित्यादिनातद्विषयनिरूपणंकुर्वतः कथंपुनरुक्तदोषोभवेत्कोवाविशेषोत्रयश्चाभिहितपु
नरप्यनुच्यतइति अत्रोत्तरमाहकित्तविजाइभावेण तत्थइहनेयभावओसिद्धियं इहदिसयविसभेउ तत्थाभेउवयारात्ति किंतत्सामायिकमिति जातिभावेन
विषयविषयिणोरभेदंचेतसिनिधाय सामायिकजातिमात्रं तत्रपूर्वोक्तिंद्वारपरणजिज्ञासितं ततः आयाखलुसामइयमित्यनेनतदेवमुख्यतयापरेण
जिज्ञासितोनतस्यैवविषयस्यज्ञेयभावेनज्ञातव्य नयाभिहितंतस्वरूपमित्युपस्कारः पाठान्तरवाभिहिवत्ति तत्रायमर्थःइहतुज्ञेयभावेनतान्यनयाविष
यएवाभिहितः किमुक्तंभवतीत्याह इहेत्यादि इहकेत्तितिद्वारे विषयविषयिणोर्भेदोविवक्षितइत्यतोनिःकृष्यविषयएवज्ञेयभावेनोक्तः तत्रतुकिंद्वारे
विषयविषयिणोरभेदोपचारइत्यतोविषयीभूतंसामायिकमेवतत्रपसावनमुख्यतयानिर्दिष्टमितिगाथानवकार्थःसाम्प्रतंकथंसामायिकंलभ्यतइतिद्वा
महाकस्तलभ्येनलाभकमंदरायन्नाह मणुःसेत्यादिकाः असकुठाणविणपत्तिपर्यंता अष्टाविंशतिगाथाःएताश्चपाठसिद्धाएवकुविद्धेषम्यसंसवेचमूला
वश्यकटीकातोबाहुव्याइतिद्वारं कथमितिद्वारंगतं साम्प्रतंठिइंलभ्यंसत्कियच्चिरंकालंभवतीतिकालद्वारंजघन्योत्कृष्टंसामायिककालमभिधि त्सुराह सम्मत्तस्सरूयस्सयछावट्ठीसागरोवमाइंठिइसेसाणपुव्वकोडीदेसूणाहोइउक्कोसा सम्यक्त्वस्यश्रुतस्यचलब्धिमंगीकृत्यद्वौवारौविजयादिष्विद् १४३
त्यादिवक्ष्यमाणन्यायेनषट्षष्टिसागरोपमानिपूर्वकोटीपृथक्त्वाधिकानिस्थितिर्भवति शेषयोर्देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयोःपूर्वकोटीदेशोनाभ
वत्ति उक्कोसत्ति एषासामायिकलब्धेरुत्कृष्टास्थितिरितिनिर्युक्तिगाथार्थः१५२ भाष्यकारव्याख्यादोषारेविजयाईसुगयस्सतिण्णुएवचावट्ठी। ४८

नरतम्मपुव्वकोडीमणुहनमुक्कोसउअहिया इयपाविंहेयव्याख्याता अथचतुर्णामपिसामायिकानांजघन्यांस्थितिमाख्यातुरएवआह अतोमुहुत्तमित्तं अ
हन्नयंचरणमेगसमयंतु उवउगंतमुहुत्तं नाणाजीवाइसव्वद्धं जघन्यातुलब्धिमाश्रित्याद्यसामायिकत्रयस्यान्तर्मुहूर्तस्थितिः नानाजीवानांतुसर्वाणि
सर्वाद्धेतिगाथद्वयार्थः१५४ अथकतिद्वारमुच्यते तत्रसम्यक्त्वादिसामायिकानांविवक्षितसमयेकतिप्रतिपत्तारः प्रतिपन्नाःप्रतिपतितावावर्तन्त्या
ह। सम्मत्तदेसविरयापलियस्सअसंखभागमित्ताउ सेढीअसंखभागोसुयसहस्सग्गसोविरइ सम्यक्त्वदेशविरताःप्राणिनःक्षेत्रपल्योपमस्या
संख्येयभागेयावंतःप्रदेशास्तावन्तएवउत्कृष्टतःसम्यक्त्वदेशविरतिसामायिकयोरेकदाप्रतिकिंत्वयविशेषोदेशविरतिप्रतिपत्तृभ्यःसम्यक्त्वप्रति
पत्तारोसंख्येयगुणाइतिजघन्यतस्त्वेकोद्वौवेति सेढीअसंखभागोसुयत्ति॥इहसंवर्तितचतुरस्रीकृतलोकस्यैकप्रादेशिकेसप्तरज्जुप्रमाणश्रेणिर्गृ
ह्यते श्रुतमपिसम्यग्मिथ्याश्रुतभेदरहितंसामान्येनाक्षरात्मकमात्रागीकृत्यतत्रोययोकायाश्रेणेरसंख्येयतमभागेयावंतोनभःप्रदेशास्तावन्तोविव
क्षितकालेउत्कृष्टतःसहस्राग्रशःसहस्रापरिगणनयासहस्रपृथक्त्वंविरतेःविपक्षाभवंतिजघन्यतस्त्वेकोद्वौवेति तदेवमुक्ताःप्रतिपद्यमानकाः अ
थपूर्वप्रतिपन्नान्प्रतिपादयन्नाह सम्मत्तदेसविरयापडिवन्नासंपईअसंखेज्जासंखेज्जातिरत्तोसुयपडिया अणंतगुणासम्यक्त्वदेशविरताःपूर्वप्र
तिपन्नाःसाम्प्रतंवर्तमानसमयेजघन्यतउत्कृष्टतश्चासंख्येयाःप्राप्यंते किंतुजघन्यपदात् उत्कृष्टपदेविशेषाधिकाःएतेचप्रतिपद्यमानकेभ्योसंख्ये
यगुणाःमिथ्यादर्शनचरणसम्यक्त्वेभ्यःएतानेवचूर्णादिगुणाप्राप्यप्रतिपतितास्तेऽनंतगुणाःतत्रसम्यग्दृष्ट्यादिभ्यःपूर्वप्रतिपन्नेभ्यश्चर
णप्रतिपतिताअनंतगुणाःदेशविरतिप्रतिपतितास्तेभ्योऽसंख्येयगुणाःसम्यक्त्वप्रतिपतिताःपुनस्तेभ्योसंख्येयगुणाः इतिविशेषोद्रष्टव्यइति तदेव
मत्रश्रुतवर्जसामायिकत्रयस्यपूर्वप्रतिपन्नाःप्रतिपद्यमानकेभ्यःसंख्येयगुणाःप्रतिपतिताश्चोक्ताः अथश्रुतमाश्रित्याह सुयपडिवन्ना
संपइपयरस्सअसंखभागमित्ताउ सेसासंसारत्था सुयपरिवडियाउतेसव्वे सम्यग्मिथ्यारूपस्यसामान्येनाक्षरात्मकस्यश्रुतस्ययेपूर्वप्रतिप
न्नास्तेसाम्प्रतंवर्तमानसमयेप्रतरस्यासंख्येयभागमात्राभवंति घनसमचतुरस्रीकृतलोकप्रतरस्यासंख्येयभागवर्तिनीषुयावंतोनभःप्रदेशास्तावंतोवि
वक्षितसमयेसामान्यश्रुतस्यपूर्वप्रतिपन्नालभ्यन्तइत्यर्थःश्रुतप्रतिपन्नाःप्रतिपद्यमानकेभ्यःश्रुतस्यशेषाःसंसारजीवाःश्रुतलब्धिरहिताःपृथिव्यादयइत्यर्थः
तेसर्वेपिसांप्रतलब्धिंप्राप्यप्रतिपतिताः सामान्यश्रुतप्रतिपतितामन्तव्याः नहिनिराधिकेसंसारेभ्राम्यद्भिरेतैःप्राप्तलब्धिपूर्वेनलब्धेतितेचसम्यक्त्वादिप्र
तिपतितेभ्योऽनन्तगुणाइतिस्वयमेवद्रष्टव्यमितिनिर्युक्तिगाथात्रयार्थः१५७ सेढीअसंखभागोसुयपत्तिभस्यव्याख्यानंभाष्यकारःप्राह संव
ट्टियचउरंसीकयस्सलोगस्ससत्तरज्जूउसेढीतदसंखेज्जइभागोसमयसुयंलहइ उक्ताथौ सुयपडिवन्नासंपइपयरस्सेत्यादव्याख्यानमाह।

सासेढीसेदिगुणा पयवंतदसंखभागसेढीणंसंखाइयाणपएसरासिमाणासूयवपन्ना इयमपिगतार्था नवरंश्रेणीश्रेण्यागुणिताप्रतरसेमंतव्यः सम्मत्तदेस
विरयापलियस्सेत्याधुक्तंतत्रसम्यक्त्वप्रतिपद्यमान कादीनांसंख्यातीतत्वस्यतुल्यत्वादल्पबहुत्वं पूर्वेन विज्ञातं तद्व्याख्यकारःआह सइसंखाइयगेथोवा
देसविरयाइवेण्हंपि तदसंखगुणासम्म दिठीततोयसूयसाहिया मीसेपवज्जमाणा सूयस्ससेपडिवन्न एहितो संखाईयगुणच्चिय तदसंखगुणासूयपवन्ना।
व्याख्या सम्यक्त्वदेशविरतानामुभयेषामपिप्रतिपद्यमानका नांपल्योपमासंख्येयभागवर्तित्वेनु संख्यातीतत्वे असंख्येयत्वेतुल्येपि राशिद्वयस्यानयो
राश्योस्तोकादेशविरताः प्रतिपद्यमानकाः सम्यग्दृष्टयः प्रतिपद्यमानकास्तेभ्योसंख्येयगुणाः तेभ्यश्चप्रतिपद्यमानसम्यग्दृष्टिभ्यः श्रुतसहिताः सामान्य
श्रुतप्रतिपद्यमानका असंख्येयगुणाः मिश्रेमिलितेसमुदितेपीत्यर्थः सम्यग्दृष्टिदेशविरति राशिद्वयेयथोव्यवस्थापिते सामान्यश्रुतस्ययेप्रतिपद्यमानकास्ते
शेषेभ्यः सम्यग्दृष्टिदेशविरतेभ्योमिलितेभ्यः प्रतिपन्नेभ्यः पूर्वप्रतिपन्नेभ्योपीतिभावः संखाइयगुणच्चियत्ति संख्यातीतगुणाएवासंख्यातगुणाएवेत्यर्थः
तदनेनश्रेण्यसंख्यातभागवृत्तित्वात्सामान्येनश्रुतप्रतिपद्यमानकानांमानुपर्यसूचितं एवंतावत्तेसामान्यश्रुतप्रतिपद्यमानकावहवो येनशेषेभ्यः सम्
यग्दृष्टिदेशविरतेभ्यः पूर्वप्रतिपन्नेभ्योपीतिभावः संखाइयगुणच्चियत्ति संख्यातीतगुणाएवा असंख्यातगुणाः तदसंखगुणासूयपवन्नत्ति तेभ्यो
पिश्रुतप्रतिपद्यमानकेभ्यस्तथैवश्रुतस्य पूर्वप्रतिपन्नाअसंख्यातगुणाइति । पूर्वप्रतिपन्नानांप्रतिपद्यमानकानांच सम्यग्दृष्ट्यादीनांस्वस्थानेअ
ल्पबहुत्वमाह सट्ठाणे पुव्वपवन्नापवज्जमाणेहिं होंति असंखेज्जगुणा संखेज्जगुणात्वारित्तस्स सम्यक्त्वश्रुतयुक्तदेशविरतानांस्वस्थाने पूर्वप्रतिपन्नाप्र
तिपद्यमानकेभ्योसंख्येयगुणाः चारित्रिणस्तुविशेषस्तद्यथासर्वस्तोकाः स्वस्थानेचारित्रिणः प्रतिपद्यमानकाः पूर्वप्रतिपन्नास्तुसंख्येयगुणाइति अथसम्य
क्त्वादिप्रतिपतितानामल्पबहुत्वमाह चरणपडियाअणंता तदसंखगुणायदेसविरइउ सम्माद संखगुणिया तउसूयाउअणंतगुणा चारित्रप्राप्यप्रति
प्रतिपतितास्तेसम्यक्त्वादिप्रतिपद्यमानपूर्वप्रतिपन्नेभ्यः सर्वेभ्योप्यनंताअनंतगुणाः देशविरतिप्रतिपतितास्तेभ्योसंख्यातगुणाः सम्यक्त्वप्रतिपति
तास्तेभ्योसंख्येयगुणाः तेभ्योपिश्रुतात्प्रतिपतितास्तेभ्योसंख्येयगुणाः तेभ्योपिश्रुतात्प्रतिपतिताअनंतगुणाइति सेढीअसंखभागोसूयपडइत्यादिश्रुते
तच्च किंसामान्यश्रुतंसमग्रश्रुतंवेहगृह्यत इत्याशंकायामाह सामन्नंसूयगहणंति तेणुसवत्थूवहुतरातम्मि इयरापडुसम्मसूयं सम्मत्तसमागुणयवा उ
क्तार्थप्रायाःसूगमाचेति इहसम्यक्त्वश्रुतदेशविरतिचारित्रलक्षणेषु चतुर्ष्वपितासामायिकेषुपूर्वप्रतिपन्नप्रतिपतितपदयोर्जघन्योत्कृष्टपदविभिन्नत्वानाद्ध
शेषप्रतिपादनार्थमाह पडियपडिवन्नयाणं सट्ठाणसमहियंजहन्नाउ सबहुकोसपयं पववइजहन्नउवेगो सहसम्यक्त्वादिप्रतिपतितपदयोजघन्यो
त्कृष्टपदविभिन्नत्वात्तद्विशेषप्रतिपादनार्थमाह पडियपडिवन्नयाणं सट्ठाणेसमहियं जहन्नाउ सबहुकोसपयं पववइजहन्नउवेगो। इहसम्य

क्त्वादिप्रतिपतितानांयद्यघन्यपदंतस्मात्स्वस्थाने यदुत्कृष्टपदंतत्सर्वत्रसमधिकं विशेषाधिकमवगंतव्यं एवंपूर्वप्रतिपन्नानामपिजघन्यपदादुत्कृष्ट
पदंविशेषाधिकमेवप्रतिपद्यमानानांनर्विकावार्तेत्याह पववइत्यादिप्रतिपद्यतेसम्यक्त्वादिगुणं जघन्यतएकोद्वौवा उत्कृष्टतस्त्वासामायिकत्रयमसं
ख्याताःप्रतिपद्यते अतइहचजघन्यपदादुत्कृष्टपदमसंख्येयगुणंसंख्येयगुणंवाद्रष्टव्यमिति गाथाष्टकार्थः १६५ अथसांतरद्वारमाह कालमणंतं
सूए अद्धापरियट्टउदेसूणो आसायणबहुलाणं उक्कोसंअंतरंहोइ इहजीवएकस्यसम्यक्त्वादिसामायिकमवाप्यततस्तत्परित्यागेयावताका
लेनपुनरपितदवाप्नोति सोंतरकालोंतरमुच्यते तच्चसामान्ये अक्षरात्मकेश्रुते जघन्यतोंतमुहूर्तमुत्कृष्टस्थितकालंभवति इदमुक्तंभवति ॥ अ
इहकोद्वींद्रियादिः कश्चिच्छ्रुतंलब्ध्वामृतःसन् पृथिव्यादिषूत्पद्यतत्रांतर्मुहूर्तंस्थित्वा पुनरपिद्वीन्द्रियादिष्वागतःश्रुतंलभतेनतस्यजघन्यतोंतर्मुहूर्तमंत
रंभवति यस्तुद्वीन्द्रियादिभ्यःपृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिषु पुनः२ रूप्यमानोनंतकालमवतिष्ठते ततः पुनरपिद्वींद्रियादियागतःश्रुतंलभतेतस्याय
मेकेंद्रियावस्थितकाललक्षणोनंतकालमुत्कृष्टमंतरंदेशोन पाईमुक्तलपरावर्तोंतरंभवति इदंचोत्कृष्टमंतरमाशातनाबहुलानांजीवानांद्रष्टव्यंउक्तं
च तित्थयरपवयणसूयंआयरियं गणहरंमहिड्ढियं आसायंतोबहुसो अणंतसंसारिउहोइत्ति निर्युक्तिगाथार्थः १६६ भाष्यं मिच्छं सूयस्सवण्णसइ
कालोसेसस्ससेसमामन्नो होणंभिन्नमुहूत्तं सव्वेसिमिहगज्ञोयस्स इहयार्थवनस्पतिकालो वनस्पतिरूपलक्षणत्वादेकेंद्रियकालोसंख्यातपुद्ग
लपरावर्तात्मकःश्रुतस्योत्कृष्टान्तरेमाकृ सामिथ्याश्रुतस्यमिथ्याश्रुतमंगीकृत्यद्रष्टव्यः सेसस्ससेससामन्नोत्ति शेषस्यतुसम्यक्श्रुतस्यशेषिकस
म्यक्त्वादिसामायिके सामान्यस्तत्योरशोनोपार्द्धपुद्गलपरावर्तलक्षणउत्कृष्टांतरकालोद्रष्टव्यः हीणंति हीनंजघन्यतुरंसर्वेषामपिसम्यक्त्वादिसामा
यिकानांनिर्युक्तिगाथायामनुक्तत्वाद्भिन्नमुहूर्तंद्रष्टव्यं इदंचजघन्यमुत्कृष्टंचांतरमेकजीवस्यद्रष्टव्यं नानाजीवानांसम्यक्त्वाद्यंतराभावादितिगा
थार्थः १६७ सांप्रतमविरहितद्वारमाह सम्मसूयअगारीणं आवलियअसंखभागमेत्ताउ अट्ठसमयाचरित्ते सव्वेसिविरहकालोसमया सम्यक्त्वश्रु
तागारिणां सम्यक्त्वश्रुतदेशविरति सामायिकानामित्यर्थः एकैकस्मिन्स्त्र्यादिषुवाप्रतिपत्तारःप्राप्यंते ततःपरंतदप्रतिपत्तिरवश्यमुपरमाद्विरहका
लोभवति चारित्रेत्वष्टौसमयान्यावदेकद्व्यादीनांनिरंतरंप्रतिपत्तिस्ततःपरंसर्वत्रविरहकालः जघन्यतस्तुसर्वेष्वपिसामायिकेषुद्वौसमयौप्र
तिपत्तिस्ततःपरंविहारकालइति अविरहितकालस्यप्रतिपक्षभूतत्वाद्विरहकालोत्रावगाथायामनुपदिष्टोपिलभ्यते अतःसम्यक्त्वादिप्रतिपत्तिवि
रहकालमाह सूयसम्मसत्तयंखलु विरयाविरईअहोइबारससमं चिरईए पन्नरसगं विरहियकालोअहोरत्तो इहसम्यक्त्वश्रुतयोः सर्वस्मिन्न
पिलोकेउत्कृष्टतः सर्वत्रविरहकालोभवति विरतेस्तुचारित्रस्यपंचदशाहोराण्युत्कृष्टतः सप्ताहोरात्राणिप्रतिपत्तिविरहकालोभवति विरतेस्तुचारि

अस्य पंचदशाहोरात्र्युत्कृष्टतः प्रतिपत्ति विरहाकालो द्वारगाथायामनुपदिष्टो भवतीति निर्युक्तिगाथार्थः १६९ अथ भवद्वारमाह तत्र कियंतो भवानेक
जीवसामायिकचतुष्टयमुत्कृष्टतः प्रतिपद्यत इत्याह सम्मत्तदेशविरया पलियस्स असंखभागमेत्ताउ अट्ठभवाउ चरित्ते अणंतकालं च सुयसमए।
सम्यग्दृष्टयो देशविरताश्च भव्यैकक्षेत्रपल्योपमासंख्येयभागे यावंतो नभःप्रदेशास्तावंतो भवानुत्कृष्टतः सम्यक्त्वं देशविरतिं च प्रतिपद्यंते।
जघन्यतः स्त्वेकं भवं ततः परं सिध्यति इह च सम्यक्त्वभवासंख्येयदेशविरति भवासंख्येयकं लघुतरं द्रष्टव्यं चारित्रे तु विचार्येऽष्टौ भवानुत्कृष्टत
स्तत्प्रतिपद्यते उत्कृष्टतोष्टौ तस्यादानभवाः जघन्यतस्त्वेकस्ततः सिध्यति अणंतकालं च सुयसमए इति अनंतकालोऽनंतभवरूपस्तमनंतकालमेवं प्रति
पन्ना भवत्युत्कृष्टतः सामान्यश्रुतसामायिकं जघन्यतस्त्वेकं भवमेव मरुदेवीवदिति निर्युक्तिगाथार्थः १७० अथाकर्षद्वारमाह तिण्हं सहस्सपुहुत्तं सयपुहु
त्तं च होइ विरईए एगभवे आगरिसा एवइया होंति नायव्वा आकर्षणमाकर्षस्तत्प्रथमतया मुक्तस्य वा ग्रहणमित्यर्थः तत्र त्रयाणां सम्यक्त्वश्रुतदेशवि
रतिसामायिकानामेकभवे सहस्रपृथक्त्वमाकर्षाणां भवति नानाभवगतानाह दोण्ह सहस्समसंखा सहस्सपुहुत्तं च होइ विरईए नाणाभवे आगरि
साक्रए अणंताउ नायव्वा द्वयोः सम्यक्त्वदेशविरतिसामायिकयोर्नानाभवप्रकृष्टतोऽसंख्येयानि सहस्रपृथक्त्वान्यप्याकर्षाणां भवंति एकहि।
सहस्रपृथक्त्वमसंख्येयैस्तत्प्रतिपत्तिभवैर्गुणितमसंख्येयानि सहस्राणि त्कानि भवंति तथा विरतेश्चारित्रस्य नानाभवेष्वाकर्षाणां सहस्रपृथक्त्वं भवति
श्रुते तु सामान्येनाक्षरात्मके ननेषु भवेषु अनंता आकर्षा भवंतीति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः १७२ स्पर्शनाद्वारमाह सम्मत्तचरणसहिया सव्वं लोगं फुसे निरवसे
सं सत्त य चोद्दसभागा पंच य सुयदेसविरईए सम्यक्त्वचरणसहिताः सम्यक्त्वचरणयुक्ताः प्राणिनः उत्कृष्टतः सर्वलोकं स्पृशंति किंविशिष्टं तमित्याह निरव
शेषं प्रतिप्रदेशव्याप्त्या असंख्येयप्रदेशात्मकमपीत्यर्थः एतच्च केवलिसमुद्घातावस्थायां केवलसंख्येन वध्यते न यथा श्रुतेश्रुतस्य सप्तचतुर्दशभागाः स्पर्शनी
याः चशब्दात्पंचदेशविरतादेशविरतस्य पंचचतुर्दशभागाः स्पर्शनीयश्च शब्द्याद्यादयश्चेति इयमत्र भावना कश्चित्तपोधनः श्रुतज्ञानी अनुत्तरसुरेष्विलिका
कृत्वा समुत्पद्यमानो लोकस्य सप्तचतुर्दशभागान्स्पृशति एकादशलोकस्य चतुर्दशभाग उच्यते ततश्च स सप्तरज्जुः स्पर्शनीयस्तक्तं भवति एवमुत्तस्यापि भावा
र्थो विज्ञेयः चशब्दात्कोपि सम्यग्दृष्टिः श्रुतज्ञानी पूर्वं नरकेषु बद्धायुष्कः षष्ठ्यादि राधिनात्यन्तः षष्ठपृथिव्यामिलिकां गत्वा समुत्पद्यमानो लोकस्य पंचचतुर्दश
भागान्स्पृशति देशविरतस्त्वच्युतसुरेष्विलिकां गत्वा समुत्पद्यमानो लोकस्य पंचचतुर्दशभागान्स्पृशति चशब्दाच्छेषसुरालयेष्विलिकां गत्वा समुत्पद्यमा
नो लोकस्य द्व्यादींश्चतुर्दशभागान्स्पृशति आह नन्वन्यत्र छट्ठचुएत्ति पठ्यते तत्कथमिहाच्युते समुत्पद्यमानः पंचैव रज्जूः स्पृशतीति निगद्यते सत्यं किंतु

च्युतेऽप्येवेषकाणां तरालमपेक्ष्यान्यत्र षड् द्रष्टव्यः पठ्यंते इह त्वच्युतं देवलोकमपेक्ष्य पंचेति वृद्धसंप्रदायः अधस्तु घंटालालान्यायेनापितं परिणाममपास्यस्युदे
शविरता नगच्छंत्यतउच्यते लोकएव न तत्स्पर्शनादाशीं नानाहृत्यादिति तदेवं क्षेत्रमभिधाय त्यनानुपदर्शयन्नाह सव्वजीवेहिं सुयं सम्मचरित्ताइं सव्वसिद्धे
हिं भावेहिं असंखभागेहिं फासियादेसविरई इह जीवा द्विविधाः संसारस्थाः सिद्धाश्च संसारस्था अपि द्विविधाः संव्यवहारराशिगता असंव्यवहारराशिगताः।
श्चतत्र असंव्यवहारराशिगतैः सर्वैरपि जीवैः सामान्येनाक्षरात्मकं श्रुतं स्पृष्टं द्वीन्द्रियादिभावस्य सर्वैरपि तैः स्पृष्टत्वात्तत्र च सामान्यश्रुतसंज्ञावास्तु व्य
व्यवहारराशिगतं विशेषणं चेदं पूर्वटीकाकारैः कृतमिति नास्माकं स्वमनीषिका संभावनीयेति सम्यक्त्वचारित्रे तु सर्वैरपि सिद्धैः पूर्वस्पृष्टे तत्स्पर्शना
मेनेरणा सिद्धत्वाभोगात् देशविरतिरस्पर्शसिद्धान्तो बुद्धिपरिकल्पितैरसंख्येयभागैः पूर्वस्पृष्टा एकेनास्तु तदसंख्येयभागेन तु भागे सा न स्पृष्टा य
था मरुदेवीस्वामिन्या इह च सम्यक्त्वादयो जीवपर्यायत्वात् जीवास्त्वेभिः स्पृष्टाः स्पर्शनाभावः स्पर्शनोच्यत इति निर्युक्तिगाथार्थः १७० अथ निरुक्तिद्वारमुच्यते
चतुर्विधस्य सामायिकस्य निरुक्तिमभिधित्सुराह सम्मद्दिट्ठि अमोहो सोही सब्भाव दंसणं बोही अविवज्जओ सुदिट्ठित्ति एवमाई निरुत्ताइं सम्मत्तस्स
संसारार्थः प्रशंसार्थः दर्शनं दृष्टिः सम्यगविपरीता दृष्टिः सम्यग्दृष्टिरर्थानामिति गम्यते। मोहनं मोहो वितथग्राहो न मोहोऽमोहो वितथग्राहः २ शो
धनं शुद्धिर्मिथ्यात्वमलापगमात्सम्यक्त्वं शुद्धिरुच्यते अत्र सज्जिनाहितिः प्रवचनं तस्य भावः सद्भावः तस्य दर्शनमुपलंभः सद्भावदर्शनं बोधनं बोधि
रित्याणादिकं इत्यर्थः परमार्थावबोधः अविद्यमानो व्यवसायो विपर्ययो यो न विपर्ययोऽविपर्ययस्तत्त्वाध्यवसाय इत्यर्थः ७ शब्दः प्रशंसायां शोभ
ना दृष्टिः ७ इत्येवमादीनि सम्यग्दर्शनस्य निरुक्तानीति श्रुतसामायिकनिरुक्तमुपदर्शयन्नाह अक्खरसन्नी सम्मं साईयं खलु सपज्जवसियं च गमियं
अंगपविट्ठं सत्त वि एए सपडिवक्खा पञ्चपीठव्याख्यातत्वान्नाभिधीयते देशविरतिसामायिकनिरुक्तिमाह विरयाविरई संवुडमसंवुडे बालपंडिए चेव।
देसिक्कदेसविरई अणुधम्मो आगारधम्माय विरमणं विरतं न विरतिरविरतिः विरतं चाविरतं च यस्यामिति वृत्तौ सा विरताविरतिः संवृताः संवृत्ताः स्थगिता
स्थगिताः परित्यक्ताः परित्यक्ताः सावद्ययोगाः यस्मिन्सामायिके तत्संवृतासंवृतं एवमन्यत्राप्यक्षरार्थानुगमनं कार्यं बालपंडितं देशः प्राणातिपातादि एकदेश
स्तत्र स्थूलछेदनादिस्तयोर्विरमणं विरतिर्यस्यां निवृत्तौ सा विरताविरतिः गृहस्थसाधुधर्मापेक्षयाणुरल्पो धर्मोणुदेशविरतिलक्षणः नगच्छंतीत्यगा वृक्षास्तैः कृतम
गारंगृहं तद्योगादगारो गृहस्थः तद्धर्मश्चेति सर्वविरतिसामायिकनिरुक्तिमुपदर्शयन्नाह सामाइयं समइयं सम्मावाओ समाससंखेवो अणवज्जं च परिन्ना।
पच्चक्खाणेत्ति अट्ठ समो रागद्वेषरहितत्वान्मध्यस्थः आयनमायो गमनमित्यर्थः समस्यायः समायः स एव सामायिकमेकांतप्रशमनगमनमित्यर्थः समयिक
मिति सम्यक्शब्दार्थ उपसर्गः सम्यगयः समयः सम्यक् दयापूर्वकं जीवेषु विषये गमनं प्रवर्तनमित्यर्थः समासस्ति संशब्दः प्रशंसायां अकक्षेप

अस्य पंचदशाहोरात्राण्युत्कृष्टतः प्रतिपत्तिविरहकालो द्वारगाथायामनुपदिष्टो भवतीति निर्युक्तिगाथार्थः १६९ अथ भवनद्वारमाह तत्र कियतो भवानेक
जीवसामायिकचतुष्टयमुत्कृष्टतः प्रतिपद्यत इत्याह सम्यक्त्वदेशविरया पलियस्स असंखभागमेत्ताउ अट्ठभवाउ चरित्ते अणंतकालं च सुयसमए।
सम्यग्दृष्टयो देशविरताश्च प्रत्येकं क्षेत्रपल्योपमासंख्येयभागे यावंतो नभःप्रदेशास्तावंतो भवानुत्कृष्टतः सम्यक्त्वं देशविरतिं च प्रतिपद्यंते।
जघन्यतस्त्वेकं भवं ततः परं सिध्यति इह च सम्यक्त्वभवासंख्येये देशविरतिभवासंख्येयकं लघुतरं द्रष्टव्यं चारित्रे तु विचार्ये अष्टौ भवानुत्कृष्टतः
स्तत्प्रतिपद्यते उत्कृष्टतोऽष्टौ तस्याद्दानमेघा जघन्यतस्त्वेकं ततः सिध्यति अणंतकालं च सुयसमए इति अनंतकालोऽनंतभवरूपस्तमनंतकालमेव प्रति
पन्नाभवत्युत्कृष्टतः सामान्यश्रुतसामायिकं जघन्यतस्त्वेकभवमेव मरुदेवीवदिति निर्युक्तिगाथार्थः १७० अथाकर्षद्वारमाह तिण्हं सहस्सपुहुत्तं सयपुहु
त्तं च होइ विरईए एगभवे आगरिसा एवइया होंति नायव्वा आकर्षणमाकर्षस्तत्प्रथमतया मुक्तस्य वा ग्रहणमित्यर्थः तत्र त्रयाणां सम्यक्त्वश्रुतदेशवि
रतिसामायिकानामेकभवे सहस्रपृथक्त्वमाकर्षाणां भवति नानाभवगतानाह दोण्ह पुहुत्तमसंखा सहसपुहुत्तं च होइ विरईए नाणभवे आगरि
सा सुए अणंता उ नायव्वा द्वयोः सम्यक्त्वदेशविरतिसामायिकयोर्नानाभवेषूत्कृष्टतोऽसंख्येयानि सहस्रपृथक्त्वानि प्रत्याकर्षाणां भवंति एकहि।
सहस्रपृथक्त्वमसंख्येयैस्तत्प्रतिपत्तिभवैर्गुणितमसंख्येयानि सहस्रपृथक्त्वानि भवंति तथा विरतेश्चारित्रस्य नानाभवेष्वाकर्षाणां सहस्रपृथक्त्वं भवति
श्रुते तु सामान्येनाक्षरात्मके नानाभवेषु अनंता आकर्षा भवंतीति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः १७२ स्पर्शनाद्वारमाह सम्मत्तचरणसहिया सव्वलोगं फुसे निरवसे
सं सत्त य चोद्दसभागा पंच य सुयदेसविरईए सम्यक्त्वचरणसहिताः सम्यक्त्वचरणयुक्ताः प्राणिनः उत्कृष्टतः सर्वलोकं स्पृशंति किंभूतमित्याह निरव
शेषं प्रतिप्रदेशव्याप्ता असंख्येयप्रदेशात्मकमपीत्यर्थः एतच्च केवलिसमुद्घातावस्थायां कृत्स्नं संख्येयेन बध्यते तद्यथा श्रुतेऽश्रुतस्य सप्त चतुर्दशभागाः स्पर्शनी
याः च शब्दात्पंच देशविरतो देशविरतस्य पंच चतुर्दशभागाः स्पर्शनीयाः शब्दाद्याद्य यश्चेति इयमत्र भावना कश्चित्साधनः श्रुतज्ञानी अनुत्तरसुरेषिलिका
कृत्यासमुत्पद्यमानो लोकस्य सप्त चतुर्दशभागान् स्पृशति एकासप्तलोकस्य चतुर्दशभागा उच्यते न तत्र समस्तघः स्पर्शनीलक्षणं भवति एवमुत्तराणापि भावा
र्थविशेषः च शब्दात्कोऽपि सम्यग्दृष्टिः श्रुतज्ञानी षष्ठनरके षष्ठायुष्कः पश्चाद्विराधितात्मकः षष्ठपृथिव्यामिलिको गत्वासमुत्पद्यमानो लोकस्य पंच चतुर्दश
भागान्स्पृशति देशविरतस्तु मनुष्यस्तत्सुरेषिलिकागत्या समुत्पद्यमानो लोकस्य पंच चतुर्दशभागान्स्पृशति च शब्दाद्धे प्रसहालयेषिलिकागत्यासमुत्पद्यमा
नो लोकस्य द्वादश चतुर्दशभागान्स्पृशति आह नन्वन्यत्र छल चुयतिपञ्चेन लक्ष्यमिहाच्युते समुत्पद्यमानः पंचैव रज्जूः स्पृशतीति निगद्यते संयंकिल

च्युतमेव यत्कापांतरालमपेक्ष्यान्यत्र षट्रज्जवः पश्चात्तु इह तच्युतं देवलोकमपेक्ष्य पंचेति वृद्धसंप्रदायः अधोऽस्तु च घटाभालान्यायेनापि तं परिणाममपास्य स्यात्
देशविरतानगच्छंति तत्र लोक एव न तस्य स्पर्शना दर्शिता ना नाडस्तादिति तदेवं क्षेत्रमाश्रित्य नामप्रदर्श्य इत्याह सव्वजीवेहिं सुयं सम्मचरित्ताइं सव्वसिद्धे
हिं भागेहिं असंखेयाहिं फासियालसविरइइ इह जीवास्त्रिविधाः संसारस्थाः सिद्धाश्च संसारस्थाश्च पि द्विविधाः संव्यवहारराशिगता असंव्यवहारराशिगता।
श्चतत्र संव्यवहारराशिगतैः सर्वैरपि जीवैः सामान्येनाक्षरात्मकं श्रुतं स्पृष्टं द्वीन्द्रियादिभावस्य सर्वैरपि तैः स्पृष्टत्वात्तत्र च सामान्यश्रुतसद्भावात् स्पृश्य
व्यवहारराशिगत विशेषणं चेदं पूर्वटीकाकारैः कृतमिति नास्माकं स्वमनीषिकासंभावनीयेति सम्यक्त्वचारित्रे तु सर्वैरपि सिद्धैः पूर्वस्पृष्टे न तु स्पर्शना
मेतेरणासिद्धत्वाद्योगात् देशविरतिस्तु सर्वसिद्धानां बाह्यप्रतिकल्पितैर संख्या ते भागैः पूर्वस्पृष्टा एकेन तु तदसंख्येयभागेन तु भागसोन स्पृष्टाय
था मरुदेविस्थामिध्याइह च सम्यक्त्वाद्योऽजीवपर्यायिला जीवास्तत्रस्तेषां स्पर्शनाभावः स्पर्शनोच्यत इति निर्युक्तिगाथार्थः १७० अथ निरुक्तिद्वारमुच्यते
चतुर्विधस्य सामायिकनिरुक्तिमभिधित्सुराह सम्मद्दिट्ठि अमोहो सोही सब्भाव दंसणं बोही अविवज्जओ सुदिट्ठित्ति एवमाई निरुत्ताइं सम्यगिति प्र
संसार्थः प्रसंसार्थः दर्शनं दृष्टिः सम्यगविपरीता दृष्टिः सम्यग्दृष्टिरर्थानामिति गम्यते। मोहनं मोहो वितथग्राहो न मोहोऽमोहो वितथग्राहः २ शो
धनं शुद्धिर्मिथ्यात्वमलापगमात्सम्यक्त्वं शुद्धिरुच्यते अत्र सज्जिनाहि [illegible] प्रवचनं तस्य भावः सद्भावः तस्य दर्शनमुपलंभः सद्भावदर्शनं बोधनं बोधि
रित्याणादिकृत्यपर्थः परमार्थबोधः अविद्यमानो विपर्ययः स्तत्ताध्यवसायो [illegible] यो न विपर्यय अविपर्यय स्तत्ताध्यवसाय इत्यर्थः ६ सुशब्दः प्रशंसायां शोभ
ना दृष्टिः ७ इत्येवमादीनि सम्यग्दर्शनस्य निरुक्तानीति श्रुतसामायिकनिरुक्तं दर्शयन्नाह अरकर सन्नीसम्मं साईयं खलु सपज्जवसियं च गमियं
अंगपविट्ठं सत्त वि एए सपडिवक्खा इह पर्याये व्याख्यातत्वान्न विवृणोति देशविरतिसामायिकनिरुक्तिमाह विरयाविरई संवुडसंवुडबालपंडिए चेव।
देसेक्कदेसविरई अणुधम्मो अगारधम्मो य विरमणं विरतं न विरतिरविरतिः विरतं चाविरतं च यस्यां निवृत्तौ सा विरताविरतिः संवृतासंवृताः स्थगिता
स्थगिताः परित्यक्तापरित्यक्ताः सावद्ययोगाः यस्मिन् सामायिके तत्संवृतासंवृतं एवमुभयव्यवहारात्तु गतत्वाद्बालपंडितं देशः प्राणातिपातादि एकदेश
स्तत्र स्थूलछेदनादिस्तयोर्विरमणं विरतिर्यस्यां निवृत्तौ सा विरताविरतिः गृहस्थसाधुधर्मापेक्षया यद्रूप्यो धर्मो देशविरतिलक्षणः नगठंतीत्यगाराः सांतिः कृतमगा
गारंगृहं नत्र योगादगारो गृहस्थः तद्धर्मश्चेति सर्वविरतिसामायिकनिरुक्तिमुपदर्शयन्नाह सामाइयं समइयं सम्मावाओ समास संखेवो अणवज्जं च परिन्ना।
पच्चक्खाणे य ते अट्ठ समो रागद्वेषरहितत्वान्मध्यस्थः आयनमयो गमनमित्यर्थः समस्यायः समायः स एव सामायिकमेकांतप्रशमगमनमित्यर्थः समयिक
मिति समिति सम्यक्शब्दार्थे उपसर्गः सम्यगयः समयः सम्यक्दयापूर्वकं जीवेषु विषये गमनं प्रवर्तनमित्यर्थः समासत्ति संशब्दः प्रशंसायां अस्त्वेष

णोशोभनमसनसंसाराद्धहिर्दीर्घस्यजीवात्कर्मणोवाक्षेपणंभेरणंसमासः अथवासंशब्दः सगम्यप्रशंसायांगर्थेसम्यगासःसमासःरागद्वेषरहितस्यसमस्यवा
आसःसमासःसंखेवोत्ति संक्षेपणंसंक्षेपः सामायिकमुच्यते महार्थस्यापिस्तोकाक्षरत्वाद्स्येति अणवधंचेत्ति अनघंपापमन्नास्मिन्नघमस्तीत्यनघ
घंसामायिकंपरिणात्ति संक्षेपणंसंक्षेपः परिसमन्तात्ज्ञानंपापपरित्यागेनपरिज्ञासामायिकं पच्चक्खाणेत्ति परिहरणीयं वस्तुमतिआत्याख्यानं गुरुसाक्षि
निवृत्तिकथनं प्रत्याख्यानंचपरे अष्टौसामायिकपर्यायाइतिनिर्युक्तिगाथाचतुष्टयार्थः १७८ अथसम्मद्दिठिअमोहो इत्यादिगाथोत्साष्यकारोव्याचष्टे
वासम्मदिठितिदंसणं तेणासम्मद्दिठिमि मोहाविलहआहो नदन्नहादंसण सम्मोहो मिच्छत्तमन्नायगमो सोहीसन्भावयाजिणाभिहियं दंसणामिहनयाहो
हीतच्चउ संबोहो अविवरीयंजाविवधिउ सद्दिठित्तिसोहणादिठी सम्मत्तनिरूत्ताइं पच्चाहेणचमाइंमि निसोपिगवायो नचरंसत्ति तच्चाविपरीतेत्ति
ज्झवयन्ति सन्नानरवसद्भावनेनिस्वार्थिकमत्सपो पादाना सद्भावपृथेह मतिपन्नम्यः सचकइत्याह जिनाभिहितंमवचनंदर्शवुनद्भूह इदमेवप्रमाणमि
त्यादिरूपेणतदुपलंभइत्यर्थः अथशेषयोःकृतदेशविरतिसामायिकयोर्निरूक्ति व्याख्यानानिदेशामाह एमेवसेसेवसामाइयाणसद्यपरियायवयणाणं वच्चा
इंनिरूत्ताइं निरुच्छसहच्छमम्मेण कुगमा सामाइयंसमइयमिच्चाद [illegible] मनिरुक्तेस्तव्याख्यानंसाक्षादेवाह रागहोसविरहिउ समोत्तिअयणं अउमित्ति
मणंति समयागमोसमाउ सएवसामाइयंहोई सम्ममउसमउमिय स[illegible]मणंति सव्वभूएक सोजस्सतं समइयं तम्मियमेउवयारेणा रागाइरहोसम्मंवयणा
चाउमिहाणमुत्तिदयं रागाइरहियवाउसम्मावाउत्तिसमइयं तम्मियमेउवयारेण यगाइरहोसम्मं अप्परकरंसमाको अहवासोसणमाहसणंसद्धा सम्मंवो
म्मस्सवासोहोइसमासोत्ति सामइयं सुरिवपणसंखेवो सोजंथोवरकरं महछंच सामाइयंसंखेवो चोहसपुव्वछपिंडोत्ति पावमुवधंसामाइयंअपावमित्तो
तदणवघंयावमिणंति वजत्मा वधिघइतेण तद्दसेसंपावपरिन्नायछ परितोनाणंमयापरिणत्ति परिवज्जोमिहरकाणं पच्चरकाणमिचितिमि सत्तापिव्याख्या
गाथाः नवरंद्वितीयगाथायां सोजस्सेत्यादि सयथोक्तः समभोयस्ययस्मिन्वासा मायिकेनत्सामायिकं आह ननु यथोक्तसमया दन्यत्सामायिकंनकिम
प्यस्ति तत्कथमिहषष्ठीसप्तमीव्याभेदनिर्देशः क्रियतइत्याह भेउवयारेणत्ति यथाराहोः शिरस्तनोशास्त्रेत्यादिषु अभेदेपिभेदोपचारस्तथेहापीतिभा
वः चतुर्थगाथायांअप्परकरंसमासोत्तिमहार्थत्वेप्यल्पाक्षरत्वात्सामायिकं समासउच्यते अहवाखोसणत्ति अथवाअसुक्षेपणेइत्यस्यधातोर्व्युत्पाद्यते
आकारश्चेहप्राक्लिष्टोद्रष्टव्यस्ततश्चअसनं असोजीवात्कर्मणःक्षेपइत्यर्थः णकारस्योरनुस्वारश्चेहलुप्तोद्रष्टव्यः शमशब्दार्थमाह महासणसहोत्ति अ
थनामनेकार्थत्वान्महत्कर्मणो असनंसमसनंसमासः वाइत्यथवासच्छोभनमसनंसमासः कर्मक्षेपणस्यशोभनत्वादिति अथवासम्यगस्य
र्थेसमसमर्थेवासम्शब्दस्तकिमित्याह सम्मंसम्मसवासोत्ति सम्यक्समस्यवारागद्वेषरहितस्यासः कर्मक्षेपः इतिकृत्वासामायिकंसमासोभवति

डाक्टर भाऊदाजी स्मारक
Dr BHAU DAJI MEMORIAL

३४६
५२

षष्ठगाथायां पावमणंतिवेत्यादि ॥वाइत्यथवाअणशब्दस्यकुत्सितार्थत्वादणंति कुत्सितानिशाद्यंति अणंत्यनेनेतिव्युत्पत्तेर्वा अणंपापमुच्यतेइतिशेषः
सम्यमेनगाथायां परितोनाणंति पापपरित्यागार्थपरितः समन्तात्सर्वथापिहेयोपादेयवस्तुज्ञानंपरिज्ञामनाभिमेतासामायिकमिति १८९ अथसा
माइयंसमइयंसम्मावाउइत्यादिगाथोक्तामष्टानामर्थानांयथासंख्यमष्टावेवमहात्मनोदृष्टांतभूतानुष्टातृन्प्रतिपादयन्नाह दमदंतेमेयञ्जे कालगपु
च्छाचिलाय पुत्तेय धम्मरुइइलातियलिसामइयअट्ठुदाहरणा सामायिकस्यार्थानुष्टानेदमदंतोमहर्षिः दृष्टांतः सामायिकार्थानुष्ठानेन मेतार्यः सम्य
ग्वादेपुनः कालकाचार्यपृच्छानिदर्शनंसमासेतुचिलातीपुत्रः संक्षेपआत्रेयः अनवद्यपलक्षणंकपिलादीनांभगवद्धर्मरुचिः परिज्ञानाभिलापु
त्रः प्रत्याख्यानेतु तेतलिसुतोनिदर्शनमितिनिर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः १९० विस्तरार्थस्तुदमदंतादिमहर्षिकथासूत्रिकाभ्योनिरुक्तहस्थिसीसाउ
इत्यादिकाभ्यः पच्चरकेहूणमित्यादिगाथापर्यंतेभ्यः सप्तदशगाथाभ्योमूलावश्यकलिखितविवरणसहिताभ्योमन्तव्याः इत्यवसितंनिरुक्तिद्वारंत
दवसानेचउद्देसेयनिद्देसेनिग्गमे इत्यादिगाथाद्वयोक्तद्वारकलापात्मिकाउपोद्घातनिर्युक्तिः समाप्ता ॥ छ ॥ अथसूत्रस्पर्शिकानिर्यु
क्तिव्याख्यानतःप्रस्तुतमुपसंहरन्नुत्तरवक्तव्यसंबंधनार्थंभाष्यकारःप्राह इहपरसउसम्भाडेभिउसामाइयसतस्सेव । आइणाकलपासिय निच्छुत्तीकत्तवरकाणं इतिप्र
तीकक्रमेणैवउपोद्घातोभिहितः सामायिकस्य अथतस्यैवाधुनासूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिकथ्यते सूत्रव्याख्यानमपिधीयते इत्यर्थः आह ननुसूत्रस्पर्शिकनिर्युक्ति
र्व्यक्तव्याख्यास्यतेनयासूत्रंस्पृश्यतेतच्चकुसतिभवतीत्याह कलकत्थाणुगमे तंचणमोकारपुव्वयंजेणं सोसव्वसुयरकंधसंतरभूउ त्तिनिहिठो करेमित्तेनसा
माइयमित्यादिचसूत्रेसूत्रानुगमतद्व्याख्यानरूपेप्रक्रांतेसतिभवतितच्चनमस्कारपूर्वकमेवपठ्यतेकुतइत्याह येनयेनचनमस्कारः पूर्वमुक्तस्तस्यभाष्यं
तरभूतःपूर्वमिहनिर्दिष्टस्तनोनमस्कारंव्याख्यायपश्चात्सामायिकसूत्रंव्याख्यास्यतइतिभावः अन्येतुसामायिकसूत्रादिनमस्कारंमन्यंतेकिंत्वत्रके
चित्रुवते किंपुनस्तदित्याह तंचायसाणमंगलमन्ने मन्नंतितत्तसमुच्चस्स सव्वस्सासणियमेन इयमाईएकहजुत्तं तंचननमस्कारमनुप्राप्यानुनिर्युक्तिकात्म
स्यावसानमंगलंकेचिन्मन्यते नपुनःसूत्रादिं इदमत्रभणति शास्त्रस्यादौमध्येचावसानेमंगलमिष्यते तत्रोपोद्घातनिर्युक्तिरादौ नंदिमंगलंमध्येतुजिनगण
धरांत्स्यत्यादिगुणकीर्तनवमवसानेतु किंलेपनमस्कारोमंगलमुक्कमित्यादिवचनान्मंगलमित्यन्येषांतुभिः साचनयुक्ता कुत ॥ तंचसव्वस्सेत्यादि इयमत्रभा
वना यत्रारम्भस्यावसानमंगलंकेचिन्मन्यंतेनपुनःसूत्रादिनेगीयतेतत्कीर्तनमवभद्रबाहु स्वामिनासर्वस्यापि षडध्ययनात्मकस्यावश्यकशास्त्रस्यांत
प्रत्याख्यानलक्षणंमंगलमप्रत्याख्यानंहितयस्तच्चधम्मोमंगलमुक्कमित्यादिवचनान्मंगलमेवतदिदंनमस्कारलक्षणंमंगलंसामायिकस्यादौकथम
भिधातुंयुक्तमपरक्रतत्वाद्अवक्तमत्तवहादिमध्यवसानत्वंचेहादिमध्यवसानत्वाभावादितिपुनरपिपरमाशंक्यपरिहरन्नाह होयाइमगलंवाणंक स्मा

यस्मादेकं पुणोतेणं अहवा कयंपि किंइ कयवस्कणमेवंति अथ सामायिकस्यादौ निर्विघ्नत्वादादिमंगलमसौ नमस्कारोऽभिधास्यते न दयुक्तं यवक्तदादिमं
गलं कृत वामंगलं धामिधानः किंपुनरप्यभ्यते नाधिहितेन अथ कृतमध्यादिमंगलं तु पुनरपि क्रियते नत्वेवं सति क्रियास्यात् पुनः २ तत्करणप्रसंगा द
नवस्थाप्राप्तेर्न कचिदवस्थानं स्यादिति तर्हि भवं एककथयतु किमिहनमस्कारव्याख्याने कारणमित्युपसन्ने भरकेससिराह तत्नासोसकत्तचिय तदा
इभावाद् उभयं चेव पुन्वं वरकाणेउं पच्छावी छामिसामाइयं तस्मात्सनमस्कारस्तत्वतः सामायिकसूत्रमेवतदादिमावात्सामायिकादावुपन्याससद्भावात्
देमिसंतेइत्यादि सामायिकसूत्रावयवदिति अतः पुरस्तादर्थेन सामायिकसूत्रत्वान्नपुनर्मंगलार्थत्वात्तमेवनमस्कारं पूर्वमादौ व्याख्याय पश्चात्सामायिका
र्थं वक्ष्यामीति गाथापंचकार्थः १९९ तथानिह्नवादपर्यंत व्याख्यानगाथानां २६२८ उभयं व्याख्यानगाथानां २८२३ नमस्कारव्याख्यानं चोत्पत्यादि अनुयोगद्वा
रैर्विज्ञेयं तानि चामूनि उप्पत्तिनिरकेवा पयंपयच्छोपरूवणा वत्थुं अरकेवपसिद्धिकम्मो पउयणफलंनमुक्कारे उत्पादनमुत्पत्तिः प्रसूतिः सा अस्य नमस्कार
स्य नयानुसारतः चिंत्या तथानिक्षेपणं निक्षेपो न्यासः स चास्य कार्यः पद्यते गम्यतेऽर्थोऽनेनेति पदं नामिकादि तच्चेह चिंतनीयं पदस्यार्थः पदार्थः स चा
स्य वक्तव्यः प्रकृत्यादिरूपानरूपणा सा चास्य द्विविधादि भेदतो विधेया वस्तुं तस्मिन् गुणा इति वस्तु तच्च नमस्कारार्हं वाच्यं आक्षेपणमाक्षेपः पूर्वपक्षो वाच्यः
प्रसिद्धिस्तत्परिहाररूपा यकाच्या क्रमोऽर्हदादिरभिधेयः प्रयोजनमर्हदादिक्रमस्य कारणं वाच्यं अथवा येन प्रयुक्तः प्रवर्तते तन्नमस्कारस्य प्रयोजनमर्थवाच्यं
स्व्यवाच्य तथाफलं च नमस्करणादिक्रियानंतरमाधिस्वर्गादिकं निरूपणीयं अन्ये तु व्यत्ययेन प्रयोजनफलयोरर्थं प्रतिपादयंति नमोकारोत्ति नमस्कारः
खल्वभिहरिष्विंतनीयइति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः अथ निर्युक्तिकार एवोत्पत्तिद्वारं विवरीषुराह उपणाणुपन्नो एत्थ नया णेगमस्स णुप्पन्नो सेसाणं उ
प्पन्नो जइ कत्तो तिविहसामित्ताओ मुठाणवायणालद्धि उपपदमनयनिरपत्तिविकं उधुक्तपदमवद्यं सेसेम यालद्धि मिछंनि व्याख्या उत्पन्नश्चासावनु
त्पन्नश्चेति उत्पन्नानुत्पन्नो नमस्कारोऽभिधेयः आह कथमेकएवोत्पन्नानुत्पन्नश्च भवति विरोधादित्यादित्याह पर्छेत्यादि अत्र नयाः प्रवर्तंते तत्र नैगमात्
यः समस्ते नैगमो द्विभेदः सर्वसंग्राही देशसंग्राही च तत्रादिनैगमस्य सामान्यमात्रावलंबित्वात्तस्य चोत्पादव्ययरहितत्वान्नमस्कारस्यापि तदंतर्गत
त्वादनुत्पन्नः सेसाणंउप्पन्नोत्ति शेषाविशेषग्राहिणस्तेषां शेषाणां विशेषग्राहित्वात्तस्य चोत्पादव्ययवत्वादुत्पादव्ययरहितस्याभावादि वंदवस्तुत्वान्नम
स्कारस्य च वस्तुत्वादुत्पन्नइति जइकत्तोति यद्युत्पन्नः कुतइत्याह तिविहसामित्ता त्रिविधं च तत्स्वामित्वं चेति समासस्तस्मात्त्रिविधस्वामित्वात्त्रिविधस्वामि
त्वंदर्शयति समुठाणं समुत्थानतो वाचनतो लब्धितश्च नमस्कारउत्पद्यते इति वाक्यशेषः तत्र सम्यक्संगतं चोत्तिष्ठतस्मादिति समुत्थानं निमित्तमित्यर्थः
किंपुनस्तदित्युच्यते अस्याश्रुतत्वात्तदाधार तया भव्यासन्नत्वाद्देहोऽत्र परिगृह्यते देहो हि नमस्कारस्य कारणं तद्भावभावित्वात् द्वादशांगवत् कुरस्येव
न्य

स्येव देहलक्षणात्समुत्थानान्नमस्कार उत्पद्यते तथा वचनं वाचना श्रवणमधिगतइत्यर्थः तस्य गुरुकस्य च वाचनायाः सकाशान्नमस्कारो जायते तथा लब्धि
स्तदावरणक्षयोपशमरूपस्तस्याश्रयमुपजायते इत्येतत्त्रिविधं कारणं प्रथमेऽग्रमसंग्रहव्यवहारलक्षणो त्रिकेनैगमादिनयोऽयं प्रमतेनावगंतव्यमि
त्यर्थः तथा ऋजुसूत्रस्य नयमवर्ज्य वाचनालब्धिद्वयं नमस्कारस्य कारणं तत्र शेषस्य न तो देहमात्रसद्भावे पि नमस्काराख्य कार्योत्पत्तिव्यभिचारात्केप
नयास्तु शब्दादयो लब्धिमेकां नमस्कारकारणत्वेन छंति वाचनाया अपि लब्धिशून्ये भव्यादिपुनमस्कारा जनकत्वाल्लब्धियुक्ते पुनर्भव्यके पुद्गलादिवु
तद्भावेपि तत्सद्भाववान्यभिचारित्वादितिनिर्युक्तिगाथाद्वयार्थः ३१ उपन्नानुप्पणोइत्यत्र भाष्यं सत्तामित्तग्गाही जेणादिमनेगमो तउ तस्स उप्पत्तुइना
भूयं भूयं नयनासएवकं तो भस्सनमो क्कारो वच्छुसणउमवहं यसोणिवो संतापनं संबोमणइ सरूवं च चयणाई व्याख्या येन यस्मात्कारणादाद्यनैगमः
सत्तामात्रग्राही ततस्तस्मादनैगमस्य स नमस्कारो नित्य भवतेन सर्ववस्तूनां भूतं विद्यमानं किंतु सर्वदैव सर्व सदैव ततः किमित्याह उत्पद्यते इति एवमिहा
पि नभ्यसंबध्यते आवृत्तिव्याख्यानादिदमुक्तं भवति यत्सर्वदैव सत्तन्नोत्पद्यते यथा नभः तस्याप्युत्पादाभ्युपगमे उत्पन्नस्याप्युत्पादप्रसंगेनानवस्थाप्राप्तेः
तथा पद्भूतं विद्यमानं सर्वदैव सद्वस्तु तन्न भवति सर्वथासंदेयसातोविनाशायोगादिति यत एवं ततस्तस्याद्यनैगमस्य स नमस्कारो नित्य एव वस्तुत्वान्नभो
वन्नासद्रपते नापि विनश्यतीत्यर्थः अत एव तन्मतेनानुत्पन्नोऽसावभिधीयते आह ननु यदि नमस्कारः सर्वदैव सन्सदा मिथ्यादृष्ट्यावस्थायां किमि
त्यसौ नोपलभ्यत इत्याह संतंपीत्यादि सर्वावस्थासु सन्नमपि नमस्कारं मतिश्रुतज्ञानिनं विहाय न सर्वोपि मुणति जानातीति प्रतिषेधावरणाउत्ति आ
वरणकर्मसद्भावादितिहेतुः आत्मनस्वरूपवदिति दृष्टांतः इदमुक्तं भवति मिथ्यादृष्ट्यवस्थायामभिव्यक्तरूपतया नमस्कारोऽस्ति सर्वथा असतः
खरविषाणस्येव पश्चादप्युत्पादायोगात्केवलं ज्ञानावरणेनावृतः छद्मस्थैर्न तत्स्वरूपतया सन्नपि तन्नमस्कारं लक्षयंति यथात्मनः स्वरूपं नास्ति
केवलममूर्तत्वात्सर्वदा सदपि तत्केवलिनं विहाय न कोपिलक्षयति एवं नमस्कारोऽपीत्यतः सर्वदैव सत्वाद्याद्यादिनैगमाभिप्रायेणानुत्पन्न उच्य
तइति सेसाणंउप्पन्नो इत्येतद्व्याचिख्यासुराह सेसमयनाउठतउ पुणाय विणासउ रवमुद्ध तउप्पायवयधुवधम्मजहाकुंभो शेषाणां विशे
षवादिनां वादिनां विशेषानाम तन्मतेन फोसो परापिमतो नमस्कारो नास्तीति प्रतिज्ञा अनुत्पादविनाशात् इत्यादिविनाशाभावादितिहेतुः खपुष्पव
दितिदृष्टांतः इह यादस्ति तत्सर्वमुत्पादव्ययधर्मकं यथा कुंभो यस्य पुनरुत्पादव्ययौ न संति तत्सदपि न भवति यथा खरविषाणं उत्पादविनाशशून्य
श्च परैर्नमस्कारोऽभ्युपगम्यते ततो नास्त्यसावपि यदुक्तं भावरणात्सतोपि न स्यादग्रहणं तत्राह आवरणादग्रहणं तस्मिन्नताभावाउत्ति नच्छकोहउ

भत्तीए नमोक्कारो कह मत्थि य सामय ग्गहणं॥ नत्वावरणात्ज्ञानावरणोदयात्सन्नपि नमस्कारः सर्वेण नश्यते न पुनरतावादित्यत्रकोहेतुः कोनयामंनकि
चिदित्यर्थः अभावादेवायंसर्वेण सर्वदानश्यते पुनरावरणोदयादिति शेषनयाभिप्रायः किंच तीर्थकरादिषु भक्तिर्नमस्कारोभिधीयते साच सर्वदाअ
स्तिनच मिथ्यादृष्टेरेवस्यायं नश्यतइतिपरस्परव्याहतमिदं तस्मादुत्पन्नो सौनश्यते अनुत्पन्न स्तुनश्यतइत्येतदेव संदरं किमावरणादिकल्प
नयेत्यभिप्रायः अथाद्यनैगमनयमतशाशंक्य परिहरन्नाह अहपरसंतोत्तितई संतो किंनामुक स्सानासंतं अहणाइम्ववरसी ने वंनय परधणा
फलया। अथैवंब्रूषे परसंतोत्तितउ परसंताने सर्वदैवास्तिनमस्कारो नानाजीवेषु नस्यैकालमप्यव्यवच्छेदादतोयन्नोपलभ्यते तत्राप्यसौ सन्तोत्तिसन्नुच्यते सर्व
अत्रोत्तरमाह किंनाम कस्सानासंतूति यदित्यन्यसंतान वर्त्यपि वस्तन्यस्य सदुच्यते नहि किंनामकस्य धनादिकं कस्यनासदपितु सर्वं सर्वस्यापिभसत्वा
न्नोति अस्यचोपलक्षणत्वादिध्वंसस्वसर्वस्य सत्वान्नोतीत्यपिद्रष्टव्यं नतथैवंईश्वर धनेनदरिद्राणामधनानामपिधनपत्वादधनव्यपदेशः कस्यापि
नस्यान्नचेच्छपरधनस्यापि फलतामवेदन्यधनस्यान्यत्रापि सत्तान्याच तत्फलस्यापिसद्भावादिति नतः किंभवेदित्याह सच्चधणं सामन्नं पावइ भत्तीफलं
चसेसंच किरियाफलमेवंवा कयागमोकयविणासोय एवंसतियदेकस्येश्वरस्य संबंधितत्सर्वेषां दरिद्राणामपिधनं सामान्यंसाधारणंप्राप्नोति तथा
यदेकस्यनमस्कारवतोर्हदादिभक्तिफलंतन्मिथ्यादृशामपिनमस्कारशून्यानां सामान्यंप्राप्नोति तथाशेषंचयद्दानध्यानहिंसामृषावादादिक्रिया
फलंतत्सर्वेषांसामान्यंप्राप्नोति एवंचसत्यकृतस्यापि पुण्यापापफलस्याद्भुः स्वादुरागमः कृतस्यापिचपुण्यपापादेर्विनाशः स्यादिति पुनरपिनैगममतमाशं
क्यपरिजिहीर्षयः शेषनयान्प्राहुः अहभत्तिमंसंताणं उस्सन्निच्चोत्ति कहमणुप्पन्नो नणुसंताणित्तणाई सहोइबीयंकुराइव्व अथाउत्पन्नंनमस्कार वादिन्नेवंब्रू
षेभक्तिमतांसम्यग्दृष्टीनां यःसंतानः प्रवाहस्तस्मात्तमाश्रित्य नित्योनमस्कारः सम्यग्दृष्टीनांहि संतानोनकदाचिव्यवच्छिद्यते अव्यवच्छिन्नताच्चनि
त्योसौ यच्चनित्यंतदाकाशवन्नोत्पद्यते ततः किलानुत्पन्नो नमस्कार इति परस्याकूतं अत्रोत्तरमाह कहमणुपन्नोत्ति नन्वेवमपि कथमनुत्पन्नोनम ३४८
स्कारोपिसतानी संतानित्वाच्चसहोइति नमस्कारोभवत्युत्पद्यते ततः किलानुत्पन्नो नमस्कारोनकथंचिदित्यर्थः कुतइत्याह नणुइत्यादि ननुयद्यपि सम्य
ग्दृष्टीनांहि संतानोनित्यस्तथापि सम्यग्दृष्टयः संतानिनोनित्याश्च मनुष्यादिभावेन तेषामुत्पादविनाशादिति सम्यग्दृष्ट्यतिरेकाच्च नमस्कारोपि संता
नीत्वाच्चसहोइतिसनमस्कारोभवत्युत्पद्यते बीजांकुरादिसंतानिवदिति इहयः संतानीसउत्पद्यते यथाबीजांकुरादिः सम्यग्दृष्टिसंतानाव्य
तिरेका संतानीचनमस्कार इति उत्पद्यतएवततः कथमनुत्पन्नोसावितिकिंच होघाहिनमुक्कारो णाणंसद्दोयकारियाय अहवानत्सं जोगोनसव्वहासो। ५५

अणुप्पन्नो सनमस्कारो हि ज्ञानं वाभवेच्छब्दो भूरिहंताणमित्यादिशब्दोवाशिरोनमनकरकुड्मलमीलनविक्षिप्तावयवसंकोचनादिलक्षणाका
यक्रियावाद्धिकादिकोज्ञानादिसंयोगोवाभवेदितिचत्वारः पक्षाः किंच तइत्याह नसर्वथा सो भणुप्पन्नोत्ति सर्वथा सर्वैरपि प्रकारैर्यमनुत्प
त्तिर्नानुत्पन्नोघटतइत्यर्थः नचज्ञानादीनां चतुर्णामप्युत्पादादिधर्मकत्वादिति अथ नैगमः प्राह ननुज्ञानादीनामुत्पादादिधर्मकत्वमसिद्धं नित्य
त्वादाकाशवत्तत्रज्ञानस्यतावन्नित्यत्वंसाधयन्नाह नणुजीवाउणन्नं नाणंनिच्चोयसोत उत्तंपि निच्चंभिडोयसरूप जमरकराणुत्तभागोत्ति अहवाअक्ख
रगुणाउ नाणंनिच्चंनहावगोलोव्व लवणयपयासपरिणामउयमहं जहाभणवो व्याख्या ननुजीवादनन्यदभिन्नं ज्ञानं नित्यश्चासौ जीवस्तदव्यतिरेकात्त
दपिनित्यमितिशेषः ततोनोत्पादादिधर्मकं ज्ञानंनित्यत्वान्नभोवदिति भावः एवमुत्तरत्रापिसाध्यार्थो वक्तव्यः किंचसर्वजीवानामपिश्रुतंअक्खरस्स
अणंतभाउ निच्चुग्घाडिउचइति वचनान्नुक्षरानिनतविनश्यतीत्यक्षरं केवलज्ञानंतस्याः नंतभागोनित्योद्घाटो नित्यानवस्थितोनानावृत एवसर्वदाति
ष्ठतीति यच्चसमाच्छन्नाहितंनरभाच्चनित्यज्ञानं नित्याना द्रव्यत्वान्नभोवदिति अथवानित्यंज्ञानमरूपद्रव्यगुणत्वा द्यथा लक्षाद्व्यस्यावगाहगुणः प्र
यत्नासत्वमपितानशब्दादिकंनित्यंलयनप्रकाशपरिणामत्वात्तिरोभाव आविर्भावधर्मकत्वादित्यर्थः यथापरिमाणवदिति भयनिराभत्तापिराव्वस्य
नित्यत्वंसाधयन्नाह दरिसणपरत्थयाउ अइंदियछत्तणाउणवुत्थाउ संबंधानिच्चयाउसदावत्ताणमणुमेयो॥ इहशब्दस्यावस्थानं सदावस्थितत्वं
नित्यत्वमनुमेयंसाध्यं दरिसणपरत्थयाउत्ति दर्शनप्रकटनंशब्दस्योच्चारणं व्यापारणं प्रयोगइति यावत्तस्य दर्शनस्य शब्दप्रयोगस्य परार्थत्वं परप्रत्या
यकंतस्मादर्शनपरार्थत्वादितिहेतुः इदमुक्तंभवति नखलुवक्त्रासिः शब्दोत्पादमात्रार्थमेवशब्दः प्रयोगभृक्रियते किंतुपरार्थत्वापरप्रत्यायनार्थनिमित्त
त्वादिति यच्चपरार्थंव्यापार्यते तत्तद्व्यापारकालमात्रंगप्यस्तियथा हस्तादिछेदनक्रियानिमित्तंव्यापार्यमाणः कुठारश्छेदनक्रियाव्यापारकालात्प्राग
प्यस्ति नतभावस्सदावस्थितत्वान्नित्यः सिद्धः अथद्वितीयहेतुमाह अइंदियत्तणउत्ति अतीन्द्रियार्थरूपत्वमतींद्रियार्थसिध्यत्त्वेन यस्यासावतींद्रियार्थ
स्तद्भावोतींद्रियार्थत्वं तस्मादतींद्रियार्थसाधकत्वान्नित्यः शब्दः केवलज्ञानवदिति मुक्तंभवति येंद्रियग्राह्या घटादयोर्थास्तेषु संकेतनवशात्कृतकर्त्वाकिल
वाच्य वाचकत्वसंबंधोनतस्माच्छब्दस्यनित्यत्वंनसिध्यति येत्वतींद्रियामेरुस्वर्गादयोर्थास्तेषामतींद्रियत्वेनवकिलसंकेतः कर्तुंनशक्यतेतेनाना
दिकालसंसिद्धोकृतएवशब्दस्यतेषुवाच्यवाचकभावसंबंधस्ततोतींद्रियार्थैः सहानादिकालसंसिद्धकृतकत्वेननित्यवाच्यवाचकभावसंबंधात्सि
द्धंकिलशब्दस्यनित्यत्वं नहिस्वयमनित्यस्यानादिकालसंसिद्धनित्यैर्मेर्वादिभिरर्थैः सहवाच्यवाचकभावसंबंधः सिध्यतीतिभावः नहिघटादिवाच

कुतः शब्दानां कथं नित्यत्वं सिध्यतीति चेदुच्यते मेर्वादिवाचकशब्दानां नित्यत्वे सिद्धे तेषामपि न साध्यते न यथा नित्या घटादिवाचकशब्दाः शब्दत्वान्मेर्वादिश
ब्दवदिति अत्रैव व्यतिरेकहेतुमाह जणवच्छाउत्ति अयं च विपर्यये बाधकः एव हेतुर्मूलहेतुस्थितश्चैष इत्यनित्याः सर्वेपि घटादिवाचकशब्दा अनादिकाल
संहाचकत्वेन तेषां सिद्धत्वादिह यदनादिकालसिद्धं तन्नित्यं दृष्टं यथा चन्द्रार्कविमानादयः अनादिकालसिद्धाश्च घटादिवाचकशब्दास्ततो सिद्धम
मीषामनादिकालसिद्धत्वमिति चेत् सदयुक्तं संकेतस्य कर्तुमशक्यत्वात् कुत इत्याह अनवत्थाउ अनवस्थाप्रसंगात्तोहकंप्रमाणमित्यर्थः न यस्मात् हिये
न शब्देन संकेतः क्रियते तत्रापि संकेतकारकं शब्दान्तरमपेक्षणीयं तत्राप्यन्यत्पुनरन्यत्परमित्येवमनवस्थाप्रसंगतो वाक्यं संकेतकारणं अथ यथैक
श्चिदकृतसंकेतोपि ध्वनिरिष्यते तर्हि भाविकाव्यपि सर्वे घटादयोकृतसंकेताः शब्दत्वात्तथैव ध्वनिवदित्यसांकेतिकत्वात्सिद्धं घटादिवाचकशब्दानामनादि
कालसिद्धत्वमिति तनु यत्कृतमाह संबंधि निच्चयउत्ति नित्यः शब्दः उक्तन्यायेन न तस्य घटादिभिः सह वाच्यवाचकभाव संबंधो नित्यत्वात्पर्यन्तरीति इत्थं
च ज्ञानादीनां नित्यत्वे सिद्धे सिद्धो नमस्कारस्तद्रूपत्वात् नमस्कारस्य धनेन मुक्तिप्रायइति अथवा पदव्याख्यानेनैव जीवानन्यत्वादिहेतुभिर्ज्ञानादीनामनि
त्यत्वं साधयति तेणाचिय जीवाउ न णन्नंतेण प्रमाणमुप्पाइ उप्पयइ तज्जीवावहहीदेवाइ भावेण येन च कारणेन जीवादनन्यदभिन्नं ज्ञानं तेन वतइ सप्र
तं यस्मादयमुत्पत्ति भावे जीवो देवादिभावेनोत्पद्यते तदुत्पादे च ज्ञानस्याप्युत्पत्त्यादिति यदुक्तं निच्चुप्पाउइय करइ आदिनमाह आयसिद्धरकप्पागपसंक
तेभिहिउ न सम्मनाणंति कावसरानसद्दहं सम्मंनाणाहिगारम्मि भणियंनस्सयानन्नमा भाणी नित्यो घटादिश्रुतमभिहितः सोविशिष्ट एव सम्यग्मिथ्यावि
शेषरहित एवोक्तो न तु सम्यग्ज्ञानरूपः ततः सम्यग्ज्ञानविचारे अत्र प्रस्तुतं कस्याधिकारः इदमुक्तं भवति यच्चाविशिष्टज्ञानरूपोक्षरानन्तभागो नित्या
घाटत्वेन नित्यस्तर्हि नमस्काररूपस्य सम्यग्ज्ञानस्य नित्यत्वे किमायातमतो यत्किंचिदेतदिति यदुक्तं अहवा अरूवगुणाइ नाणं निच्चमित्यादि तत्राह
अवगाहणादउ नणु गुणतउ च्चेव पत्तधम्मव उप्पायाइसहावा तह जीवगुणावि कोदोसो ननु यथा गाहनादय उत्पादादिधर्मकाः एव गुणत्वात्तत्र नील
नादिगुणवद्देवं जीवगुणा अपि नमस्कारादय उत्पादादिधर्मकाः एव गुणत्वात्तद्धर्मवदित्यपि यदुक्तं विपरीतं तु वक्तोको दोषो न कश्चिदिति किंच अय
गाहारं च विणा कुउ वगाहो त्ति तेण संजोगाउप्पाइसावस्स पच्चयगारादउ च्चेवं अवगाहारं चावगाहकं जीवपरमाण्वादिकं विना विचार्यमाणः कुतो
न्योवगाहइति वक्तव्यं तेनावगाहो नभसा सहावगाहकस्य जीवादेस्तेन चावगाहकं जीवादिना सहावगाहकस्य नभसः संयोगावगाह इति चेत
नु यथा वंजितमस्मासि जिनोड घश्यमुत्पादी आओ संयोगता च्चगुलादिसंयोगवदिति एवमगुरुलघुप्रकारो गत्युपकारः समादिरपि परिच्छित्युपका

रादीनां लिंगत्वरूपकारादयो धर्मास्तिकायादिगुणास्तेपि एवमेवोत्पादवंतो द्रष्टव्या गुणत्वादवगाहगुणवदिति अपि चाकाशपरमाण्वादिदृष्टांतेनोपा
वनानित्यत्वं साध्यते न त्वाकाशादीनां नित्यत्वमस्माकमसिद्धं कुत इत्याह नयपघवउ भिन्नं दव्वमिह गंतुउ जउ लेण तम्हा संभिकरुं वा न हाद उसव्व
हानिच्चा न च पर्यायाद् घटादिसंयोगवर्णगंधादेः सकाशात् द्रव्यमाकाशादि एकांततो भिन्नं किं तु भिन्नमपि तत्समाविष्यते तेन तस्मात्कारणान्नाकाश
परमाण्वादि अविनाशे कथं वा केनचित्प्रकारेण नभः परमाण्वादयः सर्वथा नित्याः कथंचिदादिनित्या भवन्तीति हि स्थितं यस्तु सर्वथा नित्यत्वं तत्तेषां न घटते
पर्यायविनाशेन द्रव्यतस्तेषामपि विनाशादिति भावः न तत्प्रकारेति नित्यत्वे साध्ये न तेषां दृष्टान्तत्वं युक्तमिति यदुक्तं दरिसणपरउ पराउइत्यादि
तत्राह पयारिदेशमोह। निच्चन साहणाणि य सद्दस्साविदृयाइइ चद्दसेमवउ पच्चायपरको वाहरणदोसाय दरिसिन परार्थत्वादीनि शब्दस्य नि
त्यत्व साधनानि उक्तानि तानि न्यायमार्गानुसारिभिः स्वयमेवाभ्यूह्य यथासंभवमसिद्धतादि दुष्टानि वाच्यानि • न यादि॥ दर्शनपरार्थत्वादिभ्य
सिद्धो हेतुः स्यादबाधाधर्मापि कश्चिदयोगदर्शनानैकान्तिको विपर्यये बाधकप्रमाणाभावादिह ज्ञानाभ्योगानन्तरमेव विनाशोरूपलब्धेरनित्यत्वेन क
त्वाराद्धे नित्यस्य च दर्शनादिदूषणानि सर्वत्राप्यूह्य वक्तव्यानि तथा पक्षोदाहरणदोषाश्च वाच्याः यथा तु साक्षान्न भूमा ग्रंथविस्तरभयान्नत्रत्यक्षादि
बाधितः पक्षः साध्यसाधनविकलत्वं च दाहरणादित्यादिदोषास्तु यमेव द्रष्टव्या इति तदेवं नैगमोक्तं दूषयित्वा स्वपक्षसिध्यर्थं शेषनयाः प्राहुः भणि
उप्पाइ इदियग्गसनाउपयन्नतुत्ताउ थायलसंखइउ पच्चयमणयमेयाउ उप्पाइनाणमिदं निमित्तमसाघउ अहाकुणो तहसद्दकायकिरिया तस्संजोगाय जो
भिमउ व्याख्या उत्पद्यते इत्युत्पादी ध्वनिरिति प्रतिज्ञा इदिय आध्यानादिघटवादिति तथा प्रयत्नीय न इति प्रयत्नतस्तज्ञाव प्रयत्नतदनंतरमस्माद्यत्नजला
नुयामु क्रल्पस्य संप्रनतथा नाल्वादिगत पुमसदर्षादित्वाद्युत्पादि शब्दो घटवदिति सर्वत्र दृष्टव्यं यथेच्छादिसपि नादिलाद्युत्पादि शब्दो घटवदिति। स
र्वत्र द्रष्टव्यं ॥ अनन्तरं कारणमित्यर्थः यच्चानि सविनाशित्वादनित्य इति सिद्धमेवातेन थाउत्पादिनन नमस्कार ज्ञानमिथ्यामिति भवति स्थितिनिमित्तसद्
वादिनिहेतुर्लिंगादिविषयात् ज्ञायमानत्वादित्यर्थः यथा कुंभ इति दृष्टांतो नकेवलं ज्ञानं नवाय शरीरेन मनादि काकायक्रिया तथा च ज्ञानादीनां योगिकादिसंयोगानित्य
त्वेनाभिमतः परस्यापत्ययवर्तमुत्पादिनिज निमित्ता धायमानत्वाद्यथा कुंभस्तथा ज्ञानात्मकोपि नमस्कार उत्पन्न इति सिद्धं नत्वेवं संसारोत्पन्नोपि नित्या स्यात्तु
इकृतानि निविह वा मित्ताइ लेन दव्वाणि यस्स करइ उप्पन्निमउ वत्सं निमित्तमरसउण यनिच्चं निविहं इच्छइ णिमित्तमेत्ता जमन्नहा न यियंसुहइ यदि नामाऽभ्यन्तन
मस्कारस्तव किमतोऽभ्यने उत्पत्तिमत्त्वचक्षुनो वर्त्तमानमिति मन्नानि क्रियाध्याहारः तथा च सत्यस्येन नमस्कारस्योत्पत्तिमत्त्वादविरुद्धं नैगमसंग्रहव्यवहाराः
यलक्षणं प्रथमनयत्रिकं समुत्थानवाचनालब्धिस्वरूपं त्रिविधं तत्रिमित्तमिच्छति कुत इत्याह एतंत्रइत्यादि यद्यस्मादयत्रित्रिविधान्नित्रिमित्तादन्यथा भव्यपे न

कारेणानमस्कारस्यनास्तिसंभूतिरुत्पत्तिरिति तत्र समुत्थानलक्षणं निमित्तं व्याचिख्यासुराह देहसमुत्थाणं पि य होउभय पञ्च या वा इक्कस्सेव पच्चुप्पन्नसा विसेसे इह भ
वभावेसमुत्थाणं सम्यक्त्वं गतं वाऽनिष्ठितमितायतेअस्मादिति समुत्थानं देहसमुत्थानं न देवनावद्धेतुर्निमित्तं भैतस्य नमस्कारस्य आह यद्यायमन्यभव
एव स्वावरणक्षयाद्युत्पन्नः स्यात्तदास्य कथमयं देहोहेतुरित्याशंक्याह पच्चुप्पन्नस्स तिसद्दहभवभावी समुत्थाणंति प्रागभवउत्पन्नस्यापि नमस्कार
स्येयमवभाव इहनागुत्पन्नोप्येष कुयशरीरमंतरेण नभवति नतस्थेह भवशरीरं तस्य समुत्थान मेवं न नमस्कारस्यापीति एतदुक्तं भवति यथापूर्वोत्पन्नो अपि
घटादयोदीपेनाभिव्यज्यंते तथापूर्वोत्पन्नोपि नमस्कारइह भवदेहेनाभिव्यज्यंत इत्यसौनस्य निमित्तं व्यपदिश्यत इति अत्रपरमतमाशंक्यपरिहरन्ना
ह अन्नेसयमुत्थाणं स विरियमन्नो वकारविमुहंति दंतेमुत्तं न दच्चो च्चियल द्धेलद्धिउ पन्नं अन्ये त्वाहुः स्वकमुत्थानं समुत्थानं स्ववीर्यमिति व्याचक्षते
कुत इत्याह अन्नोवयारविमुहंति अन्येनापीनरालवर्तिनाकारणांतरेण कृतउपकारोन्योपकारस्तद्विमुखं तन्निरपेक्षयतः अनंतरकारणमित्यर्थः तस्माद
न्यो पकारविमुखत्वादनंतरं कारणत्वात्स्ववीर्यं नमस्कारस्य समुत्थानं कारणमिति एतन्निरासार्थमाह तदयुक्तमिति तद्वीर्यमयुक्तं नमस्कारांतरकारणत्व
याव्यभिचारित्वात् कुत इत्याह नदवच्छेइत्यादि यतस्तद्वस्त्यपि विद्यमानवीर्यकस्यापि लब्धोपि नमस्कारः स्वावरणोदयात्पुनरपि च्यवते तस्य तिच्युतो
पि कदाचित्तदावरणक्षयोपशमात्पुनरपि लभ्यते नतएव वदनं यस्यापि विद्यमानवीर्यकस्यापि लब्धोपि नमस्कारः स्वावरणोदयात्पुनरपि लभ्यते च्युतलब्धे
नमस्कारे सतिविद्यते लब्धिनोनान्यद्वीर्यं किमपिनमस्कारकारणमस्ति व्यभिचारित्वादनिवारित्वं च नमस्कारस्य तदन्वयव्यतिरेकाननुविधायि
त्वाल्लब्धिर्नत्वत्रस्याव्यभिचारिकारणं तदन्वयव्यतिरेकानुविधायित्वादिति तृतीयं समुत्थानं व्याख्याय वाचनालब्धिस्वरूपं व्याचिख्यासुराह परउस
वणमहिगमो परोवएसोत्ति वायणाभिमया लद्धी पुनरावरणक्खओवसमाउ सयलाभो परतोगुरुरूपात् श्रवणं तदाधिगमः परोपदेशः सा वाचना
भिधीयते लब्धिस्वरूपमाह पवत्तो वाचनामंतरेण नमस्कारस्य यः स्वयंलाभः कुतः पुनर्यो लब्धिरित्याह तदावरणक्षयोपशमान्नमस्कारावरणक्षयोप ३५०
शमादित्यर्थः आह। ननु तदावरणक्षयोपशमस्यैव लब्धिरन्यत्र प्रसिद्धा कथमिह तत्कार्यभूतो नमस्कारलाभो लब्धित्वेनोच्यते नमस्कारकारणत्वेन
इति तमितसुभ्रसत्तत्वाघयोक्तायोपन्यस्तोनमस्कारकारणत्वात्सत्यं किंतु तत्कार्यभूतोपि नमस्कारलाभोत्रलब्धिरुक्ता कार्यकारणोपचारादिति ए
तदविरुद्धं नैगमसंग्रहव्यवहारनयमतेन त्रिविधं नमस्कारलाभोत्र लब्धिरुक्ता कार्यकारणोपचारादिति ऋजुसूत्रमतेन तु द्विविधमेव कारण
मितिदर्शयन्नाह उज्जुसुयमयं पुण पुव्वपन्नस्स किं समुट्ठाणं नस्स किंकरेति न किंचि दिल भि भायः उत्पन्नस्य कारणापेक्षायोगादिति। अथ ५७

साम्प्रतमिहभवे समुत्पत्तेनमस्कारस्तर्हि यस्तस्य नमस्कारस्यकारणं तद्वाचनालब्धिर्यां भिन्नं व्यतिरिक्तं किं चिन्यथामीत इदमेव द्विविधं तस्य का
रणमिति इदमेव भावयन्नाह परउ सयं वस्रोभोअइपरउ वायणा सयंलद्धी जनपरउ सयं वा नउ किमन्नं तं समुत्थाणं नमस्कारस्याभिलाषोजायमानः परतो
वा भवेत्स्वयं वेतिद्वयीगतिस्तत्र यदि परतइति पक्षः स्तर्हि वाचनात्ति गुरूपदेशलक्षणा वाचनैव तत्र कारणं अथस्वयमिति पक्षस्तर्हि लब्धिस्तदा
वरणक्षयोपशमलक्षणा लब्धिरेव तत्कारणं नापरं यस्मात्परतः स्वयं वानोत्पद्यते नतत्र विषाणकल्पमेवावस्तत्वे त्यावात्स्वतः वक्तव्यं यथोक्त
प्रकारद्वयस्थितसमुद्भवात्तदुत्पन्नस्य चावस्तुत्वादिति ततस्तस्माद्वाचनालब्धिभ्यामन्यत्किंनाम समुत्थानं यत्स्वयं परतोवा अनुत्पन्नस्य वस्तुनः का
रणं भवेदिति भवपरंपरायसमुत्पन्नस्य नमस्कारस्येह भवे स्वतः परतोवा अनुत्पन्नस्य तस्याभिव्यक्ति लक्षणाया उत्पत्तेः कारणं समुत्थानं भविष्य
ति तदप्ययुक्तं कुत इत्याह। उप्पयइनाइयंतं किरिउवरमउ कयघडोव्व अहवा कयंपि कीरइ निच्चं कउणि एइहानोतोत्यायुक्तिर्यं तत्स्वतोनमभिप्रेतं तद
यं भूतपूर्वं भव अतीतान्यादेरभिप्रेतानं नमस्कारलक्षणं वस्तु इह भवे पुनरपि नोत्पद्यतइति भावः कुतः क्रियोवरमात्ति तस्य नमस्कारस्योत्पादलक्षणा
क्रियातः क्रियास्तस्या उपरमो विरामस्तस्मात् क्रियोपरमस्तस्मात्क्रियोपरमादितिहेतुः कृतघटवदिति दृष्टांतः इहयत्स्योत्पत्तिक्रिया उपरतास्तपुनरपि नोत्पद्य
ते यथापूर्वकृतो घटः उपरतोत्पत्तिक्रियश्च पूर्वोत्पन्नो नमस्कार इष्यते ततइह भवे पुनरपि नोत्पद्यते अथपूर्वं कृतमपि पुनः नित्यमेव क्रियतां पू
र्वकृतस्य कृतादिविरोधात्तथा च सति कुतः करणक्रियायाः निष्ठेति तदेवं यदिहा स्यपंत नारोसा पूर्वोत्पन्न इति सामर्थ्यादुक्तं अथवा सत्यपूर्वोत्पन्नस्तथापि प्रत्यक्ष
सिद्धिरितिनिरुपदर्शयन्नाह होउव पुव्वुप्पाउ तहविनसोलद्धिवायणा सिन्नो जेण परापिनसयंवा परउवालोघ सेल्लाभभवउवानमस्कारस्य पूर्वजन्मत
स्यादुक्ततथापि नसमुत्पादो लब्धिवाचनाभ्यां भिन्नोन्यलब्धिवाचनालक्षणकारणद्वयव्यतिरेकिणा समुत्थानलक्षणेन कारणेन नमस्कारोजन्यतइ
त्यर्थः कुत इत्याह येन यस्मात्परापरभवोपिप्रव्यक्तस्सिक्तं स्वयं वा परतोवासितस्य नमस्कारस्य लाभइति च वक्तव्यं यदि स्वयं ना लब्धिरेव तत्कारण
मथपरतस्तर्हि वाचना तद्धेतुरिति नकिमप्यन्यत्कारण द्वय व्यतिरिक्तं समुत्थानलक्षणं कारणं पश्यामइति अथ सूत्रनयाः कालद्वि मि छंतित्ति एत
द्व्याख्यानार्थमाह। सद्दाइमयं नलहइ जंमुक्कम्मा पवायणापवि या वइ मन्नया वरणरक्ख उवसमाउ अउवस्सं नोहउ लद्धिच्चिय तवायणाजं सद्दइ
कउवसम्मो नकारणंति तंम्मिवि भणुसाणंतिगोदिठा शब्दसमभिरूढ एवं भूतनयानामभिमतं यदस्मात्कारणात् कर्म्माणाग्रुकायः प्रवा
चनायां सत्यामपि नमस्कारं लभते लघुकर्म्मानुवाचनामंतरेणपि तदावरणकर्म्मक्षयोपशमाद्भवी अवश्यमेव नमस्कारं प्राप्नोति नोहउ लद्धिच्चियत्ति ॥

ततस्तस्माद्वाचनाया नमस्कारजनेऽव्यभिचारित्वात्तदावरणक्षयोपशमस्तन्यस्य नमस्कारस्य पारंपर्येण वाचनापि कारणं भवत्येवोच्यते ननु तस्मिन्नपि मतिज्ञानावर
णादिकर्मक्षयोपशमो घतो भवत्येव नमस्कारं प्राप्नोति नोहेउलद्धिर्न्विथात्ति ततस्तस्माद्वाचनाया नमस्कारजनने व्यभिचारित्वात्तदावरणक्षयोपशमेजन्ये
सा वाचनानैकान्तिकी दृष्टा गुरुकर्मणां वाचनातोऽपि यथोक्तक्षयोपशमादर्शनादिति अथ कस्यापि नाथ द्वाचनातः कर्मक्षयोपशमो भवन्नुपलभ्यते तमाश्रि
त्य वाचना नमस्कारकारणं भविष्यतीति तदप्ययुक्तं कुत इत्याह जस्सावि सवत्तन्निमित्तो तस्सावि तम्मि कारणं होज्ज नन्नमोक्कारस्स तई कम्मं पकुउवसमि
लद्धिस्स यस्यापि जीवस्य मतिज्ञानावरणादिकर्मक्षयोपशमस्तन्निमित्तो तस्सावि तम्मि कारणं वाचनाहेतुको दृश्यते तस्यापि तन्मात्रमाश्रित्य यथोक्तक्षयोपशमे
योपशमसामान्यनिमित्तं तद्दतिसा वाचनाभवेत् नतु नमस्कारस्य कारणं साक्षात्पारम्पर्येण युज्यते कथं भूतस्येत्याह कर्मक्षयोपशमलब्धस्य इदमुक्तं भवति ए
वमपि मतिज्ञानावरणादिक्षयोपशमादेव नतरं नमस्कारउत्पद्यते ननु यान्वनातत्तोसा पयत्तत्कारणं युज्यते ननु वाचनातस्याय यथोक्तक्षयोपशमजनकत्वे
नान्यकारणत्वादिति पुनरपि परमतमाशंक्य परिहरन्नाह अह कारणोविगारित्ति कारणंति पाकारणं सर्वं पाएणवत्थु कोनियमो मइमेत्तम्मि अहपच्छा
सून्नतरं कारणमेगंति पन्नउ इहोडिं पडिवघ्नत्येवेदं मयवायणामेत्ति व्याख्या अथ कारणस्य यथोक्तक्षयोपशमस्योपकारिणी वाचनेत्यतः कारणकारणत्वा
द्सौ नमस्कारस्य कारणं कारणमिष्यते अन्नोन्नमतलणत्यादि तेन तर्हि प्रायेण सर्वमपि वस्तु शय्यासनाहारवस्त्रपात्रादिकं बाह्यं वस्तु नमस्कारकारण
स्य यथोक्तक्षयोपशमस्योपकारित्वात् सर्वं परत्या नमस्कारस्य कारणं प्राप्नोति अतः कोनाम वाचनालक्षणे शब्दमात्रे तत्कारणत्वनियम इति अथ पर्युपास
नस्य बाह्यवस्तुजनमस्कारकारणो पकारित्वे सत्यपि यदेव प्रत्यासन्नतरं वाचनालक्षणं वस्तु तदेवासन्नोपकारित्वान्नमस्कारस्य कारणमिष्यते ननु
तथापि नमस्कारजनने नैवैकान्तिकमित्युक्तमेव एतदैकान्तिकमानन्तर्येणापि प्रत्यासन्नतरं लब्धिमेव तत्कारणं प्रतिपद्यस्व नेप्पेदं प्रतिपद्यसे नर्हि
वाचनामात्रस्य नमस्कारकारणत्वानियमस्तत्र सिध्यतीति द्वित्यादेरपि पूर्वाभिनोसाक्कारणत्वप्राप्तेः नदेवमेवमनयत्र यस्य त्रिविधं कारणं ऋजु
सूत्रस्याद्विविधं शब्दनयानां तु लब्धिमेवैकां नमस्कारकारणमिच्छतीति द्वात्रिंशद्गाथार्थः ३५। तदेवमभिहितमुत्पत्तिद्वारमुच्यते नमनमस्कारस्य निक्षे
पचतुष्ट्नामनमस्कारः स्थापनानमस्कारो द्रव्यनमस्कारो भावनमस्कारश्चेति तत्र नामस्थापने सुगमे ज्ञभव्यशरीरातिरिक्तद्रव्यनमस्कारो निह्नवादि नमस्कार
स्य च द्रव्यत्वमप्रधान्याद्भावाभ्यन्तरत्वमिथ्यात्वादिकलुषितत्वादिति भावनमस्कारस्तु आगमतः सविशेषोपयुक्तः सम्यग्दृष्टिरर्हदादीनां कुर्यान्निद्रा
अथ परद्वारमुच्यते पद्यते गम्यते येनेति पदं तच्च पंचधा नामिकं नैपातिकं औपसर्गिकं आख्यातिकं मिश्रं चेति तत्राश्व इति नामिकं खल्विति नैपातिकं सायते

इतिमिश्रं एवं नामिकादिपंचप्रकारपदसंभवे सत्याह नेवायं इ पयंति निपतत्यर्हदादियत्नानामादिपर्यन्तेष्विति निपातः निपाताद्वागतं तेन निर्वृत्तं स एव नास्वार्थि
कप्रत्ययविधानान्नैपातिकं नम इति पदद्वारं अथ पदार्थद्वारमुच्यते दव्वभावसंकोयणपयत्थोत्ति इह नमोऽर्हद्भ्य इत्यादिषु यन्नम इति पदस्यार्थः पदार्थः
स च पूजालक्षणः सा च केत्याह दव्वभावसंकोयणपयत्ति इह नमोऽर्हद्भ्य इत्यादिषु यन्नम इति पदं तस्य नम इति पदस्यार्थः पदार्थः स च पूजालक्षणः सा
च केत्याह द्रव्यभावसंकोचनमिति द्रव्यसंकोचनं भावसंकोचनं चेत्यर्थः द्रव्यसंकोचनं करशिरःपदादिसंकोचः भावसंकोचनं तु विशुद्धस्य मनसो अर्हदादिगुणे
षु निवेशः अत्र च भंगचतुष्टयं तद्यथा द्रव्यसंकोचो न भावसंकोचो यथा पालकादीनां १ भावसंकोचो न द्रव्यसंकोच इत्यनुत्तरसुरादीनां २ द्रव्यसंकोचो भा
वसंकोचोऽपि यथा शांबस्य ३ न द्रव्यसंकोचो न भावसंकोच इति शून्य ४ इह च भावसंकोच प्रधानो द्रव्यसंकोचोऽपि तच्छुद्धिनिमित्त इति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ३६ अथ न
मस्कारस्य भाष्यकारो नामादिनिक्षेपं विस्तरतो व्याचिख्यासुराह नामाइ चभेउ निरक्केवो मंगलं च सेने उ नामं नामाभिहाणं ठवणानासोह वगारो नाम
स्थापनादिचतुर्भेदो नमस्कारस्य निक्षेपः स चाथ स्तान्मंगलस्यैव विस्तरतो विज्ञेयः संक्षेपतस्त्विह प्रोच्यते नामेति नाम नमस्कार नम इत्यभिधानं
स्थापना नमस्कारस्तु नम इत्यक्षरद्वयस्य विन्यासः यथा वा नमस्कारकरणप्रवृत्तसंकोचितकरचरणस्य काष्ठपुस्तचित्रादिगतसाध्वादेराकारः स्थापनानमस्का
र इति द्रव्यनमस्कारमाह आगमउणवउत्तो अहेवा वउनमोक्कारो नो आगमउ जाणयभव्वसरीराइरित्तो यं द्रव्यनमस्कारो द्विधा आगमतो नो आगमतश्च
श्च तत्रानुपयुक्तो नमस्कारस्याध्येता आगमतो द्रव्यनमस्कारः नो आगमतो यं द्रव्यनमस्कारो ज्ञशरीरभव्यशरीरतद्व्यतिरिक्तभेदात् त्रिविध इति तत्र ज्ञश
रीरभव्यशरीरे च प्राक्प्रतिपादितानुसारेण वाच्ये तद्व्यतिरिक्तं तु द्रव्यनमस्कारमाह मिच्छोवहयाई भावउनि कुणनि निन्हवाइया सोदव्वनमोक्कारो सम्भाणुवउत्तकरणाच
मिथ्यात्वोपहता निह्नवादयो यां भवनोऽपि यं नमस्कारं कुर्वन्ति स ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यनमस्कार इति आह ननु भाववत्तापि कुर्वतां निह्नवादीनां किमिति द्र
व्यनमस्कारो अत्रोच्यते अज्ञानित्वात्तत्ता लिंच तेषां मिथ्यादृष्टित्वान्मिथ्यादृष्टेरज्ञानमेतद्भाणि कुत इत्याह सदसविसेसणाउ भवहेउ जहद्विउवलंभाउ ना
णफलाभावाउ मिच्छदिट्ठिस्स अन्नाणं भागसकुद्धयाख्यातार्था प्रकारान्तरेणापि द्रव्यनमस्कारमाह सो वादवज्जमसंजयस्स चलयाइणाहवासो विवक्क नमोक्का
रो चिय कीरइ दमएणारम्भाव यो वा द्रव्यार्थं क्रियते स द्रव्यनमस्कारः अथवा द्रव्यलाभं विनापि योऽसंयतस्य राजादेर्भयादिकारणान्नोऽड्भकादिना क्रियते सो
पि नद्व्यतिरिक्तो द्रव्यनमस्कार इति अथागमतो नो आगमतश्च द्विविधं भावनमस्कारमाह आगमउ विन्नाया तश्चिंतो भावउ नमोक्कारो नो आगमउ सो चिय
संसयकरणा वउत्तोत्ति तस्मिन्नमस्कारार्थे चिन्तामुपयोगो यस्य तच्चित्तो विज्ञाता आगमतो भावनमस्कारः स एव मनःकरणेनोपयुक्तो नमस्कारक
र्तीयदा शेषकाभ्यामभिवाकाय करणाभ्यामुपयुक्तो नमस्कारं करोति वचनेन नमोऽर्हद्भ्य इति ब्रुवाणः कायेन तु संकोचितकरचरणो यदा नमस्कारं करोति

त्यर्थः नत्वसौ नो आगमतो भावनमस्कारउच्यते उपयोगलक्षणस्यागमस्य वाक्कायकरणक्रियामिश्रत्वान्नोशब्दस्य चेह मिश्रवचनत्वादिति
अथामुं नामादिनिक्षेपमपि नयैर्विचारयन्नाह भावं चिय सद्दनया सेसा इच्छंति सव्वनिक्खेवे ठवणावज्जे संगहववहारा केइ इच्छंति तावमेव भावनमस्कार
मेवेच्छंति त्रयोपि शब्दनयाः ऋजुसूत्राद्यास्तु ऋजुसूत्रांताश्चत्वारो नयाः सर्वानपि निक्षेपानिच्छंति विशेषकृत्वा केचित्तु व्याचक्षते संग्रहव्यवहारौ स्था
पनावर्ज्यस्त्रीन्निक्षेपानिच्छतः सद्भावासद्भावस्थापनायाः किल सांकेतिकनामाभिधेयत्वेन नामनिक्षेप एवांतर्भावादिति।
तथाहु ठवणावज्जे उ पकक्कउ तन्नजुत्तं जम्हा इच्छइ सक्कयं मिभणियं सो इह सं किं नु न पहत्तं द्रव्यस्थापनावर्ज्यो शेषौ द्वावेव नामभावनिक्षेपाविच्छति ऋजु
सूत्र इत्येतदेव व्याख्यानेन युज्यते यस्मादसौ ऋजुसूत्रो द्रव्यमिच्छत्येव केवलं पृथक्त्वं नेच्छति यह निद्रव्यावश्यकानि नेच्छतीत्यर्थः एतच्च सूत्रानुयो
द्वार लक्षणे भणितं प्रतिपादितं तद्यथा उज्जुसुयस्स एगे दव्वावस्सए पुहुत्तं नेइ छति स्थापनेच्छामप्यस्याह इच्छतो यदेसं द्युं तदनागारं तु भावहेउत्ति
नेछेय ककं वर्णं सागारं भावहेउत्ति इत्थं ऋजुसूत्रस्तत्प्रसिद्धक वर्णादिकं द्रव्यपिंडावस्थायामनाकारं तथाविध कटककेयूराद्याकाररहितं वि
शिष्टेंद्राकाराद्यरहितं वा कुतइच्छन् इत्याह भावहेतुर्यत्तत्तद्विष्णुकुंडलादि पर्यायलक्षणभाव हेतुत्वादित्यर्थः कथं नाम नेच्छेत्स्थापनां कथंभूतां साकारवि
शिष्टेंद्राद्याकारसहितामपीत्यर्थः पुनरपि किंविशिष्टमित्याह भावहेतुभूतां साकारत्वेन विशिष्टेंद्राद्यभिलापककारणभूतामित्यर्थः इदमुक्तं भवति यो
ह्यनाकारमपि भावहेतुत्वाद्द्रव्यमिच्छति स ऋजुसूत्रः साकारमपि विशिष्टेंद्रादि भावहेतुत्वात्स्थापनां किमिति नेच्छेदेवेत्यत्र संदेहः इति उपपत्त्यंत
रेणापि द्रव्यस्थापनेच्छामस्य साधयन्नाह नामंपि होइ सन्ना तव्वच्चं वा न दव्वपरिकम्मं हेउत्ति त अद्दिट्ठो दव्व ठवणा कहं नेच्छे अहव नामं मप व च्चिय वि
तेयोइच्छते णदव्वठवणावि भावस्स सन्नयरा हेउ सद्दो उपष्टवरो व्याख्या ननु ऋजुसूत्रो भावन्नाम निर्विवादमिच्छति नच नाम इंद्रादि संज्ञा नाम वा भवे
तदाच्यं वा न दर्भ परिशून्यमिंद्रशब्दरूपार्थरहितं वा गोपालदारकादिवस्तु भवेदिति द्वयी गतिः इदं चोभयरूपमपि नाम हेतुभावकारणत्वाद्विशेषा
दिति भावः अथेंद्रादिकं नाम भावे पि सन्निहितमस्तीति न नस्यादिति भावः तिलिदं नु स्मत्त्रः तेन तस्मात् स्थिरस्य न्यायस्य पक्षस्य भवत्तरत्वात्तथाहि इ अस्था
पने अपि भावस्येंद्र पर्यायस्यासन्नतरौ हेतु शब्दत्व तन्नामलक्षणो वाच्य इति इदमुक्तं भवति इंद्रमूर्तिलक्षणं द्रव्यं विशिष्टतदाकाररूपा तु स्थापना
ने हेर्वीद्रपर्यायस्य दाल संबंधेनावस्थितत्वात् सन्निहित रशब्दस्तन्नामलक्षणो वाच्यवाचकभाव संबंधमात्रेणैवस्थितत्वाद्ध्युत्पत्तेद्भिन्नत्वतो भावे सन्नि
हितत्वान्नामेच्छत् ऋजुसूत्रो द्रव्यस्थापने सन्निहितरत्वात्सुतरामिच्छेदिति नदेवमृजुसूत्रस्य चतुर्विधनिक्षेपेच्छा साधनेनानंतरोक्तत्वात्परिहृतं

DR BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक संग्रह

अ.

तद्विषयं दुर्व्याख्यानं अथ प्रागुक्तं ठवणावज्जे संगहववहारा इत्यादि तत्परिहरन्नाह संगहिउसंगहिउं सव्वो वा नेगमो ठवणमिच्छे इच्छइ नु इ संगहिउं।
तं नेच्छइ संगहो को सा अहव भयम संगहिउं लोयववहार विकिन्नउ दुम्म अहसव्वो नोत स्सु धम्माणो दोवि तन्नुत्ता व्याख्या इह संग्रहिको संग्राहिकः सर्वोवा
नैगमतावन्निर्विवादस्थापनमिच्छत्येव तत्र संग्राहिकः संग्रहमतावलंबी सामान्यवादीत्यर्थः संग्राहिकस्तु व्यवहारमतानुसारी विशेषवादीत्यर्थः सर्ववस्तु
समुदितः नतश्च यदि संग्राहिकः संग्रहमतावलंबी नैगमस्तोस्थाप्यनामिच्छति नहिसंग्रहस्तत्समानमतोपितां किमिति नेच्छेदिति दृष्टे दर्थः अहवमय
मित्यादि अथवेत्यस्यायोथार्थः अथ परस्य मतं यद्यपि सामान्येन सर्वोपि नैगमः स्थापनामिच्छति तथापि व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेरसंग्राहिकोसौ नामिच्छ
तीति प्रतिपत्तव्यं न संग्राहिक इत्यध्याहारः ततः संग्रहस्य स्थापनेच्छानिषिध्यत इति भावः अत्रोत्तरमाह तोइत्यादि तर्ह्येकत्र संधिसतो न्यत्र प्रत्यवते एवं
हिसति व्यवहारोपि स्थापनां किमिति नेच्छतीति शेषः कुत इत्याह यत स्तद्धर्मासो असंग्राहिक नैगम समान धर्मा व्यवहारनयोपि यतते विशेषवादित्वात्तत्तश्च
षोपि स्थापनामिच्छेदेवेति निषिद्धाचास्यापि सान्यथा ठवणावज्जे संगहववहारा इत्यिवचनादिति अथवा सर्वोपि खंडः परिपूर्णो नैगमः स्थापनामिच्छति न
थापि व्याख्यानतो विशेष गतु संग्राहिको संग्राहिको वेति भेदवाननस्तदृष्टांतात्संग्रहव्यवहारयोर्न स्थापनेच्छा साधयितुं युक्तेति भावः अत्रोच्यते तोइत्यादि
न नत्तर्हि निरस्तसमधर्माणौ नैगमसमानधर्माणौ द्वावपि समुदितौ वा तावपि संग्रहव्यवहारौ युक्तादेव इदमत्रहृदयं नहि प्रत्येकं तयोरेकतरनिरपेक्षयोः
स्थापनाभ्युपगमो माभूत्समुदितयोस्तयोः संपूर्णनैगमरूपत्वात्तदभ्युपगमः केन वार्यते अविभागस्थान्नैगमात्प्रत्येकं सदेकैकभागग्रहणादिति इतश्च
स्थापनाभ्युपगमः संग्रहव्यवहारयोर्नैगमान्तर्भूतत्वस्तथा स्थापनाभ्युपगमलक्षणं नैगममतमपि इतरयोः संग्रहव्यवहारयोर्विभिन्नयो र्ध्व दृश्यतांसिन्नि
पृथक्पृथक्त्वं सम्मत्तमिति इदमुक्तं भवति यथाविभिन्नयोः संग्रहव्यवहारयोर्नैगमान्तर्भूतत्वात्स्थापनाभ्युपगम लक्षणं तन्मतमपि नयोरंतर्भूतमेव न तो
भिन्न भेदेनैनानुदिच्छत एव स्थापना सामान्यं संग्रहइच्छति स्थापनाविशेषतांस्तु व्यवहार इत्येतदेवयुक्तं तदनिच्छातु सर्वथा अनयो र्न युक्तेति अत्रैवो
पनयमाह सामन्नाइ विसिट्ठं वत्थं पि समुध्धक्कनपद्यता इच्छति वत्थुधम्मं तो नेति सव्वं निरकेवो यस्माच्च सामान्यादिविशिष्टं वात्त्वमपि च विविक्तं च
हुप्रकारं ऋजुसूत्रपर्यंताननयाः वस्तुधर्ममिच्छंति ग्रंथाग्रं २६००० नन च्चैषां सर्वपि नामाद्यो निक्षेपाः संमताएवेत्यतः ठवणावज्जे संगहववहा
रा इत्यादि यत्केषांचित्मतं तदसंगतमेवेति नेवाइयपय मित्यत व्याचिख्यासुराह निवयइ पयाइ पयं तउ नेगु नानमानिवाउति सोचिय नियच्छपुरा
पयमिह नेवाइयनाम ध्रुपच्छमिणं सा पुण सिरकर पायादवसंकोउ भावपस्स संकोउ मणसो स इद्स विशिष्टो अतो यस्मान्निपतितपदादिपवनतो स्तनो
नमः इति पदं निपाइवो भण्णते सपदनमदति पदं निपातो भण्यते सपवनमः इति निपातः त्रिजकार्थः स्वार्थिकप्रत्यया योपाद्वा नैपातिकं पदमि

स्युच्यतइति इदंचनमइतिपदंपूर्वार्थेशेषंस्कगमं अत्र चभावसंकोचलक्षणं भावकरणमेवप्रधानमितिदर्शयन्नाह एतंतुभावकरणंपहाणमेगंति
यं तितस्सेव वत्थुस्सकहिंनिमित्तं भावाविदंतु नं विफलं जंतुजंतोविलयं नतप्फलं लहइपालगाइव नहिंरहि यालहतिय फलमिह जमणुत्तराईयाल
हविविसुद्धीयाएण वत्थुसहियस्सनाणं साइहरा संजायइतेणोभयमिठं संवत्थुस्स वानमउं स्कगमागताथोश्व नवरंभावाये तं भावरहितंतद्वस्तुकरणं
विफलमेवेतिविंशतिगाथार्थः ५६ अथनरूपणाद्वारमाह दुविहापरूवणा छप्पयानवहाय छप्पयाइणमो किंकस्सकेणवकयं कत्थचिरं कइविहोभवे
द्विविधाद्विप्रकाराप्रकृष्टाप्रधानाप्रगतावाप्ररूपणावर्णनाप्ररूपणेति तद्वैविध्यमाह षट्पदाषड्प्रकाराप्रनवधाचनवप्रकाराचशब्दार्थंस्तचपदान्तु
प्यसाचतत्र षट्पदाइणमोत्ति इयं किंकस्यकेनवाकृता कियच्चिरंकतिविधोवालवेन्नमस्कार इतिनिर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ५७ तत्र किंद्वारव्या
ख्यानार्थमाह किंजीवोतप्परिणम उपुव्वपडिवन्नउयजीवाणंजीवस्सयजीवाणय पमुव्वपडिवद्यमाणंतु किंवस्तुनमस्कारइत्याह जीवोत्तिसामान्ये
न अविशुद्धनैगमादिनयानांजीवस्तत्ज्ञानलब्धियुक्तोयोग्यवान्नमस्कारः शब्दादिऋजुनयमतंत्वधिकृत्याह तप्परिणउत्ति शब्दादिविशुद्धनयमतेन
तुजीवस्तत्परिणतोनमस्कारपरिणामपरिणत एवनमस्कारानापरिणात इति उक्तंकिंद्वारमथकस्येतिद्वारमुच्यते तत्र च यदापूर्वप्रतिपन्नो नमस्का
रः चिंत्यते तदाजीवानामसौ विशेयोबहुजीवस्वामिकइत्यर्थः इतिनिर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः अथकिंद्वारविषयंभाष्यं किंहोयनमोक्कारोजीवोरहवा
गुणोदव्वंजीवोनोखंधोविय तहागोगावोनमोक्कारे किंवस्तुनमस्कारोभवेत्यायोजीवोवाजीवाजीवस्तेपिकिं गुणोद्रव्यंवानमस्कारइतिभयनेगमा
द्यविशुद्धनयमतमंगीकृत्याह जीवोनमस्कारोनाजीवः सचसंग्रहनयापेक्षयामाभूदविशिष्टःपंचास्तिकायमयस्कंधोयथाहस्तन्मतावलंबिनः पुरु
षएवेदंग्निसर्वंयद्भूतंयच्चभाव्यं उतामृतत्वस्येशानोयदन्नेनातिरोहतीत्यादितथासंग्रहनयविशेषापेक्षयैवमामूदविशिष्टग्राम इत्यतोनो
स्कंधोनोग्राम इतिनिर्युक्तिगाथायांवाक्यशेषःपंचास्तिकायमयस्कंधेकदेशत्वान्नोशब्दस्यचदेशवचनत्वान्नोस्कंधोजीवोनमस्कारः तथाचतुर्दशविध
भूतग्रामैकदेशत्वान्नोशब्दस्यचदेशवचनत्वान्नोग्रामरूपनियतः प्रतिकोपिजीवोनमस्कारइति ननुकस्माज्जीवोनमस्कारोनाजीवइत्याह अजीवो
णाणमउनन्नोनाणंचजंनमोक्कारोदेसपडिसेहवयणोनोसहोतनणोखंधोभूयग्गामोगामो नोसोजीवोदव्वं गुणोत्तिसामाइएमिहियं पयसमासान म
योजीवोज्ञानं यच्चस्माज्ज्ञानमयोजीवोज्ञानंच यस्माच्छ्रुतज्ञानरूपोनमस्कारः अन्यश्चाव्यतिरिक्तश्चज्ञानाज्जीवः ततः सनमस्कारोजीवोनजीवएव
नाजीवस्तस्यज्ञानरहस्यत्वादितिभवतुजीवोनमस्कारः केवलंद्रव्यंनसोगुणोवेति वक्तव्यमित्याह द्रव्यंगुणोवानमस्कारइत्येतत्सामायिकेकिंसामायि
कमितिद्वारेजीवोगुणपडिवन्नोजयस्सदव्वट्ठियस्ससामइयं सोचेवपज्जवनयंठियस्सजीवस्सएसगुणोइत्यादिनाग्रंथेनाभिहितमेव केवलंसामा ३५३

६०

यिकस्थानेनमस्कारोवाच्यतइतिभवतु जीवोनमस्कारः किंतुनोस्कंधेनोग्रामश्चकथमसावित्याह सव्वंछिमउ कंधो तद्देसोयतन्नं नमोक्कारोदेसप
डिसेहवयणो नोसद्दोतेण नोखंधोभूयग्गामोगामो देसं कदेसोतउत्तिनोगामो देसोत्तिसोकिमेको णेगोनेउनयमयाउ व्याख्या सर्वपंचास्तिकाया
त्मकस्तेनिर्वृत्तः परिपूर्णस्कंधउच्यते तदेकदेशश्चयस्मान्नमस्कारवान्जीवोनमस्कारोतद्वतोश्च प्रदेशप्रतिषेधवाचानमस्कारश्चनोस्कंध इति तथाएगिंदि
यसुहुमियरासन्नियरपणिंदियासबितिचउपज्जत्तापिपणं चउद्दसग्गामाइति वचनाच्चतुर्दशविधोभूतग्रामोग्रामउच्यते तदेकदेशश्चयस्मान्नम
स्कारवान्जीवदेशोपचारान्नमस्कारश्चनोस्कंधइति तथाएगिंदियसुहुमियरासन्नियरपणिंदियासबितिचउपज्जत्तातेण चउद्दसग्गामाइति
वचनाच्चतुर्दशविधोभूतग्रामोग्रामउच्यते इत एवयस्मात्तकोसोनमस्कारवान्स्वमनुष्यादिजीवोभदोपचारान्नमस्कारोपितदेकदेश इत्यतोसोनो
ग्रामोभिधीयते देसोत्तिपृच्छतिविनेयोभूतग्रामस्यदेशः सनमस्कारः किमेकोनेकोवेतिवक्तव्यं गुरुराह जीवोनयमतादेकत्वमनेकत्वंचनस्यनपूर्व
तादेकत्वमनेकत्वंचनस्यनयमतादिज्ञेयमित्यर्थः तदेवावनाकिंजीवोत्तिव्याख्यातं अथतप्परिणउत्तिपदंव्याचिख्यासुराह तप्परिणउत्तिपुनर्या सद्दाइणं
तउनमोक्कारो सेसाणमणुवउत्तोवि लद्धिसहिहवाउजोगो तत्परिणतइ नमस्कारपरिणामपरिणत एवयदाजीवोभवति तदासौशब्दादिनयत्रयमतेन
नमस्कारोभिधीयते शेषाणांतुनैगमादिनयानामनुपयुक्तोपिनमस्कारोजीवोनमस्कारउच्यते किंसर्वोनेत्याह लब्धिसहितस्तदावरणकर्मक्षयोपशम
युक्तो अथवायोग्योभव्यशरीरादिकोराज्याहकुमारराजवदिति अथकथंपुनर्नयमतेननमस्कारस्यैकमनेकत्वमनेकत्वंचेत्याह संगहनउनमोक्का
रजाईसामन्नउसयापगुं इच्छइववहारोपुणएगमिहं गंच बहवे उध्रुस्कयाईणंपुणजेणसयंसंपयंपुवत्तंतिपत्तेयंतेणनमोक्कारमिच्छंति इअपेक्षम
मेनपरंव्यवहारनयपुनरेकं नमस्कारवर्तमानमेकं नमस्कारमिच्छति बहुइतोवहून्नमस्कारानि च्छति लोकव्यवहारपरत्वाल्लोकेचैकद्वित्र्यादिवृत्ति ऋजुसू
त्रादयस्तुवहुत्वंगेणतिवर्तमानसमयवर्तिनः स्वकीयस्यैवकस्यचन्नेत्युक्तं प्रत्येकमभ्युपगमादितिव्याख्यातं किमितिप्ररूपणाद्वारमथकस्येतिद्वारंपुव्वपडि
वन्नउयजीवाणमित्यादि व्याचख्यासयाभाष्यपडिवज्जमाणउपुणएगोणेगोवसंगहमोत्तुं इच्छासेसनयाणंपडिवन्नाणियमओणेगाप्रतिपद्यमानकोनमस्कार
स्यैकोनेकोवाजीवाःस्वामिनोजायतोअयंपक्षःसंग्रहनयंमुक्त्वाशेषनयानामिष्टः सम्मतःपूर्वप्रतिपन्नास्तुनियमेनानेकेतेनियमनानेकेतेषामिष्यन्तेगतिचनुष्टये
पिपूर्वप्रतिपन्नस्यसम्यग्दृष्टीनामसंख्येयानांसदैवलाभात्संग्रहनयस्तुबहुत्वे सर्वभेद्च्छतीतिलहज्जेन मितितदेवंकस्यनमस्कारइतिप्रश्नेएकत्वेच
जीवस्वामिकोनमस्कारइतिनिर्णीतं अथजीवस्वामिकेसत्यपिकिंनमस्कार्यजीवस्वामिकोनमस्कारःनमस्कारजीवस्वामिकोवेतिजिज्ञासायामनेयेनिर्णयं
माह कस्सत्तिनमोक्कारोपुज्जस्सयसंपयाणुभावाउ नेगमववहारमयं जहभिरकाकस्सजइ णोत्तिकस्यनमस्कारः किंस्वामिकोसावितिप्रश्नेएकानेकजी

गुरुराह। नैगमव्यवहारनयमतमिदं पूज्यस्यनमस्कार्यस्यनमस्कारोनपुनस्तत्कर्तुः कुतस्तेन पूज्यस्यैव संप्रदीयमानत्वात्श्लोकेप्येतद्दर्शनादिति अनुग
सूत्रमेतत्कस्य शिक्षायतेरीतिनपुनस्तद्धेतुः हेत्वंतरेणापिनमस्कार्यस्वामिकत्वंनमस्कारस्यैतोसमर्थयतः कथमित्याह पुग्धस्सवपयाउ तप्प
च्चेयउपडायपच्चम्मि नहेउभावउवा घडविन्नाणाभिहाणंव॥ अथवापूज्यस्यैवपर्यायोनमस्कारइतिप्रतिज्ञानप्पज्जयउत्ति पूज्येपूज्योयमितिप्रत्य
यजनकत्वादितिहेतुः घडायभम्मयत्ति घटस्यात्मीयरूपादिवदितिदृष्टांतः यथाघटे घटप्रत्ययजनकत्वान्नरूपादयस्तत्पर्यायाइत्यर्थः अथवा अस्या
मेवप्रतिज्ञायां तद्धेतुभावदितिहेतुः नमस्कारोत्पत्तिहेतुत्वादित्यर्थः घटविज्ञानाभिधानवदितिदृष्टांतः इदमत्रभावना नमस्कार्येअर्हदादौदृष्टेस
व्यज्जेतो विशिष्टोल्लासान्नमस्कारकरणेऽभिप्रायउत्पद्यते ततस्तन्नमस्कारस्यनमस्कार्योहेतुरततद्धेतुभावान्नमस्कार्यस्यैव पूज्यस्यपर्यायोनमस्का
रः यथाघटविषयविज्ञानाभिधानेघटहेतुकत्वाद्घटपर्यायावितिकिंचयुक्त्यंतरेणापिपूज्यस्वामिकएवनमस्कारः कथयन्नाह अहवासकरेतोदेवनस्स
जं सिचभावमापन्नोकानस्सनमोक्कारे चिंतदासकरस्सेवमे अथवाथस्मात्सनमस्कर्ता नमस्कारंकुर्वाणएवतस्य नमस्कार्यस्य अर्हदादेरीत्स्यभावंदा
सत्वमापन्नस्तनतस्यनमस्कारकर्तुर्नमस्कारे काचिंताकिमनर्थं नतुनमस्कारस्तावद्धेतिष्टतुतस्याक्षापिताथमीभः पूज्यस्यसत्वभावेनसमर्पणात्किं
विशिष्टेनमस्कारेचिंतनविधेयेत्याह दासरकरीवम्मेति दासवधिकारस्वरेणोपम्यमुपमानंयस्यतस्मिंस्तथाभूते इदमुक्तंभवति दासेणमेरवरोकोइलासो
विमेरवरोविमेइतिसिद्धांतोक्तंन्यायाद्दासकल्पानंनमस्कारकर्तारवरकर्पुल्यस्तनमस्कारोह्यावश्यतोनमस्कार्यस्याहंदादेरेवनपुनर्नमस्कारकर्तुःकिं
चिदितिकिंमस्यतच्चिंतयेति तदेवंपूज्यस्यैवनमस्कारइतिनैगमव्यवहारनयमतेनप्रतिष्ठितं पूज्यंचवस्तुद्विविधंजीवरूपंजिनादि अजीवरूपंचतत्प्रति
मादि अस्यच जीवाजीवपदद्वयस्यएकवचनबहुवचनाभ्यामष्टौभंगाभवंति तद्यथाजीवस्य अजीवस्य २ जीवानां ३ अजीवानां ४ जीवस्याजीव
स्य ५ जीवस्याजीवानांच ८ इमानेवाष्टभंगीसोदाहरणांभाष्यकारः प्राह १जीवस्ससोजिणस्सव अजीवस्सउजिणिंदपडिमाए जीवाणजईणंपियअ
जीवाणंतुपडिमाणंजीवस्साजीवस्सयजइणोबिंबस्सचेगउसमयंजीवस्साजीवाणयजइणोपडिमाणचेगच्छंजीवाणमजीवस्सयजईणबिंबस्सचेगउ
समयंजीवाणमजीवाणयजईणपडिमाणचेगच्छतिन्नोपिगताथा अत्रपरमतमाशंक्यपरिहरन्नाह जीवोत्तिनमोक्कारोनणुसद्धमयं कहंपुणोनेउइह
जीवस्सेवस्सेउ भणइस्सामित्तचिंतियं नतुकिंजीवोनप्परिणउइत्यत्र पूर्वजीवोनमस्कारइति सर्वनयसम्मतंसमानाधिकरणमुक्तं इहजीवस्स
सोजिणसद्धस्यादिषष्ठीनिर्देशात्कथं भेदाभिधीयते अत्रोच्यते इहेत्यादि इहास्माभिरुत्तान्येजीवस्येत्यत्रनमस्कारस्यतथैवसमानाधिकरणमु
क्तं भाजः सतोनमस्कारस्येत्यर्थः किमतआह स्वामित्वचिंतयंभण्यते सजीवरूपोनमस्कारः किंनमस्कार्यस्य संबंधीनमस्कर्तुर्वेत्येतदिह। ३५४

६१

चिंत्यतइतिभावः एतच्चनैगमव्यवहारनयमतेनचिंतितमथसंग्रहनयमतेचिंतयन्नाह सामन्नमेत्तगाही सपरजिए यरविसेसनिरवेक्खो संगहनउत्ति
इनमिहगस्सा विसिट्ठस्स जीवस्साजीवस्सवस्सस्स परस्सवाविसेसणाभिन्नो नयमेयमिच्छयाइ सयासनमोसामन्नमेत्तस्स जीवोनामोत्तिनुत्ताहि
गरणयंचेइनउसजीवस्स इच्चइयाकट्टयसे नजीवस्सैवमुन्नस्स व्याख्या सामान्यमात्रग्राहीसंग्रहनायोऽभिमन्यते नमिहनमस्कारं संबंधंतं
याकस्येत्याह एकस्यकथंभूतस्याविशिष्टस्यजीवाजीवविशेषणरहितस्य एकस्यैवाविशिष्टस्यसामान्यमात्रस्यरूपसंबंधितयानमस्कारमसौम
न्यते नतुद्वयोर्बहूनांवेत्यर्थः अत्रोपपत्तिमाहतत्त्वह सपरजिएयरविसेस निरवेक्खोत्तिस्वश्चपरश्चस्वपरौस्वपरौचतौजीवौचस्वपरजीवौतौचेतरेभ
जीवाश्चस्वपरजीवेतरास्तेषांविशेषाः एकद्वित्वादयः स्वपरजीवेतरान्म्यते विशेषाश्चस्वपरजीवेतरविशेषाः तन्निरपेक्षायतोसौततस्तन्निरपेक्ष
त्वात्सामान्यमात्रस्यैवसंग्रहोनमस्कारमन्यतइति एतदेवभावयति। जीवस्येत्यादिजीवस्याजीवस्यवास्वस्यपरस्यवानमस्कारइत्येवंविशेषणकलंब्धेभि
न्नोभेदवानसौएतैर्भेदैर्नमस्कारंनविशेषयति किंतुसामान्यमात्रानगाहि स्वात्सामान्यमात्रस्यैवनमस्कार्यमसौमन्यतइत्यर्थः भवत्वेवंकिंतुनमःशब्द
रूपंनमस्कारंस्वरूपेणाधारादिभेदाद्भिन्नमसौमन्यते भ्रमभिन्नंवेत्याशंक्याह नचनमोनमस्कारसामान्यमात्रस्याधारादिभेदेपिसदासर्वकालंसंसं
ग्रहनयोभेदमिच्छति जीवनमस्काराधभावात्सर्वेषामप्यभेदवादित्वादिति किमयमेवएकप्रकारस्तस्यनेत्याह इच्छइत्यादि इच्छतिवा अशुद्धतरसंग्रहनयस्तं
नमस्कारसंबंधिनयाएकस्य जीवसामान्यस्यैवनपुनरन्यस्याद्यभंगकरहितस्यशेषसप्तभंगीगतस्याजीवादेरिति आपकतनुनयगंविकुत्याह उपक्र
यमयन्नाणं सद्दाकिरियाच जंनमोक्कारो सोधनहिसर्वहासो नुजोत्तकतुरन्नस्स नाणंजीवाणन्नं तंकहमन्नेनरसपुधस्स जीवस्सहेउकहवा पडिमाएजी
वरहियाए सद्देरस्सो किरियाय एवंसरोकिरियायरवाद्दकिरियाघडजउधम्मो नयधम्मोदइतरसंचारीतोधपएसन व्याख्या ऋजुसूत्रनयस्येदंमतं यद्य
स्माज्ञानमुपयोगरूपंशब्दोवानमोर्हद्भ्यइत्यादिकः क्रियाचाशिरोनमनादिरूपानमस्कारोभवेदिति भ्रर्थागतिस्ततोनहिनवसर्वथासौरेवरपिनमस्कारस्तत्क
र्तारंविनाअन्यस्ययुक्तः सनमस्कारः तस्मान्नमस्कर्तृस्वामिकएवासौयुज्यतेनतुनमस्कार्यस्वामिकइतीहभावार्थःकुतइत्याह नाणमित्यादि यदिज्ञा
नंनमस्कारस्तदागुणत्वेनतन्नमस्कर्तृजीवादनन्यद्व्यतिरिक्तंवर्तते तत्कथमर्थांतरस्यहदादेःसंबंधियत्कुच्यते यदिवाअघटमानकमभ्युपगम्यमोच्चा
यस्य पूज्यस्यापिसंबंधिनक्रतुजीवरहितस्यास्तचेतनायाः प्रतिमायाःकथंवाकेनप्रकारेणतद्भवत्यसौः सर्वथाज्ञानशून्यत्वेनकश्चनरंमाहासाह
समिदमिदृष्टमितिभावः पुर्वशब्दक्रियाच यस्माच्छब्दक्रियायतोततनमस्कर्तुर्धर्मःधर्मश्चनद्रव्यांतरसंचारीनसौनपूज्यस्यनमस्कार्यस्यनमस्कारइति।
पुनःपुनर्धर्मोद्रव्यांतरसंचारीनस्यादित्याह एवंचकयविणासा कयागमेगत्तसंकराइया अन्नस्सनमोक्कारो दोसावहवोनसद्धंति॥ एवरूपमेव

विशे॰भा॰ ३५५

पूजकेन कृतेन नमस्कारे अन्यस्य पूज्यस्याभ्युपगम्यमाने बहवो दोषाः प्रसजंति केइत्याह कृतनाशाकृतागमैकत्वसंकरादयः तत्रयेनकृतस्तस्यानभ्युपगमात्
कृतनाशः येनचनकृतः पूज्येन तत्स्वामित्वाभ्युपगमेकृतागमः नवाद्वयोरप्यभिन्ननमस्कारधर्मत्वादेकत्वं संकरे वा आदिशब्दात्सहोसन्ति विनाशादय
इति नैगमादिमयवादी पूर्वपक्षयन्नाह अहसामिभावओ पूयणिज्ज स्स सोत्तिको दोसो भच्छंतरमूयस्सवि जहगावो देवदत्तस्स यदि पूजकादर्था
नरभूतस्यापि पूजनीयस्य पूजकस्थितो पि स्वामिभावेन स नमस्कारो भवेत् अहिको दोषः साङ्कर्यम्भिन्नद्रव्यांतरे संचरणाभ्युपगमात्न कश्चिदित्यर्थः यथा
अन्यत्र स्थितानामपि गवां देवदत्तस्वामीति कृतुसूत्र उत्तरमाह अस्सेदं च वपुत्तो हवे घट धम्मि नउगुणेनुत्तो पडयस्सरूकभावो मन्नइन हि देवदत्तस्स
अन्यत्र स्थिते गवादिके द्रव्ये अन्यत्र स्थितस्यापि देवदत्तादेः स्वेदमिति स्वामित्वव्यपदेशो भवेत् पुज्यते गुणोत्वनन्याधीनः पुनोनहिपटस्य शुक्लभावः शु
क्लगुणो देवदत्तस्य सण्णत्ते साकर्यैकत्वादिदोषप्रसंगादिति पुनरपि परः प्राह चपुत्तसाभावम्मिवि नणु सामित्तामणिवारियं चेव अन्नाधारगंपिहु
सगुणाणवभोगभावाउ ननु गुणेष्वपृथग्भावो दृश्यते एव तथाप्यन्याधाराणामपि देवदत्तसंबंधिपटादिगतानामपि शुक्लत्वादिगुणानामितिशेष
देवदत्तस्येतेशुक्लादिगुणा इति व्यपदेशाभावेपि ननु तस्य तत्स्वामित्वमनिवारितमेव कुत इत्याह भोगाभावादिति निजपटादिगतशुक्लादिगुणानां दि
दत्तेन भुज्यमानत्वादित्यर्थः केषांचिदात्तस्य स्वामित्वमिष्यतः ॥ यथा स्वगुणा गुणानां रूपादीनां देवदत्तस्य स्वामित्वं ततः पूजकेस्थितस्यापि नमस्कार
स्य यदि पूज्यः स्वामी भवेत् तदा को दोष इति प्रकृतं कृतुसूत्रः प्राह तथापि पूजस्य नमस्कार इति न मन्यामहे कुत इत्याह एवंपि नसो पुधस्स तक्कलाभाओ
सधणंपिव पुधयंतस्स नाणुवजीवित्तणउ ज्ञंतस्स फलं जहा नपसो । सधणंपि च पुधयंतस्स एवमपि न स नमस्कारः पूज्यस्य युक्तः तत्फलस्य स्वर्गा
देस्तामावात्धनवदिति युक्तः पुनरसौ पूजकस्य स्वर्गादिफलस्य सद्भावात् धनवदिति पुनरपि नय मतमाशोत्त कृतुसूत्रः प्राह ननु तस्य पूजाफ
लं लक्षणं अनुपजीवित्वा परिहरन्नाह नणु पुधस्सेवफलं इसइ पूजा न तु पुधयस्स नाणुवजीयत्तण उतणउ उवफलोवभोगाउ नत्सरफलव सम्भवेन ३५५
योगाउवसोतस्स व्याख्या ननु पूज्यस्यैव पूजालक्षणं फलं प्रत्यक्षतो दृश्यते ननु पूजकस्य न तस्त्वत्वाभावाद्दित्यासिद्धो हेतु [illegible]
एवं नैगमादिवादिना प्रोक्ते कृतुसूत्रः प्राह तस्य पूजनस्य पूजालक्षणं फलं भवतु पजीवित्वाद्यथा न प्रसज्यते इह यो यस्यानुपजीवी न हि पूजा पावीन
रागोऽभीतो न तस्य किंचित्फलं पूजकस्यैवेति ननु दृष्टमेव प्रत्यक्षं पूजादिकं फलं न र्थः प्रयोजनं यस्यासौ दृष्टफलार्थो यत्नमस्कर्तुः नमस्का
रयत्नः नापि च पूजायकायायासोकिल तं नंतरं परिणामे बुद्धिः फलमिष्टं नमस्कारस्य परंपरफलं तु स्वर्गापवर्गादि साक्षात् ६३

परिणामशुद्धिः न तु स्वर्गप्राप्त्यादिकं फलं पूजनयत्नः पूजकस्यैव भवति ननु पूज्येति तस्मात्सन नमस्कारो तस्य न नमस्कर्तुरेव न नमस्कार्यस्येति ।
कृतुसूत्रप्रतिज्ञा हेतू माह कर्तुरेवाधीनत्वात् तदधीनत्वं तेनैव क्रियमाणत्वादिति तथा तद्गुणत्वात् ज्ञानशब्दक्रियारूपत्वेन नमस्कारस्य कर्तृ
गुणत्वादित्यर्थः तथा तस्य नमस्कारस्य यत्फलं स्वर्गादिकं तदुपभोगादिति तथा तस्य नमस्कारस्य यः कारणभूतः कर्मक्षयोपशमस्तस्य क न
र्त्र्येव सद्भावात्कारणपरित्यागे न च कार्यस्यान्यत्रायोगादिति तथा तदुपयोगपरिणामरूपत्वादिति तथा तद्गुणत्वाज्ञानशब्दहेतुत्वान्नो
क्तपंच स्वामिसहेतुकं स्वधनादिवत् द्रव्यः सम्भूत्याइति अथ शब्दादिनयमते न स्वामित्वं चिंतामाह जीवाणं चेय नमो सुद्धा इणं न सद्दो किरिया उ
तेणविसेसेणतयं च पसस्सनत्तेपमण्णंति यस्मान्नमोनमस्कारः शब्दादिनयमते नोपयोगरूपं ज्ञानमेव न तु शब्दक्रियेशब्दत्वेन ज्ञानवादित्वाभिप्रा
मिति भावः तेन विशेषतएव तं नमस्कारं ते शब्दादयो वास्यस्यजिनादेरुत्सातिमादेर्वानानुमन्यन्ते नेच्छंति किंतु तदुपयोगवतो तदंगस्यैव पूजकजी
वस्य तन्नमिच्छंतीति त्रिशाङ्गापार्थः ८८ गतं कस्येति निरूपणाद्वारमथ केनेति द्वारमाह नाणावरणिज्जस्स य दंसणमोहस्स जो खउवसमो जीव
मजीवे अठंस्स भंगरूपहोई सबत्थ ज्ञानावरणीयस्येत्यनेन मतिश्रुतज्ञानावरणद्वयं गृह्यते नमस्कारस्य मतिश्रुतज्ञानान्तर्गतत्वात् ज्ञानस्य
न सम्यक्त्वसहचरितत्वाद्दर्शनमोहनीयमप्याक्षिप्यते ततो मतिश्रुतज्ञानावरणद्वयस्य दर्शनमोहनीयमप्याक्षिप्यते ततो मतिश्रुतज्ञानावरणद्वयस्य
दर्शनमोहनीयस्य कर्मणो यः क्षयोपशमस्तेन हेतुभूतेन नमस्कारो लभ्यत इत्यध्याहारः तस्य चावरणस्य द्विविधानि स्पर्धकानि भवंति सर्वोपघातीनि
देशोपघातीनि च तत्र सर्वेषु सर्वघातिषु देशोपघातिनां च मतिसमयमनंतभागे विशुध्यमानो क्रमेण नमस्कारस्य जीवगुणात्लाभ्याव च तान
मस्कारवान्जीवो यदावागजाईतो वे धिकरणे वर्तते तदाजीवे नमस्कारोऽभिधीयते यदातु कट्याद्यजीवे सतजीवे सोन्ययरियते यदातु मीया
जीवाजपयात्मके वृक्षलिनदाजीवाजीव योरित्येकवह्य च नामभंगकेषु शकृ भंगेषु सर्वभावाभवतीति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ८९ ॥ विस्त
रार्थं तु भिधित्सुः भाष्यकारः प्राह केणंति नमोकारो साहिय रलस्स वसणियम्मि कम्मरकउवसमउ किंकम्मं कारकउवसमो केनहेतुनानमस्कारः
साध्यते लभ्यते वाइति भणिते गुरुराह कर्मक्षयोपशमितो सोलभ्यतेति विनेयः प्राह किंतत्कर्म कस्यक्षयोपशमइति तत्र कर्मद्वारायाह मइ
रूयनाणावरणं दंसणमोहं च तदुवघाईणि लभ्यस्पर्धकाइं दुविहाइं सवदेसोवघाईणि सवेसु सवघासु हएसु देसोवघाईयाणं च भागेहिं
म्भमाणो समए समए अणंतेहि पढमं लहइ नकारं एकेकं वमन्नंपि कमसो विसुज्झमाणो लहइसम्मं नमोकारं तिस्रोपि गताः नव
रमतिज्ञानावरणकादिस्पर्धकानि नीव्रमंदमध्यमादिभेदभिन्नरसविशेषरूपाणि स्थानांतरादवसेयानीति यदुक्तं कर्मक्षयोपशमद

विशे॰ था॰

१५६

नितत्राह खेणमुइन्नं सेसय मुवसंतं भणइ खउवसमो उदयविघाय उवसमो जासमुइन्नस्स य विक्खंभो पूर्वार्धमिवोत्तरार्धेन व्याचष्टे अनुदित
स्योदयविघात उपशमः समुदीर्णस्योदितस्य पुनर्याविरुद्धिः क्षपणं स क्षय इति विशेषः क्षयेणोपलक्षित उपशमः क्षयोपशम इति समासः अथ
मतिश्रुतावरणद्वयस्य दर्शनमोहनीयस्य च क्षयोपशमी नमस्कारं लभते इति तदेवं व्याख्यातं केनेति द्वारम् अथ कस्मिन्निति द्वारं व्याचिख्यासुरा
ह कम्हि नमोक्कारो यं वाहिरवत्थुम्मि कत्तुराहारे नेगमववहारमयं जीवाइसु उत्तेयम्मि सो जीवाणन्नो तेणत उज्जुसो विन्नेव एगम्मि
प्रोगस्स य जीवाजीवेसु परसं च व्याख्या कस्मिन्वस्तुन्याधारभूते नमस्कारो भवतीति विनेयेन पृष्टे गुरुराह नैगमव्यवहारमतं तावदेतद्
पूर्वोक्तकसंगाष्टविशिष्टे नमस्कर्तृजीवस्याधारभूते जीवादौ बाह्यवस्तुनि नमस्कारो भवतीति कुत इत्याह पुनः नमस्कर्तृजीवाधारे वस्तुन्यपि भतीत्याह
जम्मित्यादि यस्मादसौ नमस्कारो नमस्कर्तृजीवस्यानन्यथा भवेदा योगादिति एवमुक्तपूर्वापरविरोधमुद्भावयन्नाह नणु नेगमाइवयणं पुव्वुस
तउ कहन्नं तच्चेव तस्सयणयमम्मि उ धम्मं वनस्सरेवत्तम्मि ननु नैगमादिवचनं पूर्वमिव व्याख्यातं पूज्यस्य संबंधी लक्को सौ नमस्कारस्तत्कथमसौ त
त्रैव पूज्ये न भवति सत्यं तस्स यत्ति मतस्थे वस्तुन्यस्य नैगमादिनयमतेन नमस्कारं मन्याह नहि किंचिद्धि स्पष्टतिमिदं केवलं नयपलम्मि तउत्ति तस्मिन्नेव
पूज्ये तको सौ नमस्कार इति न नियमः नहि यद्यस्य संबंधितस्य स एवाधारोऽन्यथापि दर्शनात् यथा धान्यं भवति देवदत्तादिन तस्य संबंधि न च तत्त
त्रैव किंतु क्षेत्र किंतु क्षेत्र आधारभूते तदिति संग्रहमतेन नमस्कारस्याधारमाह सामन्नमेत्तयाही सपरिजिपयरविसेसनिरवेक्खो संगहन्न उमिन
न्नइ आहारे तमविसिठंमि थ्या॰ पूर्वार्धं निवरमविशिष्टे सामान्यमात्रे आधारे संग्रहस्तं नमस्कारं मन्यत इति एतदेव भावयति जीवम्मि अजीवे
म्मि वि सम्मि परम्मि वि विसेसणे भिन्नो नयभेदम्मि छइ सयास नमो सामन्नमेत्तस्स । आधारस्य जीवादि विशेषणेकत्वे सामान्यवादि
त्वाद्दृश्येष्ठो विस्ह रक्तत्वरत्वो नन्माह विशिष्टे आधारे नमस्कारं मन्यत इति न चाधारादिभेदे न भी नमस्कारसामान्यमात्रस्यापि सत्यो भेद मिच्छत्यसौ कि
त्व इमेषेच्छन्न्यवादित्वादेवेति अथवा अन्योन्यत्र वर्तत इति व्यधिकरणं संग्रहो प्रस्ल एव नेच्छति इच्छति वृश॰ ध्यत कोप्यते सोश्रृते नमस्कार
जीवे एव वा जीवे वा एत दर्शयन्नाह जीवो नमोत्ति तत्तुल्लादि गरणयवह न वसजीवम्मि इच्छइ वा सुद्धपरो न जीव चेव नकम्मि गतार्था । अथ ऋजु ३५६
सूत्रमतेनाधारचिंतामाह उ धक्कयमयनाणं सद्दो किरिया च जं नमो कारो होइ नहि सव्वहा सो मउ तद्वंतरोतकस्सउ भाव कार्थानवं ।
खलु सर्वथासौ नमस्कारः तस्मात्कर्तुरर्थान्तरभूतो मतः किंतु कर्त्रेवाधारे नमस्कार इति भावः एतदेव समर्थयति स गुणिम्मि ६३

नमोक्कारो होइ न हि सव्वहा सो न गुण उ नीलयाव पत्तम्मि इह रागुण संकरत्वं स धिगंता उ दोसा स्वस्यात्मनो गुणी स गुणी तस्मिन्गुणिभिन्ने कर्तरि
नमस्कारो नान्यत्र प्रतिज्ञा न गुणत्वादिति हेतुः पत्रे नीलतादिवदिति दृष्टांतः विपर्यये बाधकमाह इतरथा अन्यगुणस्य अन्यत्र गमने गुणानांपु
रस्परसांकर्याद्गुणिता सर्वेषामपि सांकर्यकत्वादेवादोषाध्यमनयुरिति अत्र कश्चिदत्यरयति भिन्नाधारेपि इच्छइ नणु विउसओ जह वसइ एवम्मि इहं
तथाहि गयं गुणगणि संपेक्ष चिंतेयं ननु भिन्नाधारमपि अस्य स्यात्पम प्याधारं ऋजुसूत्र इच्छत्येव यथा अनुयोगद्वारे वसतिदृष्टांते ऋजुसू
त्रमतेनाभिरहुभतामात्के क्व सति भवान् ऐ आकाशेव सामित्वं न कथमिह भिन्नो धारतामिपिध्यत इत्यत्रोत्तरमाह इह मिस्सा
त्यादि इदमन्यहृदनवह दये द्रव्यं देवदत्तादिकं द्व्यां तूरे आकाशे वसत इति एतदेवं व्यक्तीकरोति सो समन्नइ नगुणं नियचाहारे
स्स सयंरयराको हो सो जइ दवे हवे यदवेन राहारे गतार्थान परनिजाद्याधाराद् आधारान्तरमाश्रयो यस्य स तथा न मवंभूतं गुणं न समन्येत सा
यिति शब्दादि नयमतमधिकृत्याह अंनाणं च यन नमो सद्दाईणं न सद्दकिरिया विसेणविसेसेण तयं वसंमिनतण्णमन्नंति इच्छइ अकिउ पुक्कउ
किरियं पि लेणानस्स काएवि इच्छंति न सद्दनया नियमातो तम्मि जीवम्मि व्याख्या यस्माच्छब्दादिमतेन नमो नमस्कारो ज्ञानमेव न तु शब्दक्रि
येरूपिकर्तरि नमस्कारस्याभ्युपगमात्स्युक्तं यतः छत्यपि ऋजुसूत्रः किरियंपि क्रियारूपमप्यपि शब्दाच्छब्दरूपमपि नमस्कारं तेन तस्य मते
नमोरक्तइत्यादि शब्दमुच्चारयतः शिरो नमनादि क्रियां च कुर्वतः कर्तुः कायेपि स नमस्कारो भवति शब्दनयास्तु शब्दक्रियारूपं नमस्कारं ने
च्छंत्येव किंतु पयोगरूपं ज्ञानमेव तमिच्छंत्यतस्तेषां मतेन नियमात्तदुपयोगवति कर्तुर्जीव एव नमस्कारो न कायविशेषस्य स्पष्टा इति गाथार्थः १०७
व्याख्यातं कस्मिन्निति द्वारम् अथ कियच्चिरं कालं नमस्कारो भवतीति द्वारं तत्राह उवउग पडुच्चंतो मुहुत्तमुक्कोसउ होइ जहन्ना उक्कोस हिया
वावहि सागराअरिहाइपंचविहो उपयोगमतीत्य जघन्यत उत्कृष्टतश्च नमस्कारस्यांतर्मुहूर्तं स्थितिर्भवति लब्धितस्तु तदावरण
यायशमरूपायाजघन्यावांतर्मुहूर्तमेव स्थितिः उत्कृष्टतस्तु साधिकानि षट्षष्टिसागरोपमानि स्थितिर्भवति इयं चद्धिवारं विजयादि
षु इत्यादिनामतिज्ञानादीनामिव भावयति द्वारं अति कति विधानमस्कार इति द्वारमाह अरिहाइ इत्यादि अर्हत्सिद्धादि पंचपदानामाशीपच्चइ
ति नमस्य निपातात्पंचविधो नमस्कार इति निर्युक्ति गाथार्थः १०८ अत्र भाष्यं सोकइसिविहोत्ति मणिएपंचविहो भणइ नणु पुराणिहियंइकनमोवि

द्दाणं केणविहाणेण पंचविहं सनमस्कारकानिविधइति भणिते पृष्टे गुरुराह पंचविधइति अत्रभणतिभेरकोन नुपुरापूर्वनेवाइयंपदमित्य
भाभिहितं प्रतिपादितं एकमेवनमइत्यभिधानं नस्केन विधानेन भेदेनुपंचविधमुच्यतइति अत्रोत्तरमाह एकंनमोभिहाणं तदहइपमस्सति
वायाउं जाईयपंचविगप्पं पंचविहं होवउंगाउ सत्यंएकविधमेवनमोभिधानंकिंत्वहैहा विक्अर्थेउपयोगात्नमस्करणक्रियाउपयुअमा
नत्वात्संचविकल्पंपंचभेदं जायतइति अत्रवाएकनमोभिधामित्यसिद्धं नं पातिकमिति साम्प्रधाभिधानेनैयभागपितस्यानिकविधत्वसूचनादि
ति दर्शयन्नाह अहवन्नपयाइनि वाप्पाहितेवाइ पंचनाइयंच पंचरुहयाइणि पदाणितेनिपयएजेक्अथवा अन्यपदानामोदोनिपाता
नांनिपातिकं पदमिदं आयुक्तं तत्र पंचमन्यपदेषादोनिपततिनान्यहैसिद्धादीनिपंचपदान्यतः पंचानामन्यपदानामादोनिपातनान्निपातिकमिदंषं
स्वरूपेतस्यपदभिधानं कथनंतस्मान्निपातिकपदंपदार्थमात्राभिधाना पूर्वमेवपदद्वारे सामर्थ्यात्संचविधोनमस्कारइतिशेषः इहतुकानिविधोन
मस्कारइति द्वारेतेषामेवपंचानामर्हदादिपदानांनमोअर्हद्भ्योनमः सिद्धेभ्योनमः आचार्येभ्यः इत्यादिकोपःपदार्थस्तस्यैवोपदेशानाकथनाकार्यं
तस्या एवआगनुक्रस्यादिति अत्रपरस्यभेयमाशंक्यपरिहरन्नाह नणुवत्थमिपयत्थो नजउतत्थ कहणितहिंजुत्तं तहविपयत्तंतत्थेवकायचमंय
वोछिन्हिइ तन्वर्थवस्तुद्वारेहैदापिपदानामर्थोनिरूप्यते तत्कथमुच्यते इआर्हदादिपदानामर्थोपदेशानतेति यदेतत्परोक्तंनयतो यस्मादिहनमो
र्हद्भ्यइत्यादिकेपदार्थेकथितेसति ततस्तत्रवस्तुद्वारेहैदादीनांहेवासकम्मणुएक्अविहापूयात्करुत्तम्मात्ररुहा अविणोहंतारयंहुता अविहंताति
णवुच्चंति इत्यादिकंपञ्चकरूणीति तत्रकथनं स्वरूपनिवेदनंयुक्तंभवतिक्रियतानिरर्थकं कथ्यतामत्रपदार्थइतिचेदत्राह सहवीत्यादि यद्यपात्र
पदार्थेकथिते सतितत्रस्वरूपकथनंयुज्यतेतथापिनेहपदार्थः कथ्यते किंतु ग्रंथलाघवार्थंतत्रैववस्तुद्वारेपदार्थंवक्ष्यतीति अन्यायासमा
र्हदादिपदानामर्थस्तत्रवस्तुद्वारेहैदादीनांस्वरूपकथनमितिअप्रयोगेरमेवस्यादितिगाथार्थंपंचकार्थः ११८ तदेवमुक्ताषद्विधप्ररूपणा अथनव
विधानामभिधित्सुराह संतपयपरूवणया दव्वपमाणं च खेत्तफुसणा य कालो य अंतरं भाग भाव अप्पाबहुं चेव इति द्वारगाथा एते स
त्पदप्ररूपणादि भिर्नवभिद्वारैर्नमस्कारस्यनवविधं प्ररूपणाप्रोच्यते तत्रप्रथमद्वारमधिकृत्याह संतपयं पडिवन्ने पडिवज्जंतेयमग्
गणागइसु इंदियकाएजोए वेएयकसायलेसाय सम्मत्तनाणदंसण संजय उवओग आहारे भासगपरित्तपज्जत्त सुहुमसन्नी य भवचर
रिमे सच्चतत्पदं चसत्पदं विद्यमानार्थं पदमित्यर्थः तत्रेहनमस्कारलक्षणंतस्यनमस्कारलक्षणस्य सत्पदस्य पूर्वप्रतिपन्नान्प्रतिपद्यमान

DR. BHAU DAJI MEMORIAL
डाक्टर भाऊ दाजी स्मारक संग्रह

३८७

६४

काश्चित्यमग्रणानिमार्गणअन्वेषणाकर्त्तव्या कास्वतस्य पियगतिषुनरधानमस्कारः किमस्तिनवास्तीतिब्रूमः तत्रचतुःप्रकारायामपिगतौनमस्का
रस्यपूर्वप्रतिपन्नानि यमनो विद्यन्ते प्रतिपद्यमानास्तु विवक्षितकालेभाज्याः कदाचिद्भवन्तिकदाचिन्नेति एवमिन्द्रियादिष्वपिचरमांतपदद्वारेषुयथापीठि
कायांमतिज्ञानस्यसत्पदप्ररूपणाकृता तथानमस्कारस्यापिकर्त्तव्यातयोरभिन्नस्वामिकत्वेनैववक्तव्यत्वादिति तदेवंगतंतत्पदप्ररूपणाद्वारमथद्रव्य
प्रमाणद्वारमुच्यते तत्रनमस्कारवन्तोजीवद्रव्यप्रमाणतःकियन्त एकस्मिन्समयेकियन्तोनमस्कारंप्रतिपद्यन्ते सर्वथाकियन्तइति क्षेत्रमितिक्षेत्रंनमस्कारवं
तःस्पृशन्ति इदंचद्वारत्रयमधिकृत्याह पलियमसंखेयइमो पडिवन्नो हो परेव लोगस्स सत्तसु चोद्दसभागेसु होय फुसणाविएमेव पलिएत्या
दि इहसूचनात्सूत्रस्यायमर्थः नमस्कारस्यप्रतिपत्तिमंगीकृत्यलोके कदाचिद्भवतिकदाचिन्नेति यदि भवति जघन्यतएकोद्वौत्रयोवाउत्कृष्ट
तस्तु सूक्ष्मक्षेत्रपल्योपमासंख्येयभागप्रदेशराशितुल्याइति पूर्वप्रतिपन्नास्तुजघन्यतः सूक्ष्मक्षेत्रपल्योपमासंख्येयभागप्रदेशराशिपरिणामाएवउ
त्कृष्टतस्त्वेभ्योविशेषाधिकाइति क्षेत्रमितिक्षेत्रद्वारमुच्यते तत्रनमस्कारवान्जीवऊर्ध्वमनुत्तरसुरेषुगच्छन्लोकस्यसप्तसुचतुर्दशभागेषुभवति अधस्तु
षष्ठपृथिव्यांगच्छन्पंचसुचतुर्दशभागेषुभवतीतिद्रष्टव्यं स्पर्शनाद्वारमपि एवंवक्तव्यं क्षेत्रस्पर्शनयोस्तुप्रागुक्तोविशेषइति कालांतरभावलक्षणं
द्वारत्रयमधिकृत्याह एगंपडुच्च हेट्ठा जहेवनाणाजियाणसव्वद्धा अंतरपमुच्चमेगं जहन्नमंतोमुहुत्तंति उक्कोसणंतकालं अवड्ढपरियट्टगं च देसूणं ना
णाजीवेणात्थिउं भावेय भवेखउवसमो एकंनमस्कारवंतंजीवंप्रतीत्य हेट्ठाजहेवत्ति यथैवाधस्तादनंतरमिहिवउवउगपमुच्चेतोमुहुत्तलद्धीउहोइइह
न्नाइत्यादिनाकालउक्तस्तथेहापिवक्तव्यः नानाजीवानाश्रित्यतुनमस्कारः सर्वाद्धासर्वकालंभवति लोकेतस्यसर्वदाअविच्छेदादिति प्रतिपतितस्यपुन
र्लाभेअंतरमप्येकंजीवंप्रतीत्यजघन्यतोंतर्मुहूर्तंभवति उत्कृष्टतस्त्वपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तलक्षणोनंतकालइति नानाजीवांस्तुप्रतीत्यनास्त्यंतरं सदव्य
वच्छिन्नत्वात् भावेतुक्षायोपशमिकेनमस्कारोभवेदितिप्राचुर्यमंगीकृत्य एतदुक्तमन्यथाक्षायिकौपशमिकयोरप्येकेवदंति क्षायिकेयथाश्रेणिकादी
नामौपशमिके नमस्कारोभवेदितिप्राचुर्यमंगीकृत्यश्रेण्यंतर्गतानामाभिनिभागद्वारमाह जीवाणणंतभागोपडिवन्नो सेसगा अणंतगुणा वत्थुत्तर
हेताइ पंचसवत्तेसिमोहेउ जीवानामनंतभोभागोनमस्कारस्यप्रतिपन्नः भाष्यते शेषाकास्तत्र मप्रतिपन्नमिथ्यादृष्ट्योनंतगुणाः इदंचभागद्वारं
द्वारगाथायांसावद्वारापूर्वमनुप्पन्नत्यस्तमितिव्यसयेननिर्दिष्टंविचित्रत्वात्सूत्रस्येन अल्पबहुत्वद्वारमपि नेहविवृतं पीठिकायां मतिज्ञानस्यवच
नायतनीयमिति सांप्रतंचशास्त्रादाक्षिप्तां पंचविधादिप्ररूपणामनभिधायवस्तुद्वारंतावदाह वत्थुमित्यादि वस्तु द्रव्यदलिकंनमस्कारस्य योग्य
महीमित्यनर्थांतरंतत्रेहनमस्कारार्हाः पंचअर्हदादयोमंतव्याः तेषांचवस्तुत्वेननमस्कारार्हत्वेअयंवक्ष्यमाणोहेतुरितिनिर्युक्तिगाथासमासार्थः १२०

इहहेगंपुरुच्छुइ ठाजहेकेत्यादि नानमस्कारस्यकालद्वारं निरूपितं अथवाऽन्यथानच्चिंतनीयं कथमित्याहभाष्यकारः अहवोसप्पुसप्पिणीकालोनियउयतन्नि
सिद्धेय नुच्छिनमोक्कारो नवत्तिनेयंजहासकलं अथवात्रोत्सर्पिण्यवसर्पिणीलक्षणः कालोगृह्यते सचभरतैरावतेषु नियतः प्रतिनियतेननिजरूव
रूपेणावर्ततेहैमवतहरिवर्षदेवकुरूत्तरकुरुमहाविदेहरम्यकैरवतेषुपुनरत्नाहिविष्ट त्वस्मादुत्सर्पिण्यवसर्पिणीलक्षणः कालोगृह्यते कालाद्विशिष्टोवि
शेषितस्तस्मात्प्रतिभागरूप एवकालोऽस्ति तत्रद्विविधेपिकालेनमस्कारोऽस्तिनत्वेनिचिंतायां यथाश्रुतंश्रुतसामायिकंपूर्वमुक्तं तथात्रापिज्ञेयंनमस्का
रस्यापिश्रुतविशेषरूपत्वादिति इहचसंतपदप्ररूपणएत्यादिनवद्वाराणां किंचिद्व्याख्यातं किंचिन्नेत्यतोभाष्यकारोऽतिदेशमाह मइसुयनाणेन
वहानंदीएजपेहाणुविध्यपुव्वंतहचेवनमोक्कारो ततोयादिसेसोपिजोसो सोविसुयंसंतपयंजस्सा सुगत्था ॥३३॥ अथचशब्दसूचितांपंचविधप्ररूपणामा
ह आरोवणायभयणापुच्छातहदायणायणिज्जवणा एसाचापंचविहारूवणारोवणातत्थ आरोपणाचभजनापृच्छा दायनादर्शनादापनावानिर्यापना
वक्ष्यमाणरूपा एषावाप्ररूपणापंचविधाज्ञेया तत्रारोपणादयंकेत्याह किंजीवोहोयनमोवजीवोत्तिप्रेपरोपरुउं अज्ञारोवणमेसो पयणुजोगोमया
रुवणा किंजीवएवभवेन्नमस्कारः नमस्कारएववाजीवोइतिभवतियत्परस्परावधारणाद्व्यारोपणंपर्यनुयोजनं एषःपर्यनुयोग आरोपणामता
सेमनेति भजनान्याख्यानमाह जीवोनमानमोवा नमोउनियमणजीवइतिभयणाजहधूउहोइदुमोदुमोउधूउअधूउवा जीवस्तावदनवधारि
त। एवनमोनमस्कारोतोभयापुच्छा सोहोघकिविसिठो कोवाजीवोनमोक्कारो ततोयदिसर्वोपिजीवोनमस्कारःकिंतर्हिकश्चिदेवततः पृच्छामता
पृच्छामोभवतः योजीवोनमस्कारः नमस्कारोपिजीवपरिणामएवनाजीवपरिणामइति अथदापनायानिर्यापनयोः कोविशेषइत्याह दायणनिज्जवणाणं
कोभेउदायणातयच्छसक्खरकारणंनिज्जवणापच्चज्ञासोनिगमणंति दापनानिर्यापनयोः कोभेदः कोप्रतिविशेषः अत्रोच्यते दापनातदर्थःसोहो
घकिंविशिष्टोकोजीवोनमोक्कारो इत्येवंपृच्छापृष्टस्यतस्यनमस्कारस्यार्थस्तदर्थोभण्यते यथानमोक्कारपरिणउजोसोउनमोक्कारोत्ति निर्यापना
तुदापनादर्शितस्यैवार्थस्यप्रत्याभ्यासः प्रत्युच्चारणंनिगमनं यथासएवनमस्कारपरिणतिपययोसौजीवः सएवनमस्कारः नमस्कारोपिजीवपरिणा ३५८
मएवनाजीवपरिणामइति एवचनिगमान्नियंनिगमनकृतएवदापनानिर्यापनयोर्भेदो नत्वार्थतिकइतिभावनीयं अथवाऽनयाऽन्ययोर्भेदो
नत्वायंतिकइतिभावनीयं अथवाअनथाअनयोर्भेदो दर्श्यते कथमित्याह तप्परिणयएवजहाजीवोअजवहिउवात्तदाणुघो तप्परिणउसएवहिनिज्जव
णाएमउणन्तो अथवायथादापनायांजीवोवहिउत्तिजीवोनथ्यवानिसमिन्नस्तथा तत्परिणतएवनमस्कारपरिणतएवजीवोनमस्कारोनान्यइति ६५.

तदेवमभिहितापंचविधापिप्ररूपणा अथवाचतुर्विधाप्ररूपणासाकथमित्याह पयइपुअगारे पायनोगारोभयनिसेहउवाविइहचिंतएसुयो कोहोय
नउनमोक्कारो ॥ प्रकृत्यास्वभावेन आकारेणचप्रतिषेधवाचकेनतोकारेणनिषेधोभयनचसहितात्रइयापिनमस्कारचिंत्यते तत्रप्रकृतिपक्षेनमस्कारः
अकारसहितस्तुअनमस्कारः कश्चनोनमस्कारः सचकइतिपादिपृच्छ्यते। तदासौजीवस्तत्परिणतोनमस्कारपरिणतोनमस्कारइतिप्रागभिहितएव न
मस्कारस्तत्परिणतिरहितोनमस्कारपरिणतिवर्जितोनुपयुक्तः सम्यग्दृष्टिस्तल्लब्धिविरहितोवानमस्कारस्यकारणकर्मक्षयोपशमशून्योवामिथ्यादृष्टि
रिति नोनमस्कारस्तर्हिकइत्याह नोपुव्वोत्तपरिणयदेसोदेसपरिसुहपरकम्मि पुणरणमोक्कारोच्चियसोसाहुत्ति सोहपरकम्मिनोपुव्वोक्तनोशब्दोपपृद्दो
नमस्कार नोनमस्कारइत्यर्थः तत्परिणयदेसोत्ति देशप्रतिषेधवचनेनोशब्देतत्परिणतस्यनमस्कारपरिणामयुक्तस्यसम्यग्दृष्टिजीवस्यदेशएकदे
शोभण्यते सर्वनिषेधवचनेनतुनोशब्देसनोनमस्कारः पुनरप्यनमस्कारएवगम्यतइति नोअनमस्कारःकइत्याह नोअनमोक्कारोपुणइतिसोहम्पइयं
इगमयमावाउहोइनमोक्कारोच्चियहेसनिसेहम्मितहेसो नोअनमस्कारोपुनो शब्दस्यसर्वनिषेधपक्षेनमस्कारएवभवतिद्वयोर्निषेधयोः प्रकृ
तिगमकभावाद्धोनयोःप्रकृत्यर्थगमयतइतिन्यायादित्यर्थः देशनिषेधवचनेतुनोशब्देतद्देशस्तस्यपूर्वोक्तस्वरूपस्यानमस्कारस्यैकदेशःप्रतीयतइति
इहचनमस्कारोनमस्कारइत्यादिभंगचतुष्टययदुपवर्णितंतत्रवाच्यवाचकत्वसंबंधमाह उवयारदेसणाउदेसपरसत्तितोनमोक्कारो नोअनमोक्का
रोवाएयइतिसेहाइसड्डणा देवयएसात्ति इहयथासंख्येनसंबंधः तृतीयभंगेयो देशोनमस्कारैकदेशो नोनमोक्कारोत्तिनोनमस्कारउक्तः यश्चतुर्भंग
प्रदेशो अनमस्कारैकदेशो नोनमोक्कारोत्तिनोनमस्कारउक्तः यश्चतुर्थभंगे प्रदेशोअनमस्कारैकदेशो नोअनमोक्कारोत्ति नोअनमोक्कारोत्ति नोअ
नमस्कारउक्तः सउपचारदेशनादितिसंबंधः अथचारिकत्वंचेहनोनमस्काररूपस्यनोअनमस्काररूपस्यदेशप्रतिषेधवचनेनोशब्दे संपूर्णस्यवस्तुनोऽभा
वादितिसंबंधः औपचारिकत्वंचेहनोनमस्काररूपस्यनोअनमस्काररूपस्यनोदेशप्रतिषेधवचनेनोशब्दे संपूर्णस्यवस्तुनोऽभावादिति अथसद्भू
तभंगकप्रतिपादनार्थमाह पयइत्यादि प्रकृतिःप्रथमभंगोनिषेधकद्वितीयभंग एतौद्वावपिसद्भूतौनिरुपचरितौ एतद्भंगवाच्यस्यनमस्कारानम
स्काररूपस्यवस्तुनःसंपूर्णस्यसद्भावादितितुशब्दात्परिभावापि द्वौभंगौसर्वनिषेधवचनेनोशब्देसतिसद्भूतावितिद्रष्टव्यं तद्वाच्यस्यापिनम
स्काराननमस्काररूपस्यवस्तुनःसंपूर्णस्यसद्भावादिति अथैतांश्चतुरोभंगान्नयैर्निरूपयन्नाह सव्वोविनमोक्कारोअनमोक्कारोयएवंजणनयस्स।
होउंचउरुवोविहु सेसाणंसवभेयावि इहशब्दनयाःशब्दनयाभिरूढइत्थंभूताःखंडसंपूर्णदेशप्रदेशरहितमेव वस्तुइच्छंति शेषास्तुनैगमादयोऽविशुद्धत्वादेश

विशेषावि॰ ३५९

प्रदेशरूपमपि मन्यन्ते इति पर्यवस्थिते व्यंजननयस्य त्रिविधस्यापि शब्दनयस्य भंगकप्ररूपणामात्रेणप्रकृत्यकारनोकारतदुभययोगाच्चरूपोपिनमस्कारो
मूत्वापरिशिष्टः सर्वोपिनमस्कारोनमस्कारश्चेतिद्विरूपएवा वशिष्यते प्रथमद्वितीयभंगकवाच्यएवावतिष्ठते तृतीयचतुर्थभंगकौतुनन्मतेनशब्दत्वाद्येव
तदान्यस्यदेशस्यप्रदेशस्यवाऽसत्वादिति शेषाणांतुनैगमादिनयानांसर्वेचत्वारोपिभंगरूपाभेदाः सद्भूताश्चेवनवा तेनदेशस्यप्रदेशस्यचसत्वादितिनदे
वमुक्काचतुर्विधापिप्ररूपणानद्वारेणचेगतंप्रसंगप्ररूपणाद्वारं अथयदुक्तंपूर्वं तहरताईयं चभवेतिसिमोहे उत्ति तदेतत्प्ररूपणायामसमर्थितायामत
रालेप्रासुपन्यस्तत्वात्सान्यासिककृतमासीत्तत्रेदानींप्ररूपणायाः समर्थितत्वात्प्रथावसरायातंवस्तुद्वारंविस्तरेणव्याचिख्यासुराह नच्चं अरहापुया
योग्याकेजेनमोभिहाणस्ससंतिगुणरासउवने पंचरूहया इजाइया वस्तुदलिकं अहोः पूज्यायोग्यानमोभिधानस्येकइतिपृष्टे गुरुराह येनमोभिधानस्य
योग्यास्तेपंचसंतीतिसंबंधः किंविशिष्टास्तेगुणराशयोगुणसमूहाः पुनः किंप्रकाराइत्याह अर्हदादिजातीया अर्हदादिप्रकारा अर्हत्सिद्धाचार्योपाध्याय
साधवइत्यर्थः तदेवमत्रवस्तुर्हदादयोगुणराशयः सन्तीतिगुणगुणिनोरभेदउक्तोयतयोस्तेपंचावादिइमाह सेउवयारउवा वसंतिनाणाइउगुणाजउ
तंपज्जुमसाहारण गुणालउपंचवाईयं सबोधानवरघटेरूपादयइत्यादिषिवगुणगुणिनोर्भेदोपचाराद्धिहि यमुच्यते वसंतिज्ञानादयोगुणा यत्रतत्पूत्रप्रका
रंवस्तुरस्तीति अथतानेविशेषणानाह सेअरिहंतासिद्धाय रिउवज्झाय साहवोनेया तेगुणमयभावाउ गुणवपुधारुगुणच्छीर्णं नेपंचविधवस्तुरूपा अर्हत्सिद्धा
दयोज्ञेया येज्ञानादिगुणसमूहमयत्वान्मूतज्ञानादिगुणाइवगुणार्थिनां ज्ञानादिभव्यजीवानांपूज्याइति नद्व्याहर्दादीनां पूज्यत्वेगुणमयत्वादितिहेतुरु
क्तायवाहेत्वंतरमप्याह मोरकेछिणाव अमोरकहेपवाई सणादितिमयंच तोतेभिवंदणिया अदविमईहे नुनानेमोह्नरो नवार्हदाय स्ततस्तेभि वंदनीयाः।
पूज्यामोक्षहेतुत्वाद्दर्शनादित्रिकवदिति यदिचेहेवं स्तापरस्यमतिः स्यात्कथंकेनहेतुनास्तेमोक्षहेतवस्तहातमपिहेतुंकथयामइतिसमहदशगाथार्थः ३३९
यथातेहेतवस्तथाह अग्रेअविप्पणासो आयारविणयया सहायत्तं पंचविहनमोकारं करोमिएएहिंहेउहिं मर्थहि अर्हतानमस्कारात्कृत्वे मार्गः सम्य ३५९
ग्दर्शनादिलक्षणो हेतुर्यस्मादसौतैः प्रदर्शितस्तस्माच्चमुक्तिस्तथाश्चपारंपर्येणमुक्तिहेतुत्वात्पूज्यास्तइति अविप्पणासोत्ति सिद्धानांतुनमस्काराहत्वेअ
विप्रणाशः शास्वतत्वंहेतुस्तथाहितद्वदविप्रणाशमवगम्यप्राणिनः संसारेवमुख्येनमोक्षायघटंतइति आयारेति आचार्याणांतुनमस्काराहत्वे आचार
एवहेतुस्तथाहिनाचारवतः आचारस्यापकाश्च प्राप्यप्राणिनः आचार्यस्यविज्ञातारोनुष्ठातारश्चभवंतीति विणयेत्ति उपाध्यायानांतुनमस्काराहत्वेविन
त्वेविनयताविनयोहेतुर्यतस्तान्स्वयंविनीतान्प्राप्यकर्मविनयसमर्थस्यज्ञानादिविनयस्यनुष्ठातारोभवंति सहायत्तेति साधूनांतुनमस्काराहत्वेविन ६६

सहायत्वंहेतुर्यतस्तेसिद्धिवधूसंगमैकलालसानांजंतूनां तदवाप्तिक्रियासाहाय्यमनुतिष्ठंतीति अतएवाह पंचविधनमस्कारंकरोम्येभिर्हेतुरितिनिर्युक्तिगाथासं
पर्थिः १४० विस्तरार्थंत्वभिधित्सुर्भाष्यकारः प्राह मग्गोअविप्पणासो अरहंतामिहियथोहिमोरकस्स तम्हा पेमावाउ नयडाचेमावउतस्स अर्हतोयस्मान्मोक्षहे
नवस्तस्मात्पूज्यइतिप्रक्रमः सम्यग्दर्शनादिस्तन्मार्गस्योपदेशनादितिहेतुः श्रुतज्ञानवदितिदृष्टांतः स्वयंदृष्टव्यः यदिनामतेनतन्मार्गस्योपदेशनादिति
हेतुः श्रुतज्ञानवदितिदृष्टांतः स्वयंदृष्टव्यः यदिनामतेतन्मार्गमुपदिशंति तथापिकथंमोक्षहेतवइत्याह तदभावेइत्यादि तस्यसम्यग्दर्शनादिमार्ग
स्यभावेभावात्तदभावेचाभावात्स्यमोक्षस्य मिथ्याद्येवंतर्हि सम्यग्दर्शनादिमार्गएवमोक्षहेतुस्तदन्वयव्यतिरेकानुविधायित्वात्तस्ययेतुतदुपदेशकत्वे
ननस्यमार्गेहेतवोर्हतस्तेकथंमोक्षहेतवोयुक्ताइत्येतदर्थमाशंक्यपरिहरन्नाह मग्गोच्चियमिवंहेउ नेनहेयवाक्हंतुत्ता तदहीणत्तउहेव कारणकज्जोव
यारउ नेरकोपन्यस्तपूर्वार्द्धमुक्तार्थमेवउत्तरमाह तदहीणत्तणउ इत्यादिसत्यंमार्गएवमोक्षहेतुः केवलमर्हतोपि तद्धेतवएवतस्यापिमार्गस्यतदुपदेशकत्वे
नतेस्यमार्गेतदुपदेशेयत्वेनतदधीनत्वादिति अथवामोक्षहेतवोर्हतः कारणेहेतुरूपेमार्गलक्षणकार्यधर्मस्यमोक्षहेतुत्वस्योपचारादध्यारोपादिति
आहनत्वेनापवतामार्गस्योपदेशकत्वेनोपकारिणोर्हतस्ततोमार्गात्तन्यस्यमोक्षस्यतेपिहेतवोभिधीयंतइत्युक्तंएवंचातिप्रसंगः कथमित्याह।मग्गोयारिणोजइ
पुधागिहिणोवितोतदुवगारी तस्साहणदाणाउत्ति तस्यमार्गस्यसाधनानि यानिवस्त्रपात्राहारशय्यासनादीनितद्दाना
दितिशेषःक्रमंअत्रोत्तरमाह। जंपच्चासन्नतरं कारणमेगंतियंचनाणाई मग्गोमदायारो सयंचमग्गोत्तितेपुष सत्यपिविश्वत्रयस्यपरंपरयातत्साह
णदाणाउत्ति मार्गोपकारित्वेयत्प्रत्यासन्नतरमैकांतिकंचमोक्षस्यमार्गइति तस्यदातारस्ताबदर्हंतएव ननुगृहस्थाः नापिवस्त्राहारशय्यासनादीनितत्साध
नानितेषामर्हज्जो स्यैस्यज्ञानादित्रयस्योपकारित्वमात्रएववर्तनादितिस्वयमपिचमोक्षस्यमार्गोर्हतोदर्शनमात्रेणैव भव्यजंतूनांतत्प्राप्तिहेतुत्वादर्हतोज्ञाना
दिमार्गदानलोत्स्वयमपिचमार्गत्वात्मार्हंतएवपूज्यानतुगृहस्थादयइतिनातिप्रसंग एतदेवाह मगोरवइयरो हेऊनयनियमउसिवस्सेव तद्दायारोगि
हिणोसयंनमग्गोत्तितोपुष्पा भक्तपानवस्त्रादीनिबाह्यवरोहः रत्नत्रयीपरंपरयामोक्षस्यहेतुः नचज्ञानादित्रयवदवश्यंसाधनियमतः शिवस्यमोक्षस्य
हेतुस्तन्तरेणाप्यंतकृत्केवल्यादीनांतन्सिद्धेः अनस्तस्यबाह्यतेरानेकांतिकहेतोर्भक्तपानादेर्दातारस्ततोद्धारोगृहिणोनपूज्याः अर्हतामिवतत्पारंतरे
गैकांतिकमोक्षहेतुस्तत्प्रत्यासन्नतरंज्ञानादित्रयप्रदातृत्वाभावादिति नचतेर्हंतइवस्वयंमोक्षमार्गस्तद्दर्शनादिनामुक्तत्वात्तिस्त्वोपितत्तेपूज्या
इति अथाविप्रणाशलक्षणंसिद्धनमस्कारार्हत्वेहेतुंव्याचिख्यासुराह मग्गेणाणेणसिवंपत्तासिद्धाजमप्पणासेणं तेणकयपत्तणउ तेपुष्पागुणप्पाजेच।

यस्मात्सिद्धाः संप्राप्तनिर्वाणस्वरूपाः अनेन मार्गेण ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणेन शिवमोक्षं प्राप्ताः कथं अविप्रणाशेनाव्युच्छिन्नसंतानभावेन तस्मात्
कृतार्थत्वात्ते पूज्याः अथ प्रयोगः पूज्याः सिद्धाः अविप्रणाशबुद्धिजनकत्वेन मार्गोपकारित्वात् जिनेन्द्रवदिति गुणप्रयोजनवत्त्वेत इतश्च ते पूज्या ज्ञानादिगु
णमहात्म्यकृतात् जिनाचार्यादिवदिति अत्र प्रेरकः प्राह गुणपूयामेसाउ फलं तेन पूयणं पवयामो जं पुण जिणु ब्रमओ चयारिणो त्ति तयं कजो गुणानां सम्य
ग्ज्ञानादीनां पूजामात्रतोऽपि फलविशिष्टं स्वर्गापवर्गादिकमस्तीति तत्पूजनं तेषां गुणवतां सिद्धानां कुतो न मन्यामहे एतदिह अर्थः इह तेषामभावादसत
श्चोपकारायोगादित्यभिप्रायः अत्रोत्तरमाह जइ तुगुणपूयाउ फलं पवन्नमण्ण गारोसो नोहिंतोतदभावे का पूया किं फलं वा से तदिति गुणपूजातो गुणव
त्सिद्धगुणपूजना फलमस्तीति त्वया प्रतिपन्नं नहि नन्वसावेव तेभ्यः सिद्धेभ्यः उपकारस्त्वया प्रतिपन्नः अन्यथा तदभावे सिद्धाभावे का तेषां पूजा किं वा से
तस्य पूजकस्य फलं एवं च सति निर्वृतानां विप्रणाशबुद्धिरिति सिद्धाभिधानं भवतीत्यर्थमुपकारस्तेभ्यः किं नेष्यत इति अयमथ अविप्रणाशबुद्धिहेतुत्वा
न्मार्गोपकारिणः सिद्धा इत्ययमर्थोऽन्यथापि साध्यते कथमित्याह गंतुरणासाउ वा सम्मं गोनहच्छियपुरस्स सिद्धासिद्धिहितो तद्भावे पञ्चउक्तो अथवा
अयं सम्यग्दर्शनादिको मोक्षपुरस्य मार्ग इत्येवं मुमुक्षूणां प्रत्ययोत्पादनात् तदभावेषु सिद्धविप्रणाशं कुतो युप्रत्ययः स्यान्न कुतश्चिदित्यर्थः इदमत्र हृद
यं यथा पाटलिपुत्रादिनगरमार्गः कश्चिदयं सिवकुरंगतुः सार्थवाहस्य निरपायगमनेनाविप्रणाशात्सन्मार्गोऽयमिति निश्चीयते अत एव मूलयं निश्च
यनकृत्वान्मार्गोपकारिणः सिद्धास्ततः पूज्या इति अपि च मग्गम्मि कई तदधिप्पणासउ तफलोवलंभाउ जंजायइ तहिं तो नेयर हानइव गारोसो॥
एवं सम्यग्दर्शनादिकमोक्षपुरमार्गोऽपि तदर्शितं मोक्षपुरं गंतुं भव्यजंतु सार्थस्य निरपायगमनेनाविप्रणाशात्सन्मार्गोऽयमिति निश्चीयते यद्यस्मा
त्सम्यग्दर्शनादिके मोक्षमार्गे यथावदयमित्येवं रुचिः प्रीतिर्जायते उत्पद्यते भव्यजंतूनां तेहिंतो त्ति तेभ्यः सिद्धेभ्य एव नेतरथानान्यथा कुत इत्याह॥
तदविप्रणाशात्तेषां सिद्धानां शाश्वतभावोपगमात्तथा तत्फलोपलंभात्तेषामेव सिद्धानां शाश्वतानुपमसुखलक्षणस्य फलस्योपलंभात्तत्तदुपका
रोऽसौ मार्गरुच्याविर्भावलक्षणः सिद्धकृतोऽसावुपकार इति अत्र परमतमाशंक्य परिहरन्नाह नणु जीव यणाउच्चिय तदुत्थियात फलोवलंभोप सव्वं
तहावि तप्फल सब्भावाउ कईहोई ननु जिनवचनाज्जिनोपदेशादेव तद्दर्शितात्तन्मार्गे रुचिलक्षणार्थिनां तस्य मार्गस्य यत्फलं सिद्धिस्वरूपं तद
र्पणतदुपलंभश्च सर्वमिदं जायते तत्किं अविप्रणाशहेतुपन्यासेन सत्यं तथापि स्यात्तेषां तन्मार्गस्य यत्फलं सिद्धत्वप्राप्तिलक्षणं तस्य स तस्य सद्भा	३६०
वादविप्रणाशाच्छाश्वतभावाद्धि येपततथा मार्गरुचिर्भवतीत्यतो वक्तव्यमेव सिद्धानामविप्रणाशलक्षणो हेतुरिति पुनरपि परमतमाशंक्य	६७

परिहरन्नाह अप्पाहियसिवमग्गो निच्छयउ तहरूइ इसमनातिमग्गानुयारिणो तह जिणाल हइयाण संसारामनुडुप्पाच्छिउ अभिन्नं अप्पासप्पच्छिउ हवइ
भित्तमित्यादि वचनान्निश्चयतो निश्चयमतेनात्मैव शिवमार्गो मोक्षमार्गस्तथा रुचिरिति सम्यक्त्वमात्मैव नापरा इत्यतः किमत्र वात्र्येनाविप्रणाश
हेतुना पन्यस्तेन सत्यं तथापि व्यवहारनयमतेन यथा मार्गोपदेशनादिना सिद्धार्थकृता मार्गोपकारिण उच्यते तथा क्षीणसंसारा अपि सिद्धा अविप्रणाशे
न मार्गोपकारणाभिधीयंते इति न दोषः अथाचार्याणामुपाध्यायानां च नमस्कारार्हत्वहेतुं व्याचिख्यासुराह आयारदेसणाउ पुज्जापरमोवगारिणो
गुरवो विणयाइगाहणाउ उवज्झाया स्सयाउ वि पुज्जा परमोपकारिणो गुरवः स्वयमाचारपरत्वात्परेभ्यश्चाचारदेशनादिति तथा पूज्या उपाध्यायाः
सुयेविनयवत्ता शिष्याणां विनयग्राहणाद्विनयशिक्षणाद्यतश्च सूत्रपाठदाः सेऽन्तोऽपि पूज्या इति अथ साधुना पूजार्हत्वकारणं सर्वेषां चानामप्य
र्हदादीनां सामान्येन कारणमुपदर्शयन्नाह आयारविणयसाहणसाहय साहवोज उदीति तोपुपमनरूपेच सगुणं पूयाफलनिमित्तं ततः साधवः
पूज्या यतः किमित्याह आयारेत्यादि आचारवत्त्वाद्विनयत्वा मोक्षसाधने साहाय्यदानात्पूज्यास्ते इति भावार्थः तथा सामान्येन पूजाप्यर्हदादयः पू
ज्याः नदुणानां ज्ञानादीनां याश्रुतानस्यामस्फलं स्वर्गापवर्गादिकं तन्निमित्तं मे भवतीति कृतान्तदुणपूज्याफलनिमित्तत्वादित्यर्थः इति चतुर्दशगा
थार्थः १५४ एवं तावत्समासेनार्हदादीनां नमस्कारार्हत्वे हेतुरभिहितः अथ मार्गदेशकत्वादयो गुणा युक्ताः सांप्रतं संसाराटवीमार्गदेशकत्वाभवसमुद्रनिर्यामक
त्वषड्जीवनिकायगोपत्वप्ररूपणादिना प्रपंचेनार्हतां गुणाननुपदर्शयन्नाह अडवीए देसियत्तं तहेव निज्जामया समुद्दम्मि छक्कायरक्खणट्ठा म
हागोवा तेण वुच्चंति भवाटव्यां देशकत्वं मार्गोपदेशकत्वं कृतमर्हद्भिः स्तथैव निर्यामकाः संसारसमुद्रे भगवंत एव षट्कायरक्षणार्थं यतः प्रयत्नं चक्रु
र्महागोपास्तेनोच्यन्त इति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः १५५ अथ जह निव्वुई पुरमग्गमित्यादिका विस्तरार्थप्रतिपादनपराः सप्तदशगाथाः क्रमागताः सन्ति
चैव भाष्ये मूलावश्यकटीकानुसारतो भावनीया इति तदेवमुक्तप्रकारेणार्हतां नमस्कारार्हत्वे हेतवो गुणाः प्रतिपादिताः सांप्रतं प्रकारान्तरेणार्हद्गुण
तानेव गुणान्प्रतिपादयन्नाह रागद्दोसकसाए इंदियाणि य पंच वि परीसहे उवसग्गे नामयंता नमोरिहा रागद्वेषरूपान्यानींद्रियाणि च पंचापि प
रीषहानुपसर्गान्नमयंतोऽर्हंतो नमोऽर्हा इति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः १५६ विस्तरार्थमभिधित्सुराह रज्जइ रागस्वरूपं विवृणोति रज्यते तेन जनो भवे
ऽणेण महवा निरूविउ राउ नामाइचउब्भेउ रज्यते कर्मपरवशीभूतो रज्यते तेन तस्मिन्वासति कृष्टसत्त्वाः प्राणिनस्तस्मादि चितिरागः अयमत्र भव
रागः स च नामादि चतुर्भेदः स्यात् तत्र निरूपितो रागस्तत्र नामस्थापनाद्रव्यरागं शरीरभव्यशरीरद्रव्यरागविचारः सुज्ञेय एव द्रुभव्यशरीरव्यति

नुद्रव्यविचार्ये कोरागइत्याह कम्मेयरविभिन्नोत्ति कर्म्मद्रव्यरागोनोकर्म्मद्रव्यरागश्चेत्यर्थः तत्र कर्म्मद्रव्यरागं व्याचिख्यासुराह जोयावद्धावझंत थाम
पत्ताउ इरणावलियं अहकम्मदव्वराउ चउव्विहापोग्गलाहोंति अहेति अथेतद्व्याख्यानमुच्यते तत्र कर्मद्रव्यरागश्चतुर्विधाःपुद्गला भवंति तद्यथा यो
ग्याबंधपरिणामाभिमुखाः १ बध्यमानाः प्रारब्धबंधक्रियाः २ गाथायांचानुलोम्याद्व्यत्ययेनोपन्यासः तथोदीरणाकरणेनोत्कृष्योदीरणावलिकां
प्राप्तायाव दद्यप्योदयन्नगच्छंति ३ उदयेनाविद्यमानानां भावरागत्वेन वक्ष्यमाणत्वादिति नोकर्म्मद्रव्यरागमाह नोकम्मदव्वराउ चउव्विपापोग्गलाहोंति।
पउगउसोकुसुंभरागाइ वीउयवीससाए नेउसंझरागाइ नोकर्म्मरागस्तु द्विविधः प्रयोगतोविश्रसातश्च तत्र प्रयोगतः कुसुंभरागादिर्विश्रसात
श्चसंध्याभ्ररागादिरिति भावरागमाह नोकम्मदव्वराउ पउगउसोकुसुंभरागाइ वीउयवीससाए नेउसंझरागाइ। अंगरागबंधणियं समुदन्नमा
चउनउराउ सोदिट्ठिविसयेन हाणुरायरूवो अभिस्संगो कुप्पवयणेसुपढमो विइउसद्दाइ एसुविसएसु विसयाइनिमित्तो विहु सिणेहराउक्क
याउक्कयाइसु पञ्जागणवंधनइनिरागवेदनीयं मायालोभलक्षणं कर्म्मसमुदीर्णमुदयप्राप्तं विपाकेन वेद्यते तज्ज निनुश्चजीवपरिणामरूपोभिष्वंगस्त
कोसौभावतोरागोभावरागः सचत्रिविधाभिष्वंगस्तकोसौ भावतोरागो भावरागःसचत्रिविधाभिष्वंगस्तकोसौभावतोरागो भावरागःस्ने
हानुरागश्चेति तत्रप्रथमतः कुप्रवचनेषुद्रष्टव्यः द्वितीयस्तुशब्दादिविषयेषु स्नेहरागस्तु विषया धनिमित्तो अनिर्वातद्घपिरक्ततया धवादि
ष्विति अथद्वेषस्यद्वयस्यव्याख्यामाह दूसंतितेणतम्मिवि दूसणमहदेसणंपदेसोवि दोसोवसोत्तउड्ढा दुवेकम्मेयरविभिन्नो दुपंचे दूसंडव्य
ति विक्रितिभजंतितेन तस्मिन् प्राणिनः इतिद्वेषः दूषणंवाद्वेषमितिस्वयमेवद्रष्टव्यं अथवाद्विषप्रश्लीतिद्विष्यंत्यप्रीतिंभजंति तेनतस्मि
न्प्राणिनः इतिद्वेषः दूषणंवाद्वेषइति इत्यपि स्वयमेवद्रष्टव्यं कुतःपुनरिदंदृश्यते ॥ आह अहदेसणंचदसोत्ति अथवाद्वेषणाद्वेषः अथभावसाधनप
क्षोपन्यासाद्नंतरोक्तं स्वयमेव दृश्यते दोसोवसोवउड्ढत्ति सचद्वेषो वाशब्दाद्दोषोवानामादिभेदाच्चतुर्द्धा द्रष्टव्यः तत्रज्ञभव्यशरीरव्यतिरिक्ते
द्रव्येविचार्यकम्मेयरविभिन्नोत्ति कर्म्मद्रव्यद्वेषः नोकर्मद्रव्यद्वेषश्चभवतीत्यर्थः अस्यस्याद्विविधस्यापिस्वरूपमाह जोग्गावद्धावझंतगाथ पत्ताउ
दीरणावलियं अहकम्मदव्वदोसो इयरोदुट्ठवणाइउ पूर्ववच्चतुर्विधाःपुद्गलाः कर्म्मद्रव्यद्वेषः नोकर्म्मद्रव्यद्वेषस्तुदुष्टवणादिरिति भावद्वेषमा ३६१
हदेषं वाप्राह जंदोसवथणिधंसमुइण्णं पसभावउदोसोवच्छुविकिइस्सहावोनिच्छयमप्पीइ जाइसामन्नउरागंगताथव्यवहारनयमाश्रित्याह मा
यापिदोसमिच्छइ ववहाराजंपरोवघायाय नाउवाएण्व्विय मुच्छालोभोत्ति नोरागो ॥ नकेवलंक्रोधमानौकिंतुमायामपिद्वेषमिच्छति व्यवहार ६८

नयो यस्मादियमपिपरोपघातायपरवंचनायैवविधीयते ततोमायाद्वेषः परोपघातहेतुत्वात्क्रोधमानवदिति न्यायेननीत्यामायामंतरेणोपादीयते उपार्यतइ
तिन्यायोपादानांतरेभिन्न्यायो याद्यते किंविते यतोमूर्छाभवति ननक्तदालम्कालोभोगेरा अन्यायोपात्तेतु विभ्रमायादिकपाय अपकर्षे कोपिरागः संप्र
वेद्दृषवत्स्यादितिन्यायोपादानविशेषणमितिभावः ऋजुसूत्रमाह उप्पकयमयंकोहो दोसोसेसाणमयं नयोगंतोरागोत्तिवदोसोत्तिवपरिणामवसेणउ।
विसेसो ऋजुसूत्रनयस्येदंमतं क्रोधःप्रथमकषायोदोषोप्रीत्यात्मकत्वात् शेषाणांतुमानश्चमाया लोभानां प्रत्येकमस्थमतं किमित्याह। संपयगाहि
त्तितउ नउवनाइगंमिगात्रालम्मि अपीइपीईमत्तोवउगउतंनहादिस्सइ यतःसांप्रतग्राही वर्तमानिकक्षणवस्तुग्राहीतत्कोसौ ऋजुसूत्रस्ततः क्रोधमा
नौद्वेषोमायालोभौतुरागइत्येवमसौमन्यतेमानादिलक्षणकाले क्रोधादिक्रियाभावात्तदभावश्चतयोः क्रमभाविन्वाभावकनस्यवोस्वनंतरमेनवि
नाशादिति अत्ततुवाक्रोधमानादीनांसमकालभावितात्थाप्युपयोगस्तुवर्तमानकादिकषायं तथा व्यपदिशाति एतदेवतावयति माणोरागोत्तिमउसा
हंकारोवउगकालम्मि सोवेथहोइदोसो परगुणदोसोवउगम्मि मायाल्लोभोव्वेवंपरोवघाउवउगउदोसो मुच्छोवउगकाले रागोभिस्संगलिंगोत्ति व्याख्या
मानोरागइति ऋजुसूत्रस्यसम्मतः कुसाहंकारोपयोगकालेस्वस्मिन्नात्मन्यहोनमानमस्मीत्येवं योसावहंकारोरागिकगुणेषु बहुमानोभिष्वंगस्तद्रूपयो
गसमयइत्यर्थः सएवतुमानोद्वेषोभवति कदापरस्युणेषुमूर्छोपयोगकालेतुमानवरागः कुतइत्याह अभिष्वंगलिंगइतिकृत्वा अभिष्वंगलिंगोहिरागो
यश्चस्वशरीरादिषुमूर्छोपयोगः सत्यकोभिष्वंगइति शुक्लमस्यरागत्वमितिभावः अथशब्दादिनयमतमाह सद्दाइमयंमाणे मायाएपसत्थगुणावगा
राय उवउगोलोभोच्चिय उवउसनरुवेय अयरुहा सेससाकोहोविय परवघायमइयत्तिवोदोसो सद्दस्सवमयणोयं इयरेएकेकठियपुरकाव्याख्या
शब्दादिनयानामिदंमतंमानेमायायांचस्वगुणोपकाराय आत्मनउपकाराय व्याप्रियमाणायांयत्प्रयोगः सलोभएवयतःस्वगुणोपकारोपयोगःस्वात्म
निमूर्छात्मकत्वाल्लोभस्यरागरूपत्वमिमायः शेषास्तुपरोपघातोपपातरूपामानमायौचक्रोधश्चसर्वथा यतसर्वेपिपरोपघातभयात्तद्वेषइतिमंतव्याः
नकेवलमनेनयालोभोपिद्वेषः किंसर्वाणित्याह यस्तल्लक्षणःपरोपघातोपयोगरूपः अपरानुपघातोपयोगरूपःअथपरानुपघातोपयोगरूपोत्तमूर्छोप
योगात्मकोलोभः एष्व्यतेतमाहकेवलोरागएवासाविति अथवाकिंबहुनोक्तेनसंक्षिप्यमूनः किमित्याह मुच्छेत्यादि इहसर्वपापिक्रोधव्यतिरिक्ते
षु मानामायालोभकषायेषुयस्तथलकमतुरेजमयः कश्चिन्मूर्छोपयोगइत्यर्थः सरागोमंतव्याः अथसद्दृषणमप्रीत्युपयोगस्तुतोसौद्वेषोज्ञातव्यः
शब्दनयस्येयंजनाविकल्पना वाशब्दाव ऋजुसूत्रस्यविशेषोतुसंग्रहव्यवहारनयोनेगमस्यानयोरेवंतत्र्भावाद्वैकैकस्थितपक्षौएकैकस्थितो

निर्ग्मतः पक्षोपयोक्ता देकैकस्थितपक्षो नथाहि संग्रहनयः क्रोधमानौ द्वेषमेवछति मायालोभौ तु रागे व्यवहारनयोपि लोभं राग मेवमन्यते शेषकषा
यत्रयंतु द्वेषमेवऋजुसूत्रो शब्दादिनयाः सांजना भ्युपगमपरत्वादेकैकस्थितपक्षवादित्थं ताभ्यामिन्नाइति तदेवं व्याख्याती रागद्वेषौ अथ कषायान्व्याचि
ख्यासुराह कम्मंकसं भवोवा कसमाउ विजउकसायातो कसमायंतिवजउगमयंति युकसंकसायत्ति आउय उवायाणे नेणकसायाजुकरस
सायाजीवपरिणामरूवाजेण उनामाइ निपमीयं व्या० कषसंपल्लावि हिंसार्थाद् कषधातुः कष्यंतेबाध्यंते प्राणिनोनेनेति कषं कर्म संसारोवा तदा
योलाभएषां यतस्ततः कषायः क्रोधादयः अथवाथयोर्क कषमयधातोरिनंतस्याय यंतिगमयंतिप्रायंति यतस्ततः कषायाइति अथवाआयउपादा
नहेतुः पूर्वोक्तस्यकषयास्याउपादानहेतवो यस्मात्ततः कषायाः क्रोधादयः हेतुजीवपरिणामरूपाः क्रोधादयस्तेषांच कषायाणांसामान्येनयेन
यस्मान्नामादिकोष्टविधुलनियमोयमन्यत्रप्रसिद्धः तेनासावुच्यतइतिशेषः कइत्याह नामंठवणादविए उपत्तीपच्चएय आसेरे रसभावकसा
ए विय परूवणातेसिमाहोइ अत्रनामस्थापनेक्षुण्णेद्रव्यकषायविचारोपिसकरोनवरं ज्ञभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यकषायमाह दुविहोदवकसाउ
कम्मदव्वेयनोयकम्मंम्मिकम्मदव्वकसाउयपोग्गलासमुप्पत्ती जुत्तो पलवाकतायाणं नोकर्म्मद्रव्यतोयंकषायः कइत्याह सज्जकषायादिकः सर्जवि
भीतकहरितकमाद्यो वनस्पतिविशेषा नोकर्म्मद्रव्यकषाय इत्यर्थः क्षेत्रादिकं वस्तु समुप्पत्तीति उत्पत्तिकषायः किंसर्वमेत्याह यतः क्षेत्रादेः कषायाणा
प्रभवः इदमुक्तंभवति यतः क्षेत्राहारादिशब्दादिद्रव्याद्वास्तकात्सात्कषायोत्पत्तिर्भवति तत्क्षेत्रद्रव्यादिकंवस्तु कषायोत्पत्तिहेतुत्वादुत्पत्तिकषायउच्य
ते भवतिचद्रव्यादेः सकाशात्कषायोत्पत्ति रुक्तंच॥ किं एत्तो कठयरं जंमूढोखाणुगम्मि अप्फडिउ खाणुस्सतस्सरूसइनअप्पणोदुप्पओगस्सनिमत्तय
कषायमाह होइकसायाणंबंध कारणंजंसपच्चयकसाउ सद्दाइउत्तिकेई नसमुप्पत्तीएभिन्नोसो कषायाणां यदंतरं गतबहिरंगकारणं अविरत्यादिकंबंधकार
णंसोअंतरंगकषायकारणरूपः प्रत्ययकषायः सर्वादि अन्येतु केचित बहिरंगात्कषायोत्पत्तेरिति आदेशकषायमाह आएसउकसाउ कइयवकय
भिउडिभंगुरायारो केइचित्ताइगउ दूषणाणंतरोसोय योतरंगकषायमंतरेणापिकुपितोयमित्याविरचणादिरचर्यते स आदेशकषायः सचेहकैतं
तवकृतभ्रुकुटिभंगुराकारान्स्थादिदृश्यः केचित्तनकृपधरश्चित्रादिगताजीव आदेशकषायइतिव्याचक्षते तच्चायुक्त॥ स्थापनार्थतरत्वात स्थि
ति रसभावकषायावाह रसउरसो कसाउ कसायकम्मोदउ यभावम्मि सोकोहाइचउहा नामाइचउविहेक्केके हरीतक्यादीनां यो रसः सरसक
कषायोरसकषायः भावकषायस्तुकषायमोहनीयकर्म्मोदयस्तज्जनितश्चकषायपरिणामः सचक्रोधादिभेदाच्चतुर्द्धा क्रोधादिरपिप्रत्येकं

नामादिभेदाच्चतुर्विधइति अथनामादिकषायाणांकोनयः किमिच्छतीत्याह भावंसद्दादिनया अठविहमसुद्धनेगमाइयानाएसुप्पत्तीउ सेसाजं
पच्चयविगप्पा भावकषायमवशुद्धत्वाच्छब्दनयाइच्छंति गतामादिकषायमन्येषांपुनः शुद्धरूपनैगमादिनयाः शुद्धाः अशुद्धाभ्यतत्वाविशुद्धा
अष्टविधमपि नामादिककषायमिच्छंति येतुविशुद्धास्तथाऋजुसूत्रनयश्चेतसर्वप्यादेशोत्पत्तिकषायौ नेछंति कुतइत्याह॥ जंपच्चयविगप्पत्ति यस्
स्मादेतोद्वावपि प्रत्ययकषायविकल्पौ प्रत्ययकषायान्नभिद्येते तथाहुत्पत्तिकषायः कषायोत्पत्तेः प्रत्यय इत्युक्तमेवतथा आदेशकषायोपिकृतवक्ता
न्यकषायोत्पत्तेःप्रत्ययोभवत्येवेति नतस्मात्तोभिन्नाविति। अथनामादिकद्रव्यक्रोधं ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तंद्रव्यक्रोधमाह दुविहोदव्व
कोहो कम्मदव्वेयनोकम्मम्मि कम्मदव्वकोहो तुघाणोग्गलणुइया नोकम्मदव्वकोहो नेउचम्मारनीलकोहाई जंकोहवेयणिज्जं समुइण्णंभावकोहोसो
॥व्याख्या॥ ज्ञभव्यशरीरव्यतिरिक्तोद्रव्यक्रोधोद्विधाकर्म्मद्रव्यक्रोधो नोकर्म्मद्रव्यक्रोधश्च तत्रयोग्यादयोनुदित्तश्चतुर्विधाः पुद्गलाःकर्मद्रव्यक्रोधः
नोकर्म्मद्रव्यक्रोधस्तुकोहेतिप्राकृतशब्दमाश्रित्य चर्म्मकारचर्मकोथानीलकोथादिर्मंतव्यः भावक्रोधमाह यत्क्रोधवेदनीयंकर्म्मविपाकतः समु
दीर्णमुदयमागतंतज्जनितश्चयक्रोधपरिणामः सभावक्रोधइति एवंमानादयोपिनामादिभेदाद्यथायोग्यं चतुर्विधावाच्याः अथवाप्रत्येकमनंतानु
बंध्यादिभेदात्सर्वेपिक्रोधादयश्चतुर्विधाः ज्ञेयाइतिदर्शयन्नाह माणाऽउविएवं नामाइचउविजावजहाजोग्गं नेयाप्पिहप्पिहावा सव्वेणंताणुबंधाइ
पिक्रोधादयश्चतुर्विधः ज्ञेयाइतिदर्शयन्नाह माणादउविएवं नामाइचउव्विहानवरंजोग्गं नेयाप्पिहप्पिहावा सव्वेणंताणुबंधाइ गतार्था तत्रानंतानु
बंध्यप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनरूपाणांक्रोधादीनां यथानुपूर्वीप्रत्येकंस्वरूपमाह जलरेणुभूमिपव्वयराईसरिसो चउव्विहो कोहो तिणिसलया
कट्ठट्ठिय सेलत्थंभोवमोमाणो मायावलेहगोमुत्तिमिंढसिंगघणवंसिमूलसमा लोहोहलिद्दखंजणकद्दमकिमिरागसमाणो पक्खचउमाससंवच्छर
जावजीवाणुगामिणोकमसो देवनरतिरियनारयगइसाहणहेयवोनेया एतास्थानांतरख्यातिप्रतीतार्थत्वान्नेह व्याख्यायंतइति उक्तकषायस्वरूपमथे
द्रियस्वरूपंविवरीषुराह इंदोजीवोसव्वो वलद्धिभोगपरमेसरत्तणओ सोत्ताइभेयमिंदियमिह तल्लिंगाइभावाओ इदिपरमैश्वर्यइंदनात्परमैश्व
र्ययोगादिंद्रोजीवस्तस्यलिंगंचिह्नंतेनदृष्टंसृष्टंवानिपातनादिहेंद्रियमुच्यते अतएवआह तल्लिंगादिभावादिति तच्चश्रोत्रादिभेदंश्रोत्रनयघ्राणर
सनस्पर्शनभेदात्पंचविधमित्यर्थः तदपिनामादिभेदाच्चतुर्विधमितिदर्शयन्नाह नामाइचउद्धादव्विंदियंनिव्वित्ति उवगरणंच आगारो निव्वित्ती।

चिमावसाइमा अन्नो पुप्फंकलंबुयाए चन्नमसूराति मुत्तचंदोय होइखुरुप्पो नाणागिई यसोदिंदियाईणं विसयग्रहणसमत्थं उवगरणंइंदियंतरं तं
पि जन्नेहनइ ववाए गिण्हइ निवित्त भावेवि व्यारव्या तन्नामिंद्रियं स्थापनेंद्रियमित्यादि भेदाच्चतुर्द्धा तत्र ज्ञभव्य तिरिक्तं द्रव्यं द्रव्येंद्रियं निर्वृत्तिरूप
मुपकरणं चेति द्विभेदं तत्र कर्णशष्कुलिकादिराकारो निर्वृत्तिरुच्यते सापि बाह्याभ्यंतर भेदात्पुनरपि द्विभेदाः तत्र बाह्यानिर्वृत्तिश्चित्राऽनेकप्रकाराम
प्याश्रवराकादेः कस्यापिकीदृक्स्वरूपेत्यर्थः अंतर्निर्वृत्तिस्तिर्यक्इत्याह पुप्फमित्यादि श्रोत्रस्यांतर्निर्वृत्तिः कदंबपुष्पाकारमांसगोलकरूपा
चक्षुषस्तु धान्यमसूराकारा घ्राणस्य अतिमुक्तक कुसुमचंद्रकाकारा रसनस्य क्षुर माकारा स्पर्शनस्य तु नानाकृतिर्द्रष्टव्या मित्यर्थः श्रोत्रादीनामंत
र्वृत्तेराकार इति तस्याः पवकदंबपुष्पाकृतिमांसगोलकरूपायाः श्रोत्रांतर्निर्वृत्ते विषयग्रहणसमर्थशक्तिरूपं द्रव्यं तदंतर्निर्वृत्तिरेव न
पत्ताभपुनर्भेदांतरमित्याशंक्याह तदपीद्रियांतरं द्रव्येंद्रियस्य भेदांतरमित्यर्थः कुतइत्याह जमित्यादि यस्मादिह कदंबपुष्पाद्याकृति मांसगोलका
कारयाः श्रोत्रांतर्निर्वृत्तेर्यो शब्दादिविषयग्रहणशक्तिस्तस्यां वानपित्तादिनोपघात विनाशे सतियथोक्ता निर्वृत्तिसद्भावेपि नरा शब्दादिविषयं
ग्रहातिजीव इत्यतोज्ञायते अस्त्यंतर्निर्वृत्तिशक्तिरूपमुपकरणेंद्रियं तल्लाभ एवलब्धि इव्येंद्रियस्य द्वितीयो भेद इति भावेंद्रियमाह तल्लवउग्गा आदि
येतुलहिंति जीवउवसमो होइतदावरणाणं तल्लाभेचेवससंपि लब्धुपयोगो भावेंद्रियं तत्र यस्तदावरणानां तेषामिंद्रियाणामावारककर्मणां क्षयोप
शमो भवति जीवस्य सलब्धिः इत्यभिद्रव्येंद्रियं तल्लाभ एवलब्धिः श्रोत्रादींद्रियस्य स्वविषय शब्दादौ परिच्छेद व्यापारः सउपयोगः सचैकस्मिन्काले एक
नैव श्रोत्राद्यन्यतरेंद्रियोपयोगस्य सद्भावादिति यच्चोपयोगतः सर्वोपि जीव एकेंद्रिय स्तत्रैकेंद्रियाइंद्रियरत्नादिभेदः कथमागमे निर्दिष्ट इत्याह एगिं
दियादि भेया पडुच्चसेसेंदियाइ जीवाणं अहवापुडुच्च लद्धिंदियंपि पंचेंद्रियासव्वे अतोजीवानामेकेंद्रियादयो भेदाः शेषाणिनिर्वृत्त्युपकरण लब्धींद्रि
याणि प्रतीत्य द्रष्टव्यं नानियतस्त्वयातितावद्भिर्व्यपदेशइति नत्रूपयोगतः अथवाल्लब्धींद्रियमप्याश्रित्य वक्ष्यमाणयुक्तितः सर्वे पृथिव्यादयोपि
जीवाः पंचेंद्रिया एव तिकुतः सर्वे पंचेंद्रियाइत्याह जंकिरवउलाईणं दीसइसेसिंदिउवलंभोवि तेणत्थितदावरणखओवसमसंभवोतेसिं यस्मा
त्किलबकुलचंपकतिलविरहकादीनां वनस्पतिविशेषाणां स्पर्शनाद्वयाणि यानि रसनघ्राणचक्षुः श्रोत्रलक्षणानींद्रियाणि तत्संबंध्युपलंभोद
श्यते तेनज्ञायते तेषामपिबकुलादीनां तदावरणक्षयोपशमसंभवो रसनादींद्रियावारककर्मक्षयोपशमस्य पाचयावली मात्रमस्तीति अन्यथाहित
कुलस्यशृंगारितकामिनीवदनार्पितचारुमदिरागंडूषेणचंपकस्यातिसुरभिगंधोदकसेकेनतिलकस्यकामिनीकटाक्षविक्षेपेणविरहकस्य पंचमोद्गा

डाक्टर भाऊदाजीइत्याख्यस्यसमारकम्
Dr. BHAU DAJI

३६२
१०

र श्रवणेणपुष्पपल्लवादिसंभवो घटते अत्रप्रयोगमाह पंचेंदिउव्वबउले लोनरोव्वसव विसउवलंभाउ तहविनभणइ पंचेंदिउत्ति बज्झेंदियाभावे॥
पंचेंद्रियस्ववकुल इतिनातिज्ञा सर्वेषामपि शब्दरूपादिविषयाणामुपलंभादिहेतुः नरवदितिदृष्टांतः ननुवकुलस्य नरसनेंद्रियोपलंभ एवोक्तः कथमस्यस
र्वविषयोपलंभ सम्भवइतिसत्यं मुख्यस्तावत्स पवसंभवति गौणवृत्त्यानुशेषेंद्रियविषयोपलंभोप्यस्यसंभाव्यते शृंगारितस्वरूपतरुणीमदिरागंडूषाप
णात्तस्यात्तनतुल्यतास्यस्पर्शाधररसस्नेहनादि गंधशोभनरूपमधुरोल्लापलक्षणानां पंचानामपींद्रियविषयाणां संभवादिति अन्यथावापंचेंद्रियत्वम
स्यकथिया भावनीयं नर्थकद्रियो बकुलकथं नसिद्धः पंचेंद्रियापि कस्मान्न व्यपदिश्यतइत्याह नयापिपंचेंद्रियो सो नभण्णए तत्थबाह्यानां निर्वृत्त्यादि
द्रव्येंद्रियाणामभावादिति अनुमेयार्थकस्मकारव्यपदेशाद्दृष्टांतं नसमर्थयन्नाह रूवाविकुंभनिवत्ति सत्तिजुत्तोत्ति जहसुघडकारो लद्धिंदिएणपंचिंदि
उ तहाभिसरहिउविरुवोभा अथेंद्रियाणां लाभक्रम उच्यते यत्र यदाद्रव्येंद्रियसामान्यं भावेंद्रियसामान्यं वाश्रित्य पृच्छ्यते तदातल्लाभे चेवससंपो
तिभाग्युक्तवचनात्सल्लब्धिमाश्रित्य प्रथमं भावेंद्रियलाभस्ततो द्रव्येंद्रियलाभ इति द्रष्टव्यं यदातु द्रव्येंद्रिय भावेंद्रिय सामान्याद्भिन्नः कृतोलाभः पृच्छ्य
ते विशेषरूपतयाह पव्वलेइत्यर्थः तदित्थं द्रष्टव्यं॥ प्रथममिंद्रियावरणक्षयोपशमरूपालब्धिर्भवति ततो बाह्यांतरभेदनिर्वृत्तिर्भवति ततश्चांत
र्निर्वृत्तेः शक्तिरूपमुपकरणं तदनंतरं चेंद्रियार्थोपयोग इत्येतदेवाह लाभक्कमोउलद्धी नि वत्तुवगरणउवयोगोय दवेंदियभावेंदियसामन्नाउकउभि
न्नो व्याख्यानार्थातदेवंव्याख्यातमिंद्रियस्वरूपमथपरीषहान्व्याचिख्यासुराह परिसोढव्वाजइणा मग्गाविच्चाइयणिज्जरहेउं तुत्ताइपरीसहाते
खुहाइउहोति बावीसं यतो मार्गाविच्युति निर्जरार्थं तो परिषोढव्याः अधिसहनीयाः साधुभिस्ततः परीषहा भण्यंते तेचखुहापिवासा सीउ
ण्हमित्यादिप्रथमप्रतिपादिताः क्रमसदयाद्वाविंशतिर्भवंति अथोपसर्गान्व्याख्यातुमाह उवसग्गणमुवसग्गो तेणवउवउवसंपणत्ता सोदिव्वमणु
यतेरिच्छयाअसंवयणाभेउ उपसर्जनमुपसर्गः अथवा अभावानसाधनं ततस्तस्मादुपसर्गाज्जीव उपसृज्यते संबाध्यते पीडाविभिः सहयुज्यते
ततउपसर्गाः सचदेवतासम्बंधिदिव्यः मनुष्येभ्यः संबंधीमानुषः तिर्यग्भ्योभिव्याप्ततैर्यग्योनः आत्मनासंवेद्यत इत्यात्मसंवेदनीयः इत्येवं चतुर्भेद इ
ति केनपुनः कारणेनदेवादिभ्यः साधूनामुपसर्गासंभवंतीत्याह हासप्पउसवीमंसउविमायापवातहादिव्वो एवं विधमाणुस्सो कुशीलपडिसे
वणचउत्थो रितिउ भयप्पउसा हाराविषोइएरकम्नत्येवा घट्टणमणपवहणसंथाउपायसंवेउ व्यारव्या हासात्क्रीडातः अवज्ञापूर्वभवसंबंधादि
कृतप्रद्वेषाद्वा वीमंसउत्ति किमयं स्वप्रतिज्ञां नश्चलति नवतिर्मीमांसाक्तो विमर्शाद्वि व्यउपसर्गो भवेत्तथा विमायाएत्ति विविधामात्रानस्याः

सकाशात्किमपिन्नर्हद्याः किंचिन्मीमांसालश्चेत्यर्थः दिव्यउपसर्गो नेत्रपतितकणिकादिघट्टनादंगानांवास्तंभनास्तंभ भवेदिति एवमानुषोपसर्गे
श्चतुर्विधाःसवेल्केवलंकुशीलपडिसेवणचउत्थोत्ति स्त्रीपंडकलक्षणोयःकुसीलस्तप्रतिसेवनामाश्रित्य चतुर्थभेदोद्रष्टव्यः वि विमात्रापक्षस्यात्र
हास्यादिष्वेवांतर्भावविवक्षमाणादिति तिर्यग्भयात्प्रद्वेषाद्वाहारार्थं पुंसुत्यनीडगुहादिस्थान रक्षणार्थंवाउपसर्गंकुर्यादिति आत्मसंवेदनीयस्तु
प सर्वोनेत्रपतितकणिकादिघट्टना दंगानांवास्तंभनास्तब्ध भावाद्गर्त्तादौवाप्रपतना द्विगुणितवाद्धार्यं गात्रांवाल्लेशना परस्परश्लेषणाद्भवतीति
सन्नचत्वारिंशद्गाथार्थः २०३ अथरागादीनां यथाक्रममुदाहरणान्याह नत्रचरागेरह ह्नाइत्यादिपद्गाथा आसांगाथार्थः सकथानकोमूलावश्यका
द्वयसेयइति अथनामयंतानमोरिहाइत्येतुच्यायिरव्याख्यात पहवीकरणनमण महवावासणमउजहाजोगं नेयंरागाइणं तम्हामाउनमो अरहाराणा
वृ. शीनांप्रकीर्णं वस्यप्रावापाइतंनमन गच्यंत मूलवोनाशनंवा अनोरागादीवामेवं विधनमनंयथा वटमानकंद्वेपतन्नमनाच्चनमोनमस्कार स्याहीं
हंतइति २२४ साम्प्रतप्राकृतशैल्यानिरुक्तं अर्हछव्दनिरुक्तंसाम्प्रतंइतिद्रव्यसूत्राह इंदिय आदिसूतस्त्री गाथाप्रसाअपिनपेप इदानीममोघवा
रव्यापना॰ यमपांवराद्धिकनमस्कार फलमनुपद्दर्शयतिअर्हतनमोकारो जीयंमोएपिभवसहस्साउं भावेणकीरमाणो होइपुणोबोहिलाभाए॥इ
हनामस्थापनाद्रव्यभावलक्षणनमस्कारश्चतुर्विधोनमस्कारोगृहीतः तत्राहछव्देन बुद्धिस्थाअर्हदाकारवतीस्थापनागृह्यते तस्यानमस्कारः स्था
पनानमस्कारइतिव्युत्पत्त्यास्थापनानमस्कारः संगृहीतः तत्राहछव्देननमोकारोत्ति इत्यनेननामनमस्कारः कीरमाणोत्ति अंजलिप्रग्रहादिनाक्रि
यमाणइत्यनेन द्रव्यनमस्कारः भावेणत्ति अनेनतुभावनमस्कारइति तत्राहन्नमस्कारः क्रियमाणोजीवंमोच्यति भवसहस्रान्नस्ताबाद्दनंतभवेभ्य
इत्यर्थः अनंतभवमोचनाच्चमोक्षंप्रापयतीत्युक्तंभवति यद्यपिचकाश्चित्तद्भवएव मोक्षंनप्रापयति तथापिभावेनोपयोगविशेषेणक्रियमाणोभावना
विशेषतएवान्यस्मिन्नपिजन्मनिपुनरपिबोधिलाभायभवति बोधिलाभश्चनिश्चितोचिरान्मोक्षहेतुरित्येवंबोद्धव्यतरेणालामादिसृतुविधानन
मस्कारः क्रियमाणोजीवंभवान्मोचयति पुनर्बोधिनोवेवजायतइति नियुक्तिगाथार्थः २०५ अत्रभाष्यं अरहंताणारयइ दव्वाणामंमइ नमो
कारो भावेणंतियसोवो दव्वपुरकोरमाणोत्ति इयनामाइचउविहे वुङ्गअतरविरण करणाउ सोमाघ्क भवाउ होइपुणोबोहिलाभायचगतार्थो
तथाचाह अरहंतनमोकारो धन्नाणभवक्खयंकुणंतो हिययंअणुमुयंतोविसोत्तियावारउहोइ धनज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणमर्हतादिधन्याःसा
ध्वादयस्तेषांभवक्षयंतद्भवजीवितक्षपणंकुर्वाणं यावज्जीवंहृदयमनुन्मुंचन्विस्रोतसिकायाविमार्गगमनस्यापध्यानस्यवारको नमस्कारो

भवतीतिनियुक्तिगाथार्थः २०८ भाष्यं भ्नानाणाइधणापरित्तसंसारिणापयणुकम्मा भवलीयियंपुणभवो तस्सोहरकयंकारिताणं इहविसोउगमणंचिभस्स
विसोत्तियाअवसाणंअरहंतनमोकारोहियगउत्तनिवारेइ गताथे २१०अथाहनमस्कारस्यैवमहार्थतांदर्शयति अर्हतनमोकारो एवखलुव
न्निउंमहछोत्ति जोमरणम्मिउवग्गे अभिरकरणंकीरइबहुसो अर्हन्नमस्कारएवखलुवर्णितोमहार्थइति नियुक्तिगाथार्थः २११ कथंपुनर्द्वादशांगार्थो
नमस्कारइत्याशंक्ययुक्तिमाहभाष्यकारःअलणाइभपसेसं मोत्तुपेगरयणंमहामोल्लंजुधिवा अतिभएघेप्पइ असोहसओहहतहवा मोत्तुंपिवा
रसंगं मरणाइभएकेकीरएजम्हा अरहंतनमोकारो तम्हासोबारसंगछो सव्वंपिवारसंगं परिणामविसुद्धिहेउमित्तगंतकारणभावाउ कहनत
यछोनमोकारोनइतम्मिइसकाले सुकावारसविहसुयखंधो सव्वोअणुचिंतेउं धंतम्मिसमत्थविनेणचतस्सोपिकगमानयरदेसकालत्तिदेशः
मत्तावस्तद्भूपः कालेतस्मिन्मरणलक्षणेदेशकालइति धंतम्मिअनितमत्यर्थमिति एकस्मिन्नपित्रयुग्मो तद्वादशांगेपदेसतिजीवःसंवेगंगच्छाति
येनचपदेनविरागत्वंभवति निर्वेदमुपैति तन्नस्येकमपिपदंसमस्तमोहजालोच्छेदहेतुत्वात्संपूर्णद्वादशांगरूपज्ञानमेवभवति तत्कार्यकृत्वात्किं
पुनरनेकपदात्मकोनमस्कारःसंपूर्णद्वादशांगज्ञानंनभविष्यतीत्यनयाभंग्यानमस्कारस्यद्वादशांगरूपतांसाधयन्नाह एकम्मिविजयम्मिपएसंवे
गंकुणइवीयरागमए तंतस्सहोइनाणं जेणविरागत्तणमुवेइ एकम्मिविजम्मिपए संवेगंकुणइवीयरागमए सोतेणमोहजालं।अ छिंदइअज्झप्पजो
गेणं ववहाराउमरणे तंपयुसेकयंनमोकारो अन्नंपिन्नेच्छयाउ सव्वेवयारसंगछो गतार्थाएवनवरं किंपुनःप्रस्तुतेतदेकंपदमित्याह ववहारा
उइत्यादि यथालोकव्यवहारसामान्यस्ततुल्लःप्रचुरोगोधूमसंपन्नोयवइत्यादावनेकमप्येकमुच्यते तथामरणसमयेक्रियमाणःपंच
नमोकारो अनेकपदात्मकोपिव्यवहारतएकंपदमभिहितः निश्चयमतेनेनदन्यदपिस्कुर्वंततिद्वि॰ तथालघ्वपि यस्संवेगकरनिज्जराफलंतद
तद्वादशांगार्थइति यदुक्तंनिर्युक्तिकृताअभिरकणंकीरइबहुसत्ति तत्रकिंकारणमित्याशंक्याह जंसोअतिनिग्घरछो पिउयछोवनिउमहछोत्ति
कीरइतिरंतरमभिकरणंकीरइबहुसोत्ति तत्रकिंकारणमित्याशंक्याह जंसो अतिनिघरछो पिउयछोवन्निउ महयोत्तिकीरइतिरंतरमभि
रकणंतु बहुसोबहुवारं यद्यस्मात्सदेसोनमस्कारो तिनिश्चरार्थरत्तद्वादशांगणिपिंडकार्योमहार्थश्चोक्तप्रकारेणवर्णिततस्मादसोदृष्णनिरंत
रंबहुशोबहुवाराभिक्रियतइतिगाथाष्टकार्थः २१२ अथानियुक्तिकृदुपसंहरन्नाह अरहंतनमोकारो सव्वपावप्पणासणो मंगलाणंचसव्वेसिं
मित्यादेर्व्याख्यानमाह। नामाइमंगलाणं पढमंतिपहाणमहवयवण्ह पढमंपहाणनरयंच मंगलंपुव्वभणियछंअर्हन्नमस्कारलक्षणंमंगलंना

विशे॰वृ॰ ३६५

मस्थापनादिमंगलानां मध्ये प्रथमं प्रधानं मोक्षलक्षणप्रधानपुरुषार्थसाधकत्वादथवा अस्तु तावन्नामेव पंचानामर्हत्सिद्धादिभावमंगलानामेतत्प्रथ
ममाद्यं आद्यवचननिर्दिष्टत्वादथवा प्रधानतरं प्रथमं सिद्धापेक्षयार्हतां प्रधानतरपरोपकारार्थसाधकत्वादिति मंगलं इत्थ वा उ इत्यादिना च मंग
लं पूर्वं भणितं तदत्रार्थमेवेति गाथात्रयार्थः २२२ इत्यर्हन्नमस्कारः समाप्तः अथ सिद्धनमस्कारं व्याचिख्यासुराह सिद्धो जो निप्फन्नो जेण गुणेण
सयच्छा इस विगप्पो नेउ नामाईउ पुण सिद्धि इउ इवे इह सिद्ध इति कोर्थ उच्यते षिधु संराद्धौ षाध साधसंसिद्धौ षिधू शास्त्रे मांगल्ये च सिद्ध्यति
स्म सिद्धो यो येन गुणेन निष्पन्नः परिनिष्ठितो न पुनः साधनीय इत्यर्थः स च सिद्धः सामान्यतो नाम सिद्धादिभेदाच्चतुर्दशविधो ज्ञेयः तत्र नामस्था
पना सिद्धौ सुगमौ इत्यासिद्धस्तु सिद्धा निष्पन्नो उदनः आदिशब्दात्पाकोत्तीर्णघटादिः गुरुस्थले अस्थादिनादिनिष्पन्न गुणस्तेन परिनिष्ठितत्वादन्यथा
नत्वेन च द्रव्यत्वादिति गाथार्थः २२३ शेषान् कादशसिद्ध भेदानाह कम्मे सिप्पे य विज्जाए मंते जोगे य आगमे अत्थजत्ता अभिप्पाए तवे कम्मक्खए
इय कम्मसिद्धः शिल्पसिद्धो विद्यासिद्धो मंत्रसिद्धो योगसिद्धः आगमसिद्धो अर्थसिद्धो यात्रासिद्धो अभिप्राय बुद्धिः पर्यायेस तां बुद्धिसि
द्धस्तपः सिद्धः कर्मक्षयसिद्ध इति निर्युक्ति श्लोकसमासार्थः २२४ एतेषां च कर्मादिसिद्धानां स्वरूपप्रतिपादनपरा न किल मा इज्ज्ञातयस्तति
गाथापर्यंता एकचत्वारिंशद्गाथाः स कथानकभावार्था मूलावश्यकटीकातो वसेयाइति अथ कर्मक्षयसिद्ध एव प्रपंचतो निरुक्तविधिना प्रति
पादयन्नाह दीहकालरयं जं तु कम्मं से सियमट्ठहा सियं धंतंति सिद्धस्स सिद्धत्तमुवजायइ व्याख्या॥ दीर्घसंतानापेक्षया अनादित्वात्स्थितिबंधका
लापेक्षया तदीर्घकालं निसर्गनिर्मलजीवस्यानुरंजनान्मालिन्यापादनाद्रजः अथवा स्नेहेन बंधनयोग्यं भवतीति साम्याद्रजः सूक्ष्मत्वात्कर्मत्व
र्थः एतच्चैवंविधं कर्मैव विशेषणं दीर्घकालं यत्तद्रजश्चेति दीर्घकालरजः जं तु कम्मंति दीर्घकालरजोरूपं यत्कर्म दीर्घकालस्थितिकं रजोरूपं तत्क
मेत्यर्थः एतच्चैवंविधं कर्म तुशब्दस्य विशेषणार्थत्वादत्र भव्यस्य संबंधि गृह्यते नाभव्यस्य तस्य वक्ष्यमाणध्मातत्वायोगादथवा भव्यसंबंधि
मिह कर्मणो ध्मातत्वादि वैसौमैथ्यो लभ्यते यद्यपि साक्षादपान्ते कर्मणि न तथाविधं साफल्यमनुभवत्यतो जंतुकम्मं इत्येतदन्यथा व्याख्यायते
जंतु जीवस्तस्य कर्म जंतुकर्म अनेनाबद्धकर्मव्यवच्छेदमाह यत्तद्यत्कर्मेत्यर्थः कथंभूतं यत्कर्म जंतुकर्मेत्याह से सियमट्ठहत्ति ज्ञानावर ३६५
णाद्यष्टप्रकारैः पूर्वं सेतं सितं बद्धमित्यर्थः अथवा सेसियंति अनाभोगनिवर्त्तितयथाप्रवृत्तकरणेन सम्यग्दानाद्युपायतश्चक्रमेण शोषि
तं शोषं कृतं स्थितं स्तोकमात्रावशेषितं वा देशेनानुभवादिभिरल्पीकृतमित्यर्थः तद्दीर्घकालस्थितिकं रजोरूपं भव्यस्य संबंधि यत्कर्म जंतुकर्म वा प्रणमष्टधा बद्धं तत्कर्म ७२

शोषितं सत्किमित्याह सियं धंतंतीति सितं बद्धं ध्मातं तीव्रध्यानानलेन दग्धं क्षपितं भस्मीकृतमग्निनाल्पलोहमलवदस्येति सिद्ध इति निरुक्तिः एवं च कर्म
दहनानंतरं सिद्धस्यैव सतः सिद्धत्वमुपजायते नासिद्धस्य नैरक्षीया नैरइएरूउववज्जई इत्यादि निश्चयनयमताश्रयणादिति उपजायत इति तदात्मनः
स्वाभाविकमेव सत्सिद्धत्वमनादिकर्मावृतं तदावरणविगमे नाविर्भवत्येव न पुनरसदुपजायत इति तदात्मनः स्वाभाविकमेव सत्सिद्धत्वमनादिकर्मा
वृतं तदावरणविगमे नाविर्भवत्येव पुनरसदुपजायत इति भ्रातिपत्तव्यं असतः खरविषाणस्येव जन्माभावादिति अथवा सिद्धस्य सिद्धत्वं सद्भावरूपमु
पजायते न तु प्रदीपनिर्वाणकल्पमभावरूपं इत्येवं नयमतांतरव्यवच्छेदार्थमुक्तं तथा चाहुरेके दीपो यथा निर्वृतिमभ्युपेतो नैवावनिं गच्छति नांतरिक्षं
दिशं न कांचिद्विदिशं न कांचित्स्नेहक्षयात्केवलमेति शांतिं जीवस्तथा निर्वृतिमभ्युपेतो नैवावनिं गच्छति नांतरिक्षं दिशं न कांचिद्विदिशं न कां
चित्स्नेहक्षयात्केवलमेति शांतिमित्यादि एवंविधसिद्धत्वाभ्युपगमे दीक्षादिक्रियासंवैयर्थ्यान्निरन्वयक्षणभंगस्य चापघ्नमानत्वादिति
अथवा दीहकालरयंति एतदन्यथा व्याख्यायते स्योगे यस्मै वा विशेषः फलमनुभवत्यनुभावेन ततश्च संतानेनानुभूयमानत्वाद्दीर्घकालीं
रयं यत्तु अश्रु कर्म जंतुकर्म वा। तथा सेसियमिति एतदप्यन्यथा व्याख्यायते लब्धविशेषणं श्लेषितं बद्धं योगाल्पकन्याया यौवनसहस्रसंश्लेष
मुपगतं अष्टधा सितमित्यादि तु नयेयति नियुक्ति श्लोकसंक्षेपार्थः २२५ आह ननु यच्छेषितं भवोपग्राहिचतुर्विधं कर्म तद्यदि पर्यंतसमयस्थि
तिकं भवति तदा समकालमेव क्षपयित्वा मोक्षं गच्छतीत्यवगम्यते यदा तु विषमस्थितिकं तद्भवति तदा किं करोतीत्याह नाऊण वेयणिज्जं अइब
हुयं आउयं च थोवागं गंतूण समुग्घायं खवेइ कम्मं निरवसेसं सम्यगगुणक्षीवेन उत्थाय कर्म्मणा हननं घातः प्रकोपसमनं
यत्नविशेषो असौ समुद्घात तत्स्वरूपमेवाह दंडकवाडे मंथंतरे य साहरणया सरीरत्थे भासाजोगनिरोहे सेलेसी सिज्झणा चेव गत्वेन
भूतः समुद्घातगतानां विशिष्टकर्मक्षयो भवतीति कोऽयं हेतुरित्यत्रोच्यते प्रयत्नविशेषः किं पुनरत्र निदर्शनमित्यत्राह जह उल्ला साडी
या आसुं सुक्कइ विरल्लिया संती तह कम्मलहुयसमए वच्चंति जिणा समुग्घायं एताश्च पितिस्त्रानिर्युक्तिगाथाः २२८ अथ दीहकालरय
मित्यादि गाथापूर्वार्द्धं व्याख्यामाह संताणमेवाणाईं सोऽजस्सं दीहकालो कम्मं तं दीहकालरयं कम्मइ उदीहकालरजं महवा पत्ताविसेसहं व्या
ख्या उ अणाई दीहोविय कालएवं बंधानुजीवाण रंजणाउ रयत्तिगागाति सह बंधाउत्ति बंधमाश्रित्य संतानतः संतानं प्राप्यैव अनादि
त्वा दीर्घः स्थितेः कालो यस्य तद्दीर्घकालं जीवस्यानुरंजनान्मालिन्यापादनाद्रजः अथवा योगोत्तिस्नेहेन बंधनयोग्यं भवतीति साम्या

दृशः अथवास्फुरमोति सूक्ष्मत्वसाम्यात् कर्म्मतय्यते सोजसेत्यादिना समासः सचाविहित एव किमुक्तं भवतीत्याह अइ दीहेत्यादि अतिदीर्घकालं जीवस्यारं
जनं मालिन्यापादनं रजइति अथवा रयइ सेतल्पदं चेष्टाविशेषार्थं ततश्च दीर्घकालो रयो वेगश्चेष्टाविशेषो जीवे तु भवो यस्य तद्दीर्घकालरयमित्यर्थः किंपुनस्तदित्या
शंक्य जंतुकम्ममित्यस्य व्याख्यानमाह जं कम्मं ति तु शब्दो विसेसणपूरणोः हवा जीवो जंतु मितस्स जीवो कम्मं से जं सियं बद्धं यद्दीर्घकालरजोरूपं दीर्घकालर
यं वा कर्म्मेति तु शब्दो विशेषणेनं विशेषयता भव्यस्य संबंधितत्त्वं स्यते अथभातत्व प्रस्तावाद्दे व भव्य संबंधि त्वं कर्म्मणो लभ्यते तर्हि पूरयतीति पूरणतु श
ब्दः पूरणः अथवा द्वितीयो जंतुस्तस्य जंतोः कर्म्म जंतुकर्म्मेति वं व्याख्यायते सेसियमित्यस्य व्याख्यानमाह सेतस्य जीवस्य यत्सिद्धं बद्धं मिज्जे बंधनइत्यस्य धा
तोर्निष्ठांतस्य प्रयोगादिति अथ सेसिसमित्यस्यापराण्यपि व्याख्यांतराण्याह अहवा सेसिसियं सियं भयिसं विलिंहं वा ज जं वा विसेसियं अठहत्ति खवसेसमिय
वृत्ति अथवा सेतस्य जीवस्य सर्वमपि कर्म्म संसारानुबंधित्वादसितं कृष्णं मरूममित्यर्थः किंपुनस्तदित्याशंक्य अथवा घातिकर्म्मणि गहियं वत्ति जीवग्र
हीतं व्याप्ति मानीनमिति सितं अथवा सेसियमिति लेश्याविशेषाच्छेषितं जीवेन स्वरूपविशेषमानीतमिति सिलिष्टं वा धकं कृतमिति सुरलषितं वावि
सेसियं अठहत्ति अथवा एकदेशेन समुदायस्य गम्यमानत्वादष्टधा विशेषितं व्यवच्छिन्नं तच्छेषितं विशेषितमिहोच्यते अथवा क्षपणक्षपणयाक्रमशः
शोषितं स्यित्सन् भावादेवा भस्मीकृतमित्यर्थः किंपुनस्तदित्याशंक्य जंतुकम्ममित्यस्य अयसितं ध्मातमस्येति सिद्ध इति निरुक्तविधिप्रदर्शयन्नाह नक
त्तियं सियं धंतस सवतसामणो व्लोहस्सइयं सिद्धस्सव सउ सिद्धं तं सिद्धणासमए उवन्नायनइति व्यवहारदंसणमसावयानि सेहोवा यच्चायंतरविगमे त
प्य ज्ञायते रसिद्धो ॥ हेअपिगतार्थन परं अभावयानि सेहो यत्ति निर्वाणप्रदीपकल्प त्वादभावरूपं सिद्धमिति यकृति उच्छुले तहग्निमता सा अभावरूप
तायाः सिद्धत्व मपचायतइत्यनेन निषेधोऽधाक्रियते सिद्धत्वं भावरूपमुपजायते नपुनत्पूर्वं पर्यायस्याभावएवभवतीत्यर्थः अथनाउणवेयणि पमिन्दा
दि ।। कुतो वा आयुर्वेदनीया दिति सहसमीकरणं समस्थितिकतापादनं अत्रनाष्यागमभसंगातस्ससेगम्भ्यकस्य स्यायुषो दीर्घता पावननानुस्त
स्यमुमुक्षोर्वेदनीयादिकर्माणां क्षयएव युक्तः प्रथमसायुपरतः शेषाणामिति अत्र गुरुरुत्तरमाह भण इकम्मक्खयस्मी जया उ भाइएत्तस्स निठ्य
तो कमं उच्छुक्ल समुद्घातिसेसउवक्कम सक्कम्मसो भण्यते अयांतरं कर्म्मक्षयमुक्तिगमन समयवर्तिनिकर्म्म क्षयकालेया वांतरतः क्रमशः पायपायुरादावेव
तस्यनिष्टिं निष्ठाया याथास्य तेत्यर्थः शेषाणि तु क्रमशः पश्चात्ततः कथमसाक्षीणायुष्कः शेषकर्म्मक्षपणार्थं प्रयतिष्ठतु तदुवस्थाननिबंधनस्यायु
कस्याभावादुयतनभावा सिद्धत्वसाकिन्नि वार्यते नहयुक्तं यत आयुषि क्षीणेऽपि सहवेदनीयादिकर्म्मभोगोऽबतिष्ठति सकर्म्मा सः कथं सिध्यतु सकलक
र्म्मक्षयादेव मोक्षइति वचनादिति तर्हि किमत्र युक्तमित्याह तम्हातुलुठियं कम्म चउक्कं सभावउ जस्स सो अकय समुग्धाउ सिज्झइ जुगवं
खवकेणं जस्सपुण भावाव भाउहवं धसमंति यं बहुतरयं तेणसमीकरएगंतु णाति णो समुग्धायं । हु अपिस्त्रमेगे न यरं तणात्ति।

नन्वेवं कृतनाशाकृताभ्यागमादिदोषः उक्तः सकथं परिहर्त्तव्य इत्याह । कयनासा इविघाउ । कउ पुराजह नाणविरियाहिं । कम्मस्स कीरइ खउ । नचेव मोक्खादउ दोसा ॥ कृतना
शादिदोषाणां विघातः परिहारः कुतो ज्ञानादिः कपुरापूर्वमुपक्रमकालविचारे न हि द्वीयकालिकस्स विनासे न सेसाणु भुहुइ रिवम्मं बहुकालाहार स्सवद्दुयमग्नि
यरो गिणो भोगाइत्यादिना ग्रंथेन यथा चज्ञानक्रियाभ्यां चिरकालस्थितिकस्यापि कर्म्मणः क्षिप्रमेव क्षयः क्रियते तथा प्रागभिहितमायुर्वकामिव इह विशेषण मज्झरोगो
वा इत्यादिना नेकशः प्रोक्तं नचैवमुपक्रमदूष्यते तदर्थी मोक्षादयो दोषा इत्यपि जइनाणं भुहुइ क्षिप्र यथाविधानं कम्मम समाहान मयमित्यादिना प्रागुक्तमेव । तदेवमेताव
ता नाउणवेयणिज्जमित्यादि नियुक्तिगाथा व्याख्यातेति ॥ अथ परः प्रेर्यमाशंक्य परिहरन्नाह असमट्ठिई र्णानियमो कोयो वं आउयं न सेसंति परिणामसहावाउ अ
उव बंधो बुन सेस असमस्थितिकानां कर्म्मणां क्षेपः मायुरेव न शेषवेदनीयादिकमिति कोयं नियमो येनोच्यते नाऊण वेयणिज्जं अइ बहुयं आउयं च थोवाग
मिति इदमपि कस्मादुच्यते नाऊण आउयं स्वल्पउ अइ बहुयं थोवयं च वेयणियमिति । अत्रोच्यते ॥ बंधपरिणामस्वाभाव्यादेवं भूतात्मायुषः कोपि बंधपरिणामावर्त्त
ते येन पर्यंते तहरनीयापेक्षया समं स्तोकं वा भवति नत्वधिकमिति अत्रदृष्टांतमाह यथा बंधपरिणामस्वाभाव्यादधवबंधत्वेप्यायुषो भवत्यंतर्मुहूर्तमात्रबंधका
त्वाच्च वेदनीयादेस्तु ध्रुवबंधित्वादेवमत्रापि स्तोकत्वमायुषएव नतु वेदनीयादेरिति आह ननु समुद्घातमतो ज्ञंनु वेदनीयादिकर्म्मणः किं करोतीत्याह विसमं स
इं सममं समोहउ बंधणेहिं ठिइए य कम्मदव्वाइं बंधणाणि कालो ठिइंतेसिं सममवहतः केवलि समुद्घातगतो जीव आयुष्कादधिकत्वेन विषमं वेदनीयादिकर्मत्रयं समप
तीमानः स्वंड यित्वा आयुष्केन सममं करोति कः कृत्वा समं करोतीत्याह बध्यते जीवो यैस्तानि बंधनानि निबंधनः कर्म्मद्रव्यैः स्थितिस्वावकालं लक्षणया अनयाह कर्म्मद्रव्याणि
बंधनानि भण्यंते कालस्तु स्थितिस्तेषां वेदनीयादीनामिति समीकुर्यन्नेव हि विशिष्टद्दलिकनिषेकेणां तमुहूर्त्तस्थितिकं सर्वं करोति कथमित्याह आउय सम यसमाण गुणसे
ढीए तदसंख गुणियाए पुव्वरइयं खवेंतो हइ अह सेलेसीसमयं सममानस्यायुषो यावंतः समयाः शेषा अवतिष्टंते तत्समयसमानया अंतर्मुहूर्त्तप्रमाणयेत्यर्थः दलिकमा
क्षिप्यासंख्येयगुणया प्रथमसमयनिषिक्तदलिकाद्वितीयसमयनिषिक्तमसंख्येयगुणं ततोपि तृतीयसमयनिषिक्तमसंख्येयगुणमेवं यावच्चरमसमयनिषिक्तमसंख्येयगु
णमित्येवं असंख्येयगुणयास्थानां ता प्रसिद्धया गुणश्रेण्या तद्वेदनीयादिकर्म्मचयं केवलज्ञानाभोगेनाकलय्यतथा रचयतियथा नंतरोक्तप्रकारेण पूर्वरचितसंदेश
लेश्यावतितमयेक्षपयंश्च रमसमये सर्वमपि क्षपयिष्यति अत्र गुणश्रेणिस्थापना [।][।][।] आयुषस्तु गुणश्रेणिर्न भवति किंतु यथाबद्धमेव तद्वेदयते अतस्तस्यैवं स्थाप
ना ॥ [△] ॥ अह उ स्तोगाठीया इत्यादिगाथायाः पूर्वार्द्धं सुगमत्वान्न व्याख्यातं उत्तरार्द्धं तु यदुक्तं तहकम्मलहुभय समयत्ति तत्र कर्म्मलघूनायाः समयः कइत्याह कम्मलहु
याणमइ भिन्नमुहुत्तावसेसउ कालो अन्नेअहज्जमेयं उम्मासउ समभिगंछंति कर्म्मणा आयुषा लघुतायाः समयोऽ भिन्नमुहूर्त्तावशेषः कालः जघन्यत उत्कृष्टतश्चांतर्मुहूर्त्ताव

विशेषावि॰
३६७

शेषं निजमायुर्विज्ञाय तदधिकवेदनीयादिकर्मस्थितिविघातार्थं केवली समुद्घातमातरयतीत्यर्थः अन्ये तु सूरय एतं भिन्नमुहूर्त्तलक्षणं जघन्यमेव कालं मन्यंते उत्
कृष्टं तु षण्मासानिच्छंति जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तशेषायुष्क उत्कृष्टस्तु षण्मासावशेषायुः समुद्घातं करोतीति केचिन्मन्यंत इत्यर्थः तदेतदन्यमतमयुक्तमिति दर्शयन्नाह तंनो
णंतरसेलेसि वयणउ जं च पाडिहेराणं पच्चप्पणमवस्सए इहरा गहणं पि होज्जाहिं तदेतदन्यमतं न युक्तमागमविरोधात् विरोधश्च समुद्घातानंतरं तत्र शैलेशीप्रति
पत्तिवचनात् शैलेश्यनंतरं च सिद्धिगमनात् कुतः षण्मासावशेषायुष्कत्वं आनंतर्यं षड्भिर्मासैर्विवक्षया घटत एवेति चेदित्याशंक्याह जं चेत्यादि यस्माच्च समु
द्घातान्निवृत्तस्य शरीरस्थस्य प्रातिहारकपीठफलकादीनां काययोगं युंजमाणे आगच्छेज्ज वा चिट्ठेज्ज वा निसीएज्ज वा तुयट्टेज्ज वा उल्लंघेज्ज वा पाडिहारियं पीढफलग
सेज्जासंथारगं पच्चप्पिणिज्जत्ति प्रज्ञापनासूत्ररूपे श्रुते प्रत्यर्पणं समर्पणमेवोक्तं इतरथा षण्मासावशेषायुष्कत्वेन चिरजीवित्वे तेषां ग्रहणमपि स्यात् न च तत्रोक्तं य
स्मादंतर्मुहूर्त्तावशेषायुरेव समुद्घातं करोतीति अथ समुद्घातशब्दार्थं समुद्घातारंभात्पूर्वं व्यापारनिरूपणार्थं चाह तत्थाउयसेसाहिय कम्मसमुग्घायणं समुग्घा
उ तं गंतुमणो पुव्वं आवज्जीकरणमब्भेइ आवज्जणमुवउगो वावारो वा तदट्ठमाईए अंतोमुहुत्तमित्तं काउं कुरुए समुग्घायं व्याख्या तत्रायुःशेषाण्यधिकस्थि
तिकानां वेदनीयादिकर्मणां समुद्घातनं समुद्घातः तं च गंतुमनाः प्राप्तुः पूर्वमावर्जीकरणमभ्येतीति विदधाति कथंभूतं तदित्युच्यते तदर्थं समुद्घातकरणार्थमा
दौ केवलिनः उपयोगो मया अधुनेदं कर्त्तव्यमित्येवंरूपः उदयावलिकायां कर्मप्रक्षेपरूपो व्यापारो वा आवर्जनमुच्यते तस्याभूतस्य करणमावर्जीकरणं तदंतर्मुहू
र्त्तमात्रं कालं कृत्वा ततः समुद्घातं कुरुत इति कथंभूतं तमित्याशंक्य दंडकवाडेइत्यादि गाथां व्याचिख्यासुराह उड्ढाहायय लोगंत गामिणं सो सदेहविक्खंभं पढमसमं
यम्मि दंडं करेइ बिइयंमि य कवाडं तइयसमयम्मि मंथं चउत्थए लोगपूरणं कुणइ पडिलोमं साहरणं काउं तो होइ देहत्थो व्याख्या ऊर्द्ध्वमधश्चायतं दीर्घमुभयतो
पि लोकांतगामिनं स्वदेहप्रमाणविष्कंभं स केवली केवलज्ञानोपयोगतः प्रथमसमये जीवप्रदेशसंघातात्मकं दंडं करोति द्वितीयसमये तु तमेव दंडं पूर्वापरदिग्द्व
यप्रसारणादुभयपार्श्वतो लोकांतगामिनं कपाटमिव कपाटं करोति तृतीयसमये तमेव कपाटं दक्षिणोत्तरदिग्द्वयप्रसारणेन मंथसदृशत्वाल्लोकांतप्राप्तमेव मंथा
नं करोति एवं च लोकस्य प्रायो बहु पूरितं भवति मंथांतराणि तु पूरितानि तिष्ठंति जीवपुद्गलयोरनुश्रेणिगमनात्ततश्चतुर्थसमये तान्यपि मंथांतराणि सह निष्कु
टैः पूरयति ततश्च सकललोकः पूरितो भवतीति साहरणेत्यादेर्व्याख्यानमाह यदिलोममित्यादि इदमत्र हृदयं लोकपूरणानंतरमेव पंचमसमये यथोक्त
क्रमात्प्रतिलोमं मंथांतराणि संहरति जीवप्रदेशान् संकोचयति षष्ठसमये मंथानमुपसंहरति घनतरसंकोचात्सप्तमसमये तु कपाटमुपसंहरति दं
डात्मनि संकोचादष्टमे तु समये दंडमप्युपसंहृत्य शरीरस्थ एवावर्त्तते आह ननु समुद्घातगतस्य मनोवाक्काययोगेषु मध्ये को योगः कस्मिन्समये व्याप्रियत इत्याशंक्या ३६७

क नकिर समुग्घायगउ मणवइजोगप्पउयणं कुणइ उरालियजोगं पुण जुंजइ पढमट्ठमए उ समयवावारउ तम्मीसं वीयछट्ठसत्तमए तिचउत्थपंचमे कम्मं
मायं तु मत्तं च से होइ व्याख्या किलशब्द आप्तोक्तौ इह समुद्घातगतः केवली मनोवाग्योगयोः प्रयोजनं व्यापारणं तावन्न करोत्येव प्रयोजनाभावादौदारिककाययोगं पु
नः प्रथमाष्टमसमययोर्युनक्ति व्यापारयति दंडकरणादिक्रियायां तत्प्रयत्नविधानाद् द्वितीयषष्ठसप्तमसमयेषु पुनस्तन्मिश्रमौदारिककार्म्मणमिश्रं व्यापारयति उभय
प्रयत्नसद्भावात् तृतीयचतुर्थपंचमसमयेषु पुनः कर्म्मयति कार्म्मणकाययोगमेव व्यापारयति तन्मात्रचेष्टनादिति समुद्घातान्निवृत्तः किं करोतीत्याह वि
णिवित्तसमुग्घाउ तिन्निवि जोए जिणो पउंजिज्जा सच्चं असच्चामोसं च सो मणं तह वईजोगं उरालियकायजोगं गमणाई पाडिहारियाणं वा पच्चप्पणं करिज्जा जोगनि
रोहं तउ कुरुए व्याख्या इह समुद्घातगतस्तावन्न कोपि सिध्यतीति निवृत्तसमुद्घातोऽप्यंतर्मुहूर्त्तं भवमवस्थानं केवली तिष्ठति तत्र तिष्ठन्नसौ मनोवाक्कायलक्षणांस्त्री
नपि योगान्प्रयुंजीत तत्र मनोयोगं वाग्योगं सत्यमसत्यामृषं च प्रयुंक्ते असत्यमिश्रयोस्तस्यासंभवात् काययोगं तौदारिकं प्रयुंजानो गमनादिकं प्रत्याहर
णीयगृहीतपीठफलकादि प्रत्यर्पणं वा कुर्यात्तत एतेषां योगानां निरोधं करोतीति अत्र परः प्रश्नमाशंक्योत्तरमाह किं न सजोगो सिज्झइ सबंधहेउत्तिउ सजोगो
य न समेइ परमसुक्कं सनिज्जराकारणं झाणं ननु किमिति योगनिरोधं करोतीति सयोग एवासौ किं सिध्यतीति परेणोक्ते सत्याह यस्मात्सर्वविधोपि योगः क
र्मणो बंधहेतुः कर्मसंबंधश्च संसारनिबंधनमेवेति कथं सयोगः सिध्यति किंच यद्यनेन सकलकर्मनिर्जरणाय परमशुक्लध्यानमवश्यकर्त्तव्यं तच्च समयो
गः सन्नयं जंतुर्न समेति न प्राप्नोति सयोगस्य सक्रियत्वात् परमशुक्लध्यानस्य च समुच्छिन्नक्रियारूपत्वादिति कुतः सयोगः सिध्यतीति तस्माद्योगनिरोधः कर्त्तव्यः
कथं पुनस्तं करोतीत्याह पज्जत्तमेत्तसन्निस्स जत्तियाइं जहन्नजोगिस्स होंति मणोदव्वाइं तव्वावारो य जं मत्तो तदसंखगुणविहीणं समए समए निरंभमा
णो सो मणसो सव्वनिरोहं करे असंखेज्जसमएहिं पज्जत्तमेत्तविंदिय जहन्नवइजोगपज्जया जे उ तदसंखगुणविहीणे समए समए निरुंभंतो सव्ववइजोग
रोहं संखाईएहिं कुणइ समएहिं तत्तो य सुहुमपणयस्स पढमसमयोववन्नस्स जो किर जहन्नजोगो तदसंखगुणहीणमेक्केक्के समए निरुंभमाणो देह
तिभागं च मुंचंतो रुंभइ सकायजोगं संखाईएहिं चेव समएहिं तो कयजोगनिरोहो सेलेसीभावयामेइ पाठसिद्धावत्र शैलेशीशब्दव्यु
त्पत्तिमाह सेलेसो किर मेरू सेलेसी होइ जा तहाचलया होउं व असेलेसो सेलेसी होइ थिरयाए अहवा सेलोव्व इसी सेलेसी होइ सो उ थिरयाए सेव
अलेसी होइ सेलेसी होअलोवाउ सीलं व समाहाणं निच्छयउ सव्वसंवरो सोय तस्सेसो सीलेसो सेलेसी होइ तदवत्था व्याख्या शैलेशो मेरुस्तस्ये
वाचलतास्थिरता यस्यामवस्थायां सा शैलेशी अथवा शैलेशः शैलेशवत्स्थिरतया भवति शैलेशीभवतीत्यध्याहारः अथवा प्राकृतसंज्ञामाश्रित्यापि

रनयासेलुव्व इसीमहरिसीनस्यसंबंधिनीस्थिरताबस्थाप्युपचारतःशैलेशी अथवा प्राकृतत्वादेवसेभिरकूवाभि खुणीवेत्यादिन्यायतःसेत्तिसोमहर्षीअसेशीले
इयारहिनोभवतियस्यामवस्थायांसाशैलेशीअकारलोपादिति अथवाशीलंसमाधानंतन्निश्चयतःप्रकर्षप्राप्तः समाधानरूपत्वात्सर्वसंवररूपत्वस्यसर्व
संवररूपस्यशीलस्येशः शीलेशस्तस्येयमवस्थाशैलेशीति शैलेशीकालप्रमाणमाह हस्सक्खराइंमज्झेण जेणकालेणपंचभण्णंति अच्छइसेलेसिगउ
तत्तियमित्तंतउकालं नातिशीघ्रंनचाप्यतिस्थिरैःकिंतुमध्यमप्रयत्नोच्चार्यमाणैर्यावताकालेनअइउऋऌइत्येतानिपंचहस्वाक्षराणिभण्यंते एतावंतंकालंशैलेशीगत
स्तकोसौतिष्ठतीति किंपुनस्तत्रध्यानंध्यायतीत्याह तणुरोहारंभाउ झायइसुहुमकिरियानियट्टिंसो वोच्छिन्नकिरियमप्पडिवाइंसेलेसिकालम्मि तनोःका
ययोगस्यनिरोधारंभसमयात्प्रभृतिसूक्ष्मक्रियानिवृत्तिरूपंशुक्लध्यानमसौध्यायति ततःसर्वयोगनिरोधादूर्ध्वंशैलेशीकालेसमुच्छिन्नक्रियमप्रतिपाति
शुक्लध्यानंध्यायतीति अत्रापरःआशंक्यपरिहरन्नाह णमणोविसेसो तदभावेतस्ससंभवोकत्तो भण्णइभणियंझाणं समएतिविहकरणम्मि ननुध्ये
चिंतायांइतिवचनान्मनोविशेषोमनसःकोपिनिश्चलाचिंतावस्थैवध्यानमुच्यते मनश्चामनस्काःकेवलिनइतिवचनात्तस्यनास्तिनस्मादभावेमनसोऽसत्वेत
स्यध्यानस्यकेवलिनःकुतःसंभवोऽतःतनुरोहारंभाउइत्याद्यघटमानकमेवेति सूरिराह भण्णतेअत्रोत्तरं भंगियसुयंगुणंतोवट्टइत्तिविहेविझाणम्मी
त्यादिवचनात्त्रिविधेपिमनोवाक्कायलक्षणेकरणेसमयेसिद्धांतेध्यानंभणितमेव ततोमनोविशेषएवध्यानमित्येकांतिकमाकायव्यापारेपिध्यानस्योक्तत्वादि
तिभावः यतःपरिभाषाः सुदृढप्पयत्तवावारणंनिरोहोवविज्जमाणाणं झाणंकरणाणमयं नउचित्तनिरोहमेत्तागं यतश्चमनोवाक्कायलक्षणानांकरणा
नांसुदृढप्रयत्नेनव्यापारणंविद्यमानानांपूर्वोक्तक्रमेणयोनिरोधोवाध्यानंभगवतामतंनपुनश्चित्तनिरोधमात्रकंध्यैधातोरनेकार्थत्वात्करणनिरोधार्थेपिव
र्तमानादिति ततश्च होज्जमणोगयंचाइयंचझाणंजिणस्सतदभावे कायनिरोहपयत्तस्सभावमिहकोनिवारेइ तदभावेमनसोऽभावेजिनस्यकेवलिनोमनोमयंमनोवि
शेषरूपंतन्माभून्मनःपूर्वकत्वाद्विशिष्टवचसोवाचिकंचध्यानंतन्माभूत्पुनःकायनिरोधप्रयत्नस्वभावंध्यानमिहतस्यकोनिवारयतिनकोपीति अपि
च जइछउमत्थस्समणोनिरोहमेत्तयपत्तणंझाणं कहकायजोगरोहपयत्तपहोइनजिणस्स प्रकटार्था पुनरपिपरःप्राह आहाभावेणमसो छउमत्थस्स
यतेनझाणंसे अहतदभावेविमयं झाणंतोकिंनकतस्स आहपरो भावमनस्समनसोऽभावेमनस्यकेवलिनश्छद्मस्थस्येवेंद्रियोदयेवतस्सूक्ष्मक्रियानिवृत्त्यादि
कंध्यानंनघटते अथतदभावेपिमतंध्यानंततःकृतस्यनक्रियेष्यते मनोसत्वस्यतुल्यत्वादिति परएवाचार्यमतमाशंक्याह अहवमईसुत्ताम्सहिनकाय
रोहप्पयत्तसब्भावो एवंचित्ताभावे पत्तीतउजिणस्सावि होज्जवकिंचिमत्तं चित्तसुत्तस्समब्बहानजिणे जइसत्तस्सनझाणं जिणस्सतंदूरतराणं व्याख्या

MEMORIAL

अथाचार्यस्यमतिःसुप्तस्यस्फुटमेवज्ञायतेनकायनिरोधप्रयत्नसद्भावः किंतुतदभावएव ततःकुतस्तस्यध्यानंजिनेत्वस्समाविनितस्यध्यानंभवत्येव अत्रोच्यते नन्वे
वंतर्ह्यमनस्कत्वाच्चित्ताभावजिनस्यापिकेवलिनः कुतस्तकोसौकायनिरोधप्रयत्नसद्भावः भवेद्वाअद्यापिकिंचिन्मात्रंचित्तसुप्तस्यापिजिनेतुकेवलिन्यमनस्कत्वात्तस
र्वथानास्तिततश्चसुप्तस्ययदिनध्यानमिष्यते तर्हिजिनस्यनदूरतरकेणनेष्टव्यंसर्वथाचिन्ताभावेनकायनिरोधःप्रयत्नाभावादिति सूरिःप्रतिविधानमाह जुत्तं
जंछउमत्थस्स करणमेत्ताणुसारिणोणस्स तदभावम्मिपयत्ताभावोनजिणस्ससोजुत्तो छउमत्थस्समणोमेत्तविहियजत्तस्सजइमणंझाणं कहमजिणस्सानमयं केव
लिविहियपयत्तस्स व्याख्या युक्तंछद्मस्थस्यकरणगतमनस्तन्मात्रानुसारिज्ञानस्यतदभावेसुप्तावस्थायांमनःकरणाभावेकायनिरोधप्रयत्नाभावःजिनस्यपुन
रसौनयुक्तः मनोज्ञानाभावेपिकेवलज्ञानसद्भावादिति किंच यदिमनोमात्रविहितयत्नस्यछद्मस्थस्यसाध्वादेर्मनोध्यानंतर्हिकथंजिनस्यकेवलिनःसकलकाला
य विलोकनस्वभावकेवलज्ञानविहितप्रयत्नस्यतद्ध्यानंनाभिमतंइति अपिच पुव्वप्पओगओविय कम्मविणिज्जरणहेउओवावि सद्दत्थबहुत्ताउ तहजिणचंदागमाउय
चित्ताभावेविसया सुहुमोवरयकिरियाइभण्णति जीवोवउगसब्भाव उभवत्थस्सझाणाइं व्याख्या भवस्थस्यकेवलिनश्चिंतायाअभावेपिसदासूक्ष्मक्रियानिवृत्त्युप
रतक्रियाप्रतिपातिलक्षणेद्वेध्यानेभण्येतइतिसंबंधः इयंचप्रतिज्ञा हेतुमाह जीवोपयोगस्वाभाव्यात्जीवोपयोगस्यतस्यामवस्थायामेवंविधस्वभावत्वादित्यर्थः
तथापूर्वप्रयोगात्पूर्वविहितध्यानसंस्कारादित्यर्थः तथाकर्मनिर्जरणहेतुत्वात्तेध्यानेऽभिधीयेते छद्मस्थस्यधर्मध्यानवदिति तथाशब्दस्यार्थानांबहुत्वाद्ध्येधा
तोरनेकार्थत्वादित्यर्थः तथाजिनागमेभणितत्वादिति अथप्रेर्यपरिहारंचाह जइअमणस्सविझाणं केवलिणोकीसतन्नसिद्धस्स भन्नइजन्नपयत्तो तस्सजउ
नयनिरुद्धव्वं यद्यमनस्कस्यापिकेवलिनोध्यानमिष्यते तर्हिसिद्धस्यकिमितिनाभ्युपगम्यते भण्यतेअत्रोत्तरं यद्यस्मात्तस्यसिद्धस्यकरणाभावेनप्रयत्नोना
स्तिनचयोगलक्षणंनिरोधव्यमस्त्यतःप्रयत्नाभावात्प्रयोजनाभावाच्चनसिद्धस्यध्यानमिति भवतुकेवलिनोध्यानंकिंतुशैलेश्यांवर्तमानंकिमसौकरोतीत्याह
तदसंखेज्जगुणाए गुणसेढीएरइयंपुराकम्मं समएसमएखवियं कमसोसेलेसिकालेणं सव्वंखवेइतंपुण निल्लेवंकिंचिदुचरिमेसमएकिंचिच्चहोइचरिमे
शैलेशीएप्रतंबोडं मणुयगइजाइतसबायरंचपज्जत्तसुभगमाएज्जं अन्नयरवेयणिज्जं नराउमुच्चंजसोनामं संभवउजिणनामं नराणुपुव्वीयचरिमसम
यंमि सेसाजिणसंताउदुचरिमसमयंमिनिंति पाठसिद्धाएव नवरंतदितिवेदनीयादिकर्मजिणनामंति तीर्थंकरनामइदंचतीर्थंकरस्यैवसंभवत्यतःसंभ
वतइत्युक्तंसामान्यकेवलीतुशेषामनुष्यगतिपंचेंद्रियजात्यादिकाद्वादशैवप्रकृतीश्चरमसमयेक्षपयतीति अन्यदपितत्रकिमसौकरोतीत्याह उरालियाहिं
सव्वाहिं चयइविप्पजहणाहिंजंभणियं निस्सेसतयानजहादेसच्चाएणसोपुव्वं औदारिकतैजसकार्मणशरीरत्रयंसर्वाभिरेवविशेषवतीभिःप्रकृष्टाभिस्स
र्वनाभिस्त्यजत्यसौ किंमुक्तंभवतीत्याह जंभणियमित्यादि निःशेषतयैवौदारिकादिशरीरत्रयंतदात्यजति ननुपूर्वंयथाभवेभ्राम्यत्संघातपरिसाटाभ्यांदेशत्या

विशेषा वि.
२८८

गेनत्यक्तवानिति यदुक्तंभवति एतदिहनास्त्यर्थमित्यर्थः अपरंचतदातस्यकिंनिवर्त्तते किंवानेतिदर्शयन्नाह तस्सोदयपाईया भव्वत्तंचणियत्तएसमयं सम्म
त्तनाणदंसण सुहमिद्धत्ताइंमोत्तूण तस्यसिद्धिंगच्छतऔदयिकादयोभावाभव्यत्वंचसमकंयुगपद्विनिवर्त्तन्ते भवाभाविनीसिद्धिर्यस्यासौहिभव्यउच्य
ते नचसातस्यभाविनीसाक्षात्संजातत्वान्नतोसौनभव्यइतिभव्यत्वंनिवर्त्तते उक्तंच सिद्धेनोभव्वोनोअभव्वेइति सम्यक्त्वादीनितुसिद्धावपिभवंत्यतस्तानि
वर्त्तिवर्ज्यनमिति पंचपंचाशद्गाथार्थः।२८३। नन्वौदारिकादिशरीराणांकथंसर्वथात्यागः कर्म्मशरीरसंतानस्यादित्वादिनादेश्चानंतत्वादित्याशंक्यान्तरप्रा
संगिकमन्यदपिचाह नणुसंताणोणाईत्यादिद्वाविंशतिगाथाःएताश्चपूर्वपक्षगणधरप्रायोसिद्धिवत्व्याख्यातास्चेतिनेहलिख्यंतइति कियताकालेनपुन
रसौसिध्यतीत्याह रिउसेढीयपडिवण्णो समयपएसंतरंअफुसमाणो एगसमएणसिज्झइ अहसागारोवउत्तोसो रुजुश्रेणिमनुप्राप्तःसमयेत्यादि एकसमया
दन्यत्समयांतरमस्पृशन्नात्मावगाढप्रदेशेभ्योऽपराकाशप्रदेशांश्चास्पृशन्नचिंतयाशक्त्यासिद्धिंगच्छतीत्यर्थः कथंपुनरसौसाकारोपयोगएवसिध्यतीत्या
ह सव्वाउलद्धीउ जंसागारोवउगलाभाउ तेणेहसिद्धलद्धी उप्पज्जइतदुवउत्तस्स प्रतीतार्थैव एतच्चसाकारोपयोगेवर्त्तमानःसिध्यतीतिविशेषणं प्रज्ञाप
नायांविहितं अनेनचात्रकेवलसाकारोपयोगेपिविप्रतिपद्यंते साकारानाकारोपयोगयोःसिद्धस्ययुगपदभ्युपगमात्तेनिरस्ताः अतएवाह एवंचगमइधुवंतरत
मंगोगोवउगयातस्स जुगवोवउगभावे साकारविसेणमजुत्तं एवंचसाकारोपयोगविशेषणाद्गम्यते विमतआह धुवंनिश्चितंतरतमयोगोपयोगतासिद्ध
स्य अन्यस्मिन्कालेतस्यसाकारोपयोगोऽन्यत्रचानाकारोपयोगइति अन्यथाबाधमाह युगपदुपयोगभावेसाकारविशेषणंप्रज्ञापनोक्तमयुक्तमेवस्यादिति
अत्रपरमतनाशंक्यपरिहरन्नाह अहवमईसव्वंच्चिय सगारंतेनउअदोसोत्ति नाणंतिदंसणंतिवनविसेसोतंचनोजम्हा सागारमणागारं लक्खणमेयंतिभणियमि
हचेव तहनाणदंसणाइं समएवीसंपंसिद्धाइं अथमतिःपरस्यसर्वमेवमेतस्यसिद्धस्यज्ञानंदर्शनंवासाकारंततःसाकारोपयोगविशेषणेअदोषएवस्वरूपविशेष
णत्वात्तस्ययदपिकेवलज्ञानंकेवलदर्शनंचतस्योच्यते तत्रापितयोर्निर्विशेषइत्यभिप्रायवताभक्तकृत्तिकारेण एवंकल्पितभेदमप्रतिहतं सर्वज्ञतालांछनं
सर्वेषांतमसांनिहंतृजगतामालोकनंशाश्वतंनित्यंपश्यति बुध्यतेचयुगपन्नानाविधानिप्रभोस्थित्युत्पत्तिविनाशवंति विमलद्रव्याणितेकेवलं १ तच्चनयुक्तं य
स्मात्साकारमनाकारंचलक्षणंसिद्धानामितीहैवपुरतोभणितंवर्त्तते यद्वक्ष्यति असरीराजीवघणाउवउत्तादंसणेयनाणेय सागारमणागारं लक्खणमेयंतुसि
द्धाणमिति तदनयोःसाकारनाकारलक्षणयोर्भेदेनोक्तत्वात्कथमुच्यते सर्वमेवतस्यसाकारमितिभावः तथासमयेपिसिद्धानेविधसार्थकेनज्ञानदर्शनेसि
द्धानांतेषु२स्थानेषुप्रसिद्धेअतःकथंतयोरविशेषःउच्यतइतिहृदयं तदविशेषेहिबहुदोषाःकेइत्याह यत्तेयावरणत्तं दुहयाबारसविहोवउगोय ना
णंपंचविहंयं चउव्विहंदंसणंवत्ता इतरथाकेवलज्ञानदर्शनयोरेकत्वात्प्रत्येकावरणत्वंकेवलज्ञानावरणंकेवलदर्शनावरणंचेति प्रत्येकमावरणंतयोः २४०.

कुतोघटतेनस्युःकस्यइ आवरणंयुज्येत ततःप्रत्येकावरणनिर्देशात्केवलज्ञानदर्शनयोर्भेदएवेतिभावः तथासाकारोऽष्टधा अनाकारस्तुचतुर्द्धेत्येवंयोद्वादश
विधोपयोगः श्रुतेभिहितोयच्चज्ञानंपंचविधंचतुर्विधदर्शनंप्रोक्तं तदेतत्सर्वमपिकेवलज्ञानदर्शनयोरेकत्वेकुतउपपद्यतेनकुतश्चिदिति अपिच भणियंमिहचयत्तं
वरूनाणुवउत्ताजाणंतिसव्वंति पासंतिसव्वउत्तिय केवलदिट्ठीहिणंताहिं इहैवपुरतोभणितं केवलज्ञानोपयुक्ताःसिद्धाःसर्वंजाणंतिजाणंति तथापश्यंतिचसर्वतःके
वलदर्शनदृष्टिभिरनंताभिर्यद्वक्ष्यति केवलनाणुवउत्ताजाणंतीसव्वभावगुणभावे पासंतिसव्वउखलुकेवलदिट्ठीहिणंताहिमिति तस्मान्नैतयोरेकत्वमितिभावः पुन
रपिपरःप्राह आह्रापिहभावमिदं उवउत्तादंसणेयनाणेय भणियंतोजुगवंसो नणुभणियमिणंपितंसुणसु आहपरोनन्वपृथग्भावोपिकेवलज्ञानदर्शनयोर्नदोषा
यतोऽसरीराजीवघणाउवउत्तादंसणेयनाणेयइत्यत्रदर्शनेचज्ञानेचयुगपदुपयुक्ताइतिभणितं ततोयुगपदेवसकेवलज्ञानदर्शनोपयोगःसिद्धः सूरिराह ननु
यदिभणितेनार्थसिद्धिस्तर्हीदमपिभणितंवर्त्ततेतच्छृणु किंपुनस्तदित्याह नाणंमिदंसणम्मी एत्तोएगयरंमिउवउत्ता सव्वस्सकेवलिस्सा जुगवंदोनत्थिउव
उगा एतदेवव्यक्तंपुरस्ताद्वक्ष्यति ततोऽस्यांगाथायांभद्रबाहुस्वामिभिर्युगपदुपयोगोनिषिद्धःकिमितितद्योगपद्याभिमानोऽद्यापिनत्यज्यतइतिभावः अत्रपरस्य
व्याख्यांतरकल्पनामाशंक्यपरिहारमाह अहसव्वस्सेवुनकेवलिस्सदोविंतुकासइहयदय सोयजिणोसिद्धोवा नेवनसिद्धाहिगाराउ अथैवंव्याख्यायते परेण
नतुसर्वस्यैवकेवलिनोयुगपद्वावुपयोगौकिंतुकस्यापिहभवेतां कस्यचिदेकःसर्वकेवलीजिनःसिद्धोवाभवेद्वयस्तुकेवलीसिद्धकेवलीवाभवेदित्यर्थः ततश्चभव
स्थकेवलिनाद्यापिसकर्मकत्वादेकदाएकएवोपयोगःसिद्धकेवलिनस्तुसर्वथाकर्म्ममलकलंकविप्रमुक्तत्वाद्युगपद्वावुपयोगौभवतइतिपरस्याकूते तच्चनयुक्तमिहाधि
कारादिदमुक्तंभवति सव्वस्सकेवलिस्सादुस्यादिनासिद्धाधिकारेसिद्धस्यैवभद्रबाहुस्वामिभिर्युगपद्वावुपयोगौनिषिद्धावतोनभवकेवलिनःसाव्याख्यांतरक
ल्पनेहसंभवतीतिभावः सूरिःसमाधानांतरमाह अहवाजुगवंइणवसिद्धंमेकांतिकिंथविइएणं एत्तोचिपयइडड विगमईसव्वपडिसेहो अथवानाणंमिदंसणंमिय
एत्तोएगयरंमिउवउत्ता इत्यनेनपूर्वार्द्धेनैवैकदाएकयोगःसिद्धस्ततःकिंद्वितीयेनपश्चार्द्धेनोक्तेन उक्तंचेदनयोर्भाव्यन्ति इतिएवसव्वस्सकेवलिस्सादृत्यादिप
श्चार्द्धोपन्यासात्सर्वप्रतिषेधोगम्यते यथासर्वस्यकेवलिनोपियुगपद्वावुपयोगौनस्तःकिंभूताःकेवलिनइति।पुनःपरवचनमाशंक्यपरिहारमाह।नोचइहंमिहय
भणियं।उवउत्तादंसणेयनाणेय।समुदायवयणमेयं शायनिमेहेयजत्तेयं यदिनयुगपद्दुपयोगद्वयंततआगमःकथमिदंभणितं तथा दर्शना
णिगतीत्यर्थः किंनदित्याह किंतदित्याह उवउत्तादंसणेयनाणेयत्ति दर्शनेज्ञानेचयुगपदुपयुक्ताइतिकिमभिधानादितिपरस्याभिप्रायः अयंचमिथ्याभिमाना
पहतसद्बोधकत्वात्कदभिप्रायएवेतिदर्शयति समुदायवयणमेवत्तिसमुदायविषयमेवेदं ननुयुगपदुपयोगप्रतिपादनपरमित्यर्थः अनंताहिसिद्धास्तत्समु
दायेचकेपिज्ञानेउपयुक्ताःकेचिद्दर्शने इत्ययमर्थः प्रत्येकविवक्षायांपुनपत्तेयावरणत्तमित्याद्यभिहितयुक्तेर्युगपदुपयोगनिषेधएवमंतव्यइति॥

पुनरपिपरःपर्यायान्तरेणाह अमासाअपज्जवसियाइं केवलाइंतेणोभइउवउगोत्ति भण्णइनायंनियमो मंनंतेणोवउगोत्ति साद्यपर्यवसितत्वाद्यस्मादप
र्यवसिते अविनाशिनी सदावस्थिते केवलज्ञानदर्शने तेन तस्माद्युगपदुपयोगइष्यते अस्माभिः इह हि यद्बोधस्वभावं सदावस्थितं च तस्योपयोगेनापि सदा
भवितव्यमेव अन्यथोपलक्षणवत्केवलेन बोधस्वभावत्वानुपपत्तेः सदोपयोगे च द्वयोर्युगपदुपयोगः सिद्ध एवेति परस्याभिप्रायः आचार्य आह
भण्यते अत्रोत्तरं नायं नियमः सर्वदा यल्लब्धिमाश्रित्य सर्वदा विद्यमाने केवलज्ञानं केवलदर्शनं च तेन तयोरुपयोगेनापि सर्वदा भवितव्यमिति कुतः पु
नर्नायं नियम इत्याह ठिइकालंजहसेस दंसणनाणाण मणुवउगेवि दिट्ठमवत्थाणं तह नहोइ तह केवलाणंपि यथा केवलज्ञानदर्शनाभ्यां शेषा
णि यानि दर्शनज्ञानानि तेषां निजः स्थितिकालं यावदनुपयोगेप्युपयोगाभावेपि सत्त्वस्यावस्थानं दृष्टं तथा केवलज्ञानदर्शनयोरपि निजस्थितिकालं या
वदनुपयोगेपि सत्त्वस्यावस्थानं किमिति न भवति भवति चेत्तर्हि सतोज्ञानस्य दर्शनस्य चोपयोगेन भवितव्यमिति अनैकान्तिकमेव इयमत्र भावना
शेषज्ञानदर्शनानां प्रज्ञापनायां कायस्थितौ दीर्घस्थितिकाल उक्तः तद्यथा मइनाणीणं भंते मइनाणित्ति कालउ केवच्चिरं होइ गो. जहन्नेणं अंतोमुहु
त्तं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं साइरेगाइं एवं सुयनाणीवि ओहिनाणीवि एवं चेव नवरं जहन्नेणं एक्कं समयं मणपज्जवनाणी जहन्नेणं एक्कं समयं
उक्कोसेणं देसूणं पुव्वकोडिं यदा विभंगज्ञानं सम्यक्त्वलाभे समयमेकमवधिज्ञानं भूत्वा प्रतिपतति तदा अवधिज्ञानस्य जघन्यतः समयः स्थितिकालो मंत
व्यः मनःपर्यायज्ञानस्य तत्प्रत्यनंतरं तद्धतो मरणादिति चक्खुदंसणी जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसहस्सं साइरेगं अचक्खुदंसणी अ
णाइए वा अपज्जवसिए अणाइए वा सपज्जवसिए ओहिदंसणी जहा ओहिनाणित्ति तदेवमेतेषां निजः स्थितिकालं यावत् सत्त्वमुक्तं उपयोगस्त्वांतर्मौ
हूर्तिकत्वान्नैतावन्तं कालं भवत्यतः सतोऽवश्यमुपयोगेन भवितव्यमिति कथं नानैकान्तिकं अथ लब्धित एवैतान्येतावन्तं कालं भवन्ति ननु बोधात्मकं तेनि
ना दिदं हंत केवलज्ञानदर्शनयोरपि समानं तयोरपि लब्धित एवापर्यंतत्वादुपयोगतस्तु सामायिकत्वादिति पुनरप्यतिप्रसंगग्रस्तत्वात्परः प्राह ननु
सनिधणत्तणेणं मिच्छावरणक्खउत्ति व जिणस्स इयरेयरावरणया अहवा निक्कारणावरणं एगयरेणुवउत्ते तदसव्वण्णु दरिसित्तणनत्तं च भण्णइ इह
उमत्थस्सेव समाणमेगंतरे सव्वं व्याख्या ननु यदि एकस्मिन् समये केवलज्ञानोपयोगोऽन्यस्मिंस्तु समये केवलदर्शनोपयोग इष्यते तर्ह्येवं क्रमोपयोगि
त्वे केवलज्ञानदर्शनयोः सनिधनत्वं प्रतिसमयं सांतत्वं प्राप्नोति तथा च सति तयोः समयोक्तमपर्यवसितत्वं हीयते अथवायः कश्चन निकृत्वा ज्ञानाव ३७०
रणादिक्षयो विहितः स मिथ्या निरर्थकः जिनस्य भगवतः प्राप्नोति समयात्समयादूर्ध्वं केवलज्ञानदर्शनोपयोगयोः पुनरप्यभावान्नत्यपनीतावरणो
हि प्रदीपो क्रमेण प्रकाश्यं प्रकाशयतः अथवा केवलज्ञानदर्शनयोरितरेतरावरणता परस्परभावारकत्वं प्राप्नोति कर्मावरणाभावेपि अन्यतरस

द्भावे अन्यतराभावादिति अथ इतरेतरावरणता नेष्यते तर्ह्यन्यतरोपयोगकाले अन्यतरस्य निःकारणमेवावरणं स्यात् तथा च सति नित्यं समत्वमसत्त्वं चे
त्यादि प्रसज्यत इति तथा एकतरस्मिन् ज्ञाने दर्शने वा ऽनुपयुक्तः केवलानुपयुक्तस्तस्मिंश्चैकतरानुपयुक्ते केवलिनीष्यमाणे ज्ञानानुपयोगकाले तस्य केव
लिनो ऽसर्वज्ञत्वं प्राप्नोति दर्शनानुपयोगकाले त्वसर्वदर्शित्वं प्रसजति अनुस्वारश्चेह लुप्तो द्रष्टव्यः तच्चासर्वज्ञत्वमसर्वदर्शित्वं नेष्टं जिनानां सर्वदैव के
वलिनि सर्वज्ञत्वसर्वदर्शित्वाभ्युपगमादिति सूरिराह भण्यते अत्रोत्तरं ननु छद्मस्थस्यापि दर्शनज्ञानयोरेकान्तेनोपयोगे सर्वमिदं दोषजालं समानमेव अत्रा
पि हि शक्यते एवं वक्तुं ज्ञानानुपयोगे तस्याज्ञानित्वं दर्शनानुपयोगे पुनरदर्शनित्वं तथा मिथ्यावरणक्षयः इतरेतरावरणता निःकारणावरणत्वं चेत्यादि पुनरप्य
त्यनिर्विण्णस्य परस्याशंकामाह सव्वक्खीणावरणो अह मन्नसि केवली न छउमत्थो उभउवउगविघाती छउमत्थस्स न जिणस्स अथैवं मन्यसे सर्वक्षीणावरणः केवलिनः
क्षीणावरणः केवली न तु छद्मस्थस्ततो युगपज्ज्ञानदर्शनोभयोपयोगविघ्नश्छद्मस्थस्यैव भवति सावरणत्वात् न तु जिनस्य केवलिनः सर्वथा निरावरणत्वादिति अत्रोत्तरमाह
देसक्खए अजुत्तं जुगवं कसिणोभउवउगित्ति देसोभऊ ब्व को पुणाइ पडिसिद्धो एक्किसे इह यद्यपि छद्मस्थः क्षीणनिःशेषावरणो न भवति तथापि देशतस्तस्याप्या
वरणक्षयो लभ्यते ततस्तस्यावरणस्य देशक्षये सति युगपदुभयोपयोगित्वं युगपत्सर्ववस्तुविषयज्ञानदर्शनोभयोपयोगभवनमयुक्तमित्येतावत् मन्यामहे वयं व
स्तुदेशतः सर्ववस्तुविषयज्ञानदर्शनोभयोपयोगः सह तत्सेतस्य छद्मस्थस्य किं प्रतिषिध्यते न युक्तस्तत्प्रतिषेध इत्यर्थः न चास्य युगपदुभयोपयोगो भवति ततो
सौ केवलिनोपि न युक्त इतीह भावार्थः पुनरपि परशंकां परिहारं चाह अह जमिमिणोवउत्तो तमत्थि तउ न दंसणाइत्ति अत्थित्तं सव्वोवउत्तो होइ साहू कहं विग
लो अथैवं मन्यसे क्रमोपयोगित्वे अभ्युपगम्यमाने केवली यस्मिन् ज्ञाने दर्शने वा उपयुक्तस्तदस्ति यस्मिंस्तु नोपयुक्तस्तत्तदा नास्ति सर्वाणुपलभ्यमानत्वात्
वननस्तर्हि दर्शनादिके दर्शनज्ञानचारित्रे ये छद्मस्थस्य साधोर्युगपदुपयोगो नास्ति छद्मस्थस्य युगपदुपयोगाभावस्य त्वयाप्यभ्युपगतत्वात् ततो दर्शनादित्रिवि
युक्ताप्युपयुक्तस्तदपि त्वदभिप्रायेण नास्त्यतत्रुटितः एकेनापि दर्शनादिना रहितः कथं साधुर्भवतु न खल्वेवं साधुत्वं तस्य त्वदभिप्रायेण भावः मन्यते वा
सौ समये लोके सर्वदैव साधुस्तत इदमपि क्रमोपयोगदूषणमिति यत्रानुपयुक्तस्तदसदित्यत्र दूषणान्तरमप्याह ठिइकालविसेसाउ नाणाणंनवि पतेव उ नाणी
एवं सइ छउमत्थो अभिनयत्ति दंसणी समए इह ज्ञानानां दर्शनानां चोपयोगो आंतर्मुहूर्तिक एव समुपप्रोक्तस्तस्मात्परतस्त्वदभिप्रायेण किल ज्ञानदर्शनं वा
नास्ति एवं च सति ज्ञानी नो भुप लक्षणत्वात् दर्शनानां च यः सातिरेकमुहूर्त षट्षष्टिसागरोपमादिको दीर्घः स्थितिकालः समये प्रोक्तस्तस्य विघटनं प्राप्नोति यश्च
चतुर्ज्ञानी केवलदर्शनवर्जं दर्शनत्रययुक्तत्वात् त्रिदर्शनी च छद्मस्थो गौतमादिः प्रसिद्धः सोपि त्वदभिप्रायेण तद्रूपः सर्वदा भवति एकदा एकोपयोगस्यैव
संभवादनुपयोगवतश्चासत्त्वादिति अथ सिद्धान्तावष्टंभेन पुनरपि परः प्राह आह भणियं नणु सुए केवलिणो वि वलोपयोगेण पटमत्तितेण गम्मइस

उवउगो भयंतेसिं आह ननु भणितं भगवत्याम् अष्टादशशतप्रथमोद्देशकलक्षणे श्रुते केवली णं भंते केवलोवउगेणं किं पढमा अपढमा गोयमा पढमानो
अपढमन्ति इह च यो येन भावेन पूर्वं नासीदिदानीं च जातः स तेन भावेन प्रथम उच्यते ततश्च केवलिनः केवलोपयोगेन प्रथमाः अयमर्थः केवलयोः के
वलज्ञानकेवलदर्शनयोरुपयोगः केवलोपयोगस्तेन केवलिनः प्रथमा न त्वप्रथमास्तस्याप्राप्तपूर्वत्वात्प्राप्तस्य च पुनर्ध्वंसाभावात्तेन तस्माद्युगपत्तेज्ञा
यते संदेहोपयोगोभयं तेषां प्रवर्त्तते यदि पुनः क्रमेणोपयोगः स्यात्तदा भूत्वा २ विनाशात्पुनः पुनरपि चात्मा केवलोपयोगेनाप्रथमत्वमपि तेषां भवेदिति सूरि
राह उवउगग्गहणाउ इह केवलनाणदंसणग्गहणं जइ तदणंतरया हवेज्ज पत्तम्मि को दोसो यदि केवलोवउगेणं तीत्यत्रोपयोगग्रहणात्केवलयोरुप
योगः केवलोपयोग इति समासाश्रितयोः केवलज्ञानकेवलदर्शनयोर्ग्रहणमिष्यते तर्हि तदनर्थान्तरत्वात्तयोः केवलज्ञानकेवलदर्शनयोः क्रमादुपयोगा
द्यतिरिक्तत्वात्परस्परमनर्थान्तरत्वात् ज्ञानं च दर्शनं चैकमेव वस्त्वेकरूपभावादिति परः प्राह कस्तस्मिन्को दोषो न भवतनयोरनर्थान्तरत्वात्केवलं केव
यउगेणं तिसूत्रे दोषः स्यान्न कश्चिदस्माकं सिद्धसाधनादिति आचार्यः प्राह यदि दोषपरिज्ञाने न कुतूहलं तर्हि शृणु किमित्याह तग्गहणं विग्गहफलं अणु
तदणण्णंतरो वएसत्थं तइ वत्थुविसेसत्थं समयोक्ता इ समयम्मि नात्रि हसत्रं तयोः केवलयोर्ग्रहणं तद्ग्रहणं तस्मिंस्तद्ग्रहणे सति किं फलं सिध्यति अन
र्थान्तरत्वे सति किमर्थमुभयग्रहणं पुनरुक्तदोषप्रसंगादिति भावः पर आह ननु तयोः केवलज्ञानदर्शनयोः परस्परमनर्थान्तरतोपदेशार्थमेवेदं तथा
वस्तुनः केवलस्य केवलज्ञानकेवलदर्शनपर्यायध्वनिभ्यां विशेषणार्थं वेदं एकमेव हि केवलवस्तु केवलज्ञानकेवलदर्शनलक्षणपर्यायध्वनिद्वयेन विशे
षितं भवतीत्यर्थः न केवलमिदमत्रैवोच्यते किं तु अन्यैवस्तुनोऽनेकपर्यायध्वनिभिर्विशेषणार्थं समये सिद्धान्तेपि आणि अनेकशः सन्तीति ए
तदेव परोपदर्शयति सिद्धाकाइयनोसं जयाइपज्जायउ सएवेगो कत्तेसकविसेसिज्जइ जहहतहसव्वपज्जूणि सकनेकविसेसिज्जइ जहनि यथा तेषु २
सिद्धान्तस्त्रेषु स एवैको मुक्तात्मा सिद्धाक्षायिकनोसंयतादिपर्यायैर्विशिष्यते प्रतिपाद्यते आदिशब्दान्नोभव्यनोअभव्यनोपर्याप्तनोपरित्तनोसंज्ञिपरि
निर्वृतादिपर्यायैरपि विशेष्य कथ्यत इति पाद्यते इहतहत्ति तथेहापि क्षायिकज्ञानवस्त्वेकमेव केवलज्ञानकेवलदर्शनपर्यायध्वनिभ्यां विशेष्यते एवमन्या
न्यपि सर्वाणि पुरन्दरघटवृक्षादिवस्तूनि निज २ पर्यायशब्दैः समये लोके च विशेष्यत एवेति कइह प्रहपद्यति अथैवं सूरिः परेणाभिनिवेशमसुमुत्तमवलो
क्य युगपदुपयोगद्वयपक्षमूलत एवोन्मूलयितुं क्रमोपयोगसाधकं व्यक्तमेव सिद्धान्तोक्तमादर्शयन्नाह भणियपि य पन्नत्ती पन्नवणाईसु जह जिणोस
मयं जं जाणइ न वि पासइ तं अणुरयणप्पभाईणि ननु भगवत्यां प्रज्ञापनायां च स्फुटं भणितमेवोक्तमेव यथा जिनः केवली परमाणुरत्नप्रभादी
नि वस्तूनि समयं जं जाणयन्ति यस्मिन्समये जानाति न वि पासइ तं ति तस्मिन्समये नैव पश्यति किं त्वन्यस्मिन्समये जानाति अन्यस्मिंस्तु पश्यति इयमत्र भा ३७१

वना इह भगवत्यां तावदष्टादशशतस्याष्टमोद्देशके स्फुटमेवोक्तं तद्यथा छउमत्थेणं भंते मणुस्से परमाणुपोग्गलं किं जाणइ न पासइ उदाहु न जाणइ न पासइ
॥गो॥ अत्थेगइए जाणइ न पासइ अत्थेगइए न जाणइ न पासइ एवं जाव असंखेज्जपएसिए खंधे इह छद्मस्थो निरतिशयो गृह्यते तत्र श्रुतज्ञानी उपयुक्तः
श्रुतज्ञानेन परमाणुं जानाति न तु पश्यति श्रुते दर्शनाभावादपरस्तु न जानाति न पश्यति एवं आहोहिए वि परमाहोहिए णं भंते मणुसे परमाणुपोग्गलं जं समयं
जाणइ तं समयं पासइ जं समयं पासइ तं समयं जाणइ नो इणट्ठे समट्ठे से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ ॥गो॥ सागारे से नाणे भवइ अणागारे से दंसणे भवइ से तेणट्ठे
णं एवं वुच्चइ इत्यादि केवली णं भंते मणुसे परमाणुपोग्गलं जं समयं जाणइ तं समयं पासइ जं समयं पासइ तं समयं जाणइ नो इणट्ठे समट्ठे से केणट्ठेणं भंते
वुच्चइ ॥गो॥ सागारे से नाणे भवइ अणागारे से दंसणे भवइ से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ इत्यादि एवं प्रज्ञापनोक्तमपि द्रष्टव्यं नन्वेवं सिद्धान्ते स्फुटाक्षरैर्युग
पदुपयोगे निषिद्धेपि किमिति सर्वानर्थमूलं तदभिमानमुत्सृज्य क्रमोपयोगो नेष्यत इति तदेवं बुभुक्षिताजगरदृष्टान्त चतुर्णां गृहे प्रविशतीति निर्वैडयुक्तिलगुडा
दिघातैर्निवार्यमाणापि परस्परदुराग्रहबुद्धिर्न निवर्त्तते ततश्च क्षुधार्तीनिमीलितधृतपापु नरप्याह अवसरमनुपयस्य लोवातं केइ बितिछउमत्थो अवसे
पुण परोत्ति भि यवत्रवामिणतिजंपंति यस्य केवलिनो भगवत्यां युगपदुपयोगो निषिद्धः स तेकेचिद्छद्मस्थो वावितिकुर्वंतकथं पुनः केवली छद्मस्थो भी ननु
केवलीत स्य च युगपदुपयोगनिषेधो मया पीष्यत एवेति परस्याभिप्रायः पर एवाह अन्ये तु केचित्तु परतीर्थिका वक्तव्यताविषयमिदं केवलिनो युगपदुपयोग
निषेधसूत्रं भगवत्यां केनापि प्रसंगेन लिखितमिति तास्माकं तत्प्रमाणमिति जल्पन्तो केवलिनः क्रमोपयोग इति अथ परस्य विभ्रमापहरणार्थं समस्तां सूत
ग्रामानुग्रहशीलः पुनरपि सूरिराह जं कउमत्थाहोहिय परमावहिणो विसेसिउं कमसो निद्दिसइ केवलिं तेण तस्सेव छउमभयानपि यस्माद्भगवत्यामष्टाद
शशतस्याष्टमोद्देशके छद्मस्थमाधोवधिकं परमावधिकं चैते त्रीनपि क्रमशः प्रथमं विशेष्य विशेषतो निर्दिश्य ततः पर्यन्ते केवलिनं निर्दिशति तेन तस्मात्स
केवलिनः सूत्रे लिखितस्तदद्यमिथ्यावष्टंभेन युक्तिविकल्पार्थसामर्थ्यादियमनुप्रत्ययलोपात्स्वयोपनीय समानाछद्मस्थता नास्ति किं तु निरुपचरितकेवलो
पासी यदि पुनरयं छद्मस्थोऽभिप्रेतः स्यात्तदा किमनेन व्याजनिर्देशेन यत्किमपि छद्मस्थस्य भणनीयं तत्प्रथमं छद्मस्थाधिकार एव सर्वमुक्तं स्या
दिति किं च न य पासइ अणुमन्नो छउमत्थो मोत्तुमोहिसंपन्नं सुअणुणो परमावहि नाणीत तो य किंवूणं तेदोविविसेसेउं अन्नोकउमत्थकेवली कोवा
नो यासइ परमाणुं गहणमिणं जस्स होज्जाहि व्याख्या केवली णं भंते परमाणुपोग्गलं जं समयं जाणइ इत्यादि भगवत्यामुक्तं तं च परमाणुमवधिज्ञानिनं
मुक्त्वा अन्यः छद्मस्थो न पश्यति तत्रापि सर्वोप्यवधिज्ञानी न तं पश्यति किं तु यः परमावधिज्ञानी यस्माद्यपरमावधेर्यः किंचिन्यूनावधिराधोवधिकः स
एव तं पश्यति तौ चाधोवधिकपरमावधिज्ञानिनौ द्वावपि केवलिनः प्रथममेव निर्दिष्टौ ततस्तयोर्द्वयोरपि विशेषतो निर्दिष्टत्वात्कोन्यो हि छद्म

स्थकेवलीयोसौपरमाणुपुद्गलंपश्यति यस्यछद्मस्थकेवलिनइदंखल्वकल्पनयाभगवत्यांग्रहणंभवेदिति अपिचागमेस्थानांतरेपिछद्मस्थाधिपउपरिकल्प
नीतकेवलीनिर्दिष्टोनसिद्धादिलोपकल्पनयाछद्मस्थइतिदर्शयन्नाह तेसिंवियछउमत्था इयाणमवियअएजहिंसुत्ते केवलसंवरसंजम बंभाईएहिंनिव्वाणं
तिन्निविपडिसेहेउं तीतविकालेक्क केवलीतत्थ सिद्धिंक्कसिद्धइतिय सिद्धिस्सइवाविनिद्दिट्ठो॥व्याख्या॥तेषामेवछद्मस्थादीनामादिशब्दाद्धोवधिकपरमाव
धिकेवलज्ञानिनांयत्रभगवतीप्रथमशतकचतुर्थोद्देशकसूत्रेकेवलसंवरसंयमब्रह्मचर्यादिभिर्निर्वाणंमोक्षोमृग्यतेचिंत्यते तत्रापिसूत्रेत्रीनपिछद्मस्था
धोवधिकपरमावधिज्ञानिनःप्रतिषेध्यतदुपरिकेवलीभूतमवबुद्धविषयश्छुक्षणेत्रिष्वपिकालेषुसिध्यति सिध्यतिसेत्स्यतीतिनिर्दिष्टोयदिपुनरयमपित
त्कल्पनयाछद्मस्थोभवेत् तदाअस्यापिप्रथमंनिर्दिष्टछद्मस्थस्यैवकेवलसंवरादिभिःसिद्धिर्नभवेदिति किंपुनरत्रसूत्रमुच्यते। छउमत्थेणंभंतेमणुसेतीयमणंतं
सासयंसमयंकेवलेणंसंवरेणं केवलेणंसंयमेणं केवलेणं बंभचेरवासेणंकेवलाहिंपवयणमायाहिंसिज्झिंसु बुज्झिंसु जावसव्वदुक्खाणमंतंकरिंसु। गो। नोइ
णट्ठेसमट्ठे सेकेणट्ठेणंभंतेएवंवुच्चइ तंचेवजावअंतंकरिंसु। गो। जेकेइअंतकरावाअंतिमसरीरियावा सव्वदुक्खाणमंतंकरिंसुवाकरेंतिवाकरिस्संतिवा
सव्वेतेउप्पन्ननाणदंसणधराअरहाजिणाकेवली भवित्ताततोपच्छासिज्झंतिबुज्झंतिमुच्चंतिपरिनिव्वायंतिसव्वदुक्खाणंअंतंकरिंसुकरिंतिवाकरिस्संतिवासेतेण
ट्ठेणंगोयमाजावसव्वदुक्खाणअंतंकरिंसुपडुप्पन्नेविएवंचेवनवरंसिज्झंतिभाणियव्वं अणागएविएवंचेवनवरंसिज्झिस्संतिभाणियव्वं जहाछउमत्थोतहाआ
होहिउविपरमोहिउविततिन्नि२ आलावगाभाणियव्वा केवलीणंभंतेमणुसेतीतमणंतंसासयंसमयं जावअंतेकरिंसु हंतासिज्झिंसुजावअंतंक
रिंसु एएतिन्निआलावगाभाणियव्वा छउमत्थेजहा नवरं सिज्झिंसुसिज्झंतिसिज्झिस्संतितस्माद्धियमवसीयते सिद्धान्तछद्मस्थादिपउपरिष्टकेवलीति
भण्यते सनिरुपचरितएवनपुनरिवादिलोपकल्पनयाछद्मस्थोसौ अन्यथाअनंतरसूत्रोक्तसिद्धिगमनानुपपत्तेरिति अथयदुक्तं अन्नेपुण्णपर
तित्थियवत्तव्वमित्यादितत्रासमंजसभाषितेनोद्वेजितः परानुकंपयासर्वदःसूरिराह एवंविसेसियम्मिवि परमयमेगंतरोवउगोत्ति नपुणारुभउवउगोप
रवत्रुतिवाबुद्धि उवउगोएगयरो पणुवीसइमेसएसण्णायस्स भणिउवियडओविय छट्ठुद्देसेविसेसेउ एवंकुदिट्ठिम्मिवि मुनिसव्वन्नुभासिएसिद्धे
कहतीरइपरतित्थियवत्तव्वमिणंतिवोत्तुंजे॥व्याख्या॥एवमुक्तप्रकारेणविशेषितेपिव्यक्तिपित्रसोपयोगसाधकेसिद्धान्तसूत्रेमतियोगमेकांतरोपयोगः
सपरमतंयुगपदुभयोपयोगस्तुतुयदसदपिबुद्धाकमपिकव्यतेतेनपरतीर्थिकवक्तव्यमिति स्वपक्षसिपक्षपातंपरित्यज्यचिंत्यतांकपविपर्यास
बुद्धिरिति किंचभगवत्यांपंचविंशतितमेशतेषष्ठोद्देशके। सिणाएणंभंतेकिंसागारोवउत्तेहोज्जा अणागारोवउत्तेहोज्जा। गो। सागारोवउत्तेविहोज्जा ३७२
अणागारोवउत्तेवाहोज्जा इत्यनेनसूत्रेणविशेषणनामग्राहं स्नातकस्यकेवलिनोविकटार्थः प्रकटार्थएवभणितःप्रतिपादितः एकस्मिन्समयेए

कतरःसाकारोनाकारोवाउपयोगइति एवंस्फुटेसूत्रेतोविकटेप्रकटेवार्थतः सर्वज्ञभाषितेसूत्रेसिद्धेकथंसकर्णविद्वांसैःपरतीर्थिकवक्तव्यतेयमिति ती
र्थतेयाक्यतेवक्तुंनेइतिवाक्यालंकारार्थइति॥अपिच॥सव्वत्थसत्तमम्मिय पुढमेगयरोवउत्तसत्ताणं उभउवउत्तसत्ता सत्तेवुत्तानकत्थइवि कस्सइविनाम
कच्छइ कालेजइहोज्जदोविउवउगा उभउवउगसत्ताण सत्तमेगंपिनोहोज्जा व्याख्या एकतरोपयोगोपयुक्तानांसत्वानांप्रतिपादकंसूत्रंसर्वत्रसिद्धांते
स्फुटमस्ति तच्चकिंचिद्दर्शितंदर्शयिष्यतेवायुगपदुभयोपयोगोपयुक्तसत्वास्तुसूत्रेक्वचिदप्युक्ताःप्रतिपादितानदृश्यंतइति यदिनामकस्यापिभवस्थके
वलिनःसिद्धकेवलिनोवाक्वचिदपिकालंयुगपद्द्वावुपयोगौभवेतां ततस्तर्हियुगपदुभयोपयोगोपयुक्तसत्वानांप्रतिपादकमेकमपिसूत्रंक्वचिदपिभवे
न्नतुक्वापितत्सत्यामइत्सतोनिरालंबनायुग्रहमात्रभ्रमितएवभ्राम्यतिभवानिति अपिच दुविहाणंपियजीवाण भणियमप्पाबहुंचसमयम्मि सागारण
गाराणय नभणियमुभउवउत्ताणं जइकेवलीणजुगवं उवउगोहोज्ज२तोएवं सागारणागाराणय मीसाणयतिप्पबहुमप्पबहुं व्याख्या सागारोपयोगवता
मनाकारोपयोगवतांचद्विविधानामेवजीवानामल्पबहुत्वंयमयेसिद्धांतेप्रज्ञापनाल्पबहुत्वपदेभणितं तद्यथा एएसिणंभंतेजीवाणंसागारोवउत्ताणंअणागारो
वउत्ताणय कयरेहिंतोअप्पावाबहुयावातुल्लावाविसेसाहियावा।गो।सव्वत्थोवाजीवाअणागारोवउत्तासागारोवउत्तासंखेज्जगुणायुगपदुभयोपयोगयुक्तानांतुमि
श्राणांतत्तीयानामिहाल्पबहुत्वंभणितंयदिपुनःकेवलिनांयुगपदुपयोगद्वयंभवेत्तदैवंसतिसाकारानाकारमिश्रोपयोगवतांत्रयाणामेवपदानामल्पबहुत्वंभवेत्त
ह्योरिति अत्रपराशंकापरिहारंचाह अहयमईछउमत्थे पडुच्चसत्तमिणमोनकेवलिणो तंपिनजुज्जइजंसव्व सत्तसंखाहिगारोयं सागमानवरंव्याख्यासर्वजी
वसंख्याधिकारेनिर्दिष्टत्वान्नेदंसूत्रंछद्मस्थविषयंप्रवक्तुंयुज्यतइति अथसर्वजीवाधिकारोयंनभवतितत्राह काउंसिद्धग्गहणं बहुमन्नपयदेसक्कसविसक इहके
वलग्गहणं नइत्तोतंकारणंवच्चं यदिसर्वजीवाधिकारोयंनभवति तर्हिगइइंदिएयकाएजोएवेएकसायलेसासित्यादिष्वन्येष्वल्पबहुत्वक्तव्यताविचारविष
यभूतेषुपदेषुसिद्धिगतिकानिंद्रियाकायायोगकषायालेश्यनोसंयतनोपरीत्तादिपदैःपृथक्सिद्धग्रहणंकृत्वाकेवलमिहैवोपयोगपदेपृथक्तद्ग्रहणंकरोतितत
त्तत्रकारणंवाच्यं यदिहिछद्मस्थाधिकारत्वादिहतदग्रहणमित्युच्यते तर्हिशेषपदेषुसिद्धकेवलिग्रहणमयुक्तंस्यात्तस्मात्सर्वजीवाधिकारएवायंकिंसज्ज
महारयानाहारकभाषकादिपदद्वयेनैवानेनसाकारानाकारोपयोगपदद्वयेनसिद्धकेवलिनांग्रहीतत्वादिहपृथक्तद्ग्रहणमिति आगमांतरतोप्ययंछद्मस्था
धिकाराशंकानिवर्त्तयन्नाह अहवाविसेसियंचिय जीवाभिगमम्मिएयमप्पबहुं दुविहत्तिसव्वजीवा सिद्धा२इयानअ॥अथवाछद्मस्थाधिकाराशंकानिवर्त्तकत्वा
द्विशेषितमेवैतत्साकारानाकारोपयोगयोःपदद्वयस्याल्पबहुत्वंजीवाभिगमेप्रोक्तमितिशेषः।कस्मिन्सूत्रेइत्याह। सिद्धा२दिग्देनद्विविधाएवसर्वजीवाप्रत्रसूत्रे
प्रतिपाद्यंतइति तदेवसूत्रगाथयोपनिबध्यदर्शयन्नाह सिद्धसइंदियकाए जोएवेएकसायलेसाय नाणुवओगाहारय भासयसरीरचरिमेय सिद्धाअसि

विशेषा·वि· द्धाश्च सेंद्रियाअनिंद्रियाश्च सकायाअकायाश्चेत्यादिभेदेन सर्वेजीवाः संग्रह्यप्रसूत्रेजीवाभिगमेप्रतिपाद्यंते तत्रसूत्रेविशेषितमेवेदमल्पबहुत्वंप्रतिपादितमि
३७३ ति युक्तंतरेणापियुगपदुपयोगद्वयपक्षंनिराचिकीर्षुराह अंतोमुहुत्तमेवय कालोभणिओतहोवउगस्स साईअपज्जवसिउत्ति नत्थिकच्छइविनिद्दिट्ठो तथाज्ञा
नात्तानदर्शनानामुपयोगस्यागमेसर्वत्रअंतर्मुहूर्त्तमेवकालोभणितःसाद्यपर्यवसितस्तूपयोगकालःक्वापिनास्तिविनिर्दिष्टः यदिहिसाकारनाकारोपयोगस्यो
मिश्रः सिद्धानामुपयोगःस्यात्तदातेषामिवतस्यापिसाद्यपर्यवसितत्वंस्यान्नचैतत्सिद्धांतेक्वापिभणितंदृश्यते तस्मान्नास्तियुगपदुपयोगद्वयमिति एतदेवा
ह जहसिद्धाइयाणं भणियंसाईअपज्जवसियत्तं तहजइउवओगाणं हविज्जतोहोज्जतोजुगवं यथासिद्धादीनामादिशब्दान्निर्दिंद्रियाकायादीनांसाद्यपर्यव
सितत्वंभणितं तथाचक्षुपयोगानामपितद्भणितंभवेत्ततस्तौसाकारानाकारोपयोगौयुगपद्भवेतांनचैवंतस्मान्नयुगपदुपयोगद्वयमिति तदेवंसूरिःपरस्या
त्या भिनिवेशंनिराकर्त्तुमस्मात्तदाशंकानिराकर्तुमाह कस्सवनाणुमयमिणं जिणस्सजइहोज्जदोविउवउगा नूणंनहोंतिजुगवं जउनिसिद्धासुएबहुसो
नविअभिनिवेसबुद्धि अम्हंएगंतरोवउगम्मि तहविभणिमोनतीरइ जंजिणमयमन्नहाकाउं पाठसिद्धेएव अथपरपृच्छामुत्तरंचाह जइतन्नोनावरणं
माकारणयाकहंतदावरणं एगंतरोवउगे जिणस्सतंभण्णइसभावो ननुयदिनणुसन्निधणत्तमेवमित्यादिगाथायांयन्मयाइयरेयराइवरणयाअहवानि
क्कारणावरणमित्यादिदूषणमुक्तं तद्यदिप्रागुक्तेनैवप्रकारेणत्वयानेष्यतेतर्हिकथंजिनस्यकेवलिनएकांतरोपयोगोभ्युपगम्यमानेतस्यायुगपदुपयोग
वृत्तेरावरणंतदावरणमितिकथ्यतां सूरिराह भण्णतेऽत्रोत्तरं नतितदावरणमिहस्वभावोद्रष्टव्यः ईदृशएवजीवस्यस्वभावोयेनक्रमेणैवोपयोगःप्रवर्त्तते
नयुगपन्नचस्वभावःपर्यनुपयोगमर्हतिअग्निर्दहतिनाकाशमित्यादिष्वपितत्प्रसंगादिति एतदेवसमर्थयति परिणामियभावाउ जीवत्तंपियसभावएवायं
एगंतरोवउगो जीवाणमणन्नहेउत्ति यथाजीवस्यजीवत्वमनन्यहेतुकंपारिणामिकभावित्वादेवमेकांतरोपयोगोपिपारिणामिकत्वात्तस्यस्वभावएव नतानास्या
न्योहेतुरन्वेषणीयइति तदेवमवसितंप्रासंगिकवादस्थानकंतद्वसानेचव्याख्याताइंदकबाइइत्यादिगाथा इयंचगाथाजहतुल्लासाईयेसादिगाथायाःपूर्व
पठिताविपश्चाद्व्याख्याताभासाजोगनिरोहेसेलेसीसिज्झणावेचेत्यस्योत्तरग्रंथनमहसंबंधानुकूल्यादिति अथलाउएत्यादिवक्ष्यमाणगाथायाःप्रस्तावनां
रचयन्नाह गंतूणसिज्झइत्तिय भणियमकत्तम्मिकहमकम्मस्स आहगमणंतिभण्णइ सकम्मागमणेवकोहेऊ सिज्झणाचेवत्ति अनंतरगाथायामुक्तंवक्ष्यमा
णसूत्रेतत्थगंतूणसिज्झइत्तिवक्ष्यति एतस्मिंश्चभणिते प्रेरकआह कथमकर्मणःक्षपितकर्मकस्यदेशांतरसम्प्राप्तिर्यावत्सिद्धिगमनंसंभवति पूर्वसंसा ३७३
रेसकर्मकस्येवगमनादिक्रियादर्शनादितिभावः सूरिराह भण्यतेअत्रोत्तरं ननुसकर्मकस्यापिगमनेकोहेतुरितिवक्तव्यं कर्मैवेतिचेन्नत्राह कम्मंपोग्ग
लमइयं निज्जीवंतस्सनयनसामत्थे कोहेऊपडिवन्नो जइयसभावोइहसएव ननुकर्मतावत्पुद्गलमयंतन्मयत्वाच्चनिर्जीवंनिर्जीवस्यचतस्यजीवस्यगति

छिद्रयानयनेकोहेतुस्त्वयाप्रतिपन्नोयदिचस्वभावस्तत्रहेतुरित्युच्यतेतन्त्विहापिनिःकर्मकजीवगमनेसएवस्वभावोहेतुःकेनवार्यतइति पुनरप्याक्षेपपरि
हाराचाह सक्किरियंकिमरूवं भण्णइमुत्तिचेयणंविमरूवं जहतेविसेसधम्मो चेयणंतहमयाकिरिया जंचेयाजेयाकिरिया कारणमइभणयंतहिग
मे तुल्लोवालंभोच्चिय जइनसभावोसरणमेको व्याख्या ननुजीवद्रव्यमरूपममूर्त्ततत्किंकेनकारणेनसक्रियंसिद्धिगमनक्रियावदिष्यते अरूपस्या
काशस्येवक्रियानुपपत्तेरितिभावः सूरिराह भण्यतेऽत्रोत्तरं ननुपरंत्वमपिपृष्टव्योसि अरूपममूर्त्तंजीवद्रव्यंचेतनमपिकिंकस्माद्धेतोरिष्यते अमूर्त्तत्व
स्याकाशस्येवचेतनत्वस्याप्यघटनात्यथामूर्त्तस्यापिजीवद्रव्यस्यस्वभावादेवचैतन्यमाकाशापेक्षयाविशेषधर्मइष्यते तर्हियथास्यायंस्वभावादिष्यते
तथाक्रियापिगमनलक्षणाविशेषधर्मोस्यमतापरमगुरूणामिति यद्वा स्वभावादन्यदिहअदृष्टमीश्वरादिकंयेनवादिनाजीवस्यगमनादिक्रियाकारणम
भ्युपगतंतत्रापीश्वरादिकारणेएवजीवस्यसिद्धिगमनक्रियाविषयमुपालंभस्तुल्यएव तथाहि तत्रापिशक्यतएवंवक्तुं ईश्वरादिरपिकथंतत्क्रियायांप्रवर्त्त
यति अथतस्याप्यन्यत्कारणंपुनस्तस्याप्यपरमित्यनवस्थाततःपर्यंतेयदिस्वभावाविशेषःशरणंनेष्यते तर्हिनेयंनिवर्त्ततेइष्यतेचेत्तर्हिसएवजीवस्यसिद्धिगम
नक्रियायांकारणमिष्यतांकिमन्येनेति किंच कारणमपिगतिक्रियायांकिंचिदुच्यते अवियअसंगत्तणाउ बंधच्छेयपरिणामभावाउ पुव्वप्पउगउच्चिय
तस्सगईतस्सदिट्ठंता लाउयएरंडफले अग्गीधूमेयउसुधणुविमुक्के गइपुव्वपउगेणं एवंसिद्धाणविगईउ व्याख्या अपिचयथाअलाबुकस्यतुंबकस्यदर्भात
तितश्चकाष्टमृल्लेपलिप्तस्यनद्यादिजलेप्रक्षिप्तस्यमृल्लेपसंगापगमात्स्वभावतएवोर्ध्वगतिःप्रवर्त्तते नतिर्यग्नापिजलोपरिमतलादपिपरतःतथातस्या
पिसिद्धस्यकर्मसंगाभावादूर्ध्वमेवगतिःप्रवर्त्तते नान्यप्रकारेणनापिलोकोपरिमभागादपिपरतःयथावाएरंडफलस्यैरंडमिंजिकायाबंधनछेदेनातप
शुष्ककोशकविगमेनतथाविधस्वभावादूर्ध्वमेवगतिरेवंविगतकर्मबंधनस्यजीवस्यापीति यथावाअग्नेर्धूमस्यचापरिणामभावाउत्ति तथाविधपरिणाम
भावादूर्ध्वमेवगतिःप्रवर्त्तते तथामुक्तजीवस्यापियथाधनुषापुरुषप्रयत्नप्रेरितस्येषोर्गतिकारणविगमेपिपूर्वप्रयोगाद्गतिःप्रवर्त्तते एवंतस्यापि-
सिद्धस्यतत्रवाल्लाबुप्रभृतयोदृष्टांताः यथालाबुप्रभृतीनामसंगत्वादिभिर्गतयःप्रवर्त्तते एवंसिद्धानामपीति इयंचनिर्युक्तिगाथा ततोऽस्याव्याख्या
नमाहजह निल्लेवावगमादलाबुणोऽवस्समेवगइभावो उड्ढंचनियमउनन्नहानवाजलनलादुड्ढं तहकम्मलेवविगमे गइभावोवस्समेवसिद्धस्स उड्ढंचनिय
मउनन्नहानयालोगपरउत्ति एरंडाइफलंजह बंधच्छेयेरियंदुयंजाइ तहकम्मबंधणछेय पेरिउजाइसिद्धोवि उड्ढंगइपरिणामो जहजलणस्सजहवेह
धूमस्स उड्ढंगइपरिणामो सभावउत्तहविमुक्कस्स जहनेसलाभकाले चेवतहागइसभावयामेत्ति परिणामइतगाइयंवा लेवावगमेजहालाबु तहतप्पइएणा
णामं परिणमइसरूवलाभएवेह सिद्धोसिद्धत्तंपिव सकम्मपरिणामनिरवेक्खं जहधणुपुरिसपयत्ते एरासणोभिन्नदेसगमणंतु गयकारणाविगमंमिवि

सिद्धं पुव्वप्पउगाउ बंधणछेयणविरीया निरंभविंतहाविमुच्चमाणस्स तस्सालोगंताउ गमणंपुव्वप्पउगाउ जहवाकुलालचक्कं किरियाहिंउविरंभेविसकिरियं
पुव्वप्पउगउव्विय तहकिरियामुच्चमाणस्स गतार्थाएवनवरं जहतेसलाभकालेत्ति यथात्वाग्निधूमोस्वस्यात्मनोलाभः स्वलाभस्तत्कालएवोर्द्धगतिपरिणा
मस्वभावमुपगतोयथावालेपापगमानंतरं तथोर्द्धादिगतिपरिणाममापद्यते लाबुंतहप्पइपरिणामंति तथात्मस्यसिद्धस्योर्द्धगतिर्गमनपरिणातिलक्षणोगति
परिणामस्ततद्गतिपरिणामं सिद्धत्तंपिवत्ति यथासिद्धत्वंस्वहेतुभूतकर्मपरिणामनिरपेक्षंकर्म्मक्षयानंतरमेवसिद्धःस्वाभावतएवप्राप्नोति तथातद्गतिपरिणाम
मप्यसौस्वभावतएवपरिणमतीति अत्राक्षेपपरिहारौप्राह नालाबुगादिसाधम्म मत्थिसिद्धस्समुत्तिमुत्ताउ तत्तोतप्पइपरिणाम देससाहम्मउत्तंसि नइसं
देसोवणउ दिट्ठंतोनसव्वहासिद्धो जंनत्थिवत्थुणोवत्थुणानयेसव्वसाहम्मं अलाबुकादिभिःसार्द्धंसिद्धस्यसाधर्म्यंनास्तितेषांमूर्त्तत्वात्सिद्धस्यचामूर्त्तत्वात्
कथंतेदृष्टांतत्वेनोच्यंतइति परस्याभिप्रायः सूरिराह तदेतन्नतस्यसिद्धस्योर्द्धगामिनलक्षणोगतिपरिणामस्तद्गतिपरिणामस्तन्मात्रेणदेशसाधर्म्यतस्तत्
परिणामदेशसाधर्म्यंतस्मात्तेषामलाबुकादीनांदृष्टांतत्वंयुज्यतइति यदिपुनर्देशतउपनयोनेष्यते किंतुसर्वतएवततस्तर्हिसर्वथासर्वैरपिप्रकारैःसमानध
र्मादृष्टांतः कोपिकश्चिदपिसिद्धोनास्त्यततदभावएवप्राप्नोति यस्मात्कस्यापिवस्तुनःकेनापिवस्त्वंतरेणसार्द्धंजगतिसर्वसाधर्म्यंनास्ति वस्त्वंतरत्वाभाव
प्रसंगादिति तस्मात्किंस्थितमित्याह उड्डगइहेउउव्विय नाहोतिरियगमनंनवाच्चलया सविसेसपच्चया भावउयसव्वतुमयउय मुक्तात्मनोनाधस्तिर्यग्वा
गमनंनाप्यत्रैवाचलताकिंत्वूर्द्धमेवासौगच्छतिकुतइत्याह ऊर्द्धगतिहेतुत्वात्तत्स्वभावस्यसहविशेषणवर्त्ततइतिसविशेषःसचासौप्रत्ययश्चतस्याभावाच्चो
र्द्धमेवगच्छति इदमुक्तंभवति पूर्वंहिसंसारेभ्राम्यतस्तस्याधस्तिर्यग्वागमनमभूत्सविशेषप्रत्ययस्यनरकानुपूर्व्यादिकर्म्मणःसद्भावादिदानींत्वसौनास्तितत
श्चोर्द्धमेवगच्छति सर्वज्ञवचनप्रामाण्याच्चेति पुनरपिप्रकारांतरेणाक्षेपपरिहारौप्राह गइमत्तउविणासी केसीगच्चागमीयमणुयव्व होउगइपज्जयाउ नासी
नउसव्वहाणुव्व केसिनिमित्तंकम्मंनगई तदभावउत्तठकत्तो अहगइएवनिमित्तं किमजीवाणंतउनत्थि केसोत्तिजीवधम्मो होज्जमईहोउकहमजीवस्स कि
हवाभवत्थधम्मो होउभवाउविमुक्कस्स व्याख्या नन्वेवंतर्हिगतिमत्वान्मुक्तात्माविनाशीक्लेशीगत्यागमीचप्राप्नोति मनुष्यवदितिदृष्टांतः सूरिराह गतिपर्या
याद्गतिपर्यायमाश्रित्यभवतुमुक्तात्माविनाशीननःकाचित्क्षतिपर्यायरूपतयासर्ववस्तुनविनाशित्वस्याभ्युपगतत्वात्सर्वथानुविनाशीगतिमत्वेसत्यपिनभ
वत्यसौपरमाण्ववदिति क्लेशीतुनभवत्येवासौ यतःक्लेशानांनिमित्तंकर्म्मैवनतुगतिस्तदभावात्कर्म्माभावात्तकोरागादिक्लेशःकुतः अथगतिरेवक्लेशनिमि ३७४
त्तमिष्यते तर्हिकिमजीवानांपरमाण्वादीनांगतिमत्वेसत्यपितकःक्लेशोनभवति तस्मादनैकांतिकोयंहेतुरिति अथपरस्यमतिर्भवेज्जीवस्यैवधर्मःक्लेशः
सकथमजीवस्यपरमाण्वादेर्भवेत्तर्हिहंतगतिमत्वेसतियःक्लेशित्वधर्म्मोभवस्थस्यमनुष्यादेर्दृष्टः सकथंभवात्संसाराद्विमुक्तस्यभवेन्नभवत्येवेत्यर्थः एवं

BHAU DAJI

गत्यागमित्वमपिकर्मनिमित्तमेवनतत्तदपिकर्म्मविमुक्तस्यगतिमत्वेसत्यपिनभवतीतिस्वयमेवद्रष्टव्यं समयमेकंचगतिर्यत्कर्म्माभावेपिभवति तत्रलाउयेत्या
दिनाकारणमुक्तमेवेत्यलंबहुभाषितेनेति अथवक्ष्यमाणस्यप्रस्तावनामाह जंगइमउविग्घाउ वस्संनकारणंचजदवस्सं विहयस्सावत्थाणं तउयगमणंतउय
ला यद्यस्माद्गतिमतोवश्यं क्वचिदपिगतेर्विघातोभवति तस्यचगतिविघातस्यावश्यमेवकारणं किमपियद्यस्माद्भवति ननुनिर्हेतुकोसौजायते अतिप्रसंगा
दिहतस्यचनिषिद्धगतेश्चतस्यानियमेनावस्थानंभवति यत्रचावस्थानंतत्रयतोयस्मात्स्थानात्तस्यगमनंभवतिदतदवश्यंवक्तव्यमिति शेषस्ततस्तस्मात्पृच्छा
विधीयत इतिसप्ततिगाथार्थः ३५३ केयंपुनःपृच्छेत्याह कहिंपडिहयासिद्धा कहिंसिद्धापइट्ठिया कहिंबोदिंचइत्ताणं कत्थगंतूणसिज्झई अत्रोत्त
माह अलोगेपडिहयासिद्धा लोगग्गेयपइट्ठिया इहंबोदिंचइत्ताणं तत्थगंतूणसिज्झई एतन्निर्युक्तिश्लोकद्वयंसुबोधं तथापिनयविचारंकंचिद्भाष्यकारः
प्राह नमिहंबोदिच्चाउ तदेवसिद्धत्तणंचतंचेह तस्साहणंतितोपुव्व भावनयउइहंसिद्धो जेणाउनबोंदिकालेसिद्धोवासमएयजंगमणं पच्चुप्पन्ननयम
यं सिज्झइगंतूणतेणेह व्याख्या यस्मादिहमनुष्यक्षेत्रेबोंद्याःशरीरस्यत्यागस्तदेवचसिद्धत्वं यःशरीरत्यागःयस्माच्चेहैवतस्यासिद्धत्वस्यसाधनंकारणं
सम्यक्त्वप्रतिपत्त्यादिशैलेशीपर्यवसानंतत्साधनमस्ति ततस्तस्माद्यःसिद्धिगमनसमयात्पूर्वमेवभावंमन्यते सपूर्वभावनयोव्यवहारनयविशेषःकश्चि
त्ततःपूर्वभावनयतःपूर्वभावनयमतेनेहैवसिद्धिरिति येनयस्मात्पुनःबोंदिकालेउपांत्यसमयेननैवसिद्धः यस्माच्चत्यागसमयेगमनंयएवबोंद्यास्त्यागसमयः
परभवपढमेसाउणमित्यादिवचनात्सएवसिद्धिगमनसमयइत्यर्थः तेनतस्मात्कारणात्प्रत्युत्पन्ननयमतंऋजुसूत्रादिनिश्चयनयमतमाश्रित्यसिद्धक्षेत्रंगत्वा
सिध्यति बोंद्यात्यागसमयसिद्धिगमनसमययोरेतन्मतेनैकत्वादतएवतन्मतेनैवेहोक्तं तत्थगंतूणसिज्झइत्ति ३५९ अथकिंसिद्धालयपरउइत्याद्याःभ
वउसिद्धोत्तिमईइतिपर्यंताःसप्तदशगाथाःपूर्वंषष्ठगणधरेतिविस्ताव्याख्याताश्चेतिनेहलिख्यंतइति किंपुनस्तत्स्थानंयत्रगत्वासिध्यतीत्याह आर्षा
सीपब्भारा वट्टरिक्कयंमणुयलोयपरिमाणं लोगग्गनभोभागो सिद्धिखेत्तंजिणक्खायं प्रकटार्था ३५८ एतदेवाहईसीइत्यादिएताअपिओगाहणाए
सिद्धेत्यादिगाथापर्यंताःपंचदशप्रायोनिर्युक्तिगाथाःसुगमाःमूलावश्यकटीकातश्चबोधव्यादृत्ति किमित्यवगाहनेयासिद्धाभगवंताअवगाहनायां
त्रिभागन्यूनाभवंतीत्याह देहतिभागोसकसिरंतप्पूरणउत्तिभागहीणोत्ति सोजोगनिरोहेच्चिय जाउसिद्धोवितदवत्थो देहस्यहृदयोदराद्यंतःसच्छिद्र
त्वात्तत्त्रिभागःशुषिरोवर्त्तते आत्मप्रदेशैस्तत्पूरणान्निविडतापादानात्सिद्धोभगवतावगाहनात्त्रिभागेनन्यूनोभवति सचपूर्वंयोगनिरोधकालेएवेत्थंभूतो
जातस्ततःसिद्धोपितदवस्थएवेति अथप्रेर्यपरिहारंचाह संहारसंभवाउ पएसमेत्तम्मिकिंनसंठाइ सामत्थाभावाउ सकम्मयाउसहावाउ ननुपद्यसौस्व
प्रदेशान्संहृत्यघनीभवति तर्हित्थंसंहारसंभवात्तथाकिंनसंहरति यथैकस्मिन्नाकाशप्रदेशेसंतिष्ठते अत्रोत्तरमाह तथाविधसामर्थ्याभावात्तथाविध

योगनिरोधकाले अद्यापि सकर्मकत्वाज्जीवस्याभाव्यान्नोक्तादधिकं संहरतीति तर्हि पूर्वं सकर्मकत्वान्नैवं संहरतु सिद्धः सन् किं न तथा न संहरतीत्याह सिद्धो
विदेहरहिउ सपयत्ताभावउ न संहरइ अपयत्तसाविहु गई नणु भणियासंगयाईहिं सिद्धोपि देहाभावे स्वप्रयत्नाभावान्नैवं संहरति अप्रयत्नस्य कथं सि
द्धिक्षेत्रं यावद् गतिरिति चेन्ननु भणितमत्रोदरमसंगत्वादिकारणैरसौ भवतीति निन्निसयातेत्तीसेत्यादिनायोत्कृष्टावगाहना भणिता सकस्य द्रष्टव्येत्या
ह जेठाउ पंचधणुसयस्स मज्झायसत्तहत्थस्स देहत्तिभागहीणा जहन्निया जा विहत्थस्स पाठसिद्धा अत्र विनेयप्रश्नमुत्तरं चाह कहमरुदेवीमाणं
नाभीउ जेण किंचिदूणमासा तो किर पंचसयच्चिय अहवा संकोयउ सिद्धा ननु मरुदेवी सिद्धस्य कथं तिन्निसयातेत्तीसेत्यादिमानं घटते साहि नाभिकुल
गरपत्नीनाभेश्च पंचविंशत्यधिकानि पंचधनुःशतानि प्रमाणमागमे प्रोक्तं यदेव चास्य मानं तदेव मरुदेव्या अपि संघयणसंठाणउच्चत्तं चेव कुलकरेहिं
सममिति वचनात्तत्तस्याद् देहमानस्य त्रिभागे पतिते सिद्धावस्थायां सार्द्धानि त्रीणि धनुःशतान्यवगाहनात्प्राप्नोतीति निपृच्छतोभिप्रायः अत्रोत्तरमा
ह येन यस्मान्नाभिकुलकरमानात्प्रमाणतोसौ किंचिन्न्यूना ततः किल पंचधनुःशतमानैवेत्यदोषः कुलगरेहिं सममित्यत्ति देशोपि न बाधकः कियता
पि न्यूनाधिकस्यापि अतिदेशनामागमे दर्शनादिति अथवा हस्तिस्कंधाधिरूढत्वात्संकोचनतः संकुचितांगी सिद्धेयमिति नयथोक्तावगाहनाविरोध इति अ
थ जघन्यावगाहनायां प्रेर्यपरिहारं चाह सत्तूसिएसु सिद्धी जहन्नउ कहमिहं बिहत्थेसु सा किरितित्थयरेसु सेसाणं सिज्झमाणाणं ननु जघन्यपदे सप्त
हस्तोच्छ्रितेषु सिद्धिः सिद्धान्ते निर्दिष्टा दहतुएगाइ होइ रयणीत्यादि वचनात्कथं द्विहस्तेषु सोभिधीयते अत्र निर्वचनमाह यासिद्धांते सप्तहस्तानां सिद्धि
रुक्तासा किल महावीरादितीर्थकरेषु द्रष्टव्या इह तु द्विहस्तानां सिद्धिः शेषाणां सामान्यकेवलिनां सिध्यतामभिधीयते के पुनर्द्विहस्ताः सिध्यन्तीत्याह तेपुण
होज्ज विहत्था कुमापुत्तादउ जहन्नेणं अन्ने संवट्टियसत्तहत्थसिद्धस्स हीणत्ति ते च जघन्यतो द्विहस्ताः कुर्मापुत्रादयो द्रष्टव्याः अन्ये तु वदंति सप्तहस्तोपि
यन्त्रपीलनादीनां संवर्तितः समाकोडितांगः सिध्यति तस्यात्र हीना जघन्यावगाहना प्रोक्तेति अथवा समाधानांतरमाह बाहुल्लाउ सुत्तम्मि सत्त पंच
य जहन्नमुक्कोसं इहराहीणब्भहियं होज्जंगुलधणुपुहत्तेहिं अच्छेरयाइ किंचिवि सामन्नसुए न देसियं सव्वं होज्ज व अणिबद्धं चिय पंचसया एस
वयणं च व्याख्या अथवा बाहुल्यादाश्रित्य सूत्रे सप्तहस्ताः सिद्धिं गच्छंतो जघन्यं मानमुक्तं उत्कृष्टं तु पंचधनुःशतानि प्रमाणमभिहितं इ
तरथा कारनिल्कं जघन्यपदे अंगुलपृथक्त्वेरुत्कृष्टपदे धनुःपृथक्त्वेर्हीनमभ्यधिकं वा तद्भवेदिति न कुर्मापुत्रमरुदेव्यादिभिः कश्चिद्विरोध इति
आश्चर्यादिकं च किंचित्सामान्यश्रुते सर्वं न देशितं न भणितं यथेदमेव सिद्धिं गच्छतां द्विहस्तमानं सपादपंचधनुःशतमानं चेति अथ च श्रुते अनिब
द्धमपि तदस्तीति अश्चेयं पंचशतादेशवचनवदिति यदुक्तं संठाणमणित्थंथमिति तद्व्याख्यानमाह सुसिरपडिपूरणाउ पुव्वागारन्नहावत्थाउ

संठाणमणित्थंथं जं भणियं अणिययागारं एत्तोच्चियपडिसेहो सिद्धाइगुणेसु दीहयाईणं नमणित्थंथ पुव्वा गारावेक्खाएनाभावो व्याख्या
शुषिरपरिपूरणात्पूर्वाकारस्यान्यथाव्यवस्थापनात्सिद्धसंस्थानमिह्नमनेन प्रकारेणातिष्ठतीति इत्थं संस्थं न तथा अनित्थंस्थं अनियताकारमिति
यदुक्तं भवति अनियताकारमित्युक्तं भवतीत्याह अत एव सिद्धस्यादिरारभ्य गुणाः सिद्धादिगुणास्तेषु प्रतिपाद्यमानेषु सेनदीहेनहस्सेन व
ट्टे इत्यादिवचनेनागमे दीर्घत्वादीनां प्रतिषेधः कृतः आह यद्येवं सिद्धसंस्थानमभावः प्राप्नोति दीर्घत्वादिगुणैर्व्यपदेष्टुमशक्यत्वात्खरविषाणवदिति। नेतदेवं।
यस्मात्तदनित्थंस्थं पूर्वाकारापेक्षया भण्यते न हि मूर्तत्वाद्दीर्घादिगुणैर्व्यपदिश्यते ननु सिद्धजीवो अमूर्तत्वान्नैव तावत्संस्थानमभावः मूर्तगुणत्वाद्दीर्घत्वा
दीनामभावस्य मूर्तगुणाभावात् ज्ञानादीनां न त्रसद्भावादिति अत्र प्रेर्यपरिहारौ प्राह नामुत्तस्सागारो विन्नाणस्सेव न कुंभनभसो व दिट्ठो परिणामवउ नेयागारं व
विन्नाणं ननु यदि सिद्धजीवो मूर्तस्तर्हि तस्यानित्थंस्थसंस्थानरूपो युः कोप्याकारो भवद्भिरिष्यते स न प्राप्नोतीत्यमूर्तत्वादेव विज्ञानस्येवेति सूरिराह नेतदेवं य
तो दृष्टः परिणामवतोमूर्तस्याप्याकारो यथा कुंभनभसो घटाकाशस्येत्यर्थः इह यत्परिणामवत्तस्याकारो दृष्टो यथा घटपरिच्छिन्नस्याकाशस्य घटाकारः परिणा
मवांश्च सिद्धजीवस्तत्तस्याप्यनंतरभवशरीरपरिच्छिन्नस्यास्तु पाधिमात्रेण शरीराकारः विज्ञानस्यापि दृष्टांतत्वेनोपपन्यस्तस्य निराकारत्वमसिद्धं यतो ज्ञे
याकारं विज्ञानमिष्यत एव अन्यथा नीलज्ञानादपि पीतादिसमस्तवस्तुपरिच्छेदप्रसंगान्नीलस्यापि अपरिच्छेदापत्तेः निराकारत्वाविशेषादिति इतोपि ज्ञानं साका
रं कुत इत्याह जीवाणन्नं च जउ देहागारो य सो न हातंपि परिमियवत्थुत्तणउ जुत्तं कुंभो व सागारं यतश्च यस्माज्जीवादनन्यदभिन्नं विज्ञानं स च जीवो देहे
न सर्वतः परिच्छिन्नत्वाद्देहाकार एष्टव्यस्तथा तेन प्रकारेण तदपि विज्ञानं परिमितवस्तुत्वाद्देहपरिच्छिन्नवस्तुत्वात्कुंभवत्साकारं युक्तं न तु निराकारमिति ननु
यत्रैकः सिद्धस्तत्र किमन्येपि भवंत्युत देशभेदस्तेति तिष्ठंतीत्यत्र निर्युक्तिकारः प्राह अभयएगो सिद्धो तत्थ अणंता भवक्खयविमुक्का अन्नोन्नसमोगाढ पुट्ठा सव्वे
विलोगंते॥ पाठसिद्धा॥ स्पर्शनामपि परस्परं कथमित्यत्र प्रश्ने निर्युक्तिकारेणैवाह फुसइ अणंते सिद्धे सव्वपएसेहिं नियमसो सिद्धो तेवि असंखेज्जगुणा
देसपएसेहिं जे पुट्ठा स्पृशत्यनंतान् सिद्धान् सर्वप्रदेशैरात्मसंबंधिभिर्नियमात् सिद्ध इति तथा तेपि सर्वप्रदेशस्पृष्टेभ्यः संख्येयगुणा वर्तंते देशप्रदेशैर्ये स्पृ
ष्टाः कथमिति चेदुच्यते सर्वप्रदेशैस्तावदनंताः स्पृष्टा एवमेकैकेनापि तावत्प्रदेशेन प्रदेशेन चानंताः स्पृष्टा जीवश्चासंख्येयप्रदेशप्रदेशात्मकः ततश्च मू
लानंतकं सकलजीवदेशप्रदेशासंख्येयकेन गुणितं यथोक्तमेव भवतीति अथ यदुक्तं संठाणमणित्थं जरामरणविप्पमुक्काणमिति तत्र परः प्राह
न जरामरणविप्पमुक्का जीवत्तणउ मइम मणुसोव्व नहि जीवणविरहाउ न जीवणं कम्मविरहाउ न जरामरणाविमुक्ताः सिद्धा इति प्रतिज्ञा जीवत्वादिति
हेतुः मनुष्यवदिति दृष्टांतः मइत्ति इति पर्यस्यमतिर्विसूरिरीह नहि नैवेदं हेतोरसिद्धत्वात्तदसिद्धत्वं च प्राणधारणलक्षणस्य जीवनस्य तेषु वि

रहादभावाज्जीवनाभावश्च कर्मविरहादिति इति परोपन्यस्तहेतुं निराकृत्य स्वपक्षसिध्यर्थं युक्तिमाह जयसोहाणीह जराघाणाज्जाउ यमरणमाइदं सइ
देहम्मि तदुभयं तदभावेनं नत्वस्सेव ॥ यथाहानाविति धातुपाठाद्यस्मात् हानिरिह जराप्रसिद्धा प्राणत्यागश्च मरणमादिष्ट इदं चद्वितयमपि देहसत्येव
दृष्टं ततश्च तदभावे देहाभावे तदुभयमपि तस्याकाशस्येव सिद्धानेनास्तीति अथ कुसइ अणंतेसिद्धइत्यादिगाथार्थभावनामाह एगत्तिक्लेणंतापार
मपरिवट्टिहाणि उ तत्तो होंति असंखिज्जगुणा सव्वपएसोगाहो ॥ एकस्य सिद्धस्य यदवगाहनाक्षेत्रं तत्रैकस्मिन्नपि परिपूर्णं अवगाढा अनंताः-
सिद्धाः प्राप्यंते अपरे तु यत्तस्यैव क्षेत्रस्यैकैकं प्रदेशमाक्रम्यावगाढास्तेपि प्रत्येकमनंता एवं द्वित्रिचतुःपंचादिप्रदेशवृध्यावगाढास्तेपि प्रत्येकमनं
तास्तथा तस्यैव क्षेत्रस्यैकैकं प्रदेशं परित्यज्यावगाढास्तेपि प्रत्येकमनंताः एवं द्वित्रिचतुःपंचादिप्रदेशहान्यावगाढास्तेपि प्रत्येकमनंता एवं च
सति प्रदेशपरिवृद्धिहानिभ्यां ये समवगाढास्ते तत्रैतेभ्यः परिपूर्णैकक्षेत्रावगाढेभ्योऽसंख्येयगुणा भवंति यस्मादसंख्येयप्रदेशात्मकस्यैक
स्य सिद्धस्यावगाहः प्रतिप्रदेशं चानंताः समवगाढा इति दर्शितमेव ततो मूलानंतकेऽसंख्येयैः प्रदेशैर्गुणिते समस्तानामसंख्येयगुणत्वं सिद्धं अ
त्राक्षेपपरिहारावाह एगत्थ त्रेणंता किह माया मुत्तिविरहियत्ताउ नेयमिव माणाइं दिट्ठीउ वेगरूवम्मि मुत्तिमयामवियसमाण देसयादीम
णपईवाणं गम्मइ परमाणुणाय मुत्तिविमुक्कस्स कासंका प्रकटार्थेन वरं मुत्तिमयेत्यादि मूर्तिमतामपि प्रदीपप्रभापुद्गलानामित्यर्थः इति विंश
तिगाथार्थः ।३०८ ॥ असरीरेत्यादि निर्युक्तिगाथात्रयं सुगमं प्रायो गतार्थं च मुत्तोकारणभावेत्यादिका सूक्ष्मबहुयतर मित्यादिगाथापर्यंता नवगाथाः
पूर्वमेकादशगणधरे व्याख्याता इति नेह लिख्यंते । नविअत्थि माणुसाणमित्यादिकास्तु इयसव्वकालेत्यादिगाथापर्यंता सप्त निर्युक्तिगाथाः सुग
माः आवश्यके व्याख्याताश्चेति अथ जह सव्वकामगुणियमित्यादिगाथायां सिद्धसुखे यत्पुरुषोदाहरणमुक्तं तत्राह । तेसिंसिद्धत्तंपि व । सोक्खसमा
हरणं तउण्वमं । देसोवणयाउ पुण । पुरिसोदाहरणमक्खायं ॥ सुगमा ॥ जइ वा संसारे च्चिय होज्जतयं किंथ मोक्खचिंताए । तच्चिय मुत्त तस्सपे जत्थ
वसोक्खेण संसारो ॥ यदि पुनः संसारेपि कस्यापि सर्वथा तात्विकं सुखमरशंकं भवेत् तर्हि अत्र मोक्षचिंतया सुखस्येहापि प्राप्तेः अथ वा यत्र तद्वि
धं सिद्धसुखप्रकारमात्यंतिकं सुखं प्राप्यते स एवेह हेतुना संसारो भण्यते न तु मोक्षस्ततो मोक्षांतर्गतं तस्माद्देशसाम्येनैव पुरुषोदाहरणं द्रष्टव्यमिति तस्मान्नि ३७६
रुपममेव सिद्धिसुखमिति दर्शयन्नाह अतुल्लमणुत्तरसोक्खगयं निव्वाणं निव्वुई परं सोक्खं अण्णेसिं निव्वाणं दीवस्सव सव्वहानासो अतुलमनन्य
सदृशं निर्वाणं निवृत्तिः परं प्रकर्षप्राप्तं सौख्यमुच्यते न पुनस्तस्य स्थानतः कोप्यस्तीति भावः अन्येषां तु मतेन दीपस्येव जीवस्य सर्वथा नाशो निर्वाण
मुच्यत इति सर्वथा नष्टप्रदीपनिर्वाणवाद रूढे जीवस्य सर्वथा नाशो निर्वाणमन्येषामभिप्रेतं ॥ युक्तिं चैते अत्र प्राहुः । जंचतण्कंमसंतइ । ना

शो बीयंकुराणवा मोक्खो अन्नो न यमंताणं संताणाउनउ नासो जं नारगाइभावो भवो वनयनारगाइउ भिन्नो कोई जीवो तो नारगाइनासम्मि
नासो ॥ व्याख्या ॥ यस्माद्बीजांकुरयोरिव तनुकर्मणोर्याः संततिः संतानस्तन्नाशो मोक्ष इष्यते भवद्भिर्न चास्मात्संतानाद्व्यतिरिक्तः संतानी जी
वो दृश्यते ततश्च तनुकर्मसंततिनाशे जीवस्यापि तद्वदेव नाशात् सर्वनाश एव मोक्षो युज्यत इति भवोवत्तिवा इहत्थं भावार्थः यस्माद्भवश्च संसारो
नारकतिर्यग्नरामररूपेण भाव एवोच्यते नापरः न च नारकादिभ्यो भिन्नो जीवः कोपि दृश्यते ततो नारकादिनाशे नारकादिभावरूपभवविनाशे इ
त्यर्थः तन्नाशे जीवस्य नारकादिव्यतिरिक्तत्वात्तत्र जीवस्य सर्वथा नाश एव युज्यत इत्यर्थः ॥ अमुमेवार्थं दृष्टांतोपन्यासेन समर्थयन्नाह । जह तंतुमइ
त्तिपडउ तंतुविणासम्मि सव्वहा नत्थि तह नारगाइमइउ जीवो तदभावउ नत्थि ॥ प्रकटार्थेति गाथाद्वयार्थः ॥३८४॥ न हि नारगाईत्यादिकास्तु करग
गाइभावउइत्यादिगाथा पर्यंता एकोनत्रिंशद्गाथाः पूर्वमेकादशादिगणधरवादे व्याख्याताः सिद्धत्तियेत्यादिकास्तु षट् निर्युक्तिगाथाः सुगमाश्चे
ति ॥ इति सिद्धनमस्कारः समाप्तः ॥ २ ॥ अथाचार्यनमस्कारमभिधित्सुराह । नामं ठवणा दविए । भावे च उव्विहोय आयरिउ दव्वम्मि एगभवियाइ
लोइयसिप्पसत्थाइ पंचविहं आयारं आयरमाणा तहा पयासेंता आयारं दंसंता आयरिया तेण वुच्चंति इह नामस्थापने सुगमे द्रव्ये विचारेपु
नराह आगमदव्वायरिउ आयारवियाणउ अणुवउत्तो नोआगमउ जाणय भव्वसरीराइरित्तोयं भविउ बद्धाउ अभिमुहो य मूलाउ निम्मि
उ वावि अहवा दव्वभूउ दव्वनिमित्तायरणउ वा ॥ व्याख्या ॥ ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तस्त्वाचार्योयं कइत्याह ॥ भविउ इत्यादि ॥ एकभविको ब
द्धायुष्कोभिमुख नामगोत्रश्चेत्यर्थः मूलाउ निम्मिउ वा वित्ति तथा मूलगुणनिर्मितउत्तरगुणनिर्मितश्च तद्व्यतिरिक्तो द्रव्याचार्यो मंतव्यः तत्र
मूलगुणनिर्मित आचार्यशरीरनिर्वर्तनयोग्यानि द्रव्याणि उत्तरगुणनिर्मितस्तु तान्येव तदाकारपरिणतानीति अहवा दव्वभूउत्ति अप्रधा
न आचार्यस्तद्व्यतिरिक्तो द्रव्याचार्यः प्रतिपाद्यते यो वा द्रव्यनिमित्तमाचरति चेष्टते स द्रव्यनिमित्ताचरणाद्द्रव्याचार्यः सव्व लोकिके लोकिकमा
ग्रे शिल्पशास्त्रादिर्विज्ञेयः यः शिल्पानि निमित्तादि शास्त्राणि च ग्राहयति स इहोपचारतः शिल्पशास्त्रादिरुक्तः अन्ये तु मन्यते शिल्पशास्त्रा
चार्यो लौकिकं भावाचार्यं व्याचक्षते शेषं सुगमं पंचविहमित्यादिना लोकोत्तरो भावाचार्य उक्तस्तत्स्वरूपव्याख्यानार्थमाह आमज्जायावय
णो चरणं चारो त्ति तीए आयारो सो होइ नाणदंसण चरित्ततववीरियविसउ तस्सायरणपभासण देसणउ दंसियाविमोक्खत्थं जेते
भावायरिया भावायारोवउत्ताय अहवायरंति जं सय मायरेंति वजमायरिज्जंति मन्नाय माणिगमंति जमुत्तं तेणमायरिया ॥ पाठसिद्धा
एवनवरं तीएत्ति तया मर्यादया चरणमाचारः तस्येत्यादि तस्य पंचविधस्याचारस्य स्वयमाचरणतः परेषां च भाषणतः तथा विनेया

नांचस्तुप्रत्युपेक्षणादिक्रियाविधेर्देशनतो वा परात्मनो मोक्षार्थं देशयंतीति देशिनास्तेभावाचार्यायोगे प्रयुक्तत्वाद्भावाचार्या इति अथवा स्वयंयस्मादाचरंति
सदनुष्ठानंआचारयंति चान्यैः अथवा आचार्यंते मर्यादया अभिगम्यंते यत्नेन मुमुक्षुभिरिति यदुक्तमेतत्तात्पर्यमित्यर्थः तेनाचार्या इति गाथासप्तकार्थः
३९१ आयरियेत्यादि चतस्रो निर्युक्तिगाथाः प्राग्युक्तानुसारेण व्याख्येया॥ इत्याचार्यनमस्कारः समाप्तः॥ ३॥ अथोपाध्यायनमस्कारमभिधित्स
राह नामंठवणादविए भाविय चउव्विहोउवज्झाउ दव्वेलोइयसिप्पा धम्मातह अन्नतिथीया नामस्थापनोपाध्यायो सुबोधौ द्रव्योपाध्यायं
स्तु ज्ञभव्यशरीरव्यतिरिक्तानाह दव्वेइत्यादि॥ द्रव्येविचार्यते तद्व्यतिरिक्तउपाध्यायः शिल्पाद्युपदेष्टा॥ तथाधर्मेत्ति॥ निज २ धर्मोपदेष्टारो ऽ
न्यतीर्थिकाश्च संसारनिबंधनत्वेनाप्रधानभूतत्वात्तद्व्यतिरिक्तद्रव्योपाध्याया मंतव्या इति॥ भावोपाध्यायानाह॥ बारसंगोजिणरकाउ॥ सज्झाउक
हिउबुहे तंउवइसंति जम्हा उवज्झायातेणवुच्चंति॥ योद्वादशांगः स्वाध्यायः प्रथमतो जिनैराख्यातस्ततो बुधैरिति प्राकृतत्वाद्बुधैर्गणधरादिभिः क
थितः पारंपर्येणोपदिष्टः तं स्वाध्यायं सूत्रतः शिष्याणामुपदिशंति यस्मात्तेनोपाध्याया उच्यंते अतएवइङ् अध्ययने उपेत्य सूत्रमधीयते येभ्यः
शिष्यैस्तेउपाध्याया अभिधीयंते इति सांप्रतमागमशैल्या अक्षरार्थमधिकृत्योपाध्यायशब्दार्थमाह। उत्तिउवउगकरणे झत्तियझाणस्सहोइनिद्देसे॥ ए
एणहोइउज्झा एसोअन्नोवि पज्जाउ उइत्येतदक्षरमुपयोगकरणे वर्त्तते झ इति चेदं ध्यानस्य निर्देशे ततश्च प्राकृतशैल्या एतेन कारणेन भवंति
उज्झाउपयोगपुरःसरं ध्यानकर्तार इत्यर्थः एषो ऽनंतरोक्त उपाध्यायशब्दापेक्षया ऽन्योपि पर्याय इति। अथोपाध्यायशब्दार्थं भाष्यकारः आह
उवगम्मजउहीयए जंवोवगयमज्झयाबेंति। जंवोवायज्झाया हियस्सतोतेउवज्झाया॥ उपगम्योपेत्य यतो येभ्यो ऽधीयते पठंति शिष्यास्तेउपाध्या
याः यद्वा यस्मादुपसमीपे गतं प्राप्तं शिष्यमध्यापयंतीति तदुपाध्यायाः यस्माद्वा स्वपरहितस्योपाध्यायका उपायचिंतकास्ततस्तेउपाध्याया इति
आचार्योपाध्याययोर्भाष्यकारो विशेषमाह आयारदेसणाउ आयरियाविणयणेयाउवज्झाया अत्थप्पदायगाथा गुरवोसुत्तस्सुवज्झाया॥ प्रकटा
र्थावेतिगाथापंचकार्थः॥ ३९६॥ उज्झायेत्यादि चतस्रो गाथाः पूर्ववदित्युपाध्यायनमस्कारः समाप्तः साधुनमस्कारद्वारनिर्युक्तिगाथा स्वगमागता
र्थाश्चेति तदेवमवसितं वस्तुद्वारं अथाक्षेपद्वारं वक्तव्यं तत्रपरः आह नविसंखेवोनविच्छारो संखेवो दुविहोसिद्धसाहूण विच्छरउणेगविहो
पंचविहोनजुज्जएतम्हा॥ इहकिलसूत्रं संक्षेपविस्तरावतिक्रम्य न वर्त्तते तत्रसंक्षेपवद्यथासामायिकसूत्रं विस्तरवद्यथा चतुर्दशपूर्वाणि इदं पुनः
नमस्कारसूत्रमुभयातीतं यतो ऽत्र न तावत्संक्षेपो नापि विस्तरस्तथाहि संखेवोदुविहोत्ति यद्ययं संक्षेपः स्यात्तनमस्मिन्सति द्विविध एव नमस्का ३७७
रो भवेत्सिद्धसाधुभ्यामिति परिनिर्वृता अर्हदादीनां सिद्धशब्देन ग्रहणात्संसारिणां तु साधुशब्देनेति संसारिणो ह्यर्हदाचार्यादयो न साधु

त्वमतिवर्त्तंते तथायं विस्तरादप्ययुक्तं यतो विस्तरतो ऽनेकविधो नमस्कारः प्राप्नोति॥ तथाहि॥ ऋषभादिअजितसंभवादियो नामग्राहं सर्वतीर्थक
राय तथा सिद्धेभ्यो ऽव्येकद्वित्रिचतुःपंचादि समयसिद्धेभ्यो यावदनंतसमयसिद्धेभ्यः तथा तीर्थलिंगप्रत्येकबुद्धादिविशेषणविशिष्टेभ्यः इत्यादि दीर्घत
रतो ऽनंतभेदो नमस्कारः प्राप्नोतीति यतश्चैवं तस्माद्दमुं पक्षद्वयमंगीकृत्य पंचविधोयं नमस्कारो न युज्यत इति॥ तदेवमुक्तमाक्षेपद्वारमथ प्रसिद्धिद्वारं॥ तत्र
प्रसिद्धिराक्षेपस्य प्रतिविधानमभिधीयते इह च दंप्रतिविधानं न संक्षेपो नातिविस्तर इत्येतदसिद्धं संक्षेपत्वादस्य अथसंक्षेपकारणवशात्कृतार्था
कृतार्थपरिग्रहेणापि सिद्धसाधुमात्रेणवोक्तइति चेत्तदयुक्तं॥ कारणांतरस्यापि सद्भावात्तथा चाह॥ अरिहंताईनियमा। साहूसाहूसुतेसुभइयव्वा तम्हापं
चविहोखलु हेउनिमित्तं हवइसिद्धो इहार्हदादयो नियमात्साधवस्तद्गुणानामपि तत्र भावात्साधवस्तु ते ऽर्हदादिषु भक्तव्या विकल्पनीया यतस्ते
न सर्वेप्यर्हदादयः किंतर्हि केचिदर्हंत एव येषां तीर्थकरनामकर्मोदयोस्ति केचित्तु सामान्यकेवलिनः अन्ये त्वाचार्या विशिष्टसूत्रार्थदेशकाः अप
रेतूपाध्यायाः सूत्रपाठकाः अन्ये तु तदवशिष्टाः सामान्यसाधव एव सिक्षकादयो न पुनरर्हदादयः तदेवं साधुनमर्हदादिष्वपि स्वाचारतन्नमस्क
रणेपिनार्हदादिनमस्कारसाध्यस्य विशिष्टफलस्य सिद्धिः ततश्च संक्षेपेण द्विविधनमस्कारकरणमयुक्तमेव अव्यापकत्वादिति॥ अत्र प्रयोगः॥ सा
धुमात्रनमस्कारो विशिष्टार्हदादिगुणनमस्कृतिफलप्रापणसमर्थो न भवति तत्सामान्याभिधाननमस्कारत्वान्मनुष्यमात्रनमस्कारवज्जीवमात्रनम
स्कारवद्वेति तस्मात्संक्षेपतोपि पंचविध एव नमस्कारो न तु द्विविधो ऽव्यापकत्वाद्विस्तरस्तु नमस्कारो न विधीयते अशक्यत्वात्तथा मंत्रे अविपणास्सा
इत्यादि वीयः पूर्वं पंचविधो हेतुरुक्तस्तन्निमित्तमप्ययं पंचविधः सिद्धो भवतीति निर्युक्तिगाथा द्वयार्थः॥ ३९८॥ आक्षेपविवरणमाह नबुइसंसा
रिकया। कयत्थलरकणविहाणउत्तो संखेवनमोक्कारो दुविहोयं सिद्धसाहूणं उसभाईणमणंतर सिद्धाईणं जिणाइयाणंच विच्छरउपंचवि
हो नविसंखेवोनविच्छारो॥ गतार्थे॥ अथप्रसिद्धिविवरणमाह जइविजइग्गहणाउ होइकयंगहणमरूहयाईणं तहविनतप्फणपूया जइगुणसाम
न्नपूयाउ परिणामसुद्धिहेऊ वपयत्तोसायवज्जवत्थुउ पायगुणाहियाउ जासानेतद्गुणगुणालज्झा जहमणुयाइग्गहणे होइकसंगहणमरूह
याईणं नयतव्विसेसबुद्धी तहजइसामन्नग्गहणंमि जेइएवंचिय रउ जुत्तोइणंतगुणविहाणाउ भण्णइतदसज्झमउ पंचविहोहेउभावाउ
मओवएसप्पाईसोभिहिउतप्पभेयऊओउ जहलावगाइभेउ दिट्ठोलवणाइकिरियाउ एताअपि गतार्था एवं न वरं तह जईत्यादि तथाते नैव
प्रकारेण यतेः साधोः सामान्यं यतिसामान्यं तद्ग्रहणे सति नार्हदादिविशेषवती बुद्धिरुत्पद्यत इति तदणंतगुणेत्यादि तेषामर्हदादीनां ये
ऽनंतागुणाः प्रत्येकं क्षेत्रकालजातिगोत्रप्रमाणाकृतिनयः संयमादिविशेषरूपाउपाधयस्तैः कृत्वा विधानान्नमस्कारस्य करणादिति। जहल

वगाईत्यादि यथालावकपूावकपाचकपाठकयाचकादीनांलवनपूवनपचनपठनयाचनादिक्रियातोभेदोदृष्ट इतिगाथासप्तकार्थः ४०
५॥ अथक्रमद्वारविचारमाह॥पुव्वाणुपुव्विनकमो॥नेवयपुव्वाणुपुव्विएसाभवे सिद्धाईयापढमा बीयाएमाइणोआइ इहक्रमस्तावद्द्वि
विधः पूर्वानुपूर्वीपश्चानुपूर्वीचेति अनानुपूर्वीतुकिलक्रमएवनभवत्यसमंजसत्वात्तत्रायमर्हदादिक्रमः पूर्वानुपूर्वीनभवति सिद्धाना
मादावनभिधानादेकांतकृतकृत्यत्वेनतथासिद्धाणनमोक्कारकारणमभिप्रहंतुसोगिण्हेइ इतिवचनादर्हन्नमस्कार्यत्वेनचसिद्धानांप्रधान
त्वात्प्रधानस्यचाभ्यर्हितत्वेनपूर्वाभिधानादितिभावार्थः तथातेनैवपश्चानुपूर्व्येवक्रमोभवेत्साधूनांप्रथममनभिधानादिहाप्रधानत्वात्स
र्वपाश्चात्याद्धिसाधवः ततश्चतानादौप्रतिपाद्यपर्यन्ते सिद्धाभिधानंस्यात्तदाभवेत्पश्चानुपूर्वी तस्मात्प्रथमायाः सिद्धादित्वाद्द्वितीयाया
स्तुसाध्वादित्वान्नेयंपूर्वानुपूर्वीनापिपश्चानुपूर्वीतिनिर्युक्तिगाथार्थः॥४०६॥तदेवभाष्यकारःप्राह जेणकयत्थासिद्धा।नजिणासिद्धाइकमो
तो पच्छकमोवजइमं जयाइसिद्धायसाणाती जंचजिणाणीविपुज्जा। सिद्धाजंतेसिनिक्कमणकाले कयसिद्धनमोक्कारा करेमिसामाइयंसव्वे
॥गतार्थे॥४०८॥अत्रोत्तरमाह अरहन्तुवएसेणं सिद्धानजंतितेणअरहाई।नविकोइविपरिसाए पणमित्तापणमईरन्नो इहतावद
यंपूर्वउपूर्वीक्रमएवयदप्युक्तंसिद्धादिरयंप्राप्नोतितदयुक्तं यतोऽर्हदुपदेशेनैवसिद्धाअपिज्ञायन्ते प्रत्यक्षादिगोचरातीतत्वेनागमगम्यत्वात्तेषां
तेनतस्मादर्हदादिरेवपूर्वानुपूर्वीक्रमइष्यते अतएवचार्हतामभ्यर्हितत्वमवसेयं कृतकृत्यत्वमप्यत्यन्तकृतकृत्यवद्धितत्वात्प्रायःसमानमेवतथा
नमस्कार्यत्वमप्यसाधकमेवअर्हन्नमस्कारपूर्वकमेवसिद्धत्वप्राप्तेरर्हतामपिवस्तुतःसिद्धनमस्कार्यत्वादिति॥आह॥यद्येवंतर्ह्याचार्यादिभिः
क्रमप्राप्तोऽर्हतामप्याचार्योपदेशेनपरिज्ञानादिति॥तदयुक्तं॥यस्मादर्हत्सिद्धयोरेवायंवस्तुतस्तुल्यबलयोर्विचारः श्रेयान्परमनायकयद्व
त्तित्वात्तयोराचार्यास्त्वर्हतांपारिषत्कल्पाएववर्तन्ते नापिकश्चित्परिषदंप्रणम्यप्रणामंकृत्वाततःप्रणमतिराज्ञेइत्यतोऽयमेवेदमितिनिर्युक्ति
गाथार्थः॥४०९॥भाष्यकारःप्राह।जइएवंआयरिउ वएसउजंजिणाइपडिवत्ती तेणायरियादिकमो जुत्तोनोवंदणेगंते यद्यर्हदुपदेशेन
सिद्धाज्ञायंतइत्यर्हतामादौनमस्कारस्तर्ह्येवंसत्याचार्योपदेशातएवयस्माज्जिनादीनामर्हदादीनांप्रतिपत्तिर्भव्यलोकस्योपजायतेतेनतस्मा
दाचार्यादिरेवक्रमोयुक्तः नचैवमिष्यते तर्ह्येकांतोयंयदुपदेशेनयोज्ञायते तस्यप्राधान्यमितरस्यचगुणभावइति॥परएवाह॥जुत्तोवग
णहराणं॥जिणाइउजंजिणोवएसेणं जाणंतितेविसेसे सेसाउगुरुवएसेणं काक्कावदति युक्तोवागणधराणांगौतमादीनामयंजिना
दिरर्हदादिक्रमः यस्मात्तेगौतमादयोपितेजिनस्यार्हतएवोपदेशेनावशेषान्सिद्धाचार्यादीन्जानंति शेषास्तुगणधरशिष्यप्रशिष्यादया

निज२गुरूपदेशेनसिद्धादीनर्हतश्चजानंति ततःकेषांचिदर्हदादिःकेषांचिदाचार्यादिःक्रमस्त्वदभिप्रायतोऽनियमेनभवत्विति अत्रसूरिरुत्त
रमाह पढमोवएसगहणं तंचारुहउनसेसएहिंतो।गुरवोवितदुवइट्ठस्स चेवअणुभासयानवरं अरहंतगुरुवज्झाय भावउतस्सगणहराणंपि
जुत्तोतयाइउव्विय नगुरुत्तिनउजिणोनभवे सजिणो।जिणाइसयमोचेवगुरू२वएसाउ करणाइविणयणाउ सोचेवममउवज्झाउ व्याख्या
इहयद्यप्याचार्यादयोप्यर्हदादीनुपदिशंति तथापियत्प्रथममुपदेशग्रहणंगणधराणांतदधिकृत्योच्यते तच्चार्हतएव सकाशान्नशेषेभ्य
आचार्योपाध्यायादिभ्यः यदपिगुरवआचार्यादयोऽर्हदादीनुपदिशंति तेपितदुपदिष्टस्यार्हदुपदिष्टस्यैवकेवलमनुभाषकानपुनःस्वातंत्र्य
णदेशकाइति अथवायद्यप्याचार्याद्युपदेशा।नार्हतोज्ञायंतइत्यभ्युपगम्यते तथाप्यर्हदादिरेवक्रमःकुतइत्याह॥अरहंतेत्यादिगणधराणा
मपिशास्त्रावबोधेनाचार्यादीनामपितदादिरर्हदादिरेवक्रमोयुक्तः।कुतइत्याह॥तस्यार्हतएवार्हदुरूपाध्यायभावतःसएवहिमहावीरादिर्भग
वानष्टमहाप्रातिहार्याद्यतिशययोगादर्हन्सएवतत्वोपदेशादिभ्योगुरुराचार्यः सएवचेंद्रियकषाययोगादिविनयनादुपाध्यायस्ततश्चाचार्या
दिक्रमेपिपोष्यमाणेसामर्थ्यादर्हदादिरेवक्रमःसंपद्यतइतिभावः नचाप्यगुरुराचार्यइत्येतावताजिनोऽर्हन्नभवेत्किन्तुभवेदेवजिनाति
शययोगादिति॥एतदेवाह॥सजिणोइत्यादिगाथार्थाः अथयदुक्तं जंचजिणाणावि पुज्जासिद्धाइत्यादितत्राह जइसिद्धनमोक्कारं छउम
त्थाकुणइनयनदाईउतं पइनयानदोसो।नहिसोतक्कालमरुहंतो॥यदिनिःक्रमणकालेभगवांश्छद्मस्थोगुणाधिकानांसिद्धानांनमस्कारं
करोतिकरोतुनामतदानकश्चिद्दोषः कंप्रतिनदोषइत्याह तंछद्मस्थतीर्थकरंप्रतिनह्यसौतत्कालमर्हन्केवलोत्पत्तावेवतद्भावादिति यदि
छद्मस्थतीर्थकरापेक्षयागुणाधिकाःसिद्धाभवद्भिरपीष्यंते तर्हिकथंछद्मस्थतीर्थकरादिनमस्कारइतिचेत्तदयुक्तं। कुतइत्याह॥नचतदादि:
छद्मस्थतीर्थकरादिर्नमस्कारइष्यतेऽस्माभिःकिंतुसमुत्पन्नकेवलज्ञानोऽर्हदादिरेवसत्वकेवलोअर्हन्सिद्धादिवस्तुस्तोमस्यस्वरूपोपदेशदान
तःसिद्धेभ्योगुणाधिकइत्यक्तमेवेत्यतोऽर्हदादिरेवनमस्कारइति। अत्राक्षेपपरिहारौप्राह एवमकयुद्धकालि सिद्धाईहोउभण्णइतत्थवि
अन्नेसंतरुहंतो तउनयाइत्तउनिव्व यदिछद्मस्थतीर्थकरापेक्षयागुणाधिकाःसिद्धास्तर्ह्येवंसत्यकृतार्थछद्मस्थतीर्थकरकालेसिद्धादिर्नम
स्काराभवतुन्यायोपपन्नत्वादिति भण्यतेअत्रोत्तरं हंतयदात्रभरतादौछद्मस्थतीर्थकरस्तदापिमहाविदेहेषुऽन्येकेवलिनोऽर्हंतःसंति
तेतस्तदादिरर्हदादिरेवतत्कोसौनमस्कारोनित्यंसर्वदेतिगाथाष्टकार्थः ४१७ तदेवयुक्तंक्रमद्वारमथप्रयोजनफलयोर्दर्शनार्थमाह।एत्थ
यपउयणमिणं कम्मखयमंगलागमोचेव इहलोयपारलोइय।दुविहफलंतत्थदिट्ठंता॥अत्रचनमस्कारकरणेप्रयोजनमिदंयदुतकर

णकालएवाशेषेणज्ञानावरणादिकर्मक्षयः अनंतकर्मपुद्गलापगमं तरेणभावतोनमस्कारस्याप्राप्तेरित्युक्तमेव तथामंगलागमश्चैवयः करणकालभावीति तथाकालांतरभाविपुनरिहलौकिकपारलौकिकभेदभिन्नंद्विविधंफलं तत्रदृष्टांतावक्ष्यमाणलक्षणाइति॥ तदेवंद्विविधंफलं तावद्दिदर्शयन्नाह। इहलोगेअत्थकामा आरोग्गअभिरईयनिप्फत्ती। सिद्धीयसग्गसुकुलप्पच्चायाईयपरलोए॥ इहलोकेनमस्कारादर्थकामौभवतः तथाआरोग्यंनिरुजत्वमुपजायते एतेचार्थादयः शुभविपाकिनः समाइयंति॥ तथाचाह॥ आभिमुख्यनरतिरतिः साचेहलोकेप्यर्थादिविषया भवति परलोकविषयाउतोपाएवशुभानुबंधित्वान्निःपत्तिः पुण्यस्यतिराग्यत अथवात्रअभिरतेश्वनिष्पत्तिरित्येकवाक्यतैवतथासिद्धिश्चमुक्ति श्वस्वर्गःसुकुलप्रत्यायातिश्चपरलोकइत्यामुष्मिकंफलमिति॥ अथात्रद्विविधेपिफलेपूर्वोपक्षिप्तान्दृष्टांतानाह इहलोगम्मितिदंडी माटदिवमा उलिंगवणमेव परलोएचंडपिंगलहुंडियजक्खोयदिट्ठंता॥ इयंसकथानकभावार्थामूलावश्यकटीकातोवसेयेतिनिर्युक्तिगाथार्थः ४२७ अथभाष्य कारःप्रयोजनफलयोर्विवरणमाह॥ सयउवउगकिरिया। गुणलाभोतप्पउयणमिहेव कालंतरनिप्फत्ती। फलमिहपरलोगमोक्खफ। कम्मक्खउणु समयं तल्लाभेचेवतदुवउगाउ सव्वत्थसुयमंगल मविग्घहेऊनमोक्कारो॥ व्याख्या॥ तस्यनमस्कारस्यप्रयोजनमिहैवइहलोकएव किमित्यत्राच्यते तद्विषयसततोपयोगक्रियया पूःकर्मक्षयक्षयोपशमादिगुणस्यलाभः फलंतुनमस्कारस्यकालांतरनिष्पत्तिरिति कालांतरेनिःपत्तिर्यस्यतत्कालांतरनिष्पत्तिःकालांतरभावीत्यर्थः तच्चइहत्ति इहलोकेअर्थकामादिकं परलोयत्तिपरलोकेस्वर्गादिकं मोक्खेतुजरामरणाभावादिकमिति तदेवंसामान्यतःप्रयोजनंफलंचोपदर्शितं अथप्रयोजनफलंचविशेषतोदर्शयति कम्मेत्यादि तल्लाभेचेवत्ति तस्यनमस्कारस्यलाभकाल एवतदुपयोगान्नमस्कारोपयोगादनुसमयंकर्मक्षयोभवति तथासर्वार्थेषुचसर्वकार्येषुप्रवर्त्तानामंगलविघ्नहेतुर्नमस्कारःसंपद्यतइति ॥अत्रकश्चिदाह॥ ननुनमस्कारोपयोगात्कर्मक्षयोभवतीत्येतत्कुतइत्याह सुयमागमोत्तियतउ सुउवउगप्पउयणोतव्व आयहियपरिणाभाव।संवराईबहुवियप्पं॥ नमस्कारोनमस्कारःश्रुतमागमइत्यर्थः सचश्रुतोपयोगप्रयोजनःश्रुतोपयोगप्रयोजनंफलमस्येतिकृत्वा तच्चश्रुतोपयोगप्रयोजनमात्महितभावसंवरादिभेदेनबहुविकल्पंबहुभेदं॥ उक्तंच॥ आयहियपरिणाभावसंवरोनवनवोयसंवेगो निक्कंपयातवोनिज्जरायपरदेसियत्तंचइत्यादि अतोनमस्कारस्यश्रुतरूपत्वाद्भवत्येव तदुपयोगात्कर्मक्षयइति॥ अत्रप्रेरकःप्राह पूयाफलप्पयानहि नहंचकोवप्पसायविरहाउ जिणसिद्धादिट्ठंतो वइधम्मेणंनिवाइया नमस्कारलक्षणायाःपूजायाःफलेपूजाफलंतत्प्रदोनहिनैवजिनसिद्धोकोपप्रसादरहितत्वाचाभोवदिति येतुपूजाफलदास्तेपिकोपप्रसादरहितानभवंति यथानृपादयइत्येषवैधर्म्येणदृष्टांतइति

॥एतदेवसमर्थयन्नाह पूयाणुवगाराउ अपरिग्गहाउविमुत्तिभावाउ दूराइभावउवा विफलामिद्धाएयंपूयन्ति॥ विफलासिद्धादिपूजेतिप्रतिज्ञा॥ हेतुनाह॥ पूजायाअनुपक्रियमाणत्वात्तदपरिग्राहित्वादमूर्त्तत्वाद्दूरादिभावाच्चाभोवदिति। अत्रप्रतिविधानमाह। जिणसिद्धादेंतिफलं पूयाएकेणवापवन्नमिणं। धम्माधम्मनिमित्तं।फलमिहजंसव्वजीवाणं। नेयजाउजीवगुणा तउनदेयानवासमादेया।कयनामाकयमोगा।संकरेगत्तदोसाउ॥ व्याख्या॥ नन्वयमयुक्तोपालंभःसर्वोपिहिवौक्तोयस्माज्जिनसिद्धाःपूजायाःफलंददतीतिकेनेदंप्रपन्नं धर्माधर्मनिमित्तमेवहियस्मात्स्वर्गनरकादिकंफलमिहसर्वजीवानामिति तौचधर्माधर्मौयतोजीवगुणौतत्तोनकस्यापिदेयौनदातव्यौ नापिकुतश्चित्समादेयौग्राह्यौज्ञानादिगुणवत्कुतइत्याह॥ कयनासेत्यादि यदिह्येतेजिनसिद्धाःकुपिताःसंतःकस्यापिधर्ममपहरेयुःअधर्मंचित्रक्षेयुः तदाकोपविषयभूतस्यप्राणिनःकृतस्यधर्मस्यनाशोऽकृतस्यचाधर्मस्यागमःस्यात्सचनवायदिकस्याप्याकस्मिकंवाधर्मंप्रक्षेयुरधर्मंचापहरेयुस्तदाअकृतस्यधर्मस्यागमः कृतस्यावाधर्मस्यनाशोभवेदिति एवंयदातेप्रसन्नाकुपितावाकस्यापिसंबंधिनौधर्माधर्मावाक्षिप्यान्यस्यदद्युरन्यसंबंधिनौचापरस्यतदाप्राणिनांपरस्परंधर्माधर्मयोःसंकरएकत्वंवास्यादेवंस्वर्गनरकादिकेधर्माधर्मफलेपिकृतनाशादिभावनाकार्येति॥ अपिचनाणाणावाहस्कहं। मोक्खंपूयाफलंजउभिहियं। तंनायपञ्चयाउ।देयंजीवाइभावोवा॥ ज्ञानसत्यनाबाधमयत्वंतद्रूपोयोमोक्षःसाचयस्मान्नमस्कारलक्षणायापूजायाःपरमार्थतोमुख्यंफलमभिमतंस्वर्गादेरानुषंगिकफलत्वात्तच्चयथोक्तंमुक्तंनकस्यापिदेयंदातुंशक्यं आत्मपर्यायत्वाज्जीवचेतन्यादिभावत्तत्तश्चपूजाफलदाननिषेधेमिद्धसाधनमेवेति यदिपूजाफलंनदेयंतर्हि किंदेयमिहभवदित्याह। भत्ताइहोज्जदेयं नतदसावपूयणप्पसूत्तीय तंपिसकउदयंचिय वज्झनिमित्तंपरोनवरं ज्ञालसोदनादिरूपंभक्तादिकंपरमेदेयंभवेत्पूलपुद्गलस्कंधमयत्वाद्ग्रासादिवत्केवलंनतदर्थाभक्ताद्यर्थोयंपूजनप्रयत्नोनभवति किंतुमोक्षार्थः किंचतदपिभक्तादिकंस्वकृतात्कर्मणउदयइसन्तिर्यस्यतत्स्वकृतोदयंस्वकृतकर्मजनितमेवेत्यर्थः यस्तुपरःकश्चिद्दातादृश्यतेसकेवलंवाह्यनिमित्तमात्रमेवनिश्चयतस्तुबाह्योनकोपिकस्यापिदाताअपहर्त्तावेति॥ एतदेवसमर्थयन्नाह कम्मसुहाइहेऊ बज्झयरकारणंजयादेहो सद्दाइवज्झतरयंजइट्ठायारेकहाकाणु तम्हासकारणंचिय सुहाइवज्झंनिमित्तमेवायं। कोकस्सदेइहरइवनिच्छयउकाकहासिद्धि॥ व्याख्या॥ यदिहंतस्मात्सुखानामंतरंगंकर्मैवहेतुर्देहस्तुयदातेषांबाह्यतरंकारणं शब्दरूपादिकेतुशुभाशुभमतिबाह्यतरंकारणं तदाअतिबाह्यनादपिपरभूतेदातरिकात्रकिंकारणत्वकथेति तस्मात्स्वमात्मीयंकर्मैवकारणंयस्यतत्स्वकारणमेवसुखादिबाह्यंतुदेहशब्दरूपादिकं

निमित्तमात्रकमेवनतोनिश्चयतः कः कस्मै ददात्यपहरति वा न कश्चिदित्यर्थः तथाचमतिक्षीणरागद्वेषसिद्धेः कानमस्कारफलदातृत्वकथेति॥ अ
थपरमेयपरिहारमाह जइसव्वंसकयंचिय। नदाणहरणाइफलमिहावत्तं। नणुजंतोच्चियसकयं। ततोच्चियतप्फलंजुत्तं। दाणाइपराणुग्गह। परिणाम
विसेसउसउच्चेव। पुन्नेहरणाइपरोवघायपरिणामउपावं तंपुन्नंपावंवा। थियमत्तणिवज्जपच्चयावेरक्कं। कालंतरपागउ-देइफलंनपरउलब्भं॥ व्या
ख्या॥ यद्युक्तप्रकारेणयल्लोकः शुभमशुभंवाफलमनुभवति तत्सर्वंस्वकृतमेवेष्यते नपुनःकोपिकस्यापिददात्यपहरतिवा तर्हिदानापहरणादीना
मिहदातुरपहर्तुर्वानकिंचित्फलमित्यापन्नंस्वकृतस्यैवफलेनतस्यप्राप्तत्वादिति॥ सूरिराह॥ ननुयतएवतत्स्वकृतंतत एवतत्फलंदातुर्हर्तुश्चयुक्तं
दाताहिदानमयंपरानुग्रहपरिणामविशेषात्स्वतएवपुण्यंबध्नाति अपहर्तातुपरोपघातपरिणामात्स्वतएवपापंबध्नाति अतस्तयोस्तत्पुण्य
पापलक्षणंफलंस्वकृतमेवेतिकथंनयुक्तमेवेति। एतदेवाह॥ दाणाईइत्यादि आदिशब्दाद्दयादिपरिग्रहः॥ सउच्चेवत्ति॥ स्वकृतएवस्वकृतमे
वदातुपुण्यंस्वतएवचापहर्तुःपापंशेषंगतार्थमिति तच्च पुण्यंपापंवास्वपरिणामजनितमात्मन्येवस्थितं किंतुबाह्यनिमित्तमात्रापेक्षंकालांत
रेविपाकाच्छुभमशुभंवाफलंददातीतिपरकृतमितिव्यपदिश्यते नपुनःपरमार्थतः तत्पुण्यपापफलंपरतोलभ्यतइति ननुपरतस्तल्लाभेकोदो
षइत्याह जइचापरलहियव्वं। तत्तोच्चियजेणतपरिग्गहियं। तोतम्मिसिवंपत्ते। कुणइगएवाकुउलब्भं। स्पष्टा अपिच। यदियेनयद्दत्तंतस्मैत
द्देयं। यस्यचहृतमसावपितस्यापहरतितर्हिदंदूषणंकिलेत्याह। लहपुत्रादेंतोवकड। साहूजंदेज्जपुव्वदाइस्स। कत्तोवहारिणातं। जंपद्धिहीर
ज्जसेधणिणो। अहचमईजंतेणवि। दिन्नंअन्नस्सेतंतउलद्धं। पडिदेइतहाहारीहारीउअन्नेउलद्धं॥ व्याख्या॥ वाअथवाइहनिर्ग्रंथत्वेनसाधु
र्दानमदददप्रयत्नमृत्वाभवांतरंप्राप्तः पूर्वमदत्तत्वात्कुतःकस्मादाहारादिकंतल्लभते यत्पूर्वभवसंबंधिनःआहारादिदातुस्तदानींदद्यादि
ति योवापूर्वभवेकस्यापिसंबंधिनमपहृत्यमृतोजन्मांतरेनिःश्रीजातःसतस्यपराधनापहारिणः कुतस्तद्दत्तेयत्पूर्वभवधनिनाप्रतिलिहि
यतेति अथमतिःपरस्यभवेतेनापिसाधुनायदनेकभवघ्नन्यस्यान्यस्यचाहारादिकंदत्तंततोलब्धापूर्वभवदातुःप्रतिददाति तथापिपूर्वभवपर
धनमपहृत्ययोभवेनिःश्रीजातस्तस्यापिसंबंधिनंनानाभववघ्नन्यनान्येनचापहृतमास्तेततश्चासौततःस्वधनापहारिणोन्यतःसकाशात्स्वापहृत
लब्धायस्यसत्कंतेनपूर्वमपहृतंतस्मैप्रतिददत्यादितिशेषः॥ ग्रंथाग्रं २६०००॥ तदेतत्सर्वमयुक्तं। कुतइत्याह। एवंहोइअणवत्था। दाणग्गहणाणमपरि ३८०
ओसोय। तइयपरउलद्धव्वं। दिन्नंवातस्सतंचेव यदिदानादिविषयस्वपरिणामवशात्पुण्यपापेनेष्यते किंतुयद्यस्मैदत्तंतत्तस्मादेवपरतोलभ्यमिति
प्राप्यते यस्माद्यदाहारादिकंकदापिलब्धंतत्तस्यैवान्यदादत्तं नपुनर्दायिकेनग्राहकस्यकिमप्यधिकंकृतमितिचिंत्यते तदेवंसतिदानग्रहण

MEMORIAL

योरनवस्थाप्राप्नोति यस्मैदानंतस्मात्पुनर्ग्रहणंपुनरपिचान्यस्मैदानंपुनस्तस्माद्ग्रहणमित्यादितत्श्चदानग्रहणपरंपराव्यापृतस्यमोक्षाभाव
प्रसंगोदानफलस्यचस्वयमपरिभोगःप्राप्नोतिअन्यान्यदानग्रहणाभ्यामायव्ययाविशुद्धत्वादिति। तदेवंतीर्थिकविशेषणंसोत्सानिकादीनांमत
मपाकृत्योपसंहारपूर्वकंस्वाभिमतमुपदर्शयन्नाह। तम्हासपराणुग्गह। परिणामाउसपत्तविणिउगा। दायापुण्णंपावइ। जंतत्तोसेफलंहोइ॥ तस्मा
त्स्वपरानुग्रहपरिणामेनसत्पात्रेषुवित्तविनियोगाद्दातायत्पुण्यंप्राप्नोति ततःसेतस्यदातुःफलंस्वर्गादिकंभवतीति। तदेवमुक्तनीत्यादातास्व
तएवेदंस्वर्गादिकंफलंलभतेनतुपरतोगृहीताप्येवमेवद्रष्टव्यइतिदर्शयन्नाह। जहसोपत्ताणुग्गह। परिणामाउफलंसउलहइ। तहगेण्हं
तोविफलं। तदणुग्गहऊसउलहइ॥ गतार्था॥ एवंपरधनापहार्यपिस्वतएवबधबंधननरकादिकंपापफलंलभतेनपरतइतिदर्शयति हरिवि
हरणपरिणाम। दूसिउवक्कपच्चयाविरक्कं। पावोपावंपावइ। जंतत्तोसेफलंहोइ॥ इयमप्युक्तार्थप्राया॥ अथप्रकृतयोजनमाह। जहसाय
त्तंदाणे। परिणामाउफलंनहेहावि। नियपरिणामाउच्चिय। सिद्धंजिणसिद्धपूयाए॥ प्रकटार्था॥ अथजिनादिपूजाप्रतिष्ठार्थंप्रमाणयन्ना
ह। कुज्जाजिणाइपूया। परिणामविसुद्धिहेउउनिच्चं दाणादउव्वमग्गप्पभावणाउयकहणंच॥ कार्यानित्यंजिनादिपूजेतिप्रतिज्ञास्वपरिणा
मविशुद्धिहेतुत्वादितिहेतुःदानादिवदितिदृष्टांतःअथवाकार्यानित्यमेवजिनादिपूजामोक्षमार्गप्रभावकत्वाद्धर्मकथनवदिति। कोपप्र
सादरहितत्वादितिपरोक्तहेतोरनैकांतिकतांदर्शयन्नाह। कोवप्पसायरहियंपि। दाणफलदमन्नपाणाई कोवप्पसायरहियंति निष्फल
तोअणेगंतो। पूर्वार्द्धंसुबोधंततःकोपप्रसादरहितंवस्तुनिष्फलमित्यनैकांतःअन्नपानादिभिर्व्यभिचारादिति अपिचविरुद्धोप्ययंहेतुरितिदर्शयन्नाह
कोवाइविरहियंचिय सव्वंजमणुग्गहोवघायाय दीसइतेणविरुद्धं फलमिहकोवप्पसायाउ॥ इहरकाम्नान्नपानपीयूषविषचिंतामणिधोपूकल्प
द्रुमविषवृक्षभुजनागाहिनकुमारीव्याघ्रौषधादिकंसर्वमपिवस्तुकोपप्रमादविरहितमेवयस्मादनुग्रहोपघातयोःप्रवर्तमानंदृश्यते तेनत
स्मादिह कोपप्रमादतःसकाशात्फलमुच्यमानंविरुद्धमेवलक्ष्यते। तथाहि॥ कोपादिरहितादेवाकाऽन्नादेर्भणिउपघातःपद्दबकवंधादेस्त्वनु
ग्रहःहितमितान्नपानादेरनुग्रहस्तस्माद्विपरीतात्पुनरुपघातः एवंपीयूषविषादेरपिसकाशात्कोपादिविरहितादेवानुग्रहोपघातौदृश्ये
ते ततोविरुद्धोयंहेतुर्विपक्षएववृत्तिदर्शनादिति। अथ॥ अथराजादीनांहरणप्रदानहेतवःकोपप्रसादाभवंतीतिप्रत्यक्षतएवद्रष्टमिति परस्य
मतिमयेन्नतुतदपिशर्वस्यादिहरणप्रदानंवास्वपापपुण्यकृतमेव यस्तुपरःसतत्रकेवलंनिमित्तमात्रंभवतिप्रागेवप्रतिपादितमितिदर्शयन्ना
ह। हरणाप्पयाणहेऊ। भवेद्यकोवादउमइतंपि नणुसकयंचियभणियं। निमित्तमेत्तंपरोनवरं॥ गतार्था॥ अथापहरणप्रदानादिकंस्वकृतं

नेष्यते। तत्राह। जइ वा नसकयमेहेऊ। तं तो कोवप्पसायवंगाया। सोसव्वसेवयाणं। समानफलदो कहं न भवे॥ पाठसिद्धा॥ अपिच। दीनइ य विसमफ
लदो विफलो य समाणसेवयाणंपि। भण्णइ य सकयपुण्णो। तोसे रायप्पसाउत्ति समानसेवकानामपि विषमफलदः केषांचिद्विफलश्च दृश्य
ते राजा ततो ज्ञायते ते स्वकृतपुण्यपापकृतमेवेदं सर्वमपि वैचित्र्यं राजादिस्तु तत्र निमित्तमात्रमेवापरं च लोकेपि भण्यते। लोके ह्येवं वक्तारो
भवंति स्वकृतपुण्यः स देवदत्तादिस्तासेत्ति ततः से तस्यैवं राजप्रसादो जातइति तत एवमादिलोकोक्तेश्च स्वकृतपुण्यपापानुमानं प्रवर्त्ततइ
ति। अपिच। कोवप्पसायहेउं नवजं फलं नहि तदत्थमारंभो। न परप्पसायणत्थं। किंतु नियमयप्पसायत्थं॥ कोपप्रसादहेतुकं च यत्किमपि फ
लं तदर्थो नैवायमस्माकमर्हदादिनमस्कारपूजारंभो नापि परप्रसादनार्थं किंतु निजकचित्तस्य यः प्रसादः प्रसत्तिरर्हदादिगुणबहुमानेन
शुभरूपता तदर्थोयमारंभइति किमिति परप्रसादनार्थं नारंभइत्याह। धम्मा २ न पर। प्पसायकोवाणुवत्तिणो जम्हा तो परोत्ति पसन्नो
धम्मो कुवि उत्ति वा धम्मो॥ धर्माधर्मौ यस्मात्परप्रसादकोपानुवर्त्तिनौ किंतर्हि जीवगतशुभाशुभपरिणामा
नुयायिनौ ततः परः प्रसन्नइत्येतावता न धर्मो नापि परः कुपितइत्येतावन्मात्रेण धर्मः किंतु निजशुभाशुभपरिणामवशाद्धर्माधर्मौ तत्र
च शुभाशुभपरिणामस्यालंबनमर्हदादयो नमस्क्रियमाणाः संपद्यंते शुभपरिणामाच्च धर्मस्तस्माच्चार्थकामादयः स्वर्गापवर्गौ च भव
तइति संपद्यतएवार्हन्नमस्कारस्य यथोक्तं फलमितीह तात्पर्यमिति॥ यदि परप्रसादकोपानुवर्त्तिनो धर्माधर्मौ स्यातां ततः को दोषो
भवेदित्याह। तस्साहणस्स जस्स वि। जइ वा धम्मो परप्पसायाउ। तो जो जस्स पसन्नो। स तस्स देज्जा जगद्धम्मं। कुपिउ हरेइ सव्वं देज्जा धम्मं व
तइयपावेति। अकयागमकयनासा। मोक्खगयाणं पि वा पडणं॥ व्याख्या॥ वाङ्मात्रप्रस्तावनायां साधकं तैव तस्य धर्मस्य स्वदानप्रणाम
ब्रह्मचर्यार्हदादिपूजादीनि साधनानि तैः शून्यस्यापि यदि धर्मः परप्रसादमात्रादेवेष्यते ततस्तर्हि यदीश्वरादिर्यस्य देवदत्तादेः प्रसन्नः
स ईश्वरादिर्जगतोपि संबंधिनं धर्ममपहृत्य तस्यैवैकस्य देवदत्तादेः सर्वं दद्यात्तथा कुपितः स एव तस्य देवदत्तादेः संबंधिनं सर्वं धर्म
मपहरेद धर्मं वा सर्वमपि प्रयच्छेत्तथा च सत्यकृतागमकृतनाशौ प्राप्नुतः एकस्याकृतयोरपि धर्माधर्मयोरागमादन्येषां तु स्वयंकृतयो
रपि तयोर्नाशादिति मोक्षगतानामपि च सिद्धानामेवं पतनं स्यात्तदीयपूर्वसंकृतस्यान्यत्र संचरणादन्यदीयाधर्मस्य च तेषु प्रक्षेपादि
ति किंच परकीयकोपप्रसादाभावेपि धर्माधर्मौ तु वापि प्रसिद्धौ कथमित्याह। जइ वीयरागदोसं। मुणिमुद्दो सेज्ज कोइ दुप्पा कोवप्पसा
यरहिउ। मुणित्ति किं तस्स न अधम्मो। सव्वउ तस्सा धम्मो जइ वंदंतस्स तो धुवं धम्मो। कोवप्पसायरहिए। तह जिणसिद्धेवि को दोसो॥ व्या

ख्या॥ वीतावपगतौ रागद्वेषौ यस्य तं वीतरागद्वेषं मुनीं यदि दुष्टात्मा कश्चिदाक्रोशेन दावीतरागद्वेषत्वात्कोपप्रसादरहितः स मुनिस्तिष्ठे
तावन्मात्रेण किं तस्याक्रोष्टुर्नाधर्मः स्यान्न तु स्यादेवासौ सकलशास्त्रलोकप्रतीतत्वादिति ततश्च स एव तु मुनीन्नुपमानस्य तस्या
क्रोष्टुर्यद्यधर्मोभ्युपगतस्तर्हि ततस्तर्ह्यन्यस्य कस्यापि शुभपरिणामस्य तमेव मुनिं वंदमानस्य ध्रुवं निश्चितं धर्मोप्येष्टव्य एव स्वपरि
णाममात्रनिबंधनत्वस्येहापि समानत्वादिति॥ यदि नामैवं ततः प्रकृते किमित्याह॥ तथा तेनैव उक्तप्रकारेण कोपप्रसादरहिते जिने
सिद्धे च नमस्कर्तुर्निजशुभपरिणामवशाद्यथोक्तफलप्राप्तौ को दोषो न कश्चिदिति। दृष्टांतांतरेणाप्यर्हदादिभ्यः फलप्राप्तिं समर्थयन्ना
ह। हिंसामिमुसंभासे। हरामि परदारमाविसामित्ति। चिंतेज्ज कोइ न य चिंतियाण कोवाइसंभवई। तह विय धम्माधम्मा। दयाइसंकप्पउ
तहेहावि वीयकसाएसवउ अधम्मो २ य संथुणउ॥ व्याख्या॥ हिनस्मि हरणादीन्मृषाभाषे हं तद्वा धनान्यवं वा यामि देवदत्तादीन्ध
नमपहरामि तेषामेव परदारानाविशामि निषेवेहमित्यादि कश्चिच्चिंतयेन्न च तेन याचिंतिता नां हिंस्यादिविषयाभूतानां हिरण्यादी
नां तत्कालं कोपादिसंभूतिः कोपादिसंभवोस्ति तथापि हिंसादिचिंतकस्याधर्मो दयादिसंकल्पतस्तु तद्वतो धर्मो भवतीत्यादयो रविगा
मेन प्रसिद्धमेव तथेहापि प्रस्तुते वीतकषायानप्यर्हत्सिद्धादीन् ध्यायमानस्याधर्मः संस्तुवतस्तु धर्मइति किं नेष्यतइति। अथोपसंहा
र पूर्वकं प्रस्तुतमुपदर्शयन्नाह। तम्हा धम्मा २। जुत्तो नियमयप्पसायकोवाउ। धम्मच्छिणा पयत्तो। कज्जो तो सप्पसायम्मि। सोउ नियमयप्पसा
उ व स्सं। जिणसिद्धपूयणाउत्ति। जस्स फलमप्पमेयं तेणं तयत्थो पयत्तोयं॥ स्वगमेन व रंयस्य निजमनः प्रसादस्याप्रमेयमनंतं फलं येना
नंतफलोसौ तेन कारणेन तदर्थो निजमनः प्रसादार्थ एवायमर्हदादिनमस्कारः प्रयत्नइति। अस्यैवार्थस्य साधनार्थं प्रमाणयन्नाह। नाण
इमयत्तेसइ। पुज्जा कोवप्पसायविरहाउ। नियमयप्पसायहेउं। नाणाईतियं च जिणसिद्धा॥ निजमनः प्रसादहेतोः पूज्या जिनसिद्धाइति प्र
तिज्ञा ज्ञानादिमयत्वे सतीति कोपप्रसादविरहादिति हेतुः ज्ञानादित्रिकवदिति दृष्टांतः कोपादिविरहितात्स्वर्णकाष्ठादयोपि विद्यंत अ
तस्तद्व्यवच्छेदार्थं ज्ञानादिमयत्वे सतीति हेतोर्विशेषणमिति। परः प्राह। पुज्जा जिणाइ यज्झा न हि मोक्खत्थं सरागदासन्ति। अकयत्थ
भाव उ चिय। रवदाए इरिद्व व॥ जिनसिद्धान्वर्जयित्वा शेषा आचार्योपाध्यायसाधवो न हि नैव मोक्षार्थं पूज्याइति प्रतिज्ञा सरागद्वेषत्वा
द तएवाकृतार्थभावाच्च द्रव्यार्थे दरिद्राइ यति। अत्र प्रतिविधानमाह। कलुसफलेण न जुज्जइ। किं चित्तं तत्थ जं विगयरागो। संते वि जो व
साए न गिण्हइ सो वितत्तुल्लो॥ किं तत्र चित्रं माश्चर्यं यद्विगतरागः कलुषफलेन कषायजनितेन चित्तकालुष्येन न युज्यंते विगतकषा

यौदयत्वात्तस्य न तु सोपि तत्तुल्यो वीतरागसमान एव यः सं तोपि कषायान्न गृण्हाति ततश्चास्मात्परमगुरुवचनाद्वाचार्यादयोपि वीतरागतुल्या एव सतामपि कषायाणां निग्रहात्ततः सरागद्वेषत्वादित्यसिद्धो हेतुरिति भावः इयं च गाथा केषुचिदादर्शेषु न दृश्यते पूर्वटीकाकारैरपि न व्याख्या ना अस्माभिस्तु बहुष्वादर्शेषु दर्शनात्सोपयोगत्वाच्च लिखितेति अकृतार्थत्वादित्ययमपि हेतुरनैकांतिकः अकृतार्थत्वे सत्यपि कारणांतरतोपि पूज्यासंभवादिति दर्शयन्नाह ॥ न परोवयारउच्चिय धम्मो न परोवयारहेउं च ॥ पूयारंभो न णु स ॥ परिणाममहुद्धसमरकाउ ॥ अकृतार्थभावादिति ध्रुव तत्त्वं किलायमभिप्रायः स्वयमकृतार्थाः संतश्चाचार्यादयो न परोपकारक्षमाः अतस्तदसमर्थादरिद्राद्ववनतेन मस्करणीयाइति एतच्चायुक्तं ॥ यतो न परस्मादर्हदादेरुपकारत एव धर्मो न मस्कर्तुः नापि परस्यार्हदादेरुपकारहेतोरसस्य नमस्कारपूजारंभः ननु किंतु स्वपरिणामशुध्यर्थमाख्यातो मोतत ः किंचिदकृतार्थत्वे सत्यपि स्वशुभपरिणामनिबंधनत्वात्पूज्या एवाचार्यादय इति । अथ पंचानामपि पूज्यत्वसमर्थनार्थं प्रमाणमाह पूजापरोवयारा भावेविसिद्धायजिणवराईणं । परिणामसुद्धिहेउं । शुभकिरियाउ य बंभं व ॥ शिवाय मोक्षार्थं भवति पूजा परोपकाराभावेपि पंचानामपि जिनवरादीनामिति साध्यं पूजकपरिणामशुद्धिहेतुत्वान्नमस्कारक्रियायाश्च ज्ञानादिगुणविषयबहुमानत्वेन निरवद्यत्वेन च शुभत्वाद्ब्रह्मचर्यादिवदिति । अथ कः प्रसिद्धदृष्टांतोपदर्शनेनापि जिनादिपूजापरोपकाराभावे पि शिवायेति समर्थयन्नाह । परहियमयामेत्ति करेइ भूयाणकमुवयारं । सा अवयारं दूरत्थो । कंवा हिंसाइ संकप्पो । धम्माधम्मनिमित्तं । तहाविन हु चेवनिरवगारोवि पूयासुह संकप्पो । धम्मनिमित्तंजिणाईणं परहृदयगता साधुहृदयस्थिता सर्वभूतेषु या मैत्री सा तेषां पृथिव्यादिभूतानां कमुपकारं करोति न किंचित्तथा कं वा देवदत्तादिहृदयगतो दूरस्थहरिणादिभूतग्रामविषयो दूरस्थहरिणाद्यपेक्षया दूरस्थो हिंसास्तेयादिसंकल्पोऽपकारं कुर्यान्न किंचित्तथापि मैत्री हिंसादिसंकल्पश्च भूतानामुपकारापकाररहितोपि द्वावपि यथासंख्यं धर्माधर्मनिमित्तं भवत एव तथा नैव तथैव चोक्तप्रकारेण निरुपकारोपि जिनादीनामुपकारमकुर्वन्नपि भूतानां साधुगतमैत्री संकल्पवज्जिनादीनां पूजा शुभसंकल्पः पूजकस्य धर्मनिमित्तं भवतीति ॥ अथाह ननु यथा दानं साध्वादीनामुपकारं करोति नैवं जिनादीनां नमस्कारपूजा तत्कथमसौ धर्मनिमित्तं भवतीत्याशंक्याह ॥ दाणेविपराणुग्गह ॥ ऽरकणसंकप्पमेत्तउच्चेव फलमिह नउ पच्छा तक्कउवगारावगाराउ दूयरोच्चउत्तभत्ता जिन्नाइ च हम्मिदक्खिणे यस्सदिंतस्स बहावत्ती ॥ तेणादाणप्पसंगोयं ॥ व्याख्या ॥ साध्वादिदानेपि परानुग्रहलक्षणसंकल्पमात्रत एवेह दातुः फलमिष्यते न पुनः पश्चात्तत्कृताद्दानकृतादुपकारादपकाराद्वेति इत्यर्थो पयुक्ते साध्वादिना भुक्ते भक्ते यो ऽजीर्णादिदोषस्तेन दक्षिणेयस्य दक्षिणादानं तद्दि

३८२

षयभूतस्य साध्वादेर्वधे मरणे मतिदातुर्बंधः स्यात्तथा हिंसादिदोषसमापत्तिः तेन च हिंसादिदोषेण दानप्रसंगो यं प्राप्नोति अनिष्टं चैतद्दातुर्विशुद्धपरिणामत्वामत्वान्न हि तेन साध्वादिजिघांसया दानं दत्तं किंतु तद्गुणबहुमानादिपरिणामेन न चैवं विशुद्धपरिणामस्यापि पापसंबंधो घटते अन्यथा मातुस्तन्यपानाजीर्णाद्बालस्य मरणे मातुस्तद्वधकृतपापप्रसंगादिति । तदेवं प्राक्यदुक्तं पूयाणुवगाराउ परिग्गहाउ इत्यादि । तत्र पूजानुपकारादित्ययं हेतुरपाकृतः । अथापरिग्रहादित्यमुं निराचिकीर्षुमाह । न परपरिग्गहउच्चिय धम्मो किंतु परिणामसुद्धीउं पूया अपरिग्गहम्मिवि । सा पधुवा तीन दाणंआ न खलु पूजायाः परोपपूज्य न परिग्रहादेव स्वीकारादेव धर्मः किंतु स्वपरिणामशुद्धितः सा च परिणामशुद्धिः पूजायाः परेणापरिग्रहेपि ध्रुवा निश्चितास्व संवेदनसिद्धा समस्ति ततस्तदार्थ तेन मस्कारपूजां भवतीति ॥ किंच ॥ दानस्यापरिग्रहत्वमसकृपगम्यांनकं वस्तुतस्तु न त्वासंपत्तेति दर्शयन्नाह । इह चोपगमणुमीयगमणुमीयगमणिसिह गमेबसंपयाणंति । बहुमुणिपडिमाइ । जह न दानमपरिग्गहं तेण ॥ इह यतोयस्मात्सत्कृत्यसम्यग्वाप्र दीयते यस्मै तत्संप्रदानं ॥ तच्च त्रिविधं ॥ तद्यथा दीयतां मत्थं बहुफलं भवतां भविष्यतीत्यादिवचनप्रबंधेन किंचिद्ग्रिवं यथा बटुर्ब्राह्मणः अपरं लिखम प्रेरकमपि दानस्य ग्रहणपरिभोगाभ्यामनुमोदकं भवति यथा मुनिः साधु अन्यत्तु दुष्याद्यनिषेधादनिषेधकं यथार्हत्प्रतिमादि सर्वत्र संप्रदानार्थस्याविघमानत्वात्तेन तस्मान्न कं चिद्दानमपरिग्रहमस्तीति । अपि च । किमनया दानस्य परिग्रहापरिग्रहचिंतया कार्यस्यान्यथैव स्थितत्वात्कथमित्याह । दाणमपरिग्गहम्मिवि । धम्मो निपयपरिणाममसुद्धीउ अपरिग्गहेविजइसा । को नाम परिग्गहग्गाहो । किंच परहिययनिहियामित्तीअ एहिं संपुरिग्गहिया । हिंसासंकप्पो वा । तं धम्माधम्महेउत्ति । एवं जिणाइपूया । सद्धासंवेगासुद्धिहेऊउ । अपरिग्गहाविधम्माय । होइसीलव्वयाइ च ॥ तिस्रोपि व्यक्तार्थाः ॥ अथ विमूर्तिभावादित्यस्य हेतोर्निरासार्थमाह । जंचियमुत्तिविउत्ता । मुत्तागुणरासउविसेसेणं । तेणंचियते पुज्जा नाणाइत्तियं च मोक्खं भे ॥ यस्मादेव च मूर्त्तिवियुक्ता अमूर्त्ता मुक्ताः सिद्धास्तेनैव तेऽशरीरसंबंधिजनितसकलक्लेशविमुक्तत्वाद्गुणराशय संतावि शेषेण मोक्षार्थं पूज्या ज्ञानादित्रिकवदिति । अपि च । मुत्तिमउविनमुत्ती । पूइज्जइ किंतु जे गुणा तस्स । ते मुत्तिविउत्तच्चिय । नणु सिद्धगुणाविसेसेणं ॥ मूर्तिमतोपि संबंधिनी मूर्त्तिर्न पूज्यते किंतु गुणास्ते च मूर्त्तिवियुक्ता एवामूर्त्ता एव ततश्च न पूज्याः सिद्धाः अमूर्त्तत्वान्नभोवदित्यत्र त्वदुक्तप्रमाणे विरुद्धाव्यभिचारित्वाद्विरुद्धो हेतुस्तथा ह्येतदपि शक्यते वक्तुं पूज्याः सिद्धाः अमूर्त्तत्वान्मूर्त्तसाधुसंबंध्यमूर्त्तज्ञानादिगुणवदिति । अथ सिद्धगुणा अमूर्त्ता न भवंतीति चेदित्याह ॥ ननु सिद्धगुणा विशेषेणैवामूर्त्ता मूर्त्तसाधुगुणा हि ज्ञानादयोमूर्त्ता द्रव्यतिरिक्तत्वात्कथंचिन्मूर्त्ता अपि शक्यं ते वक्तुं सिद्धगुणास्तु नैवं ततो विशेषतः अमूर्त्ता एवेति न तेषां पूजाविरोध इति । अथ परमतमाशिष्य परिग्रहरन्नाह । अ

हवमईमुत्तिमउ।गुणपूयाहोइमुत्तिपूयाउ।तग्गुणसंबंधाउ।सिद्धगुणाणंतुसानत्थि।पूयामुत्तिगुणाणं।संबंधेफलमितीहकोहेऊ।अन्नोपरिणा
माउ।तस्सयकोकेणसंबंधो।निययत्थोपरिणामो।बझालंबणनिमित्तमित्तागो।देइफलंसंबोच्चिय।सिद्धगुणालंबणाचेवं॥कगमानवरं पूये
त्यादिपरिहारवचनं पूज्ताचमूर्त्तिश्चगुणाश्चतेषांपूजामूर्त्तिगुणानांत्र यात्णामपिसंबंधेएवाभिमतंफलमवाप्यतइतीहस्वगतविशुद्धपरिणामा
दन्यःकोहेतुःनकोपीति तस्यचस्वगतपरिणामस्यकःसंबंधःकेनचिद्बाह्येननकश्चिदितिकेवलंनिजहृदयस्थशुभपरिणामोयथाबाह्यार्हदा
द्यालंबननिमित्तमात्रकःसर्वोददात्यभिमतफलमेवममूर्त्तिसिद्धगुणालंबनोपीति।अथयदुक्तं।दूराइभावऊवा।विफलामिद्धाइपूयत्ति।
तत्रदूरभावादित्यस्यहेतोर्निराकरणार्थमाह।जहदूरत्थविधिई।बंधुम्मिसरीरपुट्ठिबलहेऊ।तण्डदोब्बलाइंफला।कश्चइसोगाइसंकप्पो।तह
परिणामोसिद्धो।सधम्मफलाहिदूरसंतेवि।अविसिद्धोयावफलो।दूरासन्नंतिकोभेउ।अहवायसभावोयं।परिणामोतेणसद्धमेवेह।दूर
महलंबणउ।तस्सासन्नंतुसद्धं।व्याख्या॥यथादूरस्थेपिबंधौबांधवजनेसकरिर्विनिश्चतेतत्सःरवबार्त्तासंवलनजनिताधृतिःकस्यापितद्बांधव
स्यदूरस्थस्यापिशरीरपुष्टिर्बलहेतुर्भवति कश्चित्तुप्रस्तावतस्मिन्नपिदुःखविनिश्चतेतच्छोकादिसंकल्पस्तनुदौर्बल्यादिफलःसंपद्यते तथाति
नेवप्रकारेणादूरसंस्थेपिसिद्धाद्यालंबनेतद्गुणबहुमानरूपत्वाच्छुद्धःपरिणामःसद्धर्मफलोविशुद्धस्तुपापफलःसंजायते अतोदूरस्थमास
न्नंवासिद्धाद्यालंबनमितिकोभेदःकेयंतिफलातद्भेदचिंतेत्यर्थः अथवात्मात्मस्वभावोयतद्गुणबहुमानलक्षणःशुभपरिणामस्तेनतस्मादिह
यदनात्मस्वभावंकिमपिवस्तुतत्सर्वमप्यस्यविपरीतरूपत्वाद्दूरस्थमेव अथालंबनभावमाश्रित्यचिंत्यते ततस्तर्हिसर्वमप्यर्हत्सिद्धादि
कंवस्तुतस्यपथोक्तात्मपरिणामस्यासन्नमेवेत्यतःकासिद्धेषुदूरस्थतेति।अत्राक्षेपपरिहारावाह।जइसपरिणामउच्चिय।धम्माधम्माव
किंवबझेण।जंबझालंबणउ।सोहोइतउतदट्ठंतं॥ननुयदिस्वगतपरिणामादेवधर्मोधर्मश्चभवति तर्हिकिमत्रबाह्येनार्हत्सिद्धाद्या
लंबनेनापेक्षितेनस्वपरिणामतएवकार्यसिद्धेस्तदापेक्षायानिःफलत्वादिति॥सूरिराह॥यस्मात्सोपिपरिणामोबाह्यालंबनंतएवभवति
नान्यथाततस्तदर्थंस्वपरिणामोत्पादनार्थंतद्बाह्यालंबनमपेक्ष्यतइति॥एतदेवभावयतिपरिणामोबझालंबणोसयाचेवचित्तधम्मोत्ति
विणाणंपिवतम्हासबझालंबणपयत्तो॥शुभोऽशुभोवापरिणामःसदैवबाह्यालंबनतएवप्रवर्त्तते चित्तधर्मत्वाद्विज्ञानवदिति यथावि
ज्ञानंबाह्यंनीलपीतादिकंवस्तुविनानप्रवर्त्तते एवंपरिणामोपीतिभावः तस्मादिहमोक्षाधिकाराच्छुभबाह्यालंबनप्रयत्नोमोक्षार्थिनामि
ति॥अत्रपरःप्राह॥जत्तोतत्तोवसतो।होउकिमालंबणप्पभेएण्ण।जहनाणालंबणउ।विवरीयाउविसोनतहा॥ननुयतस्ततोवात्रालं

बनाच्छुभपरिणामोभवतु किमिहशुभाशुभभेदतआलंबनप्रभेदेनकिमितिशुभालंबनादेवशुभःपरिणामइष्यतेइतिभावः।गुरुराह।ज
हणाणालंबनउत्ति यथाअनालंबनआलंबनरहितःशुभपरिणामोनवर्त्तते तथाविपरीतादप्यशुभालंबनादसौनभवति अन्यथानी
लादेरपिशुक्लादिज्ञानोत्पत्तिप्रसंगादिति।यदिविपरीतालंबनान्नशुभःपरिणामस्तर्हिकुतोसौभवतीत्याह।किंतुसभालंबणउ॥पालण
सुभोविधम्मउइयरो।जंहोइतंपयत्तो।सुभाश्हाणवोसग्गे॥कगमानवरंशुभस्यालंबनस्यादानेअशुभस्यतुतस्यव्युत्सर्गेशुभपरिणामा
र्थिनाप्रयत्नःकर्त्तव्यइति॥प्रायोग्रहयाह्याव्यवच्छेद्यमाह।अन्नोणिणोमुणिम्मिवि।नसुभोद्दिट्ठोसुभोयनिस्सीले।जइपरिणामाउच्चिय।फल
मिहकिंपत्तचिंताए॥अज्ञानिनोभव्यस्यदूरभव्यस्यवाशुभालंबनरूपेमुनावपिनशुभःपरिणामोदृष्टः शुभश्चासौतस्यनिःशीलेनास्ति
कादौदृष्टस्ततोऽनंतरगाथायांशुभालंबणउपाएणसुभोत्तिइत्यत्रप्रायेणेतिउक्तमितिभावः।प्रेरकःप्राह॥यद्येवंतर्ह्यन्यत्प्रेर्यमापन्नंपरि
णामादेवभवद्भिस्तावत्फलमिष्यते ततःकिंपात्रापात्रचिंतयेति।अयमत्रभावार्थः॥यदिनिःशीलेपिपात्रेशुभःपरिणामोदृष्टःशुभपरि
णामाच्चशुभंफलंभवतीतिभवद्भिरपिप्रागसकृत्समर्थितं ततःकिंसुशीलनिःशीलपात्रचिंतयानिःशीलेपिपात्रेशुभपरिणामदर्शनात्त
च्छुभफलभावादिति।अत्रोत्तरमाहसपरिणामनिमित्तं।होज्जसुहंजइतउसुहो होज्ज।उम्मत्तस्सवनउसो।सुहोदुविवज्जासभावाउ॥ननुतस्य
मिथ्यादृष्टेःशुभपरिणामनिमित्तंशुभपरिणामहेतुकंशुभंफलंस्वर्गादिकंभवत्कोयेनमन्यते यदितस्यादितएवनकासौनिःशीलपात्रविषयः
शुभापरिणामोभवेनत्वोमत्तस्येवतस्यासौशुभः।कुतइत्याह।विपर्यासभावान्निःशीलेपिसुशीलाध्यवसायादितिकुतस्तस्यफलंशुभमिति
यदस्माभिरुक्तंशुभोयानिःशीलेतितदपितदपेक्षयैवसहिमिथ्यादृष्टिस्तंशुभंपरिणाममंमन्यते तत्त्ववेदिनस्तुतस्यसतत्त्वनेच्छंत्येवविपर्यासा
दिति।पुनरपिपरःप्राह।नणुमुनिवेसधरे।निस्सीलेविमुणिबुद्धिएदेंतो।पावइमुनिदाणफलं।तहकिंनकुलिंगिदायावि ननुमुनेर्वेषोमु
निवेषस्तेनच्छन्नोऽविज्ञातोयउदायिनृपमारकादिसदृशैर्निःशीलेपिमुनिबुध्यादानंददत्दातामुनि दानफलंस्वर्गादिकंप्राप्नोतीत्येतद्भद
नामपितावत्समन्ततथातेनैवप्रकारेणकुत्सितोलिंगीकुलिंगीसरजस्कादिस्तस्मैदाताकुलिंगिदातासोपिकिंनमुनिफलंप्राप्नोति मुनिबु
द्धेस्तस्यापितत्रसद्भावादिति।गुरुराह॥जंघाणंमुणिलिंगं।गुणाणसुन्नंपितेणपडिमव्वपुज्जंथाणमइएवि।नकुलिंगंमव्वहाजुत्तं यस्मान्मु
निलिंगंज्ञानादिगुणानांस्थानमाश्रयस्तेनतस्मात्कस्यापिमायाविनःसर्वविधतच्छून्यमपिगुणैरविज्ञातंपाषाणादिनिर्मिताऽर्हत्प्रतिमावत्स्था
नमस्यापिपूज्यं कुलिंगंतुसर्वथाप्रत्तपितुंनयुक्तंज्ञानादिगुणानांसर्वथैवानाश्रयत्वादिति॥पुनरपिपरःप्राह॥नणुकेवलंकुलिंगे।विहोइ

तं भावलिंगं उ ननउ। मुणिलिंगमगंभावं। जाइज्जउ तेण तं पुज्जं॥ ननु केवलं केवलज्ञानं कुलिंगेपि वर्त्तमानानामन्यतीर्थिकानां भवतीत्यागमे श्रूय
ते न लिंगमिति स्थानबुध्यातत्पूज्यं नेष्यते। गुरुराह॥ तत्केवलज्ञानं भावलिंगं तत्रास्ति न पुनस्तत्कुलिंगात्तस्य केवलज्ञानानंतरत्वान्मुनिलिंगं पुनर्यस्मा
दंगभावं केवलज्ञानस्य कारणतां याति तेन तस्मात्तत्पूज्यमिति॥ तदेवं कोपप्रसादविरहादीन्यं चापि परोपन्यस्तहेतून्निराकृत्योपसंहरन्ना
ह। तेणासुहालंबणउ। परिणामविसुद्धिमिच्छयानिच्चं। कुज्जाजिणाइपूया। भव्वाणं बोहणत्थं च॥ येनैवं तेन तस्मात्परिणामविशुद्धिमिच्छता
कार्याविधेया जिनादीनां नित्यमेव पूजा॥ कुत इत्याह॥ शुभालंबनतः शुभालंबनरूपत्वात्केवलं स्वपरिणामविशुद्धिनिमित्तं भव्यजनाव
बोधार्थं च विधेया जिनादिपूजा तद्दर्शनेनैवं भव्याः प्रतिबुध्यंते जिनधर्ममासादयंति समासादिते च स्थिरा भवंति अत एव तत्करणकार
णानुमोदनादिप्रवृत्ताः संवेगातिशयात्क्षपितकर्माणोऽनंतकेवलिनो भूत्वा अनेन कालेनानंताः सिद्धा निसिद्धाः श्रूयंत इति सप्ततिगाथा
र्थः॥४९०॥ तदेवमवसितः पंचनमस्कारस्तदवसानेन नमस्कारनिर्युक्तिः समाप्ता॥ अथ सामायिकसूत्रविषयां सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिमभि
धित्सुराह। कयपंचनमोक्कारो। करेइ सामाइयं तु सोभिहिउ। सामाइयंगमेव य। जं सो सेसं अउ वोच्छं॥ कृतपंचनमस्कार एव शिष्यः सामा
यिकं करोतीत्यागमस्थितिः प्रागुक्तयुक्त्या सामायिकांगमेव च यस्मादसौ ततः स पंचनमस्कारो विभिहितः प्रतिपादितोऽतः परं शेषं सामायि
कसूत्रं वक्ष्ये व्याख्यास्यामीति निर्युक्तिगाथार्थः॥४९१॥ भाष्यकारः प्राह। एत्थय सुत्ताणुगमो। सुत्तालावयकउ य निक्खेवो। सुत्तप्फासियनि
ज्जुत्ति। नयाय पइसुत्तमाउज्जा॥ अत्र च सूत्रव्याख्याने सूत्रानुगमोऽनुगमप्रथमभेदस्तथा सूत्रालापककृतश्च निक्षेपो निक्षेपतृतीयभेद
स्तथा निर्युक्त्यनुगमतृतीयभेदरूपा सूत्रस्पर्शिका निर्युक्तिः सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यनुगम इत्यर्थः नयाश्च प्रतिसूत्रमायोज्या इति॥ कथं
पुनः सूत्रानुगमो विधेय इत्याह। अणुगंतव्वं सुत्तं। सुत्ताणुगमाणुसारउ तं च। सुत्तं करेमि भंते। सामाइयमेवमाइयं॥ अनुयोगद्वारोक्तसू
त्रानुगमानुसारतोऽहीनाक्षरमनत्यक्षरमव्याविद्धाक्षरमस्खलितममिलितमित्यादिरूपं सूत्रमनुगंतव्यं व्याख्येयं॥ तच्च सूत्रं॥ करेमि
भंते सामाइयं सव्वं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि इत्यादिकमुच्चारणीयं अस्य चार्थो मूलावश्यकटीकातोवसेयः अत्रापि च प्रतिपदं व्याख्यानं वक्ष्यत इति
ननु तस्योच्चारितस्य सूत्रस्य किमिह वक्तव्यमित्याह। तस्स कयपयच्छेओ। सुत्तप्फासं भणामि तत्थेव। सुत्तालावन्नासं। नएय वोच्छामि संभ
वउ॥ तस्य च सूत्रस्य कृतपदन्यासोऽहं सूत्रस्पर्शं भणिष्यामि यदनुच्चार्यते ततः सूत्रस्पर्शं भणिष्यामीत्यर्थः तथा तत्रैव सूत्रे सूत्रालापकानां
न्यासं निक्षेपं नयांश्च यथासंभवं वक्ष्यामीति गाथात्रयार्थः॥४९४॥ तत्र पदानि विच्छिद्य दर्शयन्नाह। करेमि भंते॥ सामाइयं सव्वं एय

वज्जेया। जोगं पच्चक्खामि जावज्जीवाए तिविहेण॥ इयं च निर्युक्तिगाथा॥ अत्र कश्चिदाह॥ ननु करेमि भंते सामाइयमित्यादिके सूत्रे करो
मीति पदमादौ वर्त्तते तत्कथं करणमिति दर्शितमित्यत्रोच्यते॥ भाष्यकार आह। सुत्तं करेमि भंते। भणिए धाऊ विहिउ जउ डुकृञ् करणे। तेण
करेमि वयणउ। गम्मइ करणं तदत्थोत्ति॥ सूत्रं यदुच्चारितं तत्र करोमीति भणितं यतो धातुर्डुकृञ् करणे करणार्थे विहित पठितस्तेन तस्मात्करो
मीति वचनतस्तदर्थभूतं करणमत्र गम्यते अतस्तदादौ करणं पदमिह दर्शितमिति। तत्रास्य करणपदस्य ग्राह्यार्थभेदं चाह। करणं किरियाभावो
संभवउ वेह छव्विहं तं च। नामं ठवणा दविए। खेत्ते काले य भाविय॥ करणं क्रियेति भावो वा भावमात्रमिह नान्यसंभवउ वेहत्ति अथवा संभवतो यथा
संभवमिह ग्राह्यार्थोवक्तव्य। तद्यथा॥ क्रियते तदिति करणं क्रियतेऽनेनेति करणं क्रियतेऽस्मादिति करणं क्रियतेऽस्मिन्निति वा करणमित्यादि त
च्च करणं नामादिभेदात्षड्विधमिति॥ तत्र नामस्थापनाकरणमाह। नाम नाम सव्वनाम उ व करेति नाम करणानि। ठवणा करणं नासो करणा
गारो वजो जस्स॥ नाम तिनामैव करणं नामकरणमिति सामानाधिकरण्यं द्रष्टव्यं अथवा नाम्नः करणं नामकरणं नामतो वा करणं नामक
रणं करणं तीत्पयं करणग्राह्यः प्रत्येकं योजनीयः स च योजित एव नामकरणं तिह्योपरामर्शः ठवणत्ति स्थापनाकरणमुच्यत इत्यर्थः किंत
दित्याह॥ करणस्य करणग्राह्यस्य न्यासः करणन्यासः अथवा यो यस्य करणस्य दात्रादेराकारः काष्ठादौ विन्यस्तः स स्थापनाकरणमिति
। अथ द्रव्यकरणमभिधित्सुर्द्रव्यकरणग्राह्यस्य व्युत्पादनार्थमाह। तं तेण तस्स तम्मि व। संभवउ य किरियामया करणं। दव्वस्स व दव्वेण व
। दव्वंमि य दव्वकरणंति॥ क्रियते तदिति करणमिति करणग्राह्यः कर्मसाधनः क्रियतेऽनेनेति करणसाधनः तस्य द्रव्यस्य कृतिः करणमि
ति भावसाधनः क्रियते तस्मिन्निलधिकरणसाधनः तत्र कर्मकरणाधिकरणपक्षेषु द्रव्यं च द्रव्यकरणं तत्करणं च द्रव्यकरणमिति क
र्मधारय एव समासः इत्येतत्त्रयमेव द्रष्टव्यं संभवउ च किरियामया करणमिति अथवा संभवतो यथासंभवमपरं षष्ठीतत्पुरुषादिकं
समासमपेक्ष्य किंचिन्मतं करणं सर्वकारकैर्निष्पाद्यत्वात् द्रव्यस्येति तमेव षष्ठीतत्पुरुषादिकं समासं दर्शयति द्रव्यस्य करणं द्रव्यकर
णं द्रव्येण वा करणं द्रव्यकरणं द्रव्ये करणं द्रव्यकरणमिति अस्य च द्रव्यकरणस्यागमतो नोआगमतश्चेत्यादिविचारः सुकर एव
भावद्यावद्ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यकरणं द्विधा संज्ञाकरणं नोसंज्ञाकरणं च॥ तत्र संज्ञाकरणमाह। दव्वकरणं तु सण्णा। क
रणं पेलुकरणाइयं बहुहा। सण्णा नामं ति मई। तं नो नामं जमभिहाणं। जं वा तदत्थविगले। कीरइ दव्वं तु दविणपरिणामं येलुंकरणाइनहि
तं। तद्दसकत्तं न वासद्दो। जइ न तदत्थविहीणं। तो किं दव्वकरणं जउ तेणं। दव्वं कीरइ सण्णा। करणं तिम करणरूढीउ॥ व्याख्या॥ द्रव्य

करणं तु यत्तावत्संज्ञाकरणं तत्पेल्लुकरणादिकं बहुधा बहुभेदं तत्र लाटदेशे रूतसंबंधिनी या पूणिके निप्रसिद्धा सैव महाराष्ट्रकविषये पेलु
रित्युच्यते तस्याः करणं निर्वर्तकं वंशादिमयी शिलाका पेलुकरणं आदिशब्दात्कुरकरणं याइल्कादि तथा वार्त्ताकरणं बालानामधीयाना
नां वर्त्तनकं तथा कांडुकारकाणभूपकरण्णविशेषरूपं कांडकरणं परिगृह्यते एवमन्यदपि लोके प्रसिद्धं संज्ञाविशिष्टं संज्ञाकरणं वेदितव्यं ॥
ननु ॥ संज्ञामेवोच्यते ततश्च संज्ञाकरणनामकरणयोर्विशेषो न प्राप्नोति परस्य मतिर्भवेत्तदेतच्चो नैव युक्तं ॥ यस्मात्करणमित्यक्षरत्रयात्म
कमभिधानमात्रमेव नाम न तु द्रव्यं ॥ अथवा ॥ यत्तदर्थविकलं करणार्थविकले वस्तुनि संकेतमात्रतः करणमिति नाम क्रियते तन्नामक
रणमुच्यते संज्ञाकरणं तु पेलुकरणादिकं पूणिकावलनकशिलाकादि द्रव्यं तेन श्पूणिकाकरणरूपेण यद्द्रव्यं गमनं तत्परिणामतत्स्वभा
वमभिधीयते ह्यियस्मान्नतत्पेलुकरणादि द्रव्यं तदर्थशून्यं करणशब्दार्थविकलं पूणिकादिकरणपरिणामान्वितत्वात् नापि शब्दः करणाभिधा
नमात्ररूपः इति नामकरणसंज्ञाकरणयोर्भेद इति ॥ आह ॥ ननु यदि तदर्थविहीनं करणशब्दार्थरहितं संज्ञाकरणं न भवति ततस्तर्हि किं कस्मादू
व्यकरणमेतत् किमिति द्रव्यविचारे इदं प्ररूप्यते ननु भावकरणमेवास्त्वित्यभिप्रायः ॥ उच्यते ॥ यतस्तेन पेलुकरणादिना संज्ञाकरणेन द्रव्यं पूणिका
दिकं क्रियते निवर्त्यते अतो द्रव्यस्य करणं द्रव्यकरणमिति व्युत्पत्त्यर्थमाश्रित्य द्रव्यकरणमिदमुच्यते संज्ञाकरणं त्विदं करणरूढितो भण्यते क
रणसंज्ञया लोके ऽस्य रूढत्वादित्यर्थः ॥ अथ नोसंज्ञाकरणमाह । नोसन्नाकरणं पुण । दव्वस्स रूढकरणसन्नं पि । तक्किरियाभावाउ पउगउ
वीससाउय । साइयमणाइयं वा । आजीवदव्वाण वीससाकरणं । धम्माधम्मनहाणं । अणाइसंघायणाकरणं । ॥ व्याख्या ॥ नोसंज्ञाकरणं तु
द्रव्यस्य प्रयोगतो विस्रसातश्च भवति । कथंभूतमित्याह ॥ अरूढकरणसंज्ञमप्यरूढा अप्रसिद्धा करणमिति संज्ञा यत्र तदरूढकरणमिति संज्ञा
यत्र तदरूढसंज्ञमपि अतएव करणसंज्ञायास्तत्राभावान्नोसंज्ञाकरणमुच्यते अरूढकरणसंज्ञं करणमिदमित्यर्थः । यदि करणसंज्ञात
त्र नास्ति तर्हि करणमपि कथमुच्यते ॥ इत्याह ॥ तक्किरियाभावाउत्ति सचासौ करणलक्षणक्रिया च तत्क्रिया तस्याः सद्भावादिति । इदमुक्तं भ
वति यद्यपि शरीरादीं द्रधनुरादौ करणसंज्ञा नास्ति तथापि प्रयोगविस्रसाजनितकरणक्रिया विद्यते अतस्तदपेक्षमेतेषां करणत्वं न विरु
ध्यत इति तथाजीवद्रव्याणां विस्रसाकरणं साद्यनादि च भवति तत्र धर्मास्तिकायनभसां संघातनाकरणं प्रदेशानां परस्परसं
हतावस्थानरूपकरणमनादिरूपं विज्ञेयमिति । अत्र परः प्राह । नणु करणमणाइयं च विरुद्धं भण्णए न दोसो नि । अन्नोन्नसमा ३८८
हाणं । जमिहं करणं न निव्वत्ती । ननु ॥ कृतिर्निर्वृत्तिर्वस्तुनः करणमुच्यते तच्च साद्येव भवति घटकटशकटादि करणवत्तत्र करण

मनादि चेदित्युच्यमानं विरुद्धमेव मातामे वंध्येत्यादिवचनवदिति । भण्यते अत्रोत्तरं ॥ नायं दोषो यस्माद्धर्मास्तिकायादेः प्रदेशानाम
न्योन्यं परस्परं यदभ्यग्गाधानं समाधानमनादिकालात्संहत्यावस्थानं धातूनामनेकार्थत्वात्तदेवेह करणं न पुनरपूर्वा निर्वृत्तिः अभिप्रे
तं धर्मास्तिकायादिप्रदेशानामेवं यत्संहत्यावस्थानं तस्यानादित्वं न किंचिद्विरुध्यते अनादिकालीनत्वादस्येति । अथवा धर्माधर्मनभ
सां सादिकमपि करणं भवतीति दर्शयन्नाह अहवपरपच्चयाउ । संजोगादि करणं न भाईणं । साइयमुवयाराउ । पज्जायादेसउ वावि
॥ अथवा उपचारान्नभःप्रभृतीनां करणं सादिकं विज्ञेयं । उपचारो पि कुत इत्याह ॥ परप्रत्ययाद्घटादि वस्तून्याश्रित्येत्यर्थः कथंभूतं करणं
संयोगादि आदिशब्दाद्विभागादि परिग्रहः इदमुक्तं भवति आकाशादीनां घटादिसंयोगाद्यः सादयः सपर्यवसानाश्च ततो यत्तेषां घटा
दिभिः सह संयोगादि करणं तत्सादिकं भवत्येव ॥ अथवा ॥ पर्यायरूपतया सर्वमपि वस्तु जैनानां सादिसपर्यवसितमेव भवति अतः
पर्यायादेशतः पर्यायानाश्रित्य नभःप्रभृतीनामपि करणं सादिकं बोद्धव्यमिति । तदेवमरूपिणामजीवद्रव्याणां साद्यनादि च विस्रसाक
रणमुक्तं अथ रूप्यजीवद्रव्याण्याश्रित्याह । चक्कुसमचक्कुसपि य । साइयरूवि वीससाकरणं । अब्भाणप्पभिईणं । बहुहा संघायभेय
कयं ॥ इहाभेंद्रधनुःपरमाणुप्रभृतीनां रूप्यजीवद्रव्याणां विस्रसाकरणं चक्षुर्भ्यां दृश्यते इति चाक्षुषमभ्रादीनां चक्षुरग्राह्यतीतमचाक्षुषं प
रमाणुद्व्यणुकादीनां एतद्द्विविधमपि संघातभेदकृतं बहुधा बहुभेदं सादि च भवति अभ्रादीनां तु केचित्पुद्गलाः संहन्यंते केचिद्भिद्यंते ततस्ते
षां नानारूपता भवति एवं द्व्यणुकादिस्कंधेष्वपि वाच्यं परमाणोस्तु स्कंधाद्भेदकृतमेव करणं भेदादणुरिति वचनादिति करणं चेह कृतिः स्वभा
वत एव निर्वृत्तिर्गृह्यते न पुनः क्रियत इति करणमिति ॥ उक्तं विस्रसाकरणमथ प्रयोगकरणमाह । होइ पउगो जीववावारो तेण जं विणिम्मा
णं । सज्जीवमजीवं वा । पउगकरणं तयं बहुहा । सज्जीवं मूलुत्तरकरणं मूलकरणं जमाइयं । पंचण्ह देहाणं । उत्तरमाइंदियसेव ॥ व्याख्या
॥ प्रयोजनं प्रयोगो भवति । क इत्याह ॥ जीवव्यापारस्तेन यदि निर्माणं निर्मापणं तत्प्रयोगकरणं भण्यते तच्च सज्जीवमजीवं च बहुधा भ
वति इह च सन्विद्यमानो जीवो यत्र तत्सज्जीवं प्रयोगकरणं पंचानामौदारिकादिशरीराणां द्रष्टव्यं इदं च मूलकरणोत्तरकरणभेदाद्द्वि
विधं । अतएवाह ॥ सज्जीवं मूलुत्तरकरणंति सज्जीवप्रयोगकरणं द्विभेदं । तद्यथा ॥ मूलकरणं उत्तरकरणं च तत्र मूलकरणं जमाइ
यंति पंचानामपि शरीराणां यदाद्यं पुद्गलसंघातकरणं तन्मूलकरणं वेदितव्यं उत्तरमाइंदियसेचत्ति उत्तरकरणत्वादित्रिकस्यैव आद्याना
मौदारिकवैक्रियाहारकशरीराणां भवति न तु तैजसकार्मणयोरित्यर्थः । नन्वस्याद्यशरीरत्रयस्य शिरउरःप्रभृतीन्यंगानि करचरणांगु

विशेषा॰वि॰ ङ्गुल्यादीनि चोपांगानि भवंति तत्रापि कियदिह मूलकरणं कियच्चोत्तरकरणमिति विभागेन कथ्यतामित्याह ॥ मूलकरणं शिरोउरसापट्ठीबाहो
३८६ दूरोरुनिम्माणं। उत्तरमवसेसाणं। करणं केसाइकम्मं च ॥ इहौदारिकादिशरीरत्रयस्य शिर उरः पृष्ठि बाहू द्वे उदरोरू इत्यष्टलक्षणानामष्टाना
मंगानां निर्माणं निःपादनं तन्मूलकरणं अवशेषाणां तु कर्णचरणांगुल्यादीनामुपांगानां यन्निर्माणं तदुत्तरकरणं तथौदारिकवैक्रियश
रीरयोः केशनखदन्तादिसंस्काररूपं यत्केशादिकर्म तदपि तयोरुत्तरकरणमिति। अपरमप्यौदारिकवैक्रियशरीरयोरुत्तरकरणं दर्शयन्ना
ह। संठवणमवोगाविहं। दोण्हं पढमस्स भेसयाईहिं पि। वन्नाईणं करणं। परिकम्मं तदुपयनथि विनष्टकर्णाद्यवयवसंधानादिरूपमौदारि
के केशादिकल्परचनरूपं तु संस्थापनं वैक्रिये इत्येवं द्वयोराद्यशरीरयोः संस्थापनं संस्करणमनेकविधं भवति प्रथमस्य पुनरौदारिकशरी
रस्यान्योपि विशेषः। क इत्याह ॥ भेषजैरपि लक्षपाकतैलादिभिर्यद्वर्णादीनां विशेषापादनं तदुत्तरकरणं तृतीयत्वाहारकशरीरे केशन
खदंतादिपरिकर्म नास्त्येव स्वरूपेणैव विशिष्टत्वात्प्रयोजनाभावाच्चेति। अथवा प्रकारान्तरेणापि त्रिविधं जीवप्रयोगकरणं विज्ञेयं
कथमित्याह। संघायणपरिसाडण। मुभयं करणमहव सरीराणं। आदाणमुयणसमगंतदंतरालं च कालो सिं ॥ अथवौदारिकशरी
राणां संघातनं परिशाटनं संघातपरिशाटोभयलक्षणमुभयं चेत्येवं त्रिविधं करणं विज्ञेयं तत्र पूर्वापरविकमौदारिकादिशरीरं परित्यज्य
अग्रेतनभवे पुनरपि तद्ग्रहीतां यत्पुद्गलानां संघातनं ग्रहणं स संघातः यस्तु तदौदारिकादिशरीरं परित्यजतश्चरमसमये सर्वथा तत्पुद्गलानां
परित्यागः सृशाट रुजावशरणगत्यवसादनेष्विति धातोः पुद्गलानां परिशाटनमवसादनं परिशाटः संघातपरिशाटसमययोश्चापांतराल
समयेषु सर्वेष्वपि संघातपरिशाटोभयं दृष्टव्यं सर्वत्र पूर्वगृहीतपुद्गलानां मोचनादन्येषां च ग्रहणादिति तत्राद्यशरीरत्रयस्य संघातपरिशा
टोभयलक्षणं त्रिविधमपि करणं भवति तैजसकार्मणयोस्तु संघातो न भवत्येव परित्यक्तयोस्तयोः पुनर्ग्रहणाभावादिति ॥ अथ संघाता
दीनां कालप्रमाणमभिधित्सुराह ॥ सिंति एतेषां संघातपरिशाटोभयानां कालोऽभिधीयते कियानित्याह आयाणमुयणसमउत्ति
आदानमौदारिकादिशरीरपुद्गलानां प्रथमं ग्रहणं संघातनं संघात इत्यर्थः अयमेकमेव समयं भवति ततः परं संघातपरिशाटो
भयप्रवृत्तेः मोचनं पुद्गलानां परिशाटनं परिशाटः सोप्येकमेव समयं भवति तदन्तरालं संघातपरिशाटोभयलक्षणमिहगृह्य
ते तस्य कालो वक्ष्यत इति शेषः चशब्दात्संघातादीनामंतरालकालश्च वक्ष्यत इति हृदयमिति ॥ तत्रौदारिकशरीरस्य संघातपरिशाटो ३८६
भयकालमाह। खुड्डागभवग्गहणं। तिसमयहीणं जहन्नमुभयस्स। पल्लतियं समऊणं। उक्कोसोरालकालो यं ॥ अत्र संघातपरिशाटो

MEMORIAL

भयस्य जघन्यकाले प्रतिपाद्ये विग्रहे योत्पादनीयो ॥ तत्राह। दो विग्गहम्मि समया। समओ संघायणाए तेसाहूणं। खुड्डागभवग्गहणं। सव्वजह
न्नठिईकालो इह षट्पञ्चाशदधिकावलिकाशतद्वयमानमायुष्को जघन्यस्थितिरूपं क्षुल्लकभवग्रहणमुच्यते तथा च वृद्धोक्तं दोयसयाइं छ
प्पन्ना आवलियाणं तु खुड्डभवमाणं जियरागदोसमोहेहिं जिणवरेहिं विणिद्दिट्ठं इदं च क्षुल्लकभवग्रहणं द्वाभ्यां विग्रहसमयाभ्यामेकेन
च संघातसमयेन न्यूनं संघातपरिशाटलक्षणस्योभयस्य जघन्यस्थितिमानं जघन्यतोपि संघातपरिशाटोभयमेतावंतं कालं भवतीत्यर्थः।
। अत्राह कश्चित् ॥ ननु विदिसाउ दिसिं पढमे बीए पविसइ लोगमज्झम्मि तइए उप्पिं धावइ नाडिवहिं जायइ चउत्थे इति वचनाद्यदा अधस्त्रसनाड्या
बहिर्देशादूर्द्धलोके त्रसनाड्या बहिरेव निगोदादिजीवश्चतुर्भिः समयैरुत्पद्यते तदा विग्रहगतावपांतरालगतौ आद्यास्त्रयः समयाश्चतुर्थ
स्तु संघातसमय इत्येवं चतुर्भिरपि समयैर्न्यूनं क्षुल्लकभवग्रहणं संघातपरिशाटोभयस्य जघन्यकालः प्राप्नोति तत्किमितीह त्रिभिरेव समयैर्न्यू
नं क्षुल्लकभवग्रहणं जघन्यस्तत्काल उक्तः। सत्यं ॥ किं त्वस्यां चतुःसमयायां विग्रहगतौ य आद्यसमयः स इह परभवप्रथमसमयो न विवक्षितः
किं तु पूर्वभवचरमसमय एव पूर्वभवशरीरस्य तत्र मुच्यमानत्वान्मुच्यमानं चामुक्तमिति व्यवहारनयमताश्रयणादिति अथवात्र सजीवसं
बंधिन्येव द्विसामयिकांतरालगतिर्विवक्षिता त्रसजीवाश्चोत्कृष्टतोपि तृतीयसमये उत्पत्तिस्थानं प्राप्नुवंतीत्यदोष इति नावद्यमवगच्छामः तत्त्वं तु बहु
श्रुता विदंतीति इह चैतानि क्षुल्लकभवग्रहणान्येकस्मिन्नुच्छ्वासनिःश्वासे सातिरेकाणि सप्तदश मंतव्यानि। यत उक्तं ॥ खुड्डागभवग्गहणा सत्तर
स हवंति आणुपाणम्मीत्यादि ॥ अथ पल्लतियमित्याद्युत्कृष्टसंघातपरिशाटोभयकालभावनामाह। उक्कोसो समऊणो। जो सो संघायणा
समयहीणो। किह न दुसमयविहीणो। साडणसमएण वणीयम्मि। इह यो देवकुर्वादिषूत्पन्न औदारिकशरीरस्य प्रथमसमये संघातं कृत्वा त्री
णि पल्योपमानि उत्कृष्टमायुः परिपाल्य म्रियते तस्य संघातसमयन्यूनानि त्रीणि पल्योपमानि उत्कृष्टसंघातपरिशाटोभयकालः प्राप्त
तैः सूत्राह ॥ ननु कथमेकेनैव समयेन न्यूनोयमभिधीयते यावता यथा शरीरग्रहणप्रथमसमये सर्वसंघातस्तथा तन्मोक्षसमये सर्वपरि
शाटोपि भवति ततस्तस्मिन्नपि परिशाटसमयेऽपनीते समयद्वयहीन एवासौ प्राप्नोतीति। अत्र प्रतिविधित्सुराह। भण्णइ भवचरिमंमि वि
समये संघायसाडणो चेव। परभवपढमे साडण। मउ तदूणो न कालोत्ति। भण्यते अत्रोत्तरं भवस्य चरमेपि समये संघातपरिशाटोभयमे
व प्रवर्तते न तु शरीरपुद्गलानां केवलं परिशाटनमेव तत्परभवस्य प्रथमसमये एव मंतव्यं परभवपढमे साडणमिति निश्चयनयमताश्र

णादतस्तेन परिशाटसमयेनन्यूनं संघातपरिशाटोभयकालो न भवतीति॥ अत्र व्यवहारनयवादी प्रेरयति। जइ परपढमे साडो। निव्विग्गहओ य तंमि संघा
ओ। नणु सव्वसाडसंघायणाउ। समयम्मि विरुद्धाउ॥ ननु निश्चयनयवादिन्यदि परभवप्रथमसमये शाटोऽभ्युपगम्यते निर्विग्रहतश्चऋजुश्रेण्यैवोत्पद्य
मानस्य तस्मिन्नेव समये संघातश्चेष्यते तदानन्वहो सर्वशाटसंघातौ युगपदेकस्मिन्समये विरुद्धौ न च प्राद्गुतः सर्वशाटस्य पूर्वभवशरीरसंबंधित्वा
त्सर्वसंघातस्य भवांतरगतशरीरविषयत्वाद्भवद्वयशरीरयोर्युगपदसत्वस्य दूरविरुद्धत्वादिति॥ निश्चयनयवादी प्रतिविधानमाह॥ जम्हा विगच्छमा
णं। विगयं उप्पज्जमाणमुप्पन्नं। तो परभवादसमए। मोक्खादाणाण्णविरोहो॥ यस्मात्पूर्वभवशरीरं परभवाद्यसमये विगच्छद्विगतं उत्पद्यमानं त्वग्रे
तनभवशरीरमुत्पन्नं क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदात्ततस्तत्र मोक्षादानयोरिष्यमानयोर्न कश्चिद्विरोधो मुच्यमानस्य मुक्तत्वेनैकस्यैवाग्रेतनभव
शरीरस्य तत्र सद्भावादिति। अपि च मरणसमयः परभवाद्यसमयत्वेनाभ्युपगंतव्य एवान्यथा दोषसंभवादित्याह। चुइ समये नेहभवो। इहभवदेह
विमोक्खउ जहातीए। जइ न परभवो वि तहिं। तो सो को होउ संसारी॥ च्युतिसमये इहभवशरीरायुःपुद्गलसर्वपरिशाटसमये तावदिहभवो न भवति
इहभवदेहस्यायुषश्च मुच्यमानत्वात्मुच्यमानस्य च सर्वथा विमोक्षात्क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदादिति। जहातीते त्ति॥ यथा अतीतजन्मनीह
भवो नास्त्यत्र सदेहाभावात्तथा च्युतिसमयेप्यसौ न भवत्येव इहभवदेहाभावस्याविशेषादित्यर्थः एवं च सति यदि तस्मिंश्च्युतिसमये परभवोपि भ
वतां नाभ्युपगम्यते तदासौ संसारी जीवः को भवतु इहभवत्वस्य तावत्कृतएव निषेधात्परभवत्वस्य तु त्वयाप्यनभ्युपगम्यमानत्वात्संसारित्वे न च मुक्त
व्यपदेशाभावान्निर्व्यपदेश एवासौ स्यादिति। व्यवहारनयवादी प्राह। नणु जह विग्गहकाले। देहाभावे वि परभवग्गहणं तह देहाभावम्मि विहो
ज्जेहभवो वि को दोसो॥ ननु यथा विग्रहकाले विग्रहे परभवगमनकाले पारभविकदेहाभावेपि जीवस्य परभवग्रहणं नारकादिपारभविकव्य
पदेशः तथा च्युतिसमयेपीहभवशरीराभावेपीहभवोयदि भवेदिहभवव्यपदेशोपि यदि स्यात्तर्हि को दोषो न कश्चिन्न्यायस्य समानत्वादितिनि
श्चयवादी प्रतिविधानमाह। जं चिय विग्गहकालो। देहाभावे वि तो परो वि सो। चुइसमए उ न देहो। न विग्गहो जइ स को होउ॥ हंत यत एवायांतरालग
तो जीवस्य विग्रहकालो न तु पूर्वभवकालः तत एव देहाभावेप्यसौ परभवः परभवसंबंधित्वेन व्यपदेश्यः परभवायुष उदीर्णत्वात्पूर्वभवायुषस्तु प्रा
गेव निर्जीर्णत्वान्नि राप्युषश्च जीवस्य संसारे असंभवादिति च्युतिसमये तु न पूर्वभवदेहः तस्य त्यक्तत्वान्नापि विग्रहो वक्राभावाद्यद्येवं तर्हि स च्युति
समये इह पारत्रिकभवसमग्रानामध्यात्को भवत्विति कथ्यतां ननु प्रोक्तं मया यथा विग्रहकाले परभवदेहाभावेपि परभवस्तथा च्युतिसमये

इहभवदेहाभावेपि इहभवोस्तु कोऽपि दोषः। सत्यमुक्तमिदं त्वया॥ ननु युक्तं दृष्टांतदार्ष्टांतिकयोर्वैषम्याद्यथाहि च्युतिसमये इहत्यदेहाभावस्तथाइह
त्यायुषोप्यभाव एव तस्यापि निर्जीर्यमाणस्य तत्र निर्जीर्णत्वात्ततः कथमसौ च्युतिसमय इहभवो भवतु इहत्यायुष्कोदयाभावाद्विग्रहकाले
तु युक्तं परभवत्वं परभवायुष्कोदयसद्भावादिति तस्मात्परभवश्च्युतिसमयः परभवायुष्कोदयभावाद्विग्रहकालवदन्यथा तस्य निर्व्यपदेशा
त्वप्रसंगादतः परभवपढमे साडमिति स्थितं। तदेवमौदारिकसंघातपरिशाटोभयानां कालउक्तोऽथ तेषामेवांतरकालमभिधित्सुः संघा
तस्य तावज्जघन्यमंतरकालमाह। संघायंतरकालो। जहन्नउ खुड्डयं तिसमऊणं। दो विग्गहम्मि समया। तइउ संघायणासमउ। ते हीणो खुड्डभवो। धुणि
उं परभवमविग्रहेणेव। गंतूणापढमसमये। संघायउ स विन्नेउ॥ एकदा औदारिकशरीरस्य संघातं कृत्वा पुनस्तत्संघातं कुर्वतस्त्रिभिः समयै
र्न्यूनं क्षुल्लकभवग्रहणं जघन्योऽतरकालः प्राप्यते स च यदा कश्चिद्द्वींद्रियादिर्जीवो मृतः समयद्वयं विग्रहे कृत्वा क्षुल्लकभवग्रहणायुष्केषु पृ
थिव्यादिषूत्पन्नस्तृतीयसमये औदारिकस्य संघातं कृत्वा यथोक्तैस्त्रिभिः समयैर्न्यूनं क्षुल्लकभवग्रहणं संघातपरिशाटोभयं विधाय मृतो नि
र्विग्रहेणैव ऋजुश्रेण्या अग्रेतनभवे पृथिव्यादिषूत्पन्न औदारिकशरीरस्य संघातं करोति तदानस्य जंतोरौदारिकशरीरसंघातस्य त्रिसमयन्यून
क्षुल्लकभवग्रहणलक्षणो जघन्योऽतरकालो विज्ञेयः इह च जघन्यांतरकालस्य प्रतिपादयितुं प्रस्तुतत्वात्प्रथमं विग्रहेणाग्रेतनभवे तु निर्विग्रहे
णोत्पादितोऽन्यथा मध्यमांतरकालप्रसंगादिति। अथौदारिकस्यैवोत्कृष्टं संघातांतरकालमाह। उक्कोसं तेत्तीसं। समया हियपुव्वकोडिसहि
याइं। सो सागराइ वमाइं। अविग्गहेणेव संघायं। काऊण पुव्वकोडिं। धरिउं सुरजेट्ठमाउयं तत्तो। भोत्तूण इहं तइए। समए संघायर्यतस्स॥ व्या
ख्या॥ सागरोपमाणीत्यस्य व्यवहितः संबंधः ततश्चायमर्थस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि समयाधिकपूर्वकोट्याभ्यधिकान्यौदारिकसंघातांतरमुत्क
ष्टं भवतीति गम्यते॥ कथं पुनरयं संघातांतरकालो लभ्यत इत्याह॥ स उत्कलक्षणः कालइह तृतीयसमये संघातयतः औदारिकशरीरस्य
संघातं कुर्वतो लभ्यत इति द्वितीयगाथायां संटंकः किं कृत्वा इत्याह॥ कुतश्चित्पूर्वभवादविग्रहेणैतावन्मनुष्यभवे समागत्य प्रथमसमये
संघातं कृत्वा पूर्वकोटिं धृत्वा पूर्वकोटिप्रमाणमिहायुष्कं परिपाल्येत्यर्थः ततश्च ज्येष्ठमायुष्कं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्षणमनुत्तरसुरेष्वनुभूय
ततश्च्युत्वा समयद्वयं विग्रहे विधायेति अत्र च विग्रहसत्कसमयद्वयमध्यादेकः प्राक्तनपूर्वकोट्यां प्रक्षिप्यते एवं च सति त्रयस्त्रिंशत्साग
रोपमाणि समयाधिकपूर्वकोट्यधिकानि उत्कृष्टमौदारिकशरीरसंघातांतरं सिद्धं भवति अस्य चौघलक्षणत्वात्पूर्वकोट्यायुषो मत्स्य
स्याप्यप्रतिष्ठानं नरके समुत्पद्येह पुनर्मत्स्येषूत्पन्नस्येदमंतरं मंतव्यमिति। अथौदारिकस्यैव संघातपरिशाटोभयस्य जघन्यमुत्कृष्टं चांत

रकालमाह । अंतरं जहन्नं । समउ निव्विग्गहेण संघाए । परमं सुत्तिसमयाई तेत्तीसं उदहिनामाई ॥ संघातपरिशाटोभयस्यैकः समयो जघन्य
मंतरं भवति कुनिर्विग्रहेण संघाते सति । इदमुक्तं भवति ॥ इह औदारिकशरीरी आयुःपर्यंतं यावत्संघातपरिशाटोभयं कृत्वा अग्रेतनभवे
विग्रहिणोत्पद्यौदारिकस्यैव संघातं कृत्वा पुनरपि तदुभयमारभते तस्यैव एकः संघातसमयो जघन्यमुभयांतरं भवति परमं तूत्कृष्टमे
तदंतरं सह त्रिभिः समयैर्वर्तंते सति समयानि त्रयस्त्रिंशदुदधिनामानि सागराभिधानानि सागरोपमाणि भवंतीत्यर्थः । कदा पुनरेतानि प्राप्य
तद्व्याह । अणुभविउं देवाइसु । तेत्तीसमिहागयस्स तइयम्मि । समये संघायउ । दुविहं सा ढंतरं वोछं ॥ देवादिष्वादिशब्दादप्रतिष्ठाने वा त्रय
स्त्रिंशत्सागरोपमाण्यनुभूयेहागतस्य तृतीयसमये संघातपतो लभ्यंते ॥ अयमत्र भावार्थः ॥ इह कश्चिन्मनुष्यादिः स्वभवचरमसमये संघात
परिशाटोभयं कृत्वा अनुत्तरस्करेष्वप्रतिष्ठाने वा यदा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमान्यनुभूय पुनरपीह समयद्वयविग्रहेणागत्य तृतीयसमये औ
दारिकस्य संघातं करोति कृत्वा ततउभयमारभते तदाद्यौ विग्रहसमयावेकश्च संघातसमयो देवादिभवसंबंधिनां च त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यु
त्कृष्टोभयांतरे प्राप्यंत इति ॥ तदेवमौदारिकविषयस्य संघातस्योभयस्य जघन्यमुत्कृष्टं चांतरमुक्तमथ परिशाटस्य तदभिधित्सुराह ॥
दुविहमित्यादि ॥ द्विविधं जघन्यमुत्कृष्टं च शाटस्यांतरं वक्ष्यत इति । यथाप्रतिज्ञातमेवाह । खुड्डागभवग्गहणं । जहन्नमुक्कोसयं च तेत्तीसं तं सागरोव
माइं । संपुन्ना पुव्वकोडीय ॥ इहौदारिकशाटस्य २ चांतरं जघन्यतः क्षुल्लकभवग्रहणं भवति उत्कृष्टं तु तत्शाटांतरं पूर्वकोट्यधिकानि त्रयस्त्रि
शत्सागरोपमाणि भवंति ॥ अत्राह ॥ नन्वेतन्नावगच्छामो जघन्यपक्षे समयोनक्षुल्लकभवग्रहणप्राप्ते उत्कृष्टपक्षेपि समयोनपूर्वकोट्यधिकत्रय
स्त्रिंशत्सागरोपमावाप्तेरिति ॥ तथाहि ॥ यः क्षुल्लकभवग्रहणायुष्केषु वनस्पत्यादिषूत्पद्यते स परभवपढमे साडणमिति वचनात्तस्य क्षुल्लक
भवग्रहणस्याद्यसमये प्राक्तनौदारिकशरीरस्य सर्वपरिशाटं करोति ततः क्षुल्लकभवग्रहणपर्यंते मृतः पुनरपि परभवाद्यसमये औदारिक
स्य सर्वशाटं विधत्ते इत्येवमौदारिकशाटस्य २ चांतरे जघन्यतः समयोनं क्षुल्लकभवग्रहणं प्राप्नोति उत्कृष्टपक्षेपि संयतमनुष्यः कश्चि
न्मृतो देवभवाद्यसमये औदारिकस्य सर्वशाटं कृत्वा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यनुत्तरस्करेष्वायुरतिवाह्य च पूर्वकोट्यायुष्केषु मनुष्येषूत्पद्य
मृतो यदा पुनरपि भवाद्यसमये औदारिकस्य सर्वशाटं करोति पूर्वकोटिमध्याच्च समयो देवभवायुष्के क्षिप्यते तदा औदारिकस्य शाटस्य २ ३८८
चांतरे उत्कृष्टतः समयोनपूर्वकोट्यधिकानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि लभ्यंते तत्कथमिदं नेतव्यमिति । सत्यमुक्तं ॥ किंत्विह क्षुल्लकभवग्र
हणाद्यसमये परिशाटो नेष्यते किंतु पूर्वभवचरमसमये विगच्छदूषितमिति व्यवहारनयमताश्रयणाद्देवभवाद्यसमयेपि परिशाटो न क्रिय

ते किंतु संयतभवचरमसमये अत्रापि व्यवहारनयमताश्रयणात्तत एवं जघन्यपदे उत्कृष्टपदे चादोष्य व्यवहारनयमताश्रयणे पर्यंते तु निश्च
यनयमतांगीकारे सर्वमपि भाष्यकारोक्तमविरोधेन गच्छतीति विद्वद्व्याचक्षते तत्त्वं तु गंभीरभाषितानां परमगुरव एव विदंति । तदेवमौदारि
कसंघातपरिशाटोभयाभयानां कालोंतरं चोक्तं अथ वैक्रियशरीरस्य जघन्यं संघातकालमाह । वेउव्विय संघाउ । समउ सो पुण विउव्वणा
ईए । उरालियाणमहवा । देवाईणाइगहणम्मि ॥ वैक्रियशरीरस्य संघातो जघन्यतः एकसमयः स चौरालियाणंति औदारिकशरीरि
णामुत्तरवैक्रियलब्धिमतां तिर्यग्मनुष्याणां विकुर्वणामुत्तरवैक्रियकरणं तस्यादिर्विकुर्वणादिस्तस्मिन्विज्ञेयः तिर्यग्मनुष्यस्य वाउ
त्तरवैक्रियं कुर्वत एकस्मिन्प्रथमसमये संघातो भवतीत्यर्थः अथवा देवादीनां देवनारकाणां वैक्रियशरीरग्रहणस्यादावेकस्मिन्समये संघा
तो भवतीति ॥ अथोत्कृष्टं वैक्रियसंघातकालमाह । उक्कोसो समयदुगं । जो समय उ विउव्विउमउ विइए । समए सुरेसु वच्चइ । निव्विग्गहउ ताइ
यं तस्स ॥ उत्कृष्टः संघातकालः समयद्वयं भवति तद्व्यतस्मिन्ति तच्च समयद्वयं तस्य भवति य औदारिकशरीरी समयमेकमुत्तरवैक्रियं कृत्वा
मृतो द्वितीयसमये निर्विग्रहेणर्जुगत्या सुरेषु व्रजति तत्र च प्रथमसमये वैक्रियस्य संघातं करोति तस्यैको वैक्रियसंघातसमयोऽन्यद्वि
तीयस्तु देवसंबंधीति ॥ अथ वैक्रियस्यैव जघन्यमुत्कृष्टं च संघातपरिशाटोभयकालमाह ॥ उभय जहन्नं समउ । सो पुण दुसमयविउव्वि
यमयस्स । परममपराईसंघाय । समयहीणाइं तेत्तीसं ॥ वैक्रियसंघातपरिशाटोभयस्य च जघन्यतः समयो भवति स च समयः समय
द्वयं वैक्रियं कृत्वा मृतस्य द्रष्टव्यः । इदमुक्तं भवति ॥ केनचिदौदारिकशरीरिणोत्तरवैक्रियमारब्धं स च तत्र प्रथमसमये संघातं द्वितीयसम
ये तु संघातपरिशाटोभयं कृत्वा यदा म्रियते तदा तस्य संघातपरिशाटोभयस्य समयलक्षणो जघन्यकालः प्राप्यत इति परमुत्कृष्टमुभयस्य स्थिति
मानं तरीतुं लंघयितुमशक्यान्यतराणि सागरोपमाणि एकेन संघातसमयेन हीनानि त्रयस्त्रिंशदनुत्तरसुरेष्वप्रतिष्ठाने नरके वा बोद्धव्यानी
ति ॥ तदेवं वैक्रियसंघातस्योभयस्य च कालउक्तः ॥ परिशाटनस्य त्वेकसमयलक्षणः कालः स्वयमेव द्रष्टव्यः अथ वैक्रियसंघातस्य जघन्य
मंतरकालमानमाह । संघायंतरसमउ । समयविउव्विय मइस्स तइयम्मि । सो दिवि संघायमउ । तइयए व मयस्स तइयम्मि ॥ वैक्रियसंघातस्य च २
जघन्यमंतरं समयो भवति स च औदारिकशरीरिणः समयमेकमुत्तरवैक्रियं कृत्वा मृतस्य द्वितीयं समयं विग्रहे विधाय तृतीयसमये दिवि
देवलोके संघातयतो वैक्रियशरीरसंघातं कुर्वतो विज्ञेयः अत्र हि प्राक्तनोत्तरवैक्रियसंघातस्य देववैक्रियसंघातस्य च विग्रहसमयोंतरं भ
वति अथवा तस्यौदारिकशरीरिणः समयद्वयमुत्तरवैक्रियं कृत्वा तृतीयसमये मृतस्य निर्विग्रहेण च दिवि समुत्पन्नस्य तस्मिन्नेव तृतीयसम

विशेषा·वि· यदा वैक्रियसंघातं कुर्वत एकः संघातपरिशाटोभयसमयः संघातान्तरं भवतीति। अथ वैक्रियसंघातपरिशाटोभयस्य च जघन्यमंतरकालमा
३८० ह उभयस्स चिरविउव्विय।गयस्स देवस्स विग्गहगयस्स। साडस्संतमुहुत्तं।तिण्हवि तरुकालमुक्कोसं॥ उभयस्य वैक्रियस्य संबंधिनः संघातप
रिशाटलक्षणस्य समयस्यैको जघन्यमंतरं भवतीत्यध्याहारः। कस्य पुनस्तोदित्यवाप्यतद्इत्याह॥ चिरमंतर्मुहूर्तमानं कालं विकुर्व्य वैक्रियवपुषि
स्थित्वा मृतस्य देवेषु विग्रहगतस्य जंतोः संघातसमयोंऽतरे प्राप्यते। अयमत्र भावार्थः। य औदारिकशरीरी वैक्रियलब्धिमानुपकल्पितवैक्रि
यशरीरः परिपूर्णतिर्यङ्मनुष्यवैक्रियशरीरस्थितिकालं यावत्संघातपरिशाटौ विधाय म्रियते अविग्रहेण च सुरालये समुत्पद्य प्रथमस
मये वैक्रियसंघातं करोति द्वितीयादिसमयेषु तु संघातपरिशाटौ तत्संबंधिन उभयस्य उभयस्य चांतरे स एवानंतरोक्तः संघातसमयो भ
वतीति॥ ननु॥ यद्येवं चिरविउव्वियमयस्सेत्यत्र चिरग्रहणमपार्थकमिहहि मनुष्यादिषु यश्चिरं स्तोकं वा कालं वैक्रियसंघातपरिशाटौ कृत्वा
अविग्रहेणादिवि समुत्पद्यते तेनैव प्रयोजनं किं चिरशब्दविशेषणेन॥ सत्यं॥ किंतु प्रथमसमयेपि मरणनिषेधार्थमिदमुक्तं यदिवात्र
नंतरं वैक्रियसंघातांतरं भावयतासप्रयोजनत्वाद्द्वितीयादिसमयेष्वाकस्मिकमसमाप्तवैक्रियस्यापि मरणमुक्तमत्र त्वसमाप्तवैक्रियस्यापि
मरणोपदर्शनेन न किंचित्प्रयोजनमिति ख्यापनार्थं चिरग्रहणेन परिपूर्णांतर्मुहूर्तिकमनुष्यादिवैक्रियस्थितिकालानुज्ञापिकृतवानाचार्य
इत्यदोषः॥ साडस्संतमुहुत्तोत्ति॥ एकदा वैक्रियसर्वशाटं कृत्वा पुनरपि तत्सर्वशाटं कुर्वतोऽन्तर्मुहूर्तं जघन्यमंतरं भवति। कथमिति चेदुच्य
ते॥ कश्चिदौदारिकशरीरी वैक्रियलब्धिमान् क्वचित्प्रयोजने वैक्रियं शरीरं कृत्वा सिद्धकार्यपर्यंते तस्य सर्वपरिशाटं विधाय पुनरौदारिक
शरीरमाश्रयति तत्र चांतर्मुहूर्तं स्थित्वा पुनरप्युत्पन्नप्रयोजने वैक्रियं करोत्यंतर्मुहूर्तं च तत्र स्थित्वा पुनरप्यौदारिकमागच्छन् वैक्रियस्य सर्व
शाटं करोत्येवं च सति वैक्रियशरीरशाटस्य चांतरे औदारिक वैक्रियशरीरगतमंतर्मुहूर्तद्वयं भवति अनेन चांतर्मुहूर्तद्वयेनापि बृहत्तर
मेकमेवांतर्मुहूर्तं विवक्षितमतो युज्यते जघन्यं वैक्रियशाटांतरमंतर्मुहूर्तमिति तदेवं वैक्रियसंघातोभयशाटानां जघन्योऽन्तरकाल
उक्तोऽथ त्रयाणामप्येतेषामुत्कृष्टमंतरकालमाह॥ तिण्हवीत्यादि॥ इह यदा कश्चिज्जीवो वैक्रियशरीरस्य संघातादित्रयं कृत्वा वनस्पतिषूत्प
द्यते तत्र चानंतकालमतिवाह्य तत उद्वृत्तः पुनरपि कश्चिद्वैक्रियशरीरमासाद्य तत्संघातादित्रयं करोति तदा तत्संबंधिनः संघातपरिशाटोभयल ३८१
क्षणस्य त्रयस्यापि स एवानंतोत्सर्पिण्यवसर्पिणीरूपो वनस्पतिकालोऽन्तरं भवतीति। अथाहारकशरीरसंघातपरिशाटतदुभयानां कालो
अंतरं च वक्तव्यं तत्राह। आहारोभयकालो। दुविहो अंतरं तियं जहन्नंति। अंतोमुहुत्तमुक्कोसं।मद्धपरियट्टमूणं च॥ आहारकशरीरसंघातः

परिशाटश्च प्रत्येकं सामायिको भवति सच सुगमत्वाद्गाथायां न लिखितः स्वयमेव तु द्रष्टव्य इति संघातपरिशाटोभयकालस्तु द्विविधोऽज
घन्यत उत्कृष्टतश्च संघातपरिशाटोभयानां यदंतरत्रिकं अंतरकालत्रयं जघन्यं तदेतत्सर्वमंतर्मुहूर्तकालमानमवगंतव्यं केवलं तदेवांतर्मु
हूर्तं लघुबृहत्त्वतारतम्येनावसेयमिति आहारकशरीरं ह्यंतर्मुहूर्तकालस्थितिकमेव भवत्यतस्तत्संबंधिनः संघातपरिशाटोभयस्य जघ
न्यत उत्कृष्टश्चांतर्मुहूर्तकालभावित्वं सिद्धमेवेति एकदा कृत्वाहारकशरीरं प्रयोजनसिद्धौ परित्यज्य चतुर्दशपूर्वधरो जघन्यतोऽं
तर्मुहूर्तात्पुनरप्युत्पन्नप्रयोजनस्तत्करोत्यतस्तद्गतसंघातपरिशाटोभयानां भवति जघन्यमंतर्मुहूर्तमिति उत्कृष्टं त्वंतरं त्रयाणामपि संघा
तपरिशाटोभयानां किंचिन्न्यूनार्धपुद्गलपरावर्तरूपं भवति इदं च यदा चतुर्दशपूर्वधर आहारकशरीरं कृत्वा प्रमादात्प्रतिपतितो वनस्प
त्यादिषु यथोक्तकालं स्थित्वा पुनरपि चतुर्दशपूर्वधरत्वमवाप्याहारकशरीरं करोति तस्य द्रष्टव्यमिति॥ अथ तैजसकार्मणविषयं संघा
तादिविचारं चिकीर्षुराह। तेयाकम्माणं पुणो।संताणाणाईउ न संघाउ। भव्वाण हाज्य साडो। सेलेसीचरमसमयम्मि। उभयं अणाइनिहणं
। संतं भव्वाण होज्ज केसिंचि। अंतरमणाइभावा। अच्चंतविउगउ णेसिं॥ व्याख्या॥ तैजसकार्मणयोः पुनः संघातस्तावन्न भवत्येव तयोरना
दिकालसंतानेन प्रवृत्तत्वात्संघातस्तु उत्पद्यमानशरीरप्रथमसमयत्वादिति प्रागप्युक्तं सर्वपरिशाटोपि तैजसकार्मणयोरभव्यानां न भ
वत्येव तस्य मुच्यमानशरीरविषयत्वात्तयोश्च तत्त्यागासंभवात् भव्यानां तु केषांचित्सिद्धिगमनयोग्यानां शैलेशीचरमसमये भवेच्छाटः स च सामायिको द्रष्ट
व्यः उभयं तु संघातपरिशाटलक्षणं आदिश्च निधनं चादिनिधने न विद्येते आदिनिधने यस्य तदनादिनिधनमेवाभव्यानां भवति तत्त्या
गाभावात् भव्यानां तु केषांचित्सिद्धिगमनसमये सांतमुभयं भवेत्तदानीं सर्वथा तत्त्यागादंतरं णेसिंति एतयोर्न भवत्येव अभव्यानामनादि
निधनत्वात्तयोर्भव्यानां तु सनिधनत्वेप्युत्पत्तिवियोगेन त्यागात्पुनस्तद्ग्रहणाभावात् सकृत्स्य पुनर्ग्रहणाच्चांतरकालसंभवादिति। संघातपरि
शाटवक्तव्यता समाप्ता॥ ६५॥ तदेवमुक्तः सजीवप्रयोगकरणमथाजीवप्रयोगकरणमभिधित्सुराह॥ अजीवाणं करणं। नेयं पमुसंखस
गडथूणाणं। संघायणपरिसाडण।उभयं तहनोभयं चेव॥ अजीवानां करणं ज्ञेयं किं तदित्याह संघातनं तंतूनां पटे परिशाटनमेव केव
लं श्लक्ष्णीकरणं शंखस्य॥ उभयं संघातपरिशाटलक्षणं तक्षणकीलिकादियोगाच्छकटस्य॥ नोभयंति संघातपरिशाटोभयनिषेधः स्थू
णायाः केवलोर्ध्वकरणादिभावेन तदभावादिति एवमन्यदपि यज्जीवप्रयोगादजीवानां क्रियते तत्सर्वमजीवकरणमिति दर्शयन्नाह॥ ज
ं तं निज्जीवाणं। कीरइ जीवप्पओगउ तं तं। वन्नाइरूवकम्माइ या वितदजीवकरणंति॥ एवं यच्चदजीवानां वस्त्रकाष्ठपाषाणादीनामजीवप्रयोग

विशेषा·वि· जीवव्यापारेण कुसंभमंजिष्ठादिभिर्वर्णादि क्रियते पुत्तलिकादिकं रूपकर्म्मादि वा विधीयते तत्सर्वमजीवकरणमिति। तदेवमुक्तं द्रव्यकरण
३०० मथ क्षेत्रकरणमभिधित्सुराह। इह दव्वं चेव निवासमेत्तपज्जायभावउ खेत्तं। भन्नइ नाभन्नत्तस्स य। करणं निव्वत्तिउ भिहियं। होज्ज व पज्जाया
उ। पज्जाउ जेण दव्वउ णन्नो। उवयारमेत्तउ वा। जह लोए सालिकरणाई। खेत्ते व तत्थ करणं। निरिवित्तकरणं तहं जहासिद्धं। खेत्तं पुन्नमिणं पुन्न
करणसंबंधिमेत्तेणं। व्याख्या॥ इह द्रव्यमेव सन्नभःक्षेत्रं भण्यते। कुत इत्याह। निवासेत्यादि मात्रशब्दस्य व्यवहितः प्रयोगो निवासपर्यायभा
वमात्रत इत्यर्थः। इदमुक्तं भवति। क्षिति वास गत्योः इति क्षियंति निवसंति जीवा अजीवाश्चात्रेत्यौणादिके त्र प्रत्यये क्षेत्रमित्यस्मादन्वर्थाद्द्रव्य
मपि नभःक्षेत्रमुच्यते तस्य च नाभासा निवृत्तिर्नोनिःपादनेन करणं नाभिहितमकृतिमत्वादस्येति। यदि तस्य करणं नास्ति तर्हि करणभेदेषु पाठः
किमर्थमित्याशंक्याह॥ होज्ज वेत्यादि भवेद्वा क्षेत्रस्यापि करणं पज्जायाउत्ति घटपटादिसंयोगवियोगादिपर्यायानाश्रित्येत्यर्थः पर्याया हि सर्वे
षामपि वस्तूनामनित्या इत्यतस्तेषां करणमपि संभवति यदि नाम पर्यायाणां करणं संभवति। तर्हि द्रव्यस्य किमायातमित्याह॥ पर्यायो येन द्रव्या
दनन्यो ऽभिन्नस्तेन पर्यायस्य करणे द्रव्यस्यापि करणं भवत्येवेति उपचारतो वा क्षेत्रस्य करणं भण्यते जह लोए सालिकरणाइत्ति यथा लो
के वक्तारो भवंति शालिक्षेत्रमिक्षुक्षेत्रं वा मया कृतमित्यादि अथ वा क्षेत्रस्य करणमिति षष्ठीतत्पुरुषो न क्रियते किंतु क्षेत्रे करणं क्षेत्रकर
णं सप्तमीतत्पुरुष इति दर्शयन्नाह। खेत्ते वेत्यादि॥ अथवा यत्र क्षेत्रे करणं पुण्यादिस्तत्क्षेत्रकरणं यथा लोकेपि सिद्धमेतत्पुण्यमिदमुज्जयं
तशत्रुंजयादिक्षेत्रं पुण्यकरणसंबंधमात्रेण तत्र हि ये दानानशनादिकं कुर्वंति तेषां महत्पुण्यं भवतीत्यतः पुण्यस्य तत्र करणात्पुण्यं क्षेत्रं त
दिति। उक्तं क्षेत्रकरणमथ कालकरणं वाच्यं॥ तत्र कालस्याप्यकृत्रिमत्वात्करणं नास्ति द्रव्यपर्यायत्वविवक्षयात्स्यात् तद्भवे हाउ इति दर्शय
ति। जं वत्तणाइरूवो। कालो दव्वस्स चेव पज्जाउ। तो तेण तस्स तम्मि व। न विरुद्धं सव्वहा करणं॥ यस्मात्प्रागुक्तस्वरूपो वर्तनादिरूपः कालो
द्रव्यस्यैव पर्यायः पर्यायश्च द्रव्यादभिन्नस्ततो यथा द्रव्यस्य तथा तस्यापि करणं न विरुद्धं। कथमित्याह॥ तेन कालेन तस्य वा तस्मिन्वेत्या
दिभिः सर्वथा सर्वैरपि प्रकारैरिति॥ अथवा ज्योतिष्करमार्गप्रसिद्धमेवेह कालकरणं गृह्यत इति दर्शयति। अहवेह कालकरणं। ववाइ
जोइसियगइविसेसेणं। सत्तविहं तत्थ चरं चउव्विहं थिरमसव्वायं॥ अथवा बवबालवादिरूपं चंद्रादित्यादिज्योतिषिकदेवगतिविशेषणायद्भ ३००
वति। तत्र सप्तविधं चरं तदाह। बवं च बालवं चेव। कोलवं थीविलोयणं॥ गरादि वणियं चेव विट्ठी हवइ सत्तमा॥ अस्य सप्तविधस्यापि
चरस्य करणस्यानयनोपायमाह। पक्खतिहउ दुगुणिया। दुरूवरहिया य सुक्कपक्खम्मि। सत्तहिए देवसियं। तं चिय रूवाहियं रत्तिं। कृष्णस्य

शुक्लस्य वा प्रस्तुतपक्षस्य याः तिथयो ऽतिक्रांतास्ता द्विगुणीक्रियंते ततश्चागतराशेः सप्तभिर्भागो ह्रियते एवं च कृते यत्करणमागच्छति तत्प्रस्तु
ततिथौ कृष्णपक्षे दैवसिकं विज्ञेयं रूपाधिकं तु दैवरात्रौ यथा कृष्णाष्टम्यां द्विगुणिता या विंशतिर्भवति ततः सप्तभागे हृते षट् शेषा भ
वंति तथा चेदं षष्ठं वणिजाभिधानं दैवसिकं करणं लब्धं रूपे तत्र प्रक्षिप्ते रात्रिगतं विष्ट्यभिधानं सप्तमं करणं लभ्यते एवमन्यत्रापि कृष्णपक्षे
द्रष्टव्यं। शुक्लपक्षे विशेषमाह। दुरूवरहिमाय सुक्कपक्खम्मित्ति शुक्लपक्षे द्विगुणिततिथिराशेर्द्वे रूपे पात्येते ततो दैवसिकं करणमागच्छति
रूपाधिकं तु रात्रिगतं भवति यथा शुक्लचतुर्थ्यां द्विगुणितायामष्टौ भवंति द्वयोश्च पातितयोः षड्भवंति सप्तभिश्च भागो न पूर्यते ततस्तदैव दैव
सिकं षष्ठं करणं लब्धं रूपे तु प्रक्षिप्ते सप्तमं विष्ट्यभिधानं रात्रिगतं करणं लभ्यते एवमन्यत्रापि शुक्लपक्षे भावनीयं इह च लोके प्रसिद्धः कर
णानयनोपायो ऽन्योपि विद्यते। तद्यथा॥ तिहिं दुगुणीएकिहिं ऊणा सत्तहिं हरणं सेसं करणमिति। अयमपि युक्तः। केवलमिह मासतिथयो
द्विगुणयितव्या यदागच्छति तद्रात्रिगतकरणं रूपे तु पातिते दिवसगतं द्रष्टव्यमिति। अथ चतुर्विधं स्थिरकरणमाह। सउणि चउप्पय नागं
किंथुग्घं करणं थिरं चउहा। बहुलचउद्दसि रत्तिं। सउणि सेसं तियं कमसो॥ कृष्णचतुर्दशीरात्रौ सदावस्थितं शकुनिनामकं भवति अमावा
स्यायां दिवसे चतुष्पदं रात्रौ नागं प्रतिपद्दिवा किंस्तुघ्नं शेषरजनीदिनयोर्यथोक्तोपायात् चरं करणमवसेयमिति। अथ भावकरणमाह॥ भा
वस्स व भावेण व। भावे करणं ति भावकरणंति। तं जीवाजीवं। पज्जायविससउ बहुहा॥ भावस्य पर्यायस्य करणं भावकरणं भावेन वा करणं
भावे वा करणं तच्च भावकरणं जीवाजीवानां पर्यायविशेषतः पर्यायविशेषानाश्रित्य बहुधा बहुभेदं भवतीति। तत्राल्पवक्तव्यत्वादजीवभावक
रणं तावदाह। अपरप्पउगजं जं अजीवरूवाइ पज्जयावत्थं। तमजीवभावकरणं। तप्पज्जायप्पणा वेक्खं॥ परप्रयोगाज्जातं परप्रयोगजं न
परप्रयोगजं स्वाभाविकमित्यर्थः यदपरप्रयोगजं तदजीवभावकरणमिति संबंधः। कथंभूतमित्याह अजीवरूवाइपज्जयावत्थंति अ
जीवानामभ्रेंद्रधनुरादीनां रूपादिपर्याया अजीवरूपादिपर्यायास्त एवावस्था स्वरूपं यस्याजीवभावकरणस्य तदजीवरूपादिपर्याया
वस्थं परप्रयोगमंतरेण यदभ्रादजीवानां स्वाभाविकं रूपरसगंधस्पर्शसंस्थानादिपर्यायकरणं तदजीवभावकरणमित्यर्थः। तर्हि द्रव्य
विस्रसाकरणादस्य को भेद इत्याशंक्याह। तप्पज्जायप्पणावेक्खंति॥ तेषामजीवानां पर्याया रूपादयस्तत्पर्यायास्तेषामर्पणं प्राधान्येन
विवक्षणं तत्पर्यायार्पणं तस्यापेक्षा यत्र तत्पर्यायार्पणापेक्षं। इदमुक्तं भवति पूर्वं द्रव्यप्राधान्यविवक्षया द्रव्यविस्रसाकरणमिदमुक्तं
इह तु रूपादिपर्यायप्राधान्यमपेक्ष्यैतदेव भावकरणमभिहितमिति॥ इदं च तप्पज्जायप्पणावेक्खमित्यनेनेदमप्युत्तरमनवगच्छतः पर

स्य मतमाशंक्य परिहरन्नाह। कीरइ व वीससा करणं उ। विमिमी इमस्स न नु भणियं। इह पज्जायावेरका। दव्वठियनयमयं तं च ॥ गतार्था ॥ अथ जीव
भावकरणमाह ॥ इह जीवभावकरणं। सुयकरणं नोसुयभिहाणं च। सुयकरणं दुवियप्पं। लोइयलोउत्तरं चेव। बद्धाबद्धं च पुणो। सत्था
सत्थोवएसतो याउ। एक्केक्कं सइ निसीह करणाभेयं मुणेयव्वं ॥ व्याख्या ॥ जीवस्य भावो जीवभावः तस्य करणं जीवभावकरणं तच्च द्विविधं
श्रुतज्ञानभावकरणं नोश्रुताभिधानं च नोश्रुतज्ञानभावकरणं चेत्यर्थः। आह ॥ ननु यथा श्रुतज्ञानं जीवस्य भावस्तथा शेषज्ञानान्यपि विद्यंते
ततो मत्यादिज्ञानभावकरणमपि कस्मान्नोक्तं। सत्यं ॥ किंतु यथा परायत्तत्वाद् गुरूपदेशादिना श्रुतज्ञानं क्रियते नैवं शेषज्ञानानि तेषां स्वाव
रणक्षयोपशमक्षयाभ्यां स्वत एव जायमानत्वात् एवं सम्यक्त्वादयोपि जीवभावा नैकांतेन परायत्ताः तेषां नारकादिष्वन्यथापि भावादिति श्रु
तज्ञानकरणमपि द्विविधं लौकिकं लोकोत्तरं च पुनरप्येकैकं द्विधा बद्धमबद्धं च तत्र गद्यपद्यरूपतया ग्रथितं बद्धं इदं च शास्त्रोपदेशरूपं भवति यत्पुन
रशास्त्रोपदेशरूपं कंठाद्वचश्रूयते तदबद्धं इदं च बद्धमबद्धं चैकैकं द्विधा भवति शब्दकरणं निशीथकरणं चेति। अथ शब्दकरणस्य निशीथकरणस्य
च व्याख्यानमाह। उत्ताउ सद्दकरणं। पगासपाढं व सरविसेसो। वा गूढ अत्थं तु निसीहं। रहस्सं सुत्तं च महवा तं ॥ उत्ताउ सद्दकरणंति उक्तिविशेषः शब्दक
रणं अथवा प्रकाशपाठं शब्दकरणं यदि वा उदात्तादिस्वरविशेषः शब्दकरणमुच्यत इति गूढो गुप्तोऽनवगम्यमानो योर्थः यस्य तद्गूढार्थं पुनर्निशीथ
करणमुच्यते अथवा यद्रहस्यसूत्रार्थं तन्निशीथकरणमुच्यते यथा निशीथाध्ययनं रहस्यमप्रकाशं यत्सूत्रमर्थश्च यस्य तद्रहस्यसूत्रार्थमिति स
मासः ॥ किं पुनस्तल्लौकिकं लोकोत्तरं वा बद्धश्रुतमित्याह। लोए अणिबद्धाइं। अड्डियपच्छिड्डियाइं करणाइं। पंचादेससयाइं मरुदेवाईणि उ
त्तरिणं। लौकिकानि बद्धान्युपदेशमात्ररूपाणि न पुनः शास्त्रनिबद्धानि महत्त्वानां करणविशेषरूपाण्यङ्कितिकाप्रत्यङ्कितिकादीनि विज्ञेयानि लोको
त्तरे त्वनिबद्धानि पंचाशतान्यादेशानां बोद्धव्यानि। मरुदेवाईणि ॥ मरुदेव्यादेशा आदौ येषां तानि मरुदेव्यादीनि पंचादेशशतानि यथात्र
स्यां तस्थावरा अनादिवनस्पतिकायादुद्धृत्य मरुदेवी प्रथमजिनमाता सिद्धेति। यदुक्तं ॥ उत्ताउ सद्दकरणमित्यादि। तत्र प्रेर्यपरिहारं चाह। भाव
करणाहिगारे। किमिहं सद्दाइ दव्वकरणेणं। भण्णइ तत्थ विभावो। विवक्खिउ तत्थ सिद्धाउ ॥ ननु इह भावकरणाधिकारे किमप्रस्तुतेन शब्दादिद्रव्य
करणोपन्यासेन शब्दादि शब्दगतानेकभेदसंग्राहकेन गण्यते अत्रोत्तरं तत्रापि शब्दद्रव्यकरणे भाव एव भावश्रुतमेव विवक्षितं। कथंभूतो भा
वः तद्विशिष्टः शब्दविशिष्टः अयमभिप्रायः प्रकाशपाठादिके शब्दकरणेपि न केवलं शब्द एव विवक्षितः किंतु यत्तस्य शब्दस्य कारणरूपं कार्य ३९१
रूपं भावश्रुतं तदेव शब्दविशिष्टमिह विवक्षितमित्यदोष इति। उक्तं श्रुतकरणमथ नोश्रुतकरणमाह। नोसुयकरणं दुविहं। गुणकरणं जुंज

णाभिहाणं च। गुणकरणं तवसंयम। करणं मूलुत्तरगुणा वा ॥ नोशब्दस्य सर्वनिषेधवचनत्वाच्छ्रुतव्यतिरिक्तं यत्तपःसंयमादिरूपस्य जीव
भावस्य करणं तन्नोश्रुतभावकरणं तच्च द्विविधं गुणकरणं तथा जुंजणाभिहाणंति युज्यंत इति योगा मनःप्रभृतयस्तेषां यत्करणं तद्योजना
भिधानं करणमिति तत्र गुणकरणं तपःसंयमयोः करणं अथवा मूलगुणकरणमुत्तरगुणकरणं वा गुणकरणमुच्यत इति। अथ योगक
रणव्याख्यानमाह। मणवयणकायकिरिया। पनरसविहा उ जुंजणाकरणं। समाईयकरणमिणं। किं नामाईण होज्जाहि ॥ सत्यादिभेदत
श्चतुर्विधं मनः चतुर्विधं वचनं औदारिक २ मिश्रादिभेदात्सप्तविधः कायः इत्येवमेतत्क्रियापि पंचदशविधा योजनाकरणं तेनावगंत
व्या तदेवमभिहितं भावकरणं तदवसाने चोक्तं नामादिभेदतः षड्विधमपि करणमिति। अथ विनेयः पृच्छति ॥ ननूक्तस्वरूपाणां नामादीनां
षण्णां करणभेदानां मध्ये सामायिकं करणमिदं किं भवेत्कस्मिन् भेदे अवतरेदित्यर्थः अत्र गुरुराह। सच्चं पि जहाजोगं नेयं भावकरणंवि
सेसेणं। सुयमहव सद्दकरणं सुयसामइयं न चारित्तं ॥ इदं सामायिककरणं सर्वमपि षड्विधमपि नामादिकरणं ज्ञेयं सर्वेष्वपि नामादिभे
देष्ववतरेदित्यर्थः कथं यथायोगं यथासंभवं तत्र सम्यक्त्वश्रुततपःसंयमादिगुणानां जीवद्रव्यपर्यायत्वात्पर्यायस्य च द्रव्यानन्यत्वाद्द्रव्यक
रणे तदंभवत्येव एवं नामादिकरणेष्वप्यथासंभवं भावनीया भावकरणे त्विदं विशेषतो भवति सम्यक्त्वादिसामायिकानां जीवभाव
त्वादिति ॥ आह ॥ ननु भावकरणं पूर्वं बहुभेदमुक्तं तत्किं सर्वेष्वपि भावकरणभेदेषु सर्वमपि सामायिकमवतरति नेत्याह। सुयमित्यादि। श्रुत
करणं तथा बद्धश्रुतकरणं शब्दकरणं च श्रुतसामायिकमेव भवति तस्यैवैतद्भेदरूपताघटनात् न तु चारित्रसामायिकं तस्यैतद्रूपासंभवा
दिति। चारित्रसामायिकं तर्हि कस्मिन् भावकरणभेदे अवतरतीत्याह। गुणकरणे चारित्तं। तवसंयमगुणमयंति काऊणं। संभवेउ सुय
करणं। सुयसत्थं जुंजणाकरणं ॥ गुणकरणं चारित्रसामायिकं गुणकरणलक्षणे नोश्रुतभावकरणे प्रथमभेदे एतदवतरतीत्यर्थः
तपःसंयमगुणात्मकमिति कृत्वा तथा संभवतो यथासंभवं श्रुतकरणमप्येतद्भवति प्रशस्तवाग्रूपायाश्चारित्रभेदभूताया वाचोपि
तेरत्रावतारादिति तथा सुप्रशस्तयोजनाकरणमिति नोश्रुतभावकरणद्वितीयभेदेप्येतदवतरतीत्यर्थः सुप्रशस्तमनोवाक्कायरूपता
चारित्रस्येति चतुःषष्टी गाथार्थः ५५८ इह करणे भण्णं तं इत्यादिगाथायाः समनंतरं नामं ठवणा दविए इत्यादिका चतुर्दश गाथा नि
र्युक्तौ दृश्यंते ताश्च भाष्यकारेण प्रक्षेपरूपत्वादिना केनापि कारणेन भाष्ये न लिखिताः केवलं तदर्थ एव भाष्यगाथाभिर्लिखितस्तस्मा
त्कारणं स्वधिया मन्तव्यमिति। तदेवं व्याख्यातं करणे भए अ भंते इत्यादिगाथायाः करणलक्षणं प्रथमपदं करणं चेह सामायिकस्यैव

MEMORIAL

प्रस्तुतं करोमि भदंत सामायिकमिति संबंधात् तस्तदेव सामायिककरणमव्युत्पन्नविनेयवर्गव्युत्पादनार्थं। सप्तभिरनुयोगद्वारैः कृताऽ
दिभिर्निरूपयन्नाह। कयाकयं केण कयं केसु दव्वेसु कीरई वावि। काहे व कारउ नयउ। करणं कइविहं कहं॥ ननु करणक्रियायाः पूर्वं सामायिकं किं कृ
तं क्रियते अकृतं वाउभयथापि वक्ष्यमाणदोषो। अत्रोत्तरमाह॥ कयाकयंति नैकांतेन कृतं क्रियते नाप्यकृतं किंतु कृताकृतं क्रियत इति तथा के
न कृतमिति वक्तव्यं तथा केषु द्रव्येषु शुद्धादिषु क्रियते कदा वा कारकोऽस्या भवति नयउत्ति नैगमादिनयमतेनात्रोत्तरं वक्तव्यं तथा करणं कतिवि
धं कतिभेदमिति वाच्यं तथा कथं केन प्रकारेणेदं सामायिककरणं लभ्यत इति वाभिधानीयमिति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः॥ ९९९। विस्तरा
र्थं भाष्यकार आह। किं कयमकयं कीरइ। किं वा नो भणइ सव्वहा दोसो। कयमिह सब्भावाउ। न किरए चिरकयघडव्व। निच्चकिरियापसंगो। किरि
यावेफल्लमपरिणिट्ठा वा। अकय कय कज्जमाणं च वाए स भावया निच्चो॥ व्याख्या॥ किं कृतं क्रियते सामायिकमकृतं वा किं वातः किमनेन प्र
श्नेनेति गुरुणा प्रोक्ते भणति परः सर्वथा पक्षद्वयेऽपि दोषः। तथाहि॥ कृतं तावन्न क्रियते सद्भावादग्रेऽपि विद्यमानत्वाच्चिरकृतघटवदिति
कृतस्य च करणे नित्यं क्रियायाः करणस्य प्रसंगः क्रियामात्रवैफल्यं कृतत्वादेवेति अथ कृतमपि क्रियते तर्हि करणस्यापरिनिष्ठाकृ
तत्वाविशेषादिति अपि च कृतं क्रियत इत्येवमाने वस्तुनः सर्वदैव सत्वमभ्युपगतं भवति यच्च सर्वदा सत्तदाकाशवन्नित्यं नित्ये च वस्तुन्य
कृतमिदं कृतं वा क्रियमाणं वेत्यादि व्यपदेशो न भवत्यनित्यत्वप्रसंगादिति॥ अकृतपक्षमंगीकृत्याह। अकयं पि नेय कीरइ। असंभावाउ व
पुप्फं व। निच्चं किरियाइ दोसा। स विसेसयरा य सत्थम्मि॥ स्पष्टा॥ अथ क्रियमाणं क्रियते तत्राह। सदसदुभयदोसाउ। सव्वं कीरइ न कज्जमा
णंपि। इय सव्वहा न कीरइ। सामइयमउ कउ करणं॥ तत्क्रियमाणं वस्तु सद्वा असद्वा परिकल्प्येत यदि सत्तर्हि कृतपक्षोक्ताः सर्वेऽपि दोषाः प्र
सजंति असत्पक्षेऽकृतपक्षदोषानुषंगः अथ सदसत्क्रियमाणमिष्यते तदप्ययुक्तमुभयपक्षोक्तदोषप्रसंगादित्येवं सर्वथा सर्वप्रकारैः
सामायिकं न क्रियते अतः कस्मात्तस्य करणमिति। अत्रोत्तरमाह। नणु सव्वहा न कीरइ। पडिसेहम्मि विसमाणमेवेदं। पडिसेहसाभावे। परि
सिद्धं केण सामइयं। अह कयमकयं न कयं। न कज्जमाणं कयं तहा वि कयं। पडिसेहवयणमेयं। तह सामइयं पि को दोसो॥ व्याख्या॥ ननु सर्वथा
सर्वप्रकारैः सामायिकं न क्रियत इत्येवं यस्त्वया प्रतिषेधो विधीयते तत्रापि प्रतिषेधे समानमेवेदं किमसौ कृतः क्रियते अकृतः क्रियमाणो वे
त्यादिकल्पनायेन सोऽपि सर्वथा न क्रियते अथ प्रतिषेधाभावे केन प्रतिषिद्धं सामायिकं न केनचिदतः क्रियत एतदिति अथैवं ब्रूषे प्रतिषेधव ३९२
चनं मे तत्कृतं वा सदकृतं वा सन्नकृतं नापि क्रियमाणं कृतं तथापि कृतं तावत्केनापि उच्चारणादिना प्रकारेण हंत यथा केनापि प्रकारेण त्वं येन

कृतं तथा सामायिकमपि केनापि प्रकारेण कृतमतस्तत्रापि को दोषस्त्वयाऽदीयत इति। अथ कृताकृतपक्षं नयमतेनोपदर्शितिसांतपक्षमुपदर्शयन्ना
ह। अकयमसुद्धनयाणं। निच्चत्तणउ नभं व सामइयं। सुद्धाण कयं घडइ व। कयाकयं समयसब्भावो॥ द्रव्यार्थिकरूपाणामशुद्धनयानां नैगमसंग्र
हव्यवहाराणामकृतं सामायिकं नित्यत्वान्नभोवदिति शुद्धानां तु निश्चयनयरूपाणामृजुसूत्रादीनां कृतं तद्घटवदिति समयसद्भावस्त्वयं नैकांते
न कृतं सामायिकं क्रियते नाप्यकृतं किंतु कृताकृतं क्रियत इति। यदि वा शिष्टानां स्थित्यादिविवक्षा चत्वारः कृतादिभिश्चतुर्भिर्भंगैः किंचिद्वस्तु क्रियते किं
चित्त्वेतैश्चतुर्भिरपि भंगैर्न क्रियत इत्यवेति दर्शयन्नाह। कीरइ कयमकयं वा। कयाकयं च हमज्जमाणं वा। कज्जमिह विवक्खाए। न कीरए सव्वहा किंचि
॥ इह किंचित्कार्यं केनापि रूपेण कृतं क्रियते केनचिद्रूपेणाकृतं क्रियते केनापि रूपेण कृताकृतं क्रियते केनचित्प्रकारेण क्रियमाणं वा किंचि
त्क्रियते अन्यत्तु किंचिद्विवक्षया सर्वथाप्येतैरपि कृतादिभिः प्रकारैर्न क्रियत इति। अत्र यथासंख्यमुदाहरणं। रूवित्ति कीरइ कउ। कुंभो संठाणस
त्तिउ अ कउ। दोहिं वि कउ या कउ सो तस्समयं कज्जमाणोत्ति। पुव्वकउ उ घडतया। परपज्जाएहिं तदुभएहिं च। कज्जंतीयपडतया न कीरए सव्वहा कुं
भो॥ व्याख्या॥ रूपीति कृत्वा पूर्वकृत एव कुंभस्तद्रूपतया क्रियते मृत्पिंडावस्थायामपि रूपादीनां सद्भावादिति संस्थानजलाहरणशक्तिभ्यां
तु पूर्वमकृतः क्रियते रूपितया संस्थानशक्तितश्चेति रूपद्वयेनापि विवक्षितोऽसौ पूर्वं कृताकृतः क्रियते तत्समयमुत्पत्तिसमये क्रियमाणो
सौ क्रियत इति पूर्वं कृतस्तु पूर्वं निष्पन्नो घटो घटतया घटपर्यायेण न क्रियते परपर्यायैस्तु पटादिधर्मैः पूर्वमकृतो घटो न क्रियते परपर्यायैर्वस्तु
नः कर्तुमशक्यत्वात् तदुभयैश्च स्वपरपर्यायैर्विवक्षितः कृताकृतोऽसौ न क्रियते स्वपर्यायाणां पूर्वमेव कृतत्वात्परपर्यायाणां तु पूर्वमप्यकृतानां
कर्तुमशक्यत्वात् क्रियमाणश्चोत्पत्तिसमये कुंभः पटतया न क्रियते अशक्यत्वात् तदेवं सर्वथा सर्वैरपि कृतादिप्रकारैः कुंभो न क्रियते यथोक्तविवक्ष
या कृतोऽकृतः कृताकृतः क्रियमाणश्च कुंभो न क्रियत इत्यर्थः तदेवं यथाभिहितविवक्षया क्रियमाणत्वमक्रियमाणत्वं च वस्तुनः प्रोक्तं। अथवा
विवक्षांतरेण सर्ववस्तूनां क्रियमाणत्वमक्रियमाणत्वं च दर्शयितुमाह। वोमाइ निच्चयाउ न कीरइ सव्वपज्जायवा सव्वं। कीरइ य कज्जमाणं। समएस
व्वं स पज्जयउ। इह व्योमात्मकालदिगादिकं वस्तु न क्रियते नित्यत्वात् अथवा व्याख्या सर्वमपि व्योमादि घटविघटनकुसुमादिवत् वस्तु न क्रियते
इत्यतया सर्वस्य सर्वदा अवस्थितत्वात्पर्यायतया तु प्रतिसमयं सर्वं वस्तु क्रियमाणं क्रियते सर्वस्मापि समये अपरापरस्व पर्यायाणामुत्पादा
दिति। समयसद्भावव्यक्तीकरणपूर्वकं प्रकृतयोजनामाह उप्पायट्ठिइभंगस्स। भावउ इय कयाकयं सव्वं। सामाइयं पि एवं। उप्पायाइस्स
भावंति॥ उत्पादस्थितिभंगस्वभावत्वादित्यनेक प्रकारेण सर्वमपि वस्तु कृताकृतस्वरूपं एवं सामायिकमपि उत्पादादिस्वभावत्वात्कृताकृ

नस्वरूपंद्रव्यमतःकृताकृतंतत क्रियतइतिस्थितं अत्रपरःप्राह। दव्वमणत्थंतरपज्जायंतरविसेसणाहिंजुज्जेज्जाउप्पायाइसहावं। नउसामइयं
गुणोजम्हा। सोउप्पन्नोउप्पन्नाएवविगउयविगयाएवेह। किंसेसमस्सजेणिह। कयाश्देसयाहोज्जा॥ ननुद्रव्यमनर्थांतरभूतपर्यायांतरविशेषे
णोत्पादादित्रिस्वभावंयुज्येतनतुसामायिकं गुणोजम्हत्ति गुणमात्ररूपत्वादिति सहिगुणउत्पन्नःसन्नुत्पन्नएवनतुविगतो ऽवस्थितोवाय
दातुविगतस्तदाविगतएवनतूत्पन्नो ऽवस्थितोवा अतःकिंशेषमस्याद्धरितं येनेहकृताश्देशाताकृताकृतरूपतास्यादिति॥ सूरिरुत्तरमाह
अंबियदव्वाणन्नो। पज्जाउतंचतिनिहसब्भावं। तोसोविथितिरूवोव्विय। तत्तोयकयाकयसभावो॥ यस्मादेवपर्यायोद्रव्यादनन्यस्तस्माद्द्रव्यमुत्पा
दव्ययध्रौव्यलक्षणत्रिविधस्वभावं ततोद्रव्यादनन्यत्वात्सोपिपर्यायस्त्रिस्वरूपएवअतश्चद्रव्यवत्कृताकृतःस्वभावस्यादेवेति अथवा
स्वतंत्रस्यापिसामायिकगुणस्यत्रिरूपताघटतएवेति। कथमित्याह। जहवारूवंतरउ। विगयमुप्पाएयरूवमासन्नं निच्चंकमाकमकउ। रू
वंपरपज्जयाउवा। तहपरिणामंतरउ। वयविभवेविपरिणामसामन्नं। निच्चंकयाकयमउ। सामन्नइयंपरगुणाउवा॥ यथावाघटादेरक्तत्वादि
रूपाच्छुक्लत्वादिरूपांतरोत्पत्तौपूर्वरूपस्यविगमेउत्तररूपस्योत्पादेपिरूपसामान्यंनित्यमवतिष्ठति अतोरूपगुणस्यत्रिरूपताअस्मादेवत्रैरू
प्यात्कृताकृतरूपंयुज्यते परपर्यायाद्वापरपर्यायमाश्रित्यकृताकृतंयुज्यतइति तथोत्तरोत्तरशुद्ध्यापरिणमतःसामायिकगुणस्यपरिणा
मांतरात्परिणामांतरोत्पत्तौपूर्वपरिणामस्यव्ययेविगमेउत्तरपरिणामस्यतुवित्तिवेप्युत्पादेपिपरिणामसामान्यंनित्यमवतिष्ठते ततःसामायि
कगुणस्यत्रिरूपता अस्मात्त्रैरूप्यात्तस्यकृताकृतत्वंपरगुणाद्वापरगुणमाश्रित्यकृताकृतत्वमिति। अथवाअन्यथापिसामायिकस्यकृ
ताकृतत्वंवक्तव्यंकथमित्याह। दव्वाइचउक्कंवा। पमुच्चकयमकयमहवसामइयं। एगपुरिसाइउकयमकयंनाणानराईहिं॥ अथवाद्रव्यादि
चतुष्कंद्रव्यक्षेत्रकालभावचतुष्टयंप्रतीत्यकृतमकृतंचसामायिकंभावनीयं। तथाहि॥ एकंविवक्षितंपुरुषद्रव्यंप्रतीत्यकृतंसामायिकंसा
दिसपर्यवसितत्वात्नानापुरुषद्रव्याण्याश्रित्यपुनरकृतंअनादिअपर्यवसितत्वादिति आदित्राद्वाद्भरतैरावतक्षेत्राण्यपिप्रतीत्यकृतंमहावि
देहक्षेत्रेष्वकृतंअव्यवच्छिन्नप्रवाहत्वेननित्यत्वादिति तथाउत्सर्प्पिण्यवसर्प्पिणीकालमाश्रित्यकृतंव्यवच्छिद्यमानत्वेनानित्यत्वान्नोउत्सर्पि
ण्यवसर्पिणीकालंत्वाश्रित्याकृतं अव्यवच्छिन्नत्वेननित्यत्वाद्भावंत्वेकपुरुषोपयोगंप्रतीत्यकृतं नानापुरुषोपयोगानाश्रित्यपुनरकृत
मित्येवंकृताकृतंसामायिकमिति। तदेवमुक्तंकृताकृतद्वारमर्थकेनकृतमितिद्वारंविवरिषुराह। केणाकयंतियववहारउ। जिणिंदेणग ३९३
हरेहिंच। तस्सामिणाउनिच्छय। नयस्सतत्तोजउणन्नं॥ पाठसिद्धा॥ अत्राक्षेपपरिहारौप्राह। नणुनियमेकयंचिय। केणकयंतंतिकापु

णोपुच्छा भणइसवन्नकत्ताइहंतरंगोविसेसेणं॥ आहननुउद्देसेनिद्देसेयनिर्गमेइत्यत्रसामायिकस्यनिर्गमेभण्यमानेमहावीरात्तन्निर्गतमित्या
प्रतिपादनेनकेनकृतंनदित्येतद्गतमेवोक्तार्थमेवपुनरपीहकापृच्छाभण्यते॥ अत्रोत्तरं॥ सतीर्थकरादिःसामायिकस्यबाह्यकर्त्तातत्रोक्तः
इहतुविशेषांतरंगकर्त्ताजिज्ञासितःसचनैश्चयिकःसामायिकानुष्ठातासाध्वादिर्द्रष्टव्यः सामायिकपरिणामानन्यत्वादिति॥ परिहारांतरमा
ह॥ अहवासतंतकत्ता। तद्देहपउज्जकारगोभिमउ। अहवेहसव्वकारग। परिणामापन्नरूवोत्ति॥ अथवातत्रनिर्गमेभगवांस्तीर्थकरःस्वयंबु
द्धत्वात्स्वतंत्रःकर्त्ताभिहिता इहतुतस्यैवभगवतस्तीर्थकरस्ययःप्रयोज्यःप्रबोधनीयःसन्कारकःसाध्वादिःसकर्त्ताभिमतः अथवेहकर्त्तास
र्वकारकपरिणामानन्यरूपोभिमतःसचसाध्वादिरेवसामायिकानुष्ठातामंतव्यः। तथाहि॥ सामायिकंकुर्वन्नसौकर्त्ताक्रियमाणत्वेनचकर्मरू
पात्सामायिकादनन्यत्वात्कर्मसामायिकंयेनाध्यवसायेनकरणभूतेनासौकरोति तस्मादनन्यत्वात्करणंगुरुणाचासौसामायिकंप्रदीयतइति
संप्रदानंसामायिकंचास्माच्छिष्यप्रशिष्यपरंपरयाप्रवर्त्तिष्यतइत्यपादानंस्वपरिणामेचसामायिकमव्यवच्छिन्नंधरतीत्यधिकरणमित्येवंस
र्वकारकपरिणामानन्यरूपःकर्त्ताभवत्यसादिति॥ आह॥ ननुयद्यंतरंगःप्रयोज्यःसर्वकारकपरिणामानन्यरूपश्चकर्त्तासाध्वादिरिहविवक्षित
स्तर्हिजिनेंद्रेणगणधरैश्चकृतंतदिति कस्मादुक्तंजिनेंद्रगणधराणामिहाविवक्षितत्वात्सत्यं॥ किंतुजिनेंद्रस्यापिसामायिकस्यांतरंगकर्तृत्वंसर्वका
रकपरिणामानन्यरूपकर्तृत्वंचप्रायोनविरुध्यते तेनापितस्यानुष्ठितत्वाद्गणधराणांतुप्रयोज्यकर्तृत्वमपियुज्यतएव जिनेंद्रप्रयोज्यत्वात्तेषा
मित्यतोजिनेंद्रगणधराण्यमप्युपन्यासोऽत्रनविरुध्यतइति। गतंकेनकृतमितिद्वारमथकेषुद्रव्येषुतत्क्रियतइतिद्वारमभिधित्सुराह। दव
एकेसुकीरइ। सामइयंनेगमोमणुन्नेसु। सयणाइएसुभासइ। मणुन्नपरिणामकारणउ। नेगंतेणमणोन्नं। मणोन्नपरिणामकारणंदव्वं। वभि
चाराउसेसा। नेतितउसव्वदव्वेसु॥ व्याख्या॥ केषुद्रव्येषुव्यवस्थितस्यसामायिकंक्रियते निर्वर्त्यते ऽत्रनैगमनयोभाषते मनोज्ञेषुशयनास
नादिषुस्थितस्यतत्क्रियते मनोज्ञपरिणामकारणत्वात्तथाचकेश्चिदुक्तं॥ मणुन्नंभोयणंभोच्चामणुन्नंसयणासणं मणोन्नंसिअगारंसिम
णोन्नंझायएमुणीत्यादिशेषास्तुसंग्रहादयोब्रुवते नैकांतेनमनोज्ञंद्रव्यंमनोज्ञपरिणामकारणंभवति व्यभिचारात्मनोज्ञेपिकस्यापिस्वा
भिप्रायेणामनोज्ञपरिणामभावादमनोज्ञेपिचकस्यापिमनोज्ञपरिणामसद्भावात्ततः सर्वद्रव्येषुव्यवस्थितस्यसामायिकंक्रियते। अत्राक्षे
पपरिहारावाह। नणुभणियमुन्नवत्थाए केसुत्तीइहंकुकउपुणोपुच्छा। केसुत्तितत्थविसउ। इहकेसुठियस्सतल्लाभो॥ ननूपोद्घातेकिंकइ
विहमित्यादिगाथायांकेषुसामायिकंभवतीतिप्रागुक्तमेव इहकुतःपुनरपिपृच्छावसरः नैवंतत्रहिकेद्रव्यपर्यायाःसामायिकस्यविष

योभवतीत्युक्तं तथा च तत्र निर्वचनं मत्वनयं सम्मत्तमित्यादि इह तु केषु द्रव्येषु सिमतस्य सामायिकस्य लाभो भवतीत्युच्यत इति महा भेद इति य
दिनं पौनरुक्त्यं तर्ह्यन्यद्दूषणं किं न दूषित्याह। तो किह सव्वदव्वा। वश्याणं जा यमेत्तवयणाउ। धम्माइ सव्वदव्वा। धारा सव्वोजउ च रसे॥ ननु तर्हि कथं
सर्वद्रव्यव्यवस्थानं संभवति येनोच्यते संसार्वेति तउ सव्वदव्वस्मन्ति नहि सर्वेषाकाशादिद्रव्येषु कोऽप्यवतिष्ठत इति उच्यते जातिमात्रवचना
त्सर्वद्रव्यजातिमात्रस्येह विवक्षणा त्यातिमायं च सर्वद्रव्येकदेशोऽपि प्राप्यत इति ननु देशतोऽपि किं सर्वद्रव्याधारः कोऽपि प्राप्यते उच्यते प्राप्य
त एव यतो धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायाकाशास्तिकाया जीवपुद्गलाधारः सर्वोऽप्ययं त्रयं जीवलोक इति। परिहृतं प्रासंगिकं दूषणमथ प्रस्तुत
प्रर्यस्य परिहारांतरमाह विसउ च उ बन्धाए। केसन्ति इह संसएव हेउत्ति मंदेयं नय किरिया निबंधणं जेण सामइयं॥ अथवोपोद्घाते सर्वद्रव्या
णि सामायिकस्य विषयो भवतीत्युक्तं इह तु स एव सामायिकलाभः सर्वद्रव्येषु हेतुभूतेषु भवतीत्युच्यत इति कथं पुनः सर्वाण्यपि द्रव्याणि सामायि
कस्य हेतुर्भवतीत्याह सद्देयेत्यादि श्रद्धेयानि ज्ञेयानि च चारित्रक्रियाहेतुभूतानि च यानि द्रव्याणि तन्निबंधनं तद्धेतुकं यतः सामायिकं मन्व श्रद्धे
यादिभ्योऽन्यानि सर्वद्रव्याणीति नापि विषयहेत्वोरेकत्वमवगंतव्यं विषयस्य गोचररूपत्वात् जीवघातनिवृत्तेः सर्वजीववधच्छेदोपष्टंभकत्वाद
आदिवदिति। अन्यदपि परिहारांतरमाह। अहवा कया इ ड। सकउपकेणव कयं व कत्तत्ति। केसन्ति करणभावितइ पृथे सन्तामिं कारं॥ अथवा कृता
२ द्विद्वारेषु प्रथमे कृताकृतद्वारे कर्त्रा यत्क्रियते तत्कार्यं सामायिकमुक्तं केन कृतमिति च द्वितीयद्वारे सामायिकस्यैव कर्त्ता निर्दिष्टः केचिति तृती
यद्वारे तु तृतीयार्थे सप्तमीं कृत्वा करणमभिहितं कैर्द्रव्यैः करणभूतैः सामायिकं क्रियत इति नोपोद्घातेन स्यात् पौनरुक्त्यमिति॥ अथ कदाका
रको वा भवतीति नैगमनिरूपयन्नाह उद्दिट्ठंत्रिय नेगम। नयस्स कत्ताण हिज्जमाणो वि। जं कारणमुद्देसो। तम्मि य कज्जोवयारोत्ति॥ इहोद्दि
ष्ट एव गुरुणा सामायिके नैगमनयस्यानधीयानोऽपि शिष्यस्तस्य कर्त्ता भवति॥ आह॥ ननु कार्यस्य कर्त्ता भवति कार्यं च सामायिकमुद्देशकाले
नास्ति तत्कथं तस्यासौ कर्त्ता भवतीत्याह॥ जमित्यादि। यस्मात्सामायिकस्य कारणमुद्देशस्तस्मिंश्चोद्देशा[illegible]लक्षणे कारणे कार्यस्य सामायिक
स्योपचारः क्रियत इति सामायिकस्य कर्त्तासौ भवतीति। संग्रहव्यवहारनयमतमाह संगहववहाराणं पच्चासन्नयरकारणत्तणउ। उद्दिट्ठम्मि
तदट्ठं गुरुपामूले समासीणो। संग्रहव्यवहारयोरुद्दिष्टे सामायिके तत्पठनार्थं गुरुपादमूले समासीनः शिष्यः प्रत्यासन्नतरकारणत्वात्पूर्व ३९४
वत्तत्र सामायिककार्योपचारतः कर्त्ता भवतीति। ऋजुसूत्रमतमाह उज्जुसुयस्स पढंतो तं कुणमाणो विनिरुवउगोवि। आसन्नासाहारण
।कारणउ सह किरियाणं। ऋजुसूत्रस्यानुपयुक्तोऽपि सामायिकं पठंस्तथा कुर्वंस्तदर्थक्रियया अनुतिष्ठन्सामायिकस्य कर्त्ता भवति सामायि

कासन्नतरमसाधारणकारणत्वात्तद्विषयशब्दक्रिययोरिति शब्दादिमतं आह। सामाइउ वउत्तो कत्ता सद्दकिरियाविउत्तोवि। सद्दाईणमणु
न्नो। परिणामो जेण सामइयं॥ शब्दादिनयानां सामायिकोपयुक्तः शब्दक्रियावियुक्तोऽपि सामायिककर्त्ता भवति येन यस्मात्मनोज्ञोऽविशु
द्धपरिणामस्तेषां सामायिकमिति। अथ पूर्वोक्तमुपसंहरन्नुत्तरग्रंथसंबंधनार्थमाह। कत्ता नयउ भिहिउ। अहवा नयउत्ति नीइउ नेउ। सामा
इयहेउ पउज्ज। कारउ सो नउ य इमो॥ तदेवं सामायिकस्य कर्त्ता नयतो नयैरभिहितः अथवा केदावाकारकद्वस्मान्नय इति पृथगेव द्वा
रं तत्र चायमर्थो नयतो नीतितो विधिना सामायिकस्य हेतुः कर्त्ता सामायिकस्य प्रयोज्यकारको ज्ञेयः कः पुनरसौ नय इत्याह सत्त्वा एव नय इति
द्वात्रिंशद्गाथार्थः॥ ९०१॥ अत्रापि उप्पण्णानुप्पन्नं कम्हा कं पइ थज इन मोक्कारे इत्यादि निर्युक्तिगाथा नामग्रहणे कारणं पूर्वोक्तमवद्रष्ट
व्यं एवमुत्तरत्रापीति॥ अथ तमेव नयमष्टप्रकारमाह। आलोयणा य विणए। खेत्तदिसाभिग्गहे य काले य। रिक्खगुणासंपयाविय। अभिवाहारे
य अट्ठमए॥ इहाभिमुख्येन गुरोरात्मदोषप्रकाशनमालोचना विनयश्च बाह्य आसन्नदानाभ्युत्थानादिः आंतरस्तु बहुमानादिः तथा क्षेत्र
मिक्षुक्षेत्रादि तथा दिगभिग्रहश्च वक्ष्यमाणलक्षणः कालश्च दिवसादिः तथा ऋक्षं नक्षत्रं संपदिति गुणाः प्रियधर्मत्वादयस्तत्संपत्प्राप्ति
रिति अभिव्याहरणमभिव्याहारः कालिकादिश्रुतविषय उद्देशसमुद्देशादिरित्ययं चाष्टमो नय इति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः॥ ९०२॥ अथा
लोचनानयं भाष्यकारो विवृण्वन्नाह। सामाइयंमि उ सुवसं ययागिहत्थस्स होज्ज जइणो वा। उ यस्स पवन्नालोइयस्स सामइयं देज्जा। नवच
गृहस्थो। आलोइयं मिदिका रुहस्स गिहिणो चरित्तसामइयं। वाल्लाइदोसरहियस्स दिज्जपनियमानसेसाणं। स्पष्टेनवरं आलोइयमिति
आलोचितं आलोचितं विज्ञाते यथा द्रव्यतोऽज्ञातोऽसौ न नपुंसकादिः क्षेत्रतस्तु विज्ञातो यथानार्यमनार्यः कालतस्तु वगतो यथा शीतोष्णादिना
न क्लाम्यति भावतस्त्ववबुद्धो यथा नीरोगानलमादिरूपः ततश्चैवमालोकिते निश्चिते च दीक्षार्हस्य बालादिदोषरहितस्य गृहीणश्चारित्रसा
मायिकं दद्यादिति ननु ग्रहस्थस्य सामायिकसूत्रार्थमुपसंपदित्येव गम्यते श्रमणस्य तु व्रतग्रहणकाल एवाधीतसामायिकसूत्रत्वात्कथं तदु
र्थमुपसंपद्भवेदित्याह। सामाइयश्रुतवणे। वसंपयासा कुण्णाह वेज्जाहि। नाघायमसमकालेव॥ पइस्कमप्पंपिहोज्जाहि॥ यदा गुरुः सूत्रमात्रं विद
यभवति सूत्रं चादत्वा परलोकीभूतो भवेत् तदा तद्विष्यस्य साधोः सामायिकार्थश्रवणनिमित्तमन्यत्रोपसंपद्भवेदथवा सूत्रार्थं पिहोज्जाहित्तिव्या
घातमेष्यत्कालं वा प्रतीतो प्रतीत्येत्यर्थः सूत्रमात्रार्थमपि साधोरन्यत्रोपसंपद्भवेदिदमुक्तं भवति॥ ग्लानभावेन व्यंतरोपसर्गादिना वान्यथा
तेन पठितेऽपि विस्मृतसामायिकसूत्रेऽष्यति वादुष्यमाकाले प्रज्ञामांद्यादसमाप्तसामायिकसूत्रमात्रोऽपि साधर्वोभविष्यंतु तेनितिजगुर्वा॥

विशेषा.वि.
३९५

थीभवनादिनाकारणेनसर्वस्यापिसामायिकसूत्रस्यपठनार्थमसमाप्तस्यवासमाप्त्यर्थमन्यत्रसाधोरुपसंपद्भवेदिति तदेवंचारित्रसामायिक
मंगीकृत्यतदर्थश्रवणार्थंतस्यसूत्रमात्रपठनार्थंवासाधोरन्यत्रोपसंपदुक्ता॥अथवाश्रुतसामायिकमंगीकृत्यसमस्तद्वादशांगसूत्रार्थोभया
र्थमप्युपसंपद्भवेदितिदर्शयन्नाह।सव्वंचबारसंगं॥कयसामइयंतितदुभयत्थंति।होज्यालोइयभावस्स।इज्यकत्तंतदप्पंवा॥अथवासर्वम
पिद्वादशांगंश्रुतसामायिकंभण्यते अतस्तदुभयार्थसमस्तद्वादशांगसूत्रार्थोभयनिमित्तमप्युपसंपद्भवेदतत्रालोचितभावस्यदत्तविस
र्द्धालोचनस्यसूत्रमर्थंवादद्यादिति।उक्तमालोचनाद्वारमथविनयाद्वारमभिधित्सुराह।आलोयपासकइस्सवि।इज्यविणीयस्सनाविणी
यस्स।नहिदिज्यइआहरणं।पलियत्तियकन्नहत्थस्स।सुगमा॥किमितिविनीतस्यैवदीयतइत्याह।अणुरत्तोभत्तिगउ।अमुईअणुयत्त
उविसेसन्नू।उज्यूत्तोपरितंते।इच्छियमत्थंलहइसाहू॥सुबोधानवरंअमुयन्तिअमोचकः।उद्युक्तःउद्यमपरःअपरितांतोऽनिर्विन्नइति॥क्षे
त्रद्वारमभिधित्सुराह।विणयवउ।वियकयमंगलस्सतदविग्घपारगमणाय।इज्यमकउवउगो।खित्ताइसुमुप्पसत्थेसु।उच्छूवणेसालिव
णे पउमसरेकुसुमिएवणसंडे।गंभीरसाणुणाए पयाहिणजलेजिणहरेवा।दिज्यनउभग्गभग्गामिय।सुसाणसुन्नामणुन्नगेहेसु
ठारंगारकयारामेध्याईदव्वदुट्ठेवा॥तिसृष्वपिसुगमाःनवरमिक्षुवनादीनांसमीपेदद्यात्सामायिकंनतुभग्नध्यामितगृहादिप्रदेशेद्राक्षा
चंदनलतादिछादितःप्रदेशोगंभीरःयत्रजलंतांप्रतिशब्दउत्तिष्ठतेसप्रदेशःसानुनादइति॥दिगभिग्रहद्वारमाह।पुव्वाभिमुहोउत्त
रमुहोवदेज्याहवापडिच्छेज्या॥जाएजिणादउवा॥दिसाएजिणचेइयाइंव॥पाठसिद्धा॥कालद्वारमाह॥चाउद्दसिपन्नरसिं।वज्जेज्जाअ
ट्ठमिंचनवमिंच।छट्ठिंचचउत्थिं।बारसिंचसेसासुदेज्याहि॥सुबोधा॥नक्षत्रद्वारमाह॥मियसिरअद्दापुस्सो।तिन्निपुव्वाइंमूलमस्सेसा।हत्थो
चित्तायतहा।दसविड्ढिकराइंनाणस्स।संझागयंरविगयं।विड्डेरंसग्गहंविलंबिंच।राहुहयंगहभिन्नंच।वज्जईसत्तनक्खत्ते॥मृगसिरःप्रभृ
तिषुनक्षत्रेषुदद्यात्सामायिकंसंध्यागतादीनितुवर्ज्जयेत्तत्रसंध्यागतंयत्ररविःस्थास्यति यत्रनक्षत्रे सूर्यस्तिष्ठतितस्माच्चतुर्दशंपंचदशं
वानक्षत्रंसंध्यागतमित्यन्येरविगतंयत्ररविस्तिष्ठति पूर्वद्वारिकेषुनक्षत्रेषुपूर्वदिशागंतव्ये अपरयागच्छतोविड्डेरं सग्रहंचक्रूरग्रहाधि
ष्ठितं विलंबियद्भास्वतापरिभुज्यमुक्तं राहुहतंयत्रग्रहणमभूदितिग्रहभिन्नंग्रहविदारितमिति॥गुणसंपद्द्वारमाह।पियधम्मोदढधम्मो ३९५
संविग्गोवज्जभीरुअसढोय।खंतोदंतोगुत्तो थिरव्वयजिइंदिउउज्जू।असढोतुल्लासमाणो।समिउतहसाहुसंगयरउय।गुणसंपउववेउ।जो
ग्गोसीसोअजोग्गोय॥सुगमे॥अथाष्टममभिव्याहारमाह।नेउभिव्वाहारोभिव्वाहरणमहमस्ससाहुस्स।इयमुद्दिसामिसुत्तत्थो।भयउका

नय

लियसुयम्मि।गुणदव्वपज्जवेहिय।भूयावायंमिगुरुसमाइट्ठे।पेउहिट्ठिमियंमेइच्छामणुसासणंसीसो॥व्याख्या॥अभिव्याहरणमभिव्याहा
रःसामायिकश्रुतोद्देशादिविषयोगुरुशिष्ययोरुक्तिप्रत्युक्तिविशेषात्मकः।तद्यथा॥अहमस्यसाधोःकालिकश्रुते इदमंगश्रुतस्कंधमध्यय
नमुद्देशकंवाउद्दिसामिवाचयामिकथमित्याह सूत्रतोर्थतश्चतदुभयतश्चेति।२ ॰॰॰॰॥इदंचसूचनात्सूत्रस्यैवंभावनाद्रष्टव्या इदमंगा
दिकंममोद्दिशंतितिशिष्येणोक्तेगुरुर्वदत्युद्दिशामि।ततःशिष्योभणतिसंदिसतकिंभणामि।गुरुराह।वंदित्वाप्रवेदय।ततःशिष्योवदति॥भवद्भिर्ममेद
मंगादिकमुपदिष्टं।गुरुराह॥उपदिष्टंक्षमाश्रमणानांहस्तेनसूत्रेणार्थेनतदुभयेनच॥ततःशिष्यआह॥इच्छामोनुशास्तिं।ततश्चगुरुराह॥सम्यग्योगः
कर्त्तव्यइतिअत्रेच्छाकारक्षमाश्रमणदानप्रणिपातकायोत्सर्गकरणादिकःशेषोविधिःस्वयमेवद्रष्टव्यः समुद्देशानुज्ञयोरप्येषएवविधिर्नवरंतयोर्यथा
संख्यंसम्यग्धारयअन्येषांचप्रवेदयेति गुरुवचनंद्रष्टव्यमिति भवद्भिरादिष्टवादः तथाप्ययमेवोद्देशादिविधिः।केवलंद्रव्यैर्गुणैःपर्यायैश्चउ
द्दिष्टमिदमित्यादि गुरुःसमादिशति एवंगुरुःसमादिष्टेशिष्योवदतिउद्दिष्टमिदंमेइच्छाम्यनुशास्तिमित्यादीति।तदेवंव्याख्यातोभिव्याहारनय
स्तव्याख्यातानालोयणायविणएत्यादिप्रतिद्वारगाथा अथमूलद्वारगाथायांयदुक्तंकरणंकतिविधमितितत्राह करणंतच्चावारोगुरुसीसा
णंचउव्विहंतंच।उद्देसोवायणया।तहासमुद्देसणमणुन्ना।गुरुशिष्ययोस्तद्विषयःसामायिकविषयोव्यापारःकरणंसचगुरुशिष्ययोस्तद्व्याप
रश्चतुर्विधस्तस्माच्चतुर्विधव्यापारत्वरूपंकरणमपिचतुर्विधं॥तद्यथा॥वाचयामीतिगुरुप्रतिज्ञारूपउद्देशस्ततस्तत्प्रदत्तेनसूत्रस्यपरिपाटी
रूपावाचनातथासमुद्देशोनुज्ञाचेति।अत्राक्षेपपरिहारावाह।नणुभणियमणेगविहं।पुव्वंकरणमिहकिंपुणग्गहणं।तंपुव्वगहियव
रणं।इदमिहदाणग्गहणकाले॥ननुपूर्वनामादिभेदतोनेकविधंकरणमुक्तमिहकिंपुनरपिभेदकथनगर्भंकरणग्रहणं॥अत्रोच्यते॥तत्रागु
कंपूर्वंगृहीतस्यदानग्रहणकालादुत्तीर्णस्यसामायिकस्यसिद्धंकरणमुक्तं इदंत्विहगुरुशिष्ययोर्दानग्रहणकालेउद्देशादिविधिनासाध्यंकरणमुच्य
तइतिशेषःविशेषांतरमाह।पुव्वमविसेसियंवा।इहगुरुसीसक्कियाविसेसाउ।करणंववसरोवायं णेगंतमयंतुपन्नासो॥अथवापूर्वमविशेषितंकारण
मुक्तं इहतुनदेवगुरुशिष्योक्तिप्रत्युक्तिक्रियाविशेषाद्विशेषितमुच्यते अथवाअयमेवगुरुशिष्योक्तिप्रत्युक्तिकालेसामायिककरणस्यभणना
वसरःतत्रतर्हिकिमित्युक्तमितिचेदुच्यते।अनेकांतार्थव्यत्यासोऽन्यथानासणनंनत्थयंनियमोयदन्यत्रवक्तव्यंतदत्रनोच्यते विचित्राभगवतः
सूत्रस्यकृतिरिति।गतंकरणंकतिविधमिति।द्वारंइदानींकथमितिद्वारमभिधित्सुराह।लब्भइकहंतिभणिए।सुयसामइयंजहानमोक्कारोसेसा
इंतदावरण।क्खयउसमउहवोभवउ कथंसामायिकंलभ्यतइतिभणितेसत्युच्यते श्रुतसामायिकंतावद्यथानमस्कारःपूर्वमुक्तस्तथालभ्यते न

मस्कारस्यापिश्रुतांतर्गत्वान्नमस्कारलाभश्च पूर्वमिहाभिहितः मइसुयनाणावरणं दंसणमोहं च तदुवघाईणि तप्फड्डयाइं दुविहाइं सव्वदेसोवघाईणि
सव्वेसु सव्वघाईसु हएसु देसोवघाइयाणं च भागेहिं मुच्चमाणो समए २ अणंतेहिं पढमं लहइ नकारं एक्केक्कं वण्णमेवमणंपि कमसो विसुज्झ
माणो लहइ समत्तं नमोक्कारं इह च सम्यग्दर्शनमेव नमस्कारो भवतीति तावन्मात्रेणैव दर्शनमोहनीयस्य क्षयोपशम उक्तः मुख्यवृत्त्या तु न
मस्कारस्य मतिश्रुतरूपत्वात्तदावरणक्षयोपशमादेवासौ लभ्यत इत्यत्र द्रष्टव्यं एवं श्रुतसामायिकमपि मतिश्रुतक्षयोपशमाल्लभ्यत इति द्व
यं शेषाणि तु सम्यक्त्वदेशविरतिसर्वविरतिसामायिकानि तदावरणस्य यथासंभवं क्षयतः शमत उपशमत इत्यर्थः अथ वा भवतः क्षयोप
शमाद्भवतीति द्रष्टव्यमिति। अत्राक्षेपपरिहारावाह। नणु भणियमुवक्कमयारम्मि उवसमउ पुणो उवग्घाए। लब्भइ कहं ति भणिए। इहं कहं का पुणो पु
च्छा॥ आह ननु पूर्वमत्रैवोपक्रमतो उपक्रमप्रस्तावे भावोवक्कमउवसमिए दुबालसंगं पि होइ सुयनाणं तथा बीयकसायाणुदए अप्पच्चक्खाण
नामधेज्जाणं तथा तइयकसायाणुदए पच्चक्खाणावरणनामधेज्जाणं देसेक्कदेसविरइं तथा बारसविहे कसाए खविए उवसामिए व
जोगेहिं लब्भइ चरित्तलंभो इत्यादिवचनात्तदावरणस्य क्षयोपशमात्क्षयादितश्च सम्यक्त्वादिसामायिकानि लभ्यंत इति भणितं पुनरपि
चोपोद्घाते किं कइविहमित्यादिगाथायां कथं सामायिकं लभ्यते मनुष्यत्वादिभ्य इति भणितं ततश्चेह कथं सामायिकं लभ्यत इति का पुनः पृ
च्छा पुनरुक्तत्वान्नेयमिह युज्यत इति भावः। परिहारमाह। भणिए एव इउवसमउ। सएव लब्भइ कहं उवग्घाए। सो च्चिय खउवसमो इह केसिं होज्ज
कम्माणं॥ भावोवक्कमउवसमिए इत्यादिना उपक्रमे क्षयोपशमादिहेतोः सामायिकं लभ्यत इति भणितं पुनरप्युपोद्घाते स एव क्षयोपशमादि
हेतुः कथं लभ्यते मनुष्यादिसामग्रीवशादित्युक्तं इह तु स एव क्षयोपशमादिः केषां कर्मणां भवेदिति विविच्यत इति स्थानत्रयभणनस्यापि विषय
विभाग इति तदेवं व्याख्यातं कृता २ दिद्वारैः करणं अथ केनाभिहितं सामायिकमित्यत्र विनेयपृच्छामाशंक्योत्तरमाह। कोकारउ करेंतो। किंक
म्मं जं नु कीरई तेणं। किं कारउ य करणं च होइ अन्नं अणन्नं ते॥ कीदृशस्तावत्कारक इति कथ्यतां। सूरिराह॥ स्वतंत्रतया कुर्वन्सामायिकस्य कर्त्तेति
हि कर्म किमत्रेत्याह यत्तेन क्रियते तद्रागद्वेषात्मकं कारणं उच्यते नमः प्रभृतिश्चेत्यमुक्ते सत्याह ते न वस्तु सर्वं कारकः कारणं च शब्दात्कर्म चेत्येतत्र
यं परस्परमन्यमन्यद्भिन्नमनन्यद्वा अभिन्नं भवतीति॥ एतदेव विवृण्वन्नाह। कोकारउ त्तिभणिए। होइ करेंतो त्ति भण्णए गुरुणा। किं कम्मं
ति य भणिए। भण्णइ जं कीरए तेणं॥ गतार्था॥ अत्र कः कारक इत्यादितत्त्वप्रश्नमक्षममाणः परस्तावदाह। केणं कयं ति य कत्ता। नणु भणितं प
तथा का पुच्छा तच्चिव रणं चिय इमं। केणं ति वि होज्ज माकरणं॥ आह ननु कया कयमित्यादिगाथायां केन कृतमिति द्वितीयद्वारे कर्त्तेति भणितमेव तत्र

पुनरपीह कर्तुः पृच्छा॥ सत्यं॥ केन कृतमित्यत्र कर्त्तरि करणे च तृतीया संभवत्यनन्तद्विवरणमेवेदं केनेत्यत्र कर्त्तरि तृतीयामाश्रित्य करणमिति अ
थवा तेष्वेव कृता २ दिद्वारेषु सामायिकस्य कर्त्तारं कर्म करणभावं च श्रुत्वा कुलालघटदंडानामिव प्रस्तुत कर्तृकर्मकरणानां प्रविभागमय
उयन्पृच्छति कः कारकः सामायिकस्येत्यत्रोत्तरं कुर्वन्नयमस्य कारकः किं पुनः कर्मेत्यत्रोत्तरं यत्तेन कर्त्रा क्रियते तत्तु शब्दात्मनः प्रभृतिक
रणं च द्रष्टव्यमेतदेवाह॥ अहवा कयाइ दुसु कत्तारं कम्म करणभावं च। समाइयस्स सोउ। कुलालघडदंडगाणं च। पविभागमयाणंतो
पुच्छइ कोकारउ करेंतो य। किं कम्मं जं कीरइ। तेण तु मइ एण करणं च॥ इइ अपि गतार्थे॥ अत्राक्षेपमाह। किं कारउ य करणं च होइ कम्मं च तेच्चस
द्दाउ। अन्नमणन्नं भण्णइ। किं वा ह न सव्वहा जुत्तं॥ कारकः करणं च शब्दात्कर्म च तेतु य सर्वे परस्परं किमन्यद्भिन्नमनन्यद्वा अभिन्नमिति॥
भण्यते अत्रोत्तरं॥ किं चातः किमनेन तव पृष्टेनेति। अत्राह परः॥ अन्यत्वमनन्यत्वं चेति द्वयोरेकमपि सर्वथा न युक्तमिति। अत्रान्यत्वे भावदू
षणमाह। अन्नत्ते समाइ वा ३ उ। तप्पउ यणाभावापावइ मिच्छस्स वेससम्मामिच्छा विसेसो यं॥ कर्मभूतस्य सामायिकस्य कर्त्तुर्जीवादन्यत्वे मि
थ्यादृष्टेरिव सैतस्य कर्त्तृजीवस्य सामायिकाज्जन्यसमतावाभाव एवस्याद्न्यत्वाविशेषात्ततश्च तत्प्रयोजनभूतस्य मोक्षफलस्याभाव एवप्रा
प्नोति अपरश्चायं कृतसामायिकः सम्यग्दृष्टिरयं तु मिथ्यादृष्टिरित्ययमविशेष एव स्यादुभयोरपि सामायिकस्यान्यत्वाविशेषादिति। परएवा
चार्यमाशंकते अहव मई भिन्नेण वि धणेण सधणो त्ति होइ ववएसो। सधणो य धण्णाभागी। जह तह सामाइयस्सामी॥ अथ वा अत्रसूरेरत
वेयं मतिः स्याद्भिन्नेनापि धनेन सधन इति व्यपदेशो लोके भवति अपरं चासौ सधनो धनभागी धनफलभोक्ता यथा दृश्यते तथा भिन्न
स्यापि सामायिकस्य स्वामी सामायिकवांस्तत्फलभोक्ता भविष्यति न्यायस्य समानत्वादिति तदेतत्परः परिहरति। तं न जउ जीवगुणो सामा
इयं तेण विफलया तस्स। अन्नत्तेण उजुत्ता। परसामाइय सवाफलया॥ तदेतत्सर्वं दुष्कं यतो जीवगुणः सामायिकं तेन जीवगुणस्य सामा
यिकस्य गुणिनो जीवादन्यत्वे विफलतानिःफलतायुक्ता धनं तु धनिनो गुणो न भवति तेन तस्य भिन्नस्यापि सफलता स्थितिभावः यथा परसा
मायिकस्य विवक्षितजीवमपेक्ष्यान्यत्वाद्फलतेति। अपि च। जइ भिन्नं तन्नाणे वि तउ तस्स भावरहिउ त्ति। अन्नाणिव्व य निरत्थं। अधोवसमंपई
वेण॥ यदि कर्त्तुर्जीवाद्भिन्नं सामायिकं तदा तद्भावेपि भिन्नसम्यक्त्वादिसामायिकसद्भावेपि तत्कोसौ कर्त्ता जीवस्तत्स्वभावरहितः सम्यक्त्वादिसा
मायिकस्वभावरहित इति कृत्वा अज्ञानीवस्याद्यथा भिन्नेन प्रदीपेन समं वर्त्तमानोपि स्वस्वभावभूतः चक्षुर्विकलोंध इति॥ अथानन्यत्वपक्षं
दूषयन्नाह। एकत्ते तन्नासे। नासो जीवस्स संभवो भवणं। कारगसंकरदोसो। तदेक्कयाकप्पणा वा वि॥ सामायिकतत्कर्त्रोरेकत्वे ऽनन्यत्वे तन्ना

सेसामायिकनाशेसामायिकवतोजीवस्यापिनाशःप्राप्नोति घटस्वरूपनाशेघटस्येवेतिसंभवेचोत्पन्नोसामायिकस्यजीवस्यापिभवनमुत्पत्तिम
त्त्वस्यान्नचतस्यतदिष्यते नित्यत्वात्तथाकर्तृकर्मकरणकारकाणांशंकरदोषस्तदेकतान्वस्यात्कल्पनामात्ररूपतावाकारकाणांभवेदिति
॥अत्राचार्यउत्तरमाह॥आयाइकारउमे॥सामाइयकम्मकरणमायाए।तम्हाआयासामाइयं।चपरिणामउएक्कं॥आत्मैवतावत्सामायिकस्य
कारकःकर्त्तामेममसामायिकंमेवक्रियमाणत्वात्कर्मसामायिककर्मतद्व्याप्त्येवनपुनस्तद्व्यतिरिक्तमन्यत्किंचिदिति अथचात्मात्मनःप्र
भृतिकंकरणमप्यात्मैव तस्मादात्मासामायिकंचात्मात्मकरणंचेतित्रितयमप्येतदेकमेवकथंपरिणामतः आत्मपरिणामरूपत्वात्नहिसामा
यिकंमनःप्रभृतिकरणंचात्मपरिणामरूपत्वमतिक्रम्यवर्त्तते अतस्त्रितयमपिपरिणामरूपतयाएकमेवेदमिति एतदेवव्याचिख्यासुराह
॥जंनाणाइसभावं।सामाइयंजोगमाहकरणंच उभयंचसपरिणामो।परिणामाणन्नयाजंच॥यस्मात्सामायिकंसामान्येनज्ञानदर्शनचा
रणस्वभावंकरणमपिमनःप्रभृतिकंयोगमाहपरमगुरुःउभयंचैतदात्मनःस्वपरिणामःपरिणामतद्वतोश्चयस्मादन्यत्वंतेवेति॥ततःकिमि
त्याह।तणायासामइयं।करणंचसइदनभिन्नोई।नणुभणियमणन्नंते।तन्नासेजीवनासोत्ति॥तेनतस्मादात्मासामायिकंचात्मात्मकरणंचमनः
प्रभृतिनपरस्परमेतानिभिन्नानिआहनन्वनमनन्यत्वेतन्नाशेजीवनाशइत्यादिकंदूषणंभणितमेवेति।अत्रसूरिराह।जइतप्पज्जयनासो।कोदो
सोहोउसव्वहात्तम्मि।जंसोऽप्पायव्वय धुवधम्माणंतपज्जाउ॥सचासौसामायिकादिरूपःपर्यायश्चतत्पर्यायेणतत्पर्यायरूपेणनाशोजीवस्यतत्पर्याये
नाशेणयदिभवति तदाभवतुनामकोदोषोयस्तुपर्यायविनाशेजीवस्यसर्वथानाशःसनास्तिनेष्यते यस्मादसौजीवउत्पादव्ययध्रौव्यधर्माऽनंतप
र्यायःततश्चैकस्यसामायिकादिपर्यायस्यनाशेपिकथंतस्यसर्वथानाशःशेषानंतपर्यायैर्विशिष्टस्यतस्यसर्वदाऽवस्थानादिति।नकेवलमात्मा
किंतुसर्वमपिवस्तुजैनानामुत्पादव्ययनित्यतास्वरूपमेवेतिदर्शयन्नाह।सव्वंचियपइसमयं।उप्पज्जइनासएयनिच्चंच।एवंचेवयसुहदुक्ख।बंधमो
क्खाइसब्भावो॥आगसरुद्धावितार्थेवेति॥यदप्युक्तंकारकैकत्वंकारकैकताप्राप्नोत्यत्राप्याह।एक्कंचेवयवत्थुं।परिणामवसेणकारगंतरयं।पाव
इतेणदोसोविवरकयाकारगंजंच॥एकमेवहिवस्तुपरिणामवशेनकारकांतरतांप्राप्नोति तथाह्येकएवदेवदत्तःकरादिकर्तृत्वेनपरिणतत्वात्क
र्त्तासएवयज्ञदत्तादिप्रयोजककरणतयापरिणतत्वात्करणंदिदृक्षूणांदृश्यमानतयापरिणतत्वात्कर्मतांबूलादिदानग्रहणतयापरिणतयाप
रिणतत्वात्संप्रदानं सएवनिःषन्नकरस्यमोचनेपरिणतत्वाद्यादानंकटक्रियाधारत्वेनचपरिणतत्वादधिकरणमित्येवमन्यत्रापिभावनी ३९७
यंतेनकारकसंकरादिकोनदोषोविवक्षातश्चयस्मात्कारकाणिभवंति तस्मात्कल्पनायामप्यदोषएवेति॥तथाहि॥कुंभोविसज्जमाणो

कत्ताकम्मंसरावकरणंच।भाणाकारयाभावं।लहइजहेगोविवरकाए।जहवाणाणाणन्नो।नाणीणियउवउगकालम्मि।एगोवितस्सभावो।सामा
इयकारगोएवं॥व्याख्या॥कुंभोविशीर्यमाणोविशारणक्रियायाःकर्तृत्वेनविवक्षितःकर्त्ताभवति सएवचविशारणक्रियाव्याप्यत्वेनविवक्षमाणः
कर्मसंपद्यते तेनघटपर्यायेणकृत्वाविशीर्यतइतिकरणत्वेनविवक्ष्यमाणःसएवकरणंसंजायते एवंयथैकोपिपदार्थोविवक्षयानानाकार श्य
कभावंलभ्यते यथावामत्यादिज्ञानादनन्योऽभिन्नोज्ञानीजीवोनिजकमात्मविषयःस्वसंवेदनरूपोयउपयोगस्तत्कालेएकोपित्रिस्वभावोभ
वति तथाहिस्वोपयोगेउपयुज्यमानोसौकर्त्ताभवति संवेद्यमानत्वेनतुकर्मकरणभूतज्ञानानन्यत्वाच्च करणमिति एवंसामायिककारकएको
पिविवक्षयाकर्तृकर्मकरणस्वभावोद्रष्टव्यइति।तदेवंकरणव्याख्यातंतद्व्याख्यानेबकरोमीति।सामायिकस्यप्रथमावयवोव्याख्यातोऽथभदंत
इतिद्वितीयावयवंव्याचिख्यासुराह।भदिकल्लाणसुहत्थो।धाउतस्सयभदंतसद्दोयं।सभवंतोकल्लाणं।सुहोइकल्लंकिलारोग्गं।तंतंचनिव्वा
णं।कारणकज्जोवयारउवावि।तस्साहणमणसद्दो।सद्दस्सोअहबगब्भत्थो।कल्लुमणइत्तिगच्छइ।गमयइबुज्झइवबोहयइवत्ति।भण्णइभणाविइ
व।जंतोकल्लाणोसव्वायरिउ॥व्याख्या।भदिकल्याणेसुखेचेतिभदिधातुःकल्याणार्थःसुखार्थश्चतस्यभदिधातोर्भदंतइत्यौणादिकेप्रत्यये
भदंतशब्दोयंनिःपद्यते ततःस्थितमिदंसाभदंतःकल्याणःसुखश्च।तत्रकल्याणशब्दव्युत्पादनार्थमाह॥कल्लंकिलारोग्यमुच्यतइतियत्रासे
र्यंतथ्यंनिरुपचरितंनिर्वाणमेवमवगंतव्यमथवाकारणेकार्योपचारात्तत्साधनंदर्शनज्ञानचारित्रलक्षणंनिर्वाणकारणमवसेयं अणशब्द
इस्तुअणधातोरुभयार्थत्वाच्छब्दार्थोगत्यर्थोवाद्रष्टव्यइति ततश्चकल्यमयोक्तमारोग्यमणतिगच्छयतीतिउनर्थत्वेवापरानुगमयतिबुध्यते
स्वयंबोधयतिवापरान्शब्दार्थत्वेपिकल्यमणतिस्वयंभणतिपरेभ्यभाणयति यस्मात्तस्मात्कल्याणःसचेहाचार्योगुरुर्बोधकइति अथ
वाकलधातुःशब्दार्थःसंख्यानार्थोवाकलशब्दसंख्यानयोरितिधातुपाठात्तस्यकल्यमितिनिपात्यतेततश्चकल्यंशब्दंशास्त्रसंख्याने
वागणितंयस्मादणतिशब्दयति प्रतिपादयतिबुध्यतेबोधयतिवातेनतस्मात्कल्याणोगुरुरित्येतदेवाह।अहवाकलेसद्दत्तो।संखाणस्सोय
तस्सकल्लंति।सद्दंसंखाणंवा।जमणइतेणंवकल्लाणो।गतार्था॥सुखस्तर्हिकथमाचार्यइत्याह।सुपसंसत्थोखाणि।दियाणिसुहंदिउसुहो
भिमउ।वसिंसदिउजमुत्तं।अहसुहोअजिइंदिउभिमउ।सुहमहवानिव्वाणं।तब्बंसेसमवयारउभिमयं।तस्साहणंगुरुत्तिय।सुहमन्नेपाणसव्व।
सुशब्दःप्रशंसार्थोनिपातःखानिइंद्रियाणि शोभनानिखानियस्यासौसुखःसुकृतेंद्रियोभिमतः।किंमुक्तंभवति वशेंद्रियोनिर्विकारेंद्रियःइ
तियदुक्तंभवति अजितेंद्रियस्त्वसुखोऽभिमतइति अथवासुखयतीतिसुखंतथ्यंनिरुपचरितंनिर्वाणमुच्यते शेषंतुसांसारिकमुपचारतः

डाक्टर भाऊ दाजी ... DR BHAU DAJI MEMORIAL

सुखमभिमतं ततोस्य द्विविधस्यापि सुखस्य साधनं कारणं गुरुरित्यस्य सौख्यं कारणे कार्योपचारात् भक्तेः प्राणसंज्ञावदिति। अन्नं प्राणा
वघृतं दुलादित्यादिवद्यथोक्तो भयरूपसुखहेतुत्वात्सुखो गुरुरित्यर्थः। अथवा अन्यथा सुखशब्दार्थमाह। जंवसियं खेदिंतो। णुग्गहरूवं तउ
सुहं तत्थ। अभयाइ तप्पयाया। सुहमिह तस्सत्ति भावाउ॥ यद्वा सुष्टु इतं प्राप्तं स्थितं खेभ्यः इंद्रियेभ्यः मनःप्रसादादिद्रष्टव्यं खेरिंद्रियैः करणभू
तैरित्यर्थः निपातनात्सुखमुच्यते तत्कुतः प्राप्तमित्याह ततो गुरोः सकाशात्तत्र सर्वजीवानहं तव्यादित्यादिगुरुकृतानुग्रहरूपमभयप्रदानादि
द्रष्टव्यं आदिशब्दात् ज्ञानादिपरिग्रहः गुरुप्रदत्तेनाभयप्रदानादिना हि जीवाः पंचभिरिंद्रियैः सुखमनुभवंत्यतस्तत्प्रदाता अभयादिप्रदाता
गुरुरपीह सुखं तद्भक्तिभावात्तत्सुखोपचारात्कारणे कार्योपचारादित्यर्थः। तदेवं करोमि भदंतेति व्याख्यातं। अथवा भंतेत्ति ने दं भदंत इत्यामंत्र
णं किंतु भजंत इति कमाव्युत्पत्तेरित्याह। अहवा भयसेवाए। तस्स भयंतोत्ति सेवए जम्हा। सिवपुरमग्गो सिवमग्गं। सेवोयजउ तदत्थीणं। अथवा भ
ज भजि सेवायामिति भज धातुस्तस्य भजते सेवत इति भजंतस्तस्य संबोधनं हे भजंत गुरो सर्वैरेव सेव्यसे यस्मात्सेवते कान् शिवगतीप्सि
ध्दगति प्राप्तान् अथवा दर्शनज्ञानचारित्रलक्षणं शिवमार्गं मोक्षमार्गं वा अथवा सेव्यश्चयस्माद सौ तदर्थिनां तस्माद्भज्यते सेव्यत इति भजंत
उच्यत इति। अथवा भांतो भ्राजंतो वा गुरुरुच्यते कथमित्याह। अथवा भा भाजोवा। दित्तीए तस्स होइ भंतोत्ति। भाजंतो वायरिऊ। सो नाणतवो
गुणजुईए। अथवा भा धातुर्भ्राज धातुर्वा दीप्तौ एतिदीप्तौ पठ्यते तस्य भांत इति भ्राजत इति वा भवति। स चैवंभूतः क इत्याह। आचार्यः सच
थं भाति भ्राजते वा इत्याह ज्ञानतपोगुणादीप्त्येति॥ अथवा भ्रांतो भगवान्या सावितिदर्शयन्नाह। अथवा भंतो वेऊ। जं मिच्छत्ताइ बंध हेऊउ।
अह वेसरियाइ भगो। विज्जइ से तेण भगवंतो॥ अथवा भ्रम अनवस्थाने इत्यस्य धातोः भ्रांत इत्युच्यते यस्मादपेतो सौ मिथ्यात्वादिबंधहे
तुभ्य इति अथवा ऐश्वर्यादिकः षड्विधो भगो विद्यते तेन तस्य भगवान् गुरुरिति। अथवा भवांतो भयांतो वा अयमित्यादि दर्शयन्नाह। नेरयाइ
भवस्सव। अंतो जं तेण सो भवंतोत्ति। अहवा भवस्स अंतो। होइ भवंतो भयंतो सो॥ अथवा यस्मान्नारकादिभवस्यांत हेतुत्वादंतो सौ तेन
भवांत इति अथवा भयस्यांतो भयांतो भवति भयं च त्रास उच्यते ति। अथ भयं विशेषतोपि व्याचिख्यासुराह। नामाइ चउव्विहं तं। भावा
इभयं सत्तहे इहलोगाइ। इहलोगं जं सजाईउ। परलोयभयं परा वाउ। किंचणमादाणं तन्नयं तु नासहरिणाइउ नेक्खं। वज्झनिमित्ताभावाजं
भयमाकम्हियं तंति। असिलोगभयमजसउ। दुजीयमजीविया भयं नाम। पाणपरिच्चायभयं। मरणभयं नाम सत्तमयं। व्याख्या॥ नामस्थापना ३९८
द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात्सद्विधं भयं तत्राद्याः पंचभेदाः सुव्याख्येया भावभयं तु इह इहपरलोगायाणमकम्हा आजीवमरणमसिलोए इ

ति वचनात्सप्तधा भवति॥ तथा चाह॥ इहलोगाइत्ति तत्रेहलोकजं भयं स्वभवतः स्वाभवाद्यथा मनुष्यस्य मनुष्यात्तिरश्च तिर्यग्भ्यः इत्यादि परलो
कभयं तु परलोकात् यथा मनुष्यादेस्तिर्यगादिभ्यः किंच तद्द्रव्यमादानमुच्यते तद्भयं तु नाशाहरणादिभ्यो द्रेयं यत्तु बाह्यनिमित्ताभावादकस्मादेव
भवति तदाकस्मिकं अश्लोकोश्लाघा तद्भयं त्वयशः इति आजीविका भयं तु दुर्जीविका भयं मरणभयं तु नाम पसत्तमं भयं तत्प्राणपरित्यागभ
यमिति। अथांतशब्दस्य व्युत्पादनार्थमाह। अमगच्छाइसु तस्सेह। अमणं अंतो वसाणं मेगत्थं। अमइ वत्तंते णं तो। भयस्स अंतो भयं तोत्ति। अमरोगेवा
अंतो। रोगो भंगो विणास पज्जाउ। जं भव भय भंगो सो। तउ भवंतो भयंतोयु॥ व्याख्या॥ अम धातुर्गत्यादिषु अर्थेषु पठ्यते तस्येहांत इति रूपं
भवति अमन अमत्ती वसानमित्येकार्थ अमतीति वा यस्मात्तेनांत इति कर्तरि साध्यते भयस्यांतो भयांत इति अथवा अमरोगे रुजो भंगे तत
श्चांतो रोगो भंगो विणास इति पर्यायशब्दा एते इत्यर्थः एवं च सति यस्माद्भवस्य भयस्य च भंगहेतुत्वाद्रोगो सौ गुरुस्ततो भवांतो भयांतश्चेति॥
ननु भवद्भिर्व्युत्पादितानां भदंतादिशब्दानां स्थाने कथं भंते त्ति निःपद्यत इत्याह। एत्थ भयंताईणं। पायय वायरणलक्खणगईए। संभवउ पत्तेयं।
दयगवगाराइ लोगाउ। हस्से कारांतादेस उ यभंतेत्ति सुसामन्नं। गुरुआमंतणवयणं। विहियं सामाइयाईए॥ व्याख्या॥ अत्र भदंतादीनामादिशब्दाद्भजंत
भांत भ्राजंत भगवंत भवांत भयांत परिग्रहः प्राकृतव्याकरणलक्षणगत्या यथासंभवं प्रत्येकं दयगतवकारा अक्षरलोपात्तथा ह्रस्वे कारांतादेशात् भंतेत्ति
सर्वसामान्यं पदं निःपद्यत इति शेषः तत्र भदंत इत्यत्र दकारस्य भयांत इत्यत्र यकारस्य भगवंत इत्यत्र गवकारयोर्लोपः कर्तव्यः आदिशब्दाद्भजंत इत्या
दिषु यकाराद्यक्षराणां लोपो द्रष्टव्यः भांत इत्यादिषु भावीनां ह्रस्वत्वादेशः भंत इति पदे च स्थिते अंते एकारादेशः कर्तव्य इति। भंते इत्येतच्च पदं गुर्वामंत्रण
वचनं सामायिकसूत्रस्यादौ विहितमिति भंतेति पदस्यामंत्रणवचनतामेव भावयति। आमंतेइ करेमी। भंते सामाइयंति सीसोयं आहामंतणवयणं गुरु
णो किं कारणमिणंति॥ करेमि भंते सामाइयमित्येवं शिष्योयमामंत्रयति गुरुं। आह॥ परो ननु गुरोरामंत्रणवचनमिदमादौ विहितमित्यत्र किं कारणमित्येतत
त्कथ्यतामिति। सूरिराह॥ भणइ गुरुकुलवासो। व संगहत्थं जहा गुणाणीह। निच्चं गुरुकुलवासी। हवेज्ज सीसो जउ भिहियं नाणस्स होइ भागी। थिरयरउ
दंसणे चरित्तेय। धन्ना आवकहाए। गुरुकुलवासं न मुंचंति। गीयावासो रइ धम्मे। अणाययणवज्जणा निग्गहो य कसायाणं। एयं धीराण सासणं। रू
पकत्रयं पाठसिद्धं॥ अपि च॥ आवस्सयं पि निच्चं। गुरुपामूलं मि देसियं होइ वीसं पि हु संवसउ। कारणउ जदभिसेज्जाए॥ अनेन गुर्वामंत्रणवचनेन ज्ञा
ननु पकं प्रति क्रमणं गुरुपादमूल एव नित्यं कर्तव्यं इति दर्शितं भवति यद्यस्मादभिशय्याया द्वितीयवसत्या वित्यर्थः कारणातः कारण वशाद्दिवसमपि
संवसतः सोधोः कल्पग्रंथे इयं सामाचारी प्रोक्तेति शेषः॥ का पुनरियं कल्प सामाचारीत्युच्यते। जइ खुडु लगा वसहीतो अन्नत्थ गंतूण वइपयासाहूणे

वसंतितत्राचार्यसमीपे पर्यङ्ककमिउंपाउस्सियकालग्रहणानंतरंकालंसूत्रार्थपौरुषींकृत्वा अन्यस्मिंगच्छंति अर्थांतरगस्वापदादि भयं ततोऽर्थपौरुषींहापयंतित
तःसूत्रपौरुषीमपिकालमपितथाचरमंकायोत्सर्गंद्वितीयमाद्यंयावत्तिष्टत्यपिसहस्वरत्रमौतत्रयोतीति नकेवलंप्रतिक्रमणंकिंतुवमेवशेषाण्यपि
सर्वाण्यिसाधुभिरवश्यंकर्त्तव्यान्यावश्यकानिगुरुनापृच्छ्याकर्त्तव्यानीत्येततज्ञापितमामंत्रणवचनादेनसर्वेषामप्यावश्यकानांसामायिकमेवादौ
मतंभदंतशब्दश्चयस्मात्तदादौनिर्दिष्टस्तेनानुवर्त्ततेतत्कोसौसर्वेष्वप्यावश्यकेषुकथमित्याह इदमिदंचकरोमिभदंतइति।एतदेवाह।एवंवियसव्वा
वस्सयाइं।आपुच्छिऊणकज्जाइं।।जाणाविययमामंतण।वयणाउजेणसव्वेसिं।सामाइयमाइमयं।भदंतसद्दोयजंतदाईए।तेणाणुवत्तइत्तउ।करेमिभंते
त्तिसव्वेस॥गतार्थः॥किमितिगुरुस्तापृच्छ्यैवसर्वावश्यकानिकर्त्तव्यानीत्याह।किञ्चाकिंचगुरुवोविरतिविणयपडिवत्तिहेउंच।उस्सासाइपमोत्तुं।तदणापुच्छाए
पडिसिद्धं॥पाठसिद्धा॥यत्रनहिगुरुर्नभवतितत्रकिंविधेयमित्याह।गुरुविरहम्मियठवणा।गुरुवएसोवदंसणत्थंच।जिणविरहम्मिविजिणबिंब।सेवणामं
तणंसफलं॥रत्नोवपरोक्खस्सवि।जहसेवामंतदेवयाएवा।तहचेवपरोक्खस्सवि।गुरुणोसेवाविणयहेऊ।अहवायुरुगुणनाणे।वउगउभावगुरुसमाणेसो।
इहविणयमूलधम्मो।वएसणत्थंजउगिद्धिपं।विणउसासणेमूलं।विणीउसंजउभवेविणयायोविप्पमुक्कस्स।कउधम्मोकउतवो।विणउवयारमाणस्स।भंज
णापूयणागुरुजणस्स।तित्थयराणयआणा।सपधम्माराहणाकिरिया॥पाठसिद्धगाथेति॥अथवामेदंगुरोरामंत्रणंकिंत्वात्मनएवेतिदर्शयति।आयामंतण
महवा।वसेसकिरियाविसग्गउतंच।सामाइएणकिरिया।नियामगंतदुवउगाउ॥अथवाऽऽत्मनआत्मजीवस्यामंत्रणमिदंहेभोजीवसामायिकंकरोम्यहं
कथंभगवत्रोऽथवापाविसर्गतःसर्वोऽपिक्रियाविसृज्यतेस्यर्थः तच्चात्मामंत्रणंसामायिकेकक्रियायानियमायनियमार्थंतदुपयोगान्नान्यामेवैकस्यांसामायि
ककियायामुपयोगादिति।एवंवस्तंतिकिंमुक्तंभवतीत्याह।एवंचसव्वकिरिया।तमत्तयानदुवउत्तकरणंच।वत्कामंहोइनिसीहियाइकिरियाइवउगोव्व॥एवंवसति
रात्रावसामपिप्रत्यपेक्षणादिक्रियामांपरस्परावसप्रसन्नतात्र्यन्योन्यमनाबाधतातस्यामेवप्रारब्धैककियायामुपयुक्तकरणंचात्मामंत्रणेनव्याख्यातंविशेष
णकथितंभवति यथानैषेधिकानैषेधिकीकरणेनबाह्यक्रियानिषेधतोवमत्सभ्यंतरक्रियोपयोगएवकथितोभवत्येवमिहापीति॥अथवाजिनसिद्धाद्या
मंत्रणार्थायंभदंतशब्दइतिदर्शयति अहवाजहसंभवउ।भदंतसद्दोजिणाइसत्कोणं।आमंतणाविधायी।तस्सक्खेज्जथिरत्तुयपया।गहियंजिणाइसक्खं
मालित्तदुज्झगोरयभयाउ।सामाइयाइयारे।परिहरउतंथिरंहोइ॥व्याख्या॥अथवायथासंभवतोयेकेचनातिशायिनोजिनसिद्धादयःसंभवंति
तेषांजिनादीनांसाक्षिणामामंत्रणाभिधायीभदंतशब्दःभो२जिनादयोभदंता युष्मत्साक्षिकंकरोम्यहं सामायिकमिति तत्साक्षिकत्वेचसामायिककर्तुः ३९१
स्थिरव्रतताभवतीकथमित्याह जिनादिसाक्षिकंगृहीतंमया सामायिकमतःपरिपालनीयमेवेदमित्येवंभावासन्नयासामायिकातिचारान्परिहरतस्तस्यत

सामायिकव्रतंस्थिरंभवति।कुतइत्याह।तदुज्जेत्यादि॥तेषांजिनादीनांसत्कात्समानेपुनर्योगौरवंयोबहुमानोयच्चतदीयंभयंतस्मादिति।अथवाभदंतशब्दोयं
नामंत्रणार्थःकिंतुसामायिकस्येवविशेषणार्थंइतिदर्शयन्नाह।अहवाभंतंचयत्तं।सामाइयंवेतिभंतसामइयं।एत्तमलिकणमेयंभंतेसामाइयंतंच॥भ
दंतंचतत्सामायिकंचभदंतसामायिकंकरोम्यहं कल्याणप्रायकंसुखावहंचयत्सामायिकंतदहंकरोमिनान्यदित्यर्थः भंतेसामाइयमित्यत्रनुपदेत्तमेक
गतत्वंतदंतदलक्षणमलाक्षणिकमंतालुप्यतइति।तच्चनितत्रकिमर्थमेवविशिष्यतेकिमन्यदपियत्सामायिकंविद्यतइत्याह।नामाइचउदासत्थं।नणुसं
सावज्जजोगविरईउ।गम्मइभण्णइनत्तउतत्थविनामाइसब्भावो॥नामस्थापनादिसामायिकव्युदासार्थमिदमेवंविशिष्यतेनामादिसामायिकानांवल्या
णप्रापकत्वसुखावहत्वाभावादित्यविशेषणाद्भावसामायिकमिहगृह्यतइतिभावः॥आह॥नन्वसौनामादिव्युदासःसावज्जंजोगंपच्चक्खामीत्यादिव
चनात्सावज्जजोगविरतेर्गम्यतेनहिसावज्जजोगविरतिरूपाणिनामादिसामायिकानिभवंतीति॥अत्रोत्तरं॥नत्विनतुहुचोपुज्यते तत्रापिसावद्ययो
गविरतानामस्थापनादिरूपसंभवादिदमुक्तंभवति॥यदिभावसावद्ययोगविरतिरसौगृह्येततदासंभवव्यवच्छेदसिद्धिर्नचैतदस्तिनियामकाभावाद
तन्नविशेषणेतुसामायिकस्यैयमपि।ावस्त्यागम्यते नामादिरूपसावद्ययोगविरतेः।भदंतसामायिकरूपत्वायोगादिति॥अथवाभंतेशब्दात्परशीदृश
येतिदर्शयन्नाह।भंतस्सवसामइयं।भंतेसामाइयंजिणाभिहियं।नपरप्पणीयसामा।इयंतिभंतेविसेसणउ॥अथवाकरेमिभंतेसामाइयमित्यत्र
भदंतस्यभगवतःसंबंधिसामायिकमहंकरोमीत्येवंद्रष्टव्यं ततश्चभंतेइतिविशेषणाज्जिनाभिहितंसामायिकंकरोम्यहंनपुनःपरप्रणीतंकुतीर्थिकप्ररू
पितमितितदेवंकरेमिभंतेइतिपदत्रयंव्याख्यातमथसामायिकमितिचतुर्थपदंव्याचिख्यासुराह।रागद्दोसविरहिउ।समोत्तिअयणंअउत्तिगमणं
ति।समगमणंतिसमाउ।सएवसामाइयंनाम।अहवाभवंसमाए।निव्वत्तंतेणतंमयंवावि।जंतप्पउयणंवा।तेणवसामाइयंनेयं।अहवासमाइंसमत्त।ना
णचरणाइंतेसुतेहिंवा।अयणंअउसमाउ।सएवसामाइयंनाम।अहवासमस्सआउ।गुणाणलाभोत्तिजोसमाउसो।अहवासमाणमाउ।नेउसामाइयंना
म॥आगपिनिरुक्तिद्वारेप्रायश्चर्चितार्थाःसंगमाश्वेति।अथवाअन्यथाव्युत्पत्तिरित्याह।अहवासामंमेत्ती।तत्थअउतेणवत्तिसामाउ।अहवासामस्साउ।ला
भोसामाइयंनाम सम्ममउवासमउ।सामाइयमुभयविद्धिभावाउ।अहवासामस्साउ।लाभोसामाइयंहोइ॥अथवासर्वजीवेषुमैत्रीसामभण्यते तत्र
साम्निअयोगमनंसाम्नावाअयोगमनंवर्त्तनंसामायोथवासाम्नःआयोलाभःसामायःसएवसामायिकंनामेति अथवासम्यगर्थःसमशब्दःपूर्ववद्वयधा
तुःसम्यगयनंवर्त्तनंसमयःसमयएवस्वार्थिकेकप्रत्ययोपादानादुभयत्रयवृद्धिभावाच्चसामायिकं अथवासम्यगोमोलाभःसमायःसएवसामायिकं
अथवासमस्यभावःसाम्यंसम्यम्यायोनिपातनात्समायःसएवसामायिकमिति।अथवान्यथानिरुक्तविधिरुच्यतइत्याह।अहवानिरुत्तविहिणा।सामं

सम्मं समं च जं तस्स । इकमप्पाएप वेसणं । सेयं सामाइयं नेयं ॥ अथवा निरुक्तविधिना बहुव्युत्पत्तिकमेतत्सामायिकं ज्ञेयं ज्ञातव्यमिति कथमित्यत्रोच्यते इ
क आत्मोद्देशवचनः क्वापि प्रवेशार्थे वर्त्तते आत्मोपमया परेषां दुःखस्याकरणं सामेह गृह्यते तस्य सामन इक यदात्मनि प्रवेशनं नकारस्यायादेश
निपातनात्सामायिकं तथा सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रत्रयस्य परस्परं योजनं सम्यगिहोच्यते निर्वाणसाधकत्वेनैव तद्योगस्यैव परमार्थतः सम्यग्रूप
त्वात्तस्य सम्यग्दर्शनादिरूपस्य सम्यगित्येतस्यात्मनि यदिकं प्रवेशनं यकारादेशमादेशनिपातनेसकारस्य च दीर्घत्वेन तत्सामायिकं तथा रागद्वेष
माध्यस्थ्यमात्मनः सर्वत्र तुल्यरूपेण वर्त्तनं सममुच्यते तस्य समस्य आत्मनि यदिकं प्रवेशनं समशब्दादयागमे सकारस्य दीर्घत्वे तत्सामायिकमिति
॥ अथ सर्वशब्दव्याचिख्यासुराह ॥ किं पुण तं सामइयं । सव्वसावज्जजोगविरइ त्ति । सियाणंतसतेणसव्वो । तं सव्वं कइविहं सव्वं ॥ किं पुनस्तद्यथोक्तशब्दा
र्थं सामायिकमित्याह सर्वसावद्ययोगविरतिरिति अथ सर्व इति कः शब्दार्थ उच्यते सृगतावित्यस्य धातोः स्रियते सर्व इति श्रियते अनेनेति वाऽऽउणा
दिकव प्रत्यये सर्वः पदार्थो वस्तु नितुवाच्येत सर्वं वस्तु इति भवति कतिविधं पुनरिदं सर्वं भवतीत्यष्टाविंशतिगाथार्थः ॥ ६८० ॥ अथ कतिविधं सर्वमिति
प्रश्नोत्तरमाह । नामं ठवणा दविए आएसे चेव निरवसेसं च तह सव्वधत्तसव्वं च भावसव्वं च सत्तमयं नामसर्वं स्थापनासर्वं द्रव्यसर्वं आदेशसर्वं निरव
शेषसर्वं तथा सर्वधत्तासर्वं भावसर्वं च सप्तम ॥ मिति निर्युक्तिगाथा संक्षेपार्थः ॥ ६८१ ॥ तत्र नामस्थापनासर्वे सुगमे द्रव्यसर्वं तु ज्ञभव्यशरीरव्यतिरिक्तं व्या
चिख्यासुराह । कसिणं दव्वं सव्वं । तद्देसो वा वि रक्कयाभिमउ । दव्वंतद्देसम्मिय सव्वासव्वे चउब्भंगो । सव्वासव्वे दव्वे देसम्मिय नाइमंगुलिदव्वं । संपुण्णदेसएणं । प
ज्जपव्वगदेसोय ॥ व्याख्या ॥ इहांगुल्यादि द्रव्यं यदा कृत्स्नं सर्वैरपि निजावयवैः परिपूर्णं विवक्ष्यते तदा सर्वमुच्यते एवं तस्यांगुल्यादिद्रव्यस्य पर्वादिको देश
पि निजावयवपरिपूर्णत्वविवक्षया सर्वोऽभिमतः वा शब्दो ऽपि शब्दार्थ आख्यातः एतदेव चांगुल्यादि द्रव्यं तद्देशो वा यदा अपरिपूर्णतया विवक्ष्यते त
दा प्रत्येकमसर्वत्वं द्रष्टव्यं ततश्च द्रव्ये तद्देशे च सर्वासर्वत्वेन विवक्षिते चतुर्भंगो भंगचतुष्टयं भवति । तद्यथा ॥ द्रव्यं सर्वं देशोऽपि सर्वः १ द्रव्यं सर्वं देशोऽसर्वः
२ देशः सर्वो द्रव्यमसर्वं ३ देशोऽसर्वो द्रव्यमप्यसर्वमिति ४ अत्र द्रव्यस्य सर्वत्वे असर्वत्वे च यथाक्रमं ज्ञातमुदाहरणं तद्यथा अंगुलीद्रव्यं संपूर्णं विवक्षि
तं द्रव्यसर्वमुच्यते तदेव देशोनं विवक्षितं द्रव्यासर्वमभिधीयते पर्व पुनः संपूर्णं विवक्षितं देशसर्वमुच्यते पर्वैकदेशस्तु देशासर्वमिति ॥ उक्तं द्रव्य
सर्वमथादेशसर्वमाह ॥ आएसोऽवयारो सो बहुतरए पहाणतरए व । देसे वि जहा सव्वं । पत्तं भुत्तं गउ गामो ॥ आदेशः उपचारः स च बहुतरे प्रधानतरे वा
देशेऽपि सर्वतया प्रवर्त्तते । तद्यथा ॥ पाण्डहीतसक्तुमध्याद्बहुतरं भुक्ते सत्यादिश्यते सर्वमनेन भुक्तमिति प्रधानतरेषु च कतिपयपुरुषेषु गतेषु शेषेष्ववतिष्ठ ४००
मानेष्वप्यादिश्यते लोके यथा गतः सर्वो ग्राम इति । निरवशेषसर्वमाह । दुविहं तु निरवसेसं । सव्वासेसं तदेकदेसो य । सव्वासेसं सव्वे । अणिमिसन

यणा जहा देवा । तद्देसा परिसेसं । सव्वे असुरा जहा असियवण्णा । जहनोइसालयाना सव्वे किरतेउलेसागा ॥ व्याख्या ॥ निरवशेषं पुनर्द्विविधं विवक्षित
सर्ववस्तुनिरवशेषं च तत्र सर्वनिरवशेषं यथा सर्वे अनिमिषनयना देवाः इहानिमिषनयनत्वमपरिशेषेष्वपि देवेषु वर्त्तते सनिमेषस्य तेष्वभावादि
ति तद्देशापरिशेषं तु यथा सर्वेप्यसितवर्णाः कृष्णा असुराः यथा वा ज्योतिष्कालया देवाः सर्वेपि किल तेजोलेश्याकाः इहासुरज्योतिष्कालयाश्च दे
वा समस्तदेवानां प्रत्येकमेकदेशे वर्त्तते तेषु सर्वेषु यथासंख्यं कृष्णवर्णत्वं तेजोलेश्यायुक्तत्वं च वर्त्तत इति देशापरिशेषत्वं मंतव्यमिति । अथ सर्वध
त्तासर्वमाह । जीवा २ सव्वं । तं धत्ते तेण सव्वधत्तं ति । सव्वेसि सव्वधत्ता सव्वं जमउ परं णत्थं ॥ इह सर्वस्मिन्नपि लोके यदस्ति तत्सर्वं जीवा अजीवा श्चेत
त्सर्वं धत्ते धारयति येन कारणेन ते नमाविवक्षानिपातनात्सर्वधत्ता सैव चेह जीवाजीवरूपाविवक्षा सर्वधत्तासर्वमुच्यते यस्मादतो जीवाजीवराशि
द्वयात्परं नान्यत्किंचिदस्तीति ॥ आह ननु द्रव्यसर्वस्यादेशसर्वस्य निरवशेषसर्वस्य सर्वधत्तासर्वस्य च कः प्रतिविशेष इत्याह । अह दव्वसव्वमेग
। दव्वाधारं ति भिन्नमन्नेहिं । एगाणेगाधारं । बयारभेएण वादेसं । भिन्नमसेसं जमिहेगं । जाइविसयं ति सव्वधत्ताउ । भिन्ना य सव्वधत्ता । सव्वाधारे ति
सव्वेसिं ॥ व्याख्या ॥ अथ द्रव्यसर्वादीनां भेद उच्यत इति शेषः तत्र द्रव्यसर्वं तावदेकद्रव्याधारमुक्तमित्यन्येभ्यो भिन्नं तेषां तद्रूपत्वाभावादादेशसर्वं
त्वेकानेकद्रव्याधारमिति कृत्वा तथोपचारभेदेन च भिन्नमन्येभ्य इति वर्त्तत इति अशेषसर्वमपि सर्वधत्तासर्वस्मात्सर्वोक्तात् भेद्याच्च भिन्नं यस्मादेवा
द्येकजातिविषयं तदिति सर्वधत्तापि सर्वेभ्यः पूर्वोक्तेभ्यो भिन्ना सर्ववस्त्वाधारत्वादिति ॥ अथ भावसर्वमाह ॥ कम्मोदयस्स भावो । सव्वो असुभो सजो
दउ दइउ । मोहो वसमसभावो । सव्वोउ वसामिउ भावो । कम्मक्खयसभावो खइउ सव्वो य मीसउ मीसो । अह सव्व दव्वपरिणइ । रूवो परिणामिउ सव्वो
॥ सुगमे ॥ ननु सप्तविधसर्वमध्यात्केनात्राधिकार इत्याह । अहिगयमसेससव्वं । विसेसउ सेसयं जहा जोग्गं । गरहियमवज्जयुत्तं । पावं तं सह तेण सा
वज्जं ॥ इह सर्वसावद्ययोगं प्रत्याख्यामीति संबंधान्निरवशेषसर्वं विशेषतोऽधिकृतं शेषकं तु षड्विधं सर्वं यथायोगं यथासंभवं तत्र प्रयोजनी
यमिति ॥ ६ तदेवं करेमि भंते सामाइयं सव्वं इत्यादि मूलद्वारगाथायाः पंचपदानि व्याख्यातान्यथ षष्ठं सावद्यपदं व्याचिख्यासुराह ॥
गरिहियमित्यागर्हितं निंद्यं वस्तवद्यमुक्तं तदिह पापं सह तेनावद्येन वर्त्तत इति सावद्यस्तं सावद्यं जोगं प्रत्याख्यामीति वक्ष्यमाणं गम्यत इति अथ
वा अन्यथा सावद्यशब्दो व्युत्पाद्यत इत्याह । अहवेह वज्जपणिज्जं । वज्जं पावं ति सह सकारस्स । दिग्घत्तादेसाउ । सह वज्जेणं ति सावज्जं ॥ अथवेह वर्ज
नीयं वर्ज्यं तदिति वर्ज्यं पापमुच्यते सह वर्ज्येन वर्त्तत इति । सहस्य सभावात्सवर्ज्यं सकारस्य च प्राकृतत्वेन दीर्घत्वविधानात्सावद्यमित्यर्थः सव
र्जः सपापो योगस्तं सवर्जमिति योगपदव्याख्यानार्थमाह । जोगो जोग्गो वणमा किरिया । समाधाणमाय वावारो । जीविणउदपएवा । जउ समाहिज्जए

सोत्ति।जंतेणजुज्जएवा।सम्मण्णाजंचजुज्जए तंमि नोजोगोसोयमउ तिविहोकायाइवावारो॥व्याख्या॥युजियोगेयुजसमाधौवायोजनं
योगः आत्मकर्म्मसंबंधइत्यर्थः अथवाआत्मनश्चलनस्यंदनादिक्रिययासम्यगाधानंयोजनंयोगःसकर्मकात्मव्यापारइत्यर्थः अथवाजी
वेनसहयुज्यतेसमाधीयतेसंबध्यते यस्मात्ततोयोगोजीवव्यापारएवेति अथवासआत्मातेनकृत्वाकर्म्मणासहयुज्यतेयस्मात्ततोयोगः
अथवायस्मात्तस्मिन्योगेसत्यात्माकर्म्मणायुज्यते ततोयोगःसच त्रिविधःकायादिव्यापारोमतः मनोवाक्कायव्यापारइत्यर्थः।अथसर्वादि
पदानांक्रिययासहसंबंधंकुर्वन्नाह।सव्वोसावज्जोत्तिय।जोगोसंवज्जएतयंसव्वं।सावज्जंजोगंतिय।पच्चक्खामित्तिवज्जेमि।सर्वोनिरवद्योषःसा
वद्योयोगइतिसंबध्यते तंसर्वंसावद्यंयोगंप्रत्याख्यामीतिक्रियाप्रत्याचक्षेवावर्जयामीत्यर्थः इहप्रत्याख्यामिप्रत्याचक्षेवेतिक्रियाद्वयेपिसाव
द्ययोगस्यप्रत्याख्यानंगम्यते।अतस्तदेवप्रत्याख्यानंव्याचिख्यासुराह।पइसद्दोपडिसेहो।अक्खाणंख्यावणाभिहाणंवा।पडिसेहस्सक्खाणं।
पच्चक्खाणंनिवित्तित्ति॥प्रतिशब्दोत्रप्रतिषेधेवर्त्तते आख्यानंत्वाभिमुख्येन आदरेणवाख्यापनाप्रकथनंचक्षिङ्पक्षेअभिधानंवाप्रतिषे
धस्याख्यानंनिवृत्तिरितिगाथाषोडशाकार्थः।६९७।अथप्रत्याख्यानमेवभेदतोनिरूपयन्नाह।नामंठवणादविए।अइत्थपडिसेहभावउतं
च।नामाभिहाणमुत्तं।ठवणागारक्कनिक्खेवो॥तत्रप्रत्याख्यानंनामस्थापनाद्रव्यादित्साप्रतिषेधभावतःषोढा तत्रप्रत्याख्यानमितियदभि
धानंतन्नामरूपंप्रत्याख्यानंनामप्रत्याख्यानमुच्यते आगारात्तिबहिर्मुखहस्ताकारकरणंऊर्द्धांगुलिकंपमानहस्ताकारकरणंवाअक्षा
दौनिक्षेपोवास्थापनाप्रत्याख्यानमितिनिर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः।६९८।द्रव्यप्रत्याख्यानस्वरूपंभाष्यकारःप्राह।दव्वस्सवदव्वाणव।दव्वभू
यस्सदव्वहेउंवा।दव्वपच्चक्खाणंनिन्हाईणंचसव्वंपि॥द्रव्यस्यवासचित्तादेर्द्रव्याणांवासचित्तादीनांप्रत्याख्यानंद्रव्यप्रत्याख्यानंद्रव्यभूत
स्यवाभावरहितस्याभव्यादेःप्रत्याख्यानंद्रव्यप्रत्याख्यानंअथवाद्रव्यहेतुकंद्रव्यलाभार्थंप्रत्याख्यानंद्रव्यप्रत्याख्यानं अथवानिन्हवादी
नांयत्प्रत्याख्यानंतत्सर्वमपिद्रव्यप्रत्याख्यानमुच्यतइति।अदित्साप्रत्याख्यानंप्रतिषेधप्रत्याख्यानंचाह।
भिक्खअदाणमइच्छा।पडिसेहोरोगिणोव्वकिरियाए सिद्धंपच्चक्खाउ।जहरोगीसव्ववज्जेहिं॥भिक्षान्नाणांभिक्षायाअतिगच्छेत्तिवचनाद
दिच्छावचनाद्वा अदानमितिगच्छप्रत्याख्यानमदित्साप्रत्याख्यानंचेति असाध्यरोगिणाक्रियायाःप्रत्याख्यानंप्रतिषेधःप्रतिषेधप्रत्याख्या
नमुच्यते सिद्धंचैतल्लोकेपियथावक्तारस्तत्रभवंतिप्रत्याख्यातोयंरोगीसर्वैर्वैद्यैरिति।अस्यस्थानेनिर्युक्तौकश्चिन्निर्विषयाद्गापनरूपंक्षेत्र ४०१
प्रत्याख्यानंदृश्यतइतिभावप्रत्याख्यानमाह।भावस्सतावउभाव।हेउमहभावएववाभिमयं।पच्चक्खाणदुविहं।तंकयमिहनोकयंचेव।पुव्वं

नोपुव्वकयं।पच्चक्खाणंतिपुव्वकयमुत्तं आउरपच्चक्खाणाईयंचनोपुव्वकयमुत्तं।नोसुयपच्चक्खाणं।मूलुत्तरगुणविहाणउदुविहं।
सव्वेदेसेयमयं।इहसव्वंसव्वसद्दाउ॥व्याख्या॥भावस्यसावद्ययोगपरिणामस्यप्रत्याख्यानंभावप्रत्याख्यानंभावतोवाशुभपरिणामोत्सा
दात्प्रत्याख्यानंभावप्रत्याख्यानंभावहेतोर्वासर्वकर्म्मक्षयार्थंभावएववासावद्ययोगविरतिलक्षणप्रत्याख्यानंभावप्रत्याख्यानमभिहि
तं॥तच्चद्विविधं॥श्रुतभावप्रत्याख्यानंनोश्रुतभावप्रत्याख्यानंचेति श्रुतभावप्रत्याख्यानंपुनरपिद्विविधं पुव्वंत्तिपूर्वश्रुतप्रत्याख्यानं नो
पुव्वसुयंतिनोपूर्वश्रुतप्रत्याख्यानंचेति।तत्रपच्चक्खाणंति॥इहैकदेशेनसमुदायस्यगम्यमानत्वात्प्रत्याख्यानसंज्ञितंनवमंपूर्वंतत्पूर्वश्रु
तप्रत्याख्यानमुक्तं आतुरप्रत्याख्यानादिकंतुश्रुतंनोपूर्वश्रुतप्रत्याख्यानमुक्तं तस्यपूर्वगतबाह्यत्वेनपूर्वश्रुतत्वायोगादिति यत्तुश्रुतनि
षेधरूपंनोश्रुतप्रत्याख्यानंतदपिमूलोत्तरगुणविधानान्मूलोत्तरगुणभेदाद्द्विविधं॥मूलगुणप्रत्याख्यानमुत्तरगुणप्रत्याख्यानंचे
त्यर्थः इदमप्येकैकंद्विविधंमतं सर्वतोदेशतश्चइहसव्वंति इहचसर्वंसर्वमूलगुणप्रत्याख्यानंसर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानंचाधिकृतं।कु
तइत्याह।सव्वेसद्दाउत्ति॥सव्वंसावज्जंयोगमित्यत्रसर्वशब्दोपादानादित्यर्थः।अथयावज्जीवियंतिपदंव्याचिख्यासुराह।जीवोत्तिजीवणंपाणधार
णंजीवियंतिपज्जाया गहियंनजीवदव्वंगहिमंवापज्जयविसिट्ठं॥इहयावज्जीवोयस्यांप्रत्याख्यानक्रियायांसायावज्जीवातयासर्वसावद्यंयोगंप्रत्या
मीतिकिलायमर्थोभिप्रेतइति तत्रजीवइतिकिमुच्यतइत्याह जीवनमितिजीवनंप्राणधारणंजीवितमितिचपर्यायाःयथाश्रुतसंबंधेनतु
जीवतीतिजीवइतिजीवद्रव्यमिहनगृहीतंवक्ष्यमाणदोषसंभवाद्गृहीतंवाजीवद्रव्यमपिकिंनिर्विशेषमित्याह पर्यायविशिष्टंइहभवजीवित
पर्यायविशेषितमित्यर्थः यावदिहभवजीवितविशिष्टोजीवस्तिष्ठतीतितावत्प्रत्याख्याम्यहंनतुपरभवजीवितेअपगतइतिभावः।जीवद्रव्यग्र
हणेतुकोदोषःस्यादित्याह॥इहरावज्जीवंतिजीवद्दव्वग्गहणेमयस्सावि पच्चक्खाणंपावइगहियंमउजीवियंतंच इतरथायावज्जीवमित्यत्रा
विशेषितजीवद्रव्यग्रहणेमृतस्यापिप्रत्याख्यानंप्राप्नोत्यविशेषितजीवद्रव्यस्यसर्वदैवभावात्ततोजीवशब्देनजीवितमिहगृहीतं तच्चनाम्ना
दिभेदभिन्नमित्यनंतरेणासंबंधइति तानेवजीवितस्यनामादिभेदानाह।नामंठवणादविये ओहेभवतब्भवेयभोगेय।संजमजससमस्से।जम
जीवियमितितद्विभागेयं॥नामजीवितंस्थापनाजीवितंद्रव्यजीवितंओघजीवितंतद्भवजीवितंभोगजीवितंसंयमजीवितंयशोजीवितं असं
यमजीवितंइत्येतस्यजीवितस्यविभागोभेदइतिद्वारगाथायांसंक्षेपार्थइति॥अत्रनामस्थापनाजीवितेसुगमे अतोद्रव्यजीवितस्वरूपं
विवरीषुराह दव्वेहिरण्णभेसज्जा।भत्तपुत्तादिजीवियनिमित्तं जंदव्वजीवियंतंदव्वस्सवजीवियमवत्था।दव्वेत्ति॥द्रव्यजीवितेविचार्यमाणेद्रव्य

जीवितंयदुक्किमित्याह नंतित्कनकोषजभक्कपुत्रादिकंजीवितनिमित्तंजीवितोपष्टंभकारकं अथवासच्चित्ताच्चित्तभेदभिन्नस्यद्रव्यस्यैवय
याअवस्थयाजीवतिपारदोजीवतिविषंजीवत्यभ्रकंजीवतिलोहमित्येवंताम्रकवर्णादिष्वपिवाच्यं नपुनरेतद्यापिमृतमित्यादिव्यपदेशः
प्रवर्त्ततेसाविशिष्टाकाचिदवस्थाद्रव्यजीवितमुच्यतइति। अथोघभवजीवितयोर्विवरणमाह। आउस्सदव्वतया। सामन्नंपाणधारणमिहोहो
भवजीवियंचउद्दानेरइयाईणजावठ्ठा आयुषःआयुर्मात्ररूपस्यकर्म्मणःसंबंधीनियानिसतिजीवस्यसन्तावर्त्तीनिद्रव्याणितान्यायुःस
द्रव्याणितद्भावआयुःसद्रव्यतातयाआयुःसद्रव्यतयासंसारेपरिभ्रमतोजीवस्ययत्सामान्यंप्राणधारणंयदाश्रित्यसिद्धाएवमृताउच्यते
तेनसंसारिणःतदिहसंसारिणांजीवितसामान्यमात्ररूपमोघः ऽघजीवितमुच्यतइतिभवतिप्राणिनोऽस्मिन्निति भवः संसारस्तत्रावस्थि
तिहेतुभूतंजीवितंभवजीवितं तच्चतुर्द्धाकिंपुनस्तदित्याह नारकादीनांवाजन्मनःप्रथमसमयाच्चरमसमयंयावदवस्थाअवस्थितिरवस्थि
तिनंतद्धेतुत्वात्साभवजीवितमिति तद्भवजीवितंभोगजीवितंचाह तद्भवजीवियमोरालियाणजंतज्जवोववन्नाणं। चक्कहराईणभोग। जीवियंस
सुरगणाणंच पुनः२तत्रैवविवक्षितभवेउत्पन्नास्तद्भवोत्पन्नास्तेषांतद्भवोत्पन्नानांयज्जीवितंतद्भवजीवितमुच्यते तच्चऔदारिकशरीरिणांतिर्य
मनुष्याणामेवावगंतव्यंतत्रैकेंद्रियाणांपुनः२तत्रैवैकेंद्रियाभवेउत्पद्यमानानामनंतानिभवग्रहणान्येतदुत्कृष्टतोवसेयं द्वीन्द्रियाणांतुसंख्याता
निभवग्रहणानिपंचेंद्रियतिरश्चांमनुष्याणांचसप्ताष्टौवाभवग्रहणानिइतिमंतव्यं जघन्यतस्तुसर्वत्रद्वेभवग्रहणे वैक्रियशरीरिणांतुदे
वनारकाणामिदंनसंभवत्येवपुनः२स्तत्रैवोत्पत्त्यभावादिति चक्रधरादीनांतुभोगपुरुषाणांसुरवराणांचदेवानांजीवितंभोगजीवितमि
ति। शेषजीवितानितुत्रीण्याह संजमजीवियमिसिणं। असंजमजीवियंअविरयाणं जसजीवियंजसो नामउजिणाईणलोगम्मि॥पाठसि
द्धानवरमिसिणंतिऋषीणांयतीनामिति जसनामउत्ति यशोनामकर्म्मोदयादित्यर्थः। नन्वेषांमध्यात्किंजीवितमिहाधिकृतमित्याह। नरभवजीवि
यमहिगय। विसेसउसेसयंजहाजोगं। जावज्जीवामितयंतापच्चक्खामिसावज्जां॥भवजीवितरूपंनरभवजीवितंमनुष्यभवजीवितंविशेषतोत्रा
ऽधिकृतंमनुष्याणामेवचारित्रसामायिकाधिकारात्शेषंतुनामादिजीवितं यथायोगंयद्यत्रयुज्यते तत्तत्रयोजनीयं ततश्चसएवमनुष्यःप्रतिजा
नीतेयावदनेननरभवजीवितेनजीवामि तावत्तत्कंसर्वंसावद्यंयोगंप्रत्याख्यामीति अथयावच्छब्दस्यार्थमाह यावदयंपरिमाणेमज्जायाएवधा ४०२
रणेचेति तावज्जीवंजीवणपरिमाणंजन्तियमित्ति। जावज्जीवमिहारेणमरणमज्जायऽनभंकालं। अवधारणेविजावज्जीवणमेवहनउपरउ
॥व्याख्या॥ इहयावदयंशब्दस्त्रिष्वर्थेषुवर्त्तते तद्यथा परिमाणेमर्यादायामवधारणेचेति तत्रपरिमाणार्थेतावदाह यावज्जीवमितिकिमुक्तं

भवति॥ यावन्मेजीवनपरिमाणमिहभवायुष्कस्यपरिमाणंतावंतंकालंप्रत्याचक्षेइतिमर्यादार्थमाह यावज्जीवमित्यादि यावज्जीवमितिकिमु अत्र
क्तंभवत्यारेणमरणमर्यादयाअर्वाक्प्रत्याचक्षेनपुनस्तत्कालंप्रत्याख्यानग्रहणकालएव किंतुमरणसीमांयावत्प्रत्याख्यामीति अवधारणे
पियावदिहभवजीवनंतावदेवप्रत्याचक्षेनतुपरलोकेवाद्यवस्थायामविरतत्वेप्रत्याख्यानभंगप्रसंगात्परतोमुत्कलमिति विधिरपिनकर्त्तव्यो
भोगाशंसादोषानुषंगादितिस्वयमेवद्रष्टव्यमिति॥ अत्राक्षेपपरिहारावाह। यावज्जीयंपत्ते। यावज्जीवाएलिंगवच्चासो भावप्पच्चयउवा जा
जावज्जीवयाताए॥ननूक्तन्यायेनयावज्जीवमितिनिर्देशेप्राप्तेयावज्जीवयेतिनिर्देशः किमर्थंभगवतासूत्रकृताविहितमिति इतिशेषः। अत्र
परिहारमाह। लिंगवच्चासोत्ति॥ लिंगव्यत्ययोत्रभगवतोऽभिमतस्तेनेत्थंनिर्देशःकृतइत्यर्थः अथवायावज्जीवशब्दाद्भावप्रत्ययउत्पाद्यते
ततश्चेत्थंभावप्रत्ययेउत्पादितेयायावज्जीवतेतिनिःपद्यते तयायावज्जीवतयाप्रत्याख्यामीतिसंबध्यतइति नन्वेवमपियावज्जीवतयेति
प्राप्तेयावज्जीवयेतिकथंभवतीत्याह। यावज्जीवतयाइत्ति। यावज्जीवाएवण्णलोवाउ। जावज्जीवोजीसे। जावज्जीवाहवासाउ॥ यावज्जीवतयेति
निर्देशेप्राप्तेयावज्जीवयेत्युक्तं तत्तत्कारलक्षणवर्णलोपादितिद्रष्टव्यं। तृतीयंपरिहारमाह। अथवाजीवनंजीवायावज्जीवोयस्यांसायावज्जी
वेतिबहुव्रीहिस्तयायावज्जीवयेत्येवंद्रष्टव्यमिति। अत्रविनेयपृच्छामुत्तरंचाह। कापुणसासंबज्झइ। पच्चक्खाणकिरियातयासव्वं। जावज्जीवाए
अहं पच्चक्खामीतिसावज्जं॥कापुनःसाबहुव्रीहावन्यपदार्थेसंबध्यतइत्याह प्रत्याख्यानक्रियेतितयायावज्जीवयाप्रत्याख्यानक्रिय
यासर्वंसावद्ययोगमहंप्रत्याख्यामीतिसंबंधइति परिहारांतरमाह। जीवणमहवाजीवाजावज्जीवापुरावसानेया। तएपायपवयणे। जावज्जी
वाएतइएयं॥ अथवाजीवनंजीवाइति। स्त्रीलिंगाभिधायकएवायंशब्दःसाध्यतेनतुजीवइतिपुल्लिंगाभिधायकःततश्चयथापुराप्रदर्शितथा
अत्राप्यर्थत्रयवृत्तिनायानावच्छब्देनसहसमासेसायावज्जीवाज्ञेया। तद्यथा॥ यावत्परिमाणाजीवायावज्जीवा एवंमर्यादावधारणयोरपिसमासःका
र्यः तयायावज्जीवयाप्रत्याख्यामिप्राकृतवचनेचपर्यन्तेएकारनिर्देशेनतृतीयेयमवसेयेति॥ अथत्रिविधंत्रिविधेनेत्यस्यव्याख्यानार्थमाह। पच्चक्खामित्तिमउ। उत्तमपु
रिसेगवयणउकत्ता। तिन्निविहाजस्सतउ। तिविहोजोगोमउद्दिगउ। तंतिविहंविइयाए। पच्चक्खपमिहकम्मभावाउ। निन्निविहाजस्सेतयं। तिविहंतिविहेणंत
ंति॥ व्याख्या॥ इहप्रत्याख्यामीतिवर्त्तमानायाउत्तमपुरुषैकवचननिर्देशात्कर्त्ताभिमतःतिस्रोविधाविधानानिभेदायस्यसकोसौत्रिविधोमनोवाक्कायव्या
पारलक्षणोयोगइहाधिकृतोमंतव्यइति तंत्रिविधंयोगमिहसत्रेप्रत्याख्येयत्वेन कर्म्मभावाद्वितीययाविभक्त्यानिर्दिशतीतिशेषः॥ तदनेनत्रिविधमि
तिव्याख्यातमथत्रिविधेनेतिव्याचिख्यासुराह॥ तिन्नीत्यादितिस्रोविधाभेदायस्यतत्त्रिविधंकरणमितिगम्यतेतेनत्रिविधेनकरणेनप्रत्याख्या

मीतिप्रक्रमः। ननु तेनेत्येतावन्मात्रनिर्देशात्करणेनेति कथं लभ्यत इत्याह। तेणत्ति साधकतमं। करणं तइयाभिहाणउ अभिमयं। केण त्ति विहेण भणिए।
मणेण वायाए काएणं॥ तेनेति तृतीयाविभक्त्यभिधानात्साधकतमं करणमभिमतं अतस्तेन त्रिविधेन करणेनेत्यनंतरगाथायां व्याख्यातं केन पुनस्त्रि
विधेन करणेनेति विनेयेन भणिते पृष्टे सति। सूत्रावयवमाह॥ मणेणं वायाए काएणंति। अत्र मनःकरणव्याख्यानमाह मणणं व मन्नए व णेण मणो तेण
दव्वउ तं च। तज्जोगपोग्गलमयं। भावमणो भण्णए मंता॥ मननं मनुबोधनं वा मननं मन्यते वा अनेनेति प्रतत्तेन मन उच्यते तच्च द्रव्यतो द्रव्यमनस्तद्योग्य
पुद्गलमयं द्रष्टव्यं भावमनस्तु मंता जीवो भण्यते। इदमुक्तं भवति॥ मनो द्विविधं द्रव्यमनो भावमनश्च तत्र यत्तद्योग्यैर्मनोयोग्यैर्मनोवर्गणायोग्यगृही
तैरनंतैः पुद्गलैर्निर्वृत्तं तद्द्रव्यमनो भण्यते यत्तु तद्धन्यं मननं चिंतनं तद्भावमनोभिधीयते इह तु तदव्यतिरिक्तत्वान्मंता जीवो भावमनस्त्वेनोक्त इति।
वाक्करणमाह। वयणं वा गुच्चए वा। णेणत्ति वा यत्ति दव्वउ साय। तज्जोग्गपुग्गला जे गहियातप्परिणया भावे॥ वचनं वागुच्यते वा अनयेति वाक् सा च द्रव्य
तो द्रव्यवाग्यतद्योग्या भाषावर्गणायोग्यगृहीताः पुद्गला इति ये तु तत्परिणता भाषत्वेन परिणता उच्यमानाः पुद्गलास्ता भावे भाववागिति। काय
कारणमाह। जीवस्स निवासाउ॥ पोग्गलचयउय। सरणधम्माउ काउ वयवसमाहाणउ य सो दव्व भावमउ। तज्जोग्गा पोग्गला जे। मुक्का यपउगपरिणयाउ
य। सो होइ दव्वकाउ। बद्धा पुण भावउ काउ॥ व्याख्या॥ चित्र चयने इति धातोश्चयनं कायः चीयंते अनेनेति वा कायः निवासश्चितिशरीरोपसमाधानेषाद्देश्च
क इत्यनेनादेरिह ककारः तएवाह जीवस्य कायेनिवासात्पुद्गलानां चयात्प्रतिक्षणं च विसरणधर्मकत्वाच्छिरउरोबाहाद्यवयवानामिह सम्यगाधा
नाच्च कलनिधानं हेतवो निवासादयो द्रष्टव्या मंतव्याः स च कायो द्रव्यभावमयो बोद्धव्यो द्रव्यकायो भावकायश्चेत्यर्थः तत्र ये औदारिकादिवर्गणागता
तद्योग्या औदारिकादिकाययोग्या औदारिकायपरिणतेरभिमुखतां प्राप्ता जीवेन पुनरद्याप्यगृहीताः पुद्गलाः स द्रव्यकायः न केवलं त एव किं तु ये औ
दारिकादिकाययोग्या औदारिकादिकायरूपतया परिणमय्य जीवेन मुक्तास्त्यक्ताः पुद्गलाः सोपि द्रव्यकायो भवति किं सर्वदा नेत्याह यावत्प्रयोगपरिण
ताः यावत्तं जीवस्य जीवप्रयोगपरिणामं न मुंचंतीत्यर्थः तं च जीवपरिणामं ते मुक्ताः पुद्गला जघन्यतो अंतर्मुहूर्तमुत्कृष्टतोऽसंख्येयं कालं न मुंचंति
ततः परं त्ववश्यं परित्यजंति न मिति ये पुनर्जीवेन बद्धा औदारिकादिकायपरिणतिमापन्नाः पुद्गलास्ते भावतः कायो भावतः कायो भावकाय इत्यर्थः ४
तदेवं मनःप्रभृति त्रिविधं करणं व्याख्याय प्रस्तुतयोजनामाह। तेण त्ति विहेण मणसा। वायाकाएण कि तयेति विहं। पुव्वाहिगयं जोग्गं। न करेमिच्चाइ
सायज्जं। तेन यथोक्तस्वरूपेण त्रिविधेन करणेन मनसा वाचा कायेन मनोवाक्कायलक्षणेनेत्यर्थः किमत आह न कं पूर्वाधिकृतं त्रिविधं सावद्ययोगं
न करोमीत्यादि संबध्यते न करेमि न कारवेमि करंतं पि अन्नं न समणुजाणामीति संबध्यत इत्यर्थः। अथवा अन्यथा संबंधयन्नाह। पुव्वं व जमुद्दि

ट्ठं। तिविहं तिविहेण तस्थ करणस्स। तिविहत्तणं विवरियं मणेण वायाए काएणं तिविहमिहाणिं जोग्गं। पच्चक्खेयमणुभासए कत्तं। किं पुण उक्कमि
ऊणं। जोगकरणस्स निद्देसो। नो न जहुद्देसं चिय। निद्देसो भण्णए निसामेहि जोगस्स करणतं तोव। दरिसणत्थं विवज्जासो। देसियमेवं जोगो। कर
णवसो नियय मप्पहाणो त्ति। तज्जावे भावाउ। तदभावे वप्पभावाउ॥ व्याख्या॥ अथवा पूर्वं सत्रे यदुद्दिष्टं त्रिविधं त्रिविधेनेति तत्र करणस्य त्रिविधत्वं
मणेणं वायाए काएणमिति सूत्रगतेनैवावयवेन विवृतं व्याख्यातमिति इदानीं तु त्रिविध प्रत्याख्येयं योगं सूत्रमनुभाषते विवृणोति न करेमि न का
रवेमीत्यादि नैव सूत्रावयवेन अत्राह परो ननु यद्येवं तर्हि किं पुनः कारणं येन योगमुत्क्रम्यातिलंघ्य करणस्य प्रथमं निर्देशः कृतः उद्देसकाले हि प्रथमं
त्रिविधमित्युद्देशाद्योग एव प्रथममुद्दिष्टस्तदनंतरं त्रिविधेनेत्यभिधानात्पश्चात्करणस्योद्देशः कृतः एवं च सति यथोद्देशं निर्देश इति न्यायादिह
निर्देशोपि प्रथमं योगस्य पश्चात्करणस्य प्राप्नोति। तद्यथा॥ न करेमि न कारवेमि करंतं पि अन्नं न समणुजाणामि मणेणं वायाए काएणमि
ति न चैवं निर्दिष्टं व्यत्ययाभिधानादिति तोत्तितत्तोन यथोद्देशमेव निर्देशः कृतः अत्र संज्ञात त्त्वात्किमत्र कारणमिति वाच्यं। गुरुराह॥ निशमयाकर्णय भ
ण्यते अत्र कारणं करणकारणादिलक्षणस्य योगस्य करणं तत्त्वोपदर्शनार्थं मनोवाक्कायलक्षणकरणायत्ततोपदर्शनार्थमयं व्यत्यासः कृ
त इति एतदेव भावयति॥ देशितमुपदिष्टमेवं व्यत्यासकरणेन भगवता सूत्रकृता योयं करणकारणादिव्यापारलक्षणो योगः स मनः प्रभृतिक
रणवशस्तदायत्त इति नियतं निश्चितं स्वयमप्रधानः तद्भावे करणभाव एव भावात्तदभावे वपि च। करणाभावे अवश्यमभावादिति किमिति यो
गः करणभाव एव भवति तदभावे तु न भवतीत्याह। तस्स तदाधाराउ। तक्कारणउ य तप्परिणईउ। परिणंतुरणअंतर। भावाउ करणमेव कउ॥ तस्य
योगस्य तदाधारकत्वात्करणाधारत्वात्तथा तन्मनःप्रभृति करणमेव कारणं यस्यासौ तत्कारणस्तद्भावस्तत्त्वं तस्मात्कारणत्वात्तस्य योगस्य तथा तत्प
रिणत्वात्करणपरिणतिरूपत्वात्तस्य तथा परिणातुः करणस्य अनर्थांतरत्वादनन्यत्वात्तस्य यतः करणमेव तत्कर्तासौ योगस्ततस्तदात्मकत्वात्तद्भाव
एव भवति आह यद्येवमुद्देशोप्येवं कस्मान्न कृतः उच्यते योगस्यापि प्रत्याख्येयत्वेन प्राधान्यख्यापनार्थमिति। तदेवं योगस्य करणात्मकत्वं दर्शितम
थ करणयोगयोः पुनः समुदितयोर्जीवात्मकत्वं दर्शयन्नाह। गत्तो च्चिय जीवस्स वि तस्स या करणयोगपरिणामा। गम्भद्दून यंतराउ। कयाइ समएउ
भिहियं॥ यत एव परिणंतुः परिणामो नर्थांतरमुक्तं अत एव जीवस्यापि तन्मयतात्परिणामस्य करणयोगात्मता गम्यते। कुत इत्याह॥ करणयो
गपरिणामित्ति करणं च योगश्च करणयोगौ तौ परिणामः स्वभावो यस्यासौ करणयोगपरिणामस्तद्भावस्तत्त्वं तस्मात्करणयोगपरिणामत्वा
ज्जीवस्य स हि करणयोगपरिणामेन परिणमति परिणामश्च परिणंतुरनर्थांतरमतः करणयोगात्मता जीवस्य गम्यते कदाचित्कथंचिन्नया

तरान्निश्चयनयलक्षणंनयांतरमाश्रित्येति।यतःसमयेसिद्धांतेअभिहितंकिमित्याह।आयाचेवअहिंसा।आयाहिंसत्तनिच्छउएस।जोहोइअप्पमत्तो
।अहिंसउहिंसउदियरो॥इहात्मामनःप्रभृतिनाकरणेनहननघातनानुमतिलक्षणांहिंसांतन्निवृत्तिरूपामहिंसांचकरोतीतिव्यवहारः अस्यांचगाथा
यांनिश्चयनयमतेनात्मैवहननादिलक्षणाहिंसासएवचतन्निवृत्तिरूपाअहिंसेत्युक्तं तदनेनात्मनःकरणस्ययोगलक्षणस्यकर्मणश्चैकत्वमुक्तं
भवतीति॥अत्रपरप्रेर्यमाशंक्यपरिहरन्नाह।आहेगत्तेकत्ता।कम्मंकरणंतिकोविभागोयं।भण्णइपज्जायंतर।विसेसणाउनदोसोत्ति॥आहपरो
नन्वेवंत्रितयस्याप्येकत्वेकर्त्ताकर्मकरणंचेतिकोविभागः कोभेदोभण्यतेअत्रोत्तरंपर्यायांतरेणविशेषणपर्यायांतरविशेषणंतस्माददोष
इदमुक्तंभवति एकएवकर्त्ताआत्माव्यतिरिक्तैःकथंचिद्भेदभिन्नैःकर्मकरणादिपर्यायांतरैर्विशिष्यतइत्याहेतिनैकदोषइति।पूर्वभावित
मर्थंपुनरपिस्मारयन्नाह।एवंपिसव्वकारगपरिणामानन्नभावयानइ।नायाणाणणाणंणा।जहविन्नेयाइपरिणामं॥एकमपिघटादिकंवा।
सर्वकारकपरिणामलक्षणमन्यान्यभावतामनन्यरूपतामेति यथाज्ञाताज्ञानंज्ञानानन्यःसन्विज्ञेयादिपरिणाममेति सएवहिस्वज्ञाने
उपयुज्यमानःकर्त्ताकरणभूतज्ञानानन्यत्वात्सएवचकरणंस्वयंसंवेद्यमानस्तुसएवविज्ञेयइति सविस्तरेणप्रागुक्तमिति॥ननुसर्वंसावद्य
योगंप्रत्याख्यामीत्युक्तं।कपुनरसौसावद्योयोगइत्याह।सयसावज्जोजोगो।हिंसाइउनयंसयंसव्वं।नकरेमिनकारवेमियनयाणुजाणेकरेत
पि॥सचसावद्योयोगोहिंसानृतस्तेयादिकोमंतव्यःतकंसर्वमपिस्वयंनकरोमिनकारयाम्यन्यैरेवंनानुजानामिकुर्वंतमपीति अथेदंप्रत्याख्या
नंयतिगृहस्थयोर्भेदेनव्यवस्थापयन्नाह।करणतिगेणेक्केक्कं।कालतिगेतिघणसंखियमिसीणं।सव्वंतिजउगहियं।सीयालसयंपुणगिहीणं
॥अत्रनकरोमिनकारयामीत्यादिकमेकैकंयोगंमनःप्रभृतिनाकरणत्रयेणसहकालत्रिकेचारयेत्ततश्चत्रयाणांयोयेनःसप्तविंशतिलक्षणतस्सं
खितंभंगकसंख्यामाश्रित्यसंख्याप्रमाणामृषीणांसाधूनामयबुध्यतेतिशेषः।कस्मादित्याह॥यतःसर्वसावद्ययोगंप्रत्याख्यामीतिसाधुभिःप्रत्याख्या
नंगृहीतं ततस्तत्प्रत्याख्यानभंगकानामितसंख्याप्रमाणता असर्वसावद्ययोगप्रत्याख्यायिनां॥पुनर्गृहीणांप्रत्याख्यानस्यसप्तचत्वारिंशदधि
कंभंगकशतंविज्ञेयमिति।इयमत्रभावना॥त्रिविधंत्रिविधेनेत्यनेनसर्वसावद्ययोगप्रत्याख्यानादर्थतःसाधुप्रत्याख्यानस्यसप्तविंशतिभंगाः
सूचितास्तेचैवंभवंतियन्नकरोतिनमनस्यवाचाकायेनएवंनकारयत्यपिमनसावाचाकायेन एवंनसमनुजानातिचमनसाकायाकायेनेत्येवंव
र्तमानेकालेनवभंगाभवंति एवमतीतेपिनवभविष्यत्यपिनवेत्येवंसप्तविंशतिर्भंगाःसाधुप्रत्याख्यानस्यभवंति॥गृहिणस्तर्हिकथंसप्तच
त्वारिंशभंगशतमितिचेदुच्यते॥गृहीसावद्ययोगंनकरोतिनकारयतिनान्यंसमनुजानातिमनसावाचाकायेनचेत्येकोभंगः।१।अथवानकरोति

नकारयतिनानुजानातिमनसा ५ अथवावचसा ६।अथवाकायेन ७। अथवानकरोतिनकारयतिमनसावाचाकायेन ८। अथवानकरोतिनानु
जानातित्रिभिरपिकरणैः ९। अथवानकारयतिनानुजानातित्रिभिरपिकरणैः १०। अथवानकरोतिनकारयतिमनसावचसा ११। अथवामनसाकाये
नच १२ अथवावचसाकायेनच १३। अथवानकरोतिनानुजानातिमनसावचसा १४। अथवामनसाकायेन १५। अथवावचसाकायेन १६।
अथवानकारयतिनानुजानातिमनसावचसा १७। अथवामनसाकायेन १८। अथवावचसाकायेन १९ अथवानकरोतिनकारयतिमनसा २०
अथवावचसा २१। अथवाकायेन २२। अथवानकरोतिनानुजानातिमनसा २३। अथवावचसा २४। अथवाकायेन २५। अथवानकारयतिना
नुजानातिमनसा।२६। अथवावचसा २७। अथवाकायेन २८ अथवानकरोतिमनसावचसाकायेन २९। अथवानकारयति ३०। अथवानानुजानाति
३१॥ अथवानकरोतिमनसावचसा ३२॥ अथवामनसाकायेन ३३॥ अथवावचसाकायेन ३४। अथवानकारयतिमनसावचसा ३५। अथ
वामनसाकायेन ३६। अथवावचसाकायेन ३७। अथवानानुजानातिमनसावचसा ३८। अथवामनसाकायेन ३९ अथवावचसाकायेन ४० अ
थवानकरोतिमनसा ४१ अथवावचसा ४२ अथवाकायेन ४३ अथवानकारयतिमनसा ४४। अथवावचसा ४५। अथवाकायेन ४६ अथवा
नानुजानातिमनसा ४७ अथवावचसा ४८ अथवाकायेन ४९।एवमेतेवर्त्तमानकालेएकोनपंचाशद्भंगादर्शिता।एवमतीतेभविष्यतिचप्रत्येकमेते
द्रष्टव्यास्ततःसर्वमिलितसप्तचत्वारिंशंशतंभंगानांभवति अत्रचायंभावार्थःतिविहंतिविहेणपढमोतिविहंदुविहेणबीयउहोइ।तिविहंएक्कविहेणं
दुविहंतिविहेणंतिचउत्थो।दुविहंदुविहेणपंचम।दुविहेक्कविहंमछट्ठउहोइ।एक्कविहंतिविहेण।दुविहेणयसत्तमट्ठमउ एक्कविहंएक्कविहेणं।न
वमंपढमंमिएक्कोभंगोय सेसेसुतिन्नितिन्निय तिन्निंयनवनवयतहतिन्नि नवनवयहोंतिकमसो एएसंवीएगुणवन्नासं।कालतिएणंगुणिया सीया
लसयंतुभंगाणं।आहकहंपुणमणसा।करणंकारावणंअणुमईयजहवइतणुजोगेहिं।करणाइतहभवेमणसा।नदहीणुन्नोवयतणु।करणाई
णमहवमणकरणं।सावद्यजोगमणणं।पन्नत्तंवीयरागेहिं।कारवणंपुणमणसा।चिंतेइकरेउएससावद्यं।चिंतेइजंचकएउणसुटुकयअणु
मईहोइ॥इत्यलंविस्तरेणानदर्थिनानुभवत्स्यादिग्रंथाःसमनुसरणीयाइति॥एतेचभंगायस्यार्थतोवगताःसएवसामायिकप्रत्याख्यानेकुशलइ
तिदर्शयन्नाह सीयालंभंगसयं।पच्चक्खाणंमिजस्सउवलद्धं सोसामाइयकुसलो।सेसासव्वेअकुसलत्ति॥ गतार्था॥ अत्रत्रिविधंत्रिविधेनेति
गृहस्थप्रत्याख्यानस्यप्रथमभंगमाश्रित्याक्षेपपरिहारावाह।केईभणंतिगिहिणो।तिविहंतिविहेणणत्थिसंवरणं।तन्नजउनिद्दिट्ठं।पन्नत्तीएवि
सेसेउं।तोकहंनिज्जुत्तीए।णुमइनिसेहोत्तिसोसविसयम्मि।सामन्नेवन्नत्थउ।तिविहंतिविहेणकोदोसो।पुत्ताइसंतइनिमित्त मित्तमेकारसिंप

वचनस्स। जयंति केइ गिहिणो दिक्खाभिमुहस्स तिविहंति॥ एतास्मिंश्चोपि पूर्वमुपोद्घाते किं कइविहमित्यादिगाथायां कस्य सामायिकं भवतीति द्वारे विस्तरे
ण व्याख्याता एवं न वरं सामान्येनास्य विषय २ बहिर्भागे चिंतामुत्सृज्य प्रत्याख्याने क्रियमाणे निर्युक्ता वनुमतिनिषेध उक्तो ऽन्यत्र तु विशेषणो विषयब
हिर्भागे त्रिविधं त्रिविधेनेति न दोष इति। अपरस्त्वाह। जुत्तं संपयमिस्सं। संवरणं कहमितीयविसयंतु। कह मउणवज्जेयं। कए वन कहं पुसावाउ॥ युक्तं
साम्प्रतैष्यतोः कालयोः सावद्ययोगस्य संवरणं प्रत्याख्यानं तयोस्तस्याद्याप्यनासेवितत्वाद् अतीतकालविषयं तु तत्कथं युक्तं पूर्वमेव तस्यासेवितत्वात् क
थं च तदतीतसावद्ययोगप्रत्याख्यानमेकोनपंचाशद्भेदं वक्तुं युज्यते मूलत एवासंभवात् कृते वा तस्मिन्नतीतसावद्यप्रत्याख्याने कथं न मृषावादो ऽसद्भू
तविषयत्वादिति। अत्र परिहारमाह। निंदणमईयविसयं। न करेमिच्चाइवयणउ भिहियं। अणुमइसंवरणं वा। तीतस्स करेमि जं भणियं। अतीतसाव
द्ययोगं न करेमि न कारयामीत्यादिवचनतो ऽतीतकृतसावद्ययोगविषयं निंदनमहमिदानीं करोमीत्यभिहितं कष्टं तदा सावद्ययोगासेवनं मया कृतमि
त्येवं रूपाया अनुमतेर्वा संवरणमतीतस्य सावद्ययोगासेवनस्य इदानीं करोमीति यदुणितं भवति न करोमीत्यादिना अतीतस्य संवरणं करोमीत्ये
तदुक्तं भवतीत्यर्थः॥ परिहारान्तरमाह। अहवा तयविरईउ। विरमे संपयमईयविसयाउ। संपइ सावज्जाइव। यव वउ को मुसावाउ॥ अथवा तस्मात्सा
वद्ययोगाद् विरतिस्तद्विरतिस्तस्मात्तद्विरतेरतीतविषयायाः सांप्रतं सावद्यादिव विरमामि सांप्रतमहमित्येवमतीतकालविषयं प्रत्याख्यानं प्र
द्यमानस्य को मृषावादो न कश्चिदिति। आह ननु न करेमि न कारवेमि न समणुजाणामीत्येतावतैव विवक्षितार्थसिद्धेः करितंपि अन्नं न मित्येतत्किमर्थ
मुक्तमित्याशंक्याह। न समणुजाणंति गए। करेतमन्नंपि जं सए भिहियं। संभावणं विरुद्धो। न दिहो भयसद्द मज्झत्थो। न करेमि न कारवेमि न समणुजाणा
मीत्येतावतैव गतेस्सिद्धे यत्करेंतंपि अन्नं न मिति प्रस्तुते सामायिकसूत्रे अभिहितं तदिह करेंतं अन्नमित्यत्र अपि शब्दो यो मध्यस्थो मध्ये वर्त्तमानो ऽपि शब्दः
संभावने यथा स्यादित्येतदर्थमवगंतव्यमिति किंपुनरयमधिकं संभावयतीत्याह। न करेंतं पि त्ति न कारवेंतमविनाविणुज्जाणंतं। न समणुजाणे
मि न कारयामि। अविनाणुज्जाणयावे। अन्नं पि अप्पयंपिव। सहसाकाराइणा पयत्तंतं। इह सव्वो संगहिउ। कत्ताकिरिया परं परउ॥ व्याख्या॥ यथा आ
त्मानं सहकारादिना सावद्ययोगे वर्त्तमानं कष्टं कृतमित्येवं न समनुजानामि किंतु मिथ्या दुःकृतदानादिना ततो निवर्त्तयाम्येवं कुर्वंतमप्यपि शब्दात्का
रयंतमप्यनुज्ञानंतमप्यन्यं न समनुजानामि यथा चान्यं कुर्वंतं न कारयाम्येवमपि शब्दात्कारयंतमप्यन्यं न कारयामीत्यादि यथा चान्यं नानुजानाम्ये
वमपि शब्दादनुजानंतमप्यन्यं नानुजानामीत्यादि इत्यादिप्रकारेणासंभवत्सर्वोपि कर्तृक्रियापरंपरको ऽपि शब्देनेह संगृहीत इति॥ अथवा त्रिकालो ४०९
पसंग्रहार्थो ऽपि शब्द इति दर्शयन्नाह। नकरिंतं वासणिए। अविसद्दो नकयंतमिच्चाइ। समइयमागमिस्सं। तहं न करिस्संतमिच्चाइ। अथवा कुर्वं

तमप्यन्यं न समनुजानामीति वर्त्तमानकालमाश्रित्य भणिते अपि शब्दात्समतीतमपि कालमनुसृत्येत द्रष्टव्यं कृतवंतमप्यादि शब्दात्कारितवंतमप्य
नुज्ञातवंतमप्यन्यं नानुजानामीति तथा आगमिष्यंतमपि कालमंगीकृत्यादि शब्दादितद्रूपं करिष्यंतमेप्यादि शब्दात्कारयिष्यंतमप्यनुज्ञास्यंत
मप्यन्यं नानुजानामीति। अथवा अन्यथा त्रिकालोपसंग्रह इत्याह। सव्वं पच्चक्खामि त्ति वा तिकालो वसंगहो भिमउ अविसद्दाउ तस्सेव। कत्तकि
रियाभिहाणंति॥ अथवा सर्वं सावद्ययोगं प्रत्याख्यामीति गम्यत इत्यर्थः इदानीं तु करेंतंपि अन्नमित्यत्रापि शब्दान्तस्यैव कालत्रयस्य संबंधि
कर्तृक्रियाभिधानमभिहितं यथा वर्तमानकाले अहं न करोमि न कारयामि कुर्वंतमन्यं न समनुजानामि तथा अपि शब्दादतीते भविष्यति च का
ले न करोमि न कारयामि कुर्वंतमन्यं न समनुजानामीति प्रत्येकमवगंतव्यमिति। अत्राक्षेपं परिहारं चाह। एवं सव्वं सासं। सविसयउ तीयणा
गएसंपि। पावइ सव्वनिसेहो। भण्णइ तं नाववायाउ। नन्वेवमुक्तप्रकारेणातीतेनागते च सर्वस्मिन्नपि काले आसेवितस्यासेविष्यमाणस्य च स
र्वस्यापि सावद्ययोगस्य निषेधः प्राप्नोति। कुत इत्याह। सव्वस्सेत्यादि सर्वस्य सर्वशब्दस्याशेषविषयत्वादशेषविषयत्वेन पूर्वमिहैव व्याख्यात
त्वादित्यर्थः। न चैतद्युक्तं॥ अतीतसावद्ययोगस्यासेवितत्वादासेवितस्य च प्रत्याख्याने मृषावादिदोषप्रसंगाद्भविष्यतश्चतस्य सर्वस्यापि प्रत्या
ख्याने भंगादिदोषानुषंगादिति भण्यते॥ अत्रोत्तरं। तदेतन्न प्राप्नोति कुत इत्याह अपवादादपवादबाधितत्वादिति। तमेवापवादं दर्शयति
। भूयस्स पडिक्कमणा। भिहाणउ णुमइमेत्तमागहियं। जावज्जीवग्गहणाएस्सस्स य मरणमज्जाया॥ तस्स भंते पडिक्कमामीत्यादिना प्रस्तुत एव सा
मायिकसूत्रे प्रतिक्रमणस्याभिधानतो भूतस्यातीतसावद्ययोगस्यानुमतिमात्रमेव प्रत्याख्यायत्वेनावगृहीतं न पुनः सर्वोपि सावद्ययोगः तद
नुमतेश्च प्रत्याख्याने न कश्चिन्मृषावाद इति अनंतरमेव प्रागुक्तं यावज्जीवग्रहणात्तु नरेष्यतोपि सर्वसावद्ययोगस्य प्रत्याख्याने मरणमर्या
दा अपवादः यावज्जीवमेव तं प्रत्याचक्षे न परत इति। अथवा अस्मिन्नेव सामायिकसूत्रे निरवशेषवचनोपि सर्वशब्दः प्रतिनियतविषयत्वेन व्य
वस्थापित इति दर्शयन्नाह। अहवा जावज्जीव। ग्गहणाउ णागयावरोहोयं संपइकालग्गहणं न करेमिच्चाइवयणाउ। भूयस्स पडिक्कमणाइ
णाप्यतेणेह सव्वसद्दोयं। नेउ विसेसविसउ जउयस्सत्ततरे भिहियं॥ व्याख्या॥ अथवा सूत्र एव यावज्जीवग्रहणादनागतकालस्यायमवरोधः
कृतो ऽद्याप्यनागतकालो यावज्जीवग्रहणान्नियत्यविधाने न विशेषव्यवस्थापित इत्यर्थः न करोमि न कारयामीत्यादिवचनात्तु सांप्रतकाल
ग्रहणमिति तस्स भंते पडिक्कमामीत्यादिसूत्रावयवे च भूतस्यातीतस्य सावद्ययोगस्य प्रतिक्रमणादिना आदि शब्दान्निंदागर्हाविधानेन च
विशेषविषयता गर्भमतीतकालग्रहणमिति विशेषः येनैवं तेनेह निरवशेषवचनोप्ययं सर्वशब्दो विशेषविषयो ज्ञेयः ततश्च भविष्यका

लसावद्ययोगइह जीवितभवपर्यंतएवनियमशेषः सर्वत्राद्विनगृहीतः अतीतसावद्ययोगोप्यनुमतिमात्रकएवनिरवशेषस्तेन क्रोडीकृतइतिभावः
पूर्वमुत्सर्गतः कालत्रयगतसमस्तसावद्ययोगविषयं सर्वत्रादि कृत्वा अपवादेन बाधा प्राक्ताइहतु सामायिकसूत्रे नियंत्रणाद्वारेण प्रथमत एव देश
तोनिरवशेषविषयता सर्वशब्दस्य दर्शितेत्येतावन्मात्रो व्याख्याद्वयस्य विशेषो ऽवसेयइति प्रस्थं चैतद्गाथाकर्तव्यं यतः सूत्रांतरेप्यभिहितं किमि
त्याह समइयं पडिक्कमइ पच्चुप्पन्नं संवरेइत्ति पच्चक्खाइ अणागयं मेवंइहइं पि विन्नेयं ॥ सूत्रोत्थानवरमतीतप्रतिक्रमणेन तदनुमतिमात्रं प्रत्याख्या
नमुक्तं पच्चक्खाइ अणागयमित्यत्र यावज्जीवमिति शेषः ततश्च देशतो निरवशेषविषयः सर्वशब्दः सिद्धइति । तस्स भंते इत्यादेर्व्याख्यानार्थमाह त
स्सत्ति सम्बज्झइ जोगोसावज्जोएवजो हिगाउ नमितिविइत्याहिगारा दंसेइ एकिमिहतस्सत्ति । तस्येत्यत्र सोधिकृत एव सावद्ययोगः संबध्यते इत्यप
र आह । ननु प्रतिक्रमामीतिक्रियायोगतो द्वितीयाधिकारात्तमित्यभिधेयेवक्तव्ये किमिह षष्ठीनिर्देशः तस्येत्युक्तमिति । गुरुराह । संबंधलक्खणाए
छट्ठीए वयवलक्खणाए वासमतीयं सावद्यं । संबज्झावेइ न उ सेसं । इह संबंधलक्षणया अवयवलक्षणया वा षष्ठ्यासमतीतकालविषयमेव साव
द्ययोगसंबंधइति इदमुक्तं भवति तस्यत्रिकालगतयोगस्य संबंधिनं तदवयवभूतं यातीतसावद्ययोगं प्रतिक्रमामीति सामान्येन संबंधलक्ष
णयाऽवयवलक्षणया वा षष्ट्या तस्येत्यत्रातीतसावद्ययोगसंबंधयतिसूत्रकारः नतु शेषं वर्तमानमेष्यं वा तस्य संक्रियमाणत्वात्प्रत्याख्याय
मानत्वाच्च प्रतिक्रमणस्य चातीतविषयत्वादिति । अत्र केचिन्मतमुपन्यस्य दूषयन्नाह । अविसिद्धं सावद्यं संबज्झावेतिकेइ छट्ठीए तन्नप्पउय
णाभावउ तहागं धगुरुयाउ । पच्चुप्पन्नस्स पडिक्कमण उ य पायं च भूयविसयाउ । तीयपडिक्कमणाउ पुणरुत्ताउ य संगाउ । व्याख्या ॥ इह केचनाप्याचा
र्यदेशीयास्तस्येत्यत्र षष्ठ्या अविशिष्टमेव त्रैकालिकं सावद्ययोगसंबंधयंति । तदेतदयुक्तं ॥ अविशिष्टत्रैकालिकसावद्ययोगसंबंधस्येह प्रयो
जनाभावात्तदभावश्चातीतस्यैव प्रतिक्रमणसंबंधादथ सामान्ययोगसंबंध्यपश्चाद्विशेषेणातीतस्यैव तस्य प्रतिक्रमणं व्याख्यास्यत इति ग्राऽऽह
ह ॥ प्रायश्चित्तस्य च प्रायो भूतविषयत्वादासेवितसावद्ययोगविषयत्वात्किमिह सामान्यसावद्ययोगसंबंधेनेति प्रायोग्रहणं चेमिथ्यादुःकृतदाना ह
देर्वर्तमानसावद्ययोगविषयत्वादपीति तथातीयं पडिक्कमइ पडुप्पन्नं संवरेइ अणागयं पच्चक्खाई त्यादावतीतस्यैव प्रतिक्रमणोक्तेर्नेह त्रैका
लसामान्यसावद्ययोगसंबंधः पौनरुक्त्यादिदोषप्रसंगाच्च सामान्यसावज्जो जोगोत्ति संबज्झसावज्जं जोगं पच्चक्खामीत्यनेनैव प्रत्याख्यातः किं तस्येत्यपु
नरपि तद्ग्रहणेनेति भावइति उपसंहरन्नाह । तम्हा पडिक्कमामित्ति । तस्स व सेसं कमामि संबज्झ । भवमिह कम्मणा तं च । भूयसावज्जउ पन्नं ॥ तस्मा ४०६
त्तस्य प्रतिक्रमामीत्यस्य शब्दस्यावयवं कर्मणो भाव्यं ततः प्रकृते किमित्याह तच्च कर्म पूर्वोक्तविवक्षयातस्येति सामान्यसावद्ययोगस्यावयवभू

ताद्भूतसावद्ययोगादुक्तन्यायेनान्यच्चसंभवति तस्माद्यदिहातीतस्यैव सावद्ययोगस्य संबंधो नेतरयोरितीति षष्ठीगाथार्थः ।३५९८। अथ तिविहं
तिविहं तिविहेणेत्यत्राक्षेपपरिहारावाह । तिविहेणंति न जुत्तं । पइ पय विहिणा समाहियं जेणा । अह विगप्पणयाए गुणभावणयत्ति को दोसो
आह ननु त्रिविधेनेति न युक्तं त्रिविधं त्रिविधेनेति पदस्त्रैप्रथममुद्दिष्टं तन्न युक्तमित्यर्थः । कुत इत्याह ॥ येन यस्मात्प्रतिपदविधिनैव तत्सामाहितं
समापित मणेणं वायाए काएणं नकरेमि न कारवेमि करेंतं पि अन्नं न समणुजाणामीत्यनेनैव प्रतिपदनिर्देशेन सिद्धमेतदित्यर्थः । अथ प
रिहारमाह ॥ अर्थविकल्पनया अर्थभेदोपदर्शनाद्गुणभावनया गुणभावनातः को दोषो न कश्चिदित्यर्थः इयमत्र भावना ॥ एवंत्यक्तेसामान्यवि
शेषभेदरूपत्वं सर्वस्याप्यर्थस्य दर्शितं भवति तिविहं तिविहेणेत्यनेन वस्तुनः सामान्यरूपतादर्शना मणेणं वायाए इत्यादि नातु तस्य विशेषरूपता
प्रकाशनादिति अन्यच्चैवमिह पुनः पुनरभिहितसामायिकलक्षणो योगुणस्तस्य संबंधिनीभावनानिविडवासनाऽऽत्मन्यारोपिता भवतीति न कश्चि
द्दोषः । इति निर्युक्तिगाथार्थः ३५९९ समाधानांतरमाह । अहवा मणसा वाया काएणं सा भवे जहासंखं न करेमि न कारवेमि । न याणुजाणेन पन्नेयं
॥ अथवा मणेणं वायाए इत्यादिमात्रक एवोक्ते मनसा न करोमि वाचा न कारयामि कायेन नानुजानामीत्येवंभूतमिष्ट यथासंख्यं मा भूदिति
तिविहं तिविहेणेत्यादि अभिहितं यतश्च मनसा न करोमि न कारयामि नानुजानामि इत्येवं वाचा कायेन च सह योगत्रयस्य प्रत्येकं संबंधोभिमतः स ना
भविष्यदिति ततः किमित्याह तोतिविहंतिविहेणं भण्णइ पइपयसमाणयाहेउं नकरेमित्तिपडिपयं जोगविभागेण वासज्जं तन्न त्रिविधं त्रिविधेनेति
भण्यते किमर्थमित्याह प्रतिपदसमापनहेतोः मनसा न करोमि न कारयामि नानुजानामि एवं वाचा कायेन च सह योगत्रयस्य प्रत्येकं संबंधहेतोरित्यर्थः
त्रिविधं त्रिविधेनेत्यस्याभावेदूषणांतरमप्याह । नकरोमीत्यादि ॥ अथवा त्रिविधं त्रिविधेनेतिअस्याभावे न करोमीत्यादिप्रतिपदं योगानां करणकार
णानुमतिलक्षणानां योगविभागो विच्छेदस्तेन प्रस्तुताभिमतं साध्यं वस्तु स्यात्तथा च सति प्रतिपत्तिगौरवं स्यादिति शेषः । इदमुक्तं भवति । त्रिविधं
त्रिविधेनेत्यस्याभावे न करेमि मणेणं वायाए काएणं न कारवेमि मणेणं वायाए काएणं नानुजाणामि मणेणं वायाए काएणमित्येवमेकैकयोग
विच्छेदनकरणत्रयसंबंधे यथासंख्यनिराकरणेन प्रस्तुताभिमतोऽर्थः साध्यो भवेदेवं च सति प्रतिपत्तिगौरवं स्यादतः सुखप्रतिपत्त्यर्थं वक्तव्यं त्रिवि
धं त्रिविधेनेति । समाधानांतरमाह । अहवा कारेतं पन्नं । न समणुजाणेवि सहउ नेयं अहव विकप्पणयाए विसेसउ तो समाजोज्जं अथवा करेंतं पि
अन्नं न समणुजाणामीत्यत्रापि शब्दायत पूर्वत्रिकालविषयशेषमुक्तं तोत्रिविभक्तिव्यत्ययादिहानयार्थविकल्पनया विशेषतः समायोज्यं क
थमिति चेदुच्यते अतीते कृतस्य कारितस्यानुमतस्य च संबंधिनी अनुमतिरिदानीं प्रत्याख्यायते ननु करणकारणे तयोः कृतकारितत्वादितर

विशेषावि. कालत्रयेऽपि करणकारणानुमतयः प्रत्याख्येयत्वेन न निवार्यन्ते अविरुद्धत्वादित्यस्याप्यर्थस्य दर्शनार्थं त्रिविधमित्यादिकर्तव्यमिति भंतेइति
४०७ तिदिशन्नाह भंतेत्तिपुव्वभणियं तेणं वियप्पणइ किंपुणो भणियं। सव्वत्थ सोऽणुवत्तइ। भणियं वादिय्यउत्तोत्ति अणुवत्तणत्थमेवय तग्गहणं ना
णुवत्तणाईव अणुवत्तंते विधउ जमहिकयाविं तु जत्तेणं। भंतेत्तिपदं पूर्वमेव भणितं व्याख्यातमिति नेह व्याख्यायते तेनैव कारणेनात्रैव
हेतुना तर्हि परो भणति प्रेरयति यदि पूर्वमेवेदं भणितं तर्हि किं पुनरपीह भणितं सूत्रकृता ननु सर्वत्र सूत्रे तं यावदनुवर्तत एवासौ भणितं वान्य
न्यथाप्यादौ प्रयुक्तोऽर्थः सर्वत्रानुवर्तत इति॥ गुरुराह॥ सत्यमेवैतत्सूत्रे तं यावदनुवर्तनार्थमेव तस्यैव भदंतशब्दस्य ग्रहणं तद्ग्रहणमादौ
कृतं केवलं नानुवर्तनादेव नानुवर्तनमात्रादेव यस्मादधिकृतादिधयोऽनुवर्तंते भवंति किं तु यत्नेन कृतेन ते भवंति॥ तथा चोक्तं॥ परिभाषा सूत्र
नुवर्तंते च नाम विधयो न चानुवर्तनादेव भवंति किं तर्हि यत्नाद्भवंति स चायं यत्नो यस्तस्यानुस्मरणार्थं पुनरुच्चारणमिति। अथवा पुनस्त
द्ग्रहणेन समधानांतरत्रयमाह। अहवासमत्तसामाइयकिरियाउ तव्विसोहणत्थाए। तस्सातीयारनियत्तणाइ। किरियंतराभिमुहो न वपुरा निद्दि
गुरुं जहावासयाइं सव्वाइं आपुच्छिउं व रेज्जा तयणेण समथियं होइ। सामाइयपच्चप्पिण वयणो वायं भदंत सद्दोत्ति। सव्वकिरियावसाणे भणियं पच्च
प्पणमणेणं। व्याख्या॥ अथवा समाप्तप्रस्तुतसामायिकप्रतिपत्तिक्रियस्तन्मालिन्यविशुद्धिहेतोस्तस्य सामायिकस्य येऽतीचारा मालिन्यप्रकारास्तेषां
नि वर्तनादिरूपं क्रियांतरमादित्सुः शास्त्रान्निंदागर्हाक्रियांतरपरिग्रहस्तदभिमुखः पुनरपि भदंतशब्दमुच्चारयतिविनेय इति शेषः यद्वै हैवपुरापूर्वं नि
र्दिष्टं यथा गुरुमापृच्छ्य सर्वाण्यावश्यकानि कुर्याद्विनेयस्तदनेन पुनरपि भदंतशब्दोच्चारणेन समर्थितं भवति पूर्वं त्वनेन भदंतशब्दोच्चारणाद्गुरूमा
पृच्छा सामायिकावश्यके प्रतिपन्नं इदानीं तु तदतीचारप्रतिक्रमणावश्यके पुनरपि तदुच्चारणात्तमापृच्छा कुर्वता यथोक्तार्थः समर्थितो भवतीति अ
थवा भवतः पृष्ट्वा यत्पूर्वं कर्तुमारब्धं सामायिकं तदिदानीं कृतं समर्थितं भदंतमयैतेयं सामायिकक्रियाप्रत्यर्पणवचनोऽयं भदंतशब्दः अनेन च गुरुमापृच्छ्या
रब्धानां सर्वासामपि क्रियाणामवसाने गुरोः प्रत्यर्पणनिवेदनमवश्यविधेयमित्येतद्भणितं भवति। अथ पडिक्कमामीत्यादिक्रियाव्याख्यानार्थमाह। नें
यं पडिक्कमामित्ति। भूयसावज्जाउ नियत्तामि। तत्तोय तन्नियत्ती। तदणुमई उविरमणं जं निंदामित्ति दुगुंछे। गरिहामि तदेवतो कउ भेदो। भण्णइ सामण्णालो
गओ दिट्ठो विसेसओ। जह गच्छइत्ति गो सप्पइत्ति सप्पो गमेवि गच्छओ गम्मइ विसेसगमणं तह निंदा गरहयाणं॥ व्याख्या॥ प्रतिक्रमामीत्यस्य ४०७
व्याख्यानं त्वियं किमित्याह भूतसावद्ययोगान्निवर्तेऽहमिति प्रेरकः पृच्छति भूतसावद्ययोगस्यासैवितत्वात्कालानामिदानीं ततो निवृत्तिरित्याह यत्तदनुमतेर्वि
रणं न पुनस्तत्करणकारणयोस्तयोरतिवृत्तत्वेन विरमणायोगादिति निंदामीतिको ऽर्थो जुगुप्से आत्मानमतीतसावद्ययोगकारिणमिति संबंधं वक्ष्यति गर्हामीत्यनेनापि त

से

दे वोक्तं जुगुप्स इति आह ननु तर्हि कुतो निंदागर्हयोरर्थतो भेदो द्वयोरपि जुगुप्सार्थत्वाद्भण्यते अत्रोत्तरं॥ सामान्यार्थाभेदेऽपि विशेषार्थो विशेषवदर्थाभिधायकत्वेन गर्हाशब्द
इति यथा गच्छतीति गौः सर्पतीति सर्पः इत्यनयोः समानेऽपि गत्यर्थत्वे द्वयोरपि विशेषवदेव गमनं गम्यते प्रतीयते। तथा निंदागर्हार्थयोरपि विशेषरूपत्वं वक्ष्यतीति तदेवाह
सप्पच्चक्खकदुगुंछा तह निंदामित्ति गम्मए समए। गुरुपच्चक्खकदुगुंछा। गम्मइ गरिहामि संदिट्ठं॥ तहत्ति तथा गोसर्पयोर्गमनस्य सामान्यतो अभेदेऽपि विशेषतो भेदो दृष्टः
तथा निंदागर्हा अभिधेयस्यापि तु जुगुप्सार्थस्य विशेषतो भेदोऽस्ति॥ तथा हि॥ या स्वप्रत्यक्षा आत्मसाक्षिकी जुगुप्सा सा समये सिद्धांते निंदामीत्यनेन गम्यते अवबु
ध्यते या तु गुरुप्रत्यक्षा गुरुसाक्षिकी जुगुप्सा सा गर्हामीत्यनेन शब्देन गम्यत इति॥ अथ एकार्थयोरपि निंदागर्हयोर्ग्रहणं भवत्वादरार्थमिह न विरुध्यत
इति दर्शयन्नाह॥ एगत्थोभयगहणं। पिसादरत्थं व जमुदियं होइ। कुच्छामि २ तदेव निंदामि गरिहामि। पिसमायरउं व पुणो पुणो वकुच्छामि जमुदि
यं होइ पुणरुत्तमणत्थं चेह नाणुवादादराईसु॥ व्याख्या॥ एकार्थं च तदुभयं च निंदागर्हालक्षणमेकार्थोभयं तस्य ग्रहणमेकार्थोभयग्रहणमा
दरार्थं न विरुध्यते ततश्च कुच्छामीत्यनेन यदुक्तं भवति निंदामि गरिहामीत्यनेनापि तदेवोक्तं भवतीति भ्रमात्यर्थमादरतो वा पुनः पुनरेव कुत्सा
मीति यदुक्तं भवति॥ इदमुक्तं भवतीत्यर्थः॥ न चेहानुवादादरादिषु पुनः पुनरपि प्रत्युक्तमपि वचः पुनरुक्तमनर्थकं वा भवतीति। अथ निंदामि ग
रहामीत्यनयोः कर्मपदसंबंधनार्थमाह। किं कुच्छमप्पाणं। अईयसावज्जकारिणमसग्घं। अत्ताणमयणमहवा। सावज्जमईयजोगंति॥ विं
कुच्छामीजुगुप्से इत्याह आत्मानं निजजीवं कथंभूतमतीतसावद्ययोगकारिणमत एवाश्लाघ्यमप्रशंसनीयं अथवा अत्राणं संसारे निय
तत्राणमशरणं अननं वा अनादिकालात्सातत्यभवनप्रवृत्तमतीतसावद्ययोगं कुत्सामि जुगुप्से भवहेतुत्वात्सर्वविरतिसामायिकस्यैवा
वाऽव्योनिमज्जंतां त्राणत्वादिति॥ अथ व्युत्सृजामीति सूत्रस्य चरमावयवसंबंधयन्नाह॥ विविहं विसेसउवा। भिसं सिरामित्ति वोसिरामि
त्ति थंडेमित्ति जमुत्तं तमेयसमईयसावज्जं॥ विशब्दो विविधार्थो विशेषार्थो वा उच्छब्दस्तु भृशार्थस्ततश्च विविधं विशेषतो वा भृशमत्य
र्थं सृज विसर्गे सृजामि त्यजामीति यदुक्तं भवति किमित्याह तमेवातीतसावद्ययोगं व्युत्सृजामीति वा अवशब्दो ऽधःशब्दार्थो विशेषेणा
धः सृजामि क्षिपामि व्यवसृजामीति॥ आह॥ नन्वेवं सावद्ययोगपरित्यागं करोमि भदंत सामायिकमिति सावद्ययोगनिवर्तनमुच्यते
तदनंतरं व्युत्सृजामीत्यनेनत्सावद्ययोगनिवर्तनं त्यजामीति वैपरीत्यमापद्यते। तन्न कुत इत्याह। मंसाइविरमणाउ। जह हेह भणियम्मि
वोसिरामिति। तप्पडिवरखचाउ गम्मइ सामाइए चेवं। यथेह मांसादिविरमणादनंतरं व्युत्सृजामीति भणिते तत्प्रतिपक्षत्यागो मांसाभक्षण
निवृत्तिरूपो गम्यते अवसीयते तथा संव्यवहारदर्शनात्प्रस्तुतसामायिकेऽप्येवमेवावगंतव्यं॥ इदमुक्तं भवति॥ यथा मंसरकराइयं पच्च

रकामी जावज्जीवाए दुविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि करंतं पि अन्नं न समणुजाणामि तस्स भंते पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि ति मासविरमणादनंतरं व्युत्सृजामीत्युक्ते मांसादिभ
क्षणरूपं तद्विपक्षं त्यजामीति गम्यते एवमिहापि तस्स भंते पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामीत्येतत्पर्यंतेन सूत्रेण यत्सर्वसावद्ययो
गप्रत्याख्यानमुक्तं तदनंतरं व्युत्सृजामीत्युक्ते तद्विपक्षरूपं सावद्ययोगाविरमणं त्यजामीति गम्यत इति। अथ कः पुनः सर्वसावद्ययोगप्रत्याख्या
नरूपस्य सामायिकस्य विपक्ष इत्याशंक्य तदुपदर्शनार्थमाह। तम्हा ना इयमयंतं। मिच्छत्ताईणि न द्विवरकोय। ताण विसग्गो गम्मइ पभासि
एवोसिरामि त्ति॥ तच्च सामायिकं सामाइयं च तिविहं सम्मत्त सुयं तहा चरित्तं चेत्यादि वचनात्सम्यक्त्वश्रुताद्यात्मकं च ततश्च मिथ्यात्वाज्ञाना
विरतयस्तद्विपक्षोऽत्र से यः व्युत्सृजामीति प्रभाषिते तेषां मिथ्यात्वादीनां विसर्गस्त्यागो गम्यत इति। तदेवं निंदामि गर्हामि व्युत्सृजामीति क्रि
यात्रयस्य विषयविभागो दर्शितः अथ वातीतसावद्ययोगप्रायश्चित्तसंग्रहार्थमिदं क्रियात्रयमिति दर्शयन्नाह अहवातिथिपसायत्थं। जो ग पच्छि
त्तसंग्रहच्छाय। संखिवइ भिहाणं निंदामि च्चाइ सुत्तम्मि। निंदा गरहं ग्रहणा। दालोय पडिक्कमो भय ग्रहणं। द्वोदुवि वेगाईणं। छेयंताणं
विसग्गाउ॥ अथ वात्रातिक्रांतसावद्ययोगप्रायश्चित्तस्य संक्षेपतः संग्रहार्थं निंदामीत्यादि सूत्रे अभिधानमिति तत्र प्रायश्चित्तं आलो
अण पडिक्कमणे मीस विवेगे तहा विउस्सग्गे तव छेय मूल अणवट्ठया य पारंचिये चेव इति वचनाद्दशविधं तत्र निंदागर्हयोर्ग्रह
णादालोचनप्रतिक्रमणोभयलक्षणस्याद्यप्रायश्चित्तत्रयस्य ग्रहणं व्युत्सृजामीति विसर्गग्रहणात्पुनर्विवेकादीनां छेदांतानां चतु
र्णां प्रायश्चित्तभेदानां ग्रहणं भवति मूलादयस्तु त्रयः प्रायश्चित्तभेदा इह न संभवंति ते षां चारित्रोत्तीर्णजंतुविषयत्वादिहतु प्रति
पन्नचारित्रसत्वप्रकरणादिति तावदेष भवगंभ्रामस्तत्वं तु केवलिनो बहुश्रुता वा विदंतीति। तदेवं व्याख्यातं सामायिकसूत्रं तद्व्याख्या
नेचावसितोऽनुगमस्ततः पूर्वोक्तमुपसंहरन्नुत्तरनयद्वारसंबंधनार्थमाह। एवं सुत्ताणुगमो। सुत्तालावगय निक्खेवो य सुत्तफासियनिज्जुत्ती भणिया नयाणु
जोगद्दारं वसरो धुणाते य अत्थाणुगमगविय तेणजहासंभवं तहिं चेव। भणिया तहा वि पत्थुय। द्वारासुन्नत्थमुन्नेहं॥ व्याख्या॥ एवमुक्तप्र
कारेण सूत्रानुगमः सूत्रालापकानां च न्यासो निक्षेपः सूत्रार्थयुक्तिश्च सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिश्चेत्यर्थः भणिता प्रतिपादिता अधुना नयलक्ष
णचतुर्थानुयोगद्वारस्यावसरस्ते च नयाः अर्थानुगमांगमेव ते न यथासंभवं तत्रैवार्थानुगमे तत्र स्थाने भणितास्तथापि प्रस्तुतद्वाराशून्या
र्थं तान् किंचिद्वक्ष्ये भणिष्याम्यहमिति। तत्र नैगमनयस्य संग्रहव्यवहारयोरंतर्भावात् शेषाणां संग्रहादीनां षण्णां नयानां संक्षिप्य मतं ताव

दुपदर्शयन्नाह सामन्नमह विसेसो। पच्चुप्पन्नं च भावमेत्तं च पइसद्दं च जहत्थं च वयणमिह संगहाईणं॥ इह सामान्यमेवास्ति न विशेषा
इति संग्रहस्य वचनं विशेषा एव संति न सामान्यमिति व्यवहारस्य वचः प्रत्युत्पन्नं च वर्तमानमेव वस्त्विति तदतीतमनागतं चेति ऋजुसूत्र
स्य वचनं नामादि निक्षेपाणां मध्ये भावेंद्रादिकं भावमात्रं भावनिक्षेप एवास्ति न नामादिनिक्षेपा इति शब्दनयस्य वचः इंद्र शक्र पुरंदरादि
शब्दानां प्रति शब्दमन्यान्य एवार्थो वाच्यो न त्वेक एवेति समभिरूढस्य वचः यथार्थमेव स्वाभिधायकशब्दवाच्यमर्थं कुर्वदेव घटादिकं
वस्तु भवति नान्यथेत्येवंभूतनयस्य वचनं इत्येवंप्रकारं संग्रहादीनां वचनं मतं संक्षेपेणावगंतव्यमिति। ततः किमित्याह। एयाण
समोयारो। दव्वट्ठियपज्जवट्ठियदुगम्मि। सेसे सकायसंभवउ। ताणं च परोप्परं कज्जो॥ एतेषां च संग्रहादिनयानां द्रव्यार्थिकपर्यायार्थि
कनयद्वये समवतारोऽंतर्भावः कार्यः उक्तं च तित्थयरवयणसंग्रहविसेसपत्थारमूलवागरणी दव्वट्ठिउ य पज्जवनउ य सेसा वियप्पा
सिं तथा तेषामेव संग्रहादिनयानां शेषेषु निश्चयनयव्यवहारज्ञानक्रियादिनयेषु पूर्वोक्तेषु वा सप्तसु नयशतेषु समवतारो विधेयत
थाताणं च त्ति तेषामेव संग्रहादिनयानां परस्परं संभवतो यथासंभवं समवतारः कार्यः तद्यथा ऋजुसूत्रः पर्यायादिवादित्वसाम्याच्छब्दनये
समवतरति शब्दनयोपि भावाद्यभ्युपगमसाम्यात्समभिरूढे सोपि प्रतिशब्दमन्यान्यार्थवाचित्वादिना एवंभूत एवमन्यथापि यथासंभ
वं परस्परमेषामंतर्भावो वाच्य इति॥ अथ द्रव्यपर्यायार्थिकयोर्मतं तद्दर्शयन्नाह। दव्वट्ठियस्स दव्वं। वत्थुं पज्जवनयस्स पज्जाउ। अप्पि
यमयं विसेसो। सामन्नमणप्पियनयस्स॥ द्रव्यार्थिकस्य द्रव्यमेव वस्तु न तु पर्यायास्तेषां तन्मतेनावस्तुत्वादत एव द्रव्यमर्थोऽस्येति द्रव्यार्थि
कोयमुच्यते पर्यायनयस्य तु पर्याया एव वस्तु न तु द्रव्यं तस्य तन्मतेनावस्तुत्वादत एव पर्याया अर्थोऽस्येति पर्यायार्थिकोसावुच्यते तथार्पितवि
शेष्यते इत्यर्पितो विशेषस्तद्वादीनयोऽर्पितनयः समयप्रसिद्धो ज्ञेयः तन्मतं विशेष एवास्ति न सामान्यं अनर्पितमविशेषितं सामान्यमुच्य
ते तद्वादी नयोऽनर्पितनयः सोपि समयप्रसिद्ध एव बोद्धव्यस्तन्मतं तु सामान्यमेवास्ति न विशेषः अत्राप्यर्पितानर्पितनयद्वये संग्रहादी
नां समवतारो द्रष्टव्य इति। अथ वा व्यवहारनिश्चयनयद्वये तेषां समवतारोऽतस्तस्यैव व्यवहारनिश्चयद्वयस्य स्वरूपमुपदर्शयन्नाह
। लोगववहारपरो ववहारो भणइ कालउ भमरो परमत्थपरो मन्नइ। निच्छइउ पंचवण्णो त्ति लोकव्यवहाराभ्युपगमपरो नयो व्यवहारन
य उच्यते स च कालवर्णस्यैव उत्कटत्वेन लोके व्यवह्रियमाणत्वात् कृष्ण इति प्रतिपादयति कालकोभ्रमर इति परमार्थपरस्तु परमार्थिका

र्थवादी नैश्चयिको निश्चय उच्यते । मधुनर्मन्यते पंचवर्णो भ्रमरः बादरस्कंधत्वेन तच्छरीरस्य पंचवर्णपुद्गलैर्निष्पन्नत्वात् शुक्लादीनां चाप्रभूतत्वेना
नुपलक्षणादिति अथवा प्रकारांतरेण व्यवहारनिश्चयनयस्वरूपमवसेयं । कथमित्याह । अहवा एगनयमयं चिय । ववहारो जं न सव्वहा सव्वं । स
व्वनयसमूहमयं विणिच्छओ जं जहाभूयं ॥ अथवा यत्किमप्येकैकस्यैव नयस्य मतं तदेव व्यवहारः प्रतिपद्यते नान्यत् । कुत इत्याह ॥ जमित्यादि यस्मा
न्न सर्वथा सर्वैरपि प्रकारैर्विशिष्टं सर्वनयमतसमूहमयं वस्त्वसौ प्रतिपत्तुं शक्नोतीति शेषः स्थूलदर्शित्वादिति विनिश्चयस्तु निश्चयन
यो यद्यथाभूतं परमार्थतो वस्तु तत्तथैव प्रतिपद्यत इति । अथवा ज्ञानक्रियानयद्वयं संग्रहादीनां समवतारो ऽतस्तत्स्वरूपमेवाह । नाणाहीणं सव्वं स्व
। नाणनओ भणइ किं थ किरियाए । किरियाए करणनओ तदुभयगाहो य सम्मत्तं ॥ ज्ञानाधीनमेव सर्वमैहिकामुष्मिकं फलं किमत्र क्रियया कर्त
व्यं युक्तिश्चेहानंतरमेव वक्ष्यति करणनयस्तु क्रियानयो वक्ष्यमाणोपपत्तेरेव सर्वमैहिकामुष्मिकं फलं क्रियायाएवाधीनमिति भणति
उभयग्राहश्चेह सम्यक्त्वं स्थितपक्ष इति ॥ एतदेवाह निर्युक्तिकारः । नायम्मि गिण्हियव्वे । अगिण्हियव्वंमि चेव अत्थम्मि जइयव्वमेव इति । जो उव
एसो सो नओ नाम ॥ ज्ञाननयमतेन तावदियं गाथा व्याख्यायते तत्र नायम्मित्ति ज्ञाते सम्यक्परिच्छिन्ने ग्रहीतव्ये उपादेये अग्रहीतव्ये ऽनुपा
देये हेय इत्यर्थः चशब्दो द्वयोरपि ग्रहीतव्याग्रहीतव्ययोर्ज्ञातत्वानुकर्षणार्थः उपेक्षणीयसमुच्चयार्थो वा एवेति गाथालंकारमात्रे अत्थम्मित्ति
अर्थ इत्यर्थः । स च द्विविधश्चेति ॥ ऐहिक आमुष्मिकश्चेति तत्रैहिकस्त्रिधा ग्राह्यो ऽग्राह्य उपेक्षणीयश्च तत्र ग्राह्यः स्रक्चंदनांगनादिः अग्राह्यो ऽ
हिविषकंटकादिः उपेक्षणीयस्तु तृणपांशुशर्करादिः एवमामुष्मिकोपि ग्राह्यादिभेदात्त्रिधा तत्र ग्राह्यः सम्यग्दर्शनचारित्रादिः अग्राह्यो मिथ्या
त्वाज्ञानाविरत्यादि उपेक्षणीयस्तु स्वर्गविभूत्यादि एवंभूते ऽर्थे यतितव्यमेवेत्यत्रैवकारो ऽवधारणे तस्य च व्यवहितः प्रयोगस्तद्यथा ज्ञात एवेति
तदयमर्थो ग्राह्याग्राह्योपेक्षणीये ऽर्थे ज्ञात एव तत्प्राप्तिपरिहारोपेक्षार्थिना यतितव्यं प्रवृत्त्यादिलक्षणः प्रयत्नः कार्य एवेति एवंभूतः सर्वव्यवहारा
णां ज्ञाननिबंधनत्वप्रतिपादनपरो यः उपदेशः स किमित्याह नय इति प्रस्तावात् ज्ञाननयो नामेति शिष्यामंत्रणे । इत्यक्षरघटना भावार्थ
स्त्वयं ॥ इह ज्ञाननयो ज्ञानप्राधान्यख्यापनार्थमिदं निगादयति नन्वैहिकामुष्मिकफलार्थिना तावत्सम्यग्विज्ञात एवार्थे प्रवर्तितव्यमन्यथा ४०९
प्रवृत्तौ फलविसंवाददर्शनात्तथा चान्यैरप्युक्तं । विज्ञप्तिः फलदा पुंसां न क्रिया फलदा मता मिथ्याज्ञानात्प्रवृत्तस्य फलासंवाददर्शनात्त
थाप्यागमेप्युक्तं ॥ पढमं नाणं तओ दयेत्यादि जं अन्नाणी कम्मं खवेइ इत्यादि तथा अपरमप्युक्तं । पावाउ विणिउत्ती । पवत्तणा तह य कुस

लपक्खम्मि विणयस्स य विपडिवत्ती तिन्निवि नाणे समप्पंति ॥ इतश्च ज्ञानस्यैव प्राधान्यं यतस्तीर्थकरगणधरैरगीतार्थानां केवलानां
विहारोपि निषिद्धः ॥ तथा च तद्वचनं ॥ गीयत्थो य विहारो बीओ गीयत्थनीसिओ भणिओ एत्तो तइयविहारो नाणुन्नाओ जिणवरेहिं न यस्मा
दंधेनांधः समाकृष्यमाणः सम्यक्पंथानं प्रतिपद्यत इति भावः एवं तावत्क्षायोपशमिकं ज्ञानमधिकृत्योक्तं क्षायिकमप्यंगीकृत्य विशिष्ट
फलसाधकत्वं तस्यैव ज्ञेयं यस्मादर्हतोपि भवांभोधेस्तटस्थस्य दीक्षां प्रतिपन्नस्योत्कृष्टतपश्चरणवतोपि न तावदपवर्गप्राप्तिः संजाय
ते यावदखिलजीवादिवस्तुस्तोमसाक्षात्करणदक्षं केवलज्ञानं नोत्पन्नं तस्माज्ज्ञानमेव पुरुषार्थसिद्धेर्निबंधनं प्रयोगश्चात्र यदेन वि
ना न भवति तत्तन्निबंधनमेव यथा बीजाद्यविनाभावी तन्निबंधन एवांकुरो ज्ञानाविनाभाविनी च सकलपुरुषार्थसिद्धिरिति ततश्चा
यं नयश्चतुर्विधसामायिके सम्यक्त्वश्रुतसामायिके एवाभ्युपगच्छति ज्ञानात्मकत्वेन तयोरेव मुख्यमुक्तिकारणत्वाद्देशसर्वविरतिसामा
यिके तु नेच्छति ज्ञानकार्यत्वेन गौणत्वात्तयोरिति ॥ तदेवं ज्ञाननयमतेनेयं गाथा व्याख्याता । अथेयमेव क्रियानयमतेन व्याख्यायते
तत्र क्रियानयो वदति इह ज्ञाते ऽपि ग्रहीतव्यादिके ऽर्थे सर्वापि पुरुषार्थसिद्धिमभिलषता यतितव्यमेव प्रवृत्त्यादिलक्षणा क्रियैव क
र्तव्येत्येवमत्र व्याख्याने एवकारः स्वस्थान एव योज्यते एवं च सति ज्ञातेप्यर्थे क्रियैव साध्या तत्र ज्ञानं क्रियोपकरणत्वाद्गौणमित्यतः सक
लस्यापि पुरुषार्थस्य क्रियैव प्रधानं कारणमित्ययमुपदेशः स नय प्रस्तावात्क्रियानयः शेषं पूर्ववदयमपि स्वपक्षसिद्धये युक्तीरुद्भावयति
ननु क्रियैव प्रधानं पुरुषार्थसिद्धिकारणं प्रयत्नादिलक्षणक्रियाविरहेण ज्ञानवतोप्यभिलषितार्थसंप्राप्त्यदर्शनात्तथा चान्यैरप्युक्तं
॥ क्रियैव फलदा पुंसां न ज्ञानं फलदं मतं यतः स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो न ज्ञानात्सुखितो भवेत्तथा आगमेपि तीर्थकरगणधरैः क्रियाविकलानां
ज्ञानं निःफलमेवोक्तं । सुबहुंपि सुयमहीयं । किं काही चरणविप्पमुक्कस्स ॥ अंधस्स जह पलित्ता । दीवसयसहस्सकोडीवि । नाणं सविसय
नियमियं न नाणमेत्तेण कज्जनिप्फत्ती । मग्गन्नू दिट्ठंतो । होइ सचेट्ठो य । जाणंतो वि तरिउं । काइयजोगं न जुंजई नईए । सो वुज्झइ सोएणं ए
वं नाणी चरणहीणो ॥ जहा खरो चंदणभारवाहीत्यादि एवं तावत्क्षायोपशमिकी चरणक्रियामंगीकृत्य प्राधान्यमुक्तमथ क्षायिकीम
प्याश्रित्य तस्या एव प्राधान्यमवसेयं यस्मादर्हतोपि भगवतः समुत्पन्नकेवलज्ञानस्यापि न तावन्मुक्त्यवाप्तिः संपद्यते यावदखिलकर्मे
धनानलज्वालाकलापकल्पा शैलेश्यवस्थायां सर्वसंवररूपचारित्रयानप्राप्तेति तस्मात्क्रियैव प्रधानं सर्वपुरुषार्थसिद्धिकारणं प्रयोगश्चा
त्र यद्यत्समनंतरभावि तत्कारणं यथांत्यावस्थाप्राप्तपृथिव्यादिसामग्र्यनंतरभावी तत्कारणो ऽकुरः क्रियानंतरभाविनी च सकलपुरुषार्थ

विशेषावि·वृ· सिद्धिरिति ततश्चैष चतुर्विधसामायिके सर्वदेशविरतिसामायिकं एवमन्यत्र क्रियारूपत्वेन प्रधानमुक्तिकारणत्वात्सम्यक्त्वश्रुतसामा
४१० यिके तु तदुपकारित्वमात्रतो गौणत्वान्नेच्छतीति। ननु पक्षद्वयेपियुक्तिदर्शनात्किमिह तत्त्वमिति न ज्ञायते इति शिष्यजनसंमोहमाशंक्य
ज्ञानक्रियानयमतदर्शनानंतरं स्थितपक्षमाह निर्युक्तिकारः सव्वेसिं पि नयाणं। बहुविहवत्तव्वयं निसामित्ता। तं सव्वनयविसुद्धं। जं चरण
गुणट्ठिओ साहू॥ नवेदमनंतरोक्तनयद्वयस्यैव किं तर्हि सर्वेषामपि स्वतंत्रसामान्यविशेषवादिनां नामस्थापनादिवादिनां वा नयानां वक्तव्य
ताम् परस्परविरोधिनीं श्रोतुं निशाम्य श्रुत्वा तदिह सर्वनयविशुद्धं सर्वनयसम्मतं तत्त्वरूपतया ग्राह्यं॥ यत्किमित्याह॥ यश्चरणगुणस्थितः
साधुः चरणं चारित्रं गुणो ज्ञानं तयोः स्थितः। ज्ञानक्रियाभ्यां द्वाभ्यामपियुक्त एव साधुर्मुक्तिसाधको न पुनरेकेनकेनचिदिति भा
वः यथाहि यत्ताव ज्ञानवादिनाप्रोक्तं यद्यन्न विना न भवति तन्निबंधनमेव तत्स्यादित्यत्र तदविनाभावित्वलक्षणो हेतुरसिद्ध एव ज्ञानमा
त्राविनाभाविन्याः पुरुषार्थसिद्धेः क्वाप्यदर्शनात्नहि दाहपाकाद्यर्थिनो दहनादिपरिज्ञानमात्रादेव तत्सिद्धिर्भवति किंतु तदानयनसंधु
क्षणज्वलनादिक्रियानुष्ठानादपि नचतीर्थकरोपि केवलज्ञानमात्रान्मुक्तिं साधयति॥ किंतु॥ यथाख्यातचारित्रक्रियोपेतस्माल्स
र्वज्ञानक्रियाविनाभाविन्येव पुरुषार्थसिद्धिस्ततस्तदविनाभावित्वलक्षणो हेतुर्यथा पुरुषार्थसिद्धेर्ज्ञाननिबंधनत्वं साधयति तथा
क्रियानिबंधनत्वमपि तामप्यंतरेण तदसिद्धेरित्यनैकांतिकोप्यसाविति एवं क्रियावादिनाप्यत्र समनंतरभावित्वकारणमित्यादि प्र
योगे यस्तदनंतरभावित्वलक्षणो हेतुरुक्तः सोप्यसिद्धोनैकांतिकश्च॥ तथाहि स्त्रीभक्ष्यभोगादिक्रियाकालेपि ज्ञानमस्ति तदनंतरे
णात्रप्रवृत्तेरेवायोगात् शैलेश्यवस्थायां सर्वसंवररूपक्रियाकालेपि केवलज्ञानमस्ति तदंतरेण तस्या एवाप्राप्तेस्तस्मात्केवल
क्रियानंतरभावित्वेन पुरुषार्थस्य क्वाप्यसिद्धेरसिद्धो हेतुर्यथा च तदनंतरभावित्वलक्षणो हेतुः क्रियाकारणत्वमुक्त्यादिपुरुषार्थ
स्य साधयति तथा ज्ञानकारणत्वमपि तदप्यंतरेण तस्य कदाचिदप्यभावादित्यनैकांतिकताप्यस्येति तस्मात् ज्ञानक्रियोभयसाध्ये
वमुक्त्यादिसिद्धिरुक्तंच प्रागिहापि। हयं नाणं कियाहीणं। हया अन्नाणउ किया। पासंतो पंगुलो दड्ढो। धावमाणोय अंधउ। संयोग
सिद्धीए फलं वयंति। नहु एगचक्केण रहो पयाइ। अंधोय पंगूय वणे समिच्चा। ते संपउत्ता नगरं पविट्ठा इत्यादि॥ अत्राह॥ नन्वेवं ज्ञान ४१०
क्रियेयोर्मुक्तत्वावाप्तिकारणत्वशक्तिः प्रत्येकमसती समुदायेपि कथं स्यान्नहि यद्येषु प्रत्येकं नास्ति तत्तेषु समुदितेष्वपि भवति यथा प्र
त्येकमसत्समुदितेष्वपि सिकताकणेषु तैलं प्रत्येकमसती च ज्ञानक्रिययोर्मुक्त्यवाप्तिकारणशक्तिः। तथा चेहापि प्रागुक्तं। पत्तेयम

भावाउ। निव्वाणं समुदियासु विन जुत्तं। नाणकिरियासु वोत्तुं। सिकयासमुदायतेल्लंव। तद्यथा। उच्यते॥ स्यादेतद्यदि सर्वथा प्रत्येकं तयोर्मु
क्त्यनुपकारिता अभिधीयेत यदा तयोः प्रत्येकं देशोपकारिता समुदायेन संपूर्णोपकारिता तदा न कश्चिद्दोषः॥ तथा चेहापि प्रागिदमप्युक्तं
।वीसुं न सव्वहच्चिय सिकयातेल्लं व साहणाभावो। देसोवगारिया जा। सा समवायम्मि संपुण्णा॥ अतः स्थितमिदं ज्ञानक्रिये समुदिते एव मुक्ति
कारणं न प्रत्येकमिति तद्युक्तश्च भावसाधुः सर्वैरपि नयैरिष्यत एव तस्माद्व्यवस्थितमिदं तत्सर्वनयविशुद्धं यश्चरणगुणस्थितः साधुरिति॥
अमुमेव गाथार्थं विवृण्वन्नाह। नाउत्ति परिच्छिन्नो। गहिओ जो क असाहणाहोइ। अगहेओ अणुवगारी। अत्थो दव्वगुणो वावि। जइ
यव्वंति पयत्तो। कायव्वो गिण्हियव्वेत्ति। अगेण्हाणादओ। बहुभेओ वच्चओयं। इतिजो नाणनओ। उवदेसो ताणाणाणाइ सोत्ति। सोपु
ण सम्मद्दंसण। मायमाम इयंति बोधव्वो॥ तिस्रोपिगतार्थाः नवरं नायमीत्यस्य व्याख्या नं ज्ञातइति परिच्छिन्नः गिण्हियव्वे इत्यादेर्व्याख्यानं
ग्रांइत्यादि। अर्थ इत्यस्य विवरणं द्रव्यगुणोवेति ज्ञानाज्ञानउ सोनिज्ञानन सदइत्यर्थः अस्यापलक्षणत्वाद्दर्शितव्याख्यासंबंधेन क्रि
यानयोपि योजनीयः वं चलं देशसर्वविरतिसामायिकरूपोसावित्यादि सर्वप्राक्तस्त्वय मेवानुसरणीयमिति। सव्वेसिंपि नयाणमित्यस्य व्या
ख्यामाह सव्वेत्तिमूलसाहय। साहभेयाविसइत्तेसिं। किंपुण मूलनयाणं। अहवा किमुताविसद्धाणं॥ सव्वेसिंपित्ति कोर्थ इत्याह मूलत्ति
मूलनयानां नैगमादिनयानामपि शाखाप्रशाखाप्रभेदरूपा नेसिंति तेषामेवमूलनयानामुत्तरभेदाः पृथग्नेतेषां सर्वेषामपि किंपुनः केव
लानां मूलतया नामस्थापनाविशुद्धानां द्रव्यार्थिकादीनामपि बहुविहवत्तव्वयमित्यादेर्व्याख्यानमाह। सामन्नविसेसा भयं भेयाव
त्तव्वयाबहुविहत्ति अहवा नामाईणं। इच्छइ को व नउसाहुं। सोउंसद्दहिऊणय। नाऊणयतं निणोवएसेणं। तं सव्वनयविसुद्धं। तिसव्वनयसम्मयं
जं तु। चरणगुणस्स ट्ठिउहोइ। साहुएस किरियानउनाम। चरणगुणकट्ठियं जं। चरणनयाबेतिसाहुत्ति सोजेण भावसाहू सव्वनयाजं च भावमिच्छंति
। नाणकिरिया नउभय। जुत्तोय जउसयासाहू॥ एता अपि गतार्थाः नवरं अहवा नामाईणमित्यादि अथवा नामस्थापनाद्रव्यभावसाधूनां मध्ये को नयः
कं साधुमिच्छतीत्यादिकां वक्तव्यतां श्रुत्वा ज्ञात्वा वावबुध्येत्यर्थः एस किरियानउ नामत्ति एष ज्ञानाविनाभूतक्रियालक्षणनयो मीतिपक्षः स्थितप
क्ष इत्यर्थः यस्माच्चरणनयाश्चरणवत्तयः परममुनयश्चरणगुणस्थितमेव साधुं ब्रुवते नापरं सच्च येन यस्माद्भावसाधुरिति गृह्यते सर्व
नयाश्च यस्माद्भावसाधुमिच्छंति ज्ञानक्रियानयोभययुक्तश्च यतः सर्वदैव भावसाधुरुच्यते तस्मात् ज्ञानक्रियास्थितः साधुरित्ययं सम्य
क्पक्ष इति। अथ प्रकृतोपसंहारार्थमात्मनो औद्धत्यपरिहारार्थं च श्री जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणपूज्याः प्राहुः। इय परिसमापियमिदं। सामाइय

MEMORIAL
MEMORIAL

मश्रउसमासेण। विथरउ केवलिणो। पुव्वविऊ चापहासंति॥ इत्यनंतरप्रकारेण सर्वेणापि भाष्येणाव्रश्यकग्रंथस्य प्रथमाध्ययनं सामायिकं समासेन सं
क्षेपेणार्थतः परिसमापितं संक्षेपेणास्यार्थः कथितः संक्षेपभणनमात्रशक्तिकत्वान्मम विस्तरतस्त्वशेषविस्तरेणातिगंभीरार्थत्वादिदं केवलि
नः पूर्वविदो वा प्रभाषंत इति। अथैतद्भाष्यं श्रुत्वा विनेयानां यदिहैव फलं भवति तदुपदर्शयितुमाह। सव्वाणुउगमूलं। भासं सामाइयस्स सोऊण
। होइ परिकम्मियमई। जोग्गो सेसाणुउगस्स॥ इदं च सर्वानुयोगमूलं सर्वदानुयोगकारणं सामायिकस्य भाष्यं विवरणं श्रुत्वा निसम्य एतत्परिकर्मि
तमतिः सन्विनेयः शेषस्याप्यनुयोगस्य योग्यः कुशलः क्षमो भवतीति चत्वारिंशद्गाथार्थः।८०९॥ पूर्वं चाध्ययनपर्यंतव्याख्यानगाथा
नां।२९८३। उभयं व्याख्यानभाष्यगाथानां।३६८२॥ शेषाणि तु चतुर्दशाधिकसप्तशतानि अतिदेशेनैव गतानि न तु व्याख्यातानि अतो नेह गणि
तानीत्येषा शिष्यहितानाम विशेषावश्यकवृत्तिः समाप्ता॥ नमः श्रीमदर्हद्भ्यः॥ इह गंभीरापारजन्मजरामरणसलिलसंचयसंपूर्णे अनवरतभ्रा
म्यन्महामोहावर्त्तभीमे विविधधिस्रोतसिकावेलाव्यतिकरदुरतिक्रमे निःसंख्यकुविकल्पकल्लोलमालाकुले प्रसरदज्ञानमहामेघदुर्दिनांधका
रनिकुरंबभीषणे अनेकापदितक्षिप्तसंपादितमहाभयेरागद्वेषदुर्वातसंततिसंजनितहृदयोत्कंपे अविश्रांतसंज्वलितक्रोधाग्निरौद्रवडवा
मुखे अमानमानशैलस्खलनदुर्गीकृतशुभमार्गव्यतिकरे मायावल्लीवितानगुप्यत्सत्वसंघाते विभवसलिलातिदुःपूरलोभमहोदरे वि
विधव्याधिसंबंधमत्स्यकच्छपउटोपकच्छटाटोपग्राहनक्रादिप्रचुरजलचरसंचरणसंजनितविषमसंचारे शारीरमानसानंतदुःखप्रद्रापा
रसंसारपारावारे निधौ मानिमग्नं विकलं निःत्राणं दीनमवलोक्य कोपि करुणार्द्रितमानसः सद्गुणगुरुर्महापुरुषः सम्यग्दर्शनातिदृढमहाप्रतिष्ठा
नं अष्टादशशीलांगसहस्रविचित्रफलकनिबिडघटनाविराजितं। सम्यग्ज्ञाननिर्यामकान्वितं सत्साधुसंसर्गकाथसत्रनिबिडबंधनबद्धं
संवरकीलप्रभग्ननिःशेषास्रवच्छिद्रं स्फुरितसामायिकछेदोपस्थापनीयभेदभिन्नरम्यभूमिकाद्वयं तदुपर्युपकल्पितसाधुसमाचारकर
णमंडपं समंततो गुप्तित्रयप्रस्तवरागुप्तं असंख्यशुभाध्यवसायसन्नद्धदुर्योधयोधसहस्रदुरवलोकं सर्वतो निवेशितसद्भूपदेशाव
लिप्त निकुरंबमध्यव्यवस्थापितस्थिरतराति सरलसद्बोधकूपस्तंभं तद्विन्यस्तप्रकृष्टशुभभावमयमहासितपटं तदग्रसमारूढप्रौढस
द्दुपयोगपंजरदौवारिकं तदवबद्धाप्रमादनंगरनिकरसमायुक्तमित्यादिसर्वांगसंपूर्णतया प्रवणं चारित्रमयं महायानपात्रं समर्प्यया ४११
मास भणितवांश्च भो महाभाग समधिरोह त्वमस्मिन्यानपात्रे समारूढश्चात्र मदीयशिक्षां कुर्वाणस्त्वमशेषेणैव दुस्तरमप्यमुं भवजलधि
मुत्तीर्य प्राप्स्यसि निःशेषदुःखातिक्रांतमनंतसुखमयं शिवरत्नद्वीपं ततस्त्वत्तद्वचनेनाश्वासितोहमारूढस्तत्र समर्पितं च ममतेन महापुरु

षेण सद्भावनामंजूषायां प्रक्षिप्य शुभमनो नाम कं महारत्नं अभिहितं च मां प्रति रक्षणीयमिदं प्रयत्नेनतो भद्र तिष्ठति यस्मिन्महाप्रभावेशु
भमनोरत्ने एतद्यानपात्रं यथोक्तैर्निर्यामकः कूपस्तंभयोधापंजरदौवारिकादिकं सर्वं क्षेमेणावतिष्ठमानं अभीष्टदेशं त्वां प्रापयत्येतदभावे तु
सर्वमेतत्प्रलयमुपयात्यत एव तवप्रष्टतः सर्वादरेणैतदपहरणार्थं लगिष्यंति मोहराजादयो दुष्टतस्कराः तैश्च यत्नेन सम्यग्रक्षणीयं
सद्भावनामंजूषायां नावाग्रेतनानां भंगसंभवे अन्यान्यमुनिचतदंगानि तस्यानि वेशनीयानीत्यादिशिक्षां प्रयच्छ मयापि समंदूरदेशं गत्वा ततोऽ
तर्हितः संजातः श्रुतश्चायं सर्वोपि व्यतिकरः प्रमादपरतापिधानां महापल्लीं समाश्रितेन दुष्टतस्कराधिपतिना मोहराजेन ततो रेरे तस्कराधमा
हतोवयं यतः केनाप्यस्मद्वैरिणा निजयानपात्रमारोप्यास्मदविषयभूतं शिवरत्नद्वीपं नेतुमारब्धः सोऽमुकसंसारिजीवः स चुनके
वलस्थयं चलितः किं त्वन्यानपि यथा दैमात्मना सह अनेकान्नयन्नूस्तिष्ठति तद्यदि वत्तदस्मदीयसंसारताद्यं सर्वशून्यं करोति
तावद्धावतधावतेति श्रूयमाणाः ससंभ्रममुत्थाय महादुर्बुद्धिनामिकां महानावमारूढाः कुवासनाभिधाननौवृंदादिरूढाशेषतस्करनिकरसहि
ता एव प्रधाविताः सत्वरं समागताश्च यानपात्रदेशं ततः पूत्कृतं पंजरदौवारिकेण भोभोः समायातास्तस्करचेडिकाः अणगुणीभवतयूयं त
तः एतत् श्रुत्वा निर्यामकोत्साहितास्तदुपदेशविधिनेवरेण मंडपमारूढाः सज्जीभूताश्च चारित्रधर्मनृपतिसैन्ये न सह पूर्वोक्तिरूपा योधा
गृहीतानि च सर्वैरपि पंजरदौवारिकादिभिर्यथोचितं शीलांगादितत्वचिंतनादिरूपाणि नाराचादिप्रहरणानि मोहराजेनापि निरूपितो
मिथ्यादर्शनमंत्री उत्साहिताः कषायचरटास्तज्जितं हास्यादिषट्कलुंटाकवृंदं पुरस्कृतः पुरुषवेदादिपरिवृतः काममहातस्करः
व्यापारिता निद्रातंद्रादयः प्रेरिताश्चक्षुर्दर्शनावरणोदयः अग्रेसरीकृतं रोगाद्यसातवेदनीयसैन्यं प्रवर्त्तिता जरांतरायादयः म
हातस्कराः व्यापारितानिद्रातंद्रादयः प्रेरिताश्चक्षुर्दर्शनावरणादयः अग्रेसरीकृतं रोगाद्यसातवेदनीयसैन्यं प्रवर्त्तिताजरांतरायादयः स्वय
मपि च निजकेसरितनयरागकेसरिद्वेषगजेंद्रादितलवर्गान्वितेन मोहचरटाधिपेन वेष्टितं समंततोऽनंतगुणपरिपाल्यायानपात्रं प्र
हर्तुमारब्धं चाक्षेपेण सर्वैरेव समकालं ततश्च सदागमसेनाधिपोत्साहितेन सम्यग्दर्शनमंत्रिणा समाश्रितो मिथ्यादर्शनमंत्री प्रशम
मार्दवार्जवादिमहायोधैरपि लीलयैव निरुद्धाः क्रोधादिकषायचरटाः वैराग्यब्रह्मव्रतादिमहासुभटैरपि दूरमुद्वासितो हास्यादिनिज
ननवर्गानुगतः काममहालुंटाकः अप्रमादमहारथिना विश्रुतोपयोगायमादिनाराचैस्ताडिताः सिरसि निद्रातंद्रादयः तदावरणक्षयो
पशमवीर्येणाप्यधरीकृताश्चक्षुर्दर्शनावरणादयः सद्धर्मानुष्ठानोद्दीपितसातोदयसैनिकेनापि विलक्षीकृतं रोगाद्यसातवेदनीय

सैन्यं पुण्योदयमहाबलवद्राजपुत्रेणापि निःप्रभावीकृतानं ततोऽदयः एवमन्येषामप्यनंतानां चारित्रधर्मराजसैनिकानां निजं प्रति
पक्षेण सह महासमरसंमर्दे प्रवृत्ते निजसैन्यं किंचिद्भज्यमानमवलोक्य रे रे तस्कराधमा कि मेतदारब्धं स्थिरीभूय लगत २ सुबोध
नेतिब्रुवाणो मोहचरटचक्रवर्त्ती ससैन्य एवारब्धो युगपत्प्रलयहेतुकेचित्तु लीव तुलयाति नो मोहसैनिका केनापि पक्षेण समारोहंति
तद्यानपात्रं विप्रतारयितुमुपक्रमंते मात्र विशतिरणमंडपस्यांतः प्रहरंति च श्रीभूताः समाहस्य तज्जोरयंति सद्भावनामंजूषां गुणानि
ततो मया तस्य परमपुरुषस्योपदेशं स्मृत्वा विरच्य्यद्भिटिति निवेशितमावश्यकटिप्पनिकाभिधानं सद्भावनामंजूषायां नूतनफलकंत
तोऽपरमपि शतकविवरणनामकं अन्यदप्यनुयोगद्वारवृत्तिसंज्ञितं ततोऽपरमप्युपदेशमालासूत्राभिधानं अपरं तु तद्वृत्तिनामकं अन्य
च्जीवसमासविवरणनामधेयं अन्यत्तु भवभावनासूत्रसंज्ञितं अपरं तु तद्विवरणनामकं अन्यच्च नंदिटिप्पनकनामधेयं नूतनं दृढफलकं एतैश्च भूतनफलकैर्निवेशितैर्वज्रमयीव संजाता सा मंजूषा तेषां पा
पानामगम्याः ततस्ते रतीव छलघातितया संचूर्णयितुमारब्धं तद्द्वारकपाटसंपुटं ततो मया ससंभ्रमेण निपुणं तत्प्रतिविधानोपायं चिं
तयता चिरत्वयितुमारब्धं तद्द्वारपिधानहेतोर्विशेषावश्यकविवरणाभिधानं वज्रमयमिव नूतनं कपाटसंपुटं ततश्चाभयकुमारगणि
धनदेवगणि जिनभद्रगणि लक्ष्मणगणि विबुधचंद्रादिमुनिवृंदश्रीमदानंदश्रीमहत्तरा वीरमतिगणिन्यादिसहाय्यादरेणैतमिदा
नीं हत्वा वसंयद्येतन्निः पद्यते ततो धावत २ गृह्णीत २ लगत २ लगतेत्यादि पूत्कुर्वतां सर्वात्मशक्त्या युगपत्प्रहरतां हाहारवं कुर्वतां च मोहादिच
रटानां चिरात्कथंकथमपि विरच्य्य तद्द्वारे निवेशितमेतदिति ततः शिरोहृदयं च हस्ताभ्यां कुट्टयन्विषण्णो मोहमहाचरटः समस्तम
पि विलक्षीभूतं तत्सैन्यं निलीनं च सनायकमेव ततश्च निश्चिंततः क्षेमेणाशिवरत्नद्वीपं प्रति गंतुं प्रवृत्तं तद्यानपात्रमिति ॥ छ श्रीजिनभ
द्रगणेः पूज्यस्य ॥ तानि भाष्यवचनानि । तर्कव्यतिकरदुर्गाण्यतिगंभीराणि ललितानि ॥१॥ निवृतानि स्वयमेव हि । कोट्याचार्यैश्च बुध
जनप्रवरैः संगच्छते हि पुनरपि ममापि वृत्तेः प्रयासोऽत्र ॥२॥ सत्यं भणितमिच्छतामिहं तथापि मत्तोऽपि मंदबुद्धीनां उपकारः केषांचि
त्समीक्ष्यते शिष्टलोकानां ॥३॥ तेनात्मपरोपकृतिः संभाव्यमयापि भाष्यवृत्तिरियं विहिता श्रुतेति भक्तिं च शुभविनोदं च चिंतयता ॥४॥
यच्चेह किमपि वितथं । लिखितमनाभोगतः कुबोधाद्वा । तत्सर्वं मध्यस्थै [illegible] मय्यनुकंपाभिः शोध्यं ॥५॥ कृत्वा च विवरणमिदं । यत्पुण्यमुपा
र्जितं मयाविकं चित्तेनाभवश्यादस्तु जिनमतप्रीत्यविच्छेदः ॥६॥ ग्रंथाग्रं प्रत्यक्षरगणनया सहस्राणि ॥२८०००॥ श्रीप्रश्नवाहन

कुलांबुनिधिप्रसृतः क्षोणीतलप्रथितकीर्त्तिरुदीर्णशाखः । विश्वप्रसाधितविकल्पितवस्तुरुच्चैश्छायाश्रितप्रचुरनिर्वृतभव्यजंतुः ॥१॥
ज्ञानादिकुसुमनिचितः कलितः श्रीमन्मुनींद्रफलवृंदैः । कल्पद्रुमवद्गच्छः श्रीहर्षपुरीयनामास्ति ॥२॥ एतस्मिन्गुणरत्नरोहणगिरि
र्गांभीर्यपाथोनिधिः स्तुंगत्वानुकृतक्ष्माधरपतिः सौम्यत्वतारापतिः ॥ सम्यग्ज्ञानविशुद्धसंयमतपःस्वाचारचर्यानिधिः शांतः श्री
जयसिंहसूरिरभवन्निःसंगचूडामणिः ॥३॥ रत्नाकरादिवेतस्मात् शिष्यरत्नं बभूव यत् सवागीशोऽपि नो मन्ये यद्गुणग्रहणे प्रभुः ॥४॥ श्री
वीरदेवविबुधैः सन्मंत्राद्यतिशयप्रवरतोयैः द्रुम इव यः संसक्तः कस्तद्गुणकीर्तने विबुधः ॥५॥ तथाहि ॥ आज्ञा यस्य नरेश्वरैरपि शि
रस्यारोप्यते सादरं । यं दृष्ट्वापि मुदं व्रजंति परमां प्रायोऽतिदुष्टा अपि । यद्वक्त्रांबुनिधिर्यदुज्ज्वलवचःपीयूषपानोद्यतैर्गीर्वाणैरिव बुद्
धसिंधुमथने तृप्तिर्न लेभे जनैः ॥६॥ कृत्वा येन तपः सुदुष्करतरं विश्वं प्रबोध्य प्रभो । स्तीर्थं सर्वविदः प्रभावितमिदं तैस्तैः स्वकीयैर्गु
णैः । शुक्लीकुर्वदशेषविश्वकुहरं भव्यैर्निबद्धस्पृहं । यस्यावाप्यनिवारितं विचरति श्वेतांशुगौरं यशः ॥७॥ यमुनाप्रवाहविमला श्री
मन्मुनिचंद्रसूरिसंपर्कात् । अमरसरितेव सकलं पवित्रितं येन भुवनतलं ॥८॥ विस्फूर्जत्कलिकालदुस्तरतमःसंतानलुप्तस्थि
तिः सूर्येणेव विवेकभूधरशिरस्यासाद्य येनोदयं । सम्यग्ज्ञानकरैश्चिरं तनमुनिश्रुण्णः समुद्योतितो मार्गः सोऽभयदेवसूरिरभव
त्तेभ्यः प्रसिद्धो भुवि ॥९॥ तच्छिष्यलवप्रायैरवगीतार्थैरपि शिष्टजनतुष्ट्यै ॥ श्रीहेमचंद्रसूरिभिरियमनुरचिता प्रकृतवृत्तिः ॥१०॥ शरदां
च पंचसप्ताधिकैकादशशतेष्वतीतेषु ॥ कार्त्तिकसितपंचम्यां श्रीमज्जयसिंहनृपराज्ये ॥११॥ श्रेष्ठिश्रीरकसत्पुत्र श्रेष्ठिवच्छुकसं
ज्ञयोः ॥ शास्यात रयोर्गेहे सा वृत्तिर्निष्पत्तिमागता ॥१२॥ श्रीमच्छागरगच्छे सकलभट्टारकप्रभामिणी भालस्थिललक्षित्तलकायमानभ
१०८ श्रीपुण्यसागरसूरीभिर्वचनात् । श्रीमद्गुर्जरदेशे श्रीमच्छुरतिबिंदरे । श्रीसमस्तसंघेन लख्याश्रितं । श्रीमत्तपागच्छे ॥ सकलपंडि
तप्रवरपंडितोत्तमपंडितश्री ५ श्रीयं ॥ क्षमं तिविजयग । तत्शिष्यचरणरेणुसमानयं । राजेंद्रविजयगलपीकृतं । सं १८१८ वर्षे
मासोत्तममासे शुक्लपक्षे मधुमासे तृतीयादिवसे चंद्रवासरे । श्रीशांतिनाथजिनप्रसादात् । शुभं भवतु । कल्याणमस्तु । मंगल
लेखकानां च । पाठकानां च मंगलं । मंगलं सर्वलोकानां । भूमिभूपतिमंगलं ॥२॥ श्रीः ॥ यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया
॥ यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते ॥१॥ श्रीचतुर्विधसंघस्य शांतिर्भवतु ॥ छ ॥ श्रीः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

विशेषा वि-इ. हेपुस्तकतारीख १६ माहे आगष्ट संन १८७२ श्रावणशुद्ध द्वादशी रोजी समाप्त झाहालें मूळापासून शेवटपर्यंत पूर्ण आहे ग्रंथसंख्या २९५०० सहस्त्र
आहे ॥ ७ ॥ श्री: ॥

४१३

४१३

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

Pothi 63
B.D. 1

॥ समाप्तः विशेषविशेषभाष्यसमाप्त ॥

MEMORIAL